CORRESPONDENTIE VAN MR. M. M. ROST VAN TONNINGEN

DEEL I

MINISTERIE VAN ONDERWIJS EN WETENSCHAPPEN

RIJKSINSTITUUT VOOR OORLOGSDOCUMENTATIE

BRONNENPUBLICATIES

DOCUMENTEN, NR I

CORRESPONDENTIE VAN MR. M. M. ROST VAN TONNINGEN

DEEL I

'S-GRAVENHAGE · MARTINUS NIJHOFF · 1967

CORRESPONDENTIE

VAN

MR. M. M. ROST VAN TONNINGEN

DEEL I

1921 – MEI 1942

INGELEID EN UITGEGEVEN DOOR

DRS. E. FRAENKEL-VERKADE

IN SAMENWERKING MET

A. J. VAN DER LEEUW

WITH AN ENGLISH SUMMARY

'S-GRAVENHAGE · MARTINUS NIJHOFF · 1967

Printed in the Netherlands

Woord vooraf

Het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie heeft het van meet af aan als zijn taak beschouwd, te zorgen voor het in druk uitgeven niet alleen van historische studies over bepaalde aspecten van de geschiedenis van de Duitse bezettingstijd (1940–1945), maar ook van de belangrijkste documenten betreffende de politiek van de bezettingsoverheid en de activiteit van de nationaal-socialistische beweging in ons land, de NSB. Uit die bronnenpublikaties zou blijken hoe de functionarissen van de bezettende macht alsmede die Nederlanders welke van harte en uit overtuiging met hem samenwerkten, hun taak in de oorlogsjaren hebben gezien en volvoerd. Niet de historicus zou spreken: de handelende personen zouden het zelf doen.

De uitvoering van deze taak bleek aanzienlijk gecompliceerder en dus tijdrovender te zijn dan wij aanvankelijk dachten. Beproefde regels voor de selectie, de tekstbehandeling en de annotatie – om alleen deze te noemen – bestonden niet voor dit recente materiaal; in de praktijk van de wetenschappelijke arbeid moesten zij groeien. Buitenlandse voorbeelden verdienden slechts tot op zekere hoogte navolging. In contemporaine bronnenpublikaties, hoe uitgebreid ook, wordt slechts een miniem deel afgedrukt van hetgeen aan stukken beschikbaar is. In den vreemde publiceert men in de regel die stukken die *prima facie* de belangrijkste lijken; zij worden meestal spaarzaam van voetnoten voorzien.

Ons kwam een andere weg aanbevelenswaardig voor; hij was weliswaar veel langer maar zou tot een beter resultaat leiden. Juist omdat men naar verhouding zo weinig stukken kan publiceren, leek het ons geboden, die stukken uitdrukkelijk te plaatsen in hun historisch verband. Dat verband kan niet voldoende aangegeven worden in voetnoten. Het is hier geschied in een op breed en tijdrovend onderzoek gebaseerde inleiding die omvangrijker is dan men in Nederlandse bronnenpublikaties pleegt aan te treffen. In wezen vormen de afgedrukte documenten, de annotatie en de inleiding een samenhangend geheel, ook in die zin dat de gegevens uit stukken die niet voor publikatie in aanmerking konden komen, in een dier andere onderdelen werden samengevat; aldus komen de waardevolle feiten die de aan de uitgave ten grondslag liggende collectie te bieden heeft, het best tot hun recht.

Deze collectie bestaat in hoofdzaak uit de omvangrijke hoeveelheid brieven en bescheiden van de vooraanstaande nationaal-socialist mr. M. M. Rost van Tonningen, welke de organen van de bijzondere rechtspleging kort na de bevrijding in beslag genomen hadden en die aan het instituut werden overgedragen, omdat zij ten gevolge van het feit dat Rost van Tonningen na ernstige vernederingen op 6 juni 1945 in gevangenschap zelfmoord pleegde, niet behoefden te worden gebruikt voor een proces tegen hem. Tijdens de bewerking bleek dat de

in eerste instantie overgedragen stukken onvoldoende waren als grondslag voor een wetenschappelijke uitgave. Niet alleen was veel aan de oorspronkelijke collectie onttrokken dat niet kon worden gemist en diende te worden opgespoord, ook bleek meer en meer dat de stukken alleen konden worden toegelicht uit tal van andere archivalia. Welke dat zijn, blijkt uit het eerste hoofdstuk van de hierna volgende inleiding.

Het sprak vanzelf dat meer dan eens nieuwe aanwinsten – en er waren er vele – een somtijds aanmerkelijke omwenteling teweeg brachten in de bestaande keuze op een bepaald onderdeel of voor een bepaalde periode; daar vloeiden dan weer veranderingen uit voort in annotatie en inleiding. Zo heeft de bewerkster herhaaldelijk haar arbeid moeten herzien; ze heeft het telkens gedaan in de overtuiging dat nu de gelegenheid nog bestond, een verantwoorde selectie tot stand te brengen, maar dat na het verschijnen van het boek correctie slechts lapwerk kon zijn.

Dat als eerste deel in de serie documenten van ons instituut dit gedeelte van de briefwisseling van mr. Rost van Tonningen verschijnt, is gevolg van verschillende factoren. Van belang was vooral dat deze correspondentie niet verspreid werd in de dossiers der bijzondere rechtspleging. In de tweede plaats behoorde Rost van Tonningen tot de actiefsten en fanatieksten onder de vooraanstaande Nederlandse nationaal-socialisten, die bovendien over meer contacten met hooggeplaatste Duitsers beschikte dan Mussert en de meeste NSB'ers. In de derde plaats strekte zijn bezigheid zich tot zoveel terreinen uit dat een uitgave van zijn correspondentie een belangrijke bijdrage zou zijn tot de politieke en sociaal-economische geschiedenis van ons land tijdens de bezetting. Met name zou dat voor de eerste twee bezettingsjaren gelden die in dit deel aan de orde komen. Op de sectoren van het Duits bezettingsbestuur en van de NSB, maar ook ver daarbuiten, is in de periode mei 1940 – mei 1942 weinig gebeurd dat niet in Rost van Tonningens correspondentie behandeld of aangestipt wordt.

Waar hij in die correspondentie het bindend element vormde, was het onvermijdelijk, aan zijn persoon de nodige aandacht te schenken. Men kan, zo men wil, deze uitgave ook beschouwen als de politieke levensgang-in-documenten van een prominent nationaal-socialist: een man van intellectuele gaven, aan wie in het begin der jaren dertig door velen een briljante carrière voorspeld werd, maar die zich – drijver en voortgedrevene tegelijk – in die korte periode waarin de tegenstellingen ten top gevoerd werden, ontpopte als een van de gevaarlijksten onder de handlangers van de vijand, 'niet alleen driftig en onbetrouwbaar, doch vooral grenzeloos eerzuchtig...' – ziedaar de kwalificaties, gebezigd door dr. H. M. Hirschfeld die als secretaris-generaal van de departementen van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, en van Landbouw en Visserij regelmatig contact had met Rost van Tonningen, met name nadat deze in de lente van 1941 door de bezetter benoemd was tot president van de Nederlandsche Bank, secretaris-generaal voor Bijzondere Economische Zaken en waarnemend secretaris-generaal van Financiën.* Het leek ons niet ongepast, juist hier die kwalificaties te laten voorafgaan aan de lange inleiding en de vele honderden documenten dezer uitgave die, naar de bewerkster vertrouwt, voldoende voor zichzelf spreken.

* H. M. Hirschfeld, *Herinneringen uit de bezettingstijd* (Amsterdam, 1960), p. 70.

WOORD VOORAF

Bij het verschijnen van dit eerste deel dat, naar wij verwachten, binnen afzienbare tijd door het tweede gevolgd zal worden, past het ons, onze grote erkentelijkheid uit te spreken jegens allen die deze uitgave mogelijk gemaakt hebben. Deze dank richt zich in de allereerste plaats tot de bewerkster, drs. E. Fraenkel-Verkade, die zich in jarenlange, moeizame arbeid op voortreffelijke wijze gekweten heeft van een verantwoordelijke opdracht die in veel opzichten een *novum* betekende. Onder de anderen die genoemd moeten worden, staat A. J. van der Leeuw voorop: van zijn deskundigheid op het terrein van de financieel-economische bezettingsgeschiedenis alsmede van zijn redactionele vaardigheid kon de bewerkster in hoge mate profiteren. De opzet van het werk en talloze detailvragen werden door de bewerkster besproken met dr. A. E. Cohen die, vóór hij in 1959 benoemd werd tot hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden, hoofd was van de afdeling bronnenpublikaties van ons instituut. Bij andere voorbereidende werkzaamheden maakten de heer P. A. Bos en mej. N. Stroeve zich in hoge mate verdienstelijk. Dankbaar zijn wij tenslotte voor de medewerking die wij mochten ondervinden van D. Reidel's Drukkerij N.V., te Dordrecht, alsmede van de heer H. van Krimpen die als adviseur optrad bij dit ook uit typografisch oogpunt moeilijke project.

Rest ons te vermelden dat het toezicht op de selectie en op de annotatie namens ons college uitgeoefend is door het lid Van Winter. Het toezicht op de inleiding heeft bij het bestuur als geheel gelegen; het werd daarbij geadviseerd door de directeur van onze instelling, dr. L. de Jong.

HET BESTUUR VAN HET RIJKSINSTITUUT
VOOR OORLOGSDOCUMENTATIE

P. J. VAN WINTER, *voorzitter*
B. H. D. HERMESDORF
T. P. VAN DER KOOY

Inhoud

Lijst van afkortingen

AO	*Auslandsorganisation der NSDAP.*
ATL	Algemeen Toezicht Leden (inlichtingendienst van de NSB).
BDC	Berlin Document Center (SS-archieven).
BEZ	(departement voor) Bijzondere Economische Zaken.
BPM	Bataafsche Petroleum Maatschappij.
BRK	*Beauftragter des Reichskommissars.*
CID	Centrale Inlichtingendienst van de NSB (1937–juni 1941).
FOSD	Archieven van het *Auswärtige Amt* en de *Reichskanzlei*, eertijds onder beheer van *Foreign Office* en *State Department.*
HSSPF	*Höherer SS- und Polizeiführer* (èn zijn archief).
Nenasu	Musserts Nederlandsche Nationaal-Socialistische Uitgeverij.
N.	Aanduiding van documenten gebruikt en verzameld voor de berechting van oorlogsmisdadigers in Neurenberg.
NJS	Nationale Jeugd Storm.
NOC	Nederlandsche Oostcompagnie.
NSWG	Nederlandsche Socialistische Werkgemeenschap.
NVC	Nederlandsche Vakcentrale (neutraal).
NWV	Nationale Werknemersvereeniging.
OT	*Organisation Todt.*
RDG	*Reichsdeutsche Gemeinschaft.*
RFSS	*Reichsführer-SS*, Himmler.
RK	*Reichskommissar* Seyss-Inquart.
RvO	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.
RvT	Verzameling Rost van Tonningen.
SS	*Schutzstaffel.*
VO	*Anordnungen* en *Verordnungen* van het bezettingsbestuur.
WA	Weerafdeling van de NSB.
WBN	*Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden* (Christiansen en zijn staf).
zbV	*zur besonderen Verwendung* (*Generalkommissar* Schmidt en zijn staf).

INLEIDING

HOOFDSTUK I

Deze uitgave en haar bron

§ 1 *Doel en opzet van het werk*

Deze uitgave biedt in ruim zeshonderd documenten, gekozen uit de vele duizenden brieven en briefjes van de verzameling-Rost van Tonningen, allereerst een beeld van de hartstochtelijke nationaal-socialist waartoe Rost, de aanvankelijk hooggestemde Volkenbonds-idealist, zich na zijn politieke en financiële leerschool in Wenen had ontwikkeld. Men ziet hem, in hoofdzaak tijdens de bezettingsjaren 1940–1945, aan het werk in zijn talrijke functies in partij en staat. Maar er is meer. De omvang, de betrekkelijke veelzijdigheid van de verzameling – gevolg van Rosts bemoeiingen op zeer uiteenlopende terreinen van het politieke en sociaal-economische leven – en de centrale positie van een aantal van zijn correspondenten brengen mee, dat vele aspecten van het ingewikkelde krachtenspel in bezet gebied erin naar voren komen.

In tegenstelling tot de gewoonlijk bij naoorlogse publikatie van bronnen voor de geschiedenis van de tweede wereldoorlog gevolgde methode, werd hier bewust gekozen voor een systeem van uitvoerige annotatie van en een brede inleiding op de afgedrukte documenten. De voornaamste overweging daarbij was, een juist begrip en wetenschappelijk gebruik van de gepubliceerde stukken te verzekeren. Zowel de tijdgenoot als de latere gebruiker zullen daarmee gediend zijn. De oorlogssituatie, het rookscherm van propaganda en het isolement van de NSB binnen het Nederlandse volk brachten mee, dat de handelende personen, hun motieven en onderlinge relaties, de tijdgenoot slechts weinig en dan nog in eenzijdige visie bekend werden: iemand was pro-Duits òf anti, men was NSB'er of men was het niet. Deze ongenuanceerdheid en eenzijdigheid tijdens de oorlog is begrijpelijk. Voor een juist begrip van een periode komt het echter ook op de schakeringen aan. Dit geldt in versterkte mate voor de latere gebruiker, waarbij bedacht moet worden, dat de verklarende kennis thans nog te krijgen is van nog in leven zijnde getuigen.

Gezien de aard en de positie van de hoofdpersoon van dit werk kwam het de bewerkster bovendien gewenst voor, bij veel van het in de brieven gestelde na te gaan, in hoeverre de afloop der gebeurtenissen aan de verwachtingen voldeed en in welke mate Rosts activiteit werkelijk een bepalende factor was. Vaak was zij immers niet veel meer dan een luidruchtig commentaar aan de rand van de stroom van het gebeuren of een poging, zich van andermans initiatief meester te maken. Daarom dienen ook reacties die niet in briefvorm bij Rost terugkwamen wel eens gesignaleerd te worden. In een enkel belangrijk geval werden deze onder de Bijlagen opgenomen. Anderzijds is er niet naar gestreefd, voortdurend commentaar te geven op overigens aanvechtbare uitlatingen die tot het algemene propagandajargon van die jaren behoren. Evenmin naar een systematisch rechtzetten van de vertekening van de realiteit van Nederland-in-oorlogstijd in Rosts correspondentie. Deze vertekening is immers een wezenlijk onderdeel van die werkelijkheid. De hier gevolgde werkwijze komt dus niet voort uit een overschatting van de NSB'er M. M. Rost van Tonningen als historische figuur, maar stelt de gebruiker in staat, zijn relatieve importantie te beoordelen.

§ 2 *De bron*

Deze uitgave is in hoofdzaak samengesteld uit de op het Rijksinstituut gevormde *Verzameling-Rost van Tonningen.* Dat is geen archief in de eigenlijke zin, doch een door de bewerkster opnieuw opgebouwde collectie van onderdelen van de persoonlijke en ambtelijke archivalia van mr. M. M. Rost van Tonningen waarvan relatief veel bewaard bleef, zij het dat ze zeer verspreid geraakt waren.

In theorie zou men Rosts archivalia moeten verdelen in persoonlijke briefwisseling en in de archieven van Rost als Commissaris van de Marxistische Partijen, als president van de Nederlandsche Bank en de Nederlandsche Oostcompagnie (NOC), als hoofd van de departementen van Financiën en van Bijzondere Economische Zaken (BEZ), die weer uiteenvallen in wat men kabinetsstukken zou kunnen noemen en het eigenlijke ambtelijke archief, waarin de stukken van Rosts ambtsperiode werden opgenomen [1].

In werkelijkheid werden stukken van verschillende groepen vaak reeds tijdens de bezetting door elkaar opgeborgen. De dislocatie van het overheidsapparaat in de winter van 1942–1943, waarbij BEZ naar Amsterdam, het gebouw van de Javasche Bank en Financiën in hoofdzaak naar Park Brabant bij Deventer verhuisde, leidde tot verdere verwarring, die na september 1944 nog verergerde.

De voornaamste vindplaatsen na de bevrijding waren de kluis en het verdere gebouw van de Javasche Bank en het kantoor van de Verzekeringsraad in de Paulus Potterstraat, beide te Amsterdam, de kluis en het gebouw van Park Brabant, de Nederlandsche Bank en daar met name de kamer van de president en vice-president, voorts Laan van Meerdervoort 49 (het oude bureau-Rost) en het NOC-kantoor, beide in Den Haag, terwijl het grootste deel van het NOC-archief op het Zweedse consulaat te Lübeck werd aangetroffen. Maar voordat het leeuwendeel van dit alles op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie terecht kwam, hadden de grotendeels ongecoördineerde activiteiten van het Bureau Nationale Veiligheid, de plaatselijke Politieke Opsporingsdiensten, van de liquidateur van BEZ, het Beheersinstituut en de Bijzondere Rechtspleging veel van de nog aanwezige oorspronkelijke samenhang verstoord, terwijl bovendien hier en daar nog al wat is vernietigd [2].

Bij de opbouw van de collectie bleek het niet mogelijk de stukken consequent in te delen. Waar dit mogelijk was, werd de oorspronkelijke indeling ondanks haar gebrek aan systeem gereconstrueerd. Voor het overige zijn de stukken naar Rosts verschillende functies ingedeeld.

Rosts sterke zucht tot zelfrechtvaardiging[3] moet naast praktische overwegingen wel de voornaamste drijfveer zijn geweest voor het aanleggen van een verzameling persoonlijke stukken; kopieën van eigen vaak zeer lange brieven zijn verre in de meerderheid. De apologie was aanvankelijk weinig meer dan nakaarten. Bij het klimmen der jaren, het toenemen van de verantwoordelijkheid en de steeds talrijker conflicten met vriend en vijand, zocht Rost duidelijk de Historie als tribunaal. Zo ontstond de 'persoonlijke verzameling' (RvT 1–126), die de voornaamste stukken met betrekking tot nagenoeg al zijn activiteiten bevatte. Zij bevat derhalve ook talrijke originelen en extrakopieën van stukken, die eigenlijk in een der ambtelijke archieven thuishoren. Vooral voor de latere jaren is dit het geval. Rost ging meer en meer op in zijn werk, dat omgekeerd werd gekenmerkt door zijn persoonlijke eigenaardigheden en in sterker mate dan bij menigeen zelfexpressie was.

De behoefte zich voor de geschiedenis te rechtvaardigen, juist met de ondergang voor ogen, die hij met menig nationaal-socialist gemeen had – men denke aan Goebbels, Alfred Rosenberg, Himmler, Hans Frank, maar ook aan Mussert –, won het bij het einde van de oorlog van veiligheidsoverwegingen. Terwijl hij in 1939–1940 ongeveer alles uit de afgelopen Nederlandse jaren moet hebben vernietigd (zie p. 41), nam Rost aan het einde van de oorlog alleen de voorzorg, enkele mappen leeg te halen, te weten die getiteld 'bespreking rijkscommissaris kluis', 'Reichskommissar; ir. A. A. Mussert; Himmler; Kranefuss; F. Knolle'; ook van de correspondentie met Rauter bleef bijna niets van voor 1943 bewaard. Het is nog de vraag of hij deze correspondentie heeft vernietigd; mogelijk is ze slechts zoekgeraakt. Van Rosts uitgaande brieven aan deze correspondenten bleven soms, vanaf 1943 in vele gevallen, doorslagkopieën in andere mappen bewaard,

(1) In het geval van de Nederlandsche Bank en het departement van Financiën bevinden deze laatste stukken zich dus ook thans op de normale plaats.
(2) Zie de notitie nr. 75 voor het geschiedwerk van bewerkster, *De lotgevallen van de verzameling-Rost van Tonningen*, met bijlage, schema van de omzwervingen.
(3) Deze trek is even opvallend in vroege stukken als nrs. 2, 9 en slot van 18, als in latere uit de oorlogsjaren (nrs. 152, 157, 237 en 248), terwijl de voorbeelden in deel II nog toenemen.

terwijl de correspondentie met Mussert vrijwel compleet door Rost zelf in één ordner (RvT 113) werd samengevoegd.

In hoge mate heeft Rost zijn functies door elkaar gebruikt. Dit in elkander overlopen wordt in de brieven weerspiegeld. Vaak behandelen ze onderwerpen uit verschillende al dan niet ambtelijke sferen dooreen. De ondertekening, nu eens in de ene, dan weer in een andere kwaliteit is daarbij niet altijd beslissend. Reden te meer waarom een streven naar volstrekt kloppende systematiek bij de opbouw van de collectie zinloos zou zijn geweest.

Een volledig overzicht van de verzameling-Rost van Tonningen, zoals zij thans is geordend en van de omzwervingen, die haar onderdelen vóór en na de bevrijding meemaakten, zou hier te ver voeren. Dit is te vinden in de ongedrukte Notitie voor het geschiedwerk nr. 75, *Lotgevallen van de archivalia Rost* en de inleiding op de inventaris van de verzameling. Hier volgt alleen een korte opsomming van het voornaamste, dat naast de 'persoonlijke verzameling' bewaard is gebleven.

Van *bureau-Rost,* Rosts hoofdkwartier in 1940/1941, zijn er een aantal ordners diverse correspondentie en een tweetal die speciaal de SDAP betreffen [1]. Veel van dit archief moet na de bevrijding door de Politieke Opsporingsdienst Amsterdam als 'onbruikbaar' zijn weggedaan. Honderden andere brieven werden verspreid over strafdossiers.

Op de *Nederlandsche Bank* zijn als kabinetsstukken van Rost twee ordners Correspondentie President (RvT Pres. 1 en 2) aanwezig, die veel meer dan alleen Nederlandsche Bank-kwesties behandelen (zie p. 201 bij *n.* 5). Het RvO bezit hiervan een aantal fotokopieën evenals van de zgn. Robertson-verzameling aldaar, waaronder een aantal 'Notities voor de President' (RvT II Nederl. Bank en RvT II Robertson).

In bijzonder onordelijke staat bereikte een groep kabinetsstukken van Rost als *wnd. secretaris-generaal van Financiën* (RvT Fin) het Rijksinstituut. Hierbij bevinden zich niet alleen Rost-dossiers maar ook stukken van Rambonnet in enige van zijn functies. Bovendien treft men stukken aan van een aantal ambtenaren, c.q. trouwe aanhangers van Rost, die sinds september 1944 tot het einde van de oorlog in hoofdzaak in Deventer verbleven. Zo bijv. van Goedhuys (betreffende *De Waag* en het Oostinstituut); van Tjerk van der Zee en Van der Most van Spijk, die in de laatste maanden in een aantal functies van Rambonnet waren benoemd na diens grote conflict met Rost; tenslotte van J. H. J. Tummers, de accountant van het presidium van de Oostcompagnie, die ook andere controles voor Rost verrichtte en van Deventer uit zijn dienstreizen naar Den Haag en Duitsland maakte. De Rost-documenten in engere zin vullen een zestal portefeuilles.

Het archief van het *departement voor Bijzondere Economische Zaken* bevat in de vorm waarin het aan het Rijksinstituut is overgedragen, geen afzonderlijke kabinetsstukken. Wat men daartoe zou moeten rekenen, bevindt zich ten dele in de vorm van doorslagkopieën in de 'persoonlijke verzameling'. Voor het overige is alle correspondentie door en met BEZ gevoerd, samen met andere stukken, rapporten, notities, ontwerpen, meer of minder systematisch over onderwerpsdossiers verspreid. De indeling daarvan in resp. BEZ-Algemeen (BEZ 1–244) en BEZ-Verzekeringen (BEZ V 1–129 en A-M dossiers) kon, evenals die van een kleine groep dossiers van de afdeling Geld- en Credietwezen (G en C) worden gereconstrueerd. De archivalia inzake de bemoeiingen met de arisering van joodse bedrijven ontbreken grotendeels; die van de in de zomer van 1943 opgerichte afdeling Volkshuishouding met haar provinciale bijkantoren en van de afdeling Comptabiliteit zijn incompleet.

Voor de *Nederlandsche Oostcompagnie* vormde Rost een presidentsarchief van ca. zeventig mappen. Het is als enig onderdeel van de Rost-verzameling 'systematisch' geordend in twintig grotere of kleinere rubrieken en onderwerpen, die weer nader werden onderverdeeld. Dit presidentsarchief werd evenals Rambonnets schaduw-archief (NOC x 1–x 615) door de liquidateur in het gebouw van BEZ aangetroffen en is in stukken en brokken op verschillende tijdstippen op het Rijksinstituut beland, maar nog incompleet.

(1) Losse bescheiden betr. SDAP, VARA etc. werden door de liquidateur in 1946 aan deze instellingen of aan de Partij van de Arbeid toegezonden en zijn in die archieven niet meer terug te vinden. Bureau-Rost werd in de zomer van 1941 uitgebouwd tot BEZ, zie p. 206 e.v.

Het archief van de Nederlandsche Oostcompagnie zelf en de archieven van haar dochterondernemingen raakten in september 1944 aan het zwerven van het ene evacuatieadres in Duitsland naar het andere. Van de moedermaatschappij wist de directeur, mr. D. Krantz, in mei 1945 ten slotte een veertigtal kisten over te dragen aan de Zweedse consul te Lübeck. Veel van het overige ging verloren. Dit archief bevindt zich thans grotendeels bij het RvO. Het vormt géén onderdeel van de Rost-verzameling, maar is uiteraard veelvuldig door bewerkster geraadpleegd m.n. voor deel II.

Tenslotte is voor deze uitgave geput uit een door bewerkster opgebouwde collectie Rost-correspondentie, genoemd RvT II. Na de bevrijding waren, zoals reeds vermeld, in hoofdzaak ten dienste van de Bijzondere Rechtspleging talrijke brieven uit de oorspronkelijke verzamelingen gelicht, zonder dat daarbij genoteerd werd uit welk dossier of zelfs uit welk van de hierboven beschreven onderdelen ze afkomstig waren [1]. Als ongebruikt documentatiemateriaal werden ze soms in de loop der jaren door PRA'en aan het instituut afgestoten of kwamen in fotokopievorm of in afschrift uit straf- en collaboratie-dossiers weer bij de overige verzameling terug, waar ze bij gebrek aan gegevens slechts in enkele gevallen op de oorspronkelijke plaats konden worden ingevoegd.

Deze collectie RvT II is ingedeeld in dossiers op naam van de correspondent of van de instelling waarop ze betrekking hebben en per dossier chronologisch opgeborgen [2]. In deze groep RvT II werd tevens een aantal afschriften en fotokopieën opgenomen van correspondentie, waarvan Rost oorspronkelijk een doorslag of origineel moet hebben ontvangen of verzonden, dat verloren ging maar waarvan elders een exemplaar bewaard bleef [3]. Aanwijzingen voor het bestaan van zulke correspondentie vielen wel eens te putten uit de zgn. *Brievenboeken*, registers waarin uitgaande en inkomende post werd ingeschreven, soms met vermelding van latere distribuering of opberging [4]. Ten slotte zijn bij RvT II een klein aantal originele brieven van Rost gevoegd, die mij welwillend ten dienste van deze uitgave werden afgestaan door particuliere bezitters.

§ 3 *Selectiebeginselen*

Bij de selectie der stukken liet ik mij door het volgende leiden. De uitgave moet zoveel mogelijk aspecten van het onderwerp verhelderen; ze moet een zeker evenwicht tussen hoofd- en bijzaken bewaren en representatief zijn voor de bron. De briefwisseling met de voornaamste autoriteiten van het bezettingsbestuur en met Himmler is evenals die met Mussert bijna integraal opgenomen, zowel ter verheldering van onderdelen van hun beleid als van Rosts relatie tot hen. Voorts viel de keuze op stukken, die situaties of stromingen in de NSB kenschetsen; en op stukken die betrekking hebben op een grote volksgroep en op importante publiciteitsorganen (SDAP, VARA, Arbeiderspers). Soms gaf de inhoud van een stuk aanleiding tot de opneming, soms de formulering.

Het kan gebeuren dat een bepaald aspect bij de schaarste of weerbarstigheid van de bronnen niet voldoende in het licht wordt gesteld. Rosts activiteit in de eerste weken na zijn terugkeer uit de internering in 1940 (zie p. 73 e.v.) blijkt in hoofdzaak uit de kranten, niet uit zijn eigen archivalia. Alleen in antwoorden op enkele van de talloze gelukwensen wordt een glimpje zichtbaar (zie nr. 54). Ook uit de eerste maanden op de Nederlandsche Bank en als secretaris-generaal zijn de documenten schaars, daar het zich inwerken veel tijd kostte en al Rosts aandacht absorbeerde. Soms kon een stuk dat op zichzelf van weinig betekenis schijnt, worden opgenomen als signaal of omdat het als – zij het zwakke – schakel in een reeks van documenten onmisbaar is. Anders moesten de voetnoten of de inleiding zulk een tekort aanvullen.

(1) In het gunstigste geval kregen de stukken een naoorlogs stempel: 'herkomst archief Rost van Tonningen'.
(2) Bijv. RvT II SDAP; RvT II Goedhuys; RvT II Dieters enz.
(3) Zo ontstonden de dossiers RvT II NVV en RvT II Centrale (zie nrs. 158 en 163).
(4) Een dergelijk brievenboek bestaat er voor de Rost-Robertson correspondentie voor de Nederlandsche Bank. Het loopt van 31 mrt. 1941 tot 25 aug. 1944. Er zijn twee brievenboeken van Financiën, van ca. apr. 1941 tot begin nov. 1942 en van nov. 1943 tot einde mei 1944 (RvT Fin 1/1 en 2). Tenslotte is er ook een over voor het NOC-presidium, lopend van 15 febr. 1943 tot 15 mrt. 1945, met een hiaat (RvT NOC A). Een kaartsysteem van de post van BEZ is veel minder volledig bijgehouden en kon minder goede diensten doen.

Ook wanneer een of ander door Rost geëntameerd project op niets uitliep, kunnen stukken dienaangaande zijn opgenomen; bijv. betreffende zijn plannen voor een *Nederlandse Organisation Todt* (zie p. 244 e.v.); eveneens aangaande veel plannenmakerij van de Nederlandsche Oostcompagnie. Het directe resultaat is immers niet steeds het enige criterium voor historisch belang. Bovendien was soms het feit dat het *Rost* was die iets ondernam reeds aanleiding voor het NSB-hoofdkwartier of voor Nederlandse ambtenaren, tegenmaatregelen te ontwerpen die zonder Rosts initiatief misschien niet genomen zouden zijn.

Het merendeel der afgedrukte documenten is afkomstig uit de 'persoonlijke verzameling'. De beschikbare correspondentie van bureau-Rost leent zich doorgaans niet voor afdruk. De meeste briefjes zijn op zichzelf te onbelangrijk en hebben alleen nut, voorzover ze belangrijker documenten uit de 'persoonlijke verzameling' helpen verhelderen. Alleen de correspondentie met Tj. van der Zee en enkele andere oud-SDAP-leden vormt op deze regel een uitzondering. Ze dient hier opgenomen te worden, omdat de mate van 'het misverstand der NSWG'[1] eruit kan blijken.

Er is relatief meer materiaal van het departement voor BEZ en van de NOC, Rosts eigen creaties, opgenomen dan van de Nederlandsche Bank en het departement van Financiën. De laatste twee, instellingen met een sterk eigen karakter en met krachtige tradities, die hun oude personeel in hoofdzaak of althans gedurende de kritieke eerste bezettingsjaren behielden, wisten hun eigen bestaan in veel opzichten voort te zetten. Van de wisselwerking tussen Rost en deze beide instellingen op punten van minder belang, die tijdens de bezetting aan de orde kwamen, vindt men in de verzameling nauwelijks een schriftelijke neerslag. Er is ook geen stelselmatig onderzoek gedaan in de ambtelijke archieven. Zonder twijfel zou daarbij uit kanttekeningen, nota's en brieven nog veel te voorschijn kunnen worden gebracht over Rosts standpunt t.a.v. allerlei vraagstukken. Een dergelijk onderzoek zou echter opnieuw jaren hebben gevergd. Alleen reeds daarom moest het achterwege blijven. T.a.v. de vraagstukken, die Rost zelf het belangrijkste achtte, zijn echter telkens stukken in de persoonlijke verzameling aanwezig. Dit geeft ook een theoretische rechtvaardiging aan de gekozen begrenzing: Het gaat om het beleid, niet om administratie.

Het waren hoofdzakelijk overwegingen van economie die van het drukken der vele uitvoerige memoranda, nota's enz. deden afzien, op enkele uitzonderingen na, te weten de economische programma's van Rost en Gips uit het voorjaar van 1942 (nrs. 278 en 279). Van een aantal maand- of kwartaalrapporten van Rost als 'gemachtigde van de leider in de secretarie van staat' sinds 1943 werd er één opgenomen ter kenschetsing van een geheel genre (zie deel II). Zijn uitvoerigste rapport voor de Duitse autoriteiten, nl. het eerste jaarverslag over de Nederlandsche Oostcompagnie uit 1943, is reeds tijdens de oorlog gedrukt en – zij het op kleine schaal – verspreid. Hier wordt het derhalve niet afgedrukt. Het vertoont alle kenmerken van dergelijke rapporten van Rost [2].

Principieel en volledig is ook afgezien van het drukken van Rosts 'publieke stukken', kranten- of tijdschriftartikelen, maar ook van concepten voor gehouden redevoeringen of persverslagen van zijn spreekbeurten. Deze zijn, hoewel niet zonder moeite, in hoofdzaak reeds toegankelijk en sluiten veel nauwer bij de gangbare propaganda aan. In deel II vindt men een overzicht van de aan bewerkster bekende publikaties en verslagen resp. concepten van redevoeringen. Ter verkrijging van een juist beeld zal men deze publieke stukken steeds in gedachte moeten houden. Het verschil in toon en ook in kwaliteit tussen de publieke uitingen waar de anonimiteit der toehoorders of lezers Rosts neiging tot demagogie aanwakkerde, en die van de meeste brieven is groot. In de bejegening van mens tot mens, dus in gesprek en brief, bleef hij de man van goeden huize, voormalig Leids corpslid, van correcte, aanvankelijk zelfs bescheiden omgangsvormen. Zowel door tegenstanders als door zijn NSB-kameraden wordt dit steeds gereleveerd, waarbij men doorgaans

(1) Dit is de titel van een van de brochures van J. H. Scheps uit de winter van 1940-1941; zie p. 112.
(2) *Nederlandsche Oostcompagnie, Bericht von Dr. M. M. Rost van Tonningen, Präsident des Aufsichtsrates.* (Den Haag, 1943), uitgave van de Algemeene Landsdrukkerij, 75 blz. en dertig bijlagen in 112 blz. Een exemplaar is op het Rijksinstituut aanwezig. Rosts jaarverslagen voor de Nederlandsche Bank zijn gedrukt; alleen de inleidende beschouwingen zijn van zijn hand.

Rambonnet als voorbeeld van het tegenovergestelde noemt [1]. Wel kon Rost zo nodig uitbarstingen ensceneren; vooral vooraanstaande NSB'ers en een enkele maal Mussert zelf waren daar het slachtoffer van (zie nr. 43 en p. 77). In perioden van grote spanning, zoals kort na zijn terugkeer uit de internering en tijdens de laatste oorlogswinter of gedurende de crisis in zijn betrekkingen met NSB en SS in mei/juni 1943 werd de situatie hem echter wel eens werkelijk de baas.

Zij het in ander opzicht dan de publieke stukken, zijn Rosts brieven zelden volstrekt spontaan of openhartig. Wanneer Mussert opmerkt: 'De persoon van Rost van Tonningen is van dien aard, dat zijn brieven op een speciale manier gelezen moeten worden. Zij maken den indruk oprecht en waarheidsgetrouw te zijn, doch zijn het tegendeel daarvan'[2], gaat dat te ver en is het onbillijk. Het is immers een algemeen verschijnsel, dat brieven, evenals menig woord, een element in zich dragen, iets ongezegds te willen verbergen, iets ongenoemds te willen bereiken of voorkomen. In een totalitaire staat en in oorlogstijd geldt dat sterker dan ooit. Mussert maakt in bovenstaande uitspraak hierop geen uitzondering.

§ 4 *Periodisering. Wijze van publicatie*

De stukken zijn in chronologische volgorde afgedrukt. Rosts werkzaamheden liepen zozeer in elkaar over en beïnvloeden elkander in die mate, dat een scheiding naar onderwerp of ambtsgebied steeds te kunstmatig zou zijn en het begrip eerder zou verduisteren dan verhelderen. Overeenkomstig zijn eigen geaardheid en de in nationaal-socialistische kring meer voorkomende gesprekstechniek behandelde Rost bovendien vaak uiteenlopende onderwerpen in één brief, zodat onderbrenging daarvan in speciale categorieën tot moeilijkheden zou leiden. Vaak is zijn persoon het enig samenbindende element in de vele elkaar volgende stukken en derhalve heeft men die persoon in zijn lotgevallen van dag tot dag doorgaans als enig uitgangspunt voor de samenhang. Het eventuele nadeel van onoverzichtelijkheid wordt door een groot aantal verwijzingen, door het register en door samenvattingen van een aantal onderwerpen in de inleiding, gecompenseerd.

Een zekere geleding van de stroom van brieven is mogelijk.

Na het snel doorlopen lange *voorspel* der Weense leerjaren en de eerste strijdjaren in de vooroorlogse NSB, heeft *het jaar 1940* voor Rost, zoals voor menig ander Nederlander, een geheel eigen signatuur van schier onbegrensd lijkende mogelijkheden en een in alle richtingen tasten naar posities en zoeken van contacten, waarbij hem het meeste echter als zand tussen de vingers doorliep. De wintermaanden van 1940–1941 brachten het einde van de grote illusies omtrent politiek leiderschap, alsmede de moeizaam bevochten overgang naar de financieel-economische sector in partij en staat.

Meer dan een jaar *(maart 1941 – half mei 1942)* wordt gevuld met pogingen tot versteviging en uitbouw van de nieuwe posities, onder voortdurende conflicten met Mussert binnen de NSB en met Feldmeijer op SS-terrein. Het liep daarbij uit op een voorlopig of definitief mislukken van zijn eerste initiatieven op het nieuwe arbeidsveld, zoals een omvorming in totalitaire zin van het statuut van de Nederlandsche Bank, een wijziging van de comptabiliteitswet, penetratie van de bedrijfsorganisatie door NSB'ers en bovenal, de verdringing van dr. Hirschfeld uit zijn belangrijke post op de economische departementen. Met het omstreeks half mei 1942 verstrijken van deze tweede, overwegend teleurstellende periode sluit het eerste deel van de uitgave af.

Na deze eerste bezettingsjaren komen er twee, voor Rosts positie en werk beslissende nieuwe elementen bij. Hij ontbrak bij de plechtige beëdiging van de Nederlandsche SS op Hitler in tegenwoordigheid van Himmler op 17 mei 1942. In die afwezigheid werd het negatieve oordeel van de

(1) Zo oordeelden zijn chef van het kabinet op Financiën, de archivaris van de Nederlandsche Bank, de voorzitter van de Vereeniging voor de Effectenhandel, zijn secretaresse uit de tijd bij Hope & Co.; evenzo H. J. Woudenberg, W. Goedhuys en J. A. H. van der Does (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen). Vgl. nr. 154, *n.* 5.

(2) Dossier Mussert D, verhoor van 4 sep. 1945; zie ook p. 41, *n.* 5; deze opmerking viel n.a.v. de brief van 22 okt. 1941 (nr. 248), alsmede die van 28 dec. 1944 (in deel II).

SS over zijn stamboom uitgedrukt. Nooit zou hij ten volle als *SS-Potenz* kunnen gelden. Blijvend zou hij dus ook bij Feldmeijer moeten achterstaan, zoals hij reeds in september 1940 een stap voor Mussert had moeten terugdoen. Leidde deze beslissing van de *Reichsführer-SS* bij Rost tot een bijna ziekelijke verbittering, bij die gelegenheid stelde dezelfde *Reichsführer* een compensatie voor hem in uitzicht, zodat de derde periode toch hoopvol werd ingezet: half mei 1942 was van Hitler en de rijkscommissaris toestemming verkregen, een Oostcompagnie op te richten die onder Rosts leiding de inzet van het Nederlandse bedrijfsleven en van Nederlandse arbeidskrachten in bezet Russisch gebied zou moeten stimuleren en kanaliseren. Al Rosts aandacht is in de volgende twee jaren op de Oostcompagnie en de Oostinzet gericht, daar Himmler hem in geval van succes de positie van *Wirtschaftsminister* in een naoorlogs groot-Germaans SS-rijk moet hebben voorgespiegeld [1]. In hetzelfde tijdvak, *mei 1942 – voorjaar 1944*, nam zijn activiteit in het binnenland in toenemende mate defensieve vormen aan.

In de laatste periode, *voorjaar 1944 tot mei 1945* vertonen zich, op het ene terrein vroeger dan op het andere maar cumulatief, de toenemende mislukking, zijn frustratie en het verwoede vechten tegen steeds groter isolement, tot het einde na de Duitse ineenstorting.

Aan de gekozen cesuur op half mei 1942 kan een zekere redelijkheid niet worden ontzegd. Er zijn echter enige nadelen aan het uitgeven in twee niet tegelijk verschijnende delen verbonden; het gevaar van dubbel werk en van hinderlijke lacunes in het eerste deel is niet denkbeeldig. Wat de inleiding betreft scheen de beste oplossing, het meer algemene en al wat op de stukken van het eerste deel betrekking heeft, in deel I op te nemen. De inleiding op deel II zal zich dan kunnen beperken tot de zich na mei 1942 voordoende nieuwe elementen. In het bijzonder het complex Oostcompagnie zal daar worden behandeld. Een enkele bijlage van het eerste deel, bijv. I, bestrijkt het gehele werk. Dat deel I geen eigen bibliografie heeft, wordt vergoed door in de inleiding en noten reeds een selectie van beschikbare literatuur of ander materiaal te vermelden.

Aan de verdeling in tweeën is echter wellicht ook een voordeel verbonden. Een uitgave van contemporaine geschiedenis lokt stellig reacties uit, waarbij hopelijk ook nieuw materiaal aan het licht komt. In het tweede deel kan desgewenst het hier en daar noodzakelijke redres gegeven worden. Belangrijke aanvullingen van buitenaf op stukken van deel I zouden als supplement bij deel II kunnen worden afgedrukt.

Een chronologische volgorde in volstrekte zin kan bij het afdrukken der documenten uiteraard niet worden gereconstrueerd. Alle op dezelfde dag uitgaande [2] brieven zijn in het algemeen in de alfabetische orde van de geadresseerden geplaatst, tenzij de oorspronkelijke opeenvolging uit de stukken zelf blijkt (bijv. nrs. 159–161). Brieven aan Rost van dezelfde datum volgen onmiddellijk hierop en niet op de datum van ontvangst [3], tenzij deze uit de samenhang valt op te maken en daarvoor betekenis heeft. De aan Rost toegezonden afschriften van anderer correspondentie worden op de datum van het begeleidend schrijven opgenomen (zie bijv. nrs. 111 I, 197 en 210). Plaats en datum van afzending worden steeds rechts boven aan de brief afgedrukt. Ontbreken ze op het origineel, dan worden gissingen, indien ter zake dienende, in de voetnoten opgenomen. Ontbreekt de naam van de geadresseerde op het oorspronkelijke stuk, dan worden veronderstellingen hierover eveneens in een voetnoot behandeld. Ongedateerde stukken zijn overeenkomstig de veronderstelde datum geplaatst; in de regestenlijst staat de gissing tussen vierkante haken. Indien de plaats van afzending opmerkenswaardig is, wordt deze in de regestenlijst tussen ronde haakjes gedrukt.

(1) Zie Doc. I J. Robertson en vgl. naoorlogse mededelingen van J. A. H. van der Does en W. Goedhuys (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).
(2) Het eventueel tijdsverschil tussen het concipiëren, c.q. dicteren van een brief, met de dag van uitgaan wordt verwaarloosd, tenzij hierover iets bekend is en dit ter zake doet.
(3) De datum van ontvangst is zelden nauwkeurig vast te stellen. De datum van inschrijving in het Brievenboek of het datumstempel op het stuk is niet per se de dag van ontvangst. Was een brief van veel belang, kon hij niet snel worden afgedaan of diende hij als grondslag voor langdurige besprekingen of beantwoording, dan werd hij vaak vastgehouden tot na afloop daarvan en eerst daarna ingeschreven.

Bij het afdrukken der teksten zijn slechts aperte tikfouten van typistes gecorrigeerd. Alle overige taal- en stijlfouten of onhandigheden zijn gehandhaafd, daar ze doorgaans typerend zijn voor de haast waarin werd gewerkt, voor de slechte kwaliteit van het beschikbare kantoorpersoneel waaronder èn het rijkscommissariaat èn alle NSB-diensten leden, voor de vaak slechts halve informatie waarop Rost voortwerkte of voor zijn verwardheid, die een gevolg was van ondragelijke psychische spanning. Tenslotte komt een aantal fouten uit Rosts gemis aan vormgevoel voort en uit het bewuste taalvandalisme van de nationaal-socialist [1]. Zijn Duits draagt sporen van Weens taalgebruik. Alleen in geval de zin onbegrijpelijk wordt, verduidelijken letternoten de tekst.

In betrekkelijk ruime mate zijn andere lezingen uit de ontwerpen voor brieven in de letternoten opgenomen, omdat deze vaak verhelderend werken. In een autoritaire maatschappij in oorlogstijd, in een sfeer van intriges, heeft men immers, gelijk reeds gezegd, sterker noodzaak dan gewoonlijk, om zijn ware bedoelingen te verbergen. Telkenmale wanneer de sluiers wat bewegen, dient men scherp toe te zien in de hoop, iets te ontdekken van wat daarachter schuil gaat.

In tegenstelling tot de wijze van drukken der brieven van bijv. Robert Fruin, van graaf Van den Bosch en minister Baud, van Thorbecke of Groen van Prinsterer, zijn hier aanhef en ondertekening gehandhaafd. Niet zozeer terwille van de *couleur locale,* maar omdat nuances tussen 'Leider!' en 'Mein Führer!', tussen 'Reichsführer!' en 'lieber Reichsführer', tussen 'Kameraad', 'Amice', 'Volksgenoot' of 'Geachte Heer' in werkelijkheid groot zijn en meer dan formeel verschillen. Ook moet men het onderscheid tussen ondertekening met 'Houzee!', met 'Heil Hitler!' en 'met Heil Hitler, Houzee!' in het oog houden. 'Heil!' was de groet van de Nederlandsche SS; het 'Heil Hitler!' werd daar eerst laat ingevoerd. De aanduiding van de kwaliteit in welke Rost een brief tekende is daarentegen doorgaans niet afgedrukt; slechts als zij van belang is wordt zij in een noot medegedeeld.

Het aantal afkortingen is in Inleiding en noten zoveel mogelijk beperkt. Binnen niet te lange tijd en soms zelfs reeds nu weet niemand zonder commentaar meer wat LSC, ATL of CID, POD en PRA, CCD en CPN betekenen, dan wie er persoonlijk mee te maken had. Slechts algemeen gangbare afkortingen als NSB, worden onopgelost gelaten, terwijl ook SDAP en AJC voldoende historisch geijkt zijn. Enkele afkortingen die speciaal voor deze uitgave kortheidshalve van nut zijn, zoals NSWG, BEZ, NOC, RvO, worden in een afzonderlijk lijstje achter in beide delen verduidelijkt, tezamen met de cryptische bronaanduidingen. Verkortingen in boek- of tijdschrifttitels worden in de bibliografie in deel II opgelost.

De bijlagen zijn van tweeërlei aard. Onder a. en aangeduid met hoofdletters, zijn stukken afgedrukt van andere herkomst dan de Rost-verzameling, die er echter onverbrekelijk mee verbonden of als de keerzijde van de Rost-documenten te beschouwen zijn. Onder b. en aangeduid met romeinse cijfers, zijn enkele overzichten van de hand van de bewerkster opgenomen.

§ 5 *Geraadpleegde overige collecties van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie*

Voor de annotatie en de inleiding van deze uitgave is een ruim gebruik gemaakt van ongepubliceerd materiaal uit andere collecties van het Rijksinstituut, onafhankelijk van het feit dat uit enkele andere daarvan op den duur misschien nog bronnenpublikaties zullen verschijnen of reeds, zoals met het *SS*-archief het geval is, in voorbereiding zijn. Hier moge een lijst van het meest geraadpleegde volgen [2]:

(1) Dit nog vrijwel niet onderzocht probleem is op brillante wijze ingeleid in het boekje van Dr. Viktor Klemperer, *LTI, Notizbuch eines Philologen.* (Berlin, 1949). LTI wil zeggen: lingua tertii imperii.
(2) In deel II volgen nog aanvullingen op deze lijst.

GERAADPLEEGDE OVERIGE COLLECTIES

Collectie Mussert [1]

Vooroorlogse correspondentie met Rost, 1936–1939, Mussert 5 : 92716–92824 (7 f)
Correspondentie met Rost uit 1940–1944, Mussert XII : 92825–93127 (20 g)
Notities van besprekingen met Seyss-Inquart, 1940–1943 (15 c)
Notities van besprekingen met Schmidt (15 d)
Dossier 'Economische Zaken' (22 h)

Dossier Mussert [2]

'Diversen in zake Mussert' (A)
Memoires uit gevangenschap (D), o.a. 'Offergang voor Volk en Vaderland'; 'Antwoorden op vragen van de Procureur-Fiscaal'
Dagboek Mussert, uit 1940 (E)

NSB-archieven [3]

Notulen van de hoofdkwartiersraad, 1940–1942 (I 38b, c)
Correspondentie van Van Geelkerken, plaatsvervangend leider, 1940–1942 (I 46 f)
Correspondentie met ir. Huygen, secretaris-generaal der NSB, 1940–1942 (I 47 f)
Correspondentie en stukken van de afd. Vorming (II 72/379 en 74/398)
Verspreide concepten van redevoeringen van vooraanstaande NSB'ers (II 26/127)
Correspondentie en stukken van het WA-Stafkwartier en de WA-ban Den Haag uit 1940 (II 126/666, 667)
Id. van de Jongerenorganisatie (Mussertgarde), 1939 (II 189/1015)
Id. van de Nationale Werknemersvereeniging (NWV-Arbeidsfront), 1935–1940 (II 194/1040–1042)
Id. van de Nationale Jeugdstorm, 1935–1940 (II 149/791–792)
Id. van het Economisch Front, 1940–1942 (II 171/912 B)
Id. van de Raad voor Volkshuishouding, 1940–1942 (II 197/1064–1065 en 199/1072)
Verzameling Van der Vegte (II 203 t/m 204)
Verzameling Van Vessem (II 205 t/m 208)
Stukken betr. NSB-kamerfracties (II 189/1017–1018, 190/1024)
Correspondentie van het district Den Haag, 1936–1940 (II 224/1207–1208)
Correspondentie betr. Winterhulp Nederland (II 209/1130, 210/1131)

Verzameling Van Maasdijk [4]

Diverse correspondentie (13, 13 I)
Lezing Minister Fischböck (33)
Raad voor Volkshuishouding, correspondentie en notulen 1940–1941 (44 en 44a)
Sociaal-economisch Genootschap 'Nederland en Europa' (49)
Nederlandsche Oostcompagnie (74, 74 h)

(1) De verzameling-Mussert wordt t.z.t. ingedeeld bij de NSB-archieven (NSB I 1–35) van het Rijksinstituut, zij wordt hier ten dele nog op de oude wijze geciteerd. De nieuwe plaats staat hier tussen haakjes.
(2) Stukken ten dienste van het proces Mussert uit de verzameling-Mussert en de NSB-archieven geselecteerd, bewijsmateriaal in Londen voor de berechting verzameld, alsmede Musserts verdedigingsredevoeringen voor het Bijzondere Gerechtshof en voor de Bijzondere Raad van Cassatie; voorts memoires.
(3) Aangezien de definitieve indeling van de NSB-archivalia nog niet voltooid is, worden de tot dusver gebezigde aanduidingen hier gehandhaafd. De eerste groep van vijftig portefeuilles, waarvan de mappen met letters worden aangegeven, is NSB I; NSB II begint met nieuwe nummering, terwijl de mappen doorlopend genummerd zijn, bijv. NSB 126/666. Een voorlopige inventaris van NSB I en II is aanwezig; de definitieve zal een concordantie bevatten. In het vervolg wordt hier de aanduiding I en II verwaarloosd.
(4) Het grootste gedeelte van de archivalia van H. C. van Maasdijk, betreffende de organisatie van het bedrijfsleven, bevindt zich in het archief van het dept. van Economische Zaken.

Archief van het weekblad De Waag

Notulen van vergaderingen van het Stichtingsbestuur (U 6 b)
Correspondentie van het Stichtingsbestuur, 1940–1941 (U 6 m, n)

Notulen en circulatiestukken van het college van secretarissen-generaal, 1940–1943 [1]

Rijkscommissariaat, Präsidialabteilung

Formulieren met gegevens uit de persoonsdossiers van het personeel van het rijkscommissariaat (PA Präs 41)

Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz

Retroacta van de *Verordnungen*, van de *Abt. Rechtsetzung*, 1940–1944 [2] (VeJu Rs)
Wirtschaftsberichte voor Amsterdam en Rotterdam van de plaatselijke *Beauftragten* (VeJu In)
Correspondentie van de *Hauptabt. Erziehung und Kirchen* (VeJu Erz)
Id van de *Abt. für niederländische Personalangelegenheiten* (VeJu NP)

Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft

Monatsberichte, later *Kurzberichte*, van Dr. H. Wohlthat (1940) en nadien van Dr. A. Bühler, (1941–1944), *Kommissar* resp. *Beauftragte* van de Nederlansche Bank (FiWi Dev en Feind)
Correspondentie en stukken van de *Beauftragte* bij de Nederlandsche Bank, 1941–1944 (Bühler)
Stukken van de *Abteilung Siedlung und Bauten*, 1940–1941 (FiWi SuB)

Generalkommissariat zur besonderen Verwendung

Vormerkbuch 1940 (ZbV 1) [3]
Stimmungsberichte, soms wekelijks, van het *Referat* Wickel, 1940–1941 (ZbV Stimm.)
Notities van E. Eftger voor Schmidt, 1941–1942 (ZbV 1 b, c)

Höherer SS- und Polizeiführer (HSSPF)

Meldungen aus den Niederlanden, wekelijks opgemaakt door de *Sicherheitsdienst*, 1940–1943 (MadN)
Verslagen van de besprekingen van *Generalkommissar* Schmidt met zijn *Referenten*, aanvankelijk dagelijks, later wekelijks, afkomstig van een daarbij aanwezig ambtenaar van de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst*, 1940–1942 (HSSPF 54a)
Correspondentie van de Voorman van de Nederlandsche SS, Feldmeijer (HSSPF V)

(1) Rosts eigen reeks is niet compleet en begint eerst in 1942. Een aantal ervan zijn van zijn kanttekeningen voorzien (RvT SG).
(2) De serie begint met VO 43/41 en droogt halverwege 1944 vrijwel op. Voorts zijn er belangrijke ontwerpen van een aantal nooit voltooide verordeningen.
(3) In deze agenda noteerde de secretaresse van *Generalkommissar* Schmidt naam, dag en uur van diens bezoek-afspraken en zijn verdere programma van besprekingen met de rijkscommissaris, met de *Beauftragten*, met eigen stafleden en van zijn dienstreizen naar München en Berlijn. Het Bureau van Schmidt, de hoogste ambtenaar van het bezettingsbestuur voor politieke aangelegenheden was 'wie ein Taubenschlag' (Doc. I H. Hushahn, naoorlogs onderhoud met A. J. van der Leeuw), waar vooral in de zomer van 1940 tallozen in- en uitfladderden, ook de meest onverdachte patriotten, naast nationaal-socialisten, politieke avonturiers en *Parteigenossen* of ambtenaren uit het *Reich*. Vooral voor de chronologie van het zo gecompliceerde jaar 1940 is het *Vormerkbuch* van veel belang. Wel laat het onverwacht soms in de steek, met name voor de periode 24 aug. tot 11 sep. 1940, toen juist t.a.v. de NSB belangrijke beslissingen vielen. Ook houde men in het oog, dat slechts tevoren gemaakte afspraken vermeld zijn; onverwachte bezoekers of afspraken met een waarnemer staan niet vermeld en uiteraard ontbreekt alles over de behandelde onderwerpen.

SS-archieven, (fotokopieën uit het *Berlin Document Center*, BDC)

Correspondentie van Rauter met Himmler, 1940–1942 (BDC, H)
Stukken betreffende personen, uit de *Personalabteilung* (BDC, P)

Incidenteel werd gebruik gemaakt van fotokopieën van documenten afkomstig van het *Auswärtige Amt* en van de *Reichskanzlei* (FOSD); alsmede van de zgn. Neurenberg-verzameling, fotokopieën van documenten verzameld voor de Neurenberg-processen (N...), waarin zich o.a. een selectie bevindt uit de zgn. *Rosenberg-files*, afkomstig van *Reichsleiter* A. Rosenberg, die sedert 1941 ook *Reichsminister für die besetzten Ostgebiete* was.

Documentatie I en II

Zeer veelvuldig werd de op het Rijksinstituut aangelegde verzameling Documentatie geraadpleegd. Hierin bevinden zich, ingedeeld naar personen (Doc. I) en zaken (Doc. II), stukken van zeer uiteenlopende herkomst: processenverbaal van naoorlogse verhoren, procesverslagen, memoires, fotokopieën of afschriften van originelen. Zo bijv. de naoorlogse memoires van H. J. Woudenberg, waarvan het tweede gedeelte in weerslag op vragen en kritiek van de zijde van het RvO werd geschreven (Doc. I H. J. Woudenberg); de verslagen van gesprekken door bewerkster dezes gevoerd ten dienste van de uitgave (Doc. I M. M. Rost van Tonningen); correspondentie van F. S. en W. J. Heubel; gegevens betreffende de SA-Rost (Doc. II SAR), etc.; voorts die stukken betreffende Mussert die niet thuis behoren in de Verzameling- noch in het Dossier-Mussert.

Leerjaren

§ 1 *Jeugd; studie; een begin in Genève* [1]

Meinoud Marinus Rost van Tonningen werd als derde en jongste zoon van Marinus Bernhard Rost van Tonningen, hoofdofficier van het Koninklijk Nederlandsch-Indische leger, en jkvr. Meinouda Sara van den Bosch te Soerabaja geboren op 19 februari 1894, het jaar waarin zijn vader deelnam aan de expeditie naar Lombok. Gingen de oudere broers reeds op jeugdige leeftijd naar Holland voor hun verdere schoolopleiding, de jongste bleef tot het tijdstip van zijn vaders eervol ontslag als legercommandant in 1909 bij zijn ouders in de Oost. Dus tot zijn vijftiende jaar, voor de toenmalige verhoudingen ongewoon en ongezond lang.

Van de zeer plichtsgetrouwe vader, streng militair, kreeg hij een sterk gevoel voor discipline mee, dat merkwaardig alterneerde met de grote ongebondenheid waarin een Europees kind in een aanzienlijk Nederlands-Indisch milieu opgroeide. Het 'jonge-prins'-besef werd bovendien versterkt door de toegeeflijkheid van de moeder, die al haar liefde op de enige aanwezige zoon concentreerde en aan zijn aangeboren kwetsbaarheid [2] te veel toegaf. De glans van de Lombok-expeditie [3], de glorie van de krachtdadige beëindiging van de Atjehoorlog vielen over zijn vroegste jeugd. Hij beleefde de spanning mee van zijn vaders afwezigheid voor dit laatste krijgsbedrijf en later voor de actie tegen Bali, waarbij inheemse vorstengeslachten op zo dramatische wijze ten onder gingen [4]. De era-Van Heutsz en de rol van zijn vader daarin bepaalden de kijk van de jongen op de militaire carrière [5] en verschaften hem zijn beeld van 'pioniers' en 'empire builders'. De afloop van het conflict met de Nederlandse pers en volksvertegenwoordiging in 1907 over het Atjehbeleid van generaal Van Daalen, over bezuiniging of interventiepolitiek in de archipel, een conflict waarbij zijn vader rechtstreeks betrokken was [6], gaf aan deze jeugdindrukken een element van miskenning en droeg later wellicht bij tot de ontwikkeling van Rosts antiparlementaire gezindheid.

De eerste tijd in Holland bleek moeilijk. Niet wegens de licht Indische inslag van de jongen. Dat was in Den Haag nooit een punt [7]. Maar het onderwijs dat hij tot dusver genoten had, sloot niet aan bij de HBS aldaar. Bovendien moest het gezin zijn levenswijze aanpassen aan een beperkt pensioen, waaruit ook de marine-opleiding en de ingenieursstudie van de twee oudere broers

(1) Vgl. Rosts eigen, door latere lotgevallen en opvattingen gekleurde herinneringen in zijn autobiografie van mei 1945 (dl. II).
(2) 'Worden wij niet begrepen, dan sluiten wij ons af in ons binnenste, waar men zich niet stooten kan', schreef hij zelf 25 mei 1920 aan Jan van der Does (RvT II J. A. H. van der Does). 'Ausserordentlich empfindlich', noemde hem Dr. Bühler na de gezamenlijke jaren op de Nederlandsche Bank (Doc. I A. J. Bühler).
(3) Zie Rosts artikel in *De Waag* van 25 aug. 1944: *Helden van Lombok;* de hierover met Mussert gevoerde correspondentie in dl. II.
(4) J. C. Lamster, *J. B. van Heutsz.* (Amsterdam, z.j.), p. 105–107.
(5) In een brief van 2 dec. 1919 aan Van der Does, toen deze uit de loopbaan van beroepsofficier overstapte naar het bedrijfsleven, noemde hij het corps van beroepsofficieren een 'trotsch instituut' en sprak hij van de 'elementen van ridderlijkheid en oude romantiek welke die kaste in zich borg' (RvT II J. A. H. van der Does).
(6) Lamster, *a.w.*, p. 193–203; J. W. Naarding, *Het conflict Snouck Hurgronje – Van Heutsz – Van Daalen.* (diss. Utrecht 1938), weliswaar aangevochten, maar een aantal originele documenten bevattend, o.a. een brief van Rost van Tonningen sr.; J. M. Somer, *De Korte Verklaring.* (diss. Utrecht 1934), p. 304–310. Vgl. de passage hierover in Rosts autobiografie van mei 1945 in dl. II.
(7) Het 'Indische bloed' speelde vóór 1940 bij Rost geen rol. Zie echter p. 163 en de daar genoemde brieven.

bekostigd moesten worden. Een officiersopleiding voor hem zelf verwierp men na zijn eindexamen, de familietraditie ten spijt. In die richting bood de politieke ontwikkeling van Nederland geen perspectief.

In 1912 begon Rost zijn studie aan de Technische Hogeschool te Delft. Het werd geen succes behalve op het gebied van het raceroeien. Na twee jaar volgde hij het advies van de hem welgezinde hoogleraar Ter Meulen, niet verder in deze richting door te gaan. Maar het was een mislukking die hem jarenlang bleef kwellen. Het is tekenend dat hij naast arts en boer, ingenieur het meest verkieslijke beroep achtte voor zijn eigen zoons [1].

Het uitbreken van de eerste wereldoorlog en de afkondiging van de mobilisatie in augustus 1914 bood hem een aanvaardbare oplossing van zijn problemen: hij gaf zich vrijwillig op voor militaire dienst. Sinds 1915 tweede luitemant met standplaats Leiden, woonde hij sinds februari 1916 met een vijftal vrienden en lotgenoten, bij wie zich toen de enkele jaren jongere Jan van der Does voegde [2], in Noordwijk, tot hij op 1 maart 1919 als reserve-eerste luitenant der artillerie afzwaaide. Vier fleurige jaren, waarop hij later met heimwee bleef terugzien [3]. Hij had toen reeds staatsexamen gedaan en was in Leiden de rechtenstudie begonnen.

Studerend uit een smalle beurs, met een bezorgde moeder en een meer en meer versomberende vader op de achtergrond, ongelukkig in zijn eerste serieuze liefde en kort daarna zonder veel overtuiging verloofd met zijn latere eerste vrouw, bezielde hem slechts één gedachte: de verloren jaren in te halen. In het voorjaar van 1921 raakte hij ernstig overwerkt, toen hij in een geforceerd tempo zijn studie wilde beëindigen om op een gunstig tijdstip te kunnen solliciteren bij het secretariaat van de jonge Volkenbond of bij een andere instelling op het gebied van het internationale recht. Maar in december 1921 deed hij zijn doctoraal toch 'met genoegen', gesteund en bemoedigd door professor Van Eysinga, die hij als zijn voornaamste leermeester is blijven beschouwen.

Dat deze zijn leerling waardeerde, blijkt uit zijn opbeurende briefjes aan Rost bij studiemoeilijkheden en bij het mislukken van de eerste sollicitaties; ook uit de bereidwilligheid waarmee hij hem over andere mogelijkheden bleef adviseren. Het gunstige getuigschrift waarin hij Rost in Genève aanbeval: 'He is a first rate man, excellent character and brains; he is a great worker too and his interests cover a wide field. - - - absolutely devoted to his task - - -'[4], heeft meermalen dienst gedaan. Dat het niet steeds succes had, was te wijten aan de omstandigheid dat reeds een relatief te groot aantal jonge Nederlanders in het nieuwe internationale apparaat een plaats had gevonden [5].

Gedreven door huiselijke omstandigheden, vol verlangen, eindelijk – hij was bijna 28 jaar – aan de slag te gaan en een grote carrière te beginnen, blakend van geestdrift voor de Volkenbondsbeginselen, heeft Rost na beëindiging van zijn studie koortsachtig gesolliciteerd. Hij werd daarbij trouw gesteund en geraden door vrienden en clubgenoten, onder wie hij gezien was en gerespecteerd als harde, serieuze werker (nr. 1). De voornaamste posities die hij ambieerde, waren: een post aan de griffie van het Permanente Hof voor Internationale Justitie (zomer 1921; opnieuw in december 1921 en januari 1922), bij de juridische sectie van het Volkenbondssecretariaat (februari-maart 1922), het Internationaal Arbeidsbureau (maart-april 1922). Maar het was steeds: 'pas de place'. Hij solliciteerde naar het secretariaat van het scheidsgerecht voor Opper-Silezië (maart-juli 1922)

(1) Brief aan G. Dieters d.d. 28 mrt. 1944 in dl. II.
(2) De enige blijvende vriend van de Noordwijkse club; vgl. RvT 22/80156. Terugziende wees Van der Does op 'het merkwaardige feit dat, op één na, de heele groep later fout is gegaan' (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen). Vgl. RvT II Van der Does, brief van 29 feb. 1944.
(3) 'De tijd waarop men onbezorgd met gulzige teugen van het leven heeft genoten – een helder tijdperk in mijn gedachtenleven' (brief aan Van der Does van 24 mei 1927, RvT II J. A. H. van der Does).
(4) Deze aanbeveling d.d. 24 dec. 1921 was oorspronkelijk gericht tot Sir Eric Drummond. In 1927 bij zijn sollicitatie bij de Nederlandsche Bank (zie nrs. 8–10) gaf hij opnieuw de naam van prof. Van Eysinga als referentie aan de directie op.
(5) Vgl. De Bordes aan Rost, 25 dec. 1922 in RvT 23 en brief van prof. mr. J. A. van Hamel aan bewerkster (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

en van de commissie voor internationaal handels- en wisselrecht (juni en juli 1922). Hij probeerde aangenomen te worden in de financieel-economische sectie van het Geneefse secretariaat (juli 1922). Maar voorlopig was alles vergeefs [1]. Juist had hij zijn eerste baantje veroverd als secretaris van de arbitrage-commissie voor de Amerikaans-Noorse scheepvaartgeschillen in Den Haag (21 juli tot ca. 18 september 1922, zijn zomervakantie), toen er opeens toch een kans scheen te zijn bij het Internationaal Arbeidsbureau (BIT) [2]. Het bleek weliswaar een volontairschap, maar Rost accepteerde het. Zo kwam hij althans naar Genève [3].

Maar al spoedig begon de nood opnieuw te dringen (nr. 2). Begin december 1922 adviseerde zijn chef hem, naar een betrekking elders uit te zien, daar op het BIT voorlopig geen vacatures te verwachten waren. Het solliciteren werd hervat; bij de minderhedencommissie, bij de mandatencommissie, alles tegelijk, intriges vrezend en die zelf ook enscenerend. Hij poogde een taak te krijgen bij mr. Zimmerman, de commissaris-generaal van de Volkenbond in Wenen. Maar ook dat bleek vergeefse moeite, totdat een wenk te juister tijd van mr. J. van Walré de Bordes en Rosts onmiddellijk toehappen hem toch de post bezorgden bij de Volkenbondscontrole in Oostenrijk (nr. 3).

Hier moge nu nog een en ander over de vrienden dier jaren volgen. Totdat Rost met al de intensiteit van zijn aard zich steeds heftiger in het nationaal-socialisme vastbeet, was vriendschap voor hem een van de beslissende factoren van zijn leven. Van de Leidse tijdgenoten bleef hij vooral met Gerard van der Does [4] en E. N. van Kleffens [5] in contact. Met de laatste kwam het na Rosts overgang naar de NSB al spoedig tot een breuk. De band met de oudste Van der Does, die hij in de jaren bij Hope & Co. weer veel ontmoette, werd door diens huwelijk met een joodse vrouw evenwel losser. Voor zijn verhouding tot de twee jaar jongere Jan van der Does [6] waren het magische woord 'Noordwijk', beider bewondering voor het militaire, beider liefde voor de bergen en de wintersport, en daarbij het feit dat ze elkaar in moeilijke momenten van hun persoonlijk leven hadden bijgestaan, beslissend. Later werd hieraan het door beiden beleden nationaal-socialisme toegevoegd. De oorlogsjaren brachten toen een belangengemeenschap die vrijwel tot het einde stand hield. Maar gaandeweg kwam er allerlei bitterheid in hun persoonlijke verhouding. Dat Van der Does nooit zo radicaal gebroken had met hun tegenstanders, speelde daarbij evenzeer een rol als diens aangeboren afkeer van fanatisme en zijn kritiek op vele consequenties van het nationaal-socialisme in de praktijk van het derde rijk.

De in Genève werkzame jonge Nederlanders vormden een kring van vrienden en bekenden waartoe ook Rost sinds de herfst van 1922 ging behoren. Naderhand [7], wanneer hij Zimmerman vergezelde bij zijn geregelde bezoeken aan het *Financial Committee* of als hij, weer later, zelfstandig kwam rapporteren, werd hij daarin steeds graag opgenomen als een opgewekte, sportieve en hartelijke kameraad, met wie altijd te lachen viel, al was hij gewoonlijk wat lang van stof. Ook daar

(1) De desbetreffende correspondentie, ook voor het volgende, bevindt zich in de dossiers *Sollicitaties* I, III en IV (resp. RvT 46, 23 en 47). III sluit onmiddellijk aan bij I maar vertoont halverwege een hiaat van einde mei 1923 tot sep. 1924 en eindigt in apr. 1925. IV vangt aan in apr. 1927. Of II bij vergissing de ontbrekende gedeelten heeft bevat, valt niet te zeggen, daar die map niet in de verzameling werd aangetroffen. I, III en IV bevatten samen meer dan 325 brieven, concepten en telegrammen, somtijds voorzien van commentaar uit later tijd.
(2) Rost gebruikt steeds deze afkorting voor *Bureau International de Travail;* nooit ILO, d.w.z. *International Labour Office.*
(3) 'Het idee dat dit de eerste groote stap naar het doel kan zijn, heeft mij dezer dagen niet losgelaten' (16 aug. 1922 aan prof. Van Eysinga, RvT 46). Vgl. de reeds geciteerde brief van prof. Van Hamel aan bewerkster. 21 sep. 1922 begon hij.
(4) Zie nr. 1. Hij schreef (feb. 1922, zie RvT 46) dat hij 'zoo ontzaggelijk veel prijs' op Rosts vriendschap stelde, 'omdat jij bent één van de weinige zelfstandig denkende en absoluut eerlijke menschen die ik ken'.
(5) Zie nr. 4, *n.* 5.
(6) Zie Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen en RvT II J. A. H. van der Does. Zie ook p. 118 e.v.
(7) Zie, ook voor de volgende alinea, p. 18–19.

waren er overigens, evenals in Leiden en als 'overal en altijd, haken en ogen'[1]. Naast A. van Ittersum [2] werden vooral J. van Walré de Bordes en A. Pelt, beiden vooral in ervaring, de laatste ook in jaren wat ouder, met hem bevriend toen hij hen in zijn eerste Weense maanden beter leerde kennen.

Toen De Bordes, in Genève teruggekeerd, weldra Salters voornaamste medewerker werd, bleef hij Rost protegeren. Aan hem vooral dankte deze de goede pers die hij reeds in de aanvang bij de financieel-economische sectie en bij het *Financial Committee* genoot. Rost van zijn kant bewonderde hem zeer, om zijn succes, zijn kennis van details, zijn tempo, en nam hem tot in kleinigheden ten voorbeeld. Toen De Bordes in de jaren dertig een toegewijd lid van de Oxfordbeweging was gaf dat een nieuwe band, al was 'de groep' voor Rost maar een kortstondige bevlieging. Ook na 1936 werd hun relatie niet verbroken: De Bordes wist, evenals de andere intimi in Genève overigens, van Rosts gewijzigde overtuiging en had zelf ook wel enige sympathie voor het nationaal-socialisme. In de oorlog sprak hij, inmiddels burgemeester van Middelburg geworden, Rost nog over wederopbouwproblemen van zijn verwoeste stad [3].

De verhouding tot Pelt en tussen beider jonge gezinnen was goed, maar ze stonden vrijer tegenover elkaar en kritiek werd openhartiger geuit. Beiden van mening dat verschil in politiek inzicht – dat had steeds min of meer bestaan – de vriendschap niet zou behoeven te schaden, hadden zij ook na Rosts overgang tot de NSB het contact niet onmiddellijk verbroken. Maar bij de toespitsing der Europese tegenstellingen en na Pelts nadere kennismaking met een voor hem nieuwe Rost in NSB-milieu bleek een radicale breuk onvermijdelijk [4].

§ 2 *De eerste Weense periode: assistent van Zimmerman*

De instelling van een commissariaat-generaal van de Volkenbond in Wenen kwam voort uit de financiële nood waarin Oostenrijk sinds 1918 verkeerde [5].

In 1922 had de noodlijdende staat reeds een kleine 300 miljoen dollar geleend, de *relief credits*, die ten dele uit particuliere bron kwamen, maar in hoofdzaak door de regeringen van voormalige geallieerde of neutrale landen waren verstrekt. Al deze gelden had men volledig opgeteerd bij de financiering van de gewone overheidsuitgaven en bij het dichten van de gaten die waren ontstaan door de onrustbarende waardedaling van de Oostenrijkse *Krone*. Toen de bondskanselier, mgr. Ignaz Seipel, in september 1922 een dringend verzoek om steun voor zijn land deed, ditmaal bij de Volkenbond, ging dat gepaard met de toezegging dat een zekere mate van controle der mogendheden op de besteding der gelden zou worden aanvaard. Daarop kon een internationaal financie-

(1) Zie Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(2) Zie nr. 2, *n*. 3. Vgl. Van Ittersums vroege uitlating (2 okt. 1921, RvT 46): 'In mijn herinnering zie ik je als zoo'n gaaf mensch, dat ik in jou in alle opzichten mijn meerdere erken'. Rost zocht hem op wanneer hij in Genève was. Later kwam er een einde aan hun vriendschap.
(3) Talloze brieven van en aan hem in RvT 23 en 47. Zie ook zijn brief in RvT 21 van 20 aug. 1936 en hier de nrs. 5 en 7.
(4) Brieven in RvT 23 en 47, waarvan hier afgedrukt nr. 4; Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(5) Uit de bestaande literatuur zij, behalve naar de betrokken delen van de *Survey of International Affairs*, uitgave van het *Royal Institute of International Affairs*, vooral verwezen naar het zeer beknopte maar nog altijd voortreffelijke boekje van Mary Macdonald, *The Republic of Austria 1918–1934, a study in the failure of democratic government*. (London, 1946), dat ook voor Rosts tweede Weense periode van belang is. Voorts naar de officiële, deels kritische samenvatting door Sir Arthur Salter, *The reconstruction of Austria*, van nov. 1926, waarin een aantal oorspronkelijke documenten uit het Volkenbondsarchief zijn opgenomen. Dan naar een artikel van de aftredende commissaris-generaal Zimmerman in het *Haagsch Maandblad* van apr. 1926, over het door hem gevoerde beleid. Tenslotte naar een boekje van een medewerker van Zimmermans bureau uit de latere jaren, G. H. Bousquet, *La restauration monétaire et financière de l'Autriche*. (Paris, 1927). Daarnaast zijn natuurlijk te noemen Charles A. Gulick, *Austria from Habsburg to Hitler*. (Berkely, 1948), 2 dln en H. Benedikt, *Geschichte der Republik Oesterreich*. (München, 1954). Tenslotte, F. P. Walters, *A history of the League of Nations*. (Oxford, 1952), 2 dln.

rings- en hervormingsplan, het zogenaamde *Balfourplan* [1], worden uitgewerkt, dat in de protocollen van Genève van 4 oktober 1922 neergelegd en door de 'Oostenrijkse commissie' van de Volkenbondsraad alsmede door Seipel getekend werd.

In dit plan garandeerden de grote mogendheden de politieke en economische onafhankelijkheid van het land, tot welker handhaving ook Oostenrijk zich verplichtte. Vervolgens zegden ze een internationale lening van maximaal 650 miljoen *Goldkronen* toe; hier voor zouden bepaalde Oostenrijkse staatsinkomsten als onderpand dienen. Terwille van dat laatste werden de buitenlandse aanspraken op die inkomsten, die reeds als onderpand voor de herstelschulden en de *relief credits* dienden, tot 1943 opgeschort. Ten overvloede garandeerde een aantal staten, te weten Engeland, Frankrijk, Italië, Tsjechoslowakije, België, Nederland en Zwitserland, de regelmatige betaling van rente en aflossing aan toekomstige crediteuren. Uit deze Volkenbondslening zou men de stabilisatie van de Oostenrijkse munt en de begrotingstekorten financieren, totdat het budget in evenwicht was gebracht. In de twee jaren die daarvoor vermoedelijk vereist waren, zou de Oostenrijkse regering een aantal hervormingen en bezuinigingen moeten doorvoeren en tevens trachten, de staatsinkomsten te verhogen. Dit alles onder voortdurende gedetailleerde controle van een Volkenbondscommissaris, die ver gaande bevoegdheden kreeg.

Deze commissaris-generaal was zelf verantwoording schuldig aan het *Financial Committee*. Die commissie was reeds in 1920 ten dienste van de Volkenbondsraad gevormd uit financiële deskundigen en vooraanstaande figuren uit de internationale bankwereld, zoals C. E. ter Meulen, oudste firmant van de Amsterdamse bankiersfirma Hope & Co., de *auctor intellectualis* van het plan-ter Meulen van 1920, waaruit de latere financiële opbouwplannen van de Volkenbond voortkwamen; Léopold Dubois, president van de *Société de Banque Suisse (Schweizerischer Bankverein)* te Bazel; Sir Otto Niemeyer, een hoge ambtenaar bij de Engelse schatkist en van 1927 af lid van de directie van de *Bank of England*. De commissie vergaderde en rapporteerde vier maal 's jaars ter gelegenheid van de zittingen van de Volkenbondsraad. Voor de dagelijkse zaken ontving ze daarbij steun van de financieel-economische sectie van het secretariaat van de Volkenbond. Hier werkten o.a. Pierre Quesnay, Pierre Denis en J. van Walré de Bordes (zie nr. 4). Onder de stimulerende leiding van Sir Arthur Salter was de sectie vaak de motor voor deze hele machinerie. De commissaris-generaal zelf moest maandelijks naar Genève rapporteren [2]; doorgaans woonde hij ook de zittingen van het *Financial Committee* bij.

Hiernaast voorzagen de Geneefse protocollen in de vorming van een controlecommissie waarin de bovengenoemde garanderende mogendheden vertegenwoordigd zouden zijn [3]. Deze commissie kon niet rechtstreeks doch slechts via het *Financial Committee* of de commissaris-generaal aan de Oostenrijkse regering opdrachten verstrekken. Zij besliste in samenwerking met de Volkenbondsraad in hoogste instantie over de besteding der gelden van de internationale lening. De door het *Financial Committee* en de controlecommissie goedgekeurde *general bond* van de lening regelde tenslotte de benoeming van drie *trustees* die de belangen van de crediteuren zouden waarnemen. Lange jaren vervulde o.a. N. J. Jay, directeur van Morgan's Bank in Parijs die functie.

Direct na tekening der protocollen en nog voordat mr. A. R. Zimmerman tot commissaris-generaal was benoemd, had een delegatie van het *Financial Committee* en de financieel-economische sectie op 18 oktober 1922 in Wenen een aanvang gemaakt met de controle-werkzaamheden. Zij ontwierp nadere hervormingsmaatregelen en hielp de nodige wijzigingen in de Oostenrijkse wetgeving voorbereiden, zoals de amendering van de wet op de *Nationalbank*, waardoor een buiten-

(1) Over de betekenis die dit plan had voor het gezag van de nog jonge Volkenbond, zie Walters, *a.w.* I, p. 205–210.
(2) De bibliotheek van het Vredespaleis bevat slechts een incomplete serie van deze *Monthly reports of Commissary-General Zimmerman to the Financial Committee.*
(3) In later jaren waren de leden van het *Financial Committee* vaak tevens belast met de vertegenwoordiging der garanderende mogendheden; zo bijv. in sep. 1934 (zie nr. 19).

landse adviseur in de directie kon worden opgenomen [1]. Er werd een budgetmaximum vastgesteld en een schema ontworpen voor het geleidelijke ontslag van 25 % van het overheidspersoneel. Voorts werden wetten voorbereid: een *Ermächtigungsgesetz* ter verruiming van de regeringsbevoegdheden en een *Wiederaufbaugesetz* ten dienste van het hervormingsplan. Van deze delegatie maakten de reeds genoemde Quesnay en De Bordes deel uit evenals A. Pelt, die verbonden was aan de afdeling voorlichting van het Volkenbondssecretariaat. Toen mr. Zimmerman op 15 december 1922 zijn taak in Wenen aanvaardde, werden zij voorlopig aan zijn staf verbonden.

De in uitzicht gestelde buitenlandse steun, tezamen met het weloverwogen hervormingsplan had direct tot een algemeen herstel van vertrouwen geleid. Zo kon, nadat reeds een binnenlandse lening een behoorlijk bedrag had opgebracht, begin 1923 met succes een kortlopende internationale overbruggingslening gelanceerd worden. Na deze proefballon werd in juni en juli 1923 eindelijk de grote, twintig jaar lopende Volkenbondslening 1923 geplaatst; deze leverde in totaal ruim 635 miljoen *Goldkronen* op. De inflatie was intussen reeds tot staan gebracht; het kwam zelfs tot een ongedachte, weliswaar slechts schijnbare bloei, waardoor de staatsinkomsten boven verwachting stegen en het begrotingstekort sneller werd ingelopen dan iemand had durven hopen. In belangrijke mate was dit overigens te danken aan het knappe beleid van de minister van Financiën, Dr. Viktor Kienböck. Op de gestie van de president van de *Nationalbank* hadden Genève en Londen meer kritiek [2].

Het regime van de commissaris-generaal was rigoureus. Gulick [3] geeft zeer scherp de kloof weer tussen de autoritaire Zimmerman, die van een typisch Hollandse financiële striktheid was, en het zo genuanceerde en alle geleden rampen ten spijt zo luchthartige Oostenrijk, dat gewend was aan *laisser aller* en aan het zoeken van snelle noodoplossingen voor plotseling rijzende moeilijkheden en dat daarom vaak door de buitenlander als 'onbetrouwbaar en karakterloos' werd beschouwd [4]. Maar de scherpte van de koers was toch meer te wijten aan *Financial Committee*, controlecommissie en *Bank of England*, tot 1926 de invloedrijkste crediteur, dan aan hun waarnemer Zimmerman.

Wrijvingen en botsingen met de Oostenrijkse regering bleven niet uit. Zij verdroeg de bevoogding slechter naarmate een zeker herstel van welvaart zich voordeed en de controle langer duurde; te meer daar zij de felle kritiek van de socialistische oppositie nauwelijks de baas kon blijven. Algemeen groeide in het land de *Sanierungsmüdigkeit* [5] toen de controle, die aanvankelijk maar voor twee jaar was bedoeld, telkens verlengd werd. Zimmerman moest herhaaldelijk rapporteren over het onbevredigende tempo der hervormingen, over te hoge staatsuitgaven, die het vastgestelde begrotingsmaximum steeds ver te boven gingen. Reeds in maart 1924 had de Oostenrijkse regering een drieledig verzoek bij de Volkenbondsraad ingediend. Men wenste opheffing van de controle, verhoging van het budgetmaximum van 350 miljoen *Schilling* tot 500 miljoen, tenslotte aanwending van gelden uit de lening voor produktieve investeringen. In Genève besloot men nu tot een grondig onderzoek, uit te voeren door een delegatie van het *Financial Committee* in samenwerking met Zimmerman en zijn staf. Een reden te meer voor dit besluit was, dat op 23 maart 1924 aan de Weense effectenbeurs een paniek ontstond, waardoor de stabiliteit van de Oostenrijkse munt weer bedreigd scheen. Op grond van de bevindingen van deze speciale missie sloot men in september 1924 nieuwe akkoorden met de Oostenrijkse regering. Het tweede en derde verzoek werden in principe ingewilligd. De controle wilde men echter slechts in etappes verlichten en naar gelang een

(1) Achtereenvolgens bekleedden de Zwitser Schneider de Wartensee (tot mei 1924), de Nederlandse oud-minister van Financiën mr. A. van Gijn (tot jan. 1926) en daarna de Engelsman R. C. Kay deze functie. Na 1931 waren het prof. mr. G. W. J. Bruins en Maurice Frère.

(2) Dat blijkt uit het weggelaten gedeelte van nr. 5, uit een fragment van Rost, getiteld 'Reden voor sollicitatie voor een betrekking bij de Nederlandsche Bank' (RvT 47) en uit enkele passages in *The Book* (RvT 54).

(3) Gulick, *a.w.* I, p. 700.

(4) Zie G. H. Bousquet, *a.w.*, p. 152. Vgl. Rosts conclusie over zijn Weense jaren in de autobiografie van mei 1945 (dl. II).

(5) Aldus Rost aan Pelt, 6 dec. 1924 (RvT 23).

nieuw, gedetailleerd plan van hervormingen tot uitvoering kwam. Bovendien zouden bewijzen van blijvend economisch herstel geleverd moeten worden.

In maart 1925, hangende een volgend conflict met Zimmerman, deed de Oostenrijkse regering wederom een poging, van het gehate toezicht af te komen [1]. Zij vroeg een onderzoek naar de economische levensvatbaarheid van haar land door een 'niet-politieke instantie'. Daar in Oostenrijk in die dagen de agitatie voor *Anschluss* weer opleefde, was men in Genève geneigd, tegemoet te komen aan deze wens van de regering, die zelf niet voor *Anschluss* geporteerd was en aan wie men dus graag een politiek succes gunde. W. T. Layton en professor Charles Rist [2] werden aangewezen voor het onderzoek. Op 4 september 1925 dienden zij hun wel wat te optimistisch gesteld rapport bij de Volkenbondsraad in [3]. Mede op basis daarvan besloot de Raad tot een in etappes aflopende controle, zodra de uitgaven beneden het verhoogde maximum bleven. Op 1 januari 1926 werd het dagelijks toezicht op de staatsfinanciën vervangen door een vereist fiat op het totaal der begroting en nadat een aantal voorzieningen ten gunste van de buitenlandse crediteuren getroffen waren, volgde op 30 juni 1926 de opheffing van het commissariaat-generaal. Voortaan zou Léopold Dubois, voorzitter van het *Financial Committee*, als beheerder van het overschot der lening [4], het toezicht uitoefenen vanuit zijn standplaats Bazel. Rost, die immers sinds maart 1923 tot Zimmermans staf behoorde, werd voorlopig met een contract voor twee jaar benoemd tot waarnemer ter plaatse, zowel van Dubois als van de *trustees*. Bovendien kwam men met de Oostenrijkse regering overeen, dat de internationale controle opnieuw zou kunnen worden ingesteld in geval van nood, terwijl de buitenlandse adviseur bij de *Nationalbank* in elk geval nog drie jaar in functie zou blijven [5].

Het materiaal in Rosts verzameling betreffende zijn eerste Weense periode is ten dele van strikt technische aard en derhalve uitsluitend van betekenis als bijdrage voor de geschiedenis van Oostenrijk. Voor deze uitgave komt alleen de briefwisseling in de mappen *Sollicitaties* III en IV in aanmerking die, hoe uitgebreid ook [6], slechts een fractie vormt van de door Rost in die jaren gevoerde correspondentie. De afzonderlijke groep brieven aan J. A. H. van der Does geeft een kleine maar welkome aanvulling. Daaruit zijn de hier afgedrukte nrs. 4–7 en 11 gekozen. Zij geven een voldoende duidelijk beeld van Rosts eigen houding tegenover de Volkenbond en de Weense controle. Ook geven zij blijk van de gevoelens en meningen, die ten opzichte van hem in Genève heersten, zo goed bij de vrienden als bij de superieuren. Ze hangen steeds nauw samen met de situatie van het werk van het ogenblik. Telkens wanneer het herstelplan in een nieuwe fase kwam, maakte zich een nerveuze spanning over zijn toekomst van Rost meester en begon het solliciteren opnieuw. Die activiteit nam weer af, wanneer bleek dat het internationale werk in Wenen nog verdere voortgang vond en hem dus nog enig respijt werd geboden. Zo heeft hij inderdaad na het vertrek van Zimmerman nog twee jaar lang de dubbele vertegenwoordiging in Wenen waargenomen, steeds tot tevredenheid van Salter, bij wie hij hoog stond aangeschreven, evenals bij het *Financial Committee*, waar vooral Ter Meulen maar ook Dubois veel in hem zagen [7]. De Oostenrijkse regering bracht in 1928

(1) Waarschijnlijk is het gevoel van vernedering en afkeer van buitenlandse inmenging de oorzaak van het feit dat in de Oostenrijkse literatuur over deze periode het werk van de commissaris-generaal en later dat van de Volkenbondsvertegenwoordiger nauwelijks ter sprake komt.

(2) Layton was lid van het *Economic Committee* van de Volkenbondsraad en redacteur van *The Economist;* Rist was hoogleraar in de economie te Parijs.

(3) Het rapport Layton-Rist (zie Salter, *a.w.*, p. 66–68) is te vinden in *Official Documents*. Vgl. ook de *Monthly Summary of proceedings of the League of Nations* alsmede het *Official Journal*.

(4) Volgens Bousquet, *a.w.*, p. 128–129, waren op 30 juni 1926 van het totaal der lening 115 miljoen gebruikt voor de budgettekorten en 333 miljoen voor investeringen, d.w.z. onderscheidenlijk 20% en 60%.

(5) Besluiten van de Volkenbondsraad van 10 sep. en 9 dec. 1925 en 11 mrt. en 9 juni 1926.

(6) Vgl. p. 16, *n.* 1.

(7) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Vgl. ook het rapport van het *Financial Committee* aan de Volkenbondsraad van juni 1926, met de waarderende woorden voor Rosts 'compétence et constant dévouement'. Vgl. nr. 4, *n.* 10, nr. 10, *n.* 6 en nr. 13, *n.* 3.

bij zijn vertrek haar voldoening over zijn werkzaamheid tot uiting door hem het *Grosse Ehrenzeichen für Verdienste* te verlenen.

§ 3 *Bij Hope & Co.* [1]

Het was Rost intussen duidelijk geworden dat hij na afloop van zijn werk in Wenen voor een overeenkomstige functie in een ander land niet in aanmerking zou komen, tenzij hij zijn tekort aan bankervaring wist in te halen en met name ook een leertijd doormaakte op een centrale bank. Daar lag inderdaad zijn zwakke punt. Pelt wees hem er nog eens op, voor Sir Otto Niemeyer was het van doorslaande betekenis en ook uit Zimmermans getuigschrift schemert dit door. Het gemis heeft Rost zelf bij Hope & Co. voortdurend dwars gezeten en zijn positie daar al spoedig verzwakt [2].

C. E. ter Meulen meende, als bankier van Europese standing, zijn protégé wel bij de Nederlandsche Bank te kunnen plaatsen. Het vlotte hiermee echter niet bijster. Toen nieuwe internationale functies op financieel gebied open schenen te komen: een adviseursschap bij de nationale bank in Polen, de positie van bank- of budgetadviseur in Griekenland of Boelgarije, mogelijk eveneens in Portugal, solliciteerde Rost ook daarnaar. Liefst zou hij een leertijd in Nederland overslaan. Hij beschouwde een benoeming bij de Nederlandsche Bank eigenlijk als *stepping stone,* tenzij een directieplaats voor hem in het verschiet lag [3]. Dit hinken op twee gedachten was nadelig voor zijn positie als sollicitant. Het liep ook verder tegen en op een moment in maart 1928 zag het ernaar uit, dat hij tussen twee stoelen zou vallen. De oude heer Ter Meulen, die getuige was van zijn radeloosheid, moet hem uit een gevoel van verantwoordelijkheid het aanbod gedaan hebben, bij Hope & Co. te komen. Daar viel stellig gebruik te maken van zijn gaven, zijn relaties en ervaring voor een alleszins nuttig researchwerk. Mogelijk nam de Nederlandsche Bank hem na een stage bij Hope toch nog aan. Bovendien, spoedig genoeg zou weer een post in het buitenland, Rosts ware voorland naar wensen en talenten, beschikbaar zijn.

Het werden drie jaren. Jaren van spanningen en conflicten en al spoedig van grenzeloze verveling. Hij was het vijfde rad aan de wagen en zijn gevoel van frustratie nam met de dag toe. Ook de directie van de firma was het intussen niet onwelkom, dat de fatale ontwikkeling in Oostenrijk in de loop van 1931 aan Rost de gelegenheid bood, zijn vroegere werk in Wenen te hervatten.

Een en ander wordt voldoende belicht door de hier afgedrukte brieven nrs. 8–12.

§ 4 *De tweede Weense periode: vertegenwoordiger van de Volkenbond* [4]

Op 11 mei 1931 leidde de terugtrekking van de Franse kredieten – drukmiddel in verband met het Duits-Oostenrijkse project voor een douane-unie, dat men in Frankrijk zag als inleiding tot

(1) De ter beschikking staande gegevens zijn zeer beperkt. In de verzameling-Rost van Tonningen bevindt zich over deze periode niets. Vgl. echter nrs. 12 en 169, *n.* 2 en Rosts autobiografie van mei 1945 in dl. II. Voorts Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(2) Zie Pelts brief van 12 apr. 1928 in RvT 47, nr. 8, *n.* 4 en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(3) Ada Jaeger-Koerbl, zijn secretaresse in de eerste Weense periode, haalde in 1941 een herinnering op, hoe Rost bij zijn vertrek naar Hope & Co. in 1928 gezegd zou hebben: 'Da muss ich einmal Gouverneur der Bank von Holland werden' (brief aan Rost van 17 nov. 1941, RvT 93/80850–1).

(4) Voor de jaren 1931–1936 zij verwezen naar de delen van de *Survey of International Affairs, 1932, 1934 en 1936,* van het *Royal Institute.* Hoewel *Der Hochverratsprozess gegen Dr. Guido Schmidt.* (Wenen, 1947) in hoofdzaak de jaren 1937–1938 behandelt, geeft het ook voor de voorafgaande periode enkele gegevens en verklaringen van betekenis. Voor de Duits-Oostenrijkse betrekkingen en de weerslag op het uitbreken van de Spaanse burgeroorlog in Europa werd gebruik gemaakt van de *Akten zur deutschen auswärtigen Politik, D I,* en met name van het hoofdstuk over het *Juliabkommen.* De uitgave *Documents on British Foreign Policy,* 2e serie, dl. VI, lopend van nov. 1933–1 juli 1934, verscheen te laat om anders dan vluchtig geraadpleegd te kunnen worden. De Oostenrijkse literatuur wordt te zeer bepaald door het toenmalige standpunt van de elkaar bestrijdende groepen. Nuttige gegevens bij Gulick, Benedikt en vooral G. Brook-Shepherd, *Dollfuss.* (Londen, 1961). Zie ook K. H. Sailer, *Geheimer Briefwechsel Mussolini-Dollfuss.* (Wenen, 1949). – De boeken van J. Gehl en G. Brook-Shepherd (beide van 1963) konden niet meer worden geraadpleegd.

de zo gevreesde *Anschluss* – tot de *Krach* van de Weense *Creditanstalt*. Dit failliet van de grootste financiële instelling van het oude Oostenrijk, schepping van een der Rothschilds, werd het sein tot de uitbreiding van de economische crisis die in 1929 in de Verenigde Staten van Amerika begonnen was, tot een financiële noodtoestand, waarvan tal van grote banken in Europa het slachtoffer werden. Het faillissement bedreigde Oostenrijk met de ineenstorting van zijn ternauwernood herstelde economie. Engeland en het verdere continent van Europa werden meegesleurd. De regering te Wenen, die zich garant verklaarde jegens de buitenlandse krediteuren van de *Creditanstalt*, durfde tenslotte haar eigen toezegging niet gestand te doen en trad af. Noch het korte krediet van de Bank voor Internationale Betalingen [1], noch de telefonisch aangevraagde en toegezegde 150 miljoen *Schilling* van de *Bank of England* bracht blijvende redding. Op 7 augustus 1931 zag de nieuwe bondskanselier, Karl Buresch, zich gedwongen een verzoek om steun te richten tot de secretaris-generaal van de Volkenbond.

Een voorlopig onderzoek naar de toestand in Wenen door een commissie *ad hoc* onder Avenol en Loveday [2] effende de weg. Een officieuze mededeling van de regering te Wenen aan de diplomatieke vertegenwoordigers der grote mogendheden, dat men van de douane-unie afzag, hoe de uitspraak van het Permanente Hof voor Internationale Justitie hierover ook mocht uitvallen, deed de rest. Zo kon de Volkenbondsraad op 4 september 1931 het Oostenrijkse verzoek zonder verdere politieke discussies als een routinekwestie naar het *Financial Committee* verwijzen. Dit legde na ruggespraak met Buresch het volgende plan aan de Volkenbondsraad voor: een nieuwe internationale lening, bezuinigingen en wederinstelling van de Volkenbondscontrole. Gemachtigd door een kleine meerderheid in de *Nationalrat* verklaarde Buresch op 21 september dit voorstel te accepteren. Hij verzocht het *Financial Committee*, een vertegenwoordiger in Wenen aan te wijzen voor het dagelijkse contact.

Daarop volgde de uitnodiging aan Rost (nr. 13) en op 1 oktober 1931 aanvaardde hij deze nieuwe taak. Ongeveer tegelijkertijd kwam ook prof. mr. G. W. J. Bruins naar Wenen als adviseur voor de *Nationalbank* [3], waarvan Dr. Viktor Kienböck het presidentschap op zich nam. Reeds sinds de zomer van 1931 was mr. A. J. van Hengel opgetreden als adviseur voor de *Creditanstalt* en haar reorganisatieplannen. In november kon een eerste voorlopige overeenkomst met crediteuren gesloten worden [4].

Het werd een harde winter: speculatie à la baisse tegen de *Schilling*, die meer dan 25% in waarde daalde, bezuinigingen, inkorting van de sociale verzekering, ontslagen, faillissementen en met sprongen omhoog gaande werkloosheidscijfers, terwijl van de in uitzicht gestelde internationale lening nog niets kwam.

De volgende stap in de ontwikkeling was het protocol van Lausanne, dat na langdurige en moeizame onderhandelingen op 15 juli 1932 door Oostenrijk en de Volkenbondsraad getekend werd [5]. Daarin werd hetgeen in september van het vorige jaar in principe was aanvaard, nader uitgewerkt: de vreemde mogendheden garandeerden opnieuw een internationale lening, waardoor

(1) In 1930 opgericht met Pierre Quesnay als eerste directeur-generaal. Zie nrs. 5, *n.* 4 en 10, *n.* 2.

(2) A. Loveday was de opvolger van Salter, die in 1931 als leider van de financieel-economische sectie van het Volkenbondssecretariaat aftrad. Avenol, zie nr. 14, *n.* 1.

(3) 1 aug. 1932 volgde Maurice Frère, van de Bank voor Internationale Betalingen, prof. Bruins op.

(4) Noch Van Hengels reorganisatieplan van feb. 1932, noch het Oostenrijkse aanbod van mei 1932 werd echter door crediteuren aanvaard. Pas in jan. 1933 werd een voor Oostenrijk ongunstige overeenkomst gesloten. De ratificatie bleef dan ook uit. In 1934 werden de pogingen om deze budgettaire last te verminderen, hervat, waarin Rost en Van Hengel tenslotte slaagden. Zie *Survey* 1932, p. 52 en *Survey* 1934, p. 422. Rosts zienswijze over deze kwestie komt tot uiting in Dagboek 1934 (jan. en aug.-sep. 1934), in zijn *Explanatory Note* voor het *Financial Committee* van 12 apr. 1934 (RvT 8), in zijn lezing voor de *Kulturbund*, de *Conférences de Genève* (zie bij nrs. 20 en 21) en tenslotte in zijn autobiografie van mei 1945 (dl. II).

(5) Macdonald, *a.w.* behandelt deze zaak uitvoerig en geeft de tekst van het protocol. Voor de gevolgen zie ook M. Margaret Ball, *Postwar German-Austrian relations. The Anschluss Movement 1918–1936.* (Palo Alto, 1937); G. Klingenstein, *Die Anleihe von Lausanne*, (diss. Wenen, 1964).

de dienst van de Volkenbondslening 1923 en de Oostenrijkse internationale lening 1930 [1] gehandhaafd en de zeer hoge vlottende schuld geconsolideerd kon worden. Tevens mocht een binnenlandse lening voor dat laatste doel worden uitgegeven [2]. Budgetevenwicht, opheffing van de in hoogste nood uitgevaardigde deviezenbepalingen, verdere bezuinigingen en hervormingen werden daartegenover geëist en door Oostenrijk in principe toegezegd. Een vertegenwoordiger van de Volkenbond [3] zou in Wenen de controle uitoefenen, zolang de raad de noodzaak daartoe aanwezig achtte. De zwaarste eis was echter, dat de formule over de handhaving van Oostenrijks onafhankelijkheid uit de protocollen van Genève van 1922 opnieuw bevestigd moest worden. Iedere gedachte aan *Anschluss* zou daarmee weer voor twintig jaar van de baan zijn [4]. Uit dien hoofde vond het protocol in de Oostenrijkse *Nationalrat* eerst bij herstemming een meerderheid van slechts twee stemmen (82 tegen 80)! De vooruitzichten voor de Geneefse controle waren dus van de aanvang af nog ongunstiger dan in de twintiger jaren. Evenals toen kwam de oppositie aanvankelijk van de socialisten. Nadat Hitler aan de macht was gekomen, wijzigden ze hun houding [5]; ze telden echter na februari 1934 niet meer mee. Bijzonder fel was in dit tijdperk echter de tegenstand van de Groot-Duitsers, van de steeds in kracht toenemende nationaal-socialisten [6].

In 1932–1933 geraakte opnieuw een aantal banken in moeilijkheden. Doordat de regering ook in deze gevallen voor de tekorten opkwam, werd het budget-evenwicht in ernstige mate bedreigd. President Kienböck voerde in 1933 in overeenstemming met het *Financial Committee* een politiek van deflatie, die tot massale werkloosheid leidde en deze op haar beurt tot groei van het nationaal-socialisme. Begin maart 1933 schakelde Dollfuss de *Nationalrat* uit [7], waarna zich het speciale Oostenrijkse type van clerico-fascisme ontwikkelde. De zgn. vrijwillige formaties van de door Mussolini gesteunde *Heimwehr* speelden daarin een grote rol, vooral na de reorganisatie van Dollfuss' regering in september 1933 [8]. De *Republikanische Schutzbund* van de socialisten werd daarentegen ontbonden verklaard.

Het arme verscheurde land was in nieuwe moeilijkheden vervallen sinds in Duitsland Hitler aan de macht was gekomen. De in ernst toenemende grensincidenten en de binnenlandse terreurdaden van de *Nazis* leidden in juni 1933 tot het verbod van de Oostenrijkse NSDAP. Om uit deze verstikking door Duitsland en de eigen *Nazis* te geraken, steunde Dollfuss meer en meer op Mussolini, die hem tenslotte in februari 1934 dwong tot de liquidatie van de Oostenrijkse socialisten [9]. De

(1) De lening door Oostenrijk aangegaan in 1930 ter financiering van verdere investeringsplannen, nadat de Volkenbondslening 1923 was uitgeput. Vgl. nr. 8, *n.* 8, en nr. 11, *n.* 2. De Bank voor Internationale Betalingen was *trustee.*

(2) Zie nr. 15, *n.* 4 en 5.

(3) Dus niet slechts een gedelegeerde van het *Financial Committee.* Reeds in mrt. 1932 was een zekere tegenstelling tussen Volkenbondsraad en *Committee* te bemerken. Het was dus niet van belang ontbloot, welk lichaam Rost in Wenen vertegenwoordigde. Voor het *Committee* woog de redding van haar reconstructiewerk in Oostenrijk het zwaarst. Voorts wenste zij te voorkomen dat de staatsgaranties, die in 1923 gegeven waren voor de eventualiteit, dat de dienst van de lening gestaakt werd, in werking zouden moeten treden. Voor de Volkenbondsraad kwam het er allereerst op aan, te verhinderen, dat Oostenrijk zich te zeer op Duitsland oriënteerde. Daarom wilde men liever een algemeen project tot stand zien komen, zoals het plan-Tardieu voor een economische Donaufederatie; een lening voor Oostenrijk beschouwde men als niet meer dan een lapmiddel.

(4) Vgl. Rosts zelfverwijt in 1934, toen zijn politieke standpunt veranderd was, over de in 1932 genomen beslissing (zie nr. 18, aantekening van 30 juli). Nog eenzijdiger schilderde hij de totstandkoming van het protocol van Lausanne in een artikel in *Het Nationale Dagblad* van 25 feb. 1938, toen hij stemming wilde maken voor de komende *Anschluss.*

(5) Sinds okt. 1933 kwam voor het eerst de *Anschluss* niet meer als artikel op het program van de *SP*-Oostenrijk voor.

(6) Zie hierover: Macdonald, *a.w.*, p. 48; Gulick, *a.w.*, II; Ball, *a.w.*; Benedikt, *a.w.* en Schuschnigg, *Dreimal Oesterreich.* (Wenen, 1937), p. 187–196, Klingenstein, *a.w.*

(7) Zie nr. 18 bij *n.* 42. Dollfuss was in mei 1932 Buresch als bondskanselier opgevolgd.

(8) Zie Sailer, *a.w.* en Brook-Shepherd, *a.w.* Vgl. nr. 15. (9) Te concluderen uit Sailer, *a.w.* Vgl. hier nr. 16.

noodzaak, toch tot een akkoord met Hitlers Duitsland te komen werd desondanks steeds dringender, wilde het land niet blijvend politiek en economisch in zijn bestaan worden bedreigd. Maar op Dollfuss' voorwaarde: erkenning door Duitsland van Oostenrijks onschendbaarheid [1], wilde Hitler niet ingaan. De officieuze Duitse steun aan Oostenrijkse *Nazis* die naar het *Reich* uitweken, duurde voort tot en met de *Putsch* waaraan Dollfuss op 25 juli 1934 ten offer viel.

De nieuwe bondskanselier Schuschnigg en zijn regering behaalden nog voor het einde van 1934 enkele successen van betekenis: de Volkenbondslening 1923 en de internationale lening 1930 konden geconverteerd worden [2], met de schuldeisers van de *Creditanstalt* kwam een aanvaardbare regeling tot stand, de bankensanering kon worden afgesloten en een zeker begrotingsevenwicht werd bereikt. Dit alles viel echter zowel binnen- als buitenslands minder in het oog dan de verontrustende partijstrijd, de intriges van Starhemberg, de massale werkloosheid en de radicalisering van de politieke verhoudingen. De overeenkomst die de nieuwe Duitse ambassadeur, Franz von Papen, in juli 1936 eindelijk met Oostenrijk wist te sluiten, het zgn. *Juliabkommen,* was eerder de inleiding tot het einde van Oostenrijks onafhankelijkheid dan van het Duitse gestook.

De verzameling-Rost van Tonningen bevat interessant materiaal over deze tweede Oostenrijkse periode. Correspondentie met vrienden zoals die uit de eerste Weense tijd ontbreekt echter, afgezien van enkele brieven uit de zomer van 1936 in het dossier *Diverse Korrespondenz über Rücktritt aus dem Völkerbund und Eintritt in die Partei* (RvT 21). De map *Nomination of Dr. Rost* (RvT 20) bevat behalve stukken over zijn benoeming ook correspondentie over zijn ontslag. Daarnaast zijn er de door hem gehouden lezingen over de Volkenbondscontrole: *Rede Kulturbund* (RvT 36), de *Conférences de Genève* (RvT 55) en het fragment voor een groot opgezet boek *(The Book,* RvT 54), waarover verderop nog nader. Voor deze uitgave zijn echter vooral van gewicht de fragmenten van het zgn. *Dagboek Wenen 1934* (RvT 57) alsmede het dossier *Finanzlage Ende Juli 1934* (RvT 8). Ze worden aangevuld door enkele gegevens uit de autobiografie van mei 1945 (dl. II).

Van groot belang voor Rost was in deze jaren, dat Dollfuss hem als buitenstaander blijkbaar waardeerde en hem in belangrijke en vertrouwelijke zaken raadpleegde. Rosts bewondering voor 'de kleine kanselier' steeg evenredig met de invloed die hij hierdoor tijdelijk kreeg, welke hem een politieke rol van betekenis deelachtig deed worden. Blijken daarvan zijn er in de nrs. 16–19 te over, al heeft hij eigen invloed stellig overschat. Op verzoek van Dollfuss ondernam hij in de winter van 1933–1934 zelfs vertrouwelijke missies naar Rome en Berlijn. Wellicht lekte hierover nog niets uit. Maar zijn verdere stappen als 'persoonlijk vertegenwoordiger' van Dollfuss leidden tot een berisping vanwege de secretaris-generaal van de Volkenbond, dat Rost zijn positie als internationaal ambtenaar onbehoorlijk gebruikte en zich partij stelde[3]. Waarschijnlijk dook uit dien hoofde bij degenen die Rost goed gezind waren, de gedachte op, dat hij beter en veiliger ware ondergebracht bij Hope & Co.[4]. Ook Rost zelf moet daaraan wel even gedacht hebben toen hem duidelijk werd, hoe sterk zijn invloed na Dollfuss' dood gedaald was. Hoe dit zij, van zo'n mogelijkheid kwam niets.

Wel mag hier nog even de tegenstelling gesignaleerd worden tussen Rost enerzijds en Kienböck, Buresch en ook Frère anderzijds, alsmede een wisseling in Rosts eigen houding. Kienböck, Frère en de Oostenrijkse regering gaven in 1934 steeds een te rooskleurig beeld van de

(1) Zie Sailer, *a.w.*, p. 29: brief van Dollfuss aan Mussolini d.d. 22 juli 1933.
(2) Vgl. nr. 15, *n.* 5; nr. 16, *n.* 30 en 33; nr. 19, *n.* 2.
(3) Mededeling van dr. A. Pelt, die het standje moest overbrengen en er ook Dollfuss over aansprak (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen). Zie nr. 16, *n.* 13.
(4) Vgl. een passage in het dagboek over een onderhoud in Parijs met Jay, *trustee* van de Volkenbondslening: 'Deze begon plotseling over – – – de toekomst van Hope & Co. en vroeg mij of Ter Meulen geen jong bloed in de firma zou willen opnemen. Ik vertelde hem toen over het onderhoud dat onze gezant in Berlijn, Van Limburg Stirum met Ter Meulen tijdens diens aanwezigheid in Berlijn had gehad en waarbij hij hem gevraagd had waarom hij geen jongere firmanten opnam, b.v. mij' (RvT 57, notitie van 20 nov. 1934). Het gesprek van Van Limburg Stirum met Ter Meulen had plaats gevonden in apr. 1934.

Oostenrijkse economie om terwille van een nieuwe internationale lening 's lands kredietwaardigheid te bewijzen. Ook wilden zij de levensvatbaarheid van Oostenrijk als onafhankelijke mogendheid aantonen tegenover de intimidatiepolitiek van Duitsland en van de '*nationale Opposition*' in het binnenland; tenslotte achtten zij het gewenst, naast de steun van Italië tevens die van Frankrijk en Engeland te behouden. Rost daarentegen wilde Oostenrijks onmacht tot betalen en de daaruit voortvloeiende noodzaak van een conversie van de lopende internationale leningen demonstreren; daarom schilderde hij de toestand steeds in sombere kleuren en eiste hij uiterste beperking van de overheidsuitgaven [1]. Mislukten de conversie-onderhandelingen, dan zou Oostenrijk z.i. gerechtigd zijn, eindelijk het Duitse en Hongaarse voorbeeld van stopzetting der betalingen te volgen. In 1936 was het echter Rost die in zijn driemaandelijkse rapporten voor Genève een te optimistisch beeld van de toestand gaf. Toen had hij immers de opheffing van de Volkenbondscontrole, waar de anderen in verband met de verhoudingen in Europa niet voor voelden, in de zin.

§ 5 *Afscheid van de Volkenbond en overgang tot het nationaal-socialisme*

Intussen hadden de eerste maanden van 1934 voor Rost de 'bekering tot het nationaal-socialisme' gebracht, de overgang dus van een nog weinig geprononceerde politieke gedachtengang, beïnvloed door het Italiaanse fascisme en het 'austrofascisme' van Dollfuss, naar een met hartstocht beleden nationaal-socialisme, eveneens van Oostenrijkse signatuur, dus fel antisemitisch en heftig anti-clericaal. Het was nu voorgoed uit met het conformisme dat hem in zijn vroegere jaren gekenmerkt had. Hoe het tot de omslag kwam, heeft Rost op het moment zelf nergens met zoveel woorden tot uitdrukking gebracht; zijn terugblik uit mei 1945 verheldert de verandering niet voldoende. Ook het onderzoek van bewerkster heeft geen duidelijke verklaring opgeleverd. Het moet wel een combinatie van factoren geweest zijn. Vatbaarheid voor revolutionair elan, mits het rechts-revolutionair was, de behoefte, zich aan een grote zaak te wijden [2] en de aantrekkingskracht van Hitlers successen waren daarbij evenzeer van gewicht als de gemakkelijk te constateren kwalen van de *Heimwehr*-beweging, de corruptie in bepaalde *christlichsoziale* kringen en de antisemitische sfeer van de Weense *society*. Ongetwijfeld hebben ook de grote moeilijkheden in zijn persoonlijk leven tot deze wending bijgedragen. Het verkeer in de kring van Karl Anton *Prinz* Rohan, die hem in de zwenking van ultra-rechts naar het nationaal-socialisme was voorgegaan, de lectuur van *Nazi*-geschriften, zijn intensiever wordend contact met Oostenrijkse Grootduitsgezinden [3], moeten in februari-maart 1934 de ommekeer gebracht hebben. Eerst met Dollfuss' dood echter had zijn 'bekering' zich geheel voltrokken, maar ze kon toen nog niet openlijk beleden worden [4]. De ommekeer was echter zo radicaal, dat het zelfs blijkbaar geen rol meer speelde, dat het zijn nieuwe geloofsgenoten waren, die de kort tevoren door hem nog zo bewonderde 'kleine kanselier' om het leven brachten.

Het lijkt niet gewaagd te veronderstellen dat Rost juist in 1934 betrekkelijk regelmatig dagboeknotities is gaan bijhouden om de invloedrijke rol te documenteren die hij, dank zij het vertrouwen dat Dollfuss in hem stelde, een tijdlang vervulde. De aantekeningen worden na diens dood minder geregeld uitgewerkt, terwijl ze naar inhoud een duidelijke anticlimax vertonen. Men mag aannemen dat Rost er tenslotte zelf geen aardigheid meer in had en er verder van afzag. Maar ook de geestelijke crisis die hij in de eerste helft van het jaar doormaakte, moet hem tot het schrijven hebben aangespoord. Tenslotte was er de omstandigheid dat hij het grootste deel van het jaar alleen was (zie nr. 17), terwijl hij in zijn gewone correspondentie heel weinig kwijt kon van wat hem bewoog of hem wedervoer. Zo ontstond het *Dagboek Wenen 1934*. Stijl en formulering van de aantekeningen geven de aanwijzing, dat ze telkens werden neergeschreven op grond van zeer summiere noti-

(1) Zie nr. 19, *n.* 2, 8 en 9.
(2) Zeer nadrukkelijk als een karaktertrek van Rost bevestigd door zijn tweede Weense secretaresse, zie nrs. 13, slot van *n.* 5, 18, *n.* 12 en 46c vgl. Woudenberg, *Memoires* II, p. 2-5 (Doc. I H. J. Woudenberg).
(3) Vgl. een notitie van von Neurath d.d. 21 apr. 1934, dat Rost hem bij een bezoek meedeelde, dat hij 'dauernde Beziehungen zu den nationalsozialistischen Kreisen' onderhield (FOSD 1368: 356525).
(4) Zie zijn mededeling in nr. 46c bij *n.* 2. Vgl. slot van nr. 18.

ties [1]. Het verhaal van de vaak toch schokkende gebeurtenissen is vlak en even kleurloos als zijn autobiografie van mei 1945, een treffend bewijs voor zijn gemis aan litteraire vormkracht.

Het Dagboek Weenen 1934, dat ook in zijn oorspronkelijke vorm gapingen moet hebben vertoond [2], is op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie niet compleet aanwezig. De fragmenten die ontbreken, zullen vermoedelijk de interessantste geweest zijn, omdat zij de gesprekken en onderhandelingen weergaven die Rost als vertrouwensman van Dollfuss ondernam.

Andere gedeelten heeft Rost er al eerder uitgelicht en ze met kopieën van brieven uit 1933 en 1934 betreffende de bankensanering en de conversie van de buitenlandse leningen samengevoegd in de reeds genoemde map *Finanzlage Ende Juli 1934* [3]. Geschiedde dat ten dienste van de 'studie over de economische toestand' waar hij in het najaar van dat jaar aan werkte, zoals hij op 1 oktober in het dagboek noteerde? Een dergelijk stuk ontbreekt echter in de verzameling.

De hier afgedrukte fragmenten uit het dagboek zijn door de bewerkster naar drie criteria geselecteerd. Zo werden gekozen: de delen die licht werpen op Rosts politieke denkbeelden en op zijn wending naar het nationaal-socialisme; voorts de gedeelten waaruit blijkt, tot welk een positie hij was gestegen, zowel te Wenen als bij het *Financial Committee;* tenslotte de passages die iets bevatten over Nederlandse verhoudingen [4].

Intussen nam Rosts eigenlijke taak na 1934 in omvang af. Ook aan importantie, doordat Schuschnigg hem altijd op een afstand heeft gehouden [5]. Dat was mede een van de redenen waarom het hele werk in Wenen hem langzamerhand ging tegenstaan. Hij was gewend geraakt aan de rol van man van invloed; hij kon die gloed niet meer missen. Daar kwam bij dat zijn tegenzin tegen de Volkenbond, mede ten gevolge van zijn nieuwe politieke overtuiging, groeide (nrs. 25 en 30). Voor het verlies aan politieke invloed na Dollfuss' dood zocht hij een tijdlang compensatie door het aanknopen van relaties met von Papen. Op het einde van juli 1934 door Hitler benoemd tot *Gesandter in besonderer Mission in Wien,* had von Papen pas in het najaar zijn taak aangevangen (nrs. 18 en 19). IJverig doch omzichtig zette hij zich ertoe, alle obstakels voor een toenadering van Oostenrijk tot Duitsland uit de weg te ruimen. Welke rol Rost in deze gespeeld heeft, valt moeilijk te zeggen. Rechtstreekse gegevens ontbreken, afgezien van de zeer summiere aanduidingen in de autobiografie van mei 1945. Wel oogstte hij er in 1936 een introductie bij de *Führer* mee, drie

(1) Zie bijv. nr. 16 bij *n.* 14. Soms was de tussenliggende tijd kort, soms beliep deze daarentegen enkele weken.

(2) Dat blijkt bijv. uit de wijze waarop Rost na langdurige onderbreking van zijn aantekeningen, op 23 jan., 29 aug. en 20 nov. de voorafgaande gebeurtenissen recapituleerde.

(3) O.a. het dagboekfragment dat hier als nr. 18 is afgedrukt. Deze map, RvT 8, bevat bovendien enkele krantenknipsels over de terugroeping van de Duitse gezant Dr. Rieth en de rol die deze bij Dollfuss' dood gespeeld had.

(4) Voor zover het dagboek zuiver Oostenrijkse aangelegenheden bevat, heeft de bewerkster gemeend, zich sterk te moeten beperken, overigens in de hoop, eens het dagboek met bijbehorende andere gegevens uit Rosts verzameling integraal te kunnen publiceren als bron voor de Oostenrijkse geschiedenis. Een dergelijke uitgave, die ook de eerste Weense periode zou moeten bestrijken, vereist aanvulling van het thans beschikbare materiaal van Rosts correspondentie en rapporten. En wel door te putten uit het archief van de Volkenbond (financieel-economische sectie; *Financial Committee*), uit de archieven van het Oostenrijkse ministerie van Financiën, van de *Nationalbank* en het *Bundeskanzleramt* alsmede uit het dossier-Rost van Tonningen in het archief van Hope & Co. (bevattende correspondentie aan Ter Meulen over de situatie in Oostenrijk in 1926–1928), terwijl ook pogingen tot completering van het dagboek gedaan moeten worden. Eerst in zulk een verband heeft het zin, langer stil te staan bij Rosts visie op het werk te Wenen zoals dat – vergeleken met zijn kwartaalrapporten voor Genève – op verschillende tijdstippen door hem tot uiting werd gebracht in zijn historische fragmenten: *Memorandum 1928, Reden voor sollicitatie, The Book,* en zijn lezingen voor de *Kulturbund* en te Genève. Het resultaat kan inderdaad belangwekkend zijn, aangezien de huidige literatuur betreffende Oostenrijk juist te weinig biedt betreffende de wisselwerking van buitenlandse politiek, Volkenbondscontrole en de interne Oostenrijkse ontwikkeling, behalve waar het geldt de protocollen van Genève en Lausanne en het *Zollunion*-project. Zie echter p. 21, slot van *n.* 4.

(5) Zie in nrs. 18 en 19 de weergave van Rosts eerste gesprekken met Schuschnigg uit einde juli en op 28 sep. 1934.

maanden eerder dan Mussert. Ook ontving hij dientengevolge een persoonlijke uitnodiging voor de *Parteitag* in Neurenberg (nrs. 27, 29, 32 en 35), maar die was anderen ook te beurt gevallen. Meer zeggend is de onderscheiding waarmee hij daar behandeld werd en de wijze waarop hij in die dagen over von Papen schreef [1]. Men lette ook op de motivering die in 1939 in Berlijn gegeven werd aan het voorstel, Rost de *Erinnerungsmedaille für die Wiedervereinigung der Ostmark mit dem deutschen Reich* te verlenen: 'Der Genannte leistete während seines früheren Aufenthalts in Wien bei der Deutschen Gesandtschaft wertvolle Mitarbeit'[2].

Overschatten moet men dit alles echter niet. Anders zou Rost niet zo sterk het gevoel gehad hebben, in Wenen overbodig te worden, zoals hij herhaaldelijk tegenover Pelt en De Bordes klaagde. Lezingen houden, een boek schrijven over het Volkenbondswerk in Oostenrijk, dat was wel een aardig tijdverdrijf [3]. Het gaf hem gelegenheid, de publieke opinie voor te bereiden op de noodzaak, binnenkort de Volkenbondscontrole te beëindigen en tegelijkertijd zijn eigen prestaties naar voren te brengen. Maar het was niet de politiek van formaat waarnaar hij haakte. In de tweede helft van 1935 en in 1936 besprak hij zijn eventueel vertrek uit Wenen zowel met personen uit de Oostenrijkse regering als met enkelen uit het *Financial Committee* en van de *trustees*. En natuurlijk ook met de Nederlandse vrienden in Genève [4].

Dat hij in de zomer van 1936 besloot, schoon schip te maken, zoals hij in zijn particuliere leven reeds had gedaan [5], hing samen met de ontwikkeling van de Europese verhoudingen en van de binnenlandse politiek van Oostenrijk. Italië had als gevolg van de oorlog tegen Ethiopië en de sancties van de Volkenbond zijn politiek jegens Oostenrijk en Duitsland gewijzigd. Oostenrijks zelfstandigheid was voor Mussolini niet langer een programmapunt; daarom onttrok hij zijn steun aan Starhemberg, die in mei 1936 dan ook zijn plaats in de regering verloor. Schuschniggs bewind kwam daardoor wel op een zeer smalle basis te staan. Rost achtte zijn val reeds nabij [6]. Op 11 juli 1936 bracht von Papen het zgn. *Juliabkommen* tussen Oostenrijk en het *Reich* tot stand. Volgens Rost diende nu, het koste wat het koste, de Volkenbondscontrole opgeheven te worden. Dan viel de regering in Wenen eindelijk door opneming van enkele *Nazis* in de gewenste zin te reconstrueren. Dan ook zouden de grote mogendheden niet langer in staat zijn, verdere toenadering tot Duitsland, ja *Anschluss* te verhinderen [7].

In dit verband moge nog een enkel woord gezegd worden over het reeds meermalen genoemde geschrift *The Book*. Hierin wilde hij, vermoedelijk na de lezingen die hij in de winter van 1935–1936 had gehouden, 'at the request of many friends' de nog weinig bekende tweede Volkenbondsperiode in Oostenrijk beschrijven, vooral op grond van persoonlijke herinneringen. Evenals bij eerdere soortgelijke pogingen bleef het ditmaal een fragment, een inleidend hoofdstuk dat slechts tot begin 1923 – het tijdstip van zijn eigen komst in Wenen! – reikte en dus het best te vergelijken is met het *memorandum* van 1928. Het geeft precies de maat van zijn eigen gewijzigde politieke standpunt. Hij vereenzelvigt zich erin bijna geheel met de opvattingen der Oostenrijkse *Nazis* [8]. Gezien de geprononceerd antisemitische en anti-socialistische uitlatingen, de scherpe anti-Tsjechische [9] en anti-Franse toon, de vele pluimen op de hoed der Oostenrijkers voor hun inzicht en politieke virtuositeit, zou het

(1) Vgl. ook zijn brief aan von Papen d.d. 22 aug. 1944 in dl. II, waarin hij op de gezamenlijke Weense jaren teruggreep.
(2) FOSD 2854/551386–7; zie p. 53. Vgl. Rost aan Mussert, 28 dec. 1944 (deel II).
(3) Zie nrs. 20–22; *The Book* (RvT 54).
(4) Zie nr. 30, *n.* 1 en 7. Vgl. de correspondentie met Jay en Morize uit de zomer van 1936 (RvT 21); Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen; *Telegraaf* en *NRC*, van 5 aug. 1936.
(5) Zo beschouwde hij de ontbinding van zijn eerste huwelijk; zie zijn brief aan Van der Does d.d. 4 dec. 1935 (RvT II J. A. H. van der Does).
(6) Zie zijn artikel in *Volk en Vaderland* van 22 mei 1936.
(7) Zie nr. 35 bij *n.* 2, nr. 36 bij *n.* 1 en nr. 38 bij *n.* 4.
(8) Zie nr. 25 bij *n.* 6.
(9) In verband met de Duitse politiek t.a.v. de Sudetenduitsers; vgl. het slot van nr. 31.

boek bij beëindiging het karakter gedragen hebben van een meesterproef voor het *Nazi*-gilde. De geschiedenis was voortaan ook bij hem verbasterd tot bewijsvoering voor een politiek ideaal, tot mythe.

Het uitbreken van de Spaanse burgeroorlog op 18 juli 1936 was voor Rost het sein: niet langer bij de Volkenbond, bij de strijd voor een internationale rechtsorde lag de toekomst – de tragedie van het Ethiopische conflict en de sancties, thans het 'gebrek aan houding' tegenover het rode Spanje waren hem daarvoor een bewijs – maar bij de zelfbewuste machtspolitiek ten dienste van wat hij voor een grote zaak hield. Dat opende nieuwe uitzichten, ook op een grote carrière [1]. De Spaanse opstand was de inleiding op het grote wereldconflict tussen nationaal-socialisme en bolsjewisme – ook hier de mythe – en aan die eindstrijd wilde hij deelnemen [2].

Naar zijn overtuiging was dat alleen mogelijk in eigen land. Ook voor Nederland stond hem een nationaal reveil voor ogen. Gezien zijn afkeer van democratie, parlementarisme en socialisme – terwijl anderzijds ook Colijn niet voor hem in aanmerking kwam [3] – kon zijn plaats slechts zijn in de NSB. Wel vond hij van de aanvang af de beweging 'eigenlijk fascistisch' en Mussert 'te burgerlijk'[4]. Misschien overwoog hij reeds dat juist Musserts gebrek aan formaat voor hem zelf de kans op het leiderschap opende.

Het definitieve contact tussen Rost en Mussert dateert pas van de zomer van 1935 [5]. Er moeten hem toen reeds aanbiedingen gedaan zijn. Wellicht is er al gesproken over de oprichting van een dagblad onder zijn leiding. Voorlopig kwam het niet verder dan tot levering van materiaal voor artikelen in *Volk en Vaderland* [6]; de lezingen van de winter 1935–1936 vormden ook een oefenschool. Einde mei 1936 was Rost in Nederland; bij die gelegenheid moet hij Mussert opnieuw bezocht hebben [7]. Mussert herhaalde zijn aanbod, de leiding van een dagblad als basis voor een invloedrijke positie in de NSB aan Rost op te dragen. Het was nog slechts de vraag, wanneer Rost zich uit Wenen zou kunnen vrijmaken. Toen kwamen de juli-gebeurtenissen hem te hulp.

Het overige blijkt uit de brieven van zomer 1936 (nrs. 23–40). Rest alleen een enkel woord over het afscheid van Genève.

Bij het Volkenbondssecretariaat was direct ontstemming gewekt [8] over de procedure die Rost gevolgd had bij zijn eigenmachtig besluit tot ontslagneming, over de wijze van bekendmaking en voorts over zijn verklaring, dat internationale controle in Wenen voortaan overbodig was. In september groeide de ergernis onder invloed van de publieke opinie aan. Algemeen werd hem zijn overgang naar de NSB zeer kwalijk genomen, toen men in het begin van die maand door een publikatie in de *Berliner Börsenzeitung* daarvan kennis kreeg [9]. Op de zitting van 18 september, die aan

(1) Zie Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(2) Zie nrs. 25, 29, 30,37. Hoe beslissend de Spaanse burgeroorlog voor de internationale verhoudingen ook naar het oordeel van Volkenbondskringen was, zie Walters, *a.w.* II, p. 721 e.v.

(3) Zijn schrik voor 'de rode revolutie' van nov. 1918 (zie nr. 37, *n.* 4) en de indruk die hij van het 'austromarxisme' had, deden hem voorgoed het socialisme afwijzen. Colijn had voor hem afgedaan sinds hij in het conflict-Van Daalen partij gekozen had tegen generaal Rost van Tonningen (zie p. 14); Colijns politiek jegens de NSB bevestigde hem in zijn oordeel.

(4) Vgl. nr. 16, notities van 13 en 14 mrt. 1934 en nr. 17, tweede helft. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Uit de latere briefwisseling blijkt het herhaaldelijk.

(5) Zie Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Dit blijft waar, ook als een eerdere ontmoeting reeds omstreeks Kerstmis 1934 door tussenkomst van J. A. H. van der Does plaats had; zie nr. 17, *n.* 10 en nr. 28, *n.* 4.

(6) Zie Van der Does aan Mussert d.d. 22 juli 1936 (Mussert 5:92818), waarin hij zelfs spreekt van de 'wekelijksche door hem [Rost] geconcipieerde artikelen in *Volk en Vaderland* over de buitenlandsche politiek'. Het is overigens niet gemakkelijk vast te stellen, welke dat waren, aangezien de redactie Rosts zendingen te voren eerst persklaar maakte. Met stelligheid als auteur herkenbaar is hij slechts in het op p. 27, *n.* 6 vermelde artikel en in nog enkele andere.

(7) Zie nr. 23, *n.* 3.

(8) Zie nrs. 24, *n.* 2 en 30, *n.* 9.

(9) Zie nr. 33 bij *n.* 2. Vgl. de weergave van dit artikel in *Volk en Vaderland* d.d. 4 sep. 1936.

Oostenrijkse aangelegenheden gewijd was, kreeg het *Financial Committee* [1] Rosts ontslag te behandelen en tevens het officiële verzoek van de Oostenrijkse regering, de functies van Volkenbondsvertegenwoordiger en van adviseur bij de *Nationalbank* op te heffen. Rosts laatste kwartaalrapport – het negentiende – vond men te geflatteerd. Men achtte zijn besluit strijdig met de bepalingen van het protocol van Lausanne, volgens welke niet hij, maar de Volkenbondsraad had uit te maken, of de tijd voor controle voorbij was [2]. Men betwijfelde of de belangen van de garanderende mogendheden niet geschaad zouden worden. Minister Draxler, evenals Rost, Frère en Kienböck ter vergadering aanwezig, stelde voor, Oostenrijk afzonderlijke akkoorden te doen afsluiten: enerzijds met het *Financial Committee,* tot voortzetting van de regelmatige rapporten over de financiële situatie, anderzijds met de garanderende staten, om hun zeggenschap over de Oostenrijkse leningpolitiek te handhaven, zolang de twee leningen niet waren afgelost. Dit voorstel werd aanvaard en men kon nu een resolutie opstellen ter voorlegging aan de Volkenbondsraad, aan wie de beslissing was [3].

Voordat de kwestie in de raad in behandeling kwam, had de Oostenrijkse pers reeds gepubliceerd dat de controle zou worden opgeheven. Op de 22ste tekenden Schuschnigg en de *Bundespräsident* Miklas de bul waarbij aan Rost het *Grosskreuz des Oesterreichischen Verdienstordens* werd verleend 'aus Anlass der Beendigung Ihrer Mission'. Wijselijk verzond men dit bericht eerst, nadat de Volkenbondsraad op 25 september 1936, na een langdurige middag- en avondvergadering, de resolutie had goedgekeurd. De Raad besloot de beide functies met ingang van 1 november op te heffen en de voorstellen van de Oostenrijkse regering voor voortgezet contact te aanvaarden. De officiële dankwoorden van de rapporteur: 'Je tiens à souligner combien j'ai apprécié l'activité déployé, du point de vue technique, par le représentant de la Société des Nations en Autriche, notamment pendant les premières années – qui ont été les plus difficiles – de son séjour', verbleekten wat door de lof die aan zijn collega Frère werd toegezwaaid. De slotwoorden daarvan: 'Il a fait preuve en même temps, de qualités exceptionnelles de jugement et de discrétion', hielden een bedekte berisping op dit punt voor Rost in. De afscheidswoorden van Avenol uit naam van het Volkenbondssecretariaat waren formeel maar niet onwelwillend [4]. Jay noemde in het bedankje van de *trustees* Rosts relatie tot de Oostenrijkse regering en zijn kennis van de situatie 'invaluable on many occasions'[5]. Rost zelf was reeds op 19 september uit Genève vertrokken en zat in Nederland al tot over de oren in de nieuwe problemen (nr. 40).

Hoezeer in later jaren Oostenrijks lot zijn belangstelling had, blijkt uit zijn artikelen in *Het Nationale Dagblad* van kort voor en na de *Anschluss.* Hij snelde toen tot tweemaal toe voor een reportage naar Wenen en bezocht meteen oude relaties; ook over de *Volksabstimmung* onder Bürckels leiding liet hij uitvoerig berichten [6]. Weense gebeurtenissen en herinneringen bleven steeds door zijn hoofd spelen en doken telkens op als voorbeelden in spreekbeurten, in gesprek of corres-

(1) Van de elf leden van het *Financial Committee* van sep. 1936 kenden vijf, nl. Sir Otto Niemeyer, Sir Henry Strakosch, C. E. ter Meulen, A. E. Janssen (België) en Pospisil (Tsjechoslowakije), Rost en zijn werk in Wenen sinds jaren. Zie voor het oordeel van de Volkenbondsraad, dat natuurlijk terugging op dat van het *Financial Committee,* het slot van dit hoofdstuk.

(2) Zie nr. 39. Het betrof art. 8 van *annexe* III van het protocol.

(3) Zie nr. 39. Diezelfde dag, 18 sep., schreef Rost reeds afscheidsbrieven aan Jay als *trustee* van de leningen en aan zijn assistent M. Morize (kopieën in RvT 21).

(4) Op 26 sep. 1936 zond Avenol Rost het verslag van de rapporteur van het *Financial Committee* aan de Volkenbondsraad, de officiële verklaring van de Oostenrijkse regering en de tekst van de resolutie, met bericht dat zijn ontslag met ingang van 1 okt. aanvaard was. Tot slot voegde hij enkele woorden van dank toe namens het secretariaat voor de gedurende lange jaren aan de Volkenbond bewezen diensten (RvT 20). Het verslag van de zitting van de raad in *Official Journal* 1936, nr. 11, p. 1167–1171 en 1336–1339. Frappant zijn overigens in *The Book* de bijzonder waarderende woorden die Rost aan Avenol wijdt, o.a. op p. 5 en 32.

(5) Zie RvT 21, brief van 21 sep. 1936.

(6) *Het Nationale Dagblad* van 14, 16–19 feb., van 13–17 mrt. en van 3–5 apr. 1938. Spreekbeurt in de Dierentuin in Den Haag op 1 apr. 1938. Vgl. Mussert 5:92735–7.

pondentie [1]. In de oorlogsjaren hoefde iemand zich maar op enigerlei connectie met Rosts Weense jaren te beroepen, of hij won steun of sympathie. Zijn bezoek aan de *Wiener Herbstmesse* in september 1941 [2] zal hem daarom zoveel deugd hebben gedaan, omdat het een weerzien was met een stad die toen evenals hij zelf de vruchten plukte van haar nationaal-socialistische politiek. Het was ook in Wenen op het tweede internationale journalistencongres op 23 juni 1943, dat hij zijn Goebbelsiaanse oproep liet schallen: 'Seien wir einig, treu und tapfer bis zum Endsieg' - - - solidair met Italië, 'der Hüter der klassisch-römischen Kultur, und dem Reich, die Verkörperung der germanischen Kultur des Nordens - - - im Abwehrkampf gegen die Steppenhorden Asiens, die Neger- und Gangsterbattalionen des kulturlosen Amerikas mit ihren britischen Protektoratstruppen - - -', terwille van het 'Wunderwerk unserer Kultur, die grosse Kultur der Welt'[3]. *En passant* veroordeelde hij daarbij grondig het Volkenbondswerk in Oostenrijk dat hij ruim twaalf jaar tevoren in zijn rede voor de *Kulturbund* in zo geheel andere geest had samengevat (zie nr. 22).

(1) Zie nr. 46c. Vgl. verslag van zijn 1 mei-rede voor de Nationale Werknemers Vereeniging in Den Haag in 1940 (*Het Nationale Dagblad* d.d. 3 mei 1940). Zie ook p. 193 bij *n.* 1 en 246, *n.* 6.
(2) Zie nr. 245, *n.* 1. ook brief aan R. Brandt d.d. 13 apr. 1943 (in deel II).
(3) Zie RvT Artikelen (archief Nederlandsche Bank), nr. 17, 'Die Niederlande, das Reich und Europa'.

HOOFDSTUK III

De vreemde eend in de bijt [1]

§ 1 *De vooroorlogse NSB*

Om de plaats van Rost in de NSB, waar hij tot de relatief laat toegetreden leden behoorde, te bepalen, is een summiere schets van de vooroorlogse beweging onmisbaar [1a]. Het erna opgenomen overzicht van de uitzonderingsbepalingen waaronder zij gaandeweg viel, laat iets zien van de reactie van Nederlandse overheid en samenleving op de NSB. In de overige drie paragrafen van dit hoofdstuk wordt beschreven, hoe Rost zich in de eerste jaren van zijn lidmaatschap ontwikkelde tot de tegenpool van Mussert in de NSB.

De Nationaal-Socialistische Beweging werd in december 1931 te Utrecht gesticht door ir. A. A. Mussert en C. van Geelkerken. Levend uit antiliberale, antidemocratische en 'Dietse' geest, uit het sentiment van nationaal reveil en burgerwacht-heroiek, had zij in de eerste jaren de conjunctuur mee gehad, al was reeds aanstonds het verloop onder de leden vrij sterk. De muiterij op de *Zeven Provinciën* en de economische crisis speelden haar in de kaart. De verbodsbepalingen waarmee de regering-Colijn haar in 1933 en 1934 trof, verhoogden aanvankelijk meer de romantiek van het lidmaatschap dan dat ze belemmerend werkten. Vervuld van vage sociale gevoelens verwierp men voorts het gangbare socialisme volstrekt, om zijn leer van de klassenstrijd, om zijn antikoloniale mentaliteit, zijn ontwapeningsprogram en zijn traditionele antimonarchale gezindheid. Als alternatief voor de verachte parlementaire democratie was het fascistische voorbeeld meer gewild en iets beter bekend dan het nationaal-socialisme van de Duitse buren, de sterke verwantschap van het NSB-program met dat van de NSDAP ten spijt.

In 1935 was de NSB, op basis van een viertal brochures (zie het slot van nr. 17), uitgegroeid – maar ook reeds ten dele verstard – tot een in het gehele land plaatselijk georganiseerde, door het weekblad *Volk en Vaderland* en door de regelmatig terugkerende landdagen bijeengehouden oppositiepartij met een achterban van politiek volstrekt ongeschoolden. Na haar eerste, zorgvuldig voorbereide verkiezingscampagne kreeg zij in 1935 bijna 8% van het kiezersvolk voor de provinciale staten achter zich; ze was met één slag de liberalen en de vrijzinnig-democraten voorbijgestreefd. In dezelfde zomer maakte Mussert zijn tournee door Nederlandsch-Indië, waar hij – merkwaardig symptoom – tweemaal door de gouverneur-generaal De Jonge werd ontvangen.

In 1935 was echter tevens de top bereikt. De leiding achtte nu de eerste aanvalspunten genomen,

(1a) Een verder uitgewerkte tekening zou prematuur zijn. Men zie de waardeerlijke maar niet onaanvechtbare schets in een inleidend hoofdstuk van I. Schöffers dissertatie, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden.* (Amsterdam, 1956), gebaseerd op het thans beschikbare gepubliceerde materiaal en vooral nuttig door de voortdurende vergelijking met de ontwikkeling in België. Het stuk bewijst, hoeveel detailonderzoek en monografisch werk nog te verrichten valt. Schrijvers voornaamste bijdrage daartoe ligt in de behandeling van zijn eigenlijke biblio- en historiografische onderwerp. Het in 1941 onder verantwoordelijkheid van Van Geelkerken verschenen gedenkboek bij het tienjarig bestaan van de NSB, *Voor Volk en Vaderland.* (Utrecht, 1941; herdruk 1943), draagt alle kenmerken van een door de toenmalige politieke situatie en het propagandistische doel bepaald geschrift. Het heeft zijn nut als officiële partijgeschiedenis. Het aantal dateringsfouten is, evenals in de drie almanakken van de NSB van 1942, 1943 en 1944, legio. Algemeen nog: P. J. Oud, *Het jongste verleden,* V en VI. (Assen, 1948–'51) en L. W. G. Scholten, *Nederland aan de vooravond van de tweede wereldoorlog,* in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden XII,* p. 221–238.

(1) Zie *Het Nationale Dagblad* van 9 mei 1940, 'Rost, de strijder'.

men moest thans omzien naar nieuwe objecten voor de strijd [1]. De verkiezingsuitslag zelf, de Abessijnse oorlog en het in dit verband openlijk partijkiezen door Mussert voor 'de zwarthemden en de bruinhemden'[2], de brutaler antisemitische koers in Duitsland, die in de afkondiging der Neurenberger wetten en de breder wordende stroom van emigranten tot uiting kwam, werkten verhelderend bij de overige bevolking en leidden tot het organiseren van een vrijwel algemeen verweer. Meer en meer tekenden de binnenlandse fronten in Nederland zich op grond van de Europese ontwikkeling af, meer en meer werd de NSB geïdentificeerd met de Duitse *Nazi*-partij. Zo nam de afweer ertegen toe in evenredigheid met de Duitse successen: de sinds 1935 openlijk bedreven opbouw van de nieuwe *Wehrmacht* en de ongestoorde remilitarisering van het Rijnland in 1936; het verloop van de Spaanse burgeroorlog; de *Anschluss* van Oostenrijk in maart 1938; de Tsjechische crisis, eindigend met de inlijving van de Sudetenduitse gebieden door de schijnvrede van München in september van dat jaar. Na de bezetting van Praag in maart 1939 was er voor de NSB geen enkele kans meer, op haar eigen merites te worden beoordeeld, gesteld al dat ze die in belangrijke mate had bezeten. Ze verkeerde in een volstrekt isolement.

Intern had de beweging in 1937 haar ernstigste crisis doorgemaakt. De uitslag van de verkiezingen van dat jaar voor de Tweede Kamer was een grote teleurstelling geworden [3]. Het regende wederzijdse beschuldigingen; onvrede met de partij brak overal naar buiten. Terwijl Farwerck poogde, een feilloze organisatie tot stand te brengen, terwijl Van Geelkerken zocht naar een nieuwe vorm voor de propaganda om de ondervonden weerstand op te vangen, werden in september 1937 spanningen aan de top zichtbaar die de gewone aanhangers verbijsterden: de meest gevierde spreker, vormingsleider ds. G. J. van Duyl, door Mussert en zijn omgeving beschouwd als de gevaarlijkste mededinger naar de leiding, werd uitgeschakeld. Tegelijkertijd trad mr. D. F. Pont uit de partij, zodat de helft van de juist gekozen NSB-fractie in de Eerste Kamer wegviel. Professor Valckenier Kips en ook een andere medewerker van het hoofdkwartier, jhr. mr. W. van der Goes van Naters, die geen vijf maanden tevoren nog op de zuidelijke kandidatenlijst voor de Tweede Kamer had geprijkt, werden uit de beweging geroyeerd [4]. Omstreeks dit tijdstip verliet ook luitenant-generaal b.d. Seyffardt, de voormalige chef van de generale staf, na een lidmaatschap van korte duur, de NSB. De jonge ster Feldmeyer werd feitelijk verbannen door zijn overplaatsing van Utrecht naar achter de IJssel. Een poging, ook Rost eruit te dringen, mislukte echter [5]. Reeds eerder, op het einde van 1935, had de groep rondom ir. B. Wigersma zich uit de NSB teruggetrokken, ontevreden over Musserts beginselloosheid die bleek uit zijn weigering, haar politieke program dat zij zag als de consequentie van de beginselen, neergelegd in brochure III der NSB, te aanvaarden [6].

Bij de traag vorderende wederopbouw van de geschokte beweging werd onvoorwaardelijke trouw aan de leider het centrale leerstuk van het hoofdkwartier. Voortaan waakte Van Geelkerkens inlichtingendienst (CID). In de zomer van 1937 legde Mussert een definitieve geestelijke grondslag met de brochure *De bronnen van het Nederlandsche nationaal-socialisme*. Deze zag hij in 'Godsvertrouwen, liefde voor Volk en Vaderland, eerbied voor den Arbeid'[7]. Pogingen tot heroriëntatie werden gedaan door sterker de nadruk te leggen op het sociale probleem. De economische crisis

(1) Notulen Algemeene Raad der NSB, bijv. 23 okt. 1935 (NSB, 38a); *Voor Volk en Vaderland.* (1943), p. 251, 314–315.
(2) Op de landdag in Den Haag, 5 okt. 1935; zie *Voor Volk en Vaderland*, p. 226–229; vgl. de kranten van die dagen.
(3) Zie p. 45, *n.* 8.
(4) Zie *Het Vaderland* van 27 sep. en *Volk en Vaderland* van 28 sep. 1937.
(5) Zie p. 58 bij *n.* 2.
(6) Mussert trok deze brochure in en verving haar in mrt. 1936 door brochure V: *Staatkundige richtlijnen.* Weldra was het door deze groep opgerichte weekblad *De Waag* het orgaan waarin ze fascisme en nationaal-socialisme als 'redelijke democratie' bepleitte en de NSB bestreed als een *Abart;* zie p. 182 e.v.; vgl. FOSD 7725 : 552031.
(7) *Voor Volk en Vaderland*, p. 55–56 en 311; vgl. Mussert 8b. Rosts kritiek op de eerste vier brochures (zie nr. 17) zal voor velen ook op *De bronnen* van toepassing geweest zijn.

werkte immers na een kortstondige opbloei dank zij de devaluatie in september 1936, nog steeds door. Tegenover de massale werkloosheid, de nood van boeren en tuinders, moest de NSB iets stellen, ook als alternatief voor het Plan van de Arbeid der SDAP. Maar het was in hoofdzaak negatief en bleef in halfslachtigheid steken. De NSB behield het karakter, vooral partij van de kleine middenstand te zijn. Daarnaast was zij 'verzamelpunt van restbestanddelen van diverse klassen en groepen van het Nederlandse volk' [1]. Ledenwinst maakte men niet meer; het bedanken van tallozen ging voort tot mei 1940. Deels was dit het gevolg van maatschappelijke druk en 'broodroof'. Ten dele kwam het verlies echter ook voort uit de toenemende isolering en verschraling van de beweging. Nu men afstand moest doen van de illusie, het gehele volk te kunnen winnen, gooide de propaganda het roer om: de kameraden waren voortrekkers. Zij waren de kleine schare van overtuigden, het geweten der natie. Vandaar dat nog sterker dan tevoren in *Het Nationale Dagblad,* op openbare vergaderingen, in *Volk en Vaderland,* 'schandalen' breed uitgemeten onthuld werden, zoals Spoorhout, Oss, de Amsterdamse telefoon, Van 't Sant, enz. De meeste energie werd echter verbruikt in de poging, beschuldigingen van landverraad, die sinds de *Anschluss* steeds vaker bij de tegenstanders vielen [2], te weerleggen.

VERBODEN EN BELEMMERINGEN – De Nederlandse regering heeft reeds tamelijk vroeg de NSB onder een aantal uitzonderingsbepalingen gesteld, welker effect overigens zeer verschillend is geweest. Ook provinciale en gemeentelijke besturen vaardigden soortgelijke bepalingen uit. Men dient daarbij in hoofdzaak te onderscheiden:

a. Het VERBOD VOOR MILITAIREN, deel te nemen aan zogenaamde particuliere weerbaarheidsorganisaties. Dit verbod, daterend van 30 januari 1933, ging uit van de minister van Defensie en was van toepassing op de enkele maanden tevoren opgerichte WA, die voor het eerst op de tweede landdag der NSB in de openbaarheid was getreden [3]. Zes weken later, 10 maart, werd deze bepaling uitgebreid met een 'verbod van aansluiting bij of steunverlening aan groepen - - - op fascistischen grondslag' [4]. Enkele honderden beroepsofficieren en onderofficieren waren omstreeks die tijd lid van de NSB. Het merendeel legde zijn lidmaatschap neer en trad uit de WA [5]. Wie lid bleven, zoals een aantal reserve-officieren, kregen eervol ontslag uit de militaire dienst. In verband met deze verboden sloot ook de Burgerwacht voortaan NSB- en WA-leden van deelneming uit.

Bij de mobilisatie in 1939 gaf Mussert aan zijn volgelingen de raad, zolang zij onder de wapenen waren, hun actieve lidmaatschap te laten rusten. Voor de NSB als politieke beweging achtte de leider op grond van dit verbod en van het hierna te noemen ambtenarenverbod geen andere houding bij een Duitse aanval mogelijk dan die van 'gekruiste armen' [6]. Hij verwachtte van zijn gemobiliseerde aanhangers echter stipte vervulling van hun militaire plichten; deze vond in het algemeen ook plaats.

b. Het verbod voor militairen werd vrij spoedig gevolgd door het zgn. AMBTENARENVERBOD. Bij koninklijk besluit van 22 mei 1933 werd het Algemeen Rijksambtenarenreglement door invoeging van de nieuwe artikelen 97a en 97b zodanig gewijzigd, dat voortaan bij beschikking van de voorzitter van de raad van ministers een lijst kon worden bijgehouden en aangevuld van voor ambtenaren verboden verenigingen en insignes [7]. De NSB was echter nog niet opgenomen in de

(1) Schöffer, *A.w.* (2) Zie bijv. Rost in *Het Nat. Dagblad* van 19 juli 1939. Het is tekenend dat binnen de NSB het woord 'verraad' tot 1940 doorgaans klonk in de zin van deloyauteit jegens de leider.
(3) Afgekondigd bij legerorder nr. 29/1933. Vgl. Musserts reactie in *Volk en Vaderland* van 11 feb. 1933. Het verbod is 14 okt. 1936 bij ministeriële beschikking ingetrokken in verband met de totstandkoming van de wet op de weerkorpsen (zie legerorder nr. 277/1936).
(4) Afgekondigd bij legerorder nr. 79/1933.
(5) Vgl. Musserts *Ten afscheid* in *Volk en Vaderland* van 18 mrt. 1933 en Mussert id.
(6) Zie het beruchte interview van 27 apr. 1940 (*De Telegraaf* 29 apr. 1940, avondblad); vgl. *Proces Mussert,* p. 79 en 131 en L. de Jong, *Vijfde Colonne,* p. 94.
(7) *Stb.* 294, KB van 22 mei 1933, houdende wijziging van het ARAR.

eerste lijst van zulke organisaties, die een aantal extremistische groeperingen van links en rechts omvatte [1]. De vrij algemene ontstemming hierover kwam in november bij het begrotingsdebat tot uiting. Bij beschikking van 28 december 1933 werd ook de NSB aan de lijst toegevoegd, 'omdat Mussert gezegd had aan de leden, dat zij moesten afwachten of zij uit de burgerwacht gezet werden en dat ze niet vrijwillig moesten uittreden', zoals *Volk en Vaderland* jaren later memoreerde [2]. Inderdaad greep Colijn Musserts houding in deze ter verdediging van de getroffen maatregel aan [3].

Het was ten gevolge van dit ambtenarenverbod, dat bijv. d'Ansembourg eervol ontslag kreeg als burgemeester van Amstenrade. Toen Mussert en Van Geelkerken volhardden in het lidmaatschap – uiteraard! – werd hun per 1 mei 1934 eervol ontslag verleend onderscheidenlijk bij de provinciale waterstaat en de provinciale griffie van Utrecht. Tevoren was bij K.B. een besluit van provinciale staten van Utrecht tot wijziging van het ambtenarenreglement van de provincie in dezelfde zin als dat voor rijksambtenaren goedgekeurd [4]. In het algemeen kregen de leden echter van het hoofdkwartier het advies, hun functie te blijven bekleden en het lidmaatschap op te zeggen. Vaak bleef men dan door donaties en door de koop van losse nummers van *Volk en Vaderland* in contact met de beweging. Geheim lidmaatschap was voor deze categorie een zeldzaamheid en kwam meer voor in het bedrijfsleven en de journalistiek.

Op 13 september 1938, tijdens de Tsjechische crisis, werd de lijst gewijzigd. Het verbod werd nu uitgebreid tot een aantal 'mantelorganisaties van het nationaal-socialisme', zoals de Nationale Jeugdstorm [5], de Nationale Werknemers Vereeniging en de Nationale Reisvereeniging. Op 4 september 1939, na het uitbreken van de oorlog in Europa, had de premier De Geer ter gelegenheid van de behandeling van de neutraliteitsverklaring van de regering in de Tweede Kamer, in een oproep tot eenheid van het volk, een eventuele opheffing van het ambtenarenverbod in uitzicht gesteld. Hij verklaarde die echter afhankelijk van de houding die de NSB zou aannemen [6]. De regering had daar echter weinig vertrouwen in en er veranderde niets. Een geheime order van Van Geelkerken betreffende de 'houding van de Nationaal-Socialist in tijd van mobilisatie', waarin op volstrekte loyauteit werd aangedrongen [7], ging trouwens niet zeer ver. In een hoofdartikel in *Volk en Vaderland* van 22 september schreef Mussert dan ook, het verleden niet te willen verloochenen, maar zich gelijk te blijven, 'omdat ik geen politicus ben'. In *Volk en Vaderland* van twee maanden later werd de geschiedenis van het verbod volgens NSB-traditie uiteengezet en hief men de eis tot opheffing ervan opnieuw aan [8], doch wederom tevergeefs.

c. Het zgn. UNIFORMVERBOD, d.w.z. de op 15 september 1933 door de minister van Justitie afgekondigde aanvulling van het wetboek van strafrecht, krachtens welke 'het in het openbaar dragen van kleedingstukken of opzichtige onderscheidingsteekenen uitdrukkende een bepaald staatkundig streven', verboden werd [9]. Overtreding stond ter beoordeling van de rechter. Door dit

(1) Zie de publikatie van die eerste lijst in *Het Volk* van 30 juli 1933; hierop kwamen de SDAP en het NVV voor, echter niet voor ambtenaren in het algemeen, doch slechts voor militaire ambtenaren.
(2) *Volk en Vaderland* van 24 nov. 1939; vgl. Mussert 1d.
(3) Oud, *Het jongste Verleden* V, p. 111–115, waarin hij het ontbreken van de NSB op de eerste lijst tracht te verklaren. Vgl. nr. 16, *n.* 42.
(4) De provincie liep met haar besluit van 12 dec. 1933 nog op de landelijke maatregel vooruit. Vgl. Musserts protestschrijven aan provinciale staten (Mussert 3 b). De overige provinciale en gemeentelijke besturen pasten weldra hun ambtenarenreglementen aan bij de landelijke maatregel.
(5) Vgl. nr. 103. Een week tevoren had Van Geelkerken op een functionarissenbijeenkomst der NSB in Bandoeng ambtenaren en particulieren, die niet tot de NSB konden toetreden, juist geadviseerd, lid van de NJS te worden (Mussert 10 d).
(6) D'Ansembourg had in de zitting steun toegezegd aan de regering, maar daarvoor opheffing van het verbod geëist. Zie het verslag in *Het Nationale Dagblad* van 5 sep. 1939.
(7) Geheime Order 2 van de plaatsvervangend leider der NSB van 29 aug. 1939 (NSB 46 h).
(8) *Volk en Vaderland* van 24 nov. 1939. Ook hierin zijn weer dateringsfouten.
(9) *Stb.* 476, wet van 15 sep. 1933, houdende aanvulling van het wetboek van strafrecht, nl. invoeging van art. 435a. Zie ook Oud, *a.w.* V, p. 49–54.

verbod werden het zwarte hemd en vooral de WA-uniform getroffen. De afkondiging geschiedde tijdig genoeg om ongeregeldheden op Prinsjesdag, zoals in september 1932 hadden plaats gevonden, te voorkomen. Sinds het arrest van de Hoge Raad van 21 januari 1935 gold het NSB-insigne niet als 'opzichtig'. Het was dan ook meer ter voorkoming van 'broodroof', dat menig lid in de laatste jaren voor de oorlog zijn insigne aan de binnenkant van de revers droeg. In 1935 werd de Nationale Jeugdstorm op grond van de formulering van zijn beginselverklaring, die 'een bepaald staatkundig streven uitdrukte', in een proefproces veroordeeld wegens overtreding van het uniformverbod. De Hoge Raad bevestigde de uitspraak. De vereniging werd ontbonden, doch onmiddellijk onder dezelfde naam en dezelfde leiding heropgericht, zij het met licht gewijzigde statuten [1].

d. De WET OP DE WEERKORPSEN. Sinds het verbod van 1933 was wel aan militairen het recht ontzegd, lid te zijn van de WA, maar aan burgers, niet-ambtenaren stond dit vrij. In het najaar van 1935 kwam echter een wetsontwerp in behandeling krachtens hetwelk particuliere weerkorpsen geheel verboden zouden worden tenzij na verleende toestemming [2]. Voordat deze wet in het staatsblad kwam [3], verklaarde Mussert, die de eer aan zich wilde houden, de WA per 31 december 1935 ontbonden. Ter gelegenheid van hun laatste kerstbijeenkomst herhaalden de leden vrijwillig de WA-gelofte, die hen bleef binden aan leider en beweging, totdat betere tijden zouden aanbreken [4]. Voortaan leidde de WA hier en daar een clandestien bestaan. Toen de overheid in de winter van 1939–1940 tegen de Mussertgarde wilde optreden, was dit wegens vermoedelijke overtreding van het uniformverbod, c.q. van de wet op de weerkorpsen (zie p. 68 bij *n.* 3).

e. De PERSORGANEN der NSB zijn niet door een verbod getroffen, althans wanneer men afziet van het feit dat *Het Nationale Dagblad* op 16 nov. 1936 werd opgenomen op de lijst van voor leger en vloot verboden binnenlandse geschriften [5]. Behalve aan de algemene toon en inhoud van het blad zal dit toch vooral te wijten zijn geweest aan het hoofdartikel van 12 november: *Het schandaal onzer weermacht.* Wel zijn herhaalde malen redacteuren van *Volk en Vaderland* geverbaliseerd en liet de minister van Justitie op 30 oktober 1935 de persen verzegelen wegens beledigende artikelen. Maar met de kop 'Ondanks verbod toch niet kapot' [6] verscheen desondanks het nummer van 2 november op tijd, zij het in klein formaat. Het geval werd ook verder propagandistisch uitgebuit op een aantal druk bezochte openbare vergaderingen, die ledenwinst gaven. Op mr. Van Vessems bezwaarschrift werden de persen weer vrijgegeven, de redacteuren werden in eerste en tweede instantie vrijgesproken [7]. Toen 13 januari 1939 de rotatiepers in Leiden door de politie tijdelijk onbruikbaar gemaakt werd, thans in verband met beledigende artikelen van Rost over de zaak-Oss in *Het Nationale Dagblad,* was wederom een gedeelte van de publieke opinie hiertegen gekant. Het beslag werd bij beschikking van de rechtbank spoedig opgeheven; men had zich trouwens opnieuw met een nooduitgave, vervaardigd op een oude, bij voorbaat geëvacueerde pers, weten te redden [8].

f. De wijziging van de wet op het recht van vereniging en vergadering [9] bracht de NSB het VERBOD, AFDELINGEN IN HET BUITENLAND te hebben, krachtens de bepaling: 'Eveneens wordt met de openbare orde strijdig geacht de Nederlandsche staatkundige vereeniging, waaraan vreemdelingen door lidmaatschap of op andere wijze deelnemen of welke hare werkzaamheid uitstrekt tot het buitenland'. De afdeling-Duitschland der NSB werd opgeheven. Mussert schreef aan Julius

(1) *Voor Volk en Vaderland*, p. 248–249; vgl. NSB 206/1110.
(2) Een in feb. 1932 ingediend en nog steeds niet afgehandeld initiatiefvoorstel van de SDAP tot verbod van particuliere gewapende korpsen werd in dec. 1935 ten gunste van het regeringsvoorstel ingetrokken.
(3) *Stb.* 206, wet van 11 sep. 1936. Vgl. Oud, *a.w.* V, p. 254–262.
(4) Zie E. Fraenkel-Verkade, *Mussert en de eed van trouw aan Hitler,* notitie voor het geschiedwerk RvO.
(5) Bij legerorder nr. 297 O; vgl. *Het Nationale Dagblad* van 16 nov. 1936. Op de 20 sep. 1939 bij legerorder nr. 440 verschenen nieuwe lijst kwamen naast het dagblad ook *Volk en Vaderland* en andere weekbladen van de NSB voor. Trouwens ook van de NSNAP.
(6) Zie Mussert 5b. Vgl. de kreet van de Berlijnse SA na mei 1927: 'Trotz Verbot nicht tot!'
(7) Zie *Volk en Vaderland* van 9 nov., 31 dec. 1935, 4 jan. en 20 mrt. 1936.
(8) Zie nr. 47, *n.* 5.
(9) *Stb.* 200 van 13 mei 1939.

Herdtmann, dat hij de leden van hun verplichtingen onthief en hem zelf eervol ontslag verleende als Gemachtigde voor Duitschland. 'Ik hoop, dat Gij nog veel zult doen in het belang van ons Volk en ons Vaderland'[1]. Herdtmann richtte onmiddellijk op zijn eigen adres in Düsseldorf de Nationaal-Socialistische Bond van Nederlanders in Duitschland op. Hieraan was een aparte WA, gecamoufleerd door de naam 'Sport en Spel' verbonden. Onafhankelijk ging de bond een fatale weg op; de leiders knoopten betrekkingen aan met de *Abwehr*, de contra-spionagedienst van de Duitse weermacht [2].

g. Naast deze algemene staan een aantal plaatselijke verboden die bij gemeentelijke politieverordening werden afgekondigd in verband met 'de handhaving van openbare rust en orde'. Zo kende Rotterdam sinds een vlagincident in december 1936 een VLAGVERBOD. Ook bestonden er plaatselijke INSIGNEVERBODEN. Het belangrijkste waren de COLPORTAGEVERBODEN. In Amsterdam gold tijdens de verkiezingsstrijd van 1935 een dergelijk verbod voor het stadscentrum; het Delftse verbod had betrekking op de fabriekswijk. In aansluiting aan deze praktijk kwamen er zelfs na 14 mei 1940 in de grote steden nog nieuwe colportageverboden bij, uiteraard tot grote woede van de NSB, die meende dat elke verbodsbepaling nu onmiddellijk behoorde te worden opgeheven.

h. Tenslotte was na het uitbreken van de oorlog in Europa krachtens art. 37 van de wet op de staat van oorlog en beleg, een aantal verscherpte bepalingen tegen de NSB alsmede tegen andere groeperingen afgekondigd, o.a. colportageverboden en een VERGADERVERBOD. Dit laatste hield in dat het hun verboden was, openbare vergaderingen te beleggen. In besloten kring en na aanvraag was bijeenkomen wel toegestaan [3]. Aangezien de Nationale Werknemers Vereeniging pas op 19 april 1940, dus na de afkondiging van de staat van beleg onder dezelfde beperkende bepalingen kwam te vallen, heeft vooral Van Geelkerken meermalen van die organisatie gebruik gemaakt voor de algemene openbare propaganda [4].

Afgezien van deze verboden van de overheid waren er andere, maatschappelijke uitzonderingsbepalingen. Zo gingen de vakorganisaties leden van de NSB van het lidmaatschap uitsluiten evenals zij dit met communisten deden. Hierom achtte Woudenberg de Nationale Werknemers Vereeniging onmisbaar. In de loop der jaren werd de spontane boycot der NSB'ers door de bevolking steeds krachtiger; deze trof vooral de kleine zelfstandigen, in de NSB juist zo talrijk vertegenwoordigd. 'Broodroof' vóór de oorlog was na mei 1940 voor velen een argument om lotsverbetering te verwachten of te eisen.

Van veel betekenis waren tenslotte de kerkelijke uitzonderingsbepalingen, vooral van rooms-katholieke zijde, gericht tegen individuele NSB'ers. Het vastenmandement van 2 februari 1934 van het Nederlandse episcopaat [5] gaf een algemene veroordeling van fascisme en nationaal-socialisme en verbood het lidmaatschap der NSB aan geestelijke ambtsdragers; dit besluit ging minder ver dan Mussert had gevreesd. Door een 'verduidelijking' van enkele uitspraken in de NSB-brochures over de 'totale staat'[6], verder door bemiddeling van de rooms-katholieke afdeling van haar Raad voor kerkelijke aangelegenheden, hoopte de NSB een wijziging ten gunste van de beweging te verkrijgen, die haar in Noord-Brabant en vooral in Limburg zeer te stade zou zijn gekomen. Men liet niet na, aandacht te vragen voor de zo andere waardering van het nationaal-socialisme [7]

(1) Zie Mussert 13 g, brief van 12 mei 1939.
(2) Zie nr. 215. Volgens een naoorlogse verklaring van Van Geelkerken was het Rost, die in deze periode clandestien contact met Herdtmanns Bond zou hebben onderhouden. Verdere gegevens hierover ontbreken.
(3) Vgl. Van Geelkerkens Geheime order van 29 aug. 1939 (zie p. 34, *n.* 7), waarbij hij reeds openbare vergaderingen tot nader order afgelastte.
(4) Woudenberg, *Memoires* II, p. 41, 51.
(5) *Analecta voor het aartsbisdom* VII (1934), p. 17-26.
(6) Dat was een van de motieven voor het intrekken van brochure III (zie p. 32, *n.* 6). Protestants-christelijke groepen wilde men daarbij tevens geruststellen.
(7) A. Hudal, *Die Grundlagen des Nationalsozialismus.* (Leipzig-Wien, 1937). Zijn standpunt was aan de NSB tevoren al bekend door mededelingen van Rost en Karl Anton *Prinz* Rohan.

door de Oostenrijkse bisschop Hudal. Een waarderende uitspraak over het fascisme van kardinaal Schuster bij de dertiende herdenking van de mars naar Rome werd in *Volk en Vaderland* gesignaleerd [1].

Maar juist van Limburg ging een verscherping van het kerkelijke standpunt uit, getuige de woorden die de bisschop van Roermond aan de vastenbrief van 1936 toevoegde. Dat was de inleiding op het algemene herderlijke schrijven van 24 mei 1936 [2], waarbij kerkelijke tuchtmaatregelen, d.w.z. onthouding van de sacramenten, in uitzicht werden gesteld voor alle rooms-katholieken die 'in belangrijke mate' steun verleenden aan de NSB. Een weerwoord volgde onmiddellijk: negen vooraanstaande katholieke NSB'ers, d'Ansembourg voorop, verklaarden openlijk, dat zij de beweging zouden blijven steunen [3]. Mussert probeerde door een persoonlijk verzoek aan de paus van de hoogste zijde hulp te krijgen tegen de 'terreur der Nederlandsche bisschoppen tegen duizenden goede vaderlanders'. Hij bracht het echter via een ontmoeting met Mussolini in juni 1936 niet verder dan tot een koele ontvangst door de kardinaal-staatssecretaris Pacelli [4]. Van het beroep op de publieke opinie, waartoe hij het *Wit-geelboek der NSB*, dat in augustus 1936 gereed was, deed voorbereiden, kwam evenmin iets terecht. Het werd voornamelijk in eigen kring verspreid en is in december 1940 ingetrokken [5]. Ook andere pogingen ten gunste van zijn rooms-katholieke leden faalden [6]. Niet overal in dezelfde scherpte toegepast, hebben toch deze bisschoppelijke voorschriften, die ook onmiddellijke sociale gevolgen hadden, in menig rooms-katholiek gezin verdeeldheid gebracht en remmend op de ontwikkeling van de beweging gewerkt.

Na een voorafgaand besluit van de classis Haarlem van december 1935, heeft de generale synode der Gereformeerde Kerken in Nederland op 2 oktober 1936 het NSB-lidmaatschap onverenigbaar verklaard met de gereformeerde belijdenis [7]. Binnen de Nederlandse Hervormde Kerk kwam het vóór 1940 niet tot een algemeen kerkelijk getuigenis [8].

Overziet men dit geheel, dan is het begrijpelijk dat een der eerste eisen van de NSB na de capitulatie in mei 1940 was: opheffing der uitzonderingsbepalingen. Hierin slaagde men in de loop van juni en juli goeddeels wat de overheid betreft [9]. De kerkelijke sancties werden echter niet ingetrokken. Veeleer zijn ze in 1941 en volgende jaren verscherpt en uitgebreid [10].

§ 2 *Himmlers oudste Nederlandse vertrouwensman* [11]

Rost is nooit een typische NSB'er geweest. Hij heeft zich nimmer geheel thuis gevoeld in de 'beweging' en is door de meerderheid van de kameraden ook altijd als een vreemd element gezien. Voor een aantal leden was dat juist de aantrekkelijkheid van zijn figuur.

De oorsprong van zijn nationaal-socialisme lag dan ook niet in Nederland. Eerst geruime tijd na zijn 'bekering' was hij lid van de NSB geworden; hij aanvaardde Mussert als leider pas nadat hij in Hitler zijn *Führer* had erkend [12]. Via het 'austro-nazisme' kwam hij tot de NSB, een nationaal-

(1) Zie *Volk en Vaderland* van 9 nov. 1935.
(2) *Analecta voor het aartsbisdom* IX (1936), p. 65.
(3) *Volk en Vaderland*, 29 mei 1936. Vgl. de documenten afgedrukt in het nader te noemen *Wit-geelboek der NSB.* (aug. 1936). Zie J. G. Stokman, *Het verzet der Nederlandsche bisschoppen.* (1945), p. 22–23.
(4) L. J. Rogier, *Katholieke Herleving.* ('s-Gravenhage, 1956), p. 590–591 en uitvoeriger van dezelfde, *Mussert bij Mussolini en Pacelli*, in *Annalen Thijmgenootschap* 43 (1955), p. 99–108, waarin ook wordt gehandeld over het lot van het *Wit-geelboek* en over de gevolgen die Musserts brief aan de paus van juni 1936 tijdens de bezetting heeft gehad.
(5) Notulen hoofdkwartiersraad der NSB van 9 dec. 1940 (NSB 38b).
(6) O.a. bij Hitler, zie *Het Proces Mussert*, p. 311–314, document 1; vgl. zijn brief aan Mussolini van 23 apr. 1937 (Mussert 8c).
(7) *Keesings Historisch Archief*, 17 dec. 1935, p. 2093; Th. Delleman, *Opdat wij niet vergeten.* (1950), p. 60–61.
(8) H. C. Touw, *Het verzet der Hervormde Kerk.* (1945) I, p. 28–34.
(9) Zie p. 86–87 en bij nr. 54.
(10) Zie Stokman, Delleman en Touw, *a.w.*
(11) Vgl. Rosts brief aan Himmler van 26 mei 1943 (deel II), waarin hij zich zo noemt.
(12) Door een samenloop van omstandigheden was de feitelijke volgorde toch omgekeerd aan zijn oorspron-

socialisme dus dat scherper anticlericaal en feller antisemiet was dan dat van de doorsnee Duitse *Parteigenosse*, laat staan van de gemiddelde NSB'er. Het was een nationaal-socialisme dat leefde uit de tegenstelling tussen volk en staat, hoe irreëel dat in Nederland ook was. Zo kende hij ook het socialisme alleen in de vorm van het 'austro-marxisme'[1], d.w.z. radicaal in de theorie maar soepel in de tactiek; de partijeenheid vooropstellend en, zoals trouwens elke Oostenrijkse politieke partij, volleerd in de kunst van het compromis. De strijdwijze die Rost voortaan in de praktijk bracht, ontleende hij aan die in het Oostenrijkse parlement en aan de gevechtstechniek van de illegale *Nazis*: uitdaging, schandaal wekken om aandacht te trekken, *kurbeln* afwisselend met *leise treten*[2]. Hij bezigde de propagandamethoden van Goebbels en Habicht; maar van huis uit een welopgevoede liberaal, overschreeuwde hij zich daarbij vaak om de wasechtheid van zijn overtuiging te bewijzen.

Zijn relatie tot Himmler en de *SS* was de derde factor waardoor Rost in de NSB een uitzonderlijke plaats innam. De ontwikkeling van de *SS* in Duitsland, de voortdurend stijgende macht van Himmler, gaf aan dit aspect steeds meer reliëf[3].

Hoewel Rost reeds in september 1936 ter gelegenheid van de receptie van de *SS* op de *Parteitag* in Neurenberg aan Himmler en andere *SS*-leiders was voorgesteld (zie nr. 35), dateert hun werkelijke kennismaking pas van een half jaar later. Het was jkvr. Julia Op ten Noort[4], die het contact tot stand bracht. Zij had Himmler leren kennen toen zij, zelf nog lid van de Oxfordbeweging, in april 1934 een bijeenkomst bij de *SS-Oberabschnittsführer* van Silezië, von Woyrsch, meemaakte. Het was de tijd van Himmlers opkomst toen de *SS* als 'netter', 'idealstischer' dan de *Partei* gold en met haar elitegedachte sympathie in de kring van de Duitse adel verwierf. In de zomer van 1935 probeerde jkvr. Op ten Noort, Mussert met Himmler in contact te brengen, maar door de onwil van de eerste mislukte dit plan.

Nu, in de herfst van 1936, kon ze Himmler meedelen, dat de NSB sinds kort over een eersterangs figuur beschikte, nl. Rost van Tonningen, die zij sinds 1934, toen hij in Baarn een kortstondige Oxfordperiode doormaakte, kende. In Wenen (zie nr. 18) had Rost reeds een zekere voorkeur voor de *SS* opgevat, zodat hij graag van de introductie gebruik maakte. De ontmoeting had in het voorjaar van 1937 plaats op het *SS-Hauptamt* in Berlijn; in aansluiting daaraan was er een gezellige lunch van Rost en 'Juul' met Himmler en zijn adjudant Karl Wolff, de chef van de *Persönliche Stab des Reichsführers-SS*[5]. Bij die gelegenheid kwam Rost ook – en tot wederzijds genoegen – in contact met Fritz Kranefuss, een vooraanstaand lid van Himmlers staf, die weldra in de directie van de *Braunkohle Benzin A.G.* werd opgenomen. Spoedig leerde hij ook andere stafleden kennen.

Bij de moeilijkheden die Rost in de NSB niet bespaard bleven en die hij ten dele zelf uitlokte, werd het steeds meer Himmler op wie hij terugviel. Zijn goede relatie tot 'Juul', die tot het einde Himmlers bijzondere sympathie genoot, was daarbij zijn beste waarborg[6]. Op de *Parteitage* van

kelijke opzet: hij bezocht Hitler pas nadat hij reeds in de NSB was opgenomen; zie nrs. 26, *n.* 5 en 29. Zijn verering dateerde echter reeds van veel vroeger (zie Dagboek 1934).

(1) Zie voor deze naam en de karakteristiek ervan, F. Borkenau, *Austria and after*. (London, 1938), p. 159–179.

(2) Deze termen in de zin van 'aanzwengelen' of 'gas geven', resp. 'weinig gas geven', zie nr. 186, *n.* 1 en p. 171, 173 en 213.

(3) Zie Rosts terugblik op hun vroege relatie in brieven uit oorlogstijd. Vgl. voorts zijn autobiografie van mei 1945 (zie deel II); Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen; Doc. I L. P. D. Op ten Noort.

(4) Geb. 1911 te Middelburg. Gegevens, ook voor het volgende, Doc. I J. A. Op ten Noort en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen; haar verhoor in Neurenberg over verschillende *SS*-grootheden (N 20; IS 1421), enkele brieven in het *SS*-archief (BDC H 146, 199, 445, o.a. brieven van Rauter aan Himmler van 20 feb. en 16 sep. 1941).

(5) Zie behalve het reeds genoemde, brieven van Rost aan Himmler van 10 mrt. 1943, aan K. Wolff van 18 mrt. 1943 en 8 mei 1944 (alle in dl. II).

(6) Zie nr. 248. Vgl. brief aan Karl Wolff van 13 jan. 1943 (dl. II) en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

1937 en 1938 was hij met haar de speciale gast van de *Reichsführer-SS*. Ook werd hij wel op diens jachtpartijen genood [1]. Blijkens zijn autobiografie van mei 1945 bezocht hij voor de oorlog Himmler een- of tweemaal per jaar.

Wat er bij die verschillende ontmoetingen met Himmler besproken werd, is niet bekend behalve voorzover Rost er in latere correspondentie op terugkwam. De toekomst van Nederland en zijn rol daarin vormden stellig het hoofdthema [2]. In de zomer van 1938 ensceneerde hij voor Mussert een ontmoeting met Himmler die ditmaal wel doorging (zie nr. 237). Als hij daarbij de *SS* duidelijk heeft willen maken dat Mussert niet deugde als leider van het Nederlandse nationaal-socialisme, dan is die toeleg gelukt. Dat bleek wel uit Himmlers houding in 1940 (zie p. 78–79). Bij Mussert viel de kennismaking evenmin in goede aarde [3], hetgeen eveneens in de zomer van 1940 aan de dag trad. Sinds de herfst van 1938 moet Rost zich herhaalde malen hebben aangeboden voor militaire dienst in *SS*-verband, mits hij daarbij niet tegenover landgenoten zou komen te staan (zie nr. 173). Misschien heeft hij reeds in de zomer van 1939 [4] het plan ontvouwd dat op 2 juni 1940 onder zo andere omstandigheden in tegenwoordigheid van Seyss-Inquart nader is besproken. In elk geval is er toen in 1939 overleg gepleegd over de oprichting van een Nederlandse SS. Daarvan was de Mussertgarde het voorlopige resultaat (zie p. 67 e.v.)

Het enige bezoek waarover iets meer bekend is, viel in de eerste maanden van 1940 [5]. De juiste datum – 10 februari of 9 maart – staat overigens niet vast. Algemeen werd toen een Duitse inval in Nederland gevreesd. Ook door Rost zelf, die deze ramp wilde voorkomen omdat de NSB'ers zich dan gedwongen zouden zien, de wapens op te nemen tegen hun Duitse geestverwanten. Samen met jkvr. Op ten Noort besloot hij, bij Himmler de zienswijze te gaan bepleiten, zoals hij die reeds ter gelegenheid van Nieuwjaar 1940 in een hoofdartikel van *Het Nationale Dagblad* had uiteengezet: Ter weerlegging van de gangbare opvatting dat de NSB zo ver ging, op een Duitse inval te hopen, betoogde Rost in zijn blad, dat integendeel niemand of niets zo geschaad zou worden door een Duitse schending van onze neutraliteit als juist de beweging, die daardoor alle werfkracht zou verliezen. Voorts, dat ook Duitsland zelf nadeel er van zou ondervinden, aangezien de toenadering in groot-Germaans verband, waartoe de NSB immers de brug moest zijn, erdoor zou stagneren [6]. Tegelijkertijd wilde hij een protest laten horen tegen het feit dat de Duitsers hun spionnen en handlangers telkens zochten onder leden van de NSB, waardoor in geval van ontmaskering – men denke aan de uniformensmokkelarij – de Mussertbeweging gecompromitteerd werd.

Het was Kranefuss die hun bezoek in Berlijn arrangeerde. Van de *Reichsführer* zelf zagen ze niet meer dan een glimp bij binnenkomst in het gebouw aan de Prinz Albrechtstrasse. 'Um Gotteswillen, wie kommt ihr hierher! Man darf euch nicht so schwer belasten!' zou hij slechts gezegd hebben om meteen daarna weer te verdwijnen. Karl Wolff stond hen verder te woord [7]. Of zij gehoor gevonden hadden? Men had gesproken van 'schwere Zeiten', van gevangenschap of internering voor Rost. Hij maakte uit het onderhoud op dat de hoogste beslissing reeds niet meer bij Himmler lag. Jkvr. Op ten Noort, die wilde doorreizen naar de wintersport, kreeg wel een berichtje in code dat er geen onmiddellijk gevaar dreigde, maar ze had toch sterk de indruk gekregen 'dat de *SS* erge zin had om in Nederland binnen te vallen' [8].

(1) Vgl. een dergelijke uitnodiging uit sep. 1942 (BDC H 340: 3214–3216).
(2) Vgl. de reeds genoemde brief aan Wolff van 8 mei 1944.
(3) Zie Musserts mededeling uit sep. 1945, Dossier Mussert D.
(4) Zie p. 53 bij *n.* 5 en 81 en het slot van nr. 47. Vgl. BDC H 445 en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, paspoort en verslagen.
(5) Dit bezoek wordt aangestipt in nr. 173 bij *n.* 2; uitvoeriger in Rosts brief aan Himmler d.d. 22 sep. 1943 en in zijn autobiografie van mei 1945. Zie verder, ook voor het volgende: Doc. I L. P. D. Op ten Noort en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen en paspoort; vgl. p. 77 bij *n.* 9 en 10.
(6) Vgl. het onderhoud van Mussert met von Renthe Fink op 21 apr. 1939, toen Mussert in Berlijn was en eveneens de houding van de NSB in geval van oorlog besprak (FOSD 43: 20349–51).
(7) Zie ook nr. 173 bij *n.* 2.
(8) Zie Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

Het merkwaardige is, dat noch de Nederlandse regering, noch de inlichtingendienst van de Generale Staf van deze reis heeft geweten. De beide reizigers zelf zagen er overigens geenszins landverraad in; integendeel: ze waren voor Nederlandse belangen op pad geweest. Ook in de kring van de NSB werd het feit niet bekend. Wel was aan Mussert in het algemeen langs omwegen ter ore gekomen 'dat Rost hem in Duitschland ondermijnd had'[1], maar dat moet eerder betrekking hebben op de bezoeken van zomer 1938 en 1939.

In verband met het vorenstaande is het geen wonder dat de *SS* in juni 1940 na Rosts terugkeer uit de internering, met hem in zee ging; dat allerwegen verkondigd of althans gesuggereerd werd: Rost is de man. Evenmin, dat Seyss-Inquart in zijn eerste rapport voor Hitler van 19 juli 1940 over Rost noteerde: 'Er findet seine Stärke nicht in sich, sondern trachtet Unterstützung und Halt von dritten Personen zu bekommen'[2]. Wie in die tijd door Rost bij Himmler geïntroduceerd werd, kon op goede ontvangst rekenen; dat ervoer bijv. de jonge Heubel bij zijn bezoek aan 'Reichsheini' (zie nrs. 57, 85). Anderzijds was de *Hetze* die de NSB in het najaar van 1940 tegen jkvr. Op ten Noort ontketende, mede bedoeld om Rost van een belangrijk steunpunt bij de *Reichsführer-SS* te beroven [3].

Tijdens de oorlog en de bezetting heeft Rost alles erop gezet, de band met Himmler te versterken. Zo stelde hij zijn tweede huwelijk, met mej. F. S. Heubel, afhankelijk van diens toestemming [4]. Zijn 'sibbe' stond en viel niet alleen met de afloop van de oorlog, zoals hij op 21 februari 1944 aan Rauter schreef (zie dl. II), maar inzonderheid met Himmler en de *SS*. In elk conflict, op ieder kritiek moment beriep hij zich op hem of, wanneer de omstandigheden een ontmoeting met Himmler onmogelijk of minder gewenst maakten, op Wolff, Kranefuss, de secretaris Rudolf Brandt of Rauter [5]. Alleen uit deze relatie is de toenemende krampachtigheid waarmee Rost de zuiverheid van zijn afstamming heeft trachten aan te tonen, te begrijpen (zie p. 162 e.v.). Zijn kansen waren tenslotte definitief voorbij toen Himmler hem, een laatste beroep van Rost ten spijt, bij de jaarwisseling van 1944–1945 zijn verdere steun moest ontzeggen [6].

§ 3 *Rost in de vooroorlogse NSB*

Wat verwachtte Mussert van Rosts toetreding tot de NSB? Dat hij een belangrijke aanwinst voor de beweging in hem zag, blijkt duidelijk genoeg uit de moeite die hij zich reeds maanden lang had gegeven, om een gesalarieerde positie voor hem te scheppen (vgl. p. 28). Leden van goeden huize telde de NSB wel meer, maar zelden waren het de besten uit hun milieu of familie. Rost was niet alleen van goede familie, maar bovendien had hij zijn internationale positie, zijn ervaring als onderhandelaar op hoog niveau, zijn relaties in de *haute finance*. Sinds zomer 1934 was Mussert bezig, zijn beweging in een Europees fascistisch front in te schakelen; de Limburgse kasteelheer van Amstenrade, graaf De Marchant et d'Ansembourg voerde daarvoor de meeste besprekingen [7]. Mussert hoopte nu in 'de Weensche Rost van Tonningen' een minstens zo representatieve figuur ter beschikking te krijgen voor het onderhouden en versterken van de buitenlandse betrekkingen. Ook waren het aantal en het kaliber van de NSB-kandidaten voor de komende verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waarvan Mussert veel verwachtte, niet indrukwekkend en

(1) Zie nr. 237 en p. 74.
(2) Zie *IMT* XXVI, p. 412–429 (PS–997); het stuk wordt hier nog herhaaldelijk geciteerd. Dit citaat is van p. 416.
(3) Zie nr. 248, *n.* 1.
(4) Vgl. brieven van F. S. aan W. J. Heubel van 12 en 16 nov. 1940 in Doc. I F. S. Heubel; Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(5) Zie behalve de hier reeds genoemde brieven, Rost aan Himmler en Rauter d.d. 26 mei 1943, Rost aan Kranefuss in 1943 en 1944 (alle in dl. II). Vgl. dagelijkse notities van de adjudant van Rauter 1942–1943 (dagboek RvO nr. 57).
(6) Zie dl. II, brieven en Inleiding.
(7) Zie p. 51, *n.* 4. Vgl. nr. 32, noot 3.

zouden Rosts goede naam als bank- en budgetdeskundige [1] – een terrein waarop nagenoeg geen NSB'er zich bewoog –, zijn veelzijdigheid en enorme werkkracht goed te gebruiken zijn.

Zijn entree als spreker maakte Rost in de Apollohal te Amsterdam op 12 oktober 1936 in de reeks openbare vergaderingen van de NSB waar Colijn werd aangevallen om zijn onverwachte loslaten van de 'gave gulden'. Geflankeerd door Mussert en de beste redenaar van de beweging, ds. G. J.van Duyl, was dit eerste publieke optreden weinig imponerend: 'schutterig; een prutsrede, gewoon genant', naar het oordeel van twee oude vrienden uit de periode Hope & Co., die uit nieuwsgierigheid waren komen kijken [2]. In de loop van de talloze verkiezingsvergaderingen van het volgende voorjaar bleek Rost echter zijn vorm als spreker gevonden te hebben, zij het ook dat die zijn oude vrienden evenmin beviel [3].

Musserts ingenomenheid met de nieuwe aanwinst is niet van lange duur geweest. Zijn omgeving hielp mee, deels natuurlijk uitsluitend uit persoonlijke motieven, de leider de ogen te openen voor het gevaar dat de beweging en hemzelf van de zijde van Rost ging dreigen. Er zijn getuigenissen te over [4], dat Mussert wel telkens weer door Rosts charme gewonnen werd. Maar het overwegende gevoel was angst; hij was bang voor Rost. Hij voelde zich in allerlei opzichten en vooral sociaal zijn mindere en durfde hem niet aan. Later heeft hij wel beseft dat hij zich tijdens de bezetting door de Duitsers met die angst heeft laten chanteren [5]. De hier afgedrukte briefwisseling spreekt ook in dat opzicht duidelijke taal [6].

Zoals reeds uit hoofdstuk I bleek, biedt de verzameling-Rost van Tonningen ternauwernood enige bijdrage tot de kennis, hetzij van zijn eigen politieke ontwikkeling, hetzij van die der NSB of van Nederland in de periode van oktober 1936 tot mei 1940, in tegenstelling tot voor en na die tijdstippen. Ongedrukte schriftelijke neerslag van Rosts activiteit in die drie-en-een-half jaar ontbreekt daar nagenoeg. Dat geldt evenzeer voor zijn werk bij *Het Nationale Dagblad* en in de NSB-kamerfractie, als voor Rosts contacten in Nederland met schismatieke nationaal-socialisten en afvallige NSB'ers vooral in de noordelijke provinciën [7], met de Mussertgarde en met Woudenbergs Nationale Werknemers Vereeniging. Zo hij desbetreffende dossiers bezeten heeft, zijn ze voor het uitbreken van de oorlog vernietigd [8]. Dat is stellig het geval met eventuele correspondentie met Duitse relaties. Een bericht van het Duitse gezantschap in Den Haag van 22 februari 1939 meldt al, dat in verband met de op handen zijnde wijziging van de wet op vereniging en vergadering 'verschiedene NSB Führer – – – schon heute einen grossen Teil ihrer Korrespondenz mit Deutschland vernichten', en geeft aan Duitse instanties de raad, de uiterste voorzichtigheid te betrachten in het schriftelijk verkeer met de NSB. Deze notitie werd aan de persattaché H. Hushahn voorgelegd; het advies bereikte via deze stellig ook Rost [9].

(1) Een bewijs voor zijn reputatie en kwaliteiten op dat gebied is wel, dat dr. Hirschfeld in de voorzomer van 1936 aan Colijn voorstelde, Rost tot thesaurier-generaal te benoemen, na het ontslag van mr. Ries. Toen minister Oud, op Colijns suggestie, advies vroeg aan Trip, raadde deze sterk af: 'Nooit aan beginnen, hij is een overtuigd fascist.' Zie H. M. Hirschfeld, *Herinneringen uit de jaren 1933–1939*. (Amsterdam, 1959), p. 82, aangevuld met recensie door P. J. Oud in de *Nieuwe Rott. Courant* van 16 jan. 1960.
(2) Zie *Volk en Vaderland* d.d. 16 okt. 1936; Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(3) Zie nr. 42, *n.* 2.
(4) Aldus Gips, Woudenberg, jkvr. Op ten Noort, Rauter. Zie ook p. 60 bovenaan.
(5) Zie Doc. I A. A. Mussert, zijn tweede gesprek met prof. mr. N. W. Posthumus van feb. 1946. Vgl. zijn uitspraak aldaar: 'Het was zoo, dat als men met hem sprak, men zich afvroeg: wie is nu de schurk, hij of ik. Hij zei de dingen met een eerlijk gezicht alsof hij het zelf geloofde.' Voorts p. 8 bij *n.* 2.
(6) Vaak zijn beider briefconcepten nog onthullender. Die worden dan in de noten vermeld. In dl. II komen Musserts grieven tegen Rost ter sprake n.a.v. de crisis in de NSB van 1943.
(7) Vgl. nrs. 46c, 79, een passage in nr. 80. Zie ook p. 96 en 131 bij *n.* 5.
(8) Uitgezonderd RvT 58, 'Aanklachten Off. v. Justitie betr. artikel Nat. Dagblad betr. Oss'; de inhoud daarvan valt tegen; het bevat echter de tekst van zijn verweer voor het Haagse Gerechtshof op 15 mrt. 1939.
(9) FOSD 2854: 551379–81.

Men houde echter in het oog dat in een niet geheel legale beweging steeds veel wordt afgedaan in de vorm van mondeling contact. Tijdens Rosts bezoeken aan de Duitse legatie in Den Haag, waar hij als hoofdredacteur uiteraard veel kwam, bij spreekbeurten in de beweging, na afloop van kernvergaderingen, was daartoe steeds gelegenheid. Evenzeer bij zijn wintersport- en persreizen in Oostenrijk en Duitsland, op uitstapjes naar Bayreuth, Salzburg en Wenen, op de *Parteitage* in Neurenberg, bij zijn bezoeken aan het *Propagandaministerium,* het *Büro Ribbentrop* en de *Pressestelle* van het *Auswärtige Amt* en bij zijn regelmatige ontmoetingen met Himmler [1].

Wel konden voor het volgende verspreide gegevens geput worden uit andere archivalia, zoals de verzameling-Mussert en het NSB-archief; voorts uit de krant, *Het Nationale Dabglad,* uit het weekblad *Volk en Vaderland* en uit de *Handelingen* van de Tweede Kamer, aangevuld met mededelingen van enkele overlevende tijdgenoten [2]. De enkele brieven uit deze jaren die hier zijn afgedrukt (nrs. 41–47) zijn in feite alle van elders afkomstig, maar moeten ook tot Rosts archivalia behoord hebben. Ze worden hier opgenomen omdat ze althans enig licht werpen op Rosts relatie tot Mussert en het hoofdkwartier en op zijn positie in de NSB, zodat ze de houding van 'Utrecht' in mei 1940 tijdens zijn internering verklaren en iets laten zien van de achtergrond der tegenstellingen in de zomer van 1940. Ook bevatten enkele brieven en notities uit later tijd een terugblik op deze periode, zoals de nrs. 50 en 51, 69, 173, 237 en 248, alsmede de autobiografie van mei 1945 in deel II. Een geschiedenis van Rosts evolutie in de NSB, in de Nederlandse politiek of in het wijdere nationaal-socialisme voor de oorlog zou een diepgaander onderzoek, dat trouwens buiten het kader van deze uitgave valt, vereisen.

ROST EN HET NATIONALE DAGBLAD – De eerste en voornaamste opdracht van Mussert aan Rost was de voorbereiding en leiding van *Het Nationale Dagblad* [3]. Deze werd gegeven nadat de leider hem voor die taak op de proef had gesteld door hem sinds 1935 correspondentie te laten inzenden voor *Volk en Vaderland.* Eerst na lang wikken en wegen – 'ik volg de NSB nauwkeurig en werk hard om mij financieel vrij te maken', schreef hij o.a. in december 1935 [4] – en na nog eens een uitvoerig gesprek met Pelt over het voor en tegen, nam Rost dit werk, waarvoor hij opleiding noch ervaring bezat, aan. Het was de minimum-grondslag voor zijn positie in de NSB en voorlopig de aangewezen plaats voor zijn werk ten dienste van het nationaal-socialisme (zie nrs. 23 en 26).

Mussert stelde als beginkapitaal *f* 10.000,— uit zijn uitgeverij, de stichting NENASU, ter beschikking [5]; wat later werd een obligatielening van *f* 50.000,— geleidelijk onder vermogende kameraden geplaatst [6]. De directeur van NENASU, R. van Houten, zou tevens als zakelijk leider van het nieuwe blad optreden. Ter vermijding van te grote risico's werd in september een afzonderlijke stichting De Nationale Pers als uitgeefster van het dagblad, in het leven geroepen [7]. Een intensieve werfactie maakte een aanvankelijke oplaag van 20.000 exemplaren mogelijk. Rost zou voor de rest zorgen.

Hij was terstond op zoek naar medewerkers en naar kosteloze correspondentie uit het buitenland

(1) Zie p. 39. Vgl. zijn paspoort van voorjaar 1937 tot 1941 (Doc. I M. M. Rost van Tonningen); een brief aan Mussert met reisdeclaraties van 25 mrt. 1938 (Mussert 5: 92736); een brief aan Mussert uit Bayreuth van einde juli 1938: 'ontmoet oude kennissen uit alle hoeken van Europa' (Mussert 5: 92817) en een van 2 jan. 1939 (M. 5: 92720–2); enkele lapidaire gegevens in FOSD 1125 en 2854, voorts BDC H 445.

(2) Gesprekken met jkvr. J. A. Op ten Noort, jhr. J. A. H. van der Does, mr. H. ter Meulen, dr. A. Pelt, mr. A. J. van Vessem, F. E. Farwerck (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen) en memoires van Woudenberg.

(3) Zie nrs. 27, 31, 33, 34, 43, 45, 47, 50. Voorts de incomplete gegevens in het NSB-archief; van belang zijn vooral 174/938A, 192/1030, 206/1107 en 208/1121.

(4) Zie brief van 4 dec. 1935 aan J. A. H. van der Does; een passage in dergelijke geest uit juni 1935 (RvT II Van der Does) en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(5) Blijkens de accountantsrapporten over de krant (NSB 192/1030).

(6) NSB 208/1121. De NSB tekende in voor *f* 500,—. Men zag voorlopig liever af van het winnen van advertenties (Mussert 9 j).

(7) NSB 208/1121, stichtingsbrief. R. van Houten, geb. 11 mei 1908 te Bergh (Gelderland).

(nrs. 31, 33 en 34); hij probeerde goede betrekkingen met de Duitse, Italiaanse en Poolse legaties in Den Haag tot stand te brengen, opdat 'wij het laatste nieuws steeds loopend krijgen' (zie bij nrs. 39 en 40). Zijn verdere plannen voor het blad zette hij in een breed betoog uiteen aan de nieuwe directeur, Van Geelkerken en Mussert [1]. Dit stuk is even curieus door de aanduidingen die het bevat voor het te voeren beleid als door wat de steller ervan over het hoofd zag en het geeft nog blijk van aarzeling in de uitwerking van de nationaal-socialistische gedachte.

Wat Rost voor ogen stond, was een goed geïnformeerd voorlichtingsorgaan ter correctie op 'de verleugende' Nederlandse pers, een blad van culturele standing voor een zo breed mogelijke, algemene lezerskring. Alle artikelen moesten 'gedragen worden door één homogene nationaalsocialistische gedachte, echter zonder dat het woord nationaalsocialisme vaak uitgesproken wordt en verder zonder dat de lezer bewust beseft dat hij nationaalsocialistisch "bewerkt" wordt'. Antisemitische aanvallen op S. van Zwanenberg [2] zoals hij in *Volk en Vaderland* aantrof, vond hij wel 'zeer vermakelijk, maar dergelijke artikelen zijn alleen geschikt voor een strijdblad'; die moesten dus voor het weekblad der NSB gereserveerd blijven en kwamen voor zijn krant niet in aanmerking. Merkwaardig is ook dat hij het opnemen van 'volksche' onderwerpen geheel als een kwestie van opportuniteit, niet als een integrerend deel van de leer beschouwde. De medewerkers die hij zich wenste, de filosoferende boer uit het noorden, T. E. Bontkes (zie nr. 63 en p. 131-132), dr. W. Th. Boissevain – 'deze man is geknipt om de belangstelling van Christelijk Nederland te wekken' –, mr. H. Reydon, P. E. Winkler als Indisch specialist, E. J. Roskam, George Kettmann jr. voor literatuur, heeft hij, behalve de laatste, allen aan de krant weten te verbinden. Het waren goeddeels medewerkers van het NSB-maandblad *Nieuw Nederland;* ze zijn hem misschien door Mussert aanbevolen. T.a.v. de Volkenbond stemden zijn plan en de latere werkelijkheid van de krant geheel overeen: 'Wij zullen voortdurend moeten wijzen op de versterking van de communistische invloeden in Genève.' Strijd dus tegen 'valsche berichtgeving van de met de communistische machthebbers heulende verslaggevers als Blankensteijn'[3]. Vooral hiermee bewoog Rost zich geheel in de lijn van het propaganda-offensief van de Asmogendheden tegen de Volkenbond dat in de zomer en herfst van 1936 met kracht en met succes werd ingezet [4]. Een tweede programmapunt: kritiek op de verwaarlozing van de nationale defensie in het algemeen en die van Nederlandsch-Indië in het bijzonder, behoorde al van oudsher tot Rosts overtuiging [5]. Tenslotte was het zijn plan, veel financieel nieuws te geven.

Op maandag 2 november 1936 verscheen het eerste nummer van de krant. Het begin was even aarzelend, dilettantisch en weinig imponerend als Rosts entree als NSB-spreker [6]. Het was een begin met medewerkers maar zonder ervaren journalisten, onder weinig actieve zakelijke leiding. Eerst gaandeweg kreeg Rost oog voor het tekortschieten van zijn directeur [7] en voor zo onmisbare zaken als een behoorlijke administratie, moderne outillage, de noodzaak voor een landelijk blad, niet van een al te excentrisch gelegen drukkerij afhankelijk te zijn, en andere punten zoals hij ze in 1939 wist op te sommen (zie nr. 47).

(1) Brief d.d. 25 aug. 1936 (Mussert 5 : 92784-94), waaruit de hier volgende mededelingen en citaten afkomstig zijn. De brief is te lang om hem geheel af te drukken.

(2) Dr. S. van Zwanenberg, geb. 21 apr. 1889 te Oss; centrale figuur van het Zwanenbergconcern te Oss en oprichter van Organon. Hij werd door de NSB vooral in verband met zijn beleid bij de Nederlandse Varkenscentrale aangevallen.

(3) Dr. M. van Blankenstein, geb. 1880 te Ouderkerk aan den IJssel, sinds 1906 correspondent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* o.a. in Berlijn; in de dertiger jaren schrijver van het buitenlands overzicht van de NRC. Zij kenden elkaar uit Rosts Weense jaren. Vgl. zijn oordeel over Rost in die periode, in *De Stem van Nederland*, 12 juli 1947.

(4) Zie Walters, *a.w.* II, p. 703-705.

(5) Zie nr. 16 bij *n.* 26. Vgl. p. 35 bij noot 5 voor de gevolgen hiervan.

(6) Zie het vernietigend oordeel over de eerste nummers van de krant, afkomstig van de Rost toen nog niet slecht gezinde mr. H. ter Meulen (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(7) Vgl. Rosts briefje aan Volkmar over hem uit 1940; 'er ist sehr langsam' (RvT 117/82219).

In eigen kring, vooral in de Politieke Raad, bestond genoeg kritiek op het blad [1]. Wisseling van hoofdredactie werd herhaaldelijk overwogen (zie bij nr. 237). De financiële resultaten waren aanvankelijk bijzonder slecht, de krant leverde maandelijks een verlies op van ca. *f* 5000.—. Mussert had reeds in maart 1937 op de beweging een beroep gedaan, 6000 nieuwe abonnees te winnen, daar het blad het anders niet houden zou [2]. De directeur Van Houten moest in april 1937 plaats maken voor E. J. Roskam [3]. Deze begon een advertentieportefeuille op te bouwen en wist in september met een bijdrage van NENASU van *f* 40.000,— het gebouw van de N.V. v/h L. van Nifterik Hzn te Leiden, een gebruikte rotatiepers en zetmachines te kopen [4]. Voortaan werd daar behalve *Het Nationale Dagblad* ook *Volk en Vaderland* en ander NSB-drukwerk in eigen beheer vervaardigd. Dat betekende wel een bezuiniging, maar desondanks bleef de krant ook in 1938 verlies geven. In het begin van 1938 werd reeds voor de derde maal overwogen of men wel met de uitgave zou doorgaan, maar de situatie was ernstiger dan tevoren: De oplaag was tot ruim de helft, nl. tot 11.000 gedaald [5] en de advertentieportefeuille veel te mager, hetgeen overigens niet alleen met de kwaliteit of het beheer van het blad maar ook met de crisis waarin de beweging zich bevond, samenhing. Mussert had toen wel tot opheffing willen overgaan van wat in feite geen orgaan van de beweging, maar de krant van Rost was. Deze kon echter het gevaar afwenden. Wel moest hij Roskam als directeur laten vallen [6]. Maar hij wist in Duitsland een bijzonder voordelig papiercontract af te sluiten; ook verwierf hij met medewerking van Hushahn en dank zij inschakeling van de *Auslandzeitungshandel* in Keulen [7], Duitse advertenties en een duizendtal Hollandse lezers in Duitsland. Vandaar ook zijn tweede oplossing, definitief de oorspronkelijke opzet los te laten en de krant om te schakelen tot een zuiver propaganda- en strijdblad. Hij wilde daarmee nieuwe groepen van de bevolking voor het nationaal-socialisme winnen via anti-clericalisme, antisemitisme en haat tegen 'de roojen'. Het was een poging, die inderdaad wel enig gehoor vond, al was het niet bij die brede massa van arbeiders en boeren, die hij ermee op het oog had [8]. De zaak-Oss, de affaire-Mannheimer, o.a. ook de rel-Giesekam, werden hiervoor gebruikt. Verder werd jacht gemaakt op andere politieke schandalen in de daarbij passende toon. Roskams bloed- en bodem-artikelen moesten voor een diepere achtergrond zorgen en speculeerden op het anti-Hollandse ressentiment

(1) 'Wenn die Kommunisten einen Hauptschriftleiter für *Het Nationale Dagblad* hätten wählen können, hätten sie Rost genommen', was, volgens een rapport van ds. G. J. van Duyl voor Seyss-Inquart uit 1940, in 1937 het oordeel van mr. R. van Genechten (VeJu Erz. 4a). Zie ook p. 59.
(2) Zie circulaire van 10 mrt. 1937 in Mussert 9 j. De obligatielening is van januari 1937 (NSB 208/1121).
(3) R. van Houten, zie p. 42, *n.* 7, trad in 1939 na een 7-jarig lidmaatschap uit de NSB; hij werd in 1940 uitgever van het blad *Hamer* en in 1941 van *Storm-SS*. E. J. Roskam, geb. 22 jan. 1892 te Barneveld, gereformeerd, behoorde tot de vroege leden van de NSB, was lid van de Politieke Raad en tot 1937 van de Hooge Raad van Discipline. Hij publiceerde een aantal brochures voor de NSB en was sinds 1935 tweede redacteur van *Nieuw Nederland*. Hij behoorde tot Farwercks kring 'Der Vaderen Erfdeel'. Zie bij nrs. 45, 63 en verder in deel II.
(4) Men houde de constructie der 'Leidsche bedrijven' sinds herfst 1937 wel in het oog. Het waren de stichtingen NENASU en De Nationale Pers, voorts de N.V. v/h L. van Nifterik H.zn (de drukkerij). Mussert was 'stichter' van de eerste twee en bezat op vier na alle aandelen van de N.V. en was dus 'de aandeelhoudersvergadering'. Als zodanig wees hij Farwerck aan als gedelegeerd commissaris. Toen deze zich na veel ruzies met Rost in dec. 1938 terugtrok, volgde Mussert hem op (zie notulen der aandeelhoudersvergaderingen in NSB 206/1107).
(5) Naoorlogse mededeling van Mussert (Doc. I A. J. Zondervan). 31 dec. 1939 was de oplaag 10211; na mei 1940 waren er amper 4000 lezers; bij Rosts vertrek van de krant op 1 nov. 1940 was het aantal abonnees weer tot 17.000 gestegen; in de loop van 1941 bereikte men opnieuw de oorspronkelijke oplaag van 20.000 (NSB 192/1030).
(6) Zie nrs. 43 en 45. Roskam werd voorlopig vervangen door P. A. Geertsema.
(7) Vgl. nrs. 50, 237 en 248. Blijkens zijn paspoort was Rost bijv. op 28 juli 1939 in Keulen, waarschijnlijk voor een bezoek aan dat instituut.
(8) Zie FOSD 2854 : 551404–10, berichten d.d. 9 juni 1938 over de sinds 1937 gemaakte ledenwinst, zoals die op de landdag te Lunteren was gebleken.

in noord- en oost-Nederland. Hiermee ging het uitlokken van incidenten en strafvervolgingen gepaard om ook buiten de eigen kring gehoord te worden. De justitie hield echter vast aan de grondregel: geen politiek in de rechtzaal en liet het niet komen tot de 'opzienbarende getuigenverklaringen' waarop Rost wel had gevlast [1].

De kritiek van het hoofdkwartier werd er niet minder op[2]. Want terwijl de gewone 'Mussertklanten' niet meer gewonnen behoefden te worden en invloedrijk geachte personen aan de periferie, zoals bijv. de lezers van *De Waag*, zich afwendden, kwam Rost-van-Oss nog sterker in het middelpunt te staan en ging hij gelden als de ware representant van de fel geuite meningen (vgl. bij nr. 49).

Intussen ging Rost voort, Mussert te verwijten dat deze de krant – evenals trouwens *Volk en Vaderland* en de brochures – slechts wilde zien als winstbron of tenminste niet als verliespost [3]. Dat was een miskenning van het karakter van 'propaganda, die zich nu eenmaal nooit kon bedruipen' (zie nrs. 45 en 47). Hij overtuigde Mussert niet, die in garanties voor deugdelijk zakelijk beheer de hoofdzaak zag; wat valt te begrijpen, de Stichting NENASU was immers zijn eigendom! De aanstelling van Kerkmeester [4] tot adviseur en gemachtigde, feitelijk als dwarskijker voor de leider, bleek zakelijk een groot succes. De waarnemend directeur Geertsema vloog na een heftig conflict met Rost in mei 1939 eruit in verband met financiële onregelmatigheden; en zodra Kerkmeester zich bij de firma Cuperus kon vrijmaken werd hij directeur van NENASU, De Nationale Pers en de NV v/h L. van Nifterik Hzn [5]. Aan de verliezen, die eind 1938 tot *f* 98.000,— waren opgelopen, kwam een einde. Het jaar 1939 leverde voor het eerst een positief exploitatie-saldo van ca. *f* 10.000,— op, terwijl uit de beweging ruim *f* 50.000,— werd bijeengebracht voor een Bouwfonds [6], waarmee de technische installatie belangrijk werd uitgebreid en verbeterd. Toch pakte de benoeming van Kerkmeester tenslotte anders uit dan de 'monsignori te Utrecht' hadden bedoeld. Dat bleek in juli 1940 toen Kerkmeester, voor de keuze gesteld tussen Mussert en Rost, voor de laatsteen tegen Mussert en de Leidse bedrijven opteerde, omdat hij op die wijze aan het hoofd van een van de mooiste en grootste grafische bedrijven van het land kwam te staan (zie verder p. 104 bij *n*. 5).

IN DE TWEEDE KAMER – Rosts optreden in de Tweede Kamer, waarvan bij nrs. 42, 47, 237 en 248 sprake is, moet men beschouwen als propaganda met andere middelen. Het completeerde de kritiek op het bestaande stelsel, die hij in *Het Nationale Dagblad* leverde, dat anderzijds het werk in de Kamer onderstreepte en in het gewenste daglicht stelde. De neerslag van deze activiteit is te vinden in de *Handelingen*, in zijn krant en incidenteel in *Volk en Vaderland* [7].

Na de verkiezingen van 26 mei 1937, toen de NSB tegen de eigen hooggestemde verwachtingen in vrijwel de helft van haar kiezersaanhang van 1935 verloor [8], kwam Rost met d'Ansembourg,

(1) Aanvankelijk had hij zelf n.a.v. de zaak-Oss juist geprotesteerd, dat ten gevolge van zijn veroordelingen de politieke strijd 'in de rechtszaal werd uitgevochten' (RvT 58) in plaats van in het parlement.
(2) Vgl. ook klachten, o.a. van C. Piek en herhaaldelijk van S. Plekker, in NSB 40 a 2.
(3) NENASU maakte reeds vóór 1940 behoorlijke winsten, waaruit Mussert een vast inkomen van *f* 9000,— per jaar trok. De gelden van het aanzienlijke reservefonds werden herhaaldelijk aangesproken voor de financiering van andere belangen van de beweging, zoals bij art. 2 van de stichtingsbrief was voorzien. Na 1941 gingen de winsten met sprongen omhoog; tenslotte werden er enkele tonnen per jaar verdiend (Musserts naoorlogse mededeling in Doc. I A. C. Ravesteijn; NSB 174/938 A, 206/1107).
(4) H. J. Kerkmeester, geb. 31 juli 1893 te Utrecht. Zie verder p. 112 e.v. Deze voerde reeds enige tijd zeer voordelig drukorders voor NENASU uit op de handelsdrukkerij Cuperus te Bilthoven.
(5) Met ingang van 1 okt. 1939. Zie NSB 206/1107, 208/1121 en Doc. I Kerkmeester. (6) Vgl. nr. 47, *n*. 5.
(7) P. J. Oud, *a.w.* VI en *Parlement en Kiezer 1938 en 1939*. Anecdotische bijzonderheden in Woudenbergs, *Memoires* I, p. 35–45 en in *Het Nationale Dagblad*, feuilleton 6–9 mei 1940. Vgl. *Voor Volk en Vaderland*, p. 317–326.
(8) In 1935 bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten behaalde de NSB ca. 300.000 stemmen, d.i. ongeveer 8%; in 1937 amper 4% of 171.000. Mussert had in apr. 1937 nog gehoopt, een fractie van tien man in de Kamer te zullen zien (brief naar Indië van 12 apr. 1937 in Mussert 8d). Vgl. speculaties in brief van J. G. Loohuis aan *Prinz* Rohan (Perszuiv. *De Waag*).

G. Dieters en H. J. Woudenberg in de Tweede Kamer. De leider zelf en Van Geelkerken waren wel de lijsttrekkers geweest, maar namen geen zitting, omdat ze – zo luidde de in *Volk en Vaderland* gegeven motivering – na de ongunstige verkiezingsuitslag niet op hun post in de beweging gemist konden worden [1]. Ze achtten hun werkzaamheid daar wel zo belangrijk als het oppositie voeren in de Kamer met een zo kleine groep. In het genoemde viertal meenden Mussert en zijn raadsman in deze, Farwerck, een zo sterk mogelijk bezette fractie, die door d'Ansembourg zou worden aangevoerd, te hebben samengesteld [2]: het katholieke zuiden, het agrarische noorden en de zeekant, boeren en arbeiders waren op deze wijze vertegenwoordigd, terwijl Rost in hoofdzaak als expert voor financiën en Indië zou optreden, maar ook voor buitenlandse zaken en justitie [3]. Ook de Eerste Kamer werd in 1937 in verband met de grondwetsherziening van dat jaar geheel vernieuwd. Voor de NSB keerde daar mr. A. J. van Vessem terug; d'Ansembourg werd vervangen door ds. G. J. van Duyl. Naast hen deden mr. D. F. Pont, burgemeester van Hillegom, en J. Maarsingh, Groninger herenboer, hun intree. Van Duyl en Pont moesten echter ten gevolge van de septembercrisis in de NSB al spoedig vervangen worden: de advocaten jhr. mr. E. J. B. M. von Bönninghausen en mr. W. de Rijke namen hun plaatsen in. Dit viertal kwam echter minder in de algemene belangstelling dan hun collega's aan de overzijde van het Binnenhof.

Uit de gezamenlijke presentiegelden droeg men bij tot het onderhoud van het nieuw aangekochte pand, Zeestraat 76 te 's-Gravenhage, voortaan Willem de Zwijgerhuis geheten, dat behalve als *pied à terre* voor de kamerleden ook als Haags hoofdkwartier van de beweging dienst deed [4]. Mr. H. J. von Brucken Fock, die erin trok met het bureau van de Raad voor Volkshuishouding, stond als economisch deskundige ter beschikking van de kamerclub en maakte een bazig gebruik van zijn nieuwe functie [5]. De Agrarische Dienst, aanvankelijk onder ir. H. J. van Houten, later van E. J. Roskam, was door Mussert aangewezen als gezaghebbende instantie voor het agrarische beleid van de NSB en adviseerde de kamerleden op dat punt [6]. Vlot was aller samenwerking niet te noemen. Een moeilijkheid daarbij was, dat de kamerstukken 'voor de goedkoopte', vooral dienst deden als documentatiemateriaal voor verschillende bureaus van de beweging en vaak de kamerleden niet persoonlijk bereikten. Rost, die ze in zijn kwaliteit van 'hoofdopsteller' van *Het Nationale Dagblad* wel rechtstreeks ontving, had daar weinig last van. In Den Haag gedomicilieerd, kwam hij zelden op het Willem de Zwijgerhuis en voelde zich in zijn beschouwingen in de Kamer door het Bureau hinderlijk op de vingers gekeken [7].

De weinig talrijke initiatieven van de NSB-leden in de drie jaren van hun Tweede Kamerlidmaatschap waren feitelijk geheel afgestemd op de propaganda. Zo de eventuele afschaffing van het impopulaire 'fietsplaatje', dat ze wilden vervangen door een benzinebelasting [8], zo ook Musserts Guyanaplan (zie p. 55). Woudenbergs project voor een wettelijke regeling van het ouderdomspensioen bleef in de voorstudies steken. Men houde bij de wanverhouding tussen de positieve en

(1) *Volk en Vaderland*, 4 en 11 juni 1937.
(2) Woudenberg, *a.w.* I, p. 34 en 97; II, p. 13; Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. De kandidatenlijst was 8 mrt. 1937 in de gecombineerde Politieke en Algemeene Raad vastgesteld (Mussert 9 i). Vgl. p. 61.
(3) Zie nr. 27; voorts schema van taakverdeling in Eerste en Tweede kamer voor de zittingsperiode 1937 (NSB 189/1018). Als Indisch expert lag Rost weldra overhoop met A. J. W. Harloff, voor buitendse zaken en justitie doorgaans met mr. Van Vessem, die in de Eerste kamer deze onderwerpen behartigde.
(4) Zie Mussert 9 f, rede bij de opening van het Willem de Zwijgerhuis op 30 okt. 1937.
(5) Hij werd met ingang van 1 juli 1938 door Mussert benoemd tot 'Leider van het Bureau der Kamerfracties'. Zie ook voor het vervolg zijn correspondentie met de fractieleiders, NSB 189/1017.
(6) Zie NSB 80/438, 82/445 en 452 en Mussert 5A, b. Vroegere namen voor deze dienst waren Landbouwbureau (1934), Dienst voor Agrarische Politiek (1936). 1 dec. 1938 werd Roskam leider van de Agrarische Dienst, die vanaf 1940 als afd. VII deel uitmaakte van het Hoofdkwartier der NSB.
(7) Woudenberg, *a.w.* II, p. 15–16; vgl. nr. 248 bij *n*. 9.
(8) *Zie Het Nationale Dagblad* d.d. 14 okt. 1938; vgl. aantekening in NSB 189/1018, uit 1939. Het voorstel kwam, vergeefs, 1 mrt. 1939 in behandeling. De rijwielbelasting werd pas bij VO 80/41 afgeschaft; *Het Nat. Dagblad* van 24 apr. 1941 juichte: 'Het merk der schande verdwijnt'.

negatieve activiteit van de NSB in de volksvertegenwoordiging in het oog, dat de beweging het parlementaire stelsel principieel verwierp. Het werd als 'gegoochel met de helft plus één' gekwalificeerd; men sprak van 'de Praathof'[1] en het 'democratisch spel'. Het behoorde tot hun vaste spreekstof in de Kamer of in de afdelingsvergaderingen, op te sommen, welke overjarige wetsontwerpen nog niet afgehandeld waren. Tot teken van hun volstrekte afwijzing stemden ze regelmatig tegen bij elk begrotingshoofdstuk, behalve dat van de defensie voor Nederlandsch-Indië. De NSB-afgevaardigden waren nu eenmaal, naar het woord van d'Ansembourg, 'parlementariërs tegen wil en dank', die de roeping hadden, 'de heeren het naderend einde aan te zeggen' en 'te spreken als aanklagers van een stelsel'[2]. Rost was het in beginsel hiermee geheel eens, maar voelde zich in de eerste periode op het Binnenhof 'eigenlijk als een visch in het water'[3]. Het was pas in een later stadium, dat hij spreekbeurten in de beweging soms belangrijker vond dan een beschouwing over de Indische begroting, die hij eens als een onoverzichtelijke hoop notities inderhaast aan Woudenberg ter voorlezing in de hand drukte, omdat hij zijn trein naar het noorden moest halen [4].

Evenals later in het college van secretarissen-generaal (zie p. 214) was Rost in de Tweede Kamer begonnen met een periode van verkennen en van betrekkelijk goede relaties ook met politieke tegenstanders. Maar sinds de wijziging van de propagandatactiek van de NSB in 1938, die gericht was op het winnen van een massale aanhang, trad Rost ook in het parlement weldra uitdagend op. Hij lokte incidenten uit, liet zich het woord ontnemen, interrumpeerde op grove wijze en desnoods te onpas, wanneer hem dat de gelegenheid bood, een reeds afgesloten kwestie opnieuw aan de orde te doen stellen. Vooral in de behandeling van de zaak-Oss kende zijn demagogische techniek, die geheel op de publieke tribune, het krantenverslag en de achteraf te houden openbare vergaderingen was gericht, geen grenzen.

Wegens de deining door de zaak-Oss in de binnenlandse politiek van de laatste jaren voor de oorlog veroorzaakt en de reputatie die Rost zich daarbij onder aanhangers en tegenstanders verwierf, moge hier op deze kwestie wat nader worden ingegaan [5].

In het Noord-Brabantse dorp Oss, berucht geworden wegens een golf van misdaden, had een speciale marechaussee-brigade zich naam gemaakt door de wijze waarop zij de bende had opgerold en aan de terreur van de plaatselijke onderwereld een einde gemaakt. Maar nadien kwam zij nog meer op het spoor. Begin 1938 bracht zij een ergerlijk geval van verduistering en een uitgebreid zedenschandaal aan het licht, waarop arrestaties en een strafzaak tegen een plaatselijke fabrikant volgde. Toen werd begin april een beschikking van de minister van Justitie – de ambitieuze jonge katholieke politicus en partijvoorzitter mr. Goseling – bekend, waarmee aan de bovengenoemde marechaussee-eenheid de opsporingsbevoegdheid ontnomen werd. De manschappen zouden worden overgeplaatst en verspreid.

Direct waren er geruchten in omloop, dat de minister in overleg met de procureur-generaal in Den Bosch met deze maatregel twee rooms-katholieke geestelijken had willen beschermen, die eveneens bij een zedenmisdrijf betrokken zouden zijn geweest. *Het Nationale Dagblad* greep dit thema onmiddellijk aan en spon het breed uit [6]; speciale verslaggevers deden reeds weken op eigen gezag nasporingen ter plaatse en brachten geregelde reportages over Oss. Maar ook in de Tweede

(1) Dit was de titel van de parlementaire rubriek van *Volk en Vaderland*.
(2) *Voor Volk en Vaderland*, p. 299 en 317–326; voorts in elk artikel in de nationaal-socialistische pers.
(3) Zie nr. 18 bij *n*. 42 en nr. 42.
(4) Woudenberg, *a.w.* I, p. 37; *Het Nationale Dagblad* van 18 feb. 1939.
(5) Zie ook voor het vervolg, Oud, *a.w.* VI, p. 117–132; voorts gegevens in RvT 58 en *Het Nationale Dagblad*. Woudenberg (*a.w.* I, p. 38) en het Haagse Gerechtshof (arrest van 1 nov. 1939, zie RvT 58) getuigden van de oprechtheid van Rosts verontwaardiging in dezen.
(6) Goselings maatregel was van 1 apr. 1938; de regeringspersdienst gaf er drie dagen later bekendheid aan. Toen bracht *Het Nationale Dagblad* een hoofdartikel met grote kop: 'Zal de modderpoel in Oss door blijven stinken?'

Kamer had men terstond gereageerd. De communistische afgevaardigde Wijnkoop deed schriftelijke vragen, maar deze raakten op de achtergrond na een interpellatie van SDAP-zijde [1], die reeds de volgende dag in behandeling kwam. Misschien mede wegens de algemene ontstemming over Rosts geschetter bij deze gelegenheid [2] verklaarden alle partijen zich voldaan met 's ministers antwoord. Alleen Ds. Kersten maakte van de gelegenheid gebruik, ongeremd aan zijn antipapisme uiting te geven. En natuurlijk had de zaak niet afgedaan voor Rost.

Nauwelijks terug uit Wenen (zie p. 63 bij *n.* 2) en sterk onder de indruk van de *Anschluss* en de val van het door hem en de Oostenrijkse *Nazis* zo gehate 'clericale regime Schuschnigg'[3], zag hij deze zaak als een middel om zijn land te bevrijden van 'de Nederlandsche representant van het politieke katholicisme' en voelde hij zich geroepen, op te komen voor 'het recht van arbeiderskinderen en de eer van de marechaussee'. Zo gestemd begon hij Goseling in *Het Nationale Dagblad* aan te vallen met de bedoeling, de debatten over Oss te heropenen [4]. Dat bezorgde hem zijn eerste strafproces [5].

Intussen legden andere persorganen, zo uiteenlopend van stijl als *De Telegraaf* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant,* zich evenmin bij Goselings aanvankelijke toelichting neer. In de Kamer deed daarop de liberale fractievoorzitter het niet alledaagse voorstel tot een parlementaire enquête. Dit werd weliswaar met aanzienlijke meerderheid verworpen. Maar de minister zag zich na een motie van ir. Albarda en mr. Oud verplicht, een uitgebreide nota ter adstructie van zijn beleid aan de volksvertegenwoordiging toe te zeggen [6]. Rost maakte de belangrijkste zitting niet mee. In het debat op 21 juni was hem het woord ontnomen en werd hem de toegang tot de Kamer voor een dag ontzegd. Hij had nl. gedreigd zijn reeds in de afdeling geuite beschuldigingen tegen de twee geestelijken uit Oss en implicite tegen de procureur-generaal van Den Bosch en minister Goseling, bij de openbare behandeling te zullen herhalen [7]. Begin juli begon de NSB een serie openbare vergaderingen waar naast Rost ook Mussert sprak over de Les van Oss [8].

De nota van de minister liet op zich wachten. Men was overeengekomen, niet vooruit te lopen op de uitspraak inzake het beroep, dat de betrokken marechaussees tegen hun overplaatsing hadden ingesteld. Eind december pas bevestigde de Centrale raad van Beroep een eerdere uitspraak van het Ambtenarengerecht: de minister had met zijn beschikking zijn bevoegdheden niet overschreden; over de doelmatigheid ervan te oordelen achtte men zich niet competent [9].

Rost reageerde direct met een reeks barre hoofdartikelen, die feller werden naarmate enkele katholieke bladen, o.a. de *Limburger Koerier*, het voor de minister opnamen. Er waren bovendien verkiezingen in zicht waarbij Rost de kwestie-Oss geknipt scheen, de R.K. Staatspartij stemmenverlies en de NSB stemmenwinst te bezorgen. Maar met *Het hemeltergend vonnis, De eer der Nederlandsche jeugd* en *De zedenmisdrijven in Oss* [10] oogstte hij alleen maar een nieuwe straf-

(1) Interpellatie-Drop aangevraagd op 6 april, debat en antwoord van de minister, 7 apr. 1938.
(2) De publieke tribune werd ontruimd toen enige bewonderaars van Rost zijn rede applaudisseerden.
(3) Het hier en in het vervolg aangehaalde komt uit verschillende krantenartikelen van Rost.
(4) Zie artikel in *Het Nat. Dagblad* van 13 apr. 1938, 'De beruchte zedenschandalen te Oss', aangevuld op 20 en 23 apr. 1938. Vgl. zijn verdedigingsrede voor de Haagse rechtbank op 24 sep. 1938 en voor het Haagse gerechtshof, 15 mrt. 1939. Op 12 apr. 1938 was hij persoonlijk op speurtocht in Oss geweest.
(5) Zie nr. 237, *n.* 2.
(6) Voorstel van mr. Wendelaar op 25 apr., behandeld op 21 en 22 juni 1938. Rosts vraag om een tweede interpellatie werd eveneens verworpen, de motie Albarda-Oud daarentegen aanvaard. Uit naam van de NSB sprak d'Ansembourg, naar de vorm correcter maar in wezen even scherp als Rost; zie verdediging van 15 mrt. 1939, RvT 58.
(7) Vgl. zijn brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer, afgedrukt in *Volk en Vaderland* van 24 juni 1938.
(8) Voor de eerste maal in het RAI-gebouw te Amsterdam op 4 juli; vgl. Mussert 11 e.
(9) De uitspraak van het Ambtenarengerecht viel op 16 juli, die van de Centrale Raad op 22 dec. 1938.
(10) Zie *Het Nat. Dagblad* van 23 en 29 dec. 1938 en 4 jan. 1939. Ook de procureur-generaal te Den Bosch, mr. Speyart van Woerden, betrok hij in zijn aanvallen, ter verkrijging van gegevens en bewijzen over de Osse geestelijken en het optreden tegenover de marechausseebrigade; zie nrs. 46a en 46b, alsmede stukken in RvT 58.

vervolging en bovendien de in beslagneming van de persen te Leiden [1]. Hij liet zich echter niet de mond snoeren. Zodra de persen waren vrijgegeven trachtte hij in een reeks van nieuwe artikelen over Oss het klimaat te bepalen, waarin de intussen gereed gekomen vertrouwelijke nota van de minister zou worden behandeld [2]. Nauwelijks had de hiervoor gevormde gemengde commissie-Schouten haar eerste verslag uitgebracht of Rost vroeg een nieuwe interpellatie aan, daar de nota-Goseling enkele bezwarende processen-verbaal niet bleek te bevatten. Het werd opnieuw een bewogen zitting. Tweemaal moest de Kamervoorzitter Rost tot de orde roepen; herhaaldelijk waren er interrupties en het liep ten slotte uit op een vechtpartij waaraan ook Woudenberg deelnam en op de verwijdering van beide NSB'ers uit de Kamer [3]. Van de interpellatie kwam uiteraard niets.

Om toch de ontwikkeling in zijn geest te beïnvloeden drukte Rost in *Het Nationale Dagblad* zijn brief aan de Commissie-Schouten af, waarin hij dreigde 'de drie processen-verbaal uit het geheime dossier van Justitie over Oss' te publiceren wanneer ze door de commissie niet werden onderzocht [4]. Het gelukte hem echter niet, de behandeling van zijn eerste persdelict tot een politiek proces van allure te maken. Toen zijn advocaat ter zitting van het Haagse Hof, waar eveneens in maart de zaak in tweede aanleg diende, verzocht te worden toegelaten tot bewijs van het gewraakte artikel van 13 april 1938, werd dit geweigerd. Rost moest zich tevreden stellen met het overleggen van een uitvoerig verweer [5].

In april, de maand waarin de verkiezingen voor de Provinciale Staten dat jaar vielen, was er meer en algemener roerigheid over Oss. Een liberaal verkiezingspamflet werd aan Oss gewijd, er stonden nieuwe protesten in *De Telegraaf*. In *Het Nationale Dagblad* gaf Rost een lang relaas van de lotgevallen van de nota-Goseling onder het hoofd: *Oss in de doofpot* [6].

Het was, gezien het voorafgaande, wel zeer ontactisch dat de minister aan enkele door de commissie-Schouten opgeroepen getuigen verbood te verschijnen [7]. In de Tweede Kamer sprak De Geer van aan de commissie in de weg gelegde belemmeringen [8]. Rost was intussen nog niet aan het einde van zijn middelen waarmee hij Goseling ten val hoopte te brengen. Op 8 juni bood hij de Kamercommissie aan, haar uit eigen bezit de haar onthouden stukken ter beschikking te stellen, wanneer de minister bleef weigeren; ook deze brief publiceerde hij direct in zijn krant. Zijn 'ongewoon, zeer ongewoon, ontstellend ongewoon' aanbod [9] kwam echter te laat. De commissie had juist die dag haar rapport afgesloten, eindigend met de slotsom dat de maatregel van de minister van 1 april 1938 door de feiten en omstandigheden niet werd gerechtvaardigd noch door hetgeen later aan het licht kwam gemotiveerd kon worden [10].

In het vierdaagse debat dat de Kamer twee weken later aan de nota en het rapport wijdde, bracht alleen Rost een scherp politiek element. Zonder effect overigens; ook buiten zijn toedoen nam een zeer grote meerderheid de conclusie van de commissie-Schouten over. Alleen Goselings partijgenoten stemden tegen.

Twee dagen later diende het kabinet zijn ontslag in. Hoewel ook andere factoren hiertoe hadden meegewerkt, met name onenigheid over het financiële beleid [11], hoeft het niet te verbazen dat Rost

(1) Zie nr. 47, *n.* 5.
(2) De nota was van 31 jan. 1939, Rosts artikelenreeks uit de eerste helft van feb. en het eerste verslag van de commissie-Schouten van 28 feb. 1939.
(3) Zitting van 1 mrt. 1939, zie Oud, *a.w.*, Woudenberg, *a.w.* I, p. 38–39.
(4) Zie *Het Nationale Dagblad* van 8 mrt. 1939. Het 'voorlopig' antwoord van de Commissie d.d. 20 mrt. werd niet door een later gevolgd.
(5) Zie concept in RvT 58. (6) *Telegraaf* van 16 apr., *Het Nationale Dagblad* van 15 en 17 apr. 1939.
(7) Verbod van 19 mei, onmiddellijk in *Het Nationale Dagblad* gesignaleerd (20 mei 1939). Het betrof mr. Speyart van Woerden en enkele leden van de marechaussee-brigade.
(8) Zie Oud, *a.w.*, die ook De Geers vernietigend oordeel over de ministeriële nota weergeeft.
(9) Aldus Schouten in het kamerdebat, 23–27 juni, zie Oud, *a.w.*, p. 127.
(10) Geciteerd bij Oud, *a.w.*, p. 126.
(11) Ook volgens Oud, *a.w.*, p. 131–132, was de val van het vierde kabinet-Colijn zeker mede aan de actie van de NSB inzake Oss te wijten.

zich de verdienste toeschreef, dat het zo liep. Ook was het van zijn kant consequent dat hij zich van de overige kamerleden distancieerde door alsnog in *Het Nationale Dagblad* uit de geheim gehouden processen-verbaal te citeren [1]. Hoewel de NSB stellig ten gevolge van de Oss-affaire haar aanhang in Noord-Brabant vergroot zag, hielden Rosts 'criticasters' in de beweging vrij zuur vol, dat het positieve resultaat van de agitatie voorlopig gering was en dat het eigenlijke onrecht bestendigd bleef [2].

Het was in opdracht van Mussert dat Rost in het begin van 1939 aan een plan voor werkloosheidsbestrijding begon (zie nr. 46c), dat bij de komende verkiezingen voor de Provinciale Staten als tegenhanger zowel van Colijns crisisbeleid als van het Plan van de Arbeid van de SDAP [3] moest dienen. Op de vormingsbijeenkomst voor het hogere kader van 18 maart, die geheel aan het verkiezingsprogramma was gewijd, besprak Rost 'de afschaffing van de werkloosheid'[4]. Zijn voorstellen vonden waarschijnlijk te weinig instemming van mr. von Brucken Fock en 'de club der economen' (zie p. 46 bij *n.* 5 en p. 61), ze waren ook nog te onuitgewerkt om ze in de Tweede Kamer serieus aan de orde te stellen. Hij heeft ze dan ook alleen aangeroerd bij de begrotingsdebatten over het werkverschaffingsfonds, waar ze als alles van NSB-zijde in die dagen werden genegeerd [5]. Mussert achtte het plan met name voor propaganda binnen de beweging bruikbaar genoeg. Rost is ermee opgetreden als een van de sprekers in het Kamp der Volharding, 1939, te Lunteren [6]. Ook op de werkersbijeenkomsten van oktober en november 1939 voerde hij het woord erover en plaatste zijn voorstellen daar 'in de omlijsting van een Nationaal en Socialistisch welvaartsplan, dat wij geroepen zouden zijn uit te voeren als na de bewezen onmacht der politieke partijen, de Leider met de regeeringsvorming wordt belast'[7]. Toen in de zomer van 1940 naar zijn mening die onmacht door de capitulatie was bewezen, greep hij er opnieuw op terug (zie p. 97).

Het was als financieel deskundige dat Rost bijv. in juli 1938 aan de ministers van Buitenlandse Zaken en van Financiën vragen stelde over de kredieten van de Mendelssohnbank aan de Franse regering [8]. In verband met zijn later beleid als president van de Nederlandsche Bank en secretaris-generaal van Financiën, zijn Rosts beschouwingen uit maart 1940, toen hij breed uitweidde over de nieuwe bepalingen voor de winstdeling van de Bank en over de staatslening 1940, niet zonder belang [9].

Ook als kamerlid heeft Rost getracht, zijn arbeidsterrein uit te breiden ten koste van zijn collega's, met name van graaf d'Ansembourg [10]. Had deze binnenlandse zaken, defensie, handel en nijverheid alsmede de waterstaat als zijn onderwerpen, Rost kon als deskundige voor buitenlandse zaken, koloniën, financiën en justitie heel gemakkelijk op zijn terrein komen. Dat hij in verband met 'Oss' de strijd tegen het 'politieke katholicisme', die sinds jaren door de Limburgse graaf was gevoerd, voor zijn rekening nam, was overigens aanvankelijk op diens eigen verzoek: 'Het ligt in ieder opzicht op jouw weg om deze kwestie met de meest mogelijke felheid – hetgeen jou wel is toevertrouwd – te behandelen'[11]. Het vraagstuk van de joodse emigranten uit Duitsland en het Guyana-

(1) *Het Nationale Dagblad* van 28 juni 1939.
(2) Vgl. nr. 47; *Voor Volk en Vaderland*, p. 343–4. De zgn. Osse brigade, o.a. wachtmeester De Gier, had immers nog geen satisfactie; de procureur-generaal bij het gerechtshof in Den Bosch bleef tot sep. 1940 in functie, enz. Rost zelf zag het trouwens wel in, blijkens zijn hoofdartikel van 1 juli 1939.
(3) Zie zijn oordeel over het Plan echter bij *n.* 4 van nr. 74, voorts nr. 93 na *n.* 6.
(4) Hij leidde daar ook het punt: 'oplossing van het Jodenvraagstuk', d.w.z. het Guyana-plan in, zie het programma (NSB 74/394).
(5) Verslag van de Kamerzitting van 3 nov. 1939, *Het Nationale Dagblad* van 4 nov. 1939.
(6) Aldus op 15 aug. 1939, zie het programma (NSB 74/394).
(7) Een exemplaar van de rede in RvT 122; zie verslagen der NSB-werkersvergaderingen in *Volk en Vaderland* van 20 okt. en 3 nov. 1939.
(8) Zie tekst voor zijn vragen op 21 juli 1938 (Mussert 5 : 92734).
(9) *Volk en Vaderland* van 23 feb., 8 en 15 mrt. 1940. Vgl. Oud, *a.w.* VI, p. 173–4.
(10) Over hun onderlinge verhouding, zie ook p. 62–63; voorts nr. 142.
(11) Zie d'Ansembourg aan Rost, 6 apr. 1938 (NSB 189/1017).

plan vielen zijns inziens evenzeer onder buiten- als onder binnenlandse zaken. Tevoren had hij al ertegen geprotesteerd, dat de kritiek van de beweging op het naturalisatiebeleid van de regering werd uitgesproken door d'Ansembourg, die commerciële relaties had met een van degenen wier naturalisatie de NSB bestreed. Zichzelf daartoe evenmin de aangewezen persoon achtend, zag hij dit onderwerp liever aan de orde gesteld door 'een oer-Nederlandsch man' als boer Dieters [1]. Met zijn werkloosheidsbestrijding kwam Rost op Woudenbergs terrein, met zijn beschouwingen over het plan-Westhoff en het rapport-Van Loon op dat van Dieters. Evenals later nam hij het financiële aspect van een en ander als argument om het in de Kamer te behandelen. In elk geval had Rost in 1940 bereikt, dat hij algemeen als de voornaamste woordvoerder van het nationaal-socialisme in de Tweede Kamer werd beschouwd [2].

In december 1938 was Rost voor het eerst in een kamerzitting het woord 'landverrader' in het gezicht geslingerd [3]. En wegens 'dreigend landverraad' kwam het op 3 mei 1940 tot zijn arrestatie en internering. Daar de volksvertegenwoordiging na de capitulatie niet meer bijeen is gekomen, was hiermee Rosts loopbaan als kamerlid geëindigd.

BUITENLANDSE RELATIES – Over de buitenlandse relaties van de NSB – alweer een ongeschreven hoofdstuk uit de geschiedenis van de vooroorlogse beweging [4] – en de rol van Rost daarin, het volgende.

Mussert had hem in de afdeling Buitenlandse zaken van het hoofdkwartier der NSB benoemd (nr. 27) en hem daarvoor aanvankelijk Italië als arbeidsveld aangewezen, waar Rost sinds jaren in de hoogste regionen relaties bezat. Het moet hem dan ook hoopvol in de oren geklonken hebben toen Rost hem heel in het begin schreef: 'Ik weet niet of er een Italiaansche persattaché in Den Haag is, doch het is zeer goed mogelijk er een te laten benoemen. *Hiervoor meen ik te kunnen zorgen* – – –' [cursivering door bewerkster] en deze indruk met zijn brieven uit Rome bevestigde [5].

Maar Rosts werkelijke ambitie was op Duitsland gericht. Dit terrein had Mussert echter opgedragen aan d'Ansembourg, die reeds contact had met het Duitse gezantschap in Den Haag en met het *Büro Ribbentrop* in Berlijn, die in 1936 officieel vertegenwoordiger van de NSB op de *Parteitag* in Neurenberg was en een ontmoeting van Mussert met von Ribbentrop voorbereidde, welke begin oktober van dat jaar plaats vond. Rost bouwde haastig positie na positie op om zich

(1) *Volk en Vaderland*, 23 juni 1939; vgl. Woudenberg, *a.w.* I, p. 37. (2) L. de Jong, *Vijfde Colonne*, p. 93.
(3) *Het Nationale Dagblad* van 10 dec. 1938. Rost repliceerde met het enkele woord 'Oss!'; vgl. Woudenberg, *a.w.* I, p. 38–9.
(4) *Voor Volk en Vaderland* bevat op dit punt weinig meer dan summiere aanduidingen. Zo over Musserts bezoek aan Mosley en zijn beweging in Londen van nov. 1934 (t.a.p., p. 189); de aanwezigheid van Quisling en O'Duffy op de Amsterdamse gewestelijke dag in maart 1935 (t.a.p., p. 184), samenvallend met de bijeenkomst van het Internationaal fascistisch congres (zie beneden). Het hoofdstuk *Appèl over de grenzen* behandelt het begin van de afdeling Duitsland der NSB (t.a.p., p. 213–216). Nadruk valt slechts op Musserts vroege verklaring van solidariteit met Mussolini en Hitler op de Haagse landdag van 5 oktober 1935 (t.a.p., p. 226–229). Het *Proces Mussert* geeft evenals de artikelen over het proces tegen Herdtmann en Koehler in *Nederland in Oorlogstijd*, 1950, weinig, daar de bijzondere rechtspleging zich beperkt heeft tot de vraag naar de verantwoordelijkheid voor het verraad bij de Maasbruggen in Limburg op 10 mei 1940. I. Schöffer, *a.w.* vermeldt een enkel Vlaams contact. *Het Volk* van 28 april 1940 noemt een bijeenkomst van de Commissie voor universeel fascisme – in dec. 1934 opgericht te Montreux – van 28 maart tot 1 april 1935 te Amsterdam, waar Mussert en d'Ansembourg confereerden met Quisling en de IRA-leider O'Duffy, met de Deense 'leider' Clausen, twee Italianen en de voorman van de *Cagoulards* Marcel Bucard. Ook ongedrukte gegevens zijn slechts beperkt aanwezig ten gevolge van het op p. 41 en 53 bij *n.* 3 vermelde. Uit de NSB-archieven zijn slechts van belang de dossiers Mussert 4h, 6a; en 8c betr. het contact met genoemde commissie voor universeel fascisme (1935), de onderhandelingen met het Vaticaan in 1936 en een beroep op Mussolini uit 1937. Verspreide gegevens bevinden zich in enkele FOSD-mappen. In de BDC-collectie is een en ander te vinden over culturele contacten van het *SS Ahnererbe* met diverse Nederlanders, waaronder ook NSB'ers. Een nader onderzoek over dit gehele complex is gewenst.
(5) Zie de op p. 43, *n.* 1 geciteerde brief van 25 aug. 1936 en de nrs. 33 en 34.

hiertussen te schakelen. Zijn ontmoeting met Hitler (nr. 29), zijn behandeling als hoge gast in Neurenberg (nrs. 35 en 36), de kans op een verbinding met Henlein en de Sudetenduitse *Nazis* (nrs. 31, 33 en 36), einde september 1936 een bezoek aan het *Auswärtige Amt* (nr. 40) – het werd alles voorgedragen ten bewijze dat zijn papieren in het *Reich* hoger genoteerd stonden dan die van d'Ansembourg. Bovendien hoopte hij op deze wijze te bereiken, dat de NSB zich duidelijker en resoluter aan het program van de Duitse partij conformeerde (nr. 36 en 38). Mussert nam weliswaar Rosts aanbod, voor hem een bezoek bij de Führer te arrangeren aan [1], maar hij ging op de bazige adviezen die Rost hem daarbij toediende, niet te zeer in.

Voorlopig kon Rost zijn Duitse relaties alleen voor de krant en voor zichzelf exploiteren. En met succes. In 1937 wist hij d'Ansembourg te verdringen inzake de betrekkingen met Duitsland, terwijl hij ook de officiële woordvoerder van de beweging voor Buitenlandse Zaken in de Tweede Kamer werd [2]. Rost had zich in korte tijd een uitstekende naam bezorgd bij het *Büro Ribbentrop*. In februari 1937 kwamen daar al enthousiaste berichten binnen van een Rijksduitse relatie uit Amsterdam, die hem prees als 'ein sehr guter Nationalsozialist und heller Kopf', die alleen vanuit Utrecht geremd werd [3]. De *Völkische Beobachter für Süddeutschland* plaatste in juni van dat jaar een bericht, dat Rost 'Führer der NSB werden soll', hetgeen *Volk en Vaderland* haastig weerlegde: het gerucht viel toe te schrijven aan de verkeerd begrepen mededeling, dat Mussert van de leiding der NSB-fractie in het parlement afzag [4]. En jaar later gaf de Duitse gezant het waarderend oordeel van de vertegenwoordiger van het *Deutsche Nachrichtenbüro* aan Berlijn door [5].

De grens tussen de normale contacten van een hoofdredacteur met buitenlandse relaties en een deloyaal optreden jegens de partijleiding of zelfs landverraad is echter snel overschreden. Rost bevond zich in de conflictsituatie die in tijden, waarin ideologische tegenstellingen prevaleren boven de nationale saamhorigheid, zelfs voor wie het nationale in zijn vaandel schrijft, niet ongewoon is. Dat daarbij altijd het oordeel 'verraad' wordt uitgesproken, geschiedt terecht; maar de verontwaardiging van de beschuldigde kan even oprecht zijn [6]. De uitdrukking 'het landsbelang zoals ik het zie' is in dergelijke situaties te subjectief om als richtsnoer te dienen. En was Rost wel naief genoeg hiervoor? Het feit dat hij ten eigen bate Musserts invloed in Duitsland ondergroef, geeft reden, daaraan te twijfelen. Zijn hele ontwikkelingsgang was trouwens ernaar, het internationale aspect boven het nationaal begrensde te laten overwegen.

De krant bracht hem herhaaldelijk in Berlijn (juli en september 1937, juni en november 1938), in München (begin en eind november 1937), in Wenen terwille van reportages over de *Anschluss* en het referendum van april 1938 [7]. Hij behandelde de persaangelegenheden van de NSB-afdeling in Duitsland [8]. Zijn ervaringen met Herdtmann waren overigens van dien aard, dat Rost zich ertegen verzette, dat deze, wiens reputatie in Duitsland minder gunstig was, als vertegenwoordiger van de NSB aan de *Parteitag* van 1938 deelnam. Hijzelf ging dat jaar met de Van Hoey Smiths

(1) Zie nr. 32. Een poging uit de voorzomer van 1935 van Van Geelkerken, via de Duitse gezant in Den Haag een persoonlijk bezoek van Mussert aan Hitler te bewerkstelligen, was mislukt, daar de Duitsers in dat stadium de verhouding tot de Nederlandse regering niet nodeloos wilden verslechteren (zie FOSD 7725 : 551967 en 1584 : 382480). Na de crisis in de Duits-Nederlandse relaties van aug. 1936 (zie nr. 32, *n.* 4), viel dat bezwaar weg.

(2) Vgl. p. 46 bij *n.* 3. Hij was het die dat jaar in het 'kamp der bezinning' te Lunteren de buitenlandse politiek behandelde (zie programma, NSB 74/394).

(3) FOSD 1830 : 418196–8.

(4) Zie *Volk en Vaderland* d.d. 25 juni 1937.

(5) Bericht van 9 juni 1938, na de NSB landdag (FOSD 2854 : 551409–10).

(6) Vgl. een gesprek van bewerkster met jkvr. Op ten Noort over haar reactie op het bericht van Rosts arrestatie in mei 1940 (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(7) Zie p. 29, *n.* 6 en p. 48 bij *n.* 3 en vgl. p. 63 bij *n.* 2.

(8) Vgl. bijv. de briefwisseling over het verlenen van toestemming voor een weekblad van Herdtmanns afdeling Duitsland der NSB. Rost berichtte aan de *Pressestelle* van *Büro Ribbentrop:* 'kein Einwand' (Mussert 5 : 92750–3).

en met jkvr. Op ten Noort (zie nr. 237). Deze bezoeken aan de *Parteitage* te Neurenberg van 1937 en 1938, aan het congres van *Kraft durch Freude* in Hamburg, hadden een meer algemene politieke betekenis, evenals, in de zomer van 1938, zijn tocht met Mussert naar Himmler en de inmiddels *Reichsminister* geworden von Ribbentrop [1]. Voorts reisde hij naar Duitsland en Engeland ter bepleiting van het Guyanaplan (zie p. 55-56).

In de winter van 1938-1939 was Rost een regelmatig terugkerende gast op het Duitse gezantschap in Den Haag, waar hij vooral de persattaché Hushahn, maar ook de gezant *Graf* Zech von Burkersroda placht te spreken. Op 2 februari 1939 betuigde de laatste zijn instemming met een door de *Personalabteilung* van het *Auswärtige Amt* overgebracht voorstel, Rost voor te dragen voor de verlening van de *Erinnerungsmedaille* voor de *Anschluss* van Oostenrijk [2]. Van welke zijde kwam het initiatief hiertoe? Het kan toch niet alleen een aanmoediging geweest zijn bij zijn werk aan *Het Nationale Dagblad*, waarover hij toen juist in proces lag. Werd er opnieuw, ditmaal in Den Haag, 'wertvolle Mitarbeit bei der deutschen Gesandtschaft' van hem verwacht of moesten reeds bewezen diensten beloond worden? Het blijkt niet en evenmin waarom er voorlopig niets van kwam. Hing dat uitstel samen met zu Putlitz' en Zechs waarschuwing van 22 februari 1939 aan de *Dienststellen im Reich*, alles te vermijden wat de schijn kon wekken 'alsob der holländische Partner etwa im deutschen Sinne tätig ist oder im deutschen Solde steht'[3]? Evenmin blijkt waarom Hitler op 23 juni van dat jaar toch overging tot ondertekening van de oorkonde, die Rost vermoedelijk bij zijn spoedig daarop volgend bezoek aan Himmler is uitgereikt. Dit feit hield wellicht verband met nieuwe reisactiviteit [4]: 1 juni naar Duitsland; 9 juni naar Engeland; 12 juni een dringend verzoek van 'Juul' aan de *Reichsführer-SS*, om 'Piet' te ontvangen [5], hetgeen begin juli plaats had; op 4 en 23 augustus en opnieuw van 24-28 september, dus na het uitbreken van de tweede wereldoorlog, was Rost in Berlijn [6].

Toch heeft Rost bij al dit heen- en-weerbeweeg alleen Himmler, maar niet de andere *Reichsbehörden* ervan overtuigd dat hij en niet Mussert als leider van de Nederlandse Nationaal-socialisten moest worden beschouwd. Terstond na de capitulatie zocht een ambtenaar van het *Auswärtige Amt* contact met Mussert en het rapport was niet ongunstig [7]; begin juni 1940 werd aan de *Gestapo* te Düsseldorf doorgegeven, dat Musserts NSB de min of meer officiële steun van het *Auswärtige Amt* genoot [8]. Ook is nooit iets gebleken van voorkeur van het ministerie van Goebbels voor Rost boven de combinatie Mussert-Van Geelkerken [9].

DE ANTISEMITISCHE KOERS – Een speciale plaats nam Rost in de NSB in door zijn fel, Weens getint antisemitisme waartoe hij Mussert reeds kort na zijn intrede in de beweging heeft willen overhalen en nadien steeds heeft geprest [10].

Voor Mussert en de NSB bestond er aanvankelijk geen joods vraagstuk [11], evenmin als voor de gemiddelde Nederlander. Er was zelfs een klein aantal joden lid geworden en toen Mussert zich

(1) Zie nr. 237 en p. 39.
(2) Vgl. p. 27 bij *n* 2.
(3) Vgl. het reeds op p. 41, *n*. 9 geciteerde bericht.
(4) Blijkens stempels in zijn paspoort (Doc. I M. M. Rost van Tonningen).
(5) Briefje in BDC H 445; blijkbaar uit veiligheidsoverwegingen liet Rost deze afspraak door jkvr. Op ten Noort onder schuilnaam maken.
(6) Ook Mussert was in die dagen op stap en bezocht omstreeks 20 aug. 1939 Mussolini. Zie Doc. I A. J. Zondervan.
(7) Rapport van Likus voor Luther d.d. 25 mei 1940, FOSD 2190 : 472774-778. Vgl. de houding van het *Auswärtige Amt* in zake Rosts internering in Frankrijk, p. 76 bij *n*. 8.
(8) '*Sonderakten* NSNAP-Kruyt' van de *Gestapo* Düsseldorf.
(9) De portee van de in jan. 1939 door het hoofdkwartier tegen Rost gespeelde intrige met het *Propagandaministerium* is niet duidelijk (zie FOSD 2854 : 551382-5, 551392-3).
(10) Vgl. de terminologie in nrs. 16-19; zie voor de pressie op Mussert, nrs. 36, 47, 248 en bijlage E, *n*. 16.
(11) Zie *Voor Volk en Vaderland*, p. 327 e.v.

in 1934 tot bepaling van zijn standpunt dienaangaande gedwongen zag, viel de formulering in brochure IV nog vrij gematigd uit. Wie in Nederland antisemiet was, kon beter terecht bij de NSNAP of bij Arnold Meijers Zwart Front. In die situatie kwam verandering door de ontwikkeling in Duitsland en de daarmee samenhangende stroom van emigranten, maar ook door Rosts toedoen. Het latent hier en daar in Nederland aanwezige antisemitisme kon zich gaandeweg binnen de NSB breder maken, *Volk en Vaderland* veroorloofde zich reeds vrij wat grofheden. Nu bracht Rost het in *Het Nationale Dagblad* in toenemende mate aan het woord. Daartoe werden medewerkers als H. Th. Roelofsen, A. van der Oord en Jan de Haas, behorende tot de kring van de *Misthoorn* en de *Doodsklok* aangetrokken. Van begin 1937 af had geen enkele jood meer om opneming in de NSB verzocht. In de Politieke Raad kwam de kwestie herhaalde malen als twistpunt aan de orde maar Mussert, aanvankelijk gesteund door Van Geelkerken, bleef tegenstribbelen tegen de aandrang, zijn standpunt te verscherpen.

In de loop van 1938 zag hij daar geen kans meer toe. Na de *Anschluss* was de stroom van vluchtelingen verdubbeld, terwijl het absorptievermogen van de asyllanden evenredig afnam [1]. De particuliere joodse organisaties en de Volkenbond waren niet meer bij machte het vraagstuk tot een oplossing te brengen. In juli 1938 gaf een dertigtal regeringen gehoor aan de oproep van president Roosevelt, zich gezamenlijk over het probleem van deze massale joodse emigratie te beraden; ze zonden daartoe hun vertegenwoordigers naar Evian. Het eigenlijke werk werd al spoedig opgedragen aan het voortaan te Londen zetelend intergouvernementeel comité van Evian, dat onder leiding van de Amerikaan George Rublee stond.

Dat ook het fascistische Italië in de loop van augustus en september 1938 de eerste maatregelen tegen zijn joodse onderdanen nam en aan 'buitenlandse' joden het land ontzegde [2], was voor Mussert waarschijnlijk beslissend. Begin oktober bereikten hem bovendien geruchten dat Rost een tegenbeweging voorbereidde en een reeds aangekondigde NSB-werkersbijeenkomst voor een demonstratie te zijnen gunste wilde gebruiken, met het antisemitisme als inzet [3]. Of dit op waarheid berustte of niet, het was in elk geval zaak, de fronderende partijgenoten door een gezaghebbende uitspraak tevreden te stellen en in te tomen, zonder daarbij in het integrale Duitse antisemitisme te vervallen, dat een deel der leden afschrikken en – zo besefte Mussert heel goed – de NSB haar laatste propagandistische kracht ontnemen zou. Immers de algemene weerzin van de Nederlandse bevolking tegen de NSB en de steeds principiëlere bestrijding ervan door de democratische partijen, door Eenheid door Democratie en het Comité van Waakzaamheid, was sterk op dit punt gericht. Gelijk nauwelijks anders te verwachten was, bepaalde de leider zich tot halfheden die tegenstanders in de partij en buitenstaanders evenzeer in het harnas joegen en die tegenover de realiteit van de joodse tragedie wel zeer futiel waren.

In een grote rede op de landelijke werkersbijeenkomst van 22 oktober 1938 in het RAI-gebouw te Amsterdam [4], waar voor een gehoor van 9000 man de nieuwe wintercampagne werd ingezet, wilde hij zowel met de beschuldiging van 'landverraad' als met het politieke katholicisme, als met het joodse vraagstuk afrekenen. Naar Italiaans voorbeeld onderstreepte hij in zijn rede het onderscheid tussen de van oudsher in Nederland woonachtige joden, die hij als Nederlandse burgers erkende, en de na 1918 binnengekomenen; aan de laatsten gunde hij geen plaats in het land. Voor hen en voor alle overige 'ongewenste joden' uit Europa moest men 'een nationaal tehuis' buiten Europa zien te vinden. Aan het ontwerpen van een plan daartoe was hij al bezig. Op het drama-

(1) Vgl. Musserts notities voor zijn rede 'Europeesche Politiek', n.a.v. de *Anschluss*, Mussert 11d. Zie ook voor het volgende, D. Cohen, *Zwervend en dolend.* (Haarlem, 1955). Voorts de FOSD-uitgave van *Akten zur deutschen auswärtigen Politik D V*, nrs. 640–667.

(2) Zie Keesings *Historisch archief* 1938 en John Hope Simpson, *The refugee problem.* (Oxford, 1939), p. 123–5.

(3) Zie nr. 47, *n.* 15; vgl. echter p. 59–60.

(4) In elk geval was Rost daar niet in zijn kwaliteit van 'hoofdopsteller' van de krant, maar als kamerlid aanwezig, geflankeerd door rustiger figuren dan zijn redactieleden. Zie Mussert 11g.

tische hoogtepunt van zijn toespraak verklaarde hij de beweging voortaan voor joden gesloten [1]. De mening die weldra in NSB-kring circuleerde, dat dit een overhaaste reactie was op de stemming onder zijn gehoor [2], blijkt bij vergelijking van het zorgvuldig bewaarde concept van zijn rede met de verslagen in de NSB-pers onjuist [3].

Toen volgde op 8, 9 en 10 november de pogrom in Duitsland, zogenaamd een spontane uiting van 'gesundes Volksempfinden' maar, gelijk bekend, geënsceneerd ter inleiding van een versneld ariseringsproces van het Duitse bedrijfsleven, ja algehele onteigening van de joden en bespoediging van hun uitdrijving [4]. Terwijl het overgrote deel van het Nederlandse volk diep ontsteld was en velen de regering verweten, niet ruim genoeg te zijn in de toelating van de vluchtelingen, terwijl weldra een algemene collecte voor de slachtoffers die Nederland wisten te bereiken, werd voorbereid, riep Mussert nu openlijk om sluiting van onze grenzen en om een internationale regeling van het probleem. Over 'de volksuitbarsting' zelf sprak hij echter zijn afkeuring uit [5], omdat hij ernstige schade vreesde voor de NSB, die door de tegenstanders immers met de Duitse *Partei* werd vereenzelvigd. Rost was het daarmee niet eens en had zich zo juist op de fel antisemitische *Misthoorn* geabonneerd.

Op 18 en 19 november redigeerde Mussert een nota over zijn Guyanaplan, dat hij door mr. Van Vessem en d'Ansembourg wilde laten aanbieden aan Colijn, en ontwierp het bijbehorende hoofdartikel voor *Volk en Vaderland*, dat ditmaal in 500.000 exemplaren en als afzonderlijke brochure verspreid moest worden. Hij stelde daarin voor dat Nederland, Frankrijk en Engeland hun Amerikaanse kolonie Guyana zouden afstaan als toekomstig joods nationaal tehuis. Op compensatie voor Nederland door een ruiltransactie met Afrikaanse bezittingen van Portugal en België had hij ook gerekend, zulks in samenhang met zijn Dietse illusies, waarin Afrika steeds een niet onaanzienlijke rol speelde [6]. Een en ander moest op een internationale bijeenkomst in het Haagse Vredespaleis worden geregeld, waartoe ook Duitsland en Italië uitgenodigd zouden moeten worden [7].

Op maandag, 21 november, stelde hij dit plan in de Politieke Raad nog eens ter discussie. Volgens Rosts brief van acht maanden later lachte men daar erom [8]. De animo van de beide fractie-voorzitters was gering: aan beiden was het stellen van vragen over de toelating van joodse vluchtelingen, bij welke gelegenheid d'Ansembourg bovendien Musserts 'internationale oplossing' zou moeten aanroeren, geweigerd [9]. Zij vreesden een nieuw echec.

Maar Mussert zette door en vond onverwacht hulp bij Rost, die onmiddellijk telefonisch contact zocht met Karl Wolff en de volgende avond in speciale missie naar Duitsland vertrok om medewerking te bepleiten en vervolgens, bij verkregen instemming, ook in Italië steun te gaan halen voor

(1) Zie nr. 47, *n*. 8. Krantenverslagen in *Het Nationale Dagblad* van 24, en *Volk en Vaderland* van 28 okt. 1938.
(2) Woudenberg, *a.w.* 1, p. 52; C. J. Huygen in een naoorlogse brief aan bewerkster (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).
(3) Vgl. het concept in Mussert 11 g, met de genoemde krantenverslagen.
(4) Zie *Akten*, nr. 649 en de *Verordnung zur Ausschaltung der Juden aus dem deutschen Wirtschaftsleben* van 12 nov. 1938 in het *Reichsgesetzblatt* nr. 189 d.d. 14 nov., 1938 II, p. 1580.
(5) Zie Musserts hoofdartikel in *Volk en Vaderland* van 18 nov. 1938. Ook d'Ansembourg liet zich in de Kamerzitting tot enkele woorden van afkeuring bewegen (zie nr. 46b, *n*. 5; vgl. Woudenberg, *a.w.* I, p. 52).
(6) Vgl. later zijn eerste nota aan Hitler, zijn artikelenreeks in *Volk en Vaderland* van sep.–okt. 1940, zijn plannen voor een Afrikacorps der WA, zie *Vijf Nota's voor Hitler van A. A. Mussert* (RvO-uitgave, 1947), p. 28 en *Dienstneming bij de vijand*, notitie voor het geschiedwerk van E. Fraenkel-Verkade.
(7) Zie stukken in Mussert 12 a en *Volk en Vaderland* van 25 nov. 1938. De laatste twee regeringen waren juist niet uitgenodigd of vertegenwoordigd in Evian.
(8) Zie nr. 47. Volgens Rosts autobiografie van mei 1945 (deel II) zou men in de Politieke Raad juist onmiddellijk bijzonder enthousiast geweest zijn.
(9) Resp. op 24 okt. en 15 nov. 1938. Zie het reeds genoemde hoofdartikel in *Volk en Vaderland* van 18 nov. 1938, stukken in Mussert 12 a en FOSD 2854 : 551394–5. Vroegere protesten van hen beiden over de vele naturalisaties waren in juni 1938 evenmin met succes bekroond geweest (*Volk en Vaderland* van 23 en 30 juni 1938).

een althans propagandistisch succes. Bleken de westelijke mogendheden niet tot het voorgestelde offer bereid, dan zou de hypocrisie van het juist in die landen luid verkondigde medegevoel met 'die arme joden' ontmaskerd zijn. Rost bezocht in Berlijn het *Propagandaministerium* met het verzoek, het plan in de grote pers te steunen. Himmler, op wiens tussenkomst hij gehoopt had, trof hij niet aan, maar 'Wölffchen' bezorgde hem een afspraak op het *Auswärtige Amt* [1].

Had Rost geweten hoe het was gegaan met Engelse, Franse en Amerikaanse stappen ter ondersteuning van het comité van Evian, die reeds van voor de pogrom dateerden en waarbij *Staatssekretär* von Weiszäcker laconiek noteerde, dat dit *Komité für die Erleichterung der Auswanderung von Flüchtlingen aus Deutschland* niet eens over een lijst beschikte van landen die tot opneming bereid waren, – afgezien van de Verenigde Staten, waar men echter het jaarlijkse quotum van 27.000 reeds overschreden had! – had hij geweten met welk een uiterste omzichtigheid en geheimhouding het *Auswärtige Amt* zijdelings contact met Rublee aan het voorbereiden was, maar zich in overleg met Göring alleen zou inlaten met buitenlandse voorstellen die 'im Reichsinteresse' waren en die de emigratie koppelden aan een verhoging van de Duitse export [2], – had hij geweten dat de Duitse politiek niet alleen tegen een joodse staat in Palestina, maar tegen elke vorm van een joodse staat gericht was, – dan had hij zich de moeite kunnen besparen. Hij werd op 23 november niet bij de *Reichsminister* von Ribbentrop, maar bij het hoofd van de *Politische Abteilung*, Woermann, toegelaten. Deze zag voor Duitsland geen enkel voordeel in Musserts voorstel, dat ervan uitging 'dass durch die jetzige Hetzwelle gegen Deutschland auch die niederländischen Nationalsozialisten betroffen werden und dass sie eine Entlastungsoffensive durch einen positiven Vorschlag zur Lösung der Judenfrage geben wollen'. Woermann vond het bovendien 'unmöglich... dass Rost van Tonningen in Rom zum Wortführer der Deutschen Regierung gemacht wird'[3]. Rost zou echter twee dagen later terugkeren om uitsluitsel over zijn doorreis naar Rome te halen. Hij snelde naar Nederland teneinde te rapporteren en op 24 november in de Tweede Kamer aanwezig te zijn, waar hij alvast een uiteenzetting van het Guyanaplan gaf [4], nog voordat d'Ansembourg en Van Vessem het voorstel officieel aan Colijn ter hand hadden gesteld. Opnieuw naar Berlijn teruggekeerd, kreeg hij daar op de 25ste te horen, dat men hem niet kon machtigen, zijn reis naar Italië te vervolgen [5].

Ook het propagandistische doel werd niet bereikt. In Nederland zweeg de pers het plan geheel dood. Bovendien werd het op 2 december, bij het debat in de Tweede Kamer over de motie-Albarda inzake een verruiming van toelating van emigranten in Nederland, onmiddellijk door ir. Albarda en prof. Van Gelderen gediskwalificeerd als een deportatieplan [6]; daarna had het in de discussie in ons land afgedaan. Dit was even tekenend als het feit, dat de collecte voor de joodse vluchtelingen een dag later *f* 500.000,—, voor Nederland een record, opbracht. De Duitse pers had na Rosts bezoek eerst geheel gezwegen. Na enkele dagen kwam alleen een kort berichtje in de *Essener Nationalzeitung*. Ook Rosts poging, in Engeland de *Daily Mail*, de krant van Lord Beaverbrook, te interesseren, bleef zonder succes [7]. Het echec beëindigde de kortstondige samenwerking tussen Mussert en Rost inzake het Guyana-plan. Voortaan kwamen in de beoordeling van het joodse vraagstuk hun divergerende standpunten weer boven. Mussert had zich immers noch met zijn rede van 22 oktober, noch met het verworpen Guyana-plan geplaatst op het rasbeginsel, waarop Rost sinds lange tijd stond.

In de loop van 1939 heeft Rost vooral het geval-Mannheimer, een geruchtmakende financiële

(1) Rost aan Mussert, d.d. 2 jan. 1939 (Mussert 5 : 92720–2), FOSD 1125 : 321672–4 en Musserts terugblik in zijn memoires, *Offergang*, § 59 (Dossier Mussert D).
(2) Zie de reeds geciteerde *Akten*, nrs. 540 en 641 e.v. Vgl. ook A. E. Cohen, *De zaak-Hamacher*, notitie voor het geschiedwerk, RvO nr. 86.
(3) Zie het door Woermann gemaakte verslag, FOSD 1125 : 321672–4.
(4) Zie concept voor die rede, NSB 190/1024.
(5) Zie de reeds geciteerde brief aan Mussert (Mussert 5 : 92720–2).
(6) Verslag van het kamerdebat in *Het Nationale Dagblad* van 3 en 5 dec. 1938.
(7) Vgl. voor een en ander Rosts autobiografie van mei 1945 (deel II). Zie ook p. 53 na *n.* 4 en nr. 47 bij *n.* 6.

debacle, als onderwerp voor anti-joodse agitatie aangegrepen [1] en zijdelings steun verleend aan de verspreiding van *De Misthoorn*. Pas 1940 en de Duitse bezetting openden nieuwe mogelijkheden voor antisemitische propaganda en anti-joods optreden. Daarbij bleef het verschil in tempo en intensiteit bij de onderscheiden NSB-leiders nog aanzienlijk. Mussert besloot niet dan onder zware Duitse pressie in augustus–oktober 1940, de 'ariërparagraaf' op de leden van de NSB toe te passen [2]; de uitvoering van deze maatregel ging de Duitsers lang niet snel genoeg. De leider heeft een aantal van de uitgeslotenen, maar ook enkele anderen zoals Jo Spier voor deportatie kunnen behoeden door hen te doen 'sperren' als 'Mussertjoden'. Ze kwamen tenslotte in Theresienstadt. Woudenberg ontsloeg in de zomer van 1940 weliswaar een aantal joodse bestuurders bij het NVV; joodse *leden* handhaafde hij althans in theorie; zulks tot verontwaardiging van enkele SS'ers die een officieel bezwaarschrift tot het NVV richtten [3]. Pas in maart 1942 werd hij door de *Beauftragte* voor Amsterdam gedwongen, een twaalfhonderd leden van de Algemene Nederlandse Diamantwerkersbond te royeren [4].

Rosts omgeving was daarentegen onmiddellijk betrokken bij anti-joodse propaganda en activiteiten; in september 1940 trad hij zelf openlijk naar voren met zijn venijnig, op grote schaal verspreid anti-joodse artikel in de herrezen *Misthoorn* en kwam hij ook in de NSWG voor zijn antisemitisme uit [5].

§ 4 *Vijanden en vrienden in de NSB*

VIJANDEN – Rost heeft onder zijn tegenstanders weinig zo felle vijanden gehad als onder de kameraden van de NSB. Het waren vooral zes van de toen invloedrijkste leden, mannen uit Musserts onmiddellijke omgeving, die Rost in de jaren 1936 tot 1940 in toenemende mate tot zijn vijanden kon rekenen: Van Geelkerken, Farwerck, Harloff, Van Vessem, Koster en d'Ansembourg [6]. Die vijandschap kwam deels uit persoonlijke motieven voort, deels uit afwijkend inzicht over doel en middelen van de NSB. Het is daarbij geen toeval dat alle genoemden reeds lang in de beweging waren, toen Rost erin kwam; naar hun oordeel had met hem een element zijn intree gedaan dat met het bestaande niet strookte.

Het persoonlijke motief was heel sterk bij Van Geelkerken [7], medeoprichter van de NSB met stamboeknummer 2, Musserts secretaris en plaatsvervanger en deelgenoot in NENASU. In 1934 had hij de Nationale Jeugdstorm opgericht en was sindsdien de 'Hoofdstormer'; in 1936 volgde hij Farwerck op als leider van de propaganda; sinds 1937 leidde hij de door hem georganiseerde Centrale Inlichtingendienst (CID). In december 1938 benoemde Mussert hem in de Politieke Raad [8]. Bij hem was het vooral angst dat hij door Rost, wiens mindere hij was in ontwikkeling en afkomst, verdrongen zou worden; angst, dat hij zelf te zeer de geest van vóór 1936 representeerde om in de nieuwe en gewijzigde verhoudingen binnen en buiten de beweging de centrale

(1) Artikelen in *Het Nationale Dagblad* van 11 en 17 aug. 1939. Op 22 aug. werden enkele nummers van de krant in beslag genomen wegens artikelen tegen Mannheimer, waarbij Nederlandse regeringspersonen beledigd werden.
(2) Zie Woudenberg, *a.w.* I, p. 98; Mussert zou hem zuchtend hebben meegedeeld: 'Vandaag heb ik de slechtste daad uit mijn leven gedaan'. Vgl. circulaires van 11 en 23 okt. 1940 t.a.v. *Mischlingen;* zie richtlijnen van Huygen d.d. 17 juli 1941 (NSB 47b), alsmede een notitie betr. de Neurenberger wetten in Mussert 15d.
(3) Zie RvT II F. J. Vogels jr., brief van 4 feb. 1941.
(4) *Berichte aus Amsterdam* d.d. 13 apr. 1942 (VeJu, Inn.).
(5) Zie nr. 90 en bijlage E. Vgl. verder p. 84 e.v.
(6) Een karakteristiek van elk hunner, waarin hun gehele persoon en werk voor de NSB tot zijn recht komt, kan eerst in verband met de NSB-archieven gegeven worden. Hier zijn ze slechts in hun relatie tot Rost en de door deze gerepresenteerde groepen geschetst. Enkele herhalingen van in andere paragrafen genoemde feiten zijn onvermijdelijk.
(7) C. van Geelkerken, geb. 19 mrt. 1901 te St. Jans Molenbeek in België; van gereformeerden huize, ambtenaar bij de provinciale griffie te Utrecht totdat hij, in verband met het ambtenarenverbod, ontslag nam.
(8) Mussert 12 g.

plaats te blijven behouden tegenover zo'n concurrent [1]. Zijn aanpassingsvermogen was echter groot genoeg.

Als demagogisch spreker waren ze aan elkaar gewaagd, maar ze verschilden in techniek. Beiden waren van een onverwoestbare werkkracht, maar Van Geelkerken sprong minder van de hak op de tak. Van zijn kant heeft Van Geelkerken reeds in 1937 een – vergeefse – poging gedaan, Rost uit de beweging weg te werken wegens zijn te grote populariteit en zijn Duitse connecties [2]. Maar ook Rost heeft voor de oorlog Van Geelkerken herhaalde malen bij Mussert aangevallen en getracht, zijn sleutelpositie te ondermijnen (zie nrs. 45 en 47). Na mei 1940 zette Rost deze activiteit, waarbij hij nu ook de hulp van de Duitsers inriep, voort, telkens wanneer de gelegenheid zich voordeed (zie nrs. 80, 103, en ook bij nrs. 219 en 227). Mussert wist echter te goed dat Van Geelkerken kwaliteiten voor de NSB bezat, die Rost miste, een zekere mensenkennis, organisatietalent en vooral: toewijding aan routinewerk, het vermogen, avond aan avond de trouwe Mussertklanten gerust te stellen en aan te drijven. Na mei 1940 bleek hij bovendien voldoende gladheid in de omgang met Duitse autoriteiten te hebben, die hij, in tegenstelling tot Rost, nooit tegen zichzelf in het harnas joeg, hoewel hij toch nog lange tijd het Dietse standpunt bleef propageren. Mussert was ook te zeer gebonden door Van Geelkerkens trouw en onmisbaarheid en heeft zich pas bij het algemene desintegratieproces van de laatste oorlogswinter van hem losgemaakt [3].

De antithese Rost-Farwerck [4] dateert van hun eerste kennismaking, al was het toen niet meer dan antipathie op het eerste gezicht [5]. Farwerck, een beter mensenkenner dan Mussert, zag in Rost weldra een gevaar voor de beweging, 'het koekoeksei in Musserts nest'[6]. Zijn eerste waarschuwing aan Mussert tegen Rosts eigenmachtig optreden dateert al van 3 november 1936 [7]. Farwerck was op dat moment een van de invloedrijkste mannen in de beweging. Hij was lid van de Politieke Raad; in 1934 had hij op Musserts verzoek de propaganda georganiseerd en in die functie de verkiezingscampagne van 1935 geleid. Aan zijn denkbeelden waren de verschillende raden, zoals die voor volkshuishouding, voor kerkelijke aangelegenheden, voor onderwijs en opvoeding, voor volkse cultuur, voor agrarische zaken enz. ontsproten. Toen hij in februari 1936 de Raad voor Propaganda aan Van Geelkerken overdroeg, liet Mussert hem de organisatie van de beweging verder uitwerken. Als zodanig ontwierp hij bijv. in 1938 samen met mr. Van Genechten de nieuwe organisatie van de vorming [8]. Tot in 1940 bleef hij hoofd van de afdeling Organisatie en had hij zitting in de Hoofdkwartiersraad. Toch trad hij minder op de voorgrond dan Van Geelkerken of Rost. Men zocht hem echter graag als bemiddelaar of oplosser van conflicten. Hoofdzaak was wel, dat zijn woord zwaar woog bij de leider [9]. Sinds hij zich in de laatste periode voor de oorlog minder kon verenigen met bepaalde ontwikkelingen in de NSB, ging zijn hartstocht in toenemende mate uit naar zijn liefhebberij, de volks- en oudheidkunde, waarvoor hij in kleine maar actieve kring school maakte, terwijl hij sinds 1937 de overigens stille culturele afdeling van het hoofdkwartier beheerde.

In de verhouding tot Rost speelde hun volstrekte karaktertegenstelling een belangrijke rol. In

(1) Dit werd door hem zelf wel beseft, zie *Voor Volk en Vaderland*, p. 314–315. Vgl. Woudenberg, *Memoires* II, p. 40. Voor zijn greep naar Mussertgarde en Arbeidsfront in 1939, zie p. 36, 67 en nr. 69.
(2) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(3) Zie Mussert 33 c: 92458, 92461, 92486, 92488–90; BDC H 13 en Doc. I A. A. Mussert, tweede gesprek met prof. mr. N. W. Posthumus, p. 8; *Offergang* § 45.
(4) F. E. Farwerck, geb. 4 mrt. 1889 te Amsterdam; van Duitse origine; zakenman.
(5) Woudenberg, *Memoires* II, p. 12 en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(6) De term is van H. W. van Etten, in 1938–1939 secretaris van Farwerck.
(7) Notitie van Farwerck voor Mussert d.d. 3 nov. 1936: Rost had buiten H. J. van Houten, de leider van de Dienst voor Agrarische politiek, om, relaties trachten aan te knopen met de grote plattelandersorganisatie Landbouw en Maatschappij (Mussert 6 f).
(8) Zie circulaire van 26 sep. 1938 (NSB 74/394). Vgl. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(9) Men denke aan de regeling van Kosters Kamerkandidatuur, het 'verzoek om ontslag uit de NSB' van ds. Van Duyl, enz. Zie ook Woudenberg, *a.w.* I, p. 19–21 en II, p. 40.

de Politieke Raad, de plaats waar ze elkaar sinds einde 1937 wekelijks ontmoetten, kwam het echter nooit tot een uitbarsting. Niet alleen doordat dit niet strookte met Farwercks aard en Rost in die omgeving zijn urbaniteit graag accentueerde, maar ook doordat beiden steeds vertrouwden op het effect van hun, aan die besprekingen voorafgaande of erop volgende 'apartjes met de leider'[1].

In de vooroorlogse jaren werd hun verhouding steeds slechter. Het was Farwerck, die enkele malen in opdracht van Mussert bij *Het Nationale Dagblad* ingreep. Vooral froisseerde hij Rost toen hij in 1938 eenmaal de kritiek van de Politieke Raad op de inhoud van de krant, bij Rosts onvoorziene afwezigheid, overbracht aan de overige redactieleden, waardoor hij de indruk wekte, achter Rosts rug te ageren [2].

Al voor de oorlog verweerde Rost zich tegen Farwercks kritiek, wat hij kon, door een beroep op Mussert (zie nrs. 45, 237 en 248). Pas de omstandigheden van de bezetting gaven hem de kans, deze tegenstander met hulp van de Duitsers te elimineren [3].

Met Harloff [4] lag het enigszins anders. Deze was bijna een generatie ouder dan Mussert. In de gala-uniform van lid van de Raad van Indië was hij een imponerende figuur, het type van de oudere hoge BB-ambtenaar. Zijn sympathie voor het nationaal reveil-element in de vroege NSB en haar Indische politiek vleide Mussert die in hem een onverwoestbaar vertrouwen stelde. Via de Liberale Staatspartij de Vrijheidsbond en Nationaal Herstel in 1935 tot de NSB gekomen, adviseerde hij de leider in Indische aangelegenheden. In 1937, toen Hogewind als hoofd van de Indische afdeling van het hoofdkwartier werd afgezet, kreeg Harloff de benoeming tot gemachtigde van de leider voor Indische Zaken. Vandaar dat Mussert Rost voor de Indische politiek naar hem verwees (zie nr. 44). Hij werd tegelijk met Rost in de Politieke Raad benoemd [5]. Voor Mussert was de persoon van Harloff waarborg, dat de gewenste soort Nederlanders in Indië – bron van de financiële kracht van de beweging – en oud-Indischgasten in Den Haag lid bleven. Hij was een van de weinige figuren uit de NSB die voor een hoog ambt in aanmerking zouden kunnen komen; hij werd door Mussert in 1940 dan ook gedacht als minister van Koloniën in een Mussertregering. Nog in 1942 heeft de leider hem bij de Duitsers voorgedragen als lid van een nieuwe Raad van State [6], een plan dat, gelijk bekend, geen doorgang heeft gevonden. Voor de dagelijkse strijd van de NSB in Nederland voor en in de oorlog voelde Harloff weinig; hij hield zich zoveel mogelijk erbuiten. Begaf hij zich op dat terrein, dan was het ten einde hem ongewenst voorkomende strijdmethoden, zoals bijv. Rost die toepaste, tegen te gaan.

Harloffs kritiek op Rost moet al vroeg zijn ontstaan. Zijn bijzonder strikte gezagsopvattingen deden hem Rosts radicalisme en revolutionaire tactiek verafschuwen en in hem een gevaar zien voor de NSB. Vermoedelijk was hij het ook die in de zomer van 1939 ontsporingen in de Indische rubriek van *Het Nationale Dagblad* signaleerde (nr. 47). Maar hij heeft op meer beslissende momenten Rost de voet dwars trachten te zetten. Het was Harloff die het eerst Mussert attent maakte op zwakke plekken in Rosts stamboom [7]. De waarschuwingen van oktober 1938 over Rosts ondermijnende actie tegen de leider bereikten Mussert via Harloff [8]. Men moet wel aannemen dat

(1) Woudenberg, *a.w.* I, p. 46–7 en II, p. 3.
(2) Woudenberg, *a.w.* I, p. 19–21; Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(3) Naoorlogse mededeling van Roskam, Van Geelkerken (Doc. I Farwerck); Woudenberg, *a.w.* I, p. 52. Zie p. 140 e.v.
(4) A. J. W. Harloff, geb. 6 mrt. 1879 te Salatiga; ambtenaar Binnenlands Bestuur sinds de eeuwwisseling; tijdens de eerste wereldoorlog assistent-resident, vervolgens resident van Soerakarta; van 1922–1924 lid van de Raad van Indië; daarna gerepatrieerd. Overleden 2 jan. 1955.
(5) Vgl. nr. 41. Zijn bedankbriefje is eveneens van 3 dec. 1937 (Mussert 9 a). Bij die gelegenheid trad ook jhr. mr. E. J. B. M. von Bönninghausen tot de Raad toe.
(6) Zie Mussert 14 A: 90324–7.
(7) Zie verder p. 164 bij *n*. 8. In het algemeen was het echter juist Harloff die Mussert waarschuwde tegen de aanvaarding van het rasbeginsel, dat de beweging in Indië ernstig zou schaden (zie zijn correspondentie met Mussert hierover vóór de oorlog, Mussert 8d, 9a en 10a-d passim).
(8) Zie p. 54 bij *n*. 3 en 95 bij *n*. 8.

Mussert ze in een persoonlijk onderhoud met Rost ter sprake heeft gebracht en toen door hem gerustgesteld en ontwapend is. Dat Rost hem inzake het Guyana-plan steunde tegenover de sceptici in de Politieke Raad, deed de rest [1]. Als blijk van zijn hernieuwd vertrouwen gaf Mussert hem de opdracht, het werkloosheidsvraagstuk te bestuderen (zie p. 50). Op zijn concept voor een rede in december 1938 te Amsterdam, waar de leider als grootste bedreiging voor de beweging de ondermijning van binnenuit noemde, noteerde hij: 'Rost als het gevaar. Hij doet zoo zijn best. Geen *kans* om mij tegen hem op te zetten'[2].

Was deze aanval van Harloff dus op niets uitgelopen, gevaarlijker was zijn optreden na Rosts arrestatie in mei 1940 [3]. Het staat wel vast dat hij in die gebeurtenis een welkome gelegenheid zag, de NSB voorgoed van dit ongewenste lid te bevrijden. Rost heeft dat nooit vergeven en het telkens opnieuw Mussert voor de voeten geworpen. Mussert was toen inderdaad overtuigd door het 'onomstootelijk bewijs van Rosts verraad jegens hem'[4]. Het was ook Harloff die een waarnemer naar Rosts 'blijde incomste' aan de Groothertoginnelaan op 2 juni 1940 zond en er de activiteit van de Mussertgarde signaleerde. Het is mede Harloff geweest, die samen met een voormalig KNIL-officier Mussert medio juni van de noodzaak heeft overtuigd, Rost alle contact met de Haagse WA te ontzeggen [5]. Hij speelde een belangrijke rol bij de 'ontmaskering' van het Vrijcorps Rost en heeft aldus op een zeer kritiek moment de Duitsers tegen Rost ingenomen [6]. In 1941 tenslotte heeft hij bij de rijkscommissaris nadrukkelijk tegen een benoeming van Rost tot president van de Nederlandsche Bank en tot secretaris-generaal van Financiën gewaarschuwd. Maar zelf raakte hij in de loop van dat jaar ten gevolge van zijn artikelen over de positie van Nederlandsch-Indië op minder goede voet met de bezetter [7].

De slechte verhouding tussen Rost en mr. A. J. van Vessem [8] was voor deze een kwestie van geprikkeldheid, gevolg van de nonchalante en ongebruikelijke manier waarop Rost hem had bejegend in zijn kwaliteit van raadsman bij de vooroorlogse processen tegen de NSB. Als zodanig stond hij Rost aanvankelijk terzijde in de strafzaak betreffende de artikelen over Oss in *Het Nationale Dagblad.* Hij wist spoedig de opheffing van het beslag op de persen te verkrijgen [9]. Maar terwijl hij met het hoger beroep bezig was, bleek hem dat Rost een andere advocaat erbij had gehaald: aan mr. W. J. C. A. Nijgh, raadsman van de Nationale Werknemers Vereeniging, die ook Rosts particuliere zaken behartigde [10], had hij inzage gegeven in de stukken, omdat Van Vessem zijns inziens er niet genoeg werk van maakte en niet, zoals hijzelf, het proces zoveel mogelijk politiek wilde uitbuiten voor de propaganda onder de arbeiders.

Van Vessem achtte Rosts optreden in de Tweede Kamer niet *comme il faut*; het deed afbreuk aan het prestige van de NSB en dus ook van hemzelf als vertegenwoordiger van de beweging in de Eerste Kamer. Het demagogische, maar ook het spontane van Rost stond hem niet aan. Aangezien mr. Van Vessem zich echter na de capitulatie uit de openbare functies in of voor de NSB terugtrok,

(1) Misschien was dat wel het voornaamste motief voor Rosts houding in deze zaak. Zie passage in een brief van 15 nov. 1938: 'De reden [van lang stilzwijgen] is, dat ik weer eens groote moeilijkheden heb' (RvT II J. A. H. van der Does).
(2) Mussert 11 c.
(3) Zie p. 74 en 77.
(4) Woudenberg, *a.w.* I, p. 41-44.
(5) Zie p. 87 en nrs. 182 en 248.
(6) Zie p. 144 en nrs. 146-148.
(7) Naoorlogse mededeling (Doc. I A. J. W. Harloff, 'Uiteenzetting van motieven').
(8) Geb. 15 okt. 1887 te Rotterdam, advocaat te Utrecht; mede-oprichter van de Dietsche Bond en hoofdredacteur van *Dietsche Stemmen;* 1928-1931 gemeenteraadslid voor de liberale partij de Vrijheidsbond. Vgl. p. 35 bij *n.* 7 en 86 bij *n.* 1.
(9) Zie *Het Nationale Dagblad* van 30 en 31 jan. 1939. Vgl. nr. 47, *n.* 5.
(10) Zie RvT rood 3 'Huis te Baarn'; RvT 22/80277. Vgl. Nijghs declaratie d.d. 1 feb. 1940 ad f 400,— voor het tiental verdedigingszaken door hem voor Rost gevoerd (Mussert 15a). In 1940 verbleef hij doorgaans buitenslands en ging Rost bij het Eerste Kamerlid mr. W. de Rijke te rade (zie bij nrs. 58 en 71).

speelde zijn antagonisme na mei 1940 geen rol van betekenis, behalve voor zover hij had geholpen, Mussert tegen Rost in te nemen.

De vijandschap met Koster [1] was langduriger en venijniger van aard. Dit voormalige vrijzinnig-democratisch Tweede Kamerlid en ex-directeur van de N.V. Chamotte-Unie te Geldermalsen, waar hij in 1936 met onaangenaamheden was verdwenen [2], bezat een grote kennis van feiten en personen uit het politiek-economische en sociale leven van Nederland. Waarschijnlijk was hij een van degenen die Mussert overhaalden, deel te nemen aan de parlementaire strijd. In 1935 was hij als een van vijf NSB'ers gekozen in de Staten van Gelderland; tijdens de verkiezingscampagne van 1937 zag hij zich, op grond van zijn parlementaire ervaring [3], reeds als voorzitter van een stevige NSB-fractie in de Tweede Kamer. Musserts steun ten spijt was hij op aandrang van d'Ansembourg en Farwerck op de kandidatenlijst, waarmee de beweging in alle kieskringen behalve in de zuidelijke provincies uitkwam, geplaatst na Dieters en Woudenberg, doch voor Rost [4]. Daar Mussert na de verkiezingsuitslag van 26 mei ook nog van andere zijde de waarschuwing ontving, dat Kosters Kamerlidmaatschap i.v.m. zijn reputatie een dagelijkse blamage voor de NSB zou betekenen [5], diende Koster voor Rost te wijken. De laatste had trouwens ondanks de korte tijd van zijn lidmaatschap dubbel zoveel voorkeurstemmen gekregen [6]. De beslissing moet zijn gevallen na een verre van vriendelijk onderhoud waarbij de kwestie-Chamottefabriek in het geding werd gebracht [7]. Voortaan behoorde Koster tot Rosts meest verbeten vijanden; Rosts aversie was even groot.

Dat bleek niet alleen in de Politieke Raad (zie bij nr. 41), maar in de beweging in het algemeen, daar Koster lange tijd plaatsvervangend hoofd van de propaganda was. Ook bij zijn regelmatig persoonlijk contact met Mussert was Koster een van de ijverigste 'criticasters' en een die veel weerklank vond. In de anno 1936 door hem opgerichte en sindsdien door hem geleide Raad voor Volkshuishouding bestreden hij en von Brucken Fock met veel feitenmateriaal en grote felheid Rosts welvaarts- en werkverschaffingsplannen (zie p. 50 bij *n.* 3). De Raad voor Volkshuishouding – de naam was reeds een programma – was voor de oorlog een losse groep NSB'ers die op een of ander sociaal-economisch terrein deskundig geacht konden worden; voorlopig niet veel meer dan een debatingclub, waar ordening, bedrijfsorganisatie en de corporatieve gedachte aan de orde waren. Koster zag er een adviescollege in voor een toekomstige Mussertregering, waarvan ook allerlei initiatieven behoorden uit te gaan [8].

Tijdens de bezetting ging de vijandschap in verhevigde vorm voort, maar het klimaat was toen voor Koster ongunstiger geworden. Wel behield hij het oor van Mussert, die hem in augustus 1940 bij *Generalkommissar* Schmidt voordroeg als opvolger van de afgetreden secretaris-generaal van Sociale Zaken, mr. A. L. Scholtens [9]; z.i. was Koster als commissaris van de 'Centrale Onderlinge' daartoe wel gekwalificeerd. Maar in de nieuwe situatie was Rost machtiger dan hij. De woorden 'vrijmetselaar' en 'unsauber' behoefden tegenover de Duitsers slechts een paar maal te vallen, en de man bleek in drijfzand te staan. In het openbare leven moest hij het geheel afleggen: noch voor Sociale Zaken, noch voor het burgemeesterschap van Rotterdam of Groningen, noch als rijks-

(1) W. O. A. Koster, geb. 30 apr. 1884 te Utrecht; overleden 14 juli 1947 te Zeist.

(2) Zelf noemde Koster het: 'verschil van meening' (Doc. I Koster); Woudenberg, *a.w.* I, p. 34, spreekt van 'onjuiste balansen'.

(3) Het was wel lang geleden; hij zat van 1915 tot 1921 in de Tweede Kamer.

(4) Vgl. p. 46 bij *n.* 2.

(5) Vlekke aan Mussert d.d. 29 mei 1937 (Mussert 9 e).

(6) Cijfers van de verkiezingsuitslag in *Parlement en Kiezer* 1936–1937, p. 236–290: Dieters 2479, Van Geelkerken 599, d'Ansembourg 532, Rost 159, Woudenberg 88, Koster 75 voorkeurstemmen op een totaal van bijna 171.000 stemmen voor de kandidaten van de NSB uitgebracht. Beëdiging van Rost, 11 juni 1937.

(7) Zie nr. 172, *n.* 3.

(8) Over de overige leden, zie nr. 195 en p. 211. Vgl. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen en Woudenbergs *Memoires* I, p. 22–23 en II, p. 14–16.

(9) Dagboek Mussert d.d. 16, 17 en 19 aug. 1940.

bemiddelaar kwam hij in aanmerking [1]. Slechts Mussert en hij zelf hebben ervan gedroomd, hem de organisatie van het bedrijfsleven op te dragen. Daarvoor had hij zich al jaren geprepareerd; in zomer en najaar 1940 deed hij telkens nieuwe pogingen, te worden ingeschakeld bij de voorbereidingen [2], maar tevergeefs. Toen in 1942 geprobeerd werd, Koster tot 'Gemachtigde voor den Arbeid' te doen benoemen, verzette Eftger zich krachtig: het plan was door de leider van de *Hauptabteilung Soziale Verwaltung* 'wahrscheinlich aus völliger Unkenntnis der Sache vorgeschlagen. - - - auf jeden Fall verhindern'[3]. Begin 1944 was hij enige weken in arrest wegens 'deviezenzwendel' van het door hem en een zoon geleide Keramisch Bureau voor In- en Export [4].

Binnen NSB-verband heeft hij zich echter gewroken wat hij kon. Zijn vijandschap is daar voortdurend een storend element geweest voor Rost, zowel door zijn poging, hem de Arbeiderspers te ontfutselen, als bij de Vorming, als later toen Rost de economische sector van de beweging overnam [5]. Ook toen hij zelf al op de meeste gebieden was uitgeschakeld, bleef Koster Mussert in die geest beïnvloeden. Woudenberg en de drie NSB-leden van de commissie-Woltersom hebben het toen eveneens moeten ontgelden. In de voorzomer van 1943 heeft hij in arren moede de beweging verlaten [6] en kwam aan zijn stoken tegen Rost een einde.

Het antagonisme met d'Ansembourg was in de vooroorlogse jaren en in 1940 van belang, maar heeft na de eerste maanden van 1941 geen rol meer gespeeld. Graaf M. V. E. H. J. M. de Marchant et d'Ansembourg, leeftijdgenoot van Rost [7], was als de overige Limburgse adel geparenteerd aan Belgische en vooral Duitse aanzienlijke geslachten. Hij had in Münster gestudeerd en had in de eerste wereldoorlog als vrijwilliger en officier in het Duitse leger gediend [8]. Hij was een tijdlang burgemeester van Amstenrade; later stak hij zich in industriële en bankondernemingen en speelde in de Limburgse kamer van koophandel een rol. Toen Rost in de NSB kwam, was hij al jaren lid; hij was in 1935 voor de NSB in de Provinciale Staten van Limburg gekozen en in datzelfde jaar met mr. Van Vessem naar de Eerste Kamer afgevaardigd. Zelf katholiek, vervulde hij voor Mussert de taak, het politieke exclusivisme van de Rooms-Katholieke Staatspartij te bestrijden in haar sterkste bolwerk en tevens te streven naar opheffing van de kerkelijke uitzonderingsbepalingen waaronder de katholieke leden van de NSB te lijden hadden (zie p. 37). Voorts onderhield hij de toen nog incidentele buitenlandse contacten van de beweging.

Aanvankelijk was zijn verhouding tot Rost niet slecht, ze beschouwden elkaar over en weer wellicht als bijna *ebenbürtig* [9]; Rosts toon in de brieven uit september 1936 (nrs. 33, 35, 36) is enigszins beschermend. Maar hij heeft d'Ansembourg in den beginne waarschijnlijk geromantiseerd als kasteelheer van Amstenrade temidden van zijn landvolk, met associaties van jacht, oude wijn en patriarchale verhoudingen, volgens het hem bekende Oostenrijkse half-feodale type [10]. Daarbij heeft hij hem als medestrijder tegen het 'politieke katholicisme' gewaardeerd. Maar hij had de ander waarschijnlijk liever in Limburg zien blijven dan hem in Den Haag, waar d'Ansembourg de voornaamste woordvoerder van de partij bleef, als 'criticaster' naast zich te hebben. De graaf van zijn kant had weinig waardering voor Rost als medelid van de Tweede Kamer; hij vond tenslotte dat deze in de zaak-Oss te ver ging in doelstelling en strijdmiddelen. Bij de vechtpartij in de Kamer

(1) Zie bij nrs. 171 en 190. Vgl. ook RvT 93/80768–70; 81771–3.
(2) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Zie bij nrs. 211 en 219 en onderaan p. 219.
(3) ZbV 1 e, notitie d.d. 19 mei 1942.
(4) Zie Doc. I W. O. A. Koster.
(5) Zie resp. nr. 144 en p. 117; nr. 172 en p. 162 en p. 203 bij *n.* 1; nr. 190 en p. 219–220.
(6) Zie Doc. I W. O. A. Koster en Dagboek RvO 1050.
(7) Hij was van 18 jan. 1894. Vgl. p. 50–51.
(8) Op grond hiervan - vreemde krijgsdienst! - werden zijn geloofsbrieven door de Eerste Kamer pas in dec. 1935 goedgekeurd. Mr. Van Vessem weigerde uit solidariteit voordien zitting te nemen.
(9) Rosts moeder was immers een nakomelinge van J. graaf van den Bosch, de grondlegger van het Cultuurstelsel.
(10) Ook de von Bönninghausens zag Rost in die belichting.

op 1 maart 1939 ter gelegenheid van de mislukte interpellatie over Oss en de nota-Goseling (zie p. 49 bij *n.* 3), distancieerde hij zich duidelijk en weerhield hij ook Dieters van deelname. In Rosts andere acties of meningen zag hij geen heil; hij voelde zich in eigen vrijheid van handelen belemmerd door Rosts eigenmachtigheden of onverwachte provocaties [1].

In de afdeling voor buitenlandse zaken van het hoofdkwartier beschouwden ze elkaar als ongewenste rivalen. Met spijt zag d'Ansembourg zich in 1937 als woordvoerder voor buitenlandse zaken in de Kamer verdrongen door Rost. Diens plan, na de *Anschluss* in Wenen bij de *Volksabstimmung* of misschien op de *Tag des deutschen Reiches* daarna, een grote rede te houden, keurde hij volstrekt af. Hij zag er een ernstig gevaar voor de beweging in, zoals hij zich achteraf tegenover Rost excuseerde. 'Men moet zich even indenken welke houding wij zouden aannemen, indien b.v. Albarda in Barcelona zou gaan spreken' [2]. Hij adviseerde Mussert in deze geest, die daarop Rost een categorisch verbod deed toekomen. D'Ansembourg zal tenslotte hogelijk verbolgen geweest zijn over het zakelijke en politieke nadeel dat Rost hem later in dat jaar in Berlijn bezorgde (zie nr. 142).

Doch pas het gemak waarmee d'Ansembourg Rosts arrestatie en internering in mei 1940 accepteerde (zie p. 74) en onmiddellijk na de capitulatie zijn opengekomen plaats innam, nl. het onderhouden van de zo belangrijk geworden relaties met de Duitsers, met de bezettingsautoriteiten dus, bracht hun breuk aan het licht, die nadien alleen maar wijder werd, toen Rost hem na terugkeer opnieuw daaruit verdrong. Het is voor de kennis van hun onderlinge verhouding jammer dat een brief van d'Ansembourg van 1 september 1940 aan Rost verloren is gegaan; het belang daarvan blijkt alleen uit het korte antwoord van 7 september: '– – – Ik ben hierover met den Leider in overleg. U geeft mijn standpunt echter niet juist weer'[3].

Sinds augustus 1940 kwam Rost bij elke poging, de Duitsers bij benoemingen voor overheidsfuncties te adviseren, onder supervisie van d'Ansembourg te staan. Dit vloeide voort uit een aanwijzing van Van Geelkerken, die enkele maanden later door de nieuwe secretaris-generaal van de NSB, Huygen, werd bevestigd en versterkt [4]. Of Rost zich door zijn brief aan Kranefuss (nr. 142) van dit toezicht heeft trachten te ontdoen of dat hij een kandidatuur van deze tegenstander voor het Haagse burgemeesterschap daarmee onmogelijk heeft willen maken, is niet zeker. Dat Rosts beschuldigingen d'Ansembourgs loopbaan verder niet hebben geschaad, moge blijken uit zijn benoeming in februari 1941 tot commissaris van de provincie Limburg. Voortaan waren hun punten van aanraking gering.

Bij zijn besprekingen over NSB-kandidaten voor de nieuwe kamers van koophandel in het voorjaar van 1942 (zie p. 226 e.v.) kwamen Rost en hij korte tijd weer vriendschappelijk met elkaar in aanraking [5].

VRIENDEN – Het waren feitelijk meer strijdmakkers of volgelingen die Rost in de beweging vond dan vrienden; de vrienden die hij had, verloor hij juist voor het merendeel door zijn overgang naar de NSB. In de beweging konden eigenlijk alleen zijn neef F. W. A. de Kock van Leeuwen en Jan van der Does op die naam bogen, dus degenen met wie de banden terugreikten tot zijn jonge jaren. Vandaar dat hij het de eerste zo bijzonder zwaar heeft aangerekend, toen hij in 1943 zijn vertrouwen in Rosts politiek, en dus in Rost zelf, opzegde. Vandaar ook dat Rost, toen in het najaar van 1944 aan alle zijden de medestanders wegvielen, Van der Does toebeet: 'Als jij mij ook in de steek laat, laat ik jou ook arresteeren!'[6].

(1) Vgl. Rost in nr. 47 bij *n.* 4 en 21. Vgl. Woudenberg, *a.w.* I, p. 39 en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(2) D'Ansembourg aan Rost, 6 apr. 1938 (NSB 189/1017).
(3) RvT A III 1/86238. (4) Zie nr. 80 bij *n.* 16.
(5) Vgl. Rost aan d'Ansembourg, 23 feb. 1942, '– – – Het zal mij overigens een voorrecht zijn U weer eens persoonlijk te treffen', nadat de graaf het echtpaar Rost van Tonningen tot een lunch op 25 feb. had uitgenodigd (BEZ 138).
(6) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Zie deel II.

STRIJDMAKKERS – Maar strijdmakkers zijn er Rosts gehele NSB-loopbaan door geweest, al was er sterk verloop. Dat hing evenzeer samen met zijn herhaalde wisseling van strijdobject en strijdmethode als met zijn karaktereigenschappen. Man van bevliegingen pro an anti, na 1940 van sterk gestegen prikkelbaarheid en in toenemende mate door eerzucht en achterdocht gedreven, stootte hij even velen weer van zich af als hij met een rest van zijn oorspronkelijke spontaniteit voor zich wist te winnen.

De voornaamste strijdmakker voor de oorlog was en bleef H. J. Woudenberg [1], enige jaren ouder dan Rost, sociaal uit een heel ander milieu, in opmerkingsgave en realiteitsbesef verre zijn meerdere. Hij was van huis uit een Amsterdamse volksjongen – acht jaar jonger dan zijn broer Kees Woudenberg, in 1940 secretaris-penningmeester van de SDAP –, die het op zijn veertigste gebracht had tot directeur van een welvarend visexportbedrijf, een man met zakenrelaties in Duitsland, een gezien burger in zijn dorp. In 1933 werd hij lid en bijna meteen plaatsvervangend leider van de grote kring IJmuiden der NSB; hij was ook een tijdlang vormingsleider van zijn district. Het waren vooral de sociale programmapunten die hem aantrokken. In 1935 haalde Farwerck hem, hoewel hij geen gemakkelijk spreker was, als figuur voor de arbeiders in de Propagandaraad. Het was ook met raad en steun van Farwerck en Harloff dat hij zich in november van dat jaar op democratische wijze wist te doen kiezen tot voorzitter van de kleine, reeds weer bijna leeggelopen vakbond van Nationaal Herstel, de Nationale Werknemers Vereeniging (NWV). In 1937 werd hij tegelijk met Rost lid van de Tweede Kamer. Hierdoor kwamen zij opeens in vrij geregeld contact, een contact dat wederzijds beviel – 'Rost was veel meer dan Mussert iemand waarvan men houden kon' –. Sinds Rosts opneming in de Politieke Raad werd dit nog sterker, mede door beider toenemende antithese tot Van Geelkerken. Ook in de tijd van de scherpste tegenstelling tussen Rost en Mussert heeft Woudenberg nooit een definitieve keuze gedaan. Door beiden vertrouwd, beiden als superieur erkennend, was hij te weinig kleinburgerlijk om adept van de laatste en te nuchter om meer dan vriendschappelijk met de eerste te zijn. Hij was zeer gesteld op Rost, maar voelde zich tevens door trouw en respect aan Mussert gebonden [2]. Bovendien ontweek hij bij voorkeur conflicten en bepaalde hij zich vrijwel geheel tot het terrein van de vakorganisatie, waarop hij in de NSB nagenoeg geen concurrentie ondervond en waarin Mussert maar matig geïnteresseerd was [3]. Door de omstandigheden van de bezetting bleken noch Van Geelkerkens greep naar het Amsterdamse Arbeidsfront in 1939 (zie nr. 69), noch Ten Hoorns Nationaal-Socialistische Arbeidskern (zie nr. 135 en p. 143), noch Kosters poging, hem voor arbeidszaken uit het hoofdkwartier te verdringen (bij nr. 190), blijvende gevaren voor Woudenbergs ambitie of positie.

Het streven dat Rost weldra met hem verbond, was de poging, de Nederlandse arbeidersbevolking te winnen voor het nationaal-socialisme. Dat speelde zich voorlopig af in Woudenbergs Nationale Werknemers Vereeniging, de NWV [4]. Deze vereniging, welker statuten koninklijke goedkeuring hadden verworven, betrok haar leden in hoofdzaak uit ongeorganiseerde werklozen, die immers niet tot de bonden van de erkende vakcentrales konden toetreden. Nadat Woudenberg voorzitter was geworden nam het aantal NSB'ers, al of niet werkloos, voor wie de toegang tot de bestaande vakbonden evenmin gemakkelijk was [5], toe. Voorts ook wel kleine zelfstandigen uit NSB-kring die voor hun sociale belangen nergens anders terecht konden. En verder een allegaartje van

(1) Geb. 19 sep. 1891 te Amsterdam. Tot dusver nergens zo scherp getekend, de onvermijdelijke *Verschönerung* ten spijt, als in zijn eigen, reeds herhaaldelijk geciteerde naoorlogse memoires, waaruit ook voor het volgende veel is geput.

(2) Woudenberg, *a.w.* II, p. 2–5. Zie over Rost en Mussert ook *a.w.* I, p. 68–9, 96, 101 en II, p, 39, 43, 46.

(3) Zie Woudenberg, *a.w.* I, p. 32. Vgl. *Voor Volk en Vaderland* I, p. 88 en verder aldaar hoofdst. VII voor het officiële standpunt van de NSB in deze, weliswaar in de formulering van 1941.

(4) Incomplete maar illustratieve stukken hierover, zie NSB 194/1040–1042, benevens haar blad *De Nationale Werknemer;* Woudenberg, *a.w.* I, p. 24–32 en II, p. 31–53.

(5) Zie *Voor Volk en Vaderland*, p. 108, voor de houding van het CNV; vgl. correspondentie van de Afweerdienst der NSB betr. 'bondenterreur' (NSB 180/964).

NSNAP'ers, dakloos geworden communisten en gewone querulanten die uit het NVV gelopen waren.

'Geborgenheid in eigen volk' (d.w.z. afwijzing van de klassenstrijdgedachte) en 'arbeidseer' waren de idealen die Woudenberg hun trachtte bij te brengen. In 1937 introduceerde ing. W. A. Herweyer hem bij manifestaties van het *Deutsche Arbeitsfront* en bij enkele Duitse *Musterbetriebe* [1]. Door von Brucken Fock in de theorie van een en ander geschoold en geënthousiasmeerd door *Kraft durch Freude*, zocht Woudenberg zijn Werknemersvereeniging in die richting te ontwikkelen. Het 'Handvest van de Arbeid', verschenen voor de 1 Mei-viering van 1939, de groet 'Arbeid eert' en een eigen volks embleem, zwart op rood-witte vlag, waren pogingen daartoe. Sinds 13 september 1938 prijkte de NWV dan ook op de lijst van voor ambtenaren verboden mantelorganisaties van het nationaal-socialisme.

Maar het dagelijkse gebeuren verliep in scheldpartijen op het NVV en zijn 'bonzen', in agitatie bij arbeidsconflicten en in werkverschaffingskampen. In het weekblad *De Nationale Werknemer* bracht Nico de Haas heemkunde en wat volkse ideologie, maar waarschijnlijk werd deze stof nauwelijks gelezen. 'Vreugde en Arbeid' had niet meer te bieden dan de gezelligheid van 'een avondje' met een kop koffie en de geestdrift van zijn leider en bleef verstoken van de genoegens waarop de Duitse en Italiaanse instellingen van dezelfde strekking prat konden gaan. De afdelingen Rechtsbijstand en Arbeidsbemiddeling waren het meest actief. Rost en Woudenberg gaven zich veel moeite om werkloze kameraden voor werk naar Duitsland te bemiddelen. Vanaf najaar 1938 werd dit echter bemoeilijkt ten gevolge van een nieuwe transferregeling van de Nederlandse regering met Duitsland. Rosts woede hierover was zo groot dat hij zich op de *Parteitag* in Neurenberg daarover beklaagde [2]. Het aantal interne ruzies in de NWV was omgekeerd evenredig aan het ledental. Alleen de afdeling in de hoofdstad kreeg wat meer kleur, doordat het bestuurslid Thomass [3] als derde van de NSB-lijst bij de gemeenteraadsverkiezingen van april 1939 gekozen werd. Daar nam men ook het eerst de naam Arbeidsfront aan. Maar ook daar bleef het een kleine, politiek gekleurde vakorganisatie op klassegrondslag, juist datgene wat de NSB in theorie bestreed. Van een front van de arbeid, alle werkers van hoofd en hand, werkgevers en werknemers omvattend, onafhankelijk van politieke of confessionele gezindheid, had de NWV met haar vijfduizend leden in het begin van 1940 niets.

Hoewel Rost buiten de genoemde werkzaamheden bleef, heeft hij toch sinds 1938 hier een terrein gezocht voor zijn activiteit, een uitbreiding van zijn lezerskring, een onderdak voor zijn aanhangers en misschien zelfs een remplaçant voor de NSB (zie nr. 69). En met te meer animo wegens Musserts gereserveerde houding. Zijn 'sociale bewogenheid' was weliswaar ten dele politieke berekening en demagogie, zoals zijn tegenstanders in de NSB hem verweten, maar stellig ook gemeend [4]. Hij romantiseerde de 'levensechtheid' van zijn toehoorders bij de graag vervulde spreekbeurten voor de 'eerlijke, stoere Nederlandsche mannen en vrouwen' van de NWV, die op hun beurt vereerd waren door het optreden van een spreker die in politieke ervaring en sociale standing zo hoog boven hen uitstak en toch niet neerbuigend was, maar hen meesleepte juist door zijn overschatting. Onbehouwenheid, gebrek aan smaak hield hij wel voor 'gezonde oerkracht'. De mogelijkheden van de oudere beweging, de in bepaalde groepen van de burgerij vastgelopen NSB, waren eigenlijk al lang afgetast; op een doorbreking van de aangenomen gewoonten en koers viel bijna niet meer te rekenen. De Nationale Werknemers Vereeniging daarentegen had nog iets bewegelijks [5]; ze had

(1) Zie Woudenberg, *a.w.* I, p. 27. Zie nr. 45, noot 5.

(2) H. M. Hirschfeld, *a.w.*, p. 140.

(3) W. J. C. Thomass, geb. 19 sep. 1908 te Amsterdam, bakkersknecht, maar ontslagen wegens zijn rol in de NSB. Zie verder p. 97.

(4) Zie nr. 47, *n.* 22. Vgl. Woudenberg, *a.w.* II, p. 64: 'Rosts sociaal gevoel was echt, maar als van iemand die totaal vreemd bleef aan het gewone volk'. Vgl. I, p. 170–173; II, p. 2–5 en 65.

(5) Op een bijeenkomst van de Vorming stelde hij in maart 1940 het probleem: 'het arbeidende volk in de NSB' nog eens speciaal aan de orde (*Volk en Vaderland* van 29 mrt. 1940).

een aanhang die althans ten dele tot het proletariaat kon worden geteld. Zag Woudenberg de sociale actie als het hoofddoel, met als hoogste illusie dat zijn NWV eenmaal gelijkgesteld zou worden met de erkende grote vakcentrales, Rost meende er een politiek platform van betekenis te hebben. Hij heeft de kracht en het peil en ook de mogelijkheden schromelijk overschat [1].

Het programma dat Rost er verdedigde en dat hij 'het ware socialisme' noemde, sloot aan bij wat met name in de Amsterdamse afdeling leefde. Maar deze gedachten en leuzen vulde hij enigszins aan in zijn welvaartsplan (zie p. 50). Het keert in zijn 1 mei-rede van 1939, in de reeds genoemde speech op de werkersbijeenkomsten van najaar 1939, later in de redevoeringen van juli 1940 vrijwel zonder nuance terug en vindt zijn duidelijkste neerslag in het door hem geschetste programma voor een 'Socialistische Arbeidsgemeenschap' (nr. 74).

Een andere strijdmakker was de toen nog jonge Feldmeijer [2]. Reeds in december 1932 lid geworden, was de Groninger student J. H. Feldmeijer sinds 1935 in de NSB naar voren gekomen als het type van 'de Germaanse jongere'. Principieel en extreem van overtuiging gaf hij zijn studie op om zich geheel in dienst te stellen van de beweging. Zijn brochure *Wij, de Jeugd* (1935) is karakteristiek. Als enthousiast spreker wist hij aanhang te winnen onder studenten en andere jongeren, een publiek waarop de NSB anders steeds heel weinig vat had [3]. Vandaar dat Farwerck hem als gesalarieerde kracht voor de Propaganda aantrok. Dat H. J. van Houten hem als propagandist voor zijn Agrarische dienst wilde hebben [4], vond zijn oorzaak in zijn anti-Hollandse, 'volkse' houding. Omdat hij in het zomerkamp van 1937 te veel was opgevallen in de omgeving van ds. Van Duyl en hij zich aan ontoelaatbare kritiek op Mussert en het hoofdkwartier gewaagd had, werd hij bij de zuivering van september 1937 de provincie ingestuurd [5]. Hij werd districtsleider in Salland, maar faalde, zoals te voorzien en trouwens ook bedoeld was, in die organisatorische taak [6].

Al die jaren was hij in de groep rond Farwerck gebleven. Daartoe behoorden ook mr. H. Reydon, R. en H. J. van Houten, E. J. Roskam, J. C. Nachenius, L. ten Cate, N. de Haas en nog anderen, allen NSB'ers die zich bezig hielden met volkse cultuur, met 'der vaderen erfdeel', die op zoek waren naar 'eeuwig levende tekens' en bijv. de 'wolfsangel' als oer-germaans symbool opdiepten, sibbekunde bedreven en ook een eigen maandblad uitgaven, dat een tijdlang evenals de groep *Der Vaderen Erfdeel* heette [7].

Feldmeijer nam in 1937 en 1938 als gast van het *Ahnenerbe*, het wetenschappelijke bureau van Himmlers staf, en van de *Reichsbauernführung* deel aan excursies naar Duitsland en was aanwezig op het congres van *Kraft durch Freude* te Hamburg, waar ook Woudenberg en Rost waren [8]. In elk geval was hij in Duitsland reeds aan bepaalde *SS*-figuren opgevallen en raakte hij wel zeer los van de Nederlandse beweging, met name van 'Utrecht'.

Ideologisch stond hij in die tijd het dichtst bij Rost. Het lag voor de hand dat Rost hem protegeerde. Wegens hun aanmerkelijk leeftijdsverschil vermoedde deze nog geen ernstig mededinger in hem en telde tegenover zijn gaven als spreker, de onmiskenbare karakterfouten niet zozeer (zie nr. 80). Hij vond Feldmeijer de geschikte 'jongere' om een nieuwe jongerenorganisatie op te bouwen. Daaraan was grote behoefte, enerzijds om de groep van achttien tot vijf-en-twintig jarigen op te

(1) Woudenberg, *a.w.* I, p. 63; II, p. 41 en 51. Voor de ontwikkeling tijdens de bezetting, zie verder p. 97 e.v. en p. 142–143.
(2) Geb. 30 nov. 1910 te Assen; bij een beschieting door een jachtvliegtuig op 22 feb. 1945 gedood. Zie BDC H 414; P 9 en Doc. I J. H. Feldmeijer.
(3) Zie *Het Liberale Weekblad* van 28 nov. 1936.
(4) Zie Mussert 5 A b.
(5) Zie Woudenberg, *a.w.* I, p. 20; vgl. p. 32. Wel was hij reeds in 1936 'propaganda-inspecteur' in Drente (NSB 12/49).
(6) Zie het belangrijke briefconcept van Mussert voor Seyss-Inquart van 30 aug. 1940 (Mussert 15 c).
(7) *Der Vaderen Erfdeel* was 9 juli 1937 opgericht. Het blad heette aanvankelijk *De Wolfsangel*, geredigeerd door Reydon; later, sinds 1939 *Volksche Wacht*, onder welke naam het, als orgaan van de Volksche Werkgemeenschap gedurende de bezetting werd voortgezet. Zie ook p. 141–142.
(8) Woudenberg, *a.w.* I, p. 30.

vangen die na de reorganisatie van de Jeugdstorm (zie bij nr. 53) en bij gebrek aan een weerkorps, geen eigen emplooi en groepering binnen de NSB bezaten [1]. Anderzijds om de beweging zelf op den duur te radicaliseren; want voor Rost en Feldmeijer stond de 'wezensverwantschap tusschen Jeugd en nationaal-socialisme' onomstotelijk vast [2].

De voorbereidingen voor deze nieuwe organisatie in de voorzomer van 1939 gingen stellig buiten het hoofdkwartier en Mussert om [3]. Het voorbeeld werd in Duitsland gezocht, bij de NSDAP, bij de *SS*. De jonge Heubel, gedacht als Feldmeijers adjudant en toekomstig vormingsleider voor de nieuwe groepering, werd met hulp van Rost enige tijd naar Berlijn gezonden om zich op de hoogte te stellen [4]. In zijn grote brief van juli van dat jaar (nr. 47) vroeg Rost de leider om de vrije hand voor deze 'ontluikende krachten'.

'Utrecht' had toen reeds de lucht ervan en trachtte zich van dit initiatief meester te maken, mede om het uit Rosts handen te houden [5]. Van Geelkerken werd als hoofd van de propaganda en specialist voor jeugdzaken met de hoogste verantwoordelijkheid belast; Feldmeijer zelf kreeg weer een plaats in het hoofdkwartier. De jongerenorganisatie ontving de naam Mussertgarde. Actief lidmaatschap van de NSB zou tot de toelatingseisen behoren; districts- en kringleiders werden bij de verdere voorbereiding ingeschakeld. Sportleider Hammekool, die reeds een tijdlang clandestiene WA-groepen trainde, werd als technisch instructeur naast Heubel geplaatst. Anderzijds kreeg deze ook mr. R. van Genechten, het toenmalige hoofd van de ideologische scholing van de NSB boven zich. Met hem werd het Dietse element aan de al te Germaanse opzet toegevoegd; Heubel vormde een speciale afdeling 'Dietsche strijd buiten Rijks-Nederland' [6].

In augustus 1939 kreeg Feldmeijer gelegenheid tijdens het 'Kamp der Volharding' te Lunteren voor het kader van de NSB over doel en werkwijze van de nieuwe jongerenorganisatie te spreken [7]. Hoewel hij deze rede aldus eindigde: '- - - geestelijke krachten te zullen bundelen, tot heil der Beweging in te zetten, werkkernen te vormen die naar de richtlijnen der Beweging werken - - -', laat achteraf gezien zijn uiteenzetting weinig twijfel over de eigenlijke opzet. Immers de zware medische keuring - ontworpen door dokter Del Baere [8] - en het bewijs van ariërschap als voorwaarden voor toelating, de strenge discipline, de radicale afwijzing van roken en drinken, de verplichte sport, de landelijke samenhang binnen de NSB, onderstreept door een eigen hoogtijdag op Hemelvaart, - dat alles was gericht op het kweken van een elite binnen de beweging, zoals de *SS* was binnen de NSDAP [9].

De aanvankelijke bedoeling, in Amsterdam reeds op 1 augustus 1939 te starten, had men moeten

(1) Aldus besproken op de vormingsbijeenkomst voor hoger kader van de NSB, apr. 1939 (blijkens briefje in NSB 72/391).
(2) Zie nr. 47; vgl. concept voor Feldmeijers speech van zomer 1939; als doel noemde hij daar: 'het vormen van geschikte ambtsdragers' (NSB 26/127).
(3) Doc. I Schwing, brief aan Feenstra d.d. 20 apr. 1942: 'Sinds een jaar vóór mei 1940' begonnen; *Het Nationale Dagblad* van 9 mei 1940: 'de plannen voor de Mussertgarde [werden] door Feldmeijer kant en klaar aan den leider voorgelegd en terstond goedgekeurd.' Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(4) Zie RvT II H. W. Vollmüller, brief van nov. 1940.
(5) Ongeveer gelijk met Rosts brief, nr. 47, begint de correspondentie over de Mussertgarde in NSB-verband (NSB 189/1015). Het volgende deels uit die correspondentie, deels uit Feldmeijers conceptrede (NSB 26/127).
(6) Zie Doc. I W. J. Heubel, briefjes van na 15 mei 1940, waarin hij de afdeling opnieuw op gang trachtte te brengen. Vgl. voor Heubel ook p. 135 e.v.
(7) Vgl. de reeds genoemde conceptrede, ook voor het vervolg (NSB 26/127); uitgesproken 18 aug. 1939: Wij en de jeugd.
(8) Vgl. NSB 189/1015. L. J. Del Baere, geb. 12 mrt. 1898 te Soerabaja; evenals zijn echtgenote toen bevriend met Rost en met jkvr. Op ten Noort. Hij was de eerste tijd adviseur voor de Mussertgarde, Den Haag.
(9) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. H. W. van Etten, *Doel en strevingen van de Nederlandsche SS* (1945, RvO-verzameling Bijz. Rechtspleging), noemt de Mussertgarde de 'directe voorlooper van de Nederlandsche SS' en Rost en Feldmeijer 'de wegbereiders' ervan. Vergelijk Rosts gewoonte om te spreken van 'mijn SS' (nr. 256).

opgeven; weldra gaf ook de mobilisatie moeilijkheden doordat geschikte leidersfiguren wegvielen. Maar geleidelijk kwamen de afdelingen toch op gang[1]: Amsterdam medio september, Den Haag met een sterke, Utrecht met een kleine groep begin oktober, Rotterdam met op één na de grootste afdeling, nl. minstens zestig man, eind oktober; kleine afdelingen in Amersfoort, Baarn en wat later in Haarlem, begonnen in november; Hilversum en Bussum tenslotte begin december [2].

De dubbele oorsprong van de Mussertgarde leidde ook verder tot tweeslachtigheid. Enerzijds werd de uiterste behoedzaamheid betracht in verband met de heersende verboden, waarvan 'Utrecht' immers juist in de eerste maanden van de mobilisatie opheffing trachtte te verkrijgen (zie p. 34). Vaag en hooggestemd was het artikel in *Volk en Vaderland* van 1 september over *Jonge Kerels*, 'rechtop van lijf, rechtop van ziel', dat het klimaat voor het begin van de actie moest scheppen; onschuldig ook de beide stukjes in de nummers van 3 en 10 november, waarin behalve de naam nu ook iets meer bijzonderheden genoemd werden en de activiteiten als 'geslaagde colportage-fietstochten' werden afgeschilderd. Grote schrik en verontwaardiging daarom aan die zijde, toen eind november en begin december politie en militairen oefenavonden van de Mussertgarde in Soest en Den Haag overvielen en arrestaties verrichtten, in de hoop, landverraad en op zijn minst overtreding van uniform- en ambtenarenverbod te kunnen vaststellen [3].

Aan de andere kant kwam juist een grote mate van agressiviteit tot uiting, principieel om de nieuw geworven leden te harden, maar vooral, om ze blijvend te boeien. 'Wij hebben natuurlijk niets aan een nieuw soort nationaal-socialistische padvinderij binnenshuis', schreef Feldmeijer en vroeg inzet in het openbaar bij de colportage [4], liefst uitlopend op een knokpartij. Hoe meer overtredingen, hoe groter het propagandistische succes; arrestaties moesten journalistiek worden uitgebuit, de gewenste mentaliteit gekweekt met fel anti-joodse vormingslessen, vooral 'niet-intellectueele vorming'[5]. Dat was het recept voor de groepen waar Rost het meeste mee te maken had.

Want plaatselijk was er eveneens vrij groot verschil, al naar gelang de invloed van het hoofdkwartier of die van Rost overheerste. In Amsterdam, waar C. J. Huygen de leiding over het veertigtal leden had, was de band met 'Utrecht' sterk; men bleef Diets gekleurd en trouw aan de leider was het wachtwoord, hetgeen Musserts blijvende dankbaarheid oogstte [6]. Anders in Rotterdam, waar Rost, die in de zomermaanden de colportage daar activeerde, van advies diende [7]. Ook in Amersfoort en Haarlem beschikte hij over enkele trouwe bewonderaars, die zijn steunpunten werden in de jongerenorganisatie.

Het grootst was Rosts invloed en aanhang in Den Haag. Toen de trouwe Mussertman H. C. Nije in verband met zijn mobilisatie overhaast de leiding moest neerleggen, was het naast dokter Del Baere weldra de felle jonge volgeling van Rost, Waldemar Schwing [8], die met het commando belast werd. Hij bracht meteen een vijftigtal jongeren bijeen, waarvan een aantal onder zijn leiding reeds sinds de verkiezingsactie van dat voorjaar in Den Haag en omstreken colportagewerk voor Rost verrichtte. Anti-joods en sterk pro-Duits waren ze allen, levend in de romantiek van de

(1) 1 aug. 1939 bleef echter in NSB-almanakken en geschiedschrijving de officiële aanvangsdatum. Ook het concept, *De Ordewetten van de SS* gaat van deze datum uit (HSSPF). (2) NSB 189/1015.
(3) Vgl. de voorzichtige artikels in *Volk en Vaderland* van 8 en 15 dec. 1939 met de veel fellere stukken in *Het Nationale Dagblad* van 9 en 12 dec. 1939. In Soest inval op 29 nov. en 6 dec., arrestatie van 9 leden; Den Haag op 11 dec., 27 leden.
(4) Feldmeijer aan Van Haersolte, 14 en 20 okt. 1939 (NSB 189/1015). De deelneming aan de colportage begon in november.
(5) Vgl. conceptrede (NSB 26/127) en Feldmeijers voorschrift van 31 okt. 1939 (NSB 189/1015).
(6) Zie Doc. I H. Schumacher, Huygens adjudant; zijn correspondentie met de Heubels in 1940 (RvT 108); Doc. I G. J. Koopman: zomer 1940 liet geen Amsterdams lid zich voor de *Standarte Westland* werven. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, brief van C. J. Huygen, okt. 1953.
(7) Zie nr. 237 bij *n.* 7; Feldmeijer aan Rost d.d. 29 juli 1939 (NSB 189/1015); vgl. p. 86.
(8) W. A. Schwing, geb. 4 aug. 1919 te Den Haag, journalist bij *Het Nationale Dagblad;* 3 apr. 1945 aan tuberculose overleden. Zijn kommando over de Haagse Mussertgarde werd pas 31 oktober 1939 geaccepteerd (NSB 189/1015). Wellicht noemde zijn groep zich tevoren reeds SA-Rost.

Duitse *SA* uit de dagen voor de *Machtsergreifung* en Goebbels' *Kampf um Berlin*; en onvoorwaardelijk toegewijd aan Rost. Ze vergezelden hem op spreekbeurten en verschenen soms als *claque* op de publieke tribune in de Tweede Kamer [1]. Ook verspreidden ze de toen verboden, in Hamburg gedrukte en hier binnengesmokkelde *Misthoorn* bij vertrouwde adressen; waarschijnlijk ook pamfletten van de *Fichtebund* [2]. Door tussenkomst van Rost kon men in de *Deutsche Schule* in de Jan van Nassaustraat oefenen. Schwing wierf eigen donateurs en hield zich niet strikt aan het voorschrift, slechts werkende NSB-leden in de Mussertgarde op te nemen. Via de colportage-, plak- en kalk-activiteiten had hij ook aanraking met oudere aanhangers van Rost en met de leider van het Haagse Arbeidsfront, M. H. van der Hoeven, die eveneens een groep colporteurs-knokvrienden om zich verzameld had. Geen wonder dat Musserts ongunstig oordeel juist de Haagse Mussertgarde betrof [3].

In februari 1940 was de Soester groep door de kantonrechter veroordeeld. In diezelfde maand vloog ook de Amsterdamse afdeling tegen de lamp, maar het liep daar onschuldiger af [4]. Toch achtte men het in het hoofdkwartier nu verstandiger, de Mussertgarde in een onpolitieke wandel- of sportvereniging te doen onderduiken; Schwings afdeling werd omgezet in het Geuzenvendel, 'in die idiote oranje hemden' [5]. Misschien ontstond toen ook de Sport- en Atletiekclub 'Rechtop' (zie p. 88 na *n.* 3). Men wilde de aandacht van publiek en autoriteiten van dit dankbare object afleiden.

In februari had het hoofdkwartier namelijk besloten dat de NSB een nieuwe openlijke propaganda-campagne zou beginnen [6]. De sinds de mobilisatie gevolgde taktiek van ingetogenheid en loyauteit had immers geen succes gehad. Een uitgebreid programma van vergaderingen, zelfs weer van openbare bijeenkomsten, van krachtige colportage, van reactivering en aanvulling van de onder verschillende namen voortbestaande oude WA, wilde 'Utrecht' niet bij voorbaat door de activiteiten van de weinig renderende Mussertgarde doen mislukken. In Den Haag ging dat gepaard met een poging van de districtsleider, H. W. baron van Haersolte, en enkele kringleiders, de invloed van 'volkse' en andere ongewenste elementen terug te dringen. Het Arbeidsfront ondervond tegenwerking; de kring 66 Centrum, waar Rost nogal wat aanhangers onder de lagere functionarissen en leden bezat, kwam onder nieuwe leiding van 'de zeer christelijke J. H. Scholte' (zie nr. 80). De competentiegeschillen over taak en leiding van garde, ordedienst en jongerenorganisatie werden scherper [7]. De klachten over de Mussertgarde namen toe. Afspraken voor assistentie bij colportage waren niet gehouden of op het laatste moment met een nonchalant: 'geen tijd, door velerlei ander werk van de leden', afgezegd. Toen *Het Vaderland* van 1 april ergerlijke kladderijen aan de kaak stelde, werd Schwing onmiddellijk ter verantwoording geroepen [8]. Het zal evenmin in de smaak gevallen zijn, dat Rost de dag voor zijn arrestatie, 2 mei, met het Geuzenvendel en de groep Paraat

(1) Zie de p. 67, *n.* 3 genoemde brief van Schwing; Rost en Schwing op 14 feb. 1940 als sprekers in Delft (*Volk en Vaderland*); vgl. Woudenberg *a.w.* II, p. 62.

(2) Vgl. de op p. 88, *n.* 4 geciteerde brief van Van der Heyde; Doc. I N. L. E. van den Berg; waarschuwing van kringleider Rijswijk, 20 feb. 1940 (NSB 124/1208).

(3) Vgl. conceptbrief van Mussert voor Seyss-Inquart d.d. 30 aug. 1940 (Mussert 15 c); de daar gegeven getallen zijn onjuist en het ongunstige oordeel werd mede bepaald door wat na 15 mei in Den Haag geschiedde.

(4) Arrestatie van 24 leden in Amsterdam op 22 feb. 1940; veroordeling van Soester groep, *Volk en Vaderland* van 16 feb. 1940; vgl. *VoVa* van 29 mrt. 1940.

(5) Doc. I Wolhoff, brief aan Van Schuilenburg d.d. 2 sept. 1940; Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(6) Ingeleid op een 'Leidersappèl' in het Concertgebouw te Amsterdam met een grote rede van Mussert op 3 feb. 1940 (Mussert 14e; Woudenberg, *a.w.* I, p. 52–53). Voor Den Haag uitgewerkt op de districtsvergadering, 22 feb. 1940. – De afkondiging van de Staat van Beleg voor het hele land op 19 apr. 1940 bracht een abrupt einde: meer dan 50 vergaderingen werden door de NSB zelf afgelast.

(7) In Den Haag was Garde, de actieve WA; Ordedienst, de reserve van boven vijf-en-veertig jaar. Vgl. briefwisseling van Feldmeijer en Van Haersolte 30 mrt. en 4 apr. 1940 (NSB 224/1208; correspondentie Voorman, H SS PF V).

(8) Alles in NSB 224/1208.

in de duinen van Meyendel Hemelvaart had gevierd [1]. Maar tot een open conflict kwam het voor 10 mei niet meer.

Het wantrouwen van de stedelijke autoriteiten en de regering was op de Mussertgarde gericht gebleven en in verband met het voorafgaande is het begrijpelijk, dat naast Rost juist Feldmeijer wegens gevaarlijke invloed op de jeugd begin mei 1940 werd geïnterneerd [2].

De hele situatie brengt mee dat, ondanks al het genoemde, het documentatiemateriaal over de Mussertgarde veel lacunes vertoont. Geheimhouding naar buiten, camouflage ook naar binnen, hadden tot gevolg dat allerlei slechts met mondelinge afspraken werd afgedaan en dat gevaarlijke correspondentie om en bij de meidagen is vernietigd [3]. Doordat de Mussertgarde tijdens de bezetting in het openbaar geen rol meer gespeeld heeft en de buitenstaanders het verband met de Nederlandsche SS niet hebben beseft, anderzijds belangrijke figuren als Feldmeijer, Heubel en Schwing voor de bevrijding overleden, zijn de naoorlogse gegevens uit verhoren enz. uitermate schaars en onduidelijk [4].

VOLGELINGEN – Wat de volgelingen betreft, Rost vond zijn politieke aanhang niet in het centrum of aan de top van de beweging, maar aan de periferie. Dit had verschillende oorzaken.

Zelf nooit een 'echte NSB'er' geworden of als zodanig geaccepteerd, was hij juist daarom een welkome spil voor het wisselend aantal dergenen die, hoewel aanvankelijk NSB-lid, met 'Utrecht' wat te verhapstukken hadden, met royement bedreigd of uit eigen verkiezing eruit gelopen waren; ook voor personen buiten de NSB die zijn politiek radicalisme waardeerden of aangetrokken waren door zijn capaciteiten en ervaring op financieel-economisch en internationaal gebied; tenslotte voor hen die wel voor het nationaal-socialisme voelden maar in Mussert niet de aangewezen figuur voor een Nederlandse uitgave daarvan konden zien. Dit brengt mee dat het mensen uit totaal verschillende milieus konden zijn, die tezamen geen eenheid vormden; heel duidelijk komt dit feit tot uiting bij beschouwing van degenen die Rost feliciteerden bij zijn terugkeer uit de internering [5].

Radicaal brekend met de wereld waarin hij tot 1936 leefde en, eenmaal gekozen hebbend voor de SS-vorm van het nationaal-socialisme, was hij bewust op zoek naar aanhang onder 'boeren en arbeiders'. Maar in het algemeen vond hij zijn vereerders en satellieten slechts in het verpauperde Drentse veen, bij verarmde Westlandse tuinders, ontwortelde werklozen, maatschappelijk onaangepasten en bij de schaarse Limburgse mijnwerkers die niet katholiek, niet socialistisch en niet Duits waren [6]. Sinds de bezetting kwamen, als eveneens zeer ongelijksoortige massa, degenen erbij die als spelden naar de magneet trokken in de periode dat Rost 'the coming man' leek, dus zomer 1940 en na zijn benoemingen van maart-april 1941; opnieuw nadat hij president van de Oostcompagnie geworden was; maar die, voorzover ze zuivere opportunisten waren, even snel weer wegvielen toen de magneet toch niet zo krachtig bleek. De map Felicitaties Nederlandsche Bank [7]

(1) *Het Nationale Dagblad* van 3 mei 1940. 'Paraat', was de groep onder de gebroeders Van Leeuwen (Doc. I W. en J. van Leeuwen), later goeddeels in het W.A.-Vendel Peter Ton verenigd.

(2) In Den Haag zat vooral de commissaris Rieken achter de Mussertgarde heen (*Het Nat. Dagblad* van 9 sep. 1940).

(3) Behalve van betrokkenen is ook geheim materiaal van de Haagse politie onmiddellijk na de capitulatie vernietigd (Doc. I Pegels).

(4) Behalve het genoemde, nog Doc. I C. H. van den Berg, uit Haarlem, J. H. Sylva voor Hilversum; A. J. van Peperstraate voor Rotterdam. Vgl. Doc. II SAR, waar een aantal Mussertgardisten terecht kwamen. Voor de ontwikkeling na 15 mei 1940, zie p. 86 en 90–91.

(5) Zie RvT 6 Feestmap.

(6) Onder de laatstgenoemden C. van Uum c.s. (vgl. nr. 172, *n.* 8 en correspondentie in RvT 27). De massa der katholieke arbeiders was lid van de RKWV; de moderne vakbeweging had in de mijnstreek slechts een kleine bond, welks leiding later met de NSWG samenwerkte; de Duitsers waren lid van de *Reichsdeutsche Gemeinschaft*, hetgeen neerkwam op het *DAF* van de *Landesgruppe Niederlande* van de *Auslandsorganisation*.

(7) RvT 121.

en de correspondentie van de verzameling in het algemeen weerspiegelen die eb en vloed bijzonder duidelijk.

Enigszins anders ligt het met de, in 1935 bij de Coöperatie Eigen Hulp ontslagen Hagenaar Giesekam, wiens aanvankelijk persoonlijke conflict tot een politieke zaak was uitgegroeid die in 1939 en 1940 door Rost werd aangevat als stok om 'de bonzen van SDAP en NVV' te slaan [1]. Het was oorspronkelijk een banaal conflict van een typische querulant – toen nog SDAP-lid en aangesloten bij een moderne bond – met zijn vroegere directie, zijn vakbond, de arbeidsbeurs, Maatschappelijk Hulpbetoon en de SDAP-wethouder van Sociale Zaken. Daar hij het, zonder succes overigens, telkens hogerop zocht, viel hij op den duur ook Kupers, Albarda en Drees aan en tenslotte ook burgemeester De Monchy 'die ze allemaal dekte'. Met wat verdraaiing en ook verkeerd interpreteren van de feiten wist hij vrij wat vuil op te spuiten in een zelf geschreven brochure [2], die nogal overhaast door de politie in beslag genomen werd. Daar zich dit feit juist om en bij de verkiezingen van mei 1937 afspeelde, kon er nieuwe politieke munt uit geslagen worden. Nadat Giesekam bij vrijwel alle politieke partijen behalve de R.K. Staatspartij om beurten hulp had gezocht, die hem alle even ras weer lieten vallen, wel ziende wat voor vlees ze in de kuip kregen, kwam hij bij de NSB terecht. Hij vond protectie bij A. van der Oord, die in *Volk en Vaderland* reclame voor hem wilde maken in de hoop, met 'het barsten van die Haagsche bom een paleisrevolutie te doen ontstaan, misschien zelfs iets à la Kiès'[3]. Toen het NSB-weekblad Van der Oords bijdragen wegens zijn te geprononceerd antisemitisme niet meer wilde opnemen [4], kwam hij met Giesekam bij *Het Nationale Dagblad* terecht met een opstel: *Het Haagsche Geval Giesekam, het slachtoffer van roode corruptie* [5]. De poging van enkele maanden later, hierover in de Haagse gemeenteraad een fijne actie te voeren, mislukte: de NSB had daar geen vertegenwoordiger en de man van het Verbond voor Nationaal Herstel, die ervoor werd gespannen, wist zich in de repliek niet te handhaven [6]. Giesekam zelf oogstte weldra wegens zijn optreden op de publieke tribune bij die gelegenheid een veroordeling. Met hulp van Van der Oord stelde hij zijn tweede brochure op.

Bij gebrek aan een beter sujet op dat tijdstip, achtte Rost in 1939 Giesekam bruikbaar voor een demagogische aanval op de SDAP. Tijdens de kabinetscrisis werd het geval bij zijn felle campagne in *Het Nationale Dagblad* tegen een rooms-rode regering naar voren gebracht. In november 1939 lokte een nieuwe aanval in de krant eindelijk de SDAP uit haar tent; Voskuils artikel in *Vooruit* gaf gelegenheid tot enkele onfrisse stukjes in Rosts dagblad [7]. Een strafproces in grote stijl te voeren met het NSB-lid van de Eerste Kamer, mr. De Rijke, als verdediger, de kans op geruchtmakende getuigenverklaringen, geheel volgens nationaal-socialistisch recept dus, leek een geschikt agitatiemiddel. Vandaar dat op 20 november Giesekams brochure in een venster van zijn woning geëtaleerd werd, voorzien van een uitdagende slagzin; hierop werd inderdaad een aanklacht wegens belediging tegen hem ingediend. De verdere ontwikkeling speelde zich eerst na de meidagen van 1940 en dus in geheel veranderde situatie af [8].

(1) Gegevens in een map correspondentie met mr. W. de Rijke en met en over Giesekam, resp. RvT 12 en RvT 13; enkele stukken uit het NSB-archief, nl. correspondentie met A. van der Oord en diens artikelen (NSB 208/1119 A). Voorts *Het Nationale Dagblad* van 30 juni 1938, 9 feb., 14 en 20 nov. 1939 en van 21 feb., 2 juli en 18 sep. en 11 dec. 1940. Tenslotte Doc. I N. Giesekam.

(2) *Mijn strijd tegen bonzendictatuur en corruptie*, van mei 1937, ten dele samengevat en voortgezet in een tweede brochure van die naam uit mrt. 1939 (beide in RvT 13).

(3) Van der Oord aan *Volk en Vaderland* d.d. 18 mrt. 1938. Zijn bijgevoegd concept-artikel werd niet meer opgenomen (NSB 208/1119 A).

(4) De rubriek stond sinds kort onder toezicht van N. Oosterbaan.

(5) *Het Nationale Dagblad* van 30 juni 1938.

(6) *Haagsche Courant* van 22 nov. 1938, met verslag van de zitting (knipsel in Doc. I Giesekam). Vgl. *Het Nationale Dagblad* van 9 feb. 1939, dat echter slordig is in vermelding van data. Zie nr. 58, *n.* 5.

(7) *Het Nationale Dagblad* van 14, 20 en 24 nov. 1939, *Vooruit* van 16 nov. 1939.

(8) Zie p. 143 e.v. en nrs. 58, 77 en 105.

Het laatste jaar voor de Duitse inval zag men Rost overal optreden in deze radicale en deels twijfelachtige omgeving, de NWV, de Mussertgarde, zijn colportageploegen. Dit verwijderde hem meer en meer van 'Utrecht' en het type van de trouwe Mussertklant. Door het vervullen van een maximum aantal spreekbeurten, door zijn hoofdartikelen in de krant en de wijze waarop hij zijn kamerlidmaatschap daarbij aanpaste, hield hij echter nog steeds zijn vooraanstaande plaats in de beweging warm. Daarnaast was er altijd een groepje leeftijdgenoten uit zijn eigen milieu, waarmee in de jaren van zijn lidmaatschap banden waren aangeknoopt, die Rost in het najaar van 1940 de gedwongen rentree in de gelederen der beweging vergemakkelijkten of wier plaats in het maatschappelijk leven hem een terugkeer uit de sociale grensgebieden mogelijk maakte [1].

Het feit dat de NSB ten gevolge van de crisis der beweging in 1937 een aantal markante en onderling vrij sterk verschillende prominenten verloren had en ook dientengevolge wat was verschraald, had een leegte doen ontstaan waardoor Rost vanzelf meer reliëf kreeg en zozeer naar voren kon komen, dat hij bij de Duitse inval in 1940 in de ogen van mee- en tegenstanders was geworden tot de rivaal van Mussert. Aldus nam hij de plaats in die hij zich reeds bij zijn toetreding in 1936 had voorgesteld.

(1) Zie over deze groep nader in hoofdstuk VII, p. 169 e.v.

HOOFDSTUK IV

Op zoek naar een platform

(ZOMER 1940)

§ 1 *Internering en bevrijding* [1]

Op 3 mei 1940, een week voor de Duitse inval in ons land, werd Rost bij zijn huis in Den Haag gearresteerd. De volgende dag werd hij met enkele anderen in opdracht van de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht overgebracht naar het interneringskamp Ooltgensplaat op Overflakkee, waar de groep groeide tot 21 personen [2]. De maatregel was een uitvloeisel van de op 19 april afgekondigde staat van beleg. Het departement van Justitie had in samenwerking met de procureurs-generaal een urgentielijst samengesteld van omstreeks achthonderd personen, van wie op grond van hun overtuiging kon worden gevreesd, dat zij bij een eventuele Duitse inval onbetrouwbaar zouden blijken en wier isolering deswege bij oorlogsgevaar gewenst was. Tot die achthonderd behoorde een groot aantal vooraanstaande NSB'ers, maar er waren ook leden van de NSNAP bij en enkele personen die van spionage werden verdacht. Het militair gezag ging echter van het denkbeeld uit, dat slechts een kleine groep van personen, wier landsverraderlijke gedragingen of uitingen reeds vaststonden, voor een zo krasse maatregel als internering in aanmerking kwam. De chef van GS III, generaal Fabius, maakte een keuze uit de lijst van Justitie. Rost en Feldmeijer werden aangewezen 'als leiders van de Nationaal-Socialistische jeugd, het meest actieve deel van de Nationaal-Socialisten waarvan bij een Duitse inval de grootste Vijfde Colonne-activiteit te duchten was'[3]. Er waren nog drie andere NSB'ers bij, twee leden van de Van Rappard-partij, één van de NSNAP-Kruyt en negen van spionage verdachten. Een viertal communisten werd toegevoegd op speciale wens van minister De Geer, omdat hij een volstrekte neutraliteit handhaven wilde en voorkomen, dat Duitsland deze internering als een eenzijdig anti-Duitse maatregel zou kunnen interpreteren [4].

In de radiorede, die De Geer op 4 mei uitsprak noemde hij niet de namen der geïnterneerden, de aard der delicten of de plaats van opsluiting. Gissingen waren er op al deze punten vooral in NSB-kring direct te over. Al spoedig was bekend dat Rost van Tonningen en W. N. A. Kröller zich onder de gearresteerden bevonden [5].

Het gebeurde maakte grote indruk. Deze indruk werd nog versterkt door de stijgende algemene spanning, door het intrekken der militaire verloven en door het verzwijgen van veel feiten en omstandigheden in de officiële bekendmaking. De Geer had door zijn rede de angst voor verraders alleen maar vergroot, terwijl de krantenberichten der laatste weken de vrees voor Vijfde Colonne-activiteit ook in Nederland voortdurend hadden gevoed [6]. De liberale dagbladen deden een beroep

(1) Ditmaal is er een overvloed van gegevens, zoals verslagen van Rost, Kröller, een NSNAP'er, de *Abwehr*-agent Lalieu (zie *Het Nationale Dagblad* van 3 juni; *Volk en Vaderland* van 8 juni, *Het Nieuwe Volk* van 15 juni 1940 en Doc. I Lalieu). Verslagen en verhoren van de *Enquêtecommissie Regeringsbeleid Londen, ECR* II, de memoires van Woudenberg, het dagboek van Mussert, Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Tenslotte berichten in de overige pers dier dagen. Zie ook nr. 191.

(2) Een lijstje hiervan in *ECR* II b, nr. 58.

(3) Mr. J. R. M. van Angeren, secretaris-generaal van het departement van Justitie, in *ECR* IIc, aanvullend in een onderhoud met dr. L. de Jong (RvO).

(4) Zie *ECR* IIa, p. 58–9 en IIc verhoren van mr. Van Angeren, M. P. C. Molenaar, de commandant van Ooltgensplaat, en K. Punter, zijn plaatsvervanger.

(5) Een berichtje in *Het Nationale Dagblad* van 4 mei 1940.

(6) Men denke aan het nummer van *De Groene Amsterdammer* van 3 mei 1940. Zie verder L. de Jong, *a.w.*, o.a. p. 91–93 en hfst. VIII en XIV aldaar.

op de NSB, zich van 'de verraders' te distanciëren. Het grote publiek trok echter onmiddellijk zijn conclusies over de gehele NSB: dus toch verraders!

De reactie in Utrecht op het hoofdkwartier en in de NSB-kamerfractie, was symptomatisch voor de verhouding Mussert-Rost: Harloff was direct gereed met 'een stoot in de rug' en gaf Mussert een briefje waarin Rost beschuldigd werd van agitatie tegen de leider in Duitsland en een gevaar voor het land en voor de beweging werd genoemd. D'Ansembourg weigerde aanvankelijk in te gaan op een suggestie van Woudenberg, een gezamenlijk protest van de NSB-afgevaardigden in de Tweede Kamer te organiseren wegens deze schending van de politieke immuniteit van een harer leden [1]. Mussert zond mr. Van Vessem, lid van de Eerste Kamer voor de NSB, naar minister De Geer om te informeren wat eigenlijk de beschuldiging tegen Rost was en over welke bewijzen de regering beschikte [2]. 'Wanneer er werkelijk aan Rost landverraad is te verwijten, distancieer ik mij van hem', zo zei Mussert tegen een vertrouwde [3]. De gevraagde inlichtingen werden niet gegeven.

'Rost is een onwaardige, die tegen mij intrigeert en zelfs conspireert'. Met deze toevoeging herhaalde Mussert zijn eerdere uitspraak ook tegen Woudenberg, toen deze eindelijk 7 mei 's avonds de leider in Utrecht te spreken kon krijgen. Hoewel Mussert met Harloffs briefje aankwam, wist Woudenberg hem over te halen, toch een hand uit te steken voor Rost, al was het maar omdat de beweging het niet zou begrijpen dat een beschuldiging van landverraad tegen een zo vooraanstaand NSB'er onweersproken bleef. Even overwoog men zelfs, met een atlas erbij, een bevrijdingsactie, maar tenslotte besloten ze tot een interpellatie in de Tweede Kamer door de fractievoorzitter. Op 9 mei bleek daartoe geen gelegenheid te zijn. Toen d'Ansembourg daarop voorstelde, de vergadering te schorsen omdat Rost 'door geweld verhinderd werd' die bij te wonen, werd ook dat afgewezen. Wel was die dag het wetsontwerp inzake het landverraad in spoedbehandeling. Daarbij noemde de liberale woordvoerder, mr. Wendelaar, de NSB landsgevaarlijk 'sinds een harer voornaamste dignitarissen ter bescherming van de algemene veiligheid is gearresteerd, zonder dat de NSB of haar afgevaardigden in deze Kamer hem terstond gedesavoueerd hebben'. Dat bood d'Ansembourg de kans, bij zijn philippica tot de democratische partijen, die hij als de ware landverraders doodverfde wegens hun jarenlange ontwapeningspolitiek, tegen 'de arrestatie van Rost van Tonningen en twintig anderen, van wie niemand weet wat ze gedaan hebben' te protesteren. De interpellatie had toen op de zitting van 10 mei aangevraagd zullen worden [4].

Intussen was *Het Nationale Dagblad* met een lang feuilleton van Nico de Haas gekomen, vol herinneringen aan '*Rost, enkele aantekeningen over den strijder*'. Daarin werd gesuggereerd dat de arrestatie een daad van wraak was van oud-minister Goseling voor 'Oss'[5]. Datzelfde thema vatte Van Geelkerken trouwens ook op bij het Amsterdamse Arbeidsfront, waar hij op 7 mei een propaganda-actie onder de leuze 'Rost moet vrij!' begon [6]. Met de nummers van *Het Nationale Dagblad* werd druk gecolporteerd in 'de roode buurten van Den Haag' door twee NSB-dames onder bescherming van de Mussertgardist Schwing, totdat ze wegens ordeverstoring, ook op de politiepost, naar 'een nette wijk' werden doorgestuurd. Maar daar 'was er niets meer aan', omdat elke reactie bij het publiek ontbrak [7]. Reeds op 6 mei was in een NSB-vergadering in Leiden door de spreker 'hulde gebracht aan Rost, ridder zonder vrees of blaam'[8].

(1) Zie ook voor het vervolg Woudenberg, *Memoires* I, p. 41–45 en Dagboek Mussert d.d. 3 juni 1940. Vgl. Rosts brieven aan Mussert uit 1941 (nrs. 237 en 248) en van 28 dec. 1944 (zie deel II).
(2) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, naoorlogse verklaring.
(3) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(4) Oud, *a.w.* VI, p. 229–232, wiens op stukken gebaseerde versie van Woudenbergs herinneringen, *a.w.* I, p. 35–45 enigszins afwijkt.
(5) *Het Nationale Dagblad*, 6–8 mei 1940; zie nr. 248, *n.* 7. Musserts hoofdartikel voor het nummer van *Volk en Vaderland* van 10 mei noemde ook de haat van rooms-rood als motief voor de internering. Vgl. echter nr. 191. Mr. Goseling werd in okt. 1940 als 'Indische gijzelaar' naar Buchenwald vervoerd, waar hij 14 apr. 1941 overleed.
(6) *Voor Volk en Vaderland*, p. 375. Vgl. p. 84, *n.* 5.
(7) *Het Nationale Dagblad*, 7 mei 1940; Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(8) Zie *Het Nat. Dagblad* van 7 mei 1940; Doc. I W. Th. Boissevain, medewerker van *Het Nationale Dagblad* en met Rost persoonlijk op goede voet.

De Duitse inval op 10 mei schiep voor de geïnterneerden een geheel nieuwe situatie. Was de behandeling in Ooltgensplaat tot zover goed geweest, 'een soort vacantie'[1], nu werd ze strenger, vooral toen de gevangenen met zakdoeken wuifden tegen de naar Rotterdam en Dordrecht koersende Duitse vliegtuigen. Toen de Duitse inval vorderingen maakte, raakte de groep op drift. De onzekerheid van de bewakers werd groter in de groeiende algemene verwarring. Ten gevolge van verbroken verbindingen gaven de plaatselijke militaire autoriteiten, op eigen gezag beslissend, telkens andere aanwijzingen en wijzigde de reisroute zich voortdurend [2]. Rost heeft de indruk gekregen, dat men 'de 21' op het laatste moment naar Engeland wilde overbrengen. Indien er al een dergelijk plan heeft bestaan, wat niet zeer waarschijnlijk lijkt, dan is het in elk geval mislukt [3].

Opgesloten in het ruim van gecharterde dekschuiten, 's nachts urenlang rijdend op gerequireerde wagens langs overvolle verduisterde wegen, met zenuwachtige bewakers en met weinig ander voedsel dan geruchten en paniek, werd men steeds verder naar het zuiden gevoerd. Onderweg groeide de groep sterk aan, daar men ook een aantal op 10 mei in Ellewoutsdijk geïnterneerde 'gewone NSB'ers' uit Zeeland meekreeg en na overnachting in Sluis bovendien een aantal protestantse Duitse joden uit het emigrantenkamp van de Nederlandse regering aldaar had opgenomen. Met in totaal een tweehonderd personen, inclusief tachtig man militaire politie en marechaussee, passeerden ze op 18 mei de Belgische grens. Eenmaal op Belgisch grondgebied raakten ze juist door hun aantal in toenemende moeilijkheden: de bevolking toonde zich zeer verbitterd tegen de 'Quislings', de Belgische en weldra de Franse militairen, van wier bevelen men nu afhankelijk was, gedroegen zich nerveus. Tijdelijk door een misverstand uit elkaar geraakt, belandden ze eindelijk via Duinkerken, Béthune en Atrecht in een interneringskamp voor Franse nationaal-socialisten in Ambleteuse bij Boulogne. In dat gebied woedden reeds hevige gevechten. De Nederlandse bewaking kreeg bevel van de Franse kampcommandant, te vertrekken en zich, na aflevering van de Duitse joden in een speciaal kamp bij Ourthon, te melden in Rouen; de geïnterneerden, zowel 'de 21' als de anderen, beval hij onder zijn hoede achter te laten: 'hij wilde niet langer dat gesjouw langs de wegen met staatsgevaarlijke personen'[4].

Zo gebeurde, hoewel de transportleiding tegenstribbelde en zich met de Nederlandse legatie te Parijs in verbinding stelde om te informeren of men de Franse bevelen wel moest gehoorzamen, hetgeen uitdrukkelijk bevestigd werd. Na de oorlog meende oud-minister De Geer zich te herinneren, dat er van Parijs uit naar Londen was opgebeld en de ministers de vraag was voorgelegd, wat met 'de 21' gedaan moest worden. De verantwoording, ze te doen fusilleren, had men daar toen niet op zich durven nemen [5].

Ook Ambleteuse werd echter geëvacueerd: het geschutvuur naderde en steeds meer bommenwerpers van de *Luftwaffe* kwamen overvliegen. Op 23 mei vertrokken de nog ongeveer tachtig Nederlandse en vijfhonderd Franse nationaal-socialisten naar Calais, vijftig km te voet, onderweg telkens dekking zoekend. Daar bleek inscheping naar Engeland opnieuw onmogelijk; 125 man, waaronder de Nederlanders, werden op een fabriekszolder ondergebracht. Bommen en geschutvuur beukten op de stad, totdat 's morgens 26 mei Duitse troepen Calais binnentrokken. De Belgische militaire bewaking was toen al gevlucht. Rost en de leider van de Franse geïnterneerden wisten de zo juist ingerichte Duitse *Kommandantur* te bereiken [6]. Men was bevrijd! De volgende dag werden ze door de Duitse 'kameraden' naar het achter het front gelegen La Marquise gebracht.

Daar de groep der '21' in Ambleteuse haar samenhang verloren had door onder te duiken tussen

(1) Voor Rost niet onwelkom: 'de laatste weken voor mijn arrestatie was de toestand zoo gespannen, dat ik geen mensch meer was' (brief aan T. Bakker in RvT 6 Feestmap).
(2) Dit, evenals het vervolg, is gebaseerd op de p. 73, *n.* 1 genoemde gegevens. Zie ook Rosts weergave uit 1941 in nr. 191.
(3) Zie *Het Nationale Dagblad* van 25 mei 1940 en nr. 191.
(4) K. Punter in *ECR* IIc.
(5) Mededeling van jhr. mr. D. J. de Geer aan dr. L. de Jong (RvO).
(6) Zie ook p. 76, *n.* 1. Was het bij die gelegenheid, dat Rost zich opnieuw ter beschikking stelde voor Duitse militaire dienst, waar Mussert later (zie nr. 178, *n.* 4) op doelde?

de andere gevangenen, ging men niet samen terug. Na drie dagen gelukte het Rost, Feldmeijer, Kröller en Van der Oord, een NSNAP'er en de *Abwehragent* Lalieu [1], maar ook een paar gewone NSB'ers uit Zeeland, met een drietal auto's weg te komen naar het door de Duitsers bezette Brussel, op weg naar huis. Intussen kwam op 30 mei het bericht van hun behoud telefonisch bij de Duitse bezetting in Den Haag binnen. Degenen die nog in La Marquise waren achtergebleven bij gebrek aan vervoermiddelen, keerden 8 juni in Nederland terug [2]. De vier communisten van 'de 21' werden daarentegen in Frankrijk vastgehouden en kwamen daarna op transport naar Münster, waar ze enige tijd in de gevangenis sleten [3].

Hoewel men in Nederland na de capitulatie wel andere zorgen had, vroeg menigeen zich toch af: 'Waar is Rost?' *Het Nationale Dagblad*, dat overigens bij herverschijning op 17 mei, van 'Utrecht' meteen een verbod kreeg, over Rost te schrijven, publiceerde alleen de mededeling van Generaal Winkelman: verblijfplaats der 21 onbekend [4]. De generaal had intussen op hun herhaald verzoek Rosts oudere broer, ir. J. H. W. Rost van Tonningen en Rosts advocaat, mr. Nijgh gemachtigd, onder militair geleide op zoek te gaan. In Zeeland liepen ze echter vast; ze konden alleen in Ellewoutsdijk de daar achtergebleven geïnterneerde NSB'ers bevrijden [5].

Ook op hoger niveau was men voor Rost nu in de weer. Himmler had bij het vernemen van Rosts internering al een van de hoogste functionarissen van zijn *persönlicher Stab*, de *Obergruppenführer* Werner Lorenz, naar Nederland gezonden om te informeren naar Rost en jkvr. Op ten Noort. Lorenz deelde aan Mussert mede, dat de *Führer* reeds had bevolen vijfhonderd Engelse officieren neer te schieten, wanneer Rost iets mocht overkomen [6]. Een *SS-Kommando* dat aan de aanval op Nederland had deelgenomen en meetrok naar België, had opdracht naar Rost te zoeken. In zijn bespreking in het *Führerhauptquartier* met Seyss-Inquart, Schmidt en Rauter voor hun vertrek naar Nederland, noemde Hitler bij zijn aanmaning, de Nederlandse 'vrienden' steun te verlenen, Rost bij name (zie p. 94 bij *n.* 2). Ook Fischböck vroeg in zijn eerste onderhoud met de secretaris-generaal Hirschfeld onmiddellijk naar hem [7]. Het *Auswärtige Amt* heeft blijkbaar even overwogen of er voor Rost geïntervenieerd moest worden: of Winkelman met Duitse steun zijn vrijlating moest eisen bij de Nederlandse regering in Londen. Maar op 2 juni, juist de dag van Rosts thuiskomst in Den Haag, besliste von Ribbentrop, dat men zou volstaan met pressie op Frankrijk via Zweden [8].

Ook de thuiskomst was merkwaardig. Daarover licht Musserts dagboek het best in [9]. Mussert had op 30 mei van een ambtenaar van het bezettingsbestuur het nieuwtje van Rosts behoud vernomen; hij had zich vervolgens zeer geërgerd over de wijze waarop 's avonds het bericht door het ANP werd gepubliceerd [10]. Toen Rost hem op 1 juni uit Breda opbelde, waar de thuiskeerders

(1) Vgl. een niet nader bevestigd verhaal van Lalieu, dat *hij* het was die dit bereikte door zich op 26 mei te gaan melden bij de *Kommandantur* en te zeggen: 'Bel Berlijn maar op. We zitten hier, met o.a. Rost' (Doc. I Lalieu).
(2) Zie het rapport voor Rost van 8 juni 1940 over hun lotgevallen sinds zijn vertrek (RvT II van Hilten).
(3) Zie de brief van een hunner, A. J. Fey, aan 'beste kameraad Ros', vanuit de gevangenis in Münster (RvT 22/80274). Vgl. Doc. I J. van den Honaard. (4) *Het Nationale Dagblad* van 20 mei 1940.
(5) Rapport van de eerste in *Het Nationale Dagblad* van 31 mei. Vgl. Nijgh aan Rost, 29 aug. 1940 (RvT 22/80277) en het verslag van een derde deelnemer in Doc. I R. van Duyl Schultz. Zie brief van Carl J. Berling, Duits importeur te Amsterdam in RvT 121 en van J. S. J. Woortman in RvT 6 Feestmap, over andere particuliere pogingen van na 15 mei 1940 om Rost te bevrijden.
(6) Aldus Van Geelkerken (Doc. I M. M. Rost van Tonningen). Mussert, *Offergang* § 15, verhaalt dat Himmler zelf hem dit later zou hebben verteld. Maar toen waren het vijfhonderd Nederlandse officieren, die aan een dergelijke fusillade zouden zijn ontsnapt.
(7) Naoorlogse mededeling van dr. H. M. Hirschfeld aan A. J. van der Leeuw (RvO). Vgl. Hirschfeld, *Herinneringen uit de bezettingstijd.* (Amsterdam, 1960), p. 22.
(8) Zie correspondentie in FOSD 413 : 114967–8. (9) Dagboek Mussert, 30 mei – 4 juni 1940.
(10) Vgl. echter het hiervan afwijkende naoorlogse verhaal van H. Hammekool (Doc. I), dat Mussert tijdens een NSB-vergadering in Amsterdam op 1 juni dit bericht met een vloek van spijt en ontsteltenis zou hebben vernomen.

door de NSB-kring en zijn leider Joh. D. de Ruyter enthousiast gevierd werden, verlangde Mussert zijn onmiddellijke overkomst, Rost ontweek echter: hij zou gezien de verduisteringsvoorschriften liever niet bij donker rijden; hij wilde wachten op de kameraden, die nog uit Antwerpen moesten komen. Maar de ware reden bleek te zijn dat hij, terwille van een eclatante ontvangst, via Haagse kennissen aan dr. H. W. van der Vaart Smit, die bij het ANP zat, had opgedragen, voldoende bekendheid te geven aan zijn thuiskomst op zondag 2 juni om 11 uur precies. Mussert was woedend over deze reclamecampagne 'die onjuist is, daar Rost eenvoudig medegenomen is gelijk de anderen en geen bijzonder heldenfeit. - - - Onze zorg gelde niet de onbeschadigden'[1]. Van de intocht kwam een uitvoerige reportage in *Het Nationale Dagblad* van 3 juni: ongeveer vierhonderd man op de been [2]; patrouillerende Mussertgardisten; Rost en Feldmeijer op de schouders rondgedragen, daarna sprekend van het balkon. 's Middags gaf Rost een verslag aan het ANP [3]. En diezelfde dag werd nog 'ononderbroken tot 1 uur 's nachts en de daarop volgende dag eveneens tot laat in de avond gewerkt - - - om de zaak op gang te krijgen'[4].

Tot dat werk behoorde in de eerste plaats een bespreking met Seyss-Inquart en Himmler (zie p. 78). De volgende dag bezocht hij Mussert op het hoofdkwartier. De ontmoeting was verre van hartelijk. Rost viel heftig uit over de houding van d'Ansembourg tijdens zijn internering en uitte beschuldigingen aan Farwercks adres [5]. Die avond was hij bij Harloff, om satisfactie te vragen voor het jegens hem gepleegde verraad [6].

Het is de vraag of de enorme scène, die Rost op 3 juni bij Mussert en daarna bij Harloff kwam maken, niet ten dele gespeeld was: elke beschuldiging, dat *hij* in de hierop volgende weken Mussert en de NSB passeerde, dat hij verraad pleegde, ketste hij nu bij voorbaat terug met zijn gegrond verwijt: 'Gij hebt mij verraden toen ik gevangen en machteloos was'. Wanneer Mussert en de zijnen thans niet met hem, Rost, konden concurreren bij de Duitsers, dan was dat een gevolg van hun geestelijk en moreel onvermogen! Hij was dus gerechtigd de strijd aan te binden en zijn recht zou zijn, het recht van de sterkste. Goedhuys' woorden: 'half Nederland heeft naar je gewacht' (nr. 48) klonk hem nog in de oren [7].

Deze internering is voor Rost niet maar een hinderlijke episode geweest. Het daar beleefde en wat hem van de zijde van het hoofdkwartier wedervoer, heeft de oorlogsjaren door zijn invloed uitgeoefend. Enkele van zijn beste vrienden achten het gebeuren zo ingrijpend, dat zij spreken van een karakterverandering bij Rost als gevolg [8]. Rancune, niets, ook vrienden niet ontziende eerzucht, verlies aan realiteitsbesef, dat waren kanten van zijn persoonlijkheid, die zij tevoren nooit zo hadden opgemerkt. Behalve zijn verbittering over anderen had hij waarschijnlijk ook een ernstige teleurstelling over zichzelf te verwerken. Immers al jaren lang rekende hij op martelaarschap voor de aangehangen overtuiging (zie nr. 46c). In maart 1940 had Karl Wolff hem uit naam van Himmler de *SS-Lebensleuchter* [9] geschonken met het oog op de te wachten zware tijden [10]. Nog op 1 mei had

(1) Dagboek Mussert 1 en 2 juni. Mevr. M. Del Baere-Prins en jkvr. J. A. Op ten Noort zorgden voor de berichtgeving aan Van der Vaart Smit. Jkvr. Op ten Noort was daartoe op 28 mei en 1 juni bij resp. Mussert en Schmidt op bezoek geweest (Dagboek Mussert en *Vormerkbuch 1940*).
(2) *De Frankforter Zeitung* schreef zelfs 'von einer vieltausend köpfigen Menge freudig begrüsst' (Press Library, Chatham House).
(3) Eveneens afgedrukt in *Het Nationale Dagblad* van 3 juni. Rosts verslag was gebaseerd op zijn aantekeningen in een zakagenda (niet aanwezig), zoals hij later aan H. J. Otto schreef (RvT 6 Feestmap).
(4) Rost aan een felicitant, 7 juni 1940 (RvT 6/89552).
(5) Dagboek Mussert d.d. 3 juni 1940. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(6) Dagboek Mussert, 3 en 4 juni 1940. Vgl. Woudenberg, *Memoires* II, p. 45, 56 en 61.
(7) Vgl. A. van Hees' felicitatie: 'Men heeft hier met U meegeleefd op een wijze, waarvan U zich nauwelijks een voorstelling zult kunnen maken' (RvT 6 Feestmap).
(8) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen, ook voor het volgende.
(9) Een kandelaar met Germaanse symbolen, vervaardigd in de *SS*-aardewerkfabriek te Dachau, zoals elk lid van een *SS*-sibbe die bezat.
(10) Vgl. p. 39 en brief van Rost aan Himmler van 22 sep. 1943 in dl. II.

hij tegen de kameraden in Den Haag uitvoerig stil gestaan bij dat komend martelaarschap [1]. Toen het zover was, bleek hij tekort te schieten in fysieke moed, vooral bij de tocht op de Zeeuwse wateren en bij de bombardementen in Noord-Frankrijk. Het verraad van de kameraden in Utrecht, 'die van mijn afwezigheid gebruik gemaakt hebben om met de tegenstanders gemeene zaak te maken en gemeene lasterpraatjes uit te strooien, voor wie mijn terugkomst een geweldige teleurstelling is'[2], heeft hij aangegrepen ter bepaling van zijn verdere houding tegenover de NSB.

§ 2 *De opdracht van 2 juni 1940*

Nog op de avond van zijn thuiskomst werd Rost door een Duits officier – dezelfde *Leutnant* Töpfer met wie Mussert in de eerste dagen na de capitulatie geconfereerd had [3] – afgehaald voor een bezoek bij de rijkscommissaris. Daar trof hij Himmler, die van zijn tocht langs het westelijk front speciaal naar Den Haag was overgekomen om Rost met zijn behoud te feliciteren, hem bij Seyss-Inquart te introduceren en gezamenlijk een *plan de campagne* te ontwerpen [4]. Dat Rost, zijn 'ältester Vertrauensmann in den Niederlanden'[5], een centrale rol moest vervullen in bezet Nederland, sprak vanzelf. Wat de rijkscommissaris betreft houde men in het oog, dat hij nog geen week in Nederland was. Rost was sinds 1934 bekend met een aantal vooraanstaande figuren uit de kring der 'betont Nationalen' in Oostenrijk, waartoe ook Seyss-Inquart had behoord, maar het is de vraag of zij elkaar vóór deze avond meer dan vluchtig ontmoet hadden [6]. Zij kenden elkaar echter natuurlijk wel van naam en reputatie.

De gegevens over dit hoogst belangrijke gesprek zijn zeer schaars. Ze zijn geen van alle uit de eerste hand, behalve Himmlers briefje aan Seyss-Inquart van 4 juni, dat hij Hitler verslag ervan had gedaan: 'Er war mit den von uns vertretenen Gedanken sehr einverstanden'[7], wat op zich zelf over die 'Gedanken' niets opheldert.

Aan indirecte gegevens is er in de eerste plaats een notitie in Musserts dagboek van 3 juni: 'Rost mij verteld van zijn bezoek aan Himmler en Seyss. Ambtenarenverbod zou worden opgeheven. Wij moesten de straat op. In de SS zouden Nederlanders worden opgenomen'. Het is echter zeker dat dit slechts een deel van het besprokene is geweest. Rost zelf greep in een brief aan Rauter van 26 mei 1943 (zie dl. II) terug op de begin juni 1940 gemaakte afspraken. Maar dat was drie jaar later in een geheel gewijzigde situatie en het geschiedde ook toen niet zeer expliciet. Toch mag men op grond van deze brief wel aannemen dat op 2 juni, behalve de openstelling voor Nederlanders van de nieuwe eenheid van de *Waffen-SS*, de *Standarte Westland*, ook de oprichting van een Algemene SS in Nederland is besproken, waarvan een jongere, nl. Feldmeijer, de 'Voorman' zou zijn. Ook staat wel vast dat Rost meteen erop bedacht is geweest, dat hij niet door Feldmeijer voorbijgestreefd kon worden als autoriteit. Hij verwachtte zelf op korte termijn een hoge rang in de *SS* te zullen krijgen [8].

Het overige is alleen enigszins te reconstrueren uit naoorlogse mededelingen van jkvr. Op ten

(1) Verslag in *Het Nationale Dagblad*, 3 mei 1940.
(2) Zie de reeds eerder geciteerde brief aan T. Bakker in Groningen, 6 juni 1940 (RvT 6 Feestmap).
(3) Dagboek Mussert, 16 mei 1940, ten dele gedrukt in *De Bezetting*. (Amsterdam, 1961) I, p. 82–84.
(4) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Vgl. Dagboek Mussert, 2 en 3 juni 1940 en Musserts *Offergang* § 15. Mussert werd pas 5 juni voor het eerst door Seyss-Inquart ontvangen.
(5) Zie p. 37, *n.* 11.
(6) Zie nr. 18, *n.* 5, 19 en 37. Vgl. verklaring van de Oostenrijkse Bondsregering van 28 mei 1946 (N S. I. Del E 10 – VIII). Toen Rost in 1941 door Seyss-Inquart tot president van de Ndl. Bank benoemd werd, sprak de politieke correspondent van *Financial News*, die de indruk geeft goed geïnformeerd te zijn over Weense verhoudingen, echter van een 'paying off his debt' door Seyss-Inquart, die zijn positie in het Oostenrijkse kabinet indertijd aan Rost te danken zou hebben gehad (27 mrt. 1941; Press Library, Chatham House). Vgl. echter Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(7) BDC H 99 : 627; vgl. H 686.
(8) Dat deelde jkvr. Op ten Noort mee ten huize van Fischböck (zie Doc. I H. A. van Hengel-Gips). De reeds ontvangen *Lebensleuchter* beschouwde hij waarschijnlijk als een garantie.

Noort, die Rost in die dagen nog zeer veel sprak; van Van der Does, Van Geelkerken en F. B. J. Gips. Voorts uit de houding van de bezettingsautoriteiten en uit Rosts eigen daden in die eerste zomermaanden (zie p. 83 e.v.). Zo moeten, blijkens een vertrouwelijk gesprek van Rost kort daarop met Van der Does [1], ook de plannen van de *SS* met Europa ter sprake gekomen zijn: één machtig Europa onder leiding van Duitsland dat zich na de onvermijdelijke afrekening met Rusland, vooral naar het oosten zou uitbreiden. Frankrijk werd gedacht als een zelfstandige Gallische staat onder sterke Duitse invloed. Maar de ruimte daartussen, de 'zeer germaansche west-nederduitsche stam, dààr zaten ze mee'. Maar, zo vervolgt Van der Does, 'Rost meende dit gebied, Nederland en Vlaanderen, als Gau Friesland voor het Germaansche Rijk te kunnen zekerstellen'. In zijn zo dadelijk te noemen hoofdartikel sprak Rost nog wel niet van een Germaans Rijk maar van: 'de wordende statenbond van Noordsche volken'[2].

Dat eerste hoofdartikel na zijn terugkeer in *Het Nationale Dagblad* van 3 juni, *De Sociale Revolutie*, de leuze dus waaronder Rost de strijd hervatte, hangt stellig samen met het op 2 juni besprokene. Terwijl alle overige periodieken uit nationaal-socialistische hoek vol stonden met beschuldigingen en klachten over de behandeling van NSB en NSB'ers in de meidagen, naast matte zelfverdediging tegen de aantijgingen van 'verraad', deed Rost hier de eerste oproep tot nationale opbouw in een nieuwe tijd klinken, die over de hoofden van de NSB gericht was tot alle 'Nederlandsche werkers'[3].

Tenslotte sprak uit de houding van de bezettingsautoriteiten in die zomer overduidelijk de opzet, voorshands aan Rost de kans te geven, als politiek leider Nederland tot het nationaal-socialisme te brengen. Als waarborg dat Rost en Julia Op ten Noort in het Duitse beleid in Nederland voldoende op de voorgrond zouden staan, werd Kranefuss, die hen beiden en hun denkbeelden reeds jaren kende, in de staf van Rauter geplaatst, daar de laatste nog geheel onbekend was met personen en verhoudingen in Nederland. Het was Kranefuss die Rost de dag na de bespreking met Himmler aan Rauter voorstelde. Het was ook Kranefuss die weldra aan Gips meedeelde dat het de Duitse politiek was, 'Mussert voorbij te gaan en steun te verlenen aan een nationaal-socialistische beweging onder Rost'[4]. In overeenstemming met deze houding van de bezettingsautoriteiten werd Rost al zeer spoedig in contact gebracht met de *Generalkommissar zur besonderen Verwendung (zbV)* Schmidt, de vertegenwoordiger van de NSDAP in het bezettingsbestuur, die in het bijzonder alle politieke kwesties zou behandelen. Reeds op 6 juni hadden zij een eerste afspraak [5]. In overeenstemming met de richtlijnen van de rijkscommissaris zag Schmidt zich gehouden, Rost over allerlei te raadplegen. Introducties bij de beide andere *Generalkommissare* Fischböck[6] en Wimmer volgden spoedig.

Geen wonder dat Mussert na de oorlog schreef over 'de Rost-cultus' dier eerste weken. 'Van Rosts terugkeer af was hij *de* man voor de Duitschers. De protectie lag er duimen dik boven op'[7].

Concluderend kan men zeggen, dat op 2 juni door de *Reichsführer-SS* in overleg met de rijkscommissaris aan Rost de vrije hand werd gegeven om het politieke plan te volvoeren, waarmee hij meende het Nederlandse volk na een minimum van dwang en met voorbijgaan van Mussert te kunnen winnen voor het nationaal-socialisme.

Daarbij staat wel vast dat Rost de steun die hij van zijn opdrachtgevers verwachtte, heeft overschat. Hij verloor uit het oog dat Seyss-Inquart voor de uitvoering van zijn politieke opdracht in

(1) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(2) De latere politieke geladenheid van deze begrippen ontbrak nog. Mussert gebruikte in zijn dagboek op 3 juni de term 'Germaansche Statenbond', maar sprak die zomer op vergaderingen ook van 'Vereenigde Staten van Noord-Europa' (Mussert 14 e). Vgl. nr. 123.
(3) De afdruk van zijn interview met het ANP over de internering werkte niet als gejammer achteraf, maar suggereerde de merkwaardige veerkracht van de schrijver van het hoofdartikel.
(4) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Vpl. p. 163.
(5) *Vormerkbuch 1940;* zie verder over hun relatie en afspraken, p. 94 e.v. (6) Zie ook p. 95.
(7) Mussert, *Offergang*, § 15. Vgl. *Stimmungsberichte* uit de eerste helft van juni 1940 (ZbV 73d, 40030 en 40038).

Nederland niet alleen te maken had met wensen van Himmler. Voor de rijkscommissaris was Rost eenvoudig één van de kaarten die hij kon spelen. Bleek Mussert-met-de-NSB, mogelijk zelfs de Nederlandse Unie, een betere troef, dan zou hij die stellig gebruiken. En hoewel Himmler minder ver ging in dit opportunisme en meer positief vertrouwen had in zijn 'gevolgsman', zou ook de steun van de *SS* steeds afhankelijk blijven van Rosts welslagen [1].

§ 3 *Het 'grand dessein' van zomer 1940*

Rost wist in de zomer van 1940 waarheen hij wilde en langs welke weg hij dat doel zou trachten te bereiken. In die vreemde maanden was zijn plan althans subjectief ook niet zo dwaas en onmogelijk als het nu aandoet of zelfs al voor het einde van 1940 bleek te zijn. In die 'wondere zomer van 1940' leek het immers dat het Nederlandse volk door de hevige schokken, ongekend oorlogsgeweld, 'vlucht' van koningin en regering, bombardement van Rotterdam en capitulatie, zo uit zijn voegen was geraakt, dat elke mentale omslag, elke combinatie mogelijk scheen mits het nieuwe maar afweek van het patroon van vóór 10 mei. Ook anderen, waaronder voortreffelijke vaderlanders, hebben toen illusies gekoesterd, die nu nauwelijks minder onmogelijk lijken dan Rosts denkbeelden.

Rosts plan kwam gaandeweg tot ontplooiing, het centrum van zijn activiteit verplaatste zich meermalen en kreeg impulsen van de telkens zich voordoende nieuwe situaties; het uitgangspunt bleef echter de bespreking van 2 juni, waar hij bij vroegere denkbeelden aansloot.

Kort gezegd beoogde Rost datgene te volbrengen, waarin Mussert had gefaald, nl. het winnen van de grote massa van het volk voor 'de nieuwe orde' of, zoals hij in andere kring zei, 'het volksche socialisme'. Dan zouden Mussert en de NSB voor de Duitsers overbodig worden en zou hij zelf als leider van een nationaal-socialistische 'gouw Friesland' voor zijn volk een plaats veroveren in het groot-Germaanse Rijk. 'Hij meende, dat ons volk zoo superieur was, dat, wanneer wij zouden worden opgenomen in het Duitsche Rijk, wij binnen één generatie de leiding van het geheel zouden hebben'[2].

Voor het vormen van een nationaal-socialistische massa-beweging, bereid tot nauwe samenwerking met Duitsland, zou men echter niet moeten uitgaan van de algemeen zo gehaat blijkende NSB met haar toen amper 30.000 leden [3] en haar al even weinig imponerende aanhangsels als Roskams Boerenfront en de tenslotte geen 2500 leden meer tellende Nationale Jeugdstorm [4]. Loyauteit tegenover Mussert, zo noodzakelijk vóór de bezetting, achtte Rost in de nieuwe situatie geen vereiste meer. In Woudenbergs herinnering [5] was de zomer van 1940 het moment – maar dan ook het enige –, waarop Rost gemeend heeft het zonder Mussert en de NSB-organisatie te zullen kunnen stellen.

Voor een nieuwe massabeweging ging het volgens Rost om het winnen van:

a. de twee à drie miljoen 'werkers van kop en vuist' en het vormen van een front van de arbeid.
b. de jeugd, verenigd door de eenheidsschool en door een allen omvattende jeugdbeweging [6].
c. de boeren, verenigd in een Nederlandse *Nährstand.*
d. de vrouwen [7].

Het ging dus om het winnen van degenen die z.i. het meeste vatbaar waren voor het volkse

(1) Vgl. de termen waarin gedurende de winter van 1944–1945 Rost door beiden aan zijn lot werd overgelaten (BDC H 13).
(2) Aldus Mussert tijdens zijn berechting (*Proces Mussert*, p. 134).
(3) Ultimo mrt. 1940: 29.922 leden en 2.929 begunstigers (zie NSB 297/1591).
(4) Vgl. nr. 103 bij *n.* 19.
(5) H. J. Woudenberg, *a.w.* I, p. 101, II, p. 7 en 46; vgl. Van Geelkerkens, Van der Does' en jkvr. Op ten Noorts verklaring in Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(6) Zie verder p. 134 e.v.
(7) Vgl. Rosts 1 mei-rede in Den Haag: 'Het Arbeidsfront, de jeugd en de NSVO als zijtakken van de national-socialistische stam' (*Het Nat. Dagblad* van 3 mei 1940), voorts Rosts hoofdartikel in *Het Nat. Dagblad* van 29 juli 1940.

socialisme (zie nr. 166) en die tezamen het tegenstreven van 'kleine groepen intellectueelen en goedgesitueerde reactionaire anti's' tot een te verwaarlozen factor zouden maken [1]. Goedgezinde NSB'ers konden als kader dienst doen. De basis waarop hij hierbij stond, was vóór alles het vertrouwen dat Himmler in hem stelde [2] en als gevolg daarvan de steun van dat deel van de Duitse bezetting dat voor zo'n argument gevoelig was.

Het is niet onmogelijk, dat Rost een dergelijk plan voor de opbouw van een Nationaal-Socialistische Arbeiders Partij Nederland reeds bij zijn onderhoud van begin juli 1939 aan Himmler en Wolff heeft geschetst, met dit verschil, dat het NWV-Arbeidsfront toen de plaats zal hebben ingenomen, die hij in 1940 aan een 'gezuiverde SDAP' toedacht. Een aantal gegevens wijzen in die richting: het begin van de Mussertgarde, een Nederlandse SS dus, misschien ook van de SA-Rost, stamt uit de voorzomer van 1939. In die tijd kreeg Rost meer vat op het Arbeidsfrontpubliek en meende hij al op krachtige aanhang in de noordelijke provincies te kunnen rekenen (zie p. 41 bij *n.* 7). Sinds die zomer oriënteerden de NSVO en dissidente personen en groepjes van de Jeugdstorm zich sterker op het Duitse voorbeeld, niet zonder invloed van Rost. Zijn verhoogde agitatie ter voorkoming van een coalitie van de 'Inquisitiepartij' met de 'Marxisten', van 'Roomsch-Rood', na de val van het vierde kabinet-Colijn, moest de aandacht van het publiek op zijn persoon richten. De brief van 18 juli 1939 aan Mussert (nr. 47) draagt het karakter van een requisitoir tegen het hoofdkwartier, ter inleiding van een zuivering der NSB, terwijl Rost de hem zo juist door Hitler verleende *Erinnerungsmedaille* (zie p. 27 en 53) kon gebruiken om Mussert zelf onder druk te zetten. Want aan een direct op zij zetten van de leider zelf zal hij in die phase nog wel niet hebben gedacht.

Het uitbreken van de oorlog in Europa moet echter de onmiddellijke tenuitvoerlegging van het plan verhinderd hebben, zodat Rost de winter van 1939–1940 slechts kon gebruiken voor de versterking van zijn machtsinstrumenten, terwijl hij zijn populariteit in de beweging opvoerde door het vervullen van talloze spreekbeurten. Het bezoek aan Himmler in begin maart 1940 zou dan vooral gediend hebben om te waarschuwen dat het gehele project onuitvoerbaar zou worden na een eventuele Duitse aanval op Nederland (p. 39). De ontmoeting van 2 juni zou ten doel hebben gehad, vast te stellen of Rost, die Duitse inval ten spijt, toch nog tot medewerking in de oorspronkelijke zin bereid was.

Enig bewijs voor deze hypothese ontbreekt en zal wel nooit te geven zijn. Himmler en Rost zijn dood; van de nog levende getuigen, Karl Wolff en jkvr. Op ten Noort, valt geen opheldering te wachten. De naoorlogse mededelingen van de laatste over de ontmoetingen van maart en juni 1940 zijn bij alle vaagheid toch wel met het bovenstaande te rijmen. Ook het feit dat Rost na terugkeer uit de internering in juni 1940 zijn beweging eerst nog vanuit het Arbeidsfront trachtte op te bouwen, aansluitend bij zijn activiteit in de voorafgaande winter (zie nr. 69), kan als een bevestiging worden gezien.

Onder de bezettingsomstandigheden veranderde niet het doel van de plannen, maar wel de toe te passen tactiek. Rost zou niet meer behoeven uit te gaan van het radicalisme van kleine, hem persoonlijk toegedane groepjes, van een spectaculaire revolte, van straatactie, hoe effectief die hem ook bleek als agitatiemiddel voor een beperkter doel. Hij was bereid gebruik te maken van het nieuwe, door de aanwezigheid der Duitsers beschikbaar geworden wapen der gelijkschakeling. Daarbij zou hij de telkens sterkste en meest actieve reeds bestaande vereniging, partijgroepering of organisatie uit de vier sferen van arbeiders, boeren, vrouwen en jeugd, als basis en uitgangspunt nemen. Hij wilde dan profijt trekken van de overal in meerdere of mindere mate voorkomende spanningen tussen leiding en leden, door de laatsten tegen de eerste op te zetten om ze met een zoet lijntje mee te krijgen voor 'nieuwe mogelijkheden, die de oude leiding zou hebben geblokkeerd, maar die nu door de steun van de Duitschers schenen te worden geopend'[3].

(1) Vgl. nr. 80 en in dl. II de brieven aan Brandt d.d. 9 mrt. 1943 en aan Fahrenholtz d.d. 24 juni 1944.
(2) Vgl. Seyss-Inquarts karakteristiek van Rost, reeds geciteerd op p. 40 bij *n.* 2.
(3) Vgl. Rosts radioredevoeringen van 20 juli en 21 sep. 1940 (*Het Volk*, 22 juli en 23 sep. 1940).

Een dergelijke gelijkschakeling ten gevolge van een omzetting binnen de bestaande grote groepen kon het beste plaats hebben onder '*kommissarische Verwaltung*', onder een '*Stillhaltekommissar*', een soort politiek beheerder [1], volgens het in Duitsland beproefde systeem van *Kommissare* als tijdelijke instrumenten van gelijkschakeling [2]. In die zin moet men dan ook Rosts 'commissariaat voor de marxistische partijen' en dat van Woudenberg bij het NVV verstaan. Een dergelijke taak dacht hij zelf medio september aan Rambonnet toe voor de jeugdorganisaties. Door die beheerders konden tegenwerkende personen worden weggedrongen of gedisqualificeerd en obstructie voerende groepen geëlimineerd worden. In de tussentijd werd dan gezocht naar een figuur, die als 'eigen leiding' gevoeld kon worden en aan wie de gelijkgeschakelde organisaties na het aftreden van de *Kommissar* konden worden toevertrouwd. Zo dacht Rost zich de rol van Tjerk van der Zee, zo die van W. J. Heubel, respectievelijk voor de arbeiders en voor de jeugd. Weldra zag hij een *Winterhilfswerk* als katalysator in dat proces (zie verder p. 150).

Tactisch betekende dit een politiek van de 'aan vroegere tegenstanders toegestoken hand', waarbij Rost er de nadruk op zou leggen, dat hij niet in opdracht van Mussert of als exponent van de NSB optrad.

Anderzijds wilde noch kon hij de NSB volledig loslaten. Integendeel, hij wilde zijn aanhang ook daar nog vergroten. Hij wist dat sommige kameraden in hem meer dan in Mussert de man van de toekomst zagen. Het geloof, dat velen die mening waren toegedaan, werd versterkt door de talloze gelukwensen bij zijn thuiskomst. Ook tijdens de Hagespraak in Lunteren was de stemming nog zo, dat 'tienduizenden U door handopsteken hadden willen eeren, maar U vertoonde U niet'[3]. Daarom wilde hij ook in de NSB het initiatief nemen. Zelf zou hij door directe actie – ook op de straat – de gehate verbodsbepalingen weten op te heffen.

Rost heeft blijkbaar gemeend tegelijkertijd te kunnen optreden als agitator voor een radicaal nationaal-socialisme en als de bemiddelende figuur, die vroegere tegenstanders een eigen weg in de nieuwe tijd zou wijzen. Dat dualisme is een bewijs van het amateuristische van zijn politiek. Het is ook een afspiegeling van zijn persoonlijkheid, waarin de tegenstelling tussen diplomaat en agitator nooit werd overwonnen.

Ten onrechte meende hij – evenals overigens Seyss-Inquart en Rauter dat aanvankelijk deden – een parallel te kunnen trekken met de ontwikkeling in Duitsland en vooral Oostenrijk. Hij projecteerde zijn eigen bezwaren tegen Mussert en de NSB in het Nederlandse volk, niet beseffend, dat de massa van dat volk nauwelijks verschil zag tussen hem en Mussert en beiden evenzeer verafschuwde. En ook binnen de NSB overschatte hij zijn mogelijkheden schromelijk. In de geïsoleerde groep van getrouwen, waartoe de NSB sinds 1937 zich had ontwikkeld, was de positie van Mussert onaantastbaar geworden. Uit de felicitatiebrieven, die hem bereikten, had Rost kunnen lezen, hoevele van zijn vereerders hem toch blijkbaar zagen als *Musserts* beste strijder.

§ 4 *Eerste activiteiten*

Rosts activiteiten in de zeven weken tussen zijn terugkeer uit de internering en de benoeming bij de SDAP op 20 juli hebben een chaotisch karakter [4]. Er was in de halve maand van zijn afwezigheid na de capitulatie veel gebeurd. De verbittering over de opgelopen achterstand had Rosts neiging, overal de hand naar uit te strekken, elk initiatief aan zich te trekken, versterkt en de vreemde zomer van 1940, toen in Nederland alles op losse schroeven leek te staan, bood hem meer

(1) Zie ook voor het vervolg van deze alinea de weergave van deze tactiek in een brief van F. S. Heubel aan haar broer d.d. 17 sep. 1940 (Doc. I F. S. Heubel), uiteraard alleen toegepast op de jeugd. Terugblik op deze methode in Rosts brief aan Rauter van 1 apr. 1944 (deel II).
(2) Carl Schmitt, *Die Diktatur.* (1928), p. 39; R. Reuling, *Parteipolitischer Kommissar, Archiv für öffentliches Recht* 1937, p. 326–348. Vgl. H. D. Loock, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 1960 I, p. 47, *n.* 55.
(3) Zie brief van A. P. Hengeveld d.d. 23 juni 1940 (RvT 6 Feestmap).
(4) Zie voor een schildering der algemene gebeurtenissen, *Het Woord als wapen*, p. 10–17 en het inleidend hoofdstuk van B. A. Sijes, *De Februaristaking 1941*, p. 1–14, voorts *De Bezetting* I, p. 61–107.

gelegenheid dan ooit, aan die neiging toe te geven. Het *sprunghafte* [1] van zijn werkwijze werd verhoogd door zijn overschatting van bijkomstigheden, die hij immers altijd tegen de achtergrond van zijn illusies plaatste. Een positie in 'de neutrale wereld' van comité's en adviescommissies te veroveren kon dan even belangrijk zijn als de anti-joodse activiteiten van het handjevol dat zich 'Vrijcorps Rost' noemde, het wegwerken van enkele vertegenwoordigers van het oude regime even essentieel als zijn *grand dessein*, het zoeken naar geschikt 'topkader', de opbouw van het Arbeidsfront, van de Haagse WA, als Giesekams proces. Opheffing van de verboden en belemmeringen die het oude regime voor en in de oorlog de nationaal-socialisten in de weg had gelegd, goed; maar dan hijzelf vooraan op straat ervoor vechten. Want Rost zal het zijn, die de kameraden uit hun isolement bevrijdt. De aanloopjes van vooroorlogse aanhangers tot een revolte voor Rost waren het ene moment hoogst onbruikbaar, ja ongewenst. Op een ander ogenblik achtte hij ze nuttig als pressiemiddel, om 'gas te geven', of wanneer hij in een bepaald verband nog eens de aandacht op zichzelf wilde vestigen. Ook liep een dergelijke conspiratie, wanneer zij haar betekenis voor hem al verloren had, op eigen kracht vaak nog een tijd door. En bij dit alles moest de importantie van de verschillende persoonlijkheden in het bezettingsbestuur, hun verhouding onderling en tot *Partei* en *SS* gepeild, de belangrijksten van hen benaderd worden [2]. Wat van al dit zoeken en tasten naar middelen ter volvoering van zijn eigenlijke plannen te documenteren valt, is van een verwarrende veelheid en vol schijnbare of werkelijke tegenstrijdigheden; waarschijnlijk geeft het niet eens het complete beeld.

Na zijn terugkeer in Den Haag kon Rost niet direct met volle kracht aan de slag gaan. Eerst was hij ter genezing van een zware bronchitis nog een aantal dagen bij goede vrienden, dokter Del Baere en zijn vrouw, aan huis gebonden. Daardoor verviel o.a. zijn eerste ontmoeting met *Generalkommissar* Schmidt [3]. Dat bespaarde hem echter ook de deelneming aan het eerste appèl van NSB-functionarissen in Utrecht op 8 juni. Zijn positie zou daar op zijn minst genomen dubbelzinnig geweest zijn en hij was wellicht tot een soortgelijke belofte van trouw aan Mussert gedwongen, als toen van Feldmeijer in zijn kwaliteit van leider der Mussertgarde geëist werd [4].

De dagen van ziekte waren geen beletsel om van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat thuis bezoekers te ontvangen, waarbij stellig belangrijke afspraken gemaakt en directieven gegeven werden [5]. Zo kwam H. J. Woudenberg verscheiden malen om verslag te doen over de houding van 'de kameraden' tijdens Rosts internering. Met hem werd het beleid t.a.v. het Arbeidsfront besproken [6]. Van der Does kwam, wisselde ervaringen uit en hoorde van Rosts plannen; hij trachtte zijn steentje bij te dragen en in de stroom der grote gebeurtenissen te komen: 'Er zijn er die popelen om onder leiding een nieuw geheel behoorlijk op te bouwen' [7]. Mr. Nijgh (zie p. 60 bij *n*. 10) kwam om zijn oude plaats als raadsman weer in te nemen; meer nog, hij wenste zich via Rost aan te bieden als 'de betrouwbare man' aan het hoofd van het departement van Justitie, die 'de NSB recht zou doen' en 'de mestvaalt opruimen', waar Mussert de Duitsers om wilde vragen [8]. Om zich als zodanig te kwalificeren zette hij zijn plan uiteen, minister De Geer voor Rosts internering een proces aan te doen – enkele weken later had hij trouwens een voorstel, de uitgeweken regering voor de Hoge

(1) Gesprek F. Knolle met A. J. van der Leeuw, 1950 (Doc. I F. Knolle).

(2) Gesprekken met relaties in die dagen, zoals met E. J. Voûte, de Kock van Leeuwen, Rambonnet, draaiden telkens weer om de vraag, hoe verschillende Duitsers 'lagen'; zie Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen; Doc. I H. C. van 't Hof, verklaring vgl. nr. 194, *n*. 7.

(3) Zie p. 79 bij *n*. 5.

(4) Woudenberg, *a.w.* I, p. 20. Zie Musserts rede, *VoVa* 10 juni; vgl. het concept in Mussert 14 e.

(5) Vgl. briefjes van Rost aan felicitanten in RvT 6 Feestmap over zijn activiteit tijdens zijn ziekte. Overigens is hierover niet meer te vinden dan aanduidingen in gespreksverslagen in Doc. I M. M. Rost van Tonningen, in Woudenbergs memoires en de hier te citeren verspreide gegevens.

(6) Woudenberg, *a.w.* II, p. 68. Zie verder p. 97 e.v.

(7) Zie RvT II J. A. H. van der Does, brief van 7 juli 1940 en nr. 67.

(8) Zie concept voor de rede op 8 juni in Utrecht (Mussert 14 e).

Raad te dagen wegens ongrondwettige zetelverplaatsing. Hij zou echter ook wel tevreden zijn als president van de rechtbank te Rotterdam of als burgemeester van Den Haag [1]. Een groepje Vlamingen kwam in gezelschap van een Haags landgenoot Rost bezoeken en steun vragen voor de oprichting van een NSB-Vlaanderen [2]; deze heeft hier weinig werk van gemaakt; het paste toen niet in zijn plannen. Meer had hij aan een bezoek van A. van der Oord, ook een van 'de 21'; anti-joodse actie, de belangen van Giesekam, van de *Misthoorn* [3] en andere propagandamethoden werden met hem besproken. Ook de komst van Staas Muller, van Johan Meijer, A. K. O. F. van der Heijde en van Schwing, Rosts voornaamste contacten in Den Haag met knok- en colportageploegen, Mussert-garde en WA, was hem welkom.

Daar was het Vrijcorps Rost [4], een achttiental Haagse NSB'ers, leden van de voormalige WA en van de Ordedienst, volgelingen van Rost; misschien reeds voor 10 mei, misschien eerst na de capitulatie opgericht met het doel, hun held uit de internering te bevrijden [5]. Tot hen behoorde de fel anti-joodse voddenkoopman, J. van der IJssel sr., NSNAP'er, vader van vier Mussertgardisten, die in de afgelopen winter zijn opslagplaats aan de Nieuwe Havenstraat voor hun oefenavonden beschikbaar had gesteld; voorts de potige Haagse straatzanger H. A. Hendriks, groepsleider en in bepaalde kringen gewild als spreker, die later portier en uitsmijter werd op bureau-Rost [6]; dan J. H. Vogels sr., weldra 'de schrik van Spoorwijk' en zijn zoon J. Vogels, die tijdens Rosts afwezigheid zijn moeders huis had bewaakt [7]; verder Giesekam [8] en misschien een aantal leden van de werklozenclub Het Vosje. Hun commandant was Jan Staas Muller [9], vertegenwoordiger in de schoenenbranche, daarna onfortuinlijk glasverzekeraar en al even ongelukkig met zijn obscuur woningbureautje, of werkloos, en steeds diep in de schulden. Na enige tijd in de NSNAP trad hij in 1937 in de NSB, klom op tot groepsbeheerder en was tenslotte secretaris van J. H. Scholte, die maart 1940 kringleider van Den Haag-centrum werd (zie p. 69).

Toen Rost buiten hun toedoen was teruggekeerd, besteedde het Vrijcorps zijn dadendrang vooral aan anti-joodse activiteiten. Bij wijze van voorpostengevecht sloegen ze begin juni enkele nachten achtereen de zgn. 'jodenpaaltjes' stuk, merkwaardige overblijfsels uit de 17e eeuw, voor hen echter 'symbool van joodse overheersing', waartegen ook de NSNAP indertijd al van leer was getrokken, maar die nadien weer in ere hersteld waren [10]. Enkele van die paaltjes verkochten ze aan belangstellenden, o.a. aan Van der Oord, bij hen als man van de *Misthoorn* in ere. Staas Muller zelf heeft een

(1) Zie stukken en correspondentie in RvT 17 en RvT 35. In dec. 1940 schreef Rost, dat hij het ongewenst achtte, dat Nijgh zich bij de Duitsers steeds op zijn connectie met Rost beriep terwijl hun relatie 'sinds lang' verbroken was. Nijgh wees, herinnerend aan zijn actie van mei 1940 om Rost uit de internering te bevrijden (zie p. 76 bij *n.* 5), dat laatste van de hand.

(2) Doc. I L. Jagenau, geb. 1879, aktivist, oud-lid van de Raad van Vlaanderen, in 1918 naar Nederland uitgeweken. Zie ook schaarse gegevens in Mussert 15 h.

(3) Zie nrs. 58, 90, en p. 55 na *n.* 5 en 57 na *n.* 1.

(4) Zie bij nrs. 48, 54, 61, 80, 86, 146–8.

(5) Zie Doc. I A. K. O. F. van der Heijde en Doc. I J. Staas Muller; voorts Doc. II SAR. Men was al voor 10 mei begonnen, de kreet: 'Rost moet vrij!' overal op te kalken; zie felicitatie van Giesekam en twee kornuiten in RvT 6 Feestmap; vgl. *Meldungen aus den Niederlanden* van 6 juli 1940 (HSSPF MadN 3/1940).

(6) Woudenberg, *a.w.* II, p. 43; Doc. I H. A. Hendriks. Hij liep daar nog jaren lang in het uniform van de SAR.

(7) Doc. II SAR; Doc. I J. Vogels.

(8) Zie p. 71 en 143. Hiervoor zijn een aantal verspreide aanwijzingen. In elk geval is hij een tijd lang lid geweest.

(9) Geb. 19 aug. 1897 te Groningen. Op eigen initiatief had hij, eveneens direct na de capitulatie, het NSB-kringhuis bezet en heropend.

(10) Zie feuilleton van het NSNAP-lid Keuchenius in *Het Nationale Dagblad* van 2 en 3 juli 1940. Het berustte op totale misvatting. De z.g. Jodenpaaltjes, witte houten palen van ca. 1 m. hoog, in de 17e eeuw in enkele grote steden, m.n. in Den Haag en Amsterdam, tegen huismuur, brug of langs de weg geplaatst, begrensden het territoir waarbinnen de bevoegdheden der rabbijnen over de joodse gemeenschap golden. Tevens duidden zij aan tot waar men op sabbath mocht gaan, zonder de voorschriften te overtreden.

sappige beschrijving van een en ander gegeven, die hij waarschijnlijk voor *Het Nationale Dagblad* is komen aanbieden [1].

Zo Rost niet al bij voorbaat van deze actie op de hoogte is geweest, hoorde hij ervan bij Staas Mullers bezoek. Het staat vast dat hij zich gedurende enige tijd met het Vrijcorps bemoeide, hoezeer hijzelf en ook Muller dit later tegenover de Duitsers hebben ontkend [2]. Enkele passages uit het genoemde Dagboekblad wijzen daarop [3]: hij heeft waarschijnlijk financieel gesteund o.a. voor het aanschaffen van uniformen [4]. Ook heeft hij of zijn adjudant, de Mussertgardist Johan Meijer, een rol gespeeld bij 'een hergroepeering van het Vrijcorps' omstreeks 6 juni [5]. Betekende dat, inschakeling in de WA van Schwing? Het nam daar dan een zelfstandige plaats in en tooide zich voortaan – zij het 'zonder toestemming' – met Rosts naam. 'De vreugde [hierover] is onder de korpsleden zóó groot, dat verandering niet meer mogelijk zal zijn'.

Zodra Schwing uit de vierdaagse internering vrijkwam, had hij zijn werkzaamheden van het voorjaar (zie p. 68–69) hervat. Bij afwezigheid van Rost en Feldmeijer was hij op eigen gezag met de Mussertgarde naar voren getreden en had met Oude Garde, Ordedienst en de manschap van het Arbeidsfront, in Den Haag de WA opgericht en het commando, zij het niet met ieders instemming, op zich genomen [6]. Dat had hij Rost bij zijn terugkeer begin juni aan te bieden en nadien ging het nog beter. In de *Deutsche Schule* aan de Jan van Nassaustraat werd weer ijverig geoefend. Nieuwelingen werden aangenomen, ook al waren ze uit de NSB geroyeerd, lid van de NSNAP-Kruyt of van de Van Rappardbeweging. Consequente antisemitische actie, zoals boycott van joodse winkels, plaatsing van bordjes 'voor joden verboden', werd voorbereid [7]. De pogingen van de districtsleider, Schwing te remmen, troffen nog geen doel. Ook in de omgeving, in Delft, Gouda, Leiden, het Westland, richtte Schwing afdelingen van de WA op [8]. Met deze troep wilde Rost de strijd tegen de verboden aanbinden. Hij liet zich direct een WA-uniform aanmeten, zoals hij 6 juni opgewekt aan een trouwe makker in Groningen berichtte [9].

De opheffing van de bestaande verboden was na 15 mei een van de eerste zorgen van Mussert en zijn omgeving geweest. Aan d'Ansembourgs officieel verzoek daartoe van 21 mei bij het Duitse militaire bestuur was geen gevolg gegeven [10]. Met de komst van Seyss-Inquart veranderde dit. In het onderhoud met Rost op 2 juni waren in principe al toezeggingen gedaan (zie p. 78). Op de

(1) 'Uit een Dagboek; de laatste dagen der jodenpaaltjes' (Doc. II SAR). De politie had voor het einde van de actie zelf de laatste paaltjes verwijderd (*Het Nat. Dagblad*, 7 juni 1940). Vgl. het bevel van het hoofdkwartier aan de districtsleider van Den Haag d.d. 1 juli, alle omvergehaalde jodenpaaltjes in Utrecht in te leveren (NSB 224/1208); d.w.z. die welke in particuliere handen waren geraakt.
(2) Zie nrs. 146–148 en J. S. Mullers verklaring voor de *SD* uit 1941 (Doc. I J. S. Muller).
(3) Doc. II SAR, ook voor de hier volgende citaten.
(4) Het uniform bestond uit wit hemd, zwarte broek, kaplaarzen. Het Dagboekblad geeft een gefingeerde naam, maar Rosts huisadres op voor de beheerder van het vrijcorps. Vgl. RvT A III 2/86598 en 86680 en RvT 22/80279, betreffende een dergelijke gift van Rost, nl. *f* 200,— voor aanschaf van laarzen voor Rotterdamse Mussertgardisten (zie ook p. 86 na *n.* 5).
(5) Vgl. de naoorlogse verklaring in Doc. I J. S. Muller; het initiatief voor de oprichting van Vrijcorps-SAR legt deze in *mei* 1940 bij Rost, J. Meijer, Hendriks en zichzelf. Zie ook p. 88, *n.* 1.
(6) Doc. I Schwing; Doc. I A. J. Zondervan, verklaring; stukken over de Haagse WA in NSB 126/666 en 667. Vooral ondervond hij tegenwerking van de broeders Van Leeuwen en hun groep 'Paraat', waarin een deel van de Oude Garde was opgenomen.
(7) Geïmproviseerde bordjes uiteraard, niet te verwarren met de officiële, die niet voor jan. 1941 geplaatst werden. Vgl. Doc. I F. S. Heubel, brief aan de Haagse districtsleider, 21 juni 1940.
(8) Zie van Haersolte's voorschrift van 12 juni: laat op de oefenavonden *alleen* leden van Mussertgarde en Ordedienst bijeenkomen, – – – Zolang geen commandant en kader van de WA is benoemd, moeten aspirantleden *niet* bijeengeroepen worden (NSB 224/1208). Doc. I Schwing, brief aan Feenstra d.d. 20 apr. 1942.
(9) Rost aan T. Bakker, RvT 6 Feestmap.
(10) Dagboek Mussert d.d. en bijlage. Vgl. CNO SG 2/I, van 22 mei 1940, punt 8: voorlopig geen maatregelen.

dag dat Mussert zijn eerste ontmoeting met de rijkscommissaris had, waar dit punt zeker ook is aangeroerd, werden mr. Van Vessem en d'Ansembourg bij *Generalkommissar* Wimmer geïntroduceerd om over de opheffing te spreken [1]. Die avond bracht ook *Het Nationale Dagblad* een fors hoofdartikel, waarin betoogd werd, dat de bevoegdheden van generaal Winkelman ver genoeg reikten om de verbodsbepalingen in te trekken. De volgende dag, 8 juni, beloofde Mussert in Utrecht aan ca. 800 NSB-functionarissen: 'ambtenarenverbod, zwarte hemden verbod, WA-verbod zullen niet lang meer blijven'. Ongestraft hadden enkele deelnemers het uniformverbod bij die gelegenheid al overtreden. Enkele dagen later herhaalde Mussert zijn mededeling voor 4500 kameraden in Bellevue te Amsterdam [2].

Dit alles geschiedde om zo te zeggen binnenskamers. Rosts actie daarentegen beoogde, de strijd op straat te brengen, voor het grote publiek. Het was waarschijnlijk op zijn instigatie dat de districtsleider van Rotterdam, L. Keers, zich in zijn brief aan burgemeester Oud niet, zoals zijn Amsterdamse collega, beperkte tot het vragen van 'volledige burgerrechten' en opheffing van plaatselijke verboden [3]. Aansluitend bij de activiteiten van zijn vrouw, van Rost en het Rotterdamse Gildekorps in de afgelopen winter (zie bij nr. 237), kondigde hij aan, de colportage te zullen hervatten en wel in uniform. Bood de politie niet voldoende bescherming, dan zou men het recht in eigen hand nemen. Inderdaad was Rost – nauwelijks genezen – op 14 juni met Feldmeijer en dertig man van Schwings Mussertgarde en WA ter plaatse en nam deel aan een fikse knokpartij in Rotterdam-zuid. De volgende dag stond het, met Keers' brief, groot in de krant. Op diezelfde dag, de 15de, werd Rost door Mussert herbenoemd tot zijn gemachtigde voor Zuid-Holland, zulks met terugwerkende kracht tot 12 juni [4]. Enkele dagen later, 19 juni, trok de troep met Rost aan het hoofd naar Delft om ook daar de kameraden, die bij het colporteren last ondervonden hadden, te wreken [5]. Leden van zijn Rotterdamse colportageploeg waren eveneens naar Delft gekomen, maar kregen niet de gelegenheid zich in de straatgevechten noch in de 'uitvallen uit het Kringhuis' te mengen [6]. Ook dit kwam met grote koppen in de krant: 'Wij heffen het uniformverbod op! Mussertgarde en WA herstellen de orde'. In telegrammen aan de Delftse autoriteiten, afgedrukt in de krant, dreigde Rost met represailles, wanneer colporteurs voortaan niet behoorlijke politiebescherming zouden genieten [7]. Dit spectaculaire optreden moest aan elk in en buiten de NSB duidelijk maken, dat hij de eigenlijke strijder tegen de verboden was (zie nr. 54).

In die opzet slaagde hij, want de maatregelen volgden nu snel. Was zijn actie niet de oorzaak hiervan, ze gaf de bezetter de gelegenheid, de weerstand van secretarissen-generaal, vooral tegen de intrekking van het uniformverbod, te breken [8]. Op 21 juni werd een verordening op de openbare orde getekend, waarbij de colportageverboden, voortvloeiend uit de wet op de staat van oorlog en beleg vervielen [9]; 24 juni werden bij beschikking van mr. Frederiks de NSB en haar mantelorganisaties, maar ook de NSNAP van de lijst van voor ambtenaren verboden verenigingen ge-

(1) Dagboek Mussert, 7 juni; Dr. Osswalds *Tätigkeitsbericht* van 18 okt. 1940 voor 7 juni, Dossier Mussert A c: 900138–9.

(2) Zie Mussert 14 e. Vgl. brieven van J. Dekker en van P. Dijkema aan Rost, in RvT 6 Feestmap.

(3) Vgl. *Het Nationale Dagblad* van 13 en 15 juni met de brief van J. W. de Ruiter aan burgemeester De Vlugt en van L. Keers aan burgemeester Oud.

(4) Benoemingsoorkonde, RvT II Nederlandse Bank. Waarom deze herbenoeming noodzakelijk was is niet duidelijk. Was Rost wellicht tijdens zijn internering vervangen of van deze taak ontheven?

(5) Verslagen in *Het Nationale Dagblad* van 15 en 20 juni 1940.

(6) Blijkens de op p. 85, *n.* 4 genoemde briefjes.

(7) Zie *Het Nationale Dagblad* van 20 juni.

(8) Zie notulen d.d. 14, 19 en 21 juni 1940 (CNO SG 11, 13–14/I). T.a.v. het uniformverbod werd terwille van de openbare orde niets gepubliceerd; het werd met circulaires van het dept. van Justitie aan de procureurs-generaal afgedaan.

(9) Art. 4, lid 1 van VO 24/40; deze verscheen in het *Verordeningenblad* van 22 juni en in de kranten van de 24ste. Een circulaire van Justitie aan de P.-Gs. van 4 juli stond toe, ook de andere colportageverboden i.v.m. hun op handen zijnde intrekking, niet meer toe te passen.

schrapt [1]. Aan de wet op de weerkorpsen hoopten Snouck Hurgronje en zijn collega's nog vast te kunnen houden; een verordening die de toelating van een zodanig korps van Seyss-Inquarts toestemming afhankelijk maakte, was echter reeds in bewerking en werd begin augustus gepubliceerd [2]. Ordeverstoring kwam echter evenmin in de kraam van de rijkscommissaris en Rauter als van secretarissen-generaal te pas en aan Mussert zowel als aan Rost is dit stellig te kennen gegeven [3].

De leider en zijn omgeving waren over het gebeurde in Rotterdam en Delft ten hoogste ontsticht. Het strookte niet met de officiële plannen voor de WA. Direct na de capitulatie had de leider tot wederoprichting van de WA besloten. Naar buiten toe was daarvan nog weinig anders gebleken dan de benoeming van zijn vroegere adjudant mr. A. J. Zondervan tot Algemeen Commandant [4] en de bekendmaking van een en ander in de bijeenkomst te Utrecht op 8 juni, dus nog maar in beperkte kring.

En nu had Rost met zijn straatgevechten van midden juni de indruk gewekt, dat *hij* en de Haagse WA bij de wederactivering der weerkorpsen de spits afbeten en dat hijzelf op die WA ten volle kon rekenen.

De berichten die Mussert uit Den Haag bereikten via de districtsleider Van Haersolte en Harloff waren zeer verontrustend: Rost kweekte met die WA een formatie ten eigen bate; een nieuw bewijs dus van zijn verraad. Dat was onduldbaar. Het recht, zich met het weerkorps te bemoeien werd hem ontzegd [5]. De overige maatregelen waren niet geheel gecoördineerd en vrij verward: Van Haersolte ontnam Schwing alle bevoegdheden over de Haagse WA, die hij voorlopig onder eigen hoede nam, met C. F. A. de Bruyn als waarnemend commandant en adviseerde 'Utrecht', de Mussertgarde te ontbinden en in de WA op te lossen [6]. De overste De Jong, die op de eliminatie van Rost had aangedrongen, werd er vormingsleider [7]. De nieuwe Algemeen Commandant Zondervan bevestigde een deel dezer maatregelen. Wat de Mussertgarde betreft gaf hij het advies echter aan Feldmeijer door. Die was nl. na een kortstondige eclips wegens zijn aandeel aan de tocht naar Rotterdam en Delft, met hulp van het rijkscommissariaat 'gerehabiliteerd' en opnieuw met de leiding van de Mussertgarde belast, zoals hij zelfverzekerd aan Van Haersolte berichtte [8]. In overleg met Rost viel het besluit, Schwing voorlopig naar de *SS*-opleiding in München te zenden en bij de Haagse Mussertgarde door Johan Meijer te vervangen.

In deze dagen vond een 'laatste bijeenkomst in het oefenlokaal aan de Jan van Nassaustraat' plaats. Wat daar is voorgevallen, welke woorden Rost tot zijn getrouwen heeft gesproken – de ergste geruchten deden daarover in de NSB de ronde – werd niet bekend, hoezeer de kringleiders later enkele deelnemers onder druk zetten [9]. In elk geval heerste in Schwings knokploeg, waarvan dus zowel leden van de Ordedienst, van de Mussertgarde, als van het Arbeidsfront en het complete Vrijcorps deel uitmaakten, een zeer opstandige geest na midden juni. Ze verkozen de bevelen van de NSB niet op te volgen en voelden zich meer dan ooit de Rostbrigade, de SA-Rost of SAR, in

(1) CNO SG 15/I, punt 18 d.d. 24 juni 1940, 'op verzoek van de Duitsche instanties'.
(2) VO 72/40, zie *Het Nat. Dagblad* van 2 aug. 1940. Vgl. Musserts notitie van bespreking met Schmidt en Klemm hierover op 5 juli (Mussert 15 d) en CNO SG 20/I, punt 3 d.d. 8 juli, 'uitdrukkelijk verzet aangetekend'.
(3) Dagboek Mussert, 20 juni 1940; CNO SG 20/I, punt 4 en 21/I, punt 6 van 8 en 10 juli 1940. Rosts overleg met Rauter omstreeks die tijd, zie p. 92.
(4) Door deze benoeming op 3 juni hoopte Mussert zich een aanstelling van Feldmeijer in die functie te besparen: 'Z. had in ieder geval voor, dat hij 100% Mussertman was – – – immuun voor Duitsche infectie – – – dat beteekende heel wat' (naoorlogse mededeling, Doc. I J. A. Zondervan).
(5) In welke vorm dit gebeurde is niet bekend, zie echter nr. 248 bij *n.* 22 en Doc. I A. J. Zondervan.
(6) Doc. I Schwing, brief van Van Haersolte aan hem d.d. 15 juni 1940 en enkele briefjes van 27 juni aan hoofdkwartier en van WA-staf in NSB 224/1208. Een essentieel briefje van 19 juni ontbreekt echter.
(7) Zie RvT 111, rapport 2 en RvT II SAR.
(8) De gegevens hierover zijn schaars; vgl. Feldmeijers briefje in HSSPF Correspondentie Voorman SS; *Meldungen aus den Niederlanden* nr. 3 van 6 juli 1940.
(9) Zie rapport 6 in RvT 111, opgemaakt door een lid.

tegenstelling tot de door hen diep verachte nieuwe WA van Mussert en de nette heren in Utrecht[1]. Hun voornaamste doel was voortaan, Rost 'aan de macht te brengen', alsmede nauwe aansluiting bij Duitsland [2]. Tekenend voor de stemming was de bijeenkomst op 26 juni in een obscuur Haags café, waar Schwing hen voor het laatst voor zijn vertrek naar München toesprak. Na in heftige taal tegen 'de mistoestanden in de NSB, --- tegenwerking van groeps- en kringleiders' tekeer te zijn gegaan, deed hij een beroep op 'de revolutionaire geest der jongeren', die 'de boel kort en klein moesten slaan als in Delft was gebeurd' en gaf instructies, zo mogelijk 's zondags in Scheveningen 'de joden uit de café's te halen'. De avond werd met het Horst Wessellied besloten, nadat de voormalige Nederlandse officier Sprey nog enkelen voor de *Standarte Westland* en München had gelijmd [3].

Een ander groepje rond de electricien A. K. O. F. van der Heijde had na de tocht naar Delft het contact met de anderen verloren en bleef onder elkaar trainen onder hun oude schuilnaam 'Sport- en Athletiekclub Rechtop' (SAR); ten dele raakten ze in vreemd vaarwater en 'vielen in handen van provocateurs', zoals de *Abwehragent* Pont van Valkenburg. Begin juli boden ze zich weer bij Rost aan: ze waren bereid, opnieuw de colportage van de *Misthoorn* op zich te nemen en waren 'zonder uitleg' bereid tot alles waartoe Rost hen gebruiken kon; want als tevoren 'stonden ze voor de volle honderd procent achter hem'[4].

Dat Rost eind juni tegen Van der Does vol vertrouwen op zijn machtsinstrument de SAR wees [5]; dat hij even tevoren aan een journalist uit het noorden, die bij hem over 'de terreur' waaraan nationaal-socialisten nog bloot stonden geklaagd had, schreef: 'Indien het noodig mocht blijken, zal ik gaarne een afdeeling van de WA eens naar het Noorden zenden'[6]; dat de naam Vrijcorps Rost voor ieder die liever Rost dan Mussert volgde, weldra naar Twente was doorgedrongen (zie nr. 61); de geruchten die later in het hoofdkwartier de ronde deden (zie p. 145 bij *n.* 2), – alles wijst erop, dat althans de leden de hoogste verwachtingen van een *Machtergreifung* van hun held hebben gekoesterd. En was het toeval dat een en ander ongeveer samenvalt met de groots voorbereide avond van Rosts eerste optreden voor het Amsterdamse Arbeidsfront op 1 juli, waar de voorzitter Thomass en die andere *Abwehragent* Van Poppel met zijn 'Frontbrigade' – in hetzelfde zwart-witte uniform als het Vrijcorps! – een soort pretorianenopstand in de zin hadden[7]?

Rost zelf liet deze gelegenheden schieten. Had hij toen al een waarschuwing van Rauter of Knolle gekregen? Men kan trouwens haast niet aannemen dat het voorbeeld van Hitlers vroegste aanhang zo sterk was, dat Rost ernstig gemeend heeft met dit gezelschap dubieuze figuren, die van een veel te laag niveau waren, in Nederland iets te kunnen bereiken. Hijzelf heeft waarschijnlijk nooit zover willen gaan als zijn aanhangers in de SAR meenden. Toen een aantal van hen een revolte te zijnen gunste wilden volvoeren tijdens het herdenkingsfeest van de NSB voor de Guldensporenslag op 11 juli in Den Haag [8], bleek Rost zelf zich op het beslissende moment al evenzeer te distanciëren

(1) De tot dusver beschikbare gegevens zijn vooral voor deze periode schaars en vol tegenstrijdigheden. De leden gebruikten later de genoemde namen dooreen of spraken van WA-knokploeg, oude WA of Vrijcorps. Vgl. vier dunne mapjes in de Rost-verzameling, RvT 67, 68, 105 en 111. Voorts enkele verspreide stukken en verklaringen in Doc. II SAR. Zie passages in nr. 80 en 86 en p. 84 bij *n.* 4 en 5.
(2) Zie allerlei verklaringen in RvT 68 en 111 en Doc. II SAR.
(3) Zie het verklikkersrapport van 27 juni (NSB 126/666) dat onmiddellijk naar Van Haersolte ging, die op grond hiervan voorstelde, Schwing te royeren; vgl. enkele briefjes in NSB 224/1208. – Sprey, zie *Dienstneming bij de vijand.*
(4) Zie RvT II Van der Heijde, brief aan Rost van 5 juli 1940. Vgl. over hem en zijn groep, p. 145.
(5) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(6) RvT II D. van de Bospoort, brief van 21 juni 1940.
(7) Een niet nader bevestigd verhaal van Van Poppel in Doc. I. In RvT 105 bevinden zich wel enkele verklikkers-rapportjes van een aanbrenger van Van Poppel uit eind juni 1940. Naders over de Frontbrigade in Doc. I F. W. Snijders. Voor de bijeenkomst, zie NSB 194/1040–42 en *Het Nat. Dagblad* van 2 juli.
(8) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Woudenberg, *a.w.* I, p. 96–97 en II, p. 44 en 62, bagatelliseert een en ander als 'een mislukte operette'.

als tevoren in Amsterdam. Hij wist toen al dat een benoeming van Woudenberg bij het NVV aanstaande was en bereidde zelf de verovering van de SDAP en de Arbeiderspers voor (zie p. 99). De aantallen waarop hij in de WA kon rekenen stonden trouwens in geen verhouding tot het totaal [1].

Zijn volgelingen kwamen ook niet op eigen houtje in actie. De omstandigheden waren op het laatste moment minder gunstig voor hun onderneming geworden dan ze aanvankelijk hoopten, daar Rauter op wens van de Nederlandse autoriteiten de opmars van tweeduizend WA-mannen van Houtrust naar de Dierentuin uit het feestprogramma van 11 juli had geschrapt [2]. Daarentegen had een kern van volstrekt betrouwbare WA-mannen onder Hammekool de wacht betrokken bij de Dierentuin waar Mussert zijn herdenkingsrede zou houden. Zo is ook van deze poging tot een paleisrevolutie niets gekomen [3]. Rost stond het alles op straat aan te zien, alsof het hem niet aanging.

Terwijl Rost zich dus in juni 1940 voortdurend op de grens van de revolte bewoog en zijn aanhang die grens zelfs overschreed, deed hij tezelfdertijd met andere aanhangers en met meer normale middelen pogingen, door te dringen in de 'neutrale wereld', zich een positie te veroveren tussen vroegere tegenstanders en zijn stem te laten klinken in het koor van vernieuwers van die vreemde zomer van 1940. Ook in die poging tot combineren van wat eigenlijk onverenigbaar was, volgde hij het patroon van het Duitse en Oostenrijkse nationaal-socialisme.

Tot de regelmatig wederkerende bezoekers aan Rosts ziekbed behoorde ook W. Goedhuys [4], degene die hem bij terugkomst uit Calais met de schriftelijke waarschuwing opwachtte, juist niet in zee te gaan met de groepjes waarmee hij vóór de meidagen had gewerkt (zie nr. 48). Niet alleen kwam hij zijn advies nader toelichten en algemene politieke beschouwingen ten beste geven, maar ook haalde hij zich een introductie bij *Generalkommissar* Schmidt voor de zo juist gevormde Centrale Adviescommissie voor de Nederlandsche Pers [5], waarin hij Rost graag als lid zou opnemen. Deze commissie was in overleg met de Duitser Sperling [6], geheel buiten de Nederlandse en voorlopig ook Duitse autoriteiten om op 6 juni opgericht door A. Meijer Schwencke (zie bij nr. 88), dr. T. Goedewaagen, die in het weekblad *De Waag* kort tevoren zijn denkbeelden over een Perskamer had uiteengezet, en Goedhuys zelf. In dr. A. van de Poel (nr. 98) hadden zij een leidende figuur van de r.k.-pers in het Zuiden tot medewerking bereid gevonden. Nadrukkelijk niet NSB-, maar wel Duitsen ten dele ook uitgesproken nationaal-socialistisch gezind, pretendeerden ze van een breed apolitiek platform te spreken en wilden zij leiding geven bij de overgang naar een nieuwe tijd, ook en vooral aan de Nederlandse pers. Aanvankelijk waren er nogal bezwaren tegen Rost, die te uitgesproken NSB'er werd geacht. Schmidt drong echter aan op zijn opneming en Rost zegde toe, geen NSB-politiek te zullen bedrijven in de Raad. Hij was immers, zo zeide hij, geen NSB'er in de gewone zin. Hij 'viel mee' en wist zijn medeleden zelfs tot een naamsverandering over te halen; het werd Raad van Voorlichting voor de Nederlandsche Pers; want commissie klonk te slap en hoorde thuis in een tijdperk dat voorgoed voorbij was. Het was Rost die naast Goedewaagen, A. van de Poel en W. Janke het woord voerde op de 'boven verwachting geslaagde' perslunch, die de Raad op 3 juli aan een vijftigtal journalisten aanbood. Hij stak er de vredeshand uit naar vroegere tegenstanders: 'Wij moeten eerlijke tegenstanders van vroeger eerlijk tegemoet treden' [7].

(1) Waarschijnlijk waren het een goede honderd, terwijl volgens Mussert half juli reeds 3904 WA-mannen voor opleiding gereed stonden (notitie van bespreking met Schmidt en Klemm op 15 juli 1940, Mussert 15 d).
(2) CNO SG 20 en 21/I van 8 en 10 juli 1940. Vgl. de notitie van Musserts onderhoud met Schmidt op 10 juli in Mussert 15 d.
(3) Over de latere ontwikkeling van de SAR, zie p. 145-147.
(4) Zie p. 114 en nr. 76, *n.* 7.
(5) Vgl. A. J. van der Leeuw, *Overzicht gelijkschakeling pers-organisaties in 1940*, Notitie voor het geschiedwerk RvO nr. 47.
(6) Directeur van het *Deutsche Verkehrsbüro* te Amsterdam.
(7) Vgl. T. Goedewaagen aan J. A. H. van der Does d.d. 5 juli 1940 (Waagarchief U 12 b). Zie het opgewekt verslag in *Het Volk* d.d. 4 juli 1940 van de hand van G. J. P. van Overbeek.

Weldra op een belangrijker post gekomen liet Rost zijn aandacht voor de Raad verslappen. Via Goedhuys bleef hij toch immers van alles op de hoogte? Alleen het gesprek met de groep zuidelijke journalisten rondom Van de Poel boeide hem nog (nr. 98). In de perikelen van het oprichten en vervolgens op Schmidts bevel weer opdoeken van de Nederlandsche Perskamer op 13 september leefde hij mee, maar hij was toen niet meer bij machte, met succes bij Schmidt te interveniëren. Begin december 1940 bedankte hij officieel als lid wegens het neerleggen van zijn redactionele taak aan *Het Nationale Dagblad* [1].

Een andere vroege poging, een machtspositie in 'officieel' Nederland te veroveren door zich te doen opnemen in het Nationaal Hulpcomité 1940, mislukte. Dit comité was blijkens de mededelingen op een persconferentie van 7 juni van zins, een nationale collecte voor de oorlogsslachtoffers te organiseren. Op zijn verzoek ontving Rost van Schmidt de circulaire van het voorlopig bestuur [2] ('Für Rost, Eilt!') en protesteerde ertegen dat de NSB niet erin gekend was en geen invloed op de besteding van de gelden zou krijgen. Schmidt stelde aan het comité nu de eis, Rost en een andere, niet nader geïdentificeerde NSB'er op te nemen. Toen de *Generalkommissar* dat zeer voldaan aan Mussert meedeelde, verklaarde deze voor de gehele onderneming niets te voelen [3]. Het voorlopig bestuur was uiteraard nog minder gesticht en zag zich gedwongen, de collecte wegens deze onverwachte moeilijkheden op het laatste moment uit te stellen. Liever dan met Rost te moeten samenwerken, zagen de initiatiefnemers - allen vooraanstaande Amsterdammers onder aanvoering van burgemeester De Vlugt - van hun plannen af. Aan mr. Frederiks, de secretaris-generaal van het departement van Binnenlandse Zaken en vice-voorzitter van het vooroorlogse Fonds voor Bijzondere Nooden, liet men het nu over, samen met de commissarissen der koningin een nationale inzameling te organiseren, die op 6 juli inderdaad plaats had. Het succes was matig: nog geen *f* 100.000 in Amsterdam, geen *f* 1.000.000,— in het hele land, zoals Rost direct in *Het Nationale Dagblad* schamperde, er de offervaardigheid van Duitsland voor zijn *Winterhilfswerk* tegenover stellend [4].

§ 5 *Belangrijke contacten*

Bij Rosts verhouding tot Himmler en de *SS* speelde ook de relatie tot Feldmeijer een rol. In de loop van de laatste winter was daarin een aanmerkelijke verandering gekomen. In Ooltgensplaat en bij de omzwervingen tot Calais en weer huiswaarts moet het al tot ernstige spanningen zijn gekomen. Feldmeijers internering als één van 'de 21' voltooide in veler ogen zijn emancipatie van veelbelovende jongere tot zelfstandige kracht. Meer dan Rosts aanbeveling was het Feldmeijers werk met de Mussertgarde, zijn geregelde contacten met *Dienststellen* in Düsseldorf, in Keulen en elders in het *Reich* [5], daarbij zijn 'germaanse' uiterlijk en zijn leeftijd, die hem voor Rauter tot de aangewezen leider voor een in Nederland op te richten SS maakten.

Uiteraard had Rost geen enkel bezwaar tegen de openlijk en met Duitse hulp te vormen Nederlandse SS, die hij immers beschouwde als 'onmisbare elite - - - priesterkaste van de nationaalsocialistische idee'[6]. Maar dat Feldmeijer hem daarbij in zijn jarenlange monopoliepositie bij de Duitse *SS* bedreigde, hem naar de kroon stak, ja zijn 'vom Führer bestimmter Vorgesetzter'[7] zou kunnen worden, was voor hem onaanvaardbaar. Kranefuss werd ingeschakeld en met moeite vond men een oplossing: Rost bleef als 'ältester Vertrauensmann des Reichsführer-SS' de leider van de

(1) RvT 123, brief van 3 dec. 1940.
(2) Zie RvT A 3/88699–700, met potloodkrabbels in de kantlijn.
(3) CNO SG 11/I van 21 juni en Dagboek Mussert, 20 juni 1940. Was J. H. Eekhof de andere kandidaat?
(4) CNO SG van 14, 17, 19 en 21 juni 1940; *Het Nationale Dagblad* van 10 juli 1940. Zie verder p. 150 e.v.
(5) Met Dr. Ispert, met Knolle, met R. Dupin, allen leden van de *SD* in Düsseldorf en Aken, ook met *VDA*-personeel was hij reeds korter of langer voor 1940 bekend. Vgl. BDC H 1073 en Doc. I W. Ispert, gesprek met L. de Jong en A. E. Cohen uit 1950.
(6) Aldus in zijn vormingsrede van 8 feb. 1941 (zie p. 161).
(7) Vgl. de *SS*-eed: 'Dir Adolf Hitler, schwöre ich Treue und Tapferkeit. - - - Dir und den von Dir bestimmten Vorgesetzten gelobe ich Gehorsam bis in den Tod'; zie Mussert, *Vijf nota's voor Hitler*, p. 53.

'Erneuerungsbewegung in den Niederlanden', waaraan Feldmeijer zich onderschikte. Deze verhouding zou ook in de door hen in de SS te bekleden rang tot uitdrukking worden gebracht [1] en Rauter als vertegenwoordiger van Himmler was hun aller 'Vorgesetzter', zoals Rost niet naliet te onderstrepen (bijv. nr. 120). – Het Duitse aanbod, zoveel mogelijk jonge Nederlandse nationaalsocialisten in de nieuwe *Standarte Westland* bij de *Waffen-SS* in München te scholen, dat Mussert in die dagen nog als 'landverraad' volstrekt verwierp [2], nam Rost met beide handen aan; hij steunde met zijn gezag de wervingsactie van Feldmeijer, Heubel [3] en de 'ronselaar' Sprey. Voor het overige legde hij zich, zij het met moeite, bij de nieuwe taakverdeling neer, elke gelegenheid overigens aangrijpend, zijn vat op 'zijn SS' te herkrijgen.

Hoe prikkelbaar hij op dit punt nog was blijkt uit zijn antwoord op Heubels herhaaldelijk geuite suggestie, dat het met Feldmeijer niet boterde (zie nrs. 57 en 73). Stellig deed aan de stemming geen goed, dat Feldmeijer na terugkeer uit Calais met veel leedvermaak het gerucht verspreidde, dat Rost 'zo bang was geweest' (zie p. 78 na *n.* 1). Toen Rost hem in augustus bij de rijkscommissaris als 'dritter Vorkämpfer des völkischen Gedankens' naast en *na* zichzelf en Woudenberg aanbeval, geschiedde dat, omdat hij toen front maakte tegen 'Utrecht' en omdat Feldmeijer allang weer zijn bekomst van de samenwerking met Mussert had; bovendien deed het erbij gevoegde commentaar aan genoemde kwalificatie weer aanmerkelijk afbreuk [4].

Het kostte overigens heel wat moeite en tijd, voordat de Nederlandsche SS in september 1940 als Hoofdafdeling IX van de NSB werd opgericht. Mussert moest langdurig onder druk gezet worden door Himmler persoonlijk, door Seyss-Inquart en Schmidt, voor hij zijn verzet opgaf [5]. Himmler zond een van zijn 'Zukunftsmänner der SS', de *Standartenführer* Jungclaus [6] naar Nederland als adviseur van het nieuwe korps.

Begin juli stichtte Feldmeijer de Volksche Werkgemeenschap, die het culturele werk in volkse geest, tot nu toe door Farwercks 'Der Vaderen Erfdeel' verricht, zou overnemen. Daarbij werd hij gesteund door de Duitse expert Dr. Ispert, terwijl weldra het *Ahnenerbe* een eigen vertegenwoordiger als adviseur bij dit werk in Rauters staf plaatste [7]. Bij deze ontwikkeling is de rol van Rost frappant gering geweest, hetgeen hem zeer verbitterd moet hebben (zie ook hoofdstuk VII).

Over de relatie van Rost en Rauter [8] kwam reeds allerlei ter sprake. Toch zijn de gegevens over de eerste periode van de bezetting schaars. Een werkagenda uit die tijd zoals Schmidts *Vormerkbuch 1940* is van Rauter niet over [9]. Kopieën van Rosts brieven aan hem bleven, afgezien van de hier opgenomen nrs. 121 en 123, 255 en 258, pas van 1943 af bewaard; die van hem aan Rost ontbreken bijna geheel. Men moet het dus stellen met aanwijzingen in de correspondentie van Rost met W. J.

(1) Vgl. Rosts brief van 26 mei 1943 aan Rauter in deel II.
(2) Zie in nr. 80; voorts Rosts brief aan Mussert van 28 dec. 1944 (in deel II); Dagboek Mussert 9 juni 1940. Vgl. *Dienstneming bij de vijand.*
(3) In een brief van 16 nov. 1940 noemt F. S. Heubel dit: '– – – de beginfout. – – – Maar ja, het is gebeurd – – – al het verder denken hieromtrent is zenuwsloopend, tevens tijdverlies' (Doc. I F. S. Heubel).
(4) Zie nr. 80 na *n.* 32. Vgl. Seyss-Inquarts eigen karakteristiek van zowel Feldmeijer als Zondervan in zijn *Erster Bericht:* 'Typ durchaus guter Mannschaftsführer auch nach Massstäben der Partei im Reich' (*IMT* XXVI, PS–997).
(5) Zie voor details, *Mussert en de eed van trouw.*
(6) Zie *Zesde Gesprek met Rauter.* R. Jungclaus, geb. 17 maart 1905 te Freiburg; voorjaar 1942 vertrok hij naar Brussel, in juli 1944 werd hij daar *Höherer SS- und Polizeiführer.*
(7) Vgl. de *SS*-uitgave van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (in voorbereiding).
(8) *SS-Brigadeführer,* tenslotte *SS-Obergruppenführer* H. A. Rauter, geb. 4 feb. 1895 te Klagenfurt; terechtgesteld 25 mrt. 1949. Zijn persoon, loopbaan en politiek kunnen hier niet uitvoerig geschetst worden. Zie voorlopig de opstellen en documenten in het Rauternummer van *Nederland in Oorlogstijd* (1949), alsmede *Het Proces Rauter.* (1952).
(9) De agenda van Rauters adjudant (Dagboeken RvO nr. 57) loopt van nov. 1942 tot nov. 1943; gebruikt voor deel II.

Heubel en van F. S. Heubel met haar broer uit het najaar van 1940 [1]; met enkele brieven uit later tijd die op de beginperiode terugblikken, zoals een van Rost aan Karl Wolff en twee aan Rauter [2]; voorts met enkele mededelingen van jkvr. Op ten Noort, de niet zeer nauwkeurige, voorzichtig te hanteren naoorlogse uitspraken van Rauter zelf [3] en enkele van diens brieven aan Himmler.

Hun beider Oostenrijkse verleden ten spijt kenden Rost en Rauter elkaar voor juni 1940 niet persoonlijk. Als representant van de *Reichsführer-SS* was Rauter de behoeder van Himmlers speciale vrienden in Nederland, Rost en 'Frau Juul'[4], terwijl hij ook had toe te zien op de naleving van de afspraken van 2 juni (vgl. p. 78–79).

Hoe regelmatig het contact van Rost en Rauter in de eerste maanden was, valt niet te zeggen. Uit het voorafgaande blijkt reeds dat ze in juni en juli diepgaand overleg gepleegd hebben; over Rosts verhouding tot Feldmeijer, over opbouw en leiding van de Mussertgarde en Nederlandsche SS; stellig ook over Rosts positie na zijn uitschakeling bij de WA en over de algemene politieke lijn. Zij regelden de scholing van het nieuwe nationaal-socialistische kader bij *Hitlerjugend*, *SS* etc. Zij maakten afspraken over de op te richten algemene jeugdorganisatie (zie p. 135). Maar ook het optreden van de Nederlandse politie tegenover de WA, ook de reorganisatie van de politie en het lot van de marechaussee, werd tussen hen behandeld [5].

In september 1940, toen de algemene politiek van het rijkscommissariaat ongunstiger voor Rost werd, heeft Rauter zich zeer ingespannen om hem compensatie te geven (zie p. 128 bij *n.* 7). Het was op zijn advies dat Rost zich van SAR en Vrijcorps distancieerde (t.a.p.). Hij stond Rost en F. S. Heubel in de moeilijkheden van de laatste met de leiding van de Jeugdstorm en vervolgens bij de voorbereiding van hun huwelijk trouw ter zijde (zie p. 138 bij *n.* 4 en 139 bij *n.* 6 en nr. 103). Rost van zijn kant beriep zich telkens op Rauter bij zijn conflicten met het hoofdkwartier over de WA, over de met Mussert in Berlijn gemaakte afspraken (zie nrs. 121 en 123) enz. 'Bei aller Freundschaft' zag Rauter echter geen reden, hem altijd en in alle omstandigheden te verdedigen, wanneer dat ten koste van zijn eigen relatie tot Feldmeijer, ja zelfs tot Mussert of zijn eigenlijke taak ging [6].

Tenslotte moge in dit verband Rauters oordeel over Rost nog geciteerd worden, daar hij in de hier uitgegeven briefwisseling zelf maar zelden aan het woord is: 'Rost, --- eine ausgesprochene Kampfnatur. --- Sehr klug, sehr intelligent. Geistig einer der höchststehenden Nazis. Er hat mit Schnellzugsschritten gedacht. --- Sehr reizbar. --- Rost ist in leidenschaftlicher Weise kolossal für die holländische Sache dem Reichskommissar gegenüber aufgetreten, so wie kein anderer Holländer es gewagt hat. --- Er war ein leidenschaftlicher, radikaler Nationalsozialist. Aber andererseits auch durch und durch Niederländer. --- Mussert hat einen Rostkomplex gehabt. Er hat in Rost seinen Rivalen gesehen. Rost kam als Rivale nicht in Frage, zumal wegen seiner rassischen Unklarheit'[7]. Voor het overige zij verwezen naar Rauters correspondentie over Nederland in de komende *SS*-uitgave van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

Uit de dagen van ziekte in juni dateert ook een nader contact van Rost met de ruim vijf jaar jongere F. L. Rambonnet [8], waaruit een meer dan vier jaren durende dagelijkse samenwerking ontstond. Wellicht kende Rost hem reeds van vroeger als patiënt en huisvriend van zijn gastheer. Rambonnet, een zoon van het algemeen geachte lid van de Raad van State en hoofdverkenner van

(1) Zie nrs. 52, 73, 111 en 120; Doc. I W. J. en F. S. Heubel.
(2) Brieven resp. van 13 jan. 1943, 26 mei 1943 en 21 feb. 1944, opgenomen in deel II.
(3) Tegenover prof. mr. N. W. Posthumus en L. de Jong in de zgn. *Gesprekken met Rauter* (RvO 1946–1947). Hier bijv. gebruikt op p. 91, *n.* 6, 94, *n.* 2, 136, *n.* 9, 164, *n.* 5 en 175, *n.* 1.
(4) Jkvr. Op ten Noort. Zie bijv. Rauter aan Himmler van 20 feb. en 16 sep. 1941 (BDC H 199 en H 146).
(5) Zie nr. 59, *n.* 5, nrs. 121 en 135 en p. 149.
(6) Vgl. de reeds in *n.* 4 genoemde brief aan Himmler van 16 sep. 1941. Zie ook p. 166 bij *n.* 1.
(7) Passages uit het *Tweede* en *Vijfde Gesprek met Rauter*.
(8) F. L. Rambonnet, geb. 20 okt. 1899 in Den Helder; in arrest overleden 24 aug. 1945 te Deventer.

de Nederlandse Padvinders, maar het zwarte schaap van de familie, werd na een aantal financiële en morele mislukkingen in Nederlandsch-Indië (oneervol ontslag bij de Deli-maatschappij) en in Den Haag (als promotor van ondeugdelijke maatschappijen), in 1936 'gered' door de Oxfordgroep. Zo kwam hij o.a. in de kring van de Del Baeres. Het bracht hem ook in contact met freule Op ten Noort, aan wie hij in de zomer van 1936 Buchmans verbod van haar hulpprogramma voor de Sudeten-Duitsers – de aanleiding tot haar breuk met de Buchmanbeweging en haar overgang tot het nationaal-socialisme en de NSB [1] – moest overbrengen. Twee jaar lang was hij werkzaam voor 'de groep'; vervolgens tot het uitbreken van de oorlog in Europa secretaris van de afdeling Volkskracht van de AMVJ. Tijdens de mobilisatie werkte hij als reserve-kapitein bij de afdeling Ontwikkeling en Ontspanning van het algemeen hoofdkwartier. De oorlogshandelingen van mei 1940 maakte hij niet mee, 'wegens ziekte'. Of was het gerucht juist, dat hij in uniform rondrijdend, spionagewerk voor de Duitsers heeft verricht [2]?

Deze man werd in juli 1940 Rosts adjudant en secretaris [3]. Van zijn vriendschap met Knolle [4], die hij in elk geval reeds van voor mei 1940 kende, heeft hij een intensief en geregeld gebruik gemaakt ten dienste van zichzelf, van Rost en van hun beider werkzaamheden (nrs. 133, 156, 206).

De oordelen over hem en zijn verhouding tot Rost zijn merendeels ongunstig. Alleen over zijn bekwaamheden op organisatorisch en administratief gebied, zijn scherpzinnigheid, bestaat geen twijfel [5]. Hij was streng zakelijk en afgezien van enkele reactionaire vooroordelen feitelijk politiek-indifferent. Begin oktober 1940 meldde hij zich als lid van de NSB aan, omdat Mussert met Schmidts steun dit van de adjudant van Rost eiste, toen deze plaatsvervangend leider was geworden [6]. Hij bezat een bepaald soort moed, gepaard aan hardheid, die hem van de aanvang af deed afsteken tegen Rost en hij floreerde in het door de bezetting geschapen klimaat van intrige en bruut geweld. Voor Rost, die hem eerst laat in zijn ware aard doorzag en gewonnen was door zijn vermogen tot charmant optreden, die zelf dat organisatietalent, die moed en die koelheid miste, ook niet die zelfverzekerdheid bezat, was hij onmisbaar. Maar menig mee- en tegenstander heeft hem als Rosts boze geest beschouwd [7]. Hij was een *Draufgänger*, die in de Landwacht in het laatste oorlogsjaar zijn hoogtepunt bereikte, waar hij als een moderne condottiere oostelijk Nederland terroriseerde, door zijn manschappen verafgood om zijn doodsverachting of om zijn wreedheid gevreesd [8].

Zijn rol in de Nederlandsche Oostcompagnie was voor die organisatie verderfelijk, omdat hij met zijn trawant Tummers de personeelsverhoudingen vergiftigde. Zijn starre houding als thesaurier-generaal en sinds 1943 tevens als voorzitter van de Raad van Toezicht van de NOC leidde daar echter over het geheel tot een meer verantwoord financieel beheer en voorkwam dat de door de staat verleende kredieten nog hoger werden dan ze in feite geweest zijn (zie deel II).

In de hier uitgegeven briefwisseling komt Rambonnet behalve in nr. 59 en in een klein aantal brieven aan het slot van deel II niet zelf aan het woord, daar zijn contact met Rost geheel mondeling verliep. Hij is echter, zoals reeds blijkt uit de gaandeweg verkregen functies (zie p. 216 e.v.), een van de belangrijkste medespelers.

(1) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(2) Doc. I F. L. Rambonnet; Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(3) Hijzelf koesterde aanvankelijk andere illusies en zag zich reeds als commandant van een speciaal korps marechaussee (zie nr. 59). Vgl. zijn in slecht Duits gesteld levensbericht (RvT 117 g).
(4) Zie rapport van jan. 1942 voor de Eereraad der NSB en Verklaring van H. A. Hendriks uit 1946 in Doc. I F. L. Rambonnet. Zie ook onderaan p. 145 en 216 *n.* 3.
(5) Woudenberg, *a.w.* II, p. 53 en 68; voorts de in *n.* 7 en op p. 79 genoemde gespreksverslagen.
(6) RvT A III 1/86182 en RvT A III 2/86543. Zijn lidmaatschap ging 6 jan. 1941 in, na de gebruikelijke proeftijd. Hij behoorde tot de vroege 'begunstigende leden' (BL) der SS, nl. sinds 1 juli 1941.
(7) Zie behalve de reeds genoemde verslagen, de uitspraak van de directeur van de Nederlandsche Oostcompagnie; wat aangaat de tegenstanders, het oordeel van een hoofdambtenares van het Kabinet en van andere, lagere ambtenaren van het departement van Financiën en van de archivaris van de Nederlandsche Bank, alles in Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(8) Doc. I F. L. Rambonnet; o.a. brief aan Rost van 28 juli 1944, zie deel II.

Herhaaldelijk werd reeds de invloed van *Generalkommissar* Schmidt aangestipt. Thans dient noodzakelijk iets meer over Rosts relatie tot hem gezegd te worden [1]. Hij had evenals de andere leden van het rijkscommissariaat na 2 juni de opdracht gekregen, Rost als de meest vooraanstaande nationaal-socialist in Nederland te beschouwen, hem te steunen en in alle voor de hand komende gevallen te raadplegen. Tevoren kende hij reeds Hitlers algemene aanwijzing 'unsere Freunde in Holland nicht im Stich zu lassen; – – – dass ihnen geholfen werden müsste' [2]. Aanvankelijk handelde hij ook daarnaar. Schmidt liet Rost in de Raad van Voorlichting opnemen en trachtte hem in het Nationaal Hulpcomité 1940 te plaatsen. Toen dat mislukte, verzette hij zich niet tegen een kandidatuur van Rost als leider van een *Winterhilfswerk* in Nederland (zie p. 150 e.v.). Eind juni verwees hij een NSB-jurist nog naar Rost als naar degene 'der die richtige Linie hält' [3]. Rost van zijn kant introduceerde verschillende personen bij Schmidt, die anders wellicht moeilijker waren doorgedrongen, zoals H. J. Woudenberg, Goedhuys en de Raad van Voorlichting. Door Schmidts ambtenaren werd Rost doorgaans als 'hohes Tier' dan ook volledig serieus genomen: door de *Rundfunkbetreuungsstelle*, door de *Hauptabteilung Politischer Aufbau* onder B. Volkmar, door de *Hauptabteilung für Volksaufklärung und Propaganda* met de *SA-Brigadeführer* P. Fink[4] aan het hoofd.

Al spoedig veranderde echter Schmidts houding tegenover Rost. Schmidts eigen verborgen ambitie, een *Gauleiter*-schap in een geannexeerd of tot Protectoraat gemaakt Nederland, moet daarbij wel de doorslag hebben gegeven. Toen hij Mussert een paar maal ontmoet had en diens – overigens geheel misplaatst – volstrekt vertrouwen in hemzelf geconstateerd had [5], anderzijds Rost als een veeleisende bezoeker reeds herhaaldelijk bij zich ontving, moet het hem duidelijk geworden zijn, dat hij in Rost nooit een volgzaam schaap zou vinden; dat deze hem in allerlei opzichten de baas was en hem voortdurend uit de hand zou lopen. Rost, met Himmler achter zich, een concurrent voor de toekomstige politieke leiding in Nederland! En dan nog, ze lågen elkaar van de aanvang af niet. Schmidt had tegenover 'de nette mijnheer met internationale connecties' die Rost steeds bleef – iemand met een haast Engels voorkomen, iemand uit de Londense city [6] – het ressentiment van 'de kleine man', de kleine straat- en persfotograaf, die hij oorspronkelijk was geweest. Daarbij het vooroordeel tegen 'indisch bloed', in hoe lichte graad ook. Musserts tekorten konden Schmidt daarentegen alleen maar ten goede komen. Mussert was voor hem, wanneer hij in het gebruik niet zou meevallen, niet voldoende wilde 'mitziehen', een geschikt 'Abnützungsobjekt'. Want niemand dan Mussert zou volgens Schmidt Nederland sneller rijp maken voor annexatie. Was hij niet geknipt om de Hollanders te demonstreren, dat ze altijd nog beter een *Reichsgau* konden worden met Schmidt als *Gauleiter*, dan zelfstandig onder zo'n leider [7]!

Daarbij had Mussert voor Schmidt boven Rost het voordeel, feitelijk alleen hemzelf als toeverlaat te hebben, terwijl Rost steunen kon op Rauter, Fischböck, Wimmer [8] en als protégé van Himmler onder bescherming van Rauter en Knolle onvernietigbaar was. Gezien Rosts grote zwakheden: het altijd weer afstoten van zijn medestanders, zijn tomeloze eerzucht, zijn ongeremdheid en gebrek aan innerlijk houvast [9], was hij, hoewel onvernietigbaar, geenszins onkwetsbaar en welis-

(1) *Dienstleiter* Fritz Schmidt, geb. 19 nov. 1903 te Eisbergen (Westfalen); 29 juni 1943 dood door zelfmoord. Zijn persoon, loopbaan en politiek in het algemeen komt hier niet ter sprake. Zie daarvoor twee opstellen van A. E. Cohen, *Het Rijkscommissariaat;* en *Ontstaan en betekenis van 'Das Arbeitsbereich der NSDAP in den Niederlanden'* (ongedrukte notities voor het geschiedwerk RvO). Schmidts politiek t.a.v. de NSB komt ter sprake in E. Verkade, *Mussert en de eed van trouw aan Hitler* (als voren) en in *De dood van Generalkommissar Schmidt* (*Nederland in Oorlogstijd,* 1948) van dezelfde.
(2) *Tweede gesprek met Rauter*, p. 8 en 10, reeds ten dele geciteerd op p. 76. Over deze bron, zie p. 92, *n.* 3.
(3) RvT II Van der Grijp. (4) Zie nrs. 97–100 en 112; vgl. p. 151.
(5) Dagboek Mussert, 5 en 20 juni 1940. (6) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(7) Zie Luther aan Bormann d.d. 8 okt. 1942 over Schmidts uitlatingen (BBT 4851). (8) Woudenberg, *a.w.* I, p. 67, 98; II, p. 58. Die steun was niet zonder voorbehoud, zoals uit de briefwisseling duidelijk blijkt.
(9) Zie Knolles naoorlogse oordeel over Rost, waarderend als geheel, maar: 'behalve idealist was hij ook ongelofelijk eerzuchtig en veel te wild' (Doc. I F. Knolle, gesprek met A. J. van der Leeuw, 1950). Vgl. Seyss-Inquarts mening (*IMT* XXVI PS–997, p. 416), reeds genoemd p. 40.

waar slechts zijdelings, maar daarom niet minder gevoelig te treffen. De voortdurend ook in Duitsland scherper wordende antithese *SS–NSDAP*, waarbij Schmidt krachtens aanleg en loopbaan onverdeeld op partijstandpunt stond, omdat hij als beschermeling van Goebbels en Bormann alleen dààrvan ruggesteun kon verwachten, heeft natuurlijk ook de verhouding Rost–Schmidt steeds ongunstiger gemaakt.

Degenen uit Schmidts bureau en invloedssfeer die de *SS* en daarmee ook Rost gunstig gezind waren, zoals de *Beauftragten* voor Noord-Holland en Drente, Unger en Robert Thiel, zoals ook Fink en diens opvolger Gernand, verdwenen na korte tijd of werden door Schmidt met opzet tegengewerkt[1].

De *Generalkommissar zbV* heeft niet eens de hele maand juni 1940 met genoegen het op 2 juni uitgegeven parool gevolgd[2]. Een symptoom van de zich wijzigende houding is misschien reeds dat, terwijl Rost in juni minstens vier maal in het *Vormerkbuch* genoteerd staat voor een lang onderhoud, sinds 28 juni – dus na de Hagespraak te Lunteren, waar het aantal van Musserts volgelingen duidelijke taal sprak – de toegang blijkbaar minder vanzelfsprekend verkregen werd: Rost moest zich sindsdien herhaaldelijk door middel van een notitie of brief introduceren (zie nrs. 56, 60, 62, 65, 87). Anderzijds komt Mussert in juli veel vaker in Schmidts agenda voor en dan bovendien nà een afspraak met Rost[3]; de adviezen van de laatste voor de boerenorganisatie en de kultuurraad (nrs. 63 en 64) bijv. haalden toen al weinig meer uit.

Met Dr. Hans Fischböck, die Rost zo niet persoonlijk, in elk geval zijn betekenis uit Wenen kende, bestond vrijwel dadelijk contact[4]. Rosts politieke aspiraties van zomer 1940 waren de voornaamste reden dat deze relatie voorlopig slechts incidenteel een rol speelde. In de loop van september kwam daarin verandering[5].

Over de verhouding van Rost tot Mussert in de eerste twee maanden na zijn terugkeer behoeft, na hetgeen in de voorafgaande paragrafen reeds is gezegd, niet verder te worden ingegaan. 'Rost trok zich geen steek van mij aan', zei Mussert later[6]. Dat veranderde pas begin september, onder pressie van het rijkscommissariaat (zie p. 127 e.v.).

Wel moet in dit verband nog worden aangeroerd hoe Rost tegenover de NSNAP stond, zowel die van de richting van majoor Kruyt als die van Van Rappard[7]; alsook tegenover andere 'fascistische' groepen, zoals Nationaal Front, Verdinaso, de zgn. Waaggroep en zelfs de rechtervleugel van de Nederlandsche Unie, al is hierover evenmin veel bekend.

Er heeft bij fronderende of geroyeerde NSB'ers steeds de tendentie bestaan, over te lopen naar de radicalere NSNAP. Van daaruit ging men dan de NSB-leiding bestoken, daarbij alleen Rost doorgaans uitzonderend. Binnen de Mussertbeweging was ieder, aan wie men NSNAP-neigingen kon aanwrijven, onmiddellijk gedisqualificeerd; en dat in toenemende mate, totdat de Rappardpartij op het einde van 1941 werd opgeheven. Trouwens, het gerucht dat Rost op dit punt niet te vertrouwen zou zijn, dat hij met majoor Kruyt samenwerkte en met uitgetreden NSB'ers plannen beraamde om Mussert opzij te schuiven, dateert al van voor de oorlog[8]. Van hun kant hoopten

(1) Zie Rost aan K. Wolff d.d. 13 jan. 1943 in deel II. Vgl. Rauter aan Himmler d.d. 26 okt. 1942, BDC H 158 : 2436–9.
(2) Vgl. Mussert, *Offergang* § 17: Schmidt zou 16 juni Rost al hebben 'doorgehad' en veroordeeld.
(3) *Vormerkbuch 1940*, o.a. 10, 12, 13, 18 juli. Vgl. ook notities Dagboek Mussert op 16, 19, 21 en 28 aug. Zie ook p. 127 en de naoorlogse verklaring van Mussert in Doc. i A. J. Zondervan.
(4) Vgl. p. 76 bij *n.* 7 en p. 163. Zie ook het slot van *n.* 5 van nr. 126.
(5) Zie bijv. nrs. 97, 101, 129, 131; Inleiding, p. 120, 177, 245.
(6) Zie Mussert, *Offergang* § 15.
(7) Zie nr. 80, *n.* 5 en p. 156, *n.* 2.
(8) Zie p. 59 bij *n.* 8 en 130 bij *n.* 6; vgl. bij nrs. 146–148. In juni en juli 1941 liepen in de WA opnieuw geruchten dat Rost naar de NSNAP was overgegaan. Uit die tijd dateert ook zijn relatie met Wap, eertijds NSB-kringleider in West-Duitsland, maar sinds 1941 lid van de NSNAP (vgl. nr. 215).

NSNAP-groepjes vooral in de eerste maanden na de capitulatie, Rost wegens zijn kritiek op 'Utrecht' voor zich te winnen. Want met zijn prestige, zijn relaties bij de Duitsers en zijn radicale aanhang, zou hij een onwaardeerbare aanwinst voor hen zijn. In haar concurrentie met de NSB bij de Nederlanders in Duitsland maakte de NSNAP propaganda met de onjuiste bewering dat Rost en Woudenberg al geen lid van de NSB meer waren toen ze bij het NVV en de SDAP benoemd werden, en rekende op hun toetreding tot de Kruytbeweging [1].

Het is een feit, dat een aantal personen uit Rosts omgeving in 1940, zoals de familie Dahmen von Buchholtz [2], leden van de familie De Brune, enkele leden van de SAR, enkele deelnemers aan de jeugdleiderscursus in Duitsland, lid van de NSNAP waren of in zomer of herfst 1940 voor langer of korter tijd ertoe overgingen, zoals Schwing [3]. Ook F. S. Heubel dacht in dat najaar erover, 'naar de Rappardbeweging over te wippen', maar gaf dat denkbeeld op toen ze begreep dat men in de NSB het daarop aanstuurde, teneinde haar aldus des te gemakkelijker uit de Jeugdstorm kwijt te raken [4].

Het valt echter niet aan te nemen dat Rost een van deze beide zeer kleine groepen werkelijk boven de NSB zou hebben verkozen. Dat past niet in het geheel van zijn plannen van zomer 1940. Hij zal alleen gehoopt hebben dat met deze NSNAP'ers evenals met een aan de top gezuiverde NSB zou zijn samen te werken in een nieuwe nationaal-socialistische beweging onder zijn leiding [5].

Vanuit zijn politiek standpunt was er voor Rost evenmin reden, in te gaan op de plannen van de Groningse advocaat, mr. J. A. Wolthuis, lid van het bestuur van de Waagkring daar ter stede, te minder daar dit viel in de eerste weken van zijn commissariaat bij de SDAP. Wolthuis wilde een eenheidsfront van Nederlandse fascisten onder Rosts leiding tot stand brengen [6], ter voorkoming dat velen uit die groepen naar de kort tevoren opgetreden Nederlandsche Unie zouden afglijden. Hij had de voorzitter van de Waagstichting, prof. H. Westra, voorts Ernst Voorhoeve van het Verdinaso, de Wageningse dr. ir. Dijt [7] hiervoor al gewonnen, terwijl ook Arnold Meijer van Nationaal Front zich geïnteresseerd toonde. Iets dergelijks lag waarschijnlijk in Dijkema's bedoeling (nr. 79). Maar Rost ging op dit alles niet in; immers, slaagde zijn eigen plan met arbeiders, boeren, jeugd en vrouwen, dan zou hij automatisch uit alle bovengenoemde groepen 'het beste deel' vanzelf wel tot zich trekken.

Toen enkele maanden later de toenaderingspogingen der 'fascistische groepen' hervat werden, ging dat buiten Rost om: Verdinaso fuseerde begin november 1940 met de NSB en Voorhoeve werd daar weldra een van Rosts heftigste tegenstanders (zie bij nr. 281). Professor Westra keek weldra ook in de richting van Mussert en de NSB (zie verder p. 184 en 186). Vertegenwoordigers van Arnold Meijer, die eind juli Rost hadden benaderd – maar zonder succes – hebben in het najaar van 1940 en opnieuw in februari 1941 tot een vergelijk met de NSB en de Unie willen komen. Dat is weliswaar ook niet gelukt, maar naar Rost taalde men toen niet meer.

(1) Zie de brochure *Die Maske herunter* (*Sonderakten* NSNAP-Kruyt van de *Gestapo* Düsseldorf).
(2) Het hele gezin was op 2 mei 1940 onder Rosts gehoor in Den Haag (zie RvT 6); de zoon was lid van de Haagse Mussertgarde; de dochter werd zomer 1940 Rosts secretaresse (zie p. 205, *n*. 3). De vader verschafte Rost gegevens over Farwercks vrijmetselaarschap (zie p. 141). Vgl. ook RvT 108/82335 en RvT 125/183078.
(3) Doc. I W. A. Schwing, zijn brief aan Feenstra van 20 apr. 1942.
(4) Zie p. 139; vgl. notitie van F. S. Heubel van ca. half okt. 1940 (RvT 108/82454–5).
(5) Zie het slot van nr. 80.
(6) Zie voor het volgende, Wolthuis' briefjes aan E. Voorhoeve van 6, 26 en 27 juli (Verdinaso 12 g) en aan Rost van 25, 27 juli en 3 aug. 1940. Rost heeft voor zover bekend niet gereageerd (RvT II Wolthuis).
(7) M. D. Dijt, geb. 21 mei 1893 op Texel. In 1937–1938 secretaris van het Plan-Deterding en economische redacteur van *De Waag*; in 1938 met Ds. G. J. van Duyl en A. Duys oprichter van de Nederlandsche Volkspartij (geen duizend leden), die eind aug. 1939 met Voorhoeves Verdinaso ging samenwerken. Over zijn rol in de Nederlandsche Oostcompagnie, zie deel II.

HOOFDSTUK V

Rost als Kommissar für die Marxistischen Parteien

(JULI 1940–JULI 1941)

§ 1 *De benoeming van 20 juli 1940*

Op zaterdag 20 juli werd Rost door de rijkscommissaris benoemd tot *Kommissar für die Marxistischen Parteien.* De op 2 juni met Himmler gemaakte afspraken en Rosts plan om in uitvoering daarvan zich een platform in de arbeiderswereld te veroveren, de activiteit voor het eerste Arbeidsfront, Woudenbergs aanstelling tot commissaris bij het NVV en de interne gebeurtenissen bij de SDAP waren de voornaamste factoren in de ontwikkeling die tot deze benoeming leidden [1].

Reeds begin juni had Rost zich bereid verklaard, Woudenberg te introduceren bij *Generalkommissar* Schmidt ter verkrijging van steun voor en officiële erkenning van het Arbeidsfront, dat Woudenberg in opdracht van Mussert sinds einde mei op basis van de vooroorlogse Nationale Werknemers Vereeniging aan het opbouwen was. Dat bezoek had plaats omstreeks half juni [2]. Schmidt was zeer welwillend en verwees Woudenberg naar Dr. Hellwig, de vertegenwoordiger van het *Deutsche Arbeitsfront* in het Rijkscommissariaat (zie p. 105). Bij hem diende Woudenberg een urgentieprogramma in vijf punten in [3], dat hij samen met de Amsterdamse afdelingsleiding en de algemeen-secretaris H. C. Keers had opgemaakt. Hierin werd gevraagd: gelijkstelling met de 'erkende' vakcentrales: het moderne NVV, de confessionele CNV en RKWV, de neutrale NVC en het kleine syndicalistische NAS [4]. Voorts opheffing van de werklozenkassen en invoering van rijkswerkloosheidsverzekering en gelijke voorwaarden bij werkverschaffing en crisissteun.

Op basis van dit urgentieprogramma en met de reeds een jaar lang in de NWV verkondigde sociale denkbeelden, startten Woudenberg en Rost einde juni 1940 een grote actie voor hun Arbeidsfront: vergadering in Utrecht op 28 juni, betoging in de Haarlemmerhout 29 juni, in Bellevue te Amsterdam 1 juli (zie ook p. 88 bij *n.* 7), op 4 juli in Hilversum [5]. Bij die laatste gelegenheid kwam het Arbeidsfront tevens voor het eerst in de ether: Woudenberg sprekend over beide zenders, dank zij de medewerking van de *Rundfunkbetreuungsstelle*, nadat de VARA geweigerd had [6]. Vooral de Amsterdamse afdeling ontplooide zich onder aanvoering van de 'Raadsbakker', het NSB-gemeenteraadslid Thomass (zie p. 65 bij *n.* 3) en bracht het tot niet onaanzienlijke ledenwinst, die echter voornamelijk onder venters, kelners en kleinkunstartisten werd gerecruteerd; in enkele maanden tijds verhuisde men tweemaal naar grotere kantoorruimte [7]. Rost was in zijn element op de rumoerige drukbezochte bijeenkomsten waar hij als Rost van Oss en held van Calais een grote attractie was. Hij kon er zijn talent van 'indrukwekkend spreker'[8] ontplooien en warmde zich aan de bijval. Het Arbeidsfront was voor hem voorlopig een politiek podium. Woudenberg richtte zich vooral op de tot nu toe ongeorganiseerden en begon o.m. een actie bij de Rotterdamse puinruimers (vgl. nr. 69, *n.* 10).

(1) Zie bij deze hele paragraaf de nrs. 56, 60, 62, 65, 66, 69, 76 en bijlage II. Veel gegevens zijn geput uit Woudenbergs *Memoires* I, p. 55–69 en II, p. 54–77.
(2) Vgl. de brieven van 11 en 12 juni 1940 in RvT II Van Hoey Smith, die hierbij wellicht ook een rol speelden.
(3) Weergegeven in *Het Nationale Dagblad* van 1 juli 1940. Een Duitse vertaling in doorslag, met een kort commentaar bij elk punt in RvT SDAP 89618. Hij had dit zijns zeggens ook reeds aan Schmidt voorgelegd (brief aan bewerkster, 30 juni 1951).
(4) Voor de toenmalige ledentallen, zie nr. 69, *n.* 4.
(5) Zie de verslagen in *Het Nationale Dagblad.*
(6) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(7) Zie nr. 69. Vgl. gegevens in NSB 194/1040–1042.
(8) Seyss-Inquarts *Erster Bericht* van 19 juli 1940 (*IMT* XXVI, p. 416).

Maar met propagandavergaderingen voor het NWV zouden zij niet kunnen volstaan, hoe nuttig die ook waren tot vergroting van het ledental, als middel om de aandacht van publiek en Duitsers op zich te vestigen en om een zekere pressie te kunnen uitoefenen. In verband met de afspraken van 2 juni had Rost het oog geslagen op de gehele arbeiderswereld. Zijn roep om sociale vernieuwing, om opbouw van een nieuw Europa, samen met de machtige Duitse vrienden, was gericht tot alle 'werkers van kop en vuist', die zich tot één machtig front van de arbeid, omvattend twee à drie miljoen man, moesten aaneensluiten [1]. Daartoe moesten echter niet alleen de ongeorganiseerden worden aangetrokken, maar vooral de 'verpolitiekte vakcentrales' geheel worden opgeheven. De loyauteit der arbeiders tegenover NVV en SDAP en hun leiding moest worden ondergraven. In die zin moet men Rosts plan van 11 juli verstaan om, uitgaande van 'de zaak-Giesekam', een aanval te doen op de Haagse SDAP, die hij wilde ontmaskeren als een club van joden en bonzen, waarvan de ontrechte arbeider niets te verwachten had [2].

Inderdaad was bij de bezetters het plan in de maak, de vakbonden onder toezicht van een commissaris te stellen. Als bentgenoot van Rost en als 'Arbeitsvertreter in der NSB' kwam Woudenberg daarvoor het meest in aanmerking. Juist zijn betrekkelijke middelmatigheid maakte hem geschikt: '– – – ist der Typus eines Gewerkschaftsmannes ohne besondere Initiative, aber mit Hausverstand und vertrauenerweckender Einfachkeit'[3]. Hij zou de Duitsers niet uit de hand lopen en toch ook niet in botsing komen met Mussert. En beter dan een geheel nieuw apparaat voor zijn Arbeidsfront te helpen opbouwen volgens het door hem opgestelde, wat dilettantische schema [4] en met stellig te weinig deskundige krachten, zou men de bestaande, goed functionerende vakorganisaties kunnen overnemen en gelijkschakelen. Leek het een moment zelfs of Woudenberg over alle organisaties zou worden aangesteld (zie Musserts notitie hier beneden), de rijkscommissaris noch Hellwig voelden daarvoor: het was teveel ineens. Het risico van een 'kerkstrijd' als gevolg van het aantasten der confessionele bonden wilde men niet onnodig lopen. Het was voldoende, alleen het NVV onder een *kommissarische Verwaltung* te brengen, die er de 'marxistische invloeden en elementen' uit zou verwijderen; '– – – die anderen Gewerkschaften werden durch leisen Druck aufgefordert, sich anzuschliessen. RK ist der Meinung, dass Anschluss freiwillig erfolgt'[5]. Een verwachting waarin Seyss-Inquart overigens bitter werd teleurgesteld.

Een dergelijke benoeming van Woudenberg had bovendien het voordeel dat er een einde kwam aan de wilde activiteiten van het Arbeidsfront, die weerstand wekten in allerlei kring die de Duitsers toen nog niet voor het hoofd wilden stoten. Woudenberg zelf voelde zich gevleid. Hij was trouwens opgelucht dat hij door deze benoeming met goed fatsoen van zijn, hem vooral in Amsterdam uit de hand lopende Arbeidsfront afkwam, waarin bovendien Rost meer en meer optrad met eigen politieke, niet zuiver sociale doeleinden [6]. Hij had er twee maanden later dan ook geen enkel bezwaar tegen dat dit eerste Arbeidsfront met ingang van 1 oktober 1940 werd opgeheven. Wie wilde, kon overkomen naar het NVV; ook de werklozen, daar zou hij voor zorgen [7]. Hij was verheugd, eindelijk een kolossaal arbeidsveld te krijgen om zijn sociale denkbeelden te gaan verwezenlijken.

(1) *Het Nationale Dagblad* van 3 juni 1940. Vgl. p. 79 na *n.* 2.
(2) Zie nr. 58, *n.* 6, nr. 62 bij *n.* 5 en p. 144 bij *n.* 1.
(3) Seyss-Inquarts *Erster Bericht*, *IMT* XXVI, p. 416.
(4) Op grond daarvan benoemde Woudenberg op 1 juli provinciale commissarissen van het NWV. Voor zijn staf had hij J. Ph. van Kampen, E. ter Schiphorst en A. Alofs uitgezocht. Zij volgden hem alle drie later naar het NVV. Zie Woudenberg, *a.w.* I, p. 70–75, Doc. I J. Ph. van Kampen en Doc. I P. ten Hoorn.
(5) Vgl. verslag van de *Referentenbesprechung* bij Schmidt, HSSPF 54a 1/40 d.d. 15 juli 1940 (zie p. 102 bij *n.* 2). Mussert heeft nog gehoopt, ook daar NSB-commissarissen aan te stellen, toen bleek dat men ze niet aan Woudenberg wilde toewijzen; nl. P. ten Hoorn voor het CNV; Vlekke of Schramm bij het RKWV (Woudenberg, *a.w.* II, p. 47).
(6) Woudenberg, *a.w.* I, p. 172–3; II, p. 36, 43 en 51.
(7) *Volk en Vaderland* van 28 sep. 1940; oproepen in *Het Volk*; Woudenberg, *a.w.* I, p. 33; *Meldungen* van 1 okt. 1940, p. 13 en NSB 194/1040–1042. Zie verder p. 142–143. Vgl. nr. 135 bij *n.* 10.

Ook Mussert was in een langdurig onderhoud met Schmidt op 3 juli voor het denkbeeld gewonnen. De formulering van zijn notitie over dat gesprek [1] geeft een treffend beeld van zijn eigen naïviteit en van Schmidts diplomatieke gaven:

> '*De kwestie Arbeidsfront.* Twee oplossingen mogelijk: de eene het Arbeidsfront naast de anderen rechtsgeldig maken. De andere, Woudenberg benoemen tot Commissaris voor allen. S[chmidt] tot dit laatste bereid als ik onvoorwaardelijk in alle opzichten voor W. insta. Financieel, moreel enz.'

Immers, wanneer Woudenberg deze aanstelling op aanbeveling van Mussert en als het ware uit zijn hand ontving, zou hij nauwer aan zijn leider gebonden worden. Hij zou aldus de brede massa naar de NSB voeren en niet, zoals Rost, ze tot het nationaal-socialisme brengen buiten de NSB om en tegen Mussert in.

Rost werd door *Generalkommissar* Schmidt bij hun onderhoud op 5 juli van de plannen op de hoogte gebracht [2]. Hij stemde in, mits deze benoeming stipt werd gecoördineerd met een actie van hemzelf ter verkrijging van de Arbeiderspers en daarbij meteen van de VARA, de twee publiciteitsorganen die hij volstrekt onmisbaar achtte voor zijn *grand dessein.* De outillage van *Het Nationale Dagblad* was immers niet van dien aard, dat daarop ooit een moderne krant voor de grote massa zou kunnen verschijnen. Bovendien zou hij die zo geprononceerd nationaal-socialistische krant niet gemakkelijk op korte termijn kunnen omschakelen voor de nieuwe lezerskring die hij op het oog had. Z.i. zou het minder moeite kosten, *Het Volk,* met een schijnbaar behoud van het oude, door een proces van geleidelijke uitholling en omvorming, aan de nieuwe leer dienstbaar te maken. De leiding van zijn oude dagblad zou hij intussen kunnen aanhouden tot de inhoud van de beide organen elkaar voldoende was genaderd, zodat een fusie tot stand kon komen. Natuurlijk zou pressie op Mussert en op de SDAP beide en hulp van de bezetter daarbij vereist zijn. Werd hem echter gelijktijdig met Woudenbergs benoeming bij het NVV een dergelijke positie bij SDAP en Arbeiderspers beschoren, dan meende hij de mogelijkheid te vinden 'de goede socialistische kern *herauszuschälen*' en te leiden naar een socialisme zonder marxisme, zonder bonzen, zonder joden, zonder democratie, hetgeen dan al spoedig zou neerkomen op nationaal-socialisme [3].

Dit alles paste ook in Seyss-Inquarts politieke gedachtengang, hoewel hij zich niet volledig met Rosts project identificeerde. In deze eerste zomer van zijn bewind was hij er op uit, 'de politieke wilsvorming te stimuleren', d.w.z. alles omhoog te laten komen wat in enige vorm of enigermate zich tot medewerking aanbood [4], om – en daar lag de grens – *zonder conflicten* een Nederland onder zich te krijgen dat niet anti-nationaalsocialistisch was, maar zich tot samengaan met Hitlers Duitsland bereid toonde. Daarbij moest hij er rekening mee houden, dat volgens de officiële koers in het rijk, de NSB voorlopig steun genoot en dus niet gebruskeerd mocht worden. Maar die NSB representeerde hem een al te geringe groep en vooral Mussert was hem voorshands van te klein formaat; die lag hem bovendien niet, was te 'a-musisch' en in menig opzicht toch te zeer door en door Hollands. In Rost, die hem bovendien door Himmler was aangewezen, zag hij voorlopig meer. Die was 'weltanschaulich vollentsprechend' en zou waarschijnlijk op politiek-tactisch gebied in Oostenrijk wel wat hebben opgestoken. Daar zijn eveneens waardeerbare dadendrang echter dreigde te leiden tot een revolte tegen de NSB en anderzijds ook de Nederlandse autoriteiten kopschuw maak-

(1) Notitie d.d. 3 juli 1940, punt 6, in Mussert 15 d.
(2) *Vormerkbuch 1940,* op datum. Vgl. ook voor het vervolg, nrs. 60 en 62.
(3) Geen wonder dat een NSB-spreker, H. Koehler (zie nr. 215), kort na de benoeming van 20 juli in Hamburg openlijk pochte 'dat mr. Rost van Tonningen weldra de overgroote meerderheid der sociaal-democraten tot het nationaal-socialisme zou bekeeren', hetgeen Rost via het ANP ijlings deed weerspreken (kranten van 30 juli 1940).
(4) Vgl. o.a. zijn rede voor de *Landesgruppe Niederlande der Auslandsorganisation der NSDAP* in de Dierentuin in Den Haag op 26 juli 1940 (*Het Nationale Dagblad* van 28 en 29 juli; vgl. andere krantenverslagen).

te, leek het de rijkscommissaris medio juli waarschijnlijk een fraaie oplossing, Rost de als tijdelijk bedoelde [1] functie bij de SDAP toe te vertrouwen. Wie weet of diens plan geen kans van slagen had. Het zou hem afleiden van ongewenste activiteiten en als proeve van bekwaamheid kunnen dienen.

In zijn reeds herhaaldelijk geciteerde rapport over de eerste zeven weken van zijn bewind in bezet Nederland formuleerde Seyss-Inquart zijn toeleg weldra als volgt [2]:

'In diesem Augenblick ist eine politische Aktion gegen die K.P. [d.w.z. CPN] und S.D.P. [d.w.z. SDAP] im Gange. Die K.P. übt keine Tätigkeit aus, die S.D.P. hat ihre Hauptstütze in den freien Gewerkschaften. Es wurde nun der Vorstand dieser freien Gewerkschaften (NVV) enthoben, und ein kommissarischer Leiter in der Person des --- Woudenberg eingesetzt. --- In unmitttelbarem Anschluss an diese Aktion werden nunmehr die politischen Organisationen der kommunistischen Partei und der Sozial-demokratischen Partei einem Stillhaltekommissar in der Person des Rost van Tonningen unterstellt mit dem Auftrag, die K.P. restlos zu liquidieren und das Vermögen der von ihm verwalteten S.D.P. zuzuführen. Durch die Übernahme der Führung der freien Gewerkschaften und der S.D.P.-Organisationen *vor allem der diesen zugehörigen Presse* [3] ist eine breite Plattform für die politische Einflussnahme auf das niederländische Volk gewonnen, denn diese Partei vertrat 20–22 % der niederländischen Bevölkerung --- *Wenn es gelingt* [3], die in den freien Gewerkschaften und den S.D.P.-Organisationen zusammengefassten Menschen zu halten und die NSB weitere Fortschritte macht, werden ein Viertel bis ein Drittel der Niederländer *in gut organisierter Form* [3] für einen mit dem Reich gemeinsamen Weg einzusetzen sein gegenüber der Zersplitterung und Unentschlossenheit der anderen Gruppen.'

Deze formulering komt geheel met Rosts plannen overeen. Ook al zouden deze niet ten volle slagen, dan bleef het voor Seyss-Inquart een winstpunt, dat Mussert ten gevolge van de concurrentie in de gewenste koers zou worden gedrongen en dat men hem een aantal concessies kon afdwingen.

Ook Schmidt moet met deze mogelijkheid rekening gehouden hebben, haar althans met Rost hebben besproken, zowel op de 5de als op de 11de juli [4], dus direct voor en na de opstelling van Rosts nota en brief over Arbeiderspers en Arbeidsfront. Maar hij zag blijkbaar ook bezwaren: zijn contact met Mussert werd in de loop van dezelfde maand intensiever. Juist ook door zijn beperktheden en tekorten genoot deze Schmidts voorkeur boven Rost. Het enige aantrekkelijke van een benoeming van de laatste bij de moderne arbeidersbeweging was, dat dit Mussert tot grotere meegaandheid dwingen zou, mits deze ervan overtuigd bleef, dat het niet Schmidt was, die iets onoverkomelijks van hem eiste (vgl. p. 104 na *n.* 7).

Intussen drong de tijd, als gevolg van het feit dat de SDAP na de eerste onzekerheid en het stilzwijgen dat op de capitulatie volgde, zich aan het consolideren was [5], terwijl anderzijds de financiële nood waarin de Arbeiderspers zich blijkbaar bevond (nr. 56) mogelijkheden bood.

Velen in de partijleiding hadden in de eerste dagen na de capitulatie een onmiddellijk verbod van de partij, wellicht ook arrestaties verwacht, maar niet een periode van schijnbaar behoud van het bestaande, terwijl toch voortgaan op de oude voet – 'in marxistische geest' noemden Duitsers en NSB'ers dat – onmogelijk was. De bepaling van hun houding werd er door verzwaard. Na het pas eind mei gehouden eerste beraad deelde het partijbestuur mede, dat de partij nog bestond en geenszins geliquideerd was [6]. Maar daarna hoorde het kader verder niets. Wel was de mislukte poging

(1) Het tijdelijke was een van de kenmerken van een 'Kommissar', zie de op p. 82, *n.* 2 genoemde literatuur.
(2) Seyss-Inquart, *Erster Bericht, IMT* XXVI, p. 425–6.
(3) Cursivering door bewerkster.
(4) *Vormerkbuch 1940*, op datum. Vgl. nrs. 60 en 62.
(5) Zie ook voor het volgende, W. Drees, *Van Mei tot Mei.* (Assen, 1958), p. 46–90. Daarnaast van dezelfde ook een uitgebreidere versie van het in *Onderdrukking en Verzet* afgedrukte opstel, hier te citeren als *Mislukte poging tot gelijkschakeling* II: voorts twee brieven aan het rijksinstituut uit 1951 en 1957 en een verslag van gesprek uit najaar 1951, alsmede brieven van enkele andere voormannen van de SDAP aan bewerkster, alle in Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

van Vorrink en een aantal topfiguren uit redactie en directie van *Het Volk*, om op 14 mei via IJmuiden naar Engeland te komen, bekend geworden (zie p. 109). Daar kwam bij dat de toon van de krant, waar de waarnemend hoofdredacteur Van Overbeek na terugkeer uit IJmuiden op verzoek van de directeur Van der Veen en van de president-commissaris E. Kupers weer aan het werk was gegaan, zich al te grondig bleek aan te passen aan de nieuwe verhoudingen en een mate van serviliteit aan den dag legde als nauwelijks één der overige kranten. Dat wekte de suggestie hier en daar, dat juist bij de SDAP en de moderne vakbeweging 'kansen lagen voor vernieuwing'. En welke vernieuwer – zo goed de Waaggroep en Nationaal Front als weldra Rost, de Nederlandsche Unie en vooral de Duitsers – wenste niet deze massale aanhang achter zich te krijgen!

Intern waren weliswaar reeds stemmen opgegaan tegen de gang van zaken in de partij en vooral bij de krant [1]. De pogingen van enkele principiële rayondirecteuren van de Arbeiderspers (Toornstra in Leeuwarden, Van Kuilenburg te Groningen), van een groep jongere Amsterdamse redactieleden, van een deel van commissarissen en partijbestuur, om een zo smadelijk overstag gaan als van de krant te beletten of ongedaan te maken, stuitten af op de onwil van de directeur, die zich op zijn persoonlijke verantwoordelijkheid tegenover de bezetter beriep en die van Duitse zijde vrijwel alles accepteerde, wanneer het bedrijf maar over de financiële crisis heenkwam en uit handen van gevaarlijke reflectanten [2] gehouden werd. Het plan, Van Overbeek te doen vervangen door de oud-hoofdredacteur Ankersmit, kwam niet verder dan het stadium van voorbereiding.

Het werd de Duitsers echter bekend, dat het vliegertje van de Waagstichting bij de SDAP begin juli (nr. 60 bij *n.* 3) niet was opgegaan en dat de eind mei begonnen toenaderingspogingen van Nationaal Front omstreeks half juli op een volstrekte afwijzing waren uitgelopen. In het Politiek Convent [3] en in de wijdere kring die met Schmidt in contact kwam bij de besprekingen over een 'nationale concentratie', bleken de vertegenwoordigers van de SDAP direct tot de meest principiëlen te behoren. Met name tegen W. Drees maakte Schmidt bezwaar [4]. Maar de partij in haar geheel was nog niet naar voren gekomen als tegenstandster van de bezettingspolitiek. Toen kreeg Schmidt via de *Pressereferent* Janke kennis van het communiqué van SDAP-zijde over de op 14 juli gehouden partijraad, de eerste grotere samenkomst van kader met partijbestuur sinds de oorlogsdagen. Drees had daar een uiteenzetting gegeven over de politieke constellatie; C. Woudenberg en Vorrink hadden organisatorische kwesties behandeld in de geest van 'de partij is er nog; we werken door zo lang het mogelijk is; opheffing is niet aan ons'; een circulaire in deze zin ging de dag na de bijeenkomst uit naar de afdelingen. Op de partijraad was felle en algemene kritiek geleverd op de krant [5] en Vliegen had schamper opgemerkt, vóór die dag niet te hebben geweten of er wel een partijbestuur was [6].

Deze consolidatie bij de sociaal-democraten werkte bespoedigend op de Duitse maatregelen. Wat, dreigde de democratische arbeiderswereld de kop weer op te steken? Dat was onaanvaardbaar. Het communiqué werd geblokkeerd [7]. Op 15 juli werden in een overleg van Schmidt en Seyss-

(6) Onopvallend gedrukt in *Het Volk* van 1 juni 1940.

(1) Protest van Toornstra vanaf de eerste aanvang; een nota van L. Stork en enkele andere redactieleden aan Drees uit eind juni 1940; zie de in *n.* 5 van p. 100 genoemde bronnen.

(2) Nationaal Front bij monde van het voormalige SDAP-lid Zwertbroek deed reeds 29 mei 1940 een dergelijke poging tot 'samenwerking' bij de directeur Van der Veen (Perszuivering AP). Vgl. Drees, *Van Mei tot Mei*, p. 66–69.

(3) Het in juni 1940 begonnen gemeenschappelijk overleg van de zes democratische partijen, die elk met twee personen waren vertegenwoordigd.

(4) Drees, *Van Mei tot Mei*, p. 33.

(5) Drees, *a.w.*, p. 50; C. Woudenbergs verslag over de SDAP 1940–1945, in *Beschrijvingsbrief SDAP*, 1946, p. 5–6 en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(6) Geciteerd door A. Pleysier in brief aan Vorrink d.d. 22 aug. 1940, ten dele afgedrukt in het kaderblad *De VARA-omroep* van sep. 1940, *Wij werken door*; gestencild verder verspreid (Perszuivering AP, E 12).

(7) Drees, *a.w.*, p. 50. Het verscheen 19 juli toen Woudenbergs aanstelling goed en wel achter de rug was, één dag voor Rosts benoeming.

Inquart met Hellwig de laatste voorbereidingen getroffen voor Woudenbergs commissariaat bij het NVV [1]. In de *Dienstbesprechung* bij Schmidt op die dag werden mededelingen hierover gedaan, zoals uit het verslag van een vertegenwoordiger van de *Sicherheitspolizei* die voor het eerst deelnam, blijkt: '*Sehr wichtig, muss streng geheim bleiben.* Am 16.7.1940 10.00 findet die Gleichschaltung der marxistischen Arbeitergewerkschaften statt, Woudenberg wird Kommissar'[2].

Op 16 juli had inderdaad de bijeenkomst in het Parkhotel te Amsterdam plaats, waar in tegenwoordigheid van Hellwig, de besturen der aangesloten bonden voor het eerst met Woudenberg werden geconfronteerd. Vervolgens nam deze het gebouw aan de Amstel in bezit en ontsloeg Kupers en De la Bella [3].

Dat de actie inderdaad streng geheim gebleven was, bleek uit de schrik bij de secretarissen-generaal, die zich nu voor het eerst voor de consequentie gesteld zagen, dat door hen zelf of door hun ambtenaren met een NSB'er zou moeten worden samengewerkt in commissies waar het NVV q.q. vertegenwoordigd was. In SDAP-kring was na het zo juist herkregen zelfvertrouwen, de schok niet minder: 'Reeds de slag, die het NVV trof, zette ook in onze beweging alles op losse schroeven'. Menigeen besefte toen wel 'dat het einde der werkzaamheden in de openbaarheid naderde'[4].

Waarschijnlijk ontlokte Woudenbergs benoeming niet alleen aan Snouck Hurgronje een protest bij Schmidt [5]. Ook Rost, niet door het feit, maar wel door het tijdstip verrast, is waarschijnlijk bij de, in Schmidts agenda inderhaast bijgeschreven, spoedafspraak op 16 juli 's avonds [6] losgebarsten, dat zijn fraaie plan voor gelijktijdigheid van optreden bij Arbeiderspers en NVV nu was getorpedeerd. Zijn aandrang om onverwijld zijn rol bij de Arbeiderspers te beginnen en een taak te krijgen in het te vormen grote Arbeidsfront zal te dringender geweest zijn. Daar zijn hernieuwde pogingen samenvielen met de Duitse bezorgdheid voor een herleving van een onafhankelijke SDAP, zal toen inderdaad het besluit 'Schluss zu machen mit dem Marxismus'[7] definitief zijn genomen. Een besluit dus om veel verder te gaan dan nog in het begin van de maand was overwogen, door nl. de hele SDAP onder beheer te stellen en Rost te benoemen tot *Kommissar für die marxistischen Parteien.* Op 17 juli 's ochtends deed Schmidt hiervan al mededeling aan Mussert. Het benoemingsbesluit draagt de dagtekening 20 juli (zie nr. 66). Diezelfde dag aanvaardde Rost zijn eerste grote Duitse opdracht.

Het is opvallend dat noch in de volmacht, noch in de bijbehorende specificatie wordt gerept van de Arbeiderspers, het uitgangspunt van Rost en zijn voornaamste doel. Ter verklaring van deze merkwaardige lacune in het benoemingsbesluit heeft men van verschillende kanten verondersteld [8] dat Rost, toen hij op 20 juli zijn eerste schreden richtte naar het gebouw aan het Hekelveld, in strijd zou hebben gehandeld met Schmidts bedoelingen, profiterend van diens kortstondige afwezigheid naar de bijzondere Rijksdagzitting op 19 juli, waarvan hij in de namiddag van de 20ste al terug was.

(1) *Vormerkbuch 1940.* Het benoemingsbesluit was al 12 juli getekend.
(2) Verslag van *Referentenbesprechung* bij Schmidt d.d. 15 juli 1940 (HSSPF 54a 1/40).
(3) Woudenberg, *Memoires* I, p. 70–75 en het naoorlogse verslag van NVV-zijde, *Het NVV in oorlogstijd;* overigens draagt dit stuk het stempel van een *oratio pro domo.* Zie ook circulaire van een bond aan zijn leden d.d. 19 juli 1940 (NVV-NAF, I f).
(4) Drees, *Van Mei tot Mei*, p. 51–52.
(5) CNO SG 13/I, notulen van 17 juli 1940, punt 2.
(6) *Vormerkbuch 1940*, op datum.
(7) Aldus door Schmidt geformuleerd tegen Mussert; zie diens notitie 'De inbeslagneming van NVV en SDAP' in Mussert 15 d. Vgl. naoorlogse verklaring van Kerkmeester (Persz. AP).
(8) Zie Goedhuis' naoorlogs opstel *De gelijkschakeling van de Arbeiderspers* (RvO, Bijzondere Rechtspleging); G. P. J. van Overbeek, *Memorie van beleid*, p. 20–21, alsmede andere verklaringen ten behoeve van de Commissie voor de Perszuivering en voor de Bijzondere Rechtspleging, voorts zijn brief aan bewerkster uit mei 1952; W. Janke, in Perszuivering AP; gespreksverslagen van H. Hushahn en van W. Janke met A. J. van der Leeuw en een naoorlogse verklaring van H. J. J. Marinus (in Doc. I van hem). Woudenberg, *Memoires* I, p. 64 en II, p. 113, gaat er daarentegen luchtig overheen.

Rosts uitlatingen van die ochtend op het bureau van het Amsterdamse *Einsatzkommando* van de *Sicherheitspolizei:* 'De pers is belangrijker dan de partij'; 'Eerst naar de AP want daar is zeer veel haast bij'[1], pleiten in die richting. Maar er is meer.

Het is zeker dat de *Pressereferent* Janke, evenals Schmidt, weinig voelde voor een rol van Rost bij de krant: de eerstgenoemde oordeelde toen bepaald ongunstig over Goedhuys. Janke en Hellwig beiden achtten Van Overbeek daarentegen wel in staat, *Het Volk* en zijn lezerskring zonder al te grote schokken in de gewenste richting te sturen, indien voldoende pressie op hem werd uitgeoefend [2]. Zeker is het eveneens, dat Schmidt nog op 16 juli Van Overbeek en Van der Veen bij zich had ontboden en dat beiden uit dit onderhoud concludeerden, dat de Arbeiderspers voorlopig niets te duchten had [3]. Volgens mededelingen van Van Overbeek zou Schmidt hebben toegezegd, dat Woudenbergs benoeming bij het NVV voor de krant geen verdere gevolgen zou hebben; dat hij en Van der Veen bij de Arbeiderspers gehandhaafd werden mits zij van hun kant op dezelfde voet voortgingen als tot dusver sinds de capitulatie [4]. Van Van der Veen vernamen enkele vertrouwden onder de bedrijfschefs nog meer: hij had van Schmidt ook financiële garanties voor het bedrijf gekregen, indien op korte termijn een plan kon worden voorgelegd om de Arbeiderspers te saneren en het aantal abonnees op peil te brengen. Van der Veen greep toe, met de uitwerking van de plannen werd meteen begonnen. 'Ze hebben zich verkocht', luidde de reactie van een van de weinigen in partijkring, die direct hoorde wat er gebeurd was.

Bij Van der Veen waren de motieven niet gecompliceerd. Hij was al weken lang nauwelijks meer zichzelf en ten einde raad over de fatale financiële toestand van de Arbeiderspers, die plotseling acuut geworden was door het verlies van bijna de helft der abonnees (zie noten bij nrs. 60 en 62). Hij werd vervolgd door het spookbeeld van Rosts komst [5]. Als alternatief voor de komst van NSB' ers op 'zijn bedrijf', viel steun van Janke en Schmidt, waarmee op dat tijdstip immers 'de netste mensen in Nederland' praatten, te prefereren. Zijn opluchting na het Haagse bezoek viel iedereen op. Hij sprak zelfs van een versterking van zijn positie, daar hij de enige verantwoordelijke man zou worden. Waarschijnlijk wilde hij daarmee zeggen, dat de invloed van de partij, van de commissarissen zou wegvallen. Zo sprak hij ook van een breuk met het verleden [6]. Hij wist niet dat Van Overbeek achter zijn rug reeds zijn positie had ondergraven en in een gesprek met Schmidt of Janke had geklaagd 'über Schwierigkeiten bei der Umstellung der AP. Der Generaldirektor v. d. Veen sei politisch untragbar und müsse verschwinden'[7]. Evenmin wist hij dat Schmidt al de 17de bij Mussert nonchalant had geïnformeerd naar een goede directeur voor de Arbeiderspers [8], waarbij hij stellig reeds Kerkmeester in gedachten had – al of niet in combinatie met Rost. Geen wonder dat Van der Veen, juist in bespreking met enkele bedrijfschefs over het nieuwe propagandaplan, bij

(1) Naoorlogse mededeling van Dr. W. Harster aan A. J. van der Leeuw (Perszuivering AP); verslag van J. W. Rengelink in *Beschrijvingsbrief SDAP*, 1946.
(2) Janke (zie p. 102, *n.* 8).
(3) Verslag van de *Referentenbesprechung* bij Schmidt, HSSPF 54a 1/40 d.d. 15 juli 1940. Daar sprak Schmidt van een ultimatum dat hij aan zijn bezoekers zou stellen: 'Entweder Gleichschaltung oder restlose Zerschlagung'. Het is zeker niet onwaarschijnlijk, dat hij de 16de enige al dan niet bedekte dreigementen heeft laten horen, maar hij ontmoette blijkbaar zo weinig weerstand, dat zijn gesprekspartners ze nauwelijks hoorden. De betrekkelijke onbewogenheid van de 'marxistische' pers over Woudenbergs benoeming, in de *Meldungen aus den Niederlanden* nr. 5 met verbazing geconstateerd, vond hier zijn oorsprong.
(4) Van Overbeek (zie *n.* 8 op p. 2).
(5) Meermalen had hij dit als argument voor zijn optreden aangevoerd tegenover commissarissen (zie Drees, brief en verslag van gesprek met bewerkster, najaar 1951).
(6) Ook voor de voorgaande alinea, zie verklaringen van L. Veenstra, A. Scheffer, F. von Eugen (Perszuivering AP). Een merkwaardige coïncidentie is het feit, dat juist op 17 juli ten huize van Drees de door Zwertbroek en J. B. van Heutsz voor Nationaal Front ondernomen besprekingen met Vorrink bij een nieuw onderhoud definitief vastliepen (Drees, *Van Mei tot Mei*, p. 66–69).
(7) *Dienstbesprechung mit zbV* van 18 juli 1940, punt 15 (HSSPF 54a 4/40).
(8) Zie de in p. 102, *n.* 7 genoemde notitie.

Rosts verschijnen en verklaringen op de 20ste verbijsterd uitriep: 'Dat kan niet. Dinsdag is mij medegedeeld in Den Haag, dat ik de Algemeen Directeur ben en blijf' – waarop Rost geantwoord zou hebben: 'Dat was Dinsdag. Nu is het Zaterdag!'[1].

De motieven van Van Overbeek zijn moeilijker te peilen. Zijn vele en uitvoerige verklaringen van na de oorlog [2] vertroebelen meer dan ze verhelderen. Eerzucht, het eigenwijze gevoel, het tenslotte met de Duitsers wel te zullen klaar spelen in een niet al te lamentabele geest, wanneer hij hen eerst maar door de nodige serviliteit in slaap had gesust; de hem vanouds aangewreven 'germanophilie'; zijn afkeer van inmenging door het partijbestuur; een 'al te philosophische geest'; het voorbeeld van Hendrik de Man; maar ook angst en ook de zomer-1940-kolder welke zoveel Nederlanders, die nog geen grote kans in het politieke leven hadden gehad, toen parten speelde. Ook hem was de komst van Rost die zaterdag onverwacht en pijnlijk. Hij deed de volgende dag bij Janke zijn beklag over de woordbreuk, ontmoette wel sympathie, ook ergernis over Rosts actie, maar nam toch op Jankes advies niet onmiddellijk ontslag, 'om Rost niet in de kaart te spelen'. Ook is er een merkwaardig briefje d.d. 23 juli 1940 waaruit blijkt, dat Oosterbaan, toen hoofd van de persdienst der NSB, zo juist een onderhoud tussen Mussert en Van Overbeek had gearrangeerd [3].

Dat Rost daarentegen de instemming had van Seyss-Inquart bij zijn eigenmachtig optreden bij de Arbeiderspers, blijkt behalve uit het reeds geciteerde (p. 100) ook nog uit de passage in het rapport van de rijkscommissaris waarmee hij de beschrijving van de situatie van de pers in Nederland besloot: 'Zur Verfügung stehen derzeit schon vollkommen die NSB-Presse, ein persönlicher Einfluss besteht beim Telegraaf, und in den nächsten Tagen wird die gesamte SDP-Presse in Zusammenhang mit einer bezüglichen derzeit im Lauf befindlichen politischen Aktion übernommen werden'[4]. Ook voor het plan, Kerkmeester als gemachtigde bij de direcie mee te nemen, Musserts heftig verzet ten spijt, moet Rost op het laatste moment, op 19 juli, toestemming hebben ontvangen: die middag kreeg Mussert een telefoontje van het rijkscommissariaat in die geest [5].

Of Schmidt werkelijk is overtroefd [6], is met het bovenstaande nog niet bewezen. Het is tenslotte niet uitgesloten dat Schmidt de bevoegdheden van Rost t.a.v. de Arbeiderspers met opzet onbepaald heeft gelaten, enerzijds wetend van Seyss-Inquarts bedoelingen, die ook door Rauter en de *Sicherheitsdienst* gesanctioneerd werden [7], anderzijds niet van zins, Mussert onnodig voor het hoofd te stoten door openlijk zijn instemming te documenteren met wat Mussert onaanvaardbaar achtte. Bovendien bleef dan alles nog open voor eventuele andere maatregelen later. Ook Seyss-Inquarts oordeel over Rost, in zijn eerste rapport uitgesproken (zie p. 40 bij *n.* 2) is van dien aard, dat hij met een beroep daarop later desgewenst weer van Rost zou kunnen afstappen. Diens volmacht is dan ook later nooit schriftelijk uitgebreid tot de Arbeiderspers, zoals t.a.v. De Centrale toch wel geschiedde (nr. 72). Het begeleidende schrijven van de rijkscommissaris bij de volmacht gaf voldoende mogelijkheden. Zo bleef het bij mondelinge uitspraken van Seyss-Inquart [8].

Hoewel Rosts benoeming zich ook tot de Communistische Partij Nederland (CPN) en tot de Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij (RSAP) uitstrekte, heeft hij er geen bemoeienis mee gehad. 'Restlos liquidieren' was hier de boodschap. Het was de *Sicherheitspolizei* die op 20 juli 'schlagartig' de gebouwen verzegelde en de bezittingen, voor zover aangetroffen, in beslag nam en

(1) Aldus het verhaal dat hierover op de Arbeiderspers de ronde deed (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).
(2) Zie p. 102, *n.*, 8, ook voor het vervolg.
(3) NSB-Perszaken, 14/63. Of het onderhoud doorgang vond, blijkt niet.
(4) Seyss-Inquarts *Erster Bericht*, *IMT* XXVI, p. 428–9.
(5) Zie de op p. 102, *n.* 7 genoemde notitie van Mussert. Vgl. nr. 62 bij *n.* 11.
(6) Volgens H. Hushahn (zie p. 102, *n.* 8) was dat stellig met Janke het geval. Misschien ook met Schmidt. Hushahn zelf stemde waarschijnlijk juist in met de gang van zaken.
(7) Van dat laatste is de steun van Knolle en van het Amsterdamse *Einsatzkommando* het bewijs. Vgl. ook Gesprek Knolle met A. J. van der Leeuw (Doc. I, Knolle).
(8) Zie bijv. nr. 80 bij *n.* 24; vgl. nr. 189, *n.* 2.

te gelde maakte. Het was de rijkscommissaris, die het bevel gaf, de leden dier partijen van hun plaatsen in de vertegenwoordigende colleges – Staten-Generaal, Provinciale Staten, gemeenteraden – vervallen te verklaren [1]; een bevel dat de *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz* en de secretarissen-generaal, met name mr. Frederiks, ten uitvoer zouden moeten leggen [2]. Van deze laatste maatregel werd de SDAP 'voorlopig' nadrukkelijk uitgezonderd. Vandaar dat Rost in de eerste tijd in zijn gesprekken met SDAP-leden zichzelf steeds weer de verdienste van die soepelheid toeschreef.

DIENSTSTELLE HELLWIG – In dit verband moge een enkel woord volgen over de doorgaans naar zijn leider genoemde *Dienststelle Hellwig* [3]. Deze vertegenwoordigde de Berlijnse centrale van het *Deutsche Arbeitsfront (DAF)* en stond rechtstreeks onder de rijkscommissaris. Dr. W. Hellwig zelf was vóór de *Umbruch* als jong jurist werkzaam bij een grote werkgeversorganisatie en werd na 1933, zonder partijlid geworden te zijn, wegens zijn capaciteiten overgenomen in het *Amt für Rechtsberatung* van het *DAF*. Hij stond op het standpunt dat er voorzichtig te werk gegaan moest worden met de arbeidersorganisaties in Nederland; een standpunt dat hij onder de zo afwijkende omstandigheden in België, waar hij dezelfde taak te vervullen had, waar heeft kunnen maken. In Nederland onderhield hij een niet onaangenaam contact met het nieuw tot stand gekomen gemeen overleg der vier grote vakcentrales en dat van de werkgeversorganisaties, waarin mr. B. C. Slotemaker als secretaris en spil optrad. Uit kennis van zaken was Dr. Hellwig overtuigd, dat de vorming van een kopie van het *DAF* in bezet gebied vooral niet moest worden geforceerd, ja zelfs in oorlogstijd misschien geheel ongewenst zou zijn. Zijn invloed was aanvankelijk niet gering door zijn bijna onafhankelijke positie en dank zij de steun die de rijkscommissaris aan zijn streven gaf. Maar weldra zou hij hierover in ernstig conflict komen met *Generalkommissar* Schmidt, een conflict waarin hij reeds een jaar later het onderspit zou delven [4]. Van zijn invloed en van deze tegenstelling tot Schmidt hebben de confessionele vakcentrales en de werkgeversverenigingen geprofiteerd; zij werden pas een jaar later dan het NVV opgeheven. Dit respijt gaf hun de gelegenheid tot een heel wat principiëlere reactie te komen dan over het geheel genomen bij het NVV in 1940 het geval was.

Had Rost van Schmidt en diens plaatsvervanger Eftger weinig anders dan tegenwerking te verwachten, hij en vooral Woudenberg hebben verscheidene malen voordeel kunnen hebben van de tegenstelling tussen Schmidt en Dr. Hellwig, met name telkens wanneer NSB, *Arbeitsbereich* of partij-instanties in Duitsland te grote aanspraken lieten gelden. Zijn interventie werd door Rost al in een vroeg stadium ingeroepen (nr. 69) en 'redde' in februari–maart 1941 de Arbeiderspers en De Centrale voor het NVV [5]. Ze voorkwam voorshands een volledige omzetting van het NVV in een Arbeidsfront-naar-Duits-model. Maar blijvend was die toestand niet. Immers de tegenstelling tot Schmidt en de *Parteifritzen* deed Hellwig tenslotte – als zovelen – steun zoeken bij de *SS*-richting [6]. Zijn medewerkers Körner en Kaute volgden hun chef over het algemeen (nrs. 194, 204 en 240). Maar het zou geen Duits bureau geweest zijn, wanneer zich niet ook enkele felle NSDAP'ers onder zijn personeel bevonden hadden. Bovendien kreeg Schmidts politiek in de loop van 1941 zozeer de overhand binnen het rijkscommissariaat, dat Hellwig het heeft moeten afleggen: najaar 1941 ging hij, na nog een laatste waarschuwend rapport tegen de vorming van een Arbeidsfront in

(1) Met ingang van 21 juli 1940; opdracht in die geest aan Binnenlandse Zaken van 24 juli 1940 (VeJu 126 t).
(2) Om allerlei redenen kwam een formele regeling niet tot stand (t.a.p.); zie verder p. 123 e.v.
(3) Officieel geheten: *Abteilung für Arbeitnehmer- und Unternehmerverbände*. Vgl. J. J. van Bolhuis en B. C. Slotemaker, *Duitse penetratie in vakcentralen en sociale wetgeving*, *Onderdrukking en Verzet* III, p. 369–399. Voor samenstelling en werkverdeling, zie *Organisationsentwurf* van 10 juni 1940 en personeelsgegevens *(PA Präs. 41)*. Vgl. Woudenberg, *a.w.* I, p. 60–2, 78, 80–81, 100–103, 114 e.v.; II, p. 50 en 60.
(4) Zie de gegevens genoemd in de vorige noot. Een passage over hem in Rosts brief aan K. Wolff van 13 jan. 1943 (in deel II).
(5) Zie p. 117, 120 en de nrs. 160, 161, 163, 192 en 196.
(6) Woudenberg, *Memoires* I, p. 101 e.v. en p. 114 e.v.

Nederland te hebben ingediend, met de *Waffen-SS* naar het Oostfront. Zijn tot dat ogenblik vrijwel zelfstandige *Dienststelle* werd ingeschakeld in het *Generalkommissariat zbV* en omgezet in een *Abteilung Arbeitsführung*, welker ambtenaren tevens optraden als *DAF*-functionarissen in het *Arbeitsbereich Niederlande der NSDAP;* zij werden dus in dubbel opzicht ondergeschikten van Schmidt. Sindsdien was een omzetting van het NVV – waarin men ook de weinige leden van de confessionele bonden had ondergebracht, die niet waren weggestroomd na Woudenbergs benoeming tot hun commissaris in juli 1941 – in een Nederlandsch Arbeitsfront (NAF) onvermijdelijk. Dit kwam op 1 mei 1942 tot stand.

Terwijl deze ontwikkeling al sinds april 1941 grotendeels buiten Rost was omgegaan – gevolg van diens verandering van functie – en ze hem stellig na het neerleggen van zijn commissariaat in juli 1941 niet meer raakte, kreeg hij van mei 1942 af opnieuw een relatie met dat Nederlandsch Arbeidsfront: Seyss-Inquart benoemde hem tot voorzitter van de commissie, die toezicht op de financiële gestie van het NAF moest uitoefenen. Vooral in 1943 gaf dat aanleiding tot allerlei spanningen (zie verder in deel II).

§ 2 *De SDAP na 20 juli 1940*

Het tragische, want onvermijdelijke was, dat het bij de SDAP niet kwam tot één duidelijke, algemeen in de partij aanvaarde en gevolgde lijn. Het begin van een consolidatie na de onzekerheid van de eerste weken werd te niet gedaan door de benoemingen van Woudenberg en Rost. Omtrent de aan deze benoemingen te verbinden consequenties ontstond nu een veelheid van opinies, waarin principiële, tactische en persoonlijke motieven haast onontwarbaar vermengd waren. Bij elk der organisaties, met name bij partij, NVV, VARA en Arbeiderspers ontwikkelden de gebeurtenissen zich weer anders. Sommigen kozen dadelijk voor de illegaliteit. Een belangrijk deel van de ondergrondse bladen en pamfletten uit het eerste bezettingsjaar is van deze strijdbare SDAP'ers, meestal jongere leden, afkomstig. Zij keerden zich in hun publikaties trouwens even fel tegen hen, die meenden onder het nieuwe bestel te kunnen voortwerken, als tegen de bezetter en zijn NSB-satellieten. Zo gebeurde het, dat mensen, die jarenlang hadden samengewerkt niet alleen als partijgenoten maar ook als vrienden, elkaar in de herfst van 1940 in woord en geschrift bestreden, terwijl beiden meenden slechts het belang van de arbeidersbeweging te dienen. Weliswaar kwam het op sommige punten spoedig tot een algemene overtuiging bijv. omtrent de onaanvaardbaarheid van samenwerking met Rost van Tonningen en even later de verwerpelijkheid van de NSWG, maar andere vragen bleven fel omstreden, met name de toelaatbaarheid van samenwerking met Woudenberg en zijn naar het NVV meegebrachte NSB'ers.

Hoewel zij slechts een onderdeel vormt van het gebeuren is de tegenstelling tussen de standpunten van de partijvoorzitter Vorrink en de oude socialistische voorvechter Vliegen het meest tekenend voor de verwarring en onzekerheid in de gelederen der SDAP in het eerste bezettingsjaar: Vorrinks reeds op 23 juli gegeven volstrekte afwijzing van enige vorm van voortzetting van het partijwerk onder het commissariaat van Rost van Tonningen (bijlage A); Vliegens advies, voort te gaan met het culturele werk terwille van het behoud van het trotse, in lange jaren met veel opoffering opgebouwde apparaat van de moderne arbeidersbeweging [1]: de gebouwen, de VARA, de culturele organisaties en vooral, de eigen krant (bijlage B).

Omdat de oorsprong van de tegenstellingen ten dele in de ontwikkeling van de SDAP voor 1940 gezocht moet worden en omdat hun invloed niet slechts tot 1944 maar ook nog na de bezetting voelbaar is geweest, zou voor een verantwoorde beschouwing een afzonderlijk historisch onderzoek nodig zijn, even diepgaand als dat van E. Matthias over de Duitse sociaal-democratie in 1933 [2].

(1) Dat was het thema dat Rost zelf aanhief in zijn eerste radiouitzending op 20 juli *(Het Volk* van 22 juli 1940; veel citaten bij Drees, *Van Mei tot Mei*, p. 75–76) en dat nadien met variaties door hem en de zijnen werd herhaald.

(2) *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 1956, II en III. Op nog ruimer schaal werd dit gedaan in de uitgave van E. Matthias en R. Morsey, *Das Ende der Parteien 1933*. (Düsseldorf, 1960).

Hier kunnen slechts die punten worden aangegeven, die dienstig zijn voor het centrale onderwerp van deze uitgave [1]. Ze worden duidelijkheidshalve onderscheiden maar ze hangen in feite merendeels samen en men dient de achtergronden en de complicerende factoren in het oog te houden.

A. Het volkomen onverwachte van de beslissing, waarvoor men gesteld werd. Er was met een verbod gerekend, niet op een uitnodiging tot samenwerking.

B. Rosts tactiek van overrompeling, waardoor binnen de eerste paar dagen de meeste centrale functionarissen reeds voor de beslissing stonden (bijlage II). Een termijn die subjectief zelfs nog korter was door de moeilijkheden bij het inwinnen of doorgeven van advies. Ieder stond alleen voor het verantwoordelijke besluit.

C. Het uitvallen van de normale communicatiemiddelen zolang er geen ervaring met clandestiene berichtgeving was opgedaan. Post en telefoon werden gewantrouwd. Zo bleef eigenlijk alleen het gesprek van man tot man en ook daarin was misverstand niet uitgesloten, zelfs niet wanneer de gesprekspartners goede bekenden of vrienden waren [2].

D. De aanvankelijke overschatting en tegelijkertijd romantisering van de in 1940 aanwezige gevaren, waaruit bijv. Vorrinks cryptische uitspraak over *Het Volk* bij de crematie van Van der Veen en zijn dilettantische vermommingen van die zomer voortkwamen (zie bij nrs. 70 en 75). De uitspraken van andere voormannen waren vaak trouwens evenmin duidelijk.

E. De onklaarheid in eigen kring over de positieve taak van de SDAP. Was dat het voeren van de klassenstrijd, het dagelijks vechten voor de belangen van de arbeidersklasse? Zo ja, dan kwam men tot andere conclusies dan wanneer men meende, dat het in deze fase voor alles ging om verdediging, verbreiding en verwezenlijking van de beginselen van een democratische sociale volkspartij, zoals de voorvechters van het nieuwe partijprogramma van 1937 meenden. Juist een aantal dergenen die marxistisch dachten en zich voor de oorlog soms al wat onwennig hadden geschikt in de nieuwe richting waarvan Vorrink een van de voornaamste woordvoerders was, hebben zich tot voortwerken onder Rost bereid verklaard. Op onvoorziene wijze en in omgekeerde zin heeft Rost dus uiteindelijk aan de hem in 1940 gegeven opdracht voldaan, 'de SDAP te zuiveren van marxistische invloeden' (nr. 66).

F. Hiermee hangt nauw samen de onklaarheid over de vraag, welke consequenties het functionele verschil tussen NVV en SDAP in de gegeven situatie moest hebben. Er viel wellicht in dat vroege stadium nog iets te zeggen voor het standpunt, ingenomen door het hoofdbestuur van het NVV en de aangesloten bonden, dat het verbond als hoeder van grote sociale belangen en beheerder van het grootste deel van de materiële bezittingen van de moderne arbeidersbeweging, zich tot zijn sociaal onmisbare taak moest beperken en die zo lang mogelijk blijven vervullen; dat dit alleen met vrucht kon geschieden door de vertrouwde oude bestuurders [3]. Daarentegen zou dan de SDAP, voor welke de beginselstrijd hoofdzaak was, niet ongestraft kunnen voortwerken, daar haar beginselen in Rosts 'socialisme' gecorrumpeerd werden.

Dit was in het algemeen de aanvankelijke opvatting van Drees, van Vorrink, van Reinalda (nr. 93) en van die leden van het partijbestuur die hun houding betrekkelijk eensgezind bepaalden en de geschiedenis zijn ingegaan als 'het PB'[4]. Zo kwam het dat menig NVV-lid, al was hij tevens

(1) Zie bijlagen A–D en nrs. 93, 94, 104 en 108, waar vooral SDAP-leden aan het woord zijn; voorts nrs. 75, 78, 118, 124, 130, 165, 213 en bijlage E voor stemmen van Van der Zee, Van Dok en andere figuren uit de NSWG.
(2) Treffende voorbeelden in Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(3) Vgl. het standpunt van de Duitse vakbeweging in mrt. 1933, Matthias en Morsey, *a.w.*, p. 178.
(4) Vgl. Drees, *a.w.*, p. 55.

SDAP'er, in het voortwerken in zijn vakbond geen 'onfatsoenlijke collaboratie' zag, terwijl hij toetreding tot de latere NSWG wel als zodanig qualificeerde [1].

Met betrekking tot de krant formuleerde Drees zijn standpunt in een reactie op Vliegens advies [2], waarbij hij wees op het verschil tussen de krant van vóór 20 juli tot welker opheffing hij niet had willen besluiten, de krant van Van Overbeek 'die tegenover de nieuwe machten te serviel was, maar zekere waarde voor de beweging behield', en *Het Volk* van na 20 juli, toen het was geworden tot 'een orgaan onder nationaal-socialistische leiding, dat stelselmatig wordt gebruikt om onze mensen in verwarring te brengen, ze geleidelijk naar het nationaal-socialisme over te schakelen en onze beweging te doen worden een van de steunpilaren van de Duitse macht in ons land. Het is altijd nog beter mogelijk een apparaat weer op te bouwen dan geestelijke verwarring en morele inzinking te herstellen en teloor gegane eer te herwinnen'[3]; al meende hij evenmin als Vliegen dat de Nederlandse arbeider werkelijk bekeerd zou worden door deze propaganda [4].

G. Onbekendheid en onwennigheid in de semi- en geheel illegale situatie. De sociaal-democraten behoorden tot de eerste getroffen groepen. In tegenstelling tot de in dat opzicht veel meer ervaren communisten had men vrijwel niets voorbereid, ondanks het waarschuwend voorbeeld van de Duitse, Oostenrijkse en Tsjechische zusterpartijen [5]. Toen bijv. 'het PB', dat uit angst voor de consequenties voor betrokkenen – pleegde men geen 'sabotage'? – niet durfde overgaan tot opheffing van de partij, liever besloot partij en aangesloten organisaties te laten leeglopen [6], ontbraken hun de adequate middelen om dit parool snel en algemeen genoeg bekend te maken. Te lang zag men er een actie-Vorrink, niet het standpunt van het PB in. Pas gaandeweg vond men methoden die aansloten bij de nieuwe toestand [7]. Maar ook velen die in de partijhiërarchie lager stonden, zagen bij het denkbeeld, illegaal te worden, alleen een dichte mist voor zich en waagden de stap niet. Het was niet alleen een kwestie van generatie, vaker een van temperament.

H. De argumenten waarmee het voortzetten van de arbeid verdedigd werd zijn talrijker, gevarieerder naar voren gebracht dan het op een kritiek moment uitgesproken 'neen', dat nu eenmaal minder gemakkelijk te moduleren is. Juist omdat het ging om het verdedigen van een ook in eigen oog wel aangevochten standpunt, waarbij eigen geweten gerustgesteld en aanvallen van vroegere strijdmakkers afgeweerd moesten worden, èn – *last not least* – omdat voor hen de ether en de pers wel beschikbaar waren, hebben ze vaak zo luid geklonken.

I. De kans op vermenging van motieven bij een deel van het kader was groot: naast de kleinmenselijke angst voor een onzekere toekomst en de weerzin, zijn levenswerk plotseling te moeten afbreken, was er bij velen een sterk besef van verantwoordelijkheid. Het morele appèl dat uitging van de woorden: 'op je post blijven', 'je mensen niet in de steek laten', was soms sterker dan het inzicht in de werkelijke situatie. Anderen vonden in oude wrok tegen de leiding een motief of een excuus voor hun aan Rost verleende medewerking: zo in de rancune van de Arbeiders Sportbond

(1) Eerst in feb.-mrt. 1941 liet het voormalige hoofdbestuur van het NVV dit standpunt los. Weldra had het aantal uittredingen de 100.000 bereikt.
(2) Brief van 27 aug. 1940 (RvT II SDAP). Daarop was Vliegens brief van 30 aug. 1940 (bijlage D) de repliek.
(3) Geciteerd in Drees, *Van Mei tot Mei*, p. 63.
(4) Aldus Drees in brief aan bewerkster van 16 sep. 1957 (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).
(5) Slechts financiële voorzorgsmaatregelen waren hier en daar getroffen door de meest kapitaalkrachtige organen: het NVV had een aanzienlijk bedrag overgemaakt naar Engeland (zie nr. 70, *n.* 6); De Centrale had een zgn. 'vluchtacte' opgesteld (zie bij nr. 163). Zie voor enige voorbereiding in de kring van de Sociaaldemocratische studenten, L. Winkel, *De Ondergrondse pers 1940–1945*. (RvO Den Haag, 1954), p. 303.
(6) Drees, *Van Mei tot Mei*, p. 54. *Mislukte poging* II, p. 9–10. Vgl. ook nr. 124 bij *n.* 4.
(7) In november kon Vorrink in zijn illegaal verspreid *Antwoord aan de VARA* schrijven: 'Dit wederwoord moet zijn weg naar het publiek vinden langs een meer en meer gebruikelijke weg'. Andere partijgenoten hadden veel bijgedragen tot dat gebruik, vgl. p. 111.

over het vooroorlogse subsidiebeleid van de algemene Raad van partij en vakbeweging (zie bij nr. 83). Evenzo speelde het zeker een rol, dat bij het personeel van De Centrale noch de spoedig na 14 mei overleden directeur De Lieme, noch de adjunct-directeur zeer bemind waren geweest, terwijl ook Van der Veen door personeel en redactie van de Arbeiderspers persoonlijk niet zeer was gewaardeerd. Dat er een autoriteit van het formaat en prestige van Vliegen, een van de laatsten van de 'Twaalf Apostelen' der partij bleek te zijn op wie men zich beroepen kon, vaak overigens zonder de complete tekst van zijn advies nauwkeurig te kennen, vergrootte de verwarring aanmerkelijk. Zelf heeft Vliegen dit op den duur gezien en de ergste misbruikers van zijn woorden, nl. Kerkmeester en Van der Zee, hierover terechtgewezen; maar toen was de schade al aangericht [1].

J. Daartegenover was het een gemak voor de 'voortwerkenden', dat het gezag van Vorrink in die zomer van 1940 verre van onbetwist was. Velen namen hem zijn poging naar Engeland te ontkomen kwalijk, alsook enkele tegenstrijdige uitingen van zijn impulsief karakter en na 20 juli de felheid van zijn campagne om het werk van partij, VARA enz. stil te leggen. Typerend voor deze geprikkelde stemming is een brief van 23 september, gericht aan dr. H. B. Wiardi Beckman, die zelf reeds sinds het begin der bezetting de consequenties van zijn overtuiging, dat er voor democratisch socialisme niet langer op vooroorlogse wijze gestreden kon worden, had getrokken en die derhalve na zijn demobilisatie niet was teruggekeerd als hoofdredacteur van *Het Volk*. De schrijver van de brief was een 'voortwerkend' partijgenoot, die overigens in tegenstelling met sommige anderen de democratie niet wilde loslaten:

> 'Ik ben en blijf sociaaldemocraat, maar moet mij het vertrouwen in de nu verdwenen leiding met de meeste ernst voorbehouden. Zij heeft
>
> 1. op 14 mei in grote meerderheid getracht de vlucht te nemen. Dat is onvergeeflijk. Ik erken niemand als leider, die op de kritiekste ogenblikken aan eigen veiligheid denkt en de massa zijner volgelingen in de steek laat. Ik ben ervan overtuigd, dat gij in deze niet anders denkt. Deze leiding heeft afgedaan.
>
> 2. na 14 mei de partijgenoten volkomen in de mist laten varen en is daardoor de oorzaak geweest van de tragische verwarring die in eigen rijen nadien is ontstaan.
>
> 3. geen enkele poging gedaan om voor de partij het voortbestaan na 22 [lees: 20] Juli op democratische grondslagen mogelijk te maken. Zij is daardoor verantwoordelijk voor de toestand van vandaag, nu de partijgenoten, die bij elkander willen blijven aangewezen zijn op een organisatie, waarin figuren ontbreken die tegen de omstandigheden in hun eigen aard kunnen bewaren. Zeg niet, dat voortbestaan op democratische grondslag onmogelijk was geweest. Ingrijpen van den rijkscommissaris geschiedde om marxistische beïnvloeding te beëindigen en internationale verbindingen krachteloos te maken. Daaraan had de oude partijleiding Mr. Rost van Tonningen moeten houden; zij had moeten proberen de partij bijeen te houden onder vertrouwde leiding, desnoods met beknot programma – *maar bijeengehouden*. Inplaats daarvan hebben we het romantisch proza van Vorrinks onderhoud met Rost van Tonningen gekregen – een heldhaftigheid, die duizendmaal beter op 14 mei had gepast dan einde Juli en die naar mijn en veler anderen gevoel geen betekenis had dan om een gewrongen rehabilitatie voor IJmuiden te scheppen.' [2]

Deze stemming en een groot deel van de aangevoerde argumenten overleefden bij de meesten die zo dachten het jaar 1940 niet, behalve bij hen die bij NVV en Arbeiderspers tot 1942 of zelfs 1944 in het oude apparaat bleven voortwerken. Bij naoorlogse zuiveringsprocedures speelden ze opnieuw een grote rol. Overigens gaf de ontwikkeling bij Duitsers, NSB en Rost van Tonningen de vroege principiëlen onmiskenbaar gelijk.

(1) Zie bij bijlage B. – De latere gebeurtenissen bij NVV en Arbeiderspers, waar velen tot 1942, resp. 1944 'op hun post' bleven, kunnen in dit verband niet nader worden besproken, omdat in de verdere ontwikkeling van de bezetting het collaboratievraagstuk daar geheel nieuwe aspecten kreeg.

(2) RvT A 3/88752-5. Vgl. ook bijlage C. De brief is t.a.v. de Duitse en Rosts bedoelingen rijkelijk naief.

K. Hiertegenover staat weer, dat het verslag van Vorrinks gesprek met Rost van Tonningen talloze anderen in de partij heeft gesterkt en de in de eerste maand zo gewenste morele steun gegeven, juist aan degenen die het zwaarst geschokt waren door de verklaring van de VARA (zie nr. 71, *n.* 6) en die de eenzijdige belichting door *Het Volk* van 'de heersende stemming' niet wisten te relativeren. Ook aan hen die na het manifest van Hendrik de Man, waarin deze eind juni de arbeidersbeweging had opgeroepen, 'mee te werken aan de nieuwe orde', vreesden dat juist van Vorrink – in veel opzichten vóór de oorlog iemand van de richting van De Man – iets dergelijks te verwachten was. In haast nog sterker mate was dit het geval buiten de kring van de partij. Menigeen die in de onzekerheid van het eerste kwartaal van de bezetting, toen men nog onwennig gebukt ging onder de voortdurende Duitse successen, de paniek bij Duinkerken, de val van Frankrijk, de dreigende Duitse landing in Engeland, de *Endsieg* van de Duitsers als mogelijkheid in zijn gedachtenwereld toeliet, heeft de eerste bemoediging geput uit het Gesprek Vorrink, een even sterkend feit als het 'wonder van Duinkerken', Anjerdag en Churchill's bezwerende woorden.

L. Nederland was nu eenmaal, ook voor de oorlog reeds, een verzuilde samenleving. Legde de SDAP het werk neer, dan was het probleem niet zozeer, dat door het wegvallen van één der zuilen het ganse bouwwerk met ineenstorting was bedreigd. Niet denkbeeldig echter was het gevaar, dat andere groeperingen blijvend zouden profiteren van het plotselinge verdwijnen van een krachtige concurrent. Vooral in de gemeenteraden [1], bij het radiobestel [2] was dat een punt van belang, enigermate ook in de vakbeweging. Daar redeneerden sommigen als volgt: de politieke strijd zou noodzakelijker zijn dan ooit en het front liep nog altijd dwars door het Nederlandse volk; voortwerken was de enige mogelijkheid [3]. Diezelfde overweging bracht ook principiële tegenstanders van coöperatie, zoals C. Woudenberg, tot de opvatting dat de eerste eis ook in de nieuwe situatie was: het bijeenblijven *als* SDAP, in plaats van op te gaan in één grote nationale verzetsbeweging, zoals Vorrink, Pieter 't Hoen en latere illegale bladen als *Het Parool* en *Vrij Nederland* bepleitten [4].

M. Bij de 'weigeraars', de 'principiëlen' ontstonden aldus gaandeweg nieuwe verschillen ten gevolge van de zich verder ontwikkelende politieke verhoudingen, vooral in verband met de opkomst van de Nederlandsche Unie en de langdurige onduidelijkheid van haar standpunt en politiek. Zo zag bijv. J. van de Kieft in augustus 1940 nog alle reden, de Unie-kat wat langer uit de boom te kijken, hetgeen hij blijkbaar in oktober voldoende had gedaan (zie bij nrs. 124 en 165). Zo heeft Wiardi Beckman zelfs bijzonder nadrukkelijk en met klem van argumenten tegen de Unie gewaarschuwd in zijn rapporten voor 'Londen' van maart–augustus 1941. Talloze andere SDAP-leden daarentegen sloten zich onmiddellijk aan, vonden er een nieuw onderdak en zochten er een nieuw arbeidsterrein voor de verwezenlijking van hun overtuiging. Zo voerde J. G. Suurhoff bijna de gehele federatie Amsterdam naar de Unie over (zie bij nrs. 113 en 165).

N. De onderlinge verbittering van voormalige SDAP'ers die voortvloeide uit de diversiteit van houding, werd verscherpt door de algemene situatie. Zo was een ongunstige factor, dat een man van gezag als de leider van de Tweede Kamerfractie, Drees, principieel afwijzend tegenover Rost en de voortwerkers, maar sterker gericht op hetgeen verbond dan op het scheidende, reeds begin oktober 1940 als gijzelaar naar Buchenwald verdween. Eerst na terugkeer vandaar, een jaar later, kon hij met het zo noodzakelijke pacificatiewerk beginnen [5].

(1) Vgl. brief van J. C. den Uyl, RvT II SDAP. Zie ook nrs. 113, 118 en 165.
(2) Zie Doc. II VARA, dat bij uitstek representatieve stukken bevat. Zie ook bijlage C. Vgl. nr. 71, *n.* 6.
(3) Hun conclusie was dus slechts schijnbaar dezelfde als van Vliegen; deze had immers van den beginne de voortzetting van *politieke* arbeid van de SDAP verworpen, hetgeen hij in okt. nog eens onderstreepte.
(4) Deze tegenstelling waarop bijv. ook aan Duitse zijde attent gemaakt werd (*Stimmungsbericht* van 26 nov. 1941, CDI CR 5144), werd aan het einde van de oorlog opnieuw van betekenis en kwam in die tussen de *Paraat*-groep, *Het Parool* en de Nederlandsche Volksbeweging tot uiting.
(5) Zo tussen P. de Bruin en het partijbestuur, vergeefs overigens; tussen Vorrink en Pleysier (zie P. de Bruin, *Onrust in de SDAP*, 1946; Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

O. Wie met Vliegen (bijlage D) zo goed als Drees (zie boven) meende, dat de overgrote meerderheid van de Nederlandse arbeidersbevolking niet werkelijk vatbaar zou blijken voor nationaal-socialistische propaganda, ook al werd die rechtstreeks vanuit hun eigen vroegere organisaties gevoerd, kreeg gelijk. Het was trouwens uitzondering, wanneer de oude functionarissen van de culturele organisaties zich leenden voor positieve propaganda voor 'de nieuwe leer'. Dat had Rost aanvankelijk ook niet van hen geëist en daar hield men zich aan [1]: men werkte lijdelijk voort, niet actief méé. Dat liet men aan Rosts satellieten over. Bij de Arbeiders Sportbond (NASB) en de Arbeiders Muziek- en Zangverenigingen heeft men zich beperkt tot het strikte doel: sport en muziekbeoefening in eigen kring, terwijl bij het Instituut voor Arbeidersontwikkeling en vooral bij de VARA gezocht werd naar vormen waarin het eigen woord toch nog gesproken zou kunnen worden. Zo zelfs, dat de *Rundfunkbetreuungsstelle* reeds op 16 augustus Rost waarschuwde: 'Ich habe den Eindruck dass die VARA versucht in ihrem alten sozialdemokratischen Fahrwasser weiter zu segeln' en verzocht om toezicht op de uitzendingen door een speciale vertrouwensman [2]. In de toenmalige situatie was men echter niet vatbaar voor nuances maar vroeg om ja of neen, zodat deze voorzichtige flinkheid niet veel uithaalde. Hoe weinig met het voortwerken voor een 'behoud van het apparaat' was gered, bleek toen reeds in oktober de nieuwe afdeling Vreugde en Arbeid van het NVV alle verenigingen en hun bezittingen opslokte, terwijl in februari 1941 de VARA met de andere omroepverenigingen werd opgeheven om in de Nederlandsche Omroep op te gaan [3].

P. Afgezien van Vorrink waren in hoofdzaak jongere en minder prominente figuren uit de SDAP de pioniers van de illegale berichtgeving en beïnvloeding. Het bekendst werd Pieter 't Hoen, wiens felle *Nieuwsbrieven* zich sinds 25 juli 1940 tot het gehele volk richtten en weldra uitgroeiden tot het *Parool* [4]. Van Ds. L. H. Ruitenberg ging een vroege waarschuwing tegen het 'voortwerken' uit, gekleed in een parabel: zoals de paardetram van Amersfoort geliquideerd was en niet meer reed, al gaven een paar jongetjes zich wanhopige moeite om met behulp van oude tramkaartjes zijn voortbestaan te spelen, zo was een socialistische arbeidersbeweging onder Rost en Tjerk van der Zee een illusie, waar geen verstandig mens inliep [5].

Vooral de krant en de NSWG wekten spontane reacties bij jongere partijgenoten, begrijpelijkerwijs ondergronds, 'omdat het gevaarlijk is, onder de huidige terreursomstandigheden zoiets bovengronds te doen geschieden' [6]. De waarschuwingen zijn dan ook deels vrij timide, zoals de quasi persoonlijke brieven van 'Karel' van eind augustus, aan een 'beste vriend' of aan 'beste Willem', die op beperkte schaal aan enkele vertrouwden werden toegezonden. Reeds de tweede oplaag van ruim een week later bevatte in dezelfde vorm meer feitelijke gegevens over die terreursomstandigheden: arrestaties en ontslagnemingen in de kring van NVV en SDAP, en deed mededeling van de houding van het merendeel van de leiding van de partij, van AJC en Instituut. Ook werd nu op verdere verspreiding met name in Rotterdam en Den Haag aangedrongen. Ongeveer gelijktijdig

(1) Zie Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen en correspondentie van Rost–de Rijke met de Bond van Arbeiders Zangverenigingen (RvT 12). Vgl. het voorzichtige oordeel van Drees in *Van Mei tot Mei*, p. 58–66; *Mislukte poging tot gelijkschakeling* II, p. 15–16.

(2) Het betrof een tekst van A. Pleysier, 'De komende vrede', en een ontwerp van E. Bomli: 'Laat ons werk voor ons spreken', geen van beide uitgezonden (ZbV HA V&P 60 i). Kort hierop introduceerde Rost H. B. Wolbert als zijn vertegenwoordiger bij de VARA, die echter nooit aan DB-vergaderingen zou hebben deelgenomen (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(3) Slechts de omroepgids kon men nog enige tijd blijven redigeren, natuurlijk eveneens onder controle. Maar op die wijze beschermde men althans het personeel (ZbV HA V&P 60 m; en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(4) Zie L. Winkel, *a.w.*, p. 227 e.v.

(5) Het artikel *De geliquideerde paardentram*, 'een verhaal met een moraal', verscheen oorspronkelijk in *Tijd en Taak* van 17 aug. 1940, maar werd ook in gestencilde vorm verspreid.

(6) Aldus een voormalig lezer van *Het Volk*, die zijn bedanken motiveerde tegenover de nieuwe directie. zie p. 114, *n.* 1 en 2.

begon een vollediger relaas over 'De Arbeiderspers en Wij' sinds mei 1940, te circuleren. Weldra kreeg dit zijn definitieve vorm in de op grote schaal verspreide en gelezen 'Waarheid over de Arbeiderspers'[1]. 'Een groep sociaal-democraten' richtte zich reeds 17 september tegen de NSW (d.w.z. NSWG) en steunde zijn betoog op citaten uit het beginselprogramma van de SDAP en uit Troelstra's gedenkschriften.

Begin oktober 1940 gingen Friese SDAP'ers voorop met een eigen illegale periodiek *Knoop in je Oor*, waarin zowel gegevens van 'het PB' als van K. Toornstra naast *inside information* van het Friese rayon van de krant gespuid en op weloverwogen wijze verspreid werden[2]. Kort daarna begon een ander illegaal blad *Uit de Woestijn* te verschijnen, uitgaande van enkele sociaal-democratische studenten. De oplaag van beide was echter niet groot[3] en ze bereikten zelden meer dan een beperkte kring. Een groter publiek wist J. H. Scheps te bestrijken. Van het *Gesprek Vorrink* (bijlage A), van Rosts onderhoud met het gewest Zuid-Holland (nr. 94), stencilde hij duizenden exemplaren; ook van 'bij hem binnen gewaaide' correspondentie van Van der Zee met een Brabants partijlid, dat korte tijd overwoog in NSWG-verband 'voort te werken' maar zich op principiële gronden al spoedig terugtrok[4]. Naast deze illegale vorm van beïnvloeding kwamen weldra de met zorg verspreide semi-legale brochures van zijn hand tegen de NSWG, gedrukt op zijn uitgeverij in Zeist, Op korte golf, zoals *Door de kracht van het geloof.* (dec. 1940) en *Het misverstand van de NSWG.* (feb. 1941). Andere SDAP'ers vonden in het orgaan van de Nederlandsche Unie plaats voor hun waarschuwingen. Enkelen die bij de Arbeiderspers in dienst gebleven waren, maakten van hun positie gebruik om tegelijk ook illegaal te schrijven, al had dit niet altijd veel om het lijf (zie nr. 133). Belangrijker was, dat de chef van de advertentieafdeling aanbleef om het apparaat te gebruiken bij de opbouw van verzetswerk[5], tot zijn arrestatie.

Alleen de weinigen die een actieve rol in de NSWG speelden en er niet binnen een maand reeds hun bekomst van hadden, zijn later grotendeels NSB-lid geworden. En ook dat was niet meer dan een vlucht uit het volstrekte isolement waarin ze door hun eenmaal ingenomen standpunt terecht gekomen waren.

§ 3 *De Arbeiderspers onder de hoede van Kerkmeester en Goedhuys*

Rost heeft zelf zijn *Machtergreifung* bij de Arbeiderspers op de eerste dag van zijn commissariaat uitvoerig beschreven en hij verhaalt ook het vervolg daarvan op zondag 21 juli (zie nr. 76). Daarbij heeft hij echter geen melding gemaakt van de wijziging van het decor die het gevolg was van de onverwachte dood van de directeur Van der Veen. Deze heeft waarschijnlijk de plotselinge ommekeer, ter vermijding waarvan hij waardigheid en beginsel dus tevergeefs had opgeofferd, niet meer kunnen verdragen. Nadat Rost vier dagen later de te volgen lijn tegenover Van Overbeek had uitgestippeld (nr. 70), heeft hij verder persoonlijk ingrijpen beperkt tot enkele kritieke momenten. Het overige heeft hij in hoofdzaak overgelaten aan zijn twee voornaamste medewerkers: Kerkmeester en Goedhuys.

Van den beginne had Rost zijn plannen met de Arbeiderspers besproken met Kerkmeester (nrs. 56, 60 en 62). Deze[6] was, na een aantal jaren in het Indische zakenleven, bij het begin van de crisis

(1) Zie RvT II SDAP. De *Stimmungsberichte* van 19 okt. 1940 publiceerden een Duitse vertaling ervan (ZbV 73 d, 40209–40214).
(2) Zie Gesprek Toornstra (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen). Enkele honderden exemplaren werden in Friesland verspreid. L. Winkel, *a.w.*, p. 149.
(3) L. Winkel, *a.w.*, p. 303–4; Drees, *Van Mei tot Mei*, p. 63, legt de nadruk minder juist.
(4) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(5) Zie W. Drees, *Van Mei tot Mei*, p. 53.
(6) Zie ook p. 45. Gegevens voor het volgende in Doc. I Kerkmeester. Zie ook zijn formulier voor de 'Strijd en Offer'-enquête d.d. 21 sep. 1941 (RvT 94/81167–9). Van de hier afgedrukte brieven zijn vooral nrs. 115, 144 en 210 typerend voor de man en zijn stijl.

naar Nederland teruggekeerd. Al vroeg trad hij in de NSB (winter 1932–1933). Weldra genoot hij wegens zijn activiteit en later door het uitstekende beheer van zijn gewest, Utrecht, de gunst van het machtige hoofd van de afdeling Financiën der NSB, de gevreesde F. W. van Bilderbeek en verwierf hij het vertrouwen van Mussert. Zo kreeg de handelsdrukkerij Cuperus in De Bilt, waarin hij vennoot was, drukorders van NENASU; in 1938 werd hij gemachtigde van de leider voor De Nationale Pers en per 1 oktober 1939 tevens directeur van de 'Leidse bedrijven' waarvoor hij de firma Cuperus liet schieten. Een bijzonder actief, zelfverzekerd en ook bekwaam zakenman, vóór alles vakman, die geen moment aarzelde toen hem in juli 1940 de kans van zijn leven geboden werd, op het moderne bedrijf aan het Hekelveld zijn formidabele werkkracht te ontplooien. De tegenstand van Mussert, die hem niet wilde laten gaan, zeker niet naar Rosts concurrerende krant, werd met hulp van Schmidt overwonnen (zie p. 103 bij *n.* 8 en nr. 62, *n.* 11).

Dat de Arbeiderspers in vele financiële en politieke moeilijkheden verkeerde, dat er ingrijpend bezuinigd, gereorganiseerd, 'gesaneerd' moest worden, was Kerkmeester een attractie te meer. Weldra moest alles wijken voor zijn nieuwe taak waarmee hij zich geheel identificeerde, 'het redden van bedrijf en krant voor de Nederlandsche arbeiders'. Dat hield in: het stopzetten van de in juni begonnen uitverkoop van een belangrijk deel van voorraden en machinepark, waarmee Van der Veen de liquiditeit van het bedrijf op peil had trachten te houden; het voorkomen van een koop of inbeslagneming door de NSB en tenslotte het opnieuw exploitabel maken van de zaak. Daartoe overtrad hij het ontslagverbod (VO 8/40), verlaagde hij tijdelijk salarissen, zo goed als hij later het verbod in de wind sloeg, salarisverhoging te geven en daarvoor de vorm van gratificaties bezigde. Het ochtendblad werd afgeschaft, het Twentse en Leeuwardense filiaal opgeheven. Terwille van de krant bestookte hij concurrerende bladen met verdachtmaking en beschuldigingen (zie nr. 181). Hij maakte zijdelings of rechtstreeks gebruik van relaties met de *Sicherheitspolizei* en *SD* ter bestrijding van verzet of sabotage (zie nrs. 133, 156, 170, 185). Maar ook eigen beginselen of Rosts wensen zette hij zo nodig opzij. Zo was hij, na in augustus wel joodse redactieleden en joods bezorgend personeel te hebben ontslagen, verder – teneinde het bedrijf niet te desorganiseren – zeer voorzichtig bij het ontslag van joods technisch personeel, totdat hij in verband met de Februaristaking gedwongen werd, op staande voet deze 'nalatigheid' te herstellen (nrs. 181 en 184). Zo verzette hij zich tegen een al te nadrukkelijke propaganda voor Rosts NSWG, die hem maar weer op nieuw verlies van abonnees zou komen te staan (zie bij nrs. 119 en 124). Tegen conflicten met de NSB-pers zag hij niet op; hij heeft zich juist met hand en tand geweerd tegen de pogingen van NSB-zijde, het Arbeiderspersbedrijf toch nog voor partijdoeleinden in handen te krijgen (nr. 144). Dat hij zich met dat verzet de niet aflatende haat op de hals haalde van Mussert, die hem eerst zijn overgang van 'Leiden' naar 'Amsterdam' reeds als ontrouw verweet en die hem weldra met Rost en Goedhuys zag als de gevaarlijkste belagers van de NSB en de NSB-pers, was wel spijtig, maar het bracht Kerkmeester niet van zijn pad af (nrs. 192, 206 en 210).

Bovendien wist hij de overige door hem beklede functies, die in de loop van de jaren nog toenamen, – zoals die van voorzitter van de vakgroep Periodieke en Provinciale Pers in juli 1940, hetgeen later werd omgezet in leider van de vakgroep Tijdschriften van het Persgilde; technisch adviseur bij Woudenbergs NVV en later bij het NAF; sectieleider voor de Grafische Industrie van het Economisch Front der NSB sinds voorjaar 1941; lid van de commissie voor persreorganisatie in de zomer van 1941; plaatsvervangend voorzitter van de Bedrijfsgroep Grafische Industrie in november 1941; taxateur voor de *Wirtschaftsprüfstelle* in januari 1942 – alle aan elkaar en aan zijn Arbeiderspersbedrijf dienstbaar te maken. Zijn energieke aanpak bracht ook een aantal van de bedrijfschefs tot soms aarzelende, soms zelfs enthousiaste, maar in elk geval loyale medewerking. In de eerste maanden getuigen daarvan de talrijke circulaires, waarin enkele rayondirecteuren zich tot de afvallige abonnees richtten [1]. Het merendeel der lezers liep er echter niet in. Een enkele luchtte zijn gemoed in een hartige brief aan de directie, beriep zich tegenover het leuren met Vliegens uit-

(1) Zie Perszuivering Arbeiderspers, A 6.

spraak op 'het veel waardiger woord van Drees' [1] en voegde toe dat hij 'als sociaaldemocraat trouwens zijn eigen oordeel volgde'. Kerkmeester zond een drietal van dergelijke onvoorzichtige brieven prompt door aan de *SD* [2].

Rost had voor dit onderdeel van zijn commissariaat geen betere medewerker kunnen treffen [3].

Voor de opdracht, de bladen van de Arbeiderspers geleidelijk, zonder verder groot abonneeverlies, om te vormen van een sociaal-democratische tot een nationaal-socialistische krant, via een fase van socialisme-puur (zie p. 115, *n.* 3), spreekbuis niet voor de NSB maar voor het komend Arbeidsfront, had Rost drs. W. Goedhuys [4] meegenomen van *Het Nationale Dagblad.*

Na een Amsterdamse studie in de economie en enkele jaren lang grote bedrijvigheid in de Dietse beweging, had deze journalist uit de school van Krekel, van wijde belangstelling en een redelijke belezenheid, vol plannen, ideeën en contacten, maar met een slechts middelmatige pen, het voor de oorlog niet verder gebracht dan een plaats op de redactie buitenland van *Het Vaderland* (sinds 1936). Verder werkte hij sinds 1938 mee aan Meijer-Schwencke's Vereenigde Pers Bureaux, waarvoor hij de buitenlandse overzichten schreef, evenals in 1939 voor *Het Nationale Dagblad.* Hoewel sinds 1936 geheim lid van de NSB, was hij een fanatiek tegenstander van Mussert en het hoofdkwartier. Najaar 1941 werd hij begunstigend lid van de SS.

In mei 1940 had hij reeds getracht in het ruime politieke sop te komen in het gevolg van Meijer-Schwencke, die dank zij zijn vooroorlogse Duitse contacten na de capitulatie in *Wehrmacht*-kringen niet zonder invloed bleek. De terugkeer van Rost, een veel machtiger man, bracht hem onmiddellijk in diens kring. Hij introduceerde Rost in de Raad van Voorlichting voor de Nederlandsche Pers (zie p. 89), waar hij ook naderhand zeer actief bleef. Toen greep hij met beide handen de positie aan van Rosts gemachtigde bij de redactie van de Arbeiderspers. Terwijl hij eerst nog uit was op een belangrijke zelfstandige rol, plaatsvervangend leider van een Nederlandse Perskamer [5], perschef van de gemeente Amsterdam (zie nr. 194), of zelfs een positie te vergelijken met die van de *Reichspressechef* Dr. Dietrich in Duitsland, heeft hij weldra ingezien dat hij – onverdroten tacticus, met een hang naar de strategie – toch beter tot zijn recht kwam voor stafwerk dan als bevelhebber, meer thuis hoorde tussen de coulissen dan op het podium. Na de eenmaal gemaakte keuze is hij verder Rost en zijn zaak trouw gebleven tot het einde, ook toen van succes en macht voor deze geen sprake meer was; beurtelings adviseur en paladijn, hem dienend bij *Het Volk,* bij *De Waag,* later bij de Oostcompagnie en het Oostinstituut en bij de laatste vertrouwelijke opdrachten (zie deel II).

Geen opportunist, in tegendeel sterk ideologisch geïnteresseerd, in staat tot verbeten fanatisme. In zijn liefde voor intriges, soms struikelend over zijn eigen ingewikkelde tactiek, kwam hij niet alleen met de NSB maar ook met de *Generalkommissar zbV* in open conflict. Maar de antipathie was wederkerig. 'Der Man sieht aus wie ein Pfaffe' – een van zijn ergste scheldwoorden – had Schmidt zich eens tegenover de perschef van de NSB laten ontvallen, die dit gezegde met leedvermaak overbracht, waarop Goedhuys repliceerde: 'De complimenten terug en de GK ziet er uit als een pooier!'[6].

(1) Zie p. 108 bij *n.* 2.
(2) Brieven van K. Hollander, A. Hoekstra en J. Goudeket, alle drie uit begin jan. 1941; Rost kreeg afschriften (RvT II Kerkmeester).
(3) Veel correspondentie met Rost over de Arbeiderspers, ook over de ariseringspolitiek van het Economisch Front en Kerkmeesters plaats in de bedrijfsorganisatie, in RvT II Kerkmeester en BEZ 35 en 36.
(4) W. Goedhuys, geb. 8 sep. 1899 te Amsterdam. Gegevens voor het volgende in Doc. I Goedhuys; voorts enkele naoorlogse opstellen van zijn hand over de Arbeiderspers en over de politiek van Schmidt (RvO, Bijz. Rechtspleging). Vgl. zijn eigen 'levensbericht' uit 1941 voor Rost in RvT 94/81102. Overige correspondentie met Rost en diverse nota's voor deze in RvT 94 en RvT II Goedhuys. Zie ook Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(5) Zie zijn en Meijer-Schwencke's notities over de mislukte oprichting van de perskamer in sep. 1940 (RvT A 3/88689–88697).
(6) Woudenberg, *Memoires* II, p. 89–90.

Hij heeft met zijn politiek van de zachte hand en de mystificatie omtrent zijn eigen politieke gezindheid, verwarring gesticht onder een deel van de *Volk*-redacteuren (zie nrs. 87, 88 en 92), die van de interne verhoudingen bij hun tegenstanders slecht op de hoogte waren en wellicht in hem een aannemelijker hoofdredacteur zagen dan in de 'renegaat' Van Overbeek. Goedhuys tekent zichzelf het best in de brieven 48, 88, 194, 206 en 240; zeer karakteristiek is het niet afgedrukte rapport over zijn bij de Arbeiderspers gevoerde beleid van begin januari 1941. Met dat laatste stuk haalde hij zich de niet meer bedaarde haat van Mussert op de hals, die het rapport ten gevolge van een intrige van Meijer–Schwencke in handen kreeg en de eerste gelegenheid aangreep om hem als lid te royeren [1]. Ernstiger gevaar nog meende Goedhuys te moeten duchten van Schmidt, als gevolg van een conflict met H. J. J. Marinus, de tot NSNAP-lid bekeerde socialist op de Amsterdamse redactie (zie nr. 156).

Had Kerkmeester met grote financiële en administratieve moeilijkheden te kampen, de redactionele taak was de zwaarste. Abonnee-verlies moest tot elke prijs voorkomen of tot het uiterste beperkt, een al te scherpe koerswijziging – Schmidts advies voor het omgekeerde ten spijt – vermeden worden. Of zoals hij zijn opdracht in januari 1941 omschreef: 'Trachten het door de Nederlandsche arbeiders opgebouwde apparaat der Arbeiderspers, met een zoo groot mogelijk deel van de lezerskring te behouden, ondanks de schokken sinds de oorlog ondergaan en dit geheel open te stellen voor de nationaal-socialistische denkbeelden en begrip bij te brengen voor het wordende Europa onder Duitsche leiding'[2]. Terwille van de geleidelijkheid was Van Overbeek voorlopig gehandhaafd. Reeds direct door Rost op scherp gezet (zie nrs. 70 en 76) schikte deze zich onder het nieuwe regime. Het is niet onmogelijk dat de schrik over Rosts onverwachte oproep tot een nachtelijk onderhoud op 7 augustus in het gebouw van de Arbeiderspers (zie p. 122, *n.* 2) daarbij een rol heeft gespeeld. Van Overbeek aanvaardde de omineuze naamsverandering voor de krant [3] en kwam op 13 en 17 augustus met hoofdartikelen onder de geanimeerde kopjes: *De moderne arbeidersbeweging blaast verzamelen!* en *Weg uit twijfel en onzekerheid!* Het eerste artikel gaf Schmidt in de pen, dat Rost 'die SDAP allmählich zur NSB herumschwenken' moest [4]. Ze deden de NSB de schrik om het hart slaan en brachten Meuldijk met Musserts volle instemming tot zijn venijnige uitvallen in *Volk en Vaderland* [5].

Van harte ging het bij Van Overbeek trouwens niet. Onder voogdij van een zo ver beneden zich geachte journalist als Goedhuys te staan, was geen genoegen en Kerkmeester vond hij 'een van de afschuwelijkste NSB'ers die hij ooit had ontmoet'[6]. Hij zag dus uit naar andere mogelijkheden, een burgemeesterschap of anders de hoofdredactie van een nieuw weekblad voor het NVV, waar hij op meer armslag hoopte. Einde september 1940 nam hij zijn ontslag (zie nrs. 107 en 117). Hij had zijn rol als brug behoorlijk vervuld.

Nadat een zestal redactieleden direct na het eerste onderhoud met Rost op 21 juli het werk had neergelegd en per 1 september nog een tweede groep, deels ook uit de Rotterdamse redactie van de *Voorwaarts*, ontslag aanbood (nr. 92), kon Goedhuys verder op vrij goede medewerking rekenen; te meer daar hij de resterende, tot 20 juli op een betrekkelijk ondergeschikte post werkende, journalisten groter zelfstandigheid bood [7]. De wrok jegens Vorrink en het 'partijpolitieke beleid' van commissarissen zat diep. Toen Goedhuys zich op vinnige wijze weerde tegen de aanvallen in *Volk*

(1) Zie nr. 206, *n.* 1 en 6. Een origineel exemplaar in RvT II NVV. Een ander exemplaar voorzien van kritische opmerkingen van L. Lindeman (zie Persz. A. Meijer Schwencke). Vgl. Musserts opmerking van eind mrt. 1941, 'dat hij Goedhuys hiervoor de nek zou breken'.

(2) Zie genoemd beleidsrapport. Deze passage reeds bij Drees, *a.w.*, p. 53 geciteerd. Voor Schmidts standpunt, zie nr. 155 bij *n.* 6.

(3) Op 8 aug. 1940 werd de ondertitel van *sociaal-democratisch* gewijzigd in *socialistisch* dagblad; dit was overeenkomstig Schmidts bedoeling (vgl. HSSPF 54a 4/40, punt 15).

(4) *Dienstbesprechung mit zbV*, 16 aug. 1940 (HSSPF 54a 19/40, punt 7).

(5) *Het socialisme van de SDAP* en *Het Jodenwerk van de SDAP* in *Volk en Vaderland* van 23 en 30 aug. 1940 (zie nrs. 87, 88 en 92). Meuldijk schreef zich en zijn artikelen de verdienste toe, de socialisten de ogen geopend en daarmee Rosts succes verhinderd te hebben! (Doc. I M. Meuldijk).

(6) 'Memorie van Beleid' (Perszuivering Arbeiderspers).

(7) Vgl. Rosts opmerking in nr. 94 na *n.* 5.

en Vaderland, waarbij hij de SDAP voor haar vroegere prestaties lof toezwaaide en de NSB openlijk om haar tekortschieten hoonde [1]; toen hij in een weekend-bijeenkomst van de redactie op Het Kalfje, georganiseerd ter nadere kennismaking, zich opnieuw als tegenstander van Mussert deed kennen en zijn NSB-lidmaatschap geheim hield, waren er slechts drie figuren, die opponeerden [2]. Aangezien twee daarvan weldra betrapt konden worden op de vervaardiging in kantoortijd van illegale pamfletten, lukte het, hen te lozen, zij het op niet al te fraaie wijze (zie nr. 133) – zonder dat het in de algemeen heersende stemming aan de krant kwaad deed. Kerkmeester wist op zijn beurt 'last bezorgende' bedrijfsgenoten van de Arbeiderspers uit te schakelen (nrs. 119, 170 en 185).

Meer kwaad stichtte in augustus en september de opzichtige reclame in de krant voor 'verder werkende' afdelingen van de SDAP en weldra voor de NSWG. In de herfst had de actie van 'het PB' en van de naar de Nederlandsche Unie overgegane-, maar ook van andere SDAP'ers toenemend effect.

Met dat al kwam, mede dank zij drukke propaganda van de Amsterdamse, Rotterdamse en Arnhemse directie, de daling van abonnementen bij ca. 90.000 tot staan, d.w.z. de kleine helft van het vooroorlogse cijfer, terwijl de inhoud van de krant steeds duidelijker nationaal-socialistisch werd, zoals Goedhuys trots constateerde, die ongeremd zijn theorieën over het arbeidsfront verkondigde en menige maatregel van de bezettende overheid aanbeval [3]. Ongeveer tezelfder tijd, einde 1940, meende Kerkmeester over de ergste financiële zorgen heen te zijn.

Juist toen echter werd een ander gevaar voor het weer enigszins gestabiliseerde bedrijf acuut. Mussert had Rosts inbreuk op de discipline – het vernietigende artikel in *Het Volk* tegen *Volk en Vaderland* – gewroken door de wijze waarop hij Rost en Kerkmeester ontslag verleende bij *Het Nationale Dagblad.* Vooral de eerste ontving geen enkel woord van dank voor het in vier jaren als hoofdopsteller gepresteerde [3a]. Op zichzelf was een beëindiging van zijn taak aan het dagblad Rost toen niet onwelkom. Elk artikel dat hij daarin schreef in de stijl die hij er gewend was, borg, zoals ook zijn antisemitisch opstel in *De Misthoorn* gedaan had, het gevaar in zich, zijn volgelingen in de NSWG of de lezers van *Het Volk* af te schrikken (zie bij bijlage E). Voortaan kon echter *Het Nationale Dagblad* vrijelijk gebruikt worden ter bestrijding van Rost en ten gunste van de politiek van Mussert en het hoofdkwartier; de nieuwe redactie kreeg permissie voor elke agressieve uiting tegen Rost, zijn commissariaat, zijn NSWG, de Arbeiderspers, die haar lustte. Dat was hinderlijk; gevaarlijk was het niet. Maar Mussert wenste het hierbij niet te laten. Hij achtte zijn NSB nog steeds bedreigd door Rosts 'socialistische' beweging en kon het niet verkroppen dat *Het Volk* het door overheid en NVV geprotegeerde nationaal-socialistische dagblad werd, terwijl zijn eigen pers nog aldoor leed onder te gebrekkige outillage en te geringe krachten. Zodra hij zijn positie verstevigd wist door zijn bezoek bij Hitler ging hij dan ook tot een tegenaanval over.

Uitgaande van de mededelingen die H. J. Woudenberg en de NSB-accountant J. van Beek hem op 18 juli over de Arbeiderspers gedaan hadden: 'dat de zaak volkomen failliet was, dat er wekelijks duizenden bij moest – – – beste oplossing: zaak sluiten en kranten laten drukken bij de Telegraaf' [4] – een oordeel dat op een eerste vluchtige indruk gebaseerd was –, maakte Mussert bij Schmidt aanspraak op het gebouw van *Het Volk* [5]. Tegen de rijkscommissaris formuleerde hij die wens nadien op 28 oktober als volgt: 'Het einde der SDAP. Geen nieuwe politieke groepering. Openbare verkoop van het gebouw en inventaris van Het Volk' [6]. Hoe de reactie van Seyss-Inquart ook geweest is, Mussert ging verder en trof voorbereidingen om de Arbeiderspers aan de NSB dienstbaar te

(1) *Het socialisme van de NSB,* in *Het Volk* van 30 aug. 1940, geschreven en geplaatst met speciale permissie van Rost.
(2) Zie het reeds genoemde beleidsrapport. (3) Zie nrs. 162, 167 en 183.
(3a) Wraak van Goedewaagen op overeenkomstige behandeling toen hij *De Waag* verliet (nr. 67, *n.* 7)? Vgl. nr. 125. (4) Vgl. Musserts notitie 'De in beslagneming van NVV en SDAP' (Mussert 15d).
(5) Ongedateerde besprekingsnotitie in Mussert 15d, op innerlijke gronden te dateren op 9 okt. 1940, hetgeen met het *Vormerkbuch 1940* klopt.
(6) Musserts besprekingsnotitie d.d. 28 okt. 1940 in Mussert 15c. Schmidt was eveneens aanwezig. In jan. 1941 drong de NSB opnieuw aan op het in handen krijgen van SDAP-gebouwen; vgl. RvT 125/183127.

maken. Ir. W. L. Z. van der Vegte, een van Musserts vertrouwden en na Kerkmeesters ontslag zijn voornaamste adviseur voor de NSB-dagbladpers, werd naar Woudenberg gestuurd om deze, de beheerder van de helft der aandelen van het bedrijf en bovendien van een grote vordering, te polsen [1]. Daarop bezocht W. O. A. Koster met de Utrechtse drukker J. H. van Lonkhuyzen als expert de Arbeiderspers ten einde de waarde van het bedrijf te taxeren. Kerkmeester kreeg kort daarna een plan in Musserts handschrift in handen, waarbij het bedrijf aan het Hekelveld eigendom zou worden van het NVV ten dienste van de NSB. Het NVV zou immers een exploitatiemaatschappij oprichten, die ruimten voor redactie en administratie zou verhuren aan *Het Nationale Dagblad* en NENASU en die NSB-bladen en *Het Volk* naast elkaar in loon zou drukken. *Het Volk* zou dus gast worden in eigen huis (nr. 144).

Kerkmeester schoot in de pen, Woudenberg waarschuwde Rost eveneens en alles werd nu in het werk gesteld om deze slag af te wenden (nrs. 151, 155, 157, 158, 162). Woudenberg werd te gemakkelijker tot helpen bereid gevonden, omdat hij in oktober en november juist met *Volk en Vaderland* en het hoofdkwartier overhoop lag over het NVV (zie nr. 135, *n.* 11). Zijn briefwisseling met Rost uit december 1940 (nrs. 151 en 158) werd waarschijnlijk na gezamenlijk overleg gevoerd, om aan Dr. Hellwig te kunnen tonen en deze aldus te kunnen overtuigen van het feit, dat het NVV als voorloper van het komende Arbeidsfront enig eigenaar van het bedrijf diende te worden. Nu bleek het een voordeel dat Hellwig niet gecharmeerd was van de NSB en evenmin van Schmidts politiek, terwijl hij reeds begin november bij een bezoek aan de Arbeiderspers een gunstige indruk had gekregen van het bedrijf zelf en van de bekwaamheid van Kerkmeester [2]. Nadat nu ook nog de rijkscommissaris van uitvoerige financiële gegevens en van het beleidsrapport van Goedhuys [3] was voorzien, nadat hij van Rost in alle toonaarden had vernomen, dat het bedrijf alleen dank zij zijn commissariaat was gered, had eindelijk op 10 februari de bespreking plaats waar Seyss-Inquart in tegenwoordigheid van Hellwig, Schmidt, Woudenberg, Rost en ook Kerkmeester, Goedhuys en Van der Zee [4] de beslissende uitspraak deed, dat het aandelenpakket van de SDAP in de Arbeiderspers aan het NVV zou worden overgedragen en dat *Het Volk* het blad voor de Nederlandse arbeidende bevolking, *Het Nationale Dagblad* de krant voor de NSB en de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* het orgaan van het *Arbeitsbereich* zou zijn (nr. 189).

De opluchting was groot. Het ergste gevaar van NSB-zijde was afgewend, al bleven zich nog geregeld onaangenaamheden voordoen [5]. Rost kon aan Himmler berichten, dat zijn beleid bij de krant was geslaagd, d.w.z. het minimum-programma waartoe hij zich na het feitelijk mislukken van zijn aanvankelijke plannen, had moeten beperken [6]. Kort daarop bezorgde de Februaristaking, waaraan een deel van het Arbeiderspers-personeel enige tijd had deelgenomen, hem nog wat hoofdbrekens, daar Schmidt er als de kippen bij was, dit feit op de directeur te verhalen. Vereende interventie van Rost en Woudenberg, zijn oude en zijn aanstaande baas, hield Kerkmeester na enkele dagen van spanning op de been (zie nrs. 181 en 184). Einde maart 1941 had tenslotte de feitelijke overdracht van de aandelen aan het NVV plaats, bij welke gelegenheid een aantal vorderingen van vakverbond en pers op de partij werd verrekend (zie nrs. 192, 196 en 218).

Zo was weer en thans een heel belangrijk deel van de 'marxistische Organisationen' uit Rosts

(1) Ook voor het volgende en o.a. over de rol van Hellwig hierbij, zie Woudenberg, *a.w.* I, p. 65–6, II, p. 90.
(2) Hellwig zou de rijkscommissaris animeren, ook eens een kijkje te komen nemen op het Hekelveld, schreef Kerkmeester aan Rost, 6 nov. 1940 (RvT II Kerkmeester).
(3) Zie p. 115, *n.* 1.
(4) Goedhuys noemt zichzelf en Kerkmeester niet onder de deelnemers, de anderen wel (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen). Tot de aanwezigheid van hen en van Van der Zee moet geconcludeerd worden uit nrs. 189 en 240 en uit een brief van Kerkmeester aan Woudenberg d.d. 15 juli 1941 (RvT II NVV). Woudenberg meende later er in het geheel niet mee te maken te hebben gehad (*a.w.* I, p. 106).
(5) Bijv. de twist van begin apr. 1941 in verband met een artikeltje in *Het Nationale Dagblad*, 'Er klopt iets niet' (stukken in RvT 94). Goedhuys en Kerkmeester signaleerden elke speldenprik (nr. 214, *n.* 2); vgl. RvT 94/81109.
(6) Vgl. Goedhuys' formulering, p. 115.

commissariaat afgesplitst, 'behouden voor de Nederlandsche arbeiders'[1] en waren zijn bemoeiingen ermee in feite geëindigd. Voortaan was het Woudenberg, die de zakelijke berichtgeving van Kerkmeester ontving; Rost kreeg de doorslagen. Wel werd er nog af en toe een beroep op hem gedaan: ter verbetering van de verhouding van directie en hoofdredacteur tot Mussert; wanneer de krant ernstig in zijn ontplooiing werd bedreigd door papierschaarste; of ter opening van een nieuwe reeks artikelen (zie nrs. 194, 204, 206, 210, 240). Dat hield dan in hoofdzaak verband met zijn, door de benoemingen van maart en april 1941 weer gestegen invloed.

De krant zelf was immers nog niet uit de moeilijkheden, al was er veel bereikt. De overname van het bedrijf door het NVV bleek niet automatisch tot vergroting van het aantal abonnees te leiden. Alle overmoedige schattingen over het ledental van het NVV en later van het NAF werden door de feiten gelogenstraft. Ook bleef Woudenberg weigeren, voor de leden die hij had automatisch een abonnement af te sluiten (zie bij nrs. 106, 109, 192, 204). Wel kwam er in 1942–1943 een vergroting van de afzet doordat men toestemming kreeg, een speciale editie te maken voor de in Duitsland en bij de *Organisation Todt* in Noord-Frankrijk te werk gestelde arbeiders, een monopoliepositie, waarvan de kosten zelfs grotendeels door de staat werden gedragen [2]. Voor een soortgelijke maar kleinere editie voor het oosten, was de Oostcompagnie goed [3]. Maar de exploitatie van de krant bleef toch de eerste jaren nog grote tekorten vertonen. Alleen door een niet aflatende jacht op drukorders voor het bedrijf kon Kerkmeester dit gat dichten. Totdat in 1944 de oplaag met sprongen omhoog ging, zelfs tot boven het vooroorlogse peil, zodat nu ook de krant enige winst ging afwerpen. Deze stijging was een gevolg van het verdwijnen van een aantal plaatselijke bladen, die verboden werden en door Kerkmeesters invloed op de papierdistributie in hoofdzaak bij de Arbeiderspers terecht kwamen [4].

§ 4 *Jhr. Van der Does en De Centrale* [5]

Tot Rosts medewerkers in zijn commissariaat behoort ook Jhr. J. A. H. van der Does [6], die hij sinds de Noordwijkse dagen nimmer uit het oog had verloren. Van der Does had in 1938 voor de NSB bedankt en was daarna weer reserve-officier geworden. Als kapitein bij het Korps Rijdende Artillerie had hij de mobilisatie en de oorlogsdagen meegemaakt. Zijn kritische brochure *10–15 Mei 1940* was een karakteristiek produkt van malaise over de meidagen en deed nogal stof opwaaien. Half juni keerde hij met groot verlof naar zijn verzekeringsmaatschappij, de Vesta in Arnhem, terug en zocht via Rost verbinding met de grote gebeurtenissen van de dag. In Rost zag hij nl. op zijn minst de aanstaande minister van Financiën in een nieuw te vormen Nederlandse regering [7].

Hij was het, die Rost attent maakte op de Centrale Arbeiders Levensverzekering- en Depositobank (hier voortaan te noemen De Centrale) en wel nà de benoeming van 20 juli. Vandaar dat deze 'nevenorganisatie' niet voorkomt in de specificatie van Rosts volmacht. Om de protesten van de

(1) Vgl. Rosts formulering in zijn radio-rede van 21 sep. 1940 *(Het Volk* van 23 sep. 1940). Ruime citaten daaruit geeft Drees, *Van Mei tot Mei*, p. 80.

(2) Speciale editie sinds mrt. 1942. Het ging hier medio 1943 reeds om 21.000, een jaar later om 45.000 abonnementen van *Het Volk*, voorlopig op kosten van het NAF gratis in de *Arbeitslager* verspreid (Perszuivering Arbeiderspers, C 14, Duitse editie; en NAF 32/513). Vgl. Woudenberg, *Memoires* I, p. 110, over zijn daaruit voortspruitende vordering op de staat.

(3) Vgl. bespreking Goedhuys met D. Krantz op 8 aug. 1942, NOC–Gespr. Not. I, 51. De Oosteditie verscheen echter eerst 3 sep. 1943; vgl. Rost–NOC 2a, a.

(4) Zie Kerkmeester, *Een terugblik.* (1944). Vgl. rapporten voor Kerkmeester ter voorbereiding hiervan. Zie ook het naoorlogse rapport van J. van de Kieft over de Arbeiderspers met het daarop door J. van Hulst gegeven commentaar (Perszuivering Arbeiderspers).

(5) Zie nrs. 72, 83, 84, 131, 149, 160–161, 163, 179 en 301, terwijl ook nrs. 67, 71 en 196 ten dele over dit onderwerp handelen.

(6) Zie p. 16 en hfdst. IX, § 8 en nrs. 6, 12, 17, 42, 67, 163 en 212, terwijl hij ook bij nrs. 1, 59, 71, 72 en bij de brieven betreffende De Centrale, *De Waag* en het verzekeringswezen ter sprake komt.

(7) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Vgl. p. 79 bij *n.* 1.

zijde van De Centrale te ontzenuwen en de scrupules van Van der Does, die overigens graag voor de post van directeur-beheerder in aanmerking wilde komen, te overwinnen, wist Rost een uitbreiding zijner bevoegdheden te krijgen. Zo gingen Rost en Van der Does meespelen om 'de pot' van De Centrale, want om de aanzienlijke winsten, die de Centrale jaarlijks voor socialistische doeleinden beschikbaar stelde, ging het – zoals nog zal blijken – Rost wel in de eerste plaats [1].

Voor Van der Does was een belangrijk motief dat hij op deze wijze meer centraal de ontwikkeling kon volgen en een mogelijkheid zag zijn ideeën op verzekeringsgebied te verwezenlijken (zie ook p. 237). Hij hoopte het hem toevertrouwde 'marxistische bedrijf' tot een eersterangs onderneming te kunnen opkweken. Er was hem echter veel aan gelegen, ook buiten nationaal-socialistische kring relaties te houden en door vriend en vijand, collega en ondergeschikte, als een behoorlijk mens te worden aangezien. Voor scherpe maatregelen was hij daarom gewoonlijk niet te vinden. In concrete gevallen trachtte hij ze te voorkomen of te verzachten. Zo ging hij niet overhaast tot ontslag van joods personeel over, wat de Duitsers wel van hem meenden te mogen verwachten[2]. De arisering daarentegen vond in hem geen tegenstander en hij beroemde zich er op, als een der eersten 'het risico te hebben aangedurfd', hypotheek te verstrekken aan kopers van 'joodse huizen' (nr. 301 en p. 240). Een zekere halsstarrigheid had soms haar goede zijde, maar ze deed hem ook doorgaan tot het einde; distanciëren na Stalingrad lag niet in zijn lijn.

Dat De Centrale zou kunnen blijven bestaan, stond in de zomer en herfst van 1940 allerminst vast. Als 'marxistische' instelling, welker joodse directeur zo juist gestorven was, kwam zij zeker in aanmerking voor liquidatie of naasting door een Duitse maatschappij, zo waarschuwde Rauter [3]. Wellicht heeft Van der Does de vooroorlogse president-commissaris, Ds. Melchers (zie nr. 84) met dit laatste argument tot aanblijven weten over te halen. Hij was ook niet van zins, De Centrale aan NSB- of Duitse belanghebbenden uit te leveren, zoals hij bij de aanvaarding van zijn taak tot de adjunct-directeur Simonsz, die besloot in functie te blijven, verklaarde [4]). Bij Rost vond hij al spoedig steun voor dit streven. Zij wilden de Centrale nu evenals de Arbeiderspers in eigen hand houden.

Aan Rost was De Centrale bijzonder welkom als geldbron voor zijn nationaal-socialistische arbeidersbeweging-in-wording. Reeds bij het eerste voorlopige onderzoek door de accountant J. Spangenberg [5] bleek, welke aanzienlijke bedragen de laatste jaren uit de winst waren uitgekeerd aan sociale en wetenschappelijke instellingen. Ook toen de NSWG het povere resultaat was van Rosts socialistische opbouw, leek de vette pot van De Centrale nog van belang voor zijn ambitieuze sociale plannen, met name zijn *Winterhilfswerk*. Toen dat eveneens mislukte, schenen de gelden hem aangewezen ter financiering van zijn project voor 'Arbeitererbhöfe'[6].

Uit deze gedachten kwam Rosts opdracht voort aan Van der Does, 'als tijdelijk directeur-beheerder – – – – zorg te dragen dat De Centrale haar gewone werkzaamheden voortzet, doch wordt bevrijd van Marxistische invloeden, – – – en een rapport uit te brengen – – – – dat een oordeel over het al of niet voortbestaan en de vorm waarin en de wijze waarop, moet bevatten', terwijl 'winst voor een sociaal doel' de opzet bleef [7]. De condities die Van der Does van zijn kant stelde: geen politiek bij de acquisitie of propaganda; geen uitkeringen uit de winst aan politieke instellingen;

(1) Over dit complex is in de archivalia van Rost slechts een kleine hoeveelheid verspreide aflegkopieën aangetroffen en in RvT 101 een deel van de correspondentie met het *DAF*. Rosts dossier betreffende De Centrale is verloren gegaan. In een dossier RvT II Centrale heeft bewerkster kopieën o.m. van De Centrale of van Van der Does ontvangen, bijeengebracht. Zie Doc. II De Centrale.
(2) Vgl. nr. 179, *n.* 7.
(3) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(4) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(5) Zie nr. 71 bij *n.* 4 en 5; vgl. RvT II Centrale, 36.
(6) Zie nrs. 131, *n.* 12; 179, *n.* 13, 29 en 30, alsmede p. 245.
(7) Zie 'Voorloopig verslag' van Van der Does van ca. 1 nov. 1940 en een brief van dezelfde aan Ds. Melchers d.d. 27 nov. 1940 (RvT II Centrale, 36 en 45a).

neutrale personen in de raad van commissarissen en reorganisatie tot een commerciële bedrijfsvoering [1] waren in hoofdzaak tegen de SDAP, tegen 'marxistische' invloed gericht, maar konden ook dienen als leidraad in de afweer van NSB-begerigheid. Daarbij was het Van der Does' illusie, eigen baas te worden in een groot verzekeringsbedrijf, dat hij tot bloei zou brengen door aantrekking van nieuwe categorieën voor volksverzekering, dank zij de band met het NVV en later ook door het verwerven van de portefeuilles van te ariseren bedrijven en van de onder Woudenbergs beheer gekomen 'gekleurde' bedrijven; de wervingscapaciteit wilde hij vergroten door de verzekerde te laten delen in de winst. Tenslotte hoopte hij ook wat de arbeidsvoorwaarden aanging een ideale bedrijfsgemeenschap in de geest van het Arbeidsfront te stichten.

Dit streven tot behoud van De Centrale als zelfstandige onderneming werd zelfs sterker naarmate aan Duitse zijde en bij de NSB de hebzucht en ondeskundigheid meer uitkwamen. Begin oktober vielen de eerste pogingen van Duitse kant, het bedrijf in handen te krijgen. Het *Finanzamt* van het *Deutsche Arbeitsfront* wilde een bod op alle aandelen doen en vond daarbij de steun van Schmidt. Aan de NSB werden als pleister op de wonde uitkeringen in het vooruitzicht gesteld zoals vroeger socialistische instellingen hadden genoten [2].

Fischböck had ook een kandidaat: de (niet-politieke) *Gothaer Versicherungsgesellschaft* [3]. Rost schijnt aanvankelijk op het voorstel van het *Arbeitsfront* te zijn ingegaan [4], maar kwam na overleg met Van der Does daar al spoedig op terug (nr. 131). Van der Does dacht intussen aan omzetting in een onderlinge – een gedachte waarmee het *DAF* zich wel wilde verenigen – en waardoor De Centrale als winstobject minder aantrekkelijk zou worden. Toen Schmidt echter later aan het *Arbeitsbereich der NSDAP in den Niederlanden* een overmatig sterke positie in De Centrale trachtte te bezorgen, zochten Rost en Van der Does steun bij Dr. Hellwig en gingen zij tenslotte accoord met een tussenoplossing: de aandelen van De Centrale zouden voor iets meer dan de helft in handen komen van Woudenbergs NVV, het toekomstige Arbeidsfront, en voor het overige van de *Volksfürsorge*, een verzekeringsmaatschappij van het *Deutsche Arbeitsfront*. Dit plan, gepaard gaande met een nieuwe emissie, kwam inderdaad tot uitvoering, waardoor het zelfstandig bestaan van De Centrale tot de bevrijding verzekerd was.

Weldra trachtte Van der Does De Centrale en op den duur eveneens haar Fonds voor Sociale Doeleinden, dat omstreeks 1 november 1940 nog over *f* 475.000,— beschikte, ook tegen Rost te beschermen. Dat was mede een van de motieven voor de omzetting in een onderlinge. Toen dat plan door o.a. Fischböck verhinderd werd, legde een statutenwijziging het beginsel van winstdeling door de verzekerden vast, terwijl het fonds in 1942 werd omgezet in een onafhankelijke stichting en daardoor onbereikbaar gemaakt, weliswaar na te zijn verkleind doordat enkele tienduizenden guldens waren aangewend voor delging van schulden van de AJC en van het Instituut voor Arbeiders Ontwikkeling [5]. Daarom ook trachtte Van der Does het beheer van Rost te beëindigen door de reorganisatie van april 1941 en verkoos hij prof. Van Loon als president-commissaris boven Rost, die er z.i. 'niet de geschikte persoon voor is'[6].

Rost liet zich tenslotte wegdringen aangezien De Centrale en haar fonds voor hem na de aanvaarding van zijn nieuwe werkkring begin 1941 niet interessant meer waren. De Centrale in haar nieuwe vorm als eigendom van NVV en *Volksfürsorge* raakte bijna geheel buiten zijn gezichtskring. Voortaan was het vooral Rambonnet die als commissaris zich met de ontwikkeling van De Centrale bemoeide [7].

(1) Vgl. RvT II Centrale, 20.
(2) Zie de nog te noemen brief van Strauch (RvT 117 e); vgl. nr. 149, *n.* a.
(3) Zie bij nr. 131. Voorts Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(4) Strauch van het *Arbeitsfront* dankte hem op 18 okt. 1940 voor zijn 'principiële bereidwilligheid de aandelen aan het *DAF* over te dragen' (RvT 117e); vgl. nr. 149.
(5) RvT II Centrale, 36, 54, 57, 58 en 65.
(6) RvT II Centrale, 38b. Zie echter ook het slot van nr. 196, *n.* 8.
(7) Zie RvT Fin 13/12; vgl. deel II.

Ook de illusies van Van der Does gingen natuurlijk niet in vervulling. De Centrale profiteerde weliswaar van de oorlogsconjunctuur in de verzekeringsbranche, maar bereikte geen grootse nieuwe positie.

De beleggingen in geariseerde objecten en de risico's die Van der Does nam, bijv. door het op grote schaal afsluiten van verzekeringen voor personeel van de Nederlandsche Oostcompagnie leidden tot niet onaanzienlijke verliezen na de bevrijding. Het bedrijf als geheel werd echter nauwelijks aangetast en was spoedig na mei 1945 gereed voor een nieuwe periode van ontwikkeling.

§ 5 *Van der Zee en de NSWG; strijd op twee fronten*

Heeft Rost ernstig gehoopt een deel van de SDAP-leiding [1] mee te krijgen bij zijn poging, de beweging *unter andern Vorzeichen* te laten voortbestaan als kern voor een nationaal-socialistische arbeidersbeweging onder zijn leiding? Wie hem bij de eerste besprekingen vergezelden of getuigen waren van zijn teleurstelling toen hij overal op een weigering stuitte en hoogstens onwillige meelopers tegenover zich zag, waren daarvan overtuigd [2]. In dat geval moet hij ervan zijn uitgegaan, dat na het winnen van enkele leidende figuren de schapen die herders wel zouden volgen. Bij die misvatting speelde hem niet alleen het *Führerprinzip* parten, maar ging hij ook uit van wat hij meende te weten van de houding der Duitse en Oostenrijkse sociaal-democratische partijen. Hij verloor uit het oog, dat in beide zusterpartijen van oudsher een veel strakkere partijdiscipline heerste dan ooit in Nederland, waar – in overeenstemming met 's lands gehele traditie – bijna steeds de individuele overtuiging en een goede dosis eigengereidheid de beslissende keuze pleegt te bepalen [3]. Het is hier dan ook zo gegaan dat ondanks het 'meewerken' van de VARA, de krant en een aantal bestuursleden van de culturele organisaties, het gros van de partijgenoten na de eerste onzekerheid afwijzend heeft gereageerd op Rosts aanbiedingen.

Pas toen zijn eerste toeleg bleek te mislukken (zie bijlagen A en II), gooide Rost het over een andere boeg en trachtte hij het lagere kader te winnen door het tegen de hogere leiding op te zetten [4]. Mede ter wille daarvan drong hij aanvankelijk ook niet aan op *Repressivmassnahmen* tegen het saboterende partijbestuur, omdat het bij zo'n politiek ongewenst was, wanneer dit in de ogen van partijgenoten en anderen tot martelaar voor een goede zaak werd. Rost is waarschijnlijk tot deze tactiek aangemoedigd door de rancune jegens de partijleiding die hij bij zijn besprekingen op 25 juli met het hoofdbestuur van de Arbeiders Sportbond waarnam [5] en die Goedhuys weldra opmerkte op de Arbeiderspers; ten onrechte hield hij deze voor symptomatisch. Voorts door het spontane aanbod tot medewerking dat hij ontving van zo'n lagere functionaris, Tjerk van der Zee [6], lid van het bestuur van de Sportbond en bezoldigd propagandist bij het partijsecretariaat, waar hij belast was met de zorg voor het colportage-orgaan *Vrijheid, Arbeid, Brood*. Van der Zee zal Rost bevestigd hebben dat zijn eigen gevoel van frustratie en malaise een veel voorkomend verschijnsel was bij kader en leden, waar men, als hij, van mening zou zijn dat de beweging de laatste jaren alle élan verloren had ten gevolge van het averechtse beleid van de verpolitiekte leiding [7].

(1) Weliswaar sprak hij 20 juli in zijn radiorede al over het besluit, de SDAP-leiding af te zetten (nr. 76 bij *n.* 11), doch hij dacht daarbij blijkbaar vooral aan de hem uit de Tweede Kamer reeds bekende leden daarvan, zoals W. Drees (vgl. begin van bijlage A).

(2) Getuigenis van jkvr. Op ten Noort, Van der Does en Woudenberg; maar ook van J. W. Rengelink en mej. mr. Ribbius Peletier, zie nr. 76, *n.* 13.

(3) Vgl. het geciteerde op p. 114 na *n.* 1.

(4) Zie zijn eigen weergave van die politiek in nr. 76. Vgl. Schmidts mededeling in de *Dienstbesprechung* van 21 sept. 1940 (HSSPF 54a 31/40).

(5) Zie bij nr. 83. Rost nam vaak een hem bekend geworden individueel geval, dat hij generaliseerde, als uitgangspunt voor een nieuwe politieke gedachte: pachter Bergsma en de pachtwet (nr. 16 bij *n.* 45); Van der Zee en de reactie van de SDAP-functionarissen; brief van J. Vogel en de loons- en salarisverhoging ter bekostiging van minimum levensonderhoud (nr. 276 en p. 197 e.v.).

(6) Tj. van der Zee, geb. 17 apr. 1905 te Haskerland (Friesland). Hij tekent zichzelf vrij scherp in de hier afgedrukte brieven, nrs. 75, 118, 124, 128, 130, 165, 213 en bijlage G.

(7) Zie aanhef van nr. 96. Rost had in zijn rede van 20 juli juist dat motief en niet marxisme, joodse

Hoe dit zij, Rost is na een verslag bij Seyss-Inquart over de resultaten van de eerste tien dagen van zijn commissariaat, vol illusies samen met Van der Zee [1] zijn tournee begonnen langs verschillende afdelingen in het oosten, noorden en noordwesten van het land, later in Noord-Brabant en Zeeland. Geen enkel gewestelijk bestuur deed echter mee [2]. Hier en daar beloofden afdelingsfunctionarissen de kwestie 'medewerking' in hun bestuur aan de orde te stellen. Maar de resultaten waren mager, vooral in de ogen van Schmidt en de rijkscommissaris, bij wie Rost op 6 en 16 augustus opnieuw rapport uitbracht. Hij had al tot de teleurstellende conclusie moeten komen, dat er alleen iets te bereiken ware, wanneer hij zelf terugtrad en er werkelijk sprake was van een 'uit eigen gelederen voortgekomen nieuwe leiding', die met een zelf ontworpen programma te werk ging [3]. Het was stellig in overleg met Rost, dat Van Overbeek zijn reeds genoemd *Volk*-artikel van 17 augustus, *Weg uit twijfel en onzekerheid,* besloot met een actie-programma in negen punten [4]. Ze werden inderdaad wat later opgenomen in het ontwerp-manifest van de NSWG (nr. 96). Toen Rost na de teleurstellende gesprekken met de gewestelijke besturen van Noord-Holland-zuid en Zuid-Holland (nrs. 93 en 94) aan de hoofdredacteur van de Rotterdamse *Voorwaarts,* op wie Goedhuys hem attent had gemaakt, verzocht, een behoorlijk programma te formuleren, ving hij bot (nr. 104).

Hoewel breed voorgedragen in *Het Volk,* had de op 15 september eindelijk opgerichte Nederlandsche Socialistische Werkgemeenschap bitter weinig om het lijf [5]. De naam NSW leek verdacht veel op NSB, zodat men haastig ging spreken van NSWG. De verschillen tussen het programma en dat van de NSB waren van dien aard, dat Rost het niet opportuun achtte, ze te zeer te onderstrepen (nr. 113). De oprichting vond nauwelijks weerklank. Trouwens, het toenmalige publiek lette bij elke nieuwe politieke formatie meer op de namen van de leiders dan op de paragrafen van een programma. Geen enkel vooraanstaand SDAP-lid sloot zich aan, enkele hoofdbestuursleden van de nieuwe NSWG trokken zich reeds binnen een maand terug [6]. Het ledental kwam nooit boven de twee- tot drieduizend, volgens de tegenstanders bereikte het zelfs de duizend niet [7]. De Nederlandsche Unie daarentegen was sinds haar oprichting, twee maanden tevoren, de 400.000 reeds gepasseerd, de NSB had zich na de meidagen vóór het einde van het jaar tenminste verdubbeld tot ongeveer 60.000. In laatste instantie was de oprichting van de NSWG op zichzelf reeds een bewijs, dat Rosts oorspronkelijke politieke plannen van die zomer gefaald hadden: er was slechts een nieuw partijtje bij gekomen.

of internationale invloeden als reden voor de uitschakeling van de SDAP-leiding genoemd; zie Drees, *Van Mei tot Mei,* p. 75. RvT A 3/88769–70 bevat een reactie in die geest van iemand, die reeds voor 1940 de SDAP op die gronden verliet.

(1) Van der Zee zou zich echter toen reeds bij enkele oud-partijgenoten hebben uitgelaten, dat hij dit werk 'ook niet voor zijn plezier deed' (Drees, *Van Mei tot Mei,* p, 57).

(2) Het aanvankelijk niet geheel afwijzende antwoord van Noord-Holland-noord werd twee dagen later, 7 aug., blijkbaar door een volstrekte weigering gevolgd (zie RvT SDAP II). Daarom had Rost ook geen spectaculaire kopie voor het maandagochtendblad van 8 aug., in verband waarmee hij Van Overbeek op korte termijn had opgeroepen voor een mysterieus 'nachtelijk onderhoud' op 7 aug. 1940 (zie *Memorie van beleid,* Perszuivering Arbeiderspers; vgl. p. 115). Slechts de Beverwijkse wethouder W. van Dok deed mee en na enige tijd ook een aantal kleine afdelingen in de kop van Noord-Holland (zie nr. 78, *n.* 4).

(3) Zie nr. 80 bij *n.* 24. Dat was hem o.a. in het onderhoud met de secretaris van Noord-Holland-noord (zie vorige noot) duidelijk gemaakt.

(4) Van Overbeek bestrijdt dit in zijn brief aan het Rijksinstituut (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen): 'deze punten behoorden zo zeer tot het gedachtenbezit van de SDAP, dat ik hen improviserend heb opgeschreven'.

(5) Voor de oprichting, zie nrs. 96, 99. 102 en bijlage E; *Het Volk* van 17 sept. 1940. Zie voor uitspraken van Rost over zijn bedoelingen met de NSWG, nrs. 94, 113, 129, *n.* 12 en 152. Vgl. Van der Zee's brochure: *Uit de kracht van het geloof,* en de op p. 112 geciteerde brochures van J. H. Scheps.

(6) Zie bijlage E, *n.* 3. Vgl. het overzicht van Van der Zee over de teleurstellende gang van zaken in de wintermaanden (RvT SDAP II/89997–8).

(7) Zie mededelingen van Van der Zee in *Het Volk* van 29 nov. 1940 en Scheps, *a.w.* Vgl. nr. 152 bij *n.* 9.

Voor de Duitsers was omstreeks die tijd Rosts beurt alweer voorbij; het was thans aan Mussert om te tonen wat hij vermocht (zie p. 129). Rost kon zijn beloften aan de socialisten [1] dan ook niet nakomen: noch van de deelneming aan een grote sociale actie onder zijn leiding, noch van de opheffing van zijn commissariaat of van het behoud der culturele organisaties voor de NSWG kwam iets terecht. Integendeel, de laatste vielen reeds spoedig alle aan Woudenbergs NVV toe (zie nr. 128).

De reeks klaagbrieven die Van der Zee tot Rost richtte kan dus geen verbazing wekken. Alleen omdat er geen weg terug was voor deze snel ontmoedigde en zwakke 'sterke jonge Fries', hield hij vol, al werden de Duitse toezeggingen telkens weer niet gehouden. Schmidt werkte, stellig ook op Musserts verzoek [2], tegen wat hij kon, terwijl de rijkscommissaris zich zoveel mogelijk onbereikbaar hield. Als de laatste bij een enkele gelegenheid Rost weer wat hoop gaf, Schmidt eens de pin op de neus zette [3], dan kon of wilde hij zich toch niet doen gehoorzamen door zijn politieke *Generalkommissar*. Geen van de verlangens, welker vervulling voor het welslagen van de NSWG tegen de dubbele druk van de ondanks het commissariaat voortbestaande SDAP en Schmidt/Mussert volstrekt onmisbaar was, vond gehoor. Die verlangens waren in de eerste plaats een eigen weekblad, voorts inschakeling van de NSWG in 'positief werk' en tenslotte spoedige liquidatie, niet slechts een onvolkomen *kaltstellen*, van de SDAP, gepaard gaande met de uitsluiting van SDAP-leden uit gemeenteraden en provinciale staten. Over een en ander nog wat nader.

Het onregelmatig verschijnende blaadje *De Nederlandsche Socialist* [4] bracht het tot slechts zes nummers en in tegenstelling tot de wens van het voorlopig bestuur bevatte het geen afgrenzing tegenover de NSB, doch in hoofdzaak aanvallen op de Unie en de oude SDAP-leiding, wat de werfkracht ervan sterk verminderde. Bij de Winterhulp waren het de Unie en de SDAP en juist niet de NSWG, die hun vertegenwoordigers in de provinciale en plaatselijke comité's geplaatst zagen, zolang dat nog *bon ton* was. Van de zo hoogst noodzakelijk geachte liquidatie van de oude partij kwam niets. Integendeel, vooral nadat een aantal vooraanstaande SDAP-leden elkaar bij de begrafenis van Suze Groeneweg op 23 oktober voor het eerst weer had ontmoet, kwamen afdelingen die stil hadden gelegen weer op gang. Zelfs deed het praatje de ronde, vooral bij de Arbeiderspers [5], dat Schmidt de SDAP expres begunstigde om Rost dwars te zitten; dat hij zelfs met Koos Vorrink in zee wilde. Anders kon men zich niet verklaren, dat deze, zijn opvallende illegale actie ten spijt, nog steeds op vrije voeten was. Ook de verwachting van de NSWG, dat de mandaten van de SDAP in de vertegenwoordigende colleges aan haar zouden toevallen, werd teleurgesteld, zij het niet direct.

Hierbij was het niet alleen de tegenwerking van *Generalkommissar* Schmidt die de doorslag gaf. Er zaten administratieve en staatsrechtelijke kanten aan, die het *Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz* te behandelen kreeg. Wel zag daar de *Abteilung Rechtsetzung* met de ondernemende Dr. Rabl niet op tegen het formuleren van 'besondere verwaltungsrechtliche Massnahmen' [6], maar voor de meer ambtelijk doorknede figuren van de *Hauptabteilung Innere Verwaltung, Oberbürgermeister* Althaus en Dr. Stüler, die op het departement van Binnenlandse Zaken voortdurend met de praktische moeilijkheden in aanraking kwamen, lag hier een ernstig probleem, dat behoedzaam moest worden aangepakt, te meer daar de Nederlandse bestuursambtenaren wegen vonden om met succes op dit punt weerstand te bieden.

Reeds op Seyss-Inquarts simpele aanschrijving aan de Nederlandse autoriteiten, de mandaten van CPN- en RSAP-leden in de vertegenwoordigende colleges te doen vervallen (zie p. 105 bij *n.* 1 en 2),

(1) In zijn twee radioredevoeringen van 20 juli en 21 sept. 1940 (in de pers vrij uitvoerig geciteerd; bij Drees, *a.w.*, p. 75–80); zie verder nrs. 80, 82, 108, 124 en bijlage E.

(2) Zie p. 116 bij *n.* 5.

(3) Doc. I. M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(4) De oplaag bedroeg 20.000 (*Vooruit* d.d. 2 dec. 1940, interview met Van der Zee).

(5) Perszuivering Arbeiderspers.

(6) Men denke aan de VO 36/40, aan VO 22/40, 61/40, 78/40, 108/40, 193/40 en 43/41, alle 'besondere verwaltungsrechtliche Massnahmen'. Vgl. Doc. I K. Rabl, brief aan W. Harster d.d. 1 okt. 1940.

had secretaris-generaal Frederiks met morele steun van zijn collega's geantwoord, dat dit bij verordening geregeld zou moeten worden, omdat het een afwijking van het Nederlandse recht betekende [1]. Wel gaf hij de aanwijzing door, dat leden van deze – overigens sinds 1933 en 1937 voor ambtenaren verboden – partijen zich van deelneming aan de werkzaamheden van provinciale Staten en gemeenteraden etc. hadden te onthouden. Seyss-Inquart liet al spoedig weten, hiermee te willen volstaan en niet voor een verordening te voelen [2].

Toen Rost in oktober met zijn eis kwam, de SDAP te liquideren en alsnog ook haar mandaten te doen vervallen ten gunste van NSWG en NSB (zie nrs. 128 en 130) stuitte dat op veel meer verzet. Immers in dat geval dreigde *Beschlussunfähigkeit* der colleges, wanneer men althans vasthield aan het denkbeeld 'nachrücken findet nicht statt' en de openkomende plaatsen niet op 'de normale wijze' gevuld zouden worden.

Wel circuleerden in die maand geruchten over een dergelijke maatregel. Van der Zee had, na een aan dit vraagstuk gewijde vergadering van het centraal bestuur der NSWG op 3 oktober [3] gepoogd, de SDAP-afgevaardigden onder druk te zetten door een rondschrijven, waarin met hun afzetting gedreigd werd, in geval ze niet openlijk voor de NSWG opteerden [4]. Secretarissen-generaal maakten zich bezorgd over vagelijk aangeduide Duitse plannen 'betreffende administratieve reorganisaties'[5]. Schmidt spiegelde Rost en Van der Zee de op handen zijnde liquidatie van de SDAP voor (nr. 130). Hij deelde daarbij niet mee, dat Mussert dit uit geheel andere overwegingen wenste dan Rost, noch dat de leider tegelijk om een verbod voor de nieuwe organisatie gevraagd had [6]. Van dat laatste drong alleen Schmidts advies aan Van der Zee, er mee uit te scheiden en de NSWG maar op te heffen, door (zie nrs. 152, 164 en 165).

Toch meende Rost half november, dat het moment van liquidatie der SDAP gekomen was, zoals hij Mussert meedeelde (nr. 135); hij gaf Van der Zee de opdracht, ten spoedigste lijsten van NSWG-kandidaten voor de openkomende plaatsen in te dienen (nr. 136). Aan deze rooskleurige verwachtingen was zijn 'dreistundiges' onderhoud met de rijkscommissaris (zie nr. 152) niet vreemd, evenmin als zijn bespreking bij Schwebel.

Inderdaad had de *Abteilung Rechtsetzung* een nieuw ontwerp betreffende 'die Mandate öffentlichrechtlicher Vertretungskörperschaften' in behandeling [7], niet alleen als wettelijke bevestiging van het besluit van juli in zake de CPN en de RSAP, maar tevens tegen de SDAP gericht [8].

Toch viel de beslissing van de bezetters negatief uit. Althaus had gewaarschuwd dat men het rijkscommissariaat onmogelijk met de aanwijzing van alle invallers kon belasten, daar de adviezen over politieke betrouwbaarheid van *SD* en *zbV* toch al – en dat voor heel wat belangrijker posten dan van een raadslid voor Beerta of Brummen – met grote vertraging binnenkwamen. Was het bovendien niet onverstandig op deze wijze zoveel aandacht te besteden aan democratische instellingen, wanneer men de invoering van het leidersbeginsel voorbereidde? Rustig laten afsterven derhalve en omzetting van de incomplete vertegenwoordigende colleges in 'beratende Gremien' was veel verstandiger [9]. Stüler wees op de anomalie, dat men het hele Duitse inlichtingenapparaat

(1) CNO SG 28 en 29/I d.d. 25 en 29 juli 1940, resp. punt 11 en 5.
(2) Zie stukken in VeJu 126 t. Er moet toen wel een verordening hiervoor ontworpen zijn, nl. '60/40' (t.a.p.).
(3) Zie verslag in *Het Volk* van 4 okt. 1940. Vgl. nr. 113 bij *n*. 6.
(4) De circulaire is niet teruggevonden. Ze werd echter gesignaleerd in het derde nr. van *Knoop in je oor* van 6 nov. 1940.
(5) CNO SG 64/I d.d.21 okt. 1940. Tenkink berichtte de 25ste: 'voorloopig nog uitstel' (CNO SG 65/I). Wel verscheen kort daarop al de 4de VO met 'besondere Massnahmen', VO 193/40.
(6) Notities van bespreking met Schmidt [9] okt. en met de rijkscommissaris op 28 okt. 1940 (Mussert 15 c en d). Zie p. 116 bij *n*. 6.
(7) De illegale waarschuwing van 'het PB' van 14 dec. was dus niet uit de lucht gegrepen, zoals velen later meenden (Doc. II SDAP).
(8) Een 'zweite Fassung' voor VO '60/40' d.d. 12 nov., een 'dritte' van drie dagen later, zie VeJu 126 t.
(9) Zie Althaus' bezwaren en adviezen van 15 nov. in VeJu 126 t en 108 d.

in beweging zou zetten voor de vulling van open plaatsen, terwijl onder de zittende vertegenwoordigers van andere partijen even goed volstrekt ongewenste 'anti's' ongestoord hun werk voortzetten. Anderzijds was het z.i. ondenkbaar, 'vollkommen listenfremde Personen' zoals de NSWG'ers, te nemen als vervangers. Tenslotte kon men de al of niet invoering van 'neues Recht' en *Führerprinzip* niet afhankelijk stellen van het toeval of ergens ten gevolge van het ontslag der linkse partijen *Beschlussunfähigkeit* intrad [1]. En dacht men er wel aan dat de kieswet geen partijen, slechts kiezers kende en dat de afgevaardigden wettig gekozen waren [2]? De rijkscommissaris moest weten wat hij deed, maar de conclusie van Wimmer en zijn ambtenaren was duidelijk afwijzend [3].

Het was dus niet alleen kwaadwilligheid van Schmidt dat de weinig imponerende lijsten van NSWG-kandidaten, op geen stukken na voldoende voor de bezetting der openkomende zetels, op 5 december zonder commentaar op bureau-Rost terugkwamen [4]. Wel zal Schmidt daaruit de ware stand van zaken bij de NSWG nog eens zwart op wit hebben kunnen aflezen.

Rost bleef intussen in brief op brief bij Seyss-Inquart op vervulling van de toezeggingen hameren en greep diens losse mededelingen tijdens zijn kerstreceptie aan voor hernieuwde aandrang (zie nrs. 152 en 157). De rijkscommissaris had inderdaad aan Rabl verzocht na te gaan, wat er gebeuren zou wanneer ook de SDAP-leden uit de vertegenwoordigende colleges en de bestuursorganen verdwenen en voor het einde van december had deze al weer een nieuw ontwerp gereed [5]. Maar wederom voorzichtiger, liet Wimmer door Binnenlandse Zaken onderzoeken, in welke gemeenten zich *Beschlussunfähigkeit* zou voordoen. Weldra overstroomde Frederiks Wimmer met verontrustende gegevens. Zelfs van enkele NSB-burgemeesters had hij protest ontvangen dat door dergelijke maatregelen, onmisbare wethouders dreigden te verdwijnen [6]; de *Beauftragte* van Noord-Holland, die in beginsel stellig vóór was, kondigde de grootste moeilijkheden in zijn provincie aan. Althaus en Stüler herhaalden hun vroegere adviezen en op 25 januari moet Seyss-Inquart aan Rost het teleurstellend resultaat waartoe zijn ambtenaren waren gekomen, hebben meegedeeld [7].

De ontwerp-verordening bleef opnieuw rusten. Voor zulk radicaal ingrijpen in gemeentelijk en provinciaal recht was de tijd nog steeds niet rijp. De Februaristaking bood weldra gelegenheid, in Ansterdam, Haarlem, Zaandam en Hilversum de gemeenteraden en colleges van burgemeester en wethouders buiten werking te stellen en door de benoeming van speciale stedelijke Gemachtigden daar een proef te nemen met het *Führerprinzip*.

Inmiddels waren voor Rost de omstandigheden geheel veranderd (zie p. 168 e.v.). Hij hechtte zelfs niet meer aan een liquidatie van de SDAP aangezien dit tot het onmiddellijk einde van zijn commissariaat zou leiden. Geschiedde zulks voordat de Arbeiderspers was overgedragen, De Centrale gereorganiseerd en een regeling t.a.v. de inventaris en het eventuele batig saldo van de partij was getroffen, dan bestond de kans dat anderen, bijv. het *Arbeitsbereich*, daarmee gingen strijken. Dat de aandrang tot liquidatie ditmaal van de kant van Schmidt kwam, was voor Rost een waarschuwing die hem deed besluiten, de beslissing zo lang mogelijk te rekken [8].

(1) Zie Stülers brief aan Rabl van 16 nov. 1940, VeJu 126 t.
(2) Door mr. Kan van Binnenl. Zaken werd dit voortdurend onder Stülers aandacht gebracht. Ook *Knoop in je oor* van 6 nov. stelde de partijgenoten met deze redenering gerust.
(3) Beslissing van omstreeks 20 nov. 1940, zie VeJu 126 t.
(4) RvT 60.
(5) Het was het 'noch nicht im Umlauf gegebene --- Vorentwurf I VO 3/41' (zie VeJu 126 t en retroacta van VO 120/41) met de titel 'Zusammensetzung und Beschlussfähigkeit öffentlichrechtlicher Vertretungskörperschaften'.
(6) Zo bijv. von Bönninghausen over de situatie in Hilversum; zijn brief ingesloten door Binnenlandse Zaken aan Stüler, VeJu 126 t. P. de Bruin, die van de commissaris van Zuid-Holland soortgelijke berichten vernam, liet een geruststellende circulaire uitgaan ter weerlegging van die van 'het PB' (eveneens in Doc. II SDAP).
(7) Zie nr. 164, *n*. 8. – Vgl. het vernietigend oordeel over Rosts en Woudenbergs commissariaat en over de NSWG in *Stimmungsbericht* van eind jan. 1941 (ZbV 74 a, p. 40343–4 en 40351).
(8) Vgl. bij nr. 196. Ook anderen aasden erop. Inderdaad moet het eerste ontwerp voor de latere VO 120/41, blijkens haar oorspronkelijke nr., nl. VO 77/41 'Vorentwurf A', uit het voorjaar dateren. Dit voorzag in de

Toen schiep de Duitse aanval op de Sovjet-Unie een situatie, waarin de bezetters over de hele lijn het 'neue Recht' hoopten in te voeren. Seyss-Inquarts woorden op het IJsclubterrein: '- - - onze betooging - - - het uitgangspunt voor de nationaal-socialistische reorganisatie ook in Nederland; - - - alle instellingen en politieke ideeën die reactionnair een nieuwe ontwikkeling willen tegenhouden, vooral die, welke eens tot helpers van het Marxisme zijn geworden - - - een beletsel. - - - opruimen!'[1] waren dreigend genoeg. Onmiddellijk daarna begon de voorbereiding van de VO 120/41 [2], waarbij alle in het parlement vertegenwoordigde politieke partijen, ook de SDAP, per 5 juli werden opgeheven. Daarmee eindigde tevens Rosts commissariaat. De organisatie van Müller-Lehning werd met de liquidatie belast [3]. Bij zijn slotbezoek aan de rijkscommissaris in zijn kwaliteit van Commissaris der Marxistische Partijen op 4 augustus, wist Rost gedaan te krijgen, dat voor de SDAP Rambonnet tot liquidateur werd benoemd (zie nr. 222). Aan de NSWG kwam een en ander al lang niet meer ten goede.

Terwijl Rambonnet en Van der Zee, bijgestaan door de accountant Spangenberg, in de loop van 1941 de gelden en bezittingen van de SDAP niettegenstaande allerlei vormen van verzet invorderden, daaruit de schulden van de partij betaalden [4], ook het bureau van de NSWG bekostigden en het batig saldo aan het NVV overdroegen (zie bij nrs. 216 en 218), vegeteerde het partijtje voort, tegengewerkt bij het houden van zijn bijeenkomsten, nergens erkend en steeds meer toedrijvend naar het nationaal-socialisme. Voor Rost was dat in zijn nieuwe werkkring van geen belang meer. Het enige wat hem nog ter harte ging, was het vinden van een passende functie voor Van der Zee, die zich zo geëxponeerd had en nu toch werkloos dreigde te worden (zie nrs. 189, 196 en 213). Toen het nergens gelukte, benoemde Rost hem tot ambtenaar aan het departement van Financiën. Tot het einde van de oorlog heeft hij Van der Zee in allerlei functies geëxploiteerd, bij de Oostcompagnie en op het departement, als een tenminste in de gangbare zin niet baatzuchtige werkkracht (zie verder deel II). De NSWG zelf kwam in oktober bij eigen besluit tot haar roemloos einde (zie bijlage G).

vorming van een 'Kultureel-Sociaal Fonds', gevoed door de bezittingen van de op te heffen parlementaire partijen, waaruit o.a. WHN en NVD - in oprichting - zouden kunnen putten (zie VeJu, retroacta VO 120/41).

(1) Krantenverslagen van betoging op 27 juni 1941.

(2) Op 1 juli als 'Erste Fassung' in 'ganz eiliger Eilumlauf, Blitzumlauf' gezonden. Tegelijk begon men aan VO 152/41, betr. reorganisatie van gemeente- en provinciale besturen. Schmidt achtte de hele VO overbodig: Müller Lehning kon krachtens de verordening op niet-economische verenigingen en stichtingen (VO 41/41) reeds tot naasting over gaan (retroacta VO 120/41; vgl. VeJu 129 az en z).

(3) Mr. W. F. Vorrink, werkzaam bij Müller Lehning, werd als waarnemer aangewezen.

(4) Vgl. Rambonnet aan C. L. IJssenagger, 4 dec. 1940, in antwoord op een protest tegen de eis, de gelden van zijn gewest af te dragen: 'Ik moet U berichten, - - - dat de gelden van gewest Overijssel zonder meer dienen tot delging van de schulden van de SDAP elders in het land. - - - een afdeeling die een schuld heeft van *f* 15.000 - - - ' (RvT SDAP 89091). Zie bijv. brieven van 4 okt. en 11 nov. 1941 (Doc. I F. L. Rambonnet) voor de wijze waarop Rambonnet met hulp van de *SD* een aantal spaarbankboekjes van de SDAP in handen kreeg (bedragen van *f* 1.632,50 en *f* 4.959,— uit Dordrecht en Groningen).

HOOFDSTUK VI

Het 'Grand Dessein' mislukt

§ 1 *Wijziging der machtsverhoudingen. Musserts bezoek aan Berlijn*

Terwijl sommige van Rosts initiatieven reeds bij gebrek aan weerklank vastliepen, andere daarentegen nog in volle gang waren, kondigde zich in augustus–september 1940 een wijziging in de politieke lijn van het bezettingsbestuur aan [1], die het einde van zijn grote plan betekende. Seyss-Inquart besliste, dat het Mussert en de NSB zouden zijn, die hun volledige kans zouden krijgen. Dat was het resultaat van de ontvangst van Mussert bij Hitler in de *Reichskanzlei* op 23 september 1940, het eindpunt van een ontwikkeling die voornamelijk voor rekening van *Generalkommissar* Schmidt komt, al waren bij verschillende instanties in Duitsland reeds aanknopingspunten hiervoor aanwezig. Overigens had ook de beslissing van 23 september een voorlopig karakter en bestond tussen de indruk die Mussert meebracht en die van de Duitse reisgezellen, niet onaanzienlijke discrepantie.

Gelijk vermeld had Schmidt al vroeg zijn keus niet op Rost maar op Mussert laten vallen (zie p. 94). Sindsdien bouwde hij aan diens positie [2]. Zo moest de Hagespraak der NSB in Lunteren op 22 juni het bewijs leveren, hoe talrijk en hoe gedisciplineerd Musserts aanhang was. Hun besprekingen in juli over de WA hadden een overeenkomstig doel. Schmidt stijfde de leiding in haar verzet tegen een Nederlandse SS en stookte de angst voor Rost en zijn SA aan [3]. Hij maakte gebruik van Musserts vrees voor Rost om hem verder onder druk te zetten [4].

Musserts eerste Raad van State-plan [5] werd weliswaar afgeslagen. Maar de leider had lang genoeg met gedachten over een 'wettige overneming van het gezag' mogen spelen om zijn ambitie te prikkelen. Moet men Van Geelkerken geloven [6], dan heeft men via deze iets laten uitlekken over de strekking van Rosts grote brief aan de rijkscommissaris (nr. 80), ten einde Musserts besluit om met de bezetter mee te werken, te verhaasten. Seyss-Inquarts bezorgdheid dat iemand de leider op een ongelegen moment of over punten van secundair belang nog weer kopschuw zou maken [7], is zo gezien wel begrijpelijk. Met toezeggingen, afgewisseld door weigeringen en bangmakerij werd Mussert ertoe gebracht, zijn mening over de verhouding van Nederland tot Duitsland in een nota voor Hitler zodanig te formuleren, dat het voor de Duitsers ermee door kon; en ten overstaan van de rijkscommissaris tekende hij een verklaring, dat hij Hitler 'erkende als Führer aller Germanen'[8].

(1) Zie de reeds op p. 94, *n.* 1 geciteerde opstellen van A. E. Cohen en van E. Fraenkel-Verkade. Voorts Musserts *Vijf nota's voor Hitler.* (RvO, 1947) en *Het proces Mussert.* (RvO, 1948). H. D. Loock, *Zur 'Grossgermanischen Politik' des Dritten Reiches. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 1960 I, p. 50 e.v.

(2) Zie *Vormerkbuch 1940;* Musserts Dagboek (Dossier Mussert E), alsmede afzonderlijke notities van Musserts besprekingen met de rijkscommissaris en met Schmidt (Mussert 15c, 15d).

(3) Rost was volgens hem 'der Pferdefuss' in de NSB. Zie *Offergang,* § 17, Musserts weergave van Schmidts tactiek. Vgl. Mussert 15 d.

(4) Behalve door Mussert zelf wordt dit door andere naoorlogse verklaringen bevestigd (Mussert, Zondervan en Van 't Hof in Doc. I A. J. Zondervan; Farwerck in Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(5) Zie *Proces Mussert,* p. 44–47 en Mussert 14a.

(6) Naoorlogse verklaring in Doc. I M. M. Rost van Tonningen.

(7) Zie nr. 85, *n.* 13.

(8) Dagboek Mussert, 4 en 7 sep. 1940 (abusievelijk op 3 en 6 aug. gedateerd). *Proces Mussert,* p. 22–23; Van Geelkerkens verslag (t.a.p., p. 316–9); Schmidt: HSSPF 54a 27/40, punt 10.

Met een protocol van deze plechtigheid en met Musserts nota in zijn zak vloog Seyss-Inquart naar het *Führerhauptquartier*. En zo gewerd de leider der NSB de zeer begeerde toezegging voor een ontvangst bij Hitler, waarmee Rost zijn voorsprong verloor. Met grote voldoening kon Schmidt dan ook op de *Dienstbesprechung* van 7 september meedelen, dat de NSB thans 'weitgehendst eingespannt' zou worden. Voor de Duitsers 'wird es nur noch eine Partei geben, die in Holland unsere Unterstützung erfährt'[1]. Uit de benoeming van mr. Van Genechten en mr. De Rijke als twee van de drie nieuwe procureurs-generaal en uit verdere voorspiegelingen trok Mussert reeds de conclusie dat hij weldra 'aan de macht zou komen'[2].

Had het heel wat stuurmanskunst vereist, de leider zover te krijgen, ook Rost werd gedwongen zijn koers te wijzigen en vaart te minderen. Op 30 of 31 augustus had het onderhoud met Seyss-Inquart plaats, waarop hij sinds een week aandrong [3]. Het viel niet mee. Wel kreeg hij permissie, een felle reactie op de artikelen van Meuldijk in *Volk en Vaderland* in *Het Volk* te plaatsen. Maar de hoofdzaak was dat hij zich opnieuw in de NSB voegen en aan Mussert onderschikken moest [4]. Het voorstel van 24 augustus werd dus afgeslagen; maar ook weer niet geheel. De rijkscommissaris wilde hem, die zich in *Het Volk* en tegenover de SDAP als de verdediger van 'het ware socialisme' documenteerde, die als representant tevens van 'de volks vleugel' der NSB de ideologische aanpassing aan het Duitse nationaal-socialisme waarborgde, een centrale positie in de beweging bezorgen. De poging, Van Geelkerken ten behoeve van Rost als plaatsvervangend leider uit te schakelen, stuitte op onoverkomelijk verzet van Mussert en werd gepareerd met 'een geniaal compromis': Mussert zou voortaan twee plaatsvervangers hebben. Zo kwam het dat Rost naast Van Geelkerken aanwezig was toen de leider op 4 september 'de Führer erkende' en dat zij beiden Mussert naar Berlijn vergezelden [5]. Rost was van de eerste man in bezet Nederland geworden tot derde in de NSB.

Intussen had hij op Seyss-Inquarts raad met koortsachtige haast zijn bemoeiingen voor de oprichting van de NSWG, voor zijn jeugdplannen, voor een *Winterhilfe* onder zijn leiding verdubbeld (zie p. 122, 137 en 150–151), ten einde bij zijn komst in Berlijn op enkele concrete successen te kunnen bogen. In der ijl wist hij nog een rooskleurig *Rechenschaftsbericht* over zijn commissariaat bij de SDAP de ether in te zenden, welks klanken hem als het ware naar de *Reichshauptstadt* begeleidden [6].

Voordien werden trouwens aan alle kanten nog concessies geëist en gedaan. Aan de voortgezette aanvallen in *Volk en Vaderland* op de SDAP werd, met opoffering van Meuldijk een abrupt einde gemaakt (zie nr. 92); Mussert moest Feldmeijer als Voorman van de Nederlandsche SS accepteren. Een even zure hap was het dat men hem op het laatst de toezegging afperste, zijn jarenlange medewerker Farwerck te zullen laten schieten; in zake de Jeugdstorm ondervond hij echter steun (zie p. 137–139). Rost werd intussen door Rauter bepraat, zijn Rost-Brigade om der lieven vrede wille te ontbinden, niet te rebelleren over het royement van enkele leden daarvan en zich bij Feldmeijers benoeming neer te leggen [7]. Daarvoor ontving hij de toezegging van een taak in de economische

(1) Zie HSSPF 54a 28/40.
(2) Zie nr. 108, *n.* 2; Dagboek RvO nr. 1050; RvT 68, rapporten 5 en 6 voor dergelijke geruchten in de Haagse WA; RvT 111, rapport 6 en 7 voor deze verwachtingen op de Haagse districtsvergadering van 13 sep. 1940. Schmidt adviseerde op de *Referentenbesprechung* van 17 sep. 1940: niet op ingaan (HSSPF 54a 30/40, punt 1). Zie ook p. 145, *n.* 6.
(3) Zie nrs. 80, 87 bij *n.* 9 en 103, *n.* 2.
(4) Zie Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(5) Mussert, *Offergang* § 20, waarin hij het voorstelt alsof hij pas op weg naar Berlijn Rost tot tochtgenoot en plaatsvervangend leider kreeg opgedrongen; Van Geelkerken in Doc. I M. M. Rost van Tonningen, meende dat het zelfs in de *Reichskanzlei* nog dubieus was, of hij wel mee naar binnen mocht; blijkens Musserts tweede gesprek met prof. Posthumus waren Rost en Van Geelkerken beiden aanwezig geweest, 'maar tot hen werd geen woord gesproken'. Zie ook *Stimmungsbericht* nr. 41, van 3 sep. 1940.
(6) Op 19 sep. zond Rost de tekst ter goedkeuring aan Schmidt (RvT A III 1/86333); 21 sep. werd het 's avonds uitgezonden; de volgende ochtend reisde men naar Berlijn. Zie nr. 128, *n.* 5.
(7) Doc. I Farwerck, verklaring van Rauter. Feldmeijer zou bij de Volksche Werkgemeenschap op de achtergrond blijven (BDC H 815 : 5697 en H 917 : 5903). Volgens W. F. van Heemskerck Duker zou de verbetering

sfeer, zijn eigenlijke vak (zie verder p. 167). Voor het oog was een dreigende scheuring in de beweging gedicht. In schijnbare eendracht liepen Rost en Feldmeijer te midden van het overig hogere kader van de NSB op 11 september in de rouwstoet van de gevallen WA-man Peter Ton; een krantenfoto toonde Rost en Mussert zij aan zij aan het bed van enkele gewonde andere kameraden [1].

Zo kwam men tenslotte in Berlijn. In alles wat in Nederland, al compromissen sluitend en concessies afdwingend, nog was opengelaten, moest Hitler zelf uitspraak doen. Alsof men ooit een beslissing van de *Führer* kreeg, die achteraf niet voor velerlei interpretatie vatbaar bleek!

De gegevens over het bezoek aan Hitler zijn fragmentarisch. Er is een min of meer officieel verslag van Van Geelkerken voor Mussert, dat met enkele van hun naoorlogse herinneringen kan worden aangevuld [2]. Er is naast een kort, voorlopig bericht op 25 september, ook een uitvoerige mededeling van Schmidt op de *Dienstbesprechung* van de 26ste [3], die nog met de *inside information* van Dr. Osswald is aan te vullen [4]. In de krant werd het bezoek pas 30 september vluchtig genoemd, nadat de rijkscommissaris bij de oprichting van de Nederlandsche Cultuurkring op 28 september zijn mond voorbij gepraat had [5].

De hoofdzaken [6] van het onderhoud waren:

1. dat Mussert nu de kans kreeg te bewijzen dat hij de aangewezen leider voor Nederland was. 'Die NSB werde in dem Verhältnis zur Macht kommen, wie sie im Volke an Vertrauen und Achtung gewinnt, also: Zug um Zug', liet Schmidt meedelen en berichtte zelf na terugkomst, dat Hitler alle steun aan de NSB had toegezegd 'um das Volk für sich zu gewinnen und so an die Macht zu kommen'. 'Machen Sie die Strasse möglichst breit!'[7] Dat in deze formuleringen een voorwaarde was gesteld, moet Mussert zijn ontgaan. Osswalds weergave is nog ongunstiger.

2. Uit Hitlers woordenvloed heeft Mussert de toezegging gedestilleerd, dat over Nederlands politieke status eerst na afloop van de oorlog beslist zou worden en dan niet zonder voorkennis van 'de leider'. Geen gevaar dus voor annexatie.

3. Rost werd als plaatsvervangend leider naast Van Geelkerken bevestigd.

4. De beslissing viel, dat Rost speciaal met de scholing van de NSB belast zou worden. Direct na terugkeer verluidde dit reeds in de omgeving van Rauter [8], maar het duurde nog een tweetal weken, voordat Mussert het besluit hiertoe tekende (zie verder p. 158).

5. De organisatie van de jeugd die in Berlijn ook 'diepgaand besproken werd'[9], bleef aan Van Geelkerken opgedragen.

Het bezoek aan Berlijn was voor Rost dus geenszins een hoogtepunt, integendeel! Van Geelkerken vatte het resultaat zelfs aldus samen: Rost was in de positie gemanoeuvreerd, dat hij geen

van de relatie tussen Rost en Feldmeijer aan mej. F. S. Heubel te danken zijn (Doc. I W. J. Heubel, brief van 17 sep. 1940; vgl. Doc. I F. S. Heubel, brief aan haar broer van 30–31 aug. 1940).

(1) Een langdurig beraad van Mussert en Van Geelkerken met Rost bij Rauter op 8 sep. 1940 was aan een en ander voorafgegaan. Vgl. mededeling van Van Haersolte op de Haagse districtsraad van 13 sep.: 'dat de Leider het standpunt van Rost en Feldmeijer had begrepen. Zij hadden dan ook in de begrafenisstoet [van Peter Ton] meegeloopen' (RvT 67). Voorts H. Schumacher aan F. S. Heubel van 11 sep. 1940 (RvT 108/82346).

(2) *Proces Mussert*, p. 48–52 en p. 316–319; Doc. I M. M. Rost van Tonningen; Mussert, *Offergang* § 20; *Antwoorden aan de Procureur Fiscaal* op vraag 10 (Dossier Mussert D).

(3) HSSPF 54a 32/40, punt 8 en 33/40, punt 1.

(4) *Stimmungsbericht* van 17 okt. 1940 (Dossier Mussert A: 90140–1). Hij gaf weer, wat in de kring van Schmidt werd verteld.

(5) Zie HSSPF 54a 35/40 d.d. 30 sep. 1940.

(6) Een volledige reconstructie van het bezoek pretendeert dit niet te zijn.

(7) D.w.z. de weg waarop het Nederlandse volk tot het 'nieuwe Europa' zou worden gebracht.

(8) HSSPF *Meldungen aus den Niederlanden* van 1 okt. 1940; ze werden steeds enkele dagen tevoren geredigeerd.

(9) F. de Brune aan W. Heubel d.d. 25 sep. 1940, op grond van Rosts mededelingen aan F. S. Heubel (RvT 70, rapport 13). Zie p. 139 bij *n*. 5).

zelfstandige politiek meer kon voeren, doch zich aan Musserts richtlijn zou moeten houden, dus aan Seyss-Inquart en gecontroleerd door Schmidt [1]. Van Rost zelf is geen enkel rechtstreeks bericht over, behalve de toespeling in nr. 123. Maar zijn mededeling aan Van Maasdijk van 23 september [2], dat 'door wijziging in verschillende plannen verdere personeelsuitbreiding [voor bureau-Rost] niet meer noodig was', is veelzeggend. Treffend geeft F. S. Heubel in een brief aan haar broer van 25 september [3] de stemming na Rosts terugkeer weer: 'Mussert is Zondag [4] ontvangen bij Hitler als de leider van de beweging voor Nederland, verder Van Geelkerken en Rost beide naast elkander als plaatsvervangend leider. We hebben (woorden, bewijzen van Rost) hiermee rekening te houden, hen als zoodanig te accepteeren, hoe verdomd moeilijk alles ook wezen mag. - - - Rost en ik hebben vanmiddag [25 september] nog samen onder de lunch deze huidige situatie besproken. Voorzichtigheid, voorzichtigheid, we hebben rekening te houden met Mussert en met Van Geelkerken omdat Hitler dit duidelijk aan hen te kennen heeft gegeven. - - - We moeten er komen desondanks dat zelfs figuren als Ispert [5] somber gestemd zijn omtrent onze toestand. Rost zijn tactiek is, nu probeeren op te schieten met deze 2 vijgen, even alles weer een rustperiode te geven en dan nadien hernieuwd aan de gang te gaan - - -'. Geheel hiermee in overeenstemming is Rosts uitlating 'tegenover getuigen', bekend geworden door een speech van majoor Kruyt op een NSNAP-vergadering in Den Haag, dat Rost de beginselen van de Kruyt-partij volkomen onderschreef; maar, 'ik ben en blijf NSB'er en ik heb mij tot taak gesteld de leiding van de NSB te dwingen in de richting van die beginselen' [6].

Mocht Rost een ogenblik de illusie hebben gekoesterd, dat het bij dit bezoek aan Hitler zou gaan, zoals toen hij in de zomer van 1938 Mussert bij Himmler had gebracht (zie p. 39), dan is hij bitter teleurgesteld. Maar de Duitsers kozen begrijpelijkerwijs voor degene, die de meeste zwarthemden op straat kon brengen.

§ 2 *De boeren en de vrouwen*

Met de verschuiving ten gunste van Mussert waren de voorwaarden voor het welslagen van Rosts plannen van die zomer vervallen. In geen van de vier groepen van de bevolking waarmee hij zijn nationaal-socialistische massabeweging had willen bouwen, arbeiders, boeren, vrouwen, jeugd, kreeg hij vaste voet. Zijn greep naar de arbeiderswereld kwam reeds ter sprake. Hier moge iets worden gezegd over de tweede en derde groep. Zijn bemoeiingen inzake de vorming van een nationaal-socialistische jeugd verdient een afzonderlijke en wat uitgebreidere behandeling (in § 3).

Wat de BOEREN aangaat, concentratie van de agrarische bevolking was in de zomer van 1940 allerwege aan de orde [7]. Het Koninklijk Nederlandsch Landbouw Comité (KNLC) onder leiding van H. D. Louwes wilde zijn jarenlange samenwerking met de beide confessionele boeren- en tuindersbonden versterken en uitbreiden tot de drie landarbeidersbonden. Hoewel een principieel voorstander van eenheid in de agrarische sector en in die zomermaanden niet zonder illusies over 'de mogelijkheden van de nieuwe tijd', hield het KNLC toch de grenzen daarvan in het oog en bleef het voorzichtig in zijn contacten met de Duitse autoriteiten en met de Nationale Bond Landbouw en Maatschappij [8].

Kind van de crisisjaren, had laatstgenoemde bond vooral de ongeorganiseerden gemobiliseerd en was zo voor de oorlog uitgegroeid tot een bloeiende plattelandersbeweging met een veel ruimer

(1) Naoorlogse verklaring van Van Geelkerken in Doc. I M. M. Rost van Tonningen.
(2) RvT A III 1/86359-60, waarschijnlijk 21 sep. 1940 gedicteerd.
(3) Gebaseerd op Rosts mededelingen (Doc. I F. S. Heubel). De stijl is meer tekenend dan fijn.
(4) Bedoeld wordt: maandag; op zondag 22 sep. 1940 reisde men uit Nederland af.
(5) Zie p. 136 bij *n*. 6.
(6) Zie stenografisch verslag van vergadering op 26 sep. 1940 (Doc. II NSNAP-Kruyt).
(7) Zie voor het volgende gegevens in Doc. I G. J. Ruiter; voorts bij nrs. 63, 74 en 80.
(8) Zie ook voor het volgende D. A. Piers, *Wisselend getij, het KNLC 1934–1959*. (Zwolle, 1959), hoofdstuk 5 en 9 passim.

sociaal, cultureel en politiek programma dan de in hoofdzaak technisch en economisch geïnteresseerde drie oudere organisaties, maar tevens veel vatbaarder voor de parolen van de bezetter. Leden van het hoofdbestuur, voorop het voormalige NSB-lid G. J. Ruiter uit Knijpe, waren reeds eind mei 1940 met concentratieplannen op pad. Doch ook anderen met contacten in de agrarische wereld ontplooiden grote activiteit, vooral dr. M. D. Dijt [1], voorts dr. H. G. W. van der Wielen van de volkshogeschool Bakkeveen, die tegelijkertijd zijn plannen tot bestrijding van de jeugdwerkloosheid hoopte te verwezenlijken [2]. Weldra voerden deze laatste drie als 'commissie Ruiter' in allerlei kring besprekingen, ook met het bezettingsbestuur en met de NSB en eveneens met H. D. Louwes. Deze hield echter meer en meer de medewerking van de confessionele bonden voor *conditio sine qua non,* zo goed voor een concentratie van de agrarische pers als voor verder gaande plannen. De veteraan dr. F. E. Posthuma met zijn organisatorische kwaliteiten, zijn ambtelijke ervaring en velerlei relaties, hield zich als wijze raadsman beschikbaar.

In het bezettingsapparaat was de vertegenwoordiger van de *Reichsnährstand, SS-Standartenführer Graf* Grote, *Referent* voor de Landbouw, op zoek naar aanknopingspunten voor een toekomstige Nederlandse *Nährstand,* waar die zich maar boden en wekte door zijn wijze van optreden weinig weerstand.

Rosts denkbeelden aangaande een boerenbeweging had hij in het concept-*Wirtschaftsprogramm* voor zijn *Sozialistische Arbeitsgemeinschaft* (nr. 74) geformuleerd. Evenals de hier genoemden wilde hij voorkomen, dat het bezettingsbestuur voor een allen omvattende boerenorganisatie uitging van het op 13 juli 1940 uit de Agrarische Dienst van de NSB geformeerde Boerenfront. Dat werd immers slechts een front van NSB'ers. Zijn eigen bewonderaars ried hij van medewerking daaraan af en Schmidt, die het Boerenfront protegeerde, trachtte hij tot andere gedachten te brengen (nr. 63).

Had Rost niet vanaf zijn komst in de NSB getracht in relatie met Landbouw en Maatschappij te komen (zie p. 58, *n.* 7)? Bij zijn plan voor gelijkschakeling in 1940 wilde hij dan ook van die grote groepering uitgaan en Ruiter als leider gebruiken. De omzetting ervan in een nationaal-socialistische agrarische beweging leek in die zomer niet moeilijk, gezien de weerklank die *Graf* Grote er vond. Een *Kommissar* zou niet eens van node zijn. Het scheen Rost voldoende wanneer hij met Ruiter contact maakte, zijn relatie met *Graf* Grote versterkte [3] en zelf een aantal NSB-boeren in de combinatie bracht.

Rost bezat immers wel enkele contacten daarvoor, bijv. in Noord-Holland [4]. Daar was verder het NSB-kamerlid Dieters, van wiens bewondering hij zeker was en die in Drente, waar men Roskam 'maar een mislukte bakker' en het Boerenfront 'te Haagsch' vond, een niet onaanzienlijke aanhang bezat. Daar waren Rosts eigen volgelingen in het noorden die hij als NSB-spreker en als hoofdredacteur van *Het Nationale Dagblad* gecultiveerd had. Was hij niet de gangmaker voor de volksgermaanse beweging daar, in het teeken van het Friesche klaverblad, de man waar het noorden op wachtte [5]? Hij kende o.a. de NSB-journalist D. van de Bospoort uit Meppel en drs. Dijkema die reeds herhaaldelijk een beroep op hem deed (o.a. nr. 79). En vooral was er boer Bontkes uit Finsterwolde [6]. Deze, beproefd medewerker van *Het Nationale Dagblad,* deed hem in die zomer allerlei

(1) Zie p. 96, *n.* 7.
(2) Van der Wielen had einde juli de jonge Monsees naar Rost gezonden voor overleg over een concentratie van de jeugd (RvT II Monsees).
(3) Zie zijn briefje daartoe aan *Graf* Grote van 13 sep. 1940 (RvT A III 1/86272).
(4) Met de Noordhollandse boer J. Saal maakte hij met het oog daarop eind juli een afspraak (RvT II J. Saal).
(5) Zie nrs. 46c, 79 en 172 bij *n.* 11. Vgl. p. 41 bij *n.* 7. Zie een brief van Bontkes aan Rost van 14 okt. 1940 (RvT 103/80301); van S. Sj. de Boer, Friesland, d.d. 1 jan. 1940 (NSB 46 g); Dieters aan Rost, mei 1941 (RvT II Dieters); een passage in een schrijven van ir. R. van der Veen van 12 sep. 1943 (zie deel II). Vgl. *Meldungen aus den Niederlanden* van 8 okt. 1940.
(6) Zie voor het volgende, brieven van T. E. Bontkes in RvT 6 Feestmap, RvT 22, RvT 103 en RvT A III 1/86017, 86032, uit zomer en najaar 1940 en rond de jaarwisseling.

voorstellen: er was vraag naar een eigen orgaan voor het noorden; Rost moest het initiatief van dr. Dijt overnemen bij zijn poging, NSB, Unie, Nationaal Front en Kruytbeweging tot samenwerking te brengen. Bontkes zelf was enkele malen door een medebestuurslid van Ruiter benaderd, hetgeen stellig te gebruiken viel. Konden Rost en hij niet samen naar Linthorst Homan toe gaan om hem, die als leider van de Groninger Gemeenschap en als één van het Driemanschap van de Nederlandsche Unie in het noorden veel weerklank vond, te winnen voor de volkse richting? Ter gelegenheid van Rosts spreekbeurt in Groningen op 31 augustus overlegden ze waarschijnlijk over verdere mogelijkheden. Wegens zijn vooroorlogse relaties met de *Reichsnährstand* en in 1940 zijn goede betrekkingen met enkele Duitse *SS*-officieren in Groningen, droomde Bontkes al van een 'volksche Noordwest-Germaansche Kultuurbond' als geestelijke krachtbron voor de nieuwe boerenbeweging. Was die eenmaal gevormd, dan hoefden ze op de aarzelingen van Louwes' Koninklijk Nederlandsch Landbouw Comité niet langer te wachten; dan kon de afwijzende houding van de confessionele boerenbonden genegeerd worden [1].

Rosts plannen mislukten totaal. Het was de Nederlandsche Unie die in het noorden de grote aanhang kreeg [2], en die dacht er niet over zich aan NSB-leiding te onderschikken. De grote landbouworganisaties lieten zich niet gelijkschakelen. De ontwikkeling van de nationaal-socialistische agrarische beweging ontsnapte aan Rost. Hier liet Schmidt zijn invloed gelden en werd de NSB naar voren geschoven. Het 14 november 1940 gevormde Agrarische Front was een fusie van het NSB-Boerenfront van Roskam en een groot deel van Landbouw en Maatschappij, onder protectie van F. E. Posthuma [3]. Ook Rosts relatie Van de Bospoort vond daar emplooi. Zelfs Bontkes, die al spoedig volstrekt *négligeeable* was gebleken, kreeg er een functie. Het culturele terrein werd opgedeeld tussen Agrarisch Front onder leiding van H. Reydon enerzijds en Saxo-Frisia, de noordelijke loot van de Volksche Werkgemeenschap anderzijds.

Met telkens nieuwe aanlopen heeft Rost in de volgende jaren zijn achterstand op dit gebied trachten in te halen. Hij bereikte niet meer dan een verdere ondergraving van Roskams gezag. Zijn pogingen, Dieters naar voren te schuiven als de ware boerenleider bleven tot het einde toe vergeefs (zie deel II).

Wat de VROUWEN betreft, op dit gebied meende Rost alles te kunnen overlaten aan de NSVO en aan de ziel daarvan, Himmlers protégée jkvr. Julia Op ten Noort [4], vooral wanneer het zou gelukken, de sociaal-democratische vrouwenclubs met haar te doen samenwerken.

De NSB kende sinds jaren speciaal clubwerk voor de vrouwelijke leden onder verantwoordelijkheid van een kring-vrouwenleidster, dus binnen het plaatselijke partijverband. Dit was echter nooit recht tot bloei gekomen [5]. In 1938 was een verandering in deze toestand ingetreden, waarschijnlijk onder invloed van Rost en jkvr. Op ten Noort. In september van dat jaar kregen mevrouw A. M. van Hoey Smith-van Stolk en 'Juul' gelegenheid, in aansluiting aan hun bezoek aan de *Parteitag* te Neurenberg (zie p. 52–53), kennis te nemen van het werk van de *Nationalsozialistische Frauenschaft*. Met dat voorbeeld voor ogen begonnen zij 'in opdracht van de leider' een landelijke *N*ationaal-*S*ocialistische *V*rouwen *O*rganisatie (NSVO) op te bouwen [6]. Een eigen motto en embleem werd

(1) Na de weigering van de Chr. Boerenbond (zie *Ons Platteland* van 18 sep. 1940) trok ook Louwes zich uit het overleg met Ruiter terug, zie *Volk en Vaderland* van 20 sep. 1940.
(2) Van der Wielen werd lid van de Unie, eind augustus zelfs een van de voornaamste secretarissen.
(3) Zie *Het Nationale Dagblad* van 14 nov. en de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* van 26 nov. 1940. Voorts Doc. I G. J. Ruiter.
(4) Zie in nrs. 80 en 248; zie ook p. 38 e.v.
(5) Zie bijv. 'Instruktie' van 1936, met wijzigingen van okt. 1937 (NSB 161/852); klachten van Mussert over veel interne ruzies (notulen Algemeene Raad d.d. 23 okt. 1935, NSB 38a); correspondentie vanaf 1936, NSB 161/849.
(6) *Volk en Vaderland* van 4 nov. 1938. Zie, ook voor het vervolg, correspondentie in NSB 161/849; circulaires vanaf 1938 in NSB 162/858.

gekozen, een aparte belofte, af te leggen aan de landelijke leidster, geformuleerd. Er werd gezocht naar een eigen stijl en naar gevarieerdere activiteiten, alles gericht op het als volgt omschreven doel: bewustwording van de eigen taak van de vrouw in huis en gezin, maar ook in de volksgemeenschap; dus ook propaganda voor de nationaal-socialistische beginselen en strijd tegen sociale misstanden, 'voorzover die de vrouw raakten'. Aan de *Richtlijnen*, in de winter van 1939–1940 opgesteld, waren de denkbeelden van de *SS* niet vreemd [1]. Na enig zoeken en tasten kwam men ook tot een eigen landelijk orgaan [2]. Een zeer actieve kern van leidsters trok in augustus 1939 met jkvr. Op ten Noort naar West-Duitsland om op haar beurt in het werk van de *N.S.Frauenschaft* te worden ingeleid [3].

Bewust streefde de leiding ernaar, niet in hetzelfde isolement, waarin de beweging verkeerde, te komen, anderzijds ook geprononceerdere nationaal-socialisten aan te trekken. Het lidmaatschap van de NSB was geen vereiste, terwijl omgekeerd NSB-leden niet tot toetreding verplicht waren. Zoals een aantal aanhangers van Rost, die in oppositie tot het hoofdkwartier stonden, voor de oorlog tot het Arbeidsfront toetraden, ging ook menig 'Rost-mensch' naar de NSVO. Door de openstelling voor aspirantleden beneden de achttien jaar trachtte de NSVO tevens vat te krijgen op de jeugd die vrij kwam door de opheffing van de Jeugdstorm [4].

Op sommige leden kon Mussert echter onvoorwaardelijk rekenen, zoals op een enkele kringleidster, in Amsterdam, in Wassenaar, en op de leidster van het district Den Haag, mevrouw Van de Water-Hols; haar deelneming aan het Duitse uitstapje had haar afkeer van de volkse geest in de NSVO en van het Duitse voorbeeld alleen maar versterkt [5]. Ter vergroting van zijn invloed in deze kring en om de NSVO vaster aan de beweging te verbinden droeg de leider in januari 1940 de sociale zorg voor behoeftige leden van de beweging bij uitsluiting aan de NSVO op, die hierover tot contact met de districtsleiding verplicht werd. Strubbelingen en misverstanden kwamen herhaaldelijk voor [6].

Toen de Van Hoey Smiths de beweging verlieten en mevrouw E. Keers-Laseur in februari 1940 landelijk leidster en jkvr. Op ten Noort haar plaatsvervangster werd, koerste men nog scherper in volkse richting [7]. Na de oorlogsdagen, in juni, juli en augustus ontplooide de NSVO in overleg met Rost en gesteund door Rauter grote activiteit. Het aantal leden, dat in de zomer tot ruim 3000 steeg, was echter niet overweldigend. Over de wijze waarop medewerking aan de kinderuitzending naar de *Ostmark* werd verleend, ontstond in de beweging veel kritiek. Een stroom van klachten over achterstelling, vergissingen enz. uit NSB-gezinnen in de grote steden kwam bij kring- en districtsleiding binnen. Mussert gaf aan een van zijn trouwe volgelingen uit Amsterdam en aan zijn algemeen gemachtigde, baron Van Lijnden van Horstwaerde de taak, voor al die teleurgestelden een vacantieadres in eigen land te vinden [8].

Verontrustender voor 'Utrecht' was, dat 'Juul' scholingscursussen in Duitsland voor haar eigen aspirant-leden en voor het kader van de toekomstige nationaal-socialistische jeugdbeweging organiseerde en met name de vrouwelijke jeugd geheel onder de hoede van de NSVO wilde nemen [9]. De geest waarin dit alles geschiedde kwam duidelijk tot uiting in het zomerkamp van de NSVO te Lunteren, eind augustus onder leiding van mevrouw Keers, van 'Juul' en met assistentie van

(1) Zie circulaire met doelomschrijving van zomer 1939 (NSB 162/858); Richtlijnen (t.a.p.); het Vormingsvoorschrift (NSB 162/854) is nog duidelijker.
(2) In april 1939 overleg van mevr. Del Baere en 'Juul' met Rost over een speciale rubriek in *Het Nationale Dagblad;* herfst 1939, een blad voor Rotterdam; in 1940, *De Nationaal-Socialistische Vrouw*, landelijk maandblad (NSB 161/849, 162/857).
(3) Doc. I C. Doffegnies-Kluyver.
(4) Vgl. nr. 80; voorts circulaire van ca. okt. 1940 met gegevens (NSB 162/858).
(5) Misschien is zij reeds als luisterpost voor het hoofdkwartier meegegaan.
(6) Enige gegevens hiervoor in NSB 224/1208, passim. Zie ook notulen van de hoofdkwartiersraad van 7 okt. 1940 (NSB 38b).
(7) Over E. Keers-Laseur, zie Rost in nr. 237 bij *n.* 18; vgl. de in p. 132, *n.* 6 genoemde circulaires.
(8) Zie nr. 73; voorts NSB 224/1208, passim.
(9) Zie nrs. 57, 61 en 73. Vgl. het schema in RvT 104/82430; zie ook circulaire van 6 nov. 1940 over de in aug. 1940 met Mussert gemaakte afspraken (NSB 162/858). Vgl. p. 135 en 137 bij *n.* 6.

mej. F. S. Heubel gehouden. Daar stond alles in het teken van het 'volksche socialisme'. Er kwamen slechts 'volksche' onderwerpen in behandeling; Rost en Feldmeijer traden op als de voornaamste sprekers van buitenaf. Mussert bracht een bezoek, maar was allerminst gesticht [1].

Een grote teleurstelling zowel voor Rost als voor de NSVO-leiding die zich zoveel ervan had voorgesteld, was het feit dat de samenwerking met de vrouwenclubs van de SDAP reeds bij de eerste poging falikant en onherroepelijk was mislukt (zie nrs. 76 en 166). In het najaar kwam er ook verzet van NSB-zijde. De reeds latent aanwezige tegenstroming bij een deel der leden kreeg onder invloed van de zich wijzigende omstandigheden haar kans. In september zette een duidelijke tegenactie tegen alle volkse stoutigheden van de NSVO in [2]. In de omgeving van Den Haag ging dit van de reeds genoemde districtsleidster uit; het hoofdkwartier en Mussert zelf lieten zich niet onbetuigd. Ook in deze organisatie raakte Rost dus vrij spoedig zijn steunpunten kwijt. In februari 1941 gelukte het de leider, de volkse tendenties verder uit te schakelen: mevrouw Keers werd door een volstrekt vertrouwde kracht vervangen, die dank zij het in de nieuwe instructie van haar voorganster verscherpte leidersbeginsel, een totale omzetting in personen en mentaliteit kon doorvoeren [3]. Aan jkvr. Op ten Noort werden de functies van vormingsleidster en plaatsvervangend landelijk leidster ontnomen. Ze viel terug tot de positie van secretaresse en ontving geen opdrachten; eind april bedankte ze [4]. Geleidelijk werden nu de banden met 'Utrecht' nauwer aangehaald. In juni 1941 kwam de vorming onder supervisie van mr. R. van Genechten. In juli ging de nieuwe regeling van de NSVO-gelofte in: niet meer aan de landelijk leidster maar aan 'de leider' af te leggen en in de normale NSB-formulering [5]. Begin januari 1942 werd de NSVO, naast de Jeugdstorm en de weerformaties onder het oppergezag van Van Geelkerken geplaatst [6].

§ 3 *Rost en een nationaal-socialistische 'Nederlandsche Jeugd'*

Uiteraard had Rost belangstelling voor de vorming van een nationaal-socialistische jeugdorganisatie en voor de in september 1934 door Van Geelkerken opgerichte Nationale Jeugdstorm (NJS). Vooral bij mismoedigheid over de geest in de beweging zag hij met verwachting uit naar 'dat prachtige werk'. 'Zorgt U, dat wij althans van Uw zijde van nieuws voorzien worden', schreef hij in 1937 enthousiast aan de leidster van de Haagse groep na zijn bezoek aan het zomerkamp van de 'stormsters'[7]. Werkelijk contact met jeugdgroepen in het algemeen of met de Jeugdstorm in het bijzonder had hij echter niet. Toen hij in het laatste jaar voor de oorlog goede relaties met enkele leidsters en leiders van de NJS onderhield, waren dat degenen die niet instemden met het beleid dat hun 'Hoofdstormer' sinds september 1938 voerde.

In die maand was de Jeugdstorm door de regering-Colijn als 'mantelorganisatie van het nationaalsocialisme' op de lijst van voor ambtenaren verboden verenigingen geplaatst (zie p. 34). De leiding had getracht tot onderhandelingen met de regering te komen en had ten dienste daarvan de statuten gewijzigd, waarbij in maart 1939 de band met de NSB formeel geheel werd doorgesneden [8]. De

(1) Doc. I F. S. Heubel, brief aan W. J. Heubel d.d. 30–31 aug. 1940; verslag in *Het Nationale Dagblad* van 10 sep. 1940. Mussert hield er een rede (tekst in Mussert 14 e).
(2) Zie in RvT 111 rapporten van het 'Rost-mensch' J. Hoekstra-Klumper, over de wijze waarop ze door de Haagse districtsleidster was weggewerkt.
(3) Zie nr. 237, *n.* 18. Vgl. Instructie van 15 jan. 1941 (NSB 162/854). Ook het maandblad werd aan de 'volkse' redactie ontnomen.
(4) Eveneens nr. 237, *n.* 18 en bij nr. 248. Toen zij voor haar functie bedankte, werd dit door Mussert tot 'insubordinatie' bestempeld (Mussert 19c). Vgl. Doc. I J. A. Op ten Noort.
(5) Zie brief van Huygen aan R. van Genechten d.d. 20 juni 1941 (NSB 47g); NSVO-circulaire van 24 feb. 1941 (NSB 162/858); circulaire van secretaris-generaal der NSB uit juli 1941 (NSB 47g).
(6) Zie notulen hoofdkwartiersraad van 19 jan. 1942 (NSB 38c).
(7) Zie hoofdartikel in *Het Nationale Dagblad* van 13 aug. 1937 en zijn brief aan C. G. van Eck d.d. 14 aug. 1937 (NSB 149/791).
(8) De leiding berustte niet meer bij Van Geelkerken, maar bij een gewoon bestuur, bestaande uit P. van Raamsdonk, L. E. van Leeuwen Boomkamp en G. J. Beerthuis. Lidmaatschap van de NSB was de leiding

hoop, hierdoor opheffing van het verbod te verkrijgen, ging echter niet in vervulling. Bijna een jaar later maakte Van Geelkerken op 24 februari 1940 aan het kwijnend bestaan van deze 'neutrale' Jeugdstorm door volledige opheffing een einde [1].

Voor enkele leden en plaatselijke leiders, die in maart 1939 waren uitgetreden en in oppositie kwamen tegen 'Utrecht', was het onvermijdelijk Rost op wie ze hun verwachting stelden. Zo in Groningen drs. P. Dijkema, de dochters van T. E. Bontkes, de zoon van Arbeidsfrontlid en districtsleider T. Bakker; zo in Hilversum Heubel en enkele anderen, in Den Haag mej. C. G. van Eck. Evenzo ging het enkele Amsterdammers die al eerder wegens hun radicalisme met de plaatselijke leider overhoop lagen, zoals de gebroeders Bettink [2]. De meisjes konden in de NSVO terecht, de jonge mannen zochten hun heil voortaan in de Mussertgarde en menigeen daarvan kwam tijdens de bezetting dus in SS-vaarwater terecht.

Het was wellicht niet zonder Rosts medewerking, dat de schismatieke Haagse afdeling van de Jeugdstorm in het voorjaar van 1939 en opnieuw in 1940 contact zocht met de *Hitlerjugend* in Duitsland. 'Met ervaring vanuit Duitsland'[3] bouwde men in Den Haag een zelfstandige organisatie op. Dat was de 'Blauwvoet' waarmee Rost in het voorjaar van 1940 goede betrekkingen onderhield; die op 2 mei 1940 'met alle prijzen ging strijken' van de door het Haagse Nationaal Jongeren Verbond uitgeschreven afstandsmars en die na de meidagen als een complete Nationaal-Socialistische Jeugd (NSJ!) in de openbaarheid trad [4]. Vanuit 'Utrecht' waar men sinds 8 juni de heroprichting van de Jeugdstorm voorbereidde, werd echter bij het eerste leidersappèl op 23 juni de Blauwvoet gedesavoueerd [5]. Geen wonder, dat Rost van Mussert verdere vrijheid voor deze groep vroeg (nr. 53). Ze konden een voorbeeld en een kern zijn voor de nationaal-socialistische organisatie van de gehele Nederlandse jeugd, die hij met hulp van jkvr. Op ten Noort en de NSVO tot stand hoopte te brengen [6].

Het vinden van een geschikte algemeen jeugdleider en de vorming van een behoorlijk kader was voorlopig de eerste zorg. In overleg met Rauter viel Rosts keuze voor de hoofdleiding op de jonge Heubel [7].

W. J. Heubel [8], reeds meermalen hier genoemd, was van half Duitse afkomst en had ook zijn opleiding ten dele in Duitsland genoten, waar hij in 1929–1930 volontairde bij een grote bankinstelling in Hamburg en als gastlid tot de *SA* toetrad. Hij was overigens ook gedurende enige jaren in Frankrijk en de Verenigde Staten geweest. In Nederland werkte hij daarna in de familiezaak, Kol & Co. te Amsterdam. Hij trad reeds in december 1933 toe tot de NSB en stond op groot-Nederlands standpunt. Hij toonde zich in de Hilversumse Jeugdstorm een ijverig en principieel maar eigenwijs leider, die door een deel van het plaatselijke kader onvoorwaardelijk gevolgd werd. In 1937–

verboden, 18 jaar de leeftijdsgrens voor wie geen leidende functie had. Op de algemene vergadering van 11 mrt. stemden zes kaderleden tegen. Zie verslag in *Stormmeeuw* van 31 mrt. 1939; NSB 149/791 en 207/1113.

(1) Zie nrs. 53 en 103. Voorts Doc. I P. van Raamsdonk.

(2) Zie RvT 10, J. Bettinks correspondentie met Van Raamsdonk en Beerthuis uit 1936. Vgl. Doc. I J. en H. W. Bettink.

(3) Zie rapporten 3 en 21 in RvT 70; FOSD 2854: 551377–8.

(4) Zie *Het Nationale Dagblad* van 3 en 8 juni 1940. Vgl. brief van J. H. Scholte in RvT 6 Feestmap.

(5) Zie RvT 70, rapport 3 en Doc. I P. van Raamsdonk.

(6) Zie hier nrs. 53, 57, 73, 85, 103, 111, 114 en 120 en p. 133. In Rosts verzameling bevinden zich een zestal oorspronkelijk van F. S. Heubel afkomstige dossiers met correspondentie, rapporten, ontwerpen en schema's, nl. RvT 70, 104, 108, 116, 118 en 120. Een tiental hiermee verband houdende dossiers van Rost ging bij de liquidatie van BEZ verloren. Verdere gegevens zijn in hoofdzaak ontleend aan de briefwisseling van F. S. met W. J. Heubel uit 1940 (Doc. I F. S. Heubel) en Doc. I, dossiers van een aantal jeugdleiders.

(7) Zie *Meldungen aus den Niederlanden* 3/40 d.d. 6 juli 1940.

(8) Geb. 7 juni 1910 te Amsterdam; waarschijnlijk gesneuveld in apr. 1945. Zie biografische gegevens in Doc. I W. J. Heubel en BDC P. 12. Zijn vader was Duitser van afkomst, die zich na de eerste wereldoorlog had laten naturaliseren; tijdens de bezetting verkoos hij *Rückbürgerung*, maar hoopte zijn Nederlandse nationaliteit tevens te behouden (brief van 27 dec. 1940 in de retroacta van VO 147/41).

1938 verbleef hij enige tijd in Indië, waar hij zijn vrije tijd aan de belangen van de NSB en NJS op Java wijdde en zijn bevindingen aan de leiding in Nederland rapporteerde [1]. In het land teruggekeerd en zijn opvattingen bij Mussert en Van Geelkerken persoonlijk bepleitend, vermocht hij de gehoorzaamheid niet boven eigen mening te stellen en raakte daardoor in oppositie tot het hoofdkwartier. Van Geelkerkens besluit van maart 1939, de Jeugdstorm te depolitiseren (zie boven) deed voor hem de deur dicht; hij trad uit, en vandaar zijn rol in de Mussertgarde. Tegelijkertijd hield hij zijn vroegere Gooise jeugdleiders, zoals Vollmüller en De Brune, zoveel mogelijk bijeen.

In die tijd kwam hij – misschien via Rost [2] en Feldmeijer, misschien rechtstreeks – in relatie met de *Bund für Volksdeutsche im Ausland (VDA)*. Hij werd medewerker aan *Jugend von Heute*, een blad met edities in verschillende talen dat na het uitbreken van de oorlog in september 1939 met steun van Goebbels' ministerie en van het *Auswärtige Amt* de Duitse propaganda via de neutrale landen verspreidde; met behulp van zijn correspondenten in Nederland trachtte het zoveel mogelijk gegevens van daar en uit België en Zuid-Afrika te krijgen [3]. Dit werk sloot aan bij Heubels speciale taak in de Mussertgarde (zie p. 67). Zijn jongste zuster F. S. Heubel [4], die in 1937–1938 als biologe op 's Lands Plantentuin in Buitenzorg en in 1939–1940 op de *Humboldtaustauschstelle* in Berlijn werkzaam was, onderhield de verbindingen en werkte zelf af en toe mee. Dan hadden zij contact met Dr. Edmund Halm van het *Sekretariat für allgemeine Volkstumsfragen-West* van het *Propagandaministerium* [5] en met Dr. W. Ispert, medewerker van de *Sicherheitsdienst* te Düsseldorf, die in het kader van het *Hollandplan* voor 1940 reeds allerlei contacten in Nederland en Vlaanderen had gemaakt [6]. Sinds zij aan de IJzerbedevaart van 1939 hadden deelgenomen, was Heubel ook reeds met de *Westreferent* van de *Persönliche Stab des Reichsführers-SS* bekend [7]. Ook beschikte hij over contacten met de *Reichsjugendführung*, speciaal met Ing. Theo Stadler [8] van het *Amt für Grenz- und Volkstumsarbeit*.

Heubels taak bij de Mussertgarde en zijn blijvende belangstelling voor de nationaal-socialistische vorming van de Nederlandse jeugd stond dus reeds voor het begin van de bezetting in een wijder Diets- en groot-Germaans raam. Overal vond men Heubel serieus, idealistisch en verheugend 'germaans'. Ook Rauter was direct zeer met hem ingenomen en bleef dat, de lichte ontstemming van september 1940 (zie nrs. 111 en 120) ten spijt [9]. Het trof voor hem ook gunstig dat Stadler als eerste vertegenwoordiger van de *Reichsjugendführung* naar Nederland kwam.

Op het aanbod van scholing voor een toekomstig kader in Duitsland nam, in overleg met Stadler en onder verantwoordelijkheid van 'Juul' en de beide Heubels, een eerste groep van ongeveer vijftig leiders en leidsters, in hoofdzaak uit de oude Jeugdstorm afkomstig, in augustus deel aan een veertiendaagse cursus op de *Reichsjugendführerschule* in Potsdam [10]. Daar kristalliseerde zich

(1) Een rapport van 25 mrt. 1938 in Mussert 10a; verzoek om een audiëntie bij Mussert en Van Geelkerken van 17 apr. 1938 (Mussert 10b).
(2) Zie Doc. I H. W. Vollmüller, brief aan Rost uit nov. 1940.
(3) Gegevens in Doc. I F. S. en W. J. Heubel; notities in RvT 116 en RvT 118, ook voor het vervolg.
(4) Geb. 14 nov. 1914 te Amsterdam; 21 dec. 1940 gehuwd met M. M. Rost van Tonningen. Over haar reeds p. 130 en bovenaan 134.
(5) Hij was tevens verbonden aan de *VDA* en aan de *Volksdeutsche Mittelstelle* van de *SS*.
(6) Zie Doc. I W. Ispert, gesprek met L. de Jong en A. E. Cohen, 1949; BDC H 709 : 5424.
(7) Zie RvT 93/81075–6.
(8) Geb. 8 aug. 1910 in Znaim (Moravia); ingenieursopleiding in Salzburg; hij had betrekkingen met Oostenrijkse *Nazi*-jongeren en ontving de *Oesterreich-* en *Sudeten-medaille* (zie zijn personeelsblad, PA Prä 41). Hij was één van de leiders op de cursus in Potsdam (zie bij *n.* 10).
(9) Het zeer gunstige oordeel over hem in het *Achtste Gesprek met Rauter:* 'sehr sauber – – – Idealist – – – Soldat durch und durch – – –', is echter mede bepaald door Heubels latere werk voor de *Germanische Sturmbanne* en zijn *Heldentod* in de laatste weken van de oorlog. Tevens houdt dit een afwijzend oordeel in over Heubels politieke kwaliteiten, door dat aspect geheel te verzwijgen. Kranefuss (BDC H 420), jkvr. Op ten Noort en Hammekool (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen) sloegen hem niet hoog aan.
(10) Zie nr. 61, *n.* 3 en nr. 85, *n.* 6. Lijst van deelnemers en beoordeling door Heubels 'Staf' in Doc. I W. J. Heubel. Rapport voor Heubel van E. Jansen (t.a.p); verslagen van resp. F. S. Heubel, M. Kierdorff en

de 'groep-Heubel' uit, niet veel meer dan een vijftiental radicalen die door het 'Erlebnis van Potsdam' voor de groot-Germaanse gedachte gewonnen werden [1] en die voor de verwezenlijking van hun eigen plannen evenzeer op Rost waren aangewezen als hij voor de zijne op hen. Daar Heubel eerst een *SS*-opleiding in München moest beëindigen, nam zijn zuster voor hem waar.

Rost en deze 'groep-Heubel' beoogden [2] een gelijkschakeling van de gehele Nederlandse jeugd in één organisatorisch verband, de te stichten 'Nederlandsche Jeugd' [3]. Om dit te bereiken wilden ze uitgaan van de belangrijkste bestaande jeugdgroepen, die onder een commissaris geplaatst dienden te worden, waarvoor het oog weldra op Rambonnet viel. In aanmerking kwamen: de padvinderij, de r.k. jeugdorganisaties, de arbeidersjeugd, d.w.z. AJC en Arbeiders Sportbond, die via Rost, en de agrarische jeugd die via G. J. Ruiter [4] te bereiken zouden zijn. Daarna kwamen wellicht de VCJC en ook het Nationaal Jongeren Verbond aan de beurt. Met behulp van Woudenbergs NVV zou de tot dusver ongeorganiseerde jeugd aangetrokken worden. Het in Potdsam uitgezochte nieuwe kader moest, voor zover de tijdnood dat toeliet, zijn scholing in Duitsland nog even voortzetten. Uit alle groepen wilden ze aspirant-leiders selecteren voor een in oktober te beginnen maandenlange Duitse opleiding [5]. F. S. Heubel stelde zich al een groot opgezette propagandatocht door het hele land voor, van haarzelf als NSVO-leidster met H. W. van Kuipers, van huisuit padvinder maar behorend tot Heubels 'staf' [6]. Wanneer maar met voldoende tact werd opgetreden, zou dit plan wel slagen, meenden ze. Dat leidden ze af uit hun contacten met enkele leiders uit de padvinderij, van de agrarische jeugd en zelfs van de AJC [7].

Zolang de 'groep-Heubel' op de volledige steun van Rauter zowel als van de *Reichsjugendführung* in Berlijn en in Nederland kon rekenen en ook de rijkscommissaris welwillend gestemd was (nr. 111 I), leek alles zich naar wens te ontwikkelen en meenden ze het verzet van 'Utrecht' te kunnen negeren. Van Geelkerken had de deelneming van zijn leiders aan de cursus in Potsdam niet kunnen verhinderen [8]. Maar de kentering die zich sinds de tweede helft van augustus ten gunste van Mussert en ten nadele van Rost in de politieke arena aankondigde, was ook voor de jeugdplannen van de laatste fataal.

Immers, dat Rost en F. S. Heubel eind augustus van Seyss-Inquart de aanwijzing, 'direct te beginnen' kregen (zie nr. 103, *n.* 2), betekende niet dat hij onverdeeld met de ambitieuze plannen instemde. Hij wilde weliswaar Mussert wel door middel van 'de Heubels' onder druk zetten, zolang de leider nog niet tot volle medewerking bereid was. Stribbelde deze in de hoofdzaken echter niet meer tegen, dan kon men hem juist op het gebied van de jeugd tegemoet komen. Het was, zoals F. S. Heubel wat later tegenover haar broer moest constateren, nu eenmaal zo: 'Het Sijsje is niet zooals wij, stelt vanwege zijn politiek zeer groot belang in Utrecht en verdere', d.w.z. in wat zij oneerbiedig 'de Mus' en 'Geel' plachten te noemen [9]. De bezwaren van het hoofdkwartier en van de

een Duitse leidster, in RvT 120. Officieel verslagje in *Het Nat. Dagblad* van 28 aug. 1940. Voor de kritische geluiden, zie p. 138, *n.* 1..

(1) Brief van F. de Brune d.d. 25 sep. 1940 (RvT 70, nr. 13).

(2) Vgl. nr. 74, punt 6; nr. 103.

(3) Ook in Unie-kring brak men zich hierover weldra het hoofd en eind juli had de secretaris-generaal van het dept. v. Onderwijs, dr. G. A. van Poelje reeds de wens uitgesproken, een Nationale jeugdleider te doen aanwijzen (CNO SG 27/I, punt 11 d.d. 24 juli), uiteraard in andere geest.

(4) Aanvankelijk dacht men zelfs aan dr. H. G. W. van der Wielen.

(5) Vgl. Vollmüllers voorstel hiervoor van 24 sep. 1940 (RvT 104/82431-3).

(6) Doc. I F. S. Heubel, brieven aan haar broer van 30 aug. en 5 en 17 sep. 1940; notities in RvT 118/82454-5, 82449-50, alsmede het slot van haar rapport (RvT 112/82003-7) en RvT 104/82431-3.

(7) Zie rapport 4 in RvT 70, verslag van H. W. van Kuipers over zijn oriënterend onderhoud op het hoofdkwartier van de padvinders op 4 sep. 1940, over de houding van H. J. Spijkerman. Gewijzigde houding van W. van Halm voor AJC, en ds. W. E. M. Eggink en anderen voor de agrarische jeugd, zie nr. 103.

(8) Zie brief van Plekker aan F. S. Heubel, 27 juli 1940 (RvT 108/82333-4). Vgl. brief van H. Schumacher, 25 nov. 1940 aan F. S. Heubel (RvT 108/82344-6).

(9) Zie brieven van resp. 12 nov. en 30 aug. 1940 (Doc. I F. S. Heubel).

Jeugdstormleiding tegen de 'Heubel-groep' waren factoren, die voor de rijkscommissaris gingen wegen. En sinds Potsdam waren die bezwaren alleen maar heviger geworden.

Voor enkele 'Mussertklanten' was Potsdam nl. ook een belevenis geworden, maar dan een negatieve; zij waren bevestigd in hun nationale en Dietse gezindheid en vol afkeer van 'de schandelijke plannen van Florrie Heubel etc., die de Jeugdstorm wilden afbreken' en van het annexionisme van de Duitse sprekers en de cursusleiding [1].

De rijkscommissaris verwees F. S. Heubel naar de Jeugdstorm; haar groep kreeg opdracht, hun jeugdwerk binnen het verband van de Jeugdstorm te verrichten en zich aan de hoofdstormer te onderschikken [2]. Deze werd bovendien belast met de organisatie van de gehele jeugd. In overleg met het rooms-katholieke NSB-lid Vlekke zou hij een algemene Nederlandse organisatie opbouwen, waarin de confessionele belangen tot hun recht kwamen [3]. Zelfstandige activiteit buiten Van Geelkerken om werd niet langer toegestaan.

Nu gaf Rost zich met hulp van Rauter grote moeite, aan 'Florrie', met wie hij zich omstreeks die tijd verloofde, tenminste de leiding van de meisjesafdeling van de Jeugdstorm te bezorgen. Werd ze met de organisatie en de vorming belast, dan had ze de strategische punten in handen en meende ze 'binnen een maand de groot-Germaansche gedachte daar te kunnen doen leven'[4].

Hun kansen waren echter ongunstig beïnvloed door de wijziging in de houding van de *Reichsjugendführung* in Berlijn. Daar bleek de wind uit een andere hoek te waaien en ging men zich van zijn vroegere protégés losmaken [5]. Stadler, de contactman van de Heubels, was met een opdracht naar het *General-Gouvernement* (Polen) vertrokken en zijn vervanger in Nederland, H. Wilke, luisterde nauwkeuriger naar zijn chefs.

De NSB trad met toenemend succes tegen de 'Heubelgroep' op [6]; enkelen van het nieuwe kader, waaronder Heubels adjudant Frans de Brune, merkten dat ze aan de dijk gezet werden of zelfs met royement bedreigd. Niet Heubels 'staf', maar Van Geelkerken kreeg het recht, de kandidaten voor een opleiding in Duitsland te selecteren – en liet de hele aangelegenheid weldra verlopen. Een 'Germaansch' artikel van F. S. Heubel voor het jeugdblad *De Stormmeeuw* werd als 'inopportuun' geweigerd [7] en de beslissing over haar benoeming werd telkens verschoven.

Rosts voorstel van 18 september 1940 aan de rijkscommissaris (nr. 103), waarin het hele oorspronkelijke plan werd uiteengezet, moet men dan ook zien als een laatste krampachtige poging om, met behulp van het bijgevoegde onberaden rapport van F. S. Heubel [8], Van Geelkerken te doen

(1) Zie het ongunstige verslag van C. G. van Eck, die geheel van het 'Duitse voorbeeld' bekomen raakte (NSB 149/792). Het scherpe rapport van A. F. H. Rombouts voor Van Geelkerken is niet over. Zie voorts RvT 70, nr. 12; RvT 120/82560–1 en 82572–8. Vgl. Doc. I J. A. Op ten Noort, brief van 29 sep. 1940.
(2) Het was een oplossing zoals hij aan Rost oplegde (zie p. 128 bij *n.* 4).
(3) Zie hoofdartikel van *De Stormmeeuw* van 3 sep. 1940, waarmee de actie voor een algemene jeugdorganisatie uitgaande van de NJS werd ingezet (RvT 109/82654); Rosts protest bij Schmidt, 14 sep. 1940 (RvT 100/81842); verslag van F. S. Heubels bezoek aan Mussert en Van Geelkerken op 9 sep. 1940 (RvT 70, nrs. 6 en 7) en nr. 103.
(4) Zie haar correspondentie met Van Geelkerken in RvT 108; RvT 70, nr. 13 en notitie van 18 okt. 1940 over haar activiteiten in de laatste twee maanden (RvT 118/82454–5).
(5) Misschien had Seyss-Inquart bij zijn bezoek aan Berlijn tussen 4 en 7 sep. 1940 daar een *hint* gegeven. Zie, ook voor het hier volgende, brief van Heubel aan De Brune van 18 sep. 1940, met diens commentaar (RvT 108/82264–5), Vollmüllers verslag van zijn gesprek met Mej. C. G. van Eck op 19 sep. (RvT 70, nr. 12), De Brunes rapport voor Heubel van 25 sep. 1940 (RvT 70, nr. 13) en nr. 111 I.
(6) Zie, ook voor de volgende citaten, De Brune's rapport RvT 70, nr. 13; brieven van Ph. van Proosdij in RvT 120/92572–5 en in Doc. I A. K. O. F. van der Heijde.
(7) Zie nr. 103, *n.* a en correspondentie met J. de Haas en Van Geelkerken in RvT 108.
(8) Zie nr. 103, *n.* a, 8, 11 en 30. Het rapport was ook tegen de Haagse leidsters gericht. Blijkens haar brief aan W. J. Heubel van 17 sep. 1940 besefte ze zelf niet, hoe onberaden haar rapport was. Immers aan het slot krabbelde zij met de hand bij: 'Met de brief van Rost aan de Reichscom. gaat ook van mij een uitvoerig epistel. Verloop vanaf 1935 over de N.J.S. – – toekomstideeën, met indeeling, etc. In dit rapport is de Frei-

uitschakelen en zich van de ontwikkeling meester te maken. Hoe irreëel zijn plan was, hoe ondenkbaar dat de notoir aan 'Engelsche ziekte lijdende' padvinderij, dat de rode jeugd die reeds twee maanden tevoren aan Rost de medewerking had opgezegd, dat de confessionele jeugd vooral en het Nationaal Jongeren Verbond – nota bene bij de organisatie van Anjerdag betrokken – te vangen zouden zijn door de naam Rambonnet, door de belofte van behoud of uitbreiding van kampeercentra en de toezegging van subsidies uit de weldra algemeen verachte Winterhulp – dat doet nauwelijks ter zake. Want voordien viel in Berlijn reeds de beslissing van Hitler ten gunste van Mussert. De Jeugdstorm, 'weliswaar de kleinste organisatie, die toch het meeste in de goeie richting gepresteerd had'[1], moest worden uitgebouwd. Hitler had het maar al te nadrukkelijk te kennen gegeven (vgl. p. 129). De Heubels 'hadden afgedaan', zo vertelde de Haagse banvrouw C. G. van Eck al spoedig triomfantelijk rond. Samen met de NJS-streekleider H. C. Nije had ze van Mussert opdracht, te zorgen dat Mej. F. S. Heubel geen vat kreeg op de Haagse Jeugdstorm [2]. Dat haar conflict ten dele van persoonlijke aard was verscherpte de verhoudingen nog [3]. Geen wonder dat 'Florrie' wel eens verzuchtte, genoeg te krijgen van 'al dat gekakel hier te lande – – – kribbelige menschen, politieke zetten – – – je doet zoo niets anders momenteel dan alleen maar confereeren en kletsen'[4].

In Nederland kwamen van de zijde van het rijkscommissariaat nu ook argumenten te over, waarom men bij de organisatie van de jeugd niet moest uitgaan van AJC of padvinderij als kern: de eerste was ongeschikt 'wegens de groote verwarring die in deze kringen heerscht' – steek onder water tegen Rost –; de padvinderij kwam evenmin in aanmerking, 'wegens vrijmetselarij en homosexualiteit'[5]. Zo kwamen de beschuldigingen uit F. S. Heubels rapport tegen de Jeugdstormleiding als een boemerang op haar eigen plannen terecht.

Het enige wat Rost kon doen was, in samenwerking met Rauter aan de rehabilitatie van zijn verloofde te werken, toen ze persoonlijk al te ernstige gevolgen dreigde te ondervinden van haar onvoorzichtige rapport [6]. Hij wist als Vormingsleider van de NSB, haar een positie bij de vorming van de Jeugdstorm te bezorgen [7]. Voorts verbood hij haar broer nu uitdrukkelijk, de *SS* terwille van de jeugdplannen op te geven en zocht hij een betrekking voor Heubels drie adjudanten die ten gevolge van de mislukking van de oorspronkelijke plannen zonder werk waren en met uitzending naar Duitsland voor arbeidsinzet bedreigd werden [8]. Meer kon hij niet doen.

maurer–Homo–bende duidelijk naar voren gebracht, ben benieuwd naar het resultaat hiervan' (Doc. I F. S. Heubel).

(1) Zie de Brune's rapport (RvT 70, nr. 13).

(2) Zie verklaring in Doc. I H. C. Nije; terwijl Van Geelkerken op 9, 25 en 30 sep. 1940 toezeggingen voor een benoeming deed, de beslissing haar omstreeks 9 okt. gegeven zou worden en ze meende op de positie van banvrouw in Den Haag te kunnen rekenen, berichtte De Blocq van Scheltinga aan de verontruste gemachtigde van de leider in Zeeland, dat er geen sprake was van een functie van betekenis voor haar (NSB 149/791, brieven van 1 en 4 okt. 1940). Vgl. haar correspondentie met Van Geelkerken (RvT 108) en met haar broer (Doc. I F. S. Heubel).

(3) Zie Doc. I F. S. Heubel, RvT 70, rapport 21, brief aan en van haar broer van 27 okt. en 1 nov. 1940 (RvT 108/82273, 82304–5) en haar notitie van 18 okt. 1940 (RvT 118/82454–5).

(4) Brief van 17 sep. 1940 aan haar broer (Doc. I F. S. Heubel).

(5) Meegedeeld in F. de Brune's rapport (Rost 70, nr. 13).

(6) Zie nr. 103, *n.* 30; Rost aan Rauter van 22 feb. 1944 in deel II; voorts het op p. 138, *n.* 8 genoemde.

(7) Zie haar benoeming op 25 nov. 1940 in de rang van 'kompaan' als medewerkster van de NJS-vormingsleider Ds. H. L.G. Ouwerkerk, aan wie ze reeds 8 nov. haar vormings- en organisatieplannen had toegezonden (RvT 104/82409–14, RvT 108/82285, 82300, 82320–23); medio dec. 1940 gaf ze commentaar op Ds. Ouwerkerks plan (RvT 108/82326).

(8) Zie nr. 73, *n.* 3, nr. 111 I bij *n.* 6, nr. 120, Doc. I H. W. Vollmüller en F. de Brune en RvT II Vollmüller en De Brune. H. W. van Kuipers keerde terug naar de padvinderij, waarna hij later illegaal werk deed (Doc. I H. W. van Kuipers).

De kans voor een concentratie van de Nederlandse jeugd onder Rosts opperleiding was verkeken en hij wierp zich met volle energie op zijn nieuwe arbeidsveld in de NSB, de vorming, schamele oogst voor hem van het Berlijnse bezoek (zie p. 158 e.v.).

§ 4 *Afrekening met een stuk verleden*

Over een van de gevolgen van Musserts bezoek aan Hitler zal Rost onverdeeld voldaan geweest zijn, nl. over de uitschakeling van zijn oude tegenstander Farwerck. Hoe ver zijn eigen rol in deze is gegaan, staat niet vast. Enkele *insiders* getuigden na de oorlog, dat Rost Farwerck met hulp van de Duitsers geëlimineerd had [1]. De wijze waarop hij over de gebeurtenissen op de hoogte werd gehouden, schijnt dit te bevestigen. Inderdaad gaf hij in zijn grote brief aan Seyss-Inquart van 24 augustus, zonder Farwercks naam te noemen, voor diens verwijdering het argument dat voor de Duitsers toen het sterkst sprak: vrijmetselarij [2].

Al jaren lang ging het gerucht dat deze invloedrijke NSB'er een hoge rang in de vrijmetselarij bekleedde. Het werd vooral door de Kruytbeweging gecolporteerd, maar ook in de kring der NSB-oppositie vernomen [3]. In Duitsland had de ene instantie het tegenover de andere herhaaldelijk, zelfs nog kort voor 10 mei, met nadruk weersproken [4]. In juni 1940, toen Farwerck grote activiteit aan den dag legde voor de vorming van een Raad voor Volksche Cultuur, zullen Feldmeijer en Rost beiden de oude beschuldiging herhaald hebben, die in bezet Nederland niet langer aan dovemans oren klonk; *Generalkommissar* Schmidt waarschuwde Mussert begin juli reeds, Farwerck niet te zeer op de voorgrond te laten komen [5]. Rosts briefje van 16 juli aan Schmidt (nr. 64) was wellicht ook niet zonder gevolg.

Sinds juli was immers het verbod van de vrijmetselaarsloges – in Duitsland sinds lang van kracht – in voorbereiding. Behalve de *Sicherheitspolizei* was het ook een functionaris van het *Schulungsamt der NSDAP*, nl. Werner Schwier, die zich daarmee bezig hield. Hij was als *Referent für Internationale Organisationen* ondergebracht in de staf van Schmidt. Voorts aasden de *Einsatzstab* Rosenberg en het *Hauptarchiv der NSDAP* op buit in de vorm van bibliotheken, tempelinrichtingen etc.[6].

Mussert dreigde door de maatregelen tegen de vrijmetselarij, waaraan hij zich conformeren moest, enkele van zijn belangrijkste medewerkers en adviseurs kwijt te raken [7]. Hij had zich dan ook geweerd door tegen aanhangers te verklaren, 'dat de vrijmetselarij in Nederland geen probleem was'[8]. Maar zulk verzet baatte niet.

Voor zover Rost niet instigator was van de maatregelen om de NSB van vrijmetselaars te zuiveren, hield hij de ontwikkeling in *Het Nationale Dagblad* bij. Hij liet artikelen opnemen over 'de gevaren van de vrijmetselarij' en betoogde waar hij kon dat 'wie in de NSB wil, uit de loge moet'[9].

(1) Zie p. 59, *n*. 3. Vgl. bij de volgende blz. Farwercks eigen zienswijze (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(2) Zie nr. 80 bij *n*. 4, 23 en 26.

(3) Vgl. de brochures *NSB oder NSNAP* (apr. 1940) en *Die Maske herunter (Akten* NSNAP–Kruyt, van de *Gestapo*-Düsseldorf). Waps brochure van 1941 (zie nr. 215, *n*. 1) praatte dit na. Via NSB-roddel kwam het in de pamfletten van het 'Comité door Verzet tot Zuivering', een mystificatie van Eenheid door Democratie uit 1938–1939 (zie *Volk en Vaderland* van 20 jan. 1939).

(4) Door het *Auswärtige Amt* in 1935 tegenover *Gestapo*-Berlijn ontkend (FOSD 7725 III: 551874; 551889); door het *Ahnenerbe*, waar men nog eind juni 1940 juist nauw contact met Der Vaderen Erfdeel wenste, tegenover de *Eher-Verlag* op 6 mei 1940 ontkend (BDC H 899 : 6411; H 1066 : 7569).

(5) Farwercks activiteiten, zie NSB 72/379a. Notitie van Musserts onderhoud met Schmidt op 3 juli 1940, Mussert 15d.

(6) BDC H 1110 en N 79–83; A. J. van der Leeuw, *Gutachten Entziehung Bibliotheken*. (juni 1962).

(7) Het is begrijpelijk dat Schmidt zich in deze tijd afvroeg of de leiders van de Nederlandsche Unie misschien ook vrijmetselaar waren (HSSPF 54a 14/40, punt 4).

(8) In een brief aan het lid L. Binger over het probleem der joodse leden, afgedrukt in *Der Stürmer* van 21 nov. 1940; geciteerd in de brochure van Wap.

(9) Zie *Het Nationale Dagblad* van 20 en 25 juli. Vgl. brief van Rost aan een Enschedese volgeling L., van 12

En dit des te openlijker, ten einde zijn actie tegen Farwerck een zo objectief mogelijk karakter te geven. Uiteraard was de *SS* het meest op zijn *qui vive*. Knolle gaf aan Rost een particuliere brief 'ten gebruike', waarin Mussert in algemene maar felle termen werd aangemaand, de consequenties van het nationaal-socialisme te trekken en niet alleen in de joodse kwestie partij te kiezen, maar zich ook van de vrijmetselaars te distanciëren [1].

Rauter en Knolle gaven het parool uit dat men zich, liefst niet al te opvallend, van Farwerck en Der Vaderen Erfdeel moest losmaken, waarvoor de Volksche Werkgemeenschap in de plaats trad (zie p. 91 en 128, *n.* 7). Farwercks beroep op zijn goede, jarenlange relatie met het *SS-Forschungsinstitut 'Das Ahnenerbe'* werd niet geaccepteerd. Op 21 augustus kwam de vertegenwoordiger daarvan, Dr. H. Schneider, hem na overleg met Feldmeijer de openlijke samenwerking opzeggen. In een tot Schneider gericht uitvoerig schrijven van 23 augustus gaf Farwerck opheldering over zijn vroegere maar reeds lang beëindigde lidmaatschap, nl. van de kleine zgn. Gemengde Orde. Maar toen was de *Gestapo* in Berlijn reeds ingeschakeld om inlichtingen te verstrekken [2].

Rosts waarschuwing aan de rijkscommissaris over de grote invloed van de vrijmetselaars en vooral van Farwerck in de NSB (nr. 80) viel dus op het juiste moment. Nadat op 3 september de algemene maatregelen tegen de loges waren begonnen [3], zal Rost bij zijn bezoeken aan Schmidt en Seyss-Inquart op 14 en 18 september [4], naast andere onderwerpen, stellig ook het punt Farwerck naar voren hebben gebracht als een van de condities voor zijn onderschikking aan Mussert en de NSB. Was het ook Rost die zorgde dat R. W. Dahmen von Buchholz, zo 'deskundig' op het chapiter van de vrijmetselarij, op 13 september bij Dr. Schneider werd toegelaten [5]? Rost had in de zomer van 1940 geregeld rechtstreeks of indirect contact met Dahmen von Buchholz (zie p. 96, *n.* 2). Hoe dit zij, gewapend metal zijn kennis en vermoedens t.a.v. de maçonnerie in het algemeen en van Farwercks lidmaatschap in het bijzonder, gaf genoemde een week later, op 20 september, een schriftelijke weerlegging van Farwercks brief aan Schneider van een maand tevoren en zond de kopie van beide stukken aan Rost [6]. Vlak voor zijn afreis naar Berlijn heeft de Rijkscommissaris toen blijkbaar van Mussert, die stond te popelen naar zijn ontmoeting met Hitler, geëist, Farwerck te laten vallen en uit al zijn functies in de NSB 'wegen hochgradiger Logenzugehörigkeit' uit te sluiten [7], d.w.z. uit de afdeling Organisatie en die voor Volksch-culturele Zaken.

Ook het *Ahnenerbe* conformeerde zich aan Seyss-Inquarts beslissing en desavoueerde alle vroegere, zelfs nog recente uitspraken van waardering voor Farwercks verdiensten [8]. Kort hierop werd de Volksche Werkgemeenschap officieel geïnstalleerd onder voorzitterschap van het NSNAP-lid dr. Joh. Theunisz. Nadat Dr. Schneider bij voorbaat zijn excuses tegenover het slachtoffer had gemaakt en ook later persoonlijke samenwerking met hem niet uitsluiten wilde, wanneer formeel de

aug. 1940 (RvT A III 1/84873). Zie ook zijn briefjes van 16 okt. en 23 nov. 1940 aan een andere kameraad (RvT A III 2/86706, A III 3/87290).

(1) RvT 22/80243–5, brief van 25 juni 1940.

(2) BDC H 1031: 7320–5; 902: 6414–6.

(3) Zie de bekendmaking in de kranten van 4 sep. 1940. W. Schwier nam de leiding van de liquidatie; zie zijn werkagenda (ZbV Intern. Organ.)

(4) Afspraken in *Vormerkbuch 1940*.

(5) BDC H 917:5909. Het bezoek had effect: de volgende dag confereerde Schneider met H. J. van Houten, lid van Der Vaderen Erfdeel, die in 1937 al eens bij een intrige tegen Farwerck betrokken was geweest en die thans bij de groep van de Volksche Werkgemeenschap behoorde.

(6) RvT 91/80964–8, 20 sep. 1940.

(7) Telexbericht van Schneider aan het *Ahnenerbe* te Berlijn van 23 sep. 1940, dat Seyss-Inquart dit van Mussert had geëist (BDC H 1031 : 7319). Vgl. Mussert, *Antwoorden aan de Procureur-Fiscaal* op vraag 10 (Dossier Mussert D).

(8) Antwoord voor Schneider uit Berlijn, 25 sep. 1940 (BDC 1031 : 7315), waarbij een brief van 15 jan. 1940 aan Farwerck (BDC H 619:7472) weersproken werd.

zaken maar zuiver geregeld waren [1], behandelde hij de verhouding tot Farwerck op 10 oktober met de nieuwe Werkgemeenschap; de uitgeverij Der Vaderen Erfdeel zou worden ontbonden; voortaan zou slechts van de nieuwe uitgeverij Hamer gebruik gemaakt worden [2].

Mussert stond voor de minstens zo smadelijke taak, de man die zoveel jaren een van zijn naaste medewerkers was geweest, in te lichten over de noodzaak, hem uit het hoofdkwartier te bannen. Hij leidde het pijnlijke gesprek in met de mededeling, dat hij met de Duitsers tot overeenstemming was gekomen. Aan het slot voegde hij toe, voor de persoonlijke veiligheid van Farwerck te zullen instaan. Inderdaad bedong hij die enkele dagen later bij Schmidt [3]. Dat vond hij al heel wat, want internering, ja liquidatie zou aanvankelijk zijn overwogen. Farwerck zelf deed mededeling van een en ander in de laatste door hem bijgewoonde hoofdkwartiersraad. Het was hem verboden, met het neerleggen van zijn functies tevens als lid van de NSB te bedanken, 'daar de bezettende macht geen opzienbarende uittredingen wenste'[4].

Roskam heeft later de uitschakeling van Farwerck 'Musserts eerste stap op het hellend vlak' genoemd, want hij had toegegeven aan Duitse pressie 'op een gebied waar ze geen bliksem te maken hadden'[5]. In een later stadium heeft Roskam, toen hijzelf met Rost overhoop lag geprobeerd, Farwerck opnieuw in de NSB-leiding te doen inschakelen, opdat hij een behoorlijk tegenwicht tegen Rosts politiek zou kunnen geven. Het is niet gelukt. Door de behouden 'persoonlijke veiligheid' heeft Farwerck echter wel nog enkele malen de gelegenheid gekregen, Rost binnen de NSB te bestrijden en Mussert onofficieel van advies te dienen; eenmaal ten bate van E. Voorhoeve en ook eens met C. J. Huygen als tussenpersoon [6].

Tot de *Generalbereinigung* van september 1940 behoorde ook het besluit, het NWV-Arbeidsfront per 1 oktober op te heffen [7]. Ditmaal waren de verschillende partijen het echter eens, zij het uit verschillende motieven.

Woudenberg behoefde het niet te spijten. De dagelijkse leiding had hij in juli reeds aan P. ten Hoorn overgedragen [8]. Nu het machtige NVV onder zijn leiding stond, waarin gaandeweg alle overige vakorganisaties zouden worden opgevangen totdat het tot de grote algemene organisatie van de Nederlandse arbeid was uitgegroeid, had hij aan het oude kleine Arbeidsfront geen behoefte meer. Dat was door zijn binding aan de NSB, zijn tegen het NVV-gerichte agitatie, veeleer een sta-in-de-weg, met welks opheffing hij bij 'de oude bestuurders' van het NVV in het gevlij hoopte te komen [9].

Rost heeft waarschijnlijk aanvankelijk gehoopt dat hij ook nog na zijn benoeming bij de SDAP

(1) Schneider aan Farwerck, 7 en 24 okt. 1940; aanwijzing aan Van Houten, op 8 okt. 1940 (BDC H 1051: 7460–4 en H 1031: 7314).
(2) Persbericht van oprichting der Volksche Werkgemeenschap; Schneiders bespreking met de leiding daarvan, BDC H 922:6578–82. Vgl. H. J. van Houtens rapportje over een en ander voor Rost (RvT 70, nr. 20).
(3) Notitie van bespreking bij Schmidt [op 9 okt. 1940]: '13. Farwerck heen als hoofd Afdeeling. Persoonlijke veiligheid' (Mussert 15d).
(4) Zie notulen hoofdkwartiersraad van 7 okt. 1940 (NSB 38b). Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(5) Verklaring van Roskam in Doc. I Farwerck. Roskam was zelf ook verliezende partij daar hij directeur was van de uitgeverij Der Vaderen Erfdeel.
(6) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(7) Besluit van 26 sep., met een artikel van Woudenberg en van Mussert in *Volk en Vaderland* van 28 sep. 1940. Kennisgeving aan Rost op 30 sep. (RvT A 3/88630). Vgl. HSSPF *Meldungen*, nr. 15. Zie hier bij nrs. 94, 135 en 171.
(8) Geb. 17 sep. 1888 te Hoogeveen; zie nr. 69, *n.* 2 en in nr. 80. Deze nam ook afd. IV van het hoofdkwartier waar, al bleef Woudenberg met de leiding daarvan belast, zonder er tijd voor te vinden.
(9) Woudenberg, *a.w.* II, p. 50–54. Vgl. de klacht van H. J. Otto tegenover Rost over de 'al te groote voorzichtigheid van de kant van de NSB'ers in het NVV', die bijv. hem zijn ontslag had bezorgd (A III 2/86585).

zijn actie in het Arbeidsfront kon voortzetten, totdat beide rijp waren voor samensmelting (zie nr. 69). Uit tactische overwegingen liet hij het echter op den duur, evenals Woudenberg, los. Want wilde zijn taak bij de SDAP en de NSWG slagen, dan moest hij het te zeer geprononceerde en gecompromitteerde Arbeidsfront laten schieten, juist zoals hij zijn oude krant *Het Nationale Dagblad* wel moest loslaten [1]. Bovendien zouden de arbeidsfronters z.i. een veel belangrijker rol voor het nationaal-socialisme kunnen spelen wanneer ze, opgenomen in het NVV, daar als zuurdesem werkten (zie nr. 135). Die zienswijze strookte waarschijnlijk geheel met die van de rijkscommissaris en Hellwig [2].

Mussert en het hoofdkwartier, ook Ten Hoorn zelf, zagen op dat moment in de opheffing evenmin een verlies. In zijn bestaande vorm stond het immers juist te los van de beweging; er roerden zich te veel radicale en onmaatschappelijke elementen ten koste van de oude kameraden, zonder zelf lid van de NSB te zijn [3]. Vooral de afdeling Amsterdam was met zijn zgn. Frontbrigade (zie p. 88 bij *n.* 7) te zeer instrument voor Rost; Ten Hoorn kon er in overleg met de districtsleider, J. W. de Ruiter, niet haastig genoeg royeren [4]. Opheffing was waarschijnlijk het enige middel om tot werkelijke sanering te komen. Het kon zelfs zijn nut hebben, de leden naar het NVV te verwijzen [5], waar ze wel van een koude kermis zouden thuiskomen.

Dat in de afdelingen hier en daar tegen het besluit verzet rees, is begrijpelijk; geen lid geeft doorgaans gaarne zijn eigen organisatie prijs, wanneer geen grote voordelen daartegen opwegen. Dat het vooral bepaalde afdelingen waren waar men protesteerde is, gezien hun speciale situatie, eveneens duidelijk: Amsterdam dat zich zo voorbeeldig had opgewerkt en zekere invloed op de tewerkstelling van zijn leden had verkregen; een enkele afdeling in de mijnstreek [6]. Moest men na al dat jarenlang machteloos ageren tegen het NVV, toch nog voor de grote organisatie capituleren, juist op het moment dat de overwinning van het nationaal-socialisme nabij was? In het NVV werd men, Woudenbergs belofte en voorschriften ten spijt, bovendien allerminst met open armen ontvangen. Dan was de NSNAP een betere behuizing, althans voor die elementen die door Rost in een zowel tegen het NVV als tegen 'Utrecht' gerichte geest waren opgevoed [7].

De overwegingen van het hoofdkwartier der NSB bleken juist: een aanzienlijk deel der leden – in NSB-ogen juist de besten – werd na een teleurstellende ervaring bij het NVV, vatbaar voor de oproep van Ten Hoorn, om binnen NSB-verband voor de Arbeidsfrontgedachte te blijven ijveren. Ze traden in vrij groten getale in de op 1 november 1940 opgerichte nationaal-socialistische Arbeidskern. Van daaruit werd met instemming van Mussert, met steun van *Volk en Vaderland* en met W. O. A. Koster op de achtergrond, de oude strijd tegen het NVV, nu Woudenbergs NVV, hervat.

Bij deze hoge politiek is het echter te begrijpen dat in de NSB allerwegen grote verwarring over dit gehele onderwerp heerste en dat Rost enige opheldering in zijn geest als een van zijn eerste taken als vormingsleider der beweging zag [8].

Ook de zaak-Giesekam [9] geraakte in dit najaar aan haar einde, maar ze had nog enkele onverwachte en voor Rost zeer onaangename gevolgen.

(1) Zie nr. 125 en p. 116. Vgl. nr. 94 bij *n.* 4.
(2) Het was het standpunt van de oude *Nationalsozialistische Betriebszellen Organisation, NSBO,* in Duitsland vóór 1933, zie H. G. Schumann, *Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung.* (Hannover, 1958), p. 30–38.
(3) Zie brief van district Amsterdam der NSB aan Huygen d.d. 11 okt. 1940 (NSB 47 f).
(4) Ontslag van W. J. C. Thomass, zie nr. 69; F. W. Snijders werd 4 sep., Hartog op 16 sep. 1940 uit het Arbeitsfront geroyeerd (Doc. I F. W. Snijders; W. G. Peet). Zie ook RvT A III 1/86367.
(5) Zie het op p. 98, *n.* 7 genoemde besluit van 26 sep. 1940.
(6) Zie Woudenberg, *a.w.* II, p. 50–54 en hier p. 70, *n.* 6.
(7) Zie Ten Hoorns overzicht van de reacties d.d. 1 nov. 1940 (Doc. I P. ten Hoorn) en *Volk en Vaderland* van 9 nov. 1940. Vgl. notulen van de hoofdkwartiersraad in okt.–dec. 1940 (NSB 38 b) en nr. 135, *n.* 10 en 11.
(8) Zie bij nrs. 135, 141, 145 en 168.
(9) Zie p. 71; voorts nrs. 58, 77 en 105. Vgl. RvT 12 en 13.

Begin juli 1940 paste Rost een aanval op de SDAP beter dan ooit en kon hij Giesekams zaak best gebruiken. Hij verzocht mr. De Rijke en A. van der Oord een artikel over Giesekam te schrijven, want 'ik ga een aanval wagen op de marxistische wethouders in de Haagsche Raad'[1]. Toen echter de benoeming bij de SDAP van 20 juli erdoor was, werd Giesekam Rost meer tot last dan nut. Het artikel bleef dan ook liggen tot de tweede helft van september, toen Rost in samenhang met zijn actie voor de NSWG een aanval op de Haagse 'SDAP-bonzen' wel weer gebruiken kon [2]. Gedurende de ruim twee maanden waarin Giesekams rechtzaak in een nieuwe impasse raakte (nrs. 58 en 77), bond hem dus niets aan Rost. Toen bleek welke bezwaren aan het gebruik van zo dubieuze figuren in de politieke strijd inherent waren. Want nu Rost niet actief genoeg voor hem was, zocht hij het verderop en liet zich daarbij met evenveel gemak tegen Rost gebruiken als tevoren door hem.

Giesekam wendde zich, gelijk reeds eerder nl. tot zijn kringleider J. H. Scholte. Deze was geen vriend van Rost [3]; waarschijnlijk was hij in ruil voor enige *inside information* over Vrijcorps Rost of SAR (zie p. 84) bereid, zijn best voor Giesekam te doen. Het lijkt tenminste aannemelijk, hoewel het niet bewezen is, dat Scholte op grond van dergelijke mededelingen zijn onderzoek tegen andere leden van SAR en Vrijcorps begon. Begin september stelde hij royement van een dertiental leden uit de NSB voor wegens activiteiten ten nadele van Mussert. Anderen werden door kringleider Adena geroyeerd [4].

Giesekam zelf was in die dagen opeens trouw Mussert-man; hij was wachtmeester der Haagse WA in het beruchte Vendel 1 en maakte alle rellen daarvan mee, ook de botsing waarbij Peter Ton om het leven kwam. Het is een feit dat hij in de Haagse WA-kazerne verklikte, wat hij als lid van het Vrijcorps-Rost op een der bijeenkomsten had meegemaakt: een bijeenkomst op de Nieuwe Havenstraat, waar over aansluiting bij Duitsland en het ondermijnen van Mussert gesproken zou zijn en waar bij een hakenkruisvlag de eed van trouw aan Hitler werd gezworen [5]. Waarschijnlijk via Scholte en via de districtsleider Van Haersolte, met wie hij aan het sterfbed van Peter Ton had gestaan [6] – uit zijn oogpunt niet vergeefs! – is Giesekam ook bij Harloff en daarna bij Mussert met zijn verhaal over 'de revolutie-plannen van de SAR' gekomen. Half november betrapte een volgeling van Rost hem op een pocherij tegenover andere WA-kameraden, dat hij het Vrijcorps had ontmaskerd [7]. Een beloning van Mussert bleef niet uit [8], maar ook dat ging hem niet vlot genoeg, want hij zwaaide tevoren al weer over naar de zijde van Rost die, gealarmeerd, opnieuw stappen voor hem ondernam [9] en die hij bleef chanteren – het is anders haast onbegrijpelijk, dat hij na zijn verraad nog steun van Rost genoot.

Het duurde nog tot december 1941 voordat Giesekam 'op aandringen van de NSB' aan werk voor het departement van Volksvoorlichting en Kunsten werd geholpen. Maar in de zomer van 1942

(1) Rost aan De Rijke d.d. 11 juli 1940, RvT 12/88908. Vgl. p. 98.
(2) *Giesekam mag niet vervolgd worden*, in *Het Nationale Dagblad* van 18 sep. 1940.
(3) Zie nr. 58, *n.* 5, nr. 77, *n.* 11, nr. 80 bij *n.* 11; voorts nr. 105 en Inleiding, p. 69.
(4) Zie nr. 80 bij *n.* 18 en 19. Tot de geroyeerden behoorden F. J. Vogels jr., de gebroeders V. d. Walle (RvT 105), verder J. Meijer en J. Staas Muller. Van Haersolte achtte het echter onjuist, dat op het kringhuis behalve hun namen ook hun delict vermeld was (RvT 67). Op 4 sep. royeerde Adena o.a. W. J. van Dam, J. van Weezel en J. van Zadelhoff (RvT 67 en 68); t.a.v. hen werd echter een ander motief opgegeven (RvT 111, rapport 6); vgl. brief van Adena aan hoofdkwartier van 5 sep. 1940 (NSB 224/1208).
(5) Het blijkt niet wanneer die beruchte samenkomst plaats vond. Zie Giesekams eigen bijzonder kleurrijk verhaal uit 1946 (Doc. I N. Giesekam). Rost werd 19 sep. direct na een SAR-bijeenkomst door een ander lid, A. J. van der Mey, voor Giesekam gewaarschuwd (RvT A 3/88718).
(6) Hij bestuurde ook een volgkoets in de begrafenisstoet; zie *Het Nationale Dagblad*, 7–12 sep. 1940.
(7) Volgens een rapport van J. Staas Muller voor Rost hierover van 19 nov. 1940 (RvT 111). Dit rapport werd ook aan de WA toegezonden (NSB 126/666); het kreeg de notitie: 'af te handelen door Hopman Vermeulen'.
(8) Dat valt af te leiden uit de latere correspondentie in RvT 13; wel was hij nog altijd werkloos. Zie nr. 105.
(9) RvT A III 2/86606.

ontving hij eindelijk het vurig begeerde baantje bij de gemeente Den Haag uit handen van de nieuwe burgemeester. Waarschijnlijk was deze daartoe door Rost bewogen [1].

Zo was ten gevolge van Giesekams loslippigheid iets van de plannen van de SAR voor een paleisrevolutie aan het licht gekomen. In het hoofdkwartier had men na de berichten uit Den Haag en de begin september gegeven royementen de ergste vermoedens over de ware bedoelingen van de 'Brigade-Rost', waartoe moordplannen tegen de leider, tegen Farwerck en wie weet nog meer, zouden behoren [2]. Dat is tegelijk te veel en te weinig.

Wel blijkt in september weer grote activiteit. De nerveuze sfeer van de luchtslag om Engeland, meer nog van 'de dag van Peter Ton', de geruchten over Musserts snel stijgende ster en de wisselende kansen van Rost bij de Duitsers, joegen de verwachtingen en dadendrang van de SAR hoog op. Volgens uit september daterende statuten, een huishoudelijk reglement, 'gedragsvoorschriften' en indelingsschema [3] had men een hele organisatie opgebouwd. Er functioneerde een SD, afdeling voor *S*peciale *D*iensten, uiteenvallend in Algemene Dienst en Inlichtingendienst, onder A. K. O. F. van der Heijde. Rapportjes van deze 'SD van de SAR', in hoofdzaak uit september en afgetekend door Staas Muller bevinden zich in Rosts verzameling [4]. Daarnaast stond de eigenlijke SA, Stormafdeling, op papier culminerend in een stormban van 320 man, een aantal dat men in werkelijkheid lang niet haalde. Wel moeten er ook buiten Den Haag SAR-groepjes bestaan hebben, in Delft, Hilversum, Groningen, Leeuwarden, Drente, terwijl een garagehouder in Oegstgeest zelfs op een 50 à 60 leden pochte [5]. Alleen van het Haagse vendel - een eenheid van maximaal veertig man -, waarvan Staas Muller commandant was, is dus meer bekend. En de daden beperkten zich waarlijk niet tot organisatieschema's. Als vanouds werd in de Nieuwe Havenstraat druk geoefend; ook de andere activiteiten werden voortgezet: colporteren met de *Misthoorn*, knokken, provocaties of onbeschoft optreden tegen joden; voorts fluistercampagnes tegen Mussert en het hoofdkwartier ter ondermijning van de NSB [6]. Alles voor Rost en de *Anschluss*.

Schwing, hun hoogste chef, was tijdens zijn verlof in Nederland in de tweede helft van september enkele malen in hun midden en wakkerde, zelf naar de NSNAP overgegaan, hun vuur nog aan met verhalen uit München en zijn werk voor *De Dietsche Storm* (zie nrs. 85 en 86). Bij de *Standarte Westland* teruggekeerd zond hij [7] met een beroep op 'de *SS*-rune in hun naam', nieuwe instructies aan dit 'beste deel van de Haagsche nationaal-socialisten - - - die op een der meest critieke momenten de zijde gekozen hebt van de eerlijke strijders'. Hij wilde ook 'de beste neder-Duitsche' leden van de *Standarte Westland* als ereleden voor de SAR winnen en in München de groet 'Heil Rost!' invoeren [8], alles echter voor groot-Germanië en zijn *Führer* Adolf Hitler. Wie in moeilijkheden raakte verwees hij naar een beambte van de *SD*, Rolf Dupin, ondergeschikte van Knolle en een kennis van Rost en Rambonnet. Behalve naar hun commandant Staas Muller hadden ze

(1) Doc. I N. Giesekam, brief aan Rost van 24 juni 1942, waarin Giesekam om nakoming van eerder gedane toezeggingen van steun vroeg; verklaring van mr. H. Westra.

(2) Zie RvT 111, rapport 7; RvT 67; Doc. I Schwing, brief aan Feenstra van 20 apr. 1942; voorts naoorlogse verklaringen in Doc. I Farwerck; F. J. Vogels; en Mussert, *Offergang* § 15; Tweede gesprek met prof. dr. Posthumus, p. 4: 'Van Haersolte weet daar alles van'.

(3) Zie, ook voor het vervolg, Doc. II SAR.

(4) Zie RvT 68 en RvT 111; dit laatste bevat evenals RvT II A. K. O. F. van der Heijde, ook rapporten uit de laatste maanden van het jaar.

(5) Zie RvT 111, rapport 6. Over deze groepen is niets bekend. De leden zullen voor het merendeel wel in WA of SS terechtgekomen zijn, via de NSNAP of anderszins.

(6) Een van de door hen verspreide valse geruchten was, dat Mussert op de derde dinsdag in sep. 1940 aan de macht zou komen (zie rapport van bijeenkomst op 18 nov. 1940, RvT 111).

(7) Zie zijn brief uit München van 17 okt. 1940 in Doc. II SAR, waaruit de hier volgende citaten afkomstig zijn.

(8) Woudenberg, *a.w.* II, p. 62; het was Woudenberg bekend door zijn zoon die zich ook voor opleiding in München bevond.

zich volstrekt naar Schwings bevelen en die van Johan Meijer, 'in SAR-verband mijn adjudant, en in hoogste instantie natuurlijk van Kameraad Rost' te richten.

Voor Rost zelf was het in de loop van september meer en meer zaak, zich zo ver mogelijk van hun revolutieplannen te distanciëren. Bij de algemene afdoening van grieven met Mussert die op de reis naar Berlijn volgde, kwam ook de kwestie van de SAR aan de orde. Deze paste niet meer in de nieuwe situatie en moest ontbonden worden, zoals Rauter hem duidelijk onder het oog had gebracht (zie p. 128).

Rost kon echter degenen die in de zomermaanden eerst openlijk en daarna met zoveel risico's zijn zijde hadden gekozen, niet zonder meer aan hun lot overlaten. Hij deed hun berichten, dat terugkeer in de NSB-gelederen gewenst, ja 'voor de stevigheid van ons hoofd op deszelfs romp zelfs zeer noodig' was [1]. Hij bemiddelde bij de nieuwe commandant van de Haagse WA, J. E. Feenstra en bij Zondervan hun opneming in de nieuwe WA. Inderdaad werd een aantal van hen eind oktober als lid daarvan ingeschreven, nadat Feenstra hen persoonlijk toegesproken en een 'steeds gevaarlijke inzet' beloofd had [2]. Bij Van Geelkerken had Rost medio oktober de intrekking van hun royement bedongen, op voorwaarde dat betrokkenen hem een behoorlijke verklaring van loyauteit jegens de leider der NSB overlegden [3]. Overigens was dit alles niet alleen in hun directe persoonlijke belang; deze bemoeienissen van Rost beoogden tevens, een kern van hem toegewijde personen in de beweging en vooral in de Haagse WA te weten. Echte cellenbouw dus. In die geest interpreteerden ze het ook [4]. Voor een aantal tenslotte zocht hij, weliswaar vergeefs, een betrekking om hen voor uitzending naar Duitsland te vrijwaren [5].

Officieel was de SAR dus opgeheven, 'want wat Rost zegt moet gebeuren'. Maar zoals Staas Muller in zijn bericht van half november voor Schwing vervolgde, de werkelijkheid was anders: 'wij werken harder dan ooit, verschillende leden staan in nauw contact met verschillende officieele Duitsche instanties, leden van en voor de SAR worden nog steeds aangenomen'. Er is daarover nog wel iets meer bekend. De ploeg van Van der Heijde geraakte in oktober geheel in de netten van de Duitse spionagedienst. Ze lieten zich aanwerven voor opleiding als marconist bij de *Abwehrstelle II* in Brussel in de hoop weldra boven Engeland *gedropped* te worden. Tenminste één van hen kwam inderdaad in Engeland te land [6]. Door de anderen werden nog geregeld geheime bijeenkomsten gehouden. Met een dertigtal leden van de Kruytbeweging, die eveneens in de WA opgenomen waren, beraamden ze plannen voor nieuwe acties, voor 'omzetting' van de WA. Ze betrokken de wacht bij bedreigde vendelkwartieren of kringhuizen en dekten de aftocht van WA-colportageploegen en deden mee aan de vechtpartijen van de WA met de Unie [7].

Of Rost van al hun activiteiten op de hoogte is geweest, staat echter niet vast. Zo ja, dan heeft hij niet alles goedgekeurd. En toen hij van Heubel de waarschuwing ontving dat Schwing in München opnieuw een SAR-actie begonnen was, wees hij hem streng terecht [8].

Het is echter geen wonder dat de SAR toch tegen de lamp liep en dat Rauter zo fel reageerde toen hem omstreeks 1 december een nieuwe, weliswaar ongegronde klacht over het Vrijcorps bereikte, juist toen Rosts positie niet het geringste stootje kon velen (zie nrs. 146–148). Ook begrijpe-

(1) Zie de in de tekst nog te noemen brief van Staas Muller aan Schwing van 12 nov. 1940 in Doc. II SAR.

(2) Zie rapport van Van der Heijde over de bijeenkomst op 29 okt. 1940 (RvT II Van der Heijde); inschrijvingskaarten in de WA van 30 okt. voor o.a. Van Zadelhoff, Van der IJssel sr. en de broers Van der Walle, in Doc. II SAR.

(3) Zie bij nrs. 120 en 146. Voorts RvT A III 3/87182, A III 4/88306, RvT 125/183082 en Doc. I J. S. Muller.

(4) Vgl. het in *n.* 2 genoemde rapport.

(5) Voor F. J. Vogels jr. en A. J. van der Mey deed hij herhaaldelijk moeite, zie RvT A III 2/86657, 86673 en Doc. II SAR.

(6) Zie Van der Heijde's verklaring voor de *SD* uit april 1941; RvT II Van der Heijde en Doc. II SAR.

(7) RvT II Van der Heijde, rapporten; Doc. II SAR, rapport van SD van de SAR d.d. 21 okt. en 5 nov. 1940.

(8) Zie nr. 120, nr. 177, *n.* 4 en RvT 125/183081–2.

lijk, dat Rost daarop de 'bekering' van Staas Muller bespoedigde en in het oog lopend vierde, door met Feenstra als getuigen zijn bruiloft – met veel WA-ceremonieel – op te luisteren [1].

Al kwam men ook nadien nog af en toe in het geheim bijeen, al telde Van der Heijde's Haagse ledenlijst, begunstigers incluis, ruim zestig leden, de zaak begon in de eerste maanden van 1941 toch te verlopen, door onderlinge twist, door vermeend of werkelijk verraad en bij gebrek aan gelegenheid, iets te bereiken [2]. Het laatste spoor van gezamenlijke activiteit was een felicitatie bij Rosts benoeming tot president van de Nederlandsche Bank: 'Rost omdat wij als medestrijders in het voormalige vrijkorps de politieke zwijnerij van het Regentenstel in Utrecht goed hebben doorzien, is het voor ons een groote dag geweest toen Uw benoeming werkelijkheid was geworden. Wij leven geheel met Uw politieke loopbaan mee en het vertrouwen dat wij als SAR-menschen in U gesteld hebben, is grooter dan ooit te voren. 'Eens komt de dag van afrekening', deze overtuiging hebben wij allen', schreef Vogels [3] en bedoelde afrekening met 'Utrecht' ten gunste van hun held. Het waren echter typische afscheidswoorden.

Wel kwam Rost voor Staas Muller nog eenmaal tussenbeide [4], maar voor het overige had hij zijn eindstreep gezet. Het merendeel der leden is op den duur ongunstig terecht gekomen. Het NSKK was nog de minst compromittante uitweg; sommigen verzeilden door tussenkomst van Rauter en Knolle, al of niet met medewerking van Rost of Rambonnet, bij de *SD* [5]. Schwing en Meijer raakten nog het minst gedeclasseerd. De eerste werkte een tijdlang als *Schulungsoffizier* op de *SS-Freiwilligenleitstelle* in Berlijn en vervolgens in het opleidingscentrum Sennheim. In september 1941 nam Mussert hem weer in genade aan; hij kreeg zijn rang in de WA terug en bekleedde een functie in de Nederlandsche Volksdienst tot hij ongeneeslijk ziek werd. Meijer, een van de eerste leden van de Nederlandsche SS, werd plaatsvervangend organisatieleider van Pieks Winterhulp en daarna medewerker van de Gemachtigde voor de prijzen.

Intussen was Rost zelf op geheel andere baan gekomen, waar hij van deze *Gefolgschaft* niets meer te verwachten had.

§ 5 *Opnieuw de WA*

Ook ten aanzien van de WA trad, mede door de gewijzigde politieke situatie, voor Rost in het najaar van 1940 een zekere 'Versteifung der Lage' [6] in. Zijn waardering voor het weerkorps veranderde radicaal. Rost was aan de WA zeer verknocht zolang het was een WA in zijn geest; een WA als voorhoede, waar hij invloed op had; waar hij, via de Mussertgarde en de SAR, het integrale nationaal-socialisme hoopte te wekken; een WA als instrument van het antisemitisme [7]; maar een WA die in hem haar held zag. Toen hij echter door Mussert en zijn adviseurs van het weerkorps

(1) Zie *Het Nat. Dagblad* van 7 dec. 1940. Van der Heijde beschouwde het als lafhartig verraad, schrapte Muller als renegaat van de ledenlijst en was blij, dat deze niet in alles was ingewijd geweest (RvT II Van der Heijde, zie p. 146 bij noot 6).
(2) Convocaten, ledenlijst etc. in Doc. II SAR en RvT II Van der Heijde.
(3) RvT 121 Felicitaties Nederlandsche Bank, bij de V.
(4) Zie RvT II Staas Muller, zijn levensbericht en Duitse vertaling daarvan voor de *SD* toen hij uit zijn betrekking bij de Duitse inspectie op het vliegveld Ypenburg ontslagen was per 1 apr. 1941. Een gift van *f* 30,— werd eind 1943 terugbetaald.
(5) Van der Mey werd koerier voor Plein 1, Den Haag *(Höhere SS und Polizeiführer)* en nadien portier van de Witte Societeit, die gevorderd en casino voor officieren van de *Wehrmacht* was geworden. H. A. Hendriks was reeds sinds 1 sep. 1940 portier en lijfwacht op bureau-Rost. Vogels was na zijn opleiding in München 10 maanden in dienst bij de *SD*, maar deserteerde toen hij zonder verlof te lang bij de inrichting van het concentratiekamp Amersfoort moest meewerken; daarna was hij tot sep. 1944 bij de *Grüne Polizei;* Van Dam en Van Weezel gingen naar de *SD* en werden de verraders van de Stijkelgroep. Enkelen sneuvelden aan het Oostfront als lid van het Legioen of de *Waffen-SS;* één werd burgemeester van Vorden!
(6) Zie nr. 131 na *n.* 6, Doc. I K. Rabl, brief aan Harster van 1 okt. 1940; *Meldungen aus den Niederlanden* van 26 nov. en 3 dec. 1940. Vgl. reeds HSSPF 54a, 26, 27, 28/40, van 2, 4 en 7 sep. 1940.
(7) Alleen in dat laatste opzicht bleef de WA zich later gelijk, zie B. A. Sijes, *Februaristaking 1941*, p. 160–163.

was afgesneden, toen de WA van Zondervan en Van 't Hof een 'NSB-Wehrorganisation antideutscher Gesinnung' werd (zie nr. 80), kreeg hij oog voor de negatieve aspecten van het verschijnsel WA. Toen ging hij 'uiterste zelfdiscipline' eisen en sprak hij zich uit tegen 'WA-krachtpatserij'. Anderzijds heerste bij die nieuwe WA een sterk en blijvend antagonisme tegen Rost. Deze gang van zaken moge wat nader worden belicht [1].

Vóór mei 1940 gold Rost bij veel NSB'ers als 'een van de beste Zwarte Soldaten'[2]. Als een van de weinige vooraanstaande NSB'ers kwam hij met illegale WA-groepjes op straat voor propaganda en colportage, welke activiteiten hij na zijn terugkeer uit Calais in juni 1940 alleen maar op veel groter schaal en meer in het oog vallend voortzette (vgl. p. 86). Daarbij heeft hij het aantal der hem toegewijden aanvankelijk ver overschat [3]. Bovendien stond te bezien of zijn bewonderaars, als ze voor de keuze werden gesteld, vóór hem en tegen Mussert zouden hebben geopteerd.

Naar Musserts opvatting, die hij in richtlijnen voor Zondervan vastlegde [4], zou de WA dienen voor opvoeding en politieke scholing van de jonge Mussert-man [5], alsmede ter bescherming van de beweging. Ze had daarbij een propagandistisch doel: de WA moest geüniformeerd in dichte gelederen, fier marcherend en heldhaftig zingend door de straten trekken. Ook had Mussert misschien toen al de illusie dat de WA tevens de kern van een nieuwe Nederlandse weermacht en van een nieuwe 'betrouwbare' politie zou worden [6]. Dat doel vereiste weloverwogen keuze van landelijke staf en leiding; zorgvuldige *planning* terwille van een evenwichtige organische opbouw; vervanging van het type weerman dat in de illegale periode op zijn plaats was, door een veel groter kader van heel andere mentaliteit; tenslotte volstrekte ordelijkheid en discipline.

Dit alles, waarmee Zondervan het volstrekt eens was, strookte niet met de haast die Mussert anderzijds met zijn weerkorps had. Uit angst voor Rost en Feldmeijer, voor de NSNAP, voor de *SS*-politiek en de *Anschluss* gaf Mussert, daarin gestijfd door *Generalkommissar* Schmidt [7] en Zondervans bezwaren ten spijt, de voorrang aan het zo spoedig mogelijk op straat brengen van een hem getrouwe WA, geschoold of ongeschoold, om daarmee te tonen hoe sterk de NSB was en op welk een overvloed van politieke soldaten de leider kon rekenen. Daardoor kwam het die zomer, ook na de uitschakeling van Rost en Schwing, tot allerlei wilde WA-acties, in Naaldwijk, te Hilversum, in Zeist, ja waar niet al, die tot botsingen met de politie en de bevolking leidden.

Elk optreden van de WA immers bleek voor de overige bevolkingsgroepen een onaanvaardbare provocatie, die het ongecoördineerd verzet van omstanders en in een wat later stadium het gecoördineerd verweer van de Unie stimuleerde. Het merendeel van de Nederlandse politie koos de zijde van de bevolking of bleef afzijdig terwijl de Duitsers, *Ordnungspolizei* matrozen en soldaten van de *Wehrmacht,* doorgaans voor hen opkwamen [8]. Een zeker keerpunt vormde de vechtpartij in Den Haag op 6 september, waarbij Peter Ton de dood vond. Maar weldra begon een nieuwe reeks gevechten met de Unieleden en hier en daar ook Nationaal-Front-groepen over de beheersing van de straat; in Rotterdam, in Amsterdam, in Den Haag, in Groningen. Begrijpelijk dat Mussert bij de eerste uitvoerige bespreking met Schmidt na zijn bezoek aan Hitler om steun voor zijn WA

(1) Men verwachte hier niet de geschiedenis van de WA, slechts hetgeen Rost rechtstreeks aangaat.
(2) J. G. van Houten aan Rost, 7 mei 1940 (RvT 6 Feestmap).
(3) Zie p. 89, *n.* 1; een misrekening over aantallen is in een illegale situatie begrijpelijk, maar na het einde daarvan fataal.
(4) Ze zijn niet over, evenmin als de nota over de WA die aan Schmidt is overhandigd (Notitie van Mussert, 21 aug. 1940 en concept-brief van 30 aug. 1940, Mussert 15c en d); vgl. naoorlogse verklaring van Doc. I Zondervan.
(5) Zie Doc. I Zondervan, verklaringen van Mussert en Zondervan.
(6) Zie tal van artikelen in *De Zwarte Soldaat* uit 1940–1941; Musserts concept voor zijn rede op 16 feb. 1941 (Mussert 18 e); Musserts nota van 4 juli 1941 *(Proces Mussert,* p. 51–54). Vgl. *Mussert en de eed van trouw aan Hitler.*
(7) Zie Dagboek Mussert, 16 juni; vgl. notities over besprekingen over dit thema met Schmidt in juli en aug. 1940 (Mussert 15 d).
(8) Sijes, *a.w.*. p. 53.

verzocht: 'Erkenning als Korps, marcheeren. Propagandaplaten. Geld?' en dat hij tegelijk verzocht, Rost geheel uit dit gebied te weren [1].

Sinds zijn uitsluiting uit de Haagse WA heeft Rost in de zomer en herfst van 1940 telkens nog weer getracht, zijn invloed op de WA terug te krijgen. Hij bezocht de begrafenis van Peter Ton (zie p. 129), hij trachtte de beroering in de WA in Duitsland over de rol van Koehlers 'Sport en Spel' in de meidagen, voor zich uit te buiten en tegen Mussert uit te spelen [2]. Dan was er zijn poging, met de leden van SAR en Vrijcorps een hem toegewijde kern in de Haagse WA te kweken. Hij streefde naar goede relaties met de WA-leiders in zijn district (zie nr. 135). Hij mengde zich in de discussie van WA-staf en hoofdkwartier over de houding van Duitse en Nederlandse politie tegenover de WA en stelde Rauter voor, met hemzelf en Van Geelkerken overleg hierover te plegen (nr. 121). Hij zat mee aan op de kameraadschapsavond van de WA-leiding met de Duitse autoriteiten in Oegstgeest, medio oktober, waar de erkenning van de WA als weerkorps in de zin van VO 72/40 geprepareerd werd [3]. Hij nam met de nieuwe Haagse WA-heerbanleider Feenstra deel aan de gevechten in Den Haag op 26 oktober [4]. Hij kwam op voor de belangen van WA-mannen die door de arbeidsbeurzen naar Duitsland werden gezonden (zie bij nrs. 135 en 138).

Al die pogingen leidden echter tot niets. In Musserts instructie voor zijn beide plaatsvervangende leiders werd de zeggingschap over de WA (en de SS) voor Van Geelkerken gereserveerd, Rosts taken werden limitatief vastgelegd (zie nr. 125). Kort hierop kreeg Mussert ook de erkenning van de WA als weerkorps van de rijkscommissaris los [5]. Toen hij de propagandaleider van het voormalige Verdinaso, de rooms-katholiek [6] J. J. van der Hout tot WA-vormingsleider en hoofdredacteur van het weekblad *De Zwarte Soldaat* benoemde, werd de WA nog sterker in Dietse richting getrokken en geïmmuniseerd tegen *SS*-propaganda, annexatiegedachten en wat men nog meer van de nieuwe algemene vormingsleider [Rost] vreesde. Zondervan verzocht de leider, Rost te verbieden in WA-betogingen mee te marcheren [7], waarschijnlijk na zijn opvallende rol bij de opening van het nieuwe Rotterdamse WA-bankwartier op 16 november. Het gebeurde met het Vrijcorps-Rost, begin december (zie nrs. 146–148) deed hem verder ook juist bij de WA kwaad.

Aldus door Mussert uit de WA geweerd, terwijl de WA-leiding op zijn avances niet inging, wijzigde Rost zijn houding. Het gereserveerde standpunt van Rauter tegenover de WA speelde daarbij stellig een rol. Maar evenzeer van invloed was de ervaring die Rost in andere kring opdeed over de algemene afkeer van de WA [8]. Was het in de voorzomer 'het verraad der NSB', nu was het

(1) Notitie van [9] okt. 1940 (Mussert 15 d). Uit Mussert 15 g blijkt dat de WA, uit de twee-en-een-halve ton die de Rijkscommissaris in 1941 maandelijks ter beschikking van de NSB stelde, ongeveer *f* 70.000,— ontving.

(2) Vgl. E. Verkade, *De nasleep van de 'Sport en Spel'-affaire* in *Nederland in Oorlogstijd*, 1950, p. 32 en Bijlage 10 b in *Proces Mussert*, p. 337–342.

(3) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Vgl. RvT II H. Hammekool, briefje aan Rost van 11 nov. 1940.

(4) *Het Nationale Dagblad* van 28 okt. 1940; *De Unie* van 2 en 9 nov. 1940 handelt tevens over de gevechten van 2 november, waaraan Rost niet deelnam. Vgl. RvT II Feenstra, rapport over de voorafgaande acties; rapport in Doc. II SAR, over het aandeel van de SAR.

(5) Het gesprek over de WA op het hoofdkwartier viel op 12 okt.; de avond in Oegstgeest ca. 15 okt.; Rosts brief aan Rauter is van 16 okt.; Musserts en Van Geelkerkens overleg met Schmidt op 21 okt. (*Vormerkbuch 1940*); de instructie werd 24 okt. getekend; de erkenning van de WA, na Musserts onderhoud met de rijkscommissaris op 28 okt. (Mussert 15 c), op 31 okt. 1940; zie de kranten; vgl. *Essener Nationalzeitung* van 2 nov. 1940.

(6) De kerkelijke tuchtmaatregelen jegens NSB'ers (zie p. 37) waren niet *expressis verbis* van toepassing op de WA, die immers in mei 1936 niet meer, resp. nog niet bestond. Tot het Herderlijk Schrijven van jan. 1941 traden een aantal rooms-katholieken die zich niet in de NSB waagden, tot de WA toe (notulen hoofdkwartiersraad van 13 jan. 1941, NSB 38 c).

(7) Doc. I Zondervan, naoorlogse verklaring van Zondervan.

(8) Zie nr. 97 en nr. 164 bij *n.* 3.

de activiteit van de WA, die 'velen van de beweging afschrikte'. Men meende dat de WA het erop toelegde, bij de overige bevolking een massaal verzet te ontketenen, om dan hetzij als martelaar, hetzij als zegevierend ordebewaarder uit die botsing te voorschijn te komen, beide eventualiteiten propagandistisch even nuttig voor de NSB. Rost ontkende deze toeleg vierkant [1], maar werd door dergelijke geruchten niettemin bevestigd in zijn nieuwe standpunt: niet langer de straat veroveren met de WA; de WA *had* de straat. Terwijl Unie en Nationaal Front geen toestemming voor een eigen weerkorps hadden kunnen krijgen [2], was de WA immers erkend. Van dat moment af was ijzeren zelfdiscipline en aanvaarding van het martelaarschap geboden! Aan de Nederlandse politie de plicht, de aangevallen WA of beledigde NSB te beschermen. Deed die politie haar plicht niet, dan konden met hulp van de *Sicherheitspolizei* de in gebreke blijvenden uit de dienst worden verwijderd. Op die manier was tevens een zuivering van het politiekorps in nationaal-socialistische zin mogelijk[3].

Voortaan klonk Rosts stem mee in het koor van degenen die klaagden over 'WA-rapalje'[4] en bleef het zijnerzijds bij het onderstrepen van de heldenmoed van de eenvoudige WA-man, van de getrouwen uit de illegale periode van 'zijn WA' (nr. 182), waartegen de krachtpatserij van de nieuwe WA-leiding schril afstak. *Zij* verdienden bescherming van de overheid; werd die niet gegeven, dan moesten zij tot zelfverdediging bewapend worden.

Als korps was de WA voor Rost verloren [5].

§ 6 *Winterhilfswerk of Winterhulp Nederland?*

Het heeft in de zomer van 1940 enige tijd lang ernaar uitgezien, dat Rost belast zou worden met de leiding van de Winterhulp in Nederland [6]. Op de *Dienstbesprechung* van 12 augustus kondigde Schmidt dit voornemen aan [7]. Het was de bedoeling, Rost door deze positie compensatie te verlenen voor zijn bij het Nationale Hulpcomité geleden echec (zie p. 90). Had hij in *Het Nationale Dagblad* niet op treffende wijze de Duitse offervaardigheid voor hun *Winterhilfswerk* met de zijns inziens schamele resultaten van de Nationale Collecte gecontrasteerd? Een 'sociale actie voor de winter' leek een geschikt werkobject en werfmiddel voor een socialistische beweging onder Rosts leiding (zie nrs. 93, 99, 113, 152 en bijlage E), die daardoor gemakkelijk in nationaal-socialistische geest beïnvloed zou kunnen worden. Zulks te meer daar het een *Winterhilfswerk* 'ganz wie bei uns' zou worden, tot in de finesses een kopie van de Duitse organisatie. Dat nog voor het eind van augustus het collecteren voor charitatieve doeleinden naar Duits voorbeeld aan banden werd gelegd [8], was als voorbereidende maatregel voor de *Winterhilfe* bedoeld. Wel was het beter, in socialistische kring de naam Winterhulp nog niet te noemen, om geen verzet te wekken (nr. 99). In de gelederen

(1) *Stimmungsbericht* van omstreeks 20 okt. 1940 (ZbV Stimm. 40238).
(2) De Unie had zulks aangevraagd nadat de oprichting van de Nederlandsche SS bekend was geworden (*De Unie.* 21 sep. 1940).
(3) Vgl. zijn advies aan de NSB-districtsleiders in nov. 1940 en feb. 1941 (nrs. 135 en 171).
(4) Zie nrs. 164, 171, en nr. 248, *n.* d.
(5) Vgl. nr. 172: de woorden van mr. Van Oppenraaij zijn typerend voor de algemene stemming jegens Rost in de WA.
(6) Niet de gehele geschiedenis van de Winterhulp maar wat in hoofdzaak Rost regardeert, wordt hier aangegeven. Vgl. vooral de nrs. 89, 97, 99–100, 112 en 128; bij de nrs. 80, 135 en 152 komt het onderwerp ook ter sprake. Rosts eigen dossier '37 Winterhulp' is niet over. Zie ook NSB 209/1130; 210/1131; Doc. I C. Piek; Doc. II Winterhulp Nederland, Nederl. Volksdienst, alsmede het WHN-archief.
(7) Zie ook voor het vervolg, HSSPF 54a 16/40, punt 1. Rost had die dag een uitvoerige bespreking met Schmidt(*Vormerkbuch 1940*).
(8) VO 109/40 van 23 aug. 1940; in ontwerp reeds op de *Dienstbesprechung* van 12 aug. in samenhang met de Winterhulpplannen aangekondigd. In Rosts krant van 15 aug. was als inleiding het gerucht verspreid, dat op een departement voor de Engelse geïnterneerden was gecollecteerd; daarop kwam de Duitse politie een onderzoek instellen (dr. Hirschfeld tegen collega's op 23 aug., CNO SG 40/I). Met gebruik van VO 109/40 kon in okt. 1940 een volstrekt collecteverbod behoudens voor Winterhulp worden opgelegd (WHN I c).

van nationaal-socialisten was de echte naam juist bijzonder geschikt voor gebruik. Zowel in de NSVO als onder de jeugdleiders van 'de groep-Heubel' was Rost nogal uitvoerig erover en liet hen delen in zijn ambitieuze plannen.

Rost was ook reeds op zoek geweest naar een eersteklas organisator; de verwachting, H. C. van 't Hof hiertoe bereid te vinden, werd beschaamd: deze bleek de hem door 'Utrecht' geboden post van stafchef van de WA te prefereren [1]. Daarna zocht Rost het NSNAP-lid, mr. E. Otto, ambtenaar van de Haagse Armenraad, voor die post aan [2]. Nico de Haas vond hij bereid als propaganda-chef, in zijn ogen ongeveer de belangrijkste functie (nr. 89). Trouwens ook dat was naar Duits voorbeeld: in het *Reich* ressorteerde het *Winterhilfswerk* onder het *Propagandaministerium* [3]. In het rijkscommissariaat was het vooral *SA-Brigadeführer* P. Fink, leider van de *Hauptabteilung Volksaufklärung und Propaganda,* die bij de voorbereidingen was ingeschakeld. Eerst eind september kwam de vertegenwoordiger van de *National-Sozialistische Volkswohlfahrt (NSV)* meer op de voorgrond. Rost riep in september sollicitanten op ter uitbreiding van de staf van zijn bureau op de Laan van Meerdervoort [4]; hij liet rapporten over het vraagstuk van vervoer, van voedselpakketten, van klerendistributie opstellen [5] en sprak in de oprichtingsvergadering van de NSWG in bewogen woorden over de voorgenomen actie (bijlage E). Er waren zelfs al *Winterhilfe*-speldjes in Duitsland besteld, de berucht geworden molentjes.

Voor Rost was een *Winterhilfswerk* niet alleen van nut voor zijn NSWG. Het zou een object van activiteit voor zijn jeugdorganisatie zijn en ook in andere leeftijds-, volks- en beroepsgroepen als katalysator dienst doen voor een algemene samenwerking over ieder partij- of richtingschotje heen [6] en een rol spelen bij de vorming van eenheidsvak- en standsorganisaties, waar de bezetter zo behoefte aan had: van boeren, artsen, mogelijk zelfs van het bedrijfsleven. Zijn *Winterhilfe* zou instrument van gelijkschakeling zijn [7]. Hij zou een aantal tehuizen van de onder zijn toezicht staande socialistische organisaties eraan overdragen, in ruil waarvoor deze subsidie uit de Winterhulpfondsen konden ontvangen (zie nr. 103). Met deze argumenten zocht Rost steun bij Schmidt en Fischböck tegenover eventuele concurrenten uit andere hoek. Vooral Fink meende hij voor zijn denkbeelden gewonnen te hebben.

Dat Mussert niet voor het oorspronkelijke plan voelde, is duidelijk. In juni reeds 'niet geïnteresseerd' in een Nationaal Hulpcomité (zie p. 90 bij *n.* 3), voelde hij voor een grootscheepse Winterhulp onder Rosts leiding natuurlijk helemaal niets. Misschien was zijn aandrang bij Schmidt, W. O. A. Koster tot secretaris-generaal van Sociale Zaken te doen benoemen (zie p. 61 bij *n.* 9), wel mede bedoeld als defensieve maatregel: Rosts *Winterhilfe* zou dan toch altijd een echte Mussertman als controlerende instantie boven zich krijgen [8]. Gelijk bekend kwam van Kosters benoeming niets;

(1) H. C. van 't Hof, geb. 12 okt. 1895 te Burg, Texel, oud-marine officier, door Voûte reeds 7 juli bij Rost aanbevolen, had in de tweede helft van aug. een onderhoud met hem. Medio sep. zei hij definitief af (RvT II Voûte; RvT A 3/88698; verklaring van Van 't Hof in Doc. I A. J. Zondervan).

(2) Zie nrs. 89 en 112. E. Otto, geb. 4 okt. 1902 in Krimpen a. d. IJssel. Vgl. RvT A 3/88725–6, A 4/86686, 88857, zijn levensbericht.

(3) Eftgers suggestie uit begin mei 1941, WHN onder Goedewaagens dept. voor Volksvoorlichting en Kunsten te stellen in plaats van onder mr. Frederiks (ZbV 1 d, d.d. 8 mei 1941), was dan ook consequent, al ging het niet door.

(4) Zie RvT A III 1/86326–31 van 19 sep. 1940. Daarbij werd een 'Ariërverklaring ter voorkoming van eventueele latere moeilijkheden' gevraagd; zie p. 130 bij *n.* 2. Over Rosts bureau, zie p. 205 e.v.

(5) Zie nr. 112. Ook van H. W. Vollmüller (zie p. 139, *n.* 8) ontving Rost enkele hoogst dilettantische ontwerpen (RvT II Vollmüller; RvT A III 3/87061).

(6) Dat was ook voor de Nederlandsche Unie het aantrekkelijke van de Winterhulpactie; zie *De Unie* van 19 okt. en 9 nov. 1940.

(7) Zie nr. 97. Tevens moest het zijn 'Auffangbewegung' zijn, wanneer de NSB toch nog mocht worden uitgeschakeld. Vgl. zijn plannen van 1944 met H. J. Otto, A. O. Rijsdijk, P. J. Lenards en G. Dieters, na een eventuele opheffing van de landstand (zie in deel II).

(8) Zie voor Kosters rol tegenover Piek later, p. 156 na *n.* 1.

ir. R. A. Verwey werd met de waarneming van dat departement belast. Mussert heeft waarschijnlijk bij de voorbesprekingen voor de reis naar Berlijn ook zijn bezwaren tegen Rosts *Winterhilfe* bij Schmidt naar voren gebracht.

Intussen waren er ook plannen in de maak bij de zgn. Sociale Werkgroep, een gezelschap losse nationaal-socialisten en Duitsgezinden [1]: o.a. mr. P. M. C. J. Hamer, weldra door de bezetter tot *Polizeipräsident* in Den Haag benoemd, de Dordtse bankier mr. D. Krantz, J. H. Eekhof van de Opbouwdienst, ir. J. Th. Westhoff van de Dienst Werkverruiming en van het plan Westhoff [2]. Tot hen behoorde ook die andere Dordtenaar C. Piek, een effectenmakelaar, die na jaren lid van de NSB en zelfs kringleider geweest te zijn, ten gevolge van een stevige ruzie met Mussert begin 1940 uit de beweging was getreden. Sedert eind mei 1940 was hij regelmatig in Den Haag, daar de directie van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* hem tot contactman met de Duitse persautoriteiten had aangesteld [3]. Op een vergadering van deze groep in het Koninklijk Instituut van Ingenieurs op 11 september kwam een ontwerpplan voor een Winterhulp in bespreking; de secretaris van de Haagse Armenraad, mr. H. M. L. H. Sark, die op uitnodiging aanwezig was, achtte evenals enkele andere deelnemers zulk een initiatief geheel overbodig [4]. De anderen wendden zich met hun project waarschijnlijk tot de *Beauftragte* Schwebel en tot Fink. Ook Hushahn werd door hen benaderd [5].

Bij de secretarissen-generaal kwam eveneens beweging. Deze waren reeds opgeschrikt door de verordening op de collecten, die geheel buiten hen om tot stand was gekomen; men achtte de charitatieve verenigingen, de armenraden, misschien zelfs de kerkelijke collecten door deze maatregel bedreigd [6]. Het was mr. Frederiks die als vice-voorzitter van het vooroorlogse Fonds voor Bijzondere Nooden en als de man die voor de Nationale Collecte verantwoordelijk was, met een plan voor een 'collecte voor wintersteun', opnieuw door hem met de commissarissen van de provincie te organiseren, aankwam [7]. Hij hoopte evenals Verwey door een dergelijk voorstel een Duitse- of NSB-actie voor een echt *Winterhilfswerk* te voorkomen; ze wisten hun collega's voor dit denkbeeld te winnen, dat ook in armenzorgkringen weerklank vond. Natuurlijk zou men instemming van Wimmer of Schmidt moeten verkrijgen [8].

Musserts bezwaren, de voorstellen van de Sociale Werkgroep en van secretarissen-generaal, anderzijds het geringe succes van Rost bij de socialisten en de zelfs in de pers tot uiting komende groeiende ontstemming over de zich zo breed makende NSB [9] hebben hun werk gedaan. Schmidt

(1) Lijst van deelnemers van de nog te noemen bijeenkomst – niet allen lid – alsmede opgaaf van het centraal bestuur en de speciale commissies, zie WHN I a. Behalve genoemden maakten een aantal leden van de voormalige Nederlandsche Volkspartij van Dijt en Van Duyl hiervan deel uit; voorts J. A. Hollander, mr. W. M. Westerman en H. H. Reijers. Lijst van de ca. 60 leden uit dec. 1940, zie Waag U 6 h.

(2) Eekhof en Westhoff zochten begin sep. 1940 contact met Rost, waarschijnlijk over Winterhulp (RvT (A 3 / 88785).

(3) Doc. I C. Piek, geb. 25 jan. 1904 te Oudshoorn.

4) Geen wonder dat in de *Dienstbesprechung* bij Schmidt over de plaatselijke armenraden geklaagd werd (HSSPF 54a 31/40, punt 6, d.d. 21 sep. 1940). Inlichtingenbron was overigens mr. Otto. Zie ook voor het vervolg, naoorlogse mededelingen van Piek en mr. Sark (Doc. I C. Piek).

(5) Vgl. notities van 23 en 27 sep. 1940 in de retroacta van VO 186/40 (VeJu 131 e); voorts Doc. I C. Piek.

(6) Notulen van 30 aug. 1940 (CNO SG 43/I, 11). Niet langer waren B & W, gehoord de armenraad, gerechtigd toestemming voor collecten te verlenen; voortaan lag de beslissing centraal bij de vijf procureurs-generaal; kort daarop waren twee daarvan NSB'er.

(7) Zie notities van de Duitse *Referent* op Binnenlandse Zaken, Stüler: 'Eftger 23/9. WHW. Nationalfonds sollte von Fr. f. ges[etzt] w[erden]. Gemeinschtl. Sache des niederl. Volkes – – –' (retroacta van VO 186/40).

(8) Notulen van 12 en 16 sep. 1940 (CNO SG 48/ en 49/I). Mr. A. J. A. A. baron van Heemstra, commissaris van de provincie Gelderland en voorzitter van het Fonds voor Bijzondere Nooden, was tevens voorzitter van de in juli 1940 door de Nederlandse verenigingen voor armenzorg gevormde Commissie van Algemene Zaken. In feb. 1941 zegde deze commissie de samenwerking met WHN op (WHN 2 c).

(9) Zie Janke's persoverzicht van 20–24 sep. 1940 voor Schmidt: *Die innerpolitische Auseinandersetzung* (ZbV 35); voorts *Stimmungsbericht* van 14 sep. 1940 (ZbV Stimm. 44). Vgl. *De Waag* d.d. 27 sep. 1940, een orgaan waar de rijkscommissaris aan hechtte.

die op 7 september nog de hoop had uitgesproken dat de zaak vóór Musserts reis naar Berlijn haar beslag zou hebben, kondigde op de *Dienstbesprechung* van 21 september aan, dat hij zijn eerder besluit herzag en op andere wijze tot resultaat meende te zullen komen daar de NSB weinig sympathie bleek te genieten [1].

Hoe hij en Eftger zich dat toen dachten blijkt uit een paar notities en ontwerpen, met name voor een verordening, voor statuten en voor een uitvoeringsbesluit [2], die als retroacta van VO 186/40 bewaard zijn gebleven. Daarin was reeds sprake van controle door een *Finanzausschuss* en medewerking van een *Ehrenrat*, waarvoor men dacht aan leden uit de Sociale Werkgroep naast enkele NSB'ers; alle ingezamelde gelden zouden alleen aan de Winterhulp in Nederland ten goede komen. Waarschijnlijk op suggestie van mr. Frederiks, die 27 september op zijn departement een oriënterende bespreking met Eftger, Fink en Stüler over een en ander voerde, zou men trachten mr. E. E. Menten, penningmeester van het Fonds voor Bijzondere Nooden, tot *Landesleiter* te doen benoemen. Deze wilde niet in aanmerking komen, hetgeen de gereserveerdheid van Frederiks en zijn collega's alleen maar deed toenemen [3]. Ook ir. Westhoff, kandidaat voor de *Beirat*, gaf blijk van aarzelingen.

Van Schmidts voornemen, het oorspronkelijke plan te wijzigen, was naar buiten toe nog niets bekend gemaakt. Het schrikbeeld van een *Winterhilfswerk* naar Duits model onder leiding van Rost deed te goed dienst om 'neutrale groepen' en 'anti's' tot medewerking te pressen. Juist aan het eind van de maand had de Nederlandsche Unie zich bij Schmidt bereid verklaard mede te werken aan 'een goed Nederlandsch initiatief', in de hoop aldus de NSB te weren [4]. Misschien heeft de *Generalkommissar zbV* nog even overwogen, althans zolang hij niet zeker was van een andere geschikte kandidaat, Rost voor de landelijke leiding te handhaven. Deze had op 30 september 's middags een bespreking met Eftger en Fink bij Schmidt; nadien was hij bij Snouck Hurgronje op een soepeler houding tegenover de NSB bij de Winterhulp komen aandringen [5]. Ook was hij in die dagen nog met aspirant-medewerkers in de weer (zie nr. 112).

Hoe dit zij, het was van korte duur. Op 3 oktober kwam mr. Mentens weigering; op diezelfde 3de oktober was Schmidt met Eftger, Fink, diens plaatsvervanger von Tiedemann en de nieuwe vertegenwoordiger van de *NSV*, W. Möller, bij de rijkscommissaris [6]. Omdat de tijd drong, de eerste aanvangsdatum al verstreken was en de winter naderde, wilde Seyss-Inquart, onder de indruk van het sterker wordend koor van bezwaren tegen Rost en tegen NSB-invloed bij de *Winterhilfe*, het roer omgooien: de Winterhulp moest werken volgens 'holländische Methoden für Holländer' [7]. Voor leiding zocht men nu definitief bij de Sociale Werkgroep. Op 4 oktober was mr. Hamer bij Schmidt, op 5 oktober Hamer samen met Piek [8] en uiterlijk twee dagen later moet de beslissing,

(1) Zie HSSPF 54a 31/40, punt 6 d.d. 21 sep. 1940.

(2) Eftger legde 23 sep. aan Stüler een 'derde ontwerp' ter beoordeling voor. Het ontwerp-*Anordnungen* werd in vertaling met kleine afwijkingen later opgenomen als p. 21–48 van C. Pieks *Richtlijnen voor de uitvoering van het Winterhulpwerk Nederland.* Hoeveel daaruit van Duitse herkomst was, hoeveel uit de koker van Rost en De Haas kwam, is niet zonder meer vast te stellen (zie retroacta van VO 186/40).

(3) Zie kladje van bespreking op 27 sep. (t.a.p.); Frederiks' mededelingen over de stand van zaken aan secretarissen-generaal op 23 en 30 sep. 1940 (CNO SG 52 en 55/I); brief met onvervulbare voorwaarden van mr. Menten aan Frederiks d.d. 1 okt. 1940, waarna 3 okt. 1940 zijn volstrekte weigering volgde (Doc. II Winterhulp Nederland). Wel maakte hij later deel uit van de Financiëele Commissie.

(4) Schmidt op de *Dienstbesprechung* van 28 sep. (HSSPF 54a 34/40, punt 3). Vgl. het visje, uitgeworpen in *De Unie* van 21 sep., opnieuw in het nr. van 5 okt. 1940; vgl. L. Picard aan *De Waag* d.d. 30 sep. 1940 (Waag U 13 f).

(5) *Vormerkbuch 1940;* vgl. mededeling van Snouck in vergadering van 2 okt. (CNO SG 56/I, punt 4).

(6) *Vormerkbuch 1940.* Möller combineerde de leiding van de *Abteilung Wohlfahrt* van het rijkscommissariaat met die van het *Hauptamt Nationalsozialistische Volkswohlfahrt* (*NSV*) in het *Arbeitsbereich Niederlande der NSDAP.* Hij was een zwager van Goering; zie zijn personeelsblad, PA Prä 41. – Vgl. p. 156.

(7) Zie de terugblik van Eftger in zijn reorganisatievoorstel van 8 mei 1941 (ZbV 1 d).

(8) *Vormerkbuch 1940;* op 10 okt. stonden Hamer en Piek opnieuw bij Schmidt genoteerd. Pieks naam was

definitief van Rost af te zien, gevallen zijn. Immers op 7 oktober deelde Schmidt zijn *Referenten* mee, nu ook aan de samenstelling van de *Ehrenrat* te zullen gaan beginnen, daar de algemene technische kwesties waren beslist [1]. In diezelfde richting wijzen de mededelingen in de Hoofdkwartiersraad van de NSB op die dag: 'Inzake Winterhulp is het standpunt [nl. van Schmidt en Mussert], dat deze nog niet in zijn vollen omvang door de NSB moet worden georganiseerd'[2]. Na die 7e oktober kwamen ook de besprekingen met secretarissen-generaal weer op gang [3].

Ingevolge de beslissing van de rijkscommissaris moesten ook de nieuwe ontwerpen van Möller worden herzien. Deze had aanvankelijk vrijwel alles aan *Generalkommissar* Schmidt, met de *NSV* als uitvoerend orgaan, willen overlaten; hij had de verordening dus zeer summier gehouden en al het wezenlijke in nauwe aansluiting aan het Duitse voorbeeld in de statuten vastgelegd. Thans zou de *NSV* wel mogen *steuern*, maar niet decreteren, laat staan, de Winterhulp als een filiaal behandelen. De definitieve VO 186/40 sloot weer nauwer bij het oudere ontwerp aan: de rijkscommissaris werd oprichter van de stichting Winterhulp Nederland en benoemde ook de directeur-generaal; deze werd echter bijgestaan door een landelijk ere-comité, waarvan Frederiks en Verwey deel uitmaakten en Snouck Hurgronje voorzitter werd en dat naast de commissarissen van de provincie ook minstens twintig vooraanstaande Nederlanders zou omvatten, te benoemen door de rijkscommissaris. Een Financiëele Commissie onder voorzitterschap van de secretaris-generaal van Financiën had toe te zien op zuinig beheer en op het financieel beleid, uitgaande van het beginsel dat de geldmiddelen uitsluitend voor het doel der stichting besteed moesten worden [4]. Als plaatselijke directeuren zouden burgemeesters worden ingeschakeld, hetgeen een verdere versteviging van Frederiks' positie in het geheel kon betekenen. Alle behoeftige Nederlanders zonder aanzien des persoons kwamen volgens art. 1 voor steun in aanmerking. Frederiks werd aangewezen, behoudens goedkeuring van de rijkscommissaris, statuten te ontwerpen, die in de *Staatscourant* werden gepubliceerd; ze behelsden allerlei garanties voor een acceptabele werkwijze [5]. Snouck ontving bovendien een vertrouwelijke toezegging dat Winterhulp niet ten koste van bestaande charitatieve verenigingen zou werken [6]. C. Piek werd directeur-generaal. Ten einde het neutrale karakter van zijn nieuwe instelling te onderstrepen, had hij geëist dat voor collectanten een volstrekt uniform- en insigne-verbod zou gelden (zie nr. 135). Dat het nog twee-en-een-halve week geduurd had voordat op 24 oktober het bericht van oprichting van de stichting Winterhulp Nederland (WHN) in de pers verscheen, vond zijn oorzaak in de moeilijkheden over de samenstelling van het landelijke ere-comité.

Rost stond dus erbuiten. Als compensatie had Schmidt aanvankelijk niet alleen hem maar op zijn wens ook Tj. van der Zee, jkvr. Op ten Noort en Woudenberg op zijn lijst voor de *Ehrenrat* geplaatst [7]. Secretarissen-generaal verzetten zich hier krachtig tegen; ze wilden desnoods wel enkele vertegenwoordigers van de NSB opnemen, maar vooral geen activisten [8]. Ze stelden daarom een zekere kwaliteit of ambtelijke status als eis voor toelating; ten gevolge daarvan zou een aantal

27 sep. al even genoemd als eventueel *Landesleiter*, zie notitie in retroacta VO 186/40. Piek schrijft zich zelf de eer van de koerswijziging bij het rijkscommissariaat toe (Doc. I C. Piek).

(1) HSSPF 54a 37/40, punt 1.

(2) Zie NSB 38 b.

(3) Notulen van 7 en 11 okt. 1940 (CNO SG 58 en 60/I).

(4) Vgl. nr. 135 bij *n.* 7 en 8. Dat secretarissen-generaal zich neerlegden bij een subsidie van de rijkscommissaris (art. 1, lid 2; vgl. de in *n.* 6 te citeren brief van Snouck), borg gevaren voor de toekomst. Zie p. 155–156 en de nrs. 302 en 304.

(5) *Stcrt* 214a van 2 nov. 1940. M.n. werden bevoegdheid en samenstelling van de Financiële Commissie hierin nader uitgewerkt (§ 4), een *conditio sine qua non* voor de medewerking van secretarissen-generaal en de commissarissen van de provincie (CNO SG 60 en 63, notulen van 11 en 18 okt. 1940).

(6) Schriftelijke bevestiging door Snouck van zijn bespreking met Eftger, Möller en Rabl, d.d. 24 okt. 1940, geciteerd in een rondschrijven van Schmidt aan *Beauftragten* (ZbV 2 a).

(7) Zie de ook overigens merkwaardige reeks namen van Schmidts lijst (retroacta van VO 186/40).

(8) Op de lijst van mr. Frederiks (retroacta VO 186/40) stonden d'Ansembourg, Van Vessem en von Bönninghausen; vgl. notulen van 11, 16, 18, 21 okt. 1940 (CNO SG 60, 62, 63 en 64/I).

ongewenste figuren vanzelf afvallen, meenden ze. Rost kon men echter niet weren, toen hij speciaal hiervoor lid van provinciale Staten van Zuid-Holland was geworden [1]. Dat zijn latere pogingen, aan de NSWG posities bij Winterhulp te bezorgen alle faalden (zie nrs. 128, 152, 165, 171, 195), was het gevolg van het feit dat noch Piek, noch secretarissen-generaal, noch de Duitsers in ruil voor een luttel aantal NSWG'ers de veel talrijker en competenter medewerkers uit Unie- of zelfs SDAP-kring wilden prijsgeven.

De animo aan die zijde nam overigens al spoedig af. Eind november en in december was er telkens sprake van geheime of openlijke sabotage door Unie-leden tegen de Winterhulp [2], hetgeen ook daarna niet verbeterde, al riep Linthorst Homan medio februari 1941 over de radio nogmaals tot medewerking op. Bij de SDAP ging de aardigheid, in een stedelijk of provinciaal erecomité te zitten eraf, toen men niet langer de NSWG ermee dwars behoefde te zitten en het gehele Winterhulpbedrijf teveel onverkwikkelijke kanten vertoonde.

De NSB had van de uitschakeling van Rost in het najaar van 1940 niet geprofiteerd. In de hoofdkwartiersraad, bij de WA en bij de districtsleidingen, zoals die van Zuid-Holland (zie nrs. 135 en 171), kwam de teleurstelling tot uiting, dat de NSB niet op bijzondere baten uit de winterhulp-pot kon rekenen, dat er zelfs, in verband met het insigne-verbod, geen propagandistische winst uit medewerking aan collecten viel te slaan. Mussert had de laatste bepaling echter geslikt [3], enerzijds uit opluchting dat hem het ergere kwaad van een *Winterhilfswerk* onder Rost bespaard was. Anderzijds wenste hij geen omvangrijk aandeel in het werk te hebben uit hoofde van zijn slechte relatie tot Piek.

De verdere ontwikkeling van Winterhulp: het groeiend wantrouwen van het publiek, de terughoudendheid van de kerken, een openlijk conflict zelfs met de rooms-katholieke kerk en gemeenschap in Limburg, de oprichting van de Nederlandsche Volksdienst, de toenemende afhankelijkheid van de Duitse *NSV*, de onverstoorbaar voortgaande liquidatie van de particuliere charitatieve verenigingen, het gestook van de NSB, de tegenstelling tussen het beginsel van vrijwilligheid en de sterke mate van dwang in de praktijk, – het lag grotendeels buiten Rosts sfeer. Zijn belangstelling was verdwenen, toen hij en zijn 'socialistische' beweging niet daadwerkelijk, in de vorm van subsidies of propagandistische successen, van het werk konden profiteren en de instelling zelf meer een factor van volksverdeeldheid dan 'de beste weg naar de eenwording van het Nederlandsche Volk'[4] bleek.

Gedurende het tweede winterhulpseizoen 1941–1942 raakte Rost in heel andere kwaliteit, nl. als voorzitter van de Financiëele Commissie, opnieuw erbij betrokken. In die kwaliteit nam hij deel aan de vergadering van 7 november 1941, waar 'de anti's', met name Frederiks, Verwey en mr. Menten, hartige kritiek op Pieks beleid lieten horen. Hijzelf bepaalde zich tot aanmerkingen op de wijze waarop de loten van de eerste Winterhulploterij, door standwerkers met het beruchte Rad van Avontuur op de Dam, aan de man gebracht werden [5]. Het was ook als lid van de Financiëele Commissie, dat hij een rol speelde in het einde van de 'aera-Piek' bij Winterhulp. Hierover nog een enkel woord.

Met de oprichting van de Nederlandsche Volksdienst [6] – eveneens onder Pieks leiding – en de

(1) Zie nr. 129, *n.* 8. Vgl. de lijst van het landelijk ere-comité in *Het Nat. Dagblad* van 2 nov. 1940, fraai compromis van Schmidt's lijst met die van mr. Frederiks.

(2) Schmidt op de *Dienstbesprechung* van 25 nov. 1940 (HSSPF 54a 43/40); vgl. *Het Volk* van 28 en 31 dec. 1940.

(3) Zie notulen hoofdkwartiersraad van 4, 11 en 18 nov. 1940 (NSB 38 b).

(4) Uitspraak van Rost, voorkomend op een propaganda-pamflet van WHN met een reeks van dergelijke 'woorden van vooraanstaande personen' (WHN 1a) uit de eerste tijd, ingezonden 30 nov. 1940 bij J. H. Eekhof (RvT A III 3).

(5) Zie Van Maasdijks brief aan Piek van 8 nov. 1941 (BEZ 6); Doc. I C. Piek, brief van mr. Menten van 24 nov. 1941.

(6) *Stcrt* 144 van 28 juli 1941 publiceerde de statuten, getekend door ir. Verwey; ze zijn veel minder expliciet dan die van Frederiks voor WHN. Punt 3 en 7 behandelen de financiële controle. Een Erecomité ontbrak uiteraard. De voorbereiding was grotendeels buiten de Nederlandse autoriteiten om gegaan.

aanvang van het nieuwe winterseizoen, waren het vooral NSB'ers die als wijk- of blokhoofd, of als collectant ter beschikking stonden. Ook was het aantal burgemeesters – de plaatselijke directeuren van Winterhulp – uit NSB-kring aanzienlijk gestegen en kwamen gevallen van pressie op gemeentepersoneel en leveranciers herhaaldelijk voor [1]. Mussert wilde nu aan de beide stichtingen zijn steun niet ontzeggen, maar wenste dan ook de vruchten te plukken. W. O. A. Koster als hoofd van afdeling IV Sociale Zaken van het hoofdkwartier werd door de leider speciaal belast met de taak, de Nederlandsche Volksdienst tot een propaganda-instrument van de beweging te maken en gaf krachtige steun aan de algemene agitatie van de NSB tegen Piek.

Piek en zijn staf, waar het NSB-element welbewust bijzonder zwak was [2], hadden bij hun streven het 'onpolitieke' karakter van de stichtingen te handhaven, dus: geen NSB-speldjes of -uniformen bij het werk, geen voorrang voor NSB-leden, geen dwang maar vrijwilligheid, de algemene ontwikkeling tegen, vooral toen in december 1941 de NSB tot de enige toegelaten politieke partij verklaard werd. Hij slaagde niet, zich ruggesteun bij de *SS* te verschaffen [3]. Toen bleken ook Möller en de *NSV* niet langer bereid hem te handhaven en werkten integendeel reeds voordat hij het wist, met Koster samen [4].

Van de aanvang had Piek en de Duitsers voor ogen gestaan, alle verdere liefdadigheid overbodig te maken. Najaar 1941 moest de bezetter echter afzien van zijn pressie op de kerken in deze en het collecteverbod intrekken; de particuliere liefdadigheid werd nu het voornaamste object van 'sanering'. De charitatieve verenigingen die niet tot medewerking aan Winterhulp of Nederlandsche Volksdienst bereid waren, konden met behulp van de VO 41/41 op de niet-economische verenigingen en stichtingen, door het apparaat van Müller-Lehning worden opgeheven. De *NSV* werd geleidelijk met het beheer belast; de Volksdienst mocht op de vrijkomende bezittingen rekenen en hoopte op de vroeger door de overheid verleende subsidies, in ruil waarvoor zij het werk zou overnemen [5].

Maar Müller-Lehning, adviseur en gemachtigde van de leider der NSB, maakte met de afwikkeling geen haast en voor Möller was het te verleidelijk om, door het inhouden van de onmisbare gelden, de invloed van de *NSV* op Pieks stichtingen te vergroten, ja zich een aandeel in de buit te verschaffen (zie nr. 302).

Aan alle kanten in het nauw gebracht, met déconfiture en afzetting bedreigd, beriep Piek zich nu op Rost als voorzitter van de Financiëele Commissie en secretaris-generaal van Financiën en drong aan op spoedige décharge voor zijn beleid. De kans, het hoofdkwartier, Müller Lehning en Schmidts ambtenaren in deze te contrecarreren met hulp van Piek, greep Rost graag aan. Hun gezamenlijk succes was echter gering: Piek moest gaan en de NSB-burgemeester van Delft, F. W. van Vloten, die in de campagne tegen de algemeen directeur sterk op de voorgrond was getreden, nam zijn plaats in [6]. In korte tijd was ook de oude staf door NSB'ers vervangen; de invloed van de *NSV* nam toe. Daar de relatie van Rost tot Piek uit anderen hoofde, nl. in verband met de Nederlandsche Oostcompagnie weldra slechter werd, bleef de décharge voor Pieks financiële gestie slepen.

(1) Zie *Algemeen Handelsblad*, bijv. van 21 nov. 1941, over de houding van de NSB-burgemeester van Sneek. Zo ging het ook in Borne, Delft en Rotterdam.
(2) E. Otto en G. J. Koopman (Organisatie; Financiën) waren lid van de NSNAP; Del Baere (Gezondheid) en Joh. Meijer (plvv. Organisatie) waren SS-lid, Bothenius Brouwer (secretaris) lid van de Unie. Alleen het eerste hoofd-Sociale Zaken was NSB'er, voormalig assistent van Müller–Lehning; deze werd wegens incompetentie ontslagen; aan de vervanging door Bothenius Brouwer kwam een einde toen Koster erin slaagde, de NSB'er Coene te doen benoemen, eind jan. 1942 (NSB 210/1131).
(3) Zijn aanmelding voor de SS, sep. 1941, in okt. 1941 herhaald, werd niet beantwoord; eerst na zijn ontslag uit de Winterhulp gaf Rauter toestemming tot zijn aanneming (Doc. I C. Piek).
(4) Zie Kosters correspondentie in NSB 209/1130, 210/1131.
(5) In principe reeds in mei en juni 1941 zo besloten, zie Eftgers notities van 8 mei en 3 juni 1941 (ZbV 1 d); vgl. *Het Vaderland*, 16 apr. 1941, interview met Eekhof.
(6) Zie bij nrs. 302 en 304. Wel werd de hebzucht van de *NSV* geremd en stond Rost iets sterker tegenover zijn collega's van Binnenlandse- en van Sociale Zaken.

Ten gevolge daarvan is de gangbare voorstelling uit de bezettingsjaren: Piek van Winterhulp als de grote profiteur, nooit openlijk weersproken, hoewel juist dàt hem niet kan worden verweten [1]. Rost heeft van deze zaak echter wel gebruik kunnen maken om de hele Financiëele Commissie, waar de oppositie van 'de anti's' altijd aan het woord kon komen, in 1943 te doen uitschakelen [2].

(1) Zie Pieks brief van 8 juli 1942 in deel II. Vgl. de naoorlogse verklaringen van de Financiële en Economische Opsporingsdienst van het Militair Gezag en van de liquidateur van Winterhulp, in Doc. I C. Piek.
(2) Zie Rosts brief van 2 mrt. 1943 aan Seyss-Inquart in deel II.

HOOFDSTUK VII

Opnieuw op hoge post in de NSB

§ 1 *Vormingsleider der NSB*

In Berlijn was dus de nieuwe, vooral door Schmidt voorgestane politiek bevestigd, dat niet Rost de Nederlandse nationaal-socialisten zou aanvoeren, maar dat Musserts NSB als favoriet onder de Duits georiënteerde groeperingen zou mogen tonen, hoever zij het Nederlandse volk kon meekrijgen voor samenwerking met *Nazi*-Duitsland. Om het de NSB niet te gemakkelijk te maken en haar in radicale richting te stuwen, liet Schmidt echter voorlopig de concurrentie van groepen als de Van Rappard-partij, de Misthoorn-groep en de Troelstra-beweging van Paul Kiès haar gang gaan, ja steunde deze zelfs meermalen [1], terwijl ook Nationaal Front en de Nederlandsche Unie nog wel aanmoediging voor hun activiteiten ontvingen. Rosts plaats in de NSB onder het nieuwe plan werd eveneens door de bezetters bepaald. Het was vooral Seyss-Inquart die voor hem opkwam en ervoor zorgde, dat hij tenminste *binnen* de beweging een invloedrijke plaats zou innemen, waardoor tevens het dreigende uiteenvallen van de NSB kon voorkomen worden. Meer dan het plaatsvervangend leiderschap [2] dat Rost slechts formele *Ebenbürtigkeit* met Van Geelkerken schonk, was de functie van vormingsleider voor dat doel geschikt [3]. Een strijdbaar karakter, een dynamische aanleg konden het hoofd van de Vorming tot de invloedrijkste man naast de leider of zelfs tot een bedreiging voor diens positie maken.

Dat geval had zich overigens in de NSB reeds eenmaal voorgedaan, nl. toen ds. Van Duyl die functie bekleedde. Deze had zich in september 1937 dan ook gedwongen gezien, 'vrijwillig' uit de beweging te treden (zie p. 32 en 58, *n.* 9). Met de keuze van Van Duyls opvolgers was Mussert dus voorzichtiger geweest en beiden, Ds. Vervloet tot zijn dood in de zomer van 1938 en mr. R. van Genechten, hadden de supervisie van Farwerck moeten accepteren [4]. Het is alleszins begrijpelijk dat de leider tegenstribbelde zolang hij kon, toen Seyss-Inquart tot de benoeming van Rost in de functie van vormingsleider besloten had; te meer daar Farwercks positie in het hoofdkwartier bedreigd was en deze zeker niet meer een controlerende taak boven Rost zou kunnen uitoefenen. De zeer Diets georiënteerde Van Genechten, die op 9 september 1940 tot procureur-generaal in Den Haag benoemd was, kreeg van Mussert slechts 'verlof' uit de leiding van hoofdafdeling X Vorming, en zijn rechterhand, mr. G. J. F. Sluyters werd voorlopig met de waarneming belast [5].

Zelfs na de terugkeer uit Berlijn duurde het nog enige tijd voordat Mussert de benoeming effectueerde. De *Meldungen aus den Niederlanden* van 1 oktober maken wel reeds van Rosts aanstelling gewag en ook de benoemingsoorkonde noemt 1 oktober als aanvangsdatum. Mussert tekende het stuk echter eerst op 10 oktober. Waarschijnlijk was hij de vorige dag in het onderhoud met Schmidt over de consequenties van het bezoek aan Berlijn gezwicht, nadat hij instemming vond voor zijn

(1) Zie B. A. Sijes, *Februaristaking 1941*, p. 56. Vooral de *Parteigenossen* van zijn *Hauptabteilung Politische Aufbau* Volkmar en Schümann werden daarvoor aan het werk gezet. Mussert heeft dit nooit beseft.
(2) Volgens Woudenberg drong dit nauwelijks in de beweging door en werd Rost 'in wezen' nooit als zodanig erkend (*a.w.* I, p. 67).
(3) E. Voorhoeve noemde het na de oorlog 'de sleutelpositie om invloed op de NSB te kunnen uitoefenen' (Doc. I H. C. Nije). Zie vooral nrs. 123, 159 en 168, hoe Rost dit wilde waar maken.
(4) Zie RvT II Vorming, 'Instructie voor Hoofd Afd. X' van 1938.
(5) *Volk en Vaderland* van 14 en 21 sep. 1940.

wens, Rost dan verder uit andere bemoeiingen bijv. met de WA en de SS te weren [1]. Zo kon Rost twee dagen later, op 12 oktober in een van de periodieke vormingsbijeenkomsten voor het hogere kader te Utrecht door Van Genechten worden ingeleid en zijn nieuwe opdracht aanvaarden.

De taak van de hoofdafdeling X Vorming, bestond uit het voorbereiden van dergelijke eens per twee maanden te houden kernvergaderingen, waar een bepaald probleem aan de orde gesteld werd; voorts uit het geven van richtlijnen voor de vorming in district en kring en voor de elementaire scholing van de nu in aanmerkelijken getale toestromende nieuwe leden.

Aan Rost was toegezegd dat deze benoeming niet het einde van zijn politieke rol zou betekenen. Hij heeft zich dan ook met enthousiasme op het nieuwe werk gestort. Direct na de beslissing van Berlijn was hij trouwens al begonnen. Op 3 oktober riep hij Bontkes' hulp in voor een Vorming die hij van plan was 'op te bouwen op den grondslag van de stammen van Nederland'[2]. Enkele maanden lang heeft hij getracht, alles uit deze positie te halen wat erin zat en tegen de grootste tegenwerking in te bewijzen, dat hij niet op een zijspoor was gezet [3].

Zijn rede in de bijeenkomst van 12 oktober was een formeel programma, nadrukkelijk groot-Germaans, met rassenleer als eerste punt (vgl. nr. 159) en reeds zo boordevol conflictstof, dat het niet behoeft te verbazen dat de tekst nooit in *Volk en Vaderland* is afgedrukt, een tussen Rost en Mussert gemaakte afspraak ten spijt [4]. Mussert reageerde onmiddellijk afwijzend op hetgeen Rost over de verhouding tot Duitsland poneerde: in het eerstvolgende nummer van *Volk en Vaderland* verscheen een hoofdartikel van zijn hand over de Bond van Germaanse volken en het Dietse vraagstuk [5].

Rosts streven, zijn taak zo ruim mogelijk op te vatten en uit te bouwen werd door 'Utrecht' zoveel mogelijk geremd. Elke gelegenheid werd gebruikt om hem te dwarsbomen. Eerst waren er geen lokaliteiten voor zijn bureau beschikbaar (zie nr. 132). Tot medewerking van de geprononceerde nationaal-socialisten die hij op het oog had: J. C. Nachenius, Nico de Haas en mr. H. Reydon voor volks- en stamkunde, Feldmeijer en Roskam voor rassenleer, Woudenberg voor het vraagstuk van de arbeid – z.i. de meest fundamentele onderwerpen voor de vorming – kwam het niet. Alleen Woudenberg mocht éénmaal een onderwerp behandelen, nl. op 7 december de Arbeidsfrontgedachte (nrs. 141 en 145). In plaats van mr. H. Reydon als vaste medewerker voor Rost aan te wijzen, handhaafde Mussert mr. Sluyters op die post; Reydon ging naar Roskams Agrarisch Front. De SS-man die Rost enige tijd als assistent nam, verdween al spoedig in de *Waffen-SS*. Goedewaagen [6] had weldra door zijn nieuwe functie geen tijd beschikbaar. De poging, tegenstanders te neutraliseren door hen voor onderwerpen van secundair belang in het apparaat in te schakelen, bijv. H. J. Leeuwenberg voor kerkelijke vraagstukken in rooms-katholieke belichting (zie nr. 46a), Koster voor economische problemen, Van Genechten voor 'het herschrijven van de Nederlandsche geschiedenis', mislukte.

Bijeenkomsten, waar Rost in zijn nieuwe kwaliteit zou spreken, vielen uit door het heersende vergaderverbod, dat vooral Van Genechten met satanisch genoegen zo eng mogelijk toepaste. De scholing der nieuwe leden nam Mussert hem feitelijk ook uit de hand door stringente voorschriften

(1) Notitie van bespreking van [9] okt. 1940 (Mussert 15 d).
(2) RvT A III 2/86533; wat later liet hij op dit punt medewerking vragen van R. P. Sybesma, de radicaalste figuur uit de Friese beweging (19 nov. 1940, RvT A III 3/87242).
(3) Zie hier nrs. 126, 129, 132, 134, 139, 141, 143, 145, 150, 159, 168, 172 en 176. Verder materiaal behalve in dagkopieën (RvT A III 3 en RvT A III 4) en RvT II Vorming, in NSB archief, m.n. 72/379 en 74/395. Vgl. ook Woudenberg, *a.w.* I, p. 67–68.
(4) Een doorslag bevindt zich in RvT 122. Het stuk is overigens verre van persklaar.
(5) 'Vrij baan, Nederland in het nieuwe Europa' (*Volk en Vaderland* van 18 okt. 1940). Het was tevens een antwoord op Rosts artikel in het zgn. *Hollandnummer* van *Die Aktion;* vgl. nr. 123 en p. 161.
(6) Rost had hem samen met Van Genechten de vaderlandse geschiedenis willen laten herschrijven, in de trant van zijn historische artikelen in *De Waag*.

dienaangaande (zie nr. 143). Door in november de zeer Diets gezinde Ernst Voorhoeve, na de opneming van zijn Verdinaso in de NSB, tot hoofd van de afdeling Propaganda van het hoofdkwartier te benoemen, had Mussert zoveel mogelijk tegenwicht tegen de *SS*-tendenties van zijn nieuwe vormingsleider gezocht. Toen Rost de supervisie over de propaganda, en nadat hem die ontglipt was, de controle op de sprekersdienst opeiste, voerde het hoofdkwartier een zo scherp mogelijke afbakening tussen deze diensten door (vgl. slot van nr. 143 en nr. 168).

Ook Rosts pretentie, de vormingsactiviteit van de NSVO, van de WA en de SS en van de fronten en gilden te leiden, stuitte direct of indirect op verzet: zo werd in de hoofdkwartiersraad geprotesteerd tegen de aanwezigheid van NSVO-leden op de vormingsbijeenkomst van 12 oktober: de vrouwenorganisatie behoorde in eigen kring te 'vormen!'[1]. Kennelijk was dat gemunt op jkvr. Op ten Noort, mevrouw J. Hoekstra en mej. F. S. Heubel. De benoeming van 'Juul' tot vormingsleidster van de NSVO op 1 november en de aanstelling van F. S. Heubel op 25 november in de jeugdstormvorming loste deze moeilijkheid voorshands op [2]. Het Rechtsfront protesteerde zelf tegen Rosts aanmatiging en wenste hem te weren uit de vorming van het daarbij aangesloten korps van NSB-politiemannen [3]. Het overleg met de nieuwe vormingsleider van de WA, J. J. van der Hout (zie p. 149), vlotte niet. Intussen werd Rost ook op een afstand gehouden van de scholing in de SS, waar niet Heubel maar een geheel buiten Rosts kring staande figuur de leiding kreeg. Men liet hem buiten de voorbereidingen voor de SS-school in Avegoor (zie ook p. 166 bij *n.* 2).

Zijn op zichzelf juiste beginsel, in de vorming bij voorkeur de meest omstreden onderwerpen te behandelen, deze eerst op een kernvergadering aan de orde te stellen en ze na diepgaande discussie, waarbij principieel elke vorm van kritiek werd geaccepteerd, liefst zelf in syllabusvorm voor de hele beweging in te leiden [4], kwam vrijwel niet tot uitvoering. Er is slechts tweemaal sprake van een kringvormingsbijeenkomst, waar Rost met Woudenberg de aldus geprepareerde handleiding over het Arbeidsfront zou komen toelichten; of dit ooit doorgang gevonden heeft, valt te betwijfelen [5]. Voorhoeve begon daarentegen op eigen gezag circulaires over de Arbeidsfrontgedachte uit te geven[6]. En op 10 februari 1941 vroeg men ter vergadering van leiders van fronten en gilden om een behandeling van deze kwestie, eveneens als gold het een innovatie.

Rosts bemoeiingen met het maandblaadje van de hoofdafdeling X, *Ontwakend Volk*, dat hij tot het centrale vormingsblad van de Beweging wilde maken waardoor ook de nevenorganisaties werden voorzien, hebben te kort geduurd om vruchten af te werpen. Het enige concrete resultaat ervan was, dat in het februarinummer Bontkes' artikel '*Op Nederlandsche Wijze*' werd opgenomen [7].

Rosts eigen bijdrage tot de 'vorming' van het NSB-kader verscherpte de conflicten. De grote rede over de Germaansche Statenbond, gedacht voor december 1940 maar op Musserts verzoek uitgesteld en eindelijk op 8 februari 1941 gehouden, werd zelfs het aangrijpingspunt om hem uit zijn functie te ontheffen en het terrein van de politiek voor hem te sluiten.

Het vraagstuk van de plaats van Duitsland in Europa en van een Nederlandse buitenlandse

(1) Notulen hoofdkwartiersraad van 21 okt. 1940 (NSB 38 b).
(2) Kennisgeving door mevr. Keers van de benoeming van jkvr. Op ten Noort per 20 nov. 1940, in RvT II Vorming. Haar project voor vorming, zie NSB 162/854. Project van F. S. Heubel voor jeugdstormvorming, vgl. p. 139, *n.* 7.
(3) Mr. Fruin aan Rost, 14 jan. 1941, door deze op 20 feb. 1941 aan Mussert toegezonden (RvT II Vorming).
(4) Zie nr. 141 bij *n.* 13, voorts nr. 168.
(5) Op 10 feb. 1941 zouden Rost en Woudenberg in Haarlem op die wijze het woord voeren (RvT A III 4/88282). Vgl. Rost aan W. R. Jager d.d. 18 jan. 1941 over zulk een op 10 mrt. 1941 in Deventer te houden vergadering (RvT II Vorming). Rost was toen praktisch al uitgeschakeld.
(6) Circulaires van Voorhoeve van 5 dec. 1940 en 6 jan. 1941. Alsof Woudenberg niet op 7 dec. 1940 voor het NSB-kader gesproken had, begon P. ten Hoorn eind jan. 1941 ermee als met iets nieuws.
(7) Zie Rosts correspondentie met mevr. Ravesteyn van 31 jan., 4 en 12 feb. 1941 in RvT II Vorming; correspondentie met Bontkes in RvT 103.

politiek die op Hitler-Duitsland was gericht, hield Rost bezig sinds zijn overgang tot het nationaalsocialisme. Duitsgezind was hij trouwens altijd geweest [1] en hij beschouwde de buitenlandse politiek nog steeds als zijn speciaal terrein.

Toen hij uit het gesprek van 2 juni 1940 met Himmler en nadien met Kranefuss en Rauter de indruk kreeg dat de *SS* nog onzeker was wat de toekomst van Nederland en België in een door Duitsland beheerst Europa moest zijn, sprak het voor hem vanzelf dat hij zou trachten, een 'Europeesche politiek' kant en klaar aan te bieden. Na Musserts bezoek aan Hitler in september was het probleem gesteld als 'Germaansche Statenbond' (nr. 123). In het oktobernummer van het Duitse maandblad *Die Aktion,* dat geheel aan Nederland was gewijd, preludeerde Rost al met een artikel: *Die Niederlande im neuen Europa.* Ook had hij al enige lijnen geschetst in zijn eerste vormingsrede van 12 oktober 1940. Toen Mussert bleek vast te houden aan zijn Dietse opvattingen en zijn 'Bond van Germaansche Volken', wilde Rost het onderwerp, maar dan op een breed historisch fundament [2], binnen de Vorming in discussie stellen (zie nrs. 141, 150). Het resultaat hiervan was een in 58 punten uitgewerkte syllabus die hij ten grondslag legde aan zijn vormingsrede over de Germaansche Statenbond, gehouden op de zorgvuldig voorbereide en druk bezochte kernvergadering in Utrecht op zaterdag 8 februari 1941.

Het trof bijzonder gelukkig dat Mussert 'door ziekte'[3] per slot van rekening toch verhinderd was, aanwezig te zijn. Wij danken aan die omstandigheid dat er van de rede, van de discussie en van Rosts repliek, ten dienste van de leider een opname op grammofoonplaten is gemaakt [4].

Op zichzelf was het al een onmogelijke onderneming, de Westeuropese geschiedenis van 'het begin der Germaansche bewustwording', d.w.z. van Herman de Cherusker en de slag in het Teutoburgerwoud af, in negen foliovellen gedetailleerd te behandelen. In een vormingsrede over buitenlandse politiek, die hij op 25 november 1939 had gehouden, had Rost deze ontwikkeling slechts programmatisch en in grote lijnen geschetst [5]. Nu echter liep de syllabus over van jaartallen, van Frankische konings- en Duitse keizers-namen. De grondgedachte raakte telkens zoek en het stuk vertoont dezelfde compositorische zwakheden als Rosts opstellen uit zijn Weense jaren.

Het was een nog veel onzinniger streven, al de gegevens van de syllabus, waarvan de portee de toehoorders stellig is ontgaan, in een uur tijds te willen *bespreken.* Rost liet dan ook al sprekende herhaaldelijk zijn 'punten' los, sloeg gedeelten over en vulde aan met propagandistische inlassen, signaleerde waar mogelijk 'politiek katholicisme', sprak veel van 'de bewustwording van het bloed', van de genialiteit van Hitler en had het over de 'priesterkaste der SS'. Over de Germaansche Statenbond zei hij tenslotte betrekkelijk weinig, minder dan in de brieven aan Mussert (zie nrs. 150 en 172) en minder duidelijk geformuleerd dan daar. Wie de syllabus niet tevoren bestudeerd had, zal er weinig van hebben kunnen maken. Het was dan ook door en door onwaarachtig, dat Oosterbaan in de discussie zijn scherpe kritiek begon met lofuitingen op 'deze schitterende schets, deze machtige historische synthese' [6].

(1) Zie zijn autobiografie van mei 1945 in deel II; vgl. zijn brief van 28 apr. 1928 aan een Oostenrijkse diplomaat, die hem als 'wenigstens nicht deutschfeindlich' in een internationale positie geplaatst wilde zien: 'Ich kann Ihnen versicheren, dass ich eher deutschfreundlich als deutschfeindlich gesinnt bin, wie man von meinem Bekanntenkreis in Holland auch sehr leicht erfahren kann' (RvT 47). Vgl. ook nr. 6.

(2) Zoals meer voorkomt, moest de geschiedenis Rost in hoofdzaak een alibi voor zijn politieke denkbeelden verschaffen.

(3) Woudenberg, *a.w.* I, p. 67–68.

(4) De platen, in het bezit van het RvO, zijn van slechte kwaliteit, evenals de daarnaar uitgewerkte tekst, die met strepen en enkele kantlijnnotities van de hand van Mussert in zijn verzameling is bewaard (Mussert 18 d).

(5) Stencil van zijn stellingen daarvoor, zie het 'Geschiedkundig dossier' (RvT 40), waarin ook fragmenten en voorstudies evenals de syllabus voor de rede van 8 feb. 1941 zijn bewaard.

(6) Oosterbaan schreef het aan de door hem bij deze gelegenheid geuite kritiek toe, dat de Duitsers hem sindsdien slecht gezind waren. Hij had o.a. gezegd: 'Wij zullen ons eigen zelfstandig stamleven vormen. Wij

De reactie van een groot deel van de vergadering was uitermate heftig[1] en de toon van de nabespreking was extra geprikkeld omdat een aantal opposanten zich geroepen voelde, het standpunt van de afwezige Mussert met bijzondere heftigheid te verdedigen. Men keerde zich, zoals Van Genechten tijdens de discussie terecht opmerkte, meer tegen de geest waaruit Rost sprak en tegen de bedoelingen die men hem op basis van zijn vroegere uitlatingen en na maandenlange *Hetze* van het hoofdkwartier toeschreef, dan tegen het feitelijk gesprokene. Van degenen, die aan het debat deelnamen: L. Keers [2], Koster, Oosterbaan, mr. Van Oppenraay, de vormingsleider van de Utrechtse WA, J. C. Nachenius, de voornaamste theoreticus van de SS en lid van prof. Snijders Cultuurkring en de WA-man Swaalf, lieten alleen de laatste twee enige waardering of overeenstemming in geestesgesteldheid blijken. Een andere reden voor de animositeit van de toehoorders noemt de steller van de 'Opgevangen indrukken': het zou Rosts bewuste toeleg geweest zijn, 'de vijandschap tusschen de WA en de SS aan te wakkeren en om verwarring te scheppen'.

Veeleer had Rost de leer toegepast, dat de beste verdediging de aanval is. Zich sinds maanden voortdurend door het hoofdkwartier bestookt voelend (zie o.a. nrs. 142, 146–148), heeft hij de situatie tot een crisis willen brengen. Slaagde hij er niet in, medestanders voor zijn zienswijze te krijgen, dan wilde hij aan de Duitsers, Seyss-Inquart en/of de *SS*, doen blijken dat men hem de taak van vormingsleider onmogelijk maakte.

Het kabaal was dan ook met deze bijeenkomst niet uit. Na de vergadering werd de rede overal druk besproken, met hem en onderling. Reden voor Rost, zich te beklagen bij Mussert, aan wie hij ook al onmiddellijk na afloop verslag had gedaan, waarschijnlijk om zijn tegenstanders voor te zijn. Dat het bij de NSB-functionarissen van Woudenbergs NVV in een verhitte discussie over de rede zover gekomen was dat een van hen, Jan de Haas, hem voor 'een gewone landverrader' uitmaakte, kwam Rost eerst later ter ore (zie bij nrs. 219, 248 en 275).

Waar de golven zo hoog sloegen, moest Mussert duidelijk positie kiezen [3]. Maar voordat het op 8 maart zover kwam, was er weer veel gebeurd en was de kwestie in samenhang geraakt met Rosts poging, dienst te nemen in de *Waffen-SS* en met zijn definitieve overgang naar de economisch-financiële sector in maart 1941 [4].

§ 2 *Rosts stamboom en zijn verhouding tot de SS*

Geen van de vele politieke twisten, waarin Rost tijdens de bezettingsjaren verwikkeld werd heeft tot zoveel intriges en geruchten aanleiding gegeven als zijn 'stamboom'. Niet alleen van moeders-, maar ook van vaderszijde zou, een of meer generaties verder terug, 'vreemd bloed' in de familie gekomen zijn, zowel Oost- als Westindisch. Deze niet bewezen maar in nationaal-socialistische kringen wel als vaststaand aangenomen 'Indische bloedmenging' maakte hem in Duitse ogen onmogelijk als toekomstig leider van het Nederlandse nationaal-socialisme. Dat Rost dit kwetsbare punt uit de discussie heeft willen houden in de NSB, is even begrijpelijk als de gretigheid waarmee zijn vijanden in de beweging en die in de Nederlandsche SS het tegen hem uitspeelden. Voor allen was het een welkom wapen. Het verhinderde zijn opneming in de SS en belemmerde

zullen niet vanuit Berlijn geregeerd worden. Dat vertikken wij ten eeuwigen dage' (Mussert 18 d; vgl. Doc. I N. Oosterbaan).

(1) Een notitie in twaalf punten, 'Opgevangen indrukken' (eveneens in Mussert 18 d), vermoedelijk van de hand van Oosterbaan of van L. Lindeman, ademt een grote animositeit tegen Rost; diens reactie blijkt uit nr. 172.

(2) In RvT 40, resp. Mussert XII, bevindt zich van zijn hand een tevoren opgestelde bestrijding, die ter vergadering slechts gedeeltelijk werd uitgesproken en die hij na afloop in extenso aan Rost gaf en aan Mussert toezond.

(3) De vrijwel onmiddellijk op de rede gevolgde ontslagen van mevr. F. S. Rost van Tonningen-Heubel bij de Jeugdstormvorming (zie RvT 108/82287–8) en van mevr. Keers en jkvr. Op ten Noort bij de NSVO (BDC H 199), hingen stellig met Rosts rede samen, al werd een ander motief opgegeven.

(4) Zie verder p. 167, 170 e.v.

daardoor zijn carrière. Hoezeer Rost zich ook inspande, de kwestie van zijn stamboom vervolgde hem overal en werd in toenemende mate een obsessie die hem de roep van 'wahnsinnige Empfindlichkeit' bezorgde. Enige nadere toelichting is niet overbodig [1].

In zijn jonge jaren speelde dit punt noch voor hem zelf, noch voor zijn omgeving of vrienden enige rol. Hij deelde deze omstandigheid trouwens met zeer velen in Den Haag. In het internationale milieu van de Weense society in de vroege dertiger jaren, waar men, wilde men belangstelling wekken, niet exotisch genoeg kon zijn, waar Coudenhove Kalergi opgang maakte wegens zijn Japanse moeder, liet Rost zich het verhaaltje aanleunen, een Eurazische prins te zijn [2].

Pas zijn overgang tot het nationaal-socialisme en zijn aanvaarding van het rasbeginsel brachten verandering in deze houding. Later bekende hij Mussert, dat hij zich sinds 1936 gedrongen had gevoeld, klaarheid in deze zaak te brengen door familieonderzoek (nr. 248) – incidenteel amateurswerk, waarbij hij ook zijn familiewapen opdiepte en waarvan de voornaamste resultaten reeds in 1937 in zijn levensbeschrijving voor het verkiezingsnummer van *Volk en Vaderland* naar voren werden gebracht [3]. Tegenover Woudenberg liet hij voor de oorlog doorschemeren, dat de reden waarom hij zich aan Mussert onderschikte, juist deze 'onzekerheid over zijn afstamming' was [4]. Deze werd bedenkelijker naarmate hij meer ging steunen op zijn connecties met Himmler en de exponent van de *SS* in Nederland werd.

Immers, terwijl de Duitse *Partei* met een *Ariernachweis*, d.w.z. het aantonen van vier 'arische' grootouders tevreden was, stelde de *SS* aanzienlijk hogere eisen van zuiverheid voor haar leden, die immers de elite van het noordras vormden! Een complete kwartierstaat, teruggaande tot 1800, was voor de lagere *SS*-rangen noodzakelijk. Wilde men hoger opklimmen, dan moest de *Ahnentafel* teruggaan to 1750 [5] en hoe verder, hoe fraaier.

Dat Rosts Duitse vrienden zich aanvankelijk t.a.v. hem in dit opzicht van geen probleem bewust waren, blijkt uit de afspraken van 2 juni en uit de positie die hij in juni en juli 1940 innam. Maar ze bleven niet in die onwetendheid. Fischböck werd op het feit, 'dat Rost een Sinjo was' al spoedig attent gemaakt door mevrouw Van Hengel-Gips. Deze, de weduwe van de man die de *Wiener Creditanstalt* na 1931 gereorganiseerd had (zie p. 22 bij *n.* 4), wiens ondergeschikte Fischböck in die jaren was geweest, zocht de *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft* kort na zijn komst in Nederland op, beladen met goede adviezen en met roddel over Rost, in wie zij en haar man in hun Weense tijd 'nooit iets gezien hadden'[6]. Zij verkeerde in de stellige overtuiging dat Rost in 1940 'bezig was ons land te verraden en te verkopen waar wij bij zijn', zoals ze ongeveer te zelfder tijd Mussert waarschuwde en hoopte Rost op deze wijze de voet dwars te zetten [7]. Maar Fischböck was niet zo bijzonder strikt in deze. Het was voor Rost funester dat, toen Kranefuss tegenover Gips (zie p. 169 bij *n.* 5), die hij in een vroeg stadium sprak, de betekenis van Rost in bezet Nederland onderstreepte, de eerste uit de droom geholpen werd: Hoe is het mogelijk, een halve Indo! Was dat voor de bezetter geen bezwaar?! – Nu, dat was het zeker. Fischböck en Kranefuss poogden samen later in een urenlang onderhoud tevergeefs mevrouw Van Hengel te dwingen, haar woorden terug te nemen, 'daar Rost anders niet voor een vooraanstaande positie in aanmerking kon komen'[8].

(1) Zie nrs. 132, 134, 140, 237, 248; gegevens in RvT 103 Familieonderzoek en in de *SS*-archieven. Vgl. de naoorlogse opmerkingen van Rauter (p. 92 bij *n.* 7), Harster, Knolle, Riedweg, Van der Does, Gips, mevr. Van Hengel–Gips, jkvr. Op ten Noort en H. J. Woudenberg (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).
(2) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(3) Zie nr. 89, *n.* 5; briefwisseling met de Amsterdamse gemeente-archivaris, mr. W. F. H. Oldewelt, 15 aug. en 16 okt. 1941 (RvT 103); *Volk en Vaderland* van 12 apr. 1937. (4) Woudenberg, *a.w.* II, p. 55–56.
(5) Zie het artikel over de Nederlandsche SS in *Het Nationale Dagblad* van 4 apr. 1941.
(6) De antipathie was wederzijds, getuige notities in RvT 57, Dagboek Weenen 1934.
(7) Naoorlogse verklaring in Doc. I H. A. van Hengel–Gips, ook voor het latere citaat.
(8) Blijkens *Vormerkbuch 1940* had ook Schmidt op 3 okt. 1940 een bespreking met mevr. Van Hengel. Daaromtrent is verder niets bekend.

Vooral voor de *SS* was het 'een onmogelijke situatie'[1].

De bewijslast rustte nu op Rost. Vandaar dat hij zijn kwartierstaat op het *Rasseamt* der *SS* overlegde en tot tweemaal toe zelf hiervoor naar Berlijn reisde (zie nrs. 132 en 140). Dat was zeker ook in verband met zijn aanstaande huwelijk met mej. F. S. Heubel, waarvoor hij onder deze omstandigheden in elk geval de toestemming van Himmler en van het *Rasse- und Siedlungshauptamt* (het *RuSHA)* wilde hebben, maar toch vooral om tegenover de Duitsers de praatjes als insinuaties te logenstraffen. Gezien de verdere gang van zaken, zijn sterk afgenomen invloed aan het einde van november, zijn gecamoufleerd beroep op Kranefuss (nr. 142), zijn inschakeling van het Amsterdamse gemeentearchief en van de genealogische deskundige J. Goudswaard te zelfder tijd [2], lijkt het waarschijnlijk dat toen reeds in Berlijn aan het licht was gekomen, dat er zwakke plekken in zijn kwartierstaat waren.

Sindsdien bestond bij Himmler een zeker politiek voorbehoud tegen Rost [3] en was opneming in de Nederlandsche SS voor hem voorlopig en misschien definitief uitgesloten, hoe 'zielig' dat ook was [4]. 'Es war sein grosser Seelenschmerz. - - - Vielleicht hat er aus diesem Gefühl heraus gewisse Dinge übertrieben', meende Rauter na de oorlog [5]. Aan de persoonlijke vriendschap met Himmler, evenmin als met Wolff, Knolle [6], Rauter of Kranefuss, deed intussen Rosts *Webfehler* - dat blijkt uit hun gehele verdere correspondentie - geen afbreuk.

Dat de NSB Rost wegens zijn afstamming bestookte, was wel bijzonder onwaarachtig. De NSB stond immers voor de oorlog niet op rassenstandpunt, minder wegens haar relatief weinig talrijke joodse leden dan om die van gedeeltelijk Indisch bloed, en - wat Mussert betreft - ook wel uit principe. Eerst onder Duitse dwang ging de beweging ertoe over, de joodse leden uit te sluiten. Pas een jaar later vroeg ze, en dan alleen nog van de elite van haar leden, nl. de dragers van het 'Strijd-en-Offer'-teken, een ariërverklaring (zie nr. 248) en ging na voorafgaand heftig verzet eerst in mei 1942, toen Indië voorgoed verloren scheen, tot controle van de verklaringen door een afdeling voor sibbekunde over. Die onwaarachtigheid was echter geen bezwaar tegenover hem, die men als de gevaarlijkste man in eigen gelederen beschouwde. En Rost had het er naar gemaakt door zijn felle aandrang op uitsluiting van joden en nu ook van vrijmetselaars. Nog in zijn eerste vormingsrede van 12 oktober 1940 had hij de rassenkwestie weer eens zeer scherp gesteld.

De roddel in de beweging [7] bracht Rost tot een beklag bij Mussert. Deze vroeg daarop heel onschuldig om zijn kwartierstaat; de SS'er Ten Cate zou hem daarbij wel behulpzaam kunnen zijn! Rost sloeg aanvankelijk die suggestie vierkant af, daar hij intriges van Feldmeijer vreesde (zie nrs. 132, 134 en 140). Bovendien, waarom moest hij als enige zich aan zo'n onderzoek onderwerpen? Heeft Woudenberg hem een *tip* gegeven, dat er buiten hem om reeds een bijzonder ongunstige kwartierstaat van hem was opgemaakt, 'die nergens naar leek'? Blijkens een naoorlogse mededeling van Mussert was het Harloff die in opdracht van zijn leider de gegevens daarvoor verzamelde [8].

Het bedreigen van Rosts loopbaan met behulp van zwakke plekken in zijn *Ahnentafel* werd nog effectiever gedaan door Feldmeijer en zijn kring. Dit raakt Rosts gehele precaire verhouding tot de

(1) Uitlating van jkvr. J. A. Op ten Noort, die zelf de kwestie 'onbewezen achtte en bovendien geen reden tot minachting' (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(2) Zie RvT A III 3/87218-9, 87241, 87261-3 en correspondentie in RvT 103. Goudswaard werkte in begin 1941 voor hem aan een kwartierstaat van 64 voorouders (t.a.p.). Tussen 21 feb. en mei 1941 kwamen bijv. vijf nieuwe rapporten van hem binnen.

(3) Doc. I F. Riedweg, gesprek met K. W. Swart (RvO).

(4) Doc. I W. Harster, tweede gesprek met A. E. Cohen (RvO).

(5) *Vijfde Gesprek met Rauter* (RvO).

(6) Knolle was de enige van *SS*-zijde, die zei, deze kwestie van geen importantie te achten (Doc. I F. Knolle, gesprek met A. J. van der Leeuw, 1950).

(7) In RvT 67, rapport 2 signaleert de SAR dergelijke geruchten bij de Utrechtse WA.

(8) Woudenberg, *a.w.* II, p. 55-56. Vgl. Doc. I Mussert, tweede gesprek met prof. dr. N. W. Posthumus van 27 mrt. 1946, p. 1.

Nederlandsche SS. Dat punt verdient afzonderlijk te worden bezien, hoewel daarmee ver in de tijd vooruitgelopen wordt, nl. tot het einde van de in dit eerste deel behandelde periode. De directe gegevens hiervoor zijn nog schaarser dan die welke Rosts relatie in deze enerzijds tot de NSB, anderzijds tot de Duitsers belichten [1].

Het kardinale punt is, dat Rost zich door zijn jarenlange strijd voor de volkse gedachte en zijn pleidooi voor de groot-Germaanse idee, beschouwde als de grondlegger van de SS in Nederland [2] en het niet kon verkroppen, dat de zoveel jongere Henk Feldmeijer, zijn toch notoire tekortkomingen ten spijt, als 'der beste politische Nachwuchsführer' [3] hem voorbijstreefde en snel opklom als Voorman van die Nederlandsche SS die voor Rost zelf gesloten bleef.

Rosts aanvankelijke vage illusie, na zijn terugkeer uit Calais heel spoedig in een hoge rang in de *SS* te worden benoemd [4], ging niet in vervulling en was later, gezien de Duitse praktijk in deze, ook irreëel. Dat hij uit de Volksche Werkgemeenschap werd geweerd behoefde niet zo zwaar te tellen: half-wetenschappelijke volkse studies waren niet zijn branche. Maar hij werd ook geheel buiten de onderhandelingen over de voorbereiding en oprichting van de Nederlandsche SS gehouden; hij wist dan ook in zijn hoofdartikel daarover in *Het Nationale Dagblad* niet anders te doen dan Feldmeijers mededelingen in *Volk en Vaderland* te citeren [5]. Waaruit zijn 'intriges tegen Henk' toen ter tijde bestonden, waarover diens vrienden klaagden en waarop Heubel in een vroeger stadium ook telkens zinspeelde (nrs. 57 en 73), is niet duidelijk, maar ze moeten van genoeg betekenis geweest zijn om represailles te vrezen 'van alle personen behorende tot de dienst van Feldmeijer' (zie nr. 134).

Daar bij de *SS* sinds november 1940 twijfel over de compleetheid en juistheid van Rost genealogische gegevens bestond, wilde deze zich als tenminste geestelijk 'rein Germanisch' documenteren. Vandaar zijn krasse uitingen over de *SS* in zijn vormingsredevoeringen, waarbij Feldmeijer overigens niet aanwezig was [6]; vandaar zijn afspraak met de Voorman, dat deze in april op een kernvergadering een inleiding zou houden over 'dat veel omstreden onderwerp, de Nederlandsche SS' (zie nr. 168); vandaar ook de condoleancebrief aan Jungclaus (nr. 175) en zijn ijver voor 'volkse' en Germaanse symbolen op de nieuwe zinken munten (nr. 281), zijn uitlatingen tegenover professor Snijder bij hun overleg over het Genootschap Nederland en Europa (bijlage F) en de tenslotte weer geschrapte passage over de *SS* in zijn lange brief vol zelfbeklag aan Mussert (nr. 248, *n.* b). Het aanbod in de *Waffen-SS* dienst te nemen had o.a. ook de bedoeling, zijn banden met Nederlandse SS'ers te versterken en Feldmeijer in dat opzicht bij te blijven. Misschien heeft hij daarbij ook gehoopt, van de lichtere keuringseisen, die toen reeds voor de gewapende *SS* golden, te profiteren en zo met de omweg langs het front toch *SS-Führer* te worden. Als die toeleg bestaan heeft, mislukte ze tegelijk met zijn *Fronteinsatz* [7].

Medio 1941 was er opnieuw een duidelijke spanning tussen Rost en Feldmeijer ontstaan. Een van de eerste taken voor de beginnende 'inlichtingendienst' van de Nederlandsche SS was het verzamelen van materiaal over Rosts stamboom. In stafkringen werd daarover ook ijverig geroddeld [8]. Niet ten onrechte beklaagde Rosts vrouw zich bij haar broer bitter over de ondankbaarheid jegens hen van Feldmeijer, 'die zoo bijzonder onaardig tegen ons is sinds zijn terugkeer uit de Waffen-SS' [9].

(1) In Rosts verzameling konden slechts twee brieven gevonden worden die dit probleem in 1940–1942 documenteren (nrs. 256 en 297). Waarschijnlijk is veel verloren gegaan door het feit dat de correspondentie met Kranefuss en met Knolle geheel en die met Rauter in dat vroege stadium nagenoeg ontbreekt (zie p. 4).
(2) Zie p. 66–67 e.v. en nr. 256.
(3) Rauter aan Himmler, 16 sep. 1941 (BDC H 146:2399–2406).
(4) Zie p. 78 bij *n.* 8.
(5) Zie *Volk en Vaderland* van 27 sep. 1941 en *Het Nationale Dagblad* van 28 sep. 1940.
(6) Woudenberg, *a.w.* I, p. 68.
(7) Zie verder p. 170 e.v.
(8) Doc. I A. Meijer Schwencke, III K. Vgl. *Mussert en de eed van trouw aan Hitler.*
(9) Brief van 1 okt. 1941 (Doc. I F. S. Heubel).

In het najaar 1941 had ook Rauter zijn eigen politieke redenen om Rost, die zich duidelijk 'von der SS abgedrängt' voelde, op dat moment niet door dik en dun te steunen [1]. Zelf deed Rost heftig zijn beklag bij Jungclaus, de Duitse adviseur bij de Nederlandsche SS, dat hij als spreker uit Avegoor geweerd werd; hij suggereerde dat de schoolleider Brendel hiervan de schuld droeg. Dat hielp. In januari 1942 werd Rost tenslotte – en nadien regelmatig – voor Avegoor gevraagd [2].

Rost deed weer toenaderingspogingen. Hij kwam tot een schikking met professor Snijder inzake 'Nederland en Europa' (zie p. 180 bij *n.* 6); hij introduceerde Feldmeijer en Meijer Schwencke op de gereorganiseerde Industriële Club te Amsterdam en deed persoonlijk een aanzienlijke boekengift aan Avegoor [3].

Intussen werd met telkens nieuwe energie en met aanzienlijke kosten gewerkt aan het bijeenbrengen van aanvullende genealogische gegevens [4]. In januari 1942 meende hij zijn stukken met een gerust hart aan Ten Cate's 'sibbebureau' te kunnen overleggen [5]. Het resultaat moet nog niet volstrekt bevredigend geweest zijn: uit Berlijn kwam bericht, dat Rosts *Akten* klaar lagen maar dat hij ze persoonlijk moest komen halen. Kort daarna zette hij Goudswaard opnieuw aan het zoeken naar Curaçaose documenten op het Algemeen Rijksarchief [6].

Toen kreeg Rost van Meijer Schwencke, die met zijn vele ondernemingen op drukkers- en uitgeversgebied en door zijn nog menigvuldiger intriges in moeilijkheden was geraakt met vrijwel alle Duitse en Nederlandse instanties en die daarom nu bij Rost steun zocht [7], gegevens in handen waarmee hij hoopte Feldmeijers positie in de Nederlandsche SS te breken (zie nr. 297). Gelukte dat niet, dan was de Voorman-SS daarmee toch in zoverre te chanteren dat hij wellicht de opneming van Rost in de Nederlandsche SS niet langer verhinderde. En de tijd daartoe drong, want de eedsaflegging aan Hitler in tegenwoordigheid van de *Reichsführer-SS* kwam in zicht. In een onderhoud met Rauter, medio april 1942, ging Feldmeijer wat de malversaties betreft door de knieën. Op 22 april zond Rost zijn z.i. nu geheel gecompleteerde stamboomgegevens bij Rauter in ter voorlegging aan Himmler [8].

Dat er werkelijk samenhang tussen een en ander bestaat, blijkt het duidelijkst uit Rauters uitvoerige brief aan Himmler, waarin hij de voorbereiding van de eedsaflegging besprak. Hij verklaarde dat Rosts stamboom nu 'absolut in Ordnung' scheen; hij onderstreepte de noodzaak, hem in de SS op te nemen en luchtte vervolgens zijn bezorgdheid over de karakterfouten van Feldmeijer, die overigens toch voorlopig onvervangbaar was als leider van de Nederlandsche SS [9].

Dat was eind april 1942. Wat daarna precies voorviel, kan men alleen afleiden uit wat in de kritieke dagen 16-19 mei tijdens Himmlers bezoek aan Nederland gebeurde [10]. Toen was het toch Feldmeijer die op 17 mei 1942 als Voorman der Nederlandsche SS bij de eedsaflegging zijn manschap voorging. Rost ontbrak. De avond tevoren was het echter Rost geweest, die Himmler bij zich aan

(1) Zie zijn brief van 16 sep. 1941 (BDC H 146:2399–2406).
(2) Zie noten bij nr. 256.
(3) Zie nr. 242, *n.* 3; RvT 97 Geheim dossier, Giften.
(4) Correspondentie met de gemeente-archivaris en met J. Goudswaard in RvT 103 Familieonderzoek. O.a. werden 75 documenten van vóór 1700 voor hem gekopieerd en duplicaten gewaarmerkt door het Amsterdamse gemeentearchief en enkele buitenlandse instellingen.
(5) Brief van 9 jan. 1942 aan de gemeente-archivaris (t.a.p.). Het gold de ambtelijke Centrale Dienst voor Sibbekunde, niet de eveneens door Ten Cate geleide ras- en sibbedienst van de Nederlandsche SS of de eerst later opgerichte Sibbe-afdeling van de NSB.
(6) Correspondentie met Ten Cate en het *RuSHA*, 23 jan. en 12 feb. 1942 (RvT 91/80565–6). Voorts RvT 103 Familieonderzoek.
(7) Zie zijn verdediging tegen 'vuige laster' en beroep op Rost van 24 okt. 1941 (BEZ 121).
(8) Notitie in het Brievenboek van Financiën (RvT Fin 1/1).
(9) BDC H 221: 1817–24, brief van 30 apr. 1942. In nov. 1941 had Rauter reeds de kas van de Nederlandsche SS en de Volksche Werkgemeenschap doen controleren (RvT Fin 8/14).
(10) Voor het volgende, zie *Mussert en de eed van trouw aan Hitler*. Voorts BDC H 502 en 503, Woudenberg, *a.w.* II, p. 58–61 en Rosts brief aan Rauter van 26 mei 1943 in deel II; vgl. Doc. I J. H. Feldmeijer.

huis mocht ontvangen en die 19 mei het gehele *SS*-gezelschap met een lunch in het Amstelhotel onthaalde. Feldmeijer werd kort hierna opnieuw bij de *Waffen-SS* in dienst gezonden, kennelijk als *Frontbewährung*, d.w.z als een soort straf. Rost kreeg daarentegen toezegging, dat hij bij het welslagen van een door hem geleide Nederlandsche Oostcompagnie een kans maakte, Himmlers kandidaat te worden voor de leiding van het *Wirtschaftsministerium* van het groot-Germaansche rijk (zie p. 9 bij *n.* 1); alsmede dat hij op een nader door Himmler te bepalen tijdstip toch nog in de *SS* zou worden opgenomen. De stamboom was daarbij kennelijk niet essentieel meer [1]. Himmler wenste Rost en Feldmeijer beiden in de SS, maar ieder op eigen baan; het was de politiek van de *zwei Gleise*, Rost moest voorlopig nog even wachten.

Samenvattend moet men constateren, dat zowel de NSB als de Nederlandsche SS als tenslotte Himmler en zijn staf, Rosts afstammingskwestie slechts hebben *gebruikt*. En wel als een voor de hand liggend en effectief argument om Rost op grond van andere overwegingen respectievelijk tegen te werken, op een afstand te houden en niet volledig met hem in zee te gaan [2]. Het was daarbij voor hen een voordeel, dat de praatjes zo wijd verbreid waren geweest, dat men de evidente oneffenheden niet kon negeren. Hoewel de afloop voor Rost niet ongunstig scheen, moet zijn volkomen wering hem bijzonder hebben verdroten. Ze bezegelde voorshands de nederlaag die hij reeds bij Hitler tegen Mussert geleden had.

§ 3 *Naar de financieel-economische sector*

Als vooraanstand financieel vakman met internationale ervaring was Rost in 1936 in de NSB ingehaald. Als kamerlid had hij voor het financieel-economisch beheer van Nederland en Indië, voor crisis-beleid en goudpolitiek steeds volle aandacht gehad. Zelfs toen hij van juni tot september 1940 aanstuurde op het algemene leiderschap in een nationaal-socialistisch Nederland, zag hij het ministerie van Financiën als één van de sleutelposities voor zichzelf en was Hjalmar Schacht in zijn beste jaren zijn voorbeeld [3]. Naarmate Rost na de zomer van 1940 meer van het zuiver politieke terrein werd teruggedrongen, groeide het verlangen, op dat meest eigen gebied werkzaam te zijn. Misschien heeft Seyss-Inquart Rosts hernieuwde onderschikking aan Mussert en de NSB met een belofte in die richting gekocht. In elk geval zijn hem in september toezeggingen gedaan, zowel door de rijkscommissaris als door Rauter [4], waaruit hij moet hebben opgemaakt, dat *hij* het zou zijn aan wie, als representant van de nieuwe orde, de economische sector zou worden toegewezen, een terrein waarop Mussert volstrekt ondeskundig en ongeïnteresseerd was. Vandaar dat in zijn instructie door Mussert hierover ook iets werd geformuleerd (zie nr. 126).

'Später rückte der Reichskommissar davon ab' [5]. Deze had in nationaal-socialistische kring een goed contact gekregen met H.C. van Maasdijk. De meeste leden van Fischböcks staf waren niet ontevreden over de *modus vivendi*, die zij in de afgelopen maanden met de onder hun toezicht geplaatste Nederlandse bureaus hadden ontwikkeld. En terwijl Musserts papieren stegen, rezen voor Rost aan alle kanten moeilijkheden. Hij raakte meer en meer achter bij andere kandidaten van de Duitsers. Niet hij, maar Van Geelkerken kreeg de leiding in jeugdzaken en bij de weerformaties van de NSB. Niet hem, maar aan Piek was de Winterhulp toegewezen. De NSWG werd in haar toch reeds moeilijke ontwikkeling beknot, Rosts zeggingschap over De Centrale en de Arbeiderspers ernstig bedreigd. De reorganisatie van de radio ging niet uit van de VARA. In tegendeel werd ook

(1) Na dit tijdstip werd van verder onderzoek geen werk meer gemaakt, zie RvT 103 Familieonderzoek.
(2) Uit Kranefuss' brief van 12 nov. 1941 (BDC H 420) valt op te maken dat het andere reserves waren, waarom hij Himmler in afwijzende zin over Rost gesproken en daarop Himmlers instemming, evenals die van Karl Wolff gekregen had.
(3) Zie nr. 38. Vgl. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen en Woudenberg, *a.w.* I, p. 99–101 en II, p. 2–5. Vgl. nr. 19, *n.* 9 en bij nr. 208.
(4) Rauter aan Himmler d.d. 20 feb. 1941 (BDC H 199); deze brief wordt in de *SS*-uitgave van het RvO (in voorbereiding) in extenso afgedrukt.
(5) T.a.p., BDC H 199.

'de omroep van de marxisten' opgeslokt in de nieuwe Nederlandsche Omroep. De Duitse aanval op het Vrijcorps Rost (nrs. 146-148) had eveneens ten doel, zijn aanzien aan te tasten. In december 1940 stond Rost in het schootsveld van NSB en Duitsers.

Er was natuurlijk geen sprake van dat het rijkscommissariaat hem, Himmlers oudste relatie in Nederland, geheel op een zijspoor zou kunnen zetten. Toen zijn conflicten met Mussert over de Vorming toenamen, een materie waarvoor hij zelf trouwens de animo nu ook wel verloor (zie nrs. 172, 180); toen hij van het commissariaat bij de SDAP niet meer terecht had gebracht dan 'het behoud van ca. 100.000 lezers' van de 'zuiver nationaal-socialistische organen van de Arbeiderspers' (zie nrs. 157, 158 en 173) en hij daar althans *seine Schuldigkeit getan hatte,* leek het voor alle partijen het beste, Rost te laten heengaan van het politieke toneel en hem te belasten met het presidentschap van de Nederlandsche Bank. Dat was immers zijn oude liefde! Een dergelijke benoeming zou des te gemakkelijker te verwezenlijken zijn, omdat het zich liet aanzien dat mr. Trip zijn *non possumus* zou uitspreken over de opheffing van de deviezengrens tussen Nederland en Duitsland [1]. En het voornemen daartoe was sinds half januari 1941 weer actueel.

Dit plan, dat in 1940 reeds ernstig was overwogen en waarvan vooral Fischböck een groot voorstander was, had men in oktober nog opgeschort. Wel was kort daarna deze grens enigszins 'durchlöchert', maar Trip had de geblokkeerde-markenbelasting ingevoerd weten te krijgen, waardoor de ongunstige gevolgen die dit voor Nederland zou kunnen meebrengen, grotendeels werden opgevangen. Half januari 1941 gingen alweer nota's en voorstellen over het plan naar Berlijn [2]. Wohlthat, de *Beauftragte* bij de Nederlandsche Bank, verzette zich nog hevig tegen deze maatregel in samenspel met Trip. Maar zijn gezag was aan het tanen tegenover dat van Fischböck, die de rijkscommissaris en Göring, d.w.z. het *Vierjahresplan,* wist te overreden. *Reichswirtschaftsminister* Funk, wie het plan op zichzelf wel aanstond, maar die in oktober 1940 het eventuele aftreden van Trip nog als een onoverkomelijk bezwaar had beschouwd [3], liet zijn oppositie varen toen men hem in Rost een willige en niet onkundige vervanger aanbood. Op 14 februari 1941 viel in Berlijn de beslissing [4]; het duurde echter nog drie weken, voordat Göring het besluit ertoe ondertekende. Schwerin von Krosigk en zijn medewerkers van het *Reichsfinanzministerium* moesten toen, evenals trouwens de directie van de *Reichsbank,* wel meewerken, of ze wilden of niet (vgl. nr. 199). De verontruste *Siebenerausschuss* [5] moest het doen met wat Fischböck als enig motief gaf; dat het voor Nederland de gerechte straf was, omdat Holland in de inflatietijd Duitsland had leeggekocht [6].

Rost was intussen in januari en februari 1941 al begonnen, zijn werk bij de SDAP te doen aflopen en zijn lei schoon te vegen om opnieuw grootscheeps te kunnen beginnen. Tegelijkertijd had hij reeds, waar en wanneer hij kon, zijn relaties versterkt met de kameraden die hij daarbij als zijn voorhoede wilde gebruiken. Dat waren uiteraard niet de economische experts van het hoofdkwartier: W.O.A. Koster, de theoreticus H. J. von Brucken Fock of de NSB-verzekeraar J. H. L. de Bruin [7], wier naam in de Nederlandse economische wereld niet onverdeeld gunstig was. Het waren daaren-

(1) Vgl. CNO SG 18/II. Mr. L. J. A. Trip, sinds okt. 1931 president van de Nederlandsche Bank, was bovendien op 25 mei 1940 door generaal Winkelman belast met de waarneming van het departement van Financiën. Hij was daar een oude bekende: van 1916 tot 1923 was hij thesaurier-generaal geweest.

(2) Zie Telexberichten T 8/171380–4 en 171465; voorts stukken van het *Devisenreferat* van *Finanz und Wirtschaft* (FiWi Dev 7 d).

(3) FOSD 2862:563223-4, notitie van 2 nov. 1940; vgl. notulen van secretarissen-generaal d.d. 9 en 25 okt. 1940 (CNO SG 59 en 66/I).

(4) Fischböck maakte de bespreking op het *Reichswirtschaftsministerium* op 14 feb. 1941 mee (T 10/171762). In FiWi Dev 7d bevinden zich notities van 12 en 15 feb. 1941 over de daar gevoerde discussie.

(5) Een zevental representanten van het Nederlandse bedrijfsleven onder voorzitterschap van mr. H. L. Woltersom, die Seyss-Inquart zich als economisch adviescollege had gedacht. Zie nr. 211, *n.* 3 en p. 218, *n* 4.

(6) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(7) Koster, zie p. 61, *n.* 1. Von Brucken Fock, geb. 7 okt. 1882 te Utrecht; De Bruin, zie p. 234 *n.* 2,

tegen in hoofdzaak typische randfiguren, die doorgaans ook buiten de NSB wel aanknopingspunten hadden. Ze waren allen uit Rosts eigen grootburgerlijk milieu, bereisd of met kennis van Indië; soms vonden zij als vakman ook bij tegenstanders wel enige waardering of speelden zij zelfs een zekere rol in het zakenleven, zij het dat zij geen van allen tot Nederlands *captains of industry* gerekend konden worden, hoe graag enkelen van hen dat ook pretendeerden.

Het waren Jan van der Does, reeds meermalen genoemd. Vervolgens Rosts neef en vriend F. W. A. de Kock van Leeuwen [1], Amsterdams importeur en handelaar in thee en andere Indische produkten, die in het najaar van 1941 voorzitter van de kamer van koophandel in de hoofdstad werd (zie p. 226–227); voorts de Rotterdamse reder J. van Hoey Smith [2], die in zijn eigen stad echter wegens zijn politieke overtuiging veel tegenwerking ondervond. Rost rekende het zich een eer, hem en De Kock van Leeuwen in het najaar van 1940 weer tot de NSB te hebben teruggebracht [3]. Uit het bankvak waren het J. Robertson, afdelingschef bij de Nederlandsch-Indische Handelsbank (zie verder p. 201) en mr. P. H. A. Bijleveld [4], directeur van het Haarlemse kantoor van de Nederlandsche Handelmaatschappij. Met hen beiden – waarschijnlijk ook met de Haagse bankier Van Maasdijk – hield Rost sinds december 1940 regelmatig financiële besprekingen (zie bij nrs. 153, 179, 188). Eerstgenoemde zou hem onmiddellijk, de andere een jaar later, op de Nederlandsche Bank ter zijde staan, Bijleveld overigens met nog de meeste onafhankelijkheid (zie deel II).

In Rosts relatie tot F. B. J. Gips [5], van Gips' Houthandel, ontbrak, zoals reeds uitkwam en nog herhaaldelijk hier zal blijken, de geest van rivaliteit niet. Evenals Van Maasdijk maakte Gips deel uit van de door mr. Woltersom aangevoerde *Siebenerausschuss*. Weldra was hij als lid van de commissie-Woltersom betrokken bij de organisatie van het bedrijfsleven; in 1942 werd hij voorzitter van de hoofdgroep Handel. Ook theoretisch economisch waren Rost en hij het vaak oneens, terwijl hij zijn relatie met dr. Hirschfeld bijv. nooit geheel verbrak en in wezen liberaal bleef, hoe serieus hij zich ook sinds jaren in de problemen van de Raad voor Volkshuishouding der NSB had verdiept [6]. In de voor hen beiden zo ongunstige ontwikkeling van de oorlog werd de onderlinge divergentie groter en hun animositeit sterker (zie deel II).

De verhouding tot H. C. van Maasdijk [7] was eveneens gecompliceerd. Ook hem kende Rost al van voor 1936 en waardeerde hem daarna als de enige in de Haagse wereld, die hem en d'Ansembourg als gelijken en niet als *outcasts* behandelde (zie nrs. 35 en 129, slot). Hij was aanmerkelijk jonger in jaren, maar werd toch in sommige opzichten Rosts concurrent tijdens de bezetting, daar hij – ook *Finanzmann* – Seyss-Inquart veel meer lag. Behalve dat Rost en hij beiden in de grond even serieus waren, zelfs wat zwaar op de hand, waren ze zeer verschillend van temperament. Hij was veel meer echt Hagenaar geworden; voelde voor kunst en aristocratische levensvormen, was een groot liefhebber van de jacht en was niet te schokken in zijn houding van vormelijke correctheid. Hij was dan ook geknipt als Nederlandse voorzitter van de Nederlandsch-Duitsche Kultuurgemeenschap, waar hij groter succes had dan Rost met het Genootschap Nederland en Europa. Hij zocht naar tussenoplossingen, ook waar de tegenstellingen onoverbrugbaar waren en stelde zich dan tevreden met de schijn. Vandaar zijn betrekkelijke onmisbaarheid in de *Siebenerausschuss* en de commissie-Woltersom en later in de Raad voor het Bedrijfsleven (zie p. 218 e.v.).

Van jongsaf met veel contacten in Duitsland en Oostenrijk en directeur van de vooral op Duitsland en Oostenrijk georiënteerde N.V. Nederlandsche Bankinstelling voor Waarden belast met

(1) Geb. 11 mrt. 1895 in Den Helder. In RvT 23 en 47 bevinden zich enkele brieven van Rost aan hem In 1939 spraken zij elkaar vrij veel. In 1940–1941 ging het contact meer van hem uit dan van Rost.
(2) Geb. 3 juli 1891 te Rotterdam; zie nr. 289 e.v.; voorts p. 52–53, 133 en 227–229.
(3) Zie briefjes van 22 okt. en 11 nov. 1940 in RvT A III 2/86767 en RvT A III 3/87099.
(4) Geb. 26 juni 1894 te Haarlem; zie Doc. I P. H. A. Bijleveld. Vgl. p. 233.
(5) Geb. 30 sep. 1897 te Dordrecht; zijn broer was een klasgenoot van Rost op de Haagse HBS. Zie p. 163.
(6) Zie een brief van 23 mrt. 1939 in Doc. I Farwerck.
(7) Geb. 20 dec. 1904 te Breda. Vgl. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen, ook voor het slot van deze passage. Zie, ook voor het vervolg, Doc. I H. C. van Maasdijk, memoires.

Vruchtgebruik en Periodieke Uitkeringen, sympathiseerde hij sinds jaren met het nationaal-socialisme, maar in de vorm zoals het in *De Waag* aan het woord kwam (vgl. nr. 60 en p. 183–186), ook via zijn eigen gladde pen. Hij werd pas in oktober 1940 lid van de NSB en kwam noch daarvoor noch daarna in aanraking met nazi-rapaille of de kleine NSB-kameraad, voordat hij in de laatste oorlogswinter een officierstaak te vervullen kreeg bij de Landwacht in Overijsel; in dat milieu bleek hij een uitzondering door een combinatie van toewijding, fatsoen en ook van moed [1]. De laatste maanden voor de Duitse capitulatie verving hij mr. H. Westra als burgemeester van Den Haag. Meermalen heeft hij getracht zijn onafhankelijkheid tegenover Rost te behouden en zich aan diens pressie te onttrekken (bijv. nr. 211 en in deel II). Rost van zijn kant probeerde hem te gebruiken waar het hem uitkwam [2].

Behalve door de keuze van deze connecties trachtte Rost ook verder in de 'neutrale' wereld contacten te leggen en zich niet de loef te laten afsteken door prof. J. van Loon (zie nrs. 101 en 197). Binnen de NSB had hij alleen in theorie het gebied van bank- en kredietwezen toebedeeld gekregen. Hij zou echter niet tevreden zijn voordat hij praktisch was ingeschakeld niet alleen, maar de gehele economische sector voor de beweging beheerste [3].

Zijn ambities gingen uiteindelijk veel verder. Hij verwachtte dat hij de plaats zou kunnen innemen zowel van Trip als van Hirschfeld en belast zou worden met de leiding van de Nederlandsche Bank en van de weer tot Economische Zaken verenigde departementen van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Landbouw en Visserij, d.w.z. met de leiding van het gehele economische beleid in Nederland, inclusief de bedrijfsorganisatie-in-opbouw. Op Financiën zou hij zijn invloed kunnen doen gelden door de benoeming van een zijner naaste medewerkers tot secretaris-generaal. Het aftreden van Hirschfeld leek hem in maart–april 1941 niet onmogelijk, daar de toenmalige Duitse eisen, m.n. de opheffing van de deviezengrens, diens ressort evenzeer aanging als Trip en Financiën, terwijl hij bovendien wegens zijn joodse vader in dat tijdperk van de eerste grondige anti-joodse maatregelen op zijn post niet te handhaven scheen. In de kring van Fischböcks ambtenaren, die Rost overigens toen nog niet kenden, zag men in die tijd blijkbaar ook Rost als *coming man;* 'der führende Kopf der NSB'[4].

Toen vernam Rost omstreeks half februari, waarschijnlijk na het overleg in Berlijn op de 14de, (p. 168 bij *n.* 4), dat 'alleen maar' de Nederlandsche Bank hem wachtte [5]! Dat ambt, vroeger zo zeer begeerd, beschouwde hij nu als niet meer dan een gouden graf, omdat hij als president wel geen politieke activiteit zou kunnen ontplooien en daar hij heel goed besefte dat hij in die functie slechts filiaalhouder van de *Reichsbank* zou zijn, niet meer in staat, werkelijk voor het nationaal-socialisme en de beweging iets van belang te doen. Dat anderen zulks ook vreesden, blijkt uit enkele reacties na Rost benoeming, einde maart [6]. Geen wonder dat hij woedend was over zulk een 'Abspeisung'. Dus zon hij op middelen om toch nog zijn doel te bereiken.

§ 4 *Rosts aanmelding voor dienstneming in de Waffen-SS*

Reeds tijdens het officiële bezoek van Seyss-Inquart, Mussert en de hoogste NSB-autoriteiten aan München op 20 en 21 januari 1941 [7], had Rost, zoals reeds bij herhaalde vorige gelegenheden, zich aan Karl Wolff voor militaire inzet aangeboden. Maar was hij niet te oud? Die belemmering viel kort daarop weg na een op 3 februari 1941 door Himmler getekend bevel waarin ook 'oudere' Germanen, tot een leeftijd van 40 jaar, in de *Waffen-SS* toegelaten werden, terwijl zij die tevoren een militaire rang hadden bekleed, door een speciale vergunning van de *Reichsführer* ook nog

(1) Vgl. brieven en rapporten uit die tijd in Doc. I H. C. van Maasdijk.
(2) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(3) Zie nr. 126, slot van nr. 129 en nr. 186, *n.* 1.
(4) Vgl. Hirschfeld, *a.w.*, p. 60; Rinkefeil, 9 mrt. 1941 (FD 45253–5).
(5) BDC H 199, ook voor het slot van deze passage.
(6) Zie nr. 186 en p. 147, 190, *n.* 1 en 206, *n.* 3.
(7) Zie nrs. 85, *n.* 14, 120, *n.* 6, 177, *n.* 3 en 178, *n.* 2. Vgl. *Mussert en de eed van trouw aan Hitler.*

boven die maximumleeftijd zouden kunnen worden aangenomen [1]. Toen nu bovendien Mussert half februari de leden van de 'politieke organisatie' (de P.O.) en van de andere formaties van de NSB opriep voor dienstneming in de *Standarte Westland* [2], meldde Rost zich als een der eersten. Maar op het Amsterdamse filiaal van de *Ergänzungsstelle* werd hij, samen met H. Holdert, 'in de bek gezien en afgekeurd' [3]. Was hij toch te oud? Was hij niet Germaans genoeg? Zo kort na de luidruchtig uitgebarsten tegenstand van het NSB-hoofdkwartier tegen zijn hyper-Germaanse vormingsrede, was dit een nieuwe, nog ernstiger slag. Des te erger, omdat zijn steun en toeverlaat in zulke perikelen, Rauter, reeds sinds weken met ziekteverlof in Oostenrijk vertoefde en onbereikbaar was.

Toen Rost Rauter op 19 februari, onmiddellijk na zijn thuiskomst opzocht, besloten ze na urenlang overleg, de situatie te forceren. Die dag nog, het was Rosts 47ste verjaardag, deed hij met behoorlijk gevoel voor effect mededeling aan Himmler van zijn vrijwillige aanmelding (nr. 173), in de hoop aldus de aanvankelijke afkeuring ongedaan te maken. Tevens gaf hij van een en ander kennis aan Mussert (nr. 174).

In hoeverre de aanmelding serieus gemeend, in hoeverre ze slechts een manoeuvre was, valt moeilijk uit te maken. Bij Rost liepen verschillende motieven steeds in hoge mate dooreen en de 'oprechtheid' ontbrak nooit. Zijn gevoel van frustratie moet in die dagen sterk geweest zijn. De brief van zijn vrouw aan haar broer en die van Rauter aan Himmler getuigen het beide [4]. Liever soldaat dan op een zijspoor, maakte hij Mussert duidelijk (nr. 180). Maar het was niet alleen verbittering en besef van nutteloosheid. Van de snel ontvlambare, van de officierszoon vooral had men niet anders kunnen verwachten. Rauter getuigt dat Rost 'sich tatsächlisch aus seiner innersten heiligen Überzeugung und Einstellung zum grossgermanischen Gedanken' gemeld had [5]. Wat Rost zelf tegenover Himmler en Mussert als beweegreden noemde, geeft stellig een deel van zijn motieven goed weer. De door zijn vrouw gesignaleerde ongebreideldheid en zijn zucht, te bewijzen dat hij, zijn leeftijd ten spijt, nog jong en fit genoeg was, speelden evenzeer een rol. Bovendien kon hij op deze wijze het best Feldmeijers fluisteringen, dat hij 'bang' zou zijn (zie p. 91) logenstraffen. Na een goed volbracht *Fronterlebnis* zou hij de in Duitse ogen groeiende achterstand bij Mussert en Van Geelkerken in één sprong hebben ingehaald en ook Feldmeijer kunnen bijhouden, wiens dienstneming in de *Waffen-SS* immers vaststond. Naast al deze overwegingen [6] was er de wens, de rijkscommissaris en Mussert voor een voldongen feit te plaatsen en een sterke onderhandelingspositie te verkrijgen voor zijn aanspraken op het economische leiderschap.

Was van dit alles het 'gas geven' (zie p. 38, *n.* 2) de voornaamste drijfveer, dan bleek die toeleg onmiddellijk gelukt: om 9 uur 's ochtends van de 20ste februari lag Rosts brief als een bom op Musserts bureau. De leider van de NSB belde direct Schmidt op. Deze gaf het bericht terstond telefonisch aan Seyss-Inquart door, die met vakantie in Oostenrijk zat. Op zijn beurt wendde de rijkscommissaris zich met een telefoontje tot Rauter met het verzoek, zich bij Himmler ervoor in te spannen, dat deze Rosts aanbod zou weigeren.

> 'Es besteht für mich kein Zweifel, dass die Meldung Rosts zum Einsatz sowohl auf den Reichskommissar als auch auf Mussert alarmierend gewirkt hat und dass es ihnen nicht angenehm ist, dass Rost sich als einziger der drei Leiter [7] für den Einsatz meldet. Man will ihn also unter allen Umständen hier festhalten und verspricht ihm aus diesem Grunde *den gesamten wirtschaftlichen Sektor*' [8].

(1) BDC H 94:438–439.
(2) Zijn rondschrijven hierover is gedateerd 14 feb. 1941, zie RvT 113/83055–6. Op 16 feb. 1941 lichtte hij zijn kader te Utrecht hierover nader in; concept voor zijn rede in Mussert 18e.
(3) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(4) Zie brief van F. S. aan W. J. Heubel van 19 mrt. 1941, ten dele geciteerd in *n.* 1 van nr. 186; de reeds herhaaldelijk genoemde brief van Rauter van 20 feb. 1941 (BDC H 199).
(5) T.a.p. BDC H 199.
(6) Zie ook het genoemde op p. 165.
(7) Nl. Mussert, Van Geelkerken en Rost.
(8) Cursivering door bewerkster.

Ich habe mich über diese Entwicklung sehr erfreut und bin auch der Auffassung, dass sie ausgenutzt werden muss. Nur möchte ich das Gesuch des Rost an Sie weiterleiten und Sie, Reichsführer, bitten, sich unmittelbar einzuschalten, damit der Reichskommissar seine Zusicherung an Rost auch Ihnen gegenüber wiederholt'.

Dit schreef Rauter in zijn reeds meermalen geciteerde brief van 20 februari [1], die hij met Rosts aanmelding (nr. 173) als bijlage, per koerier aan Himmler zond.

Nadat Mussert Rost met de inkleding van zijn weigering van 20 februari (nr. 177) 'onduldbaar beleedigd had', smeet deze zijn felle repliek op papier, maar gaf die toch nog aan Rauter ter lezing. Deze achtte het het best, de brief vóór verzending aan Himmler voor te leggen, zodat deze zich bij onvoorziene consequenties geheel achter Rost zou stellen. De tekst werd 's zaterdags om zes uur 's avonds in code naar Berlijn geseind met verzoek om spoedig uitsluitsel. Zondag 23 februari op het middaguur kwam het telefonisch antwoord: wanneer Mussert zijn brief niet voor die avond acht uur introk, zou Rost zijn antwoord mogen versturen [2]. Noch de rijkscommissaris, noch Schmidt waren die dag bereikbaar om Mussert van dit ultimatum op de hoogte te brengen en zo verzond Rost zijn heetgebakerd schrijven in de avonduren van de 23ste (nr. 178).

Merkwaardigerwijze ontving Mussert de brief eerst op de 25ste, nadat hij met Rost de vorige dag heel rustig over de Vorming had gesproken en bij die gelegenheid diens wens had vernomen, de economische sector toegewezen te krijgen (slot van nr. 180).

Na ontvangst van de zo krasse brief belde de leider onmiddellijk Schmidt weer op. Niettegenstaande alle besognes in verband met de zojuist uitgebroken Februaristaking, stelde Schmidt zich nog dezelfde dag voor overleg beschikbaar. Geharnast in argumenten haastte Mussert zich die middag naar de Kneuterdijk [3]. Ditmaal vond hij geen volledige steun: bij afwezigheid van de rijkscommissaris en in de kritieke situatie die door de onverwachte staking was ontstaan, week Schmidt voor de druk van Rauter, zodat Mussert bakzeil moest halen. Wel nam hij zijn verbod niet terug maar de scherpste kanten gingen er toch af; bovendien werden onderhandelingen over Rosts eisen daarbij in uitzicht gesteld. Rost wilde nu ook het onderste uit de kan hebben, verklaarde zich niet voldaan, maar was eveneens tot onderhandelen bereid (nr. 182). Om zijn eisen verdere kracht bij te zetten, had hij zich voor de officiële keuring in Den Haag gemeld [4].

Dat had Rauter hem trouwens aangeraden. Eerst na aanmelding en keuring kon men *unabkömmlich* verklaard worden. En het was Rauter evenmin als Himmler om Rosts militaire inzet, maar alleen om een verbetering van diens positie te doen.

§ 5 *De benoeming tot president van de Nederlandsche Bank en tot secretaris-generaal*

Zo eenvoudig als Rauter het zich in zijn brief van 20 februari had voorgesteld ging het echter niet. Want Musserts vaardigheid in achterhoedegevechten was niet gering (zie onderaan p. 203 e.v.) en Trip, maar vooral Hirschfeld was men niet zomaar kwijt.

Bij het eerste gerucht dat de deviezengrens tussen Nederland en Duitsland zou komen te vervallen en dat Fischböck in deze het pleit gewonnen had van Wohlthat, die Nederland omstreeks 20 februari 1941 voorgoed verliet, hadden de 'oude secretarissen-generaal' een collectief protest, ja zelfs ontslagneming overwogen [5]. De Februaristaking en haar nasleep van strafmaatregelen werkte in zekere zin vertragend op de gebeurtenissen, maar de algemene situatie was erdoor verscherpt. Dat bleek duidelijk uit Seyss-Inquarts rede van 12 maart [6]. Hirschfeld wist al op 7 maart aan de

(1) BDC H 199.
(2) BDC H 198 en 199.
(3) Mussert XII 93062–3 bevat een kladje daarvoor, o.a '3) Unter den augenblicklichen Verhältnissen kann keiner der Stellvertreter entbehrt werden'; vgl. nr. 178, *n.* 4.
(4) Zijn *Lebenslauf* van 27 feb. 1941, behorende bij zijn aanmeldingsformulier, zie RvT 115 bij de R.
(5) CNO SG 28 en 29/II d.d. 10 en 12 mrt. 1941. Vgl. Hirschfeld, *a.w.*,p. 66–70.
(6) Opgenomen in Seyss-Inquart, *Vier Jahre in den Niederlanden. Gesammelte Reden.* p. 37 e.v.

collega's mee te delen, dat de staking 'in Berlijn een zeer slechte indruk had gemaakt; dat toegevendheid jegens Nederlands politieke en economische wensen niet meer te verwachten viel'[1]. Inderdaad, de arisering van het bedrijfsleven werd nu in geforceerd tempo aangepakt en op 8 maart parafeerde Göring tijdens een kort bezoek aan Nederland de twee gevreesde besluiten: de Nederlands-Duitse deviezengrens zou met ingang van 1 april worden opgeheven. Ook moest Nederland 500.000.000 RM ineens betalen als 'Abschlagzahlung für äussere Besatzungskosten', waarvan één vijfde in goud. Deze betaling zou het enorm gestegen Nederlandse clearingoverschot, dat volgens Fischböck 'optisch unschön' was, grotendeels doen verdwijnen. Daarna kon het nieuwe regime dan met een schone lei starten. Nog diezelfde dag deelde Fischböck een en ander aan Rinkefeil, de Duitse *Referent* op het departement van Financiën en hoofd van de *Abteilung Finanzen* mee. Trips aftreden leek nu wel zeker, een kandidatuur van Rost eveneens [2].

Een lichte complicatie bleek dat Trip, voor wie de eis van de 500.000.000 RM *Äussere Besatzungskosten* al even onaanvaardbaar was als de opheffing van de deviezengrens, overwoog, zich weliswaar terug te trekken als secretaris-generaal van Financiën en zich daar te doen vervangen door Hirschfeld, maar de Nederlandsche Bank met verdubbelde energie als bolwerk te blijven bezetten en de onafhankelijkheid daarvan t.o.v. de staat zoveel mogelijk uit te buiten [3]. Dat laatste was voor de rijkscommissaris en Fischböck onaanvaardbaar daar het de nieuwe Duitse economische politiek in Nederland ernstig zou remmen. Anderzijds ontving Dr. Wimmer een waarschuwing, dat het dreigement van een collectief aftreden van de 'oude secretarissen-generaal' toch nog zou worden waargemaakt, in het geval dat Rost op Financiën werd benoemd [4]. Een zodanig ontslag zou uiteraard scherpe repercussies hebben bij het bedrijfsleven. De aanstelling van Rost op Financiën, laat staan een benoeming op Economische Zaken was dus voorlopig 'untragbar'.

De aandrang van Rauter en Himmler was echter ook groot. Rost zelf zat al enige dagen in Berlijn en wachtte, met zijn *Frontsucht* als troef en sterk door de steun van de *Reichsführer*, op zijn benoemingen. Met de Nederlandsche Bank alleen zou hij niet tevreden zijn, dat zou neerkomen op 'politisch kaltstellen'. Er moest meer in uitzicht worden gesteld. Er moet druk zijn overlegd tussen Himmler en het rijkscommissariaat, totdat medewerking van die zijde werd verkregen [5]. Fischböck arrangeerde voor Rost tenslotte bezoeken bij de *Reichsbank* en bij Funk op 18 en 19 maart. In Nederland ontsloeg de rijkscommissaris Trip uit beide functies, hetgeen Fischböck hem op 19 maart ging mededelen. Blijkbaar kwam de volgende dag in Berlijn het bericht van Musserts instemming, die Himmler als voorwaarde had gesteld, binnen [6].

Zo was het 'Kurbeln' dus gelukt. De 21ste maart keerde Rost in Nederland terug. Daar bleek dat hij zowel in de beweging als op het ambtelijke vlak nog voortdurend de voet op het gaspedaal zou moeten houden. Want met de opvolging van mr. Trip bleek toch nog niet alles in kruiken en kannen. Men was integendeel op de Nederlandsche Bank druk in de weer met het aanwijzen van eigen kandidaten voor de opvolging en sloeg, steunend op formeel recht, aan de rijkscommissaris een dubbeltal voor om daaruit zijn keus te maken: prof. mr. Bruins, directeur van het Clearinginstituut en koninklijk commissaris van de Nederlansche Bank, en prof. De Jong, de oudste directeur [7]. Tegelijkertijd benaderde een aantal Kamerleden Snouck Hurgronje met het voorstel, de 'economisch vooruitstrevende' Tilburgse hoogleraar Kaag aan te vragen als opvolger van Trip op Financiën; 'dat

(1) CNO SG 27/II van 7 mrt. 1941, punt 8.
(2) Rinkefeil aan het *Reichsfinanzministerium* d.d. 9 mrt. 1941, FD 45253-4.
(3) CNO SG 28-31/II d.d. 10, 12, 14 en 17 mrt. 1941.
(4) Brief van prof. J. van Dam d.d. 13 mrt. 1941, die daar Rost overigens 'das einzig in Frage kommende NSB-Mitglied' noemt (CNO SG 1941).
(5) Vgl. Rosts autobiografie uit mei 1945 en de herinneringen, die hij in de brieven van jan. 1943 aan Wolff, Brandt en Mussert ophaalde over de benoemingen van mrt.-apr. 1941 (zie deel II).
(6) Zie nr. 186, *n.* 1 en vgl. p. 203.
(7) Zie 'Sollicitatiedossier Rost van Tonningen' (archief Nederlandsche Bank).

was in elk geval een goed Vaderlander![1] Op het departement ontwierp men intussen in overleg met prof. De Jong en zijn mededirecteur De Beaufort, een verordening tot instelling van een staatsfonds voor de aankoop van rijksmarken, dat de na opheffing van de deviezengrens verwachte stroom van Duitse betaalmiddelen en het inflatoire effect daarvan zou kunnen opvangen. Volgens het ontwerp stond dit fonds geheel los van de Nederlandsche Bank en zijn eventuëele president [2].

Rost zelf stortte zich na thuiskomst uit Berlijn in de bezigheden (zie opnieuw nr. 186). Er was juist even gelegenheid, Van der Zee te ontvangen en een aanbeveling voor hem te schrijven (nr. 189). Maar overigens was de tijd tot barstens toe gevuld met besprekingen: met de rijkscommissaris, met Robertson, zijn toekomstige rechterhand op de Bank, waarschijnlijk ook opnieuw met Fischböck en enkele malen met Dr. Bühler. Deze nam immers sinds Wohlthats vertrek de Duitse controle op de Nederlandsche Bank waar en werd op 31 maart in de functie van *Beauftragte* benoemd. Voor zover deze besprekingen Rost de tijd lieten, was er de geacharneerde studie van stukken. Allereerst de vigerende bankwet, de statuten van de bank en het *Deutsche Reichsbankgesetz*. Weldra verdiepte hij zich ook in de aanstaande opheffing van de deviezengrens en de komende wijziging van de geblokkeerde-markenbelasting; voorts in de gegevens over bezettingskosten, de stand van de clearing; van het rijksmarken-tegoed bij de circulatiebank en het ontwerpbesluit voor de instelling van het nieuwe staatsfonds. Want tot dusver had hij aan deze concrete zaken nog geen aandacht gewijd; dat blijkt tenminste uit de ten dele zo naïeve notities die hij van zijn overleggingen maakte [3].

Nadat hij op de 25ste eindelijk met Bühler een modus gevonden had waardoor de benoeming van een nationaal-socialistische directeur-secretaris, die tevens vice-president werd, kon plaats hebben zonder dat de overige directeuren en commissarissen ontslag namen (zie nr. 188), volgde op 26 maart Rosts officiële benoeming tot president van de Nederlandsche Bank. Die middag had in Den Haag op het Plein, ten overstaan van Seyss-Inquart en in tegenwoordigheid van Fischböck, Althaus en Hushahn, de plechtige beëdiging plaats. Diezelfde dag werd Robertson tot directeur-secretaris benoemd.

Tussen dit alles door moest de 'grundsätzliche Programmrede' waarmee de nieuwe president op 27 maart aan de Oude Turfmarkt in Amsterdam zijn entree maakte, worden voorbereid. Tevoren door Fischböck goedgekeurd, oogstte de rede over 'Arbeid, niet goud de grondslag van Nederlands welvaart' in de kranten uiteraard veel lof; ze bezorgde Rost zelfs enige gelukwensen van niet-partijgenoten [4]. In elk geval had hij daar niet als lid van de NSB gesproken. Dat gaf *Het Nationale Dagblad* natuurlijk aanleiding tot speldeprikken. Het is evenmin verwonderlijk dat de enige kritische klanken, die openlijk het publiek bereikten, afkomstig waren van mr. von Brucken Fock in enkele *Waag*-artikelen [5].

Van de oude directie of van commissarissen nam verder niemand ontslag; 'men bleef op zijn post'. Hierbij speelde de door Hirschfeld en de andere secretarissen-generaal aangenomen houding, nl. voortwerken, zeker een rol, evenals de regeling die de Duitsers troffen t.a.v. Trips opvolging op Financiën. De leiding van dat departement werd nl. voorlopig gesplitst. De directeur-generaal der Belastingen, H. Postma en de thesaurier-generaal B. J. de Leeuw werden op 27 maart elk op hun eigen terrein met de waarneming belast [6].

Vier dagen later verviel de Duits-Nederlandse deviezengrens [7]. Hoewel Rost geen werkelijk aan-

(1) Zie *Stimmungsbericht* van ca. 22 mrt. 1941, ZbV Stimm. 40451.
(2) Enkele stukken hierover en Rosts opmerkingen in RvT 124.
(3) Zie de notities in RvT 124.
(4) Zie RvT 121, Gelukwenschen benoeming Ned. Bank en RvT 126 Knipselboek Nederlandsche Bank.
(5) *De Waag* van 3 en 10 apr. 1941. Intern was er natuurlijk veel meer gezegd. Vgl. ook p. 60 na *n.* 6.
(6) Een fotocopie van deze benoemingen werd door Financiën op 4 apr. 1941 ingezonden bij het college van secretarissen-generaal (CNO SG 1941).
(7) Zie VO 65/41 en *Runderlass* 41, *Reichsgesetzblatt* van 31 mrt. 1941. Vgl. de bijzonder euphore beschrijving van de gevolgen in het artikel van H. von Boeckh in *Die Niederlande im Umbruch.* (1941), p. 252–253.

deel in deze maatregel gehad heeft, koesterde hij wel grote illusies ervan. Was het voor Fischböck min of meer de meesterproef, waarmee hij de minder gunstige naam die hij na de *Anschluss* in Berlijn hier en daar, o.a. bij Göring had gekregen – 'er hatte sich liberal exponiert'[1] – voorgoed wilde doen vergeten, Rost heeft stellig verwacht dat dit goede Nederlandse voorbeeld door de andere bezette- en de met Duitsland verbonden landen zou worden gevolgd en dat, na het vallen van die grenzen, de Europese *Grossraum*, voorwaarde voor een kolossale naoorlogse bloei, zou zijn geschapen. Uit zijn artikelen van 1941, uit zijn eerste jaarverslag voor de Nederlandsche Bank van juni 1941, maar ook uit de scherpe kritiek op de inmiddels voor Nederland fataal gebleken gevolgen van de maatregel, waaraan hij in 1943 en 1944 zelf uiting gaf, komt die aanvankelijke illusie ten duidelijkste uit. Die blijkt trouwens ook uit zijn opmerking van omstreeks 1 april 1941 bij de concept-verordening voor het rijksmarken-fonds. Als de directie van de Nederlandsche Bank, maar ook die van de *Reichsbank*, verwachten, dat het rijksmarken-aanbod het gulden-aanbod verre zal overtreffen, noteert hij: 'Waarom eigenlijk?' [2].

Zo verliep het inwerken in de stukken, met tussendoor de animerende lectuur van de krantenverslagen en van de felicitatiepost en ook met tal van besprekingen in zijn nieuwe functie. Spannend was direct op 2 april de eerste vergadering met de commissie van advies van de Nederlandsche Bank geweest. Daar kwam o.a. de betalingsopdracht voor de 500.000.000 RM *äussere Besatzungskosten*, verstrekt door het departement van Financiën, aan de orde [3]. Voorts het rijksmarken-fonds, waar hij weinig voor voelde, omdat het geheel buiten de Bank zou staan, terwijl hij en Bühler een staatsgarantie voor de toekomstige rijksmark-tegoeden van de circulatiebank prefereerden. Die garantie achtte hij 'vanzelfsprekend', want 'de Mark is een devies; de staat garandeert àlle deviezen' [4]. Ook de aanspraken van de Bank op de rest van het clearing-tegoed, 120 miljoen, waarop Trip terwille van de staatsfinanciën geen aanspraak had gemaakt en de herbelegging daarvan (zie nr. 201 bovenaan p. 630 en aan het slot van nr. 205), kwamen ter sprake. Op 7 april had Rost een emotionerende vergadering met directie en commissarissen van de Bank; hier werd de rechtmatigheid van Robertsons benoeming tot plaatsvervanger van Rost betwist [5]. En elk dier punten gaf aanleiding tot ruggespraak met Robertson en Bühler.

Intussen bleef hij aandringen op integrale vervulling van de toch waarschijnlijk slechts vage toezeggingen t.a.v. de economische departementen (zie slot van nr. 186). Dat de overneming daarvan althans voorlopig nog 'untragbar' was, moet Fischböck in die tijd nog eens heel duidelijk gebleken zijn bij gesprekken met mr. Woltersom [6].

Er moest dus een andere oplossing worden gevonden. Op 22 april 1941 tekende de rijkscommissaris de benoeming van Rost tot secretaris-generaal voor Bijzondere Economische Zaken en belastte hem tevens met de waarnemeing van het departement van Financiën, waar echter de tweedeling van 27 maart bestendigd werd. Op die wijze kwamen alleen Algemene Zaken en de Generale Thesaurie onder Rost te staan. De eerste benoeming was bedoeld om hem de hoop op de opvolging in geval van Hirschfelds ontslag, niet te ontnemen. Het was deels surrogaat, deels wissel op een niet te verre toekomst. De benoeming bij Financiën waarborgde de eenheid van beleid met de Nederlandsche Bank, die na 27 maart nogal te wensen overliet, ook in de mening van Bühler [7]. Deze manoeuvre werd mogelijk gemaakt doordat De Leeuw met zijn officieel bezwaarschrift tegen de

(1) Zie *Tweede Gesprek Rauter.*
(2) Zie RvT 124.
(3) Hoe Rost daarover dacht, kan men opmaken uit zijn mening over de vrijwillige bijdrage van 1942, zie nrs. 272 en 273 en p. 255 e.v.
(4) Zie RvT 124.
(5) Zie nr. 188, *n.* 2. Zie ook correspondentie van Robertson bij de P, van 12 apr. 1941 (RvT II Robertson) en het dossier 'Die Niederl. Bank' van de afdeling *Niederländische Personalangelegenheiten* van *Verwaltung und Justiz.*
(6) Naoorlogse mededeling van mr. Woltersom aan A. J. van der Leeuw (RvO).
(7) Rinkefeil, 19 apr. 1941 (FD 45271).

eis van *äussere Besatzungskosten* [1] en zijn verzet tegen een staatsgarantie voor het rijksmarken-bezit van de Bank, zich had geëxponeerd en op die gronden kon worden vervangen.

Er zijn aanwijzingen dat Rosts waarneming op Financiën aanvankelijk slechts bedoeld was voor de periode, totdat Hirschfelds ontslag een feit zou zijn en Rost alsnog secretaris-generaal van Economische Zaken kon worden. Op dat moment, wanneer bovendien de Nederlandse belastinghervorming haar beslag zou hebben gekregen en men H. Postma eveneens kon missen, zou de leiding van het departement van Financiën in zijn geheel kunnen worden overgedragen aan een medewerker van Rost, bijv. zijn eigen kandidaat H. C. van Maasdijk; zo zou een toestand ontstaan, geheel gelijk aan die in het *Reich*. Dat althans schijnt de, in samenhang met de overige gegevens, meest aannemelijke interpretatie van een merkwaardig notitietje van de *SD*-man Dupin (zie p. 145), door Knolle op 24 april geparafeerd, dus twee dagen na Rosts benoeming: 'Wie vertraulich in Erfahrung gebracht werden konnte, ist zum Generalsekretär für das niederländische Finanzministerium van Maasdijk in Aussicht genommen worden. Man darf in der Vermutung nicht fehl gehen, dass van Maasdijk durch Rost van Tonningen in Vorschlag gebracht worden ist'[2].

Hoe dit zij, Hirschfeld was niet van zins voor Rost plaats te maken [3].

Aan Duitse zijde heeft men in de eerste tijd – ware 'wittebroodsweken' – zijn best gedaan, Rosts prestige in de buitenwereld zoveel mogelijk te versterken, mede trouwens met het doel, Fischböcks uitzonderlijke initiatief een goede start te geven; in geen der andere bezette landen was immers een maatregel als de opheffing van de deviezengrens genomen. Zo kregen de Duitse banken een verzoek, de aankoop van Nederlandse effecten, die sinds de opheffing zo was vergemakkelijkt, voorlopig binnen redelijke grenzen te houden. Dit met de bedoeling, het Nederlandse marken-tegoed niet met al te grote sprongen te doen oplopen, iets waarvoor niet alleen de 'anti's' hun hart vasthielden. Dergelijke goedbedoelde lapmiddelen konden echter de groei van het marken-tegoed niet remmen. Eind juni noteerde Rinkefeil reeds, dat het dagelijks met 4 à 4½ miljoen toenam [4]. Een gunstige regeling voor de 'bona fide Nederlandsche houders van Dawes- en Youngleningen', die in uitzicht was gesteld, strandde tenslotte al evenzeer [5]. De feitelijke betekenis van deze welwillende gebaren was dus al zeer gering.

Op zichzelf was het voor Rost reeds van groot belang dat hij door zijn nieuwe functies in hoofdzaak onder Fischböck ressorteerde en veel minder directe aanrakingspunten had met Schmidt. Voorlopig was er nog geen sprake van een tegenstelling tot Fischböck. Ook deze verhouding zou echter reeds in de loop van 1941 aanzienlijk slechter worden. Maar toen was er ook geen kans meer op een benoeming van Rost in de plaats van Hirschfeld. Rost heeft toen getracht, van Financiën een zo centraal mogelijk departement te maken [6].

(1) CNO SG 35, 36 en 39/II van 26–28 mrt. en 4 apr. 1941.
(2) HSSPF III D. Vgl. voor Rosts plannen met Van Maasdijk bij de Nederlandsche Bank in mrt. 1941, nr. 188, noot 1.
(3) Zie Hirschfeld, *a.w.*, p. 69–70.
(4) FD 45302. Vgl. p. 254 e.v.
(5) Zie nrs. 199 en 229.
(6) Zie verder p. 193 e.v.

HOOFDSTUK VIII

Het winnen van 'goedwillenden'

§ 1 *Het sociaal-economisch genootschap Nederland en Europa*

Het NSB-milieu is Rost altijd te eng geweest. Zoals hij in zijn *grand dessein* van 1940 geprobeerd heeft, de arbeiderswereld, de boeren, de jeugd en de vrouwenbeweging te winnen, zo heeft hij de jaren door getracht, in intellectuele kring en in het bedrijfsleven zich een echo te verschaffen en tevens de neutralen en 'de redelijksten onder de tegenstanders' te winnen voor 'de nieuwe orde', voor een gelijkgerechtigde samenwerking met Duitsland. De instrumenten die hem bij uitstek hadden moeten dienen bij dit streven, waren het Sociaal-economisch genootschap Nederland en Europa en het weekblad *De Waag*. Deze pogingen waren echter juist tot mislukking gedoemd, omdat Rost door zijn persoon of zijn reputatie altijd weer even velen afstootte als hij tijdelijk aantrok. Max Blokzijl had wat dat betreft veel grotere gaven. Op de achtergrond blijven met een ander op de vooruitgeschoven post, had echter ook zijn bezwaren, aangezien dan zijn greep op het geval in gevaar zou kunnen komen en het ook de vraag was of zijn eigen positie wel voldoende ervan zou profiteren.

Het Sociaal-economisch genootschap Nederland en Europa [1], dat op 24 juli 1941 zijn oprichtingsbijeenkomst hield, had toen al een lange, moeilijke voorgeschiedenis achter de rug. Het dankte zijn ontstaan aan twee initiatieven. Een daarvan dateert uit de nazomer van 1940 bij een kleine groep personen uit het economisch leven, die politiek moeilijk op één noemer gebracht konden worden. Het andere kwam begin 1941 voort uit de kring van de Nederlandsche SS.

In de eerste helft van september 1940 had de eerste groep op uitnodiging van jhr. J. A. H. van der Does geluncht in Vieux Doelen in Den Haag en daarbij de oprichting van een economische studiekring overwogen (zie nr. 101). Aan Rost werd het voorzitterschap aangeboden; op advies van Fischböck nam hij dit echter niet aan. Prof. van Loon werd daarop in deze kring de meest actieve figuur. Rost liet zich vertegenwoordigen door Rambonnet, terwijl hij ook via Van Maasdijk op de hoogte bleef en het contact met Van Loon persoonlijk niet afbrak [2].

Op 25 september zette laatstgenoemde zijn denkbeelden voor een vijftiental genodigden aan een dejeuner in De Twee Steden, eveneens in Den Haag, uiteen [3]. Het lag niet alleen in de bedoeling, een studiekring te vormen als pendant van de Cultuurkring, die stond te worden opgericht. Van Loon wilde ook *Generalkommissar* Fischböck volgens diens wens in de gelegenheid stellen, voor een zo belangrijk mogelijke groep Nederlanders uit het bedrijfsleven het Duitse standpunt ten aanzien van de toekomstige economische ontwikkeling uiteen te zetten. De disgenoten zouden daartoe als comité van aanbeveling dienst doen en bij Rambonnet, die zich met het secretariaat belastte, elk een tiental personen voor uitnodiging opgeven.

Deze plannen stuitten echter op tegenstand van Van Maasdijk, zelf één van Van Loons vijftiental, die ook met Rost hierover beraadslaagde. Hij stelde Woltersom en de *Siebenerausschuss* (vgl. nr. 211) van de voorstellen in kennis. Daar was men eensgezind van oordeel dat het voorgestelde comité van aanbeveling te heterogeen en te weinig representatief was en zich drong op de plaats, die men voor

(1) Zie hier nrs. 101, 197, 220, 223–225, 233, 242, 298, 300 en bijlage F.

(2) Zie ook voor het vervolg, Van Maasdijks mededelingen in de Commissie van Advies op 23 en 30 sep. en 8 en 15 okt. 1940 en zijn brief aan Fischböck van 23 okt., in BEZ 1 en 6; Van Maasdijk 33 en 34; voorts Doc. I J. van Loon; Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen; Doc. II Nederland en Europa; en voor een later stadium RvT 61.

(3) Zie Van Loons versie over de bijeenkomst van 25 sep. 1940 in Van Maasdijk 34, stuk 14.

zichzelf weggelegd achtte. De commissie stelde daarom voor, dat Fischböck onder auspiciën van de Maatschappij voor Nijverheid en Handel, een a-politieke en door haar ouderdom eerbiedwaardige organisatie, zou optreden. Terwille hiervan werd de voor 15 oktober bijeengeroepen samenkomst van de groep-Van Loon voorlopig uitgesteld [1]; de leden daarvan werden met hun introducees wel voor de grotere vergadering van de Maatschappij uitgenodigd. Na enig uitstel, ten einde de opwinding in den lande over de arrestatie van de tweede groep 'Indische gijzelaars' te doen bedaren, sprak Fischböck inderdaad op 29 oktober als gast van de Maatschappij in Pulchri Studio zijn rede uit voor een vijfhonderd toehoorders. De ontvangende voorzitter, ir. A. Plate, liet echter in zijn opening duidelijk merken, dat de uiteenzettingen hem niet zouden overtuigen en hield een welsprekend pleidooi voor de vrije wereldhandel, die Nederland groot had gemaakt [2].

Geen wonder dat dit experiment niet werd herhaald. Daarentegen werd Fischböck nu bereid gevonden, nog eens in kleine kring met Van Loons studiegroep, die in Sociaal-economische Kring was omgedoopt en intussen naast de vijftien initiatiefnemers nog dr. L. P. Krantz en mr. dr. H. J. von Brucken Fock had opgenomen, van gedachten te wisselen. Die bijeenkomst had op 30 november plaats [3]. Tot verdere ontwikkeling kwam het niet daarna. Een plannetje van een der initiatiefnemers, zowel het Economisch Front, losgemaakt van de NSB, als de sociaal-economische kamer van Nationaal Front te doen opgaan in Van Loons groepering, daarnevens ook de studieclub van De Unie te winnen en deze samenwerking te gebruiken ter inleiding op een uitgebreider politiek samengaan [4], was niet onaardig maar illusoir. Noch de NSB, noch de Unie wilde daaraan. Ook een plan van Van Loon, samenwerking met *De Waag* te zoeken leidde voorlopig tot niets [5]. Van Loon zelf voelde zich vooral tegengewerkt door de commissie-Woltersom (zie nr. 197). Fischböck was inmiddels heel tevreden met het werk van de Organisatiecommissie en meende in de komende bedrijfsorganisatie het grootste podium te krijgen dat hij verlangen kon; aan de groep-Van Loon had hij geen behoefte, tenzij deze zeer representatief werd.

Van Loon liet echter niet af; hij wendde zich tot Mussert en later ook tot Rost, toen deze president van de Nederlandsche Bank was geworden, om ruim baan en een taak voor zijn 'alle positief ingestelden' omvattende kring (zie nr. 197). Rost was er niet afkerig van, maar had juist in die dagen de Raad voor Volkshuishouding van de NSB ter beschikking gekregen [6] en verkeerde nog in de illusie, daar grote en positieve daden van te kunnen doen uitgaan.

Toen de Raad door Fischböck was ontvangen (zie nrs. 195 en p. 204) en daarmee min of meer officieel erkend, wilde Rost echter de door Van Loon gewenste medewerking graag verlenen. Namens Van Loon verzond het bureau-Rost in de eerste dagen van mei 1941 uitnodigingen voor een bijeenkomst in De Witte Brug in Scheveningen op 13 mei, waar opnieuw Fischböck sprak. Tot de genodigden behoorden behalve de groep-Van Loon, o.a. de leden van de commissie-Woltersom en ook de leden van de Raad voor Volkshuishouding, die volgens tevoren gemaakte afspraak, niet in uniform verschenen [7]. De Studiekring scheen daarmee weer enige toekomst te hebben.

Maar juist op dat moment dook onverwacht een nieuwe groepering op. Professor Snijder [8], die

(1) RvT A III 2/86559, 86610, 86627–9, 86687.

(2) Dat laatste (zie Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen) kwam uiteraard niet in de officiële krantenverslagen, in de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* en *Het Nationaal Dagblad* van 30 okt., in *Het Vaderland* van 30 en 31 okt. 1940. Zie ook Van Maasdijk 34.

(3) Van Loon aan Fischböck van 19 nov. 1940 (Van Maasdijk 34) en prof. H. Westra aan Van Maasdijk van 5 dec. 1940 (Waag, U 6 m).

(4) Plan van A. L. M. van der Lande, die dit 'met een van de NSB' – waarschijnlijk Van der Does – besproken had (Doc. I v. d. Lande, brief aan prof. dr. J. E. de Quay van 6 dec. 1940).

(5) Zie de reeds geciteerde brief van prof. H. Westra aan Van Maasdijk van 5 dec. 1940 (Waag, U 6 m).

(6) Zie p. 203 e.v,

(7) Zie RvT 125/183184; RvT A III 4/88480; Van Maasdijk 34; Notulen van de werkcommissie van de Raad van 8 mei 1941 (Van Maasdijk 44a). Voor Fischböcks rede, zie de krantenverslagen; vgl. de Binnenlandsche Kroniek van *De Waag* van 22 mei 1941.

(8) Prof. dr. G. A. S. Snijder, geb. 25 juni 1896, hoogleraar in de klassieke archaeologie te Amsterdam, sinds

zijn Nederlandsche Cultuurkring zag kwijnen, nadat de Nederlandsch-Duitsche Kultuurgemeenschap onder Van Maasdijk en Wehofsich een groot deel van de geëigende activiteiten was gaan overnemen en die nu in meer select gezelschap invloed zocht voor de Nederlandsche SS, richtte diezelfde 13de mei 1941 een Genootschap 'Nederland en Europa' op [1], dat zich met sociale en economische problemen zou bezig houden [2]. Snijder gaf Rost van een en ander kennis en verzocht om een onderhoud [3]. Rost mocht dan in verschillende opzichten dichter bij Snijder staan dan bij de club-Van Loon, een afzonderlijk SS-gezelschap op economisch terrein, waarop hijzelf geen vat zou hebben, kon hij niet accepteren. Slechts van één van de tussen hem en Snijder hierover gevoerde gesprekken is iets bekend, dankzij de notitie van Snijder (bijlage F). Het kernpunt daarvan was, dat 'Nederland en Europa' en de Sociaal-Economische Kring tot een fusie zouden moeten komen en Rosts hoogste gezag erkennen.

In juli had Rost de min of meer onwillige Snijder en Van Loon zover, dat hij Fischböcks zegen kon vragen voor de oprichting van een Sociaal-Economisch Genootschap Nederland en Europa [4]. Van Loon zou voorzitter, Snijder vice-voorzitter en Boekholt secretaris worden, Rost bleef zich op de achtergrond houden. Formeel was er nog veel te regelen: Snijders genootschap was een stichting, Van Loons kring had geen rechtsvorm, maar voorshands had men daarvoor nog geen aandacht.

De oprichtingsbijeenkomst gevolgd door een lunch vond 24 juli 's morgens in het Scheveningse Kurhaus plaats [5]. Van Loon presideerde, Snijder en Fischböck voerden het woord en Van Maasdijk hield als invaller een rede over de bedrijfsorganisatie. Van het honderdtal aanwezigen was misschien de helft lid van de NSB; voor het overige waren het *Waag*-abonnés, een handjevol leden van Nationaal Front en 'nihilisten'. Van Loon kondigde de oprichting van een tiental studiecommissies aan, voor het grootste deel door hem zelf te leiden, één echter door Robertson, nl. voor 'de opbouw van Zuidoosteuropa', één door Rambonnet, over oorlogsschade, één door ir. Van Dieren, voor scheepvaart en visserij. Rost bleef in deze samenkomst op de achtergrond, was echter wel aanwezig, evenals enige leden van de Raad voor Volkshuishouding en o.a. Van der Vegte, ook ditmaal niet in uniform.

Een *SD*-bericht noteerde de volgende dag reeds: niet veel weerklank; de hoofdspreker, professor Ernst Wagemann, ontbrak. Verder niet veel betekenis [6]. Een deelnemer schreef onmiddellijk verontrust aan Van Loon over de aanwezigheid van Rost en Van der Vegte: werd het dus toch een NSB-clubje? Dan trok hij zich liever terug, daar hij een 'herhaling van de Waag-tragedie' niet wenste mee te maken [7]. Dit was juist de soort kritiek die Van Loon vreesde. Woltersom die zich medio juli door

1940 vooraanstaand lid van de Nederlandsche SS en oprichter van de Nederlandsche Cultuurkring (zie ook bij nr. 64). In 1942 werd hij voorzitter van de Nederlandsche Kultuurraad, in 1943 van de Germaansche Werkgemeenschap. Zie Doc. I G. A. S. Snijder.

(1) Snijder, A. Meijer Schwencke en K. J. Boekholt troffen tijdens Feldmeijers afwezigheid maar met diens voorkennis, de voorbereidingen. Schmidt was er niet in gekend (HSSPF 54a van 17 mei 1941). Boekholt was sinds 18 apr. hoofd van afd. IV Beheer van het SS-stafkwartier. Meijer Schwencke werd de dag na de oprichtingsbijeenkomst van 'Nederland en Europa' tot hoofd van de afd. I B Pers en propaganda van de Nederlandsche SS benoemd.

(2) Interview met Snijder over zijn bedoelingen, in *Het Vaderland* van 17 mei 1941. Vgl. Snijders ontwerp-stichtingsbrief in Doc. II Nederland en Europa.

(3) Snijder aan Rost d.d. 13 mei 1941 (BEZ 111).

(4) Aangevraagd als punt 3 van de nog herhaaldelijk te citeren notitie voor bespreking met Fischböck op 10 juli 1941 (BEZ 134). Vgl. het rondschrijven uit de tweede helft van juli aan de leden van beide gezelschappen over de voorgenomen fusie, RvT 61; Doc. I Rambonnet.

(5) Aankondiging, foto en verslag in *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* van 24, 25 en 28 juli 1941. Vermelding van de studiecommissies in *Het Nationaal Dagblad* van 24 juli 1941.

(6) Bericht van de *SD Aussenstelle Amsterdam – Wirtschaft* (HSSPF II, III B). Prof. Wagemann was leider van het *Institut für Konjunkturforschung* te Berlijn. Hij had zullen spreken over het onderwerp *Wo kommt das viele Geld her?* dat hij in 1941 in boekvorm behandelde.

(7) H.J. Wesselink aan J. van Loon d.d. 26 juli 1941, ter inzage aan Robertson doorgezonden (RvT II Robertson 89509–10).

Van Maasdijk en Rost een uiting van zekere belangstelling had laten ontlokken, week, toen Robertson daarvan veel bleek te verwachten voor zijn subcommissie, onmiddellijk terug: in de door hem beklede functie mocht hij zich niet te veel exponeren [1].

Het nieuwe genootschap organiseerde eind augustus in samenwerking met Van Maasdijks Nederlandsch-Duitsche Kultuurgemeenschap een bijeenkomst in het Koloniaal Instituut te Amsterdam waar *Gesandter* Werner Daitz, voorzitter van de *Gesellschaft für Europäische Wirtschaftsplanung und Grossraum* voor een gehoor van vierhonderd mensen sprak. Op 18 september voerde de vice-president van de *Deutsche Reichsbank*, Kurt Lange, het woord. Beide malen waren ook de leden van de Industriële Club genodigd en ten dele inderdaad verschenen [2].

Hierna kwam althans naar buiten toe voorlopig een einde aan de activiteit. Ook de werksecties functioneerden niet.

Intussen had de oprichting van het genootschap Rost opnieuw in conflict met Utrecht gebracht. Hij had nagelaten de NSB *expressis verbis* in te lichten. In zijn juli-rapport voor de leider over de werkzaamheden van de Raad voor Volkshuishouding had hij gezwegen over het onderwerp: 'organisatie Sociaal-Economische Genootschap Nederland en Europa', dat in het BEZ-verslag wèl genoemd was [3]. Wel wisten Van der Vegte en von Brucken Fock en dus ook Mussert van Van Loons sociaal-economische kring af. Ook had Mussert contact gehad met professor Snijder, maar zijn aanvankelijk wantrouwen jegens de voormannen van diens genootschap van 13 mei, allen actieve SS-leden, was natuurlijk niet weggenomen. Dat Rost nu met deze SS-club een combinatie aanging, verontrustte Mussert zeer en scheen Van der Vegte een onmiddellijke bedreiging voor zijn Economisch Front (zie nr. 224). Enkele dagen na de oprichtingsbijeenkomst in het Kurhaus kon Kerkmeester al aan Rost verklikken, dat J. H. L. de Bruin, lid van de Raad voor Volkshuishouding en geregeld in contact met Mussert, zich negatief over het nieuwe genootschap had uitgelaten, terwijl ook de leider er volgens zijn zeggen weinig voor voelde [4].

Deze ontstemming van Mussert en Van der Vegte kwam tot een uitbarsting naar aanleiding van de benoeming van ir. E. van Dieren tot leider van een der studiecommissies van het genootschap (zie p. 179 en nrs. 220, 223, 227 en 233). Mogelijk leidde zij ook tot een inmengingspoging van *Generalkommissar* Schmidt [5].

Terwijl de activiteit van 'Nederland en Europa' in de herfst practisch stagneerde, onderhandelde Rost met Snijder over de formele overgang van diens genootschap van 13 mei naar de nieuwe creatie van 24 juli 1941. Dat ging niet gemakkelijk, terwijl het juist zo gewenst was dat Snijder zich zou terugtrekken, wilde men Musserts instemming verkrijgen. Snijder zou zijn bevoegdheden niet aan Van Loon moeten overdragen, maar aan Rost, die als 'stichter' van het nieuwe genootschap dan weer Van Loon tot voorzitter kon aanwijzen. Na een aantal concepten waarin Snijder de overdracht aan Rost nog aan voorwaarden bond, werd eindelijk het volgende briefje van 8 oktober door de laatste geaccepteerd: 'Hierbij heb ik de eer U mede te deelen, dat ik U op grond van art. 7 van de Stichtingsbrief van het Genootschap Nederland en Europa hiermede aanwijs als Leider van het Genootschap' [6].

(1) Zie nr. 228, *n.* 6.
(2) Verslag van beide bijeenkomsten in *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* van 31 aug. en 19 sep. 1941. Op 8 sep. sprak Lange voor de Haagse afdeling.
(3) Over die verslagen, zie p. 192, *n.* 2.
(4) Brief van 28 juli 1941 (RvT II Kerkmeester).
(5) Schmidt had tot Van Loon het verzoek gericht, over Duitse sprekers voor het genootschap met zijn *Hauptabteilung Volksaufklärung und Propaganda* contact op te nemen. Deze inmenging achtte Rost ongewenst en overbodig, daar het economische aangelegenheden betrof. De laatste tijd kwam hij juist niet meer met Schmidt in aanraking 'und möchte dies so aufrecht halten' (doorslag in RvT 61); 'Nederland en Europa' kreeg een afschrift van dit schrijven (RvT Fin 1/1).
(6) Evenals het eerste concept van 6 sep. 1941 in RvT 61; begeleidend schrijven erbij in BEZ 111. Een tweede concept van 12 sep. in Snijders archief (NKR 4 II 16). Volgens de stichtingsakte was de 'Stichter', tevens 'Leider' van het genootschap, bevoegd, zijn opvolger aan te wijzen. – Een soortgelijke procedure was tussen Rost en Van der Does overwogen voor *De Waag* (zie p. 187).

Van Loon wist niets van deze overeenkomst. In januari 1942 vond hij eindelijk de tijd, zich weer aan 'Nederland en Europa' te wijden [1]. Het eerst nodige was, de organisatorische verhoudingen in het reine te brengen. Argeloos concipieerde hij een brief voor Snijder aan hem, waarbij deze verklaarde als leider van het Genootschap af te treden en Van Loon in zijn plaats te benoemen, welke wijziging geacht zou worden op 15 juli 1941, dus vóór de officiële oprichtingsdatum van het Sociaal-Economisch Genootschap Nederland en Europa te zijn ingegaan. Daarop zou dan Snijder zijn benoeming tot vice-voorzitter ontvangen. Deze kon echter uiteraard niet meer op de voorstellen ingaan en moest Van Loon naar Rost verwijzen [2].

Eind februari 1942 moeten zij voor het eerst hebben overlegd. Van Loon wenste nu, dat Rost zijn bevoegdheid zou gebruiken om het Genootschap Nederland en Europa (van 13 mei 1941) te liquideren. Hij ontwierp een akte voor een nieuwe stichting 'Sociaal-Economisch Genootschap Nederland en Europa' onder zijn voorzitterschap, met een dagelijks bestuur en een door hem benoemde raad van bijstand en zond op 3 maart aan Rost en Gips de concepten voor overeenkomst en stichtingsakte toe. Zijn voorstel werd echter verworpen, waarschijnlijk omdat Rost zijn rechten als 'stichter' niet verloren wilde laten gaan [3]. Het nadere overleg had eerst 27 maart plaats (zie nr. 298).

Dat Rost Gips bij dit overleg had ingeschakeld, vond zonder twijfel zijn oorzaak in de wens, het 'verdachte' genootschap voor Mussert acceptabeler te maken. Als waarnemend leider van het Economisch Front was Gips voor zulk een bemiddelende functie bij uitstek geschikt [4]. En door een zo nauw mogelijke samenwerking tussen Front en Genootschap zouden de belangen van alle partijen het beste gediend zijn. De zichtbare banden met de Nederlandsche SS verdwenen voorts nagenoeg, Boekholt trad af als secretaris [5].

Hoe moeilijk het daarop volgende overleg van Rost en Van Loon nog is geweest, spreekt duidelijk uit Gips' begeleidend schrijven bij het gespreksprotocol, dat hij voor alle zekerheid tevoren nog door Rost had laten goedkeuren (zie nr. 298), alsmede uit zijn wijzigingsvoorstel van april (zie nr. 300). Hij was er sterk voor, Rost zijn rechten t.a.v. het genootschap te verlenen in zijn kwaliteit van secretaris-generaal voor BEZ en niet in die van 'stichter'. Immers 'Rost zelf is iets voorbijgaands', zou hij tot Van Loon gezegd hebben [6]. In een nieuwe bespreking op 21 april moest Van Loon zich nu wel bij de situatie neerleggen [7]. Na dit onderhoud kreeg mr. K. O. M. Wolters opdracht, het statuut waarop Gips zo had aangedrongen (nrs. 298 en 300) op te stellen in aansluiting aan het memorandum en de oorspronkelijke stichtingsakte [8]. Dit stuk schijnt echter nooit te zijn gefiatteerd.

De toepassing van de nieuwe regeling kostte stellig evenveel moeite als het tot stand brengen ervan. Van Loon trachtte zijn onafhankelijkheid zoveel mogelijk te bewaren, maar zelden met succes. Het bleef in het genootschap voorlopig dus bij een nieuwe reeks show-bijeenkomsten, in het Koloniaal Instituut in Amsterdam, in Pulchri in Den Haag, de eerste daarvan op 21 maart 1942 [9]. De plaatselijke afdelingen, die zouden moeten samenwerken met de nieuwe kamers van koophandel, waarvan

(1) Hij was in aug. 1941 tot president van de Hoge Raad benoemd en door die nieuwe functie voorlopig geheel in beslag genomen.

(2) Van Loons concept en Snijders antwoord van resp. 9 en 12 feb. 1942 in Snijders archief (NKR 4 II 16).

(3) De weigering zelf ontbreekt maar is uit de latere stukken te reconstrueren.

(4) Het is niet uitgesloten dat in Rosts bespreking met Mussert ten huize van Gips op 13 feb. 1942 het Genootschap ook is genoemd als geschikt forum voor het nieuwe economische programma voor de NSB. Zie nrs. 278, 279, 284, 288 I en nr. 298 bij *n*. 4.

(5) Welke moeilijkheden de samenwerking met Boekholt hadden gegeven blijkt uit de omstandige wijze waarop Gips een vereenvoudiging op dit punt aankondigde; zie nrs. 298 en 300. Voorlopig nam Rambonnet het secretariaat waar.

(6) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(7) Zie nr. 300, *n*. 1. Vgl. de brief van Van Loon aan Van der Leeuw van 30 mei 1949 in Doc. II Nederl. en Europa.

(8) Zie potloodnotitie bij de hier afgedrukte stukken, nrs. 298 en 300, in RvT 61.

(9) Zie circulaire aan de leden, alsmede persoonlijke uitnodiging voor Seyss-Inquart van ca. 14 mrt. 1942 (RvT 61). Uitnodigingen aan omstreeks 25 vooraanstaande personen uit het rijkscommissariaat van 17 mrt.

Rost en Gips een tijdlang veel verwachtten als achterban voor een 'gesamtvölkische' oostinzet, waren al mislukt voordat ze goed op gang kwamen [1]. Het politieke klimaat van de zomer van 1940, waarin initiatieven als dat van de economische studiekring mogelijk waren en ook niet-nationaal-socialisten aantrokken, was definitief voorbij.

Een afzonderlijk probleem bij deze onderhandelingen hadden de verschillende plannen voor fusie of oprichting van nieuwe periodieken gevormd. Gips' wens, zijn nieuwe blad voor het Economisch Front, *De Nederlandsche Volkshuishouding*, tevens als orgaan van 'Nederland en Europa' te gebruiken, stuitte af op verzet van Van Loon [2]. Diens voornemen, ten dienste van zijn genootschap tot samenwerking te komen met het blad van de *Deutsche Handelskammer, Niederlande*, en vervolgens met de redacties van enkele Nederlandse economische vakbladen die bij de persreorganisatie het loodje dreigden te leggen, verviel: Rost hoorde bijtijds via *Präsident* Flesche hiervan en wist het plan te verhinderen [3]. Hijzelf wenste nl. in het genootschap een breder lezerskring voor *De Waag* in haar nieuwe uitgebreide vorm te vinden (zie bij nr. 274 en p. 188–189) en noemde dat weekblad zij het officieus, reeds het orgaan van 'Nederland en Europa' [4]. Aangezien het genootschap nooit een groot aantal leden wierf, leverde deze taktiek op den duur voor *De Waag* weinig op.

§ 2 *De Waag*

Rosts verovering van *De Waag* [5] voltrok zich in twee etappes. De eerste sloot af medio juli 1941, toen de Arbeiderspers het recht van uitgave verkreeg en Goedhuys met de in betekenis gestegen hoofdredactie werd belast. Aan het einde van de tweede, omstreeks maart 1942, ging het blad met zijn nieuwe economische rubriek bewust optreden als pleitbezorger van Rosts politiek.

De Waag, 'opgericht en geleid en voor een belangrijk percentage gelezen door ex-NSB'ers' [6], werd uitgegeven door de op 2 januari 1937 tot stand gekomen stichting van die naam, met fondsen van Sir Henry Deterding, met ir. B. Wigersma als drijvende kracht en dr. ir. M. D. Dijt, adviseur van het zgn. plan-Deterding [7], tot najaar 1938 als economisch deskundige. Het blad had een zeker succes en

1941 (BEZ Alg. 1/87471–94). Als spreker trad op W. Pohl, leider van het *Sozialwissenschaftliche Institut* van het *Deutsche Arbeitsfront* (zie RvT 80/80081–4).

(1) Zie nr. 300 bij *n.* 4. Op 4 juni 1942 was een plaatselijk bestuurder voor Groningen en voor Nijmegen uitgenodigd (BEZ Alg. I/87672). In aug. 1942 waren de regionale comités echter nog niet tot stand gekomen (Gips aan Rost, 12 aug. 1942; vgl. zijn brief van 3 feb. 1943, deel II). Op 22 okt. 1942 waren opnieuw een aantal aanschrijvingen uitgegaan (BEZ Alg. 2/87851–8, 87916).

(2) Gips aan Kerkmeester, 3 mrt. 1942: 'Ik vind het persoonlijk te betreuren dat het Genootschap Nederland en Europa voorlopig nog niet het aandurft om tegelijk met het Economisch Front samen één orgaan uit te geven' (Van Maasdijk 44).

(3) Zie 'Notiz für Herrn Flesche zur Besprechung mit Herrn Rost van Tonningen' d.d. 24 feb. 1942, opgesteld door een van de medewerkers van *Niederlande* over zijn bespreking met Van Loon op 9 feb. 1942 (Doc. I J. van Loon).

(4) Rost aan Ferd. Fried, 1 apr. 1942 (RvT 91/80423). Zie ook Van der Does' circulaire aan Waag-abonnés, dat Waagkringen geliquideerd werden en dat 'Nederland en Europa' voortaan de organisatie zou zijn, waarbij kringen en leden zich konden aansluiten (Waagarchief U 6 g).

(5) Zie nrs. 249, 274 en bij nrs. 60, 67 en 300. Het is helaas niet mogelijk hier een geschiedenis met name van de interessante eerste jaren van het blad te geven, het moet blijven bij hetgeen voor deze uitgave onmisbaar is; ook is daardoor geen uitvoerige kritiek mogelijk op het door I. Schöffer, *a.w.*, p. 277–278 gegeven beeld, dat m.i. correctie behoeft. De gegevens zijn overvloedig: naast het vrij omvangrijke *Waag*-archief, waarin vooral Van Maasdijks papieren uit 1940–1941 (U 6 m en U 6 n) van belang zijn, enkele dossiers van de commissie voor de perszuivering; voorts BEZ 94; naoorlogse mededelingen van Goedhuys en Van der Does (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen) en van ir. Wigersma, alsmede een beredeneerde maar kleurloze inventaris van het blad van de hand van dr. T. Goedewaagen (Doc. II Waag).

(6) Zie brief van de redactie d.d. 13 juli 1940 (U 12 b). Gedoeld wordt vooral op de groep, die eind 1935 met ir. Wigersma de NSB verliet (zie p. 32, *n.* 6).

(7) Zie *De Waag* van 16 jan. 1937, 29 jan. 1938 en 16 feb. 1939. Voor een kritische beschouwing van het plan, zie dr. H. M. Hirschfeld, *Herinneringen uit de jaren 1933–1939*, p. 92–95.

verwierf een lezerskring van enkele duizenden abonné's. Het boeide vooral hen, die zich voor de NSB te goed achtten, maar met autoritaire gedachten speelden. Blijkbaar was deze groep in die jaren niet te verwaarlozen. Stichting en blad stelden zich steeds ten doel, de Nederlandse intellectuelen voor te lichten in kritische, anti-democratische geest, aanvankelijk weifelend tussen het Italiaanse en het Duitse voorbeeld, maar na het uitbreken van de oorlog in Europa opterend voor het nationaal-socialisme, zonder dit al te openlijk uit te spreken. De nieuwe Buitenlandsche Kroniek-schrijver, P. J. van Megchelen, ging resoluut die kant op, evenals dr. T. Goedewaagen; deze was reeds een jaar vaste medewerker maar nu ook lid van de redactiecommissie, leider van de Waagkringen en na 8 maart 1940 hoofdredacteur. Ir. Wigersma's uitspraak van half september 1939: 'het nationaal-socialisme is nu aan de orde', viel niet in het openbaar maar op een vergadering van Waagkringbesturen. In het blad zelf bleef men volstaan met Wigersma's uit juni 1938 daterende en sindsdien regelmatig herhaalde formulering in vijf punten van 'Wat de Waag wil' [1]. Menigeen beschouwde 'de Waagmensen als NSB'ers in smoking, dus minder gevaarlijk dan echte NSB'ers' [2]. 'Utrecht' hechtte intussen wel waarde aan het blad als voorpost [3].

Voor mei 1940 was niemand van het stichtingsbestuur of redactie lid der NSB [4]. Verbreding van de basis werd bij tijd en wijle wel gezocht maar dan in Dietse kring of in de agrarische wereld, waar men door de connectie met het plan-Deterding wel toegang had; zo bijv. in Landbouw en Maatschappij, zelfs bij Linthorst Homans Groninger Gemeenschap, maar het bleef doorgaans bij een eenzijdige vrijage. Wel trok men typische randfiguren aan als Goedewaagen, Van der Does, Van Maasdijk, prof. dr. H. Westra, – toen nog geen van allen lid der NSB. Met nadruk hield men vast aan de leuze: 'onafhankelijk van elke politieke partij'.

Na mei 1940 was men van bepaalde gereserveerdheden verlost. Medewerking met het nationaal-socialistische Duitsland, met de bezetter, was vanzelfsprekend en vol satisfactie werd Seyss-Inquarts gunstig oordeel over het blad aangehaald, dat 'voor velen de brug kon zijn naar het N.S.' [5] Over de algemene koers bestond geen aarzeling [6]. De toenmaals rijzende moeilijkheden waren van tactische aard en betroffen vooral de vraag, of in de gewijzigde verhoudingen een nauwere verbinding met Mussert en zijn beweging gewenst zou zijn. In stichtingsbestuur en redactie hielden twee stromingen elkaar voorlopig vrijwel in evenwicht, 'waarvan de eene zich zorgvuldig wenscht te onthouden van iedere vorm, die wellicht aanstoot zou geven aan de NSB, de andere, die vierkant stelling wil nemen' [7].

Professor Westra die na lang aandringen half juni de taak van Wigersma als voorzitter van het stichtingsbestuur overnam, had hem daarbij moeten beloven, 'het blad niet te zullen uitleveren aan de NSB'. Geruime tijd interpreteerde hij die belofte aldus: 'onafhankelijk van maar niet tegen de beweging'. 'Voortzetting der Waag-maskerade', noemde J. H. Carp dat smalend [8]. H. C. van Maasdijk,

(1) Wigersma, 16 sep. 1939 (Waag U 6 g). Vgl. 'Wat de Waag wil' in nr. van 18 juni 1938; 21 sep. 1939 nog aldus herhaald. O.a. vroeg men 'een autoritaire regeering'.
(2) J. Mees aan Westra, 28 okt. 1940 (U 6 m).
(3) Redactiesecretaris aan G. J. van Duyl, 12 aug. 1937 (U 6 c); Nieuwenkamp aan Westra, 9 juli 1940 (U 6 m); Carp aan Goedewaagen, 5 juli 1940 (NSB 14/63).
(4) J. H. Carp, redacteur, was echter geheim lid der NSB zolang het ambtenarenverbod gold. Von Brucken Focks financiële bijdragen waren minder partijpolitiek gekleurd dan zijn *Economische Berichten* van de Raad voor Volkshuishouding.
(5) Notulen Waagbestuur, 1 okt. en 18 nov. 1940 (U 6 m).
(6) Wie het met deze lijn niet eens was, trok zich terug; zo prof. J. Hessing, 5 juni 1940 aan Goedewaagen (U 6 a).
(7) Westra aan J. Mees, 29 juli 1940 (U 6 m).
(8) Zie brieven van Goedewaagen, 2 en 20 juni 1940 (U 6 a). Vgl. Wigersma's afscheidsrede in *De Waag* van 20 juni 1940, o.a. dat de wijziging in bestuur en redactie te beschouwen was als een 'plaatsmaken voor jongeren'. Westra's belofte, zie naoorlogse verklaringen van Wigersma en v. d. Does (p. 182, *n*. 5). Carp, brief van 5 juli (NSB 14/63).

ongeveer tezelfder tijd als gewaardeerd los medewerker en tezamen met J. Mees en W. G. Nieuwenkamp als financieel adviseur in het bestuur opgenomen, ging ervan uit 'dat het blad indertijd was opgezet als propagandablad voor de nationaal-socialistische gedachte; dat het een speciaal onderdeel van het Nederlandsche publiek in die geest moest voorlichten, de NSB niet mocht bestrijden, in tegendeel meer en meer daarnaar moest worden toegeleid' [1]. Door Musserts bezoek aan Hitler dat hij als diens *investituur* beschouwde, werd Van Maasdijk in deze opvatting gesterkt. Zijn mening won binnen het Waagbestuur aan gezag, omdat Westra al spoedig in hem steun en toeverlaat zocht [2]. De meerderheid van bestuur en redactie wilde echter nog de onafhankelijkheid van het blad bewaren en toenadering zoeken tot andere groepen [3].

Goedewaagens luidruchtig applaus in *De Waag* van 27 juni voor de Hagespraak van de NSB en zijn toetreding tot de beweging, werd door de meesten dan ook niet gewaardeerd; hij werd in juli gedwongen, de hoofdredactie neer te leggen. Van der Does die zich na zijn demobilisatie weer bij de redactie, waarin hij in de zomer van 1939 korte tijd zitting had gehad, aanmeldde en in het stichtingsbestuur werd opgenomen, werkte mee, de verwijdering van Goedewaagen zonder verdere barsten in de leiding te doen verlopen [4].

Voortaan trad de door Westra aangebrachte mr. A. F. Zwaardemaker als hoofdredacteur op. Van liberalen huize, daarna in het Utrechtse milieu in conservatief-protestante kring geraakt, een niet onbekwaam stylist, was hij erop uit, zich een orgaan van gewicht te creëren, dat in alle politieke en culturele activiteiten een leidende rol zou spelen. Zijn afschuw van de NSB was groot. Aanvankelijk in goede harmonie, weldra in conflict met zijn voorzitter Westra en met de nieuwe propagandist Nieuwenkamp [5], zocht hij toenadering tot Landbouw en Maatschappij, tot de rechtervleugel van de Unie, tot Nationaal Front, de Vuurslag van jhr. mr. R. Groeninx van Zoelen en de Sociale Werkgroep. Hij zag in de algemeen zo gehaat blijkende NSB de voornaamste belemmering voor de door hem gewenste bundeling van alle nationale en nationaal-socialistische krachten [6]. Met zijn instemming drong in oktober zelfs een bijzonder scherpe aanval op Mussert en de NSB in de kolommen van *De Waag* door [7], die grote opschudding wekte en tenslotte averechts werkte: Rost sprak Van Maasdijk erover aan, die zelf de hoofdredacteur zijn ontsteltenis al kenbaar had gemaakt [8] en in deze gebeurtenis aanleiding vond, het NSB-lidmaatschap aan te vragen. Westra moest de direct schuldige, Picard, laten vallen. Anderzijds trad ook Carp uit de redactie [9] en dreigde men even, ook de artikelen van von Brucken Fock te zullen missen.

Een nieuwe crisis volgde al spoedig toen Westra, door enkele bestuursleden gesteund, van zins bleek, de Waaglezers en bloc tot overgang naar de NSB te bewegen. Hij belegde eind oktober een druk bezochte bijeenkomst te Utrecht met Voorhoeve, die bezig was een fusie van zijn Verdinasobeweging met de NSB voor te bereiden en beval de leden der Waagkringen aan, in groten getale Voorhoeve's voorbeeld te volgen. De weerstand van bestuur en redactie bleek opnieuw te sterk.

(1) Van Maasdijk aan Westra, 2 juli, 9 dec. 1940 en op de bestuursvergaderingen van 1 okt. en 4 nov. 1940 (U 6 m).
(2) 23 sep. 1940 werd hij door Westra tot vice-voorzitter benoemd (U 6 m).
(3) Vgl. het plan van mr. Wolthuis, lid van het Waagkringbestuur in Groningen, zie p. 96.
(4) Zie slot van nr. 67; meer bijzonderheden blijken uit de briefwisseling van Van der Does met Goedewaagen uit juni–juli 1940 (U 12 a en b).
(5) W. G. Nieuwenkamp, voormalig NSB-lid; in 1935–1937 organisator van het NSB-Verkiezingsfonds.
(6) Vgl. Zwaardemaker aan een correspondent in Rome d.d. 9 sep. 1940 (U 12 a).
(7) Binnenlandse kroniek van L. Picard, *Mussert en de eenheid van ons Volk*, *De Waag* van 3 okt. 1940. Schmidt uitte zijn ontevredenheid: de laatste Waag-artikelen 'scheinen den politisch notwendigen Instinkt fehlen zu lassen' (HSSPF 54a, 38/40, punt 4, van 10 okt. 1940).
(8) Rost aan W. H. de Monchy, 14 okt. 1940 (RvT A III 286684); Van Maasdijk aan Zwaardemaker, 4 okt. 1940 (Van Maasdijk 13 I/26). Voor Carp, von Brucken Fock en opgewonden reacties van Waaglezers, zie U 13 b.
(9) Formeel waren Zwaardemakers artikels uit sep. 1940, o.a. *Constitutioneele mogelijkheden van het heden* (27 sep.) reeds de reden, zie *Open Brief* en *Openhartig antwoord* (*Waag*, 10 okt. 1940).

Westra die aanvankelijk overwoog wegens dit échec af te treden, zag daar – typerend – weer van af [1]. Voor Wigersma gaf dit incident de doorslag, zich nu definitief ook uit de redactie terug te trekken en mr. Zwaardemaker verhoogde zijn activiteit ten einde op andere wijze dan met de steun van de NSB het blad gaande te houden en de invloed van zijn stem te vergroten. Van haar kant had de NSB geen goed woord voor *De Waag*, 'die nog steeds blijft wegen in plaats van eindelijk wat te wagen' [2].

Geen wonder dat bij tegenstanders van *Waag*, NSB en nationaal-socialisme van elke soort, de gebleken tegenstelling met opgewektheid werd geconstateerd, zoals in de anoniem verschenen brochure van J. H. Scheps, *Ir. Mussert door 'De Waag' gewogen.*

Naast deze politieke moeilijkheden, deze zelfs grotendeels veroorzakend, was er de steeds nijpender wordende financiële nood van *De Waag*. Het blad dat nooit een sluitende exploitatie gehad had, 'dat zonder grotere of kleinere beschermheren niet kon bestaan', volgens Mees en Nieuwenkamp, stond voor een bijna uitgeput Deterdingfonds en het aantal abonnementen was in de eerste helft van 1940 gedaald van 3000 tot ca. 2500 [3]. De propaganda-actie van Nieuwenkamp kostte handenvol geld en oogstte niet veel meer dan de terugkeer tot de oude stand en een groot aantal niet-gecontinueerde proefabonnementen. De algemene kosten waren sterk gestegen en de abonnementsprijs veel te laag. De drukkerij Joh. Enschedé & Zonen tenslotte deed geen moeite voor lezerswerving of uitbreiding van de advertentieportefeuille.

Van oktober 1940 af kwam een hele reeks saneringsplannen in bespreking, waarvoor in het bestuur geen meerderheid te vinden was, meestal omdat de politieke consequenties voor een deel der leden onaanvaardbaar waren. Van Maasdijk wilde de moeilijkheden oplossen door aansluiting te zoeken bij een kapitaalkrachtige groepering, de NSB, en het blad 'tot spreekbuis van alle nationaal-socialistische intellectuelen' te maken en samenwerking te zoeken met Snijders Cultuurkring, met de Economische Kring van Van Loon, met Landbouw en Maatschappij, Agrarisch Front en Economisch Front [4]. Wensten de anderen deze politieke afhankelijkheid niet, dan dreigde het niet geringere gevaar, afhankelijk te worden van commerciële belangen. Dat brachten Van Maasdijk, Westra maar ook anderen nl. naar voren tegenover Zwaardemakers voorstel, een combinatie aan te gaan met een door de grote rooms-katholieke uitgeverij De Spaarnestad onder zijn redactie te starten algemeen cultureel weekblad van het type van *Das Reich* [5]. Een project van de ook in deze omgeving opduikende Van Lonkhuyzen (zie nr. 144) werd eveneens verworpen; Van Maasdijk kon in de discussie hierover gebruik maken van een financieel voordeliger aanbod van Kerkmeester, die *De Waag* als drukorder trachtte te krijgen voor de Arbeiderspers. Voor dat voorstel voelden de anderen weer niet: de Arbeiderspers was 'ook te NSB-achtig' en stond financieel te zwak [6].

Intussen deed zich nog een andere mogelijkheid voor, nl. samenwerking met de zo juist tot secretaris-generaal voor Volksvoorlichting en Kunsten benoemde oud-hoofdredacteur Goedewaagen. Deze overwoog de uitgave van een cultuurblad, uitgaande van zijn departement, met Meijer Schwencke als uitgever en – met Musserts voorkennis – in hoofdzaak voor lezers buiten de NSB bestemd.

(1) Gegevens hierover, waarbij Westra weldra het initiatief van Voorhoeve overnam, in U 6 m en Verdinaso 11a en 12g.

(2) Toespeling op de door Westra en Zwaardemaker getekende, toen reeds door Van Maasdijk bekritiseerde *Verklaring* in *De Waag* van 1 aug. 1940; zie *Volk en Vaderland* van 6 dec. 1940, *Het negativisme van de Waag duurt voort.* Zie ook Westra aan Van Maasdijk, 25 okt. 1940 (U 6 m).

(3) Deterdings vooroorlogse bijdragen, zie nr. 274, *n.* 2. Volgens berekeningen van nov. en dec. 1940 moest men, bij een oplaag van 3000 op een jaarlijks tekort van minstens *f* 18.000,— rekenen, terwijl de exploitatie pas bij 7000 abonnementen een surplus kon maken. Het saldo van het fonds bedroeg eind dec. 1940 nog *f* 9.478,46 (U 6 m).

(4) Voorstellen van Van Maasdijk ter vergadering van 18 nov. 1940 (U 6 m).

(5) Vgl. Zwaardemakers onderschrift bij *De Nederlandsche cultuur in gevaar* (*Waag* van 10 okt. 1940) en zijn brief aan de auteur daarvan d.d. 27 sep. 1940 (U 13 a).

(6) Gegevens in U 6 m; de voorstellen werden ter vergadering van het stichtingsbestuur van 18 nov. en 12 dec. 1940 besproken.

De *goodwill* die *De Waag* in de afgelopen vier jaar in sommige kringen had gekregen, alsmede de beschikking over een aantal niet-onverdienstelijke medewerkers van dat blad, was Goedewaagen wel wat waard. Zijn toezegging, gedurende vijf jaar 5333 abonnementen te garanderen boven de schamele drieduizend waarover *De Waag* beschikte, leek voorzitter en vice-voorzitter de aangewezen oplossing. De daartegenover gestelde eisen: ontslag van Zwaardemaker, vijf NSB'ers naast drie niet-aangeslotenen in het stichtingsbestuur en een vaste departementale controle op het blad, dat een NSB-hoofdredacteur moest hebben [1], ging de meerderheid van het Waagbestuur echter te ver. Nog steeds wenste men de nauwe band met de Mussertbeweging te vermijden [2]. En Zwaardemaker verzette zich hardnekkig tegen dit plan-Goedewaagen, waarvan hijzelf het voornaamste slachtoffer dreigde te worden [3].

Toen ook het laatste plan was afgestuit, sukkelde men nog enkele maanden moeizaam voort, met bleke artikelen en onder een stijgende schuldenlast. Van Maasdijk verliet in arren moede het bestuur, niet lang daarna gevolgd door Westra, die zijn eertijds gedane uitspraak [4] moest waar maken, dat hij – mocht hij ooit NSB-lid worden – zijn voorzitterschap van het stichtingsbestuur zou neerleggen. Mussert had hem uit erkentelijkheid voor de actie van oktober, in december 1940 het lidmaatschap aangeboden.

Op 1 mei 1941 volgde Van der Does hem op, vol goede moed dat hij tezamen met Zwaardemaker het blad onafhankelijk van 'Utrecht' zou weten te houden, wanneer ze maar handig tussen de stromingen wisten door te laveren. Financiële uitkomst verwachtte hij van de nieuwe penningmeester, het NSB-lid J. G. Korsten. Deze verrichtte accuraat zijn nieuwe werkzaamheden maar bleek tegen de verwachting der anderen in, geen Maecenas. Intussen was de bredere groepering, een soort derde macht, waarop *De Waag* in de zomer van 1940 nog meende te kunnen hopen, illusoir: de positie van het onderling verdeelde Nationaal Front was heel wankel geworden. Landbouw en Maatschappij was ten dele opgegaan in Roskams Agrarisch Front, voor het overige ongrijpbaar of afwijzend geworden. De 'rechtse' periode van de Unie was voorbij. Veel partijloze sympathiserenden hadden de zuigkracht van de NSB ondergaan, die onder officiële protectie geconsolideerd en in opgaande lijn, bijna onontkoombaar was geworden voor alle Duits- of nationaal-socialistisch gezinden. Op zijn best zou men de binnen de NSB heersende spanningen kunnen uitbuiten. Dit alles, de geldnood en het zich plotseling voordoen van een concrete moeilijkheid, nl. het haperen van de papiertoewijzing, deden Van der Does in juni aankloppen bij Rost, die hij in die tijd 'meermalen sprak over het blad' [5].

Rost zelf had zich al herhaaldelijk geïnteresseerd getoond in de ontwikkeling bij *De Waag* [6]. Nu de gelegenheid zich voordeed in dit blad een eigen spreekbuis te krijgen, greep hij die gaarne aan. Door zijn vrijstaan t.o.v. 'Utrecht' leek het blad immers bij uitstek geschikt als voorpost in de kringen van hen, die hij ook via 'Nederland en Europa' (p. 177 e.v.) trachtte te bereiken. Bovendien zou hij de kritiek die in *De Waag* bij monde van von Brucken Fock op het financiële overheidsbeleid werd geuit (zie nr. 209), het zwijgen op kunnen leggen.

(1) Hiervoor dacht men aan H. W. van Etten; zie volgende noot.
(2) Gegevens in Perszuivering Meijer Schwencke III g, b, waarin zich o.a. ook de notulen van de departementsraad betreffende deze zaak bevinden; voorts correspondentie van Van Maasdijk en Westra uit dec. 1940 en jan. 1941 en notulen van de Waagvergadering van 12 dec. en 9 jan. 1941 (U 6 m en U 6 n).
(3) Met succes speelde hij een eigen intrigetje door een, met name tegen Meijer Schwencke gericht memorandum aan Voorhoeve toe te zenden, daarmee dus het hoofdkwartier van de NSB tegen Goedewaagens plan waarschuwend.
(4) Notulen bestuursvergadering van 4 nov. 1940 (U 6 m). Hij wachtte overigens een maand of vier met bedanken.
(5) Van der Does aan Rost, z.d. in BEZ 94; zijn concept voor een brief aan de Waagkringen, d.d. 27 feb. 1942 (U 6 n) en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(6) Vgl. de aanvang van nr. 60 en slot van nr. 67 en Rosts brief aan W. H. de Monchy van 14 okt. 1940 (RvT A III 2/86684). Hij had zich tegenover enkele Waagbestuursleden ongunstig uitgelaten over het inopportune van Goedewaagens openlijke overgang naar de NSB (zie brieven van Mees en Nieuwenkamp, 9 en 11 juli 1940, U 6 m).

T.a.v. redactie en drukkerij lag het voor de hand, aansluiting te zoeken bij de Arbeiderspers, waar Rost immers trouwe medestanders had. Kerkmeester had zich reeds in november 1940 voor deze drukorder geïnteresseerd en bleek de blokkering van papiervoorraden te kunnen omzeilen (zie bij nrs. 204 en 240). In Goedhuys als hoofdredacteur en een door deze gekozen groep medewerkers, had Rost een waarborg dat de inhoud van het blad zonder al te grote overgangsschokken aan zijn wensen zou voldoen.

Welke afspraken in juni 1941 gemaakt zijn, valt slechts min of meer af te leiden uit enkele, overigens moeilijk te dateren, briefjes van Van der Does aan Rost en een schrijven van hem aan Kerkmeester van 21 juni 1941 [1]. Hij berichtte Rost, dat hij hem als lid van het stichtingsbestuur en vervolgens tot voorzitter daarvan wilde doen benoemen, 'practisch dus een overdracht van mij aan U'. Wie in het bestuur daarmee niet accoord wilde gaan, kon men ontslaan of door nieuw te benoemen bestuursleden overstemmen. Op dit kattebelletje volgde een officiële benoeming 'conform art. 8 van de Statuten', vergezeld van een wat formeler schrijven: 'Daar mijn werkzaamheden mij te veel in beslag nemen om het wetenschappelijk en cultureel-staatkundige gedeelte van mijn taak als Voorzitter te kunnen behartigen, lijkt het mij gewenscht, dat deze functie in Uwe handen wordt gelegd. Ik zal er naar streven, dat U door de Raad van Bestuur der Stichting bij volstrekte meerderheid van stemmen binnen 30 dagen na dezen tot voorzitter v.d. Raad aangewezen wordt' [2]. Tegen een benoeming van Snijder en Van Loon in het Waagbestuur had Van der Does geen enkel bezwaar. Ze waren immers voor *De Waag* geen onbekenden. De eerste was tot in 1940 bestuurslid van de Amsterdamse Waagkring geweest; Van Loon had in september 1939 reeds medewerking overwogen. In december 1940 had Van Maasdijk hen, respectievelijk als leider van de Cultuurkring en de Sociaal-Economische Kring willen benaderen voor een combinatie met *De Waag* [3].

Op 19 juni had het beslissend overleg met Kerkmeester op het Hekelveld plaats [4]. Van der Does bracht Korsten mee en Zwaardemaker; Rost was vertegenwoordigd door Rambonnet. Bij onderlinge overeenkomst zou de stichting het recht van uitgifte van het weekblad voor een periode van tien jaren aan de Arbeiderspers overdragen, die ook de hoofdredacteur zou mogen aanwijzen. Deze zou op zijn beurt moeten werken volgens de richtlijnen van een door het stichtingsbestuur te benoemen raad van advies, waarin naast Van der Does en Korsten, ook Snijder en Van Loon, Rambonnet en Van Maasdijk, evenals de aftredende hoofdredacteur Zwaardemaker zitting zouden krijgen.

Nu kon '*De Waag* een schakel worden tusschen Industrie, Handel, Landbouw, Intellectuelen, Partij en Staat', schreef Van der Does voldaan [5]. Hij vleide zich met de hoop dat het blad nog altijd onafhankelijk was. Het was immers nog geen partijorgaan in de eigenlijke zin en de NSB'ers in wier handen het kwam, waren hem een waarborg tegen een te eng 'Utrechts' standpunt. Maar het liep hem zowel op de 2 juli gehouden vergadering van het stichtingsbestuur in zijn nieuwe samenstelling [6], als daarna uit de hand. Kerkmeester, gesteund door Van Loon, wenste de overdracht terwille van het behoud van abonnés zo geruisloos mogelijk te doen zijn. Van een *Beginselverklaring*, waarvoor Van der Does enkele suggesties deed en die op zijn en Rosts verzoek door Van Maasdijk nader was uitgewerkt en bijgekleurd, wilden ze niet weten, laat staan dat die op de voorpagina werd afgedrukt ter opening van de nieuwe aera. Goedhuys moest in zijn eerste hoofdartikel maar wat eruit overnemen.

(1) Een en ander in BEZ 94.
(2) Deze brief is misschien op 6 juli 1941 te dateren (zie aanhef en slot van een andere brief van die dag, RvT 22/80157–8). Vgl. de regeling die Rost over 'Nederland en Europa' trof (p. 180).
(3) Notulen redactievergadering van 9 sep. 1939 (U 6 b) en van de bestuursvergadering van 18 nov. 1940; Westra aan Van Maasdijk van 5 dec. 1940 (U 6 m) en p. 185.
(4) Zie V. d. Does' brief aan Kerkmeester van 21 juni (BEZ 94).
(5) T.a.p.
(6) Notulen in U 6 f. Snijder was verhinderd, maar sprak V. d. Does twee dagen tevoren, o.a. over het Legioen. Van Maasdijk was evenals de door hem aangewezen waarnemer afwezig (U 6 m). Mees, Nieuwenkamp en Boeree waren ongeveer tegelijk met Westra uitgetreden.

Ook is er wat van doorgedrongen in de – n.b. – door Goedhuys zelf opgestelde richtlijnen voor de hoofdredacteur (ter uitvoering van art. 14 van het journalisten besluit, VO 83/41) [1].

In Van der Does' concept-contract werden eveneens wijzigingen aangebracht: de benoeming van de raad van advies ging niet van het stichtingsbestuur maar van de nieuwe uitgever uit, 'om straks moeilijkheden te voorkomen in verband met het Journalistenbesluit'. Zo kon Kerkmeester, op nadrukkelijk verzoek van Rost, meteen voorkomen dat Snijders kandidaat Boekholt in de raad van advies werd opgenomen. Ook Max Blokzijl, wiens naam nog even was gevallen, en Zwaardemaker, raakte de nieuwe leiding op deze wijze kwijt. Toen Kerkmeester zijn versie van de overeenkomst met de Waagstichting ter goedkeuring bij BEZ inzond, verzocht hij Rambonnet: 'te zorgen --- dat kameraad V. d. Does nu niet meer met allerlei nieuwe bezwaren komt' [2].

Met het bedrag dat door de Arbeiderspers aan de stichting werd uitbetaald, *f* 5000,—, konden de lopende schulden gedelgd worden. Het was in verband met het voor mr. Zwaardemaker geconditioneerde wachtgeld een financiële meevaller, dat deze zo spoedig werd benoemd tot president van de Rotterdamse rechtbank [3].

Rost heeft tenslotte afgezien van het plan, zich tot voorzitter van het stichtingsbestuur te doen verkiezen; na de overdracht had dit immers geen zelfstandige taak of invloed meer. Via Rambonnet en Goedhuys kon hij zich voldoende doen gelden en van hem moest tenslotte ook het geld komen [4].

Na deze overdracht van *De Waag* komt er eigenlijk een einde aan de politiek interessante periode van het blad. Met de invloed van een onafhankelijk stichtingsbestuur op het redactionele beleid was het gedaan. Van der Does bleef voorzitter van stichting en raad van advies, maar zag zich beperkt tot de aangename maar niet essentiële taak, te zorgen voor een niet eens jaarlijkse bestuurslunch van vooroorlogse kwaliteit op kosten van de uitgever, waar men elkaar de laatste nieuwtjes en sterke verhalen kon vertellen. Het blad ondervond er geen enkele weerslag van, zoals de leden van het bestuur zich meer en meer spijtig realiseerden [5]. *De Waag* ontwikkelde zich naar het patroon dat Goedhuys, met Rost op de achtergrond, eraan gaf [6].

De nieuwe opzet – met veel nadruk op het economische – kwam overigens maar heel langzaam tot stand. Rost had blijkbaar toen weinig actieve belangstelling voor de zaak. De grote aandrang moest van Kerkmeester komen, die al in de tweede helft van juli 1941 had verzocht, het blad met een economische rubriek te mogen uitbreiden. Zonder iets dergelijks als lokaas zag hij weinig kans, abonnés te werven in het nieuwe Sociaal-Economisch Genootschap Nederland en Europa. Dit thema herhaalden hij en de hoofdredacteur om beurten [7]. Mogelijk kwam ook uit Kerkmeesters koker het plan om

(1) Een vergelijking van Wigersma's vooroorlogse beginselverklaring (*Waag*, 21 sep. 1939), Zwaardemakers richtlijnen, in verband met het Spaarnestad-plan opgesteld (U6 n), van der Does' suggesties in zijn brief aan Kerkmeester (BEZ 94), Van Maasdijks concept van 27 juni (t.a.p.) en Goedhuys' richtlijnen 'opgesteld ter geruststelling van de heeren van het oude bestuur' (U 6 n), is verhelderend voor de geleidelijke wijziging van standpunt.

(2) Zie V. d. Does' concept-contract in RvT 4. Kerkmeesters concept, met begeleidend schrijven aan V. d. Does, 7 juli, in BEZ 94; daarin ook stukken over de inschakeling van de Berlijnse uitgeverij Holle & Co., die slechts tot begin 1942 duurde en waarop hier niet nader behoeft te worden ingegaan. Deze hield verband met plannen voor een Duits-Nederlandse uitgeverij, die o. a. ook een cultureel maandblad zou uitbrengen, zoals veel later in *Westland* werd gerealiseerd. Holle & Co. zou daarvoor een filiaal in Nederland oprichten. De opzet mislukte echter (ZbV 22 bb).

(3) V. d. Does aan Zwaardemaker, 1 en 4 aug. 1941 (BEZ 94 en U 13 f); Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(4) De verwikkelingen die daarover later ontstonden, komen in deel II ter sprake.

(5) Alleen in het begin zond Van der Does nog wel prijzende of berispende briefjes aan de hoofdredacteur (U 13f). Zie ook nog bij *n.* 1 en 2 van p. 189.

(6) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(7) Zie, ook voor het vervolg, de voorstellen van 27 en 28 nov. 1941, resp. van Holle en Goedhuys (U 7 c en BEZ 94). De laatste kwam er op terug, toen hij 26 jan. 1942 een *tip* van Van Maasdijk doorgaf over 'het ontoelaatbaar artikel van de redacteur Kool' in het zgn. Organisatienummer van de *Economisch Statistische Berichten* van 5 jan. 1942 (RvT II Goedhuys).

de Economisch-Statistische Berichten, het wekelijks verschijnend vakblad van de Nederlandse economen, te naasten. Een maand na een bespreking over dit onderwerp, die in september plaats had, zond Rost een daartoe strekkend voorstel bij Fischböck in (nr. 249). Voor de redactie van de nieuwe rubriek dacht men intussen aan dr. Dijt of ir. De Lestrieux Hendrichs. Na enige aarzeling viel de keus op de laatste. De zaak schoot echter zo weinig op, dat Schmidt, die waarschijnlijk Rosts verzoek aan Fischböck van deze doorgezonden had gekregen, eind januari 1942 bij Rost kwam informeren hoe het er nu eigenlijk mee stond (nr. 274). Een der eerste dagen van februari hadden Rost en Hoekstra toen een bespreking met De Lestrieux Hendrichs. Enkele dagen later sprak Rost met Schmidt, die zijn zegen aan de plannen gaf.

Van al deze wijzigingen hadden opnieuw slechts enkele leden van het stichtingsbestuur tevoren kennis gedragen, zoals uit een brief van Van der Does aan Goedhuys blijkt: 'Thans nu eindelijk de nieuwe regeling met De Waag is getroffen en naar ik hoop er werkelijk door eenige propaganda ook uitbreiding kan komen, zou het wellicht niet ondienstig zijn, om de leden van de commissie van advies nog eens te vragen om bij elkaar te komen. --- Ik weet wel dat er door enkelen reeds vooraf gesproken is, maar het lijkt mij tegenover Prof. Snijder en Prof. van Loon beter, dat zij ook bekend zijn met de nieuwe richting van De Waag' [1]. Voor de geest waarin Van der Does de verandering interpreteerde is een gesprek verhelderend, dat hij omstreeks die tijd met de Duitse voorzitter van de Nederlandsche-Duitsche Kultuurgemeenschap, professor Wehofsich, voerde. Daarin deed hij de suggestie, de NSB een veel breder basis in het Nederlandse volk te geven door opnieuw en nu in verband met het verlies van Indië, een aantal vooraanstaande, niet partij-politieke figuren te bewegen tot een verklaring van vertrouwen in Mussert [2].

Intussen had Rost in het *Waag*nummer van 28 februari 1942 reeds het startsein voor de nieuwe koers gegeven met zijn hoofdartikel: *De Nederlandsche taak in de groote Europeesche ruimte* [3]. Het opmerkelijkste daaruit is wel de waarschuwing, dat er voor Nederland in Indië alleen nog iets te redden viel, wanneer het eindelijk zijn taak in Europa verstond [4]. Omschakeling van de stilliggende koloniale bedrijven was vereist. 'Het zij hier met alle duidelijkheid gezegd: aan de onwilligen die meenen voor hun morrende lediggang of voor hun stille tegenwerking nog een premie van staatswege te mogen ontvangen [5], zal zulks niet alleen worden geweigerd, doch zij zullen op hardhandige wijze in het algemeen belang van het Nederlandsche volk van hun plaats verwijderd en door anderen worden vervangen [6]. --- Elk thans genomen initiatief bepaalt mede de plaats die ons volk na het sluiten van de vrede in het nieuwe Europa zal innemen.' *De Waag* was onmiskenbaar een van Rosts strijdmiddelen geworden. Maar de kans, 'goedwillende' buitenstaanders te overtuigen, was evenredig afgenomen [7].

(1) Zie in U 13 f, brief van 19 mrt. 1942.
(2) Notitie van Wehofsich van onderhoud op 12 mrt. 1942 (Doc. I J. A. H. van der Does). Gedacht werd aan prof. Hora Siccama, Generaal Seyffardt, e.a.
(3) Concept in RvT 13, Artikelen 6a, gedateerd 23 feb. 1942.
(4) Bedoeld wordt, dat Nederland aldus bij Duitsland voldoende *goodwill* zou kweken, dat Japan onder Duitse druk de koloniën na de vrede aan Nederland hergeven of een Nederlands-Duits condominium toestaan zou.
(5) Dit doelt op de toepassing van de steunregeling voor stilgelegde bedrijven.
(6) Omineuse woorden, die Rost later als een boemerang troffen, bij de onder beheer stelling der Ned. Ind. ondernemingen. Zie deel II.
(7) Voor de evolutie van *De Waag* in 1944 en 1945, zie deel II.

HOOFDSTUK IX

Tussen Oude Turfmarkt en Kneuterdijk

§ 1 *Uitgangspunten; beginselen en beperkingen*

Na Rosts benoemingen van het voorjaar van 1941 is het niet mogelijk, de stof min of meer chronologisch te behandelen: te veel activiteiten spelen dan gelijktijdig op verschillend terrein. Voortaan kan het materiaal slechts naar onderwerpen worden samengevat, gelijk reeds in hoofdstuk VIII geschiedde. Dat geldt voor de gehele verdere duur van de bezetting. De onderlinge samenhang van deze activiteiten, gelegen in de tijd, in de persoon van Rost en in de algemene koers van zijn tegenstanders, moet men zich echter bewust blijven.

Toen hij 'de economische sector' voor zich opeiste dacht Rost aan de staat, aan de partij en aan erkenning in de opinie van het grote publiek. Hij die volgens veler mening door deze benoemingen politiek was *kaltgestellt* [1], meende alleen op deze wijze in de grote politiek te zullen terugkeren en wel via een terrein waar Mussert en zijn aanhang niet met hem concurreren konden. Bovendien was het het enige gebied waarop hij, hoezeer ook zich schikkend naar de eisen zijner machtige Duitse bondgenoten, ja wellicht alleen daardoor, meende iets wezenlijks voor het eigen volk te kunnen doen [2].

De positie bij de Nederlandsche Bank was – zo voelde hij het ook zelf – niet veel meer dan die van een filiaalhouder van de *Reichsbank;* ze zou alleen dan van werkelijke betekenis kunnen worden, als ze gecombineerd werd met de leiding van de departementen van Financiën en van Economische Zaken. Wellicht zou hij dan ook 'de fatsoenlijke, eerlijke tegenstanders' kunnen winnen voor een gelijkgerechtigd samengaan met Duitsland in een groot-Germaans rijk (zie p. 177 e.v.). Misschien dacht hij daarbij aan de woorden van de eertijds zo door hem bewonderde mgr. Seipel [3]:

> 'It would be harder and more humiliating for our people whilst keeping a semblance of sovereignty, to lose their political liberty, than once and for all to renounce their independance and become part of a great political entity and so obtain a share of sovereignty in that of a great state'.

De functies in de staat zouden hun complement moeten hebben in de partij, dat betekende dus voorshands in de NSB. In de gegeven situatie was het ook Himmlers wens dat Rost in de NSB bleef [4].

Vergeleken bij de vurig gewenste beheersing van de economische sector in de staat, waar de gehate vertegenwoordigers van het oude regime, Hirschfeld, Woltersom, Louwes, de sleutelposities innamen, leek de verovering van het monopolie in economische aangelegenheden in de NSB een kleinigheid. Des te ergerlijker was het, dat ook daar tegenstanders en concurrenten zo lang mogelijk hun posten bezet hielden of zelfs door Mussert erop geplaatst werden om Rost te remmen. Even hinderlijk was het dat de kolommen van *Het Nationale Dagblad* sinds november 1940 altijd ter beschikking stonden van wie op Rosts beleid kritiek wilde leveren. Wel werd hem het leiderschap

(1) Die mening blijkt uit de *Meldungen* d.d. 1 apr. en 6 mei 1941, Musserts *Tweede Gesprek* met prof. dr. N. W. Posthumus op 27 mrt. 1946 (Doc. I Mussert) en uit enkele felicitaties in RvT 121 (o.a. van T. E. Bontkes, P. Hoekstra, J. Vogels). Vgl. nr. 186 na *n.* 8.

(2) 'Meinoud is blij nu niet alleen te hoeven politiseeren, doch nu meer de gelegenheid te hebben, opbouwend te werken op ander gebied, toch in dienst van 't volk', schreef zijn vrouw aan haar broer, 23 apr. 1941 (Doc. I. F. S. Heubel).

(3) Zie Seipels officiële verklaring in de volkenbondsraad op 6 sep. 1922 n.a.v. de komende protocollen van Genève en de door Oostenrijk gewenste aansluiting bij Duitsland (L.o.N. *Official Journal*, p. 449).

(4) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

van de Raad voor Volkshuishouding opgedragen en werden naast de zittende leden enkele door hem naar voren gebrachte kandidaten benoemd. Maar Rost voelde zijn monopolie in economische partij-aangelegenheden nog telkens bedreigd (zie verder p. 202 e.v.).

Rosts uitgangspunt bij het aanvaarden van zijn nieuwe taken lag steeds in het financiële vlak. Zijn financiële denkbeelden waren in hoge mate bepaald door de ervaringen opgedaan in de Oostenrijkse *Notwirtschaft*, waar hij de orthodoxe geldpolitiek van de *Bank of England* te verdedigen had. Dus: budget-evenwicht, behoorlijke gouddekking voor de bankbiljettencirculatie terwille van de waardevastheid van het geld, een laag loon- en prijspeil. Bij extra lasten, verhoging van belastingen. Een leningpolitiek waarbij de vlottende schuld sluitpost bleef en nieuwe leningen in de eerste plaats voor consolidatie dienden. Kortom, alle 'gezonde' denkbeelden van het regime Colijn-Oud en van Trip.

Zijn streven naar strenge centralisatie van de staatsfinanciën om een ijzeren controle van de schatkist over het gehele staatsapparaat mogelijk te maken en naar een *Entstaatlichung* van staatsbedrijven [1], kwam eveneens direct uit de Oostenrijkse ervaringen voort.

Dit uitgangspunt was echter bij zijn handelen niet steeds doorslaggevend. Op algemeen economisch terrein waren zijn denkbeelden [2] beïnvloed door het programma van de NSDAP – op zichzelf vol tegenstrijdigheden – en het NSB-aftreksel daarvan en door zijn bewondering voor Hjalmar Schacht [3]. In de concrete bezettingssituatie prevaleerden echter ook vaak sociale en politieke gezichtpunten.

De vele tegenstrijdigheden zowel op zuiver economisch-financieel als op algemeen politiek gebied heeft Rost nooit helder doordacht en tot harmonie weten te brengen. Zijn programmatische nota's (nrs. 278 en 288I) maken een amateuristische indruk, al zag hij – politiek juist – in, dat het veroveren van posities in Berlijn voorwaarde was om in de 'Germaanse' wereld invloed te kunnen uitoefenen. Door deze wisselende motieven kregen zijn werkzaamheden een verwardheid, die de tegenstanders te erger moest voorkomen, daar zijn ongeduld en snelle opnemingsvermogen hem vaak enkele schakels in de redenering deed overslaan (zie bijv. p. 196 na *n.* 5).

In vergelijking met zijn tegenstanders bevond Rost zich ook in een weinig benijdenswaardige positie. Zij konden opkomen voor de Nederlandse belangen zoals zij die zagen, waarbij alleen tactische motieven hun beperkingen oplegden. Rost daarentegen stond principieel aan de kant van de vijand op wiens overwinning zijn toekomstverwachtingen waren gebouwd. Een maximale inspanning voor de Duitse *Kriegswirtschaft* moest ook hij voorstaan. Waar was dan nog een grens te trekken?

Intussen bestonden er ook bij de Duitsers, met wie hij op zijn nieuwe werkterrein te maken kreeg, grote verschillen, niet alleen in persoonlijke geaardheid maar ook naar vorm en inhoud van hun verlangens. Daar was het relatief ouderwets-financiële beleid van von Schwerin Krosigks *Finanzministerium* enerzijds en de roofridderij van Göring en het *Vierjahresplan* aan de andere kant. De *Reichswirtschaftsminister* Walter Funk, van oorsprong een economisch geïnteresseerd journalist, een 'amateur' dus en Rost het meest verwant, die voortdurend een oog gericht hield op propagandistische successen, werd vaak door gedegen ambtenaren getemperd. De *Reichsbank*, onder Funk en W. Puhl – geen van beiden zo capabel als Schacht – liet zich meestal meer leiden door de eisen van de praktijk dan door ideologische overwegingen. Seyss-Inquart, zelf een uitgeslapen jurist met veel ervaring op financieel-juridisch gebied en Fischböck, een meester in cynische en geslepen manoeuvres, waren belangrijke zelfstandige invloeden. Dan was er de representant van het *Finanzministerium* in Den Haag, *Präsident* Rinkefeil [4], een onafhankelijk geworden eerzuchtig ambtenaar die de belangen

(1) Zie zijn uiteenzetting van 20 juni 1941, CNO SG 66/II, punt 1.

(2) De rede bij de aanvaarding van het presidentschap van de Nederlandsche Bank geeft die vrij uitvoerig weer (zie krantenverslagen van 27 en 28 mrt. 1941, knipsels in RvT 126).

(3) Zie bij nrs. 16, 19, 38 en 208.

(4) Zie rapporten van Rinkefeil aan het *Finanzministerium* van 14 en 25 juli 1940 (FD 45008–14 en 45037–41) en PA Prä 41, Rinkefeils personeelsblad.

van het *Reich* en de bezetting *rücksichtslos* diende en tenslotte Dr. Bühler, de vertegenwoordiger van de *Reichsbank*, die vooral voor de soms vèrgaande Duitse wensen op deviezen- en effectengebied opkwam. Aanvankelijk leek hij Rost in vele van diens verlangens te steunen, maar mettertijd werd zijn houding gereserveerder [1].

Rosts werkzaamheden analyseren en overzichtelijk rangschikken naar zijn verschillende functies, is vrijwel even ondoenlijk als het scherp scheiden van zijn archivalia naar die maatstaf (vgl. p. 4). Het in elkaar overgaan der arbeidsterreinen was ten dele opzet: ze waren verschillende aspecten van één geheel. Deels was het echter ook gevolg van gebrek aan organisatievermogen; en tenslotte ook van de grenssituatie waarin hij zich bevond als 'nationaal-socialistische voorpost' in een niet-nationaal-socialistische maatschappij. Enkele typische voorbeelden mogen hier volgen.

Uit twee rapporten van 19 en 21 juli 1941 blijkt, dat Rost aan Mussert als werk van de Raad voor Volkshuishouding der NSB presenteerde, hetgeen in de drie verstreken maanden op BEZ was verricht [2]. Von Brucken Fock had met zijn verwijt van een maand later, dat Rosts departement het arbeidsveld van het bureau van deze Raad usurpeerde (nr. 233), niet geheel ongelijk. Ziet men echter nader toe, dan blijken er ook nog een aantal onderwerpen genoemd te worden waarin het departement van Financiën in hoofdzaak was gemoeid, nl. de schaderegeling voor de door de *Wehrmacht* in eigendom gevorderde 'ontkopte' schepen (p. 250, *n.* 4) en de subsidiëring van en belastingaftrek voor gierkelder- en silo-bouw [3]. In *Het Nationale Dagblad* van 21 juli 1941 kreeg het departement van Financiën 'onder zijn nieuwe secretaris-generaal' in verband met het laatste zelfs een pluim voor 'zijn oog voor het nieuwe'. Ook de bestudering van het probleem van de staatsloterij en de regeling van de hypotheekrente in verband met het huurvraagstuk, een uitlopertje van Rosts bouwplannen (zie p. 245 e.v.) en eveneens in Rosts rapport voor Mussert genoemd, behoorden tot het arbeidsterrein van Financiën. Daarbij is het typerend dat het punt 'organisatie ingenieurs' (zie p. 250–251) wel op het lijstje van BEZ-werkzaamheden, echter niet in het verslag voor Mussert genoemd werd; men moest de leider niet voortijdig alarmeren!

Een tweede voorbeeld. Toen Rost op 10 juli 1941 Fischböck verzocht een persconferentie over het werk van BEZ te mogen houden [4], kennelijk met de bedoeling, te tonen dat hij voor de belangen van zijn kameraden maar vooral ook van alle 'volksgenoten' werkte, alle klachten en opmerkingen van het tegendeel ten spijt [5], noteerde hij als de drie onderwerpen die dit bewijs moesten leveren: 'marken-belasting, Young-leening, oorlogsgeweldschade', d.w.z. drie kwesties die op Financiën en de Nederlandsche bank, geen van alle echter op BEZ in bewerking waren en die bovendien nog geheel in staat van voorbereiding verkeerden.

§ 2 *Op Financiën en De Nederlandsche Bank*

HET DEPARTEMENT – Mede dank zij de gecombineerde leiding van het departement van Financiën en de Nederlandsche Bank bezat reeds mr. Trip sedert eind mei 1940 een krachtige positie, die hij gebruikte om alle overheidsorganen rigoureus tot zuinigheid te dwingen. Dit had hem enkele malen geleid tot reorganisaties, ver uitgaand boven een eenvoudig 'waarnemen' van de functie van hoofd van het departement [6]. Zo dateert uit zijn tijd het versterkte contact van de chef van zijn afdeling Begrotings-

(1) A. J. van der Leeuw, Dr. *A. Bühler*, vertrouwelijke notitie RvO.

(2) Vgl. BEZ 6 en 106, rapporten van de hand van P. Hoekstra over de resultaten voor de NSB bij de voorbereiding van de bedrijfsorganisatie en over de werkzaamheden van BEZ d.d. 19 juli, met M XII 93038–42, Rosts rapport voor Mussert, als leider van de Raad voor Volkshuishouding d.d. 21 juli 1941.

(3) Nadat de directeur-generaal van de Landbouw geweigerd had, kwam de aanvraag van het Agrarisch Front bij Financiën. In de werkvergadering van de Raad voor Volkshuishouding van 10 juli 1941 beloofde Rost de invoering van deze maatregelen; de kosten voor de gierkelderbouw beliepen *f* 1.200.000,— (Van Maasdijk 44a; BEZ 13 en 99).

(4) Notitie hiervoor in BEZ 134. Het interview met de pers werd niet toegestaan.

(5) Vgl. nr. 209 en CNO SG 68/II, punt 1, van 27 juni 1941.

(6) Zie ook voor het vervolg, Trips waarschuwing van 31 mei (CNO SG 101 c) en zijn aantekening bij de notu-

zaken met de hoofden van de afdelingen Comptabiliteit der andere departementen en ook de VO 194/40 waarbij, nu de Staten-Generaal ontbraken, aan de secretaris-generaal van Financiën de bevoegdheid werd verleend, de rijksbegroting vast te stellen en op haar tenuitvoerlegging toe te zien. Het plan, bij verordening het toezicht op handels-, spaar- en hypotheekbanken te regelen (vgl. p. 229 e.v.), dateert eveneens uit Trips ambtsperiode.

Rost volgde in dit opzicht zijn spoor maar ging veel verder en zette zich met hartstocht aan het ontwerpen van maatregelen, die Financiën tot het centrale departement zouden maken, op de wijze waarop dit in Oostenrijk tijdens de volkenbondscontrole was geschied [1]. Reeds op 20 juni 1941 kondigde hij in het college van secretarissen-generaal zijn voornemen aan, de preventieve en repressieve controle van het departement van Financiën op de staatsuitgaven door een systeem van maandelijkse kredietoewijzingen en maandelijks af te sluiten rekeningen, te versterken. Terwille van de eenheid in het financiële beleid moest de centralisatie van de controle zich ook tot de gemeentefinanciën uitstrekken; 'de gemeente-autonomie – een historisch overblijfsel, moet daarvoor uit de weg gaan'; verordeningen [2] ter aanvulling van de comptabiliteitswet en ter vervanging van de wet op de middelen waren in de maak en hoopte hij weldra in het college nader toe te lichten [3].

Met hulp van de *Referent* von Langen Keffenbrinck werkte Rost in die zomer de ontwerpen uit. Deze grepen zo diep in het ressort van de andere departementshoofden in, dat een regeling door de rijkscommissaris onmisbaar bleek; immers 'es handelt sich um Uebertragung der Zuständigkeit aller Generalsekretäre auf Rost' [4]: de comptabiliteitsambtenaren der ministeries, voortaan belast met de ten uitvoerlegging en handhaving van de begroting, wilde Rost feitelijk tot gedetacheerde ambtenaren van de generale thesaurie maken, door Financiën benoemd en bezoldigd, allereerst aan Financiën verantwoordelijk en niet aan hun departementshoofd. De middelen moesten maandelijks, behoorlijk gemotiveerd worden aangevraagd. Boven de toegewezen gelden zou kredietopening geweigerd kunnen worden. De controle op de financiën van provincie en gemeenten zou hij in overleg met Binnenlandse Zaken regelen.

Fischböck voorzag blijkbaar zo'n hevige oppositie, dat hij aanried de ontwerpen eerst met secretarissen-generaal en hun Duitse *Referenten* te bespreken, alvorens de rijkscommissaris om zijn mening te vragen. Toen Rost de plannen op de vergaderingen van 7 en 14 oktober in discussie bracht, keerden de anderen vooral bij monde van Hirschfeld, mr. Spitzen (Waterstaat) en Frederiks, zich heftig ertegen. De eerste sprak van 'pottenkijkerij' door Rost; z.i. zouden de ruzies niet van de lucht zijn en telkens tot onwenselijke Duitse interventie leiden [5]. Bij de algemene kritiek ging de natuurlijke behoefte, eigen zelfstandigheid te behouden, gepaard met afkeer van politieke controle door 'de NSB'er'. Het verzet was met name wat de voorgestelde positie van de comptabiliteitsambtenaren betreft zo algemeen – alleen ir. Verwey steunde Rost, terwijl mr. Schrieke zelfs nog verder had willen gaan – dat het ontwerp gewijzigd moest worden. Men kwam tot elkaar in de formule dat deze ambtenaren weliswaar 'im Einvernehmen' met Financiën benoemd moesten worden, maar zich slechts via hun departementshoofd tot de secretaris-generaal van Financiën konden wenden.

Toen het aldus gematigd ontwerp in november zijn rondgang begon, bleek slechts de eerste ronde van de strijd over de ontwerpen beslist te zijn. Het waren thans de Duitse *Referenten* op de economische departementen, die als woordvoerders van de oppositie optraden. Het ging er ditmaal om, de

len van secretarissen-generaal d.d. 14 juni 1940; vgl. zijn uiteenzetting in het college uit dec. 1940, alsmede zijn nota van 1 mrt 1941 (CNO SG bij 11/I, 90/I en 25/II).

(1) Rost zelf beriep zich tegenover zijn collega's op dat voorbeeld bij de behandeling in okt. 1941 (CNO SG 86/II, punt 1 van 7 okt.). Ook in de vertrouwelijke *Begründung* voor de VO's werd gewezen op Rosts initiatief en het Oostenrijkse voorbeeld.

(2) Zie ook voor het volgende de uitgebreide retroacta van VO 5 en 8/43.

(3) Notulen van 20 juni 1941, CNO SG 66/II, punt 1. Blijkens een notitie voor een bespreking met Fischböck had hij medio juni ook tegenover 'zijn' *Generalkommissar*, 'invloed Financiën' ter sprake gebracht (zie RvT Fin 6/2).

(4) V. Langens bericht bij het *Vorentwurf* van 8 okt. 1941. Hij voegde toe: 'Kampf zu erwarten'.

(5) Zie de discussies van 7 en 14 okt. 1941 (CNO SG 86, 88/II).

rijksbureaus en de zelfstandige organisaties van de voedselvoorzieningssector alsmede het apparaat van de prijsbeheersing uit de nieuwe regeling te lichten; in december bracht ook Frederiks principiële bezwaren op het uitvoeringsbesluit betreffende de financiën van provincie en gemeenten tot uiting [1]. Van maand tot maand bleven de ontwerpen onafgedaan liggen totdat ze eindelijk eind januari 1943 als VO 5 en 8/43 konden worden gepubliceerd.

Op Financiën vond Rost bij alle reserve t.a.v. zijn persoon en zijn politieke ideeën, wel begrip voor zijn streven naar bezuiniging en versterking van invloed voor het departement. Het is zelfs de vraag of soms niet de ambtenaren de nieuwe secretaris-generaal in deze voorgingen. De interne reorganisatie van de afdeling Begrotingszaken en de vorming van een krachtige inspectie-afdeling werden snel en grondig ter hand genomen [2]. In het licht van de ontwikkeling na 1945 moet men trouwens erkennen, dat veel van deze tijdens de oorlog tot stand gekomen wijzigingen niet anders waren dan een modernisering van het staatsapparaat op het terrein van het financiële beheer.

Het waren overigens niet alleen de andere departementen van staat die zich tegen de straffe hand van Financiën verzetten. Ook de oude en nieuwe overheids- en semi-overheidsdiensten onder NSB-leiding beklaagden zich bitter over het weinige gehoor dat zij bij kameraad Rost vonden. Bij instellingen die speciale Duitse belangstelling genoten was Rosts pogen trouwens meermalen tevergeefs. Met wisselend succes heeft hij getracht controle uit te oefenen bij Winterhulp en Nederlandsche Volksdienst (zie nrs. 302 en 304), bij de dienst van de reorganisatie van de Nederlandse politie [3], bij de Nederlandsche Omroep [4], bij de PTT [5]. Waar hij kon schrapte hij in voorgestelde posten, zoals voor de propaganda van de Arbeidsdienst, voor Sociale Zaken en vooral bij de pers- en propaganda-afdeling van Goedewaagens departement, waar zijn oude vijand Oosterbaan de scepter zwaaide [6].

Ook het Vrijwilligerslegioen Nederland kreeg Rosts hand te voelen. Het uitbreken van de oorlog met Sovjet-Rusland kwam voor Rost niet zo onverwacht als voor veel landgenoten [7]. Wel heeft hij getracht de door die schok plotseling oplaaiende activiteit onder nationaal-socialisten en Duitsgezinden, maar ook bij menig oude bolsjewiekenhater onder de 'anti's', te gebruiken en te beïnvloeden. Hij sprak op een van de vele in den lande gehouden betogingen van NSB en NSDAP [8] en probeerde in het college van secretarissen-generaal zijn ambtgenoten tot een duidelijke keuze, tot een 'reddende daad' te brengen (zie p. 214).

Met de oprichting van het Legioen had Rost echter weinig bemoeienis. De moeilijkheden van Arnold Meijer en mr. Pont (zie nr. 217) raakten hem niet. Het was hem minder om een Nederlands Legioen te doen dan wel om een algemene toeneming van de stroom van vrijwilligers voor het Oostfront en voor economische oostinzet. Het was in zijn kwaliteit van secretaris-generaal van Financiën dat hij met het Legioen te maken kreeg [9].

Het feit dat Mussert zich, na aanvankelijke gereserveerdheid, intensiever met het Legioen ging be-

(1) Zie het ontwerpbesluit tot uitvoering van § 1, lid 2 van het bevoegdheidsbesluit (VO 5/43), alsmede Frederiks' kritiek daarop van 17 dec. 1941 (RvT Fin 8/9). Eerst 30 aug. 1943 kwam een besluit van Financiën, Binnenlandse- en Sociale Zaken betr. de financiële verhouding van rijk en gemeenten, alsmede een van Rost en Frederiks betr. de financiën der provincies (getekend 15 juli 1943) in *Staatscourant*, nr. 167.
(2) Zie RvT Fin 8/8, 'Nota's Vogel'. Vgl. het oordeel van Rost over de chef van deze afdeling. Op bezwaren aan NSB-zijde, dat deze 'een anti was, al camoufleert hij dat aardig', gaf Rost als repliek: 'Al is hij anti, hij is zakelijk en conscientieus' (RvT Fin A 6/84120–1, briefwisseling met F. E. Müller uit eind 1943).
(3) Vgl. nota's van 5 juni en 21 nov. 1941 in RvT Fin 8/8 en Vertaalbureau Financiën.
(4) O.a. nota's van 15 nov. 1941, 31 mrt. en 6 mei 1942 (Vertaalbureau Financiën).
(5) Stukken van 2, 12, 15 en 18 dec. 1941 en later (t.a.p.).
(6) Stukken in RvT Fin 8/8, RvT II Begroting 1942 en de genoemde nota van 6 mei 1942 (Vertaalbureau Financiën); voorts Doc. I A. Meijer Schwenke.
(7) Zie brief van zijn vrouw aan haar broer van begin mei 1941, blijkens welke Rost reeds toen op een op handen zijnde Duitse inval in de Sovjetunie rekende (Doc. I F. S. Heubel).
(8) Rost sprak 28 juni in Leeuwarden.
(9) Zie voor het vervolg nrs. 255, 258 en 271; vgl. *Dienstneming bij de vijand*, § 7 en § 8.

moeien om 'de bus niet te missen', bracht Rost gaandeweg in antithese tot deze eenheid. Zijn aanvallen kon hij het beste richten op het stafkwartier, wegens de notoire tekortkomingen daarvan. Tegenover Mussert en Seyffardt enerzijds, anderzijds ook tegen Feldmeijer [1], vond Rost zijn punt van uitgang in zijn positie als hoeder van de Nederlandse staatskas. De begroting van het legioen voor 1942 was buiten alle proporties en er was sprake van ernstige malversaties. Maar Rauter, bevreesd dat een schandaal bij het legioen ongunstige gevolgen voor de vrijwilligerswerving in het algemeen zou hebben, nam op wens van Rost al spoedig de zaak in handen; hij stelde een *SS-Rechnungsprüfer* bij het stafkwartier aan. Voortaan lag de problematiek van het legioen weer meer tussen Mussert, Seyffardt en het bezettingsbestuur. Alleen aan het einde van de oorlog heeft Rost nog eens met behulp van zijn financiële bevoegdheden in de gang van zaken geïntervenieerd (zie deel II).

Met dat al heeft Rost eerst bij de begrotingen van 1942–1944 invloed van betekenis gekregen.

Beheersing van de rentevoet, vooral met het oog op de wassende staatsschuld, de enorme bezettingskosten en de voorkoming van inflatie, vormden een met het vorenstaande verband houdende, maar toch zelfstandige groep problemen. In oktober werd de lening 1941 II, à 3½% met een looptijd van twintig jaar, geplaatst met 'de stok achter de deur' [2]. De lening werd voltekend, meer dank zij het semi-gedwongen karakter ervan, dan wegens Rosts 'geruststellende radiorede' aan de vooravond, dat de beschikbaar komende gelden o.a. voor de Nederlandse voedselvoorziening zouden worden besteed, met name voor de Noordoostpolder en voor de subsidiëring van het scheuren van grasland .... Ook de aankondiging van goedkoop hypothecair- en middenstandskrediet deed het beter in nationaal-socialistische kring dan bij degenen die op de staatslening intekenden [3].

Maar de voltekening van deze lening was niet voldoende. Er zouden stellig nieuwe leningen uitgeschreven en bovendien ook zeer grote bedragen schatkistpapier geplaatst moeten worden. Terwille daarvan was een verlaging van de rentevoet in navolging van Duitsland noodzakelijk en de toenemende ruimte op de geldmarkt maakte een dergelijke verlaging mogelijk. Prestige-overwegingen – de staatsobligaties mochten niet te ver beneden pari dalen – speelden ook een rol. Steunaankopen voor rekening van het rijk [4] en andere incidentele maatregelen waren hierbij onvoldoende [5]. In samenwerking met Binnenlandse Zaken werd voor leningen van gemeenten en andere publiekrechtelijke lichamen een maximale rentevoet van 3½% vastgesteld. Op de vrije markt waren deze echter niet onder te brengen [6].

Niet alleen beïnvloeding maar werkelijke *Steuerung* van de beleggingspolitiek van banken, van de grote staatsfondsen, van andere institutionele beleggers en van het grote publiek was vereist. Maar daartoe had Rost uitbreiding van bevoegdheden nodig. Het uitwijken van de particuliere belegger naar industriële, Indische en buitenlandse, d.w.z. in hoofdzaak Amerikaanse fondsen, die tegen stijgende koersen werden verhandeld, verdroot Rost in hevige mate. Het zou z.i. alleen door overheidsinvloed op de effectenbeurs beteugeld kunnen worden. Het plan voor een *Börsenverordnung* (zie nr. 254) liep echter vast. De beleggingspolitiek van banken en verzekeringsmaatschappijen meende Rost alleen dan in voldoende mate te kunnen beïnvloeden, wanneer de nieuwe bedrijfsorganisa-

(1) Feldmeijer was reeds in sep. 1941 een actie tegen misstanden, vooral van de zijde van Hulsteijn begonnen (Doc. I W. Hulsteijn; HSSPF 54a 39/41 van 6 nov. 1941). Hulsteijn was de leider van de *Propagandastaffel* van het Legioen.

(2) De in het voorjaar door Trip geplaatste lening 1941 I had een looptijd van slechts tien jaar tegen een rente van 4% gehad.

(3) Vgl. *Verslag van de Nederlandsche Bank over 1941–1942*, p. 4–5; *Europakabel* d.d. 31 okt. 1941.

(4) Zie RvT II J. C. van Essen, brief van 5 feb. 1942.

(5) Vgl. nota's van Robertson van 16 en 17 juli 1942 (RvT II Robertson 89691–2); notulen Organisatiecommissie van 11 juni 1942 (BEZ 3).

(6) CNO SG 81/II, punt 3 van 2 sep. 1941. De enige in 1941 uitgegeven gemeentelening was die van Hilversum tegen 4%, een speciale gunst van Rost jegens de nieuwe burgemeester, zijn vriend von Bönninghausen (vgl. RvT Pres. bij de B en H, brieven van 17 en 21 apr. en 5 mei 1941). Overige gemeenten en instellingen redden zich met onderhandse leningen. Zie ook *Verslag van de Nederlandsche Bank over 1941–1942*, p. 4–5.

ties op dit terrein, toegerust met verordenende bevoegdheid, in 'vertrouwde handen' zouden komen en aan het toezicht van Hirschfeld onttrokken werden. Juist hier dreigden zijn eerste teleurstellingen, die aanleiding gaven tot het ontwerpen van de besluiten 218/41 en 225/41 betreffende het toezicht op verzekerings- en bankwezen (zie p. 229 e.v. en 236 e.v.).

Niet minder gewichtig was het vraagstuk van het snel stijgende rijksmarkentegoed van de Nederlandsche Bank (zie p. 254). Daaraan veranderde Rosts opgewekte publieke uiting erover als 'samengebalde koopkracht voor Nederland' [1] niets. Al spoedig heeft ook hijzelf gezien dat, zolang deze honderden miljoenen slechts in Duits schatkistpapier belegd konden worden, de bezetters ze elk ogenblik, bijv. als *äussere Besatzungskosten* aan zich konden trekken. Om die reden hadden Trip en Hirschfeld reeds in februari 1941 in afwezigheid van Fischböck een overeenkomst aangegaan met de Duitse beheerder van de Tredefina [2], A. Kreuter. Een bedrag van RM 100.000.000,— uit het Nederlandse clearingsaldo zou gebruikt worden voor een door de staat te verstrekken Tredefina-krediet II, overigens met instandhouding van Tredefina I. Het nieuwe Tredefina II wilde men uitzetten in de vorm van langlopende kredieten voor te selecteren industriële bedrijven in Duitsland. Daardoor hoopte men meer zekerheid aan de vorderingen op Duitsland te geven.

Maar Trip werd vervangen en Fischböck was van de zaak op de hoogte gekomen. Eind april 1941 moesten Hirschfeld en Kreuter de kwestie met Fischböck en zijn *Generalreferent* Dr. H. von Boeckh, met Bühler, Rinkefeil en met Rost behandelen. Fischböck noch Rost waren ervoor geporteerd. Wat de laatste betreft wordt dit niet zo duidelijk uit zijn nota van 25 april (nr. 201) als uit het begeleidend schrijven van diezelfde dag [3] en uit zijn verward betoog in Berlijn van omstreeks half augustus (zie nr. 229). Hij voelde heel goed, dat hier de mannen van het oude regime aan het werk geweest waren en hij merkte dat Kreuter zich aan overleg met hem onttrok [4]. Het argument voor zijn oppositie dat Rost zowel in augustus als in zijn nieuw, schriftelijk verzoek aan Funk van november gebruikte [5], nl. dat Nederland deze gelden zelf voor zijn enorme staatsuitgaven nodig had, lijkt *prima vista* een ernstige gedachtenfout, want de markensaldi waren natuurlijk niet in Nederland te gebruiken. Maar vermoedelijk sloeg hij, zoals wel vaker, enkele gedachtenschakels over. Het Tredefina-krediet moest nl. door de staat gegeven en dus met in een overvoerde markt moeilijk te plaatsen schatkistpapier gefinancierd worden. Waarschijnlijk heeft Rost dus bedoeld dat hij de gelimiteerde mogelijkheden op de geldmarkt in de eerste plaats nodig had voor de financiering van direct noodzakelijke staatsuitgaven. Als dit inderdaad zijn opvatting was, dan kwam hij op den duur weer ten dele erop terug. Wel hield hij aan zijn wens, een einde aan de Tredefina-kredieten te maken vast. Tredefina I werd inderdaad afgelost. Om ook een einde te maken aan Tredefina II gaf hij in een brief aan Fischböck van 28 november echter zijn bereidwilligheid te kennen, het Nederlandse rijksmarkentegoed aan te wenden voor beleggingen in de Duitse industrie [6], maar dan rechtstreeks en in de door Fischböck aan te geven objecten. Zo kwam het tot het door de Nederlandse staat verleende celwol-krediet, bestemd voor de expansie van de Duitse celwolindustrie, waartoe ook in Nederland en Frankrijk fabrieken werden gebouwd. Een lening aan de *Braunkohle Benzin AG*, die hij als een vriendelijkheid tegenover Kranefuss, lid van de directie van de *Brabag* op het oog had, ging echter niet door [7].

(1) Berucht geworden woorden uit zijn eerste jaarverslag van de Nederlandsche Bank van juni 1941. Volgens *Beauftragter* Böhmckers *Wirtschaftsbericht* maakte Rosts jaarverslag even veel indruk op de beurs als het uitbreken van de oorlog met de Sovjetunie (VeJu. Inneres).

(2) Tredifina: ter vergemakkelijking van grondstofaankopen had Nederland in 1920 aan Duitsland een roulerend krediet van *f* 200.000.000,— toegestaan, beheerd door de *Treuhandverwaltung für das Deutsch-Niederländische Finanz Abkommen*, waarvan in 1940 nog 66 miljoen uitstond.

(3) RvT 80/80019, brief van 25 apr. 1941.

(4) Vgl. Rosts conceptbrief van 11 nov. 1941 aan Kreuter. De bitse opmerking over het gebrek aan contact is in de definitieve brief van 19 nov. 1941 verdwenen (beide, Vertaalbureau Financiën).

(5) Vgl. genoemd concept en brief van 11, resp. 19 nov. 1941 (t.a.p.).

(6) Brief van 28 nov. 1941, voorgaand schrijven aan Kreuter insluitend (t.a.p.).

(7) Zie Rost aan Fischböck, 7 okt. 1941 (RvT 80/80046). Hij had de steun van Kranefuss bij Himmler toen juist zeer van node (zie p. 207 bij *n.* 5 en 6 en nr. 245, *n.* 1).

Deze kredieten stonden echter in geen enkele verhouding tot de voortdurend groeiende rijksmarkenvordering, waarvan Fischböck reeds in 1942 opnieuw een deel wilde 'abschöpfen'. Hoe Rost daaraan bepaalde voorwaarden trachtte te verbinden, is vermeld op p. 254 e.v.

LOONPOLITIEK – Rost besefte heel goed dat elke propaganda voor het nationaal-socialisme, met name in de brede lagen van de bevolking, alleen al door de toenemende schaarste en de groeiende wanverhouding tussen lonen en prijzen teniet gedaan dreigde te worden. Hierop moge wat nader worden ingegaan in verband met de aandacht die Rost ook later hieraan heeft geschonken.

In de zomer van 1941 was de toestand in vele arbeidersgezinnen zo geworden, dat men het 'distributie-pakket' alleen kon bekostigen door een deel van de bonnen te verkopen. Het prijspeil was sinds 1939 met ongeveer 25% gestegen, terwijl de loonstop gehandhaafd was. De in verschillende bedrijfstakken ingevoerde gratificaties tot 8% van het loon, waren onvoldoende om de nood te lenigen. Alleen in de landbouw waren de lonen met ca. 25% gestegen, waardoor op de grote vooroorlogse achterstand was ingelopen.

Nadat ir. Louwes in het college van secretarissen-generaal begin september 1941 zijn voorlopige cijfers over de voedselpositie had gegeven, kwam de loonkwestie daar op de 16de in den brede ter sprake. Dit geschiedde naar aanleiding van een nota van 23 augustus van de waarnemend secretaris-generaal van Sociale Zaken, ir. Verwey, waarin werd uiteengezet, dat de loonstop niet langer gehandhaafd kon worden. De Gemachtigde voor de prijzen, mr. H. C. Schokker [1], die op aandrang van Rost de besprekingen meemaakte, bevestigde echter dat Fischböck een algemene loonronde niet zou toestaan. De *Generalkommissar* had daarentegen geen bezwaren tegen loonsverhoging in bepaalde achtergebleven bedrijfstakken. Verwey stelde nu voor, aan de rijksbemiddelaars [2] de vrijheid te geven, de geldende lonen bedrijfstaksgewijze te verbeteren, met in achtneming van enkele in mei 1941 van het *Reichsarbeitsministerium* ontvangen richtlijnen, die voornamelijk inhielden dat het Duitse loonpeil niet mocht worden overschreden [3]. Voorts wilde hij de kinderbijslag van het derde kind af met 50% verhogen [4].

In deze vergadering werd men het tenslotte eens, dat Verwey's programma nog 'vóór het diepste van de winter' zou moeten worden uitgevoerd. In overeenstemming met de hem gelaten mogelijkheden instrueerde Verwey daarop het college van rijksbemiddelaars, met de meeste spoed loonsverbeteringen tot stand te brengen in bedrijfstakken, waar de lonen lager waren dan sociaal en economisch verantwoord was. Dergelijke verbeteringen zou het college niet slechts op verzoek uit de betrokken sectoren van het bedrijfsleven maar zo nodig ook eigener beweging tot stand kunnen brengen. Het college was daarop meteen aan het werk getogen [5].

Rost was op die septembervergadering vooral remmend opgetreden, in verband met de slechte toestand van de staatskas. Daaraan zal het feit dat hij tevoren met Fischböck en ook met de *Generalintendant* van de *Wehrmachtbefehlshaber* over de bezettingskosten had gesproken [6], niet vreemd zijn geweest. Wel wees hij op de noodzaak, het slechtst bezoldigde overheidspersoneel in de verhogingen te betrekken. Hijzelf hervatte het overleg met Binnenlandse Zaken over een geringe verbetering der ambtenarensalarissen, welke Fischböck in juni aan Frederiks en hem had geweigerd. Op 21 oktober ging hun beider nieuwe voorstel daartoe uit, dat weliswaar nog enige weken door de rijkscommissaris slepende werd gehouden, maar in december kon worden gerealiseerd [7].

(1) Geb. 23 sep. 1900 te Haarlem; ambtenaar op het dept. van Handel, Nijverheid en Scheepvaart. Vgl. nr. 183, *n.* 2.
(2) Door de VO 217/40 was het college van rijksbemiddelaars belast met het goedkeuren en zo nodig ook zelfstandig vaststellen van bindende loonregelingen.
(3) Aldus *Staatssekretär* Syrup, zie notulen CNO SG 58/II, punt 5 van 23 mei 1941.
(4) Nota van Verwey en notulen van 16 sep. 1941 in CNO SG 83/II.
(5) Instructie van Verwey van 26 sep. 1941, bijlage bij nota van 20 mrt. 1942, CNO SG 9/III.
(6) Zie notulen van 9 en 16 sep. 1941, CNO SG 82/II, punt 14 en 83/II, punt 4.
(7) Zie de betreffende correspondentie van afd. Begrotingszaken (Fin) dossier 420/37 en VeJu, Inneres I,

Twee maanden later kwamen ook de steunnormen voor werklozen in het geding. Ir. Verwey zette in het college van secretarissen-generaal uiteen, dat de steun ca. *f* 700,— 's jaars bedroeg, de minimumkosten voor levensonderhoud daarentegen ca. *f* 1300,—. Hoewel hij een volledige aanpassing aan de behoeften onmogelijk achtte, hoopte hij toch door uitbreiding van de voedselvoorziening via de centrale keukens – à *f* 0,10 per portie – en een wintertoeslag van ca. 10% iets te kunnen doen [1].

Nu voor het eerst eiste ook Rost ingrijpende maatregelen. De illusie van begin 1941, dat hij al ras de gehele 'economische sector' te beheren zou krijgen, was vervlogen; de poging, de andere departementen via de begroting te controleren al evenzeer [2]. Geen wonder dat Rost het nu weer in de propagandistische sfeer zocht. Hij zou de algemene nood tot uitgangspunt nemen voor een grote sociale actie: hij en de NSB zouden het zijn die, tegen de breed uit te meten tegenstand van 'de anti's' in, aan allen, steuntrekkers, kinderrijken, ongeschoolden, typistes, rijkswerkvrouwen en andere laagstbezoldigden in overheidsdienst een minimum inkomen zouden bezorgen, waarmee het distributiepakket te bekostigen zou zijn (zie slot van nr. 276 I). Het kader trok hij daarbij zo ruim mogelijk. In een artikel in *De Waag* over de Nederlandse voedselvoorziening sloeg hij de eerste accoorden aan en in zijn toelichtingen op de nieuwe staatslening 1941 II bracht hij ook deze in verband met zijn actieve voedselpolitiek [3]. En in het college van secretarissen-generaal van 21 november eiste hij, toen Verwey de steunkwestie behandelde en men het traineren van de salarisverhoging voor ambtenaren bekritiseerde, ingrijpende maatregelen en een principiële aanpak van de zaak: door verhoging van belastingen (Duitse eis!) en verlaging van bezettingskosten hoopte hij het geld te vinden, nodig voor een 'grootscheepsche herziening van onze financiëele omstandigheden' en een 'daadwerkelijk gelijkgerechtigde voedselvoorziening'. Hij stelde voor, gegevens te verzamelen en dan tezamen met zijn ambtgenoten van Binnenlandse Zaken, Sociale Zaken en Handel, Nijverheid en Scheepvaart een nota over dit onderwerp aan de bezetters voor te leggen, teneinde op grondslag daarvan een vermindering van lasten te vragen [4].

Bij het ontwerpen van de plannen schakelde Rost in de eerste plaats zijn medewerkers uit nationaal-socialistische kring in; het was een aangewezen object voor de Raad voor Volkshuishouding. Zo kwam – naar alle waarschijnlijkheid op zijn verzoek – mr. Behrens, de secretaris van Van Maasdijk, met een plan dat z.i. het loonpeil niet aantastte noch monetaire gevolgen met zich sleepte en toch zou leiden tot 'het distributiepakket voor iedereen' [5]. Behrens dacht zich deze snelle oplossing door uitbreiding van de centrale keukens en samenstelling van eenheidspakketten kleding en voedsel, waarvoor hij inschakeling bepleitte van distributiedienst, Winterhulp, alsmede de organisatie van het bedrijfsleven, 'die dan eindelijk een werkelijke taak zou hebben'.

Rost vond echter dit plan voorlopig te ambitieus (men zou immers Hirschfelds departement moeten inschakelen!). In een bespreking met mr. Behrens en Gips op 6 januari 1942 besliste hij, dat een commissie onder voorzitterschap van L. P. Krantz, met Behrens als secretaris, drs. Kooistra van het NVV en De Lestrieux Hendrichs (zie nrs. 264 en 268) als leden, onmiddellijk een plan tot verhoging van de laagste lonen tot het peil van het minimum levensonderhoud moest ontwerpen [6]. Het punt, goedkope verschaffing van bepaalde consumptieartikelen, liet men op Rosts aanwijzing, bij gebrek aan grondstoffen voorlopig buiten beschouwing; eventueel kon een afzonderlijke studiegroep zich

'Besoldung Ndl. Beamten'. Op 21 nov. was er nog geen antwoord. Tenslotte kon op 28 nov. 1941 een beschikking uitgaan, waarbij de in 1935 opgelegde 5% korting werd ingetrokken.

(1) Deze winterbijslag werd inderdaad gegeven en als overbrugging ook na de winter gehandhaafd, totdat in juni 1942 een niet onaanzienlijke verbetering in de steunnormen werd aangebracht. Zie de desbetreffende circulaires, afgedrukt in de *Officiëele Mededeelingen* (uitgave van de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten), 1942, XV, 73.

(2) Zie p. 193–194.

(3) *De Waag* van 24 okt. 1941: 'Nederlands voedselvoorziening'; *Europakabel* van 31 okt. 1941 en interview in krant en radio (zie p. 195).

(4) Notulen CNO SG 92/II, punt 2. Verwey was de enige die enkele maanden later gegevens hiervoor bij hem inzond. Vgl. p. 199 vóór *n.* 8 en p. 256.

(5) Zie zijn brief aan Rost van 20 dec. 1941 (BEZ 81).

(6) Zie afschrift van Behrens' brief van 7 jan. 1942 aan Krantz (t.a.p.).

op den duur daaraan wijden, tezamen met een vertegenwoordiger van het NVV en van de Landstand [1]. De commissie-Krantz ging daarentegen direct aan het werk [2].

Begin februari kwam de kwestie loon- en prijspeil ook in het college van secretarissen-generaal weer aan de orde [3]: op 5 februari gaf Hirschfeld drie nota's daarover aan zijn collega's ter bestudering. Deze stukken leidden tot de conclusie, dat de lonen van geschoolde arbeiders iets bòven het absolute minimum, nodig voor aankoop van de distributiegoederen en andere eerste levensbehoeften, lagen. De lonen van ongeschoolden lagen enigszins, de werklozensteun vèr daar beneden. Voor de grote steden waren bijv. de cijfers voor een gezin met twee kinderen: noodzakelijk minimum-inkomen: *f* 26,—, gemiddeld loon geschoolden: *f* 32,25, gemiddeld loon ongeschoolden: *f* 25,95, steunnorm: *f* 14,70 [4], gegevens die Hoekstra in brieven van 10 en 11 februari overigens kritiseerde [5]. Ramingen afkomstig van het Centraal Bureau voor de Statistiek, van de gemeente Amsterdam, van de *Beauftragte* van de hoofdstad, van rijksbemiddelaars en van de Gemachtigde voor de prijzen, weken van de hier vermelde af en vertoonden onderling ook verschillen. Bovendien was in deze cijfers vanzelfsprekend nog onvoldoende rekening gehouden met de resultaten van de nieuwe actie van rijksbemiddelaars.

Deze besprekingen in het college indachtig en reeds wetend van de Duitse plannen om nog meer werklozen naar Duitsland te zenden, gaf Rost zijn verdere instructies aan de commissie-Krantz (zie nr. 276 I). Zijn plan hield de opstelling van een aantal minimumloonschalen voor de verschillende gemeenteklassen in, terwijl de werkgevers vervolgens een algemene machtiging zouden ontvangen om zonder speciale toestemming van rijksbemiddelaars, de lonen tot deze minima op te trekken [6]. Vooral echter zou men ruimer met kinderbijslagen moeten werken; dat kwam goedkoper uit en, zoals Hoekstra reeds had opgemerkt, het was overbodig, ongehuwden en kinderlozen van een algemene verhoging te laten meeprofiteren.

Op zichzelf was dit plan, afgezien van de Duitse bezwaren tegen deze werkwijze, niet onuitvoerbaar, maar het liep achter de feiten aan en had technische en economische bezwaren. Erger was, dat het een politieke zijde had: het zou een inbreuk betekenen van Rost en de NSB op het terrein van Verwey en rijksbemiddelaars, dat tot nu toe daarvan grotendeels vrij gebleven was [7]. Dat deze politieke kant van het plan ook voor Rost niet de minst belangrijke was, bleek wel toen de zaak op 12 maart opnieuw in het college van secretarissen-generaal aan de orde kwam. Rost zette daar zijn denkbeelden uiteen en kondigde van zijn kant maatregelen tot vaststelling van een minimumloon voor overheidspersoneel aan. Hij vond in beginsel wel waardering ervoor, maar zijn betoog ging vergezeld van een felle aanval op het college van rijksbemiddelaars, dat te weinig sociaal gevoel zou bezitten en niet genoeg gedaan zou hebben. Intussen moest Rost op een vraag van Verwey bekennen, dat zijn denkbeeld, door verlaging van bezettingskosten geld te vinden voor verbetering van lonen en steun, onuitvoerbaar was. In een bespreking met de rijkscommissaris was hem nl. gebleken dat Nederland in vergelijking met Duitsland geen evenredig deel van de oorlogskosten droeg.... Tenslotte sprak men af, dat aan rijksbemiddelaars voor de volgende vergadering een uiteenzetting van hetgeen was ondernomen, zou worden gevraagd [8]. Op 27 maart kwam dit stuk bij secretarissen-generaal in bespreking.

Enkele dagen voor die datum had Rost het verzoekschrift geredigeerd dat Mussert tot de rijkscommissaris zou moeten richten (zie nr. 291 en 291 I). Voor Mussert het stuk had kunnen verzen-

(1) Hiervan werd niets meer vernomen. Misschien hadden echter enkele afspraken met C. Piek in deze periode (zie Brievenboek jan. en feb. 1942) hierop betrekking.
(2) Op 9 jan. 1942 werd de commissie benoemd; 12 jan. ving ze haar besprekingen aan (BEZ alg. 1/87266–9).
(3) Zie Hirschfelds *Notities:* 'erg vruchtbaar zijn deze debatten niet'.
(4) CNO SG 4/III, punt 2 met bijlagen.
(5) Alleen de laatste brief is bewaard (BEZ 106).
(6) Vgl. nr. 291 I bij *n.* 3. Dus in afwijking van het bij VO 217/40 bepaalde.
(7) Vgl. nr. 291 I bij *n.* 6.
(8) Zie CNO SG 8/III, punt 1. Zie Hirschfelds *Notities:* 'debat als steeds weinig vruchtbaar'.

den, moest Rost het echter weer terugnemen. Zijn aanval op rijksbemiddelaars werd nl. een volstrekte mislukking. De secretaris van dit college had op 21 maart een nota ingezonden, waarin de resultaten van de actie tot loonsverhoging in bedrijfstakken met relatief laag loonpeil waren vervat, die sedert de instructie van 26 september 1941 was gevoerd [1]. Daaruit bleek dat reeds in 26 takken van bedrijf met tezamen minstens 200.000 werknemers een nieuwe loonregeling was ingevoerd, terwijl in een aantal andere binnenkort een regeling gereed zou komen. Daarenboven was in een groot aantal individuele gevallen een nieuwe loonbepaling goedgekeurd. Als minimumloon was daarbij in de vijf gemeenteklassen een bedrag van *f* 20,— tot *f* 26,— aangenomen, vrijwel dezelfde norm die ook de commissie-Krantz had aangelegd. Aangezien de lonen in de landbouw reeds eerder waren verhoogd, betekende dit, dat er geen grote groepen meer achtergebleven waren. Daarnaast werd in de nota nog uiteengezet dat een algemene vergunning tot het optrekken van de lonen naar een minimum-peil, dus de methode-Rost, grote bezwaren had, wegens de niet te voorziene consequenties voor prijspeil en loonstructuur en voor de rentabiliteit van bepaalde ondernemingen.

In de vergadering van secretarissen-generaal van 27 maart 1942 werd deze nota door de voorzitter van het collge van rijksbemiddelaars, mr. dr. S. de Vries, nader toegelicht. Hij merkte nog op dat het college vaak moeite had, ongewenste loonsverhogingen in bedrijven waar grote winsten werden gemaakt, tegen te houden. Na deze uiteenzetting deed Rost begrijpelijkerwijze er het zwijgen toe [2].

Het was vermoedelijk echter niet alleen de onverwachte zwakte van zijn positie t.a.v. rijksbemiddelaars die hem deed zwijgen. Naar alle waarschijnlijkheid had hij reeds van Duitse zijde te verstaan gekregen, dat zijn methode te zeer op een algemene verhoging van het loonpeil leek om acceptabel te zijn. In verband met de versterkte *Arbeitseinsatz* (zie nrs. 277 en 280) werd door Berlijn sedert begin 1942 op de lonen in de bezette gebieden druk uitgeoefend; werken in Duitsland moest door hoger loon aantrekkelijk blijven [3]. Tenslotte kwam er zelfs een *Erlass* van Sauckel, waarin loonsverhogingen in de bezette gebieden om deze reden verboden werden [4]. In de volgende vergaderingen van secretarissen-generaal deelde Rost dan ook aan zijn collega's mede, dat Fischböck verdere verbeteringen niet zou toestaan [5]. Zoals uit de nrs. 273 en 295 blijkt, gingen Rosts ideeën inmiddels een geheel andere richting uit: juist door de verhoging van de bezettingskosten, waaraan hij niet ontkomen kon, hoopte hij nu grote projecten te kunnen verwezenlijken (zie verder p. 211–212 en 256).

Nu een algemene loonsverbetering onmogelijk bleek, zond Schokker, naar alle waarschijnlijkheid in overleg met de commissie-Krantz, op 8 mei een voorstel tot verhoging van de kinderbijslag rond [6], dat aanzienlijk verder ging dan de door Verwey aanhangig gemaakte verbeteringen. De bijslagtabellen waren zo opgezet dat vooral de laagste inkomens ervan zouden profiteren; bij die groep zou ook voor het eerste en tweede kind reeds bijslag gegeven worden, zodat toch een algemeen minimumgezinsinkomen gegarandeerd werd. Het Duitse standpunt verhinderde echter ook deze verbetering. Pas aan het einde van 1942 konden de bescheidener voorstellen van Verwey gerealiseerd worden [7].

Het vraagstuk van de minimum-lonen was hiermee echter nog geenszins definitief van de baan. Ook in de latere bezettingsjaren zou het nog meermalen een rol spelen [8].

DE NEDERLANDSCHE BANK – Het was niet Rambonnet die Rost bij het werk op de Nederlandsche Bank terzijde stond. Hij kwam weliswaar aanvankelijk ook daar met plannen voor grondige reorganisatie,

(1) Zie hierboven; de nota bevindt zich in CNO SG III.
(2) Zie CNO SG 10/III, punt 2.
(3) Zie bijv. FiWi Preisbildung Z 1a 3883.
(4) Circulaire van F. Schmidt d.d. 27 juni 1942 (ZbV 2 c).
(5) Notulen CNO SG 12/III, punt 6, en 14/III, punt 4, van 16 apr. en 6 mei 1942.
(6) Fiwi Preisbildung Z 1a 3883. Vgl. enkele voorstudies hiervoor uit apr. en mei 1941 in BEZ 90.
(7) *Stcrt* van 28 jan. 1943, nr. 19.
(8) Zie deel II, inleiding en de daar te noemen stukken. Het ging toen echter alleen om salarissen en lonen van ambtenaren en overheidspersoneel.

maar was er nauwelijks een week. De archivaris van de bank vleide zich later met de gedachte, dat het niet-geheimhouden van een dossier over Rambonnets aandeel in bepaalde vooroorlogse affaires niet vreemd was aan het weldra schaars worden van diens bezoeken op de Oude Turfmarkt [1].

Wel heeft Rost gedurende bijna de gehele ambtsperiode kunnen rekenen op de onveranderlijke steun van zijn enkele jaren oudere plaatsvervanger, J. Robertson. Deze, bankman van opleiding, met vijftien jaar ervaring als chef van de afdeling-buitenland van de Nederlandsch-Indische Handelsbank, was volledig voor de nationaal-socialistische geld- en banktheorieën gewonnen [2]. Sinds 1933 lid van de NSB, zeer pro-Duits, was hij in oktober 1939 uit de beweging getreden: Mussert koos naar zijn smaak te weinig positief partij voor Duitsland als 'eenige mogelijkheid'. Evenals Rambonnet, Van Hoey Smith en De Kock van Leeuwen was hij in het najaar van 1940 op advies van Rost uitsluitend uit opportuniteitsoverwegingen weer lid van de beweging geworden. Al spoedig en met volle overtuiging werd hij een van de eerste 'begunstigende leden' der Nederlandsche SS [3].

Hij was een consequent mens; drie van zijn vier zoons stonden met zijn instemming als vrijwilliger aan het front; twee van hen sneuvelden in de loop der jaren. Zelf nam hij in september 1944 als officier dienst bij de Landwacht, omdat hij dit als de enige vorm beschouwde waarin hij het voorbeeld van zijn diep betreurde zoons kon volgen. Voor de morele tekorten van Rambonnet was hij blind, omdat deze in de Landwacht zijn chef was; persoonlijk was hij 'absolut sauber', de hoogste lof die Rauter iemand kon toezwaaien. Maar hij was star, zodat hij, zonder uit voorkeur een verrader te zijn, een ondergeschikte 'die zijn plicht niet deed' slechts kon zien als 'saboteur' die aan de *SD* gemeld behoorde te worden in verband met de Meistaking 1943 (zie deel II). Een man zonder originaliteit of nuance, maar een plichtsgetrouw secondant, die in de tijd dat 'de oude directie' nog niet uit de bank was verdwenen, bijna alle beslissingen van Rost prepareerde of uitwerkte in zijn geheime 'nota's voor de president' [4]. Bovendien beheerde hij er 'de brievenbus', d.w.z. hij had alle projecten onder zich, die op zichzelf niet met de bank te maken hadden, maar waarvoor Rost een 'neutraal' onderdak wenste te hebben [5]. Op den duur waren personeelszaken en het uit de VO 225/41 voortvloeiende bankentoezicht zijn speciale ressort.

'I very strongly feel that all should be done to centralize the maximum of power in the National Bank, which is probably less under political influence than a state administration', had Rost in 1927 vanuit zijn Oostenrijkse ervaringen, goed conservatief-liberaal geschreven [6]. Bij zijn conflict met Kienböck in 1933–1934 over de ten koste van het budgetevenwicht te hoog gekoerste *Schilling* (zie bij nrs. 15, 16 en 17), had hij beseft dat anderzijds een te grote onafhankelijkheid ook haar bezwaren had, nl. wanneer hijzelf de 'political influence' uitoefende. In 1941 wenste hij als nationaal-socialist echter opnieuw een maximum aan macht in de centrale bank te concentreren, nu hij ook de 'state administration' beheerde en beide dienstbaar wilde maken aan de overwinning van het Duitsland van Hitler; zonder daarbij ook zijn eigen politieke carrière uit het oog te verliezen.

Wijziging van het bankstatuut had Rost in maart 1941 na het overleg op de *Reichsbank* reeds een vereiste geacht [7]. De eerste ervaringen op de bank brachten nieuwe aspecten onder zijn aandacht.

(1) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(2) J. Robertson, geb. 7 juli 1891 te Rotterdam. Van zijn hand zijn bijv. drie artikelen over het bankwezen in *Het Nationale Dagblad* van 1–3 juli 1940, evenals *Economisch-financieele raadsels*, 'wanneer treedt de Heer Trip eigenlijk af?' (t.a.p., 10 juli 1940). Voorts een notitie van 8 aug. 1941 over 'geld, gebaseerd op goud of arbeid' (RvT II Robertson 89657). Zie verder Doc. I J. Robertson, ook voor het vervolg.
(3) Hij werd in juni 1941 aangenomen als BL nr. 69.
(4) RvT II Robertson.
(5) Zie RvT II J. van Hoey Smith, brief van 3 apr. 1941, waarin Rost een Unie-lid van wie hij op een nuttig voorstel voor de binnenscheepvaart hoopte, de raad deed geven: 'Voorstellen niet te richten in mijn eigenschap als voorzitter van de Raad voor Volkshuishouding, maar als President van de Nederlandsche Bank, al gaan de voorstellen de bank niets aan'. De twee ordners RvT Pres. bevatten dan ook allerlei voorstellen en plannen die op deze wijze binnenkwamen. Vgl. het op p. 6, *n*. 4 genoemde Brievenboek.
(6) Zie brief van 4 aug. 1927 aan De Bordes (RvT 47).
(7) Zie nrs. 186 en 188. Vgl. ook voor het vervolg stukken in RvT 124, RvT Fin 7/10 en retroacta van VO 58/43.

Naast de invoering van het onmisbare leidersbeginsel ging het nu tevens om een verandering van de regels voor de dekking van de bankbiljettencirculatie. Deviezen, in feite dus de rijksmarkenvordering van de bank, dienden als wettige dekking te worden erkend [1]. Weldra overwoog Rost ook reeds, de verrekening met derde landen aan het clearinginstituut te onttrekken en aan de Nederlandsche Bank te brengen [2]. Tenslotte was het noodzakelijk, bevoegdheden te scheppen voor een uitgebreider bankentoezicht en controle op het middenstandskrediet door de centrale bank [3].

Het ontwerp-statuut dat Rost en Bühler bij hun bezoek aan Berlijn, medio mei 1941 presenteerden, ging zeer ver met name inzake het *Führerprinzip* [4]. Maar de directie van de *Reichsbank* maande tot matiging en waarschuwde tegen overhaasting; ze gaf echter toe dat het in laatste instantie een politieke beslissing was, die alleen door de rijkscommissaris genomen kon worden [5].

Diens beslissing was tenslotte een teleurstelling voor Rost en Robertson. Hun wat voorzichtiger gestelde tweede ontwerp-bankwet was principieel ongewijzigd en wekte in de vergadering van directie en commissarissen op 1 september scherpe reactie [6]. Men beriep zich daar op Wohlthats gunstig oordeel over het Nederlandse bankwezen en achtte het besluit niet alleen onwettig wegens het niet-raadplegen van aandeelhouders maar ook in het algemeen in strijd met § 43 van het Landoorlogreglement, en tenslotte overbodig. Men verkoos geen Duits schatkistpapier als dekking te accepteren en sprak met zoveel woorden uit, dat het juist nu ongewenst was, de Nederlandsche Bank tot publiekrechtelijk lichaam te doen worden, daar dat betekende, een volledig Duits georiënteerd lichaam. In een brief aan Seyss-Inquart van drie dagen later onderstreepten commissarissen hun *non possumus*. Rost kreeg daarop de wenk, het ontwerp in te trekken. De bezetters achtten de commotie die zij bij het aftreden van oude directie en commissarissen verwachtten, voorlopig ongewenst [7].

Voor Rost, Robertson en Bühler bleef het dus nog een woekeren met de beschikbare middelen. Eerst in de zo gewijzigde situatie van juni 1943 kwam bij verordening 58/43 het door Rost en de Duitsers gewenste nieuwe statuut voor de Bank tot stand [8].

§ 3 *De Raad voor Volkshuishouding, Bijzonder Economische Zaken (BEZ) en het Economisch Front*

Even moeilijk viel het Rost zich erkenning te verschaffen als de economische exponent der NSB. Mussert had aan zijn toezegging van einde februari 1941, met Seyss-Inquart te zullen spreken over een economische taak voor Rost (nr. 180) en over diens praktische inschakeling in de beweging voor economische problemen, waarom deze sinds einde oktober 1940 vroeg, voorshands geen gevolg kunnen geven. De rijkscommissaris was geheel in beslag genomen door de ontvangst van buitenlandse gasten en de afwikkeling van de Februaristaking.

Het was de leider niet onwelkom. Moet men zijn naoorlogse visie geloven [9], dan wilde hij Rost wel en zelfs graag, 'afschuiven op de economische sector', maar hij moest hem dan tevens volstrekt kwijt zijn als politieke figuur in de beweging. Het beste kon hij dit bereiken door een vernietigend

(1) Zie ook Bühlers interview in het eerste nr. van *Europakabel* van 6 juni 1941.
(2) Blijkens een brief van het *Devisenreferat* en prof. Bruins (Deviezeninstituut) aan de *Deutsche Verrechnungskasse* van 3 sep. 1941 (FiWi Dev 8d).
(3) Vgl. RvT II Robertson 89662 a–b en nr. 267, *n.* 10.
(4) RvT Fin 7/10 en 11.
(5) Zie brief van W. Puhl aan Bühler van 3 juni 1941 (RvT Fin 7/10).
(6) Zie RvT II Robertson 89662 a–b.
(7) Vgl. de nota van Robertson van 29 aug. over de bezwaren die hij tegemoet zag en de brief van commissarissen d.d. 4 sep. 1941 (RvT II Robertson 89661–2, 89524-6); zie Doc. I J. Robertson, verklaring van De Beaufort en De Jong d.d. 1 sep. 1941. – Rost en Robertson hebben misschien gehoopt dat Seyss-Inquart zou ingaan op het dreigement van 'oude directie' en commissarissen, m.n. mr. W. Suermondt, ontslag te zullen nemen: 9 sep. stelde Robertson een notitie samen, waarin alle tot zover aangevoerde bezwaren van die zijde tegen het nieuwe regime en 'dus' tegen Seyss-Inquarts beleid werden opgesomd (RvT II Robertson 89667–9).
(8) Betr. VO 58/43, zie deel II. Wat aangaat de bankencontrole en de dekkingsvoorschriften, zie hier resp. p. 230–232 en 257 bij *n.* 2.
(9) Zie ook voor de andere citaten van deze alinea het *Tweede Gesprek* van Mussert met prof. Posthumus.

antwoord te geven op Rosts grote vormingsrede van 8 februari. Dat kostte enige voorbereiding, al kon hij gebruik maken van de lijnrecht tegen Rosts betoog ingaande aantekeningen van mr. Van Vessem [1], van dr. Van der Vaart Smit en van W. O. A. Koster. Ook wilde Mussert het resultaat afwachten van zijn bezoek aan Berlijn bij Göring, waartoe zich op 3 maart de gelegenheid voordeed [2]. En Göring liet hem 'geen hoop, dat hij Nederland economisch ook maar eenigszins zou ontzien'. Rost kon dus niet alleen 'politiek niet zooveel kwaad meer doen', maar zijn frustratie stond zelfs van te voren vast. En daarmee leverde hij in de toekomst een minder groot gevaar voor de positie van Mussert zelf.

De feitelijke gebeurtenissen doen zien, dat de leider ook niet zonder kleerscheuren uit dit conflict te voorschijn kwam. Toen hij 8 maart op een speciaal bijeengeroepen buitengewone kernvergadering zijn standpunt uiteenzette, viel dit weerwoord, afgezien van enkele prijzende woorden in de aanhef, uit als een volstrekte weerlegging van vrijwel al wat Rost voorstond. Deze was hierna als vormingsleider inderdaad niet meer te handhaven. Rost zelf was niet aanwezig. Hij was op zijn beurt 'ziek' en liet zich over het gesprokene rapporteren. Waarschijnlijk was dit het sein voor het vertrek met zijn vrouw naar Berlijn. Heeft hij erover gedacht, nu de brui te geven aan de NSB en toch nog te trachten, met speciale vergunning weg te komen naar München en het front? Het is niet ondenkbaar [3]. In elk geval moet hem toen door Himmler duidelijk zijn gemaakt, dat hij alleen op steun kon rekenen, mits hij bereid was, zich toch weer in de NSB te schikken. Dan zou men hem ook de vereiste rehabilitatie na de opgelopen belediging bezorgen. Want met die merkwaardige overschatting waaraan *Stellen im Reich,* uitgaande van de Duitse situatie, wel vaker leden, achtte Himmler de partijfunctie van Rost minstens zo belangrijk als de overige benoemingen. Inderdaad zou ze de voornaamste band van Rost met de NSB blijven en daaraan was Himmler, gezien Hitlers opteren voor Mussert als leider, veel gelegen (zie nr. 186). Het is niet onmogelijk dat de zeer vijandige weergave van Musserts woorden van 8 maart bij het overleg tegen de leider zijn gebruikt [4].

Want dat Mussert onder pressie is gesteld en niet dan node heeft toegegeven blijkt o.a. uit de wijze, waarop Rost tenslotte aan een hoge functie op het economische vlak in de beweging is geholpen. Daartoe moest Mussert kameraad Koster ontslaan als leider van de Raad voor Volkshuishouding, de economische *braintrust* van de beweging. Het viel echter niet mee om Koster elders onder te brengen, omdat de Duitsers – mede ten gevolge van Rosts waarschuwingen – hem niet op een post wilden benoemen, die in overeenstemming was met zijn aspiraties [5]. Er zat niets anders op: op het laatste nippertje kreeg Koster telegrafisch op 25 maart zijn congé; een dag nadat Mussert de benoeming in die functie reeds aan Rost had toegezonden, waarbij hij hem tevens onthief als hoofd van de vorming en als gemachtigde voor Zuid-Holland, 'in verband met Uw verzoek, U geheel te kunnen wijden aan Economische Zaken' [6]. Kosters woede over de onheuse en ondankbare methode ontlaadde zich al spoedig niet meer op Mussert maar op de oude vijand Rost, de ware schuldige.

Daarmee had Mussert Rost echter nog lang niet die positie gegeven, welke hij en Seyss-Inquart meenden te mogen verwachten, na al het intrigeren in Berlijn. Het leiderschap van de Raad voor

(1) Het door Woudenberg verbreide gerucht (*Memoires* I, p. 68, II, p. 71; vgl. RvT 97/81828, notitie van 2 apr. 1941), dat Musserts antwoordrede – later als brochure verspreid – door Van Vessem was opgesteld en dat hij, Woudenberg, de tekst ervan bij de leider op tafel had zien liggen, bevat dus een zekere mate van waarheid. Deze notities en die van de twee anderen, met Rosts en Musserts rede in Mussert 18d.

(2) Zie korte mededeling van Schmidt op 6 mrt. 1941 (HSSPF 54a, 8/41).

(3) Dit zou men kunnen opmaken uit de brief van zijn vrouw, ten dele geciteerd in *n.* 1 van nr. 186, alsmede uit een naoorlogse verklaring van jkvr. Op ten Noort (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(4) De in slecht Duits vertaalde tekst bevindt zich in Rosts verzameling (RvT 40). Het was het sterkste pressiemiddel dat Rost in Berlijn kon gebruiken tegen hem. Welke plaats het bezoek van Rambonnet aan Rost in Berlijn omstreeks 16 mrt. (zie nr. 186, *n.* 1) in dit overleg toekomt, is onzeker.

(5) Een burgemeesterschap in Rotterdam (zie nr. 171), in Groningen (zie Dagboeken RvO 1050), rijksbemiddelaar (RvT 93/80768–70), het stuitte alles op tegenstand aan Duitse kant. Vgl. Kosters brief van 26 mrt. 1941 aan de leider (Doc. I W. O. A. Koster).

(6) Begeleidend schrijven van 24 mrt. 1941 bij het benoemingsbesluit (Nederlandsche Bank). Zie bij nr. 190.

Volkshuishouding betekende geenszins de *Alleinvertretung* van de beweging in economische zaken. Want midden op zijn pad vond hij mr. von Brucken Fock [1], die als jarenlang *chef de bureau* van de Raad door Mussert gehandhaafd werd en wiens tegenstand tegen Rosts beleid de gehele breedte besloeg (zie vooral nrs. 209, 211, 224, 233 en 236). Bovendien droeg Mussert het plaatsvervangend leiderschap van de Raad aan ir. Van der Vegte op [2], die eveneens een geprononceerd tegenstander bleek en zelfs in een onbewaakt ogenblik zou hebben toegegeven, 'van den Leider opdracht te hebben ontvangen, kameraad Rost op alle mogelijke gebieden tegen te werken zonder het evenwel tot een conflict te laten komen' [3]. Als leider van het Economisch Front (zie p. 208 e.v.) beschikte hij daartoe over een behoorlijke machtspositie. Evenals hij streefden ook de leiders en leidertjes van de andere NSB-fronten en -gilden naar een zo groot mogelijke zelfstandigheid en deden alles om niet onder Rosts voogdij te geraken [4].

In Utrecht maakte het al direct een ongunstige indruk, dat Rost de gewichtig opgezette kaderbijeenkomst voor fronten en gilden op 7 april 1941 *en bagatelle* behandelde. Erger was, dat hij het principiële onderhoud op 2 april met Mussert over zijn nieuwe taak enkele dagen verschoof, ook al in verband met 'drukke werkzaamheden op de Nederlandsche Bank' [5]. Zo deed hij, voordat hij Musserts instructies had kunnen ontvangen, op 3 april zijn intree als leider van de Raad in een kleine werkcommissie en besprak daar ook reeds een ontwerpstatuut en werkplan [6]. Volgens dat concept, van de hand van von Brucken Fock maar ter vergadering geamendeerd [7], had de Raad tot taak, de economische vraagstukken voor de NSB te bestuderen en advies uit te brengen over te ondernemen acties. Voorts moest zij de verschillende fronten tegen elkaar afgrenzen en de dwarsverbindingen, ook met de gilden, verzorgen. Het werkplan voorzag in geregeld contact van Rost, Van der Vegte en von Brucken Fock met de drie NSB-leden van de commissie-Woltersom en anderzijds met dr. Posthuma [8]. Dat dit statuut achteraf ook aan Mussert werd voorgelegd, was dus niet meer dan een formaliteit. De samenstelling van de Raad regelde Rost eveneens eigenmachtig; Musserts terechtwijzing bracht daarin geen verandering (zie nrs. 195 en 198).

De haast die Rost met dit alles betrachtte had niet alleen ten doel, de zelfstandigheid van zijn nieuwe positie te documenteren, ze had nog een andere reden. Zo spoedig mogelijk wilde hij zich met de leden van de Raad voor Volkshuishouding introduceren bij Fischböck, ten einde Van Loons Economische Kring voor te zijn en deze daarna zo nodig te accapareren (zie p. 178). Tenslotte wilde hij het prestige van zijn nieuwe leiderschap – de Raad zelf was daarbij van minder belang – gebruiken ter neutralisering van de 'reactionaire' invloed van de commissie-Woltersom (zie p. 218). Aanvankelijk scheen hij daarin bij sommige Duitse autoriteiten te slagen [9]. Dat hij niet op al te eng

(1) H. J. von Brucken Fock, geb. 7 okt. 1882 te Utrecht. Zie zijn artikel over zichzelf en over de Raad in het feestnr. van *Volk en Vaderland* bij het tienjarig bestaan van de NSB, 12 en 19 dec. 1941. Vgl. ook Woudenberg, *Memoires* II, p. 14–16 over hem en de Raad.

(2) Ir. W. L. Z. van der Vegte, geb. 17 jan. 1895 te Houthem (L); voor de oorlog werkzaam bij de Hoogovens; sinds 1939 bij Siemens. Vgl. Doc. I W. L. Z. v. d. Vegte. Zijn verzameling stukken in de NSB-archieven (NSB 201–204) bevat echter zeer weinig over het Economisch Front.

(3) Zie rapport van Goedhuys d.d. 27 mei 1941, gebaseerd op mededelingen van W. Hulsteijn (RvT 94/81142).

(4) Zie de nrs. 220, 223, 225, 236 en bij nr. 237, na *n.* 15.

(5) Zie RvT 97/81782–4. Mussert besprak op 2 apr. met Schmidt het punt: 'discipline van kameraden in overheidsdienst' (zie notitie in Mussert 15d).

(6) Deze werkcommisie, voorgezeten door Rost als leider van de Raad, omvatte von Brucken Fock, Van der Vegte en de drie NSB-leden van de commissie-Woltersom; men vergaderde wekelijks met ir. Kalis (zie p. 209) als secretaris. Soms werden anderen erbij uitgenodigd. Notulen en bijbehorende correspondentie uit 1941 in Van Maasdijk 44 en 44a.

(7) Het concept (in BEZ 4) werd op 3 en 10 apr. besproken, zie notulen bij Van Maasdijk.

(8) Of ook dat laatste doorgang vond, blijkt niet. Er zijn geen acta van in Rosts verzameling.

(9) Vgl. een *Aktennotiz* van een *Gruppenleiterbesprechung* van de *Gewerbliche Wirtschaft* d.d. 8 mei 1941 (Gewi S. A.). Contact met leden van de commissie-Woltersom was hun echter verboden.

partijstandpunt wilde staan blijkt uit zijn poging, ook voorstellen van andere zijde uit zijn koker te doen komen. 'Ik heb de mogelijkheid elk goed initiatief op economisch gebied niet alleen te steunen, maar bij Fischböck naar voren te brengen', schreef hij aan Van Hoey Smith [1].

VAN BUREAU-ROST TOT EEN DEPARTEMENT VOOR BEZ [2] – Vóór mei 1940 deed Rost zijn administratie en correspondentie deels met een toegewijde secretaresse op de krant, Kaiserstraat 9 te Leiden, deels thuis op de Groothertoginnelaan 215 in Den Haag af, welke gewoonte hij ook nog gedurende de eerste twee maanden na zijn terugkeer uit de internering handhaafde [3]. Maar al spoedig na zijn benoeming tot commissaris voor de marxistische partijen nam hij een bureau. Het was Rambonnet die voor de localiteiten zorgde, nl. het gebouw van de volksuniversiteit, Laan van Meerdervoort 49, dicht bij Rosts woonhuis en tien stappen van het Café de la Paix, waar met bezoekers van importantie kon worden geluncht. Het was ook Rambonnet, die de toen reeds moeilijk verkrijgbare kantoorinventaris bijeenbracht [4]; die woekerde of smeet met de beschikbare gelden: een subsidie van het rijkscommissariaat, voorschotten van Woudenbergs NVV of van De Centrale, beheerdersloon voor het NAS en De Centrale [7]. Personeel van behoorlijke kwaliteit te krijgen was voor alle nationaal-socialistische bureaus, evenals trouwens voor die van de bezettingsautoriteiten, steeds een moeilijk probleem. Met protectie van *SS-Obergruppenführer* Lorenz en Kranefuss kwam B. Serné [6] in dienst als *chef de bureau*. Bijna tot het einde in 1945 heeft deze de vernederingen, verbonden aan de positie van wrijfpaal en onvermijdelijk lot van een te meegaand karakter, geslikt. Rambonnet werd intern als de werkelijke leider en chef van het kabinet erkend [7]. Het SAR-lid Hendriks was een geduchte portier en lijfwacht. Het einde oktober 1940 tien personen tellende troepje voelde zich in die eerste moeilijke tijd als een voorhoede van de nieuwe orde, maar de kwaliteit woog niet op tegen het enthousiasme, zoals bijv. uit het gebrekkige Duits van veel brieven reeds blijkt [8].

Niet alleen een deel van de werkzaamheden voor het commissariaat van de SDAP werd hier verricht, maar alles waar Rosts aandacht op viel en wat hij naar zich toehaalde, kwam hier samen [9]. Voor zijn bouwproject trok hij de zeer 'volkse' architekt B. J. Hoekstra aan als medewerker, die incidenteel ook wel eens iets voor de vorming deed [10]. Weldra zocht deze, toen de bouwplannen niet vlotten, elders emplooi. Voor Rosts *Winterhilfe*-project zat er zijn adjudant J. Meijer [11], die echter per 1 november bij Pieks Winterhulp Nederland in dienst trad. Na januari 1941, waarschijnlijk in verband met het vertrek van Rosts assistent naar de *Waffen-SS*, gingen de werkzaamheden voor de vor-

(1) Zie de reeds op p. 201, *n.* 5 geciteerde brief van 3 apr. 1941 (RvT II van Hoey Smith). Over Rost en de Raad in de winter van 1941–1942, zie p. 211.
(2) BEZ (bijzondere economische zaken), of BEA (bijzondere economische aangelegenheden) of BWA (*besondere wirtschaftliche Aufgaben*).
(3) De 17 jarige Tonny Dahmen von Buchholz werd in juni 1940 zijn Haagse secretaresse.
(4) Tendele was het afkomstig van onder Rosts beheer gestelde organisaties (vgl. rapport van 25 juni 1941, RvT II Spangenberg).
(5) Zie nrs. 81, 83, 196, 216 en 218.
(6) Geb. 11 sep. 1906. Hij had steeds op de rand van bestaansmogelijkheid geleefd met zijn gezin. Van 1936 af in dienst bij de firma Boissevain, met enige interruptie in verband met zijn mobilisatie. In 1939 lid voor Den Haag van de algemene arbeidsraad van de Nationale Werknemers Vereeniging. Over hem, de protectie en zijn aanstelling, zie briefjes van 19 en 20 juli 1940, RvT 12/89083–6 en RvT 117/82160.
(7) Vgl. zijn machtiging in RvT 59. Zie nr. 81, *n.* 1 en p. 92–93.
(8) Zie RvT A III 2/86861. Met het aannemen van de Rijksduitse mej. E. Kühnen in de tweede helft van sep. 1940, kwam hierin enige verbetering.
(9) Gemiddeld kwamen er in die tijd een stuk of vijftien bezoekers per dag (RvT A III 2/86723), in hoofdzaak NSB'ers (zie afspraken in RvT A III 2/ en 3/, passim).
(10) Geb. 2 mei 1899 te Den Haag, gehuwd met de NSVO-leidster J. Hoekstra-Klumper; hij was geen familie van de verderop te noemen P. Hoekstra. Uitvoeriger over hem in deel II in verband met Oostcompagnie en Oostbouw.
(11) Johan Meijer, geb. 7 juli 1912 in Den Haag, vanaf 1 juni 1940 Rosts adjudant; vgl. bij nrs. 86, 112 en p. 85 bij *n.* 5.

ming van de Zeestraat over naar het bureau-Laan van Meerdervoort; dat was dus eveneens maar van korte duur.

Uitbreiding kwam echter met Rosts benoemingen van maart en april 1941. Zelfs vormde de activiteit ten dienste van de Raad voor Volkshuishouding en voor Bijzondere Economische Aangelegenheden weldra de hoofdzaak op bureau-Rost, daar de werkzaamheden van het commissariaat voor de SDAP waren teruggelopen tot de financiële afwikkeling, die bovendien grotendeels te Amsterdam bij Van der Zee plaats vond (zie nr. 213). Het bureau was echter door Rosts benoeming tot secretaris-generaal voor Bijzondere Economische Aangelegenheden niet automatisch tot departement verheven, voorlopig hield deze alleen een persoonlijke titel in. Geen wonder dat Rost voor zijn onderhoud met Fischböck op 10 juli noteerde: 'Inrichting Departement van Bijzondere Economische Aangelegenheden' en de erkenning van zijn bureau als departement [1], daar dit anders ten gevolge van de opheffing van het commissariaat over de SDAP op 5 juli, zijn officiële status en ook zijn inkomsten verloren zou hebben. Het verzoek werd geweigerd. Toen Rambonnet begin augustus 1941 tot liquidateur van de SDAP werd benoemd (zie nr. 222), gaf dat weer een officiële erkenning aan het bureau en kwamen er ook weer zekere inkomsten.

Als medewerker voor de nieuwe objecten had intussen P. Hoekstra [2] zijn intrede gedaan op de Laan van Meerdervoort. De wisselvalligheid van de carrière van dit 'jonger padvindersvrindje van Rambonnet' hing maar ten dele samen met een langdurige ziekte in de dertiger jaren, waarna hij in het jaar van zijn reconvalescentie in Oostenrijk Rost had leren kennen. Daarvoor had hij o.a. als administrateur op een Amsterdamse koffiezaak juist voldoende van het zakenleven meegemaakt om zich, handige jongen, volleerd te voelen. Na zijn herstel was hij meestal zonder vast emplooi. Alleen 's zomers trad hij op als *chef de réception* op Huis ter Duin in Noordwijk, misschien op aanbeveling van Rost of Rambonnet die er geregelde gasten waren. Waarschijnlijk ook door hen kwam hij in 1940 in kennis met Kranefuss en was dankzij diens protectie enige maanden werkzaam bij de *Deutsche Revisions- und Treuhand AG* in Den Haag. Het was opnieuw in overleg met Kranefuss dat hij einde april 1941 als secretaris, administrateur en algemeen vertrouwensman van Rost op het bureau in Den Haag kwam, nadat hij in zijn gelukwens met Rosts benoeming tot president van de Nederlandsche Bank al een visje daarnaar had uitgeworpen [3]. Hij werd voorlopig belast met alles wat voortvloeide uit Rosts bemoeiingen met de bedrijfsorganisatie en weldra ook met de arisering [4]. Rost trachtte hem bij voorkeur als verbindingsman in verschillende overheidscommissies te plaatsen. Zo zocht hij reeds 10 juli 1941 hem in Louwes' college ter voorbereiding van de voedselvoorzieningsorganisatie ingevolge VO 69/41 te doen benoemen, 'ter verkrijging van een meer gepreciseerd inzicht in deze materie' [5]. Deze toeleg mislukte; men plaatste zich daar op het formele standpunt, dat Hoekstra geen officiële status bezat. In 1942 kreeg hij om dezelfde reden slechts met moeite tenslotte toch zitting in de nieuwe Raad voor de voedselvoorziening (zie p. 208). Eind 1941 had Rost hem al weten te plaatsen als verbindingsman in zake het landbouwkrediet. Tot het einde in 1945 was Hoekstra aan Rosts werk verbonden, later in hoofdzaak bij de Oostcompagnie en de Oostbouw (zie deel II).

Rost bleef streven naar de officiële erkenning van zijn departement, maar nog geruime tijd zonder

(1) Gevraagd als punt 5 van de reeds op p. 192 bij *n.* 4 geciteerde notitie voor een bespreking met Fischböck (BEZ 134). (2) Geb. 10 juli 1903 te Amsterdam. Zie voor het volgende, Doc. I P. Hoekstra.
(3) Zie brief van 27 mrt. 1941 in RvT 121: hij stelde zich 'als steeds gaarne te Uwer beschikking', wanneer het 'mogelijk zal zijn Uwe intensieve bemoeiingen ook op meer algemeen gebied voort te zetten, --- met het oog op de nog immer zoo noodzakelijke verbreeding der nat. soc. basis in de Nederlanden'. Correspondentie met en over hem uit apr. 1941, zie RvT A III 4/88435 en 88471. Notities van zijn hand vanaf juni 1941 in BEZ 6. Vgl. ook notulen van de werkcommissie van de Raad voor Volkshuishouding d.d. 5 juni, de eerste die hij 'als secretaris van de Leider van de Raad' meemaakte (Van Maasdijk 44a).
(4) Zie bij nr. 259, 265, 267 en 299, en hier p. 210–211.
(5) Zie punt 4 van de notitie voor bespreking met Fischböck op 10 juli 1941 (BEZ 134). Vgl. Goedhuys' advies van 3 april, nr. 194 bij *n.* 9.

succes. Zijn poging, een afdeling Techniek en Verkeer onder leiding van F. D. Brands toe te voegen en met behulp daarvan tevens *de facto* als departement te worden geaccepteerd [1] slaagde evenmin. Op het einde van september 1941 schreven de juristen van het rijkscommissariaat zelfs, dat Rost 'nach unserer Auffassung, die vor Kurzem von Herrn RK ausdrücklich anerkannt wurde --- über kein Departement verfügt'. Een werkelijk departement van staat kon huns inziens alleen bij verordening of besluit worden ingesteld, zoals bijv. voor Goedewaagen was geschied bij VO 211/40. 'Es fragt sich daher', vervolgden zij, 'ob es nicht richtiger wäre, nur von einzelnen dem Generalsekretär übertragenen Aufgaben zu sprechen' [2].

Deze uitspraak op dat tijdstip is niet toevallig. Immers toen in september een benoeming van Fischböck tot *Generalkommissar* in Charkow en zijn vertrek derwaarts op handen scheen [3], viel de beslissing, dat Hirschfeld tenslotte toch niet bij de economische departementen zou worden vervangen. De *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft* prefereerde Hirschfeld wegens zijn gezag in de kringen van het bedrijfsleven en van secretarissen-generaal verre boven de hem ideologisch misschien meer verwante Rost. Die miste immers dergelijk prestige ten enen male; die had ieder moment iets tegen te sputteren; die bleek met zijn lichtgeraaktheid en veeleisendheid een bijzonder onhanteerbaar partner. Bovendien lag hij ook op dit nieuwe gebied evenzeer met Musserts NSB overhoop als tevoren.

Dat Schmidt het besluit, Rost niet op Hirschfelds plaats te brengen, met het oog op Mussert toejuichte, spreekt van zelf. Seyss-Inquarts instemming lag op het moment, waarop hij in een nota voor de *Führer* [4] de onmisbaarheid van Mussert en de NSB voor het bezettingsbestuur betoogde en waarop hij Fischböck dreigde te verliezen, voor de hand. Ook van *SS*-zijde ondervond Rost in die tijd geen steun voor zijn aanspraken: Kranefuss zou, het dringende beroep van Rost op hem van omstreeks 24 september ten spijt [5], begin oktober in een persoonlijk onderhoud de *Reichsführer-SS* hebben overtuigd, dat Rost maar zeer ten dele bruikbaar was voor de *SS*-politiek in Nederland [6]. Van Rauter kreeg deze juist in die tijd evenmin steun [7]. Hoeveel van dit alles aan Rost ter ore kwam, hoeveel hij slechts vermoedde, is niet bekend. Zijn prikkelbaarheid en nervositeit in die weken was echter groot (zie ook nrs. 248 en 256 en p. 165 bij *n.* 8 en 9).

De term *Ministerium* of departement verdween dan ook weer enige tijd uit Rosts correspondentie met Duitse functionarissen van het bezettingsbestuur. In de VO 218/41 en VO 225/41 werd gesproken van secretaris-generaal voor BEZ, naast secretarissen-generaal van de *departementen* van Financiën, van Justitie enz., een nuance die Wimmer ook in zijn circulaires aanhield. Dit onderscheid was echter voor de gewone man natuurlijk te fijn. Bezoekers en sollicitanten, evenals sommige minder goed ingelichte of Rost welgezinde Duitse instanties [8] spraken toch van *departement voor BEZ*. Intussen waren juist door de besluiten 218/41 en 225/41 aan Rost als *SG für BWA* [9] bepaalde taken opgedragen, zodat een eigen *Dienststelle* hem niet langer kon worden ontzegd.

Iets later, januari 1942, kreeg ook de nieuwe indeling van het bureau haar beslag: Rambonnet,

(1) Zie nr. 241 en p. 250, *n.* 2.
(2) Zie de notitie van Dr. von Muck d.d. 26 sep. 1941 in de retroacta van VO 218/41.
(3) Omstreeks begin okt. 1941 werd Fischböck aangewezen als *Generalkommissar Charkow*, d.w.z. regionaal bestuurder in bezet Rusland. Zodra de veroveringen ver genoeg zouden zijn voortgeschreden om daar een civiel bestuur in te voeren, zou hij in functie treden. Hij trof reeds een aantal voorbereidingen, waarbij enkele medewerkers van het rijkscommissariaat in Den Haag werden ingeschakeld. Het Russische winteroffensief veroorzaakte echter uitstel, waarvan tenslotte afstel kwam.
(4) Zie zijn nota van 21 sept. 1941, BDC H 218: 2000 - 2008.
(5) RvT 91/80730.
(6) Zie zijn uitvoerig schrijven aan Karl Wolff van 12 nov. 1941, BDC H 420.
(7) Zie de reeds op p. 166 bij *n.* 1 geciteerde brief van 16 sep. 1941, BDC H 146.
(8) Zie RvT 91/80813 van 26 nov. 1941 en BEZ 131 van 11 dec. 1941, brieven resp. van Fiebig en de *Wirtschaftsprüfstelle.*
(9) Zie p. 205, *n.* 2 en p. 229 en 237 e.v.

plaatsvervanger van de secretaris-generaal; Serné, chef van kabinet en secretarie; Hoekstra, op Algemene Zaken, waaronder ressorteerden de bureaus voor verzekeringswezen onder C. A. Piek, voor visserij onder J. C. den Dulk, geld- en kredietzaken onder J. de Brune, weldra onder G. W. Sillmann, terwijl mr. H. Th. de Goey het contact van BEZ met het Economisch Front onderhield. Eind maart 1942 kwam hier nog het bureau-arisering [1] bij dat eveneens onder Hoekstra's leiding stond. Na Hoekstra's vertrek in 1943 werden genoemde bureaus omgezet in zelfstandige afdelingen.

In februari 1942 hanteerde Rost bij zijn aanbod, mede te werken aan de intensifiëring van de arbeidsinzet (nr. 277), het woord *Ministerium* opnieuw tegenover Fischböck. Deze bleef zelf de term nog vermijden, ook om niet vooruit te lopen op een beslissing van de rijkscommissaris. Begin maart gebruikte Hirschfeld eindelijk de benaming [2]. Hiervan werd onmiddellijk gebruik gemaakt: Hoekstra werd voorgedragen als lid van de Raad voor de voedselvoorziening en kon nu zijn benoeming daarin krijgen als 'administrateur bij het departement van BEA' [3]. Het lukte nu ook, als een apart hoofdstuk, nl. X A op de begroting van 1942 te komen, waarbij de in 1941 gemaakte kosten meteen verrekend werden [4].

Eerst in aansluiting aan Rosts benoeming tot president van de Nederlandsche Oostcompagnie en zijn weer gestegen aanzien, ging de rijkscommissaris eindelijk op zijn herhaald verzoek in en tekende 23 juli een besluit: 'dass die Dienststelle des Generalsekretärs für besonderen wirtschaftlichen Aufgaben den Charakter eines Ministeriums hat', onder de toevoeging: 'Von einer Veröffentlichung dieser Anordnung ist Abstand zu nehmen'. Dus werd dit besluit alleen volgens de zgn. *Verteiler A*, d.w.z. aan de *Generalkommissare*, de vertegenwoordiger van het *Auswärtige Amt*, de *Präsidialabteilung*, de *Haupt- und Abteilungsleiter* en de *Beauftragen*, niet echter aan Nederlandse autoriteiten toegezonden [5].

Rambonnet poogde onmiddellijk hierna zijn benoeming tot directeur-generaal van het departement voor BEZ te verkrijgen; het conflict met de NSB-leiding hierover bleef tot half april 1943 slepen [6]. Wel was de naam Bijzondere Economische Zaken voortaan officieel aanvaard. Sinds begin juni had men op de Laan van Meerdervoort die term definitief aangenomen. De graveur die zich bij het snijden van een nieuw departementsstempel vergiste, kreeg dan ook een bitse reprimande [7]. Op de sinds begin 1942 in gebruik genomen minute-formulieren werd het woord 'Aangelegenheden' in de kop doorgeslagen en vervangen door 'Zaken'. Men zat met de voorraad echter tot in 1943 en er was papierschaarste.

HET ECONOMISCH FRONT – Op 24 augustus 1940 had W. O. A. Koster als leider van de Raad voor Volkshuishouding met een vijftigtal NSB-ondernemers een werkgeversorganisatie opgericht, het Economisch Front, 'dat evenals het Middenstandsfront, het Boeren- en Arbeidsfront bedoeld is als strijdorganisatie bij de economische opbouw van Nederland in nationaal-socialistische zin' [8]. Zijn bedoeling was echter, van uit dit Economisch Front een organisatie van het hele Nederlandse bedrijfsleven op te bouwen. Nadat Koster echter als lid van de commissie-Woltersom, waarvoor Mussert hem had voorgedragen, was geweigerd, bepaalde de activiteit van het nieuwe Front zich in hoofd-

(1) Zie nr. 288, *n.* 6 en BEZ Alg. 1/87541 B–D.
(2) In een brief van 6 mrt. 1942 (BEZ V 9).
(3) Voorgedragen door Rambonnet op 25 mrt. (BEZ Alg. 1/87536), werd hij 30 mrt. 1942 door Hirschfeld benoemd (RvT Fin 23, notulen en circulatiestukken van de raad).
(4) Een zekere onderschikking aan het dept. van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, hoofdstuk X, kwam zo tot uiting. *De Rijksfinanciën gedurende de oorlogsjaren 1940–1944 in vergelijking met de toestand der financiën dier jaren.* (Den Haag, 1946) geeft voor BEZ op: 1941, *f* 41.000,—; 1942: *f* 106.000,—, alsmede *f* 178.000,— voor het toezicht op het verzekeringswezen, dus zeer bescheiden bedragen.
(5) VeJu, *Stab*, 1177/42; zie deel II.
(6) NSB 108/577, L 45; zie deel II.
(7) RvT II 89258–60.
(8) Zie persbericht van 24 aug. 1940, vgl. RvT A III 1/86240; voorts RvT A 3/88656–63, de speech van von Brucken Fock ter gelegenheid van de oprichtingsbijeenkomst.

zaak tot kritiek op hetgeen daar, in de 'OZO-keuken', geschiedde. Verder deed het front dienst als klachtenbus voor de kameraden. Het aantal leden groeide nauwelijks.

In december 1940 droeg Koster de leiding over aan ir. Van der Vegte [1], die als organisator niet uitblonk en onder wiens beheer de geest niet veranderde. Wel ging men in die winter over tot de vorming van een aantal secties voor verschillende bedrijfstakken. Zo werd in februari 1941 ir. E. van Dieren aangewezen als sectieleider scheepsbouw, W. N. A. Kröller voor scheepvaart, F. D. Brands voor verkeer. Van dergelijke sectieleiders waren vooral die voor confectie en voor afvalstoffen, A. H. Fikkert en A. J. Bartelink, actief. Ze voerden op eigen houtje een lustige campagne voor de belangen van hun sectiegenoten en keerden zich verwoed tegen de rijksbureaus [2]. De eerste was al geslaagd in het aanknopen van relaties met Duitse collega's.

Zo nu en dan hield Van der Vegte ook contact met de drie NSB-leden van de commissie-Woltersom, 'teneinde steeds zooveel mogelijk de belangen van de aangesloten kameraden te behartigen'; over het algemeen bewonderde hij hun beleid niet. Dit zal op p. 219 e.v. nader ter sprake komen.

De organisatorische zijde van het Front bleef zwak, totdat ir. K. P. Kalis in april 1941 bereid werd gevonden als secretaris dienst te doen. Deze nam ook al spoedig voor het Economisch Front contact op met de *Wirtschaftsprüfstelle;* hij verschafte op Duits verzoek namen van kameraden, gegadigden voor een geariseerd bedrijf en verstrekte adviezen over andere sollicitanten. Plannen voor de vorming van een Zeevaartfront werden geëntameerd maar maakten weinig voortgang. Het ledental steeg nu echter gestadig en bedroeg aan het einde van Van der Vegte's beheer 788 [3].

Toen was de aera-Rost al begonnen. Direct na de eerste bespreking met Rost in zijn nieuwe functie op 3 april (zie p. 204 en 220) spoedde Van der Vegte zich naar Mussert. En al kwam hij feitelijk in verband met de belangen van NENASU [4], hij zal toen zeker ook over het beleid dat hij in de nieuwe situatie zou moeten voeren, beraadslaagd hebben. Voortaan door Rost opzij gedrongen in het overleg met de bedrijfsorganisatie, bepaalde hij zich in hoofdzaak tot obstructie [5]. Dat het tot een uitbarsting moest komen was, nog afgezien van een verschil in beginselen – Van der Vegte was eerder een fascist te noemen dan een nationaal-socialist – ook uit hun beider aard onvermijdelijk; het ging opnieuw gepaard met opgewekt intrigeren. Het is typerend dat, toen Rost er tenslotte in slaagde, door Mussert ook met de leiding van Economisch Front te worden belast, Van der Vegte te zelfder tijd een positie op het hoofdkwartier betrok, van waaruit hij een verdere rem op Rosts activiteiten kon zijn [6]. Ook, dat hij zowel aan Rost als aan de drie NSB-leden van de commissie-Woltersom een trap na gaf in een brief aan een lid van Economisch Front, die door Kerkmeester aan Rost in handen is gespeeld [7].

De opvattingen van Rost en de naast hem tot plaatsvervangend leider benoemde Gips over de taak van het Economisch Front in de beweging, worden door de eerste duidelijk uiteengezet in zijn brief aan Mussert (nr. 245). Het was vooral Gips die zich met hulp van drs. K. M. de Raaf – ir. Kalis had einde augustus reeds elders een betrekking gezocht [8] – aan de uitwerking ervan zette [9]. Ten einde nauwer aansluiting te vinden bij de bedrijfsorganisatie werden enkele secties gereorganiseerd en hier en daar andere personen in de leiding naar voren gebracht [10]. Ook trachtte men consequent, Duitse

(1) Zie ook voor het vervolg V. d. Vegte's verslag over zijn bestuur 1 jan. – 1 okt. 1941 (NSB 171/912B).
(2) Zie BEZ 73 en 126 voor Bartelink, BEZ 39 voor Fikkert.
(3) Zie Van der Vegte's verslag (t.a.p.). Medio mrt. 1944 telde het Front 5200 leden.
(4) Zie p. 44, *n.* 4 en o.a. NSB 201/1082 en 205/1103.
(5) Zie ook p. 220 en begin van deze paragraaf, p. 204 bij *n.* 3.
(6) Zie nrs. 220, 223, 225, 227, 236, 244 en 246.
(7) Van der Vegte aan de NSB'er Tonnon, 19 sep. 1941, zie fotokopie met Kerkmeesters begeleidend schrijven (RvT II Kerkmeester).
(8) Zie het genoemde verslag van Van der Vegte.
(9) Over het beleid in het algemeen, successen en tekorten, zie brief van Gips d.d. 12 aug. 1942 in deel II.
(10) Zo werd J. Jansen in de sectie Bankwezen vervangen door Van Maasdijk; bij de grafische industrie nam Kerkmeester de plaats in van J. van Lonkhuyzen. Vgl. lijsten van sectie-besturen, NSB 171/912 B.

vakgenoten op te nemen, hetgeen in enkele secties in het voorjaar van 1942 reeds zijn beslag kreeg [1]. Soms leidde dit tot moeilijkheden met sterk op 'Utrecht' georiënteerde oudere leden [2].

DE 'ARISERING' – De eerste actie die met grote energie werd aangepakt was gericht op de verwerving van een behoorlijk aandeel voor de kameraden bij de 'arisering', de Duitse politiek van uitsluiting van de joden uit het Nederlandse bedrijfsleven en de roof van het joodse vermogen. Wat Rost hiertoe ondernam en op welke moeilijkheden hij daarbij stuitte, blijkt wel uit de hier afgedrukte brieven [3]. Alleen op wat Rost dreef en welke argumenten aan Duitse zijde daar tegenover gesteld werden, moge hier worden ingegaan.

Rost wilde – evenals overigens Van Maasdijk – de arisering aangrijpen als een middel om de NSB steviger in het Nederlandse zakenleven te verankeren, ten einde de beweging op dit fel omstreden terrein meer zeggingschap te geven[4] en haar de economische ontwikkeling mede te doen bepalen. Daarbij was het gevaar, in dit opzicht door de Duitse 'kameraden' van het *Arbeitsbereich Niederlande der NSDAP*, die ook al van het beheer over het *Feindvermögen* profiteerden, overvleugeld te worden, geenszins denkbeeldig (zie nr. 248). Tevens echter was het Rost erom te doen, een gemeenschappelijk gevechtsdoel met Mussert te krijgen. Een economisch object was daartoe het geschiktst, omdat Mussert daar in de grond geen begrip of *feeling* voor had en dus van Rosts voorlichting afhankelijk bleef. Het ariseringsvraagstuk paste voor dat doel bij uitstek, omdat het Mussert in oppositie bracht tot *Generalkommissar* Schmidt. Immers als leider van het *Arbeitsbereich* stimuleerde of dekte deze de eigenbaat van de *Parteigenossen* in Nederland en uit het *Reich*. Rost dankte de bijnaam 'der letzte Niederländer', die Schmidt als hoon bedoelde, aan zijn taktiek inzake de arisering[5]. Mussert behield eveneens de herinnering dat Rost op dit punt 'een volstrekt Nederlandsch standpunt had ingenomen en met mij getracht, te redden wat te redden viel'[6], d.w.z. te redden voor de NSB.

Tegenover de rijkscommissaris verdedigden Rost en Mussert deze wens met een argument uit de Duitse propaganda. Wanneer het joodse vermogen grotendeels bestond uit 'roof van het gastvolk', dan kwam het vermogen van de Nederlandse joden aan Nederlanders toe. Seyss-Inquart was natuurlijk direct met een antwoord gereed: de Duitsers deden thans niet anders dan weer terug te halen wat Duitse joden na 1918 en na 1933 uit Duitsland hadden weggesleept naar Nederland [7].

Fischböck heeft tegen Hirschfeld en tegenover de commissie-Woltersom aangevoerd, dat de arisering de gerechte wraak was voor wat Nederlanders tijdens de inflatie van het berooide Duitsland hadden geprofiteerd. Tegen Rost en Mussert voerde hij aan, dat Duitsland het roerend goed moest hebben, maar dat de vaste goederen in Nederlandse hand konden blijven. Mussert zag daar niets in, 'want de vaste goederen konden zij toch niet naar Duitsland transporteeren!' [8]. Individuele NSB-leden en ook de beweging zelf hebben inderdaad tegen lage prijzen en met gemakkelijke hypotheek-voorwaarden, van De Centrale niet alleen maar ook van andere banken en later van de Landelijke Hypotheekbank (zie deel II), 'joodse huizen' kunnen kopen.

(1) Zie verslag van vergaderingen van de sectie Kledingindustrie op 29 mei 1942, met waarderende woorden van Rost hierover, *Nederlandsche Volkshuishouding*, mei 1942.
(2) Toen Rost en De Bruin de in het vak geachte E. A. Laporte in de sectie Verzekeringswezen wilden opnemen, eiste deze verwijdering van A. A. W. Bijlsma (vgl. nr. 292, *n.* 2) en Ed. Wessing. Zie BEZ V 4 en K 1; voorts Doc. I A. A. W. Bijlsma en Ed. Wessing.
(3) Zie tekst en noten van de nrs. 252, 259, 265, 267, slot van 273 en 283. Vgl. A. J. van der Leeuw, *De arisering van het bedrijfsleven*, notitie voor het geschiedwerk RvO nr. 84; id. *Inleiding op de inventaris van het archief van de Wirtschaftsprüfstelle* (RvO).
(4) Zie nrs. 248, 278 bij *n.* 8 en 288, Rosts rede voor de Raad voor Volkshuishouding op 24 nov. 1941 (RvT 122) en Van Maasdijks opstel in *De Waag* van 17 apr. 1942.
(5) Zie Rauter aan Himmler, 6 jan. 1942 (BDC H 94: 465–6).
(6) Mussert, *Offergang*, § 63, ook voor de volgende alinea's.
(7) Is Musserts slotopmerking (t.a.p.), hoe het dan was gesteld met de joden die hier vóór 1918 reeds woonden, tijdens het onderhoud wel geplaatst? Of behoort het tot de kategorie: 'dat had ik kùnnen zeggen'?
(8) Zie wederom *Offergang*, § 63.

Vooral in de aanvang was het ontbreken van voldoende kapitaal voor de aankoop van te ariseren ondernemingen een hinderpaal. Zo was men niet in staat op Fischböcks onverwachte aanbod tot overname van het Bijenkorf-concern in te gaan. Dat met name het exploiteren van een daarbij inbegrepen aantal Hema-winkels de NSB in moeilijkheden zou brengen met haar kameraden-winkeliers, bracht Rost voortijdig tot een aanbod, de leden van het Middenstandsfront te laten meeprofiteren van de aankooporganisatie van het concern en een enkele Hema te sluiten. Maar de beer werd nooit geschoten. Met de reorganisatie van staatswege van de Nederlandsche Middenstandsbank en de instelling van een commissie onder voorzitterschap van Rambonnet, ter beoordeling van de aanvragen voor verlening van 'overnamecredieten', werd pas in zomer en herfst 1942 de apparatuur geschapen waar Rosts ariseringspolitiek behoefte aan had [1].

Rost en Mussert hebben tenslotte weinig resultaat van hun streven gehad. Toen zij eindelijk de toezegging kregen dat de NSB op een behoorlijk percentage van de te ariseren bedrijven mocht rekenen, waren de belangrijkste objecten al lang aan Duitsers vergeven; of het bleek dat men wel een tijdje 'beheren' mocht, maar dat uiteindelijk een Duitser met de buit ging strijken [2].

NIEUWE PROPAGANDISTISCHE ACTIVITEIT – In het eerste half jaar van zijn ambtelijke posities als president van de Nederlandsche Bank en secretaris-generaal van Financiën en BEZ had Rost grotendeels afgezien van propaganda en publiciteit [3]. Eerst moesten reorganisaties doorgevoerd, posities versterkt of veroverd worden, die onmisbaar waren, wilde hij niet alleen in naam maar in feite macht uitoefenen. Maar gelijk reeds gezegd was het in de herfst van 1941 steeds duidelijker dat hij daarin niet slaagde. Op het economische terrein zou de beweging, zou hij zelf nog jarenlang gedwongen zijn tot coëxistentie, tot samenwerking met machtige tegenstanders. Er bleef dus niet anders over dan 'groote zelfbeheersching, geduld, zeer veel geduld, maar ook taaiheid en beleid' [4].

Toen hij in oktober 1941 eindelijk volledig de beschikking had over de Raad voor Volkshuishouding, waar de hem weerstrevende elementen nu verdwenen of althans verre in de minderheid waren, en over het Economisch Front, wilde hij hun karakter van voortrekker op de weg naar het nationaal-socialisme sterker doen uitkomen en ze als stoottroep voor zijn eigen financieel-economische politiek gebruiken. Voor belangrijke projecten, beleidskwesties en speciale taken zou hij studiecommissies vormen uit de Raad [5], die hij alvast met enkele onmisbare krachten aanvulde: mr. H. C. Schokker, de Gemachtigde voor de prijzen, ir. De Lestrieux Hendrichs van het departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart als man van de statistisch gefundeerde *planning* (vgl. nrs 264, 268, 277 en 299) en tenslotte de trouwe Robertson.

Op 24 november 1941 vond de eerste plenaire zitting van de Raad plaats, waar Rost in tegenwoordigheid van Mussert de leden opriep tot grote activiteit: '--- Aan ons de taak, de Duitschers te toonen dat samenwerking met onze beweging tot doeltreffender resultaten voert dan direct contact met het veelal ons vijandige bedrijfsleven'. Hij schetste daar in grote trekken zijn politiek t.a.v. de

(1) Zie tekst en noten van nr. 267, nr. 273 bij *n.* 18 en 283, *n.* 3 en 4; voorts p. 253, *n.* 2.
(2) Zie correspondentie van Mussert over zo'n geval in Mussert 22h; zie ook enkele brieven in deel II.
(3) De schaarse door Rost in 1941 vervulde spreekbeurten speelden zich binnen de beweging af. Bij twee gelegenheden drong zijn stem ook tot de buitenwereld door: 28 juni sprak hij op een der NSDAP-NSB-betogingen tegen de Sovjetunie; 21 aug. voerde hij het woord voor 'een duizendkoppig gehoor' op het Amstelveld (zie krantenverslag; vgl. Böhmckers bericht van 5 sep. 1941, VeJu Inn. *Briefe aus Amsterdam).* Bij zijn rede op 11 dec. 1941 (zie nr. 263, *n.* 2) in een openbare vergadering te Amsterdam schreef *De Tijd* dus niet geheel terecht, dat dit Rosts eerste openbaar optreden was sinds zijn benoemingen van mrt.-apr. 1941. Wel nam het aantal publikaties en spreekbeurten na 11 dec. sterk toe.
(4) Aldus Rost bij de officiële opening van het gebouw voor Economisch Front, Nassauplein 8 te Den Haag, op 25 juli 1941 (zie verslag in *Het Nat. Dagblad)* en in vergelijkbare termen op 24 nov. 1941 voor de Raad voor Volkshuishouding (zie volgende alinea), waaruit de volgende citaten afkomstig zijn; zie concept-tekst in RvT 122.
(5) Men denke aan de voorbereiding van de Maatschappij van Verre (zie bij nr. 284 en 284 I), de commissie-Krantz (zie p. 198), de Visserij-commissie (nr. 288 I en in deel II).

arisering, zijn plan voor de inzet van de BPM in Oost-Europa (zie nr. 269) en de vooruitzichten voor een Nederlandse OT (zie p. 244 e.v.). Uitvoerig stond hij stil bij zijn project voor oostinzet: '--- een mantelorganisatie waarin onze Beweging overwegende invloed heeft doch waarin ook onze tegenstanders zitting hebben'. Met de Raad, met de NSB zou hij het Nederlandse volk de weg naar een grote toekomst wijzen, naar een nieuw perspectief binnen de Europese *Grossraum*, als resultaat van het samengaan met Duitsland. En wie van 'de doorgewinterde liberalen', de tegenstanders in het algemeen, niet uit overtuiging voor het nationaal-socialisme koos, zou dat gaan doen uit eigenbelang. Want einde van de werkloosheid [1], verhoging – reeds nu – der voedselrantsoenen als compensatie voor de oostinzet en na de gewonnen oorlog aanspraken op concessies, fabrieken, plantages en boerenbedrijven in het te koloniseren oosten – dat alles meende hij te kunnen beloven, wanneer men zich bijtijds voor exploitatie van bezet Rusland beschikbaar stelde (zie bij nrs. 228, 247, 284 en 288).

Toen kwam Pearl Harbour, het uitbreken van de oorlog in de Pacific en daarmee het gevaar van de ineenstorting van het Nederlandse imperium. Het was Rost die in de NSB en in het openbaar vrijwel het eerste antwoord liet horen [2]. Op 10 december sprak hij in een openbare vergadering te Amsterdam over 'Nederland in het Nieuwe Europa', over 'de nieuwe orde ontstaand achter de steeds verder voortgeschoven frontlijn' en eindigde aldus: 'De ellende is groot, de taak is grootsch, nl. Nederland maken tot een krachtig volk temidden van het nieuwe vereenigde Europa' [3]. Twee dagen later herhaalde hij dit thema in een hoofdartikel voor het jubileumnummer van *Volk en Vaderland*, 'Nederlandsche Volkshuishouding'. Grote staatsschuld, zware belastingen, ja, maar --- 'we deelen in de welvaart van de Europeesche ruimte, die na de oorlog formidabel zal zijn' [4].

En steeds weer zouden hij en de NSB het zijn, die al dit goed voor Volk en Vaderland wisten te veroveren [5].

ROSTS ECONOMISCH GRAND DESSEIN – Thans nog enkele kanttekeningen bij de economische nota's van Gips en Rost uit februari 1942 alsmede Rosts uitvoerig programma van 18 maart 1942 (nrs. 278, 279, 288 en 288 I).

De beide nota's zijn 13 februari 's avonds ten huize van Gips met Mussert besproken (zie nr. 283). Het is niet onmogelijk dat deze stukken niet slechts ter verduidelijking van het streven van Economisch Front voor Mussert dienden en gebruikt konden worden voor Musserts overleg met Göring, dat Gips en Rost nog steeds voor ogen stond [6]. Ze waren misschien ook bedoeld als een richtsnoer voor een regering-Mussert. Omstreeks die tijd immers rekenden de leider en het hoofdkwartier op een spoedige *Machtergreifung* door de NSB [7]. Musserts verjaardag, 11 mei, was als de dag der zege gekozen. In het voor Nederland fatale verloop van de oorlog in de *Pacific*, in het verlies van het ene gebied in Indië na het andere, zag Mussert zijn vrijbrief om eindelijk voor het Nederlandse volk in de plaats te treden van 'de emigrantenregeering in Londen', 'de ware schuldigen aan die rampspoed'[8]. Het Noorse voorbeeld, waar Quisling op 1 maart 1942 premier werd, versterkte Mussert in zijn verwachtingen; zijn tweede Raad van State-plan van begin maart van dat jaar spreekt dienaangaande duidelijke taal. Rost had na zijn nota reeds de opdracht ontvangen, een uitgewerkt 'economisch staatsprogramma' voor hem op te stellen [9].

(1) Zie de reeds genoemde rede op het Amstelveld en vgl. nrs. 277 en 280.
(2) Musserts antwoord: zijn eed aan Hitler, bleef voorlopig geheim; vgl. nr. 262.
(3) Zie de punten voor die rede, RvT 122, nr. 25; vgl. het krantenverslag.
(4) Concept voor dat artikel in RvT 122, nr. 24; vgl. *Volk en Vaderland* van 12 dec. 1941.
(5) Zie p. 214, *n.* 2 en 257, hoe anderen zijn rol en zijn resultaten beschouwden.
(6) Zie slot van nr. 288; vgl. verder in deel II.
(7) Zie ook voor de verdere alinea, *Proces Mussert*, p. 47–48; Mussert 21 a; Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Vgl. *Mussert en de eed van trouw*.
(8) Zie menig artikel in *Volk en Vaderland, Het Nat. Dagblad*, enz., sinds Pearl Harbour.
(9) Zie 1' en 2' alinea van nr. 288. Er zijn uit die dagen meer dergelijke projecten voor de leider; bijv. een van Schokker d.d. 27 mrt. 1942, over oostkolonisatie (zie Mussert 22h).

Naar de inhoud, tegelijk mager en opgeblazen, met storend gebrek aan reële basis, aan detailkennis en concretisering, spreken de stukken voor zich zelf. Het opmerkelijke van deze nota's is veeleer dat Rost, na de strubbelingen van een jaar geleden, ja nog van de vorige herfst, hier opeens weer volledig met de NSB meespeelde. Musserts eed van trouw aan Hitler en het feit dat de rijkscommissaris de NSB als enige politieke partij had erkend, zijn daaraan stellig niet vreemd. Ook moest Rost niet achterop raken bij Gips, die adviseur van de leider en één van Musserts kandidaten voor een nieuwe Raad van State was geworden [1]. Overigens geven beider nota's reeds voldoende hun onderling verschillende zienswijze weer, om hun toekomstige divergentie binnen de Oostcompagnie en elders te verklaren.

Maar geloofde Rost in een komende Mussertregering? Of diende de daarop doelende zinsnede in de februari-nota (nr. 278 na *n.* 11) om Mussert te cajoleren en hoopte Rost daarmee en met de passage over de arisering – het punt waarop hun zo precaire samenwerking sinds de jaarwisseling balanceerde – de leider te winnen voor enkele punten die voor hemzelf op dat moment van belang waren: het verdwijnen van Borggreven uit de bemoeiingen met de oostinzet en zijn eigen aanspraken op de beide economische departementen?

Bij de eindredactie van zijn 'Volkshuishoudkundig staatsprogramma' moet Rost echter al geweten hebben dat Rauter op 6 maart uit Himmlers naam een volstrekt veto over een Mussertregering had uitgesproken [2], zodat hij kon terugkeren tot zijn eigen voorstelling van het groot-Germaanse rijk; te meer daar hij meende, zijn kwartierstaat nu practisch in orde te hebben en Feldmeijer te kunnen diskwalificeren (zie p. 166). Dus eventueel ook zonder NSB geloofde hij in zijn toekomst. Zijn programma was evenals zijn nota een grotesk voorbeeld van *wishful thinking*, maar het ging hier toch vooral, nu hij 'juist over de geheele linie slaags was' met de autoriteiten (zie nr. 295), om de zoveelste herhaling van zijn 'Kurbeln', ditmaal ter verkrijging van de opvolging van dr. Hirschfeld [3] en van de leiding bij de oostinzet.

§ 4 *In het college van secretarissen-generaal*

Na de capitulatie kwamen de secretarissen-generaal van de departementen van staat, alsmede een enkele andere hoge ambtenaar, geregeld, in het eerste jaar zelfs meermalen per week, bijeen [4]. Toen Rost op 5 mei 1941 toetrad, had het college al een ander karakter gekregen dan een jaar tevoren. Een vijftal leden was reeds, deels op eigen verzoek, vervangen. Met Goedewaagen had de eerste nationaal-socialist zijn intree gedaan. Ook na Rosts komst deden zich nog enkele belangrijke wijzigingen voor. Op 1 juli trad professor Schrieke als derde NSB'er toe. Zijn vèrgaande doofheid heeft hem doorgaans belet in deze omgeving een rol van betekenis te spelen, in tegenstelling met zijn voorganger, mr. J. C. Tenkink [5]. Snouck Hurgronje, de voorzitter en door zijn diplomatiek optreden en grote kennis een bindende figuur, nam in de zomer van 1941 vrijwillig ontslag. In de leegte die door zijn vertrek ontstond werden de tegenstellingen der anderen duidelijker zichtbaar. De vergaderingen vonden in 1941 en 1942 eenmaal per week plaats; ze leden onder de principiële onenigheid van NSB'ers en 'oude leden' en werden mede in verband met de dislocatie van het regeringsapparaat in

(1) Vgl. Mussert 21a.

(2) Zie Rauter aan Himmler, 7 mrt. 1942 (BDC H 94: 529–538).

(3) Zie nr. 288 bij *n.* 16. Vgl. daarentegen een conceptschrijven van Mussert aan de rijkscommissaris uit wat later tijd, nl. van 22 juni 1942, waarin de leider een vervanging van Hirschfeld door dr. Posthuma bepleitte (Mussert 22 h).

(4) Zie voor het volgende, nrs. 209, *n.* 2, 232, 235, 239, 270, 276 en 291; notulen en – niet complete – circulatiestukken, lopende van 16 mei 1940 – 26 sep. 1943 (CNO SG – – / I–IV), alsmede vertrouwelijke aantekeningen van de secretaris, mr. Schaepman en van dr. Hirschfeld (RvO). Het artikel van mr. A. L. Scholtens in *Onderdrukking en Verzet* I, *De secretarissen-generaal*, biedt niet veel; vgl. *ECR* VII, verslagen, verhoren en documenten.

(5) Deze had reeds 10 mrt. 1941 ontslag genomen en was 'bis auf weiteres' door mr. J. P. Hooykaas vervangen, die zich echter eind juni niet meer beschikbaar stelde in verband met het Duitse plan, de marechaussee aan het Oostfront in te zetten (CNO SG 32/II en 68/II, van rep. 19 mrt. en 29 juni 1941), zie hier verderop.

1943 steeds minder frequent, tot ze in de herfst van dat jaar tot een abrupt einde kwamen, naar aanleiding van het optreden van Rost tegenover Louwes en Hirschfeld in een bespreking over de zwarte handel (zie deel II).

Rosts benoeming tot secretaris-generaal had, gelijk reeds gezegd (p. 173) weerstand bij de overige departementshoofden gewekt en zijn komst was met zorg tegemoet gezien. Evenals eertijds in de volksvertegenwoordiging was zijn entree echter bescheiden. Pas op 20 juni [1] voerde hij voor het eerst langdurig het woord, over de staatsfinanciën en over de plannen tot verscherping van de budgetaire controle, terwijl hij zich distancieerde van de opvattingen in de nationaal-socialistische pers (vgl. nr. 209). Na het uitbreken van de oorlog met de Sovjetunie liet hij echter alle reserve varen. Hij verviel voortaan maar al te dikwijls in spreken voor de – uiteraard ontbrekende – publieke tribune. Na Snoucks vertrek durfde alleen dr. Hirschfeld hem aan [2], hetgeen zijn vastbeslotenheid deze, koste wat het kostte, ten val te brengen, alleen maar versterkte. Overigens verzuimde hij ook wel eens en liet 'belangrijker zaken' voorgaan. De anderen waren daar niet rouwig om.

Enkele 'hoogtepunten' verdienen gereleveerd te worden. Daar waren de dramatische zittingen van 1 en 4 juli 1941 [3] in de geladen sfeer van de pas uitgebroken oorlog met Sovjet-Rusland en onder de indruk van de eerste Duitse *Erfolgsmeldungen*. De vraag of de marechaussee, onder bedreiging dat het korps anders zou worden opgeheven, moest worden uitgezonden voor politiediensten achter het Oostfront, werd ter vergadering door Rost aangegrepen voor een groot politiek betoog over de wenselijkheid van die deelneming. Hij wilde dit in een algemener verband zien. Het was volgens hem al erg genoeg, dat het initiatief niet van Nederlandse kant was gekomen [4]. De aangevoerde bezwaren van morele, strafrechtelijke en volkenrechtelijke aard – de eed aan de koningin, de artt. 101 en 102 van het wetboek van strafrecht, het verlies van Nederlanderschap ten gevolge van 'vreemde krijgsdienst', terwijl Nederlands-Indië bovendien de oorlog met Duitsland nog voortzette –, 'moeten bekeken worden in het licht van de omstandigheden'. Tegenover Frederiks, die meende dat secretarissen-generaal door voor de strijd tegen het bolsjewisme te opteren, hun autoriteit bij het grootste deel van het Nederlandse volk zouden verliezen; tegenover Spitzens waarschuwing dat men niet te zeer van het oorspronkelijk karakter der werkzaamheden, nl. 'waarneming, voorlopige afdoening van zaken, onthouding van beslissingen die het landsbestel betroffen', moest afwijken, riep Rost juist op tot een duidelijke keuze, tot regeren! 'Neemt Nederland niet deel aan de strijd tegen het Bolsjewisme, dan missen wij bij het sluiten van de vrede het recht om als zelfstandige natie te blijven voortbestaan'. Hij prees zichzelf gelukkig 'in de positie te verkeren in deze een positieve houding in te nemen'. Hij voelde de ironie niet van Snoucks betuiging van 'appreciatie voor Rosts openhartigheid, wiens standpunt wel algemeen doch niet dusdanig in details bekend was'; evenmin van diens woorden dat hij, 'mocht Rost het bij het rechte einde hebben gehad en de bevrijder van het Vaderland blijken te zijn, alleen kon wenschen, dat deze het land nog menigen dienst zou bewijzen'. Rost forceerde daarentegen Snouck tweemaal tot de positieve uitspraak, zich gebonden te voelen door zijn eed en het verleden: 'Wij hebben sinds de capitulatie ons gesteld op het standpunt van loyale coöperatie, waarbij het in vele gevallen tot actieve medewerking kwam. Maar ---- dit gaat te ver. -----. Er zijn grenzen, moreel, nationaal en volkenrechtelijk. Men moest dit niet van ons vragen'. Zo had Rost, bewust of onbewust het heengaan van Snouck op zijn geweten. Want toen uit de onder zijn departement van Algemene Zaken ressorterende Arbeidsdienst per circulaire vrijwilligers voor het Oost-

(1) CNO SG 66/II van 20 juni 1941; vgl. p. 193 na *n.* 1.
(2) Zie verslag van gesprek van dr. Hirschfeld met A. J. van der Leeuw (RvO) en Hirschfeld, *Herinneringen uit bezettingstijd;* voorts Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. Hirschfeld en Schaepman karakteriseren Rosts optreden als dat van 'een amokmaker, --- zuiver destructief'; 'algehele onbekwaamheid van deze man om op rustige wijze te besturen'. A. L. Scholten, *a.w.*, p. 410–411, die Rost in deze kwaliteit niet meemaakte, gaat m.i. wat ver in zijn uitspraak dat Rost 'sinds mei 1941 de vergaderingen van het college tot een hel voor de goede Nederlanders heeft gemaakt'.
(3) CNO SG 69 en 70/II.
(4) Zie verder *Dienstneming bij de vijand*, § 7; voorts Doc. I P. S. Herema en L. D. Op ten Noort.

front werden opgeroepen, trok Snouck de consequentie van zijn ter vergadering gedane uitspraak en nam per 1 augustus 1941 ontslag [1].

Dit ontslag van Snouck Hurgronje, de voorzitter van het college, werd door Rost, naar hij in de vergadering van 29 juli zeide [2], betreurd; hij kende zich het recht toe, de afscheidswoorden te spreken daar hij 'de scheidende het langst van allen had gekend'. Maar tegelijk greep hij het aftreden aan om de vrijgekomen positie voor zichzelf te veroveren. Reglementair zou, volgens anciënniteit, jhr. Six van het departement van Koloniën, voorzitter moeten worden. Rost verklaarde het reglement dat uit 1902 dateerde, door de sindsdien gewijzigde situatie niet meer van toepassing. Hij weigerde echter ook de door de andere collega's gesteunde kandidatuur van mr. Frederiks te aanvaarden. Als er geen algemeen geaccepteerd voorzitter gevonden kon worden, moest er maar niet meer worden vergaderd. Hij zou daarom niet treuren; hij sprak de anderen in verband met de maandelijkse begrotingen immers toch geregeld?

De krachtproef mislukte. Het was *Generalkommissar* Wimmer die tenslotte een compromis vond: Frederiks voorzitter, Rost vice-voorzitter. Daar bleef het bij. Rost is slechts eenmaal, op 5 februari 1942, in die kwaliteit opgetreden; Frederiks zorgde wel, nimmer te ontbreken [3].

Met deze episode hangt ook Musserts beslissing van 19 en 30 augustus 1941 samen, waarbij hij Rost het recht ontzegde, als woordvoerder voor de beweging in het college van secretarissen-generaal op te treden (zie nrs. 232 en 239). Goedewaagen die toen nog niet met de leider in conflict was gekomen, zal Musserts inlichtingenbron zijn geweest [4].

Had Rost in juni 1941 er op gestaan, de post op de rijksbegroting voor 'het Huis van de Koningin' te wijzigen in een 'tot onderhoud van Paleizen' [5], had de kwestie van de vrijwillige dienstneming hem reeds tot weinig verheffende uitspraken over het koningshuis gebracht (vgl. ook nr. 158), het scherpst uitte hij zich hierover in de vergadering van 30 september [6]. Daar kwam Rauters *Anordnung* van 13 september tot in beslagneming van het vermogen van het huis van Oranje ter sprake. De overige secretarissen-generaal waren hierover, mede wegens de beroering die het onder de bevolking wekte, dusdanig verontrust, dat zij tot een gezamenlijk protest hadden besloten. Terwijl de Nederlandsche SS, speciaal de Volksche Werkgemeenschap en het *SS-Ahnenerbe* zich al op de boekenschat van de bibliotheek van het koninklijk huisarchief spitsten en er op deze wijze prachtige gebouwen en terreinen voor een *Reichsschule* en een *SS-Lazaret* beschikbaar leken te komen [7], bleek ter zitting dat professor Van Dam, gewaarschuwd door dr. Japikse, reeds op eigen houtje had geïntervenieerd, wetend hoe geprikkeld de Duitse autoriteiten waren bij collectieve uitingen van het college, dat zij niet als zodanig erkenden.

Dank zij Van Dams brief aan Wimmer kwam het element 'behoud van de culturele waarden uit het

(1) De commandant van de Arbeidsdienst, majoor Breunese, had wegens die circulaire eveneens, op 17 juli, ontslag gevraagd; zie de brochure van zijn hand: *Waarom ik niet de Nederlandsche Afstandsmarsch mocht leiden.* (1946).

(2) Zie notulen CNO SG 77/II; ze geven het beeld van zeer verwarde, aan Rosts kant vooral ook zeer geëmotioneerde discussie. Er blijkt o.a. uit dat Rost tevoren nog getracht heeft, Snouck tot aanblijven te bepraten, waarbij hij als alternatief zijn eigen sprong naar de voorzitterszetel aankondigde.

(3) Zie notulen van resp. 1 aug. 1941 en 5 feb. 1942 (CNO SG 78/II en 4/III; vgl. *Notities SSGG* van dr. Hirschfeld, 1941).

(4) Met name betr. Rosts uiteenzettingen op 1 en 4 en 29 juli (vrijwillige dienstneming bij de vijand en voorzitterschap van het college) en op 12 aug. 1941 (openbare nutsbedrijven, gemeentefinanciën en Nederlandse OT).

(5) Notulen van 20 juni 1941 (CNO SG 66/II, punt 1).

(6) Zie ook voor het vervolg, notulen d.d. (CNO SG 85/II); voorts nr. 270 en bijbehorende noten.

(7) In de kring van de Nederlandsche SS, althans bij de Volksche Werkgemeenschap, was omstreeks 10 sep. de komende *Anordnung* van Rauter reeds bekend (Doc. I W. F. van Heemskerck Düker). Verhelderend in dit verband zijn stukken in VeJu EK 13623/41 met name de woedende brief van Rauter aan Wimmer d.d. 25 nov. 1941, omdat de laatste in Rosts aanwezigheid Schneider *(Ahnenerbe)* 'een katje' had gemaakt, omdat hij zich ten onrechte begeven had op een terrein dat alleen Van Dam en Rost aanging ----.

Koninklijk vermogen voor Nederland' in de besprekingen, dat met hulp van Plutzar en Wimmer ruim geïnterpreteerd kon worden en waar ook Rost zich weldra, zij het met minder kennis van zaken, voor ging spannen (nr. 270). De overige departementshoofden hadden toen al begrepen dat hiermee de enige toon was aangeslagen, die kans op een echo aan Duitse zijde had; ze trokken hun protestplannen in.

Andere voorbeelden van Rosts activiteit in het college zijn reeds ter sprake geweest of komen nog in de stukken naar voren [1].

§ 5 *Rambonnets vele functies*

Overziet men de hier volgende respectabele lijst van de vele benoemingen die Rambonnet gaandeweg vergaarde en zijn talloze occupaties, dan is de opmerking van de voorzitter van de Eereraad der NSB, 'hij is niet uit op hooge staatsfuncties, maar wenscht te zijn, de machtige man achter de schermen', wat misleidend [2]. Maar dit werd geschreven in januari 1942 toen het grootste deel inderdaad nog moest komen. Ook heeft men deze uitspraak te verstaan in tegenstelling met de gangbare opvatting der NSB-kameraden over 'aan de macht komen'.

Uitgangspunt voor vrijwel alle functies was Rambonnets relatie tot Rost en tot Knolle [3]. Als adjudant en secretaris van Rost kon hij overal komen, waar Rost bevoegdheden had of kreeg, ook voordat hemzelf een officiële functie verleend was; dus bij de SDAP, op de Nederlandsche Bank, op Financiën, bij de Nederlandsche Oostcompagnie. Maar in veel gevallen, met name in de ambtelijke sfeer was dat adjudantschap niet voldoende, zeker niet naar mate Rosts feitelijke macht geringer bleek dan men aanvankelijk vreesde; noch waar men het formele als de beste vorm van verweer wist aan te grijpen. Uit prestige-overwegingen of ten einde *überhaupt* entree te krijgen werd een officiële functie dan toch een vereiste.

De volgende opsomming is chronologisch en dient als samenvatting van wat goeddeels elders reeds voorkomt of, voor zover de benoemingen na mei 1942 vielen, nog volgen zal in deel II.

ca. 1 juli 1940:	Adjudant-secretaris van Rost (nr. 59 en p. 93).
2 aug. 1940:	Organisator van bureau-Rost, Laan van Meerdervoort 49, ingevolge een algemene machtiging door Rost (nr. 81).
ca. 25 sep. 1940:	Secretaris van de Economische Kring van professor Van Loon (p. 177).
18 apr. 1941:	Commissaris van De Centrale; benoemd door aandeelhouders (d.w.z. Rost), bevestigd door de algemene aandeelhoudersvergadering, aug. 1941 (nr. 196).
ca. eind apr. 1941:	Door Rost belast met de organisatie en uitbouw van bureau-Rost tot BEZ (zie p. 206).
23 juni 1941:	Lid van het stichtingsbestuur van *De Waag* (p. 187).
1 juli 1941:	Algemeen Gemachtigde voor oorlogs- en defensieschaden, rechtstreeks onder Rost als waarnemend secretaris-generaal van Financiën, met ingang van 1 juli 1941. In verband hiermee tevens directeur van het Herstelfonds (nr. 226 en p. 244 bij *n.* 7 en 248, *n.* 7).
24 juli 1941:	Leider van de studiesectie-oorlogsschade van het Sociaal-Economisch Genootschap Nederland en Europa (p. 179).
5 aug. 1941:	Liquidateur van de SDAP. Benoeming door *Generalkommissar* Schmidt ingevolge VO 120/41 (nr. 222 en p. 126 en 206).
aug. 1941:	Voorzitter van de Commissie van toezicht van het Rijksinkoopbureau [4].
17 okt. 1941:	Medeoprichter en commissaris van de N.V. Nederlandsche Artillerie-Inrichtingen, als vertegenwoordiger van het dept. van Financiën (nr. 229).

(1) Zie bijv. p. 193 en 198 e.v. en nrs. 243, *n.* 3, 276 en 291; voorts in deel II.
(2) Zie Doc. I F. L. Rambonnet.
(3) Zie nr. 59 en p. 93; in Doc. I F. L. Rambonnet bevindt zich een *Bescheinigung* van de *Befehlshaber der Sicherheitsdienst und Sicherheitspolizei*, getekend Knolle, dat hij 'ehrenamtlicher Mitarbeiter meiner Dienststelle' was.
(4) Zie Doc. I E. Kruyder.

19 dec. 1941: Lid van de vaste commissie voor het Nationale Plan. Benoemd door Binnenlandsche Zaken in gevolge VO 160/41, als vertegenwoordiger van Financiën in zijn kwaliteit van Algemeen Gemachtigde voor oorlogs- en defensieschaden (nr. 288 I; p. 245).

30 mrt. 1942: Waarnemend thesaurier-generaal, bij beschikking van Rost als secretaris-generaal van Financiën, met ingang van 1 apr. 1942 [1].

30 mrt. 1942: Lid van de Raad voor de voedselvoorziening, benoemd door Hirschfeld als secretaris-generaal voor Landbouw en Visserij, in gevolge VO 69/41; installatie van de raad op 31 maart. Rambonnet nam, daartoe 26 maart door Rost aangewezen, aanvankelijk zitting in zijn kwaliteit van Algemeen Gemachtigde voor oorlogs- en defensieschaden, sinds juni 1942 als waarnemend thesaurier-generaal [2].

- - - ? Lid van de raad van toezicht van het clearinginstituut in zijn kwaliteit van wnd. thesaurier-generaal.

ca. eind apr. 1942: Secretaris van het Sociaal-Economisch Genootschap Nederland en Europa (p. 181, *n.* 5).

1 aug. 1942 [3]: Commissaris en voorzitter van de raad van toezicht van de Nederlandsche Middenstandsbank, in zijn kwaliteit van wnd. thesaurier-generaal (zie bij nr. 267 en p. 253).

2 sep. 1942: Directeur-generaal van het dept. voor BEZ, bij beschikking van Rost.

9 sep. 1942: Waarnemer voor Rost als president van de Nederlandsche Oostcompagnie.

22 sep. 1942: Voorzitter van de commissie tot beoordeling van de verlening van overnemingskredieten, benoemd door Rost als secretaris-generaal van Financiën (nr. 267 en p. 253).

- - - ? Lid van de raad van toezicht van 'De Hooge Veluwe', in zijn kwaliteit van wnd. thesaurier-generaal.

7 dec. 1942: Gemachtigde van Rost voor het bureau afvoer regeringsapparaat (BARA), krachtens *Anordnung* van de rijkscommissaris d.d. 7 dec. 1942.

16 apr. 1943: Thesaurier-generaal met ingang van 1 mrt. 1943, waarbij het besluit van 30 mrt. 1942 werd ingetrokken.

16 apr. 1943: In verband hiermee werd hem de titel Gemachtigde van de Leider verleend.

ca. mei 1943: Secretaris van de Club voor het bedrijfsleven 'De Schakel' in Den Haag.

24 juli 1943: Gemachtigd voor de voorziening van groente en fruit te Deventer; benoeming door Hirschfeld.

ca. 8 aug. 1943: Speciaal gemachtigde van Rost voor de Nederlandsche Oostcompagnie, met een missie naar de bezette *Ostgebiete*.

27 sep. 1943: Gemachtigd door de Rijkscommissaris tot overdracht van het terrein voor het concentratiekamp Vught aan het Duitse Rijk.

7 okt. 1943: Voorzitter van de raad van toezicht van de Nederlandsche Oostcompagnie.

2 nov. 1943: Commissaris en voorzitter van de raad van toezicht van de Landelijke Hypotheekbank, in zijn kwaliteit van thesaurier-generaal.

20 mrt. 1944: Stadscommandant Deventer van de Nederlandsche Landstorm [4], benoemd door de commandant van gewest IV van de Landstorm.

26 apr. 1944: Commandant van de Nederlandsche Landwacht, gewest VI Overijsel, in de rang van hoofdstormleider.

(1) Zuiveringsdossier F. L. Rambonnet (Dept. van Financiën).
(2) Zie RvT Fin 23. Beschikking van 26 mrt. 1942 in Zuiveringsdossier F. L. Rambonnet (t.a.p.). Vgl. Hoekstra's benoeming als vertegenwoordiger van BEZ, p. 208, *n.* 3.
(3) Voor alle functies na mei 1942, zie verder in deel II.
(4) Onderdeel van de *Waffen-SS* sinds okt. 1943 (VO 103/43).

na 17 sep. 1944:	Hoofd van de dienst-spoorwegbeveiliging van de beroepslandwacht in de rang van opperstormleider.
2 okt. 1944:	Procureur-generaal van Musserts Bijzondere rechtbank, 'beoordeelend het gedrag van functionarissen der NSB in September 1944'; belast met opsporing en vooronderzoek.
23 nov. 1944:	Ontslag door de regering in Londen uit zijn functies van thesaurier-generaal etc.[1].
27 nov. 1944:	Bevorderd tot de rang van stormbanleider, als kommandeur van de Landwacht en hoofd van de spoorwegbeveiliging gewest VI.
1 dec. 1944:	Door Rost op non-actief gesteld als gemachtigde aan het BARA, als Algemeen Gemachtigde en thesaurier-generaal, tevens als directeur-generaal van BEZ.
1 feb. 1945:	Door Rost als voorzitter van de raad van toezicht en commissaris van de Nederlandsche Oostcompagnie ontslagen.
feb. 1945:	Met de Landwacht 'ingezet' in stellingen bij Deventer.
ca. 1 apr. 1945:	Na aftocht met de Landwacht uit Deventer, gemeld voor de Landstorm in Bodegraven.
16 apr. 1945:	Ontslag als Algemeen Gemachtigde, thesaurier-generaal en uit andere functies met ingang van 23 nov. 1944, uit naam van het Militair Gezag.
ca. 8 mei 1945:	Na de capitulatie door Canadese troepen krijgsgevangen gemaakt.

§ 6 *Bemoeiingen met de bedrijfsorganisatie*

Uiteraard is een volledige behandeling van de organisatie van het bedrijfsleven tijdens de bezetting in het kader van deze inleiding onmogelijk en ongewenst. Als achtergrond voor de afgedrukte stukken is het echter noodzakelijk, iets toe te voegen aan het beeld dat in enkele tot nu toe verschenen beschouwingen wordt gegeven [2]. Daar wordt de rol van de NSB soms met één zin afgedaan als *quantité négligeable*, als 'politiek gewroet'. Wat de feitelijke uitkomsten betreft is dat wel juist. De schatting dat de NSB hooguit 4% van de bestuursplaatsen heeft bezet, klopt ongeveer. Haar meest vèrgaande eisen kwamen neer op 6% [3]. Ook de wens, tot een Nederlands evenbeeld van de *Reichswirtschaftskammer* te komen en het leidersbeginsel strikt door te voeren, ging niet in vervulling. In het 'dagelijks leven' van de Organisatiecommissie speelde de afweer van nationaal-socialistische pretenties echter een aanmerkelijke rol. Zowel bij personele als bij organisatorische kwesties bepaalde deze strijd vaak het klimaat.

In het najaar van 1940 was op Duits initiatief een begin gemaakt met de opbouw van een zelfstandige organisatie van het bedrijfsleven. Onder verantwoordelijkheid van Hirschfeld, die in zijn kwaliteit van secretaris-generaal van Handel, Nijverheid en Scheepvaart het basisbesluit (VO 206/40) tekende, zou een Organisatiecommissie dit werk ter hand nemen. Deze bestond grotendeels uit de leden van de zgn. *Siebenerausschuss* [4].

(1) Zie onder 16 apr. 1945.

(2) Zie het tijdens de oorlog verschenen *Organisatienummer* van de *Economisch-Statistische Berichten (ESB* van 7 jan. 1942) en het boekje van Van Maasdijks secretaris, later secretaris van de Raad voor het bedrijfsleven, mr. J. H. W. Behrens, *De Organisatie van het bedrijfsleven.* (okt. 1941). Naoorlogs: een opstel in *Onderdrukking en Verzet* II, p. 224 e.v., dat o.a. een memorie van mr. Woltersom bevat; A. J. van der Leeuw, *De rijksbureaux en het georganiseerde bedrijfsleven, Studies over Nederland in oorlogstijd* I, met name § 3.

(3) 3% wordt geschat in de nrs. 219 en 227; Van der Vegte spreekt in zijn rapport over het Economisch Front van ruim 4 % (NSB 171/912B); Koster van 5% in de hoofdkwartiersraad van de NSB op 18 aug. 1941 (NSB 38c); Rosts voorstel aan Fischböck van 18 dec. 1942, om 6% der bestuursplaatsen te bezetten, zie deel II.

(4) Zie bij de nrs. 97, 197 en aanvang van nr. 211. Voorts A. J. van der Leeuw, *a.w.* Van de oorspronkelijke zeven leden vielen mr. Jongejan en jhr. Sandberg uit. De Organisatiecommissie bestond nu uit mr. H. L. Woltersom, J. M. Honig, W. H. de Monchy, mr. K. P. van der Mandele, F. B. Gips, H. C. van Maasdijk, T. J. Twijnstra, mr. B. J. M. van Spaendonck en dr. L. P. Krantz. De Organisatiecommissie werd ook

Het basisbesluit van 31 oktober 1940 en de twee eerste uitvoeringsbesluiten van 12 november [1] legden de beginselen vast die de Duitsers wensten en gaven richtlijnen voor de indeling. Aan de O.C. de taak, een en ander ten uitvoer te leggen; zij kon daarbij rekenen op de steun, controle en censuur van een speciale *Dienststelle* van Fischböcks *Generalkommissariat* met Dr. Otto Ulm, *Syndikus* van de *Handelskammer* in Mannheim als leider. Alles wat landbouw en voedselvoorziening betrof viel echter buiten haar competentie en werd in een afzonderlijk organisatiebesluit door Hirschfeld opgedragen aan de commissie-Louwes (VO 69/41). Het Duitse voorbeeld bracht mede dat in beginsel alleen van 'horizontale organen', d.w.z. geen 'verticale' productschappen maar vakorganisaties binnen de vijf categorieën: industrie, handel, verkeer, banken en verzekeringswezen, zouden worden geschapen. Aanpassing van de kamers van koophandel aan het nieuwe systeem, evenals eventueel de overneming van de taak der rijksbureaus [2] en uiteindelijk de vorming van een toporgaan, werd eveneens van de aanvang af in uitzicht gesteld. Het lidmaatschap van de NSB zou de te benoemen personen geen 'prae' geven maar ook niet tot discriminatie leiden [3]. Duitsers konden geen functies bekleden [4]. Ten dienste van de *Reichsgruppe Industrie* en de *Zentralauftragsstelle*, die onderhandelingspartners zochten, moest men met de organisatie van de industrie beginnen. Hier was ook de structuur van het bedrijfsleven eenvoudiger dan bij de handel en kon men voortbouwen op talrijke bestaande organisaties [5]. De eerste besturen zouden door het departement, gehoord de O.C., worden benoemd.

Bij haar voorbereidingen werkte de O.C. met sub-commissies uit haar midden voor de genoemde vijf categorieën [6]. Voor elke bedrijfstak of voor een onderdeel daarvan rapporteerde een speciale adviseur of adviescommissie aan de betreffende sub-commissie. De voltallige O.C. behandelde de ontwerp-organisatiebeschikking, alsmede de voordracht voor bestuursleden der groepen; een groot aantal van de adviseurs figureerden onder die kandidaten. Zowel bij de voorbesprekingen als bij de vergaderingen van de O.C. wist men Dr. Ulm buiten de deur te houden; wel moesten de organisatie- en benoemingsbeschikkingen hem ter goedkeuring worden voorgelegd. Een aantal problemen en hun oplossing rees eerst in de praktijk. Was men bijv. aanvankelijk nog vaag in de terminologie, vanaf 7 januari 1941 stonden de namen voor de indeling in hoofdgroep, bedrijfsgroep, vakgroep, vast.

Op 18 maart 1941 kwam de eerste bedrijfsgroep, nl. die voor leder- en lederverwerkende industrie gereed. Eind juni 1942 kon de O.C. haar taak neerleggen [7]. Enkele afwikkelingskwesties werden door een kleine commissie geregeld.

Van de aanvang af hadden drie NSB'ers zitting in de Organisatiecommissie. Aan Gips en Van Maasdijk was de Leidse wolfabrikant dr. L. P. Krantz [8] toegevoegd. Men beschouwde hem als een aanwinst in vergelijking met Musserts kandidaat W. O. A. Koster, die men pertinent had geweigerd.

commissie-Wolterson, O. C. of O. K. genoemd. De *Siebenerausschuss* of Commissie van Advies bleef nog tot mei 1942 voortbestaan.

(1) Op grondslag van drie kant en klaar door de vertegenwoordiger van de *Reichsgruppe Industrie* voor Fischböck uit Duitsland meegebrachte *Verordnungen*.

(2) A. J. van der Leeuw, *a. w.*, § 4. (3) Zie de notulen van 17 okt. en 5 nov. 1940 van de O.C. (BEZ 3).

(4) Notulen O. C. van 11 feb. 1941; zie ook die van 22 april. Vgl. echter p. 227.

(5) Vgl. Gips aan Van der Vegte, 14 mei 1941 en aan Rost, 30 juli (Van Maasdijk 44 en BEZ 4). Mede ten gevolge van de eisen van de NSB kwam de organisatie van de industrie niet reeds op 1 juli, zoals oorspr. de bedoeling was, gereed. De meeste groepen zijn ca. half okt. klaar gekomen. De hoofdgroep werd pas 11 dec. 1941 geïnstalleerd.

(6) In feb. 1941 ging een commissie-S. Swagerman-H. L. Jansen aan de voorbereiding van een zesde hoofdgroep voor ambacht en kleinbedrijf; de NSB'er J. H. Scholte, leider van het Front voor Nering en Ambacht, werd aan hen toegevoegd (notulen van 18 feb.). In het najaar van 1941 zette een subcommissie onder mr. Van der Mandele zich aan de voorbereiding van nieuwe kamers van koophandel (zie verder p. 225 e.v.).

(7) Op 22 dec. 1943 werd die bij het zevende uitvoeringsbesluit door de secretaris-generaal van Handel, Nijverheid en Scheepvaart opgeheven *Stcrt* 1943 nr. 250).

(8) Geb. 25 juli 1886 te Leiden, dr. in de chemie, lid van de kamer van koophandel van Rijnland. Sinds jaren lid van de NSB.

Vanzelfsprekend hadden zij niet als vertegenwoordigers van de NSB zitting, dit maakte echter hun verhouding tot de NSB-leiding en de NSB-organen op economisch terrein niet gemakkelijk. Mussert was heel sceptisch over de O.C., noemde het 'die bankierscommissie'; dat betekende dan zoveel als 'dieverij en oplichting' [1]. Ze moesten bij de besprekingen voorts rekening houden met de wensen en de kritiek van het Economisch Front [2], met J. H. Scholte's rumoerig Front van Nering en Ambacht en het niet minder luidruchtig Agrarisch Front van Roskam. Tegenover een eerste lading bezwaren van Koster, kregen de drie in december 1940 echter de sanctie van de leider op hun beleid (zie nr. 211). Het verzet van Roskam, Koster en Van der Vegte, opgestookt door ontevreden kameraden wie het allemaal te lang duurde, groeide in februari 1941 uit tot een formele *fronde* [3]. De drie NSB-leden van de O.C. werden telkens in de NSB-pers, op NSB-vergaderingen en in het openbaar aangevallen, hetgeen voor Gips aanleiding was tot excuses tegenover zijn medeleden van de O.C. Van Maasdijk waarschuwde hem echter tegen publicaties in deze geest: 'Ieder verder woord is koren op de molen van onze tegenstanders, die daarover slechts in hun vuistje lachen' [4]. De onenigheid met Van der Vegte gaf vooral practische moeilijkheden, omdat deze, op ongeregelde tijden met de drie vergaderend, als leider van Economisch Front zelf contact zocht met de *Dienststelle* Ulm en daar op eigen gelegenheid voor het bekleden van functies kameraden naar voren bracht, waarmee Gips c.s. niet altijd akkoord konden gaan [5].

Behalve in de genoemde drie fronten nam ook bij individuele NSB'ers. maar ook bij andere de nieuwe orde toegedane figuren de malaise over de O.C. toe. Zij zagen in de commissie-Woltersom een club reactionairen, met de drie NSB-leden als slappe-ja-broers; 'die hebben te veel Hemmungen', meende De Kock van Leeuwen (zie p. 169, *n.* 1). Kwam er bovendien niet veel te weinig schot in de zaken? Dat laatste was vooral de klacht van Schokker [6], die op de bedrijfsorganisatie hoopte voor de doorvoering van zijn prijsbeleid [7]. Zo dacht ook professor Van Loon erover, die nog slechts in dictatoriaal ingrijpen door Rost, mits geleid door zijn adviezen, enig heil zag (zie nr. 197).

Rost had vóór zijn benoeming tot leider van de Raad voor Volkshuishouding zich met deze problematiek, die thans vooral via De Kock van Leeuwen tot hem doordrong, nauwelijks ingelaten. Naast het algemene bezwaar tegen de te scherpe scheiding van handel en industrie, had deze als voornaamste grief dat de organisatorische plaats voor de koloniale productenhandel in de commissie-Woltersom aanvankelijk geheel verwaarloosd en vervolgens 'in verkeerde handen' dreigde te raken [8]. In een artikel voor het februarinummer van *Die Aktion* over de betekenis van de Nederlandse koloniën had hij zich reeds schamper geuit over 'Wirtschaftskomitees, die nicht wissen wen und was sie eigentlich hinter sich haben' [9]. In zijn gelukwens aan Rost bij de benoemingen van 25 en 26 maart 1941 schreef hij: 'Hopelijk verdwijnt Woltersom nu uit de O.C. Waarom dit noodig is, mondeling'. Toen zijn voorstel, daartoe zo spoedig mogelijk samen te dineren mislukte, zond hij Rost 31 maart een waslijst met klachten toe en sprak schamper van 'ordening, ja, maar voor de vrindjes' [10].

Aldus geprepareerd trok Rost op 3 april de leiding van de besprekingen van Van der Vegte en von

(1) Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(2) De denkbeelden van Koster en het Economisch Front t.a.v. een bedrijfsorganisatie waren door von Brucken Fock uiteengezet ter gelegenheid van de oprichting van het front op 24 aug. 1940 (zie p. 208 bij *n.* 8).
(3) Zie conceptbrief van Van Maasdijk aan Roskam en Van der Vegte d.d. 17 jan. 1941; voorts een brief aan zijn medeleden en een van Gips aan Van der Vegte, beide van 21 feb. 1941 (Van Maasdijk 34 en 44).
(4) Notities van Van Maasdijk op een concept van 26 feb. 1941 van Gips, die publicatie in het vakblad van de houthandel overwoog (Van Maasdijk 44).
(5) Correspondentie van Gips met zijn medeleden en met Van der Vegte (BEZ 4). Vgl. p. 209.
(6) Vgl. over hem p. 197, *n.* 1.
(7) Zie brief van De Kock van 9 mei (BEZ 5) en van Schokker van 10 mei 1941 (BEZ 90). Zij pleegden samen overleg over een verbetering van de procedure bij de voorbereiding van de bedrijfsorganisatie.
(8) Zie notulen O.C. van 5 nov. 1940, 11 en 18 feb. en 3 mrt. 1941 (BEZ 3) en De Kocks commentaar van 31 mrt. en 26 mei 1941 (BEZ 5); vgl. ook E. J. Voute aan Rost van 29 mrt. 1941 (CNO A'dam).
(9) *Der Niederländer und seine Kolonien. Die Aktion*, 1941, p. 196–210.
(10) Respectievelijk in RvT 121 en BEZ 5.

Brucken Fock met de drie NSB'ers uit de O.C. onmiddellijk aan zich [1] en stelde vast dat het principiele overleg met Fischböck voortaan via hem als leider van de Raad voor Volkshuishouding zou lopen; Van der Vegte en von Brucken Fock konden voortgaan, Ulm respectievelijk over personen en over technische details te adviseren [2].

Dit optreden van Rost moet in overeenstemming zijn geweest met hetgeen hij ter gelegenheid van zijn benoemingen met Fischböck had afgesproken. De functie van secretaris-generaal voor BEZ diende in eerste instantie ter versterking van zijn positie bij het overleg met de O.C. Dit wordt bevestigd in een brief van De Kock van Leeuwen [3], die van de ontvangst bij Fischböck op 24 april (zie nr. 195) gebruik maakte om zijn gemoed te luchten over de commissie-Woltersom. Bij die gelegenheid vertelde de *Generalkommissar* hem: 'Door deze Commissie mag niets geschieden buiten Rosts voorkennis'. Op zijn kritiek repliceerde de *Generalkommissar* overigens met de mededeling, dat hij 'nog nooit iets verkeerds gehoord had', waarbij de Kock noteerde 'Dat zegt natuurlijk niets. Ik vind dat slap op zijn Oostenrijksch!'. In de O.C. zelf viel de eigen dag van Rosts benoeming op BEZ, het besluit dat de bestuurskandidaten van de Duitsers (èn van Rost?) alleen dan zouden worden aanvaard, indien de gehele commissie er mede accoord kon gaan [4].

Gips, Krantz en Van Maasdijk waren intussen zelf niet zo ontevreden over hun resultaten in de O.C. Zij achtten het reeds van belang dat zij mochten meepraten, dat zij althans enige invloed hadden bij de aanwijzing van adviseurs en dat zij de kameraden von Brucken Fock, Scholte, Damave en Brands officieel hadden weten in te schakelen. Zij waren in tegenstelling tot vele kameraden in het Economisch Front realistisch genoeg om te beseffen, dat de NSB niet over de krachten beschikte om meer dan een bescheiden rol te spelen en zij voelden er ook niet voor, derde-rangs krachten alleen om hun politieke gezindheid aan te bevelen. Gips schreef, uit naam van hun drieën aan Rost rapporterend: niet het aantal personen dat benoemd wordt telt; hoofdzaak is, wij worden gehoord! Hij vond Rosts verslag aan Mussert van 21 juli (zie p. 192, *n.* 2) dat zich ongeveer tot de personenkwestie en de aantallen beperkte, dan ook te somber [5].

Deze opgewektheid was ten dele voorgewend teneinde zich aan al te strikte voogdij van Rost te onttrekken en niet tot uitvoerders te worden gedegradeerd (zie nr. 211). Want ook Rosts verlangens en kritiek achtten zij wel eens irreëel en het duurde tot het eind van het jaar, voordat deze zich in hoofdzaak bij hun gezichtspunt neerlegde... voorlopig natuurlijk. Het contact met de Duitsers kwam opnieuw in het geding, toen de drie leden in hun brief van 17 juni (nr. 211) het recht, rechtstreeks met Ulm over hun kandidaten te onderhandelen, voor zich opeisten. Toen op 10 juli bleek dat de *Dienststelle* Ulm graag Van Maasdijk als bemiddelaar met het Economisch Front zou zien, besliste Rost echter kortaf: 'dat deze voordrachten uitsluitend via hem naar de Duitsche autoriteiten geleid werden en dat de naam van kameraad Van Maasdijk in dit verband niet was genoemd' [6]. Maar deze problemen vielen weg toen Rost Van der Vegte als leider van Economisch Front was opgevolgd (nr. 244). De besprekingen van de werkcommissie kwamen toen ook al spoedig tot een eind en Rost richtte zich rechtstreeks tot Fischböck of liet Gips, plaatsvervangend leider van de Raad en van het Economisch Front, onderhandelen [7].

Voor Rost speelde de grote strijd rond de bedrijfsorganisatie zich af over de te benoemen perso-

(1) Voortaan te noemen: werkcommissie van de Raad. (2) Notulen van 3 apr. 1941 (Van Maasdijk 44a).

(3) Brief van 2 mei 1941 (BEZ 5), waaruit ook de volgende citaten afkomstig zijn. Het feit dat de eerste dossiers van BEZ aan de kernstukken van de O.C. gewijd waren, is eveneens een aanwijzing. Vgl. ook Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(4) Zie notulen O.C. van 22 apr. 1941 (BEZ 3). Vgl. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(5) Zie voor deze hele alinea, Gips aan Rost, 2 mei 1941 (BEZ 4); Gips aan Van der Vegte, 14 mei 1941 en aan von Brucken Fock, 27 aug. 1941 (beide in Van Maasdijk 44); Van Maasdijk aan Rost, 9 mei 1941 (BEZ 6); Gips aan Krantz en Van Maasdijk, 30 juli 1941 (NSB 171/912 B) en Notulen van de Raad d.d. 8 mei.

(6) Vgl. een concept van Van Maasdijk voor Rost aan Ulm, uit juli 1941, hoe het contact te regelen ware (BEZ 6). De brief ging niet uit.

(7) Zo bijv. betr. het secretariaat van de hoofdgroep Verkeer, voor Brands, dec. 1941; voorts in zake functionarissen voor de gereorganiseerde kamers van koophandel in jan.-mrt. 1942.

nen. De beginselen waren immers, voor zover zij niet reeds sedert de aanvang vaststonden, in het medio mei 1941 gepubliceerde derde uitvoeringsbesluit neergelegd, zonder dat hij daar invloed op had kunnen uitoefenen.

Dit '3de U.B.' kwam uit de boezem van de O.C. en er was hard over gevochten. Zo bijv. over de regeling van de verordenende bevoegdheid. Het basisbesluit bevatte niets daaromtrent. Na lange besprekingen en een reeks van ontwerpen kwam men tot een aanvulling op de VO 206/40, waarin de bedrijfsorganisatie tot 'nieuw orgaan' in de zin van art. 152 van de grondwet werd verklaard[1]. Daarna kon men volstaan met in het '3de U.B.' te spreken van 'de adviseerende, uitvoerende en verordenende taak' der besturen t.a.v. de bedrijfstak, onder toezicht van de secretaris-generaal [2]. Voorts was een heftig gevecht geleverd over het leidersbeginsel. Vooral Ulm's ontwerp [3] ging in dat opzicht heel ver. De met grote bevoegdheden beklede *Leiter* kon weliswaar van zijn twee plaatsvervangende voorzitters alsmede van een *Beirat* advies vragen, maar was niet erdoor gebonden; bovenal echter had de *Leiter* van de hoofdgroep het recht, de voorzitters van alle lagere groepen te benoemen. Woltersom riep daartegenover meermalen de bemiddeling van Fischböck in. Het tussen hen beiden gevonden compromis redde veel van het democratische beginsel. De drie voorzitters vormden samen een collegiaal dagelijks bestuur; de benoeming geschiedde door de hogere voorzitter op voordracht van de raad van bijstand, bij vakgroepen zelfs 'gehoord de leden'. En dat terwijl reeds in januari 1941 was besloten, dat het zwaartepunt van de hele organisatie bij de vakgroepen zou liggen [4].

Toen dit gedeelte van het ontwerp voor het '3de U.B.' door Gips in de werkcommissie van de Raad werd ingeleid, achtte Rost 'felle critiek gewenscht', ten einde 'ombuiging in de zin van corporaties' te voorkomen; hij eiste aanpassing aan het Duitse voorbeeld [5]. Van Maasdijk was er haastig bij, Rost over de tot standkoming en de onvermijdelijkheid van het compromis in te lichten [6]. In een briefwisseling van begin augustus legden Woltersom en Van Maasdijk vast, hoe het voorzitterschap in de praktijk gehanteerd zou worden: bij onenigheid van de eerste voorzitter met zijn beide collega's had de raad van bijstand adviserende stem; de secretaris-generaal was hoogste beroepsinstantie [7]. Voor de NSB'ers sloop een element van opportunisme binnen. De beweging zou immers geen kans zien, veel eerste voorzitters geplaatst te krijgen en had dus 'voorlopig' belang bij een regeling, waarin aan de NSB door het innemen van althans een tweede of derde plaats of zelfs maar in een raad van bijstand, tenminste enige invloed was ingeruimd [8].

Zoals gezegd duurde het wel even vóór Rost deze gedachten van de NSB-leden der O.C. kon delen. Aanvankelijk wilde hij zoveel mogelijk NSB'ers tot voorzitters benoemd zien en liefst bij de hoogste groepen. Gips wees hem erop, dat mislukkingen door te zware verantwoordelijkheid bij middelmatige geschiktheid ernstige gevolgen zouden kunnen hebben. Een of twee jaren ervaring opdoen in een minder hoge groep of op de tweede of derde plaats zou daarentegen van groot nut kunnen zijn. Het hebben van luisterposten was op zichzelf al wat waard. Bij de bestuurswisseling over één of twee jaar was er immers een nieuwe kans, waar de beweging dan beter tegen opgewassen kon zijn [9].

(1) Bij de VO 89/41 van midden mei 1941, door toevoeging van een art. 1a van die strekking in het basisbesluit.
(2) Nl. van Handel, Nijverheid en Scheepvaart; zie strijd van Rost hierover, p. 241 en in deel II.
(3) Zie hiervoor notulen O.C. van 23 jan. en 8 en 22 apr. 1941.
(4) Notulen O.C. van 30 dec. en 7 jan. 1941. Zie ook deel II.
(5) Zie notulen werkcommissie van 8 mei 1941 (Van Maasdijk 44a); hij bedoelde, aanpassing aan het ontwerp van Ulm.
(6) Brief van 9 mei 1941, insluitende zijn correspondentie met Ulm van 22 feb. en 18 mrt. 1941 (BEZ 6).
(7) Zie brieven van 6 en 8 aug. 1941 (BEZ 6 bevat de gestencilde vorm).
(8) Op een brief van von Brucken Fock aan Rost d.d. 26 aug., waarin hij Van Maasdijks opportunisme verwierp (BEZ 112), kreeg hij van Gips en Van Maasdijk beiden de volgende dag repliek (zie Van Maasdijk 44 en BEZ 6). Aan het eind van het jaar zette hij nogmaals in een recensie van mr. J. H. W. Behrens' boekje (zie p. 218, *n.* 2) in het nov. en dec. nummer van de toen nog onder zijn redactie verschijnende periodiek *De Nederlandsche Volkshuishouding*, zijn bezwaren uiteen.
(9) Zie Gips aan Rost, 2 mei 1941 (BEZ 4). In dezelfde geest schreef hij die dag aan J. H. van Lonkhuijzen en aan Krantz en Van Maasdijk (Van Maasdijk 44).

Inmiddels was de O.C. in de zomer van 1941 in vrijwel volledige *deadlock* geraakt. De meeste ontwerpen voor de bezetting van de bedrijfs- en vakgroepen der industrie waren nu door de adviseurs ingediend en hadden de goedkeuring van de betreffende subcommisie en van de complete O.C. ontvangen. Men had grote spoed betracht 'om de NSB vóór te zijn' [1] en vleide zich met de hoop, de door Fischböck gestelde termijn van 1 juli niet te overschrijden. Vele van de kandidaten waren afkomstig uit de bestaande werkgevers-verenigingen, ook wel van rijksbureaus. In grote trekken zou het dus een organisatie van 'anti's' worden.

Toen kwam er een onverwachte wending in de gang van zaken: de *Dienststelle* Ulm liet nl. weten, dat zeer veel kandidaten, in sommige groepen wel 75 %, 'politisch untragbar' waren. Dit oordeel berustte deels op de contra-rapporten betreffende bepaalde groepen, die het Economisch Front had ingediend, deels op negatieve informaties van de *Sicherheitsdienst*, die van elke kandidaat een beoordeling gaf. Deze beoordelingen waren gewoonlijk klakkeloos overgenomen van allerlei informanten, meest NSB'ers, die de gehate 'anti's' en concurrenten graag een hak zetten. Vanzelfsprekend bezat de *SD* geen apparaat om de honderden kandidaten serieus te onderzoeken.

Het liet zich een ogenblik aanzien, dat de vergadering van de O.C. van 12 augustus 1941 tevens de laatste zou zijn. Honig en Van Spaendonck verklaarden, in de voortzetting van het werk geen heil meer te zien. Twijnstra en Van der Mandele bevalen een nader beroep van Woltersom op Fischböck aan. De voorzitter zelf zei met zoveel woorden dat, wanneer het de O.C. op deze wijze onmogelijk gemaakt werd, de belangen van het bedrijfsleven te dienen, de consequenties getrokken moesten worden. Van Maasdijk had echter de indruk gekregen, dat Woltersom eigenlijk er niet voor voelde, de O.C. zo te zien mislukken [2]. Overigens deden hij en zijn politieke vrienden er het zwijgen toe. Hun positie was inderdaad niet direct aangenaam.

Rost van zijn kant wilde, gepresť door de kritiek van de zijde van de beweging ondervonden [3] en in de opgewonden staat waarin hij bij thuiskomst uit Berlijn verkeerde (zie nrs. 235 en 237), ook al de boel erbij neergooien wanneer aan een aantal van zijn wensen niet werd tegemoet gekomen. Op 22 augustus zond hij een brief op poten aan Fischböck en stond vóór Woltersom met zijn eisen bij de *Generalkommissar* op de stoep [4].

Het is tekenend voor de verhoudingen dat, terwijl Rost begin september in de werkcommissie meedeelde, de toezegging te hebben gekregen 'dat zooveel mogelijk getracht zal worden de candidaten van de beweging te plaatsen' [5] en men daar een week later meende, dat Woltersom al een wenk in die geest van de rijkscommissaris gekregen had, aan wie Rost ten overvloede het NSB-standpunt nog eens had uiteengezet [6], – Woltersom van zijn kant bij zijn onderhoud met Fischböck de stellige indruk meenam, in het gelijk te zijn gesteld [7]. In de O.C.-vergadering van 30 september deelde de voorzitter naar aanleiding van een nieuw geschil met Rost, dit maal over de energiebedrijven (zie nr. 243) mee: 'Fischböck is het met ons eens, maar Rost moet niet het gevoel krijgen, dat de O.C. haar mening tegen de zijne doordrijft' [8]. Men zat dus nog midden in een compromis-op-zijn-Oostenrijks.

Het kwam Fischböck in dit stadium nl. slechts erop aan, de organisatie, hoe dan ook, met *tragbare* of *untragbare* functionarissen, gereed te zien. In verband met zijn medio oktober te houden rede op de Berlijnse najaarsbeurs en vooral met zijn voornemen, weldra als *Generalkommissar* naar Charkow te gaan [9], was het hem vóór alles om een *Erfolgsmeldung* te doen. Dus had hij de O.C. de vol-

(1) Zie gesprek van mr. Woltersom met A. J. van der Leeuw (RvO).
(2) Zie notulen van de O.C. van 12 aug. 1941. Voorts notulen Werkcommissie van 21 aug., de brief genoemd in *n.* 4 en Gesprek Woltersom (RvO), ook voor het vervolg.
(3) Op 25 juli door Van der Vegte ter gelegenheid van de plechtige inwijding van het nieuwe gebouw van Economisch Front (zie kranten), op 19 aug. 1941 door Koster in de hoofdkwartiersraad (NSB 38c) geuit.
(4) Brief van 22 aug. 1941 (BEZ 134). Hij sprak Fischböck de 26ste (zie stukken betr. Brands in BEZ 170).
(5) Zie notulen Werkcommissie van 4 en 11 sep. 1941. Voorts BEZ 170.
(6) Zie notulen als in *n.* 5. Een brief van dergelijke strekking is niet over.
(7) Zie notulen O.C. van 16 sep. 1941. Gesprek Woltersom (RvO).
(8) Notulen O.C. van 30 sep. 1941. (9) Zie p. 207, *n.* 3.

gende oplossing aan de hand gedaan: de door Ulm verworpen kandidaten stuk voor stuk onder de loupe te nemen; degenen, voor wie de O.C. eenstemmig de verantwoording op zich nam, zouden benoemd kunnen worden. De betwiste posten zouden voorshands onbezet blijven; daar kon men later op terugkomen, eventueel met een beroep op hem. Die methode volgende moest de zaak voor 1 oktober 'stehen' [1].

In de praktijk betekende dit vooral nieuwe pressie op de drie NSB-leden: oppositie van enige omvang hunnerzijds zou niet alleen het welslagen van de groep Industrie bedreigen, maar ook het door hen zo begeerde toporgaan in gevaar brengen. Dit zou immers gevormd worden zodra de hoofdgroep Industrie en althans het bestuur van de hoofdgroep Handel tot stand zouden zijn gebracht [2], daar de groepen Banken en Verzekeringswezen eveneens ten naastebij gereed waren. Woltersom liet niet na, aan de drie NSB'ers, waarschijnlijk in een apart onderhoud, het kritieke van de door hen aan te nemen houding duidelijk te maken. Toch stonden op 4 oktober nog een aantal bestuursplaatsen open wegens bezwaren van Gips c.s. Drie dagen later verheugde Woltersom zijn commissieleden echter met de mededeling, dat hij bij Fischböck bereikt had, dat alle zo juist nog aangevochten kandidaten benoemd konden worden [3]. Dat hing waarschijnlijk samen met een briefje van Rost waarin hij Fischböck op 4 oktober verzocht had, de zittingsduur der eerste besturen tot één jaar te beperken, daar in verband met de te betrachten spoed personen aangesteld werden 'die von deutscher Seite eigentlich als nicht völlig tragbar betrachtet werden und auch als Gegner der NSB anzusehen sind' [4]. Deze brief is door Fischböck waarschijnlijk als Rosts capitulatie beschouwd.

Woltersom had het touwtrekken gewonnen. Maar het was pas een zoveelste ronde geweest en Rost liet nog niet los. Aan het eind van de maand kwam hij met zijn grote klachtenbrief aan Fischböck (nr. 250), van wie hij geen antwoord op zijn schrijven van 4 oktober had ontvangen. Ook in november ging het hard tegen hard over het bestuur van de hoofdgroep Industrie. In de O.C. kon geen overeenstemming bereikt worden, zodat men, om uit de impasse te komen besloot, de subcommissie-Industrie voorlopig als zodanig te doen fungeren.

Ook Rost legde zich hierbij neer [5]. Misschien oogstte hij daarmee de toezegging, dat Gips de voorzittersplaats voor Handel zou krijgen, een punt waaraan hij in de werkcommissie gezegd had, volstrekt te willen vasthouden; zo nodig wilde hij zelfs met Mussert van gedachten wisselen over de consequenties, in geval van een weigering. Zo kon op 11 december 1941 eindelijk de installatie van de hoofdgroep Industrie plaats hebben, 'geheel onder elkaar', zoals Woltersom achteraf voldaan constateerde; d.w.z. geen Duitsers en geen Rost; deze had, hoewel hij tot de officiële genodigden behoorde, 'wegens ziekte' laten afzeggen [6].

Intussen werd het touwtrekken voortgezet. De NSB'ers in de O.C. trachtten nu met een laatste vereende poging, F. D. Brands op het secretariaat van de hoofdgroep Verkeer te plaatsen, waarvoor ze reeds sinds juli aan het werk waren. Uiteindelijk slaagden zij daarin, hoewel ook de oppositie van Dr. Bolle, de Duitse *Referent* op het departement van Waterstaat, die de directeur-generaal van Verkeer, mr. Hanrath – een 'anti' –, verre voor die post verkoos, overwonnen moest worden. Rosts eis, Brands op Hanraths plaats aan het departement te benoemen, hielp daartoe evenzeer mee – dat werd immers geheel onaanvaardbaar geacht – als Brands' verklaring aan de O.C., dat hij na een benoeming als secretaris van de hoofdgroep, de leiding van het NSB-vervoersfront aan een ander zou overlaten [7].

(1) Zie ook voor de volgende alinea, Gesprek Woltersom (RvO).
(2) Dit is hun vermoedelijk op 18 sep. 1941, toen ze met Rost bij Fischböck 'auf seiner Terrasse' een en ander bespraken, voorgespiegeld. Zie nr. 250 en in deel II, Rosts brief aan Fischböck d.d. 18 dec. 1942.
(3) Notulen O.C. van 7 okt. 1941. (4) RvT 80/80043.
(5) Rost aan Fischböck, 18 dec. 1942 (in deel II); vgl. een briefje van Woltersom aan Rost d.d. 9 dec. 1941 in BEZ 8. Op 1 dec. 1941 was de organisatiebeschikking voor Industrie gepubliceerd (*Stcrt* 234).
(6) Zie nr. 263, *n.* 2.
(7) Brands werd sinds juni 1941 officieel betrokken bij de adviezen van de O.C.-adviseur voor Verkeer, W. H. de Monchy; zie zijn brieven van 8 okt., 28 nov. 1941 en 24 jan. 1942 (BEZ 24). Voorts notulen O.C. van 9 december 1941 en 3 feb. 1942. Op 19 feb. 1942 werd de organisatiebeschikking Verkeer aanvaard (*Stcrt* van 25 feb. 1942, nr. 39).

Ook over bestuur en secretariaat van de hoofdgroep Industrie werd opnieuw getransigeerd hetgeen tot enkele verschuivingen leidde, die tegelijkertijd tot stand kwamen met de instelling van het toporgaan: de Raad voor het Bedrijfsleven.

Voor de NSB betrof de problematiek van het 'toporgaan' enerzijds weer de bevoegdheden, anderzijds de verdeling der functies tussen NSB'ers en 'anti's'. T.a.v. de bevoegdheden kwam men na lange discussies tot een minimum: de Raad kreeg alleen adviserende, niet echter een arbitrerende, noch een verordenende bevoegdheid, zulks in tegenstelling met het Duitse voorbeeld [1].

Voor Rost was de zetelverdeling opnieuw het wezenlijke twistpunt. Eind oktober 1941 had hij bij Fischböck pariteit voor de NSB met de anderen bepleit (zie nr. 250). Voorlopig stond alleen vast, dat de voorzitters der hoofdgroepen en die van de gereorganiseerde kamers van koophandel van Noord- en Zuid-Holland q.q. zitting kregen. Een tijdlang hebben Gips en Rost zelfs gehoopt, dat de eerste het voorzitterschap van de Raad zou bekleden (zie bijv. nr. 278). Dan nog ware alleen aan Gips en De Kock van Leeuwen een plaats verzekerd. Begin maart 1942 werd eindelijk de instemming van de O.C. op een voorstel van Woltersom verkregen: naast de 'functionele' zetels een zestal persoonlijke plaatsen toe te kennen aan drie 'goeden' en drie NSB'ers, d.w.z. aan H. L. van Eeghen, mr. Jongejan en mr. Van Spaendonck, en aan Gips, Krantz en ir. Van Dieren [2], terwijl mr. Behrens, dus een NSB-lid, voor de secretarisplaats was gedacht. Voordat het tot dit voorstel-Woltersom kwam, had Van Maasdijk hem in een persoonlijk schrijven, waarvan Rost noch Gips of Krantz kennis droegen [3], nog eens gesmeekt, het standpunt der NSB-leden van de commissie toch te begrijpen, hem toch te steunen wanneer zich in de O.C. en in verschillende groepen al te veel over hun bezwaren werd heengelopen. 'Wij staan als een bolwerk tussen de O.C. en een lawine van critiek, die nooit ophoudt als een dreigende wolk boven de O.C. te hangen'. Hij preciseerde dit niet, maar het betrof natuurlijk kritiek van de NSB, zowel van Rost als van 'Utrecht' als van de hele achterban van kleine kameraden. De door Schmidt gefinancierde *Misthoorn* had juist een brochure uitgegeven: *Uit de OZO-keuken van de Organisatie-Woltersom.* En stond niet Flesche, de voorzitter van de *Deutsche Handelskammer* in Nederland, reeds tijdens de herfstcrisis gereed, bij een mislukking van de O.C. onmiddellijk organiserend in te springen met alle gevolgen van dien? [4] Aan het slot van zijn brief bezwoer Van Maasdijk zijn voorzitter, 'eindelijk eens de werkelijke problemen' door de O.C. en de nieuwe Raad te doen aanpakken, zoals dat van het behoud voor Nederlanders van de geariseerde bedrijven en van een oplossing voor het snel stijgende Nederlandse rijksmarken-tegoed.

Nadat Rost t.a.v. de personen voor de Raad was gerustgesteld kwam hij ook met Hirschfeld tot een niet al te ongunstige regeling voor de eerste zittingstermijn der besturen. Voor de hoofdgroepen Industrie, Banken en Verzekeringswezen werd bepaald, dat de termijn op 31 december 1942 zou aflopen [5]. Uiteraard streefde hij er naar deze zo kort mogelijk te doen zijn om zo spoedig mogelijk weer nieuwe NSB-kandidaten te kunnen pousseren. Een ogenblik werd het toporgaan nog in gevaar gebracht door het conflict over de kamers van koophandel (zie p. 228–229) maar ook dat kwam nog in orde. De 30ste april 1942 installeerde Hirschfeld de Raad voor het Bedrijfsleven [6].

§ 7 *De NSB en de kamers van koophandel*

De bezetter wilde de uit de Franse tijd daterende kamers van koophandel naar Duits voorbeeld in de nieuwe organisatie voor het bedrijfsleven betrokken zien. In een van de eerste vergaderingen van de

(1) Notulen O. C. passim, correspondentie in BEZ 112 en Van Maasdijk 51.
(2) Ir. Evart van Dieren, geb. 18 juni 1895 te Amsterdam; vgl. nr. 226, nr. 250 en p. 245.
(3) Zie brief van 5 feb. 1942 (Van Maasdijk 13 I, nr, 7) ook voor 't vervolg van deze alinea.
(4) Hierover zijn weinig gegevens; zie echter mededeling van Gips (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).
(5) Hirschfeld aan Rost, 6 mrt. 1942 (BEZ V 9).
(6) Notulen Raad voor het Bedrijfsleven, BEZ 108 en 165. Op 30 juni 1942 vergaderde de O.C. voor het laatst voltallig; vgl. p. 219, *n.* 7.

commissie-Woltersom was dit reeds aangekondigd [1]. Maar pas in de nazomer van 1941 belastte mr. K. P. van der Mandele zich met het voorzitterschap van een subcommissie van de O.C. [2], die de reorganisatie ter hand zou nemen. De principes van een organisatiebesluit werden op 14 oktober 1941 in de O.C. goedgekeurd; aan het einde van die maand legde Van der Mandele ze aan de landelijke vereniging van de kamers voor en wijdde in het maandblad *De Nederlandsche Mercuur* een artikel daaraan [3]. Hirschfeld tekende het besluit 25 november en na circulatie bij de Duitse instanties verscheen het als VO 223/41 in het verordeningenblad van 17 december.

Volgens dit besluit werden de kamers publiekrechtelijke lichamen in de zin van art. 152 van de grondwet, dus met verordenende bevoegdheid onder supervisie van de secretaris-generaal [4]. Een nog grotere verandering betekende de aanvaarding van het leidersbeginsel; de kamers gingen daarin verder dan de bedrijfsorganisatie: in plaats van de door alle in het handelsregister ingeschrevenen democratisch gekozen kamer – een vrij talrijk besturend college ingedeeld in afdelingen voor groot- en kleinbedrijf – kwam thans een door de overheid benoemde eerste voorzitter, die de kamer bestuurde, bijgestaan door twee onderling gelijkwaardige, in overleg met hem aangewezen plaatsvervangers. Deze voorzitter kon vrijblijvend advies inwinnen van een door hem benoemde raad van bijstand. In de nieuwe kamers werden de zes functioneel scherp gescheiden groepen van de bedrijfsorganisatie: industrie, handel, ambacht, verkeer, banken, verzekeringswezen, regionaal weer gebundeld [5].

Aan Rost was de toezegging gedaan van groter invloed bij de benoemingen voor de kamers dan bij de bedrijfsorganisatie het geval geweest was [6]. Niet slechts als compensatie was hem daar veel aan gelegen. Evenals Gips, die de oude kamers 'volkomen zonder betekenis, zuiver representatief maar geheel verkalkt' achtte [7], verwachtte hij veel van de reorganisatie. Als toekomstig voorzitter van de hoofdgroep Handel hoopte Gips op sterker NSB-invloed in de nieuwe kamers, die hij een grote rol wilde doen spelen in een meer op Duitsland gerichte handel en ook bij de 'Oosthandel' [8]. Goede samenwerking tussen zijn hoofdgroep en de kamers als tegenwicht tegen de overwegend zo anders ingestelde groep Industrie was voor hem een programmapunt.

De eerste stap 'ter verovering van de kamers van koophandel voor de nationaal-socialistische gedachte' [9] was in de loop van 1941 al gedaan, toen F. W. A. de Kock van Leeuwen met steun van Rost en burgemeester Voûte, die hem bij Fischböck introduceerden [10], op 30 augustus door de rijkscommissaris tot voorzitter van de Amsterdamse kamer werd benoemd [11]. In de openbare vergadering van de kamer op 9 september, waar deze benoeming bij brief van Fischböck werd bekend gemaakt, kwam aanmerkelijk verzet wegens deze schending van de statuten tot uiting. Het duurde tot 24 oktober voordat de nieuwe voorzitter, waarschijnlijk opnieuw met hulp van Rost en thans ook van

(1) Notulen O. C. van 17 okt. 1940. Zie § 2 f van het tweede Uitvoeringsbesluit.
(2) Hiertoe behoorden verder T. J. Twijnstra, lid van de Utrechtse kamer en mr. B. J. M. van Spaendonck, secretaris van de kamer in Tilburg; mr. W. F. Lichtenauer, secretaris van Rotterdam, was scriba.
(3) De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 7 dec. 1941 schreef, uitgaande van dat artikel eveneens over de plannen, nog voor de verschijning van het besluit.
(4) Vgl. de regeling voor de bedrijfsorganisatie, p. 222 en de voedselvoorzieningsorganisatie (VO 69/41) en zie de artt. 1 en 12 van de Wet op de kamers van koophandel, *Stbl.* 1920.
(5) Hiermee ging een hartewens van F. W. A. de Kock van Leeuwen in vervulling; zie zijn brieven van de voorzomer van 1941 aan Rost (BEZ 5 en RvT II De Kock van Leeuwen).
(6) Zie nrs. 289–290, 293–294 en 296. Brieven van J. van Hoey Smith en anderen over de kamers (BEZ 49, 60 en 138).
(7) Doc. I. M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(8) De befaamde *Blickwendung;* vgl. nrs. 279, 284 en 300.
(9) Vgl. De Kock van Leeuwen tot sectiegenoten van Economisch Front in 1942 (BEZ 138); correspondentie van de drie NSB'ers der O.C. in Van Maasdijk 44 en BEZ 4.
(10) RvT 80/80030; RvT Fin 1/1.
(11) De vooroorlogse voorzitter G. H. Crone was door ziekte sinds de zomer van 1940 buiten functie en nam 1 jan. 1941 officieel ontslag; Chr. P. van Eeghen, de ondervoorzitter, tevens voorzitter van de afd. Grootbedrijf, nam slechts waar. Iemand moet daarop de aandacht hebben gevestigd. Vgl. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen en *1811–1961, Gedenkboek van de Amsterdamsche Kamer van Koophandel en Fabrieken.* (A'dam, 1961), p. 214–216.

de *Beauftragte* Böhmcker, zijn functie kon aanvaarden. De maandelijkse kamervergaderingen vervielen voortaan; twee leden legden uit protest hun bestuursfunctie neer [1]. Naast mr. Greup, die als secretaris gehandhaafd was, werd het NSB-lid W. G. H. van der Zweep, sinds jaren chef van de afdeling Handelsvoorlichting, adjunct-secretaris. Geregeld contact met de *Wirtschaftsreferent* van de *Beauftragte* en medewerking aan de arisering van de Amsterdamse middenstandsbedrijven namen echter weldra zijn tijd voornamelijk in beslag [2]. Inlichtingen inwinnend bij De Kock van Leeuwen, bij goed geïnformeerde leden van Economisch Front, bij provinciale gemachtigden en districtsleiders van de NSB, zetten Rost en Gips zich er nu toe. nog voor de verschijning van VO 223/41 in elk van de nieuwe kamers minstens één kameraad geplaatst te krijgen [3].

De commissie-Van der Mandele was eveneens al geruime tijd bezig, vertrouwde kandidaten voor voorzittersplaatsen en raden van bijstand te zoeken, die – gelijk bij de bedrijfsorganisatie – voor de eerste maal door de overheid op voordracht van de Organisatiecommissie benoemd moesten worden. Nu eerst was ook de wijziging van de districten-indeling in een op provinciale grondslag, aan de orde. De Duitsers hoopten waarschijnlijk door dit schudden van de kaarten, de weerstand van de kamers tegen 'de nieuwe orde' te verminderen. In plaats van de zes-en-dertig oude kamers keerden elf hoofdkamers weer. Bij zijn verdediging van het theoretische gedeelte van zijn ontwerp-beschikking in de O.C. op 20 januari 1942, pleitte Van der Mandele echter voor instandhouding van praktisch alle overige kamers, zij het slechts als inschrijvingsbureaus voor het handelsregister [4].

Bij die discussie liet Gips zich nauwelijks horen; wel bracht hij bij Rost meteen schriftelijk verslag uit. De volgende dag bespraken ze de voor de NSB gewenste wijzigingen in Van der Mandele's kandidatenlijst, die aldus herzien geretourneerd werd, met verzoek in de komende besprekingen hiermee rekening te houden [5]. Een van hun hachelijkste kandidaturen was die van J. van Hoey Smith voor de kamer van Zuid-Holland (zie nrs. 289 en 290). Bij de voortzetting van de discussie over het ontwerp in de O.C. op 26 januari lichtte Van der Mandele inderdaad zijn lijst met namen toe, maar repte niet van de kamer voor Zuid-Holland. Die van Noord-Holland zei hij buiten beschouwing te willen laten, omdat hij van De Kock van Leeuwen nog geen voorstellen had ontvangen [6]. Gedurende de hele maand februari 1942 werden de besprekingen over dit onderwerp in de O.C. voortdurend verschoven, daar het antwoord van de *Dienststelle* Ulm op zich liet wachten.

Een nieuwe instantie schakelde zich nl. bij de benoemingen in: de *Beauftragten* in de provincies, die vanzelfsprekend zich voor de kamer op hun terrein interesseerden. Zo pleegde Schwebel, de *Beauftragte* in Zuid-Holland, in januari meermalen overleg met Van Maasdijk en Krantz, maar ook met twee vooraanstaande leden van het *Arbeitsbereich der NSDAP,* daar ook in Nederland wonende Duitsers in de raden van bijstand zouden worden opgenomen. Voorts besprak hij de kwestie met Dr. Völckers, *Beauftragte* voor Rotterdam, die de situatie daar uitnemend kende, grote bewondering had voor Van der Mandele en derhalve voorzichtigheid met de kandidatuur-Van Hoey Smith aanbeval. Daar hij van oordeel was dat de eerste plaatsvervangende voorzitter een nationaal-socialist diende te zijn, zou men naar een ander moeten uitzien. Meer dan een plaats in de raad van bijstand voor Van Hoey Smith leek Schwebel na al deze overleggingen tenslotte niet verantwoord. Zijn voorstellen gingen 31 januari naar Dr. Winkler van de *Dienststelle* Ulm [7]. Wat de Duitse kandidaten betreft, de

(1) *Jaarverslag* van de Amsterdamse kamer over 1941 t.e.m. apr. 1942, passim; dit verslag bevat tevens een tweetal redevoeringen van de nieuwe voorzitter. Vgl. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(2) Doc. I F. W. A. de Kock van Leeuwen en W. G. H. van der Zweep.

(3) Gips aan L. P. Krantz d.d. 4 mrt. 1942 (Van Maasdijk 44), waarin hij deze eis nog eens onderstreepte.

(4) De Duitsers en Gips vreesden politieke bijbedoelingen bij dit voorstel. De *Dienststelle* Ulm, en Fischböck wat later eveneens, lieten zich van het onschuldig karakter ervan overtuigen (notulen O. C. van 26 jan. en 10 mrt. 1942).

(5) Gips aan Rost, 21 jan. 1942 (BEZ 60); begeleidend schrijven en lijst voor Van der Mandele van 22 jan. 1942 (BEZ 138).

(6) Notulen O.C. d.d. 26 jan. 1942, zie punten 3, 4 en 7.

(7) Zie BEZ 134, mapje Dr. Brandt.

methode van aanwijzing werd voor het hele land gelijkvormig gemaakt: adviezen werden gegeven door Schmidts afdeling *Politischer Aufbau*, de *Gauwirtschaftsberater* van het *Arbeitsbereich*, en Fischböcks *Abteilung Gewerbliche Wirtschaft*, zodat het tot 1 april duurde, voordat de meeste lijsten aan Dr. Winkler verzonden konden worden [1].

Middelerwijl had Rost op 30 januari de met NSB'ers aangevulde kandidatenlijst bij de *Dienststelle* ingezonden [2]. Een bespreking onder zijn auspiciën van alle gestelde kandidaten was bij BEZ in voorbereiding. Op raad van Gips werd dit plan echter uitgesteld totdat eerst meer over de kansen der benoemingen bekend zou zijn. Ook achtte hij het beter, de bijeenkomst van het Economisch Front te doen uitgaan en alleen kameraden onder de genoemden bijeen te roepen. De samenkomst moest gericht worden op de vorming van een afzonderlijke sectie van dat Front. Op 12 maart kwam men inderdaad bijeen; naast Rost waren ook Gips, Krantz en Van Maasdijk aanwezig [3].

Er restte toen nog maar een kleine maand totdat de nieuwe kamers hun werkzaamheden zouden moeten aanvangen en de oude werden opgeheven. Maar van week tot week moest in de O.C. de discussie over personen worden uitgesteld, daar er nog voortdurend moeilijkheden achter de schermen vielen op te lossen. Voor Noord-Holland ontbrak nog steeds het voorstel van De Kock van Leeuwen; deze had slechts bericht gezonden dat er 'bij de Duitschers overwegende bezwaren bestonden' tegen Van der Mandele's voorstel [4]. Dat wilde waarschijnlijk zeggen, bezwaren van *Beauftragte* Böhmcker tegen de handhaving van mr. Greup als secretaris; en zoals de verhoudingen lagen kwam dat voorbehoud waarschijnlijk van de kant van Van de Zweep. De Kock zelf wenste naast de voorgestelde plaatsvervangende voorzitters een derde, nl. een NSB'er benoemd te zien, ten einde niet alleen tussen 'anti's' te staan. Intussen kwam burgemeester Müller [5] ook met een nieuw voorstel bij Van der Mandele ter oplossing van de moeilijkheden over de Zuid-Hollandse kamer: niet Van Hoey Smith, maar Gips als eerste plaatsvervangend voorzitter; de ander kon dan, naar het Amsterdamse voorbeeld, een derde plaats bezetten [6].

Toen dreigde Van der Mandele, wanneer de kandidatuur-Van Hoey Smith gehandhaafd zou blijven, zich te zullen terugtrekken (vgl. nr. 289). Dat zou echter voor Hirschfeld, de O.C. en de overgrote meerderheid van de kandidaten, maar ook voor Schwebel, Völckers en Fischböck onaanvaardbaar zijn. En met de mislukking van de kamers stond het tijdig in werking treden van de Raad voor het Bedrijfsleven op het spel. Begrijpelijk, dat een beroep op Fischböck zowel voor de O.C. als voor Rost de oplossing zou moeten brengen. Gips raadpleegde Müller al over een tegenkandidaat voor Van der Mandele, maar die kans was klein. Op 26 maart vond een nieuwe bespreking over Van Hoey Smiths kandidatuur bij Rost plaats in aanwezigheid van Gips, Krantz, Behrens – Van Maasdijk was buiten 's lands –, De Kock van Leeuwen en Müller [7]. Het gelijktijdig tussen De Kock en Van der Mandele lopende conflict leidde eveneens tot een scherpe koers bij dat overleg, waaruit Rosts tweede telex aan Fischböck (nr. 294) resulteerde. Dat Van der Mandele op die dag in Utrecht een vergadering met de toekomstige voorzitters en algemeen-secretarissen der kamers belegde [8], werd door de NSB'ers bijzonder hoog opgenomen.

Toen Woltersom in de O.C. op 31 maart, de dag voor de opheffing der oude kamers, meedeelde

(1) Zie Eftgers *Notizen* (ZbV 1 c), 'Notiz für Volkmar u. Harms'.
(2) Zie in BEZ 138.
(3) Correspondentie in BEZ 138; vgl. BEZ Alg. 1/87290.
(4) De Kocks brief van 7 mrt. 1942 aan Van der Mandele met deze mededeling is niet over, maar wordt ten dele herhaald in een schrijven van 25 mrt. 1942 (BEZ 138).
(5) De in okt. 1941 benoemde NSB-burgemeester van Rotterdam, ir. F. E. Müller.
(6) Müller aan Van der Mandele, 9 mrt. 1942 (BEZ 138). De betekenis die Müller in het algemeen aan Van Hoey Smith hechtte blijkt uit de hem verstrekte opdracht tot reorganisatie van de Rotterdamse havens (zie nr. 288 I bij *n.* 14).
(7) Gips aan Müller, 25 mrt. 1942 (BEZ 138). Vgl. nr. 294.
(8) Verslag van mr. Greup over die bijeenkomst in BEZ 138, Zie ook de briefwisseling van De Kock en Van der Mandele van 20, 25, 28 en 30 mrt. en 2 apr. 1942; voorts De Kock aan Fischböck van 27 mrt. 1942 over hun conflict (BEZ 60 en 138).

dat tot zijn spijt zich verdere vertraging voordeed bij de benoeming der besturen, ten gevolge van de late inmenging van de *Beauftragten* in deze aangelegenheid. viel Van Maasdijk uit: Duitse inmenging ware vermeden [1], wanneer er van de zijde der 'anti's' meer medewerking was betoond en een eenstemmig voorstel aan de autoriteiten had kunnen worden voorgelegd; een bespreking met Fischböck of de rijkscommissaris was wel zeer gewenst. Kameraad Krantz sloot zich hierbij aan. De O.C. kon die dag niet verder komen dan de benoeming van de onbetwiste kandidaten, d.w.z. voor zes van de elf besturen [2].

In de daarop volgende week had er inderdaad druk overleg plaats, van Woltersom met Fischböck, van Rost met Fischböck. Schwebel deed ook nog even mee en zond Rost een kopie van zijn voorstel van 31 januari toe [3] teneinde te tonen dat de NSB met de kandidatuur-Van Hoey Smith verder ging dan verstandig was. Tenslotte kwam een compromis tot stand: Van Hoey Smith kreeg zijn plaats, maar ingeklemd tussen vier 'anti's'. Van der Mandele, die in enkele brieven aan De Kock van Leeuwen reeds 'opheldering' over de door hem aangenomen houding had gegeven, trok zijn abdicatie in. En voor de Duitsers zowel als voor de O.C. kwam het op dat laatste aan [4]. De andere nog openstaande besturen kwamen voor het einde van april gereed, met uitzondering van Noord-Brabant, totdat de NSB daar haar zin kreeg met de benoeming van dr. C. W. Zahn tot voorzitter. In de meeste overige provincies was althans één der plv. voorzitters kandidaat der NSB. Evenals Van Hoey Smith stonden zij echter alleen.

Dr. Winkler had in zijn mededeling aan de *Wirtschaftsreferent* van de *SD*, dat de invloed van de NSB bij de benoemingen voor de kamers veel groter was geweest dan bij de bedrijfsorganisatie, alsmede dat alle kandidaten Rosts instemming hadden moeten verwerven [5], dus wel gelijk. Maar de reeds op p. 226 geciteerde rede van De Kock van Leeuwen op de eerste vergadering van de sectie-kamers van koophandel van Economisch Front op 15 mei 1942 [6], dat de tegenstand tegen de NSB-beginselen het sterkst was op economisch terrein, is niet minder waar en geeft de werkelijke verhoudingen scherper weer. In vergelijking met andere sectoren van het maatschappelijk leven, was de NSB-penetratie hier – alles welbeschouwd – bijna te verwaarlozen.

§ 8 *Toezicht op het bank- en kredietwezen en op het verzekeringsbedrijf; VO 225/41 en 218/41*

HET BANKWEZEN; VO 225/41 – Een punt dat Rost al vroeg bezighield was het toezicht op het bank- en kredietwezen [7]. Het probleem was in 1940 al door mr. Trip aangepakt; maar weldra had Rost eigen beweegredenen (zie p. 195–196). Het ging daarbij om drie paar alternatieven.

I. Zou het toezicht alleen de grote handelsbanken of evenzeer de hypotheek- en spaarbanken, het landbouw- en het middenstandskrediet gelden? Bij het begin van de bezetting verstrekte een vijfentwintigtal handelsbanken gedetailleerde maandbalansen aan de Nederlandsche Bank. Wohlthat en Bühler hadden met Trips instemming dit aantal nog weten te vergroten. Dit verstrekken van inlichtingen droeg echter – gezien de toenmalige positie van de Nederlandsche Bank – een vrijwillig karakter; het had plaats bij onderlinge afspraak en steunde niet op enig wettelijk voorschrift [8]. Wilde

(1) Daarin vergiste hij zich, de inmenging m.n. van de *Beauftragten* was principieel en had de meeste vertraging te weeg gebracht.
(2) Notulen O.C. van 31 mrt. 1942.
(3) BEZ 134, mapje Dr. Brandt, vgl. p. 227 bij *n.* 7; de kopie werd Rost 8 apr. toegezonden.
(4) Notulen O.C. van 14 apr. 1942, mededelingen van Woltersom. De volgende dag werd de samenstelling van de Raad voor het Bedrijfsleven bekend gemaakt, zie p. 225.
(5) Notitie van 22 apr. 1942 na een gesprek met Dr. Winkler (HSSPF II, III B).
(6) Notulen van eerste evenals van de tweede vergadering resp. op 15 mei en 26 sep. 1942 in BEZ 60. Vgl. voor de latere ontwikkeling, brief van Scheurleer aan Rost van 14 dec. 1943 in deel II.
(7) Gegevens voor het hier volgende zijn in hoofdzaak ontleend aan BEZ 3, 6 en 8 en Van Maasdijk 37 en 37 I, 44, 44a; enkele stukken van het Vertaalbureau Financiën na Mei 1941, van de verzameling-Bühler en de retroacta van VO 225/41, voorzover bij VeJu Rs aanwezig.
(8) Zie Bühlers maandrapport over apr. d.d. 8 mei 1941 (FiWi Dev). De uitbreiding viel in hoofdzaak in feb. 1941. Het betrof nadien veertig banken.

Financiën de controle tot andere groepen uitbreiden, dan zou in verband met het – na Trips ontslag – in die kring te verwachten verzet een verordening van deze strekking gewenst zijn.

II. De kernvraag was deze: zou het gaan om negatieve controle d.w.z. ter waarborging van de liquiditeit der bankinstellingen, of om actieve *Steuerung* van krediet- en beleggingspolitiek? Bühler zowel als Rost hadden het laatste op het oog 'im Interesse der Ausrichtung aller verfügbaren Mittel auf die Finanzierung der Staatsbedürfnisse' [1] en Fischböck was het daarmee eens.

III. In verband hiermee rees weldra de vraag of de regeling te dezen van onderop zou komen en ook door het bedrijfsleven zelf zou worden toegepast [2], of dat de Nederlandsche Bank onder verantwoordelijkheid van de overheid en op grond van een verordening het toezicht zou uitoefenen. Woltersom verdedigde de eerste opvatting en had daarom indertijd aan Trip gevraagd, met zijn eventuele plannen te wachten op de totstandkoming van de groep Banken, die zelf de 'sanering' ter hand zou kunnen nemen [3]. Bühler en Rost achtten daarentegen *Steuerung* door de staat de vanzelfsprekende consequentie van de 'staatlich gelenkte Wirtschaft' [4]. De gang van zaken bij de bedrijfsorganisatie overtuigde hen eens te meer van de noodzaak van staatstoezicht.

Na voorbereidingen sinds december 1940 [5] had Woltersom in overleg met Van Maasdijk eind mei 1941 zijn concept-organisatiebesluit voor Banken en Beurs aan Rost voorgelegd. 'Het heeft voor ons nl. alleen dan zin het voorstel --- aan de O.C. door te zenden, indien U zich met den inhoud daarvan kunt vereenigen' [6]. Bij het daarop volgend overleg bleek echter, dat Woltersom niet bereid was belangrijke concessies aan het nationaal-socialistische standpunt te doen en dat anderzijds de NSB door gebrek aan representatieve figuren in dit vak [7] vrijwel geen voet aan de grond kreeg. Alleen de keus van een tweede plaatsvervangend voorzitter van de bedrijfsgroep Beurs werd aan Rost overgelaten [8]. De NSB-kandidaat voor het secretariaat van de te vormen hoofdgroep werd door Woltersom, die zelf als eerste voorzitter genoteerd stond, geweigerd [9]. Het zag ernaar uit dat in de groep Banken en Beurs een hecht geheel in handen van het *ancien regime* werd opgebouwd, hetwelk bovendien in principe zou beschikken over verordenende bevoegdheid behoudens goedkeuring van Hirschfeld (zie p. 222). Zo gezien viel dus een volstrekt conservatieve kredietpolitiek te verwachten en 'veel tegenstand', zoals Rost in juli 1941 aan Mussert rapporteerde [10]. Zolang de situatie in de bankwereld niet ten gunste van de NSB veranderde was voor Rost voorlopig de enige uitweg, zichzelf als secretaris-generaal uitgebreide bevoegdheden te verschaffen 'als Garantie gegen eventuelle Schwierigkeiten' [11].

Het besluit dat deze bevoegdheden zou moeten verschaffen, de latere VO 225/41, werd in de zomer van 1941 ontworpen op de afdeling Geldwezen van de generale thesaurie door dr. Ridder. Het

(1) Aldus Bühler in zijn *Begründung* voor VO 225/41 d.d. 17 nov., overgenomen door de *Abteilung Rechtsetzung* op 19 nov. 1941 (retroacta van VO 225/41). De deelname van de banken aan de *Kapitalverflechtung* (zie bij nr. 229) was waarschijnlijk alleen op die wijze te verkrijgen.
(2) Dat in de artikelenreeks over het bankwezen in *Het Nationale Dagblad* van 1-3 juli 1940 gepleit werd voor ordening van onderop, is geen wonder, aangezien de instanties die de ordening van bòvenaf zouden moeten doorvoeren, toen nog stevig in handen van 'anti's' waren.
(3) Zie Woltersoms advies voor de organisatie-bankwezen van 20 mei 1941 (Van Maasdijk 37 I).
(4) Zie Bühlers *Begründung* (retroacta VO 225/41).
(5) Adviseurs waren dr. J. Ridder en prof. mr. A. M. de Jong.
(6) Begeleidend schrijven bij het toegezonden concept-advies (BEZ 8).
(7) Deze klacht, reeds in de werkcommissie van de Raad voor Volkshuishouding van 19 juni 1941 geuit, herhaalde Van Maasdijk nog in mrt. 1942; de toestand was dus nog niet verbeterd (brieven van 19 en 30 mrt. 1942 in Ndl. Bank, Robertson II).
(8) Zie notulen werkcommissie van de Raad van 19 en 26 juni en 9 okt. 1941 (Van Maasdijk 44a). J. C. van Essen, geb. 29 juni 1890 te A'dam, werd daar benoemd.
(9) J. Jansen uit Borne, sectieleider van het Econ. Front voor bank- en kredietwezen; hij werd eind 1941 op die plaats door Van Maasdijk, die 2e plaatsvervangende voorzitter van de hoofdgroep Banken was, opgevolgd. mr. W. Cnoop Koopmans werd secretaris van de hoofdgroep.
(10) M XII 93040.
(11) Zie nr. 250 bij *n.* 21 en 22.

eerste alternatief was toen reeds beslist: alleen de postspaarbank en de landbouwkredietinstellingen zouden buiten de werking van het besluit blijven.

Bij de voorbereiding ontstond er wel enige wrijving met de Gemachtigde voor de prijzen. Volgens het besluit 218/40, hetwelk diens bevoegdheden regelde, moest hij nl. gekend worden in alle door secretarissen-generaal te geven voorschriften inzake prijzen van goederen en diensten, benevens van 'vergoedingen van iederen aard', inclusief renten. De vraag was nu hoe deze bevoegdheid van de Gemachtigde in het nieuwe bankenbesluit tot uitdrukking moest komen. Het ging daarbij uiterlijk om kleine nuances in de tekst. Daarachter verborg zich echter zonder twijfel de wens, bepaalde posities op het terrein van de rentepolitiek te bezetten [1]. De Duitse *Preisreferent* Dr. Trabold, Rost en Bühler werden het begin augustus in beginsel eens. Maar de definitieve formulering kostte nog veel moeite en geschrijf van de Duitse *Referenten* onder elkaar en met Berlijn, hetgeen Trabold korzelig aan Bühler deed berichten, dat zolang zij het zelf over principiële kwesties niet eens waren, 'Beteiligung der niederländischen Stellen wenig zweckmässig' was. Eerst half oktober bereikte men overeenstemming. De medewerking van de Gemachtigde zou worden geregeld door toevoeging van een tweede lid aan Artikel 5, waarin werd bepaald dat diens bevoegdheden ex VO 218/40 onaangetast bleven. Dit kwam er dus op neer, dat consultatie van de Gemachtigde verplicht bleef. Naar Duits voorbeeld zou een dergelijke raadpleging echter beperkt moeten blijven tot principiële vragen [2]. In de VO 215/42, die in het najaar van 1942 de bevoegdheden van secretarissen-generaal inzake het prijsbeleid deed overgaan op de Gemachtigde voor de prijzen, werd een uitzondering gemaakt voor de bevoegdheden van de secretaris-generaal voor BEZ uit hoofde van VO 225/41 (zie in deel II).

Intussen hadden de ontwerpen ook reeds bij andere betrokkenen gecirculeerd. Woltersom reageerde onmiddellijk en deed een beroep op Fischböck, ten einde al te ingrijpend toezicht op de banken te voorkomen. In dat stadium verkreeg hij echter slechts op één der aangevoerde bezwaren gehoor [3]. Op de Nederlandsche Bank wensten professor De Jong en De Beaufort de bespreking van het ontwerp niet te combineren met die over het ontwerp-statuut voor de Bank. Zij vroegen uitstel tot nadat de beslissing over het statuut in voor hen gunstige zin zou zijn gevallen [4], d.w.z. tot einde september. Uiteraard werd het ontwerp ook in de werkcommissie van de Raad voor Volkshuishouding besproken; von Brucken Fock gaf er zijn commentaar op [5].

Hoewel het ontwerp voor de VO 225/41 reeds eind oktober aan de rijkscommissaris ter goedkeuring was voorgelegd, Rost op de grootst mogelijke spoed bij publikatie aandrong en dit verzoek een maand later ook bij de circulatie van een 'zweite Fassung' herhaald werd, kwam er op het laatst opnieuw vertraging. Op wens van de *Abteilung Rechtsetzung* had men de bevoegdheden van de Nederlandsche Bank in § 4 nader gepreciseerd en toegekend aan de president. Dat stuitte op nieuw protest van 'de oude directie', die aldus het leidersbeginsel, dat zij voor de Bank als geheel had weten te weren (zie p. 202), langs een zijdeur weer zag binnen komen. Ze dreigde wederom met aftreden en vond ditmaal volledige steun bij Bühler. Twee weken lang werd er nog touwgetrokken, maar het eind was dat Rost moest toegeven: het woord president werd vervangen door directie [6]. De uitbreiding

(1) Zie correspondentie in BEZ 90 en Preisbildung T 1a, alsmede een notitie d.d. 17 juni 1941 (Vertaalbureau Financiën). Tezelfdertijd had Schokker het ook met Woltersom en Hirschfeld over bevoegdheden aan de stok.
(2) Preisb. T 1a en T 1a 2720 en B 1d 1645; Trabold aan Schönthür n.a.v. het gewraakte 'vierde ontwerp', van 5 sep. 1941, t.a.p.
(3) Zie nr. 234 en de daarbij behorende noten.
(4) Zie notitie van Robertson van 4 sep. 1941 (RvT II Robertson 89661).
(5) Notulen van de werkcommissie van de Raad (p. 204, *n.* 6) van 11 sep. 1941. Zijn advies van 2 okt. 1941 is niet teruggevonden; het stuk d.d. 2 okt. 1941 van zijn hand dat zich in Van Maasdijk 37 I bevindt, betreft zijn kritiek op de instellingsbeschikking van de groep Banken.
(6) Zie notitie van Robertson d.d. 30 sep. 1941 (RvT II Robertson 89672) en retroacta van VO 225/41; vgl. § 4, lid 2. Vandaar Rosts streven, een nationaal-socialistische meerderheid in de directie te krijgen (zie p. 233 bij *n.* 2).

van bevoegdheden die de Nederlandsche Bank dank zij het nieuwe besluit verkreeg, was overigens ook De Jong en De Beaufort niet onwelgevallig.

Opmerkelijk is, dat de VO 225/41 niet van het departement van Financiën uitging; de in het besluit omschreven bevoegdheden werden verleend aan de secretaris-generaal voor BEZ. Wel had de *Abteilung Rechtsetzung* daartegen bezwaar gemaakt, maar Fischböck en de rijkscommissaris hielden aan die constructie vast [1]. Rost zelf had juist sterk daarop aangedrongen, omdat het gehele besluit evenals VO 218/41 een element vormde in zijn strijd om de macht met Hirschfeld: hij wilde ermee invloed verkrijgen op de organisatie van de banken [2] en van het verzekeringsbedrijf (zie p. 237 e.v.).

Eindelijk op 16 december 1941 werd het besluit gepubliceerd. Het was echter niet meer dan een zgn. *Rahmenverordnung*. Men kon dus met de toepassing nog alle kanten uit.

Nu bleek opnieuw de zwakte van de nationaal-socialistische ploeg tegenover 'de anti's'. Wel verwierf Rost zich een toegewijde nieuwe medewerker in J. de Brune [3]. Deze had een aantal jaren in Buenos Aires en Rio de Janeiro op een Duitse bank gewerkt maar, bij de crisis in Holland teruggekeerd, geen vast emplooi meer kunnen vinden dan als docent bij Schoevers. Van huisuit 'rood en internationalist', was hij in 1933 overtuigd nationaal-socialist geworden en na een aantal jaren in de NSB, eind 1939 tot de Van Rappard-partij toegetreden. Deze De Brune werd in mei 1942 hoofd van de afdeling Geld- en Credietwezen van BEZ. Hoe nijver en hoe principieel ook, hij was niet van een zodanig formaat dat hij in de strijd om het bankentoezicht voor zijn chef veel kon betekenen [4].

Slechts één uitvoeringsbesluit, waarin het beginsel van de controle nader werd uitgewerkt, kwam tot stand en dat eerst na anderhalf jaar verbeten gevechten met Woltersom. Het bood echter nog geenszins voldoende mogelijkheden voor de door Rost c.s. nodig geachte grote schoonmaak [5]. In de meeste gevallen werd het toezicht door de Nederlandsche Bank aan de betrokken bedrijfsgroepen gedelegeerd, waarmede dus de beslissing inzake het in de aanvang genoemde derde alternatief was gevallen [6].

De kernvraag hoever de staatsbemoeiingen met de kredietpolitiek der banken zouden gaan werd in de loop van 1942 in voor Rost negatieve zin beslist. Woltersom kreeg op dit punt zijn wensen vervuld [7].

Een besluit op het middenstandskrediet waaraan de afdeling Geldwezen op Rosts wens in juli 1941 was begonnen [8], kwam nooit gereed. Een poging, nog meer rechtstreekse invloed te verwerven op de beleggingspolitiek van de spaarbanken en de grote rijksfondsen [9] mislukte. Bij de VO 8/44 werden de postspaarbank en de postgiro met name genoemd onder de van controle vrijgestelde instellingen (zie deel II).

Op soortgelijke wijze als Woltersom zag C.F. Overhoff kans, anderhalf jaar te doen over de for-

(1) Zie retroacta van VO 225/41.
(2) Hierop heeft hij echter nooit invloed van enige betekenis gehad. Typerend komt dit bijv. uit in het dossier G en C 1011 betreffende de wijziging der instellingsbeschikking in 1943.
(3) J. de Brune, geb. 31 mei 1889 te Amsterdam; hij was de vader van Frans en Lous de Brune, die in Rosts nationaal-socialistische jeugdplannen een rol speelden (zie p. 138, nr. 103, *n.* 14 en nr. 111 I, *n.* 3 en 8). Hij werd na een sollicitatie in mrt. 1942, op 20 mei van dat jaar bij BEZ aangesteld. Zie verder Doc. I J. de Brune.
(4) Het volgende stipt slechts aan wat in hoofdzaak stof van deel II uitmaakt. Zie verder aldaar.
(5) *Stcrt* 107 van 4 juni 1943; voor de totstandkoming, zie G en C 303. In 1944 trachtte men aanvulling van § 23 betr. bevoegdheden van de secretaris-generaal tot liquidatie van bankinstellingen te verkrijgen (G en C 1012 en 1026), uiteraard te vergeefs.
(6) *Stcrt* 209 van 27 okt. 1943; vgl. de voorbereiding: G en C 1001.
(7) Vgl. nr. 234 en de brief van de hoofdgroep Banken aan Bühler d.d. 7 dec. 1942 in deel II.
(8) Rost in zijn rapport aan Mussert van 21 juli 1941: 'het maakt een punt van studie uit' (Mussert XII 93041). Een ontwerp van 11 aug. 1941 bevindt zich in de stukken van Vertaalbureau Financiën. 22 jan. 1943 was de reorganisatie nog 'in de maak' (BEZ Alg. 2/87945).
(9) In juli 1942 meende Rost een 'wet op de fondsen' ter vervanging van de beleggingswet (zie p. 240, *n.* 4) voor publikatie gereed te hebben, zie notitie in G. en C 304; het werd verhinderd.

mulering van nieuwe statuten voor de bedrijfsgroep Beurs [1]; zodoende kon hij de meest ingrijpende door Bühler in november 1941 voorgestelde hervormingen in de effectenhandel (nr. 254) voorkomen.

Professor De Jong en De Beaufort bleken in staat, meer dan een jaar lang de benoeming van een derde nationaal-socialist in de directie van de Nederlandsche Bank te voorkomen. Begin maart 1942 bepleitte Rost nl. bij Bühler, juist met het oog op de toegenomen werkzaamheden voortvloeiend uit het bankentoezicht, mr. P. H. A. Bijleveld aan de directie toe te voegen [2]. Het bezettingsapparaat begon al met de noodzakelijke preparatieven. Het *SD-Referat* verstrekte gunstige inlichtingen; de eventuele oppositie van Schmidt werd voorkomen [3]. Men verdiepte zich in salaris- en pensioenkwesties en Althaus ontwierp reeds de benoemingsoorkonde, toen plotseling een telefonisch bericht van Bühler tussenbeide kwam: een conflict met 'de oude directie' over deze benoeming dreigde en dat kon men in de toenmalige situatie niet riskeren. De Vrijwillige Bijdrage voor het Oosten had reeds genoeg beroering gewekt en was medio april nog niet eens geheel onder dak (zie p. 256–257). In een lagere functie kwam Bijleveld echter toch op de bank en bleek een waardevoller kracht dan De Brune op BEZ. Maar het duurde tot 1 juni 1943 voordat hij zijn aanstelling als lid van de directie kreeg (zie verder deel II).

HET VERZEKERINGSWEZEN; VO 218/41 – Eerst laat, begin december 1941, werd Rost door de bezetter belast met het toezicht op het verzekeringswezen. Er was toen al veel gebeurd. De beroering waarin het bedrijf na mei 1940 verkeerde was sinds lang overwonnen, de ontwikkeling was opnieuw in vaste banen geraakt; posities waren gekozen en standpunten vastgelegd. Het anti-Duitse element had weer volstrekt de overhand en was behoorlijk georganiseerd [4]. De illusies die Rost zelf van deze nieuwe bevoegdheid gekoesterd heeft, gingen evenmin in vervulling als de speciale desiderata van zijn voornaamste raadgevers, niettegenstaande aanmerkelijke activiteit van de hiervoor geschapen afdeling van BEZ. Hier is een voorbeeld te meer van de frustratie waartoe de NSB en waartoe Rost, door eigen tekorten, door onvoldoende Duitse steun en door het verloop van de oorlog gedoemd waren.

Dank zij het nijvere afdelingshoofd C. A. Piek [5] vormen de dossiers betreffende het verzekeringswezen het best bewaarde en interessantste deel van het BEZ-archief [6]. Dit BEZ-materiaal is van te meer belang, omdat van het *Referat Versicherungen* van het rijkscommissariaat geen archivalia zijn teruggevonden. Enkele summiere maandrapporten alsmede een samenvattend artikel over hervormingen in het verzekeringswezen in Nederland uit voorjaar 1942 zijn de enige schriftelijke neerslag van de vele bemoeiingen van de eerste *Referent*, Dr. Ady [7]. Anderzijds kunnen de gegevens van BEZ worden aangevuld met drie dossiers uit de verzameling-Van Maasdijk over het werk van de com-

(1) In de bedrijfsgroep Beurs leefde de A'damse Vereeniging voor de Effectenhandel voort (G en C 307).

(2) Rost aan Bühler d.d. 2 mrt. 1942 (RvT Pres. 87178–9). Zie p. 169 bij *n.* 4 en p. 231, *n.* 6.

(3) Rost had verzet van de NSB verwacht; Bijleveld trad echter bijtijds als sympathiserend-, juni 1942 als lid weer in de beweging, die hij in 1937 verlaten had. Zie ook voor het volgende, dossier *Niederländische Bank* van de afd. *Niederl. Personalangelegenheiten* van VeJu.

(4) De merkwaardige toeloop in de zomer van 1940 om een agentschap voor Duitse maatschappijen te krijgen, was overigens geen bewijs van Duitsgezindheid, zie ook p. 234 bij *n.* 4. Het NSB-element in het vak was altijd klein en bevond zich voorln. onder makelaars en agenten.

(5) C. A. Piek, geb. 28 dec. 1888 te Amsterdam, overleden eind 1950. Tot zijn benoeming bij BEZ, begin okt. 1941, een eerzaam maar weinig succesvol verzekeringsmakelaar. Voor de oorlog enkele jaren lid van de NSB; waarschijnlijk voor deze functie aanbevolen door Robertson en Gips. Zie Doc. I C. A. Piek.

(6) Alleen de ordening is verre van ideaal. Zie E. Fraenkel-Verkade, *Inleiding op de inventaris van de verzameling-Rost van Tonningen,* genoemd op p. 5 van hfst. I.

(7) Dr. G. Ady, *Oberregierungsrat* van het *Finanzministerium,* sinds juni 1940 werkzaam onder Wohlthat; na diens vertrek in het *Generalreferat* (FiWi) onder von Boeckh, totdat hij in mrt. 1943 naar het front vertrok (PA Prä 41). Enkele rapporten van Ady over aug. 1940 – apr. 1941 en van aug. 1941 – dec. 1941 in FiWi Dev, resp. Feind. Zijn opstel in *Neumanns Zeitschrift für Versicherungswesen,* 1942, Nr. 2. Van zijn opvolger Carl Egner, geb. 8 aug. 1902 te Erbach/Odenwald, bankemployé, sinds 1940 in het *Wirtschafts referat* van de *SD,* ontbreken verder gegevens, zelfs zijn *Personalblatt.*

missie-Woltersom voor de organisatie van het verzekeringsbedrijf [1]; uiteraard minder bizarre lektuur dan de ter beschikking staande correspondentie van de leider van de sectie Verzekeringswezen van het Economisch Front, J. H. L. de Bruin [2].

Al dit materiaal is eenzijdig en kan het wel en wee van het Nederlandse verzekeringswezen gedurende de bezetting niet afdoende belichten. Het bergt echter niet oninteressante gegevens. Als achtergrond van de hier afgedrukte brieven (nrs. 212, 257, 292 en 301) en ter inleiding op hetgeen in deel II aan de orde zal komen, moge hier een korte schets worden gegeven.

Na 10 mei 1940 werd het verzekeringsbedrijf beheerst door onrust en vrees. Vrees voor de enorme klappen die het ten gevolge van de oorlogshandelingen zou moeten opvangen [3]. Bezorgdheid dat men het vacuum, ontstaan door het plotselinge uitvallen van de verbinding met de Engelse en Franse maatschappijen niet zou kunnen vullen. Tenslotte duchtte men sterke Duitse concurrentie en ruw ingrijpen van de bezetter. Uit dien hoofde was er een aanvankelijk vrij verbreide stemming ten gunste van 'loyale samenwerking' met de Duitsers. De mensen van het vak beschouwden de NSB-bedrijfsgenoten als een veel erger kwaad, dat men van den beginne consequent trachtte af te wenden [4]. Het was niet zonder invloed dat aan Duitse zijde aanvankelijk de pas werd gemarkeerd door Wohlthat, die een gematigd tempo nam. Hij negeerde de initiatieven van NSB'ers als Bijlsma en De Bruin, die zo vervuld van hervormingsstreven waren [5] en ging tenslotte met de uit het Nederlandse bedrijf voortgekomen commissie-Heering in zee [6].

Voor de oorlog was slechts het levensverzekeringsbedrijf bij de wet geregeld. Dit bedrijf dat alleen in de vorm van een N.V. of van een 'onderlinge' zijn activiteit mocht ontplooien, stond sedert 1922 onder toezicht van de daartoe opgerichte Verzekeringskamer, die onder het departement van Justitie ressorteerde [7]. Met enkele andere vormen van verzekering hadden andere departementen bemoeienis; bij de meeste takken was echter in het geheel geen sprake van overheidstoezicht [8]. Ook de vrije organisatie van het bedrijf was verre van volledig. De bestaande verenigingen omvatten lang niet alle bedrijfsgenoten. In geen bedrijfstak was het particularisme zo sterk en waren de belangentegenstellingen zo groot: tussen maatschappijen en makelaars, tussen assurantiebezorgers en agenten, tussen beursverzekeraars en het provinciale bedrijf.

De hervormingen tijdens de bezetting tot stand gebracht of alleen maar geëntameerd, sloten ten dele aan bij ook tevoren reeds in vakkringen gekoesterde verlangens [9]. Maar in hoofdzaak kwamen ze voort uit behoeften van het Duitse verzekeringsbedrijf. Voorts wensten Fischböck en Ady zo

(1) Van Maasdijk 40, 40A en 40B.
(2) Geb. 7 juli 1886 te Amsterdam; gevolmachtigd agent van verschillende Duitse maatschappijen en de voornaamste NSB-verzekeraar. Correspondentie van BEZ met hem in BEZ V 4 en K 1, alsmede in het archief van de Verzekeringsraad; aan te vullen met Doc. I De Bruin en RvT II De Bruin.
(3) Maar het aantal gesneuvelden en ook de schade aan het huizenbezit van bijv. de levensverzekeringsmaatschappijen 'viel mee'; zie gegevens in *Jaarverslag 1940 van de Verzekeringskamer*, p. 35–6 en 67–8.
(4) Vooral Kameraad Bijlsma, agent van de 'Agrippina' (Keulen), maakte de Amsterdamse vakgenoten kopschuw met zijn berucht geworden rede van 26 juli 1940 (nr. 292, *n.* 2; Doc. II Verzekeringswezen).
(5) Bijlsma's wensen werden aan het slot van diens rede geformuleerd. J. H. L. de Bruin zond in okt. 1940 zijn wensen bij Fischböck en de commissie-Woltersom in en verzocht Van Maasdijk om steun (Van Maasdijk 40).
(6) 'Commissie voor het Verzekeringsbedrijf', meestal echter genoemd naar haar voorzitter, mr. P. Heering (van de Nederlanden van 1845); bij Wohlthat aanbevolen door de wnd. thesaurier-generaal mr. dr. H. Albarda. Ze werd 19 juli zeer welwillend ontvangen door Wohlthat, die zich bereid verklaarde haar als representant van het bedrijf te aanvaarden. Notulen der commissie in Doc. II Verzekeringswezen. Vgl. brief van Wohlthat van 16 juli 1940, t.a.p.
(7) Zie J. van Bruggen, *Gedenkboek Verzekeringskamer 1923–1948*. (Den Haag, 1948), deel II.
(8) Zie Ady's schets van de bestaande toestand d.d. 21 sep. 1941 in de retroacta van VO 218/41.
(9) Zie bijv. de lijst van desiderata van de leden van de Verzekeringsraad uit 1943, waar naast specifieke NSB-wensen, een aantal punten door iedereen, ook door de 'anti's', ter behandeling werden aanbevolen (BEZ VR 28).

sterk mogelijke gelijkschakeling met de situatie in Duitsland. De gewone Duitse zucht, allen en iedereen de zegeningen van 'bei uns' op te dringen, kwam soms ook in kleinigheden tot uiting.

De eerste zorg was wel, Duitse maatschappijen de plaats te doen innemen, die Franse en vooral Engelse ondernemingen op de Nederlandse verzekeringsmarkt, met name t.a.v. de dekking van grote risico's en van herverzekeringen hadden bezeten.

Reeds medio juni 1940 was de voorzitter van de *Reichsgruppe*, Dr. Hilgard, hier om daarover te spreken. Mr. Heering deed hem de voorlopige toezegging, dat Duitse maatschappijen zeker een deel van deze zaken zouden kunnen overnemen. Tegelijkertijd werd echter door de grote Nederlandse maatschappijen – met medewerking dus van mr. Heering – het initiatief genomen tot oprichting van de Vereenigde Assurantiebedrijven Nederland (VAN), die tot *f* 2.000.000,— per object zouden kunnen tekenen en die dus het grootste deel van de ontstane leemte zouden kunnen opvullen [1]. Dit was de bezetters uiteraard niet onverdeeld welgevallig. De commissie-Heering werd onder druk gezet. Midden juli sprak zij met Wohlthat af dat van eventueel nieuwe, traditioneel in Engeland ondergebrachte risico's tenminste 50% bij Duitse maatschappijen zou moeten worden gesloten. Op aandringen van Wohlthat, die bij weigering zelfs een verordening in uitzicht stelde, herinnerde de commissie-Heering begin september de maatschappijen per circulaire aan deze verplichting [2]. Over het algemeen heeft men zich hier 'loyaal' aan gehouden. Het waren hoogstens enkele verzekeraars ter beurze die met de algemeen daar heersende geest van nationale bravoure de Duitse mededingers probeerden dwars te zitten.

Naast het bovenstaande trachtte de commissie-Heering ook een regeling te treffen voor afwikkeling van reeds bij Engelse en Franse maatschappijen ondergebrachte verzekeringen, ten einde de aanstelling van Duitse *Verwalter* bij de agenten van deze maatschappijen te voorkomen en de belangen van agenten, makelaars en verzekerden zo goed mogelijk te behartigen. Zij miste echter de bevoegdheid, dwingende voorschriften te geven; daarvoor was een wettelijke regeling noodzakelijk. Deze kwam eind november tot stand in de vorm van een besluit van de departementen van Financiën en Justitie – VO 213/40, later aangevuld door VO 115/41 – waarbij een liquidatie-procedure werd voorgeschreven, met inschakeling van een speciale commissie, weldra naar haar voorzitter de commissie-Scheltema geheten [3]. De regeling ging als gevolg van Duitse eisen verder dan van Nederlandse zijde beoogd was. Met de liquidaties werd echter door het Nederlandse apparaat geen haast gemaakt, hetgeen de Duitsers mishaagde. In mei 1941 werd toch een aantal *Verwalter* aangesteld. Voor de meeste ondernemingen – ruim tachtig – was toen reeds opschorting van betaling bij de Amsterdamse rechtbank aangevraagd en verkregen; 30 juni 1941 werd als einddatum gesteld voor het 'laufende Geschäft' van premie-inning en uitbetaling van schade en provisie. Weldra regelde de commissie-Scheltema een eigen accountantscontrole naast die van de *Deutsche Revisions- und Treuhand AG* en gaf zij richtlijnen voor de bij haar in te zenden gegevens, opdat zij uitkeringsplannen zou kunnen opstellen.

In het najaar van 1941 kwam het echter tot een ernstig competentiegeschil tussen de commissie en de *Verwalter* waarbij Rost werd betrokken. Alvorens dit nader te bespreken moeten echter nog andere punten uit de ontwikkeling van het verzekeringswezen in de beide eerste bezettingsjaren aangestipt worden.

Het belangrijkste daarvan is de totstandkoming van de allen omvattende bedrijfsorganisatie [4]. De commissie-Heering had zich daarmede in de zomer van 1940 reeds bezig gehouden en een Nederlandsche Verzekeringsbond voorbereid. Na de instelling van de commissie-Woltersom konden die

(1) Zie enkele stukken betr. de VAN in Doc. II Verzekeringswezen.
(2) De besprekingen van de commissie-Heering waren in juli–aug. 1940 in hoofdzaak hieraan gewijd. Zie notulen (Doc. II Verz. wezen); circulaire van 6 sep. 1940 (Van Maasdijk 40) en Wohlthats rapporten (FiWi Dev 7).
(3) Zie VO 213/40. De leden werden door de kamers van koophandel van Amsterdam en Rotterdam benoemd. *De Polis* van 6 dec. 1940 geeft een beschrijving van de procedure.
(4) Zie ook voor het vervolg de uitgebreide documentatie in Van Maasdijk 40, 40A en 40B.

plannen geen doorgang vinden. Ook de bundelingsplannen van NSB'ers, met name De Bruin, waren daarmee van de baan.

De Organisatiecommissie assumeerde als haar adviseurs op dit terrein prof. dr. A. O. Holwerda (president-commissaris van De Nationale te Rotterdam) voor het levensverzekeringsbedrijf en de commissie-Heering – aangevuld met mr. F. P. Guépin [1] – voor schadeverzekering. De uitgebrachte adviezen nam zij in hoofdzaak over [2]. Zo werden makelaars en assurantiebezorgers in één groep Tussenpersonen binnen 'Schade' verenigd terwijl agenten bleven buitengesloten; onderlingen en vaste premie-maatschappijen van een bepaalde branche werden gecombineerd, om de eersten te beschermen tegen de Duitse plannen (zie verder deel II). In oktober kwam de hoofdgroep Verzekeringen tot stand, omvattend de bedrijfsgroep 'Leven' met prof. Holwerda als eerste voorzitter, terwijl de zeer uitgebreide en sterk onderverdeelde groep 'Schade' onder de geduchte leiding van mr. Heering kwam te staan. Druk overleg van De Bruin met Rost, Van Maasdijk en ook met Ady, benevens onvermoeibaar onderhandelen van Van Maasdijk in juli en augustus 1941 had althans dit resultaat, dat De Bruin tot tweede plaatsvervangend voorzitter van het dagelijks bestuur van de hoofdgroep werd benoemd, naast Holwerda en Heering. Van de overige door NSB'ers geformuleerde wensen (zie p. 234, *n.* 5 en 9) kwam niets terecht [3]. Hoewel Rost eind oktober aan Fischböck nog vol vertrouwen schreef, 'Für diese Gruppe keine Besorgnis' te hebben (nr. 250), bleek zij weldra naar de smaak van hemzelf en De Bruin een schier onneembare burcht van 'anti's' te zijn [4].

De overige hervormingen die het *Referat Versicherungen* wenste door te voeren, waren aanvankelijk vaag en velerlei. In de loop van meer dan een jaar beperkten ze zich tot het voorlopige programma dat von Boeckh in november 1941 voor Rost schetste (nr. 257). Ze betroffen de sanering van de 'onderlingen' voor brandverzekering te platten lande [5], van de particuliere ziekteverzekering en het toezicht op de bedrijfspensioenfondsen, als eerste étappes op de weg naar volledig overheidstoezicht op het gehele 'schade' bedrijf.

De vraag wie deze hervormingen zou moeten invoeren hield de Duitsers geruime tijd bezig. Zij bemerkten nl. al spoedig dat zich in Nederland niets bevond wat met hun *Reichsaufsichtsamt für Privatversicherung* te vergelijken viel en dat het arbeidsveld en de bevoegdheden van de Verzekeringskamer, die zij aanvankelijk voor iets dergelijks hadden versleten, zeker niet zover gingen [6]. Wohlthat heeft misschien eerst hiervoor aan de commissie-Heering gedacht. Wat later was er sprake van een commissaris voor de brandonderlingen, waarvoor men een NSB'er op het oog had. Of zou men de Verzekeringskamer met het toezicht op het gehele verzekeringswezen belasten? Voor dat denkbeeld bestond niet alleen aan Duitse zijde, maar ook bij de leden van de Verzekeringskamer zelf wel animo. Daartegenover hield vooral mr. Heering vol, dat staatstoezicht voor schadeverzekering overbodig was; het georganiseerde bedrijf zou zelf de noodzakelijke verbeteringen invoeren [7].

(1) Mr. F. P. Guépin, geb. 2 aug. 1904 te Bussum, NSB-lid, had aanvankelijk samen met De Bruin voor diens verzekeringscorporatie geijverd. Hij was lid van de directie van de landelijke Onderlinge Brandwaarborgmaatschappij De Jong & Co te Amsterdam; voorts medeoprichter en lid van de directie van Algemeen Pachtbelang en voor de Duitsers aanvankelijk de deskundige op het gebied van de Nederlandse 'onderlingen' (zie nr. 257), tot hij in mei 1941 wethouder te Amsterdam werd; zie Doc. I F. P. Guépin.

(2) Zie Heerings advies van 3 mei en brief van 16 mei 1941, evenals Holwerda's voorstel van begin mrt. 1941 in Van Maasdijk 40. (3) Zie de beschikking van de Organisatiecommissie d.d. 16 okt. 1941 *(Stcrt* 204).

(4) De Bruin aan Rost over 'de ongewenschte gang van zaken' in de praktijk, brief van 26 nov. 1941 (BEZ K 1/2).

(5) Ook hier was trouwens een onmiddellijk Duits belang in het spel, nl. van de broer van *Minister* Goebbels, H. Goebbels, *Generaldirektor* van de *Öffentlichrechtliche Feuerversicherungsanstalt der Rheinprovinz*, Düsseldorf. Zie verder deel II.

(6) Zie Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen; Van Bruggen, *a.w.*, p. 110.

(7) Van Heerings uiteenzettingen in die geest van 5 apr., 15 mei, 23 sep. en 4 okt. 1941 voor Financiën is alleen de laatste over (Vertaalbureau Financiën); vgl. Ady's *Monatsbericht* over sep. 1941 (FiWi Feind).

Maar gezien de ingrijpende Duitse plannen met de brandonderlingen, weldra ook met de particuliere ziekteverzekering, zou het zonder overheidsingrijpen en aanvullende wettelijke voorschriften niet gaan. In de zomer van 1941 viel de beslissing dat de 'zentrale Zuständigkeit' voor alle verzekeringsaangelegenheden, met uitzondering van de sociale verzekering [1], zou berusten bij de 'Finanzgewaltige für die Niederlande, Rost van Tonningen', als secretaris-generaal voor BEZ [2]. Deze zou gerechtigd zijn, nadere voorschriften te geven; de Verzekeringskamer zou als 'Aufsichtsbehörde' voortaan onder BEZ ressorteren en uitbreiding van arbeidsterrein krijgen [3]. De vroegste ontwerpen voor het besluit waarbij dit geregeld werd dateren uit einde juli en begin augustus 1941 [4]. Tegelijkertijd ontwierp Ady reeds een uitvoeringsbesluit voor de onderlingen [5].

Dat het zo lang duurde voordat het besluit gereed kwam, was mede te wijten aan het competentiegeschil met Schokker dat hier tenslotte precies als bij VO 225/41 werd opgelost (zie p. 231). Intussen had men beslist dat het besluit zou moeten uitgaan van alle departementen die met verzekeringszaken te maken hadden. Het werd op 14 november getekend en als VO 218/41 in het *Verordeningenblad* van 5 december 1941 gepubliceerd [6]. In zijn *Monatsbericht* van 1 december schreef Ady dat met VO 218/41 het uitgangspunt was verkregen 'für die Angleichung des niederländischen Aufsichtsrechtes an das deutsche'. Rost had intussen zowel van hem als van von Boeckh aanwijzingen ontvangen, hoe hij uitvoering aan zijn nieuwe taak had te geven (nr. 257).

Wat waren Rosts kwalifikaties voor het verkrijgen van deze 'zentrale Zuständigkeit' in verzekeringsaangelegenheden en wat was de reden dat hij dit had geambieerd?

Bij zijn beleid inzake De Centrale had Rost reeds even een voet gezet op het terrein van de levensverzekering, doch al zijn kennis ging daarbij terug op die van Van der Does [7]. Bij zijn bemoeiingen met de organisatie van het verzekeringsbedrijf, dat hij mét de groep Banken en Beurs als zijn speciale terrein opeiste [8], voer hij eveneens vrijwel geheel op het kompas van anderen: Van der Does, De Bruin en Van Maasdijk. Dat hij, gewaarschuwd hoezeer de verordening op het joodse vermogen ontdoken werd door het op grote schaal kopen van lijfrenten, afweermaatregelen bij de Duitsers naar voren bracht [9], was onverkwikkelijk maar incidenteel. Toen hij het – eveneens in augustus 1941 – met A. A.W. Bijlsma aan de stok kreeg [10], was dat zijn eerste vluchtige kennismaking met het probleem verzekeringsmakelaars.

(1) Vgl. § 7 (§ 8) van de vroegste ontwerpen (retroacta VO 218/41); zie echter *n.* 6.
(2) Hoe men op Financiën zich aanvankelijk de verdeling van werkzaamheden met BEZ dacht blijkt uit de op p. 239 geciteerde notitie.
(3) Zie Ady's *Monatsbericht* over aug. 1941 (t.a.p.); vgl. Van Bruggen, *a.w.*, p. 144; *Jaarverslag Verzekeringskamer 1940*, p. 71.
(4) Ontwerpen van 28 juli en 6 aug. 1941 (Vertaalbureau Financiën). Het eerste spreekt nog van de secretaris-generaal van *Financiën* als de verantwoordelijke instantie.
(5) Ontwerp van 13 aug. 1941 (BEZ B 9/3). Misschien was het hele besluit wel om de onderlingen en om de ziekteverzekering begonnen. Het duurde overigens tot 28 okt. 1942 voordat dit ontwerp als tweede uitvoeringsbesluit bij VO 218/41 werd afgekondigd (*Stcrt* van 30 okt. 1942, nr. 212). Dat op de particuliere ziekteverzekering kwam nooit tot stand.
(6) Besluit van BEZ, Financiën, Justitie, Sociale Zaken, Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Binnenlandse Zaken. § 7, lid 1 bepaalde dat alle geldende vooroorlogse wetten, KB's etc. alsmede de besluiten van na 10 mei 1940 op verzekeringsgebied van kracht bleven; § 7, lid 2 deed echter de bevoegdheden voortvloeiend uit de wet op het levensverzekeringsbedrijf, uit VO 199/40 betr. molestverzekering en VO 213/40 betr. de commissie-Scheltema, overgaan op BEZ.
(7) Dat was juist de klacht van Van der Does, zie nr. 179, *n.* 14.
(8) Aldus in zijn verslag voor Mussert van 21 juli 1941 (M XII 93040–2). Vgl. verzoek aan het departement van Justitie d.d. 8 mei 1941, onder het motto, 'dat de werkzaamheden van mijn departement zich tot de genoemde gebieden uitstrekken' (BEZ V 39).
(9) Zie brief van von Brucken Fock aan Rost van 28 aug. 1941 en diens antwoord van 2 sep. 1941 in BEZ 113.
(10) Zie nrs. 221, 231, 238 en 292.

Als secretaris-generaal van Financiën was Rost gemoeid in het aanvullingsbesluit op de VO 213/40, maar van de mérites van de zaak der *Feindgesellschaften* en de commissie-Scheltema nam hij nog nauwelijks notitie; die bleven voorlopig geheel in handen van de afdeling Geldwezen, welke ook op de zo belangrijk geworden molestverzekering toezag, zich met premieverhogingen bezighield en gekend wilde worden in de oprichting van verenigingen op het gebied van verzekerings- en kredietwezen [1].

Bij de voorbereiding van de VO 218/41 kwam echter de kans, een aanmerkelijk terrein van werkzaamheid naar BEZ te trekken, op zich zelf een niet te verwaarlozen factor (zie p. 207). Een belangrijk motief moet geweest zijn dat hij bij de zware taak, oorlog en bezetting in Nederland te financieren, en daarop attent gemaakt door Van der Does (nr. 212), in de zo kapitaalkrachtige verzekeringsmaatschappijen een belangrijke afnemer van staatspapier zag, terwijl de samenstelling van de besturen van 'Leven' en 'Schade' weinig beloofde voor een vrijwillige ontwikkeling van het bedrijf in die richting.

Een ander zwaarwegend argument was stellig dat Rost hier een nieuw wapen in zijn strijd om de macht met Hirschfeld in handen kwam: met de bij VO 218/41 en VO 225/41 verworven bevoegdheden hoopte Rost *Ebenbürtigkeit* met Hirschfeld in bedrijfsorganisatorische aangelegenheden te krijgen.

Op deze drie punten moge nader worden ingegaan.

Zoals reeds opgemerkt (p. 235) ontstond in het najaar van 1941 een vrij heftig competentiegeschil tussen de commissie-Scheltema enerzijds en de *Abteilung Feindvermögen* en het *Referat Versicherungen* anderzijds, dat te wijten was aan de onvoldoende coördinatie tussen de bepalingen van de VO 26/40 (vijandelijk vermogen) en van de VO 213/40. Toen nl. enkele *Verwalter*, waaronder de felle *Nazi* K. Stichnoth, de gelden van de onder hun beheer gestelde *Feindgesellschaften* op hun eigen rekening bij Duitse bankfilialen wilden storten, had de commissie in een *test case* een beschikking van de Amsterdamse rechtbank uitgelokt, volgens welke zij bij uitstek de zorg voor de aanwezige bedragen had en gerechtigd was, deze op een afzonderlijke rekening bij de Nederlandsche Bank te plaatsen. De rechtbank overwoog daarbij, dat VO 213/40 van latere datum was dan VO 26/40 en dus geacht moest worden voorrang te hebben, nu nadere bepalingen over de onderlinge verhouding ontbraken. Aan dr. Ridder werd verslag van een en ander uitgebracht [2]. Vooral Stichnoth en de afdeling *Feindvermögen*, maar ook Ady reageerden hierop met grote felheid; Ady wenste de volmachten van de buitenlandse maatschappijen aan hun Nederlandse agenten onmiddellijk in te trekken [3]. Hij weigerde een ophelderende bespreking met Ridder en de commissie-Scheltema en richtte zich met de eis, de leden daarvan te ontslaan, rechtstreeks tot Rost. Ook deze was aanvankelijk zeer verbolgen, omdat de afdeling Geldwezen de zaak geheel onder zich gehouden had en hij eerst in een boze brief van Ady ervan hoorde [4].

Deze gang van zaken leidde ertoe dat Rost de behandeling van het conflict ten spoedigste aan Piek en BEZ opdroeg en aan Financiën onttrok. In een tweetal notities voor dr. Ridder tekende mr. Slotemaker [5] de karakteristieke wijze waarop dit in zijn werk ging [6]. Piek had hem op 17 november 1941 hierover een bezoek gebracht en zich beklaagd, dat hem niet de complete stukken door Financiën waren toegezonden.

(1) Zie de in *n.* 8 van p. 237 genoemde brief.

(2) Zie ook voor het vervolg de dossiers B 2 en B 2 II (BEZ). Vgl. voor nadere bijzonderheden de regestenlijst daarvan (*Inventaris van BEZ*, RvO).

(3) Daartoe ontwierp hij in okt. 1941 een uitvoeringsbesluit op de nog niet verschenen VO 218/41 (zie BEZ V 38).

(4) Brief van 7 nov. 1941 (BEZ B 2 II/11).

(5) Mr. J. H. C. Slotemaker, werkzaam op de afd. Geldwezen totdat hij in feb. 1943 rechter werd te Arnhem (zie V 8/7 en V 35/11). Na de oorlog leidde hij de liquidatie van BEZ.

(6) Met de hand geschreven notities in B 2 II.

'want hij had er de S.G. reeds over moeten inlichten en in diens opdracht de commissie-Scheltema in pleno moeten oproepen voor een bespreking met mr. R.v.T. op 18 nov. en dat hij zich met het oog daarop volledig moest oriënteeren. – Ik antwoordde dat wij daar dan toch ook wel eens van op de hoogte zouden willen zijn gesteld en dat het mij niet bepaald gewenscht voorkwam dat deze zaak door twee instanties werd behandeld. De Hr. Piek beaamde dit en zeide dat het ook z.i. beter was dat één (en hij liet min of meer doorschemeren: hij) deze zaak verder behandelt. Hij was door Mr. R.v.T. als verzekeringsdeskundige aangesteld en zou dus wel graag op de hoogte zijn van wat hier op Financiën werd behandeld. Ik antwoordde dat dit niet zonder meer doenlijk was, omdat wij allerlei kwesties, zooals molestverzekering, premieverhoogingen, enz. behandelen. Ik herinnerde voorts nog eens aan de afspraak met Mr. R.v.T., nl. dat Piek [1] zich zou bezighouden met het Besluit betr. het verzekeringswezen VO 218/41 en deszelfs uitvoeringsvoorschriften en niet met andere verzekeringsaangelegenheden, die wij behandelen.---'

Niet verwonderlijk dat Slotemaker zijn notitie eindigde met de verzuchting: 'Ik zou toch wel eens willen weten, wat nu precies de bedoeling is!' Voor de bespreking op de 18de was noch hij noch iemand anders van Financiën uitgenodigd; wel werd hij achteraf op de hoogte gebracht door de secretaris van de commissie-Scheltema. Op 21 november was Piek opnieuw op het departement

'en verzocht mij premieverhoogingszaken niet verder te behandelen, zoolang hij zich niet had ingewerkt --- dat het de bedoeling was, dat hij van alle verzekeringszaken kennis kreeg (later: dat hij alle verzekeringszaken ging behandelen).'

Wel had Piek nog excuses gemaakt voor zijn omissie, iemand van Financiën voor de vergadering met mr. Scheltema c.s. uit te nodigen.

'Dat was geen opzet geweest maar gevolg van zijn kortstondig optreden als ambtenaar. Ik zeide dat het ons zeer bevreemd had, dat e.e.a. gebeurd was, aangezien wij die zaken behandelden en grondig op de hoogte waren.'

Voor de commissie-Scheltema liep het conflict niet zonder kleerscheuren af. Wel werden noch de leden noch de secretaris ontslagen. Maar uitdrukkelijk werd vastgelegd [2], dat de rechten van de *Verwalter* voorvloeiend uit de VO 26/40 op het vijandelijk vermogen door VO 213/40 onverlet bleven bestaan. De commissie moest zelfs aan de Amsterdamse rechtbank verzoeken, de beschikking van oktober 1941 te wijzigen [3]. De rechtbank wenste haar principieel standpunt niet te verlaten, maar vond tenslotte in overleg met de commissie een weg om deze uit de moeilijkheden te helpen door een minder imperatieve formulering van de aan haar oordeel te verbinden consequenties.

Wat de beleggingen der verzekeringsmaatschappijen betreft, het volgende. De commissie-Albarda die medio november 1941 een nota hieraan wijdde, schakelde direct het schadeverzekeringsbedrijf als belegger van betekenis uit. Ze zag alleen een kleine kans op toenemende animo bij de levensverzekeringsmaatschappijen voor staatsschuld als beleggingsobject, wanneer de Verzekeringskamer de voorgeschreven vorm van notering op de balansen zou wijzigen. Alle pressie achtte ze uit den boze [4].

Dat was voor Rost niet hoopgevend. Op een suggestie van Piek en Hoekstra liet hij nu een speciale commissie van de Raad voor Volkshuishouding onder voorzitterschap van J. Robertson en met De Bruin, Van Maasdijk en C. A. Piek als leden en Van der Does als adviseur, het vraagstuk bestuderen

(1) C. A. Piek in samenwerking met mr. Caljé van de Verzekeringskamer, zie slot van nr. 257 en deszelfs *n.* 6. De afspraak dateert kennelijk van voor de definitieve versie van de VO 218/41, waarvan § 7 lid 2 juist de nieuwe werkverdeling bepaalde (zie p. 237, *n.* 6). Oorlogsmolestzaken bleven echter toch bij Financiën in behandeling.
(2) In een brief van BEZ d.d. 7 apr. 1942 aan de commissie; vgl. voor het vervolg ook andere stukken in B 2, B 2 II en V 7.
(3) Von Boeckh aan BEZ d.d. 6 feb. 1942, V 1/40.
(4) Nota van 22 nov. 1941, voorzien van notities van Piek over het instellen van een eigen commissie (L 1/1).

aan de hand van een memorie van de laatste [1]. Na discussies in de eerste bijeenkomst van de commissie werkte Van der Does een prae-advies voor BEZ uit [2]. Hij kwam tot de conclusie dat de maatschappijen, in plaats van de amper 4% van hun vrije reserve die in staatspapier belegd werd naast gemiddeld 30% in hypotheken en ruim 20% in onderhandse leningen, voortaan 25% per jaar in staatsobligaties zouden moeten beleggen, d.w.z. in 1942 bijvoorbeeld *f* 375.000.000 [3].

Op 1 april 1942 vaardigde Rost als secretaris-generaal voor BEZ een verbod tot uitbreiding van hypothecaire beleggingen voor het levensverzekeringsbedrijf uit en schreef hij voor, de gelden die wegens aflossing of anderszins ter beschikking kwamen, tot nader order in staatsobligaties te beleggen [4]. Hoofddoel van het verbod, dat door de afdeling Geldwezen van Financiën was voorgesteld, was echter ondersteuning van de hypotheekbanken en Van der Does behoorde tot de eersten die protesteerden (zie nr. 301). De bedrijfsgroep van haar kant trachtte in een bezwaarschrift te bewijzen, dat het verbod van hypothecaire beleggingen geen invloed van betekenis op de belegging in staatspapier zou hebben en slechts het bedrijf zelf zou schaden [5]. Intussen berichtte Ady dat sinds 1940 de hypotheekportefeuilles van *f* 507.000.000 tot *f* 451.000.000 teruggelopen en de beleggingen in staatslening van *f* 74.000.000 tot *f* 235.000.000 gestegen waren [6]. In de loop van 1943 zette deze tendens zich verder voort [7]. In 1942–1943 bleken zelfs de buitenlandse levensverzekeringsmaatschappijen zo sterke aankopen aan schatkistpapier te hebben gedaan, in tegenstelling met vroeger toen deze vorm van belegging bij die groep niet voorkwam, dat de Verzekeringskamer een wijziging in haar balansvoorschriften nodig achtte [8].

Nog voor de publikatie van VO 218/41 was Rost begonnen, BEZ's bevoegdheden op verzekeringsgebied met de andere departementen te regelen. De zwaarste strijd viel daarbij van de beide economische departementen te verwachten. Op zijn verzoek had de directeur-generaal van de Landbouw, G. J. Ruiter al toegezegd, bij de reorganisatie van de coöperaties te platten lande (VO 36/42) aan BEZ het terrein der verzekeringen te zullen overlaten, mits in overleg met hem zou worden gehandeld [9]. Ook Hirschfeld had begin december verklaard, over de zittingsduur der eerst benoemde besturen van de groepen Verzekeringen en Banken en over derzelver bevoegdheden met Rost overleg te zullen plegen [10]. Inderdaad zond hij Rost begin januari 1942 twee ontwerp-beschikkingen toe, waarin het einde van de zittingsduur van genoemde besturen op 31 december 1942 gesteld werd, zoals hij dit ook voor Industrie wilde regelen [11].

(1) 'Commissie tot bestudeering van beleggingen van Levensverzekeringsmaatschappijen'; zie stukken en correspondentie in L 1, V 5 en V 27.
(2) L 1/3, 6 en 7. Van der Does bracht tevens zijn wens naar voren, naast de waarborging van de rechten van verzekerden, ook de 'bescherming van bedrijfs- en zelfs landsbelang' tot taak van de Verzekeringskamer te stellen, door aanvulling van § 24 van de wet op het levensverz. bedrijf.
(3) De memorie van eind jan., notulen van 17 feb. en het prae-advies van begin mrt. 1942 in L 1. Van der Does gaf zijn cijfers bij benadering op grond van cijfermateriaal in de verslagen van de Verzekeringskamer en van zijn eigen prognose.
(4) Zie brief in B 6; wat het tweede punt betreft zocht hij aansluiting bij § 5, lid 1, a en b van de beleggingswet van mrt. 1939 (*Stbl.* 400, 1939).
(5) Brief van 23 juli 1942 (B 6).
(6) Ady aan Piek n.a.v. een bespreking met Rost, 10 juli 1942 op basis van cijfers per 30 apr. 1942 van de Verzekeringskamer. Het totaal van het vermogen was sinds 1940 gestegen van *f* 1.447.000.000 tot *f* 1.657.000.000 (BEZ V 1/44).
(7) Zie Van der Does aan Rambonnet d.d. 18/9 jan. 1944 (deel II).
(8) Verzoek van de Verzekeringskamer aan Rost d.d. 11 mei 1943, hetgeen leidde tot een 'Besluit van BEZ tot wijziging van modelstaat K 1 voor Levensverz. maatschappijen, opgave van beleggingen', d.d. 26 mei 1943 (*Stcrt* 2 juni 1943, nr. 106).
(9) Schriftelijke bevestiging van afspraak met Piek, 2 dec. 1941 (V 11); vgl. nr. 285. Dit principe werd vastgelegd in VO 36/42, § 3 lid 2. Vgl. incomplete stukken in BEZ 51, V 8, RvT Fin 8/6 en RvT II Robertson 89688.
(10) Zie notitie van Piek op een concept van Rambonnet voor dr. Ridder van 2 dec. 1941 (V 8/8).
(11) Brief van 7 jan. 1942 met bijlagen (V 9).

In een uitvoerig schrijven van eind januari stelde Rost n.a.v. een verzoek van de bedrijfsgroep 'Leven' om toekenning van verordenende bevoegdheid, de eis dat het basisbesluit van de bedrijfsorganisatie (VO 206/40, aangevuld door VO 89/41) alsmede het belangrijkste uitvoeringsbesluit (3de UB) aan de besluiten 218/41 en 225/41 zouden worden aangepast, zodat de secretaris-generaal voor BEZ in plaats van die van Handel, Nijverheid en Scheepvaart degene zou zijn, die t.a.v. de bedrijfsorganisaties voor verzekerings- en bankwezen bevoegd zou zijn [1]. Toen Hirschfeld enigszins ontwijkend antwoordde en van 'gedeelde verantwoordelijkheid' sprak, herhaalde Rost zijn verlangen in pregnanter vorm [2]. Er gingen nog maanden over heen; misschien ook omdat Rost medio maart een ander verzoek tot Hirschfeld had gericht, zijn bevoegdheden erkend te zien bij de bedrijfsorganisaties op het gebied van de voedselvoorziening door een aanvulling van VO 69/41, hetgeen waarschijnlijk geweigerd werd [3]. Want toen Hirschfeld en von Boeckh accoord waren gegaan met het ontwerp voor de VO 117/42, waarbij het basisbesluit-bedrijfsorganisatie in de gewenste zin zou worden aangevuld, kwam de *Referent für Ernährung und Landwirtschaft* met bezwaren tussenbeide: 'Bei der immerhin möglichen weiteren Ausdehnung des Zuständigkeitsgebietes des Generalsekretärs für besondere wirtschaftliche Aufgaben muss ich Wert darauf legen, dass in diesem Falle die entsprechende Abgrenzung zur VO 69/41 gewährt bleibt' [4]. De *Abteilung Rechtsetzung* stelde hem gerust: 'es wird dem G.S. für b.w. A. keineswegs erleichtert, auf das Gebiet des Landwirtschaftsministeriums überzugreifen' [5].

Midden oktober 1942 werd de VO 117/42 eindelijk gepubliceerd: aan het basisbesluit-bedrijfsorganisatie werd een § 5a toegevoegd, inhoudende dat voorschriften en maatregelen die uitsluitend tot Rosts competentie behoorden, door deze 'in overeenstemming met' Hirschfeld getroffen zouden worden. Het duurde nog tot eind december voordat ook het '3de UB' met een § 1a was uitgebreid, krachtens welk de bevoegdheden van de Organisatiecommissie voor het terrein van banken en verzekeringen t.z.t. op Rost zouden overgaan, die voor de te treffen voorzieningen opnieuw tot overeenstemming met Hirschfeld werd verplicht [6].

Eerst daarna kon Rost een aantal uitvoeringsbesluiten en beschikkingen t.a.v. de beide hoofdgroepen ontwerpen. De meest ingrijpende daarvan was een gewijzigde instellingsbeschikking voor de hoofdgroep Verzekeringswezen. Er werd een afzonderlijke bedrijfsgroep MAA (Makelaars in Assurantiën, Assurantiebezorgers en Agenten) naast die voor 'Leven' en voor 'Schade' ingesteld [7]. De publikatie van Rosts vier uitvoeringsbesluiten werd echter nog tot augustus 1943 vertraagd, naar hij zelf opmerkte, in verband met de overbelasting der Duitse instanties door de verscherpte arbeidsinzet in maart en volgende maanden van 1943 [8].

Met Sociale Zaken, gesteund door de *Geschäftsgruppe-*, de later zo machtige *Hauptabteilung für Soziale Verwaltung (HSV)*, viel eveneens een competentiegeschil te beslechten, nl. betreffende de ziekteverzekering, die Rost niet heeft kunnen winnen [9].

(1) Concept van 13 jan. 1942, uitgegaan 28 jan. 1942 (V 8/8); vgl. Bühlers brief van 13 jan. 1942 aan von Boeckh (RvT II Robertson 89540-1).
(2) Brief van 31 mrt. 1942 (BEZ 1/87543-4); Hirschfelds brief van 24 mrt. 1942 ontbreekt maar is uit Rosts antwoord te reconstrueren.
(3) Rosts verzoek van 18 mrt. 1942 (BEZ 1/87497); een antwoord ontbreekt.
(4) Hirschfelds ontwerp was 30 juni door von Boeckh aan *Rechtsetzung* gezonden voor circulatie; Grünewalds bezwaren zijn van 18 juli 1942 (retroacta van VO 117/42, VeJu Rs).
(5) Antwoord van Schlüter van 22 juli 1942 (t.a.p.). Voor Rosts positie t.a.v. Landbouw, Landstand, etc., zie deel II.
(6) Vo 117/42, op 12 sep. door Hirschfeld en Rost getekend, op 20 okt. 1942 verschenen in het *Verordeningenblad*. Besluit van 31 dec. 1942 (*Stcrt* nr. 1 van 4 jan. 1943).
(7) Zie over MAA in deel II.
(8) Zie nader over een en ander in deel II.
(9) Zie voor het volgende vooral BEZ V 36; voorts V 35 en M 31. Van de zijde van Sociale Zaken of de *HSV* stonden bewerkster geen gegevens hierover ter beschikking.

De VO 218/41 liet de rechten van dat departement t.a.v. de sociale verzekering onaangetast [1]. Dat terrein nu was in de zomer van 1941 nog aanzienlijk uitgebreid door de invoering van verplichte verzekering bij de algemene ziekenfondsen (VO 160/41). Toen het besluit daartoe nog in voorbereiding was, had Dr. Ady de particuliere vrijwillige ziekteverzekering echter tot zijn ressort verklaard. De uitbreiding van het toezicht van de Verzekeringskamer tot die tak van 'varia-verzekering' lag hem na aan het hart en was een van zijn motieven voor het tot stand brengen van de VO 218/41 [2].

In de tweede helft van oktober 1941 nam Hoekstra reeds als vertegenwoordiger van BEZ deel aan een bespreking van Ady met de NEVA (Nederlandsche Vereeniging van Varia Assuradeuren) en de Nederlandsche Vereeniging van Ziekteverzekeringsmaatschappijen, over de gevolgen van VO 160/41 voor de particuliere ziekteverzekering [3]. Het ontwerpen van een besluit tot regeling van het toezicht behoorde tot Rosts eerste taken op verzekeringsgebied, waar Piek en mr. Caljé in december reeds mee bezig waren [4]. In de daarop volgende maanden hielden zij druk contact met Ady over het criterium bij de verdeling van bevoegdheden met Sociale Zaken. Eind april 1942 meenden ze met hun ontwerp-besluit gereed te zijn [5].

Men kwam met de onderhandelingen echter niet tot een einde. Was er reeds vertraging ingetreden door wisseling in het toezicht op de ziekenfondsen [6], een gewijzigd besluit van BEZ stuitte na aanvankelijk ieders instemming te hebben verworven, onverwacht op nieuw verzet van de zijde van Sociale Zaken en na een aantal besprekingen van Piek met de betrokken vakgroep, de vertegenwoordiger van de commissaris van de ziekenfondsen en de secretaris van de bedrijfsgroep 'Schade' in september en begin oktober 1942, liep de zaak helemaal vast. Fischböck haastte zich niet met het nemen van een beslissing; bij het vertrek van Dr. Ady naar het front in begin 1943 ontviel de voornaamste steun voor BEZ's aanspraken. Eerst in september 1943 kwam de kwestie weer op gang maar opnieuw zonder resultaat [7].

Intussen breidde Verwey de toepassing van de bepalingen van de ziektewet uit. Bij de VO 109/42 werden de nieuwe voorschriften tot uitkering van kraamgeld [8] ook op huispersoneel toepasselijk verklaard, waarvan de Nederlandse staat in de overgangsperiode de kosten moest dragen. Vandaar dat Rost als secretaris-generaal van Financiën medeondertekenaar van die VO werd. Met een besluit in de *Staatscourant* verklaarde Verwey 'inwonende kinderen' verplicht verzekerd [9], terwijl hij in 1943 overwoog, ook 'uitwonende kinderen' en de grote groep 'kleine zelfstandigen' daarvoor aan te wijzen [10]. Tengevolge van deze maatregelen dreigde de vrijwillige ziekteverzekering een slechts

(1) Daarop was § 7, lid 1 van toepassing; zie p. 237 bij *n.* 1 en 6,

(2) Zie notitie van Ady uit juli 1941 (retroacta van het ziekenfondsenbesluit, VO 160/41, VeJu Rs). Vgl. zijn *Monatsbericht* over aug. 1941 (FiWi Feind).

(3) Uitnodiging van Ady aan Hoekstra, 23 okt. 1941 (V 1/1). Op 1 nov. 1941 zou VO 160/41 in werking treden.

(4) Zie nr. 257, Ady's *Monatsbericht* van 1 dec. 1941 (t.a.p.) en V 81/3, 3–5 en B 9/1.

(5) Brieven over en weer van 11 en 21 feb., 10 en 17 mrt., alsmede een begeleidend schrijven bij een ontwerp-VO van 30 apr. 1942 (V 36/1–7); verdere ontwerpen in B 9.

(6) De ziekenfondsen ressorteerden onder de directeur-generaal van de Volksgezondheid, in die functie 'Commissaris belast met het Toezicht op de Ziekenfondsen' geheten, met een raad van bijstand en met het lid-deskundige voor de sociale verzekering als plaatsvervanger (VO 160/41, § 12, lid, 1, § 13 en § 15, lid 3). Na het aftreden van dr. C. van den Berg en het gereedkomen van de VO 111/42 werd de nieuwe commissaris voor de ziekenfondsen, mr. L. P. van der Does, losgemaakt van het directoraat-generaal en rechtstreeks onder de secretaris-generaal geplaatst.

(7) Zie voor bijzonderheden, V 36 en de regestenlijst daarvan; vgl. deel II.

(8) VO 161/41 had een dergelijk kraamgeld ingevoerd door inlas van een § 34 a van de ziektewet.

(9) Besluit van 5 juni 1942 (*Stcrt* 139 van 21 juli 1942). De inwerkingtreding werd bij een nieuw besluit (*Stcrt* 187 van 25 sep. 1942) tot 1 jan. 1943 uitgesteld. Maar ook toen was verder uitstel noodzakelijk; voor gegevens, zie slot van de volgende noot.

(10) De 'kleine zelfstandigen' kwamen voor het einde van de oorlog niet meer zo ver. Het wachten was op het tweede deel van het rapport van de commissie-Van Bruggen. Zie stukken in V 35 en M 31 en de regestenlijst daarvan. Vgl. deel II.

aanvullend karakter te krijgen. Rosts verontwaardiging werd vooral gewekt door het feit dat Verwey hem bij dergelijke ontwerpen passeerde of eerst in een laat stadium van de plannen in kennis stelde. Ook vreesde hij – overigens ten onrechte – evenals bij de VO 109/42 voor de kosten te zullen moeten opkomen. Bij de toepassing van het ziekenfondsenbesluit op arbeidscontractanten in overheidsdienst werd BEZ evenals de vakgroep opnieuw voor een *fait accompli* gesteld [1].

Het merendeel van het voorafgaande betrof de formele zijde van het verzekeringstoezicht. De materiële wijzigingen en vernieuwingen die Rost met zijn adviseurs wilde doorvoeren stuitten op even taaie tegenstand, zodat hij ook daarmee nauwelijks voortgang maakte en bij de toepassing doorgaans geheel vastliep.

Van de vroegste uitvoeringsbesluiten, die bij VO 218/41 waren ontworpen en terwille waarvan de 'zentrale Zuständigkeit' geschapen was, nl. die ter uitbreiding van het staatstoezicht door de Verzekeringskamer op buitenlandse maatschappijen, op de particuliere ziekteverzekering, op de onderlinge brandverzekering te platten lande en op de vele kleine begrafenisfondsen 'in natura', kwamen alleen de laatste twee tot stand [2]. Een voorschrift inzake premieverhogingen, waaraan vanaf december 1941 lange tijd in overleg met de afdeling Geldwezen en de Gemachtigde voor de prijzen werd gedokterd, moest tenslotte geheel vervallen ten gunste van een prijsvoorschrift van de laatste, dat eerst in augustus 1943 werd gepubliceerd [3]. Een ander ontwerp-besluit, dat de bevoegdheden van de Verzekeringskamer en van de secretaris-generaal nader zou omschrijven, werd in voortdurende omwerkingen gedurende 1942 steeds omvangrijker en ambitieuser en vormde in zomer en najaar van 1943 de hoofdschotel van de discussies in de Verzekeringsraad, maar bracht het nooit tot de staatscourant [4]. Terwijl Rost al in januari 1942 de behoefte voelde aan een eigen adviescollege, dat hem onafhankelijk zou maken van de raadgevingen van de 'anti's' van de Verzekeringskamer [5], kwam het besluit tot instelling van een *Verzekeringsraad* eerst in augustus 1942 gereed en was de aard ervan intussen veranderd, daar Rost zich gedwongen zag, ook de voorzitters van de Verzekeringskamer en van de bedrijfsgroepen 'Leven' en 'Schade' onder de leden op te nemen [6]. Het duurde tot 5 januari 1943 eer hij de installatiebijeenkomst met zijn tegenwoordigheid kon opluisteren. Uit de door de voorzitter De Bruin ontworpen rede schrapte Rost bij die gelegenheid echter alle passages met extreme NSB-scherpslijperij [7]. Wat de reorganisatie van de 'brandonderlingen' betreft, door de bezetter al in 1941 onder aandrang van Duitse belanghebbenden geëntameerd [8], Rost wist weliswaar een derde uitvoeringsbesluit tot oprichting van een Centrale Brandwaarborgmaatschappij tot stand te brengen, maar deze is ten gevolge van systematische oppositie nooit tot ontwikkeling gekomen, terwijl al de voor Nederland schadelijke kanten van het oorspronkelijke plan toen reeds eruitgeprepareerd waren [9].

(1) Zie M 31/16–20; eveneens in deel II.
(2) Resp. het tweede en zesde uitvoeringsbesluit, van 28 okt. 1942 (*Stcrt* 212 van 30 okt. 1942) en van 24 jan. 1944 (*Stcrt* 43 van 1 mrt. 1944). Zie A 3, B 9 en M 20.
(3) Zie met name D 1; nader hierover in deel II.
(4) Het ontwerp 'Staatstoezicht' of 'Vierde UB', zie B 9 en A 4. Mr. Caljé toonde zich zeer bekwaam in het steeds scheppen van lacunes die weer gedicht moesten worden, waardoor de gereedkoming eindeloos gerekt werd (J. van Bruggen, *a.w.*, p. 156). Het in *Stcrt* 240 van 9 dec. 1943 afgedrukte 4' UB behandelde andere materie, nl. MAA; zie A 5.
(5) Rost aan De Bruin, 27 jan. 1942 (V 4/9); vgl. zijn woorden tot de leden van de Verzekeringskamer bij hun audiëntie op 12 mrt. 1942 (J. van Bruggen, *a.w.*, p. 147–8). In okt. 1942 was het mogelijk, C. A. Piek tot lid van de Kamer te benoemen.
(6) Eerste UB van 25 aug. 1942 (*Stcrt* 165 van 26 aug. 1942). Pas op het laatst bracht een nieuw lid 3 voor § 1 deze wijziging in de samenstelling van de Verzekeringsraad. (7) Zie V 4/44 en 45 en notulen, VR 21/28.
(8) Zie p. 236, *n.* 5 en p. 237, *n.* 5. Vgl. *Monatsbericht* van 8 jan. 1941: 'den Plan --- die gegenseitigen Brandversicherungs Vereine in irgendeiner Form an die deutsche öffentlichrechtliche Versicherung heranzuführen', nl. door herverzekering in Duitsland (FiWi Dev).
(9) De voornaamste stukken in B 9, B 9 I en B 9 II; vgl. brieven en annotatie in deel II.

De hoofdpunten van Rosts beleid bij het verzekeringswezen, nl. die Centrale Brandwaarborgmaatschappij, het prijsvoorschrift, de pogingen om de gevolgen van de arbeidsinzet voor het bedrijf te beperken en de strijd over de nieuwe bedrijfsgroep MAA, behoren thuis in de periode na mei 1942 en zullen in deel II aan de orde komen. Het merendeel van deze kwesties werd in het nadeel van BEZ beslecht.

Naast eigen tekorten, de kracht van de geboden tegenstand, het verloop van de oorlog in het algemeen, droeg opnieuw het gebrek aan voldoende steun van het bezettingsbestuur hieraan schuld. Immers, zoals reeds herhaaldelijk bleek en in deel II opnieuw tot uiting zal komen, was Fischböck, toen hij het verzekeringstoezicht aan Rost toevertrouwde, allerminst van plan geweest, dit terrein geheel aan hem uit te leveren of hem in komende conflicten onvoorwaardelijk te steunen; integendeel. Enerzijds wilde de *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft* zijn redelijk goede relaties met Hirschfeld en de bedrijfsorganisatie niet ter wille van Rost bederven. Anderzijds was hij bijv. in de conflicten van BEZ met *Preisbildung* en met de Gemachtigde voor de prijzen geneigd, de laatsten te steunen ten koste van Rost, toen deze te lastig en tevens te machteloos bleek. Die tendens werd uiteraard nog sterker nadat Fischböck in begin 1942 in Duitsland tot *Reichskommissar für die Preisbildung* benoemd was [1]. Het is tekenend, dat als opvolger van *Dr.* Ady geen even bekwaam man aan het *Referat Versicherungen* werd benoemd, maar de *SS-Hauptsturmführer* Carl Egner [2].

§ 9 *Een Nederlandse Organisation Todt?*

Tot Rosts onvervulde illusies heeft ook behoord de vorming van een apparaat, dat een Nederlandse parallel zou zijn van de organisaties, die in Duitsland onder Dr. Fritz Todt ressorteerden [3]. Zijn activiteit op dit terrein is een typerend voorbeeld van zijn imperialisme, van zijn 'ins Uferlose gehende' werkwijze, welke hem overigens Rauters bewonderend commentaar bezorgde: 'er dachte mit Schnellzugsschritten' [4].

Wat hij met dit OT-plan wilde blijkt slechts uit enkele aanduidingen tegenover Mussert en uit sommige passages in zijn 'economische programma' van maart 1942 (zie nrs. 219, 245 en 288 I). Tegenover Fischböck sprak hij zijn bedoelingen vermoedelijk niet geheel uit (zie nr. 241), wel echter tegenover Fiebig [5]. Toen hij in de Raad voor Volkshuishouding op 24 november 1941 de Duitse OT karakteriseerde, schetste hij iets van zijn plan voor Nederland: '--- een leger van technici, dat naar wensch van den Führer kan worden gemobiliseerd, zoodra ergens een groote technische taak ligt. Autostrassen, Westwall, wapenproductie, reorganisatie van kracht- en waterbedrijf. Het resultaat van de opdrachten geeft de OT later weer in de hoede van de bestaande bestuursorganen terug' [6].

Als nationaal-socialist zag hij bij de verwezenlijking van een dergelijk plan de trits: overheid, partij en beroepsstand elk met een eigen taak. In alle drie zou hij echter het laatste woord moeten hebben. Voor zover hij zelf 'overheid' was, ging het om *Planung*, financiering en controle. Concurrerende departementen of diensten konden voorlopig gepenetreerd of gedoubleerd worden, wanneer het niet gelukte, ze uit te schakelen.

Ook de plannen voor een Bouwbank en een Bouwcentrale mag men tegen deze achtergrond zien, hoewel ze tevens uitlopers waren van een veel vroeger zelfstandig initiatief. Rambonnets aanstelling tot Algemeen Gemachtigde voor de oorlogs- en defensieschaden alsmede die tot directeur van het Herstelfonds [7] hadden ten doel, in de wederopbouwsector binnen te dringen, waaraan anderzijds

(1) Zie in deel II bijv. bij de voorgeschiedenis van VO 115/42 en de desbetreffende correspondentie met Rost uit okt. 1942.

(2) Zie p. 233, *n.* 7.

(3) Zie nrs. 219, 224, 226, 241, 243, 244, 245 en 288 I. Voortaan wordt hier slechts de afkorting 'OT' gebruikt.

(4) Reeds geciteerd op p. 92.

(5) Dr. Ing. Richard Fiebig, geb. 9 nov. 1899 te Kiel, ingenieur, uit het bedrijfsleven naar de OT overgegaan. Zie ook nr. 219, *n.* 6.

(6) Zie het concept voor deze rede in RvT 122; vgl. p. 211.

(7) Zie p. 248–249.

zulk een OT haar medewerking zou verlenen. De vorming op BEZ van een directoraat-generaal voor Verkeer en Techniek onder F. D. Brands, ten einde het eigen departement op dit terrein te bewerktuigen, stond in onmiddellijk verband met het OT-project, evenals Rosts bemoeiingen met de Nederlandse ingenieurs en de technisch-wetenschappelijke instellingen. Dat is ook het geval met zijn pogingen, de energiebedrijven uit het gemeentelijke en provinciale verband los te maken en ze een afzonderlijke hoofdgroep binnen de bedrijfsorganisatie te doen vormen (nrs. 243, 250 en p. 249). Met een benoeming van ir. E. van Dieren [1] tot algemeen coördinator voor de scheepsbouw (nr. 226) en van ing. E. Kruyder tot waarnemend directeur van het Rijksinkoopbureau (RIB) [2] was het niet anders. Misschien zag Rost de opneming van Rambonnet in de vaste commissie van het Nationale Plan [3] ook wel vanuit deze gezichtshoek. Pralend met steeds talrijker aanknopingspunten wilde hij meteen de armelijkheid en 'het gebrek aan visie' van Mussert in zulke dingen demonstreren.

Het spreekt vanzelf dat Mussert zenuwachtig werd van Rosts uitstap naar het technische terrein, dat de leider als het zijne bij uitstek beschouwde. Vandaar dat hij ir. Van der Vegte tot hoofd van een nieuwe afdeling XIII Technische Zaken in het hoofdkwartier benoemde (nrs. 224 en 244). Zo hoopte hij eens en vooral Rost van dit arbeidsveld te weren of althans onschadelijk te maken. Het was een slag voor Rost, die hem al direct van Brands' medewerking beroofde. De eigenlijke oorzaken van de mislukking van Rosts streven waren echter elders te zoeken: nl. in de waakzaamheid van de departementen van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Waterstaat, van de commissie-Woltersom en bovenal, in de geringe steun van Fischböck.

Thans iets naders over Rosts bouwplannen, over de samenwerking met Brands, over de energiebedrijven en de organisatie van ingenieurs.

Rosts bouwplan-1940 [4] viel in de algemene plannenmakerij van wederopbouw, opbouw-Rotterdam, concentratie van het bouwbedrijf, waar de zomer en herfst van 1940 zo vol van waren. Zijn vluchtig contact met ir. Keller (zie nr. 101) en de geregelde ontmoetingen met Van Maasdijk, waarbij de ene het vraagstuk van de concrete zijde aanpakte, de andere bedrijfsorganisatorisch [5], stimuleerde Rost. Fischböck riep op tot hogere bouwactiviteit. Waarschijnlijk heeft hij in zijn bespreking met Van Geelkerken, Rost en Van Maasdijk, eind oktober 1940, al genoeg losgelaten over de plannen van het rijkscommissariaat voor *Siedlung- und Wohnungbau*, waarbij gezocht werd naar een bouwvereniging die voldoende voor de nieuwe orde openstond om naar Duits voorbeeld als '*Trägergesellschaft*' te kunnen optreden. Rost ging er direct met Gips, Van Hoey Smith, Van Maasdijk en ook met de architect B. J. Hoekstra op door. Was het niet een voortreffelijk propaganda-object voor de NSWG? Op 14 december zond hij een ambitieus project bij Fischböck in: tweeduizend hygiënisch en aesthetisch verantwoorde woningen in Rotterdam, in huurkoop te verwerven als onvervreemdbaar bezit voor het arbeidersgezin, een '*Arbeitererbhof*'; voorts goedkope hypotheken en een overheidsbijdrage uit het in beslag te nemen joodse en vrijmetselaarsvermogen [6].

Maar allerlei wat in 1940 nog in beweging was in deze sector, was in 1941 gestold. Aan ir. J. A. Ringers waren naast zijn wederopbouwfunctie, bij VO 4/41 de ruimere bevoegdheden van Algemeen Gemachtigde voor het gehele bouwwezen verleend. Zijn positie was onaantastbaar geworden. *Diplomingenieur* W. Münster [7], een zwager van Seyss-Inquart, voordien verbonden aan een grote

(1) Zie p. 225, *n*. 2.
(2) Zie nr. 250 bij *n*. 13. Vgl. enkele brieven in Doc. I E. Kruyder, van 25 juni, 7 aug., 3 en 27 okt. 1941, en in RvT II E. Kruyder, met name een brief van 16 juni 1941.
(3) Zie nr. 288 I, *n*. 3.
(4) Zie het slot van nr. 179; vgl. het programmapunt woningbouw in nr. 74.
(5) Zie brief van J. C. Keller aan R. Werckshagen d.d. 14 sep. 1940 en Van Maasdijks brief aan dezelfde van 18 sep. 1940 (FiWi SuB, Bau Allg.).
(6) Zie RvT II Centrale, 48a.
(7) Zie over hem zijn personeelsblad, PA Prä 41. Vgl. de inleiding op de inventaris van zijn archief (FiWi SuB) van A. J. van der Leeuw. Zie voor het vervolg Münsters verslagen van gesprekken met Fischböck op 23 jan. en 27 mrt. 1941; met Seyss-Inquart op 5 en 9 feb. 1941 (t.a.p., F 2).

bouw-coöperatie van de NSDAP in Wenen, was in januari benoemd tot hoofd van de nieuwe *Abteilung Siedlung und Bauten* van het rijkscommissariaat en tevens tot leider van het *Heimstättenamt* van het *Arbeitsbereich in den Niederlanden der NSDAP* en keek naar commerciële, partijpolitieke en persoonlijke successen.

Münster kreeg van Fischböck de aanwijzing, drie bouwplannen nader uit te werken, twee in Rotterdam en een in Limburg [1]. Hij moest daarvoor twee *Trägergesellschaften,* nl. uit de NSDAP resp. de NSB formeren; deze partijen zouden echter voorlopig - evenmin als het rijkscommissariaat - niet op de voorgrond mogen komen. Zolang het succes niet verzekerd was, zou men met stromannen en een zo kleurloos mogelijke top werken. Had Rost deze laatste condities gekend, dan hadden reeds toen deze plannen alle aantrekkelijkheid voor hem verloren. Immers zijn voornaamste beweegreden, de propagandistische, raakte daarmee in de knel. Ook zal hij niet geweten hebben hoeveel overleg Münster reeds met ir. Ringers en met invloedrijke Rotterdammers had gepleegd, voordat Seyss-Inquart te kennen gaf, dat Rosts 'Nationale Arbeitsgruppe' (d.w.z. de NSWG!) en een NSDAP-combinatie als 'diejenigen Gruppen, die bisher nicht zu Worte gekommen sind', voor een bespreking in Rotterdam moesten worden uitgenodigd [2]. Evenmin wist hij dat Münster en Fischböck zijn *Erbhofgedanke* toen reeds verworpen hadden als 'zu weitgehend' [3].

Uit het contact dat Rost medio januari met Münster had, concludeerde hij slechts dat er kansen waren voor zijn plan. Dat leidde tot nieuwe besprekingen met Van Hoey Smith [4]. De omzetting van De Centrale in een 'onderlinge' (zie p. 120) zag hij opeens ook in samenhang hiermee: wellicht zou De Centrale als overkoepelend orgaan van twee *Trägergesellschaften* kunnen fungeren. Zij zou de goedkope hypotheken moeten verstrekken en daarnaast ook een jaarlijkse bijdrage *à fonds perdu* moeten geven; dan was tevens aan het sociale karakter van De Centrale recht gedaan [5].

Of die bijeenkomst met de rijkscommissaris begin maart 1941 inderdaad doorgang vond en wat er besloten is, blijkt uit de beschikbare stukken niet. Uitgerangeerd kan Rost zich nadien niet gevoeld hebben, getuige zijn mededeling in de eerste werkbijeenkomst van de Raad voor Volkshuishouding, 'dat woningbouw voor arbeiders tot een der beste propagandamiddelen onder de arbeiders behoort [6] en dat daartoe de bouw van aantrekkelijke woningen met kracht zal worden aangepakt [7]. De NSWG speelde toen reeds geen rol meer hierbij.

Het was een streep door Rosts rekening dat de reorganisatie van De Centrale niet overeenkomstig zijn wensen uitviel en dat de nieuwe commissarissen zijn plan blijkbaar te dilettantisch vonden [8]. Het was natuurlijk met zijn medeweten dat Van Maasdijk medeoprichter werd van de eindelijk in juni 1941 onder auspiciën van de rijkscommissaris en van Münster tot stand gebrachte en uit het Herstelfonds te financieren *Trägergesellschaft,* de N. V. Algemeene Volksvestiging [9], die direct Hoekstra's project voor mijnwerkerswoningen in Heerlen ter hand nam. Dat werd als vrijwel laatste woningbouw van enige omvang tijdens de bezetting met hoge kosten in 1942–1943 uitgevoerd.

Van bouwen voor de particuliere sector was weldra geen sprake meer ten gevolge van gebrek aan

(1) B. J. Hoekstra had zelfstandig een ontwerp voor mijnwerkerswoningen in Limburg gemaakt.
(2) Zie de reeds in *n.* 7 van p. 245 genoemde notities van 5 en 9 feb. 1941.
(3) Zie de opmerking op Rosts ontwerp, RvT II Centrale, 48a.
(4) Zie Doc. I J. van Hoey Smith, brief van 13 jan. 1941. Vgl. RvT 125/183154, toezending van N. de Haas' brochure *Beter wonen* aan B. J. Hoekstra, 19 feb. 1941.
(5) Zie nr. 179 bij *n.* 29. De jaarlijkse bijdrage was wel laag gesteld, *f* 100.000.— à *f* 150.000,— (RvT II Centrale 48a).
(6) Men denke aan het Weense voorbeeld.
(7) Notulen van de werkcommissie van de Raad d.d. 3 apr. 1941.
(8) Prof. Van Loon, de nieuwe president-commissaris, nam zelf de leiding van een studiecommissie van 'Nederland en Europa' over volkshuisvestingsproblemen (vgl. nr. 233 bij *n.* 4).
(9) Zie bijlage bij *Stcrt* 122 van 26 juni 1941; vgl. FiWi SuB F 2, 4. Von Brucken Fock vreesde aanvankelijk wel concurrentie daarvan voor de nog op te richten Bouwbank. Rost liet antwoorden: 'hierop kom ik nader terug' (BEZ 105 en 112). Vgl. p. 249, *n.* 1.

materialen; op 1 juli 1942 werd een bouwstop afgekondigd. Bij De Centrale bleef intussen wel iets hangen van dit intermezzo: de belangstelling voor goedkope hypotheken die zich voorlopig op andere objecten, nl. op joodse huizen, richtte, terwijl men door een benoeming van Ing. Münster in de financiële commissie een zekere *claim* behield op de oorspronkelijke plannen (zie nr. 301).

Bovengenoemd bouwplan had zelf niets uitstaande met het latere OT-project, maar het werd aanleiding tot de ontwerpen voor een Bouwbank, die er nauwer mee samenhingen [1]. In de werkcommissie van de Raad voor Volkshuishouding dook dat plan al spoedig op. Wellicht hield het oorspronkelijk ook verband met denkbeelden voor het 'bouwwezen' van mr. von Brucken Fock. Deze werd in eigen kring als NSB-deskundige op dat gebied beschouwd sinds zijn uiteenzettingen over een 'bouwschap', met een algemeen gemachtigde en een adviescommissie als top, alsmede een Bouwraad waarin, naast de organisatie-Ringers, ook de Gemachtigde voor de prijzen, het departement van Waterstaat en de dienst Volkshuisvesting vertegenwoordigd dienden te zijn [2].

Rost greep dit denkbeeld dat zeer wel bij zijn nieuwe problemen paste, onmiddellijk aan. Von Brucken Fock kreeg opdracht, voor de Raad voor Volkshuishouding een nader plan voor een bankinstelling, die zich niet alleen tot het bouwbedrijf zou beperken, uit te werken [3]. Niet lang daarna werd een speciale commissie uit de Raad onder von Brucken Fock hiermee belast [4]. Het moest niet zozeer gaan om financiering uit eigen middelen, maar om een *trusteeschap;* men dacht aan bemiddeling bij de vraag naar krediet voor minder kapitaalkrachtige kameraden, die in het kader van de arisering een bedrijf wilden overnemen; aan kredieten voor de binnenscheepvaart, wellicht ook voor de aanbouw van een nieuwe Nederlandse koopvaardijvloot [5]. Ook het denkbeeld van een acceptbedrijf en Rosts suggestie van 'Solawechsel' (zie bij nr. 208) werden in dit verband naar voren gebracht.

De commissie-von Brucken Fock kwam al gauw met een zeer veel omvattend plan. Ze bepleitte de financiering van de wederopbouw en die van publieke werken, scheepsbouw en wegenbouw, mogelijk inclusief spoorwegaanleg, door de ontworpen bouwbank. Ook dacht ze aan de stichting van een nieuw departement waaraan de betreffende diensten van Waterstaat en van de organisatie-Ringers zouden moeten worden overgedragen; het zou de controle van de bouwopdrachten centraliseren en particuliere woningbouw garanties verstrekken. De commissie wenste aangevuld te worden met een vertegenwoordiger van het departement van Financiën [6].

Dat laatste bleek bezwaarlijk. Het rapport ontmoette, toen Rost het daar ter lezing gaf, nl. veel kritiek op Financiën. Mr. Ph. van Campen, sinds kort toegevoegd aan Rambonnet, de Algemeen Gemachtigde voor de oorlogs- en defensieschaden, die in principe wel voor de oprichting van een bouwbank voelde, toonde zich huiverig voor financiering met schatkistpromessen en een al te uitgebreid werkterrein. Dr. Ridders afwijzing was veel duidelijker. Hij verklaarde de centrale controle op bouwopdrachten tot taak van de dienst-Ringers; wat er daarna nog van de plannen overbleef, *Solawechsel* of ander speciaal schatkistpapier als financieringsmiddel, verwierp hij, zich beroepend op de commissie-Albarda (zie p. 239 bij *n.* 4) en hij besloot zijn nota met enkele conservatief-financiële raadgevingen voor de bank, wanneer die ten slotte toch tot stand kwam [7].

Uit al deze adviezen pikte Rost het denkbeeld op van een bouw*centrale* naast een bouwbank (zie nr. 226). Een dergelijke nationaal-socialistische doublure van de dienst-Ringers was een van de aspecten van het Nederlandse OT-complex dat hem voor ogen stond. Maar tegen Fischböck wilde hij daar nog niet voor uitkomen. Zolang een dergelijke bouwcentrale nog niet bestond, zou hij ir.

(1) Zie bij nrs. 226, 233 en nr. 244, *n.* 3.
(2) Zie bijlage van de brief van Gips aan Van der Vegte d.d. 20 mrt. 1941 (Van Maasdijk 44).
(3) Gips aan von Brucken Fock, 9 mei 1941, nadat het punt de dag tevoren in de werkcommissie van de Raad aan de orde was geweest (Van Maasdijk 44 en 44a).
(4) Deze commissie, met mr. D. Krantz, ir. R. A. Brusse en ir. J. D. Mommaal, werd aangewezen op 10 juli; von Brucken Fock rapporteerde 18 juli over hun eerste bespreking (BEZ 112, 4).
(5) Zie de reeds genoemde brief van Gips van 9 mei 1941.
(6) Zie de in *n.* 4 genoemde brief van von Brucken Fock.
(7) Zie hun nota's van eind juli in BEZ 105. Ridder verwees daarbij naar zijn nota van 23 mei 1941 (nr. 208).

Ringers via het Rijksinkoopbureau dwarszitten [1] en zich verder behelpen met Rambonnet in zijn nieuwe kwaliteit van Algemeen Gemachtigde voor de oorlogs- en defensieschaden.

Wat deze laatste functie betreft het volgende [2]. Met de wettelijk voorgeschreven vergoeding der tijdens de mobilisatie ontstane defensieschaden en met de uitkering der rijksbijdragen in de tijdens de meidagen en later geleden oorlogsgeweldschaden, was in een jaar tijds nog onvoldoende voortgang gemaakt. De werkzaamheden waren over te veel afdelingen en bureaus van het departement van Defensie verspreid, de procedure was ingewikkeld en tijdrovend. Ingevolge de verordening van de rijkscommissaris, VO 21/40, waarbij al spoedig na de bezetting een Herstelfonds voor de wederopbouw en overheidsfinanciering der vergoedingen was afgekondigd, was de generale thesaurie naast de Algemeen Gemachtigde voor den wederopbouw in belangrijke mate in deze materie gemoeid [3]. Dubbel werk, traagheid waarmee de schade-enquêtecommissies op gang kwamen – er was waarlijk voldoende stof voor algemeen gemopper en klachten in de pers. De NSB'ers maakten zich kwaad, niet bij de regeling der vergoedingen ingeschakeld te zijn [4]. Bovendien zag men in die kring naar vergoeding van interneringsschaden uit. Ook in het nieuwe complex bezettingsschaden was onvoldoende voorzien.

Op aandrang van *Präsident* Rinkefeil en met instemming van de *Wehrmachtbefehlshaber*, wien het ging om verhaasting van de 'Demobilmachung der niederländischen Wehrmacht' [5], in dit geval dus opheffing van afdelingen van het departement van Defensie, werden bij de VO 141/41 met ingang van 1 juli 1941 de uitoefening of de voorbereiding van al deze werkzaamheden – uitgezonderd die van de dienst-Ringers – op het departement van Financiën geconcentreerd [6]. Rost onttrok dit arbeidsveld echter aan de thesaurier-generaal B. J. de Leeuw (zie p. 174 bij *n*. 6) en belastte Rambonnet onder de titel van Algemeen Gemachtigde met de leiding van de nieuw ingestelde Administratie van de oorlogs- en defensieschaden [7]. Enkele dagen later verscheen reeds bij het besluit 145/41 [8] een tussentijdse regeling op een onderdeel van de oorlogsschaden, nl. voor huisraad.

Rambonnet die op deze wijze een officiële positie op Financiën had veroverd, zij het slechts op arbeidscontract [9] – begon met grote energie aan zijn nieuwe taak. Hij meldde aan Rost waar de reorganisatie nog onvolkomenheden vertoonde, legde via Rost een ontwerp voor een te houden persconferentie aan Fischböck voor [10] en trachtte van zijn Administratie een gelijkwaardige dèrde afdeling van Financiën, naast die voor belastingen en domeinen onder secretaris-generaal Postma en naast Rosts ressort, te maken, een afdeling die in staat zou zijn ook permanent als bouwcentrale te fungeren. Ging zijn gesnoef over 'de enorme versnelling der werkzaamheden' sinds de reorganisatie het schadenvraagstuk onder hem bracht, de Duitsers te ver? Achtte men zijn opzet voor een derde ressort op de Kneuterdijk te ambitieus? De persconferentie vond in elk geval niet plaats en Rosts waarschuwing aan von Brucken Fock van begin september, 'niet te zeer op de feiten vooruit te loopen' met zijn plannen, maar een tweede bescheidener ontwerp voor een bouw*bank* uit te werken,

(1) Zie de op p. 245, *n*. 2 genoemde brieven. (2) Zie dossier Oorlogs- en Defensieschade, RvT Fin 12/1.
(3) In november verscheen het Besluit 221/40, dat een regeling voor oorlogsgeweldschade inhield. In april 1941 zon men echter al op verbeteringen en bespoediging der procedure, zie verderop, *n*. 8.
(4) Zie brief van mr. G. L. A. van Dijk aan Rost d.d. 18 juli 1941 (RvT II 89136).
(5) Blijkens een brief aan de rijkscommissaris van 29 mei 1941 van de *Deutsche Kommissar für die Demobilmachung der Niederländischen Wehrmacht* (RvT Fin 12/1).
(6) Zie brief van Rinkefeil aan Rost van 9 juli 1941 (RvT Fin 12/1) en zijn rapport aan het *Reichsfinanzministerium* van 4 juli 1941 (FD 45321–2).
(7) Benoemingsbesluit van Rost d.d. 30 juni en 1 juli 1941 in RvT Fin 12/1. Vgl. Rambonnet aan J. H. Carp, 5 aug. 1942 in deel II.
(8) Dit besluit was reeds voor Rosts benoeming op Financiën geëntameerd, ter voorlopige voorziening in § 7, sub 3 van de VO 221/40; in juli werd het opnieuw ter hand genomen en verscheen 28 juli in het verordeningenblad.
(9) Op 15 juli. Zie zuiveringsdossier F. L. Rambonnet op het dept. van Financiën.
(10) Zie Rambonnets notities hiervoor in RvT Fin 12/1 en zijn Duitse nota van 8 aug. 1941 (Vertaalbureau Financiën).

spreekt t.a.v. de kansen voor een bouw*centrale* onder Rambonnet voor zichzelf [1]. De nieuwe Algemeen Gemachtigde ontwierp kort hierop met zijn voornaamste ambtenaar, mr. Ph. van Campen, het vereiste uitvoeringsbesluit op de defensieschaden, dat in november 1941 als VO 207/41 in het verordeningenblad werd afgedrukt [2]. Met de publikatie van de VO 30/42 kwam ook een regeling voor de bezettingsschaden tot stand [3].

Intussen was een nieuwe kwestie binnen Rosts gezichtsveld gekomen, die duidelijker dan de vorige met het OT-plan samenhing, te weten, welke plaats de openbare nutsbedrijven in de bedrijfsorganisatie zouden innemen. Moesten deze een eigen hoofdgroep vormen of, gelijk de commissie-Woltersom reeds vroeg besliste [4] en de directies der bedrijven toejuichten, een bedrijfsgroep binnen de hoofdgroep Industrie uitmaken?

Het was waarlijk niet alleen het Economisch Front dat tegen de laatstgenoemde oplossing bezwaar aantekende [5]. Met name de gemeenten protesteerden, daar ze hun positie van eigenaren alsmede het publiekrechtelijke aspect der nuts- en energiebedrijven hierdoor aangetast achtten [6]. Ook verschillende departementen, vooraan uiteraard Binnenlandse Zaken uitten bezwaren. Een interdepartementale commissie-Mulder, waarin Binnenlandse Zaken, Financiën, Sociale Zaken, Waterstaat en Handel, Nijverheid en Scheepvaart vertegenwoordigd waren, werd belast met het uitbrengen van een rapport voor secretarissen-generaal over het ontwerp van de Organisatiecommissie.

Rost achtte voorshands het belangrijkste, de zeggingschap van gemeente en provincie juist te beperken ten gunste van de centrale overheid, met name van Financiën [7]. Zijn belangstelling voor de zaak groeide, toen begin augustus in Duitsland de leider van de *Organisation Todt* tot *Generalinspektor für Wasser und Energie* werd benoemd en artikelen in de *Deutsche Zeitung* en *Deutsche Volkwirtschaft* hem de strekking daarvan duidelijk maakten. In de vergadering van secretarissen-generaal van 12 augustus stond hij uitvoerig erbij stil [8]. Reeds in de herfst van 1940 was hij door een partijgenoot-vakman attent gemaakt op het vele dat vanuit nationaal-socialistisch standpunt op dit gebied in Nederland te hervormen viel [9]. Reorganisatie, coördinatie, hier was een taak ook voor een Nederlandse OT [10]. Daartoe moesten de banden met de plaatselijke overheid geslaakt worden en verzet geboden tegen de inschakeling van de energiebedrijven bij de hoofdgroep Industrie.

Begin september 1941 verscheen het rapport van de commissie-Mulder [11], dat inderdaad de vor-

(1) Zie briefconcept van Rost/Hoekstra d.d. 5 sep. 1941, nadat Hoekstra op 2 sep. een onderhoud met von Brucken Fock over een en ander had (RvT 112). De brief is overigens niet verstuurd.
(2) De VO 207/41 (zie retroacta en de definitieve tekst) bekortte de procedure voor deze groep schaden, door het beroep op de rechter te vervangen door een beroep op de secretaris-generaal van Financiën. Bovendien werd een uiterste aanmeldingstermijn vastgesteld (§§ 2, 5 en 6).
(3) Zie de retroacta (eveneens VeJu Rs) en definitieve tekst. Vgl. het opstel van de Duitse *Referent* von Langen Keffenbrinck in *De Waag* van 24 apr. 1942: *Het nieuwe besluit op de bezettingsschaden.*
(4) De beslissing van de O.C. van jan. 1941 (zie notulen) was overigens geheel in overeenstemming met de in het tweede uitvoeringsbesluit bij de VO 206/40 gegeven indeling.
(5) Zie Gips aan Rost d.d. 2 mei en 25 juni 1941 (BEZ 4). Zelfs de adviseur van de O. C., ir. Noome, was in principe tegen, maar hield zich aan het 2e UB (p. 219 bij *n.* 1); zijn advies van 18 juni in BEZ 214.
(6) Afschrift van bezwaarschrift van de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten aan dr. Hirschfeld d.d. 9 apr. 1941; na een tweede klacht van 26 mei voerden ze in juni ten departemente een bespreking met Hirschfeld, die hen bevredigde (BEZ 214).
(7) Notulen van de werkcommissie van de Raad van 3 en 10 juli (Van Maasdijk 44a) en Rosts rapport voor de leider van 21 juli 1941 (M XII 93038–42).
(8) CNO SG 78/II, punt 6. Zijn collega, mr. D. G. W. Spitzen wees hem kort hierna op de overbodigheid voor Nederland van een dergelijke constructie; daarvoor diende hier nu juist Waterstaat (RvT II 89161–3).
(9) Zie rapporten voor Rost uit najaar 1940 (RvT II J. B. Kelderman); misschien ook door prof. Gelissen (zie nr. 101, *n.* 3). Vgl. andere denkbeelden van NSB-zijde dienaangaande uit 1942 (NSB 204/1096).
(10) Zie ook nr. 288 I bij *n.* 16.
(11) Rapport van 5 sep. 1941 (BEZ 214). Alleen de vertegenwoordiger van Hirschfelds departement had weinig bezwaren tegen de voorstellen van de O.C.; vgl. CNO SG 82/II, punt 5 van 9 sep. 1941.

ming van een afzonderlijke hoofdgroep Nutsbedrijven aanbeval. Rost ontleende daaraan het grootste deel van de argumenten die hij bij Fischböck aanvoerde (nr. 243).

Het mocht niet baten. Gesteund door Fischböck (zie p. 223 bij *n.* 8) hield de O.C. voet bij stuk en schoof de bezwaren van de commissie-Mulder opzij. Wel mocht Gips aan Rost ter geruststelling overbrengen, dat de indeling als bedrijfsgroep binnen Industrie slechts een voorlopige was. Bovendien zou het contact met de overheid rechtstreeks door de nieuwe bedrijfsgroep worden onderhouden en niet via de hoofdgroep lopen. Rost die een brief, waarin dit beginsel vastgelegd werd, ter inzage kreeg, had zich toen al bij zijn nederlaag neergelegd, 'onder voorwaarde dat de verordenende bevoegdheid - - - uitgeoefend zal worden met inschakeling van de betrokken departementen'[1], waartoe ook Financiën behoorde.

Deze plotselinge en onvoorziene inschikkelijkheid vond haar oorzaak niet alleen in de overweldigende oppositie van de commissie-Woltersom, Fischböck en een deel van secretarissen-generaal, maar vooral in het feit dat andere voorwaarden voor zijn plannen tot een Nederlands OT-complex onder zijn leiding te zelfder tijd wegvielen.

Een goed deel van Rosts wensen in deze richting was nl. afhankelijk van zijn samenwerking met ir. F. D. Brands[2]. Als leider van de sectie Vervoer en Verkeer van het Economisch Front - in april 1941 omgezet in een Vervoersfront - behoorde hij tot de nieuw-benoemde leden van de Raad voor Volkshuishouding (zie nr. 195). Rost leerde hem daar kennen en waarderen als bijzonder actief op het gebied van vervoersproblemen en apprecieerde hem aanvankelijk zo, dat hij hem toen reeds bij BEZ wilde inschakelen als adviseur voor verkeer, voor zover hij daartoe tijd en gelegenheid kon vinden naast zijn dagelijkse werk als employé van de BPM[3]. Hun eerste gezamelijke actie betrof de schaderegeling voor de gedupeerde eigenaren van de door de *Wehrmacht* in eigendom gevorderde 'ontkopte schepen'; een regeling die in juli in overleg met het departement van Financiën tot stand kwam[4].

In die maand bracht een toevallige omstandigheid een nieuw probleem en nieuwe mogelijkheden binnen Rosts bereik. Toen nl. volgens de bezetter het 'vrijmetselaars-element' in de leiding van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs te sterk bleek en een groot deel van de leden zich met die van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs strakker aaneensloot in een Technische Unie, uit verweer tegen het kort tevoren opgerichte Technisch Gilde der NSB, legde de *SD* in opdracht van de Rijkscommissaris op 11 juli onverwacht beslag op de bezittingen van het Instituut. Dit werd ontbonden verklaard en onder Müller Lehning als Gemachtigde in gevolge de verordening op niet-economische verenigingen en stichtingen gesteld[5].

Deze gebeurtenis nam Rost als uitgangspunt voor overleg met Fiebig en diens waarnemer W. Schmitz over de mogelijkheid, alle Nederlandse ingenieurs en technici te concentreren in één organisatie, met het Technisch Gilde als nationaal-socialistische loods. Deze ingenieurs-standsorganisatie wilde hij nu - bijgestaan door een Technische Commissie - doen ressorteren onder een nieuw op te

(1) Zie notulen werkcommissie van de Raad van 2 okt. 1941; voorts Gips aan Rost d.d. 8 okt. 1941 (BEZ 4).
(2) Ir. F. D. Brands, geb. 18 feb. 1895; tot 1940 afdelingschef bij de Bataafsche Importmaatschappij (BIM), vervolgens overgegaan naar de BPM, afdeling Oost-Europa; NSB-lid sinds 1933. Hij kwam reeds ter sprake op p. 207 en 224 en in de nrs. 241, 250 en nr. 269, *n.* 2.
(3) Mededeling in de werkcommissie van de Raad d.d. 8 mei 1941.
(4) Het ging om ca. 750 schepen. Zie Rost aan Fischböck d.d. 21 apr. 1941 (RvT 80/80011), correspondentie met J. van Hasselt uit apr. en juni 1941 (RvT Pres. 87172-4); correspondentie in BEZ 24, 49 en RvT II J. van Hoey Smith; voorts een artikel in *Het Volk* van 26 mei en in *Het Nationale Dagblad* van 8 juli 1941, van de hand van Brands, die ook op bijeenkomsten van het Vervoersfront veel aandacht hieraan wijdde. Voor de tot 1 aug. 1941 gevorderde schepen werden de bepalingen van VO 49/40 van toepassing verklaard. Voor de na die datum gevorderde, kwam eerst in nov. 1941 een regeling tot stand (Circulaires van Binnenlandse Zaken d.d. 24 juli en 12 nov. 1941).
(5) Zie NSB 204/1096. Vgl. een brief van Müller Lehning aan Mussert van apr. 1941 in Mussert 20f. Aanleiding tot de in beslagneming tegelijk met de Witte Societeit, waren relletjes met de WA op Scheveningen, 3 juli 1941.

richten directoraat-generaal voor Techniek bij BEZ. Daarmee kon dan aan Brands een aantrekkelijke volledige betrekking op BEZ worden aangeboden [1].

Brands zelf voelde zich echter meer verkeers- en vervoersdeskundige. Daarover schreef hij bij voorkeur in *Het Nationale Dagblad* [2]. Hij droomde van een 'gemachtigde voor de transportslag', naar het voorbeeld van dr. Posthuma, de gemachtigde voor de (agrarische) productieslag. Midden augustus stelde hij een nota voor Rost op met dergelijke plannen en ontwierp hij een door Hoekstra uitgewerkte conceptbrief voor Rost aan Fischböck [3]. Zijn denkbeelden waren immers heel goed met Rosts overige OT-plannen te combineren. In die brief werd het voorstel gedaan, Brands te benoemen tot directeur-generaal voor Techniek, waarmee een opdracht voor 'bijzondere verkeersaangelegenheden' heel gemakkelijk te verbinden zou zijn, aangezien 'Techniek' voorlopig niet meer omvatte dan de ingenieurs-organisatie. De brief werd weliswaar niet verzonden maar diende als grondslag voor een onderhoud van Rost met Fischböck op 26 augustus en werd door de veel minder gedetailleerde aanvraag van 8 september (nr. 241) vervangen.

Het overleg met Fiebig en nu ook met Herweijer, de leider van het Technisch Gilde, anderzijds met Müller Lehning, was intussen voortgezet. Laatstgenoemde was bereid, het Instituut van Ingenieurs de werkzaamheden te laten hervatten en de ontbinding te doen opheffen op zekere voorwaarden van gelijkschakeling, uit te voeren door een nieuwe voorzitter, prof. E. A. van Genderen Stort: het predikaat Koninklijk moest vervangen worden door Nederlandsch, het oude hoofdbestuur keerde niet terug, terwijl men het leidersbeginsel zou aanvaarden, zich 'entpolitisieren' en tot het wetenschappelijk-technische bepalen [4]. Een besluit werd ontworpen en ter beoordeling aan Fiebig en Herweijer gezonden, tot instelling van een Technische Raad van tien leden, te belasten met het adviseren van de secretaris-generaal van BEZ over technisch-wetenschappelijke verenigingen, derzelver reorganisatie, opheffing, fusie etc. Voorts zou de Raad gehoord worden over de samenwerking met Duitsland en bindende adviezen geven over alle plannen van technische aard van de andere departementen; een en ander onder controle van de nieuwe afdeling Techniek van BEZ [5].

Het kwam er niet van. Fischböck dacht niet aan een dergelijke uitbreiding van Rosts bevoegdheden, die allerwege op grote weerstand zou stuiten, integendeel (zie p. 207). Maar ook van andere zijde kwam verzet: door Mussert, Van der Vegte en von Brucken Fock werd medio september op effectieve wijze een spaak in Rosts wiel gestoken, nadat de leider in augustus reeds gepoogd had, door middel van vermaningen Rost van dit terrein te weren (nrs. 224 en 244). Met ingang van 1 oktober werd Van der Vegte leider van een nieuwe afdeling XIII, Technische Zaken, van het NSB-hoofdkwartier, die een departement van Technische Zaken moest voorbereiden en waaronder alles ressorteerde wat Rost in verschillende aanloopjes aan zich had willen trekken: waterstaat, verkeer, bouwwezen en techniek (vgl. nrs. 244 en 246). Dat had tevens zijn invloed op de beslissing van Brands, die de uitspraak van zijn leider niet kon en wilde braveren terwille van Rost en de functie op BEZ.

Tegen Musserts beslissing heeft Rost geprotesteerd en getracht haar te omzeilen. In een persoonlijk onderhoud met de leider [6] meende hij tot een zekere schikking te zijn gekomen. Viel voortaan aan

(1) Zie nr. 219, *n.* 6; vgl. correspondentie in BEZ 170 en notulen van 6 aug. 1942 van secretarissen-generaal (CNO SG 23/III). Een dergelijk plan had Van der Vegte reeds in het begin van 1941 ontworpen; alleen wilde hij het onder een afdeling van het departement van Volksvoorlichting en Kunsten brengen, waaraan hij zelf toen verbonden was; zie zijn *Arbeitsplan zur Organisierung der technischwissenschaftliche Vereine in den Niederlanden* (NSB 204/1096).

(2) Zie bijv. *Het Nationale Dagblad* van 24 juli 1941: 'Het vervoerswezen heeft een grootse taak'.

(3) Zie BEZ 170.

(4) Vgl. de ontwerp-circulaire in deze geest uit aug.-sep. 1941 van Van Genderen Stort aan de leden (NSB 204/1096), door het Technisch Gilde aan BEZ ter kennisneming toegezonden. De opheffing van het Instituut werd begin okt. ongedaan gemaakt (t.a.p.). Zie verder p. 252 bij *n.* 3.

(5) Zie het ontwerp, op 20 sep. 1941 in vertaling aan Ing. W. Schmitz gezonden. Afschrift aan Herweijer, in NSB 204/1096. Vgl. de suggesties van Van der Vegte (*n.* 1); 1 okt. 1941 ontving BEZ het ontwerp terug alsmede de in *n.* 1 genoemde circulaire (zie aantekening in Brievenboek Financiën, 1 okt. 1941).

(6) Zie nr. 244, slot van *n.* 3. Dit kan geweest zijn op 14 okt. (zie slot van nr. 246). Of daarna nog een

Van der Vegte het technische aspect van een Nederlandse OT toe, als leider van de Raad voor Volkshuishouding had Rost voor het algemeen-economische het laatste woord, dat hij zich niet zou laten ontnemen.

Ook de onderbrenging van de overheidsbemoeiingen in deze bij BEZ bleef gehandhaafd, zeker zolang Waterstaat nog in handen van 'anti's' was. Op de grote bijeenkomst van de Raad voor Volkshuishouding op 24 november 1941 zei Rost in tegenwoordigheid van Mussert o.a. dat de Nederlandse OT 'nog in de windselen lag', maar gevormd zou worden door Herweijer en Van der Vegte; hij vervolgde: 'De tegenhanger op staatsgebied is de afdeeling Techniek van Bijzonder Economische Aangelegenheden onder leiding van kameraad Brands'[1].

Thans in samenwerking met Van der Vegte werkte Rost inmiddels verder aan de voorbereiding van de Technische Raad; hij had eind oktober het ontwerp opnieuw bij Fiebig ingezonden en ditmaal ook bij de *Abteilung Rechtsetzung* [2]. Maar het vlotte niet hard. Het Technisch Gilde mocht dan ongeveer duizend leden tellen, zoals Mussert trots naar voren bracht, de overgrote meerderheid der ingenieurs en technici voelde niets voor de geweldige verschieten van de *Grossraum.* Het Instituut van Ingenieurs verloor onder de nieuwe bedeling het grootste deel van zijn leden, zoals de afgezette Raad van bestuur opgewekt in een afscheidscirculaire constateerde. Het leidde onder Van Genderen Stort een schijnbestaan, nadat deze begin november ter versteviging van zijn positie door Müller Lehning tot gemachtigde was benoemd [3]. De kansen op een representatieve bezetting van de Technische Raad waren dus verre van gunstig.

Begin december drong Van der Vegte bij Rost aan, de knoop door te hakken en dan maar met alleen NSB'ers – volgens Rost een doodlopend slop – te beginnen; twee van de tien plaatsen van de Raad kon men dan openhouden voor 'de anderen'[4]. Zelf was Van der Vegte toen reeds op weg naar een nieuwe functie in heel andere richting: het directoraat-generaal van de PTT. En op een goed moment gaf de rijkscommissaris een wenk, de hele zaak te laten vallen [5].

Rost kon nu slechts Mussert adviseren, zelf deze kwestie, waarover hij alle zeggenschap aan zich getrokken had, zo spoedig mogelijk met Seyss-Inquart op te nemen en weer op gang te brengen. Hij gaf meteen nog eens de richting aan – strict economisch gezien! – waarin de OT zou moeten werken[6].

De overige plannen die Rost met de OT voor de geest hadden gestaan, trachtte hij op andere wijze te verwezenlijken, zich al weer nieuwe mogelijkheden daarbij voor de geest roepend. Zo zou een specialistencommissie van de Raad voor Volkshuishouding aan Van Dieren de gelegenheid geven, zijn plannen voor scheepsbouw en visserij, die nog niets hadden opgeleverd, uit te werken (zie nr. 273 bij *n.* 15 en nrs. 278, 283 en 288 I).

tweede gesprek plaats had, of dat Mussert aan het slot van nr. 253 op datzelfde onderhoud van medio okt. doelde, blijkt niet. In elk geval was het vóór 29 okt. 1941 (zie *n.* 2).

(1) Zie concept voor de rede, RvT 122.

(2) Zie begeleidend briefje van 29 okt. bij de toezending van het ontwerp aan *Rechtsetzung* (Vertaalbureau Financiën). Rosts nieuwe suggesties van 18 nov. (zie notitie in brievenboek Financiën, de brief zelf ontbreekt) kwamen te laat binnen. Fiebig kon ze niet meer gebruiken en zond het ontwerp 28 nov. ter kennisneming naar Rosts kantoor terug (RvT 93/80813).

(3) Benoeming van Van Genderen Stort op 5 nov. 1940; vgl. circulaire van de Raad van bestuur (o.a. ir. Ringers) d.d. 17 nov. 1941, alsmede het 'beknopt verslag' van Van Genderen Stort d.d. 13 mei 1942 (NSB 204/1096). Door ca. 2200 leden werd hun lidmaatschap opgezegd; nominaal bleven 700 lid, maar in feite waren het er amper 120, terwijl ca. 100 onder leiding van Van der Vegte, Herwijer en Figee, liever wilden 'kleur bekennen', d.w.z. een uitgesproken nationaal-socialistische lijn volgen.

(4) RvT II Van der Vegte, brief van 5 dec. 1941. – De Technische Commissie, van wier beraadslagingen enkele verslagen zich in NSB 204/1096 bevinden o.a. uit mrt. 1943, was door Mussert ingesteld en uitsluitend met NSB'ers gevuld.

(5) Zie nr. 288 I bij *n.* 15. Zie ook CNO SG 23/III.

(6) Zie nr. 288 I. Op 14 mrt. 1942 voerde Rost het woord in deze geest op een vergadering van de Raad voor Volkshuishouding te Utrecht (*Deutsche Zeitung* van 16 mrt. 1942).

De kredietinstelling die de NSB vooral bij de overneming van geariseerde bedrijven of *Feindvermögen* of bij *Verflechtung* zo nodig had, vond Rost tenslotte niet in de Bouwbank maar in de Nederlandsche Middenstandsbank, in opdracht van hem als secretaris-generaal van Financiën en president van de Nederlandsche Bank gereorganiseerd tot een overheidsinstelling onder een NSB-directie, met Rambonnet in de raad van toezicht [1] en als voorzitter van de commissie die de verlening van kredieten zou beoordelen [2]. Later kwam het ook nog tot oprichting van een Landelijke Hypotheekbank (zie deel II).

Aan de samenwerking met Brands kwam nog niet direct een einde. Deze, nog steeds in dienst van de BPM, was voortgegaan met zijn adviezen, die zich echter overeenkomstig de afspraak nu tot het economische beperkten. Nu eerst werd ook Rosts animo groot, Brands te doen benoemen tot secretaris van de hoofdgroep Verkeer, waarvoor Gips hem al sinds juli 1941 aanbeval [3], omdat hij hoopte op die manier toch invloed te kunnen uitoefenen op de problemen, die hij niet bij BEZ had mogen onderbrengen.

Nog een ander object verbond Rost met Brands, nl. de 'inzet' van de Bataafsche Petroleum Maatschappij bij de oliewinning in bezet Rusland. Rost was van huis uit geïnteresseerd in BPM-aangelegenheden ten gevolge van de werkzaamheden van zijn broer, ir. J. H. W. Rost van Tonningen [4], maar in 1941 was vooral Brands zijn inlichtingenbron [5]. En geen van beiden was de gang van zaken op de BPM naar de zin. Het groepje NSB'ers op het hoofdkantoor en in Amsterdam onder leiding van ir. E. H. Schippers, ir. Th. P. E. de Klerck en Brands, had op toenemende invloed gehoopt toen de eerste beheerder, 'een Wohlthat-man', in oktober 1940 door de *Nazi* E. von Klass was vervangen. Dat viel echter niet mee. Ook onder het regime-von Klass slaagde 'de oude *Englandhörige* leiding' er vrijwel steeds in, haar zin door te zetten. Zo bij de vorming van een afzonderlijke vakgroep aardolieproducten, waar haar kandidaten in het bestuur werden benoemd. Alle pogingen van de werkcommissie van de Raad voor Volkshuishouding, alsmede de interventie van Gips en Rost bij von Klass ten spijt, bracht de NSB-gegadigde het niet verder dan tot lid van de raad van bijstand [6].

Ook het personeelsbeleid bleef bepaald door de 'oude leiding'. Von Klass, typische 'Etappen'-figuur, was te veel geïnteresseerd in particuliere zaken en had verder alleen maar oog voor het Duitse concern dat hij bezig was binnen de BPM op te bouwen teneinde het later aan de *Continentale Oel AG* te kunnen overdragen, om zich voor een wagentje van de NSB te laten spannen. Rost, Gips en Brands meenden: wanneer niet door een omzetting van het personeelsbeleid een einde werd gemaakt aan de alom op de BPM heersende 'Engelsche ziekte', 'dan was het te betwijfelen of de Koninklijke zelfstandig zal blijven en zelfstandig in het nieuwe Europa een rol zal spelen'. Het gevaar bestond immers 'dat zijn staf individueel in Midden-Europa, Rusland en Klein-Azië zal worden ingezet', zoals Rost pathetisch uitriep op de genoemde vergadering van 24 november [7].

Op basis van de technische productie-gegevens van zijn broer, die sinds eind 1940 in Roemenië de dochtermaatschappij 'Astra Romana' beheerde en anderzijds van Brands' rapport voor een gewijzigd personeelsbeleid, deed Rost begin januari 1942 zijn voorstel in Berlijn (nr. 269). De kern

(1) Zie nr. 267, *n*. 10. Vgl. – incomplete – stukken dienaangaande in RvT Fin 8/3 en 8/4; voorts Doc. II Nederlandsche Middenstandsbank.

(2) *Stcrt* 188 van 26 sep. 1942 bevat het besluit van 14 sep. 1942, vaststellende de regels voor het verlenen van overheidskredieten, alsmede het besluit van 22 sep. 1942 waarbij de leden werden benoemd.

(3) Werd in verband hiermee een beoordeling van hem bij de *Wirtschaftsreferent* van de *SD* gevraagd? Het luidde gunstig: 'angenehme, ruhige, gebildete Persönlichkeit' (HSSPF 89, III C 2, *Beurteilungen* 1941).

(4) Zie nr. 269, *n*. 5.

(5) Zie voor het volgende Brands' memorandum van 21 okt. 1941 (BEZ 24) en het rapport van dec. 1941 (BEZ 44). Vgl. noten bij nr. 269; voorts stukken in Doc. I J. H. W. Rost van Tonningen.

(6) Zie notulen werkcommissie, 4 en 11 sep. en 9 okt. 1941.

(7) Het is frappant dat Rost op 11 sep. 1941 in de werkcommissie van de Raad voor Volkshuishouding nog als zijn mening te kennen had gegeven, 'dat de Koninklijke voorloopig niet zou opgaan in de Continentale Oel AG, maar tot afloop van de oorlog door de beheerder intact gehouden' (notulen d.d. in Van Maasdijk 44a).

daarvan was, dat de maatschappij als zodanig een productieopdracht in bezet Rusland zou aanvaarden. Teneinde deze plannen te bevorderen kwam hij met het verzoek aan Fischböck, Gips tot tweede beheerder te benoemen. Deze conditioneerde daarbij, als zodanig door 'de oude directie' – voor zover in Nederland – te worden geaccepteerd [1]. Medio maart 1942 was op Rosts aanbod nog geen reactie binnen gekomen (vgl. nr. 288 bij *n.* 12 en p. 256 bij *n.* 4). Weldra zou de Nederlandsche Oostcompagnie het kader worden, waarin dit plan telkens opnieuw, maar steeds tevergeefs naar voren werd gebracht (zie deel II).

§ 10 *De vrijwillige bijdrage voor het Oosten* [2]

Het Nederlandse tegoed aan *Reichsmarken* steeg sinds het voorjaar van 1941 onrustbarend, begin 1942 zelfs met ongeveer 100.000.000,— per maand. Deze steeds snellere toename was in hoofdzaak te wijten aan de omvangrijke Duitse aankopen van van alles, van effecten tot 'zwart' wc-papier; aan de accumulerende overgemaakte lonen van Nederlandse arbeiders in Duitsland en Noord-Frankrijk; aan de *Auftragsverlagerung*, waarbij de Duitse industrie ter ontlasting van het eigen apparaat, industriële opdrachten bij Nederlandse ondernemingen plaatste; aan de *Rüstungsaufträge* aan Nederlandse werven en metaalindustrie.

Ook Rost zag dit alles niet meer met hetzelfde enthousiasme aan als in juni 1941 (vgl. p. 196 bij *n.* 1). In zijn ogen was deze overmatige groei van het RM-tegoed nu minder gewenst, daar hij begreep dat aanzienlijke Nederlandse aankopen in Duitsland wel niet mogelijk zouden zijn zolang de oorlog duurde. Het was voor de directie van de Nederlandsche Bank een schrale troost, dat de Nederlandse staat een garantie had gegeven voor risico's van het RM-tegoed voor de centrale bank. Rost zocht een uitweg.

Bezorgde dit aanzwellend RM-tegoed de financieel wat meer onderlegde landgenoten grote zorgen, 'de hoge bezettingskosten' waren als klacht in ieders mond. De gewone man had daarbij – ten onrechte – vooral de met pakjes beladen leden van de *Deutsche Wehrmacht* voor ogen. Anderen dachten aan het nog voortdurend groeiend aantal diensten en ambtenaren van het rijkscommissariaat. Vooral daaraan schreef de gemiddelde belastingbetaler de enorm verzwaarde aanslag toe. In het college van secretarissen-generaal had Rost in juni en opnieuw in september 1941, toegezegd, te zullen ijveren voor een verlaging der Duitse eisen [3]. Mussert protesteerde binnenskamers op zijn manier eveneens.

Bij de oude directie en commissarissen van de Nederlandsche Bank was het van de aanvang af een punt van grote zorg geweest [4], die sinds de benoeming van Rost nog zwaarder getild werd. Bijzonder scherp sprak de commissaris mr. W. Suermondt zich op de gecombineerde vergadering van 12 januari 1942 hierover uit [5], naar aanleiding van het verslag van de president over het laatste kwartaal van 1941. Wanneer de staat te zwak was om zich tegen de stijgende eisen van de Duitse bezetting te keren, dan 'eischt het belang van de Nederlandsche Bank, paal en perk te stellen aan het verschaffen van crediet aan de Nederlandsche Staat, omdat deze niet meer geacht kan worden een gezonde, volwaardige debiteur te zijn' [6]. Met name moest niet méér aan de bezetter beschikbaar gesteld worden, dan krachtens het Landoorlogreglement kon worden gevorderd, d.w.z. de onderhoudskosten van het bezettingsleger. Het was nl. een grote grief dat men generlei inzage kon krijgen in de besteding van het

(1) Zie slot van nr. 286 en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.
(2) Zie bij nrs. 272, 273, 278, 282, 286, 295 en 303. Vgl. Trip, *De Duitsche bezetting van Nederland en de financiëele ontwikkeling van het land.* (Den Haag, 1946).
(3) CNO SG 66/II, 1 en 82/II, punt 14.
(4) Trip, *a.w.*, p. 6–10 en p. 17–19.
(5) De tekst van zijn protest in origineel en in Duitse vertaling in RvT Fin 9/2 en RvT Pres. 1.
(6) Zie ook nr. 282, *n.* 2. Vgl. de waarschuwende nota van A. Vogel van 18 dec. 1941 over de begrotingscijfers voor 1942; hij wees daarin op de wanverhouding tussen het deficit op de gewone en die op de buitengewone uitgaven en berekende over 1940-1942 een deficit van 5½ miljard. Rost zond dit stuk aan Rinkefeil met de verzuchting: er moet iets gebeuren (Vertaalbureau Financiën, 23 dec. 1941).

maandelijks krediet van *f* 100 miljoen voor de *Wehrmacht*, een bedrag dat stellig het formeel opeisbare te boven ging. Er werd trouwens toen ook niet ten volle hierover gedisponeerd en de *Generalintendant* was van zins, het aldus ontstaande overschot bij een eventuele stijging zijner onkosten te gebruiken. Maar naast dit krediet kwamen er steeds andere lasten bij: nog voortdurend stroomden *Reichskreditkassenscheine* binnen, die tegen guldens omgewisseld moesten worden. De rechtmatigheid van de kosten van het rijkscommissariaat en van het krediet voor Seyss-Inquarts geheime fonds viel te betwisten.

Bij deze felle aanval op Rosts beleid, die door de combinatie van de klachten over het overmatig RM-tegoed en die over hoge bezettingskosten wel instemming vond bij Suermondts collega's, wist men nog niet eens van de nieuwe Duitse eisen. Want ook Fischböck verbond beide problemen, zij het in andere zin en overwoog, Nederland opnieuw 500.000.000,— RM te doen betalen als *Abschlagzahlung auf äussere Besatzungskosten*. Zo goed als in april 1941 het overeenkomstige bedrag de 'Spitze' van de Duits-Nederlandse Clearing had doen verdwijnen, zou ook thans deze betaling in de eerste plaats dienen om het opvallende RM-saldo te verminderen. Fischböck die half januari 1942 naar Duitsland was en met een benoeming tot *Reichskommissar für die Preisbildung* er vandaan kwam [1], heeft bij die gelegenheid reeds aanbiedingen in deze geest aan Göring gedaan. Om een goede beurt te maken zal hij toen meteen van een gedeeltelijke betaling in goud gesproken hebben. Begin februari vond een informatieve bespreking over Fischböcks voorstel plaats op het *Reichsfinanzministerium* [2]. Von Schwerin Krosigk had er aanvankelijk niet veel oren naar; elders werden de bezettingskosten juist verlaagd. Maar hij gaf toe dat het Hollandse RM-tegoed niet te hoog behoorde te stijgen; ook hij achtte groter evenwicht tussen Nederlandse en Duitse vorderingen gezonder. Fischböck meende, dat de regeling voor Nederland zelf weinig verschil maakte: het RM-tegoed was in hoofdzaak in Duits schatkistpapier belegd; dit zou, wat de Nederlandsche Bank betreft eenvoudig door Nederlands schatkistpapier vervangen worden. Het was een methode die z.i. misschien in andere bezette gebieden navolging verdiende.

Rost, die door Fischböck reeds op de hoogte was gebracht, had in principe zijn instemming betuigd, maar maakte bezwaar tegen het tijdstip waarop dit nieuwe bedrag gevorderd werd, in verband met zijn nog hangende conflict met mr. Suermondt (zie nr. 272); op een moment bovendien dat ook de moeilijkheden met Hirschfeld en de commissie-Woltersom niet van de lucht waren. Zijn voornaamste bezwaar gold echter de benaming: oorlogsschatting of bezettingskosten. Sinds september 1941 voerde hij oppositie tegen die term. 'Het was geen oorlog meer; de Haagsche Conventie (het Landoorlogreglement) geldt eigenlijk niet meer' [3]. En zeker nu een deel van het Nederlandse volk, de NSB, zich evenzeer als het Duitse inzette voor de *Endsieg*, nu Nederlandse vrijwilligers aan Duitse zijde aan het Oostfront streden, kwamen verplichte bezettingskosten niet meer te pas. Aan Fischböck schreef hij nu ook, dat de nieuwe betaling als *Beitragsleistung zur gemeinsamen Kriegsführung* moest worden opgevat. Fischböck en Seyss-Inquart namen dit over. Op 9 februari schreef de laatste aan von Schwerin Krosigk, dat Nederland bereid was met terugwerkende kracht tot 1 juli 1941 maandelijks 50 miljoen RM, waarvan 10 miljoen in goud te betalen als *Beitrag zur Kriegsführung gegen den Bolschewismus* [4]. In 'Bankkringen' deed inmiddels een hardnekkig gerucht de ronde, dat Rost uit eigen initiatief met het aanbod bij de Duitsers was aangekomen [5]. Dat lijkt echter niet aannemelijk. Wel is zonder twijfel van Rost de gedachte afkomstig om als tegenprestatie voor de nieuwe bijdrage, Nederland te laten delen in de openlegging en exploitatie van het door Duitsland bezette

(1) Charkow, zie p. 207, *n*. 3, bevond zich nog steeds in de gevechtszône; een burgerlijk bestuur daar onder zijn leiding lag voorlopig weer buiten het verschiet.
(2) FD 45412–4, 45441 en BBT 6071 A, notities over voorafgaande interne besprekingen over het onderhoud met Fischböck op 6 feb. 1942.
(3) Aldus in het college van secretarissen-generaal, zie CNO SG 66/II, punt 1 en 82/II, punt 14.
(4) BBT 6071 B.
(5) Vgl. het aan het slot hier opnieuw geciteerde *Stimmungsbericht* van 22 mei 1942 (FOSD 7757: 554066–7).

Russische gebied (zie nrs. 228, 247 en 269). In de reeds genoemde brief van 9 februari deelde Seyss-Inquart mede, dat hij Rost had toegezegd 'dass ich dafür eintreten werde'.

Op 11 maart aanvaardde de *Reichsfinanzminister* Seyss-Inquarts aanbod en gaf ook diens toezegging t.a.v. de exploitatie van Oost-Europa aan het *Vierjahresplan* door [1]. De modaliteiten van de betalingen waren ongunstiger geworden dan Rost zich aanvankelijk had voorgesteld (vgl. nr. 272 met 282 en 295). Reden te meer, waarom hij de heer Suermondt ten spoedigste uit de raad van commissarissen wilde elimineren. Dat gelukte half maart dankzij handig manoeuvreren, afgewisseld met dreigementen [2]. Rost slaagde er echter niet in, concrete toezeggingen van Berlijn te krijgen voor compensatie in het oosten [3]. Immers de vertegenwoordiger van het *Vierjahresplan* beperkte zich tot vaagheden (zie nr. 273) en Fischböck deed zelfs bij zijn overleg in Berlijn op het *Finanzministerium,* toen von Schwerin Krosigk daarnaar vroeg, bijzonder nonchalant over de Nederlandse aanspraken: inderdaad, er was gevraagd om een *Siedlungsgebiet* voor boeren en inzet van de Bataafse Petroleum Maatschappij, maar het eerste was niet au sérieux te nemen en op het tweede behoefde men niet in te gaan [4].

Ook verscheen er, in strijd met Rosts wensen (zie nr. 295) geen publicatie over de 'Vrijwillige bijdrage voor de oorlogvoering in het Oosten', zoals Rost de nieuwe Nederlandse lasten hardnekkig bleef noemen. Op 12 maart gaf hij op vragen van Verwey, die op de in juni en september 1941 gedane toezegging terugkwam, slechts ten antwoord, dat van een verlaging der bezettingskosten jammer genoeg niets kon komen, daar ze volgens de rijkscommissaris aanmerkelijk lager waren dan de oorlogskosten per hoofd in Duitsland in totaal bedroegen (vgl. p. 199).

Toen werd uit het vlak voor Pasen verschenen nog te noemen nieuwe dekkingsvoorschrift voor de circulatiebank en uit de op 9 april gepubliceerde weekstaat van de Nederlandsche Bank opeens duidelijk, dat er ingrijpende financiële mutaties moesten hebben plaats gehad. Rost was die 9de april dan ook niet aanwezig in de vergadering van het opgeschrikte college van secretarissen-generaal [5]. Twee dagen later gaf hij commissarissen van de centrale bank wel enige uitleg. Maar gevraagd, wat ter zake zou mogen worden meegedeeld, daar ook in het komende jaarverslag toch wel enig commentaar op 'deze manipulaties' zou moeten worden gegeven, was het enige antwoord: 'Gezegd kan worden, dat deze betalingen zijn geschied aan Duitschland. Verder kan op het oogenblik niets worden gezegd' [6].

Op 16 april door Hirschfeld ter verantwoording geroepen gaf Rost, met excuses voor het feit dat de vergadering niet tijdig was ingelicht, een vrij lamme verklaring: tegen zijn zin was er niets over gepubliceerd. Zijn concept voor een zodanige publikatie had hij o.a. aan de rijkscommissaris, aan Schmidt en Fischböck voorgelegd; met de laatste had hij 7 april nog een onderhoud hierover. Maar het had niet mogen baten, de weekstaat was zonder commentaar gepubliceerd. Na een wat machteloos verhaal over de met Fischböck gevoerde besprekingen liep zijn hele verdediging uit op de driemaal herhaalde zinsnede: 'Het gaat hier om een verplichte bijdrage, die echter op mijn persoonlijke wensch het karakter heeft van een bijdrage voor het Oosten met morele aanspraken. --- Wel is deze kwestie intern met de leider van de beweging besproken'. Overigens zei hij, de volle verantwoordelijkheid voor zijn standpunt op zich te nemen.

(1) Zijn brief, FD 45455-6 (= BBT 6071 C).
(2) Zie nr. 286. Vgl. het dossier *Niederländische Bank* van de afdeling *Niederländische Personalangelegenheiten* van VeJu en RvT Fin 9/2.
(3) Dat gaf Rost in het college van secretarissen-generaal op 16 apr. zelf toe; zie, ook voor het vervolg, CNO SG 12/III.
(4) Aldus bij de bespreking op 6 feb. 1942 (BBT 6071 A).
(5) CNO SG 11/III.
(6) T.a.p., 12/III, ook voor het vervolg. Het *Verslag van De Nederlandsche Bank over 1941–1942* bevat niets over deze kwestie; dat over 1942–1943, p. 4, slechts dit: 'Het goud van de Nederlandsche Bank berust na afgifte van het bezit in het Vaderland nagenoeg geheel buiten Europa'. Pas het eerste naoorlogse verslag (over 1944–1945, d.d. 30 apr. 1946) spreekt over 'de beruchte maandelijksche bijdrage voor de oorlog in het Oosten' (p. 8).

Bühler ontwierp na overleg met Rost en Robertson de *Anweisung* van de rijkscommissaris voor de betaling. Daarin kwam de formulering voor: 'Beitrag zur Kriegsführung gegen den Bolschewismus'. Seyss-Inquart wijzigde dit echter in *'weitere Kriegszahlung'* (zie nr. 303). Blijkbaar achtte hij het ongewenst zich op Rosts terminologie vast te leggen. Tegenover deze voor Rost onbevredigende gang van zaken was de pluim, die von Schwerin Krosigk op 22 april bij zijn bezoek aan Nederland aan Rost toezwaaide over de toestand van de Nederlandse staatsfinanciën [1], maar een geringe troost.

Door het snelle afnemen van de goudvoorraad van de circulatiebank ten gevolge van de verplichte maandelijkse geldzendingen, kon aan de dekkingsvoorschriften van de Bankwet niet langer worden voldaan. Dit werd opgevangen door een novelle op art. 23 van de Bankwet d.d. 26 maart 1942 [2]. Voortaan zouden naast goud ook bepaalde deviezen als dekking voor de bankbiljettencirculatie gelden. Een en ander leidde tot een flinke koersdaling van staatspapier en een hausse op de effectenmarkt; menigeen vreesde weer voor de waarde van de gulden [3]. In februari 1943 was de goudvoorraad op een zeer kleine hoeveelheid na, uitgeput [4]. Voortaan werd de volle 50 miljoen RM van het Nederlandse RM-tegoed afgeboekt [5].

Merkwaardig, niet om zijn waarheidsgehalte maar als tekening van de stemming in Nederlandse bankkringen was een *Stimmungsbericht* van 22 mei 1942: 'Rost van Tonningen hätte sich mit dieser Sache bei den Deutschen Instanzen ins gute Licht rücken wollen. Da zwischen Rost und Mussert noch immer ein starker Konkurrenzkampf wüte, gäben sie sich die grösste Mühe, den Deutschen ein Gefallen zu tun. Das beste Mittel dazu sei im jetzigen Moment die Hilfe für den Kampf gegen die Sovjets. Mussert mache Propaganda für niederländische Freiwillige und Rost biete Geld an! --- Der eine schenke das Blut und der andere das Gold, aber keiner von beiden bringe selbst ein persönliches Opfer' [6].

(1) Zie *Wirtschaftsbericht* van de *SD*, Amsterdam van 22 apr. 1942 (HSSPF III B); *Deutsche Zeitung i.d. Niederlanden* van 23 apr. met verslag van von Schwerin Krosigks lezing in het Koloniaal instituut; en RvT 91/80432.

(2) *Stcrt* 62 van 30 mrt. 1942. Over de voorbereiding slechts een notitietje van Robertson van dec. 1941 (RvT II Robertson 89685).

(3) Vgl. Robertsons geruststelling op een gealarmeerde brief van J. A. H. van der Does (RvT II Robertson 89574–5) en Böhmckers *Monatsbericht* van 13 apr. 1942 (VeJu Inneres, *Briefe aus Amsterdam)*.

(4) Zie voor het lot daarvan in de laatste oorlogswinter, deel II.

(5) RvT II Nederlandsche Bank, brief van Robertson van 22 feb. 1943 en Rosts gewijzigde aanwijzing van 27 feb. 1943: voortaan 50 miljoen RM van *Konto* 238 aan de staat verkopen en overboeken. Voor maart kan nog twee miljoen goud worden betaald.

(6) Zie het *Stimmungsbericht* van 22 mei 1942 (FOSD 7757: 554066–7).

DOCUMENTEN

1. G. W. VAN DER DOES AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

11 Dec. 1921

Beste Meinoud

Daar ik [1] het dezer dagen nog al druk heb en weinig gelegenheid je nog eens rustig te komen opzoeken, wil ik je op deze wijze extra mijn dank overbrengen voor het gezellige feest van gisteravond. En dan wou ik je nog wat zeggen. Toen ik met Fruin terugreisde waren wij het er plotseling roerend over eens, dat jij ten onrechte jezelf zoozeer als schuldenaar van de anderen voelde. Dat is niet waar. Wanneer iemand ergens een gewaardeerd persoon wordt, zooals jij, heeft hij ook altijd zelf gegeven aan de anderen. Een dergelijke eenzijdige welwillendheid, dat iemand steeds meer opgenomen wordt, zonder dat de anderen er wat aan hebben, bestaat niet. Dit is geheel los van jouw geval reeds uit de menschelijke natuur en den aard der samenleving af te leiden.

Wat je nu voor ieder individueel geweest bent kan ik niet nagaan. Maar wel weet ik, wat je b.v. voor onze familie geweest bent. En na je eigen sombere beschouwingen, geloof ik goed te doen, dit eens in herinnering te roepen. Het is speciaal de buitengemeen serieuze en volledige wijze, waarop je indertijd bij Jan's huwlijk geassisteerd hebt, die de geheele familie in dankbare herinnering houdt. Dus niet zoozeer dat je Jan's verzoek ingewilligd hebt, want dat doet men allicht, maar vooral de manier waarop je je, ondanks je eigen drukke werkzaamheden, van de opgenomen taak hebt gekweten. Je was overal, altijd opgewekt, met iedereen converseerend, alle situaties vergemakkelijkend. Juist bij dit samenkomen van 2 in gewoonten en opvattingen zoo hemelsbreed verschillende families was jouw correcte, altijd actieve persoon de drijvende kracht, die het geheele uiterlijke doch toch absoluut onmisbare vertoon vlot deed verloopen. Ook mijn vader heeft dit zoo gevoeld en als je nog eens bij ons bent zult je merken, hoezeer dit in zijn herinnering is gebleven.

Ik haal dit alles op, omdat ik de overtuiging gekregen heb, dat jij, in tegenstelling met zoovele anderen, je eigen positie en verdienste onder je vrienden, tegen den werkelijken aard der verhoudingen in, door een zwart waas ziet. Wees niet boos, maar ik zie dit bij jou werkelijk als depressie ten gevolge van de groote inspanning en vermoeienis van de laatste tijden [2]. Meinoud je bent nog niet beter. Toen het examen voor de boeg lag, kòn je niet

1 - (1) De drie broers Van der Does waren allen met Rost bevriend. De oudste, G. W., jurist, later landsadvocaat, stelde Rost heel hoog. De tweede, Jan A. H., behoorde sinds 1916 tot de 'Noordwijkse club'; in 1920 was Rost bruidsjonker bij zijn huwelijk. Met de jongste, de medicus J. N., was er tijdens zijn studie in Wenen in 1927–1928 een band.

(2) Al voor de zomer van 1921 zou de rechtenstudie afgesloten zijn geweest, als Rost zich niet in mei grondig had overwerkt, wat hem enkele maanden kostte. Ook bij hervatting van de studie in het najaar bleef hij

rusten. Nu kan het wel. En ik geloof, dat je er toe verplicht bent. Niet dat je Parijsche plannen zou moeten afstellen, maar je moet het absoluut voor ontspanning doen. Als je in Parijs bent steek je vanzelf een hoop Fransch op, dat is meegenomen, maar je moet je ervoor wachten nu direct weer een soort taalstudie te maken. En gegeven jouw persoon bestaat daarvoor zeker gevaar. Toch geloof ik dat je, zoodoende, terwille van een bijkomstigheid *aan veel grootere belangen* afbreuk zou doen. Ga naar Parijs zonder boeken, zonder dictionnaires, zonder grammatica en neem rustige kamers. Dàn zul je terugkomen met meer kennis van het Fransch, doch vooral rustiger en met meer zelfvertrouwen. Ik hoop dat je deze brief niet als te veel zich bemoeiend met jouw zaken zult beschouwen, maar ik kan het niet aanzien dat iemand, die zooveel reden heeft tot optimistisch vertrouwen, zich zelf in zwaarmoedigheid en depressie zou laten. ---- [a]

Het beste voor jou en voor Mary [3] je

GERARD [VAN DER DOES]

RvT 46. Oorspronkelijk in handschrift

2. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. J. M. VAN EYSINGA

Genève 7 October 1922

Hooggeachte Professor [1],

De kansen voor een post aan het B.I.T.[2] hebben de laatste twee dagen snel gewisseld en ik neem nogmaals de vrijheid mij tot U te wenden.

Eergisteren vernam ik van van Ittersum [3], dat waarschijnlijk plaatsen voor Hollanders zouden openkomen te Weenen [4]. Ik wendde mij onmiddellijk voor verdere inlichtingen tot de Bordes [5]. Deze bevestigde het bericht en raadde mij aan onmiddellijk een sollicitatie in

nog lijden aan de depressie die van deze inzinking een gevolg was. Op 8 dec. 1921 slaagde hij desondanks 'met genoegen'.

(a) Een onbelangrijk postscriptum is niet afgedrukt.

(3) Eind sep. 1920 verloofde Rost zich publiek met mej. M. S. Hasselbach. Kort daarvoor was het meisje van zijn keuze hem onbereikbaar gebleken. In jan. 1924 vond de voltrekking van het huwelijk plaats, waaruit twee dochters geboren werden. In jan. 1936 werd het huwelijk ontbonden.

2 - (1) Jhr. mr. W. J. M. van Eysinga, hoogleraar in het volkenrecht te Leiden. Over zijn relatie tot en zijn oordeel over Rost, zie Inleiding, p. 15.

(2) Na een afwijzing in april 1922 wegens gebrek aan vacante plaatsen werd Rost, geïntroduceerd door Van Ittersum (zie noot 3), ontvangen door het hoofd van de juridische afdeling van het Internationaal Arbeidsbureau te Genève (BIT), Joseph de Villalonga, tijdens een bezoek van deze aan Den Haag. Hierbij werden de kansen op een positie onder hem als onmiddellijke chef besproken. Prof. Van Eysinga schreef op verzoek van Rost een warme aanbeveling aan Albert Thomas, directeur van het BIT. De gewekte hoop was nog niet verbleekt door diens brief d.d. 22 aug. 1922, waarbij Rost wel als volontair werd aangenomen, maar waarin tevens medegedeeld werd, dat een dergelijke positie geen garantie inhield voor een vaste benoeming ingeval een post open kwam (zie correspondentie in RvT 46). 21 sep. 1922 ving Rost zijn werkzaamheden aan.

(3) Mr. A. H. baron Van Ittersum, Leids clubgenoot, sinds voorjaar 1921 aan de juridische sectie van het volkenbondssecretariaat verbonden, maakte Rost steeds attent op alle kansen die zich in het internationale werk voordeden. Zijn vele briefjes in RvT 46, 23 en 47.

(4) Nl. bij het volgens de protocollen van Genève van 4 okt. 1922 in te stellen commissariaat-generaal; zie Inleiding, p. 18, ook voor *n.* 5.

(5) Zie nr. 3, noot 2.

te zenden aan Sir Arthur Salter, Director of the Economic and Financial Section of the Permanent Secretariat of the League of Nations.

Ik gevoelde mij na de vriendelijke wijze, waarop de Heer de Villalonga, mijn chef aan het B.I.T. mij ontvangen en geholpen had verplicht mij eerst tot deze te wenden. Het was voor mij een pijnlijke gewaarwording toen M. de Villalonga mij vertelde, dat ik deze post moest trachten te verkrijgen, op grond van het feit dat op zijn vroegst een nieuwe post pas het volgend jaar Juli gecreëerd zou worden. Hoe het mogelijk is dat wij elkaar bij ons eerste onderhoud in den Haag zoo hebben misverstaan, weet ik niet.

Ik legde nu duidelijk uit dat het mij onmogelijk was met een dergelijk onzeker vooruitzicht voor oogen te wachten, hoezeer ik ook gevoelig was voor de welwillende wijze waarop hij mij steeds geholpen had. Hij begreep dit ook onmiddellijk en betuigde mij zijn tevredenheid over de reeds verrichte arbeid en leedwezen mij te zien vertrekken.

Het vervolg zal U doen zien op welk een faire wijze M. de Villalonga echter verder mijn belangen verdedigde. De juridische sectie van het B.I.T. is een creatie van M. de Villalonga zelf en er is een taaie en voortdurende strijd tusschen deze sectie en de diplomatieke afdeeling om de juridische arbeid tot zich te trekken. Het was mijn taak geweest om door harden arbeid aan de groei van de Juridische Sectie mede te werken. Dit was wat M. de Villalonga mij confidentiëel bericht had bij mijn in functie treden.

Met het oog op mijn particuliere omstandigheden echter heeft M. de Villalonga niet geäarzeld M. Phelan chef van de diplomatieke afdeeling onder de arm te nemen, en te vragen of men mij op die afdeeling kon plaatsen. Mr. Phelan die indertijd reeds een strijd met M. de Villalonga had gevoerd over de kwestie wie een nieuwe kracht zou krijgen, krijgt dus waarschijnlijk zijn zin. De kwestie zal nu voor M. Thomas gebracht worden. Het was mij pijnlijk dit offer van M. de Villalonga aan te nemen, maar de omstandigheden laten mij geen keus.

Wilt U dit en al het volgende als strict confidentiëel beschouwen. Was ik gisteren ten einde raad, dan ben ik nu weer meer hoopvol gestemd.

M. de Villalonga raadde mij echter aan om voor het geval dat M. Thomas niet tot het instellen van een nieuwe post wilde overgaan mijn sollicitatie voor Weenen alvast met alle energie door te zetten [6].

Ik kom U daartoe nogmaals vragen om steun, hoezeer het mij ook spijt U weer te moeten lastig vallen. Zou het mogelijk zijn, dat U aan Sir Arthur Salter schreef over mijn sollicitatie. Mijn brief bereikt Sir Arthur Salter reeds Maandag a.s. Ik had zoo gehoopt U andere berichten te kunnen zenden. Mag ik U bij voorbaat danken voor de overweging van dit nieuwe verzoek.

Mijn werk bevalt mij goed. Op het oogenblik ben ik voor de a.s. Conférence het Règlement aan het commenteeren. Mijn nieuwe werkkring aan het B.I.T. zal eventuëel zijn op de emigratie sectie van de diplomatieke afdeeling. Mijn directe chef wordt Dr Varlez.

U bij voorbaat dankzeggend voor de eventuëele overweging van dit schrijven teeken ik mij na beleefde groeten aan Mevrouw van Eysinga en U met gevoelens van de meeste hoogachting

M. ROST VAN TONNINGEN

RvT 23. Concept in handschrift

(6) De sollicitatie bij Sir Arthur Salter ging eveneens op 7 okt. 1922 in zee. Reeds 10 okt. berichtte Van Eysinga, dat hij aan Rosts verzoek om een aanbevelingsschrijven had voldaan. Afschrift daarvan in RvT 46. Zie Inleiding, p. 16 en verder bij nr. 3.

3. A. R. ZIMMERMAN AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Genève, 13 Maart 1923

Zeer geachte Heer Rost van Tonningen [1].

Het is mij aangenaam, het gesprek te bevestigen dat ik hedenmorgen met U mocht voeren in zake Uw in dienst treding bij het Commissariaat-Generaal van den Volkenbond te Weenen.

Wij kwamen overeen, dat Gij zoo spoedig mogelijk Uw functies aldaar zoudt aanvaarden met het doel om, bij het vertrek van den heer Mr. C. J. van Walree de Bordes, den arbeid van dezen over te nemen [2].

Ik stelde U in uitzicht dat Uw traktement in het begin zal bedragen 700 Zwitsersche Franken per maand; zoodra Gij den heer de Bordes zoudt kunnen vervangen, en wel uiterlijk van af 15 Juni a.s., 1000 Zwitsersche Franken per maand.

Ik heb erop gewezen dat de duur Uwer functie afhankelijk was van den tijd gedurende welke het Commissariaat van den Volkenbond te Weenen zou bestaan [3], terwijl ik er anderzijds op meen te mogen rekenen dat Gij, onvoorziene omstandigheden van dringenden aard voorbehouden, U gedurende dien tijd tot mijn beschikking zoudt blijven stellen.

Ik heb in ons gesprek mij veroorloofd te wijzen op de dringende wenschelijkheid U zoo veel mogelijk te bekwamen in Duitsche briefwisseling [4].

Ik houd er mij gaarne voor aanbevolen te mogen vernemen dat Gij met het bovenstaande instemt en wensch nogmaals uitdrukking te geven aan mijn vertrouwen, dat onze samenwerking een aangename en voor het groote doel dat ons gesteld is, nuttige moge zijn [5].

Geloof mij, zeer geachte heer Rost van Tonningen, Uw dw. dnr.

[A.R.] ZIMMERMAN

RvT 23. Oorspronkelijk

3 - (1) Over mr. Zimmerman en de volkenbondscontrole in Oostenrijk, zie Inleiding, p. 18-20.
(2) Dr. J. van Walré de Bordes was als lid van de financieel-economische sectie en daarna in mr. Zimmermans bureau te Wenen werkzaam als financieel deskundige. In dec. 1922 waarschuwde hij Rost, die in overleg met De Villalonga (zie nr. 2) zijn volontairschap bij het BIT wegens gebrek aan perspectief wilde beëindigen, zich met een sollicitatie tot Zimmerman te wenden bij diens komst te Wenen. De kansen bleken aanvankelijk toch niet te gunstig, zodat Rost zich gedurende de wintermaanden koortsachtig moeite gaf, teneinde met hulp van De Bordes, Van Ittersum, Pelt en Van Kleffens, in de Minderheden- of de Mandatencommissie te worden benoemd. Gewaarschuwd door De Bordes op 8 maart 1923, zag Rost reeds de dag nadat Zimmerman voor zijn periodiek rapport in Genève kwam, kans, persoonlijk zijn zaak bij deze te bepleiten. Daar de Weense taak slechts tijdelijk zou zijn, berichtte hij na zijn benoeming, dat hij toch voor de Mandatencommissie wilde kandidaat blijven. Pas in okt. 1924 zag hij daarvan af, 'want zoolang Duitschland geen deel uitmaakt van de volkenbond zou het beheer der mandaatgebieden niet interessant zijn'. Zie correspondentie in RvT 46 en RvT 23. - Het betrof dus niet de post van genoemde dr. J. maar van diens neef mr. C. J. van Walré de Bordes. Op 22 maart 1923 was Rost reeds in Wenen in functie en werd weldra speciaal belast met de problemen van de reorganisatie der Oostenrijkse spoorwegen.
(3) De termijn van de in okt. 1922 aangevangen Volkenbondscontrôle was oorspronkelijk geschat op ruim twee jaar, nl. tot het einde van 1924.
(4) Op Frans en Engels had Rost zich reeds door een zesweeks verblijf in Parijs direct na zijn studie (zie nr. 1) en een nieuwe zes weken in mei en juni 1922 in Engeland toegelegd. Later was het gemak waarmee hij zijn talen sprak, een van de kwaliteiten waarom hij in Wenen en Genève gewaardeerd werd.
(5) De verhouding is doorgaans goed geweest. Dat blijkt uit de toon van de in 1927–1928 gewisselde brieven,

4. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. PELT

30 November 1924

Beste Pelt [1],

Veroorloof mij met potlood te schrijven; ik heb hier copiëerpapier achter, zoodat ik een copie van dezen brief kan bewaren.

Wees in de eerste plaats hartelijk bedankt voor je zoo uitvoerig schrijven uit Parijs [2]. Wijt het verder niet aan onhartelijkheid, dat ik jou en je vrouw verder niets liet hooren. Ik heb weer eens een verhuizing achter den rug en je zult begrijpen wat dit beteekent als de vrouw pas zes weken de bevalling achter den rug heeft. Tot overmaat van ramp liep ons keukenmeisje 14 dagen voor de verhuizing weg. Ik zal je verdere détails maar besparen!

Mijn vrouw heeft dan ook opnieuw bloedingen en het is daarbij onmogelijk om rust te nemen. Met het kind gaat het goed. Het groeit zeer snel. Het cadeau van je vrouw bewijst dagelijksch goede diensten. Na elk bad wordt de kleine Marijke erin gewikkeld.

Hoe gaat het nu bij jou thuis. De groote gebeurtenis moet bij jelui over ongeveer drie weken plaats grijpen. Ik hoop zeer dat alles vlug zal gaan. Mevrouw Quesnay [3] heeft werkelijk geboft dat het in zoo korten tijd was afgeloopen. Ik heb haar kind tot nu toe ook nog niet gezien, daar wij werkelijk te druk bezig waren met de verhuizing.

Nu wilde ik je nog wat over zaken spreken. De inlichtingen, die je mij zond waren zeer waardevol! Ik zou je alleen nog eens willen vragen om goed te informeeren hoe het met het contract van van Hamel zit. Romein beweerde dat het slechts met 1 jaar verlengd was en wel tot *eind 1925* en dat naar analogie de andere directeuren een contract tot eind *1927* hebben [4].

Verder dit. Van van Kleffens Jr ontving ik een brief, waarin hij mij mededeelde dat er in de Opiumsectie een definitieve post zou komen en dat, als er niets in Hongarije kwam hij

toen mr. Zimmerman uit Wenen vertrokken was en, in hoofdzaak in Brussel verblijvend, Rost steeds bij zijn doorreizen van Genève naar Nederland voor een lunch uitnodigde. Rost ontving een exemplaar van Zimmermans gebundelde opstellen over fascistisch Italië en Duitsland. Rosts opvattingen in zijn *Memorandum on the organization of League Control in Austria, 1928.* (RvT 50) weerspiegelen die van Zimmerman; alleen met diens principieel antisemitisme was hij het toen nog niet eens (vgl. Rosts autobiografie van mei 1945 in deel II).

4 – (1) A. Pelt, zie Inl. p. 17. Voor de hele brief, zie Inl. p. 19 na *n.* 5..

(2) Brief van 16 okt. 1924 in antwoord op een eerder schrijven van Rost van 1 okt. 1924, nadat ze in september ter gelegenheid van de zitting van het *Financial Committee* en de Volkenbondsraad in Genève al uitvoerig Rosts kansen op een benoeming in het secretariaat of in een der speciale commissies besproken hadden. Op de september-zitting van de Raad was het aflopend karakter van de controle in Oostenrijk nog eens onderstreept. Al was het omzien naar een nieuwe positie dus nog niet urgent, Pelt schreef 'toch heel goed te begrijpen, dat je snakt naar een meer definitieve betrekking' (zie RvT 23).

(3) Haar echtgenoot, Pierre Quesnay, was van de aanvang der controle in Wenen gestationeerd als een der knapste deskundigen van de financieel-economische sectie. Zijn terugkeer naar Genève werd echter in het najaar van 1924 overwogen. Zie verder bij noot 8, voorts *n.* 10 en nr. 5, noot 4.

(4) Rost zag in de vermeende tegenwerking van prof. dr. J. A. van Hamel, lid van het *Nominating Committee* van het volkenbondssecretariaat, de voornaamste oorzaak voor het mislukken van zijn pogingen, een benoeming in Genève te krijgen. Zijn kansen daar zouden z.i. pas stijgen na het aftreden van prof. Van Hamel. Pelt had hem bericht dat deze nog tot eind 1926 zijn functie in Genève zou blijven bekleden (RvT 23). – Mr. W. Romein behoorde eveneens tot de groep bevriende Nederlanders van het secretariaat (Transportcommissie). – De twee andere leden van het *Nominating Committee* waren E. Colban, directeur van de Minderhedencommissie, en dr. W. E. Rappard, zijn collega aan de Mandatencommissie, die beiden Rost reeds uit een sollicitatie kenden en hem niet ongunstig gezind waren.

daar wel voor zou willen solliciteeren. Ik geloof, dat hij dan na zes maanden voorbereiding een goede kans heeft [5].

Deze gebeurtenis echter is een les. Ik heb aan den anderen kant nu hier de handen vrij. Mijn woord aan M. Zimmerman bindt mij alleen tot het eind van dit jaar[6]. Daarom wilde ik nu à tout prix een betrekking zien te krijgen, waar ik niet veroordeeld zal zijn of een oninteressante nationale betrekking aan te nemen of panden te controleeren in Oostenrijk. Ik geloof n.l. niet dat ik na een eventueele benoeming van van Kleffens nog eenige kans zal hebben in Genève te komen.

Ik heb deze aangelegenheid ook met Quesnay besproken. Al wat ik verlang is een betrekking welke ook in Genève of ergens anders die meer perspectieven opent dan mijn tegenwoordige. Hier in Weenen word ik vergeten. Ik wilde daarom nogmaals je hulp inroepen.

Zou je de zaak eens met Denis [7] willen bespreken. Kan ik eventueel ook voor de opiumsectie solliciteeren? Mijn idee is, dat ik in Genève, in welke sectie ik ook zit, rustig kan studeeren aan al de kwesties, waarvoor ik mij interesseer en dan de gelegenheid kan afwachten (Creatie van andere interessantere secties, vertrek van Hamel etc.) om in de richting voort te werken, c.q. naar de sectie over te gaan, die mij interesseert.

Quesnay begreep de situatie ook. Was bereid er met Avenol, Salter etc. over te spreken, na zijn terugkomst in Genève. Komt Denis hier dan zal hij [8] ook een onderhoud van mij met Denis inleiden. Ik ben min of meer onrustig en denk er nu over om naar Genève over te komen en weer alles in beweging te zetten om de post aan de opiumsectie te krijgen. Wat denk je hiervan? Het valt mij zeer moeilijk hier werkeloos toe te kijken dat ik al mijn kansen zie verdwijnen in de richting door te gaan, die mij zoozeer aantrekt. Ik ben zelfs bereid hier ontslag te nemen en weer in Genève te gaan zitten. Dat blijkt toch meer en meer de eenige manier te zijn iets te bereiken.

Je weet hoe het werk me hier interesseert, maar deze waardevolle leerschool is toch slechts noodig om iets meer definitiefs voor te bereiden. Bepaald econoom zal ik nooit worden. Veeleer zal ik mij vroeger of later weer in een meer juridische richting willen specialiseeren.

In dit verband zou ik je nog willen vragen of er geen mogelijkheid bestaat om in Rome te komen aan het instituut voor de unificatie van het internationaal privaatrecht [9]. Ook dit zal Denis (organisations techniques) wel weten. Hoewel ik liever op elke post welke ook in Genève zit waar ik meer de kwesties kan volgen die mij interesseeren. (Arbitrage obligatoire, Blocus, Désarmement)

(5) Mr. E. N. van Kleffens, jaargenoot uit Leiden, had Rost in de eerste tijd van sollicitaties met raad en daad terzijde gestaan. Eind 1924 zag Rost echter een gevaarlijke concurrent in hem, daar hij reeds in verschillende functies zelfstandig en met succes had gewerkt en, evenals Van Ittersum, een goede en gewaardeerde leerling van Van Hamel was. – In Hongarije was sinds de protocollen van 14 maart 1924 Royal Tyler verbonden aan de volkenbondscontrole daar. Van Kleffens kreeg er geen taak; hij werd ook niet in de Opiumcommissie benoemd. Hij bleef echter sous-chef van de juridische afdeling van het ministerie van Buitenlandse Zaken. – Van Kleffens' relatie met Rost was ook in 1934 nog vriendschappelijk, zie hier nr. 16 bij noot 41. In 1928 schreef hij een aardige felicitatie bij Rosts benoeming aan Hope & Co., vgl. hier nr. 10, noot 6.

(6) Zie nr. 3 bij noot 3.

(7) Pierre Denis, lid van de financieel-economische sectie, was met Rost nader in contact gekomen door zijn deelneming aan de missie van het *Financial Committee* in Wenen in het voorjaar van 1924.

(8) Nl. Quesnay.

(9) Op de vergadering van 30 sep. 1924 nam de assemblée van de Volkenbond een resolutie aan tot oprichting van het in Rome te vestigen *Institut international de codification et unification du droit privé.*

Samenvattende zou ik dus willen opmerken:

a. Mijn verblijf in Weenen ontneemt mij steeds meer de mogelijkheid in Genève te komen.

b. Elke plaats in Genève is dus beter dan hier te blijven.

c. Kan ik direkt voor de opiumsectie of voor Rome solliciteeren.

Wil je dezen brief ook aan Arnold laten lezen en aan de Bordes. Ik vroeg indertijd ook het advies van jelui drieën[10]. Ik zal Arnold ook persoonlijk schrijven, maar ik vrees hem nu weer erin te halen, daar dit misschien zijn verhouding met van Hamel zou bemoeilijken.

Ik eindig nu. Het beste en bij voorbaat hartelijk bedankt. Geloof mij steeds je toegenegen

[M.] ROST [VAN TONNINGEN]

Doe namens mijn vrouw en mij de hartelijke groeten aan je *vrouw* en *Jeanne* en *Marceline*.

(vooral Arbitrage Blocus)[a]

RvT 23. Doorslagkopie in handschrift

5. J. VAN WALRÉ DE BORDES AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Bellevue 10 April 1925

Beste Rost,

Zoo juist je brief van 7 dezer ontvangen; ik haast mij er op te antwoorden --- [a]. Nu over je eigen plannen [1]. Allereerst dan is Pelt met Jeanne gisteren naar Holland gegaan. Ik zal hem morgen een telegram sturen om hem te zeggen je naar Holland komt en hem te vragen je ouderlijk huis op te bellen. Ik ben blij, dat je in de beslissing, die je nemen moet, zijn raad zult kunnen hebben. Persoonlijk vind ik het zeer moeilijk je raad te geven in een zoó gewichtige kwestie. Maar toch wil ik trachten je eenigszins te helpen.

(10) Een volgende brief van 6 dec. 1924, door Rost meegegeven aan Quesnay, die Pelt, De Bordes en Van Ittersum (= Arnold) in die dagen bij de zitting van de Volkenbondsraad in Rome zou treffen, kruiste met brieven van de drie trouwe vrienden, die in verschillende toonaard maar allen even nadrukkelijk Rost afrieden, op de bonnefooi naar Genève te gaan en Wenen te verlaten. Hij zou zijn kansen op die manier veeleer bederven. In Genève was men hem in dat jaar 'als serieus werker' gaan waarderen, zodat hij een kans maakte, Quesnay bij diens definitief vertrek uit Wenen te vervangen voor het contact met Genève. Van Kleffens zocht geen blijvende positie bij de Volkenbond en de Opiumcommissie was in geen geval belangrijker of interessanter dan het Weense werk. Een sectie voor internationale blokkade, door Rost verwacht in verband met het ontwerp-protocol van Genève, zou voorlopig nog wel niet tot stand komen; 'Gij wordt te Weenen allerminst vergeten'; zie correspondentie in RvT 23.

(a) Deze notitie werd in haast door Rost bijgekrabbeld.

5 - (a) Weggelaten is een kritische beschouwing over de financiële politiek van de Oostenrijkse regering en de circulatiebank op dat moment. Zie voor de hele brief Inleiding, p. 19-20.

(1) De tijd om een definitieve positie te veroveren, ging dringen aangezien de Oostenrijkse regering er alles op zette, aan de nieuwe, in september 1924 gestelde voorwaarden van de Raad te voldoen, teneinde de opheffing van de controle te bespoedigen. Zo was op 24 maart 1925 door het parlement een zeer strikt bezuinigingsbudget aanvaard. In diezelfde dagen probeerde Rost met hulp van een Leidse studiegenoot, een juridisch adviseurschap bij Philips in Eindhoven te bemachtigen. Hij ontving inderdaad een oproep van de directie, zoals hij op 7 april De Bordes moet hebben meegedeeld. Die brief ontbreekt echter in de verder vrij complete correspondentie in RvT 23.

1) Welke zekerheid krijg je bij Philips wat betreft een *permanente* positie? Kun je een contract voor eenige jaren krijgen? Loop je geen gevaar, daar in geval je eens ruzie of onaangenaamheden mocht krijgen ineens met drie maanden op straat te staan, zoodat eigenlijk je positie in Weenen wat dat betreft stabieler zou zijn als in Eindhoven?

2) Dat het reizen voor electrische lampen je zou aantrekken kan ik niet gelooven. Zul je na eenigen tijd er niet nog hartgrondiger genoeg van hebben dan van 't controleeren van Oostenrijk?

3) Niemeyer en Norman [2] denken er niet aan voorloopig de controle door den Comm. Gen. [3] op te heffen. Dat de controle in Oostenrijk impopulair is, kan hun niet schelen. Zij hebben geen vertrouwen in de Oostenrijkers en hebben 't gevoel, dat de controle hun (in Londen) toch een zekere mogelijkheid van toezicht geeft. Zij zien geen kans Z. te vervangen dus moet deze maar blijven. Zij zijn ook niet zoo verschrikkelijk ontevreden over hem. Londen zal daarom perse niet in een opheffen der controle toestemmen tenzij er iets anders voor in de plaats komt. Avenol (geinspireerd door Quesnay) zou daarom, als de Oost. komen met 't verzoek de controle op te heffen willen onderhandelen over 't plan dan aan te stellen

a) een door Norman vertrouwd persoon als ambtenaar in de Nationale Bank (een soort Siepmann) [4]

b) een buitenlandsch ambtenaar in het gereorganiseerde Rechnungshof [5].

Het lijkt mij vrij zeker, dat deze laatste betrekking aan jou zou worden aangeboden. Pelt vertelde mij dat je gekwetst bent, dat wij zouden trachten voor jou en mijn neef 'vette baantjes' te creëeren. Ik kan niet ontkennen, dat ik mij daar wel eens aan schuldig gemaakt heb, maar in 't bovenstaande plan is dit niet 't geval. Avenol heeft dit plan onverschillig of jij blijft of niet en wel 1° om Londen gerust te stellen; 2° omdat de Oostenrijksche budgetpraktijk werkelijk niet zoodanig is, dat men de eerste jaren voldoende vertrouwen er in kan hebben. De man bij de rekenkamer zou werkelijk geen 'vet' baantje hebben, indien daarmee bedoeld wordt een lui en gemakkelijk baantje (wel zou 't natuurlijk voldoende betaald moeten worden). Integendeel, het zou zéér, zéér moeilijk zijn; de persoon in kwestie zou vrijwel alleen staan en knoeierij slechts moeilijk op 't spoor kunnen komen. Maar 't zou een mooie taak zijn een geheel volk tot betere budgetgewoonten op te voeden.

(2) Montague Norman, president van de *Bank of England* en Sir Otto Niemeyer, een hoog ambtenaar bij de Engelse schatkist en sinds 1927 in de *Board of Directors* van deze bank, de laatste bovendien lid van het *Financial Committee*, legden als vertegenwoordigers van de voornaamste crediteur, vooral vóór de stabilisering van de Franse franc in 1926, veel gewicht in de schaal met hun mening over de mate en duur van de controle in Oostenrijk.

(3) D.w.z. de commissaris-generaal van de Volkenbond, verderop Z., nl. Zimmerman, tegen wie de Oostenrijkse regering, maar vooral de publieke opinie, op dat moment weer storm liep. Zie Inleiding, p. 20.

(4) Joseph Avenol, adjunct-secretaris-generaal van de Volkenbond. Zie verder nr. 7, *n.* 2 en 14, *n.* 1. – Pierre Quesnay, zie nr. 4, noot 3. In 1925 werd hij chef van het kabinet van de president van de *Banque de France* en weldra hoofd van het economisch-statistisch bureau van deze bank; Siepman bekleedde een soortgelijke post bij de *Bank of England*. Het was een dergelijke positie, te creëren bij de Nederlandsche Bank, die Rost in het najaar van 1927 voor zichzelf ambieerde; zie nrs. 8–10. Van 1930 tot zijn dood in 1937 was Quesnay de eerste directeur-generaal van de Bank voor Internationale Betalingen.

(5) Dat behoorde inderdaad tot de besluiten van de Raad van 10 sep. en 9 dec. 1925. Van 1 jan. 1926 af werd mr. A. van Gijn als adviseur voor de *Nationalbank* vervangen door R. C. Kay, totdien directeur van het Londense kantoor van de Turkse circulatiebank. – Het waren deze besluiten, die het in 1931 na de *déconfiture* van de *Creditanstalt* mogelijk maakten, de internationale controle opnieuw in te stellen. Zie nr. 13 en Inleiding, p. 20 bij *n.* 5 en 22.

4) Verlaat je Weenen op 't oogenblik, dan is 't niet onmogelijk, dat je bij een man als Avenol een zekere rancune kweekt. Je hebt op 't oogenblik een groeiende positie. Je brieven laat ik geregeld circuleeren aan Avenol en Salter; in Londen onlangs ook aan Niemeyer en Strakosch [6]. Zij interesseeren de menschen en *worden gelezen*. Je wordt niet vergeten en bent bezig er in te komen, bent er al vrijwel in. Ga je weg, dan laat je technisch wel een goeden naam achter, maar – ik zeg het je eerlijk – toch ook een indruk van een zekere onberekenbaarheid, zoodat mocht je later weer eens voor een V.B.betrekking solliciteeren je naast de slechte kansen als Hollander [7] nog te kampen zult hebben met de handicap, dat men zal zeggen: 'Ja maar als we hem benoemen, wat voor zekerheid hebben we dan, dat hij er niet genoeg van zal krijgen en iets anders zoeken.

5) Wat de kansen om in Genève geplaatst te worden betreft, die zijn m.i. nog altijd, als voor eenige maanden, nihil. Avenol en Salter zullen je weinig kunnen beloven. Toch vraag ik mij af, of – ingeval je besloten bent naar Philips te gaan – je hen eerst nog niet eens zou raadplegen alvorens een definitieve beslissing te nemen. Ik zou je aanraden in dat geval te trachten van Philips een bindend aanbod te krijgen en dan de zaak aan A. en S. voor te leggen, in den vorm, dat je je bezorgd maakt over den toekomst, dat je dit aanbod hebt, echter liever bij den V.B. zou willen blijven indien zij je een permanente betrekking in 't vooruitzicht kunnen stellen. 't Zou 't beste zijn hen zelf te spreken. Salter is met Paaschverlof in Bourgonje en komt Dinsdag hier, gaat dan spoedig door naar Milaan. Avenol gaat waarschijnlijk Woensdag naar Roemenië. Indien in deze dagen verandering mocht komen telegrafeer ik je naar den Haag.

Tenslotte beste Rost, je begrijpt hoezeer 't mij zou spijten, je als collega te missen. Ik zal doen wat ik kan je in Weenen te houden [8]. En m.z.h.gr. ook aan je ouders en je sterkte toewenschend t.t.

[J. VAN WALRÉ] DE B[ORDES]

RvT 23. Oorspronkelijk in handschrift

(6) Sir Arthur Salter, zie Inleiding, p. 18 en nrs. 2 en 13, *n.* 1. Sir Henry Strakosch was president van de Zuidafrikaanse *Union Corporation* te Londen, in 1921 en nadien voorzitter van het *Financial Committee*. Blijkens Rosts correspondentie uit 1927–1928 was hij deze gunstig gezind en waardeerde hij zijn toewijding aan zijn werk (RvT 47; zie hier nr. 10, noot 2 en nr. 12, noot 1).

(7) Er was toch reeds een te groot aantal Nederlanders verbonden aan het Volkenbondssecretariaat, dit was sinds 1921 het refrein bij elke nieuwe sollicitatie. Zie H. Ch. G. J. van der Mandere, *Vijftien jaar Volkenbond.*

(8) De Bordes schreef dan ook op 18 april, toen hij door Pelt telegrafisch op de hoogte was gesteld, dat Rost van verdere sollicitatie bij Philips afzag: '---- there is general rejoicing here in the building! Avenol, Salter and myself danced a carmagnole on the 1st floor and to-night Arnold [van Ittersum], Pim [van Asch van Wijck] and myself will crack a bottle to it... but all nonsense apart, you will understand that we are really extremely glad you are staying on' (RvT 23). Als een soort beloning werd in mei 1925 aan Rost opgedragen, vanuit Wenen een studiebezoek aan Hongarije te brengen en te rapporteren over de mate van centralisatie der staatsfinanciën aldaar (RvT 23).

6. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. A. H. VAN DER DOES

Weenen 24 October 1926

Beste Jan [1],

Gisteren ontving ik je brief van den 17en. Het is bar zoo lang als de post v. Holland naar Oostenrijk er over doet. Dat zal wel a/d Oostenrijksche posterijen liggen.

Het spijt mij, dat ik zoo weinig van mij heb laten hooren in den laatsten tijd. De maanden Juli en Augustus waren werkelijk zeer druk, zoodat ik toen wel eens wanhopig ben geweest [2]. Het systematisch blijven volgen van de ontwikkeling v/d finantiëele, politieke en economische toestand met eventuëele discrete demarches, als die van pas zijn, neemt zeer zeer veel tijd in beslag. Daarbij komt dan het eigenlijke officiëele werk van het beheer v/d Volkenbondsleening en de panden. Vooral het eerste is daarom tijdroovend daar daarin talrijke momenten v/d Credietpolitiek medespelen.

Gelukkig echter is de eerste zitting in Genève voor mij zeer bevredigend afgeloopen [3]. Ik heb zelfs een kleine kans in November uitgestuurd te worden naar Dantzig waar de finantiën ook vrijwel in de war zijn [4]. Dit zou ik natuurlijk heel aardig vinden daar het mijn eerste ervaring buiten Oostenrijk zou zijn. Dit hangt echter nog in de lucht en Mary wacht nu in Holland af waar ik heen gedirigeerd wordt. Het beteekent natuurlijk geen definitief vertrek daar de Dantzigsche kwestie meer een ad hoc interventie v/h finantiëele comitee zou vormen, maar het zou voor Mary vervelend zijn naar Weenen terug te keeren, daar drie weken te zitten en mij dan weer te zien afreizen voor 5 weken.

Ik ben n.l. eerst 4 October hier teruggekeerd van verlof dat ik als volgt doorbracht. Van 1–12 Sept. waren Mary en ik in Genève waar alles haar natuurlijk zeer interesseerde vooral de intredingsplechtigheid v. Duitschland [5].

Daarna gingen wij naar Montreux waar wij nog een 8 dagen bleven om wat van de

6 – (1) Zie voor de achtergrond van deze brief Inleiding, p. 20 en het in noot 5, 9 en 10 gememoreerde. – In Oostenrijk was zojuist de christelijk-sociale regering-Ramek afgetreden, die gecompromitteerd was door bankencorruptie en speculatieschandalen in de provincie. Sinds 19 okt. 1926 was een nieuwe regering-Seipel aan het bewind met wederom Dr. Viktor Kienböck (vgl. Inl., p. 19 en 22) als minister van Financiën.

(2) Op 1 juli 1926 trad Rost in functie als zelfstandig vertegenwoordiger van het *Financial Committee* en van de *trustees* van de Volkenbondslening (besluit van de Raad van 10 juni 1926). Een van de onmiddellijk rijzende problemen was de *déconfiture* van de *Deutsche Sparkasse*, waarvoor de Oostenrijkse regering zich garant verklaarde, hetgeen 80 miljoen opslokte, waarvan 10 uit de Volkenbondslening; een dergelijke garantie kort nadien voor de *Postsparkasse* kostte de regering 130 miljoen, een zware last voor het budget. Zie voor deze politiek ook Inleiding, p. 23 na *n.* 6 en nr. 16, noot 21.

(3) Op 7 sep. 1926 keurde de Raad onder zeker voorbehoud de toekenning van gelden uit de lening voor elektrificatie van de Oostenrijkse spoorwegen goed. Aangezien dit een voorstel was van Léopold Dubois op basis van Rosts speciale werkzaamheden in Wenen en met name van zijn rapport voor het *Financial Committee*, betekende dit een persoonlijk succes. Bij besluit van 7 dec. 1926 werd 60 miljoen *Schilling* voor dit project beschikbaar gesteld. Zie verder nr. 7, slot van noot 1.

(4) Zie nr. 8, derde alinea.

(5) Nadat op de buitengewone vergadering van de *Assemblée* in mrt. 1926 de toelating van Duitsland op onverwachte en onverkwikkelijke wijze was mislukt, werd op 8 sep. 1926 onder luide toejuichingen met algemene stemmen hiertoe besloten. Daarbij werd aan Duitsland een permanente zetel in de Raad toegekend. Op 10 september werd de Duitse delegatie verwelkomd, wat opnieuw tot ovaties aanleiding gaf. Met de speeches van Stresemann en Briand werd het een waar feest van Duits-Franse verbroedering. Zie *Algemeen Handelsblad*, 8–11 sep. 1926 en *Survey* 1926, p. 70–72.

Geneefsche drukte te bekomen. Ik ben daar ook flink uitgerust. Vervolgens zijn wij naar den Haag gegaan waar ik ongeveer een 12 dagen was d.w.z. een week in den Haag en 5 dagen in Noordwijk bij mijn schoonouders. De gezondheidstoestand van mijn vader is echter zoo, dat ik weinig menschen heb kunnen zien. Papa was zelfs bij mijn vertrek in zoo'n toestand, dat hij afscheid van mij nam. Sindsdien is zijn toestand weer belangrijk verbeterd [6].

Ik zag ook Gerard slechts een tien minuten, wat mij bijzonder speet en onder deze omstandigheden kwam ook van ons uitstapje naar Velp niets [7]. Ik moet dit voorloopig en wel voor onbepaalden tijd verschuiven, daar ik de laatste levensdagen van mijn vader zooveel mogelijk bij hem wil zijn en waarschijnlijk eerst in December en dan nog slechts voor een paar dagen in den Haag kom.

Zoo ben ik hier sinds drie weken in het bachelorsbestaan teruggevallen, met al de depressies die veel alleen zijn en veel denken mij altijd hebben gebracht. Zoodra ik niet voortdurend in actie ben komt mij al ons levensgedoe zoo klein voor, dat ik er mij bepaald toe moet zetten om mijn dagelijksche werk te vervullen. Mijn gebrek aan animo tot veel uitgaan komt daar nog bij daar officiëele uitgangetjes zeer vervelend zijn en officiëuse minder vaak voorkomen.

Mijn visie op mijn werk wordt ook een steeds breedere. Het Oostenrijksche probleem zie ik nu geheel in het kader van de algemeene Europeesche reconstructie, die nog in geen jaren voltooid zal zijn [8]. De organisatie van de Europeesche productie in groote trusts onder Duitsche aanvoering of in elk geval georganiseerd op Duitsch initiatief is een ontwikkeling, die men uit een pacifistisch oogpunt slechts kan goedkeuren. Lukt het de combinatie Streseman-Briand de Duitsche oriënteering v/d Fransche politiek te consolideeren, dan mag men nieuwsgierig zijn wat hiervan de gevolgen in het Oosten zullen zijn. Het groote probleem in Midden Europa blijft het Poolsche vraagstuk. Komt het ook in Polen tot een consolideering, dan zal Rusland binnen niet al te langen tijd kunnen volgen. Ik spreek hier over periodes van 10 jaar.

Ik vraag mij af of de Volkenbond als idee niet aan terrein wint. Ik meen b.v. juist in de Hollandsche publieke opinie en ook aan het Plein een langzame evolutie te kunnen waarnemen. Hoewel instinctief afkeerig v/d Volkenbond begint langzamerhand toch in Holland het bewustzijn te ontwaken [9], dat een meer actieve Volkenbondspolitiek noodzakelijk is,

(6) Rosts vader, luitenant-generaal M. B. Rost van Tonningen, overleed 7 jan. 1927.

(7) Gerard, d.w.z. jhr. mr. G. W. van der Does, zie nr. 1; jhr. J. A. H. van der Does zelf woonde in Velp. Rost had de gewoonte, hem zo mogelijk bij elk verlof in Holland op te zoeken.

(8) In deze opvatting werd hij nog eens bevestigd door de mededelingen in de financieel-economische sectie; het was de opvatting van Sir Arthur Salter, zie bijv. diens conclusies in zijn boekje *The Reconstruction of Austria*, met name p. 84.

(9) Grotere belangstelling op het ministerie van Buitenlandse Zaken en ook in de publieke opinie sprak reeds uit het begrotingsdebat over Buitenlandse Zaken op 10 nov. 1925 (*Handelingen* Tweede Kamer 1925–1926, p. 221–244) en uit de oprichting van de vereniging *Voor Volkenbond en Vrede* in 1925. Vooral kwam het echter tot uiting in de rede van de Nederlandse gedelegeerde op 8 sep. 1926, waarin hij zich, na toelating van Duitsland, tot tolk maakte van het protest der kleine mogendheden tegen de uitbreiding der niet-permanente zetels. De vervanging van Van Karnebeek door Beelaerts van Blokland aan Buitenlandse Zaken gaf vrijer mogelijkheden voor deze tendenties. Zie *Algemeen Handelsblad* van 10 sep. 1926 en het artikel van zijn speciale correspondent d.d. 11 sep. 1926. – Zie B. M. Telders, *Struycken en de Volkenbond* in *Verzamelde Werken* II, p. 306, oorspronkelijk een artikel in *De Gids* uit 1938. Zie ook H. Ch. G. J. van der Mandere, *A.w.*, hoofdstuk IV C.

willen de kleine mogendheden, voor wie de Bond tenslotte bestaat niet onder de voet geloopen worden. Wat men door een actieve Volkenbondspolitiek kan bereiken heeft de Fransche diplomatie bewezen die er in slaagde de Duitsche intrede in den Raad met een volkomen verfransching gepaard te doen gaan. Met een Duitschland, dat voorloopig elk conflict met Frankrijk uit de weg wil gaan, en een pro Fransch minister als Chamberlain staan wij geheel geïsoleerd. Het is te hopen dat wij nu in zullen zien dat onze passieve houding in de heele Raadsverkiezing een fout is geweest. Een actieve diplomatieke actie onzerzijdsch had zeer zeker kunnen bewerken dat tenminste een v/d andere pro Fransche leden bijv. Checho Slowakije in September door een Britsche dominion was vervangen. Dit was een nuttige contrôle op Chamberlain geweest, die geleerd heeft, dat de Britsche dominions van een al te pro Fransche politiek toch niet veel moeten hebben.

Het groeien v/d Volkenbondsidee hangt dus vooral v/d kleine mogendheden af, die daar bij een zeer reëel belang hebben [10].

Dat de practische politiek zich meer en meer om en in den Volkenbond concentreert valt slechts toe te juichen. De Volkenbond zou een waardelooze abstractie zijn als de practische politiek zich niet binnen het kader harer rechtsregelen afspeelde.

Hierbij staak ik het praatje eens. Ik hoop dat toevalligerwijze eens de gelegenheid komt elkaar wat langer te zien en denk bijv. aan een bezoek v. jelui in Weenen!

Doe mijn hartelijke groeten aan Suze en geloof mij steeds je vriend

MEINOUD [ROST VAN TONNINGEN]

RvT II Van der Does. Oorspronkelijk in handschrift

7. J. VAN WALRÉ DE BORDES AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Genève 13.9.27

Beste Meinoud [1]

Tenslotte is een borrel toch niet 't beste middel om over de moeilijkheden heen te komen! Dat dacht ik bij mijzelf, toen ik afscheid van je nemen moest, om mij bij het dejeuner van

(10) Door de Raad, waarin de grote mogendheden met Polen het protest van Zweden hadden overstemd, was geëist dat de opneming van Duitsland gekoppeld zou worden aan de uitbreiding van het aantal niet-permanente leden van de Raad van zes tot negen. Hierdoor kwam er een voor de kleine mogendheden onwelkome vergroting van de invloed der semi-grote landen, zoals Polen, terwijl de Franse diplomatie vrij spel had om de nationale aspiraties daarvan te zijnen gunste te gebruiken. Bij de verkiezing voor de negen niet-permanente zetels van de Raad veroverden Polen en Roemenië – toentertijd vaste onvervalste volgelingen van Frankrijk – een plaats voor drie jaar. België en Tsjechoslowakije, die ook aldus te beschouwen vielen, hadden slechts weinig meer stemmen gekregen dan Canada, de kandidaat der Engelse dominions. Zie over deze hele kwestie en de betekenis ervan, *Survey* 1926, p. 1–78.

7 – (1) Rost woonde begin september 1927 in Genève de zitting van het *Financial Committee* bij. Zoals hij eind augustus aan Van der Does schreef, '– – – ben ik in den laatsen tijd door heel wat depressies heen gegaan maar heb als tegengif zeer hard gewerkt'; alleen in de bergen was hij als een twintigjarige 'vrij van alle rancune en bitterheid sindsdien verzameld'. Zo in april aan een andere correspondent: 'Ook op het inter-

van Hamel te voegen. Ik had je achteraf nog allerlei willen zeggen. Allereerst, hoe bijzonder aardig ik het heb gevonden, je bij ons gehad te hebben. Je zult 't misschien gek vinden, maar 't heeft *mij* zoo'n goed gedaan en me energie gegeven om allerlei dingen met nieuwe kracht aan te pakken. Jij bent tenslotte zoo'n verduiveld flinke vent en de moed, waarmee je telkens iets aanpakt, geeft mij een prikkel om niet in te slapen. Daarom kom s.v.p. in Dec. weer bij ons logeeren! En laten wij hopen, 't dan wat rustiger te hebben. En verder wilde ik je nog zeggen, hoe buitengewoon ik 't geapprecieerd heb, dat wij zoo openlijk samen hebben kunnen spreken. Dat gesprek heeft mij 'gelukkig' gemaakt. Tenslotte 't funeste plan om – mocht je naar Athene, Sophia of Warschau gaan [2] – je gezin in Nederland te laten, moet je definitief uit je hoofd zetten. Je opmerking, dat je een vreemde voor je kinders was, vond ik schrijnend. Huiselijk geluk gaat boven uiterlijke positie en voor een dergelijke prijs zou je adviseurschap te duur gekocht zijn. Zie je geen kans je gezin in 't buitenland bij je te laten blijven, dan moet je, geloof ik, zoowel tegenover hen als tegenover jezelf 't buitenland opgeven en je met volle kracht op de Ned. Bank werpen [3]. Persoonlijk merk ik telkens, dat ik erop achteruitga, als ik langeren tijd van mijn gezin gescheiden ben. En tenslotte nog een laatste preek – zet je deze maanden aan behoorlijk werk. Hetzij een Economist artikel [4], hetzij een proefschrift, of wat ook. Als ik jou gelegenheid had om voor mijzelf te werken, schreef ik ongetwijfeld in de komende maanden twee boeken, waaraan ik reeds lang zwanger ben, doch maar niet baren kan. Later zal het je misschien spijten, deze gelegenheid niet benut te hebben. Ik ben getroffen door je kreet, dat je geen behoorlijk werk hebt, maar dat hangt toch voor een deel van jezelf af. En versnipper je niet. Je zult heusch niet voor Polen genomen worden, omdat je een beetje Poolsch kent, of voor Griekenland, omdat je de bankstatuten doorgewerkt heb. Je doet verkeerd jezelf zoo telkens op zijpaden te verliezen [5]. Kun je deze acht of negen maanden, die je resten voor je betrekking tot een eind komt niet gebruiken om een flink brok werk uit één stuk te praesteeren, bijv.

nationale politieke en financiëele leven heb ik een vrij nuchtere kijk gekregen' (RvT II Van der Does en RvT 23). Redenen voor deze neerslachtigheid, naast zuiver particuliere, noemt hij in nr. 8. Daarbij kwam, dat het door hem op suggestie van De Bordes opgestelde memorandum over het Oostentrijkse systeem van centralisatie der staatsfinanciën bij de nationale bank, niet de volle lof had ontvangen, noch van zijn directe chef Léopold Dubois, noch bij de financieel-economische sectie, alle vriendelijke woorden ten spijt (zie correspondentie in RvT 23; het memorandum zelf in RvT 49). – Veel tijd en werk had hij in aug. besteed aan een rapport ter verdediging van een groot investeringsplan voor de Oostenrijkse spoorwegen, waarvoor een nieuwe langlopende lening vereist zou zijn, wanneer de Volkenbondslening uitgeput raakte. Zie verder, nr. 8, noot 8. Een concept of afschrift van het rapport ontbreekt in de verzameling.

(2) Sinds voorjaar 1927 was er in de correspondentie met de Geneefse vrienden sprake van een adviseurschap voor Rost bij de Poolse nationale bank in verband met een internationale lening, ook wanneer die buiten de Volkenbond om verstrekt zou worden, waartoe de Amerikaanse banken het meest geneigd waren. Daarnaast was er een dergelijke positie of een als budget-deskundige voor Griekenland of Boelgarije; hiervoor was een Volkenbondscommissie onder Joseph Avenol vertrokken in verband met een leningaanvraag. Aangezien de functie in Wenen in juni 1928 zou aflopen, werd het urgent, iets anders te vinden. Zie correspondentie in RvT 23 en RvT 47.

(3) Zie bij nrs. 8 en 10.

(4) Bedoeld wordt een artikel in het Engelse weekblad *The Economist*, welks redacteur W. T. Layton als adviseur van het *Economic Committee* en van de missie Layton-Rist (zie Inleiding, p. 20 bij *n.* 2) Rost kende; een aanbeveling door Salter en De Bordes zou ten overvloede de opneming verzekeren.

(5) De Bordes was zelf niet geheel onschuldig aan deze versnippering. In april 1927 had hij geadviseerd met het oog op een functie in Polen: 'Werk hard door aan het Poolsch'. Eind juli drong hij aan op het in noot 1 genoemde memorandum. – Vermoedelijk is Rost ingevolge het jongste advies begonnen aan het in nr. 3, *n.* 5 genoemde *Memorandum on the organisation of League Control in Austria.*

een proefschrift over budget en schatkist systemen? of eenvoudiger, over de hervormingen op dat gebied in Oostenrijk? Allez, Meinoud, aanpakken!

Ik weet, dat ik makkelijk praten heb – en toch – m.h.gr. je

Jan [van Walré de Bordes]

RvT 47. Oorspronkelijk in handschrift

8. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SALTER

September 26th, 1927

My dear Sir Arthur [1],

Since I left Geneva on September 13th, I had some correspondence with Mr. ter Meulen, who was good enough to approach Mr. Vissering, the President of the Netherlands Bank, with a view to the possibility of my joining the staff of this Bank.

May I summarize again for which reasons I made this step.

By the middle of September 1926, Mr. van Hamel, the High Commissioner of Dantzig, asked me quite informally whether I was prepared to come to Dantzig in October or November in order to investigate into the financial situation of the 'Free City', in persuance of the work Mr. Jacobsson had already performed there. I answered that I could only come if Mr. Dubois, you and Mr. Jay [2] were good enough to authorize my departure from Vienna for some weeks. Apparently, Mr. van Hamel had talked over the question with you, as you raised it when I visited you some days later.

However, as soon as the competent authorities in Dantzig were informed, they made objections, as they were afraid of press comments and of criticism by the opposition in the Senate, if someone came to Dantzig who had collaborated with the 'Austrian Control'.

On April 19th 1927, I received a telegram from you, running as follows:

'Just possible though at present uncertain government (of Greece) will ask Avenol who is now Athens to make enquiry budget position with view to refugee loan Stop Expect

8 – (1) Zie Inl. p. 21. Aangezien Rost tegelijkertijd ernstig bleef solliciteren naar een functie in Volkenbondsverband, moest hij Salter, van wiens medewerking hij daarbij afhankelijk was, uitleg geven van zijn sollicitatie bij de Nederlandsche Bank. Uit alles blijkt op hoeveel welwillendheid hij heeft mogen rekenen van Salter, Dubois en Ter Meulen, zijn twijfel en achterdocht ten spijt. – Alle in de nrs. 8–11 of in de noten genoemde brieven bevinden zich in RvT 23 of RvT 47. In het archief van de Nederlandsche Bank berust het sollicitatiedossier van Rost uit 1927–1928. Bij inzage bleek dit geen gegevens te bevatten over de redenen waarom hij niet is aangenomen. Zie echter Rosts veronderstellingen in nr. 10. A. Pelt acht een zekere conservatieve reserve tegenover de 'nieuwlichter uit Genève' (zie nr. 10, noot 2) het motief en ziet geen reden voor de vermoedens van Rost. Stellig was diens politieke standpunt toen geen bezwaar (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(2) Léopold Dubois als beheerder en N. J. Jay als een der drie *trustees* van de Volkenbondslening, waren sinds juli 1926 Rosts onmiddellijke superieuren. – Per Jacobsen had als financieel deskundige zitting in de financieel-economische sectie; hij had deel uitgemaakt van de delegatie naar Wenen in 1924, zie Inleiding, p. 19 onderaan.

have news in few days Stop If so would it be possible for you to go reply Salter Sodenations [3] Paris'.

I answered that I was ready to go on first notice if Mr. Dubois and Mr. Jay would give their autherisation.

Mr. Dubois gave his authorisation by a telegram of April 22nd, but I got a telegram from you on April 23rd, running as follows:

'You will not be needed Greece immediate future will write explaining early next week - Salter'.

By your letter of April 27th, you wrote me among other things: 'Unfortunately I hear that the Greeks are so sensitive about ideas of 'Austrian' control that it would be dangerous for anyone associated with that control to go there at least in the first instance'.

From all this, it is clear that my collaboration with the Austrian control may be a serious objection against my employment in other countries.

When the Delegation to Greece had returned to Geneva and when the Financial Committee dealt with the Greek affair in the June meeting, it was clear from the very beginning that the only post which was to be created in Greece was that of an advisor to the Greek Bank. When I asked you if there might be any chance for me to get this post, you made the quite just objection that I had no banking experience. Mr. Dubois had then the kindness to support spontaneously my candidature, but he was also fully aware that if a man with banking experience could be found, the Financial Committee would certainly prefer to appoint him, rather than me [4].

On the other hand, it is rather probable that, if the League will collaborate in the reconstruction of other countries in the future, the only new posts which might be created are those of Bank advisors, and the same objection would exist against my appointment.

I see no issue, as both my collaboration with the Austrian control and lack of banking experience are against me.

It is true, as you were good enough to indicate to me, that I might be asked to go to Warsaw, but in this case I would be outside the organisation of the League of Nations, perhaps with no contact whatever with the members of the Financial Committee and you [5].

These were the reasons for which I thought it was better to try to join the Netherlands Bank; as a matter of fact, since two years I am more interested in Central Banking than in State finances. Moreover, I have always followed very closely all questions arising out of the policy of the National Bank of Austria, which were thoroughly discussed in the Commissariat and with the Bank advisors. Central Banking is in such close contact with economic life, that it presents more variations and more problems than a State budget in equilibrium.

I feel therefore that I would work with complete interest in a Central Bank [6].

(3) Telegramadres van de Volkenbond, nl. *Société des Nations*. De andere gangbare afkorting was de Engelse: L.o.N. d.w.z. *League of Nations*.

(4) Het was vooral Sir Otto Niemeyer die hamerde op bankervaring, zoals De Bordes reeds in een brief van 2 augustus had gewaarschuwd; Niemeyer deelde dit zelf aan Rost mee, toen hij hem in Londen te gast had tijdens de vergadering van de Contrôlecommissie (zie noot 8) en ze samen zijn verdere toekomst bespraken. Zie Rost aan A. R. Zimmerman, 24 okt. 1927 (RvT 47). Slechts wanneer het ging om een *budget-adviser*, zoals men een tijdlang voor Boelgarije overwoog, maakte Rost een kans.

(5) Zie nr. 7, begin van noot 2.

(6) Zie nr. 5, noot 4. In een brief van 2 mei 1928 aan mr. R. J. H. Patijn gaf Rost nog eens een uitvoerige uiteenzetting van het werk dat hij gehoopt had te zullen vinden bij een apart te organiseren 'buitenlandsche

When I saw you in Geneva, you were kind enough to consider favourably the facts I submitted to you.

Mr. ter Meulen has then visited on September 14th Mr. Vissering. Mr. Vissering's reply was first completely negative, as the staff of the Netherlands Bank is well trained and sufficient equipped.

This morning however, I got a second letter from Mr. ter Meulen, informing me that Mr. Vissering, after having consulted his colleagues, desired to see me in the second half of October, but only under the condition that he would be entirely free after our interview. (See for the exact wording enclosed copy of a letter to Mr. Dubois, page 1 and 2) [7].

May I ask you whether you would authorize me to go from London to Amsterdam after the meeting of the Control Committee [8]. I shall give you then a complete record of my interview with Mr. Vissering and his colleagues and if any direct result might arise from it, I shall of course refer back the definitive decision to you, Mr. Dubois and Mr. Jay. From the wording of Mr. ter Meulen's letter, I do not think however that a definite result would arise immediately after our interview [9].

I am sending copies of this note to Mr. Dubois and Mr. ter Meulen.

Believe me, my dear Sir Arthur, Yours very sincerely

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 47. Doorslagkopie

dienst' en over het, bij het werk in Wenen ervaren nut van een goede samenwerking tussen de Europese en Amerikaanse circulatiebanken. Dubois had hem het eerst hierop gewezen in de zomer van 1926; Zimmerman maakte hem attent op de betekenis van coöperatie van regering en *haute finance* (brief van 2 nov. 1927); van Sir Henry Strakosch kreeg hij telkens een dergelijke opvatting te horen, zie nr. 10, noot 2.

(7) Uit Rosts brief aan Dubois van 26 sep. blijkt dat hijzelf toch nog ernstig rekende met kansen in Warschau en daarom aan een vrijblijvend gesprek met de Nederlandsche Bank de voorkeur gaf; een positie daar was voor hem vóór alles een springplank voor een verdere loopbaan in Volkenbondsverband, zoals hij in een brief aan Quesnay van 3 okt. vertrouwelijk toegaf. Intussen slaagde de financiële missie naar Polen van Jean Monnet (van de Franse directie van Blair's bank) na veel moeilijkheden in de loop van die maand. Het bleek toen dat de lening buiten Volkenbond en *Financial Committee* om zou gaan en dat alleen een Amerikaan als adviseur in aanmerking kwam. Dat was de reden waarom Rost eind oktober van de mogelijkheid, als assistent naar Polen te gaan, afzag teneinde zijn kansen in Genève niet te bederven. Zie brieven aan Denis, Quesnay en Niemeyer van 26 en 27 okt. 1927, alles in RvT 47.

(8) Van 11–16 okt. verdedigde Rost voor de Contrôlecommissie in Londen het project voor de nieuwe Oostenrijkse lening met zoveel verve en zo'n schat van gegevens, dat de aanvankelijke Britse tegenstand ophield; zie het aanbevelingsschrijven van R. J. H. Patijn voor Rost aan de Nederlandsche Bank van 10 dec. 1927 (RvT II Nederlandsche Bank). Het was daarom bijzonder onaangenaam dat de Oostenrijkse regering een maand later op de oorspronkelijke aanvraag terugkwam, aangezien directie en commissarissen van de spoorwegen per slot van rekening toch van verdere elektrificatie wilden afzien. Dat wekte nieuw wantrouwen in Engeland in de deugdelijkheid van het beleid te Wenen en was mede een van de oorzaken van het traineren met de lening. Zie verder nr. 11, tweede helft van noot 2.

(9) Verslag van deze bezoeken in nr. 10.

9. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN L. DUBOIS

29 Mars 1928

Cher Monsieur Dubois,

Depuis le moment où je me suis permis de vous rendre visite à Genève, j'ai eu plusieurs entrevues à Genève et en Hollande concernant mes projets d'avenir [1].

Entrevue avec Sir Otto Niemeyer.

Sir Otto Niemeyer me disait qu'il y a deux courants au sujet de la nomination d'un Conseiller à la Banque de Bulgarie. D'aucuns seraient d'avis que les fonctions du Conseiller pourraient être le plus utilement unies à celles du Commissaire des Réfugués [2]; d'autres (et il semblerait que c'est la tendance la plus forte) sont pour une séparation de ces fonctions, vu l'incertitude qui existe. Sir Otto Niemeyer était d'avis que je devais continuer énergiquement mes tentatives pour obtenir un poste à la Banque Néerlandaise. Il croit qu'il serait facile d'obtenir éventuellement l'autorisation de la Direction de cette banque pour me détacher temporairement dans le cas ou le Comité Financier désirerait faire un appel à mes services [3]. De mon côté, je pensais qu'il serait inopportun d'ajourner plus longtemps une décision de la Banque Néerlandaise, car en cas d'échec je pourrais me trouver en juin prochain dans une situation défavorable par le fait que je perdrais mon poste actuel sans avoir un autre.

Entrevue avec Sir Arthur Salter.

Cette opinion a été confirmée au cours de l'entrevue que j'ai eue avec Sir Arthur Salter [4].

9 - (1) Zie Inl., p. 21. Rost nam geen deel aan de zitting van het *Financial Committee* van eind feb. 1928 waar de modaliteiten van de Boelgaarse lening en de controle er op werden besproken, een beslissing echter werd uitgesteld tot de juni-vergadering. De lening voor Portugal – een land onder dictatuur! – werd op de lange baan geschoven. Wel was Rost aanwezig voor de vergadering van de Contrôlecommissie; hij sprak daar omstreeks 12 maart met Dubois, Niemeyer, Salter en Jay over zijn toekomst. Zijn kansen op Boelgarije leken hem verkeken (zie tekst na noot 4). Anderzijds was het perspectief bij de Nederlandsche Bank ook gering, wanneer hij de eis die mr. Vissering hem in dec. 1927 gesteld had, nl. een stage bij Hope & Co., niet had vervuld. Toen hij op 16 maart in Amsterdam persoonlijk Ter Meulen hierom ging vragen, bood deze, begaan met Rosts onzekerheid en overtuigd van zijn gaven, hem daarentegen de leiding over een te vormen *research*-afdeling bij Hope & Co. aan. Rost vroeg bedenktijd en bezocht enkele dagen later opnieuw de Nederlandsche Bank. Het onderhoud met mr. P. J. C. Tetrode verliep echter zo onbevredigend (zie nr. 10) dat Rost, in Wenen weergekeerd, in wanhoop het aanbod van Ter Meulen aanvaardde (zie brief aan deze van 24 maart 1928, RvT 47).

(2) Dat was het standpunt van de Fransen, zoals De Bordes hem in april inlichtte (zie noot 4). – René Charron werd vluchtelingencommissaris in Boelgarije. Rost, die hem kende van zijn studiebezoek aan Hongarije (zie nr. 5, noot 8) waar Charron toen werkzaam was, had reeds eerder geweigerd, een positie onder hem in Sofia te aanvaarden.

(3) Dit denkbeeld, door Salter geopperd in een brief van 27 dec. 1927, werd door Rost en Ter Meulen ernstig in twijfel getrokken zie Rost aan Niemeyer van 24 feb. 1928 en briefwisseling Rost–Ter Meulen van 29 feb. en 6 maart 1928 in RvT 47.

(4) Dit onderhoud had plaats op 12 maart. Rost was zeer verbitterd over wat hij beschouwde als Salters woordbreuk. In een uitvoerig schrijven van 12 april (RvT 47) weerlegde De Bordes dit echter door de intriges ten gunste van de benoeming van Royal Tyler, tevoren evenals Charron aan de Hongaarse controle verbonden, uit de doeken te doen. Salter zou integendeel Rost 'van technisch standpunt' boven Tyler prefereren. De Bordes zelf achtte Rosts benoeming in Boelgarije in juni 1928 nog geenszins uitgesloten. Dat De Bordes met deze opheldering succes had, blijkt uit de toon van Rosts brief aan Salter hier nr. 10.

Celui-ci me disait qu'il y a trois candidats pour le poste de Conseiller à la Banque de Bulgarie: M. Charron, M. Tyler et moi-même. J'étais tout à fait surpris d'apprendre que M. Tyler était candidat, car il n'était pas question de lui en septembre et en décembre, quand j'ai communiqué à Sir Arthur Salter mes intentions de solliciter un poste à la Banque Néerlandaise. Au contraire, Sir Arthur m'a prié à ces moments d'ajourner si possible une décision de la Direction de la Banque Néerlandaise, étant donné que le Comité Financier pourrait faire appel à mes services. Quand j'ai mentionné ceci à Sir Arthur Salter, il me disait qu'à ce moment il y avait deux pays qui sollicitaient une intervention de la Société des Nations et qu'il avait pensé à M. Tyler et à moi. Mais il n'était pas encore question du Portugal en septembre 1927, date à laquelle j'ai communiqué à Sir Arthur Salter mon intention de quitter le service de la Société des Nations pour aller trouver un poste en Hollande.

Entrevue avec M. Tetrode.

Ayant obtenue de votre part l'autorisation de partir pour la Hollande, je me suis donc rendu à Amsterdam, oü j'ai eu une entrevue avec M. Tetrode. Le Président, M. Vissering, et le Secrétaire, M. Delprat, étaient absents et la Direction ne pourra donc pas prendre une décision à mon égard avant mi-avril prochain.

En vue de toutes les circonstances que je viens de vous signaler, je m'efforce maintenant d'obtenir un poste en Hollande [5]. Dans le cas où je réussirais, je devrais renoncer évidemment à une candidature pour le poste de Conseiller à la Banque de Bulgarie; dans le cas contraire, j'espère que vous me permettrez de recourir à nouveau à votre grande bienveillance, afin d'appuyer ma candidature pour le poste en question.

Les pourparlers que j'ai eus avec différentes personnalités en Hollande m'ont retenu jusqu' à jeudi 22 mars et je suis revenu à Vienne le vendredi 23 mars.

Je suis en train de liquider les arriérés intervenus dans mon travail et d'organiser le déménagement de ma famille en Hollande.

M. Morize m'a demandé de faire une étude sur la balance des paiements en Autriche. Dès que je l'aurai terminée, je me permettrai de vous en envoyer copie [6].

M. Juch, le chef de la section des crédits, est parti dimanche, 24 mars, pour Londres et Sektionschef Schüller ira le rejoindre d'ici quelques jours. Le Gouvernement autrichien veut en effet accélérer les négociations pour l'emprunt, afin de pouvoir émettre l'emprunt avant l'été [7].

Veuillez agréer, cher Monsieur Dubois, l'assurance de ma considération le plus respectueusement dévouée.

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 47. Doorslagkopie

(5) Eerst in een latere brief van 2 april 1928 stelde Rost Dubois op de hoogte van het aanbod van Ter Meulen en vroeg hij toestemming om voor nader overleg opnieuw naar Holland te gaan. Hij sprak toen Ter Meulen uitvoerig tussen 8 en 14 april en verhuisde meteen zijn gezin. Over de verdere gang van zaken bij Hope & Co., zie nr. 12.

(6) M. Morize, medewerker van Jay, was door deze samen met een vertegenwoordiger van het New Yorkse kantoor van Morgans' in januari 1928 in Wenen voor een nauwkeurig onderzoek naar de financieel-economische situatie en om na te gaan of het verslag van Rost niet te optimistisch gesteld was geweest. Zulks in verband met Amerikaanse deelneming in de door Oostenrijk uit te schrijven nieuwe lening. Zie brieven van Rost aan Ter Meulen van 19 dec. 1927 en van Morize aan Rost van 28 jan. 1928 in RvT 47.

(7) Dat gelukte pas in 1930, zie nr. 11, noot 2.

10. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SALTER

April 16th, 1928

My dear Sir Arthur,

In my last conversations with you and Sir Otto Niemeyer [1] we agreed that I should continue my efforts to get a post in the Netherlands Bank, as it was not certain that I would be appointed in June next to Advisor of the Bulgarian National Bank.

In Holland I saw Mr. Tetrode on March 20th. To my great surprise, Mr. Tetrode renewed the various objections which could be made against my appointment, for instance that, from an administrative point of view I could not rank higher than my colleagues of the same age. He also indicated that my future post would probably be in the statistical service, where I would have to act as a second in command. He emphasized that the international work of the Bank was not centralised, as for instance in the Bank of England. It is now executed by various persons and it would be impossible to take it away from them. Mr. Tetrode also said that there was no question of contact with other Central Banks outside the relations the President or he himself entertained [2]. Finally, he declared not to be competent to consider a possible improvement of the salary, which had been offered to me by Mr. Delprat. Now, as Mr. Delprat and Mr. Vissering were both on leave, it would not be possible to take a decision before the second half of April.

Of course this conversation was very unsatisfactory and I talked the matter over with Mr. ter Meulen [1]. There is something rather obscure in the attitude of the Direction of the Netherlands Bank, as results from the following facts.

In September of last year, Mr. ter Meulen approached Mr. Vissering with the suggestion that he should see me, as I desired to get a post in the Netherlands Bank. Mr. Vissering answered that, as no vacancy existed, it would be impossible to give me a post in the Bank and that the international work which I desired to do was performed in a satisfactory way by various persons in the Bank. (Conversation of September 14th). – On September 21st, Mr. Vissering wrote Mr. ter Meulen, that after an interview he had had with the Directors, they and he himself desired to see me, being understood that no engagement was taken on both sides. – On October 19th, I went to Amsterdam, but as Mr. Vissering was ill and Mr. Tetrode had broken his arm, I could only see the two younger Directors, Mr. de Beaufort and Mr. Westerman Holsteyn and the Secretary, Mr. Delprat. Mr. de Beaufort, although being very kind, took clearly no interest in the matter; Mr. Holsteyn raised various objections; Mr. Delprat was very favourably disposed. – In December 1927, I saw Mr. Vissering [3]. This interview was very satisfactory. Mr. Vissering said that I would

10 – (1) Zie nr. 9. Zie ook Inleiding, p. 21.

(2) 'It is unfortunately true that, generally speaking, the value of co-operation amongst central banks is not sufficiently appreciated, nor, of course, the necessity of setting up for the purpose well-equipped departments within the various banks. Co-operation, with a view to co-ordinating credit policies – which is so essential if we are not to have a debâcle in the purchasing power of gold, i.e. fall of the general level of gold prices – cannot efficiently be established unless the various banks are equipped (and that, of course, is only possible by setting up proper organizations within the banks) to deal adequately with the subject', zoals Sir Henry Strakosch 31 okt. 1927 aan Rost schreef (RvT 47). – Pas in 1930 werd Strakosch' ideaal, dat trouwens al in 1922 op de conferentie van Genua was gesteld, vervuld bij de oprichting van de Bank voor Internationale Betalingen.

(3) Deze bezoeken hadden plaats op 7 en 8 dec. 1927. Intussen won mr. Delprat inlichtingen in bij de drie

have to do the international work in the Bank and that eventually I would have to travel if it would be necessary to talk over questions which had arised between the Netherlands Bank and other banks. He asked me to go at once to Mr. Delprat, in order to fix my salary. Mr. Delprat could not receive me and asked me to come back next day. In the interview I had then, he withdrew practically all the President had said to me and offered me a very low salary. I thought that, as this decision might have been taken under the influence of the two younger Directors, I should see Mr. Tetrode first when he recovered. This was also in agreement with the arrangement you and I had made to postpone as long as possible a a decision [4].

The conversation with Mr. Tetrode being also unsatisfactory, I thought it unwise to persue my efforts and I accepted the post at the Bank of Mr. ter Meulen. I am very glad to have this job, as Mr. ter Meulen is a very nice man indeed and as the work, the organisation of a statistical-economic department in Hope & Co, is more or less in the line of the work I have performed sofar.

I need not to tell you how sorry I am to leave the League service. If I have done so, it is because no certainty existed about my future prospects in the League and because I unfortunately have no sufficient private resources to take the risk for my family and me of being out of work for some time [5]. On the other hand, the work Mr. ter Meulen has offered me is exceptionally attractive, compared with other posts in Holland. It will enable me to know gradually thoroughly the Dutch money market, which for me as a Dutchman is of course a very important thing [6].

I would not, however, like to terminate this letter before expressing you my warmest thanks for the very nice collaboration I had with you and your other collaborators. I have often said to my friends in Holland that the only drawback of my League job was that the collaboration is so agreeable that any future job will probably be a disappointment from this point of view. Notwithstanding the difficulties I have had sometimes in my work, there has not been one day that I have not realised fully the great privilege I had by performing such an agreeable work.

If, during the last year, I was very keen to leave Austria, it was not because my work was not satisfactory, but because I realised that my presence here was no more necessary. It is

Nederlandse referenties, mr. A. R. Zimmerman, jhr. mr. O. H. R. van Nispen tot Sevenaer, gezant te Wenen, en bij mr. R. J. H. Patijn, commissaris van de Nederlandsche Bank (zie nr. 8, noot 8). Hun mededelingen waren bijzonder gunstig, met name over ijver, betrouwbaarheid en volstrekte toewijding aan zijn taak, geschiktheid om met mensen om te gaan en zijn goede talenkennis (RvT II Ned. Bank).

(4) Dit uitstel was gewenst aangezien in de zittingen van het *Financial Committee* van december 1927 en maart 1928 bleek, dat er nog weinig schot zat in de plannen met de controle in Boelgarije en dat er van een Portugese lening wellicht niets zou komen. Zie nr. 9, noot 1.

(5) Zo noteerde Rost op een begin okt. 1927 gekregen briefje van G. W. van der Does (ook De Bordes gaf een tip) dat er door een promotie van Van Kleffens een plaats vrijkwam op de juridische afdeling van het ministerie van Buitenlandse Zaken, weliswaar met een gering salaris: 'hierop ga ik niet in daar ik getrouwd ben en geen fortuin heb'.

(6) In de felicitaties die Rost ontving (RvT 47) werd deze benoeming 'een onderscheiding' genoemd. Men achtte het werk interessant en meer belovend dan wat hem op de Nederlandsche Bank te wachten zou hebben gestaan. Een goede carrière was nu stellig voor hem weggelegd. Aldus Van Kleffens, De Bordes, Patijn, G. W. van der Does, en ook Jay, Dubois en Morize. Niemeyer betreurde de gang van zaken niet zozeer voor Rost zelf, die wellicht toch weer in het Volkenbondswerk zou terugkeren, maar voor de Nederlandsche Bank. Salter zag met leedwezen dat de Volkenbond 'one of its most competent and most faithful servants' stond te verliezen. hopelijk echter niet voorgoed.

my sincere feeling that Austria can stand by itself and that any further control could do more harm than good [7]. The Austrians themselves do not realise yet the great progress they have made and this is quite natural. They do not compare the actual situation with that of five years ago, but with the pre-war conditions. So long as the generation which has known pre-war life in Austria has not died out, it is quite natural that a certain feeling of discontent will continue to exist.

I shall make you under separate cover propositions for the liquidation of the office [8].

Hoping to be able to see you in June next in Geneva [9], I am, my dear Sir Arthur, Yours very sincerely,

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 47. Doorslagkopie

11. J. AVENOL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Genève, le 13 juin 1928

Monsieur,

J'ai l'honneur de vous transmettre ci-dessous un extrait du procès-verbal de la sixième séance de la cinquantième session du Conseil, tenue le vendredi 8 juin dernier [1]:

'M. Procope (rapporteur) donne lecture du rapport ci-dessous: ....

Reliquat de l'emprunt autrichien.

A partir du I er juillet prochain, M. Rost van Tonningen cessera de remplir ses fonctions d'agent représentant, à Vienne, des commissaires fiduciaires de l'emprunt autrichien de restauration, ainsi que M. Dubois, qui gère le reliquat de cet emprunt.

Dans son rapport le Comité financier rend hommage à la compétence et au constant dévouement dont M. Rost van Tonningen a fait preuve dans l'exercice de ses fonctions. Sans doute, le Conseil désirera s'associer à ce témoignage – – –

Sir Otto Niemeyer s'associe aux déclarations du rapporteur, relativement aux services rendus par M. Rost van Tonningen.

M. Pflügl, représentant de l'Autriche [2], désire aussi, au nom de son gouvernement,

(7) De moeilijkheden die men in Oostenrijk de laatste tijd maakte bij inmenging van buitenaf, gebleken bijv. bij de financiële missie in opdracht van Morgans' (zie nr. 9, noot 6), waarbij vooral de socialistische pers zich roerde, waren Rost hiervoor een aanwijzing. In brieven aan Morize en Ter Meulen wees hij op de in Oostenrijk toenemende ongerustheid, dat een nieuwe buitenlandse vertegenwoordiger zou worden benoemd. Ware die taak niet op te dragen aan de *Nationalbank*? (brieven van 16 en 24 april 1928, RvT 47).

(8) Zie slot van *n.* 7.

(9) Zie nr. 11. Op 28 juni beëindigde Rost zijn taak in Wenen.

11 – (1) Op 2 juni 1928 verdedigde Rost zijn laatste, negende rapport voor het *Financial Committee*. Zijn denkbeeld, geen nieuwe vertegenwoordiger van *trustees* en beheerder in Wenen te doen benoemen (zie nr. 10, noot 7) werd, blijkens het hem door De Bordes toegezonden verslag van de zitting, overgenomen. Op 7 en 8 juni nam Rost deel aan een vergadering van de *trustees* over deze kwestie in Parijs.

(2) Op 21 juni 1928 schreef hij Rost, dat hij het zich een eer had gerekend, Rost in de Raad voor zijn werk te Wenen te prijzen. Oostenrijk had weliswaar geen zetel in de Raad, maar krachtens art. 5 lid 5 van het handvest nam een vertegenwoordiger van Oostenrijk deel aan vergaderingen die zijn land betroffen. In de

s'associer au tribut rendu à M. Rost van Tonningen par le rapporteur. Il est chargé de déclarer devant le Conseil que l'habileté remarquable, la conscience, l'exactitude scrupuleuse et la correction parfaite que M. Rost van Tonningen a apportées à l'accomplissement de sa tâche, sans jamais se départir de la plus aimable obligeance, ainsi que l'intérêt réel dont il s'est montré maintes fois inspiré pour le bien du pays, ont été largement et généralement reconnus, lui ont gagné l'entière confiance du gouvernement et lui assurent une reconnaissance durable dans le souvenir de ses collaborateurs autrichiens' [3].

Je saisis cette occasion pour vous exprimer combien j'ai moi-même apprécié les services particulièrement efficaces que vous avez rendus à la Société des Nations [4].

Veuillez agréer, Monsieur, l'expression de ma considération très distinguée.

J. Avenol

RvT 47. Oorspronkelijk

12. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. A. H. VAN DER DOES

--- [a], dat ik moet trachten uit te maken of t.M. mij in de volgende jaren zal laten vallen of niet [1]. Het is moeilijk daar nu reeds een antwoord op te geven, maar wel zal mij in het eerstvolgende jaar gelegenheid worden gegeven zulks vast te stellen. Voorloopig geloof ik dat t.M. mij min of meer een afstraffing of een waarschuwing heeft willen toedienen. Hij heeft mij nu medegedeeld akkoord te gaan met mijn gaan naar de beurs op 1 Januari a.s. waar bij hij mij in den mond gaf dit jaar te laten verstrijken maar zich principieel bereid

tweede Weense periode van de Volkenbondscontrole was dit doorgaans Schüller. – Rost correspondeerde die maand herhaaldelijk met Pflügl in verband met de stagnatie die de nieuwe lening voor Oostenrijk ondervond, omdat het *Congress* der Verenigde Staten tot het eind van het jaar op reces was gegaan zonder vooraf over de opschorting der zgn. *relief credits* te beslissen. Rost wist bij Salter en Niemeyer met enig succes de Oostenrijkse voorstellen te bepleiten, waardoor de onderhandelingen toch op gang konden komen. Maar het duurde tot 1930 voordat de eerste tranche van de lening geplaatst kon worden, nl. eerst nadat de tweede Haagse conferentie voor het herstelvraagstuk in jan. 1930 ook de laatste aanspraken op onderpanden voor Oostenrijkse herstelbetalingen vervallen had verklaard. De tweede tranche is ten gevolge van de intussen algemeen geworden crisis nooit uitgeschreven (RvT 47).

(3) De Oostenrijkse regering verleende Rost op 12 juni 1928 het *grosse Ehrenzeichen für Verdienste.*

(4) Dergelijke persoonlijke uitingen van dank en waardering ontving Rost ook van het Franse en Belgische lid van het *Financial Committee* en van de Italiaanse voorzitter van de Contrôlecommissie (RvT 47).

12 – (a) Het eerste deel van de brief ontbreekt. Daardoor is ook de datering onbekend. De geadresseerde noteerde later op het fragment: 1929. Of was het najaar 1928? Vermoedelijk bevatte het eerste blad iets meer over het conflict dat Rost zojuist met zijn chef (C. E. ter Meulen, 't. M') had gehad. Gegevens daarover van andere zijde werden niet verstrekt.

(1) Op 15 juli 1928 had Rost zijn nieuwe werkkring bij Hope & Co. aangevangen, forensend vanuit Baarn. Kort daarna moet hij, mede op aandrang van zijn chef, gevolg gegeven hebben aan de uitnodiging van Sir Henry Strakosch (zie nr. 5, noot 6 en nr. 10, noot 2), zich van de statistische afdeling van diens bank op de hoogte te komen stellen. Rost heeft waarschijnlijk in aug. een toezegging voor zijn verdere perspectieven willen ontvangen, vermoedelijk mede omdat hij een vijandigheid van de andere firmanten en de procuratiehouders meende te bemerken. Zie verder bij noot 2 en 3.

verklaarde mij reeds nu onmiddellijk te laten gaan. Dit was voor mij een nieuw bewijs dat hij het goed met mij meent want ik ben toch eigenlijk *het vijfde rad aan de wagen op Hope*. M.a.w. er was *geen* vacature toen ik kwam en iedereen vooral Meyer verdedigt zijn gebied waar ik hen innerlijk volkomen gelijk in moet geven. Ik zou in hun plaats niet anders gehandeld hebben [2]. Dus heb ik alleen contact met het bedrijf voor zoover t.M. mij er in haalt al is dit dan het neusje van de zalm. Ik ben dus luxepaard, een soort stille reserve, een tegenwicht in wording tegen zekere procuratiehouders. Over mijn positie heeft t.M. heel wat hatelijkheden moeten hooren en hoort die waarschijnlijk nog van v. Loon Sr. Uit dit alles blijkt dat t.M. mij een goede positie wil geven maar dit beduidt niet dat hij mij op den duur firmant wil maken [3]. Voor mij zal het zaak zijn het maximum te leeren. Praat ik met andere bankiers dan moet ik erkennen hier een prachtige haast unique leerschool te hebben waar ik in de eerste twee jaar nog niet uitgekeken ben. t.M. kent mijn plannen. Hij weet na ons gesprek in Augustus dat ik alléén in Hope zal *blijven* op den duur (ik zeide na 5 à 6 jaar) als ik firmant kan worden [4]. Dat gesprek is een krachtproef geweest waarop de recente onaangenaamheden hoop ik de laatste reactie zijn geweest. Onze verhouding is echter die van twee eerlijke menschen. Ik zal nooit het verwijt kunnen krijgen mijn bedoelingen verborgen te hebben en hoop daardoor zooals ik in Augustus tegen t.M. zeide ook zijn medewerking te hebben in het vinden van een positie als er op Hope voor mij op den duur (dus na 5 à 6 jaar) geen plaats als firmant is.

Onze verhouding is nu weer goed te noemen. Ik hoop ook meer en meer het supertempo waarin t.M. werkt te kunnen volgen. Snel werken is altijd mijn kracht geweest maar daartoe moet men eerst het terrein beheerschen en dat vergeet t.M. wel eens [5]. Als ik nu maar eens de kans krijg een emissie heelemaal zelfstandig te doen dan kan ik hem toonen daartoe in staat te zijn.

Ik kan je wel zeggen dat ik hoop verder niet dergelijke crisissen te moeten doormaken. Ik heb rust noodig. Voor het eerst sinds mijn huwelijk kan ik zeggen dat ik in Mary een steeds effectievere steun vind. Zij begrijpt de zaken nu goed heeft vaak een goed oordeel en poogt mij te kalmeeren waar zij mij vroeger ophitste. In mijn huwelijksleven begint alles zich te consolideeren en het leven dat ik lijd is hoe vermoeiend ook toch gelukkig. Ik vind buiten wonen prettig en vind daarbij in mijn huisgezin een steeds klimmende bron van

(2) De procuratiehouder Meyer had tot Rosts komst Ter Meulen bij zijn werk voor het *Financial Committee* geassisteerd. Hij vreesde de concurrentie van Rost het meest. Overigens werd in die jaren, toen de algemene opinie was 'dat er nieuw bloed bij de bank van noode was', elke jonge kracht reeds als zodanig gevreesd.
(3) Kort na het aanvaarden van Ter Meulens aanbod verscheen in het Weense blad *Neue freie Presse* een interview met Rost, dat het bericht bevatte dat hij als firmant van Hope naar Nederland zou terugkeren. Hoewel hij onmiddellijk aan Ter Meulen berichtte, dat deze fout niet aan hem te wijten was – hij had uitdrukkelijk gezegd: 'nicht an leitender Stelle' (brief van 24 april 1928 in RvT 47) en het Weense gerucht in het *Amsterdamsche Effectenblad* van 30 april nadrukkelijk tegengesproken –, is de slechte indruk hiervan bij Hope niet weggenomen en bleef men een latent gevaar zien in de protégé van Ter Meulen.
(4) In het andere geval zou hij stellig trachten, weer een functie bij de Volkenbond te krijgen. Vgl. nrs. 8–10 en nr. 13.
(5) Rost wenste van elk punt waarover Ter Meulen zelfs maar een losse opmerking maakte, op de hoogte te zijn; hij werkte zich met handboeken, monografieën en vaktijdschriften in over elk detail. Door zijn gebrek aan gewone bankervaring en feitenkennis bleken telkens op de meest simpele punten lacunes, die hem zelf het meest verontrustten en waarvoor hij zijn jongere collega, mr. H. ter Meulen, die hem het best gezind was, wel te hulp riep (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

geluk. Ook in dit opzicht verlang ik niet naar onmiddellijke verandering. De laatste jaren zijn zoo buitengewoon moeilijk geweest dat ik werkelijk een periode v. stabiliteit noodig heb eer ik weer een fresh start kan maken.

Daarbij komt dat ik ook financieel even tot rust moet komen. Ik kan deze ruïneus dure verhuizingen niet meer financieren en wensch het Fransche systeem der marge tusschen inkomsten en uitgaven zoo spoedig mogelijk te bereiken.

Enfin Jan hierbij laat ik het.

Geloof mij nogmaals je dankbaar toegenegen vrind

Meinoud [Rost van Tonningen]

RvT II Van der Does. Oorspronkelijk in handschrift

13. A. LOVEDAY AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Geneva, September 29th, 1931

Dear Mr. Rost van Tonningen [1],

As you know, the Austrian Government declared during the meeting of the Financial Committee of the League of Nations that it would be glad to establish collaboration with the Financial Committee and receive in Vienna a representative, or representatives, of that Committee, to give all information that may be desired and to elaborate in agreement the detailed execution of the plan of reforms [2].

The Council of the League having authorised the Financial Committee to send a representative to Vienna, I have the pleasure to invite you, on behalf of the Committee, to be their representative. The Financial Committee and the Secretariat of the League would be very glad if you could accept this invitation [3].

It would be desirable for you to go to Vienna about the end of this week and be prepared to stay there for some six weeks. I expect that at the end of October or the beginning of November a decision will be taken concerning the definite form of collaboration with the Austrian Government [4].

13 – (1) Zie voor achtergrond van deze en de volgende brief en hun onderlinge samenhang, Inleiding, p. 21–23. Alexander Loveday was in 1930 Sir Arthur Salter als directeur van de financieel-economische sectie van het Volkenbondssecretariaat opgevolgd.

(2) De verklaring van Buresch voor het *Financial Committee* vond plaats op 21 sep. 1931. De Raad gaf kort daarop zijn toestemming.

(3) Van degenen die in de eerste periode van Rost te Wenen hem met waardering hadden gadegeslagen, zaten Sir Otto Niemeyer, Ter Meulen en F. Suvich (van het Italiaanse ministerie van Financiën, in 1932 minister van Buitenlandse Zaken) in 1931 nog in het *Financial Committee*. In het secretariaat te Genève kon Rost rekenen op steun van De Bordes en Pelt, terwijl Loveday hem kende uit de dagen dat hij hoofd van de *Intelligence Department* van het Volkenbondssecretariaat was en als zodanig verbonden aan de Geneefse delegatie naar Wenen van 1924.

(4) Op 24 okt. 1931 richtte Buresch zijn officieel verzoek om een vaste vertegenwoordiger tot het *Financial Committee*. Merkwaardig genoeg stelde hij daarbij niet tegelijkertijd Rost voor, die toen reeds ruim drie weken in Wenen werkzaam was, maar vroeg om 'een kandidaat'. Op 6 nov. tekende de voorzitter Suvich

I should add that the League will pay your travelling expenses and subsistance allowance in accordance with the rules contained in the enclosed green form and will also provide you with a secretary shorthand-typist [5].

Yours sincerely

LOVEDAY

RvT 20 Afschrift

14. E. DRUMMOND AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Genève, le 19 juillet 1932

Monsieur,

J'ai l'honneur de vous faire connaître que le Conseil, à sa séance du 15 juillet 1932, vous a nommé Représentant de la Société des Nations en Autriche, en vertu du Protocole qu'il a approuvé à la même séance et dont vous voudrez bien trouver ci-joint un exemplaire [1].

Veuillez agréer, Monsieur, l'assurance de ma considération très distinguée.

ERIC DRUMMOND

RvT 20 Oorspronkelijk

de benoeming en gaf hij daarvan, evenals van de nadere financiële regeling, kennis aan Buresch (stukken in RvT 20).

(5) Frl. A. Koerbl was door haar huwelijk niet meer als permanente kracht beschikbaar. Ze kwam echter steeds helpen bij de samenstelling van de kwartaalrapporten voor Genève. Haar overgang tot een vurig nationaal-socialisme was daarbij niet zonder belang; zij meende zelfs tot Rosts 'bekering' te hebben bijgedragen. Vaste secretaresse werd nu Frl. A. Török, die tot het einde der controle haar Volkenbondsidealen trouw bleef, echter voor de motieven van Rosts wending tot het nationaal-socialisme niet anders dan respect meende te moeten hebben: 'RvT hat stets aus idealistischen – wenn auch manchmal fehlgeleiteter Idealismus – Gründen gehandelt' (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

14 – (1) Sir Eric Drummond was sinds 1922 secretaris-generaal van de Volkenbond; najaar 1932 werd hij opgevolgd door Joseph Avenol. – Bedoeld is natuurlijk het protocol van Lausanne. De tekst daarvan (L.o.N. C 539 M 270 1932 II A) bevindt zich inderdaad in RvT 20. Zie over het protocol etc., Inleiding, p. 22–23 en nr. 18 bij noten 40 en 41 en nr. 19 bij noot 5. Op dezelfde zitting werd Maurice Frère, totdien werkzaam aan de Bank voor Internationale Betalingen, benoemd tot adviseur bij de *Nationalbank* als opvolger van prof. mr. G. W. J. Bruins.

15. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. SELBY

Vienna, September 21st, 1933

Dear Sir Walford [1],

It is a feeling of great relief that the Cabinet has just been formed [2]. It is now urgent to give real support to the present Government in the form of some very concrete concessions to be made to Austria. I need not repeat that I do agree emphatically with the views you have expressed that foreign support could at the moment most effectively be given in the form of purchases of wood from Austria. Italy has done its part by agreeing to purchase 30.000 car-loads at a very good price. If your Government and the French Government could quickly complete the Italian action, I believe that then you would have helped the Austrian Government more than by any diplomatic conferences held abroad on the Austrian problem [3].

If such action were undertaken and completed in due course by certain trade facilities to Austrian exports, I believe, we will pull through. But should Foreign Powers limit themselves to academic demonstrations of sympathy, they would do more harm than good. We should try at all costs to avoid the seasonal increase of unemployment in this country during the winter months, so as to remove the political danger arising from the existence of great crowds out of work. So far the development of unemployment is satisfactory, thanks in part to the public work scheme initiated by the Government this summer, on which 50.000 men are working, and in part to a slight revival of trade. The public works will, however, be finished in December and we shall then have to face some very critical months till the seasonal revival of activity in the spring will have come off.

The financial situation is difficult. I have repeatedly pointed out to you that the foolhardy policy of the National Bank in the way of appreciating the Schilling has now reacted on the receipts. The figures for August receipts which we have received shortly, show a falling off of not less than 10 million Schillings. Two developments are possible

15 – (1) Sir Walford Selby volgde begin 1933 Sir Eric Phipps als Engels gezant te Wenen op (zie zijn memoires: *Diplomatic Twilight*, 1955). Als vertegenwoordiger van de Volkenbond maakte Rost ook deel uit van het *corps diplomatique* zodat hij gemakkelijk de andere leden kon benaderen. Zie typische voorbeelden daarvan in nrs. 16 en 18. Vgl. Rosts gesprek met Selby, juli 1934, nr. 18 bij noot 16. Een aantal van deze diplomaten wordt scherp maar eenzijdig getekend in von Papens memorandum *Österreich* van 3 mei 1945 (*Prozess Schmidt*, p. 358–362). – Deze brief dient ter verkrijging van Engelse steun voor Rosts voorstellen aan *Financial Committee* en Contrôlecommissie, zie noot 5.

(2) Voor de situatie in Oostenrijk, zie Inleiding, p. 23; vgl. K. H. Sailer, *Geheimer Briefwechsel Mussolini-Dollfuss*, met name document VII, Dollfuss' brief aan Mussolini d.d. 22 sep. 1933. – Op 21 sep. 1933 vormde Dollfuss een nieuw kabinet. Na het uittreden van de vertegenwoordigers van de *Landbund* droeg het duidelijk fascistische trekken. Het *Heimwehr*-element was versterkt, *Major* Emil Fey werd vice-kanselier. *Fürst* Starhemberg stond er echter nog buiten en zette zijn intriges voort (vgl. over hen nr. 16, noten 37 en 38). De politieke basis was eigenlijk te smal en van homogeniteit was weinig sprake.

(3) Op de economische wereldconferentie te Londen had men Dollfuss in juni 1933 gevierd als de kleine maar dappere verdediger van Oostenrijks onafhankelijkheid. Daarbij waren aan Britse zijde toezeggingen gedaan, het Engels-Oostenrijkse handelsverkeer te intensiveren (7e kwartaalrapport van Rost d.d. 30 sep. 1933). Toen de Engels-Franse *démarche* in Berlijn ten gunste van Oostenrijk in aug. even weinig succes had als Mussolini's waarschuwing aan Hitler, gingen stemmen op voor nieuwe collectieve protesten. Tot feb. 1934 kwam hier echter niet van. Wel stonden deze drie staten een uitbreiding van Oostenrijks defensie toe, eind aug. 1933. Zie *Survey 1934*, p. 447–8.

(a) the Schilling will fall, in which case I anticipate an improvement of receipts after a period of some months and a falling off of expenses on account of diminishing unemployment,

(b) the Schilling will be kept stable, in which case we are faced with a budget deficit for the winter months, just like the gold countries.

Anyhow, a falling off of the Schilling should be prevented for the moment until the Domestic Loan has been floated [4]. The policy I have followed with regard to the application of the yield of the domestic loan to public works instead of to the reimbursement of the State Debt to the National Bank has been inspired by the necessity of counteracting the policy of the National Bank in the way of an overdone deflation. No enemy of Austria could have stroken a worse blow to the Government than the leading people at the National Bank have done contrary to my wordings in last spring [5]. Well, the harm done cannot immediately be redressed. Together with the Budget Section of the Finance Ministry, we have worked out a budget for the next year which is equilibrated. All efforts are now directed to get this budget accepted by the Cabinet.

The currency position is for the moment strong but I am afraid that unless a rise in world prices and/or a considerable increase in economic activities in Central Europe will occur, we may witness a fall of the Schilling. Should this happen, we may expect a colossal Nazi propaganda to start, but even this we could face if in other ways support to Austria is given.

Summarising, I would repeat that I believe we can keep – though with difficulties – the budgetary and monetary position Austria's. The real issue of the Austrian problem lies however on the political domaine and I do revert again to what I have said in the beginning of this letter that any help in the way of wood-purchases or other, which would smooth down discontentment in the peasant districts or/and reduce unemployment may prove to be essential to a satisfactory solution of Austria's difficulties [6].

Believe me, dear Sir Walford, yours sincerely

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 8. Doorslagkopie

(4) Deze binnenlandse lening, waarvan het protocol van Lausanne reeds de besteding had vastgelegd, werd in okt. 1933 voor inschrijving opengesteld en ruim voltekend: hij werd gesteld op 220 miljoen *Schilling*, in pl. van de oorspronkelijk gedachte 200 miljoen.

(5) Al in okt. 1932 en opnieuw in apr. 1933 had Rost de circulatiebank gewaarschuwd tegen een te hoge waardering van de *Schilling*; hij had in die geest ook op 12 okt. 1932 aan A. Loveday geschreven (ontbreekt in de verzameling). Op de april-zitting van het *Financial Committee* 1933 had hij bepleit, de nieuwe binnenlandse lening niet te gaan gebruiken voor aflossing van de schuld van de staat bij de nationale bank, daar dit ten koste van het budgetevenwicht zou gaan. Men ging toen nog niet op zijn wensen in. In een nota van 22 sep. 1933 aan het *Financial Committee* adstrueerde hij dit inzicht nog eens en stelde hij voor, ter ontlasting van het budget de kosten van de politiek zo noodzakelijke werkverschaffing uit de nieuwe binnenlandse lening te putten. Begin okt. 1933 ging Rost dit denkbeeld ook bij de Contrôlecommissie bepleiten. Noch daar, noch in het *Financial Committee*, noch bij de betrokken ministeries van Financiën wilde men er toen van weten. In jan. 1934 kenterde de mening van het *Financial Committee*. Weldra had men zelfs oren naar een conversie van de hoogrentende Volkenbondslening. Zie nr. 19.

(6) Uit de twee laatste alinea's blijkt duidelijk dat Rost op dat tijdstip nog afwijzend stond tegenover *nazi*-propaganda en nog geheel een volgeling was van Dollfuss' politiek. Vgl. nrs. 16, 17 en 18.

16. DAGBOEKFRAGMENTEN VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN UIT 1934

– – –[a]

Zaterdag 10 Februari[1]

's Morgens heb ik een lang onderhoud met den kanselier. Het hoofdthema is de weergave van mijn gesprek met Mussolini[2] en diens wensch dat de kanselier eindelijk de socialistisch-marxistische machtspositie in Oostenrijk liquideert. Ik voeg hierbij den raad eindelijk hiertoe over te gaan.

Dan bespreken wij de Oostenrijksche actie voor den Volkenbond. Ik verklaar mij een beslist tegenstander van deze actie[3].

– – – Ik wijs er op, dat bij alle gevallen waarin een kleine staat of een militair zwakke staat zich tot den Volkenbond wendde een echec het gevolg was. Een werkelijk gemeenschappelijke actie der groote mogendheden is eerst te verwachten als er oorlogsgevaar is. Wil de kanselier werkelijk de groote mogendheden tot actie dwingen dan zal hij moeten toonen dat hij vastbesloten is voor de onafhankelijkheid van Oostenrijk een oorlog te riskeeren. Of dit in de oogen van den kanselier wenschelijk is moet ik aan zijne beoordeeling overlaten. Zeker is dat de tegenwoordige bewapening van Oostenrijk ten eene male onvoldoende is. Daarom is de eerste maatregel die de kanselier moet nemen naar mijne meening de versterking van de weermacht. Hiervoor *moet* geld gevonden worden. Hoe zelfbewuster Oostenrijk optreedt des te beter is het – – – Ik zeg hem dat Oostenrijk die[4] moet aankondigen als gevolg van de Duitsche actie tenzij de groote Mogendheden hulp brengen. – – –

Zondag 11 Februari.

– – – Daarna ga ik naar huis en ontvang daar om half zeven vlak voor mijn vertrek naar het theater een uitnoodiging van den kanselier om dien avond half negen te dineeren. – – – Na het diner vraagt de kanselier de dames ons even alleen te laten. Hij gedraagt zich op zijn merkwaardig sympathieke manier meer en meer als dictator (zeer tot mijn genoegen) – – – Na het vertrek van Rist[5] blijft de kanselier nog een heelen tijd met Kienböck,

16 – (a) Het betreft hier fragmenten, zie Inleiding, p. 26 bij *n.* 4.

(1) Zie Inleiding, onderaan p. 23, p. 25 en 26.

(2) Van 7–9 feb. was Rost in opdracht van kanselier Dollfuss in Rome, waarschijnlijk in aansluiting aan het vertrouwelijk contact tussen hem en Mussolini (zie Sailer, *a.w.*). Het dit bezoek weergevende dagboekfragment ontbreekt tot dusverre.

(3) Nadat een ontmoeting van Dollfuss met Habicht (zie *n.* 11) voor begin jan. 1934 was gearrangeerd maar onder pressie van de *Heimwehr* afgelast, liet de kanselier door de Oostenrijkse zaakgelastigde te Berlijn protesteren tegen de Duitse steun aan de in hevigheid toenemende agitatie der *Nazis* in en buiten Oostenrijk (17 jan. 1934). Indien hij geen satisfactie kreeg, zou hij een beroep op de Volkenbond doen. Daar het Duitse antwoord in genen dele voldoening gaf (1 feb. 1934), werd Dollfuss door zijn regering gemachtigd tot een beroep op Genève (5 feb. 1934). Hij besloot echter eerst de Engelse, Franse en Italiaanse regeringen te polsen over een zodanig beroep, waarbij hij een gedetailleerde klachtenlijst liet overleggen (8 feb. 1934). Op 17 feb. maakten de drie staten bekend, dat zij zich geïnteresseerd verklaarden bij de verdere handhaving van Oostenrijks onafhankelijkheid (*Survey 1934*, p. 448–9 en 451). Zie verder noten 34 en 40, en nr. 18, noot 34 en bij noot 45.

(4) Nl. de uitbreiding van de Oostenrijkse weermacht.

(5) Prof. Ch. Rist, zie Inleiding, p. 20 bij *n.* 2. In 1926 vice-president van de *Banque de France*, in 1934 met een onderzoek naar de financiële en economische toestand van Oostenrijk belast. Hij was telkens bij Rost te gast.

Buresch en mij praten. Hij vertelt dat hij als commissaris voor Weenen bij liquidatie der socialistische positie 'Schmitz' [b] heeft benoemd. Dit is altijd een hartewensch van Kienböck en mij geweest en een werkelijk uitstekende keuze. Minder ingenomen ben ik met de mededeeling dat Minister Neustädter Stürmer (tegenwoordig Minister v. Arbeitsbeschaffung und Fremdenverkehrspropaganda) Schmitz zal opvolgen als Minister für Soziale Verwaltung [6]. De kanselier wil echter van geen critiek hooren. Tenslotte deelt hij ons mede dat op Maandag gedelegeerden van de Socialistische Partij uit Kärnten bij hem zullen komen om uit de partij te treden en met hem samen te werken [7]. Dit kan het begin zijn van de successieve oplossing [b] der socialistische partij. Bovendien wordt het daardoor mogelijk Kerrmeyer de Nazilandeshauptmann van Kärnten (een vermomde Nazi) kwijt te raken. Ik heb nu sterk den indruk dat de aanval op de socialisten aanstaande is.

Maandag 12 Februari.

De teerling is geworpen. De roode machthebbers in Weenen, die allen tot het uitverkoren ras behooren, hebben het sein tot een opstand gegeven! om 11 uur 's morgens is het licht reeds uit (het is deze ochtend zoo donker geweest dat licht noodig was). Geruchten van een algemeene staking doen de ronde.

Om 1 uur rijdt ik naar Grinzig [b] om daar bij den Heer en Mevrouw von Schoeller [8] te noenmalen. Aanwezig zijn Kienböck en vrouw, Mosing (die zeer zuur kijkt, blijkbaar heeft hij langzamerhand gehoord dat ik zijne benoeming tegenwerk) en zijn jodenvrouw, verder Apold v/d Alpin Montan Gesellschaft (de Oostenrijksche Filiale v/d Duitsche Vereinigte Stahlwerke) Heller, Industriëele Directeur v/d Creditanstalt en Prinz Ehrbach [9] v/d Duitsche Legatie en vrouw.

Wij noenmalen bij kaarslicht. Ik zit tusschen de gastvrouw en Mevrouw Mosing en heb weinig gelegenheid aan tafel veel te praten. Na tafel echter spreek ik Ehrbach en laat hem merken, dat de regeering vastbesloten is krachtiger dan ooit tegen rood en bruin (Nazis) op te treden [10]. Hij vraagt mij of deze toestand zoo moet blijven voortduren en of een toenadering niet mogelijk zou zijn. Ik antwoord, dat zoolang Habicht door Hitler als onderhande-

(b) Aldus in Rosts handschrift.

(6) Richard Schmitz, evenals Dollfuss en Schuschnigg oud-lid van het *Cartell Verband* van katholieke studenten en leidende figuur in de *Christlich Soziale Partei*, vormde een tegenwicht tegen het ultra-fascistische *Heimwehr*-element dat in Fey, Starhemberg (zie *n.* 37 en 38) en Odo Neustädter Stürmer in de regering vertegenwoordigd was en dat bij een mogelijke *coup d'état* de enige beschikbare machtsfactor zou zijn, daar men nog steeds bevreesd was voor sterke socialistische invloeden in het leger.

(7) Op 18 jan. 1934 had Dollfuss in eigen kring meegedeeld, dat hij de socialisten 'de olijftak zou aanbieden', nl. aan degenen die naar de regering wilden overlopen. Het bezoek van de Italiaanse staatssecretaris Fulvio Suvich aan Wenen van 18–20 anuari, gevolgd door een brief van de 26e, betekende o.a. pressie op Dollfuss om een eind te maken aan de socialistische machtspositie; met deze suggestie kwam ook Rost uit Rome thuis. Zie na noot 2.

(8) Philipp von Schöller, president van het grote *Bankhaus* Schöller; Mohsing, vice-president van de *Creditanstalt*; Dr. Ing. Anton Apold. Op 19 feb. ontmoette Rost dit gezelschap opnieuw, aangevuld met nog enkele grootindustriëlen en financiële topfiguren. Misschien bevond zich daar toen ook Ing. Hermann Neubacher bij, door wie Rost in contact kwam met de groep van Reinthaller, Neubacher en met von Wächter. Zie *n.* 11.

(9) Viktor *Prinz* Erbach-Schönburg; zie nr. 18, noot 28.

(10) Toen Rost op 14 feb. 1934 aan de kanselier de opgevangen geruchten overbracht, o.a. dat Dollfuss nu wel spoedig zich met de *Nazis* zou verzoenen, zei deze: 'Davon bin ich weit entfernt' (dagboekfragment van die datum).

laar met de Oostenrijkers wordt aangewezen [11] een overeenkomst onmogelijk wordt, daar Habicht zelf Bundeskanzler in Oostenrijk wil worden en dus in het geheel geen belang heeft om met den tegenwoordigen Bundeskanzler Dollfuss tot een overeenkomst te komen. Hij ondervraagt mij vervolgens over de actie welke de Regeering bij den Volkenbond zal ondernemen, waarop ik hem antwoord, dat, welke ook de beslissing van de Regeering moge zijn, de houding van de Oostenrijksche Regeering voor de Volkenbondsraad duidelijk zal aantoonen, dat zij niet om hulp komt smeken (um Hilfe flehen) zooals men in Duitschland denkt, doch dat zij een eigen actie op groote schaal zal beginnen. Over de details daarvan laat ik mij niet uit.

Onder dit gesprek draaide Generaldirektor Apold aan de electrische knop en het bleek toen, dat het licht weer brandde (Later bleek dat de tweede leiding niet functioneerde zoodat b.v. mijn huis in het donker bleef) Ik zeide toen hardop 'Ich war sicherer dass die Zentrale wieder funktioniert als Generaldirektor Apold' waarmede ik dezen Oostenrijkschen Nazi te kennen gaf, dat ik meer vertrouwen in de Oostenrijksche regeering had dan hij [12].

--- Op de Fransche Legatie verwelkomde de Gezant [13] mij met den uitroep 'Voilà le fasciste. Êtes vous content' Hetgeen ik beaamde. Niemand had echter op dat oogenblik nog idee dat de toestand vrij ernstig zou worden [14]. --- Ik kwam de Czechische Gezant op de thee tegen (de groote vriend van de Oostenrijksche socialisten, die met alle middelen hen had gesteund; hij is een dikke vriend van Bauer, de destructieve Joodsche Leider der Oostenrijksche socialisten). Ik klopte hem op den schouder en zeide 'Rassurez vous, les 'Nazis' hitlériens sont encore plus mécontents que vous.' Hij lachte als een boer die kiespijn had en toen hij hoorde dat M. et Madame Rist mijn gasten waren noodigde hij ons uit bij hem te eten. Dat werd echter geweigerd. ---

Dinsdag 13 Februari.

's Morgens bezoek ik eerst Buresch die zichtbaar ontdaan is doch verklaart dat de heele Regeering zeer opgelucht is, nu de strijd met de roode rakkers eindelijk ontbrand is. --- Ik dring nogmaals aan op versterking van de weermacht en zeg dat deze in de allereerste plaats moet gefinancierd worden uit de 50 millioen winst, welke men op de munthervorming

(11) Theo Habicht, sinds 1930 krachtens benoeming door Hitler *Inspekteur* der NSDAP in Oostenrijk en na het verdwijnen van Proksch de enige leider, was na het verbod van de partij in juni 1933 uitgeweken en fulmineerde sindsdien via Radio München tegen de regering. Bij elke poging uit najaar en winter 1933 om te komen tot een compromis met Duitsland en met de Oostenrijkse *Nazis*, werd de Oostenrijkse regering steeds naar Habicht verwezen, een onaanvaardbare voorwaarde. Pas de mislukte *Putsch* van 25 juli 1934 had tot gevolg, dat dit werk hem vanuit Berlijn werd verboden. Zie Langoth, *Kampf um Oesterreich; IMT* IX, p. 294; L. de Jong, *Vijfde colonne*, p. 397–8 en v. Papen, *a. w.*, p. 352–4. Rosts animositeit tegenover Habicht blijkt ook nog uit het bij 17 feb. in het dagboek opnemen van een Oostenrijkse karikatuur met bijtend onderschrift. Kende hij Von Wächters relatie tot Habicht niet? Zie ook nr. 18, *n.* 5.

(12) Uit de over Kerrmayer, Apold, Rohan en Van Hengel (dit laatste in een niet afgedrukt fragment van 11 feb. 1934) gebruikte adjectieven blijkt hoezeer Rost zich nog gedistancieerd voelde van de *Nazis*, in tegenstelling met slechts korte tijd later. Intussen was hij reeds druk aan het lezen van de *Nazi*-litteratuur.

(13) Gabriel Puaux, tot de *Anschluss* Frans gezant in Wenen, was een groot voorstander van een onafhankelijk Oostenrijk, warm vriend en raadsman van de regering. Zie over hem von Papen, *a.w.*, p. 358. Het was op zijn klacht over Rosts politieke activiteit, dat enkele maanden later een officieuze waarschuwing van Avenol door A. Pelt aan Rost werd overgebracht, die zich ter verdediging beriep op Dollfuss' opdrachten; zie Inleiding, p. 24. Rost herinnert hieraan herhaaldelijk in nr. 18, o.a. bij de noten 12 en 32.

(14) Uit deze zinswending blijkt m.i. duidelijk dat het dagboek na korter of langer tijdsverloop naar notities werd uitgewerkt. Zie Inleiding, p. 25–26.

zal maken. Hierbij zullen wij waarschijnlijk in conflict komen met Kienböck doch dit is bijzaak. Ik verzoek den Minister evenals ik voet bij stuk te houden [15]. – – –

Ik dejeuneer daarna bij den Prins de Rohan [16] die getrouwd is met Gräfin Apponyi eene dochter van de bekende Graaf die Hongarije jarenlang op de Volkenbondsvergaderingen vertegenwoordigde. Aanwezig zijn de oud Minister Jakonzig [16a] (evenals Rohan een halve Nazi) Graf Hartich en vrouw + Einspinner de secretaris van de Arbeitsdienst. Rohan bewees dat de Oostenrijksche Nazis uit Berlijn instructie hebben gekregen zich onzijdig te houden.

Wij hebben een tamelijk heftige discussie over Habicht. Ik neem de vrijheid te zeggen dat het gebrek aan eergevoel der Oostenrijksche Nazis daaruit blijkt dat zij een Noordduitscher Habicht als leider accepteeren. Dit brengt de Heeren in verlegenheid. Zij wijzen er echter op dat Hitler (Oostenrijker) Noord Duitschland regeert. Ik antwoord dat Hitler sinds 1914 in Duitschland is, in het Duitsche leger gevochten heeft en alleen door tegenwerking eerst zoo laat de Duitsche nationaliteit gekregen heeft.

Zij beweren, dat Habicht nooit kanselier in Oostenrijk zal worden, wat ik bestrijdt [b].

Zij probeeren uit mij te krijgen wat Dollfuss van plan is t.o.v. den Volkenbond. Ik laat mij echter niet uit.

Met Fürstin – – – [b] praat ik nog een oogenblik over het Legitimisme. Zij vraagt of ik geloof, dat er kans is dat Oostenrijk weer een keizerrijk wordt onder Otto. Ik verklaar dit niet te gelooven.

– – –

Vrijdag 16 Februari:

Vandaag Monreale [17] (den vertrouwensman van Mussolini en onofficieele gezant van Italië) ten noenmaal gehad.

Over herbewapening Oostenrijk is hij het geheel met mij eens dat deze zoo snel mogelijk moet plaats hebben. Ik stel hem gerust over de benoodigde fondsen die ik wel zal weten te vinden [15].

Over de doorvoering van fascistische regeeringssysteem [18] gelooft hij, dat nu ook de Socialistische Partij ontbonden is, alle partijen dus ook de Christlich Soziale partij moeten

(15) Aan het slot van zijn aantekeningen van 16 feb. 1934 gaat Rost nog nader op de verschillende financieringsmogelijkheden in (hier niet afgedrukt).

(16) Karl Anton *Prinz* Rohan, aanvankelijk ultra-rechts conservatief Oostenrijks journalist, was sinds 1933 een wegbereider voor het nationaal-socialisme in de Weense en Sudetenduitse society. Zie verder bij nr. 21 en nr. 22. Merkwaardig, ondanks de onvermijdelijke naoorlogse *Verschönerungen*, zijn zijn memoires, *Heimat Europa*. (Düsseldorf, 1954). Hij had ook later geregeld contact met Rost; hij maakte in juli 1936 de reis naar Nederland met hem samen (zie nr. 23). Hij was sedert de oprichting van *Het Nationale Dagblad* Weens correspondent. In 1938 toen Rost voor een reportage voor *Het Nationale Dagblad* over de *Anschluss* in Oostenrijk was, logeerde hij bij hem. (16a) *Heimwehr* leider, voorganger van Stockinger bij het dept. van Handel (nr. 18, *n.* 6).

(17) Eugenio Monreale, persattaché van de Italiaanse legatie, sterke steun voor Starhemberg en de *Heimwehr* en voorstander van een onafhankelijk, fascistisch en anti-Duits Oostenrijk. Von Papen verkreeg zijn terugroeping na het akkoord van 11 juli 1936 (het *Juliabkommen*), toen Mussolini's politiek t.a.v. Oostenrijk zich grondig gewijzigd had.

(18) Zie Inl., p. 23 bij noot 7 en nr. 18 bij *n.* 42. In jan. 1934 had de christelijk-sociale oud-minister Dr. Otto Ender in opdracht van Dollfuss een grondwetsontwerp in corporatief-solidaristische geest aan het kabinet voorgelegd. Eind april werd het in een daartoe weer opgetrommeld parlement aangenomen – dit rompparlement bevatte ten gevolge van het uitsluiten van communisten, *Nazis* en socialisten, niet veel meer dan christelijk-socialen – en trad op 1 mei 1934 in werking. Zie Gulick, *a. w.* II, p. 1146–7, Brook-Shepherd, *Dollfuss*, p. 156–169.

verdwijnen. Ik wijs er op dat de weerstand groot zal zijn daar ik bij mijn herhaalde gesprekken met den kanselier zelf, bij het verkondigen van de noodzakelijke ontbinding op zeer groote weerstanden ben gestuit. – – –

Wat betreft de Nationaalsocialisten ziet Monreale teveel samenhang tusschen de ontwikkeling van deze beweging in Oostenrijk en de economische toestand. Ik stem toe dat de Oostenrijker, die cynischer en nuchterder is dan de Noord-Duitscher, veel minder vatbaar is voor de wijsbegeerte en de geheimzinnigheid der nieuwe Nationaalsocialistische theorien. – – –

Zaterdag 17 Februari 1934

– – – 's Avonds dineer ik bij Graf en Gräfin Hoyos [19]. Zij zijn werkelijk buitengewoon waardevolle menschen. Wij spreken o.a. ook over de beweging der Deutsche Christen, die ik verdedig. Hoyos leent mij dan een boek om aan te toonen dat deze beweging reeds in kiem veel eerder aanwezig was. Dan neem ik afscheid van hen en de aardige zoon en dochter.

Deutsche Frömmigkeit Stimmen Deutscher Gotterfreunde. – – – Enkele citaten uit dit wonderlijke boek dat in aandoenlijken breeden vorm de hartewensch der Deutsche Christen vertolkt hoewel toen in 1917 de huidige beweging niet bestond, [zo] als Rosenberg haar in zijn Mythos des XX' Jahrhundert vol haat tegen Joden en Katholieken geschetst heeft.

Zondag 18 Februari [c] lees ik verder in het boek dat Hoyos mij gegeven heeft.

Maandag 19 Februari [c]

Ik wordt [b] 40 jaar vergeet 's morgens mijn eigen verjaardag totdat ik de door Julia (mijn Hongaarsch dienstmeisje) versierde tafel en brieven vindt. Kort daarop ontvangt Julia een telegram uit Budapest dat haar broer op sterven ligt. Zij reist 's avonds af. Ik zit thuis zonder hulp [20].

In den namiddag ga ik naar de Nationalbank en heb daar een hevig conflict met Kienböck over de kwestie of de staat middelen ter beschikking moet stellen voor de Saneering der banken [21]. Ik weiger pertinent hem bij dit doel te steunen doch verlang dat de Nationalbank deze actie geheel alleen voert. – – – Kienböck weigert dit waarop onze woordenwisseling een dergelijk persoonlijk karakter aanneemt dat Kienböck met demissie dreigt. Ik verklaar hem dat ik dan als vreemdeling liever nog eerder demissioneer en genoeg heb van een arbeid waarbij Oostenrijkers zelf zooals hij zoo weinig idee van zaken toonen. – – –

(19) *Graf* Hoyos, *pur sang* royalist, in wiens gezin Rost graag verkeerde en zelf gewaardeerd werd. Van zijn hand bevindt zich in RvT 21 een hartelijke gelukwens van 29 aug. 1936, daar Rost zich 'zum heroischen Leben (d.h. Bekenntnis zum Nationalsozialismus) entschlossen hatte'.

(c) In tegenstelling met de vorige dateringen is deze in het handschrift onderstreept. Evenzo 19, 26 en 27 feb.

(20) Hij zat geheel alleen thuis, daar zijn gezin in januari in Baarn was achtergebleven. Zie de eerste en tweede alinea van brief nr. 17. – M.i. houden de hierna ten dele weergegeven ruzies van die dag direct verband met de zo eenzaam doorgebrachte veertigste verjaardag.

(21) Het betrof hier de *Wiener Bankverein* en de *Niederoesterr. Escomptogesellschaft*, welker faillissement sinds herfst 1932 dreigde en die in 1933 en opnieuw in 1934 zulke bedragen opslokte, in hoofdzaak van de staat, dat het budget er telkens door in gevaar gebracht werd. Het eindigde met beider fusie met de *Creditanstalt*, zeer tegen Rosts zin. Comtemporaine stukken van Rost hierover in RvT 8 te vergelijken met zijn 3e–10e kwartaalrapport voor het *Financial Committee*. Op dit moment achtte Rost alle beschikbare gelden nodig voor een uitbreiding van het leger.

Alle betoogen versterken mijn indruk dat Oostenrijk een hernieuwde crisis zal doormaken als de tegenwoordige hooge koers van de schilling zal worden gehandhaafd. Ik weiger ook de verantwoordelijkheid van de monetaire politiek welke de Nationale Bank gevolgd heeft op mij te nemen. Sinds anderhalf jaar heb ik deze politiek voortdurend gecritiseerd doch ben bij de circulatiebank op zoo weinig begrip van den toestand gestooten dat ik tot nu toe mijn zin niet heb gekregen [22]. – – –

Dinsdag 20 Februari.

Om 1 uur begint voor het bevrijde Weensche stadhuis de aangrijpende ceremonie van de begrafenis van de 50 slachtoffers [22a]. Ik sta bij het Corps diplomatique. De muziek speelt treurmarschen, het koor zingt; achter ons de bloedverwanten van de gevallenen v/h leger de politie en de Heimwehren. Voor ons de 50 lijkkisten op de caissons. De katholieke geestelijkheid speelt weer een veel te groote rol. Het is nu niet bepaald een verheffend gezicht eenige honderden papen te zien ronddwalen. Enfin dit moet blijkbaar [23]. – – –

Woensdag 21 Februari.

– – –

's Avonds heb ik weer een onderhoud met Kienböck dat nu vredelievender ontmoet [b]. Ik zet hem nogmaals uitvoerig mijn standpunt uiteen. Het is niet mogelijk tegenover het buitenland te beweren dat men zijn schulden niet met 100% kan betalen (het geldt hier vooral de buitenlandsche crediteuren v/d Creditanstalt) [24] en tegelijk op staatskosten bankroete banken te saneeren. Meer dan dit, men moet met staatsgeld de goudclausule v/d aandeelen v/d circulatiebank honoreeren. Dit is werkelijk ondragelijk en ik vraag Kienböck om zijn standpunt te wijzigen. Hij belooft mij bij mijn terugkomst [25] een antwoord te geven.

Ik lees 's avonds met ergernis de voorgestelde bezuinigingen op de Nederlandsche defensie door [26]. Onze regeering is als alle democratische regeeringen blind voor het gevaar dat overal dreigt. (in Europa en in de Pacific voor onze kolonien)

Donderdag 22 Februari.

's Morgens ontvang ik op mijn bureau de Delegatie van Nederlandsche officieren, die in Wenen de voorbereidingen, welke de socialisten tot den opstand troffen, komen bestudeeren. Generaal Hardenberg, M. van Voorst en Kapitein de Heer. Ik onderhoud mij twee uur met de Heeren, schets hen de Oostenrijksche geschiedenis sinds 1923 en de langzame terugdringing van het socialisme. Dan spreken wij over het Hollandsch socialisme en over de voorgestelde bezuinigingen op defensie. Ook generaal Hardenberg vind deze schandelijk.

(22) Zie nr. 15, noot 5. (22a) In totaal 128 slachtoffers aan regeringszijde en 193 bij *Schutzbund* en burgerij.
(23) Vgl. Rosts nabetrachting op de 30e juli 1934, hier nr. 18. (b) Aldus in Rosts handschrift.
(24) Op 16 feb. kreeg Rost opdracht, het akkoord met de buitenlandse crediteuren van de *Creditanstalt* opnieuw in voor Oostenrijk gunstiger zin te wijzigen, hetgeen hem, na bezoeken aan Londen en Berlijn, in april gelukte; zie hier Inleiding, p. 22, *n.* 4.
(25) Rost was van 24–28 feb. in Bern en Genève, zie beneden. Kienböck kreeg zijn zin, zoals Rost in zijn memorandum van mei 1934, p. 10 (RvT 8), vermeldde.
(26) Bezuinigingsvoorstellen van de in sep. 1933 ingestelde commissie-Idenburg. Zie *Algemeen Handelsblad* van 20 feb. 1934. Het plan was dat er 25 miljoen op de defensie zou worden bezuinigd.

's Middags dejeuneer ik bij de Italiaansche gezant [27].– – – Hij neemt – ten onrechte naar mijne meening – het vredesaanbod v. Habicht au serieux [28]. – – –

Zaterdag 25 Februari [29] Palace Hotel

Gesprek met Musy. Ik verklaar hem het eerste deel van mijn bezoek n.l. de converteering met de Volkenbondsleening [30] ter ontlasting van het staatsbudget wat zooveel te meer noodig is waar de uitgaven voor Oostenrijks nationale verdediging steeds meer stijgen. Musy gelooft mij te kunnen verzekeren, dat de Zwitsersche Regeering hare volle medewerking zal geven. Dit is dus de tweede Regeering die voor het idee gewonnen is.

Ik wijs hem vervolgens op het enorm gevaar dat de Duitsch sprekende Staten dreigt. Hij beaamt dit volkomen. Ook hij heeft Hitlers boek 'Mein Kampf' gelezen [31] en is overtuigd dat de rassentheorie voor Zwitserland een enorm gevaar betekent. De Duitsche jeugd in Zwitserland is gedeeltelijk voor deze rassentheorie gewonnen. Doch niet alleen de Duitsche jeugd. Een van zijn vrienden, een man van 70 jaar heeft hem over de onweerstaanbaarheid en de genialiteit van den Staatsman Hitler gesproken. Musy beschouwt Hitler als één van de geniaalste staatslieden, die ooit geleefd hebben.

Ik vestig den aandacht op Hitler's strijd tegen het katholicisme. Langen tijd had ik gehoopt, dat een modus vivendi tusschen Hitler en Dollfuss gevonden zou worden o.a. omdat zij beiden katholiek zijn. De benoeming van Rosenberg den bittersten vijand van het katholicisme tot leider der opvoeding der Duitsche jeugd die voor eenige weken gevolgd is [32] heeft mij er van overtuigd dat Hitler zichzelf niet meer als katholiek beschouwt. Hij heeft hiermede den oorlog verklaart aan het Vaticaan, dat voorloopig den strijd poogt te ontwijken.

Hiermede is mijn laatste hoop op een compromis tusschen Oostenrijk en Duitschland verdwenen. Er blijft slechts over de lutte à outrance tusschen Duitschland en Oostenrijk als eerste etappe van Duitschland's expansie over alle Germaansche landen. – – – [33]

(27) Gabriele Preziosi, het hoofd van de Italiaanse legatie in Wenen. Ook op 14 feb. was Rost bij hem te gast. Over andere leden van de Italiaanse vertegenwoordiging in Wenen, zie noot 17 en nr. 18 bij noot 20.
(28) Op 19 feb. 1934 bood Habicht via Radio München een wapenstilstand aan; het had echter meer van een ultimatum. – In feite vonden die maanden geen verdere terreurdaden van de *Nazis* plaats. Rost meende zelfs dat ze pas weer in de herfst zouden beginnen (aldus tegen prof. François op 12 maart 1934). De Oostenrijkse gezant in Den Haag, Alexich, bleek echter dichter bij de waarheid. Zie bij noot 43 en 44.
(29) Vergissing: zaterdag 24 feb. 1934, de dag waarop Rost in Bern besprekingen voerde met de Zwitserse minister van Financiën, J. M. Musy. Gezien het door deze hier geuite standpunt wekt het geen verwondering, dat hij op 22 maart 1934 ontslag nam en later een medestander van de nationaal-socialisten werd.
(30) Toen Schacht, president van de *Reichsbank*, begin jan. 1934 onderhandelingen begon over een conversie van Duitslands buitenlandse leningen, entameerden Rost en Buresch zulks ook voor de Oostenrijkse Volkenbondslening van 1923 en de investeringslening-1930. De eerste regering die waarschijnlijk hiertoe bereid zou zijn was de Italiaanse, nl. bij Rosts bezoek aan Rome, zie noot 2. – Zie verder Rosts twaalfde en dertiende rapport voor het *Finantial Committee* en hier nr. 19.
(31) Rost moet toen zelf de lectuur van *Mein Kampf* al achter de rug gehad hebben; hiervan schreef hij in 1941 aan Mussert (nr. 248), dat hij het boek in één nacht had uitgelezen!
(32) Op 24 jan. 1934 werd Alfred Rosenberg belast met de 'Ueberwachung der geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP'. Op 24 feb. 1934 hield hij in de Kroll-opera in Berlijn een felle rede.
(33) Blijkens een niet afgedrukt fragment van het dagboek ging Rost de 24e 's middags naar Genève, waar hij De Bordes, Loveday en Avenol sprak over de conversie en het eventueel beroep op de Volkenbond.

Maandag 26 Februari:

- - -

's Avonds dineer ik bij Pelt. - - - Hij is pessimistischer over de expansiekracht der nationaalsocialistische idee. Hij gelooft niet dat dit tempo vol te houden is.

Dinsdag 27 Februari.

Dejeuner bij Avenol. Ik vertel hem de heele financieele politiek v/d laatste twee jaar in Oostenrijk. Mijn conflicten met de Nationalbank. Kienböck heeft door zijn deflatiepolitiek de staatsfinanciën onder zulk een zware druk geplaatst dat het zeer de vraag is of de Regeering dit verdraagt. Te goeder trouw heeft Kienböck daardoor de politieke moeilijkheden voor de regeering zeer vergroot. De Regeering [34]

Woensdag 7 Maart 1934

- - -

Vervolgens ren ik naar den kanselier Dollfuss. Deze laat mij wat wachten en ondertusschen nadert het uur v. vertrek van mijn auto [35]. Bij Dollfuss gekomen vertelt hij mij over zijn plannen. Met Italië zullen de handelsbetrekkingen verder worden uitgebreid doch van een tolunie is geen sprake [36].

Hij dringt er vervolgens op aan dat ik wat meer notitie van Prinz Stahremberg zal nemen [37]. Ik vraag om niets liever doch had gaarne een meer officieel contact. Dollfuss deelt mede dat hij in het politiek inzicht van Stahremberg veel vertrouwen heeft. Ik heb den indruk dat hij na een lang gesprek met Stahremberg meer contact met deze dan met Fey heeft. Dit is jammer want deze drie menschen zullen elkaar noodig hebben. - - - [38]

Ik verklaar hem verder dat mijn afreis daarom zoo dringend is geworden waar de besparing door de conversie van de Volkenbondsleening nu dringend noodzakelijk is om het gat in het budget te stoppen. De kanselier houdt mij tot den laatsten minuut. Ik word door een politieauto naar het Station gebracht - - -

(34) Het dagboek breekt hier af. Waarschijnlijk vond Rost in de zeer druk bezette volgende dagen geen tijd om zijn notities uit te werken. Voor de 27e 's middags was een bezoek bij Giuseppe Motta, de Zwitserse gedelegeerde bij de Volkenbond, te Bern gearrangeerd, om hem over het beroep op Genève te raadplegen. De 28e vertrok Rost naar Parijs waar hij o.a. de Britse gezant, Lord Tyrrell, sprak. Begin maart was hij in Wenen terug. Nadere gegevens over deze bezoeken ontbreken.

(35) Hij zou die dag voor twee weken op reis gaan naar Parijs, Nederland en Londen. Zie beneden.

(36) Een drievoudige overeenkomst tussen Italië, Hongarije en Oostenrijk was in de maak ter versterking van hun economische betrekkingen, zoals op 17 maart in de Protocollen van Rome werd neergelegd. Eind februari deden geruchten hierover al de ronde in Genève blijkens een notitie in het dagboek van de 27ste.

(37) *Prinz* E. R. Starhemberg, leider van de ene vleugel van de *Heimwehr*beweging, waarvoor hij sinds 1930 Italiaanse financiële en morele steun ontving, was eind sep. 1933 naast Dollfuss opgenomen in de leiding van het *Vaterländische Front*, waarin hij zijn eigen formaties deed opgaan. Dollfuss zou thans liever hem dan Fey als vice-kanselier hebben gezien. Vgl. bij noot 43 en nr. 18, noot 10. - Rosts oordeel over hem wijzigde zich later in ongunstige zin, zie nr. 18 bij noten 24-27. Zie over hem Lord Vansittard, *The mist procession.* (Londen, 1958), p. 489-490; Brook-Shepherd, *a.w.*, passim.

(38) *Major* Emil Fey, sinds voorjaar 1932 in de regering, in sep. 1933 tot vice-kanselier benoemd, 11 jan. 1934 opnieuw belast met het ministerie van Openbare Veiligheid, was leider van de Weense *Heimwehr* en als zodanig de eerste man bij het onderdrukken van de Weense socialisten; daarna opnieuw vice-kanselier. Zie over hem nr. 18 bij noot 3. Dollfuss deelde Rost blijkbaar niets mee over de bespreking op 6 maart met de leiders van *Heimwehr* en *Vaterländische Front*, waar hij krachtige steun van Starhemberg tegen de door de onderdrukking van de Socialisten te machtig geworden Fey kreeg (Brook-Shepherd, *a.w.*, p. 256-269).

Maandag 12 Maart 1934

'S Middags uit Baarn naar den Haag vertrokken en Professor François aan Buitenlandsche Zaken bezocht [39]. Ik vertel hem mijn actie inzake het Oostenrijksche plan tot appèl op den Volkenbond. Duidelijk bespeur ik bij François een sterke angst om den Volkenbond verder op den proef te stellen en daardoor misschien het nog resteerende gezag te vernietigen. Deze beweegreden zijn natuurlijk voor mij niet overtuigend daar een Instituut dat zijn voornaamste doel n.l. het bewaren van den vrede niet meer kan vervullen, dan maar verdwijnen moet. Echter is dit een zuiver negatieve overweging. Ik toon François aan dat de eventueele actie van Oostenrijk zoo goed moet voorbereid zijn dat deze Volkenbondsactie een succes wordt [40]. - - -

Daarna ga ik 's avonds met van Kleffens op de Witte dineeren. Ik vertel hem van mijn reis naar Rome, de gesprekken met Mussolini e.a. en ook met Lord Tyrrell in Parijs. - - -

Dinsdag 13 Maart

- - - Daarna ga ik 's avonds dineeren met Snouck Hurgronje (secr. Generaal Buitenlandsche Zaken) v. Kleffens, Thorbecke (Gezant in Japan) [41] en Menten (firmant Heldring en Pierson).

Wij hebben het over de fascistische Mussert-beweging in Holland waarbij algemeen wordt afgekeurd dat Colijn deze vereeniging voor ambtenaren verboden heeft op gronden welke er met de haren zijn bijgesleept [42].

Ik maak uit losse opmerkingen van Snouck op dat er Maandag 19 Maart een zitting zal zijn met de Generale Staf en Marine over de defensie van Indië tegen Japan. Algemeen gaat de ontwikkeling in de richting van militaire defensie door luchtverdediging.

Ik kom laat thuis.

Woensdag 14 Maart 1934:

- - - Ik dejeuneer daarna met Menten, die mij verklaart niet in de toekomst v/d Mussertbeweging te geloven daar deze ideeenarm is.

(39) Prof. mr. J. P. A. François, chef van de afdeling Volkenbondszaken. Met Rost bekend als Leids studiegenoot en van hun ontmoetingen bij wederzijdse vrienden in Genève als Pelt, De Bordes en Van Ittersum.

(40) Het dagboek staat vol met gesprekken over deze kwestie, met Oostenrijkse regeringspersonen, met de Italiaanse en Franse gezant, met Avenol in Genève en met Musy in Bern. Rost werd in de tegenover Dollfuss uitgesproken mening (zie bij noot 3) gesterkt door de hem blijkende geringe animo van Italië en Engeland. Tenslotte nam hij het denkbeeld van Avenol over, dat een versterking van Oostenrijks positie door uitbreiding van het leger en verbreding van de basis der regering vooraf moest gaan. Wel moest men intussen met zulk een beroep blijven dreigen en tegelijkertijd de actie diplomatiek zorgvuldig voorbereiden bij de kleine mogendheden en trachten, de Italiaanse weerstand te overwinnen. Naarmate de tijd vorderde werd een directe overeenkomst tussen Oostenrijk, Italië en Duitsland Rost steeds welkomer. Mogelijk heeft hij ook met het denkbeeld gespeeld, het falen van de Volkenbond hierbij te demonstreren en een crisis, eigenlijk reeds te wachten sinds Duitslands uittreden in okt. 1933, te forceren.

(41) Mr. W. J. R. Thorbecke was tot 1936 Nederlands gezant te Peking; E. N. van Kleffens, zie nr. 4, noot 5.

(42) Op 28 dec. 1933 was de NSB opgenomen op de lijst van voor ambtenaren verboden verenigingen. Minister Colijn gaf een verdediging van zijn argumenten in de Tweede Kamer op 27 jan. en in de Eerste Kamer op 8 feb. 1934. Op 27 feb. werd Mussert eervol ontslag als hoofdingenieur van de provinciale waterstaat van Utrecht verleend per 1 mei 1934; zie ook Inleiding, p. 34.

Daarna ga ik naar den Oostenrijkschen Gezant Alexis [43] die mij allerlei interressante mededeelingen doet. Prinz Stahremberg heeft het aanbod v. Dollfuss om in de regeering te treden geweigerd. De gronden deelt hij mij niet mede. Wel laat hij mij een brief aan Stahremberg lezen waarin hij deze niet aanmoedigt de benoeming tot Minister aan te nemen. Hij vertelt mij daarna dat in Holland (Rotterdam) 40 snelvuurgeweren bij socialisten zijn gevonden doch de Regeering houdt dit geheim. Volgens hem zullen de Duitschers op Palmzondag weer beginnen in Oostenrijk de actie te heropenen [44]. Hij toont mij een brief aan den Vice Kanselier Fey waarin hij deze het appel op den Volkenbond dringend afraadt. Onze inzichten dekken elkaar dus wel volkomen. Daarna drink ik thee bij Gerard v. d. Does. – – –

Donderdag 15 Maart 1934

Ik bespreek 's morgens met Willy Fruin, die ik in jaren niet gesproken heb op het Departement van Justitie de Crisispachtwet [45]. Deze wet beschermt alleen pachters, die de pacht niet kunnen betalen door de pacht te verminderen. Zij beschermt de pachters echter niet tegen de opzegging v/h contract. Ik stel daartegenover de Duitsche wetgeving en verklaar dat Nederland aldus een boerenbolsjewisme uitlokt. Ik vertel Willy van de ellende van een pachter Bergsma dien ik ken en die twee dochters bij ons in dienst heeft. Dergelijke wetten maken het behoud v/h parlementaire stelsel in Holland nu niet bepaald waarschijnlijker terwijl ik mij afvraag of Mussert wel de man is een nieuwe beweging te leiden. Hij is getrouwd met een vrouw die veel ouder is dan hij en is zelf reeds 48 jaar – – – [46].

RvT 57 en RvT 8. Oorspronkelijk in handschrift

(43) Georg Maria *Graf* Alexich, sinds 1917 in Oostenrijks buitenlandse dienst, in 1934 en opnieuw vlak voor de *Anschluss* in Nederland, België en Luxemburg. Na mrt. 1938 ontslagen en als emigrant in Parijs, na 1940 in de Verenigde Staten levend. Vgl. *Volk en Vaderland* van 23 juli 1939 over zijn poging, in Nederland te worden genaturaliseerd.

(44) Zie noot 28. De gehele voorzomer 1934 namen de bomaanslagen, brug- en wegvernielingen door *Nazis* weer onrustbarend toe. Alleen tijdens Hitlers bezoek aan Mussolini, midden juni, werden ze prompt gestaakt, om daarna met vernieuwde hevigheid los te barsten. Zelfs Oostenrijkse *Nazis* zoals de groep-Reinthaller, maakten zich hierover ongerust. Vgl. het rapport van het *Auswärtige Amt* over een bezoek van von Wächter op 31 mei 1934, *IMT* XXXV, p. 617–619 (D–868).

(45) De crisispachtwet, sinds 1 mei 1933 in werking ter vervanging van de in feb. 1932 verworpen twee pachtwetsvoorstellen, wekte allerlei verzet, zodat een definitieve regeling urgent werd. Daaraan werd nog tot 24 mei 1935 gewerkt; het toen bij de Tweede Kamer ingediende ontwerp werd op 10 nov. 1936 aangenomen. – Na 1937 speculeerden Rost en G. Dieters op deze boerenontevredenheid voor het winnen van NSB-aanhang, vooral in Drente.

(46) Op 17 maart vertrok Rost voor besprekingen naar Londen; daar breken de dagboeknotities echter af.

17. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. A. H. VAN DER DOES

16 Mei 1934

Beste Jan [1],

Ik ben reeds eenige malen een brief aan je begonnen. Het spijt mij dat ik wel zeer onhartelijk moet schijnen, doch de laatste maanden zijn zeer zwaar geweest. Waar mijn reeds begonnen brief ergens rondslingert, weet ik niet. Je weet misschien dat Mary gedurende den winter bijna 4 maanden met verhooging in bed lag. Het was om wanhopig te worden doch gelukkig is er langzamerhand verbetering in den toestand gekomen. Zij is met de kinderen nog voor Paschen naar Cadenabbia Lago di Como gereisd en heeft daar ruim drie weken doorgebracht. Ik bracht hen er heen en wij hadden een prachtige reis over het Meer van Luzern. In Cadenabbia is Mary zeer aangesterkt en kwam ongeveer eind April in Weenen. Daar heeft zij toen ongeveer 14 dagen doorgebracht.

Ik heb dus den heelen winter alleen in Weenen gezeten en heb een verhuizing van een gemeubileerde naar een half ongemeubileerde flat meegemaakt. Voor de meubileering moest ik toen meubelen koopen en dat heeft geweldig veel tijd gekost daar ik stuk voor stuk bij elkaar heb gezocht. Mary was er echter verrukt van en dat was een gevoel van genoegdoening[2].

Daarbij heb ik heel veel moeten reizen. Van de 4 maanden January-April ben ik zeker twee maanden buitenslands geweest en ben kris en kras door Europa gereisd [3]. Na elken reis moest ik weer bijwerken en dit bij een politieken toestand die razendsnel verandert. Zoo kwam ik b.v. Vrijdag voor de onlusten die Maandag 12 Februari begonnen in Weenen aan. Zondag 11 Februari deelde de kanselier mij mede dat hij den volgenden dag met de socialisten uit Kärnten over de ontbinding van hun locale groep zou onderhandelen. Maandag werd plotseling geschoten en werden de onderhandelingen daardoor onmogelijk gemaakt. De actie voor een eventueel beroep op den Volkenbond tegen de Duitsche agitatie heb ik met alle kracht bestreden. Ik beschouwde die als overbodig doch had de ambtenaren van buitenlandsche Zaken in Weenen tegen mij. Koortsachtig heb ik toen gewerkt en gelukkig gelijk gekregen [4]. Men bedelt niet om hulp als kleine staat doch helpt zich zelf. Doet men dit dan krijgt men vanzelf hulp der groote mogendheden.

Hiertusschendoor liepen de ingespannen werkzaamheden voor de bankenreorganisatie, de onderhandelingen over leeningconversie, budgetrevisie enz.[5]. Wil men werkelijk invloed uitoefenen dan moet men steeds beter op de hoogte zijn dan de anderen en dat eischt een intense arbeidsontwikkeling.

17 - (1) Rost had Van der Does waarschijnlijk tijdens zijn kerstverlof in Nederland gesproken en zal toen diens enthousiasme over de NSB bespeurd hebben en wellicht de NSB-brochures nrs. 1–3 ter kennismaking meegekregen en later nr. 4, achteraf toegezonden, ontvangen hebben.

(2) Zij was intussen alweer uit Wenen naar Baarn vertrokken.

(3) Deels blijkend uit de nrs. 16 en 18. Rost was na zijn terugkeer uit Nederland van 2–5 jan. in Parijs; van 18–23 jan. in Genève voor het *Financial Committee;* van 7–9 feb. in Rome; van 24 feb. tot begin mrt. in Bern, Genève, Parijs; op 8 en 9 mrt. opnieuw in Parijs; 11–17 mrt. in Nederland; 17–ca. 20 mrt. in Londen; 18–21 apr. in Berlijn; begin mei opnieuw enkele dagen in Genève. Zie verder noot 10.

(4) Vgl. over een en ander nr. 16.

(5) Zie nr. 16 bij noot 21 en 30, voor wat betreft de bankenreorganisatie en de conversie. Budgetrevisie was onvermijdelijk daar de staat de zwaarste lasten van de bankenreorganisatie droeg en ook anderszins leed onder de politiek van de circulatiebank, die de te hoog gewaardeerde *Schilling* verdedigde op kosten van de staat.

korte schets geef ik je om je clementie te vragen voor mijn stilzwijgen bij de ge-
n je zoon [6]. Ik heb mij over deze gebeurtenis reusachtig verheugd en hoop van
e spruit het goed maakt en dat je vrouw reeds geheel weer op krachten is. Heele
ı ons gevoelsleven ontdekken wij eerst als wij voor het eerst een eigen kind in
ue armen hebben. Ik had nooit gedacht dat ik een vader zou zijn die zooveel van zijn kinderen kon houden. Ik weet dat jij altijd naar een kind verlangd hebt en daarom beste Jan wensch ik je nogmaals heel veel goeds. Wil deze wenschen ook wel aan je vrouw overbrengen. Ik hoop spoedig eens in de gelegenheid te zijn om jelui persoonlijk te spreken.

Wat nu de brochures [7] zelf betreft ben ik eerlijk gezegd wat teleurgesteld. Dit zouden brochures kunnen zijn van een politieke partij. Werkelijk groote vernieuwingen zooals de Nazipartij in Duitschland worden door de N.S.B. niet gebracht. Ik heb mij uit de aard der zaak nogal in de Nazi literatuur verdiept al ben ik deze nog niet geheel door [8]. Men moge nu tal van grondgedachten verwerpen, die de Nazis hebben en een eigen N.S.B.philosophie als ik het zoo mag zeggen opstellen, doch men mag niet een oppervlakkige politieke beweging worden, die ieder en allen tegelijk wil tevreden stellen. Met spanning volg ik de ontwikkeling in Duitschland. De Nazibeweging gaat veel dieper dan het oppervlakkige fascisme in Italien[9]. De Nazigedachte is uit één groote grondgedachte geboren 'Duitschland aan de Duitschers'. Daarom weg met andere rassen, weg met confessioneele dogma's, die het Germaansche ras vreemd zijn, weg met elke organisatie, die het Duitsche volk onnationaal splijt (b.v. katholieke bevelen uit Rome, vrijmetselarij, etc.), de Duitsche grond aan den Duitschen boer, het Duitsche spaarkapitaal aan de Duitschers en onder Duitsch bestuur. Deze ideeen uitgewerkt in zeven eeuwen strijd van Duitsche denkers zijn losgebroken in het Naziisme. Mein Kampf, Rosenberg Mythus des XX^{en} Jahrhunderts, Darré's Bauerntum als Quelle der Nordischen Rasse, Feder's kapitalistische theorien, Bergmann's Deutsche Staatskirche zijn verschijningen van één groote beweging die haar kracht aan eeuwenoude beginselen ontleent. Nu weet ik wel, dat het Nederlandsche volk anders is dan het Duitsche doch wie het oor te luisteren legt, weet dat ook in het Nederlandsche volk deze gedachten woelen. Aan al deze problemen voorbij te gaan of daarop opportunistisch politiek ontwijkende antwoorden op te geven heeft geen zin. Wij moeten een Nederlandsch geluid laten hooren dat anders dan het Duitsche de vernieuwing brengt doch zonder haat.

Ik zou gaarne hierover en over andere dingen met Mussert en jou eens spreken en ben in de week na Pinksteren in Baarn. Mocht een onderhoud mogelijk zijn wil mij dit dan in Baarn mededeelen [10]. Hartelijke groeten ook aan je vrouw van je

MEINOUD ROST V[AN] T[ONNINGEN]

RvT II Van der Does. Oorspronkelijk in handschrift

(6) Van der Does was hertrouwd met mej. H. H. de Marez Oyens. 9 feb. 1934 was zijn eerste zoon geboren.
(7) Brochure 1 en 2 van de NSB: *Programma met Toelichting*. (dec. 1931–jan. 1932); 3. *Nationaal-Socialistische (fascistische) Staatsleer*. (jan. 1933); 4. *Actueele vragen*. (feb. 1934). Zie verder noot 1.
(8) Over zijn lectuur van *Mein Kampf*, zie nr. 16, noot 31. Reeds in maart kende Rost Rosenbergs *Mythos des 20. Jahrhunderts* en een en ander van de geschriften van Darré; zie nr. 16 na noot 19 en vervolg van deze brief, nr. 17.
(9) In de jaren 1927–1932 had Rost zich voor fascist gehouden; hij werd er geregeld en goedmoedig mee geplaagd door de Geneefse vrienden, die er coquetterie in zagen. Nog in feb. 1934 had hij in Wenen de naam, fascist te zijn; zie nr. 16 bij noot 13.
(10) Nergens blijkt of Rost reeds bij deze gelegenheid contact met Mussert heeft gemaakt. Van der Does

18. DAGBOEKFRAGMENTEN VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN UIT 1934

Donderdag 26 Juli [1]

Ik heb een slechte nacht doorgebracht. De gebeurtenissen dwarrelen door mijn hoofd. Ik ga in de ochtend naar het Ministerie v. Financiën en vind daar Kienböck en Buresch tezamen. Kienböck vertelt dat Rintelen [2] zelfmoord gepleegd heeft en dood is (later blijkt dit bericht onjuist; Rintelen is zwaar verwond doch heeft naast het hart geschoten.) Kienböck is zichtbaar verlicht aldus van zijn bitterste vijand verlost te zijn.

Wij bespreken dan de kwestie van de gevangenen [2a]. – – – Ik vraag verder clementie voor de menschen daar hun geval twijfelachtig is! Men kan het Oostenrijksche volk niet vragen sympathie te hebben voor de terechtstelling van 150 menschen die vrijgeleide hebben verkregen. Kienböck draait op jezuitische wijze. Buresch begrijpt de zaak beter.

Later op den ochtend wordt ik bij Kienböck geroepen. Hij heeft behoefte een weinig te plauschen zooals hij zegt. Klaarblijkelijk is hij gepreoccupeerd over de houding v/d Heimwehren. Hij spreekt openlijk uit dat de houding van Fey [3] hem op zijn minst verdacht voorkomt. Fey heeft getelefoneerd dat de wensch van den kanselier was – om verder bloedvergieten te vermijden – dat Rintelen hem als kanselier zou opvolgen [a] – – – Een Kriminalbeamter die er bijgestaan heeft heeft niets hiervan gehoord. Volgens hem heeft de kanselier gezegd dat hetzij Schussnigg hetzij Polizeikommissar Skubl hem op moesten volgen. Dit laatste is hoogstwaarschijnlijk juist. Ik kan dit bevestigen en vertel Kienböck dat de kanselier eenige malen bij zijn leven met mij over zijn opvolging gesproken heeft. Hij heeft daarbij altijd over Schussnigg gesproken en heeft nog zeer kort voor zijn dood met groote verbittering over Rintelen gesproken, zelfs over de mogelijkheid om hem in een concentratiekamp te interneeren. Hij wilde dit echter eerst doen, als hij voldoende materiaal had om hem ook politiek af te maken. (Later blijkt dat men Schwarzenberg – attaché in Rome – belast had zoo mogelijk materiaal te verzamelen) Zoo is de rol v. Fey niet duidelijk.

– – –

's-Middags dejeuneer ik met Hadow [4]. Hij hoopt Neubacher te zien wat mij een vrij

heeft in herinnering dat de eerste kennismaking in zijn aanwezigheid in de winter plaats had, dus 1934–35. Zie verder bij nr. 23. – In aansluiting bij het bezoek aan Nederland ging Rost op 25 en 26 mei ten tweeden male naar Berlijn; zie nr. 18 bij noot 11 en de autobiografie uit mei 1945 in deel II.

18 – (1) Zie nr. 16 en Inleiding, p. 24. – De vorige dag had de mislukte *Nazi*-putsch tegen de regering plaats, waarbij Dollfuss om het leven kwam. Bijzonderheden van die dag zijn in elk boek over Oostenrijk handelend te vinden. Uit de tijd zelf: Gedye, *Fallen Bastions*. Verder vooral Gulick II en Benedikt en thans Brook-Shepherd, *Dollfuss*.

(2) Aan Dr. Anton Rintelen, nationaal-socialist, eertijds 'ongekroonde koning van Karinthië', korte tijd collega van Dollfuss als minister van Onderwijs en sinds 1933 gezant bij de Heilige Stoel, hoopte bij welslagen van de revolte van 25 juli op het Kanselierschap.

(2a) De 148 deelnemers aan de *Putsch* waren gearresteerd, het toegezegde vrijgeleide ten spijt.

(3) Zie over hem nr. 16, noot 38. – In het dagboek bevindt zich een uitgebreid uittreksel, door Rost op 25 oktober gemaakt, van het geheime verslag van de procureur-generaal te Wenen over de schuldigen van 25 juli, waarin de zeer ongunstige indruk van de rol van Fey bevestigd wordt. Hij pleegde zelfmoord na de *Anschluss*.

(a) Streepjes geplaatst door bewerkster ter verduidelijking van de zin.

(4) R. H. Hadow, Schot, van 1931 tot einde 1934 secretaris van de Britse legatie te Wenen, daarna te Praag, was voorstander van een compromis tussen de regering en de *Nazis*. Hij was reeds voor 1934 met Rost goed bevriend. Het dagboek vermeldt herhaaldelijk lunch- en dinerafspraken met hem, o.a. op 24 jan. en 15 feb. 1934.

gevaarlijk experiment lijkt [5]. Hij uit zware beschuldigingen tegen verschillende leden der regeering, beweert dat Schussnigg in de laatste twee maanden tweemaal in München is geweest. Ik verklaar hem dat dit natuurlijk met medeweten v/d kanselier is. De kanselier zelf heeft mij in Januari l.l. verteld dat Schussnigg in München met Hess onderhandeld had doch met geenerlei resultaat. Hadow beweert dat ook Stockinger met de Nazis gekonkeld heeft [6].

's Avonds diner met Frau Schalk bij Hadow. Frau Schalk laat zich na het diner zeer bitter over de Nazis uit (Zij is één der intimi v. Dollfuss en fijn katholiek) Volgens haar is het Nationaalsocialisme een tweede Reformatie een poging om het katholicisme doodelijk te treffen Hier blijkt het eigenlijke karakter v/d strijd.

27 Juli

Hedenmorgen gesprek met den Minister Schussnigg [7] die waarschijnlijk de a.s. kanselier is. Hij vertelde mij dat de gevechten in Stiermarken afgeloopen waren en dat schermutselingen van tamelijk ernstigen aard in Kärnten voortduren. Hij verklaarde dat het leger zich prachtig had gehouden in tegenstelling met geruchten, dat uitsluitend Heimwehrtroepen de actie leidden daar men het leger niet zou vertrouwen. Afdeelingen van het Oostenrijksche legioen in Duitschland [8] zouden moeite gedaan hebben om de Oostenrijksche grens tusschen Lindau en Niederstauffen te overschrijden doch met zeer weinig succes. De Heimwehr heeft ze teruggeslagen nadat ze reeds 2 Douane posten bezet hadden.

De Minister verklaart verder, dat hij bevreesd is voor onlusten in Salzburg waar de Festspiele morgen (Zaterdag) begonnen zouden zijn. Voor de rouw over Dollfuss is de eerste voorstelling tot Zondag verschoven. De Regeering is op storingspogingen verdacht. Loopt dit alles goed af dan heeft de Minister er niets tegen dat ik Maandag a.s. vertrek. Ik wil dan naar Genève gaan.

Wij spreken dan over de Putschisten. – – – De dader is nu bekend. Hij zal in elk geval geexecuteerd worden [9].

Ik vraag hem dan wie kanselier zal worden waarop hij mij eerst ontwijkend antwoordt. Ik vraag dan waarom hij de benoeming tot kanselier tot nu toe geweigerd heeft. Hij antwoordde mij, dat hij eerst de terugkomst van den Vice Kanselier Stahremberg [10] had willen

(5) Over Dr. Ing. Hermann Neubacher, die met Ing. Anton Reinthaller leiding gaf aan de 'gematigde nationaalsocialisten', of zoals Rost ze noemt 'Oostenrijksche Groot-Duitschers' en de rijksduitser Otto van Wächter, Habichts vertegenwoordiger in Wenen, zie hier verder bij noot 17, 31 en 37. Zie ook Benedikt, *a.w.*, en Brook-Shepherd, *a.w.* Misschien kregen Hadow en Rost via de Duitse persattaché von Hahn (zie noot 38) contact met hen. Zie ook nr. 16, noot 8.

(6) Fritz Stockinger, minister van Handel, zeer goed bevriend met Dollfuss en een trouw medestander, zoals Rost in een onderhoud met hem de volgende dag nog weer eens kon vaststellen.

(7) Kurt von Schuschnigg maakte sinds jan. 1933 deel uit van de regering. In 1934 combineerde hij de departementen van Onderwijs en Justitie. Vgl. zijn eigen relaas over deze periode in *Dreimal Oesterreich.* (1938) en in *Ein Requiem in Rot Weiss Rot.* (1946).

(8) Een met Duitse steun in Duitsland gevormde militaire formatie van uitgeweken leden van de illegale Oostenrijkse NSDAP. Daarover enkele gegevens in het persoonsdossier van H. A. Rauter, BDC P 1.

(9) Inderdaad werden Planetta en Holzweber geëxecuteerd. Later zei en schreef Rost herhaaldelijk dat hun dood voor hem de laatste doorslag had gegeven tot een niet meer aflatende strijd voor het nationaalsocialisme, zie nr. 46c.

(10) Zie nr. 16, noot 37. Starhemberg had op 1 mei 1934 het vice-kanselierschap van Fey overgenomen. Op de dag van de *Putsch* was hij voor vakantie in Italië; 'der Bundesfürst ist auf der Saujagd' placht men dan te zeggen. Zie verder bij noten 24–27.

afwachten daar hij het incorrect vond om bij afwezigheid van deze over de benoeming te spreken. Verder wil hij uit deferentie voor den dooden kanselier liever niet over de a.s. benoeming spreken doch ik begrijp dat hij bereid is de taak te aanvaarden en dat hij hierbij de instemming heeft van Stahremberg en Fey en andere ministers.

Daarna gesprek met Buresch die mij eerst verteld waaruit de Putschisten bestonden. – – – Ik wijs er nogmaals op, dat matiging nu gewenscht is bij de bestraffing.

Wij bespreken dan de formatie van het kabinet. Hij heeft een appel gericht tot Schussnigg om kanselierschap aan te nemen. – – –

Vervolgens ga ik naar President Kienböck. Wij bespreken de financieele situatie. – – – Ik vertel hem dat ik zoo gauw mogelijk weg wil; reeds te veel ben ik in de buitenlandsche en de binnenlandsche politiek van Oostenrijk betrokken geworden. Ik herinner hem aan mijn twee bezoeken naar Berlijn op verzoek v/d kanselier [11]. De Franschen hebben mij deze bezoeken evenals mijn reis naar Rome zeer kwalijk genomen. Dat kan mij persoonlijk niets schelen [12]. Ik had gehoopt door tijdige onderhandelingen het leven van den kanselier te kunnen redden. Helaas is dat niet mogelijk gebleken.

Kienböck is tegen onderhandelingen. Hij vergelijkt het Nationaalsocialisme met de beweging der wederdoopers en verklaart dat compromissen met hen onmogelijk zijn. Hier komt de Jood-Jezuit boven.

Zaterdag 28 Juli.

Ik dejeuneer haastig thuis en ben om half drie voor het 'Rathaus' waar de kanselier op het terras rust. Het corps diplomatique is voltallig vertegenwoordigd, de stemming vooral bij de Franschen tegen de Duitschers zeer gespannen. Even over half drie bestijgt de President [13] de tribune om een rede te houden, gevolgd door Stahremberg en Schmitz [14] (burgemeester v. Weenen) en Reither de bovengenoemde [b] leider der Nederoostenrijksche boeren. De redevoeringen stellen uiteraard meer of minder de medeplichtigheid van Duitschland vast. Voor de leden der Duitsche Legatie met Prinz Ehrbach aan het hoofd is dit alles zeer pijnlijk.

Dan zet de stoet zich in beweging. De lijkkist van Dollfuss rust op een affuit. Mevrouw Dollfuss gaat te voet gearmd met Stahremberg en Stockinger (Minister v. Handel) achter de kist aan. Geen oog der duizenden die langs den weg staan blijft droog, de deelname is enorm. Ik loop naast Hadow die met Vicomte de Mombas [15] van de Fransche legatie over de executie der 148 heeft getwist.

Onderweg krijgt Hadow bericht van de Britsche legatie dat 'the procession will be blown up before it is finished'. De zegsman is dezelfde die aan den vooravond van de Putsch deze

(11) Van 18–21 apr. en opnieuw op 25 en 26 mei was Rost in Berlijn met een geheime opdracht om een compromis voor Dollfuss met Hitler te prepareren. De dagboekfragmenten over deze bezoeken zijn tot dusverre niet teruggevonden.

(12) Vgl. nr. 16, noot 13. – Dat deze uitspraak oprecht was, dat Rost tot opofferingen voor zijn overtuiging bereid wilde zijn, blijkt uit dergelijke uitingen tegenover zijn secretaresse uit wat later tijd (naoorlogse mededeling): 'Die Bewegung braucht Märtyrer, nur dann wird sie weiterleben.' Vgl. nr. 46c.

(13) Wilhelm Miklas, de laatste bondspresident voor de *Anschluss*.

(14) Richard Schmitz (vgl. nr. 16, noot 6), sinds de strijd met de socialisten *Regierungskommissar* in Wenen. In okt. 1934 werd deze voorlopige functie omgezet in een burgemeesterschap. Over hem, zie Schuschnigg, *a.w.*

(b) N.B. in een niet-afgedrukte passage. Zie *n.* 33.

(15) *Vicomte* de Montbas, Frans zaakgelastigde in Wenen. Evenals de gezant Puaux zeer anti-Duits en anti-*Nazi*, derhalve neigend tot de strengste maatregelen.

voorspeld heeft; doch ik maak mij niet erg ongerust. Geen nazi zal zoo dom zijn iets dergelijks te beproeven.

Wij loopen verder tot de kerk. Na de kerk ga ik met den Engelschen Gezant Sir Walford Selby [16] naar de legatie. Hij meent dat men Duitschland moet dwingen van Oostenrijk af te zien. Ik acht dit niet doorvoerbaar doch vertel hem van al de pogingen die ik gedaan heb om Dollfuss tot onderhandelingen met de Oostenrijksche Nazis te brengen. Ik ontwikkel hem dan mijn theorie:

Er zijn Oostenrijksche Nazi's en verder Oostenrijksche Groot Duitschers b.v. Neubacher [17] die, hoewel voorstanders zijnde van een nauwe samenwerking en eventueele aansluiting bij Duitschland, niet bereid zijn om onder de knoet van Berlijn te geraken. Deze menschen moet men in de regeering nemen. Hun preoccupatie is dat de Oostenrijksche S. A. eventueel aan de macht zou kunnen komen daar deze geheel van Berlijn afhankelijk zijn. Dollfuss, opgehitst door zijn ambtenaren (Hornbostl - jodenbloed! - chef van de politieke sectie [18]) en onder den invloed van de katholieke kerk is niet tot onderhandelingen bereid gebleken. De tijd is nu gekomen tot werkelijke onderhandelingen te komen. Doet men dit niet, dan zal vroeger of later een putsch gelukken en de allerradicaalste richting der Nazis (die in Duitschland met Roehm's terechtstelling op 30 Juni) het onderspit in Duitschland heeft gedolven, in Oostenrijk zegevieren. Hierbij hebben ook de Duitschers geen belang! [19]

Hoewel ik er zeker van ben Selby niet overtuigd te hebben zullen Hadow en ik hem toch verder nog in dezen zin bewerken.

Ik begeef mij vervolgens naar de Italiaansche legatie waar ik met den secretaris Grazzi en met den militair attaché Fabri spreek. Beiden zijn intelligenter dan den gezant Preziozi. Ik geef dezelfde theorie ten beste als ik ook tegenover Selby verdedigd heb en vind tot mijn groote verbazing bij Fabri steun. Hij is altijd voor vrede met de Oostenrijksche Nazis geweest en daar hij direkt buiten den gezant om aan Mussolini rapporteert is dit zeer belangrijk [20].

Ik ga dan naar huis verkleedt mij snel en dineer met den Engelschen militair attaché Mac Faughlin, misschien de bekwaamste in Weenen. Hij vertelt mij vollediger wat in een rapport aan het Foreign Office is weergegeven dat Hadow mij eenige dagen tevoren heeft laten zien. - - -

Zondag 29 Juli.

Ik breng eerst verslag uit aan de Nederlandsche gezant [21] na een vrij slechte preek aangehoord te hebben in de Zwitsersche Gereformeerde kerk waar ook de zuster van Mevrouw

(16) Vgl. nr. 15. (17) Zie *n.* 5. Na de *Anschluss* werd hij burgemeester van Wenen; zie ook zijn *Sonderauftrag Südost, 1940–1945*. (Göttingen, 1956), over zijn oorlogstaak voor het *Vierjahresplan* en het *Auswärtige Amt.*
(18) Theodor Hornbostel, van 1930 tot de *Anschluss* verbonden aan de politieke afdeling van het *Bundeskanzleramt*, Fransgezind en zeer anti-Duits. Zie betr. zijn positie en politiek zijn getuigenis in *Prozess Guido Schmidt*, p. 166 en 167.
(19) Vgl. de beschouwingen van von Wächter in Berlijn op 31 mei 1934, genoemd in nr. 16, noot 44. Zie verder bij noot 31. Vgl. echter Brook-Shepherd, *a.w.*
(20) Blijkens een dagboeknotitie van 29 aug. 1934 werd Fabri dan ook wegens zijn rapport over de *Putsch*, waarin hij het opnemen van twee nationaal-socialisten in de regering had bepleit, door Mussolini teruggeroepen. Mussolini en Suvich hielden vast aan de tijdens Dollfuss' leven gevolgde politiek, te Wenen vertegenwoordigd door Preziosi en Monreale. Pas 1936 bracht daar een wijziging in.
(21) Lucien G. van Hoorn. Blijkens een afscheidsbrief van Rost aan hem uit augustus 1936 (RvT 21) had hij van de opeenvolgende Nederlandse gezanten in Oostenrijk, met hèm de aangenaamste relaties gehad, niettegenstaande het verschil van opvattingen met vooral mevrouw Van Hoorn, een Amerikaanse.

Dollfuss aanwezig was. Daarna ga ik naar Schussnigg. - - - Kienböck komt net zijn deur uit. Hij heeft blijkbaar zijn vriend Kunwald [22] bij Schussnigg gebracht. De doode kanselier Dollfuss heeft altijd elk contact met Kunwald geweigerd. Kienböck (½ Jood) - Kunwald - Schussnigg de samenwerking tusschen joden en katholieken, datgene wat Hitler mijns inziens zoo fel bestrijdt als heillooze machten op deze ongelukkige wereld.

Ik praat met Schussnigg zeer vrij uit [23]. Hij vraagt mij wat ik van een benoeming van Stahremberg tot kanselier zou denken. Ik zeg hem, dat een dergelijke benoeming onserieus zou zijn, Stahremberg is ongeschikt daar hij elke politieke lijn mist [24]. Ik herhaal hem mijn formule Stahremberg is een Garibaldi doch geen Cavour. Verder leidt Stahremberg in volle openbaarheid een leven dat de Christelijke moraal met voeten treedt. Geen [c] die zichzelf Christelijk noemt en pretendeert het Nationaalsocialisme als anti Christelijke beweging te bestrijden kan zich de luxe permitteeren een dergelijke jongeman die door zijne verhouding met de filmactrice Nora Gregor zijne vrouw [25] in het openbaar beleedigt tot kanselier benoemen Verder zijn Stahremberg's financien danig in de war. Er wordt gezegd dat hij de met regeeringsgelden gesaneerde banken groote bedragen schuldig is en dat deze vorderingen met regeeringsgeld afgeschreven zijn d.i. corruptie [26]. Schussnigg is niet bepaald verheugd over mijne critiek. Hij vraagt mij dan wat de buitenlandsche regeeringen van eene benoeming van Stahremberg zouden denken. Ik zeg hem, dat Italië [27] verrukt zou zijn doch dat Frankrijk en Engeland een dergelijke benoeming als onserieus zouden beschouwen (Nog enkele dagen tevoren had Puaux de Fransche gezant mij zijne meening over Stahremberg gezegd.)

Ik dring er dan nogmaals op aan dat hij zelf de benoeming zal aannemen. Hij antwoordt mij dat President Kienböck in vrijwel dezelfde bewoordingen als ik Stahremberg's benoeming heeft ontraden.

Vervolgens vraagt Schussnigg mij wat ik vind over het agrement van von Papen [28]. Ik vraag hem of de regeering reeds aanwijzingen heeft dat de Duitsche Rijksregeering direkt of indirekt medeplichtig is aan de Putsch en zoo neen op welke gronden Schussnigg dan denkt het agrement te weigeren.

Hij antwoordt dat de regeering tot nu toe geen bewijzen in handen heeft en dat ook hij gelooft dat men het agrement niet zal kunnen weigeren. De Oostenrijksche Zaakgelastigde

(22) Dr. Gottfried Kunwald, directeur van de *Biedermann-Bank*, de vertrouwde financiële adviseur van de christelijk-sociale partij. Hij pleegde zelfmoord na de *Anschluss*.

(23) De twee op 27 en 29 juli met Schuschnigg gevoerde gesprekken geven duidelijk Rosts poging te zien, ook bij de nieuwe kanselier een rol van betekenis te spelen. Hoe weinig kans hij daartoe kreeg wordt gedemonstreerd bij vergelijking met het onderhoud op 28 sep. 1934, zie slot van nr. 19.

(24) Zie nr. 16 bij noot 37.

(c) Germanisme, aldus in het handschrift.

(25) Zie dagboeknotitie van 31 aug. over *Fürstin* M. E. Starhemberg-Salm Reifferscheidt die 'van een geheel tegenovergestelde meening bekent te zijn als haar man . . . Hoewel zij allerminst Groot Duitsch is, zoo is zij toch voor een verzoening van Oostenrijk en Duitschland'.

(26) Zie Gulick II, p. 1698–1709 voor dit 'on dit' uit *Nazi*-kring.

(27) Zie nr. 16, noot 17.

(28) Op 26 juli had Hitler von Papen tot zijn bijzonder gevolmachtigd gezant te Wenen benoemd en direct via de pers daaraan bekendheid gegeven om het door de mislukte *Putsch* in de politieke verhoudingen aangerichte onheil te herstellen. De Oostenrijkse regering was hierin niet tevoren gekend, zodat de usance met voeten was getreden. Zie verderop bij noten 30 en 39. Von Papens eigen visie op de zaak, *Prozess Schmidt*. p. 253–4. Dr. Franz Rieth, Duitslands gezant te Wenen, was reeds op 27 juli naar Berlijn teruggeroepen, daar hij door zijn bemiddelingspogingen voor de *Putschisten* Duitsland had gecompromitteerd. Na zijn vertrek nam Viktor Erbach-Schönburg de leiding van de Duitse legatie te Wenen waar. Zie hier boven; verder over hem nr. 16 bij noot 9.

in Berlijn is gisteren in de Wilhelmstrasse geroepen geworden [29]. In naam van Hitler heeft Neurath daarbij verklaard dat de Duitsche regeering er zeer veel prijs op stelde dat het agrement aan Papen zoo snel mogelijk zou worden verleend en dat hij hoopte dat de moeilijkheden bij de vorming der nieuwe Oostenrijksche regeering in deze geen beletsel zouden vormen.

Schussnigg vond vooral het laatste nogal impertinent. Hij geloofde echter ook dat men tenslotte! het agrement zou moeten geven [30].

Ik vertelde hem daarop van mijne twee bezoeken aan Berlijn op verzoek van den kanselier. Hij wist hier niets van wel een bewijs hoe de doode kanselier de zaken voor zijn medewerkers geheim hield (behalve dan voor den Jood Hornbostl.)

Vervolgens gaf ik hem de theorie die ik tegenover Selby ontwikkeld had. Ik raadde hem aan zoo spoedig mogelijk met Wächter en met Neubacher te onderhandelen. Hij antwoordde dat Wächter zoo radicaal was, waarop ik hem antwoordde dat Wächter integendeel tegenover mij de vrees geuit had zijn mannen niet langer in bedwang te kunnen houden [31].

Vervolgens zeide ik hem, dat ik gaarne wilde afreizen om voorlopig niet in de diplomatieke bisbilles betrokken te worden. Ik deelde hem mede, dat de Franschen mijne activiteit slechts ongaarne hadden gezien [32].

Vervolgens dejeuneer ik bij den Hollandschen Gezant en ga om half vijf naar huis. Nauwelijks ben ik thuis of ik word door Minister Buresch opgebeld, die mij vraagt onmiddellijk naar het Café Herrenhof in de Herrengasse te komen. Ik spring in een taxi en tref Buresch in gezelschap met Reither aan [33].

Het blijkt nu dat de Heimwehren beneveld door hun successen? in het onderdrukken van de oproeren van slecht gewapende Nazis eischen dat Stahremberg kanselier zal worden. Hij vraagt mijne meening, komt zelf net van eene bespreking met Stockinger en Neustädter Stürmer. Ik herhaal mijn argumenten. Reither voegt hierbij dat Stahremberg's benoeming in boerenkringen slecht zou worden opgevat en ik krijg nu een stukje boerenphilosophie in grappig Niederoesterreichisch dialekt te hooren 'Wij boeren houden niet van Fürsten, zij waren grootgrondbezitters. Stahremberg is met een rijzweep achter de lijkkist van Dollfuss aangeloopen, dat heeft een slechten indruk gemaakt.'

Buresch zal nu naar de kardinaal Innitzer gaan deze moet den zeloot Miklas President v/d Oostenrijksche Republiek bewerken om Stahremberg niet te benoemen. Het is vrij erg in Oostenrijk.

Ik ga dan naar Huis en lees in de Nibelungen in de Mittelhochdeutsche uitgave. Spoedig belt echter Hadow op en komt een kwartier later bij mij.

Hij beklaagt zich over zijn gezant die een beroep v. Oostenrijk op den Volkenbond wil

(29) Ing. Stephan Tauschitz, tot mrt. 1938 Oostenrijks zaakgelastigde in Berlijn.

(30) Eerst op 7 aug. werd de officiële toestemming verleend, waarbij de Oostenrijkse regering enkele eisen stelde, zoals ontbinding van het Oostenrijkse Legioen en van de partijcentrale van de illegale Oostenrijkse NSDAP te München. Dit werd toegezegd en natuurlijk niet gehouden. Zie verder noot 39 en nr. 19 bij noot 10.

(31) Rost sprak von Wächter in elk geval in Berlijn op 26 mei 1934, zie zijn autobiografie uit mei 1945 in deel II; ingewijd is hij niet door hem.

(32) Zie bij noot 12. – Naarmate Rosts vermoeden sterker werd, hoe na de personen met wie hij relaties onderhield, bij de *Putsch* betrokken waren geweest, werd de reden voor verdere afzijdigheid sterker.

(33) Joseph Reither, *Landeshauptmann* en leider van de boerenbeweging in *Niederoesterreich*, door Dollfuss steeds als 'een der onzen' beschouwd, werd ter versterking van het tegenwicht tegen de grote *Heimwehr*-invloed in de regering opgenomen als minister van Landbouw.

doen of de kwestie door de groote mogendheden voor den Volkenbond wil laten brengen [34]. Hij is hier tegen, doch weet niet of hij het tegen kan houden. De Gezant heeft verder een demarche gedaan bij den Bundespresident om hem te vragen clementie in de behandelingen der Putschisten te willen toepassen. – – –

Met Hadow ga ik naar beneden en als ik met hem de voordeur uitstap loop ik de Yugo Slavische Gezant tegen het lijf. Met hem wandel ik dan langzaam pratende op naar het Bundeskanzleramt. De gezant is politiek links georienteerd met zekere socialistische sympathien doch hij heeft tevens die zekere intuitieve sympathie voor de Duitschers die bij de Polen en de Yougo Slaven bestaat en voor velen onverklaarbaar is [35].

Zijn theorie is dat het Oostenrijksche kabinet de basis moet verbreeden en wel naar links. Waarschijnlijk meent hij ook dat men een Nazi in het kabinet moet nemen maar hij is wel zoo voorzichtig dit niet te zeggen. Hij spreekt echter in dergelijke onverholen bewoordingen over de onmogelijkheid een meerderheid van de bevolking door een terreur te onderdrukken en hij staat ook zoo grif toe dat de Nazis steeds meer opdringen dat ik geloof dat hij een verbreeding naar beide zijden zou aanbevelen als hij dorst.– – –

Maandag 30 Juli.

's Morgens wordt het Requiem voor Dollfuss gehouden. Ik zit op dezelfde hoogte als de arme Mevrouw Dollfuss en kan haar vrij goed waarnemen. Zij houdt zich schitterend. De muziek is matig behalve de blaasinstrumenten zijn prachtig.

Bij den afloop stap ik op het oogenblik dat Buresch als 1e Minister voorbijkomt uit de rij der diplomaten en het protocol overschrijdend loop ik met Buresch mede daar ik weinig tijd heb [36]. Buresch vertelt mij dat Schussnigg tot kanselier benoemd is na lange onderhandelingen – – –

Ik vraag Buresch dan naar zijne meening over het agrément voor Papen en hij is er voor. Verder vertel ik hem dan over mijn onderhandelingen met Wächter nu 2 maanden geleden en raad hem aan met Wächter en Neubacher een contact op nationaal Oostenrijksche grondslag te nemen in nauwe samenwerking (wat de buitenlandsche politiek betreft) met Berlijn, doch overigens onafhankelijk. Het zal echter een toer zijn dit te bereiken. Neubacher's vrees voor de Pruisen zal moeten helpen [37].

Ik groet hem en wensch hem tot weerziens 25 Augustus in Weenen.

In mijn bureau wordt ik door Hahn opgebeld [38]. Ik vraag hem om kwart voor één bij mij thuis gekomen. Gelukkig is alles goed voorbereid voor mijn afreis en ik ben dus kwart

(34) Op 26 juli hadden Engeland, Frankrijk en Italië reeds een verklaring gepubliceerd dat het behoud van de Oostenrijkse onafhankelijkheid hun ter harte ging. Een resolutie van de Volkenbond kwam er in sep. niet. Derhalve volstonden de drie genoemde mogendheden met een herhaling van de verklaring van 17 feb. 1934 (zie nr. 16, noot 3), d.w.z. zij wezen op 'the necessity of the maintenance and integrity of Austria in accordance with the treaties in force', aldus op 27 sep. 1934 (*Survey 1934*).

(35) Nastasijovic. Vgl. het dan ook gunstig oordeel van von Papen over hem in *Prozess Schmidt*, p. 362.

(36) Rost wenste nog die middag naar Genève en Nederland te vertrekken. Zie tekst vóór noot 9.

(37) Vgl. noot 31 en de autobiografie uit mei 1945 in deel II. De onderhandelingen met de groep-Reinthaller werden in het najaar voorzichtig hervat maar leidden tot geen enkel resultaat, waarschijnlijk door tegenwerking van Buresch en Starhemberg. Eerst na Schuschnigg's fatale bezoek aan Berchtesgaden op 12 feb. 1938 werd onder Duitse pressie deze politiek van 1934 bekroond met de opneming van Seyss-Inquart en von Glaise Horstenau in de regering, met alle bekende gevolgen van dien.

(38) Guy von Hahn, persattaché bij de Duitse legatie; 'mij door de Oxfordgroepen bekend', noteerde Rost op 17 feb. 1934 in het dagboek n.a.v. een bezoek van von Hahn, waarbij deze 'weer' een loflied op het

voor één thuis. Terwijl ik mij verkleed vertel ik Hahn dat ik heb aangedrongen op matiging bij de executie, op onderhandelingen met de nationale Oostenrijksche kringen om de S.A. niet aan het bewind te laten komen. Hij vertelt mij echter dat Wächter gevlucht is. Het heeft moeite gekost Wächter zoover te krijgen doch de Nazis waren bang dat hij door Heimwehren zou worden opgelicht en zou worden doodgeschoten. Dit kenschetst weer eens de terreur die ook de Heimwehren schijnen te voeren, want ik heb reeds van meerdere zijden gehoord dat Heimwehren Nazis uit hun huizen sleepen en dat deze dan niet zouden terugkomen. Ik vraag of Wächter reeds over de grens is waarop Hahn ontwijkend antwoordt. Ik vermoed dus dat Wächter nog in Oostenrijk is.

Neubacher zit gevangen.

Hahn laat zich nu ontvallen dat de heele Putsch tot in de kleinste details voorbereid is geweest. München en Berlijn zitten hierachter en Hahn is vreeselijk benauwd, dat men de draden die naar Berlijn en München leiden zal vinden, in welk geval natuurlijk een internationale diplomatieke actie onvermijdelijk is. Hij toont dan enorme haast te hebben met het agrement van Papen. De Duitschers zijn blijkbaar hoogst nerveus over de vertraging in het bewilligen (Volgens Hahn is de Putsch mislukt omdat de man die alle draden met de politieke verbindingen had niet in de kanselarij is kunnen binnenkomen) van het agrement. Terecht verwachten zij van de spoedige komst van Papen *hun* heil [39]. Hahn zinspeelt op de medeplichtigheid van leden v/h kabinet in de putsch en noemt zelfs Fey. Hij wil mij echter voor het oogenblik niets meer vertellen en eerlijk gezegd is dit mij aangenaam, want ik zou in een uiterst lastige positie komen. Het is tijd dat ik voor eenige weken dezen heksenketel verlaat om innerlijk tot rust te komen.

Mijn gemoedsstemming nagaande zou ik het volgende willen zeggen. Ik heb verzuimd Dollfuss in 1932 zomer af te raden om het Protocol van Lausanne te teekenen nadat de Franschen en Italianen tegen den raad v/d Engelschen en van mij de politieke clausule hadden ingelascht die in overeenstemming met de protocollen van 1922 de onvervreemdbaarheid van Oostenrijk's onafhankelijkheid uitspreekt [40]. Papen heeft echter bij geen der onderhandelingen geprotesteerd en *nagelaten* om de Rijksregeering in kennis te stellen dat Dollfuss met *zijn medeweten* en *zonder zijn protest* (o.a. in de slotzitting in de kamer v. Sir John Simon in Lausanne) de politieke clausule heeft geaccepteerd [41]. Mijn solidariteit met Dollfuss was door mijn houding in deze bepaald maar bovendien heb ik bij steeds nauwere samenwerking een steeds grootere vriendschap voor den kanselier gekregen. Het aandoenlijke vertrouwen dat de kanselier mij getoond heeft, heeft deze vriendschap nog versterkt.

Tezamen met den kanselier en Kienböck hebben wij de eliminatie v/h Oostenrijksche

Duitse nationaal-socialisme zong. Zie slot van noot 5. – Evenals zijn superieur Dr. Rieth, werd hij weldra uit Wenen teruggeroepen. Von Papen maakte hem althans niet meer mee.

(39) Zie noot 28 en 30. Na in aug. zijn geloofsbrieven te hebben overhandigd, ging von Papen eerst nog met 'vakantie'. Pas 3 okt. begon hij zijn werk in Wenen, geheel in overeenstemming met zijn algemeen *plan de campagne* voor Oostenrijk: niets overhaasten, niets forceren, alles met tact, de *Anschluss* komt in elk geval.

(40) Zie Inleiding, p. 22–23.

(41) Vgl. wat von Papen zelf meedeelt in zijn naoorlogs memorandum (*Prozess Schmidt*, p. 347): 'Ich redete ihm (= Dollfuss) noch zu, so viel zu nehmen, als er bekommen könnte', waarbij hij echter over de beruchte clausule zwijgt. Zie ook Hornbostels versie (t.a.p., p. 167): Dollfuss had von Papen 7.000.000, – *Goldmark* van de lening aangeboden voor Duitsland. Eerst de clausule maakte die transactie onmogelijk.

Parlement voor noodzakelijk gehouden daar het Parlement de Reconstructiearbeid saboteerde [42]. Echter was naar mijne meening vroeger of later de terugkeer tot een regime dat de toestemming van de meerderheid v/h volk had – in mijn gedachten een fascistisch systeem – noodzakelijk.

Zoolang deze lijn gevolgd werd heb ik mijn vriend Dollfuss ook van ganscher harte en met gansche overtuiging gevolgd. Anders werd het toen de strijd met de Duitsche Nazis welke zeer zeker door de laatste werd geprovoceerd hoe langer hoe meer ontaardde in een strijd voor de belangen der katholieke kerk. Nu begon innerlijk bij mij een tweestrijd doch ik meen te kunnen zeggen dat ik tot het laatst loyaal tegenover Dollfuss bleef. Wel heb ik herhaaldelijk getracht om Dollfuss tot vredesluiten te bewegen in de hoop daarmede een wending ten goede te krijgen en het leven van den kanselier te redden.

Na met Hahn uitgepraat te hebben haalt Hadow mij af voor den trein. Hij vertelt mij dat Wächter gevangen was genomen doch op bevel van Fey! vrijgelaten is. Dit klopt dus niet met Hahn's inlichting. Verder werd de tusschenpersoon tusschen Stahremberg en de Nazis ook vrijgelaten op bevel van Stahremberg. Waarschijnlijk heeft hij [43] deze inlichtingen van de Britsche geheime dienst. Het blijkt hoe overal verraad gepleegd wordt [44].

Hij is nog niet uitgevochten over het beroep op den Volkenbond [45] en spreekt over het Pacte à quatre.

Zoo reis ik naar Genève af en eerst gedurende de reis als ik rustig kan denken valt het besef van het verlies v. Dollfuss met volle zwaarte op mij. Hij was een nobel, dapper en gaaf mensch.

– – –

RvT 8. Oorspronkelijk in handschrift

(42) Dat was Seipels en Zimmermans streven geweest in de twintiger jaren. – Gebruikmakend van een incident op 4 maart 1933 waarbij de zitting geschorst was en de voorzitters waren afgetreden, had Dollfuss het parlement niet meer bijeengeroepen. Slechts als rompparlement ter aanvaarding van Enders fascistische grondwet was het 30 april 1934 weer bijeen geweest (zie nr. 16, noot 18).

(43) Nl. Hadow.

(44) Merkwaardig is een uitlating van Rost tegenover een correspondent uit 1936, waar hij op zijn Weense periode terugblikt: 'Glauben Sie mir, dass ich enorm gelitten habe, dass ich der Feindschaft der einander bekämpfende Weltanschauungen machtlos gegenüber stand' (brief aan von Schwarzenberg, 18 sep. 1936 in RvT 21).

(45) D.w.z. met de Engelse gezant, vgl. bij noot 34.

19. DAGBOEKFRAGMENTEN VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN UIT 1934

- - -

Woensdag 5 September 1934 [a].

Vervolg [1] der zitting van het financieele comité [2]. De debatten worden steeds optimistischer! Het rapport dat het comité tenslotte aanneemt is een meesterstuk van optimistische camouflage van een werkelijk moeilijken toestand. Het wordt tegen mijne waarschuwingen aangenomen. - - -

Donderdag 6 September 1934 [a].

Om tien uur wordt de zitting van het Comité der Garandeerende Staten [3] geopend. Ons land wordt vertegenwoordigd door Ter Meulen, terwijl ook overigens verschillende leden van het financieel Comité aanwezig zijn als vertegenwoordiger van hun land. Dit placht vroeger niet zoo te zijn doch vergemakkelijkt de debatten aanzienlijk. Niemeyer die eigenlijk bij al deze onderhandelingen de leiding heeft gehad ontwikkelt de toestand. Dan wordt het ontwerp verdrag dat Niemeyer door middel van het Foreign Office heeft laten rondzenden aan de verschillende Staten besproken. Onze Regering, die als een waarachtig democratische Regeering de zaken liever buiten het Parlement om regelt wenscht het document niet verdrag te noemen maar memorandum! Slechts dan heeft Ter Meulen machtiging om dit document te onderteekenen. Dit is in een onderonsje tusschen Ter Meulen en Niemeyer voor de zitting geregeld.

Moeilijker is het de invoeging van een politieke bepaling in het memorandum te verhinderen die de duur der protocollen van 1922 verlengt [4]. De Italiaan en de Czech staan hier echter op en de debatten, waarbij ik herhaaldelijk ingrijp, worden zeer onaangenaam. Zelfs geeft de Czech mij vrij duidelijk te kennen, dat ik als niet Gedelegeerde eigenlijk niet het recht heb aan de debatten deel te nemen. Ik neem nu de text mede naar den tuin, waar ik ze den Oostenrijkers toon, hoewel ik uit de zitting van het Ministerkomite op Vrijdag 31 Augustus weet, dat de Regeering elke verwijzing naar de protocollen uit 1922 vreest. De ontzettende strijd over het Protocol van 1932 is nog versch in het geheugen[5], die strijd die tenslotte de breuk met Duitschland veroorzaakte en den armen Dollfuss het leven kostte.

19 - (a) Onderstreept in het handschrift.

(1) Voor de samenhang met name voor het gedeelte bij noten 4 en 5, zie Inleiding, p. 24-25. - Op 26 aug. van vakantie in Nederland en een ambtelijk bezoek aan Engeland te Wenen teruggekeerd, stelde Rost zich in drukke besprekingen van de toestand op de hoogte en hielp de politieke lijn vaststellen voor de besprekingen in Genève, zie Dagboek 1934 (RvT 57).

(2) Op 3 sep. kwamen Rost, Buresch en Kienböck in Genève aan voor de zitting van *Financial Committee* en Contrôlecommissie, om toestemming te krijgen voor de conversie der buitenlandse leningen; zie nr. 16, noot 30. Rost wilde zulks bereiken door het onvermogen van Oostenrijk tot betaling van zijn schulden te demonstreren (zie ook bij noot 9). Een te rooskleurig beeld van Oostenrijks financiële toestand viel daarmee niet te rijmen! - De besprekingen begonnen op 4 sep., nadat er de 3e reeds op uitnodiging van Niemeyer een diner van de naastbetrokkenen had plaats gevonden.

(3) D.w.z. de Contrôlecommissie.

(4) De Volkenbondslening zou volgens de nieuwe overeenkomst niet in 1943 aflopen, maar pas in 1964. De kansen op *Anschluss* zouden dus op die manier eveneens tot de verre toekomst worden verschoven.

(5) Zie Inl., p. 23. Het volgende geeft wel een sterk gekleurde opvatting van de samenhang der gebeurtenissen.

Ik heb mij sindsdien vaak verweten, dat ik Dolfuss niet afgeraden heb dit protocol te onderteekenen. De Oostenrijkers blijken inderdaad allesbehalve gesticht te zijn over de politieke bepaling; ik fluister dit Niemeyer in het oor die tegen het heele Comité in tegen de clausule stemt. Hij verzoekt de Oostenrijkers in het Comité te ontbieden en hun de text voor te leggen. Buresch en Kienböck zien er uit alsof zij de text nog nooit gezien hebben. Er ontwikkelt zich een debat dat tenslotte om 7 uur 's avonds afgebroken wordt. Wij hebben om 8 uur met het Contrôle en het financieele Comité een diner bij den Minister van Financien [6]. Deze vertelt mij, dat hij reeds met den kanselier, die nog te Wenen is, getelefoneerd heeft en dat deze elke verwijzing naar de protocollen weigert. - - -

Vrijdag 7 September 1934 [a]

Vroeg in den ochtend heeft Minister Buresch Benesch bewerkt en Schüler de Italianen [6a]. Bianchini krijgt geheel gewijzigde instructies uit Rome en nu speelt zich in het Comité een hoogst vermakelijke scene af. Met denzelfden nadruk waarmede de Czechen en Italianen den vorigen dag de verwijzing naar de protocollen geeischt hebben wordt nu geargumenteerd tegen elke verwijzing. Men moet toch maar een lenige geestesgesteldheid hebben. - - -

Zondag 9 September 1934 [a]

Om 6.40 uur haalt Jan de Bordes mij af. Wij rijden met Boissard een volkenbondsambtenaar naar den voet van de Dent en zijn om half twaalf boven Jammergenoeg is het boven nevel zoodat wij het prachtige uitzicht op de Rocher de Naye missen. Aan het eind van de tocht begint het te stortregenen. Wij rijden dan naar Professor Rist waar wij een kopje thee halen. 's Avonds naar de kerk en vroeg naar bed. Het was heerlijk in God's mooie natuur. - - - [7]

Vrijdag 28 September. [a]

Ik bel 's morgens wederom den Secretaris van den kanselier op, die mij verklaart nog geen tijd! te hebben gehad mijn verzoek om een onderhoud met den kanselier aan deze over te brengen. Ik spreek mijn verwondering hierover uit, bezoek den Minister van Financien en beklaag mij bij deze over de vertraging van het onderhoud. Hij belt den kanselier op die zeer beleefd mij om half drie een onderhoud toezegt.

Ik zet den kanselier den financieelen toestand uiteen. Het gaat er nu om, om nog eenige maanden de tanden op elkaar te zetten en door een strenge financieele gestie de conversieleening te doen slagen [8]. - - - Ik verklaar den kanselier, dat bij een uitblijven der Bel-

(6) Nl. de minister van Financiën van Oostenrijk, Buresch.

(6*a*) Schüller, Oostenrijks Volkenbondsgedelegeerde, arriveerde 6 sep. 's avonds en vond toen gelegenheid, de Italianen tot een andere mening over te halen, zoals uit een hier weggelaten zinsnede blijkt. Schuschnigg kwam de 12e eveneens in Genève voor de zitting van de *Assemblée*, waar de vraag van Oostenrijks onafhankelijkheid behandeld zou worden. Zie nr. 18, noot 34.

(7) Het dagboek breekt hier af. Blijkens artikelen uit de oorlog (zie bijv. *Der Kampf gegen den Bolschewismus* voor de *Deutsche Presse* van 22 juni 1943, aanwezig in archief-Nederlandsche Bank, Artikelen Rost van Tonningen nr. 18, woonde Rost op 18 sep. 1934 de toelating van de Sowjetunie tot de Volkenbond en de eerste zitting waar de Russische delegatie werd toegejuicht, bij. 24 sep. was hij weer in Wenen.

(8) Rost verzette zich nl. uitdrukkelijk tegen het denkbeeld van Buresch, Preziosi en de Franse regering, een nieuwe internationale lening voor Oostenrijk aan te vragen. Zoals hij 30 aug. reeds in het dagboek noteerde: 'Ik wensch mij niet langer in de politieke twist tusschen Oostenrijk en Duitschland te mengen, doch ik keur het af dat Oostenrijk zich voor deze strijd laat betalen'.

gische ratificatie of bij een mislukking der conversiepogingen na zulk een ratificatie een nieuwe toestand is geschapen, die een geheel andere behandeling van het Oostenrijksche schuldenprobleem noodig zou maken.

De kanselier antwoordt hierop, dat dit toch eigenlijk als een mislukking van de Oostenrijksche schuldenpolitiek zou moeten worden beschouwd en vraagt mij hoe het komt, dat Hongarije ondanks de niet handhaving van de schuldendienst toch altijd in Londen een goede pers heeft. Ik verklaar dit juist als een bewijs, dat de crediteuren, zoo zij de overtuiging hebben, dat het onvermogen tot betalen niet uit onwil maar uit onmacht voortspruit natuurlijk moeten instemmen met een billijke regeling. Daarom moet Oostenrijk bij hare politiek blijven. De feiten spreken het sterkst, bewijzen deze Oostenrijk's onmacht zoo zullen de crediteuren overtuigd dienen te worden [9].

– – –

Ik vraag dan naar den aankomst van den Duitschen Gezant von Papen [10]. – – – 's Avonds ga ik met den Franschen Gezant Puaux en Professor Rist naar de opera. Na afloop soupeeren wij vrijwel en famille bij Puaux waarbij o.a. het Jodenvraagstuk ter sprake komt. Madame Puaux blijkt ook fel antisemitisch te zijn. Dat doet mij terugdenken aan het Jodenvraagstuk, dat ik ook met den kanselier besprak en dat ik vergat boven te behandelen.

De kanselier vroeg mij wat ik van de laatste maatregel dacht om de jodenkinderen v/d katholieke kinderen te scheiden [11]; hij had gehoord dat ik hiertegen bezwaren had geuit. Ik verklaarde dat dit niet waar was, wel had Rist deze bezwaren geuit. Hij vroeg mij of ik dacht, dat deze maatregel op het succes v/d conversie van invloed zou zijn. Ik meende dit niet te mogen ontkennen, doch waarschuwde anderzijds dat men iets aan het jodenvraagstuk moest doen; de joden hebben nooit meer invloed gehad dan op het oogenblik. De kanselier vond het zichtbaar onaangenaam dit te hooren. Persoonlijk zou ik natuurlijk voor de heele conversieleening maatregelen tegen de joden niet opgeven, doch ik kan dit moeilijk zeggen. – – –

RvT 57. Oorspronkelijk in handschrift

(9) Rost denkt daarbij aan het ook in Oostenrijk veel opgang makend denkbeeld, in navolging van Schachts financiële politiek, de betalingen voor de buitenlandse leningen geheel te staken. Dit zweefde hem in feb. reeds voor ogen, toen hij op zoek was naar middelen ter financiering van de uitbreiding van het Oostenrijkse leger. Vgl. nr. 16 en Dagboek, 16 feb. 1934.
(10) Zie nr. 18, noot 39. Vgl. Inleiding, p. 26.
(11) Vgl. Gulick, *a.w.* II, p. 1553–1554.

20. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. E. RAPPARD

Vienne, le 6 Fevrier 1935

Cher Monsieur [1],

A mon retour à Vienne j'ai trouvé votre lettre du 18 Janvier et j'ai l'honneur de vous confirmer que j'accepte avec plaisir votre aimable invitation de faire à votre Institut une série de conférences sur le sujet que vous proposez.

Je n'ai pas encore formulé le titre exact de mes conférences car je suppose que les traditions de votre Institut imposent une interprétation large des relations entre l'Autriche et la S.D.N., mais j'espère pouvoir vous le communiquer sous peu. J'ignore s'il est usuel chez vous de poser des questions aux conférenciers après leurs exposés, mais je dois vous indiquer que je ne pourrais m'y soumettre car, à cause de ma situation officielle en Autriche, je ne serais pas toujours en état de répondre, ce qui produirait une impression fâcheuse.

Je suis d'accord avec les autres conditions mentionnées dans votre lettre et je propose comme date la semaine après la séance de Janvier 1936 du Comité Financier, c'est-à-dire, probablement du 13 au 18me de ce mois [2].

Veuillez croire, cher Monsieur, à mes sentiments bien dévoués,

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 53. Doorslagkopie

20 – (1) Dr. W. E. Rappard, zie nr. 4, noot 4. Sinds 1928 was hij directeur van het semi-officiële *Institut universitaire de hautes études internationales* te Genève, een *post graduate school* voor Volkenbondspersoneel en beoefenaars van het volkenrecht. – Hij had Rost ter gelegenheid van zijn laatste rapport aan het *Financial Committee* in jan. 1935 opnieuw ontmoet. Pas begin feb. keerde Rost uit de wintersport naar Wenen terug. De correspondentie over de te houden lezingen bevindt zich in RvT 53.

(2) De vijf lezingen: *Les relations entre l'Autriche et la Société des Nations*, inderdaad op 13–17 jan. 1936 gehouden, behandelden het hele reconstructiewerk in Oostenrijk, met de meeste nadruk op de minder goed bekende periode van 1931 af. Met de rede voor de *Kulturbund* – zie bij nr. 21 – is dit de meest complete behandeling die Rost ervan gegeven heeft. In verband met het Geneefse gehoor zijn de lezingen wat rustiger en vlakker gesteld dan die voor de *Kulturbund;* ze verraden nog niets van de kritiek die in 'The Book' (RvT 54) tot uiting komt. De complete Franse tekst berust in RvT 55. De *Schweizerische Blätter für Handel und Industrie* noemde het 'eine vielbeachtete Vortragsserie eines hohen Mandatars des Völkerbundes über eine praktische Aktion an der er selbst einen hervorragenden Anteil genommen hat'. Zie over Rosts verschillende studies over het Weense werk, Inleiding, p. 24 en 27 na *n*. 7.

21. J. JACOBY AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Wien, am 27. November 1935

Sehr verehrter Herr Doktor Rost!

Gestatten Sie, dass ich [1] Ihnen im Namen des Kulturbundes nochmals unseren wärmsten und aufrichtigsten Dank dafür ausspreche, dass Sie uns mit Ihrem Vortrag [2] ausgezeichnet haben. Welcher Erfolg Ihren hochinteressanten und trotz des rein sachlichen Themas spannend-dramatischen Ausführungen beschieden ward, konnten Sie am besten an dem begeisterten Applaus und dem aufmerksamen Mitgehen des Publikums ermessen. Es bleibt mir also nur noch übrig, Sie zu bitten, uns Ihre Wohlgesinntheit auch für die Zukunft bewahren zu wollen. Die Grossherzigkeit, mit der Sie sich selbstlos in den Dienst unserer Sache gestellt und damit auch unserer stets notleidenden Kasse etwas aufgeholfen haben, wird in die Annalen des Kulturbundes mit goldenen Lettern eingetragen und in unseren Herzen dankbarst vermerkt werden.

Mit dem Ausdruck unserer ganz besonderen Verehrung und unserem nochmaligen innigsten Dank, für den Kulturbund

JOLAN JACOBY

RvT 36. Oorspronkelijk

22. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. FISCHER WILLIAMS

Vienna, February 5th, 1936

Dear Sir John [1],

During the short interview I had the pleasure of having with you in Geneva you suggested that I should lecture for the Royal Institute of International Affairs, and I am writing to ask you what subject you would prefer.

21 – (1) Frau Jolan Jacoby was 'geschäftsführende Vize-Präsidentin' van de *Kulturbund*, de Oostenrijkse afdeling van de *Fédération des unions intellectuelles*, een schepping van Karl Anton *Prinz* Rohan. Over deze laatste, zie Inleiding, p. 25, nr. 16, noot 16 en nr. 23, noot 4. Over de *Kulturbund*: K. A. Rohan, *Heimat Europa*, hoofdstuk 2 en von Papens memorandum *Oesterreich*.

(2) Uitgenodigd door de *Kulturbund* hield Rost op 25 nov. 1935 zijn lezing over *Die finanzielle Wiederaufbau in Oesterreich*. Zie zijn concept voor de uitvoerige weergave in *Politische Korrespondenz* van 25 nov. 1935 (RvT 28). Onder de genodigden bevonden zich de bondspresident W. Miklas, leden van de regering en andere autoriteiten, ook uit het bedrijfsleven. Correspondentie met de *Kulturbund* en met genodigden in RvT 36. Dat de lezing in deze kring plaats vond en niet in de *Oesterreichische Völkerbundsliga*, die geweigerd had in dit geval met de zo anders georienteerde *Kulturbund* samen te werken, werd daar als een échec gevoeld. Rost ontweek dat gezelschap echter graag, daar hij zich meer en meer reeds van de Volkenbond distancieerde, terwijl het publiek van de *Kulturbund* voor hem belangrijker was. Correspondentie met de liga in RvT 52. Zie echter nr. 23, noot 2.

22 – (1) Sir John Fischer Williams ontmoette Rost waarschijnlijk ter gelegenheid van zijn lezingen voor

As my work has been for many years almost entirely in Austria and as the League of Nations has interested itself so much in this country I think the best I could do would be to choose as my subject some part of the Austrian reconstruction work from 1921 to 1936 under the auspices of the League. A lecture of this kind would cover the whole ground but obviously it could only deal summarily with the various events. In a lecture I gave at the end of November before the President of the Austrian State and the members of the Government[2] I chose this as my subject. The lecture took nearly an hour which I gather would be too long for the Royal Institute as I am told there is always a debate afterwards. I think therefore it should probably not exceed 40 minutes, or 45 at the most, so as to give more time for questions which people in the audience might eventually wish to put. Or should it be even shorter - say half an hour - throwing out some general theses as a basis for debate?

I am wondering whether, for the purpose of a lecture to a London audience, it would not be wiser to cover only the period 1931–36 which vitally interests London. I may remind you that the collapse of the Creditanstalt in the Spring of 1931 led directly to the catastrophe of the banking and credit system in Europe. I do think that I should not make it a political speech for quite obvious reasons and because the Austrian problem presents so many interesting aspects. Of course it will not be possible wholly to avoid touching on political problems and the audience would be free to put any questions it likes. In my replies, however, I should use a certain amount of caution even though the meeting is not public. I am of course open to any suggestions you desire to make. A date at the end of March or beginning of April would suit me if that is convenient for you [3].

Finally, I must apologise for the delay in writing to you, but after I met you I made a ski-ing tour in the Savoie and have only recently got back to Vienna. I shall probably be ski-ing with your daughter and son-in-law next week-end.

I hope this letter gives you sufficient details, and I remain, dear Sir John, Yours sincerely

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 51. Doorslagkopie

het Geneefse *Institut* (zie nr. 20). Hij zal de suggestie gedaan hebben voor een inleiding voor de staf van het *Royal Institute of International Affairs*, al was hij zelf niet daaraan verbonden, maar aan het *Institute for International Law*. Over Rosts bedoeling met deze lezingen, zie Inleiding, p. 27. De verdere correspondentie voerde Rost rechtstreeks met het *Royal Institute* (RvT 51).

(2) Zie nr. 21.

(3) Nadat men was overeengekomen dat hij een lezing zou houden tussen 15 mei en 1 juli, berichtte het *Royal Institute* op 7 mei plotseling, dat de afspraak geen doorgang kon vinden. Uit de correspondentie blijkt niet of het opgegeven argument, nl. dat reeds een andere spreker over Oostenrijk voor die maand was uitgenodigd, slechts een voorwendsel was. Merkwaardigerwijs is er een parallel geval in 1937: toen was Rohan uitgenodigd om over Oostenrijk te komen spreken. Voorzitter en president bemerkten vlak van te voren dat zij de door deze voorgestane richting geenszins waarderen zouden en hielden zich op de bijeenkomst bijzonder gereserveerd. Zie *Prozess Schmidt*, p. 521.

23. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Weenen, 22 Juli 1936

Zeer geachte Heer Mussert [1],

Vroeger dan ik verwacht had, heb ik gelegenheid om mijn vacantie in Holland door te brengen. Ik reis hier Vrijdag 24 Juli per auto af en hoop ongeveer 27 of 28 Juli in Arnhem bij mijn vriend van der Does aan te komen. Van 1–14 Augustus wil ik met mijn twee kinderen in Noordwijk aan Zee of in Duitschland doorbrengen. 14 Augustus reis ik weer over Duitschland naar Weenen terug, waar ik tot de vergadering van de Financieele Commissie van den Volkenbond, welke op 14 September in Genève begint, hoop te blijven.

Bij deze gelegenheid wil ik mijn ontslag indienen als vertegenwoordiger van den Volkenbond in Weenen, per einde van het jaar [2]. Er zal van de zijde van de controleerende mogendheden wel op worden aangedrongen, dat ik hier blijf, doch ik ben zelf besloten, om mijn plan nu door te zetten. Na de Geneefsche vergadering moet ik dan over Italië naar Weenen terugkeeren, om daar de zaken zoo snel mogelijk af te wikkelen. Het zou voor mij een kostbare omweg zijn, om dan over Holland weder naar Weenen te gaan.

Ik wil U daarom voorstellen, bij mijn aanstaand bezoek in Holland, einde Juli of eerste helft van Augustus, alles zoo te regelen, in den zin die U mij in ons laatste gesprek [3] aangaaft, dat alles in Holland automatisch verloopt. Ik verwacht natuurlijk in Weenen en Genève eenige moeilijkheden als aan mijn plannen ruchtbaarheid wordt gegeven en wilde gaarne de tactiek, die ik zou willen volgen, met U bespreken.

Ik kom naar Holland met Prins Carl Anton de Rohan, over wien ik U nog kort bij ons onderhoud sprak. Ik heb van der Does hierover uitvoerig geschreven en hij schreef mij terug, dat hij U hierover zou inlichten [4]. Echter zou ik er natuurlijk prijs op stellen U, wat mijn persoonlijke aangelegenheden betreft, alleen te spreken.

Zoudt U de goedheid willen hebben, hetzij door bemiddeling van van der Does, hetzij per adres van der Does, mij te willen mededeelen, waar en wanneer ik U spreken kan [5].

Hoogachtend teeken ik mij, Uw dienstw. dienaar,

M. Rost van Tonningen

Mussert 5/92819–20. Oorspronkelijk

23 – (1) Zie over eerder contact met Mussert, door J. A. H. van der Does bewerkstelligd, en over de achtergrond ervan, Inleiding, p. 28, en nr. 17, noot 1 en 10.
(2) Terwijl Rost al in 1935 van zins was, Wenen te gaan verlaten, was hij half juli 1936 nog van plan, nog een aantal maanden te blijven, vgl. zijn toezegging aan de Oostenrijkse Volkenbondsliga, in okt. een spreekbeurt te vervullen (RvT 52). Het overleg met Mussert bracht echter wijziging in de plannen; zie noot 5 en nrs. 30 bij *n.* 3, 237 en nr. 248 bij noot 3.
(3) Waarschijnlijk had dat bezoek eind mei 1936 plaats, toen Rost voor 'belangrijke afspraken' in Nederland was; dit blijkt uit briefjes aan en van het echtpaar Sillem te Baarn in RvT 25. Waarschijnlijk is Van der Does toen niet ingeschakeld geweest.
(4) Zie brief van Van der Does aan Mussert van 22 juli 1936 (Mussert 5/92818), waarin hij Rosts komst aankondigde en Rohan introduceerde. Zie over deze nr. 21, noot 1. Hij werd als medewerker over midden-Europese problemen voor *Volk en Vaderland* gewonnen. Zie dat blad van 31 juli, 14 aug., 4 sep., 2 okt. en 9 dec. 1936 nadat hij op 31 juli met luid geschal was ingehaald.
(5) Blijkens een notitie van Mussert op Van der Does' brief had het bezoek plaats op 29 juli. Het besprokene

24. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. AVENOL

Noordwijk, le 3 août 1936[1]

Monsieur le Secrétaire Général [2],

J'ai l'honneur de vous demander de bien vouloir présenter au Conseil de la Société des Nations ma demande de démission comme son Représentant à Vienne.

Ayant été chargé depuis l'automne 1931 [3] de surveiller le travail de reconstruction financière entrepris par le Gouvernement autrichien en collaboration avec la Société des Nations, je me suis efforcé d'assister dans la mesure du possible les ministres et fonctionnaires autrichiens dans leur lourde tâche.

Grâce à l'energie de la population autrichienne il a été possible de réaliser de très grands progrès et il convient de constater que les finances d'Autriche démontrent maintenant un état de stabilité qui est relativement supérieur à celui de bien des états de l'Europe et du monde entier [4].

Les forces nationales d'Autriche se sont d'ailleurs développées avec un tel ampleur que les Autrichiens ont repris la direction totale de leur administration financière.

Dans ces conditions je suis heureux de constater que la présence d'un controleur étranger à Vienne est désormais devenue superflu et qu'il serait injustifiable de continuer une tâche dont la raison d'être est maintenant disparue.

D'autre part la situation de ma patrie me paraît être si sérieuse qu'en bon patriote je crois devoir travailler pour mon pays et me mettre à la disposition de ma patrie pour aider à redresser les Pays-Bas contre la puissance destructive à l'intérieur et à l'extérieur qui la menace [5].

Dans ces conditions je dois prier le Conseil de la Société des Nations de me décharger de mon travail au 1er octobre prochain [6].

Veuillez agréer, Monsieur le Secrétaire Général, l'assurance de ma haute considération.

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 20 Doorslagkopie

valt slechts af te leiden: Mussert zal zijn aanbiedingen gepreciseerd hebben (zie nr. 27), terwijl Rost aanbood, voor hem een bezoek bij Hitler te bewerkstelligen, hierbij gebruik makend van zijn goede relaties met von Papen. Zie nr. 39 en verder bij nrs. 29 en 36. Voorts werd de procedure gewijzigd: onmiddellijke ontslagneming bij de Volkenbond (zie nr. 24) en publikatie daarvan in de pers 'om elke interventie voor een verder verblijf in Weenen onmogelijk te maken' (brief aan L. G. van Hoorn d.d. 27 aug. 1936 in RvT 21).Daarna eerst toetreding tot de NSB en tenslotte de bekendmaking van zijn opdracht bij *Het Nationale Dagblad.* Zie Musserts notitietje met data (Mussert 5/92810).

24 – (1) Deze brief is in Nederlandse vertaling door Rost op 4 aug. aan de Nederlandse pers toegezonden en in de dagbladen van 5 aug. afgedrukt.

(2) Kopieën zond Rost behalve aan Schuschnigg (zie nr. 25 na noot 4), aan Sir Otto Niemeyer en C. E. ter Meulen als leden van het *Financial Committee*, aan Loveday als hoofd van de fin. ec. sectie en aan De Bordes en Pelt. Behalve de eerste twee waren alle geadresseerden met vakantie, zodat het ontslag, juist zoals Rost wenste en Niemeyer vreesde, 'public property' was voordat de officiële instanties ervan kennis droegen. Ter Meulen heeft dat Rost nooit vergeven. In Genève was men algemeen ontsticht. Zie nr. 30, noot 9.

(3) Vgl. nrs. 13 en 14. (4) Dat is de tendentie van de vier laatste kwartaalrapporten van Rost voor Genève.

(5) Vgl. nrs. 25, 26, 30 en 37.

(6) Musserts aandrang en de Europese situatie deden Rost tot zo grote spoed besluiten, die in tegenstelling tot zijn oorspronkelijke plannen stond; zie nr. 23, noot 5 en nr. 30, noot 4.

25. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN K. VON SCHUSCHNIGG

Noordwijk a/Zee, 3. August 1936

Hochverehrter Herr Kanzler [1],

Heute habe ich dem Herrn Generalsekretär des Völkerbundes mein Demissionsschreiben als Vertreter des Völkerbundes in Wien geschickt per 1. Oktober 1936 [2].

Dieser Entschluss ist nach reiflicher Erwägung genommen und absolut unwiderruflich. Die Kontrolle beruht auf der Annahme, dass das österreichische Volk nicht imstande ist selbst die Finanzverwaltung zu führen. Diese Zumutung noch länger durch meine Anwesenheit in Wien zu begründen, ist mir unmöglich. Oesterreich's Volk, ein deutsches Volk, ist besser imstande seinen Haushalt zu führen als viele andere Staaten von Europa.

Der Eintritt Russlands in den Völkerbund [3] hat übrigens die Situation grundlegend geändert. Ich habe es nicht verstehen können, dass Oesterreich auch von den Russen kontrolliert werden soll. Seit dem Eintritt Russlands habe ich innerlich die Freude an der Arbeit im Auftrage des Völkerbundes verloren. Ich hatte nur einen Wunsch, nämlich: Oesterreich baldmöglichst von der Kontrolle zu befreien. Ich spürte jedoch gewisse Widerstände und ich entschloss mich daher den Weg zu gehen über meine Demission und über die offizielle Erklärung, dass die Kontrolle in Oesterreich überflüssig sei [4].

Dies habe ich in meinem Schreiben an den Generalsekretär des Völkerbundes, dessen Text Ihnen vom österreichischen Gesandten im Haag übermittelt wird, getan.

Ein zweiter Grund meiner Demission war die Ueberzeugung, dass alle Länder in Europa bald der bolschewistischen Gefahr als akutem Problem gegenüberstehen werden. Dagegen in meinem eigenen Vaterland zu kämpfen unter Einsatz meiner ganzen Zukunft und Existenz ist eine selbstverständliche Pflicht. Mögen auch soviele meiner Landsleute ahnungslos dieser Gefahr gegenüberstehen, mir ist sie in ihrer erschreckenden Grösse völlig klar. Auch aus diesem Grund wünsche ich sobald als möglich meine Tätigkeit in Oesterreich zu beenden.

Mein sehnsüchtigster Wunsch ist es, dass das österreichische Volk, das ich mit meinem ganzen Herzen verehre, bald geeint in dem Endkampf stehen wird [5]. Mit Schmerz trenne ich mich von Ihrer Heimat. Gott weiss, dass das Glück des österreichischen Volkes jede meiner Taten und Entschlüsse ausschliesslich bestimmt hat, während aller Jahre, welche ich die Ehre hatte in seiner Mitte zu arbeiten. Nie habe ich mich als den Vertreter ausländischer

25 – (1) Een doorslag van dit schrijven zond hij o.a. aan Kienböck, die blijkens zijn antwoord van 10 aug. (RvT 21) het besluit natuurlijk toejuichte.
(2) Zie nr. 24.
(3) 18 sep. 1934 deed Rusland zijn intrede. Zie nr. 19, noot 7 en vgl. het slot van nr. 30.
(4) Zie ook nr. 38. Juist dit werd hem in sep. in Genève verweten: het was niet aan Rost, publiekelijk dit oordeel te vellen over een zaak die door de Volkenbondsraad zou moeten worden beslist. Vooral Frankrijk, Tsjecho-Slowakije en de *Bank of England* voelden nog niets voor de opheffing. Vandaar Niemeyers onmiddellijke reactie van 4 aug.: 'You have left us a difficult problem at an awkward moment' (brief in RvT 21). Voor de Franse reacties zie nr. 35, noot 2.
(5) Schuschnigg bleek hierover gefroisseerd, vgl. nr. 35 na noot 2 en nr. 36, noot 1. Immers Rost doelde hier opnieuw op een compromis met de Oostenrijkse *Nazis*. Hij legde het *Juliabkommen* met Duitsland (zie Inleiding, p. 27) uit als het begin van de *Anschluss*, waarna het groot-Duitse rijk in de *Endkamf* met het bolsjewisme zou afrekenen, zie volgende pagina.

Interessen betrachtet, nur ein Verteidiger wollte ich sein gegen das entsetzliche Unrecht, das man in Saint Germain und nachher Ihrem Volk zugefügt hat [6].

Es war eine Freude die Stunde zu erleben, wo die zwei deutschen Völker, Deutschland und Oesterreich wieder geeinigt den schweren Weg durch die europäische Politik gehen wollen [5]. Wenn jemals in der Geschichte so soll jetzt die deutsche Mission in Europa als Schutz der Zivilisation sich bewähren.

Einen vollen Erfolg zum Glück des österreichischen Volkes in diesem Kampf wünscht Ihnen, hochverehrter Herr Bundeskanzler, in vorzüglichster Hochachtung Ihr ergebener

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 21. Afschrift [a]

26. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Noordwijk a/Zee 7 Augustus 1936

Zeer geachte Heer Mussert [1],

Sinds nu welhaast vier jaren volg ik met stijgende belangstelling het prachtige werk, dat U en Uw medewerkers in het belang van de Nederlandsche volksgemeenschap verrichten.

Voor mij, en zoo geloof ik, voor elk fatsoenlijk Nederlander stond van den aanvang van Uw openbaar optreden af de onkreukbare eerlijkheid van Uwe bedoelingen vast. Met verontwaardiging heb ik de onrechtvaardige vervolging gadegeslagen, die U en Uw kameraad van Geelkerken en vervolgens al degenen, die zich om U schaarden van de zijde van eene regeering ondervond, die zelf in de drie jaren van haar parlementair bestaan geenerlei bijdrage tot een nationale vereeniging van het zoo verdeelde Nederlandsche volk wist te leveren [2].

Dezelfde machthebbers, die in woord en uiterlijk vertoon tegenover den lande zich op God beroepen, hebben niet geschroomd U en Uwe medewerkers, die Uwerzijds in vertrouwen op God Uwe overtuiging tot ons volk willen dragen, uit hun ambt te ontzetten [3].

Deze zelfde machthebbers trachten een muur op te trekken, die U en de Uwen van H.M. Koningin Wilhelmina, als wier trouwe aanhangers gij U beschouwt, moet scheiden.

(6) Antedatering van zijn sentiment van 1936. Vóór 1934 komt deze term nooit bij hem voor. Het is typisch nationaal-socialistisch jargon: *Schandfrieden* van St. Germain, van Versailles. In 1943 kwam er nog de schandvrede van Munster bij!
(a) In RvT 20 bevindt zich het met de hand geschreven concept voor deze brief.
26 - (1) Officiële brief, bedoeld voor archief en voor publikatie in *Volk en Vaderland*, na de op 5 aug. in Den Haag gehouden persconferentie (zie ook nr. 28 bij noot 2). - Merkwaardig is dat Rost zich vergiste in het oprichtingsjaar van de NSB. Zie echter nr. 30 bij noot 5. Zijn persoonlijke belangstelling is van Kerstmis 1933, zie nr. 17.
(2) Het tweede kabinet-Colijn, gevormd na de verkiezingen van 1933, waarbij nationale eenheid zijn verkiezingsleus was geweest; het werd in 1935 in het derde kabinet-Colijn voortgezet.
(3) De NSB werd op 28 dec. 1933 opgenomen op de lijst van voor ambtenaren verboden verenigingen. (zie Inl., p. 34). Zie de discussie hierover tussen Rost en anderen, nr. 16 bij noot 42.

Gij hebt in onverzettelijke wilskracht en in het vertrouwen, dat het Recht uiteindelijk steeds zegeviert, den strijd voortgezet. Langzaam is de gedachte, welke U bezielt, tot groote kringen van het Nederlandsche volk doorgedrongen. Langzaam wordt het steeds talrijker groepen van onze bevolking duidelijk, dat alléén een nationale opstanding der volken van Europa en dus ook van ons volk in staat zal zijn, het vreeselijke gevaar van een verwoesting onzer heiligste rechten door de menschonteerende leer van het bolsjewisme te keeren.

Doch naarmate de strijd tegen U verbitterder en onrechtvaardiger werd, groeide in mij de overtuiging, dat het de plicht van elk Nederlander is, U te ondersteunen zelfs, als men door deze keuze zijn geheele bestaan op het spel zet [4]. Van nu af aan wil ik mij met volle overtuiging in de gelederen van de N.S.B. scharen, om met U te strijden [a].

Ik verzoek U, mij in de beweging als lid te willen aanvaarden. Ik moge U de verzekering geven, dat ik loyaal en disciplinair naar beste weten mijn kracht zal aanwenden in de Beweging tot heil van Volk en Vaderland [5],

hoogachtend, Uw dw. dr.

M. Rost van Tonningen

Mussert 5/92815–6. Oorspronkelijk in handschrift [b]

27. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 10 Augustus 1936

Kameraad [1],

In antwoord op Uw brief van 7 Aug. jl. bericht ik U, dat Gij als lid der Nationaal Socialistische Beweging zijt aanvaard; ik vertrouw op Uwe volstrekte loyale, disciplinaire medewerking. Speciaal op het gebied der Staatsfinanciën en Buitenlandsche Zaken kunt Gij voor de Beweging van groote waarde zijn, zoodat het dan ook mijn voornemen is U te plaatsen bij de afdeeling Buitenlandsche Zaken der Beweging [2], onmiddellijk nadat Gij Uwe tegen-

(4) Rost zette financieel inderdaad alles op het spel, door Wenen en Genève te verlaten, waar hij het tienvoudige verdiende van wat Mussert hem kon aanbieden. De grote carrière die hij ambieerde, meende hij echter in het nationaal-socialistische kamp te vinden en niet langer aan Volkenbondszijde.

(a) In het concept (zie noot b) vervolgde Rost: 'tot het oogenblik, waarop wij zullen hebben gezegevierd'.

(5) Trouw aan Hitler stond voor hem voorop. De trouw aan Mussert kwam pas in de tweede plaats. Bij latere gelegenheden heeft Rost dit steeds onderstreept. Daarom paste het hem slecht, dat zijn beslissende bezoek bij Hitler eerst na zijn toetreding tot de NSB viel in plaats van, zoals oorspronkelijk in zijn bedoeling had gelegen, ervoor; zie nr. 29 en nr. 39.

(b) Een concept bevindt zich op de Nederlandsche Bank in het dossier President Mr. M. M. Rost van Tonningen. De tekst is gelijk behoudens het bij noot a. genoemde.

27 – (1) Officieel schrijven, tezamen met nr. 26 afgedrukt in *Volk en Vaderland* van 14 aug. 1936, gevolgd door een artikel over Rosts levensloop en voorzien van foto. Opzettelijk geplaatst vóór de publikatie van zijn benoeming bij *Het Nationale Dagblad*. Zie nr. 23, noot 5, en nr. 31, noot 1.

(2) Mussert was zeer geïmponeerd door de relaties van Rost, die met Mussolini had gesproken, die correspondeerde met kopstukken uit de bankwereld, die contact had met Schacht, von Papen, von Neurath en weldra Hitler zou ontmoeten. Toch benoemde hij in 1936 Rost nog niet tot verbindingsman voor Duitsland;

woordige functie zult hebben beeindigd. Voorts zult Gij op het gebied der politieke voorlichting ons volk kunnen dienen [3].

Met nationaal-socialistischen groet, Hou Zee!

A. A. MUSSERT

Mussert 5/92807. Doorslagkopie [a]

28. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 10 Augustus 1936

Zeer Geachte Kmd. Rost van Tonningen,

Hierbij [1] doe ik U toekomen den brief betr. Uwe aanneming als lid der Nationaal Socialistische Beweging.

Tot nu toe is de regie voortreffelijk geweest en ik hoop, dat deze Woensdag a.s. op de tweede bijeenkomst van journalisten, eveneens gunstig zal zijn[2].

Gaarne ontvang ik U Vrijdagochtend, 14 dezer, om 10 uur op mijn bureau om alsnog eenige besprekingen met U te hebben [3].

Ik zal den Gewestelijk Commissaris, kmd. S. Plekker te Haarlem, verzoeken zorg te

dat bleef tot in 1937 De Marchant et d'Ansembourg, terwijl Rost de Italiaanse contacten zou onderhouden (vgl. nrs. 33, 34, 36 en de autobiografie uit mei 1945 in deel II). In 1937 wisselden ze om. – Staatsfinanciën lag voor de hand uit hoofde van Rosts ervaring en eigen wensen. – Dat Mussert hem bovendien een kandidatuur voor de Tweede Kamerverkiezingen in 1937 als financieel expert aanbood (zie nr. 37; vgl. zijn gelijktijdige brieven aan L. G. van Hoorn en von Schönburg-Hartenstein, RvT 21), werd vermoedelijk niet gepubliceerd terwille van oudere kameraden, die hij daardoor zou voorbijstreven.

(3) Als hoofdredacteur van het NSB-dagblad. – Aanvankelijk was de gehele NSB onder de indruk van de importantie van het nieuwe lid. Het onburgerlijke van zijn persoon deed weldra, met de gewekte jaloezie, afbreuk aan die waardering bij de NSB-top. De aanhang die hij zich tenslotte verwierf, was juist niet in de omgeving van het Hoofdkwartier (vgl. Inleiding, p. 70). – In de buitenwereld bleek men getroffen door het feit dat de NSB in staat was, zulke mensen als 'de Weense Rost van Tonningen' aan te trekken. Mr. Van Vessem werd door een medelid van de Eerste Kamer daarmee uitdrukkelijk gelukgewenst.

(a) De originele brief berust bij de Nederlandsche Bank, dossier President Mr.. M. M. Rost van Tonningen.

28 – (1) Begeleidend schrijven bij nr. 27, echter niet voor publikatie bestemd.

(2) Vgl. nr. 23, noot 5 en nr. 26, noot 1. – Het *Algemeen Handelsblad*, gewaarschuwd door zijn Weense correspondent Nijpels, nam Rosts brief aan Avenol niet op, terwijl de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* onmiddellijk zijn sympathieën voor het nieuwe Duitsland signaleerde. De overige kranten zagen in hem – zoals juist de bedoeling was – niet anders dan de hoge Volkenbondsdienaar, charmante man met belangrijke buitenlandse relaties, die zich in Nederland voorshands wilde oriënteren, voordat hij zijn krachten beschikbaar stelde. – Op de tweede persconferentie zou hij mededelen dat hij dacht toe te treden tot de NSB. De scherpe artikelen van prof. mr. B. M. Telders in *Het Liberale Weekblad* en A. A. van Sandick in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* lieten weldra aan democratisch Nederland geen twijfel.

(3) Aldus had Rost verzocht bij toezending van krantenknipsels over de eerste persconferentie (Mussert 5/92809–10). Op 14 aug. zijn waarschijnlijk nadere afspraken gemaakt over het dagblad (zie nrs. 32–34) en over Musserts bezoek aan Hitler (zie nr. 29 bij noot 5 e.v.)

dragen, dat U Woensdagmiddag als lid kunt worden geïnstalleerd in Kring Den Haag-Oost en daar Uw gelofte kunt afleggen [4].

Met nat. soc. groet Hou Zee!

A. A. MUSSERT

Mussert 5/92805. Doorslagkopie [a]

29. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Reichenhall, 20 Augustus 1936[a]

Leider [1],

Zooeven ben ik van een bezoek bij Hitler thuisgekomen. Zooals ik U bij ons voorlaatste gesprek [2] zeide zou von Papen dit in orde maken. Toen wij (d.w.z. von Papen en ik) dit afspraken, waren wij van meening, dat ik op het tijdstip van mijn bezoek nog geen lid van de N.S.B. zou zijn. De loop der gebeurtenissen heeft dit veranderd en ik vrees, dat bij bekend worden van dit bezoek men dit als een visite van een N.S.B.er zal opvatten. Ik kreeg de uitnoodiging van von Nostic (secretaris Duitsche Legatie in Weenen) bij wien ik in de buurt van Dresden een nacht logeerde [3]. Hij heeft op mijn verzoek nogmaals aan Berlijn getelefoneerd geen ruchtbaarheid aan het geval te geven.

Ik vertrok vanmorgen 5 uur uit Bayreuth om zoo mogelijk om tien uur in Reichenhall te kunnen zijn. Het was hondenweer en na 300 K.M. aan één stuk in een razend tempo afgelegd te hebben slipte de auto, draaide 180 graden om en vloog in een sloot dit bij 80 K.M. snelheid. Wonder boven wonder sloeg de auto niet om en daar de sloot niet diep was, slaagde ik, in een stroomende regen, met hulp van 6 boeren + hefboomen de auto, dank zij de sterke motor vlot te maken. Zo bereikte ik eindelijk Reichenhall, maar zag er zoo vuil uit, dat ik in 5 hotels afgewezen werd, onder het motto, dat men geen twee persoons-kamer aan een man alléén wenschte te verhuren!

Eindelijk vond ik onderdak, belde zooals afgesproken Brigadeführer Schaub op en sprak met hem af (na veel heen en weer gepraat) dat een auto in civiel (S.S. in burgerkleeding) mij zou afhalen. Ik hulde mij in Lodenmantel en hoed, doch werd tot mijn verbazing in een open auto afgehaald. De S.S. lieden (twee), jonge kerels, zeiden, dat zij met het intusschen opgeklaarde weer de auto geopend hadden. Naarmate de auto het 'Führerhaus' naderde hadden wij meer bekijks en ik was blij eindelijk binnenshuis te zijn.

De Rijkskanselier had behalve de algemeene U bekende gezichtspunten vooral twee zeer merkwaardige uitingen.

(4) Mussert wenste Rost niet aan de eis van voorlopig lidmaatschap te onderwerpen, 'omdat ik hem sinds een jaar gekend heb' (Mussert aan S. L. A. Plekker; Mussert 5/92806). Zie nr. 248 bij noot 16 en 17, wat Rost over zijn 'trouw aan de Leider' meedeelt; vgl. ook nr. 262.
(a) De originele brief berust in het archief van de Nederlandsche Bank, dossier President Mr. M. M. Rost van Tonningen.
29 - (a) Deze brief is reeds afgedrukt in *Nederland in Oorlogstijd*, 2 (1947), p. 146.
(1) Dit schrijven werd niet over de post verzonden maar aan iemand meegegeven, niet bekend, aan wie.
(2) Gesprek op 29 juli 1936, zie nr. 23, noot 5.
(3) Dit bezoek lag reeds voor zijn vertrek naar Nederland in zijn bedoeling en vormde een onderdeel van zijn voorbereidingen voor het bezoek aan Hitler. Zie verder nr. 39 bij noot 3.

De eerste was van een zeer rustig vertrouwen, dat Duitschland immune is tegen het bolsjewisme en dat de andere landen, die het bolsjewisme bestrijden zich om Duitschland zouden moeten groepeeren. Deze uiting werd zoo zonder eenige ophef gemaakt, dat zij imponeerde.

De tweede was, dat een tweede brutaliteit van de Spaansche anarchisten of communisten in de vorm van een onderzoek van Duitsche schepen op open zee niet geduld zou worden. Toen Hitler dit zeide kwam even het ontembare temperament te voorschijn. Ik ben meer en meer overtuigd, dat wij langzaam uit het Spaansche avontuur in een conflict zullen glijden.

De Rijkskanselier was verder volkomen gerust over de economische toestand [4]. De Duitsche oogst is goed, de levensmiddelenverzorging voor twee jaar verzekerd (overschot huidige oogst + twee oogsten in 1937, 1938).

Hij onderstreepte de noodzakelijkheid voor alle autoritaire staten, inclusief Oostenrijk, met terzijdestelling van onderlinge verschillen samen te werken om aan het bolsjewisme het hoofd te bieden.

Uw bezoek zou hem welkom zijn [5]. Hij meende dat ruchtbaarheid nooit door de Duitsche pers zou ontstaan. U zult dit wel zelf ter hand willen nemen; mocht U het echter wenschen dan kan ik dit voor U vanuit Weenen over von Papen in orde maken. In dit verband verdient vermelding, dat hij mij zeide, de Parteitag bij te wonen in Nürnberg (8–14 September). Dit lijkt mij niet wenschelijk, daar dit bekend wordt, doch ik signaleer U de uitnoodiging [6]. De Rijkskanselier zeide mij, dat men op de Parteitag het duidelijkste beeld krijgt van de beteekenis van het Duitsche Nationaalsocialisme.

Al de beschouwingen van de Rijkskanselier concentreerden zich om de opbouwgedachte. De mentaliteit is zuiver defensief in tegenstelling met de lasterpraatjes van de groote pers. In het algemeen wordt men hier getroffen door de geest van ontspanning en hoofdzakelijke belangstelling in de binnenlandsche opbouw. De Duitsche bevolking en de Rijkskanselier zijn vredelievend [7].

Hiermede heb ik U mijn voornaamste indrukken gegeven. Ik reis morgen verder over Salzburg waar ik nog een dag blijf naar Weenen.

Tot slot wilde ik nogmaals herhalen, wat ik U mondeling reeds zeide. Ik verheug mij in de N.S.B. werkzaam te zijn en dank U voor Uw vertrouwen. Ik hoop er toe te mogen bijdragen, dat de N.S.B. gesloten als een phalanx achter U staat bij elke actie. Zeer benieuwd ben ik naar de aankondiging van 'de Stem' in VoVa [8].

U ontving inmiddels mijn eerste korte brief per post direkt [9]?

Met Nationaalsocialistische groet Hou Zee

M. Rost van Tonningen

Mussert 5/92801–4. Oorspronkelijk in handschrift

(4) Op de *Reichsparteitag* in Neurenberg kondigde Hitler het *Vierjahresplan* aan.
(5) Dit had hij blijkbaar op 14 aug. met Mussert besproken (zie nr. 28, noot 3). Rost trachtte dus, zich een plaats te veroveren als vertrouwensman voor de Duitse betrekkingen, wat toen niet in Musserts bedoeling lag.
(6) Er kwamen overigens ook wel andere belangstellenden in Neurenberg en niet slechts nationaal-socialisten of NSB'ers. Zie bijv. nr. 36, de aanwezigheid van mr. dr. H. H. A. van Gybland Oosterhoff,.
(7) Op 24 aug. verscheen een decreet van Hitler, waarbij de militaire dienstplicht in Duitsland verlengd werd tot twee jaar.
(8) Oorspronkelijk dacht men aan deze naam voor het nieuwe dagblad. In *Volk en Vaderland* van 21 aug. werd het blad als *Het Nationale Dagblad* aangekondigd. Zie nr. 31, noot 1.
(9) In Musserts archief bevindt zich alleen een kort berichtje van Rost van diezelfde dag, ook uit Reichenhall, dat hij op het punt stond, zijn bezoek aan Hitler te brengen (Mussert 5/92800).

30. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. LOVEDAY

Vienna, August 27th, 1936

My dear Loveday [1],

I have tried to get hold of you and De Bordes on the telephone but you are both absent from the Secretariat and I am therefore compelled to write this note, which, I am afraid, will reach you very close to my final leave from Vienna.

I have to thank you very cordially for the nice letter you wrote me and you may be assured that I am very grateful for the appreciative terms in which you mention the work I have done in Austria.

May I assure you that I am extremely sorry to leave the Secretariat [2] on so short notice. It had been my plan and all arrangements had been made in such a way that I would have tendered my resignation in the beginning of September for a date approximately at the end of the year, i.e. with nearly four months notice [3]. This would have left us time to consider the position without precipitation. Unfortunately the events in Spain and the pessimistic views of some of my party-members and myself have taken on the final issue i.e. the fight against the rapidly spreading bolshewist wave in Europe, are so serious that we must go quickly [4]. This might be too pessimistic a view but it is our honest conviction and therefore it cannot be discussed. The action which the Dutch Nazi-party is undertaking since five years [5] requires the urgent organisation of a daily paper. When I came to Holland at the end of July in order to spend a quiet fortnight with my children I have seen the leader of the Dutch Nazi-party who indicated that time has come for final decision on my future activity. After consideration of the position I have therefore sent my resignation to Avenol, published that letter in a press conference two days later, and joined the party four days later. I was entrusted with the leadership of the paper a fortnight afterwards and I was urgently requested to return to Holland at the earliest possible moment [6]. You will understand that in such conditions I had to ask the League to release me as soon as possible from my duties. I am honestly convinced that this can be done without any harm to the work in Austria which is in my view terminated. Obviously no work is terminated in that sense that

30 – (1) De gehele map correspondentie met Loveday sinds 1931 (C 1 a) ontbreekt; de nrs. 13, 30 en de hier nog genoemde zijn echter bekend doordat ze in afschrift voorkomen in een andere map, RvT 21. – Loveday schreef 21 aug. het spijtig te vinden dat Rost de Volkenbond in deze stemming verliet. Hij verweet Rost dat hij niet de moed bleek te hebben, onmisbaar voor ieder die bij het internationale werk betrokken was, 'not to allow our endeavour to be affected by either annoyance or despair'. Over het werk in Oostenrijk schreef hij: 'You have done a good job in Austria with great courage and determination and I hope you are right in thinking the work is completed'. Evenals De Bordes was Loveday van mening dat na Rosts ontslagaanvrage de controle in Oostenrijk niet te handhaven zou zijn (De Bordes d.d. 20 aug. 1936, RvT 21). Zie ook noot 7.

(2) Rost is nooit lid geweest van het secretariaat. Voor zijn positie, zie Inleiding, p. 23, *n.* 3 en nr. 13, noot 4 en nr. 14.

(3) Zie nr. 23, noot 2 en 5 en zie ook nr. 237.

(4) Rosts mening dat het Spaanse conflict tot een wereldoorlog zou uitgroeien (vgl. ook nr. 37), gedeeld door Rohan en von Nostiz, was door zijn onderhoud met Hitler bevestigd. Mussert had ook op Rosts spoedige komst aangedrongen in verband met de in 1937 te houden verkiezingen.

(5) Vgl. nr. 26, noot 1. Mussert had Rost op zijn vroegere vergissing attent gemaakt.

(6) Vgl. deze weergave met de uit de afgedrukte brieven blijkende gang van zaken.

the Austrians must continue their efforts. What I mean to say is, the Austrians have taken their affairs so entirely in their own hands so that for over a year I have the feeling that my presence in Vienna was purely academic. To be frank, I must tell you that I was embarrassed to continue a position of which the work had been so reduced that one could hardly justify the cashing of a big salary. This is to show you that my conviction that the work is finished dates back as far as twelve months ago [7].

I shall ask the League to permit me to travel after the Financial Committee directly to Holland so as to begin my activities there. I think that the League and the Austrian Government can give me a breathing space of ten days, from Sept. 20th to October 1st, when my work here will cease. The Austrian Finance Minister has nothing against this proposal. I hope to see the Chancellor within the next few days and to arrange for my departure for the above mentioned date [8].

Obviously there will be some unimportant work of liquidation to be done which one of your assistants could possibly do. Should it however be absolutely necessary I could return for a few days to Vienna in October to sign the necessary documents for the accounts of the closing up of the office.

May I again assure you how grateful I am to you for the excellent collaboration with yourself and with De Bordes. It has been a comfort to know that you were the men I had to deal with directly in Geneva. My confidence in you has been illimited.

The entrance of Russia however has disgusted me to such an extent that from that moment onwards I have lost the mental confidence in the League. I cannot believe that a power like Russia, who is violating every day the most sacred rights of humanity can bring any contribution to international cooperation, and it is still more ridiculous to have a country like Austria, with its highly civilised population controlled by a Committee in which Russia is represented. It is sad that after an association of ten years with the League not only my confidence in the League is gone, but I consider the League as a platform of increasing danger of communist propaganda. I will never forget the impertinent speeches which a man with the moral standing of Litvinow was allowed to make from the Council table, and if this continues, I will to my regret be compelled to fight with my people in Holland the institution in which I have worked for so many years. I am offering this explanation because De Bordes dropped a phrase to me that I am making propaganda against the League [9]. I do not know how I have done this so far but at any rate I may be compelled to do so after my resignation. Of course this will not be directed against the few friends I have in the Secre-

(7) A. Pelt bevestigde dat Rost dit argument reeds in 1935 had aangevoerd. Vgl. Inleiding, p. 27. Loveday schreef (zie noot 1): 'Your decision was not a surprise to me as we had discussed the question in May, though its form was somewhat unforseen'. Ook Sir Otto Niemeyer schreef 4 aug. 1936: 'I knew this would come some day' (RvT 21).

(8) L. Draxler, als minister van Financiën opvolger van Buresch, en ook Kienböck bespraken in de laatste dagen van augustus de te volgen gedragslijn met Rost. Draxlers brief aan het *Financial Committee* met verzoek om opheffing van de controle in afschrift in RvT 20. – Schuschnigg zond 26 aug. een welwillend antwoord op Rosts ontslagbrief (zie nr. 25). Op 3 sep. 1936 hadden ze een lang onderhoud, opnieuw in de week van 6–12 sep. Vgl. nr. 33, zie echter nr. 35.

(9) De Bordes schreef 20 aug. 1936 dat er op het secretariaat ontstemming heerste dat Rost geen overleg gepleegd had over zijn beslissing en dat hij nu stemming maakte tegen de Volkenbond. Brief in dezelfde geest van A. Pelt van 27 aug., terwijl Van Asch van Wyck direct 6 aug. en veel scherper hiertegen was opgekomen (alles in RvT 21).

tariat, whom I respect as honest men with high ideals, who however in my believe are fighting for a desperate cause.

With my kindest regards to your wife and children, I am, my dear Loveday, yours sincerely

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 21 Doorslagkopie

31. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Weenen, 27 Augustus 1936

Leider!

Bij mijn terugkomst in Weenen heb ik mij onmiddellijk aan het werk gezet [1] en heb eenige richtlijnen voor de organisatie van de redactie aan kameraad van Houten toegezonden. Ik denk wel niet, dat U tijd zult hebben die door te lezen, maar ik stuur in elk geval ook een exemplaar aan den Algemeen Secretaris, opdat zoo het U mocht interesseeren, U er een blik in kunt werpen [2].

Ik span mij zeer in om in het buitenland, b.v. in Weenen, kostelooze medewerkers te krijgen op de meest verschillende gebieden, ontmoet daarbij echter de groote moeilijkheid, dat op het oogenblik iedereen met vacantie is.

Ik heb nu aan Genève medegedeeld, dat ik onmiddellijk na de zitting, d.w.z. ongeveer 20 à 21 September in Holland wil zijn en heb hiervan ook aan de Oostenrijksche Regeering mededeeling gedaan. Er heerscht ontstemming in Genève over mijn snelle afreis, maar daar is onder deze omstandigheden nu eenmaal niets aan te doen [3].

De onmiddellijke reden van dit schrijven is een uitnoodiging van de Industrieele Club in Praag om daar een lezing te houden [4]. Ik heb eerst geantwoord, dat ik volstrekt geen tijd had, maar de President, Baron Kubinsky, dringt nu herhaalde malen zeer aan, dat ik de uitnoodiging aanneem. Hij zou wenschen als datum 1 October of 1 November. Ik wees hem er op, dat ik nu lid van de N.S.B. was geworden en het zeer druk zou hebben met de redactie van de courant. Bij hernieuwd aandringen heb ik nu besloten, met U overleg te plegen. Reis- en verblijfkosten van Nederland naar Praag en terug zouden eventueel voor mij

31 – (1) Rost keerde na zijn bezoek aan Hitler (nr. 29) op 25 aug. in Wenen terug. Hij vond er het nummer van *Volk en Vaderland* van 21 aug. 1936 met de aankondiging door Mussert van de uitgave van *Het Nationale Dagblad* met Rost als 'hoofdopsteller' en R. van Houten als directeur. Er is een officieel dankschrijven van Rost hiervoor, eveneens van 27 aug.: 'U heeft tenslotte den moed gehad om de zaak te beginnen' (Mussert 5/92879).

(2) Brief aan Van Geelkerken met kopie van zijn elf bladzijden lange uiteenzetting van plannen voor de krant aan R. van Houten d.d. 25 aug. 1936 (Mussert 5/92784–94). Hieruit sprak Rosts bedoeling, *Het Nationale Dagblad* tot een zeer goed geïnformeerd voorlichtingsblad van culturele standing te maken, waarnaast *Volk en Vaderland* het strijdblad der beweging zou blijven. Zie passages uit deze brief in de Inleiding, p. 43.

(3) Vgl. nr. 30.

(4) Bedoeld werd een lezing, zoals hij er het laatste jaar herhaaldelijk hield of wilde houden, vgl. nrs. 20–22.

betaald worden. Voor de Industrieele Club heeft o.a. de Kanselier Dr. Schuschnigg gesproken. Het is dus een goed forum.

Zoudt U mij zoo spoedig mogelijk willen mededeelen, of ik deze uitnoodiging naar Uw meening moet aannemen of niet. Ik heb beloofd, binnen zes dagen antwoord te zenden.

Het voordeel van een reis naar Praag zou o.a. zijn, dat ik zou kunnen probeeren op dat oogenblik correspondenten op politiek, financieel, muzikaal en ander gebied in Berlijn, Praag en Weenen te vinden. Iedereen is dan van vacantie terug en de plannen zouden zich zooveel meer geconsolideerd hebben, dat ik meer zakelijk met de menschen kan spreken. Eventueel kan ik ook op onopvallende wijze op dat oogenblik met Henlein in contact treden [5] en hem vragen om correspondentie over de kwestie van de Duitsche minderheden in Tsjechoslowakije. Ik kan U namelijk mededeelen, dat deze kwestie in de naaste toekomst zeer belangrijk gaat worden, daar, naar ik uit zeer betrouwbare bron verneem, Hitler van plan is om niet aan een Locarno-conferentie deel te nemen, tenzij de kwestie van de Sudeten-Deutschen geregeld wordt. Het bezoek van Horthy aan Hitler schijnt hiermede ook samen te hangen, daar de Hongaren gelijk met de Duitschers een actie zouden willen beginnen.

Heeft U ook mijn andere brieven uit Reichenbach [6] over een zeker onderhoud ontvangen?

In afwachting verblijf ik, met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

M. Rost van Tonningen

Mussert 5/92790–1. Oorspronkelijk

32. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Loenen, 30 Augustus 1936

Zeer geachte Kameraad en Medewerker,

Door veertiendaagsche vacantie van mijn secretaresse hebben Uwe brieven [1] mij pas gisteren bereikt, één uur voor U opbelde, zoodat ik niets gelezen had. Geelkerken had mij echter juist een paar belangrijke dingen verteld, zoodat ik onmiddellijk kon antwoorden.

Nu heb ik vandaag gelegenheid gehad om de brieven te zien, die U mij hebt gezonden en de memorie te lezen, die van Houten ontving. In telegramstijl zal ik nu antwoorden:

1. *Het bezoek waarover U mij schreef in Uw eersten brief* [2].

Het was uitgemaakt door mijn vertrouwensman en Duitsche autoriteiten [3], dat v.

(5) Voor het leggen van contacten kon Rost waarschijnlijk gebruik maken van de connecties van Hadow, van Rohan en van G. von Nostiz' collega's in Tsjecho-Slowakije. Na Neurenberg ook van contacten van von Bibra (vgl. nr. 35 na *n.* 6). De eerste twee waren m.i. ook de bron voor de hier volgende passage. Vgl. *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945*, deel I, serie D.

(6) Hij bedoelt Reichenhall. Zie nr. 29, noot 1 en 10.

32 – (1) Dit zijn nrs. 29 en 31 en de in nr. 31, noot 2 genoemde brieven.

(2) Musserts bezoek aan Hitler, zie nr. 29.

(3) De Marchant et d'Ansembourg, vermoedelijk in overleg met *Büro Ribbentrop* en misschien het Duitse gezantschap in Den Haag. Mussert persoonlijk kende nog geen van de Duitse leiders.

Geelkerken en van Vessem in Neurenberg zouden komen kijken als gast. Ondergeschikte uilskuikens hebben nu de propagandist van de N.S.B. in Berlijn met drie andere Nederlanders uitgewezen [4]. Ik schrijf hierover in Vova. Ik neem nog altijd aan dat dit een vergissing was. Goed, maar onder die omstandigheden, nl. dat één onzer kameraden uit Duitschland wordt gezet, God beter het, om onze vijanden te treffen!, is het toch niet mogelijk dat van Geelkerken in Neurenberg op de tribune komt te zitten! Ik geloof niet, dat dit alleen reeds voor de naam der Beweging hier te lande mogelijk is, zoodat ik dit niet kan laten doorgaan [5].

Dit komt nu goed uit, omdat ik het op hoogen prijs zal stellen het onderhoud te hebben, waarover U mij schreef. Dit zou dan het begin kunnen zijn van een duurzame goede verstandhouding.

Gaarne draag ik aan U op dit te bewerkstelligen. Ik ben bv. in October beschikbaar op tijd en plaats die de ander kan vaststellen. Hierover zal ik niet verder schrijven. Onmiddellijk na Uw terugkomst in het vaderland, hoor ik het resultaat wel.

2. *Het blad.*

Met de opvattingen neergelegd in Uw memorie kan ik mij geheel vereenigen. U zult er verbaasd over staan hoeveel menschen wij zullen kunnen leveren. Het geld gaat ook behoorlijk. Meer dan de helft is reeds toegezegd [6].

Gij zult hartelijk welkom wezen in het vaderland; een groote, zware maar mooie taak wacht U. Met kameraadschappelijke groeten Hou Zee

MUSSERT

De auto kunt U medenemen [7]. Een hoofdredacteur zonder auto is ondenkbaar in dezen tijd. De financieele regeling zal getroffen worden.

RvT Ned. Bank. Oorspronkelijk in handschrift

(4) In verband met niet te tolereren politieke activiteit in Limburg van de als *Reichsdeutsche Gemeinschaft* (*RDG*) gecamoufleerde Nederlandse afdeling van de *Auslandorganisation der NSDAP* (*AO*), had de Nederlandse regering reeds eind mei 1936 vier Duitsers uit het land gezet. Op 11 aug., terwijl de onderhandelingen over de positie van de *RDG* nog liepen, volgde de uitwijzing van nog vier anderen. De *AO* en de *Gestapo* besloten 20 aug. in overleg met het *Auswärtige Amt* tot uitwijzing van vier Nederlanders als represaille. De uitvoering werd opgedragen aan de Berlijnse *Polizeipräsident*, die vier willekeurige personen van zijn zwarte lijst aanwees. Hoewel men aan Duitse zijde niet tot publikatie overging maar hiermee de onderhandelingspositie trachtte te verbeteren, werd het bericht op 24 aug. door een Nederlands persagentschap in Berlijn doorgegeven. Op 26 aug. bracht de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* het persbericht, terwijl die dag ook *De Telegraaf* en de bladen van de Arbeiderspers er vol van stonden. Zowel Rost (telefonisch) als Van Geelkerken brachten Mussert 29 aug. op de hoogte. Deze keurde de maatregel zelf niet af, maar vond de Berlijnse vergissing 'dom, dwaas en potsierlijk' (*Volk en Vaderland*, 4 sep. 1936). Dit moest ongedaan gemaakt worden. – Zie voor de betrekkingen tussen de Nederlandse en Duitse regeringen in verband met de moeilijkheden over de *RDG*: FOSD 1828, 1829, 1830 en enkele fragmenten in FOSD 1584.

(5) Rost was er alles aan gelegen, wel naar Neurenberg te gaan voor het aanknopen of bevestigen van relaties. Hij gebruikte zijn entree bij von Papen dus allereerst om de uitwijzingskwestie in voor de NSB gunstige zin geregeld te krijgen (zie nr. 33, noot 4) en pas in tweede instantie ter bewerkstelliging van Musserts bezoek aan Hitler.

(6) Het nummer van 21 sep. en alle oktobernummers van *Volk en Vaderland* stonden vol oproepen, zich te abonneren of op andere wijze medewerking te verlenen aan de 'lang verbeide eigen krant'. Mussert stelde gelden ter beschikking uit winsten van Nenasu, zijn uitgeverij; zie Inleiding, p. 42. Over een andere, mislukte poging om de financiële basis belangrijk te verbreden, zie Mussert 5/92765–6.

(7) In sep. 1936 kocht Rost een tweedehands Fordje, dat hij begin 1940 door een duurdere Wanderer verving (zie RvT 37); vgl. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

33. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Rome, 4 September 1936

Leider,

Vanmorgen vroeg ben ik hier aangekomen[1]. Genève is mij reeds op het spoor; ik vond hier reeds een telegram liggen, om onmiddellijk Genève op te bellen. Men is daar over het geheel vrij opgewonden over mijne 'houding'. Het 'Journal des Nations', een ophitsblad van de kleine Entente, dat te Genève verschijnt heeft reeds een aanval op mij geopend. Verder ageerde op den dag van mijn vertrek een correspondent van het Agence Economique et Financière in Weenen tegen mij. Het Joodsch-communistische schorrimorri van Genève is in actie, zeer tot mijn vreugde, want als deze menschen mij in de pers al te erg aanvallen krijg ik de gelegenheid in het openbaar tot een tegenaanval over te gaan [2].

Van de zijde van mijne Duitsche vrienden werd mij overigens gezegd dat de kans op een 'versiering' zooals U dit noemde om het ding niet bij de naam te noemen nu gering is. De Oostenrijkers zijn tegen mij uiterst vriendelijk doch zij beginnen reeds 'afstand te nemen' [3]. Ik had een zeer lang gesprek met Schussnig vlak voor mijn afreis naar Rome.

Dit ter inleiding. Nu de zaken. *De uitwijzing van een N.S.Ber uit Duitschland.* Ik heb er op gewezen hoe moeilijk het voor mij is eene uitnoodiging aan te nemen voor de partijdag in Nürnberg als deze uitwijzing gehandhaafd bleef. Von Papen heeft dit in een schrijven aan Hitler uiteengezet. Dit schrijven is Dinsdag 1 Sept. per koerier naar Berchtesgaden gegaan [4].

Uwe ontmoeting. Ik ben hierover bezig en bericht U daarover in Holland [5].

Doel van mijn bezoek aan Rome [6]. Het vinden van een particulier correspondent in

33 – (1) Na drukke besprekingen met Kienböck en Draxler, afscheid van Weense vrienden, een bespreking met von Papen op 1 sep. (vgl. noot 4 en 5) en een lang onderhoud met Schuschnigg op 3 sep. vertrok Rost voor twee dagen naar Rome.

(2) Pas op 3 sep. drong door een bericht in de *Berliner Börsenzeitung* Rosts toetreding tot de NSB tot de buitenlandse pers door. De vrienden in Genève, o.a. Pelt en De Bordes, weerhielden Rost van een aanval op de Volkenbond in dit stadium. Nadien heeft hij in *Het Nationale Dagblad* steeds fel tegen Genève geageerd, waarin hij zich overigens niet onderscheidde van de verdere nationaal-socialistische pers. In enkele artikelen kwam hij tijdens de oorlog nog eens terug op zijn ervaringen uit zijn Volkenbondstijd, op de Oostenrijkse controle en de politiek van de *Bank of England*, nl. o.a. in *Het Nationale Dagblad* van 25 feb. 1938, in *De Waag* d.d. 24 aug. 1943 en een artikel van juni 1944 voor een niet aangeduid blad (concept in RvT artikelen nr. 28).

(3) Vgl. nr. 35, noot 3.

(4) Het blijkt niet of Rosts interventie via von Papen de doorslag gaf voor het bevel van Hitler van 4 sep., de NSB'er door een ander te doen vervangen (FOSD 1829: 417970–1, 417987). De Duitse gezant in Den Haag berichtte nl. 29 aug. aan het *Auswärtige Amt*, dat een verbindingsman van de NSB geprotesteerd had en dat met deze kwestie de deelneming van de NSB aan de Neurenberger *Parteitag* op het spel stond (FOSD 1828: 417929–30). Het bericht van Hitlers bevel werd direct naar Den Haag doorgegeven om het aan Mussert over te brengen (FOSD 1828: 417988; vgl. BDC H 335, 356). Hierop ging de deelneming van de NSB door. Op 8 sep. berichtte Mussert aan Rost, dat d'Ansembourg de NSB vertegenwoordigde (Mussert 5/92765–6).

(5) Ook dit punt besprak Rost met von Papen op 1 sep. en opnieuw in Neurenberg (zie nr. 36). In elk geval ook met von Nostiz, zoals uit nr. 39 blijkt.

(6) Mussert wilde Rost vooral als contactman met Italië gebruiken, zie nr. 27, noot 2 en vgl. Rosts autobiografie van mei 1945 in dl. II. Het doel van Rosts reis was dan ook tevens, via Rome een geregeld contact voor de NSB met de Italiaanse legatie in Den Haag tot stand te brengen. Blijkens brief nr. 40 slaagde hij hierin. – Heeft hij tezelfdertijd de houding van Italië t.a.v. de opheffing van de Oostenrijkse controle willen onder-

Rome voorloopig (1 jaar b.v.) ongesalarieerd die toegang heeft tot alle Regeeringsbureaux en die ons op onze wensch (per telegram of per brief uitgesproken) alle gewenschte artikelen (door vooraanstaande personen al dan niet onderteekend) kan zenden. Mijn vriend Grazzi van het Italiaansche Gezantschap te Weenen [7] heeft mij hier bij zijn broer Grazzi, Directeur Generaal aan het Ministerie van Propaganda voor de verbinding met de buitenlandsche Pers geïntroduceerd. Met hem had ik zooeven een gesprek. Helaas is de tijd erg kort, daar ik morgenavond laat (uiterlijk) weg moet. Grazzi geloofde [a] echter reeds morgen mij met een dergelijk persoon in contact te brengen. Wij zullen dan misschien reeds direct alles in orde kunnen brengen.

Correspondent in Berlijn. Ook hierover ben ik reeds bezig (ongesalarieerd) [8].

In Weenen. Het is mogelijk dat ik een first class correspondent in Weenen tegen vrijwel geen betaling op het gebied van muziek en kunst vind.

Mijn lezing voor Industrieller Klub Praag. Ik heb een vertrouwensman van Henlein laten vragen of ik voor dit zeer Joodsche milieu zal spreken. Het antwoord was 'ja' zoodat ik ook de Henlein partij niet onaangenaam ben als ik in Praag kom. Ik begrijp echter niet hoe ik den tijd voor een weldoorwerkte economische rede moet vinden [9]. In Praag zijn de (16 October a.s.) zal ik dan in de gelegenheid zijn voor onze courant zeer belangrijke relaties te vinden. Ik wijd hierover niet verder schriftelijk uit.

Het is mogelijk dat ik ook voor Londen iemand vind.

Ik denk den heelen dag aan de organisatie van de courant. De kwaliteit *moet* first class zijn van den beginne af aan.

Ik volg met de grootste spanning de worsteling met de katholieke Staatspartij in Limburg en volg met trots de kranige strijd der Beweging [10]. Veel succes wordt U toegewenscht beste Leider met Uw werk.

Hou Zee

[M.] Rost van Tonningen

Mussert 5/92767–70. Oorspronkelijk in handschrift

zoeken of ging hij zelf Rome polsen over een gezamenlijk antibolsjewistisch front, zoals Mussert begin okt. bij Ribbentrop probeerde? Vgl. nr. 36, noot 3. (7) Vgl. nr. 18 bij noot 20.

(a) Aldus het origineel.

(8) Is dit eveneens via von Nostiz geprobeerd? Vgl. nr. 39 en 40.

(9) Zie nr. 31 bij noot 4. – In RvT 20 ligt een knipsel uit de *Westdeutscher Beobachter* met een verslagje over Rosts rede over *Strukturelle Änderungen in der Weltwirtschaft*, overigens met slechts matige waardering.

(10) Zie Inleiding, p. 36–37; vgl. *Volk en Vaderland* over de Limburgse Landdag op 5 sep. 1936. In een brief van 18 sep. wenste Rost ook d'Ansembourg geluk met zijn 'waardig gestreden zware strijd' (NSB 251/1349); zie echter nr. 47, noot 21.

34. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Rome 5 Sept. 1936

Leider,

Vanmorgen zag ik even Ciano en sprak hem over onze belangen wat betreft de courant [1]. Verder had ik vandaag een nieuw onderhoud met Grazzi. Hij beweerde de man reeds te hebben gevonden die voor het werk het meest geschikt was doch deze man is op reis naar Hongarije (journalistieke tournée). Zoo zeide hij mij eerst over 3 weken nader te kunnen schrijven. Voor zoover ik kan nagaan behandelt hij de zaak ernstig. In elk geval zal ik nu met Grazzi kunnen correspondeeren.

Gisteren dineerde ik met Butti, Directeur pour l'Europe aan het Ministerie van buitenlandsche Zaken en hoorde zeer veel belangwekkends van hem over de hangende politieke kwesties.

Zooeven kreeg ik bezoek van Ciano's voorganger Suvich een vriend van lange jaren [2]. Hij is nu in Washington als ambassadeur benoemd. Al deze Italianen beschouwen thans het communistische gevaar als ernstig. Suvich hoopte echter dat een nederlaag van het communisme in Spanje tot een crisis v/h communisme zou leiden.

Ik dejeuneerde met Schwartzenberg [3] v/d Oostenrijksche Legatie aan zee en zwom wat. Vanavond dineer ik met hem en eenige Engelschen en dan reis ik om half twaalf naar Weenen.

Zeer benieuwd ben ik in VoVa Uwe beschouwingen over de uitwijzing van het N.S.B. lid uit Duitschland te lezen. Ik zal nu bij terugkomst in Weenen weer direct voeling nemen met von Papen [4].

Met Nat. Soc. groet Hou Zee

M. Rost van Tonningen

Mussert 5/92771-3. Oorspronkelijk in handschrift

34 - (1) Vgl. nr. 33. Ciano was in juni 1936 Suvich opgevolgd als minister van Buitenlandse Zaken en representeerde Italië's nieuwe koers van overeenstemming met Duitsland.

(2) F. Suvich was van 1927-1932 lid van het *Financial Committee* en leerde in die kwaliteit Rost en zijn werk in Oostenrijk kennen. Sinds juli 1932 belast met de leiding van het ministerie van Buitenlandse Zaken, was hij voorstander van de politiek der Romeinse Protocollen en steunde hij de *Heimwehr* en Dollfuss' regering. Hij trachtte echter de vorming van een anti-Duits blok te voorkomen. Rost heeft stellig bij zijn politieke reis naar Rome in 1934 (vgl. nr. 16, noot 2) nader contact met hem gehad.

(3) In RvT 21 ligt een kopie van een brief aan Johannes E. von Schwarzenberg, sinds 1933 attaché in Rome (vgl. nr. 18, noot 44). Deze ging, evenals Rost zelf, maar tien jaar jonger, een onbekende en wellicht gevreesde toekomst tegemoet, nl. als gelovig rooms-katholiek naar Berlijn, waar hij tot de *Anschluss* gezantschapsattaché was.

(4) Het artikel in *Volk en Vaderland* van 4 sep. was op 1 sep. geredigeerd, toen Mussert dus nog geen resultaten wist van het protest bij de Duitse gezant in Den Haag of van Rosts en von Papens démarche.

35. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Nürnberg, 13 Sept. 1936

Leider,

De laatste week in Weenen groeide snel de verwijdering met de Oostenrijksche Regeering [1]. In het diplomatieke corps was men met zijn figuur verlegen. Men bleef mij inviteeren maar dan 'en famille' om tegenover de Regeering niet onaangenaam te zijn. Alleen mijn Poolsche, Duitsche en Italiaansche vrienden bleven mij trouw. Den laatsten dag dus eergisteren nam ik afscheid van de Fransche Gezant [2]. Deze richtte bittere verwijten tot mij 'Vous avez fait le jeu de l'Allemagne' een zeer onbillijk verwijt, wat ik dan ook afwees. Hij liet zich toen ontvallen dat Schussnig zeer beleedigd was over de brief die ik tot hem gericht heb bij mijn ontslag. Hoewel ik twee lange gesprekken met Schussnig had gedurende de laatste week van mijn verblijf, had deze niet de moed gehad mij iets te verwijten, maar vloeide over van vriendelijkheid. Zoo was ook mijn afscheidsbezoek bij de President v/d Republiek geheel normaal te noemen. Hoe boos echter de Oostenrijkers over mijn intrede in de N.S.B. en mijn daarmede gedemonstreerde Nazineigingen waren bleek wel hieruit, dat bij mijn vertrek aan het station geen afgevaardigde v/d Oostenrijksche Regeering aanwezig was. Dit treft hen meer daar het corps diplomatique dit ondankbaar vond [3].

Aankomst alhier. Kameraad van Ansembourg kwam mij tijdens het scheren gisterenochtend in mijn kamer bezoeken. Hij dejeuneerde met ons en eenige Ribbentrop menschen [4]. Hierover zal hij U wel spreken.

Hitler Jugend demonstratie. Ik zat gisteren bij het Berlijnsche Corps diplomatique. Er wordt beweerd dat het *ondergeschikte* personeel van onze legatie in Berlijn zich uitlaat liever de Madrid bandieten te zien zegevieren dan de Spaansche Nationalisten onder het motto 'liever communistisch dan fascistisch'. Dit heeft zelfs het Corps diplomatique geërgerd.

S.S. ontvangst gisterenavond. Hier maakte ik met eenige belangwekkende menschen kennis waarover mondeling meer [5]. Na de S.S.ontvangst vond ik om 11 uur 's avonds von Papen met de secretaris Generaal van Buitenlandsche Zaken Dickhof [6] (ik weet niet precies

35 – (1) Vgl. nr. 33, noot 1. – Rost was van 6–11 sep. opnieuw in Wenen. 'Mijn afreis is zoo gehaast geweest, dat ik tal van menschen verstoord heb' (aan Mussert, 11 sep. 1936, Mussert 5/92763-4).

(2) Gabriel Puaux. Zie over hem en Rost, nrs. 16 en 18, passim. – Door de opheffing van de internationale controle in Oostenrijk lag z.i. de weg naar de *Anschluss* open.

(3) Dat sprak uit de brief van von Nostiz van 13 sep. uit Wenen, die ook de verontwaardiging van Gavronski, de Poolse gezant, weergaf (in RvT 21). – Voor de verlening van de onderscheiding op 22 sep. 1936, zie Inleiding, p. 29. Felicitaties daarmee uit Wenen van begin okt. in RvT 21.

(4) De *Parteitag* duurde van 8–14 sep. Zie programma en verslag in *Volk en Vaderland* van 11 en 18 sep. 1936. – D'Ansembourg en H. W. Müller Lehning waren er als NSB-vertegenwoordiging (nr. 33, noot 4). Rost maakte alleen de laatste drie dagen mee onder de hoede van een officiële Duitse begeleider (vgl. nr. 36 na noot 5). Hij doet in deze en de volgende brief duidelijk uitkomen dat hij veel meer dan de officiële afvaardiging der NSB als hoge gast werd behandeld. – Kwam men hier reeds met het plan voor Musserts bezoek aan Ribbentrop, dat op 5 okt. 1936 plaats vond (zie nr. 36 bij *n.* 3)?

(5) Hij werd aan Himmler voorgesteld. Hierover is verder niets bekend. De eigenlijke connectie van Rost met Himmler dateert echter pas van april 1937 en was bemiddeld door jkvr. Julia Op ten Noort. Mussert had in 1935 een dergelijk aanbod van haar afgeslagen. Zie Inleiding, p. 38 en Rosts autobiografie uit mei 1945 in deel II.

(6) H. H. Dieckhoff, leider van de *Politische Abteilung* van het *Auswärtige Amt*, sinds aug. 1936 waarnemend

hoe men deze naam schrijft) en von Bibra Duitsch Gezant in Bern. Von Bibra was 5½ jaar legatieraad in Praag geweest en daar zeer bevriend met den Schotschen secretaris aan de Engelsche legatie Hadow die ook één mijner beste vrienden is. Hij gaf mij tal van inlichtingen over correspondentie uit Praag voor onze courant.

Papen zal nog hier Hitler probeeren te spreken over de kwestie die ons interesseert hierover stuur ik U langs anderen weg bericht [7].

S.A. en S.S.opmarsch vanmorgen. Papen reed mij naar het terrein (de arena) waar ik bij de Regeering zat. Ik hernieuwde aldus mijne relaties met Schwerin von Krosig de Duitsche Minister van Financiën [8] en maakte kennis met Duitschland's beste diplomaat Graaf Moltke, de ambassadeur in Warschau, met wien ik lang heb gepraat. Daarna reed ik naar de opmarsch en ging dan hier werken. Ik dineer vanavond met Mueller Lehning met wien ik tot nu toe weinig contact heb.

Zooeven belt van Maasdijk mij op (correspondent v/d Telegraaf) zijn broer ken ik goed [9]. Maasdijk is zeer anti Nazi, doch ik ontvang hem, want dat is beter; echter zal hij zich wel wachten iets tegen ons te schrijven.

Ik reis morgenavond naar Genève waar de stemming tegen mij tot het kookpunt genaderd is. Echo's uit Genève over de maatregelen die men tegen mij wil nemen hebben mij van verschillende zijden bereikt. U moet dus niet verwonderd zijn als ik mij in de pers ga verweren [10].

Zooals gezegd schrijf ik U nog langs indirecten weg meer.

Met Nationalsoc. groet Hou Zee

M. ROST VAN TONNINGEN

Mussert 5/92761–2. Oorspronkelijk in handschrift

36. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Maandag 14 Sept. 1936 [a]

Leider,

Eindelijk kan ik U schrijven zonder te vreezen dat dit gelezen wordt. Ik geef dezen brief aan kameraad Mueller Lehning mede.

Staatssekretär, was een van de weinige hoge ambtenaren van het ministerie die van te voren ingelicht waren over de onderhandelingen van von Papen die uitliepen op het *Juliabkommen* tussen Duitsland en Oostenrijk. Had Rost daarbij een rol gespeeld, dan lag deze kennismaking voor de hand. Vgl. Inleiding, p. 24 en 26–27, nr. 36, *n.* 1 en nr. 44, slot van *n.* 3.

(7) Zie nr. 36.

(8) Rost ontmoette hem waarschijnlijk bij de onderhandelingen over het protocol van Lausanne.

(9) Vgl. nr. 36. Mr. dr. I. G. van Maasdijk was tot 1940 correspondent van *De Telegraaf* in Berlijn. Zie over zijn broer, H. C. van Maasdijk, directeur van de N.V. Nederlandsche Bankinstelling in Den Haag, Inleiding, p. 169–170 en de hier afgedrukte correspondentie uit 1940 en volgende jaren.

(10) Vgl. nr. 33, noot 2 en nr. 39, noot 9.

36 – (a) Eveneens uit Neurenberg. De brief draagt niet, zoals de vorige, een ontvangststempel van het Bureau van de Leider en bleef dus geheel vertrouwelijk.

Het gesprek met Hitler. U moet zich er op voorbereiden, dat het zeer moeilijk is met Hitler een precies gesprek te hebben. Hij is veel meer ziener dan kanselier. Mussolini is concreter. U zult dus een *lang* onderhoud met hem noodig hebben, om den tijd te hebben het gesprek daarheen te leiden, waar U het wenscht.

Daarom moet Uw onderhoud mijns inziens in Berchtesgaden plaats hebben, waar Hitler tijd heeft en zich in zijn element voelt, terwijl hij in Berlijn van alle kanten lastig gevallen wordt.

Ik heb nu zooeven met v. Papen ontbeten en de zaak nogmaals met hem besproken. Hij vertelde mij, dat Hitler waarschijnlijk nog gedurende den heelen maand October in Berchtesgaden zou blijven. Papen zal veel met hem in contact komen, daar de onderhandelingen tusschen Duitschland en Oostenrijk na de Volkenbondszitting in Genève in een akuut stadium komen. Er zal dan waarschijnlijk een reconstructie van het Oostenrijksche kabinet plaats vinden en verder zal een nieuwe meer aktieve Oostenrijksche Gezant in Berlijn benoemd worden. Bovendien zullen de economische akkoorden tusschen Duitschland en Oostenrijk moeten worden afgesloten [1].

Ik heb nu met von Papen afgesproken mij bericht te zenden, zoodra hij met Hitler de kwestie v/d samenkomst besproken heeft [2].

Kameraad van Ansembourg heeft mij op de hoogte gebracht van Uw mogelijke samenkomst met Ribbentrop. Ik zal U voor dien tijd reeds gesproken hebben, doch U moet er rekening mede houden, dat Ribbentrop de handen vol zal hebben met de Locarno-conferentie. De Engelschen willen deze zoo snel mogelijk houden, de Duitschers en Italianen hebben er weinig lust in zich vast te leggen, voordat de Spaansche zaak geregeld is. Mocht het U lukken Ribbentrop te bereiken, dan is het nuttig als Hitler ook van die zijde op Uw bezoek voorbereid wordt [3].

Het moeilijke zal zijn een blijvend contact met de N.S.D.A.P. administratief te organiseeren. Papen meende, dat Hitler, als hij contact met U had de zaak zelf in handen zal willen houden, daar het een politiek contact is. Dit moge zoo zijn, doch ik betwijfel of dit juist is. Ik vraag mij af of U ook niet naar Hess moet [4], om juist de relatie administratief vast te leggen. Hierover zal ik nog mijn voelhorens elders uitsteken.

De N.S.D.A.P. en Hitler's politiek wordt steeds anti joodscher en men verwacht hier dat Hitler tezamen met Polen zal trachten Frankrijk van Rusland losser te maken. Dat is met de huidige Fransche Regeering niet mogelijk, doch men hoopt op een Regeeringscrisis in Frankrijk [5].

Voor ons contact met de N.S.D.A.P. zal de joodsche kwestie altijd een groote moeilijk-

(1) Onderhandelingen ter uitwerking van *Juliabkommen* 1936 (zie Inleiding, p. 24). Aangezien Schuschnigg dit akkoord de uiterste grens achtte waartoe hij kon gaan en von Papen en Hitler er het begin van het einde van een zelfstandig Oostenrijk in zagen, leidden de onderhandelingen tot geen resultaat. Er werden pas na 12 feb. 1938 'Nationalen' in de regering opgenomen. Tauschitz bleef tot de *Anschluss* Oostenrijks gezant in Berlijn. Zie over de onderhandelingen, *Prozess Schmidt*, hoofdstuk II.

(2) Vgl. nr. 39.

(3) Mussert bracht inderdaad op 5 okt. 1936 een bezoek aan von Ribbentrop; hij wenste bij die gelegenheid ook door Hitler te worden ontvangen 'om de mogelijkheid van gezamenlijk optreden tegen het Bolsjewisme' te bespreken. Maar Hitler ging er nog niet op in; zie BDC H 335 en H 356, voorts nr. 39, noot 3.

(4) Rudolf Hess, *Stellvertreter des Führers*, speciaal verantwoordelijk voor het partij-apparaat. Pas na mei 1941 heette zijn *Dienststelle*, voortaan onder Martin Bormann, *Parteikanzlei*.

(5) De Franse volksfrontregering onder Blum handhaafde zich van juni 1936 tot juni 1937 ongewijzigd, en vervolgens nog tot april 1938, met een korte onderbreking.

heid zijn. Gisterenavond dineerde ik, zooals ik in mijn vorigen brief reeds schreef met kameraad Mueller Lehning en met onzen begeleider. Op mij af kwam een man van Rosenberg's Aussenpolitische Dienst [6] Ebert, die naar Mueller Lehning mij vertelde onze partij een jodenpartij noemt. Hij vloeide over van vriendelijkheid, doch ontzag zich niet om even later met van Giebland Oosterhof [7] achter ons te gaan zitten met een heel gezelschap. Dit heeft veel van een provocatie weg en mijn vingers jeuken om deze man eens over zijne houding de waarheid te zeggen. Echter is het beter eerst eens te overleggen, welke taktiek wij zullen volgen. Voor ons dagblad zal ik contact moeten zoeken met Goebbels [8] die niet minder antisemite is dan Hitler of Rosenberg. Hierover kunnen wij nog in Holland praten.

Correspondent v. Maasdijk (Telegraaf) Berlijn. Dit Heer heeft onder de invloed van onzen gezant van Limburg Stirum [9] zeer anti Duitsche berichten gezonden. Ik heb hem nu nogmaals gisterenavond zeer scherp op zijn plaats gezet nadat ik hem reeds door zijn broer (bankier in den Haag) die zeer met de N.S.B. sympathiseert had laten waarschuwen [10]. Maasdijk is nu wel zeer klein geworden. Hij vertelde mij dat Goedemans van de Telegraaf misschien weggaat [11] en bood mij aan een onderhoud met hem te arrangeeren. Ik heb dit in beraad gehouden.

Zooeven bij het ontbijt maakte ik kennis met *von Hassel* [12] ambassadeur in Rome (één van Duitschland's meest bekwame diplomaten). Hij verzocht mij hem bij een volgend bezoek in Rome te komen opzoeken. Ik rijd straks met von Papen en hem naar de parade van de Reichswehr.

Ontmoeting met Henlein. Ter gelegenheid van mijn lezing in Praag zal men ook eene ontmoeting met Henlein organiseeren. Hierover mondeling meer. Het lijkt mij zeer nuttig als U hem ook spreekt b.v. voor of na Uw samenkomst met Hitler [13].

Ik moet nu afbreken.

Met Nat.Soc. Groet Hou Zee

[M.] ROST VAN TONNINGEN

Mussert 5/92758–60. Oorspronkelijk in handschrift

(6) Alfred Rosenbergs *Aussenpolitisches Amt der NSDAP*, een instelling die sinds 1933 geen reële politieke betekenis meer had.
(7) Mr. dr. H. H. A. van Gybland Oosterhoff, een voorman van Nationaal Herstel.
(8) Eerst ter gelegenheid van zijn bezoek aan Berlijn in november ontmoette Mussert ook Goebbels en regelde hij een bezoek aan hem voor Rost, die zaken betreffende *Het Nationale Dagblad* wilde bespreken, alsmede voor Van Geelkerken als hoofd van de afdeling Propaganda. Zie *Proces Mussert*, p. 311–314.
(9) Mr. J. P. graaf van Limburg Stirum stak zijn afkeer van het *Nazi*-regime niet onder stoelen of banken. De Duitse regering verweet hem een op de spits drijven van de Duits-Nederlandse tegenstellingen en verzocht najaar 1936 hem te doen vervangen. Dit geschiedde inderdaad in aansluiting aan het compromis dat toen over de *Reichsdeutsche Gemeinschaft* tot stand kwam. Zie FOSD 1828, 1829 en 1830.
(10) Zie nr. 35, noot 9.
(11) J. M. Goedemans bleef hoofdredacteur van *De Telegraaf* en werd eerst in 1942 door de bezettingsautoriteiten van zijn post verwijderd.
(12) Ulrich von Hassell, van nov. 1932 tot 17 feb. 1938 Duitse gezant in Rome. Hij werd in verband met de aanslag op Hitler van 20 juli 1944 ter dood gebracht.
(13) Over dit contact met de leider van de Sudetenduitse partij werd mij niets naders bekend. – In aansluiting aan de reis naar Praag wilde Rost ook nog enkele dagen naar Wenen terugkeren voor een definitieve afsluiting van zaken. Want, zoals hij 11 sep. bij zijn vertrek uit Oostenrijk schreef: 'ik laat de zaak in een zekere wanorde achter' (Mussert 5/93763–4).

37. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN M. MORIZE

Genève, le 18 Septembre 1936

Mon cher ami [1],

Depuis que j'ai donné ma démission comme Représentant de la Société des Nations, j'ai eu l'intention de vous écrire pour vous remercier encore pour la collaboration que nous avons eue maintenant depuis treize ans, et aussi pour toute l'amitié que vous m'avez témoignée. Je tiens à vous expliquer comment j'ai pris la décision.

Lorsque je suis arrivé en Hollande en fin Juillet le chef du parti national-socialiste de notre pays a fait appel à mes services [2]. Les évènements en Espagne et certains autres évènements dans d'autres pays nous ont donné l'impression que l'organisation de la résistance contre les menées bolchéviques étaient devenue urgente. Bien entendu on ne saurait pas parler actuellement de danger éminent de bolchévisme aux Pays-Bas. Le parti communiste ne représente que quatre pour-cent des votes. Nous pensons toutefois que ce chiffre sera doublé aux prochaines élections qui auront lieu au printemps 1937. Si vous ajoutez à ces votes communistes le nombre de votes socialistes on arrive à un parti marxiste combiné d'environ 30% [3]. Ceux de nous qui ont assisté aux évènements de 1918 quand la révolution allemande s'approcha de notre frontière, savent que des mouvements révolutionnaires de pays voisins se transmettent très facilement dans notre pays [4]. Or, il s'agit de ne pas se laisser surprendre par les évènements. Je hais le bolchévisme de tout mon coeur, par ce qu'il représente les instincts les plus bas de la juiverie internationale [5]. J'ai donc immédiatement suivi l'appel du chef du mouvement nat.socialiste et j'ai accepté comme première fonction le poste de rédacteur en chef d'un journal que le parti a fondé. Au printemps je serai élu au Parlement et j'ai donc un très grand travail devant moi. L'organisation du journal doit être fait avec des moyens financiers très modestes. J'espère pouvoir partir d'ici dans quelques jours et commencer mon travail en Hollande.

J'ai perdu toute confiance en la Société des Nations depuis qu'on y a admis la Russie Soviétique et depuis qu'on y admet actuellement le représentant du Gouvernement de Madrid [6].

Nous avons à mon avis devant nous une lutte de très longue durée. Si nous ne réussissons pas à résoudre le problème ouvrier et de relever le niveau d'existence des classes inférieures le désespoir de ces classes conduira fatalement au bouleversement de notre continent et à la destruction de notre civilisation. C'est donc ma conviction que je dois assister mes compatriotes en Hollande qui ont eu l'énergie d'organiser l'action de résistance et de

37 - (1) Vgl. nr. 9, noot 6 en nr. 10, noot 7.

(2) Dit was dus sinds de persconferentie van 12 aug. 1936 Rosts officiële versie van zijn toetreding tot de NSB. Vgl. nr. 30.

(3) De communisten verloren daarentegen in 1937 één zetel, de SDAP handhaafde haar 22 zetels; ze vertegenwoordigden dus tezamen 1/4 en niet 1/3 van het Nederlandse volk. Bovendien kwam het in Nederland, in tegenstelling tot Frankrijk, niet tot de vorming van een volksfront van SDAP en CPN.

(4) Vgl. de autobiografie uit mei 1945 in dl. II, waaruit eveneens de sterke indruk blijkt die de 'rode revolutie van Troelstra' in 1918 op hem had gemaakt.

(5) Het gangbare nationaal-socialistische jargon.

(6) Vgl. de reeds in nr. 33, noot 10 geciteerde brief van dezelfde dag aan d'Ansembourg, waarin hij uitviel tegen 'de regeering van kerkenschenders en moordenaars - - -. Ik ga dan ook met blijdschap dit milieu [Genève] verlaten. Zoovele bittere ontgoochelingen is te veel'.

relèvement de notre pays. L'issue est bien incertaine. Mais il convient que chacun prenne sa responsabilité.

Je pense souvent à vous et j'espère que nous auront encore l'occasion de nous rencontrer à l'avenir. Si jamais votre chemin vous conduit à La Haye il ne faut pas manquer de venir me voir. (Mon adresse est: Groot Hertoginnelaan 215, La Haye).

En vous présentant mes meilleurs voeux pour votre famille, je vous prie de croire, mon Cher Ami, à mes sentiments les plus cordialement dévoués [7].

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 21. Doorslagkopie

38. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Genève 18 September 1936

Leider,

In Genève gaat de strijd om de opheffing van de contrôle verder [1]. Ik dring er nu op aan dat men mij zoo spoedig mogelijk zal laten trekken en reken er nu op, dat ik de 23e op de vergadering voor het dagblad kan aanwezig zijn.

Ik werd op den laatsten dag in Nürnberg nog aan Hess voorgesteld [2]. Verder ontmoette ik op de tribune Schacht, met wien ik oude relaties heb [3] en die mij zeer hartelijk begroette. Wij hebben een heelen tijd samen gepraat en ik heb hem toen gezegd dat hij mij moest helpen (met de courant bedoel ik). Hij verklaarde mij iedere hulp te willen geven, zoodat ik op weg naar Praag hem zal bezoeken en hem dan zal vragen of hij mij een medewerker wil aanwijzen, die ons geregeld artikelen over de economische en financieele ontwikkeling van Duitschland zal zenden.

Hier in Genève is men woedend op mij; de contrôle is echter dood hoe graag de bolsjewieken die ook zouden handhaven. Hiermede moet Oostenrijk voortaan onder eigen vlag zeilen en wij zullen afwachten hoe dit gaat. Na afschaffing van de volkenbondscontrôle zal

(7) Morize zond 1 okt. 1936 een even hartelijke brief terug, vol waardering voor Rosts werk in Oostenrijk en vol verwachting dat hij ook in Nederland verdienstelijke arbeid zou verrichten. 'Vous pourrez dire à vos amis hollandais que le vrai visage de la France n'est pas celui qu'elle montre actuellement', d.w.z. bij de steun aan de Spaanse regering en de verdere volksfrontpolitiek (RvT 21). – Jay schreef reeds 21 sep.: 'My partners and I have always enjoyed - - - hearing your views of economic and social conditions in Austria and Central Europe' (RvT 21).

38 – (1) Zie Inleiding, p. 28–29 en nr. 39 bij *n.* 5 e.v.

(2) Zie nr. 36 bij noot 4 over het belang dat Rost voor de NSB aan dit contact hechtte.

(3) Schacht heeft hij misschien reeds in 1932 ontmoet bij de onderhandelingen in Lausanne. Stellig kwamen zij in april 1934 in contact, toen Rost reeds een bewonderaar van Schachts financiële toverkunst was. Vgl. nr. 19, noot 9, bij nr. 208 en de autobiografie uit mei 1945 in dl. II.

Oostenrijk geene verontschuldiging meer hebben de regeeringsreconstructie, die Duitschland wenscht, te ontwijken [4]. In haast!

Met Nat.Soc. Groet Hou Zee

[M.] Rost van Tonningen

Mussert 5/92757. Oorspronkelijk in handschrift

39. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN G. VON NOSTIZ

Genf, den 18. September 1936

Mein lieber Freund [1]!

Ich habe die Tage in Nürnberg ausserordentlich genossen und habe dorten Gelegenheit gehabt mit Herrn v. Papen verschiedene Male über die Zusammenkunft des Führers meiner Bewegung mit der Ihnen bekannten Person [2] zu sprechen. Er hat mir versprochen sobald als er in Wien zurück ist, sich die Sache zu überlegen um herauszufinden auf welche zweckmässigste Weise diese Begegnung stattfinden könnte. Meines Erachtens müsste der Besuch an derselben Stelle stattfinden, wo ich die betreffende Person gesprochen habe. Er hat dorten mehr Zeit und ein gründliches Gespräch ist jedenfalls erforderlich um die dauernde Verbindung festzulegen, die wir anstreben. Ich werde die Sache in Holland schon entsprechend vorbereiten, muss aber genau so wie das vorige Mal von Dir den Weg bekommen, den ich beschreiten soll, um die Zusammenkunft zu ermöglichen. Ich wäre Dir ausserordentlich verbunden, wenn Du die Sache nochmals Herrn v. Papen in Erinnerung bringen würdest [3]. Bitte schicke mir die Antwort nach Holland, (215, Groot Hertoginnelaan).

Ich erinnere Dich weiters an die Methode, um eine dauernde Verbindung mit der Deutschen Gesandtschaft zu bekommen [4]. In Genf gehen die Diskussionen im Finanzkomitee zu Ende [5]. Man ist hier ziemlich gegen mich aufgebracht und zwar aus dem Grunde, dass die Veröffentlichung meines Briefes [6] die Fortsetzung der Kontrolle unmöglich gemacht hat.

(4) Zie nr. 36, noot 1; de komma's in de tekst ontbreken in het origineel.

39 – (1) Rost was zeer bevriend geraakt met de tien jaar jongere Duitse gezantschapsattaché te Wenen, Gottfried von Nostiz; dit blijkt uit hun correspondentie in RvT 21 (zie ook nr. 29 bij noot 3 en nr. 30, *n.* 4). Toen Rost na de *Anschluss* voor *Het Nationale Dagblad* in Oostenrijk was, logeerde hij o.a. bij Nostiz.

(2) Natuurlijk Mussert.

(3) De aanmaning was overbodig: reeds 15 sep. vroeg von Papen schriftelijk belet voor Mussert bij Hitler in de tweede helft van okt. 1936. Hitler gaf 30 sep. in principe toestemming. Eerst op 16 nov. 1936 had het bezoek in Berlijn plaats (zie FOSD 1584 : 382481–5 en Musserts eigen verslag, *Proces Mussert*, p. 311–314).

(4) Een week later was dit reeds gelukt. Vgl. nr. 40, noot 2

(5) Het *Financial Committee* vergaderde van 14–19 sep. in Genève. De 18e was geheel aan de Oostenrijkse situatie gewijd. Vgl. voor het volgende, Inleiding, p. 28–29.

(6) Zijn ontslagneming, nr. 24, Vgl, nr. 23, *n.* 5.

Weiters ist man böse darüber, weil man in meiner Feststellung der Ueberflüssigkeit einer Kontrolle eine Ueberschreitung meiner Kompetenz zieht [a]. Selbstverständlich lehne ich diese Ansichten ab und glaube im Gegenteil der Berufene zu sein, um diese Feststellung zu machen. Es scheint, dass das Finanzkomitee scheut, selbständig die Aufhebung der Kontrolle zu empfehlen, und dass es diese Entscheidung dem Völkerbundrat überlassen wird. Damit ist meines Erachtens die Sache schon im günstigen Sinne für Oesterreich entschieden. Falls jedoch der Völkerbundsrat, worin die russischen und spanischen Kommunisten eine erste Rolle spielen, sich trauen würde, die Kontrolle nicht zu[a] aufzuheben [7], so würde ich mich genötigt sehen, durch einen öffentlichen Angriff den Rat und die Völkerbundmethoden so anzugreifen, dass die Fortsetzung der Kontrolle in Oesterreich dadurch unmöglich würde. Ich habe mich nur auf Drängen meiner Freunde davon abhalten lassen [8], schon jetzt die Vertretung der spanischen Mörder anzugreifen, weil ich nach zehnjäriger Arbeit im Völkerbund, nicht ohne zwingenden Grund mit einem Krach austreten will [9].

Hiermit mache ich Schluss und bin in Erwartung Deiner Nachricht, mit herzlichsten Grüssen, Dein sehr ergebener

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 21. Doorslagkopie

40. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN G. VON NOSTIZ

's Gravenhage, 25 September 1936

Lieber Freund,

Seit heute morgen, als ich Dich anrief, hat die Situation, die ein Augenblick verzweifelt schien, sich Gott sei Dank gebessert. Der Kampf den ich hier führe, gleicht den ersten Erlebnissen in Wien in 1931, wenn wir eigentlich keinen Moment wussten, ob wir die Situation meistern könnten.

Ich sehe auch heute den Ausweg noch nicht ganz. Wir stehen mit den gesamten Zeitungen in Holland in offenem Kampf [1], und eigentlich ist es so gut, denn dieser Kampf musste ja

(a) Aldus in het origineel, gevolg van slordigheid en haast.

(7) Uit het officiële verslag van de september-zitting van de Raad blijkt niet hoe de stemmenverdeling was. Vgl. nr. 25, noot 4.

(8) Vgl. nr. 30, noot 9 en nr. 33, noot 2.

(9) Vooral A. Pelt had hem gewaarschuwd, dat hij zichzelf in de ogen van alle fatsoenlijke mensen zou schaden, indien hij zijn kritiek op de Volkenbond op die wijze en in dat stadium demagogisch gebruikte.

40 – (1) Het *Algemeen Handelsblad* van 12 sep. viel de NSB fel aan n.a.v. de wijziging die er gebracht was in de personen der uitgewezenen (vgl. nr. 32 bij *n.* 4 en nr. 33, *n.* 4): hieruit bleek de nauwe relatie tussen NSB en Hitler-Duitsland die men reeds lang vermoedde. Ook andere kranten trokken van leer. Vgl. nr. 28, slot van *n.* 2.

kommen und dann ist es besser, dass er sofort geschieht, da man dann allen Schwierigkeiten zu gleicher Zeit gegenüber steht.

Uebrigens habe ich heute mit gewissen Freunden von Dir Kontakt genommen [2] und bekam jetzt auch die Nachricht, dass meine seinerzeitige Rom-Reise mit Erfolg gekrönt ist [3].

Vorgestern hatten wir eine Sitzung, wo die Redaktion der Zeitung organisiert wurde. Die Druckerei ist nahezu fertig; die Redaktionszimmer werden nächste Woche funktionnieren. Ich habe eine ganze Reihe sehr gute Mitarbeiter ausserhalb der Redaktion gefunden und so gehen wir Schritt für Schritt in dieser schweren Sache vorwärts [4].

Bei meiner Ankunft in Holland hatte ich einen Moment eine entsetzliche Sehnsucht nach Wien, jedoch ist das bald überwunden gewesen.

Wenn Du die Gavronski's[5] sieht, so grüsse sie und frage Sie [a], ob Sie [a] meine beiden Briefe empfangen haben.

Mit herzlichen Grüssen und nochmaligem Dank zeichne ich als Dein sehr ergebener

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 21. Doorslagkopie

41. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Leiden, 3 December 1937

Leider,

Het is mij een behoefte, U bij mijne benoeming, tot lid van den politieken Raad [1], nogmaals hartelijk te danken voor het in mij gestelde vertrouwen. Kort in de beweging zijnde,

(2) Dit slaat op het Duitse gezantschap in Den Haag en op de reis die Rost twee dagen later naar Berlijn maakte, waar hij 28 en 29 sep. op het *Auswärtige Amt* werd ontvangen door *Gesandter* Aschmann (van de *Presseabteilung;* vgl. nr. 51), *Staatssekretär* Dieckhoff en Rintelen, chef van het *Referat* voor West-Europa, terwijl hij ook Schacht opzocht. Zie aanbevelingsschrijven van het gezantschap aan Rintelen d.d. 29 sep. 1936 (FOSD 1829: 418096).

(3) Vgl. nr. 33 bij noot 6 en nr. 34. – Het is niet duidelijk of dit alleen slaat op de Italiaanse relatie voor de krant of op meer.

(4) Op 2 nov. 1936 verscheen het eerste nummer van *Het Nationale Dagblad*; het zette meteen in met een felle campagne tegen de Volkenbond en tegen de Nederlandse regering 'wegens de verwaarloozing van de landsverdediging'. Op 16 nov. werd het nieuwe blad dan ook door de minister van Defensie voor leger en vloot verboden. – Het administratieve gedeelte was 'een chaos' totdat de eerste directeur in april 1937 door E. J. Roskam werd vervangen. Vgl. nr. 43, 45 en 47 en Inleiding, p.43–45.

(5) De Poolse gezant te Wenen en zijn vrouw, vgl. nr. 35, noot 3. Correspondentie met hen is niet over.

(a) Bedoeld wordt: sie.

41 – (1) Zijn naam ten spijt was de Politieke Raad een vrij informele, maandags bijeenkomende kring die Mussert van advies diende. Rost was er een vreemde eend in de bijt tussen F. E. Farwerck, d'Ansembourg, mr. A. J. van Vessem, W. O. A. Koster, mr. R. van Genechten en sinds kort ook H. J. Woudenberg. Alleen met de laatste voelde hij zich verbonden. Tegelijk met Rost werden ook mr. E. von Bönninghausen en A. J. W. Harloff in de Raad opgenomen; C. van Geelkerken, in 1938. – Zie Rosts weldra ongunstig oordeel over de Raad in nr. 47. In de Politieke Raad werd nog al eens kritiek geoefend op Rosts beleid bij *Het Nationale Dagblad*

zal het mijn streven blijven U en de oudere kameraden naar mijn beste weten in de zware taak behulpzaam te zijn.

Ik zal daarbij altijd denken aan het feit, dat U en kameraad van Geelkerken voor nu bijkans zes jaren de vernieuwing van ons volk begonnen zijt. Het is een dagelijksche vreugde voor deze vernieuwing te mogen strijden.

Zooals ik U in mijn laatsten gelukwensch bij Uw verjaardag zeide, zal niets de beweging kunnen tegenhouden, als wij allen ons beginsel en Godsvertrouwen tot den toetssteen van al onze handelingen maken. Dan zal de geest van de beweging steeds meer gaan stralen.

In gedachten reik ik U de hand. Hou Zee

M. ROST VAN TONNINGEN

Mussert 5/92748. Oorspronkelijk in handschrift

42. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. A. H. VAN DER DOES

den Haag 16 December 1937

Beste Jan,

Daar ik heden mede als gevolg van de groote inspanning [1] ongesteld ben, heb ik gelegenheid eens rustig te schrijven.

Wil dus bij deze wel mijn hartelijke wenschen voor Hannie en jou en de kinderen voor Kerstmis en Nieuwjaar aanvaarden. Van harte zij jelui een gelukkig 1938 toegewenscht.

Ik denk gaarne terug aan den mij betoonden vriendschap en steun. Je hebt mij een jaar geleden in een zware innerlijke crisis hier in het land zien terugkomen. Hoe zwaar dit bij de zoo riskante arbeid en de financieele zorgen was, zullen weinigen bevroeden, doch ik ben thans innerlijk gelukkig. Gelukkig in mijn werk en gelukkig, omdat ik bezig ben in mijn vaderland wortel te schieten.

Al verlang ik ook zoo nu en dan naar Oostenrijk terug zoo brandt dit verlangen niet meer als iets ondragelijks. Terwijl ik, een jaar geleden, nog innerlijk onzeker was, ben ik nu geheel als in Weenen, als een visch in het water. Het maakt de houding tegenover anderen makkelijker, vrijer. Ik vind mijn oude vrienden uit alle politieke richting terug [2]; ik zie hen gaarne, omdat met den dag de zekerheid van onze overwinning groeit.

en als Kamerlid. Zie de naoorlogse memoires van Woudenberg, I, p. 46–54 en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

42 – (1) In verband met werkzaamheden voor de krant, spreekbeurten voor de beweging, herhaalde reizen naar Duitsland ten dienste van de krant en bovendien ter waarneming van de partijrelaties. Zo was bijv. de maand november zeer druk geweest met twee bezoeken aan München en een aan Berlijn (zie stempels in zijn paspoort). Voorts veel activiteit voor de Tweede Kamer. Voor dit laatste zie men *Parlement en Kiezer* 1937–1938 en in grote trekken P. J. Oud, *Het jongste verleden*, deel VI, passim. Over zijn werktempo, zie Elkar Nickel (N. de Haas) in *Het Nationale Dagblad*, 6–8 mei 1940: *Rost, enkele aanteekeningen over den strijder.*
(2) Tot het uitbreken van de oorlog bleef hij mr. H. ter Meulen (Hope & Co.), D. J. von Balluseck (*Algemeen Handelsblad*), mr. E. N. van Kleffens (Buitenlandse Zaken), mr. E. E. Menten (Heldring en Pierson), A.

Dit veroorlooft anderen hun meening te laten, welker wijziging immers naar mijn overtuiging met de zekerheid van het noodlot komen moet.

Er is ook geenerlei bitterheid meer tegen Mary, slechts vreugde dat ik vrij ben. Ik heb het feit aanvaard, dat ik de kinderen tot hun meerderjarigheid kwijt ben, daar ook hier de zekerheid in mij leeft dat ik hen dan d.i. over 8 à 9 jaar weer terug zal vinden.

Zoo is er na een ontzettend moeilijk jaar innerlijk veel wat mij dankbaar stemt. Het verloop van de 15 afgeloopen maanden heeft mijn Godsvertrouwen versterkt. Het wonder van het slagen van het dagblad heeft mij opnieuw de levensstelling bevestigd, dat een mensch niet voor een taak gesteld wordt, die hij niet kan vervullen.

Tenslotte nog heel veel dank voor je laatste zendingen, *waarmede je mij een zeer grooten dienst bewees* [3].

Zoo nu leg ik mij weer ter ruste.

Heel veel groeten aan Hannie. Steeds je

MEINOUD ROST VAN TONNINGEN

RvT II Van der Does. Oorspronkelijk in handschrift

43. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Leiden, 29 Januari 1938

Leider,

Morgenavond zal ik met vacantie gaan.

Ik vermeen deze korte verpoozing na anderhalf jaar stoer werken verdiend te hebben. Eerlijk gezegd ga ik echter in minder prettige stemming weg.

U zult mij toegeven, dat ik in alle kalmte Uw heftigen uitval heb aangehoord [1]. Op het oogenblik, dat U dreigde desnoods te moeten toeslaan, wist ik, dat de neiging daartoe niet uit Uzelve kwam. Wederom zijn U de feiten verkeerd voorgelegd [2]. U is loyaal tegenover Uw medewerkers en zult mij dit niet willen toegeven.

Sillem (bankier), dr. A. D. A. de Kat Angelino, mr. W. M. van Lanschot en enkele oud-Leidenaars in de Tweede Kamer nog wel spreken. De meeste oude vrienden had hij echter door zijn nieuwe politieke oriëntatie verloren, zoals zijn vroegere medewerkster bij Hope & Co. en ook A. Pelt, sinds deze een spreekbeurt van Rost in de verkiezingstijd bijwoonde en de conclusie trok: éèns maar nooit weer! Mr. M. Kann, een tijdgenoot uit Leiden, had hij al in 1935 bij het Leidse lustrum uit anti-semitisme de rug toegekeerd. Vgl. H. J. Woudenberg, *Memoires* I, p. 34 en 41: 'hij had alle verbindingen met zijn vroegere wereld zoo goed als verbroken en leefde geheel in de NSB-wereld'. In de Tweede Kamer zou hij volgens deze bron zelfs elk contact met de tegenstanders vermeden hebben. Maar misschien was dat pas sinds de kwestie-Oss van voorjaar 1938.

(3) Hierover is niets naders bekend.

43 – (1) Musserts uitval betrof blijkbaar o.a. de krant.

(2) In de Politieke Raad had men bezwaar gemaakt tegen Roskams 'bloed en bodem'-artikelen in de krant. Men vond het 'kolder' terwijl Rost het waardeerde als 'volks' (zie de reeds in nr. 31, noot 2 genoemde brief van Rost aan R. van Houten van 25 aug. 1936 en Woudenberg, *Memoires* II, p. 29). Bovenal werd daar het zakelijke beleid van Roskam, die reeds in apr. 1937 R. van Houten als directeur was opgevolgd, gekritiseerd. – Tezelfdertijd had Woudenberg een soortgelijke aanval te verduren (zie nr. 47 bij noot 11). Vooral van Farwerck en Van Geelkerken gingen de aanvallen uit, zie Inleiding, p. 44 en 59.

En toch herhaal ik, dat ik nog nimmer op een post gestaan heb, waar ik zoo vaak in den rug ben aangevallen door kameraden, die niet de moed hebben mij persoonlijk hun bezwaren kenbaar te maken [3].

Ik weet ook hoe ontzaggelijk zwaar Uw taak is en alles wat ik wil en wensch is voor het groote doel Uw taak te verlichten. Daarom wensch ik U, hoezeer U mij ook gegriefd hebt, als steeds het beste in Uwe plichtsvervulling toe en hoop U bij mijn terugkomst met nieuwe krachten te kunnen helpen.

Hou Zee

[M.] ROST VAN TONNINGEN

Mussert 5/92747. Oorspronkelijk in handschrift

44. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Leutkirchner Hütte 7 Februari 1938

Leider,

Met van der Does [1], slechts vergezeld van een gids, diens dochter (die voor ons kookt) en diens zoontje, die voor kleinere werkzaamheden zorgt, zit ik nu sinds drie dagen op de Leutkirchner Hütte (2250 M. hoog) temidden der zwaargeplooide sneeuwbergen.

Ik heb beneden in het dal op 1200 M. hoogte drie dagen voorgeoefend en wij gaan nu morgen een grootere tour ondernemen. Ik voel mij reeds na een week een ander mensch. Men slaapt van 9 tot 9 of 8 uur, ligt in de zon als men niet ski loopt, eet, drinkt of slaapt [2].

Beneden in het dal zwerft in de z.g. wintersportplaats Sankt Anton het internationale uitvaagsel met gezichten, opgeverfd in alle kleuren van den regenboog, rond en is luidruchtig. Zoo luidt tiert daarbeneden de radio, dat men het hier in de stilte nog zeer flauw hoort (1000 M. hooger).

Ik daal Vrijdag weer in het dal af, vertrek om 4 uur n.m., kom 11 uur v.m. Zaterdag in den Haag, heb om twaalf uur een onderhoud met kameraad Winkler, Zondag met kameraad Harloff over de rede in de Tweede Kamer over Indië. Ik heb deze rede reeds voor mijn vertrek voorbereid, doch moet hem Zaterdag, Zondag en Maandag op papier zetten.

Ik zal een warm pleidooi voor de Indo houden en denk wel, dat de text, die ik U nog zal toonen, U zal bevallen [3].

(3) Deze klacht werkt Rost nader uit in nr. 47 en nr. 248. Mussert 5/93516 en 5/92750–5 zijn twee voorbeelden van dergelijke *Schiessereien* uit 1937 van J. Herdtmann, van W. O. A. Koster en van J. Ph. van Kampen, die Rost aan Mussert toezond; zie ook Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

44 - (1) Jhr. J. A. H. van der Does. - Op 30 jan. reisde Rost over Feldkirch Vorarlberg binnen.

(2) Rost had er plezier in, tegenover de onsportieve Mussert en vele andere NSB'ers zijn eigen prestaties op dat gebied naar voren te brengen. Vgl. ook nr. 80 tegen het einde.

(3) Het onderhoud op 12 feb. met P. E. Winkler, lid van de redactie van *Het Nationale Dagblad* (zie ook nr. 47, noot 18), zou lopen over de krant. A. J. W. Harloff, oud-lid van de Raad van Indië, was Musserts adviseur in Indische aangelegenheden. Overigens ging geen van deze twee afspraken door, daar Rost pas 12 feb. - de dag van Schuschniggs fatale bezoek aan Hitler in Berchtesgaden - via Bregenz uit Vorarlberg naar Nederland terugreisde (blijkens paspoortstempels). In *Het Nationale Dagblad* van 14, 16 en 17

Een en ander ter Uwer gouverne.
Van der Does verzoekt U de groeten over te brengen.
Met de verzekering van mijne respecten aan Mevrouw Mussert Hou Zee

[M.] ROST VAN TONNINGEN

Mussert 5/92745–6. Oorspronkelijk in handschrift

45. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Leiden 16 Februari 1938

Leider,

Na ons gesprek van gisteren heb ik over alles nog eens rijpelijk nagedacht [1]. Ik wilde niet meer, dan ik reeds deed, mijne bedenkingen openbaren, voordat ik alles nog eens had overwogen.

Mag ik nu mijn gedachten eerst in een algemeene omlijsting plaatsen?

Het rythme van het volksche ontwaken is verschillend; wij bevinden ons sinds 1½ jaar in een afnemend getij [2]. Het is mijn diepe overtuiging, dat deze neerwaartsche ontwikkeling nog eenigen tijd zal aanhouden en dat wij onze moeilijkste periode van den zomer zullen bereiken. Dit zal zich uiten in een verder teruggaan van het ledental der beweging, in een terugloopen der abonné's en dus in toenemende financieele moeilijkheden.

U heeft de moeilijkheden het hoofd trachten te bieden door een reorganisatie der beweging, die op velerlei gebied een zuivering beteekent [3]. Als U de rijen van het kader ziet zult U toch voldoening moeten gevoelen. De kwaliteit van Uw medewerkers is sterk verbeterd; zij ontwikkelen zich en groeien met U mee en aldus wordt Uw taak, die met den dag zwaarder wordt, toch door steeds sterkere schouders meegedragen.

Ik wil nu bij het doorworstelen der komende maanden de zaak alleen in algemeen verband zien.

Het lot van ons dagblad en van VoVa is met dat der beweging te vereenzelvigen; dit is de ruimere omlijsting, waarbinnen ik mijne beschouwingen moet plaatsen.

feb. 1938 schreef Rost artikelen over Schuschniggs bezoek, dat hij aanduidde als consequentie van zijn saboteren van het *Juliabkommen* van 1936 (zie nr. 36, noot 1). – Bij de behandeling van de Indische begroting in de Tweede Kamer hield Rost op 24 feb. zijn rede over de Indo. Zie *Het Nationale Dagblad* van 25 feb. 1938.

45 – (1) Het onderhoud van Rost met Mussert op 15 feb. had ten doel, het conflict over de krant bij te leggen en een betere organisatie ervoor te ontwerpen.

(2) Dit is in lijnrechte tegenstelling niet alleen met wat hij in de zomer van 1936 meende te constateren, maar ook met zijn 'rotsvaste zekerheid' van slechts twee maanden tevoren (vgl. nr. 42 na noot 2).

(3) De reorganisatie van de NSB was reeds in de zomer van 1937 in de maak en werd na de septembercrisis van dat jaar met kracht ten uitvoer gelegd. Mussert formuleerde in *De bronnen van het Nederlandsche nationaal-socialisme* opnieuw de grondslagen van de beweging. Het leidersbeginsel werd wat verder doorgevoerd. De activiteit werd geprikkeld door de invoering van de categorie 'werkende leden'. Het aantal bezoldigden werd beperkt.

Het Hoofdkwartier is, naar U zelf toegaf, onvoldoende bezet. Het is het hart der beweging en zal ten allen tijde, welke ook het belang der dag en weekbladen moge zijn, de stuwkracht der beweging moeten bepalen.

Die stuwkracht is vooral de propaganda.

De propaganda moet t.a.v. elke dynamische kracht in ons volk door de daartoe meest bevoegden worden uitgeoefend.

U heeft wat de periodieken betreft een variatie geschapen (Nationaal Dagblad, VoVa, Arbeidsfront, Nieuw Nederland [4] enz.), die aan de behoeften beantwoordt.

De meest dynamische propaganda echter n.l. het plaatselijk en soortelijk reageeren en leiden der stroomingen, die het volk bewegen, zijn onvoldoende.

Ik bedoel met deze dynamische krachten en stroomingen het volgende:

Elk nationaalsocialist, of hij dit nu bewust of onbewust is, of hij toegetreden of niet toegetreden is tot de N.S.B., wordt gestuwd door meer of minder verschillende idealen.

Hij zal in de N.S.B. zoeken het groot-Nederlandsche ideaal, de mogelijkheid zijn op rassenleer of nationaalsocialistische wereldbeschouwing gegrondveste drang tot actie te verwezenlijken; de katholiek zal er in hopen te vinden het middel den corporatieven staat op de basis van de Encycliek Quadragesimo Anno te verwezenlijken; de proletariër hoopt op grooteren welstand en eerherstel van zijn klasse; de werklooze zoekt werk; de boer wil den waarborg van het bezit van zijn hofstede; de middenstander zal de hoop op de bevrijding van de warenhuizen en de beveiliging van zijn zelfstandig bestaan zoeken; de werkgever snakt naar orde en waarborgen tegen stakingen; de nationaal voelende Nederlander wenscht vurig een krachtig volk; de Oost Indische pionier denkt aan bevestiging van het trotsche Imperium enz. enz.

In het prikkelen van al deze positieve opbouwende krachten ligt de toekomst der samenbundelende leiding, die U uitoefent. Elk propaganda orgaan dus ook het Dagblad moet op kleinere schaal deze stuwende krachten pogen te versterken.

Het minste hulp bij deze buitengewoon moeilijke propaganda, die telkens verschillend moet worden afgestemd, hebben U en kameraad van Geelkerken.

Het hoofdkwartier moest om U beiden de mannen zien, die voor elk der verschillende gebieden met bewegelijke deskundigheid de propaganda zou uitoefenen.

Als een buitengewoon geslaagd voorbeeld van propaganda is de Jeugdstorm te beschouwen. Hiermede komen blijkbaar geweldige krachten in beweging.

De sportorganisatie, waaraan U bezig is [4a] kan dit nog ontwikkelen.

U kunt nu echter de beste organisatie op papier ontwerpen; dit baat echter niets als U de mannen niet heeft. De 'Führerauslese' van het propagandacorps is de moeilijkste en dringendste taak der eerstvolgende maanden. Een naam als Herweyer [5] zweefde ons beiden voor den geest doch wie is de man voor den landbouw, wie voor den middenstand, voor de

(4) *Arbeidsfront* (niet te verwarren met het blad van het vooroorlogse Arbeidsfront der NSB, *De Nationale Werknemer*) was een sinds 1936 gratis verspreid colportageblad van de NSB, bedoeld voor de arbeidersbevolking. Het stond onder redactie van H. J. Woudenberg met A. van der Oord en Jan Hollander als medewerkers. Zie nr. 47, noot 11. – *Nieuw Nederland*, maandblad met wetenschappelijke allure, sinds 1935 onder redactie van R. van Genechten en E. J. Roskam. Rost was er bij zijn kennismaking met de NSB enthousiast over en wilde toen medewerkers voor de nieuwe krant uit die kring aantrekken; zie Inleiding, p. 43.

(4a) Hierover is verder niets bekend.

(5) Ing. W. A. Herweijer, geb. 31 dec. 1906 te Zevenbergen, die in 1940 leider van het Technisch Gilde werd en in 1941 directeur-generaal Rijks Radio-omroep. Tot najaar 1939 was hij districtsleider in Den Haag.

groot-Nederlanders, voor de arbeiders (in het hoofdkwartier d.i. in Uw dagelijksche omgeving bedoel ik)?

Hiermede heb ik U mijn ideeën over de bewerking van de ineenschrompelende beweging gegeven.

Ik ga nu tot de courant over.

Zooals gezegd is het ook hier een kwestie van voortdurend verbeteren der organisatie.

Zoowel voor de propaganda als voor de courant is het geldgebrek nijpend. U wilt daarin voorzien door een beroep op de abonné's.

Na rijpelijke overweging moet ik U dit dringend afraden!

Bij het afnemende getij, waarmede wij te kampen hebben, zou dit beroep naar mijn vaste overtuiging een volledige mislukking worden, die Uw prestige een zeer gevoeligen knak zou geven. Denkt U aan het echec bij de actie voor meer abonné's die U per brief ondernam [6].

Het is nu eenmaal zoo, dat men bij afnemend getij zich *zelf moet helpen.*

Mijns inziens is een drastische bezuiniging in de beweging ter vrijmaking van meerdere gelden voor de propaganda noodig.

Wat de courant betreft hoop ik U over eenige dagen gezamenlijk met Roskam een plan [7] voor te leggen.

Wij moeten uit eigen krachten voortgaan, tot de vloed weer komt. Gedragen op een opkomend getij zal U dan Uw beroep op de abonné's kunnen doen en succes hebben.

Thans kom ik op de advertentie acquisitie en op Roskam.

Roskam is naar mijn diepe overtuiging een beheerder van de allereerste categorie. Als U meent dat de advertentie acquisitie niet goed gaat, zoo zou dit apart kunnen worden bekeken.

De advertentie acquisitie zou dan door een door U te benoemen vertrouwensman ter hand moeten worden genomen in binnen- en buitenland.

Wat het buitenland betreft stel ik U voor de zaak te steunen met de aan U bekende relatie, wier naam ik hier liever niet noem [8].

Tevens zal het noodig zijn een strikte opdracht te geven teneinde reeds nu actieve onderhandelingen met Nederlandsche papierleveranciers te beginnen teneinde voor het jaar 1939 paraat te zijn.

En thans Leider een eerlijk woord.

Onze kameraad Roskam na zulk een voortreffelijken arbeid te ontheffen kan en mag Uw voornemen toch niet zijn. Veeleer zou het noodig zijn andere leidende functionarissen te treffen.

De trouw van Roskam is zoo groot als van geen ander dien ik ken.

Zijn prestaties zijn grooter dan van eenig ander Uwer medewerkers.

Zijn geestelijke vruchtbaarheid is de grootste der heele beweging [9].

(6) Zie Inleiding, p. 44, *n.* 2.

(7) Een dergelijk plan ontbreekt. Sinds mrt. 1938 was *Het Nationale Dagblad* er duidelijk op uit, een nieuwe, door de NSB nog niet bereikte lezerskring te werven. Het was strijdblad geworden in plaats van, zoals bij de oprichting de bedoeling was geweest, informatieblad (zie nr. 31, noot 2).

(8) Rost doelt hier vermoedelijk op de steun die H. Hushahn, persattaché van het Duitse gezantschap in Den Haag, zou kunnen geven, wellicht ook zijn relaties met het *Büro Ribbentrop.* Vgl. nr. 50, noot 1 en nr. 237 bij noot 4 en noot e.

(9) Rosts oordeel over Roskam heeft zich nogal eens gewijzigd, vgl. nr. 80, noot 27. Zijn waardering was vooral gegrond op Roskams 'volkse gedachten'.

Denkt U er aan met hoeveel moeilijkheden de ongestoorde hardwerkende harmonie te Leiden na 6 maanden chaos is tot stand gebracht. Moet deze chaos door de kritiek van zelf ondeskundige N.S.Bers op Roskam's beheer weer worden ontketend [10].

Ik hoop, dat U in deze goed geleid moge worden en eindig met een krachtig Hou Zee

[M.] ROST VAN TONNINGEN

Mussert 5/92739-44. Oorspronkelijk in handschrift

46a[a] M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. J. LEEUWENBERG

Leiden, 4 Januari 1939

Kameraad,[1]

Ik had gisteren nog een gesprek met den Leider [2] en kom nu een beroep op U doen. De zaak Oss moet m.i. worden doorgezet. Geloof mij, U moet dit niet als een soort speciale sport van mij beschouwen, maar het is een beginselkwestie, dat als wij meenen in ons recht te zijn, wij iets tot het uiterste moeten doorzetten [3].

De N.S.D.A.P. in Duitschland heeft ook tegenover de hoofdcommissaris van politie in Berlijn Isidor Weiss [4] (jood) meedoogenloos stormgeloopen.

Een dergelijke onverbiddelijke consequentie maakt bij elken nieuwen aanval onze tegenstanders bij voorbaat zenuwachtig. Zij moeten weten, dat als de N.S.B. iets aanpakt, zij het ook onverbiddelijk doorzet.

(10) Rosts pleidooi had geen effect. Eind mrt. 1938 stelde Mussert een raad van advies in voor de Leidse bedrijven, waar H. J. Kerkmeester weldra de hoofdrol speelde. Roskam werd voorshands vervangen door P. A. Geertsema. Ter verbetering van de outillage werd een afzonderlijk Bouwfonds uit vrijwillige bijdragen gevormd (zie bijv. advertentie in *Het Nat. Dagblad* van 18 nov. 1938; vgl. balanzen in NSB 192/1030). In dec. 1938 werd aan Roskam alsnog décharge verleend. Zie ook Inleiding, p. 44.

46a - (a) Deze brief kwam zo laat uit particuliere handen in het bezit van het Rijksinstituut, dat hij alleen op deze wijze kon worden ingelast. Een doorslagkopie is in Rosts verzameling niet teruggevonden. - Het bij *n.* 7 tussen + --- + geplaatste is in handschrift door Rost bij gekrabbeld.

(1) Zie Inleiding, p. 47-50. H. J. Leeuwenberg, geb. 24 juli 1905, kandidaat-notaris, rooms-katholiek; kringleider van Utrecht-oost en einde 1937 op Musserts verzoek vast aan het hoofdkwartier verbonden bij hoofdafd. III, met name voor de propaganda in de zuidelijke provincies. Daarnaast sinds 1938 districtsleider van Noord-Brabant en weldra ook van Limburg (Doc. I H. J. Leeuwenberg).

(2) Tegen Rost was dinsdag 3 jan. 1939 een strafvervolging ingesteld wegens zijn artikelen in *Het Nationale Dagblad* van 23 en 29. dec. 1938 inzake Oss; verspreiding der gewraakte nummers was verboden. In het onmiddellijk volgend overleg met Mussert bepleitte Rost voortzetting van zijn actie, alle geopperde kritiek ten spijt. Hoewel Mussert een verschijningsverbod voor de NSB-periodieken vreesde en reeds maatregelen trof, kreeg Rost waarschijnlijk toch *plein pouvoir:* 4 jan. verscheen zijn derde grote artikel in het dagblad en ontwierp Mussert zijn hoofdartikel voor *Volk en Vaderland* van 6 jan.: 'Wij eischen licht! De Ossche geestelijken'. Hierin keerde hij zich tegen de *Limburger Koerier* die in zijn nummer van 27 dec. 1938 onder het hoofdje 'Hemeltergend' de NSB van demagogie en vuilspuiterij beticht en op breideling van de pers aangedrongen had.

(3) Vgl. nr. 47, p. 353, 354 en 359.

(4) Dr. Bernhard Weiss, sinds 1927 *Vize-Polizeipräsident* te Berlijn, de voornaamste bestrijder en derhalve mikpunt van de NSDAP en SA van de hoofdstad, onder de bijnaam 'Isidor'. Zie J. Goebbels, *Kampf um Berlin.* (München, 1934; 20e dr. 1941), p. 135 e.v., vooral p. 140-141. Bij von Papens staatsgreep in Pruisen op 20 juli 1932 werd Dr. Weiss tegelijk met de socialisten uit het stadsbestuur en de regering ontslagen.

En nu nogmaals ter vermijding van een misverstand, ik wil hierin geen rol spelen en het gaat mij er ook niet om, om de kwestie van de twee geestelijken [5] voor de Anti-Papistische stroomingen uit te spelen. Zooals ik U in ons openhartig gesprek eenige maanden geleden reeds zeide, het gaat mij er evenzeer als U om, om het Katholieke Zuiden vrij te maken van het dwangjuk, dat het Politiek Katholicisme haar probeert op te leggen [6].

Ik heb destijds + in Nuth + [7] met zeer warme instemming Uw rede aangehoord en ben het volstrekt met U oneens, dat U niet de persoon zijt om in het Zuiden spreekbeurten te vervullen. Gij zoudt dit ook in de andere gedeelten van het land moeten doen.

Mijn wensch is, dat het artikel van den Leider [8] gepamfletteerd wordt in voldoende exemplaren om juist de katholieke streken te bereiken. Laat mij in dit verband meer en meer verdwijnen; zendt naar de Katholieke streken in talrijke getale, mannen die niets met Oss te maken hebben gehad, als b.v. van Geelkerken, de Bruin [9] en natuurlijk in de eerste plaats de Leider zelf, en ik ben diep overtuigd, dat het ons mogelijk is de R.K.S.P. [10] op haar grondvesten te doen wankelen.

Laat mij meer voor het Noorden zorgen, hoewel b.v. voor het Noorden sprekers als Vlekke [11] uitstekend zijn en ik gaarne met U op pad ga.

Zooals ik U reeds zeide, zal een actie juist van Katholieken in deze kwestie een geweldigen indruk maken op het niet-Katholieke deel van de bevolking, in en buiten de Beweging.

En nogmaals herhaal ik aan het einde van dezen brief, dat ik door toeval in de zaak Oss ben gerold. Justitie was nu eenmaal mijn departement, wat destijds bij de arbeidsindeeling van de Kamerwerkzaamheden mij werd toegewezen [12]. Daardoor ben ik in Oss gemengd geworden.

Het ware tactisch waarschijnlijk beter geweest, als d' Ansembourg de zaak had aangepakt, maar enfin dit is door een toeval niet gebeurd. Toen ik op 7 April 's middags na een verblijf van een week in Oostenrijk voor de Anschluss, op de redactie terugkwam, vond ik het verzoek van d' Ansembourg, dienzelfden middag in de Kamerzitting de zaak te behandelen [13].

(5) Het was de beschuldiging van 'zedenmisdrijven' door twee geestelijken uit Oss, die Rost sinds apr. 1938 in het centrum van de strijd had gesteld (rede in de Tweede Kamer bij de interpellatie-Drop op 7 apr., het geïncrimineerde artikel in zijn krant van 13 apr. 1938, zijn verdediging voor de Haagse rechtbank op 24 sep., zie *Het Nationale Dagblad* van die dag). Volgens zijn nieuwste publikaties hadden de maatregelen van minister Goseling en van de procureur-generaal van Den Bosch tegen de marechaussee-brigade en al wat daaruit voortvloeide, gediend om de geestelijken met alle middelen te sauveren.

(6) Men lette op Rosts verschil in accent, naar gelang van de gadresseerde. Hier en weldra voor het Haagse gerechtshof (verweer van 1 mrt. 1939, zie RvT 58) bepleitte hij een principiële *Kulturkampf*: elders was het persoonlijke heroïek in de strijd tegen bederf (nr. 46c); tegenover Mussert bleef hij uitsluitend politek-taktisch (nr. 46b).

(7) Op 10 dec. 1938, toen de zaak van de marechaussee-brigade voor de Centrale Raad van beroep in behandeling was, sprak Rost, ingeleid door Leeuwenberg als districtsleider, op een NSB-vergadering in het Limburgse Nuth. Zijn uitval tegen het 'ambtenaren*on*gerecht' bezorgde hem een dagvaarding voor de politierechter in Maastricht (vgl. nr. 237, *n.* 2). Leeuwenberg komt in die tijd slechts zelden op de NSB-sprekerslijsten voor.

(8) Het reeds in *n.* 2 genoemde hoofdartikel van 6 jan. 1939.

(9) J. H. L. de Bruin, leider van het sprekerscorps der NSB. Zie ook Inleiding, p. 234, *n.* 2.

(10) Rooms-Katholieke Staatspartij, tot 1945 de naam van de partij.

(11) G. F. Vlekke, geb. 28 okt. 1899 te Haarlem, onderwijzer, sinds 1920 hoofd van een lagere school in Amsterdam, lid van de Raad voor Katholieken (zie Inleiding, p. 36) en in de NSB een gewild spreker. 26 okt. 1938 had hij met Rost samen in Leeuwarden gesproken. – Over Rosts populariteit in het noorden, zie Inleiding, p. 131 bij *n.* 5.

(12) Zie Inleiding, p. 46, *n.* 3. (13) Zie Inleiding, p. 48, *n.* 1; aldus ook in zijn verweer voor het Haagse Hof.

En nu eindig ik kameraad en leg met vertrouwen deze zaak in Uw handen en zal gaarne met U overleg plegen, voor de wijze van verdere behandeling.
Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

M. [M.] ROST VAN TONNINGEN

Mussert 13c. Oorspronkelijk

46b [a] M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Leiden, 6 Januari 1939

Leider,

De kwestie Oss wordt nu wel geheel en al overschaduwd door het S.D.A.P.-schandaal in Amsterdam [1], maar m.i. heeft U nu de gelegenheid om met één slag de Roomsch-roode coalitie te treffen. U kunt m.i. de parallel trekken tusschen de corruptie-schandalen van Oss [2] en de corruptie-schandalen van de marxisten. Als beide partijen zich vereenigen, zal de grootste zwendel onder bescherming van de Justitie mogelijk zijn. De schavuiten kunnen elkaar dan de bal toegooien en de Joden kunnen eraan verdienen, niet in het minst [b] de fatsoenlijke Joden, waarvoor de kameraden als de Ruyter [3] zoo'n sympathie hebben.

De man, die als vlag de corruptie der Roomsch-roode coalitie moet dekken is de heer de Geer [4]. In zijn partij is de corruptie ook zeer groot en er zijn verschillende jongere Christelijk-Historischen die daar Minister willen worden.

Bij den aanval tegen dit zoo dreigend gevaar, kunt U drie vliegen in één slag slaan.

U kunt de R.K.S.P. met Oss afmaken, U kunt de S.D.A.P. met het Amsterdamsche schandaal vernietigend treffen en U kunt aan den heer de Geer een 'Open Brief' richten, waarbij U hem van stille medewerking van deze corruptie beschuldigt, als hij, als Hoofd van de Christelijk Historische Fractie geen maatregelen neemt, dat hier drastisch wordt ingegrepen.

U kunt als uitgangspunt nemen de ontroerende woorden, die de heer de Geer over had voor de Joodsche kinderen, zie pagina 192 der Handelingen, bijlage I van dezen brief [c], het

46b – (a) Zie nr. 46a, *n.* a.
(1) Zie *Het Nationale Dagblad* van 6 jan. 1939, hoofdartikel over het zgn. 'Erfpachtschandaal', gebaseerd op gegevens van *De Telegraaf* van die dag.
(2) Behalve de 'zedenmisdrijven' was er in Oss ook nog corruptie bij de gemeentelijke diensten; zie *Het Nationale Dagblad* van 1 en 2 dec. 1938 over de behandeling van de zaak der marechaussee-brigade voor de Centrale Raad van Beroep.
(b) Bedoeld wordt natuurlijk: 'niet het minst'.
(3) J. W. de Ruiter, 5 mei 1899 te Elst – 7 okt. 1958 te Diepenveen, tandarts; sedert 1934 districtsleider in Amsterdam en Noord-Holland, tot zijn ontslag in mei 1943. De Ruiter behoorde tot de krachtigste bestrijders van het antisemitisme van de 'volkse' vleugel van de NSB. Mussert had veel met hem op. Zie nr. 80, *n* .8 en in deel II, Rost aan Rauter van 15 mei 1943.
(4) Mr. D. J. de Geer keerde zich pas in de eindphase van de strijd over Oss krachtig tegen Goseling, zie Inleiding, p. 49 bij *n.* 8. Na de val van het vijfde kabinet-Colijn werd hij, gelijk bekend, formateur en minister-president van een zakenkabinet met jongere katholieken en voor het eerst ook twee sociaal-democraten.
(c) Deze bijlage werd niet teruggevonden. Zie *n.* 5 de gissing, wat Rost kan hebben aangestreept.

met rood aangestreepte gedeelte [5]. Hier werden joodsche kinderen mishandeld volgens de Geer, maar voor de Ossche kinderen heeft hij geen enkel woord over. Ik heb hem aan deze schandalige houding herinnerd aan het einde van mijn rede bij de Begrooting van Justitie en zooals U ziet, de Geer openlijk beschuldigd, dat hij evenals de andere fracties der Kamer den Minister in zijn poging ter beveiliging van de schuldigen van Oss dekt [6].

Ik hoop, dat U zoowel van Oss, als van het Amsterdamsche schandaal, waarvoor ik naar Het Nationale Dagblad van heden verwijs een pamflet zult maken [7].

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

M. M. ROST VAN TONNINGEN

Mussert 13c. Oorspronkelijk

46c. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN EEN GRONINGSE JEUGDSTORMLEIDSTER

Zondagavond 26 Februari 1939

Beste S.[1],

Je brief van 26 Januari ligt voor mij. Toen ik hem kreeg had ik eigenlijk behoefte direct te antwoorden. Ik was moe; ja, haast afgewerkt. Alles komt tegelijk. Behalve de courant, de Kamer en de Spreekbeurten werkte en werk ik aan een plan tot oplossing der werkloosheid. Het is een reusachtig werk; zooiets wordt geboren; het moet langzaam groeien en alles wat scheppend is vergt de uiterste krachten.

Ik was moe en moedeloos, toen ik je brief kreeg. Het was een aardige en begrijpende

(5) Bij de algemene beschouwingen in de Tweede Kamer op 9 nov. 1938 eindigde De Geer zijn rede met een waarschuwend woord tegen 'het ook hier te lande opkomend verschijnsel van het antisemitisme' en zei in dat verband: 'Er zijn nu scholen in Europa, waar men het kind vertrapt en vernedert alleen wegens de onderstelde ras-schuld van zijn vader'; terwijl toch 'naastenliefde het eerste gebod is', zoals d'Ansembourg 'in ander verband' de dag tevoren had gememoreerd. Tevens signaleerde De Geer het antisemitisch karakter van Musserts uitspraken in deze op 22 okt. 1938 in het RAI-gebouw.

(6) Zie *Het Nationale Dagblad* van 19 nov. 1938 over de 'afstraffing' die Rost hem bij de behandeling van de begroting van Justitie op 17 nov., na zijn aanvallen op de NSB en het nationaal-socialisme op 9 en 10 nov. gaf. Ook op 9 dec. 1938 had Rost het in de Tweede Kamer met hem aan de stok, n.a.v. burgemeester Ouds verbod van een voetbalwedstrijd tegen een Duits elftal, waar hij in soortgelijke bewoordingen eindigde (*Handelingen, 1938–1939*, p. 889 en 899).

(7) Die dag verscheen Musserts Oss-artikel (zie nr. 46a, *n.* 2) in *Volk en Vaderland*. Een week later was de voorpagina vol over de Amsterdamse 'Bouwzwendel', waarbij men veiligheidshalve zoveel mogelijk *De Telegraaf* citeerde. Die dag werden de persen in Leiden op regeringsbevel verzegeld (zie nr. 47, *n.* 5). Op 17 jan. sprak Mussert op een grote protestvergadering in het Amsterdamse RAI-gebouw, op 18 jan. in Rotterdam, over 'Vrijheid en Recht' (zie Mussert 13c). Deze tekst verscheen als hoofdartikel in 'Inquisitienummer 1' van *Volk en Vaderland* van 20 jan. 1939 en werd weldra in brochurevorm verspreid onder de titel *Kent gij de waarheid over Oss?* (RvT 58).

46c – (1) Onderwijzeres en jeugdstormleidster in de provincie Groningen, toegewijd aanhangster van Rost. De voornamen in deze brief zijn niet volledig overgenomen. Voor de situatie waarin Rost verkeerde, zie nrs. 46a en 46b. De stijl herinnert sterk aan die van Goebbels' *Kampf um Berlin*.

brief, waarmede je mij steun gaf. Ge moet mij niet idealiseeren. Ik ben een feilbaar, zeer feilbaar mensch, doch ik heb mijn volk wel zeer lief. Ik zie het kind, het Nederlandsche kind als zoo iets gaafs, dat ik het gaaf zou willen houden. Je begrijpt mij wel. Het aangezicht van dit volk moet ongeschonden blijven, zijn ziel zuiver d.w.z. zijn bloed rein.

Wat wij noodig hebben in onzen strijd is bezinning. Ziet; wij kunnen ons een Leider denken, die ons hoogste ideaal belichaamt; een man die torenhoog boven alle menschen uitsteekt. Doch dergelijke Leiders zijn toortsen in de duisternis van de geschiedenis. Het is niet menschelijk het boven menschelijke (der 'Ubermensch') van anderen te eischen. Laten wij proberen zelf tot de laatste ademtocht beter grooter, edeler te worden.

Gij moet de afvallers van de beweging nauwkeurig waarnemen. Zijn het menschen, die tot groote offers bereid zijn? De taak der mannen om Mussert is, hem aan te vullen daar, waar hij te kort mocht schieten. Het gaat om het heele volk en er is geen tijd te verliezen. Wij hebben voor ruzies geen gelegenheid meer. De eindstrijd is begonnen hoe klein ons groepje ook nog is. Bedenk ook, dat tenslotte alleen de strijders beslissend zijn, nl. zij die alles willen offeren: ook het leven. De terreur die komende is zal het kaf uit de beweging wegblazen. De sterken zullen blijven staan. Zij zullen misschien zeer zwaar moeten lijden.

Toen ik in Oostenrijk op 25 Juli 1934 tegenover het lijk van Dollfusz stond, die net was doodgeschoten heb ik gezworen, dat ik de schurken, die dit op hun geweten hadden zou straffen. De schuldigen waren niet de nationaalsocialisten, het was het priesterdom, dat Dollfusz tot zijn waanzinnigen strijd tegen het eigen volk had opgehitst [2].

Toen eenige dagen later Planetta (na afscheid van vrouw en kind) en Holzweber (de onderofficier die den heelen oorlog had meegemaakt) met het 'Heil Hitler' op de lippen op het schavot stierven, toen heeft mijn hart gebloed en ben ik vastbesloten den nieuwen weg gegaan.

Dat onze strijd zoo burgerlijk is, komt, omdat dit volk zijn pioniers wegzond overzee, om daar dood te bloeden of als ras onder te gaan in een klimaat en een volk dat niet van ons bloed is. Zoo zwerven wij [3] thans van plaats tot plaats om het volk te wekken en als het nog niet ontwaakt is, komt dit, omdat wijzelf in daadkracht te kort schieten. Niet het woord, maar de daad is het die beslist. Wil een volk opstaan, dan moet het offer van den daad den opstand ontketenen.

Daarbij kan geen compromis, ook niet met het eigen ik helpen. Men moet bereid zijn tot alles of niets. Elke aarzeling, hoe zorgvuldig verborgen ook, zal zich mededeelen aan het volk. Eeuwig moet het verlangen zijn dit volk vrij te zien, oneindig de bereidheid het te dienen.

Dit offer moeten vooral zij brengen, die niet zooals jij de jeugd nog voor zich hebben, maar die het leven hebben gekend. Begrijp mij wel, wat jij doet is even belangrijk zoo niet belangrijker dan wij. Je moet de jeugd de boodschap brengen. Gij begrijpt de jeugd, omdat gezelf nog zoo jong zijt. Wij moeten de zwijnestal opruimen, opdat het huis waar de jeugd eens zal wonen een stralend heldere woning is.

Wij zullen het hoop ik nog beleven en als het niet zoo is, is het nog niet erg want de idee zal zegevieren. Het is goed zoo, dat men mag leven voor een groot ideaal. Misschien is het noodig, dat ik daarom zoo alleen ben.

Mijn kinderen zal ik nu misschien met Paschen zien. Dan is spreekbeurtenpauze. Het is dan 1½ jaar geleden, dat ik ze het laatst zag.

(2) Opvallend is het verschil in toon en visie met het contemporaine verslag uit Wenen (nr. 18).

(3) Bedoelt Rost hier zijn eigen volkse groep of de hele NSB?

Schrijf mij nog eens over je werk over J. en B. Je vader bezocht ik na Scheemda [4]. Wat is je moeder een lieve vrouw; zoo verstandig en begrijpend. Het speet mij, dat ik zoo dom was, om een dag te laat te komen. Ik loop vaak droomende rond zoo moe ben ik. Vandaag had ik sinds langen tijd een rustigen Zondag en zoo dacht ik dat ik je vandaag eens wat zou schrijven.

Je vader denkt, dat de koppen (intellect) Nederland zullen redden. Doch het zijn de harten. De kracht tot volhouden kan niet gedacht worden, zij moet opwellen uit de stille groote bron waaruit het leven zelf geboren wordt. Alleen uit die eeuwige bloedstroom, die dit volk schept komt telkens weer het leven op.

Zoo gaat het met het aller allerbeste. Ook de kunstenaars, de musici, schilders en anderen kwamen voort uit het volk, waar het beste, de oerkracht woont.

Wat je mij schrijft over de jeugdstorm is juist. Denk er aan, dat je niet in personen moet gelooven maar in de idee [5]. Denk er aan, dat ook Prins Willem van Oranje met een zeer bedenkelijke troep den strijd voor de vrijheid aanbond. Als de juiste Leiders niet op de juiste plaats staan moet men het niet opgeven, maar met de tanden op elkaar volhouden, volhouden altijd maar volhouden.

Het beste. Ik weet niet wanneer ik weer naar het Noorden kom, doch komt gij hier, dan wilde ik jou en J. graag voorstellen aan de Leidsters van de Vrouwenbeweging der N.S.B. [6]

Hartelijke groeten ook aan J.

Meinoud Rost v[an] Tonningen

RvT 125/183291-4. Oorspronkelijk in handschrift (fotokopie RvO)

↑ niet gevonden

47. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Leiden 18 Juli 1939

Leider,

Het zal U niet verwonderen, dat de vergadering van den Politieken Raad [1] bij mij een zeer onbevredigende indruk achter liet. Het is een van die periodieke terugvallen van diegenen, die in de Beweging niets anders doen dan critiseeren en die mij in het verleden, zooals ik vermag te bewijzen, voortdurend in den rug hebben aangevallen.

(4) Rost sprak 17 feb. 1939 in Scheemda, de spreekbeurt waarvoor hij het kamerdebat over de Indische begroting liet schieten (Inleiding, p. 47 bij *n.* 4).
(5) Korte tijd later volgde de crisis in de Jeugdstorm. Vgl. nrs. 53 en 103 en Inleiding, p. 134-135.
(6) Mevrouw E. Keers-Laseur en jkvr. Julia Op ten Noort, de leidsters der Nationaal-Socialistische Vrouwen Organisatie, de NSVO, zie Inleiding, p. 132-134.
47 – (1) Nl. van 17 juli, vgl. nr. 41. Het ledental was intussen gegroeid door de opneming van mr. H. Reydon, E. J. Roskam, M. Meuldijk en J. H. L. de Bruin. Bij zijn verdere klachten over de 'Philisters en criticasters' heeft hij echter tevens figuren uit het Hoofdkwartier en andere raadgevers van Mussert, zoals baron J. W. van Haersolte, jhr. D. de Blocq van Scheltinga en H. J. Leeuwenberg in gedachten. Over de brief als geheel, zie Inleiding, p. 81. Voor de stijl is opnieuw Goebbels, maar ook *Mein Kampf* het voorbeeld.

Nadat ik U herhaaldelijk mondeling [2] mijn beklag heb gedaan, wil ik nu nog kort schriftelijk samenvatten, welke moeilijkheden ik van de Philister uit de Beweging bij mijn pogingen om de Beweging geheel met eigen risico te dienen, heb ondervonden.

In twee zeer krasse voorbeelden hebben deze criticasters glansrijk ongelijk gekregen.

In de eerste plaats in de zaak Oss [3], waar mijn methode om de zaak met geweld tot een uitbarsting te brengen de kleine burgermannen en vermeende aristocraten, die van hun aristocratie alleen nog maar hun titel hebben overgehouden, ergernis hebben verschaft. Ik heb lesjes gekregen in fatsoen, lesjes waarom ik innerlijk heb geglimlacht, maar zou gaarne toch van dergelijke lesjes in de toekomst gespeend blijven.

Ik wil U eerlijk bekennen, dat mijn opvatting van fatsoen niet strooken met die conventioneele begrippen van een burgermanskliek of van een zeker deel der uitgaande wereld, die hun opvattingen plegen te verwisselen als de vele costuums, die zij in hun bezit hebben. Ik hoef U niet uit te leggen, dat het werkelijke begrip van fatsoen wortelt in een zeer sterk godsdienstig besef goed te handelen en dat daarbij uiterlijkheden wegvallen, die juist voor de philisters zoo ontzaglijk belangrijk zijn.

Nu zou ik mij over dit alles niet behoeven druk te maken, als niet constant op de momenten, waarop ik in mijn strijd het meest door mijn tegenstanders buiten de Beweging belaagd werd, ook mijn criticasters in de Beweging bijzonder actief waren. Dat was b.v. in de zaak Oss in het bijzonder het geval, bij de vervolgingen, die ik bewust als strijdmethoden uit lokte, of bij de twee keeren, waarbij ik uit de Kamer werd verwijderd [4], in welke beide gevallen ik met koel overleg en voorbedachten rade te werk ging.

Ik ben vaak van een matelooze bitterheid vervuld geweest, als ik naar buiten en naar binnen moest vechten, doch het is mijn geloof, dat mij steeds staande hield en de grenzenlooze verachting, die ik voor de voorzichtige overleggers en kansberekenaars in den strijd om leven en dood voor het volk, gevoelde.

Thans nu de zaak Oss gebleken is een succes te zijn, zijn de critieken verstomd en zinnen de brave burgerlieden op nieuwe middelen, om den strijd te bemoeilijken.

De tweede kwestie, waarbij ik het genot mocht smaken van geborneerde critieken, was de in beslagname van de pers [5], die een beweging heeft uitgelokt, welke dankzij de sabotage

(2) O.a. had hij een dergelijk onderhoud op 3 jan. 1939 (nr. 46a) en 2 feb. 1939 (FOSD 2854:551386) naar aanleiding van het beleid bij *Het Nationale Dagblad*; opnieuw op 1 mrt. 1939 samen met Woudenberg over het beleid in de Tweede Kamer. Vaak kwam hij bovendien een half uurtje voor het begin van de vergaderingen van de Politieke Raad om speciale klachten en wensen met Mussert te regelen (Inleiding, p. 59 bij *n.* 1).
(3) Sinds mrt. 1938 had de affaire-Oss de voornaamste plaats in *Het Nationale Dagblad.* Zie nrs. 46a en 46b; voorts nrs. 237 en 248 voor terugblik uit 1941 over 'Oss'. Zie ook Inleiding p. 47–50, Bronnen in het algemeen: Oud, *A.w.* VI, in hoofdzaak gebaseerd op de *Handelingen* en eigen herinnering, *Volk en Vaderland* en *Het Nationale Dagblad* op kritieke dagen, alsmede RvT 58, 'Aanklachten Off. van Justitie betr. artikel Nat. Dagblad betr. Oss'.
(4) Terwijl bij verscheidene gelegenheden aan Rost het woord ontnomen was (o.a. 24 mei 1938 en 9 feb. 1939), werd hij op 21 juni 1938 en 1 mrt. 1939 uit de vergadering van de Tweede Kamer gezet. De laatste maal ging dit gepaard met een gevecht waarbij ook H. J. Woudenberg een rol speelde. Zie Kamerverslag in *Het Nationale Dagblad* en ter vergelijking in *De Telegraaf* en de *Handelingen* van die dag. Rost volgde in dezen de taktiek der Oostenrijkse en Duitse *Nazis* uit de *Systemzeit.*
(5) Op 13 jan. 1939 werden in verband met beledigende artikelen in *Het Nationale Dagblad* van 23 en 29 dec. 1938 en 4 jan. 1939 (zie bij nrs. 46a en 46b), de persen van *Het Nationale Dagblad* in beslag genomen. Sommige andere kranten, o.a. *De Telegraaf,* veroordeelden de maatregel die er op gericht leek, de NSB tijdens de laatste maanden voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten *mundtot* te maken. Dat gelukte niet: op 14 jan. 1939 verscheen *Het Nationale Dagblad* direct weer, in klein formaat. De maatregel werd zelfs aanlei-

en het volkomen gebrek aan actie van talrijke z.g. vooraanstaande N.S.B.ers bij de verkiezingen nagenoeg was uitgewerkt. Het zijn de vreesachtige burgerlieden, die in hun eeuwig gezeur over het trekken van de twijfelaars tot onze Beweging de verovering van dat stoere volk verzaken, die in hun oerkracht en ongerepte eerlijkheid slechts eerbied hebben voor moed en beginselvastheid. Alleen de moedigen kunnen het moedige volk veroveren, want de moedigen onder het volk verachten de weifelaars, welke soort zij in de politieke partijen nu reeds tientallen jaren aan het werk hebben gezien. Er is geen verlangen naar dit soort lieden, die alles met hun hersens willen berekenen en aan wie de innerlijke impuls ontbreekt, die alleen een groote innerlijke verontwaardiging en een nog grooter geloof in de rechtvaardigheid van deze wereld aan den mensch kunnen geven.

Een Nationaal Socialistische Beweging kan alleen slagen, als zij de pionniers van het volk verovert en daarvoor moeten harde middelen gebruikt worden, daarvoor moeten de dingen bij hun naam genoemd worden. Dat wordt dan onfatsoenlijk genoemd, door die lieden, die later als de Beweging eenmaal geslaagd zal zijn als kwispelstaartende honden naar de Beweging komen toegekropen.

Er is geen initiatief, ook niet Uwerzijds, dat door dit soort lieden niet wordt gecritiseerd. Elke spontaniteit ook Uwerzijds wordt op deze wijze gedood. Ik wil U twee gevallen noemen, waarbij U persoonlijk een zeer groot succes had, en waarbij men onmiddellijk Uw voorstellen weg probeerde te critiseeren.

Deze twee voorbeelden, die ik desgewenscht met meerdere zou kunnen illustreeren, zijn de volgende: in de eerste plaats Uw voorstel voor het stichten van een Joodsch Tehuis in Guyana [6]. Dit voorstel is door de Politieke Raad op smalende wijze ontvangen, zooals ik U voorspeld had. U heeft doorgezet, U heeft daarmede de politieke partijen in de grootste verlegenheid gebracht en Uw voorstel is een prachtige basis van propaganda geweest, niet alleen in talrijke redevoeringen, die wij voor de verkiezingen over dit onderwerp hebben kunnen houden, maar ook door de bevestiging, die Uw idee mocht ontvangen, uit discussies van deskundigen op internationale conferenties en in het Britsche Parlement en Hooger Huis.

Het tweéde voorbeeld is Uw actie, 'Collecte voor Eigen Volk' [7], waarmede U ook weer de Regeering en de politieke partijen in zeer groote verlegenheid bracht. Op het beslissende moment heeft men U pogen te overtuigen, om in deze zaak niet door te zetten; ik noem in deze met name kameraad Harloff en Jkhr. de Blocq van Scheltinga. U heeft toen aan het advies van d'Ansembourg en mij de voorkeur gegeven, maar het is nachtwerk geworden

ding tot een vernieuwing van de technische apparatuur van *Het Nationale Dagblad*; vgl. voor de strafvervolgingen tegen Rost zelf, nr. 237, noot 2; voorts Inleiding, p. 35 bij *n.* 8.

(6) In verband met de vooral sinds de Duitse pogrom van 8/9 nov. 1938 toenemende stroom joodse vluchtelingen in Nederland ontwierp Mussert een plan voor massale emigratie naar Nederlands-, Brits- en Frans-Guyana. Dit werd op 24 nov. aan de regering aangeboden. Deze zaak kwam op 2 dec. 1938 ter sprake in de Tweede Kamer, waarbij ir. J. W. Albarda en prof. J. van Gelderen spraken van deportatieplannen. – Zie ook *Volk en Vaderland* van 25 nov. 1938. Vgl. over Rosts rol hierbij nr. 248 en de autobiografie uit mei 1945 in deel II. Hij ging steun vragen in Berlijn en bij de Duitse pers; wat later poogde hij de Engelse pers te interesseren. De conferentie van Evian heeft inderdaad aan het plan gerefereerd. Vgl. Inleiding, p. 53–56.

(7) Als tegenhanger van de zeer succesvolle collecte voor joodse vluchtelingen stelde Mussert voor, tegen Kerstmis een nationale collecte 'Zorg voor eigen Volk' te organiseren, waarvoor hij 10.000 collectanten zou leveren (*Volk en Vaderland*, 9 dec. 1938). De regering ging er niet op in en weigerde eveneens een officiële aanbeveling en radiozendtijd voor een speciale NSB-collecte. Zie *Het Nationale Dagblad* van 16, 17 en 22 dec. 1938 en Mussert 12a.

om de andere daarbij betrokken kameraden mee te sleuren. U herinnert zich ook wel dat van Vessem toen zeer heeft tegengewerkt.

Zoo kost elke actie haast bovenmenschelijke inspanning om tot een einde te worden gebracht. Datgene wat juist de meeste van Uw medewerkers op het Hoofdkwartier niet kennen is een eenmaal ondernomen actie onverbiddelijk door te zetten. Zoodra het gevaar van een echec begint te komen, missen zij het geloof in de zending onzer Beweging, die voor het nemen van de meest gevaarlijke kansen onontbeerlijk is. Deze menschen, die het aan waarlijk innerlijke strijdkracht ontbreekt, pogen nu om door een mechanische en bureaucratische arbeid en het uitslingeren van papiermassa's, waaronder de Beweging haast bedolven dreigt te worden, hun gebrek aan vermogen tot een daadkrachtige actie te verbergen. Dat zou ons koud kunnen laten, zoolang zij niet nog een stap verder gingen om door een onvermoeide fanatieke critiek op ieder, die werkelijk bereid is alles op het spel te zetten om de Beweging vooruit te brengen, hun eigen onmacht te verbergen. Hun burgerlijkheid kan immers alleen maar onzichtbaar blijven, als zij Uw aandacht als Leider der Beweging weten af te leiden op beweerde fouten van de meest actieve medewerkers en daardoor elk initiatief eenvoudig trachten te dooden.

Het noodlot wil, dat degeen die hierbij de kroon spant is, Uw oudste medewerker, kameraad van Geelkerken. Deze man heeft zijn calvinistische geloof verloren, hij is innerlijk een zwalkend mensch geworden, die een beginsel nu eens verkondigt om het direct daarna weer te verzaken.

Laat ik U een voorbeeld noemen.

In het begin van het vorig jaar eischte kameraad van Geelkerken met verbeten woede van U in den Politieken Raad, dat het woord Jood in onze organen niet meer mocht worden genoemd. Nauwelijks twee maanden daarna eischte dezelfde kameraad van Geelkerken, dat de Beweging voor Joden zou worden gesloten. Toen ik wederom twee maanden daarna voorstelde, om tot deze maatregel over te gaan, werd ik door kameraad van Geelkerken aangeblaft met de mededeeling, dat wij hier niet Duitschland hoefden te copieeren. Ik heb hem toen in den Politieken Raad ongezouten de waarheid gezegd. Dezelfde kameraad van Geelkerken heeft in den herfst van verleden jaar gepoogd te verhinderen, dat U tot de maatregel overging, die hij zelf in het voorjaar had voorgesteld. Hij beweerde, dat de Beweging niet anti-semiet was, doch werd door de Werkersvergadering [8], die met een machtig enthousiasme op Uw mededeeling reageerde, glansrijk in het ongelijk gesteld.

Ik zou nog verschillende voorbeelden kunnen noemen van de beginselloosheid van kameraad van Geelkerken, doch doe dit kortheidshalve liever niet.

In de drie jaren, dat ik nu lid van de Beweging ben, ben ik in de gelegenheid geweest te constateeren, hoe kameraad van Geelkerken elke levende kracht in dit volk, die aan zijn zorg was toevertrouwd, heeft gedood en de levende krachten, die anderen tot ontwikkeling poogden te brengen heeft trachten neer te slaan.

Ik noem als voorbeeld nog de Nationale Jeugdstorm, die een jammerlijk fiasco is ge-

(8) Op 22 okt. 1938 maakte Mussert tijdens een vergadering van de 'werkende leden' in het RAI-gebouw bekend, dat joden voortaan geen lid meer zouden kunnen worden. Hij stelde bij die gelegenheid in zijn rede de retorische vraag: 'Zijn wij antisemieten?', waarop hij een krachtig 'Neen!' verwachtte. Er volgde echter een donderend 'Ja!!' (memoires H. J. Woudenberg). De toon van *Het Nationale Dagblad* was hieraan niet vreemd. Vgl. Inleiding, p. 54–55.

worden [9], ik noem de propaganda, die practisch niet meer bestaat [10]. Doch erger dan dit is de dictatoriale haast satanische neiging van iemand, die zich zoo onbevoegd heeft getoond, om zelf productieve arbeid te verrichten. Deze satanische werkzaamheid zal ik aan de hand van eenige feiten illustreeren.

Onmiddellijk na de verkiezing in 1937 heeft van Geelkerken Woudenberg de redactie van het Arbeidsfront weten te ontfutselen [11].

Het Arbeidsfront, dat in dien tijd een frisch geredigeerd blaadje was, verdorde totaal en bij de verspreiding is de weerzin van de verspreiders tot uiting gekomen tegen den inhoud, doordat b.v. in Leiden dikke pakken terug waren te vinden als pakken voor de visboeren. Dit kan door kameraad Noordhuis [12] getuigd worden. Doch erger dan dit is dat het Arbeidsfront in den laatsten tijd tot een sterke concurrent geworden is van VoVa, waarvan de inhoud eveneens totaal is verburgerlijkt en verslapt. De volle verantwoordelijkheid voor de verknoeiing van de redactie van Volk en Vaderland draagt wederom kameraad van Geelkerken. Hij was het, die uit hoofde van een ongepast wantrouwen tegenover Leiden, de van leven tintelende VoVa naar Utrecht overbracht en hem daar door een redactie-raad van redactioneel ondeskundigen bureaux-geleerden liet vermoorden [13]. VoVa is sindsdien een praatblad geworden, waarbij diegenen, die op een bepaald oogenblik den boventoon vieren, hun pennevruchten kunnen spuien.

Uw artikelen kunnen de zaak niet redden, zij worden algemeen gewaardeerd, doch zij kunnen niet de geheele courant dragen. VoVa is een soort staatsblad geworden, waarbij kameraden, die hun redevoeringen de belangrijkste gebeurtenis in de geheele Beweging vinden, de tekstueele overname van hun veelpraterij kunnen eischen. VoVa is innerlijk dood en verscheurd: de grootste gemeene deeler van elkander bestrijdende inzichten. VoVa heeft de liefde van de Beweging verloren, wat zich uit in een daling van den omzet met nagenoeg 40% sinds de laatste verkiezingen [14] en in een steeds verminderende schare colporteurs, die deze pennevruchten moeten ronddragen.

Ik weet, dat U dit alles even scherp ziet als ik, doch een werkelijk zakelijke oplossing, die

(9) Zie bij nrs. 53 en 103.

(10) Tot jan. 1936 was F. E. Farwerck verantwoordelijk voor dit terrein, waarvoor hij de Propagandaraad had ingesteld (Woudenberg, *Memoires* I, p. 19–22 over die periode). In dat jaar droeg hij deze werkzaamheden over aan Van Geelkerken, onder wie de raad al spoedig verliep.

(11) Zie nr. 45, noot 4. In jan. 1938 ontnam Van Geelkerken, die met zijn geheime Centrale Inlichtingendienst (CID; zie nr. 219, noot 12) al een tijd lang materiaal tegen Woudenberg verzameld had, hem de redactie en droeg die op aan M. Meuldijk. Een protest bij Mussert baatte niet. De redactie van *De Nationale Werknemer* ging over op L. Lindeman. Zie Woudenbergs versie in *Memoires* II, p. 40.

(12) G. J. H. W. Noordhuis, destijds redacteur van *Het Nationale Dagblad* maar in feb. 1940 ontslagen, waarna hij bij de *Reichsrundfunk* meewerkte voor de zender-Bremen; tijdens de oorlog werd hij hoofdredacteur van de berichtendienst van de Nederlandsche Omroep.

(13) Met ingang van 1 maart 1938 werd de redactie van *Volk en Vaderland* overgeplaatst naar Utrecht. M. Meuldijk werd in feite hoofdredacteur, al werd hij niet als zodanig in de kop van het blad vermeld. Verder trad een aantal functionarissen uit de NSB-leiding als redactieraad op. Tevoren was Rosts medewerker, mr. H. Reydon, hoofdredacteur; deze bleef bij *Het Nat. Dagblad* in Leiden.

(14) Bij de verkiezingen voor Provinciale Staten op 19 apr. 1939 verloor de NSB opnieuw aan stemmental. Aan de gemeenteraadsverkiezingen (21 juni 1939) nam de NSB geen deel behalve in Amsterdam, waar een behoorlijke winst werd geboekt: drie leden in de raad, P. ten Hoorn (zie nr. 80 bij noot 7), ds. mr. L. C. W. Ekering (zie nr. 80 bij noot 13) en W. J. C. Thomass (zie nr. 69 bij noot 12). Aan de daling van de omzet van *Volk en Vaderland* was de algemene teruggang van de NSB zeker ook niet vreemd.

ook in deze mogelijk zou zijn, wordt door de weigering van de VoVa-redactie zich in een reorganisatie te schikken, onmogelijk gemaakt.

De verstorvenheid van geest van VoVa is echter het grootste beletsel voor de propaganda van onze Beweging. VoVa zou het breekijzer moeten zijn, die de gaten stootte, waardoor de Beweging in de harten van het volk zou kunnen insluipen. Doch VoVa is geworden tot een rem; tot de voortdurende afstooting der lezers. Zij kunnen den inhoud van VoVa niet rijmen met de Nationaal Socialistische idee, die tot zulke groote offers in staat maakt.

De zinkende afzet van VoVa brengt bovendien de Beweging in financieele moeilijkheden, die nog daardoor toenemen, dat U door de verspreiding van massa's Arbeidsfronten de ontbreekende propaganda probeert goed te maken. Ook de omzet van Nieuw Nederland is sinds de laatste verkiezingen schrikbarend gezakt. Ik zou mij nu kunnen begrijpen als de critiek zich in het bijzonder op deze twee organen richtte, doch wij zien precies het omgekeerde. De heeren van het Hoofdkwartier, die onmachtig zijn, om in hun organen hun niet aanwezige levenskracht tot uiting te brengen, richten hun critiek als een phalanx op Het Nationale Dagblad [15]. Hier schuilen nog groote levende krachten en daarom pogen de burgermannetjes deze krachten neer te slaan.

Hiermede ben ik gekomen tot Het Nationale Dagblad en een zelfcritiek, waarna ik tot de opbouwende voorstellen wil overgaan.

Het Nationale Dagblad is begonnen zonder redactie uit een horde samengebrachte ondeskundigen [16] en is thans, na bijna drie jaren van zijn bestaan een leesbare krant geworden. De fouten, die gemaakt worden spruiten voort uit een nog ontoereikende geschooldheid, die echter met den dag verbetert. Het Nationale Dagblad heeft na bijna drie jaren van zijn bestaan een redactie, die als een legkaart in elkaar past en die een budget heeft, dat voor de geleverde prestaties zijn weerga in Nederland niet vindt [17]. Het heeft een groeiende schare van medewerkers en krijgt dus langzaam aan de kleur, die alleen een zeer groote verscheidenheid van geleverde bijdragen kan verzekeren. Zoo nu en dan worden ernstige fouten gemaakt; deze vinden vooral plaats op een moment, dat een der redacteuren ziek is. Zoo is b.v. onlangs weer een noodlottige fout gemaakt bij een artikel over Indië, dat passeerde zonder door kameraad Winkler [18], (die in het ziekenhuis lag) of door mij te zijn gezien. Ik wil hier niet de schuld op mijn medewerkers gooien, ik had zelf waakzamer moeten zijn en ook het feit, dat het artikel geschreven was door iemand die jarenlang in Indië was geweest, strekt in deze niet tot voldoende excuus.

Zoo zullen periodiek nog fouten worden gemaakt en ik zou U willen vragen in welke courant dit niet geschiedt? Ook in de toon wordt wel eens misgetast, doch het is een perti-

(15) In het Hoofdkwartier vreesde men niet ten onrechte dat Rost een 'fronde tegen Utrecht' in beweging bracht met behulp van *Het Nationale Dagblad*, vooral in de anti-Hollandse noordelijke provincies. Waarschuwingen in die geest bereikten Mussert reeds in oktober 1938 (zie Mussert 5/92728–9, 92735–7).
(16) Vgl. hiermee Rosts merkwaardige zorgeloosheid over de redactie van het nieuwe blad in 1936 naast zijn zorg voor toch niet zo belangrijke correspondenten in steden als Praag en Rome (nrs. 31, 33 en 34).
(17) Dit was vooral de verdienste van H. J. Kerkmeester, maar ook van de medewerkers, die met zeer geringe salariëring genoegen namen. In juni 1939 was de krant ter bezuiniging ingekrompen van twaalf tot acht pagina's, waarbij het aantal kolommen echter van vijf op zes was gebracht.
(18) P. E. Winkler, oud-administrateur van ondernemingen in Nederlandsch-Indië, verzorgde sinds de oprichting van *Het Nationale Dagblad* tot jan. 1940 de rubriek Overzeese gewesten; nadien de rubriek Buitenland, tot zijn benoeming aan het departement van Volksvoorlichting en Kunsten in feb. 1941. Zie het artikeltje bij zijn dood in *Het Nationale Dagblad* van 22 april 1941. – Het valt niet vast te stellen, welk artikel hier bedoeld is.

nente leugen van kameraad van Geelkerken, dat de Beweging Het Nationale Dagblad niet gaarne leest en ik ben ook niet bereid om de critiek van z.g. 50 vooraanstaande mannen in de Beweging te erkennen, als ik de namen van deze leden niet ken.

Laat ik thans komen tot de zwakheden van onze courant en de voorstellen tot verbetering daarvan.

Ten eerste: de courant is te duur, met inningskosten f. 12,60 per jaar. Wij moeten concurreeren tegen een courant van f. 7,50, n.l. het Nieuws van den Dag (200.000 abonné's) Arbeiderspers (15 ct. per week, met ochtendblad 22 ct. per week), de R.K. Volkskrant, Het Dagblad van Rotterdam (15 ct. per week), het Nieuwsblad van het Noorden (15 ct. per week) en verder verschillende goedkoope bladen van locaal karakter.

Ten tweede: ons blad is zeer onvolledig ten gevolge van de boycot. Ik vermeld in volgorde het ontbreken van radio-nieuws wat voor vele lezers een essentieele vereischte is. Dit werd ons onthouden door de radio-commissie, die weigerde aan ons blad te leveren.

Ten derde: het ontbreken van voldoende marktberichten, wat vooral voor den landbouw een enorm bezwaar is. Het aanvullen van deze berichten zou ruw geschat ongeveer f. 1000 per jaar kosten plus dan nog de extra kosten van het zetten dezer berichten, waarmede meer tijd gemoeid is, dan de overige copie.

Ten vierde: het ontbreken van voldoende uitvoerige scheepvaartberichten. Ik stoot op dit bezwaar in mijn gesprekken bij de Rotterdamsche werkers. Het is hier geen kwestie van nieuwsgierigheid, maar een broodvraagstuk. De havenarbeiders abonneeren zich op een courant, waarin de volledige havenberichten staan, die dagelijks ongeveer een volle pagina beslaan. De meeste bladen zijn daartoe aangesloten bij Dirkzwager's Scheepsagenturen, waarvan alleen reeds het jaarabonnement met de lijsten voor in- en uitgaande booten eenige duizenden guldens bedraagt. De havenarbeiders moeten de aankomst van de schepen weten, om zich tijdig voor het werk aan te melden. Dit geldt in bijzondere mate de Rotterdamsche kameraden, die bij het havenbedrijf betrokken zijn, omdat velen hunner door terreur reeds jaren buiten de H.A.R. (Haven Arbeiders Reserve) staan. Ik constateerde dit bij een der bezoeken aan de Rotterdamsche kameraden dezer dagen.

Ten vijfde: het ontbreken van officieele berichten van Rijks- Provincie- en Gemeente-wege. Verschillende malen hebben wij getracht deze berichten in ons bezit te krijgen, doch bij de meeste instanties heeft men aan ons blad medewerking geweigerd.

Ten zesde: het ontbreken van de opgaven van den Burgerlijken Stand der groote Gemeenten. Dit laatste interesseert in het bijzonder de lezeressen in die gemeenten, doch daarnaast zijn ook vele winkeliers, handelsagenten, verzekeringsagenten enz. bij deze opgaven geïnteresseerd. Zij vinden daarin n.l. de adressen, die zij voor bewerking noodig hebben. Het opnemen dezer berichten stuit eveneens op financieele bezwaren, aangezien de leges-gelden voor den Burgerlijken Stand gewoonlijk varieeren van f. 50.– tot f. 250.– per jaar en per stad.

Ten zevende: het ontbreken van voldoende plaatselijk nieuws, waardoor tal van menschen hun plaatselijk blad niet kunnen missen en daardoor het abonneeren op een extra blad als Het Nationale Dagblad zeer bezwaarlijk wordt.

Ten achtste: het ontbreken van voldoende advertenties, wat vooral door de vrouwen wordt betreurd [18a], aangezien deze daardoor gespeend blijven van het noodige nieuws over de varieerende plaatsen van inkoopen.

(18a) Rost ging af op zijn overleg met de leiding van de NSVO over samenwerking in *Het Nationale Dagblad*, voorjaar 1939 (zie Inleiding, p. 133, *n.* 2).

Ten negende: het ontbreken van een goede feuilleton, daar de meeste goede schrijvers weigeren in Het Nationale Dagblad een feuilleton te publiceeren en bovendien de auteursrechten te hoog zijn. Dit bezwaar wordt vooral ook door de vrouwen gevoeld en deze weten dan ook met vrouwelijke halstarrigheid de courant de deur uit te werken.

Ten tiende: de courant moet vroeg worden gesloten, in verband met de beperkte capaciteit van drukkerij en zetterij en de noodzakelijke spaarzaamheid die betracht moet worden op de expeditie [19].

Het is niet mogelijk deze bezwaren alle te ondervangen. Het goedkooper maken van de courant zou enorme kosten medebrengen, zij zou alleen kunnen worden gefinancierd uit een belangrijke toename van abonné's. Dit laatste is alleen mogelijk, indien aan de meeste bezwaren, welke aan het blad kleven kan worden tegemoet gekomen en een actueele frissche inhoud, gepaard gaande aan een bijzonder snellen eigen nieuwsdienst (althans goed aansluitend op den telexdienst) nieuwe lezers zou trekken. In het dagbladwezen is het nu eenmaal zoo, dat men eerst een dagblad moet maken met een zoo goed mogelijk eigen karakter en eerst dan met succes een werfactie voor abonné's kan inluiden [20].

De redactie heeft verschillende plannen, als b.v. het maken van stadsedities, doch de kernkwestie blijft of wij het blad goedkooper kunnen leveren of niet. Hierbij komen wij op het vraagstuk van de politiek van de heele N.E.N.A.S.U. Uw eisch dat de courant op zichzelf sluitend is, zal zoolang onvervulbaar blijven als U zelf niet van de propagandistische waarde van het dagblad in zijn tegenwoordige vorm overtuigd is, en dus bereid is voor de propaganda-actie de noodige offers te brengen, die voor de verkrijging van een voldoende aantal abonné's nu eenmaal onontbeerlijk is.

Hiermede kom ik wederom tot de geest van de heele Beweging en de redactie van VoVa. Het zou een kleinigheid zijn om de VoVa te maken tot een tintelende courant en de oplaag snel te doen stijgen, maar daartoe is meer noodig dan zuiver intellectueel werk.

Hier raak ik het kernpunt van mijn heele politiek in het dagblad. Ik was na korten tijd, na een deskundige voorlichting van enkele mijner beste medewerkers, er mij van bewust, dat een courant als Het Nationale Dagblad bij zooveel technische tekortkomingen, als hier boven zijn opgesomd zich slechts staande zou kunnen houden, indien uit elken geschreven regel de diepe bezieling en het warme medegevoel van ons volk zou spreken. Dat geldt ook voor de Beweging. Wat mij zoo diep gegriefd heeft is dat U aan intellectueele redenaars, die de massa totaal koud laten het vertrouwen schenkt en dat U aan hen, die met hart en ziel in hun volk leven, meestal slechts woorden van critiek adresseert.

Ik wil U wijzen op het voorbeeld van d'Ansembourg. U vindt dezen man een aristocraat, ik deel deze meening niet, omdat de werkelijke aristocraat heeft een eigen levensstijl, ontleend aan de genegenheid voor zijn volk. d'Ansembourg heeft het contact met de Beweging totaal verloren, zijn redevoeringen zijn hol, hij heeft geen innerlijke overtuiging en het resultaat is dat de Beweging hem als spreker afwijst. Het was eens anders, n.l. toen d'Ansembourg in Amstenrade te midden van zijn volk leefde [21]. Er heerscht echter in de Beweging

(19) *Het Nationale Dagblad* was daardoor geregeld een dag achter met grote stukken van het nieuws, overigens een kwaal die ook in de oorlog bleef voortduren.

(20) De op 1 oktober 1939 tot directeur benoemde Kerkmeester begon pas na 15 Mei 1940, toen men hoopte de wind in de zeilen te krijgen, een grote werfactie met de populariteit van de geïnterneerde Rost als voornaamste attractie. Het aantal abonnees liep op met bijna 10.000. Zie *Het Nationale Dagblad* van 18 juni, 3 juli, 1 aug. 1940, NSB 192/1030, cijfers over de bedrijfsuitkomsten en Inleiding, p. 45.

(21) Vgl. het gunstige oordeel dat Rost in 1936 over d'Ansembourg had, als strijder tegen het 'politiek

een intellectueel en sociaal snobisme, wat voor haar noodlottig kan worden. Het volk heeft een onfeilbaar instinct om het edele en goede en de volksgebondenheid van een mensch te herkennen. Raakt men het volk in deze gevoelige snaar, (niet uit berekening [22], want dit is toch onmogelijk), maar uit een groote innerlijke bewogenheid, dan zal men weerklank vinden. Dit geloof ik en zal ik mijn heele leven lang blijven gelooven en alleen door het geloof dagelijksch in het volk uit te dragen, kan de Beweging groot worden en zullen de lezers van onze bladen bereid worden gevonden het offer van technische onvolmaaktheden te dragen, omdat zij kennis willen nemen van de dagelijksche uitingen van hun eigen wereldbeschouwing.

Begrijpt U nu mijn grenzelooze verachting voor die lieden, die meenen in intellectueelen hoogmoed het volk te kunnen bereiken, die over het volk spreken als schorem, om het vervolgens in een vergadering vriendelijk toe te spreken. Als de Beweging niet in staat is, dit uit haar gelederen te bannen, zal zij ten onder gaan en zal eens een andere beweging over haar schrijven, als Hitler heeft gedaan over de Schönerer Beweging in Oostenrijk [23]. Schönerer was een mensch met een ongewoon gaaf karakter, hij zocht zijn kracht in het intellect van den burgerlijken middenstand. Hitler legt in 'Mein Kampf' glashelder uit, waarom deze beweging in haar zatte burgerlijkheid moest stikken. Ik geloof alleen aan een zeer radicale lijn. De menschen, die over fatsoen praten genieten zoo weinig vertrouwen in de fatsoenlijke kringen, waarin zij zich bewegen, dat zij niet in staat blijken van deze fatsoenlijke kringen geldelijke financieele bijdragen te ontvangen, daarentegen heb ik uit de kringen van werkgevers, ondanks mijn z.g. roode bezetenheid [23a], altijd gemakkelijk geld kunnen loskrijgen, mits het doel slechts was een eerlijke verovering van ons volk, want ook onder de z.g. betere kringen geniet alleen die mensch op den duur achting, die met terzijde stelling van alle conventioneele fatsoensbegrippen doet wat recht is.

Ik weet dat U dit wilt, ik weet ook welke enorme zorgen U heeft om de Beweging bijeen te houden. Het is een schier bovenmenschelijke taak om uit een zoo verdeeld volk, als het Nederlandsche nu reeds eeuwenlang is, een eenheidsbeweging te smeden.

U moet mij dus goed begrijpen. De bedoeling van dit schrijven is niet, om als een stier in een porceleinkast alles stuk te trappen; ik begrijp dat het niet wel doenlijk is, om zich te ontdoen van medewerkers, die jarenlang met U gestreden hebben. Alles wat ik van U vraag, is om hen, die werken willen, daartoe in de gelegenheid te stellen [24]; het terrein voor hen vrij te maken en hen te sparen voor de destructieve critiek van thans goeddeels bejaarde lieden, die in de Beweging een vooraanstaande plaats innemen. Ik vraag U te onderkennen, dat die lieden, die niets anders doen, dan ontluikende krachten te vernietigen, in deze verwoestende werkzaamheid worden verhinderd. De Beweging is grenzeloos log in haar werk-

katholicisme' in Limburg, zie nr. 33, noot 10. Het antagonisme werd na mei 1940 nog groter, o.a. in verband met d'Ansembourgs houding tijdens Rosts internering, zie Inleiding, p. 74. Nr. 142 is een soort denunciatiebrief over hem van Rost aan F. Kranefuss.

(22) Datgene, waarvan het Hoofdkwartier Rost beschuldigde. (23) Zie *Mein Kampf.* (1941), p. 105 e.v., met name p. 116–118, die het voorbeeld vormen voor de passages aan het begin en einde van Rosts brief.

(23a) Vgl. zijn woorden bij een spreekbeurt uit die tijd: 'ik ben zoo rood als een kreeft en sta geheel aan de zijde van de arbeiders', waaraan hij in later jaren door een toehoorder werd herinnerd (RvT NOC 12,3 n, brief van 31 mrt. 1943).

(24) Rost heeft hier niet alleen het oog op zijn eigen politiek maar ook op die van J. H. Feldmeijer; zij waren juist in die dagen bezig met de oprichting van de Mussertgarde, welke feitelijk als een verkapte *SS* bedoeld was. Ook dacht hij aan de NSVO en aan de Haagse Jeugdstorm; zie Inleiding, p. 66 e.v., p. 132–133 en 135.

zaamheid. Het is wederom een brutale aanmatiging van vooraanstaande leidende leden hiervan de schuld te schuiven op ons volk; zij zijn zelf schuld, dat de Beweging langzamerhand indut en op den duur moet sterven.

Thans, nu ik drie jaar lid van de Beweging ben, nu ik door een intense werkzaamheid de Beweging grondig heb leeren kennen, meende ik dat de tijd gekomen was om te spreken en in alle scherpte de toestand, zooals ik die thans zie, aan U uiteen te zetten [25].

Ik ben ook gaarne bereid elk conflict met van Geelkerken, wiens werkzaamheid, zooals U weet, door mij uiterst schadelijk wordt gevonden, te vermijden, doch dit zal medebrengen, dat wij discussies zooveel mogelijk vermijden, want met dezen wankelmoedigen man is geen enkele gedragslijn vast te stellen.

Van harte juich ik Uw plan toe, om U zoo nu en dan in de eenzaamheid terug te trekken en de Beweging op een afstand te zien. U is omringd door zooveel afbrekende critici, dat Uw taak uiterst zwaar wordt. Het is mijn warme wensch U in Uw taak te steunen in den geest van vriendschap, die U mij thans gedurende ruim een half jaar heeft willen bewijzen [26].

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

M. Rost van Tonningen

Mussert XII 93120–7. Oorspronkelijk

48. W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, 1/6/40

Kameraad,

Zooeven op de persconferentie je behouden terugkomst [1] vernomen – voorloopig op deze manier een allerhartelijkst welkom! Wat een opluchting. Wij hopen van ganscher harte dat je heelhuids en heel van binnen uit de hel gekomen bent. Ook namens mijn vrouw allerhartelijkste gelukwenschen – je arrestatie was een slag. Wij zijn er dagen lang beroerd van geweest.

Van alle kanten zal er een stormloop op je ontstaan. Ik zou zeggen: *voorloopig afstand nemen* en *de situatie even bezien*. In die enkele dagen na den oorlog is er enorm veel veranderd

(25) Van meer belang acht ik, dat Rost op korte termijn het uitbreken van de oorlog verwachtte, in welke mening hij door zijn bezoek aan Engeland op 9 juni (zie paspoort in Doc. I M. M. Rost van Tonningen) was versterkt, zodat hij in aansluiting daaraan dringend om een audiëntie bij de *Reichsführer-SS* vroeg. Op 4 of 5 juli werd hij ontvangen (BDC H 445), waarbij waarschijnlijk de te volgen politieke lijn werd besproken en hij zich tevens voor militaire dienst, mits niet tegen Nederland, aanbood. Vgl. Inleiding, p. 81 en nr. 173.

(26) Vgl. Inleiding, p. 60.

48 – (1) Over Rosts internering door de Nederlandse regering op 3 mei 1940, zijn bevrijding in Calais door Duitse troepen en zijn terugkeer in Den Haag op 2 juni, zie Inleiding, p. 73–78 en nr. 191. – Over Goedhuys' aandeel in Rosts werk tijdens de oorlogsjaren, zie Inleiding. p. 114 e.v. en vele van de afgedrukte brieven. – In mei 1940 was zijn connectie met Rost nog niet bijzonder sterk. Sinds 1939 werkte hij mee aan de buitenlandse rubriek van *Het Nationale Dagblad*, naast zijn hoofdtaak aan *Het Vaderland*. Voorts schreef hij ook overzichten voor de Vereenigde Persbureaux van A. Meijer Schwencke.

en verschoven, ook bij de Duitschers, en allerlei nieuwe groepeeringen en concentraties duiken op – en wachten op Rost! De toestand is nu zoo, dat je een enorme taak vervullen kunt voor Nederland – werkelijk heeft half Nederland naar je terugkomst gewacht en je bent vermoedelijk nooit zóó populair geweest als tijdens je gevangenschap [2].

Neem mij deze ontboezeming – zelfs op dit oogenblik – niet kwalijk – maar in de afgeloopen weken heb ik vrij veel met alle groepen en stroomingen contact gehad en de verwarring kunnen peilen en *zou met alle kracht willen waarschuwen tegen een impulsief besluit*; kan de vrees niet van mij afzetten dat op dit zéér belangrijke oogenblik een haastig besluit een prachtige kans voor je verloren kan doen gaan. Nog eens: *neem geen enkel definitief besluit voor de situatie helder voor je is* en luister naar geen enkel advies – behalve naar dit! En verontschuldig deze haastige inmenging, ze was echter noodig [3].

Houzee!

W. GOEDHUYS

RvT II Goedhuys. Oorspronkelijk (fotokopie RvO)

49. E. L. M. TH. J. VON BÖNNINGHAUSEN AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Herinckhave, 5.6.1940

Beste Meinhold [1],

Hartelijk gefeliciteerd met je bevrijding en roemrijke terugkeer. Ik trok mij je onrechtvaardige en onteerende arrestatie op gelijke leugenachtige verdachtmakingen als waarmede ik zelf na meer dan 12 jaren van harden arbeid en plichtbetrachting plotseling oneervol ontslag kreeg uit den ambtelijken loopbaan persoonlijk erg aan. *Jodendom en politiek Katholicisme* hebben speciaal jou en ook de overige kameraden dit geleverd. Gij waart degene, die het Nederl. Nationaal Socialisme voor het eerst er steeds weer opnieuw hebt gewezen op deze beide hoofdvolksvergiftigers, die daarom alle reden hadden om met hun

(2) Allerlei groepjes en personen hadden zich voor zijn bevrijding beijverd. Tegenover Mussert, die zich in de meidagen had verstopt, gaf de internering aan Rost een soort aureool in nationaal-socialistische kring. Een stortvloed van post, bloemstukken en fruitmanden bij zijn terugkeer bracht dat tot uiting. De post verzamelde hij in een 'Feestmap' (RvT 6).
(3) Goedhuys vreesde dat Rost zich de weg naar een belangrijke toekomst zou versperren, wanneer hij zich overijld aan het hoofd stelde van de aanhang uit de tijd vóór mei 1940: de Mussertgarde, het Vrijcorps-Rost (zie Inleiding, p. 84), de Nationale Werknemersvereeniging (zie nr. 69) en verschillende groepjes van schismatieke NSB'ers of Duitsgezinde opposanten tegen Musserts gebrek aan actie en leiding. Goedhuys zocht Rost in de eerste helft van juni een paar maal op in het bevriende huis, waar deze herstelde van de in gevangenschap opgelopen ziekte en lichtte zijn schriftelijke advies nader toe. Ook over de op te richten Raad van Voorlichting voor de Nederlandsche Pers is toen gesproken (zie Inleiding, p. 89).
49 – (1) Jhr. E. L. M. Th. J. von Bönninghausen, geb. 19 mrt. 1899, aan verwondingen aan het Oostfront overleden in feb. 1943; hij was op 1 maart 1939 ontslagen als burgemeester van Ootmarsum op grond van pro-Duitse houding en uitlatingen (zie *Het Nationale Dagblad* d.d. 10 okt. 1940). Over hem en zijn een jaar jongere broer, jhr. mr. E. J. B. M. von Bönninghausen, advocaat te Enschede en lid voor de NSB van de Eerste Kamer, zie aldaar 23 sep. 1940: *Eerherstel*. Vgl. nr. 61.

geheimzinnige methoden en machtsmiddelen op de eerste plaats jou te vernietigen. De Bestuurdernhand van het opperwezen, die zich in de Geschiedenis steeds bij groote mannen openbaart heeft je voor Nationaal Socialistisch Nederland bewaard. Alle verwachtingen van het Nederlandsche Nationaal Socialisme zijn op je gesteld. Het oog om oog en tand om tand is een nationaal socialistisch principe dat ten spoedigste op de eerste plaats de geheime machten ondervinden moeten, die je zoo onrechtvaardig hebben willen onteeren. Voor een ieder, die maar eenig inzicht heeft in de verderfelijke mentaliteit van het Jodendom en die dan de foto's beziet in het Nationale Dagblad van 3 dr [2], je dappere heldenmoeder, je zelf, Kamaraad Feldmeijer en de anderen, het is duidelijk dat dit het slag menschen is, hetwelk het Jodendom tot elken prijs heeft willen vernietigen.

Over de bezetting en bevrijding van Nederland door Duitschland ben ik enorm verheugd. Alleen hierdoor is de eenige mogelijkheid geschapen om binnen afzienbaren korten tijd al onze idealen in vervulling te zien gaan. Je eigen hoofdartikel in Nationaal Dagblad van 3 dr 'De sociale Revolutie' [3] wijst de eenige goede weg aan die thans tot het doel moet leiden. Dit artikel is prachtig, weer echt 'Rost' hoorde ik velen zeggen en zoo is het ook. De vlucht van de koninklijke familie beschouw ik als een enorm voordeel. Nederland was steeds een zeer republikeinsch land. De verdiensten van de Oranjes zijn zeer groot geweest in vroegere eeuwen, echter zeker niet grooter dan die der Hohenzollerns. Koningin Wilhelmina heeft als leidster volslagen gefaald in de moeilijkste uren, daarom heeft zij naar oud Germaansche opvatting de aanspraken op het Leiderschap in den staat verloren. Zij heeft duidelijk en openlijk de partij van het Jodendom en de volksafbraak gekozen tegen het eigen volk en zijn beste zonen. Mocht gij nog eens een weekeind beschikbaar hebben dan houden wij ons voor je bezoek ten zeerste aanbevolen, ook als Mevrouw je Moeder eens mocht willen komen, Gij hebt doorloopend invitatie. Met Nat. soc. groet ook van Mama en Ernst,

Egon [von Bönninghausen]

RvT 6/89501–2. Oorspronkelijk in handschrift (fotokopie RvO)

(2) Foto's van Rosts triomfale thuiskomst op de Groothertoginnelaan in Den Haag, zondag 2 juni. Musserts ergernis daarover was groot blijkens zijn dagboek, 30 mei–3 juni 1940.

(3) J. A. H. van der Does was veeleer getroffen door het 'verzoenend element' dat hij in het genoemde hoofdartikel had beluisterd: de hand reiken aan eerlijke vroegere tegenstanders, terwille van de opbouw! (brief van 8 juni, RvT II Van der Does).

50. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. HUSHAHN

Leiden 14 Juni 1940

Beste Hushan,

Sindsdat mede dankzij jouw hulp [1] onze couranten door bemiddeling van de Auslandzeitungshandel in Keulen in Duitschland kunnen worden gelezen, ontwikkelt de toestand zich bevredigend.

Vooral Berlijn gaat vooruit. Op enkele kleinere plaatsen daarentegen werd de courant niet gelezen. Het resultaat is thans echter, dat de afzet van ongeveer 850 couranten per dag den lezer werkelijk bereikt.

Het ongeluk wil nu echter, dat het vervoer van alle couranten naar Duitschland is verboden [2]. Op grond van de toezegging, die je mij gisteren zoo vriendelijk deed [3], zou ik je willen vragen zoo spoedig mogelijk deze zaak te willen opnemen. Bij voorbaat mijn hartelijken dank, niet alleen voor deze hulp maar nogmaals ook voor alle steun, die je in het verleden aan ons dagblad gaf.

Hou Zee!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 117/82141. Doorslagkopie

51. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. HUSHAHN

Leiden 14 Juni 1940

Beste Hushan,

Ge hebt mij een verslag gevraagd over het gesprek, dat ik ongeveer een week voor mijn arrestatie met Gesandter Aschmann heb gehad [1].

50 – (1) H. Hushahn, geb. 19 mei 1906 te Hamburg; jeugd in Nederland, hij bezocht het gymnasium in Den Haag, studie in Duitsland. Sinds 1937 persattaché bij de Duitse legatie in Den Haag. Overtuigd nationaalsocialist. Van zomer 1940–apr. 1941 was hij 'persönlicher Pressereferent des Reichskommissars'. Zie PA Prä 41 en Doc. I H. Hushahn. Vgl. nr. 45, *n.* 8 en Inleiding, p. 41 en 44. – In een naoorlogse verklaring aan de commissie voor de Perszuivering weerlegde Hushahn geloofwaardig de beweringen van W. zu Putlitz (zie *Verslag Parlementaire Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940–1945*, Deel II b, nr. 23). Zijn steun aan *Het Nationale Dagblad* heeft vermoedelijk bestaan in het aanbrengen van advertenties uit Duitsland en hulp bij het verkrijgen van goedkoop Duits papier (vgl. nr. 237 bij noot 4). Was hij het die Rost in januari 1939, na de in beslagneming van de persen van de krant, voordroeg voor de verlening van de *Erinnerungsmedaille* voor de *Anschluss* (FOSD 2954: 551386–7)? Zie Inleiding, p. 53. Of kwam de suggestie van von Nostiz?
(2) Slechts voor *Het Volk* werd het verbod, de nieuwe leiding ten spijt, pas 1 juli 1941 ingetrokken (Kerkmeester aan Woudenberg, 14 juli 1941 RvT II NVV). De overige kranten werden zomer 1940 weer toegestaan.
(3) Rost ontmoette Hushahn waarschijnlijk bij zijn besprekingen met Schmidt en Janke over zijn lidmaatschap van de Raad van Voorlichting voor de Nederlandsche Pers op 13 juni 1940. Zie Inleiding, p. 89.
51 – (1) *Gesandter* Gottfried Aschmann had na Rosts internering zijn beklag over hem gedaan (zie bij *n.* 3). Hij was na de opheffing van de Duitse ambassade te Londen in het najaar van 1939 aan het gezantschap in

Hij had mij voor een diner uitgenoodigd met Mevrouw van Schalkwijck en wij begaven ons na afloop naar het Gebouw van de Duitsche Legatie op de Laan Copes van Cattenburg, waar zich Toggenburg en Hahn [2] bij ons voegden.

Onmiddellijk begon Mevrouw van Schalkwijck de Duitsche leiding op economisch gebied af te breken en daarentegen de prestaties van Engelsche economen op te hemelen. Zij verklaarde, dat zij net in contact was geweest met verschillende Engelsche economen en dat de plannen, die werden uitgewerkt voor een imperiale bevoorrechting zoo geniaal waren, dat het vasteland van Europa practisch zou worden drooggelegd. Zij verklaarde, dat de geheele synthetische grondstoffenvoorziening van Duitschland voor waardeloos en verklaarde, dat de eenige redding was gelegen in een herstel van den internationalen handel in grondstoffen, die slechts met medewerking van Engeland kon worden verkregen.

De militaire overwinningen van Duitschland, o.a. in Noorwegen waren volgens Mevrouw van Schalkwijck waardeloos. Duitschland zou in de grondstof leege gebieden militair kunnen binnenrukken, doch dan aan een langzaam afsterven zijn prijsgegeven.

Deze economische en militaire onzin zou geen discussie waard zijn geweest, zoo de defaitistische uitingen van Mevrouw van Schalkwijck niet luide bijval hadden gevonden bij Gesandter Aschmann. Hij wilde geen goed woord over de Duitsche grondstoffenvoorziening hooren, hij hielp de militaire prestatie in Duitschland verkleinen; onder den invloed van de sterke drank, die hij in ruime mate tot zich nam werd het gesprek steeds levendiger. Ik heb mij helaas laten verleiden om in deze schandelijke discussie mij te laten gaan. Ik heb erop gewezen, dat de Duitschers van de Legatie, die zoo'n taal uitten, de soldaten die vochten aan het front van hun Vaderland een trap in den rug gaven. Ik verweet aan Gesandter Aschmann het zaaien van defaitisme, want het spreekt vanzelf, dat deze en dergelijke theorieën met groote gretigheid door de aan het Derde Rijk vijandige elementen in Nederland werden opgevangen.

Ik moet zeggen, dat Toggenburg en Hahn mij steunden. Zij verdwenen tenslotte en nu kwam het in de verdere discussie tusschen ons drieën nagenoeg tot een conflict. Wij namen afscheid in een zeer koele stemming en later hoorde ik dat Gesandter Aschmann zich over mij na mijn arrestatie zeer ongunstig had uitgelaten[3].

Ik heb dezen brief in groote haast gedicteerd. Voor nadere inlichtingen en confrontatie met Aschmann stel ik mij ter beschikking. Hou Zee!

M. Rost van Tonningen

RvT 117/82144-5. Oorspronkelijk [a]

Den Haag verbonden *zur besonderen Verwendung*, in hoofdzaak voor contact met de Nederlandse pers. Hij kende Rost echter reeds van najaar 1936, toen deze zijn eerste bezoek bracht aan het *Auswärtige Amt* te Berlijn, waar Aschmann toen chef van de persafdeling was (vgl. nr. 40, noot 2).

(2) Von Hahn was met Aschmann uit Londen naar Nederland gekomen. Was dit Guy von Hahn, aan Rost bekend in 1934 te Wenen (vgl. nr. 18, noot 38)?

(3) Bij zijn ontmoeting met Hushahn op 13 juni (zie nr. 50, noot 3) had Rost hiervoor wraak genomen door aanduidingen in bovenstaande geest. Aschmann had intussen met het merendeel van het personeel van het Duitse gezantschap Nederland reeds verlaten (verslagen van zijn afscheid in de kranten van 28-29 mei 1940).

(a) Het is niet duidelijk of deze brief niet is verzonden, dan wel na verzending of overhandiging teruggontvangen.

52. W. J. HEUBEL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Hilversum, 14-6-'40

Kameraad Rost!

Ben een tijdje weggeweest, vandaar, dat ik U niet eerder geschreven heb [1]. Ik ben zéér blij, dat U en Feldm. weer behouden terug zijn. Wij waren er zonder U twee inderdaad niet best aan toe. Hoorde van Woudenberg, met wie ik in de pot gezeten heb en nog wel in dezelfde celkamer, dat U ziek was, hoop, dat dit weer in orde is [2].

Ik kom, gezien een introductie voor Fischböck, de volgende week zeer waarschijnlijk naar den Haag, kan ik U dan ook weer eens zien? Waar te bereiken? Ik ben vast overtuigd, dat we nu de laatste kans voor de Beweging komt, de positieven elkaar moeten vinden. Lukt dat niet, dan is dit zuur voor de Beweging, maar de opbouw zal toch gebeuren. Ben overtuigd, dat U, die vermoedelijk beter dan één van ons weet, wat de plannen zijn, 't hiermede eens bent [3]. Hou Zee!

Hart. gr. aan Uw Moeder!

WIM HEUBEL

RvT 6/89542–3. Oorspronkelijk in handschrift (fotokopie RvO)

53. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Leiden 24 Juni 1940

Leider,

Van kameraadske van Eck, die op zoo voortreffelijke wijze de door de heeren van Geelkerken, van Raamsdonck en andere z.g. leiders der N.J.S. uit elkaar geslagen Jeugdstorm in Den Haag heeft weten te redden en tot bloei heeft weten te brengen [1], verneem ik, dat op

52 – (1) Over de relatie van Rost tot zijn latere zwager Heubel, zie Inleiding, p. 135–136; zie brieven in Doc. I F. S. Heubel. In de tweede helft van mei 1940 had Heubel, voormalig adjudant van Feldmeijer, zich beijverd voor de reactivering van de Mussertgarde, waarbij hij echter gestuit was op tegenwerking van Mussert en het Hoofdkwartier.
(2) In de meidagen van 1940 waren zij geïnterneerd in Hoorn; Heubel ontmoette Woudenberg waarschijnlijk weer op de functionarissenbijeenkomst van de NSB op 8 juni in Utrecht. Voor Rosts ziekte zie nr. 54.
(3) Zie verder nr. 57.
53 – (1) Over Rost en de vorming van een nationaal-socialistische organisatie van de jeugd, zie Inleiding, p. 134 e.v. – 24 feb. 1940 was de Nationale Jeugdstorm door Van Geelkerken, na een jaar van achteruitgang door 'karakterloosheid', opgeheven. De afdelingen Den Haag, Haarlem en Groningen protesteerden en vonden vanzelf in Rost hun raadsman (vgl. nrs. 46c en 103). Bij de zelfstandigmaking van de Haagse afdeling tot 'Blauwvoet' kon men aanvankelijk op Musserts instemming rekenen; weldra maakte men echter gebruik van advies van leiders uit de staf van de *Hitlerjugend* in Berlijn, o.a. van Theo Stadler en Hilde Täpken (zie RvT 112/82004–5 en RvT 70, rapport 3). Voorjaar 1940 stond Rost op even goede voet met de Haagse Blauwvoet als met de Mussertgarde. Zijn gunstig oordeel over banvrouwe C. G. van Eck wijzigde zich eerst toen hij de zijde had gekozen van mej. F. S. Heubel in haar beider conflict dat dateerde uit maart 1940 (zie nr. 103, noot 8 en 30).

het oogenblik de Christelijke Fascistische stroomingen in de Jeugdstorm klaarblijkelijk hoogtij gaan vieren.

Eén der figuren, die op het oogenblik naar voren wordt geschoven schijnt Mart Jansen te zijn, die begon met de Haagsche Jeugdstorm op onheusche wijze te verwelkomen [2].

Zooals in zoovele organisaties van de N.S.B., hangt van de leiding van de Nationale Jeugdstorm af of de N.S.B. in de Jeugdbeweging van ons land eenigen invloed zal krijgen of dat zij eenvoudig terzijde wordt gesteld en de Jeugdorganisatie aan haar zal voorbijgaan [3].

De leiding van kameraad van Geelkerken en zijn omgeving is onbekwaam gebleken om de jeugd te organiseeren. Sinds die leiding verdwenen is, heeft Den Haag tegen alle ge-intrigeer in bewezen, dat de jeugdbeweging aldaar snel groeide.

Zou het nu niet mogelijk zijn om de zaak zoo te regelen, dat de heeren van Geelkerken en zijn medewerkers eerst eens bewezen dat zij tot iets in staat zijn en dat men Den Haag onder een autonome leiding stelt en zich vrijelijk als Blauwvoet laat ontwikkelen. Dan zal het zonder twijfel blijken, welke organisatie de beste is en aan wie de leiding toekomt.

Ik achtte mij verplicht om in deze een dringende waarschuwing te laten hooren, aangezien de ontwikkeling in den lande op het oogenblik zoo is, dat de vernieuwing van ons volk aan de N.S.B. dreigt voorbij te gaan. De Jeugdorganisatie zooals deze thans is opgezet maakt het gevaar op dit gebied bijzonder dreigend.

Gaarne stel ik mij ter Uwer beschikking om de zaak met U morgen voor of na de vergadering [4] te bespreken.

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

M. Rost van Tonningen

Mussert XII 93120a. Oorspronkelijk [a]

54. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. D. DE RUYTER

Den Haag, 25 Juni 1940

Kameraad,

Gaarne wil ik U nog hartelijk dankzeggen voor de zoo kameraadschappelijke ontvangst, waarop U mij in Breda onthaalde en ik zou U willen vragen bij de eerstkomende gelegenheid, dat U met de Kameraden uit Uw kring samen zijt, ook mijn dank aan hen over te willen brengen en hen te zeggen, dat ik deze ontvangst nooit zal vergeten [1].

Na mijn thuiskomst heb ik eerst eenigen tijd het bed moeten houden met een zware

(2) Waarschijnlijk gebeurde dit op de bijeenkomst van gewestleiders van de Jeugdstorm op 23 juni 1940 (Doc. I P. van Raamsdonk).
(3) Juist in die dagen vormde een algemene jeugdorganisatie het onderwerp van gesprek tussen Rost, Rauter, Feldmeijer, Juul Op ten Noort en Heubel (zie nr. 57, noot 1), terwijl in verschillende bestaande jeugdorganisaties plannen tot concentratie werden gemaakt. (4) Van de Politieke Raad?
(a) Een doorslagkopie is in Rosts eigen verzameling niet aangetroffen.
54 – (1) Joh. D. de Ruyter, kringleider der NSB van Breda, was gastheer bij de terugkeer van Rost en zijn gezelschap uit de internering (zie Inleiding, p. 77 en nr. 191).

bronchitis, doch ben nu gedurende eenige weken rusteloos aan het werk en dit is ook de reden, dat ik U nu pas schrijf [2].

U zult wel in de krant gelezen hebben, dat het resultaat van mijn arbeid thans een veilige colportage heeft opgeleverd [3] en dat ook het loopen in uniform is toegestaan. Binnenkort hoop ik ook nog verdere vorderingen te maken [4].

Ik hoop U spoedig weer eens te zien en zoodra ik naar het Zuiden kom hoort U van mij. Met mijn hartelijke groeten voor Uw vrouw en een krachtig Hou Zee!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 6/89555. Doorslagkopie

55. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN E. J. VOÛTE

Den Haag 25 Juni 1940

Hooggeachte Heer Voûte [1],

– – – [a]

Zoodra de tijden weer iets kalmer zullen zijn, hoop ik U persoonlijk eens te spreken.

– – – [a]

Het is voor tal van menschen moeilijk hun ongelijk te erkennen en wij moeten hen daartoe de tijd laten. Aan de andere kant zijn er zoovelen, die snel de bakens hebben verzet, teneinde van de nieuwe koers te profiteeren. Velen van degenen, die de zaak hebben zien aankomen, zooals ook U, zullen daarbij glimlachen of zich ergeren. Verschillende der han-

(2) Dit is de stereotiepe beantwoording van de minstens honderd gelukwensen en geschenken, die hem na zijn terugkeer gewerden (zie RvT 6 Feestmap). Over zijn activiteiten in de eerste dagen en weken nadien, zie Inleiding, p. 77 e.v. en 82 e.v. Hij vermeldde hier slechts, wat de NSB-functionaris interesseerde. Hij releveert daarom veel ook niet. O. a. ook niet het begin van antisemitische activiteit in het Vrijcorps (zie Inleiding, p. 84).
(3) Op 21 juni werden de algemene colportageverboden uit de periode 1 sep. 1939 tot 29 mei 1940 ingetrokken en op 24 juni ook het ambtenarenverbod, maatregelen die in de loop van juli tot andere belemmeringen werden uitgebreid. Dit was een van de punten, die Rost op 2 juni met Himmler en Seyss-Inquart had besproken (zie Inleiding, p. 78). Rost had getracht de realisering van deze toezegging te bevorderen door het ondernemen van enkele spectaculaire actie's: straatgevechten in Rotterdam op 14 juni en de 'tocht naar Delft' op 19 juni, waar hij aan het hoofd van de oude WA en de Mussertgarde van Den Haag heentrok, ter verdediging van de rechten der kameraden. Open brieven in de krant aan de burgemeester van Delft en een felle campagne in *Het Nationale Dagblad* dienden tot ondersteuning hiervan. *Het Nationale Dagblad* had op 26 juni de primeur met het afdrukken van de circulaire van de secretaris-generaal van het departement van Binnenlandse Zaken over de opheffing van het ambtenarenverbod, terwijl het officiële persbericht eerst de volgende dag ook elders verscheen. Dat Rost de opheffing alleen als zijn eigen verdienste schetste is echter bepaald niet terecht. Zie over een en ander, Inleiding, p. 85–87.
(4) Met zijn verdere vorderingen bedoelt Rost misschien de groot inzettende actie met Woudenberg voor gelijkstelling van het NSB-Arbeidsfront met de overige vakcentrales (zie nr. 69, noot 10 en Inleiding, p. 97).
55 – (1) Dit is een antwoord op een briefje van Voûte van 16 juni 1940, waarin deze zich als voormalige klasgenoot van Rosts oudste broer (Willemsoord, promotie 1907) introduceerde en na enige blijken van belangstelling voor het welzijn van de familie quasi terloops liet blijken dat ook bij hem in de meidagen huiszoeking was geweest, omdat hij *Volk en Vaderland* las en dat zijn sympathieën bepaald niet bij het oude regiem lagen.
(a) Enkele hier niet ter zake doende particuliere mededelingen zijn weggelaten.

digen, die als een kameleon hun overtuiging veranderd hebben zullen helaas slagen, doch het volk in zijn geheel zal tenslotte toch de rechten op de rechte plaats brengen [2].
Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT II Voûte. Doorslagkopie (afschrift RvO)

56. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR F. SCHMIDT

Den Haag, den 28. Juni 1940

Die marxistische Presse [1] ist folgenderweise organisiert:
Arbeiders-Pers. [2]: *Amsterdam*
Hier wird schon ausverkauft. Verkauft sind bis jetzt
2–2 touren-Pressen
4 Setzermaschinen
Dies sind die allerbesten Maschinen.
Man ist also im Begriff, die Sache zu desorganisieren.
Leeuwarden (Friesland)
Der Betrieb ist in Ordnung.
Arnhem
Verkauft sind zwei Touren-Pressen, die besten vom ganzen Betrieb.
Rotterdam
Durch den Krieg verwüstet.
Enschede
Betrieb ganz aufrecht.

(2) Na deze brief bezocht Voûte Rost begin juli in Den Haag, waarbij deze hem polste voor een politiek-organsatorische functie. Uit zijn afwijzend antwoord van 7 juli 1940 (RvT 117/82226) valt niet op te maken, waarvoor hij was aangezocht, voor adjudant-secretaris bij Rost of voor Opbouwdienst of Arbeidsfront. Hij achtte zich wel geschikt voor een burgemeesterschap. Dit kwam goed overeen met Rosts wensen. Rost zocht nl. kandidaten voor burgemeestersposities. Ook von Bönninghausen en Van der Does (zie nrs. 61 en 67, noot 5) sprak hij daarover aan omdat Zwolle, Den Haag en Hilversum vacant waren en met name de laatste twee plaatsen aan NSB'ers waren toegedacht, naar Schmidt 3 juli 1940 aan Mussert had medegedeeld (Mussert 15d). Zie verder nr. 95. Vgl. Rosts opmerking van enige tijd later tegen een NSB-lid in Duitsland: 'Het is hier inderdaad nog niet alles even schitterend, maar we krijgen de menschen er op den duur wel uit. Het moeilijke van het geval is, dat we nog geen goede plaatsvervangers hebben' (brief van 3 sep. 1940 aan J. M. Urbanus in RvT A III 1).

56 – (1) Voor Rosts beleid t.a.v. de Arbeiderspers, zie Inleiding, p. 99–100. Voor zijn contact met Schmidt tot eind juni, Inleiding, p. 94. Deze notitie is blijkens de initialen RvT/Pf door Rost gedicteerd aan de secretaresse van Schmidt, *Frl.* Pfeiffer, toen hij niet bij de *Generalkommissar* kon worden toegelaten – zijn naam ontbreekt voor die dag in het *Vormerkbuch* – en toch de dringend geachte mededeling wilde achterlaten. Over Schmidts *Vormerkbuch 1940*, zie Inleiding, p. 12, *n.* 3.
(2) Gegevens aan Rost verstrekt door Kerkmeester, blijkens een kladje in diens handschrift (RvT 93/

Ueber die kommunistische Presse werde ich noch berichten [3].

Es ist dringend einzugreifen, da sonst der Ausverkauf ganz vollzogen wird. Die Maschinen, die aus Deutschland kommen müssen, jetzt sehr schwer zu erhalten sind [4].

RvT 100/81832. Doorslagkopie [M. Rost van Tonningen]

57. W. J. HEUBEL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Berlin NW. 7, den 3 Juli 1940

Kameraad Rost! [1]

Heb eenige besprekingen met de plaatsvervanger van de Reichsjugendführer gevoerd [1a], samen met mijn zuster en wilde U naar aanleiding hiervan even rapporteeren. Tegelijkertijd kan ik dan nog eens duidelijk mijn positie weergeven:

Inderdaad is mijn activiteit in de laatste jaren in belangrijke mate voor de jeugd geweest en dat ligt mij ook ongetwijfeld. Het meeste heb ik echter gewerkt met jonge kerels van 18–30 jaar en wel in de S/S richting. Ik heb dit in nauwe samenwerking met Feldmeyer gedaan [2] en wil en mag dus geen verandering brengen zonder hem hierin te kennen. Ik weet, dat ook hij zich veel met de jeugd heeft beziggehouden, wel nog niet practisch, maar theoretisch en ook met gedachten omtrent toekomstplannen rondliep [3]. Voor mij is de toestand dus niet eenvoudig en lijkt mij de eenige mogelijkheid om een oplossing te vinden, een openhartige uitspraak tusschen ons drieën. We komen op elk gebied bruikbare kerels te kort, dus het is zaak, dat die leiders, die het principieel onder elkaar vrijwel eens zijn, een indeeling maken. Het is niet noodig om oogenblikkelijk scherpe lijnen te trekken, want we hebben nog eenige tijd, maar er komen natuurlijk met der tijd eenige punten aan de orde, die een beslissing noodzakelijk maken. Zoo b.v. de jongens uit München [4], wanneer

80961). De verkoop der machines geschiedde om het bedrijf, dat in een financiële noodtoestand verkeerde, aan liquide middelen te helpen. De directeur, Y. G. van der Veen, had de vroegere directeur der Algemeene Landsdrukkerij, L. B. Korthuis jr. aangesteld als adjunct-directeur, speciaal belast met deze liquidaties (zie nr. 60, noot 1).

(3) Een dergelijk bericht ontbreekt in de verzameling. Het blijkt niet of het wel werd opgesteld. Op 26 juni was één nummer van het dagblad van de Communistische Partij Nederland en het juninummer van het maandblad verschenen. Daarna waren deze bladen echter onmiddellijk weer verboden.

(4) Waarschijnlijk werd deze notitie besproken bij het onderhoud op 5 juli; zie verder nrs. 60 en 62.

57 - (1) Zie nr. 52. Omstreeks 20 juni werd, in overleg met Rauter, Feldmeijer en Juul Op ten Noort, Heubel aangewezen als toekomstig leider van het nieuwe jeugdwerk. Zie vervolg van deze brief, nr. 73 en HSSPF II MadN nr. 3, van 6 juli 1940. (1a) Arthur Axmann.

(2) Eerst leidde hij de Gooise Jeugdstorm tot zijn uittreding op 11 feb. 1939 (zie nr. 103, noot 7). Vervolgens was hij adjudant van Feldmeijer en Vormingsleider van de Mussertgarde (zie Inleiding, p. 67), waarvan Feldmeijer de Voorman was.

(3) Zie zijn brochure *Wij de jeugd* (1935). Hij had met de Heubels en C. G. van Eck in mrt. 1940 contact met *Reichsjugendführung*-leiders (RvT 70, rapport 21).

(4) Bedoeld zijn degenen die in München hun opleiding kregen bij de *Standarte Westland* der *Waffen-SS*. Reeds begin juni was een eerste groep, grotendeels in Duitsland door o.a. J. J. B. Sprey en H. Koehler geworven onder NSB-leden, maar ook afkomstig uit de NSNAP, naar München vertrokken (vgl. nr. 215, *n.* 3). Ongeveer tegelijkertijd begon de *SS* haar wervingsactie in Nederland. Begin juli reisden o.a. twintig leden van

deze terugkomen, zal een gedeelte als S.S. ingezet moeten worden en een gedeelte voor jeugdopleiding. Misschien is het al zaak, dit over een maand te schiften en een gedeelte verder in de H. J. richting te nemen. M.i. moet in ieder geval echter vaststaan, dat deze niet als z.g. Standarte Westland gesloten ingezet worden, maar op de een of andere manier onder Nederlandsch commando komen te staan, en ook een Nederlandschen naam dragen. Taktgebrek hierbij kan veel schade veroorzaken voor hun toekomstwerk. Dus om nu even samen te vatten, voorloopig is het m.i. best, dat ik in München werk en wel om verschillende redenen, o.a. ik houd voeling met het geheel, weet wat er omgaat, krijg zelf een goede opleiding, wat physiek ook zijn gunstige uitwerking zal hebben en mij meer in staat maakt een toekomsttaak flink aan te pakken. In Nederland is er natuurlijk ook nu veel werk, maar de principieele beslissing is nu eenmaal gevallen om Duitsche hulp bij de opleiding te aanvaarden. Door dit plan worden ons de beste krachten voor onmiddelijke opbouw onttrokken en moet m.i. het vormgeven aan onze plannen even verschoven worden. Pas als een gedeelte van de opgeleiden terug zijn, kunnen we aan de slag gaan. Voorloopig is er nog oorlog, dus laat de bestaande organisaties nu nog maar even doormodderen. Een onmiddelijke beslissing over leiding is dus nog niet aan de orde, zeker wel aan de orde is, om ons met de plannen voor de opbouw actief bezig te houden. Graag hoor ik Uw antwoord op het een en ander.

Nu wat de jeugdplannen betreft, door de leiding hier is goedgekeurd het plan om nu er vacanties zijn, onmiddelijk kinderen van 12 jaar aan in kampen op te nemen en wel zonder eenige kosten, zelfs geen reiskosten, dit is dus iets voor onmiddelijke bewerking en heb ik dit ook als zoodanig aan Feldm. doorgegeven. Mijn plan was om hieruit dan het beste materiaal te schiften en een verdere opleiding alhier aan te bieden. Tegelijkertijd kunnen meisjes per onmiddelijk in arbeidsdienst opgenomen worden [5]. Om onnoodige wrijving te voorkomen is m.i. noodzakelijk, dat een en ander met de Haagsche instanties [6] besproken wordt en wel voornamelijk op welke manier voor dit plan propaganda gemaakt mag worden. Een openlijk aanbod [7] van de Duitsche jeugd aan de Nederlandsche jeugd in de kranten gaat misschien best. Men zal minder wantrouwend zijn, als er gezegd wordt, dat het kamp slechts 5 weken b.v. duurt, het tweede plan om dus een gedeelte een tweede aanbod te doen, behoeft dan niet publiek besproken te worden. Dit is iets van onmiddelijke haast, wilt U dit ook met Feldm. bespreken? Ik ben voor een oproep van Baldur van Schirach in de Nederl. bladen en wel in tactvolle vorm, dit lijkt me beter dan dat wij ons aan de jeugd voor deze opleiding wenden en ons daarmede voor de toekomst in de oogen van de anderen belasten.

Kunt U de courierdienst benutten zoodat ik spoedig bericht krijg [8], ik zal dan ook steeds voor prompt antwoord zorgen.

Ik laat voorstellen voor verdere jeugdacties voorloopig achterwege, gezien dit al belangrijk genoeg is. Eventueel zou ik dus als het een en ander draait en de jongens hier zijn, mij

de Haagse Mussertgarde onder aanvoering van W. A. Schwing daarheen, tegelijk vertrokken ruim zestig man uit de noordelijke provincies; ook daarna gingen er nog telkens transporten.

(5) Zie nr. 73, noot 4 en Inleiding, p. 134 e.v., voor de vorm die deze plannen kregen.

(6) Overleg met Seyss-Inquart, Schmidt en Rauter. 'Utrecht' meende hij te kunnen passeren, hetgeen hem door Mussert bijzonder kwalijk genomen is.

(7) Mogelijk dacht hij aan een aanbod zoals Seyss-Inquart op 21 juni aan de Rotterdamse kinderen had gedaan van 'een vacantie in de *Ostmark*'. Zie hierover de kranten van die dagen en nr. 73, noot 4.

(8) Rosts antwoord is eerst van 29 juli, zie nr. 73.

ook in die kampen kunnen begeven. Maar laat U mij voorloopig nog maar even hier, het is goed!

Met hartelijke groeten en beste wenschen voor vruchtbare arbeid, blijf ik [9], met een krachtig Heil! Uw

Wim Heubel

RvT 125/183047–8. Oorspronkelijk

58. W. DE RIJKE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Haarlem, 4 Juli 1940

Kameraad,

Naar aanleiding van Uw ongedateerd schrijven inzake Giesekam [1], dat ik eergisteren ontving, heb ik getracht U op te bellen, maar ik trof U noch bij het Nationale Dagblad noch te Uwen huize. Ik heb verzocht U mede te deelen, dat ik een bespreking met U wensch, zoo mogelijk ook met kam. van der Oord, om te overleggen wat verder gedaan dient te worden.

Intusschen bericht ik U alvast het volgende.

Tegen Giesekam is een instructie geopend ter zake 'dat hij te 's-Gravenhage op of omstreeks 20 November 1939 opzettelijk de eer en goeden naam van Lambertus Buurman, Wethouder van Sociale Zaken der Gemeente 's-Gravenhage en van Leendert Hoejenbos, directeur van den Gemeentelijken Dienst van Maatschappelijk Hulpbetoon der gemeente 's-Gravenhage door middel van op de wijze als hierna omschreven openlijk tentoongestelde geschriften, althans afbeeldingen, als hieronder vermeld, heeft aangerand [2] door tenlastelegging van de ten opzichte van ieder hunner hieronder vermelde feiten, zulks met het kenlijk doel om daaraan ruchtbaarheid te geven. Verdachte heeft daartoe opzettelijk in de erker aan de straatzijde van perceel Dibbetstraat 71 een bord tentoongesteld, waarop duidelijk zichtbaar vanaf den openbaren weg te lezen was: "Weth. Buurman en zijn partijgenoot L. Hoejenbos hebben mijn goedkeuring van de Gen.k.dienst laten vervalsen in een afkeuring." '

In deze instructie is men prompt begonnen met een onderzoek naar Giesekam's geestvermogens. De deskundige heeft een zeer uitvoerig rapport uitgebracht, dat sterk ten gunste van Giesekam pleit en dat concludeert tot volkomen toerekeningsvatbaarheid van Giesekam.

Zooals Ge weet, was aan G. door Buurman en/of andere bonzen der S.D.A.P. een

(9) Na een bezoek aan München bij de vrijwilligers was hij 8 juli weer in Den Haag om de gerechtvaardigde klachten over te brengen van hen die hadden deelgenomen aan de Duitse inval op 10 mei 1940 en nu in München verbleven (zie *n.* 4). Een notitie daarover van die datum van zijn hand in Doc. II Inval 1940.

58 – (1) Rost schreef hem n.a.v. een artikeltje, dat op 2 juli in *Het Nat. Dagblad* kwam. Mr. De Rijke voerde de verdediging van N. Giesekams zaak; zie Inleiding, p. 71 en onderaan p. 143 e.v.

(2) Zie *Het Nationale Dagblad* van 20 nov. 1939; einde nov. diende wethouder Buurman een klacht hierover in. Zie nr. 77, *n.* 3. In mei 1937 had Giesekam twee weken voor de verkiezingen een soortgelijke uitdaging gepleegd.

baantje bij de Gemeente beloofd [3]. Hij zou zaalwachter worden bij Maatschappelijk Hulpbetoon. Daartoe werd hij gekeurd door den arts D. H. Arends, die dit werk al jaren voor de gemeente schijnt te doen, doch niettemin 'plaatsvervanger' schijnt te zijn. Deze keurde hem goed. Na een gesprek met Dr. W. P. Wolffensperger veranderde hij echter, zonder nader onderzoek, de goedkeuring in een afkeuring.

Dr. Wolffensperger verklaart in de instructie, dat hij in het register van keuringen de diagnose en de conclusie van Dr. Arends had gezien en daarop, zijn collega in het gebouw van den Geneesk.Dienst tegenkomende, zijn verwondering had uitgesproken over de goedkeuring, en dat Dr. Arends daarop, hoewel Dr. W. hem daartegen waarschuwde, de goedkeuring zonder meer veranderde in een afkeuring.

Volgens Giesekam liegt Dr. Wolffensperger.

Ik heb dien indruk niet, maar ik kan mij vergissen. Giesekam is overtuigd, dat Dr. Wolffensperger vanwege Buurman en/of Hoejenbos was aangezet, om Dr. Arends om te praten. Het bewijs daarvoor ontbreekt tot nog toe geheel, en ik twijfel, of dit zal kunnen worden geleverd. Dr. W. ontkent pertinent, dat hij tot zijn gesprek met Dr. Arends door iemand anders was aangezet.

Strafrechterlijk sta ik dus zwak, hoewel Giesekam dat niet begrijpt. *Ten eerste* heeft Dr. Arends m.i. niet *opzettelijk* een *valsche* verklaring afgegeven, doch hij is blijkbaar een twijfelaar, die eerst meende, op grond van zijn bevindingen, Giesekam wel te kunnen goedkeuren voor bedoeld baantje, doch daarna, bij nader inzien, op grond van de zelfde bevindingen, maar beinvloed door Dr. Wolffensperger, meende, dat G. toch niet voor bedoeld baantje kon worden goedgekeurd. (zie de artt. 225 t/m 229 Wetboek van Strafrecht). *Ten tweede* zal een bewijs, dat Buurman en Hoejenbos de z.g. vervalsching hebben laten plegen, wel niet te leveren zijn (artt. 262 en 263 W. v. S.).

Dat neemt niet weg, dat Giesekam m.i. schunnig is behandeld. Want toen hij niet berustte in het veranderen van zijn goedkeuring (waarmee hij nl. op de hoogte was) in een afkeuring, is hij nogmaals gekeurd, door een oppermedicus van de Gemeente, en die heeft hem met stelligheid goedgekeurd. Men zou dus denken, dat daarmede de zaak in orde was. Maar toen kon hij opeens [4] het vereischte bewijs van goed zedelijk gedrag niet krijgen. Hij schijnt nl. zeer lang geleden, eens door den strafrechter te zijn veroordeeld en, hoewel diverse bekleeders van baantjes bij de Gemeente ondanks dergelijke strafvonnissen, zelfs van veel recenteren datum, wel hun baantje konden krijgen, bleek dit voor G. een onoverkomelijk struikelblok. Naar Giesekam mij mededeelt, had intusschen het R.K. raadslid Guit den wethouder gezegd, dat bedoeld baantje aan een ander vrindje moest worden gegeven, en alleen daarom moest Giesekam onmogelijk worden gemaakt.

Over deze zaak is in den Gemeenteraad, blijkens de handelingen, heel wat gepraat [5] en de antwoorden van B. & W. zijn telkens in strijd met de waarheid.

(3) De Rijke volgt hier de versie van Giesekam. Beloften van 1936. Vgl. *Het Nat. Dagblad* van 11 dec. 1940.

(4) Blijkens een brief van de waarnemende burgemeester Van der Bilt aan Schwebel van 18 sep. 1940 was dit, volgens het college van burgemeester en wethouders, onjuist en zouden beide bewijzen, het medische en het morele, van de aanvang af als voorwaarde voor een betrekking in overheidsdienst zijn gesteld, zoals trouwens regel was.

(5) Na schriftelijke vragen van het 'Onafhankelijk Nationale' raadslid Van Kesteren aan de wethouder en een volgens Giesekam onbevredigend schriftelijk antwoord van B & W, was het op 22 nov. 1937 tot een onverkwikkelijke discussie in de gemeenteraad gekomen, waarbij ook de intussen overleden heer Guit in het geding werd gebracht. Wegens beledigende uitroepen moest Giesekam van de publieke tribune worden verwijderd.

Daar ik in de strafzaak weinig heil voor Giesekam zie, heb ik uit een ander vaatje getapt. Ik ben met kam. van der Oord 22 Juni jl. naar Wethouder Buurman gegaan en heb hem medegedeeld, dat wij van B. & W. verwachtten, dat Giesekam binnen acht dagen de beloofde of een gelijkwaardige baan zou krijgen en dat wij anders wel zouden zien wat wij zouden doen.

Daarop ontving ik onlangs het volgend antwoord gedateerd 25 Juni 1940:

Naar aanleiding van het onderhoud, hetwelk Gij, vergezeld van den heer A. van der Oord, op Zaterdag 22 Juni 1940 met den Wethouder voor Sociale Zaken hadt over de zaak van den heer A. Giesekam, deelen wij U mede, dat wij deze zaak als afgedaan beschouwen.

Burg. en Weth. etc.

Vandaar, dat ik gaarne spoedig een bespreking met U wensch [6]. Hou Zee!

RvT 12/89077-81. Oorspronkelijk — W. DE RIJKE

59. F. L. RAMBONNET AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Driebergen, 7 Juli 1940

Waarde Rost,

Gisteren had ik [1] niet het gevoel dat ik zoo gauw al in mijn machine zou kruipen om je te schrijven, maar wat ik gisteren op mijn terug weg zag en hoorde heeft mij een geheel andere kijk op den toestand gegeven. Ik geloof niet dat ons volk zoo zeer in een geestelijke crisis verkeert. Ik geloof veel eer dat ons volk zoo bestookt wordt dat ik vrees, wanneer er niet snel ingegrepen wordt er nog gekke dingen zullen gaan gebeuren. De bandeloosheid neemt ziender oogen toe en ik geloof dat het voornamenlijk ons gedemobiliseerde leger [2] is

Dit bezorgde hem een veroordeling van de politierechter, waarvan hij – tervergeefs – in beroep ging. Tevens diende hij toen, feb. 1939, een aanklacht in tegen de arts D. H. Arends. In feb. 1940 stelde J. H. Scholte (zie nr. 77, noot 11) in de Haagse gemeenteraad vragen over het inhouden van werklozensteun van Giesekam (*Het Nationale Dagblad* van 21 feb. 1940), waarbij opnieuw diens hele affaire werd opgehaald.

(6) 11 juli verzocht Rost hem, in overleg met Van der Oord een artikel te fabriceren over het geval-Giesekam. 'Ik ga nl. een aanval wagen op de Marxistische wethouders' (RvT 12/88908). Zijn benoeming van 20 juli kwam ertussen en deed een aanval van deze aard opeens ongewenst schijnen. Pas 18 sep. werd het artikel, bijgewerkt tot dat tijdstip, in *Het Nationale Dagblad* geplaatst. Zie verder nr. 77.

59 – (1) Over de rol die Rambonnet heeft gespeeld in Rosts activiteiten tijdens de bezetting, zie Inleiding, p. 92 e.v. – Deze brief sluit aan bij de gesprekken, de vorige dag met Rost en ten dele ook met J. A. H. van der Does gevoerd, over Rost als aanstaande grote man in Nederland, steunend op een machtig front van de arbeid, met voorbijgaan van Mussert en de NSB; tevens over Dietse perspectieven en de komende Duitse politiek t.a.v. Nederland. (zie Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen); vgl. Inleiding, p. 79.

(2) Het leger was reeds eind juni gedemobiliseerd; 1 juli werden de krijgsgevangenen 'dankzij de grootmoedigheid van de Führer' uit Duitsland vrijgelaten; begin juli gingen de officieren met groot verlof. Met de vrijkomende beroepsofficieren wilde men deels de politie, deels de marechaussee versterken (zie ook noot 5); een aantal vond als kader voor de Opbouwdienst een plaats.

dat de leiding gaat nemen bij een ongeorganiseerd verzet (lijdelijk) Dit komt naar mijn gevoel voornamenlijk doordat de vrees voor strenge maatregelen geluwd is en er thans weer van die onderaardsche duisterlingen bezig zijn de zaken op te jutten [3]. De oorzaak is dat er nergens feitelijk meer contrôle is. Theoretisch wel, maar de met de leiding en contrôle belastte[a] personen en lichamen voeren hun plichten niet meer naar verwacht mocht worden behoorlijk uit. Gisteren was ik op verschillende stations getuige van aller onbeschaamst [a] optreden van militairen tegenover hun meerderen en de meerderen deden hier niets tegen. Het publiek vindt een en ander mooi en het is een groot gevaar juist voor de bevolking en de stomme elementen omdat dezen een soort vereering hebben gekregen voor ons overwonnen leger en deze bandeloosheid van dat leger zien als de ware vrijheid. Men loopt opzettelijk links van de weg, handen in de zakken en vertikt het om uit te wijken. De politie instanties die ook al weer geen strenge contrôle te duchten hebben doen er niets tegen en het stomme publiek vindt het mooi en gaat in allerlei andere opzichten meedoen. Daarmee zit je in de vicieuse cirkel. Publiek werkt tegen, werkt met fluister campagnes, de politie vindt zich zelf flink omdat het ook zoo'n slappe houding aanneemt. De proclamatie van de Duitsche Militairen commandant [4] heeft bij de menschen en bij het leger ook niet de gewenschte uitwerking omdat men van de eventueel gestraften martelaars gaat maken. Reeds nu hoor je beweren 'natuurlijk moeten er bij dit optreden wat slachtoffers vallen maar daar is niets aan te doen en het is voor de goede zaak' Uitgebreid met de W.A. gaan ageeren geeft naar mijn gevoel ook niets want dan wakker je de haat tegen dit instrument maar aan. De eenigste oplossing is werkelijk om uit de marechausee een contrôle brigade te formeeren [5]. Het zou administratief moeten staan onder de commandant van het korps, maar voor de uitvoerenden dienst rechtstreeks onder den Duitschen politie Commissaris [6]. De taak van het contrôle korps zou zeer uitgebreid moeten zijn. In de eerste plaats de contrôle op alle gedragingen van de Militairen op alle plaatsen. Dit zou de militaire commandanten weer steunen in hun gezag. In de tweede plaats op de gedragingen van de civiele bevolking. Kijk eens naar de sabotage op het gebied van de luchtverdediging. Ook hier zou contrôle van een Nederlandsch apparaat zeer heilzaam op de hoogere heeren werken. Ten derde op het auto verkeer en het misbruik van benzine. Enz. Enz. Het zou een z.g. vliegend korps moeten zijn. Niet gebonden aan een vaste plaats waardoor verbroedering (verkeerde) met de plaatselijke bevolking ontstaat. Zoo'n brigade behoeft niet zoo groot te zijn. Voorloopig een 125 man in het centrum van het land gelegerd en vandaar uit het geheele land bestrijkende, onder directe leiding en aanvoering van een commandant die de rang moet hebben van kapitein of majoor en die niet direct belast is met politioneel werk maar algemeen op-

(3) De zgn. Anjerdag was voor Duitsers en NSB hiervan een bewijs (zie B. A. Sijes, *De Februaristaking*, p. 5).
(a) Alle spel- en taalfouten zijn van de briefschrijver.
(4) Bedoeld wordt de bekendmaking van de *Wehrmachtbefehlshaber* Christiansen van 6 juli 1940 (zie de dagbladen).
(5) Ook Van der Does ijverde voor dergelijke ideeën; hij wist een deel van de officieren van het korps Rijdende Artillerie te winnen voor overgang naar de marechaussee ter wille van het behoud van dat 'mooiste wapen' (brieven van 7 en 14 juli 1940 aan Rost, RvT II Van der Does en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen). Begin juli was de marechaussee uit het militaire verband gelicht en onder het departement van Justitie gebracht. Velen vreesden voor de opheffing ervan. Het kwam zover eerst bij de instelling van de Nederlandse Staatspolitie bij de verordening VO 147/42. Zie ook Du Prel en Janke, *Die Niederlande im Umbruch*, p. 117.
(6) Bedoeld wordt Rauter als *Generalkommissar für das Sicherheitswesen*. Rost noteerde hiernaast: 'Rauter'.

voedend en contrôleerend werkt en waarvan de kracht is dat deze direct onder den Duitschen Chef staat en niet te doen heeft met een reeks ambtelijken chefs waardoor in het verleden al zooveel verpest is De commandant zou de eed van trouw moeten afleggen [7].

Volgende week hoop ik je weer eens te ontmoeten en wil dit onderwerp graag eens nader uitwerken [8]. Ik wilde het direct [b] echter even schrijven omdat er naar mijn gevoel haast bij het werk is. Zoo'n korps is spoedig genoeg opgericht Beste groeten t.à.t.

F. L. Rambonnet

RvT II Rambonnet. Oorspronkelijk (fotokopie RvO)

60. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR F. SCHMIDT

Den Haag am 8. Juli 1940 [a]

Am Sonntag Nachmittag hatte ich mit Herrn van Maasdijk, Bankier im Haag, und mit Herrn Kerkmeester, Direktor der National-Socialistischen Druckerei in Leiden, eine Besprechung über die Art und Weise in welcher der Ankauf der Arbeiter Presse vorbereitet werden könnte.

Die Schlussfolgerungen zu welchen wir kamen können folgendermassen zusammengefasst werden:

1. Es ist kaum zu erwarten, dass ein Verkauf der Arbeiter Presse nur in gütlichem Wege zu erwirken ist, obwohl die finanziellen Sorgen wegen Aufrechterhaltung des Betriebes sehr gross sind [1].

2. Die Macht über die Arbeiter Presse ist in den Händen des Partei-Vorstandes der Marxistischen Arbeiterpartei [2]. Die Verhandlungen müssten daher über die politische Instanz geführt werden.

Zufällig hat Herr van Maasdijk in voller Uebereinstimmung mit mir in der vorigen Woche eine Besprechung gehabt mit dem Vorsitzenden der Parlementarischen Marxistischen

(7) Rambonnet ambieerde een dergelijke positie voor zichzelf.

(8) Over Rosts bemoeiingen te dezen is niet anders bekend dan wat hij in 1941 in het college van secretarissen-generaal releveerde (CNO SG 69 en 70 van 1 en 4 juli). Weldra kreeg Rambonnet emplooi als adjudant en secretaris van Rost en had hij via Knolle en Rost gemakkelijk toegang tot de Duitse instanties voor zijn plannen. Zie voor zijn eerste activiteiten voor Rost nr. 81, noot 1.

(b) Het slot is in handschrift bijgeschreven.

60 – (a) Ongesigneerd en zonder getypt onderschrift. Wat betreft de vele fouten, zie Inleiding, p. 205 bij *n*. 8.

(1) Precieze gegevens over de financiële toestand van de Arbeiderspers – zie de balans per 31 dec. 1940 (RvT 97/81801–27) en Kerkmeesters *Een Terugblik* (uit 1944), beide opgesteld met de bedoeling, de voortreffelijkheid van Kerkmeesters beleid te demonstreren tegenover de beweerde onverantwoordelijkheid van de oude directie – waren noch Kerkmeester, noch Rost in het begin van juli 1940 bekend. Maar de verkoop van prima machines zei genoeg.

(2) Bedoeld wordt: beschikkingsmacht. In werkelijkheid waren NVV en SDAP elk voor de helft eigenaar van de aandelen en dan ook gelijkelijk vertegenwoordigd in de raad van commissarissen. De redactie was verantwoordelijk aan het partijcongres der SDAP.

Partei, Herrn Drees und mit dem Marxistischen Bürgermeister von Zaandam [3]. Es soll daher nicht schwer sein für Herrn van Maasdijk neue Besprechungen einzuleiten zwecks Fühlungname über den Ankauf der Arbeiter Presse. Sollte jedoch eine derartige Besprechung durch konkretere Verhandlungen ergänzt werden, so wäre es unbedingt notwendig mit einem Druckmittel zu operieren [4].

3. Von dem Besitz der Arbeiter Presse in Amsterdam, Leeuwarden, Arnhem, Enschede (die Druckerei in Rotterdam wurde durch das Bombardement verwüstet) ist vorläufig nur der Hauptbetrieb in Amsterdam interessant. Er ist ein ganz erstklassiger Unternehmen, das mit den modernsten Machinen ausgerüstet ist. Unser Direktor Kerkmeester schätzt den Wert auf 2 bis 3 Millionen Gulden.

4. Bei Ankauf oder Beschlagname dieses Betriebes sollte man nach unserer Ansicht mit der sofortigen Verlust der Hälfte der Abonné's der Marxistischen Zeitung rechnen. Die Betriebsrechnung, die jetzt schon passiv ist, würde daher ganz ausser Gleichgewicht geworfen werden.

5. Die Rückeroberung dieser Leser könnte nur mit Erfolg in Angriff genommen werden, wenn die Zeitung den Rückhalt einer tadellos organisierten Arbeitsfront hätte und daher die Marxistischen Gewerkschaften mitsamt den Christlichen Gewerkschaften vorher aufgelöst würden [5]. Es muss daher eine sehr enge Zusammenarbeit zwisschen der neu zu schaffenen Arbeitsfront und der gleichgeschalteten Zeitung hergestellt werden. Alle offizielle Veröffentlichungen der Arbeidsfront müssten ausschlieslich über die Zeitung geschehen, während bei Mitteilungen der Arbeitsämter eine bevorzugte Behandlung sicher zu stellen wäre [6].

6. Für die künftige Entwicklung wäre es unbedingt notwendig die Fusion vorzubereiten, zwischen der gleichgeschalteten Arbeiter Presse und Die Tageszeitung der N.S.B. (Het Nationale Dagblad) dessen Hauptschriftleiter ich bin.

7. Es ist die Ansicht von Herrn Direktor Kerkmeester und mir, dass der ganze Verlag der National-Socialistischen Bewegung, das heisst die Druckerei der Tages und Wochenzeitung und der überigen Schriften der N.S.B., mit der Arbeiter Presse in Amsterdam zusammengelegt werden sollte [7]. Mit Herrn Mussert wäre zu verhandeln, zwecks Fusion der beiden Betrieben wobei er ein Anteil und ein Minimum Einkommen auf Grund der

(3) Op 4 juli had een onderhoud plaats van H. C. van Maasdijk en ir. B. Wigersma namens *De Waag* met W. Drees en mr. J. in 't Veld, teneinde hen te polsen 'of medewerking verkregen zou kunnen worden bij het in het leven roepen van een ander Nederlands bestuur dan dat der secretarissen-generaal', een bestuur onder Seyss-Inquart waarin geen NSB'ers, maar wel vertegenwoordigers van *De Waag* zitting zouden hebben. Het gesprek liep op niets uit. Geen wonder, want Drees schreef kort ervoor aan zijn collega: 'Ik wilde je, om misverstand te voorkomen, nog even schriftelijk doen weten, dat ik ten opzichte van het resultaat generlei verwachting heb. Tussen de opvattingen van de heren en ons ligt een kloof, die ik niet te overbruggen acht. Ik heb dat de heer V. [de gastheer] ook gezegd. Ten hoogste zal, dunkt mij, het gesprek informatieve waarde hebben' (zie, ook voor het vervolg, W. Drees, *Van mei tot mei*, p. 69–70, aangevuld door een brief aan het RvO van 13 september 1952 in Doc. I M.M. Rost van Tonningen, verslagen).

(4) Een nieuw onderhoud heeft niet plaats gehad (zie brief-Drees).

(5) Blijkens nr. 62 was aan Rost bij het onderhoud met Schmidt op 5 juli reeds meegedeeld, dat H. J. Woudenberg benoemd zou worden tot commissaris over de vakbeweging (zie verder bij nr. 69).

(6) Vgl. nrs. 62 en 65, waar Rost een dergelijke voorwaarde herhaalde.

(7) Kerkmeester en Rost wilden dus de drukkerij in Leiden, waar alle bladen en brochures van de NSB werden gedrukt, afstoten, o.a. omdat de technische installatie niet voldeed (zie nr. 144). Over de verhouding tussen 'de Leidsche bedrijven' onderling, zie Inleiding, p. 44, *n.* 4.

jetzigen Betriebsergebnissen der National-Socialistischen Druckerei garantiert bekommen sollte [8].

8. Nach einigen Meinungsdifferenzen einigten wir uns darauf, dass nach Ankauf oder eventuellen Beschlagname der Arbeiter Presse die Marxistische Zeitung und mein Tageblatt vorläufig neben einander weiterzubestehen hätten.

In der Bekanntmachung am Tage der Uebernahme sollte ausdrücklich erklärt werden, dass die Redaktion der Marxistischen Zeitung vorläufig ungeändert weiterbestehen würde. Es ist mir schon jetzt gelungen mit dem Chefredakteur der Marxistischen Zeitung, Herrn van Overbeek, ein gutes Einvernehmen herzustellen [9], und ich bin überzeugt, dass ich auch ohne formellen Aenderungen nach Uebernahme der Arbeiter Presse gut zusammen arbeiten würde.

9. Nachdem wir während einiger Wochen die Entwicklung der beiden Zeitungen beobachtet hätten, sollte eine Entscheidung über die Fusion der beiden Zeitungen herbeigeführt werden.

10. Zu gleicher Zeit sollte die Lage in den andern Städten wo Abteilungen der Arbeiter Presse bestehen geprüft werden und die möglichkeit der Ausgabe oder Wiederausgabe von Ortszeitungen geprüft werden. Wie gesagt müsste die Zeitung Hand in Hand mit der Arbeitsfront arbeiten.

11. Es wäre daher bei Woudenberg, den Führer der Arbeidsfront zu erwirken, dass er sofort ein ganz erstklassiger Organisator für die verwaltungstechnische und finanzielle Aufbau der Arbeitsfront heranziehen sollte, der mit dem Direktor der Arbeiter Presse Kerkmeester die organisatorischen Aufgaben zu erledigen hätte.

12. Die redaktionelle und politische Zusammenarbeit würde zwischen Woudenberg und mir gemacht werden und sollte am Tag der Uebernahme der Gewerkschaften durch die Arbeitsfront und der Arbeiter Presse von mir durch eine gemeinsame Kundgebung vor dem Radio und auf einer Pressekonferenz eingeleitet werden.

Eine nähere Denkschrift folgt nach [10].

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 100/81834-5. Doorslagkopie

(8) Sinds jan. 1940 waren er voor het eerst gunstige bedrijfsuitkomsten van de drukkerij (NSB 192/1030). – De eerste 'stormachtige bespreking' hierover had, naar Kerkmeester meedeelt, plaats 18 juli bij Mussert thuis. Kerkmeester had toen reeds met Rost zijn afspraken in die zin gemaakt. Hij was van de aanvang af bij de plannen t.a.v. de Arbeiderspers betrokken. Mussert zelf maakte een notitie waaruit zijn verbolgenheid nog duidelijk spreekt (Mussert 15d). – Begin augustus 1940 vroeg Kerkmeester ontslag bij de Leidse bedrijven om blijvend bij de Arbeiderspers werkzaam te kunnen zijn (vgl. naoorlogse verklaring van Kerkmeester, Perszuivering Arbeiderspers, en nrs. 125 en 210).

(9) In 1947 door de commissie voor de Perszuivering over dit stuk gehoord, bestreed Van Overbeek met Rost iets te hebben afgesproken; hij schreef deze mededeling van Rost toe aan het feit, dat deze er toen nog van uitging, dat Schmidt en stellig Janke hem op dat moment nog niet wilden vervangen, zie Inleiding, p. 103.

(10) Zie nr. 62.

61. E. L. M. TH. J. VON BÖNNINGHAUSEN AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Herinckhave 8.7.1940

Beste Meinoud,

Ik had verleden Donderdag het onderhoud met General Kommissar Dr. Schmidt, die bijzonder welwillend was en van mijn aangelegenheid volslagen op de hoogte bleek [1]. Hij zeide mij terstond, dat het Duitsche Bestuursapparaat besloten was om t.z.t. van mijn diensten gebruik te maken en dat ik mij daarvoor beschikbaar zou houden, daarom meende ik niet speciaal op de vacante burgemeestersplaats van Zwolle te moeten aandringen. Een baantje zooals men dit tegenwoordig noemt beteekent voor mij niets, ik wil er mijn arbeid op Herinckhave, die mij dierbaar is niet voor verlaten des te sterker echter ambieer ik een post, waarop het mij mogelijk zou zijn om de nationaal socialistische revolutie in Nederland te helpen bevorderen. Het nationaal socialisme is mij alles, het is mijn godsdienst, mijn geloof en mijn leven. Kan ik dit als burgemeester van Lutjebroek beter helpen bevorderen dan als burgemeester van Zwolle dan wil ik niets liever dan burgemeester worden van Lutjebroek [2].

Juul zal je inmiddels gerapporteerd hebben over haar laatste arbeid in Twente [3]. Zij is een buitengewoon energiek en idealistisch meisje, die tegen geen arbeid opziet. Verleden Zaterdag sprak Kam. Vlekke te Denekamp voor overvolle zaal enthousiaste kameraden. Indien er behoorlijk propagandistische ruchtbaarheid aan gegeven wordt kan je komst in Twente aanstaande Vrijdag een evénement worden [4]. In Twente is het nationaal socialisme veel algemeener dan in het Centrum en Westen des lands. Men kent hier maar een wensch namelijk te marcheeren en daarom willen wij allen lid van het vrijkorps Rost zijn [5]. Het is goed, dat gij te voren orders aan Ernst geeft hoe gij de komst te Enschede voorbereid en geregeld wilt zien. Gij kunt Ernst steeds telefonisch te Enschede bereiken [6].

Jammer, dat de landdag te Lunteren niet gebruikt is om de N.S.B. op duidelijk rassenstandpunt en antisemitisme volkomen gelijk te schakelen met de N.S.D.A.P.

Wel bedankt voor de introductie, die gij mij bezorgd hebt bij General Kommissar Dr.

61 – (1) Rost had hem bij Schmidt geïntroduceerd, waarschijnlijk voor de vacature in Zwolle, de eerste gemeente waar de bezetter een burgemeester, nl. A. van Walsum, ontslagen had (zie *Erster Bericht über die Lage und Entwicklung in den besetzten niederländischen Gebieten*, PS – 997, *IMT* XXVI, p. 412–429). Dat zou een fraai 'eerherstel' zijn, zoals Rost hem in antwoord op brief nr. 49 al had aangeduid (brief van 7 juni 1940, RvT 6/89503).

(2) Het werd Tubbergen (zie *Het Nationale Dagblad* van 20 sep. en 10 okt. 1940).

(3) Wellicht was dit de door Mussert verboden werving onder leidsters en meisjes van NSVO en NSB voor een opleiding in Duitsland bij de vrouwelijke arbeidsdienst, die ze op de Hagespraak 22 juni al had gepropageerd (RvT 120/82635–8). Zie echter nr. 73, noot 4.

(4) Rosts spreekbeurt voor NSB en Arbeidsfront op 12 juli 1940 in Enschede (zie verslag in *Het Nationale Dagblad* van die dag).

(5) Het Vrijcorps-Rost, tijdens zijn internering gevormd door een groep uit de Haagse WA, met het doel hun held te helpen bevrijden en hem ten dienste te staan in geval van een paleisrevolutie (zie Inleiding, p. 84, 88). Vgl. nrs. 146–148.

(6) Mr. E. J. B. M. von Bönninghausen. Deze werd eveneens per 1 okt. 1940 tot burgemeester benoemd, nl. van Hilversum (zie *Het Nationale Dagblad* van 23 sep. en 3 okt. 1940). Rosts felicitatie aan beiden van 25 sep. 1940 in RvT A III 1/86405–7. De vriendschap bleef: Rost was getuige bij het huwelijk van E. J. B. M. von Bönninghausen op 23 okt. 1941 (foto in *Volk en Vaderland* van 31 okt. 1941).

Schmidt Vrijdag a.s. ben ik te Enschede present op je vergadering. Ernst zeide, dat gij en Woudenberg te Herinckhave kwaamt logeeren, waarop wij ons zeer verheugen.

Met nationaal socialistischen groet

Egon [von Bönninghausen]

RvT 125/183008–11. Oorspronkelijk in handschrift

62. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT

Den Haag 10. Juli 1940

Lieber Herr Schmidt,

Sofort nach Ihrer Abreise habe ich in der Angelegenheit der Uebernahme der Arbeiter Presse die notwendigen Untersuchungen eingeleitet [1].

Die Arbeiter Presse ist der Verlag der Sozial-Democratischen Arbeiter Partei und der Marxistischen Gewerkschaft der N.V.V. Die wichtigsten Ausgaben sind die Tageszeitungen 'Het Volk' und 'De Vooruit', weiters die illustrierte Wochenzeitung 'Wij'.

Ich fasse die Ausgaben folgendermassen zusammen:

1. Auf der Haupt-Redaktionstelle, Hekelveld 15 Amsterdam, 'Het Volk' und 'Wij'.
2. Auf der Zweigredaktionstelle im Haag, Prinsengracht 51, das Tageblatt 'Vooruit'.
3. Auf der Zweigredaktionstelle in Arnhem, Koningstraat 35, 'Volksblad voor Gelderland'.
4. Auf der Zweigredaktionstelle in Enschede, Jan van Riebeekstraat 43, 'Volksblad van Twente'.
5. Auf der Zweigredaktionstelle in Leeuwarden, Tweebakstraat 47 ?

Die Druckerei und Redaktion in Rotterdam wo das Tageblatt 'Voorwaarts' gedruckt wurde, ist verwüstet.

Mir wurde mitgeteilt, dass 85% der Aktien der Arbeiter Presse das Eigentum ist der Gewerkschaft des N.V.V.; dass jedoch die eigentliche Macht bei dem Parteivorstand beruht [2].

Der Betrieb

Der Betrieb ist schwer passiv. Die Zeitung verliert fortwährend Abonnenten [3]. Die

62 – (1) Op 5 juli sprak Schmidt Rost over de Arbeiderspers en het Arbeidsfront. De volgende dag vertrok hij naar Berlijn en München, was 10 juli na terugkeer te bezet met andere bezigheden, maar ontving Rost langdurig op 11 en 13 juli. De notitie van 8 juli (nr. 60) en deze brief – de beloofde 'nähere Denkschrift' – dienden waarschijnlijk als grondslag daarvoor (zie *Vormerkbuch 1940*).

(2) Onjuist, zie nr. 60, noot 2. Wel stak de Arbeiderspers diep in de schuld bij het NVV; behalve herhaalde vroegere kredieten was op 23 mei na een noodkreet van de directie weer f 100.000. – ter beschikking gesteld, waarvan de helft onmiddellijk werd opgenomen. Gevraagd had men echter f 300.000. – (vgl. Kerkmeester, *Een Terugblik*).

(3) Het aantal abonnementen liep tussen 10 mei en 20 juli terug van 212.486 tot 120.842 (Kerkmeester, *Een Terugblik*, p. 11). Voor de cijfers daarna, zie nr. 204. De sterke teruggang was in hoofdzaak te wijten

Uebernahme ist daher nur möglich, wenn ganz aussergewöhnliche Massnahmen ergriffen werden.

Ich schlage folgendes vor:

Auf einem im Einvernehmen mit dem Reichskommissar und mit Ihnen festzustellenden Zeitpunkt wäre zu gleicher Zeit die Gewerkschaft, die Arbeiter Presse und das Radio von Treuhänder zu übernehmen. Ich nehme nach Ihren mündlichen Informationen an, dass als Treuhänder für die Gewerkschaft der Führer der Arbeitsfront, mein Freund Woudenberg, ernannt werden wird [4]. Seine Aufgabe wäre es auf den Grundlagen von zweckmässigen Verordnungen eine möglichst grosse Zahl von niederländischen Arbeitern in eine Arbeitsfront zusammenzubringen. Ich mache darauf aufmerksam, dass nur ein Drittel bis ein Viertel der niederländischen Arbeiter in Gewerkschaften organisiert sind. Es müsste möglich sein ein Teil der bis jetzt unorganisierten Arbeiter in die Arbeitsfront zusammenzubringen [5]. Die Arbeiter Presse und das Arbeiter Radio wären für offiziellen Mitteilungen und Kundgebungen ausschliesslich zu verwenden. In dieser Art und Weise würde die Zeitung der notwendigen Rückhalt gegeben werden.

Auf Ihrem Wunsch habe ich die Frage des Ankaufes der Arbeiter Presse am Sonntag Nachmittag mit meinem Freund, dem Haager Bankier, Herrn van Maasdijk besprochen. Er ist ein vollkommen zuverlässiger National-Sozialist. Falls Sie daher ein Zwischen-Instanz für den Ankauf der Arbeiter Presse wünschen sollten, ist er der geeignete Mann [6].

Die Druckerei der N.S.B.

Es wäre für mich wertvoll und moralisch mehr oder weniger notwendig die Zeitung, die ich jetzt fast vier Jahre ununterbrochen unter den schwierigsten Verhältnissen führe, nicht ohne weiteres zu verlassen [7].

Nach den gewaltigen Anstrengungen haben wir unter den schwersten finanziellen Sorgen und gegen einen masslosen Boycot, während den letzten Jahren standgehalten.

Die Redaktion war bis zum Kriegsausbruch äusserst schwach besetzt. Es waren nur wenigen, die die Mut hatten in dieser Zeitung zu arbeiten. Heute sind alle Schwierigkeiten überwunden. Ich bin im Begriff meine Redaktion zu ergänzen. Die Zahl der Abonnenten wächst täglich, mit über hundert und ich bin sicher, dass wir Ende August die Auflage seit Kriegsausbruch verdoppelt haben werden [8]. Ich werde nun bei der Uebernahme der Arbeiter Presse zwei meiner besten Redakteuren nach Amsterdam mitnehmen und würde daher Das Nationale Dagblad desorganisieren [9].

Dies ist unerwünscht, ich möchte daher bei Mussert erwirken, dass er den ganzen Verlag

aan twee factoren: de paniek in SDAP-kringen na de capitulatie, toen velen meenden dat reeds het voorkomen in de abonnementenkartotheek van *Het Volk* tot moeilijkheden met de bezetter zou leiden; daarna het redactiebeleid onder Van Overbeek dat velen ergernis gaf.

(4) Zie nr. 60, noot 5.

(5) Noch wat de gelijktijdigheid der maatregelen, noch wat de *modus* en omvang van Woudenbergs commissariaat betreft, liep het naar Rosts wensen; zie ook bij nr. 69 en Inleiding, p, 102.

(6) In deze periode is dus nog uitdrukkelijk sprake van aankoop van de Arbeiderspers voor de NSB-pers; vgl. ook nr. 60 bij noot 4.

(7) Over *Het Nationale Dagblad* vóór de oorlog, zie Inleiding, p. 42–45 en de daar genoemde brieven.

(8) Dit is inderdaad nagenoeg gelukt, zie nr. 47, noot 20.

(9) Vgl. nr. 47 bij noot 17. Rost nam mee de journalisten W. Goedhuys en N. de Haas (zie nr. 89, noot 3) en de directeur H. J. Kerkmeester; de bedrijfsleider W. C. de Leng ging tenslotte niet mee. Uit rancune behoorde deze daarop in de staf van *Het Nationale Dagblad* tot degenen, die in NSB-kring hevig tegen Kerkmeester

der N.S.B. nach Amsterdam in die Arbeiter Presse übersiedeln lässt [10]. Damit wäre der Betrieb in Amsterdam und der Verlag der N.S.B. finanziell gedient. Die Zeitung der Arbeiter Presse und das 'Nationale Dagblad' möchte ich in den ersten Wochen noch nicht zusammenlegen. Im Gegenteil, ich würde die Redaktionen neben einander bestehen lassen und ruhig prüfen in welcher Art und Weise sie einander ergänzen könnten.

Auf die Dauer erschiene es mir jedoch wünschenswert eine Fusion herbeizuführen. Die Verhandlungen mit Herrn Mussert, die hierzu notwendig werden, werden wahrscheinlich sehr schwer sein.

Die Uebertragung des Betriebes der N.S.B. von Leiden nach Amsterdam wäre auch aus dem Gesichtspunkt wertvoll, dass der Direktor und der Betriebsführer aus Leiden ganz ausgezeichnete Fachmänner sind.

Mündlich möchte ich diese Gesichtspunkten näher erörtern [11].

Mit National-Sozialistischem Gruss, zeichne ich

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 100/81836–7. Doorslagkopie

63. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT

Den Haag, 16 Juli 1940

Lieber Herr Schmidt,

Ich bedaure sehr inmitten der Arbeit für den Arbeidsfront belästigen zu müssen [1], aber ich sehe, dass im Norden des Landes die Bewegung zum zusammenarbeit der Bauern im vollen Gang ist, und ich glaube, dass diese Bewegung unter falschen Führern gerät [2].

Ich muss Sie dringend bitten meine Vorschläge zu überwegen und die besten Führern aus dem Norden in einem Agrarischen Rat zu einen.

intrigeerden. Zie Kerkmeesters verslag voor Rambonnet van 7 mei 1941 (RvT 94/81123–5) en Woudenberg, *Memoires* II, p 92.

(10) Vgl. nr. 60 bij noot 8. Zie echter nr. 144, *n.* 3 en nr. 157.

(11) Dat geschiedde op 11 en 13 juli (vgl. noot 1). Rost bereikte daarbij blijkbaar het meenemen van Kerkmeester naar Amsterdam. Schmidt overstemde de bezwaren van Mussert, zoals blijkt uit de in noot 9 genoemde brief van Kerkmeester aan Rambonnet. Rosts verdere toeleg, de fusie der beide bladen onder zijn leiding, mislukte. In de Duitse politiek kwam een wending ten gunste van Mussert; Rosts plannen voor een nieuwe arbeidersbeweging in Arbeidsfront of NSWG, die de NSB zou overvleugelen, liepen op niets uit (zie Inleiding, p. 121 e.v.). Mussert kon dus 'zijn dagblad' behouden en Rost werd als hoofdredacteur per 1 nov. 1940 ontslagen, zie nr. 125. Voor Musserts poging in een later stadium, de Arbeiderspers voor zijn eigen uitgeverij in te palmen, zie nr. 144.

63 – (1) Op 16 juli 1940 was H. J. Woudenberg zijn commissariaat bij het NVV begonnen.

(2) Dacht Rost aan H. D. Louwes' en Linthorst Homans invloed, aan de actie van dr. Dijt (gegevens o.a. in Doc. I G, Ruiter)? De NSB dreigde door te veel pretenties buiten de concentratiepogingen in agrarische kring van de zgn. commissie-Ruiter (zie Inleiding, p. 131) te raken en had zo juist onder protectie van Schmidt een Boerenfront opgericht met E. J. Roskam als leider.

Ich kann Ihnen Vorschläge machen, und werde Ihnen in einigen Tagen die notwendigen Namen geben [3].

Mit National Sozialistischem Gruss,

[M. Rost van Tonningen]

RvT 100/81838. Doorslagkopie

64. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT

Den Haag, 16 Juli 1940

Lieber Herr Schmidt,

Ich bin über den Verlauf der Ernennungen der Kulturrat [1] nicht sehr befriedigt. Im Gegenteil! Ich muss Ihnen sagen, dass man auch bei diesen Ernennungen zu viel auf den Vorschlägen des Kulturrates des 'Hoofdkwartier der N.S.B.' Rücksicht genommen hat [2].

Ich würde Ihnen sehr dankbar sein, wenn Sie die Angelegenhelt intensievieren würden.

Mit Herrn Wehofsich habe ich schon gesprochen, und ich kann Ihnen sagen, dass er sehr entgegenkomment war [3].

Ich wäre Ihnen verbunden, wenn Sie mir die Gelegenheit geben würden noch einzelne Persönlichkeiten vor zu legen.

Mit herzlichem Dank im Voraus zeichne ich mit National Sozialistischem Gruss

[M. Rost van Tonningen]

RvT 100/81839. Doorslagkopie

(3) Rost heeft stellig willen wijzen op de Groninger 'boer-filosoof' T. E. Bontkes, die hij sinds jaren als medewerker aan *Het Nationale Dagblad* waardeerde (zie zijn brieven in RvT 6 en RvT 22). Ten tweede op zijn medestander, het NSB-kamerlid G. Dieters. Beiden waren in tegenstelling tot Roskam echte boeren. Rost wenste hen te laten samenwerken met de combinatie-Ruiter. - Schmidt ging op de voorstellen niet in. Zie verder bij nrs. 70 en 80, noot 27-29 en Inleiding, p. 130-132.

64 - (1) Sinds eind juni waren besprekingen aan de gang over de vorming van een Nederlandsche Cultureele Raad, die de Rijkscommissaris zou adviseren over Duits-Nederlandse samenwerking.

(2) Farwerck (zie Inleiding, p. 58) trachtte in opdracht van Mussert zijn afdeling V voor 'Volksche Cultureele Zaken' tot kern te maken van een algemene Nederlandse 'Raad voor Volksche Cultuur' (zie ook correspondentie in NSB 72/379). Reeds op 3 juli maakte Schmidt Mussert echter duidelijk dat het, bij de inschakeling van de NSB in deze 'verstandiger was', niet Farwerck als verbindingsman hiervoor aan te wijzen, maar dat prof. dr. G. A. S. Snijder die rol het beste kon vervullen. Op Snijders eerste 'lijst van zes personen uit alle kringen' die als leden werden voorgedragen, kwam Farwerck nog wel voor, naast Snijder zelf, dr. T. Goedewaagen, J. C. Nachenius, dr. J. Smit en F. A. J. Vermeulen (zie Doc. I G. A. S. Snijder; vgl. RvT II Vermeulen). Weldra zag Farwerck zich gedwongen, zich geheel terug te trekken. Pas 28 sep. kwam het tot de oprichtingsbijeenkomst van Snijders Cultuurkring. Vgl. Inleiding, p. 140-142.

(3) Na een onderhoud op 11 juli gaf Rost vier dagen later schriftelijk commentaar op een hem door Dr. F. Wehofsich, Seyss-Inquarts uit Wenen meegebrachte adviseur in deze zaken, toegezonden lijst van kandidaten voor de *Kulturrat*. Deze lijst was door Wickel (nr. 248 na *n.* 9) ingediend bij de Rijkscommissaris en bevatte namen, waarvan vele volgens Rost 'absoluut' onaanvaardbaar waren. Anderen daarentegen beval hij warm

65. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR F. SCHMIDT

Den Haag, 17 Juli 1940 [1]

Bei der Uebernahme der Arbeiterpresse [2] wären folgende Bedingungen zu erfüllen: Alle Ausgaben Drucksachen usw. die jetzt von den unter Woudenbergs Aufsicht gestellte N.V.V. mitsamt der Gewerkschaften ausgefertigt werden sollen bei der Arbeiterpresse gedruckt werden.

Woudenberg soll daher der Geschäftskreis der Druckerei der Diamantarbeiter nicht auf Kosten der Arbeiterpresse erweitern.

Bei der Konzentration der Radiovereine soll ein allgemeiner Radioführer wöchentlich erscheinen welche von der Arbeiterpresse zu drucken wäre [3].

Ein entsprechendes Betriebskapital [4] wäre der Arbeiterpresse zur Verfügung zu stellen um die finanziellen Schwierigkeiten dieses Uebernehmens während den ersten Monaten zu überbrücken.

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 100/81840. Doorslagkopie

66. A. SEYSS-INQUART AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, den 20. Juli 1940

Mit dem heutigen Tage bestelle ich Sie [1] zum Kommissar für die marxistischen Parteien, wie sich aus meiner anliegenden Verfügung (Anlage 1) ergibt.

Durch meine Verfügung sollen in erster Linie die aus Anlage 2 ersichtlichen Vereinigungen

aan (zie RvT 117/82235–43). Het is niet bekend of hij later nog anderen naar voren heeft gebracht. Reeds 28 juni had hij Volkmar (zie p. 94) tegen de toen juist op initiatief van mr. J. F. van Rooyen opgerichte algemeene Nederlandsche Organisatie van Kunstenaars (NOK) gewaarschuwd: allemaal anti's! (RvT 117/822).

65 – (1) Het stuk is vermoedelijk bedoeld als grondslag voor het onderhoud van woensdagavond 17 juli (*Vormerkbuch 1940*).

(2) Over Rosts aanstelling als commissaris voor de marxistische partijen wordt in dit stuk niet gesproken, hoewel deze op 17 juli al wel vaststond: Schmidt stelde er die morgen Mussert van in kennis (Mussert 15d). Over Rosts greep naar de Arbeiderspers, misschien tegen Schmidts bedoelingen in, zie nr. 66 II, *n.* 1.

(3) De concentratie der omroepverenigingen liet nog maanden op zich wachten, mede door de rol die Rost met de VARA daarbij speelde (vgl. o.a. de illegale brochure *Antwoord aan de VARA*, RvT SDAP 89863–6 en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen). Begin november had overleg plaats van Rost en Kerkmeester over het nieuwe radioblad; ze kregen tenslotte slechts ten dele hun zin.

(4) Deze passage doet vermoeden dat Rost heeft geweten van Schmidts toezegging aan Van Overbeek en Van der Veen, de Arbeiderspers door de financiële moeilijkheden te helpen. Zie Inleiding, p. 103.

66 – (1) Voor Seyss-Inquarts oogmerk met de benoeming van Rost en Woudenberg bij de moderne arbeiders- en vakbeweging, zie zijn *Erster Bericht* (PS – 997, *IMT* XXVI, p. 412–429) en Inleiding, p. 100.

erfasst werden. Sollten darüber hinaus gegen weitere Vereinigungen Massnahmen erforderlich sein, bedarf es meiner vorherigen ausdrücklichen Zustimmung.

Während die C.P.N. und die R.S.A.P. zu liquidieren sind [2], ist hinsichtlich der S.D.A.P. dafür Sorge zu tragen, dass die Organisation als solche von marxistischer Tätigkeit und Anschauung befreit wird [3]. Soweit bei Auflösungen Verfügungen über Vermögen zu treffen sind, behalte ich mir die Entscheidung vor.

Seyss-Inquart

RvT 59/89301. Fotokopie

66 I. VOLMACHT

Den Haag, den 20. Juli 1940

Verfügung

Ob ihrer marxistischen oder sonst klassenkämpferischen Einstellung stelle ich
1.) die Social-Democratische Arbeiderpartij (S.D.A.P.),
2.) die Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij (R.S.A.P.),
3.) die Communistische Partij Nederland (C.P.N.)
und deren Gebietsgruppen, ferner Neben- und Unterorganisationen, sowie die Vereinigungen und Unternehmen, die massgeblich, insbesondere durch Personalunion oder finanzielle Beteiligung, durch die obengenannten Vereinigungen beeinflusst werden, unter die ausschliessliche Verwaltung und Leitung eines Kommissars.

Auf den Kommissar gehen ab sofort sämtliche Rechte und Vollmachten der Leitung ohne Unterschied, ob es sich um Einzelpersonen oder Personengemeinschaften handelt, über. Er

(2) De Communistische Partij Nederland en de Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij hadden op 14 mei hun openlijke activiteit grotendeels stopgezet, hun materiaal verspreid, verstopt of vernietigd; de leiding bleef 'op stap'. De benoeming van Rost t.a.v. beide hield niet anders in dan het afkondigen van hun liquidatie. De feitelijke beslaglegging enz. geschiedde door de *Sicherheitspolizei* met medewerking van de Nederlandse politie. Het kostte Rost later de grootste moeite, inlichtingen over de resultaten van deze actie te krijgen. Wat de CPN betreft moest hij hiervoor in maart 1941 Dr. Harster, de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei*, persoonlijk te hulp roepen (RvT A III 4/88365–6). Over de RSAP zijn in Rosts archivalia geen gegevens te vinden. Alleen t.a.v. het NAS en de daarbij aangesloten bonden (zie de specificatie II) ontplooide Rost grotere activiteit. Einde juli hadden de Duitsers nog niet beslist of deze organisatie eenvoudig geliquideerd zou worden dan wel overgeheveld naar het NVV. Het laatste is geschied met ingang van 9 sep. 1940, geheel overeenkomstig de voorstelling die Rost van Woudenbergs taak bij de vakbonden had (zie de *Vooruit* van 5 sep. 1940). Hun beider overleg hierover had eind augustus en nog herhaaldelijk in sep. plaats. De aan de *Sipo* in handen gevallen gelden werden met veel moeite verkregen (20 aug. tot 20 sep. 1940, zie RvT A III 1/86290, 86384 en 86384a) en aan Woudenberg overgedragen. Rost vroeg f. 10.000. – beheerdersloon en ontving f. 5.000.– (RvT A III 2/86665 en RvT A III 3/87271–2). Zie over een en ander *Erster Sonderbericht der Sicherheitspolizeilichen Massnahmen in den Niederlanden*, 30 juli 1940 (HSSPF II MadN).
(3) Zie nr. 76 en de noten daarbij.

ist berechtigt, Massnahmen organisatorischer, personeller oder finanzieller Art ohne Bindung an vorhandene Satzungen zu treffen.

Zum Kommissar bestelle ich Herrn Rost van Tonningen [1].

[SEYSS-INQUART]

RvT 59/89302. Fotokopie

66 II. SPECIFICATIE VAN DE VOLMACHT

I [1]

a) Social-Democratische Arbeiderspartij (S.D.A.P.)
b) Bond van Social-Democratische Vrouwen-Clubs
c) Arbeiders Jeugd Centrale (A.J.C.)
d) Nederlandsche Arbeiders Sportbond
e) Vereeniging Arbeiders Radio Amateurs ('V.A.R.A.')
f) Federatie van Arbeiders Esperantisten in het Gebied van de Nederlandsche Taal
g) Bond Arbeiders Zang-Vereenigingen

II

a) Revolutionair Sozialistische Arbeiders Partij
b) Leninistische Jeugdgarde (L.J.G.)
c) Internationaal Solidariteitsfonds (I.S.F.)
d) National Arbeids-Secretariaat [2]
e) Plaatselijk Arbeids-Secretariaat (P.A.S.)
f) Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland
g) Nederl. Federatieve Bond van Arbeiders(sters) werkzaam in de Fabriekmatige Bedrijven
h) Nederl. Federatieve Bond van Land-, Tuin-, Veenarbeiders en Zuivelbewerkers
i) Onafhankelijke Bedrijfs-Federatie van Werkers in de Metaalindustrie
k) Landelijke Federatieve Bond van Meubelmakers, Stoffeerders, Behangers en aanverwante vakgenooten
l) Ned. Federatie van Sigarrenmakers en Tabakbewerkers

66 I. – (1) Voor Rosts optreden op 20 juli en direct erna in verband met zijn benoeming, zie bijlage II.

66 II. – (1) Terwijl het Rost bij zijn taak t.a.v. de SDAP voor alles ging om de publiciteitsorganen, Arbeiderspers en VARA, en om de financieel sterke Centrale (zie Inleiding, p. 118–119 en de daar genoemde nummers), valt het op dat in de volmacht noch de eerste noch de laatste genoemd worden. In zijn algemeenheid ging de volmacht wel ver genoeg om er beide ook onder te laten vallen. Het begeleidend schrijven verwijst echter nadrukkelijk naar de in nr. 66 II opgesomde verenigingen, welke opsomming blijkbaar limitatief bedoeld was. Daaraan is echter niet strikt de hand gehouden, vgl. nr. 71. Wilde Rost zijn maatregelen ook nog tot andere organisaties van de moderne arbeidersbeweging uitbreiden, dan was daar speciale instemming van de rijkscommissaris voor nodig. Wellicht kreeg hij tijdens Schmidts afwezigheid naar Berlijn van 18–20 juli mondeling volmacht, ook de Arbeiderspers te bezetten. De volmacht is nooit aangevuld met een schriftelijk stuk t.a.v. de Arbeiderspers (zie Inleiding, p. 102 en 104; ook nr. 80 bij *n.* 25). Wel voor De Centrale (zie nr. 72).

2) Zie nr. 66, noot 2.

m) Nederlandsche Federatie van Handels- en Kantoorpersoneel
n) Landelijke Federatie van Textiel arbeiders
o) Nederlandsche Federatie van Transportarbeiders

III

a) Communistische Partij Nederland (C.P.N.)
b) Nederlandsche Jeugd Federatie (N.J.F.)
c) Vereeniging Vrienden van de Sowjet-Unie (V.V.S.U.)
d) Landelijke Bond van Werkverschaffingarbeiders 'Eendracht Maakt Macht' (E.M.M.)

RvT 59/89303-5. Fotokopie

67. J. A. H. VAN DER DOES AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Arnhem, 21 Juli 1940

Beste Meinoud,

Mijn [1] felicitatie dat je taktiek met succes bekroond wordt [2], het gaat nu nog om de uitwerking, ik voel waar je heen wilt, laat vooral in de cultureele organisaties het Vlaamsche idee nooit een oogenblik los, dit is primair bij het herscheppen van ons volk [3]. Neem je nu ergens een bureau??

Ik schrijf zoo telkens maar eens. Kun je aan het eind van de week (Donderdag of Vrijdag) of begin volgende week eens een oogenblik een paar uur vrijmaken, meld mij dit en ik ga je opzoeken. Gevoel je eens iets voor een weekeind of Zondag, kom dan eens hier, ik weet dat Hanny het zeer gezellig vindt (werkelijk).

Je zou nog twee dingen voor mij kunnen doen:

a) Misschien is het mogelijk Oyens en Zn. in te schakelen bij het beheer van vijandelijk vermogen. Een Jodenzaak als Pierson en Co. wordt wel devisenbank, zij niet [4], quasi te klein! Dit zou een mooie compensatie zijn.

b) Voor het beheer van de levensverzekeringsportefeuilles van vijandelijke Maatschappijen [4a] kan ik je ook raden en cq optreden. Het zou mijn beweegelijkheid vergrooten. Ik kan me dan makkelijk hier iets meer vrij maken.

67 - (1) Over de relatie van Rost en Van der Does, zie Inleiding, p. 16, 28, *n.* 5 en 6, 118 e.v. en de daar genoemde nrs. Na zijn terugkeer uit de internering ontving Rost een felicitatie van 8 juni. Op de 11e bezocht Van der Does hem in Den Haag; begin juli sprak hij hem opnieuw, zie brieven van 7 en 14 juli met allerlei plannetjes (RvT II Van der Does; zie nr. 59, noot 1 en 5).
(2) N.a.v. Rosts benoeming en radiorede van 20 juli (vgl. citaten uit de rede in nrs. 76 en 124). Blijkens een brief van Van der Does' vrouw van 25 juli was hij wat teleurgesteld over de rede, waarin hij wel wat meer 'sensationeel gescheld op joden of iets dergelijks had willen horen' (vgl. nr. 76, noot 9).
(3) In zijn brief van 7 juli schreef Van der Does: 'Voor mij hoop ik dat het mij nog beschoren zal zijn mede te maken zoals ik het noem het voleinden van het werk van Willem de Zwijger - - - terwijl ook het Nederduitsche volk door zijn groote nataliteit de leege gronden in Noord Frankrijk kan innemen' (RvT II Van der Does).
(4) Op 11 juli publiceerden de dagbladen de namen van een aantal banken, die met ingang van 15 juli als deviezenbanken waren aangewezen. Van der Does' schoonvader was G. H. de Marez Oyens.
(4a) Zie Inleiding, p. 238.

Over het geheele verzekeringsbedrijf mondeling eens meer desgewenscht een memorandum.

Wat betreft burgemeesters hierover in bijgaand afzonderlijke brief [5].

Maréchaussée loopt goed, Portheine gaat ook over, heb hieraan nog veel medegewerkt [6].

Heb ook druk werk gehad met 'de Waag' ook alles goed in de richting gehouden [7].

Komt ge bij de S.D.A.P. de kwestie Centrale tegen (Centrale Arbeiders Verzekerings- en Depositobank) dan ben ik hierover geheel georienteerd [8]. Hier moet je ook omzetten, doch een terrein vol voetangels en klemmen, evenals de kleine My. de Aurora die van de vrijdenkers hoort. Trouwens het geheele probleem der vlaggetjes maatschappijen.

Nu beste Meinoud tot ziens t.à.t.

J. [A. H.] van der Does

Ik heb toch gegronde hoop dat we dit jaar weer kunnen gaan wintersporten in Tirol! Zelf ga ik eind Augustus als Hanny naar Wolfheze gaat een paar dagen naar het Westen.

D.

RvT II Van der Does. Oorspronkelijk in handschrift (afschrift RvO)

(5) In de hier niet afgedrukte bijlage noemde Van der Does een aantal z.i. geschikte kandidaten voor openkomende kleinere gemeenten (zie lijst van ontslagen burgemeesters, *Telegaaf* van 19 juli 1940). Dit punt was waarschijnlijk reeds bij hun onderhoud van begin juli besproken. Rost trok toen de conclusie, dat Van der Does zelf happig was op een burgemeesterschap, bijv. van Den Haag, waarvoor hij hem op 10 juli bij de Duitsers aanbeval (RvT II Van der Does). Volgens Van der Does ten onrechte: hij bleef liever in zijn vak. Zie verder noot 8.

(6) Vgl. nr. 59, noot 5.

(7) Als voormalig lid van de redactie van *De Waag* had Van der Does helpen bewerken, dat dr. T. Goedewaagen op 1 aug. 1940 uit de redactie trad (correspondentie van Van der Does met Goedewaagen hierover, Waagarchief U 12 b; vgl. Inleiding, p. 184 bij *n*. 4). Immers de kansen om in bepaalde intellectuele kringen te werven voor nationaal-socialistische beginselen en samenwerking met de Duitsers werden z.i. gecompromitteerd, nu Goedewaagen niet langer partijloos was maar tot de NSB was overgegaan en al te uitbundig in *De Waag* (nr. van 27 juni 1940) geschreven had over de Hagespraak in Lunteren. In het nr. van 16 juli verscheen het bericht, dat Goedewaagen aftrad als hoofdredacteur en per 1 aug. waarnemend hoofd van de afd. Perszaken van de NSB zou worden. Van der Does nam plaats in het Stichtingsbestuur, terwijl mr. A. F. Zwaardemaker hoofdredacteur werd. Voor *De Waag* zie ook Inleiding, p. 182 e.v.

(8) Rost begreep de *hint* en bij de komst van Van der Does in Den Haag omstreeks 25 juli bood hij hem de bewindvoering aan van De Centrale (zie Inleiding, p. 119). Ook aan de bedekte sollicitatie van jhr. J. van den Bosch (RvT 125/183012–3) werd gehoor gegeven, zie nr. 72, noot 1. Deze was een neef van Rost en kwam ook uit het verzekeringsvak.

68. VOLMACHT VOOR H. J. KERKMEESTER

22/7'40

Krachtens de mij door den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied verleende bevoegdheden – beschikking d.d. 20 Juli 1940 – verklaar ik hierbij aan Hendrik Jacobus Kerkmeester [1], wonende te Leiden, algemeene volmacht te verleenen tot uitoefening van mijne vorenvermelde bevoegdheden [2] voor zoover deze zich uitstrekken over de N.V. Drukkerij en Uitgeversmaatschappij 'De Arbeiderspers', gevestigd te Amsterdam.

M. ROST VAN TONNINGEN

RvT 59/89997. Oorspronkelijk

69. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN [a]

Die politische Organisierung der Arbeiter [1].

Bis 16. Juli ds. Js., an welchem Datum Woudenberg seine Führerstellung der Nationale Werknemer Vereeniging niederlegte [2], wurde die politische Organisierung folgendermassen vorgenommen:

In den ersten Jahren der NSB waren die Arbeiter einfach Mitglieder dieser Organisation.

68 – (1) Op verzoek van Rost ging Kerkmeester *con amore* van de Leidse bedrijven over naar de Arbeiderspers, Musserts bezwaren ten spijt (vgl. nr. 60, noot 8 en nr. 62, noot 11). Hij werd daar door Rost aan Y. G. van der Veen op 20 juli voorgesteld als zijn gemachtigde bij de directie. In de nacht van 20 op 21 juli beroofde Van der Veen zich van het leven. Kerkmeester nam daarop 'vanzelf' de opengekomen positie in.
(2) De delegatie hield automatisch op, toen Rosts zeggenschap over de Arbeiderspers eindigde door de overdracht van de aandelen-Arbeiderspers die de SDAP had bezeten, aan het NVV in maart 1941 (zie nr 192).

69 – (a) De notitie is niet getekend, geparafeerd, gedateerd of geadresseerd. Blijkens inhoud en opbergnotitie kan zij slechts van Rost zijn. De datering is slechts bij benadering te geven: niet te lang na 16 juli en vermoedelijk niet later dan begin aug. ('nauwelijks 2½ maand na de capitulatie'). Ook voor wie zij bestemd is geweest, blijft raadselachtig. Was het Seyss-Inquart zelf? Gezien de duidelijke *DAF*-terminologie is echter het meest waarschijnlijk, dat het stuk voor Hellwig (Inleiding, p. 105–106) is opgesteld, aan wie Rost op 24 juli een bezoek bracht (misschien samen met Thomass), waarna ze beiden door Schmidt ontvangen werden en een bespreking met Seyss-Inquart en Woudenberg volgde (*Vormerkbuch 1940*: '10.50–11.00 Uhr RvT + Dr. Hellwig 11.00 RK + Woudenberg'). Een mogelijke veronderstelling zou zijn, dat Rost deze 24ste juli een laatste poging heeft gedaan, via Hellwig het Rijkscommissariaat te winnen voor zijn Arbeidsfrontplannen. De terminologie van het stuk is in elk geval te weinig 'Germaans' en 'volks' om voor Himmler te zijn bedoeld, hoewel een klacht aan Himmler niet onmogelijk lijkt in verband met diens bezoek aan Nederland eind juli.
(1) Zie voor dit stuk en zijn voorgeschiedenis, Inleiding, p. 97 e.v.
(2) Overeenkomstig de afspraak van Mussert met Schmidt van 3 juli, werd H. J. Woudenberg op de dag van zijn installatie als commissaris voor het NVV, 16 juli 1940, voor drie maanden op non-actief gesteld bij het NWV-Arbeidsfront en vervangen door P. ten Hoorn, lid van de NSB-fractie in de Amsterdamse gemeenteraad sinds 1939 en van christelijken huize, die Mussert nog begin juli gedacht had als commissaris voor het CNV (zie notitie in Mussert 15d).

Später, vor ungefähr 5 Jahren, gelang es Woudenberg, die Nationale Werknemer Vereeniging, einen winzigen Arbeiterverein, zu anektieren [3]. Als ich im September 1936 meine Tätigkeit in der NSB aufnahm, waren die Fortschritte dieses Arbeitervereins ganz gering [4]. Bis zu den Wahlen vom Mai 1937 musste ich mich mit dem Aufbau meiner Zeitung 'Het Nationale Dagblad' befassen. Ich hatte keine Zeit für sonstige Arbeiten. Die Niederlage bei den Wahlen vom Mai 1937 zwang mich, die politische Werbung der Bewegung zu überprüfen. Die inneren Kämpfe der Bewegung waren damals sehr beträchtlich. Zwischen dem kleinbürgerlichen Hauptquartier und der ganz schmalen Arbeiterschicht, welche in der Nationale Werknemer Vereeniging vereint war, wurde besonders bitter gekämpft. Woudenberg's Stellung war stark erschüttert [5]. Die christlich-faschistische reaktionäre Strömung bekam Oberwasser. Ich entschloss mich, ganz systematisch bei der Propaganda meine Arbeit auf die Arbeiter zu richten [6]. Seit dem Frühjahr 1938 wurde die Methodik der Propaganda folgende: Wenn irgendwo Arbeiterunruhen entstanden, fuhren Woudenberg und ich zusammen hin, und stifteten Ortsgruppen der Nationalen Werknemer Vereeniging. Das Geld für die Aktion sammelte ich [7]. In diesem Zeitpunkt wurde für die Propaganda immer mehr das Schlagwort verwendet: 'In die Niederländische Arbeitsfront hinein'. Der Begriff 'Arbeitsfront' hat also in den holländischen Arbeiterkreisen die Bedeutung einer Kampforganisation bekommen [8]. Mit grossen Anstrengungen wurden allmählich Fortschritte erreicht. Fortwährend wurden wir vom Hauptquartier angegriffen. Mussert und van Geelkerken fürchteten, dass die 'Arbeitsfront' zu sehr anwachsen würde und die Bedeutung der Bewegung in den Schatten stellen würde. Im Herbst 1939 hat Geelkerken eingesehen, dass die Arbeitermasse für die Eroberung reif war. Er schaltete sich jetzt in die Propaganda für die 'Arbeitsfront' ein, konzentrierte sich auf Amsterdam [9] und hatte das Glück, dort in der Person des Bäckersgehilfen Thomas einen ganz ausgezeichneten Propagandisten zu finden. Ich muss ehrlich anerkennen, dass van Geelkerken seine Sache gut gemacht hat. Die Fortschritte, in Amsterdam waren erstaunlich. Nichtsdestoweniger erreichte die Zahl der Mitglieder bis zum Tage des Einmarsches der deutschen Armee in

(3) 23 nov. 1935 was Woudenberg tot voorzitter gekozen van de in 1933 opgerichte Nationale Werknemers Vereeniging (NWV), zie Inleiding, p. 64.

(4) Het was zaak, de geadresseerde te overtuigen dat Rost minstens zo belangrijk was voor het Arbeidsfront als zijn vriend Woudenberg. In 1937 waren er ca. 2500 leden. Omstreeks 10 mei 1940 waren het er 5000, in juli 1940 10.000. Ter vergelijking volgen hier de cijfers van de vijf vakcentrales, eveneens uit juli 1940: NVV: 322.000; RKWV: 191.000; CNV: 120.000; het neutrale NVC: 50.000; NAS: 10.000.

(5) Zie nr. 47, noot 11. Ook de Nationale Werknemers Vereeniging werd toen door twisten geteisterd, maar deze waren niet van principiële aard; ze duurden tot in 1940 voort.

(6) De actie in de zaak-Oss in *Het Nationale Dagblad* begon in maart 1938 en was een uiting van deze tactiek. Voor het eerst op 21 mei 1938 vergezelde Rost Woudenberg naar een bijeenkomst van de NWV, afdeling Haarlem (zie *De Nationale Werknemer*, juni 1938).

(7) Vgl. nr. 47 bij *n.* 23a. Inderdaad is het een enkele maal voorgekomen, dat Rost en Woudenberg zich naar werkverschaffingskampen begaven, altijd haarden van ontevredenheid, o.a. in Drente en Noord-Brabant. Vgl. Woudenbergs rede in de Tweede Kamer van 30 nov. 1939, een propagandistische uitbuiting van de in die kampen opgedane ervaringen (zie *Arbeidsfront*, dec. 1939).

(8) Dat was het standpunt van de NSBO in Duitsland (zie Inleiding, p. 143, *n.* 2). – De zich zeer radicaal ontwikkelende Amsterdamse afdeling nam het eerst de naam 'Arbeidsfront' in gebruik, hetgeen pas na mei 1940 algemeen werd overgenomen in de NWV.

(9) 8 feb. 1940 verscheen het eerste nummer van een speciale Amsterdamse uitgave van het NSB-orgaan *Arbeidsfront*, met een pagina voor het NWV-nieuws onder redactie van Van Geelkerken en Jan de Haas. Het richtte zich in flamboyante taal 'tot de 27.000 NSB-leden in Amsterdam'.

Holland nur 1 000 in Amsterdam und 250 in den Haag. Jetzt, d.h. kaum 2½ Monate später, hat die Zahl in Amsterdam 6 000 und im Haag 1 500 erreicht. Unsere Propaganda hat vollen Erfolg gehabt. Es strömt eine immer grössere Zahl von Arbeitern in die Nationale Werknemer Vereeniging, die wir in unserer Propaganda 'Niederländische Arbeitsfront' genannt haben. Wenn diese Situation noch einige Monate weiter besteht, wird die 'Arbeitsfront' mindestens 100 000 Mitglieder haben. Vielleicht wird die Lawine noch schneller rollen [10].

Diese Entwicklung hat Anlass gegeben zu der Idee, den Aufbau einer nationalsozialistischen Bewegung in den Niederlanden einstweilen zu verlegen auf die Arbeitermassen [11].

Am 16. Juli wurde nun Woudenberg bestellt zum Kommissar der NVV (Nederlandsch Verbond van Vakvereeniging). Er wurde beurlaubt aus der NSB-Arbeiterorganisation, d.h. aus der Nationale Werknemer Vereeniging. Meines Erachtens war dies ein verhängnisvoller Fehler, denn durch eine Propaganda von vier Jahren war der Arbeiterstrom auf diese letzte Organisation gerichtet. Er wird auch weiter auf diese Organisation gerichtet bleiben, wenn nicht unter der Führung von Woudenberg und mir, formell eine Niederländische Arbeitsfront geschaffen wird. Dies ist umso notwendiger, als Mussert die NSB-Organisation christlich gleichgeschaltet hat [2]. Thomas ist kaltgestellt und hat gebeten, mich heute abend zu besuchen [12]. Ich werde aber unseren Besuch auf morgen vormittag verlegen.

RvT SDAP 89610–11. Doorslagkopie

(10) Eind mei 1940 kreeg Woudenberg van Mussert de opdracht, een Arbeidsfront der NSB op te bouwen. Pas van eind juni af werd door Woudenberg samen met Rost grote activiteit ontplooid, nadat ze omstreeks 15 juni Schmidts aanvankelijke instemming verkregen hadden op een urgentieprogramma van vijf punten, dat gelijkstelling van het NWV met de grotere erkende vakcentrales eiste en aanstuurde op rijkswerkloosheidsverzekering. Woudenberg gebruikte bovendien het 'Handvest van de Arbeid', dat al van 1 mei 1939 dateerde en dat vol arbeidsfront-gedachten stak. Zie *Het Nationale Dagblad* van eind juni en begin juli 1940, met uitvoerige verslagen van grote vergaderingen; bijv. in de Haarlemmerhout, in Amsterdam, Hilversum, Enschede, Rotterdam. Niet zozeer de spectaculaire actie ten gunste van de Rotterdamse puinruimers of de successen der propaganda van Thomass onder Amsterdamse ongeorganiseerden – kelners, venters, kleinkunstartisten enz. – maar de zucht, zijn Duitse adressant te imponeren, bracht Rost tot deze optimistische uitspraak.

(11) Dit idee werd door Rost in juni en juli ijverig bepleit bij Seyss-Inquart en Himmler; ten dienste daarvan zocht hij de beschikking over Arbeiderspers en VARA. Tijdelijk althans wist hij de Rijkscommissaris hiervoor te winnen. Zie Inleiding, p. 79 en p. 99; vgl. p. 81.

(12) De reden voor Thomass' ontslag uit de Amsterdamse afdeling was zijn onevenwichtig gedrag en de ernstige wantoestanden, die in de Amsterdamse afdeling waren ontstaan (zie Woudenberg, *Memoires* I, p. 63 en 172–3; II, p. 35–36 en 48). Ook in zijn verdere loopbaan bij het NVV en later bij Lippmann Rosenthal & Co., Sarphatistraat moest hij telkens wegens onbetrouwbaarheid op financieel gebied worden ontslagen (Doc. I W. J. C. Thomass, VeJu Gnadensachen 6573/43 en A. Stapelkamp en J. Schipper, *De Banier opnieuw geheven*, p. 121–2).

70. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 25 Juli 1940[a]

Kort verslag van het onderhoud met den heer Overbeek [1].

Mijnerzijds aangedrongen op een zoo krachtig mogelijke bestrijding van het nieuwe driemanschap. Overbeek ging wel met de bestrijding accoord, maar achtte het onjuist dit te fel te doen, gezien den slechten indruk, die een te groote binnenlandsche verdeeldheid maken zal. Hij zou echter duidelijk 'afstand' nemen. Overeengekomen werd, dat de Nat. Unie als verzamelpunt zou worden gezien van alle reactionnaire stroomingen [2].

Naar aanleiding hiervan wees ik nog eens op de dringende noodzakelijkheid de krant strijdvaardig te maken en drong er te dien einde op aan, meer aandacht te schenken aan sociale nooden en daarvoor campagnes te beginnen. Het komt er immers op aan, dat thans duidelijk blijkt, dat de arbeidersmassa geen oppositie-groep meer is, maar de leiding kan en moet nemen.

Overbeek was het daarmede in het algemeen eens, maar wees er op, dat er verschillende argumenten zijn om op het oogenblik nog een zoo ruim mogelijke toon te handhaven.

Ten eerste heerscht er op het oogenblik een zeer verbitterde stemming onder de arbeiders, ook tegen hem, Overbeek, hetgeen nog bleek op de begrafenis van V. d. Veen [3].

Ten tweede is het op het oogenblik de slapste tijd voor de kranten en moeten wij zorgen niet nu al, ons kruit te verschieten. Beter is daarmede te wachten tot September.

Met Overbeek overeengekomen, dat hij nu het plan uitwerkt voor een actie voor betaalde vacanties, waarmede in September begonnen kan worden [4]. Mijnerzijds heb ik toegezegd om al het mogelijke te zullen doen bij de autoriteiten een gunstig resultaat te bereiken.

In het algemeen moeten wij, wanneer wij een dergelijke campagne beginnen, een redelijke zekerheid van slagen hebben. Mislukkingen mogen niet voorkomen, daar dan de propagandistische werking te loor gaat.

70 – (a) Ongetekend en ongeparafeerd stuk. Inwendige kenmerken die op Rosts auteurschap wijzen, worden bevestigd door naoorlogse mededelingen van Goedhuys en Van Overbeek (Perszuivering Arbeiderspers).

(1) Over de rol van Van Overbeek in de lotgevallen van de Arbeiderspers in 1940, zie Inleiding, p. 101 e.v. Reeds op 20 en 21 juli had hij in een onderhoud onder vier ogen toegezegd, onder Rosts commissariaat voort te gaan met het verlenen van medewerking (zie bijlage II). Het initiatief tot dit latere gesprek kwam van Rost, evenals dat voor het 'nachtelijk onderhoud' van 7 aug. (zie noot 4). Volgens een naoorlogse verklaring zou Van Overbeek bij deze gelegenheid getracht hebben, 'door uitvluchten de onstuimige aandrang van deze man te keren.' (zie Perszuivering Arbeiderspers, *Nota van Grieven*, p. 12–13). Vgl.echter noten 2 en 4.

(2) Van Overbeek schreef in *Het Volk* van 18, 19 en 25 juli hoofdartikelen over 'de nationale concentratie', die weldra werd tot Nederlandsche Unie. In zijn aanvankelijk niet ongunstig oordeel was toen al een kentering te bespeuren. Als resultaat van het bovenstaande onderhoud volgde op 29 juli een duidelijker afwijzing. Vgl. Rosts eigen hoofdartikel van 25 juli in *Het Nationale Dagblad*, waarin hij de Unie karakteriseerde als 'de concentratie der reactie'. Dat was ook de NSB-opvatting (aldus *Volk en Vaderland* van 26 juli 1940).

(3) Bij de crematie van Y. G. van der Veen op 24 juli kwam de afwijzing van 'de renegaat Van Overbeek' vrijwel algemeen tot uiting.

(4) Op 9 aug. reeds startte de serie artikelen *Mensen zonder vacantie*, terwijl met ingang van 8 aug. de ondertitel van de krant van 'sociaal-democratisch dagblad' was gewijzigd in 'socialistisch dagblad', beide symptomen van Van Overbeeks gehoorzame medewerking na het alarmerend nachtelijk onderhoud met Rost op 7 aug. (zie zijn verklaring in Perszuivering Arbeiderspers en Inleiding, p. 115).

Overbeek opperde het denkbeeld over eenigen tijd een appèl te richten tot de arbeiders, hetgeen door eenige menschen van gezag in de beweging zal moeten geschieden [5]. Ik heb mij over dit plan weinig uitgelaten, onder het motief, dat eerst de groote lijnen moeten worden vastgesteld, volgens welke de S.D.A.P. verder moet worden ontwikkeld.

Mijn conclusie luidt, dat wij inderdaad goed zullen doen nog eenige dagen de krant rustig te houden, vooral nu de antisemietische actie van het N.V.V. opnieuw beroering heeft gewekt [6].

Het lijkt mij ook nuttig de stemming in de verschillende rayons te peilen; Overbeek zeide vooral uit Friesland veel verzet te verwachten [7].

Het lijkt mij verder een punt van groot belang tegen eventueel verlies van aanhang der S.D.A.P. steun te zoeken bij de Boeren, die tot nu toe altijd door de S.D.A.P. verwaarloosd zijn.

Ik zoek hiervoor ten spoedigste contact met V. d. Wielen, De Ruyter en de Agr.Pers [8].

RvT II Goedhuys. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

71. W. DE RIJKE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Haarlem, 27 Juli 1940

Kameraad [1],

Op 22 Juli hebt Ge aan de volgende vereenigingen en instellingen [2], te weten:

(5) Zie nr. 96, noot 1.

(6) Op 18 juli werd Henri Polak gearresteerd, 21 juli volgde de arrestatie van S. de la Bella. Deze laatste arrestatie hield niet alleen verband met zijn joodse afkomst, maar vooral met zijn functie in het bestuur van het NVV-beleggingsfonds, dat in de eerste maanden na sep. 1939 ruim f 5.000.000,– naar Engeland had overgemaakt (vgl. Rost in *Het Nationale Dagblad,* najaar 1939).

(7) Op grond van de sinds de capitulatie gebleken houding van K. Toornstra, rayon-directeur der Arbeiderspers in Friesland. Deze had persoonlijk zowel tijdens de directievergadering van 2 juni (mogelijk 2 juli) als in de vergadering van de partijraad van 14 juli aan Van der Veen en Van Overbeek zijn volstrekte afwijzing van het door hen gevoerde beleid doen blijken. Zijn medewerkers adviseerde hij in die geest; zijn mede-directieleden kort voor de officiële kennismaking met Rost op 26 juli eveneens; hij ging daarmee ook voort nadat hij op 15 augustus het op 27 juli gevraagde eervol ontslag had gekregen. Over het rayon-Friesland nadien, zie bij nr. 119.

(8) D.w.z. dr. H. G. W. van der Wielen, G. J. Ruiter en het orgaan van Landbouw en Maatschappij, zie Inleiding, p. 130–132; voorts bij nrs. 63, 103 en 119.

71 - (1) Mr. De Rijke verzorgde in juli en aug. 1940 de juridische zijde van Rosts commissariaat. Hij vergezelde hem bij de *Machtübernahme* bij Arbeiderspers en SDAP op 20 juli. Op 21 juli werd hij op het partijsecretariaat door C. Woudenberg en de accountant ingelicht over de opbouw van SDAP en nevenorganisaties. Tussen 23 en 27 juli bezocht hij mej. mr. E. Ribbius Peletier om inlichtingen in te winnen over de Vrouwenclubs, nadat zij op 23 juli tegenover Rost en twee hoofdbestuursleden van de NSVO alle medewerking had geweigerd (zie nr. 166 en in *Beschrijvingsbrief SDAP,* 1946, het verslag van de secretaris. Zie bovendien bijlage II en nrs. 76 en 80 van deze uitgave).

(2) Deze opsomming te vergelijken met specificatie I van de volmacht (nr. 66 II). De uitbreiding was het gevolg van de op 21 juli verkregen nadere inlichtingen. SDAP, Arbeiderspers en VARA werden niet aangeschreven, omdat Rost ze persoonlijk bezocht had op 20 resp. 21 juli.

Ned.Arb.Sport Bond te Amsterdam,
Arbeiders Jeugd Centrale te Amsterdam,
Ver.van S.D.Leden van Gemeenteraden en Provinciale Staten te Amsterdam,
Instituut voor Arbeidersontwikkeling te Amsterdam,
Bond van S.D.Vrouwenclubs te Amsterdam,
de Centr.Arbeiders Verzekerings- en Depositobank te 's-Gravenhage,
het Wetenschappelijk Bureau der S.D.A.P. te Amsterdam,
den Bond van Arbeiders Zangvereenigingen te Amsterdam,
den Bond van Arbeiders Muziekvereenigingen te 's-Gravenhage,
den Bond van Arbeiders Tooneelvereenigingen te Utrecht,
de Stichting De Born te Bennekom,
geschreven als volgt:

'*De Rijkscommissaris heeft mij belast met de leiding van de S.D.A.P. en alle daarmede verband houdende vereenigingen en instellingen.*

Ik verzoek U er voor te willen zorgen, dat niets in strijd met de strekking van deze opdracht geschiedt.

Omtrent de thans te volgen werkwijze treed ik ten spoedigste met U in overleg.'

Van de N.V.Centrale Arbeiders Verzekerings- en Depositobank kwam het hierbij ingesloten ontwijkende antwoord binnen, dat Ge mij ter hand stelde [3].

Ik vond daarin aanleiding, den accountant Spangenberg op te dragen, zich heden te vervoegen ten kantore van deze N.V. en daar een voorloopig overzicht te maken van den stand van zaken [4]. Volgens de statuten van deze N.V. moet de winst, na aftrek van bepaalde tantièmes, worden aangewend tot steun van de politieke, sociale en cultureele belangen der arbeidersklasse, hetgeen in de praktijk aldus is opgevat, dat per jaar f. 12.000,– aan de S.D.A.P. en f. 12.000,– aan het N.V.V. werd uitgekeerd, terwijl verder, blijkens jaarverslagen, *eenige tonnen* per jaar voor dergelijke doeleinden werd uitgekeerd. De Raad van Commissarissen der N.V. bestaat geheel uit vooraanstaande S.D.A.P.ers [5].

Zoodra ik een voorloopig inzicht in de zaken van deze N.V., die blijkbaar de machtigste geldbron der S.D.beweging is, heb verkregen, rapporteer ik U nader.

Bij het Bestuur van de V.A.R.A. heb ik gisteren den heer Spangenberg geïntroduceerd; hij zal de finantiën van deze vereeniging zoo spoedig mogelijk nagaan. Ondanks eenige tegenslagen van den laatsten tijd schijnt de VARA er finantieel uitstekend voor te staan. Alleen zal het zaak zijn, in verbinding te komen met de plaatselijke vertegenwoordigers, opdat hun activiteit worde aangemoedigd, in verband met Uw benoeming [6].

(3) Zie bij nr. 72. – Van de vier in deze brief genoemde bijlagen bevinden zich de eerste, derde en vierde in de verzameling-Rost van Tonningen (RvT SDAP 89619, 89707 en RvT II Centrale).

(4) Toen de oude directie bij de Verzekeringskamer hulp zocht tegen de nieuwe heren, werd 12 aug. 1940 geantwoord: 'wij vinden geen termen om op grond van de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf 1922, over te gaan tot eenig advies met betrekking tot het optreden van het accountantskantoor Pieters (d.w.z. Spangenberg) bij Uwe maatschappij' (archief Centrale, corr. 1940–1941).

(5) Er was dus zowel sprake van 'Personalunion' als van 'finanzielle Beteiligung' (zie nr. 66 I). Blijkens Van der Does' *Voorlopig Verslag* van ca. 1 nov. 1940 was er de laatste jaren ongeveer f 700.000. – uitgekeerd aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (RvT II Centrale, 36).

(6) 19 juli zond Fink, *Leiter der Hauptabteilung Volksaufklärung und Propaganda* van het Rijkscommissariaat aan Rost de voorlopige gegevens betreffende de VARA, die het bestuur in mei aan de *Rundfunkbetreuungsstelle* had verstrekt (RvT 117/82137; RvT 93/80956–9). Zondagmiddag 21 juli bezochten Rost, H. J. Woudenberg en N. de Haas het zgn. 'kleine DB' in Hilversum dat voor Rosts argumenten zwichtte na de toezegging,

Het schrijven van den N.A.S.B., dat Ge mij ter hand stelde, sluit ik hierbij weer in, daar Ge, naar ik hoor, zelf reeds een bespreking met het bestuur van dezen bond hebt gehad [7]. Alleen deel ik U mede, dat er, naar het schijnt, ook een blad van den Sportbond bestaat, dat geheel in Joodsche handen is en op zeer onbehoorlijke wijze advertenties werft. Wie de uitgevers zijn weet ik niet [8].

Mej.Ribbius Pelletier, secr.penningm[sse] van den Bond van Soc.Dem.Vrouwen Clubs heeft mij, in tegenwoordigheid van den heer Spangenberg, verslag gedaan van de finantiën van dezen Bond. Spangenberg zal de administratie controleeren.

Bij dit onderhoud is mij gebleken, dat de heer Woudenberg [9] zich heeft vergist, toen hij mij opgaf, dat de Stichting De Born een onderdeel was van den Bond. Een stichting De Born bestaat niet; wel een 'Stichting tot het oprichten en/of exploiteeren van vacantiehuizen' en een fonds 'Tine Wibaut fonds' [10]. Secr. Penningm[sse] van deze fondsen is mevrouw Heroma-Meylink te Dordrecht. De stichting bezit ongeveer f. 4000.–; het fonds ongeveer f. 3200.–. Indertijd heeft de stichting het huis De Born te Bennekom in huur gehad; in dat huis bevinden zich ook eenige eigendommen van de stichting, maar het huis zelf is particulier eigendom van mej.Ribbius Pelletier.

Spangenberg zal dit nader onderzoeken. Het is wellicht zaak, dat Ge kennis maakt met mevrouw Heroma, daar mej.R.P. niet bereid is, haar taak te blijven vervullen.

Hierbij een overzicht van de liquiditeitspositie der S.D.A.P. per 31 Mei 1940, samengesteld door den heer Woudenberg. Zooals Ge ziet is de positie niet direct verontrustend, doch ik geef U in overweging, zoo spoedig mogelijk kennis te maken met de Besturen der

dat geen propaganda voor het nationaal-socialisme behoefde te worden gemaakt en dat in de personeelsbezetting niet zou worden ingegrepen. Voor hun houding vonden zij steun in het weldra door W. H. Vliegen geformuleerde standpunt (zie bijlage B). De die avond nog door de secretaris opgestelde, door Schmidt goedgekeurde verklaring, op 24 juli 's avonds door de voorzitter voor de microfoon uitgesproken, wekte in SDAP-kring veel verbazing en verontwaardiging; zie tekst in *De Radiogids* van 26 juli 1940, herdrukt in J. H. Scheps, *Het misverstand der Nederlandsche Socialistische Werkgemeenschap*. (1940), p. 37–41. Hierin hoorde men de eerste openlijke verklaring van SDAP-zijde voor een socialisme van de signatuur-Rost. Voor de verdere ontwikkeling bij de VARA, zie bij nr. 78, noten 8 en 12.

(7) Dit stuk ontbreekt in de verzameling. De inhoud is echter op te maken uit de rede van de voorzitter op het buitengewone congres van de Arbeiderssportbond (NASB) van 6 okt. 1940. Hij verdedigde daarin de stelling dat de NASB met Rost niets te maken had, zijnde een nevenorganisatie van het NVV en niet van de SDAP. Zie de tekst van het stuk (RvT SDAP 89686–705) dat allerlei nuttige gegevens maar ook wel onnauwkeurigheden bevat; zie verder nr. 114, noot 1. Bij de op 25 juli door Rost belegde bespreking toonden drie hoofdbestuursleden, onder wie Tj. van der Zee, zich bereid tot 'voortzetten van de arbeid' (zie *Het Volk*, 27 juli 1940, p. 5). Een verklaring voor die houding, die sterk afwijkt van de zojuist binnenkomende volstrekte weigering van de AJC, is gelegen in het gevoel, tot dusver door de partij altijd te zijn tekort gedaan; nú zou hun kans pas aanbreken. Over NASB en AJC, zie verder nrs. 76 bij noot 22, bij nr. 83, nr. 103 bij noot 14–16 en nr. 114. Zie ook het verslag van Rengelink in *Beschrijvingsbrief SDAP*, 1946.

(8) Het werd niet bij de Arbeiderspers uitgegeven i.v.m. de conflicten van de NASB met de partijleiding. Deze kwestie werd eind okt. 1940 aangepakt, toen Kerkmeester op jacht was naar nieuwe drukorders voor zijn bedrijf (zie correspondentie van Rost met Kerkmeester en NASB, 23–30 okt., RvT II Kerkmeester en RvT 112/86791–2).

(9) C. Woudenberg, zie noot 1.

(10) Bedoeld wordt het Tiele Wibautfonds dat na 14 mei was losgemaakt van de Bond van Vrouwenclubs. Alleen na dreigementen en aanzienlijke pressie droeg de penningmeesteres eind sep. 1940 gelden van dit fonds en van de stichting over (f 2.700,–). Zie correspondentie hierover met Rambonnet van 19, 21, 27 sep. 1940 (RvT A III 1/86340, 86349, 86540 en A III 2/86780 en 86856). Over de houding van E. Ribbius Peletier, zie nr. 76, noot 13 en nr. 166.

15 gewestelijke en stedelijke federaties der S.D.A.P. (te vergelijken met districten der N.S.B.) om te zien, of daaruit geschikte medewerkers zijn te recruteeren [11].

Hoewel het niet direct tot mijn werk als advocaat behoort, zou ik U ook willen adviseeren, zoo gauw als het gaat een congres der S.D.A.P. bijeen te roepen, dus een groote nationale vergadering uit alle afdeelingen en daar de menigte rechtstreeks toe te spreken. Ik geloof, dat een dergelijk stoutmoedig optreden geweldig zou kunnen inslaan bij de arbeiders. En dan krijgt Ge vanzelf de beschikking over genoeg medewerkers, om Uw taak, die anders zeer moeilijk is, te volbrengen [12].

Het komt mij voor, dat Ge het lidmaatschap van de S.D.A.P. bij de Socialistische Arbeiders Internationale, waaraan f. 5800.– per jaar contributie verbonden is, op den kortst mogelijken termijn moet opzeggen. Het adres is Socialistische Arbeiders Internationale, Rue de Laeken 162, Brussel. Voor het geval Ge dit met mij eens bent, zend ik U hierbij een opzeggingsbrief, dien Ge bij accoordbevinding gelieve te teekenen en door te zenden [13].

– – – [a]

Met nat.soc.groet – Hou Zee!

W. de Rijke [14]

RvT 12/89086–8. Oorspronkelijk

(11) Zie nrs. 75, 76 en 80 met de bijbehorende noten.
(12) Vergelijk het advies van Van Overbeek van twee dagen tevoren en van Van Dok (nr. 70 en 78). In plaats daarvan kwam half sep. een vergadering van nog geen veertig deelnemers bijeen tot oprichting van de NSWG (zie verder nrs. 96, 99, 102 en bijlage E).
(13) Rost nam inderdaad het concept over en liet het 29 juli verzenden. Begin okt. kwam het ongeopend uit Brussel terug. Vgl. noot 3.
(a) Het slot van deze brief is weggelaten. Mr. De Rijke somt daarin enkele pensioenaanspraken op ten laste van de SDAP, waarvoor een regeling te treffen ware.
(14) In aug. verrichtte De Rijke nog enkele diensten, zoals correspondentie met de Bond van Arbeiders Zang- en Muziekverenigingen, regeling van salarissen en verzekeringen en ontslagen van bestuurders (kopieën in RvT 12). Maar zijn nieuwe werkkring als procureur-generaal in Arnhem, die al enige tijd in de maak was, nam hem te veel in beslag. Was het daarover of over Giesekam (nr. 77) dat hij Rost in de tweede helft van aug. 'weer eens rustig wilde spreken' (RvT 12)? Rost dankte hem eind sep. voor 'zijn bemoeiingen inzake SDAP en Giesekam' (RvT 12 en RvT A III 1/86387).

72. F. SCHMIDT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, den 27.7.1940 [a]

Unter Bezugnahme auf mein Schreiben vom 20. Juli 1940 erweitere ich die Vollmacht auch auf die

N.V. De Centrale Arbeiders-Verzekerings- en Deposito-Bank te 's Gravenhage [1].

SCHMIDT I.V.[2]

RvT 59/89999. Oorspronkelijk

73. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. J. HEUBEL

Den Haag, 29 Juli 1940

Kameraad,

Uw brief van den derden Juli [1] kwam een dezer dagen in mijn bezit, maar ik kon niet spoedig genoeg antwoorden, omdat ik het zeer druk had.

Het is nu de tweede maal, dat gij er min of meer op zinspeelt dat er tusschen Feldmeyer en mij verschil van meening bestaat [2]. Ter voorkoming van elk misverstand is het noodig om nu ééns en voor àl vast te stellen, dat er tusschen Feldmeyer en mij geen meeningsverschillen *kunnen* bestaan, deze worden door ons direct behandeld. Uw ongerustheid is volkomen overbodig. Ik zeg dit scherp, opdat gij het goed zult inzien.

Voor ik U koos als Jeugdleider heb ik met Feldmeyer open kaart gespeeld. Ik heb de zaak aan U, Feldmeyer, Rauter en Juul overgelaten. Ook Rauter ziet in U de Jeugdleider, en het spreekt van zelf, dat gij mee zult werken, hetgeen intusschen niet zeggen wil, dat gij geen S.S. opleiding moet hebben. Integendeel; ik hoop, dat gij in de S.S. U goed zult ontwikkelen [3].

72 – (a) Op papier van de rijkscommissaris geschreven. De signatuur is Schmidt/Pfeiffer (vgl. nr. 56, noot 1).
(1) Op grond van Van der Does' bedekte sollicitatie (zie nr. 67) bood Rost hem tijdens hun onderhoud in Den Haag omstreeks 25 juli de bewindvoering over De Centrale aan. Van der Does betwijfelde de rechtsgeldigheid van een eventuele aanstelling, zolang Rosts volmacht niet *expressis verbis* tot de Centrale was uitgebreid. Door mr. De Rijke ontworpen, werd het stuk vermoedelijk door Schmidt getekend na Rosts bezoek aan hem op 25 juli (zie *Vormerkbuch 1940*). Van der Does' benoeming, met jhr. J. van den Bosch als medewerker, volgde op 8 aug., installatie en eerste bespreking met de aangebleven onderdirecteur Simonsz op 19 aug. Zie verder nrs. 83 en 84.
(2) I.V., d.w.z. 'in Vertretung', betekent dat de ondertekenaar optreedt als zelf verantwoordelijke plaatsvervanger van zijn chef. Draagt de ondertekenaar zelf geen verantwoordelijkheid, dan tekent hij 'I.A.', nl. 'im Auftrag'.
73 – (1) Zie nr. 57 en Inleiding, p. 135 e.v.
(2) De eerste maal zinspeelde Heubel daarop waarschijnlijk bij hun onderhoud in juni. Over de werkelijke verhouding van Rost en Feldmeijer, zie Inleiding, p. 66–67, 91 en 164–167.
(3) Toen Heubel zijn eigen opleiding in München begon, begin aug. 1940, droeg hij aan drie kornuiten,

Over dat gaan van kinderen naar Duitschland heb ik reeds veel gehoord. Hieraan wordt hard gewerkt, maar het zal nog heel wat haken en oogen met het hoofdkwartier geven [4]. Met belangstelling zal ik het verder volgen.

Met Nat. Soc. groet

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 125/183049. Doorslagkopie

74. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Sozialistische Arbeitsgemeinschaft [1]

1. Wirtschaftsprogramm [a]:

Grundsätzliche Umbau der liberal-kapitalistischen internationalen Wirtschaftsaufbau der Niederlanden, auf sozialistische Grundlage.

Grundsatz dieser sozialistischen Aufbau ist die Befriedigung der Bedurfnisse des eigenen Volkes.

F. de Brune, H. W. Vollmüller en H. van Kuipers, zijn staf, de inspectie van de kampen (zie nr. 57) en de verdere selectie op. Zijn zuster, F. S. Heubel, nam in Potsdam en nadien in Nederland gedurende de twee maanden van zijn afwezigheid zijn taak als jeugdleider waar (zie brieven in RvT 108 en Doc. I F. S. Heubel).

(4) Met hulp van de *Reichsjugendführung*, met name van Stadler en *Frl.* Täpken, kwam het in aug. tot deelneming van ca. 270 jongens en meisjes boven de 14 jaar aan kampen van de *HJ* en de *BDM* in Duitsland (verslagen van deelnemers en Duitse rapporten in RvT 120). Na aanvankelijk heftig verzet van Mussert tegen elke vorm van uitzending naar Duitsland, heeft hij tenslotte alleen de opleiding van zes maanden bij de Duitse vrouwelijke arbeidsdienst voor geselecteerde leidsters (zie nr. 61, noot 3) verboden, blijkens brief van S. L. A. Plekker aan F. S. Heubel van 27 juli 1940 (RvT 108/82333). Hij heeft het aan broer en zuster Heubel blijvend verweten, 'dat ze de kinderen naar Duitschland gesleept hadden' (H. Schumacher aan F. S. Heubel d.d. 25 nov. 1940, RvT 108/82342–3). Dit staat geheel los van de uitzending van ca. zesduizend kinderen naar de *Ostmark*, waarvoor Seyss-Inquart bij zijn bezoek aan Rotterdam op 21 juni aanvankelijk Rotterdamse kinderen uitgenodigd had, maar waaraan uit het hele land werd deelgenomen. De voorbereiding onder NSB-gegadigden werd door Mussert opgedragen aan een Amsterdamse volgelinge, lid van de NSVO (notitie van Mussert van 3 juli in Mussert 15d; oproep van 8 juli in *Het Nationale Dagblad* en Mussert in *Volk en Vaderland* van 12 juli 1940).

74 – (1) Dit ongetekende en ongedateerde concept is blijkens het lettertype op de Arbeiderspers in de machine gedicteerd door Rost aan iemand die niet op Duits was ingesteld. Vandaar de vele fouten en verbeteringen. Voor de datering heeft men steun aan de passage van nr. 80 na noot 21. Gezien de titel is het stuk in elk geval van na 1 aug. Wellicht was het bedoeld als basis voor de bespreking met de Rijkscommissaris op 6 aug., misschien echter werd het opgesteld na deze bespreking. Maar de inhoud sluit aan bij oudere plannen van Rost voor een 'Arbeidsfront van twee à drie miljoen werkers van kop en vuist', zoals hij in zijn spreekbeurten in juni en juli uiteenzette, dan bij het programma van de NSWG (nr. 96). Vgl. ook Rosts belofte op 25 juli aan Van Overbeek, te zullen trachten, de Duitsers te bewegen tot steun aan een praktisch socialistisch programma (zie nr. 70). In verband gebracht met de notitie *Politische Organisierung der Arbeiter* (nr. 69) is het bovenstaande te beschouwen als vers 2. Merkwaardig is de vergelijking met het in een andere situatie begin 1942 gegeven economisch programma (nrs. 278 en 288).

(a) De door Rost in het oorspronkelijk tiksel aangebrachte verbeteringen zijn hier meteen afgedrukt, tenzij het een wat uitvoeriger toevoeging betreft. In dat geval is die in de afgedrukte tekst opgenomen tussen kruisjes, aldus: + – – – +.

Drei Hauptbedurfnisse:
a. Ernährung
b. Wohnung
c. Kleidung

Die Ernährung soll + soweit als möglich + aus der Produktion des eigenen Boden sichergestellt werden. Hierzu sind zwei Aktionen notwendig:

1. Ein Bodenkulturplan auf Grundlage der Zusammenstellung des Niederländischen Bodens und der Bedürfnisse der niederländischen Bevölkerung.

2. Eine Planmässige Aktion zur Gewinnung weiteren Kulturbodens. Die Pläne zur Trockenlegung, Entwässerung, Urbarmachung, usw. liegen schon fiks und fertig vor in den Plänen der Wirtschaftsachverständigen [2].

Die Wohnungsaktion [3] soll auf Sozialistischer Grundlagen zu gleicher Zeit in grossen Stadtbauten, in Dezentralisierten Siedlungen, sowie Siedlungen für Landarbeiter + auf ganz neuen Grundlagen + vorgenommen werden. Die Rohstoffen sind zum guten Teil im Innland verfügbar + und müssten ansonsten durch Vereinbarungen mit Nachbarstaten hereingeholt werden +. Auch für die Kleidungindustrie soll eine planmässige Rohstoffbeschaffung eingeleitet werden. Mit der Planung dieser Industrie hängt die ganze Industrialisierung der Niederlanden zusammen.

Für diese Industrialisierung wird ins Besondere der Arbeitsplan der S.P.D. [4] Verwendung finden können.

2. Eingliederung in die Europäische Wirtschaft:

Bei der Planung für ein niederländisches Wirtschaftsprogramm wird die Eingliederung unserer Wirtschaft in die gesammte Europäische Aufbau schon berücksichtigt werden.

Zu diesem Zweck sind sofortige Verhandlungen der Niederlanden mit dem Gross-Deutschen Reich erforderlich, bei welchen Verhandlungen die Ueberseeische und koloniale Tätigkeit und Erfahrungen in den Niederländischen Wirtschaftskreisen soviel als möglich Verwendung finden sollen.

3. Arbeitsrecht für Männer und Frauen.

Das Recht auf Arbeit für Männer und Frauen wird durch die obenerwähnte Wirtschaftsordnung organisch befriedigt.

4. Eingliederung der Arbeitslosen.

In der Uebergangszeit von der Kapitalistischen Wirtschaftsordnung zur organischen Sozialistischen Wirtschaftsaufbau werden die Arbeitslosen so eingesetzt, dass diese Ueberleitung so schnell wie möglich stattfindet.

5. Umschulung der Arbeiter.

Die Eingliederung der Arbeitslosen soll womöglich mit einer allgemeinen Umschulung verbunden werden, damit die spätere organische Eingliederung des einzelnen Arbeiters möglichst reibungslos verlaufen kann.

(2) Dit doelt op het zgn. plan-Westhoff en de daarop gegeven aanvullingen van P. J. Janssen, burgemeester van Hoeven en later SS-man (zie zijn betoog, RvT 70).
(3) Vgl. zijn plan van 14 dec. 1940, genoemd in nr. 179 bij noot 29 en Inleiding, p. 245–246.
(4) Het *Plan van de arbeid* van de SDAP (Amsterdam, 1935).

6. Sozialistische Erziehung des Volkes.

Diese wird vorgenommen:

A. Der Jugend

a. In einer allgemeinen Volksschule, welche der jetzigen Zersplitterung ein Ende macht [5].

b. In einer Jugend Organisation [6].

c. In einem Arbeitsdienst

d. In der Armee durch allgemeine Wehrpflicht

B. Der Erwachsenen

In den verschiedenen kulturellen und sportlichen Verbänden der Arbeiter, der Bauern, der Frauenschaft.

7. Die Bildung einer Arbeitsfront.

Die Sociale Stellung des Arbeiters wird gesichert durch die Bildung einer Arbeitsfront, welche sowohl die Arbeiter als auch die Unternehmer umfasst. Arbeiter und Unternehmer sind einander verantwortlich für die Wahrung der Ehre der Arbeit und der Sozialen Verhältnissen in dem Betrieb.

Die Arbeitsfront soll die Kulturelle Pflege der Arbeiter fördern.

Die Arbeitsfront wird die Freizeit und Ferien der Arbeiter durch eine entsprechende Organisation zum gesammt Wohle des Volkes ganz neuartig regeln.

8. Arbeitspension.

Jeder Arbeiter der im Rahmen seiner physischen und psychischen Fähigkeiten, seine Arbeitspflicht der Volksgemeinschaft gegenüber erfüllt hat, hat ein Recht auf eine Arbeitspension, sobald seine Gesundheit dies erfordert.

9. Organisierung des Bauerntums.

Eine allgemeine Boden-reform wird durchgeführt werden auf der Grundlage dass jede Bauernfamilie den Besitz des Hofes gesichert wird.

Der Bauer wird diesen Hof zum Gemeinnutzen bearbeiten und im Falle, der Vernachlässigung seiner Pflichte den Besitz verlieren.

Die Landarbeiter müssen im Besitz einer eigenen Wohnung und eines Grundstückes gestellt werden. Die Entlohnung der Arbeit soll so sein, dass sie den Städtischen Löhnen angepasst ist. Die Landflucht soll durch diese Massnahmen und durch eine allgemeine Hebung des kulturellen Lebens auf dem Lande beendet werden.

10. Unterricht.

Der Unterricht soll wie oben gesagt in einer allgemeinen Volksschule zusammen gefasst werden. Ziel dieses Unterrichtes wird es sein, den Karakter zu bilden und die Fähigkeiten des einzelnen Kindes zu entdecken. Auf dieser Grundlage wird das Unterricht auf Mittelschule aufgebaut, wobei der Fachunterricht insbesondere berücksichtigt wird. Der Unterricht auf der Hochschule wird gleichfalls aus dem Gesichtspunkt des Gesammtvolkswohles organisiert. Die Fähigkeit entscheidet ausschliesslich über die Stellung bei der späteren Einordnung in die Arbeitsgemeinschaft der Nation.

(5) P. Dijkema was Rosts deskundige op dit gebied. Zie over hem, nr. 79; vgl. ook nr. 139.

(6) Zie Inleiding, p. 134–140.

11. Das Kapital.
+Das Kapital des Landes steht im Dienste der Gemeinschaft.+

RvT 117/82249–51. Concept

75. TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 9 Augustus 1940

Mijnheer,

Aansluitend aan ons telefonisch onderhoud van hedenmorgen kan ik U het navolgende mededeelen [1]:

Volgens afspraak heb ik Donderdag Veenstra te Emmen opgebeld en hem verzocht, mede te deelen, hoe de verdere vergadering na mijn vertrek was verloopen [2].

Veenstra deelde mij daarbij mede, dat er geen enkel besluit was genomen, maar dat enkele van de aanwezigen, nadat hij zijn meening had uiteengezet, het met hem eens waren. Anderen, waaronder Duinkerken, meenden evenwel hun beslissing nog te moeten voorbehouden.

Uit Twente bereikte mij een brief, afschrift hierbij [a], waaruit blijkt, dat men ook daar met elkander contact heeft gezocht [3].

75 - (1) Reeds op 28 juli had Rost 'enkele leidende figuren uit de SDAP' in Rotterdam bezocht (nr. 76), maar van 2–5 aug. deed hij, vergezeld door Van der Zee, zijn eerste rondreis langs de gewestelijke besturen van de SDAP in het noorden en oosten van Nederland (vgl. nrs. 76 en 80). Bovenstaande brief is typerend voor de wijze waarop de contacten werden gelegd: men ging uit van de connecties van Van der Zee; vgl. nr. 76 bij *n.* 30. Deze kende uit hoofde van zijn vroegere functies, propagandist voor *Vrijheid, Arbeid, Brood* en hoofdbestuurslid van de NASB, heel wat personen uit het midden- en lager kader. Had men ergens een bestuurder bereikt, dan werd getracht, via deze een officiële bespreking tot stand te brengen met gewestelijk of plaatselijk bestuur. Vaak werd het eerste overleg al geweigerd (zie correspondentie in RvT SDAP, passim). Zo zocht men contact met Rotterdam via W. D. Bekking (vgl. bijlage E, noot 9 en bij *n.* 12), met Twente via C. A. de Roo, met Nijmegen via A. van Heusden die ook de Gelderse Achterhoek, weliswaar vergeefs, probeerde te bepraten. Met Zuid-Holland via J. C. den Uyl uit Alphen aan den Rijn, met Zeeland via A. Rorije, met Breda en Noord-Brabant enige tijd via R. Heer, terwijl W. van Dok, lid van Provinciale Staten van Noord-Holland, enkele plaatselijke besturen wist mee te krijgen (zie nr. 78, noot 4). De meesten der hier genoemden waren dan ook aanwezig bij de oprichtingsvergadering van de NSWG (vgl. bijlage E). De totale oogst was gering. Hoewel *Het Volk* veel vertoon maakte wanneer een afdeling besloot, 'het werk voort te zetten' (afd. Apeldoorn, Nijmegen, Langendijk, Culemborg, Vlissingen, alle omstreeks midden aug.), was dit van weinig betekenis tegenover de grote massa die 'niet thuis' gaf. Eind oktober had men wel een lijst van negentig correspondenten in 57 plaatsen, genoemd in het eerste nummer van *De Nederlandsche Socialist* (zie nr. 78, *n.* 4, nr. 124, noot 1 en nr. 130, noot 6), maar het totale ledental kwam niet hoger dan tussen 2000 en 3000 (zie nr. 128, noot 5). Zie verder Inleiding, p. 121 e.v.

(2) Op 5 aug. hielden Rost en Van der Zee een bespreking met SDAP-vertegenwoordigers in Assen. Begin sep. was de beslissing daar nog niet gevallen (zie nr. 94 bij noot 9). Zie over S. Veenstra verder nrs. 102, 113 en bijlage E.

(a) De bijlage is niet gedrukt; de inhoud ervan is weergegeven in noot 3.

(3) In Twente was op 3 aug. 1940 contact gemaakt met C. A. de Roo. Deze besloot hierover op 11 aug. nader overleg te plegen met enige partijgenoten uit Almelo, Enschede en Hengelo. Het toegezegde 'nader

Bovendien had ik gisteren een onderhoud met den Heer W. van Dok en den Heer K. Jägers. De eerste is wethouder van Beverwijk en voorzitter van de Tuindersbond, een man, die in Tuinderskringen zeer gezien is. De tweede is een vroegere collega van ondergeteekende. Beiden waren bereid, om met U een onderhoud te hebben. Ik heb hun verzocht Dinsdag a.s. resp. om 10.30 en 9 uur aan de Tesselschadestraat te willen komen [4].

Daarnaast zond ik een briefje aan den Heer Mansholt, waarin ik Uw bezoek aankondigde op a.s. Maandagmorgen, om 10 uur [5].

Woensdag en Donderdag a.s. zou ik een bezoek willen brengen aan personen in Limburg, Brabant, Zeeland en Zuid-Holland. Voor deze bezoeken heb ik in de bovengenoemde provincies een aantal personen uitgezocht. Om tactische redenen zou ik hun echter liever niet zoo een geruime tijd vooraf van ons bezoek op de hoogte willen brengen [6].

Gaarne zal ik van U vernemen, of U met bovengenoemde afspraken en het voorgestelde bezoek accoord kunt gaan.

Met vriendelijke groeten,

Tjerk v. d. Zee

RvT SDAP 89623–4. Oorspronkelijk

76. RAPPORT VAN M. M. VAN TONNINGEN

Bericht[a] *ueber die kommissarische Verwaltung der S.P.D.*[1]

Am 20. Juli 1940 wurde ich vom Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebieten zum Kommissar für die marxistischen Parteien ernannt.

bericht' is niet aanwezig. Twente heeft zich echter geen moment voor de NSWG laten spannen, noch voor Woudenbergs NVV (zie F. de Jong, *Om de plaats van de arbeid*, p. 272 e.v.).

(4) Het onderhoud met Van Dok ging wel door, nl. op 13 aug. (zie nrs. 78 en 82). Over contact met Jägers is verder niets bekend.

(5) Het gold hier een voorstel voor een eventueel onderhoud waartoe W. van Dok waarschijnlijk had geadviseerd. Dit bezoek verviel; de brief van Van der Zee bereikte Rosts bureau trouwens te laat.

(6) In een brief aan W. Drees van 21 aug. 1940 verhaalt C. J. van Lienden, secretaris van de afdeling Eindhoven, hoe hij Van der Zee afgepoeierd had. Deze zocht een ander contactpersoon, maar zonder succes. Ook met R. Heer (Breda) had men geen blijvend succes (vgl. bijlage E, noot 2). De tournee in het zuiden had plaats op 14 en 15 aug. Wanneer Rost en Van der Zee zich te vroeg aanmeldden, bleek Koos Vorrink – in lichte vermomming – hen doorgaans een dag voor te zijn geweest.

76 – (a) Ongetekend en ongedateerd concept. De met de hand door Rost bijgeschreven verbeteringen en aanvullingen zijn van later tijd, waarschijnlijk van begin 1941 (zie nr. 166). Ze zijn in de tekst opgenomen en daar geplaatst tussen kruisjes: + – – – +, al wordt de zin daardoor soms kreupel. RvT 112/82047–51 is een ongecorrigeerd exemplaar van hetzelfde stuk.

(1) Datum en geadresseerde van het stuk zijn onzeker. De hier vermelde gebeurtenissen komen niet verder dan omstreeks half augustus. Op grond van Rosts gewoonten kan men aannemen, dat de redactie dan ongeveer van dezelfde tijd is, te meer daar de kort na half aug. gevoerde besprekingen en gebeurtenissen, die een zeker succes leken te hebben, niet zijn vermeld. Het stuk is echter opgeborgen tussen brieven aan de rijkscommissaris van 24 aug. en van 18 sep. 1940. Men krijgt de indruk, dat het bedoeld is als een eerste rapport aan het rijkscommissariaat, maar niet afgemaakt en vermoedelijk dus ook niet verzonden (vgl. noot a).

In dem Schreiben des Herrn Reichskommissars vom 20. Juli wurde folgendes ausdrücklich betont:

'Während die kommunistischen Parteien in den Niederlanden und die Revolutionäre Sozialistische Arbeiter Partei zu liquidieren sind, ist hinsichtlich der S.D.A.P. (Sociaal-Democratische Arbeiders Partij, welche in diesem Bericht weiter S.P.D. genannt werden wird), dafür Sorge zu tragen, dass die Organisation als solche von marxistischer Tätigkeit und Anschauung befreit wird.'

Damit war der allgemeine Rahmen meiner Tätigkeit gezogen. Ueber die C.P.N. (Communistische Partij Nederland) und die R.S.A.P. (Revolutionnair Socialistische Arbeiders Partij) + werden + separate Berichte dem Reichskommissar zugehen [2]. Der wichtigere Teil meiner Aufgabe[,] die kommissarische Verwaltung der S.P.D., ist Gegenstand dieses Berichtes.

Das Schreiben des Reichskommissars und die Beilagen füge ich diesem Bericht in Abschrift bei + (Beilage I) + [b]

Meine Tätigkeit war in Uebereinstimmung mit dem Auftrag des Reichskommissars und in Uebereinstimmung mit der Aufgabe, welche der Reichskommissar meinem Kameraden Woudenberg, dem Kommissar für die S.P.D.-Gewerkschaften (die s.g. N.V.V.: 'Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen') gestellt hatte, auf Erhaltung der Organisation und der Werte gerichtet, welche die Aufbauarbeit der Arbeiterschaft in Jahrzehnte geschaffen hatte.

Es handelte sich daher darum, durch meine Arbeit die des Kommissars für die Gewerkschaften, meines Kameraden Woudenberg, nicht zu stören und zugleicherzeit wo möglich die Organisation der S.P.D. und ihre Tochterinstituten zu erhalten.

Der Rahmen, in welchem diese Arbeit gehalten werden sollte, wurde von mir am selben Tag, also am 20. Juli, gezogen in einer Rede, welche über alle Radios ausgesandt wurde, welche Rede vom Generalkommissar Schmidt vorher genehmigt war [3].

Es musste mit aller Behutsamkeit vorgegangen werden, damit nicht eine Massenflucht der Arbeiterschaft aus den Gewerkschaften und aus der S.P.D.-Arbeiterpresse, Arbeiterradio und sonstigen S.P.D.-Organisationen, einsetzen würde.

Nach den erforderlichen polizeilichen Massnahmen, die mit aller Diskretion von dem S.D. getroffen wurden [4], ging ich um die Mittagstunde des Sonnabends, den 20. Juli, zur Besetzung der Arbeiterpresse über.

Das erste Treffen mit dem Direktor der Arbeiterpresse, Herrn van der Veen, wurde in

Het wordt op deze plaats afgedrukt, omdat het vollediger dan de andere stukken uit aug. de stand van zaken volgens Rosts visie weergeeft. Gedeelten van het hier gerapporteerde kwamen reeds ter sprake bij de nrs. 66, 68, 70 en 75; vgl. ook nr. 80. – Rosts foute dateringen zijn deels gevolg van slordigheid, deels van de wens, een gesloten beeld te geven, waarbij de realiteit van half aug. zijn terugblik op de eerste dagen kleurde. Voor de juiste volgorde der besprekingen, zie het chronologisch overzicht, bijlage II. Vgl. ook Inleiding, hfdst. V passim.

(2) Hier had Rost oorspronkelijk geschreven: 'gehen separate Berichte dem RK zu.' Blijkens de verbetering waren ze begin 1941 nog niet gereed. Of ze ooit zijn opgesteld, is de vraag. Rost had hier immers nauwelijks bemoeingen mee (vgl. nr. 66, noot 2).

(b) Hier afgedrukt als nr. 66.

(3) Zie noot 9.

(4) Het gebouw werd door de *Sicherheitspolizei* bewaakt. F. Knolle, het hoofd van de *SD*, bevond zich in het gezelschap waarmee Rost het gebouw van de Arbeiderspers betrad. Hij liet zich na de oorlog ietwat geringschattend uit over de zenuwachtigheid van Rost bij deze gelegenheid; zie Inleiding, p. 104, *n.* 7.

höflichsten Formen gehalten. + Ich ersuchte [c] + ihn sich meinem bevollmächtigten Vertreter in der Arbeiterpresse, Herrn Kerkmeester, + unter zu ordnen [d] + der durch die ausgezeichnete Verwaltung der N.S.-Presse + der N.S.B. in welcher Presse ich als Schriftleiter der Tageszeitung jahrelang mit ihm zusammen gearbeitet hatte + mein volles Vertrauen hatte.

+ Sodann + wurde die Redaktion + von mir + zusammengerufen [5]. + Ich informierte sie + persönlich über die Aenderung der Lage. Der Hauptschriftleiter, Herr van Overbeek, hatte seit der Besetzung der Niederlande im Einvernehmen mit Herrn Generalkommissar Schmidt eine Aenderung der politischen Linie in Uebereinstimmung mit den Wünschen und Zwecken der deutschen Behörden vorgenommen. Er war an sich nicht feindlich eingestellt. Die Umstellung der marxistischen Kurs auf die vom Generalkommissar Schmidt verlangte Linie hatte + aber + den Verlust von fast 100.000 Abonnenten zur Folge. Es handelte sich darum, die verbleibende Zahl von 120.000 Abonnenten soviel möglich zu erhalten. + Es war meine Meinung, dass der katastrophale Abfall der Abonnenten andauern würde wenn nicht nach ganz anderen Methoden als die bisherige vorgegangen werden würde [6]. +

Ich sicherte + der Redaktion + zu, dass sie ihre Arbeit fortsetzen könnten, falls sie die von mir angedeutete Linie folgen würden, stellte jedoch als mein Vertrauensmann in der Redaktion einen Kameraden ein, der jahrelang geheimes Mitglied der N.S.B. war, und der einer der besten Journalisten der Tageszeitung 'Het Vaderland' im Haag war [7].

Nachdem also die ersten Massnahmen für die Arbeiterpresse, welche der wichtigste Vermögensbestandteil und das wichtigste Propaganda-instrument der S.P.D.-Arbeiterschaft bildete, getroffen waren und der von mir eingesetzte Direktor Kerkmeester und der Vertrauensmann in der Redaktion Goedhuys ihre Arbeit anfangen konnten, wurde die S.P.D.-Leitung an der Tesselschadestraat 31 in Amsterdam, besucht.

Der ganze Vorstand war abwesend und war auch nicht erreichbar. Die meisten Herren befanden sich in Urlaub. Anwesend war nur der Geschäftsführer Engerling [8], den ich beauftragte, sofort den Vorsitzenden des Vorstandes, Vorrink, und den Sekretär-Schatzmeister Woudenberg, ein Bruder meines nationalsozialistischen Kameraden Woudenberg, der als Kommissar in der marxistischen Gewerkschaft eingesetzt war, nach Amsterdam zu bestellen.

Die Schlüssel des Gebäudes wurden beschlagnahmt.

Es handelte sich nun darum, den Schock dieser Ereignisse aufzufangen. Die Arbeitermassen, welche in der vom Kommissar der Gewerkschaften Woudenberg verwaltete Gewerkschaften und in der von mir verwaltete Arbeiterpresse, Radio und anderen Vereinen

(c) Oorspronkelijk stond hier: ---, aber ganz entschieden bat ich ---
(d) Oorspronkelijk schreef Rost: ---, zur Verfügung zu halten ---
(5) Deze bespreking had pas zondagochtend, 21 juli, plaats. Zie bijlage II. Wellicht ontstond deze vergissing, omdat Rost wel reeds met Van Overbeek sprak op de 20ste. Zie nr. 70, noot 1, ook voor de volgende alinea.
(6) Voor het abonnementenverloop zie men nr. 204.
(7) Drs. W. Goedhuys. Tot in 1941 hield deze in gesprekken met medewerkers vol, geen lid der NSB te zijn (Perszuivering Arbeiderspers). Daar men bij de Arbeiderspers van de tegenstellingen binnen de NSB slecht op de hoogte was, werkte Goedhuys' kritiek op Mussert en de NSB zeer verwarrend; vgl. nrs. 87, 88 en 92. – Een vijftal leden van de redactie nam onmiddellijk na dit onderhoud ontslag. De dood van Van der Veen, die ook invloed had op de stemming bij de bespreking met de oude redactie, noemt Rost niet.
(8) J. W. Rengelink, secretaris van het Wetenschappelijk Bureau der SDAP, werd door Rost in die dagen gedwongen tot een soort van adjudantstaak. Hij stelde daarover een verslag op dat is afgedrukt als bijlage bij het verslag van de secretaris-penningmeester over de SDAP 1940–1945 (*Beschrijvingsbrief SDAP*, 1946).

vereinigt waren, + sollte + stillgehalten werden; eine Massenflucht dabei verhindert werden.

Diesen Zweck suchte ich dadurch zu erreichen, dass ich in meiner Radiorede um 8 Uhr abends des selben 20. Juli (welche Radiorede wie gesagt vorher vom Generalkommissar Schmidt geprüft und genehmigt worden war) [9] den ehemaligen S.P.D.-Arbeitern die Möglichkeit einer eigenen neuen Betätigung eröffnete.

In dieser Rede wurde u.A. folgendes gesagt:

'Auch die niederländischen Arbeiter befinden sich heute plötzlich in einer tiefen Umwälzung der sozialistischen Weltanschauung. Wie ein Sturmwind ist die neue Zeit durch Europa gebraust. Die Gefahr bestand, dass in dieser gewaltigen Revolution die Werte, welche von den modernen Arbeitern der Gewerkschaften so sorgfältig gehütet waren, von unverantwortlichen Aktionen von aussen zerstört wurden.

Es ist ein zwingendes Gebot für die niederländische Volksgemeinschaft, um den Arbeitern, welche in der S.P.D. und N.V.V. zusammengefasst sind, die Gelegenheit zu verschaffen aus der Kraft ihrer eigenen Persönlichkeit den Weg ins neue Europa aufzubauen.

Nur Charakterlosen können erwarten, dass ein Sozialist sein sozialistisches Ideal preisgeben könnte [10].

Wenn also heute die niederländische Volksgemeinschaft vielleicht überrascht worden ist durch den Entschluss, dass die Führung der S.P.D. abgesetzt wird, so liegt die ausschliessliche Absicht vor, aus den Reihen der Arbeiter selbst eine neue Führung auferstehen zu lassen [11].

Die Kräfte, welche in der Arbeiterbewegung leben, können auf kurzem oder langem Termin sich offenbaren, aber sie haben das Recht zu verlangen, dass in der Heranbildung des Neuen nicht brutal eingegriffen wird.

Die Formen des neuen Sozialismus müssen durch die Arbeiter selbst gefunden werden.'

+ Aanteekening no. 1 + [e]

Nachdem ich nun + durch meine Radiorede vom 20en Juli + die Oeffentlichkeit, insbesondere die Arbeiterschaft, welche in der S.P.D.-Organisation versammelt war, auf

(9) In zijn mededelingen aan de pers had Janke op 20 juli de mogelijkheid van een nieuwe ontwikkeling niet aangeduid (zie de kranten van die dag). Dat dit in Rosts radiorede (kranten van 22 juli) wèl gebeurde, bracht allerlei mensen in verwarring (zie W. Drees, *Mislukte poging* II, p. 28, 33 en van dezelfde, *Van mei tot mei*, p. 75–76). Binnen de SDAP werden niet velen door Rosts rede overtuigd. 'De jonge Fries Van der Zee' behoort tot de uitzonderingen. De grote massa der gewone leden zal er over gedacht hebben als die andere Fries, een landarbeider, die direct na 20 juli bij K. Toornstra, directeur van het filiaal van de Arbeiderspers in Leeuwarden (zie nr. 70, noot 7) kwam langs gefietst en zei: 'Ik weet niet hoe jij en de leiding er verder over denkt, maar ik dacht zo, de SDAP en Rost van Oss, dat kan niet samen!' (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen). Sommigen buiten de SDAP hebben wel gevreesd dat velen uit socialistische kring door de rede voor Rost zouden worden gewonnen. Binnen de NSB wekte de rede veel verbazing, deels ook bewondering, omdat Rost 'zeer juist de toon wist te treffen, die verstaan zal worden door de leidende groep in de arbeiderswereld, tenminste de goeden daarvan' (H. van der Does–de Marez Oyens, 25 juli 1940, in RvT 3/86650–1). Anderen, zoals Meuldijk en het hoofdkwartier, waren bevreesd dat Rost opeens met een vijfde deel van de Nederlandse kiezers zou gaan strijken zonder dat de NSB daarvan profiteerde (zie nrs. 87, 88 en 92).

(10) Dit is herhaaldelijk door standvastige gesprekspartners tegen hem uitgespeeld. Meuldijk gebruikte dezelfde beeldspraak in omgekeerde zin in zijn artikelen in *Volk en Vaderland* (zie nr. 87, noot 3).

(11) Vgl. nr. 96 en nr. 124.

(e) Op deze plaats dacht Rost later zijn uitwijding die hier als eerste fragment van nr. 166 is afgedrukt, in te lassen.

die Absetzung ihrer marxistischen Führung vorbereitet hatte, ging ich am nächsten Tag zu den ersten Schritten der tatsächlichen Absetzung über.

Der Sekretär-Schatzmeister der ehemaligen S.P.D. Herr Woudenberg, war am nächsten Tag, also am Sonntag, in Amsterdam eingetroffen und hatte mit mir eine Unterredung in dem Gebäude des Hauptvorstandes [12].

Anfangend bei dieser ersten Unterredung mit einem führenden S.P.D.-er war meine ganze Taktik darauf gerichtet, diese Männer ins Unrecht zu setzen [13]. Sollte die Organisation der S.P.D. nicht zerstört werden, so müsste die Arbeiterschaft davon überzeugt werden, dass es ihre eigene Leitung war, welche sie verraten hatte und welche die Erfordernisse der neuen Zeit und den Nationalsozialismus verkannt hatten.

Die Situation war in soweit ganz verschieden vom Reich, als die N.S.D.A.P. dort bei ihrer Machtergreifung 38% und nach dem Wählen im Februar 1933 [14], 44% des deutschen Volkes in sich vereinigt hatte und geführt wurde, von einem einzigartigen Führer, der selbst aus den Reihen der Arbeiter hervorgegangen war und auch aus diesem Grunde das Vertrauen der Arbeiterschaft schon damals in weitgehendem Masse hatte.

In den Niederlanden hatte die N.S.B. bei den Frühjahrs-Wählen 1939 weniger als 4% der Stimmen und bestand grösstenteils aus bürgerlichen Elementen oder aus Mittelstand. Sie war nur schwach in der Arbeiterschaft verankert. Auch nach dem Einmarsch der deutschen Armee, als aus begreiflichen Gründen der Zulauf zu der N.S.B. einsetzte, hat die s.g. 'Arbeitsfront der N.S.B.' eine Art Organisation welche die Arbeiterschaft in der Bewegung zusammenfasste nur die Höhezahl von 18.000, das ist weniger als 1% der Arbeiterschaft der Niederlande erreicht [15].

Die Unterstützung, welche die N.S.B., also meine Partei und ich selbst, seitens den deutschen Besatzungsbehörden und den deutschen Zivilverwaltungen in den Niederlanden + bekam, sowie + der Schutz welche die Polizei und die Autoritäten der deutschen Behörden uns gewährten, stützte zwar die Bewegung, aber zerschlug zugleicherzeit die Werbekraft in soweit, dass der Einsatz den heldischen Charakter und daher jede wirkliche Anziehungskraft auf die mutigsten und besten Männer und Frauen des niederländischen Volkes entbehrt [16].

Sollte etwa aus den Reihen der S.P.D.-Arbeitern eine Gruppe herangebildet werden, welche anfangs vielleicht zögernd, aber dann immer klarer sich zum Nationalsozialismus

(12) Zie chronologisch overzicht, bijlage II.

(13) Ieder die Rosts pogingen op 21 en 23 juli om de top van SDAP en AJC tot medewerking over te halen van nabij meemaakte, kreeg de indruk dat hij deze maar al te graag althans voorlopig zou hebben behouden, totdat ze als trekpaarden zouden hebben uitgediend en ze door een kortstondige politieke collaboratie in diskrediet waren gekomen bij hun vroegere aanhang. Pas toen het tot zijn grote teleurstelling (getuige Rengelink, mej. E. Ribbius Peletier, naoorlogs bevestigd door Woudenberg en Julia Op ten Noort) was mislukt, maakte hij ruim drie weken later *bonne mine à mauvais jeu* en deed het voorkomen of hij van de aanvang af het spel van provocatie met grote geslepenheid had gespeeld. – Met 'verraten' bedoelt Rost: in de steek laten.

(14) De verkiezingen in Duitsland werden op 5 maart 1933 gehouden. De brand van het rijksdaggebouw viel op 27–28 feb. 1933, vandaar waarschijnlijk deze vergissing.

(15) De Nationale Werknemers Vereeniging (NWV), zie nr. 69. Wat het ledenaantal betreft, zie aldaar noot 4.

(16) Vgl. zijn artikel *De z.g. Duitsche inval en het Nederlandsche nationaal-socialisme*, in *Het Nationale Dagblad* van 30 dec. 1939, alsmede het door Rost in maart 1940 tegen Himmler en Karl Wolff naar voren gebrachte argument, bij zijn poging een Duitse inval in Nederland te voorkomen (zie Inleiding, p. 39–40).

bekennen würde, so hätte dies nur einen Wert, falls der Durchbruch gegen die + marxistische + Führung sich aus eigenen Kräften durchsetzen könnte.

Das Schwerste in dieser Werbearbeit war es, das Treuegefühl der Arbeiter ihrer Führung gegenüber, das die besten Arbeiter haben, auch wenn sie die Führung schon ablehnten und bereit waren sich den neuen Gedanken der nationalsozialistischen Weltanschauung zu eröffnen, so wenig als möglich zu verletzen.

Nach reiflicher Erwägung wählte ich folgende Methode. Ich erklärte, dass mit Ausnahme derjenigen marxistischen Führern, die durch ihr deutschfeindliches Verhalten sich schon vor dem 10. Mai ganz besonders hervorgetan hatten, jeder ehemalige S.P.D.-er, der sich loyal bereit erklärte, mit den deutschen Behörden zusammenzuarbeiten und in dieser Weise mit mir, als Kommissar der S.P.D., die Arbeiterschaft in die neue Zeit hinüberzuführen + wollte + , die Möglichkeit erhalten würde, sich zu betätigen [17].

Ich war mir von Anfang an darüber klar, dass die überwältigende Mehrheit + der S.P.D.-Führung + die Zusammenarbeit ablehnen würde [18]. Indem ich nun den inneren Kampf in der ehemaligen S.P.D. entfachen würde, musste sich zwangsweise eine Auslese herausbilden der Männer, die sich gegen die Mehrheit der an sich noch marxistischen Führung durchsetzen würden [18].

In diesem Sinne fing ich das wochenlange Ringen mit den Führern der Marxisten am Sonntag, den 21. Juli an.

Meine erste Unterredung mit dem Geschäftsführer Engerling und dem Sekretär-Schatzmeister Woudenberg war selbstverständlich erfolglos. Am nächsten Tag hatte ich eine Auseinandersetzung mit dem Vorsitzenden der S.P.D., Koos Vorrink [19].

Es war meine Taktik mit äusserstem Geduld meine Gegner so zu kneten, dass sie ihre Gegnerschaft offen erklären würden [18]. Koos Vorrink tat dies in ganz klarer Weise und ich wusste, dass von dem Moment an als er nach unserer zweistündigen Unterredung heimkehrte, die Hetze von dieser Seite gegen die Anstrengungen, welche ich zur Loslösung einer Gruppe deutschfreundlicher Arbeitern der S.P.D. machen würde, mit allen Mitteln organisieren werden + würde + [20].

Es handelte sich nun darum, das ganze Propagandamaterial gegen diese Anstrengungen zu mobilisieren. Die Presse hatte ich, wie obengesagt, schon in der Hand.

Am Sonntag begab ich mich + nun + nach Hilversum, nach dem Arbeiterradio, zusammen mit dem Kommissar des N.V.V. Woudenberg. Nach einer stundenlangen Auseinandersetzung erklärte der Gesamtvorstand mit Ausnahme des Sekretärs [21], sich bereit, die Arbeit unter meiner Führung fortzusetzen und in diesem Sinne fand in den nächstfolgenden Tagen eine Information der diesem Radio angehörenden Arbeiterschaft in einer von mir + und von den deutschen Kontrollbehörden + genehmigten Radioansprache statt [f].

(17) Zie nr. 82 en bijlage E, noot 1.
(18) Rost nam hier het spraakgebruik der NSDAP t.a.v. 'marxisme' over, zie echter bijlage E, noot 8.
(19) Op 23 juli 1940 (zie bijlage A).
(20) Gedurende het verdere jaar bleef het voor Rost een kwestie van overtuiging en van opportuniteit, tegen Vorrinks schriftelijk en mondeling ageren niet te doen optreden door de Duitsers, Kerkmeesters en Van der Zee's protesten ten spijt. Het behoorde mede tot zijn tactiek van 'Isolierung der alten Führung' (vgl. Inleiding, p. 121 na *n.* 4). Blijkens nr. 158, punt 10 en nr. 170, *n.* 4 raakte Rost sinds december aan het twijfelen over de juistheid van deze tactiek.
(21) Het was juist niet de secretaris A. Pleysier, maar de pas op 14 mei 1940 lid van het zgn. kleine DB geworden J. B. Broeksz die zijn ontslag nam. Vgl. nr. 71, noot 6.
(f) Zie in *n.* a van nr. 166.

Zwecks weiterer Isolierung der Führung der S.P.D. von der eigentlichen Arbeiterschaft versuchte ich am Montag, den 22. Juli den Arbeiter-Sportbund für meine Zwecke zu gewinnen [22].

Es war mir bekannt, dass dieser Arbeiter Sportbund immer in Gegensatz zu der Führung der S.P.D. gestanden war und dass in ihren Reihen das Verständnis für die neue Zeit + ziemlich weit[g] + fortgeschritten war.

Es gelang mir auch hier den Vorstand für meine Zwecke zu gewinnen und damit waren die über das ganze Land verbreitete Arbeiter welche aktiv in dem Propaganda-apparat der Arbeiterpresse, des Arbeiterradios und des Arbeiter-Sportbundes versammelt waren, aktiv für meine Arbeit eingeschaltet und mussten zwangsweise mit der Führung der S.P.D. zusammenstossen.

Bei dieser Unterredung mit dem Arbeitersportbund, welche bei der Arbeiterpresse stattfand, traf ich zusammen mit einem jungen Friesen, van der Zee [23]. Nach der Konferenz mit dem Vorstand des Sportbundes, dem er angehörte, bat van der Zee mich um eine persönliche Unterredung. Er bezog sich in dieser Unterredung auf meine Radiorede und erklärte sich bereit mit mir den Versuch zu unternehmen aus der S.P.D.-Gewerkschaft [24] eine Gruppe jüngerer Arbeitern herauszuschälen, welche bereit sei, loyal mit den deutschen Besatzungsbehörden zusammenzuarbeiten.

Van der Zee war der Typus des Arbeiter-Sportlers. Er stammt aus einer sehr einfachen Arbeiterfamilie, hat als ganz junger Bursche schon die Not der Arbeiterschaft an eigenem Leibe gespürt und ist in jahrelanger Erfahrung in den Fabriken im ganzen Norden, also in Friesland, Groningen, Drente und Overijsel, tätig gewesen. Er war aber auch als Moorarbeiter und als Strassenarbeiter tätig und kennt daher die Verhältnisse der Arbeiterschaft aus eigener Anschauung + ganz genau +.

Ich war bereit mit ihm den Versuch zu unternehmen den besten Teil der Arbeiterschaft den S.P.D.-Hetzern zu entreissen und die Organisation zu erhalten.

Noch am selben Mittag des 22. Juli hatte ich eine Unterredung mit dem Vorstand des Institutes für Arbeiterentwicklung [25]. Es war mir vom Anfang an klar, dass in diesem Institut die geistigen Kräfte der Marxisten zusammengefasst waren. Das Institut bestand aus zwei Teilen:

1. Das eigentliche Schulungs- und Entwicklungsinstitut der Arbeiter.
2. Eine Art sozialistische Ferienaktion mit den s.g. Naturfreundenhäusern.

Es war meine Absicht um diesen 2. Teil später der Winterhilfe-Arbeit zuzuführen, oder

(22) Rost vergist zich opnieuw met de datum. Het gesprek had op 25 juli plaats in het gebouw van de Arbeiderspers, zie bijlage II.

(g) Oorspronkelijk stond hier: --- wenigstens etwas.

(23) Tj. van der Zee maakte in 1940 als bezoldigd propagandist van *Vrijheid, Arbeid, Brood* deel uit van het vaste personeel van het partijsecretariaat. Hij was aanwezig op de onderlinge bespreking daar op 22 juli (zie chronologisch overzicht, bijlage II), maar liet van zijn besluit niets merken.

(24) Bedoeld wordt: SDAP èn NVV. De NSWG richtte zich nadrukkelijk ook tot de moderne vakbeweging. Twee bestuurders, Chr. van der Bilt (Mijnwerkersbond) en Truus van Andel (Huispersoneel), kregen zitting in het eerste Centraal Bestuur. Het paste in de opzet van Rost, Woudenberg en Seyss-Inquart, beide organisaties als één terrein van actie te beschouwen.

(25) Volgens herinnering van dr. H. Brugmans en van J. W. Rengelink had noch op 22 noch op 25 juli een dergelijk gesprek plaats. De eerste meent zelfs niet vóór 1 aug. 1940 (brief van Brugmans aan het RvO, 19 nov. 1951, Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

in soweit als die Häuser geeignet waren, sie der 'Kraft durch Freude'-Organisation der Niederlande zur Verfügung zu stellen [26].

Die eigentliche Schulung müsste baldigst liquidiert werden, jedoch in solcher Art und Weise, dass wiederum die in diesem Institut eingeschalteten Arbeiter womöglich für den Nationalsozialismus zu gewinnen wären.

Im Anfang war es jedoch wichtig, auch die Führung des Institutes in eine Aktion gegen die Führung der S.P.D. einzuschalten, um auch von dieser Seite her die Angriffe auf die Führung der S.P.D. aus den eigenen Reihen aufzustacheln und diese Führung daher weiter zu isolieren. Ich versuchte also auch hier die Mitarbeit gegen die Führung der S.P.D. zu bekommen, was mir anfänglich ganz gelang, später wurde der Vorsitzende, Dr. H. Brugmans [27], von der S.P.D. überzeugt, sein Amt niederzulegen.

Ein grosser Teil der sonstigen Führung schlug sich aber auf meiner Seite gegen die S.P.D. Parteiführung. Hiermit war auch auf diesem Plattform der innere Krieg in der S.P.D. entfesselt [28].

Es war nun notwendig so bald als möglich die Auseinandersetzung aktiv auch in den Provinzen hinauszutragen.

Zu diesem Zweck fing ich am Sonntag den 28. Juli meine erste Besprechung in Rotterdam an [29]. Von diesem Moment an habe ich wochenlang in persönlichen Besuchen in der Provinz die innere Auseinandersetzung in der S.P.D. gefordert.

In stundenlangen Besprechungen habe ich mit den wichtigsten Persönlichkeiten in der Provinz gerungen. Es war besonders im Anfang ausserordentlich schwer, inmitten der Provinzialführungen diejenigen Persönlichkeiten auf der Spur zu kommen, die sich für eine Hinüberführung in den Nationalsozialismus eignen würden. Die Arbeit musste rasch gemacht werden, da sonst die Gefahr bestände, dass die in der S.P.D. vereinigte Arbeiterschaft durch Auflösung der einzelnen Provinzbehörden nicht mehr erreichbar sein würde. Die Kartotheken waren meistens verbrannt und die Gewinnung der einzelnen Menschen musste daher vielfach aus persönlichen Kenntnissen der Ortsvorstände ihren Ausgang nehmen [30].

Im Norden des Landes und insbesondre in Overijsel, Drente, Groningen und Friesland,

(26) Daar Rost tenslotte geheel buiten de Winterhulp gehouden werd, ging dit plan natuurlijk niet door. De Natuurvriendenhuizen werden inderdaad aan 'Vreugde en Arbeid' overgedragen (zie nr. 128, noot 3).

(27) Begin aug. diende hij bij Rost schriftelijk zijn ontslag in. Hij volgde daarmee niet Vorrinks advies, maar nam zijn besluit nadat een gesprek met Pleysier en De Vries van de VARA hem huns ondanks had overtuigd, dat van 'normaal voortgaan' geen sprake zou zijn (brief Brugmans, t.a.p.).

(28) Zie nr. 78, noot 7. Het waren vooral de vertegenwoordigers der afdelingen die voort wilden werken; de vertegenwoordigers van partijbestuur en NVV waren in meerderheid tegen maar werden overstemd (brief Brugmans, t.a.p.). Vgl. het advies van Vliegen (bijlage B).

(29) Hier waren het de gemeenteraadsleden W. D. Bekking en J. van Zeeventer (de laatste overigens niet voor lang), die zich tot medewerking bereid verklaarden. Voor de eerste zie bijlage E, noot 9; hij werd lid van het Centraal Bestuur.

(30) Voor de organisatie van Rosts campagne, zie nr. 75. Voor de methode die de romp van het partijbestuur volgde om het eenstemmig genomen besluit van eind juli, de partij en haar nevenorganisaties te laten leeglopen, nu een formele ontbinding der partij zonder politiek ongewenste risico's niet meer mogelijk was, zie W. Drees, *Mislukte poging II*, p. 9–10 en id., *Van mei tot mei*, p. 54–5. Ook zij pasten het middel der 'bezending' toe. De lotgevallen van het Haagse ledenregister – een centraal landelijk register bestond niet – worden aldaar eveneens verhaald als voorbeeld 'hoe het in meer grote steden in de regel is gegaan'. Voor de gang van zaken in Friesland, zie nr. 94, *n.* 10.

sowie in den Grosstädten stiess ich bei der Arbeit auf die Gegenaktion der 'Nederlandsche Unie', welche ihrerseits mit allen Mitteln die Masse der S.P.D.-Arbeiter für sich zu gewinnen suchte. Besonders in Groningen, wo der persönliche Einfluss des dortigen Kommissars der Königin, Herrn Linthorst Homan, sehr gross war, war die ganze S.P.D.-+ Führung + schon für die Idee der 'Nederlandsche Unie' gewonnen.

Auch im Süden des Landes, in Nord-Brabant und Limburg, war die 'Unie' sehr aktiv [31]. Sie wurde von der ganzen Geistlichkeit mit + fanatischer + Kraft unterstützt. Es war die klare Absicht der gegnerischen S.P.D.-Führung, die Gesamtwerte der ehemaligen S.P.D., insbesondre die Arbeiterpresse zu zerstören, damit wir nicht die Möglichkeit bekämen auf die Arbeiter einzuwirken.

Die + damalige + kritische Lage der Arbeiterpresse geht dem Reichskommissar in einem Separatbericht zu [32].

RvT SDAP 89991–4. Concept

77. W. DE RIJKE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Haarlem, 19 Augustus 1940

Kameraad,

Hoewel ik weet hoe druk Ge het hebt, moet ik inzake Giesekam, in vervolg op mijn schrijven van 4 Juli jl.[1] het volgende berichten.

Ik heb al het mogelijke gedaan, om B. & W. van 's-Gravenhage te bewegen, Giesekam een baantje, als hem was beloofd [2], te geven en om in de strafzaak te komen tot het bewijs, dat Giesekam's beschuldigingen juist zijn.

Indien ik, toen G. ter terechtzitting was gedagvaard [3], zonder meer een aantal getuigen had opgeroepen, zou de zaak wel op de publieke terechtzitting zijn gekomen, maar dan zou het bewijs, zoo het al te leveren is, ongetwijfeld door de verwarring, die het onvoorbereid hooren van een groot aantal getuigen licht teweegbrengt, zijn mislukt. Daarom heb ik een bezwaarschrift tegen de dagvaarding ingediend en verzocht, de door Giesekam opgegeven getuigen eerst in de instructie te hooren. De Officier van Justitie verzette zich, maar de Rechtbank heeft het verhoor van 12 getuigen door den Rechter-Commissaris gelast. Hierbij afschrift der beschikking [a].

(31) Enthousiasme voor de Unie in Brabant was hem al op 29 juli opgevallen bij zijn spreekbeurt voor de NSB in Breda (*Het Nationale Dagblad*, 30 juli 1940).

(32) Een dergelijk stuk ontbreekt in de verzameling-Rost van Tonningen en is ook elders niet aangetroffen. Zie echter nr. 144 bij *n*. 9.

77 – (1) Zie nr. 58 en Inleiding, p. 143–144.

(2) De toezegging van een betrekking bij Maatschappelijk Hulpbetoon, zie nr. 58 bij *n*. 3. Eind jan. 1939 had men hem hulp toegezegd bij het verkrijgen van een particuliere betrekking (RvT 13, nr. 9).

(3) Wethouder Buurmans aanklacht tegen Giesekam (zie nr. 58, *n*. 2) was in instructie gegeven; op 20 apr. 1940 was de openbare behandeling hervat; Giesekam verzocht daarbij een aantal nieuwe getuigen te doen horen. Op 15 juli volgde de dagvaarding tegen 30 juli met afwijzing van het getuigenverhoor. 23 juli diende mr. De Rijke een bezwaarschrift in. De beschikking van de rechtbank volgde 2 aug. (alle stukken in RvT 13).

(a) Niet afgedrukt, zie in RvT 13.

Daarna is er iets zeer ongewoons gebeurd: de Officier van Justitie, die zelf op aanklacht van Buurman de vervolging van Giesekam was begonnen en hem zelfs, zij het ook zonder getuigen, ter terechtzitting van de Rechtbank had gedagvaard, heeft plotseling op 7 Augustus, toen de Rechtbank het hooren van gemelde 12 getuigen door den R.C. [4] had gelast, het schaakbord omvergegooid en aan Giesekam een kennisgeving van niet-verdere vervolging gestuurd, die op de meest fantastische wijze gemotiveerd is [5]. De zaak moet dus opeens weer in den doofpot.

Tegen deze kennisgeving van niet-verdere vervolging bestaat geen hooger beroep; alleen kan een 'belanghebbende' volgens art. 12 W.v.Sv. aan het Hof verzoeken, dat de vervolging op bevel van het Hof wordt voortgezet.

Hierbij afschrift van de 'kennisgeving van niet-verdere vervolging' en van het verzoekschrift aan het Hof[b], dat ik heden aan Giesekam ter teekening en indiening toezend [6].

Ik ben bij den wnd.Burgemeester geweest om het geval met hem te bespreken. Deze zeide, dat hij eerst eens wilde zien, hoe de aanklacht van Buurman tegen Giesekam afliep. Nadat Giesekam bericht van niet-verdere vervolging had ontvangen, ben ik weer bij den wnd.Burgemeester geweest met mededeeling, dat de zaak was afgeloopen. Het gaat nu dus alleen om een bewijs van goed gedrag. Als Giesekam dat heeft, kan hij worden benoemd, want goedgekeurd was hij allang. Het komt mij voor, dat wij niet langer met ons kunnen laten sollen. Nu is hij weer zonder steun gezet, onder het motto, dat hij zich eerst bij de Arbeidsbeurs moet laten inschrijven. De bedoeling is natuurlijk, om hem dan zoo gauw mogelijk naar Duitschland kwijt te raken of hem, met zijn gezin, uit te hongeren [7].

Aan dat getreiter moet nu toch een eind komen. Terloops heb ik de zaak, toen ik in verband met een andere aangelegenheid de heeren Knolle en de la Tour sprak, in groote trekken verteld en de heer Knolle gaf mij in overweging, het geval voor te leggen aan den heer Krüger [8]. Ik wil dat niet doen, alvorens U daarin te hebben gekend, doch het komt mij voor, dat wij nu wel alles hebben gedaan om de zaak, in overleg met de Nederlandsche autoriteiten, dus buiten de Duitschers om, in orde te brengen. Wanneer de Duitsche autoriteiten den directeur van M.H. een telefoontje geven, dat hij oogenblikkelijk den steun aan G. moet uitbetalen, zal deze althans niet verhongeren en wanneer een laffe woordbreker als

(4) R.C. d.w.z. rechter commissaris. M.H., de dienst voor Maatschappelijk Hulpbetoon.

(5) O.a. werd vervolging in strijd geacht met het algemeen belang, om voor 'de particuliere aangelegenheid van Giesekam, waarvan later de politiek zich heeft meester gemaakt', getuigen op te roepen als de ontslagen burgemeester De Monchy en de hoofdcommissaris van politie Van der Meij. Derhalve werd de zaak op verzoek van mr. Zaaijer geseponeerd. Giesekam ontving hiervan kennis op 9 aug. Ook in andere zaken wekte deze ambtenaar van het O.M. de woede van de NSB op (vgl. Musserts hoofdartikel bij de dood van Peter Ton in *Volk en Vaderland* van 13 sep. 1940).

(b) Niet afgedrukt, zie in RvT 13.

(6) 20 aug. werd het verzoekschrift ingediend, dat echter door het gerechtshof niet ontvankelijk werd verklaard (23 sep.), waarop Giesekam onmiddellijk mr. De Rijke raadpleegde, wat hem nu te doen stond (alle stukken in RvT 13). Zo kwam zijn zaak bij Rost terug (zie nr. 105). Hij had overigens ook al hulp bij anderen gezocht (vgl. noot 11).

(7) Vgl. slot van *n.* 5 van nr. 58. Voor de praktijk van de arbeidsbemiddeling en uitzending naar Duitsland in dit tijdperk, zie nrs. 135 en 138 en A. J. H. Bauer, *De openbare arbeidsbemiddeling gedurende den bezettingstijd.* (dissertatie Amsterdam, 1948).

(8) F. Knolle, hoofd van de *Sicherheitsdienst* in Nederland en waarnemer voor de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* (BdS) tot 1944, was evenals zijn medewerker De la Tour, die alleen de eerste maanden in Nederland was gestationeerd, een goede bekende in de kring van Rambonnet, De Rijke en Rost. Krüger was een hogere functionaris van de *Sicherheitspolizei und SD* in deze tijd.

Buurman een dagje of weekje op water en brood wordt gezet, heeft G. direct de hem beloofde of een gelijkwaardige betrekking [9]. Dat is toch de eenige afdoende oplossing.

Formeel moet Giesekam worden benoemd door het College van Burg. en Wethouders. Willen zij om dit zaakje, dat langzamerhand ook een groote prestigezaak is geworden – dank zij het Nationale Dagblad – de portefeuillekwestie stellen en dus en bloc of persoonlijk aftreden, des te beter [10]. Zij beteekenen voor 's-Gravenhage toch niets. Giesekam is de wanhoop nabij.

Uit de bijgaande kennisgeving van niet-verdere vervolging ziet Ge, dat het Openbaar Ministerie zooveel mogelijk de zaak in den doofpot wil houden. Mijns inziens zou het het beste zijn, als Gij en ik samen de zaak aan den heer Krüger uiteenzetten [11]. Wat dunkt U?

Met nat. soc. groet Hou Zee!

W. DE RIJKE

RvT 12/89068–71. Oorspronkelijk

78. W. VAN DOK AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Beverwijk, 23 Augustus 1940

Weledelgestrenge Heer,

Na het onderhoud, dat ik 13 dezer met U mocht hebben [1] over de mogelijkheid om tot consolidatie van een nieuwe socialistische beweging te komen, heb ik mij verstaan met verschillende vrienden in het land, in de provincie en in de plaats mijner woning. Dat ik een interview over het door mij ingenomen standpunt met een volkredacteur heb gehad [2] – mij tevens bereid verklaarde om een oproep aan de partijgenoten mede te ondertekenen en na overleg met een van de gewestelijke bestuurders in Noord-Holland-Zuid, den Heer van der Zee, in overweging gaf, het gewestelijk bestuur tot een bespreking uit te nodigen [3], moge voldoende aanwijzing zijn, dat ik persoonlijk op hoge prijs zou stellen, als de mogelijkheid geopend kon worden voor nieuwe werkzaamheid van de sociaal-democratische volksgroep. Bij het polsen van de gevoelens onder mijn kameraden, is duidelijk gebleken, dat in brede kring [4] instemming bestaat met een poging, om als socialistische beweging in gelijk-

(9) De door Van der Oord en mr. De Rijke eind juni 1940 voorgestane intimidatiepolitiek (zie nr. 58) was op wens van Rost gestaakt. Nu wilden zij die hervatten. Zie echter noot 11.

(10) Dit past geheel in de NSB-agitatie van de zomer 1940 om in zoveel mogelijk gemeenten 'de wet te verzetten'; zo Hilversum, Naaldwijk, Zwolle, Yerseke, Purmerend, enz. (vgl. *Het Nationale Dagblad* passim, juli en aug. 1940 en zie ook nrs. 91 en 95).

(11) Een dergelijke actie kwam Rost in dit stadium niet gelegen en weldra ook De Rijke niet meer, nadat hij 9 sep. was benoemd tot procureur-generaal te Arnhem. Giesekam was eind aug. al 'ten einde raad' naar zijn NSB-kringleider J. H. Scholte gelopen en verried weldra zijn vorige beschermer bij Mussert. Eind sep. kon Rost de zaak echter politiek wel weer gebruiken en handelde hij naardien (zie nr. 105 en Inleiding, p. 144–145).

78 – (1) Zie nr. 75, noot 4.

(2) *Het Volk* van 16 aug. 1940, voorpagina. Reeds eerder had het blad Van Dok geprezen, wegens zijn 'doortastend optreden bij de Noord-Hollandse vee-evacuatie in mei 1940' (*Het Volk*, 6 aug. 1940).

(3) Zie nr. 93.

(4) In sep. had de NSWG correspondenten in Beverwijk, Enkhuizen, Groot Schermer, Langendijk, Medem-

berechtigde positie met andere maatschappelijke groepen, weer opnieuw te gaan werken. Ik ben van mening, dat de aanvankelijke houding van sommige gewestelijke besturen niet als maatgevend behoeft te worden aangemerkt, maar dat een openlijke bespreking met bestuurders en leden van gelijkgezinde organisaties, de beste voorwaarde is, om onze mensen voor doelloze afzijdigheid en defaitisme te behoeden [5]. Echter heb ik bij mijn besprekingen met een aantal partijgenoten en geestverwanten tevens de ervaring opgedaan, die m.i. zo belangrijk is, dat ik meen goed te doen, U hiermede in kennis te stellen.

U zult U herinneren, dat ik tijdens ons onderhoud erop gewezen heb, dat naar mijn inzicht de kans van slagen in hoge mate afhankelijk zou zijn van de vraag, of bij een poging tot herstel, voldoende vertrouwen gewekt zou kunnen worden in de *continuïteit* van voorwaarden, waaronder de arbeid kan worden voortgezet. Mij is gebleken, dat de gebeurtenissen, welke zich in de laatste dagen in de moderne vakbeweging hebben voorgedaan, voor het wekken van dit vertrouwen, ernstige belemmeringen dreigen te vormen [6].

In een vergadering van bestuurders der verschillende organisaties, waar algemene instemming werd betuigd met het standpunt door mij in Het Volk ontwikkeld, stelde een eenvoudige metaalbewerker (voorzitter van een afdeling met vierhonderd leden), bestuurslid van partij- en instituutafdeling, mij de vraag, of ik voldoende vertrouwen had, dat aan hen, die zich nu weer opnieuw zullen gaan geven aan de opbouw en instandhouding van partij, instituut [7] en V.A.R.A. [8], het niet evenzo zal vergaan, als de leden der vakbeweging, die in goed vertrouwen het parool van hun bestuurders hadden opgevolgd en nu moeten ervaren, dat een deel van deze bestuurders zonder vorm van proces op straat wordt gezet.

Deze man (het proto-type van een groot aantal prachtkerels, waarover de moderne arbeidersbeweging beschikt) barstte in snikken uit toen hij mededeelde, dat de secretaris van de Metaalbewerkersbond [9] Zaterdag j.l. op staande voet ontslagen was, teneinde plaats te maken voor een tamelijk onbekenden Heer Eveling en dit na een twintigtal jaren aan de opbouw van een tot 50.000 leden uitgegroeide organisatie te hebben gewerkt.

Dergelijke vragen – aldus gesteld – in kringen van overigens goedwillende socialisten,

blik, Monnikendam, Noord-Scharwoude en Warmenhuizen (zie de lijst in het eerste nummer van *De Nederlandsche Socialist*).

(5) Vergelijk het advies van Van Overbeek en De Rijke, nrs. 70 en 71, noot 12.

(6) Op grond van de aanvankelijke toezeggingen van Woudenberg, hadden bestuursleden en functionarissen van de aangesloten bonden met instemming van het afgezette hoofdbestuur besloten, te blijven zolang concrete sociaal-economische rechten te verdedigen en werkloosheidsuitkeringen te doen vielen en hadden ze hun leden verzocht, eveneens voort te werken. Daarop beriep zich ook de voorzitter van de NASB (vgl. nr. 71, noot 7). In aug. maakten Dr. Kaute van de *Dienststelle* Hellwig en Van Kampen, de trawant van Woudenberg, een rondgang langs de hoofdbesturen der aangesloten bonden en vroegen medewerking. Daarbij verleenden zij ontslag aan wie zij *untragbar* achtten, hetzij als jood, hetzij wegens een voor 16 juli ingenomen standpunt, een veelal vrij willekeurige selectie. Joodse *leden* werden voorlopig niet uit de organisatie verwijderd.

(7) De Instituutsraad had op 4 aug. besloten dat het Instituut voor Arbeidersontwikkeling althans voorlopig zou verder werken; aldus in overeenstemming met het advies van W. H. Vliegen (zie bijlage B). Een manifest in die geest van de waarnemende voorzitter en secretaris werd afgedrukt in *Het Volk* van 12 aug. (zie nr. 76, noot 25–28 en nr. 128, noot 3).

(8) De verenigingsraad van de VARA had zich, ondanks aanzienlijke kritiek op de verklaring van 24 juli (zie nr. 71, *n.* 6), op 28 juli met algemene stemmen achter het besluit tot voortwerken van het dagelijks bestuur geplaatst (zie Doc. II VARA; *Het Volk* van 29 juli 1940; Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(9) G. van der Houven.

ontnemen alle redeneerkracht aan ieder, die bij de mensen moed en vertrouwen wil wekken voor een eerlijke poging, om de socialistische arbeiders weer bijeen te brengen.

Mijn ontmoeting met U heeft mij de overtuiging gegeven, dat U beseft, met welke moeilijkheden de gemiddelde sociaal-democraat te worstelen heeft. Persoonlijk heb ik ook het vertrouwen, dat U niet alleen waarde toekent aan een strijdbare socialistische arbeidersbeweging, maar dat U tevens bereid is, rekening houdende met de gevoelens der sociaal-democratische volksgroep, er toe bij te dragen, dat wij in vergelijk met andere groeperingen niet in een minderwaardigheidspositie zullen behoeven te leven en te werken. Hiervan uitgaande meen ik van U te mogen verwachten, dat U mij en anderen zult willen helpen zoeken naar een eerlijk antwoord op de vraag – in ontroerende bewogenheid gesteld – door de metaalarbeider, waarvan ik hierboven gewaagde.

Ik kan niet beoordelen in hoeverre het ontslag van een belangrijk aantal vakbondbestuurders te motiveren is, ook niet in hoeverre deze ontslagen in overeenstemming zijn met de oorspronkelijke bedoeling, toen zij zelf hun handtekening hebben gezet onder de oproep aan de vakbondsleden om, ook onder de nieuwe omstandigheden, het werk voort te zetten [10].

Ik meen echter, in verband met onze bespreking, U attent te moeten maken op de ruïneuze uitwerking van dit gebeuren, op de gezindheid van talloze leden in de moderne arbeidersbeweging, waaronder tot voor kort een groeiend vertrouwen in nieuwe mogelijkheden viel te constateren [11].

Zowel het Instituut voor Arbeidersontwikkeling, als de V.A.R.A., tellen in hoofdzaak hun leden onder de vakbondsmensen, terwijl een nieuw op te bouwen socialistische beweging haar voedingsbodem in de moderne arbeidersbeweging zal moeten vinden.

Het zou te betreuren zijn, als een ernstige poging – als door U bedoeld onder moeilijke omstandigheden door Tjerk van der Zee begonnen – zou moeten stranden, omdat gebeurtenissen als die, waarop ik hier boven doelde, steun geven aan het parool om politiek de woestijn in te gaan [12].

Ik meende één en ander onder Uw aandacht te moeten brengen, hiermede bedoelende, een beroep op U te doen, teneinde Uw invloed aan te wenden tot het geven van een meer gelukkige wending aan het verloop der dingen in dit land.

Ik doe dit met te meer vrijmoedigheid, omdat ik me nog steeds bereid houd, elke eerlijke

(10) Vgl. de resolutie in die zin van de Nederlandsche Vereeniging van Fabrieksarbeiders van 4 aug. afgedrukt in *Het Volk*, 7 aug. 1940.

(11) Van der Zee berichtte Rost, dat hij in Maassluis op dezelfde bezwaren was gestuit (RvT SDAP 89538).

(12) De uitdrukking 'de woestijn ingaan', d.w.z. de politieke activiteit staken, die direct een gevleugeld woord was in de strijd om het al of niet voortwerken bij de socialistische organisaties, is vermoedelijk afkomstig van J. Vorrink. In een persoonlijk gesprek met de secretaris van de VARA, A. Pleysier op 3 aug. 1940 – hij had geweigerd officieel met het bestuur te spreken – uitte Vorrink scherpe kritiek op de rede van de voorzitter A. de Vries van 24 juli en gaf als zijn mening te kennen, dat alle activiteit gestaakt moest worden. Voorts meende hij toen nog (vgl. echter hier nr. 75, *n.* 6 en verder bijv. *Wat deed Koos Vorrink*, Amsterdam 1948) dat figuren als hijzelf en Pleysier te algemeen bekend waren om illegaal werk te kunnen doen: 'Wij moeten misschien voor jaren de woestijn in' (zie Doc. II VARA, Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen). De Vries nam dit woord over in een tweede radiotoespraak op 12 aug. 1940, waarin hij op de kritiek die hem van vele zijden bereikt had, antwoordde. *Het Volk* van 13 aug. bracht deze rede met het citaat 'Wij voelen niets voor een tocht naar de woestijn' als kop. Niet alleen De Vries' medestanders maar ook zijn bestrijders namen weldra het woord over. Naar het voorbeeld der Geuzen koos een in de kring van socialistische jongeren ontstaand illegaal blad de erenaam: *Uit de Woestijn* (zie Inleiding, p. 112). Langzamerhand werd daardoor 'de woestijn' een synoniem voor de illegaliteit, wat oorspronkelijk geenszins de bedoeling was.

poging tot wederopbouw van de socialistische arbeidersbeweging in al zijn geledingen zonder omwegen en naar mijn krachten te steunen.

W. van Dok

RvT SDAP 89639–41. Afschrift

79. P. DIJKEMA AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Groningen, den 23en Augustus 1940

Kameraad,

Ik [1] schreef U ongeveer twee weken na Duinkerken, dat de monsignori te Utrecht[2] niet eigener beweging zouden heengaan, zoodat het noodzakelijk was voor het verwerkelijken van de volksche gedachte, dat U, los van de NSB, maar met een aantal NSB-ers, het nationaal-socialisme in Nederland ging leiden. Dat was toen, kort na Uw terugkomst, het juiste oogenblik.

Het is mijn plicht, U te waarschuwen, dat U thans weer slagen kunt. Het hoofdkwartier heeft zichzelf thans behoorlijk gedesorganiseerd. In vele kringen is in de afgeloopen maanden niets gedaan. Afzonderlijke pogingen, door kameraden ondernomen, om bepaalde zaken tot stand te brengen, werden door het hoofdkwartier bemoeilijkt of ondoenlijk gemaakt [3]. Gemis aan richtlijnen maakt, dat de Duitschers in de NSB geen vertrouwen hebben. Dit alles is natuurlijk algemeen bekend.

Belachelijk is, dat NSB, NSNAP en Van Rappard elkander in het openbaar in de haren zitten en verder niets in het belang van het Nederlandsche volk ondernemen. Geen wonder, dat die ouwe rot van een Colijn begrepen heeft, dat hij rustig zijn gang kan gaan. Grijpt U *nu* niet in, dan grijpt binnenkort de Duitsche overheid in en moeten wij ons diep voor onze kameraden schamen [4].

Hou Zee!

P. Dijkema

RvT A 3/88655. Oorspronkelijk

79 – (1) P. Dijkema was sinds jaren onder het pseudoniem Klaas de Daedt medewerker aan *Het Nationale Dagblad*, schrijvend over onderwijskwesties, pleitend voor de eenheidsschool (zie bijv. 3 juli 1940: *De school in dienst van de volksversplintering;* een brochure *Nationaal-socialistische gedachten over opvoeding en onderwijs* en een rapport *Het Nederlandsche volk en zijn school* van zomer 1940 in RvT 74). – Zijn felicitatie met Rosts behouden terugkeer d.d. 11 juni, zie RvT 6. 16 juni schreef hij: 'De NSB is niet de organisatie, die een nationaal-socialistisch netwerk door ons volk kan weven. – – – Het wordt naar mijn heilige overtuiging Uw taak, deze organisatie tot stand te brengen.' (RvT II Dijkema).
(2) Hij bedoelt: het hoofdkwartier der NSB.
(3) Hijzelf was afgezet nadat hij in de meidagen was ingesprongen als plaatsvervangend districtsleider. – Bij zijn initiatief voor een onderwijshervorming was hij achteruit gedrongen voor J. Smit en G. F. Vlekke (brief van 4 aug. aan Rost, RvT II Dijkema). Hij kreeg slechts een secundaire plaats in het Opvoedersgilde. Ook uit de door hem heropgerichte Jeugdstorm in Groningen, die hij in oppositie tegen Van Geelkerken en in de geest van de Haagse Blauwvoet wilde leiden, werd hij verdrongen door een trouwe aanhanger van Mussert.
(4) Evenmin als op zijn vorige brieven kreeg hij antwoord op deze oproep tot revolte. Maar misschien

80. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART

24. August 1940

Hochverehrter Herr Reichskommissar[a],

Nach unserem vorgestrigen Zusammensein bei der Kundgebung des Reichsleiters Ley [1], habe ich nochmals ernstlich die verschiedenen politischen Tagesfragen geprüft. Bevor ich nun, wie Sie es mir in Aussicht gestellt haben, zu Ihnen komme, wollte ich versuchen mir selbst über alle Probleme klar zu werden und meine Gedanken in diesem Schreiben zusammen zu fassen. Hiermit glaube ich auch Ihnen, Herr Reichskommissar, die Arbeit zu erleichtern, da Sie dadurch Gelegenheit haben werden in aller Ruhe die verschiedenen Ausführungen zu prüfen, welche in diesem Schreiben enthalten sind.

Die Anschauungen, zu welchen ich gekommen bin, sind das Ergebnis eines monatenlangen innern Ringens.

Als Ausgangspunkt möchte ich die Tätigkeit der drei politischen Gruppen, die von Ihnen zugelassen sind nehmen und zwar:

1. Die Arnold Meyer Partei
2. Die Nederlandsche Unie
3. Die National Sozialistischen Gruppen, vor allem die N.S.B.

Um einen gesammt Ueberblick der politischen Lage zu gewinnen, erlaube ich mir eine Charakterisierung dieser drei Gruppen nachfolgend im einzeln vorzunehmen:

Die Arnold Meyer Partei ist eigentlich eine fascistische Tarnung des politischen Jesuitismus. Bezeichnend ist, dass sie die einzige fascistische Gruppe ist, deren Mitglieder die Sakramente bekommen. Sie war fascistisch-italienisch orientiert, solange Italien eine antideutsche Politik führte. Parallel mit dem Vatikan änderte Arnold Meyer seine Politik in francophiler Richtung, als Italien die Achsen Politik begann. Die Zeitung Arnold Meyers wird gedruckt bei dem 'Residentie Bode', einer Druckerei, welche der Kontrolle des Jesuiten Kollegiums in Katwijk untersteht [2].

Die Nederlandsche Unie ist bekanntlich als nichts anderes zu betrachten als eine Sammlung der bürgerlichen Reaktion und eine Tarnung des Zentrums [3].

Der politische Katholicismus hat daher praktisch die Vorherrschaft sowohl in der Arnold Meyer Partei, wie in der demokratisch fundierten Nederlandsche Unie.

Die N.S.B. dagegen war und ist auch heute noch eine Gemisch von einerseits bürgerlich-fascistisch-christlichen Strömungen, andererseits ein völkischer Nationalsozialistischer

sprak Rost hem persoonlijk bij zijn spreekbeurt in Groningen op 31 aug. 1940. Hun afspraak voor 26 sep. 1940 verviel (RvT A III 1/86439) na de wending die het bezoek van Mussert aan Berlijn had veroorzaakt (zie Inleiding, p. 129-130). Wel deed Rost later als vormingsleider een beroep op hem. Zie nr. 139, noot 2. In 1941 werd hij medewerker voor het noorden van P. A. van Rossem, de Gemachtigde van de rijkscommissaris voor het toezicht op de orde en rust in de scholen.

80 – (a) Deze brief is in Nederlandse vertaling reeds afgedrukt in *Nederland in Oorlogstijd*, sep. 1947.

(1) Robert Ley had op 22 aug. 1940 's avonds gesproken voor de Amsterdamse afdeling van de NSDAP. Seyss-Inquart, Schmidt, Woudenberg en Rost behoorden tot de gasten (zie HSSPF II 54a, 19/49. punt 17; 21/40. punt 6). Ook op de 24ste moet Rost Seyss-Inquart gesproken hebben, zie nr. 87.

(2) Rost schreef een rapport over Nationaal Front als 'getarnter politischer Katholizismus' en diende dit in bij Volkmar (niet bewaard, maar genoemd in het archief van het *Generalkommissariat zbV*). Vgl. daarentegen Seyss-Inquarts gunstig oordeel over Arnold Meijer in zijn *Erster Bericht* (*IMT* XXVI, PS-997).

(3) Reeds 25 juli 1940 was de Unie voor Rost 'de concentratie der reactie', zie nr. 70, noot 2.

Kern. Im Hauptquartier der N.S.B. finden sich nicht nur die obenerwähnten christlichen, dass heisst, Katholischen, Evangelischen wie auch bürgerlichen und reaktionären Tendenzen zusammen, sie ist auch freimaurerisch durchsetzt [4] und in seiner Grundgesinnung im wesentlichen antideutsch.

Dem stand ein völkischer Kern gegenüber, welche der Arbeiter Führer Woudenberg, der seinerzeitige Führer der Mussert Garde Feldmeyer, die Führerinnen der Frauenschaft, Frau Keers und Baroness Op ten Noort, so wie die Gruppen der von mir geführten Tageszeitung 'Het Nationale Dagblad', angehörten.

Aus dieser kurzen Schilderung geht klar hervor, dass der völkische National Sozialismus in den drei genannten Gruppen eigentlich nicht organisch vertreten ist.

Die Nationalsozialistische Idee in ihrer reinen Form lebt eigentlich nur bei der Führung der Kruyt und van Rappard Bewegungen. Ich kenne Kruyt persönlich nicht, habe aber den Eindruck, dass er zum Führertum nicht geeignet ist. Van Rappard ist einer meiner Jugendfreunde und ebenso wie Kruyt ein vollkommen selbstloser Mensch und ehrlicher reiner Idealist [5].

In den vergangenen Monaten habe ich vergeblich nach einem Weg gesucht, auf welchem dem reinen National Sozialismus zum Durchbruch verholfen werden könnte. Sie wissen, Herr Reichskommissar, wie ich genau so wie Sie mit aller meiner Kraft und vom ganzen Herzen der Idee des Führers diene. Diese Idee in meiner Heimat zum Durchbruch zu helfen, ist das Ziel meiner Arbeit in den letzten Jahren gewesen. Sie werden es daher sicherlich verstehen, dass ich in den letzten Monaten von tiefer Sorge erfüllt war, als ich die fortwährenden Vorstösse des Hauptquartiers wahrgenommen habe, welche alle bezweckten die N.S.B. immermehr in reaktionärem antideutschem Geist zu steuern.

Durch die Ernennung meines Kameraden Woudenberg und meine Ernennung zu Kommissaren der S.P.D.-Gewerkschaft und der S.P.D. politischen Partei, waren wir beide aus der Führung der N.S.B. praktisch ausgeschaltet. Ich selbst betrachte die Loslösung der Arbeiterfragen von der Führung der N.S.B. unter gleichzeitiger Verwendung zweier N.S.B.-er (das heisst Nationalsozialisten) zum kommissarischen Aufbau der Arbeiterfront als eine schwerwiegende Massnahme zur Sicherung des völkischen Gedankens.

Ich muss aber betonen, dass durch Woudenbergs und meine neue Arbeit die völkische Vertretung in der N.S.B. jedenfalls in dieser Zeit beträchtlich geschwächt wurde.

Die Sorge, welche ich in dieser Hinsicht habe, wurde noch verstärkt durch einzelne Massnahmen, welche das Hauptquartier in letzter Zeit getroffen hat. Als klarstes Beispiel für diese Massnahmen möchte ich auf die sehr geschickte Sabotagehandlungen hinweisen, durch die es dem Hauptquartier gelang den Aufbau einer völkischen S.S.-Wehrformation zu verhindern, während die eigenen Wehrformationen antideutscher Gesinnung schnelle

(4) Vgl. Rosts uitlating tegenover Woudenberg in juni 1940: 'Mussert is een fatsoenlijk man, maar ingesponnen door vrijmetselaars' (Woudenberg, *Memoires* I). De voornaamste 'vrijmetselaars' in het hoofdkwartier en Musserts omgeving waartegen Rost zich keerde, waren F. E. Farwerck, W. O. A. Koster en A. J. W. Harloff (zie over hen Inleiding, p. 58–62). Ook J. H. Carp, in 1940 Musserts adviseur bij het Raad van State-plan en later hoofd van de Secretarie van Staat (zie deel II) rekende Rost hieronder. De aandrang op Mussert tot uitsluiting van de 'vrijmetselaars' dateerde al van juni en juli, zie Inleiding, p. 140 e.v.; vgl. RvT 22/80245-7, anonieme brief uit Den Haag d.d. 25 juni.

(5) Sommigen in de Kruyt-beweging hoopten op een succesvolle *fronde* van Rost en zijn aanhang in de NSB (zie Inleiding, p. 95–96). Rost kende Van Rappard persoonlijk (zie eveneens nr. 156, *n.* 2) en maakte in de internering enkele aanhangers van Kruyt mee en had ook in 1938 contact met zijn beweging gehad.

Fortschritte machen [6]. Durch die Verhinderung der Aufstellung von S.S.-Wehrformationen wurde der dritte Vorkämpfer des völkischen Gedankens, mein Parteigenosse Feldmeyer, in seinen Arbeiten lahmgelegt.

Aber auch hiermit gab sich das Hauptquartier nicht zufrieden, sondern verstärkte seine Position noch in folgender Weise:

An Stelle Woudenbergs wurde der christlich-bürgerliche Parteigenosse ten Hoorn zum Führer der Arbeitsfront bestellt. Seine erste Tat war es, den besten Arbeiterführer, den früheren Bäckergehilfe Thomass, der in der N.S.B. Arbeiterorganisation tätig war, aus seiner Stellung als Leiter der wichtigsten Abteilung in Amsterdam zu entlassen und ihn durch Uebertragung einer anderen rein propagandistischer Tätigkeit in der Provinz praktisch kalt zu stellen [7]. Dieser Vorstoss wurde unternommen im engsten Einvernehmen zwischen der freimaurerisch durchsetzten Führung des N.S.B.-Gaues in Amsterdam [8] und des Hauptquartiers in Utrecht. Aus Protest hiergegen hat Woudenberg seinen Kameraden Thomass sofort in die Arbeit bei der S.P.D. Gewerkschaft übernommen. Auch einige andere Führer der N.S.B. Arbeiterorganisationen sind in die Arbeit Woudenbergs bei der N.V.V. übergetreten [9].

Zur gleichen Zeit hat Mussert die Liste der Versammlungsredner in christlichem Sinne geradezu gleichgeschaltet. Woudenberg und Feldmeyer sind fast ganz aus der Versammlungsarbeit eliminiert. Die christlich-fascistischen, bezw. bürgerlichen, Redner haben das Uebergewicht. Auch auf anderen Gebieten wurden bei der Stellenbesetzung innerhalb der N.S.B. nur antivölkische Vertreter des Hauptquartiers berücksichtigt.

Hierzu möchte ich Ihnen folgende Beispiele nennen:

Zum Führer der Jugend Organisation, die vor dem deutschen Einmarsch aufgelöst worden war, wurde nach ihrer Wiederaufstellung der Kalviner van Geelkerken ernannt [10].

Führer der Mittelstandsorganisation wurde der sehr christliche Herr Scholte [11].

Im Pressebüro bleibt nach wie vor der Kalviner Oosterbaan massgebend [12].

(6) Over de moeilijkheden bij de heroprichting van de Mussertgarde en de vorming van een Nederlandsche SS, zie *Mussert en de eed van trouw*. Pas bij de toezegging voor het bezoek aan Hitler haalde Schmidt Mussert over, zich niet langer tegen de oprichting van een Nederlandsche SS onder Feldmeijer te verzetten (6 sept. 1940), zie overigens verderop. – Wat de WA betreft, reeds op 16 mei had mr. A. J. Zondervan van Mussert de opdracht tot opbouw van de WA gekregen. Bijna alle besprekingen van Mussert met Seyss-Inquart en Schmidt in juli 1940 waren aan de WA gewijd, zie dagboek van Mussert en Mussert 15c en d. Op 24 aug. 1940 had de eerste WA-opmars voor de leider plaats in Zandvoort (verslagen in de kranten). De zomermaanden waren gevuld met de eerste relletjes van de WA. Zie Inleiding, p. 147 e.v.

(7) Vgl. nr. 69, noot 12.

(8) Bedoeld wordt de districtsleider van Amsterdam, J. W. de Ruiter; zie nr. 46b, *n*. 3. Vgl. een bericht van de Amsterdamse *SD* aan Rauter d.d. 20 feb. 1941, dat 'jetzt einwandfrei festgestellt' werd, dat De Ruiter gèèn vrijmetselaar was (BDC H 199: 2538).

(9) Th. J. ter Schiphorst werd hoofd van de afdeling Personeel en A. Alofs van de afdeling Financiën. J. Ph. van Kampen werd de eerste organisatieleider van het NVV, Nico de Haas redacteur van *De Vakbeweging*. Allen waren voormalige leden van het NWV-Arbeidsfront, de twee laatsten bovendien voormalige communisten. H. J. M. Verschure en Norbert van Hest werden medio aug. Woudenbergs creaturen in de Diamantbewerkersbond resp. de Transportarbeidersbond; zie nr. 78.

(10) Vgl. de noten bij nrs. 53 en 103.

(11) Zie over J. H. Scholte ook nr. 77, *n*. 11 en 105, noot 2; voorts Inleiding, p. 69. Hij was leider van het Middenstandersfront, weldra Front van Nering en Ambacht geheten en een steunpilaar van 'Evangelie en Volk'. Zijn vijandschap tegen Rost en Woudenberg laaide in 1942 weer op (zie nr. 245, noot 15).

(12) Sinds 1937 was N. Oosterbaan hoofd van de persdienst der NSB; na een onderbreking in mei 1940

Die neuerrichtete Radioorganisation der N.S.B. hat zum Führer den evangelischen Pastor Ds. Ekering [13].

Führer der weltanschaulichen Bildung der Bewegung ist der mit dem Hochgrad-Freimaurer Fahrwerck eng befreundete Flämische Katholik, van Genechten [14].

Auf wirtschaftlichem Gebiet führt der Freimaurer Koster den sogenannten Rat für Volkswirtschaft der N.S.B. [15]

Die gleiche Methode der Stellenbesetzung soll nun auch im Staatlichen Sektor durchgeführt werden. Gestern erhielt ich vom Stellvertretenden Führer van Geelkerken folgendes Schreiben, das ich in Uebersetzung nachfolgend wiedergebe:

'Kameraden,

Falls von den deutschen Behörden an Sie Ersuchen gerichtet werden Vorschläge einzusenden über Personen, welche eventuell im Betracht kommen dürften für die Besetzung von Posten in Gemeinden, Provinz oder dem Reich, so ersuche ich Sie, bevor Sie persönlich Namen nennen, sich in Verbindung zu setzen mit Kamerad M. Graaf de Marchant et d'Ansembourg (Adresse Zeestraat 76, Haag).

Mit National Sozialistischem Gruss,

Hou Zee!
Der Stellvertretender Führer
C. van Geelkerken.' [16]

Alle diese Vorgänge sind um so bedeutsamer als die antideutsche Stimmung in Hauptquartier in ständigem Wachsen ist.

Hierzu möchte ich einige Beispiele anführen:

Als ich am Tage nach meiner Rückkehr aus der Gefangenschaft (2 Juni) Mussert über die Bildung einer S.S. Standarte Westland berichtete, sagte er mir, er mache hierbei nicht mit, denn er wäre kein Landesverräter [17].

Als ich ihm in demselben Gespräch mitteilte, dass Deutschland den grossniederländischen Gedanken ablehnt, antwortete er, er würde lieber nach Süd Afrika auswandern, als eine solche Politik mit zu machen. Seitdem wird in der ganzen Bewegung die Parole ausgegeben: 'Wir wollen nicht Deutsch werden.'

was hij sinds 4 juni opnieuw met die taak belast, totdat hij op 1 dec. door Goedewaagen aan het nieuwe departement van Volksvoorlichting en Kunsten werd benoemd. L. Lindeman volgde hem op bij de persdienst. Zie ook nr. 206 bij *n.* 9 en 10 over hem. Rosts relatie tot Oosterbaan, zie nr. 172.

(13) De oprichting van een nationaal-socialistische Radio Omroep werd aangekondigd op de Hagespraak in Lunteren, 22 juni 1940. Er kwam echter weinig schot in; in okt. werd de eerste leider vervangen door ir. W. L. Z. van der Vegte, die in functie bleef tot de reorganisatie van het radiobestel in feb. 1941.

(14) Mr. R. van Genechten, op dat ogenblik vormingsleider van de NSB.

(15) D.w.z. de Raad voor Volkshuishouding, zie Inleiding, p. 61.

(16) Deze bepaling werd bevestigd door een circulaire van C. J. Huygen, weldra secretaris-generaal der NSB, van 29 okt. 1940 (NSB 53e). Afgezien van het bestaande antagonisme tussen Rost en d'Ansembourg (zie Inleiding, p. 62–63), ondervond Rost hinder hiervan bij zijn bemoeienissen als Gemachtigde van den Leider voor Zuid-Holland inzake de benoemingen van burgemeesters (zie bij nr. 91) en zijn voorstellen aan Althaus, Schwebel, Volkmar e.a. voor benoemingen in andere functies.

(17) Rost roerde dit punt aan n.a.v. zijn onderhoud met Seyss-Inquart en Himmler op 2 juni (zie Inleiding, p. 78). Zie Rost aan Mussert d.d. 28 dec. 1944 in dl. II, waar hij dit de leider nog eens voor de voeten werpt en vgl. mededeling van Feldmeijer over een dergelijke uitlating van Mussert op 9 juni 1940 in een rapport uit 1944 (BDC H 217: 2212). Zie ook het dagboek Mussert van 3 en 9 juni en een verklaring van mr. A. J. Zondervan in Doc. I H. C. van 't Hof.

Als der obenerwähnte bürgerlich-christliche Führer ten Hoorn an der Stelle Woudenbergs als Führer der N.S.B. Arbeiterorganisation eingesetzt wurde, verlangte Mussert zur gleichen Zeit, dass die rotweissen Farben der Fahnen verschwinden sollten, denn diese Farben wären Deutsch.

Die künstlich geschürte antideutsche Stimmung der N.S.B. kam auch in München bei der Standarte Westland zum Ausbruch. Die nicht N.S.B.-er haben sich dort im allgemeinen einwandfrei benommen, die N.S.B.-er sind jetzt zum grössten Teil wieder zurückgekehrt. Lediglich die Gruppe, die mit mir im Haag immer treu zusammen arbeitete, hat sich in München anständig verhalten und ist auch dort geblieben[18]. Gegen die Wehrleuten dieser Gruppe, die noch im Haag geblieben sind, wird jetzt eine Untersuchung geführt, welche von dem obenerwähnten christlichen Führer der Mittelstandsorganisation Herrn Scholte, geleitet wird [19]. Dieser hat vor einigen Tagen bei seinen Vernehmungen einen Angehörigen der genannten Gruppe angebrüllt und ihm gesagt, das jeder Holländer, der 'Heil Hitler' sagt, ein Landesverräter sei. Einen schriftlichen Zeugenbericht hierüber lasse ich jetzt anfertigen.

Die Frauenführerin, Baroness Op ten Noort, hat ähnliche Erfahrungen gemacht. Auch sie verfasst auf meine Bitte eine schriftliche Zeugenaussage [20].

Wenn ich hiermit die Schilderung der Mentalität des Hauptquartiers abschliesse, so möchte ich Ihnen noch mitteilen, dass in der Bewegung eine systematische Flüsterpropaganda gegen Woudenberg, Feldmeyer und mich geführt wird in dem Sinne: Jeder, der mit uns 'Verrätern' verkehrt, ist selbst ein Verräter! Selbstverständlich ist diese Flüsterpropaganda für mich bedeutungslos. Die treue Anhänglichkeit meiner Kameraden, die mit mir in der N.S.B. kämpfen ist zu gross, als das eine Flüsterpropaganda des Hauptquartiers meine Stellung in der Bewegung untergraben könnte.

Während ich alle diese Beobachtungen machte, habe ich ununterbrochen nach Wegen gesucht um den reinen Nationalsozialismus zum Durchbruch zu verhelfen.

Die Führung des Hauptquartiers ist nicht sozialistisch, sondern National Gross Dietsch. Es fehlt diesen Männern das innere Feuer, sie glauben nicht an das Volk, sondern sie verachten das Volk als Pöbel und werden daher auch nie im Volk Widerhall finden. Wenn trotzdem der Zulauf in die N.S.B. vorläufig andauert, so ist der Grund darin zu suchen, dass die Menschen glauben die ganze deutsche Staatsmacht stehe hinter der N.S.B. Da jedoch die guten Arbeiter die N.S.B. immermehr ablehnen, kam bei mir der Gedanke den Versuch zu machen aus der S.P.D. einen rein sozialistischen Kern herauszuschälen.

Diesen dann in den Nationalsozialismus hinüber zu führen dürfte nicht so schwer sein.

Ich habe meine Ansichten über meine Aufgabe in meiner am 20. Juli gehaltenen Radiorede, die vorher Generalkommissar Schmidt vorgelegen hatte, bekannt gegeben. Bevor ich am 2. August im Osten und Norden die dortigen Zweigstellen der S.P.D. besuchte, habe ich mit Ihnen, Herr Reichskommissar, die Linie besprochen, die ich einhalten sollte. Ich habe damals ausgeführt, dass durch das Emporwachsen von drei reaktionären Bewegungen, der N.S.B., der Arnold Meyer Partei und der Nederlandsche Unie, das politische Gleichgewicht zerstört würde und das es notwendig sei, die sozialistischen Arbeiter der

(18) De leden van de SAR en van de Mussertgarde, zie Inleiding, p. 85–88.
(19) Zie Inleiding, p. 145.
(20) Geen van beide rapporten zijn aangetroffen in Rosts verzameling of elders.

S.P.D. wieder aktiv in das politische Leben zurückzuführen [21]. Wir haben damals den Namen für eine derartige Organisation besprochen. Sie hatten Bedenken gegen den Namen Sozialistische Arbeiter Partei und wir haben uns geeinigt auf einen Namen, etwa wie Sozialistische Werkgemeinschaft.

Damit [22] fing die zweite Etappe meiner mühsamen Arbeit in der S.P.D. an. In den vier nächstfolgenden Tagen (Freitag 2. bis Montag 5. August) habe ich mit den brauchbaren Elementen der S.P.D. hart gerungen. Die von mir abgesetzten Vorstandsmitglieder der S.P.D. versuchten mit allen Mitteln, das Hochkommen einer revolutionären Opposition von jüngeren Menschen zu verhindern und haben seitdem diese Anstrengungen unermüdlich fortgesetzt. Verschiedene deutschen Stellen regten an den Vorstand verhaften zu lassen, ich habe dies aber abgelehnt, denn nur durch die revolutionäre Auflehnung der unteren S.P.D.-Angehörigen gegen die Sabotageversuche des Vorstandes, konnte der Gärungs- und Reinigungsprozess etwas Gutes hervorbringen. Mit Zwang war auf diesem Gebiet wenig zu erreichen. Es handelte sich darum einfach den einzelnen Arbeiter der S.P.D. und die unteren Führer derselben von dem marxistischen Oberführern abzuspalten. Der Kampf zwischen S.P.D. Unterführung und Oberführung ist zur Zeit im vollem Gang. Es lässt sich diese, meine Methode, nicht mit den deutschen Verhältnissen zur Zeit der Machtergreifung am 30. Januar 1933 vergleichen.

Deutschland hat Adolf Hitler als Führer, die N.S.B. Mussert als Leiter, was nicht genau dasselbe ist! Die N.S.D.A.P. ist eine Bewegung, die von Anfang an unter ihrem grossen Führer eine ganz klare Linie eingehalten hat. Die N.S.B. jedoch, ist eine in der Weltanschauung unklare wahrhaftig noch nicht National Sozialistische Bewegung. Erst durch die jetzt und zwar von deutscher Seite veranlasste Reinigungsaktion in der N.S.B., werden nach neunjährigem Bestehen der Bewegung die Juden ausgestossen [22a].

Die in diesen Massnahmen für die Betroffenen liegende unvermeidliche Härte, hätte vermieden werden können, wenn die Linie bisher schon klar gewesen wäre. Mussert wurde von deutscher Seite ebenfalls veranlasst, die Freimaurer auszuschliessen [23]. Diese seine Aktion droht schon jetzt eine lächerliche Komödie zu werden. Die Freimaurer die in den Schlüsselstellungen sitzen und das Hauptquartier durchsetzt haben, werden einfach erklären, dass sie bereits aus den Logen ausgetreten sind, bezw. waren, und das sie daher in der N.S.B. bleiben können. Von einer völkisch sozialistischen Willensbildung im Hauptquartier wird daher wohl auch in Zukunft keine Rede sein können.

Bei meiner Rückkehr am 6. August habe ich Ihnen ausführlich über meine Besprechungen innerhalb der S.P.D. berichtet. Sie waren mit mir der Meinung, dass hier nur etwas zu erreichen wäre, wenn man den Menschen aus der S.P.D. die sich gegen ihre eigenen Führung aufgelehnt hatten, Vertrauen zubilligen würde. Sie waren damit einverstanden, dass wir die entgültige neue Führung einer sozialistischen Werkgemeinschaft nicht mehr unter meine kommissarische Aufsicht stellen würden, sobald das Arbeitsprogramm von Ihnen genehmigt worden wäre [24]. Wir waren uns weiter darüber einig, dass ohnehin die

(21) Vgl. wat Rost over deze kwestie zei tegen bestuurders van het gewest Noord-Holland van de SDAP (nrs. 82 en 93) en bij de oprichtingsvergadering van de NSWG (bijlage E na noot 16).
(22) Het hier volgende is ten dele een herhaling van, deels een aanvulling op nr. 76. (22a) Zie Inleiding, p. 57.
(23) De aandrang in die richting dateerde al van juli in verband met de voornemens van de Duitsers tegen de vrijmetselarij in Nederland. Op 3 sep. gingen deze maatregelen in. Wat Farwerck betreft, zie nr. 64, noot 2 en Inleiding, p. 140.
(24) Op deze afspraak baseerde Rost zijn toezeggingen aan de NSWG en zijn gesprekpartners uit de SDAP

notwendige Sicherheit dafür vorhanden sei um die neue sozialistische Werkgemeinschaft zur nationalsozialistischen Weltanschauung hinüber zu führen. Ganz abgesehen davon, dass die Macht der Deutschen Waffen und der deutschen Nationalsozialistischen Idee jetzt schon stärker sind als alle politischen Richtungen in den Niederlanden, habe ich in Ihrem Auftrage die Ermächtigung, die Arbeiterpresse (110.000 Abonnenten), das Arbeiter Radio und die 30 Fachzeitschriften der Gewerkschaften [25] für die Propaganda zu benutzen.

Es ist daher meine tiefe Hoffnung, dass aus dieser unseren Aktion sich mit Geduld und durch zäher Arbeit ein rein Nationalsozialistischer Kern in der Arbeiterschaft bilden wird. Das Programm dieser neuen Gemeinschaft, das Sie entgültig bestimmen würden, könnte ein so wahrhaft sozialistisches Ideal verkörpern, dass damit auch die Führerschaft der N.S.B. gezwungen würde eine sozialistische Politik zu machen. Mit der jetzigen N.S.B. soll deshalb einmal nach meiner Ansicht, das frische Blut eines gereinigten Kernes der S.P.D. als sozialistische Führergruppe vereinigt werden.

Mit dieser Zielsetzung betrete ich die Grundlage des Aufbaues einer wahrhaft Nationalsozialistischen Bewegung nach deutschem Muster.

Wenn Sie die N.S.B. wirklich auf nationalsozialistischer Grundlage reformieren wollen, muss eine gründliche Säuberung des Hauptquartiers vorgenommen werden. Falls Sie einen brutalen Schnitt für unerwünscht halten, müsste man die einzelnen Persönlichkeiten vielleicht auf Posten versetzen auf denen sie mit ihren volksfeindlichen und volksfremden Ideen am wenigsten Schaden anrichten können und gleichzeitig in ihrer Arbeit ihre intellektuelle Einstellung nach ihrem eigenen Geschmack sich ausleben lassen können [26]. Es wird, Herr Reichskommissar, Ihre eigene sehr schwere Aufgabe sein, die reaktionären Herren des Hauptquartiers allmählich durch Männer von wahrhaft nationalsozialistischer Gesinnung zu ersetzen.

Nach unserer letzten Unterredung wird es Ihnen bewusst sein, dass die Situation in der Bauernschaft sich gleichfalls so entwickelt, dass auch dort Ihr Eingreifen unvermeidlich sein wird.

Der Bauernführer der N.S.B., Herr Roskam [27] ist ein Mann, dessen Können unzulänglich ist und der mit sehr schweren Charakterfehlern belastet ist. Er ist der engste Mitarbeiter und Freund des Hochgradfreimaurers Fahrwerck und wird von der niederländischen Bauernschaft niemals freiwillig als Führer anerkannt werden. Mussert wird von sich aus nicht die Kraft finden Roskam abzusetzen. Es wird sicherlich doch eine Verwendung für diesen Mann geben, die ihm selbst genehm ist, sobald er verstanden hat, dass er als Bauernführer nicht im Betracht kommen kann. Der wirkliche Bauernführer ist nach meiner Ansicht Herr Ruiter [28]. Ich muss Ihnen aber sagen, dass die Zeit drängt, wenn wir die ausgezeichnete

in Drente, Noord-Holland enz. (nrs. 78, 82, 96 en bijlage E). Daar hetzelfde ook met zoveel woorden in het manifest werd gezegd (nr. 96 bij noot 2), was dit in de latere kritiek van NSWG-zijde op Rost het sterkste punt (nr. 124).

(25) Zie nrs. 106 en 109.

(26) Waarschijnlijk opnieuw speciaal tegen Farwerck bedoeld, ook echter tegen mr. Van Genechten en Koster.

(27) Naar de omstandigheden wijzigt zich Rosts oordeel over Roskam (zie nr. 45, noot 9). Na de oprichting van de Landstand was hij een tijdlang weer zeer pro-Roskam, maar hij raakte binnen de Oostcompagnie met hem in conflict en lag sinds najaar 1943 grondig en definitief met hem overhoop. Dit wisselend oordeel hangt samen met het feit, dat Rost zijn ras- en bloed-en-bodem-theorieën waardeerde (zie bij nr. 43), hem echter als boerenleider steeds minder geschikt vond dan Ruiter of Dieters (zie nr. 63, noten 2 en 3 en brieven en Inleiding in deel II).

(28) Vgl. Rosts gunstig oordeel over Ruiter, *Het Nationale Dagblad* van 26 juli 1940. In de Oost-compagnie werden zij na aanvankelijk redelijke samenwerking, elkaars tegenstanders, zie deel II.

Organisation von Landbouw en Maatschappij vor der Vernichtung bewahren wollen, die ihr durch die N.S.B. unmittelbar droht.

Die gleichen Gründe, die Sie, Herr Reichskommissar, veranlasst haben eine marxistische N.V.V. vor der Vernichtung zu retten und die Organisation derselben in den Dienst des Aufbaues einer Arbeiterfront zu stellen, bestehen auch für die Erhaltung von Landbouw en Maatschappij bei den Aufbau eines Nährstandes [29].

Die Machtsansprüche des N.S.B.-Hauptquartiers führt Mussert weiter dazu, die Frauenschaft, welche von Baroness Op ten Noort in so hervorragender Weise aufgebaut wird, zu bedrohen. Man will voreilig die Frauen, die nicht Mitglied der N.S.B. sind, weil sie Musserts Führerschaft nicht anzuerkennen vermögen, zwingen Mitglied der N.S.B. zu werden [30].

Mein Besuch in Drenthe hat mich neuerlich davon überzeugt, dass die Frauen vom Norden, genau so wie die Bauern vom Norden, eine Mitgliedschaft der N.S.B. vorläufig ablehnen und zwar aus dem gesunden Instinkt heraus, dass der Kreis in Utrecht nicht nationalsozialistisch ist.

Sollte also Mussert seine Absichten durchsetzen, so würde die gute Entwicklung der Frauenschaft jäh abgebrochen werden und ich glaube deshalb, dass Mussert veranlasst werden sollte die normale völkische Entwicklung der Frauenschaft nicht zu stören [31].

Während also unter den genannten Voraussetzungen die Arbeiterschaft, der Nährstand und die Frauenschaft unter Führern wie Woudenberg, Ruiter und Baroness Op ten Noort bald Fronten sein könnten von rein nationalsozialistischer Prägung, liegt die Jugend-Bewegung noch arg darnieder.

Ein Jugendführer kann ich Ihnen noch nicht nennen. Meines Erachtens ist vorläufig der beste, den ich vorschlagen kann, Herr Heubel, der sich augenblicklich zur Ausbildung [in] der S.S. in München befindet. Vielleicht werden wir noch eine andere geeignete Persönlichkeit finden [32].

Nach der Ansicht des Herrn Stadler, der bei dem Aufbau der Jugendbewegung und der Organisation behilflich sein soll und sich seit einigen Tagen in den Niederlanden befindet ist Heubel der geeignete Jugendführer. Im übrigen könnten grosse Gruppen schon jetzt aus einer Führung vereinigt werden.

Zum Schluss möchte ich nochmals die Frage der niederländischen S.S. berühren. Mit Freude habe ich bei unserer letzten Unterredung von Ihnen erfahren, dass Sie jetzt von Mussert verlangen werden, dass er seine systematische Sabotage gegen die Aufstellung einer niederländischen S.S. aufgibt. Meines Erachtens ist diese S.S. Formation entscheidend für die ganze künftige Entwicklung. Man mag gegen Feldmeyer vieles einwenden, aber es ist sicher, dass er eine glänzende Begabung hat um die Flamme der nationalsozialistischen Weltanschauung in sein Volk hineinzutragen. Seine Einstellung ist rein nationalsozialistisch.

(29) De fusie van Landbouw en Maatschappij met het Boerenfront der NSB tot Agrarisch Front kwam half nov. 1940 tot stand; ze was echter sinds begin sep. 1940 in de maak (zie nr. 97, noot 4). Het Agrarisch Front werd later de kern voor de in okt. 1941 opgerichte Nederlandsche Landstand.

(30) Een dergelijk voorschrift werd niet teruggevonden. Over Jkv. J. A. Op ten Noort, de Nationaal Socialistische Vrouwen Organisatie (NSVO) en de taak die Rost aan deze toedacht, zie Inleiding, p. 132–134. 27 aug. 1940 sprak Rost voor deelneemsters aan het NSVO-kamp in Lunteren, dat onder leiding stond van 'die Baroness' en Mevrouw E. Keers-Laseur en waar slechts 'volkse' onderwerpen en 'volkse' sprekers aan het woord kwamen (t.a.p.).

(31) Midden feb. 1941 ging het toch zoals Rost in aug. 1940 al vreesde (t.a.p.).

(32) Rost was minder overtuigd t.a.v. het opdragen van de jeugdleiding aan Heubel dan in juni–juli 1940 (vgl. nrs. 57, 73, 103, en 120).

Ich kann jetzt meine Ausführungen folgendermassen zusammen fassen:

Mit Männern, wie Woudenberg, Ruiter, Heubel, Feldmeyer und mit einer Frauenführerin wie Baroness Op ten Noort, steht Ihnen, Herr Reichskommissar, eine prächtige Führerschar zur Verfügung. Sie würden die Freude erleben, dass Sie unter Ihren Händen einen niederländischen Nationalsozialismus wachsen sehen, der eine Zierde in der nationalsozialistischen Aufbauarbeit unseres so heissverehrten grossen Germanenführers Adolf Hitlers, sein würde. Es besteht also die unendlich schwere Frage, der eigentlichen politischen Führung. Das Hauptquartier der N.S.B. muss nach meiner festen Ueberzeugung grössten Teils verschwinden.

Sie, Herr Reichskommissar, der selbst eine glühende Liebe ebenso zur Kultur, wie auch zum männlichen Sport haben, der in den Bergen das findet, was er sucht, werden es verstehen das ein Hauptquartier, welches der Kultur und der männlichen sportlichen Leistung vollkommen interessenlos gegenüber steht, niemals zur nationalsozialistischen Erneuerung berufen sein kann. Dieses Hauptquartier ist es aber, das es beansprucht das niederländische Volk zu führen und an der Spitze der nationalsozialistischen Erhebung zu marschieren.

Sollten die Bemühungen des jetzigen Hauptquartiers gelingen, so wäre eine völlig unklare antideutsche Führung unter nationalsozialistischen Tarnung zur politischen Macht gelangt. Eine Entscheidung des Führers, die im Zeitpunkt der Vollendung der jetzigen N.S.B. das Hauptquartier beseitigen würde, könnte keine politische Entscheidung mehr sein, sondern würde eine reine Machtentscheidung darstellen. Die wirklichen Nationalsozialisten an die der Führer vielleicht appellieren würde, würden einer geschlossenen deutschfeindlichen Front des eigenen Volkes unter N.S.B.-Führung gegenüberstehen. Falls [b] unter deutschen Mithilfe zu einer überragenden Machtstellung gelangen würde, wäre die nationalsozialistische Eroberung des niederländischen Volkes gescheitert und unter nationalsozialistischer Tarnung eine christlich-bürgerliche freimaurerische Reaktion an die Stelle einer völkischen Erhebung gesetzt.

Die Führung dieser Bewegung würde die nächste Gelegenheit abwarten um eine gross niederländische imperiale Politik möglicherweise unter Anlehnung an England zu verfolgen. An Stelle des grossgermanischen Gedankens würde die christlich Burgundische Idee gestellt.

Die Arbeit der völkischen Gruppe wäre vorerst vernichtet. Unsere Anstrengungen vergeblich gewesen. Sie werden es verstehen, Herr Reichskommissar, welchen tiefen Schmerz dies in den Herzen der besten Nationalsozialisten bereiten würde.

Ich appelliere an Sie und bitte Sie diese meine Ausführungen zu erwägen und dem Mühen eines aufrichtigen National Sozialisten Ihre Unterstützung zu gewähren [33].

Mit National-Sozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 112/82052–62. Doorslagkopie

(b) In de haast eerst weggelaten maar bijgevoegd. Nu ontbreekt nog: sie, of: die NSB-Führung.

(33) Juist in die dagen schreef Mussert zijn *Nota* over den *Bond der Germaansche volkeren* voor de *Führer* (zie *Vijf Nota's*) en overwoog hij, Hitler 'te erkennen' als Germaans *Führer;* Seyss-Inquart en Schmidt waren hem bij het verkrijgen van de investituur behulpzaam. De grote politieke kans voor Rost was al voorbij, al oogstte hij een plaatsvervangend leiderschap en voorlopig ook de NSB-vorming en werd hem zelfs nog de leiding van Winterhulp beloofd (zie Inleiding, p. 129 en 150 e.v.). Schmidt, op dit ogenblik de drijvende kracht van de Duitse politiek, had tegen hem en voor Mussert gekozen.

81. F. SCHMIDT (B. VOLKMAR) AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, 26. August 1940

Sehr geehrter Herr Dr. Rost van Tonningen!

Am 7. August 1940 habe ich Herrn Rambonnet anlässlich einer Besprechung für den Aufbau Ihres Büros Gulden 10.000.– übergeben [1], mit dem ausdrücklichen Vermerk, dass dem Herrn Reichskommissar Abrechnung über dieses Geld vorzulegen sei. Der Herr Reichskommissar wünscht jetzt eine Abrechnung und ich bitte Sie, mir diese zur Vorlage bei dem Herrn Reichskommissar einzureichen [2].

[SCHMIDT]
I. A. VOLKMAR [a]

RvT 117/82217. Oorspronkelijk

82. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. VAN DOK

Amsterdam, 28 Augustus 1940 [a]

Zeer geachte heer van Dok,

Door omstandigheden kan ik eerst heden kennis nemen van Uw schrijven van 23 Augustus. Van den heer v. d. Zee had ik reeds mondeling een en ander over de bezwaren vernomen, die U heeft ontmoet. Sinds ons laatste gesprek heb ik nog nader overleg gepleegd met de Duitse Autoriteiten [1] en ik ben dan ook in de gelegenheid, U schriftelijk te bevestigen, hetgeen ik U mondeling reeds verklaard heb.

81 – (1) Reeds sinds juli Rosts adjudant en secretaris (vgl. nr. 59), ontving Rambonnet begin aug. een volmacht, 'alle handelingen betr. de inrichting en het gebruik van het – – – ter uitvoering van de op 20 juli 1940 opgedragen taak ingerichte – – – bureau te verrichten' (RvT 59/89998). Met het voorschot van het rijkscommissariaat schafte Rambonnet kantoormeubilair, -inventaris en -machines aan. Hij vorderde het pand Laan van Meerdervoort 49 (lokaliteit van de Haagse Volksuniversiteit) en nam de voormalige straatzanger en SAR-kameraad H. A. Hendriks als portier in dienst. Op 8 aug. werd het 'bureau-Rost' officieel in gebruik genomen (zie de *Vooruit*, 8 aug. 1940). Hij kreeg ook een benzinetoewijzing, zie RvT 117/82109.
(2) In Rosts archivalia is de afrekening niet te vinden. Het voorschot was al gauw uitgeput. Vandaar waarschijnlijk de brandbrief aan De Centrale (vgl. nr. 83) en de vraag aan Woudenberg om een hoog beheerdersloon voor het NAS (zie nr. 66, slot van noot 2). Uiteindelijk zijn de kosten bestreden uit de van de SDAP-afdelingen binnenkomende gelden (zie nr. 218 alsmede nr. 222, *n.* 1 met een zulks bevestigende verklaring van Hendriks in Doc. I F. L. Rambonnet). – De brief zelf is slechts één van de stekeligheden van Schmidt tegen Rost in die dagen.
(a) Blijkens briefhoofd en signatuur: Schm/Pf, is de brief van Schmidt; Volkmar tekende slechts 'im Auftrag' (zie nr. 72, noot 2).
82 – (a) Uit de initialen boven de brief: G/NHN blijkt dat Goedhuys, die adviseur van Van der Zee en weldra van de NSWG was, het antwoord op Van Doks brief (nr. 78) ontwierp.
(1) Rost sprak Schmidt op 16 en 19 aug. 1940 op diens bureau. Hij ontmoette Schmidt en de rijkscommissaris beiden bij de ontvangst van *Reichsleiter* Ley in Amsterdam op 22 aug. Ook op 24 aug. had hij een

De Rijkscommissaris is volkomen bereid die personen der S.D.A.P., die zich thans bereid verklaren, om in opbouwende zin werkzaam te zijn, het vertrouwen te schenken. Ik leg de nadruk op het woord *thans*, omdat op het ogenblik de personen, die voor constructief verderwerken hun bereidheid hebben verklaard, in de ogen van den Rijkscommissaris het vertrouwen verdienen en dat, als op een later tijdstip, nadat de nieuwe socialistische werkgemeenschap zou zijn gevormd, personen, die zich eerst afzijdig hebben gehouden, zouden willen toetreden, dit niet mogelijk zou zijn [2]. Immers zullen dergelijke personen, die later toetreden, na eerst afzijdig te zijn gebleven, uitsluitend door opportunistische toelichtingen [b] kunnen worden geleid en dit risico mag, ook in het belang van de nieuwe socialistische werkgemeenschap, niet worden gelopen. Dit standpunt kan U tevens geruststellen over de kwestie van de continuïteit. U weet, dat mijn opvattingen deze zijn, dat het geen zin heeft, om op het toetreden van nieuwe leden enige dwang uit te oefenen. Ik meen dan ook in mijn gehele houding aan het beginsel uitdrukking te hebben gegeven, wil er werkelijk iets nieuws ontstaan, dan moet dit uit de vrijwillige en de spontane medewerking van de constructieve elementen van de S.D.A.P. voortkomen [3].

Ik ben meer op het wantrouwen gestuit, waarover U in Uw brief spreekt en ik begrijp best, dat tal van leden van de S.D.A.P. zich moeilijk kunnen voorstellen, dat ik bij mijn gedragingen uitsluitend wordt geleid door de warme wens, om de socialistische arbeiders, die zo lang voor hun ideaal hebben gestreden, hun eigen weg in de nieuwe toekomst te doen vinden.

Ik herhaal nogmaals uitdrukkelijk, dat ik bij het uitvoeren van mijn tegenwoordige functie, mij strict zal onthouden van enige propaganda voor de N.S.B. [4]. Ik zou dit onbehoorlijk vinden, sterker, ik zou dit als een misbruik van mijn ambt beschouwen. Heeft de socialistische werkgemeenschap eenmaal eigen leiding, dan zal deze, zoals ik U zeide, vrij zijn [5].

Kunt U zich nu zelf indenken, dat de vorming van een dergelijke nieuwe leiding, waarvoor wij allen ons zo'n moeite hebben getroost, zou worden verstoord door maatregelen, als die, waarop U doelt, ten opzichte van de moderne vakbeweging in de laatste dagen. Ik zal ook

onderhoud met Seyss-Inquart; met Schmidt had hij in elk geval ook nog een gesprek op 26 en/of 27 aug. 1940 (zie nr. 87, noot 1 en 5). Er zijn geen gegevens over het telkens behandelde, behalve hetgeen uit de brieven 80, 84 en 87 blijkt. Evenals in Rosts brieven zal in zijn gesprekken *en passant* meer zijn bestreken dan het eigenlijke gespreksthema. Dat behoorde niet alleen tot zijn eigen gewoonte maar was de normale conferentietechniek met de Duitse autoriteiten.

(2) Zie echter nr. 130, noot 5.

(b) Vermoedelijk wordt bedoeld: motieven.

(3) Vergelijk zijn uitspraak in de radiorede van 20 juli (citaten in nrs. 76 en 124). Uit de contemporaine en naoorlogse mededelingen van SDAP-zijde over de eerste contacten met Rost na 20 juli blijkt eenstemmig, dat hij elk onderhoud met deze woorden begon of afsloot.

(4) Zo had Rost het ook tegenover de NSB uitgesproken, bijv. in de Apollohal te Amsterdam op 1 aug. (*Het Nationale Dagblad*, 2 aug. 1940). Vgl. zijn opmerking tegen J. W. Rengelink op 20 juli: 'U denkt natuurlijk dat dit alles een NSB-rel is. Laat ik U mogen verzekeren, dat daar geen sprake van is. Mijn lidmaatschap van de NSB heeft met deze benoeming van de rijkscommissaris niets te maken' (*Beschrijvingsbrief SDAP*). Zie echter zijn brief aan Mussert, nr. 129 bij noot 11.

(5) Waarschijnlijk was hij dit zo met Seyss-Inquart overeengekomen (vgl. nr. 80 bij noot 24). Het wordt nadrukkelijk zo gesteld in het manifest voor de NSWG en in de oprichtingsvergadering herhaald (zie nr. 96 en bijlage E). Zijn werkelijke doel was uiteraard een samengaan van NSB en SDAP-NSWG, beide radicaal hervormd, onder zijn leiding, zie nr. 80. Vandaar dat hij tegenover geen van beide werkelijk oprecht was.

betreffende deze maatregelen met Woudenberg nog een onderhoud hebben. Hij zelf heeft mij verklaard, verdere maatregelen achterwege te zullen laten en a.s. Zaterdag de besturen van de vakbonden ervan op de hoogte te zullen stellen. Ik zal dezer dagen nogmaals een onderhoud met den Heer Woudenberg hebben en dan tot een definitieve uitstippeling van de politiek met hem komen, die ik met U heb besproken [6].

Het geval van den heer Eveling heb ik ter kennis genomen. Mij zijn de bijzonderheden van dit geval niet bekend. Ik moet dus een nader onderzoek instellen.

Ik heb kennis genomen van Uw mededeling, dat het ontslag van de besturen van de vakbonden weinig [c] uitwerking heeft gehad op de gezindheid van talloze leden van de Arbeidersbeweging en zal hiervan op de bevoegde plaatsen mededeling doen. Hoewel het in Uw brief niet ter sprake wordt gebracht, zult U zich misschien ook gestoten hebben aan een artikel in 'Volk en Vaderland', waarin critiek wordt uitgeoefend op het besluit van afdeling Apeldoorn om door te werken. Ik verklaar op de meest besliste wijze, het met dit artikel grondig oneens te zijn en kan U verzekeren, dat dergelijke artikelen voortaan achterwege zullen blijven [7].

In de hoop U hiermede op Uw vragen te hebben geantwoord [8], teken ik,

Hoogachtend,

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT A III 1/86115-7. Doorslagkopie

(6) Dezelfde dag waarop deze brief uitging, sprak Rost Woudenberg hierover aan (RvT II Woudenberg). Die avond stond in *Het Volk* een niet complete lijst van ontslagen vakbondsbestuurders en hun vervangers uit NSB of NWV; het waren in totaal 28 gevallen. 6 september lunchten Rost en Woudenberg samen juist om 'alle hangende kwesties te bepraten' (RvT II Woudenberg). 7 sep. sprak Rost hem opnieuw 's avonds. Op 8 september legde Woudenberg op de vergadering in Krasnapolsky te Amsterdam, waarheen hij driehonderd bestuurders had doen oproepen, verantwoording af over de verleende ontslagen. Hij voegde er geruststellend aan toe dat verdere maatregelen van deze aard niet te verwachten waren (*Voorwaarts*, 9 sep. 1940, p. 5). Is er, behalve Rosts aandringen, interventie geweest van Eftger? Dat zou men kunnen opmaken uit de notitie naast de tekst van het *Stimmungsbericht* van 3 sep. 1940, waarin de over de ontslagen gerezen algemene ontstemming beschreven werd: 'wird mit W besprochen', voorzien van Eftgers paraaf. Woudenberg zelf meende na de oorlog dat een dergelijke interventie niet had plaats gehad.
(c) Bedoeld zal zijn: niet weinig, of: hevige.
(7) Zie nrs. 87, 88 en 92.
(8) Op 7 sep. 1940 bedankte Van Dok voor 'de openhartige wijze waarop U mijn schrijven van 23 augustus j.l. hebt willen beantwoorden' (RvT SDAP 2).

83. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN DE CENTRALE ARBEIDERS LEVENSVERZEKERINGS- EN DEPOSITOBANK

28 Aug. 1940

Mijne Heeren,

Hierdoor verzoek ik U het bedrag van f. 67000.– omschreven in het rapport van den Heer Spangenberg op bladzijde 12, en welk bedrag gereserveerd is voor Sociale doeleinden uit de winst van 1939 [1] over te maken op de girorekening van den Heer F. L. Rambonnet, Laan van Meerdervoort 49, Den Haag, nr. 371282 [2].

Met de meeste Hoogachting,

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT A III 1/86121. Doorslagkopie

84. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. G. MELCHERS

28 Aug. 1940

Zeer geachte Dominé Melchers [1],

Met aandacht heb ik Uw schrijven d.d. 23 Augustus gelezen [2]. Ik had reeds voor de ontvangst daarvan een onderhoud met den Rijkscommissaris, aan wien ik verslag uitbracht over onze besprekingen. De Rijkscommissaris deelt geheel en al mijn standpunt,

83 – (1) Voor de nrs. 83 en 84, zie Inleiding, p. 118–121 en bij nr. 179. Het betreft hier het bedrag, dat bestemd was voor subsidies aan socialistische culturele organisaties en dat in verband met de tijdsomstandigheden vóór 20 juli nog niet was verdeeld, krachtens besluit van commissarissen op 23 juni 1940 (zie ook RvT II Centrale 16 en 24a). Het Instituut voor Arbeidersontwikkeling rekende op f. 19.000,– maar heeft dat bedrag niet meer ontvangen, ten gevolge van zijn opgaan in 'Vreugde en Arbeid' op 24 okt. 1940 (zie nr. 128). De NASB zou uit dat bedrag de eindelijk voor 1939 toegezegde f. 10.000,–, waarover ze al jaren onenigheid met De Centrale had, ontvangen. Rost beloofde 25 juli aan de drie 'voortwerkende' hoofdbestuursleden (nr. 71, noot 7) dat de uitkering plaats zou hebben, maar moest 15 aug. daaraan worden herinnerd. – Ook de kosten van het bureau-Rost zouden voorshands uit dit bedrag bestreden worden (vgl. nr. 81).

(2) De volgende dag kwam de helft van het geld binnen; de rest op 21 sep. en 9 okt. 1940 (RvT A III 1/861402 en naoorlogse gegevens van Van der Does). Op 31 aug. ontving de NASB zijn geld (RvT SDAP 89686–705). In totaal heeft De Centrale tot eind april 1941 f. 125.526,– aan het bureau-Rost overgemaakt, inbegrepen ruim f. 16.000,– voor beheerskosten en tendele voor de afwikkeling van de SDAP (zie het naoorlogse rapport van J. van de Kieft en mondelinge opgave van Van der Does, Doc. II Centrale en bij nr. 218).

84 – (1) Er was Rost en Van der Does met het oog op het behoud van de oorspronkelijk verzekerden veel aan gelegen, de president-commissaris, indertijd medeoprichter, althans voorlopig tot medewerking bereid te vinden. Bij de reorganisatie in april 1941 wist de oude heer zich met zekere waardigheid weer van de nieuwe collega's te distancieren (RvT II Centrale 59 en 80). Zie ook bij nr. 179.

(2) Op 22 aug. had Rost een bespreking met ds. Melchers, Van der Does en Van den Bosch (zie Van der Does aan Rost d.d. 21 aug. 1940, RvT II Centrale, 16). In deze bespreking had ds. Melchers – formeel op goede gronden – betoogd dat De Centrale geen enkele band met de SDAP onderhield en dat de uitbreiding van Rosts volmacht (zie nr. 72) derhalve zou moeten worden ingetrokken. Op Rosts verzoek legde hij dit betoog ook schriftelijk vast in een brief van 23 aug. 1940 (RvT II Centrale, 18). Aan het slot van die brief verzocht hij Rost, zijn bezwaren ter kennis van de rijkscommissaris te brengen.

en ik geloof, dat het verstandiger is om de argumenten in Uw brief niet nogmaals aan den Rijkscommissaris te herhalen. Ik kan ook Uw argumenten niet overtuigend vinden.

In mijn volmacht staat uitdrukkelijk:

Die Sociaal-Democratische Arbeiderspartij und deren Gebietsgruppen, ferner Neben- und Unterorganisationen, sowie die Vereinigungen und Unternehmen, die massgeblich, insbesondere durch *Personalunion* oder finanzielle Beteiligung, durch die obengenannte Vereinigungen beeinflusst werden, unter die ausschliessliche Verwaltung und Leitung eines Kommissars [3].

Het is duidelijk, dat in de Raad van Commissarissen nagenoeg uitsluitend vooraanstaande leden der S.D.A.P. zitting hebben [4]. Ik geloof dat ook mijn bevoegdheid t.a.v. de Centrale Arbeiders Bank door mijn volmacht geheel gedekt is, welke volmacht bovendien door een tweede volmacht alle twijfel kan uitsluiten. Over het aanblijven van den Heer Stoop vinden op het oogenblik besprekingen plaats, waarover ik U zoo spoedig mogelijk zal berichten [5].

Met de meeste Hoogachting,

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT A III 1/86122. Doorslagkopie

85. W. J. HEUBEL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

München, 29 Augustus 1940

Beste Rost,

Het kost me [1] moeite tijd te vinden, om eens rustig een brief te schrijven, want de dienst hier is niet 'von Pappe' en je bent blij, als je in je nest ligt. Heb vandaag overigens mijn gelukkige dag gehad, mijn bed had één kreukel, straf: vloer schrobben, een roestplekje aan mijn knar: 20 z.g. Liegestützen, te weten op de grond liggen, handen en teenen op de grond en dan op en neer zonder de grond te raken. We zullen maar hoopen, dat dit op mijn buik op de grond liggen, me zal helpen 'mijn zelfbewustzijn te ontwikkelen'. Overigens bevalt het me best, en neem ik het geheel met behoorlijk optimisme, omdat ik geloof, dat de Pruisische school nu eenmaal een beste school is voor een man. Nu in het kort even een paar punten, gaarne ter spoedige behandeling:

(3) Zie specificatie I van Rosts volmacht (nr. 66 II).

(4) Van de commissarissen had één zich op 14 mei van het leven beroofd. Van de overigen schrapten Rost en Van der Does er één 'als jood', één 'als notoir SDAP'er', één 'als tegenstander van Giesekam'. Eén, ir. H. Vos, weigerde zowel zijn ontslag als het beheer zelf te erkennen. Mr. Stoop trok zich 11 aug. 1940 terug. Vgl. voor een en ander nr. 179.

(5) De poging van Van der Does, mr. Stoop tot blijven te bewegen, mislukte evenzeer als zijn plan, drie collega's uit concurrerende verzekeringsmaatschappijen als adviseurs te winnen. Met die maatregel wilde hij De Centrale tevens beschermen tegen ongewenste mededinging bij het volksverzekeringsbedrijf (zie RvT II Centrale, 20, 27 en 27a).

85-(1) Zie nr. 57 en 73, voorts Inleiding, p. 135-136. - Van de oorspronkelijke oproep, op 4 juli in München aan te treden, verkreeg Heubel een maand uitstel. Hij was echter wel enkele dagen in München (zie nr. 57, noot 9) voordat hij zijn diensttijd van twee maanden begon.

1) Schwing, met wien ik hecht samenwerk, heeft vandaag al een brief met overzicht gestuurd [2]. Hij heeft het wel eens te kwaad met zijn dienst hier en wil eigenlijk liever terug gezien zijn strijdlust. Ik deel die opvatting wat de strijdlust betreft, geloof echter, dat ook voor hem de dienst hier ondanks vele bezwaren, goed is, zoolang er bij ons nog geen lijn in ons werk te krijgen is [3].

2) We houden hier op een bataljonskamer, die des avonds ter mijner beschikking staat, een korte bespreking. Als eerste positief punt hebben we de oprichting van een krant besproken. Acht ik ongelooflijk belangrijk en werp me ook met volle energie daarop. Kunnen we van jelui, ook regelmatig wat toegestuurd krijgen en kun je, gezien de jarenlange ervaring [4] eenige korte richtlijnen opstellen voor ons werk. We dachten het zoo: a) druk zonder eenige kosten voor ons op een stencilmaschine (er is helaas niets beters) b) inhoud sterk pro- Groot Germaansche richting [5] (overigens vandaag net de opstellen van de cursusdeelnemers aan de R.J.F. Schule in Potsdam ontvangen [6]. In het begin heb ik daar moeilijke openbare debatten gehad, nu sluit iedereen deze cursus met een positieve opvatting over onze nieuwe richting, vrijwel zonder uitzondering, dus tevredenstellend, alleen jammer, dat ze niet anders te doen weten, als naar de N.J.S. terug te gaan, nu er geen andere oplossing is) [7]. Verschijnt in het Nederlandsch omdat we iedereen moeten bereiken, een prachtgelegenheid om snel te zien, wat hier in de jongens zit en die dan te beinvloeden en er later eventueel uit te trekken. Voorloopig tweemaal in de maand. Wil ook Noorsche enz. medewerkers hebben, zie wel kans die te krijgen.

3) Putman Cramer is hier Hauptsturmführer, evenals de andere zes ex Nederlandsche officieren, grootendeels overgenomen uit de Opbouwdienst [8], ongaarne gezien bij de SS Officieren en onze onderofficieren, die hier ook gewoon als Anwärter beginnen. P.Cr. schijnt gezegd te hebben, dat hij met jou bevriend is, is dat waar en kunnen wij gegevens krijgen en richtlijn hoe we tegenover deze knapen moeten staan, of we ze er uit moeten werken of hun helpen? Natuurlijk vertrouwelijk.

(2) Vgl. nr. 86.
(3) D.w.z. zolang de organisatie van een Nederlandsche SS nog geen vorderingen maakte evenmin als een jeugdorganisatie op nationaal-socialistische grondslag.
(4) Hij bedoelt: bij *Het Nationale Dagblad.*
(5) De ommezwaai van het doorgaans ook bij de Mussertgarde geprononceerd Dietse standpunt was dus reeds volbracht. Zowel voor de NSB'ers bij de Münchense opleiding als bij andere Duitse scholingscursussen (zie noot 6), werd deze wending als zeer schokkend gevoeld. Twee maanden te voren was deze trouwens ook de beide Heubels zwaar gevallen. Alleen de leden van de Kruyt- en Van Rappardpartijen hadden het in dit opzicht gemakkelijk. – Het blad heette overigens aanvankelijk *Dietsche Storm* (vgl. in nr. 116 I).
(6) Aan deze cursus op de *Reichsjugendführerschule* in Potsdam, met vooraanstaande *HJ*-sprekers, namen ca. vijftig jeugdleiders en -leidsters van 3–13 aug. 1940 deel. De deelnemers waren in hoofdzaak afkomstig uit Jeugdstorm, Mussertgarde of NSVO; er bevonden zich ook enkele dissidenten uit AJC en Padvinderij bij. Zie rapport in *Het Nationale Dagblad* van 28 aug. en enkele verslagen van Nederlandse en Duitse zijde in RvT 120/82600–33. Zie ook nr. 103. Verantwoordelijk voor deze cursus was niet Axmann (nr. 57, *n.* 1a) die er zich zelfs ontevreden over toonde, maar Theo Stadler en B. Thoors, de leider van de *Hauptabteilung Führerausbildung* (RvT 70, rapport 19; mededeling van Van Geelkerken) en aan Nederlandse kant, de Heubels en jkvr J. A. Op ten Noort. – Heubel maakte alleen het begin mee en vertrok toen naar München (zie nr. 73, noot 3 en nr. 111).
(7) De verwachting bij de 'Heubelgroep' dat er met hulp van Rost reeds een algemene nationaal-socialistische jeugdorganisatie zou zijn geschapen, was niet in vervulling gegaan.
(8) C. F. H. Putman Cramer was door *Kommandant* Wäckerle aangewezen als bijzondere verzorger der vrijwilligers. Hij sneuvelde later aan het Oostfront als *Sturmbannführer* (*Storm SS* II, nr. 50). – In het college

4) De politieke ontwikkeling interesseert me natuurlijk zeer en hoor je hier wat dat betreft weinig, daar ook de hoogste SS Officieren wat dat betreft, tenminste wat Nederland betreft, slecht op de hoogte zijn [9]. Reichsheini [10] is hier weer op bezoek geweest en heeft een Groot Germaansche rede gehouden, deze wordt in het Nederlandsche vertaald en hier versprijd. Hij heeft als steeds zeer vriendelijk ontvangen, ik heb hem ook nog tweemaal na mijn eerste bezoek in Berlijn opgezocht [11]. Ik dank jou deze gunstige ontvangst zeker.

5) Zooals bekend is Stadtler benoemd voor jeugdcontact in Nederland [12], heb hem al eenige keeren gesproken, hij heeft jou ook gesproken voordat hij naar Krakau ging. Ik wacht dus op een sein, voordat ik verdere plannen ontwikkel. Ik dacht, dat de tijd voor agressief optreden rijp was, werkte daarom het radioplannetje uit, dat ik aan Seyss stuurde. Nu dit doorgegaan is [a], lijkt het me beter [13], hier de opleiding zoo lang mogelijk te nemen, totdat ik op de een of andere manier van jelui positieve richtlijnen krijg. Je begrijpt, dat ik volledig buiten de verdere politieke ontwikkeling sta en plannen daarom niet uit te werken zijn.

6) Toestand hier. Hoor, dat je met Seyss en Rauter midden Sept. wilt komen, of eerlijk gezegd, hoorde het alleen van de laatste twee, maar neem aan, dat je ook meekomt, zou zeer goed zijn, spreek ze eens toe [14]. Velen hangen hier nog aan de N.S.B. en Mussert, de meesten snappen van de politieke kant heel weinig, er zijn toch rare knullen onder [15].

7) Je zult Florrie ondertusschen wel gesproken hebben en iets over de jeugdkampen vernomen hebben [16].

van secretarissen-generaal was deelneming dezer officieren begin juli in discussie geweest en aanvaard, 'mits ze vast genoeg in hun schoenen stonden' (CNO SG 19/I, punt 8 van 5 juli).
(9) Zie voor gegevens nr. 86, noot 3.
(10) Het bezoek van *Reichsführerr-SS* Heinrich Himmler hield verband met de verwarring die bij de opgeleiden was ontstaan over de vrijwilligheid van de dienstneming en de eed van trouw aan Hitler. Beide punten werden in zijn rede van 21 aug. in geruststellende zin behandeld (BDC H 504), zonder er iets aan te veranderen.
(11) Zijn bezoek, met een aanbeveling van Rost, had begin juli plaats; misschien reeds evenzo in 1939, zie Inleiding, p. 67 bij *n.* 4.
(12) Over Stadlers officieuze bemoeienissen voordien, zie noten bij nrs. 53, 57 en 73. Toen de koers van het rijkscommissariaat en van de *Reichsjugendführung* t.a.v. de 'Heubelgroep' resp. Mussert veranderde, werd hij eind aug. vervangen door H. Wilke (zie nr. 103, noten 8 en 30). Deze vertrok na twee maanden op zijn beurt weer naar een post in Italië. Pas de derde vertegenwoordiger van de *Reichsjugendführung* in Nederland, Dr. H. Lindenburger, richtte zich geheel naar *Generalkommissar* Schmidt. Stadler keerde 1 jan. 1941, echter in andere functie, enige tijd naar Nederland terug (zie *Personalakten* van alle drie in PA Prä 41).
(a) Bedoeld wordt: 'nu dit niet doorgegaan is – – –'.
(13) Heubel mocht niet tot daden overgaan en zijn rol in Nederland niet beginnen in verband met de juist in de laatste tien dagen van aug. zich wijzigende politieke constellatie. Zo bezwoer Seyss-Inquart F. S. Heubel omstreeks 22 aug., 'de eerste 9 à 14 dagen geen ruzie te maken met Mussert of Van Geelkerken' (brief aan W. J. Heubel van 30 en 31 aug. 1940, Doc. I F. S. Heubel). Zie ook noot 3 en 16.
(14) Dit bezoek, waarbij ter afsluiting van de eerste recrutentijd een parade zou worden afgenomen, ging niet door 'in verband met gewijzigde militaire omstandigheden' (Doc. I B. van der Laag, 12 sep. Vgl. hier nr. 111). Rauter kwam vermoedelijk begin nov. in München (F. S. Heubel aan W. J. Heubel, 12 nov. 1940, Doc. I F. S. Heubel). Seyss-Inquarts bezoek werd eerst verschoven naar 7 dec. maar verviel op het laatste nippertje, daar Himmler hem opeens niet ontvangen kon (Telexberichten, T 3/170673, 170783, 6/171056). Hiervoor in de plaats kwam het bezoek met groot gevolg op 20 en 21 januari 1941, waaraan ook Rost deelnam (vgl. nr. 120, noot 6). – Rost kwam begin sep. 1940 evenmin; vgl. dergelijke invitaties uit begin okt. (nrs. 111 en 116).
(15) Tot het einde toe zijn er onder de Nederlanders in de *Waffen-SS* veel trouwe 'Mussertmannen' geweest. De heftige onenigheden in München draaiden o.a. ook om deze loyauteit. Zie *Dienstneming bij de vijand*.
(16) Terug van de cursus in Potsdam, van de *H. J.*-sportfeesten in Jena en bezoek aan enkele *BDM*-kampen,

8) Hoe moet ik de verhouding tot Mussert houden? Neutraal goed? Lijkt me 't beste, niet?[b]

9) Kunnen jelui geen overgebleven nummers Nat. Dagbl. sturen ter verspreiding. Porto kost 't niet, indien aan één van ons gestuurd. Op de envelop *SS Feldpost* schrijven [17].

Dit is alles voor vandaag, ik zal Rauter ook gauw schrijven, zeg hem dit bij gelegenheid vast, moet weer in mijn kooi, voor het afmelden, anders krijg ik strafregels, (waarachtig waar!) een knul van 30 jaar bij de SS strafregels!!

Hoop omgaand wat te hooren, ook over jouw werk bij de rooie!! [18]

Heil Hitler!

Wim Heubel

RvT 22/80286-7. Oorspronkelijk

86. W. A. SCHWING AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

29. Aug. '40

Beste Kameraad Rost,

Eindelijk in de gelegenheid zijnde een betrouwbaar persoon een brief voor U mee te geven zet ik [1] mij vlug tot schrijven om U eenige belangrijke mededeelingen te doen toekomen. Met kameraad Heubel en nog een paar andere vertrouwden komen wij geregeld bijeen om de diverse moeilijkheden te bespreken. Wij zijn het in alles volkomen eens.

1° Is onze groote vraag, wat gaat er met de S.S. 'W.' [2] gebeuren? 60% van de Hollanders is hooguit *later* als doodgewone soldaten te gebruiken. Dit is een bende avonturiers, onbruikbare in de maatschappij mislukte vervelende kerels, die de heele dag kankeren en de dienst ontloopen. Vele van hen gaan er na 6 maanden gelukkig uit, ongeveer 50%, doch ook de rest moet weggewerkt worden. Deze menschen zullen nooit en te nimmer iets van de 'idee' beseffen. Van de overige 40% zijn er hoogstens 10% goed. Hieronder verstaan we dan, dat zij de idee begrijpen of althans willen begrijpen. De overige 30% zweren bij Mussert, Dietschland, willen bijv. onder geen voorwaarde tegen Engeland vechten, groeten alleen maar met Hou Zee, enz. Met onze 10% doen we veel, nemen zonder meer de leiding, maar staan desondanks voor een zware, zeer zware opgave. Wij zijn hier natuurlijk de landverraders. Wanneer de kompaniechef ons 's morgens met Heil Hitler begroet, zijn wij echter verheugd deze groet te kunnen terugbrengen [3].

deed F. S. Heubel verslag bij Rauter en Stadler en omstreeks 22 aug. ook aan Seyss-Inquart. Deze remde haar plannen af en gaf alleen de toezegging, haar een positie in de Jeugdstorm te zullen bezorgen. Daarna was ze assistente in het NSVO-kamp te Lunteren. Daar sprak ze Rost (Doc. I F. S. Heubel).

(b) Met de hand bijgeschreven onder aan de brief, evenals punt 9.

(17) Rost gaf dit verzoek door aan *Het Nationale Dagblad* op 31 okt. (RvT III 3/86899).

(18) Bedoeld is het commissariaat bij de SDAP.

86 - (1) W. A. Schwing, zie Inleiding, p. 68, *n.* 8 en nr. 120, *n.* 2.

(2) Bedoeld wordt: de *SS-Standarte Westland.* Zie *Dienstneming bij de vijand.*

(3) Hij en de zijnen groetten elkaar overigens een tijdlang met Heil Rost! (zie Woudenberg, *Memoires* II,

2⁰ Is de propaganda, alsmede de werving in Holland *volkomen* foutief, hier wordt gelogen [4]. Onze opgave is ook dit te veranderen. Het zou lang niet onverstandig zijn, wanneer ik met eenige van de besten een paar maanden het land doorreisde met de hier gemaakte film en foto's voor een doeltreffende propaganda en een eerlijke werving. Kunt U de mogelijkheid hiervan bekijken? Met kam. Feldmeyer? Heubel is het hierover met mij eens [5].

Wij staan zeer goed aangeschreven in de Standarte. Ik heb vorige week een prachtige opdracht gekregen n.l. het oprichten van een krant voor de geheele Standarte. Hier zit een prachtpropaganda in. *Zekere heeren* zullen dit niet leuk vinden! [6] Hier ben ik thans mee bezig. Het zal U goed doen te hooren, dat het vroegere kader van de Mussert Garde hier een buitengewoon goede indruk maakt.

Ikzelf heb 10 dagen in het ziekenhuis gelegen met een zware angina en ben nu na 3 weken nog niet beter, heb zoodoende meer tijd en kan dus een brief versturen.

De dienst is hard, doch leerzaam, gezond en prima voor het vormen van sterke flinke karakters.

Er zijn nog tal van moeilijkheden, die ik echter liever persoonlijk met U en kam. Feldmeyer bespreek [7].

De 16de of 17de September kom ik in Holland aan voor een verblijf van ongeveer 14 dagen, er zal dan zeker veel te doen zijn voor de Standarte.

De kans van slagen is naar mijn meening (eveneens Heubel en de anderen) op deze manier [8] zeer gering.

Dit wordt zoo nooit een elite-regiment, doch een troep waarvan men in Holland niet veel goeds zal kunnen zeggen, mits [9] er groote zifting en doeltreffende propaganda gehouden wordt. Dan is er een kans op een zoowel militair als ook *geestelijk* hoogstaande S.S.

Zoudt U mijn moeder, Juul en Meijer [10] de groeten willen overbrengen? In de hoop op

p. 62). Zie nr. 80 bij noot 18. – Gegevens over de verschillende groepen in München en hun botsingen, in dagboek RvO nr. 1069. Voorts brieven in Doc. I B. van der Laag en Doc. I J. Bangma, verklaringen in Doc. II Inval 1940 en Doc. I G. Krijger. Voorts: E. Verkade, *De nasleep van de „Sport en Spel"-affaire, Nederland in oorlogstijd*, p. 22 van jrg. 5.

(4) De werving geschiedde allereerst door de voormalige Nederlandse officier J. J. B. Spreij en door H. Koehler (zie nr. 215); weldra door de daartoe in Den Haag opgerichte *SS-Ergänzungsstelle Nordwest* onder K. Leib en de door hem ingeschakelde wervers, o.a. Paul Kiès. Het parool daarbij wisselde: opleiding voor politietaken i.v.m. de aanstaande *Machtübernahme* door de NSB; een politieke opleiding daartoe; soms eenvoudig de belofte 'een boeiende tijd tegen goed zakgeld en later een fijne baan'. – Zodra men in München kwam, bleek de voeding slecht en de dienst hard te zijn. Men werd er onder druk gezet om, niet voor een half jaar, maar voor twee, ja voor vier jaar te tekenen! Bovendien werd men als inferieur soldatenmateriaal en als overwonnen vijand behandeld.

(5) Van dit plan kwam niets. Wel werd de groep wervers met minder dubieuze figuren uitgebreid en kwamen er formulieren waarop de voorwaarden, rechten en plichten omschreven waren.

(6) Schrijver bedoelt 'Utrecht', d.w.z. Mussert, het Hoofdkwartier en de WA-leiding.

(7) Conflictstof was er in München te over: de tegenstelling tussen NSB en NSNAP, zowel van de richting-Kruyt als van de richting-Van Rappard; tussen Dietsers en groot-Germanen; strijd over de eed van trouw aan Hitler enz. (vgl. hier noot 3 en nr. 85, noot 10); maar bovenal over het verraad in de meidagen (zie nr. 116, noot 4 en nr. 215).

(8) Geen succes was te verwachten van de tot dusver gevolgde wervings- en selectiemethoden. (9) Tenzij.

(10) Voor Julia Op ten Noort, zie Inleiding, p. 38, J. Meijer, trouw kameraad uit de Mussertgarde, mede-oprichter van de SAR (zie Inleiding, p. 84 en 85, *n.* 5), was in 1940 acht maanden lang adjudant van Rost. Hij was gelijk met Schwing uit de NSB geroyeerd. Hij werd een der eerste leden van de Nederlandsche SS. Zie verder over hem nr. 112.

een spoedig wederzien, teeken ik namens Uw vele trouwe kameraden, met nationaal-socialistische groet, Heil Hitler!

Schwing

Komt U met dr Seyss Inquart mee [11]? Onze Kompanie stelt de Eerewacht! Dit zou een prachtige propaganda zijn.

RvT 22/80284-5. Oorspronkelijk in handschrift

87. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT

30 Aug. 1940

Sehr geehrter Herr Schmidt,

Samstag [1] hatte ich in einer Unterredung mit dem Herrn Reichskommissar die Gelegenheit ihn aufmerksam zu machen auf das Herausfordernde Benehmen in der Wochenzeitung der N.S.B., 'Volk und Vaterland' meiner Arbeit gegenüber [2].

Ueber meine Ernennung zum Kommissar der S.P.D. wurde mit keinem Wort in dem nächstfolgenden Nummer von Volk und Vaterland gesprochen. Dagegen richtete der Redakteur Meuldijk einen versteckten Angriff in einem Leitartikel gegen meine Radiorede [3]. Die Bewegung hat diesen Angriff gut verstanden. Sie war aber vollkommen zwecklos, da meine Stellung in der Bewegung durch derartige Angriffe nicht erschüttert werden kann. Vor einer Woche wurde nun aber einen Angriff gerichtet auf die S.P.D., mit der klaren Absicht meine Arbeit zu stören [4].

Ich habe den Reichskommissar hierauf aufmerksam gemacht und er hat mich erwidert, das solche Angriffe nicht zulässig seien. Ich hatte am Montag eine Unterredung mit Ihnen [5], und bat Sie, diese Sache abzustellen, da ich sonst mich zu Wehr stellen müsste.

Sie haben mir zugesagt die Sache sofort mit Mussert aufzunehmen. Mussert hat sich

(11) Vgl. nr. 85, noot 14.

87 - (1) D.w.z. zaterdag 24 aug. 1940.

(2) Vgl. nr. 88 en hier *n*. 3, 4 en 6.

(3) Dat geschiedde in een ongesigneerd hoofdartikel van M. Meuldijk, *Socialisme* in *Volk en Vaderland* van 26 juli. Dit circuleerde bovendien als nummer van *Arbeidsfront* en als afzonderlijke brochure op grote schaal. Het bevatte o.a. de passage: 'Socialisme is geen jasje, dat men op een gegeven moment kan aantrekken. Socialisme is geen modeartikel. Evenmin is het een middel om persoonlijke eerzucht te bevredigen.' Vgl. de passage van Rost in de aanhef van nr. 47. Meuldijk schreef zijn artikelen met voorkennis van Mussert. Hij was zelf in de jaren twintig een zeer actief lid der SDAP geweest (Doc. I M. Meuldijk).

(4) *Volk en Vaderland* van 23 aug. 1940 bevatte opnieuw een ongetekend artikel van Meuldijk, *Het socialisme der SDAP*, met o.a deze slagzinnen: 'Er is maar één socialisme, het Nationaal-Socialisme. Oude organisatievormen hebben afgedaan. --- Een onduldbare suggestie --- dat de SDAP-organisaties nodig zijn voor de bouw van de Nederlandsche Socialistische Arbeidsgemeenschap'.

(5) Had Rost inderdaad op 26 aug. een onderhoud met Schmidt? Het *Vormerkbuch 1940* vermeldt alleen een afspraak voor de 27e. Over de volledigheid van het *Vormerkbuch*, zie Inleiding, p. 12, *n*.3. Rost is overigens slordig genoeg om zich in de dag te vergissen.

offenbar sehr wenig um Ihr Ersuchen gekümmert. In dem Heutigen Nummer von Volk und Vaterland steht wieder ein Angriff auf meiner Arbeit, der nicht direkt gegen mich, aber über die S.P.D. gegen meine Arbeit gerichtet ist [6]. Ich kann die Redaktion der Arbeiterpresse nicht mehr zurückhalten hierauf zu antworten [7].

Ich möchte Sie dringend bitten, ein derartiges Journalistenduell zwischen N.S.B. und der von mir geführten Arbeiterpresse abzustellen, sowie Sie es mir freundlichst zusagten [8]. Jedenfalls bitte ich abermals dringend um eine Unterredung mit dem Reichskommissar [9].

Mit Nat. Soz. Gruss, Heil Hitler

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 112/81960. Doorslagkopie

88. W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

A'dam 2/9/40

Kameraad,

Mij bereikte de volgende lezing van het conflict N.S.B.-A.P., vermoedelijk afkomstig uit de kring van v. Geelkerken:

Het bewuste artikel in VoVa zou geschreven zijn met de bedoeling onze politiek verdacht te maken te *Berlijn*, waar – volgens dezelfde inlichtingsbron – Seyss Inquart op het oogenblik niet sterk zou staan [1].

Een dergelijke aanduiding ontving ik uit *Wehrmachtkringen*.

Ik deel je een en ander mede, om je even op de hoogte te stellen – omtrent de waardeering die aan mijn inlichtingsbronnen moet worden toegekend beter mondeling [2].

(6) *Het jodenwerk der SDAP* in *Volk en Vaderland* van 30 aug. was opnieuw van Meuldijks hand. Het artikel verdedigde de stelling dat de vooroorlogse SDAP niet anders was dan 'een filiaal van de verjoodschte SPD. – – – Wie socialistische waarden verwart – opzettelijk verwart – met sociaal-democratische organisaties, gaat door met de joodsche, met de sociaal-democratische misdaad.' Tegen de voortwerkende SDAP-afdelingen Langendijk en Apeldoorn riep hij uit: 'Wilt ge socialisme? Welnu, verlaat de Joodsche gebouwen, voordat zij boven Uw hoofd ineenstorten'.

(7) De Arbeiderspers reageerde direct: de Amsterdamse editie had nog die avond, de provinciale edities hadden op 31 aug. een repliek die klonk als een klok: *Het socialisme der NSB. Een antwoord op uitingen van spijt*. Het denkbeeld daarvoor was van Rost, de uitwerking van Goedhuys. Vgl. brief van F. S. Heubel aan haar broer d.d. 5 sep. 1940 over het *Volk*-artikel: '– – – 't klopt. Rost even dit artikel geschreven, doch met list. – – – Helaas moet je misschien nu voor verhoudingen enkele listen gebruiken.' (Doc. I F. S. Heubel). Zie ook Goedhuys' versie (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(8) Meuldijk was al eens, vermoedelijk na het artikel van 26 juli, bij Hushahn ter verantwoording geroepen. Nu greep Schmidt zelf in. Hij riep Mussert bij zich, dreigde met concentratiekamp voor Meuldijk en gaf deze een op 7 sep. gedateerd schrijfverbod. Meuldijk hield zich daarop voorlopig rustig (Doc. I M. Meuldijk).

(9) Een bespreking met Seyss-Inquart had nog die dag of op de 31ste plaats, zie nr. 103, *n*. 2,

88 – (1) Vgl. de naoorlogse verklaring van Van Geelkerken in Doc. I M. M. Rost van Tonningen. Zie over de verschuivingen in de machtsverhoudingen in de NSB, Inleiding, p. 127 e.v.

(2) Goedhuys zelf nam aan dat Seyss-Inquart geheel achter Rost stond en dus tezamen met Rost in Berlijn

Morgen hoor ik vermoedelijk meer over deze politiek – die beoogen zou met *alle* middelen, ook Joden kunnen daarvoor gebruikt zijn, Seyss Inq. onmogelijk te maken. Ik bericht wel nader [3].

Voor ochtendblad is gezorgd – het is echter niet te verwachten dat de krant de eerstvolgende dagen goed zal zijn, daar de stemming hier slechter wordt. Na den redactie-raad die ik voor Dinsdagmorgen bijeen geroepen heb, volgt nader bericht [4].

Met nat. soc. gr. Hou Z.

WIM GOEDHUYS

RvT II Goedhuys. Oorspronkelijk in handschrift (afschrift RvO)

89. N. DE HAAS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Oegstgeest, 2 Herfstm. 40

Kameraad Rost!

De voorbereidingen voor WHW [1] vorderen bijzonder goed. Ik heb de verschillende kanten met Otto besproken en na de inlichtingen van Komm. Finck [2] geloof ik, dat wij bijzonder nuttig werk kunnen doen.

Gaarne wil ik dan ook op uw aanbod, om de propaganda afdeeling te betreuen nader terug komen [3], daar ik er na de bespreking met Otto ook uit het oogpunt van eer en geweten nu licht in zie.

met succes verdacht gemaakt werd door de NSB. Goedhuys kreeg deze 'sterke verhalen' waarschijnlijk van A. Meijer Schwencke. Deze, directeur-eigenaar van de Vereenigde Persbureaux (VPB), had reeds voor de oorlog goede contacten in *Wehrmacht*kringen doordat hij opdrachten uitvoerde voor het *Wehrmacht-propaganda-amt*. Goedhuys was sinds 1939 los medewerker van zijn persbureau en had in sep. 1940 bijna dagelijks contact met hem in de Raad van Voorlichting bij de voorbereiding van de Nederlandsche Perskamer. Meijer-Schwencke was geknipt voor een rol in een zo geruchtenrijke tijd. Betrouwbaarheid was niet de sterkste zijde van zijn mededelingen.

(3) Dit bericht ontbreekt in de verzameling RvT, wellicht kwam het nooit.

(4) Per 1 sep. 1940 nam opnieuw een aantal vooraanstaande figuren uit de redactie van *Het Volk* ontslag: van de Amsterdamse redactie o.a. Johan Winkler, Piet Bakker, en J. Geudeker. In Rotterdam Gerda Brautigam, in Groningen de rayondirecteur H. van Kuilenburg. – Een nader bericht over de op 3 sep. gehouden redactieraad is niet bekend.

89 – (1) *WHW*, d.w.z. *Winterhilfswerk*, het volkomen naar Duits voorbeeld opgezette eerste plan voor Winterhulp in Nederland, dat onder leiding van Rost zou staan, zie Inleiding, p. 150 e.v.

(2) Mr. E. Otto, lid van de NSNAP, was door Rost eveneens aangezocht, waarschijnlijk als *Geschäftsführer* van zijn *WHW*, waarvoor hij geschikt leek door zijn jarenlange ervaring in de Haagse Armenraad (zie nr. 112). *SA-Brigadeführer* Peter Fink was tot okt. 1941 *Leiter* van de *Hauptabteilung Volksaufklärung und Propaganda* van het rijkscommissariaat; hij stond niet op al te goede voet met zijn chef, *Generalkommissar* Schmidt.

(3) Nico de Haas (vgl. zijn artikelen over Rost in *Het Nationale Dagblad* van 6, 7 en 8 mei 1940, waaruit zijn grote bewondering spreekt) was inderdaad enige tijd aan de Arbeiderspers verbonden, niet voor *Het Volk* maar voor de periodiek van het NVV, *De Vakbeweging*; hij bleef ook voor *Het Nationale Dagblad* werk verrichten. Zie echter *n.* 5.

Ik heb voor het Dagblad veel opdrachten uit te voeren, maar ik hoop Donderdag a.s. met Otto in Den Haag door te kunnen brengen.

Mocht u onverhoopt dien dag niet in de stad zijn [4], dan reken ik toch bij voorbaat op uw steun, waar het de verdere uitwerking en regeling betreft.

Sieg Heil!

N. DE HAAS

aan Komm. Finck is door mij een ontwerp verzonden voor het *WHW Abzeichen* in den vorm van een 'klaverblad' [5], d.w.z. van den gothisch-germaanschen drieloop. Het symbool is volksch, en *bekend*. Hier krijgt het een nieuwen zin! [a]

RvT II N. de Haas. Oorspronkelijk in handschrift (afschrift RvO)

90. A. VAN DER OORD AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 2 Sept. 1940

Kameraad,

Onder vriendelijke dankzegging voor de door U beloofde regelmatige medewerking aan ons [1] vergroote en uitgebreide blad [2], verzoeken wij U, de copie voor het eerste nummer, dat op 12 Sept. moet verschijnen, zoo mogelijk reeds op den 5en te willen inzenden naar postbus 367 Amsterdam.

Uitteraard zijn uiterlijk en inhoud van dit eerste nummer van doorslaggevende beteekenis en om alles te kunnen doen slagen, moeten wij vroeg over de copie kunnen beschikken.

Wij stellen er grooten prijs op, zooals onderteekenaar dezes reeds telefonisch meedeelde, Uwe bijdragen te publiceeren met onderteekening [3].

(4) Blijkens een notitie bij ontvangst gemaakt, kwam het tot een afspraak voor zaterdag 7 sep. 1940.
(5) Het gebruik van het klaverblad was bedoeld als eerbetoon voor Rost: sinds jaar en dag tekende Rost zijn hoofdartikelen in *Het Nationale Dagblad* met het klaverblad, dat hij ontleende aan het familiewapen van zijn moeder. – Toen Rosts *WHW*-plannen misliepen en de zaak werd overgenomen door C. Piek (zie nr. 128 en Inleiding, p. 154), behield men dit embleem. De Haas zelf werd lid van het bestuur der Volksche Werkgemeenschap, hoofdredacteur van *Hamer* en, in april 1941, de eerste hoofdredacteur van *Storm SS*. Ook als ontwerper der nieuwe zinken munten kwam hij eind 1941 nogmaals binnen Rosts gezichtskring, vgl. nr. 281. J. H. Eekhof werd hoofd van de afdeling propaganda van Pieks WHN.
(a) Als P. S. krabbelde schrijver dit onderaan zijn brief.
90 – (1) A. van der Oord, als één der 'één-en-twintig' interneringsgenoot van Rost, stond bovendien als medewerker voor antisemitische reportages in *Het Nationale Dagblad* met Rost in verbinding, nadat hij ze in *Volk en Vaderland* niet meer geplaatst kon krijgen; hij was de eerste nationaal-socialistische voorvechter van Giesekam en degene die Rost op dit geval attent maakte (zie nr. 58).
(2) Het ging om *De Misthoorn*. Dit blad, onder redactie van J. Nijsse, dr. P. Molenbroek en A. van der Oord reeds jaren op radicaal rassenstandpunt, werd met medewerking van Schmidt gereorganiseerd (verslag van Schmidts *Referenten*-bespreking van 22 aug. 1940 HSSPF II 54a, 22/40): 'Die antisemitische Zeitschrift Misthorn wird von Pg. Schmidt stärkstens unterstützt und weiter ausgebaut werden. Die Zeitung soll 'das Schwarze Korps' der Niederlande werden. Sperling wird den Vertrieb übernehmen'. Bedoelt hij *Der Stürmer*, waarmee *De Misthoorn* meer overeenkomst vertoonde dan met het blad van de *SS?*
(3) Het eerste nummer van de vernieuwde *Misthoorn* verscheen op 14 sep. Het nr. van 21 sep. bevatte Rosts

Er zullen Uwerzijdsch wel geen bezwaren bestaan tegen het feit, dat ook Ds. Van Duyl aan ons blad in zijn nieuwen vorm zal meewerken [4].

Met kameraadschappelijken groet,

A. van der Oord

RvT A 3/88723. Oorspronkelijk

91. A. ALTHAUS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, den 3. September 1940

Sehr geehrter Herr Rost van Tonningen! [1]

Wie Sie wissen, werden zurzeit eine Reihe von Bürgermeistern in den Niederlanden neu ernannt [2]. Soweit es sich um die grösseren Städte handelt, erfolgt die Ernennung unmittelbar durch den Herrn Reichskommissar, in den kleineren Städten durch den Generalsekretär im Ministerium des Innern, nach Anzeige bei dem Herrn Reichskommissar.

Es entspricht der nationalsozialistischen Auffassung, die Bürgermeister nicht in einem beschränkten Personenkreise zu suchen, der die Besetzung dieser wichtigen Posten als ein ausschliessliches Privileg für sich betrachtet, sondern geeignete Leute in allen Kreisen des Volkes zu suchen. Auch Arbeitersöhne, wenn sie sonst geeignet sind, sollen daher zu Bürgermeistern berufen werden. Ich wäre Ihnen zu besonderem Dank verpflichtet, wenn Sie mir einige solcher Männer namhaft machen könnten. Es wird hier darauf Wert gelegt, gleich im ersten Zuge auch solche Männer zu Bürgermeistern zu berufen [3].

Heil Hitler! Ihr sehr ergebener

Althaus

RvT 117/82087. Oorspronkelijk

gesigneerd artikel: *Nationaal-socialistische economie. De Jood staat er buiten.* (concept in RvT 122). Geen wonder dat Van der Zee hiermee tegenover verschillende NSWG-leden geen raad wist, zie bijlage E, noot 3.
(4) Dat ds. G. van Duyl in sep. 1937 onder dwang de NSB verliet, behoefde volgens de schrijver blijkbaar geen ernstig bezwaar te zijn voor Rost, daar de voornaamste reden hiervan zijn ondergrondse actie tegen Mussert was geweest.

91 – (1) *Oberbürgermeister* A. Althaus was leider van de afdeling *Niederländische Personalangelegenheiten* van het *Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz.* Rost had zich reeds voor E. J. Voûte tot Althaus gewend (zie bij nr. 95). Deze richtte zich nu tot Rost als *Kommissar für die marxistischen Parteien.*
(2) Sinds het ontslag van de Haagse burgemeester mr. S. J. R. de Monchy was diens vervanging aan de orde. Maar ook andere vacatures dienden vervuld of eerst geschapen te worden (vgl. nr. 55, noot 2, 61 en 67, noot 5). Rost voerde in juni en juli reeds actie tegen de burgemeester van Rotterdam, mr. P. J. Oud (*Het Nationale Dagblad* van 16 juni en 15 juli 1940). In aug. geraakte de vervulling van de Haagse vacature echter ook in de meer ambtelijke sfeer in behandeling. De secretaris-generaal van het departement van Binnenlandse Zaken had op 8 aug. jhr. dr. C. G. C. Quarles van Ufford bij de Duitsers voorgedragen. Mussert overwoog een kandidatuur-Carp (Mussert 15a: 90265–6, brief van 3 aug. 1940). Rost had met het oog op Den Haag, dat ook in verband met de zaak-Giesekam voor hem van belang was (vgl. nrs. 77 en 105), al contact opgenomen met Wimmer. Als Gemachtigde van den Leider voor Zuid-Holland (zie nrs. 126, 129) was Rost z.i. de aangewezen adviseur voor de Duitsers in deze. Zie echter nr. 80 bij *n.* 16; verder nr. 95, noot 1.
(3) Rost gaf op 7 en 16 okt. een kandidaat op voor Purmerend; de Duitsers wilden daar echter nog niet

92. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN EEN NSB'ER TE HENGELO

7 September 1940

Kameraad,

Uw schrijven d.d. 3 dezer bereikte [1] mij met eenige vertraging.

De kwestie van het Hoofdartikel in het Volksblad van een en dertig Augustus is thans geregeld [2].

De redactie van genoemd blad vond aanleiding tot antwoorden op de aanvallen die in VoVa werden geplaatst. Ik geloof dat in de toekomst beide redacties vreedzaam naast elkaar zullen kunnen werken.

Wat mij zou interesseeren is, wie het voorstelt, als zou ik een aanval doen op de beginselen der N.S.B. [3] Dit zou natuurlijk een miskenning zijn van den inhoud van al mijn redevoeringen die ik in de laatste tijd heb gehouden, en van de houding die ik steeds heb aangenomen. Een rechtvaardiging te dien opzichte vind ik dus totaal overbodig.

In de hoop U spoedig weer eens te zien teeken ik met Nat. Soc. groet Hou Zee

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT A III 1/86239. Doorslagkopie

tot benoeming overgaan. Voorts noemde Rost zijn strijdmakker 'uit de dagen van Oss', kameraad R. Thomaes, die twee jaar later in Heusden werd benoemd (vgl. RvT 117/82083-5, RvT 125/183000 en 183006-7 en RvT II Thomaes). Hij polste ook Joh. D. de Ruyter (nr. 54) of hij voor een burgemeesterschap in het zuiden voelde (RvT A III 2/86602). Vgl. zijn pogingen in die richting bij de NSWG (bijlage E bij noot 17) en voor Van Overbeek (nr. 117), hetgeen meer strookte met Althaus' verzoek.

92 – (1) Deze brief aan Rost is niet bewaard gebleven.

(2) Zie ook nr. 87, noten 7 en 8. – Niet alleen de NSB maar ook de oude redactieleden van *Het Volk* raakten door dit kwajongensachtig gevecht in de war. Op 4 en 5 sep. volgden de laatste schoten vóór de wapenstilstand: De *Vooruit* nam uit *Het Vaderland* een stukje over van een oud-collega van Goedhuys, waarin Meuldijks artikelen als 'voddenraperij der NSB' werden gekarakteriseerd. Hierop kwam Meuldijk in *Volk en Vaderland* van 6 sep. zijn stelling nog eens onderstrepen: *De vijand van ons volk. Eerst afbreken, dan opbouwen.* Het bevatte de schimpscheut: 'wij komen niet eerst nu en op eenmaal tot nieuwe vergezichten', waarmee zowel Van Overbeek als Rost sinds 20 juli zo waren gezegend.

(3) De beginselen van de NSB viel hij niet aan, slechts de personen. Maar voor de doorsnee NSB'er was dat niet te scheiden.

93. VERSLAG VAN J. VAN BOCKHOVEN

Verslag van een bespreking[1] op Vrijdag 6 September 1940 op uitnoodiging van de heeren Mr M. M. Rost van Tonningen en Tjerk v/d Zee gehouden met de leden van het voormalige dagelijksche bestuur van het gewest Noord-Holland Zuid der S.D.A.P., M. A. Reinalda [2], J. van Bockhoven en W. F. Visser.

Met een brief d.d. 22 Augustus 1940 werd het bestuur van het Gewest Noord-Holland Zuid der S.D.A.P. uitgenoodigd tot een bespreking met de heeren Mr M. M. Rost van Tonningen en Tj. v. d. Zee [3]. Omdat dit bestuur het bestaan van de sociaal-democratische arbeiderspartij in Ned. na 14 Mei niet mogelijk acht en de leden dus van hun functie ontheven zijn, kon aan de uitnoodiging geen gevolg gegeven worden. De drie leden van het voormalige dagelijksche bestuur verklaarden zich bereid tot een onderhoud, indien men hen daartoe zou uitnoodigen. Die uitnoodiging kwam en na een vergeefsche reis naar Amsterdam, door een onhandig gestelde brief, had het onderhoud plaats op Vrijdag 6 September 1940.

De bespreking vorderde bijna twee uren en werd wederzijds op even correcte als openhartige wijze gehouden, waarvoor eveneens wederzijds erkentelijkheid werd betuigd. Na kennismaking verzocht Reinalda den hr R. v. T. te willen bekend maken om welke redenen hij met ons wenschte te spreken.

De heer R. v. T. deelde daarop mede, dat hem bij tallooze besprekingen voor zijn benoeming tot commissaris gebleken was, dat er bij de Duitsche overheid ernstige plannen waren om de geheele sociaal-democratische beweging, inclusief Arbeiderspers, Vara, Instituut, Sportbond en Zangersbond te likwideeren. Het N.V.V. zou omgevormd dienen te worden om als belangrijke bouwsteen te dienen ter verkrijging van een arbeidersfront.

De heer R. v. T. heeft zich daartegen verzet om te trachten de in deze instellingen samengebrachte cultureele waarden voor de arbeidersmassa's van Nederland te bewaren [4]. Hij heeft zulks met temeer overtuiging gedaan, omdat hij als overtuigd nationaal-socialist altijd meer het element 'socialisme' gesteld heeft en nog steeds stelt *boven* het element nationaal.

Na zijn benoeming door den Rijkscommissaris tot commissaris voor de S.D.A.P. en haar

93 - (1) Volgens naoorlogse mededeling van de steller is het verslag onmiddellijk na afloop van het onderhoud opgemaakt. Evenals nr. 94 werd het veel minder bekend dan dat van Rosts gesprek met Koos Vorrink (bijlage A), hoewel beide later eveneens illegaal verspreid werden. J. van Bockhoven zond het aan Rost toe via Van der Zee, die waarschuwde: 'M.i. moet niet toegestaan worden, dat dit verslag in de SDAP wordt verzonden. Het résumé van de bespreking met Vorrink heeft reeds voldoende verwarring gesticht' (brief van omstreeks okt. 1940; RvT SDAP 89673). – De hier door Rost aangevoerde argumenten gebruikte hij sinds 20 juli ongeveer evenzo tegenover andere SDAP-groepen en -personen. Zij die tot de NSWG toetraden hebben zich bij de naoorlogse zuivering van de partij op deze uitlatingen en beloften beroepen. Het standpunt van de SDAP-bestuurders, vooral dat van Reinalda, komt overeen met de houding van bijna het gehele partijbestuur, zoals Van der Zee in het hierboven aangehaalde schrijven al opmerkte.

(2) M. A. Reinalda, wethouder van Haarlem, was in 1940 een der commissarissen voor de SDAP van de Arbeiderspers. Volgens verklaringen, afgelegd voor de commissie voor de Perszuivering, zou Reinalda in 1940 een voortzetting van althans de krant onder Rosts commissariaat niet volstrekt hebben afgekeurd.

(3) Dit gebeurde op advies van W. van Dok (vgl. nr. 78).

(4) Vgl. nr. 76 na *n.* b. Zie ook nr. 76 bij *n.* 26.

nevenorganisaties heeft de heer R. v. T. vaststellende dat een deel van het partijbestuur van de S.D.A.P. wèl en een ander deel niet in aanmerking kwam voor samenwerking, onder meer een onderhoud gehad met den voormaligen partijvoorzitter Koos Vorrink. Na dit onderhoud was hem duidelijk geworden, dat hij in een strijdpositie gedrongen was [5].

De heer R. v. T. kent de wil van de Duitsche overheid om het Ned. Volk te brengen tot eigen activiteit, tot wilsvorming om te komen tot lotsverbetering. Hij ziet pogingen om hiertoe te komen bij de N.S.B., bij de groep Arnold Meyer (de laatste onder zeer sterke invloed van jezuiten) en de Nederlandsche Unie. De Ned. Unie is volgens spreker de doodsvijand van het socialisme. De heer R. v. T. nu acht zijn taak om de arbeiders in en om de S.D.A.P. samen te brengen tot één beweging, welke het socialisme [6] primair stelt. Aanknoopende bij het Plan van den Arbeid, dat hij altijd heeft weten te waardeeren en dat, aangevuld met beslist noodige grootere aandacht voor het agrarische vraagstuk om via de landbouw te komen tot industrialisatie, ziet hij de mogelijkheid tot lotsverbetering van de Nederlandsche arbeiders. Gedurende de aanstaande winter zal een groote sociale nood heerschen. Deze nood te lenigen en nog tal van andere zaken, ziet hier een arbeidsterrein voor de nieuwe socialistische beweging [7]. Zal die beweging er eenmaal zijn met een eigen programma en een eigen bestuur, dan zal hij zijn taak als volbracht beschouwen, zich terugtrekken en dan zal die beweging een belangrijke factor vormen, waarmede de Duitsche autoriteiten rekening zullen houden bij de beoordeeling van de vraag of Nederland al dan niet weer zelfstandig zal kunnen worden [8]. Het alternatief is, dat wanneer hij niet zal slagen door gebrek aan voldoende medewerking, de Duitsche autoriteiten Nederland zullen blijven bezetten en de verantwoordelijkheid daarvoor dan zal rusten op de schouders van hen, die niet bereid waren om mede te werken.

De hr R. v. T. stelt nu aan de 3 leden van het voorm. dagelijksch bestuur concreet de vraag: 'Zijt ge bereid om mede te werken?'

Reinalda geeft toe, dat wel iets van wat onze oude S.D.A.P. als doel nastreefde door den hr R. v. T. werd aangegeven als doelstelling van de nieuwe beweging, maar dat de essentieele dingen, welke neergelegd zijn al in de eerste alinea van ons beginselprogram, totaal worden verwaarloosd. De oude partij stelt zich ten doel de verwezenlijking van het dem. socialisme met waarborging van geestelijke en staatkundige vrijheid. Voor hem zijn soc. en democratie onverbrekelijk met elkaar verbonden en een soc. als aangeduid door R. v. T. is voor hem evenmin aanvaardbaar als de burgerlijke opvatting van de democratie. Het is het democratisch soc., dat gedurende 30 j. in hem een warm voorvechter heeft gevonden en niets zou hem liever zijn dan daarvoor te blijven arbeiden. Als legaal Nederlander erkent hij volledig de Duitsche overheid en kan, noch wil hij op grond van die erkenning voort werken aan [a] dat wat naar zijn overtuiging het heil van het volk beteekent. Indien hij zou strijden alleen voor het soc. en niet langer voor de handhaving van de vrijheid van meeningsuiting van de menschelijke persoonlijkheid, voor de hooge zedelijke waarde van de democratie, dan zou dat voor hem beteekenen het verloochenen van wat voor hem het hoogste is.

(5) Vgl. nr. 76 bij noot 13.
(6) Vgl. nrs. 62 en 80.
(7) De Winterhulp, en die onder zijn leiding (vgl. nr. 89, noot 1), bracht Rost hier naar voren als voornaamste werk- en propaganda-object, zoals hij ook deed op de oprichtingsvergadering van de NSWG (vgl. bijlage E en nr. 113); zie ook Inleiding, p. 82.
(8) Vgl. nr. 80, tekst bij en na noot 24.
(a) Bedoeld wordt: de Duitse overheid erkennend, kan hij niet, thans illegaal, voortgaan te werken voor ---.

Als democraat heb ik respect, voor elke eerlijke opvatting waartoe in volle vrijheid men gekomen is, ook voor de uwe, Mr R. v. T., al staat deze lijnrecht tegenover de mijne. En als ge zegt, dat ge socialist zijt, dan neem ik dat aan, al heb ik het nooit gemerkt; ik heb het echter als een grove beleediging [b] aangedaan aan dat deel van het Ned. volk, voor wie het geloof in de democratie heilig is, door het [b] plaatsen onder commissariaal toezicht van een overtuigd nat.-socialist. Volkomen bereid om elke consequentie te aanvaarden weigert hij pertinent zijn medewerking.

Van Bockhoven wijst er op dat ons jongste beginselprogram [9], dat slechts 3 jaar oud is, werd samengesteld door een comm., welke alle stroomingen in de oude S.D.A.P. vertegenwoordigde en tenslotte door elk van de leden werd aanvaard. Dit program valt dus te beschouwen als een samenvatting van dat wat in onze geheele partij leeft, m.n. dat het soc. en democratie onafscheidelijk zijn, soc. en dictatuur onvereenigbaar. Gelijkgerechtigdheid op pol. en economisch gebied voor alle leden der gemeenschap, ongeacht sexe [c] en ras geldt als uitdrukkelijke voorwaarde. Tusschen dit beginsel en het soc. van R. v. T. gaapt een dusdanige onoverbrugbare klove, dat ook voor hem medewerking onmogelijk is.

Visser zegt dat hij zelf arbeider is, zijn geheele leven gearbeid heeft voor en met de arbeiders, dat hij er innig van overtuigd is, dat het denken en wezen van onze arbeiders volkomen juist in het beginselprogram is neergelegd en stelt zich op 't zelfde standpunt als zijn collega's! Hij vraagt nog of de nieuwe beweging zooals R. v. T. die zich voorstelt, eenmaal zelfstandig, misschien weer op dem. leest geschoeid zou kunnen zijn.

R. v. T. acht hetgeen in het program van de S.D.A.P. is neergelegd, een dogma, een dogma zonder levende waarden, acht in het dynamische leven, deze statische dingen onbruikbaar zijn. Naar zijn meening is er bij de massa van het Ned. volk geen geloof in de dem., ook niet bij de leidende figuren. Natuurlijk heeft ieder het recht zich afzijdig te houden, maar geloof niet dat ge daarin gevolgd wordt door uw troepen. Zulk geloof berust op dwaling. Bedenk ernstig wat gebeuren zal, indien u zich afzijdig houdt. De NSB groeit harder in steeds sneller tempo en zal binnen één of twee jaren groot genoeg zijn voor de D. Autoriteiten om zelfstandig als onderhandelaar beschouwd te worden. Dan is het voor u te laat.

Reinalda heeft de overtuiging dat de dem. idee zeer levendig leeft onder de arbeiders. De NSB zal nu en nooit onder het Ned. volk, vrijwillig een aanhang van beteekenis krijgen. Ons volk wacht diep gegriefd, gelaten af. En als gij, R. v. T. meent geroepen te zijn om ons volk tot leven te wekken, dan hebt ge het vertrouwen noodig. Het lot dat De la Bella getroffen heeft is niet geschikt om vertrouwen te wekken [10]. Niet wij hebben ons vastgelegd op een dogma; veeleer legt gij in de NSB van bovenaf op aan de leden der gemeenschap dat wat hen als dienstig wordt voorgesteld.

R. v. T. erkent volmondig dat de door ons gevoelde grief over zijn benoeming terecht is, maar, vraagt hij, waarom hebt gij U dan niet zelf aangeboden bij de Duitsche autoriteiten, zooals wij het wel hebben gedaan? Gedurende het onderhoud beklaagde R. v. T. zich enkele malen over het feit van zijn gevangenneming. Reinalda merkte op dat hij meer reden had zich te beklagen, als hij dacht aan zijn tallooze intern. vrienden, wier lot droeviger was dan dat van den heer R. v. T.

(b) Hier ware in te voegen: beschouwd; verderop: door het te plaatsen.

(9) Zie bijlage E, noot 8.

(c) Bedoeld is: secte?

(10) De arrestatie van S. de la Bella had plaats op 21 juli 1940. Hij overleed in een concentratiekamp. Vgl. nr. 70, noot 6.

Tenslotte gaf R. v. T. de raad het besprokene nog eens te overdenken en verklaarde hij zich bereid tot beantwoording van vragen en geven van inlichtingen.

RvT II SDAP. Gestencild afschrift [d]

94. VERSLAG VAN A. D. VAN DIJK

Verslag van de bespreking [1] gehouden op Zaterdag 7 Sept. 1940 in het gebouw 'Bellevue' op de Parkheuvel te Rotterdam tussen Mr. M. M. Rost van Tonningen, Commissaris der S.D.A.P. en Tjerk van der Zee met de leden van het D.B. van het Gewest Zuid-Holland der S.D.A.P.
de Bruin voorz., W. Horsman, penningm. en A. D. van Dijk, secr.

Mr. Rost van Tonningen herinnert er aan, dat deze bespreking is tot stand gekomen op initiatief van v. d. Zee. Hij achtte het gewenst te beginnen met een terugblikken en verklaarde, dat hij bij zijn terugkeer uit Oostenrijk in Nederland, bemerkte dat de Socialistische arbeidersbeweging hier te lande weinig of geen werkzaamheid ontplooide. Die toestand is na de bezetting van ons land erger geworden, hetgeen te meer opvalt, omdat de reactionnairen allerwege hun werk hervat hebben [2].
De socialistische arbeiders hebben geen orgaan, dat hun belangen bij de Duitse bezetting kan bepleiten [3].
Bovendien veronderstelde spr., dat wanneer men in Duitsland niet vertrouwen kan op een socialistisch gezinde arbeidersbeweging in Nederland, dit land bezet zal moeten blijven en derhalve haar zelfstandigheid voor goed verloren zal gaan [3]. Het Arbeidsfront van de N.S.B. voldeed niet aan de inzichten van de Duitsers. Het is te veel politiek georiënteerd en naar Duits begrip moet het Arbeidsfront geen politieke basis hebben. Het Arbeidsfront van de N.S.B. zal dus verdwijnen en [in] het grote N.V.V. zullen de arbeiders worden onder gebracht [4].
Het N.V.V. kreeg een Commissaris, die in deze richting werkzaam is en spr. werd tot Commissaris voor de S.D.A.P. aangewezen. De S.D.A.P. had vooral de laatste jaren haar oorspronkelijke wegen verlaten. Als christen is spr. democraat. In 't huidige tijdperk kan niets voor de democratie worden gedaan. Later, wanneer dit tijdperk is afgelopen, wel.

(d) Het authentieke exemplaar voor Rost bevindt zich niet meer in de verzameling. De hier afgedrukte tekst is ontleend aan een illegaal mededelingenblad, waarvan het titelblad niet is aangetroffen.
94 – (1) Nadat Rost 28 juli contact kreeg met enkele SDAP-leden in Rotterdam (nr. 76, noot 29), stonden de Zuidhollandse afdelingen op het programma voor de tweede helft van augustus. Hier was J. C. den Uyl een van de steunpunten (zie nr. 75, *n.* 1). De afspraak met het gewestelijk bestuur is van eind aug. (RvT SDAP 89644–5). Voor de tegenactie van het partijbestuur, zie nr. 76, noot 30 en hier noot 9.
(2) In Rosts taaleigen doelt dit evenzeer op de Unie en het Nationaal Front als op het door Colijn en Slotemaker de Bruïne te Amsterdam op 10 aug. uitgegeven parool voor de christelijke groepen.
(3) Vgl. zijn uitingen in die geest, bijlage E.
(4) De opheffing van het NWV-Arbeidsfront werd in sep. beslist en in *Volk en Vaderland* van 28 sep. 1940 bekend gemaakt. Zie Inleiding, p. 142–143 en nr. 135, noot 9 en 10.

Voor 't Socialisme is inmiddels veel te doen. Spr. 's bedoeling is geen andere dan de beweging tot haar oorspronkelijke wegen terug te brengen. De Arbeiderspers beleeft een moeilijke tijd. Deze instelling heeft nooit winst gemaakt. Slechts de eerste drie maanden van 1940 maakte zij enige winst. Spr. is bezig dit bedrijf te saneren en heeft de allerbeste verwachtingen. Het aantal abonné's stijgt weer; het dieptepunt is gepasseerd [5].

Met veel moeite heeft Spr. voor de leiding van dit bedrijf bij het Nationale dagblad iemand vrijgemaakt. Het is er bij spr. om begonnen om de socialistische waarden van de S.D.A.P. te behouden. Toen spr. de opdracht verkreeg wist hij nog niet goed wat te beginnen. Alles was nog zo wazig maar van lieverlede is het helderder geworden en nu weet hij, waar het heen moet en hij is idealist genoeg om te trachten het beoogde doel te bereiken, ondanks alle moeilijkheden en misverstand. Het lijkt wel, of er over het begrip 'Vrijheid' tussen U en ons belangrijk verschil is. Dit verschil is echter niet zo groot. In de praktijk blijkt zulks. B.v. bij de Arbeiderspers moeten de redacteuren hun copie voor leggen aan den Hoofdredacteur. Bij het Nationale Dagblad, waarvan spr. Hoofdredacteur is, is het echter zo, dat iedere redacteur verantwoordelijk is, voor hetgeen hij schrijft. Op deze wijze dwingt men de mensen tot verantwoordelijkheid en krijgt de betrokkene gelegenheid tot ontplooiing zijner persoonlijkheid. Spr. zocht contact met Koos Vorrink, die niet bereid was, de verlangde medewerking te verlenen. Het verslag, hetwelk over dit onderhoud is verschenen, geeft de bespreking, behoudens enkele aanvullingen, vrij goed weer [6]. Spr. heeft daarna een aantal vooraanstaande S.D.A.P.ers in gezelschap van v. d. Zee opgezocht en verkeert in de veronderstelling, dat men hier en daar voor zijn denkbeelden gevoelt.

De bedoeling is, dat binnenkort een aantal mensen uit de S.D.A.P. bijeenkomen te Amsterdam [7], die daar zullen stichten een nieuwe Socialistische Partij en een strijd program zullen ontwerpen, dat de goedkeuring, evenals bijv. de Ned. Unie, van de Duitse bezetting zal moeten verwerven.

Spr.'s arbeid als Commissaris heeft dan opgehouden en de nieuwe Partij zal onder haar eigen bestuur en zelf gekozen organisatie vormen voortwerken in dezelfde vrijheid van beweging als alle andere groepen [8].

De Bruin: U eindigt op een punt, waarmede wij gaarne U hadden zien beginnen. Wat hieraan vooraf ging waren meer historische beschouwingen. Wij – aldus Bruin – interesseren ons meer speciaal voor de naaste toekomst. Welke plannen zijn er ten aanzien van de S.D.A.P.

Mr. Rost van Tonningen: Het bestaan van de S.D.A.P. wordt beeindigd, zodra de nieuwe Partij is tot stand gekomen.

De Bruin: De Partij bestaat op dit ogenblik nog [9].

Mr. Rost van Tonningen: jazeker.

(5) Dit was grootspraak blijkens de weekcijfers van Kerkmeester; zie nr. 204. Pas sinds 7 nov. 1940 kreeg Rost op zijn verzoek geregeld de stand door Kerkmeester gemeld (RvT A III 3/87126).

(6) Zie bijlage A.

(7) D.w.z. de oprichtingsvergadering van de NSWG, zie nrs. 96, 99, 102 en bijlage E.

(8) Vgl. nr. 80 bij noot 24 en nr. 82, noot 5.

(9) Hierover viel te twisten. Na de partijraad van 14 juli was als eerste bericht sinds de meidagen een circulaire van het partijbestuur aan de afdelingen uitgegaan, gedateerd 13 juli, waarin van het voortbestaan van de partij ook onder de bezetting kennis werd gegeven. Het besluit van het partijbestuur van 28 juli, de partij te doen leeglopen (zie nr. 76, noot 30), was niet overal doorgedrongen of als gezaghebbend aanvaard; bovendien gaf de verklaring van Vliegen (bijlage B) een andere opvatting.

Van der Zee: feitelijk niet meer.

De Bruin: feitelijk wél.

Van der Zee: Met uitzondering van het gewestelijk bestuur van Zeeland, dat besloot om verder te werken en het gewestelijk bestuur van Drente, dat nog vergadert, beschouwt men toch overal de Partij als opgeheven. In Friesland is dit al heel sterk [10].

De Bruin: Dat weet ik allemaal niet. Het gewestelijk bestuur van Zuid-Holland staat op het standpunt: de Partij is er nog. Een aantal onzer afdelingsbesturen staat op hetzelfde punt.

Van der Zee: Dat is ook zo.

De Bruin: Wij staan op het standpunt: Wij blijven op onze plaatsen, waarop de gewestelijke vergadering ons heeft gesteld en we wachten af, wat de boven ons gestelde macht ons heeft te zeggen.

Mr. Rost van Tonningen: Er zal een decreet komen, waarbij de Partij wordt ontbonden en de nieuwe Partij treedt dan in de rechten van de S.D.A.P. [11]

De Bruin: Men kan niet alles bij decreet regelen. Als de Partij wordt ontbonden, moet er toch een behoorlijke liquidatie op volgen. Dat zult U als jurist toch toe stemmen en die liquidatie zal toch moeten geschieden in overeenstemming met het Nederlandse recht. Wij mogen toch veronderstellen, dat de liquidatie der Partij op een fatsoenlijke wijze zal geschieden.

Mr. Rost van Tonningen: Natuurlijk. Maar is U bereid aan de Stichting van de nieuwe Partij mede te werken?

De Bruin: Die vraag kan pas voor onze leden aan de orde komen, wanneer de oude Partij op een behoorlijke wijze is geliquideerd. Zolang de S.D.A.P. bestaat gaan de leden van die Partij toch niet hun medewerking verlenen aan een andere Partij?

Mr. Rost van Tonningen: Waarom niet? Men kan toch voortgaan de grondslagen voor de nieuwe Partij te leggen.

De Bruin: Dan verschillen wij van zienswijze.

Mr. Rost van Tonningen wees op het standpunt van het Instituut, van de VARA (die goed is beheerd) en de Arbeiderssportbond.

De Bruin: Dit zijn alle aparte lichamen en ik begrijp niet goed, waarom U als Commissaris der S.D.A.P. daar allemaal bemoeienis mede heeft. Ook de Arbeiderspers was een geheel afzonderlijke onderneming! Op de Arbeiderspers had de Partij maar weinig invloed.

Van der Zee: de Partij is toch de belangrijkste aandeelhoudster.

De Bruin: Ik begrijp niet goed, dat U als Commissaris van de S.D.A.P. tevens bemoeiingen moest hebben met de Arbeidspers.

Mr. Rost van Tonningen: Bij mijn commissariaat zijn inbegrepen alle bemoeiingen met de instellingen, die door zakelijke of persoonlijke aard aan de S.D.A.P. zijn verwant, zoo ook dus b.v. met de Centrale. Aan Woudenberg [12] is decharge voor het beheer van de S.D.A.P. verleend.

(10) In Friesland was in een vergadering van SDAP-bestuurders besloten tot liquidatie. Het protocol hiervan en de zorgvuldige afrekening van schulden en vorderingen waren na tekening in aller tegenwoordigheid plechtig verbrand. Het daarop mondeling doorgegeven standpunt werd er algemeen aanvaard (naoorlogse mededeling in Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(11) Opnieuw te optimistisch gezegd. De SDAP werd, Rost en de NSWG ten spijt, pas 5 juli 1941 opgeheven, tegelijk met de andere niet-nationaal-socialistische partijen (VO 120/41). Zie Inleiding, p. 123 e.v.

(12) Bedoeld is C. Woudenberg. Zijn verslag is een bijlage van de *Beschrijvingsbrief SDAP*, 1946.

De Bruin: Ook wij wensen die te verkrijgen.

Mr. Rost van Tonningen: Men is nu bezig na te gaan, welke bezittingen bij de gewesten en afdelingen zijn [13].

Van der Zee: Het gewest Zuid-Holland heeft de ingevulde formulieren nog niet ingezonden.

Horsman: Dit zal weldra geschieden.

De Bruin: Zoudt U denken, dat in onze kringen vertrouwen kan ontstaan in Uw pogingen een nieuwe socialistische Partij op te richten als men ziet, wat thans bij de Arbeiderspers met de mensen en de bezittingen gebeurt?

Mr. Rost van Tonningen: Bij de Arbeiderspers wordt niemand ontslagen, tenzij ingeval van fraude.

De Bruin noemt de naam van iemand, die gedurende 20 jaren met overgave voor de krant heeft gewerkt. Deze man ontving een briefje, dat hij met ingang van dezelfde dag was ontslagen.

Mr. Rost van Tonningen: Ik zal dit geval onderzoeken en hoe onaangenaam het resultaat daarvan voor den betrokkene zal zijn, dit aan U mede delen.

De Bruin: In Gouda is het gebouw van de Arbeiderspers kringhuis geworden van de N.S.B. [13a].

Mr. Rost van Tonningen: Het kan bijna niet, ik weet er niets van, maar ik zal het onderzoeken en U nader inlichten.

De Bruin: Bij de Vakbonden wordt een groot aantal bestuurders afgezet. Bij de Onderwijzersbond een man als van der Sluis vervangen door Vlekke; de transportarbeiders mensen als Kievit en Laan opzij gezet en vervangen door N.S.B.ers. Denkt U, dat dit onze mensen niets zegt [14]?

De Bruin: De communisten worden nu ook aan de moderne vakbeweging opgedrongen [14a]. Dat zijn onmogelijke verhoudingen. Met de communisten hebben wij steeds iedere samenwerking geweigerd.

Mr. Rost van Tonningen: Men kan de communisten toch niet buiten de gemeenschap plaatsen? In de leiding van de Vakbonden mogen zij niet komen. Velen hunner zijn op een verkeerd spoor, maar hebben goede bedoelingen en grote offers gebracht voor hun beginsel.

De Bruin: Van buiten de gemeenschap plaatsen is nog geen sprake. Maar waarom moet de moderne vakbeweging gedwongen worden de communisten toe te laten?

Mr. Rost van Tonningen: Met het afzetten van de Vakbondsbestuurders ben ik het niet eens. Gij treft mij in mijn zwakste plek. Met Woudenberg, die ik vanavond spreek, zal ik het er nogmaals over hebben [15].

(13) Daartoe werden sinds 19 aug. gedrukte vragenlijsten aan de afdelingen gezonden, waarop namen van bestuursleden, ledental, bezittingen, schulden en vorderingen per 1 jan. en 1 aug. 1940 ingevuld moesten worden (RvT SDAP 89774, 89823). Op grond van de binnenkomende gegevens vorderden Rambonnet en Van der Zee gedurende najaar en winter 1940–1941 de bezittingen op. Veel correspondentie met in gebreke blijvende afdelingen over het recht van invordering, evenals twee overzichten van weigerachtige afdelingen uit dec.-jan. 1941 zijn te vinden in RvT SDAP; voorts in de ca. twintig mappen correspondentie met de afdelingen (berustend op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, bij het 'SDAP-archief'). Ze zijn een bewijs van de moeite die het innen kostte en hoe vaak een bedreiging met 'Duitse autoriteiten'. nodig was om tot afdracht van gelden te geraken. De vormen van ontduiking waren velerlei.

(13a) Het werd inderdaad NSB-kringhuis voor Gouda en districtshuis voor Zuid-Holland, zie *Volk en Vaderland* d.d. 4 okt. 1940.

(14) Vgl. nr. 78, noot 6 en nr. 82, noot 6.

(14a) Nl. na de opheffing der CPN-bonden.

(15) Zie nr. 82, noot 6.

De Bruin: Ik hoop, dat U dan ook enig succes bereikt.

Mr. Rost van Tonningen: Wij moeten in volle vrijheid de nieuwe weg vinden. Als Koos Vorrink meent, dat hij mijn pogingen moet tegenwerken, dan ga hij zijn gang. Als ik er iets aan kan doen, dan zullen geen vooraanstaande S.D.A.P.ers worden gearresteerd.

De Bruin: Alles is nog nieuw en nog onzeker. De oorlog is zelfs nog niet afgelopen. Men kan niet alles forceren; er moet tijd zijn voor ontwikkeling en groei. De Nederlander is bedachtzaam en daarom wat langzaam. Niet al het oude is verwerpelijk: veel van het oude zal ook straks nog wel bruikbaar blijken. Wat het nieuwe stellig zal moeten brengen is een betere onderlinge waardering en daardoor een nauwe samenwerking bij het Nederlandse Volk, steunend op een gerechtvaardigd onderling vertrouwen.

Mr. Rost van Tonningen: Aan het eind van deze bespreking komen wij tot U met de concrete vraag: Wilt ge aan de stichting van de nieuwe Partij medewerken?

De Bruin: Wij zouden Uw vraag nog moeten voorleggen aan degenen, die wij vertegenwoordigen. Maar zij lijkt eerst voor beantwoording vatbaar, wanneer de S.D.A.P. is geliquideerd [en] hare leden staan voor de vraag, of zij zich bij de een of andere groep zullen aansluiten. Liquidatie van de S.D.A.P. en het medewerken aan de nieuwe Partij zijn twee geheel afzonderlijke zaken. Daarom blijven wij op onze post en willen de verantwoordelijkheid ten einde toe dragen. Bij liquidatie zijn tal van dingen te regelen, die de beheerders zelf kunnen overzien.

Mr. Rost van Tonningen: Omdat velen op het standpunt staan: 'de Partij is opgeheven' heb ik het door U ingenomen standpunt niet overwogen. Er zou zo iets moeten komen van een apart decreet, waarin de liquidatie der S.D.A.P. wordt omschreven. De vorm van dit decreet zal ik nog eens moeten bekijken.

De Bruin: Die vorm kan eenvoudig zijn, indien wordt bepaald, dat de liquidatie zal geschieden als bepaald in de reglementen.

Mr. Rost van Tonningen: Ik zal deze zaak nader bekijken.

De Bruin: Teneinde misverstand te voorkomen, lijkt het mij goed, U de vraag te stellen: Wij doen niets en wachten af? [16]

Mr. Rost van Tonningen: Dat is juist. U krijgt van mij nader bericht [17].

RvT SDAP 89734-7. Afschrift

(16) Vgl. nr. 118 en Inleiding, p. 122 e.v.
(17) Hoewel veel formeler en emotioneel minder aansprekend dan het gesprek-Koos Vorrink (bijlage A), heeft het bekend worden van het Zuidhollandse standpunt in SDAP-kring wel betekenis gehad. Bij de grote diversiteit van opvattingen, de algemene onzekerheid en de zeer uiteenlopende praktijk van opheffen of intact laten van de afdelingen, was elk behoorlijk gefundeerd standpunt waarmee men het drijven van Rost en de 'SDAP-renegaten' der NSWG kon weerstaan, van belang. J. H. Scheps zorgde in overleg met De Bruin voor verspreiding op grote schaal. Blijkens de in noot 13 genoemde correspondentie heeft het stuk in het gewest toen veel invloed gehad; zie ook nr. 118. – Het partijbestuur, dit niet wetend, heeft toentertijd het standpunt van De Bruin verworpen. Het was mèt zijn aanblijven als lid van Gedeputeerde Staten na VO 152/41 één van de redenen, die in 1945 tot zijn veroordeling door de ereraad van de partij heeft geleid. Zie De Bruins verweer, zijn brochure *Onrust in de SDAP*, die ook van belang is doordat zij een aantal authentieke stukken, circulaires en partijcorrespondentie uit de oorlogsjaren bevat.

95. E. J. VOÛTE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Bergen N.H. 8 September 1940

Hooggeachte Heer Rost [1],

Het onderhoud met de Heer Altmann [2] verliep zeer aangenaam, hij vroeg mij naar referenties en het was lastig daar personen voor op te geven, die niet al te veel 'anti' zijn. Ontstellend is dat aantal!

De Heer A. had gelijk te beweren, dat indien men A'dam aan kan ook den Haag geen moeilijkheden zullen geven. Mijne mening is echter na rijp overleg zeer versterkt – dat politiek gesproken (persoonlijke overwegingen uitgesloten) het een fout zou zijn mij den Haag te geven in plaats van A'dam. Ik geloof dat Gij, die de gehele mentaliteit van de volksgenoot aan kunt voelen, het met mij eens zult zijn. De noodzaak van nu direct [3] iemand graag te willen hebben deed de logische denkwijze onrecht aan. Geloof mij, voor A'dam zal dan zeker nooit iemand te vangen zijn, deze stad had bij ieder een slechte naam vandaar dat de Vlugt ook toen bleef. Een partijgenoot van U zou in A'dam nog in het geheel niets lukken, terwijl in den Haag iemand met een klinkende naam zooals v. Haersolte succes zou boeken. Hopelijk kunt Gij mijn argumentatie uit louter Nederl. standpunt inzien en wellicht Dr Wimmer daar nog eens op attent maken, deze heeft dunkt mij een breede kijk.

Het uiteindelijk doel is met succes te komen tot algeheele samenwerking in den nieuwen geest, en daar ben ik te A'dam beter toe in staat dan in den Haag.

Het zou wel aanbeveling verdienen om de Heeren duidelijk te maken, dat ik het als een plicht acht mede te gaan werken, doch dat ik het niet *behoef* te doen. De heer A. dacht meen ik dat ik om een baantje verlegen was en zo is het allerminst. Geloof mij dat ik liever op mijn buitentje in Bergen rustig zit dan al het gedonderjaag aan mijn hoofd van een

95 – (1) Vgl. nr. 55 en nr. 91, noot 2. – Nadat Rost en Voûte een benoeming van de laatste op een burgemeestersplaats besproken hadden en Rost hem op 12 aug. 1940 bij Volkmar had aanbevolen (RvT 117/82218), kwam zijn kandidatuur voor Den Haag opnieuw aan het eind van die maand tussen hen ter sprake, hoewel Voûte zelf Amsterdam meer ambieerde, gezien zijn vele relaties daar. Rost introduceerde hem met het oog op de sollicitatie bij Wimmer en bij de *Beauftragte* voor Zuid-Holland, E. A. Schwebel. 'Wat is vooral de eerste een 'fijne vent'. Met zulke kerels moet de wereld er wel anders uit gaan zien', schreef Voûte na hun gezamenlijke lunch met Wimmer (zie zijn ongedateerde brief, waarschijnlijk van 29 aug. 1940, RvT II Voûte en zijn verklaring in Doc. I A. J. Zondervan). Ook werd een bezoek bij Althaus bemiddeld.

(2) Natuurlijk bedoelt hij: Althaus.

(3) Voûte's Haagse kandidatuur werd voor Rost urgent toen blijkens een rapport van de SAR (RvT 68 nr. 5 d.d. 12 sep. 1940) het gerucht in de Haagse WA de ronde ging doen, dat Van Haersolte, Haags districtsleider en wnd. leider van de Haagse WA, daarvoor serieuze kansen maakte. J. H. Carp blijkt in die dagen door Mussert genoemd te zijn (vgl. nr. 91, *n.* 2), terwijl mr. W. J. C. A. Nijgh, Rosts raadsman in de politieke processen der vooroorlogse jaren, deze post ook ernstig ambieerde (RvT 17). De Marchant et d'Ansembourg kwam pas later als kandidaat naar voren; dit feit was waarschijnlijk aanleiding voor Rosts brief aan Kranefuss (nr. 142). – Geen van deze allen waren voor Rost zo gunstige kandidaten als Voûte. Daarom adviseerde hij hem, tegenover de Duitsers niet te grote nadruk te leggen op zijn wensen t.a.v. Amsterdam: in de hoofdstad immers was voorlopig nog geen vacature te verwachten (Rost aan Voûte, 14 sep. 1940, RvT A III 1/86273). Voûte verdedigde zijn standpunt nog eens en kwam weldra zelf met 'een geschikte candidaat voor Den Haag' – niet bekend wie – waar Rost, wilde hij Voûte voor Amsterdam pousseren, hem als alternatief om gevraagd had (RvT II Voûte, brieven van 15 en 30 sep.); 12 okt. deed hij Rost zijn stamboom toekomen, waarover blijkbaar enige twijfel was gerezen (RvT II De Kock van Leeuwen).

dergelijke positie. Het is dus niet *zoo* gek dat er ook met mijne wensen eenigszins rekening gehouden moet worden.

Met beleefde groeten Hoogachtend Steeds Uwe dienstw.

Voûte

RvT II Voûte. Oorspronkelijk in handschrift (afschrift RvO)

96. MANIFEST DER NEDERLANDSE SOCIALISTISCHE WERKGEMEENSCHAP[a]

Amsterdam, 9 September 1940

AAN DE SOCIALISTEN IN NEDERLAND[1]

Door maatregelen van den Rijkscommissaris werd de heer Rost van Tonningen benoemd tot commissaris van de S.D.A.P.

96 – (a) In afwijking van de in deze uitgave overigens gevolgde methode, is de tekst van het concept van Van der Zee hier opgenomen, terwijl de passages daarvan, die later gewijzigd werden, gecursiveerd zijn. Deze wijzigingen worden in de letternoten (b) – (k) afgedrukt. De daarvan nog weer afwijkende definitieve tekst (zie noot 1) is gepubliceerd op de voorpagina van het avondblad van *Het Volk* van 16 sep. 1940 en opgenomen in het eerste nummer van *De Nederlandsche Socialist*, het blaadje van de NSWG (zie nr. 128, noot 2) en stemt overeen met de in noot 1 genoemde circulaire: *Oproep aan de socialisten in Nederland.* (1) Het concept werd door Van der Zee 'volgens afspraak om het met de Duitsche autoriteiten te bespreken', per expresse aan Rost toegezonden. Deze heeft het misschien met Fink besproken bij zijn bezoek van 10 of 11 sep. (zie nr. 97, noot 2), als hij het tenminste niet tot de terugkeer van Schmidt bewaard heeft. Het werd op 11 sep. ongewijzigd aan de ter vergadering genodigden toegestuurd, vergezeld van een agenda en een contributievoorstel (RvT SDAP 89640 en 89651–4). De aangebrachte veranderingen zijn dus, hoewel in Rosts handschrift, niet van Rost of de bezettingsautoriteiten afkomstig, maar waren de neerslag van de ter vergadering geuite kritiek (vgl. nr. 102 en bijlage E). Op grondslag daarvan kwam de definitieve tekst tot stand; de eindredactie was blijkens bijlage E bij noot 10, van het nieuwe bestuur van de NSWG tezamen met Goedhuys. Het stuk werd in zijn uiteindelijke vorm als circulaire aan alle SDAP-raadsleden en functionarissen en NVV-bestuurders toegezonden (RvT II SDAP). – Wat de inhoud van dit politieke programma betreft, hierbij heeft de rede van de voorzitter van de VARA op 24 juli (zie nr. 71, noot 6) een rol gespeeld, terwijl de eerste negen punten vrijwel letterlijk uit Van Overbeeks artikel in *Het Volk* van 17 aug., *Weg uit twijfel en onzekerheid; het Socialisme nu!* zijn overgenomen. Die punten sloten volgens hem aan bij de eisen van het NVV in het jaarverslag van 1939; zie ook Inleiding, p. 122, *n.* 4. Rosts programmapunten voor een *Sozialistische Arbeitsgemeinschaft* (nr. 74) vindt men – overigens evenmin als de 'tien desiderata' van het NWV-Arbeidsfront *(Het Nationale Dagblad* van 1 juli 1940) – nauwelijks in het manifest terug. – Het taaleigen van Van der Zee toont naast reminiscenties aan *Vrijheid, Arbeid, Brood,* het colportageblad van de SDAP, reeds merkwaardig veel overeenkomst met dat van Rost uit die dagen; het wijkt in elk geval reeds sterk af van het concept voor een oproep aan de socialisten, dat hij 1 aug. opstelde (RvT SDAP 89620). Dat stuk kan voor de tournee langs de afdelingen bedoeld geweest zijn, het is echter niet gebruikt. Het komt overeen met een als radiorede door Van der Zee ontworpen tekst, die in de *Voorruit* van 13 aug. 1940 werd opgenomen onder de kop: *Juist nu, de daad.*

In de besprekingen, welke door ons sindsdien zijn gevoerd, is komen vast te staan, dat [b] *de Duitse autoriteiten* er geen bezwaar *tegen hebben*, dat de *socialistische* arbeiders, die zo lang voor hun ideaal hebben gestreden, ***hun eigen weg in de nieuwe toekomst vinden***. Indien dan ook de socialisten van Nederland tot een nieuw verenigingspunt zullen zijn gekomen, dan kunnen zij onder eigen leiding, zonder curator en met toekenning van de rechten, die thans andere groepen, die aan het politieke leven deelnemen, bezitten, de strijd voor het socialisme voort zetten [2].

Het is hierom noodzakelijk, dat er een eind wordt gemaakt aan de grote verwarring, die gesticht is door degenen, die menen, dat het werk voor het socialisme gestaakt moet worden, omdat zij geen strijd kunnen voeren voor het democratisch socialisme.

Het zou karakterloos zijn om te verwachten, dat de sociaaldemocraten van gisteren vandaag hun principe's *reeds* [c] hebben afgelegd. Ieder, die echter wil en ziet, wat er in de wereld gebeurt, die zal begrijpen, dat men het volk van Nederland een slechte dienst bewijst, door thans aan de kant te gaan staan en af te breken, wat moeizaam en ten koste van grote offers is opgebouwd. De kern van de socialistische ideeën is de menselijke solidariteit. Daarom willen en mogen wij de socialistische massa's niet zonder leiding hulpeloos in de branding laten staan.

Er zal een socialistische politiek moeten gevoerd worden, die rekening houdt met de internationale samenhang van het economische leven, op de wijze als in punt I van het ontwerp programma hieronder is aangegeven. De feiten hebben overtuigend bewezen, dat de kapitalistische voortbrenging oneconomisch en verkwistend is, dat zij een ten bate van de gemeenschap zo hoog mogelijke productie in de weg staat. Millioenen hebben aan bepaalde goederen gebrek; *er wordt echter niet meer voortgebracht dan de koopkracht reikt* [d].

Vele tientallen jaren heeft de S.D.A.P. gegolden als verreweg de belangrijkste vertegenwoordiger van de Nederlandse Arbeidersklasse *van vuist en kop. Door taaie strijd* [e] is zij er in geslaagd, om honderd-duizenden achter haar banier te scharen. Het zou een bewijs van onwaarachtigheid zijn, indien niet werd erkend, dat sinds de ontvoogdingstrijd van de Nederlandse Arbeidersklasse door Troelstra en zijn mannen werd aangevangen, er ontzaggelijk veel tot stand is gebracht. Het beste bewijs daarvoor leverden de burgerlijke partijen, toen zij in één front hun kritische energie tegen de S.D.A.P. en de moderne vakbeweging dag op dag spuiden.

Het werk werd gekleineerd; in de burgerlijke en kerkelijke bladen werden de voormannen breideloos beledigd en belasterd.

Sinds *evenwel gestreefd werd naar* samenwerking met de *Katholieken en* de burgerlijke partijen *en de z.g. herorientering op menig terrein in wezen niets anders was, dan het zich acceptabel tonen voor deze groeperingen, was dit goeddeels afgelopen. Maar daarmede was tevens* de bezielende *en* verbindende kracht van *het socialistisch beginsel verdwenen* [f]. Velen

(b) De hele passage werd: --- dat er geen bezwaar bestaat, dat de arbeiders, die zo lang voor hun ideaal hebben gestreden, op eigen verantwoordelijkheid een weg in de toekomst op basis van het voorlopig program vinden.

(2) Vgl. nr. 76 bij *n.* 11 en 80 bij noot 24.

(c) Hier verviel: reeds.

(d) Gewijzigd in: een volk kan niet meer verbruiken dan wordt voortgebracht. ---. De definitieve tekst heeft: Er kan echter niet meer worden verbruikt dan er wordt geproduceerd.

(e) Deze passage werd geschrapt en vervangen door: Zij is er in geslaagd --- enz.

(f) Deze passage werd aldus: Sinds de samenwerking met de R.K. Staatspartij en de burgerlijke partijen

hebben in de loop der jaren, nadat zij tientallen jaren hadden meegemarcheerd, de gelederen verlaten, omdat de ommezwaai door hen niet kon worden meegemaakt.

Nochtans hield grote trouw de duizenden aanhangers bijeen, *de bezieling bleef echter achterwege* [g] en ook de krachtigste propaganda kon hieraan niets veranderen.

En thans zwalken de duizenden leden stuurloos rond, zonder dat zij weten, waar zij zich naar richten moeten.

In deze toestand kunnen en willen wij niet berusten. De arbeiders moeten weten, wat zij willen en moeten de nieuwe weg afbakenen, die naar het Socialisme voert. Daarom richten wij tot de socialisten in Nederland de oproep: sluit U aaneen en help mee aan het stichten van de 'Nederlandse Socialistische Werkgemeenschap'. Mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, kunnen dan met nieuwe moed en kracht strijden voor de nieuwe toekomst voor de Socialistische Maatschappij.

Wij willen ons overal doen gelden, waar de belangen van de arbeiders, boeren en middenstanders dat vragen.

Op economisch gebied zullen wij stelling nemen tegen de kapitalistische dwingelandij. Voor dit doel sommen wij onderstaand een aantal punten op, die onder nieuwe vormen de oude ideeën van de Sociale rechtvaardigheid moeten doen verwezenlijken.

I. [h] De volkshuishouding van ons land *zal* haar plaats *moeten* vinden in de nieuwe economische bedeling, *die zich bezig is in Europa te voltrekken*, opdat wij, in de grote harmonie van het geheel, een gave eenheid zullen vormen.

II. Door deze nieuwe orientering zal de werkloosheid kunnen worden overwonnen en zal de arbeid in zijn waarde hersteld moeten worden.

III. [i] *De* beschikkings*macht van de ondernemers* over de productie-middelen *zal zodanig moeten worden gebonden*, dat de voortbrenging niet *langer* eenzijdig op particuliere winsthonger wordt gericht, maar ten bate van ons volksgeheel zal worden opgebouwd [j].

IV. Het platteland zal moeten worden bevrijd van de knechtschap, waarin de kapitaalmachten de boeren- en tuindersstand wisten te slaan. Daarnaast zullen goede afzetmogelijkheden moeten worden geschapen. Voor allen, die de bodemproductie helpen verzorgen, dient een behoorlijk bestaan gewaarborgd te zijn.

V. De middenstand dient te worden beschermd, enerzijds tegen de overwoekering van kapitaalsconcentraties, anderzijds door een regeling van zijn bestaan, die ook aan deze categorie medeburgers een redelijk en verzekerd inkomen schenkt.

VI. De sociale wetgeving, die nog al te zeer ontoereikend is en vaak ook verward en ongelijk werkt, zal in een groot en evenwichtig samenstel van maatregelen moeten worden samengevat, waarbij, met inachtneming van de eisen van het algemeen belang, aan arbeiders,

op het eerste plan werd gebracht, omdat men meende dat de omstandigheden dat geboden, geraakte het socialistische beginsel in het gedrang en was de bezielende, verbindende kracht ervan verdwenen.

(g) Het gecursiveerde werd vervangen door: de geestdrift bekoelde.

(h) Dit werd: Wij verlangen de samenvatting van alle krachten van het volk in de erkentenis dat het gehele volk een ondeelbare gemeenschap vormt. Wij willen dat de Ned. volkshuishouding van ons land haar plaats vindt in de nieuwe economische ordening, in overeenstemming met de aard en het karakter van ons Nederlandse volk, opdat wij, – – – enz.

(i) Dit werd aldus gewijzigd: Wij eischen een zodanige beschikking over de productie-middelen dat de voortbrenging niet eenzijdig – – – enz. In de definitieve tekst *(Het Volk)* werd dit nog voorafgegaan door: Het streven van de Nederlandse Socialistische Werkgemeenschap heeft ten doel de opbouw van de Nederlandse volksgemeenschap in socialistische zin.

(j) Hierbij een notitie in de kantlijn: *Volkswoningbouw Bankwezen.*

boeren en middenstanders, aan de werkers van hoofd en hand – en met name ook aan hen, die thans nog onverzorgd zijn – een redelijke bescherming wordt geboden.

VII. Het vraagstuk 'oud en arm' zal door een actie voor een behoorlijk arbeidspensioen, op de grondslag van ons gemeenschappelijk verantwoordelijkheidsbesef voor degenen, die hun arbeidskracht aan staat en maatschappij gaven, zijn oplossing moeten vinden.

VIII. Het recht van ieder werker op een jaarlijkse rustpoze, waarin hij ontspanning zal kunnen vinden en de schoonheid van land en volk dient te kunnen leren kennen, zal uitdrukking moeten krijgen in de algemene doorvoering van een jaarlijkse vacantie, met behoud van loon en gelegenheid om zich op billijke voorwaarden naar elders te verplaatsen.

IX. Opvoeding van de jeugd tot gemeenschapszin en bewuste verantwoordelijkheid van den eenling voor het geheel, waarvan hij deel [uit] maakt. Bevordering van en steun aan instellingen, welke ontwikkeling en algemene vorming van arbeiders, met name de jeugdigen, beogen.

Verstrekking van middelbaar en hoger onderwijs met staatshulp aan kinderen, die daarvoor geschikt, doch wier ouders onbemiddeld zijn.

X. Wederopbouw en verbetering van het onderwijs, nijverheids- en landbouwonderwijs en verplichtstelling van de lichamelijke opvoeding.

XI. Bevordering van de volksgezondheid; door een staatsregeling voor ziekenverzorging en een krachtige bestrijding van de tuberculose met behoorlijke nazorg voor de verpleegden.

XII. Krachtige en onafgebroken bevordering van de volkswoningbouw.

En nu socialisten aan de arbeid. Reeds te lang hebt gij gedraald en heeft desorganisatie U tot onmacht gedwongen. Bedenk, de toekomst ligt voor en niet achter ons.

Waakt voor Uw grote vijand, de lauwheid, onverschilligheid en het gemis aan vertrouwen in eigen kracht. Nu meer dan ooit is doorzettingsvermogen een dwingende noodzakelijkheid! [3]

Leve het Socialisme! [k]

RvT SDAP 89601–5 en RvT 3. Concept

(3) Zie verder bijlage E en nrs. 99 en 102.
(k) Dit werd vervangen door: Wij strijden voor de Socialistische Gemeenschap van het Ned. volk.

97. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR H. FISCHBÖCK

[ca. 12 september 1940] [1]

Gestern hatte ich mit Brigadeführer Fink eine Unterredung, in Anwesentheit meines Sekretärs, Herrn Rambonnet.

Der Gegenstand war die Winterhilfe [2]. Mit Minister Fischböck [3] waren [a] die folgenden Angelegenheiten zu besprechen.

Erstens. Die Bauernorganisation welche im Laufe der nächsten Woche gebildet wird aus einer Zusammenlegung von 'Landbouw [en] Maatschappij' und der Bauernfront der N.S.B. soll für die Winterhilfe, eingeschaltet werden [4]. Es wird jedoch notwendig sein baldmöglichst auch mit den anderen Bauernorganisationen Fühlung zu nehmen, und sie ebenfalls für die Winterhilfe in Anspruch zu nehmen. Meines Erachtens soll die Winterhilfe auf der ganzen Linie dazu benutzt werden um die Einheitsbewegung in den verschiedenen Standesorganisationen mit allen Kräften zu fördern. Auf der neutralen Basis einer grossangelegten sozialen Aktion ist die Durchführung der Vereinheitlichung noch am leichtesten [5].

Zweitens. Die Einschaltung von Handel und Industrie in der Winterhilfe. Minister Fischböck hatte vor einiger Zeit ein Wirtschaftskomitee von 7 Mitgliedern [6]. Es könnte dieses Wirtschaftskomitee vielleicht herangezogen werden um die Industrie und Handel zu mobilisieren. Es wäre zu erwegen aus welchen Fachgruppen man führenden Männer aus der Arbeiterschaft und aus der Industrie heranziehen soll, um die soziale Winterhilfe zu organisieren. Hieraus wäre die Verbindung zwischen Minister Fischböck und meinen Freund Woudenberg der N.V.V. darzustellen [7]. In dieser Art und Weise könnte eine technische Planung der Winterhilfe von den Fachleuten ausgearbeitet werden.

[M. Rost van Tonningen]

RvT 80/80002. Doorslagkopie

97 – (1) De notitie is slechts ten naaste bij te dateren en wel in samenhang met de eveneens ongedateerde nrs. 98, 99 en 100. Ze moeten alle vier ca. 11 tot 13 sep. 1940 gesteld worden, ver genoeg na maandag 9 sep. (nr. 98) en vóór zondag 15 sep. (nr. 99). Het onderhoud met Fink zal uiterlijk 10 of 11 sep. plaats gevonden hebben, toen deze Schmidt, die van 7 tot 10 sep. 1940 in Duitsland was, verving.

(2) Waarschijnlijk bespraken zij ook het resultaat van Rosts onderhoud met De Haas op 7 sep. (nr. 89, noot 4). Misschien kwam eveneens het manifest van de NSWG ter sprake (nr. 96, noot 1).

(3) Over het contact van Rost met Fischböck tot dat tijdstip, zie Inleiding, p. 95, alsmede het slot van *n.* 5 van nr. 126. Met nr. 101 is dit het vroegste schriftelijke stuk tussen hen gewisseld.

(a) Bedoeld wordt: wären.

(4) Vgl. het slot van nr. 99. – Het Agrarisch Front werd in feite pas half november 1940 opgericht. Er was blijkbaar een eerdere oprichtingsdatum geprojecteerd. Op 12 sep. kwamen Mussert, Roskam en *Graf* Grote bij Schmidt (*Vormerkbuch 1940*).

(5) Zie Inleiding, p. 151 bij *n.* 7.

(6) Dit doelt op de zgn. *Siebenerausschuss*, de begin augustus 1940 onder voorzitterschap van mr. H. L. Woltersom gevormde adviescommissie voor Seyss-Inquart en Fischböck voor economische aangelegenheden, waarvan H. C. van Maasdijk secretaris was. Zie Inleiding, p. 218 en bij nrs. 197 en 211.

(7) Een verbinding tussen NVV en bedrijfsorganisatie was ook een vereiste voor het gedroomde Arbeidsfront, waar immers werkgevers en werknemers verenigd zouden zijn. Vgl. Inleiding, p. 198 na *n.* 5.

98. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR P. FINK[1]

[ca. 12 september 1940][2]

Montag war ich mit der ganzen katholischen Presse in Breda zusammen (9 September 1940)

Den Vorsitz führte mein Freund Herr van der Poel[3]. Die Besprechung dauerte 5 Stunden. Es endete in einer vollkommen guten Atmosphäre. Es wäre die Politik zu verallgemeinen, und die Pressebehörden und 'De Raad van Voorlichting der Nederlandsche Pers' einzuschalten.

Ich möchte meinem Freund van der Poel die Führung anvertrauen.

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 117/82125. Doorslagkopie

99. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR F. SCHMIDT EN P. FINK

[ca. 12 september 1940][1]

Am Sontagmorgen findet eine Versammlung statt, von 30 bis 40 S.P.D.-Leuten, zur Aufrichtung der 'Nederlandsche Socialistische Werkgemeenschap' (N.S.W.)[2]

Es sind Vertreter aus allen Teilen des Landes, und nach der Versammlung wird den Aufruf erlassen werden an allen Sozialistischen Arbeitern um sich der neuen Werkgemeinschaft anzuschliessen.

98 – (1) Zie nr. 89, slot van *n.* 2.
(2) Voor de datering op ca. 12 sep. 1940, zie nr. 97, noot 1.
(3) Dr. A. van de Poel, de leidende figuur onder de hoofdredacteuren der zuidelijke pers, had Rost beter leren waarderen in de Raad van Voorlichting dan in de dagen van Oss. Dr. Van de Poel had zijn kring van hoofdredacteuren uit het zuiden reeds in juni–juli tot samenwerking met de Raad van Voorlichting weten te brengen. Op 9 juli had hij een vertrouwelijk overleg van vakgenoten met Rost, de meest aanstootgevende figuur in de Raad, voorgesteld 'tot beter begrip', zoals Rost bij de perslunch van de Raad een kleine week tevoren had gevraagd (RvT II Van de Poel). In sep. 1940 kwam het tot een concrete afspraak in Breda. Behalve de perskamer, het vooroorlogse misverstand en de nieuwe grieven, o.a. betr. Rosts uitlatingen over de geestelijkheid in zijn Rotterdamse rede van begin juli, de houding van de pers tegenover 'de minder gunstige aspecten en elementen van de NSB', waarover de zuidelijke gesprekspartners opheldering wensten, heeft Rost waarschijnlijk ook zijn Winterhulpplannen ter sprake gebracht.
99 – (1) Voor de datering van dit stuk, ca. 12 sep. 1940, zie nr. 97, noot 1.
(2) Vgl. nrs. 96, 102 en bijlage E. Het door Van Overbeek, Van Dok en De Rijke in juli–aug. geopperde denkbeeld van een SDAP-vergadering wijkt wel zeer af van wat tenslotte 15 sep. 1940 plaats vond. – Pas na de oprichting werd de afkorting: NSWG; ter vergadering vond men NSW te veel gelijken op NSB!

Es ist zu erwarten, dass grosse Mengen ehemaliger S.P.D.-Leuten in der Gemeinschaft eintreten werden [3].

Auf der Versammlung von Sontag werde ich den verschiedenen Vertretern ersuchen zum Zwecke eines grossangelegten Aktions im Winter (ich werde das Wort 'Winterhilfe' noch nicht verwenden) in ihrer Umgebung nach Führern verschiedenster Art zu suchen, die in dieser Aktion eingeschaltet werden können [4].

Die Personalia der Personen wäre beim Sekretariat der N.S.W. einzureichen. Dort wird eine Kartothek angelegt, die die Winterhilfe zur Verfügung gestellt wird, sobald das Büro der Winterhilfe funktioniert.

Ich schlage vor dasselbe mit der Bauernorganisation, der Frauenorganisation und der Jugendorganisation zu tun, und zu diesem Zwecke mit Ruiter, Baroness op ten Noort, und einem noch näher anzugeben Jugendführer in Verbindung zu treten [5].

[M. Rost van Tonningen]

RvT 100/81843. Doorslagkopie

100. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR F. SCHMIDT EN P. FINK

[ca. 12 september 1940]

Zwecks die Organisation der Winterhilfe [1] ist es notwendig die Aerzteschaft in den Niederlanden zusammenzufassen. Vor einigen Monaten hatte Mussert meinem Freund, Dr. Del Baere mit dem Ausarbeitung einer Aerzteorganisation beauftragt [2]. Die Besprechungen sind folgendermassen geführt worden.

Vorläufig hatten einige Aerzte aus Haag sich bereit erklärt die Kassenfrage neu zu ordnen [3], wodurch eine ländliche Aerzteorganisation erforderlich wurde. Die ländliche

(3) Geloofde Rost dit zelf? Het aantal afdelingen dat besloten had 'door te werken' was minimaal. De deelnemers van de oprichtingsvergadering waren geen van allen prominent in de SDAP geweest. Vgl. nr. 75, noot 1, nrs. 93, 94 en Rosts spijtige mededeling in die zin in nr. 76.
(4) Zie Inleiding, p. 150 en bijlage E, noot 11.
(5) Met G. J. Ruiter (zie Inleiding, p. 131 en nr. 80, *n.* 28) kwam een contact op 17 sep. 1940 tot stand; reeds eerder met ds. W. E. M. Eggink (vgl. nr. 103, noot 21). Met F. S. Heubel als representante van W. J. Heubel had Rost al op 1 september overlegd; ook Vollmüller was reeds ingeschakeld. Zie verder nr. 112.
100 - (1) Zie Inleiding, p. 150 e.v. - Voor de datering van dit stuk op 11 à 12 sep. 1940, zie nr. 97, *n.* 1 en hier noot 2. - Het Duits is weer bijzonder gebrekkig.
(2) L. J. Del Baere, zie Inleiding, p. 67, *n.* 8 en p. 83. Inderdaad bezocht Mussert hem hiertoe begin juni 1940; Del Baere sloeg het verzoek echter af (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen). In aug. 1940 werkte het hoofdkwartier der NSB mee aan pogingen van dr. J. A. Arendsen Hein, een landelijke registratie van NSB-artsen tot stand te brengen; eind aug. kwamen bijv. uit Den Haag reeds 25 namen binnen; bij die actie verwachtte men van Del Baere slechts opgaaf van collega's uit zijn *kring*; hij kreeg van de Rotterdamse districtsleider Keers vertrouwelijk bericht, dat uit zijn district geen inlichtingen over NSB-artsen aan hem mochten worden verstrekt (zie o.a. correspondentie in NSB 224/1208). Dat Del Baere desondanks zijn voorbereidingen op breder basis voortzette blijkt behalve uit nr. 100, uit een mededeling van district-Den Haag (t.a.p.) dat hij tegen 15 sep. een doktorenbijeenkomst had opgeroepen. Met het oog daarop verzond Rost waarschijnlijk deze notitie.
(3) Bedoeld zijn de ziekenfondsen. Daarvoor bestond aan Duitse- en NSB-zijde aanstonds belangstelling;

Organisation sollte von einem Aerzteführer, von der Regierung angewiesen, geleitet werden.

Als Führer wird vorgeschlagen Dr. van Capellen, zwar nicht Mitglied der N.S.B., aber vom tadellosen Ruf[4]. Die Organisation soll ausserdem die vernachlässigten Massnahmen über Eugenetik in die Wege leiten.

Vorläufige Besprechungen wurden geführt mit: Dr. Buskop in Rotterdam[5], Dr. Kreuzwendedich van den Borne, Amsterdam[6] und Dr. Hartgerink in Groningen[7]. Alle urteilten dass die jetztbestehende 'Nederlandsche Maatschappij tot bevordering Geneeskunst' nicht im Stande sei, sich den neuen Anforderungen anzupassen.

Mein Vorschlag wäre jetzt auf der Aerzteschaft denselben Vorgang anzuwenden als bei der Presseorganisation[8].

Es sollte meines Erachtens unter der Führung des obengenannten Dr. van Capellen ein Aerztekomitee ernannt werden das von Herrn Schmidt empfangen werden sollte.

Die Aufgabe dieses Aerztekomitees wäre, so bald wie möglich die Aerzte in einer neuen Fachorganisation einzuschalten, und die 'Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst' wäre nur dem wissenschaftlichen Studium zu widmen.

[M. Rost van Tonningen]

RvT 100/81833. Doorslagkopie

zie een rapport van dr. G. A. Schalij, een vroeg ontwerp voor een artsencorporatie (NSB 164/873) en een verklaring in Doc. I C. C. A. Croin. Zie ook *Ein Jahr Sozialgesetzgebung in den Niederlanden.* (juni 1941), p. 80–99 betr. 'Reformarbeiten', van *Präsident* Jakob (zie nr. 138 I, *n.* 1), alsmede notities van Dr. Gero Reuter, *Referent für Volksgesundheit*, in de retroacta van VO 160/41 en de VO's 226 en 227/41 (VeJu Rs).

(4) Arts te Utrecht; hij werd later lid van de Artsenkamer maar trad nooit op de voorgrond.

(5) W. Buskop werd in aug. 1940 door een Schiedams collega inderdaad 'uit naam van Del Baere en Rost van Tonningen' benaderd; een bewijs hoe ruim deze de netten uitzetten: Buskop was nooit NSB'er of pro-Duits. Maar hij had een Rijksduits partijlid onder zijn patiënten en was op collegiale voet met een familielid van mevr. Hoekstra-Klumper (zie Inleiding, p. 134, *n.* 2). Buskop nam aan geen besprekingen deel en hoorde er later niets meer van (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(6) Geb. 16 apr. 1905 op Ternate, overleden 21 dec. 1943, internist en overtuigd nationaalsocialist. Zomer 1941 werd hij tot hoogleraar in de interne geneeskunde te Groningen benoemd.

(7) Dr. J. W. Hartgerink was weliswaar van 1932–1934 kringleider der NSB in Groningen geweest doch onderhield sindsdien geen betrekkingen meer met de beweging.

(8) De vergelijking is aldus bedoeld: evenals het de Raad van Voorlichting in de perswereld zojuist was gelukt – en de oprichting van een Perskamer scheen op handen (RvT A 3/88689-97) –, zou het artsencomité door infiltratie van oude organisaties en oprichting van nieuwe moeten komen tot een nieuwe 'Fachorganisation' der artsen. Rost wenste daarbij dr. Van Capellen als *Komissar für die Aerzteschaft*, daar Del Baere niet als zodanig wilde optreden. In sep. 1940 was er echter geen sprake van dat de Duitsers deze maatregel t.a.v. de artsen reeds aandurfden. – Ook in de NSB liep het anders: Mussert benoemde weldra J. W. de Ruiter (zie nr. 80, *n.* 8) tot zijn Gemachtigde voor de Volksgezondheid; deze wees dr. Schalij en dr. Croin aan als leiding van het op 12 okt. 1940 te Utrecht opgerichte Medisch Front (*Volk en Vaderland* van 29 okt. 1940). Het duurde tot mei 1941 voordat Dr. Reuter zijn beruchte Twaalf punten, waaronder de eugenetiek, aan de Maatschappij voorschreef en haar een NSB-lid voor het hoofdbestuur opdrong, terwijl de Artsenkamer eerst einde 1941 bij de VO 226/41 tot stand kwam. – Del Baere werd keuringsarts van de Nederlandsche SS (voorjaar 1941 tot apr. 1942), landelijk leider van de medische dienst van de Nederlandsche Volksdienst; hij kwam in de raad van bestuur van de Artsenkamer en werd q.q. medisch adviseur van de leider. – Voor de Maatschappij zie men *Onderdrukking* en *Verzet* II, p. 347–348.

101. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR H. FISCHBÖCK

Wirtschaftsstudiumkomitee [1].

Gestern hatte ich ein Frühstück mit Professor van Loon [2], dem ehemaligen Minister des Zentrums (R.K.S.P.) Gelissen [3], mit einem Herrn von der Colijnpartei, Herrn Keller [4], mit dem Direktor der Vesta (Lebensversicherungsgesellschaft) Jhr. van der Does, und mit dem katholischen Industrieller van der Lande [5]. Von den Herren wurde die Errichtung einer Wirtschaftsstudiumgruppe angeregt.

Ich möchte Minister Fischböck bitten hier Stellung zu nehmen. Diese Studiumgruppe könnte eine Organisation über das ganze Land werden. Mir wurde den Vorsitz des Studiumkomitees angeboten [6].

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 80/80001. Doorslagkopie

102. NOTITIES VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN [a] TER VERGADERING 15.9.1940

V. D. ABEELE Tegenstrijd Pamflet en Rede
Gevraagd wordt socialistische samenleving
Ontwerp program te vaag
De gelegenheid is nu gunstig [,] laten we de socialistisch willende partijen

101 – (1) De datering van deze notitie is onzeker. De onvolledige gegevens over het verloop der gebeurtenissen en de opberging maken half sep. niet onwaarschijnlijk, het is echter denkbaar dat zij nog eerder is opgesteld. Evenals nr. 97 dient dit stuk als een *Besprechungsnotiz* voor een met Fischböck te voeren onderhoud.
(2) Prof. mr. J. van Loon, juridisch adviseur van de N.V. Noury en Van der Lande. Hoe en wanneer hij in contact met Rost kwam is niet volstrekt duidelijk. Blijkbaar was er in juli 1940 reeds een eerste aanraking, Rost vroeg nl. op 23 juli (RvT II Van der Does) aan Van der Does inlichtingen over Van Loon. Van der Does deelt mede dat hij het was, die daarop het contact tot stand bracht en de lunch organiseerde waarop deze notitie betrekking heeft (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).
(3) Prof. dr. ir. H. C. J. H. Gelissen, op dat ogenblik directeur van de Stroomverkoop-Mij N.V. te Maastricht en evenals Van Loon, lid van de kamer van koophandel voor Duitsland.
(4) Ir. J. C. Keller, plaatsvervanger van ir. Ringers, de regeringscommissaris voor de Wederopbouw (Inl., p. 245).
(5) A. L. M. van der Lande, directeur van N.V. de Wit's Textielnijverheid te Helmond; even later werd hij voorzitter van de 'Sociaal-Economische Kamer' van Nationaal Front (vgl. Inleiding, p. 178 bij *n.* 4).
(6) Zie Inleiding, p. 177 e.v. en bijlage F.
102 – (a) Losse aantekeningen in Rosts handschrift, gekrabbeld tijdens de oprichtingsvergadering van de NSWG op 15 sep. 1940, naar aanleiding van de discussies over het ontwerp-manifest (nr. 96). Een aantal moeilijk reproduceerbare pijlen en strepen is hier weggelaten. Ze zijn voor het begrip van de tekst niet essentieel. Ter verduidelijking zij verwezen naar het vrij uitvoerige verslag van een SDAP'er, bijlage E. De verschillen zijn hier en daar frappant.

	Landschappen onnoodig
BEKKING	Opbouw der volksgemeenschap op socialistische beginsel (op den arbeid) Opheffing van de *klassetegenstellingen* Eerst moet het volk een eenheid worden Bevordering van efficienter werk van overheidsapparaat beteugeling der bureaucratie klachtenbureau
VAN DOK	Wij willen ons richten tot het Ned. volk Strijd tegen economische waanzin Landkwestie
OVERHOF	De naam N. W. S. = S P N.P. v. Troelstra Soc. Trekwagen v N S [1]. Werkloosheid — nader uit te werken Bankwezen en Credietwezen Nivellering v. inkomens De gestie v. Heidemij en andere mijen Uitleggingen in Nadere verklaring Aanvallen van buiten [2]
DEN UYL[3]	Productiemiddelen aan de gemeenschap
BOER[4]	Niet zelfstandig *Lichamelijke opvoeding*
STEMPHER	Reorganisatie der arbeidsbemiddeling Arbeidsmarkt te beheerschen Herscholing
RADEMAKERS	Naam
FEENSTRA	Handhaving Ned volkskarakter Toelichting in brochurevorm *Niet op bepaalde groep* vastgelegd Klepper[5]

(1) Bezwaren tegen de ontworpen naam NSW (vgl. nr. 99, noot 2). De naam zou zijn: Nederlandsche Socialistische Werkgemeenschap; S.P.: Socialistische Partij. Spreker wenst: Nederlandse partij van Troelstra-Socialisten. Maar was men dan geen trekwagen van het Nationaal Socialisme? – Blijkens bijlage E zijn dit geen opmerkingen van Overhof geweest, maar een combinatie van Rademakers (Arnhem) en Heer (Breda).
(2) Waarschijnlijk wordt bedoeld: van andere, niet-meewerkende SDAP-ers; dus twijfel of er wel een zelfstandige ontwikkeling aan de NSWG zou worden toegestaan. Toen J. B. Broeksz bij het onderhoud van het VARA-bestuur met Rost op 21 juli dergelijke twijfel uitte na verzekeringen van Rost, barstte deze uit: hoe durft u aan mijn woorden te twijfelen! (zie verslag van Broeksz voor het RvO).
(3) Waarschijnlijk J. C. den Uyl uit Alphen; zie bijlage E, *n.* 3. Of wordt de in bijlage E genoemde Te Nuyll bedoeld?
(4) G. Boer uit Maassluis, zie nr. 165 na *n.* 4.
(5) Notitie pro memorie betr. de werkloze H. J. L. Klepper, Nieuwendam, voor wie Van der Zee ook reeds

Welke houding inde toekomst
Bezetting zal zoo lang duren tot goede regeringsvorm [6].

RvT SDAP 89605-6. Oorspronkelijk in handschrift

103. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART

18-9-1940

Hochverehrter Herr Reichskommissar! [1]

In der Angelegenheit der Jugendfrage möchte ich Sie nochmals um Ihre Intervention bitten [2]. Wie ich Ihnen anlässlich unserer letzten Unterredung berichtete [3], hat Herr Mussert sich neuerdings auf den Standpunkt gestellt, dass die Jugendbewegung in den Niederlanden auf christlicher Grundlage aufgebaut werden soll.

Und zwar hat er sich ausdrücklich in einem Gespräch mit Frl. Heubel auf den Standpunkt gestellt, dass die Bewegung auf katholischer und evangelischer Grundlage, d.h. notwendigerweise auf der Basis einer Zweiteilung, gegründet werden soll [3a].

Diese Einstellung widerspricht in nicht alltäglicher Weise den Grundsätzen des Nationalsozialismus und verkennt die völkische Zusammenstellung unseres Volkes. Ich habe wiederholt darauf hingewiesen, dass die Unterzeichnung der Erklärung und des Bekenntnisses Musserts zum Führer und zum völkischen Gedanken [4] an sich nichts ändern würde hinsichtlich der christlichen, anti-völkischen Politik der N.S.B. Dazu erscheint ein Personenwechsel in den verschiedenen führenden Stellungen notwendig [5]. Die reaktionären Tendenzen sind besonders stark in der Führung der Jugendbewegung der N.S.B. vertreten. In einem Gespräch, welches ich vor einigen Tagen mit meinem Kamerad Geelkerken hatte [6],

schriftelijk bescherming tegen uitzending naar Duitsland en inschakeling bij het werk van de NSWG had gevraagd (vgl. RvT SDAP 89656).

(6) De twee slotregels zijn blijkbaar bedoeld als punten voor Rosts repliek; vgl. bijlage E.

103 – (1) Vgl. een brief van Rost aan Schmidt van 14 sep. 1940 (RvT 100/81842), opgesteld na een onderhoud van die ochtend met Schmidt en vervolgens met de rijkscommissaris (*Vormerkbuch 1940*). Dat schrijven werd niet verzonden, waarschijnlijk omdat hij in overleg met mej. F. S. Heubel, die hij in dit stadium bijna dagelijks sprak, besloot tot een nog uitgebreider aanval op Van Geelkerken en de Jeugdstorm, nu deze de plaats dreigde te krijgen van de door Rost gewenste algemene jeugdorganisatie. Een ander argument was misschien, geen ruzie met Schmidt te riskeren voordat op 15 september de NSWG was opgericht (zie nr. 99). Als grondslag voor de hier afgedrukte brief diende het in noot 8 genoemde 'ganz vertraulicher Bericht von Fräulein Heubel' en een waarschijnlijk eveneens met haar opgesteld concept van 17 sep., benevens haar op het laatst nog aangevulde overzicht van de bestaande jeugdorganisaties (RvT 70/10 en RvT 112/82014–7). Zie voor de gehele brief, Inleiding, p. 134–140.

(2) Dit doelt wellicht op zijn onderhoud met Seyss-Inquart op 30 aug., waarna hij F. S. Heubel kon oproepen voor een bespreking op 1 sep. daar hij 'opdracht had gekregen direct te beginnen' (brief van F. S. aan W. J. Heubel van 30/31 aug. 1940, Doc. I F. S. Heubel).

(3) Vermoedelijk Rosts mededeling aan Seyss-Inquart bij het onderhoud op 14 sep.

(3a) Van F. S. Heubels bezoek aan Mussert en Van Geelkerken op 9 sep. zijn er verslagen in RvT 70, nr. 6 en 7.

(4) Op 4 sep. 1940 legde Mussert in tegenwoordigheid van Rost en Van Geelkerken deze verklaring aan de rijkscommissaris af; zie Inleiding, p. 127 bij *n*. 8.

(5) Vgl. zijn voorstellen van 24 aug. 1940, nr. 80.

(6) Zondag 8 sep. was Rost met Van Geelkerken en Mussert bij Rauter in verband met de dood van Peter Ton; hij sprak hem stellig ook bij de begrafenis van Ton op 11 sep. 1940.

hat er mir zugestimmt, dass der von ihm selbst seit langen Jahren an die Spitze gestellte Führer der Jugendbewegung, Herr van Raamsdonk, zur Führung ungeeignet sei. Es ist dies ein Mann, der mit einem geradezu unbegreiflichen Fanatismus jede Erziehung der Jugend auf der nationalsozialistischen Grundlage abgelehnt hat. Er hat im Gegenteil im Frühjahr 1939, um zu einem Uebereinkommen mit Herrn Colijn zu gelangen, das Führerprinzip der Bewegung so abgeschwächt, dass davon wenig übrig blieb. Mit der neuen neutralen Richtung hat der damalige Führer der N.J.S. van Geelkerken sein Einverständnis erklärt.

Um den Weg zu Colijn zu erleichtern, hat Geelkerken gegen meinen Ratschlag nachträglich seine Führung niedergelegt. Ein Jahrlang hat man dann um die Gunst von Colijn gebettelt [7].

Die besten Jugendführer, grundsätzlich Nationalsozialisten, wurden aus der N.J.S. gedrängt; unter ihnen befanden sich die Geschwister Heubel. Zwar verharrte die Mehrheit der N.J.S. Führer und Führerinnen auf ihren Posten aber es waren diese keine gute Nationalsozialisten. (Ich beziehe mich auf der eingeschlossenen [a] Note von Frl. Heubel [8].) Es war der Ehrgeiz des Herrn van Raamsdonk die derart neutralisierte Jugendbewegung der N.S.B. zu einem allgemeinen Jugendverein zu machen. Viele der besten Jugendlichen haben seelisch unter dieser Doppeltdeutigkeit gelitten. Es kam dann in Frühjahr 1940, nachdem die Jugendbewegung immer kleiner geworden war, zu einem Zusammenbruch.

Gegen die Proteste verschiedener Gruppen setzte van Raamsdonk in enger Zusammenarbeit mit dem plötzlich wiedererschienenen van Geelkerken die Auflösung der N.J.S. durch [9]. Damals habe ich mit aller Kraft gegen diese Auflösung gekämpft und habe nach einer Intervention bei Mussert das Weiterbestehen einzelner Splittergruppen, die sich gegen die Auflösung und die Methoden van Geelkerkens und Raamsdonks auflehnten, durchgesetzt. Dies war das Ende einer jahrelangen Entwicklung einer Jugendbeweging, welche sich fanatisch auf Oranien verschworen hatte und den Spruch führte 'Ehret den

(7) Toen de Nationale Jeugdstorm door de minister van Algemeene Zaken dr. H. Colijn bij besluit van 13 sep. 1938 was geplaatst op de lijst van voor Rijksambtenaren verboden verenigingen, besloot de leiding na twee audiënties bij minister Colijn, de vereniging te depolitiseren om op deze wijze het verbod opgeheven te krijgen. Van Geelkerken zou aftreden als 'hoofdstormer' en leden, die tevens lid van een politieke partij waren (uiteraard de NSB!) zouden daarvoor moeten bedanken. Op 11 maart 1939 werden de stemhebbende leden voor een spoedbijeenkomst, die nog door Van Geelkerken werd geleid, naar Amsterdam geroepen. De vereiste statutenwijziging werd met slechts zes stemmen tegen aangenomen. Enkele tegenstemmers, waaronder W. J. Heubel, traden daarop uit de Jeugdstorm. P. van Raamsdonk, tot 1939 secretaris, werd voorzitter van de NJS (*De Stormmeeuw*, 5e jaargang nr. 5). Mej. F. S. Heubel geeft in haar rapport nog enkele aanvullende gegevens en het nodige commentaar; zie ook Doc. I P. van Raamsdonk.

(a) Bijlagen - hier niet afgedrukt - bij deze brief waren het bij noten 8 en 30 genoemde rapport van F. S. Heubel, een notitie van haar over de vergeefse pogingen, uitsluitsel van Van Geelkerken te krijgen over haar positie in de Jeugdstorm, en een door Jan de Haas, hoofdredacteur van het jeugdstormblad *De Stormmeeuw* geweigerd artikel van haar hand over de *Germaansche Gedachte* (RvT 112/82037-46).

(8) Op advies van H. Wilke, de tweede door de *Reichsjugendführung* naar Nederland gezonden vertegenwoordiger, stelde F. S. Heubel een rapport op waarin ze een wilde aanval deed op Van Geelkerken, de leidster van de Haagse jeugdstorm, banvrouwe C. G. van Eck, en enkele anderen, waarbij ook de beschuldiging van vrijmetselarij en homosexualiteit niet ontbrak. Haar doel was, de eerste in het oog van de Duitsers als algemeen jeugdleider onmogelijk te maken en verder te voorkomen dat zijzelf ondergeschikt zou worden aan C. G. van Eck, wier plaats zij wilde innemen (zie nr. 53, slot van noot 1 en haar eigen mededelingen over het ontstaan van dit rapport in brieven aan W. J. Heubel van 17 en 25 sep., begin okt. en 27 okt. 1940; Doc. I F. S. Heubel). Zie verder noot 30.

9) Vgl. nr. 53, noot 1. Rosts mededelingen in deze alinea's zijn gebaseerd op het rapport van F. S. Heubel.

König'. Die Erfahrungen in der Standarte Westland haben deutlich gezeigt, dass eine künstlich hochgezüchtete Deutschfeindlichkeit, in den faschistischen Teilen der N.S.B. vorherrscht. Diese faschistischen Teile sind Ueberbleibsel der bürgerlichen Gruppen, welche am Anfang, d.h. in den Jahren 1931-1937, die Bewegung gefördert haben. Als im Jahre 1936 die völkischen Gruppen mit meiner Hilfe immer entschiedener den Kampf in der Bewegung aufnahmen, wurde die faschistisch-bürgerliche Gruppe zurückgedrängt. Sie ist stark vertreten in der Jugendführung der N.S.B. und ich füge in diesem Zusammenhang ein Zeugnisbericht von Frl. Heubel bei.

Ich betrachte es als eine grosse Gefahr, wenn die N.J.S. und ihre jetzigen Führer unter der Leitung von van Geelkerken zur Grundlage des Aufbaus einer nationalsozialistischen Jugendbeweging gemacht werden würde [10]. Hier muss eine systematische Säuberung durchgeführt werden, die Monate, wenn nicht jahrelange Arbeit erfordert. Wir können jedoch auf das Resultat dieser Arbeit nicht warten, die Zeit drängt, und daher muss mit aller Energie auf der ganzen Linie die Jugendbewegung angefasst werden.

Bevor ich nun auf die Methode und die Taktik, welche hier angewendet werden soll, eingehe, möchte ich die Jugendbewegung in folgender Uebersicht zusammenfassen [11].

Die niederländische Jugend von heute besteht aus:

1. *Vereeniging van Nederlandsche Padvinders* 16.000 Jungen [12]. Vorstand ist der Freimaurer van Leeuwen. In dieser Organisation sind auch die *Katholieke Verkenners* enthalten [b]. Diese Jugendgruppen sind völkisch neutral. Sie umfassen zusammen 30.000 Jungen. Die Bewegung ist englisch orientiert. Die Organisation und Führerschaft sind technisch gut, die Weltanschauung liegt noch in den Windeln. Das Jungvolk ist körperlich in guter Verfassung.

2. *De Jonge Wachten*, und *De Kruisvaarders* und *De Jonge Studenten*. Diese Gruppen sind katholisch und umfassen resp. 27.000, 14.000 und 1.000 Jungen.

Der Vorstand ist Bannenberg.

(10) Sinds enige dagen wees allerlei er z.i. op dat Van Geelkerken een soort *Stillhaltekommissar* voor alle Nederlandse jeugdverenigingen zou worden. Vgl. een brief uit Groningen aan F. S. Heubel van 10 sep. (RvT 118/82464–9); het verslag van haar onderhoud met Mussert en met Van Geelkerken op 9 sep. (RvT 70, nr. 6 en 7); H. G. Schumacher aan W. J. Heubel, 11 sep. (RvT 108/82346); F. S. Heubel aan haar broer d.d. 17 sep. (Doc. I F. S. Heubel); W. J. Heubel aan F. de Brune d.d. 18 sep. (RvT 108/82264–5); rapport van Vollmüller d.d. 19 sep. (RvT 118/82447–8) en Rosts concepten voor Schmidt en Seyss-Inquart van 14 en 17 sep. (RvT 100/81842 en RvT 112/82014–7).

(11) Grondslag voor het hier volgende zijn de in noot 1 genoemde overzichten die F. S. Heubel opstelde op grond van de gegevens die ze ontving van medewerkers, die op haar verzoek van eind aug. op allerlei, soms slinkse wijze, aan hun kennis waren gekomen. Tot het laatste moment kwamen dergelijke rapporten binnen, zoals blijkt uit een vergelijking van het concept van 17 sep. met de definitieve brief van 18 sep. 1940. Materiaal in RvT 70 en RvT 108. Uiteraard moeten de feitelijke gegevens met grote reserve worden bezien.

(12) De gegevens over de padvinderij stammen van H. van Kuipers, zelf een padvindersleider uit Arnhem en na deelneming aan de cursus te Potsdam door Heubel aangewezen als een van zijn staf (zie nr. 73, noot 3 en 85, noot 6). Deze zocht op 4 sep. contact met het Nationaal Hoofdkwartier van de Nederlandsche Padvinders, waar hij de waarnemend hoofdcommissaris, A. H. van Leeuwen, en de secretaris van het hoofdkwartier, H. J. Spijkerman, tot medewerking bereid vond (rapport hierover in RvT 70, nr. 5 en F. S. aan W. J. Heubel, 17 sep. in Doc. I F. S. Heubel). Vgl. de proclamatie van de Nationale Padvindersraad in het officieel orgaan van de Nederlandsche Padvinders, *Weest Paraat*, van juli 1940, die destijds nogal enige beweging veroorzaakte door de gulden verwachtingen van de nieuwe tijd die er in werden uitgesproken.

(b) Bedoeld wordt: tot de padvinderij behoren ook ---.

Man hat uns berichtet, dass diese Gruppen bereit wären, eine gute Führung von anderer Seite anzunehmen; nährere Auskünfte sind schon angefordert [13].

3. *De Vrijzinnig Christelijke Jeugdcentrale.* Diese Gruppe ist bedeutungslos und umfasst 3.433 Jungen und 6.568 Mädel.

Der Vorstand ist Wim den Herder.

4. *Die A.J.C. und Arbeitersportverein* [14].

Die A.J.C. (Arbeiders Jeugd Centrale) war eine ausserordentlich aktive und kulturell sehr gebildete Gruppe. Sie war eine Auslese der Arbeiterjugend und umfasste in ihrer Blütezeit rund 7.000 Mitglieder. (Jungen und Mädel).

Im Laufe des letzten Jahres ist die Bewegung schnell zurückgegangen. In einzelnen Ortschaften wurde sie mit den Jugendabteilungen des Arbeitersportvereins zusammengelegt[15]. Bei meiner Ernennung zum Kommissar hat der Vorstand unter dem Druck des von mir abgesetzten Vorstandes der S.D.A.P. die Arbeit des Vereins beendet und die A.J.C. aufgelöst [16]. Mir war die Auflösung angenehm insbesondere in Amsterdam, wo die Bewegung stark verjudet war. Mein Adjutant [17] hat nachträgliche Besprechungen geführt mit dem besten Mann des Vorstandes, Herrn Halm, zwecks Wiederaufnahme der Arbeiten. Es soll die Jugend des Arbeitersportvereins zusammengefasst werden. Halm ist ein ausgesprochener Führertyp. Der Vorstand des Arbeitersportvereins, der in seiner Blütezeit ungefähr 20.000 Mitglieder zählte, macht jetzt energische Anstrengungen um die Jugend, die seiner Zeit 9.000 Jungen und Mädel gezählt hat, wieder zusammenzufassen [18].

Die obenerwähnten Gruppen sind die Wichtigsten. Ihre Organisation ist ziemlich gut; ihre Tätigkeit umfasst Sport, Gelände- und Arbeitsdienst, die mit der Tätigkeit der H.J. verglichen werden könnte. Es wird notwendig sein, in taktvoller Weise auf weltanschaulichem Gebiet vorzugehen. Die katholischen Gruppen sind am schwersten zu erfassen, aber einer nationalsozialistischen Erziehung eher zugänglich als im allgemeinem angenommen Die Methode der Erziehung zum grossgermanischen Gedanken wird nachträglich in dieser Note auseinandergesetzt.

Es sind noch verschiedene Splittergruppen zu erwähnen:

Het Nederlandsche Jongelingenverbond. Der Vorstand ist Gordot. Der Verein umfasst 34.764 Mitglieder und ist christlich-konfessionell orientiert. Es fehlt an innerlichem Schwung und an Kraft.

Het Nationaal Jongerenverbond. Der Vorstand ist Bautz. Der Verein der einmal 7.750

(13) Over dit contact is niets naders bekend; de mededelingen lijken wel wat overdreven.

(14) Behalve op gegevens van Lous de Brune steunde dit op mededelingen van Rambonnet, Van der Zee en W. van Halm.

(15) Die mogelijkheid was al voor de oorlog in behandeling. Na de Meidagen kwam ze opnieuw ter sprake. Het hoofdbestuur van de Sportbond overwoog dit op 13 juli, op verzoek van de Algemene Raad van Partijbestuur en NVV. Met de weigering der AJC, onder Rost voort te werken, verviel het plan. Zie echter ook nr. 114.

(16) Zie nr. 71, noot 7 en het in nr. 76, noot 8 geciteerde verslag. Met ingang van 1 sep. 1940 waren A. Vorrink, W. van Halm en mej. Mollema ontslagen (RvT A III 1/86171-3).

(17) D.w.z. Rambonnet. Deze werd voor dit werk naar voren gebracht 'omdat hij in de padvindersbeweging autoriteit bezit en ook door een groot gedeelte van de rest van de jeugd gemakkelijker aanvaard zou worden' (De Brune aan Heubel, 25 sep. 1940, RvT 70, nr. 13). Rambonnet was een zoon van de oud-Hoofdverkenner Staatsraad J. J. Rambonnet en had een aandeel gehad aan de organisatie van de Wereld-Jamboree in Nederland in 1937. Hij kon gelden als acceptabeler dan Heubel.

(18) Nl. de jeugdleden (vgl. nr. 166, tweede fragment). Zie verder bij nr. 114.

Mitglieder umfasste, war ausserordentlich aktiv. Er ist jetzt aufgelöst und verboten und war einmal eine Hochburg der Oranienidee [18a]. Es handelt sich hier um eine liberale Gruppierung.

De Princevlag. Der Vorstand ist Berlott. Zahl der Mitglieder 6.000. Auch dieser Verein ist sehr von dem Oranienhaus eingenommen, hat aber nur als Sportverein Bedeutung. Er veranstaltet jedes Jahr grosse Sportfeste und Märsche u.s.w., welche alle mustergültig organisiert sind.

Weitere Organisationen sind:

1. *Nederlandsch Verbond van Christelijke Jonge Vrouwen en Meisjes*		24359.
2. *Studenten Verein*		2993.
3. *Nederl. Baptistische Jeugdvereeniging*		393.
4. *Gereformeerde Jongeren Vereeniging*		8820.
5. *Leger des Heils (6–24 Jahr)*		7433.
6. *Vereeniging van Fabrieks-Arbeiders Jeugd*		2539.
7. *Nationale Jeugd Storm (N.J.S.)* [19]		2445.
8. *Joodsche Jeugd*	Jungen 2460. Mädel 2768.	

u.s.w.

Die Frage der Taktik, wie die Jugendbewegung zusammengefasst werden soll, wurde eingangs bereits erörtert [20]. Meines Erachtens muss in folgender Weise vorgegangen werden: Es müsste der grösste Jugendverein, nämlich die Pfadfinder, unter kommissarische Aufsicht gestellt werden. Dieser Verein besitzt ein grosses Lager in Ommen, eine der wunderbarsten Gegenden unseres Landes.

Die Arbeiterjugendzentrale (A.J.C.) besitzt ihrerseits 5 Heime. Dazu kommen Gelände, die für Zeltlager sehr geeignet sind.

Die Pfadfinder haben überdies verschiedene Heime gemietet. Es wären nun diese Heime als organisatorische Ausgangspunkte anzusehen. Der Jugendsachverständige, Herr Wilke, ist über diese Heime gut informiert. Eine Zusammenarbeit zwischen den gegebenenfalls kommissarisch zu verwaltenden Heimen der Pfadfinder und denen der Arbeiterjugendzentrale wäre sobald als möglich herzustellen. Ein entsprechender Aufruf an die Pfadfinder und an die Arbeiterjugend erscheint gegeben. Hierbei sollte die N.V.V. von Woudenberg mitarbeiten. In diesem Zusammenhang ist zu bemerken, dass die Masse der Arbeiterjugend noch nie organisatorisch zusammengefasst wurde.

Schätzungsweise sind rund eine halbe Million Arbeiterjungen und Mädel ausserhalb jeder Organisation. Gerade diese Jugend ist der nationalsozialistischen Weltanschauung am ehesten zugänglich. Es ist gerade diese Jugend, welche man nie der Führung der bürgerlich, christlich und orangistisch angehauchten N.J.S. anvertrauen darf. Es wären nach der Uebernahme der Pfadfinder allmählich Aufrufe zu erlassen an alle Jugendführer die sich hierzu eignen würden, einem Kursus der H.J. zu folgen. Diese Aufrufe sollten insbesondere an die agrarische Jugend gerichtet werden.

(18a) Voorzitter was jhr. Baud. Het NJV werd verboden i.v.m. zijn aandeel aan Anjerdag.
(19) De NJS als 'Splittergruppe' naast de joodse jeugd!
(20) Dit punt is in het begin van de brief *niet* aangegeven, wel impliciet verondersteld en in het concept van 17 sep. ook uitgewerkt. Ook overigens vertoont deze brief slordigheden en sporen van haast en grote spanning; mej. F. S. Heubel schreef dan ook aan haar broer: 'Rost doet veels te veel, wordt binnenkort beslist overwerkt' (brief van 17 sep. in Doc. I F. S. Heubel). Over de hier verder aangegeven tactiek, zie Inleiding, p. 82, *n.* 1.

Aus der agrarischen Jugend sollen die Führer einer wahrhaft völkischen Jugendbewegung rekrutiert werden. Sie sollen in engster Zusammenarbeit mit den städtischen Arbeiterjugendführern die Führung der nationalsozialistischen Jugend übernehmen. Ueber diese Angelegenheit habe ich schon mit dem Bauernführer Ruiter Fühlung genommen [21].

Ein erster Schritt wurde schon gemacht mit dem Führerlager von 20 Jungen und 25 Mädel, welche in Potsdam während des Monats August gesammelt wurden [22]. Unter ihnen waren auch Vertreter der aufgelösten A.J.C. (Arbeiterjugend). Diese Methode sollte dahingehend verallgemeinert werden, dass die Zahl der in Deutschland erzogenen Führer und Führerinnen systematisch erhöht würde. In diesem Zusammenhange sind folgende Momente zu betrachten:

1. Bis jetzt war es der Arbeiterjugend unmöglich in eine der Jugendbewegungen oder in einen der vielen Jugendsportvereine einzutreten. Die Gründe waren:

a. Die hohen Eintritts- Lager- und Festgebühren.

b. Die hohen Unkosten für Uniformzwecke u.s.w.

Es wären aus der Winterhilfe [23] die notwendigen Unterstützungen zu gewähren, mit dem Zweck insbesondere die Jugendbewegung der Arbeiter, welche am ehesten die nationalsozialistische Weltanschauung übernehmen wird, zu fördern.

Bei der Erörterung der agrarischen Jugend muss insbesondere die Organisation der Jugend von 'Landbouw en Maatschappij' berücksichtigt werden. Diese Jugend hat ein hohes kulturelles Niveau. Die Führung ist zu alt, aber weltanschaulich fast einwandfrei und sie umfasst nach meinen Informationen ungefähr 6000 Mitglieder. Es sollen ausserhalb von 'Landbouw en Maatschappij' noch andere agrarische Gruppen bestehen, die angeblich 15000 Mitglieder umfassen.

Weiter besteht noch eine unwichtige konfessionelle Jugendgruppe nämlich der '*Bond van Christelijke Jonge Boeren en Tuinders.*' Organisation in Niederland mit 3500 Mitgliedern. Ich habe schon mit der Führung der Jugendgruppe von 'Landbouw en Maatschappij' Fühlung genommen.

Methoden der Zusammenfassung:

Falls die Zusammenfassung rein technisch ohne Berücksichtigung der weltanschauliche Unterschiede erfolgen[c], wären grosse Zusammenstösse zu erwarten.

Im gegenwärtigen Zeitpunkt ist nicht zu übersehen, wer in den Niederlanden der ge-

(21) Op 17 sep. 1940 zocht Rost contact met G. J. Ruiter. Intussen had hij reeds gesproken met ds. W. E. M. Eggink, lid van de jeugdcommissie van Landbouw en Maatschappij; ook had hij via G. Monsees, die hem begin aug. in overleg met dr. Van der Wielen kwam spreken (RvT II G. Monsees), over de agrarische jeugd vernomen. Begin okt. werd dit contact onderhouden door H. van Kuipers (brieven daarover van 4 en 10 okt. 1940, RvT 108/82312-5). Op 26 okt. was deze met twee jeugdstormleiders officieel te gast op een grote bijeenkomst van agrarische jeugd te Meppel (RvT 70, nr. 17). Het stond toen echter al vast, dat de leiding niet te vinden was voor een organisatorische verbinding van de agrarische- met de grotestadsjeugd, wèl met Van Geelkerken (zie NSB 149/792, correspondentie van Van Geelkerken met L. Wijer, medio okt. 1940).

(22) Zie nr. 85, noot 6. Ook tenminste één padvindersleider maakte de cursus mee, nl. de in noot 12 en 21 genoemde Van Kuipers.

(23) Rost gaat hierbij nog uit van het denkbeeld dat hijzelf belast zou worden met de organisatie van de Winterhulp, zie Inleiding, p. 150 e.v. Vgl. ook nr. 99 bij noot 5.

(c) Hier in te voegen: 'würde'.

eignete Jugendführer sein könnte. Eines aber steht fest: Wie sehr ich auch meinen Kameraden van Geelkerken schätze [24], so soll hier doch festgestellt werden, dass er durch seine schwankende Weltanschauung, durch seinen Mangel an Organisationstalent und durch sein Alter als Jugendführer vollkommen ungeeignet ist.

Man sollte an die Spitze der Jugendarbeit einen Organisator stellen, der durch seine Herkunft und seine Vergangenheit von allen Jugendbewegungen akzeptiert werden kann.

Für den geeignetsten Mann zur kommissarischen Leitung der Pfadfindervereine halte ich Herrn F. L. Rambonnet, Sohn des ehemaligen Pfadfinderführers, Vizeadmiral und Staatsrat J. J. Rambonnet.

Der Name Rambonnet ist mit der Pfadfinderbewegung verbunden. Er kennt die Führer genau und steht in freundschaftlichen Beziehungen zu dem jetzigen zweiten Führer der Pfadfinder, Herrn Spijkerman [25].

Der Hauptführer Herr van Leeuwen und andere Freimaurer wären sofort aus der Führung zu entfernen.

Herr Rambonnet hat, wie obenerwähnt, auch der Arbeiterjugendführer Halm wieder für die Arbeit gewonnen. Er ist kein Mitglied der N.S.B. aber seine Einstellung ist nationalsozialistisch. Die Verbindung zwischen der Arbeiterjugend- und der agrarischen Jugendführung von 'Landbouw en Maatschappij' ist schon hergestellt.

Herr Spijkerman, der jetzige zweite Führer der Pfadfinder, hat das volle Vertrauen seiner Bewegung, auch des katholischen Teiles.

Ihr Eingreifen, Herr Reichskommissar, ist umso notwendiger, als die Nederlandsche Unie systematische Versuche macht die verschiedensten Jugendbewegungen, also Katholische-, Pfadfinder-, und Agrarische Jugend, an sich zu ziehen [26].

Eine Entscheidung ist ebenfalls dringend, da die Jugend in das Winterhilfswerk eingeschaltet werden soll. Daher soll auch so bald als möglich eine Zentralstelle geschaffen werden, welche die grosse Mehrzahl der Jugendbewegungen umfassen müsste [27].

An der Spitze dieser Zentralstelle soll nach meinem Vorschlag Herr Rambonnet stehen.

Seine Aufgabe soll sich daher sowohl auf die Jungen wie auch auf die Mädel erstrekken. Als Führerin der Mädel schlage ich Fräulein Heubel vor. Als Jugendführer käme Herr Heubel in Betracht. Er darf jedoch nicht sofort als Jugendführer eingesetzt werden, damit man erst in der Praxis erproben kann ob er sich dafür wirklich eignet [28].

(24) Nota bene! De verdere kwalificaties in deze brief en in het bijgevoegde rapport te zamen met Rosts uitlatingen over hem in nr. 47, zijn met deze frase volstrekt in strijd.

(25) H. J. Spijkerman (zie noot 12) werd later medewerker van Rambonnet in diens functie van Algemeen Gemachtigde voor oorlogs- en defensieschaden (zie nr. 226, noot 4). A. H. van Leeuwen werd ondanks zijn bereidheid tot medewerking door Rost en Rambonnet niet geaccepteerd, kennelijk wegens lidmaatschap van de vrijmetselaarsloge.

(26) Zeer actief op dat gebied waren de nieuwe secretaris van de Nederlandsche Unie, dr. H. G. W. van der Wielen (zie nr. 70 bij noot 8) en zijn medewerker dr. P. J. Bouman. Zie ook de Unie-brochure *Bloeiende Jeugd* en het jeugd-programma van de Nederlandsche Unie, afgedrukt in de dagbladen van 30/31 okt. 1940. Een deel van het rijkscommissariaat verwachtte daarvan dan ook meer dan van Van Geelkerken (zie ZbV Stimm. 40112–7).

(27) Er bevindt zich een ongedateerde notitie met argumenten voor een subsidieaanvraag van *f* 1.000,— voor een dergelijke centrale in RvT 118/82458–9; vgl. ook voor de volgende alinea, ongedateerde brief uit begin okt. 1940 van mej. F. S. Heubel aan haar broer, Doc. I F. S. Heubel.

(28) Rost was t.a.v. W. J. Heubel als jeugdleider minder positief dan in juni–juli 1940 (nrs. 57 en 73), waarschijnlijk mede omdat Heubel zich zo 'indisciplinair' gedroeg (nr. 111, noot 4 en nr. 120).

Ich möchte, Herr Reichskommissar, mich auf diese allgemeine Bemerkungen beschränken und ersuche Sie, mir die Gelegenheit zu geben mündlich diese wichtige Angelegenheit zu besprechen [29].

Obige Mitteilungen, und der eingeschlossene Bericht von Frl. Heubel, welche meines Erachtens mit der Wirklichkeit übereinstimmen, erhielt ich aus ganz zu vertrauenden Quellen, und teile sie Ihnen streng vertraulich mit.

Ich empfehle eine weitere Untersuchung durch die Sicherheitspolizei auf der Grundlage des Berichtes von Fräulein Heubel [30].

Mit Nationalsozialistischem Gruss Heil Hitler

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 112/81995–82002. Doorslagkopie

104. A. SCHEFFER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Rotterdam, 18 September 1940

Mijnheer,

Ons [1] gesprek van Zaterdagmiddag heeft mij aanleiding gegeven verschillende ter sprake gebrachte problemen nog eens rustig te overdenken. Ik laat hieronder een aantal opmerkingen volgen, waaruit U mijn standpunt wel zal blijken.

(29) Blijkbaar is met Seyss-Inquart overeengekomen, deze kwestie aan Hitler tijdens het onderhoud van 23 sep. ter beslissing voor te leggen. De decisie viel toen ten nadele van Rosts hele jeugdplan uit (zie Inleiding, p. 129 bij *n.* 9).

(30) Voor het ontstaan en de inhoud van dat rapport, zie noot 8. Er kwamen voor haar de grootste moeilijkheden uit voort, daar eind okt. de smet, die ze de door haar beschuldigde Haagse leidster had aangewreven, op haar zelf dreigde te vallen, hoewel een moment lang het ontslag van de beschuldigde onder pressie van Rost en H. Wilke zeker scheen (zie de brieven genoemd in noot 8). Slechts na interventie van haar broer en opnieuw van Rost en Rauter werd 'Florrie' begin november gerehabiliteerd en kreeg ze eind november een aanstelling bij de vormingsleiding van de Jeugdstorm (brieven in RvT 108/82304–5, Doc. I F. S. Heubel, RvT 70, nr. 21 en een brief van Rost aan Rauter van 21 feb. 1944 in deel II). Dit gelukte alleen, doordat tezelfdertijd haar aanstaand huwelijk met Rost bekend werd, zodat haar aftreden al te voorzien leek. Zie verder nr. 152, noot 3 en RvT 108/82287 en 82306.

104 – (1) A. Scheffer, rayondirecteur der Arbeiderspers in Rotterdam en het blad *Voorwaarts*, die bij het bombardement van 14 mei zijn bedrijf verwoest zag en bezield was met de 'wederopbouw-hartstocht' van al zijn stadgenoten in de zomer van 1940, streefde, mede wegens zijn jarenlange ook echt Rotterdamse kritiek op de 'eenzijdig-anti-Duitse koers' van de vooroorlogse SDAP, een synthese na tussen het standpunt van Vorrink en dat van Vliegen; een synthese 'tussen persoonlijke beginselvastheid en het belang van het voortbestaan van het bedrijf' (zie zijn verklaring voor de commissie voor de Perszuivering in 1947). Als uiting van het tweede diende hij op 2 sep. 1940 een uitvoerig werkplan voor de naaste toekomst van de krant bij Kerkmeester in en schreef hij met zijn medewerker, S. van der Velde, een 'Persoonlijk woord aan agenten, bezorgers en correspondenten in het Voorwaartsgebied'. Hij kon in jan. 1941 met trots constateren, dat in Rotterdam het eerst de teruggang in abonnementen was gestopt. Als uiting van het eerste schreef hij zijn principiële brieven aan Goedhuys (2 sep.) en aan Rost (18 sep., zie hierboven) en verdedigde hij 23 sep. 1940 het gekozen standpunt ook tegenover dr. H. B. Wiardi Beckman, zijn voormalige hoofdredacteur (brieven in Perszuivering

A. Bij elke overdenking over en overweging van de toekomstige *politieke vormgeving* in Nederland komen telkens weer deze vier primaire eisen naar voren: [2]

1e. Zij moet tot stand komen op de grondslag van eigen Nederlandse kracht en wil ons niet worden opgelegd of opgedrongen door de bezettende overheid of door een – na de oorlog – politiek en economisch overheersend Duitsland.

2e. Zij moeten wortelen in de tradities des volks en door duizenden banden verbonden zijn met de volksziel wier wezen worsteling om vrijheid en gerechtigheid is.

3e. Zij moet in staat zijn de centrifugale krachten in ons volk te binden en de sectegeest te bedwingen.

a. door haar onmiskenbare en ondubbelzinnige sociale inhoud.
b. door het ferment van het solidariteitsbeginsel, dat het afzonderlijke, het bijzondere en kleine zal wegetsen, doch het algemene, het grote en het gemeenschappelijke zal accentueren.
c. door een krachtige autoriteit in handen van het staatsgezag te leggen.

4e. Zij moet niet worden geschapen als een oorlogs- of na-oorlogsproduct, doch dient in haar gezonde, volksverbonden opzet de gave grondslag te bieden voor een harmonische ontwikkeling van vele tientallen jaren.

B. Naast deze vier primaire eisen, die normen dienen te zijn voor de beoordeling van wat politiek wordende is, wordt als algemene voorwaarde voor het richtig behartigen van de publieke zaak in Nederland – *hoe de oorlog ook moge aflopen*! – gesteld het diep doorgedrongen besef van de volgende stellingen [3]:

I Nederland heeft groot belang bij een bloeiend, onverdeeld Duitsland, dat in Midden Europa een overheersende positie inneemt en aan welks redelijke economische en territoriale eisen recht is gedaan.

II Het is een Nederlands belang bij uitstek, dat voortreffelijke economische, politieke en culturele betrekkingen bestaan tussen ons land en onze grote Oostelijke nabuurstaat.

III Het zal na de oorlog noodzakelijk zijn – en het is nu reeds noodzakelijk – dat door veel wat in het verleden gebeurde een streep wordt gehaald. Een stabiele binnenlandse toestand zowel als de hierboven reeds als noodzakelijk geschetste goede verhouding tot Duitsland eisen het uitwissen van tegenstellingen, die steeds scherper zijn geworden en het wegnemen van onlustgevoelens, die tot niets goeds kunnen leiden.

C. Drie factoren beheersen de vraag of het *mogelijk* is op dit ogenblik reeds voor te

Arbeiderspers). Zijn brief aan Goedhuys deed deze hopen, dat misschien hier een socialist van heel wat zwaarder kaliber dan Tjerk van der Zee te winnen zou zijn voor Rosts 'Nederlandsche socialisme'. Hij arrangeerde het onderhoud op 14 sep., waar Rost aan Scheffer voorstelde, het programma voor de NSWG te ontwerpen en hij waarschijnlijk dus eventueel nog wilde afzien van het reeds opgestelde manifest (nr. 96).

(2) Vgl. de vijf voorwaarden die Scheffer tegenover Goedhuys stelde op 2 sep.: gezonde volksinvloed; vrijheid van geest en geweten; verdraagzaamheid niettegenstaande verschil van overtuiging en ras; een vrije vakbeweging met verwerping van het Arbeidsfront-beginsel; slechts 'propaganda in dienst van sociale actie, in plaats van actie ten dienste van een of andere propaganda'. Het onderhoud met Rost op 14 sep. moet hem overtuigd hebben, dat deze wensen onvervulbaar waren.

(3) Dit werkte hij nader uit in zijn brief aan Wiardi Beckman van 23 sep. 1940, die hij 25 sep. in afschrift eveneens aan Rost toezond (RvT A 3/88750–5).

bereiden, dat het politieke leven in Nederland aan de bovengeschetste normen en voorwaarden zal beantwoorden.

Ten eerste: de opvattingen der Duitse bezettingsoverheden.

Wensen zij het Duitse politieke systeem ook in Nederland in te voeren zelfs tegen de uitdrukkelijke wil van de overgrote meerderheid des volks in? Of zijn zij bereid te erkennen, dat een volk met een oude cultuur, dat honderden jaren geleden zijn eigen vrijheid bevocht, het recht heeft zijn eigen politieke weg te zoeken – zij het dan met inachtneming van redelijkerwijs voor de zaak der bezetters nodige waarborgen?

Ten tweede: de opvattingen der Nederlandse nationaalsocialisten.

Zullen zij realiteitsbesef, beleid en gezond verstand genoeg hebben om niet te verlangen als kleine minderheid de macht uit te oefenen? Of willen zij de weg inslaan naar uiterlijke glorie en hun verbeten willen stukslaan op de koppige volharding van een vrijheidlievend volk? In het kort: wensen zij de weg naar de macht of de weg naar het volk?

Ten derde: de houding van het Nederlandse volk.

De Nederlander staat scherp tegenover de N.S.B. en andere nationaalsocialistische stromingen. Dat de N.S.B. ooit het vertrouwen van dit volk zal winnen, lijkt mij vrijwel uitgesloten – tenzij deze beweging zichzelf herziet en, tegen haar beginselen in, haar ongetwijfeld grote invloed bij de bezettingsautoriteiten aanwendt om in het volk verankerde tradities recht te doen wedervaren bij de organisatie van het politieke leven [4].

De kracht ener politieke beweging is haar verbondenheid met het volk – het vertrouwen van het volk, de liefde van het volk. De N.S.B. kan deze kracht niet verwerven, zolang het volk haar slechts als instrument van den bezetter ziet.

D. Vat ik het bovenstaande samen, dan kom ik tot de volgende conclusie. Politieke vormgeving op de grondslag van de eigen Nederlandse kracht en wil kan in ons land onder de huidige omstandigheden slechts geschieden, wanneer de bezettingsautoriteiten bereid zijn het mondige Nederlandse volk zonder directe of indirecte druk zijn eigen politieke weg te laten zoeken. Ik heb niet de indruk, dat deze bereidheid aanwezig is. Mochten de bezettingsoverheden nog in twijfel verkeren omtrent de mate van vrijheid, waarin het politieke leven zich zal kunnen ontwikkelen, dan zou veel van de Nederlandse traditionele verworvenheden gered kunnen worden, indien de N.S.B. haar invloed bij de bezettingsmacht ten gunste van de volkstradities in de weegschaal wilde werpen. Ik heb niet de indruk dat de N.S.B. tot deze houding te bewegen zou zijn en zie als de menselijkerwijs onafwendbare oplossing van het politieke probleem tijdens de bezetting dan ook helaas geen andere dan een volkomen on-Nederlands regime op totalitaire basis onder overwegende N.S.B. invloed.

Onder deze omstandigheden zal elke grondslag, elk ander dan een nationaal-socialistisch politiek programma ontvallen en ik moet U dan ook mededelen, niet in staat te zijn het politiek programma, waarover wij spraken, samen te stellen.

E. Dat ik de ontwikkeling op politiek terrein, die ik blijkens het bovenstaande verwacht, betreur is niet alleen en niet in de eerste plaats omdat ik een sociaaldemocraat ben, die tot de erkenning moet komen dat politieke arbeid hem onder de gegeven omstandigheden onmogelijk is. Het is ook omdat ik als Nederlander betreur, dat het nationaal-socialistisch regime waaronder ons volk in de komende tijd zal moeten leven, de reeds zo fel toegespitste

(4) Blijkens het vervolg onder D, heeft hij Rosts suggestie, als zou deze in staat zijn de NSB principieel te herzien, verworpen.

tegenstellingen onmatig zal verscherpen. Misschien wettigt op het ogenblik dat gij deze brief ontvangt de toestand weer andere verwachtingen – wij leven snel! – maar mijn opvatting ten aanzien van de Duits-Engelse oorlog is, dat deze worsteling snel zal eindigen met een vrede door overleg. In het kader van het nieuwe Europa, dat een cordiale samenwerking te zien zal moeten geven tussen Engeland en Duitsland, is een grootse taak van bemiddeling, uitwisseling en verstandhouding weggelegd voor een Nederland, dat beide grote buurmachten begrijpt en de volle maat van zijn vredelievendheid, begrip en noeste arbeid in dienst der goede verhoudingen zal stellen.

Dit nieuwe Nederland, dat, naar gij en ik en alle goede Nederlanders hopen, een *zelfstandig Nederland* zal zijn, moet worden 'opgestoten in de vaart der volken', moet groot zijn in gerechtigheid, vrijheid en welvaart. Leven is sterker dan theorieën, bloed is geen water: maar denkt gij dat het mogelijk zal zijn Nederland zijn historische zending in de wereld te laten vervullen als het strompelend met de zwakke staf van een minderheidsdictatuur door de tijden moet gaan? als het inwendig afgemat door het voortdurend botsen van zijn onblusbare vrijheidsdrift tegen de tralies der totaliteit zijn zware weg moet zoeken? als de haat en de wrok, opgestapeld in de harten van tienduizenden, de geest van goede wil en bereidheid vergiftigen?

F. *Ten slotte:* Na ons gesprek van Zaterdag leek het mij alleen om der hoffelijkheids wil reeds noodzakelijk U enigszins omstandig omtrent mijn nadere overwegingen in te lichten. Maar daarnaast heb ik ook de hoop, dat mijn uitvoerige uiteenzettingen U een indruk hebben gegeven van hetgeen in de harten van zeer velen gaat leven, als zij de toestand en de toekomst van land en volk overdenken.

Er is diepe beduchtheid en zware zorg onder de mensen – niet om materiële dingen maar om de vrijheid en zelfstandigheid van het vaderland, niet om persoonlijk ongemak, maar om het dreigend verlies van onvervangbaar zedelijk en geestelijk volksbezit.

Ik zie U als een eerlijk man, die offers heeft durven brengen voor zijn overtuiging en smaad noch blaam heeft gevreesd als het ging om de verdediging van zijn zaak. Ikzelf, die in de dagen voor Mei 1940 nimmer gevreesd heb de Duitse zaak tegen sociaal democraten te verdedigen, vrees thans niet mij tegenover nationaal-socialisten als sociaaldemocraat te gedragen. Staande sterven is tenslotte beter dan liggende leven: ge zult dat ook wel zo voelen. Welnu, als sociaal-democraat en als Nederlander spreek ik tegenover U als nationaal-socialist en Nederlander de vurige hoop uit, dat gij bij de uitoefening van de grote macht, die U en de Uwen wellicht zal worden gegeven, de zware verantwoordelijkheid tegenover het hierboven aangeduide geestelijke en zedelijke volksbezit, tegenover de vrijheid en onafhankelijkheid des vaderlands voortdurend bewust zult zijn.

Vanzelfsprekend spijt het mij, dat ik in het bovenstaande tot een negatieve conclusie moest komen ten aanzien van de mogelijkheid een politiek programma samen te stellen. Niets was mij liever geweest dan kansen te ontdekken en uit te buiten voor deelname van zoveel mogelijk sociaal-democraten aan de politieke arbeid. Ze ontbreken echter: en dit te moeten vaststellen heeft mij leed gedaan [5].

Met hoogachting, Uw.dw.

[A. Scheffer]

RvT II Arbeiderspers. Afschrift (afschrift RvO)

(5) Zie verder nr. 110.

105. E. A. SCHWEBEL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, den 20. Sept. 1940

Sehr geehrter Herr Rost van Toningen! [1]

In der Sache Giesekam, die an mich durch Herrn Kreisleiter Scholte herangetragen ist und die ich mit dem stellvertretenden Bürgermeister vom Haag besprochen habe, habe ich von diesem das beiliegende [a] Schreiben erhalten [2].

Die Sache liegt nun für mich so: Weder in der privatrechtlichen Streitfrage, ob mit dem Giesekam ein gültiger Anstellungsvertrag abgeschlossen war [3], noch in der strafrechtlichen Frage, ob G. den früheren Bürgermeister mit Recht oder Unrecht beleidigt hat [4], liegt eine Klärung vor, kann auch bei dem ganzen Umfang der Sache durch mich nicht herbeigeführt werden. Die Persönlichkeit des Giesekam erscheint mir auch nicht völlig einwandfrei; er war bestraft und die übrigen, den Leumund des G. beeinträchtigenden Aeusserungen des Bürgermeisters, kann ich nicht als völlig unglaubhaft abtun. Eine arbeitsame Natur scheint Herr G. auch nicht zu sein. Sein Gesamtverhalten ist mir nicht frei von Querulantentum.–

Ich will dem G. an sich gerne helfen, aber Sie werden verstehen, dass ich meine Authorität gegen die Gemeindeverwaltung vom Haag mit Ausübung von Zwang nur einsetzen kann, wenn ich von der völligen Intaktheit des G. selbst und seiner Ansprüche persönlich überzeugt bin. Das bin ich nicht. Infolgedessen erscheint es mir als angebrachte Hilfe, dass ich mit dafür sorge, dass der Mann – durch Vermittlung der Stadt und ihrer Arbeitsbörse – überhaupt wieder eine angemessene Anstellung erhält.

Wenn Sie mir darin zustimmen können, so bitte ich Sie, in entsprechender Weise durch Herrn Scholte auf Giesekam einwirken zu lassen. Sollten Sie die Lage ganz anders sehen, so bitte ich, dass wir uns mündlich einmal darüber unterhalten [5].

Mit verbindlichen Grüssen und Heil Hitler bin ich Ihr ergebener

SCHWEBEL

RvT 13. Oorspronkelijk

105 – (1) Vooral als Gemachtigde van den Leider voor Zuid-Holland (zie nr. 126, noot 3) kwam Rost in contact met E. A. Schwebel, de *Beauftragte des Reichskommissars für Südholland* met zetel Den Haag. Hij had Voûte bij hem geïntroduceerd in aug. (zie nr. 95) en sprak hem eind aug. of begin sep. aan over Giesekam met het verzoek deze aan een baan te helpen, desnoods door druk op het gemeentebestuur.

(a) Deze bijlage is niet afgedrukt maar in *n.* 2 weergegeven.

(2) Giesekam had nieuwe hulp ingeschakeld, nl. de kringleider der NSB, J. H. Scholte (zie nr. 77, noot 11). Deze wendde zich tot Schwebel, die op zijn beurt de waarnemende burgemeester, Van der Bilt, raadpleegde. Deze antwoordde 18 sep. dat hij de betrouwbaarheid van Giesekams gegevens betwistte, waarbij hij diens weigering, op het vliegveld Ypenburg te gaan werken, signaleerde (RvT 13). Intussen was het artikel van De Rijke, *Giesekam mag niet vervolgd worden*, verschenen in *Het Nationale Dagblad* van 18 sep. 1940.

(3) Dit was de basis van Giesekams beschuldiging. De betreffende civiele vordering was reeds in jan. 1939 afgewezen.

(4) Niet burgemeester De Monchy maar wethouder Buurman had een klacht wegens belediging tegen Giesekam lopen, vgl. nr. 58.

(5) De verdere gang van zaken was aldus: eind sep. werd het bezwaarschrift van mr. De Rijke afgewezen (nr. 77, noot 6). Giesekam wendde zich opnieuw tot Rost, die begin okt. probeerde, via de juist tot Procureur-Generaal te 's-Gravenhage benoemde mr. Van Genechten het proces op gang te brengen. Tevergeefs, zoals een

106. H. J. WOUDENBERG AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 20 September 1940

Hierbij doe ik U toekomen een nummer van 'De Bouwer', waaruit U ziet, dat ik voortdurend reclame doe maken voor V.A.R.A. en Arbeiderspers.

Op het ogenblik gaat dit door een 50- à 60-tal vakbladen [1].

Nu bereiken mij van meerdere zijden verzoeken, om plaatsing van deze artikelen te mogen nalaten.

Ter illustratie zend ik U bijgesloten brief, die ik gaarne terug ontvang [2].

Vanzelfsprekend kan ik verlangen en eisen, dat deze artikelen worden opgenomen, alsmede, propaganda voor arbeiderssportbond en Instituut voor Arbeidsontwikkeling, die ook regelmatig hun plaats vinden in de vaktijdschriften.

Tot nog toe heb ik aan de telefoon en ook schriftelijk deze houding aangenomen. Gezien echter ons verschil van opvatting ten opzichte van het stellen van eisen en dwingen [3] is het wellicht goed, te mogen vernemen, of het naar Uw opvatting juist is, mijn standpunt te handhaven, of, naar de wens van de vragenstellers publicaties in die bladen achterwege te laten.

Met Nationaal Socialistische groet, Hou-Zee,

H. J. WOUDENBERG

RvT II Woudenberg. Oorspronkelijk (fotokopie RvO)

maand later bleek. Toen poogde Rost, na nog eens met Schwebel te hebben overlegd, Van der Bilt te pressen tot medewerking, door Giesekams weergave van het 'geknoei met het pensioenfonds van Eigen Hulp' (zie *Volk en Vaderland* van 11 dec. 1940) te berde te brengen (29 okt. 1940). Ook op dit punt weerlegde Van der Bilt de beweringen van Giesekam, na zorgvuldige informatie bij diens vakbond (brief aan Rost van 16 nov. 1940, RvT 13). Giesekam wierp nu het roer andermaal om en bereikte ten slotte eind 1941 de betrekking van filmcontroleur bij het departement van Volksvoorlichting en Kunsten. Na de benoeming van de NSB'er prof. mr. H. Westra tot burgemeester van 's-Gravenhage in de zomer van 1942 kreeg hij eindelijk zijn baantje bij de gemeente (Doc. I N. Giesekam). Reeds lang was de verhouding tussen Rost en Mussert en tussen Rost en de Duitse autoriteiten zo gewijzigd dat de hele zaak voor Rost irrelevant was geworden; zie ook Inleiding, p. 127 e.v.

106 – (1) De verschillende bij het NVV aangesloten vakbonden gaven elk een maandblad uit. Bovendien was er het halfmaandelijks, sinds juni 1940 maandelijks verschijnende NVV-blad *De Vakbeweging*. Zowel Woudenberg als Rost zag in Arbeiderspers en VARA de publiciteitsorganen van het komende Arbeidsfront waarin het onder Woudenberg geplaatste NVV zou opgaan. Bovendien was het NVV in de financiële positie van de Arbeiderspers geïnteresseerd als grootaandeelhouder en voornaamste krediteur (vgl. nr. 60, noot 2 en nr. 62, noot 2; zie ook nrs. 151 en 158). Nu was het vooral Kerkmeester die niet alleen propaganda voor de Arbeiderspers wenste, maar een verplicht abonnement voor NVV-leden voorstelde: met ca. 200.000 vaste abonnees zou het bedrijf opeens uit de brand zijn! Tegelijkertijd probeerde hij te bereiken dat ook door de VARA propaganda voor de krant werd gemaakt (brief aan Rost van 1 okt. 1940, RvT II Kerkmeester). In 1941 kwam hij op het plan terug, maar weer tevergeefs; Woudenberg voelde er niet voor (brieven van 15 juli en 18 nov. 1941, RvT II Kerkmeester); vgl. Woudenberg, *Memoires* I, p. 65/66 en II, p. 69.

(2) Teruggezonden aan het NVV en dus verloren gegaan. Het was blijkens nr. 109, de klacht van J. Hilgenga, voorzitter van de Landarbeidersbond, die weliswaar had besloten verder te werken onder de nieuwe bedeling, de vele ontslagen onder collega's ten spijt, maar die voor nationaal-socialistische propaganda toch gespaard wilde blijven.

(3) Met name over het ontslag van vakbondbestuurders stond Rost uit propagandistische overwegingen op een ander standpunt (vgl. nr. 82, noot 6). Nu antwoordde Woudenberg Rost met diens eigen argumenten.

107. G. P. J. VAN OVERBEEK AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 21 September 1940

Hoogedelgestrenge Heer [1],

Ik ben tot de overtuiging gekomen, dat, wil de krant zich uit de moeilijkheden, waarin zij zich bevindt [2], herstellen, zij vóór alles een redactionele leiding behoeft, die een bijzonder stuwende kracht vermag te ontwikkelen op het gebied van het voeren van actie.

Daar nu mijn natuurlijke aanleg meer van beschouwelijke en academische aard is, ben ik, na nauwgezette overweging, tot de slotsom gekomen, dat het belang van de onderneming vergt, dat ik als hoofdredacteur word vervangen [3].

In verband hiermede heb ik den heer Kerkmeester heden verzocht mij met ingang van 1 November a.s. ontslag te verlenen als hoofdredacteur van 'De Arbeiderspers' [4].

Hoogachtend,

G. VAN OVERBEEK

RvT II Arbeiderspers, Oorspronkelijk (afschrift RvO)

108. C. G. ESSER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Emmer – Compascuum, 22 September 1940

Ondanks het feit, dat ik de vergadering heb bijgewoond te Assen, waar U [1] gesproken hebt voor Raads- en Statenleden en vooraanstaande partijgenoten van 'wijlen' de S.D.A.P. in Drente, ondanks de propaganda in de A.P. voor de N.S.W.G. en ondanks Uw radiorede van Zaterdag j.l., behoor ik nog steeds tot de weifelaars.

107 – (1) Vgl. nr. 70.
(2) Het vertrek van vooraanstaande redactieleden en van de rayondirecteuren van Friesland en Groningen en de achteruitgang van het aantal abonnementen waren zeer verontrustende tekenen. Vgl. nr. 88, noot 4. Zie ook nr. 119 en nr. 204.
(3) Noch het hier aangevoerde, noch het isolement waarin Van Overbeek was geraakt tengevolge van zijn houding sinds de capitulatie, waren m.i. zijn eigenlijke motieven. Behalve het vooruitzicht van een burgemeestersplaats (zie nr. 117), lokte hem de hoofdredactie van een weekblad voor het NVV, waar hij een grotere vrijheid verwachtte dan naast Goedhuys. Vgl. nr. 109, noot 2; 117, noot 2 en Van Overbeeks uitvoerige verklaringen aan de commissie voor de Perszuivering.
(4) Rost bedankte 25 sep. 1940 aldus: 'Ik respecteer uw besluit en dank u voor alles wat u gedaan hebt. Spoedig hoop ik nog mondeling met u in contact te komen' (RvT A III 1/86394). Dat geschiedde al gauw, zie nr. 117. Het ontslag ging al eerder in, waarschijnlijk wegens opneming van achterstallige vakantie. Zie *Het Nationale Dagblad* van 7 okt. 1940: Goedhuys volgt Van Overbeek op als hoofdredacteur; vgl. bijlage B, noot 3.
108 – (1) Bedoeld wordt de samenkomst van 5 aug. te Assen waar Rost sprak voor enkele raads- en statenleden van de SDAP. – De door Schmidt van tevoren goedgekeurde radiorede van 21 sep. 1940 (RvT SDAP 86126–7) was niet alleen een oproep, toe te treden tot de NSWG, maar behelsde ook rekenschap van Rost over de resultaten sinds zijn benoeming op 20 juli. 'Poging tot redding van de culturele organisaties geslaagd. Sabotage van het hoofdbestuur der SDAP', luidde de kop, waarmee de rede werd afgedrukt (*Het Nationale Dagblad* van 23 sep. 1940. Zie ook HSSPF II 54a, 31/40).

Ik hoop nu, dat U mij enkele inlichtingen wilt verschaffen, zodat ik mijn houding kan bepalen.

Wat in het program staat, interesseert me minder dan wat er niet in staat. Ik constateer dit: naast de N.S.B. is een socialistische Werkgemeenschap (dus geen partij) opgericht. Deze moet dus een reden van bestaan hebben. Mijn vraag is nu:

1e. Wat onderscheidt de N.S.W.G. van de N.S.B. en indien er onderscheid is . . .

2e. Kan de afbakening dan niet in het program aangegeven worden?

3e. Wat is eigenlijk het verschil tussen een Werkgemeenschap en een partij?

4e. Indien de N.S.B. aan de macht komt, wat naar 'men' zegt spoedig zal gebeuren [2], wat zal er dan van de N.S.W.G. worden?

Verder nog dit. Kan men van het partijbestuur van de S.D.A.P. nog zeggen, dat het uit eigen beweging is weggegaan; bij het N.V.V. bestuur en de besturen der aangesloten organisaties ligt de zaak anders. Verschillende vertrouwensmensen zijn zonder meer aan de dijk gezet door den heer Woudenberg [3]. Het kan niet anders, of dit moet duizenden aangeslotenen, tevens lid van de S.D.A.P., om het zacht te zeggen, kopschuw maken. Deze maatregel heeft mij tenminste diep geschokt en ik had het ook niet verwacht na Uw rede in Assen [1].

Het moet mij verder van het hart, dat de wijze, waarop de N.S.B. propaganda voert, zowel in de pers als op straat [4], Uw maatregelen om een socialistische beweging te stichten moet tegenwerken.

Dat we niet tussen twee werelden moeten blijven staan [5], is mij duidelijk. Dat, hoe de wereld er ook uit zal zien na de vrede, er een socialistische beweging zal moeten zijn, staat voor mij ook vast.

Om dit te bereiken wil ik veel van het oude tijdelijk of voor goed vergeten (de definitieve balans is m.i. nog niet opgemaakt), maar het doel heiligt bij mij nog steeds niet de middelen.

Deze ontboezeming na de vragen is ontstaan uit een overpeinzing, toen ik het woord wantrouwen las in Uw radiorede van 21/9. Was dit wantrouwen reeds verklaarbaar uit het---[a] N.S.B-S.D.A.P. vóór de 10e Mei; diverse maatregelen na die datum hebben het zeer zeker versterkt. Hoewel ik niet graag zou beweren, dat een zeker conservatisme er geheel vreemd aan is [6].

Hoogachtend,

[C. G. Esser]

RvT SDAP 89670. Afschrift [b]

2) De tot in komieke details gaande geruchten, vooral in de tweede en derde week van sep., over de aanstaande *Machtübernahme* door de NSB gingen terug op een zinsnede van Van Genechten bij de begrafenis van Peter Ton. Sprekend namens Mussert zei hij: 'Wij zullen de macht in de staat overnemen en wij zullen voortaan de orde hier te lande handhaven.' Aldus wel in *Het Nationale Dagblad* van 12 sep. maar niet in *Volk en Vaderland* van 13 sep. afgedrukt. In München werd nog in okt. 'van hoger hand' onder de vrijwilligers meegedeeld, dat de NSB aan de macht kwam. (3) Vgl. nr. 78, noot 6.

(4) Het ongunstige effect daarvan wordt ook gesignaleerd in de *Meldungen aus den Niederlanden* (HSSPF MadN nr. 10, p. 5) en in de *Stimmungsberichte* (ZbV Stimm. nr. 41, p. 15).

(5) Toespeling op de brochure van dr. H. Colijn.

(a) Wegens onleesbaarheid in het oorspronkelijk liet Van der Zee bij het maken van het afschrift hier een passage weg. Er zal getwist of conflict hebben gestaan of iets van die strekking.

(6) Vgl. Rosts antwoord, nr. 113. Esser werd echter niet overtuigd. Hij trad nooit tot de NSWG toe.

(b) De originele brief van deze S.D.A.P.-bestuurder is niet over; hij werd naar de Tesselschadestraat geadresseerd en door Van der Zee 23 sep. 1940 naar Rost in afschrift doorgezonden (zie RvT SDAP 89671-2).

109. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. J. WOUDENBERG

25 September 1940

Kameraad,

Ik nam kennis van Uw schrijven van 20 September en ik wil in geenen deele aandringen op het aanbevelen van de Arbeiderspers in de vakbladen als het standpunt van den voorzitter van den Landarbeidersbond beantwoordt aan dat van de leiding van het N.V.V. [1] De consequenties van dit standpunt zouden zijn, dat elk lid vrijgelaten wordt het blad te lezen, dat hem goed dunkt, m.a.w. dat leden van het N.V.V. even goed burgerlijke bladen als andere politieke bladen kunnen lezen. Ik kan niet beoordeelen hoe de politiek van het Duitsche Arbeidsfront is. Ik neem aan, dat zij min of meer een bepaalde richting voorstaan.

Bij de nieuwe oriënteering van de Arbeiderspers, die langzaam maar zeker in de goede richting gaat, lijkt het mij, dat propaganda voor deze bladen op de weg van het N.V.V. ligt maar, zooals gezegd, wil ik er niet op aandringen als de leiding van het N.V.V. een andere meening is toegedaan.

Wij spreken elkander in elk geval Zondag en kunnen hier dan nog nader op terugkomen [2].

Met nationaal-socialistischen groet Hou Zee

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT A III 1/86413. Doorslagkopie

110. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SCHEFFER

30 September 1940

Zeer geachte Heer Scheffer,

Mag ik U mijn dank betuigen voor Uw schrijven van 25 September, waarbij U mij afschrift liet toekomen van een brief van den Heer Wiardi Beckman, d.d. 23 September [1]. Ik heb ook Uw vorige brieven met zeer veel aandacht gelezen, en moet U eerlijk bekennen, dat ik mij onmachtig gevoel U in de innerlijke strijd die U te voeren heeft te helpen. Het is nu eenmaal zoo in het leven, dat men menschen uit zijn Volk, die tal van waardevolle

109 – (1) Rost slaat terug (zie nr. 106, noot 2 en 3).
(2) Afspraak voor 29 sep. 1940, waar de resultaten van het bezoek aan Hitler evenals de door Mussert op 26 sep. gedecreteerde opheffing van het NWV-Arbeidsfront besproken werden, naast het hier genoemde punt. Men besloot bij die gelegenheid waarschijnlijk, een nieuw weekblad voor het NVV te doen uitgeven bij de Arbeiderspers, nl. *Arbeid*, dat op 1 jan. 1941 begon te verschijnen en aan alle leden van bij het NVV aangesloten bonden werd toegezonden. Rost zal toen ook Van Overbeek aanbevolen hebben als hoofdredacteur daarvan. Woudenberg zou N. de Haas geprefereerd hebben (Perszuivering Arbeiderspers). Van Overbeek, reeds zomer 1941 vervangen door C. F. Roosenschoon, werd zelf perschef van het departement van Sociale Zaken. – Kerkmeester hoopte door dit blad zijn bedrijf exploitabel te maken. Zie voor het resultaat, brief Kerkmeester aan Woudenberg d.d. 15 juli 1941 (RvT II NVV).
110 – (1) Brief *aan* Wiardi Beckman. Zie nr. 104, noot 3.

eigenschappen hebben vaak niet kan bereiken en dat zij verloren gaan in groote oogenblikken van diepgaande veranderingen zooals die op het oogenblik door ons worden doorgemaakt.

Er is helaas tusschen Uw wereldbeschouwing en de mijne een zeer diepgaand verschil, wat niet wegneemt, dat ik Uw eerlijkheid ten zeerste waardeer.

Het heeft geen zin in een brief uitvoerig deze verschillen van opvatting te bespreken. Ik stel mij gaarne tot Uw beschikking als U eens van gedachten wilt wisselen, doch zou U de raad willen geven, houdt U aan Uw zakelijk standpunt vast [2]. U houdt van Uw volk, en ik geloof, dat ik mijn volk evenzeer in het hart gesloten heb. Onze strijd is er tenslotte op gericht om zooveel mogelijk waardevolle menschen de weg naar de toekomst open te stellen. Ik krijg eerstdaags bezoek van iemand, waarmede ik U gaarne in kennis zou willen brengen, en hoop U nog nader te schrijven [3]. In afwachting daarvan wilt U wel met deze paar woorden genoegen nemen.

Met herhaalden dank teeken ik met de meeste Hoogachting,

[M. Rost van Tonningen]

RvT A III 1/86443. Doorslagkopie

111. W. J. HEUBEL [1] AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

München, 2 October 1940

Beste Rost,

Van harte bedankt voor je uitvoerig schrijven [2]. Het was in ieder geval hoognoodig, dat ik eens iets hoorde. Mijn gedachten staan hier natuurlijk ook niet stil en je begrijpt, wat er, nu de beslissingen in Nederland vallen, in mij omgaat. De ontwikkeling, hoewel niet voor de eeuwige toekomst vastgelegd, dat is duidelijk, gaat toch in vele opzichten niet bevredigend [3]. Daarom besloot ik, gezien de afgesproken termijn verliep, terug te keeren. Ik wil mijn gewicht, of gewichtje, mee in de weegschaal gooien. Ik geloof, dat jelui de tijd hier sterk over-

(2) Rost bedoelt Scheffers bereidverklaring, de Rotterdamse directie te blijven waarnemen alsmede zijn werkplan voor de krant van 2 sep. 1940 (zie nr. 104, noot 1). Ook het vertrek van Van Overbeek (nr. 107), waardoor de leiding van de bladen van de Arbeiderspers voor het eerst aan een echte nationaal-socialist kwam, nl. W. Goedhuys, bracht hierin geen verandering; hij bleef bij het advies van Vliegen (bijlage B). Eerst begin 1941 namen Scheffers conflicten met de nieuwe heren toe en na de Februaristaking verkoos hij de vrijheid en nam hij op 15 mrt. 1941 ontslag. Later was hij in Rotterdam één van de organisatoren van het Nationaal Steun Fonds.
(3) Niet bekend, wie hier bedoeld wordt.
111 – (1) Zie Inleiding, p. 135–136.
(2) Die brief is niet aangetroffen in de verzameling-Rost van Tonningen.
(3) Zelf had Heubel een verkoeling t.a.v. zijn plannen ervaren bij de *Reichsjugendführung*, toen hij medio september voor een bespreking naar Berlijn werd opgeroepen. Zijn zuster en zijn adjudant, F. de Brune, berichtten hem, dat het rijkscommissariaat zich eind augustus al van hem distancieerde. Na het bezoek van Mussert aan Hitler brak men eindelijk geheel met 'de Heubelgroep' (zie Inleiding, p. 139; brieven van 18 en 25 sep. 1940 in RvT 108, RvT 70/13 en Doc. I F. S. Heubel). Het sub 3 gezegde is daar ook een bewijs van.

schat. Een opwinding over een korte reis van mij naar Berlijn is b.v. onnoodig[4]. Ik ben b.v. nog geen enkele dag ziek geweest, de meesten hier echter wel. Ik ga daarvoor eens weg, doe mijn krantwerk een paar dagen en blijf toch wel ongeveer bij. Ik kan vrij kort zijn met de principieele uiteenzetting, want bijgevoegd schrijven is duidelijk, althans wat de taal, niet wat de druk betreft. Wegens tijdgebrek kan ik het niet overtijpen. Nu even kort samenvatten:

1) Ik nam deze beslissing, voordat ik jelui (jouw, Feldmeyer's, Rauter's en Florrie's [5]) beroep ontving, om hier te blijven. Gezien ik in verband werk en niet op eigen houtje, heeft jelui oproep natuurlijk invloed. Vervelend vind ik echter, dat onze afspraak van 8 weken [6] heelemaal vergeten is en er net gedaan wordt of ik mijn contract breek door terug te komen. Integendeel jelui moet me overtuigen waarom ik langer weg moet blijven.

2) Als eenige reden kan ik vinden: mijn opleiding en verdere ontwikkeling of ontplooiing. Hoewel de opleiding hier goed is voor je karakter en lichaam, moet je de kennis die je hierbij opdoet, niet overschatten. In hoofdzaak hebben wij nu het beste achter de rug. Er volgt nu de z.g. Geländeübung, waar we in de praktijk niet veel aan zullen hebben. Er moet overlegd worden of een overgaan op een Junkerschule of een korte cursus hier, niet aan de orde is. We zoeken hiervoor binnenkort eenige mannen uit, die geschikt blijken. Dit wordt morgen met Wäckerle besproken [7].

3) Ik sprak hem vandaag over mijn geval. Jeugd of SS, hij weet er weinig raad op, raadde me bijna dringend aan, naar Nederland en Berlijn te gaan om jelui en Himmler te spreken. Dit voor orientatie, want ik wordt er niet meer wijs uit. Wel uit de SS, maar niet uit de jeugd. De richting, die de jeugd uitgaat, lijkt mij gezien deze in handen in V.G.[a] komt, vrij verontrustend. Daarom wil ik er bij zijn, desnoods in de een of andere centrale post onder van G. Ik reken er hierbij op, dat ik invloed in de goede richting kan uitoefenen, behoef heelemaal niet de leiderszetel te bezetten, dat zien we later wel, hopenlijk vinden we een betere.

4) Welke beslissing moet ik nu nemen. Jelui gaan op de practische punten heelemaal niet in en daarom heb je me niet overtuigd. Jelui behoeft en ik wil, dit onder elkaar zelfs niet, althans niet tusschen ons, politiek te zijn en je over de ontwikkeling niet uit te laten. Ik weet, de argumenten van Feldmeyer om mij bij de SS te hebben en die zijn juist. Maar daar staat tegenover dat geen mensch zich om de jeugd bekommert [8] en dat is de reden waarom ik daarheen wil. Is dat wel het geval en kunnen jelui geruststellende berichten geven, dan kan de toestand veranderen. Waarschijnlijk bel ik dezer dagen Seyss op, om te vragen of ik voor een korte bespreking terug kan komen. Dit brengt me op:

(4) Rost was woedend – 'hij liep te ketteren en te vloeken', schrijft mej. F. S. Heubel 17 sep. aan haar broer (Doc. I F. S. Heubel) – dat Heubel half september door de *Reichsjugendführung* uit München naar Berlijn was opgetrommeld.

(5) Brieven van Rauter en Feldmeijer aan Heubel ontbreken eveneens. Brief van F. S. Heubel, zie noot 3.

(6) Met Rost, Feldmeijer en Rauter was overeengekomen dat hij voor een tweemaandse opleiding naar München zou gaan (vgl. nr. 73, noot 3). Hij was blijkens zijn mededeling in nr. 111 I ca. 11 augustus in München begonnen.

(7) Dus voor de kleine groep 'goede elementen' in München, zie nrs. 85 en 86 en nr. 120, noot 3. De selectie werd uitgevoerd door Schwing en hemzelf. H. Wäckerle was de commandant van *SS-Standarte Westland* (BDC H 146 en P 110).

(a) Van Geelkerken als Hoofdstormer van de Nationale Jeugdstorm.

(8) Zijn zuster verrichtte haar bemoeingen slechts als zijn plaatsvervangster (nr. 73, noot 3); Rosts activiteit was op te veel andere dingen gericht en Heubels medewerkers, F. de Brune, H. W. Vollmüller en H. van Kuipers, waren te jong en te weinig important om mee te tellen.

5) Verkeerd begrip. Is mijn Ausbildung hier noodig om een soort diploma voor het bekleeden van een offic. rang later, te verkrijgen, dan moet dit gezegd worden. Hoe lang is dan noodig? Het practische nut van een verdere opleiding weegt m.i. niet op tegen datgene wat ik in Nederland mis. Jelui overschat dus de opleiding hier. Rauter moet die kennen. Ik zal toch nooit een prima 'Gewehrgriff'zwaaier worden, dat ligt de Duitschers toch meer. Moet ik dat nu verder wekenlang oefenen, nuttig zeker voor mijn karakter enz. maar is er niets belangrijkers. Hoeveel keer zal ik nog een geweer in mijn vingers moeten houden? [9]

6) Slot: Mijn geloof staat vast als een rots, dus al komen de gekste tegenslagen ik sta vast. Het ergste wat mij zou kunnen gebeuren, is dat ik tot de overtuiging kom, dat ik mijn land, gezien de politieke verhoudingen even goed op economisch gebied kan dienen en dat ik me verder met die problemen ga bezighouden [10]. Ik verwaarloos die kant trouwens toch niet heelemaal, want het is een voor de Nederlanders belangrijke toekomsttaak. Handel en scheepvaart waren hun aanleg, de handel is ontaard, maar in de goeden zin heeft het bij ons zeker weer een toekomst. Zooals gezegd het is mij een raadsel waarom ik nu ineens half werk moet verrichten, nu ik zelfs eenige weken langer dan de afgesproken twee maanden blijf. Geef jelui me een duidelijke lijn in de jeugd aan en ik blijf hier Stadtler, die ik echter in Berlijn sprak, had het ook over de mogelijkheid dat ik onder v.G. zou komen op een behoorlijke post en mij dan zoo zou inwerken. Ik voel me mede verantwoordelijk voor de jeugd, ik wil niet, dat er later gezegd word, hij nam de aanloop, maar bleef in de strijdperiode in München. Jij bent zelf gedeeltelijk de oorzaak van mijn verantwoordelijkheidsgevoel, op jeugdgebied.

7) Zooals de groepsleider van München je reeds schreef, wil je hier eens voor de Standarte komen spreken en wel zoo gauw mogelijk? Lijkt me goed! Met een vliegtuig. Waarom ging jelui reis niet door? [11]

Nogmaals, ik hoop van tijd tot tijd iets te hooren, want ik hang aan de strijd, let wel strijd is het, dat nu nog geleverd wordt. Ik ben dus niet alleen verantwoordelijk voor de opbouw, die inderdaad in zeer bescheiden vorm ook al begint, maar in eerste plaats voor de strijd, die nu op politiek gebied gestreden wordt. Dit is gezegd zonder zelf over- of onderschatting. Dat mij hierin geen duidelijke lijn voor oogen staat, waarom ik daar niet aan deel moet nemen, veroorzaakt mijn z.g. twijfel. Twijfelen doe ik echter niet, maak je niet bezorgd, ik moet alleen helder kunnen zien, om enthusiast op een doel af te stormen. Zie ik dat, dan neem [ik] ook alle nare spullen en opleidingen graag in koop. Overigens maak ik het best en doe mijn werk hier opgeruimd! Hoop van jou hetzelfde, mijn hartelijke groeten aan allen, Heil Hitler!

WIM HEUBEL

Schwing wilde ook een korte opleiding nemen, zooals Himmler zich voor eenige hier dacht om dan spoedig in Nederland terug te keeren. Wat raad je aan, mede gezien de N.S.B. [12]

W.

RvT 125/183050–1. Oorspronkelijk

(9) Zie nr. 120, noot 4.
(10) Voor de oorlog was hij werkzaam bij Kol & Co. in Amsterdam, een bank- en effectenbedrijf.
(11) Zie nrs. 85, noot 14 en 116.
(12) Zie bij nr. 120, noot 2.

111 I. W. J. HEUBEL AAN A. SEYSS-INQUART

München, den 29. Sept. 40

Sehr geehrter Herr Reichskommissar!

Bezugnehmend auf die geführten Unterredungen, die meine zukünftige Arbeit betrafen [1], möchte ich Ihnen hiermit meine weiteren Pläne vorlegen.

Weil ich eine militärische Ausbildung für mich als sehr nützlich ansah und die Ueberzeugung hatte, dass sich jetzt hierzu die letzte Gelegenheit bot, entschloss ich mich nach München zu fahren zur SS Verfügungstruppe [2]. Es wurde abgemacht, dass ich einen achtwochigen Kursus mitmachen würde und danach in den Niederlanden für Jugend- oder SS-Arbeit zur Verfügung stehen würde. Ich habe inzwischen 7 Wochen hier mitgemacht und festgestellt, dass ich meine hier verbrachte Zeit bestimmt nicht als verloren betrachten brauche. Man merkt zwar, dass die Niederländer nach Preussischer Auffassung, kaum als halbe Soldaten angesehen werden, aber deshalb ist, trotz der oft enttäuschenden Arbeit für die Ausbilder, unsere Erziehung hier gut. Und abgesehen von manchen Schattenseiten, glaube ich, dass die Jungens sich betr. militärischer Haltung hier günstig entwickeln werden, obwohl sie ja vorläufig bestimmt nicht die Höhe der Deutschen erreichen werden und nur wenige Führer darunter sind. Dafür ist bei uns zu lange pacifistische Propaganda gemacht worden und uns hat auch die militärische Vorbildung in einer Jugendorganisation gefehlt.

Obwohl ich fühle, dass eine weitere Ausbildung hier mich gut tun würde, will ich zurück, denn die Entwicklung in der Jugendfrage beunruhigt mich. Wir Jüngeren habe so oft die Hoffnung auf unsere Führer gesetzt und sind so oft enttäuscht worden, dass jetzt alles mögliche getan werden muss, um die durch die heutige Entwickelung vorhandene Energie zu steigern und nicht verloren gehen zu lassen. Stadtler hat mir z.B. die neuen Aufbaupläne des Nationalen Jeugdstorms gezeigt [3]. Sie sehen wunderbar aus, aber die Ausführenden sind alle wieder dieselben, die damals nichts besseres zu tun gewusst haben, als ihr Jugendbewegung auf zu lösen 'bis auf bessere Zeiten' [4]. Nach meiner Meinung brauchen wir jetzt nicht so sehr sog. Sachverständige, denn die haben wir in Massen gehabt, sondern ehrliche Kerle, die man vertrauen kann. Aus diesen revolutionären Geist werden dann später die besseren Führer geboren werden. Davon bin ich überzeugt! Die SS Aufgabe ist wichtig! Bestimmt gleichwichtig ist aber die Auferstehung der Jugend! Die SS hat ihre Richtung schon gefunden wenn auch mit den entsprechenden Schwierigkeiten; die Jugend noch nicht, obwohl, wie ich erfahre, Vorbereitungen für Zusammenschliessen gemacht werden. Die Jugendfrage ist also im Moment die bei weitem schwierigere Frage und deshalb möchte ich mich dieser widmen. Ich beanspruche keinen bestimmten Posten, will aber für meine Arbeit die Sicherheit einer klaren Richtung haben. Wie ich mir meine Aufgabe genau vorstelle, kann ich, nachdem ich schon seit Monaten fort bin, nicht genau sagen. Ich müsste erst die weitere genaue Entwickelung kennen lernen. Ich stelle mir vor zuerst schnellstens

111 I- (1) Dit moet geweest zijn eind juni 1940, voor zijn vertrek naar Berlijn en München (vgl. nrs. 57 en 73).
(2) De naam *Waffen-SS* was wel reeds gebruikt door Hitler in zijn rijksdagrede van 19 juli 1940 en opnieuw in aug., maar de gangbare naam was nog: *SS-Verfügungstruppen* resp. *Totenkopfverbände* (zie H. Buchheim, *Die SS in der Verfassung des Dritten Reiches* in *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*. III (1955), p. 127–157).
(3) Nl. bij Haubels bezoek aan de *Reichsjugendführung* op 14–15 sep. 1940; zie nr. 111, noten 3 en 4.
(4) Vgl. nr. 103, noot 7.

Kontakt mit den Führern der anderen bestehenden Jugendbewegungen aufzunehmen, um zu einer Zusammenarbeit zu kommen. Ich werde diesen meinen ursprünglichen Plan vorschlagen, um von der Erfahrung Deutschlands auf diesem Gebiete Gebrauch zu machen und die besten Kräfte nach Potsdam usw. zur Führerschule zu schicken und zum Studium der praktischen Arbeit [5]. Sie werden dort, wie die Erfahrung nach den ersten Versuchen zeigt, bestimmt positiv beeinflusst werden und ihr Wert für unsere Arbeit, in welchem Verein sie sich auch im Moment befinden, wird sich steigern. Nach einer noch besseren Vorbereitung bei der R.J.F., wofür .... [a] ....
Errichtung einer Führerschule, nur geführt von Niederländern. Dort würden die besten Vertreter aller Jugendvereine eine klare geistiger Ausrichtung erfahren und so der spätere organisatorischen Zusammenschluss vorbereitetwerden. Ich glaube, dass derartige Pläne schon von meiner Schwester mit Ihnen besprochen worden sind und zum Teil schon bei den Mädeln in Angriff genommen. Als Einleitung habe ich schon zwei meiner Kameraden aus Berlin zurückgeschickt, um mit van Geelkerken Kontakt aufzunehmen, betr. Ausbildung der Mitglieder des Nationalen Jeugdstorms bei der R.J.F. Frans de Brune, Pieter de Hooghlaan 21, Hilversum, wird hierbei als Verbindungsmann auftreten [6].

Einen ähnlichen Plan arbeiten wir hier aus und hoffe ich noch vor meiner Abfahrt teilweise durchgeführt zu haben [7]. Wir sind dabei eine Regimentszeitung zu errichten mit einem positieven politischen Ziel und hoffen die herum aufbauende Kräfte sammeln zu können. Dieses ist sehr nötig, denn man kann bei dem Durchschnitt Niederländischen SS Anwärtern wenig an positieven politischen Willen spüren. Das kommt auch, weil viele darunter sind, die kaum Interesse haben für die politische Seite und es nur von der Verdienstseite beschauen.

Ich habe Stadtler vor zwei Wochen noch in Berlin gesprochen, ich bin dort in einem Wochenende auf Anforderung der R.J.F. hingefahren. Ich habe ½ Tag extra Urlaub dazu gebraucht und so gleichzeitig die Verbindung mit der Reichsbank kurz aufnehmen können. Diese scheint von Holland aus immer noch schwierig zu sein.

Stadtler wollte Ihnen bei meiner Rückkehr ein Fernschreiben zukommen lassen und hoffe ich dann in dieser Angelegenheit nochmal bei Ihnen vorsprechen zu dürfen. Auch den Punkt der Zusammenarbeit mit den Flämischen Organisationen möchte ich dann mit Ihnen besprechen. Es sind hier heute mit dem neuen Transport von 130 Mann auch 30 Flämen angekommen [8].

Da wir erst in zirka zwei Wochen zum praktischen Schiessunterricht kommen, möchte ich noch bis Mitte Oktober hier bleiben und hoffe ich, dass Sie mit allem einverstanden sind.

Ich hoffe und glaube von ganzem Herzen, dass es uns gelingen wird, den Niederländern

(5) Dit aanbod was door de leider van de *Hauptabteilung Führerausbildung* der *Hitlerjugend*, Thoors, gedaan aan Heubels medewerker Vollmüller en aan F. de Brune herhaald (RvT 104/82432–3).

(a) Eén regel is hier in de kopie weggevallen.

(6) Vgl. nr. 103. De *Reichsjugendführung* had het niet begrepen op De Brune. Vollmüller werd meer gewaardeerd, men zond hem als rapporteur naar Van Geelkerken (zie RvT 70/12 en RvT 104/82431).

(7) Zie onder punt 2 in de brief aan Rost, nr. 111.

(8) De rigoureuze scheiding van Vlamingen en Nederlanders dateert pas van na de aanval op de Sovjetunie (zie HSSPF 54a, 23/41, punt 4, van 26 juni 1941). Aanvankelijk was de *SS-Standarte Westland* voor beide 'volksgroepen' bedoeld. Zie echter punt 9 van notitie van bespreking met Schmidt op 27 juli 1940 (Mussert 15d), Schmidts *Referentenbesprechungen* van 24 juli, punt 2 en van 22 aug., punt 3 (HSSPF 54a, 6 en 22/40) en nr. 80 na noot 17.

wieder ein Ziel zu setzen und damit dieses wunderbare Volk gleichberechtigt mit den anderen Germanischen Völkern in die grosse werdende Gemeinschaft einzuführen. Ich werde hieran in Treue an meinem Volke und an unserem Führer Adolf Hitler mitarbeiten.
Heil Hitler!

[W. J. HEUBEL]

RvT 125/183052-3. Doorslagkopie

112. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN P. FINK

3. Oktober 1940

Lieber Brigadeführer Fink,

Anbei sende ich Ihnen die Uebersetzungen einer Arbeit von Herrn Otto[1] betreffs der Reorganisation der Sozialen Verwaltung und der Grundsätze auf welche eine Organisation der Winterhilfe in Holland aufgebaut werden soll.

Hoffentlich kommt der Otto bald nach Haag.

Ich erlaube mir einen Lebenslauf von Herrn Otto, sowie von einigen anderen Herren, die meines Erachtens in Betracht kämen um in die Winterhilfe zu arbeiten, einzuschliessen.

Einer dieser Herren hat ein kurzes Gutachten über die Organisation der Kleiderverteilung gemacht, welches ich auch beifüge[2].

Bitte, entschuldigen Sie das schlechte Deutsch es ist absolut unmöglich eine Deutsche Stenotypistin zu bekommen[3].

Ich zeichne mit National-Sozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 117/82117. Doorslagkopie

112 – (1) Vgl. nr. 89, noot 2. - Dat rapport had mr. Otto inderhaast opgesteld als basis voor een onderhoud met Fink op 30 sep., dat Rost voor hem gearrangeerd had (RvT A 3/98720). 26 sep. had Rost hem de leiding van het bureau-Rost aangeboden maar hij sloeg dit af: hij bleef solliciteren naar een functie bij Winterhulp. Na zijn terugkeer van een *Holländerkurs* aan het *Auslandswissenschaftliche Institut* te Berlijn van 5–15 okt. 1940, werd hij voor C. Pieks Winterhulp geschikt bevonden en was hij weldra leider van de afd. Organisatie. E. Otto's levensloop, Nederlandse tekst RvT A 3/88721-3; verkorte Duitse tekst, RvT 117/82118.
(2) Andere kandidaten van Rost waren: uit de SS, zijn voormalige adjudant J. Meijer (zie nr. 86, noot 10), schrijver van het opstel *Klerendistributie*. 27 sep. 1940 verzocht Rost aan Feldmeijer, Meijer voor een Winterhulpfunctie beschikbaar te stellen (RvT A III 2/86436); 18 okt. beval hij hem bij Fink aan (RvT 117/82116). Uit de Jeugdstorm, H. W. Vollmüller (zie nr. 99, noot 5), die door de ontwikkeling van de jeugdplannen buiten emplooi dreigde te raken. Van diens hand was een rapport over de voedselverdeling en een vervoersrapport voor de Winterhulp van 31 okt. 1940 (RvT 118/82485-6 en RvT A III 3/87061). Van de NSWG hoopte Rost op heel wat kandidaten, liefst voor elk provinciaal comité één bijv. S. Veenstra uit Emmen (zie nr. 113, noot 1); Van der Zee in de landelijke organisatie (zie brieven van Van der Zee uit okt. 1940 – apr. 1941). 11 okt 1940 zond Rost aan Schwebel blijkbaar een lijst van kandidaten voor Zuid-Holland (RvT 117/82196).
(3) Mej. T. Dahmen von Buchholtz en mej. F. Elzinga waren toen zijn secretaressen, in okt. werd de Duitse *Frl.* E. Kühnen voor het bureau-Rost aangenomen. Mej. Elzinga ging over naar De Centrale.

113. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN TJ. VAN DER ZEE

4 October 1940

Waarde van der Zee,

Ik ben nog steeds een antwoord schuldig op Uw brief van 24 September, waarin het afschrift van een brief van den heer Veenstra dd. 23 September was gevoegd [1] en tevens een schrijven van den heer Esser te Emmer-Compascum [2].

De sociale actie van de Winterhulp is nog niet ver genoeg gevorderd om reeds nu inlichtingen aan den heer Veenstra te geven, doch ik schrijf hem met gelijke post om hem een en ander te melden.

Wat betreft het schrijven van den heer Esser kan ik kort zijn. In de vier punten, die de heer Esser opwerpt wordt o.a. gevraagd, wat het onderscheid is tusschen N.S.W.G. en de N.S.B. Mij dunkt, dit onderscheid is nogal belangrijk voor degene die het programma en de brochures van de N.S.B. heeft doorgezien.

Als voornaamste verschilpunt zou ik dit willen aangeven. De N.S.B. staat als Nationaal Socialistische Beweging op het standpunt van de principiëele ongelijkheid van den mensch, waarmee nauw verbonden is het beginsel van het leiderschap.

De N.S.B. wil de volksgemeenschap beperken tot menschen van het eigen ras en sluit sinds korten tijd de Joden uit [3].

De N.S.B. gelooft, dat volken van hetzelfde ras nauw aan elkander moeten verbonden zijn [4].

Het komt mij echter niet wenschelijk voor om verschilpunten als deze, op het oogenblik naar voren te brengen. Hiermede zouden wij hoogstens onze tegenstanders een dienst bewijzen. In dit verband kan ik U mededeelen, dat blijkens inlichtingen, die mij zooeven toekomen, in den loop van deze week ten huize van A. Herfst, Wognummerstraat te Amsterdam een bespreking zal plaats vinden door verschillende S.D.A.P.-bestuursleden, waaronder Suurhof, Plaatselijk Secretaris der Ned. Unie. Het ligt in de bedoeling de leden der S.D.A.P. zoo snel mogelijk over te hevelen naar de Unie [5].

Goedhuys heeft U waarschijnlijk reeds op de hoogte gebracht van het plan om de S.D.A.P. thans definitief te ontbinden en vroegere leden van Gemeente Raden, Provinciale Staten, die medewerking hebben geweigerd, uit te sluiten voor de N.S.W.G. en vervallen te verklaren [6].

113 – (1) S. Veenstra, wethouder van Emmen voor de SDAP, had na deelneming aan de oprichtingsvergadering van de NSWG (zie bijlage E en nr. 102) nadere gegevens over de organisatie van de 'sociale hulpactie voor de winter' gevraagd, waarover toen was gesproken (RvT SDAP 89671–2). Rost antwoordde hem in de hier vermelde zin op 8 okt. 1940 (RvT A III 2/86591). Zie ook nr. 165, *n.* 7,

(2) Zie nr. 108.

(3) Zie bijlage E, noot 16.

(4) Rost blijft hierin waarschijnlijk bewust vaag, om ook Van der Zee niet te verontrusten door groot-Germaanse klanken, die deze als 'annexionistisch' zou hebben verstaan.

(5) Vrijwel letterlijk overgenomen uit een CID-bericht (zie nr. 126, *n.* 2) voor hem van 3 okt. 1940 (RvT A 4/88850–1). Een *Stimmungsbericht* van 26 okt. meldde: 'Die Gründung des Amsterdammer Zweiges der Soz. Arbeitsgemeinschaft [afd. Amsterdam van de NSWG op 7 okt. 1940] – – – hatte ebenfalls den Erfolg, dass viele Sozialdemokraten der 'Nederlandsche Unie' beitraten.' (ZbV Stimm. 40239). Vgl. *De Unie* van 5 okt. 1940 en zie nr. 118, noot 5.

(6) Van der Zee had Rost dringend verzocht, in verband met gerezen moeilijkheden, deel te nemen aan de vergadering van het centraal bestuur van de NSWG op 3 okt. Eén van de punten daarvan, de relatie tot de SDAP, was ook al bij de oprichting van de NSWG aan de orde gesteld (bijlage E, noot 12). Zie verder

Hierover heb ik dezer dagen een bespreking met den heer Schmidt [7].
Met vriendelijken groet,

[M. M. Rost van Tonningen]

RvT SDAP 89686. Doorslagkopie

114. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. J. WOUDENBERG

's Gravenhage, 7 Oct. 1940

Beste Kameraad Woudenberg,

De kwestie van den Arbeiders Sportbond blijft mij bezighouden [1]. Mijn politiek in deze blijft, evenals overal elders geleid door de overweging, dat de leiding in al het werk van de voor het Nationaal Socialisme bepalende organisaties en dus in het bijzonder wat de sport betreft, niet in burgerlijke handen, maar in handen van de arbeiders moet berusten.

In bijgaand schrijven wordt mij voorgesteld om de sportorganisaties van leden der N.V.V. ertoe te nopen toe te treden tot den Arbeiders Sportbond [2]. Gaarne zal ik dit punt mondeling nog verder bespreken.

Ook wil ik nog met U spreken over het Urgentieprogram van den Arbeiders Sportbond.

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

M. Rost van Tonningen

RvT A III 2/86581. Oorspronkelijk [a]

hierover, Inleiding, p. 123 e.v. – Rost zelf kwam niet; wel W. Goedhuys, die zich intensief met de NSWG bezig hield (vgl. nr. 82, noot a).

(7) Het onderhoud met Schmidt werd steeds verschoven, zie hierover verder nrs. 118, 124, 128 en 130.

114 – (1) Geen wonder, Van der Zee herinnerde hem er telkens aan. Bovendien had 6 okt. een buitengewoon congres van de NASB plaats gehad, waar de voorzitter Muller een uitvoerige rede, die tevoren aan Rost was toegezonden (RvT SDAP 89686–705) hield, waarin hij zich trachtte te verantwoorden voor het sinds 20 juli gevoerde beleid; voorts over het aftreden van de secretaris, het besluit tot voortwerken en het subsidie van De Centrale (zie nr. 84); hij ontwikkelde een urgentieprogramma van liefst achttien punten, dat natuurlijk zeer veel zou kosten. Inmiddels stroomden de leden weg en bedankten ook vele leden van afdelingsbesturen (Drees, *Een mislukte poging* II, p. 14–15).

(2) Het medio sep. nog mogelijk schijnende plan, de NASB aan leden te helpen door fusie met een schismatieke AJC-groep (zie nr. 103 bij noot 14–16), was mislukt. Nu zocht de Sportbond het alleen bij het NVV. Maar zonder dwang zou het ook daar wel niet gaan. De brief zelf is niet over. Woudenberg voelde er blijkbaar niet voor maar wilde de Bond liever laten opgaan in 'Vreugde en Arbeid' (zie nr. 128 bij noot 3). Het bericht in *Het Volk* van 31 okt. 1940, dat de NASB op 9 nov. zou beslissen of hij een fusie met 'Vreugde en Arbeid' zou aangaan en zo ja, op welke voorwaarden, werd niet gevolgd door publikatie van de negatieve beslissing, waarvan één der op de Arbeiderspers vervaardigde illegale pamfletten (zie nr. 133) kennis gaf.

(a) De brief werd niet verzonden, omdat Rost een afspraak kon maken voor de volgende dag teneinde de zaak mondeling te behandelen (RvT A III 2/86613).

115. H. J. KERKMEESTER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

7 October 1940

Kameraad,

'De Misthoorn'-affaire kost ons uiteindelijk toch onzen besten man, den heer Veenstra [1]. Het absoluut wederrechtelijk en in dit verband volmaakt zinlooze gebruik maken van de adressen [2] heeft ons tot heden mèèr nadeel gebracht dan de wisseling in de bedrijfsvoering.

De adressen mogen positief niet meer gebruikt worden voor gerichte propaganda, van welken aard ook, zonder onze voorkennis. Wanneer het een andere instantie betrof zouden wij zeker in rechten verdere onheilen afwenden.

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

KERKMEESTER

Noot.

Zoo juist ontvangen wij bericht, dat 'De Misthoorn' van de afgeloopen week wederom aan de adressen is verzonden. Commentaar overbodig.

A.b. K[ERKMEESTER]

RvT II Kerkmeester. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

115 – (1) L. Veenstra, adjunct-directeur van de Arbeiderspers, was na 20 juli aangebleven. Hij was verbitterd over de vluchtpogingen van leden van de directie en redactie op 14 mei 1940. 'Het bedrijf en de 3000 man personeel redden', stond bij hem voorop. Hij werkte voor Kerkmeester het hem door Van der Veen opgedragen propagandaplan uit en zette de uitvoering zelf in met een radiotoespraak op 17 aug. 1940: *Gij en uw krant*. In verband met de Misthoornzaak waar hij ongewild aandeel aan had (zie noot 2), nam hij zijn ontslag. In een interne circulaire voor de Arbeiderspers eveneens van 7 oktober, werden door Kerkmeester 'alle geruchten die over de zaak de ronde doen' (ze werden niet nader aangeduid) ontkend. L. Veenstra zou nog tot 1 mei 1941 blijven als adviseur. In verband met de Februaristaking werd deze datum vervroegd tot 28 feb. 1941 (zie Perszuivering Arbeiderspers).

(2) Gefinancierd door Schmidt begon half sep. 1940 de gereorganiseerde *Misthoorn* met gratis verspreiding op grote schaal. Het blad werd o.m. aan driehonderd NSB-kringleiders en aan leden van de *Landesgruppe* der NSDAP toegezonden, zie *Referentenbesprechung* van 21 sep. (HSSPF 54a 31/40) en *Anweisung* 28/40 van het *Arbeitsbereich* d.d. 28 sep. 1940 (NSDAP 3A/II). Zoals reeds bij nr. 90 ter sprake kwam, werkte ook Rost mede aan de vernieuwde *Misthoorn*. Behalve door een artikel te schrijven wilde hij zijn oude relatie Van der Oord ook door de verschaffing van adressenmateriaal helpen. Op zijn aanwijzing stelde Goedhuys dit materiaal van de Arbeiderspers ter beschikking, hetgeen tot gevolg had, dat tweeduizend postabonnees van *Het Volk* het heftig anti-semitische en pro-Duitse blad in de bus kregen. Het regende protesten en opzeggingen. Kerkmeester haastte zich, in een circulaire van 20 sep. 1940 die aan 25.000 adressen werd verzonden, zijn spijt te betuigen voor het gebeurde 'waarmee de Arbeiderspers niets uitstaande heeft', maar dat te wijten was aan 'misbruik van vertrouwen van één onzer medewerkers' (RvT II Kerkmeester). Trouwens ook in de hoofdkwartiersraad van de NSB werd al vroeg geprotesteerd tegen het blad (notulen d.d. 2 dec. 1940, NSB 38b).

116. F. J. J. VAN DER VALK AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

München [1], den 7 October 1940

Kameraad,

Ingesloten een schrijven hetwelk ik ontving van Kameraden uit de S.S. Kazerne, een dag nadat een deel der manschap onze Vergadering had bezocht [2].

Er blijkt uit dat ze het daar op U hebben afgezien [3].

Ik heb desbetreffend Kam. Herdtman geschreven.

Mijn plan was met St. Nikolaas de geheele S.S. Standarte Westland plus de Zelfst. Groep München, alzoo ongeveer een 1000 man, te verzamelen.

Bij die gelegenheid zou dan o.a. Kam. Rost spreken.

Kam. Herdtman meende ik zou mij in deze tot U persoonlijk wenden, hetgeen ik hierbij doe.

De datum, in dit geval 6 Dec. behoefd niet als vaststaand te worden aangenomen. Alleen de 6de Dec. is voor Holl. jongens nog altijd een feestdag, en de komst van Kam. Rost zou deze dag eerst tot zijn recht doen komen, zeer zeker hier in München, waar anders deze dag is als een andere.

Ik heb de jongens beloofd te doen wat ik kan, om U tot kommen te bewegen.

Dat Uw komst zeer belangrijk, zeer gewenscht en misschien wel noodzakelijk is, daaraan behoefd niet te worden getwijfeld.

De dienst bij de S.S. is voor onze jongens een heele stap, in vertrouwen gedaan op de Leiding der N.S.B. en Adolf Hitler.

Dat ze in dit verband er behoefte aan gevoelen, zoo eens een riem onder het hart gestoken te krijgen en het gevoel te hebben in het Vaderland niet te worden vergeten, is wel begrijpenlijk.

Ik zou nu wel uitgebreider kunnen dokumenteeren, maar ik ben ervan overtuigd, dat dit niet noodig is, daar U al lang door heeft waar het zich om handeld [4].

Met een Nat. Soc. Groet, Hou Zee

FRANS VAN DER VALK

RvT 117/82209. Oorspronkelijk

116 – (1) De NSB-leden in Duitsland waren sinds de wijziging van de Nederlandse wet op vereniging en vergadering in mei 1939, formeel onafhankelijk van de NSB georganiseerd in een Nationaal-Socialistische Bond van Nederlanders in Duitschland, waarvan J. Herdtmann de leider was (zie verder nr. 215). München was daarvan een betrekkelijk geïsoleerde groep; deze trachtte in 1940 zijn ledental te vergroten door te werven onder de vrijwilligers van de *SS-Standarte Westland.* De groepsleider, F. J. J. van der Valk was later bij het NSB-hoofdkwartier noch bij de Duitse autoriteiten *persona grata* (zie NSB 20/85, brief d.d. 27 jan. 1942).

(2) Nl. op 28 sep. 1940 (zie nr. 116 I).

(3) Het waren uiteraard de groep Mussertgardisten en de kring om 'Dietsche Storm' die vóór alles Rost als spreker en raadsman in München wensten te zien, nadat het plan van 12 sep. was mislukt (zie nr. 85, noot 14).

(4) Nl. de 'inzet' van leden van de Bond in Duits verband op 10 mei 1940. Vgl. nr. 215.

116 I. J. B. VAN KLAVEREN AAN F. J. J. VAN DER VALK

München, 29 September 40

Kameraad van der Valck[a],

Naar aanleiding van het gesprek, hetwelk ik gisteren met U mocht hebben[1], deel ik U mede, dat ik een en ander nog eens met de medewerkenden van de 'Dietsche Storm'[2] besproken heb. Zij achtten het allen ook van groot belang, dat zoo spoedig mogelijk een vergadering voor de geheele Stand. Westland georganiseerd werd, waar dan evtl. Kam. Rost van Tonningen spreken zou.

Deze vergadering zou dan het beste in het bij onze kazerne gelegen gebouw van de Flakkazerne gehouden kunnen worden, daar wij er dan zeker van zijn, dat de geheele Standarte aanwezig is, hetgeen niet het geval zou zijn als de jongens eenzel[3] in de stad moesten gaan.

Wij van onze kant zullen dan alles doen de volledige medewerking van onzen Commandant te verkrijgen.

Wat de actie voor de N.S.B. aangaat adviseer ik U met het Bondsbestuur[4] de mogelijkheid onder het oog te zien, dat leden in S.S. Dienst vrij van contributie zijn, daar zij hun Mark per dag beslist gebruiken[3] en de meesten van thuis geen ondersteuning krijgen. Het zal U beslist bekend zijn, dat Duitschers als soldaat ook vrij zijn van de partijbijdragen. Nieuwe leden zouden evtl. een inschrijfgeld kunnen betalen.

In de hoop, dat deze vergadering met kam. Rost van Tonningen, welke van groot belang zou zijn voor de onderlinge geest in onze Standarte, plaats zal kunnen vinden, verblijf ik, met Dietsche Groet, Hou Zee

[J. B.] V[AN] KLAVEREN

RvT 117/82214. Oorspronkelijk

117. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN G. P. J. VAN OVERBEEK

14 October 1940

Zeer Geachte Heer van Overbeek,

Uw beide brieven hebben mij in goede orde bereikt[1]. Ik verontschuldig mij, dat U hierop nog steeds geen antwoord van mij mocht ontvangen.

Ik heb Uw verlangen om eventueel tot Burgemeester van Apeldoorn benoemd te worden

116 I - (a) Aldus in het origineel.
(1) Zie nr. 116 bij noot 2. (2) W. A. Schwing en W. J. Heubel.
(3) Hij bedoelt: 'einzeln'. Dit is evenals nr. 116 een voorbeeld van snelle achteruitgang van de beheersing der Nederlandse taal. Zo zijn er vele, in alle brieven en dagboeken van Nederlanders die om een of andere reden, arbeidsinzet, militaire dienst enz. in Duitsland vertoefden. Verderop: gebruiken d.w.z. brauchen.
(4) Vgl. nr. 116, noot 1. Op 30 nov. 1940 werden de leden van de groep - München weer opgenomen in de NSB.
117 - (1) Geen van beide brieven is over. Na Van Overbeeks ontslagaanvraag was er langdurig beraad tussen Rost en Goedhuys in de eerste week van okt., waarna de laatste op 7 okt. 1940 hoofdredacteur werd (zie nr. 107, noot 4). Voor gevolgen op de redactie van *Het Volk* zie bijlage B, noot 3.

doorgegeven [2], en heb tevens attent gemaakt op de merkwaardige methode, die het Ministerie toe schijnt te passen om voor elke gemeente apart te solliciteeren.

Ik heb hierover reeds met Oberbürgermeister Althaus overleg gepleegd [3] en hoop U binnenkort hierover te kunnen schrijven.

Het was voor mij ook zeer aangenaam om met Uw vrouw te mogen kennis maken. Ik hoop, dat het niet de laatste maal is, dat wij elkaar hebben ontmoet.

Met vriendelijke groeten teeken ik Hoogachtend,

M. ROST VAN TONNINGEN

RvT A III 2/86683. Doorslagkopie

118. TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 14 October 1940

Zeer geachte heer,

Naar aanleiding van ons gesprek, dat wij op 9 October hebben gehad, meen ik onderstaande opmerkingen aan U te moeten doen toekomen.

I. Het is dringend noodzakelijk, dat de feitelijke ontbinding van de S.D.A.P. ook krachtens verordening voltrokken wordt [1].

Dit is gewenst, omdat er nog steeds mensen zijn, die menen, dat de S.D.A.P. is blijven voortbestaan, ook al is zij practisch niet werkzaam. Zij worden hierin gesterkt, doordat verschillende functionnarissen van de voormalige S.D.A.P. door persoonlijke bezoeken en circulaires die indruk levendig blijven houden. Wij laten U ingesloten een afschrift van een dergelijke circulaire toekomen [a]. De verwarring, die hierdoor ontstaat, belemmert in ernstige mate de ontplooiing van de N.S.W.G. [2]

II. Als gevolg van punt I menen wij, dat de bezittingen van de S.D.A.P. zowel die van de partij als van de lagere instanties (gewesten, afdelingen, vrouwenclub, vereniging van raads- en statenleden enz.) aan de N.S.W.G. moeten worden overgedragen [3].

Ten aanzien hiervan is ook grote spoed geboden, omdat er fluistercampagnes gaande zijn, die ten doel hebben, om de indruk te vestigen, dat wij ons werk verrichten met middelen, die door de N.S.B. en de bezettingsautoriteiten geleverd worden [4].

(2) Volgens W. Janke was hij het die Van Overbeek bij Schmidt voor een burgemeesterschap voordroeg (Perszuivering Arbeiderspers). Eind nov., na zijn terugkeer van een 'interessante reis in Duitsland', vroeg Van Overbeek Rost, hem over tijdelijk nuttig werk te adviseren 'tot Althaus over de brug komt' (zie RvT 27 bij de O). Het bleef bij de hoofdredactie van *Arbeid* (zie nr. 109, noot 2).

(3) Bij diezelfde gelegenheid bracht hij de kandidatuur van Voûte voor Amsterdam naar voren (vgl. nrs. 95, noot 3 en 137, noot 1).

118 – (1) Vgl. Inleiding, p. 121–126. Begin sep. 1940 was Rost van deze noodzaak nog niet overtuigd (vgl. nr. 94).

(a) Zie de bijlage, nr. 118 I.

(2) Met name het bestuur van het gewest Zuid-Holland stond op dit standpunt en ontplooide grote activiteit om zulks aan de afdelingen bekend te maken. Van der Zee meldde 27 okt. de onwilligheid van de afdelingen Bodegraven, Alphen aan den Rijn en Woerden, die aan deze actie toe te schrijven viel. Ook andere Zuidhollandse afdelingen werkten tegen (nr. 165 bij noot 5), maar dat kon ook aan de opdrachten van personen uit het partijbestuur liggen (zie nr. 76, noot 30).

(3) Vgl. wat Rost in begin sep. meedeelde (zie nr. 94 bij noot 11 en 13).

(4) Dat was niet zo, de financiën kwamen uit het beheer van de SDAP. Wel had Rost voor zijn bureau

Blijkens mijn waarnemingen worden deze beweringen en verdachtmakingen verspreid door leden van de Nederlandse Unie, waarbij functionnarissen van de S.D.A.P aangesloten zijn. Men behoeft trouwens het jongste nummer van de Unie maar te lezen, om hiervan overtuigd te geraken [5]. Het is dus om meer dan een reden noodzakelijk, dat zo spoedig mogelijk maatregelen genomen worden.

III. Voor wat de vertegenwoordigers in de publiekrechtelijke lichamen betreft en dan in het bijzonder de gemeenteraden, zal nog enig geduld betracht moeten worden.

Ik behoef maar te wijzen op boven gememoreerde feiten, om daarmede aan te tonen, dat de raadsleden, vooral op het platteland, zeer eenzijdig voorgelicht zijn.

Tot voor kort stonden wij hier machteloos tegenover. Ik zwijg dan nog maar over de demagogie, welke in het laatste nummer van de Unie bedreven wordt.

Het is niet te verwonderen, dat hierdoor de raadsleden in kleinere gemeenten nog niet weten, wat zij moeten doen, ook omdat zij nog geen direkt contakt met ons hebben gehad.

Naar mijn mening zou een dusdanige maatregel tot gevolg hebben, dat de arbeiders naar de Unie gedreven worden.

Ten overvloede mag ik nog opmerken, dat de belangen van de arbeiders toch allerminst gediend zijn, indien de reactie in de gemeenteraden vrij baan krijgt door de vertegenwoordigers van de arbeiders aldaar te verwijderen [6]. Ik wijs hierbij op de katholieke en de protestant-christelijke delen van het land, om te wijzen op de slechte diensten, die men de arbeiders bereidt, door haar vertegenwoordigers daar weg te halen.

Wij hebben een practisch voorbeeld aan Nijmegen. Hier is helaas wethouder Corduwener overleden [7].

Het staat vast, dat de katholieken, die hier de meerderheid hebben in de nieuwe situatie niet zullen toestaan, dat er een N.S.W.G.-er gekozen wordt.

Tegenover het verlies, dat de arbeiders lijden, doordat honderden hunner vertrouwenslieden worden weggenomen, staat tot nu toe geen enkele compensatie [8]. Hopenlijk zal dit in de naaste toekomst anders worden, maar enig sprekend bewijs is nog niet aanwezig.

Ik geloof met bovenstaande regelen duidelijk de situatie te hebben weergegeven en hoop, dat ten aanzien van de 2 eerste punten spoedig klaarheid zal komen.

Hoogachtend,

Tjerk v. d. Zee

RvT SDAP 89715-6. Oorspronkelijk

een voorschot van het rijkscommissariaat gehad (zie nr. 81). Dat het uiteindelijk propagandistisch even ongunstig was, dat de NSWG gefinancierd werd uit SDAP-gelden, ontging Van der Zee toen nog (zie echter nr. 213).

(5) Zie nr. 113 bij noot 5. *De Unie* van 12 sep. 1940, p. 3: *Hoe zit het nu eigenlijk? Wie blijven er nu eigenlijk zitten?*, n.a.v. een verklaring ten gunste van de NSWG door een voormalig SDAP-lid in de Staten van Limburg (zie hierover uitvoeriger in nr. 165). *De Unie* van 12 sep. 1940, p. 12: *Laster maar raak, jongens!* over hetzelfde en over Rosts bedoelingen met de NSWG, 'die wig in de nationale gemeenschap'. Verder p. 5 aldaar. In *De Unie* van 5 okt. 1940, p. 8 werden de arbeiders opgeroepen, tot de Unie toe te treden, als 'de eenige groep die het Nederlandsche socialisme vertegenwoordigt' (vgl. nr. 119, noot 3).

(6) Zie bijlage E bij noot 12.

(7) Wethouder G. H. Corduwener had zich na 15 sep. 1940 direct uitgesproken voor 'voortwerken in de NSWG' uit angst voor de 'roomse kapers op de kust'. Hij overleed 4 okt. 1940. Een *In memoriam* voor hem in het eerste nummer van *De Nederlandsche Socialist*, p. 6.

(8) Kort hierna nam Van der Zee het standpunt van Rost en Goedhuys over (zie 124, *n.* 1 en nr. 130).

118 I. CIRCULAIRE VAN DE GEWESTELIJKE FEDERATIE DER SDAP AAN DE AFDELINGSBESTUREN

Spijkenisse, 7 October 1940

W. P.,

Van den heer Tj. van der Zee ontvingen verschillende onzer functionnarissen een schrijven, houdende uitnodiging tot de Socialistische Werkgemeenschap toe te treden [1].

In de bespreking welke ons bestuur met den heer Mr. Rost van Tonningen op Zaterdag, 7 September 1940 te Rotterdam heeft gehouden is vastgesteld geworden [2]:

1e. dat de S.D.A.P. nog bestaat;

2e. dat Mr. Rost van Tonningen ermede accoord ging, dat onzerzijds een afwachtende houding wordt aangenomen.

Op de vraag aan ons gesteld inzake de bereidheid om aan de N.S.W.G. onze medewerking te verlenen, is door ons geantwoord:

1e. dat wij deze vraag zouden moeten voorleggen aan degenen, die wij vertegenwwoordigen.

2e. dat deze vraag eerst voor beantwoording vatbaar lijkt, wanneer de S.D.A.P. is geliquideerd en haar leden staan voor de vraag, óf zij zich bij de een of andere groep zullen aansluiten.

Zolang nu in deze stand van zaken geen wijziging is gekomen, lijkt ons de houding van degenen, die onze zienswijze delen, duidelijk aangewezen en zou den heer Tj. van der Zee daarvan mededeling kunnen worden gedaan.

Namens het Gewestelijk Bestuur

A. D. van Dijk
secretaris.

RvT SDAP 89714. Afschrift

119. H. J. KERKMEESTER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

15 Oct. 1940

Kameraad,

Wij hebben door onze heeren Noordhoff en V. d. Velde in Leeuwarden een rapport samen laten stellen [1].

Hierin wordt onze zienswijze volledig bevestigd, het is positief noodzakelijk dat Leeuwarden *zoo spoedig mogelijk* opgeheven wordt. Wij hebben begin September noodgedwon-

118 I – (1) Het aan alle SDAP- en NVV-bestuurders toegezonden Manifest van de NSWG in de vorm zoals dit na de oprichtingsvergadering tot stand kwam (zie nr. 96, noot 1).
(2) Zie nr. 94 en nr. 118, noot 2.
119 – (1) Rapport in het dossier Perszuivering Arbeiderspers.

gen berust in voortzetten. De heeren in Leeuwarden hebben toen volledige vrijheid gekregen voor het maken van een krant met een echt Friesch karakter enz., maar hiervan is niets terecht gekomen [2].

Dit is overigens alleen te verwezenlijken met een stevige uitbreiding van den redactiestaf en hiertegenover staat beslist geen enkele winst, d.w.z. zakelijk en dit laatste alleen is voor o.g. beslissend om aan de opdracht te voldoen.

Ter nadere inlichting moge dienen, dat iedere mededeeling over en alle actie voor de N.S.W.G. ons aldaar abonné's kost [3].

Zonder Uw tegenbericht vóór Maandag a.s., den 21sten dezer treffen wij begin volgende week de ter zake noodige maatregelen. Leeuwarden wordt dan geregeld als Enschedé, zij het dat een abonnementsprijs van 12 ct. voor de stad Leeuwarden en 15 ct. voor het platteland ruïneus is. Nader wordt nog bezien of de courant in Amsterdam, dan wel in Groningen wordt gemaakt [4].

Met Nationaal Socialistischen groet, Hou Zee!

KERKMEESTER

Noot. Stand abonné's [5].

1 Januari	1939	12.186	1 Juli	1940	7.975
1 Januari	1940	11.784	1 Augustus	1940	7.339
1 Mei	1940	11.645	1 September	1940	6.993
1 Juni	1940	8.916	1 October	1940	6.640

A.b

RvT II Kerkmeester. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

(2) Bedoeld wordt het rayon-Friesland van de Arbeiderspers. Toornstra (zie nr. 70, *n.* 7) was vervangen door P. Geerts jr., die daarbij tegenover zijn voorganger op zich nam, 'binnen drie maanden het blad in Friesland in de grond te boren'. Dat was dus in zes weken al een eindweegs gelukt. Hij was tegelijkertijd medewerker aan het illegale blad *Knoop in je oor*, dat voor het eerst in oktober 1940 verscheen; zie Inleiding, p. 112, *n.* 2.
(3) Vgl. nr. 124, noot 6. Ook verder had elke NSWG-activiteit averechtse gevolgen, zoals verhoogde animo voor De Unie (zie nr. 113, noot 5). In Twente en in het Gooi gingen abonnees van de Arbeiderspers, personeel van de VARA en veel SDAP-leden in de Unie, zoals Kerkmeester en Van der Zee eind okt., begin nov. 1940 Rost waarschuwden (RvT SDAP 89768–9 en RvT II Kerkmeester).
(4) Het werd Groningen. Een aanzienlijk deel van de Leeuwarder installatie werd voor *f* 80.000,— geveild door P. van den Hoek (Kerkmeesters bericht aan Rost van 6 jan. 1941, zie nr. 144, noot 2). Een plan, bij de Agrarische Pers in Meppel te drukken ging niet door. In de tweede helft van sep. 1940 had Rost via G. J. Ruiter (president-commissaris van deze door Landbouw en Maatschappij gestichte drukkerij) contact gezocht. De directeur, A. Seton, zou op 1 okt. met Rost en Kerkmeester spreken. Dit contact leidde blijkbaar tot niets (RvT III 1/86283, 3/86438).
(5) Deze cijfers betreffen alleen het rayon Friesland. Zie voor algemene cijfers nr. 204; jaarcijfers vermeldt Kerkmeester in *Een Terugblik.* (1944), p. 23.

120. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. J. HEUBEL

16 October 1940

Beste Heubel,

Je brief van 2 October [1] bereikte mij eerst op den 11den, hetgeen je dus dit vertraagde antwoord zal verklaren.

Je verlangt natuurlijk van mij een volkomen openhartigheid, het heeft geen zin elkander louter vriendelijkheden te zeggen. Het moet mij in de eerste plaats van het hart, dat je in de toekomst als S.S.man, nooit over het hoofd van je chef je tot een andere instantie moet wenden. Die chef in Holland is in dezen Rauter. Nu heb je een brief aan den Rijkscommissaris geschreven, zonder eerst overleg gepleegd te hebben met Rauter. Mijns inziens is dit een fout, een fout, die je door streng militair opgevoede menschen kwalijk zal worden genomen. Doe dit nu toch vooral nooit weer. De S.S. moet een corps zijn, dat als een stuk staal aaneengesmeed is.

Rauter is je buitengewoon goed gezind [1a] en je hebt een waarlijk prachtige toekomst voor je.

Ik heb je destijds voor je vertrek ongeveer het volgende gezegd, althans heb ik het aan Florrie gezegd voor zij naar Berlijn afreisde, dat ik je in elk geval aanraadde je S.S.-opleiding af te maken.

Kom je dan terug in Holland, dan kunnen wij nog nauwkeurig overleg plegen of je in de S.S. blijft of in de Jeugd Beweging wordt ingeschakeld. Hierover per brief te discussieeren leidt tot geenerlei resultaat.

Ik kan het niet met je eens zijn, dat het geen nut heeft om prima 'Gewehrgriff'zwaaier te worden. Het militair exerceeren drukt zich in de houding van den mensch uit en zonder dat je het zelf weet krijg je de militaire houding, die voor een S.S.-man onontbeerlijk is.

Deze opvattingen zijn mij met den paplepel ingegoten, omdat ik nu eenmaal uit een militaire familie stam. Zelf heb ik ook altijd militaire oefeningen met de grootste nauwgezetheid meegemaakt.

Wij allen verlangen sterk naar je terugkomst, wees daarvan overtuigd. Zoo gaat het ook met de anderen als Schwing, wiens terugtreden in de Beweging ik gisteren met van Geelkerken regelde. Ik heb alleen nog van hem noodig een onderteekende verklaring, dat hij de gebezigde uitdrukkingen intrekt en zijn verontschuldigingen aanbiedt [2].

Wat nu je opleiding betreft, heb ik persoonlijk met Rauter, bij de aanwezigheid van Schwing hier te lande [3], gesproken, om jou met nog eenige anderen een speciale cursus te

120 – (1) Vgl. nrs. 111 en 111 I. (1a) Zie Inleiding, p. 136, *n*. 9.

(2) Deels in juli, deels in de eerste week van sep. 1940 waren W. A. Schwing en J. Meijer, J. Staas Muller en nog enkele andere leden van het Vrijcorps-Rost uit de NSB, geroyeerd wegens beledigende uitingen t.a.v. de leider en zeker ook in verband met hun vermeende deelneming aan een WA-revolte (zie Inleiding, p. 88). Begin okt. sprak Rost achtereenvolgens mr. Van Genechten als procureur-generaal, J. E. Feenstra als nieuwe commandant van de Haagse WA en de landelijke WA-commandant Zondervan aan over de wederopneming van genoemden in de WA; het onderhoud van 15 okt. met Van Geelkerken leidde tot een regeling met de NSB. De getekende verklaringen die daarvoor geëist werden, zijn wat Muller aangaat waarschijnlijk vóór dec. 1940 toegezonden. Die van de eerste pas op 6 feb. 1941 (RvT A III 4/88306). Eerst 11 sep. 1941 ontving Mussert Schwing en nam hem weer in genade aan (zie Doc. I W. A. Schwing). Wat de overigen aangaat, zie nr. 146, noot 3.

(3) Schwing was omstreeks 15 sep. 1940 met verlof in Nederland, waar hij kwam spreken over zijn royement, zijn

laten doorloopen, liefst in München zelf. Dit is een zware eisch, maar des te eerder zijn jullie gereed de taak in Nederland op je te nemen. Jullie zult hier dan met gejubel worden begroet [4].

Nu beste Heubel eindig ik dit korte epistel weer eens, als je terug bent, dan spreken wij over alles nog wel. Menigmaal benijd ik er jullie om, dat jullie dit soldatenleven kunnen meemaken. Voor mij ligt de taak helaas op ander gebied [5]. De uitnoodiging om naar München te komen om op een kameraadschapsavond een rede te houden, zal ik met Rauter bespreken [6]. Hier krijg je nog nader bericht over.

Met Nationaal-Socialistischen groet, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT A III 2/86704-5. Doorslagkopie

121. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. A. RAUTER

den 16. Oktober 1940

Lieber Brigadeführer [1],

Am Samstag, den 12. Oktober, habe ich im Kreishaus Utrecht, wo ich eine Rede über die Schulung halten sollte [2], eine ziemlich erregte Stimmung gefunden im Vorzimmer, wo der General Staatsanwalt van Genechten, der Chef der W.A. Sondervan, der Chef der Propaganda Jhr. de Blocq van Scheltinga und Hauptmann Siebel [3] zusammenwaren. Hauptmann Siebel stellte die Frage, wie das Verhalten der niederländischen Polizei und das Verhalten der deutschen Polizeibehörden einander gegenüber sei.

Entweder, sagte er, müssten die deutschen Behörden, wobei er Ihre Person namentlich nannte, den Weg für die W.A. freigeben, damit sie ungestört gegen der niederländischen Bevölkerung vorgehen könnten, oder die holländische Polizei sollte rücksichtslos Ordnung schaffen bei denjenigen, die die N.S.B. beschimpfen würden [4]. Der jetzige Zustand sei unerträglich.

plannen met *Dietsche Storm* (zie nr. 86) en de SAR (Inleiding, p. 145) en zijn voorstellen voor betere wervingsmethoden en voor meer-gespecialiseerde opleiding bij de *SS*. Zie ook F. S. aan W. J. Heubel d.d. 17 sep. 1940 in Doc. I F. S. Heubel. Begin dec. 1940 werd een dertigtal van 'de besten uit München' overgebracht naar Oberau voor een speciale opleiding van één maand, waaraan ook Feldmeijer mee kwam doen (Doc. I B. van der Laag, brief uit dec. 1940).

(4) Heubel werd met ingang van 1 jan. 1941 leider van de derde SS-Standaard te Amsterdam, aan welke taak hij met veel animo begon, tot hij ook deze weer onderbrak voor aanmelding voor het front in feb. 1941 (zie nr. 172, *n.* 19 en Inleiding, p. 171 bij *n.* 2). Dat werd hem wel hier en daar kwalijk genomen: ook hij begon alles en maakte niets af; zie brief van W. F. van Heemskerck Düker in Doc. I W. J. Heubel.

(5) Uitlatingen in die geest, zie nr. 178. Ook herhaaldelijk in 1944.

(6) Het resultaat was, dat Rost met Mussert, Van Geelkerken en een aantal SS- en WA-functionarissen deelnam aan de reis van Seyss-Inquart naar München op 19–21 jan. 1941.

121 – (1) Voor de relatie tussen Rost en Rauter, zie Inleiding, p. 91–92.

(2) Vgl. nr. 126 en Inleiding, p. 159.

(3) *Hauptmann* W. Siebel, afkomstig uit de naaste omgeving van Viktor Lutze, stafchef van de *SA*, was sinds juli 1940 adviseur van Mussert en Zondervan bij de opbouw van de WA.

(4) De WA werd ingezet als afweer en om 'de straat te veroveren', maar elk optreden in zomer en herfst

Herr van Genechten sprach die Meinung aus, dass er nicht die Verhaftung der Polizisten, die auf die W.A.-Männer geschossen hatten, durchführen könne, weil er fürchtete, dass sie von den deutschen Behörden wieder in Freiheit gesetzt werden sollten [5].

Ich schlage Ihnen vor, die Frage der Politik der W.A. mit Geelkerken und mir zu besprechen [6].

Mit herzlichem Dank im voraus, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 125/183076. Doorslagkopie

122. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT

den 17. Oktober 1940

Sehr geehrter Herr Schmidt [1],

Anbei übersende ich Ihnen eine Abschrift eines Briefes, den ich von Herrn Kerkmeester, Direktor der Arbeiterpresse, erhielt [2].

Anlässlich Obenerwähntes bitte ich Sie eindringlich, verbieten zu wollen, dass 'De Misthoorn' weiter an diesen Menschen gesandt wird.

Ich habe Kamerad Eftger schon gebeten dies zustandezubringen, es scheint jedoch, dass man mit dem Versand nicht aufhören will [3].

Mit National Sozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 100/81851. Doorslagkopie

1940 leidde tot een conflict met de Nederlandse politie (Naaldwijk, Amsterdam, Hilversum, Den Haag), die ingreep als de WA op hardhandige wijze het publiek ging bewerken. De benoeming van mr. Van Genechten tot procureur-generaal in Den Haag zou o.a. ten doel hebben gehad, de NSB tegenover de 'falende politie' het heft in handen te geven.

(5) De op 7 sep. in verband met de dood van Peter Ton gearresteerde politiemannen werden 'op wens van moeder en zuster van Ton en van het WA-vendel weer in vrijheid gesteld' (*Het Nationale Dagblad*, 17 sep. 1940).

(6) Juist in die dagen had te Oegstgeest een bijeenkomst plaats van de WA-leiding met Duitse autoriteiten zoals Wimmer, Klemm enz., waar de schaal zwaar naar de NSB-zijde doorsloeg, nadat Mussert op 9 okt. bij Schmidt opnieuw op steun had aangedrongen (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen en Mussert 15d, notitie van die dag, punt 5). Op 1 nov. werd de WA officieel als weerkorps erkend terwijl de Nederlandse politie instructies van Rauter ontving voor haar optreden tegenover dit korps. – Dit schrijven van Rost was weer een poging van hem, in die situatie enige invloed op de WA te krijgen. Bij Musserts instructie voor zijn plaatsvervangende leiders (nr. 126) werd de WA echter nadrukkelijk aan Van Geelkerken alleen voorbehouden. Voor de relatie van Rost tot de WA, zie Inleiding, p. 147–150.

122 – (1) Vgl. nrs. 90 en 115. Er is geen aanwijsbare verklaring, waarom Rost eerst tien dagen na de waarschuwing serieus werk hiervan maakte. Overbelasting met werk? Hoop, Schmidt spoedig toch te spreken, zoals hij 4 okt. dacht (zie nr. 113, noot 7)?

(2) De Duitse vertaling van brief nr. 115.

(3) Het blijkt niet of er na de in nr. 115 gesignaleerde tweede maal nog een derde keer van de adressen van de Arbeiderspers misbruik gemaakt is. De interventie van Schmidt hielp nu echter wel.

123. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. A. RAUTER

den 19. Oktober 1940

Lieber Brigadeführer,

Bei einer unserer letzten Besprechungen haben wir die Frage des Germanischen Staatenbundes berührt. Ich habe Ihnen dann mitgeteilt, dass Mussert der Meinung sei, dass man nicht gesprochen haben soll [1] vom Germanischen Staatenbunde, jedoch vom Bunde Germanischer Völker. Sie haben mich damals gewarnt, diese Konstruktion nicht zu übernehmen, weil sonst der Eindruck entstehen könne, dass wir von der Linie, die der Führer uns bei seinem Empfang vorgeschrieben hat, abweichen würden.

Wenn ich mich gut entsinne, hat der Führer vom Germanischen Staatenbunde gesprochen. Allerdings behauptet Geelkerken, dass der Führer Bund Germanischer Völker gesagt hätte. Ich habe Geelkerken vorgeschlagen, die Frage zu erörtern in einem Gespräch von Mussert, Geelkerken und mir.

Der Unterschied zwischen Germanischer Staatenbund und Bund Germanischer Völker ist, wenn ich Sie gut verstanden habe, dieser, dass bei einem Germanischen Staatenbunde die Führung Adolf Hitlers vorausgesetzt ist, während Bund Germanischer Völker mehr oder weniger auf dem Prinzip des Völkerbundes aufgebaut sein würde und daher nicht [a] aus gleichberechtigten Staaten besteht, woraus hervorgeht, dass für eine einheitliche Führung kein Platz ist.

Ich schliesse nun in diesem Brief den Leitartikel Musserts im letzten 'Volk und Vaderland' bei und möchte Sie insbesondre aufmerksam machen auf den Sätzen, welche auf Seite 1. mit der Ziffer 1. versehen sind [2].

Offenbar ist aber Mussert der Meinung, dass der Bund Germanischer Völker zwar aus gleichberechtigten Völker besteht, jedoch Adolf Hitler als Führer hat. Dies zeigt sich aus dem 6. Satz auf Seite 2., den ich mit rot unterstrichen habe. In der Konstruktion Musserts würde also der Bund Germanischer Völker durch eine Personalunion nl. in Adolf Hitler, ihre bedeutsame Verbindung finden [3].

Mit National Sozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 125/183077. Doorslagkopie

123 – (1) Nl. tijdens Musserts bezoek aan Hitler in Berlijn op 23 sep. 1940.
(a) 'nicht' moet vervallen.
(2) Rost zond vermoedelijk een getypte vertaling van Musserts hoofdartikel *Vrij baan. Nederland in het nieuwe Europa.* (*Volk en Vaderland*, 18 okt. 1940) en had dat voorzien van tekens en onderstrepingen. Waarschijnlijk was dit artikel bedoeld als weerslag op Rosts opstel over hetzelfde onderwerp in het *Hollandheft* van *Die Aktion* (okt. 1940) en op de passage over de Germaanse Statenbond in Rosts vormingsrede van 12 okt. 1940 (RvT 122 b, p. 1). Voor Musserts standpunt, zie verder nr. 145 en zijn nota voor Hitler van 27 aug. 1940 in *Vijf Nota's*, p. 16–32.
(3) Behalve de bedoeling, Musserts heterodoxie te signaleren, ligt aan deze brief de wens ten grondslag, zijn eigen standpunt te rechtvaardigen en zich, voordat hij dit nader uitwerkte voor de vorming, te voorzien van de officiële *SS*-interpretatie van Hitlers woorden. Zie verder nrs. 150 en 172. Mussert accepteerde in de winter de term Germaanse Statenbond, blijkens het door mr. J. H. Carp in jan. 1941 met zijn instemming ontworpen Bondsstatuut (*Proces Mussert*, p. 59–60).

124. TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 21 October 1940

Zeer geachte heer,

Tot mijn leedwezen heb ik nog niet van U vernomen, of ons colportageorgaan 'De Nederlandse Socialist' mag uitkomen [1]. Het behoeft geen betoog, dat onze teleurstelling hierover zeer groot is. Ik heb immers ten volle vertrouwd op Uw mededelingen en toezeggingen, die U in persoonlijke gesprekken en in het openbaar via de radio gedaan hebt.

Wij wijzen U bijv. op de woorden in Uw eerste radiorede:

'Het is *een dwingend gebod* voor de Nederlandse Volksgemeenschap om de arbeiders, die in de S.D.A.P. en in het N.V.V. zijn samengevat, in de gelegenheid te stellen *uit de kracht van hun eigen persoonlijkheid* de weg tot het nieuwe Europa te vinden. Alleen karakterlozen kunnen verwachten, dat een socialist zijn socialistische ideaal zou kunnen prijsgeven. Als dan ook vandaag de Nederlandse gemeenschap misschien verrast is geworden door het besluit, dat de leiding van de S.D.A.P. van haar functies is ontheven, dan is de uitsluitende bedoeling daarvan, *dat uit de rijen van de arbeiders zelf de nieuwe leiding op zal staan*' [2].

En verderop zeide U:

'De weg naar een betere toekomst kan *door nieuwe leiders* gewezen worden, die van onderop uit de rijen der arbeiders voortkomen. Deze nieuwe leiders behoeven slechts aan te knopen bij de oorspronkelijke idealen van Nederlandse Socialisten. Kunnen zij deze in vervulling brengen, dan zal het hele Nederlandse Volk hun dank weten' [2].

Het is op deze basis geweest, dat ik indertijd contact met U heb gezocht en de moeilijke arbeid aangevat heb. Vanaf de eerste dag heeft dit ons veel narigheid bezorgd, al onze vroegere vrienden brandmerken ons als verraders. Wij wisten dit echter te dragen door ons vertrouwen in de toekomst. Bovendien zagen wij van dag tot dag onze moeilijke arbeid beloond, doordat steeds meerderen overtuigd werden van de noodzaak om het werk voort te zetten in overeenstemming met de nieuwe omstandigheden. Inmiddels was echter de tegenstand eveneens toegenomen en hadden wij ons te verweren naar vele zijden.

De Nederlandse Unie, welke het monopolie van de Nederlandse Eenheid opeist [3], heeft daarbij menige bedekte en onbedekte aanval op onze organisatie gedaan. Bovendien hebben wij aanwijzingen, dat de vroegere leiders van de S.D.A.P. thans een georganiseerde actie aan het ontketenen zijn, waarbij zij opdracht geven, om de organisatie van de moderne

124 – (1) Op de vergadering van het centraal bestuur der NSWG van 3 okt. was al een perscommissie ingesteld. Na een bespreking van Goedhuys met Van der Zee op 15 okt. en van hen beiden met het bestuur op 17 okt. 1940 gaf Goedhuys een kladje aan Rost van de volgende inhoud: 'Te bespreken met de Rijkscommissaris, 1) De maatregelen voorgesteld door Van der Zee – waarvan de voornaamste is *ontbinding* van de SDAP en regeling van de financiele positie. 2. Vergunning vragen voor de NSWG om een eigen orgaan uit te geven *ter verdediging tegen de actie van de Nederlandsche Unie*. 3. Hoofdartikel voor het eerste nummer bespreken. (V. d. Zee en ik aanvaarden de verantwoording dat de zaak op het rechte spoor blijft. Maar moeten dan ook *zooveel mogelijk vrijheid* hebben om het wantrouwen dat nog bestaat, te overwinnen)' (RvT 4). Het bezoek aan de rijkscommissaris had tussen 21 en 24 okt. plaats; vgl. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen. – 21 oktober ging, eveneens namens de NSWG, een brief uit met een Duitse vertaling van het eerste hoofdartikel en de vraag, wanneer het blad mocht verschijnen. Zie ook noot 7.

(2) Zie nr. 76 bij *n.* 10 en 11. Vgl. nr. 80 bij *n.* 24. Van der Zee schreef zelf nieuwe spelling.

(3) Aldus in elke oproep van het Driemanschap, in elk nummer van het blad.

arbeidersbeweging (vakbeweging S.D.A.P. culturele organisaties) kapot te maken door voor het lidmaatschap te bedanken [4]. Ik zwijg dan nog maar over de bedekte terreur, die tegen verschillende van ons gevoerd wordt.

Het zal U duidelijk zijn, dat na het bovenstaande onze teleurstelling over het niet kunnen uitkomen met de krant groot is. Bovendien begrijp ik deze toestand niet geheel. In feite gebeurt er immers niets anders dan het voortzetten van een weekblad, dat de S.D.A.P. altijd heeft gehad en dat dan ook valt binnen het kader van het voortzetten van de werkzaamheden.

Wij begrijpen dat te minder, daar aan een *nieuwe beweging* als de Unie wel is toegestaan om met een colportageblad te komen [5]. Een beweging, die bovendien in sterke mate gestimuleerd wordt door de katholieke pers en tal van andere organen, alsmede streekbladen. Tegenover dit alles staan wij vleugellam zonder een orgaan [6], dat zich kan verweren tegen de ondergrondse arbeid, die ook middels de Unie door de sociaal-democraten tegen ons verricht wordt.

Wij hopen thans spoedig te vernemen, of onze krant kan uitkomen [7]. Daar zonder kunnen wij onze arbeid wel staken en de anti-Duitsgezinden doen zegevieren.

Hoogachtend,

Tjerk v. d. Zee

RvT SDAP 89725-6. Oorspronkelijk

(4) Niet alleen Koos Vorrinks activiteit maar ook die van W. Drees tot zijn arrestatie als gijzelaar; die van E. Ribbius Peletier onder de vrouwen; van K. Toornstra in Friesland, in de AJC en bij de Arbeiderspers; van J. G. Suurhoff en van J. van de Kieft in de Unie; een illegale circulaire van de SDAP-leiding tegen de Arbeiderspers uit okt. 1940 (deze viel Kerkmeester in handen, die het stuk 25 okt. doorzond aan de *Sicherheitspolizei*, RvT II Kerkmeester). – Dezelfde geest sprak uit de *Nieuwsbrieven van Pieter 't Hoen;* uit de half-legale brochures van de uitgeverij van J. H. Scheps; uit de primitieve gestencilde *brieven van Karel, Kees* en van *Wim;* en uit de illegale blaadjes *Uit de Woestijn* en *Knoop in je oor* (zie Inleiding, p. 111–112). Vgl. nr. 76, noot 30.

(5) De Nederlandsche Unie had reeds in aug. een eigen orgaan gekregen. De 24ste verscheen het eerste nummer; vgl. HSSPF II 54a, 23/40, punt 4.

(6) Weliswaar kon de NSWG rekenen op publikaties in de bladen van de Arbeiderspers. Maar Kermeester was gevoeliger voor verlies van abonnees dan voor de moeilijkheden van de NSWG-leiding en legde weldra een zekere terughoudendheid aan de redactie op.

(7) 24 okt. had hiertoe eindelijk een onderhoud van Rost en Van der Zee met Schmidt plaats (zie nr. 130 bij noot 1).

125. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 24 October 1940 [1]

Kameraad,

Van de oprichting van Het Nationale Dagblad in het najaar van 1936 af tot Uwe benoeming tot Commissaris van de S.D.A.P. op 20 Juli 1940, hebt Gij een groot deel van Uwe krachten gewijd aan Uwe functie van Hoofdopsteller.

Hoewel de in het blad gevolgde politieke lijn van tijd tot tijd niet geheel was, zooals ik dat gewenscht had, ben ik dankbaar te kunnen zeggen, dat het goede verreweg overheerschte en dat vele door U geschreven hoofdartikelen, zoowel van stijl als inhoud, aan de hoogste eischen voldeden.

Van 20 Juli 1940 af, hebt Gij echter practisch Uw functie van Hoofdopsteller niet meer uitgeoefend, hetgeen in verband staat met de gewijzigde omstandigheden. Dit is natuurlijk allerminst bevorderlijk geweest voor den goeden gang van zaken. Ik ben genoodzaakt om daarin verandering te brengen.

Dientengevolge verleen ik U eervol ontslag met ingang van 1 November 1940 als Hoofdopsteller van Het Nationale Dagblad, onder dankzegging voor de belangrijke diensten in deze hoedanigheid verricht tot 20 Juli 1940 [2].

Wanneer Gij voort wilt gaan van tijd tot tijd belangrijke artikelen te schrijven voor dit blad, zal ik dit ten zeerste waardeeren [3].

Met nationaal-socialistischen groet Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/83115. Oorspronkelijk

125 – (1) 22 okt. las Rost in het avondblad van *De Telegraaf* het vermoedelijk ook voor hem sensationele 'bericht uit Utrecht' van zijn aanstaande aftreden als hoofdopsteller van *Het Nationale Dagblad.* Dit besluit was in het hoofdkwartier der NSB toen al enige tijd in de maak (briefje van Goedewaagen van 10 okt. 1940 in NSB 14/65). Mr. H. Reydon, die 23 okt. met Rost een bespreking over deze zaak had, stelde Goedewaagen verantwoordelijk voor de indiscretie van het bericht, waarbij de NSB-persdienst en *Het Nationale Dagblad* gepasseerd waren en een 'tegenstander' de primeur had gekregen (brief aan Goedewaagen d.d. 23 okt. 1940, afschrift aan Rost in RvT 16). Dat de NSB via C. J. Huygen relaties met *De Telegraaf* had, was toen noch Rost noch Reydon bekend. – Speelde het kleine artikeltje 'Geruchten over Peter Ton' in *Het Nationale Dagblad* van 1 okt. 1940, waar in navolging van *De Waag* gesuggereerd werd dat men Peter Ton niet tot de 'vermoorde kameraden', de 'bloedgetuigen van de beweging' kon rekenen, ook een rol bij dit ontslag?
(2) Zie het afscheidsartikel van 30 okt. 1940 (RvT 97/81795–7); Kerkmeester kreeg dezelfde dag het 'reeds eenige maanden tevoren gevraagde' ontslag. De oorspronkelijk door mr. Van Vessem voor hem ontworpen regeling was toen in ongunstige zin herzien; de stemming bij Mussert t.a.v. *Het Volk* was zo mogelijk nog slechter geworden na de gebeurtenissen van aug.–sep. 1940; zie bij nr. 210. Medio dec. werd Kerkmeesters positie bij de Arbeiderspers door een contract geregeld. De aanslag op de Arbeiderspers van NSB-zijde (zie nr. 144) had dit urgent gemaakt (stukken in RvT 4).
(3) Vgl. nr. 129 bij noot 14. *Het Nationale Dagblad* werd sindsdien door het hoofdkwartier der NSB gebruikt als spreekbuis voor de kritiek op Rost; vgl. nrs. 204, noot 1; 209, noot 1; 211, noot 7.

126. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 24 October 1940

Instructies voor de Plaatsvervangend leiders [1]

Daar het gewenscht is, dat ook de plaatsvervangend leiders hun taak in het groote geheel der Beweging nauwkeurig kennen, stel ik hierbij de volgende instructie voor hen vast:
De plaatsvervangend leiders hebben een algemeene en een bijzondere taak.

A. De algemeene taak.
De algemeene taak van den plaatsvervangend leider C. van Geelkerken [2] is:
1. den snellen en doelmatigen opbouw te bevorderen van de weerkorpsen.
2. De leiding van den inlichtingendienst.
3. Het vervullen van propagandistische spreekbeurten.
De algemeene taak van den plaatsvervangend leider Mr. M. M. Rost van Tonningen, is:
1. De leiding van afdeeling X Vorming.
2. Gemachtigde van den Leider voor de provincie Zuid-Holland [3].
3. Het schrijven van artikelen en het vervullen van propagandistische spreekbeurten.

B. De bijzondere taak.
Naast hun algemeene taak strekken de bemoeienissen van de plaatsvervangend leiders zich uitsluitend uit over die onderwerpen waartoe zij schriftelijk door mij gemachtigd zijn.

Ik verzoek den plaatsvervangend leider C. van Geelkerken, om als bijzondere taak zich zooveel mogelijk op de hoogte te stellen van het politiewezen en te doen wat in de huidige omstandigheden mogelijk is om den opbouw daarvan te bevorderen [4].

Ik verzoek den plaatsvervangend leider Mr. M. M. Rost van Tonningen, om als bijzondere taak zich zooveel mogelijk op de hoogte te stellen van het Bank- en financie-wezen

126 – (1) Over de benoeming van Rost tot plaatsvervangend leider en tot vormingsleider der NSB, zie Inleiding, p. 129 en 158. Bij de opstelling van de instructie was het voornaamste doel, Rost althans van enkele gebieden te weren. Zie Musserts notitie voor zijn onderhoud met Schmidt op 9 okt. 1940 (eveneens voor noot 2–4), dat waarschijnlijk op 21 okt. 1940 in tegenwoordigheid van Van Geelkerken werd voortgezet (*Vormerkbuch 1940;* Mussert 15d).
(2) Van de oprichting der NSB af bekleedde Van Geelkerken de positie van plaatsvervangend leider. Nu werd hij de hoogste instantie zowel t.a.v. de WA als van de Nederlandse SS en daarmee dus een rem op Feldmeijer. De Centrale Inlichtingendienst (CID) stond van de oprichting in 1937 af onder zijn leiding; ook op dat terrein diende hij Feldmeijer de weg te versperren (Mussert 15d). Zie verder nr. 219, noot 12.
(3) Voor de oorlog moet hij een dergelijke functie hebben bekleed, die echter door zijn internering verviel; vgl. nr. 235 bij noot 2. Op 15 juni 1940 werd hij als zodanig herbenoemd en wel met terugwerkende kracht tot 12 juni 1940. Over deze positie, zie bij nrs. 91, 129, 135, 171 en 190.
(4) Het was steeds Musserts streven, Van Geelkerken tot hoofd van de Nederlandse politie te maken, zoals hij Schmidt op 9 okt. 1940 ook al voorstelde (Mussert 15d). In feb. 1942 en opnieuw in feb. 1943 was dit serieus aan de orde. De Duitsers prefereerden de *SS*-exponent Feldmeijer omdat politie en SS evenals in Duitsland in één hand zouden moeten liggen. Maar ook tegen Feldmeijer bestonden bij hen bezwaren. Geen van beiden kreeg de functie, die zelfs in het geheel niet werd gecreëerd (zie BDC H 125: 880–3; H 160: 2449–52; H 195: 2525–6; H 220: 1773–5, 1788–9; H 221: 1817–24; H 414: 4538–9, 4541–2; P 9:8714–6).

en te doen wat in de huidige omstandigheden mogelijk is om den opbouw daarvan te bevorderen [5].

MUSSERT

RvT 113/83113. Oorspronkelijk

127. F. PLUTZAR AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, 24. Oktober 1940

Sehr geehrter Herr Rost van Tonningen!

Wunschgemäss fasse ich den Inhalt unserer letzten Aussprache [1] kurz zusammen:

Die Gründung von 'vreugd en arbeid' [2] nach dem Muster von 'Kraft durch Freude' wirft verschiedene Probleme auf. Im niederländischen Institut für Arbeiterentwicklung sind sicher manche Grundlagen für die verschiedenen Arbeitsgebiete gegeben, die 'Kraft durch Freude' umfasst (Volksbildungswerk – Feierabend – Reisen, Wandern, Urlaub – Sport – Schönheit der Arbeit).

Ich glaube, dass eine so starke Aufgliederung in Reichsämter wie sie bei uns durch die Grösse des Reiches notwendig ist, für Holland überflüssig erscheint. Ferner scheint es mir notwendig, bei den Richtlinien für die Arbeit noch folgendes zu bedenken: es gibt bereits in den Niederlanden eine Reihe von Einrichtungen die Volksbildung betreiben, wie die Volkshochschulen, 'het nut'[3], die öffentlichen Bibliotheken und Lesehallen und die verschiedenen Institutionen auf konfessioneller Grundlage.

So wie Sie bin ich der Ansicht, dass man bestehende kulturelle Einrichtungen wenn möglich nicht zerstören soll, sondern langsam umzubauen hat [4]. Auf dem Gebiet der Volksbildung müsste es das Ziel sein, einmal alles zur Zusammenarbeit zu bringen. Die Einrichtung 'vreugd en arbeid' wird sich davor hüten müssen, einen Klassencharakter zu bekommen, d.h. den Eindruck zu erwecken, als ob sie nur für Arbeiter und Angestellte und

(5) Deze taak was hem door Mussert (Mussert 15d) niet nu speciaal toegedacht maar het sloot aan bij de oorspronkelijke afspraken ter gelegenheid van Rosts intrede in de NSB (nrs. 23 en 27); zie voor het verband met de verdere ontwikkeling, Inleiding, p. 128–129 en p. 167–168. Rost beheerste in de zomer van 1940 praktisch de toegang tot Fischböck, zoals Mussert tot zijn spijt merkte (*Offergang*, § 66).

127 – (1) Datum en verdere gegevens hierover zijn niet bekend. Plutzars werkagenda begint niet vóór 1941.

(2) Juist op 24 okt. 1940 werd in de pers de oprichting van 'Vreugde en Arbeid' aangekondigd en op 25 okt. in een groot opgezette persconferentie door H. J. Woudenberg nader toegelicht (kranten van 24 en 26 okt. 1940). Vrijwel het gehele culturele werk van de SDAP ging daarbij van het domein van Rost over naar dat van Woudenberg. Rost had blijkbaar hierover met Plutzar, de leider van de *Hauptabteilung Wissenschaft, Kulturpflege und Volksbildung* van het *Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz* gesproken. Vgl. nr. 129 vóór noot 13.

(3) De Maatschappij tot Nut van het Algemeen, de vereniging die sinds haar oprichting in het einde van de 18e eeuw allerlei cultureel volksontwikkelingswerk deed.

(4) Toespeling op Rosts radioredevoeringen van 20 juli en 21 sep. 1940. Plutzar die binnen het rijkscommissariaat tot de zgn. 'Donauklub', de groep van weinig militante Oostenrijkers, gerekend werd, zag in Rost in verband met diens Weense jaren misschien nog een verwante ziel. Zelf was hij tengevolge van langjarig verblijf in Nederland en zijn huwelijk met een Nederlandse vrouw geneigd, zoveel mogelijk Nederlandse instellingen te handhaven. Had Rost bij hem geprotesteerd over de incorporatie van het Instituut in 'Vreugde en Arbeid'? Vgl. nr. 128, *n.* 3 en nr. 129 bij *n.* 13.

nicht für die ganze Volksgemeinschaft da wäre. Die amtliche Betreuung der gesamten Volksbildungsarbeit sollte nach meiner Meinung in dem Ministerium liegen, das für Erziehungsfragen in erster Linie zuständig ist, dem Ministerium für Unterricht, Künste und Wissenschaften.

Ich ersuche Sie nochmals, einen Vertrauensmann namhaft zu machen, mit dem ich, wenn es notwendig ist, immer über Volksbildungsfragen verhandeln kann.

RvT 117/82166–7. Oorspronkelijk F. Plutzar

128. TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 26 October 1940

Zeer geachte heer,

In verband met de tot standkoming van de organisatie 'Vreugde en Arbeid', meen ik onderstaande opmerkingen te moeten maken [1].

Naar mijn mening is men bezig om de Nederlandse, Socialistische, Werkgemeenschap te bestemmen tot een kindje met lamme handjes. In de afgelopen week hebben wij er reeds genoegen mee moeten nemen, dat de aan ons toegezegde rechten een interpretatie kregen, die ons tegenover de andere politieke bewegingen in een minderwaardigheidspositie plaatsten [2]. Thans zuigt het N.V.V. de culturele organisatie's naar zich toe en verguist daarmede elke aanspraak die de socialistische arbeiders georganiseerd in de S.D.A.P. hadden [3].

Krachtens de statuten van de meeste culturele organisatie's, behoren zij tot de moderne arbeidersbeweging, zoals die belichaamd is in de S.D.A.P. en de moderne vakbeweging. Het is deze statuaire positie welke er toe heeft geleid, dat U als commissaris van de S.D.A.P. zich ook met deze nevenorganisatie's (bemoeid) [a] bemoeide. Ik verbaas mij er dan ook zeer

128 – (1) Vgl. nr. 127, noot 2.

(2) Hij doelt op het onderhoud met Schmidt. Nadat Rost enige malen notities had opgesteld voor een bespreking met de rijkscommissaris (in RvT 4) werden hij en Van der Zee op 24 okt. 1940 ontvangen door Schmidt. Dit gesprek leverde als enig resultaat op (HSSPF 54a, 24 okt. 1940), dat de NSWG op ongeregelde tijden een geschrift mocht uitgeven, niet een normale periodiek zoals Unie, NSB en Nationaal Front bezaten. Toch verscheen enige tijd *De Nederlandsche Socialist* (zie Inleiding, p. 123). Op de hem eigen wijze had Schmidt echter de illusie weten te wekken, dat de SDAP spoedig geliquideerd zou worden, waarmee hij zowel Rost als Van der Zee nog enige maanden aan het lijntje hield.

(3) In de nieuwe NVV-afdeling 'Vreugde en Arbeid' zouden opgaan het Instituut voor Arbeidersontwikkeling (zie nr. 76, noten 25–28; nr. 78, noot 7), de Troelstra-oorden en de Natuurvriendenhuizen, de Bond van Arbeiderszang- en van Arbeidersmuziekverenigingen; en bovenal de Arbeiders Sportbond, de NASB (nrs. 71, noot 7; 76 bij noot 22; 83, noot 1 en 2; 103, noot 15; 114, noot 1 en 2). Wat het Instituut betreft, nog op 21 okt. 1940 hadden de overgebleven hoofdbestuursleden besloten, te proberen het voor 1940 toegezegde subsidie van De Centrale ad *f* 19.000,— los te krijgen (RvT II Centrale 34a, 34b, 42). Twee functionarissen meenden eerst ook toen nog hun taak te kunnen voortzetten, trokken zich echter na het openingsconcert van 'Vreugde en Arbeid' terug (vgl. een der op de redactie van de Arbeiderspers illegaal vervaardigd *OZO-bericht*, zie nr. 133). De waarnemende voorzitter had in *De Toorts* reeds het Instituutswerk voor geëindigd verklaard. – Voor de opvatting van SDAP-zijde over deze gang van zaken, zie W. Drees, *Mislukte poging* II, p. 14–16.

(a) Aldus in het origineel.

over, dat zonder enig overleg, laat staan van medezegging, deze gehele culturele beweging wordt overgeheveld naar een onderdeel van het N.V.V.

Om niet te worden misverstaan, deel ik U mede, dat de wijze waarop men het culturele werk organiseren gaat geheel in overeenstemming is met de opvattingen die ik hierover altijd gehad heb. Mijn bezwaar is echter, dat men onze beweging gaat ontkrachten, door haar de invloed te ontnemen die zij altijd in deze organisatie's heeft gehad. Ook de N.S.B. heeft toch grote invloed op het culturele werk dat in haar organisatie's verricht wordt.

Ik meende te mogen aannemen, dat in onze gesprekken was komen vast te staan, dat de toekomstige ontwikkeling van het politieke leven in Nederland mede beinvloed zou worden door de goedwillenden uit de S.D.A.P. leiding. Het is daarom voor mij onverklaarbaar, dat bovengenoemde maatregelen genomen kunnen worden zonder dat ik hierin gemoeid word. Er is trouwens meer; uit de avondbladen van heden heb ik er kennis van genomen, dat de 'Nederlandse Winterhulp' is opgericht, ook hier zijn wij buiten gehouden[4]. Het moet U toch duidelijk zijn, dat elk prestige door deze volkomen negatie verloren gaat. U kent het wantrouwen, dat bij de arbeiders tegenover U en de Duitsers bestaat. U weet, uit persoonlijke gesprekken, dat men de N.S.B. beoordeelt als een reactionaire beweging. Uwerzijds is er dan altijd, naar mijn mening terecht, op gewezen, dat in elke organisatie stromingen aangetroffen worden, zo ook in de N.S.B. U hebt er dan steeds op gewezen, dat in het bijzonder de arbeiders Uw belangstelling hadden en dat deze een belangrijk aandeel moesten hebben in de nieuwe ordening. Ook de Heer Schmidt heeft Donderdag in deze zin gesproken [2]. Voor het herwinnen van het vertrouwen is dit echter niet voldoende, de daden zullen de woorden moeten bevestigen. Uit wat ik boven opsomde heb ik niet het vertrouwen, dat men dit voldoende beseft. Voor mij zal verder werken dan ook onmogelijk zijn, tenzij aan mij ook invloed wordt toebedeeld in organisatie's als 'Winterhulp' en dergelijke. Voor de tiende Mei hebben wij steeds er op aangedrongen, dat de arbeiders in soortgelijke organisatie's moesten worden opgenomen. Ik meen dat de N.S.W.G. deze zelfde rechten moet hebben. De positie die ik in de N.S.W.G. inneem geeft er mij recht op om deze beweging te vertegenwoordigen. Voor wat deze rechten betreft wil ik niet onderdoen voor welke vertegenwoordiger dan ook. In het jongste verleden en nog, tonen tal van arbeiders dat zij door natuurlijke gaven voorbeschikt zijn om mede leiding te geven, vele z.g. burgelijke prominenten ten spijt. Ik kan en wil geen ondergeschikte positie innemen, dat hebben de vroegere leiders – terecht – niet gewild en dat wil ook ik niet. Dit kan ik te minder, omdat ik mij te verweren heb tegen degenen die mij via circulaires en de fluistergesprekken, die blijkbaar bevorderd worden door Engelse leugenberichten, als een niemandalletje word voorgesteld [5].

In het bovenstaande spreek ik misschien wat veel over mijzelf, volgens mijn opvatting is echter het aanzien van haar belangrijkste leider mede beslissend voor de plaats die de Werkgemeenschap zal innemen.

Door het gesprek met den Heer Schmidt is mij duidelijk geworden in welke richting ge-

(4) VO 186/40 was reeds 24 okt. 1940 aangekondigd; publikatie van de verordening op 26 okt., nadere uiteenzetting door C. Piek in de kranten van 30 okt. en 2 nov. 1940. Zie Inleiding, p. 154 bij *n.* 7.

(5) Zie bijv. de reactie uit Londen bij monde van ir. Albarda in Radio Oranje van 29 sep. 1940 op Rosts radiorede van 21 sep. De tekst ervan werd hem door P. Fink toegezonden (RvT 117/82121–4). Van der Zee vergat dat de NSWG nooit meer dan twee à drieduizend leden telde (zie nr. 152 bij noot 9), volgens raming van J. H. Scheps zelfs maar ca. zeshonderd, terwijl de vooroorlogse SDAP een 70.000 leden had, de NSB na mei 1940 opklom van 30.000 tot ca. 50.000 en de Unie na ruim twee maanden al meer dan 400.000 leden bezat.

koerst zal worden. Ik meen daarbij tevens beluisterd te hebben, dat men ook grote waarde hecht aan onze arbeid. Deze arbeid nu zou ras tot het te bereiken doel voeren, indien wij krachtig ondersteund zouden worden.

Het resultaat van de bespreking van Donderdag, de oprichting van 'Vreugde en Arbeid' en de negatie voor de organisatie 'Winterhulp' geven mij niet de indruk dat men voldoende doordrongen is van de noodzaak om de N.S.W.G. te steunen. Indien hierin dan ook geen verandering komt zal ik genoodzaakt worden om deze arbeid te staken. Gaarne zal ik dan ook van U vernemen, wat U denkt te doen om aan deze toestand een einde te maken [6].

Inmiddels Hoogachtend,

TJERK V. D. ZEE

RvT SDAP 89762–5. Oorspronkelijk

129. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 28 October 1940

Leider [1],

Zooeven had ik een onderhoud met den Gemachtigde van den Rijkscommissaris van Zuid-Holland, den heer Schwebel [2], die mij verzocht een onderhoud bij U aan te vragen, zoo mogelijk voor Woensdagochtend. Ik stel mij gelijktijdig met dit schrijven in verbinding met kameraadske van Bilderbeek, in de hoop dat deze U nog tijdig bereikt. Ik miste U zoo juist aan het Willem de Zwijgerhuis en zal nog probeeren U op te vangen bij den Rijkscommissaris waar U straks heengaat volgens mededeeling van Uw adjudant [3].

Burgemeesters.

Ik heb de kwestie van de burgemeesters in de verschillende gemeenten van Zuid-Holland met den heer Schwebel besproken. Op het oogenblik is inderdaad, zooals U zeide, Gouda vacant, terwijl de burgemeester van Overschie zou kunnen worden vervangen. Het spreekt vanzelf, dat ook een voorziening moet worden getroffen in Rotterdam [4]. Het lijkt mij wenschelijk om voor deze benoemingen de verschillende districtsleiders in Zuid-Holland te consulteeren [5] daar zij de kennis hebben van de verschillende leden van hun district, die

(6) Zie nr. 130.

129 – (1) Met deze brief hervatte Rost zijn briefwisseling met Mussert die, afgezien van nr. 53, na juli 1939 (nr. 47) was afgebroken. Het doel van de brief was te bewijzen hoe zeer hij werkzaam was in de geest van Musserts instructie (nr. 126) en dat de arbeid voor de SDAP daarmee geenszins in strijd was.

(2) Vgl. nr. 105, noot 1.

(3) In het Willem de Zwijgerhuis, Zeestraat 76, Den Haag, had sinds 1937 o.a. de NSB-fractie in de beide Kamers van de Staten-Generaal haar *pied à terre*. Hier hield de districtsleider kantoor, waren de NSB-persdienst en het bureau van de Raad voor Volkshuishouding ondergebracht, terwijl er ook enkele na mei 1940 opgerichte diensten gevestigd waren. Mej. C. W. van Bilderbeek was van 1923 tot het einde Musserts secretaresse, G. van den Arend (zie *n.* 13) sinds de Meidagen van 1940 zijn adjudant.

(4) Vgl. nr. 91, noot 2. Deze aangelegenheid werd pas acuut in de zomer 1941 na het incident van G. van Burink tegen burgemeester Oud (zie Doc. I G. van Burink).

(5) 7 okt. 1940 had een eerste bespreking van NSB-districtsleiders en WA-leiding met Rost bij Schwebel plaats gehad (RvT 125/183019). Vgl. nrs. 135 en 171 voor dergelijke besprekingen in nov. 1940 en feb. 1941.

het meest voor locale benoemingen in aanmerking komen. Daarnaast zou ik met de districtsleiders een inlichtingendienst willen organiseeren, die ik hier op het kaartsysteem verzamel over verschillende persoonlijkheden in de provincie Zuid-Holland [5a]. Niet alleen dus wat burgemeesters betreft maar ook andere personen, met wie de N.S.B. als partijorganisatie voortdurend in aanraking komt of kan komen. Ik denk hier bijv. aan de Arbeidsbeurzen, Maatschappelijk Hulpbetoon e.d.

De grenzen der districten.

Wat de grenzen der districten betreft, heeft de heer Schwebel de wensch geuit, dat deze grenzen zooveel mogelijk samenvallen met de grenzen der provincies. Wij komen hier op een kwestie van algemeen principieele politiek. Op den duur lijkt het mij, dat wij een overzicht zullen moeten hebben over de indeelingen op het meest verschillende gebied van ons land. Ik denk bijv. aan de Raden van Arbeid, Inspecties van Volksgezondheid, Kamers van Koophandel, Waterschappen enz. Het zou nuttig zijn als wij in de partij een overzicht hadden van deze verschillende indeelingen. Als wij nu reeds beginnen met hiervan per provincie een studie te maken, kan ons dit bij latere algemeene hervorming zeer van dienst zijn. Het zal opvoedend werken als de verschillende functionnarissen der N.S.B. weten tot welke persoonlijkheden zij zich moeten wenden waarbij zij het organisatorisch samenwerken van partij en staat voorbereiden. De heer Schwebel was in principe bereid dit te overwegen en U zoudt dit met hem en anderen kunnen bespreken om dan via den Rijkscommissaris en direct de noodige stappen te nemen om ook op dit gebied de verschillende functionnarissen der Beweging op hun toekomstige taak voor te bereiden.

Burgemeester Den Haag.

De meest dringende kwestie is de benoeming van den burgemeester van Den Haag[6]. Hier zal binnen niet al te langen tijd in de vacature voorzien moeten worden. De heer Schwebel zal deze kwestie ook met U nog bespreken en U zult gelegenheid hebben om zelf zijn oordeel over verschillende persoonlijkheden, die U interesseeren, te hooren. Ik heb mij afgevraagd of het niet wenschelijk is om naast de genoemde candidaat ook nog een andere van N.S.B. zijde te presenteeren [7]. Destijds werd ook de naam van Dr. Bruining genoemd. Deze is weliswaar arts, maar schijnt voor een burgemeesterschap wel in aanmerking te willen komen. Voor het geval deze candidatuur U gunstig lijkt, zou hij, als hij voor den Haag niet in aanmerking komt, een andere gemeente voor zijn rekening kunnen nemen. Bruining is zeer zeker een opgewekt strijder, die jarenlang zijn plicht in de Beweging deed [8].

(5a) Vgl. nr. 135, slot van noot 5.
(6) Vgl. nrs. 91, noot 2 en 95, noot 3.
(7) Bedoelt Rost: een NSB'er naast E. J. Voûte (zie nr. 137, *n.* 1) òf een tweede NSB'er naast baron Van Haersolte voor wie hij niet voelde? – Van Haersolte was Musserts kandidaat en viel ook bij de WA in de smaak (Mussert 15d, notitie voor onderhoud van 9 okt. 1940; RvT 65, rapport van de SAR van 12 sep.). In nov. kwam waarschijnlijk ook De Marchant et d'Ansembourg als kandidaat naar voren (zie nr. 142). Zie ook nog nr. 202.
(8) Dr. F. O. Bruyning, 7 feb. 1893–18 mrt. 1944, longarts te Den Haag; sinds 1933 lid der NSB; in 1942 werd hij directeur-generaal van de Volksgezondheid. – Rost was hem zojuist opgevolgd als lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland (*Het Nationale Dagblad* 24 okt. 1940), waarschijnlijk om zijn opneming in het provinciale erecomité van de Winterhulp mogelijk te maken (zie Inleiding, p. 155 bij *n.* 1) of ter completering van zijn functie van gemachtigde voor de provincie.

Vorming.

Over de Vorming heb ik hedenavond een bespreking met de kameraden van Haersolte, Nije en den secretaris van de Vorming van Den Haag, ter voorbereiding van de vergadering voor nieuwe leden. Den negenden November spreek ik voor het kader van geheel Drenthe te Assen [9]. Ik ben eenige richtlijnen over nieuwe onderwerpen aan het uitwerken en ben zeer verlangend naar de komst van kameraad Sluyters.

Het Nationale Dagblad.

De verdere werkzaamheden aan Het Nationale Dagblad gaan inderdaad mijn physieke krachten te boven. Ik heb aan het blad in de moeilijkste periode mijn volle krachten kunnen geven; op het oogenblik zie ik er werkelijk geen kans meer toe [10].

U zult het met mij eens zijn, dat mijn toekomst niet ligt op journalistiek terrein. Dat mijn werkzaamheid aan de S.D.A.P. Uw instemming niet heeft kunnen vinden, verhindert niet, dat ik het werk, dat ik daar verricht, steeds zal beschouwen als een van de belangrijkste stukken politieke opbouw, die ik in mijn leven heb verricht. Zooals ik U mondeling reeds zeide, is het mij na ontzaglijke inspanning gelukt de S.D.A.P. te splijten en ik zou in staat zijn een zeer belangrijke groep tot onze medestanders en felle strijders te maken, die van binnenuit de S.D.A.P. kunnen veroveren. De groep, waarmede ik werk, is reeds zeer belangrijk in onze richting gegroeid [11]. De angst van onze tegenstanders, dat wij hier een duchtige bres in de arbeiderswereld slaan, blijkt uit de voortdurende aanvallen van de Oranje-Radio op den leider van deze groep, den Fries v. d. Zee en op mij zelf [12]. Over dit punt zou ik nog eens in gemoede met U willen spreken. Als de oorlog met Engeland nog lang zal duren, geeft dit reden tot ernstige bezorgheid voor den winter, die wij tegemoet gaan. Ik zou het als een noodlottig iets beschouwen als wij de groep van vrienden, die wij kunnen vinden onder de arbeiders, door een verkeerde politiek zouden afstooten.

Hoe het zij, ik heb aan het werk een belangrijk deel van mijn krachten besteed. Uw idee is, dat ik vaak in Amsterdam heb gezeten. Dit is niet het geval. Ik leid deze zaak tot een beslissing, d.w.z. ik werp datgene, dat ik gaarne heb willen behouden als algemeen nationaal goed, dus voor de N.S.B., in de schoot van het Arbeidsfront. Ik herinner aan de Arbeidersmuziekvereeniging, Arbeiderssportbond e.d., die een kern hadden kunnen vormen voor een volksche organisatie op dit gebied. Ik heb vanmorgen een gesprek gehad met kameraad v. d. Arend volgens afspraak. Hij verklaarde uitdrukkelijk tot leiding geven voor organisatorisch werk niet in staat te zijn. Ik zou U over dit onderwerp gaarne nader spreken [13].

Als ik nu terugkom op Het Nationale Dagblad, is Uw verzoek om goede artikelen te schrijven, zeker niet aan doovemans ooren gedaan, doch ik ben niet bereid artikelen te schrijven, die niet worden opgenomen. Ik herinner in dit verband aan mijn rede voor de Vorming, waarvan U opdracht gaf deze in Volk en Vaderland op te nemen en die niet werd

(9) Vgl. nr. 141 bij noot 5 en 6. Geen van beide bijeenkomsten ging door wegens het verbod van politieke vergaderingen uit begin sep., dat pas begin 1941 werd opgeheven (RvT A III 3/87064 en RvT II D. van de Bospoort).

(10) Dit is Rosts antwoord op nr. 125.

(11) Vgl. echter nr. 82 bij noten 4 en 5. – Mussert verzocht die dag bij Seyss-Inquart het einde van de SDAP en een verbod voor een nieuwe socialistische organisatie (notitie in Mussert 15c).

(12) Vgl. nr. 128, noot 5.

(13) Voor welke functie Van den Arend werd uitgenodigd is niet duidelijk. Leider van 'Vreugde en Arbeid'? Van den Arend was vroeger operazanger geweest.

geplaatst [14]. Mij deert dit bitter weinig, doch het is een bewijs, dat het gebrek aan discipline, waarover U in Den Haag klaagt [15], in Uw onmiddellijke omgeving aanwezig is. Krijg ik de waarborg, dat mijn artikelen opgenomen worden, zal ik over die onderwerpen, waarover ik mij competent voel, gaarne schrijven.

Kameraad van Maasdijk

Ik heb U mondeling reeds gesproken over kameraad van Maasdijk, die pas kort tot de Beweging is toegetreden en ik weet nu ook de bron, waaruit de bewering van zijn vermeend gebrek aan discipline is gekomen. Dit is kameraad d'Ansembourg. Het verheugt mij ondertusschen, dat een betere berichtgeving U in kennis gesteld heeft van het feit, dat van Maasdijk jarenlang voor de idee in Den Haag pal heeft gestaan en in het bijzonder d'Ansembourg en mij gesteund heeft in een tijd, dat wij als sociaal melaatschen door de Haagsche wereld werden behandeld [16].

Van Maasdijk zou gaarne een onderhoud met U hebben in den loop van deze week of de volgende week en U kunt kiezen tusschen Woensdag, Vrijdag of Zaterdag. Dinsdag en Donderdag zijn toevallig bezet. Als U mij dus even het uur wilt laten doortelefoneeren, zal ik zorgen, dat hij op het bepaalde uur aanwezig is.

Economische zaken.

Ik heb vandaag een gesprek gehad met Gips, van Maasdijk en van Hoey Smith. Deze laatste was toevallig in Den Haag. Ik neem kennis van Uw mededeeling, dat ik mij o.a. heb bezig te houden met de financiën en het bankwezen. Ik heb er U mondeling reeds opmerkzaam op gemaakt, dat ik dan practisch moet worden ingeschakeld en heb U dan voorstellen te doen om de kwestie Koster tot een oplossing te brengen [17].

Gisteren was ik met van Geelkerken bij Minister Fischböck. Er werd daar het denkbeeld geopperd om een corporatieve bouwvereeniging onder N.S.B. auspicien de bouw van 2000 woningen toe te vertrouwen. Ook over deze kwestie zou ik U gaarne spoedig willen spreken [18]. Hiermede geloof ik het voornaamste te hebben afgedaan. Over andere zaken bericht ik U nog.

Met nationaal socialistischen groet Hou Zee

M. Rost van Tonningen

RvT 113/83109–12. Doorslagkopie [a]

(14) Zie nr. 132, noot 3.

(15) Waarop slaat dit? Op Rost zelf? De WA-incidenten van 26 okt.? Op de Nederlandsche SS? Op de SAR, *De Waag*, of *Het Nationale Dagblad?* (zie Inleiding, p. 145 en 184 bij *n.* 7 en 8 en het slot van *n.* 1 van nr. 125). Vgl. uitlatingen in dezelfde trant van de nieuwe secretaris-generaal der beweging, ing. C. J. Huygen, weergegeven in rapport 20 van RvT 70.

(16) Zie Inleiding, p. 169–170 en 184. Betere berichtgeving gewerd Mussert waarschijnlijk van F. B. J. Gips of L. P. Krantz.

(17) Heeft hij toen reeds aan Mussert voorgesteld, W. O. A. Koster op te volgen als voorzitter van de Raad voor Volkshuishouding? Vgl. nrs. 190 en 195.

(18) Zie bij nr. 179, noot 29 en Inleiding, p. 245–246.

(a) Het oorspronkelijk is eveneens bewaard, Mussert XII 93114–7.

130. TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 29 October 1940

Zeer geachte Heer,

Tijdens ons gesprek met den Heer Schmidt [1], gevolmachtigde van den Rijkscommissaris, werd o.m. afgesproken, dat ik aan U zou mededelen, op welke wijze de liquidatie van de S.D.A.P. moet plaatsvinden.

Volgens mijn mening kan daar thans niet te lang meer mee gewacht worden. Het wordt van dag tot dag duidelijker, dat de ondergrondse arbeid, mede mogelijk gemaakt door onze lankmoedigheid, de sfeer totaal vergiftigd. Onze opbouwende arbeid wordt hierdoor zeer geremd. Er zit dus niets anders op, dan om zo spoedig mogelijk de feitelijke situatie ook juridisch te voltrekken. Het blijkt maar al te waar, dat zachte heelmeesters stinkende wonden maken. De goedwillende arbeiders worden door de helden achter de schermen geterroriseerd en verdacht gemaakt, indien zij zich bereid tonen om hun medewerking te verlenen voor constructief werk.

Hoewel wij liever hadden gewild, dat de honderden eenvoudige vertegenwoordigers in de politiek rechtelijke lichamen [a] in de kleinere plaatsen voordien door ons overtuigd waren, lijkt het mij niet wenselijk om de ontbinding langer uit te stellen [2]. Ik heb de overtuiging, dat deze maatregel aanvankelijk wel moeilijkheden zal geven, doch spoedig een gunstiger atmosfeer voor ons werk in de toekomst zal scheppen. Onze arbeid zal moeizaam zijn, maar met een behoorlijke medewerking moet het slagen. Voor deze medewerking verwijs ik U naar mijn brief van j.l. Maandag [3].

Naar mijn mening moet er dus radicaal worden ingegrepen, om de arbeiders te beschermen tegen de duisterlingen, die door déconstructief werk de socialistische waarden willen vernietigen.

Bij de te nemen maatregelen zal men zich moeten realiseren, dat die geen betrekking mogen hebben op hen, die tot de N.S.W.G. zijn toegetreden. Wijders zullen er maatregelen moeten worden genomen, waardoor in de toekomst N.S.W.G.'ers een plaats krijgen in de uitvoerende organen [4]. Tevens zal het mogelijk moeten zijn, dat de vroegere vertegenwoordigers in de kleine plaatsen en event. andere personen, naar het oordeel van de leiding van de N.S.W.G., tot deze organisatie kunnen blijven toetreden [5].

Het spreekt hierbij wel vanzelf, dat deze leiding er geenzins behoefte aan zal hebben om diegenen toe te laten, die uit zuivere opportunistische overweging willen toetreden.

Ik geloof met het bovenstaande te kunnen volstaan en zal gaarne in het overleg worden betrokken, wat aan de te nemen maatregelen moet vooraf gaan. Ik herhaal echter nogmaals, dat spoed thans zeer geboden is [6].

Hoogachtend, TJERK V. D. ZEE

RvT SDAP 89766–7. Oorspronkelijk

130 – (1) Zie nr. 128, noot 2. (a) Hij bedoelt: publiekrechtelijke lichamen.
(2) Zie nr. 118 bij noot 8. (3) Zie nr. 128.
(4) Dus vooral in de colleges van burgemeester en wethouders, in gedeputeerde Staten en voorts in nieuwe organen zoals de Winterhulp (zie nrs. 135, 136 en 152).
(5) Derhalve verlenging van de termijn waarbinnen men geacht kon worden, 'uit overtuiging tot de NSWG te zijn overgegaan' (zie nr. 82).
(6) 31 okt. gaf Van der Zee aan Rost briefjes door van de afdeling Apeldoorn, van J. C. den Uijl uit Alphen

131. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. SIMON

den 8. November 1940

Sehr geehrter Herr Stabsleiter [1],

Am 11. Oktober habe ich, sowie Sie in Ihrem Schreiben vom 18. d.M.[a] erwähnen, eine Besprechung geführt mit Ihrem Pg. Dr. Franke, in Anwesenheit des Herrn Gerichtsassessors a.D. Pg. Körner und meiner Kameraden Woudenberg und de Bruin.

Die Erörterung der Frage des Ankaufes der Zentralen Arbeiter- und Versicherungsbank durch die Volksfürsorge der Deutschen Arbeitsfront traf mich etwas unvorbereitet [2].

Ich habe mich sodann mit meinem Bevollmächtigten Kommissar bei der 'Zentrale Arbeiter- und Versicherungsbank', Jhr. van der Does, beraten, damit ich Ihnen und Ihren Herren einen guten Ueberblick über die Lage der Bank und über die Möglichkeiten einer Einschaltung der Deutschen Arbeitsfront bzw. der Volksfürsorge geben könnte.

Mit gleicher Post schicke ich Herrn Körner zwecks Ihrer und des Herrn Dr. Hellwig Information, einen vorläufigen Bericht meines Bevollmächtigten über die Bank, damit Sie einen Einblick in die jetzige Lage bekommen [3].

Sie werden dem Bericht und den Beilagen entnehmen, dass es im Grossen und Ganzen gelungen ist, den Bestand der Versicherten zu behalten. Es wurde mit grösster Behutsamkeit vorgegangen, damit die Konkurrenz sich des Geschäftes nicht bemächtigen würde.

In diesem Zusammenhang erschien es zweckmässig sofort nach meiner Uebernahme der Bank (im kommissarischem Auftrag des Reichskommissars) eine Erklärung der mit der Aufsicht über die Versicherungsgesellschaften in den Niederlanden beauftragten Versicherungskammer zu veröffentlichen, dass sie bereit sei die Interessen der Versicherten auch weiterhin zu wahren [4].

aan den Rijn en van A. Rorije uit Zeeland, waaruit grote teleurstelling over het weinig positieve van *De Nederlandsche Socialist* klonk, alsmede klachten over gebrek aan medewerking tengevolge van de tegenactie van het gewest Zuid-Holland (zie nrs. 118, noot 2 en 118 I) of 'wegens intimidatie' in het algemeen (RvT SDAP 89768–73).

131 – (1) Zie Inleiding, p. 118–120. (a) Niet d.M., maar l.M.

(2) *Stabsleiter* H. Simon, verbonden aan het *Finanzamt* van het *Deutsche Arbeitsfront*, deed sinds sep. 1940 moeite, een Nederlands verzekeringsbedrijf te bemachtigen, hetzij voor de *Deutsche Ring*, hetzij voor de *Volksfürsorge* in Hamburg, beide verzekeringsmaatschappijen van het *DAF* (zie afspraken met Schmidt op 11 en 12 sep. 1940 in *Vormerkbuch 1940*). 8 en 9 okt. kwam Dr. Franke, commissaris van *Volksfürsorge*, als Simons waarnemer opnieuw naar Nederland met een bod op De Centrale, waarvoor hij Schmidt, de rijkscommissaris, Mussert en ook Fischböck bezocht; de laatste had echter een eigen reflectant: de *Gothaer Lebensversicherung* (zie *Vormerkbuch 1940*; notitie van Mussert in Mussert 15d; naoorlogse mededelingen van Van der Does en van De Centrale). Eerst daarna werd Rost, de gemachtigde voor De Centrale, geraadpleegd! Daarop volgde de hier genoemde bespreking van 11 okt. 1940, waar Musserts belangen werden waargenomen door J. H. L. de Bruin, die zelf agent was van de *Deutsche Ring*. 18 okt. vroeg H. Simon uitsluitsel, zoals aan Rost bij schrijven van Körner van de *Dienststelle Hellwig* werd doorgegeven (in Nederlandse vertaling, RvT 117 e).

(3) Van der Does stelde omstreeks 1 nov. 1940 een 'Voorloopig Verslag' op (afschrift in RvT II Centrale, 36). – Afschrift van Rosts brief ging aan Seyss-Inquart, Schmidt en Eftger; voorts aan Fischböck, met het verzoek direct hierover contact op te nemen met Schmidt; aan Woudenberg, Van der Does en Mussert (zie RvT II Centrale 38a–c en 39–41).

(4) Van der Does had met de toezegging van de Verzekeringskamer dat het wettelijk voorgeschreven onderzoek, dat eens in de twee jaar verricht placht te worden, nog in 1940 zou plaats vinden, de agenten en de verzekerden willen geruststellen (circulaire aan agenten van 1 sep. 1940, RvT II Centrale, 25).

Der Verwaltungsrat wurde von mir abgesetzt, aber damit ich der raffiniert organisierten marxistischen Hetze unter den Versicherten die Spitze abbrechen konnte, behielt ich vorläufig den Vorsitzenden des Verwaltungsrates, den Pfarrer Melchers (Evangelisch) [5].

Das Personal, das über ihre soziale Lage recht unzufrieden war, hat sich dann weiterhin auch nach einigem Zögern eingesetzt [6]. Es wird notwendig sein, auch weiterhin mit grösster Sorgfalt zu operieren, da die politische Lage in den Niederlanden sich versteift und die Hetzer in letzter Zeit mit mehr Erfolg die Organisationen der ehemaligen S.P.D. angreifen. Massnahmen zur Verhinderung dieser Hetze habe ich dem Reichskommissar vorgeschlagen [7].

Ich möchte nun zu Ihren Vorschlägen Stellung nehmen. Diese sind dahin zusammenzufassen, dass die Bank durch Uebernahme des Aktienkapitals von 50.000 Hollandgulden zum dreifachen Preis des Nennwertes [8], also zu 150.000 Hollandgulden, in dem Besitze der Arbeitsfront bzw. der Volksfürsorge gelangen würde.

Hierzu ist folgendes zu bemerken.

Der Wert der Bank wird, sowie aus dem Bericht meines Bevollmächtigten erhellt, je nach der Art und Weise der Auffassung der künftigen Tätigkeit der Bank, auf 1.5 Millionen oder auf 2.3 Millionen Hollandgulden geschätzt [9]. Wenn also die Bank an anderen Versicherungsgesellschaften zum Verkauf angeboten würde, wäre dies der Preis, der für die Bank erhältlich sei.

Der Verkauf der Bank an die Deutsche Arbeitsfront würde nun zweierlei Kritike begegnen:

1. Der Verkaufspreis von 150.000 Hollandgulden erschiene zu niedrig.
2. Die Tatsache des Verkaufes zu diesem Betrage an die Deutsche Arbeitsfront würde als eine rein politische Tat gewertet werden.

Ich habe daher die sonstigen Möglichkeiten geprüft um Ihren Wünschen so weit als möglich zu erfüllen.

Der Zweck der Uebernahme soll es sein, die Volksversicherung in den Niederlanden unter der Führung der Arbeitsfront und auf Grund der von ihr gemachten Erfahrungen in Deutschland so weit als möglich auszubauen. Ich habe mit grossem Interesse die Mitteilungen, die über diese Materie in Ihrem Schreiben enthalten sind, sowie die, welche Ihr

(5) Vgl. nr. 84.
(6) Rost gaf 2 nov. 1940 toestemming aan Van der Does, een extra-loonuitkering aan het personeel te geven (RvT II Centrale, 37).
(7) Rost doelt op zijn schrijven over de liquidatie van de SDAP van 5 nov. 1940 (verloren gegaan, zie echter nr. 136, noot 1 en nr. 152, noot 2).
(8) Simon en de *Volksfürsorge* hadden schriftelijk voorgesteld, het aandelenkapitaal tegen een koers van 400% over te nemen. Uit de tekst van Rosts brief krijgt men de indruk dat hij het Duitse aanbod (een 'Aufgeld' van 300%) verkeerd heeft begrepen als een aankoopkoers van 300% (brieven in RvT 117e). – Het totaal bij De Centrale verzekerde bedrag was ca. *f* 90.000.000,—.
(9) Dit verschil hangt samen met de vraag of De Centrale een overwegend 'sociaal' bedrijf zou blijven (d.w.z. schenkingen uit de winst en kapitaalbelegging voor politieke en culturele doeleinden als integrerend onderdeel van de bedrijfsvoering) of zuiver 'commercieel' zou worden. Een en ander is evenals de hier verder genoemde cijfers gebaseerd op het *Voorlopig Verslag* van Van der Does, die zelf niets van verkoop wilde weten en die De Centrale wilde uitbouwen tot *het* grote bedrijf voor volksverzekering; daartoe achtte hij een commercieel karakter van het bedrijf het meest geschikt.

Pg. Franke mir in der Konferenz gemacht hat, zur Kenntnis genommen. Die Fortschritte sind wirklich erstaunlich.

In den Niederlanden liegen die Verhältnisse folgendermassen:

Am 1. Januar 1940 erreichte die Zahl der Kapital- und Renteversicherung des s.g. Grossbetriebes 1.630.085; der Betrag der versicherten Kapitalien rund 2.4 Milliarden Hollandgulden, die jährliche Rente 136.5 Millionen Hollandgulden.

In diesen Zahlen ist die Volksversicherung der verschiedenen Versicherungsgesellschaften nicht mitenthalten. Unter Volksversicherungen versteht man Kapitalbeträge unter 500 Hollandgulden, deren Prämien meistens jede Woche eingenommen werden. Die Zahl der Policen der Volksversicherung beträgt 9.500.000; der Gesamtbetrag der Versicherungen beträgt über 1 Milliarde also rund 42% der sonstigen Versicherungen in den Niederlanden. Der Durchschnittsbetrag der Volksversicherung per Police beträgt rund 110 Hollandgulden.

Es sind daher mehr Policen in Umlauf als die Gesamtbevölkerung inklusive Kinder in den Niederlanden zählt. Die Erklärung ist, dass viele Versicherten doppelteVolksversicherungspolicen haben.

Die Werbung und Vereinnahmung des Volksversicherungsbetriebes erfolgt durch Berufsagenten, welche einen Grundverdienst haben aus der Einkassierung der Prämien. Durchschnittlich werden 10 bis 20% der vereinnahmten Prämien in der Volksversicherung als Lohnverdienst ausgezahlt.

Man soll nun die Tätigkeit der 'Centrale Arbeiders Verzekerings- en Depositobank' im Rahmen dieser Gesamttätigkeit des niederländischen Versicherungswesens betrachten.

Die 'Centrale' umfasst (mit 487.000 Volksversicherungspolicen zum Durchschnittswert von 129 Hollandgulden, also zum Gesamtbetrage von rund 60 Millionen Hollandgulden) ungefähr 6% des Gesamtbetrages der Volksversicherung in den Niederlanden [10]. Die Prämieneinnahme der 'Centrale' aus der Volksversicherung beträgt 1.9 Millionen Hollandgulden.

Die sonstigen Kapitalversicherungen der 'Centrale' betragen 32.000 Policen mit einem Durchschnittbetrag von 1017 Hollandgulden, daher mit einem Gesamtbetrag von rund 30 Millionen. Die Prämieneinnahme ist netto 980.000 Hollandgulden.

Jede Reorganisierung der Volksversicherung wird daher das gesamte Versicherungswesen in den Niederlanden berühren. Falls die Arbeitsfront daher die Führung übernimmt, wird nicht nur eine wirtschaftliche, sondern auch eine politische Frage aufgeworfen.

Die Eroberung der Volksversicherung in den Niederlanden durch eine von der 'Centrale' ausgehende Aktion müsste, wenn nicht mit der notwendigen Vorsicht oder im Einvernehmen mit den bestehenden Versicherungsgesellschaften vorgegangen würde, zu Zusammenstössen und zu Hetzereien gegen die Deutsche Arbeitsfront Anlass geben.

Ihre Herren haben mit dem Reichskommissar und den Generalkommissaren Schmidt und Fischböck und mit Herrn Mussert in dieser Angelegenheit Fühlung genommen [2]. Ich wurde vom Reichskommissariat gebeten eine Abschrift meiner Stellungnahme zur Verfügung zu stellen, welche ich auch dem Generalkommissar Fischböck, den Herren Mussert und Woudenberg zuschicke [3].

(10) Behalve enkele kleinere 'gekleurde' bedrijven, die Van der Does alle heeft proberen op te slokken, waren op dit terrein de grote concurrenten: de Algemeene Friesche, de Utrecht en de dochtermaatschappijen van De Nationale en De Nederlanden van 1845, resp.Vesta en Victoria.

Es wäre meines Erachtens zweckmässig die Frage in Anwesenheit des Reichskommissars, der obenerwähnten Herren, Herrn Woudenberg und meines Bevollmächtigten, Jhr. van der Does, zu besprechen [11].

Es wäre ein Weg denkbar, eine Gesamtlösung der Volksversicherung in den Niederlanden durchzuführen, indem man gesetzlich einen Gewinnanteil vorschreibt für soziale Zwecke.

Ich möchte mich vorläufig auf diese Bemerkungen beschränken und bitte um Entschuldigung, dass die reife Erwägung dieser Angelegenheit soviel Zeit in Anspruch genommen hat, dass ich Sie nicht früher antworten konnte.

Ich möchte Ihnen auch danken für das Vertrauen, das Sie mir gezeigt haben, indem Sie mir die Uebernahme des stellvertretenden Vorsitzenden in dem Verwaltungsrat im Falle des Ankaufes der 'Centrale' durch die Arbeitsfront, angeboten haben.

Ich stelle mich Ihnen gerne zur Verfügung für die Weiterarbeit, ersuche Sie jedoch die verschiedenen Momenten zu erwägen, die hier in Betracht gegeben werden.

In der Hoffnung, dass wir zusammen eine Lösung finden können, die die Deutsch-niederländische Zusammenarbeit fordern wird [12], zeichne ich, mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 101/81869-73. Doorslagkopie

132. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 12 November 1940

Leider,

Naar aanleiding van de moeilijkheden, die de afdeeling Vorming [1] ondervindt om een behoorlijk onderdak te vinden, wend ik mij tot U met het verzoek hierin voorziening te willen treffen. Ik ben niet bereid de voortdurende dwarsdrijverijen van enkele functionnarissen van de Beweging te verdragen. Ik meen als een der meest verdienstelijke leden der Beweging, als Plaatsvervangend Leider, op een behoorlijk onderdak, dat door U wordt aangewezen, aanspraak te mogen maken [2]. Een behoorlijke uitoefening van de werkzaamheden als Hoofd van de Vorming veronderstelt Uw volledige steun, een steun die ik tot nu toe heb moeten ontberen. Ik herinner U aan de volgende feiten.

Na het uitspreken van de rede van de Vorming heeft U door mijn tusschenkomst aan de redactie van Volk en Vaderland opdracht gegeven, deze in het eerstvolgende nummer te

(11) In plaats daarvan vond op 25 nov. een kleine en op 5 dec. 1940 een grote bespreking plaats bij Fischböck; zie nr. 160, *n.* 2.

(12) Voor het vervolg van deze zaak, zie nrs. 149, 160, 161, 163, 179 en 196.

132 - (1) Over Rost als vormingsleider der NSB, zie Inleiding, p. 158-162.

(2) Liever wilde hij het bureau-Rost voor dit doel niet gebruiken, om zijn SDAP-werkzaamheden gescheiden te houden van die voor de NSB. 31 jan. 1941 verhuisde afd. X echter toch naar Laan van Meerdervoort 49.

plaatsen. De redactie van Volk en Vaderland heeft zich aan deze opdracht niet gestoord [3]. Ik heb U hierop in mijn schrijven van 28 October gewezen, doch klaarblijkelijk bleef de opdracht van U, overeenkomstig de door U aan mij gedane toezegging de rede in het eerstvolgende nummer te plaatsen, uit. De Beweging, voor zoover niet in Utrecht op de Vormingsbijeenkomst vertegenwoordigd, is dus volledig onkundig gebleven van de inzichten, die ik over de Vorming heb.

Het daarop volgende feit was de kwestie van de behuizing. Op Uw last werden mij twee behoorlijke kamers ter beschikking gesteld bij het Boerenfront. Deze twee kamers zijn mij thans weer afgenomen [4]. U heeft vervolgens mij verwezen naar kameraad van Haersolte, die verklaarde voor mij geen plaats te hebben [5]. U begrijpt, dat ik in mijn aanspraak op een behoorlijke behandeling niet bescheidener kan zijn dan de nieuwe pas toegetreden leden der Beweging [6] en verzoek U dus mij een plaats van werkzaamheid aan te willen wijzen, die het mogelijk maakt mijn taak uit te oefenen. Voor de uitoefening van deze taak is het tevens noodig, dat de mij in Uw opdracht gegeven instructies voor de Vorming, worden uitgevoerd. Er is tevens noodig een crediet, dat het mogelijk maakt om de onkosten voor een behoorlijke Vorming te dekken. Hierover hoop ik U binnen korten termijn voorstellen te doen.

Als niet iets onverwachts tusschenbeide komt, zal ik heden zooals ik U aankondigde, naar Berlijn afreizen in verband met mijn stamboom [7]. Hiermede zal tevens een einde worden gemaakt aan de lasterpraatjes die, volgens Uw eigen mededeeling, in het Hoofdkwartier over mij worden verspreid.

Ten slotte moge ik U verzoeken mij over de bovengenoemde en andere punten gelegenheid te geven in de dagen van de volgende week met U van gedachten te wisselen en daartoe dag en uur te willen bepalen [8].

Met nationaal socialistischen groet Hou Zee

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 112/81950–1. Doorslagkopie [b]

(3) Zaterdag 12 okt. aanvaardde Rost zijn taak als vormingsleider op een kernvergadering te Utrecht, die nog werd geleid door zijn aftredende voorganger, mr. Van Genechten. De bij die gelegenheid uitgesproken rede is nooit gedrukt. Een exemplaar bevindt zich in RvT 122. 16 okt. had Rost haar bij de redactie van *Volk en Vaderland* ingezonden, maar ze werd geweerd als te zeer afwijkend van de juiste leer.
(4) Vgl. nr. 134. Het Boerenfront ging twee dagen later een fusie aan met Landbouw en Maatschappij. Voor dit nieuwe Agrarisch Front had men waarschijnlijk de aan Rost eerst toegedachte ruimte in Zeestraat 69 nodig. Het heette voortaan in NSB-kringen het Agrarisch Huis. – Over Rosts relatie tot het Boerenfront zie nr. 63 en Inleiding, p. 131.
(5) Vgl. nr. 134. Voor het Willem de Zwijgerhuis, zie nr. 129, noot 3.
(6) Dit betreft niet het Boerenfront, dat uit de van lang voor de oorlog daterende Agrarische dienst van de NSB voortkwam, maar Goedewaagen en de zo juist uit het Verdinaso toegetreden leden, zoals Voorhoeve en Van der Hout, die met allerlei functies belast werden en bureaus toegewezen kregen.
(7) De reis ging ditmaal niet door maar eerst 16–19 nov., zie nr. 140, *n.* 1. Over Rosts stamboom, zie Inleiding, p. 162 e.v. Dit punt was van belang i.v.m. zijn voorgenomen huwelijk met mej. F. S. Heubel, maar ook ter versteviging van zijn positie tegenover de Nederlandsche SS en de Duitse autoriteiten; vgl. nr. 134, noot 4 en nr. 140.
(8) 20 nov. sprak hij Mussert; zie nr. 143.
(b) Het oorspronkelijk is Mussert XII 93106–7.

133. PROTOCOL VAN W. GOEDHUYS VOOR M. M. ROST VAN TONNINGEN

14 Nov. 1940

Eenige dagen terug werd mij [1] door het redactielid W. Wienbelt medegedeeld, dat door een lid der redactie pamfletten werden vervaardigd, welke gebruikt werden in de geruchten-propaganda. Deze pamfletten werden gemaakt in den tijd der redactie en op papier van De Arbeiderspers.

De namen van de vervaardigers der pamfletten heb ik uit collegiale overwegingen niet van hem verlangd [2]. Dit te meer, daar het mij reeds duidelijk was, welke personen ik daarvan moest verdenken. Deze verdenking grondde ik op hun mentaliteit, welke sterk afwijkt van die der overige redactieleden en waarvan o.a. duidelijk gebleken is op de weekeinde-besprekingen, welke met de redactie der Arbeiderspers op 12 en 13 October l.l. zijn gehouden [3].

Uit mededelingen van andere redactieleden, o.a. van het Nat.Soc. redactielid Bogerman [4] bleek ook, dat de 2 verdachten herhaaldelijk, terwijl zij tijdens den redactieraad, welke in de kamer van den hoofdredacteur gehouden wordt, alleen op de redactie aanwezig waren, stukken op de schrijfmachine tikten en verder op verdachte wijze zich met elkander onderhielden.

De beide verdachten zijn: H. U. v. d. Weg en W. Romijn (zie nadere gegevens op bijlage)[a].

Van een en ander heb ik den Directeur, den heer H. J. Kerkmeester op de hoogte gesteld. Afgesproken werd, dat ik zou trachten een tastbaar bewijs te vinden.

Woensdag, 13 November l.l. heb ik in het bijzijn van het redactielid S. B. Modderman [5] een onderzoek ingesteld in de bureaux der beide verdachten. In dat van v. d. Weg trof ik

133 - (1) Niet bekend van welke zijde vernam de *Sicherheitspolizei* dat er illegale pamfletten, van de Arbeiderspers afkomstig, in Amsterdam circuleerden. Zij verzocht Rost binnen enkele dagen deze zaak op te helderen. Rost droeg Goedhuys telefonisch op, een onderzoek in te stellen. Een afschrift van dit protocol ging naar Kerkmeester, het origineel naar Rost. Het kwam bij de *Sicherheitspolizei*, met de in noot 6 beschreven gevolgen. Vgl. wat Goedhuys over een en ander schrijft in zijn rapport over de Arbeiderspers van 5 jan. 1941 (RvT II Goedhuys, p. 5) en de verklaringen, afgelegd voor de commissie voor de Perszuivering en voor de Bijzondere rechtspleging.

(2) Voor de commissie voor de Perszuivering heeft Wienbelt pertinent ontkend, enig aandeel gehad te hebben in de arrestatie van de twee redacteuren. Goedhuys verklaarde aan de politieke recherche, dat Wienbelt ook de namen had medegedeeld.

(3) Toen Goedhuys na het ontslag van Van Overbeek hoofdredacteur van *Het Volk* geworden was (zie nr. 107, noot 4), arrangeerde hij een weekend van de oude en de nieuwe redactieleden in het Kalfje. Over de stemming die daar heerste en over de verschillende stromingen, zie o.a. W. Romijn en W. Goedhuys in Perszuivering Arbeiderspers.

(4) J. A. Boogerman, sinds 1 okt. 1940 redacteur van *Het Volk*, later chef-redacteur van de Vereenigde Persbureaux en van de Correspondentie-Dienst.

(a) Niet afgedrukt ; eveneens in RvT II Goedhuijs.

(5) S. B. Modderman, samen met ir. A. H. de Haas van Dorsser door Goedhuys als secretarissen van de hoofdredactie aangesteld. Hun aandeel in het onderzoek ging, blijkens naoorlogs onderzoek, niet verder dan bevestiging van de juiste weergave der bevindingen.

een aantal carbonvellen aan, welke nog slechts eenmaal gebruikt waren. Afschriften van de daarop getikte stukken gaan hierbij [a].

Deze stukken, met name dat over de gruwelpropaganda, spreken voor zich zelf [6].

[W. GOEDHUYS]

De juistheid van het bovenstaande wordt door ons bevestigd:

[S. B. MODDERMAN] [A. H. DE HAAS VAN DORSSER]

RvT II Goedhuys. Afschrift (afschrift RvO)

134. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 15[a] November 1940

Kameraad,

In antwoord op Uw brief van 12 dezer [1], bericht ik U het volgende:

In het nieuwe gebouw van het Boerenfront tegenover het Willem de Zwijgerhuis gelegen, zijn van den aanvang af twee kamers voor de Vorming gereserveerd. Een oogenblik is hieraan getwijfeld of dat de juiste oplossing was, omdat daarvoor beter geschikt is het Willem de Zwijgerhuis [2].

De bedoeling is dit districtskantoor te verplaatsen, waardoor deze ruimte vrij zou komen voor de Vorming. Het laat zich aanzien, dat dit echter nog eenigen tijd zal duren en daarom is door mij gelast de besproken kamers in het gebouw van het Boerenfront te Uwer beschikking te stellen, totdat op andere wijze in de huisvesting is voorzien.

Uwe werkzaamheden behoefden echter geenszins te wachten op deze kamers. Het was Uw taak geweest de districtsvormingsleiders met de aan hen toegevoegde functionarissen te instrueeren en te bezoeken om een band op te bouwen. Tot mijn spijt is er nog niets gebeurd nadat U een rede in Utrecht hebt gehouden [3]. Ik verzoek U daarin zoo spoedig mogelijk wijziging te brengen.

Wat Uw stamboom betreft: inderdaad hebt U mij medegedeeld geen vertrouwen te hebben in een genealogisch onderzoek, dat door personen, behoorende tot den dienst van kmd. Feldmeyer, zou worden verricht [4]. U voelde behoefte deze kwestie aanhangig te

(6) Drie *OZO-berichten*, waarvan dat over 'Vreugde en Arbeid' door Kerkmeester op 18 nov. 1940 aan H. J. Woudenberg werd toegezonden met de mededeling dat Van de Weg en Romijn in de nacht van 15 op 16 nov. waren gearresteerd (RvT II Kerkmeester). Tot de dag van de uitspraak door het Duitse *Landesgericht* op 25 juni 1941 zaten ze in Scheveningen gevangen, werden toen echter onmiddellijk vrijgelaten omdat hun straftijd, resp. 5 en 3 maanden, al verstreken was. – De activiteit van de twee had in de toen op de Arbeiderspers heersende stemming weinig weerklank gevonden.

134 – (a) Musserts eigen doorslagkopie draagt de datum 14 nov. 1940 (Mussert XII 93094).

(1) Nr. 132.

(2) Zie nr. 129, noot 3. Het Economisch Front en de Raad voor Volkshuishouding werden in mei 1941 verplaatst naar Nassauplein 8, het Agrarisch Front naar de Anna Paulownastraat. Het bureau van de districtsleiding bleef op Zeestraat 76, het Willem de Zwijger-huis. Vgl. correspondentie over de behuizing der verschillende diensten,NSB 224/1208.

(3) Dit is onjuist, zie nr. 141. Deze rede, zie nr. 132 bij noot 3.

(4) Rost had zojuist weer tegenwerking van de Nederlandsche SS ondervonden: men had hem tot zijn

maken ergens in Berlijn. Dit verbaast mij zeer, daar dit het beste zou kunnen geschieden door Nederlanders, die Indië kennen. Het gaat er immers niet om of U Joodsch bloed in U hebt, maar wel of Gij Indisch bloed in U hebt [5].

Nimmer heb ik U gezegd, dat in het Hoofdkwartier lasterpraatjes over dit onderwerp werden verspreid [6].

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/83096. Oorspronkelijk [a]

135. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

'S-Gravenhage, 16 November 1940

Leider,

Wij hadden gisteren ten huize van den gemachtigde van den Rijkscommissaris in Zuid-Holland, den heer Schwebel, een bijeenkomst met de districtsleiders en de banleiders van de W.A. in Zuid-Holland [1]. Aanwezig waren:
Kameraad Höltke, Dordrecht
Kameraad Kröller, Rotterdam
Kameraad van Houten, Rhoon
Kameraad Meys, Voorburg en alle banleiders.
Kameraad van Haersolte van Haerst, den Haag

Bovendien waren aanwezig [2] de Majoor der Ordnungspolizei Grüber,
Referent für Verwaltung und Wirtschaftsfragen Kerkhoff
Referent für Volksaufklärung und Propaganda Lanwer
Referent für Soziale Fragen Geiger
Referent für Volkspflege Mayr

woede niet uitgenodigd voor de studieconferentie in Markelo van 26–27 okt. (vgl. nr. 256), omdat Rost tegen Feldmeijer zou intrigeren (Doc. I W. J. Heubel: brief van W. F. van Heemskerck Düker d.d. 24 nov. 1940). Zie ook Rosts terugblik hierop in zijn brief aan Seyss-Inquart van 28 dec. 1944 in deel II.
(5) Rost had Mussert nog geen kennis gegeven van zijn voorgenomen huwelijk als reden voor zijn ras-onderzoek. Dat gebeurde in de brief van 22 nov. (zie nr. 140 bij noot 7). De aankondigingskaarten waren van 25 nov. evenals het bericht in de krant.
(6) Vgl. nr. 132 na *n.* 7. Al Rosts vijanden in en buiten het hoofdkwartier colporteerden deze mening, variërend tussen het spreken van 'Sinjo Rost' of 'die Indo' en het bewust aangeven van onzuiverheid van stamboom bij de Duitsers om zijn carrière te dwarsbomen. Vgl. bijv. het karakteristieke rapport van de SAR (RvT 67, nr. 2) over de roddel die bij de Utrechtse WA circuleerde. Zonder toedoen van de Leider? Vgl. Inleiding, p. 59 bij *n.* 7 en p. 164 bij *n.* 8.
135 – (1) Een dergelijke vergadering had reeds 7 okt. plaats gehad; wat er behandeld werd is niet bekend; zie nr. 129, noot 5. – Volgens instructies van de secretaris-generaal der NSB van 25 en 29 okt. 1940 waren de provinciale gemachtigden van de leider aangewezen voor het onderhouden van contact met de *Beauftragten;* ze mochten echter evenmin als de districtsleiders hun kandidaten rechtstreeks bij de Duitsers aanbevelen, doch slechts via d'Ansembourg; na 21 feb. 1941 nam Van Geelkerken die taak over (circulaires in NSB 53e en 53b). In Zuid-Holland hield men zich daar blijkbaar niet aan.
(2) De zes volgende functionarissen waren de voornaamste medewerkers van Schwebel.

Regierungsinspektor Zieger
Dolmetscher Schimmelpfeng
Kreisleiter der N.S.D.A.P. dr Schuon.

Ik had bij den oproep voor deze bijeenkomst aan de verschillende districtsleiders twee onderwerpen opgegeven, die zouden worden behandeld. In de eerste plaats de verhouding van de districtsleiders tot de burgemeesters en in de tweede plaats de inschakeling bij de Winterhilfe.

Wat het eerste punt betreft, werd de wenschelijkheid naar voren gebracht om het contact met de burgemeesters op te nemen en zich aldus op de hoogte te stellen van de mentaliteit van de verschillende burgemeesters [3]. Gegronde klachten zullen bij den heer Schwebel worden ingediend om een zoo volledig mogelijk inzicht te krijgen van de geestesgesteldheid van elken burgemeester in de provincie Zuid-Holland. Van deze en andere mededeelingen zal ik duplicaten ontvangen opdat wij voortdurend op de hoogte blijven van hetgeen op dit gebied geschiedt. Noodig zal zijn, dat elke districtsleider plaatselijk de vervangingsmogelijkheid van den burgemeester door leden der Beweging in oogenschouw neemt [4]. Vooral voor de kleine dorpen zal men voor de bezetting van de burgemeesterspost leden onzer Beweging met locale kennis moeten hebben. Het spreekt vanzelf, dat men zich bij de overweging tot het overnemen van ambten in de openbare huishouding niet kan beperken tot het burgemeestersambt. De districtsleiders zullen in hun werkzaamheid stooten op ambtenaren van andere diensten en hun bereidwilligheid tot medewerking in de praktijk kunnen toetsen. Van slechte en goede ervaringen op dit gebied zal ook aan den heer Schwebel mededeeling worden gedaan [5].

De taak van de leiders van de W.A. werd hierop door mij te berde gebracht, meer speciaal in verband met de samenwerking met de politie [6]. Daarbij werd speciaal aan de leiders der W.A. verzocht rapporten of mededeelingen over hoofdcommissarissen of commissarissen van Politie regelmatig aan den heer Schwebel te doen toekomen en zich tevens ook wederom rekenschap te geven van de mogelijkheid van vervanging door leden der Beweging.

Daarna gingen wij over tot de behandeling van de Winterhilfe [7]. Dit raakte een punt van algemeene politiek, die ten spoedigste Uwerzijds een beslissing behoeft. Over het idee van de Winterhilfe bestaat op het oogenblik de grootste verwarring zooals uit de gesprekken van gisteren bleek. Ik wil met een voorbeeld beginnen: In den Haag wordt door de W.A. een sociale actie doorgevoerd door de spijziging van kinderen in de arme buurten. Deze actie groeit snel en zal dus weldra sommen verslinden, die uit vrijwillige giften uit de Beweging ingezameld, niet kunnen worden bijeengebracht. Kameraad Feenstra, W.A. leider van den

(3) Vgl. nr. 129.
(4) Een dergelijke lijst van de districtsleider J. G. van Houten voor de Zuidhollandse eilanden bestemd voor de *Beauftragte* voor Zuid-Holland, in RvT II Van Houten. Opgaven van twee kringleiders van resp. Den Haag-centrum en Rijswijk met NSB-kandidaten, van 21 en 25 nov. 1940 ten dienste van Van Haersolte, zie NSB 224/1208.
(5) Zie RvT 117/82189: H. Höltke's bericht van 29 nov. 1940, bevattende een beschuldiging tegen de burgemeester van Dordrecht, dat zowel aan Rost als aan de *Beauftragte* gezonden werd. Op 25 nov. 1940 zond Van Haersolte aan Rost en Schwebel een lijst van NSB-kandidaten voor Winterhulp (RvT II WHN). Vgl. Rambonnets opdracht d.d. 18 nov. 1940 aan Van Haersolte, afschrift van alle inlichtingen voor Schwebel, ook van de WA-banleiders, aan Rost te doen toekomen (NSB 224/1208). Van het hiermee aangelegde dossier 'Bijzondere corresp. Zuid-Holland' zijn slechts enkele stukken bewaard (RvT II).
(6) Vgl. nr. 121, noot 6.
(7) Zie Inleiding, p. 154.

Haag en Omstreken, wierp de vraag op of men kon verwachten van de Winterhilfe ondersteuning te krijgen. De referent voor Volkspflege Mayr antwoordde hierop ontkennend, daar de sociale actie, die door de Winterhilfe wordt gefinancierd, uitsluitend door de Winterhilfe wordt ten uitvoer gebracht. Hierop bemerkte ik dat, naar de mededeelingen die mij zijn toegekomen, dit zou beteekenen dat, als de Winterhilfe daarbij gebruik maakte van leden van de Beweging, deze bereid zouden moeten zijn de uniform en het insigne af te leggen. Dit is nl. de eisch, die door de leiding van de Winterhilfe is opgeworpen ten opzichte van alle groepen die medewerken en dus ook ten opzichte van de N.S.B. Desbetreffend merkten verschillende kameraden op, dat dan nagenoeg alle leden zullen weigeren om met de Winterhilfe mede te werken, daar daardoor de Beweging buiten de Winterhilfe zou komen te staan. Dit zou dus een punt zijn van directe bespreking van U met den Rijkscommissaris en wel is hierbij een spoedige beslissing dringend noodzakelijk, daar anders verwarring in de Beweging zou ontstaan met betrekking tot de Winterhilfe. Blijkbaar hadden onze kameraden nog geen instructie ontvangen [8].

Nadat deze hoofdpunten behandeld waren, kwam de referent voor Soziale Fragen, Geiger, aan het woord. Hij is een ambtenaar van het Duitsche Arbeidsfront en verklaarde, dat voor de sociale actie naar de Duitsche meening het N.V.V. van Woudenberg, waarin het Arbeidsfront van de N.S.B. is opgelost, uitsluitend competent was. Hiertegen ontstonden protesten [9]. Men wees erop, dat een groot deel van het Arbeidsfront en wel de werkloozen daarvan, geen lid van het N.V.V. had kunnen worden daar in tal van plaatsen onze kameraden arbeiders, die tot de vakbonden en het N.V.V. wilden toetreden, aldaar slecht werden ontvangen [10]. Hiertegenover heb ik erop gewezen, dat het doordringen van de Beweging in de massa van 400.000 arbeiders van het N.V.V. geweldige kansen maakt om deze arbeidersmassa voor de N.S.B. te veroveren. Dat deze doordringing voor onze kameraden allesbehalve aangenaam was, spreekt vanzelf. Het is een taak, die men kan vergelijken met het werk van onze stoottroepen in de roode buurten voor den 10en Mei. Men ziet ons liever gaan dan komen, maar, zooals kameraad van Houten reeds eerder had opgemerkt, toen hij des middags met mij de Vorming besprak, is het noodig om juist onze cellen in de vakbeweging uit te zetten. Het uitsluitend vervangen van de leiding door N.S.B.functionarissen, zooals Woudenberg dit heeft bewerkstelligd, is onvoldoende. De heer Geiger wees in dit

(8) De relatie tussen Mussert en Piek was zeer slecht. Piek heeft naar de wens van de rijkscommissaris steeds getracht de Winterhulp zo los mogelijk van de NSB te houden. Nadat in de hoofdkwartiersraad begin nov. was geklaagd dat de NSB bijna geen rol speelde in Winterhulp en dat men deze instelling in meer nationaal-socialistische geest wenste te zien werken, deelde Huygen na overleg met Mussert mede, dat de NSB collectanten beschikbaar wilde stellen, die echter geen NSB-kentekenen mochten dragen (notulen van 18 nov. 1940, NSB 38b). – Later wenste Mussert de Winterhulp tot een propaganda-instrument voor de beweging te maken, een streven waarin hij in 1942 met hulp van Schmidt slaagde, zie bij nrs. 302 en 304 en Inleiding, p. 156 – 157.

(9) Protest van de zijde der NSB-districtsleiders. Met Arbeidsfront der NSB bedoelt Rost hier: de NWV (zie Inleiding, p. 64 – 66, 142 – 143 en nr. 69).

(10) Voor 1 okt. 1940 had Rost werkloze NSB'ers steeds naar de dichtstbijzijnde NWV-afdeling verwezen. Nadien richtte hij zich tot de autoriteiten zelf, zoals arbeidsbeurzen, soms tot een burgemeester enz. (zie RvT A III 2 en 3 passim); zie verder *n.* 12. Na 1 okt. kwamen bij Rost ook klachten binnen over de opheffing van het NWV. Enkele kameraden bleken woedend, 'dat het NWV had gecapituleerd voor het NVV' (RvT A 3/88767-8,4 okt. 1940). Zestien NWV-vakgroepleiders gingen over naar de Van Rappardbeweging (rapport van de Haagse hoofdcommissaris van politie mr. Hamer aan de *BdO*, 5 nov. 1940, Doc. I E. H. van Rappard). Zie ook voor het vervolg, over de houding van NVV en NSB in deze, Inleiding, p. 143.

verband speciaal op den arbeid van de N.S.B.O. in Duitschland, de national sozialistische Betriebsorganisation, die tot uitsluitend doel had om cellen uit te zetten in de verschillende vakbonden. Na de machtsergreifung was deze N.S.B.O. omgezet in het Duitsche Arbeitsfront. De heer Geiger vergeleek nu de oplossing waartoe de N.S.B. gekomen was, nl. tot de vereeniging van ons Arbeidsfront met het N.V.V. met deze omschakeling van de N.S.B.O. in Duitschland met het Duitsche Arbeidsfront. Men toonde zich verbaasd [11] dat daarnaast nog was geschapen in de Beweging een nationaal socialistische arbeidskern voor de arbeidsvraagstukken. Hier kwam een vraagstuk van algemeene politiek om de hoek kijken. Men sprak gisteren van doppelgleissigkeit van het N.V.V. van Woudenberg en de nationaal socialistische arbeidskern, die thans in de N.S.B. is gevormd.

In het algemeen verband werd ook de vraag opgeworpen over de tusschenkomst der Duitsche Overheid naar gelegenheid van het wegzenden van onze W.A.menschen naar Duitschland. U weet, dat ik eenige keeren in Zuid-Holland ingegrepen heb en dit wegzenden verhinderd heb als men met mij overleg pleegde [12]. Thans verneem ik van kameraad Feenstra, dat deze aangelegenheid is gecentraliseerd in Utrecht bij den heer Siebel [13] doch dat deze thans afwezig is en dat op het oogenblik 13 W.A.mannen in den Haag gevaar loopen weggezonden te worden. Ik ben doende deze kwestie thans op te lossen. Gisteren ontstond hierover een algemeene discussie. Van Duitsche zijde werd aangevoerd, dat men principieel niet wel onderscheid kan maken tusschen N.S.B.ers en andere arbeiders bij de behandeling ter Arbeidsbeurs, maar men kon natuurlijk wel toezien dat geen grooter percentage van N.S.B.ers werd weggezonden dan van andere arbeiders. Hiertegen ontstond een algemeen protest, maar persoonlijk heb ik mij op het volgende standpunt gesteld: Het is voor de Beweging onaanvaardbaar dat welk werkend lid dan ook, die voor den 10en Mei was toegetreden, naar Duitschland zou kunnen worden gezonden. Deze leden zijn de beproefde strijdtroepen der N.S.B. Zij zijn jarenlang gekweld geworden en het standpunt, dat voor hen geen uitzondering gemaakt kan worden, is onaanneembaar. Het zal noodig zijn een algemeene instructie aan de arbeidsbeurzen uit te zenden, dat deze leden niet kunnen worden te werk gesteld in Duitschland. Er blijft dan over de kwestie van de leden, die na den 10en Mei zijn toegetreden. Hierover vernam ik gaarne een beslissing Uwerzijds. Een

(11) Verbaasd waren de Duitsers ter vergadering. Een deel van de voormalige leden van het NWV trad toe tot de op 1 nov. 1940 opgerichte nationaal-socialistische Arbeidskern, die onder protectie van het hoofdkwartier en in nauwe samenwerking met afd. IV Arbeidszaken onder kameraad Ten Hoorn stond. Woudenberg kwam in opstand, met name tegen de wijze waarop het hoofdkwartier de propaganda voor het komende Arbeidsfront voor zich opeiste. Het kwam tot een conflict met de redactie van *Volk en Vaderland* (NSB 14/65: brief van *Volk en Vaderland* aan Woudenberg uit nov. 1940). Zie nr. 171 bij *n.* 14.

(12) In okt. en nov. deed Rost bij de *NSV*, bij Eftger (RvT 117/82090, 82106) en bij enkele burgemeesters in Zuid-Holland, moeite om een aantal werkloze WA-leden die uit de Opbouwdienst en uit werk op de vliegvelden Valkenburg of Ypenburg ontslagen waren, te beschermen tegen uitzending naar Duitsland en hen weer 'in de steun' te brengen (RvT A III 2/86898, 3/87055, 87086). Daarbij schakelde hij ook Schwebel zelf in (RvT 117/82193–5a). Ook probeerde hij wel zelf ze aan een baantje te helpen (RvT A III 2 en 3, passim). Hij was mede zo actief omdat begin okt. enkele van zijn toegewijde aanhangers door de NSB-leiding geroyeerd werden, o.a. 'omdat ze aan de uitzending naar Duitschland meewerkten' (RvT 105; RvT A 4/88825–7 en A III 1/86402). Ook voor NSWG-leden deed hij op verzoek van Van der Zee moeite (RvT SDAP 89650, 89661–2). Vgl. nr. 102, noot 5.

(13) Rost wist blijkbaar niet dat Mussert reeds eind juli 1940 bij Schmidt maatregelen tegen uitzending van NSB'ers en WA-mannen naar Duitsland had laten bepleiten en toegezegd had gekregen (zie notitie d.d. 27 juli 1940 in Mussert 15d). W. Siebel was de Duitse adviseur van de WA, zie nr. 121, noot 3. Over zijn rol in deze aangelegenheid, zie nrs. 138 en 138 I.

privilege voor leden, die na den 10en Mei zijn toegetreden in dien zin, dat ook zij niet naar Duitschland kunnen worden gezonden, zal een stroom van opportunisten in de Beweging brengen. Met deze zienswijze was men het algemeen eens. De heer Schwebel beloofde met den heer Schmidt dit punt zonder verwijl te behandelen [14].

Ik kom nu naar mijn inzien tot het allerbelangrijkste deel van onze bespreking van gisteren. U weet, dat thans een verordening tot ontbinding van de S.D.A.P. in bewerking is [15]. De lijst van leden der S.D.A.P., die lid zijn van Provinciale Staten en Gemeenteraad, is thans in mijn bezit [16]. Het is een lijst van niet minder dan 23 bladzijden. De ontbinding der S.D.A.P. moet als noodwendig gevolg hebben, wil zij doeltreffen, dat S.D.A.P.burgemeesters, S.D.A.P.wethouders, S.D.A.P.gedeputeerden, S.D.A.P.kamerleden, statenleden en gemeenteraadsleden van hun mandaat vervallen worden verklaard. Het zou van enorm belang zijn als de leege plaatsen werden ingenomen door N.S.B.ers en N.S.W.G.ers. Het belang ligt in de eerste plaats voor onze beweging daarin dat onze kameraden hierdoor de gelegenheid krijgen practisch een inzicht te vergaren in de vraagstukken, die de gemeentelijke en provinciale politiek inhoudt. De door U aangewezen leden, die hiervoor in aanmerking zouden komen, zouden hiermede een vooropleiding krijgen voor de taak, die hen later wacht. Van Duitsche zijde bestaan bepaalde bezwaren om tot benoeming van N.S.B.ers en N.S.W.G.ers over te gaan omdat dit staatsrechtelijk een nieuwe vorm is. Ik geloof echter, dat dit bezwaar zou moeten worden overwonnen in het belang van het doel, dat door de benoeming van onze kameraden kan worden bereikt.

Hiermede ben ik aan het eind van mijn verslag over de zitting van gisteren en verblijf met nationaal socialistischen groet Hou Zee

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 113/83082–5. Doorslagkopie [a]

136. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN TJ. VAN DER ZEE

16 November 1940

Zeer geachte Heer,

De zaak van de ontbinding van de S.D.A.P. is aan het rollen, en kan in het begin van de volgende week beslist worden [1].

(14) De *Geschäftsgruppe Soziale Verwaltung* (*GSV*) had al eind aug. geklaagd, dat de NSB leden wierf met de leus: dan hoef je niet in Duitsland te gaan werken! In sep. 1940 zond de Amsterdamse districtsleider aan werkloze kameraden per circulaire het advies, een oproep voor uitzending te doen behandelen en afwimpelen door de afd. Arbeidszaken der NSB. In het college van secretarissen-generaal stelde ir. Verwey, toen men daar vreesde voor bevoorrechting van NSB'ers bij de tewerkstelling, zijn collega's gerust: noch de arbeidsbeurzen, noch de *GSV* voelden voor een uitzonderingspositie voor de NSB in deze (notulen van 16 sep. 1940, CNO SG 49/I. punt 5). Maar in nov. (zie nr. 138) klaagde hij zelf bij *Präsident* Jakob, dat dit standpunt door de Duitsers blijkbaar verlaten was en dat NSB en WA die toestand propagandistisch uitbuitten.
(15) Zie ook voor het vervolg, Inleiding, p. 124.
(16) Vgl. nr. 136, noot 2.
(a) Het origineel is Mussert XII 93101–4.
136 – (1) Na Van der Zee's noodkreet en zijn verdere waarschuwing over de zowel van de voormalige

Ik moet nu van U zoo gauw mogelijk een lijst ontvangen van leden van de N.S.W.G., die in de verschillende plaatsen in aanmerking zullen komen om in de gemeenteraden en provinciale Staten te worden benoemd.

Ik ben Maandag op reis, maar ben Dinsdag weer in den Haag terug en hoop dan een antwoord van U te mogen vinden. Mocht dit in die korten tijd niet mogelijk zijn, dan zou het goed zijn als ik de lijst uiterlijk Woensdag kan krijgen, dan kan ik voorstellen doen [2].

Met hartelijke groeten verblijf ik

[M. Rost van Tonningen]

RvT SDAP 89812. Doorslagkopie

137. E. J. VOÛTE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Bergen, 18 November 1940

Hooggeachte Heer Rost,

Blijkbaar is er in onze briefwisseling een misverstand gekomen, ook ik ben niet optimist inzake A'dam en heb mij allerminst afwijzend getoond voor de Haagsche functie [1].

Mijn houding is volmaakt hetzelfde gebleven als bij ons gezamenlijk bezoek aan Burgemeester Althaus, wien ik ook zeide mijzelf meer geschikt te achten voor Amsterdam. De heer Frederikse was het daar roerend mede eens. Als ik een tactische fout beging zou ik er niets aan hebben kunnen doen daar ik niet op de hoogte ben van wat er verder voor plannen daar omtrent zijn. Het was hier een geval hetgeen ik beschouwde te zijn: voor mij en mijn beschikbaarstelling voor mijn vaderland en dan is het niet te loochenen, dat ik door mijn bekendheid met de wetenschappelijke kringen, scheepvaartkringen en handelskringen in Amsterdam daar beter van de te verbeteren toestanden op de hoogte ben als in den Haag.

SDAP-leiding als van NSB-zijde ondervonden tegenwerking (zie nr. 130) had Rost hierover op 5 nov. 1940 aan de rijkscommissaris geschreven, waarschijnlijk na overleg met H. Klemm van de *Hauptabteilung Justiz*. Deze brief is niet over maar kan uit nr. 152 gereconstrueerd worden. – Hij zond Klemm verder op 15 nov. 1940 stukken over de Arbeiderspers met bijlagen, mogelijk Goedhuys' protocol (nr. 133) en kreeg 15 nov. eindelijk het hier direct aan Van der Zee doorgegeven resultaat (vgl. RvT 117/82150). De nadere beslissing moest dan in de week daarop vallen na terugkeer van Seyss-Inquart uit Wenen, niet voor de 18de (zie T 3/170513, 170548). Vorrinks illegale circulaire van 14 dec. 1940 (RvT II SDAP) met advies van het partijbestuur voor SDAP-leden in vertegenwoordigende lichamen was dus niet enkel op geruchten gebaseerd. Zie, ook voor *n.* 2, Inleiding, p. 123 – 126.

(2) Nog dezelfde zaterdag zond Rost aan Eftger een lijst van SDAP-vertegenwoordigers in provinciale staten en gemeenteraden alsmede een lijst van 85 NSWG-kandidaten voor Winterhulpcomité's (RvT SDAP 89801–4); hij vertrok vervolgens naar Berlijn (zie nr. 140, noot 1). De hierboven gevraagde nieuwe gegevens (enkele tientallen namen) stuurde Van der Zee hem inderdaad woensdag 20 nov. toe; ook die gingen naar Eftger; 6 dec. werden ze zonder commentaar geretourneerd (RvT 60).

137 – (1) Op 1 nov. 1940 had Voûte zich beklaagd dat zijn en Rosts bezoeken bij Schwebel en Althaus nog niets hadden opgeleverd. 'Wat teuten de heren'. Een paar dagen later kon Rost hem geruststellen: 'er wordt al over U gesproken'. – Op een juichend briefje van Voûte van de 12e dat zijn 'zaak nu aan het rollen was' en dat hij bij Van Karnebeek en Frederiks was geweest, zette Rost 15 nov. weer een domper en wees hem terecht over zijn 'ontactisch vasthouden aan de Amsterdamsche candidatuur' (RvT A III 3/87059, 86206, RvT II Voûte).

Ik dank U intussen zeer voor de toegezegde steun en het spijt mij dat Gij dacht, dat ik een andere houding aan had genomen. Wat duurt het anders lang aleer een beslissing genomen kan worden [2].

Met beleefde groeten en de meeste hoogachting Uw dw

VOÛTE

RvT II Voûte. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

138. E. A. SCHWEBEL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, den 20. November 1940

Betreff: Verschickung von Angehörigen der N.S.B. oder der W.A. zum Arbeitseinsatz nach Deutschland.

Ich nehme Bezug auf die bei der letzten Zusammenkunft vorgetragenen Klagen der Herren Distriktleiter und auf die durch Herrn Lanwer mit Ihnen geführte telefonische Unterredung [1].

In der Anlage übersende ich Ihnen eine Abschrift der *vertraulichen* Verfügung des Herrn Präsidenten Jakob [2] und stelle Ihnen anheim diese Verfügung den Herren Distriktleitern und W.A.-Führern in geeigneter Form bekannt zu geben [3].

Von Herrn Oberführer Siebel habe ich bereits eine Liste der in Frage kommenden W.A.-Männer erhalten und dieselbe weitergereicht. Falls noch weitere W.A.-Männer reklamiert werden sollen, bitte ich Sie, sich mit Herrn Oberführer Siebel in Verbindung zu setzen.

Ich freue mich, dass durch diese Regelung die Wünsche Ihrer Distriktleiter schnell erfüllt worden sind.

Heil Hitler!

SCHWEBEL

RvT 117/82102. Oorspronkelijk

(2) Dat kon Rost uit eigen ervaring alleen maar beamen (20 nov. 1940 aan Voûte, RvT A III 3/87248). Voor de afloop, zie nr. 187.

138 – (1) Vgl. nr. 135 bij noten 12–14. Via de *Referent* Lanwer had Rost vernomen dat de door Siebel bij Schwebel ingediende lijst slechts zeer klein was (Rost aan mr. A. J. Zondervan d.d. 27 nov. 1940, RvT A III 3/87926).

(2) Zie nr, 138 I, *n.* 1.

(3) De WA zelf was hiervan eerder op de hoogte dan Rost, die snel zijn achterstand trachtte in te halen, getuige zijn voorstel aan Mussert (nr. 135), dat hij eind nov. aan Zondervan herhaalde: elke NSB'er en WA-man van vóór 10 mei 1940 moest automatisch van uitzending zijn vrijgesteld. Ook nieuwe WA-leden, indien waardevol, moesten voor die uitzondering in aanmerking komen (RvT A 5/88943–5). 2 dec. deed hij een formeel voorstel in die geest aan Schwebel, toen hij diens hulp inriep voor een speciaal geval, een SAR-lid. Schwebel gaf alleen medewerking voor de protégé maar negeerde het algemene voorstel, wel wetend hoe de meesten van zijn collega's hierover dachten (RvT 117/82190–2; zie nr. 135, *n.* 14).

138 I. RICHTLIJNEN VAN R. JAKOB[1] AAN DE AFDELINGEN VAN DE GESCHÄFTSGRUPPE SOZIALE VERWALTUNG

Den Haag, den 1. Oktober 1940

Vertraulich!

In der Behandlung der Angehörigen der NSB zwecks Arbeitsvermittlung nach Deutschland ist wie folgt zu verfahren:

1. Der Herr Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete hat auf meinen Vorschlag entschieden, dass Angehörige der NSB, die bereits *vor dem 10.5.1940* in der Partei waren, für eine Arbeitsvermittlung nach Deutschland nicht zu erfassen sind, soweit sie wichtige Funktionen in der Partei ausüben.

2. Von den übrigen Angehörigen der NSB werden nach einem Uebereinkommen zwischen mir und der NSB aktiv tätige oder in den Wehrabteilungen befindliche Männer von einer Vermittlung nach Deutschland nach Möglichkeit ausgenommen. *Hierbei kann es sich aber nur um besonders wertvolle Amtswalter und Männer der Wehrabteilungen handeln.*

3. Die unter 2) fallenden Angehörigen der Wehrabteilungen werden von Herrn Hauptmann Siebel namentlich in Listen erfasst und über die Herren Beauftragten des Reichskommissars mit einem Bestätigungsvermerk mir zugeleitet werden. Ich werde alsdann die Aufstellung den Leitern der Aussenstellen zur weiteren Veranlassung bei den Distriktarbeitsbörsen übersenden.

4. Arbeitslose Angehörige der Nederlands-Verbondes- van Vakvereenigingen (NVV) werden nur insoweit von einer Vermittlung nach Deutschland befreit, als Ihnen von mir die freizugebenden Amtswalter benannt werden. Die Prüfung dieses Personenkreises obliegt dem Generalkommissar zur Besonderen Verwendung, Dienststelle Dr. Hellwig I. von dem ich jeweils die Unterlagen erhalte.

5. Sofern sich unter dem zu 1) und 2) genannten Personenkreis Arbeitslose befinden sollten, ist deren Einsatz in geeignete Berufsarbeit *in den Niederlanden* mit Nachdruck bei den Distriktsarbeitsbörsen in die Wege zu leiten. Arbeitslose Angestellte bitte ich ernsthaft zu prüfen, ob sie auf Grund ihres Berufsbildes und ihrer Fachkenntnisse in der niederländischen Wirtschaft evtl. für eine Einstellung bei den Distriktsarbeitsbörsen in Betracht kommen. Hierbei kann es sich nur um voll geeignete Bewerber handeln, die in jeder Hinsicht die Gewähr dafür bieten, *dass sie den an sie zu stellenden Aufgaben gewachsen sind.*

Die Vorschläge bitte ich, in jedem Falle vor der Einstellung bei der Distriktsarbeitsbörse mit dem Hauptmann Siebel und dem Herrn Beauftragten des Reichskommissars zu besprechen und das Prüfungsergebnis festzuhalten.

JAKOB

RvT 117/82100–1. Afschrift

(1) R. Jakob, *Präsident der Reichsknappschaft*, combineerde van zomer 1940 tot najaar 1941 de leiding van de *GSV*, *Geschäftsgruppe für Soziale Verwaltung*, toen nog onder Hellwig ressorterend, met die van de *Abteilung für Arbeitseinsatz und Sozialwesen* van Schmidts *Generalkommissariat*. Zie PA Prä 41.

139. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN TWEE ONDERWIJZERS, TE AMSTERDAM EN HOENSBROEK

Den Haag, 21 November 1940

Kameraden,

In antwoord op Uw schrijven van 15 November deel ik U het volgende mede.

Toevallig hadden wij dezer dagen een bespreking met de Districtsvormingsleiders van Zuid-Holland, betreffende de wijze, waarop de Vorming zou worden geleid. Hierover zend ik U nog nader bericht [1].

Daarbij kwam juist de aangelegenheid ter sprake, die in Uw schrijven van 15 dezer wordt aangeroerd, n.l. het oprichten van een eigen Nederlandsche Nationaal-Socialistische school [2].

Kameraad van Houten, Districtsleider en Vormingsleider van Rhoon op het eiland Beijerland, heeft zelf een zoontje, dat als eenig Nationaal-Socialistisch kind op een school van 300 kinderen is, die vrijwel allen tegenstanders van de N.S.B. zijn.

Kameraad van Houten verklaarde, dat hij fel gekant was tegen het oprichten van eigen scholen van de Beweging, daar dit de kliekgeest bevordert en gelijk te stellen is met een vlucht uit ons volk. Hij verklaarde, m.i. volkomen terecht, dat, hoe zwaar het ook voor de kinderen moge zijn dezen strijd door te maken, het karaktervormend is en dat bij voldoende steun van de ouders de strijd onder de tegenwoordige omstandigheden moet worden gewonnen. Ik deel dit standpunt volkomen.

Twee zoontjes van mijn broer [3], op het oogenblik 11 en 12 jaar oud, verkeeren in hetzelfde geval en hebben zich jarenlang te weer moeten stellen tegen hun omgeving.

Bovenstaande houdt vanzelf het antwoord in op Uw vraag of men naar een Duitsch Nationaal Socialistische school moet. Ook dit zou een vlucht uit ons volk beduiden. Wij moeten persoonlijk en door onze kinderen de scholen veroveren.

Principieel heb ik echter tegen het gaan naar een Duitsche Nationaal Socialistische school niets, maar wij moeten strijden voor ons volk en daarom moet elke Nationaal-Socialist ook zijn kinderen inprenten en moeten zij dus op de scholen blijven, die zij thans bezoeken [4].

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT A III 3/87269–70. Doorslagkopie

139 – (1) In het NSB-archief bevindt zich een circulaire van Rost d.d. 20 dec. 1940 'over noodzakelijk geworden wijzigingen in het werkplan van de vorming', en wel t.a.v. de door Van Genechten op 13 sep. 1940 uitgegeven laatste richtlijnen. Eind jan. 1941 ging van Rost uit 'voorschrift 3' over 'organisatie van de beweging, algemeene onderwerpen en taak van afd. X' (zie de stukken van NSB 74/395).

(2) De bespreking had plaats op 15 nov. 1940 (zie nr. 141 bij *n.* 12 en RvT A III 3/87140–3). N.a.v. het besprokene vroeg Rost die dag nog een aantal brochures van het hoofdkwartier aan (RvT A III 3/87205), o.a. die van P. Dijkema over *Nationaalsocialistische gedachten over opvoeding en onderwijs.* Op Rosts verzoek van 23 nov. zond Dijkema 1 dec. een werkschema *Onderwijszaken* in. 11 januari berichtte Rost hem, dat hij dit graag zou komen bespreken (RvT II Dijkema en RvT A III 3/87292).

(3) Ir. J. H. W. Rost van Tonningen.

(4) T.a.v. de schoolkwestie koos Rost dus hetzelfde standpunt, dat hij in zijn politiek van 1940 steeds innam: geen isolement binnen NSB-organisaties maar nationaal-socialisten als pioniers in de algemene organisaties. Vgl. circulaire van Huygen d.d. 24 juli 1941, die hetzelfde propageerde (NSB 53e).

140. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 22 November 1940

Leider,

Er is een misverstand geweest over de kwestie van mijn stamboom [1]. Een misverstand, dat ik betreur, aangezien daardoor bij U een verkeerde indruk is gevestigd.

Inderdaad heb ik gezegd, dat ik het genealogisch onderzoek niet wilde laten doen door den Dienst van kameraad Feldmeyer, die nog in wording is. Ik ben niet bereid in mijn geval een instantie van de Beweging tot rechter te maken, tenzij U mocht besluiten, wat ik zou toejuichen, dat alle leidende functionnarissen der Beweging b.v. hun stamboom terug tot het jaar 1750 zouden moeten overleggen [2].

Het spreekt tevens ook vanzelf, dat U als Leider van de Beweging te allen tijde van mij inzage kunt krijgen van mijn stamboom. Waar een dergelijke algemeene regeling in de Beweging ontbreekt, waar een deskundige rassendienst niet aanwezig is en vooral waar onder mijn 32 bet-bet-overgrootouders eenige Duitsche voorouders voorkomen, had ik voor het verder onderzoek van mijn stamboom in elk geval de hulp van Duitsche instanties noodig, die uit vriendschap bereid waren mij in dezen te helpen.

In het eerste geval hebben de zeer moeilijke onderzoeken naar één mijner Duitsche voorouders reeds tot een positief resultaat geleid.

Ik heb n.l. mij niet tevreden gesteld met het opbouwen van een volledige stamboom tot het jaar 1750, maar wil pogen de daarop volgende reeks kwartieren van 64 voorouders in één rij te completeeren.

Sinds jaren is in het Hoofdkwartier rondverteld, dat ik vrij nabij in de familie van mijn Moeder Indische bloedmenging had. U heeft mij dit niet alleen in het voorlaatste onderhoud maar ook vroeger eens bevestigd.

Dit zijn de lasterpraatjes, waarop ik doelde. Het zijn lasterpraatjes, omdat een klein onderzoek, dat ieder had kunnen maken in het Ahnenboek, had kunnen aantoonen, dat de kwartierstaat van mijn Moeder in orde is [3].

Iemand, als Jhr. de Blocq van Scheltinga b.v., wiens eigen zwager de Vos van Steenwijk in den Hoogen Raad van Adel zit, moet met deze staat van zaken bekend zijn.

Ik had in dezen op Uw diepe verontwaardiging gerekend, aangezien mijn Moeder, naar

140-(1) Zie Inleiding, p. 164. Van 5-7 nov. was Rost in Berlijn in verband met zijn stamboomonderzoek (zie RvT 117/82183), 16-19 nov. opnieuw, zoals uit een brief van F. S. aan W. J. Heubel van 17 nov. blijkt: 'Meinoud is nu voor de 2de maal naar Berlijn om de Reichsführer zijn toestemming te verlenen [bedoeld is: verkrijgen] tot ons huwelijk. In principe is deze het er mee eens, mits de Ahnenpass in orde is. M. heeft 'm zoo goed als klaar tot 32 (aktenmässig). L. ten Cate werkt hem echter nog bij, is hopelijk nu klaar.' (Doc. I F. S. Heubel). De *Heiratsgenehmigung* werd weliswaar verleend maar er waren nog langdurig en kostbaar onderzoek en naspeuringen van de genealoog J. Goudswaard nodig voordat Rauter eindelijk op 30 april 1942 aan Himmler kon berichten: 'Sein Stammbaum soll ja, wie ich höre, absolut in Ordnung sein' (zie BDC H 221: 817-824).

(2) Hij herhaalde deze suggestie nog enkele malen. Ook bewaarde hij, min of meer als chantagemiddel, de 'bedenkelijke' kwartierstaten van een aantal prominente NSB'ers, hem in juli 1941 door het Verbond voor Sibbekunde toegezonden (RvT 94/81221-32).

(3) Met het 'Ahnenboek' bedoelt Rost waarschijnlijk het *Nederlandsch Adelsboek*. Zijn moeder was nakomelinge van J. graaf Van den Bosch, de oprichter van de Maatschappij voor Weldadigheid en de ontwerper van het Cultuurstelsel.

ik meen thans meer dan 5 jaren actief steunend begunstigster der Beweging is. Zij heeft de Beweging met hand en tand, naar vermogen, verdedigd en heeft als oude vrouw een groot aandeel gehad in den strijd voor het verder dragen der gedachte [4].

Ik heb nu bij het onderzoek de strengste criteria willen doen aanleggen, d.w.z. de criteria van het 'Rasse- und Siedlungs-Hauptamt' te Berlijn, waar Indische bloedmenging op één lijn gesteld wordt met alle andere bloedmenging, b.v. ook met Joodsche.

Dat ik tegen den dienst van Feldmeyer als hulp in dezen geenerlei bezwaar heb, blijkt daaruit, dat ik van de aanwezigheid van kameraad ten Cate in Berlijn heb gebruikt gemaakt om hem bij het stamboomonderzoek te betrekken [5].

Als ik op de herhaaldelijke lasterpraatjes, die op het Hoofdkwartier werden rondgestrooid, niet ben ingegaan, dan spruit dit voort uit het zelfverzekerde gevoel, dat mijn stamboom van een betere hoedanigheid is, dan die van talrijke andere leidende figuren in de Beweging [2].

De door U in Uw laatste artikel [6] gebrachte hulde aan de prestaties van Generaal Swart zijn evenzeer toepasselijk op die van mijn thans overleden Vader, doch er zijn in mijn stamboom talrijke voorvaderen, die voor het Nederlandsche volk diensten hebben verricht, die het daglicht mogen zien.

Dit gevoel van, als ik het zoo noemen mag, natuurlijke zelfbewustheid, deed het mij overbodig schijnen verder op de praatjes betreffende Indische bloedmenging in te gaan.

Wel vond ik het noodig in de wereldbeschouwing, die ik aanhang en met het oog op het huwelijk, dat ik wensch aan te gaan [7], een zoo grondig mogelijk stamboomonderzoek door de meest competente instantie te doen plaats hebben.

Nogmaals het spijt mij, dat U in dezen een verkeerde indruk heeft gekregen en ik hoop, dat U dit schrijven in den zelfden geest zult opvatten als het geschreven is en dat tot bedoeling heeft misverstanden tusschen U en mij zooveel mogelijk uit den weg te ruimen, waarbij Uw laatste zoo vriendelijke bedoeling mij dit oprecht verlangen heeft gegeven [8].

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 113/83087–8. Doorslagkopie [a]

(4) Zijn moeder, die reeds in 1935 lid van de NSB werd, steunde hem immers van de aanvang af bij zijn aanvaarding van het hoofdredacteurschap van *Het Nationale Dagblad* en maakte hem de achteruitgang in salaris die dit meebracht, mogelijk (vgl. nrs. 237 en 248).

(5) L. ten Cate, leider van de Ras- en Sibbedienst der Nederlandsche SS, maakte toen een leergang hiervoor door bij het *Rasse- und Siedlungshauptamt* in Berlijn en kreeg daar Rosts gegevens te zien (zie noot 1 en BDC H 680).

(6) In *Volk en Vaderland* van 22 nov. 1940.

(7) Vgl. nr. 134, noot 5.

(8) Waarschijnlijk bij het onderhoud met Mussert op 20 nov.; dat was 'het laatste', op 12 nov. viel 'het voorlaatste onderhoud'.

(a) Het origineel: Mussert XII 93098–9.

141. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 22 November 1940

Leider,

Uw brief van 15 dezer [1] geeft mij aanleiding U over enkele punten voor te lichten, waarover U blijkbaar niet juist geinformeerd zijt.

In de eerste plaats wil ik U dankzeggen voor de beschikbaarstelling van de twee kamers in het Willem de Zwijgerhuis [2]. Deze zijn natuurlijk onmisbaar voor een behoorlijke verrichting van de werkzaamheden en U zult toch niet willen volhouden, dat het mogelijk is om zonder een bureau de werkzaamheden voor de Vorming te verrichten. Dat sinds mijn benoeming tot Vormingsleider en sinds mijn rede in Utrecht niets is geschied, is onjuist en behoeft een rectificatie. Ik heb onmiddellijk daarop een zitting gehad met den districtsvormingsleider kameraad Nije in de aanwezigheid van den districtsvormingssecretaris en van kameraad van Haersolte. Daarbij hebben wij uitvoerig de Vorming van het district den Haag besproken, zulks als eerste begin voor een algemeen model. Hierbij werd besloten, dat de nieuwe leden in den Haag zouden worden bewerkt in vier groote vergaderingen [3]. Zooals U weet zijn de nieuwe leden verplicht volgens de door kameraad van Genechten in September uitgevaardigde instructies [4], vier vergaderingen bij te wonen. De groote massa der nieuw toegevloeide leden maakt voor dit doel groote vergaderingen noodzakelijk. Een dergelijke eerste groote vergadering zou gehouden zijn op l.l. Dinsdag in den Dierentuin. Zij werd door kameraad van Genechten verboden ondanks het feit, dat de Sicherheitspolizei geenerlei bezwaar had [5]. Het algemeen vergaderverbod, dat is uitgevaardigd, heeft ook een vergadering, die in Drenthe voor het geheele kader was uitgeschreven, onmogelijk gemaakt. Vergaderingen van meer dan 20 man mogen niet worden gehouden. Mij werd van Duitsche zijde medegedeeld, dat deze regeling Uw volle instemming had. U heeft mij dit mondeling bevestigd. Ik heb mij natuurlijk tegenover de Duitsche autoriteiten op het standpunt gesteld, dat Vormingsbijeenkomsten niet onder politieke vergaderingen vallen en heb ook met kameraad van Genechten de zaak besproken [6]. De beperking, die echter wordt aangelegd, is van zoodanigen aard, dat practisch geen onderwerp, dat voor de Vorming dringend noodzakelijk is, kan worden besproken.

Ik wil als voorbeeld noemen het Arbeidsfront, Germaansche Statenbond, de Nederlandsche SS., en de taak der verschillende onderdeelen der Beweging. De meeste der leidende functionnarissen der N.S.B. hebben geen idee van de eigenlijke taak van de nationaal socialistische Vrouwenbeweging, Jeugdbeweging, de Arbeidersbeweging, Boerenbeweging, W.A., SS.

141 - (1) Nr. 134. Men lette op het verschil in toon tussen deze brief en nr. 140, die op dezelfde dag verzonden werd. Voor Rost als vormingsleider, zie Inleiding, p. 158 e.v.
(2) Blijkbaar was dat bij hun onderhoud van 20 nov. (zie nr. 140, *n.* 8 en nr. 143) geschied.
(3) H. C. Nije (zie Inleiding, p. 139 bij *n.* 2). Rost belegde die bijeenkomst op 28 okt. 1940. De daar besproken reeks avonden voor nieuwe leden in Den Haag zou op 19 nov. begonnen zijn. Dit begin werd verzet naar dinsdag 10 dec. 1940 (zie nr. 150, noot 6).
(4) Zie nr. 139, noot 1.
(5) Waarschijnlijk wenste Van Genechten niet, dat zijn gehate opvolger als vormingsleider door zijn goede relaties met de *Sicherheitspolizei* en de *SD* onder het algemeen geldende vergaderverbod uitkwam.
(6) Rost zal Van Genechten toen ook wel verweten hebben, dat deze de NSWG-vergadering te Rotterdam op 10 nov. 1940 verboden had; Van der Zee had hem dit bericht (RvT SDAP 89800).

Voor de propaganda is het noodzakelijk, dat de geheele politieke organisatie en vooral de W.A., die meer en meer de draagster wordt van de nationaal socialistische gedachte, hiervan volkomen op de hoogte is.

Ik heb mij nu tot de verschillende organisaties gewend [7], dus tot de organisatie van Roskam, van Woudenberg, van kameraadske Keers, van van Geelkerken, de W.A. van Zondervan en de SS. onder Feldmeyer, om wat de Vorming betreft zoo spoedig mogelijk tot een eenvormige lijn en tot een duidelijke klaarheid te komen.

Van kameraad van Geelkerken kreeg ik prompt het antwoord, dat hij als Vormingsleider Ds. Ouwerkerk benoemd had. Met dezen sta ik in voortdurende correspondentie betreffende de leiddraad en de vorming van de jeugd. De Vrouwenorganisatie is bezig een dergelijke leiddraad uit te werken en is reeds in een vergevorderd stadium. Ook dit geschiedt op mijn verzoek. De Vormingsleider der W.A. is pas toegetreden en kameraad v. d. Hout lijkt mij een goede kracht [8]. Met hem heb ik gisteren een uitvoerige bespreking over de door hem opgestelde leiddraden over de Vorming der W.A. gehad. Hierbij zijn eenige zeer principieele punten behandeld, o.a. de kwestie van de groot-Nederlandsche gedachte, waaraan op het oogenblik tal van moeilijkheden verbonden zijn.

Met den Vormingsleider van de SS., Haan, heb ik reeds een bespreking gehad.

Met Nachenius heb ik de verbinding opgenomen [9].

Met Woudenberg heb ik zoo straks een bespreking. Ik heb hem uitgenoodigd op de a.s. bijeenkomst voor de Vorming in Utrecht op . . . . [a] a.s. over het Arbeidsfront te willen spreken, daar hierover groote verwarring bestaat [10]. Ook hierover zal dan een syllabus worden opgesteld.

De syllabus over den Germaansche Statenbond, die in bearbeiding is,nadert haar voltooiing. Ik hoop U deze te toonen zoodra hij klaar is, daar dit een kwestie is van het allereerste politieke belang [11]. Ik heb voor mij de brochure over Uw vijf laatste artikelen waarvan één over den Germaansche Statenbond spreekt.

Als een volgende stap heb ik districtvormingsleiders van Zuid-Holland bijeengeroepen en met hen op Vrijdag l.l. een uitvoerige bespreking gehad [12] over de wijze waarop de Vorming zal moeten worden geleid. Ook zij waren het met mij eens, dat op het oogenblik de grootste

(7) Rosts verzoek van 13 nov. aan de nevenorganisaties, hem een voorstel voor vorming in eigen kring te doen toekomen met opgave, wie hun vormingsleider was (NSB 72/379). Diezelfde dag sprak Rost in een besloten vormingsbijeenkomst in Den Haag over de invloed van de joden in Nederland (RvT A III 3/87129–32).

(8) Met ds. Ouwerkerk, naast wie F. S. Heubel op 25 nov. 1940 eindelijk als medewerkster voor de meisjesvorming werd aangesteld (zie Inleiding, p. 139, *n.* 7 en nr. 103, noot 30), zocht hij 20 nov. contact. Die dag kreeg hij bericht dat Julia Op ten Noort met de vorming van de NSVO belast was. J. J. van der Hout was lid van Verdinaso geweest en dus pas op 8 nov. naar de NSB overgegaan. Behalve de WA-vorming met ingang van 1 dec., was hem per 15 nov. 1940 de redactie van *De Zwarte Soldaat*, het blad van de WA, opgedragen.

(9) J. C. Nachenius, de ideoloog van de Nederlandsche SS, werd in 1941 redacteur van de *SS-vormingsbladen*. Jarl Haan, tegelijk met Heubel en Schwing in München, was begin nov. door Feldmeijer naar Nederland gehaald; Heubel vreesde zijn concurrentie daar (RvT 125/183080). Rost sprak hem 16 nov. 1940 en opnieuw 24 jan. 1941 over de SS-vorming (Doc. I W. J. Heubel; RvT 125/183114).

(a) Bijschrift in Rosts handschrift: 'Deze datum zal door U worden vastgesteld, zooals U mij gisteren telefonisch mededeelde.'

(10) Zie nr. 135 bij noot 11 en nr. 171 bij noot 11 etc. Rost nodigde Woudenberg uit, zijn rede op 7 dec. te houden (RvT A III 3/87318, 87323). Zie verder nr. 145.

(11) Zie nr. 123, noot 3, en Inleiding, p. 160, e.v., ook voor *n.* 13.

(12) Op 15 nov. 1940, vgl. nr. 139, noot 1 en 2.

verwarring heerscht over de belangrijke vraagstukken van Arbeidsfront e.d., die aan de orde zijn, en dat de uitwerking van een behoorlijke Syllabus strikt noodig is om tot een behoorlijke Vorming te komen. Instructies voor functionnarissen, zooals U die wenscht, zijn alleen mogelijk op effectieve wijze als vergaderingen zijn toegestaan. Een bureaucratisch rondschrijven van een syllabus heeft geen zin; deze moet mondeling worden ingeleid in een vergadering van functionnarissen waarin vraag en antwoord toegestaan is. Daarbij gaat de syllabus leven en deel uitmaken van de actieve Vorming [13].

U gaat in Uw schrijven zoover, dat U constateert, dat tot Uw spijt nog niets gebeurd is nadat ik mijn rede in Utrecht heb gehouden. Dit is een bewering, die U niet staande kunt houden, die krenkend is en die ik U verzoek in te trekken. U heeft bij ons laatste onderhoud terecht gezegd, dat een mondelinge behandeling van zaken het beste is. Uw tijd is druk bezet en zoo ook de mijne en het heeft dus geen zin om U voortdurend lastig te vallen met mededeelingen over arbeid, die nog niet ver genoeg gevorderd is.

Met nationaal socialistischen groet Hou Zee!

[M. Rost van Tonningen]

RvT 113/83089-91. Doorslagkopie [b]

142. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. KRANEFUSS

den 23. November 1940

Lieber Kranefuss [1],

Anbei sende ich Ihnen eine Uebersetzung welche aus der offiziellen von der N.S.B. verausgabten Brochüre No. IV gemacht wurde. Diese Brochüre wurde offiziell von Mussert genehmigt [2].

Was aber weitaus interessanter ist, ist dass sie verfasst wurde von einer Kommission, worin Graf d'Ansembourg und Jhr. Mr. G. W. van der Does [3], die führenden Köpfe waren.

(13) Zo wilde Rost zelf de syllabus voor de Germaanse Statenbond inleiden, evenals die over het rasbeginsel (zie nrs. 159 en 168).
(b) Het origineel: Mussert XII 93095-7.
142 – (1) Deze brief, na een persoonlijk onderhoud geschreven, is enerzijds bedoeld als revanche op de in het hoofdkwartier en in de NSB over zijn stamboom verspreide geruchten, anderzijds om d'Ansembourg onmogelijk te maken als controlerende instantie bij NSB-benoemingen (vgl. nr. 135, *n.* 1), tevens als NSB-kandidaat voor het Haagse burgemeesterschap, waarover in november gesproken werd, terwijl Rost nog steeds Voûte op die plaats wilde zien (zie nr. 137, het slot van noot 1). Voor Rosts relatie tot Kranefuss, die hij sinds 1937 kende en die in 1940 o.a. als *Abwehrbeauftragter der SS* (NID 14995) in Rauters staf naar Nederland meekwam, alsmede over de relatie tot d'Ansembourg, zie Inleiding, p. 38, 62 en 79.
(2) Punt 9 van brochure IV, *Tien vragen over het nationaal-socialisme.* (1934), behandelde het standpunt van de NSB ten opzichte van de joden. In zijn rede op de werkersbijeenkomst van 22 okt. 1938 (zie nrs. 47, noot 8 en 248 bij noot 18) had Mussert er nog uit geciteerd; in 1940 behoorde het boekje niet meer tot de voorgeschreven lectuur (zie nr. 143). Maar in zijn nummer van 21 nov. 1940 had *Der Stürmer* enkele recente bewijzen van Musserts standpunt in joodse aangelegenheden afgedrukt.
(3) Zie nr. 1. Ook in zijn tijd bij Hope & Co. en gedurende de tweede Weense periode was Rost nog steeds zeer bevriend met hem en sprak hem bij elk verlof in Nederland.

Van der Does ist ein sehr tragischer Mensch; er hat eine sehr intelligente Jüdin geheiratet und hat zur Zeit wahrscheinlich im Jahre 1935, als ich noch nicht in der Bewegung zugetreten war, in einer Debatte über die Rassenfrage mir mitgeteilt, dass er die Frage auch mit seiner Frau besprochen hatte.

D'Ansembourg, der aus den Ihnen bekannten Gründen genau soviel Interesse hatte um die Rassenfrage zu verneinen [4], der seitdem zusammen mit der konfessionellen Gruppe in der Bewegung einen erbitterten Kampf gegen unsere Gruppe geführt hat war natürlich daran interessiert den antirassischen Standpunkt zu vertreten [5]. Seitdem hat d'Ansembourg sich fortwährend als ein Antisemit gebärdet [6]. Seine Taten waren aber ganz entgegengesetzt. Er hat sich denn auch nicht gescheut, sich in den Jahren 1937 und 1938 in Berlin im Wirtschaftsministerium mit dem jüdischen Direktor des Betriebes einzufinden, wovon er selbst Verwaltungsrat ist [7]. Er hat damals von seiner N.S.B.-Mitgliedschaft Gebrauch gemacht zu versuchen eine Rohstoffzuteilung zu bekommen.

Das Wirtschaftsministerium hat damals Kamerad Kamm im Büro Ribbentrop angerufen [8]. Zufällig war ich in Berlin, Kamm rief mich erregt an und erzählte mir die Geschichte und er fragte was er nun tun musste. Er war sehr empört. Er hatte immer behauptet, dass die N.S.B. nicht verjüdet sei und nun wurde ihm vom Wirtschaftsministerium Vorwürfe gemacht. Ich habe Kamm ersucht, das Wirtschaftsministerium dahin zu informieren, dass die N.S.B. gar kein Interesse hatte an die Bewilligung der Forderung d'Ansembourgs und dass man ihn entfernen sollte.

Es wäre gut, das Zeugnis Herrn Kamms einzuholen, der aber nicht mehr im Büro Ribbentrop, aber, falls ich richtig informiert bin, auf der Rundfunkstelle tätig ist.

Die Verwendung des obenerwähnten jüdischen Direktors hat im Herbst vorigen Jahres zu einem Angriff der katholischen Presse auf d'Ansembourg geführt, weil dieser im Parlament fortwährend über die Juden geschimpft hatte, aber ausserhalb des Parlaments mit dem jüdischen Direktor zusammenarbeitete.

Hierüber bekomme ich die notwendigen Unterlagen wahrscheinlich am Montag [9].

Mit herzlichen Grüssen und Heil Hitler

[M. Rost van Tonningen]

RvT 125/183069-70. Doorslagkopie

(4) Werd ook d'Ansembourgs afstamming niet vertrouwd, slaat dit op zijn relatie met Julius Wolff (zie *n.* 6 en 7) of op een Turkse voorvader van zijn vrouw?

(5) Bij de verdediging van Musserts plan voor een Joods tehuis in Guyana (zie nr. 47) was d'Ansembourg naar Rosts smaak niet al te vlot in zijn medewerking geweest. In de Tweede Kamer was hij door interrupties van tegenstanders tot een openlijke afkeuring van de Duitse pogrom van 8 nov. 1938 geprest (memoires van Woudenberg I, p. 52; vgl. nr. 46b, *n.* 5).

(6) Rost betwistte hem echter het recht, in de Tweede Kamer het woord te voeren tegen de naturalisatiepolitiek der regering, in verband met zijn zakenrelaties met Julius Wolff, die 14 feb. 1939 de Nederlandse nationaliteit verwierf (memoires Woudenberg I, p. 35-6).

(7) Nederlandsche Parasin Fabrieken te Amstenrade, werkend volgens een patent van de *Rheinische Parasin Werke A.G.*

(8) W. Kamm, *Abteilungsleiter Auslandspresse* bij het *Büro Ribbentrop*, met wie Rost geregeld contact had over *Het Nationale Dagblad* (zie correspondentie van aug.-sep. 1937, Mussert 5/92750-3).

(9) RvT 14 Dossier d'Ansembourg bevat slechts een afschrift van een artikel in *De Leidsche Courant* van 29 mrt. 1940, waarin gewag gemaakt wordt van een aanval in *Het Limburgsch Dagblad.*

143. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 28 November 1940

Kameraad,

Het verzoek Woensdag, 20 Nov. jl. tot mij gericht om kmd. Reydon aan U toe te voegen voor de Vorming, heeft mij aanleiding gegeven om met hem daarover te spreken met het resultaat, dat hij bereid is en zoo spoedig komt als de afwikkeling van zijn werkzaamheden in Leiden dat mogelijk maakt [1].

Hoe eerder de vorming nu daadwerkelijk kan aanvangen, des te beter, daar iedere week meer dan duizend nieuwe leden toetreden, die wegwijs gemaakt moeten worden.

Er is m.i. te onderscheiden de eerste elementaire vorming van de nieuwe leden en daarnaast of zoo men wil, daarboven de verdere scholing.

De elementaire vorming is in de eerste plaats bedoeld voor de leden, die na 15 Mei toegetreden zijn. Dit zou kunnen geschieden in vier avonden, nl.:

1ste avond De Bronnen
2de „ Programma met toelichting
3de „ Neerland's toekomst
4de „ De opbouw der N.S.B.

Deze avonden moeten gegeven worden door menschen, die de onderwerpen volkomen beheerschen. De bronnen, het Programma en de Toekomst zijn de welbekende kleine brochures, die ieder na afloop van de avonden behoort te bezitten om na te lezen [2].

De opbouw der Beweging bedoelt een inzicht te geven in de indeeling van blokken en groepen, kringen en districten, voorts de beteekenis van de financieele organisatie, de weerkorpsen, de N.S.V.O., de Jeugdstorm, Arbeitsfront, Economisch front, Medisch front, enz. Alles natuurlijk in het kort en overzichtelijk.

Heeft deze voorlopige wegwijzing plaats gehad, dan komen, om zoo te zeggen, voor de meer gevorderden in aanmerking speciale onderwerpen [3]. Om er eenige te noemen:
Liberalisme–kapitalisme–democratie contra nationaal-socialisme.
De nieuwe ordening in Europa.
De voordeelen van den Bond der Germaansche volkeren.
De corporatieve ordening.
De beteekenis van het Arbeidsfront.
Indië; Zuid-Afrika.
De deugden van den nationaal-socialist, zooals v. Genechten die predikt [4].

143 – (1) Mr. H. Reydon, 6 dec. 1896–24 aug. 1943, was sinds jaren waarnemend hoofdredacteur van *Het Nationale Dagblad* en was ook na het aftreden van Rost daar nog in functie. Hij paste minder in de lijn van Goedewaagen. Toch werd niet hij maar de SS-man J. Zuidhof medewerker voor de vorming terwijl Reydon naar het Agrarisch Front ging (zie nr. 168, noot 1 en RvT AIII4/88379).
(2) *De bronnen van het Nederlandsche nationaal-socialisme* dateerden van 1937 na de crisis in de NSB. *Neerlands toekomst* bundelt de vijf hoofdartikelen van Mussert in *Volk en Vaderland* uit sep. en okt. 1940, over Nederlands buitenlandse politiek, o.a. *Vrij baan!* (zie nr. 123, *n.* 2).
(3) Vgl. Rosts aanwijzingen voor districtsvormingsbijeenkomsten d.d. 29 jan. 1941 (RvT A III 4/88271–2 en 88278), die zich geheel aan deze richtlijnen van Mussert houden, zij het in wat andere volgorde.
(4) R. van Genechten had als de vier deugden van de nationaal-socialist gesteld: eenvoud, moed, openhartigheid en trouw (*Voor Volk en Vaderland*, p. 353). Rost kwam in zijn rede van 12 okt. 1940 hierop terug

Het Joodsche vraagstuk [a]. Enz.

Ieder dezer onderwerpen moet natuurlijk behandeld worden door personen, die op dit gebied volkomen deskundig zijn en met tact de zaken kan uiteenzetten.

Natuurlijk moet er een samenwerking zijn tusschen de afdeeling Propaganda en de afdeeling Vorming en voorts ook met de persdienst. Het beste is dit vast te stellen in een bijeenkomst. Deze zal gehouden worden Dinsdag, 3 December des middags om 3 uur in het Hoofdkwartier. Ik verzoek U dien middag met de voorloopige plannen te komen; hetzelfde verzoek ontvangt kmd. Voorhoeve [5].

Hou Zee!

[MUSSERT]

Mussert XII 93090–1. Doorslagkopie [b]

144. RAPPORT VAN H. J. KERKMEESTER VOOR M. M. ROST VAN TONNINGEN [a]

Maandag, 2 December 1940

Alleen voor U bestemd.
Geheimhouding verplicht.

Van Lonkhuyzen – *Anti-Revolutionnair* – richtte taxatierapport aan kdn. Goedewaagen (lees: Leider der N.S.B.) – Van Beek – Woudenberg [1].

Ik vroeg mij destijds terstond af waarom de heer V. Lonkhuyzen dit rapport moest maken. Waarom niet de hiervoor beschikbare *vak*lieden, b.v. kd. Fieggen of kd. V. d. Hoek [2]?

en stelde er tegenover: strijdlust, dapperheid en eerlijkheid (RvT 122); de eenvoud en de trouw ontbraken.

(a) Dit onderwerp is, als een *afterthought*, in Musserts concept voor deze brief bijgekrabbeld (Mussert XII 93092–3).

(5) E. Voorhoeve, geb. 27 mrt. 1900, leider van Verdinaso, dus pas op 8 nov. 1940 tot de NSB toegetreden toen hij zijn beweging met de NSB had verenigd. Voor het geringe aantal leden dat hij meebracht, had hij een merkwaardig groot aantal functies weten te bedingen. Zelf was hij onmiddellijk belast met de propaganda.

(b) Een origineel is in Rosts verzameling niet te vinden; zie Inleiding, p. 6.

144 – (a) In Kerkmeesters handschrift staat rechts boven bijgeschreven: 'Koster geestelijk vader? Woonde stil de besprekingen bij. Van Lonkhuyzen zegt al: Hou Zee'. De telegramstijl, zo typerend voor Kerkmeester, is in dit rapport wel heel sterk en bevordert de duidelijkheid niet.

(1) Van Lonkhuyzen had een grote drukkerij in Zeist. Hij zocht in die dagen ook zakelijk contact met *De Waag*, zie Inleiding, p. 185 na *n.* 5. Hij werd nooit lid van de NSB; hij speelde wel enige tijd een rol in het Economisch Front (zie nr. 195, *n.* 3 en hier bij *n.* 6a). Nadat Mussert reeds in okt. 1940 aanspraak had gemaakt op het gebouw van *Het Volk* (zie Inl., p. 116 bij *n.* 5 en 6), moet in de loop van nov. dit opzienbarend bezoek aan de Arbeiderspers hebben plaats gehad. Van Genechten moet Van Lonkhuyzen bij Kerkmeester geïntroduceerd hebben. Welk doel daarbij werd opgegeven, is niet bekend. Tijdens het onderzoek trachtte Van Lonkhuyzen het hoofd van de drukkerij der Arbeiderspers, J. M. Fernig, voor zijn plannen te winnen door hem een functie in het te reorganiseren bedrijf aan te bieden. Fernig ging daar voor de leus op in en gaf wat hij hoorde aan Kerkmeester door.-Als persleider van de NSB en als waarnemend hoofdredacteur van *Het Nationale Dagblad* kreeg Goedewaagen een exemplaar van Van Lonkhuyzens taxatierapport; evenzo de NSB'er Van Beek als de officiële accountant van de NSB en het NVV; voorts ook Woudenberg op grond van de aan het NVV als aandeelhouder toegedachte rol (zie nr. 151, noot 1).

(2) P. van den Hoek jr. kreeg in overleg met Rost de opdracht, een eigen taxatierapport op te maken.

Taxatierapport (1 ex. was mij toegezegd, nog steeds niet ontvangen) bleek bij inzage te zijn voorzien van een aanhangsel, het bedrijf als zoodanig betreffende.

Aan de conclusies ontleend (uit het geheugen): fantasiezaak - goed afgeschreven - decentralisatie fout. Dus niets nieuws.

Verder: de zaak was ziek, alleen te redden door inbrengen Nenasu - 'Het Nationale Dagblad' plus Regeeringswerk [3].

Dit is geheel nieuw. De heer V. Lonkhuyzen heeft geen enkel cijfer onder oogen gehad en is er radicaal naast. Onverantwoordelijk geschrijf dus.

V. Lonkhuyzen lichtte aldus toe [4] (alles naar beste weten uit geheugen opgeschreven):

De zaak moet gered worden voor de arbeiders (dat geschiedt dus blijkbaar tot heden niet!) en mede aldus uit de handen van de Duitschers gehouden worden.

U (zegsman) en ik zijn echte Nederlanders en *een Christelijke staat* moet gebouwd worden. God's hand leidt mij!!

Vroeg naar politieke denkbeelden en was blij toen na inlichting zegsman antwoordde (ironisch): Gods wegen zijn ondoorgrondelijk. Reageerde n.b. met: Ziet U wel?

Verder: Wou zijn eigen zaak verkoopen aan 2 zoons en verder studeeren.

Nu aldus: (na openen portefeuille kwam in handschrift Leider N.S.B. het volgende *vernietigingsvoorstel* ten aanzien van De Arbeiderspers ter tafel) [5]:

De aandeelen S.D.A.P. gaan naar het N.V.V. Het N.V.V. richt Mij. ter exploitatie van gebouw Amsterdam en machines idem op. Van Lonkhuyzen wordt Directeur van deze nieuwe Mij. Zoekt direct een opvolger, wil dit hoogstens een paar jaar doen met oog op studie. Moet ook rekening houden met feit, dat Woudenberg minister wordt en hij diens eerste man wordt voor sociaal werk [6]. Moet ook Grafisch Front in Nederland optrekken [6a]. Verhuurt in gebouw ruimte aan A.P. voor redactie en administratie, idem - idem aan Nen. [b]/H.N.D. Drukt in loon alles voor A.P. - Nen. - H.N.D. Kerkmeester blijft Directeur A.P., behoudt de filialen en kan dan kappen, wat hij wil (dit zou Leider N.S.B. gezegd hebben). Van Lonkhuyzen zou Leider N.S.B. hebben gezegd: Kerkmeester is lid N.S.B., ik niet en ten antwoord hebben gekregen: Ik vertrouw U.

Zegsman is volkomen betrouwbaar en heeft opgelegde geheimhouding verbroken, omdat hij in 3 maanden werken met een Nationaal-Socialistischen Directeur tot de ontdekking is gekomen, dat het zich leenen tot mogelijke verwezenlijking van de plannen [7] en verhin-

Kerkmeester zond 6 jan. 1941 een vergelijkend overzicht van beide taxaties aan Rost en Woudenberg toe, waaruit bleek hoe gekleurd de schattingen van Van Lonkhuyzen waren (RvT 94/81160-81161a).

(3) Mussert en de ingewijde NSB'ers wilden toen dus hetzelfde als Rost en Kerkmeester in juni en juli 1940 (zie nrs. 56, 60 en 62). Inmiddels was de situatie echter wel zeer veranderd: *Het Nationale Dagblad* was niet langer Rosts krant en de nieuwe arbeidersbeweging onder Rosts leiding stond in de NSWG op dood spoor. Samengaan van *Het Nationale Dagblad* en *Het Volk* zou in de gegeven omstandigheden annexatie van de Arbeiderspers door de NSB betekenen.

(4) Nl. aan de zegsman J. M. Fernig.

(5) Door omkoping heeft Kerkmeester het plan van Mussert in handen gehad. Het stuk ontbreekt in de verzameling-Mussert en werd ook elders niet aangetroffen.

(6) Is hier niet een vergissing in het spel? Niet Woudenberg maar W. O. A. Koster was Musserts kandidaat voor het ministerie van Sociale Zaken; zie notities in Dagboek Mussert van 16, 17 en 19 aug. 1940 en notitie van een bespreking met Schmidt op 2 apr. 1941 (Mussert 15d).

(6a) Zie Inleiding, p. 209, *n.* 10 en nr. 210 I, *n.* 2.

(b) Nen., d.w.z. Nenasu, vgl. Inleiding, p. 44, *n.* 4.

(7) Hij bedoelt: de vorengeschetste plannen van de NSB.

deren van het opbouwwerk van den Directeur voornoemd, vernietiging van de geheele Arbeiderspers zal beteekenen.

De Arbeiderspers is van den ondergang gered, niet te voorziene omstandigheden voorbehouden [8].

De tijd om Nenasu/H.N.D. in te brengen is nog niet daar en geen arbeider accepteert het inhuren van een paar kamers in 'zijn' gebouw.

Een volslagen leek, een A.R.enthousiasteling *van nà 10 Mei* is hier aan het woord.

De absolute onkunde blijkt ook hieruit, dat het met de tegenwoordige outillage volmaakt onmogelijk is twee, zoo van karakter geheel verschillende dagbladen bij de A.P. te vervaardigen. En heeft Leiden geen leergeld genoeg betaald met het drukken van een krant in loon, nog daargelaten, dat als regel een onvolmaakt product voor den dag komt?

Wat weet de heer Van Lonkhuyzen, overigens een geslaagd christelijk drukker, überhaupt van het *dagbladbedrijf*?

O.g. heeft enkele malen gelegenheid gehad zijn inzichten t.a.v. de A.P. te toetsen aan de meening van den heer Biedermann, Directeur van de 'Deutsche Zeitung', een vakman van klasse. Deze inzichten dekten diens meening volkomen en de cijfers van 20-7-'40 t.a.v. heden (in bewerking met commentaar) [9] leveren alle gewenschte bewijzen.

Kerkmeester

RvT 4. Oorspronkelijk [c]

145. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 2 December 1940

Kameraad [a],

Heden ontving ik den oproep voor de eerste bijeenkomst der Vorming van den kop der Beweging, die onder Uw leiding zal plaatsvinden [1]. Het is altijd mijn gewoonte geweest om deze bijeenkomsten bij te wonen, teneinde eventueele lichte ontsporingen direct en ter plaatse te kunnen herstellen. Tot mijn groote spijt is het mij volstrekt onmogelijk om Zaterdag, 7 December, aanwezig te zijn [2].

(8) De bedoeling is: de Arbeiderspers was begin december in het geheel niet meer een 'ziek bedrijf', maar was door Kerkmeesters activiteit 'gered'.

(9) Financieel overzicht per 30 nov. 1940 (vgl. nr. 151, *n.* 2), besproken in de vergadering van directie en bedrijfshoofden op 6 dec.; verwerkt in de Balans per 31 dec. 1940 en de Winst- en verliesrekening over 1940, op 7 apr. 1941 afgesloten door de accountant H. J. van Hulst en ingeleid met een woord van Kerkmeester (RvT 97/80801–29; vgl. van Hulsts naoorlogs rapport voor de directie d.d. 28 juli 1945, Perszuivering Arbeiderspers C 12). Die gegevens werden ook gebruikt voor Kerkmeesters *Een terugblik*, p. 9 en 10.

(c) Afschrift in RvT 94/81158–9.

145 – (a) Het concept voor deze brief die blijkens de doorhalingen moeite kostte, bevindt zich in Mussert XII 93089.

(1) Vgl. nr. 141 bij noot 10.

(2) Mussert zou de rijkscommissaris vergezellen op diens voorgenomen bezoek aan München. Op het laatste moment was hun gastheer, Himmler, verhinderd en werd de reis verschoven naar jan. 1941 (vgl. nr. 85, noot 14).

Het door U te behandelen onderwerp 'Germaansche Statenbond' is de Staatkundige verschijning van den Bond der Germaansche Volkeren. Het spreekt vanzelf, dat een Volk zonder Staat, een soldaat zonder wapenen is, dus een derde rangs verschijning.

Het Nederlandsche Volk als lid van den Bond der Germaansche Volkeren zal zeker geen derde rangs verschijning zijn en dan zal de Nederlandsche Staat een behoorlijken nationaal-socialistischen Staat zijn, die naast en met de andere Staten een groote taak te verrichten zal hebben, anders zou hij van weinig waarde zijn en dit mogen wij den a.s. Bond, noch zijn a.s. President aandoen [3]. Het onderwerp is dus van primair belang. Het zou daarom onjuist zijn, dat dit onderwerp zou worden behandeld zonder dat ik kennis genomen zou hebben van de groote lijn Uwer denkbeelden en zonder dat ik bij de behandeling daarvan aanwezig zou zijn.

Ik moet U dus verzoeken Uw rede daarom te houden op de eerste bijeenkomst in Januari en op 7 December a.s. een minder belangrijk onderwerp te doen behandelen, waarbij mijn aanwezigheid niet dringend noodzakelijk is [4].

Tegen de rede te houden door kam. Woudenberg bestaat geen bezwaar, al spijt het mij daarbij niet tegenwoordig te kunnen zijn [5].

Met nationaal-socialistischen groet Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/83085. Oorspronkelijk

146. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART

den 2. Dezember 1940

Hochverehrter Herr Reichskommissar,

Vorgesternabend erhielt ich vom Brigadeführer Rauter die Nachricht, dass das Freikorps Rost [1] zur Rappard-bewegung übergetreten war. Dadurch, so wurde mir gesagt, käme ich in eine unhaltbare Lage meiner Führung gegenüber.

Ich möchte zu dieser Meldung folgendes bemerken:

1. Das Freikorps Rost wurde nie von mir geführt [2].
2. Dieses Freikorps wurde während meiner Gefangenschaft von einer Gruppe Kameraden gebildet, die glaubten, dass ich in der Gefangenschaft ermordet wurde.

(3) Hoewel nog steeds summier maar toch duidelijker dan in het artikel van 18 okt. in *Volk en Vaderland* (zie nr. 123, noot 2), blijkt Musserts constructie wel sterk te verschillen van de voorstelling die Rost zich maakte.

(4) Toen Rost zijn rede over de Germaansche Statenbond tenslotte op 8 feb. 1941 hield, was Mussert toch afwezig, 'door ziekte' (vgl. nr. 172).

(5) Dat de kernvergadering van 7 dec. 1940 met Woudenberg als inleider doorging, blijkt uit nr. 159. Nam Mussert misschien toch ook deel aan de vergadering? De avond van 7 dec. was hij in Den Haag de gast van de NSVO (*Volk en Vaderland*, 13 dec. 1940), Rost was daar ook genodigd (RvT II 89094); of hij aanwezig was, blijkt nergens.

146 – (1) Zie Inleiding, p. 84–85 en 145–147. De verschillen tussen het daar verkregen resultaat en deze brief zijn frappant.

(2) Formeel is dit juist. Punt 2 eveneens, alleen verwaarloost Rost daarbij bewust de voorgeschiedenis en het SAR-aspect.

3. Nach meiner entgültigen Aussprache mit dem 'Leider' der N.S.B. und mit Kamerad van Geelkerken, habe ich Geelkerken gebeten, die Männer des s.g. Freikorps Rost doch wieder die Möglichkeit zu geben in die W.A. einzutreten. Ich habe in diesem Sinne auf die Männer eingearbeitet und Geelkerken hat sich in bemerkenswerter Weise für diese Männer bei der W.A.-Führung eingesetzt. Das s.g. Freikorps Rost wurde damit aufgelöst und ein Teil der Männer in die W.A. übergeführt. Damit war für mich die Angelegenheit bereinigt. Ein Freikorps Rost besteht daher seit vielen Wochen überhaupt nicht mehr [3].

4. Die Alarmmeldung des Brigadeführers war mir nicht bekannt. Ich habe mich sofort telefonisch an Kamerad van Geelkerken, an Kamerad Baron van Haersolte (Distriktsführer vom Haag) und an den Heerbanführer Feenstra gewandt. Aber diesen war von der Alarmmeldung nichts bekannt.

Nun wandte ich mich telefonisch an einzelnen Männer des s.g. Freikorps Rost und erfuhr von ihnen, dass tatsächlich zwei Männer, weil sie in der W.A. nicht Disziplin gehalten hatten und daher aus der W.A. ausgeschieden wurden, zu Rappard gegangen sind [4].

Ich muss es ablehnen, dafür verantwortlich gemacht zu werden. Ich habe mit diesen Vorgängen nichts zu tun. Ich bitte Sie mir den Herrn bekanntzugeben, der in dieser Form gegen mich hetzt [5].

Indem ich mich Ihnen für eine mündliche Unterredung zur Verfügung halte, zeichne ich mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 112/81992. Doorslagkopie

147. A. SEYSS-INQUART AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, 2. Dezember 1940

Lieber Herr Rost!

Herzlichen Dank für Ihr Schreiben vom 2. Dezember [1]. Ich nehme gerne von Ihren Mitteilungen 1–4 Kenntnis; Ihre Schlusserklärung ist aber unmotiviert. Es wurde mir nicht mitgeteilt, dass Sie für den sich nun als unrichtig erwiesenen Uebertritt des sogenannten Freikorps Rost zur Rappard-Bewegung verantwortlich sind. Ich habe in diesem Sinne mich auch nicht an Rauter gewandt und, wenn Sie Rauter so verstanden haben sollten, so ist das eben ein Missverständnis. Nach einer mir zugekommenen Mitteilung bestand die Möglichkeit, dass diese Gruppe von Männern die sich Freikorps Rost nennt, aus eigenem zur Rappard-Bewegung übertritt [2]. Wenn dies geschieht, besorge ich, dass Sie selbst in eine

(3) Rost verzwijgt o.a. het royement van enkele leden van de SAR uit de NSB (zie nr. 120, *n.* 2).

(4) Het is het waarschijnlijkst dat het Van der Heijde en J. van den IJssel betreft, wier lidmaatschap van de NSNAP vaststaat. Van der Heijde had geweigerd, deel te nemen aan het WA-defilé in Amsterdam op 9 nov. 1940 (Doc. I A. K. O. F. van der Heijde).

(5) Opnieuw Harloff en Van Haersolte? Zie Inleiding, p. 87 en 144. Zie ook nr. 147, noot 2.

147 – (1) Zie nr. 146.

(2) Verkeerd geïnterpreteerde politieberichten uit eind nov. lagen aan het gerucht ten grondslag. Bovendien was verraad in eigen gelederen, zoals dat van Giesekam in sep. 1940, niet uitgesloten. Ook lekte misschien

unangenehme Lage kämen, weil Sie ja dann Männern gegenüber, die einmal für Sie eingetreten sind, mit einem Trennungsstrich vor die Oeffentlichkeit treten müssten. Um solchen politischen Schwierigkeiten vorzubeugen, habe ich Rauter gebeten, die Sache zu prüfen. Ich freue mich nun zu hören, dass das Gerücht unbegründet ist; damit ist die Angelegenheit wohl erledigt.

Mit besten Grüssen und Heil Hitler!

[Seyss-Inquart]

RvT 112/81991. Afschrift

148. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART

den 3. Dezember 1940

Hochverehrter Herr Reichskommissar,

Ich danke Ihnen für Ihr Schreiben vom 2. Dezember, woraus ich entnehme, dass Sie sich geirrt haben.

Die Art und Weise in welcher mich Brigadeführer Rauter in der Nacht von Sonnabend zu Sonntag in der Sache selbst angesprochen hat, gibt mir Anlass zu glauben, dass Sie jede gegen mich gerichtete Hetze für wahr annehmen.

Ich komme mir schon langsam wie ein Stück verfolgtes Wild vor, das kommt davon, dass ich seit meinem Eintritt in die Bewegung, für Adolf Hitler eingetreten bin und die völkische Richtung in der N.S.B. seit jeher vertreten habe. Meine ehemalige Gegner in der N.S.B. triumphieren dass der einst gefährliche Rost van Tonningen in die Ecke gedrückt worden ist [1].

Dies Alles, sehr geehrter Herr Reichskommissar, wird mir nicht hindern meine fanatische Anhänglichkeit an Adolf Hitler und meinen Eintritt für ihn und seine Gedankenwelt auch weiterhin zu verfolgen.

Heil Hitler!

[M. Rost van Tonningen]

RvT 112/81990. Doorslagkopie

iets uit over de SAR-vergadering van 18 nov. waar men het plan besprak, met de 35 volgelingen van Majoor Kruyt, die weldra in het eerste vendel van de Haagse WA, het vendel Peter Ton, zouden worden opgenomen, zich meester te maken van de leiding daarvan (RvT 111, rapport 6). Bovendien was binnen de WA-leiding vermoedelijk bekend, dat twee SAR-leden die opnieuw wegens insubordinatie uit de WA gestoten waren (zie nr. 146 bij noot 4), tot de Van Rappardbeweging waren toegetreden.

148 – (1) Ook minder centrale figuren in het rijkscommissariaat bemerkten dit; vgl. een rapport van Wickel voor het *Auswärtige Amt* van 21 nov. 1940: de politieke verhoudingen komen wat tot rust, want 'das Ansehen Rost van Tonningens ist stark im Schwinden gegenüber den zunehmenden Einfluss von Mussert' (FOSD 7744: 553777–8). De SAR-kwestie en de wijze waarop Rost gereageerd had, deed hem bij de rijkscommissaris geen goed. Nog diezelfde 3 dec. 1940 antwoordde deze met het ijzige briefje: 'Geehrter Herr Rost! Ich bestätige den Empfang Ihres Schreibens vom 3. Dezember, mache Sie aber darauf aufmerksam, dass nicht ich mich geirrt habe, sondern Sie sich geirrt haben.' (RvT 112/81988). Hoe Schmidt deze situatie uitbuitte tegen Rost, zie nr. 152.

149. H. STRAUCH AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Berlin-Wilmersdorf 1, 4. Dezember 1940

Sehr geehrter Herr Dr. Rost van Tonningen! [1]

Ich beehre mich, die in der von Herrn Minister Fischboeck anberaumten Sitzung vom 25.11. dieses Jahres [2] zwischen Ihnen und mir als Beauftragten des Stabsleiters des Reichsorganisationsleiters [3] getroffenen Abreden wie folgt zu bestätigen:

1.) Es herrscht zwischen Ihnen als dem vom Reichskommissar für die 'De Centrale' eingesetzten Kommissar und mir als Beauftragten des Stabsleiters des Reichsorganisationsleiters grundsätzliches Einverständnis darüber, dass die 'De Centrale' nach Festigung der politischen und wirtschaftlichen Verhältnisse in den Niederlanden und nach Prüfung ihres Vermögensstandes an eine Versicherungsgesellschaft der Deutschen Arbeitsfront [4] (in Frage kommt die Volksfürsorge Lebensversicherungs-Aktiengesellschaft der Deutschen Arbeitsfront) angelehnt wird, um durch die mit der Anlehnung verbundene Reorganisation der Gesellschaft eine Erhöhung ihrer Schlagkraft, eine Verbilligung der Verwaltung und eine Verbesserung des Versicherungsschutzes (Gesellschaftsgewinne an die Versicherten) zu erreichen.

2.) Zur Vorbereitung dieser Anlehnung entsendet die Deutsche Arbeitsfront zwei Vertreter in den Aufsichtsrat der 'De Centrale': Ein Vertreter wird von mir in der Person des Generaldirektors der Volksfürsorge, Pg. Pollmann, bestimmt, ein weiterer soll im Einvernehmen mit dem Generalkommissar Schmidt bestimmt werden. Ich schlage nach Rücksprache mit Stabsleiter Simon den Reichsamtsleiter Dr. Hellwig vor.

3.) Zur weiteren Vorbereitung soll der Gesellschaft entsprechend einem Vorschlag des Aufsichtsratsmitgliedes, Herrn van der Does, der strenge Charakter der Aktiengesellschaft genommen werden. Es wird erwogen, die Gesellschaft in eine Gegenseitigkeitsanstalt umzugründen [5].

Schliesslich wiederhole ich die von mir in der Sitzung abgegebene Erklärung, wonach die Deutsche Arbeitsfront die Garantie dafür übernimmt, dass sämtliche zu dem Zwecke verwendbaren, nicht gebundenen offenen und die auflösbaren stillen Reserven der Gesell-

149 - (1) Voor Rost en De Centrale, zie Inleiding, p. 118 - 121.

(2) Deelnemers aan dat onderhoud waren: Fischböck, Schmidt en Strauch, met Rost, Van der Does en Van den Bosch. De Hollanders vertrokken voor het einde en na hun vertrek vielen misschien de door Strauch hier vermelde afspraken (zie nrs. 160, 161 en 163).

(3) D.w.z. als waarnemer voor H. Simon, zie nr. 131, *n.* 2; Strauch was tevens president-commissaris van de *Volksfürsorge*. *Reichsleiter* Robert Ley was behalve leider van het *Deutsche Arbeitsfront* ook *Reichsorganisationsleiter.*

(4) Die maatschappij had in 1939–1940 zich ook al meester gemaakt van soortgelijke socialistische verzekeringsbedrijven in Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije en Polen. Thans waren de *besetzten Westgebiete* het jachtterrein. Het plan, De Centrale voor *f* 200.000,— te kopen (zie nr. 131), was dus van de baan. Wel wilden de Duitsers de cijfers van Van der Does nog eens nader bezien.

(5) Van der Does was directeur-beheerder, géén commissaris. Hij had een plan ontworpen, De Centrale van een n.v. om te zetten in een onderlinge. 18 nov. besprak hij die mogelijkheid met ds. Melchers. Na de bespreking van 25 nov. werkte hij dit plan met behulp van zijn broer, jhr. mr. G. W. van der Does, verder uit. Rost bracht het bij de rijkscommissaris naar voren in zijn grote brief van 24 feb. 1941 (nr. 179). Intussen had ds. Melchers zijn afwijzend oordeel al gegeven. Ernstiger was het, dat Fischböck er niet voor voelde (zie RvT II Centrale, 42a, 52, 55, 56, 59–62).

schaft in eine Gewinnreserve der Versicherten überführt werden [6]. Dadurch soll die Devise der Deutschen Arbeitsfront auf dem Sektor der Versicherungswirtschaft: 'alle Gewinne den Versicherten' beschleunigt in die Tat umgesetzt werden, wie ferner auch das jetzige Tarifwerk zugunsten eines solchen, das Gewinnbeteiligung der Versicherten vorsieht, geschlossen werden wird.

Ich bitte Sie, sehr geehrter Herr Dr. Rost van Tonningen, die Berufung des Vertreters der Deutschen Arbeitsfront in den Aufsichtsrat beschleunigt vornehmen zu lassen, damit alsbald mit der Reform der 'De Centrale' begonnen werden kann.

Mit verbindlichen Grüssen

Strauch

RvT 101/81874-6. Oorspronkelijk [a]

150. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 5 December 1940

Leider,

Dinsdag 3 December ontving ik Uw schrijven d.d. 2 December, betreffende de aanstaande Vormingsbijeenkomst.

Wij bespraken dit schrijven reeds mondeling [1], en kwamen tot de conclusie, dat het beter was, om Woudenberg alleen te laten spreken, opdat hij de tijd heeft het zeer moeilijke onderwerp grondig te behandelen, en opdat ook de gedachtenwisseling in alle rust kan geschieden.

Ik wil aan het eind van de vergadering vervolgens de instructie behandelen, die aan de Districtvormingsleiders zal worden verzonden, over de beginselen van de Vorming in het algemeen en over het behandelen van het onderwerp Arbeidsfront in het bijzonder [2].

Wij kwamen verder overeen, dat ik over het onderwerp 'Germaansche Statenbond' niet zal spreken.

Op de eerste proefvergadering, die wij op aanstaande Dinsdag in de Dierentuin zullen houden voor de nieuwe leden [3], zal ik spreken over het onderwerp 'Het Nederlandsche Volk in de geschiedenis der Germaansche stammen'.

Ik veroorloof mij U puntsgewijze de hoofdtrekken van deze rede weer te geven. Zooals ik U zeide, zal ik daarbij gelegenheid hebben de taak, van de Nederlandsche stammen in de 2000 jaren geschiedenis die achter ons liggen te behandelen [4]. Die taak is er een geweest,

(6) Zie nr. 179.

(a) Op het afschrift dat aan Van der Does gezonden werd, noteerde deze: 'Waar is de brief van ongeveer October waarin aan Rost aangeboden werd, De Centrale aan de Volksfürsorge te verkoopen en de NSB hiervoor extra te betalen. We moeten hier een afschrift van zien te krijgen, ik zag hem toevallig liggen. Zie ook 8 November.' – Dit betreft vermoedelijk de brief van 18 okt., genoemd in nr. 131, noot 2.

150 – (1) Zij bespraken Musserts brief (nr. 145) reeds op 3 dec. (zie het slot van nr. 143).

(2) Vgl. het in nr. 139, noot 1, genoemde Voorschrift 3. Het Arbeidsfront wordt daarin echter nog niet aan de orde gesteld.

(3) Zie nr. 141, noot 3 en hier noot 6.

(4) Rost ging hier zelf de taak vervullen die hij in zijn eerste vormingsrede van 12 okt. 1940 aan Goedewaagen

waarop wij trotsch kunnen zijn. Ik zal er op wijzen, dat de taak van de Nederlandsche stammen drieledig is geweest:

I. De voornaamste krachtsinspanning op het vaste land is gericht geweest op de afweer van de Fransche latiniseering. Deze afweer heeft vrijwel 14 Eeuwen geduurd. Het is een titanische strijd geweest, en ook in de toekomst zullen wij waakzaam moeten zijn aan onze Zuidgrens, voor het gevaar van de latiniseering.

II. De tweede groote taak van het Nederlandsche volk is de opbouw van ons overzeesche Imperium, door de pioniers van de Westelijke Provinciën van ons land, in het bijzonder van Friesland, Noord-Holland en Zeeland. Het was de pioniersgeest, en de dapperheid, die daar tot uitdrukking kwam en waaraan een belangrijk deel van mijn rede zal gewijd zijn.

III. De derde groote taak, die de Nederlandsche stammen hebben vervuld, ligt op het vaste land. Hier is vooral onze expansie naar het Oosten gericht geweest. Ik noem de Kruistochten, die het begin waren van den strijd tegen de Turken; het deelnemen aan den beschavingsarbeid der Duitsche Ridderorden van 1200–1400; het Leiderschap van Nederland in de expansie der Hansesteden, en het Leiderschap van Nederland in den strijd om Godsdienstvrijheid [5], in de jaren 1572–1618, en vervolgens tezamen met Duitschland van 1618–1648.

Ik zal er vervolgens op wijzen, hoe ons Volk, door de uitmoording van het Duitsche Volk in den 30 Jarigen Oorlog, na de vrede van Munster [5] op eigen kracht was aangewezen; hoe het doodbloedde in den strijd tegen Frankrijk en Engeland, en van binnen verraden werd door een kapitalistisch regentendom. Ik zal er op wijzen, hoe de z.g. 'onafhankelijkheid' in de 18e Eeuw was gezonken tot een volkomen vazaliteit aan Engeland.

Vanaf dit moment dateert de knechtengeest van vele leidende menschen van de bourgeoisie, die later in de Fransche overheersching zijn uitdrukking vond.

Ik zal vervolgens uiteenzetten hoe ons volk na de korte poging van Koning Willem I om aan de vazaliteit van Engeland en Frankrijk te ontsnappen weer in die vazaliteit verzeild raakte door de toenemende Joodsche overheersching en het verraad der kapitalistische Nederlandsche bourgeoisie; hoe dit zijn hoogtepunt bereikte na den wereldoorlog en hoe de Nationaal Socialistische Beweging den strijd heeft opgevat tegen dezen geest. Helaas kon dit de oorlog met het Duitsche broedervolk niet verhinderen.

De rede zal vervolgens eindigen met een uiteenzetting over de wedergeboorte van het Nationaal Socialisme als de oervorm van de Vrijwording van den mensch van Germaanschen Bloede.

Juist als wij de synthese willen geven in dezen tijd zullen wij erop moeten wijzen, dat de Nationaal Socialistische wereldbeschouwing er niet een is, die alleen in het Duitsche volk geleefd heeft en ik wijs hier op verschillende persoonlijkheden, die reeds vroeger deelen van de Nationaal Socialistische wereldbeschouwing als hun overtuiging hebben uitgedragen.

Een van de interessantste werken op dat gebied is het boek van Fustel de Coulange 'La

en Van Genechten had toegedacht, nl. 'herschrijving van de geschiedenis van het Nederlandsche volk' (RvT 122). Het was een desideratum daterend uit zomer 1936, zie brief aan R. van Houten over de nieuwe krant (nr. 31, *n.* 2). Dit onderwerp komt dan als eerste van de 'Algemeene Onderwerpen' voor op Rosts Vormingsvoorschrift nr. 3 (NSB 74/395). Sporen van het gangbare, door het lager onderwijs bepaalde Nederlandse geschiedbeeld zijn evenzeer aanwezig als Dietse en andere NSB-reminiscenties.

(5) Deze terminologie, die niet met zijn nationaal-socialisme, zeker niet met de praktijk daarvan strookte, ontbreekt later steeds. Ook de vrede van Munster (zie volgende alinea) is hier nog niet tot 'schandvrede' gedegradeerd, zoals later, naar het model van 'Versailles' (nr. 25, *n.* 6).

Cité antique'. Deze Coulange was een professor uit Straatsburg. Ik heb zijn boek gelezen, en heb het ook in mijn bezit. Het is een tweedeelig boek, dat handelt over Godsdienst en Familieleven van de Arische volken; Comte de Gobineau 'de l'Inégalité des Rasses'. Gobineau was een Normandiër, en hij heeft de stoot gegeven tot de nieuwe opvatting over de rassenleer. Houston Stuart Chamberlain 'Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts'; Grant 'The Great Race'. Grant was een Amerikaan, die ook op het rassenstandpunt stond, en het Noordsche Ras in zijn Leiderschap heeft gekenschetst. Ik denk vervolgens aan Wagner.

Propagandistisch genomen geloof ik, dat het juist is te wijzen op deze bouwers van de Nationaal Socialistische Gedachte; het Nationaal Socialisme, waarvan Adolf Hitler de Profeet en verkondiger in zijn puursten vorm is geworden.

Ik zal bij de verschillende gelegenheden de materie wat variëeren.

De eene keer zal ik b.v. de nadruk leggen op het aandeel dat de Scandinavische volken gehad hebben bij de Germaansche krachtuitstraling, dan weer op de rol die de Britten hebben gespeeld in het kader van het Germaansche Leiderschap.

Hiermede heb ik U de hoofdtrekken van mijn rede uiteengezet [6].

Met Nationaal Socialistischen Groet Hou Zee

[M. Rost van Tonningen]

RvT 113/83082-4. Doorslagkopie [a]

151. H. J. WOUDENBERG AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 5 December 1940

Kameraad [a],

Nu de verschillende boekonderzoekingen hebben plaats gehad en rapporten over vakbonden en Arbeiderspers mij hebben bereikt [1], constateer ik, dat het Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen in feite de eenige doorslaggevende crediteur maar tegelijker tijd ook de eenige belanghebbende bij de Arbeiderspers is.

Dit groote en mooie bedrijf, dat geheel uit het geld van de arbeiders is ontstaan, dient ook in de toekomst zijn diensten aan de Nederlandsche arbeiders te verrichten.

Ik stel mij voor, dat ook een toekomstig Arbeidsfront zonder een goed geoutilleerd bedrijf niet zal kunnen, en waar wij thans in de gunstige omstandigheden verkeeren, dat dit

(6) Hoewel hij zich aan de afspraak hield, dreigde Rost in deze rede een basis te leggen, waarop Musserts Bond van Germaansche Volken niet zou kunnen verrijzen, zijn eigen Germaansche Statenbond wel. En dat voor nieuwe leden! Aangezien het concept geheel afweek van wat Mussert zich als onderwerpen voor die avonden dacht (zie nr. 143), is het de vraag of de bijeenkomst van 10 dec. 1940 wel doorging (*Volk en Vaderland* van 12 dec. vermeldt niets) en of deze niet evenzeer geblokkeerd werd als die van 19 nov. en het onderwerp op de kernvergadering op 7 dec. 1940. Werd dit daarom ter discussie gesteld op de kernvergadering van 8 feb. 1941 (zie nr. 172)? (a) Oorspronkelijk: Mussert XII 93085-7.

151 – (a) Blijkens een postscriptum werd een afschrift toegezonden aan H. J. Kerkmeester.

(1) Naast de accountantsrapporten van Spangenberg over de SDAP en nevenorganisaties en het financieel overzicht van de Arbeiderspers per 30 nov. 1940 had Woudenberg toen ook het rapport van Van Lonkhuyzen reeds in bezit (zie nr. 144, noot 1 en 2). Voor de gehele brief, zie Inleiding, p. 117.

bedrijf practisch het eigendom is van het tegenwoordige N.V.V., de grondslag voor de breede organisatie die wij ons in de toekomst denken, zou ik het zeer op prijs stellen met U en Uw medewerkers te bespreken, hoe de Arbeiderspers, onder welken naam dit bedrijf in de toekomst ook zal worden gevoerd, behouden kan blijven.

Noodzakelijk is natuurlijk, dat maatregelen worden getroffen waardoor de ernstige verliezen, die wij voor de eerste negen maanden van dit jaar constateerden [2], ophouden en het bedrijf op zijn minst zoodanig worde gevormd en vervormd, dat het N.V.V. geen nieuwe gelden behoeft te fourneeren en de zekerheid worde verkregen, dat de daarin geïnvesteerde kapitalen veilig zijn belegd.

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou-Zee!

H. J. WOUDENBERG

RvT II Woudenberg. Oorspronkelijk (fotokopie RvO)

152. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART

den 6. Dezember 1940

Hochverehrter Herr Reichskommissar,

Ich bestätige den Empfang Ihres Schreibens vom 3. Dezember und hoffe bei nächster Gelegenheit zu hören in welchem Sinne ich mich geirrt habe [1].

Ich möchte mich jetzt noch über eine andere Angelegenheit zwecks Klärung an Sie wenden.

Am 30. November erlaubte ich mir, die Frage der Auflösung der S.P.D. neuerlich zu erörtern aus dem Anlass, dass zwei sozialdemokratische Wethouder in Amsterdam in das Ehrenkomitee des Winterhilfswerkes für Nord-Holland ernannt wurden [2]. Ich habe in diesem Schreiben darauf hingewiesen, dass diese Ernennung in klarem Widerspruch steht zu den Grundsätzen, die Sie mir bei unserem letzten Gespräch in Clingendaal bekanntgaben [3], nämlich dass nach Ihrer Meinung nicht nur S.P.D.-Vertreter in Ehrenkomitees unerwünscht seien, aber dass diejenigen, die schon ernannt waren, hinausfliegen würden.

(2) De verliezen op de krant waren inderdaad groot. Er was trouwens voor de oorlog geregeld een nadelig saldo. Terwijl de begroting van 30 juni gerekend had met een jaarverlies van *f* 656.304,—, kwam Kerkmeester op 30 nov. met een schatting van *f* 213.417,—. Het werkelijke verlies over 1940 was *f* 189.904,—. In 1941 kwamen de verliezen tot staan, voornamelijk door de grote drukorders. Pas in 1943 werd ook het dagblad- en periodiekenbedrijf winstgevend, in hoofdzaak doordat de persreorganisatie een aantal plaatselijke en provinciale bladen wegwerkte, waarvan de Arbeiderspers kon profiteren. Zie het rapport van de accountant Van Hulst d.d. 28 juni 1945 (Perszuivering Arbeiderspers C 12) en *Een terugblik* door H. J. Kerkmeester, p. 10 en 28.

152 - (1) Vgl. nr. 148, noot 1.

(2) Die brief van 30 nov. 1940, waarvan een afschrift aan Rauter ging, en de verderop genoemde brief van 5 nov. ontbreken in de Rost-verzameling en elders. - Op de benoeming van twee SDAP-leden in het Amsterdamse Winterhulpcomité werd hij attent gemaakt door een brief van Van der Zee d.d. 13 nov. 1940 (RvT SDAP 89792).

(3) Wanneer het 'letztes Gespräch' geweest is, blijkt niet expliciet, maar het moet na 18 nov. gevallen zijn (nr. 136, noot 1 en 2). Het kan tussen 20 en 24 nov. geweest zijn, bij welke gelegenheid hij dan is gaan kennis

Es fand die Erörterung dieser Frage statt bei der Besprechung meines Schreibens vom 5. November, wo ich in Uebereinstimmung mit Herrn Generalkommissar Schmidt und mit Ihren Gedankengängen Vorschläge gemacht habe, um an Stelle der S.P.D.-er in den Gemeinderaten und den Provinzialen Staaten Vertreter der N.S.B. und der N.S.W.G. zu nominieren.

In diesem Schreiben habe ich auch verschiedene Vorschläge gemacht um die N.S.W.G. eine positive Aufgabe zu setzen, welche sie allmählich mit der N.S.B. zusammenwachsen liesse [4].

Während ich auf eine Entscheidung Ihrerseits wartete, hat der Generalkommissar Schmidt durch Vermittlung des Rechnungprüfers Harting [5], ohne dass ich, der doch als Kommissar der S.P.D. die Verantwortung Ihnen gegenüber trage, informiert wurde oder zu der Besprechung zugezogen wurde, mit Herrn van der Zee in Hotel Terminus eine Unterredung geführt in Anwesenheit des genannten Rechnungprüfers Harting. Selbstverständlich hat Herr van der Zee, aus dem guten Verständnis der Verhältnissen heraus, mich nachträglich informiert. Ansonsten hätte ich von der ganzen Unterredung auch jetzt noch keine Ahnung [6].

In dieser Unterredung soll Herr Generalkommissar Schmidt Herrn van der Zee geraten haben, die Arbeit in nächster Zeit einzustellen und mit seiner Gruppe zu der N.S.B. zuzutreten. Die Situation ist daher ungefähr folgendermassen:

1. Am 20. Juli wurde ich von Ihnen ernannt um als Kommissar die S.P.D. zu liquidieren. Am selben Tag habe ich in einer von Herrn Generalkommisar Schmidt voraus genehmigten Radiorede die Arbeiter aufgefordert aus eigener Kraft eine neue Führung aufzubauen. Ich habe überhaupt keinen wichtigen Schritt getan ohne vorher das Einvernehmen mit Ihnen und Herrn Generalkommissar Schmidt herzustellen [7]. Es war die Ansicht des Herrn Generalkommissar Schmidt, dass die künftige Tätigkeit derjenigen Männer der S.P.D., die sich positiv einstellen würden, in das Winterhilfswerk ausmünden sollten [8].

2. Seitdem habe ich in engstem Einvernehmen mit Ihnen und Herrn Generalkommissar Schmidt die N.S.W.G. gestiftet, die jetzt nach den Mitteilungen van der Zee's 2½- bis 3.000 Mitglieder zählt [9]. Es sind dies hauptsächlich jüngere ehemalige S.P.D-er die positiv eingestellt sind und vollkommen bereit sind mit den deutschen Behörden in der neuen Zeit mitzuarbeiten. Sie werden in der niederträchtigsten Weise von der ehemaligen S.P.D.-Führung, die hauptsächlich im Parlament, in den Provinzialen Staaten und in den Gemein-

geven van de toestemming voor zijn huwelijk die Himmler hem verleende; en dat moet geweest zijn voordat de officiële kennisgevingen in zee gingen en de advertentie op 25 nov. 1940 in de krant kwam. Het 'vorletzte Gespräch' was waarschijnlijk tussen 21 en 24 okt., toen ook het plan voor de 'wekelijksche brochure' ontstond (vgl. nrs. 124 en 128).

(4) Als taak van de NSWG had Rost toen op grond van Van der Zee's lijst van kandidaten (zie nr. 136, noot 2) actieve deelneming aan de Winterhulpcomité's voorgesteld. Hoe ongunstig dat verliep, blijkt uit nrs. 165 en 189.

(5) F. Harting, accountant van het *Arbeitsbereich Niederlande der NSDAP* werkte voortdurend met Spangenberg samen bij het opstellen van de rapporten over de SDAP, De Centrale enz.

(6) Dat onregelmatige contact van Schmidt met Van der Zee had dus plaats tussen 1 en 6 dec. 1940. Onmiddellijk toen dit Rost ter kennis werd gebracht, stelde hij deze protestbrief van 6 dec. op. Zie ook nr. 164 bij noot 4 en nr. 166.

(7) Slechts voor de bezetting van de Arbeiderspers was Schmidts instemming dubieus (zie nr. 66 II, noot 1 en Inleiding, p. 102 en 104).

(8) Zie Inleiding, p. 150 en nr. 99.

(9) Vgl. nr. 128, noot 5.

deraten sitzt, angegriffen. Diese S.P.D.-Führung ist grösstenteils in die deutsch-feindliche 'Unie' eingetreten und hetzt auch auf wirtschaftlichem Gebiet gegen die Arbeiter [10], die es gewagt haben einer Gruppe, welche mit den deutschen Besatzungsbehörden zusammenarbeiten will, beizutreten.

3. Sodann habe ich in einer neuerlichen Rundfunkrede, die ebenfalls vorher von Herrn Generalkommissar Schmidt genehmigt und geprüft war, am 23. September [11] mitgeteilt, dass die N.S.W.G. auf der Basis eines Programms in der nächsten Zeit ihre Aktion entfalten würde. Herr Generalkommissar Schmidt war jedoch nicht bereit der N.S.W.G. eine Wochenzeitung zu gewähren und wir haben uns dann auf Ihrem Vorschlag geeinigt auf die Ausgabe einer wöchentlichen Brochüre, damit die N.S.W.G. sich gegen die fortwährenden Angriffe in der Wochenzeitung der deutschfeindlichen und teilweise mit illegalen Mitteln arbeitenden 'Unie' wehren könnte [12].

4. Es kam sodann zu der vorletzten dreistündigen Besprechung in Clingendaal [3]. Sie waren mit mir der Meinung, dass man der N.S.W.G. bis in die Frühling die Zeit lassen sollte sich zu entwickeln um sie dann in die N.S.B. zu überführen. Es wurde dann von Ihnen noch ausdrücklich festgestellt, dass die S.P.D. baldmöglichst aufgelöst und die Abgeordneten im Parlament, in den Provinzialen Staaten und in den Gemeinderaten ihrer Mandaten verlustig werden sollten.

5. Die N.S.W.G. sollte praktische Arbeit leisten bei dem Winterhilfswerk, wo sie in den verschiedenen Komitees eingeschaltet werden sollte.

6. Mit Ausnahme von Süd-Holland, wo ich Ihren Beauftragten, Herrn Schwebel, von Ihrem Standpunkt betreffend die Ernennung von S.P.D-ern in die Winterhilfsehrenkomitees in Kenntnis setzte [13], ist die N.S.W.G. überall aus der Winterhilfe ausgeschaltet und sind die ehemaligen S.P.D-er, die gegen Deutschland gehetzt haben, eingeschaltet.

7. Inmitten dieser Ereignissen hat Herr Generalkommissar Schmidt ohne mein vorheriges Mitwissen und während ich noch eine Entscheidung über meine Frage, die ich Ihnen in meinem Schreiben vom 30. November vorgelegt habe, abwartete, Herrn van der Zee, den Leiter der N.S.W.G., geraten die Arbeit einzustellen [6]; und, sowie ich es jetzt verstehe, soll die S.P.D. in Ehre und Amt verbleiben.

Die Situation würde dann folgendermassen werden. Die S.P.D-er, die am meisten gehetzt hätten, würden ungestört in der 'Unie' weiterarbeiten können. Marxisten-Zentrum und Colijn-Leute, sowie Liberaler, die sich in ihrer Deutschfeindlichkeit zusammen gefunden haben, werden brüderlich vereint in der 'Unie' ihre Wühlarbeit fortsetzen können.

Diejenigen Arbeiter, die gegen die eigene Führung der S.P.D. sich zur Mitarbeit mit den deutschen Besatzungsbehörden bereit erklärt hatten, müssten ihre Arbeit einstellen.

Die Einstellung der Arbeit der N.S.W.G. würde weittragende Konsequenzen haben. Sie

(10) Over toetreding van SDAP-leden tot de Unie, zie nr. 113, noot 5. Het argument 'broodroof, terreur' had begin nov. geleid tot het aftreden van de voorzitter der Haagse afdeling van de NSWG (RvT SDAP 89777; zie ook daar 89867).

(11) Rost bedoelt: 21 sep. 1940 (vgl. nr. 108, noot 1).

(12) *De Nederlandsche Socialist*, waarvan in totaal zes nummers verschenen; nr. 1 eind oktober (zie nr. 130, *n*. 6), nr. 5 begin feb. Vgl. nr. 128, *n*. 2. De oplaag was 20.000 (zie Inleiding, p. 123, *n*. 4).

(13) Zie nr. 112, noot 2 en 135. Van de NSWG-kandidaten werd inderdaad W. D. Bekking benoemd voor Zuid-Holland, mede dank zij de goede verstandhouding van Rost en Schwebel in die dagen. In Noord-Holland benoemde men W. van Dok, in Drente S. Veenstra.

würde die mühsame Aufbauarbeit, welche ich in der Arbeiterpresse gemacht habe, zerstören weil die wachsende Propaganda dieser Gruppe für die Zeitung wegfallen würde. Hierüber gebe ich Ihnen einen Separatbericht [14].

Ich erlaube mir, Hochverehrter Herr Reichskommissar, meine Bitte zu wiederholen, welche ich in meinem Schreiben vom 30. November gemacht habe, nämlich mir eine Unterredung zu gewähren zwecks Klärung der Lage [15].

Mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 112/81982–4. Doorslagkopie

153. J. ROBERTSON AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

A'dam 6 Dec. 1940

Kameraad [1],

Gaarne kom ik a.s. Donderdag in den Haag voor finantieele besprekingen. Ik zal dan in ieder geval in den Haag moeten overnachten daar het onmogelijk is vanuit den Haag 's avonds Bussum te bereiken. Wilt ge daarom een kamer voor mij bespreken in Terminus?

Ik kan om ongeveer 6½ uur in den Haag zijn. Het gezamenlijk middagmaal lokt mij zeer aan. Wij kunnen daarbij misschien de belangen van mijn zoons nog eens bespreken [2]. Hebt ge de gegevens over hen die ik stuurde, ontvangen?

Laat mij nog even weten hoe laat en waar wij elkander a.s. Donderdag zullen ontmoeten.

Hou Zee!

J. ROBERTSON

RvT II Robertson. Oorspronkelijk (fotokopie RvO)

(14) Een nader rapport van Rost over de Arbeiderspers voor Seyss-Inquart uit deze periode is niet bekend, behalve zijn brief van 19 dec. (nr. 157), de rapporten van Kerkmeester en de Duitse vertaling van Goedhuys' rapport van 5 jan. 1941, uit het einde van die maand (RvT II Goedhuys).
(15) Dat onderhoud had plaats op 17 dec. tijdens een ontvangst bij de rijkscommissaris (zie nr. 157). Het definitieve gesprek viel waarschijnlijk op 25 jan. en 10 feb. 1941 (zie nr. 164, noot 8 en nr. 189, *n.* 2).
153 – (1) Over de relatie van Rost en Robertson, zie Inleiding, p. 201. In de tweede helft van nov. liep een afspraak mis, waarbij Robertson een reeds in juli aanbevolen medewerker wilde introduceren (RvT II Robertson en brief van 27 nov. 1940 in RvT 27). Door NSB en de Duitsers in zijn politieke actie gedwarsboomd, zal Rost dit contact met een geestverwant-bankman hebben willen versterken in verband met Musserts opdracht (nr. 126 bij *n.* 5), alsmeda met zijn eigen plan, desnoods over te schakelen naar de financiële sector. Hij nodigde Robertson uit voor geregelde financiële besprekingen, waarop bovenstaande brief het antwoord is. Ook mr. P. H. A. Bijleveld kreeg een soortgelijke uitnodiging (RvT II Bijleveld). Het eerste onderhoud had op 12 dec. plaats. Zie verder bij nr. 188.
(2) Drie van Robertsons vier zoons gingen successievelijk in de *Waffen-SS;* één volontairde in het kader van de Oost-compagnie een tijdje in Berlijn bij de *Zentralhandelsgesellschaft Ost.* Ten behoeve van deze zoons, waarvan er twee aan het oostfront sneuvelden, riep Rost verscheidene malen Rauters hulp in; zie dl. II.

154. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. G. GROENINX VAN ZOELEN

9 December 1940

Beste Vriend,

Uw hartelijk schrijven aan mijn Moeder en mij, ter gelegenheid van mijn aanstaand huwelijk was ons een nieuw bewijs van Uw medeleven met ons [1].

Door de voorbereidingen voor het huwelijk, maar vooral door mijn werk, heb ik het op het oogenblik razend druk, en dit is dan ook de reden, waarom Ge zoo weinig van mij hoort. Het spijt mij, dat dit zoo moet zijn, vooral, waar Gij geheel alleen in Huys ten Donck zit, en Uw vrouw in het ziekenhuis te Zwolle gelegen is.

Ik kan mij begrijpen, dat Gij U zorgen maakt over Pico, en dat den langen duur van de aanval op Engeland U op een zware proef stelt. Het baat ook weinig, als ik in deze poog U gerust te stellen. Hij is Uw eenig kind, en er is op het oogenblik ook niet veel uitzicht, dat er een spoedige vrede zal komen. Maar dit laatste kan natuurlijk elk oogenblik veranderen.

Ik ben ook in zulke zware zorgen gedompeld, dat ik, zooals gezegd ook weinig voor U kan doen op het oogenblik [2].

Wij moeten tallooze zaken regelen, om op den 21sten te kunnen trouwen. Gij begrijpt dit wel. Wij willen vervolgens een dag of 14 op reis. Waarheen, dat staat nog niet geheel vast. Ik vermoed, dat wij het gebergte van Zuid-Duitschland ingaan. Ik zal dus niet voor 7 of 8 Januari terug zijn.

Dan hoop ik spoedig U met mijn aanstaande Vrouw te komen bezoeken. Ik hoop dat Uw vrouw dan weer geheel zal zijn hersteld, en dat wij dan weer eens kunnen bijpraten.

Heel langzaam is er bezig iets in het Nederlandsche volk te veranderen. Het zijn de kiemen van den nieuwen tijd [3].

Ik voor mij geloof, dat het Huis van Oranje heeft afgedaan. Ik zou hierover eens in alle rust met U willen praten, en U mijn zienswijze willen uiteenzetten.

Ik kan het mij voorstellen, dat veel, wat thans voorgoed tot het verleden behoort U en Uw vrouw dierbaar is. Het is moeilijk daarvan te scheiden. Vooral, als men het zijn geheele leven lang gekend heeft. En toch is het noodig, omdat Gij juist terwille van Pico die nieuwe ontwikkeling scherp moet onderkennen.

Hij zal er mede te maken krijgen, en zal er zijn plaats in moeten innemen. Ik wil met dit alles niet zeggen, dat het noodig is met alle kracht het Huis van Oranje aan te vallen. Ik voor mij zwijg het liever dood [4]; want het Huis van Oranje is het Huis van Oranje niet meer.

154 - (1) W. G. Groeninx van Zoelen, bevriend met mevrouw M. S. Rost van Tonningen-Van den Bosch, was door Rost in 1937 reeds aan Mussert aanbevolen voor het schrijven van artikelen in *Volk en Vaderland*, met name als kenner van Engeland (Mussert 5/92749 d.d. 3 sep. 1937), waar zijn zoon studeerde. In de zomer van 1940 spraken ze elkaar enkele malen. O.a. bezocht Rost hem op 24 aug. 1940 in Slikkerveer.

(2) Zie nrs. 142, 146 en nr. 152.

(3) In het volgende reageert Rost op de beschouwingen in Groeninx' felicitatiebrief van 30 nov., o.a. op: 'voor mij is Nederland zonder Oranje onbestaanbaar. Op die rots zal de NSB te pletter loopen' (RvT 22/80295–6).

(4) Zulks sinds Anjerdag, in tegenstelling tot het bezettingsbestuur en de NSB (zie Musserts hoofdartikel in *Volk en Vaderland* van 6 juli 1940). Later wijzigde Rosts houding zich, vooral na de rede van koningin

Wij, Nationaal Socialisten, die nu eenmaal aan Sibbe gelooven, kunnen niet in een Prinses, wiens Vader een Lippe Detmold is, en wiens Grootvader uit Mecklenburg kwam, een Prinses van Oranje Nassau zien.

Daarbij komt, dat dezen Prins Bernhard elk 'heldisch' karakter ontbreekt. Prins Hendrik van Mecklenburg was al evenmin een zeer imponeerende persoon, maar hij had tenminste een warm hart, en hij heeft dat ook in menig oogenblik getoond. Daarom vergaf men hem veel van zijn zwakheden. Doch datgene dat noodig is, om het Leiderschap te vertolken ontbrak ook hem ten eenen male.

Met vele hartelijke groeten en beste wenschen voor een spoedige beterschap van Uw vrouw verblijf ik als steeds [5] Uw

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 22/80293-4. Doorslagkopie

155. W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

17 December 1940

Kameraad [a],

Hierbij enkele inlichtingen over een tweetal gesprekken, welke ik in de afgeloopen dagen heb gehad.

1. Zaterdagmorgen had ik een uitvoerig onderhoud met kameraad Woudenberg [1]. Het bleek, zooals te verwachten was, dat hij volkomen op ons standpunt stond en dat hij zeer veel waardeering had voor de krant. Hij zou onze politiek ook tegenover Utrecht steunen en uitdrukkelijk verklaren, dat de krant voor zijn werk een groote steun was. Hij achtte het een bijzondere prestatie, dat het mogelijk was gebleken bij een inhoud, zooals de krant die tegenwoordig heeft, nog 100.000 lezers te behouden [2].

Ten aanzien van de Utrechtsche plannen noemde kameraad Woudenberg 3 mogelijkheden:

A. Utrecht zou de geheele A.P. overnemen. Hij achtte dit niet mogelijk, daar de Leider daar altijd tegen is geweest en het als roofridderpolitiek beschouwde.

B. Het N.V.V., als eigenlijke eigenaresse van het bedrijf, verhuurt een deel daarvan aan de N.S.B. Utrecht zal hiermede geholpen zijn, daar het blijkbaar uitsluitend om een beter

Wilhelmina van 24 juni 1941 over de Sovjetunie als bondgenoot en ging ook hij zich aan agressieve uitlatingen te buiten, bijv. in de vergadering van secretarissen-generaal van 30 sep. 1941, zie Inl., p. 215.

(5) Het contact liep weldra ten einde; hun beider standpunten raakten steeds verder uiteen, zoals bijv. blijkt uit Groeninx' brief aan Rost van 26 dec. 1941. Na kritische opmerkingen over de politiek van de NSB schrijft hij bovendien: 'Gij waart van huis uit een aangename, sympathieke persoonlijkheid. Ik vindt het daarom zoo vreeselijk jammer dat - - - personal grievances zoo'n groote rol spelen in Uw politieke overtuigingen en seem to run away with your common sense' (RvT 115 bij de G). Over Groeninx' standpunt tijdens de oorlog, zie zijn getuigenis in *Het proces-Christiansen*, p. 119-122.

155 - (a) Boven deze brief staat: 'Strikt persoonlijk'.

(1) Dit gesprek had plaats zaterdag 14 dec. 1940. Vgl. nr. 144, zie ook nrs. 151, 157 en 158.

(2) Zie nr. 157 bij *n.* 9 en nr. 158, *n.* 10.

geoutilleerde drukkerij te doen is [3]. Kameraad Woudenberg besefte echter volkomen, dat ook deze compromis-oplossing voor de A.P. uiterst schadelijk zou zijn, daar de buitenwacht niet zou letten op de juridische constructie, maar zulk een maatregel als een eenvoudige bezetting van het bedrijf zou beschouwen.

C. Een andere krant overnemen, b.v. het 'Alg. Handelsblad'. Zulk een maatregel zou in alle opzichten te verkiezen zijn [3a]. Weliswaar zou bij een deel van het publiek ernstige ontstemming hierdoor worden opgewekt, echter minder bij de arbeiders, waarom het toch alleen maar gaat. De A.P. zou dit zelfs met gejuich kunnen begroeten, als het einde van het laatste liberale bolwerk. Ook voor de toekomst van de N.S.B. zou dit veel gunstiger zijn, daar iedere schade, welke aan de A.P. wordt toegebracht, eigenlijk in het vleesch der N.S.B. snijdt.

2. Uit het onderhoud met kameraad Woudenberg bleek mij verder nog, dat ook de Leider volstrekt onjuist is ingelicht en van het Hoofdkwartier alleen de fouten van 'Het Volk' groot uitgemeten onder oogen krijgt. Ik overweeg middelen om ook bij hem deze verkeerde voorlichting te neutraliseeren, maar wil daarover eerst nog overleg plegen. Verder maakte ik uit een zijdelings opgevangen gesprek op, dat de Leider op het oogenblik of in een der eerst komende dagen naar München is of zal gaan [4].

3. Zondagavond was er een ontvangst van Duitsche journalisten op het Kasteel 'Oud-Wassenaar', georganiseerd door Janke en waar 3 secretarissen-generaal aanwezig waren [5].

Ik heb daar een onderhoud gehad met Schmidt. Gelijk te verwachten was, was hij niet tevreden over de krant, die volgens hem niet voldoende nationaal-socialistisch was. Zijn theorie, die je natuurlijk bekend zal zijn, is deze: dat na de bezetting de krant dadelijk voor 100% had moeten omgaan, ook al waren er daardoor slechts 10.000 abonné's overgebleven [6]. Ik behoef daar verder niet op in te gaan, evenmin als op de tegen-argumenten, die ik gebruikt heb.

Interessant uit dit gesprek zijn echter de volgende punten:

A. Het bleek mij, dat Schmidt eenvoudig en in ieder geval volkomen fout is ingelicht. Hij verkeerde n.l. in de meening, dat het oplagecijfer nog voortdurend sterk daalde en nu reeds de 68.000 gepasseerd was. In werkelijkheid bedroeg het oplagecijfer:

9 Mei 1940:	212.486
20 Juli 1940:	120.842
13 December 1940:	99.415,

terwijl deze week voor het eerst een stijging zal zijn waar te nemen [6a]. Hij was daardoor verrast en het slot van het gesprek was, dat ik in den loop van deze week nog eens naar hem

(3) In opdracht van Mussert was ir. W. L. Z. van der Vegte nog tot in 1942 bezig naar zulk een drukkerij te zoeken. Zijn pogingen richtten zich op *De Telegraaf*, het *Algemeen Handelsblad*, *De Maasbode* en de *Residentiebode*, totdat men in Utrecht bij de N.V. Drukkerij v/h L. E. Bosch en Zn. welker uitgave *Het Utrechtsch Dagblad* werd opgeheven, min of meer bevredigend onder dak kwam.

(3a) Vgl. nr. 181, *n.* 4.

(4) De reis had eerst op 20 en 21 jan. 1941 plaats. Vgl. nr. 85, noot 14 en nr. 145, noot 2.

(5) Deze ontvangst was georganiseerd op 15 dec. 1940. O.a. waren Goedewaagen en Van Dam aanwezig. Van NSB-zijde was C. J. Huygen daar.

(6) Vgl. Schmidts mededeling aan de *BdS* van 17 aug. 1940 (HSSPF II 54a), waar in telegramstijl Rosts opdracht aldus werd weergegeven: de SDAP'ers 'allmählich zum NSB-Lager herumschwenken'; ook Van Overbeek had instructies in die zin gekregen. Schmidts uitlatingen moet men steeds in verband met de politiek van het ogenblik interpreteren.

(6a) Zie nr. 158, *n.* 10.

zou toekomen, om hem den juisten toestand uiteen te zetten. Dit was ook noodig, omdat mij bleek, dat hem door Utrecht op alle mogelijke fouten in de krant wordt gewezen, maar hij de goede dingen niet kent [7].

Het spreekt vanzelf, dat het niet mogelijk is hem van inzicht te doen veranderen, maar het is wel mogelijk den slechten invloed, welke van Utrecht uit gaat te neutraliseeren. Het is ook beter wellicht, dat ik dat doe, die lager sta in de sociale rangorde; voor jou zou dit moeilijker zijn.

De totale indruk, dien ik van Schmidt heb gekregen, is deze, dat hij een man is, die uit marxistische kringen geheel van onderop in de beweging is opgekomen en wiens ervaring geheel ligt op propagandistisch terrein. Gelijk al dit soort menschen, kan hij de toestanden hier niet anders zien, dan in het licht van zijn eigen ervaringen en is hij niet in staat daartegenover een objectief standpunt in te nemen. Niettemin is het noodzakelijk, dat het luisteren naar Utrecht hem niet al te gemakkelijk wordt gemaakt.

Interessant is verder een uiteenzetting, die hij gaf over de toekomstige ontwikkeling der verhouding Nederland-Duitschland en die hierop neerkwam, dat een zoo groot mogelijke zelfstandigheid, ook staatkundig, van Nederland noodzakelijk was, omdat alleen op deze wijze de Koloniën behouden kunnen worden. De Nederlandsche zelfstandigheid was dus een politiek onderhandelingsobject voor Duitschland, om op deze wijze in de toekomst in het bezit te kunnen komen van de Koloniën. In de toekomst is n.l. volledige gelijkschakeling te verwachten.

Ook deze argumenteering wijst op een benepen politiek, die geen begrip heeft, voor wat de Rijkscommissaris, noch voor wat de Führer in zeer groote lijn wil [8].

4. Op deze journalisten-bijeenkomst hield verder Dr. Goedewaagen een behoorlijke, maar slappe rede, waarna Oosterbaan alle Nederlanders te schande heeft gemaakt, door als directeur van het Nederlandsche perswezen [9] een slechte en in onbeholpen Duitsch uitgesproken rede te houden, zonder inhoud. Wij hebben ons werkelijk diep geschaamd.

Met Nationaal-Socialistischen groet, Heil Hitler!

W. Goedhuys

RvT 94/81112-4. Oorspronkelijk

(7) Goedhuys deed voortaan zijn best, Schmidt beter voor te lichten (zie nr. 162).

(8) Hoezeer Goedhuys zich hier vergiste, blijkt uit het eerste rapport van Seyss-Inquart van 19 juli 1940 (PS-997). Schmidt gaf eenvoudig weer, wat de algemene politiek van Seyss-Inquart in opdracht van Hitler inhield en wat daarover in het rijkscommissariaat bekend was.

(9) Goedewaagen benoemde Oosterbaan aan zijn nieuwe departement voor Volksvoorlichting en Kunsten tot directeur van het perswezen. Zie Goedhuys' oordeel over Oosterbaan in nr. 206.

156. W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

18 December 1940

Kameraad,

Het geval Marinus [1] is nog niet opgelost. Zie hierbij gevoegde copie van mijn brief aan kameraad Rambonnet.

Marinus schrijft nu echter ook in 'Het nieuwe Volk' en dit moet verhinderd worden. De N.S.N.A.P. blameert zich met dezen figuur en afgezien van de schade aan de A.P. toegebracht, acht ik het zeer ongewenscht, wanneer de N.S.N.A.P. op den duur nadeel zou ondervinden van M's optreden. De N.S.N.A.P. zal later wellicht nog een rol hebben te spelen.

Wil je een en ander – liefst met eenigen spoed – met Van Rappard [2] behandelen? Bij voorbaat dank.

Met Nationaal-Socialistischen groet, Heil Hitler!

W. GOEDHUYS

RvT II Goedhuys. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

156 I. W. GOEDHUYS AAN F. L. RAMBONNET

18 December 1940

Kameraad,

De A.P. heeft in de volgende zaak je hulp noodig [1].

Gelijk bekend, is Marinus reeds geruimen tijd geleden ontslagen op grond, zoowel van

156 – (1) Rost had Goedhuys om uitleg gevraagd, zie nr. 156 I, *n.* 3. Het betreft het op 21 nov. aan H. J. J. Marinus verleende ontslag en de zeer ongewenste gevolgen die dit voor de Arbeiderspers en voor Goedhuys persoonlijk dreigde te hebben. Hoewel Marinus, geb. 23 jan. 1913 te Boxmeer, sinds 1931 lid van de SDAP was en voor de oorlog o.a. sinds 1938 sportredacteur van de Utrechtse editie van *Het Volk*, had hij zich na de capitulatie direct aangepast. Hij dankte het daaraan dat hij, in plaats van eind aug. met een groep anderen te worden wegbezuinigd, door Van Overbeek werd overgeplaatst naar de afd. Buitenland op de Amsterdamse redactie. Na herhaalde brieven en na toetreding tot de NSWG drong hij eindelijk eind sep. 1940 tot Rost door (zie RvT II Marinus). Deze ging niet in op zijn aanbod van anti-katholieke vuilspuiterij, maar kreeg overigens geen ongunstige indruk van hem. In het gebouw van de Arbeiderspers kwam het echter herhaaldelijk tot botsingen, zelfs tot een vechtpartij met Amsterdamse collega's, die hem vervolgens – ten onrechte – aanzagen voor de schuldige aan het verraden van Romijn en Van de Weg (zie nr. 133). Om zijn hachelijke positie van renegaat te versterken, was hij 1 nov. overgegaan naar de NSNAP, zoals hij veertien dagen later aan Goedhuys bekende. In die zwenking zag hij zelf de voornaamste reden voor zijn ontslag, maar vond in dat gezelschap tevens een schild bij zijn tegenaanval op de Arbeiderspers. Zie verder nr. 156 I. Persoonlijk had Goedhuys natuurlijk weinig bezwaren tegen de NSNAP.

(2) Rost was sinds zijn Delftse studiejaren bevriend met E. H. van Rappard, de leider van de NSNAP. In 1940 zag hij hem herhaaldelijk, stond hem zelfs naar de smaak van Mussert en enkele Duitsers te na. Of hij inderdaad Van Rappard over dit geval heeft aangesproken, is niet bekend; het is niet onwaarschijnlijk.

156 I – (1) Rambonnets relaties met F. Knolle (zie Inleiding, p. 93 bij *n.* 4 en 216, *n.* 3) maakten hem de aangewezen bemiddelaar in dit geval.

onvoldoende geschiktheid van het werk, als van een houding, welke uitermate prikkelend werkte en den arbeid, dien wij deze maanden in de redactie verricht hebben, teniet dreigde te doen [2]. Copie van zijn ontslagbrief is ten kantore R.v.T. aanwezig [3].

Ondanks een volkomen zotten dreigbrief annex ultimatum, heb ik hem beloofd mijn best te doen een baantje voor hem te vinden, daar hij anders volkomen op straat staat. Copie van dezen brief eveneens ten kantore R.v.T. aanwezig [4].

Thans duurt hem dit te lang en heeft hij inzake zijn ontslag een klacht bij de Sicherheitspolizei ingediend. Zie bijgaand afschrift [5]. Tevens heeft hij een rapport ingediend over zijn collega's [6] en hunne – al of niet juiste of gefingeerde uitlatingen – ook al zijn enkele van deze uitlatingen juist, dan nog zijn zij volkomen verklaarbaar door de prikkelende houding van M., die waarachtig zelfs mij tot anti-Duitsche uitlatingen zou verleiden!

Ons verzoek is nu, of je deze zaak stoppen kunt. Marinus is een volkomen onevenwichtige figuur, vroeger S.D.A.P.-lid, die reeds jarenlang voor niet geheel geestelijk volwaardig wordt aangezien. Uit een verkeerd medelijden heb ik hem te lang in dienst gehouden; de karakterlooze poging zijn betrekking te handhaven door middel van beschuldigingen van zijn collega's is te vies, om hem verder ergens aanvaardbaar te maken.

De moeilijkheid ligt hierin, dat hij en zijn eindelooze artikelen *op het eerste gezicht* geen onredelijken indruk maken en dat eerst na eenigen tijd zijn ontoerekeningsvatbaarheid

(2) Goedhuys schrijft hierover in zijn rapport van 5 jan. 1941, toen de zaak dus nog niet was afgesloten (zie noot 8): '– – – een lid der redactie-buitenland, die èn om zijn werk, èn in zijn houding tegenover de overige redactieleden, dusdanig provocerend optrad, dat hij lezers en redactie tot anti-Duitse uitlatingen prikkelde en bovendien het gezag der nieuwe leiding ondermijnde, zodat hij verwijderd moest worden' (RvT II Goedhuys). Het was immers Goedhuys' streven, de kern van oude redacteuren die na sep. 1940 was aangebleven, te behouden en met hen in goede verstandhouding samen te werken, een streven waarin hij tamelijk wel slaagde. Marinus maakte de niet-nationaal-socialisten weer kopschuw.

(3) Nadat Marinus al op de dag na de ontslagbrief mondeling bij Goedhuys geprotesteerd had, schreef hij 23 nov.: 'dat het hem werkelijk speet, dat deze kwestie de krant misschien geen goed zou doen'. Diezelfde dag deed hij bij Rost zijn beklag; hij beschouwde de behandeling als 'broodroof op een NSNAP'er' en verzocht, zich te mogen verdedigen 'vooraleer ik deze kwestie die in het reine gebracht *moet* worden – ook al om het belang van de krant zelf – buiten de krant aanhangig ga maken' (RvT II Marinus; pas 14 dec. door Rost aan Goedhuys toegezonden met verzoek om explicatie, zie Doc. I H. J. J. Marinus). Op 25 nov. richtte Marinus de bedreiging tot Goedhuys, dat hij bij liefst acht Duitse instanties zijn recht zou zoeken, wanneer hem dit niet 'vóór 26 nov. 12 uur 's nachts' door de Arbeiderspers was verleend. Een afschrift hiervan ging aan Rost. Inderdaad liep hij op 19 dec. o.a. naar de *Pressereferent* van de *Beauftragte* voor Amsterdam en naar de *Presseabteilung* in Den Haag en misschien ook naar de *Sicherheitspolizei* (RvT II Marinus; zie ook noot 5 en 6).

(4) Brief van 30 nov. 1940 in RvT II Marinus. Daar Kerkmeester en Goedhuys niet wilden terugkomen op het verleende ontslag, stelde de laatste direct allerlei pogingen in het werk om Marinus met een nieuw baantje af te kopen en hem de mond te snoeren. Overigens niet ondanks maar ten gevolge van Marinus' dreigementen.

(5) Deze klacht van Marinus bij de *Sicherheitspolizei* is verloren gegaan, zo zij ooit werd verzonden. Bij de naoorlogse berechting stond niet anders ter beschikking dan een doorslag van het rapport over de Arbeiderspers dat Marinus op 10 dec. aan de hoofdredacteur van *Het Nieuwe Volk* had gegeven. Deze Johan Hepp was tevens werkzaam op de *Presseabteilung* in Den Haag; hij verschafte het aan een Duitse collega aldaar ter inzage en wist op die wijze aan Marinus een baantje op dat bureau te bezorgen.

(6) Niet alleen de oud-collega's werden daarin beschuldigd maar ook Goedhuys zelf, die als hoofdredacteur verantwoordelijk voor alle tekortkomingen was en stille sabotage zou tolereren; die hij voorts signaleerde als de schrijver van een anti-Duits artikel over de *Hansepreis* 1939 van voor 10 mei 1940. Een exemplaar van dit stuk in Doc. I H. J. J. Marinus.

blijkt. Hij schrijft nu ook in 'Het nieuwe Volk' over zijn ervaringen [7], dit moet door van Rappard gestopt worden. Ik schreef daarover aan Rost met bijvoeging van een afschrift van dezen brief. Hartelijk dank voor je bemoeiingen [8].

Met Nationaal-Socialistischen groet, Heil Hitler!

W. GOEDHUYS

RvT II Goedhuys. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

157. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART

den 19. Dezember 1940

Hochverehrter Herr Reichskommissar,

Seit einigen Wochen sind finanzielle Sachverständigen und Rechnungsprüfer damit befasst, die Lage der verschiedenen von mir kommissarisch verwalteten Instituten zu prüfen. Ich hätte gehofft, dass die Prüfungen vor Jahresschluss beendet werden könnten. Dies ist jedoch nicht der Fall.

Ich habe jedoch aus den Mitteilungen der verschiedenen von mir eingesetzten Vertrauensmänner entnommen, dass ganz grosse Fortschritte gemacht wurden, seit dem 20. Juli d.J., als ich zum Kommissar der S.P.D. und ihre Neben- und Unterorganisationen von Ihnen bestellt wurde [1].

Die Erfolge verdanken wir der angestrengtesten Arbeit unserer N.S.B.-Arbeitern, aber auch der Behutsamkeit mit welcher mein Kamerad Woudenberg und seine N.S.B.-Mitarbeiter in der Eroberung der ehemaligen S.P.D.-Arbeiterschaft vorgegangen sind.

In einer Hinsicht bin ich der Meinung, dass entscheidende Massnahmen jetzt nicht länger verschoben werden können. Es handelt sich hier um die Auflösung der S.P.D. und um den Ausschluss der S.P.D.-Abgeordneten aus den verschiedenen Vertretungskörpern (Parlament, Provinziale Staaten, Gemeinderäten), sowie aus den verschiedenen Winterhilfsehrenkomitees in welche sie vor kurzem ernannt wurden [2].

(7) Zijn eerste getekende artikel in *Het Nieuwe Volk* is van 14 dec. 1940: *Het sprookje Nederland 1940*. Het bevat geen dergelijke uitlatingen. Maar hij zal te voren wel gegevens voor artikelen van Hepp geleverd hebben.

(8) Het 'stoppen', voor de Arbeiderspers van groot belang in de hachelijke situatie van Goedhuys, Kerkmeester en Rost in dec. 1940, ging niet zo gemakkelijk. Eind van die maand probeerde Marinus de rijkscommissaris in te schakelen voor een arbitrale uitspraak op grond van de ontslag-vervordening, VO 230/40. Goedhuys werd èn bij de Amsterdamse *Pressereferent* èn op de *Presseabteilung* ter verantwoording geroepen. Dat het tenslotte met een sisser, een minnelijke schikking met Marinus op 13 jan. 1941, afliep, was te danken aan Rambonnets interventie maar ook aan tussenkomst van de stafchef der NSNAP, vermoedelijk ten gevolge van de stap van Rost bij Van Rappard. Marinus bleef op de *Presseabteilung* en bij *Het Nieuwe Volk*; zijn aanklacht had geen verdere gevolgen voor Goedhuys of Arbeiderspers (zie Doc. I H. J. J. Marinus).

157 – (1) Voor de SDAP (als steeds: 'S.P.D.') kon Rost zich baseren op de gegevens van Rambonnet, die met Van der Zee en Spangenberg sinds half november de invordering der bezittingen met kracht doordreef (zie nr. 94, noot 13). Voor de Arbeiderspers kon hij afgaan op mededelingen van Kerkmeester (zie nr. 151, noot 1 en 2 en nr. 158). Voor De Centrale op het *Voorlopig Verslag* van Van der Does (zie nr. 131, noot 3).

(2) Zie nrs. 130 en 136.

Besonders diese Ernennung von ausgesprochenen S.P.D.-Hetzern in die Ehrenkomitees der Winterhilfe hat die gegen den Nationalsozialismus und die deutschen Besatzungsbehörden eingestellte Gruppe der S.P.D.-Führung ermutigt.

Ich habe diese Frage schon ausführlich in meinen desbetreffenden Briefen erörtert. Ich möchte insbesondere hinweisen auf mein Schreiben vom 6. Dezember d.J.[3] Ich entnahm dem Gespräch, das ich bei dem vorgestrigen Empfang in Clingendaal die Ehre hatte mit Ihnen zu führen [4], dass Sie beabsichtigen, die Auflösung der S.P.D. im Laufe des Monates Januar durchzuführen in dem Moment, dass Ihnen bekannt ist, in welchen Gemeinden die Gemeinderäte beschlussunfähig werden durch die Auflösung der S.P.D., und den Ausschluss der S.P.D.-Mandataren [5].

Ich habe mich nun, sowie ich mit Ihnen verabredet hatte, sofort an Herrn van der Zee gewandt mit der Bitte mir so schnell wie möglich mitzuteilen, in welchen Gemeinden tatsächlich die Beschlussunfähigkeit eintreten würde.

Sofort als diese Informationen zur Verfügung stehen werden, werde ich dieselben an Ihr Amt und an Herrn Dr. Wimmer zuschicken [6].

Es ist eine Frage, die mir ganz besondere Sorgen macht, und zwar die Arbeiterpresse. Unter den grössten Anstrengungen ist es gelungen, die finanzielle Lage der Arbeiterpresse so weit zu verbessern, dass schon jetzt ein guter Teil der Abschreibungen verdient wird [7].

Wie ich Ihnen schon in meinem Schreiben vom 6. Dezember zugesagt habe, wird Ihnen einen ausführlichen Bericht über die grossen Fortschritte welche in der Angelegenheit der Arbeiterpresse gemacht sind, ungefähr mitte Januar zugehen [8].

Obwohl die politische Situation, wie Ihnen sicher auch bekannt ist, sich täglich verschärft, ist es uns gelungen den Abonnentenabfall der früher marxistisch eingestellten Arbeiterschaft zum Stillstand zu bringen. In systematischer Weise wird die Zeitung immer mehr zum Zwecke der nationalsozialistischer Beeinflussung der Gedankenwelt der hunderttausend Lesern verwendet [9].

Ich hoffe zuversichtlich, bis zum Frühjahr aus der Arbeiterpresse eine rein-nationalsozialistische Zeitung gemacht zu haben; damit erreichen wir also hunderttausend Abonnenten die vor fünf Monaten als ich meine Tätigkeit anfing, noch fanatisch gegen den Nationalsozialistischen Gedanken operierten.

Ich fürchte nun, Herr Reichskommissar, dass unverantwortliche Störungen dieser in engstem Einvernehmen mit meinem Kameraden, dem Kommissar der N.V.V., Woudenberg, geleistete behutsame Aufbauarbeit vernichten könnten. Insbesondere wird mir indirekt bekannt, dass die Absicht besteht, die Arbeiterpresse der N.S.B. als Partei zuzuführen [10]. Damit würde dann sofort eine Massenflucht des alten Abonnentenstocks aus der

(3) Nr. 152.
(4) Na het onderhoud over de NSWG omstreeks 24 okt. en 24 nov. en de brieven van 30 nov. en 6 dec. 1940 had Seyss-Inquart dus eerst op 17 dec., en toen tijdens zijn receptie slechts vluchtig, Rost het oor geleend. Pas eind jan. en 10 feb. 1941 hadden de beslissende gesprekken plaats.
(5) Zie Inleiding, p. 123–126. Voor de afloop, zie ook nr. 164, *n.* 8 en bij nrs. 196 en 214.
(6) Een dergelijke opgave ontbreekt. Zie echter Inleiding, p. 125.
(7) Zie nr. 158.
(8) Kerkmeesters en Goedhuys' rapporten werden op 5 en 6 jan. 1941 aan Rost, en in vertaling eind jan. 1941 aan Seyss-Inquart en anderen verzonden (zie nr. 206, *n.* 5; RvT II W. Goedhuys).
(9) Vgl. nr. 162. Dat was de reden, waarom W. H. Vliegen weldra aan Kerkmeester verzocht, niet langer gebruik te maken van zijn 'advies' (zie bijlage B, noot 3).
(10) Zie nrs. 144 en 151.

Arbeiterpresse einsetzen, was nicht geschehen würde, wenn diese Presse der einmal zu schaffenen niederländischen Arbeitsfront zur Verfügung gestellt wird. Was eine so verbreitete und viel gelesene Presse auch für Sie, Herr Reichskommissar, bedeutet, brauche ich wohl nicht zu betonen.

Das mit faschistischen Methoden in unserem Volke nichts erreicht werden kann, habe ich schon wiederholte Male betont. Ich bitte daher um Ihre Unterstützung in der Schonung unserer Aufbauarbeit und möchte schon jetzt jede Verantwortlichkeit für Eingriffe von Aussenstehenden in meine von Ihnen aufgetragenen Arbeit ablehnen, da solche Eingriffe zum restlosen Bankrott der Zeitung führen würden.

Wenn man uns in Ruhe lässt und es Woudenberg und mir überlässt, die holländische Arbeiterschaft zu erobern, und in geeigneter Form der N.S.B. zuzuführen, bin ich fest überzeugt, dass diese Arbeit gelingen wird. Wenn man unsere Arbeit stören würde, würde alles vernichtet werden, was in 5 Monaten mühsamer Aufbauarbeit geleistet ist.

Da ich die Absicht habe, nach den Feiertagen mit meiner Frau auf zwei Wochen zu verreisen, wiederhole ich in diesem Schreiben die Bitte, welche ich in meinem Schreiben vom 30. November und 6. Dezember gemacht habe, mir eine Unterredung zu gewähren, die dann am zweckmässigsten nach meiner Rückkehr stattfinden könnte, als die Berichte der Rechnungsprüfer abgeschlossen sind.

Ich möchte Sie versichern, hochverehrter Herr Reichskommissar, dass ich alle meine Anstrengungen darauf richten werde, zusammen mit Kamerad Woudenberg so bald als möglich aus der Arbeiterschaft der Niederlande eine zuverlässige Stütze zu machen für die grossartige Aufbauarbeit, welche der Führer für ganz Europa angefangen hat.

Indem ich Ihnen gute Feiertage zuwünsche, zeichne ich, mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 112/81873-5. Doorslagkopie

158. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. J. WOUDENBERG

's-Gravenhage, 19 December 1940

Kameraad,

Uw brief van 5 December 1940 ontving ik in goede orde [1]. Dat ik niet onmiddellijk antwoordde, vindt zijn oorzaak daarin, dat het accountantsrapport en het verslag van den beëedigd taxateur over den oogenblikkelijken toestand van het bedrijf nog niet ingekomen is [2]. Ik had gehoopt, U deze rapporten vóór mijn vertrek op aanstaande Zaterdag, nog te kunnen overleggen, om U op grond daarvan een zeer volledig beeld te geven van den toestand van het bedrijf.

De opdracht, die ik heb gegeven om een nauwkeurig overzicht te krijgen, vereischt een

158 - (1) Nr. 151. Rost had toen reeds de mededelingen van Goedhuys over zijn gesprek met Woudenberg (nr. 155) gezien.

(2) Voor het verslag van de taxateur P. van den Hoek jr. zie nr. 144, noot 2. Op 6 jan. 1941 kwamen andere gegevens over het bedrijf gereed. Het accountantsrapport van Van Hulst over 1940 werd pas op 7 april 1941 afgesloten (zie nr. 144, *n.* 9) en nr. 204 bij *n.* a).

dusdanige arbeid, dat ik na mijn laatste informaties van gisteren moet vaststellen, dat ik U het rapport niet vóór de tweede helft van Januari geven kan. Desalniettemin wil ik U een voorloopig antwoord doen toekomen. Ik zou puntsgewijze de volgende opmerkingen kunnen maken:

1. Ik heb van het begin af aan mijn taak t.o.v. de Arbeiderspers [3] geheel gezien binnen het raam van de opdracht, van den Rijkscommissaris van 20 Juli l.l., die mij tot taak stelde de organisaties, die aan mijn zorg waren toevertrouwd, van Marxistische invloeden te bevrijden. Overeenkomstig de door den Führer ook in Duitschland toegepaste beginselen, is onze heele energie er op gericht geweest, de Arbeiderspers voor de Nederlandsche Arbeiders d.w.z. voor het toekomstige Arbeidsfront te behouden [4], en in gereedheid te brengen.

2. Daaruit blijkt, dat ik mij geheel vereenig met Uw standpunt, dat de Arbeiderspers het orgaan dient te worden van het toekomstige Nederlandsche Arbeidsfront. Zooals Gij terecht opmerkt, kan een toekomstig Arbeidsfront zonder een geoutilleerd bedrijf zijn taak niet vervullen. Het zou zijn als een man zonder armen.

3. Ik erken, dat de Arbeiderspers practisch het eigendom is van het tegenwoordige N.V.V. Alhoewel als Commissaris der S.D.A.P. 50% der aandeelen onder mijn beheer zijn, moet ik na nauwkeurig onderzoek ook erkennen, dat deze aandeelen in het bezit der S.D.A.P. zijn geraakt, door offers van dezelfde arbeiders, die op het oogenblik in het N.V.V. zijn vereenigd, en dus moreel hun eigendom zijn. Het N.V.V. is verreweg de grootste crediteur; en ook op dien grond kunt Gij Uw aanspraken op het bedrijf laten gelden [5].

4. Uitgaande van deze beginselen heeft mijn politiek geheel evenwijdig geloopen aan de Uwe. Deze politiek bestond daarin, dat wij niet door overijlde maatregelen of door een dwaze scherpslijperij de Arbeiders uit het N.V.V. of uit de Arbeiderspers verjoegen. Een andere politiek, n.l. een van scherpslijperij t.a.v. de arbeiders, is trouwens strijdig met alle beginselen, door den Führer in zijn verschillende redevoeringen neergelegd, in het bijzonder in de laatste rede, van 9 November te München. Wel moest van den aanvang af vaststaan, dat de toon van de courant zich steeds meer zou bewegen in Nationaal Socialistische richting, en dat den Arbeiders, lezers van de Arbeiderspers, langzaam maar zeker de oogen zouden worden geopend voor het nieuwe Europa. In de benoeming van mijn gevolmachtigden, n.l. de Directeur Kameraad Kerkmeester, en de Hoofdredacteur, Kameraad Goedhuys heb ik deze beginselen tot uitdrukking gebracht [6].

5. Voorzichtig beleid was daarom noodig, omdat het bedrijf op het tijdstip van ons toetreden met een bankroet werd bedreigd. Gij zult U herinneren, dat op het oogenblik van mijn benoeming een nieuwe aanvraag van de Arbeiderspers voor een crediet van ƒ 50.000,— aan het N.V.V. was gericht. Het is onze trots geweest, om van niemand eenig geld te behoeven te vragen, na mijn benoeming tot Commissaris. Daartoe was noodig de uitvaardiging van een moratorium, dat ik eenige dagen na mijn toetreding als Commissaris verkondigde, en thans, na 5 maanden arbeid weer ophef. Alle loopende schulden worden thans prompt betaald [7]. Volgens de meest nauwkeurige berekeningen was het jaarlijksch tekort

(3) Vgl. echter nrs. 62 en 69.

(4) Deze verduidelijking gaf Rost uiteraard nooit tegenover de SDAP, de NSWG of het grote publiek.

(5) Vgl. nr. 60, noot 2 en nr. 62, noot 2.

(6) Rosts politiek werd door Goedhuys breedvoerig verdedigd in zijn rapport van 5 jan. 1941 (RvT II Goedhuys), reeds herhaaldelijk genoemd. Zie ook nr. 206, *n.* 5.

(7) Kerkmeester had begin aug. 1940 een schuldenmoratorium weten te bereiken; hij had reeds voor eind nov. belangrijke posten afbetaald. De opheffing van het moratorium geschiedde per 1 feb. 1941.

berekend op de basis van den toestand, zooals die op 20 Juli was, ongeveer *f* 631.000,— [8], na afschrijvingen ten bedrage van *f* 300.000,— per jaar. Wij zouden dus op deze basis *f* 330.000,— aan credieten per jaar noodig gehad hebben, om het tekort te dekken. De tot nu toe genomen maatregelen hebben ertoe geleid, dat het jaarlijksch tekort van *f* 631.000,— berekend naar den stand van 20 Juli op 30 November was teruggebracht op rond *f* 195.000,—, na afschrijvingen ten bedrage van *f* 300.000,—. Onze kastoestand zou op deze basis in 1941 verbeteren met *f* 110.000,—.

Hiermede staat vast, dat wij voor de toekomst van niemand eenige hulp behoeven, om het bedrijf in stand te houden. De afschrijving van *f* 300.000,— kan als hoog worden beschouwd. Door nieuw werk, o.a. door de uitgifte van het weekblad 'Arbeid', en o.a. door de daardoor te verwachten baten zal het jaarlijksch tekort van *f* 195.000,— in het volgende jaar teruggebracht worden tot rond *f* 5.000,—, na afschrijving van *f* 300.000,—. Verwacht mag dus worden, dat in het aanstaande jaar 1941 de zeer hooge afschrijvingen van *f* 300.000,— nagenoeg geheel zullen worden verdiend. Ik geloof, dat er in Nederland weinig couranten zijn, die op een dergelijken stand van zaken kunnen bogen.

8. Mijn geheele politiek is overeenkomstig mijn Oostenrijksche ervaringen er op gericht geweest de liquiditeit van het bedrijf zoo veel mogelijk te verbeteren [9]. Hierover hoop ik U spoedig persoonlijk nadere mededeelingen te kunnen doen.

9. Bij de bovenstaande berekeningen is geen rekening gehouden met den aanstaanden verhoogden papierprijs. Voor de courant zou dit kunnen kosten *f* 162.000,— in 1941. Dit geldt echter voor alle dagbladen in Nederland, en zal moeten worden gecompenseerd door een algemeene abonnementsverhooging. Dit vraagstuk is dus niet tot de Arbeiderspers beperkt, maar zelfs al zou het geheele bedrag der verhooging van den papierprijs van *f* 162.000,— moeten worden gedekt, zonder abonnementsverhooging, dan zouden nog afschrijvingen tot een bedrag van *f* 140.000,— worden verdiend. (n.l. *f* 300.000,— afschrijvingen min *f* 162.000,— papierprijsverhooging is gelijk aan *f* 140.000,— afschrijvingen)

10. De vertraging in de ontbinding van de S.D.A.P., die buiten mijn schuld heeft plaats gehad, en welke ontbinding ondanks mijn aandringen nog niet heeft plaats gehad, heeft den strijd tegen de ophitsers, n.l. tegen de vroegere S.D.A.P.-Leiding zeer moeilijk gemaakt. Deze strijd wordt steeds beter georganiseerd. De Abonné's krijgen huisbezoek [9a]. Desalniettemin is de afval van abonné's op het oogenblik tot staan gebracht. Zij bedroeg in de week van 7 tot 14 December slechts 108, en ik verwacht in deze week misschien zelfs een lichte toename. Over het abonné-verloop hoop ik U in Januari een nadere uiteenzetting te geven, in elk geval hebben wij rond 100.000 abonné's kunnen vasthouden [10].

11. Ik moet elke verantwoordelijkheid afwijzen voor storingen die van buitenaf, buiten mij om geschieden, en die mijn geheele politiek en daarmede het bedrijf in gevaar zouden kunnen brengen. Ik zal mij in dezen zin wenden tot den Heer Rijkscommissaris om hem te verzoeken het bedrijf te beschermen tegen vernieling, die op onverantwoordelijke wijze

(8) Elders is sprake van *f* 656.304,— (vgl. nr. 151, noot 2, ook voor het volgende). Rost baseert zich hier en in het vervolg waarschijnlijk op vluchtige notities uit de cijfers per 30 nov. 1940 en op mondelinge mededelingen van Kerkmeester.

(9) Vgl. nr. 169.

(9a) Nl. van SDAP-zijde.

(10) Dit bleek voorshands een illusie te zijn. Wel kon in jan. een opleving en abonnementenwinst gemeld worden uit Gelderland en Schiedam (zie *Het Volk* van 10 en 22 jan. 1941), maar de daling van het totale aantal zette zich in 1941 nog voort. Na een dieptepunt in najaar 1941 met nog geen 86.000, kwam men eerst na jan. 1942 weer boven de 100.000. Vgl. nr. 204 en *Een terugblik*, p. 28.

zou kunnen worden bevorderd, door het rondstrooien van geruchten, en door maatregelen, die op het oogenblik niet anders dan misdadig kunnen worden genoemd [11].

Mochten zulke maatregelen plaats grijpen, dan zal ik mij genoopt zien als Commissaris terug te treden, daar ik na den moeizamen opbouw van een bankroet- tot een solvent bedrijf zou weigeren langer de verantwoordelijkheid op mij te nemen.

Ik wil dit schrijven niet eindigen, zonder den nadruk te leggen op het feit, dat er tusschen Uw en mijn politiek nimmer eenig wezenlijk verschil was, en dat bij voortzetting van deze politiek het Arbeidsfront binnen afzienbaren tijd de beschikking zal krijgen over het bedrijf van de Arbeiderspers, die voor zijn werkzaamheid onontbeerlijk is.

In de hoop, dat dit voorloopige antwoord U van nut kan zijn teeken ik met Nationaal Socialistischen Groet Hou Zee

M. ROST VAN TONNINGEN

RvT II N.V.V. Oorspronkelijk (afschrift RvO) [a]

159. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN S. SOMMER

den 20. Dezember 1940

Sehr geehrter Herr Sommer,

Ich bestätige dankend den Empfang Ihres Schreibens vom 17. Dezember [1]. Die Schulung wird ab 15. Januar durch 24 Versammlungen, welche in den einzelnen Distrikten abgehalten werden, methodisch in die Bewegung hinausgetragen. Zu diesem Zwecke waren ziemlich ausgedehnte Vorbereitungen notwendig. Wir hatten anfangs Dezember mit den Spitzen der Bewegung in Utrecht eine Versammlung, wo Woudenberg über den Begriff 'Arbeitsfront' redete [2]. Ueber diesen Plan wird jetzt in der Bewegung die Schulung gestartet.

Ich bin froh, dass wir jetzt bald aktiv die Zusammenarbeit aufnehmen können, denn es besteht in den Niederlanden momentan ein weltanschauliches Durcheinander.

Ich verspreche mir von unserer Zusammenarbeit vieles. Ich freue mich mit Ihnen über die wichtigsten Fragen, worüber in Deutschland eine einheitliche Linie schon längst festgelegt ist, einen Gedankenaustausch vornehmen zu können.

Ich wäre Ihnen dankbar, wenn Sie vor meiner Rückkehr Literatur versammeln wollten und kurze Richtlinien zusammenstellen könnten über die folgenden Fragen:

1. Ueber die Reinerhaltung der Rasse, nicht nur hinsichtlich des jüdischen Blutes, aber

(11) Zie nr. 157, zijn brief aan Seyss-Inquart. Rost doelt hier op Musserts plannen met de Arbeiderspers, zie nr. 144. Zie ook Woudenberg hierover, *Memoires* I, 65–66 en 97–98 en II, 69.

(a) De oorspronkelijke doorslag is in Rosts verzameling niet te vinden. Het origineel is uit het archief van Woudenberg. Zie Inleiding, p. 6.

159 – (1) S. Sommer was Schmidts *persönlicher Referent*, tevens sinds 5 nov. 1940 (zie Telexberichten, T 3/170475) *Schulungsleiter* van het *Arbeitsbereich Niederlande der NSDAP*, totdat hij in feb. 1942 benoemd werd tot *Beauftragter* in Utrecht. Hoe het contact tot stand kwam, of het initiatief van Sommer uitging, is niet bekend. De genoemde brief van 17 dec. is niet over. Het archief van het *Schulungsamt* is incompleet, vooral vóór maart 1941.

(2) Zie nr. 145. Voor het gesprokene zie Woudenberg, *Memoires* II, p. 72–3.

auch hinsichtlich sonstiger Blutmischung. Ich nehme an, dass die N.S.D.A.P. in diesen beiden Fragen kompromislos ist, möchte aber als Schulungsleiter gerne Ihre Ansichten darüber vernehmen, damit ich selbst den Gedanken auch im Sinne des Führers in die Bewegung hineintragen kann [3].

2. Die Grundlagen des Unterrichts, Einheitschule oder Dreisäulenschule [4].
3. Der Blutgedanke der SS. und das Verhältnis der niederländischen SS. zum Führer.
4. Die Niederlande in dem Verhältnis zum Germanischen Staatenbund [5].

Ich glaube, dass ich mich auf diese Fragen vorläufig beschränken kann. Ich möchte dann bei unserer nächsten Unterredung, für welche ich gerne ab Montag, den 13. Januar verfügbar bin, Ihre Ansichten mal hören [6].

Herzlichem Dank im voraus. Indem ich Ihnen angenehme Feiertage wünsche, zeichne ich, mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 112/82073–4. Doorslagkopie

160. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. STRAUCH

den 20. Dezember 1940

Sehr geehrter Herr Strauch,

Ich bestätige dankend den Empfang Ihres Schreibens vom 4. Dezember [1] und muss Ihnen leider mitteilen, dass ich mit Ihren Ausführungen nicht ganz übereinstimme.

Um sicher zu gehen, habe ich mir erlaubt nochmals mit den Herren Jhr. van den Bosch und Jhr. van der Does die Angelegenheit zu besprechen und Sie [a] zu befragen nach dem Inhalt der Vereinbarung, die wir in der Sitzung welche von Herrn Minister Fischböck am 25. November d.J. anberaumt wurde, getroffen haben.

Mit den beiden Herren besteht Uebereinstimmung darüber, dass die Entsendung eines Vertreters der Deutschen Arbeitsfront in den Aufsichtsrat der 'De Centrale' vereinbart wurde. Der Vertreter soll von Ihnen bestimmt werden und ich nehme nunmehr zur Kenntnis, dass Sie Ihren Parteigenossen Pollmann zu diesen Posten auserwählt haben [2].

(3) Rost stelt dit voorop om daarmee eens en vooral het geroddel over zijn 'Indische bloedmenging' de kop in te drukken. Zie echter nr. 140, noot 1.
(4) Reeds in de bespreking met de districtsvormingsleiders van Zuid-Holland kwam dit punt aan de orde; vgl. ook nr. 139, noot 2. Rost wilde met Sommers hulp sterk staan tegenover de opvattingen van Opvoedersgilde en Hoofdkwartier. Bovendien had Schmidt de wens geuit, de kwestie van het lager onderwijs in *Het Volk* te doen behandelen; vgl. nr. 162 bij noot 4.
(5) Vgl. nrs. 123, 150 en 172.
(6) Over dit overleg met S. Sommer is verder niets bekend, behoudens dat Rost via hem een officiële uitnodiging van Alfred Rosenberg kreeg voor een conferentie op het *Institut zur Erforschung der Judenfrage* in Frankfort, eind maart 1941 (RvT 94/81233–5). Toen was Rost al naar de Nederlandsche Bank overgegaan en als vormingsleider ontslagen. Mussert nam wel aan de conferentie te Frankfort deel.
160 – (1) Zie nr. 149, maar ook nr. 161.
(a) Bedoeld wordt: sie.
(2) D. Pollmann, directeur van de *Volksfürsorge* te Hamburg, die aan de grote vergadering van in hoofdzaak

Uebereinstimmend sind aber sowohl Jhr. van der Does, Jhr. van den Bosch und ich uns darüber einig, dass jedenfalls in unserer Anwesenheit nichts über einen zweiten Vertreter vereinbart wurde.

Sie werden sich erinnern, dass die Konferenz zwischen Ihnen, Generalkommissar Schmidt und Generalkommissar Fischböck fortgesetzt wurde, als wir nach Abschluss unserer Besprechung weggingen. Es ist möglich, dass in unserer Abwesenheit zwischen Ihnen Vereinbarungen getroffen sind über die Ernennung eines zweiten Vertreters der Arbeitsfront. Da ich jedoch an dieser Besprechung nicht beteiligt war, kann ich zu meinem Bedauern zu einer solchen Vereinbarung nicht ohne Rücksprache mit dem Reichskommissar Stellung nehmen.

Ich verstehe auch noch nicht den Sinn der Bestimmung, dass der zweite Vertreter der Arbeitsfront in Einvernehmen mit Herrn Schmidt [3] ernannt werden soll, denn ich bin als der vom Reichskommissar ernannten Kommissar selbstverständlich dem Reichskommissar für alle von mir getätigten Verwaltungsmassnahmen verantwortlich. Es ist selbstverständlich, dass ich bei allen wichtigen Entschlüssen das Einvernehmen mit dem Reichskommissar von vornherein herbeiführe.

Ich brauche Ihnen nicht nochmals alle Gründe anzugeben warum man in dieser Angelegenheit mit grösster Vorsicht vorgehen soll, wohl erkenne ich an, dass es zweckmässig sei, für den Fall der Ernennung eines zweiten Vertreters der Arbeitsfront, Dr. Hellwig zu diesem Posten zu bestimmen.

Ich nehme an, dass Ihr Pg. Pollmann nicht dauernd im Haag sein wird und es hat daher alles für sich, wenn wir den Reichsamtsleiter Dr. Hellwig als ständiger Vertreter der Arbeitsfront in Holland zur engsten Mitarbeit heranziehen würden [4].

Ich werde dem Reichskommissar die Frage vorlegen der Entsendung eines zweiten Vertreters der Arbeitsfront in die 'De Centrale'.

Sie würden mich zu Dank verpflichten, wenn Sie in der Zukunft alle Besprechungen über die 'De Centrale' in Anwesenheit meiner Vertreter oder mir selbst machen würden, damit ich ständig informiert bleibe. Ich schreibe in selbem Sinne an Herrn Generalkommissar Schmidt [5] und appelliere an Ihre Kameradschaft als deutscher Nationalsozialist, dass Sie diesen meinen Standpunkt verstehen werden.

Ich werde jetzt für zwei Wochen verreisen. Ich schlage Ihnen vor, womöglich nach dem 15. Januar die Angelegenheit nochmals zu erörtern und zugleicherzeit die anderen Fragen, die in Ihrem Schreiben enthalten sind, näher zu prüfen [6].

Duitsers onder Fischböcks leiding op 5 dec. over verzekeringszaken deel nam. Van der Does, inderhaast op 'die rare datum' uit Arnhem opgetrommeld, kwam naast hem te zitten en achtte hem weldra de enig fatsoenlijke en ter zake kundige van het gezelschap, met wie men voor De Centrale dus wel in zee kon gaan (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(3) Uiteraard wenste Schmidt hier als altijd en overal een woord mee te spreken; even vanzelfsprekend achtte Rost dat overbodig.

(4) Terwijl overigens commissarissen nooit een vervanger kunnen aanwijzen, werd dit aan Pollmann wel toegestaan, een toestand die ook na de reorganisatie van april 1941 werd bestendigd, totdat de raad van commissarissen in haar vergadering van 11 aug. 1941 hieraan een eind maakte en besliste dat, in geval van afwezigheid van Pollmann, deze een waarnemer zonder stemrecht zou mogen zenden, zie notulen d.d. 11 aug. 1941, punt 11 (Doc. II De Centrale). De benoeming van Dr. Hellwig bood het voordeel, dat hij nogal eens met Schmidt van mening verschilde en een grotere gematigdheid aan den dag legde, zie Inleiding, p. 105 - 106.

(5) Vgl. nr. 161.

(6) Voor het verdere verloop, zie nrs. 163, 179 en 196 en Inleiding, p. 120.

Abschrift dieses Schreibens schicke ich dem Reichskommissar, dem Herrn Generalkommissar Schmidt und Minister Fischböck, sowie dem Herrn Reichsamtsleiter, Dr. Hellwig.
Mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 101/81877–8. Doorslagkopie

161. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT

's-Gravenhage, den 20. Dezember 1940

Sehr geehrter Herr Generalkommissar Schmidt,

Ich erlaube mir beiliegend Abschrift eines Schreibens an den Amtsleiter für die wirtschaftlichen Unternehmungen der deutschen Arbeitsfront einzuschliessen [1], damit Sie über die Verhandlungen im Bilde sind.

Sie werden diesem Schreiben entnehmen, dass abermals [2] Besprechungen über Angelegenheiten, worin ich dem Reichskommissar verantwortlich bin, ohne meine Anwesenheit stattgefunden haben.

Es wurden offenbar auch Vereinbarungen getroffen, über die Ernennung eines zweiten Vertreters in die 'De Centrale', worüber ich nicht informiert wurde. Ich möchte Sie bitten in der Zukunft derartige Besprechungen in meiner Anwesenheit zu halten.

Ich reise in den Feiertagen für zwei Wochen fort und werde nach meiner Rückkehr in dieser Frage mit Minister Fischböck und mit Ihnen neuerlich die Angelegenheit besprechen.

Abschrift dieses Schreibens schicke ich dem Herrn Reichskommissar und zeichne, mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 100/81855. Doorslagkopie

162. W. GOEDHUYS AAN F. SCHMIDT

den 28. Dezember 1940

Sehr geehrter Herr General-Kommissar,

In Anschliessung an der kurzen Unterredung, die ich am Sonntag den 15.d.M. mit Ihnen haben dürfte, beehre ich mich Ihnen einliegend eine Uebersicht über den richtigen Abonnentenzahlen der Arbeiterpresse zu übermitteln [1]. Wie aus dieser Liste hervorgeht

161 – (1) Zie de brief aan H. Strauch, nr. 160, als antwoord op nr. 149.
(2) Het eerste overleg over De Centrale buiten Rost om had plaats op 8 en 9 okt. (zie nr. 131, noot 2), het tweede aan het slot van de bespreking van 25 nov. (zie nr. 160). De ervaring met Schmidt was in dit opzicht heel slecht. Zie ook in verband met de NSWG, nrs. 152 bij *n.* 6 en 164.
162 – (1) Vgl. nr. 155. Gegevens over abonnementen zijn te vinden in nr. 204.

hat sich unsre Erwartung verwirklicht, dass der tiefste Punkt mitte Dezember erreicht wäre und von da ab – eventuelle Störungen vorbehalten – die Zahl der neuen Einschreibungen die der Kündigungen übersteigen würde [2].

Anfang Januar möchte ich gern einmal bei Ihnen vorsprechen um einzelne Fragen anlässlich der Arbeiterpresse mündlich zu erörtern.

Ich schliesse einen Artikel unsrer Auslandredaktion der den Tag nach der Führerrede in Berlin veröffentlicht wurde, mitsammt drei Leiterartikel anlässlich derselben Rede, bei [3].

Mit gleicher Post senden wir Ihnen eine Nummer von jeder Zeitung der Arbeiterpresse in der die obenerwähnten Artikel erschienen sind.

Wie Herr Rost van Tonningen mir mitteilte wäre es erwünscht eine Reihe Artikel zu bringen anlässlich der Volksschule.

Wir werden damit in Januar anfangen; inzwischen lege ich acht Artikel bei, welche als Einleitung der in Holland politisch besonders wichtigen Schulfrage, im vorigen Monat erschienen sind [4].

Es lag in der Absicht Anfang Januar eine zweite Reihe zu veröffentlichen in welche das Unterricht der deutschen Sprache auf der Volksschule und weiter eine völkisch-kulturelle Einstellung des Unterrichts verlangt werden sollte. Eine dritte Reihe sollte eine Zusammenfassung enthalten und das Problem der konfessionellen Schulen behandeln – wenn die politische Situation des Augenblicks das ermöglichen sollte [5].

Wir werden bei diesen Artikeln den uns von Seiten der deutschen Behörden gegebenen Anweisungen im weitesten Ausmass Rechnung tragen.

Ich möchte schliesslich, Herr General-Kommissar, diese Gelegenheit benützen Ihnen meinen Wunsch zum Ausdruck zu bringen, dass Ihre Arbeit im Interesse des deutschen und niederländischen Volkes im neuen Jahr einen vollkommenen Erfolg erzielen wird.

Mit national-sozialistischem Gruss,

[W. Goedhuys]

RvT II N.V.V. Afschrift [a] (afschrift RvO)

(2) Een illusie, zie nr. 158, noot 10.

(3) Dit betreft Hitlers rede in een wapenfabriek te Berlijn op 10 dec. 1940. Zie *Het Volk* van 10 en 11 dec. en 21 en 24 dec. 1940. Goedhuys zond dezelfde stukken ook aan von Tiedemann, hoofd van de *Abt. Volksaufklärung und Propaganda* (RvT II Goedhuys).

(4) Zie *Het Volk* van 14–16, 28 en 30 nov. en 2, 5, 7 en 9 dec. 1940.

(5) De series verschenen in omgekeerde volgorde in *Het Volk* van 5–8 feb. en van 24, 26 feb. en 3 maart 1941.

(a) Van dit stuk is geen origineel in Rosts verzameling te vinden; wel is het afschrift voor Woudenberg bewaard gebleven; hieraan is dit nr. ontleend (zie Inleiding, p. 6). Schmidt toonde zich zeer tevreden over de krant op de *Referentenbesprechung* van 22 feb. 1941 (HSSPF 54a, 3/41, punt 1).

163. J. A. H. VAN DER DOES AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

7 Januari 1941

Beste M.

Heden telefoneerde ik Dr. Körner (na eerst Dr. Hellwig aan de telefoon te hebben gehad) over een introductie bij Oberregierungsrat Dr. Ady, in verband met het verkoopen van buitenlandsche fondsen der Centrale [1], waarin de Devisen-Stelle m.i. te weinig vlot geworden is.

Bij dit telefoongesprek vertelde Dr. Körner mij, dat jouw schrijven betreffende het onderhoud toch tenslotte op een misverstand berust, aangezien zij er volkomen van overtuigd waren en dit ook reeds naar Berlijn hadden geschreven, dat de brief inhoudende de bevestiging van de conferentie niet in alle opzichten juist was [2].

Hij verzocht mij om je te vragen, om als je weer terug was eens rustig met hem over deze zaak te praten. Ik zal je mondeling nader toelichten, maar leg dit vast even vast, omdat het bij ons eerste gesprek allicht, omdat er meer te bespreken is [3], in het vergeetboek zou raken.

Ik heb uit de woorden van Dr. Körner begrepen, dat het niet de bedoeling was om achter je rug om de bespreking te verdraaien. Ik geloof, dat het wenschelijk is, dat je eens rustig met Dr. Körner spreekt.

De heer Pollmann, Directeur-Generaal der 'Volksfürsorge' stuurde mij met Kerstmis een alleraardigst Kerstpakket. Ik heb bij het bedanken de hoop uitgesproken, dat wij in Januari eens rustig over de zaak konden praten [4].

Inmiddels gaarne,

[J. A. H. van der Does]

RvT II Centrale. Doorslagkopie (afschrift RvO)

163 – (1) Een van de door Rost en Van der Does meest bekritiseerde punten van het beleid van De Centrale vóór 20 juli 1940 was de belegging van ca. f 2.000.000,— in buitenlandse effecten; aan de directie was bij notariële akte verlof verleend, deze eventueel in het buitenland te deponeren in geval van oorlog of oorlogsdreiging of het wettig of onwettig aan de macht komen van een ondemocratische regering: de zgn. vluchtacte van mei 1939 (zie het *Voorlopig Verslag* van Van der Does in RvT II Centrale 36; scherpe woorden hierover in het jaarverslag over 1940, p. 5). Van der Does trachtte zo spoedig mogelijk deze effecten kwijt te raken. Eind mei 1941 was het hele buitenlandse effectenbezit geliquideerd (RvT II Centrale, 28 en 51; Doc. II De Centrale). A. Körner (zie nr. 131, *n.* 2) was geen *Dr.* Voor Hellwig en Ady, zie Inleiding, resp. p. 105 en 233, *n.* 7.

(2) Zie nrs. 149, 160 en 161.

(3) Vooral de omzetting van De Centrale in een onderlinge was aan de orde. Zie verder nr. 179.

(4) Uit de toon van de brief blijkt wel hoezeer Rost zich in dec. 1940 over Schmidts handelwijze had opgewonden.

164. NOTA VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR F. SCHMIDT[1]

Mij is niet duidelijk wat op het oogenblik de politiek is, die door U wordt gewenscht. In een gesprek met den heer van der Zee, dat destijds werd gevoerd[2], heeft U den heer van der Zee aangemoedigd zijn actie voort te zetten. U heeft toen reeds echter gepleit om op den duur te komen tot één enkele beweging, zonder dat U daarbij de wijze aangaf waarop het mogelijk zou zijn de groep, die in de N.S.W.G. verzameld is tot de N.S.B. te doen toetreden.

U heeft zelf herhaaldelijk de moeilijkheden ondervonden om in het Nederlandsche volk de lust tot toetreden tot de N.S.B. te prikkelen. Over deze te volgen politiek bestaan onder N.S.B.ers zeer groote verschillen. Het is de meening van velen, dat de straatacties der W.A. een zeer ernstig beletsel zijn voor het Nederlandsche volk om tot de Beweging toe te treden, dat door den dwang des te weerspanniger wordt[3].

U heeft mij later verklaard, dat U aan de loyaliteit van den heer van der Zee zelf niet twijfelt en U heeft dit bewijs van vertrouwen opnieuw bevestigd door een onderhoud met den heer van der Zee aan te vragen door middel van Uw vertegenwoordiger Harting, welk onderhoud in hotel Terminus heeft plaatsgehad. Ik heb dit reeds gezegd in den brief aan den Rijkscommissaris van[4] ..... [a], waarvan U afschrift heeft ontvangen. In dit onderhoud verklaart de heer v. d. Zee opnieuw, dat de wijze waarop men de S.D.A.P. in dit land ontzag, de indruk bij de arbeiders moest vestigen, dat zij de steun van de Duitsche overheid bleef genieten. Vooral de benoeming van de S.D.A.P.ers in de Winterhilfe-comité's heeft deze indruk helpen bevestigen[5]. Daarentegen werd tegen mijn nadrukkelijk advies in de heer v. d. Zee noch in het landelijk eerecomité noch in het provinciaal eerecomité van Noord-Holland benoemd. Met uitzondering van Noord- en Zuid-Holland werden geen N.S.W.G.ers in een der provinciale eerecomité's benoemd[6]. In Zuid-Holland zijn geenerlei S.D.A.P.ers in het eerecomité benoemd, daar de Beauftragte van den Rijks-

164 – (1) Ongetekend en ongedateerd concept. Aanknopingspunt voor de datering is Van der Zee's klachtenbrief van 14/17 jan. (nr. 165). In jan. werd de toestand t.a.v. de NSWG weer kritiek, omdat de beloften van half november (zie nrs. 136 en 152 bij noot 3) nog steeds niet werden nagekomen. In verband met nr. 165 neem ik aan, dat het Rosts bedoeling was, deze nota met Van der Zee's brief in Duitse vertaling aan Schmidt te overhandigen. Een exemplaar in definitieve Duitse vorm is echter niet aanwezig. Rost verwachtte eind januari blijkbaar een beslissing over het lot der SDAP. Aldus schreef hij althans op 23 jan. 1941, in verband met een vraag over de bestemming van SDAP-gebouwen, aan het hoofdkwartier der NSB (RvT 125/183127).

(2) Vgl. nr. 128, noot 2, het gesprek op 24 oktober.

(3) Deze opmerking is merkwaardig in verband met Rosts eigen rol in de WA-straatdemonstraties en met andere uitlatingen van hem over dit onderwerp (zie nr. 172 bij noot 17, bij nrs. 121, 126 en 248 en Inleiding, p. 147 – 150). Deze kritiek gewerd Rost o.a. in Noord-Brabant (vgl. nr. 98), waarschijnlijk van de kant van jhr. W. G. Groeninx van Zoelen, van een groep Wassenaarse notabelen (zie resp. nr. 154 en RvT A 5/88964) en stellig uit de kring van de NSWG; in het NSWG-orgaan van november stond o.a. te lezen: 'de groote meerderheid van ons volk voelt voor dit optreden niets' (geciteerd in *Het Vaderland* van 25 nov. p. 3: 'Uit de Pers: *Nu de WA marcheert*').

(4) Rost bedoelt de brief van 6 dec. 1940 (nr. 152).

(a) In het concept opengelaten.

(5) Dit was in strijd met Seyss-Inquarts afspraken met Rost (zie nr. 152, punt 5).

(6) Zie nr. 152, *n.* 13, nr. 165, *n.* 7 en nr. 189.

commissaris, de heer Schwebel had medegedeeld, dat de Rijkscommissaris dit niet wenschte.

De toestand wordt nu voortdurend kritieker. Uit de feiten, die in het schrijven van den heer v. d. Zee worden opgesomd blijkt, dat de S.D.A.P. naar het schijnt, de wegen der illegale actie meer en meer gaat bewandelen [7]. Mijn vraag is nu of een beslissing in dezen te wachten is of dat ik den heer v. d. Zee moet raden de N.S.W.G. te ontbinden [8].

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 100/81831. Concept

165. TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 17 Januari 1941

Zeer geachte heer,

Ik voel mij gedrongen om onderstaande punten [1] onder Uw aandacht te brengen.

1. Zoals U weet, heb ik de Nederlandse Socialistische Werkgemeenschap opgericht, om daarin de positieve elementen der vroegere socialistische partij te verenigen. Ik ging hierbij van het standpunt uit, dat het voor de verdere ontwikkeling van het toekomstige politieke leven van Nederland wenselijk was, om deze positieve elementen te behouden tot de uitbouw van de socialistische waarden.

Het is daarom voor mij een grote teleurstelling om te moeten vaststellen, dat sindsdien is gebleken, dat de autoriteiten de S.D.A.P. doen voortbestaan. Hierdoor krijgen wij de huidige situatie, dat de mensen oordelen: 'De S.D.A.P. wordt niet ontbonden.'

De vroegere leiders van de S.D.A.P. (allen anti-Duits) geven op het ogenblik het parool uit, de werkzaamheden voort te zetten, daar dit, zoals zij zeggen, instemming heeft van de Duitse Overheid. Zij beroepen zich hiervoor o.m. op het feit, dat de S.D.A.P.leden van de Eerste Kamer hun eersteklas-abonnement terug hebben ontvangen. Het gevolg hiervan is, dat inmiddels overal het werk weer wordt opgenomen en men blijkbaar ook over de

(7) Vgl. nr. 165.
(8) Waarschijnlijk kreeg Rost bij het gesprek met de rijkscommissaris op 25 jan. (vgl. RvT 93/80801) reeds een afwijzend antwoord op zijn voorstellen voor liquidatie van de SDAP en de vervanging van de SDAP-vertegenwoordigers. Van Karnebeek, ingelicht door P. de Bruin (zie nr. 94), heeft Seyss-Inquart in de eerste helft van jan. 1941 gewaarschuwd voor de gevolgen van de voorgenomen maatregel (naoorlogse mededeling van P. de Bruin), terwijl de *Beauftragte* voor Amsterdam, Böhmcker, al op 3 jan. 1941 aan de rijkscommissaris had meegedeeld dat bij uitsluiting van de SDAP-leden de Amsterdamse gemeenteraad geen wettig quorum overhield (Präs. Abt. 2, 1022). Vgl. ook de waarschuwing in ZbV Stimm. 1/41. Zie ook Inleiding, p. 125. – De eindbespreking over de NSWG had plaats op 10 feb. 1941; zie nr. 189, noot 2.
165 – (1) Een aantal van de hier geuite klachten komt reeds in Van der Zee's brieven aan Rost van okt. 1940 (nrs. 118, 124 en 128) voor of in Rosts brief aan Seyss-Inquart uit begin dec. 1940 (nr. 152). Aan deze brief gaat vooraf een brief van dezelfde strekking, gedateerd 14 jan. 1941 (RvT SDAP 89874-6). De voornaamste verschillen zijn: toevoeging van de 3e en 4e alinea van punt 1, de suggestie dat de Unie-leden die zich aan illegale actie schuldig maken, SDAP'ers zouden zijn, alsmede een nadrukkelijker dreigen met aftreden aan het slot. Vergelijking met Rosts notitie voor Schmidt (nr. 164) geeft aanleiding tot de veronderstelling, dat de brief op verzoek van Rost is herschreven. Op 16 jan. 1941 had Rost een bespreking met Van der Zee.

gelden beschikt, om deze voorbereidende werkzaamheden te verrichten. Voor een deel zal dit wel bijeengezameld worden onder de leden van de S.D.A.P., terwijl wij reden hebben om aan te nemen, dat, meer of minder gecamoufleerd, de rest van de Unie zal komen. Het is mij namelijk bekend, dat een aantal van de vroegere leiders van de S.D.A.P. voor de Unie op propaganda gaan [2]. Naast deze mensen gaan thans ook op stap de Eerste Kamerleden, waaronder de vroegere voorzitter van de S.D.A.P., die dus hun abonnement gebruiken, om hiermede het land af te reizen en de mensen tegen mij op te zetten [3].

Tegenover dit complex van feiten sta ik machteloos. Immers de indruk wordt gevestigd, dat ik een verrader en een leugenaar ben. Daar de boven en de nog onder op te sommen feiten mij in het ongelijk, de leiders van de S.D.A.P., die bij iedere gelegenheid bewijzen niet loyaal te zijn en het uitspreken van een toekomstige overwinning van Duitsland tot verraad bestempelen, in het gelijk stellen.

2. Het bovenstaande heeft tot gevolg gehad, dat de uitbouw van onze organisatie is geremd en zelfs meerderen voor het lidmaatschap bedanken, omdat zij wederom lid worden van de S.D.A.P. Zij menen namelijk, dat de S.D.A.P. blijft voortbestaan en voelen daarom de noodzakelijkheid, om zich wederom rondom de S.D.A.P. te scharen. In Rotterdam houdt men de leden van de S.D.A.P. bij elkaar door het houden van kleine bijeenkomsten en het betalen van contributie. Door toevallige omstandigheden nam ik er kennis van, dat de afdeling Delft van de S.D.A.P. zich zelfs tot den procureur-generaal te Den Haag heeft gewend met verzoek om te willen toestaan het houden van een ledenvergadering [4].

Te Uwer inlichting en als bewijs laat ik onderstaand ook nog volgen een gedeelte uit een brief, die wij heden van onze afdeling Maassluis ontvingen:

> 'Eén onzer leden vermeldde namelijk voor de N.S.W.G. te moeten bedanken, omdat... hij maar weer lid werd van de S.D.A.P. Deze partij bestaat nog, is nog steeds niet ontbonden, had hem doen bezoeken en ingeschreven als lid [5]. Trouwens bij zeer velen bestaat de S.D.A.P. nog, al werkt deze partij niet. Men is voldaan met het denkbeeld de oude partijgenoten niet ontrouw te worden, al moet men de strijd voor het ogenblik, zo meent men, staken.'

Aldus schrijft ons lid G. Boer uit Maassluis.

3. In Hilversum ontstond een wethoudersvacature. In deze vacature werd benoemd T. v. d. Heeg, de vroegere voorzitter van de Moderne Bond voor Arbeiders in de Kledingindustrie. Deze persoon werd door den commissaris van het N.V.V. den heer H. J. Woudenberg afgezet, omdat hij anti-Duits is.

Amsterdam: In een raadsvacature werd hier benoemd C. Lammers, voorheen voorzitter

(2) J. G. Suurhoff was reeds begin okt. als zodanig gesignaleerd (zie nr. 113 bij noot 5). In het Gooi waren J. van de Kieft en de vrouw van Henri Polak propagandistisch zeer actief voor de Unie, vgl. nr. 119, noot 3. Overigens stond niet de gehele oude partijleiding op dit standpunt, J. Vorrink en C. Woudenberg evenmin als dr. H. B. Wiardi Beckman, de vooroorlogse hoofdredacteur van *Het Volk*.

(3) Koos Vorrink was daarmee reeds in aug. 1940 begonnen (zie nr. 75, noot 6). Hij was het ook die met C. Woudenberg de circulaire van 14 dec. 1940 verspreidde (zie nr. 136, noot 1).

(4) Delft was in de zomer van 1940 al bewerkt door W. Drees. – Intussen werkte Van Genechten de NSWG eveneens tegen; als procureur-generaal verbood hij herhaaldelijk haar bijeenkomsten in okt. en jan. (RvT SDAP 89800 en 89899; zie nr. 141, noot 6). Dat was de reden dat Van der Zee voortaan niet meer aan de procureur-generaal om toestemming verzocht maar via Rambonnet aan de *SD* (RvT SDAP 89900).

(5) Het zal wel te danken zijn geweest aan de activiteit van A. D. van Dijk, secretaris van het gewest Zuid-Holland (vgl. nrs. 94 en 118 I).

van de Moderne Meubelmakersbond, eveneens door den heer Woudenberg uit zijn functie ontheven, omdat hij niet bereid was, loyaal mede te werken [6]. Bovendien werden er in de commissies voor Winterhulp een groot aantal S.D.A.P.ers, die een of andere functie in het openbare leven waarnemen, benoemd [7]. In de Provinciale Staten voor Limburg legde ons lid, kameraad C. Kramer, een verklaring af, waarin hij mededeelde, lid te zijn geworden van de N.S.W.G. Dit was aanleiding voor het sociaal-democratische statenlid Vooys, tevens provinciaal leider van het Bureau voor Arbeidsrecht voor het N.V.V., om met instemming van de overige leden van de staten, bestaande uit verschillende politieke groepen, mede te delen, dat Kramer had moeten aftreden [8].

In Nijmegen ontstond een vacature door het overlijden van ons lid Corduwener, tevens wethouder van de gemeente Nijmegen. In deze raad zetelden 8 sociaal-democraten, 5 hiervan zijn lid van onze organisatie, 3 niet. Met behulp van de Katholieken, Vrijzinnig-Democraten en Liberalen, allen Unie-leden, werd op deze plaats tegenover de 5 N.S.W.G.ers front gemaakt en één van de 3 sociaal-democraten tot wethouder gekozen.

Met bovengenoemde gevallen geef ik slechts een paar voorbeelden van de medewerking, die de S.D.A.P. in de raden en in de staten ontvangen van de andere politieke partijen.

4. Bij het bovenstaande komt dan nog de terreur, die onze mensen ondergaan. Verschillende van onze leden zijn daarbij in hun broodwinning getroffen [9]. Wat men zich ook tegenover mij veroorlooft, gaat alle perken te buiten. Niet alleen mij persoonlijk, maar ook de leden mijner familie worden hierdoor getroffen. Het is al enige keren voorgekomen, dat ik, mij bevindende in een openbare gelegenheid, door deze mensen zeer onheus werd bejegend.

Het spreekt wel van zelf, dat bovengenoemde punten tot gevolg hebben, dat menig lid, dat tot onze organisatie is toegetreden, van deze houding terugkomt, omdat hij niet de moed heeft, om tegen deze overstelpende moeilijkheden op te roeien.

Ten slotte deel ik U nog mede, dat ik zeer sterk de indruk heb gekregen, dat ook een deel van de Vakbondbestuurders aan deze hetze meedoet en bij gelegenheid, dat zij zich bevinden in de afdelingen hunner organisatie, de mensen tegen ons opzetten. Dit behoeft ons niet te verbazen, omdat er onder deze mensen er een aantal zijn, die ook nog een politieke functie vervullen, doordat zij lid zijn van de raad, van de staten of anderszins. Het bovenstaande loopt wel ongeveer parallel met de ervaring, die men opdoet bij de Unie met de illegale actie [10]. Ik ben er trouwens van overtuigd, dat de illegale actie, waarover het Driemanschap een verklaring heeft afgelegd [11], door haar zelf in het leven is geroepen, doordat zij de elementen uit de S.D.A.P., waar ik boven over heb gesproken, in haar organisatie heeft opgenomen.

Ik moet nog eerst zien, alvorens ik het geloof, dat men bij de Unie ook inderdaad deze mensen royeert. Ik meen het bovenstaande aan U te moeten doen toekomen en deel U mede, dat wanneer er niet meer begrip voor deze moeilijke omstandigheden bij de autoriteiten bestaat, wij ons werk zullen moeten staken. Ik heb het bewijs geleverd van

(6) Zij behoorden tot de groep in aug. 1940 ontslagen NVV-bestuurders (zie nr. 82, noot 6).
(7) Alleen in Noord-Holland, Zuid-Holland en Drente was een NSWG'er in het provinciaal comité benoemd, resp. Van Dok, Bekking en Veenstra (vgl. over hen nr. 82, bijlage E en 113, *n.* 1).
(8) Vgl., ook voor de volgende alinea, nr. 118 en RvT SDAP 89788–9. Zie ook RvT SDAP 89863–7.
(9) Vgl. nr. 152, noot 10.
(10) Van der Zee bedoelt: de ervaring die de Unie-leiding opdoet met de illegale actie van een deel der Unie-leden.
(11) *De Unie* d.d. 18 jan. 1941.

loyaal te staan tegenover Duitsland en het is voor mij daarom wel erg bitter om te moeten ervaren, dat ik in het ongelijk en de tegenstanders van Duitsland in het gelijk worden gesteld.

Het moet U duidelijk zijn, dat onder dergelijke omstandigheden verder werken voor mij niet meer mogelijk zal zijn. Ik heb steeds het vertrouwen gehad, om in de toekomst tot resultaten te geraken, maar met deze tegenwerking is dat uitgesloten en is verder werken tot vruchteloosheid gedoemd.

Hoogachtend,

Tjerk van der Zee

RvT SDAP 89883-6. Oorspronkelijk

166. FRAGMENTEN VAN EEN RAPPORT[a] VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

In voller Uebereinstimmung mit Generalkommissar Schmidt kam ich daher in der Form meiner Radiorede den marxistischen Arbeitermassen sehr weit entgegen und machte ihnen in dieser Rede die bestimmte Zusage, dass sie unter einer eigenen neuen Führung den Weg zum neuen Sozialismus finden dürften.

Ich betonte diese Zusage gleich beim Anfang dieses Berichtes [1] daher so nachdrücklich, weil Generalkommissar Schmidt später diese Zusage rückgängig machte und die politische Linie ganz änderte.

Der damalige Zweck der Zusage war, zwischen der Führung der S.P.D. und der Arbeiterschaft einen Keil zu treiben.

Es war meine feste Meinung und ich glaubte mein Volk zu kennen, dass man der Arbeiterschaft eine Hoffnung eröffnen müsste um den Weg in die Zukunft zu finden.

Ich wusste aus jahrelangem Kampf in den roten Vierteln durch Debatten, welche ich beim Hausbesuch persönlich mit roten Arbeitern hatte und durch Auseinandersetzungen, welche ich in Versammlungen mit roten Gegenrednern geführt hatte, dass in der niederländischen Arbeiterschaft eine immer wachsende Bewunderung für den Führer Adolf Hitler hervortrat.

Diese instinktmässige Zuneigung zu dem Arbeiter Adolf Hitler, der als Führer das Dritte

166 – (a) Twee ongedateerde fragmenten waarvan de oorspronkelijke opberging niet bekend is, zodat daaruit geen aanwijzingen te putten zijn. De woorden 'im letzten halben Jahre' tegen het slot van het eerste fragment leiden tot een datering omstreeks januari 1941. Blijkens een bijschrift is het eerste fragment bedoeld als inlas in Rosts rapport van aug. 1940 (nr. 76 bij *n*. e). Het tweede – 'Vervolg Bericht' – sluit minder duidelijk aan, past eventueel in de tekst na *n*. 27 en vervangt die gedeeltelijk tot *n*. 28. Ook bij deze redactie werd genoemd rapport niet voltooid; er is althans geen vollediger exemplaar bekend. Of een definitief rapport ooit is aangeboden, is evenmin bekend. Deze fragmenten zijn wellicht opgesteld voor dezelfde instanties aan wie de rapporten van Kerkmeester en Goedhuys eind jan. 1941 werden toegezonden (nr. 206, *n*. 5). Misschien raadpleegde Rost de stukken opnieuw bij het opstellen van nr. 196.

(1) Nr. 76, p. 404.

Reich regiert, war meines Erachtens die einzigste Basis worauf grosse Massen der Arbeiterschaft schnell zu dem Nationalsozialismus hinübergeführt werden könnten.

Schnelle Arbeit war hier aber ein Gebot der Stunde, denn wir dürften auf keinen Fall zu optimistisch sein, dass wir das Ende des Krieges in einigen Monaten erwarten sollten.

Würde es uns jedoch gelingen unter dem Eindruck des glorreichen Sieges der deutschen Armee im Westen grosse Massen der ehemaligen marxistischen Arbeiterschaft nationalsozialistisch zu binden, so würden diese Massen durch Angriffe, welchen sie ausgesetzt waren, bald zu unseren besten Bundesgenossen werden.

Ich bedauere feststellen zu müssen, dass diese Politik meines Erachtens durch das Verlassen der Linie von Generalkommissar Schmidt zerschlagen worden ist, da die Art und Weise, wie man ein germanisches Volk wie das holländische unter dem Schutz der deutschen Bajonetten durch Missbrauch der Gewalt mit dem Gummistock der W.A.-Formationen in den Nationalsozialismus prügeln wollte, das gegenteilige Effekt hervorbringen musste [1a].

Ich habe dies in einem Brief an den Reichskommissar [2] und in wiederholten Gesprächen mit Generalkommissar Schmidt zum Ausdruck gebracht. Sie wurde geteilt von der ganzen völkischen Gruppe, welche im letzten halben Jahre von den antisozialistischen reaktionären N.S.B.-Führern bekämpft wurde.

Ich werde Gelegenheit haben im Laufe dieses Berichtes auf diese verhängnisvolle Aenderung der anfänglichen Linie zurückzukommen.

Ich komme nun auf die eigenen Schritte meiner Tätigkeit zurück.

Weniger erfolgreich war ich mit der sozialdemokratischen Frauenschaft [3]. Bei der Unterredung mit der Führerin dieser Frauenschaft in den ersten Tagen meines Amtantritts stiess ich auf einen absolut hartnäckigen Widerstand.

Der obenerwähnte Sportlerführer van der Zee, der mir bei allen diesen Arbeiten behilflich war, teilte mir überdies mit, dass die Frauenschaft sowieso in voller Auflösung war. Sie müsste sowieso, wenn sie aufgebaut werden würde, ganz neu erfasst werden.

Die Führerin dieser Frauenschaft war enge mit dem grössten Hetzer der S.P.D., Herr Vorrink, verbunden.

Derselbe Vorrink war der geistige Vater der marxistischen Jugendbewegung. Diese Arbeiterjugendbewegung spaltete gewissermassen in zwei Teile:

1. die jugendlichen Mitglieder der Arbeitersportbundes und
2. eine Art Auslese der Arbeiterjugend, welche in der A.J.C. (Arbeiter Jugend Zentrale) konzentriert war.

Auch hier gelang es den Einfluss des marxistischen Vorsitzenders Vorrink der schon an sich stark verschuldeten und teilweise verlaufenen Jugendschaft der A.J.C. ganz zu sprengen [4].

Schliesslich und endlich nahm ich die Verbindung auf mit zwei grossen kulturellen Vereinigungen, nl. der Arbeitergesangverein und der Arbeitermusikverein. In diesen beiden Vereinen ist ein grosses kulturelles Können versammelt. Auch hierüber gehen seperate Berichte dem Reichskommissar zu [5].

(1a) Vgl. nr. 164 bij noot 3, maar ook nr. 172 bij noot 17! (2) Wordt nr. 152 bedoeld?
(3) Vgl. het verslag van dit onderhoud door mej. E. Ribbius Peletier, bijlage bij het verslag van de secretaris van de SDAP 1940–1945 in *Beschrijvingsbrief SDAP*, 1946. Zie *n.* a voor de plaats van dit fragment.
(4) Zie nr. 103 na *n.* 17. (5) Vgl. nr. 196 na *n.* 11. Nadere rapporten daarover zijn echter niet bekend.

Der Arbeitergesangverein nimmt mit ihrem freiwilligen Chören teil an erstklässigen Konzerten. Auch der Arbeitermusikverein hat eine grosse Leistungsfähigkeit[6].

Es war meine Taktik, hier vorläufig nicht zu scharf einzugreifen und erst auf dem sonstige Gebiete vorzustossen um dort die Positionen zu festigen.

Ich werde nun diesen Bericht weiter auf die politische Aktion beschränken.

Die Stiftung der N.S.W.G. (Niederländische Sozialistische Werkgemeinschaft)[b].

RvT II SDAP 89998-9. Concept

167. W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

18 Januari 1941

Kameraad,

Gisteren ontving ik een 'verzoek' van de Presse-abteilung, namens Janke, mede namens Schmidt, 'en dus ook namens den Rijkscommissaris' een hoofdartikel te schrijven naar aanleiding van het artikel van het Vaderland, waarin dit blad tracht de sabotageboete op de gehele gemeente in Den Haag af te wentelen. Dit artikel gaat hierbij [1].

Ik ben benieuwd door welke groep deze boete zal moeten worden opgebracht; indien de overheid van plan is dit te verhalen op de Joden, kan hierin een poging gezien worden van Schmidt ons erin te laten lopen, daar de lezerskring in geen geval zou accepteren, dat dit door de Hoofdredactie werd bepleit.

Intussen heb ik getracht zoveel mogelijk te voorkomen, dat wij daarvoor verantwoordelijk zouden kunnen worden gesteld.

Naar aanleiding van dit geval opperde kameraad Modderman het denkbeeld, dat het een bijzonder goede propaganda zou zijn, indien dit bedrag van *f* 60.000,— door de Duitse overheid zou worden afgestaan aan de Winterhulp. Dit zou ook daarom een mooi gebaar zijn, daar dit geld afkomstig zal zijn juist van die groepen, die het sterkst de Winterhulp saboteerden.

Indien je er iets voor zoudt voelen, is het misschien mogelijk, dit denkbeeld ter bevoegde plaatse aan de man te brengen [2].

Ik kom Maandag even in de stad en bel dan op om een nieuwe afspraak te maken; er zijn nog enkele punten die besproken moeten worden.

Met Nat.-socialistische groet,

W. Goedhuys

RvT II Goedhuys. Oorspronkelijk

(6) Rost baseert zijn oordeel op een brief van J.Goverts over een – verdwenen – 'dossier Gregoor' en over de Arbeidersmuziekverenigingen d.d. 19 nov. 1940 (RvT A III 3/87244–5).

(b) Het concept breekt hier af.

167 – (1) Dit staat in verband met de op 11 jan. 1941 gepubliceerde VO 7/41 over het heffen van zoengelden voor sabotagedaden tegen de Duitse *Wehrmacht* en het protest tegen het daarin neergelegde beginsel in *Het Vaderland* van 16 jan., nadat aan een aantal Hagenaars een boete van in totaal f 60.000,— was opgelegd wegens aan *Wehrmacht*-auto's gepleegde sabotage. Goedhuys' artikel *Wie betaalt de Haagsche boete?* staat in *Het Volk* van 18 jan. *Het Vaderland*, voor de oorlog jarenlang Goedhuys' werkgever, reageerde met een *sneer* op diens nooit eerder waargenomen 'warm socialistisch voelen'. Repliek in *Het Volk* van 25 jan. 1941.

(2) Van enig gevolg van dit karakteristieke voorstel is niets bekend. – Het Haagse geval was het eerste van

168. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 25 Januari 1941

Leider,

Ik heb reeds in een telefonisch onderhoud over de positie van den sprekersdienst binnen de organisatie der Beweging gesproken, en tevens Kameraad Huygen van mijn inzichten op de hoogte gesteld [1].

Gisteren had ik een bespreking met Kameraad Smith over de wijze waarop de sprekersdienst kan worden gereorganiseerd. Deze reorganisatie is om verschillende redenen noodzakelijk.

In de eerste plaats is de vroegere sprekerslijst totaal verouderd. De Beweging heeft in den laatsten tijd een dergelijke vlucht genomen, en gaat zich langzamerhand zoo organisch ontwikkelen, dat in de toekomst voor de behandeling van verschillende onderwerpen ook verschillende soorten sprekers moeten worden ingezet [2]. Ik wil om de zaak te verduidelijken met een onmiddellijk voorbeeld beginnen en wel met de behandeling van de onderwerpen: het N.V.V. en het komende Arbeidsfront, over welk onderwerp thans door alle Districten en voor alle organisaties door deskundige, daartoe door Woudenberg opgeleide, sprekers redevoeringen zullen worden gehouden [3]. Ik zal bij deze vergaderingen zoo veel mogelijk zelf persoonlijk aanwezig zijn. Ook Kameraad Smith van den Sprekersdienst, die op dit gebied een langdurige ervaring heeft, heeft toegezegd mij hierbij te helpen.

Ik zal dan dus over de kwaliteiten van deze groep sprekers een oordeel hebben en definitief vaststellen, wie voor dit onderwerp op de definitieve sprekerslijst der Beweging komen, en welke van die sprekers zoodanig begaafd zijn, dat zij voor andere onderwerpen ook kunnen worden ingeschakeld.

Het tweede onderwerp waarover een dergelijke reeks vergaderingen zal plaats vinden is: De Germaansche Statenbond. In overleg met U heb ik dit onderwerp voor de aanstaande kernvergadering aan de orde gesteld [4].

Zoodra het U schikt zou ik, in een der op die vergadering volgende dagen een bespreking met U willen hebben over de Richtlijnen, die ik over dit onderwerp als Hoofd van de Vorming uit zal geven. Aan deze Richtlijnen zullen alle sprekers zich moeten houden. Ik wil dan zelf een aantal sprekers in opleiding nemen evenals Kameraad Woudenberg dat voor

de lange reeks; het werd echter spoedig overschaduwd door de boeten van *f* 15.000.000, opgelegd aan Amsterdam, Zaandam en Hilversum als zoengeld voor de Februaristaking. De Nederlandse staat heeft na de oorlog degenen die zoengelden betaald hadden, schadeloos gesteld. Zie *Proces Rauter*, p. 105 e.v.

168 – (1) Op 3 dec. 1940 had een eerste bespreking plaats van Mussert en Huygen met Rost en Voorhoeve, waar de nieuwe rolverdeling tussen Vorming en Propaganda en de relatie van beide tot de Sprekersdienst (toen nog onder J. H. L. de Bruin, in 1941 in handen van Egb. Smith) principieel aan de orde werd gesteld (zie nr. 143, slot). Nadere uitwerking door de drie diensthoofden op 17 dec. moest wegens ziekte van Voorhoeve worden uitgesteld. – Blijkbaar waren klachten op het Hoofdkwartier binnengekomen over Rosts pretentie, dat het sprekerscorps onder zijn supervisie zou staan. Zijn kritiek op de hem in dec. 1940 toegezonden sprekerslijst was groot en hij duchtte te veel Dietse en rooms-katholieke klanken van de nieuwe groep sprekers afkomstig van het Verdinaso (zie ook Inleiding, p. 184–185).

(2) Rost werkt hier nader uit, wat hij in zijn eerste vormingsrede te Utrecht op 12 okt. en in brief nr. 141 reeds had aangeduid. Het was een oud lievelingsdenkbeeld van hem (zie nr. 47).

(3) Uitgangspunt was Woudenbergs rede op de kernvergadering van 7 dec. 1940 (vgl. nr. 145, noot 5, bij nr. 159 en Inleiding, p, 160, *n*. 5).

(4) Vgl. nrs. 141 bij noot 11 en 145 bij noot 4 en bij nr. 172.

het Arbeidsfront heeft gedaan, en deze wederom op de reeks vergaderingen zoo veel mogelijk zelf hooren. Een ander onderwerp zou moeten worden aan de orde gesteld op de kernvergadering van April. Ik zou U willen voorstellen een der meestomstreden organisaties dan op het programma te plaatsen, n.l. de Nederlandsche S.S. De mogelijkheid van het houden van een dergelijke vergadering heb ik reeds met Kameraad Feldmeyer als Hoofd van dezen dienst, en als een der meest begaafde sprekers der Beweging besproken. Uit den aard zou hij de aangewezen persoon zijn om dit onderwerp in te leiden [5]. Dan zal wederom een groep sprekers over dit onderwerp worden opgeleid. Gisteren had ik met Kameraad de Blocq van Scheltinga en Kameraad de Ruyter, Districtsleider van Brabant, een onderhoud over de Vorming van den Arbeidsdienst. Als niet alle teekenen bedriegen, zal deze Vorming weldra een zoodanigen vorm aannemen, dat dit als model zou kunnen dienen. De zaak wordt in dit geval vergemakkelijkt, door het feit, dat de Beweging hierbij geen kosten te dragen heeft, en dat wij dus goede krachten kunnen aanwerven [6].

Ook over dit onderwerp zal dan het zij voor of na een daarover te houden kernvergadering wederom een corps sprekers ter beschikking staan.

Met Kameraad Reydon besprak ik de mogelijkheid iets dergelijks te doen voor het Agrarisch Front [7], terwijl ik ook met den Vormingsleider van den Nationalen Jeugd Storm, Kameraad Ouwerkerk, weldra een bespreking zal hebben [8].

Wij zullen dus in den loop van dit jaar de beschikking krijgen over een groote groep gespecialiseerde sprekers, waarvan enkelen wederom in den algemeenen Sprekersdienst kunnen worden ingeschakeld.

Ik zou natuurlijk nog tal van andere onderwerpen kunnen aanroeren, doch zooals ik destijds met U afsprak en trouwens in mijn eerste rede voor de Vorming in Utrecht aankondigde, lijkt het mij ook voor de Vorming van het hoogste belang dat vooral *die* onderwerpen worden opgehelderd, die tot zeer scherpe tegenstellingen aanleiding geven. De Vorming moet dan verhelderend werken.

Zulks is in het belang van de eenheid van de Beweging en voor de gelijkgerichtheid der Beweging bij aanvallen van buiten af of bij propaganda naar buiten toe.

De Politieke Organisatie wordt op deze wijze gewapend met kennis over de meest omstreden onderwerpen, en kan dus doeltreffend op ondermijning, stille tegenpropaganda of openlijke aanvallen antwoorden.

Tot zoo ver heb ik over de nieuw aan te wijzen sprekers gesproken. Uit den aard zullen onder deze nieuw aan te wijzen sprekers verschillende zijn, die op de verouderde sprekerslijst reeds aangegeven waren. Teneinde nu zoo min mogelijk menschen te krenken lijkt het mij de beste wijze van handelen, om die sprekers, die zooals wij herhaaldelijk hebben opgemerkt leege zalen vinden af te laten vallen. Zij worden eenvoudig niet meer uitgenoodigd

(5) Rost had juist de vorige dag J. R. Haan, de vormingsleider van de SS gesproken. In april 1941 was Rost echter geen vormingsleider meer en was Feldmeijer met de *Waffen-SS* vertrokken voor de Balkanveldtocht.

(6) Reeds op 23 okt. 1940 had Rost hierover contact met D. de Blocq van Scheltinga; op 16 nov. 1940 met Joh. D. de Ruijter (vgl. nr. 54), de Noordbrabantse districtsleider der NSB en latere vormingsleider van de Arbeidsdienst. Zie ook NSB 74/395 waarin een ontwerp Vorming-Arbeidsdienst uit deze tijd ligt en RvT A III 4/88270.

(7) Reydon was niet zijn medewerker geworden bij de Vorming zoals beloofd, zie nr. 143, noot 1, maar kwam in de leiding van het Agrarisch Front.

(8) Vgl. nr. 141, noot 8.

en zullen mettertijd bij een algeheele herziening van de sprekerslijst niet meer worden opgevoerd.

Ik wil U twee voorbeelden noemen, nl. Kameraad Marchant et d'Ansembourg en Kameraad Boissevain.

U weet, dat de laatste een persoonlijke vriend van mij is. Hij is volgens mij een van de meest ontwikkelde menschen die onze Beweging telt, en althans naar mijn meening de grootste geest, die de Beweging in haar midden herbergt [9].

Ik vind hem echter ten eenen male ongeschikt om een volksmenigte toe te spreken. Ik heb hem dit herhaaldelijk persoonlijk gezegd, natuurlijk in zoodanigen vorm, dat ik hem niet kwetste. Er is slechts één terrein, waar hij als spreker der Beweging zou kunnen worden ingezet, n.l. in vergaderingen voor intellectueelen, maar zelfs daar wordt hij door het grootste deel van de vergadering niet begrepen. Nu is dit bij intellectueelen geen bezwaar, aangezien dit hen dikwijls imponeert.

Met Kameraad d'Ansembourg is de zaak iets anders. Hij heeft door zijn ontwikkeling het contact met de massa verloren [10]. Zoo zijn er tal van andere voorbeelden op te noemen. Deze gevallen zullen moeten worden bekeken, en zorgvuldig worden bekeken.

Ik zal met een zeer kleine Vormingsdienst die ik heb, den steun moeten genieten van andere diensten, en wel in de eerste plaats van den dienst van Kameraad Smith.

Het beginsel zal moeten worden gehandhaafd, dat de sprekers der Beweging door de Vorming moeten worden goedgekeurd, anders wordt het een chaos.

Ik heb reeds gezegd, dat ik generlei neiging heb de Sprekersdienst onder Afdeeling Vorming te doen plaatsen, maar zou bij de tegenwoordige stand van zaken in de Beweging het volkomen onjuist vinden, dat de sprekersdienst onder Afdeeling Propaganda geplaatst zou worden.

De Sprekersdienst zal contact moeten hebben namens de Beweging met alle verschillende organisaties, die de Beweging heeft, zooals daar zijn het Arbeidsfront, van Kameraad Woudenberg, het Agrarisch Front van Kameraad Roskam, het Economisch Front, het Medisch Front, het Rechtsfront [10a], de Nationale Jeugd Storm van Kameraad van Geelkerken, de N.S.V.O. van Kameraadske Keers, de W.A. van Kameraad Zondervan, de Nederlandsche S.S. van Kameraad Feldmeyer, het Middenstandsfront [11], het Onderwijzersgilde [12], de Arbeidsdienst, het Technisch Gilde, enz., enz.

(9) Dr. W. Th. Boissevain, medewerker voor de kerkelijke rubriek van *Het Nationale Dagblad*; een tijdlang Rosts vraagbaak bij de fundering van zijn *Gottgläubigkeit*, vgl. brieven van T. E. Bontkes in RvT 103: '--- uw dominee ---'. Half dec. 1940 had hij met Rost over de Vorming overleg gepleegd (zie RvT 27 Felicitaties Huwelijk).

(10) Rost bedoelt: sinds d'Ansembourg niet meer in eerste instantie kasteelheer van Amstenrade was, 'voorvechter van het Limburgsche landvolk tegen het politiek katholicisme', in welke kwaliteit hij hem bij zijn intrede in de NSB in 1936 zo bewonderde (zie nr. 33 bij noot 10). De hier gedane aanval paste in Rosts campagne tegen hem (vgl. nr. 142).

(10a) Het Rechtsfront, opgericht in aug. 1940 onder leiding van mr. M. H. Fruin; vgl. Inleiding, p. 160 bij *n*. 3. Het Medisch Front, zie nr. 100, *n*. 8.

(11) Het Middenstandsfront, in de zomer van 1940 opgericht onder leiding van J. H. Scholte, kon slechts moeilijk een plaats vinden tussen de andere fronten. Na aanvankelijk met het Agrarisch Front te hebben samengewerkt, werd het herdoopt in Front voor Nering en Ambacht. In 1942 werd het opgedeeld tussen Economisch Front en Nederlandsch Arbeidsfront (zie nr. 245, slot van *n*. 15 en verder in deel II).

(12) Rost bedoelt het Opvoedersgilde, opgericht op 21 sep. 1940, onder leiding van R. van Genechten en F. Breedvelt.

In al deze gevallen is meestal het contact met Afdeeling Vorming veel intensiever dan met Afdeeling Propaganda. Afd. Vorming zal in de verschillende organisaties er op moeten letten, dat volgens haar beginselen de zaken worden geleid.

De Propaganda voor deze diensten wordt veelal door de diensten zelf geleid. De Propaganda van het Hoofdkwartier heeft veel meer de taak om de Idee van deze Organisaties in het algemeen in de Beweging te doen doorwerken [13].

Bij de tegenwoordige stand van de Beweging spreekt er immers alles voor om de sprekersdienst onder het Hoofdkwartier, desnoods onder den Secretaris-Generaal te plaatsen. Hiermede heb ik ook dit punt kort toegelicht.

Tenslotte nog een laatste kwestie. Kameraad Voorhoeve heeft als Leider van de Propaganda een reeks van vergaderingen uitgeschreven, waarbij de sprekers van het vroegere Verdinaso ieder een voorloopige bescheiden plaats hebben gekregen. Ik zend gelijk met dit schrijven een brief aan Kameraad Voorhoeve, waarbij ik aan onze afspraak zal herinneren, dat deze sprekers daarmede niet op de definitieve sprekerslijst zijn geplaatst [14]. Ik zal mij zoo veel mogelijk persoonlijk op de hoogte stellen van deze sprekers, zonder dit aan te kondigen, door b.v. op vergaderingen te verschijnen. Daarna zal de handhaving van de sprekers op de sprekerslijst opnieuw moeten worden bekeken.

Mocht een der sprekers door mij ongeschikt worden bevonden, dan zal ik Kameraad Voorhoeve daarvan de redenen opgeven, en dan is het minst kwetsende, om deze sprekers niet meer uit te noodigen.

Over een en ander zou ik mij gaarne met U willen onderhouden zoodra U daartoe gelegenheid heeft [15].

Met Nationaal Socialistischen Groet Hou Zee

M. ROST VAN TONNINGEN

RvT 113/83077–81. Doorslagkopie [a]

169. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. J. KERKMEESTER

29 Januari 1941

Kameraad,

Ik heb van Uw schrijven betreffende de terugbetaling van *f* 50.000 goede nota genomen [1], en kan mij de overwegingen, die U heeft gehad om de kleine obligatiehouders in nood op

(13) Vgl. zijn stelling in nr. 141.
(14) Afspraak nl. op 3 dec. 1940, zie hier *n.* 1; vgl. een brief van dezelfde dag aan Egb. Smith over de Verdinaso-sprekers (NSB 72/379 en RvT A III 4/88249).
(15) Er had m.i. geen overleg van Rost met Mussert over de Vorming etc. plaats vóór een vluchtig gesprek op 8 feb. Nadien blies de storm over Rosts vormingsrede van die dag dit schrijven met zijn problemen geheel weg (zie nrs. 172 en 176).
(a) Het origineel is Mussert XII 93080–4.
169 – (1) In *Het Volk* van 25 jan. verscheen een bericht van de directie aan obligatiehouders in verband met de vele opzeggingen van opzegbare obligaties van de lening-1930, dat de meest dringende opvragers geholpen zouden worden mits ze voor 1 feb. hun redenen opgaven. *De Tijd* van 26 jan. nam dit over onder

deze wijze uit den brand te helpen voorstellen. Ik vind echter het beginsel zeer gevaarlijk, daar de liquiditeit van een bedrijf niet groot genoeg kan zijn.

Een grondregel, die ik van mijn leraar ter Meulen [2] heb geleerd is, dat het gemakkelijker is geld als schuld terug te betalen, dan om het opnieuw te leenen, of het door liquidatie vrij te maken.

Ik geloof, dat ik U dringend moet raden niet meer dergelijke maatregelen te nemen, maar integendeel tegen alle gebeurlijkheden gewapend te zijn. Ik wil dit schriftelijk liever niet nader toelichten, zal echter mondeling nog op de zaak terugkomen [3].

Met Nationaal Socialistischen Groet Hou Zee

[M. Rost van Tonningen]

RvT II Kerkmeester. Doorslagkopie

170. H. J. KERKMEESTER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN [a]

Amsterdam, 12 Febr. 1941

Kameraad,

Ingesloten zenden wij U een rapport van onzen inspecteur in Friesland, waaruit overduidelijk blijkt, dat de ondergrondsche actie met pamfletten e.d. nog welig tiert en waarvan de resultaten wekelijks in ons dalend abonnementental tot uiting komen [1].

Degenen, die hiervoor aansprakelijk zijn, zijn: voor Groningen: H. van Kuilenburg, voormalig rayondirecteur, voormalig adres Van Starkenborghstraat 2, Groningen; voor Friesland: K. Toornstra, vroeger rayondirecteur, adres: Leeuwerikstraat 115, Leeuwarden, mogelijk thans woonachtig te Amsterdam; voor Amsterdam: Koos Vorrink, voormalig voorzitter der S.D.A.P., Prinsengracht 1055, Amsterdam/C. Vanzelfsprekend komt ook in aanmerking Wed. T. Bosma-Visser, voormalig agentesse der Arbeiderspers te Jelsum.

de kop *De financiële positie van Het Volk – Talrijke opzeggingen van obligatiehouders*, die inderdaad een *run* op een in gevaar van faillissement verkerend bedrijf suggereerde. Het was veeleer een politieke actie uit SDAP-kring tegen de nieuwe heersers. Kerkmeester wilde door de terugbetaling van *f* 50.000,— de nieuwe financiële kracht van het bedrijf bewijzen; vgl. ook de opheffing van het moratorium (zie nr. 158, *n.* 7) per 1 feb. 1941, terwijl de salariskortingen reeds met ingang van 1 jan. 1941 waren opgeheven (*Het Volk* d.d. 3 jan. 1941). In *Het Volk* van 31 jan. en 1 en 3 feb. werd een tegenaanval gedaan op de rooms-katholieke pers en op 'de grootste kapitalistische instelling', nl. de R.K. Kerk, met gegevens over leningen aan eigen verenigingen en instellingen. – Kerkmeesters brief met argumentatie is niet over, wel echter een brief van 27 jan. waarin nieuwe verliezen van abonnees werden gemeld (RvT II Kerkmeester).

(2) De heer C. E. ter Meulen, als directeur van Hope & Co. en als lid van het *Financial Committee* jarenlang Rosts principaal. Het advies klopte met zijn eigen ervaringen in de tweede Weense periode; zie ook nr. 158 bij *n.* 9.

(3) Rosts motief op dat tijdstip is niet bekend.

170 – (a) Blijkens de initiaal en de ondertekening is J. C. van Gerwen, Kerkmeesters secretaris, de steller van deze brief. Bij het stempel van ontvangst op bureau-Rost noteerde B. Serné in steno o.a. 'heeft hij dit aan v. d. Zee doorgegeven'. Het rapport zelf over de sabotage van de AP-agente te Jelsum is niet afgedrukt. Hierop noteerde de bedrijfschef S. v. d. Velde: 'Hr. Kerkmeester. Ik sprak U over de tegenwerking in Friesland. Hier is daarvan een staaltje.'

(1) Vgl. nr. 70, noot 7 en nr. 119.

Ten einde raad hebben wij deze feiten doorgegeven zoowel aan de Sicherheitspolizei [2] als aan den C.I.D. der N.S.B.[3], doch ondanks dat loopen deze 'heeren' nog steeds vrij rond [b]. Wij doen dan ook thans een ernstig beroep op U om dezen lieden, althans voor b.v. een halfjaar, hun gewroet onmogelijk te maken [4].

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

i/o. H. J. Kerkmeester:
Gerwen

RvT II Kerkmeester. Oorspronkelijk (fotokopie RvO)

171. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 13 Februari 1941

Leider,

Wij hadden eenige dagen geleden ten huize van den Beauftragte van den Rijkscommissaris in Zuid-Holland, den heer Schwebel, een vergadering met de districtsleiders van de provincie Zuid-Holland [1]. De agenda bevatte de op de bijlage aangegeven punten [2].

De bespreking begon met punt 2 – de verhouding van de N.S.B. tot de overige partijen en de politie. Aanwezig was Major Krüger van den Sicherheitsdienst. De Beauftragte, de heer Schwebel, las een circulaire voor, die aan de verschillende hoofden van de politie zou worden toegezonden en waarvan ik aanneem, dat zij ook in Uw bezit is [3]. In het kort kwam deze circulaire hierop neer, dat de opmarschen van de W.A. en de S.S. beneden honderd man zonder voorafgaande aankondiging konden plaats hebben en dat voor boven de honderd man een eenvoudige mededeeling voldoende zou zijn. Het belangrijkste evenwel

(2) Net als soortgelijke gevallen, o.a. Van de Weg en Romijn (zie nr. 133) en H. J. J. Marinus (zie nr. 156). Kerkmeesters correspondentie met Rost en anderen bevat reeksen dergelijke denunciaties, o.a. van J. H. Scheps d.d. 5 juni en van J. Vorrink d.d. 13 nov. 1941 (resp. RvT Pres. 87118–9 en RvT II Kerkmeester).

(3) Op advies van Rost werkte Kerkmeester sinds 1 jan. 1941 voor de CID (RvT Pres. 87118), waarschijnlijk om zo meteen op de hoogte te komen van NSB-acties tegen de AP en dergelijke.

(b) Naast de derde alinea schreef Rosts secretaresse: 'Telefonische mededeeling ontv. dat deze zaak *niet* is doorgegeven aan SD of CID. – v. B.' Een schriftelijke bevestiging van het telefoongesprek met de toevoeging, dat 'soortgelijke gevallen in het verleden' zo waren behandeld, gaf Van Gerwen op 13 feb. 1941 (RvT II Kerkmeester).

(4) Op 20 feb. 1941 bedankte Rost: de genoemde namen zou hij doen opnemen 'op de lijst van SDAP-ers, die last veroorzaken' (RvT 125/183149). Op 28 maart 1941 berichtte Kerkmeester aan Rambonnet: 'Door de arrestatie van Van Kuilenburg in Groningen is bereikt, dat de Noordelijke provincies lamgelegd zijn. Dank voor Uw hulp' (RvT II Kerkmeester).

171 – (1) Vgl. nr. 135 over een vorige soortgelijke vergadering op 15 nov. 1940, waar een aantal van dezelfde problemen in een vroeger stadium ter sprake kwamen.

(2) Bij schrijven van 4 feb. 1941 van E. A. Schwebel ontving Rost de agenda, met het verzoek om 'kurze Aufzeichnungen über das Wesentlichste, was zu diesen Fragen in Ihrem Distrikte vorliegt' (RvT 93/81010–1). Zie nr. 171 I.

(3) Zie, ook voor de verdere alinea, 'Richtlijnen voor de Nederlandsche politie' van de *Befehlshaber der Ordnungspolizei* d.d. 27 jan. 1941, op 17 februari 1941 door Schwebel aan Rost gezonden (RvT 93/81004). Voor de geschiedenis van deze richtlijnen zie men B. A. Sijes, *De Februaristaking 1941*, p. 53 e.v.

was dat, hoewel de weercorpsen een semi-officieele positie krijgen, het dragen van wapenen strikt verboden blijft. Gezien de onlusten, die de laatste dagen voortdurend toenemen, krijgt dit verbod om wapenen te dragen, een zeer ernstig karakter. Een van mijn kameraden, een W.A.man, met wien ik geregeld in contact ben, weet mij dagelijks van de toenemende moeilijkheden te verhalen. De bespreking was er voornamelijk op gericht om te overleggen hoe de verhouding tusschen W.A. en politie zou kunnen worden verbeterd. Er werd op gewezen, dat hier vooral een taak voor de Vorming ligt en ik zal opnieuw met kameraad v. d. Hout, den leider voor de Vorming van de W.A., voeling nemen [4]. Ik vrees echter, dat langzaam maar zeker de gevechten met de W.A. een zoo ernstig karakter aannemen, dat wij hier met Vorming niet ver meer zullen komen. De Duitsche overheid wenscht van de W.A. de meest strikte zelfbeheersching, terwijl aan den anderen kant de verbittering onder de W.A. voortdurend stijgt als gevolg van de slachtoffers, die vallen. De verovering van het volk is volgens de Duitsche overheid niet anders mogelijk dan door het behoud van een strikte zelfdiscipline en het martelaarschap. Er werd in deze bespreking opnieuw op aangedrongen, dat de W.A. op provocaties van de zijde van de bevolking niet zou ingaan en dat zelfs bij lichte verwondingen de troep stoer moest doormarcheeren en dat aan de politie moest worden overgelaten om in te grijpen. Gebrek aan steun van de politie zou in elk geval moeten worden gerapporteerd aan den Sicherheitsdienst, hetgeen thans nog onvoldoende geschiedt. Vele der W.A.mannen zijn ontmoedigd door het feit, dat een klacht bij den Sicherheitsdienst niet tot onmiddellijk ingrijpen leidt. Het is mij bekend, dat de Sicherheitsdienst eerst dan toeslaat als een behoorlijke hoeveelheid materiaal tegen iemand aanwezig is. Daarom is het dubbel noodzakelijk, dat in alle voorkomende gevallen, waarin de politie zich misdraagt, waarbij zij onvoldoende bescherming verleent, telkens een bericht naar den Sicherheitsdienst gaat onder nummeropgave of, na afschaffing van deze nummers, die naar Major Krüger mededeelde weldra zal plaats hebben, onder opgave van den naam van den betreffenden agent. Aangedrongen werd ook op een zoo nauw mogelijk contact tusschen de W.A.leiders en den politiecommissaris.

De districtsleiders beklaagden zich over het algemeen, dat zij geen invloed hadden op de W.A. Kröller beklaagde zich zelfs over gebrek aan contact met de W.A.leiding en verschillende districtsleiders gingen zoo ver, dat zij eischten dat geen W.A.marsch zou plaats hebben zonder hun toestemming. Major Krüger gaf te kennen, dat ook in het Rijk de formaties van de Partij min of meer naast de districtsleiders stonden en zeer zeker geen 'Unterordnung' zouden dulden. Hij betwijfelde of de W.A.leiding in Holland een andere gedragslijn zou volgen. Ik heb echter beloofd de bezwaren van de districtsleiders te Uwer kennis te brengen. Wat de verhouding van de N.S.B. tot de overige partijen betreft, waarvan de voornaamsten de Unie en de N.S.N.A.P. van Van Rappard: hierover werd weinig gesproken.

Vervolgens werd behandeld punt 5, het burgemeestersvraagstuk en de communaal politieke Vorming. Aanwezig was Mr. van Dijk [5], die over de opleiding van de aanstaande burgemeesters inlichtingen gaf en mij het boekwerk ter hand stelde, dat over deze opleiding

(4) Rost had op 21 nov. en 6 dec. 1940 met Van der Hout overleg gepleegd en 9 dec. aan Zondervan bericht, dat hij dit nog wilde voortzetten, zodra hij Reydon als medewerker bij de Vorming zou hebben gekregen (zie nr. 143, noot 1). Blijkens zijn 'Voorschrift 3' was in jan. 1941 de Vorming in WA en andere nevenorganisaties nog niet geregeld (al deze stukken in NSB 72/379 en 74/395).

(5) Mr. G. L. A. van Dijk, weldra leider van de zgn. burgemeestercursussen.

was vervaardigd. U weet, dat juist in Zuid-Holland de vervulling van verschillende burgemeestersposten steeds actueeler wordt [6]; in de eerste plaats die van den Haag, in de tweede plaats van Delft, Leiden, Gouda, Delfshaven [7] en eigenlijk ook Rotterdam. Ik heb U reeds in een van onze laatste mondelinge gesprekken medegedeeld, dat de candidatuur van Koster in Rotterdam den betreffenden autoriteiten niet aangenaam is. Het zou goed zijn als U zich zelf in gesprekken hiervan zou overtuigen [8]. Juist in verband hiermede uitte de Beauftragte van den Rijkscommissaris de wensch, dat de candidaten, die op de opleiding zijn voor Zuid-Holland op een week-einde in den Haag bijeen zouden komen om op deze wijze gelegenheid te hebben met de verschillende kameraden kennis te maken, die voor een benoeming het meest in aanmerking komen. Kameraad van Dijk verklaarde, dat dit voor Zuid-Holland zeer goed mogelijk was doch dat hij geen tijd had om op dergelijke week-einden in het geheele land aanwezig te zijn, indien elke Beauftragte van den Rijkscommissaris in elke provincie een dergelijk week-einde zou verlangen. Dit is dus een algemeen organisatorische kwestie, waarover ik Uw beslissing verzoek.

Vervolgens kwam punt 1 aan de orde. Alle districtsleiders verklaarden, dat de toevloed van leden wederom voornamelijk uit arbeiders bestond [9] en dat bij de andere kringen de Beweging slechts langzaam voortgang maakte. De getallen, die genoemd werden, maakten zichtbaar indruk op den heer Schwebel. In alle geval was het ledental sinds den binnenval van de Duitsche troepen meer dan verdubbeld. Deze feiten zijn U echter voldoende bekend.

Hierop werd punt 3 behandeld, het Winterhulpwerk, waarbij zoowel over de leiding als over het gebrek aan medewerking van de zijde van de burgemeesters geklaagd werd [10]. De overtuiging werd uitgesproken, dat indien de Winterhulp onder N.S.B.leiding had gestaan en de kameraden meer waren ingezet instede van te worden afgewezen door de verschillende gemeentebesturen, de opbrengst vooral bij huis aan huiscollecten en op lijsten veel hooger zou zijn geweest. De methode van zachten drang op de meer bemiddelde kringen van ons volk werd hierbij bepleit.

Ten slotte werd de verhouding van de N.S.B. tot het N.V.V. en de nieuwe organisatie van het N.V.V. besproken [11]. Tot niet geringe verbazing van de Duitschers werd medegedeeld, dat in de Beweging opnieuw organisaties werden gebouwd voor den cellenbouw in de bedrijven [12]. De vertegenwoordiger van het Arbeidsfront [13] bij den heer Schwebel verklaarde hiertegenover dat in dit opzicht alles moest worden overgelaten aan het Arbeids-

(6) Vgl. nr. 91 en de daar gegeven verwijzingen.

(7) Delfshaven was sinds lang geen zelfstandige gemeente meer.

(8) Zie Inleiding, p. 61-62. Voor Rotterdam was trouwens niet Schwebel, maar Völckers, met wie Rost geen contact had, maar die zo veel mogelijk op de 'anti's' koerste, de *Beauftragte*.

(9) Een pijnlijke mededeling voor de curator van de slinkende NSWG! Maar misschien schreef Rost dit juist toe aan zijn en Woudenbergs beleid bij Arbeiderspers en NVV.

(10) Vgl. nr. 135 bij noot 7 en 8.

(11) De hoofdzaak van de reorganisatie van het NVV, die per 1 april zou ingaan, was de invoering van een districtenstelsel, waardoor de structuur van de vakbonden ingrijpend gewijzigd zou worden. In de praktijk kwam er weinig van terecht, mede ten gevolge van het verzet waarop men vooral in Twente stuitte. Zie verslag over de jaren 1940-1945 van het NVV (Amsterdam, 1945) en F. de Jong, *Om de plaats van de arbeid.* (Amsterdam, 1956).

(12) Zie nr. 135, tekst na *n.* 8 tot en met 11, ook voor het volgende.

(13) F. Geiger die naast *Sozialreferent* bij de *Beauftragte* tevens *Amtsleiter-DAF* van het *Arbeitsbereich Niederlande der NSDAP* was. Met het tweede in deze zin genoemde Arbeidsfront bedoelt Rost het NVV van H. J. Woudenberg, dat immers als voorloper van een Nederlands Arbeidsfront gold.

front, ook de cellenbouw. Hij kwam opnieuw op tegen wat hij noemde de Doppelgleisigkeit tusschen de Beweging en het werk van Woudenberg. Ik verklaarde, dat al deze kwesties in persoonlijke gesprekken tusschen U en Woudenberg waren opgelost, dat ik min of meer op de hoogte was van de moeilijkheden, die bij de opheffing van het Arbeidsfront van de N.S.B. en latere arbeidskernen waren gerezen [14] en dat ik mij niet kon voorstellen, dat op het oogenblik in de Beweging een nieuwe organisatie zou worden geschapen zonder dat deze de volle instemming had van Woudenberg in zijn functie als Hoofd Afdeeling IV. Ik beloofde echter hem op de hoogte te stellen en heb ook in dezen voeling met Woudenberg genomen.

Ten slotte werd door den heer Lanwehr, den vertegenwoordiger voor Pers en Cultuur bij den Beauftragte, geklaagd over het feit, dat in strijd met de beloften die hem gedaan waren hem geen berichten toekwamen van onbetamelijke uitingen in de provinciale pers van Zuid-Holland. Alle districtsleiders verklaarden, dat zij wel degelijk lectoren in hun districten en kringen hadden ingesteld, dat de provinciale pers in Zuid-Holland op het oogenblik nauwkeurig wordt gevolgd en dat regelmatig berichten zijn gezonden aan den Persdienst van de N.S.B., met verzoek deze aan de Dienststelle Schwebel toe te zenden. Ik wend mij hierover tot den Persdienst van de N.S.B.[15]

Ik heb U thans over een en ander ingelicht en verblijf met nationaal socialistischen groet Hou Zee

M. Rost van Tonningen

RvT 113/83073–5. Doorslagkopie [a]

171 I. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Punten van behandeling van de bespreking ten huize van den Beauftragte van den Rijkscommissaris, den heer Schwebel, op 10 Februari 1941 [a].

1. Aufnahme bezw. Ablehnung des nationalsozialistischen Gedankens in den verschiedenen Volksschichten:
   a. bei den oberen und unteren Beamten,
   b. in den Kreisen der grossen Wirtschaft und des wirtschaftlichen Mittelstandes,
   c. bei den gewerkschaftlich organisierten und den nicht organisierten gewerblichen Arbeitern,
   d. bei den Gross- en Kleinbauern und den Landarbeitern.
2. Verhältnis der N.S.B. zu den übrigen Parteien und der Polizei.
3. Erfahrungen bei der Durchführung des Winterhilfswerkes:

(14) Zie nr. 135, noot 11 en Inleiding, p. 143 en 160.
(15) Op Rosts brief van 14 feb. aan de NSB-Persdienst kreeg hij 20 feb. van L. Lindeman bericht, dat deze van de afspraak van Rost met de dictrictsleiders en Lanwer niets wist en dat alle tot dusver bereikte resultaten – een aantal plaatselijke bladen was verboden – aan het initiatief van de Persdienst in samenwerking met de *Leiter der Presseabteilung* van het rijkscommissariaat, W. Janke, te danken waren (NSB 15/69).
(a) Het oorspronkelijk van deze brief is Mussert XII 93076–8.
171 I – (a) Deze punten nam Rost over uit Schwebels uitnodiging van 4 feb. 1941 (RvT 93/81010–11).

a. Mitarbeit der Bürgermeister,
b. Schwierigkeit bei der Mitarbeit der NSB-Mitglieder,
c. Wie wirkt sich die Betreuung durch die WHN bei der Bevölkerung aus?
4. Verhältnis der NSB zur N.V.V. und deren Neuorganisation.
5. Bürgermeisterfragen und komunalpolitische Schulung.

RvT 113/83076. Doorslagkopie [b]

172. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

14 Februari 1941

Leider,

Zooeven ontving ik bezoek van kameraad Oosterbaan, nadat ik Maandagochtend een bezoek zou hebben gekregen van kameraad Goedewaagen. Ik moest kameraad Goedewaagen's bezoek afzeggen, aangezien ik een dringend bezoek op een andere plaats had, en bezocht hem daarop gisteren in zijn Ministerie. Het is vooral het bezoek van kameraad Oosterbaan, dat mij aanleiding geeft U te schrijven.

Kameraad Oosterbaan begon over mijn rede [1] van Zaterdag, en ik heb hem toen gevraagd op welke concrete punten hij zijn critiek kon gronden. Hij kon mij geen enkel concreet punt aangeven. Ik heb hem daarop in een uitvoerig onderhoud verklaard, dat in dat geval zijn aanval tegenover de vergadering onjuist was geweest [2].

Een nog persoonlijker karakter had de aanval van kameraad Koster. Ik weet niet, of U het debat ook op gramophoonplaten heeft. In dat geval zult U ongetwijfeld kunnen constateeren, dat kameraad Koster mijn rede heeft verdraaid. Zijn heftigen toon kon ik alleen verklaren uit een persoonlijke veete, die deze oud-vrijmetselaar tegenover mij heeft overgehouden, omdat ik, en niet hij, in de Tweede Kamer zitting had en uit het onderhoud, dat daarop volgde, waarbij ik onverbloemd mijn meening te kennen gaf over zijn beheer in de Chamottefabriek [3].

Dat kameraad van Genechten het noodig vond protest tegen den onredelijken uitleg van mijn rede door de kameraden Koster en Oosterbaan te uiten, spreekt boekdeelen [4]. Ik kan U wel zeggen, dat ik als leider van de Vorming, mij heb moeten inhouden om dergelijke persoonlijke aanvallen niet op scherpere wijze te beantwoorden. Het lijkt mij in dit verband nuttig U de inhoud van mijn betoog tegen Oosterbaan als perschef, weer te geven.

(b) Mussert XII 93078 is het oorspronkelijk.

172 – (1) Het betreft hier de terstond berucht geworden vormingsrede over de Germaanse Statenbond op 8 feb. 1941; zie Inleiding, p. 161–162. – Goedewaagens bezoek op 10 feb. verviel, aangezien toen de lang verwachte bespreking met de rijkscommissaris en Schmidt, met Goedhuys, Kerkmeester en Van der Zee over NSWG en Arbeiderspers plaats had (vgl. nr. 189, *n.* 2).

(2) Oosterbaan en Koster waren de meest kwaadaardige, mr. Van Oppenraay, districtsvormingsleider te Utrecht, de meest geprononceerd 'Dietse' opponent na de rede; zie voor hun woorden het verslag in Mussert 18d. – Het was juist de mentaliteit van Rost en niet concrete punten, waarom men hem bestreed.

(3) Zie Inleiding, p. 61. Koster zou in maart 1941 nieuw voedsel voor die vijandschap vinden, daar hij toen voor Rost moest wijken als leider van de Raad voor Volkshuishouding, zie nr. 190, noot 1.

(4) Rost heeft blijkbaar niet gevat dat Van Genechtens slotwoorden demagogisch waren in de geest van Marcus Antonius' rede tegen Caesars moordenaars. Zie het verslag van de vergadering.

Toen Oppenraay in zijn politieke onrijpheid op hoogen toon eischte, dat wij aan de Duitschers de voorwaarde zouden stellen, dat zij ons Groot-Nederland zouden laten stichten alvorens wij bereid waren in den Germaanschen Statenbond in te treden, gaf hij daarmede een uiting, die juist de Groot-Nederlandsche gedachte naar het Rijk der droomen verwijst.

Ik wil hiermede aanvangen, omdat dit betreft het eerste politieke gedeelte van het programma, door U in 1931 opgesteld. Zooals ik in een van onze mondelinge besprekingen terloops opmerkte, was dit politieke gedeelte van het programma, voor het tijdstip, waarop U het opstelde, het eenig mogelijke.

Zou U *toen* van den Germaanschen Statenbond gesproken hebben, dan ware de practische propaganda uiterst moeilijk geworden.

Personen als Oppenraay vertegenwoordigen echter een richting in de Beweging, die het wantrouwen van de Duitschers moet doen toenemen, aangezien dit is een separatistisch Groot-Nederland, met eenzijdige rasverbondenheid naar het Zuiden gericht en met de ontkenning van de rasverbondenheid naar het Oosten toe.

Het is merkwaardig, dat dit bij een deel van onze katholieke leden (gelukkig bij een klein deel) gevonden wordt als de parallel aan de politieke gedachte van de R.K.S.P. Deze menschen zetten bewust of onbewust de politiek van de R.K.S.P. in de Beweging voort en moeten daardoor wantrouwen verwekken tegenover den werkelijken grondslag van de Groot-Nederlandsche gedachte, zooals deze door de leden der Beweging, die deze gedachte op hun vaandel schrijven en tevens zich op gelijke wijze met het Duitsche volk verbonden voelen, wordt aangevoeld.

Tegenover deze Zuidwaarts en tegen Duitschland gerichte separatistische stroomingen baat alleen de duidelijke stellingname, dat het Nederlandsche volk als ras gelijke bindingen heeft naar het Oosten als naar het Zuiden. Ik spreek hier van rassische bindingen, niet van cultureele of taalkundige lotsgemeenschap. Hoe klaarder wij de dubbele rassische gebondenheid naar het Oosten en Zuiden tot uitdrukking brengen, des te eerder zal men van Duitsche zijde geneigd zijn om de Groot-Nederlandsche gedachte niet te zien als een streven, dat tegen het Rijk gericht is. Personen als Oppenraay schaden de Groot-Nederlandsche gedachte en ook het vertrouwen, dat van Duitsche zijde in onze Beweging is gesteld. Dergelijke uitingen zijn dus zeer gevaarlijk, vooral in grooter verband beschouwd. Het zal U bekend zijn, dat het politieke katholicisme in Spanje en Frankrijk zeer krachtig zich weert. In Frankrijk [4a] heeft een ware inquisitie plaatsgevonden, door het uitstooten van alle nietclericaal voelende officieren uit het leger en ambtenaren uit den staat. Ik heb maanden geleden kameraad van Geelkerken voorspeld, dat de eerstvolgende aanval van het politieke katholicisme tegen het nationaalsocialisme Nederland als springplank zou nemen. Deze aanval is thans in vollen oorlogstijd geschied door den herderlijken brief [5], die in schijn gericht was tegen het Nederlandsche nationaal-socialisme, doch in feite de nationaalsocialistische wereldbeschouwing, ook van het Rijk, aantast. Ik heb destijds na de binnenmarsch der Duitsche troepen voorgesteld, dat de Beweging zou eischen, dat de uitzonderingsbepalingen, die het Episcopaat tegenover de N.S.B. had uitgevaardigd, zouden worden herroepen [6]. Zou dit zijn geschied, dan had de Beweging tegenover het Nederlandsche volk de leiding in den zwaren strijd tegen de aanmatigende houding van het Episcopaat behouden.

(4a) Bedoeld wordt natuurlijk Vichy-Frankrijk onder het bewind van maarschalk Pétain.

(5) Hij bedoelt het Herderlijk Schrijven van 13 jan. 1941, zie Stokman, *Het verzet der bisschoppen*, p. 183.

(6) Hij doelt op een hoofdartikel in *Het Nationale Dagblad* van 7 juni 1940: *Ambtenarenverbod en Vasten-*

De aanval is nu eenmaal de beste verdediging, doch dat deel van de katholieke leden onzer Beweging, dat als ik het zoo mag uitdrukken nog geestelijk geknecht is, is niet alleen vreesachtig om tot den aanval over te gaan, doch poogt te verhinderen, dat anderen dit doen. Door den herderlijken brief kreeg de Beweging voor den zooveelsten maal een slag in het gezicht. Het Nationale Dagblad zweeg in alle talen. De maatregelen, die thans van Duitsche zijde worden genomen tegen de politiek-katholieke agressie [7], leggen de leiding geheel in Duitsche handen. Het Nederlandsche volk zal hierin geen verdienste van de Beweging zien. Willen wij echter aanspraak maken op zelfstandigheid, dan zullen wij in de toekomst ook in de meest moeilijke vraagstukken leidend moeten zijn. Hoe vreesachtig een klein deel der katholieke leden is, heb ik zelf ervaren. Ik herinner U eraan, dat tijdens mijn strijd voor de zaak Oss, beweerd werd, dat ik het katholieke volksdeel tegen mij zou krijgen.

Het zal U echter interesseeren te vernemen, dat ik juist van de katholieke mijnwerkers-kameraden uit Limburg het mooiste geschenk voor mijn huwelijk mocht ontvangen [8]. Ten einde elk misverstand te vermijden, zou ik met name katholieke leden der Beweging willen noemen, die vrij zijn van een knechtenmentaliteit tegenover de geestelijkheid, b.v. de gebroeders van Bönninghausen, verder de districtsleider van Brabant kameraad de Ruyter, kameraad Vlekke en anderen, die veelal behooren tot de oudste leden der Beweging.

Ik houd ook staande, dat de massa der katholieke leden in het Zuiden geestelijk veel vrijer staat dan personen als Oppenraay en ik acht Oppenraay ongeschikt om als spreker van de Beweging op te treden, zoolang hij dergelijke onrijpe uitlatingen doet.

Als ik nu op het eerste deel van ons programma mag terugkomen, dan zou ik het zoo willen uitdrukken, dat dit op het oogenblik sluimert. Wat daarentegen niet sluimert en waar de Beweging voor het kernvraagstuk dezer tijden staat, is onze verhouding tot Duitschland. De basis van het nationaal-socialisme is de rassen- of bloedsgedachte. Toen ik onmiddellijk na mijn rede U even sprak [9], hadden wij het over 'stammen'. U vroeg mij toen wat ik onder dit begrip verstond. Ik versta hieronder, dat b.v. het Nederlandsche volk opgebouwd is uit drie stammen: Friezen, Saksers en Franken. Holland en vooral Zuid-Holland is een mengeling van deze drie en heeft daarbij sterke bloedtoevoer gehad uit het Zuiden, omdat de immigratie, b.v. van de Fransche Hugenoten, zich geheel op Holland richtte. De Friezen en Saksers van het Noorden van ons land voelen zich in zeer sterke mate verwant aan hun Duitsche stamgenooten. Degenen, die dat willen ontkennen, zijn niet op de hoogte van de ontwikkeling van den laatsten tijd, zij zijn ziende blind. De oprichting van 'Sakso-Frisia' in het Noorden, heeft ten doel de cultureele betrekkingen tusschen Saksers en Friezen aan deze en gene zijde van de grens te bevorderen. Deze cultureele gemeenschap wordt opgenomen in een cultuurkring, die morgen zal worden opgericht en de sanctie van den Rijks-

mandement. Dit is ter sprake gekomen in zijn onderhoud met Mussert op 3 juni 1940, toen hij als een der punten, die de dag tevoren in zijn onderhoud met Himmler en Seyss-Inquart aan de orde waren geweest, noemde: opheffing van de uitzonderingsbepalingen (zie dagboek van Mussert op 3 juni 1940).

(7) Op 6 feb. werd *De Maasbode* voor onbepaalde tijd verboden, 19 en 21 feb. volgden maatregelen tegen het r.k. bijzonder onderwijs (zie Stokman, *a.w.*, p. 54). Ook het bestaan van het R.K. Werkliedenverbond leek in die dagen reeds bedreigd (CNO SG 23, 24, 25/II).

(8) Zie zijn bedankbrief aan kam. Van Uum (RvT 27 Felicitaties Huwelijk). Hij ontving van de Zuidlimburgse kameraden een schilderij.

(9) Rost is na afloop van de vergadering even aan Musserts 'ziekbed' verslag gaan uitbrengen, waarschijnlijk om de opponerende leden van het hoofdkwartier voor te zijn.

commissaris heeft [10]. Dit streven is alleszins gewettigd, daar zij in den nationaal-socialistischen bloedsgedachte is verankerd.

Aan den anderen kant is het onze taak om een dergelijk streven niet in een van het Noorden tegen het Zuiden gericht separatisme te doen ontaarden. Personen als Oppenraay, die meenen aan ons volk in het Noorden en Oosten van ons land het uitdragen van gevoelens van rasverbondenheid met onze stamverwanten aan de andere zijde van de grens kunnen ontzeggen of deze gevoelens achterstellen bij de rasverbondenheid met Vlaanderen, werken het Noordelijk en Oostelijk separatisme van ons volk in de hand.

Dat dit Noordelijk separatisme bestaat, heb ik ondervonden gedurende de vier jaar, dat ik Het Nationale Dagblad heb geleid. Toevallig bestond vrijwel de geheele redactie van Het Nationale Dagblad uit Noordelingen. Deze menschen hadden weinig sympathie voor het Nederland bezuiden den Moerdijk [11].

Ik ben hier met alle kracht tegenopgekomen en heb hen als een plicht voorgehouden, onze volksgenooten bezuiden den Moerdijk en in Vlaanderen in hun strijd tegen de overwoekering door latijnsche invloeden te steunen. Dit bloed is *te* kostbaar om te worden prijsgegeven.

Naast het Noordelijk separatisme, dat tegen het Zuiden is gericht, naast het eenzijdig separatisme van politiek katholieke invloeden ten nadeele van Duitschland, is Holland een gebiedsdeel met eigen karakter. Holland d.w.z. de provincie Holland, vertegenwoordigt sterk het overzeegerichte element. Het heeft zich in den loop der tijden het verst van het Duitsche Rijk afgewend, terwijl het Oostelijk deel van ons land meer continentaal gericht is. Met deze verschillende stroomingen heb ik rekening gehouden in mijn rede. Het begrip van den Germaanschen Statenbond is helaas in de N.S.B. nog tot weinig klaarheid gekomen en de bedoeling van mijn rede is geweest de problemen van dezen Germaanschen Statenbond te stellen en ze te benaderen vanuit onze nationaal-socialistische wereldbeschouwing. Deze wereldbeschouwing is gebaseerd op ras- en leiderschap. Gebondenheid der Germaansche stammen spruit voort uit hun bloedsgemeenschap. De Leider van den Germaanschen Statenbond is ook in Uw beschouwing: Adolf Hitler, Führer aller Germanen [12].

De laatste man, die in debat kwam, was een eenvoudige W.A.man, kameraad Swaalf. Hij sloeg den spijker op den kop, toen hij zei, dat de leider van den Germaanschen Statenbond steeds zal zijn de man uit welken stam dan ook, die de grootste leiderscapaciteiten in zich vereenigt en hij gaf hiermede blijk van meer begrip te hebben dan de schreeuwers in het debat.

Al zullen de latere opvolgers van Hitler niet zijn grootheid hebben, zoo ligt toch in deze opmerking van Swaalf de zuivere wereldbeschouwing verankerd. Deze betrekkelijk onaanzienlijke man is vrij van elk minderwaardigheidscomplex, waarmede tal van kameraden

(10) De vereniging Saxo-Frisia werd door J. H. Feldmeijer opgericht op 18 jan. 1941. Prof. dr. J. M. N. Kapteyn en S. J. van der Molen vormden het bestuur. Rosts vriend Bontkes (zie nr. 63, noot 3) had hem begin dec. bericht, dat hij en P. Dijkema (zie nr. 79) in overleg met de Duitsers van zins waren op 15 feb. 1941 een Noordwestgermaanse Cultuurbond te stichten. Het ging achteraf niet door: Saxo Frisia had als loot van de Volksche Werkgemeenschap ten slotte de voorkeur. Zoals Bontkes reeds 7 en 23 januari spijtig voorzag, zat hij er naast, want samenwerking met de culturele afdeling van het Agrarisch Front kwam evenmin op gang (zie RvT 22/80189 en 80193 en RvT 103/80307-8; vgl. BDC H 913 en H 922: 6570).

(11) Ook in de gedachtenwisseling op 8 feb. 1941 had Rost dit, en wel in hun eigen nog krasser termen, naar voren gebracht. Zie verslag van de vergadering.

(12) Mussert had deze formule zojuist geaccepteerd voor de eed die Nederlandse vrijwilligers bij de *Waffen-SS* zouden moeten afleggen (zie *Mussert en de eed van trouw* en *Dienstneming bij de vijand* § 8). Rost beschouwde het steeds als zijn taak, Mussert *bei der Stange zu halten* sinds diens 'erkenning van den Führer' op 4 sep. 1940 en later na zijn eed van trouw op 10 dec. 1941 nog in versterkte mate.

in onze Beweging nog te kampen hebben, als zij het onderwerp 'Germaansche Statenbond' benaderen. Personen, die aan minderwaardigheidsgevoelens leiden, vreezen overheersching der Duitschers. Het type van den vrijgeboren Nederlander kent dergelijke innerlijke vraagstukken niet. Hij ziet in de Duitschers een bloedverwant volk en springt als gelijke met hen om.

Het leidend beginsel van ons programma, dat het algemeen belang stelt boven het groepsbelang geldt evenzeer voor den Germaanschen Statenbond als binnen het Nederlandsche Staatsgebied. Het belang van het geheel overheerscht het belang van een deel. Rasgemeenschap, leiderschap en ons leidend beginsel geven ons den sleutel voor de oplossing van concrete vraagstukken van den Bond. Ik wil deze concrete vraagstukken in het kort aanstippen [13].

Wij hebben in dezen en den vorigen wereldoorlog gezien, dat een behoorlijk leger slechts één opperbevelhebber behoort te hebben.

De eerste opperbevelhebber van den Germaanschen Statenbond zal waarschijnlijk een Duitscher zijn. Voor de nationaal-socialisten is het hierbij vanzelfsprekend, dat op den duur de beste officier aanvoerder van een leger van den Germaanschen Statenbond zal zijn, ongeacht uit welken Germaanschen stam hij gesproten is.

De moderne oorlogsvoering legt een nauw verband tusschen militaire en economische voorbereiding. De economische oorlogsvoering verlangt, dat reeds in vredestijd de eigen bodem en het eigen land voorzien in de voor het leven der oorlogvoerende stammen onontbeerlijke grondstoffen.

Dit beteekent, dat in den Germaanschen Statenbond, waarin rond 120.000.000 menschen de behoeften bepalen, het productiesysteem en de productieverdeeling over den beschikbaren bodem op deze behoeften zullen moeten zijn gericht. Dit is trouwens het eerste beginsel van het economische gedeelte van Uw eigen programma. Eenhoofdige leiding is ook hier m.i. noodzakelijk. Het spreekt vanzelf, dat, gegeven de ervaring, die de Duitschers op dit gebied hebben, een Duitscher als eerste de leiding zal krijgen doch op den duur zal ook hier de bekwaamste aan den spits staan, ongeacht waar zijn wieg in den Statenbond heeft gestaan.

Militaire voorbereidselen en economische weerbaarheid zijn nutteloos, als het verkeerswezen niet zoo geregeld is, dat de verdeeling der goederentransporten, wapenen en troepen onder alle omstandigheden is gewaarborgd m.a.w. ook op verkeersgebied zal in de levensruimte van den Germaanschen Statenbond eenhoofdige leiding onontbeerlijk zijn. Ook hier zijn degenen, die dit ontkennen, ziende blind. In alle stilte is in vollen oorlogstijd nagenoeg het geheele systeem van in- en uitvoerrechten tusschen Nederland en Duitschland weggevallen [14]. Het gaat naar vrij verkeer binnen de geheele levensruimte van den Germaanschen Statenbond toe.

Deze maatregelen zijn zoo verstrekkend, dat ik met verbazing zag, dat onze pers hieraan stilzwijgend voorbijgegaan is.

Ik kom op het volgende punt: Het gebruik van de beschikbare hoeveelheid arbeidskrachten. In den nationaal-socialistischen staat zal steeds een tekort zijn aan arbeidskrachten. Men moet met de beschikbare arbeidskrachten woekeren en daarbij gaat het al-

(13) Het volgende gedeelte had Rost ook in zijn rede aangeroerd (zie verslag), al ging hij er minder duidelijk en minder uitvoerig op in; zo noemde hij bijv. de eenhoofdige leiding voor arbeidsinzet niet en evenmin de opheffing van de tariefgrens met Duitsland (zie noten 14 en 15).

(14) Dit doelt op de opheffing van tarieven in het Nederlands-Duitse handelsverkeer ingaande 16 dec. 1940, die door de pers uiteraard niet luidruchtig was verwelkomd.

gemeen belang van den Germaanschen Statenbond boven het groepsbelang. Ook hier zal eenhoofdige leiding onvermijdelijk zijn [15].

Dat op het gebied der buitenlandsche politiek evenzeer eenhoofdige leiding moet bestaan, is door U zelf erkend. Zoo heb ik eenige van de voornaamste punten in mijn rede aangehaald, waar het lidmaatschap van den Bond zijn consequenties met zich meebrengt.

Als men het leidersbeginsel in den Bond verwerpt, plaatst men zich in strijd met het grondbeginsel van het leiderschap der nationaal-socialistische wereldbeschouwing. De Germaansche Statenbond is dan geen levensvatbaar geheel, doch wordt een Volkenbond, een democratie, die noch bestaansrecht, noch zin heeft.

Beteekent dit nu algeheele gelijkschakeling of opslorping? Voor den nationaal-socialist is deze vraag overbodig. Zooals ik in mijn rede zei, is het ondenkbaar, dat de Nederlandsche soldaat uit Leiden zijn dienstplicht volvoert in Königsberg, het is ondenkbaar, dat de Nederlandsche boer, die over tweeduizendjarige ervaring van dezen bodem beschikt, zonder meer zou worden overgeplaatst naar Oostenrijk of naar de Oostpruisische vlakten [16]. Integendeel, zal hij als deskundige de leiding over de productie van dezen bodem behouden onder eenhoofdige centrale leiding.

Op dit beginsel uitvoerig in te gaan, is overbodig, even overbodig, als te betogen, dat er onder den oppersten leider andere leiders onontbeerlijk zijn. Zoo is het in de Beweging en zoo is het in den Germaanschen Statenbond.

Ik heb dit in mijn rede uitdrukkelijk gezegd en daarbij in het bijzonder Uw persoon en dien van kameraad van Geelkerken genoemd.

Het Nederlandsche volk heeft zich in de geschiedenis met roem overdekt. Het is echter den werkelijk moedigen mensch onwaardig zoo zeer te snoeven op eigen roem en op eigen prestaties als soms door leden onzer Beweging geschiedt, die zelf in de moeilijkste uren van onze strijd onzichtbaar waren. U zult zich herinneren, dat een groot deel van de leiders uit de Beweging aan ons volk voor den 10en Mei elk heroisme ontzegden. De huidige strijd van de eenvoudige kameraden der W.A. [17], die ook voor 10 Mei het gevaar niet schuwden, moet de kameraden, die aan ons volk heroisme ontzegden, het schaamrood naar de wangen jagen. Ik heb tegen dergelijke uitingen trouwens indertijd herhaaldelijk geprotesteerd, daar zij een beleediging zijn voor het Nederlandsche volk en evenzeer te kort doen aan prestaties van mannen als mijn vader, die onder de moeilijkste omstandigheden hun plicht deden en aan bloedige expedities deelnamen. Ik kan echter ook hier te lande genoeg voorbeelden noemen van het natuurlijke heroisme, dat zich dagelijks uit. Een ieder, die werkelijk nationaal-socialist is, weet, dat het onbetamelijk is van achter de schrijftafel aan dit volk heroisme te ontzeggen, als men b.v. het werk ziet van onze reddingsploegen van de Noordzeekust en men ziet de stoere visschers jaar in, jaar uit uitvaren. Men kan echter niet aan den eenen kant heroisme ontkennen en aan den anderen kant van het Duitsche volk eischen, dat zij ons zullen respecteeren. Dat Duitsche volk heeft ons bevrijd en heeft zelf daden van onvergelijkelijk heroisme, nog in den laatsten tijd, vertoond. Alleen onze moed en de kracht

(15) Sauckel was op dit ogenblik nog niet tot *Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz* benoemd, dat zou pas een jaar later gebeuren. De arbeidsbemiddeling in Duitsland was echter reeds sinds jaren in handen van een gecentraliseerd overheidsapparaat. De reorganisatie van de openbare arbeidsbemiddeling in Nederland was gaande, maar nog niet afgesloten. De NSB speelde er op dit ogenblik nog nauwelijks een rol bij.
(16) Als president van de Nederlandsche Oostcompagnie zal Rost in 1942 en 1943 wel anders spreken.
(17) Merkwaardige kwalificaties voor de relletjesmakerij en terreur tegen joden waaraan de WA zich in die dagen te buiten ging (zie B. A. Sijes, *De Februaristaking 1941*; vgl. nr. 164, noot 3). Zie echter nr. 166 bij *n.* 1a.

van onze persoonlijkheid, niet gesnoef op daden van voorouders, kan de mate van gelding van het Nederlandsche volk in de Germaansche ruimte bepalen [18].

De werkelijkheid is gelukkig sterker dan alle denksystemen en als op het oogenblik in de divisie 'Viking' de Nederlandsche S.S. zich voorbereidt voor den strijd voor het ideaal van den Germaanschen Statenbond [19] dan is daarmede het begin gemaakt van een daadwerkelijk heroisme, dat ons den eerbied onzer Duitsche vrienden kan brengen.

Daarmede kom ik dan op het zelfstandige leven van het Nederlandsche volk. Dat ons volk in den Germaanschen Statenbond even zelfstandig zal zijn als het Duitsche, het Noorsche, het Deensche en elk ander volk, dat daarin opgenomen wordt, spreekt voor mij vanzelf. Dat wij de taak in den Germaanschen Statenbond zullen uitoefenen, waarop ons leiderschap beproefd is, spreekt ook vanzelf. Dat deze taak ligt in onze groote koloniale opbouwarbeid heeft de arbeid van de pioniers door de eeuwen heen bewezen, doch zooals ik in mijn rede zei, stammen deze pioniers hoofdzakelijk uit de kuststreken en zijn voor meer dan 50% van Frieschen bloede. Ik heb hiervoor gezegd, dat het geen zin heeft op eigen daden te snoeven. Ik heb in mijn stamboom een zoo groot aantal pioniers op het gebied der koloniale opbouwarbeid, dat het niet op mijn weg ligt om de verdiensten van een deel van ons volk, dat daar zijn heldendom uitdraagt, speciaal naar voren te brengen. Ook dit is voor een goed Nederlander vanzelfsprekend. De ongerustheid, voor het teniet gaan van onze z.g. zelfstandigheid van vóór 10 Mei is on-nationaal-socialistisch en als zoodanig geloof ik, dat tegen deze ongerustheid met kracht moet worden opgetreden. De troep van de Beweging, die gewend is om te strijden, zal deze ongerustheid trouwens niet hebben. Zij hebben te veel vertrouwen in eigen waarden en eigen kracht van het bloed en ook in de waarden van het bloed van het Duitsche volk, want leidersbloed onderdrukt geen leidersbloed en onder een Leider als Adolf Hitler is onderdrukkking van waarachtig leiderschap in den Germaanschen Statenbond ondenkbaar.

Als Oosterbaan moest terugkrabbelen in het onderhoud, dat hij met mij had omdat hij te ver was gegaan en als Koster persoonlijke veeten misbruikt voor uitingen als hij heeft gedaan, meen ik, dat daarmede onze Beweging niet gediend is en dergelijke uitingen even schadelijk zijn als andere opwellingen, waaronder die van van Oppenraay wel een van de meest beteekenisvolle is.

Ik zou U willen vragen mij over het gebeurde van Zaterdag l.l. een onderhoud te willen toestaan [20].

Met nationaal-socialistischen groet, Hou Zee

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 113/83058–64. Doorslagkopie [a]

(18) Doelt dit op Musserts poging van 23 sep. 1940, onder aanroeping van Tromp en De Ruyter aan de *Führer* toezeggingen voor een groot Dietsland te ontlokken?
(19) De *Standarte Westland* met zijn Nederlandse vrijwilligers (zie nrs. 85, 86, 116) zou deel gaan uitmaken van de *SS*-divisie 'Wiking', die overigens nog in oprichting was. Het was voor de *Standarte Westland* dat Mussert in die dagen nieuwe vrijwilligers opriep, waaraan een groot deel van de Nederlandsche SS, o.a. Feldmeijer zelf en ook W. J. Heubel, gehoor gaven (zie nr. 177, *n.* 2). Zij kwamen tenslotte lang niet allen in 'Wiking' terecht, maar grotendeels in het Vrijwilligerslegioen Nederland (zie *Dienstneming bij de vijand*, § 7).
(20) Zie nr. 176. Intussen liep Rost zelf rond met de gedachte, zich voor de *Standarte Westland* te melden (zie nrs. 173 en 174).
(a) Het origineel bevindt zich in Mussert 18d.

173. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. HIMMLER

's-Gravenhage, den 19. Februar 1941

Hochverehrter Reichsführer,

Soeben meldete ich mich für die Standarte 'Westland' zum Einsatz im Frühjahr [1].

Wie Sie sich erinnern, meldete ich mich im September 1938 am Ende des Nürnberger Parteitages, während der tschechischen Krise beim Gruppenführer Wolff als Freiwilliger im Kriegsfalle. Der Gruppenführer Wolff teilte mir später mit, dass ich eingeteilt wäre bei der Standarte 'Germania'.

Auch im Frühjahr 1940, als ich in Berlin war [2], machte ich mich für den Einsatz erbötig beim Gruppenführer Wolff unter der einzigen Bedingung, dass ich nicht gegen mein eigenes Volk eingesetzt würde.

Nach dem Einmarsch der deutschen Truppen in die Niederlande entfällt letztere Bedingung und ich erörterte dieselbe Frage mit Brigadeführer Rauter. Dasselbe tat ich dann beim Münchener Besuch im vorigen Monat beim Gruppenführer Wolff.

Einerseits war die Meinung, ich sei nicht jung genug mehr, andererseits meint man, dass meine Aufgabe in Holland liegt.

Ich feiere nun heute meinen 47. Geburtstag, bin aber körperlich besser erhalten als die meisten meiner Altersgenossen.

Einerseits sehe ich gerade meine Aufgabe in einen Persönlichen Einsatz und zwar aus verschiedensten Gründen [3]. Andererseits habe ich eine wichtige politische Aufgabe ungefähr beendet als Kommissar der S.P.D. Ich habe nach emsigster Arbeit 100.000 Arbeiterfamilien als Leser für die auf unsere nationalsozialistische Weltanschauung umgeschalteten Arbeiterpresse erhalten. Damit ist eine unermüdliche Propaganda in erstem Stande erfolgreich beendet [4].

Ich bin nach meiner festen Ueberzeugung imstande meinen unerschütterlichen Glauben an den Führer und an den gross-germanischen Gedanken auf diejenigen meiner zukünftigen Mitkämpfer der Standarte 'Westland', die weltanschaulich weniger festgefügt sind, übertragen zu können.

Ich glaube, dass ich durch mein Beispiel viele zweifelnden niederländischen Volksgenossen und Kameraden überzeugen könnte [5].

Meine nationalsozialistische Weltanschauung ist meine Religion. Der Führer ist der Verkünder dieser Religion.

Es wäre für mich unmöglich weiterhin in meinem Volke mit derselben inneren Kraft

173 - (1) De eigenlijke aanmelding had reeds op 17 feb. 1941 plaats in Amsterdam, maar leidde tot een botte afkeuring. Zie over de omstandigheden van de aanmelding Inleiding, p. 170–171 en nr. 178, *n*. 3.

(2) Over dit bezoek aan Berlijn omstreeks 10 maart 1940, zie Inleiding, p. 39. Deze brief is de enige bron voor die vroegere aanmeldingen.

(3) Voor de mogelijke motieven, zie Inleiding, p. 171.

(4) Dit ter weerlegging van de conclusie dat zijn benoeming bij de SDAP op een mislukking was uitgelopen.

(5) Uit brieven en berichten van Heubel, Schwing en Van Klaveren (zie nrs. 85, 86, 111 en 116 I), bij zijn gesprekken over de 'inzet Mei 1940' en bij zijn bezoek aan München in de maand tevoren, had hij van de weifelingen bij de jonge *Waffen-SS*'ers reeds genoeg bemerkt. Bij Mussertgarde en SAR en bij menige spreekbeurt had hij zijn vermogen, te overtuigen en mee te slepen bewezen, zij het bij een bepaald type mensen.

diese Religion und diesen Glauben meinem Volke zu übertragen, wenn ich nicht mit den Vorkämpfern der Idee auf dem Schlachtfelde mein Leben für unser grosses Ideal einsetzen könnte.

Wenn man mich hier zurücklässt in meiner Heimat unter dem Vorwand, dass ich hier eine wichtigere Aufgabe hätte, würde man mich seelisch derartig belasten, dass ich die Durchschlagkraft der Kampfjahren vor dem 10. Mai verlieren würde.

Ich weiss, dass Sie als Letzter über die Anmeldungen der über 40 Jahren alten Freiwilligen entscheiden [6].

Ich hatte in der niederländischen Armee den Rang von 1. Leutnant der Artillerie, habe aber das letzte Mal im Jahre 1928 gedient (3 Wochen) und wurde wegen meiner nationalsozialistischen Gesinnung im Frühjahr 1937 aus der niederländischen Armee ausgeschlossen. Die Ausbildung für das niederländische Reserve-Offizierkorps war schlecht und überdies habe ich nur mit überalteten Kanonen exerziert. Ich verzichte daher auf jeden Anspruch auf einen Rang und bin vollkommen damit einverstanden, wenn man mich als einfacher Soldat beim Einsatz verwendet. Daher erwarte ich also als einfacher Soldat auch Uebungen mit meinen Kameraden mitzumachen.

Sollten meine Leistungen zufriedenstellend sein, so werde ich mich selbstverständlich freuen, wenn ich befördert würde zum Gefreiter, Unteroffizier oder später vielleicht Offizier.

Ich verbinde mich niemals auf Grund meines früheren Ranges in der niederländischen Armee, irgendwelchen Anspruch zu erheben. Die Leistung soll eben hier entscheiden [7].

Meine junge Frau, die mich in den zwei Monaten unserer Heirat unendlich glücklich gemacht hat, ist mit diesem Schritt einverstanden. Sie möchte nur, dass sie, da sie das Rote-Kreuz-examen bestanden hat, selbst auch in der deutschen Roten Kreuz Verwendung finden könnte, damit sie während meiner Abwesendheit tätig ist.

Ich rechne zuversichtlich damit, dass Sie, Hochverehrter Reichsführer, meiner Bitte zugestehen wollen und zeichne in dem unerschütterlichen Glauben an den Führer, mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

M. Rost van Tonningen

BDC H 199:2539–40. Oorspronkelijk [a] (fotokopie RvO)

(6) Rost doelt op het bevel van Himmler van 3 feb. 1941 (BDC H 94: 438); zie noot 7, slot.
(7) Zulks in tegenstelling tot de pretenties van anderen, waartegen de 'gewone' jongens in München zoveel bezwaar hadden, maar ook tot de bepalingen van het bevel van Himmler, punt 2: 'Solche Freiwillige, die bereits in der Armee ihres Heimatlandes gedient haben, werden als Unterführer oder Führer in ihrem früheren Rang nach einer entsprechenden Ausbildung mit dem alten Patent übernommen.'
(a) De brief is als *Anlage 3* door Rauter bij zijn schrijven van 20 feb. 1941 aan Himmler gevoegd (zie BDC H 199). Een doorslagkopie is in Rosts verzameling niet aangetroffen.

174. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 19 Februari 1941

Leider,

Zooeven heb ik mij aangemeld voor de Standarte Westland [1]. Het is mij ter oore gekomen, dat volgens de laatste orders van den Reichsführer ook ouderen kunnen worden aangenomen, als zij vroeger reeds een rang gehad hebben [2]. Daar ik in het Nederlandsche Leger Eerste Luitenant der Artillerie geweest ben, vermeen ik hier in aanmerking te kunnen komen. De Reichsführer beslist in dergelijke gevallen persoonlijk. Ik heb mij derhalve zooeven in een persoonlijk schrijven tot hem gewend, met het verzoek hier geen bezwaren te maken maar mijn aanbod te willen aannemen. Daarbij heb ik hem uitdrukkelijk verklaard, dat ik van mijn rang in beginsel afstand doe, daar de Vorming tot Reserve-Officier in Nederland zoo gebrekkig was, dat ik geen aanspraak op gelijke rang in het Duitsche Leger wensch te maken, zooals in het aanbod van den Reichsführer uitdrukkelijk wordt voorbehouden. Bovendien diende ik het laatst in het jaar 1928, en zooals U misschien weet werd ik in het voorjaar van 1937 door de militaire commissie wegens lidmaatschap van de N.S.B. z.g. 'eervol' ontslagen [3].

Ik heb mijn belangrijkste politieke arbeid als Commissaris van de S.D.A.P. in hoofdzaak beëindigd. De ontzaglijke omzichtige propaganda, die vaak door velen in de beweging tot misverstand aanleiding heeft gegeven, heeft ertoe geleid, dat wij 100.000 families als lezer van de Arbeiders Pers hebben behouden. Het gat, dat op het moment van mijn ambtsaanvaarding als Commissaris omgerekend over een jaar *f* 630.000,— bedroeg is gedicht. Het budget van de A.P. is ongeveer in evenwicht. Schulden werden prompt betaald, en er is zelfs nog *f* 50.000,— extra aan kleine obligatiehouders uitbetaald [4]. Op het oogenblik zou ik mij dus geheel aan de Vorming kunnen wijden, doch eventueel kan een ander dit in mijn afwezigheid doen. U kent mijn inzichten langzamerhand genoeg om te weten, dat het Nationaal Socialisme voor mij mijn Godsdienst is. De vervulling van dit geloof noopt mij op het oogenblik zoo mogelijk te midden van de Kameraden naar het Front te gaan. Ik geloof, dat ik als eenvoudig soldaat daarom vooral nuttig werk kan doen omdat ik door mijn geloof en misschien ook door mijn voorbeeld diegenen, die nog minder vast in de schoenen staan zal weten te overtuigen.

Ik weet bij ondervinding, dat in de troep het vertrouwen van een enkel mensch voldoende is om in de moeilijke oogenblikken het moreel van de troep hoog te houden [5].

Ik ben ervan overtuigd, dat U het met mij eens bent, dat hier een prachtige taak is weggelegd, en ik vertrouw dat U mijn onwederroepelijk besluit geen moeilijkheden in den weg zult leggen.

174 - (1) Zie Inleiding, p. 171.
(2) Zie nr. 173 en de noten 6 en 7 daarbij.
(3) Eervol ontslag op grond van de bepaling, dat de NSB behoorde tot de voor Nederlandse militairen verboden verenigingen. Zie Inleiding, p. 33.
(4) Vgl. nrs. 158 en 169.
(5) Zie nr. 173, noot 5.

Mijn jonge Vrouw, met wie ik zeer gelukkig ben geweest, is van mijn besluit op de hoogte, en billijkt het.

Met Nationaal Socialistischen Groet Hou Zee

M. ROST VAN TONNINGEN

RvT 113/83051-2. Doorslagkopie [a]

175. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN R. JUNGCLAUS

den 20. Februar 1941

Lieber Standartenführer [1],

Ich vernahm mit beträchtlicher Verspätung das Hinscheiden Ihrer hochverehrten Mutter.

Ich selbst verlor vor Jahren meinen Vater und weiss daher, wie schmerzlich ein solcher Verlust für einen Menschen ist.

Seien Sie meiner wärmsten Anteilnahme versichert. Sie werden, lieber Standartenführer, empfinden, dass das Wesen Ihrer Mutter so tief in Ihre Seele eingedrungen ist, dass das Absterben eigentlich kaum eine Trennung bedeutet, in jede wichtige Entscheidung Ihres Lebens [2], wenn Sie seelisch an Ihre Mutter denken und mit ihr in Gedanken die Probleme besprechen.

Das Rätsel dieses Lebens und Sterbens liegt ausser der Fassung unseres menschlichen Verstandes. Das Mysterium liegt aber so sehr in unserem Blut verankert, dass wir wissen, dass zwischen den beiden unsichtbaren Welten vor unserer Geburt und nach unserem Tode, dieses Leben nur eine Fortsetzung der vergangenen Generation ist, sowie wir unser geistiges Erbgut unseren Kindern übertragen.

Mögen Sie, Lieber Standartenführer, in den schmerzlichen Verlust, den Sie erlitten haben, in Ihre Weltanschauung und Ihren Glauben den Trost und die Zuversicht finden.

Mit kameradschaftlichen Grüssen zeichne ich, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 22/80186. Doorslagkopie

(a) Het oorspronkelijk is Mussert XII 93070.

175 - (1) De bijbedoeling van deze brief is, de relatie met Jungclaus zo hartelijk mogelijk te houden en zich in verband met zijn aanmelding voor de *Standarte Westland* als volbloed nationaal-socialist te documenteren. Jungclaus was immers de adviseur van de Nederlandsche SS en tijdens Rauters ziekteverlof (half jan. - ca. 19 feb. 1941) belast met de versterkte werving van Germaanse vrijwilligers voor de *Waffen-SS* (zie BDC H 199 en H 624). Jungclaus' bedankje is van 21 feb. 1941 (RvT 93/80857).

(2) Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat in deze weken voor Rost het voorbeeld van zijn vader een rol heeft gespeeld bij zijn overleggingen over dienstneming.

176. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 20 Februari [a] 1941

Kameraad,

In antwoord op Uw brief van 14 Februari j.l.[1] bericht ik U het volgende:

Zoowel Uw rede als die van de kameraden, die ook meenden iets te berde te moeten brengen, heb ik inderdaad ook kunnen hooren, dank zij het feit, dat alles op gramophoonplaten is opgenomen.

Inderdaad heeft kameraad Koster heftig op Uw rede gereageerd, heftiger dan noodig en wenschelijk was. Ik schrijf dit toe aan een gekwetst gevoel van zijn Nederlanderschap, omdat hij in Uw rede miste de warme uiting van Nederlanderschap, die hij daarin zoo gaarne gehoord had. Ook kameraad Keers miste dat.

Uw rede heb ik nu ook gehoord en heb daarin niets aangetroffen, wat ik onjuist zou moeten achten. Dit wil geenszins zeggen, dat ik vind, dat daarmede het laatste woord gezegd is. Integendeel, veel van wat gezegd had kunnen worden en m.i. ook gezegd had moeten worden is achterwege gebleven. Daarom is het ook zoo nuttig dat de conclusies door mij niet direct getrokken zijn, maar dat er tijd is voor rustig overdenken en opheldering. Ik verzoek U allen, die Zaterdag 15 Februari [2] aanwezig waren, op te roepen om Zaterdag 1 Maart wederom te verschijnen [3]: ik hoop dan in staat te zijn de gerezen misverstanden en wrijvingen te niet te doen door uiteen te zetten dat het Nederlanderschap van alle Nederlanders eerste voorwaarde is om te kunnen zijn het volwaardige lid van den Germaanschen Statenbond dat wij hopen te zullen worden [4].

Wanneer U mij voordien nog wilt spreken, ben ik daartoe de volgende week gaarne bereid [5].

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/83049. Oorspronkelijk

176 – (a) Het concept voor deze brief (Mussert XII 93075, 93061) dateert van 18 feb., dus van voor Rosts bericht van zijn aanmelding bij de *Standarte Westland* en het daardoor opnieuw oplaaiende antagonisme.
(1) Nr. 172, zie ook Inleiding, p. 161–162 en de daar genoemde bronnen.
(2) Mussert bedoelt kennelijk 8 feb. 1941.
(3) Deze kernvergadering werd in verband met het vergaderverbod dat op de Februaristaking volgde, uitgesteld tot 8 maart 1941. Ook had Mussert de gegevens voor zijn antwoordrede niet eerder bijeen (zie stukken in Mussert 18d en Inleiding, p. 202–203).
(4) De opsteller van het Duitse uittreksel van Musserts rede (zie Inleiding, p. 203, *n.* 4) heeft deze bedoeling niet gevat en het zeker niet tot zijn recht doen komen. Wel zag hij in Musserts pleidooi voor de Nederlandse taal het hoogtepunt van de rede.
(5) Een onderhoud had plaats op maandag 24 feb. 1941 (zie nr. 180 bij noot 6).

177. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 20 Februari 1941

Kameraad,

In antwoord op Uw brief van 19 Februari jl.[1] bericht ik U, dat ik U geen toestemming kan geven om dienst te nemen in de Standarte Westland.

Het is U bekend, dat, na al hetgeen het vorige jaar is geschied[2], het waarlijk niet eenvoudig zal zijn om een volledig bataillon[3] voor den krijgsdienst bereid te vinden via de Standarte Westland. Het leeuwenaandeel daarvan zal moeten gevonden worden in de rijen der W.A. en de politieke organisatie.

Het kan U niet onbekend zijn, dat alleen reeds het gerucht, dat U naar München zoudt gaan, voldoende is om de aanmelding ernstig in gevaar te brengen. Uw zijn in München daarna, zou zonder twijfel onmiddellijk tot gevolg hebben een hevig antagonisme tusschen een klein deel der daar aanwezigen, die Uw komst zouden toejuichen en de overgroote massa, die van geheel andere gevoelens vervuld zou zijn[4]. Ook dit is ontoelaatbaar, daar dit bataillon een volkomen eenheid moet zijn.

Uit militair oogpunt is de afwezigheid van een 46-jarig soldaat geen groot verlies, in ieder geval aanzienlijk minder dan de afwezigheid van honderden 18 tot 30-jarigen.

Ik verzoek U te willen zorg dragen, dat geen geruchten de ronde doen ten aanzien van U als München-ganger, daar dit een nieuwe ernstige belemmering zou zijn voor de aanmelding.

Met nationaal-socialistischen groet Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/83046. Oorspronkelijk [a]

177 - (1) Nr. 174, zie ook Inleiding, p. 171-172.

(2) Mussert doelt hier op de misleiding bij de aanwerving (zie nr. 86, noot 4 en nr. 180 bij noot 4) en op de conflicten over de gevergde eed; misschien ook de storende werking van de 'Herdtmann-affaire' (zie nr. 215).

(3) Bij Musserts bezoek aan München was de afspraak gemaakt dat door zijn medewerking het aantal vrijwilligers zou worden opgevoerd totdat deze sterkte, d.i. ca. 1000 man, bereikt zou zijn. Vandaar Musserts circulaire van 14 feb. (RvT 113/83055-7) en zijn rede tot het kader te Utrecht op 16 feb. 1941 (zie nr. 180 bij *n.* 5 en Inleiding, p. 171, *n.* 2). Daarin was dertig jaar als leeftijdsgrens gesteld.

(4) De groep Schwing-Heubel maakte eind aug. 1940 volgens henzelf slechts 10% van de vrijwilligers uit, de groep Mussert-klanten 30% (zie nr. 86 bij noot 3). Het antagonisme tegen Rost was vooral door zijn aanprijzen (in de vormingsrede) van de SS die nog niets had gepresteerd, als keurkorps, als elite, ja als priesterkaste, zeer toegenomen, zoals ter vergadering van 8 feb. 1941 al gebleken was (zie nrs. 172 en 176 en Inleiding, p. 162, *n.* 1). Mussert werkt zelf dit punt nader uit in nr. 180. Rost had, om alle 'scheurmaken' te vermijden, op 13 nov. 1940 Schwing verboden, in München voor de SAR te werven (zie Inleiding, p. 146, *n.* 3).

(a) Een Duitse vertaling ten dienste van Rauter o.a. in RvT 113/83047. Musserts concept in handschrift met de notitie: 11.30 (uur), in Mussert XII 93068. - Wegens verzending naar Rosts huisadres ontbreekt een stempel van ontvangst.

178. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 23 Febr. 1941

Leider,

Uw schrijven van 20 Februari bereikte mij in goede orde[1]. Dit schrijven is, al moge het door U niet zoo bedoeld zijn beleedigend, en wel om de volgende redenen:

1. U veronderstelt, dat het mij niet onbekend is, dat alleen reeds het gerucht, dat ik naar München zou gaan, voldoende is om de aanmelding ernstig in gevaar te brengen.

2. U is van meening, dat mijn zijn in München zonder twijfel onmiddellijk het gevolg zou hebben een hevig antagonisme tusschen een klein deel der daar aanwezigen, die mijn komst zullen toejuichen en de overgroote massa die van geheel andere gevoelens bezield zouden zijn.

3. U acht de afwezigheid van een 46-jarig soldaat geen groot verlies.

4. U verzoekt mij ervoor zorg te dragen, dat geen geruchten de ronde doen, dat ik naar München zou gaan, daar dit een nieuwe ernstige belemmering zou zijn voor de aanmelding.

Wat de eerste opmerking betreft, is het mij ten eenen male onbegrijpelijk, hoe ik de aanmelding voor München in gevaar zou kunnen brengen. Deze is in gevaar gebracht geworden door de maandenlange ophitsing, die destijds door een deel der N.S.B. en door leidende functionarissen tegen de S.S. en de Standarte Westland is bedreven, een methode van ophitsing, die indiensttreding in de S.S. of het afleggen van den Eed van Trouw aan den Führer voor verraad verklaarden. Dit is een methode der ophitsing waaraan eerst thans door Uw optreden ten gunste van de S.S. een halt is toegeroepen [2].

Wat punt 2 betreft ben ik niet van meening, dat mijn gaan naar München een antagonisme tot stand zou brengen tusschen verschillende deelen van de Standarte Westland. Integendeel: ik heb mijn meening nooit gewijzigd, en voor mij is de oorzaak weshalve deze jongens zich thans aanmelden niet een opportunistische aangelegenheid, maar een in vleesch- en bloed gedrongen geloof aan de Idee der samenwerking der Germaansche stammen.

Overigens ligt het niet in mijn bedoeling in München politiek werkzaam te zijn, doch als soldaat te dienen, overeenkomstig de beginselen, die mijn vader, een onberispelijk militair mij heeft ingeprent.

Wat punt 3 betreft zoo voel ik mij wat mijn lichamelijke en sportieve voorbereiding betreft zoo goed, dat ik mij volkomen in staat voel als 47-jarige bij de troepen te dienen, wat wellicht te danken is aan het feit, dat ik onder mijn voorouders talrijke soldaten heb. Overigens mag ik er U misschien aan herinneren, dat in het Duitsche leger 50% der soldaten, die in Polen en in het Westen hebben meegevochten, ook in den wereldoorlog reeds hebben gestreden. Bovendien had ik het als vanzelfsprekend beschouwd, dat het U, als Leider der

178 - (1) Nr. 177. Over de omstandigheden waaronder deze brief verzonden en ontvangen werd, zie Inleiding, p. 171–172.

(2) Mussert had zelf aanvankelijk het oordeel 'landverraad' gegeven, zie zijn dagboek d.d. 3 en 9 juni 1940. Het bezoek aan München in jan. 1941 betekende de wijziging van zijn standpunt in deze, die hij met zijn brief aan Himmler van 31 jan. 1941 over de eedsformule en zijn oproep van 14 feb. 1941 bezegelde. Zie *Dienstneming bij de vijand.* De volgende alinea is een steek onder water op Musserts koerswisseling en opportunisme zoals ook de verdere brief vol zit met sarcasmen aan het adres van Mussert en het hoofdkwartier.

Beweging, slechts aangenaam zou zijn, indien één van ons drieën den strijd met de jongens zou meemaken.

Thans kom ik tot punt 4. Uw bewering, dat mijn aanwezigheid in München één onzer Kameraden zou kunnen verhinderen zich aan te melden, is mij waarlijk onbegrijpelijk. Ik kan niet gelooven dat er Kameraden zijn die de karakterloosheid zoo ver zullen drijven, dat zij op grond van mijn vrijwillige aanmelding op Uw oproep eenig N.S.B.-er van deelname zouden kunnen afhouden, tenzij zulk een Kameraad daarmee een schunnige politiek zou willen voeren, die tegen mij gericht is.

Tenslotte moet ik U nog mededeelen, dat ik reeds aangemonsterd ben en goedgekeurd werd, en dat ik het in strijd met mijn eer acht deze aanmelding terug te trekken, wat U ook zult inzien.

U heeft in den loop der jaren genoeg gelegenheid gehad mij te leeren kennen. Hoe kon U eigenlijk veronderstellen, dat op een oogenblik waarop de Führer aller Germanen ons door Uw bemiddeling oproept om aan den strijd deel te nemen ik mij niet aangemeld zou hebben[3]. Ik zou mij in het diepst van mijn ziel moeten schamen, als ik op dit oogenblik de houding, die ik steeds heb aangenomen niet door mijn bereidheid om aan den strijd deel te nemen trouw zou zijn gebleven[4].

Met Nationaal Socialistischen Groet Hou Zee!

M. ROST VAN TONNINGEN

RvT 113/83042-3. Doorslagkopie [a]

179. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART

den 24. Februari 1941

Hochverehrter Herr Reichskommissar[1],

Nachdem Sie mich mit Ihrem Entschluss vom 20. Juli 1940 zum Kommissar für die marxistischen Parteien bestellt hatten, zeigte sich im Laufe unserer Arbeiten, dass auch eine Beaufsichtigung der mit der S.P.D. enge verbundenen Bank, die '*N.V. De Centrale Arbeiders-Verzekerings- en Deposito-Bank*' 's-Gravenhage, erwünscht war.

Mit Ihrem Entschluss vom 27. Juli 1940 erweiterten Sie daher meine Vollmacht auch auf diese Bank[2].

(3) Of hij inderdaad aangenomen was, is niet zeker; wel had een herkeuring in Den Haag dank zij interventie van Rauter en misschien ook van Jungclaus een goede uitslag (zie nr. 175 en Inleiding, p 172, *n.* 4).
(4) Op het kladje waarmee Mussert op 25 feb. bij Schmidt verscheen gaf de leider als tegenargument hiervoor:' Seine Bereitschaft zum Einsatz bereits bei Dünkirchen unter Beweis gestellt' (zie Inleiding, p 172, *n.* 3).
(a) Het origineel bevindt zich in Mussert XII 93066-7. Een Duitse vertaling ten dienste van Rauter en Himmler: RvT 113/83043-5 en BDC H 198. Blijkens het bureaustempel is de brief op 25 feb. binnengekomen en beantwoord.
179 – (1) Hangende de beslissing over Rosts nieuwe functies (Inleiding p. 167 e.v.), was het niet ondienstig wanneer de rijkscommissaris een bewijs van zijn financieel-economische beleid onder ogen kreeg. Hij moest aantonen, ook t.o.v. De Centrale zijn opdracht te hebben vervuld. Bovendien hoopte Rost op steun van deze zijde voor het reorganisatieplan tegenover eventuele weerstanden. Zie nr. 196, *n.* 7.
(2) Zie nr. 72. – Ook overigens worden in deze brief een aantal punten betreffende De Centrale, die reeds in en bij vorige brieven ter sprake kwamen (nrs. 71, 72, 84, 131, 149, 160, 161, 163 en Inleiding, p. 118–120), behandeld, maar gedetailleerder en gezien vanuit het perspectief van eind feb. 1941.

Die grösste Behutsamkeit war in dieser Angelegenheit notwendig. Ein brutaler Eingriff in die Geschäfte der Bank oder in seine Verwaltung würde die Gefahr heraufbeschworen haben, dass die Versicherten, die grösstenteils aus marxistischen Arbeitern bestanden, die Zahlung der Prämien einstellen würden. Damit wäre das Geschäft und auch die Bank zerstört worden.

Es wurde daher versucht in gütlichem Wege den Verwaltungsrat und den Geschäftsführer des Betriebes zu überzeugen, dass der Eingriff im Interesse der Versicherten erfolgte. Der eigentliche Leiter des Betriebes, der Jude Nehemia de Lieme – Direktor der 'De Centrale' – war in den Mai-tagen 1940 gestorben [3].

Die Fühlung wurde zugleicherzeit mit dem Verwaltungsrat und mit dem Geschäftsführer aufgenommen und zwar erst schriftlich [4].

In dem Verwaltungsrat nahmen sofort einige der marxistischen Herren eine sehr feindliche Haltung ein, insbesondere der marxistische Ingenieur H. Vos, der jeden Kontakt ablehnte.

Der Vizevorsitzende, der Professor Cohen, kam als Jude für eine Zusammenarbeit nicht in Frage. Nach sorgfältiger Erwägung zeigte es sich, dass eine Zusammenarbeit auch mit den zwei anderen Verwaltungsratmitgliedern nicht erwünscht sei. Dagegen war der Vorsitzende, der Pastor Melchers nach einer Fühlungsnahme bereit, mit uns zusammenzuarbeiten [5]. Dies hatte den besondern Vorteil, dass dadurch den Versicherten gegenüber die Kontinuität doch gewissermassen gewahrt wurde. Der Pastor Melchers erfreut sich unter den ehemaligen marxistischen Arbeitern eines hohen Ansehens, ist eine schwache Persönlichkeit, der sich also gewissen Fehlgriffen der anderen Verwaltungsratmitglieder nicht widersetzt hatte, der aber an sich nicht unanständig war (sein Alter ist 72 Jahre).

Mit grösserer Vorsicht wurde die Frage der weiteren Verwaltung des Geschäftsführers, Herr Ir. Simonsz, von mir und den von mir eingesetzten Vertrauensmännern geprüft.

Die von mir ernannten Vertrauensmänner sind: Jhr. van der Does, Direktor der Lebensversicherungsgesellschaft 'Vesta' in Arnhem, der über eine langjährige Facherfahrung verfügt. Er war doch vier Jahre Parteigenosse, musste jedoch unter Druck des Terrors im Jahre 1938 aus der Partei austreten [6]. Er verfügt über gute Beziehungen mit Mussert und van Geelkerken.

Zum zweiten Vertrauensmann ernannte ich Jhr. van den Bosch, einer der ältesten Parteigenossen der N.S.B., obwohl in Alter viel jünger als Jhr. van der Does. Auch er war jahrelang tätig im Versicherungsbetrieb.

Der Einwand gegen den Geschäftsführer Simonsz war der, dass sein Ariernachweis angezweifelt wurde. Wir haben diesen Ariernachweis angefordert und werden denselben prüfen [7].

Nach einigen Auseinandersetzungen verblieb daher Herr Simonsz als Geschäftsführer vorläufig im Betrieb. Damit war auch in dieser Hinsicht den Versicherten gegenüber die Kontinuität gewahrt.

(3) N. de Lieme overleed op 24 juni 1940, daags na de laatste 'normale' vergadering van commissarissen. Zie over hem: M. Sluyser, *De Centrale*, hoofdstuk I.

(4) Brief van 22 juli 1940 (vgl. nr. 71 bij noot 3).

(5) Zie nr. 84.

(6) Van der Does wenste weer reserve-officier te kunnen worden.

(7) Van der Does wilde aanvankelijk C. M. Simonsz graag handhaven, omdat hij voor de gang van het bedrijf meer van zijn ervaring verwachtte dan van zijn nieuwe collega jhr. J. van den Bosch. Rambonnet en Rost waren steeds zeer tegen Simonsz. Diens 'arier-verklaring' werd pas begin 1941 gevraagd, op aandrang van de Duitsers; misschien te zelfder tijd, half jan. 1941, toen Rambonnet en Rost er bij De Centrale op aandrongen, de joodse arts Lankhout te verwijderen en hem te vervangen door hun vriend dr. L. J. Del Baere (RvT II Centrale, 53). Het overige joodse personeel werd na de Februaristaking verwijderd.

Es war jedoch die Meinung meines ersten Vertrauensmannes, den ich als mein Generalbevollmächtigter eingesetzt hatte, dass über diese Kontinuität hinaus das Vertrauen der Versicherten derart verstärkt werden sollte, dass der marxistischen Gegenpropaganda, welche zum Austritt aus den Versicherungen aufhetzte, die Spitze abgebrochen werden konnte.

Zu diesem Zwecke wandte sich Jhr. van der Does an die Versicheringskammer und erwirkte von ihr die Zustimmung zur Veröffentlichung einer Erklärung, in welcher den Versicherten mitgeteilt wurde, dass die Versicherungskammer die Lage der Bank prüfen würde [8].

Eine Aktion der Konkurrenz wurde dadurch verhindert als Jhr. van der Does, der in seiner Eigenschaft als Direktor der 'Vesta' Mitglied des Vereines der Versicheringsgesellschaften war, sich an diese wandte mit der Frage, ob sie bereit seien jede illoyale Konkurrenz oder Versuch in unlauteren Wettbewerb die Versicherten der 'De Centrale' abzugewinnen, zu unterlassen. Diese Frage wurde bejahend beantwortet [9]. In der Praxis wurde diese Zusicherung auch eingehalten.

Nachdem in dieser Weise die notwendige Rückendeckung geschaffen war, rief Jhr. van der Does das Personal der Zentralverwaltung im Haag und das höhere Personal in der Provinz zusammen und erklärte ihnen seine Pläne hinsichtlich der Geschäftsführung der 'De Centrale' [10].

Diese Besprechung fand einen erfreulichen Widerhall unter dem Personal und die gute Stimmung, welche durch diese erste Fühlungnahme geschaffen worden war, wurde in der Folge dadurch verbessert, dass kleine soziale Aufbesserungen des durch die ehemalige jüdische Verwaltung sehr schlecht behandelten Personals, diesem das richtige Verständnis der Intentionen der nationalsozialistischen Verwaltung eingeschärft wurde [11].

Wir hatten nämlich das Glück, dass der in den Maitagen verstorbene jüdische Direktor Nehemia de Lieme das Personal der Bank in wirklich niederträchtiger Weise behandelt hatte.

Dass diese Massnahmen unbedingt notwendig waren, zeigte sich in den nächstfolgenden Wochen.

Der Betrieb der Bank, der schon im Juni einen Abfall zeigte, ging auch in August und September weiter zurück. Erfreulich war nur, dass dieser Rückgang durch den steigenden Einsatz des allmählich von uns gewonnenen Vertrauens des Personals in engen Grenzen gehalten werden konnte.

Seitdem gelang es der Verwaltung in der Volksversicherung (Versicherungen unter *f* 500,— Kapitalwert) Fortschritte zu erreichen. Die Lebensversicherungen (d.h. die Versicherungen über *f* 500,— Kapitalwert) fielen noch bis einschliesslich Dezember 1940, zeigten aber in Januar wieder Fortschritte, sodass der Betrieb seit Jahresfrist auf der ganzen Linie wieder aufblüht. Die einzelnen Ziffern wollen Sie der Beilage I entnehmen [a].

(8) Zie nr. 131, noot 4.

(9) Dat geschiedde toen hij in aug. 1940 prof. dr. A. O. Holwerda, eerste voorzitter van de Vereniging tot bevordering van de belangen van levensverzekeringsmaatschappijen en tevens als directeur van De Nationale Van der Does' principaal (de Vesta was een dochtermaatschappij van De Nationale) had gepolst en het advies kreeg, het beheer te aanvaarden om aldus het bedrijf uit handen van de Duitsers te houden. De 'toezegging' was verre van officieel. De poging, een raad van adviseurs, gezocht uit de concurrerende maatschappijen, aan De Centrale te verbinden, had hetzelfde doel maar mislukte (zie nr. 84, noot 5).

(10) Deze bijeenkomsten hadden in sep. 1940 plaats, nadat Van der Does reeds zijn geruststellende circulaire van 1 sep. 1940 (zie bij *n.* 8) had doen uitgaan.

(11) Extra-loonuitkering aan het Haagse personeel (zie nr. 131, noot 6). Verbetering in de positie der agenten volgde ter gelegenheid van de reorganisatie van april 1941 (RvT II Centrale, 37 en 88a). Zie verder de jaarverslagen uit de oorlogsjaren.

(a) Deze bijlagen I–IV zijn niet afgedrukt.

Pläne der Reorganisierung

Unterdessen hatte ich mit Jhr. van der Does wiederholte Gespräche über die Art und Weise, in welcher der Betrieb der 'De Centrale' in der Zukunft geführt werden sollte [12].

Der Betrieb war in der Vergangenheit weitgehend politisiert. Grosse Beträge wurden für rein marxistische Zwecke abgezweigt. Auch für das Jahr 1940 war ein beträchtlicher Betrag für soziale Zwecke reserviert.

Eine Uebersicht dieser Zuwendungen für marxistische und zionistische Zwecke wollen Sie der Beilage II entnehmen [a].

Die Zuwendungen, welche an den Fonds für soziale Zwecke geleitet wurden, wurden nicht verausgabt. Daher verfügte die Bank am 31. Dezember 1940 unter diesem Titel über einen Betrag von *f* 426.950,—, welcher gewissermassen ausserhalb des Versicherungsbetriebes der Bank stand.

Nach Gesprächen mit der Versicherungskammer erklärte diese sich bereit, diesen Fonds nicht als einen Teil der Versicherungsreserven zu betrachten [13].

Aus diese Situation erwuchs dann die Planung für die Zukunft und zwar erschien es uns zweckmässig, die Gewinne welche in der Zukunft erzielt werden würden, ganz oder grösstenteils den Versicherten zugute kommen zu lassen.

Durch eine derartige Reorganisierung würde dem gesamtstock der Versicherten gegenüber eine gute Propaganda gemacht werden.

Unterdessen war auch mit Minister Fischböck und der deutschen Arbeitsfront die Fühlung hergestellt. Die Deutsche Arbeitsfront befürwortete auch ihrerseits die Umstellung des Betriebes auf Gegenseitigkeitsbasis und wir schlugen für die künftige Form des Betriebes die 'Onderlinge' Versicherung vor (eine Art genossenschaftliche Form) [14].

Ueber die Besprechungen mit der deutschen Arbeitsfront werde ich noch im weiteren Verlaufe dieses Berichtes zurückkommen.

Unsere Gedanken orientieren sich deshalb in folgender Richtung:

Durch die Reorganisierung sollte der Sozialfonds von *f* 426.950,— unter eine eigene treuhändige Verwaltung gestellt werden, die völlig von dem künftigen Betrieb der 'De Centrale' getrennt sein würde.

Der zukünftige Betrieb der 'De Centrale' würde auf der Basis einer 'Onderlinge' Versicherung umgestellt werden und würde sich insbesondere auf dem Gebiete der Volksversicherung (Versicherungen unter *f* 500,— Kapitalwert) bewegen.

(12) Reorganisatie had al sinds juli 1940 in de bedoeling gelegen, indien althans het Duitse plan voor liquidatie niet zou doorgaan. Van der Does en Rost wilden aanvankelijk slechts omzetting in een 'neutraal, commercieel bedrijf', getuige de brief van Van der Does uit juli 1940 (nr. 67). Rost was het bovendien van de aanvang af te doen om beschikking over 'de pot' (zie Inleiding, p. 119. Vgl. ook noot 29).

(13) Van der Does berichtte Rost over deze mogelijkheid op 30 jan. 1941 (RvT II Centrale, 53a). Het fonds zou dan in een afzonderlijke stichting moeten worden omgezet. Over de besteding dier gelden, die toen nog geheel met zijn wensen strookte, zie verderop bij noot 29. In nov. 1940 had het fonds nog *f* 475.000,— bedragen; zie Inleiding, p. 120 bij *n.* 5.

(14) Het plan, de n.v. om te zetten in een onderlinge, is afkomstig van Van der Does; het werd door hem in zijn *Voorlopig Verslag* van 1 nov. 1940 (zie nr. 131, noot 3) aanbevolen en in de loop van nov. besproken met ds. Melchers en met de Duitse accountant Harting. In jan. 1941 werkte hij het met juridisch advies van zijn broer in finesses uit en besprak in de loop van feb. zijn desbetreffende overzicht met Rost (RvT II Centrale, 42a, 45 en 52). Hij had zelf dit plan bij de rijkscommissaris willen gaan bepleiten maar werd door Rost gedwongen, zijn gegevens af te staan voor diens eigen brief (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

Es ist beabsichtigt bei dieser künftigen Reorganisierung die Geschäftsführung derart zu gestalten, dass eine Parallelentwicklung der Volksfürsorge in Hamburg in den Niederlanden stattfindet.

Um die ständige Verbindung mit der Volksfürsorge zu diesem Zwecke herzustellen, wurde einvernehmlich mit der Deutschen Arbeitsfront, Dr. Pollmann, der Direktor der Volksfürsorge, im Prinzip zum Verwaltungsratmitglied der künftigen Gesellschaft bestimmt [15].

Mit der prinzipiellen Entscheidung der Umbau der 'De Centrale' auf die Volksversicherung werden grosse Interessen des Gesamtversicherungswesens in Holland auf das empfindlichste berührt.

Um dies richtig einzuschätzen, möchte ich auf diese Materie etwas näher eingehen.

Am 1. Januar 1940 [16] erreichte die Zahl des niederländischen Kapitals und Renteversicherung des s.g. Grossbetriebes 1.630.085; der Betrag der versicherten Kapitalien rund 2.4 Milliarden Hollandgulden, die jährliche Rente 136.5 Millionen Hollandgulden.

In diesen Zahlen ist die Volksversicherung der verschiedenen Versicherungsgesellschaften nicht mitenthalten. Unter Volksversicherungen versteht man Kapitalbeträge unter 500 Hollandgulden, deren Prämien meistens jede Woche eingenommen werden. Die Zahl der Policen der Volksversicherung beträgt 9½ Millionen; der Gesamtbetrag der Versicherungen beträgt über eine Milliarde, also rund 42% der sonstigen Versicherungen in den Niederlanden. Der Durchschnittsbetrag der Volksversicherung per Police beträgt rund 110 Hollandgulden.

Es sind daher mehr Policen in Umlauf als die Gesamtbevölkerung inklusive Kinder in den Niederlanden zählt. Die Erklärung ist, dass viele Versicherten doppelte Volksversicherungspolicen haben.

+ Die Situation ist daher in den Niederlanden eine ganz andere als sie im Reich zur Zeit der Machtsergreifung war. Der Betrieb der Volksversicherungen hat hier eine weitaus grössere Ausdehnung als im Reich. Während die Volksfürsorge in Hamburg im deutschen Reich teilweise Neuland betrat, ist hier das Arbeitsgebiet der Volksfürsorge schon besiedelt durch die verschiedensten Versicherungsgesellschaften. +

Die Werbung und Vereinnahmung des Volksversicherungsbetriebes erfolgt durch Berufsagenten, welche einen Grundverdienst haben aus der Einkassierung der Prämien. Durchschnittlich werden 10 bis 20% der vereinnahmten Prämien in der Volksversicherung als Lohnverdienst ausgezahlt.

Man soll nun die Tätigkeit der 'Centrale Arbeiders-Verzekerings- en Deposito-Bank' im Rahmen dieser Gesamttätigkeit des niederländischen Versicherungswesens betrachten.

Die 'De Centrale' umfasst (mit 487.000 Volksversicherungspolicen zum Durchschnittswert von 129 Hollandgulden, also zum Gesamtbetrage von rund 60 Millionen Hollandgulden) ungefähr 6% des Gesamtbetrages der Volksversicherung in den Niederlanden. Die Prämieneinnahme der 'De Centrale' aus der Volksversicherung beträgt 1.9 Millionen Hollandgulden.

Jeder Vorstoss auf das Gebiet der Volksversicherung wird daher das gesamte Versicherungswesen in den Niederlanden berühren.

Der Plan um die 'De Centrale' zu einer 'Onderlinge Volksversicherungsbank' umzubauen mit dem Zwecke sich des Volksversicherungsbetriebes in grossen Umfang zu bemächtigen [17], muss daher mit Behutsamkeit vorgenommen werden.

(15) Vgl. nrs. 149 en 160. (16) Van hier tot – – – Jeder Vorstoss – – – is overgenomen uit nr. 131, p. 507, behalve het hier tussen plustekens geplaatste.

(17) Dat behoorde tot de Duitse illusies. Van der Does wilde echter hun te forse en te baatzuchtige aandrang

Die Absicht besteht nun unsererseits nicht den anderen Versicherungsgesellschaften ihren Volksversicherungsbetrieb wegzunehmen, wohl aber um den künftigen Zuwachs der Gesamtvolksversicherung weitmöglichst der neuen 'Onderlinge' Versicherung der 'De Centrale' zuzuführen, insbesondere durch die Herstellung einer Zusammenarbeit mit der von meinem Kameraden Woudenberg geführten N.V.V.

Wenn die niederländische Arbeitsfront in der N.V.V. ganz ausgebaut ist, wird sie nach meiner Schätzung 2 bis 2½ Millionen Arbeiter umfassen. Dies ist ein Minimum [18]. Eine genaue Zahl der künftigen Mitglieder der Arbeitsfront ist aus dem Grunde momentan nicht bekannt, weil die letzte Bevölkerungszählung und daher die letzte zuverlässige Betriebsstatistik aus dem Jahre 1930 stammt. Die Ziffer von 2 bis 2½ Millionen ist daher eine Schätzungszahl auf Grundlage der besten in den Niederlanden vorhandenen Studien von Fachmännern.

Eine Bindung der künftigen 'Onderlinge' Versicherung der 'De Centrale' an die N.V.V. würde selbstverständlich die Propaganda für die Volksversicherung bei den Mitgliedern der N.V.V. erleichtern.

Die Versicherungsgesellschaft 'Concordia'

Als erster Schritt zur Ausdehnung der künftigen 'Onderlinge' Versicherung der 'De Centrale' kommt die mit der katholischen Gewerkschaft enge verbundenen Versicherungsgesellschaft 'Concordia' in Betracht [19].

Sie ist kleiner als die 'De Centrale', ist aber gut geführt und sollte gleichzeitig mit der Ueberführung der katholischen Gewerkschaft in die N.V.V. kommissarisch übernommen werden zwecks künftiger Vereinigung mit der 'De Centrale' (für die nähere Daten sehen Sie bitte Beilage III) [a]. Auch in dieser Angelegenheit ist die grösste Behutsamkeit an Platz, damit das Geschäft nicht zerstört wird [20].

Die 'Onderlinge' Versicherung

Nachfolgerin der 'De Centrale'.

Ich komme nun zu der Form, in welcher die neue 'Onderlinge' Versicherungsgesellschaft, welche die Nachfolgerin der 'De Centrale' sein würde, aufgebaut werden soll.

Selbstverständlich soll diese Umorganisierung in engsten Einvernehmen mit der Versicherungskammer vorgenommen werden. In ganz loser Form wurden unsere Pläne von Jhr. van der Does an die Versicherungskammer schon bekanntgegeben. Dies geschah unverbindlich, um die prinzipielle Stellungsnahme der Versicherungskammer zu erfahren. Diese ist bejahend.

Man muss nun scharf unterscheiden zwischen dem Gründungsgremium der neuen Gesellschaft, zwischen dem Verwaltungsrat und der Direktion.

remmen, in verband met zijn positie tussen de andere Nederlandse bedrijven (zie bij noot 9).

(18) Aldus Rost t.a.v. het eerste Arbeidsfront in juni en juli 1940 (zie Inleiding, p. 80; vgl. nr. 69, noot 4).

(19) Uitbreiding voor De Centrale te krijgen door overname van aandelen of de portefeuilles van door NVV, door Müller Lehning als commissaris voor niet-commerciëele vereenigingen en stichtingen of door de *Wirtschaftsprüfstelle* geliquideerde verenigingen of bedrijven, is door Van der Does consequent nagestreefd in aansluiting aan reeds vroeger bestaande plannen (zie bijv. nr. 67). Vgl. zijn gegevens hierover in zijn apologie van maart 1945 en in zijn naoorlogse stukken (Doc. II De Centrale).

(20) Rost rekende dus op een spoedige opneming van het RKWV in het NVV (zie ook nr. 172, noot 7). Het duurde nog tot eind juli 1941 eer het zover was. De Concordia is daarna nooit met De Centrale gefuseerd, er was slechts nauw contact tussen de directies.

A. Das Gründungsgremium

Das Gründungsgremium soll nach meiner Meinung aus ungefähr 40 Personen bestehen. Diese Personen sollen aus allen Kreisen der holländischen Volksgemeinschaft gewählt werden, damit die künftige Gesellschaft so breit wie möglich verankert sein wird. Selbstverständlich soll die Wahl aus solchen Personen gemacht werden, die dem nationalsozialistischen Gedanken bejahend oder wenigstens nicht feindlich gegenüberstehen.

In der Beilage IV [a] habe ich im Einvernehmen mit Jhr. van der Does eine Reihe von Persönlichkeiten vorgeschlagen, die zur Beteiligung an dem Gründungsgremium in Betracht kämen. Wie Sie dieser Liste entnehmen wollen, haben wir auch deutsche Persönlichkeiten angeführt, damit eben hierin schon die deutsch-niederländische Zusammenarbeit hergestellt wird [21].

Es kann dies in diesem Falle ohne grosse Gefahr für eine gegnerische Propaganda geschehen, da diese Liste nicht veröffentlicht wird. Die Namen und die Qualität der Gründer bleiben im Schatten (Eingeschrieben in dem Handelsregister).

B. Der Aufsichtsrat

Viel heikler ist die Frage der Zusammensetzung des Aufsichtsrates. Hier tritt die Gesellschaft vor der öffentlichen Meinung des niederländischen Volkes.

Da es sich darum handelt, in unserem Volke sofort eine Position zu beziehen, die für die künftige Entwicklung der Gesellschaft förderlich ist, soll im Anfang die Zahl der Niederländer ganz überwiegend sein.

Nach meiner Ueberzeugung müsste man vorläufig bei einem einzigen Deutschen und zwar bei Herrn Pollmann, worüber sich die politische und wirtschaftliche Generalkommissare Schmidt und Fischböck schon geeinigt haben, verbleiben.

Andererseits müsste der Verwaltungsrat eine ziemlich grosse Zahl von Männern verschiedenster Richtung umfassen.

Die wichtigste Persönlichkeit ist der Vorsitzende des Verwaltungsrates. Ich mache für ihn keinen Vorschlag, es sei dann, dass Sie einen derartigen Vorschlag von mir wünschen, da ich der Meinung bin, dass Sie, Herr Reichskommissar, diese Person bestimmen sollen [22].

Die zweit-wichtigste Persönlichkeit ist der delegierte Kommissar, der gewissermassen nach niederländischem Brauche den Verwaltungsrat mit der Direktion verbindet. Meines Erachtens wäre die meist praktische Lösung den delegierten Kommissar auch zum Generaldirektor der Gesellschaft zu bestellen. Ich schlage für diese Stellung Herrn Jhr. van der Does vor. Er hat schliesslich die ganze schwierige Zeit der Ueberführung der 'De Centrale' aus der marxistischen Verwaltung in die nationalsozialistische Verwaltung geleitet. Von Ihrem Beauftragten in Arnhem können Sie erfahren, dass Jhr. van der Does in grossen Kreisen eine angesehene Stellung hat. Das Personal der Bank hat jetzt unter seiner Führung mehr als ein halbes Jahr gearbeitet. Das Geschäft ist unter seinen Händen wieder aufgeblüht.

Sein deutscher Partner wäre gewissermassen Herr Pollmann, der die Verbindung mit der

(21) Het waren zes Duitsers op de veertig leden. Voorts kwamen er negen uit De Centrale, zes 'neutralen', zes speciaal voor de NSB, waaronder Rost en Rambonnet; voorts een zestal 'Dietse' personen (zie ook RvT II Centrale, 42a, 45 en 52).

(22) Rost wilde zelf president-commissaris zijn (Simon had hem het vice-voorzitterschap aangeboden, zie nr. 131, slot); ook de overeenkomst met Pollmann van 18 mrt. 1941 hield daar nog rekening mee (RvT II Centrale, 73). Prof. Van Loon, die het tenslotte werd, was de kandidaat van Van der Does.

Volksfürsorge in Hamburg gewährleisten würde. Dies hat auch aus dem Grunde Vorteil, weil z.B. in Flandern ähnliche Ansätze für eine Entwicklung der Volksversicherung wie hier in Holland, vorhanden sind, worauf die Volksfürsorge in Hamburg auch von Jhr. van der Does aufmerksam gemacht wurde.

Hier können die sprachlichen und sonstigen Verbindungen zwischen Flandern und der Niederlande fördernd wirken und insbesondere kann man von den Niederlanden aus der Volksfürsorge in Hamburg auch in dieser Hinsicht behilflich sein.

Die 3. Person des Verwaltungsrates, die von ausschlaggebender Bedeutung sein würde, würde meines Erachtens mein Kamerad Woudenberg sein.

Durch ihn ist der Kontakt mit der N.V.V. und mit der künftigen niederländischen Arbeitsfront gewährleistet.

Da, wie ich oben angeführt habe, gerade unter den Kreisen der niederländischen Arbeitsfront die Volksversicherung durch die 'De Centrale' propagiert werden soll, ist die Verbindung mit der Arbeitsfront absolut notwendig.

Die beiden Herren Woudenberg und Pollmann sollen das Recht haben, sich vertreten zu lassen [23]. Ich möchte dieses Vorrecht nur diesen beiden Herren zugestehen. Damit ergibt sich folgende Möglichkeit. Herr Pollmann könnte sich in seiner Abwesendheit z.B. von Dr. Hellwig oder einer anderen Person vertreten lassen, womit wieder die Verbindung mit der Deutschen Arbeitsfront gefördert wird.

Diese Verbindung ist auch für die weiteren Pläne notwendig, welche ich unten hinsichtlich der Arbeiterwohnungbau näher angebe.

Als eine weitere Persönlichkeit für den Verwaltungsrat möchte ich den Ihnen gut bekannten Professor van Loon vorschlagen.

Woudenberg wird als Nationalsozialist betrachtet. Professor van Loon ist eine neutrale Persönlichkeit, der seine Fühler in ganz anderen Kreisen hat, aber auch mit Mussert in gutem Einvernehmen steht.

Es stellt sich weiter die Frage ob der ehemalige sozialdemokratische Pfarrer Melchers, der sich während der Uebergangszeit sehr anständig benommen hat, zu erhalten wäre. Ich glaube diese Frage bejahend beantworten zu müssen. Melchers ist jetzt 72 Jahre alt; sehr lange wird er also nicht in dem Verwaltungsrat verbleiben können. Sein Verbleiben dürfte jedoch von den vielen ehemaligen S.P.D.-Versicherten angenehm empfunden werden [24].

Zum 6. Verwaltungsratmitglied möchte ich den Ingenieur Keller vorschlagen in Zusammenhang mit der Finanzierung der künftigen Bautätigkeit von Arbeiterwohnungen, auf welche Frage ich noch näher zurückkomme.

Herr Keller ist der engste Mitarbeiter von Ringers, soll aber viel positiver als er zum neuen Europa eingestellt sein.

Es erschien uns weiters, dass wir den Verwaltungsrat ergänzen sollten mit einem erstklassigen Bankfachmann und zwar schlage ich zu diesem Zwecke einen Mann vor, der der N.S.B. sehr nahe steht, politisch gar nicht hervorgetreten ist, aber über ausgezeichnete Verbindungen in der amsterdamer Finanzwelt verfügt. Ich denke hierbei an Herrn

(23) Deze figuur is in het Nederlandse vennootschapsrecht geheel ongebruikelijk. Rost zag alleen op die wijze kans te ontkomen aan Schmidts eis van twee vertegenwoordigers (nrs. 149, 161; zie echter nr. 160, *n.* 4).
(24) Blijkens briefwisseling met Van der Does van 2 en 8 apr. 1941 weigerde ds. Melchers pertinent, zitting te nemen in een raad van commissarissen met overwegend NSB'ers en Duitsers (RvT II Centrale, 78 en 82).

Dr. Jur. P.A. Bijleveldt, der momentan in der 'Nederlandsche Handel-Maatschappij' arbeitet [25].

Ich möchte Sie ersuchen, falls Sie Erkundigungen einholen, diesen sehr günstig renommierten Dr. Bijleveldt, der seinen Wohnort in Haarlem hat, nicht zu verwirren mit Ir. Bijleveldt, im Haag.

Als nächstes Verwaltungsratmitglied möchte ich vorschlagen Herrn van der Zee von der N.S.W.G. Van der Zee, den Sie jetzt persönlich kennen [26], ist meines Erachtens derjenige der am besten die Mentalität der niederländischen Arbeiterkreisen kennt. Seine Erfahrungen auf diesem Gebiete könnten nur günstig sein.

Zum Schluss schlage ich vor Herrn Rambonnet, der mein Verbindungsmann mit Jhr. van der Does ist, und der sich ganz in die Geschäftsführung der 'De Centrale' eingearbeitet hat, als Verwaltungsratmitglied mit dem Auftrag der Schriftführung zu ernennen.

C. Die Direktion

In der Direktion arbeitet seit über einem halben Jahre das N.S.B.-Mitglied Jhr. van den Bosch, den ich schon erwähnt habe. Es wäre zu empfehlen ihn zum Direktor zu ernennen.

Die Frage bleibt, ob man Herrn Simonsz, den wir aus der marxistischen Verwaltung übernommen haben, in der Direktion belassen soll.

Jedenfalls wäre es hier notwendig, dass sein Ariernachweis einwandfrei ist. Sein Aussehen gibt zu Zweifel Anlass und ich habe seinen Ariernachweis schon angefordert.

Falls Herr Simonsz entlassen wird, soll ein Fachmann von dem Verwaltungsrat und insbesondere von Jhr. van der Does angestellt werden.

Die Statuten, könnten einvernehmlich mit Minister Fischböck von einzelnen künftigen Mitgliedern des Verwaltungsrates der Gesellschaft durchgearbeitet werden [27].

Die Abfindung der Aktionäre

Durch diese Lösung umgeht man die schwierige Frage der Abfindung der Aktionäre.

Wie ich Ihnen mündlich schon erklärte, sind verschiedene Vorschläge gemacht worden, um den Aktionären ihre Aktien abzukaufen. Jeder Betrag, den man anbieten würde, würde zu Kritik Anlass geben und auch mich persönlich in eine sehr schwere Stellung versetzen.

Durch die Liquidierung der 'De Centrale' tritt die Bestimmung der Satzungen in Kraft, laut welcher die Aktien deren Dividendberechtigung mit 6% begrenzt ist, zum Nennwert zurückgezahlt werden müssen [28].

(25) Ir. J. C. Keller, zie nr. 101, *n.* 4. Mr. P. H. A. Bijleveld, eveneens een kandidaat van Van der Does. Hij was in maart Rosts kandidaat voor een directiepost bij de De Nederlandsche Bank (zie nrs. 153, *n.* 1, 188, *n.* 1 en Inleiding, p. 169, *n.* 4).

(26) Van der Zee nam deel aan Rosts bespreking met de rijkscommissaris over de NSWG op 10 feb. 1941 (zie nr. 189, *n.* 2).

(27) Op de 'aandeelhoudersvergadering' van 18 apr. 1941 (zie nr. 196, noot 7) werden de nieuwe commissarissen en directie benoemd en de nieuwe statuten goedgekeurd. In een 'echte' aandeelhoudersvergadering op 11 aug. 1941 werden deze besluiten bevestigd.

(28) Toen de omzetting in een onderlinge niet doorging (zie nr. 196, noot 7), zat men toch met dit probleem. Aandelen van joodse houders werden van Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat gekocht tegen de nominale waarde; voor andere bood men 150% (zie echter RvT II Centrale, 45a). Een klein aantal aandeelhouders (o.a. W. Drees, ir. H. Vos, C. M. Simonsz) bleef consequent de verkoop weigeren, ook bij de laatste aandrang in sep. 1942. Vandaar dat op de vergadering van 11 aug. 1941 (zie noot 27) ook twee oorspronkelijke aandeelhouders aanwezig of vertegenwoordigd waren. Van één van hen, J. M. Drees, zijn clandestiene notulen in Doc. II De Centrale te vinden. Behalve uit prestigeoverwegingen was deze stand van zaken voor Van der Does niet hinderlijk, daar het aandelenkapitaal verdubbeld werd en het NVV samen met de

Eine zweite Bestimmung der Satzungen die von Interesse ist, betrifft die Verwendung des Fonds für soziale Zwecke. Dieses soll laut den Statuten im Falle der Liquidierung der Gesellschaft für soziale Zwecke verwendet werden. Dieses Fonds soll der Finanzierung von Arbeiterwohnungen zugewendet werden.

Die Finanzierung von Arbeiterwohnungen [29]

Zu diesem Zwecke soll das Fonds (rund *f* 426.950,—) in eine Stiftung umgewandelt werden, die gewissermassen die Dachgesellschaft sein würde der zwei Trägergesellschaften, welche von Herrn Münster geplant sind, um den künftigen Arbeiterwohnungenbau in den Niederlanden seitens der N.S.B. und der N.S.D.A.P. zu fördern.

Diese Dachgesellschaft könnte aus den künftigen Gewinnen der Nachfolgegesellschaft der 'De Centrale' einen laufenden Zufluss von Mitteln bekommen.

Einvernehmlich mit Jhr. van der Does schlage ich vor, dass zu diesem Zwecke 35 % der Gewinne der 'De Centrale' abgezweigt werden. Da diese Gewinne hauptsächlich aus den Versicherungen der Arbeiter der künftigen Arbeitsfront erzielt werden würden, sollten die Arbeiterswohnungen, welche mit diesen Mitteln teilweise finanziert werden, auch an die Mitglieder der Arbeitsfront bevorzugt zur Verfügung gestellt werden.

Schätzungsweise würde nach der Vereinigung der 'De Centrale' mit der 'Concordia'-Gesellschaft nach der jetzigen Lage *f* 100.000,— bis *f* 150.000,— pro Jahr für die Dachgesellschaft verfügbar sein. Dieser Betrag würde jedes Jahr anwachsen.

Die erste Auszahlung würde im Frühjahr 1942 erfolgen können. Neben dieser Subvention wäre die 'De Centrale' imstande aus ihren Mitteln nach absolut gesunden wirtschaftlichen Grundsätzen die ersten Hypotheken für den Arbeiterwoningbau zu gewähren.

Ueber diese Pläne habe ich Herrn Münster schon informiert. Er wird Ihnen einen diesbezüglichen Plan übermitteln [30].

Ich schlage, Hochverehrter Herr Reichskommissar, vor, über diese Angelegenheit eine Besprechung zu veranstalten, wobei die Generalkommissare Schmidt und Fischböck, Herr Dr. Hellwig, sowie meine Kameraden Woudenberg, Jhr. van der Does und Jhr. van den Bosch anwesend sind [31].

Ich zeichne, hochverehrter Herr Reichskommissar [32], mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT II Centrale. Doorslagkopie [b]

Volksfürsorge over het grootste deel beschikte (besluiten van 24 feb. en 18 mrt. 1942; RvT II Centrale, 66, 73).
(29) In aug. en sep. 1940 wenste Rost over dat fonds, 'de pot van De Centrale', te beschikken ten dienste van zijn *Winterhilfswerk* en voor zijn nieuwe socialistische beweging. Daarna overwoog men 'Vreugde en Arbeid' als voornaamste begunstigde (zie *Voorlopig Verslag* van Van der Does over De Centrale uit 1940 RvT II Centrale, 36), waarschijnlijk om Woudenbergs medewerking tegen de Duitse koopplannen te oogsten. Weldra kwam Rosts bouwplan daarvoor in de plaats, De Centrale zou, naast alle normale staatssubsidie, steun verlenen uit het fonds en bovendien hypotheek verstrekken op wederzijds voordelige basis. Zie ook voor het volgende Inleiding, p. 245–246.
(30) Zie RvT II Centrale, 48a.
(31) Had een dergelijk onderhoud plaats? Wel kondigde Rost op 10 apr. 1941 het plan als nabije toekomst in de kleine commissie uit de Raad voor Volkshuishouding aan,
(32) Over de afloop met De Centrale zie nr. 196, noot 7–9.
(b) Een concept van vijf bladzijden d.d. 20 feb. en een doorslagkopie van de definitieve brief bevinden zich in het archief van De Centrale. Afschriften gingen aan Fischböck, Pollmann en Münster (RvT A III 4/88349, 88352–3).

180. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 25 Februari 1941 [a]

Kameraad,

In antwoord op Uw brief van 23 dezer [1] deel ik U het volgende mede:

Mijn brief van 20 Februari jl. had niet de bedoeling beleedigend te zijn, noch is beleedigend voor U. Het is eenvoudig een feit, dat Uwe bij iedere gelegenheid herhaalde mededeeling, dat de Nederlandsche SS een bijzonder keurkorps zou zijn, terwijl dit korps eerst in zijn beginstadium is en nog volkomen moet bewijzen in staat te zijn om een keurkorps te worden, een groot antagonisme heeft doen ontstaan met de W.A.[2]

De W.A. heeft een traditie, heeft zich hier in den strijd geworpen, staat op straat, brengt offers, zelfs dooden [3] en helpt SS-mannen, waar zij op straat worden aangevallen [b].

De aanwerving [c], die het vorige jaar voor de Standarte Westland heeft plaats gevonden, is geschied onder mededeeling, dat men in München zes maanden opleiding zou krijgen om daardoor beter geschikt te zijn om in de gelederen der N.S.B. hier in Nederland te strijden voor het nationaal-socialisme [4]. Daarvoor zijn, zoo noodig, honderden getuigen aan te voeren. Dit was, zacht uitgedrukt, niet in overeenstemming met hetgeen volgde. Deze zeer groote fout, die den naam der SS naar beneden heeft gehaald, tracht *ik* nu te herstellen. Uit de rijen der W.A. moeten nu honderden mannen voortkomen, die uit volle overtuiging wapendragers in dezen oorlog willen zijn. Het blijft mijn meening, dat, wegens het antagonisme, het aan de zaak waar het om gaat, niet ten goede zou komen indien U naar München zoudt vertrekken.

Uw mededeeling, dat ik Zondag, 16 Februari jl. [5], ook U zou hebben opgewekt tot dienstneming is onjuist. Ik heb uitdrukkelijk medegedeeld: 18–30 jaar, waarop uitzondering zou kunnen worden gemaakt tot 40 jaar.

Gezien Uw bijzondere positie in de N.S.B., hadt U zeker eerst de toestemming van den Leider der N.S.B. dienen te hebben alvorens U te wenden tot den Reichsführer der SS. Door dat niet te doen, hebt U zoowel den Reichsführer der SS als mij moeilijkheden berokkend, die m.i. vermeden hadden kunnen worden. Als er van beleediging sprake zou zijn, dan ben ik de beleedigde, nl. doordat degene, die den persoonlijken titel van mijn plaatsvervanger draagt, zonder mijn toestemming een zoo belangrijke stap heeft ondernomen.

In het onderhoud, dat ik gisteren met U had [6], hebt U mij medegedeeld, dat Uw huidige

180 – (a) Het concept voor deze brief is Mussert XII 93058–60. De oorspronkelijk opgenomen maar later geschrapte passages zijn weergegeven in de noten b–d.

(1) Nr. 178; zie ook Inleiding, p. 170–172 en nrs. 173, 174 en 182.

(2) Het duidelijkst sprak Rost zich aldus over de SS uit in zijn grote vormingsrede. Het ongunstige effect daarvan bij de WA werd gesignaleerd in 'opgevangen indrukken' (zie Inleiding, p. 162, *n.* 1).

(3) Dit slaat op het incident waarbij de WA-man Koot werd gedood. Zie Sijes, *De Februaristaking 1941*, p. 85.

(b) Het concept vervolgde: 'De verdiensten van de WA zijn tot nu toe aanzienlijk grooter. Er is door de SS een achterstand in te halen'.

(c) Hier stond eerst: 'Het ronselen'.

(4) Zie ook nr. 86, noot 4 en *Dienstneming bij de vijand.*

(5) De Kaderbijeenkomst te Utrecht, zie nr. 177, *n.* 3.

(6) Bij het onderhoud van Mussert met Rost op 24 feb. 1941 ging het in hoofdzaak over de Vorming en Rosts rede van 8 febr. 1941 (vgl. nr. 176, noot 5).

taak in de Beweging, nl. Vormingsleider, U niet bevredigt, U gevoelt zich daarvoor minder geschikt, U kunt Uw activiteit naar Uwe meening zoo niet ontplooien, zooals Gij dat zoudt wenschen, want Gij gevoelt weinig voor het 'schoolmeesteren'.

Het gevoel hier niet zoo nuttig te kunnen zijn als U zoudt wenschen, vormde, naar U mij mededeelde, den achtergrond van Uw besluit: dan maar liever soldaat. Dat gevoel kan ik mij volkomen begrijpen [d].

U meent, dat Uw roeping ligt op het gebied der economie, dat Gij op dit terrein voor ons Volk en ons Vaderland zeer nuttig zoudt kunnen werkzaam zijn en dat Gij daarin volkomen bevrediging zoudt vinden, mits U de gelegenheid wordt gegeven Uw krachten ten volle te ontplooien.

Ik heb U toegezegd dit met den Rijkscommissaris te bespreken. Deze toezegging hoop ik zoo spoedig mogelijk gestand te doen [7].

Met nationaal-socialistischen groet Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/83038–9. Oorspronkelijk

181. H. J. KERKMEESTER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

27 Februari 1941

Kameraad [1],

Gaarne bevestig ik nogmaals ons telefonisch gesprek. Gij hebt inderdaad bij Uw intrede en sindsdien op een zoo spoedig mogelijk ontslag der in 'De Arbeidspers' werkzame Joden aangedrongen.

Ik kon U kort na mijn optreden melden, dat de redactie geheel van Joden was gezuiverd [2]. Geleidelijk aan werden de Joden ook uit de administratie verwijderd. De laatste drie Joden zouden juist dezer dagen worden ontslagen [3], toen plotseling de relletjes in Amsterdam uit-

(d) Hier volgde oorspronkelijk: 'Inderdaad kunnen wij onder de huidige omstandigheden minder doen/bereiken, dan wij zouden wenschen'.

(7) Rost had dus Rauters advies gevolgd en bij Mussert een zo hoog mogelijk compensatie-aanbod proberen te krijgen (zie Inleiding, p. 173 en nr. 190).

181 – (1) Op de eerste dag van de Februaristaking, de 25e, had ook het drukkerijpersoneel van de Arbeiderspers de arbeid neergelegd en was met een groep van het *Algemeen Handelsblad* bij *De Standaard* tot staking gaan oproepen. Dr. Hellwig en Körner, die reeds van Janke over de Amsterdamse staking hadden vernomen en naar de hoofdstad kwamen om in overleg met Kaute maatregelen te treffen tegen eventuele schuldigen bij het NVV, hoorden op het NVV-kantoor van de staking bij de Arbeiderspers en spoedden zich derwaarts. Kerkmeester werd ter verantwoording geroepen. Hij had toen 'de toestand alweer in de hand', mede dank zij de steun van de bedrijfsdirecteuren, maar hij achtte zijn positie ernstig bedreigd, omdat de Duitse heren merkten dat het bedrijf nog steeds niet '*judenrein*' was. Blijkens de *Referentenbesprechung* van 26 feb. was Schmidt van zins, Kerkmeester te arresteren; nog 60% van het personeel zou joods zijn (HSSPF II 54a, 41/5, punt 4). Door op staande voet ontslag te geven, redde Kerkmeester zich echter met hulp en voorspraak van Rost en H. J. Woudenberg. De brieven 181 en 184 dienen ter ontlasting van hemzelf en Rost (zie ook Perszuivering Arbeiderspers, I C 9 en Woudenberg, *Memoires* II, p. 89).

(2) Op 31 aug. 1940 gingen de ontslagbrieven aan joodse redactieleden uit, voor zover ze nog niet vrijwillig verdwenen waren.

(3) Vgl. nr. 184 bij noot 2.

braken. Uw verwijt, dat niet vroeger Uw orders ten deze waren uitgevoerd, is juist, doch mag ik het volgende aanvoeren:

De door de Duitsche autoriteiten (dus o.a. door General Kommissar Schmidt) onder haar toezicht genomen andere, concurreerende kranten, waren vrij Joden te houden, kritieken over joodsche artisten te plaatsen, hunne artikelen naar believen van koppen te voorzien, kortom den indruk te wekken, dat er sinds 15 Mei niets veranderd is [4].

'De Arbeiderspers' kwam hierdoor in het schootsveld aller stokerijen, die U en ons voor radicaler verklaarden dan de Duitsche autoriteiten. Zelfs over de geleidelijke ariseering van ons bedrijf mocht vrijelijk geschreven worden met alle groote bedrijfsnadeelen, daaraan verbonden.

Ook thans zijn, ondanks de maatregelen tegen Joden, nog steeds niet alle Joden bij andere kranten ontslagen. Het is waar, dat een 30-tal Joden onder het lager personeel was. Deze waren grootendeels lid van het N.V.V. en zijn het nog. Ook het N.V.V. is echter onder toezicht van Duitsche autoriteiten. Hoewel ook hierin nog geen verandering is gekomen, ontsloegen wij op den dag na de relletjes op staande voet de laatste Joden [5].

Nogmaals, ik begrijp Uw ontstemming, doch men zou mij de zaak gemakkelijker gemaakt hebben, als een meer uniforme politiek ten aanzien van de Joden in alle couranten gevolgd was en alsnog gevolgd werd.

Mijn eigen standpunt ten aanzien van de Joden behoef ik in dit geval niet te onderstreepen.

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

H. J. Kerkmeester

RvT II Kerkmeester. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

(4) Kerkmeester had het vooral op *De Telegraaf* en het *Algemeen Handelsblad* gemunt; al een tijd voerde hij actie tegen beide bladen; op 15 jan. 1941 wendde hij zich tot Rost om steun tegen deze 'vergaarbak van joden en democraten en Unieleden' (RvT II Kerkmeester). – Goedhuys zond omstreeks 1 maart berichten aan Rost waarin hij joodse redactieleden bij die bladen signaleerde (RvT II Goedhuys).

(5) De overige maatregelen van Kerkmeester, na de staking getroffen en met de personeelscommissie besproken, nl. om de verloren werktijd in overuren in te halen, moesten in verband met de algemene voorschriften van Rauter de volgende dag weer worden ingetrokken en vervangen door inhouding van loon.

182. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

28 Februari 1941

Leider [a],

Uw schrijven van 25 Februari, in antwoord op mijn schrijven van 23 Februari [1] noopt mij opnieuw naar de pen te grijpen.

Dat het niet Uw bedoeling is geweest mij te beleedigen, heb ik dankbaar ter kennis genomen, doch het moet mij van het hart, dat Uw constateering, dat de brief niet beleedigend was, door mij moet worden verworpen. Ik ben opgevoed in een bepaalde traditie van eerbegrip, die Uw schrijven voor mij alleen als een beleediging kunnen doen schijnen.

Ik zal over het vermeende antagonisme + tusschen mij en de W.A. +, dat ik ten sterkste ontken [2], behalve + wellicht + bij enkele nieuwelingen in de Leiding der W.A., verder het zwijgen doen. Ik wil U er alleen aan herinneren, dat ik een van de weinige hoogere functionarissen was, die vóór 10 Mei met de Kameraden de straat opging, dat ik in de zeer spannende dagen vlak voor den oorlogsverklaring in September 1939 en daarna in Rotterdam tot de enkelingen behoorde, die op de straat verschenen, dat ik na mijn terugkomst uit de gevangenschap als eerste aan het hoofd der in der haast bijeengeroepen W.A. in Rotterdam + ondanks verboden in uniform + colporteerde, en in Delft de verwondingen van mijn Kameraden door mijn persoonlijken inzet heb beantwoord [3].

Dat men mij toen de W.A. heeft afgenomen is op aanstoken geweest van den Oud-Vrijmetselaar Harloff, die tijdens mijn gevangenschap een zonderlinge rol heeft gespeeld, door mij, toen ik weerloos was, bij U te belasteren [4].

Tusschen de eenvoudige W.A.-mannen en mij bestaat geen antagonisme, men kent mijn vroegeren strijd maar al te goed [5].

Dan moet ik nog een + voor mij krenkend + misverstand wegnemen. Ik heb mij niet als soldaat gemeld omdat ik hier niet nuttig zou kunnen zijn. Ik heb mij gemeld als gevolg van mijn wereldbeschouwing, die ik jarenlang tegen elke oppositie heb uitgedragen. Dat ik daarbij Uw toestemming niet vroeg, vond zijn oorzaak daarin, dat ik niet geloofde dat U op mijn werk langer prijs stelde, en dat ik voor de Vorming eventueel zou zijn te vervangen [b].

Tenslotte moet ik nog een misverstand ophelderen. Ik heb mij niet tot den Reichsführer

182 – (a) Het concept voor deze brief is RvT 113/83036–7. De verschillen zijn gering. De belangrijkste weglating is afgedrukt in noot b. De toevoegingen staan tussen plustekens.

(1) Zie nrs. 178 en 180.

(2) Rosts betrekkingen, niet alleen tot de Haagse WA maar ook tot die van andere plaatsen in Zuid-Holland en elders, waren over het algemeen goed. Zie nrs. 121, 129, 135 en Inleiding, p. 85–87 en 147–149.

(3) De 'slag in Rotterdam-Zuid' viel op 14 juni 1940; de 'tocht naar Delft', bedoeld als wraak voor de 'verstoorde colportage' op 16 juni, vond plaats op 19 juni. Zie nr. 54 en de noten daarbij en Inleiding, p. 86.

(4) Zie over de rol van A. J. W. Harloff tijdens Rosts internering en over Rosts bemoeingen met de Haagse WA, Inleiding, p. 60 en 87.

(5) Daarom was Rost zo ingenomen met de opmerking van WA-man Swaalf op 8 feb. 1941 (zie nr. 172 na noot 12).

(b) Hier volgde in het concept: 'Ik kom meer en meer tot de overtuiging, dat ondanks de oppositie, die ook van enkele Duitsche autoriteiten hier te lande tegen mijn aanmelding ontstaat, voor mij de weg naar München de eenige juiste is'.

gewend [6]. Wel heeft de Reichsführer zich de uiteindelijke beslissing over alle aanmeldingen van personen die boven 40 jaar zijn, voorbehouden, indien zij een rang in het leger hebben gehad. Tot dezulken behoor ik.

Dat het mijn bedoeling niet is geweest U te beleedigen blijkt uit al het voorgaande duidelijk.

Ik zou U willen voorstellen om de correspondentie te staken, daar ik bij de laatste bespreking [7] den indruk kreeg, dat ook U de bedoeling heeft om in de toekomst elk misververstand op de meest openlijke wijze uit den weg te ruimen. Dit kan naar mijn meening het beste geschieden door een persoonlijk onderhoud [8].

Ik teeken, met Nationaal Socialistischen Groet Hou Zee

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 113/83034–5. Doorslagkopie

183. W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

3 Maart 1941

Kameraad,

Het doet mij genoegen, temidden van alle moeilijkheden [1], nog even een klein succesje te kunnen melden. Wij hebben de laatste maanden vrij veel invloed op officiële uitingen; de Duitse verordeningen en de verklaringen van Janke volgen vaak onze artikelen en nemen soms hele zinsneden daaruit over, terwijl de 'Deutsche Zeitung' ons vrijwel dagelijks citeert. Het toppunt is echter het volgende:

De prijsstijging gaat onafgebroken door – de prijzencommissaris [2] is machteloos, omdat de organisatie van het contrôleapparaat – vermoedelijk door sabotage – in het geheel niet tot stand komt. Wij hebben nu in een drietal artikelen de weg aangegeven, waarlangs dit, met behoud der sociale rechtvaardigheid, mogelijk is. Wij ontvingen nu – zonder dat wij enig contact met hem hadden gehad – inliggende brief van Mr. Schokker. Op telefonische aanvraag deelde hij ons mede, dat ons plan gevolgd zou worden; a.s. Woensdag hebben wij een grondige bespreking [3] met hem.

(6) Deze bewering lijkt mij, gezien het in de Inleiding, p. 171, meegedeelde, niet houdbaar, tenzij men het zuiver formeel stelt: de aanmelding had plaats buiten allen om, de brief aan Himmler was een beroep.
(7) Op 24 feb. 1941, zie nr. 176, noot 5 en nr. 180, noot 6.
(8) Zie voor de afloop van een en ander bij nrs. 186 en 190, en Inleiding, p. 173 en 203.
183 – (1) Moeilijkheden voor de Arbeiderspers met de Duitsers over de staking en het nog niet ontslagen joodse personeel. Daarnaast natuurlijk grote financiële moeilijkheden en het teruglopend aantal abonnees, de NSWG in haar actie beknot en gesaboteerd door Schmidt, Rost persoonlijk in moeilijkheden met de NSB over de Vorming en de dienstneming bij de *Waffen-SS*.
(2) In dec. 1940 was mr. H. C. Schokker tot Gemachtigde voor de prijzen benoemd. *Het Volk* dat in okt. en nov. al herhaaldelijk de aandacht op ongewenste prijsstijgingen had gevestigd en om prijsbeheersing had gevraagd, brak onmiddellijk een lans voor hem (30 nov., 1 en 2 dec. 1940). Half jan. 1941 bracht het een serie artikelen tegen de toenemende zwarte handel. Op 26 feb. werd tenslotte een beter controleapparaat gevraagd.
(3) Na het onderhoud op 5 maart bracht *Het Volk* van 10 maart een interview met Schokker, waarin deze nieuwe maatregelen aankondigde, die aansloten bij wat *Het Volk* had gesuggereerd.

Het geheel pleit voor zijn eerlijkheid – maar niet voor zijn deskundigheid!
Met nat.-soc. groet,

W. Goedhuys

RvT II Goedhuys. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

183 I. H. C. SCHOKKER AAN DE REDACTIE VAN *VOORUIT*

28 Februari 1941

Met belangstelling nam ik kennis van het artikel 'Welke prijzen mag de winkelier vragen' in Uw avondblad van 26 Februari j.l. van Uw dagblad. Terecht heeft U daarin het ontbreken van bekendheid met de toelaatbare detailprijzen als een der belangrijkste oorzaken voor de prijsstijging gekenschetst.

Ook ik ben mij terdege van deze leemte bewust en ik zal alles doen om hierin verbetering te brengen. Ook ben ik van plan binnenkort door middel van advertenties in de dagbladen de detailprijzen van de artikelen, welke het meest noodzakelijk zijn voor het dagelijks levensonderhoud bekend te maken.

De maatregelen voor deze actie zijn in voorbereiding.

De gemachtigde voor de prijzen
Schokker

RvT II Goedhuys. Afschrift (afschrift RvO)

184. H. J. KERKMEESTER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

3 Maart 1941

Kameraad [1],

In vervolg op ons huidig telefonisch onderhoud deelen wij mede, dat alle Joden, die vorige week werden ontslagen, om tactische redenen totdien in dienst werden gehouden.

Sinds den 20sten Juli werden tientallen Joden ontslagen (de redactie werd direct gezuiverd en vele anderen gingen op korten termijn) en met ontslaan werd nog steeds doorgegaan. Op het moment van ontslag op staanden voet was juist weer een aantal Joden ontslag aangezegd.

Overigens werd half Februari l.l. in overleg met Dr. Kaute en kameraad Woudenberg [2] bepaald, dat het geheele bedrijf binnen drie maanden geariseerd zou zijn. O.g. maakte

184 – (1) Vgl. nr. 181. Diezelfde dag meldde Kerkmeester ook aan von Tiedemann en aan Hushahn, dat de Arbeiderspers '*judenrein*' was. Uit de toon van deze brief in vergelijking met die van nr. 181 blijkt, dat Kerkmeester zijn zelfvertrouwen alweer terug had.
(2) Als grootaandeelhouder.

hiervan, na vertrek van Dr. Kaute en kameraad Woudenberg eigener beweging twee maanden.

Het is heel gemakkelijk om te zeggen: alle Joden hadden er reeds uit moeten zijn, maar het bedrijf moest marcheeren. Hierbij dient te worden bedacht, dat de Joden alle sleutelposities in het bedrijf hadden bezet en onze reeds bijna onoverkomelijke moeilijkheden door een volkomen desorganisatie zeer beslist niet te overwinnen zouden zijn geweest.

Het zou leerrijk zijn de betweters nu in ons bedrijf rond te laten zien, groote gedeelten van ons apparaat vertoonen gapingen, die voorshands niet te overbruggen zijn. Maar U weet, ik tel groote moeilijkheden niet en zal ook dit recht zetten.

Overigens moge dienen, dat nagenoeg alle ontslagen Joden lid waren van een vakbond, aangesloten bij het N.V.V. en voor de vakbonden van het N.V.V. geldt nog steeds niet, dat Joden geen lid kunnen zijn [3].

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

H. J. KERKMEESTER

RvT II Kerkmeester. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

185. H. J. KERKMEESTER (J. C. VAN GERWEN) AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

8 Maart 1941

Kameraad [1],

Van onzen filiaalbeheerder te Hilversum vernamen wij, dat De Arbeiderspers aldaar het meest wordt tegengewerkt door het administratieve personeel van de VARA.

In tegenstelling tot de Musici heeft het administratieve personeel, waaronder thans n.b. nog 5 joden (jodinnen), het abonnement op de krant opgezegd. Wanneer De Arbeiderspers opbelt, roept de Joodsche telefoniste: 'Hier is de A.P., moet er nog iemand bedanken?'. Deze telefoniste is een dochter van den Joodschen wethouder Lopez Dias, die eenigen tijd geleden werd gearresteerd.

Het personeel van bedoelde afdeeling is steeds betrokken bij alle anti-Duitsche acties.

Wij vertrouwen dan ook, dat spoedig aldaar de bezem terdege wordt gehanteerd [2].

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

GERWEN

RvT II Kerkmeester. Oorspronkelijk (fotokopie RvO)

(3) Ook De Centrale werd pas naar aanleiding van de gebeurtenissen op de Arbeiderspers 'geariseerd' (zie nr. 179, noot 7 en RvT II Centrale, 72). Rambonnet ontsloeg de joodse administrateur van de AJC pas op 8 maart 1941 (RvT A III 4/88218–9 en 88360). Vgl. ook nr. 185.

185 – (1) Sinds de moeilijkheden in verband met de Februaristaking signaleerde Kerkmeester waar hij kon gevallen waar joods personeel nog getolereerd werd (vgl. nr. 181, noot 4 en nr. 184). Deze brief is uiteraard door Kerkmeester aan Van Gerwen opgedragen.

(2) M. Geels jr., lid van het centraal bestuur der NSWG, had reeds vroeger Kerkmeester gewaarschuwd voor acties tegen de Arbeiderspers of het commissariaat van Rost in het Gooi. Hij meldde eind okt. al Unie-bijeenkomsten. – Eén van de doelstellingen van A. Pleysier toen hij na 20 juli 1940 bleef 'voortwerken'

186. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART

den 21. März 1941 [a]

Hochverehrter Herr Reichskommissar,

Soeben bin ich von meinem berliner Aufenthalt zurückgekehrt und beeile mich, Ihnen über die Unterredungen, welche ich auf Veranlassung von Herrn Minister Fischböck am Dienstag mit dem Reichsbankdirektorium und am Mittwoch mit Herrn Wirtschaftsminister Funk hatte [1], Bericht zu erstatten.

Bei letzterer Unterredung wurde die Frage erörtert, wie der Verwaltungsrat der Niederländischen Bank und das Direktorium sich gegenüber meiner Ernennung zum Präsidenten der Bank verhalten würden.

Ich erklärte Herrn Minister Funk, dass ich mit dem Rücktritt des gesamten Verwaltungsrates rechnete und dass ich bei meiner Rückkehr in Holland sofort mit Ihnen und Herrn Minister Fischböck die Frage erörtern würde, wie man eine öffentliche Demonstration des Verwaltungsrates vorbeugen könnte.

Die Ansicht des Herrn Minister Funk war, dass man den Verwaltungsrat gar nicht in der Gelegenheit stellen sollte, eine Demonstration zu machen. Ein neues Bankgesetz sollte erlassen werden, etwa nach dem Prinzipium des deutschen Gesetzes demzufolge ein Verwaltungsrat in der Zukunft gar nicht mehr existieren würde und die Führerstellung des Präsidenten klar zum Ausdruck gebracht werden sollte [2].

Anschliessend hieran wiess ich darauf hin, dass auch seitens der Versammlung der

was, het personeel en speciaal het joodse deel daarvan voor ontslag te kunnen behoeden (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

186 - (a) Boven de kopie die Rost als grondslag voor het gesprek met de rijkscommissaris voor die dag moet hebben meegenomen, staat in handschrift door hem genoteerd: 'Fondsen bureau NSWG' (vgl. nr. 189) en 'UK'. Vermoedelijk is met dit laatste bedoeld, dat Rost een 'Unabkömmlich (UK)-Stellung' wenste voor zichzelf. Een *UK-Stellung* werd in Duitsland gegeven aan personen die in hun functie niet gemist konden worden en dus niet in militaire dienst behoefden te gaan. Zulk een verklaring zou Rost op elegante wijze van de consequenties van zijn aanmelding afhelpen. Het is er niet van gekomen, omdat Nederlanders nu eenmaal niet als Duitsers behandeld konden worden.

(1) Vgl. Inleiding, p. 173. - Het onderhoud op de *Reichsbank* had plaats op 18, dat bij Funk op 19 mrt. 1941. F. S. Rost van Tonningen-Heubel schreef op 19 mrt. 1941 hierover aan haar broer: 'Meinoud is momenteel bij Funk, Deutsche Reichsbank. - - - Voor Meinoud is deze tijd heel moeilijk. Hij ondergaat de strijd die wij allen stuk voor stuk ondergaan hebben, nl. dat wij niet alles kunnen doen, wat we zelf willen, dat we terwille van iets, een ideaal, een werk hebben op te geven, omdat we ergens anders noodiger zijn. - - - Fel ging 't hier te keer. Hij heeft wat je noemt gekurbelt, met dit resultaat, dat hij geen permissie gekregen heeft mee aan 't front te gaan, terug te gaan naar Holland en daar vrijwel gekregen te hebben, wat hij zelf wilde, jou bekend is. Officieel is echter nog niets bekend; M.[ussert] moet eerst schriftelijk neerschrijven en bevestigen wat H.[immler] wil, voordien mogen wij niet terug naar huis. Dit zal morgen echter wel in orde zijn. Aan de eene kant dus een overwinning voor hem, hoewel nu eerst goed de heftige strijd begint vol met hindernissen, voetangels en klemmen. Aan de andere kant had Meinoud toch dolgraag met jullie meegewild [naar de *Waffen-SS*]. - - - H.[immler] was daverend, heeft zich persoonlijk geheel met de zaak ingelaten - veel tijd en vele besprekingen voor Meinoud opgeofferd, uit belang voor 't geheel. - - -' (Doc. I F. S. Heubel). Fischböck deelde Trip op 19 mrt. mee, dat hij moest rekenen op ontslag uit beide functies, nl. secretaris-generaal èn president van de Nederlandsche Bank (zie CNO SG 33/II d.d. 21 mrt. 1941).

(2) Een in mei 1941 door Bühler en Rost ingediend ontwerp voor een verordening betreffende de Nederlandsche Bank, dat nauw aansloot bij het Duitse *Reichsbankgesetz*, is echter ten gevolge van verzet van de oude directie in de loop van sep. 1941 ingetrokken. Ook het *Reichsbankdirektorium* had toen in deze een matigende invloed (zie nr. 229). Pas in juni 1943 kwam het tot VO 58/43. Zie Inleiding, p 202 en deel II.

Aktionäre im Frühjahr Schwierigkeiten zu gewärtigen seien, falls die Versammlung den von mir unterschriebenen Jahresbericht zu genehmigen hätte.

Es könnte sich der Fall ergeben, dass die Versammlung den Jahresbericht ablehnen würde [3].

Abermals regte Herr Minister Funk an, die Rechte der Jahresversammlung darauf zu beschränken, den Jahresbericht nur entgegen zu nehmen. (Herr Minister Funk benutzte in diesem Zusammenhang den Ausdruck: 'Die Jahresversammlung muss einfach den Bericht zur Kenntnis nehmen'. Bei der ersten Jahresversammlung der Deutschen Reichsbank unter dem neuen Gesetz war die Jahresversammlung selbst über die beschränkten Vollmachte überrascht.) Jedenfalls erschien es auch Herrn Minister Funk und dem Reichsbankdirektorium, dass es inopportun wäre, den jetzigen Verwaltungsrat der Niederländischen Bank um einen Vorschlag des neu zu ernennenden Präsidenten der Notenbank zu ersuchen [4].

Damit würde man mich unnötigerweise in einen Gegensatz zu dem Verwaltungsrat setzen.

Unmittelbar nach meiner Rückkehr in Holland habe ich auch das niederländische Bankgesetz und die Statuten der Niederländischen Bank geprüft [5].

Die Beseitigung des Verwaltungsrates ist um so mehr notwendig als nach den jetzigen Statuten ein 'Königlicher' Kommissar in der Person von Prof. Dr. Mr. G. W. J. Bruins die Möglichkeit hätte, meine Tätigkeit zu kritisieren. Auch dies wäre in einem neuen Bankgesetz vorzubeugen, indem man mich nur einer einzigen Stelle verantwortlich machen würde, als welche nach den Prinzipien des deutschen Bankgesetzes nur Sie in Betracht kämen.

Indem ich Ihnen, Hochverehrter Herr Reichskommissar und Herrn Minister Fischböck danke für das Vertrauen, das Sie mir entgegengebracht haben durch meine beabsichtigte Ernennung zum Präsidenten der Niederländischen Bank, möchte ich Sie nochmals daran erinnern, dass ich diese Ernennung angesichts der Stellung des Niederländischen Notenbankpräsidenten in der Zukunft nur angenommen habe unter der Voraussetzung, dass mir in nächster Zeit ein Ministerium für wirtschaftliche Angelegenheiten[6] aufgetragen würde, mit dem Zwecke es dahin zu leiten, dass ich in einem geeigneten Zeitpunkt das Wirtschaftsministerium übernehmen könnte [7].

Anschliessend daran haben Sie in dankenswerter Weise erwirkt, dass ich die wirtschaftlichen Angelegenheiten der Partei allein vertrete.

(3) Rosts eerste publieke jaarverslag van juni 1941 oogstte wel veel kritisch commentaar in den lande, o.a. wegens de berucht geworden zin over het RM-tegoed als 'samengebalde koopkracht', maar op de aandeelhoudersvergadering gebeurde er niets bijzonders.

(4) De overblijvende leden van de directie van de Nederlandsche Bank zochten wel degelijk zelf naar een opvolger voor mr. Trip, maar uiteraard in een andere richting.

(5) Zie nr. 188, noot 1 en Inleiding, p, 174.

(6) Deze benoeming had plaats op 22 april. Vgl. nr. 202. Rosts titel was aanvankelijk: secretaris-generaal voor Bijzondere Economische Aangelegenheden, terwijl Rinkefeil op 19 april nog losweg sprak van 'Generalsekretär zur besonderen Verfügung' (FD 45267). Zie voor de verdoping in Bijzondere Economische Zaken Inleiding, p. 206–208.

(7) Behalve Rauters vage uitlating van 20 feb. 1941: 'der gesamte wirtschaftliche Sektor an Rost versprochen' (Inl. p. 171), is deze passage de enige waaruit blijkt dat een formele toezegging hiertoe van Duitse zijde is gedaan. Of een benoeming aan Financiën reeds ter sprake was geweest, blijkt hieruit niet (zie Inleiding, p. 174). Wel is zeker, dat Rost in de eerste plaats de door dr. Hirschfeld bezette zetel begeerde. Vgl. nr. 194, noot 1.

Mit dem Leiter der Bewegung, Mussert, war ich mir übrigens schon in Prinzip hierüber einig [8].

Ich möchte diese Resultate der Besprechungen mit Minister Fischböck ausdrücklich betonen, da die alleinige Besetzung der Stellung des Notenbankpräsidenten meine Ausscheidung aus der Politik und der Parteitätigkeit bedeuten würde.

Die Stellung der Notenbank wird nach dem Wegfall der Devisengrenze zwischen Deutschland und den Niederlanden, die einer Zweigstelle der deutschen Reichsbank sein.

Darüber waren Minister Funk und ich uns völlig klar.

Meine Arbeit dort kann nur eine rein technische sein. Ich werde dieselbe mit Freude erfüllen, weil eben die Aussicht besteht, in nächster Zeit die anderen obenerwähnten ergänzenden Tätigkeiten aufzufassen.

Nur dadurch wird es mir ermöglicht, auch weiter in der Zukunft der nationalsozialistischen Weltanschauung und der Bewegung, welche ich seit 4½ Jahren diene, meine Kräfte zu widmen.

Ich zeichne, Hochverehrter Herr Reichskommissar, mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 124 a. Doorslagkopie

187. H. BÖHMCKER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 22. März 1941

Sehr geehrter Herr Doktor!

Sie hatten die Freundlichkeit, für mich zu einer Unterredung zur Verfügung zu stehen. Ich war so unhöflich, Sie an dem betreffenden Tage [1] mehrfach zu vertrösten, um dann schliesslich nicht zu kommen. Es handelte sich damals um die Kandidatenfrage für den Bürgermeisterposten in Amsterdam. Dazu wollte ich nochmals Ihren Rat haben. Im Laufe des Tages, der ausschliesslich mit Besprechungen über die Kandidatenfrage ausgefüllt war, klärte sich dann in den Abendstunden immer mehr, dass Herr Voute als einziger Kandidat vorzuschlagen sei [2]. Ich nehme an, dass Sie mit der Lösung vollkommen einverstanden sind,

(8) Ook dit is de enige contemporaine uiting waaruit blijkt wat Mussert onder dwang toezegde. Zie noot 1 en verder nr. 190.

187 – (1) Waarschijnlijk was deze afspraak voor 2 of 3 maart. Burgemeester De Vlugt was in verband met de Februaristaking afgezet. De avondbladen van 4 maart meldden de benoeming van E. J. Voûte, C. van Ravenswaay en jhr. mr. E. J. B. M. von Bönninghausen als regeringscommissarissen voor Amsterdam, Zaandam en Hilversum. De laatste was reeds burgemeester in Hilversum (zie nr. 61, *n.* 6). De bevoegdheden waren geregeld bij de VO 36/41, die 1 maart getekend en 3 maart gepubliceerd werd.

(2) Van NSB-zijde drong men tevergeefs aan op een benoeming van de districtsleider J. W. de Ruiter (Doc. I G. A. S. Snijder).

da Sie ja Herrn Voute mit dem Generalkommissar für Verwaltung und Justiz bekannt gemacht haben [3].

Es wäre mir lieb, wenn ich Sie dennoch einmal aufsuchen dürfte. Ich bin Ihnen dankbar, wenn Sie mich anrufen [4].

Mit freundlichen Grüssen und Heil Hitler! bin ich Ihr ergebener

Böhmcker

RvT 93/80773. Oorspronkelijk [a]

188. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART

den 25. März 1941

Hochverehrter Herr Reichskommissar,

Bezugnehmend auf unsere telefonische Unterredung von heute beehre ich mich Ihnen die Lösung zu Kenntnis zu bringen, welche Herr Direktor Bühler und ich heute vereinbart haben [1].

Herr Direktor Bühler wäre damit einverstanden, dass der Sekretär der Niederländischen Bank, Herr Westerman Holstijn unter Wahrung aller vertraglichen Ansprüche zurücktritt.

Herr Direktor Bühler wird versuchen zu erwirken, dass dieser Rücktritt in gütlichem Wege freiwillig vor sich geht. Dazu wird Herr Direktor Bühler die notwendigen Schritte machen. Falls jedoch unverhofft ein freiwilliger Rücktritt nicht zu erwirken wäre, müsste er seines Amtes enthoben werden.

An seiner Stelle würde von Ihnen mein Vertrauensmann, Herr Robertson, ernannt werden müssen. Gleichzeitig wäre es unbedingt erforderlich Herrn Robertson zu meinem

(3) Vgl. nrs. 55, 95 en 137. 'Jeder weiss, dass er seine Ernennung seiner alten Freundschaft mit Rost van Tonningen zu danken hat', schreven de *Stimmungsberichte* van 12 mrt. 1941 (ZbV Stimm. 40412).

(4) Wat Böhmcker zich van dit contact voorstelde blijkt nergens. Het had althans geen zichtbaar resultaat. Rost c.s. meenden dat na de benoeming van Voûte de verhoudingen in Amsterdam te hunnen gunste zouden veranderen en dat er voor Goedhuys en Van der Zee benoemingen zouden zijn weggelegd. De verhouding tot Böhmcker leek daartoe aanvankelijk ook gunstig genoeg. Zie *n.* a en verder nrs. 189 en 194.

(a) Boven de brief in handschrift een notitie van Rambonnet d.d. 25 maart: 'Goedhuys wilde graag de functie in Amsterdam hebben van *pers 'adviseur'* (zie nr. 194 onder 2).

188 – (1) Blijkens uitvoerige aantekeningen, opgeborgen bij de originele doorslagen van zijn brieven van 21 en 25 maart (nrs. 186 en 188), heeft Rost tussen die data nadere studie gemaakt van de bankwet en de statuten (vgl. nr. 186 bij noot 5). In die aantekeningen (RvT 124 b) stelde hij dat, aangezien de rijkscommissaris de heer Trip van zijn ambt had ontheven in strijd met de statutaire bepalingen voor ontslag, 'er dus geen bezwaar moet zijn tegen de ontheffing van den secretaris mr. Westerman Holstijn op overeenkomstige wijze en de benoeming van Robertson tot dat ambt.' Op dezelfde manier wilde hij een benoeming van mr. Bijleveld in de directie en van jhr. J. A. G. Sandberg en Van Maasdijk tot commissarissen bewerken, ter verkrijging van een nationaal-socialistische meerderheid in de directie en een betere steun in de raad van commissarissen. Hij eindigde zijn overpeinzingen echter met de 'reusachtig belangrijke' conclusie, dat hij de feitelijke macht van de president niet kende, zolang hij geen inzage kreeg in het reglement van bestuur. – Noch Bühler, noch Seyss-Inquart wilde echter zoveel nieuwe benoemingen. Vandaar het nader 'diepgaand overleg' met de eerste, waarvan het hier volgende de uitkomst was. In RvT 124 liggen ook kladjes over besprekingen in Berlijn en met Bühler.

Stellvertreter zu ernennen[2]. Die Ernennung muss besonders durch Sie ausgesprochen werden, weil statutengemäss mein Vertreter der rangälteste Direktor Herr de Beaufort bzw. praktisch Herr de Jong wäre, der aber in dieser Eigenschaft mein Vertrauen nicht geniesst[3].

Diese vorgeschlagene Regelung ist das Ergebnis eingehender Besprechungen in deren Verlauf sich ergeben hat, dass die Berufung einer Persönlichkeit meines Vertrauens in das Direktorium nur durch den Rücktritt des Sekretärs Westerman Holstijn möglich ist.

Wenn ein anderes Mitglied des Direktoriums zurücktreten würde und an dessen Stelle Herr Robertson treten sollte, so wäre dies nur zu erreichen, indem die Generalversammlung und das Direktorium, sowie der Verwaltungsrat zustimmen würde. Diese Zustimmung ist aber bei der bekannten Einstellung der Mehrheit dieser Gremien nicht zu erlangen.

Ich zeichne, Hochverehrter Herr Reichskommissar, mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. Rost van Tonningen]

RvT 124 c. Doorslagkopie

189. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART

den 25. März 1941

Hochverehrter Herr Reichskommissar,

Gestern erhielt ich den Besuch vom Vorsitzenden der N.S.W.G., Herrn van der Zee. Sowie ich Ihnen in der Unterredung, welche ich mit Ihnen in Clingendaal am Freitag, den 21. März die Ehre hatte zu führen[1], auseinandersetzte, ist die Einschaltung der N.S.W.G. in das Winterhilfswerk, die Sie in unserer Besprechung mit Generalkommissar Schmidt und den Herren van der Zee, Kerkmeester und Goedhuys anfangs Februar angeordnet haben, noch immer nicht erfolgt[2].

(2) De benoeming van Robertson geschiedde evenals die van Rost op 26 maart krachtens VO 108/40 en 137/40. Op de eerstvolgende commissarissenvergadering op 7 april betwistte jhr. mr. W. M. de Brauw de rechtmatigheid daarvan voor zover het Robertson betrof, welk protest op Rosts verzoek schriftelijk werd herhaald op 15 mei 1941. Hierover ontspon zich binnen het rijkscommissariaat tussen de afdelingen *Niederländische Personalangelegenheiten*, *Rechtsetzung*, *Justiz* en Bühler een discussie die pas half okt. 1941 eindigde met een bevestiging van de rechtmatigheid der benoeming. Zie VeJu, Niedl. Person. Ang., Niedl. Bank.

(3) Dat was wederkerig!

189 - (1) Na verzending van zijn brief van 21 maart (nr. 186) bezocht Rost de rijkscommissaris blijkbaar nog.

(2) Dit gesprek, waarnaar weken lang was uitgezien, had eindelijk op 10 feb. plaats gehad. De NSWG ontving er zekere toezeggingen over inschakeling, die intussen weer niet gehouden werden. Betreffende de Arbeiderspers viel de belangrijke beslissing, dat de krant 'voor de arbeiders behouden zou blijven', d.w.z. zou overgaan aan het NVV als toekomstig Arbeidsfront. Zie nrs. 192 en 204. Vgl. Kerkmeester aan Woudenberg d.d. 15 juli 1941: 'In dieser Hinsicht möchten wir noch hinweisen auf die Entscheidung die der Reichskommissar getroffen hat bei einer Unterredung im Haag über die Lage der Arbeiterpresse, in Anwesenheit des Generalkommissars Fr. Schmidt, nach der die führenden Zeitungen in den Niederlanden die Folgenden sein werden: 'Het Nationale Dagblad' für die Partei und zur Austragung der National-Sozialistischen Gedankenwelt, 'Die Deutsche Zeitung' für die Deutschen in den Niederlanden, 'De Arbeiderspers' für die niederländische Arbeitsfront.' (NVV-archief). Het stuk was in het Duits gesteld omdat het door Woudenberg aan de *Dienststelle* Hellwig zou worden doorgegeven.

Zwar hat Herr van der Zee in der vorigen Woche eine Konferenz mit dem Leiter vom Winterhilfswerk gehabt und wurde ihm dort die Stellung eines Landesinspektors für das Winterhilfswerk in Aussicht gestellt, aber eine Ernennung ist bis jetzt nicht erfolgt [3].

In dem Augenblicke, wo ich jetzt im Begriff bin eine mir von Ihnen anvertraute neue Tätigkeit anzutreten, wäre ich Ihnen dankbar, wenn Sie die Gruppe Herrn van der Zee's entsprechend Ihren Anordnungen einbauen lassen könnten [4].

Diese Männer habben sich ehrlich auf unserer Seite geschlagen. Sie und ihre Familien werden genau so verfolgt wie meine Kameraden der N.S.B.

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 124 d. Doorslagkopie

190. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 25 Maart 1941

Door mij wordt benoemd [1] tot

Leider van den Raad van Volkshuishouding het lid *Mr. M. M. Rost van Tonningen*
Stamboeknummer 73.000

Deze benoeming geldt voor het tijdvak van 25 maart 1941 tot nader order.

Het oorspronkelijke exemplaar van deze benoeming wordt uitgereikt aan den benoemde.

MUSSERT

RvT 30. Oorspronkelijk

(3) Bespreking op 20 mrt. blijkens brieven van Van der Zee aan Rost en Piek van 25 mrt. 1941 (RvT II Van der Zee). Zie nr. 194.

(4) Rost had althans Van der Zee zowel bij Piek geïntroduceerd als bij Voûte (zie nr. 194). Toen de hoop op beide mogelijkheden vervloog, beval Rost hem bij Wimmer aan (zie nr. 196).

190 – (1) Deze benoeming was het onmiddellijk gevolg van Musserts toegeven aan de rijkscommissaris en Himmler, waarop in Berlijn op 19 maart nog het wachten was (zie nr. 186, noot 1). Het was de partij-parallel voor Rosts overheidsfunctie op financieel-economisch gebied. De dag te voren tekende Mussert het ontslag van Rost uit zijn functies van Hoofd van afdeling X Vorming en Gemachtigde van den Leider voor de provincie Zuid-Holland (Mussert XII 93055). Van Genechten hernam zijn oude plaats bij de Vorming; Van Haersolte volgde Rost op als Gemachtigde; bij deze opschuiving werd M. J. A. van Iersel districtsleider in Den Haag. Terwille van de benoeming van Rost tot Leider van de Raad voor Volkshuishouding was Mussert gedwongen, W. O. A. Koster uit die positie te ontslaan, hetgeen hij op bijzonder onelegante wijze, zonder commentaar en telegrafisch op 25 mrt. 1941 deed. Wel waren er twee gesprekken van Van Geelkerken met Koster aan vooraf gegaan, waarbij de laatste weigerde zijn plaats af te staan. Om de diepgegriefde Koster weer satisfactie te geven beloofde Mussert hem inderhaast een burgermeesterschap in Groningen, hetgeen na overleg met Schmidt (zie notitie van 2 apr. 1941, Mussert 15d) gewijzigd werd in de leiding van Afd. IV Arbeidszaken van het hoofdkwartier der NSB, daarmee Woudenberg voor het hoofd stotend (zie nr. 219, noot 2, Woudenberg, *Memoires*, Doc. I W. O. A. Koster, Dagboek RvO 1050 en Inleiding, p. 202–203.)

191. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN FRAU A. JÄGER-KOERBL

den 26. März 1941

Vor einer Woche erhielt ich Ihren lieben Brief vom 10. Februar [1], wofür ich Ihnen herzlich danke. Ich bedauere, dass mein voriger Brief nicht angekommen ist.

Es tat mir sehr leid, Ihrem Schreiben entnehmen zu müssen, dass Sie zwei Brüder verloren haben. Ich hoffe von Herzen, dass es Ihrem dritten Bruder aus der Ostmark gut geht.

Ich selber wurde tatsächlich eine Woche vor dem Einmarsch der deutschen Truppen von der niederländischen Regierung verhaftet [2] mit der Absicht mich nach England zu bringen, wahrscheinlich auf Antrieb des englischen Secret Service.

Ich wurde nach Vlissingen befördert, wo meine Verschiffung nach England durch einen deutschen Bombenangriff verhindert wurde, wobei der Torpedobootsjäger von einer deutschen Bombe entzweigeschlagen wurde.

Als dann die deutschen Truppen sich näherten, zogen wir südwärts nach Boulogne. Auch auf diese Stadt rückten die deutschen Truppen an und wurden wir nach Calais transportiert.

Bei unserer Ankunft lag jedoch auch Calais unter deutschem Feuer und brauchten die Tommies ihren Schiffsraum selber, sodass wir noch immer nicht verschifft werden konnten. Glücklicherweise wurden wir dann bald von den deutschen Truppen befreit.

Jedoch haben wir dann 36 Stunden zwischen den kämpfenden Truppen gesessen. Nachher brachte man uns hinter die Front der deutschen Truppen.

Wir haben einen fürchterlichen Hunger gelitten und ich bin in den Tagen schrecklich abgefallen.

Fünf Tage später sind wir wieder nach Holland gefahren, wo ich sofort die Arbeit aufnahm [3]. Die Arbeit ist sehr schwer und sehr schwierig, aber unzufrieden kann ich doch nicht sein.

Es macht mir Freude zu sehen, dass der Krieg mit grosser Geschwindigkeit die britische Politik abbricht [4].

Seit dem 21. Dezember bin ich verheiratet und ich kann Ihnen sagen, dass wir sehr glücklich sind [5]. Leider habe ich meinen ostmärkischen Freunden keine Heiratsanzeigen

191 – (1) *Frau* Jäger was Rosts secretaresse geweest tijdens zijn eerste verblijf in Wenen en had in de tweede periode nog assistentie verleend bij de opstelling van de kwartaalrapporten voor het *Financial Committee*, toen Rost voor zijn dagelijkse werk de steun had van *Fräulein* A. Török. Deze laatste bleef de Volkenbonds-idealen trouw, haar voorgangster was echter nationaal-socialiste en schreef zich de verdienste toe, Rost tot die overtuiging te hebben gebracht. – Haar brief van 10 feb. handelt in hoofdzaak over Weense kennissen (RvT 93/80850–5). Latere brieven van haar: RvT 91/80456–60 en in RvT A 6 en A 8.

(2) Behalve Rosts relaas voor het ANP op de dag van zijn terugkeer in Den Haag (*Het Nationaal Dagblad* d.d. 3 juni 1940), is dit het enige uitvoerige eigen verslag over zijn lotgevallen tijdens de internering van 3 mei tot zijn terugkeer op 2 juni. Het is intussen geheroïseerd; vgl. Inleiding, p. 73 e.v.

(3) Vgl. nr. 54 en de daarbij behorende noten en Inleiding, p. 82–90.

(4) Daags tevoren was de prins-regent van Zuid-Slavië voor sterke Duitse druk gezwicht en toegetreden tot het Duits-Italiaans-Japanse Pact van Drie, terwijl in Berlijn de feestelijke ontvangst van Matsoeoka werd voorbereid. Rost kon niet weten dat twee dagen later een staatsgreep Joegoslavië opnieuw in het westelijke kamp zou brengen. Vgl. in *Dagboekfragmenten 1940–1945*. (Den Haag, 1954), p. 92–3, een notitie van een goede Nederlandse over nog meer verheugende ontwikkelingen.

(5) *Frau* Jäger was getuige geweest van Rosts ongelukkige eerste huwelijk, en echtscheiding in jan. 1936.

geschickt. Ich sende Ihnen jedoch anbei eine Photographie von unserer Hochzeit und hoffe Ihnen damit eine kleine Freude zu machen.

Zum Schluss möchte ich Ihnen noch bestens danken für Ihre lieben Glückwünsche zum Geburtstag und beende diesen Brief mit vielen herzlichen Grüssen, Ihr

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 93/80852-3. Doorslagkopie

192. H. J. KERKMEESTER AAN HET PERSONEEL VAN DE ARBEIDERSPERS

Amsterdam, 26 Maart 1941 [a]

Door het feit, dat heden de aandeelen der voormalige S.D.A.P., op aanwijzing van den Rijkscommissaris[1], zijn overgedragen aan het N.V.V., is ons bedrijf, dat vanzelfsprekend als geheel zelfstandige N.V. zal blijven bestaan, in feite[2] eigendom geworden van het N.V.V.

Het was dit formeel[2] reeds jaren, immers de vakbonden alleen hebben de gelegenheid geschapen het grootsche geheel der arbeiders te bouwen en de algeheele structuur van onze arbeidsgemeenschap was volkomen afhankelijk van de vakbeweging[3].

Daarom is de dag van vandaag voor ons een dag van vreugde[4].

192 - (a) Bij brief van diezelfde dag door Kerkmeester aan Rost toegezonden (RvT II Kerkmeester).
(1) Op de bespreking van 10 feb. 1941 was hiertoe reeds besloten (zie nr. 189, noot 2). Dat de overdracht, waarvoor de concept-acte al op 21 feb. was opgesteld, niet eerder dan eind maart plaats vond, zal wel samenhangen met de gebeurtenissen in verband met de Februaristaking (vgl. nrs. 181 en 184) en de gecompliceerde financiële afwikkeling van de SDAP (zie nrs. 196, 216 en 218). Het NVV bezat reeds 50% van het aandelenkapitaal, groot *f* 740.000,—. Volgens de overeenkomst (RvT II NVV) nam het NVV van de SDAP over: de aandelen in drie beleggingsmaatschappijen, die tezamen 368 aandelen-Arbeiderspers bezaten, alsmede 2 aandelen-Arbeiderspers direct. In de balansen dezer n.v.'s waren de aandelen Arbeiderspers op nihil gewaardeerd. Deze waardering was fictief, zodat de gehele overdracht geen zakelijk doch een politiek karakter had. Als tegenprestatie nam het NVV de schuld van ca. *f* 65.000.– over die de SDAP en aanverwante organisaties aan de Arbeiderspers hadden, doch met dien verstande dat een eventueel batig saldo van de liquidatie der SDAP zoveel doenlijk eveneens nog aan het NVV ten goede zou komen. Het NVV compenseerde *f* 50.000,— van deze schuld met een in juli 1940 aan de Arbeiderspers verstrekte lening; voor het overige werd de Arbeiderspers in rekening-courant gekrediteerd.
(2) Dit is een averechts woordgebruik. Eerst met de overdracht der SDAP-aandelen werd de Arbeiderspers, die *in feite* reeds lang financieel van het NVV afhankelijk was, ook *formeel* eigendom daarvan.
(3) Volgens Kerkmeesters mening zou alleen een zeer nauwe band met het NVV de Arbeiderspers voor een financiële *débâcle* kunnen behoeden. Een verplicht abonnement voor NVV-leden speelde daarbij voortdurend door zijn hoofd. Zie bijv. nr. 204, noot 6.
(4) Hoe groot de opluchting was dat het gevaar van naasting door de NSB was afgewend, blijkt ook uit de natuurlijk voorzichtig geformuleerde maar veelzeggende passage uit Kerkmeesters *Een terugblik* van 15 april 1944: 'met dankbaarheid dient nog vermeld, dat een kleine kring van toegewijde 'Nationaal-socialisten' mij heeft geholpen het bedrijf ook door politieke moeilijkheden heen te helpen. Een ernstig gevaar was eerst bezworen bij de overdracht van alle aandelen van 'De Arbeiderspers' aan den Commissaris van het N.V.V.' Zie ook Inleiding, p. 116-117.

Immers: de basis voor een, zoo mogelijk nog nauwere samenwerking met het front der arbeiders is hiermede voor goed gelegd en aan de opdracht: de zaak te behouden voor de bouwers – is voldaan.

De reorganisaties in ons bedrijf zijn nagenoeg voltooid.

Ieder geve zich dus met volle overgave aan zijn taak (dit voor de meesten ten overvloede) en helpe naar vermogen aan onze opgave: *Bouwen!*

KERKMEESTER

RvT II Kerkmeester. Oorspronkelijk stencil (fotokopie RvO)

193. TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

[ca. 27 maart 1941]

W.M. [a],

Bij deze feliciteer ik U en Uw vrouw van harte met Uw benoeming tot president van de Nederlandse-Bank [1].

Ik verheug er mij daarbij over U te kunnen mededelen, dat ook een groot aantal van de voormalige Sociaal-Democraten deze benoeming zien als een erkenning van Uw kwaliteiten op financieel gebied. Deze reactie is niet nieuw voor mij, omdat ik deze gezindheid heb zien groeien op onze kruistocht door het land en zich voortzetten toen ik alleen in het land vertoefde.

Met vriendelijke groeten voor Uw vrouw ook namens de mijne,

TJERK V. D. ZEE

RvT SDAP 89940. Oorspronkelijk in handschrift

193 – (a) Betekent dit 'Waarde Meinoud' of 'Waarde makker'? Beide even zonderling. De brief is ongedateerd maar moet van ca. 27 mrt. 1941 zijn.

(1) Op 26 maart had de beëdiging door de rijkscommissaris plaats. Die avond brachten de kranten het officiële perscommuniqué. Goedhuys signaleerde onmiddellijk de onwelwillende wijzigingen die *Het Nationale Dagblad* hierin had aangebracht, door weglating van de passage dat 'de benoeming niet aan zijn politieke gezindheid ontspruit, doch aan zijn bekende kwaliteiten op financieel gebied', en door toevoeging van de Indische geboorte bij de personalia (RvT Pres. 87092–3). *Het Volk* was daarentegen zeer positief en prees Rosts verdiensten bij de financiële reconstructie van Oostenrijk. Dat een tegenstander als F. W. van Bilderbeek in zijn felicitatie Rost 'voor deze functie wel competent achtte', had speciale redenen (zie nr. 221, *n.* 4 en deel II). Prof. J. van Loon verklaarde zich 'zeer voldaan. Hierop heeft nu toch zeker niemand aanmerkingen'. Zie ook andere curieuze epistels in de map Felicitaties Nederlandsche Bank (RvT 121). – Over de rede waarmee Rost op 27 mrt. 1941 zijn nieuwe functie aanvaardde, waren de kranten – uiteraard – over het algemeen waarderend (zie knipsels in RvT 126).

194. W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 3 April 1941

Kameraad,

Het lijkt mij bij de huidige stand der politieke ontwikkeling [1] noodzakelijk, dat aan de volgende punten bijzondere aandacht wordt besteed:

1e. Het wethouderschap Van der Zee. Van der Zee aarzelde tot nu toe inzake zijn houding, die hij zou moeten aannemen tegenover het hem gedane aanbod van 'Winterhulp-Nederland'. Dit in verband met de mogelijkheid van het wethouderschap te Amsterdam [2].

Ik heb hem nu aangeraden, zolang Voûte nog geen beslissing heeft genomen 'Winterhulp' te aanvaarden. Komt het wethouderschap er door, dan kan hij zijn functie bij 'Winterhulp' alsnog opzeggen en daarvoor een plaatsvervanger aanwijzen, waardoor ook die positie bezet wordt. Het is redelijk, dat het wethouderschap dan vóór gaat. Op deze wijze kan ook de positie der 'Winterhulp' voor de N.S.W.G. behouden blijven. Het is onjuist voortdurend te blijven aarzelen; integendeel moet iedere geboden kans aangenomen worden en tegelijkertijd alle krachten worden ingezet voor het bereiken van het eigenlijk gewenste doel.

Het is duidelijk, dat voor het verkrijgen van dit wethouderschap alles moet worden ingezet; het moeilijke punt ligt waarschijnlijk bij den Beauftragte voor Amsterdam, daar wij niet weten op welke instantie uit Den Haag deze reageert en of hij uiteindelijk dit wethouderschap bevordert dan wel tegenwerkt [3].

Komt dit wethouderschap tot stand, dan zal uit den aard der zaak de nauwste samenwerking tussen Van der Zee, het N.V.V. en de A.P. moeten worden opgebouwd.

Mijnerzijds ben ik dagelijks bezig het contact met het N.V.V. te versterken; het kan echter nuttig zijn, dat Woudenberg ook van andere zijde voortdurend aan de noodzaak daarvan herinnerd wordt, daar hij overbelast is met kleine werkzaamheden en de grote dingen daardoor wel eens te lang laat liggen. Van de zijde van Dr. Kauter[4] kan slechts medewerking verwacht worden.

2e. De positie van 'De Arbeiderspers' in Amsterdam. Ik moge er nog eens op wijzen,

194 – (1) Door de nieuwe functie van Rost, de aanstaande uitbreiding daarvan alsmede de benoeming van Voûte, leek het Goedhuys mogelijk, een aantal wensen van de Arbeiderspers of van hemzelf te verwezenlijken en voor Van der Zee een onderkomen te vinden. Dat de verwachtingen in Rosts omgeving weer hoog gespannen waren, blijkt ook wel uit de bij noot 10 genoemde leiddraad, waarin Goedhuys concludeert dat er een 'topdepartement' of 'Rijksleiding van de Volkswelvaart' dient te komen, waaronder drie departementen van resp. Landbouw en Visserij, van Nijverheid, en van Handel en Scheepvaart alsmede een Centraal Prijzenbureau moeten ressorteren. Dit heeft kennelijk iets te maken met Rosts eigen voorstelling van de 'gesamte wirtschaftliche Sektor' (zie nr. 186, noot 7).

(2) Vgl. nr. 189. – De kans voor Van der Zee bij de Winterhulp was al even gering als bij Voûte. Zijn bezoek aan de nieuwe regeringscommissaris van Amsterdam op 26 maart leverde niets op. Op de post waarnaar hij solliciteerde, werd op 12 april de NSB'er mr. F. P. Guépin benoemd. Dat hij uitsluitend creatuur van Rost was, had wel eens meer na- dan voordelen.

(3) Op 7 maart gaf Böhmcker al drie NSB-kandidaten aan Voûte door. Op 15 april moest hij rapporteren dat Voûte nog altijd niet gereed was met de keuze van zijn 'raden van advies'. Van der Zee's kandidatuur wordt door hem nergens genoemd. Zie zijn rapporten van 7 en 13 maart en *Wirtschaftsbericht* van 15 apr. 1941 (VeJuPräs). Voor zover Böhmcker niet helemaal zijn eigen gang ging, voer hij in het vaarwater van Fritz Schmidt. Zie ook bij nr. 242.

(4) Hij bedoelt: W. Kaute. Blijkens nr. 204 is aan het eind van de maand diens collega Körner hiervoor ingeschakeld. Ook deze, *Pressereferent* van *Dienststelle Hellwig*, had met de NSB niets op.

dat het noodzakelijk is, ook in verband met de positie van het N.V.V., welks perscampagne thans door ons geleid wordt, dat de A.P. uit de minderwaardigheidspositie komt, welke de krant thans nog in Amsterdam inneemt. Dit zal niet eerder geschieden, dan nadat de perstoestand in Amsterdam krachtiger wordt aangevat en vele van de oude krom-gegroeide tradities worden opgeruimd.

Enerzijds is dit te bereiken door sterkere druk van Duitse zijde, waarover ik contact met Janke opneem. Anderzijds moet dit bereikt worden door krachtiger ingrijpen van Commissaris Voûte, waartoe de misstanden onder Gemeente-personeel en politie moeten worden opgeheven.

Wij vragen in dit verband geen bevoorrechting, maar een gelijkwaardige positie. Het moet tevens zóver komen, dat Amsterdam een goede persdienst krijgt, die in onze geest wordt ingericht en geleid [5].

Gezien de uiterst beperkte volmachten van Voûte, die blijkbaar niets ondernemen kan zonder Senator Böhmker en het feit, dat hij tegenover deze materie volkomen vreemd staat, lijkt mij de enige mogelijkheid, dat ik op de een of andere wijze dit in handen neem. Het zal op dit ogenblik wellicht moeilijk zijn, dit bij Voûte te bereiken, daar deze, zich blijkbaar niet wil laten dringen en hij reeds met het geval Van der Zee min of meer verlegen zit. Het mag echter in de toekomst niet vergeten worden.

3e. Rijksvoedingsraad [6]. De chef van onze Sociaal-economische redactie, Roosenschoon, heeft de persconferentie over dit onderwerp bijgewoond. Het bleek wel, dat de mening, waartoe wij bij ons laatste onderhoud kwamen, juist is. Het Agrarisch Front bleek zeer slecht op de hoogte van wat er gebeurd was, de perschef was van een en ander volkomen onkundig. Het lijkt wel zeker, dat van de zijde van het Departement of van de instanties, die daar achter staan, een poging gedaan is het Agrarisch Front vóór te zijn. Deze poging is dan volkomen geslaagd, ook daarom, omdat wat de Voedingsraad zich voorstelt, inderdaad verstandig is en gunstig afsteekt bij de min of meer dilettantistische pogingen van het Agrarisch Front tot nu toe.

Intussen is de positie van Schönbeck onduidelijk; er gaan geruchten, dat hij toch een man van Graf Grothe zou zijn [7].

De houding van Louwes was uiterst onzeker en aarzelend, zijn dagen zullen wel geteld zijn.

Wij hebben ook in deze vragen in de pers een tamelijk leidende positie ingenomen en zo nu en dan de ontwikkeling voorzien en mede helpen bepalen. Ik geloof, dat het ogenblik gekomen is, dat wij ons ook op dit punt beter van de werkelijke gebeurtenissen op de hoogte kunnen gaan stellen en dat het niet uitgesloten te achten is, dat wij ook op de toekomstige ontwikkeling van de verhouding Voedingsraad - Agrarisch Front enige invloed kun-

(5) Goedhuys ambieerde voor zichzelf de functie van persadviseur van de burgemeester. Vgl. nr. 187, noot a.

(6) Goedhuys doelt op de 2 apr. 1941 gehouden persconferentie over het organisatiebesluit voor de voedselvoorziening (VO 69/41), waarbij de instelling van een toporgaan onder voorzitterschap van S. L. Louwes en ressorterend onder het departement van Landbouw en Visserij werd voorzien. Deze Raad voor de voedselvoorziening kwam eerst bij besluit van 24 mrt. 1942 tot stand. 31 mrt. 1942 werden ook Rambonnet en P. Hoekstra tot leden benoemd (zie Inleiding, p. 208, *n.* 3 en 217, *n.* 2).

(7) Voortdurend was Goedhuys' en Rosts oog gericht op de voor hen zo essentiële kwestie, hoe de verschillende Duitse ambtenaren 'lagen'. Schönbeck was verbonden aan *Ernährung und Landwirtschaft* en ondergeschikt aan *Graf* Grote, met wie Rost goede betrekkingen onderhield. Goedhuys had klaarblijkelijk van deze organisatorische verhoudingen geen weet.

nen gaan uitoefenen; zoals ik al zeide, hebben wij nauw contact met den Prijzencommissaris, Mr. Schokker, die ons in alle opzichten wil steunen [8]. Ik zou nu het volgende willen voorstellen:

a. Eens een bespreking te hebben met Roosenschoon over deze vraagstukken, dit zou b.v. het eenvoudigst aan een lunch kunnen gebeuren.

b. Een onderhoud te bewerkstelligen tussen Graaf Grothe, Roosenschoon en mij. Met een introductie bij Graaf Grothe zouden wij dit zelf in orde kunnen maken.

c. Te overwegen of het niet mogelijk zou zijn voor Roosenschoon een of andere adviserende functie te scheppen tussen Voedingsraad en Agrarisch Front in. Zijn naam en zijn ervaring op landbouwgebied in Nederland maken hem daar zeker geschikt voor en zo het al niet mogelijk zal zijn de ontwikkeling in een bepaalde richting te beïnvloeden, kan hij toch als waarnemer daar goede diensten verrichten [9].

Ik voeg hierbij nog een kort schema, dat wij hier opgesteld hebben als leiddraad voor onszelf, voordat de instelling van de Voedingsraad ons bekend was. Wellicht liggen daar nog nuttige aanknopingspunten in [10].

Ik heb de vrijheid genomen, ondanks de drukke werkzaamheden aan de Nederlandse Bank, dit even onder Uw aandacht te brengen; het komt mij voor, voor zover ik dit van uit mijn gezichtshoek beoordelen kan, dat wij van de gunstige constellatie op dit ogenblik zo snel en krachtig mogelijk gebruik moeten maken.

Met nationaal-socialistische groet Heil Hitler!

W. GOEDHUYS

RvT 94/81115-7. Oorspronkelijk

195. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Amsterdam [a], 15 April 1941

Leider,

Zooals ik U bij ons laatste onderhoud mededeelde zal Minister Fischböck den Raad van Volkshuishouding op 24 April a.s. bij zich ontvangen [1].

Daarbij zal door mij een uiteenzetting van de werkzaamheden van dit college worden gegeven. Tevens stel ik mij voor dat een gedachtenwisseling met de leiders der vier Fronten zal plaats hebben, wier werk deel uitmaakt van de taak van den Raad van Volkshuishouding, nl. het Economisch Front, het Arbeidsfront, het Agrarisch Front en het Technisch Gilde [2].

(8) Vgl. nr. 183. (9) Dat plan werd ook niet verwerkelijkt. Vgl. echter *n*. 6. – 30 apr. zond Goedhuys Rost 'de stukken [Roosenschoons 'Regelung der Kartoffelversorgung'] voor Fischböck, met dank voor bemiddeling.' (RvT II Goedhuys). (10) Zie RvT 94/81118-22.

195 – (a) Geschreven op briefpapier van de Nederlandsche Bank. Rost had vergeefs aan mr. von Brucken Fock om een concept voor dit schrijven gevraagd (notulen van de werkcommissie van de Raad van 10 apr. 1941, Van Maasdijk 44a).

(1) Zie voor wat voorafging aan Rosts benoeming tot leider van de Raad van Volkshuishouding op 25 mrt. 1941, Inleiding, p. 202-203 en nr. 190, noot 1. Dit onderhoud met Mussert had plaats op 4 apr. 1941. – Door dit contact met Fischböck trachtte Rost voor de NSB op economisch gebied een plaats te veroveren naast of vóór prof. mr. J. van Loon enerzijds en mr. H. L. Woltersom anderzijds, zie Inleiding, p. 178.

(2) D.w.z. ir. W. L. Z. van der Vegte, H. J. Woudenberg, E. J. Roskam en ing. W. A. Herweijer. Op die manier trachtte Rost Musserts toezegging: de algehele leiding van de economische sector van de beweging (zie nr. 186 bij noot 7 en 8), waar te maken. Zie echter nr. 198 en de twist hierover in aug. -sep. 1941.

De Raad voor Volkshuishouding is als volgt samengesteld:
Leider: Mr. M. M. Rost van Tonningen,
Plaatsvervangend Leider: Ir. W. L. Z. v. d. Vegte,
Leider van het Bureau: Mr. Dr. H. J. von Brucken Fock.
Secretaris: Ir. K. P. Kalis.

Leden [3]:

D. Blankevoort
F. D. Brands [b]
J. H. L. de Bruin
Mr. Dr. H. J. von Brucken Fock
Mr. G. L. A. van Dijk
Ir. J. M. Figee
Dr. Ir. W. A. Herweyer [b]
Dr. R. v. Genechten [b]
F. B. J. Gips
J. H. van Hoey Smith
Ir. K. P. Kalis [b]
Dr. L. P. Krantz
W. N. A. Kröller
Mr. de Kock van Leeuwen
H. C. v. Maasdijk [b]
Ir. D. Mommaal
Mr. Reydon [b]
E. D. Roskam [b]
J. H. Scholte [b]
Ir. J. R. Swart
Ir. W. L. Z. v. d. Vegte
H. J. Woudenberg

Het is denkbaar, hoewel niet waarschijnlijk, dat de Pers aanwezig is, bij de ontvangst.

Het ontwerpstatuut van den Raad van Volkshuishouding is in behandeling. Zoodra het gereed is zal het U ter goedkeuring worden toegezonden [4].

Hou Zee

M. Rost van Tonningen

Mussert XII 93044. Oorspronkelijk

196. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. WIMMER

den 21. April 1941

Lieber Generalkommissar Wimmer,

Anschliessend an unserem gestrigen Gespräch und den heutigen telefonischen Unterredungen [1] erschien es mir am zweckmässigsten, wenn der Leiter der N.V.V. (die ehemalige marxistische Gewerkschaft), mein Kamerad Woudenberg bei meiner Enthebung mit den restlichen Arbeiten der Liquidierung der ehemaligen S.P.D. kommissarisch betraut würde [2].

(3) De wens van ir. Van der Vegte, ook Van Lonkhuyzen (zie nr. 144) tot lid van de Raad te benoemen, vond bij Rost geen genade.

(b) Mussert noteerde achter deze namen: 'nieuw'. De overigen waren reeds lid van de vooroorlogse Raad voor Volkshuishouding.

(4) Op 3 apr. 1941 had Rost een eerste bespreking met de dagelijkse leiding van de Raad en de drie NSB-leden van de commissie-Woltersom, waar o.a. een stuk van von Brucken Fock over taak, organisatie en werkplan van de Raad ter sprake kwam en geamendeerd werd (zie notulen in Van Maasdijk 44a, stukken in NSB 171/912b en BEZ 4).

196 – (1) Rost sprak Wimmer waarschijnlijk op de gecombineerde bijeenkomst van NSB en NSDAP in Den Haag op 20 april ter gelegenheid van de verjaardag van Hitler, waar Rost als spreker optrad (vgl. nrs. 200 en 203). Deze gesprekken betroffen Rosts nieuwe benoemingen van 22 april (zie Inleiding, p. 175).

(2) Het rijkscommissariaat wenste Rosts opdracht bij de SDAP, die men als een mislukking beschouwde, te beëindigen. Daarmee vervulde men meteen een innige wens van Mussert. Bovendien bestond er geen reden meer voor, nu de Arbeiderspers aan het NVV was overgedragen. Op 3 april gaf Eftger, Schmidts vervanger, reeds aanwijzingen in deze zin aan Rambonnet, die echter verklaarde nog wel enkele weken nodig te hebben, waarna Rost zelf om ontheffing bij de rijkscommissaris zou vragen (zie HSSPF II MadN

Es wäre vielleicht am einfachsten, wenn er einfach an meiner Stelle treten würde. Er braucht nämlich meine Vollmächte für die Abwicklung der noch verbleibenden Arbeiten, wie Ihnen aus der folgenden Uebersicht klar wird: [3]

Die mühsamste Arbeit war die Sammlung der Gelder der verschiedenen Distrikten und Abteilungen der S.P.D. Im Ganzen wurden 800 Stellen im ganzen Lande aufgefordert ihre Geldmittel und Eigentümer einzuliefern. Die Gelder sind jetzt mit ganz unwichtigen Ausnahmen vereinnahmt [3a].

Die Möbel, Materialien usw. wurden nach Amsterdam befördert, sie werden jetzt inventarisiert [4].

Durch die Vereinbarungen betr. der Arbeiterpresse, die zwischen mir und Woudenberg getroffen wurden, gehören diese Werte praktisch der N.V.V. an [5].

Arbeiterpresse.

Die Arbeiterpresse, die bei meinem Amtsantritt am 20. Juli des vorigen Jahres ein Defizit von za. *f* 630.000,— pro Jahr hatte [6], ist durch die grossen Anstrengungen jetzt saniert. Die Aktien gehörten zur Hälfte der N.V.V. an und zur Hälfte der S.P.D. Nach einer mündlichen Besprechung beim Reichskommissar, wurde vereinbart, dass die Aktien der S.P.D. der N.V.V. übertragen werden sollten. Diese Uebertragung hat stattgefunden gegen Erlass der Forderungen auf die S.P.D. jedoch unter der Bedingung, dass eventuelle Aktive der S.P.D. nach Bezahlung der Schulden der N.V.V. zugeführt werden sollten. Daher gehören die obenerwähnten Gelder, Möbel, Materialien, usw. praktisch schon der N.V.V. an.

Die Centrale Arbeiter- und Versicherungsbank.

Auch diese Bank wurde mit der grössten Vorsicht von der marxistischen in die nationalsozialistische Praxis übergeleitet.

Nach einem leichten Rückschlag blühte der Betrieb bald wieder auf und geht jetzt mit raschen Schritten vorwärts.

1 apr. 1941, p. 1; notitie van Mussert over bespreking bij Schmidt op 2 apr. in Mussert 15d en notitie van Eftger d.d. 4 apr. 1941 voor de *Generalkommissor* ZbV 1d). Met Rosts nieuwe benoemingen in zicht drong ook Wimmer op beëindiging aan (zie verder bij nr. 214).

(3) Ten dienste hiervan had Van der Zee enige 'Notities over liquidatie SDAP' opgesteld (RvT SDAP 89996–7).

(3a) RvT SDAP 89847–41 en 89891–4 bevat twee tussentijdse overzichten over de stand van de afwikkeling van resp. 11 dec. 1940 en 25 jan. 1941. Op 29 maart hadden Rambonnet en Van der Zee opnieuw hierover een bespreking en besloten ze, af te zien van verdere aandrang op weigerachtige afdelingen, als het tenminste om kleine bedragen ging (A III 4/88405–6). Het door Rambonnet aan Eftger tegen eind april toegezegde financiële slotbericht van Spangenberg was zelfs medio juni nog lang niet gereed (Spangenberg aan Rambonnet d.d. 18 juni in RvT Pres.; vgl. nr. 216, noot 2).

(4) Half juni berichtte Van der Zee, dat de hele inventaris zich bevond in het SDAP-pakhuis, Singel 300 te Amsterdam (RvT SDAP 89970).

(5) Resultaat van bespreking van 10 feb. 1941 en het contract van Rost met Woudenberg van 21 feb. 1941; zie ook voor hier verderop, nr. 189, noot 2 en nr. 192, noot 1. Door deze constructie zou worden voorkomen, dat de geldbedragen aan het *Sonderkonto* van de rijkscommissaris en de inventaris aan Winterhulp Nederland of aan het *Arbeitsbereich* werden afgedragen, zoals Schmidt en Eftger blijkens Eftger's notitie van 4 apr. 1941 aanvankelijk overwogen (zie noot 2). Voor de verdere afloop, zie nrs. 216 en 218.

(6) Vgl. nr. 158 bij *n.* 8.

Die Reorganisation wurde nach einer Korrespondenz und nach Besprechungen mit Minister Fischböck am 18. d.M. also vor einigen Tagen entgültig durchgeführt [7].

Zum Vorsitzenden des Verwaltungsrates wurde von mir Professor van Loon bestellt. Kommissare sind Kamerad Woudenberg, Jhr van der Does, Herr Bijleveldt, Herr Rambonnet und Herr Generaldirektor Pollmann von der Volksfürsorge in Hamburg [8]. Durch letztere Persönlichkeit wurde die Verbindung zwischen der Centrale Arbeiter- und Versicherungsbank und ihrem deutschen Schwesterinstitut, die Volksfürsorge in Hamburg, hergestellt.

Die Volksfürsorge in Hamburg ist die Versicheringsbank der deutschen Arbeitsfront. Die Centrale Arbeiter- und Versicherungsbank soll die Bank der künftigen niederländischen Arbeitsfront sein.

Aus diesem Grunde bemüht sich die N.V.V. die Aktien zu erwerben. Es wird notwendig sein im Interesse der niederländischen Arbeitsfront, die kommissarischen Vollmächte bis zum Erwerb der Majorität der Aktien in gütlichem Wege aufrecht zu erhalten.

Wahrscheinlich wird diese Erwerbung innerhalb einigen Monaten erfolgen [9].

Arbeiter Jugend Centrale [10].

Die Arbeiter Jugend Centrale löste sich sofort nach meinem Amtsantritt selbst auf. Das Inventar wurde von uns beschlagnahmt.

(7) Vgl. nr. 179. - Bij de besprekingen en het schriftelijk overleg van eind feb. en mrt. 1941 viel de beslissing, o.a. op wens van Hellwig en Fischböck, dat De Centrale niet werd omgezet in een 'onderlinge' maar dat het te verdubbelen aandelenkapitaal gelijkelijk werd verdeeld over het NVV en de *Volksfürsorge* van het *DAF* te Hamburg (RvT II Centrale, 66 en 73). - Op 18 april keurde 'de aandeelhoudersvergadering', d.w.z. Rost krachtens zijn volmacht, de reorganisatie en een plan voor nieuwe statuten goed en benoemde directie en commissarissen. Onmiddellijk hierbij aansluitend had de eerste vergadering van directie en commissarissen plaats (notulen in RvT II Centrale, 90).

(8) Rosts wens president-commissaris te worden (zie nr. 179, noot 22) werd niet vervuld, het was niet te combineren met zijn nieuwe functie bij de Nederlandsche Bank. Schmidt deed eind mrt. 1941 nog een vergeefse poging, twee vertegenwoordigers van het *Arbeitsbereich* als commissarissen te doen opnemen. Maar De Centrale was van Schmidts terrein overgegaan naar dat van Fischböck (zie Eftger's notitie d.d. 29 mrt. 1941 in ZbV 1d). Van der Does en Van den Bosch werden als directie bevestigd. Ds. Melchers en C. M. Simonsz waren, de eerste uit eigen verkiezing, voortaan uitgeschakeld (zie RvT II Centrale, 80, 83, 91 en 92). Wat de laatste betreft, het eervol ontslag en de aanvankelijk zeer gunstige financiële regeling van Van der Does voor hem veranderden in enkele weken gevangenschap in Scheveningen op last van Rost en Rambonnet, na de ontdekking van Simonsz' clandestiene afscheidscirculaire aan het personeel. Daarin verdedigde hij zijn beleid en eindigde met 'Tot weerziens!'. Rost brandmerkte het stuk dat hem door verraad in handen viel als 'schandalige verspreiding van onwaarachtige anti-Duitsche lectuur'. Een waarschuwing van Van der Does aan Simonsz mocht niet baten en bezorgde de eerste bovendien een duchtig standje (brieven van Rost van 3 en 5 mei 1941, RvT II Centrale, 88, 91, 91a, 92 en 98 en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(9) Voor de aankopen van aandelen, zie nr. 179, noot 28. Ook na de afspraken van april traineerde Rost nog met de liquidatie van zijn commissariaat over De Centrale. In de loop van juni 1941 gelukte het Van der Does, nadat De Centrale een hoog beheerdersloon aan bureau-Rost had betaald, Rost van verder beheer te doen afzien. Deze was niet aanwezig op de commissarissenvergadering, voorafgaande aan de hem 'dankbaar aangeboden' feestlunch op de Hoogwerf op 23 juni 1941 (RvT 93/80837-8, 80932-3; vgl. Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen). Officieel verviel de volmacht t.a.v. De Centrale pas door de opheffing van het commissariaat over de marxistische partijen op 5 juli 1941 (zie nr. 214). Van der Does zond hem daarop nog een bijzonder hartelijk en dankbaar briefje: '---ik dank je mede namens velen voor hetgeen je hierin [nl. het commissariaat] deed---' (RvT 22/80157-8).

(10) Vgl. nr. 103 bij *n.* 16 en nr. 166, tweede gedeelte.

Die A.J.C. hatte verschiedene Lager: das Lager in Vierhouten wurde ursprünglich von der N.V.V. gemietet zwecks Einrichtung der Arbeitsbeschaffung für Arbeitslosen. Dieses Lager ist jetzt vom Arbeitsdienst gefordert.

'Het Meenthuis' in Blaricum wurde nach meiner Ernennung zum Kommissar erst von dem Aufbaudienst und nachher von der deutschen Wehrmacht angefordert. Seit dem 1. April ist es wieder von der Wehrmacht verlassen.

Ein Bauernhof in Vierhouten wurde durch einen Pachtkontrakt an dem Bauer, der jahrelang die Wirtschaft geführt hatte, für eine Anzahl Jahren vermietet.

Da die N.V.V. schon ein grosser Immobilienbesitz verwaltet, könnten die Besitzungen der A. J. C. auch wieder am zweckmässigsten der N.V.V. zugeführt werden [5].

Das Institut für Arbeiterentwicklung.

Dieses Institut verfügt über ein grosser Immobilienbesitz, das der N.V.V. übertragen wurde.

Ansonsten wurde das Institut in soweit als es die marxistische Schulung in der Vergangenheit geführt hatte, von mir aufgelöst [11].

Arbeiter Musikverein und Arbeiter Gesangverein.

Mit grösster Vorsicht wurde von mir gegen diese kulturellen Vereinen vorgegangen. Ihre Leistungen in der Vergangenheit und in der Gegenwart sind erstklassig. Die Behutsamkeit mit welcher operiert wurde, hat zum Erfolg geführt. Die Vereine haben ihre Tätigkeit fortgesetzt und unterstehen meinem Vertrauensmann, Herrn J. Goverts, der jetzt an dem niederländischen Ministerium für Volksaufklärung und Propaganda unter der Führung von Kamerad Goedewaagen verbunden ist.

Herr Goverts ist sehr zufrieden. Die Gesellschaften werden in diesem Jahre eine Subvention von *f* 4.000,— erhalten [12].

Ich habe Ihnen so kurz wie möglich die jetzige Lage der ehemaligen S.P.D. und ihren Vereinen dargestellt. Eine grosse Sorge macht mir die Zukunft des Herrn van der Zee, der die Niederländische Sozialistische Werkgemeinschaft (N.S.W.G.) führt.

Ich richte mich in dieser Angelegenheit direkt an den Herrn Reichskommissar, da es nach meiner Ansicht eine Ehrensache ist, die Versprechungen, die ihm von Herrn Generalkommissar Schmidt und mir gemacht wurden, einzuhalten.

Herr van der Zee hat sich mit einer kleinen Gruppe von ehemaligen Marxisten tapfer für die neue Idee des Nationalsozialismus unter deutscher Führung geschlagen.

Ich hoffe, dass auch Sie, lieber Generalkommissar Wimmer, so gütig sein wollen, sich für van der Zee einzusetzen. Dieser durch und durch anständige Mensch verdient geholfen zu werden [13].

Mit herzlichem Dank im voraus zeichne ich, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 93/81068-70. Doorslagkopie

(11) Vgl. nr. 76, noot 27 en nr. 128, *n.* 3.
(12) Vgl. RvT A III 3/87271, brief van 21 nov. 1940 en slot van nr. 166.
(13) Vgl. nr. 189, noot 4 en nr. 213, slot van noot 7.

197. NOTITIE VAN J. VAN LOON VOOR A. A. MUSSERT

Dep. van Econ. Zaken [1]

Het Departement van Economische Zaken is m.i. tamelijk gedesorganiseerd.

Het verlies van enkele der bekwaamste ambtenaren (Gispen, Teppema enz.), de snelle uitbreiding der bemoeiingen van het Departement, de geringe organisatorische talenten der tegenwoordige leiding, de afsplitsing der Rijksbureaux, hebben ertoe geleid dat niemand een volledig overzicht kan hebben van de organisatie van dit Departement.

Het schijnt, dat verschillende ambtenaren zich er meer voor interesseeren, hoe zij den frisschen wind van den nieuwen tijd buiten hun bureaux kunnen houden, dan voor de noodzakelijkheid, het Departement zoo te reorganiseeren, dat het in staat zal zijn, de problemen van het nieuwe Europa voor Nederland te verwerken.

Sterk is dit onjuiste streven tot uiting gekomen bij de organisatie der Rijksbureaux. Behoudens enkele uitzonderingen, zijn deze Rijksbureaux met directeuren en adviseurs gelukkig gemaakt, die blijkbaar geen anderen wensch hebben dan de zaak op den ouden voet voort te zetten tezamen met de heeren Fentener van Vlissingen, Van Leeuwen, Gelderman, Molenaar enz. [1a]

Het zal m.i. noodzakelijk zijn, de leidende figuren van het Departement stuk voor stuk onder de loupe te nemen, teneinde te kunnen overzien, op welke plaatsen dient te worden ingegrepen.

Commissie Woltersom voor de organisatie v/h bedrijfsleven

Deze Commissie is ontstaan uit de vroegere Commissie Woltersom [2]. Deze oorspronkelijke Commissie Woltersom was m.i. onjuist samengesteld, omdat zij geenszins het vertrouwen van het Nederlandsche bedrijfsleven genoot. Zij bestond uit bankiers en enkele nationaal-socialisten. Ik laat nu in het midden, of de keuze dezer enkele nationaal-socialisten een juiste geweest is. In ieder geval had men goed gedaan, naast deze nationaal-socialisten enkele leidende persoonlijkheden uit het Nederlandsche bedrijfsleven te zetten, die niet behoorden tot de bankiers of tot de kliek Fentener van Vlissingen, Van Leeuwen enz. [1a] Dergelijke persoonlijkheden waren er ongetwijfeld in voldoende aantal te vinden.

Door echter naast de enkele nationaal-socialisten eenige bankiers, als Woltersom enz. te plaatsen, werd deze commissie tot een caricatuur, temeer waar de heer Woltersom ook nà zijn optreden als voorzitter, nog als anti-Duitsch bekend stond. De gevolgen waren dan ook soms grotesk. Zoo is het gebeurd, dat iemand, die steeds Duitsch georiënteerd was en daarvan vóór 10 Mei 1940 zeer nadeelige gevolgen had ondervonden, door den heer Woltersom werd ontboden, omdat de heer Woltersom de opdracht had hem mede te deelen, dat hij in een bepaalde organisatie niet tewerk ging, zooals de Duitsche autoriteiten dit wenschen. Men kan zich voorstellen, dat een dergelijk optreden niet bevorderlijk is aan

197 - (1) Van Loon zond dit afschrift op 21 april aan Rost, waarbij hij herinnerde aan hun gesprek over deze onderwerpen, waarschijnlijk op de reorganisatievergadering van De Centrale op 18 april (zie nr. 196 bij noot 7 en BEZ 55). Het stuk is niet gedateerd, maar maanden oud. Het eerste gedeelte weerspiegelt tevens de denkbeelden van oudminister Gelissen, die deel uitmaakte van Van Loons Economische Kring.

(1a) Het Nationaal Comité van Economische Samenwerking, opgericht 1 juli 1940 op inspiratie van dr. Hirschfeld.

(2) Bedoeld is de zgn. *Siebenerausschuss* (zie Inleiding, p. 218, *n.* 4).

een goede verstandhouding. Juist degenen, die ook vóór 10 Mei steeds gewerkt hebben voor een goede verstandhouding met Duitschland, hebben zich dan ook aan de samenstelling der Commissie Woltersom het meest geergerd, terwijl de heeren van de oude kliek in deze Commissie een mogelijkheid hebben gezien om hun machtspositie te handhaven.

De Commissie Woltersom is omgezet in de Commissie voor de organisatie van het bedrijfsleven. De samenstelling der Commissie is in zooverre verbeterd, dat daarin is opgenomen Dr. L. P. Krantz. Toch is de Commissie in haar samenstelling te zwak om daarvan veel succes te kunnen verwachten. Het is de vraag, of de heeren Krantz, Gips en Van Maasdijk zullen kunnen voorkomen, dat de andere leden hun streven om zooveel mogelijk de leiding in handen te spelen van personen van het oude regime, kunnen doorzetten[3]. Wat men zooal over de werkzaamheid der Commissie hoort, is niet zeer hoopgevend.

De Commissie Woltersom tot reorganisatie van het bedrijfsleven heeft dan ook de situatie geenszins eenvoudiger gemaakt, doch integendeel gecompliceerder en het zal groote moeilijkheden opleveren, hier weer het juiste spoor terug te vinden.

Economische Kring

In den herfst 1940 kwam het idee naar voren, een economische kring te vormen met de bedoeling, alle personen uit het Nederlandsche bedrijfsleven, die voorstanders zijn van positieve samenwerking met Duitschland in het nieuwe Europa en tevens niet vijandig ten aanzien van het nationaalsocialisme zijn, in één organisatie onder te brengen. In een eerste bespreking met een 15-tal personen[4] uit verschillende takken van het Nederlandsche bedrijfsleven bleek, dat hiervoor groote belangstelling bestond. Allen waren van meening, dat het geen moeite zou kosten, een groot aantal personen uit het bedrijfsleven op deze wijze bijeen te brengen.

De Heer Rost van Tonningen besprak de aangelegenheid met Minister Fischböck, die gaarne zijn toestemming gaf[4]. De organisatoren van den Economischen Kring, die van meening waren, dat de zaak ten spoedigste moest worden aangepakt, daar de situatie steeds ongunstiger werd, stuitten echter onmiddellijk op zeer groote tegenwerking van den heer Woltersom c.s.[5], zoodat de plannen van den Economischen Kring in 1940 geen voortzetting konden hebben en ook thans nog niet konden worden doorgezet.

Wil een Economische Kring zin hebben, dan moet deze op een positieve zakelijke opgave worden opgebouwd en niet van zuiver theoretischen aard zijn. Echter is het positieve werk geheel in handen der Commissie Woltersom, die zich wel hoedt, aan een Economischen Kring gelegenheid te geven, een taak te vervullen. M.i. zitten wij nu in een impasse.

Het Departement van Economische Zaken doet àlles om den invloed van het oude regime intact te laten of zelfs te versterken.

De grootste meerderheid der Commissie voor de reorganisatie van het bedrijfsleven heeft hetzelfde streven en het is twijfelachtig, of de minderheid (Krantz, Gips, van Maasdijk) in staat zal zijn, dit te voorkomen. De ontwikkeling van den Economischen Kring wordt als een gevaar beschouwd en dus tegengewerkt door Woltersom c.s. en door de groep Fentener van Vlissingen, Van Leeuwen enz.[1a]

M.i. zou de oplossing als volgt kunnen worden gevonden:

Boven de Commissie Woltersom wordt gesteld een *Commissaris voor de organisatie van*

(3) Vgl. nr. 211. (4) Vgl. nr. 101. (5) Zie Inleiding, p. 177–178.

het bedrijfsleven[6], terwijl de Commissie Woltersom wordt omgevormd tot een adviescollege van deskundigen.

Daarnaast zal het gewenscht zijn, den Economischen Kring vrij baan voor zijn ontwikkeling te geven, zoodat deze Kring de plaats wordt, waar alle positief ingestelde vertegenwoordigers van het bedrijfsleven elkaar ontmoeten. In dezen Kring kunnen groepen worden gevormd, in dien zin, dat de organisatie van den Kring zooveel mogelijk parallel loopt met die van het Departement van Economische Zaken, zoodat, als in het Departement ingrijpende veranderingen plaats grijpen, daarnaast een organisatie bestaat – de Economische Kring – die door zijn deskundigheid in staat is, den nieuwen leider van het Departement alle gewenschte medewerking te verleenen [7].

Ik ben er mij van bewust, dat voorloopig slechts zeer voorzichtig kan worden ingegrepen. Daarom ook zal het noodig zijn, voorloopig niet al te veel publieke reclame te maken voor den Economischen Kring. Het beste is, tijdens den opbouw van den Economischen Kring zoo weinig mogelijk daarvan naar buiten bekend te maken.

[J. VAN LOON]

RvT BEZ 55. Afschrift

198. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 22 April 1941
Grasmaand

Kameraad,

In antwoord op Uw brief van 15 April j.l.[1] bericht ik U het volgende:

In verband met de voorgenomen ontvangst door den Commissaris-Generaal Fischböck op 24 April a.s. acht ik het gewenscht dat de leden van den Raad voor Volkshuishouding hun benoeming voordien in hun bezit hebben.

De benoeming van de leden van den Raad voor Volkshuishouding is steeds door mij geschied op voordracht van den Leider van den Raad. De door U genoemde personen beschouw ik dus als Uw voordracht; tegen geen hunner heb ik bezwaar, zij worden heden allen benoemd [2].

Het ontwerp statuut van den Raad voor Volkshuishouding zie ik met belangstelling

(6) Van Loon heeft blijkbaar deze functie aan Rost toegedacht. Vgl. zijn felicitatie van 25 apr. 1941 met de benoeming tot secretaris-generaal voor BEZ, 'welke uitbreiding van Uw taak ook wel iets te maken zal hebben met den opbouw van het bedrijfsleven' (BEZ 55). Inderdaad waren Rosts eerste werkzaamheden als zodanig en als leider van de Raad voor Volkshuishouding daarop gericht. Gips verklaarde dat de benoeming grotendeels daarvoor had plaats gehad (Doc. I M.M. Rost van Tonningen, verslagen).

(7) De toekomstige samenwerking werd dus zo gedacht: Rost aan het hoofd van Economische Zaken, tevens commissaris voor de bedrijfsorganisatie; de Economische Kring onder leiding van Van Loon als *brain trust* en als schakel met het bedrijfsleven daarbij. Wat er van kwam, was 'Nederland en Europa' (zie Inleiding, p. 178–179 en de daar genoemde nrs.).

198 – (1) Nr. 195.

(2) In RvT 113/83009–30 bevinden zich de doorslagen van de benoemingsoorkonden van alle in nr. 195 genoemde personen. Per 15 juli werd bovendien nog benoemd G. J. Ruiter, 1 aug. ir. E. van Dieren en 20 nov., J. Robertson, mr. H. C. Schokker en ir. W. Th. de Lestrieux Hendrichs (RvT 113/83004–8).

tegemoet, rekening houdende met het feit, dat de fronten aparte stichtingen zijn ieder met een eigen taak, met dien verstande, dat de Raad voor Volkshuishouding tevens een overkoepeling van de fronten vormt en coördineerend optreedt [3].

Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/83002. Oorspronkelijk

199. L. SCHWERIN VON KROSIGK AAN H. FISCHBÖCK

Berlin, 23. April 1941

Sehr geehrter Herr Fischböck! [a]

In der Besprechung, die am 4. ds. Mts. bei dem Herrn Beauftragten für den Vierjahresplan über die zukünftige Behandlung des holländischen Besitzes an den Tributanleihen des Reichs [1] und den Anleihen der früheren Republik Oesterreich stattgefunden hat, sind Sie dafür eingetreten, dass die Besitzer der Anleihen in einer grosszügigen Weise behandelt werden sollten [2], vor allem damit die Stellung des neuernannten Präsidenten der Niederländischen Bank gestärkt wird. Meine grundsätzlichen Bedenken gegen die geplante Aktion setze ich als bekannt voraus, ich habe mich aber mit Rücksicht auf die von Ihnen vorgebrachten Argumente bereitgefunden, die Bedenken zurückzustellen und mich mit folgender Regelung abzufinden.

Den Inhabern der Dawes- und Young-Anleihe wird, soweit sie noch heute ihren Sitz oder Wohnsitz in dem europäischen Staatsgebiet der früheren Niederlande haben und soweit ihre Anleihestücke als neutrale Stücke festgestellt worden sind, ein Umtausch angeboten. Für dieses Angebot gilt folgendes:

a) Ursprüngliche Anleihezeichner, die den ununterbrochenen Besitz der Anleihestücke nachweisen können, erhalten gegen Ablieferung der in ihrem Eigentum befindlichen 'Neutralen Stücke' nebst aller nach dem 10. Mai 1940 fällig gewordenen Zinsscheine 3½%ige Reichsanleihe in Höhe des heutigen Gegenwerts des Zeichnungspreises, zu dem sie die Anleihe bei ihrer Begebung gezeichnet haben.

(3) In aug.–okt. 1941 zetten Rost, Van der Vegte en Mussert hun respectieve standpunten over deze verhouding nader uiteen, zie nrs. 220, noot 6, 223, 225, 245 en 246.

199 – (a) Rost kreeg van Fischböck een dubbel exemplaar van de oorspronkelijke brief.

(1) In hoofdzaak ging het hierbij om de Nederlandse tranches van de Daweslening van 1924 en de Younglening van 1930, groot resp. £ 2,5 miljoen en *f* 73.000.000, waarvan in 1940 verreweg het grootste deel nog uitstond. Deze leningen hadden gelijk bekend voornamelijk gediend als basis voor het herstel van de Duitse economie na de inflatieperiode en voorts om de Duitse herstelbetalingen mogelijk te maken. Het Nederlandse bezit aan obligaties van de soortgelijke Oostenrijkse leningen was niet groot; vgl. nr. 19, bij *n*. 2 en 3.

(2) Tot het uitbreken van de oorlog waren bij de Nederlands-Duitse transferovereenkomsten de renteovermakingen voor de Dawes- en Younglening altijd met een zekere voorkeur behandeld. Na de bezetting waren de betalingen echter gestaakt. Op verzoek van de Duitsers was zelfs de beursnotering opgehouden en was de handel in deze stukken aan een vergunning gebonden. De Nederlandse pers had in bittere commentaren (kranten van eind nov. 1940) Duitsland verweten, dat het zich juist aan deze verplichtingen onttrok, terwijl vele Nederlandse intekenaars destijds Duitsland in zijn nood hadden willen bijstaan. Fischböck besefte dat er hier een publiek succes te behalen viel.

b) Sonstige Inhaber erhalten gegen Ablieferung der in ihrem Eigentum befindlichen 'Neutralen Stücke' nebst aller nach dem 10. Mai 1940 fällig gewordenen Zinsscheine 3½%ige Reichsanleihe in Höhe des heutigen Gegenwerts des von ihnen für den Ankauf der Anleihestücke als aufgewendet nachgewiesenen Nettoankaufpreises, jedoch nicht weniger als in Höhe von 30% des Nennwerts der Anleihestücke. Sofern die Inhaber nachweislich mehr als den Zeichnungspreis für den Ankauf der Anleihestücke aufgewendet haben, erhalten sie 3½%ige Reichsanleihe nur in Höhe des heutigen Gegenwerts des Zeichnungspreises.

Der Nachweis zu a) und b) über den Erwerb der Anleihestücke durch Zeichnung oder Ankauf soll insbesondere durch Vorlage der entsprechenden Bankdokumente geführt werden.

Der Umtausch erfolgt durch Gewährung von Reichsanleihestücken, deren geringster Nennbetrag auf 100 RM lautet. Wegen des Ausgleichs der Spitzenbeträge bleibt besondere Regelung vorbehalten. Mit Ablauf des 31. Dezember 1941 muss der Umtausch abgeschlossen sein.

Die vorstehende Regelung stellt ein ausserordentliches Entgegenkommen gegenüber den niederländischen Inhabern dar, die, soweit sie Urzeichner sind, nach dieser Regelung infolge der Differenz zwischen dem Uebernahme- und dem Zeichnungskurs sogar mehr erhalten, als dem Reich aus dem Erlös der Anleihen zugeflossen ist[3]. Auch die Gewährung von 30% als Mindestsatz für den Umtausch ist für die Inhaber, die die Anleihen unter diesem Mindestsatz erworben haben, – was bei dem niedrigen Kursstand [4] der letzten Jahre vielfach der Fall gewesen sein wird – von Vorteil.

Die technische Vorbereitung und Durchführung der Regelung wird durch mich erfolgen. Ich werde mich aber auch der Vereeniging vor den Effektenhandel bedienen [5].

Auf die Frage einer Schadloshaltung der Inhaber von Anleihen der früheren Republik Oesterreich behalte ich mir vor binnen kurzem zurückzukommen.

Heil Hitler!

KROSIGK

RvT 80/80014–5. Doorslagkopie

(3) De koers van uitgifte van de Daweslening was 92%, die van de Younglening 90%.

(4) In 1938 was de hoogste koers van de Daweslening te Amsterdam ruim 22%, in april 1940 lag deze echter reeds beneden de 6%. De Duitsers waren niet van plan, de geallieerden, die zij als de ware *Nutzniesser* van deze leningen beschouwden, na een gewonnen oorlog nog verder te betalen. Vgl. echter Funks opvatting in nr. 229.

(5) Zie verder nr. 229. Uitvoeriger gegevens in A. J. van der Leeuw, *De handel in Duitse effecten tijdens de bezetting*, notitie voor het geschiedwerk nr. 41.

200. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 24 April 1941[a]

Kameraad,

Zooals U bekend is, hebben op den verjaardag van den Führer in vele plaatsen in Nederland gecombineerde vergaderingen plaats gevonden van N.S.D.A.P. en N.S.B., en werden de zalen gevuld door Duitschers en Nederlanders [1].

Daar het door mij beoogde doel dezer vergaderingen voor een groot deel daarin gelegen was om den persoon van den Führer nader te brengen tot het Nederlandsche volk en daar, zooals U bekend is, breede lagen der bevolking de Duitsche taal niet machtig zijn, heb ik richtlijnen voor de sprekers doen samenstellen door de afdeeling propaganda, bestemd speciaal voor dien dag. Tot die richtlijnen behoorde dat de N.S.B.spreker in het Nederlandsch zou spreken [2].

Natuurlijk heeft men zich overal in den lande daaraan gehouden. Er is één uitzondering en die uitzondering zijt gij [3]. U hebt gesproken in het Duitsch en daardoor belet, dat de eenvoudige leden der Beweging die daar aanwezig waren, arbeiders en kleine middenstanders nader gebracht werden tot den persoon van den Führer. Daarenboven hebt Gij de discipline overtreden, waarin juist U, die den persoonlijken titel van plaatsvervangend Leider draagt, een voorbeeld moest zijn.

Het zal U dan ook niet verbazen, dat ik daardoor zeer onaangenaam getroffen ben en dat ik U moet verzoeken mij te willen berichten of ik er voortaan op kan rekenen, dat U zich bij de vervulling van spreekbeurten volkomen disciplinair zult houden aan de gegeven regelen [4].

Hou Zee

MUSSERT

RvT 113/83001. Oorspronkelijk

200 – (a) Concept, doorslagkopie en Duitse vertaling in Mussert XII 93049–52. Het concept vertoont een aantal doorhalingen, waaruit duidelijk de geëmotioneerdheid van Mussert over dit geval blijkt. Het origineel draagt geen ontvangststempel van bureau-Rost (zie het begin van nr. 203).

(1) Deze gemeenschappelijke vergadering was een experiment, weldra herhaald bij de herdenking van de gezamenlijke internering in mei 1940. Na het uitbreken van de oorlog met de Sowjetunie en in nog sterker mate in 1942 vonden talloze dergelijke gezamenlijke bijeenkomsten plaats.

(2) Zie de op 18 apr. rond gezonden instructie in NSB 39/210.

(3) Zie een krantenverslag van deze bijeenkomsten – zeer kort, behalve voor Rotterdam, waar de rijkscommissaris de Duitse spreker was – in de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* van 21 april. Rost sprak in Den Haag met een uit Duitsland overgekomen feestredenaar.

(4) Mussert had reeds in het onderhoud met Schmidt op 2 april als laatste punt aan de orde gesteld: 'de staatsbenoemingen en de discipline' (Mussert 15d). Hoe geprikkeld Mussert in die dagen was over Rost en de zijnen, blijkt ook uit nr. 206.

25 April 1941

Die 'Nederlandsche Bank' verfügte am 18. April 1941 über die folgende Reichsmarkguthaben[1] in Deutschland:

(In Tausenden Reichsmark)

Sondertransferkonto bei der Reichsbank[2]	RM	21.328,—
Reichsbankkonto[3]	„	68.039,—
Freie Reichsmark bei der Berliner Handelsgesellschaft	„	730,—
Auf kurze Frist angelegt	„	30.000,—
	„	120.097,—
Ausserdem in Holland:		
Deutsche Banknoten und Münzen	„	18.974,—
Zusammen	„	139.071,—

Die Nebengehende Aufstellung gibt eine Uebersicht über den Zufluss an Reichsmark seit dem 1. April 1941 (Beilage I)[a]. Aus dieser Aufstellung geht hervor dass vom 31. März bis einschliesslich den 18. April der Zuwachs an Reichsmark bei der Bank RM 55.256.000 betrug.

Obwohl aus dem Verlauf des Zahlungsverkehrs dass seit dem 1. April hauptsächlich auf Konto 2038 zum Ausdruck kommt noch keine feste Folgerungen zu machen sind, ist doch zu erwarten dass monatlich rund RM 50.000.000 auf dieses Konto einfliessen werden.

Die Niederländische Bank hat sich mit der Reichsbank in Verbindung gesetzt zwecks Anlage dieses wachsenden Guthabens in kurzfristigen Werten. Sie hat der Reichsbank den Vorschlag gemacht in Zukunft jedes Guthaben auf Konto 2038 das RM 20.000.000 übersteigt, in kurzfristigen Papieren anzulegen. Die Reichsbank hat mit ihrem Brief vom 19. April ihr Einverständnis mitgeteilt und den Kauf von 6 monatlichen Reichsschatzanweisungen vorgeschlagen.

Auf der Wochenbilanz der Niederländischen Bank werden Auslandsdevisen unter den Sammelposten 'Sonstige Aktiven' (Diverse Rekeningen) verbucht. Anlagen im Ausland

201 - (1) Sedert de opheffing van de deviezengrens op 1 apr. 1941 liep het Nederlands-Duitse betalingsverkeer via de centrale banken, die elkaars valuta zonder beperking kochten en verkochten. Tevoren hadden de betalingen via de Nederlands-Duitse clearing gelopen, die door de systematische *Ausverkauf* van voorraden, effecten enz. eind mrt. 1941 een saldo vertoonde van tegen de RM 600 miljoen. Daarvan was RM 500 miljoen als *äussere Besatzungskosten* door de Duitsers opgeeist. In werkelijkheid diende deze betaling alleen om de nieuwe periode met een schone lei te kunnen beginnen. Over het protest der secretarissen-generaal bij deze gelegenheid, zie CNO SG 29 t/m 38/II. Het RM-tegoed aan Nederlandse zijde steeg in de loop der volgende jaren weer zonder ophouden, tenslotte tot boven RM 6 miljard.

(2) Het *Sondertransferkonto* was geopend in de zomer van 1940, na een eerste - afgeslagen - poging van Fischböck, de deviezengrens te doen vallen. Via deze rekening zouden Duitse deelnemingen in het Nederlandse bedrijfsleven (en ook deelnemingen in omgekeerde richting, maar die bleven uit) betaald worden (zie Trip, *a.w.*, p. 26 en 27, CNO SG 19, 20 en 23/I en stukken in FiWi Dev 7c).

(3) Dit was het verderop nog meermalen genoemde *Konto* 2038, waarop voortaan alle Duitse betalingen terechtkwamen.

(a) De bijlagen worden hier niet afgedrukt. Ze waren in RvT 80 noch elders aanwezig.

werden dagegen unter den Posten 'Auslandswechsel' (Buitenlandsche wissels) verantwortet. Aus diesem Grunde wird der Hauptbestandteil des jetzigen Auslandguthabens bald deutlich ans Licht treten und wird auch das schnelle Anwachsen zu verfolgen sein.

Auf Vorschlag des Ministers Dr. Fischböck [4] sollen nun grössere Beträge auch zur langfristigen Anlage in Deutschland verwendet werden. Zu diesem Zwecke würde die Tredifina [5] eingeschaltet werden [6].

Eine Uebertragung des Markguthabens der Niederländischen Bank an den Staat (Finanzministerium) und von diesem an die Tredifina würde die Hinterlegung bei der Niederländischen Bank von Schatzwechsel als Gegenwert notwendig machen. Dieser Gegenwert würde also als Notendeckung in der Wochenbilanz zum Ausdruck kommen.

Es wird unbedingt notwendig sein diese Schatzwechsel in den offenen Geldmarkt unter zu bringen. Die Hoffnung dass dieses gelingen wird ist angesichts der grossen Kreditbedürfnisse des Schatzamtes gering.

Der Wochenbericht des Schatzamtes des Finanzministeriums zeigt den folgenden Stand des ausstehenden Schatzpapiers:

(In Millionen Gulden)	
Schatzscheine	148,8
Schatzpromessen (Eigenwechsel)	1178,–
	1326,8

Hiervon waren unmittelbar bei der Niederländischen Bank untergebracht
Beilage II [a] per 9. April *f* 194.000.000,— (Eigenwechsel)
per 19. April *f* 204.000.000,— (Eigenwechsel)

Aus Beilage III [a] geht hervor dass Ende März ungefähr *f* 700.000.000 bei Banken und Bankiers untergebracht waren. Hierbei ist noch zu bemerken dass im Vergleich mit dem vorigen Jahr die Kassenbestände der Banken und Bankiers von *f* 76.000.000 am 31. Dezember 1939 auf *f* 51.400.000 am 31. Februar [b] 1940 zurückgegangen sind. Hieraus ist zu schliessen dass die Aufnahmefähigkeit dieser Gruppe völlig abhängig ist von der Zunahme der fremden Gelder.

Ausser den etwa *f* 200.000.000 an Schatzwechsel sind dem Staate noch andere Kredite gewährt und hat der Staat noch Verpflichtungen der Niederländischen Bank gegenüber.

An direkte Vorschüsse hatte das Schatzamt am 17. April unter 'Voorschotten in Rekening Courant' *f* 16.700.000 aufgenommen. Gegen Unterpfand von Schuldbriefe hat die Bank an das Gouvernement von Niederländisch Indien unter Garantie des Staates *f* 57.977.150,— gewährt unter den Posten 'Lombardierungen' (Beleeningen).

(4) Dit punt is niet duidelijk. Fischböck was in het algemeen tegen de Tredefina (zie noot 5). Tredefina II was in het voorjaar van 1941 tot zijn grote ergernis, buiten hem om tot stand gekomen (Doc. I dr. H. M. Hirschfeld en Trip, *a.w.*, p. 70).

(5) Tredefina = *Treuhandverwaltung für das deutsch-niederländische Finanzabkommen.* Deze *Treuhandverwaltung*, uit een Nederlandse en een Duitse vertegenwoordiger bestaande, beheerde een roulerend guldenskrediet, oorspronkelijk groot *f* 200 miljoen, dat Nederland mei 1920 aan Duitsland had verleend. Dit Tredefina I-krediet liep in 1940 nog gedeeltelijk. In overleg met de Tredefina hadden Trip c.s. begin 1941 een tweede krediet van RM 100 miljoen geopend met de bedoeling, althans een deel van het markensaldo van de clearing rentegevend te beleggen en bovendien te onttrekken aan eventuele Duitse fictieve compensatieposten, zoals de korte tijd later gecreëerde *äussere Besatzungskosten* (zie Trip, *a.w.*, p. 69 e.v.).

(6) Vgl. echter nr. 229, waar Rost in Fischböcks voetspoor negatief tegenover uitbreiding van de Tredefinakredieten staat.

(b) Er staat inderdaad 31. Februar. Bedoeld is 31 maart.

Von dem 'Nederlandsche Clearinginstituut' hat die Bank *f* 121.500.000 zu fordern, wegen des auf Rechnung des Clearings verbuchten Gegenwertes von geliefertem Gold, Auslandsnoten und Deutsche Zahlungsmittel. Diese Fordering kommt ebenfalls zu lasten des Staates und wird voraussichtlich nur in Schatzwechsel bezahlt werden können [7].

Am 24. April geht Gold im Werte von *f* 25.000.000 nach Deutschland ab in Minderung der Abschlagzahlung. Auch diese *f* 25.000.000 werden mit Schatzwechseln bezahlt.

Am Ende dieses Monats geht Gold im Werte von *f* 20.500.000 ab nach Deutschland. Diese Partie stammt aus in Mai 1940 in den Waterweg gesunkenen Transport. Gold im Werte von *f* 3.000.000 ist noch nicht gehoben.

Für den Gesamtbetrag ist der Staat der Bank gegenüber verantwortlich.

Im ganzen kann also damit gerechnet werden dass der Bestand an Schatzwechsel bei der Bank von ungefähr *f* 200.000.000

noch zunimmt mit:

Vorschuss Clearingsinstituut	*f* 121.500.000 [7]	
Gold Abschlagzahlung	*f* 25.000.000	
Prisengold	*f* 23.500.000	*f* 170.000.000
Zusammen		*f* 370.000.000
wobei noch in Betracht zu nehmen sind		
Kassenvorschuss	*f* 17.000.000	
Garantie Ned. Indien	*f* 58.000.000	*f* 75.000.000

Die schon erwähnten zukünftige Bedürfnisse des Schatzamtes sind dreifach erstens die Kosten der Besatzung:

Die betrugen:

in Januar	*f* 101.908.000
in Februar	*f* 102.542.000
in März	*f* 67.926.000
	f 272.376.000

auf Jahresbasis also rund eine Milliarde Gulden.

Zweitens ist noch zu berücksichtigen dass der Staatshaushalt in den Niederlanden auch dieses Jahr ein Defizit vorzeigen wird.

Eine einigermassen genaue Abschätzung ist noch nicht zu geben. Dass aber dieses Defizit ungefähr auf eine halbe Milliarde auskommen wird ist wohl anzunehmen.

Drittens kommen noch dazu die Bedürfnisse der Gemeinden, wofür der Staat schliesslich die Verantwortung trägt.

Die Gemeinden werden diese Bedürfnisse entweder kurz, oder langfristig in der offenen Geldmarkt zu decken suchen und somit die Möglichkeit der Unterbringung von Schatzwechseln weiter beeinträtigen [8].

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 80/80016–8. Concept

(7) Zie nr. 205 bij *n*. 12

(8) Zie ook nr. 208.

202. E. A. SCHWEBEL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, den 25. April 1941

Lieber Herr Rost van Tonningen!

Die Ehrungen häufen sich ja so, dass man mit dem Gratulieren garnicht Schritt halten kann[1]. Ich freue mich sehr, dass mit Ihrer Beförderung zum General-Sekretär das Verdienst nun seine Krone gefunden hat.

Also Ihnen und Ihrer hochverehrten Gattin meine und meiner Frau herzlichste Glückwünsche!

Für eine Mitteilung darüber, ob Sie den Haager Kandidaten[2] für gut befunden haben, wäre ich Ihnen sehr dankbar.

Herzlichen Gruss und Heil Hitler Ihr

SCHWEBEL

RvT 93/80891. Oorspronkelijk

203. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 28 April 1941

Leider,

Uw schrijven van 24 April werd door mijn bureau in den Haag op Zaterdag 26 April ontvangen [1] en mij doorgetelefoneerd naar Amsterdam. Ik had reeds gelegenheid mondeling een en ander met U te bespreken[2]. Zooals ik U zeide, zijn door mij geen richtlijnen ontvangen; ik kon mij daar dus moeilijk aan houden. Dat ik de discipline zou hebben overtreden, is dus onjuist. Het spreekt vanzelf, dat U er, evenals in het verleden, op kunt rekenen, dat ik mij aan de discipline van de Beweging houd, al ben ik het ook in dit geval niet met U eens, zooals ik U mondeling reeds mocht uiteenzetten. Ik heb meer dan de meesten van de thans leidende personen in de Beweging den persoon van den Führer in de bijna vijf jaren, dat ik lid van de Beweging ben, tot het Nederlandsche volk gebracht. Dit kan m.i. het beste geschieden op de vergaderingen van de N.S.B.

202 – (1) De felicitatie gold de verlening van de persoonlijke titel van secretaris-generaal voor Bijzondere Economische Aangelegenheden en de benoeming tot waarnemend secretaris-generaal van het departement van Financiën, beide op 22 apr. 1941; zie Inleiding, p. 175 en nr. 186, noot 6. Als consequentie van zijn nieuwe functies en ingevolge zijn ontslag als Gemachtigde van den Leider voor Zuid-Holland (zie bij nr. 190) vroeg Rost, met instemming van Mussert, ontslag als lid van Provinciale Staten van Zuid-Holland (RvT 113/83032, Mussert XII 93053 en RvT A III 4/88456). Pas op 5 mei deed Rost zijn intrede in het college van secretarissen-generaal (CNO SG Notulen).

(2) Het is niet duidelijk welke kandidaat voor het Haagse burgemeesterschap hier bedoeld wordt. Mogelijk mr. D. F. Pont, vooraanstaand lid van Nationaal Front (zie Arnold Meijer, *Alles voor het Vaderland*, p. 335 en Doc, I D. F. Pont). De functie bleef nog tot medio 1942 onvervuld.

203 – (1) Zie nr. 200 en daarbij noot a en nr. 207.

(2) Rost en Mussert ontmoetten elkaar waarschijnlijk op het huisconcert bij de rijkscommissaris, zondag 27 april, ter ere van de hoge Duitse gasten Axmann (nr. 57 bij *n.* a) en Rosenberg (Mussert 15d; RvT A III 4/88455).

Ik was in den Haag gast van de N.S.D.A.P. op een door hen uitgeschreven vergadering en heb het voor juist gehouden, dat ik in het Duitsch sprak, daar het grootste gedeelte van mijn gastheeren, die bestonden uit de regeeringsbureaux en militaire overheden, anders niets zouden hebben verstaan, te meer, waar deze ambtenaren en militairen eerst met de bezetting van ons land hier zijn gekomen, zoodat men dus niet kan verwachten, dat zij in zoo een korten tijd bij hun drukke werkzaamheden onze Nederlandsche taal reeds machtig zijn. Ik hoop, dat U met deze uiteenzetting voldoende opheldering heeft ontvangen[3].

Hou Zee!

M. ROST VAN TONNINGEN

RvT 113/82999. Doorslagkopie [a]

204. H. J. KERKMEESTER AAN A. KÖRNER

den 28. April 1941

Sehr geehrter Herr Dr. Körner [1],

Anschliessend an unsere telephonische Unterredung von heutemorgen beeilen wir uns die noch zur Verfügung stehenden Unterlagen zu schicken, welche gehören zum Rapport vom 6. Januar d.J. an Kamerad Mr. M. M. Rost van Tonningen. Zugleich senden wir anbei den betreffenden Rapport.

Ein Rapport mit allen Beilagen ist im Archiv des Kommissars der N.V.V. [a], zweifellos können Sie sich hiervon, wenn nötig, in der Zukunft bedienen. Vorkommendenfalls sind wir selbstverständlich gerne bereit dasjenige ins Deutsche zu übersetzen, das Sie notwendig achten.

Den Rapport mit den Beilagen dürften wir bereits mit dem Reichskommissar und dem General-Kommissar, Herrn Dr. F. Schmidt, besprechen, d.h. Kd. Mr. M. M. Rost van Tonningen, Kd. Drs. W. Goedhuys und Unterzeichneter [2].

(3) Op 29 april haastte Rost zich, Mussert aanvullend te berichten dat hem uit een gesprek met Rambonnet achteraf gebleken was, dat de richtlijnen van de afdeling Propaganda der NSB wel degelijk bijtijds zijn bureau bereikt hadden, maar hem niet waren doorgegeven (Mussert XII 93047). Het lijkt niet uitgesloten, dat beide brieven tegelijk geschreven zijn, nadat Rost de 28ste had ontdekt, dat zijn mededelingen aan Mussert de vorige dag niet geheel juist geweest waren.

(a) De oorspronkelijke brief, Mussert XII 93048, is op Musserts bureau op dezelfde dag ingekomen als een tweede briefje van Rost van 29 april, zie hier noot 3.

204 – (1) Körner (zie nr. 194, *n.* 4) had Woudenberg vergezeld bij een bezoek aan de Arbeiderspers op 23 april. Bij die gelegenheid kwam een nieuw contract van Kerkmeester betr. de Arbeiderspers, thans met het NVV tot stand (zie RvT 59) en werd Körner waarschijnlijk door Kerkmeester van de moeilijkheden op de hoogte gebracht. Een doorslag van deze brief ging naar Woudenberg, een andere naar Rost. De brief moest Körner dienen voor zijn onderhoud met 'Beauftragten' (wie?) zoals Kerkmeester in zijn geleidebriefje van 29 apr. 1941 schreef. In verband met de nieuwe aanvallen van NSB-zijde op de directie (*Er klopt iets niet* in *Het Nationale Dagblad* van 3 april; RvT 94/81126–41) en redactie (royement van Goedhuys uit de NSB, vgl. nr. 206) was de steun van Hellwig en Körner, die de NSB niet zeer welgezind waren, zeer gewenst, te meer daar 'Utrecht' nog steeds op zoek was naar een beter geoutilleerd en meer centraal gelegen bedrijf voor de NSB-pers (zie nr. 155, *n.* 3 en nr. 206, *n.* 8). In mei 1941 dreigde bovendien een nieuwe papierbeperking, ten gevolge waarvan *Het Volk* voortaan 36 in pl.v. 46 pagina's per week werden toegewezen. – Het Duits van deze brief is weer opvallend slecht.

(a) Deze bijlagen en het rapport van 6 jan. 1941 (zie nr. 152, *n.* 14 en nr. 158, *n.* 2) ontbreken en konden dus niet worden afgedrukt.

(2) Nl. op de bespreking van 10 feb. 1941; zie nr. 189, noot 2.

Ins besondere hatten Sie aber für sofort Interesse für den Abonnentenverlauf. Wir lassen diesen hierunten mit Kommentar folgen.

den 9. Mai 1940 – Anzahl Abonnenten		212 486
„ 11. Mai 1940 – 13. Juli 1940 – Verlust		90 650
	den 13. Juli 1940	121 836
den 15. Juli 1940 – 20. Juli 1940 – Verlust		994
		120 842

Der Verlust vom 9. Mai 1940 bis einschliesslich den 20. Juli 1940, der Tag unseres Eintritts in 'De Arbeiderspers' betrug also 91.644 Abonnenten.

Wir rechneten, d.h. der Kommissar und Unterzeichneter mit einem Verlust für die ersten 4 Wochen nach dem 20. Juli von 20.000 Abonnenten. Der Resultat war aber anders. Wir verloren vom

22. Juli – 27. Juli	1414	Abonnenten
29. Juli – 3. August	3015	„
6. August – 10. August	1650	„
12. August – 17. August	1161	„

Im Total also ein Verlust von 7240 Abonnenten, wodurch am 17. August das Total der Abonnenten betrug 113 602[3].

Die darauf folgenden 6 Wochen waren wir auf dem guten Wege. Der Verlust betrug denn, trotz des heftigen Kampfes der alten S.D.A.P.er:

19/8 – 24/8	622
26/8 – 31/8	150
2/9 – 7/9	453
9/9 – 14/9	483
16/9 – 21/9	414
23/9 – 28/9	300
total	2422

Stand am 28. September 1940 – 111 180 Abonnenten.

Dann kam die Quartalswechselung (per den 30/9) und unsere Aktie gegen 'De Unie' mit ihrem 'Sozialismus'. Diese positiv notwendige Stellungnahme hat uns in den darauf folgenden 8 Wochen 10 806 Abonnenten gekostet, und zwar:

30/9 – 5/10	2 121
7/10 – 12/10	1 331
14/10 – 19/10	1 266
21/10 – 26/10	1 594
27/10 – 1/11	1 678
3/11 – 8/11	1 284
10/11 – 15/11	833
17/11 – 22/11	699

(3) Vgl. nr. 60, punt 4. – Op 17 aug. 1940 begon een door de bedrijfsdirecteur van de oude garde, L. Veenstra ingeleide propaganda-actie voor de krant, vgl. nr. 115, *n.* 1.

Stand also am 22. November 1940: 100 374 Abonnenten.

Unser Verharren brachte den Umschwung, denn in den darauf folgenden 3 Wochen verloren wir im Total 959 Abonnenten, nämlich:

24/11 - 29/11 - 459
1/12 - 6/12 - 392
8/12 - 13/12 - 108

wodurch der Stand per den 13. Dezember 1940 wurde: 99 415 Abonnenten.

Dann würden wir es gewonnen haben, d.h., wenn unsere anonymen Feinde die Hände im Schoss falten würden. Denn

15/12 - 20/12 + 125
22/12 - 27/12 + 84
29/12 - 3/1 '41 - 86 wegen der Quartalswechselung.

Das Jahr 1941 traten wir also ein mit 99 415 + 123 = 99 538 Abonnenten, ein Stand, den Kd. Rost und Unterzeichneter Mitten August 1940 erwartet hatten. Wir waren also zufrieden und, wir brauchen dieses eigentlich nicht zu vermelden, die Feinde waren teuflisch. Daher verschwörten sich die alten S.D.A.P.er mit 'De Unie', Versammlungen wurden gegen 'De Arbeiderspers' anberaumt, die anonyme Briefe-Aktie wurde vervielfältigt, die Arisierung [4] tat das Seinige dazu, kurz: bis vor einigen Wochen arbeitete die ganze Unterwelt gegen unseren Betrieb.

Die Ziffer sprechen eine deutliche Sprache:

5/1 - 10/1	1941	- 722	
12/1 - 17/1		- 310	
19/1 - 24/1		- 329	
26/1 - 31/1		- 348	
2/2 - 7/2		- 248	
9/2 - 14/2		- 237	
16/2 - 21/2		- 275	
23/2 - 28/2		- 478	
2/3 - 7/3		- 767	
9/3 - 14/3		- 580	
16/3 - 21/3		- 678	
23/3 - 28/3		- 855	
30/3 - 4/4		- 842	
6/4 - 11/4		- 393	
13/4 - 18/4		- 292	
20/4 - 25/4		- 285	
	total	7639	Verlust.

Bis heute haben wir also 91 899 Abonnenten.

Es kommt uns vor, dass, unvorher gesehene Umstände vorbehalten, der Ruhepunkt kommt auf 90.000 Abonnenten [5]. Auffallend ist, dass in den letzten 3 Wochen der Rück-

(4) Kerkmeester bedoelt de ontslagen aan de laatste dertig joodse personeelsleden (vgl. nrs. 181 en 184).
(5) Het dieptepunt werd in okt. 1941 bereikt bij ca. 86.000 abonnementen. Zie Kerkmeester, *Een terug-*

gang stark herabgesetzt ist. Hierin finden wir einen Beweis für die feste Ueberzeugung von Unterzeichnetem, dass, umso mehr Schläge England kriegt, wie besser unsere Position wird. Hierbei muss man doch auch noch rechnen mit dem Verlust einer Anzahl Abonnenten – Landwirdtschaft-Arbeiter, welche im Sommer keine Zeitung lesen. Also, 91 899 Abonnenten ist noch eine respektabele Anzahl. Nicht viele Zeitungen in unserem Lande haben eine ähnliche Anzahl Abonnenten.

Aber, vom Ruhepunkt müssen wir mit Eile ab kommen, damit wir erreichen, was gewesen ist und dann weiter kommen auf:

400.000 Abonnenten

Das ist doch die minimum Auflage der kommenden, grossen Arbeiterzeitung [6].

Und jetzt werden Sie warscheinlich noch fragen, was die verschwundenen Abonnenten jetzt lesen.

No. 1. 'Das Intellekt' und die Juden lesen 'Het Algemeen Handelsblad' [7]. Diese Zeitung, welche sich vor dem 10. Mai festgegriffen hatte an E.D.D., damit sie bestehen bleiben konnte, ist jetzt als fleissig Kämpfer für 'De Unie' finanziell gerettet und profitiert in jeder Hinsicht von ihrer anti-deutschen Stellung. Es ist interessant um, ins besondere die Vorderseiten von 'Het Algemeen Handelsblad' mal neben die von 'Het Volk' zu legen. Die Aufschriften sprechen Buchteile.

Dieses gilt in gleichem Mass für No. 2, 'De Telegraaf' und mehr ins besondere für ihre billige Nebenausgabe 'De Courant' – 'Het Nieuws van den Dag'. Dieser Abguss von 'De Telegraaf' verschluckte, wegen seines niedrigen Preises und frecher Aufmachung (in antideutscher Sinne) eine grosse Anzahl alten Leser unserer Blätter.

Schliesslich lesen – als No. 3 – viele Alt-Abonnenten, ins besonderen in den kleinen Orten, die billigen, örtlichen Zeitungen.

Wir sind gerne bereit Ihnen, wenn erwünscht, alle möglichen weiteren Auskünfte zu erteilen.

Hou Zee!

KERKMEESTER

RvT II Kerkmeester. Afschrift (afschrift RvO)

blik, p. 28. De daarna langzaam inzettende, weldra snelle stijging was vooral te danken aan het verdwijnen van een aantal andere kranten bij de zgn. persreorganisatie.

(6) Kerkmeester hoopte dit getal te bereiken door een collectief abonnement voor het NVV, waarop hij, na een eerste vliegertje uit sep. 1940 (zie nrs. 106 en 109) in mrt. 1941 en opnieuw op 13 nov. 1941 sterk aandrong (RvT II NVV). Door Woudenberg werd dit steeds afgeweerd, waarvoor hij eenmaal de uitbundige dank van Mussert oogstte (*Memoires* I, p. 65–6; II, p. 69; hij dateert daar echter deze zaak wellicht een jaar te vroeg). Overigens had het NVV alle verwachtingen ten spijt, nog lang niet zo'n groot ledental; zie hierover F. de Jong, *Om de plaats van de arbeid*, die meent dat het NVV onder Woudenberg nooit meer dan een 100.000 leden geteld heeft. Voor het vooroorlogse aantal, zie nr. 69, *n*. 4.

(7) Vgl. Kerkmeesters beschuldigingen aan het adres van *Handelsblad* en *Telegraaf* in nrs. 181 en 184.

205. NOTA VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR H. FISCHBÖCK

Betr. Elozierung [1] der Markenguthaben der Niederländischen Bank in Deutschland.

Amsterdam, den 1. Mai 1941

Bezugnehmend auf die Note welche Minister Dr. H. Fischböck seitens des Präsidenten der Niederländischen Bank erhielt [2], und die Konferenz welche am Montag den 28. April vormittags 11 Uhr im Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft zwischen Minister Fischböck, dem Präsidenten und dem Kommissar der Niederländischen Bank, dem Generalsekretär des Wirtschaftsministeriums Hirschfeld, den Herren Rinkefeld [3], von Böck [4] und Kräuter [5], als Vertreter der Tredefina, stattfand, werden in Folgendem die Lösungen, welche für die Elozierung von Markenguthaben der Niederländischen Bank in Deutschland in Betracht kämen, einzeln angeführt.

Der Vorteil dieser Elozierungen ist, dass man sich auf einzelne grosse Kredite beschränken könnte, und zwar auf Betrieben, die ein erstklassiges Kredit in Deutschland haben.

Es ist vorauszusetzen dass die Markenguthaben in Deutschland gegen Noten der Niederländischen Bank gekauft sind, und dass daher der Notenumlauf von der Anhäufung der Markenguthaben in Deutschland stark beeinflusst wird.

Vor kurzem wurden nun in einer brieflichen Vereinbarung durch Vermittlung des Kommissars bei der Niederländischen Bank, Direktor Bühler, die Veranlagung der Markenguthaben, welche den Betrag von RM 20.000.000,— übersteigen, in Schatzanweisungen des Deutschen Reiches gesichert.

Es wird momentan darüber verhandelt, ob wir die Rediskontfacilitäten der Reichsbank für derartige Anlagen erhalten könnten. Bis jetzt verhält sich die Reichsbank in dieser Frage ablehnend [6].

Die Markenguthaben werden unter den 'Sonstigen Aktiven' der Bilanz verbucht. Diejenigen Beträge jedoch, welche in Schatzanweisungen veranlagt werden, erscheinen als Devisen unter dem Posten 'Auslandswechsel' der Bilanz, und bilden daher eine gute Deckung des Notenumlaufs.

Es lässt sich der Standpunkt vertreten, dass die Mark, die immermehr zur Hauptwährung des ganzen Europäische Kontinents, auswächst, als Deckung für den Notenumlauf der einzelnen Länder in Betracht kommt und dass die Untermauerung der Mark viel solider ist als die der Währungen der sonstigen Staaten Europas [7]. Die Wirtschaft des Dritten Reiches ist jetzt so fest gefügt, das Steueraufkommen so hoch, dass der Status der Mark bedeutend besser ist als die fast aller Länder Europas. An sich braucht daher bei einer guten Propaganda das Vertrauen in der Stabilität des Guldens nicht erschüttert zu werden, wenn ein

205 – (1) Een typisch Oostenrijkse term, die Rost in Wenen had geleerd: op rente uitzetten.
(2) Nr. 201; zie ook Inleiding, p. 196, eveneens voor *n*. 5.
(3) Dr. R. Rinkefeil, *Leiter der Hauptabteilung Finanzen* van het Rijkscommissariaat (zie Inleiding, p. 191 bij *n*. 4).
(4) Dr. H. von Boeckh, *Generalreferent* in Fischböcks staf, verbindingsman met dr. Hirschfelds departement.
(5) Dr. A. Kreuter, de Duitse beheerder van de Tredefina-kredieten.
(6) Dit bleef zo, er was trouwens geen reden voor rediscontering, het markensaldo steeg snel genoeg.
(7) Vgl. het jaarverslag door Rost als president van de Nederlandsche Bank in juni 1941 uitgebracht.

beträchtlicher Teil des Umlaufes von Markenguthaben gedeckt ist (Deutsche Schatzscheine).

Die Frage der Elozierung bedeutet jedoch eine Aenderung der Liquiditätsverhältnissen und widerspricht den orthodox kapitalistischen Begriffen betreffs Deckung des Notenumlaufs.

Es wird daher notwendig sein den elozierten Gelder eine Kreditform zu geben, welche noch irgendwie vertretbar ist. Da wir uns jetzt in einem Uebergangsstadium befinden und jede Erschütterung des Vertrauens vermieden werden soll, könnten die elozierten Gelder, auch wenn es gelingen sollte sie in Form von Wechselkredite in Deutschland zu veranlagen, nie unter den Posten 'Auslandswechsel' verbucht werden.

Es wäre viel zweckmässiger sie unter den 'Sonstigen Aktiven' zu verbuchen.

Der Prozentsatz derartiger langfristig elozierten Gelder sollte nie 20% des Gesamtmarkenguthabens übersteigen. Die Frist der Verleihung sollte mit höchstens 10 Jahren begrenzt sein. Eine Verleihung auf 5 Jahre wäre vorzuziehen. Die Garantie des Niederländischen Staates die ganz allgemein für Devisenanlagen der Niederländischen Bank gewährt wurde (Siehe Brief des Finanzministeriums vom – – –)[8]. sollte auch für die elozierten Gelder aufrechterhalten werden. Eine ganz besonders schwere Frage ist die des Zinsenfusses. Minister Fischböck verlangte dass dies nicht höher sein sollte als 2½%. Dies ist ausserordentlich niedrig, angesichts des jetztigen Zinsfusses für dreimonatliche Schatzanweisungen des Niederländischen Staates, welche zu 2 1/16% diskontiert werden. Die Direktion der Niederländischen Bank wird sich in der nächste Woche mit den Grossbanken in Verbindung setzen zwecks Herabsetzung dieses Zinses. Es wird dann vielleicht gelingen, den Zinsfuss für drei monatliche Schatzanweisungen unter 2% herabzudrücken[9]. Diese Senkung des Zinsfusses ist ausserordentlich wichtig angesichts der künftigen Entwicklung der Elozierungen der Markenguthaben der Niederländischen Bank in Deutschland. Es ist zu erwarten, dass grosse Beträge auf die Dauer auf diese Weise eloziert werden und es wird sich vielleicht die Frage stellen ob es zweckmässiger wäre hierfür in Holland ein separates Institut zu gründen, welches die elozierten Gelder übernehmen würde, und dessen Kapital der Niederländischen Bank ganz angehören soll. Die Garantie für die Markenguthaben der Niederländischen Bank sollte auch für die dem neuen Institut zu übertragenden elozierten Gelder aufrechterhalten werden.

Es sollten dann auf der Grundlage der gewährten Kredite und unter Garantie des Niederländischen Staates zu einen niedrigen Zinsfuss regelmässig kurzfristige Schuldverschreibungen dieses neuen Instituts auf dem Kapitalmarkt emittiert werden. In dem Ausmass als die Emission derartiger Schuldscheine gelingen würde, könnte das neue Institut der Niederländischen Bank die Schulden zurückzahlen, was zu einer Entlastung der Niederländischen Bank führen würde.

Es ist aber undenkbar, dass der Zinsfuss dann unter 3% gesenkt werden könnte. Die Verwaltung der Kredite die in den Elozierungen verkörpert sind, könnte dem Institut des Herrn van Maasdijk in Deutschland[10] übertragen werden[11].

(8) Aldus in Rosts concept. Bedoeld is correspondentie van de Nederlandsche Bank met het departement van Financiën over deze gebruikelijke garantie.

(9) Dit gelukte in de loop van mei 1941 inderdaad. Nadat de agent de afgifte enige tijd had gestaakt, kon in de steeds ruimere geldmarkt de rentevoet van het driemaandspapier half mei tot 1 15/16%, eind mei zelfs tot 1 7/8% verlaagd worden.

(10) Van Maasdijk was directeur van de Nederlandsche Bankinstelling voor waarden belast met vruchtgebruik en periodieke uitkeringen, die een belangrijk deel van haar zaken in Duitsland deed.

(11) Van het plan, de markensaldi op deze wijze rentegevend te maken kwam niets terecht. Vgl. nr. 229.

Am Ende dieser Note soll nochmals betont werden, dass die Niederländische Bank ihren Anspruch erhebt auf die restlichen Markenguthaben des Clearingsinstituts, weil die Niederländische Bank auf dem Clearingsinstitut eine Forderung von *f* 121.500.000 hat, welche bei Uebertragung der Markenguthaben des Clearingsinstituts an die Tredefina nur in Schatzscheine des Niederländischen Staates zurückgezahlt werden könnte. Dies ist nicht wünschenswert, daher soll für den Markenguthaben des Clearings genau dieselbe Vorgangsweise gewählt werden wie für die sonstigen Markenguthaben der Niederländischen Bank [12].

[M. Rost van Tonningen]

RvT 80/80020–1. Concept

206. RAPPORT VAN W. GOEDHUYS VOOR M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 7 Mei 1941 [a]

Na onderzoek in leidende N.S.B.-kringen te Den Haag en N.S.B.-kringen te Amsterdam is m.i. volkomen bevestigd, dat de actie van de zijde der N.S.B. tegen mij gevoerd [1], minder mijn persoon betreft dan wel de algemeene politiek, welke ik voorsta. Tegen dezen achtergrond heeft men dan gemakkelijk allerlei kleine motieven kunnen vinden.

Uit het feit van mijn *geheim* lidmaatschap tot den oorlog [2] volgt, dat ik betrekkelijk weinig met N.S.B.'ers in aanraking kwam en er dientengevolge betrekkelijk weinig grieven tegen mij persoonlijk bestaan. Deze zienswijze wordt volledig onderschreven door kam. A. Meyer-Schwencke en kam. Hulsteijn, welke, als zijnde nauw verbonden aan de C.I.D. van bepaalde bezwaren tegen mijn persoon op de hoogte moest zijn. (De verklaringen van kam. Hulsteijn betreffende mij en kam. Meyer-Schwencke zijn op het oogenblik betrouwbaar, gezien zijn groote afhankelijkheid van Meyer-Schwencke en van mijn voorspraak bij Janke) [3].

De bezwaren tegen mijn politiek van Utrechtsche zijde zijn in hoofdzaak tweeërlei:

A. De Politiek, welke haar belichaming vindt in het Commissariaat van kam. Mr. M. M. Rost van Tonningen over de S.D.A.P. en 'De Arbeiderspers' wordt door de leiding der N.S.B. verafschuwd.

Het eerste symptoon daarvan was de felle aanval van 'Volk en Vaderland' (Meuldijk) op de A.P. [4] Het antwoordartikel (30.8.'40) van de A.P. wordt in C.I.D. en W.A.-kringen te

(12) Rosts voornemen, ook het resterend RM-saldo van het Clearingsinstituut naar de Nederlandsche Bank over te hevelen (zie Inleiding, p. 175 en nr. 201 bij *n.* 7), kwam niet tot uitvoering. Dit saldo kon in de loop der jaren gebruikt worden om de tekorten in de clearing met derde landen aan te zuiveren (vgl. FiWi Wi D).

206 – (a) 'Streng vertrouwelijk'.

(1) Op 23 apr. 1941 was Goedhuys uit de NSB geroyeerd; dit geschiedde naar aanleiding van een ongelukkig bericht in *Het Volk* (21 apr., p. 7) over felicitaties voor de verjaardag van de *Führer*, waarin Mussert in één adem genoemd werd met Paul Kiès, de gehate, naar de NSNAP neigende leider van de voormalig rode Troelstrabeweging (bijlage E, *n.* 7). In *Volk en Vaderland* van 25 apr. 1941 gaf Mussert zijn visie op Kiès.

(2) Omdat Goedhuys toen redacteur-buitenland van *Het Vaderland* was, durfde hij geen openlijk NSB-lidmaatschap aan.

(3) De reputatie van W. Hulsteijn was ook in eigen kring kennelijk zeer ongunstig. Vgl. nr. 255, noot 3. Dat ook A. Meijer-Schwencke een eigen spel speelde, heeft Goedhuys toen nog niet doorzien.

(4) Vgl. nrs. 87, 88 en 92.

Amsterdam nog steeds als eerste grief tegen mij genoemd (inlichtingsbron kam. Mr. F. L. P. de Jong – halfjood).

Verdere aanwijzingen:

1. De Leider verklaarde aan kam. Woudenberg op de hoogte te zijn van den inhoud van een geheim rapport, door mij aan den Rijkscommissaris uitgebracht over hetgeen i.z. de redactioneele leiding der A.P. door mij was verricht [5]. Naar aanleiding van dit rapport verklaarde de Leider 'niet te zullen rusten alvorens dien Goedhuys den nek te hebben omgedraaid'. (Door kam. Woudenberg medegedeeld in een onderhoud op de A.P., waarbij aanwezig waren Dr. Körner, Pressereferent van Dr. Hellwig, Kam. ter Schiphorst (N.V.V.) en Kam. Kerkmeester [6]. Later door Kam. Woudenberg nog eens vertrouwelijk aan mij bevestigd).

2. Het feit, dat de Leider op de hoogte was van dit rapport is mij tevens door Kam. Rost van Tonningen bevestigd.

3. Kam. Goedewaagen in een gesprek met mij ten departemente (30.4.'41): 'Je bent het slachtoffer van de tegenstelling tusschen Mussert en Rost. Het Hoofdkwartier beschouwt je eenvoudig als 'Rostman' en wil in jou Rost treffen.' En verder: 'Rost loopt naar mijn smaak wel te snel. Het is echter een feit, dat Mussert veel te langzaam loopt. De houding tegenover de A.P. en tegenover jou aangenomen, acht ik onbegrijpelijk en onverantwoordelijk.'

4. Kam. Lindeman (Persdienst N.S.B.) tegen Kam. Meyer-Schwencke naar aanleiding van het optreden tegen mij: 'Die rotkrant hangt mij al lang de keel uit – dit was de druppel die de emmer deed overloopen'. (Het bericht over de gelukwenschen van Mussert en Kiès aan den Führer) [1].

5. Kam. Oosterbaan tegen Kam. Lindeman, overgebracht aan kam. Hulsteijn: 'Rost heeft de hand in de moeilijkheden, die ik den laatsten tijd gehad heb, omdat ik hem op die vormingsvergadering te Utrecht heb afgetuigd [7]; ik zal hem treffen, waar ik kan' (bewoordingen ongeveer, niet letterlijk juist).

Nauw verbonden met deze houding jegens de A.P. is de vrees, dat de A.P. op den duur 'Het Nationale Dagblad' zou kunnen overvleugelen. Te Leiden wordt als ernstige grief genoemd jegens de A.P., dat de krant wel in Nat.-Socialistischen geest geleid wordt, maar geen propaganda maakt voor de N.S.B. 'Het Nationale Dagblad' doet dan ook herhaaldelijk slinksche aanvallen op de A.P., plaatst berichten over de A.P. onvolledig e.d. Interessant is de als bijlage hierbij gevoegde kleine schermutseling [8].

B. Mijn instelling is, naar den smaak van Utrecht, te Duitsch gezind en teveel op de SS

(5) Reeds herhaaldelijk genoemd rapport van 5 jan. 1941 voor Rost, 27 jan. 1941 na overleg met deze in het Duits vertaald en o.a. aan Seyss-Inquart, maar ook naar instanties in Duitsland gezonden (RvT II Goedhuys). Het diende als een van de grondslagen voor de bespreking met de rijkscommissaris over Arbeiderspers en NSWG op 10 feb. 1941 (zie nr. 189, noot 2).

(6) Waarschijnlijk op 23 april, vgl. nr. 204, noot 1. Eind maart had Mussert via Lindeman kennis gekregen van Goedhuys' rapport. De stokebrand Meijer-Schwencke – een groot deel van Goedhuys' rapport van 7 mei berust op zijn influisteringen – had het aan Lindeman gegeven, wel wetend waar het terecht zou komen (Perszuivering Meijer-Schwencke). Hoe woedend Mussert over het stuk was, blijkt ook uit het feit dat hij er direct bij de eerstvolgende bespreking met Schmidt op 2 april over van leer trok (Mussert 15d).

(7) Vgl. nr. 172 en Inleiding, p. 161, *n.* 6.

(8) *Er klopt iets niet !*, een boze briefwisseling tussen directie en redactie van de Arbeiderspers en de redactie van *Het Nationale Dagblad* – – – – –. Vgl. daarbij de brief van directie en redactie van *Het Nat. Dagblad*

georiënteerd. De actie tegen mij vormt in dit gezicht een onderdeel van de actie, welke voortdurend tegen deze richting gaande is en waarmede ook Kam. Meyer-Schwencke te kampen heeft:

Voorbeelden:

1. Op een bijeenkomst in 'De twee Steden' begroette ik Kam. Meyer-Schwencke met den in onzen kring gebruikelijken groet 'Heil Hitler', hetgeen voor Kam. Lindeman aanleiding was later over mij te spreken als 'die Duitschgezinde schoft'.

2. In verschillende gesprekken liet Kam. Oosterbaan zich herhaaldelijk in anti-Duitschen zin uit; hoewel ik zooveel mogelijk zwijg, was meeningsverschil niet geheel te voorkomen, hetgeen mede aanleiding is geweest, dat Kam. Oosterbaan de door Kam. Lindeman tegen mij ingeleide actie ondersteunde.

Enkele uitlatingen van Oosterbaan: Te Godesberg na de lezing van Prof. Spahn (Keulsche Journalistenreis) [9] in een gesprek met mij: 'Je moet die Duitschers geen wind in de zeilen blazen, voor ons is dit alles een middel om het Rijnland erbij te krijgen. Die Duitschers zien dat nog niet, je moet ze niet wakker maken.'

Gesprek in 'Tivoli' Den Haag [10]: 'We moeten ons been stijf houden tegen die Duitschers, en dat moeten de Noren en de Zweden en de Denen ook doen. Zoo kunnen we een Europeeschen Statenbond krijgen.'

Deze voorbeelden zijn nog met vele – in soms nog scherper vorm – te vermeerderen; dit raakt echter mijn persoonlijke kwestie slechts zijdelings.

3. In de a.s. Zomercursus voor journalisten [11] zou ik een spreekbeurt vervullen; Kam. Lindeman eischte een spreekverbod voor mij, met het oog op de SS-mentaliteit, welke daar teveel zou overheerschen.

(Intusschen is de geheele leiding door Kam. Goedewaagen in handen gelegd van Kam. Meyer-Schwencke, de cursusleiding aan mij opgedragen).

Tenslotte zij nog vermeld, dat te Amsterdam, maar ook op het Haagsche departement een geruchtencampagne aan den gang is, volgens welke ik een 'Streber' zou zijn en aanspraak zou maken op de functie van Kam. Goedewaagen. Dit vermoedelijk om de uitstekende verstandhouding, die er tusschen Kam. Goedewaagen en mij bestaat, te vertroebelen en te verhinderen, dat ik door hem benoemd zou worden tot plv. leider van het Persgilde. Kam. Lindeman eischte deze plaats voor zich op [12].

W. Goedhuys

RvT 94/81148–50. Oorspronkelijk

d.d. 10 apr. 1941 aan L. Lindeman, NSB-Perszaken (Perszuivering *Het Nat. Dagblad*, 80, algemeen).

(9) In apr. 1941 werd op initiatief van de rijkscommissaris in Keulen een tentoonstelling gehouden van contemporaine Nederlandse schilderwerken. Ter gelegenheid van de opening, waarbij o.a. Goedewaagen sprak, reisde een tiental Nederlandse journalisten naar Keulen en het Rijnland. Voor hen sprak in Godesberg o.a. de Keulse historicus prof. Spahn over de betrekkingen tussen Nederland en het Rijnland in het verleden. Zie *De Nederlandsche Journalist* van apr. 1941 en *Het Nederlandsch Dagblad* van 21 apr. 1941; vgl. Goedhuys' ongunstig rapport over Oosterbaan d.d. 9 mei 1941 in VeJu EuK 4.

(10) Vermoedelijk is bedoeld de bijeenkomst van het Verbond van Nederlandsche Journalisten op 3 mei in Tivoli te Utrecht, ter gelegenheid van de afkondiging van het Journalistenbesluit (VO 83/41); eveneens aldus in Goedhuys' rapport (t.a.p.).

(11) Bedoeld zijn de zomercursussen op kasteel de Cannenburgh bij Vaassen, georganiseerd door Goedewaagens departement met het Verbond van Nederlandsche Journalisten, waar *De Nederlandsche Journalist* in mei en juni 1941 vol van staat.

(12) Goedhuys' rapport zal evenals Kerkmeesters bezwaren (RvT 94/81123–5) over de deloyale houding van

207. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 7 Mei 1941 [a]

Kameraad,

Dank voor Uw brieven van 28 en 29 April j.l.[1] Ik ben erkentelijk voor Uw mededeeling, dat U zich zeer zeker aan de discipline gehouden zoudt hebben, indien U de gezonden instructies zoudt hebben ontvangen.

Dat deze instructies wel door Uw bureau zijn ontvangen, doch door een samenloop van omstandigheden U niet hebben bereikt, is inderdaad jammer, maar dat kan een ieder wel eens overkomen.

Het verheugt mij, dat de gerezen moeilijkheden daardoor zijn verklaard en afgedaan [b].

Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/82997. Oorspronkelijk

208. NOTA VAN J. RIDDER VOOR M. M. ROST VAN TONNINGEN

23 Mei 1941 [a]

Zie ik het doel van Uw plannen met betrekking tot een wijziging van de financiering van de vlottende schuld goed, dan wenscht U te bereiken dat financieringsmiddel en uitgaaf meer direct aan elkaar worden verbonden [1].

Het Nationale Dagblad en de Centrale Inlichtingendienst der NSB zijn opgesteld na een telefoontje van Rambonnet, ten dienste van een definitief bijleggen van de ruzies tussen *Het Volk* en de NSB-pers. Met succes: Mussert ontving Goedhuys kort hierop en trok, hoewel met enige vertraging – er was nog een gesprek met Rost voor nodig – bij schrijven van 31 mei 1941 het royement weer in (afschrift voor Rost in RvT 113/82996). Kerkmeesters rehabilitatie in Musserts ogen kostte meer moeite; zie bij nrs. 210 en 210 I.

207 – (a) Deze brief draagt in verband met de over deze zaak gerezen moeilijkheden, alle denkbare bureaustempels. Nl. wanneer en door wie het 'gezien' was, in dit geval zowel door Serné als door Rambonnet op 8 mei; het stempel 'beantwoord' bleef oningevuld. Musserts concept in handschrift vertoont veel doorhalingen en kostte blijkbaar weer heel wat hoofdbrekens (Mussert XII 93046).

(1) Vgl. nrs. 200 en 203, noot 3. De uitzonderlijke zoetsappigheid van dit briefje is misschien te danken aan Rosts 'keurige' speech op de 1 mei-bijeenkomst waar hij als leider van de Raad voor Volkshuishouding sprak, evenals aan het vooruitzicht, twee dagen later met Rost samen de internering in mei 1940 in Amsterdam te moeten herdenken, waarbij een aantal steken onder water van een geprikkelde Rost moest worden voorkomen (*Het Volk*, 2 en 10 mei 1941; RvT A III 4/88476).

(b) Het concept heeft oorspronkelijk: 'op gelukkige wijze afgedaan'.

208 – (a) Op het origineel schreef Rost: 'Solawechsel', zie verder noot 1.

(1) Klaarblijkelijk heeft Rost voor de geest gestaan een financiering van bepaalde categorieën staatsuitgaven door middel van prolongeerbare wissels, zoals dit in Duitsland reeds sedert 1931 incidenteel geschied en in 1934 door Schacht tot een ingenieus systeem gemaakt was om de Duitse economie (en tevens de bewapening!) weer op gang te brengen. De *Solawechsel*, uitgegeven door de *Golddiskontbank*, een dochterinstelling van de *Reichsbank*, waren slechts één van de verschillende soorten papier die in omloop gebracht werden (*Sonderwechsel*, *Mefo-Wechsel*, *Lieferschätze*, *Steuergutscheine*). Naar de vorm kwamen zij niet

Dit heeft ontegenzeggelijke voordeelen. Als zoodanig kunnen worden genoemd de omstandigheid, dat aan het financieringsmiddel is te zien de oorzaak waaraan het zijn ontstaan heeft te danken. Voorts geschiedt de plaatsing van dit papier meer gedecentraliseerd als de uitzetting van schatkistpapier hetgeen door de natuurlijke traagheid op dit gebied wellicht veroorzaakt dat minder van dit papier bij de Nederlandsche Bank komt als nu wordt geconstateerd voor schatkistpapier. Ook zullen de banken dit papier – omdat het een wissel is – wellicht naast het schatkistpapier gemakkelijker nemen [2] dan een grootere hoeveelheid van dit laatste, omdat het de debetzijde van de balans meer differentieert en in evenwicht brengt.

Hiertegenover staat, dat dit geheel nieuwe systeem van financieren onder de huidige omstandigheden wellicht met eenig wantrouwen wordt aangezien, hetgeen een succes in den weg kan staan. Van grooter belang acht ik, dat de financieele omstandigheden in Nederland heden ten dage principieel verschillen van die waaronder dit voor ons nieuwe systeem in Duitschland werd geintroduceerd.

Omstreeks 1930 en daarna was het uitgesproken doel in Duitschland tot geldcreatie te geraken teneinde de goederenproductie op te voeren. De uitgegeven promessen van de Golddiskontbank fungeerden daarbij als betaalmiddel. In Nederland is het doel, heden ten dage, zorg te dragen voor een inkrimping van de geldcirculatie of wel tegen te gaan dat de geldcreatie teveel toeneemt.

Hierom worden de belastingen zoo hoog mogelijk opgevoerd met het doel een zoo groot mogelijk deel van de uitgaven met deze gewone inkomsten te dekken. Aangezien de schuld reeds veel te hoog is opgevoerd moet zelfs, indien mogelijk, de meest productieve kapitaalsuitgaaf met belastinggeld worden gefinancierd, resp. de belastinginkomsten worden gebezigd tot delging van uitstaande schuld.

De vlottende schuld is een sluitpost in het bestaande financieringssysteem. Voorzoover de belastinginkomsten de uitgaven *niet* dekken, wordt de vlottende schuld aangegaan. Met het nieuwe financieringssysteem, waarbij uitgaaf en vlottende schuld in hun ontstaan onverbrekelijk zijn verbonden, verdwijnt dit karakter van sluitpost. Dit kan gevaarlijk zijn juist in die tijden wanneer de belastinginkomsten ter dekking van de uitgaven zoo hoog mogelijk moeten worden opgevoerd. Slechts voorzoover de nieuwe financieringsmiddelen bij de Nederlandsche Bank terecht komen, bestaat er aandrang om ook voor deze uitgaven (nl. die waarvoor wissels zijn afgegeven) dekking te zoeken.

Het komt mij dan ook aanvankelijk voor, dat het op dit oogenblik nog niet het juiste moment is om tot dit nieuwe systeem over te gaan. Eerst moet een beter inzicht zijn verkregen in de hoogte van de Staatsinkomsten en -uitgaven en een antwoord zijn gegeven op de vraag of de vlottende schuld al of niet blijft toenemen. Eerst wanneer blijkt dat deze toeneming niet de nieuwe productieve uitgaven overtreft – afgezien van de wenschelijkheid voorshands ook alle productieve uitgaven uit gewone inkomsten te dekken – is er aanleiding

geheel overeen met de door Rost blijkbaar bedoelde wissels, omdat deze *Solawechsel* juist niet in rechtstreeks verband met bepaalde overheidsuitgaven stonden, in tegenstelling met de *Mefo-Wechsel*. Nadere beschrijving o.a. in het artikel van L. Schwerin von Krosigk in *Bilanz des zweiten Weltkrieges*. (Oldenburg, 1953), H. Schacht, *76 Jahre meines Lebens*. (Bad Wörishofen, 1953) en H. E. Priester, *Das deutsche Wirtschaftswunder*. (Amsterdam, 1936).

(2) Dat was inderdaad de ervaring in Duitsland waar de *Mefo-* en *Sola-Wechsel* graag genomen werden wegens hun renteopbrengst (4%) en de mogelijkheid, ze op elk gewenst ogenblik bij de *Reichsbank* te verzilveren.

de vlottende schuld te splitsen en te kenmerken overeenkomstig de oorzaken van haar ontstaan [3].

Mocht U evenwel de invoering van het nieuwe systeem nu reeds willen overwegen, dan gevoel ik het meeste ervoor daartoe bestaande instellingen in te schakelen. Te denken ware hierbij aan de Maatschappij voor Industriefinanciering,

den Wederopbouw,
de Benas,
Bank voor Nederlandsche Gemeenten,
Nederlandsche Middenstandsbank.

Deze instellingen zouden alle direct bij dit systeem kunnen worden ingeschakeld. Wellicht zou de *Wederopbouw* (onder leiding van Dr. Ringers) hiertoe een afzonderlijke organisatie (bv. in stichtingsvorm) behoeven.

- - - - [b]

Al deze instellingen zouden voorzoover zij ingeschakeld zijn voor de financiering van Staatsuitgaven, daarvoor promessen moeten uitgeven teneinde belanghebbende in staat te stellen daarmede bij een bankrelatie gelden te verkrijgen.

Een enkele van de genoemde instellingen financiert tot dusverre de Staatsuitgaven geheel of gedeeltelijk uit eigen middelen. Zoo bv. de Middenstandsbank die deze uitgaven geheel uit haar lorogelden financiert. Dit kan zoo blijven doordat de Middenstandsbank bij wijze van spreken haar eigen promessen kan disconteeren. Een vraag, welke nog bezien moet worden, is voorts, of en zoo ja hoe het Landbouwcrisisfonds in dit systeem moet worden ingepast.

Om dit systeem op gang te brengen is voldoende dat in de bestaande credietovereenkomsten daartoe een clausule wordt opgenomen.

Teneinde het beleid op dit gebied uniform te richten, is het gewenscht de in te schakelen instanties richtlijnen te geven. Deze richtlijnen zouden kunnen worden vastgesteld door den Secretaris-Generaal van het Departement van Financiën, resp. door een kleine commissie onder zijn voorzitterschap met als secretariaat de afdeeling Geldwezen.

Deze richtlijnen zouden dan voornamelijk betrekking moeten hebben op looptijd en rentevoet der af te geven promessen. Voorts zou daarbij streng moeten worden gelet op den omvang van deze uitgiften en den aard van de uitgaven waarvoor deze wissels zouden worden uitgegeven.

Met name zou uitgifte moeten worden ingekrompen wanneer de belastinginkomsten zoo ruim zouden vloeien, dat betaling der vervallen wissels uit belastinggeld mogelijk zou blijken.

Het aflossen dan wel verlengen van vervallen wissels zal wel de belangrijkste vraag zijn waarmede de bevoegde instantie zich zal hebben bezig te houden.

Als opgemerkt is het beloop der belastinginkomsten daarvan het belangrijkste richtsnoer.

J. Ridder

RvT Fin 7/2. Oorspronkelijk

(3) De bezwaren tegen een herhaling van Schachts operatie onder geheel andere omstandigheden waren evident. Ook in Duitsland had men de financiering door middel van wissels al laten varen (Schwerin von Krosigk, *a.w.*). Van Rosts ideeën kwam niets; Van Maasdijks bank was uitgerangeerd. - Zie nr. 228 bij *n.* 3.
(b) Weggelaten zijn enkele technische details.

209. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

den 9. Juni 1941

Hochverehrter Herr Minister,

Hierdurch gestatte ich mich, Ihnen in der Anlage die Uebersetzung einiger Abschnitte eines Artikels von Dr. von Brucken Fock in 'Het Nationale Dagblad' vom 5. d.M. zur Kenntnisnahme zu überreichen [1].

Meines Erachtens könnten derartige Ausführungen vielleicht bei einer Behandlung von wirtschaftlichen Problemen in engerem Kreis angebracht sein; für die Oeffentlichkeit sind sie weniger zweckmässig [2].

Nicht nur, dass durch den Zeitungsartikel unsere Lohnpolitik durchkreuzt wird, auch dürfte eine derartige rein demagogische Berichtgebung kaum imstande sein, etwas anderes als Beunruhigung bei den Leuten mit kleineren Einkommen herbeizuführen.

Des Weiteren sind die Bemerkungen, die sich mehr direkt auf mich beziehen, wenig konstruktiv. Ich werde für die jetzige Lohnpolitik ausschliesslich verantwortlich gemacht und daher an der für einen Nationalsozialisten empfindlichsten Stelle angegriffen. Ich fürchte, dass der Gedankengang, der zum Ausdruck gebracht wurde, bei den Gegnern unserer Auffassungen sonderbare Gedanken über unsere sozialpolitische Einstellung und bezüglich Einigkeit und Disziplin in den Gliedern unserer Bewegung aufkommen lässt.

Es soll nicht möglich sein, dass das offizielle Mussertorgan bewusst Angriffe richtet an durch den Herrn Reichskommissar auf verantwortliche Stellen eingesetzten Funktionäre über die amtliche Ausübung ihrer Pflichte gemäss den von ihnen [a] erhaltenen Richtlinien [3].

Da es als geboten erscheint, Gewähr zu bieten, dass weiterhin Veröffentlichung von Berichtgebungen wie die Vorerwähnten unterlassen bleiben, empfiehlt es sich meines Erachtens 'Het Nationale Dagblad' in dieser Hinsicht eine Verwarnung zu erteilen.

Ich werde mich auch direkt an von Brucken Fock wenden um ihn zur Verantwortung zu rufen [4] und werde gegebenenfalls auch Mussert von der Sache berichten.

Ich bitte Sie, mich von Ihrer Meinung über diese Angelegenheit in Kenntnis zu setzen [5], und zeichne, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 80/80027-8. Doorslagkopie

209 – (1) In zijn artikel *De stijgende kosten van levensonderhoud en de loonen* betoogde von Brucken Fock dat, wanneer de lonen niet verhoogd en de prijzen niet verlaagd konden worden, de overheid bijslagen zou moeten geven op de laagste lonen, maar dat 'de tegenwoordige beheerder van het Departement van Financiën' daar wel niet voor te vinden zou zijn (*Het Nationale Dagblad*, 5 juni 1941, p. 3). Ook von Brucken Focks artikelen in *De Waag* waren zeer kritisch t.a.v. Rost (3, 10 april, 1, 8 mei en opnieuw 12 juni 1941).

(2) In het college van secretarissen-generaal van 20 juni verklaarde Rost dat hij zich niet conformeerde aan von Brucken Focks artikel. Zijns inziens zou het loon- en prijsbeleid moeten worden afgestemd op de in Duitsland geldende richtlijnen. In feite betekende dat, dat hij op dit ogenblik inderdaad tegen een algemene loonsverhoging was (CNO SG 66/II).

(3) Uit een notitie van mei–juni 1941 (RvT Fin 6/2) blijkt dat Rost Fischböck wilde voorstellen, de overheidssalarissen te verhogen met de in de crisisjaren gekorte 5%. Ook t.a.v. de verhoging van het algemene loonpeil veranderde Rost in de loop van de zomer radicaal van mening. Vgl. nrs. 276 en 276 I, 291 en 291 I, de noten bij deze stukken, Inleiding. p. 197 e.v. en Inleidiug op deel II. (a) Bedoeld wordt: Ihnen.

(4) In BEZ 112, nr. 2 bevindt zich deze overigens zeer gematigd gestelde brief.

(5) Een antwoord van Fischböck ontbreekt. In sep. 1941 herhaalde zich een dergelijk conflict met von Brucken Fock, vgl. nr. 233, noot 7.

210. H. J. KERKMEESTER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Bussum, 13 Juni 1941

Geachte kameraad Rost,

In vervolg op ons telefonisch onderhoud van enkele dagen geleden zend ik ingesloten copieën van de besproken brieven.

Het origineel van den brief van den Leider wordt goed bewaard!

Met besten groet, ook voor Mevrouw, Hou Zee!

KERKMEESTER

RvT II Kerkmeester. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

210. I H. J. KERKMEESTER AAN A. A. MUSSERT

Bussum, 29 Mei 1941

Leider,

Herhaaldelijk heb ik bij kd. Mr. M. M. Rost van Tonningen naar voren gebracht, dat het voor mij dringend noodzakelijk was U te verzoeken de gelegenheid te willen scheppen hangende kwesties in een onderhoud te belichten[1]. Kd. Rost heeft mij verzocht dit niet te doen, omdat hij eerst zelf met U wilde spreken.

Hedenmorgen deelde kd. Rost mede, dat U hem in de gelegenheid heeft gesteld de kwesties voor te dragen en een en ander zoudt overwegen. Ik ben U hiervoor ten zeerste erkentelijk.

Toch meen ik nu terug te mogen komen op mijn oorspronkelijk voornemen, n.l. U te verzoeken mij in de komende week een onderhoud te willen toestaan[2]. Ik hoop van harte, dat U gelegenheid kunt vinden mij te ontvangen; voor dag-, tijd- en plaatsbepaling voeg ik mij vanzelfsprekend geheel naar Uwe wenschen.

Gaarne in afwachting teekent met Hou Zee!

KERKMEESTER

RvT II Kerkmeester. Doorslagkopie (afschrift RvO)

210 I – (1) Kerkmeesters vertrek met Rost naar de Arbeiderspers in juli 1940 en alles wat daarop aan conflicten gevolgd was, had de verhouding tussen Mussert en Kerkmeester grondig bedorven.
(2) Kerkmeester hoopte in die dagen nl. als kandidaat voor de NSB benoemd te worden in de bedrijfsgroep Grafische Industrie, in plaats van Van Lonkhuyzen die sinds feb. 1941 door het Economisch Front gepousseerd werd, maar die zich half mei had teruggetrokken. Rost had Kerkmeester bij Mussert voorgedragen. Zolang zijn verhouding tot de leider niet verbeterde, maakte hij echter geen kans. Zie de correspondentie hierover in BEZ 3, 4 en 35. Van Maasdijk 44 en de notulen van de Raad voor Volkshuishouding van 29 mei 1941 in Van Maasdijk 44a.

210 II. A. A. MUSSERT AAN H. J. KERKMEESTER

Utrecht, 9 Juni 1941

Kameraad,

In antwoord op Uw schrijven dd. 29 Mei jl. bericht ik U het volgende:

Van bepaalde kwesties die hangende zijn en U betreffen, is mij niets bekend. U hebt een belangrijke functie bij de Arbeiders Pers. De laatste maal dat ik U sprak was U van meening, dat U daar Uw krachten het beste zoudt kunnen inzetten en dat deze ook daar het beste tot hun recht zouden komen [1]. Ik heb dus de overtuiging, dat Uw werkkring in dit bedrijf U ten volle zal bevredigen en Uw volle werkkracht daarvoor geeischt zal worden.

Kmd. Rost van Tonningen heeft mij medegedeeld, dat Gij het moeilijke werk der reorganisatie zeer goed doet; dit verheugt mij.

Ik meen dus dat er geen reden is voor een nader onderhoud, temeer daar niet alleen mijn tijd, maar ook de Uwe zeer bezet zal zijn [2].

Met nationaal-socialistischen groet Hou Zee!

MUSSERT

RvT II Kerkmeester. Afschrift (afschrift RvO)

211. H. C. VAN MAASDIJK, F. B. J. GIPS EN L. P. KRANTZ AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

's-Gravenhage, 17 Juni 1941

Kameraad Rost [a],

Naar aanleiding van onze laatste besprekingen [1] stellen de ondergeteekenden, leden van

210 II – (1) Dit moet het tweede onderhoud geweest zijn van Kerkmeester met Mussert, nl. begin aug. 1940, toen hij moest meedelen dat hij niet slechts als expert voor één week, maar blijvend als directeur naar de Arbeiderspers wenste over te gaan. Vgl. nr. 60, noot 8, nr. 62, noot 11 en nr. 68, noot 1.

(2) Rost deelde hierop aan de NSB-leden van de commissie-Woltersom mee, dat Kerkmeester als NSB-kandidaat voorgesteld kon worden; het voorstel ging 11 juni in zee (dezelfde bronnen als in 210 I, noot 2). Mede dank zij Duitse steun volgde zijn benoeming eind juli 1941 (notulen 31 juli, voorts Gips aan Rost 30 juli 1941 in BEZ 4). De verhouding tot Mussert bleef echter gespannen. Pas in sep. 1942, toen de positie van *Het Nationale Dagblad* de zakelijke capaciteiten van Kerkmeester volstrekt onmisbaar maakte, liet Mussert zich overhalen tot herstel der oude relatie. Kennisgeving hiervan aan Rost van 7 sep. 1942 (RvT II Kerkmeester). Vgl. mededeling Kerkmeester van 23 feb. 1948 in Doc. I H. J. Kerkmeester.

211 – (a) Een concept van Van Maasdijk van 14 juni verkreeg de instemming der beide anderen en ging op 17 juni uit. Het was de bedoeling dat dit schrijven op de vergadering van 19 juni besproken zou worden, zie noot 12. In de ondertekening is de volgorde alfabetisch; Van Maasdijk was bovendien de jongste.

(1) Sinds zijn benoeming tot leider van de Raad voor Volkshuishouding op 25 mrt. 1941 (zie nr. 190) hield Rost wekelijks een bespreking met de drie NSB-leden van de commissie-Woltersom, waaraan ook ir. Van der Vegte en mr. von Brucken Fock, als leider van het Economisch Front en plvv. leider van de Raad, resp. chef de bureau van de Raad deelnamen. Op de laatste vergadering, van 12 juni, kwam een schriftelijk voorstel van de drie briefschrijvers d.d. 11 juni aan de Duitse *Referent*, Dr. Ulm, met aanbevelingen voor benoemingen ter sprake en daarmee de kwestie, wie het contact over dit onderwerp met de

den Raad[2], tevens leden der Organisatie-Commissie voor het Bedrijfsleven, er prijs op, het volgende onder Uwe aandacht te brengen.

Ontstaan der O.C. De Organisatie-Commissie werd gevormd *uit* en *om* de zoogen. Commissie van Advies, welke Minister Fischboeck zich in den zomer van 1940 had geassumeerd, bestaande uit zeven vertegenwoordigers van het Nederlandsche bedrijfsleven, waaronder de Kameraden Gips en van Maasdijk. Deze Commissie van Advies werd, toen zij belast zou worden met de organisatie van het bedrijfsleven, uitgebreid met drie leden uit kringen der industrie o.a. met Kameraad Krantz, zulks op voorstel van genoemde Kameraden [3].

Het instellen der O.C. geschiedde door Minister Fischboeck vanzelfsprekend met volledige instemming van den Rijkscommissaris en de hoogste instanties in het Rijk. De opdracht was het organiseeren van het Nederlandsche bedrijfsleven en bij die organisatie zooveel als practisch mogelijk rekening houden met de wenschen der Beweging, waarbij echter voorop stond, dat de vrijwillige medewerking van het bedrijfsleven moest worden verkregen. Gezien de politieke situatie in den lande hield deze opzet onvermijdelijk in, dat de Beweging niet steeds ten volle hare wenschen zou kunnen zien verwezenlijkt.

Onder leiding van Mr. Woltersom zoude dus een door Nederlanders geschapen organisatie in het leven worden geroepen, waarbij der O.C. van Duitsche zijde als 'Berater' Dr. Ulm c.s. terzijde werd gesteld [4]. Uitdrukkelijk werd van den aanvang af door Minister Fischboeck naar voren gebracht, dat van Duitsche zijde slechts een veto-recht tegen in het kader der organisatie naar voren gebrachte personen zou bestaan, indien dergelijke personen om politieke redenen 'untragbar' zouden zijn: de voorstellen zelf behoorden van Nederlandsche zijde te komen.

De opzet van Minister Fischboeck is van den aanvang af geweest, het scheppen eener organisatie hier te lande te leggen in handen van vertegenwoordigers van het bedrijfsleven zelve, niet van een partij-instantie. Hieruit volgt, dat de drie Kameraden, leden der O.C., daarin geen zitting hebben als mandatarissen der Beweging, doch als zakenlieden, die van-

Duitsers moest onderhouden. Van der Vegte stond op het standpunt, dat hij als leider van het Economisch Front de mogelijkheid moest hebben, het standpunt der NSB bij Dr. Ulm naar voren te brengen in gevallen waar de drie NSB-leden van de commissie-Woltersom zich bij een van NSB-standpunt minder wenselijke kandidatuur hadden moeten neerleggen. In de vergadering van 5 juni had Rost voorgesteld, dat Van der Vegte wekelijks een bespreking met Dr. Ulm zou hebben (notulen d.d. 5 juni in Van Maasdijk 44a). Hierover voelden de NSB-leden van de commissie-Woltersom zich gegriefd, omdat dit hun positie onduidelijk maakte. Daarbij kwam nog, dat Van der Vegte al eerder met hen in conflict geweest was (zie noot 6). Bovendien voelden de NSB-leden van de commissie-Woltersom zich vermoedelijk ook niet gerust over de houding van Rost zelf, die al in de eerste vergadering met hen het contact met de Duitsers voor zichzelf had opgeëist (notulen d.d. 3 apr. 1941 in Van Maasdijk 44a). Hun protest tegen Van der Vegte was impliciet ook tegen mogelijke aspiraties van Rost gericht. Zie ook noot 13. Vgl. bij de gehele brief Inleiding, p. 218–225.

(2) Nl. de Raad voor Volkshuishouding, hier afgekort als Raad v.V. of R.v.V.

(3) Zie over de Commissie van Advies of *Siebenerausschuss* en de daaruit geformeerde commissie-Woltersom, Inleiding, p. 218, *n.* 4; vgl. *Onderdrukking en Verzet* II, p. 229, waar een memorie van mr. Woltersom is opgenomen. – Complete notulen van de secretaris H. C. van Maasdijk resp. in diens verzameling, 1 en 34A en in BEZ 1. – Het besluit, de *Siebenerausschuss* te belasten met de organisatie van het bedrijfsleven, dateerde van half september 1940. Op 24 sep. verklaarde men zich jegens Fischböck 'met enthousiasme bereid, deze omvangrijke taak, welke een prachtige opdracht beteekent, te aanvaarden'. Einde van de Commissie van Advies en de O.C., zie resp. Inl., p. 218, *n.* 4 en 219, *n.* 7.

(4) Zie Inleiding, p. 218 bij *n.* 4. De eerste bespreking tussen Fischböck, Dr. Ulm, mr. Woltersom en Van Maasdijk had plaats op 8 okt. 1940; de eerste formele vergadering op 17 okt. (notulen, BEZ 3).

zelfsprekend zouden trachten te bereiken, dat met hunne inzichten zooveel mogelijk rekening werd gehouden onder meer ten opzichte van het naar voren brengen van Nationaal-Socialisten, of althans modern ingestelde bedrijfsgenooten, en het weren van reactionaire invloeden en elementen bij de organisatie van het bedrijfsleven.

Maar, en dit dient herhaald te worden, de opzet houdt uit den aard der zaak het vinden van compromissen in, want zulks ligt in het wezen der aan de O.C. door Minister Fischboeck verstrekte opdracht [5]. Immers, vooropgesteld werd de wensch, de medewerking van het bedrijfsleven in Nederland te verkrijgen, welke wensch alleszins begrijpelijk is, daar het vóór alles de bedoeling der bezettings-autoriteiten zal zijn, storingen in het bedrijfsleven te voorkomen, terwijl dit bedrijfsleven geleidelijk met de nieuwe doelstellingen onzer eeuw vertrouwd moet geraken. Uit dienzelfden hoofde werd o.i. de organisatie dan ook niet aan de Beweging, doch aan het bedrijfsleven zelf opgedragen.

Door den toenmaligen leider der R.v.V. en zijn medewerkers is van den aanvang der werkzaamheden der O.C. af ten opzichte van de O.C. een uiterst critische houding aangenomen, culmineerende in het van die zijde bij den Leider der Beweging einde 1940 voorgebrachte voorstel, den drie N.S.B.-leden der Commissie op te dragen de O.C. te verlaten. In een bespreking met den Leider in December 1940 hebben de drie Nationaal-Socialistische leden der O.C. in het bijzijn van Kameraad Koster en Kameraad van der Vegte den Leider er van kunnen overtuigen, dat het h.i. niet in het belang der Beweging zoude zijn, medewerking aan de O.C. te onthouden. Door den Leider werd in dien zin beslist. In het bijzonder door Kameraad van Maasdijk is tegenover den toenmaligen leider van den Raad van V. en diens medewerkers bij herhaling naar voren gebracht, dat de houding ten opzichte der O.C. een onvruchtbare was en dat voortgezette publieke critiek op de werkzaamheden der O.C. in plaats van volledige medewerking en solidariteit met de N.S.-leden der O.C., die van den aanvang af die medewerking hebben ingeroepen, *tegen het belang van de Beweging* is [6].

Sedert de verwisseling in de leiding van den Raad [1] is de toestand inzooverre gewijzigd, dat de R.v.V. als officieel hoogste orgaan der Beweging op het gebied van het bedrijfsleven zich voorloopig, d.w.z. tot op het oogenblik, dat de noodzaak van een andere houding zich

(5) Zie ook voor het vervolg, Inleiding, p. 221, *n.* 5. 'Zonder twijfel zou het ons nationaal-socialisten aanlokkelijker geweest zijn om zonder dralen een volkomen naar onze eigen verlangens ingerichte organisatie op te bouwen', schreef Van Maasdijk aan Rost op 9 mei 1941, n.a.v. de in de Raad geuite kritiek op de compromissen in het Derde Uitvoeringsbesluit (Inleiding, p. 222).

(6) De kritiek die W. O. A. Koster, von Brucken Fock en Van der Vegte al direct op het werk van de Organisatiecommissie hadden, kwam in hoofdzaak hierop neer, dat zij een geheel nationaal-socialistische organisatie wensten, met beslissende stem voor de NSB. In feite richtte hun kritiek zich dus tegen Fischböcks standpunt, dat een compromis onvermijdelijk was. Na de beslissing van Mussert van dec. 1940 brak het conflict al spoedig uit, met bijv. de hoogst kritische artikelen van von Brucken Fock in *De Waag* van feb.–mrt. 1941. In een brief van 21 feb. (BEZ 4) trachtte Gips de andere partij te overtuigen, zich beroepend op Musserts uitspraak van december. Op 24 feb. spraken Gips, Krantz en Van Maasdijk opnieuw met Mussert. Daarna legde Gips in de vergadering van de Organisatiecommissie van 25 feb. mede namens de beide anderen een verklaring af, waarin hij zich distancieerde van publikaties van von Brucken Fock c.s. (concept in Van Maasdijk 44; notulen BEZ 3). In een vergadering met het Economisch Front op 6 maart trachtte men nog een betere verhouding te bereiken maar zonder veel succes (BEZ 4). Ook anderen uitten bezwaren tegen de werkwijze van de Organisatiecommissie, zowel van politieke aard als wegens de voorlopig uitsluitend horizontale organisatievorm (zie Behrens, *Organisatie Bedrijfsleven*). Zo prof. Van Loon (zie nr. 197 bij noten 2 en 3), De Kock van Leeuwen (BEZ 5) en mr. Schokker (BEZ 90). In mei kwam er een nieuwe golf van openbare kritiek van NSB-zijde (zie noot 7).

zou afteekenen, achter de N.S.-leden der O.C. zal stellen, daartegenover op allernauwst contact en samenwerking met deze leden is aangewezen, om door het verleenen van volledige inlichtingen en ruggesteun aan hen, de positie dezer leden in de O.C. te versterken. Onder dezen gezichtshoek wordt het duidelijk, waarom critiek op de O.C., zooals in het Nationale Dagblad is voorgekomen, ongewenscht is en niet anders dan vertroebelend kan werken [7].

Ten einde de positie der drie N.S.-leden der O.C. nog eens duidelijk af te bakenen diene het volgende:

Van Nationaal-Socialistisch gezichtspunt zoude de organisatie van het bedrijfsleven op drie wijzen kunnen geschieden:

1. door de Beweging zelve. In dat geval zoude de Beweging in den loop van haar bestaan een concreet en zorgvuldig plan voor die organisatie en een volledige bezetting van de te scheppen functies met leden der Beweging hebben kunnen voorbereiden om op het juiste oogenblik het plan voor den dag te halen. Zulks is niet geschied [8]; terwijl om de hierboven genoemde politieke overwegingen de opdracht niet aan de Beweging is gegeven.

2. door een Organisatie-Commissie, waarin een officieele instantie der Beweging vertegenwoordigd was. In dat geval waren er geen drie N.S.-leden in de Commissie noodig geweest, doch slechts één officieele vertegenwoordiger, bijv. de leider van den Raad, die op grond van een zorgvuldig voorbereid plan als onder 1. de belangen der Beweging zoude kunnen behartigen.

3. door een Organisatie-Commissie, zooals zij nu bestaat met een aantal N.S.-bedrijfsgenooten uit verschillende branches, die met de hun ten dienste staande middelen en op grond van inlichtingen, hun door het Economisch Front verstrekt, probeeren zooveel mogelijk geschikte bedrijfsgenooten naar voren te brengen.

Ondergeteekenden vleien zich met de overtuiging, dat niet in het minst[b] door de volledige solidariteit tusschen hen sedert den aanvang der werkzaamheden der O.C. met hunne inzichten en wenschen in zeer belangrijke mate rekening is gehouden. Hoewel zij uit den aard der zaak hier en daar wel eens water in den wijn moeten doen en bij de samenstelling van het bureau der Commissie door bijzondere omstandigheden (niet in het minst[b] door het niet-naar-voren-komen van een geschikte kracht uit de Beweging) de loop van zaken niet zoo geweest is als zij wel gewenscht hadden [9], is de invloed der drie leden in de Commissie zonder twijfel groot.

Door den leider van den Raad wordt sedert enkele weken zorgvuldig contact gehouden met de drie Kameraden der O.C. door wekelijksche bijeenkomsten op Donderdag [1].

(7) Kritiek van von Brucken Fock in *Het Nationale Dagblad* van 16 mei: *De Organieke Wet*. Feller nog uitte Van der Vegte zich in *Het Nationale Dagblad* van 24 mei 1941 in een hoofdartikel *Economische Ordening*, beide n.a.v. het verschijnen van het Derde Uitvoeringsbesluit.

(8) Er was weliswaar door de Raad een 'Schets voor het Bedrijfsleven' opgesteld die in jan. ter tafel kwam, maar door Van Maasdijk als volstrekt waardeloos verworpen werd (20 jan. 1941, Van Maasdijk 34).

(b) Bedoeld wordt: niet het minst. Door deze stelfout krijgt de zin de tegenovergestelde negatieve betekenis.

(9) Eind nov. werd het Bureau van de Organisatiecommissie ingesteld, waar mr. P. A. Blaisse, tevoren bij Philips, op 28 nov. zijn werkzaamheden aanving. Zonder dat werkwijze en taak behoorlijk tegenover Van Maasdijks secretarisfunctie waren afgegrensd of de drie NSB-leden hierin gekend waren, werden mr. Jaspar en mr. Rom Colthoff, die Gips eveneens als representanten van de vooroorlogse grote werkgeversorganisaties en als versterking van het 'anti-element' beschouwde, aan het Bureau toegevoegd. Zie zijn protest in de vergaderingen van 3 en 10 dec., gevolgd door een schriftelijk protest van Gips namens de drie NSB-leden op 16 dec. (BEZ 3).

In het belang van een goeden gang van zaken is het gewenscht, dat de wenschen der Beweging op deze bijeenkomsten aan de drie Kameraden worden kenbaar gemaakt op grond van het materiaal dat door Kameraad van Maasdijk via het secretariaat Rost aan den Raad wordt verstrekt [10]. Op die bijeenkomsten ontvangen dus de drie Kameraden der O.C. een leidraad voor hunne houding in de O.C., echter met dien verstande, dat zij zelve als vrije bedrijfsgenooten, dus niet als partijmandatarissen, de beslissingen en zoo noodig compromissen kunnen treffen, die zij wenschelijk achten, zonder daaromtrent verantwoording aan de Partij verschuldigd te zijn.

Den voorzitter der O.C. zal onder het oog gebracht worden, dat op grond van het nauwe contact der drie leden met de officieele Partij-instantie en de richtlijnen, die zij van die zijde ontvangen, de werkzaamheden der O.C. aan den eenen kant zeer vergemakkelijkt zullen worden, daar om zoo te zeggen de Beweging de werkzaamheden onofficieel dekt. Gezien de houding van den Voorzitter der O.C. tot nu toe kan men er op rekenen, dat met de wenschen der drie leden terdege rekening zal worden gehouden [11].

Uit het vorenstaande volgt, dat het contact der Beweging met de Duitsche instantie Ulm eveneens via de drie leden der O.C. behoort te loopen, daar anders slechts heilloze verwarring wordt gesticht [12].

Immers, indien, zij het ook met medeweten der N.S.-leden der O.C., door andere instanties der Beweging met deze Duitsche Dienststelle wordt onderhandeld over kwesties, de organisatie van het bedrijfsleven betreffende, wordt de positie der drie N.S.-leden in de Commissie ondermijnd, het prestige der drie leden bij de Duitsche autoriteiten aangetast en der Beweging zelve slechts afbreuk gedaan.

Indien men dit standpunt niet deelt zou er slechts één alternatief mogelijk zijn, nl. dat in plaats van de drie leden één Partijmandataris in de O.C. wordt benoemd, die de wenschen der Beweging imperatief naar voren brengt en doorzet. Gezien de opvatting van Minister Fischboeck, dus van den Rijkscommissaris te dezen opzichte, lijkt deze constructie practisch ondoorvoerbaar.

De drie ondergeteekenden verzoeken Kameraad Rost van Tonningen, leider van den Raad, ten spoedigste een beslissing ten aanzien van het vorenstaande te nemen [13].

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

F. B. J. GIPS
L. P. KRANTZ
H. C. VAN MAASDIJK

RvT BEZ 6. Oorspronkelijk

(10) Dit materiaal bevindt zich in het BEZ-archief, nl. BEZ 3, BEZ 6 en verspreid over verschillende onderwerp-mappen inzake bepaalde bedrijfsgroepen.

(11) Zo was von Brucken Fock reeds in nov. 1940 in de 'Richtlijnen-commissie' opgenomen, die over bevoegdheden, uitvoeringsbesluiten etc. adviseerde. Voorjaar 1941 werd J. H. Scholte opgenomen als adviseur voor de organisatie van het ambacht, terwijl een vertegenwoordiger van Roskam werd geassumeerd voor de verbinding met de organisatie-Louwes. Ook onder de adviseurs voor de bedrijfstakken waren enkele NSB-leden. Tot eind sep. 1941 werden echter pas vijftien NSB-leden in de organisatie benoemd, d.w.z. ruim 4%.

(12) Vgl. noten 1 en 13. Blijkens de notulen van volgende vergaderingen van de Raad voor Volkshuishouding (Van Maasdijk, 44a) vond men de oplossing hierin, dat een van de *Referente* van het bureau-Ulm het slot van de wekelijkse besprekingen van de Raad met de drie leden der Organisatiecommissie meemaakte, waar dan de wensen der NSB konden worden besproken.

(13) Ook Rosts eigen positie t.a.v. de onderhandelingen met de Duitsers over kandidaten voor de bedrijfsorganisaties gaf nog aanleiding tot moeilijkheden (vgl. Inleiding, p. 221 bij *n.* 6 en bij nr. 250).

212. J. A. H. VAN DER DOES AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Arnhem, 20 Juni 1941

Amice [1],

Toen ik verleden keer bij je thuis was, informeerde je naar de beleggingscapaciteiten van de Levensverzekeringmaatschappijen. Misschien interesseert je de volgende beschouwing.

Ik merkte uit je verslag, dat je over de Amerikaansche effecten precies zoo denkt als ik [2] en misschien over dit punt ook wel.

De totaal door het Levensverzekering bedrijf belegde reserve bedraagt per Uo. December 1939: 1230 millioen gulden. Hiervoor is belegd 147 millioen in binnenlandsche obligaties plus een groot bedrag in schuldbekentenissen aan Gemeenten. Hieronder is slechts 57,8 millioen obligatie van de Nederlandsche Staat en van Indië.

Het Levensverzekering bedrijf heeft dus in het algemeen weinig staatspapieren en gedeeltelijk komt dit door de angst voor koersverliezen, in verband met wisseling in de rente standaard.

De Verzekeringskamer houdt wel toezicht op de beleggingen, maar kan tenslotte feitelijk niets doen. Feitelijk hoorde de Wet op het Levensverzekering bedrijf zoodanig gewijzigd te worden, dat de Verzekeringskamer ook kan optreden in het belang van het bedrijf als geheel en/of in het belang van de volksgemeenschap [3]. Zooals de Wet thans luidt, kan zij optreden zoodra het financieele belang van de verzekerden dit eischt. Er is dus slechts een kleine wijziging noodig om de Verzekeringskamer veel meer macht te geven [4] en men zou dan kunnen voorschrijven, dat b.v. 20% van het totaal bedrag aan beleggingen belegd moet zijn in obligaties ten laste van de Staat (c.q. met garantie van de Staat Indië). In dat geval zou er van de zijde van de Levensverzekeringmaatschappijen een voortdurende steun in de markt komen, aangezien zij natuurlijk dan zoo snel mogelijk het kwantum Staatspapieren, dat zij hebben moeten, zullen trachten te bereiken [5].

Thans doet zich het zotte geval voor, dat men wel in het algemeen belegd in zeer moeilijk te verkrijgen hypotheken rendement 4%, schuldbekentenissen aan Gemeenten, rendement 4 1/8% en de Staatsleeningen geheel verwaarloost [6].

Voor wat betreft de liquiditeit, groeit het vermogen naar mijn schatting met ± 80 millioen per jaar voor 1941 [7], terwijl door omzetting van beleggingen 70 millioen vrij komt. Per jaar

212 - (1) Over Van der Does als Rosts adviseur in verzekeringsaangelegenheden, zie Inleiding, p. 237 en 240.

(2) Het jaarverslag 1940–1941 van de president van de Nederlandsche Bank, uitgebracht op de aandeelhoudersvergadering van 17 juni (zie *NRC* d.d. 17 juni 1941). De passage over 'onverantwoordelijke speculatie in volstrekt niet te waardeeren' Amerikaanse effecten, staat op p. 8 van het verslag; zie ook een brief van Rost d.d. 27 juni 1941, RvT A III 4/88542.

(3) Dit was een lievelingsdenkbeeld van Van der Does (zie noot 5 en nr. 301). Vgl. *De Waag* d.d. 10 april 1941: B. G. Meijer, *De Worsteling om het crediet.*

(4) Wel werden ingevolge de verordening op het Verzekeringswezen (VO 218/41) bevoegdheden van de Verzekeringskamer uitgebreid (zie nrs. 257 en 285); de hier gewenste aanvulling van art. 24 en 40 van de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf van 1922 kwam echter niet tot stand.

(5) Later wilde Van der Does zelfs 25% van de reserve in staatsobligaties doen beleggen.

(6) Het rendement van de staatsleningen lag op dit ogenblik ook boven 4%.

(7) Blijkens zijn schatting van eind 1941 was het vermogen in twee jaar tijds zelf met 430 milioen gestegen (zie de memorie genoemd in noot 8). De Verzekeringskamer gaf andere cijfers voor het tot 31 dec. 1941 gestegen vermogen, nl. 266 miljoen, waarvan 161 miljoen in staatspapier was belegd, zie brief van 10 juli 1942 (BEZ V 1/44).

kan dus aan gelden beschikbaar worden gesteld naar mijn schatting 150 millioen, die dan geheel gebruikt kunnen worden om het te weinig aantal Staatsleeningen aan te koopen, zijnde per maand 12 en een half millioen.

Hoe het met de Rijksfondsen zit, onttrekt zich aan mijn beoordeeling.

Het bovenstaande heeft alleen betrekking op de zuivere Levensverzekeringmaatschappijen[8].

Inmiddels steeds gaarne, tàt. met nat soc. groet

J. VAN DER DOES

RvT II Van der Does. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

213. TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 30 Juni 1941

Zeer geachte Heer,

Aansluitende bij ons onderhoud van Woensdag, 25 Juni[1] vraag ik onderstaand Uw aandacht voor de verhouding S.D.A.P.-N.S.W.G.

Zo ik U reeds mededeelde, zal er moeten worden overgegaan tot een regeling van de positie van de N.S.W.G. Naar mijn opvatting zal de N.S.W.G. los moeten komen te staan van de liquidatiepositie van de S.D.A.P. Hiervoor is het noodzakelijk, dat de afgelopen periode wordt geliquideerd[2] en dus een nieuwe regeling wordt getroffen. De N.S.W.G. zal echter in de toekomst op eigen benen moeten staan en haar huishouding uit eigen middelen financieren. Dit brengt uitteraard met zich mee, dat het personeel wordt ontslagen en het bureau opgeheven. Zoals ik U reeds mededeelde, is mijn persoonlijk standpunt, dat het beter zou zijn, indien de N.S.W.G. werd ontbonden, omdat politieke perspectieven voor de organisatie ontbreken[3].

Aangezien echter de overgrote meerderheid van de leden van mening is, dat dit moment nog niet is aangebroken, meen ik, dat het beter is om voorlopig de organisatie in takt te houden[4]. Hierbij zij opgemerkt, dat vooral in de laatste maanden er een verheugende

(8) De in deze brief ontwikkelde denkbeelden zijn nader uitgewerkt in twee preadviezen van Van der Does uit eind jan. en begin mrt. 1942, uitgebracht aan de door Rost ingestelde commissie van de Raad voor Volkshuishouding ter bestudering van de beleggingen van levensverzekeringmaatschappijen (beide stukken in BEZ L 1). De leden der commissie, die onder voorzitterschap van Robertson stond, waren: Van der Does, De Bruin, Van Maasdijk, en vanwege het dept. voor BEZ C. A. Piek (zie BEZ V 5). – Er kwam niets van het plan in deze vorm; zie echter nr. 301 en Inleiding, p. 239–240.

213 – (1) Vgl. nrs. 189 en 196. – Dit onderhoud had plaats na de in *n.* 4 genoemde vergadering van 20 juni en in aansluiting aan een bespreking met de accountant Spangenberg over de financiële afwikkeling der SDAP (RvT Pres.) en onder de schaduw van de komende opheffing van de oude politieke partijen, zie nr. 214.

(2) Van der Zee bedoelt, dat er een einde moet komen aan de koppeling van de NSWG aan de liquidatie van de SDAP. Het NSWG-bureau had zich in de laatste tijd voornamelijk met deze liquidatie beziggehouden, zoals o.a. blijkt uit het niet afgedrukte gedeelte van deze brief (vgl. nr. 94, noot 13 en zie nrs. 118, 196, 216 en 218 en Bijlage E bij *n.* 13).

(3) Vgl. uitlating van Van der Zee in nr. 164.

(4) Dit was blijkbaar de conclusie van de op 20 juni 1941 gehouden centrale vergadering der NSWG. Op

samenwerking bestaat met het N.V.V. Vele leden hebben immers binnen het raam van de N.V.V.-organisatie verschillende en in menig geval moeilijke posten bezet. Met Woudenberg en van Kampen [5] is bovendien afgesproken, om successievelijk de leden van de N.S.W.G. in het apparaat van het N.V.V. in te schakelen [6]. Om bovenvermelde redenen is het dus ook wenselijk, dat de N.S.W.G. zij het dan op andere basis, voorlopig blijft bestaan [7].
– – – [a]

Hoogachtend,

TJERK V. D. ZEE

RvT SDAP 89974-7. Oorspronkelijk

214. F. L. RAMBONNET AAN B. VOLKMAR

den 3. Juli 1941

Anlässlich unseren heutigen telefonischen Unterredung übersende ich Ihnen Abschrift des Schreibens des Herrn Rost van Tonningen an den Reichskommissar, nachdem er mit dem Reichskommissar eine telefonische Unterredung hatte [1].

Ich bestätige hier noch dass der Rücktritt des Herrn Rost van Tonningen als Kommissar der S.P.D. *zugleicherzeit* mit dem Bericht der Auflösung der S.P.D. veröffentlicht werden wird [2].

20 juli werd deze vergadering voortgezet, waarop een perscommuniqué het besluit wereldkundig maakte (bijlage G, noot 1; RvT SDAP 89957-8 en 89972, resp. *Het Volk* van 21 juli 1941).
(5) J. Ph. van Kampen was Woudenbergs organisatieleider bij het NVV.
(6) Details hierover zijn niet bekend. – De samenwerking werd vooral bevorderd door Goedhuys in zijn driedubbele functie van hoofdredacteur van de Arbeiderspers, perschef van het NVV en adviseur van de NSWG. Klachten over deze nauwe band waren in het NSB-hoofdkwartier dan ook legio, bijv. op de hoofdkwartiersraad van 26 mei 1941 (notulen in NSB 38c; zie ook nr. 194).
(7) Bij schrijven van 4 juli 1941 gaf Rost toestemming tot het opheffen van het bureau der NSWG en ontslag van het personeel 'aangezien er geen werkzaamheden meer te verrichten zijn' (RvT SDAP 89978). Eind juli werd het gebouw Tesselschadestraat 31 dan ook door de NSWG verlaten (RvT SDAP 89984-6). Tenslotte hief half okt. 1941 de NSWG zichzelf op. Dit werd bekend gemaakt in een bijzonder onhandig gesteld, over talloze verontschuldigingen struikelend slotcommuniqué (zie bijlage G). Het merendeel van het kader, dat zomer 1941 nog hoogstens tachtig man omvatte (RvT SDAP 89972), ging te eniger tijd over naar de NSB. Van der Zee zelf werd met ingang van 1 sep. 1941 door Rost op het departement van Financiën geplaatst.
(a) Weggelaten zijn de details over het bureaupersoneel dat ontslagen moest worden en de op de NSWG drukkende schulden, o.a. *f* 19.463,21 aan de SDAP voor aan NSWG-personeel betaalde salarissen voor werkzaamheden aan de liquidatie van de SDAP.
214 – (1) De brief aan de rijkscommissaris, inhoudende het officiële verzoek om ontheffing uit zijn functie van commissaris voor de marxistische partijen (zie nr. 196, noot 2), ontbreekt. Rost zal zijn aangemaand met het oog op de publikatie van VO 120/41, waarbij de vooroorlogse democratische partijen werden opgeheven. Deze verordening, sinds 1 juli in voorbereiding, werd 4 juli getekend en 5 juli gepubliceerd. Over de samenhang en de kijk hierop aan Nederlandse zijde, vgl. verschillende bijdragen in *Onderdrukking en Verzet*, II. Zie ook Inleiding, p. 126.
(2) Op 7 en 8 juli 1941 maakten Kerkmeester en Goedhuys Rost attent op de hatelijke kop waaronder *Het Nationale Dagblad* de bekendmaking publiceerde: 'Kameraad Rost van Tonningen van zijn functie ontheven', in tegenstelling met bijv. het *Nederlandsch Dagblad* van Nationaal Front: 'Het werk van mr. M. M. Rost van Tonningen voltooid', beide van 7 juli (RvT Pres. en RvT 94/81109). Vgl. slot van *n.* 9 van nr. 196.

Mit nationalsozialistischem Gruss Heil Hitler!

I. V. Dr. M. M. Rost van Tonningen,
[F. L. Rambonnet]

RvT 93/81031. Doorslagkopie

215. W. H. J. M. WAP AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Wuppertal-Barmen, 10 Juli 1941

Kameraad [1],

Ingesloten doe ik U toekomen een fotocopie van de eedsformule, welke in begin 1940 door de S. en S. mannen (Afd. Sport en Spel van den Nationaal-Socialistischen Bond van Nederlanders in Duitschland) werd afgelegd tegenover den Cdt. van Afd. S. en S., H. Köhler. Deze menschen hadden zich vrijwillig gemeld voor een militaire opleiding in een der Duitsche militaire oefenkampen. Men had hun verteld, dat zij als 'Hilfspolizei' in Holland ingezet zouden worden, waarvoor deze militaire vooropleiding noodzakelijk was. De in inkt geschreven toevoegingen op het origineel der eedsformule [2] zijn van de hand van F. van der Veen, plaatsvervangend Bondsleider. Op 10 Mei 1940 werden, bij den inval der Duitsche troepen in ons land, ongeveer 60 van deze S. en S. mannen ingezet, echter niet als Hilfspolizei maar voor directe militaire handelingen [3]. Een drietal dezer menschen sneuvelde hierbij, n.l. de kameraden Lucas, Lubbe en van den Hurk. Verwond werd J. Duinker, Luegallee 37 I te Düsseldorf. Sommigen werden beloond met het IJzeren Kruis IIde klasse, o.a. Jan Duinker voornoemd en Geratz, Heinz Brandtstrasse 39 te München Gladbach. Jan Duinker werd na deze inzet tot Duitscher genaturaliseerd en kreeg een

215 - (1) 'Streng vertrouwelijk' schrijven van Wap (geb. 13 mrt. 1892 te Delden), de voormalige leider van kring 13, *Bergisches Land*, van de Nationaal-Socialistische Bond van Nederlanders in Duitschland, de opvolger van de vroegere NSB-afdeling in Duitsland, zie Inleiding, p. 36 bij *n.* 2. Deze Wap was kort nadat de in het westen van Duitsland woonachtige leden van de Bond op 9 feb. 1941 weer in de NSB waren opgenomen, uitgetreden; hij voerde sindsdien een felle campagne tegen Mussert en de bondsleiding, o.a. door het uitgeven van pamfletten welke de aandacht van de Duitsers trokken en de NSB in Duitsland, die toch reeds een harde dobber had tegen de NSNAP, ernstig schaadden. Ook daarvan kreeg Rost een exemplaar toegezonden (zie Doc. I W. H. J. M. Wap; voorts *Sonderakt* NSNAP-Kruyt van de *Gestapo Düsseldorf* en Telexbericht d.d. 2 sep. 1941, T 23/174354). Deze pamfletten handelden intussen niet over het hier vermelde geval maar stelden, evenals pamfletten van 1940 uit de Kruytbeweging in Duitsland de vrijmetselarij- en joodsgezindheid van Mussert, van leden van het hoofdkwartier en leden van het voormalig Bondsbestuur aan de kaak (t.a.p.). Rost was sinds aug.-sep. 1940 van het in deze brief vermelde geval op de hoogte; hij was meteen in de weer om 'er iets aan te doen' (A 3/88639-42, brief aan De Bliek; vgl. nr. 86, noot 7; zie voorts 'Geheim verslag' van Koelewijn en Fransse d.d. 28 sep. 1940, RvT 111). Misschien handelde het onderhoud dat J. J. B. Sprey voor 30 mei 1941 bij Rost aanvroeg (RvT Pres.) ook hierover. Zie over deze kwestie: *Het proces Mussert*, bijlage 10a, 10b en 10c. Voorts L. W. M. M. Drabbe, *De onverkwikkelijke geschiedenis aan de grens* en E. Verkade, *De nasleep van de Sport en Spelaffaire in de NSB*, beide in *Nederland in oorlogstijd*, V, p. 22-37.
(2) Zie nr. 215 I, slotzin.
(3) Er zijn tegenstrijdigheden bij de opgegeven aantallen, tenzij men aanneemt dat er op 10 mei 1940 slechts zestig man werkelijk zijn 'ingezet', terwijl het totaal der opgeleiden ongeveer tweehonderd bedroeg en daarvan omstreeks 135 later deelnamen aan de opleiding in München.

baantje op het kantoor der V.D.A.[4] Deze Nederlandsche Nationaal-Socialisten hebben tegen hun vaderland handelingen gepleegd, welke men slechts als landverraad kan aanduiden.

Doch niet deze jonge mannen zijn schuldig geweest, daar zij onder valsche voorspiegelingen ingezet werden, maar uitsluitend en alleen de veilig achter de schermen opereerende hoofdpersonen, welke deze Nederlandsche Nationaal-Socialisten voor dit onwaardige werk misbruikt hebben. En wel in de eerste plaats Julius Herdtmann (zich noemende en schrijvende Jan Herdtman, wat meer Nederlandsch klinkt), Bondsleider van den Nationaal-Socialistischen Bond van Nederlanders in Duitschland en genaturaliseerd Nederlander. Verder zijn satellieten H. Köhler, (eveneens genaturaliseerd Nederlander, zich thans schrijvende Koehler) Commandant van de Afd. S. en S.; Fritz van der Veen, plaatsvervangend Bondsleider, thans Districtsleider der N.S.B. voor West-Duitschland en A. H. Damhof, Kringleider van Kring Kleef, thans Commandant der W. A. voor Duitschland. Julius Herdtmann heeft, in samenwerking met den Duitschen verbindingsman Dr. Bodens (vroeger Nederlander, thans genaturaliseerd Duitscher) den Nationaal-Socialistischen Bond misbruikt voor landsverraderlijke doeleinden, niet uit de overtuiging het Nationaal-Socialisme hiermede te dienen, doch uit overwegingen van zuiver eigen belang. Hij wilde zich hierdoor slechts verzekeren van een vet baantje, hetzij in Nederland, hetzij in Duitschland, hetgeen hem ook gelukt is, daar hij in begin 1940 als verbindingsman der bezettingsautoriteiten met de N.S.B. in Den Haag optreedt [5].

Hij heeft echter den goeden naam van den Bond en eveneens dien van de N.S.B. op onherstelbare wijze besmeurd. Zijn Duitsche medewerker, Dr. Bodens, bekleedt thans ook een functie bij de bezettingsautoriteiten in Den Haag [6]. Deze beide figuren beheerschen den Leider Mussert en oefenen een macht uit, welke voor ons land en volk funest genoemd moet worden, daar zij ook bij den Reichskommissar Dr. Seyss-Inquart hun invloed zullen doen gelden.

Intusschen lekten de verhalen over de inzet, die bij de Nederlanders in Duitschland reeds vrij algemeen bekend waren geworden, door tot over de grenzen en kwamen ook aan Leider Mussert ter oore [7]. Julius Herdtmann werd daarvoor bij den Leider ter verantwoording geroepen, doch hij wist, als handig en geslepen diplomaat, alle schuld van zich te schuiven en op rekening van Commandant H. Köhler over te brengen [8]. Köhler werd daarop in October 1940 voorloopig ontheven van zijn functie onder toekenning van een z.g. studieverlof van 6 maanden. Als belooning en om hem het zwijgen op te leggen, kreeg hij een betrekking bij de N.S.V. [9] te Düsseldorf.

(4) *Bund der Volksdeutschen im Ausland.*

(5) Dit is 'roddel'. Wel was Herdtmann reeds 24–26 mei in Den Haag en ook bij Mussert (zie Dagboek Mussert), wellicht om verslag te doen over de door hem geleide Bond, waarbij hij echter het gebeurde met de 'Sport en Spel'-mannen in de meidagen zorgvuldig verzweeg. Niet Herdtmann was het die Musserts isolement tegenover de bezettingsautoriteiten doorbrak. Men zie echter bijlage d.d. 21 mei 1940 bij *Dagboek Mussert* (Dossier Mussert E 91612) i.v.m. de aan het slot van *n.* 1 genoemde artikelen.

(6) W. Bodens kreeg inderdaad een functie bij het rijkscommissariaat *(Forschungsstelle Volk und Raum).* Hij bracht het echter nooit tot een invloedrijke positie en verdween weer in 1942.

(7) Zie de gegevens in noot 1. Eind dec. 1940 werd door een medewerker van de *Völkischer Beobachter* een tip van de sluier opgelicht voor het publiek, doch de *Presseabteilung* onderdrukte het bericht onmiddellijk (20 dec. 1940; *Sprachregelung* van 24 dec. 1940 in ZbV 39).

(8) Dit was al heel gemakkelijk dank zij Koehlers onvoorzichtige grootspraak (zie het artikel in *Nederland in oorlogstijd*).

(9) *Nationalsozialistische Volkswohlfahrtspflege*, de Duitse centrale voor maatschappelijke zorg.

Het duidelijkste bewijs echter, dat Köhler slechts in opdracht van zijn broodheer Herdtmann gehandeld had als betaald en willig werktuig, is het feit, dat hij eenige weken na de inzet, in Juni 1940 door Bondsleider Herdtmann, als dank, bevorderd werd tot Inspecteur der W.A. in Duitschland, waarmede dus Herdtmann openlijk zijn goedkeuring en instemming met Köhler's handelingen te kennen gaf.

Toen nu in begin 1941 de Bond door de N.S.B. werd overgenomen, hoopten duizenden Nederlandsche Nationaal-Socialisten in Duitschland, dat men thans ook het duistere gezelschap Herdtmann, Köhler, van der Veen en Damhof zou wegruimen, temeer, daar op 26 Januari te Düsseldorf het Hoofd Afd. Buitenland der N.S.B., kameraad Erkelens, in bijzijn van den Adjudant van den Leider, kameraad van den Arend, tegenover de kameraden G. de Geus (Hoofd Afd. Financien en toen gemachtigde van den Leider voor West-Duitschland) en W. Nieboer (Districtsleider van District I Düsseldorf) de verklaring aflegde, dat noch Herdtmann, noch Köhler, noch van der Veen, ooit weer voor een functie in de Beweging in aanmerking zouden komen.

Deze eisch was door de gezamenlijke kringleiders in West-Duitschland (uitgezonderd die der kringen Kleef (Damhof), Aken en Emmerik, die niet aanwezig waren) gesteld.

Op 8 Februari 1941 deelde kameraad Erkelens, in bijzijn van kameraad van Bilderbeek, evenwel aan de kameraden de Geus en Nieboer mede, dat hij in opdracht van den Leider Mussert, welke hiertoe door de Duitsche bezettingsautoriteiten gedwongen was geworden, aan Herdtmann op de openbare vergadering van 9 Februari in Düsseldorf zijn dank moest betuigen voor alles wat Herdtmann voor den Bond had gedaan. Kameraad Erkelens verklaarde daarbij, dat hij dit met tegenzin moest doen, noemde het een 'pijnlijke operatie'. Dat door deze walgelijke vertooning op de vergadering van 9 Februari het vertrouwen der kameraden in de hoofdleiding der N.S.B. diep geschokt werd, valt te begrijpen. Hierbij bleef het echter niet. Eenige maanden later werd, nadat tijdelijk de strooman Stolp was ingezet, Fritz van der Veen benoemd tot Districtsleider der N.S.B. voor West-Duitschland. Behalve een getrouw satelliet van Herdtmann, is van der Veen ook nog gewezen vrijmetselaar, vroeger lid van de Altpreussische Freimaurerloge 'Zu den drei Weltkugeln', Tochterloge 'Zu den drei Verbündeten'. Ook de nieuwe Commandant der W.A. voor Duitschland, A. H. Damhof, is gewezen vrijmetselaar. De treurige figuur Köhler, het betaalde werktuig van Herdtmann, bewoont nog steeds gratis eenige appartementen in het Districtshuis der N.S.B., Lindemannstrasse 7 te Düsseldorf, draagt nog fier het N.S.B. insigne en tooit zich nog bij bijzondere gelegenheden met zijn W.A. uniform.

In het kort geresumeerd: Herdtmann heeft, bijgestaan door zijn helpers Köhler, van der Veen en Damhof, den Nationaal-Socialistischen Bond van Nederlanders in Duitschland misbruikt voor zijn eigen belangen, door er een broeinest van verraad en spionnage, gericht tegen ons eigen vaderland, van te maken.

De Leider Mussert, die nadien van alles op de hoogte gesteld was, heeft deze misdadige elementen niet als een gevaarlijk ettergezwel uit willen snijden, maar het zelfs nog noodig geacht den hoofdschuldige Herdtmann openlijk te eeren [10], zij het dan ook onder druk der Duitsche bezettingsautoriteiten en van der Veen en Damhof in hooge functie bij de N.S.B. te benoemen. Is dat Nationaal-Socialisme??? Ik noem het een walgelijk volksbedrog, door eenige naar vette baantjes snakkende, gewetenlooze politieke avonturiers op touw gezet.

(10) Zulks in treffende tegenstelling tot Musserts houding bij de internering van Rost en de geruchten over diens landverraad van begin mei 1940, zie Inleiding, p. 74.

Mijn vertrouwen in den Leider Mussert is daardoor geheel verloren gegaan, daar hij de gelegenheid om de N.S.B. te zuiveren van dit landsverraderlijke gespuis, liet voorbij gaan. Ik ben er van overtuigd, dat Leider Mussert geheel gebonden is aan deze elementen, die ieder normaal en eerlijk denkend mensch slechts als landverraders kan betitelen.

Een Leider als Mussert beschouw ik als een gevaar voor het zuivere Nationaal-Socialisme. Mocht hij ooit in ons land aan de macht komen, zoo beteekent dit een ramp voor ons volk en vaderland.

Ik deel U dit alles mede, in de hoop, dat er mogelijk van Uwe zijde een poging zal uitgaan om tot zuivering in de Hoofdleiding der N.S.B. te geraken in het belang van ons land, en volk[11]. De kameraden de Geus en Nieboer werden in Januari j.l. door de Gestapo te Düsseldorf gedwongen van alle verdere actie af te zien, ongetwijfeld het ondergrondsche werk van een Herdtmann en een Dr. Bodens. Ware dit niet het geval geweest, zoo hadden zij de Hoofdleiding der N.S.B. wel gedwongen om tot een zuivering der Beweging van deze landverraderlijke elementen over te gaan.

Heil Hitler!

[W. H. J. M. Wap]

RvT 125/183243–7. Afschrift

215 I. EEDSFORMULE VOOR LEDEN VAN SPORT EN SPEL

Ik geloof in het Leidend Beginsel der N.S.B.[1]

Ik beloof mijn Volk, mijn Koningin, mijn Vaderland steeds te dienen.

Ik beloof trouw en gehoorzaamheid aan den Leider Mussert.

Ik beloof mij ten allen tijden te zullen gedragen, zooals een Weerman betaamt!

Bovendien zweer en beloof ik, dat van alles, wat ik van heden af hiervoor doen moet, stipte geheimhouding tegenover iederen buitenstaander door mij in acht zal worden genomen.

Zoo waarlijk helpe mij God Almachtig.

Verder zweer ik, dat ik over alle zaken, die mij bij deze gelegenheid ter kennis komen, tegenover elkeen, zelfs mijn naaste familieleden absoluut stilzwijgen zal bewaren ook later ten aanzien van alles wat ik gedaan heb.

RvT 125/183246. Afschrift van fotokopie

(11) Het is niet bekend wat Rost met deze brief gedaan heeft. Het is denkbaar dat zijn reis naar Duitsland omstreeks 15–17 juli met deze affaire verband hield en dat het royement van Herdtmann uit de NSB in aug. 1941 mede aan Rosts actie te danken was. Musserts plannen, een WA-regiment voor het Oostfront te vormen, waren alleen uitvoerbaar met een krachtige deelname van WA-leden uit Duitsland. Reeds terwille daarvan kan Mussert in aug. tot royement van Herdtmann en Koehler zijn overgegaan. Zie verder nr. 237, noot 6. In elk geval werd binnen de beweging geen opheldering gegeven; Koehlers verzoek om een behandeling van de kwestie voor de Hooge Raad van Discipline ging de doofpot in evenals het verslag van een deelnemer aan de inzet, Martin van Haalen (zie *Het proces Mussert*, bijlage 10a en b). Damhof bleef tot het einde van de oorlog vertrouwensposten voor Mussert bezetten.

215 I – (1) De aanhef van deze eed is de belofte van de 'oude' WA (zie *Mussert en de eed van trouw aan Hitler*). De tweede helft van de zgn. zwijgeed was, staande de eerste wervingsbijeenkomst op 17 mrt. 1940, op wens van vertegenwoordigers van de *Abwehr* daaraan toegevoegd (zie nr. 215 bij noot 2 en het in noot 1 genoemde artikel in *Nederland in oorlogstijd; Proces Mussert*, p. 334).

216. H. J. WOUDENBERG AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 17 Juli 1941 [1]

Weledelgestrenge Heer,

Ondanks het herhaaldelijk door mij gedane verzoek, de gelden over te maken waarop het N.V.V. blijkens de contractueele overeenkomsten ten aanzien van de S.D.A.P. recht heeft[2], hebt U aan dat verzoek tot nog toe niet voldaan.

Ik vorder daarom thans nogmaals de bedoelde gelden op, met verzoek het verschuldigde te storten op postgirorekening No. 32300 ten name van het N.V.V.

Tevens vorder ik nogmaals de gelden op, die de A.J.C. aan het N.V.V. uit hoofde van hypotheekschulden verschuldigd is [a].

Tenslotte dring ik met klem aan op de terugbetaling van de gelden, die te Uwer beschikking zijn gesteld [b] om Uw kantoor in werking te stellen en te doen houden, in dier voege, dat ik nogmaals al het meubilair vorder, dat U uit deze gelden hebt aangekocht.

Bij voortduring hebt U de afwikkeling van het bovenstaande op de lange baan geschoven [c].

Ik vertrouw, dat U niet langer uitstel zult trachten te verkrijgen [d] en dat U eindelijk tot betaling c.q. ter beschikking stelling van het meubilair, etc. zult overgaan.

Hoogachtend,

H. J. WOUDENBERG

RvT II NVV. Oorspronkelijk (fotokopie RvO)

216 – (1) Er zijn twee brieven van Woudenberg, beide gedateerd 17 juli 1941 maar verschillend van tekst. Het eerste hier afgedrukte exemplaar is 21 juli, het andere (zie letternoten) pas 26 juli ingeschreven op bureau-Rost. Een verklaring voor dit feit geeft een briefje van Rambonnet aan Woudenberg van 22 juli: 'Bijgaand zend ik U de brief van 17 juli retour, waarin ik een kleine wijziging heb aangebracht. Ik verzoek U beleefd den datum van 17 juli te willen handhaven' (RvT II Woudenberg; vgl. *n.* a en b). – De reden voor deze antedatering blijkt intussen niet. Ook het doel van deze brief, die kennelijk in overleg is geschreven, blijft onduidelijk. Misschien was men bang voor een beslag van Duitse zijde (Schmidt) op de resterende SDAP-bezittingen in verband met de opheffing van alle partijen (zie nrs. 196, *n.* 5, 214 en 222 en Inleiding, p. 125, *n.* 8). Voor de beantwoording, zie nr. 218.

(2) Het NVV had krachtens de overeenkomst van 21 feb. 1941 recht op een eventueel batig saldo na de liquidatie van de SDAP (zie nr. 192, noot 1). Het uitstel hing o.a. samen met de late inlevering van Spangenbergs eindrapport waarover Rambonnet hem 17 juli rappelleerde (RvT A III 4/88558, zie ook nr. 196, slot van noot 3a), terwijl diens concept-overzicht over de AJC nog eind augustus grondige omwerking volgens Rosts aanwijzingen vereiste (zie RvT A III 4/88606).

(a) Zie *n.* 1. Deze zin werd geheel herschreven en uitgebreid, aldus: 'In verband met de groote hypotheekschulden, die de A.J.C. aan het N.V.V. heeft, zou ik in dezen thans per omgaand van U een voorstel willen tegemoetzien hoe deze zaak te regelen zou zijn, aangezien ik anders tot liquidering van mijn vorderingen over moet gaan. In ieder geval verzoek ik U, de gelden, die de A.J.C. en de Stichting 'Voor Zon en Vrijheid' in kas hebben, aan mij over te willen maken, opdat ik de achterstallige rente hiermede, zij het dan ook in geringe mate, kan delgen.'

(b) Dit wijzigde Rambonnet tot: 'ten gunste van Uw kantoor en teeken daarbij aan, dat ik ook een recht laat gelden op het door U aangeschafte meubilair, enz., dat U uit deze gelden hebt aangekocht. Ik acht thans de tijd gekomen om bovenstaande zaken af te wikkelen.'

(c) Deze zin verviel geheel.

(d) Hiervoor in de plaats schreef Rambonnet: 'niet langer zult uitstellen'.

217. D. F. PONT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

21 Juli 1941

Amice [1],

Volgens toezegging van hedenmiddag doe ik U hierbij toekomen het nummer van 'De Branding' [2] van 19 Juli jl., waarbij ik Uwe aandacht vraag voor het artikel op de eerste en tweede pagina, getiteld: 'De Honderd Procent' en bepaaldelijk voor het door mij met rood potlood aangeduide.

Verder kan ik U mededeelen, dat ik nog heden trachtte den Leider van Nationaal Front, den Heer Arnold Meyer, te bereiken, doch dat zulks mij niet gelukte, aangezien hij in Brabant vertoeft.

Zijn secretaris, den Heer Pétillon, deelde ik een en ander over ons onderhoud mede. Deze begeeft zich hedenavond naar Brabant voor een bespreking met den Leider. Morgenochtend zal ik hetzij van den Heer Meyer zelf, hetzij van den Heer Pétillon nader bericht ontvangen.

Wat de bezwaren betreft, welke thans bij de leiding van Nationaal Front bestaan tegen het vrijwilligerscorps Nederland [3], gelijk dit thans wordt gevormd, memoreer ik hierbij even hetgeen ik hedenmiddag in het kort vermeldde.

1. De aanmelding voor het corps zou geschieden bij Nederlandsche instanties, waarbij werd gedacht aan de Arbeidsbeurzen. In de praktijk zijn hiervoor aangewezen diverse hotels, waarvan de eigenaren in meerdere gevallen als notoire N.S.B.ers bekend staan.

2. Men zou teekenen voor den duur van de campagne tegen Sovjet-Rusland. Op het aanmeldingsformulier staat echter, dat men zich verbindt voor den duur van den oorlog, hetgeen dus omvat den strijd tegen Engeland [4].

217 - (1) Mr. D. F. Pont (4 apr. 1893–1963), oud-burgemeester van Hillegom, sinds 1 jan. 1939 directeur van de Nederlandsche Houtbond, verleende na een kortstondig lidmaatschap van de NSB in 1937, in apr. 1940 zijn medewerking aan Arnold Meijer bij de oprichting van diens Nationaal Front. Tijdgenoot van Rost uit Leiden ,was hij sinds het experiment van 1937 een tegenstander van diens anti-katholieke en antisemitische actie; in 1941 kwam hij als connectie van Gips (hout!) weer met Rost in contact, o.a. over uitnodiging van leden van Nationaal Front voor de Sociaal Economische Kring (brievenboek Financiën).

(2) *De Branding*, 'Nederlandsch jongeren weekblad', verschenen van 1 mrt. tot 26 juli 1941 onder hoofdredactie van G. Monsees (zie nr. 103, noot 21), streefde naar samenwerking van 'de fatsoenlijke, idealistische jongeren' uit Nationaal Front, NSB, Unie en de kring van Waagjongeren. In een hoofdartikel van 19 juli werd het zeer Dietse, fascistische standpunt met een scherpe *pointe* tegen Van Rappards NSNAP nog eens uiteengezet en van de Duitsers 'een stellige uitspraak gevraagd dat men het Rijk der Nederlanden als staatkundige werkelijkheid – – – erkent'. In een nummer van 5 juli hadden zij reeds om 'een eigen expeditie-corps', in de geest als door Pont geschetst, geroepen.

(3) Over de voorgeschiedenis en de oprichting van het Vrijwilligerslegioen Nederland onder luitenant-generaal b.d. H. A. Seyffardt op 10 juli, zie *Dienstneming bij de vijand*, § 7. Voor het standpunt van Arnold Meijer en Nationaal Front, het door hem genomen initiatief, de aan de Duitsers hiervoor gestelde voorwaarden, zijn onbevredigend contact met generaal Seyffardt en zijn distanciëring van de onderneming, zie Arnold Meijer, *Alles voor het Vaderland.* (1946), p. 281–348. Zijn briefwisseling met mr. Pont aldaar, p. 333–342, gedeeltelijk weerlegd en aangevuld in een opstel van mr. D. F. Pont (Doc. I D. F. Pont).

(4) Op dit punt kreeg Seyffardt in overleg met de rijkscommissaris op 11 juli enige toezeggingen (zie Arnold Meijer, *a.w.*, p. 322 e.v.). De gevorderde eed zou in afwijking van die voor de *Waffen-SS* niet zijn: trouw aan Hitler als '*Führer* aller Germanen' maar als '*Oberster Befehlshaber der deutschen Wehrmacht*', terwijl ook een passus werd opgenomen waarin de dienst beperkt werd tot '*Kampf gegen den Bolschewismus*'. Zie uitvoeriger hierover, *Dienstneming bij de vijand*, § 7, 8 en 10, en *Mussert en de eed van trouw aan Hitler*. De motivering voor de in de punten 3 en 5 gestelde voorwaarden wordt gegeven in punt 8.

3. De officieren zouden uitsluitend den eed afleggen aan de Nederlandsche vlag. Naar Generaal Seyffardt mij verzekerde zou tevens de eed aan den Führer worden verlangd.

4. Ofschoon hem bekend moet zijn, dat de Leider van Nationaal Front het initiatief nam [5] tot de vorming van dit Nederlandsche legioen, hetgeen ook algemeen bekend werd gemaakt zoowel door de radio als in de pers, door het gewagen van een 'opmerkelijk initiatief' van deze figuur, doet Generaal Seyffardt in zijn interview, opgenomen in de dagbladen van Vrijdag, 18 Juli jl., het voorkomen alsof hem niet bekend is, wie den stoot tot deze actie heeft gegeven [6].

5. De Duitsche autoriteiten zouden zich onthouden van het maken van iedere propaganda voor het legioen, aangezien dit de kans van slagen daarvan ten zeerste zou verminderen. Hieraan houdt men zich niet [7].

6. De N.S.B. stond aanvankelijk zeer afwijzend tegenover het denkbeeld van den Heer Arnold Meyer [8], omdat men – m.i. volkomen ten onrechte – meende, dat de Standarte Westland hetzelfde beoogde. Thans heeft men op aandrang van de Duitsche autoriteiten dit standpunt laten varen en tracht men het Nederlandsche legioen onder zijn vleugels te krijgen [9]. Terecht of ten onrechte is hierdoor het streven in het oog van het leeuwendeel der Nederlanders in discrediet gebracht.

7. Door het initiatief van Arnold Meyer zou het mogelijk geweest zijn althans op één punt tot meerdere eenheid te komen [10]. Klaarblijkelijk wordt dit niet gewenscht, althans ook na dit initiatief verschenen in het Nationale Dagblad scherpe artikelen tegen den Leider van Nationaal Front, welke artikelen bovendien een zeer tendentieus karakter droegen [11].

8. Het oprichten van een Nederlandsch legioen zou, met instemming van de Duitsche autoriteiten, waarmede het overleg door of namens den Leider van Nationaal Front werd gepleegd, t.w. Kreisleiter Volkmar en Hauptsturmführer Leib, mogen worden opgevat als de erkenning van de Nederlandsche souvereiniteit. Deze erkenning zou medebrengen, dat zou mogen worden gesproken over het herstel van de Nederlandsche onafhankelijkheid. Dit laatste zou de beste propaganda zijn voor het legioen, welke men zou hebben kunnen maken, doch veronderstelde tevens de toestemming der Duitsche autoriteiten aan Nationaal Front om in vergaderingen en openbare bijeenkomsten deze propaganda te voeren. Deze toestemming is voor zoover mij bekend niet verleend.

9. Hoe het streven van Duitsche zijde om Nederland te winnen voor de gedachte van een nieuw Europa, waarbij allereerst gezamenlijk tegen het Bolsjewisme dient te worden opge-

(5) Arnold Meijer schreef als eerste op 28 juni een hoofdartikel in *Het Nederlandsch Dagblad: Anti-bolsjewisme; een Nederlandsch legioen.*

(6) Geen wonder, gezien de vele personen die Seyffardt begin juli hierover benaderd hadden. Zie zijn eigen rapport uit mrt. 1942 voor het *Heeresarchiv* in Potsdam, p. 1–10 (Doc. II Vrijwilligerslegioen). J. A. H. van der Does schreef zich in dit opzicht ook enige verdienste toe; zie zijn twee brieven aan Rost van begin juli in RvT 22/88157–60 en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(7) Zie Arnold Meijer, *a.w.*, p. 303, 310 e.a.

(8) Mededeling van de NSB-persdienst op 1 juli, opgenomen in de kranten en herdrukt in *Alles voor het Vaderland*, p. 291.

(9) Zie oproep van Mussert in *Volk en Vaderland* van 11 juli en de circulaire aan NSB-leden van 16 juli, met het voorschrift dat men zich voor het Legioen bij het hoofdkwartier der NSB moest melden.

(10) Arnold Meijer had samenwerking met de Nederlandsche Unie en met de NSB vooropgesteld. Wat de laatste betreft, meer om de NSB de wind uit de zeilen te nemen dan omdat hij er wat van verwachtte. Op 3 juli 1941 publiceerde *De Unie* haar duidelijke weigering, met het legioen mee te doen.

(11) Bij lezing van *Het Nationale Dagblad* wordt niet recht duidelijk waarop Pont gedoeld heeft.

treden, te rijmen valt met de vrijwel gelijktijdige sluiting van Nederlandsche societeiten[12], welke maatregel uit den aard der zaak veel kwaad bloed heeft gezet, is mij niet duidelijk.

Tenslotte sluit ik nog bij afschriften van de beide brieven [a], welke ik tot Generaal Seyffardt heb gericht, eerst om mij aan te melden, thans om mij, gedwongen door het verloop der zaken, terug te trekken [13].

Ik geloof, dat het van zeer veel nut zou kunnen zijn, indien Gij deze aangelegenheid ten spoedigste met Zijne Excellentie Rijkscommissaris Seyss Inquart opneemt. + [b]

Zou men niet zeer spoedig op den m.i. volkomen onjuisten weg, welken men heeft ingeslagen, terugkeeren, dan vrees ik, dat weldra een uiterst scherp artikel zal verschijnen in het Nederlandsch Dagblad, in den trant van het artikel in 'De Branding', doch meer gedocumenteerd. +

Het gevolg daarvan zal wellicht zijn, dat het Nederlandsch Dagblad voorgoed wordt verboden, eventueel dat Nationaal Front wordt ontbonden, doch ik geloof, dat dit laatste, hoe betreurenswaardig ook op zich zelf, de voorkeur verdient boven den meer dan halfslachtigen toestand, welke bestaat en welke eerlijken arbeid voor Nationaal Front practisch onmogelijk maakt. +

Ik zal het ten zeerste op prijs stellen Uwe visie te dezer zake te vernemen [14] en verblijf inmiddels met beste groeten, steeds gaarne t.t.

D. F. PONT

RvT II Pont. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

(12) De Industrieele Club te Amsterdam was 11 juni 1941 door de *Sicherheitspolizei* gesloten (vgl. nr. 242); in Den Haag werd begin juli beslag gelegd op De Witte; op het Koninklijk Instituut van Ingenieurs eveneens, zie nr. 219, *n.* 6.

(a) Geen van beide afgedrukt. Zie *Dienstneming bij de vijand*, p. 7.

(13) Ponts aanmelding bij generaal Seyffardt d.d. 14 juli was bij zijn brief aan Rost gevoegd evenals een tweede schrijven waarin hij zijn aanbod weer introk ten gevolge van Arnold Meijers afwijzende uitspraken op een interne bijeenkomst van 18 juli in Den Haag. 22 juli zond Pont aan Rost een enigszins afwijkende verbeterde brief aan Seyffardt en verzocht, het vorige exemplaar te vernietigen, hetgeen vermoedelijk geschiedde (zie RvT II Pont).

(b) De door + aangeduide drie alinea's aan het slot van deze brief zijn afgedrukt in Arnold Meijer, *a.w.*, p. 334. Zie verder hier noot 3.

(14) Behoudens een door het bureau-Rost op de ontvangen brief aangebrachte notitie: 'afspraak maken. Ma[andag 28 juli] R. opbellen', is over Rosts reactie op Ponts perikelen niets bekend. Niet hij, maar Mussert trad in overleg met de rijkscommissaris en Seyffardt. Rost stond t.a.v. de voor Pont en Arnold Meijer zo essentiële punten op een principieel ander standpunt. Over het verder verloop m.b.t. Pont persoonlijk (hij meende tenslotte toch zijn aanmelding gestand te moeten doen en werd door Arnold Meijer geroyeerd) zie het in *n.* 3 genoemde materiaal. Een verslag over Ponts zeer teleurstellende bevindingen met het Legioen d.d. apr. 1942 in Doc. I D. F. Pont.

218. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. J. WOUDENBERG

24 Juli 1941

Weledelgestrenge Heer,

In antwoord op Uw schrijven van 17 Juli 1941 [1] deel ik U mede, dat ik heden heb overgeschreven op postrekening nr. 32300 t.n.v. het N.V.V. een bedrag van *f* 78.148,61. Dit bedrag bestaat uit:

a. het saldo van de S.D.A.P. groot *f* 26.294,45

b. het saldo van de gelden van het kantoor Mr. M. M. Rost van Tonningen, ad *f* 51.854,16.

Van het bedrag sub b [2] werd inderdaad meubilair enz. aangeschaft. Ik moge U beleefd verzoeken instede van het meubilair enz. op te vorderen, hiervoor een bedrag in contanten te willen accepteeren. Ik meen gezien de aanschafwaarde en het reeds gedurende een jaar in gebruik zijn van het meubilair enz. U te mogen verzoeken een bod van 10 à *f* 15.000,— mijnerzijds te willen aanvaarden [3]. Indien het meubilair enz. ons thans werd afgenomen, zouden onze werkzaamheden ernstig gestagneerd worden.

Het spijt mij zeer, dat U mij om betaling van de gelden moest manen. Echter waren de zeer vele werkzaamheden, die steeds weer op mij afkwamen, mede oorzaak, dat in de afdoening vertraging ontstond. Overigens was het ook niet gemakkelijk een juiste opstelling te verkrijgen [4].

Aangaande Uw passage over de A.J.C. deel ik U mede, dat het mij voorkomt, dat alle eigendommen van de A.J.C. Uw bezit zijn, aangezien de hypotheken niet op bepaalde gebouwen werden gegeven, maar alle panden verbonden werden. Met het oog op de thans ingewikkelde samenstelling van de A.J.C. heb ik de eigendommen feitelijk gesplitst, nl. in

a. die bezittingen te Vierhouten, die gehuurd zijn door den Arbeidsdienst,

b. de verpachte boerderij en eenige kleine woonhuisjes.

Ik maak U erop attent, dat de hypotheekgelden, die U aan de A.J.C. verschafte, wel nimmer uit de eigendommen zullen komen [5], behalve wanneer de erfenis, welke de A.J.C. nog wachtende is, betaald zal worden. (Dit hangt af van een ouden boer, die van de erfenis het vruchtgebruik heeft). Het zou daarom onjuist zijn de A.J.C. te liquideeren, aangezien daarmede de aanspraken op de erfenis zouden komen te vervallen.

Ik ben gaarne bereid met U een regeling te treffen, waardoor U in het bezit komt van de A.J.C.-gelden, die U rechtens toekomen [6]. Een exemplaar van de balans van de S.D.A.P.

218 - (1) Zie nr. 216.

(2) Bedoeld wordt: van de in 1940 door het NVV aan bureau-Rost ter beschikking gestelde gelden. Hoeveel dit was, hoe en waarom de financien van het bureau-Rost gescheiden waren van die der SDAP, is onduidelijk. Naoorlogse reconstructie is niet geslaagd bij gebrek aan gegevens. Blijkbaar kon het NVV recht doen gelden op het restsaldo van het bureau-Rost ad *f* 51.854,16. Vgl. nr. 81, *n.* 1.

(3) 26 juli zond Rambonnet dan ook nog een aantal spaarbankboekjes enz. van verschillende SDAP-afdelingen met een totale waarde van ruim *f* 14.000,— aan Woudenberg toe, 'aangezien het bedrag, hetwelk ik u toezond, niet toereikend is om de groote vordering, die u heeft, te dekken.' (RvT II Woudenberg).

(4) Zie nr. 216, noot 2.

(5) Het NVV had *f* 70.000,— aan hypotheken gegeven op AJC-terreinen en kampeerhuizen.

(6) 22 aug. zond Rambonnet een nader voorstel aan Woudenberg voor de afwikkeling van deze vordering, waarbij hij alle terreinen en kampeerhuizen in Vierhouten en Blaricum aanbood tegen afstand van andere hypothecaire vorderingen en tevens trachtte het gebouw Tesselschadestraat 31, het voormalige SDAP-secretariaat, van de hand te doen (RvT A III 4/88601-2).

heb ik voor U aangevraagd, hetwelk ik U na ontvangst zal doen toekomen, waarna ik U t.z.t. ook nog, zoodra dit gereed is, een verslag zal doen toekomen van mijn beheer [7].

Inmiddels Hoogachtend,

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT A III 4/88566–7. Doorslagkopie

219. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 1 Augustus 1941 [a]

Leider,

Sinds twee weken heb ik door mijn arbeid verschillende kwesties, die ik met U zou willen behandelen, moeten opschorten.

De werkzaamheden op het Ministerie van Financien en de Nederlandsche Bank binden mij op het oogenblik zeer sterk, daar deze organisatie in onzen zin vooral in den aanvang natuurlijk veel tijd en omzichtigheid vereischt [1]. Daarbij komt, dat ik mij liever met productie van [b] werkzaamheden bezig houd, dan onverkwikkelijke aangelegenheden op te werpen, als de onderhavige, waartoe ik mij echter tot mijn spijt genoopt zie.

Bij het laatste onderhoud dat Kameraad Woudenberg en ik met U mochten hebben [2] werd Uwerzijds verzekerd, dat geenerlei actie op het Hoofdkwartier tegen ons gevoerd werd en dat slechts een geest van samenwerking ieder van Uw medewerkers daar bezielde. Het lijkt mij goed om U thans een paar gevallen ter kennis te brengen, die van het tegendeel doen blijken en die direct de uitoefening van mijn werkzaamheden betreffen:

1. *Het werk van de Commissie Woltersom.*

De vergadering, welke op mijn voorstel in Utrecht onder Uw leiding plaats vond, heeft mij weinig kunnen bevredigen [3]. Ik voor mij ben overtuigd, dat de houding, die enkele

(7) Een dergelijk slotverslag van Rost over zijn beheer van de SDAP is nergens teruggevonden. Het is de vraag of het ooit werd opgesteld. Het kwam tijdens de bezetting niet meer tot een definitieve afwikkeling.

219 - (a) Op een, behoudens indeling en wijze van typen, met deze brief identiek schrijven (RvT 113/82987–9) staat genoteerd 'niet uitgegaan'. De door Mussert in de kantlijn aangestreepte passages zijn hier tussen * – – –* geplaatst. Kopie van bovenstaand origineel is RvT 113/82984–6.

(1) Zie Inleiding, hfdst. IX, § 2, 6 en 8. Het waren echter ook andere werkzaamheden die Rost in de tweede helft van juli in beslag namen: de oprichting van 'Nederland en Europa' (zie Inleiding, p. 177–179), een bezoek aan Duitsland, afwikkeling van de SDAP (nrs. 216, 218), besprekingen over het Vrijwilligerslegioen Nederland (nr. 217) enz.

(b) Bedoeld is 'productieve'.

(2) In mei en juni 1941 stond Woudenberg bloot aan aanvallen van Koster en het hoofdkwartier der NSB en werd hem het leiderschap van afd. IV Arbeidszaken ontnomen (zie Woudenberg, *Memoires* I, p. 97–8, II, p. 84–5; notulen van de hoofdkwartiersraad van 26 mei, NSB 38c). In *Volk en Vaderland* van 27 juni 1941 werd pas de benoeming van Koster als Woudenbergs opvolger aan afd. IV gepubliceerd, maar aan de laatste de eretitel Bijzonder Gemachtigde van den Leider verleend, zodat aan te nemen valt, dat de bespreking kort voor die datum plaats had.

(3) Wanneer deze bijeenkomst plaats vond, is niet bekend; vermoedelijk medio juli; voor de deelnemers, zie nr. 224 bij noot 2. Na afloop stelde Rost voor Mussert een overzicht van de door de Raad verrichte werkzaamheden op; hij gebruikte hiertoe een aantekening van Hoekstra d.d. 19 juli over de werkzaamheden

Kameraden aannemen, in het bijzonder de Kameraden Kosters [3a], von Brucken Fock en van der Vegte, op den duur tot een noodlottige vervreemding moet leiden tusschen de Duitsche autoriteit op dit gebied en de Beweging [4].

Ernstige bezwaren tegen de Commissie Woltersom kunnen op het oogenblik niet door mij opgesomd worden, en een andere werkmethode dan door deze Commissie is ingeslagen is bij het uiterst geringe aantal krachten, waarover de Beweging in het Bedrijfsleven beschikt, niet wel mogelijk. Het lijkt mij overbodig, na de uiteenzettingen, die U hierover gaf, nader in dit schrijven dit alles toe te lichten. De verovering van het Bedrijfsleven door de Beweging is alleen in taaie beleidvolle strijd mogelijk.

Op dit gebied is misschien de grootste reactie te overwinnen. De Duitsche autoriteiten helpen ons zoo goed als zij kunnen, doch zij kunnen niet terwille van de vermeende mogelijkheid om met de 3% N.S.B.-ers [4a] het bedrijfsleven te regeeren, dit bedrijfsleven in vollen oorlogstijd desorganiseeren.

Het bevredigt mij ook niet, dat na de maanden van hard werken, en taaien strijd, die wij gestreden hebben [c], door U met zoo klaarblijkelijke geringe waardeering over ons werk werd gesproken. Ik stel mij te Uwer beschikking om U inlichtingen te geven en ik zou U nogmaals willen voorstellen om zoo U nog critiek zoudt hebben deze in een ongedwongen samenkomst met Minister Fischböck te bespreken.

Wij moeten op alle mogelijke wegen het contact met diegenen in het bedrijfsleven vermeerderen, die eenigszins voor het winnen voor onze denkbeelden in aanmerking komen. *Een afsluiting van de Beweging tegenover de rest van het volk, ik spreek hier vooral op mijn gebied [5], is herhaaldelijk in het verleden door U ongewenscht verklaard*. Ik had dezer dagen een gesprek met den Heer Viebig van de Organisation Todt, betreffende de samenvatting van de ingenieurs hier te lande, een onderwerp, dat U ongetwijfeld zal interesseeren [6].

Viebig wordt tot nu toe door de Kameraden Herweijer en van der Vegte zeer hoog geschat. Doch dit neemt niet weg, dat hij, nu het tot concrete samenvatting van ingenieurs

van BEZ en over het in de commissie-Woltersom voor de NSB bereikte (BEZ 6 en 106); hij zond een en ander toe op 21 juli (Mussert XII 93038–42; RvT 113/82993). (3a) W. O. A. Koster.

(4) Voor de tegenwerking van deze drie ondervonden, zie nr. 211, noot 6. Bij de opening van het gebouw van het Economisch Front op 25 juli had ir. Van der Vegte opnieuw zijdelings het werk van de commissie-Woltersom aangevallen, waarop Rost in zijn rede daar zich scherp verweerde (*Volk en Vaderland* van 1 aug. 1941). Inmiddels deden Goedhuys en Meijer Schwenke reeds enige tijd hun best, Van der Vegte politiek de nek te breken (zie Goedhuys' rapport aan Rambonnet d.d. 27 mei 1941, RvT 94/81142).

(4a) Vgl. Inleiding, p. 218, noot 3.

(c) Door Mussert onderstreept.

(5) Hij bedoelt: het terrein van het bedrijfsleven en de economie in het algemeen.

(6) Richard Fiebigs officiële titel luidde toen: *Der Beauftragte für die Niederlande des Reichsministers für Bewaffnung und Munition.* – Op 11 juli 1941 had de *Sicherheitspolizei* beslag gelegd op het Koninklijk Instituut van Ingenieurs. In BEZ 170 bevindt zich een plan van 17 juli 1941, opgesteld door Fiebigs dienst na het hier bedoelde onderhoud, met een voorstel, een concentratie van Nederlandse ingenieurs door te voeren onder verantwoordelijkheid van een daartoe bij BEZ te stichten afdeling Techniek en een Technische Commissie onder ing. W. A. Herweijer, leider van het Technisch Gilde der NSB (nr. 45, *n*. 5). Blijkens de begeleidende brief stemde Fischböck in principe hiermee in en waren details reeds met Herweijer en Müller Lehning besproken. De actie van de *Sicherheitspolizei* was vermoedelijk geen onderdeel van deze plannen, maar had min of meer bij vergissing plaats. Toen de maatregelen eenmaal genomen waren, stonden Fiebig c.s. voor de noodzaak, snel een plan te ontwerpen om het vacuum te vullen (zie Inleiding, p. 250–252). Voor het vervolg, zie nr. 241 en nr. 250, *n*. 6.

moet komen, geen andere wegen weet te bewandelen, dan die de Heer Fischböck een jaar geleden heeft ingeslagen inzake de organisatie van het Bedrijfsleven [7]. In dit jaar is de Beweging verdrievoudigd en de zaak dus weer gemakkelijker geworden. Het zal dan ook misschien lukken om de samenstelling van de Technische Commissie zoodanig te doen plaats hebben, dat Kameraad Herweijer daarvan Voorzitter kan worden. Ik moet het democratische woord 'Voorzitter' gebruiken, omdat het woord 'Leider' hier nog niet op zijn plaats is. Ook in dit geval gaat het er niet om de leiding te krijgen van eenige partijgenooten welke leiding wij toch reeds hebben. Wij zouden dan slechts een corps van eenige procenten der Nederlandsche technici beheerschen, die reeds georganiseerd zijn in het Technisch Gilde. Wij moeten m.i. ons platform op alle gebieden verbreeden. Doen wij dit en treden wij onze tegenstanders, voorzoover deze voor rede vatbaar zijn, met kameraadschap doch met een stoere wereldbeschouwing tegemoet, dan twijfel ik er niet aan, of wij zullen binnen een jaar belangrijke bressen geschoten hebben in het nu nog aanwezige Eenheidsfront [8]. Gaarne zal ik mij, zoodra U dit gelegen komt, met U over deze verschillende aangelegenheden onderhouden.

2. *Instructiekampen te Lunteren.*

Op 30 Mei is door de afdeeling Propaganda een schrijven gericht aan eenige Kameraden, waarbij de sprekers werden opgesomd, die in de maanden Juni, Juli en Augustus over verschillende onderwerpen het woord zouden voeren. Op deze lijst komt, zooals ik U bij ons laatste onderhoud meldde, het onderwerp voor 'Kapitaal en Arbeid, of de Volkshuishouding'. Hierover wordt het woord gevoerd door de Kameraden von Brucken Fock of Koster; m.a.w. wordt hier de Beweging op dit gebied voorgelicht, zonder dat ik als Leider van den Raad van Volkshuishouding en derhalve van de economische politiek der Beweging, op de hoogte werd gesteld, zonder dat met mij overleg werd gepleegd, en ook vooral zonder dat ik de gelegenheid heb zelf mijn standpunt tot uiting te brengen [9]. Na ons laatste onderhoud heeft U hier ingegrepen met het resultaat, dat ik l.l. Maandag voor de spreekbeurt over het betreffende onderwerp werd uitgenoodigd. Sindsdien heb ik niets meer gehoord, zoodat ik aanneem, dat de vorige toestand weer is hersteld. Mag ik U verzoeken Uw instructies in deze te willen herhalen.

3. Voor mij ligt een door twee kameraden onderteekende getuigenis, aangevuld door een door een derde Kameraad gegeven aanvullende verklaring, welke verslag doet van een door Kameraad de Haas gebezigde uitdrukking welke als volgt luidt:

'Kameraad Woudenberg is eigenlijk niets anders dan een Duitscher, en Rost van Tonningen is eigenlijk een doodgewone landverrader' [10].

Op grond van deze uiting en van malversaties werd genoemde Kameraad door Kameraad Woudenberg uit het N.V.V. verwijderd [11] en door Kameraad van Geelkerken tot Propagandaleider van Noord-Holland benoemd, althans als zoodanig gehandhaafd. Met de

(7) Zoals Fischböck met Woltersom en niet met Van Loons of Rosts Economische Kring in zee ging, wilde Fiebig thans met het Koninklijk Instituut van Ingenieurs en niet bij voorkeur met het Technisch Gilde samenwerken.

(8) Dat was de tactiek die hij zelf volgde bij 'Nederland en Europa' (zie nr. 220 en Inleiding, p. 177, e.v.).

(9) Dat Rost zich vergiste, blijkt uit nr. 224 bij noot 8 en 9.

(10) Verklaring van twee NSB-functionarissen van het NVV d.d. 10 mrt. 1941, op 12 juni door een derde bevestigd (RvT 94/81204–5). Zie nr. 224, punt 4, nr. 248 bij *n.* 12 en nr. 275. In Rosts 'Geheim Dossier' ligt een verklikkersrapport van NVV-zijde hierover d.d. 2 apr. 1941 (RvT 97/81828).

(11) De malversatie bestond uit het aanvragen van honorarium van de Arbeiderspers voor in diensttijd

organisatie van de voormalige C.I.D. was Kameraad van Geelkerken ongetwijfeld van een en ander op de hoogte[12]. Reeds eenige weken geleden mocht ik mondeling dat feit vermelden. Mag ik U vragen wat U in deze denkt te doen?

De uitlating van dezen Heer de Haas geschiedde na afloop van de Kernvergadering van de vorming, waar ik over den Germaanschen Statenbond sprak, welke vergadering op Zaterdag 8 Februari plaats vond. Voor mij ligt een brief van U, waarbij U mij verzekert, dat in mijn uitlatingen, die op een gramofoonplaat werden opgenomen, niets is, dat U zoudt kunnen afkeuren[13].

Met Nationaal Socialistischen Groet Hou Zee,

M. Rost van Tonningen

Mussert XII 93034–6. Oorspronkelijk

220. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. L. Z. VAN DER VEGTE

1 Aug. 1941 [a]

Kameraad,

Het is mij gebleken, dat U kameraad E. van Dieren[1] medegedeeld hebt, dat het ongewenscht is, dat onze kameraden in de Commissies van het Soc. Econ. Genootschap 'Nederland en Europa' medewerken, zoolang de juiste verhouding tusschen het Genootschap en de N.S.B., in het bijzonder de Raad van Volkshuishouding en het Economisch Front niet duidelijk is gesteld. U verzocht hem het voorzitterschap eener Commissie van dit Genootschap niet te aanvaarden[2].

van het NVV geschreven kopij (Woudenberg, *Memoires* II, p. 38). Ook mevr. Rost van Tonningen-Heubel had een grief tegen J. de Haas, zie nr. 103, *n.* a.

(12) C. van Geelkerken was oprichter en leider van de in 1937 gevormde Centrale Inlichtingen Dienst (CID), de geheime dienst van de NSB, die in 1940 onder P. G. de Jager Meezenbroek werd gesteld en in de laatste week van juni 1941 op bevel van Rauter werd opgeheven. Hiervoor in de plaats werd de afdeling Algemeen Toezicht Leden (ATL) opgericht, eveneens onder De Jager Meezenbroek (zie notulen Hoofdkwartiersraad van 30 juni, NSB 38c, *Volk en Vaderland* van 25 juli 1941 en ook memoires van H. J. Woudenberg I, p. 35). Deze had een beperktere taak. Intern bleef men nog een tijdlang de oude benaming gebruiken.

(13) Nr. 176.

220 – (a) Blijkens de ondertekening is deze brief door Rost geschreven in zijn kwaliteit van leider van de Raad voor Volkshuishouding. Het stuk werd met de nrs. 223 en 225 door Rost op 14 aug. 1941 aan Fischböck ter kennisneming toegezonden (RvT 80/80037).

(1) Nadat ir. E. van Dieren op voordracht van Gips genoemd was als NSB-kandidaat voor een op te richten vakgroep Scheepsbouw, had Rost in de tweede helft van juni 1941 nader kennis met hem gemaakt en 'een zeer gunstige indruk gekregen' (zie verder bij nr. 226). Bij de oprichtingsbijeenkomst van 'Nederland en Europa' was hij aangezocht als voorzitter van de subcommissie Visserij; zie Gips aan collega's d.d. 21 mei 1941 in Van Maasdijk 44, en notulen van de werkcommissie van de Raad voor Volkshuishouding d.d. 29 mei, 26 juni, 3 juli 1941 in Van Maasdijk 44a; vgl. Inleiding, p. 177 en nr. 283, *n.* 12.

(2) Het schriftelijk verbod van Van der Vegte aan Van Dieren d.d. 28 juli, door deze blijkbaar aan Rost doorgezonden, bevindt zich in BEZ 113 evenals de verder tussen hen gevolgde correspondentie. Bij zijn benoeming voor 'Nederland en Europa' op 24 juli was Van Dieren sectieleider van het Economisch Front en derhalve gehoorzaamheid verschuldigd aan Van der Vegte, maar hij was nog geen lid van de Raad voor

Ik verzoek U mij te willen berichten, waarom een dergelijke mededeeling door U aan kameraad van Dieren werd gedaan, zonder met mij als Voorzitter van den Raad voor Volkshuishouding overleg te plegen. De Leider was tevoren door Prof. Snijder en door mij resp. van de oprichting van het Genootschap 'Nederland en Europa' [3] en van de Soc. Econ. Kring, evenals van de op 24 Juli j.l. gehouden vergadering op de hoogte gesteld. Over de bedoelingen van de Soc. Econ. Kring hebben wij herhaaldelijk in den Raad gesproken [4]. Het vereenigde Genootschap heeft hetzelfde doel als de Kring. Alle leden van den Raad voor Volkshuishouding waren op de vroegere vergadering van de Soc. Econ. Kring [5] en de recente van 'Nederland en Europa' uitgenoodigd. U heeft thans gemeend, buiten mijn voorkennis, den stap bij kameraad van Dieren te moeten ondernemen. Gaarne ontvang ik van U mededeeling over de gronden, die U tot een dergelijke zonderlinge handelwijze hebben gebracht.

Als Leider van den Raad voor Volkshuishouding heb ik kameraad van Dieren verzekerd [6], dat er geen bezwaar bestaat, dat onze kameraden in Commissies van het Genootschap 'Nederland en Europa' medewerken en hem verzocht als Voorzitter van de door hem te leiden Commissie op te treden.

Inmiddels, in afwachting van Uw antwoord, Hou Zee

RvT BEZ 113. Doorslagkopie

[M. Rost van Tonningen]

221. M. M. ROST VAN TONNINGEN EN J. ROBERTSON AAN A. A. MUSSERT

Amsterdam, 4 Augustus 1941

Leider,

Hiermede deelen wij U mede dat verschillende leden der N.S.B. hebben getracht zich opdrachten van de Nederlandsche Bank te verzekeren op assurantiegebied. Deze leden der Beweging, waaronder wij in de eerste plaats noemen den heer Bijlsma, komen voor dergelijke opdrachten niet in aanmerking, hetgeen wij hen hebben medegedeeld [1].

Volkshuishouding, aangezien Rosts benoemingsvoorstel daartoe weliswaar van 23 juli dateerde, maar Musserts instemming eerst 8 aug. afkwam, 'met ingang van 1 aug. 1941' (RvT 113/82991-2; 83010).

(3) Zie nr. 197, bijlage F en Inleiding, p. 177 e.v.

(4) O.a. op de vergadering van 8 mei 1941 (notulen in Van Maasdijk 44a).

(5) De bijeenkomst van 13 mei 1941, zie Inleiding, p. 178.

(6) Rost pretendeerde dat het Economisch Front evenals de andere fronten en gilden door de Raad overkoepeld werd en dat zijn gezag dus ging boven dat van Van der Vegte. Door Mussert en Van der Vegte werd dit standpunt bestreden, zie ook nrs. 223, 225 en 227. Er was reeds in de vergadering van 5 juni met Van der Vegte en de drie leden van de commissie-Woltersom onenigheid over geweest, terwijl Rost daar op 12 juni zijn standpunt uitvoerig naar voren bracht (notulen in Van Maasdijk 44a; zie ook von Brucken Focks concept-leidraad voor de Raad in BEZ 4, besproken op 3 en 10 apr. 1941).

221 – (1) Het ging om losse verzekeringsposten voor de Nederlandsche Bank. Bevoordeling van NSB'ers in deze achtten Rost en Robertson een gevaar voor de realisering van de nationaal-socialistische bankpolitiek-in-grote-stijl die zij nastreefden; zie Inleiding, p. 201–202 en 229–233. A. A. W. Bijlsma werd door hen bovendien als makelaar ongunstig beoordeeld. Zie verder nr. 292.

De assuradeur Bijlsma c.s. hebben daarop een rapport samengesteld, waarvan wij een afschrift hierbij voegen [a]. Dit rapport is door hen ingediend bij den heer Meulman [2], vertegenwoordiger van het Economisch Front in Amsterdam. Deze heeft dit rapport aan een Duitsche instantie voorgelegd, die het ons ter afdoening heeft overhandigd [3].

De actie van den assuradeur Bijlsma c.s. en den heer Meulman, veroordeelen wij ten scherpste. Aan kameraden die deze en dergelijke pogingen ondernemen, wordt door ons zonder meer de deur gewezen. Het blijft uitsluitend te onzer beoordeeling aan wie de opdrachten der Nederlandsche Bank gegeven kunnen worden [4].

Verder deelen wij U mede dat ons ter oore is gekomen dat door de intusschen opgeheven Centrale Inlichtingendienst pogingen in het werk zijn gesteld om van leden van de staf der Nederlandsche Bank inlichtingen te krijgen, en dit zonder onze voorkennis [5]. Naar aanleiding daarvan hebben wij de leden van ons personeel op de bij hun in dienst treding gedane belofte van geheimhouding gewezen en hen medegedeeld dat, wanneer zonder onze voorkennis, inlichtingen zouden worden gegeven, onmiddellijk ontslag zou volgen.

Wij meenden goed te doen U e.e.a. ter kennis te brengen. Zouden door diensten der N.S.B. inlichtingen, de Nederlandsche Bank betreffende, worden gewenscht, dan zou het, ter bevordering eener aangename verstandhouding, aanbeveling verdienen wanneer alle aangelegenheden, de Bank betreffende, direct met ons zouden worden behandeld. Wij twijfelen er niet aan dat dan ook tot Uw volle tevredenheid de zaken kunnen worden afgehandeld en moeilijkheden kunnen worden opgelost [6].

Hou Zee!

M. ROST VAN TONNINGEN
ROBERTSON

Mussert XII 93031–2. Oorspronkelijk [b]

(a) Niet afgedrukt.
(2) J. J. Mölman; in nr. 238 blijkt de aanval zich vooral tegen deze te richtten. Daarmee was dus een nieuw conflict met de toenmalige leiding van het Economisch Front gesignaleerd (vgl. nr. 227 bij noot 7).
(3) Dit rapport van 9 juni 1941 is in het Nederlands gesteld en was door de vijf ondertekenaars dus niet voor doorgeving aan een Duitse instantie bedoeld. Het werd door de *Sozialreferent* van de *Beauftragte* voor Amsterdam via Dr. Bühler aan Robertson toegezonden (RvT II Robertson).
(4) Aan het NSB-lid J. H. L. de Bruin, die op 29 juli hiervoor de Nederlandsche Bank bezocht, werden wel degelijk assurantie-opdrachten voor de Bank in uitzicht gesteld, 'zoodra het leidersbeginsel daar was ingevoerd' (RvT II De Bruin). Ook het opkomen voor de pensioenbelangen van NSB-personeel van de Nederlandsche Bank dat ontslagen of overgeplaatst was (een zaak die door Van Bilderbeek met Robertson werd opgenomen) en weldra de wachtgeldregeling voor personeel dat als vrijwilliger naar het Oostfront ging, zijn bewijzen dat bij de personeelspolitiek de belangen der kameraden niet werden verwaarloosd. Dat behoorde juist tot de grieven van de oude directie (zie deel II).
(5) Het verzoek van de CID (zie nr. 219, *n.* 12) dateerde evenals de inzameling van gegevens door informant, van vóór Rosts komst op de Nederlandsche Bank. Direct na diens benoeming, begin april, berichtte informant aan de CID dat hij i.v.m. de nieuwe situatie Rost van een en ander in kennis had gesteld; dat deze de lijst met gegevens voorlopig onder zich zou houden en dat inlichtingen voortaan alleen door de president zouden worden verstrekt.
(6) Voor het vervolg van deze kwestie, zie de nrs. 231 en 238.
(b) De schrijvers zonden de brief in hun kwaliteit van president en directeur-secretaris van de Nederlandsche Bank; de officiële doorslagkopie bevindt zich evenals het origineel van nr. 231 en de kopie van nr. 238 op de Nederlandsche Bank (Rob. II bij de B).

222. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT

den 6. August 1941

Hochvererhrter Herr Generalkommissar,

Es freut mich, zu vernehmen, dass Herr F. L. Rambonnet zum Liquidator für sämtliche marxistischen Organisationen ernannt worden ist [1].

Ich bin Ihnen hierfür sehr erkenntlich und vertraue, dass die Liquidation zu Ihrer völligen Zufriedenheit verlaufen wird.

Inzwischen zeichne ich, mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 100/81857. Doorslagkopie

223. W. L. Z. VAN DER VEGTE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, 6 Augustus 1941

Kameraad,

Uit Uw brief dd 1 Aug. j.l. blijkt mij [1], dat er bij U een misverstand bestaat omtrent de verhouding tusschen den Raad voor Volkshuishouding en het Economisch Front. De Raad is een algemeen adviseerend lichaam, terwijl het Front met de directe uitvoering van verschillende zaken belast is.

Het Front is niet ondergeschikt aan den Raad, doch werkt hier nauw mee samen.

Daar ik nu meen, dat de verhouding tusschen het Genootschap Nederland en Europa en het Economisch Front onduidelijk is, acht ik het in het belang van de Beweging, dat onze leden er niet aan meewerken, zoolang niet door het Genootschap een open samenwerking met het Front is georganiseerd.

Het was mij niet bekend, dat U eenige rol in het Genootschap speelde [2] en het lijkt mij ook niet juist, dat U met hen samenwerkt zonder er de leiding van het Economisch Front in te kennen, op deze wijze kan er slechts misverstand ontstaan.

Ik kan dus tot mijn spijt mijn standpunt niet wijzigen en ik zal er op blijven aandringen,

222 – (1) Vgl. nrs. 196, 214, 216 en 218 en Inleiding, p. 126. De SDAP werd dus uit het beheer van Müller-Lehning gelicht. In de praktijk had Rambonnet steeds het financiële gedeelte van Rosts beheer gevoerd. De benoeming van Rambonnet bij brief van Schmidt d.d. 5 aug. 1941 is niet over, wel Rambonnets bedankbrief (RvT 100/81856). Voor de belangrijkste, in deze kwaliteit door Rambonnet geschreven brief, zie nr. 218, noot 6. Volgens geruchten zou er omstreeks Dolle Dinsdag nog ca. ƒ 35.000,— uit de liquidatie geweest en toen door Rambonnet opgenomen zijn (Doc. I F. L. Rambonnet).

223 – (1) Zie nr. 220 en de daar in noot 6 genoemde verdere correspondentie hierover.

(2) Dit was blijkbaar aan een aantal deelnemers van de bijeenkomst inderdaad niet bekend. Voor Van der Vegte houdt het geen steek (zie nr. 225 en Inleiding, p. 179).

dat onze kameraden niet aan het Genootschap meewerken, zoolang de verhouding niet duidelijk gesteld is.

Hou Zee!

W. V. D. VEGTE

RvT BEZ 113. Oorspronkelijk [a]

224. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 7 Augustus 1941

Kameraad,

In antwoord op Uw brief van 1 Augustus [1] bericht ik U het volgende:

1. *Ten aanzien van het werk der Commissie Wolterson.*

In de bespreking, welke U bedoelt [2], waren aanwezig U, de drie N.S.B.-leden der Commissie Wolterson, de leider van het Economisch Front en de leider van het bureau van dat Front.

Hier bleek, dat het aantal functies, dat aan N.S.B.'ers was toegekend, op omstreeks 3% getaxeerd was. Dit is geenszins een resultaat om trotsch op te zijn. Ter sprake kwam dan ook de vraag, of het verder nog zin had en of het voor de Beweging verantwoord was, dat onze leden aan de Commissie zouden blijven deelnemen. Na aarzeling is besloten dit alsnog te blijven doen, niettegenstaande het geringe resultaat en niettegenstaande het gevaar, dat straks de N.S.B. mede verantwoordelijk geacht zou worden voor het feit, dat zeer groote economische macht was toebedeeld aan liberaal-kapitalistische personen, die daar zeer zeker geen gebruik van zullen maken ten behoeve van het volk in het algemeen.

Het is volkomen juist, dat deze gevaren het duidelijkst gezien worden door de kameraden van der Vegte en von Brucken Fock [3]; beide personen zijn wegens hun hoog en nobel karakter, hun groote offervaardigheid en hun deskundigheid voor de N.S.B., voor ons Volk en ons Vaderland van de hoogste waarde.

Kameraad van der Vegte heeft als leider van het Economisch Front mij bericht, dat U hem bij Uw optreden als leider van den Raad van Volkshuishouding geboden hebt de verbinding met de Duitsche autoriteiten te verbreken [4].

Sindsdien is opgericht de Vereeniging Nederland-Europa, die als ik goed zie, probeert

(a) Ir. Van der Vegte tekende deze brief als leider van het Economisch Front. Met de overige correspondentie over dit geval werd deze door Rost aan Fischböck toegezonden (nr. 220, *n.* a).

224 - (1) Zie nr. 219.

(2) Nr. 219, noot 3.

(3) Zie nr. 211, noot 6 en 7.

(4) Zie nr. 211, noot 1, 12 en 13 en nr. 225 bij noot 6. Eind sep. 1941 schreef Van der Vegte, terugblikkend op de invloed van het Economisch Front op de benoemingen in de bedrijfsorganisatie, dat het contact met de Duitse instanties hierover pas verbeterde sinds de benoeming van Rost tot leider van de Raad voor Volkshuishouding, 'daar hij door hen meer gewaardeerd scheen te worden dan wij tot nu toe' (rapport van 1 jan.-1 okt. 1941 in NSB 171/912 B). Dat was uit zijn mond en gezegd tegen Mussert niet als compliment bedoeld.

de taak van het Economisch Front over te nemen [5]. Het spreekt vanzelf, dat ik niet werkeloos zou kunnen toezien, dat een actief en nuttig orgaan der Beweging zou worden afgebroken.

Nu U mij hebt bericht, dat de verhouding tusschen de Duitsche autoriteiten en de kameraden van der Vegte en von Brucken Fock slecht wordt, is het noodig te voorkomen, dat de schuld daarvan aan U geweten zou worden, daar Gij Uzelf hebt uitgeroepen als eenig verbindingsman. De oude toestand, dat de leider van het Economisch Front zichzelve, voor zoover dat voor het Front noodig is, verstaat met de Duitsche autoriteiten, dient dus nu hersteld te worden [6]. Dit is het zedelijk recht, dat den leider van het Economisch Front zeker toekomt.

2. *Ten aanzien van het Technisch Gilde.*

Het technisch gilde, onder leiding van onzen trouwen kameraad dr. van Herweyer, verheugt zich in blakende welstand. Het telt reeds meer dan 1000 leden. Dezer dagen heb ik met kameraad Herweyer en kameraad van der Vegte een onderhoud gehad met Ir. Viebig van de Organisation Todt. Er waren toen vier ingenieurs bij elkander en die verstonden elkander snel. Ik ben er zeker van, dat Ir. Viebig alles zal doen wat redelijk is om het Technisch Gilde te bevorderen. Wij waren het met elkander spoedig, eigenlijk reeds van den aanvang af, volkomen eens over dit onderwerp, dat wij allen in meerdere of mindere mate als ingenieurs beheerschen [7]. Voor zoover U er in Uwe hoedanigheid van Secretaris-Generaal voor bijzondere Economische Zaken daarmede te maken krijgt, verzoek ik U den opbouw van het Technisch Gilde te bevorderen voor zoover dat in Uw macht ligt.

3. *Ten aanzien van de instructie-kampen te Lunteren* [8].

Voor mij ligt Uw brief van 26 Mei 1941 aan den organisator van deze kampen, kameraad de Blocq van Scheltinga. Daarin schrijft U hem:

'Naar aanleiding van Uw schrijven van 23 Mei, inzake vormingskampen deel ik U mede, dat het tot mijn groote spijt onmogelijk is aan deze kampen deel te nemen. Ik heb het met mijn diverse werkzaamheden zoo enorm druk, dat ik werkelijk geen tijd te missen heb.

Mocht zich onverhoopt nog een mogelijkheid voordoen, dan zal ik U dat nog gaarne laten weten.'

Daarop heeft de organisator van de kampen zich gewend tot de kameraden van der Vegte en Koster. Kameraad Koster heeft deze uitnoodiging niet aanvaard.

(5) Dat was geenszins Rosts bedoeling; hij zag het Economisch Front als een stoottroep van de NSB, 'Nederland en Europa' moest juist *buiten* de beweging 'goedwillenden' aantrekken, zie nr. 219 bij *n.* 7 en 8 en Inleiding, p. 177 e.v.
(6) Vgl. nr. 225 bij noot 6.
(7) Zie nr. 219, vooral bij noot 6–8. – Begrijpelijk dat Mussert dit het terrein bij uitnemendheid achtte voor zijn eigen bemoeienissen en hier een gepaste repliek zag voor elke keer dat Rost zijn officierstraditie tegenover hem aanvoerde. Rost was in verband met het mislukken van zijn Delftse studie (zie Inleiding, p. 15 bij *n.* 1) op dit punt extra gevoelig. Zie verder nrs. 241 en 246.
(8) Vgl. nr. 219 bij noot 9. Ingeleid door Van Genechten of Nije werden twaalf dergelijke instructiekampen gehouden in Lunteren, telkens voor ca. zestig deelnemers, te beginnen 7 juni 1941. Zowel NSB-functionarissen als NSB-leden in ambtelijke posities werden tot deelneming verplicht (*Volk en Vaderland*, 6 juni 1941).

Nadat U mij de wensch te kennen gegeven hebt om alsnog in de kampen te spreken, zijt U uitgenoodigd om te spreken voor het kamp van de staatsfunctionarissen, hetgeen wel het belangrijkste kamp was. Uit Uw brief meen ik de gevolgtrekking te mogen maken, dat U er prijs op stelt ook voor de volgende kampen te spreken.

Er zijn er nog drie. Ik heb de kampleiding medegedeeld, dat U gaarne voor deze kampen zoudt spreken. U wordt dus in de eerstkomende drie weken iedere Dinsdagavond daar verwacht [9].

4. *Ten aanzien van Uw klacht over een ernstige beleediging U aangedaan.*

Het betreft een uitlating van kameraad de Haas. Gaarne ontvang ik van U de door twee kameraden onderteekende getuigenis ter onderzoek [10].

Wat de malversaties betreft gepleegd in het N.V.V., zal ik kameraad Woudenberg verzoeken mij de bewijzen daarvan te zenden. De aangeklaagde zal zich dan te verantwoorden hebben voor den Raad van Discipline.

Uw mededeeling, dat hij door kameraad van Geelkerken benoemd zou zijn tot propagandaleider voor Noord-Holland moet op een vergissing berusten, omdat kameraad van Geelkerken geen gewestelijke propagandaleiders aanstelt, daar dat tot den taak van de districtsleiders of de gemachtigden behoort.

Met nationaal-socialistischen groet Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/82980–3. Oorspronkelijk

225. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. L. Z. VAN DER VEGTE

Den Haag, 9 Aug. 1941 [a]

Kameraad,

Ik vat onze correspondentie als volgt samen [1].

U verklaart in Uw schrijven van 6 Aug., dat het U niet bekend is, dat ik een rol in het Genootschap 'Nederland en Europa' speelde. Gij kunt deze bewering onmogelijk staande houden. Nederland en Europa werd met de Sociaal Economische Kring vereenigd, welke daarbij in den Heer van Loon de leiding behield. Dit werd tijdig in de dagbladen bekend gemaakt.

Het doel van de Sociaal Economische Kring is U bekend.

Deze doelstelling werd besproken in den Raad voor Volkshuishouding. Aan den Raad voor Volkshuishouding werd verzocht bij de eerste vergadering van de Sociaal Economische Kring [2] niet in uniform te verschijnen en de redenen werden door mij uiteengezet. Voor

(9) Vgl. nr. 230.
(10) Zie nr. 219 bij noot 10. Voor de afhandeling van deze zaak, zie nr. 248 bij noot 12 en nr. 275.
225 – (a) Rost noteerde, waarschijnlijk op de dag dat hij voor nr. 237 zijn klachtenmateriaal verzamelde, op de kopie: 'op dit schrijven ontving ik tot nu toe geen antwoord'.
(1) Zie nrs. 220 en 223.
(2) De bijeenkomst van 13 mei 1941, ingeleid op de werkvergadering van de Raad op 8 mei 1941 (zie Inleiding, p. 178 bij *n.* 7).

den Raad voor Volkshuishouding werden speciale plaatsen gereserveerd, teneinde ook naar buiten te doen blijken van de positie die de Raad innam.

Dit alles geschiedde ook bij de vergadering van het gecombineerde genootschap[3], waar ik U en Kameraad von Brucken Fock zelf Uw plaatsen aanwees.

U heeft desalniettemin bepaalde meeningen over een aangenomen onduidelijkheid in de verhouding 'Nederland en Europa' en het Economisch Front. U waart op de vergadering aanwezig en had dus alle gelegenheid mij om inlichtingen te vragen. U had ook de Voorzitter om opheldering kunnen vragen. Ik heb in den tijd, van mijn werkzaamheid in den Raad voor Volkshuishouding bewezen de belangen van de Kameraden, dus ook van diegenen, die in het Economisch Front zijn samengevat, met kracht te steunen [4].

U heeft echter buiten mijn voorkennis Kameraad van Dieren verzocht, het werk te staken, Kameraad van Dieren zal op mijn verzoek zijn werkzaamheden voortzetten.

U had dus geen reden aan te nemen dat dit in 'Nederland en Europa' niet zou geschieden. Vanzelfsprekend ben ik bereid om U alle inlichtingen te geven die U wenscht.

U geeft een uitlegging aan de taak van den Raad voor Volkshuishouding[5], die ik niet kan aanvaarden. Ook hierover echter is mondeling overleg vruchtbaarder, dan een schriftelijke correspondentie.

Het spreekt echter vanzelf, dat ik de door U geschetste verhouding tusschen den Raad voor Volkshuishouding en het Economisch Front als onvereenigbaar met het leidersbeginsel moet afwijzen.

U heeft zich, naar ik van den Leider verneem, in deze tot hem gewend en hem ook verklaard, dat aan U door mij verboden zou zijn, met de Duitsche instanties te verkeeren [6].

Zoudt U mij willen mededeelen, waarop deze onjuiste mededeeling is gegrond?

Hou Zee

[M. Rost van Tonningen]

RvT BEZ 113. Doorslagkopie

(3) De oprichtingsvergadering van 'Nederland en Europa' op 24 juli 1941 (zie Inleiding, p. 179).
(4) Vooral door steun aan NSB-kandidaten voor de bedrijfsorganisatie (zie Van Maasdijk 44a). Typische voorbeelden van gegeven moeite zijn de kandidaturen van J. H. L. de Bruin voor verzekeringswezen (Van Maasdijk 40, 40A en 40B), van H. J. Kerkmeester voor de grafische industrie (nr. 210 I, noot 2), van ir. E. van Dieren voor scheepsbouw of metaalindustrie (nr. 220, *n.* 1 en 226, noot 1), Schots voor tabakverwerkende industrie (nr. 250, noot 15) en ir. R. A. Brusse voor bouwindustrie (Van Maasdijk, 44a).
(5) Zie nr. 223, eerste alinea: uitsluitend adviserende taak. Voor Rosts standpunt zie nrs. 227 en 245.
(6) Zie nr. 224 bij noot 4. Rost had von Brucken Fock en Van der Vegte het technisch overleg toegestaan, in de zin van uitvoering der algemene, door hemzelf met de Duitse instanties vastgelegde politiek t.a.v. de bedrijfsorganisatie (zie overigens nr. 211, noot 1, 12 en 13).

226. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

den 12. August 1941

Hochverehrter Herr Minister,

Anschliessend an unsere Unterredung von Freitag den 8. August betreffend des Wiederaufbaus der Handelsflotte, erlaube ich mir Ihnen die Einsetzung des Dipl.Ingenieurs E. van Dieren zu empfehlen [1]. Seine Aufgabe wäre es als Bevollmächtigter für den Schiffbau eine Organisation zu bilden für die Schaffung von Richtlinien für den Bau von Handelsschiffen und für die Prüfung von Handelsschiffbau-Aufträgen.

Die Organisation sollte unter Leitung des Herrn Dipl.Ingenieurs E. van Dieren, die für die Beratung in Frage kommenden Schiffsentwerfer, Schiffbauer und Techniker persönlich zusammenfassen.

Die Richtlinien, welche Bezug haben können auf: Normung, Typisierung Bau-Aufsichtsregeln, Vertragsbestimmungen, Anwendung von Ersatzmaterialien und neue Werkstoffe, Anwendung von Materialsparenden und Brennstoffsparenden Konstruktionen, Bau von Mannschaftswohnräumen nach neuen Gesichtspunkten u.s.w., würden die Grundlage bilden für eine von der Regierung auszuübende Aufsicht auf die Wirtschaftlichkeit des Schiffbaus.

Man könnte sich vorstellen, dass der Bevollmächtigte für den Schiffbau seine Funktion im Rahmen der Dienststelle des Allgemein Bevollmächtigten für den Wiederaufbau ausüben würde. Eine derartige Lösung jedoch würde den Nachteil haben, dass das kontrollierende Organ, in diesem Fall dem Auftraggeber (dem Allgemein Bevollmächtigten für den Wiederaufbau) unterstellt sein würde [2].

Eine andere Lösung wäre den Bevollmächtigten für den Schiffbau einzubauen als Leiter der Abt. Schiffbau in der Bauzentrale, die der neu zu errichtenden Baubank angegliedert wird [3].

Solange die Baubank und die Bauzentrale ihre Tätigkeiten noch nicht aufgenommen haben, empfiehlt es sich den Bevollmächtigten für den Schiffbau in die Dienststelle des Allgemein Bevollmächtigten für Kriegsgewaltschäden einzubauen [4].

226 – (1) Zie nr. 220, noot 1. Grondslag voor Rosts voorstel aan Fischböck was het door ir. E. van Dieren als sectieleider-Scheepsbouw van het Economisch Front opgestelde rapport over de Nederlandse scheepsbouw d.d. eind juli 1941 (zie BEZ 125; vgl. Gips aan Rost, 30 juli 1941 in BEZ 4 en RvT II Van Dieren). Voor de afloop zie nr. 288 I, punt 8.

(2) Het formele bezwaar was voor Rost uiteraard niet de hoofdzaak. Aangezien het zijn bedoeling was, de 'anti'-stemming in scheepsbouwkringen – waarvan hij door Van Dieren zelf en via ing. E. Kruyder, beiden op grond van hun ervaringen bij de *Zentralauftragsstelle*, op de hoogte was (Doc. I E. van Dieren; RvT II Van Dieren) – onschadelijk te maken, wenste hij een nationaal-socialistische scheepsbouwgemachtigde niet ondergeschikt te maken aan de organisatie van ir. Ringers, die hij als belichaming van de 'anti'-mentaliteit beschouwde.

(3) Rost liep sinds weken rond met een plan voor de vorming van een Nederlandse OT, zie Inleiding, p. 244–245. Voor de bouwbank en bouwcentrale, zie Inleiding, p. 247 en nr. 233.

(4) Aan Rambonnet als Algemeen Gemachtigde voor oorlogs- en defensieschaden (zie Inleiding, p. 216 en 248) was o.a. de behandeling van kredieten voor opbouw of herstel van onroerende goederen en schepen, en voor het herstel van de Rijn- en binnenvloot, voor zover het departement van Financiën betreffend (zie de VO's 22 en 60/41) opgedragen.

Ich bitte Sie mir Ihre Stellungnahme bekanntzugeben.
Mit nationalsozialistischem Gruss Heil Hitler!

[M. Rost van Tonningen]

RvT 80/80033–4. Doorslagkopie

227. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

Den Haag, 13 Aug. 1941

Leider,

Straks zal ik met de trein naar Berlijn vertrekken[1], doch alvorens voor eenige dagen afwezig te zijn, wilde ik Uw schrijven van 8 Augustus 1941 beantwoorden en U in de eerste plaats danken voor de maatregelen, die U ten aanzien van de spreekbeurten in het kamp en de uitlatingen van Kameraad de Haas heeft genomen[2].

Ik heb inmiddels van Kameraad Woudenberg, die ik vandaag sprak, vernomen, dat U zich over de opheldering van de malversaties die door dezen Kameraad zijn gepleegd, tot hem heeft gewend.

Ik wilde U alsnog mededeelen, dat Kameraad van Geelkerken deze kwestie maandenlang in onderzoek heeft gehad, en geenerlei aanleiding vond tot interventie.

Deze mededeeling is niet bedoeld om Uwerzijds in deze tusschenbeide te komen, ik zal te zijner tijd deze aangelegenheid met Kameraad van Geelkerken direct behandelen[3].

Veel belangrijker dan deze onverkwikkelijke vragen is het kernprobleem waarvoor ik als Leider van den Raad voor Volkshuishouding en in volle overeenstemming met U als verantwoordelijk voor de economische leiding der Beweging naar buiten toe, door de houding van Kameraad van der Vegte in de aangelegenheid 'Nederland en Europa' ben gesteld.

Ik heb U reeds bij ons laatste onderhoud[4] terloops opgemerkt, dat een behoorlijke leiding slechts mogelijk was, als de leiding van het Economisch Front ook aan mij zou worden opgedragen, dat ik deze kwestie nog niet wilde aanhangig maken, aangezien ik hoopte dat de samenwerking zonder bezwaren zou verloopen.

Dit is intusschen niet het geval. Wil er eenheid zijn, dan moet ik ook voor de organisatie van het Economisch Front verantwoordelijk zijn, daar er anders voortdurend conflikten

227 – (1) Gegevens over deze reis waaraan Robertson en op eigen gelegenheid ook Dr. Bühler deelnam, zijn in Rosts eigen correspondentie niet aanwezig. Het enige wat er van bekend werd, is de als nr. 229 af. gedrukte notitie van Bühler en een passage uit een brief van Robertson van 18 aug. 1941 (RvT II Robertson): 'De heer Rost van Tonningen en ik bezochten verleden week Berlijn'. Zie ook nrs. 228 en 229.

(2) Zie nr. 224, punt 3 en 4.

(3) Tezelfder tijd zal hij ook de CID-activiteit op de Nederlandsche Bank (zie nrs. 221 en 238) met Van Geelkerken persoonlijk hebben willen opnemen. In een afzonderlijk schrijven aan Mussert, eveneens van 13 aug. 1941 (RvT 113/82974), trachtte Rost Van Geelkerken tevens als 'jodenvriend' te diskwalificeren op grond van diens optreden in een bepaald geval, hetgeen een zenuwachtige ontkenning van Van Geelkerken ten gevolge had (zie Mussert XII 92904).

(4) Medio juli? Zie nr. 219, noot 3.

komen. Ik moet U dus in alle vorm vragen deze kwestie met mij onder het oog te zien en mij zoo mogelijk op Woensdag 20 Augustus bij mijn terugkomst uit Berlijn te willen ontvangen. Mag ik U verzoeken Uw antwoord te willen richten aan het adres van mijn schoonouders, Bussumergrintweg 5, Hilversum, waar ik Dinsdagavond aankom, zoodat ik mij naar het uur kan richten, dat U vaststelt [5].

Daar ik dan de gelegenheid hoop te hebben met U de algemeene verhoudingen Raad van Volkshuishouding/Economisch Front te bespreken, wil ik niet te veel in onderdeelen afdalen, echter zou ik U willen vragen mij de namen op te geven van die Kameraden, die naar Uw meening bij den tot nu toe geschiedden opbouw van het Bedrijfsleven niet in aanmerking zijn gekomen of geen behoorlijke plaats hebben gekregen.

Ik moet U dit vragen, daar ik tot mijn leedwezen moet vaststellen, dat de wijze waarop in Uw brief de omstandigheid wordt aangeroerd, dat slechts 3% van de aangewezen personen leden onzer Beweging zijn, anders zou leiden tot vaststelling van onbekwaamheid van de 3 Kameraden, die deel uit maken van de Commissie Woltersom en van mij persoonlijk, die als Leider van den Raad voor Volkshuishouding deze kwestie behandel.

Ik heb U gezegd, dat wij deze beoordeeling niet verdienen en kan mij dan ook, zonder dat U mij de redenen van deze meening mededeelt, onmogelijk hierbij neerleggen.

Dat de Beweging zoo weinig krachten op economisch gebied heeft is treurig, doch zou hoogstens pleiten tegen de leiding, die in het verleden op economisch terrein daarvoor aansprakelijk is [6]. Ook de methoden die op het oogenblik worden aangewend om vooruit te komen zijn volgens mij totaal ondoelmatig en de personen, die de dragers moeten zijn van het Economisch leven in de Beweging dus de Kameraden van der Vegte, en von Brucken Fock, genieten onvoldoende aanzien en hebben onvoldoende gezag om in het land om [a] personen met werkelijk economisch leiderschap in onze gelederen te brengen.

Ik schrijf vandaag opnieuw een brief aan Kameraad van der Vegte, en vraag daarin om opheldering.

Ik hoop U mondeling te kunnen aantoonen dat deze Kameraad zich ondisciplinair heeft gedragen [7] en dat hiermede voor dit keer nu eens duidelijk tot uitdrukking komt, dat er een conflikt bestaat, dat zonder herstel aan eenheid van Leiding op Economisch gebied niet kan worden opgelost.

Het spijt mij U in Uw drukke werkzaamheden te moeten lastig vallen, doch ik zie geen kans om op doelmatige wijze te werken als de huidige toestand ongewijzigd wordt gehandhaafd.

Over Nederland en Europa hoop ik U mondeling alle inlichtingen te kunnen geven, die U wenscht. Ik meende, dat U na het bezoek van van Loon [8] en Snijders [9] daarvan voldoende op de hoogte werd gebracht, doch zal gaarne alle aanvullende inlichtingen verstrekken, die U voor het vormen van Uw oordeel noodig zult hebben. Ook over de Nederlandsche organisatie van ingenieurs zal ik U gaarne mondeling spreken. U kunt op mijn volle mede-

(5) Het onderhoud had eerst 29 aug. 1941 plaats en voordien was er heel wat gebeurd; zie nr. 230, noot a en nr. 237, noot 22.

(6) Dat is vooral gericht tegen Koster, oprichter en leider van de Raad voor Volkshuishouding.

(a) Aldus in het origineel. Dit 'om' kan vervallen.

(7) Nl. door zijn optreden tegen ir. E. van Dieren en zijn brief, nr. 223.

(8) Onbekend wanneer, begin 1941? Zie nr. 197, *n.* 1.

(9) Zie bijlage F.

werking in deze rekenen. Het is niet noodig ingenieur te zijn om het met den Heer Viebig eens te worden. Wij waren het ook geheel eens [10].

In afwachting van Uw antwoord, Hou Zee

[M. Rost van Tonningen]

RvT 113/82975–6. Doorslagkopie [b]

228. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Die Niederländer im Ostraum [1]

Die Organisierung und Aufschliessung des Ostraumes erfordert die Teilnahme aller Germanischen Völker daher auch der Niederländer.

Soll man die Mitarbeit der besten Niederländer bekommen so soll man die Ostkolonisation in ihren von altersher vertrauten Formen nahetreten und zwar anknüpfen an die erprobten Methoden der Niederländischen Kolonisation der vergangenen Jahrhunderten:

1⁰ sollen die Kolonisten eine ständig organisierte Unterstützung aus ihrer Heimat also aus den Niederlanden gesichert sein.

2⁰ sollen die Kolonisten wo möglich in zusammenhängenden wenn auch anfänglich kleine Gruppen, das heisst zusammen mit ihnen vertrauten Landsleuten angesiedelt werden.

3⁰ sollen die Siedlungen ihnen vertrauten Formen haben (Wohnhäuser, Einrichtung).

Diese Grundsätze sollen insbesondere für das Bauerntum gelten [2] aber auch für Arbeiter und selbst auch für die mehr individualistisch eingestellten Handel-, Industrie- oder intellektuellen Führer der westlichen Provinzen Hollands.

Die besonderen Verhältnissen in Holland, wo die N.S.B. (Nationalsozialistische Bewegung

(10) Zie nr. 224 bij noot 7.

(b) Het origineel van deze brief bevindt zich in Mussert XII 93018–9. RvT 113 bevat ook een Duitse vertaling ervan.

228 – (1) Over de samenhang waarin dit stuk evenals nr. 247, nr. 269 en 284 thuishoort, zie deel II, Inleiding over de Oostcompagnie. Het stuk is niet ondertekend maar gesteld in Rosts eigen schier onleesbare handschrift. Het is ongedateerd, doch valt te stellen in de zomer van 1941. Aanwijzingen daarvoor zijn: het opnieuw opduiken van het *Solawechsel*-plan (zie bij noot 3), Rosts preoccupatie met de ingenieursorganisatie en de Nederlandse OT (vgl. nr. 219, noot 6 en nr. 241) alsmede de aan 'Nederland en Europa' toegedachte rol (vgl. ook noot 6). Aan te nemen valt dat het niet, zoals nr. 247, is opgesteld voor Fischböck, maar voor een instantie in Berlijn die Rost en Robertson midden aug. 1941 bezochten. Zie de reeds in *n.* 1 van nr. 227 genoemde brief van Robertson d.d. 18 aug. 1941: 'Tijdens het bezoek is ons de mogelijkheid in uitzicht gesteld het veroverde gebied in Rusland te bezoeken – – – onder militaire begeleiding', nl. de Baltische landen, Wit-Roethenië en misschien ook een deel van de Oekraïne (RvT II Robertson). Vgl. RvT A III 41 88529.

(2) Met de organisatie van de uitzending van Nederlandse boeren naar het oosten was reeds in juli 1941 een begin gemaakt. De Commissie Uitzending Landbouwers naar het Oosten (Culano) onder voorzitterschap van ir. C. Staf werd hiertoe door dr. H. M. Hirschfeld gemachtigd, in de hoop op compensaties voor de voedselvoorziening (mededeling van dr. Hirschfeld in het college van secretarissen-generaal d.d. 8 juli 1941); tegen de bedoeling van de initiatiefnemers in meldden zich voornamelijk NSB'ers aan, terwijl de grote landbouworganisaties zich over het algemeen afzijdig hielden. Nadat twee groepen in nov. 1941, resp. mrt. 1942 vertrokken waren, hield men met de uitzending op (zie verder deel II).

Mussert's) noch immer eine kleine Minorität ist, erfordert eine Organisation die sachlich auch für die sonstige Bevölkerung die Gewähr einer gesamtvölkische Tätigkeit gewährleistet.

Daher wäre die Organisation auf wirtschaftlicher Grundlage auf zu bauen und die Propaganda für die Niederländische Betätigung im Ostraum soll auf die Pflicht zur Teilnahme an die grossgermanische oder Gesamteuropäische Aufbauarbeit hinweisen.

Aber auch der wirtschaftliche Nutzen für die Niederlände soll bei aller Bereitwilligkeit zum Opfer stark in den Vordergrund gerückt werden, damit die Geschäftstüchtigkeit sich einschaltet.

Da jedoch während des Krieges die Chancen eben ungünstig sind soll der Staat die anfängliche Finanzierung der Ostkolonisation sicherstellen.

Es wäre daher eine Gesellschaft zu errichten, die mit einem vom Staat eingezahlten Kapital sich durch vom Staat garantierten Schuldverschreibungen das Geld zur Finanzierung der Pläne zur niederländischen Ostkolonisation beschaffen würde [3].

Diese Pläne sollen Teile bilden der zum Zweck der Russischen Aufbauarbeit von den Monopolgesellschaften geplanten Aktionen.

Es folgen hier einige Beispiele:

Bei der Organisierung und Wiederaufbau der Industrie in Rusland soll die Lieferung von Maschinen durch Niederländische Fabriken an der Bedingung geknüpft werden dass sie eine Anzahl Ingenieure und qualifizierte Arbeiter zur Verfügung stellen die bereit sind in Rusland an der Arbeit teilzunehmen [4].

Aber auch eventuellen Lieferungen aus Rusland in die Niederlände sollen an die Bedingung geknüpft werden dass nur in Betracht kommen diejenigen Abnehmer in Holland, einerlei ob es Bauern (Futtermittel für Vieh), Bauunternehmer (Holz), oder Industrien (Rohstoffe) sind, die sich aktiv (die Bauern durch Entsendung ihrer Söhne) (Bauern) oder qualifizierte Arbeiter und Betriebsführer ihren Willen bekundet haben aktiv mitarbeiten zu wollen [a].

Es soll den Holländern klar gemacht werden, dass Lieferungen nach und Bestellungen aus Rusland in der Zukunft nur möglich sind durch die Monopolgesellschaften und zwar durch Vermittlung der Niederländische Monopolgesellschaft die zu errichten wäre.

Diese Monopolgesellschaft soll daher die Auffangorganisation des ganzen Verkehrs und Wanderung nach Rusland bilden. Sie soll im ganzen Land Auskunftstellen haben welche in den bestehenden bureaus [5] einzurichten wären. Sie soll in engster Fühlung stehen mit der Arbeiterfront, der Nahrstand, der Wirtschaftsorganisation und die Organisation Todt in den Niederlanden aber diese parteimässige Verbindungen sollen, damit die Gesamtbeteiligung der Niederländischen Bevölkerung sichergestellt wäre, nur in dem allgemeinen Wirtschaftsrahmen der Gesellschaft eingebaut werden.

(3) *Solawechsel* (nr. 208)? De op te richten maatschappij zou dus een soort *acceptance bank* zijn (vgl. nr. 288 I bij noot 12); zelfs zomer 1942 was dat denkbeeld nog niet vervlogen (mededeling van mr. D. Krantz). Zie deel II.
(4) Het beginsel van *Firmeneinsatz*, zoals later door de Oostcompagnie werd voorgestaan (zie deel II, Inleiding).
(a) Corrupte zin, gevolg van Rosts slordig handschrift. Hij bedoelt waarschijnlijk: boeren, vakarbeiders en bedrijfsleiders, die hun wil getoond hebben, actief mee te werken; 'sich' ware te schrappen en achter 'Betriebsführer' dient men af te sluiten met een haakje. De 'Bauern' worden nader gespecificeerd.
(5) Bedoeld wordt: gewestelijke arbeidsbureaus.

Um die Bewegung nach dem Osten in Gang zu setzen wären der Gesellschaft so bald als möglich konkrete Aufgaben zu stellen.

Die Propaganda sollte von der Organisation Niederland und Europa geführt werden da diese eine unpolitische Gesellschaft ist welche schon in die Wirtschaft ihre Verbindungen hat [6].

RvT 80/80047–50. Concept in handschrift

229. NOTITIE VAN A. J. BÜHLER

Berlin, den 14. August 1941 [a]

Herr Vizepräsident Puhl vermittelte Herrn Rost van Tonningen, Präsident der Niederländischen Bank, Herrn Direktor Robertson und Herrn Dr. Bühler, Kommissar bei der Niederländischen Bank, eine Unterredung [1] bei Herrn Reichsminister Funk [2], in deren Verlauf folgende Punkte erörtert wurden:

1) *Verflechtung der deutschen und der niederländischen Wirtschaft.*

Herr Rost van Tonningen trug vor, dass keine Bedenken gegen eine Verflechtung bestünden, solange es sich um Minderheitsbeteiligungen handele. Im jetzigen Moment sei es jedoch unmöglich und politisch äusserst bedenklich, Mehrheitsbeteiligungen bei der holländischen Industrie gegen den Willen der verantwortlichen Leiter dieser Industrien durchsetzen zu wollen. Derartige Bestrebungen verursachten in der Unternehmerschaft einen starken Widerwillen. Die holländischen Unternehmungen seien zum Unterschied von den deutschen Betrieben meistens ohne Bankkapital aus eigenen Kräften der betreffenden Familien aufgebaut worden und verkörperten daher seit Generationen eine starke private Unternehmertradition. Es sei für ihn als Leiter des Finanzministeriums untragbar, derartige Bestrebungen – sollte dies verlangt werden – von sich aus zu unterstützen. Ein solches Vorgehen werde von der überwältigenden Mehrheit der Bevölkering als gegen die holländischen Interessen gerichtet angesehen werden. Ganz besonders schwer sei es, wenn Mehrheitsbeteiligungen an staatlichen Betrieben, die der Zuständigkeit des Finanzministeriums unterstünden, deutschen Grosskonzernen übertragen werden sollten. Zur Zeit seien

(6) Robertson had een ogenblik de indruk, dat het niet geheel onmogelijk was, dat mr. H. L. Woltersom lid zou worden van zijn subcommissie ter bestudering van Nederlands deelname aan de opbouw van Oost-Europa van 'Nederland en Europa', waarover hij in de tweede helft van juli met Rost en Van Maasdijk gesproken had. Op 6 aug. schreef mr. Woltersom echter af (zie correspondentie-subcommissie, RvT II Robertson).

229 – (a) Deze notitie werd vermoedelijk ook gezonden aan Fischböck en de rijkscommissaris. Een kopie werd aan Rost ter hand gesteld en raakte zo in het archief van de Nederlandsche Bank.

(1) Er is nauwelijks een document te vinden waarin Rost zo sterk als 'letzter Niederländer' (BDC H 94: 464–9; zie Inleiding, p. 210 bij *n.* 5) naar voren komt; en dat zonder een groot publiek. Funks uitspraken zijn treffend onverbloemd.

(2) Met E. Puhl, sinds aug. 1940 vice-president, en W. Funk, sinds 1938 president van de *Deutsche Reichsbank*, had Rost reeds in mrt. 1941 contact gehad i.v.m. zijn eigen benoeming bij de Nederlandsche Bank (zie nr. 186). Half mei 1941 bezochten Rost en Bühler de eerste voor overleg over hun plan voor een gewijzigd statuut van de centrale bank, waarop het Berlijnse directorium echter niet al te enthousiast inging (Inleiding, p. 202). 9 dec. 1941 was Puhl Rosts eregast aan een diner in het Amstelhotel (zie nr. 263, noot 2). Over de besprekingen met Funk en Puhl van aug. 1941 is behalve deze notitie niets bekend.

Verhandlungen eingeleitet zur Erlangung der Mehrheit der staatlichen Artillerieeinrichtungen und der Schiffswerft Schelde, die beide dem Finanzministerium unterstünden. Er appelliere hier an die Einsicht der deutschen staatlichen Behörden. Die Frage werde neuerdings dadurch noch komplizierter, dass die Wehrmacht die Maschinen der Waffenfabrik [3] als Kriegsbeute erklärt habe. Er erkenne vollkommen an, dass die Wehrmacht hierzu berechtigt sei und verstehe auch, dass sie die Niederländer noch als Feinde betrachte, da sie tagtäglich die ablehnende Haltung der grossen Mehrheit der Bevölkerung empfinden müsse. Für ihn, der sich mit seinen Parteigenossen dafür einsetze, dass das holländische Volk gegen Sowjetrussland mitkämpfe – sei es unmittelbar als Soldat oder als Arbeiter und Bauer hinter der Front – bedeute es einen unerträglichen Zwiespalt, sich für eine enge deutsch-holländische Zusammenarbeit einzusetzen, auf der anderen Seite aber feststellen zu müssen, dass Holland noch immer als Feindesland angesehen werde [4].

Herr Minister Funk gab zu, dass tatsächlich daraus gewisse Schwierigkeiten erwüchsen, dass man Holland mehr oder weniger als einen Teil des Deutschen Reiches betrachte, während das holländische Volk doch ein selbständiges Volk sein wolle. Er stehe auf dem Standpunkt, dass Mehrheitsbeteiligungen nur auf freiwilligem Wege erworben werden sollten und wisse die peinliche Lage, die sich für Herrn Rost van Tonningen aus der dargestellten Politik ergäbe, vollauf zu würdigen. Die nationalsozialistische Bewegung der Niederlande könne unmöglich durch einen Druck seitens der deutschen Behörden durchgesetzt werden. Es müsse vielmehr gelingen, das niederländische Volk für die nationalsozialistische Idee zu gewinnen, und das sei nur zu erreichen, wenn auch auf wirtschaftlichem Gebiete Erfolge errungen werden könnten, und zwar Erfolge, die tatsächlich auch in den Augen der Bevölkerung als solche gälten. Er gebe zu erwägen, die staatlichen Betriebe in Privathand zu überführen [5].

2) *Dawes- und Young-Anleihe.*

Herr Rost van Tonningen wies auf die vom Reichsfinanzminister vorgeschlagene Regelung der Dawes- und Young-Anleihe hin [6]. Diese Regelung sehe vor, die im niederländischen Besitz befindlichen Anleihestücke, soweit es sich um ursprüngliche Zeichner handele, voll einzulösen, während Neubesitzer 30 oder 40% erhalten sollten. In den Niederlanden erwarte man eine Lösung, die für ihn (Rost van Tonningen) einen Prestigeerfolg darstellen werde [7]. Herr Minister Funk erwiderte, dass er eine Teilregelung für die Niederländer nicht für zweckmässig halte, es vielmehr vorziehen würde die Frage der Einlösung dieser politischen Anleihen bis zum Friedensschluss zurückzustellen, um sie dann allgemein für sämtliche besetzten Gebiete gleichmässig zu regeln. Er sei der Meinung, dass das Grossdeutsche Reich wohl nicht umhin könne, die Anleihen seinerzeit voll einzulösen, und empfehle Herrn Rost van Tonningen, die Stücke in seiner Eigenschaft als Finanzminister

(3) D.w.z. genoemde Artillerie-Inrichtingen, Hembrug.
(4) Dit was het argument waarop hij sedert sep. 1941 ook de term 'bezettingskosten' niet meer accepteerde en later het begrip 'vrijwillige bijdrage voor de oorlog in het Oosten' invoerde (zie Inleiding, p. 254 e.v. en de daar genoemde nrs.).
(5) Ingevolge VO 125/1941 werden de Artillerie-Inrichtingen omgezet in een naamloze vennootschap (*Stcrt* van 22 okt. 1941, bijblad). De Duitse deelneming (kandidaat was *Rheinmetall-Borsig*) ging niet door. Vgl. CNO SG 66 II 10, waar dr. Hirschfeld het tussenvoorstel lanceerde, de Duitse deelneming uit te stellen totdat het bedrijf zou worden uitgebreid.
(6) Zie nr. 199.
(7) Zie een brief hierover van J. A. H. van der Does d.d. 30 mrt. 1941 (RvT II Centrale, 76a).

aufzukaufen, zumal es sich nur um einen Betrag von etwa 30–40 Mill. handele. Er erblicke hierin ein gutes Geschäft für den niederländischen Fiskus [8].

3) *Tredefina-Kredite* [9].

Herr Vizepräsident Puhl berichtete Herrn Minister Funk von dem Inhalt der zwischen ihm und Herrn Rost van Tonningen in dieser Angelegenheit geführten Unterhaltung und erklärte, dass vom Standpunkt der Reichsbank aus gegen eine Rückzahlung der Tredefina-Kredite keine Bedenken bestünden, dass er sich aber wohl vorstellen könne, dass es für die deutsche Wirtschaft vorteilhafter wäre, diese Kreditlinien für die Zukunft aufrechtzuerhalten. Herr Minister Funk erwiderte, dass er gegen die Beseitigung dieser Kredite, die aus der Zeit der politischen und wirtschaftlichen Schwäche Deutschlands stammten, keine grundsätzlichen Bedenken habe, dass er sich aber vorher noch mit Herrn Dr. Landwehr besprechen wolle. Er fragte Herrn Rost van Tonningen, aus welchem Grunde er Wert auf die Rückzahlung der Kredite lege. Herr Rost van Tonningen erklärte, dass der holländische Staat für seine Finanzierung ausserordentlich grosse Mittel benötige – insbesondere auch für die Besatzungskosten – und dass die Rückzahlung dieser Kredite zweifellos eine Entspannung für die Staatsfinanzen bedeuten würde. Herr Vizepräsident Puhl wird sich mit Herrn Dr. Landwehr [10] über die Frage unterhalten, ob dieser seine Bedenken, die er bisher gegen die Erteilung einer Rückzahlungsgenehmigung geäussert habe, nicht fallen lassen könne. Eine Lösung sei vielleicht in der Weise möglich, dass man die bestehenden Kreditlinien weiter laufen lasse, sie aber bei Rückzahlung nicht wieder in Anspruch nehme [11].

[A. BÜHLER]

RvT II Ned. Bank. Doorslagkopie (fotokopie RvO)

230. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 19 Augustus 1941

Kameraad,

Bij mijn brief van 7 Augustus 1941 heb ik U medegedeeld [1], dat, ingevolge Uw verzoek [2], U alsnog de gelegenheid werd gegeven in drie instructiekampen te spreken, niettegenstaande U bij brief van 26 Mei ll. hadt medegedeeld, dat U voor deze kampen geen tijd te missen hadt.

(8) Funk meende, dat inkoop tegen de koers van ca. 30% later grote winsten zou geven. Rost kon niet op deze suggestie ingaan, omdat de rijkscommissaris deze voordelige transactie voor zich reserveerde. Door Rebholz' bankierskantoor liet deze tot sep. 1944 Dawes- en Youngstukken opkopen tot een totaal bedrag van ca. *f* 16.— miljoen nominale waarde. Met de winst hoopte hij de kunstverzameling-Mannheimer te betalen, die hij reeds in 1941 als geschenk aan Hitler had aangeboden (zie voor details: A. J. van der Leeuw, *De handel in Duitse effecten tijdens de bezetting*).

(9) Rost is nu geheel in Fischböcks vaarwater gekomen; vgl. nr. 201, *n.* 6.

(10) Dr. Landwehr, *Ministerialdirektor* bij het *Reichswirtschaftsministerium*, hoofd van de *Abteilung Devisenbewirtschaftung*.

(11) Hiertoe werd inderdaad besloten. Voor 31 dec. 1942 was het krediet Tredefina I, waarvan op 30 april 1940 nog ca. *f* 67 miljoen uitstond, geheel afgelost. Tredefina II bleef bestaan, zie Trip, *a.w.*, p. 70.

230 – (1) Zie nr. 224 bij noot 9. (2) Zie nr. 219, punt 2.

Mijn brief van 7 Aug. jl. eindigde met de mededeeling, dat U in de eerstkomende drie weken iederen Dinsdagavond daar verwacht werd. Op den 8sten Aug. heeft de organisator dezer kampen zijnerzijds U bericht, dat U verwacht werd.

Tot mijn groote ergernis zijt Gij Dinsdagavond 12 Augustus jl. niet verschenen en hebt daardoor veroorzaakt, dat dien avond geen spreekbeurt werd vervuld [a].

U hebt doen mededeelen, dat U het schrijven van kameraad De Blocq van Scheltinga, dat Zaterdag, 8 dezer, werd verzonden, eerst Woensdagochtend, 13 Augustus hebt ontvangen, daar de brief verzonden was naar Nassauplein 8[3]. U verzocht daarbij, teneinde vertraging te voorkomen, brieven aan U gericht, te zenden aan Uw kantoor: Laan van Meerdervoort 49, Den Haag. Welnu, mijn brief van 7 Augustus jl., waarin dezelfde mededeeling staat omtrent Uw spreekbeurten, is verzonden aan Uw adres: Laan van Meerdervoort 49 [4].

Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/82971. Oorspronkelijk

231. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN EN J. ROBERTSON

19 Augustus 1941

Kameraden,

In antwoord op Uw brief van 4 Augustus 1941 [1] deel ik U mede, dat het mij geenszins verbaast, dat kameraden assuradeuren, in aanmerking pogen te komen voor opdrachten van de Nederlandsche Bank. Ook kameraden bezitten dat goed recht, gelijk het Uw goed recht is uit te maken aan wie U Uwe opdrachten geeft. Het komt mij voor, dat ik als Leider der N.S.B. met een dergelijke zaak niets te maken heb.

Dat er leden zijn, die wanneer zij – om redenen te Uwer beoordeeling – geen opdrachten krijgen, daartegen in oppositie gaan is m.i. begrijpelijk. In de jaren van strijd en tot op heden zijn zeer vele kameraden, dus ook assuradeuren, geboycot. Dat die van meening zijn, dat zij thans – U beiden kennende – wel in aanmerking komen, is verklaarbaar. De vorm waarin zij meenen uiting te moeten geven aan hun teleurstelling, kan ik niet billijken, maar wanneer Gij daartegenover stelt, dat assuradeuren die dien weg bewandelen 'zonder

(a) In de marge schreef Rost hierbij: 'Dit mondeling behandeld op Donderdag 29 Augustus ten huize van den Leider, Adriaan Goedkooplaan 3 tusschen 1.30 en 2.30 uur n.m. (zie verslag van dit gesprek)'. Een dergelijk verslag ontbreekt intussen, hetgeen te meer te betreuren is omdat bij die gelegenheid ook andere, belangrijker twistpunten (zie nr. 219, noot 4, nrs. 221, 224, 233 en 236) werden besproken.

(3) Nassauplein 8, Den Haag, was het nieuwe bureau van het Economisch Front en de Raad voor Volkshuishouding, sinds mei 1941 in gebruik, op 25 juli officieel geopend. Op 14 aug. 1941 zond De Blocq van Scheltinga de gegevens over deze kwestie aan Mussert (Mussert XII 93021–2; vgl. RvT A 4/88588 en 88592).

(4) De brief draagt geen stempel van ontvangst.

231 – (1) Zie nr. 221.

meer de deur wordt gewezen', is dit een reactie die ik evenmin vermag te waardeeren, uit een oogpunt van kameraadschappelijke saamhoorigheid.

De houding, welke door U moet worden aangenomen op den post waarop Gij zijt geplaatst, èn als verantwoordelijk man èn als lid der Beweging tegenover Uw kameraden, dient door Uzelf als nationaal-socialist te worden bepaald.

Wat tenslotte de mogelijkheid betreft, dat vanwege de intusschen van de zijde der op de plaats rust gestelde Centrale Inlichtingendienst[2], pogingen in het werk zouden zijn gesteld om van leden van de staf der Nederlandsche Bank inlichtingen te krijgen en dit zonder Uw voorkennis, veroordeel ik deze mogelijkheid scherp.

Teneinde de vereischte maatregelen te kunnen treffen – voor het geval dat deze mogelijkheid een werkelijkheid is (hetgeen mij uit Uw mededeeling niet blijkt), verzoek ik U mij per omgaande mede te deelen door wien als lid der Beweging en aan wien als lid van Uw personeel inlichtingen zouden zijn gevraagd[3].

Hou Zee!

[MUSSERT]

Mussert XII 93014. Doorslagkopie [a]

232. A. A. MUSSERT AAN T. GOEDEWAAGEN, M. M. ROST VAN TONNINGEN EN J. J. SCHRIEKE

Utrecht, 19 Augustus 1941

Kameraden,

Achtereenvolgens zijn leden der Beweging benoemd tot:
Secretaris-Generaal voor Volksvoorlichting en Kunsten;
„ „ voor Financiën en Bijzondere Economische Zaken;
„ „ voor Justitie[1].

In het college van secretarissen-generaal, waarin nog zoovele van onze tegenstanders zitting hebben, zullen zonder twijfel van tijd tot tijd politieke aangelegenheden ter sprake komen. De politieke lijn der Beweging mag dan niet geschaad worden door persoonlijke meeningen van leden der Beweging die elkander wellicht niet geheel dekken[2].

(2) Zie nr. 219, noot 12 en 227, noot 3.
(3) Vgl. nr. 221, *n*. 5. Blijkens een antwoord van de CID van 21 aug. 1941 (Mussert XII 93012), dus na verzending van deze brief, had Mussert reeds op 5 aug. om inlichtingen over deze zaak gevraagd. De leider van het ATL berichtte dat zijn dienst zich stipt aan het voorschrift hield, geen inlichtingen meer in te winnen aangezien de CID immers was opgeheven.
(a) Het origineel berust in Rob. II bij de B op de Nederlandsche Bank.
232 – (1) De benoeming van Goedewaagen had plaats op 22 nov. 1940; van Rost op 22 apr. 1941; van Schrieke op 1 juli 1941.
(2) Verschil van mening kwam o.a. tot uiting inzake de vrijwilligers voor het Oostfront. Het was er Mussert echter vooral om te doen, Rosts invloed in het college van secretarissen-generaal te beperken. Daar had deze getracht het voorzitterschap aan zich te trekken, toen Snouck Hurgronje op 24 juli in verband met de vrijwilligerskwestie ontslag nam. Hij moest echter wijken voor mr. K. J. Frederiks, maar werd – na bemiddeling van Wimmer – waarnemend voorzitter, zie Inleiding, p. 214–215.

Daarom bepaal ik bij deze, dat in dit college de politieke meening van de N.S.B. uitsluitend zal worden verkondigd door den Secretaris-Generaal van Volksvoorlichting, aan wien ik opdraag in twijfelgevallen geen uitspraak te doen, zonder eerst daaromtrent met mij overleg te hebben gepleegd.
Hou Zee!

Mussert

RvT 113/82972. Oorspronkelijk

233. H. J. VON BRUCKEN FOCK AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

's-Gravenhage, 21 Augustus 1941

Kameraad!

Ik wil U hiermede ervan in kennis stellen, dat ik den Leider verzocht heb, mij te willen ontheffen van mijne functie als leider van het Bureau van den Raad voor Volkshuishouding der N.S.B.[1]

Ik ben tot dit besluit gekomen, omdat ik langzamerhand de overtuiging heb gekregen, dat van den Raad voor Volkshuishouding, in het bijzonder van zijn Bureau, slechts dan de noodige kracht kan uitgaan, indien de leider van dien Raad en de leider van zijn Bureau volkomen met elkaar hand in hand werken en van elkaars opvattingen op economisch en financieel gebied volkomen op de hoogte zijn en in de groote lijnen daarin overeenstemmen.

Van een overleg op dit gebied is tusschen U en mij nauwelijks sprake geweest. Op het Bureau van den Raad zijt Gij practisch nimmer geweest, niet vóór den 10den Mei 1940 en ook daarna niet. Ondanks herhaalde aanduidingen mijnerzijds gedurende de laatste maanden, dat mij een overleg tusschen ons op het een of ander punt wenschelijk voorkwam, hebt Gij daarop nooit in feite gereageerd[2]. Mijn schrijven aan U van een viertal weken geleden betreffende de grondslagen eener op te richten 'Bouw-Bank' – waarvoor een commissie onder mijn leiding door U, in overleg met de aanwezigen op eene der Donderdagsche bijeenkomsten, werd ingesteld, welke commissie daarna die grondslagen in eene eerste bijeenkomst vastlegde – en mijn verzoek, tot aanwijzing van een ambtenaar van het Departement van Financiën als medelid dier commissie, wat door U was toegezegd, is mede onbeantwoord gelaten[3].

Ook kan ik de wijze, waarop het contact Uwerzijds met het Sociaal-Economisch Genootschap 'Nederland en Europa' is tot stand gekomen, en dat tot de vorming van een tiental

233 – (1) Zie slot van deze brief en noot 7.
(2) Zij ontmoetten elkaar slechts op de werkvergaderingen van de Raad voor Volkshuishouding met de drie NSB-leden van de commissie-Woltersom. Hoezeer hun opvattingen op financieel-economisch terrein in de afgelopen maanden uiteenliepen, blijkt uit von Brucken Focks publikaties in *Het Nationale Dagblad* en *De Waag* (zie nr. 209, o.a. noot 1 en nr. 211, noot 6). Zie ook noot 7.
(3) Brief van von Brucken Fock van 18 juli 1941, na een bespreking die dag met twee leden van de Raad voor Volkshuishouding, daartoe in de werkvergadering van 10 juli 1941 benoemd (BEZ 112 en Van Maasdijk 44a). Andere stukken over deze zaak van eind juli in BEZ 105, zie Inleiding, p. 247.

werkcommissies heeft geleid, waarvan uit de N.S.B. vrijwel uitsluitend Uw naaste medewerkers deeluitmaken, niet als een bewijs aanzien, dat het zoo wenschelijke contact tusschen U en mij in onze respectieve functies aanwezig is. Het feit, dat eene dier commissies de oprichting eener 'Bouwbank' zal bestudeeren [4], staat wellicht in verband met de niet-beantwoording van mijn zooeven bedoeld schrijven.

Waar bovendien de leden van den Raad voor Volkshuishouding nog nimmer sedert Uw optreden als leider van dien Raad, een viertal maanden geleden, zijn bijeengeroepen [5], heb ik den indruk gekregen, dat het arbeidsveld en het werk, dat voor den Raad voor Volkshuishouding resp. zijn Bureau scheen weggelegd, onder Uw leiding naar het Sociaal-Economisch Genootschap, resp. naar Uw bureau in de Laan van Meerdervoort zijn verplaatst [6].

Onder die omstandigheden heb ik gemeend, tot den Leider mijn in den aanhef dezes bedoelde verzoek te moeten richten. Ik blijf echter gaarne bereid, in mijn eigenschap van lid van den Raad voor Volkshuishouding aan dat lichaam – waarvan ik nu bijna zes jaren geleden mede de grondslagen heb helpen leggen – mijne krachten ter beschikking te stellen, en stel mij voor, aan de werkzaamheden, die voor den Raad onder Uwe leiding alsnog mochten zijn weggelegd, een actief aandeel te nemen. Op verzoek van Kam. v.d. Vegte zal ik als adviseur van het Economisch Front blijven optreden [7].

Hou Zee!

VON BRUCKEN FOCK

RvT BEZ 112. Oorspronkelijk

(4) Het verslag van de oprichtingsvergadering (*Het Nationale Dagblad* van 25 juli 1941) vermeldt als één van de vele subcommissies een commissie voor de oprichting van een bouwkredietbank, voorlopig onder voorzitterschap van prof. Van Loon. Deze subcommissies zijn echter niet tot praktisch werk gekomen.
(5) De leden waren voor speciale doeleinden bijeen op 24 apr., 13 mei en 24 juli. Bij geen dier gelegenheden waren ze echter 'onder elkaar' zoals vroeger op maandelijkse bijeenkomsten; Gips trachtte zulke samenkomsten weer te herstellen, zie brief aan Rost van 24 okt. 1941 (BEZ 4). Zie voor zo'n bijeenkomst op 24 nov. 1941, nr. 267, noot 11.
(6) Met name dit laatste is juist. De Raad deed in hoofdzaak dienst als reservoir van deskundigen en als Rosts tribune, had echter volgens Rost een eigen taak naast 'Nederland en Europa',
(7) Eind sep. 1941 en in okt. was er een nieuw conflict n.a.v. von Brucken Focks artikel in *Het Nationale Dagblad* van 29 sep. 1941, *Het hek van het Damrak*. In dit artikel uitte von Brucken Fock zijn bezorgdheid over de snelle stijging van de effectenkoersen en vroeg zich af of het niet tijd werd, maatregelen daartegen te nemen, zoals kort tevoren in Duitsland was geschied. Het conflict ontstond echter naar aanleiding van een terloops geuite passage waarin von Brucken Fock in verband met Duitse aankopen op de beurs had opgemerkt dat een stijging van het Nederlandse RM-tegoed met *f* 40.000.000,— per week – zoals kort tevoren was voorgekomen – langzamerhand onrustbarend werd. Robertson voerde hierover een bitse correspondentie met von Brucken Fock, waarin hij er op wees dat er Rost alles aan gelegen was, de waarde van de RM als voortreffelijke belegging te propageren. Von Brucken Fock repliceerde dat hij dit niet in twijfel wenste te trekken, maar dat z.i. het grote gevaar school in de geldovervloed in het binnenland, die als gevolg van de markenstroom ontstond. De hele briefwisseling werd in afschrift aan Fischböck gezonden (RvT II Robertson), want Rost zag hier een kans, von Brucken Fock definitief op dood spoor te zetten. Tenslotte wist hij te bereiken dat Fischböck von Brucken Fock, die reeds eerder onder censuur was geplaatst, nu een definitief schrijfverbod gaf. De redactionele leiding van zijn juist nieuw opgezette maandblad *De Nederlandsche Volkshuishouding*, orgaan van het Economisch Front, vervolg van de sinds jaren gestencild verschenen *Economische Berichten* (zie Inleiding, p. 222, *n.* 8), moest hij opgeven. Hij kreeg de functie van directeur van het Nederlandsche Instituut voor Volkshuishoudkundig Onderzoek en speelde in de latere bezettingsjaren nauwelijks een rol meer (Doc. I H. J. von Brucken Fock en Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

234. H. L. WOLTERSOM AAN H. FISCHBÖCK

d. 21. August 1941

Sehr geehrter Herr Minister [a],

Es ist mir bekannt, dass im Ministerium des Herrn Dr. Rost van Tonningen Verordnungen in Bearbeitung sind, welche bezwecken das Verhältnis zwischen dem Ministerium und der Nederlandschen Bank einerseits, und dem Bankwesen andrerseits zu regeln [1].

Diese Verordnungen enthalten Richtlinien um das Bankwesen unter Kontrolle der Nederlandschen Bank zu bringen, d.h. mit Bezug auf die Liquidität und Solvabilität der Banken. Als solche geben sie der Nederlandschen Bank die Möglichkeit zum sogenannten negativen Einfluss auf die Kreditpolitik der Banken. Gerade ein im allgemeinen gut geleitetes Bankwesen kann m.E. gegen solche Aufsicht wenig Bedenken tragen [2].

Andrerseits versetzt die Abfassung dieser Verordnungen, wie ich sie gesehen habe, das Ministerium oder die Nederlandsche Bank in die Lage, auf die Kreditpolitik der Banken Einfluss in positivem und aktivem Sinne auszuüben. Hiergegen gibt es m.E. sehr grosse Bedenken, wobei noch kommt, dass diese Verordnungen ausserdem noch eine Klausel enthalten werden, dass der Staat für Schaden, welche aus eventuellen Anweisungen entstehen könnten, nicht haftbar sein wird. Das Zustandekommen einer solchen Verordnung würde ich aufs lebhafteste bedauern. Wenn ich mich nicht irre, gibt es auch in Deutschland so etwas nicht. Sollte der Staat eine bestimmte Kreditpolitik wünschen, so kommt es mir vor, dass dies durch den Staat direkt, oder mit freiwilliger Einschaltung des Bankwesens stattfinden könnte, aber dann – falls die Banken das wünschen sollten – unter Garantie des Staates. Eine Verordnung, welche das Verhältnis zwischen dem Staat und den Banken regelt, und wodurch eine aktive Kreditpolitik geregelt wird, kommt mir schwer anzutreten vor [3].

Ausserdem enthält diese Verordnung einen Paragraphen, laut dem der Generalsekretär Liquidation oder Verschmelzung von Kreditanstalten befehlen und dazu die erforderlichen Vorschriften erteilen kann, ohne dass dabei von Beschränkung oder Richtlinien die Rede ist. Ich kann mir vorstellen, dass unter bestimmten Verhältnissen für eine dann nötige Sanierung, dergleiche Möglichkeiten vorhanden sein müssen, jedoch will es mir vorkommen, das für solche Fälle bestimmte Beschränkungen und Richtlinien aufgenommen werden müssen [4].

Sollten Sie unverhofft mit meinem obigen Gedankengang nicht einiggehen können, so würde ich es hoch zu schätzen wissen, wenn Sie die Freundlichkeit haben wollten mich,

234 – (a) Blijkens het niet afgedrukte begeleidende schrijven van 21 aug. 1941 werd in gevolge een telefonische afspraak aan Rost een kopie toegezonden.

(1) De vroegste ontwerpen voor VO 225/41 dateren van 8 en 12 aug. 1941, zie Inleiding, p. 230–232.

(2) Sinds de dagen van *Staatsrat* Wohlthat was het aan Duitse zijde gewoonte, waardering uit te spreken voor het peil van het Nederlandse bankwezen. Zo bijv. in de maandrapporten van Wohlthat en Bühler.

(3) De definitieve tekst van VO 225/1941 liet deze mogelijkheid nog open. Na vele besprekingen werd tenslotte eind 1942 tussen BEZ en de hoofdgroep Banken overeengekomen, dat de overheid geen actieve kredietpolitiek zou voeren (BEZ G en C 303).

(4) Ook in dit geval kwam het na lange discussies tot een beperking van de aanvankelijk zeer ruim geformuleerde bevoegdheden van de overheid, zowel in de tekst van VO 225/41 als (gedetailleerd) in het Eerste Uitvoeringsbesluit, dat tot juni 1943 op zich liet wachten (*Stcrt* van 4 juni 1943, nr. 107; stukken in BEZ G en C 303).

entweder zusammen mit Herrn Dr. Rost van Tonningen oder allein, in die Lage versetzen wollten, hierüber mit Ihnen Gedanken auszutauschen [5].

Eine Abschrift dieses Schreibens habe ich Herrn Dr. Rost van Tonningen übermittelt. Inzwischen empfehle ich mich Ihnen, mit vorzüglicher Hochachtung, Ihr ergebener

[H. L. WOLTERSOM]

RvT BEZ 8. Doorslagkopie

235. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 22 Augustus 1941

Leider [a],

Bij mijn terugkomst uit Berlijn ontving ik Uw schrijven van 19 Augustus [1]. Ik moge U aan de volgende feiten herinneren [b]:

In het jaar 1936 trad ik tot de Beweging toe. Ik bekleedde eenige der zwaarste en verantwoordelijkste politieke posities als Hoofdredacteur van Het Nationale Dagblad, als lid der Tweede Kamer, als Gemachtigde voor Zuid-Holland [2], als een der meest bezette sprekers, als verbindingsorgaan met Duitschland. Na de bezetting werd ik tot plaatsvervangend Leider benoemd. Bij Uw oproep aan de Beweging om zich voor de S.S. te melden, meldde ik mij aan. U heeft zich tegen deze aanmelding verzet in een voor mij beleedigend schrijven van 20 Februari 1941 [3]. Naar aanleiding van gesprekken met U en met den Rijkscommissaris werd na overleg met den Reichsführer S.S. overeengekomen, dat mijn aanmelding zou blijven rusten en dat ik mijn werkzaamheden in Nederland zou voortzetten, nadat de in Uw bovenvermeld schrijven van 20 Februari 1941 aangeroerde aangelegenheid was geregeld. Ik zou boven en behalve mijn positie als plaatsvervangend Leider in het bijzonder de economische aangelegenheden der Beweging verzorgen [4]. Daarop nam ik mijn werkzaamheden, niet alleen in de Beweging doch ook als President van de Nederlandsche Bank, als waarnemend Secretaris-Generaal van Financiën en Secretaris-Generaal van het Departement voor Bijzondere Economische Aangelegenheden op. Vanzelfsprekend werd in het

(5) Over een dergelijk onderhoud is niets bekend.

235 – (a) Van deze brief bestaan vijf verschillende versies: 1. het hier afgedrukte concept; 2. een doorslagkopie van 1 waarin de tweede zin in handschrift (zie noot b) werd uitgebreid (RvT 113/82964–5); 3. een nieuw concept, waaraan met grote drift en emotie en, blijkens wisselend machineschrift, met herhaalde onderbrekingen is gewerkt; het bevat veel doorhalingen en bijgeschreven verbeteringen (RvT 113/82958–63); 4. het als nr. 237 afgedrukte concept van 26 aug. 1941, waarin nog weer nieuwe verbeteringen. Blijkens een notitie werd nr. 237 evenmin aan Mussert toegezonden als nr. 235. Het mondelinge onderhoud van 29 aug. (zie nr. 230, noot a) helderde een aantal actuele grieven op, zodat het niet de moeite loonde, op dat moment zoveel oude koeien uit de sloot te halen. Eerst toen nieuwe spanningen geaccumuleerd waren, zond Rost 5., de inmiddels nog verder uitgedijde apologie en aanklacht van 22 okt. (nr. 248), die de laatste versie is. Vergelijking van bovenstaande brief met nrs. 237 en 248 is dienstig.

(b) Op de doorslag (tweede versie) verbeterde Rost deze zin aldus: 'De daarin vervatte opdracht bevat een ernstige beleediging aan mijn adres. Tot mijn leedwezen moet ik er nu toe overgaan U er aan te herinneren wat ik voor de beweging gedaan heb.' Vergelijk daarmee de aanhef van nr. 237, die weer anders luidt.

(1) Nr. 232. (2) Zie nr. 126, noot 3. (3) Nr. 177. (4) Zie nr. 190, noot 1.

College van Secretarissen-Generaal bij voorkomende gelegenheden door mij als Plaatsvervangend Leider der Beweging de leiding op mij genomen der andere kameraden[5]. Bij onze groep werd ook betrokken de Heer van Dam. Het ondervoorzitterschap van het College van Secretarissen-Generaal werd door mij op mij genomen, juist om onze groep de noodige zeggingskracht te geven. Mede lag aan deze regeling de overweging ten grondslag, dat het Departement van Financiën, gekoppeld met het Departement voor Bijzondere Economische Aangelegenheden een zeer algemeen karakter had, zoodat ook zakelijk deze oplossing de juiste was.

Thans Uw brief van 19 Augustus 1941. U wijst kameraad Goedewaagen als Uw uitsluitend Gemachtigde aan, die behalve in twijfelgevallen uitspraak moet doen over de politieke lijn der Beweging[6]. Daarmede zou ik als Plaatsvervangend Leider met lange politieke ervaring ondergeschikt worden gemaakt aan een kameraad, die na den 15en Mei, dus na de bezetting, tot de Beweging is toegetreden en over geen politieke ervaring beschikt.

Na alle offers, die ik voor de Beweging gebracht heb, is dit een nieuwe ernstige beleediging. De door U geschapen toestand tast de gezagsverhoudingen in de Beweging aan.

Ik verzoek U derhalve ook in deze aangelegenheid om een onderhoud, waarbij ik dan tevens de algeheele positie als Leider der Economische Aangelegenheden der Beweging hoop te behandelen, die in mijn schrijven van 13 Augustus 1941 werd opgeworpen, welk schrijven tot nu toe onbeantwoord bleef[7].

In afwachting van Uw antwoord teeken ik Hou Zee!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 113/82966-7. Concept

236. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 25 Augustus 1941[a]
Oogstmaand

Kameraad[1],

Uw brief van 13 Augustus j.l. geeft mij alle aanleiding tot beantwoording, voor zoover deze betrekking heeft op den Raad voor Volkshuishouding.

Met ingang van 25 Maart 1941 bent U benoemd tot Leider van den Raad voor Volkshuis-

(5) Het uitvoerigst geschiedde dit in de vergadering van 20 juni 1941 (vgl. nr. 209, noot 2). Voorts in de vergaderingen van 1 en 4 juli 1941 over vrijwillige dienstneming voor het Oostfront en bij het afscheid van Snouck Hurgronje op 29 juli; zie ook voor het volgende Inleiding, p. 214-215.

(6) Het conflict tussen Mussert en Goedewaagen, dat in 1942 zijn hoogtepunt bereikte, was toen nog niet uitgebroken.

(7) Zie nr. 227 en voor de afloop, nr. 239.

236 - (a) De brief draagt geen ontvangststempel, zodat niet is vast te stellen of Rost hem reeds in handen had toen hij nr. 237 redigeerde. Wel noteerde hij erop 'mondeling besproken op 29 aug. 1941'. Vgl. nr. 230, noot a.

(1) Mussert heeft zich bij het schrijven van deze brief bediend van een door von Brucken Fock opgesteld concept-antwoord op Rosts brief van 13 aug. 1941 (nr. 227), dat hij op 23 aug. ontving (Mussert XII 93016-7). Hij is er echter belangrijk van afgeweken: het concept bevatte te veel eigen lof en was te vijandig van toon.

houding. De Leider van het bureau van den Raad was kameraad von Brucken Fock, die door zijn vele publicaties en zijn jarenlangen arbeid in de Beweging bewezen heeft een goed nationaal-socialist te zijn en een beteekenend figuur op financieel gebied. Na Uw komst als leider in den Raad, is aan kameraad von Brucken Fock naar zijne meening het werken bemoeilijkt, zoodat hij zijnerzijds mij gevraagd heeft om ontslag bij den Raad voor Volkshuishouding. Dit ontslag is hem verleend [2], zoodat Gij Uwerzijds een opvolger voor hem aan mij kunt voorstellen. Zoowel de leden van den Raad als de leider van het bureau zijn dan, vanaf dien dag, allen door U zelf gewild, zoodat aan vruchtbaren arbeid niets meer in den weg kan staan.

Wat betreft Uw wensch om de bevoegdheden van den Raad voor Volkshuishouding zoodanig uit te breiden, dat ook het Economisch Front door U zou worden geleid en dus zijn zelfstandigheid als Front zou verliezen, daaraan kan ik niet voldoen.

De Raad voor Volkshuishouding is een tamelijk groot adviseerend en overkoepelend lichaam, waarvan voor de Beweging veel goeds kan uitgaan. Daar kunnen de algemeene vragen omtrent de volkshuishouding besproken worden en door U te bepraten onderwerpen tot nadere bestudeering aan bepaalde personen of groepen van personen uit den Raad onderworpen worden. De fronten hebben dan tot taak daaraan hun volle medewerking te verleenen, voor zoover zij daartoe door U worden aangezocht. Ik twijfel er niet aan of zij zullen dit gaarne doen.

De fronten zelve, of zij nu heeten Economisch Front, Medisch front, Arbeidsfront, Technisch Gilde, enz., zijn autonome organen, die ieder binnen eigen arbeidsveld zoo sterk mogelijk moeten staan en ten aanzien van hun opbouw eigen verantwoordelijkheid dragen.

Daarin verandering te brengen stuit bij mij en bij de fronten op overwegend bezwaar, daar hieruit afbraak inplaats van opbouw der Beweging zou voortvloeien.

De Leider van het Economisch Front, kameraad van der Vegte, is door zijn jarenlange ervaring in de industrie en in den handel van Nederland op velerlei gebied in deze takken van onze samenwerking [b] thuis en heeft bovendien op verschillend gebied zijn organisatorisch kunnen bewezen. De door U voorgestelde wijziging in het statuut van het Front zou een schromelijke achteruitzetting van dezen kameraad zijn, hetgeen dus ongewenscht is.

Hij heeft mij verzekerd, dat hij volgaarne bereid is om in de beste harmonie met U samen te werken en onder U, zoover het betreft den Raad voor Volkshuishouding. Het conflict is ontstaan inzake het Genootschap 'Nederland en Europa', doordat bij het in het leven roepen daarvan door U nagelaten is de Raad voor Volkshuishouding en het Economisch Front te hooren om te bepalen hoe en in hoeverre met dat genootschap zal worden samengewerkt. De leden van den Raad voor Volkshuishouding zijn voor een voldongen feit gesteld [3].

Niettemin heb ik de overtuiging dat kameraad v. d. Vegte dit geenszins als motief wil aanvoeren om U de samenwerking op te zeggen [4]. Ook hem gaan de belangen der N.S.B.

(2) Mussert zond ingesloten een afschrift van het verleende ontslag (RvT 113/82948), von Brucken Fock bleef echter zich wel als lid van de Raad beschouwen (vgl. nr. 233 bij noot 7) en werd met dezelfde datum benoemd tot Adviseur van den Leider, zie felicitatie van Gips aan hem van 27 aug. 1941 (NSB 171/912 B).

(b) Hij bedoelt: samenleving.

(3) Slechts de deelnemers aan de werkvergadering van de Raad voor Volkshuishouding waren gekend in de oprichting van de Sociaal Economische Kring, die in opzet niet verschilde van 'Nederland en Europa', nl. op de vergadering van 8 mei 1941 (zie notulen in Van Maasdijk 44a en bijlage F).

(4) Van der Vegte nam echter sinds de vergadering van eind juli niet meer deel aan de werkvergaderingen

boven alles. Een uitstekend functioneerende Raad voor Volkshuishouding en sterke nationaal-socialistische fronten is en blijft het doel. Ik hoop, dat U hierin aanleiding zult vinden om ook Uwerzijds dezen wil tot samenwerking te versterken.

Met Nationaal-Socialistischen groet, Hou Zee!

Mussert

RvT 113/82956–7. Oorspronkelijk

237. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 26 Augustus 1941

Leider [a],

Bij mijn terugkomst uit Berlijn ontving ik Uw schrijven van 19 Augustus. De daarin vervatte opdracht vormt een ernstige beleediging voor mij, daar U mij als Plaatsvervangend Leider met lange politieke ervaring ondergeschikt maakt aan Kameraad Goedewaagen, die eerst na den 15. Mei tot de Beweging is toegetreden en over geen politieke ervaring beschikt.

Ik kan deze beleediging niet aanvaarden en ben nu tot mijn leedwezen gedwongen U er aan te herinneren welke diensten ik aan de Beweging heb bewezen [b].

In het jaar 1936 trad ik tot de Beweging toe en wel op een tijdstip, dat voor mij ongelegen kwam [1]. Ik maakte U hierop opmerkzaam, in het bijzonder op de financieele moeilijkheden waarin ik verkeerde. U bood mij een financieele schadeloosstelling aan [0], welke ik moest weigeren, daar ik niet den indruk kon en wilde vestigen, terwille van een finantieele ondersteuning in de Beweging te zijn getreden. U deed een beroep op mij, om Hoofdredacteur van Het Nationale Dagblad te worden, en dat wel in omstandigheden welke voor ieder, die over eenige zakenervaring beschikte, een mislukking waarschijnlijk moesten maken.

De organisatie van Directie en Redactie, zoowel als van de Administratie was onvoldoende. Na 4 maanden reeds werd in een stormachtig onderhoud, dat ik met U had, Uwerzijds voorgesteld de verantwoordelijkheid aan den toenmaligen onderredacteur onder mij over te dragen [0]. Ik wees dit af.

Vlak voor de verkiezingen bleek dat de directie schuld aan de chaos was en moest worden vervangen onder omstandigheden, die voor de Beweging weinig eervol waren.

Vrijwillig bood ik toen aan mijn inkomen te beperken [0].

van de Raad voor Volkshuishouding; zie notulen van 21 aug., 11 sep., en 2 en 9 okt. 1941 (Van Maasdijk 44a). Bij een bespreking op 15 aug. 1941 met ir. E. van Dieren handhaafde hij het eerder ingenomen standpunt (zie correspondentie in BEZ 113). Over de afloop, zie nr. 244.

237 – (a) Zie nr. 235, noot a. – Rost heeft bij de opstelling van het concept van deze niet verzonden brief (zie noot 22) de voorafgaande correspondentie met Mussert allicht weer doorgenomen. Slechts waar zulks speciaal gewenst lijkt, wordt daarnaar in de noten verwezen. De hier gegeven aanvullingen op hetgeen in of bij de vooroorlogse brieven ter sprake kwam, met name in de nrs. 23, 26–28, 43, 45 en 47, worden hier aangeduid met [0].

(b) Zie nr. 235, noot b.

(1) Vgl. voor de volgende bladzijden, Inleiding, hfdst. III.

Door de groote offers van de zijde van de redactie kon de courant worden voortgezet, doch reeds eenige maanden daarna, in zomer 1937, stelde U Kameraad Roskam en mij voor, in mijn plaats te benoemen den Joodschbloedigen Dr. Westerman[0]. Ik wees dit opnieuw af[1a].

In het najaar van hetzelfde jaar werd mijn positie wederom ter sprake gebracht en thans wilde U Kameraad van Genechten in mijn plaats zetten[0].

Ook dit kon ik niet aanvaarden.

Zoo was in één jaar tijd mijn door U verstrekte opdracht als Hoofdredacteur 3 maal in het gedrang gebracht. Ik zette echter onvermoeid mijn taak voort.

In 1938 in het voorjaar, begon ik de actie Oss, die het centrum van de politieke strijd in Nederland is geworden. Ik zette het kostbaarste bezit in wat ik heb, n.l. mijn goeden naam, doch werd door de Beweging nauwelijks ondersteund.

Men vreesde, dat mijn bewijzen onvoldoende waren en U gaf ook aan Uw twijfel uitdrukking.

Ik verklaarde het volledige risico op mij te nemen met alle gevolgen daarvan. In 10 vervolgingen probeerde Goseling, de voorvechter van het politiek Katholicisme, hier te lande, mijn actie stop te zetten[2].

Een groot jaar nadat de actie begon, moest Goseling het onderspit delven, wat een ware crisis in de democratische partijen te weeg bracht[c].

Mijn actie daar vond niet altijd bijval bij de leidende functionarissen van de Beweging, wel van de Beweging zelve.

Hoe de Beweging over mijn werkzaamheid dacht, moge ik U in herinnering brengen en U bij deze uitnoodigen na te gaan, hoeveel keer ik van het Voorjaar 1938 af gerekend, tot aan de verkiezingen toe, als spreker werd gevraagd.

De statistieken van Volk en Vaderland zullen U toonen, dat ik van Januari tot April 1939, dus vóór de verkiezingen van dien tijd, de meeste spreekbeurten vervulde van alle sprekers der Beweging[0] en daarnaast in de Kamer en in de Hoofdredactie onvermoeid werkzaam bleef.

De verkiezingen van het voorjaar 1939 vormden het dieptepunt van de moreele inzinking der Beweging, zoodat verschillende leden verklaarden, dat wij bij de verkiezingen slechts 2% der stemmen halen zouden.

U zult zich mijn ongeschokt vertrouwen herinneren en tevens de wijze waarop ik U terzijde stond.

(1a) Bespreking op 8 juni, zie agenda 1937 van Rost. Mr. W. M. Westerman, redacteur van het *Haagsche Maandblad*, in 1933 één van de oprichters van het Verbond voor Nationaal Herstel, trad in 1937 toe tot de NSB, waar hij echter vóór de oorlog weer voor bedankte.

(2) Naar aanleiding van een artikel in *Het Nationale Dagblad* van 13 apr. 1938 werd Rost op 29 mrt. 1939 in hoger beroep door het Haagse gerechtshof veroordeeld tot een boete van *f* 200,— subsidiair vijftig dagen hechtenis. Naar aanleiding van artikelen in *Het Nationale Dagblad* van 23 en 29 dec. 1938 en 4 jan. 1939 werd hij op 23 maart opnieuw voor de Haagse rechtbank gedaagd en op 6 apr. 1939 veroordeeld tot *f* 900,— boete of drie maanden hechtenis, welke uitspraak op 1 nov. 1939 door het gerechtshof werd gewijzigd in *f* 100,— of tien dagen. Een spreekbeurt te Nuth (Limburg) op 10 dec. 1938 leverde hem een veroordeling tot *f* 75,— boete op, in beroep op 2 okt. 1939 door het gerechtshof te 's-Hertogenbosch verhoogd tot *f* 150,—. Een artikel in *Het Nationale Dagblad* van 19 juli 1939 bezorgde hem een dagvaarding voor de Haagse rechtbank, die hem 16 nov. 1939 veroordeelde tot *f* 200,— boete en een maand voorwaardelijk. De vonnissen werden vóór 10 mei 1940 niet meer geëxecuteerd. In okt. 1943 (!) berichtte Schrieke, secretaris-generaal van het departement van Justitie, aan Rost, dat hij opdracht had gegeven, daarvan af te zien.

(c) Hier volgde in het concept: 'Ondertusschen was ik ook getreden in de Tweede Kamer'.

In hoofdzaak wisten wij stand te houden tegen de vereenigde aanvallen van de politieke partijen.

In den geheelen tijd verzorgde ik bovendien de betrekkingen met Duitschland [d].

Ik herinner U er aan, dat andere personen in Duitschland geenerlei resultaten wisten te behalen en dat na mislukte pogingen, o.a. van de Kameraden van Houten en Chevalier [3] om in Duitschland finantieelen steun in den vorm van goedkoop papier voor het Dagblad te krijgen [0], mislukten en het mij na eindelooze moeite gelukte na de verkiezingen van 1937 alleen op deze post *f* 12.000,— à *f* 15.000,— per jaar te besparen [4].

U herinnert zich de moeite die ik mij gaf om de berooide finantiën der Beweging te ontlasten door het verkrijgen van Duitsche advertenties en Duitsche abonnees [e].

De Beweging was na de verloren verkiezingen van 1937 in Duitschland minder gezien dan voorheen. De Duitsche autoriteiten waren moeilijker te bereiken. Desalniettemin bracht ik U in contact met den Reichsführer S.S. en met den Rijksminister van Buitenlandsche Zaken [0], nadat andere personen vergeefs hadden geprobeerd daar verbinding tot stand te brengen [5].

Door het niet opvolgen van mijn adviezen ontstonden er conflicten [f]. Zoo moest ik, ondanks mijn advies, Kameraad Heerdtmann als gast van den Führer op den Rijkspartijdag in Neurenberg in 1938 voorstellen [0]. Hoe de Duitsche autoriteiten over Kameraad Heerdtmann denken en dachten heeft U kunnen vaststellen bij de incidenten bij zijn benoeming tot Burgemeester van Apeldoorn [6].

Toentertijd werd mij echter de omissie van de uitnoodiging van Kameraad Heerdtmann in de schoenen geschoven [g].

(d) De derde versie voegt hier in: 'Ik weet dat op het oogenblik verhalen worden uitgestrooid dat mijn werkzaamheid op dit gebied niet geheel aan de verwachtingen beantwoordde, en dat Müller Lehning geschikter zou zijn geweest'. In de loop van 1941 deed H. W. Müller Lehning, evenals in 1936, herhaaldelijk dienst als Musserts verbindingsman voor Duitsland. Zo vergezelde hij in sep. 1941 Mussert en Seyffardt naar Berlijn voor besprekingen over het Legioen Nederland (Mussert XIII, 12, 13, 15, 29 en Dossier Mussert C: 90643).

(3) Tot het najaar van 1937 werden alle uitgaven van NENASU, d.w.z. *Volk en Vaderland*, *Arbeidsfront* en de brochures, evenals *Het Nationale Dagblad* op Kaiserstr. 9 te Leiden door C. Chevalier, lid der NSB en inspecteur van de propaganda, gedrukt. Na de overname van dat pand, van de machines en de papiervoorraad, door de daartoe aangekochte lege NV v/h L. van Nifterik H.zn, drukte men in 'de Leidsche bedrijven' goedkoper in eigen beheer. – Van Houten, de eerste directeur R. van Houten.

(4) Vgl. nr. 248 na *n*. 9.

(e) De derde versie voegde hier toe: 'U herinnert zich, dat Kameraad d'Ansembourg niet in staat bleek U een onderhoud met Mussolini te verschaffen, het contact met Italie, dat hij moest verzorgen, vrijwel doodbloedde – – – '.

(5) Dit moet in aug. of sep. 1938 hebben plaats gevonden. Rost had het bezoek geprepareerd bij Karl Wolff en Himmler, toen hij eind juli 1938 hen in Bayreuth ontmoette. Via Himmler werd ook het bezoek aan von Ribbentrop geregeld. Zie hierover ook nr. 248, Rosts levensbericht van mei 1945 in deel II en Inleiding, p. 39.

(f) Hier stond in de derde versie aanvankelijk: 'Ik heb alles gedaan om met mijn arbeid de meening wederom te doen veranderen. Daarbij werden mij Uwerzijds eischen gesteld, die tot conflicten aanleiding moesten geven'.

(6) Herdtmann (vgl. nr. 215) was een serieuze kandidaat voor Apeldoorn, toen op het laatste moment via *Landrat* Eich te Kleef uitkwam, dat Herdtmann in de jaren 1918–1923 als Nederlands consul in de door Belgische troepen bezette stad een 'deutschfeindliche' houding had aangenomen. Hij werd voor Apeldoorn geschrapt. Eerst in 1943 werd hij uit de *SS* gestoten, nadien was hij agent voor de *Abwehr* (zie Doc. I J. Herdtmann en BDC H 112). In zijn plaats vergezelde J. van Hoey Smith Rost naar Neurenberg.

(g) Hier volgde in de derde versie nog: 'In 1939 werd de toestand echter nog erger, en werd ik als eenige

In den zomer van 1939 verzorgde ik naast mijn andere werkzaamheden propagandawerkzaamheden in Rotterdam. Ik stelde mij aan het hoofd bij mijn kameraden voor de colportage in deze stad in de achterbuurten [0]. Bij het naderen van den oorlog verminderde het aantal Kameraden snel. Ik bleef met een klein groepje door colporteeren gedurende de zeer spannende oorlogsdagen [7].

Bij de uiterst moeilijke beleidskwestie als Hoofdredacteur van de courant in de periode tusschen de oorlogsverklaring aan Polen en de binnenmarsch der Duitsche troepen hier te lande, verzorgde ik het Nationale Dagblad op zulk een wijze, dat de regeering geen mogelijkheid zag, tegen het blad op te treden ondanks de voortgezette felle aanvallen tegen de Engelsche politiek.

Op 3 Mei 1939 [8] werden Kameraad Feldmeyer en ik gevangen genomen, zeer zeker niet omdat wij de minstbeteekenende leden der Beweging waren, doch wel om het feit, dat onze tegenstander ons als de gevaarlijkste bestrijders beschouwden.

In de vier weken van onze gevangenschap is het volgende geschied. Op den dag na mijn gevangenneming begaf zich de vrijmetselaar Harloff met een getypt velletje met eenige door een z.g. vriend in den geheimen dienst van de Nederlandsche Regeering verstrekte mededeelingen om U duidelijk te maken, dat ik landverraad zou hebben gepleegd en dat ik Uw positie sinds jaren had ondermijnd [0].

U heeft aan deze melding geloof gehecht.

Terwijl Kameraad Feldmeyer en ik in gevangenschap weerloos zaten, heeft Kameraad d'Ansembourg verzuimd, zich aan te sluiten bij de actie, die Kameraad Woudenberg voorstelde om in de Tweede Kamer der Staten-Generaal op doeltreffende wijze voor ons in de bres te springen [9].

Na den binnenmarsch der Duitsche troepen werd eenige malen aan de Redactie van Het Nationale Dagblad verboden, over mij te schrijven [10].

Bij mijn terugkomst was het eerste, wat wij hoorden, dat ik voor het onderhouden van de betrekkingen met de Duitsche autoriteiten vervangen was door Kameraad d'Ansembourg en Kameraad Feldmeyer ondergeschikt was gemaakt aan Kameraad Zondervan [11].

Het contact van Kameraad d'Ansembourg had geenerlei resultaat gehad tot op het oogenblik van mijn terugkomst.

Ondanks deze meldingen verklaarde ik op den dag van mijn terugkomst aan den Rijkscommissaris, geenerlei meening te kunnen uiten alvorens met U gesproken te hebben. Ik zorgde toen door mijn contact met de Duitsche autoriteiten voor het afschaffen der ver-

in Neurenberg uitgenoodigd. Ook dit werd aan mij geweten en niet aan de candidaten, die ik moest voorstellen'. Van hier af stemt de derde versie met de vierde overeen.

(7) Rost bedoelt: van aug. 1939 af, na de afkondiging der voormobilisatie in Nederland en het uitbreken van de oorlog in Europa met de Duitse inval in Polen op 1 sep. 1939. Rosts roerig optreden bij de colportage in Rotterdam midden juni 1940 (zie Inleiding, p. 86) sloot aan bij zijn werkzaamheden van een jaar tevoren.

(8) Bedoeld wordt natuurlijk 3 mei *1940*. Vgl. Inleiding, p. 73 en nr. 191.

(9) Vgl. Inleiding, p. 74.

(10) Op 17 en 25 mei kwamen een paar zeer magere berichtjes over de geïnterneerden in *Het Nationale Dagblad*. Pas de nummers van 31 mei en 3 juni 1940 bevatten uitvoerige berichten, de laatste van Rost zelf.

(11) Als leider van de Mussertgarde (zie Inleiding, p. 67 e.v.) was Feldmeijer medio mei 1940 gesteld onder A. J. Zondervan, de nieuwe Algemeen Commandant van de weer op te richten WA. Onder Duitse druk werd hij einde juni blijkbaar weer in zijn zelfstandige positie hersteld, totdat hij in sep. 1940 ook door Mussert als Voorman der Nederlandsche SS geaccepteerd moest worden; zie Inleiding, p. 87, 91 en 128.

boden, die de Beweging getroffen hadden[12], voor vervoersgelegenheid naar den Landdag te Lunteren, iets waartoe Kameraad d'Ansembourg niet bij machte was geweest.

Ik volvoerde in nauwe samenwerking met Kameraad Woudenberg de opdracht van den Rijkscommissaris, een der moeilijkste opdrachten, die gegeven werden[13].

Op dat oogenblik verrezen nieuwe misverstanden met U, doch ik meende, dat bij mijn benoeming tot plaatsvervangend Leider deze misverstanden werden opgehelderd en een nieuwe periode van samenwerking zou komen.

Instede daarvan kreeg ik geen gelegenheid, om in de Beweging op een behoorlijke wijze werkzaam te zijn en meldde mij naar aanleiding van Uw oproep aan voor het front, om als soldaat dienst te nemen.

U nam in een naar het oordeel van elken soldaat beleedigend schrijven tegen mij stelling. Ik heb toen, in een gesprek dat ik met U had, de toezegging gekregen, dat ik de economische sector van de Beweging zou leiden en dat ik tevens op dit gebied in overleg met den Rijkscommissaris op het gebied der Staatsadministratie werkzaam zou zijn.

Bij mijn terugkomst uit Berlijn, waar ik mijn afmelding met den Reichsführer S.S. besproken had om de weg van mijn werkzaamheid in Nederland vrij te maken, werd mij de taak van Leider van den Raad voor Volkshuishouding toevertrouwd, doch naast mij gesteld Kameraad van der Vegte, die de eigenlijke leiding van de Beweging in den vorm van het Economisch Front in tegenstelling met de uit Berlijn gemaakte afspraken, toevertrouwd kreeg[14].

Sindsdien hebben wij onvermoeid gewerkt om de Beweging in het economisch bedrijfsleven in te schakelen en werd ik achtereenvolgens in den rug aangevallen door Kameraad von Brucken Fock, die in Het Nationale Dagblad schreef, dat ik tegen loonsverhooging was en mij daarmede ten opzichte van de arbeiders-kameraden aan de kaak poogde te stellen[15]. Kameraad van der Vegte ondermijnde achter mijn rug het Genootschap 'Nederland en Europa', dat in overeenstemming met U tot stand was gekomen; matigde zich het recht aan, namens het Economisch Front en den Raad voor Volkshuishouding te spreken en hen, die van mij een opdracht hadden gekregen in tegenstelling met een door mij gegeven opdracht[h], herhaaldelijk tot aftreden poogde te bewegen[16]. Dit was een nieuwe ondermijning.

In het College van Secretarissen-Generaal nam ik vanzelfsprekend als Plaatsvervangend Leider de Leiding op mij van de kameraden, die daarin vertegenwoordigd waren bij voorkomende gelegenheden.

Zonder mij te hooren heeft U thans Kameraad Goedewaagen benoemd als leider van ons drieën en maakte mij als Plaatsvervangend Leider derhalve ondergeschikt aan een kameraad, die na den 15. Mei is toegetreden, en die als Professor een onpolitieke werkzaamheid had.

(12) Zie nr. 54 en Inleiding, p. 33-36.
(13) Hij bedoelt zijn en Woudenbergs commissariaat bij de SDAP resp. het NVV.
(14) D.w.z. Van der Vegte was sinds jan. 1941 met de leiding van het Economisch Front belast en werd dus alleen maar onvoorzien in die functie gehandhaafd na Rosts benoeming als leider van de Raad voor Volkshuishouding. Wel nieuw was, dat Van der Vegte bij die gelegenheid tot vice-voorzitter van de Raad benoemd werd. Zie Inleiding, p. 204 bij *n.* 2.
(15) Zie nr. 209.
(h) De passage: 'in tegenstelling - - - opdracht' is in handschrift door Rost bijgeschreven.
(16) Zie nrs. 220 e.v.

Dit is, na alles wat ik opgesomd had, een nieuwe zware beleediging, die ik niet kan toelaten [17].

Het bovenstaande geeft mij de indruk, dat U mij, ondanks Uw verzekering, niet in de gelegenheid wilt laten, om ongestoord mijn werkzaamheid op het gebied, waarop ik beproefd ben, te verrichten; dat in mijn persoon, in Kameraad Woudenberg, in Kameraad Feldmeyer, in Kameraadske Keers en in Kameraadske op ten Noort [18] een richting wordt bestreden, die Uw vertrouwen niet heeft en die nu eenmaal berust op een wereldbeschouwing, die voor ons hetzelfde karakter heeft als een godsdienstige overtuiging, die nl. gebaseerd is op het eenige grondbeginsel, dat in het Nationaalsocialisme kan worden aanvaard, nl. dat het rad [19] en het bloed beslissend is op de levenshouding van den mensch.

Ik kan het begrijpen, als gemengdbloedige functionarissen der Beweging dit standpunt verfoeien, doch ik zou mijzelf verachten als ik mijn beginsel zou moeten laten varen om de gunst te winnen van personen, die in de Nationaal-Socialistische Beweging niet thuishooren.

Men is in de strijdmethode zoo ver gegaan, om als tegenactie de stamboom van mijn moeder te belasteren, die de Beweging reeds meer dan zeven jaren als begunstigde [20] steunt.

Ik heb U op deze actie in een vorig schrijven opmerkzaam gemaakt [21], zonder dat van Uw zijde maatregelen werden genomen om hierin te voorzien. Ik ben tegen de betreffende personen tot nu toe nog niet opgetreden, omdat de personen, tegen wie deze beweringen geuit zijn, mij geen machtiging gegeven hebben, hun namen te noemen, doch ik verlang van U als Leider van de Beweging een onderzoek naar alle stamboomen van leidende functionarissen van de Beweging, zoodat eindelijk klaarheid in deze aangelegenheid wordt verschaft en laffe lasterpraatjes den kop kunnen worden ingedrukt.

In het onderhoud, dat ik Donderdag met U zal hebben, hoop ik deze verschillende aangelegenheden met U te bespreken [22] en verzoek ik U, de door U mij aangedane beleedigingen inzake het mij ondergeschikt maken aan Kameraad Goedewaagen, terug te nemen.

Hou Zee,

[M. Rost van Tonningen]

RvT 113/82949–54. Concept

(17) Dit is blijkens de eerste versie van deze brief (nr. 235) de eigenlijke reden van Rosts verwoede verwijten.
(18) Midden feb. 1941 waren mevrouw E. Keers-Laseur en jkvr. Julia Op ten Noort door Mussert vervangen als voorzitster en plaatsvervangend voorzitster van de NSVO (zie brief van Rauter van 20 feb. 1941, BDC H 199, bijlagen). De laatste was daarop weldra ter verdere opleiding naar de *Arbeitsdienst* in Duitsland gegaan (Doc. I J. A. Op ten Noort). Zie verder nr. 248, noot r en Inleiding, p. 134.
(19) Zowel de derde als de vierde versie hebben hier: *rad* in plaats van *ras*, hetgeen toch bedoeld zal zijn; vgl. nr. 172 vóór *n.* 9.
(20) Rost bedoelt: begunstigster. Mevrouw M. S. Rost van Tonningen–Van den Bosch was reeds sinds 1935 sympathiserend lid.
(21) Duidt dit op nrs. 132 en 134? Hij bedoelt in het volgende, dat hij weet wie het praatje over de onregelmatigheden in zijn stamboom verbreidden, doch dat hij zijn zegslieden daarvoor niet kon noemen zonder hun toestemming.
(22) Deze brief werd vermoedelijk niet verzonden aangezien Rost intussen bij ontvangst van nr. 236 onmiddellijk een onderhoud bij Mussert aanvroeg, waarvan hij de afloop wilde afwachten. Dit gesprek had plaats op 29 aug. (zie nr. 230, noot a en nr. 244, noot 2) en was relatief gunstig genoeg om bovenstaand requisitoor liever voorlopig aan te houden.

238. M. M. ROST VAN TONNINGEN EN J. ROBERTSON AAN A. A. MUSSERT

Amsterdam, 26 Augustus 1941

Leider,

Wij ontvingen Uw antwoord van 19 dezer op onze brief van 4 dezer[1]. Het verheugt ons dat ook U de vorm, waarin onze kameraden hun teleurstelling hebben geuit, niet kunt billijken. Op zichzelf zou echter de wijze, waarop onze kameraden deze teleurstelling tot uiting hebben gebracht, voor ons zeker geen aanleiding zijn geweest ons tot U te wenden.

Het voornaamste bezwaar dat in onze brief van 4 dezer misschien niet duidelijk genoeg tot uiting is gebracht, bestaat hierin, dat de heer Meulman, vertegenwoordiger van het Economisch Front te Amsterdam, het rapport, dat door hem van de heeren Bijlsma c.s. werd ontvangen, niet met ons heeft besproken, doch het zonder meer aan een Duitsche instantie heeft voorgelegd[2].

Het goede beginsel in een zaak beide partijen te hooren, is hier niet gevolgd. Wij meenen dat dit beginsel onder kameraden zeer zeker niet mag worden verwaarloosd. Wanneer dit toch gebeurt, meenen wij het recht te hebben kameraden, die op zoo duidelijke wijze hebben getoond niet te weten welke eischen de kameraadschap stelt, de deur te wijzen. Wij zullen het zeer op prijs stellen van U te mogen vernemen of U deze meening deelt.

In antwoord op het verzoek, vervat in de laatste alinea van Uw brief, deelen wij U mede dat Kam. Vredevoort, Hoofd van de Afdeeling Amsterdam der Centrale Inlichtingen Dienst, aan onzen beambte Kam. Fr. v. d. Vrande, zoo uitvoerig mogelijke inlichtingen heeft gevraagd over allen, bij onze Bank werkzaam.

Kam. v. d. Vrande heeft geweigerd deze inlichtingen zonder voorkennis van de Directie te verstrekken[3].

Hou Zee!

M. ROST VAN TONNINGEN
ROBERTSON

Mussert XII 93008–9. Oorspronkelijk [a]

238 – (1) Zie nrs. 221 en 231.
(2) Zie nr. 221, noot 2.
(3) Zie nr. 221, *n.* 5. Robertson had bovenstaande mededelingen 20 aug. 1941 aan Rost gerapporteerd (RvT II Nederl. Bank).
(a) De originele kopie bevindt zich in het archief van de Nederlandsche Bank, Rob. II bij de B, daar ook deze brief geschreven werd door Rost en Robertson in hun kwaliteit van president en directeur-secretaris.

239. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN, T. GOEDEWAAGEN EN J. J. SCHRIEKE

Utrecht, 30 Augustus 1941
Oogstmaand

Kameraden,

Mijn brief van 19 Augustus bedoeld om de eenheid van optreden der Beweging naar buiten te garandeeren, heeft niet het gewenschte effect gehad. De oorzaak daarvan ligt hierin, dat de politieke meening der N.S.B. inderdaad ook bij economische zaken en juridische zaken een rol speelt, zij het dan ook belangrijk minder dan bij de volksvoorlichting.

Het was natuurlijk niet mijn bedoeling om de kameraden, die op de beide eerstbedoelde sectoren werkzaam zijn in de uitvoering van hun taak afhankelijk te doen zijn van hun collega van volksvoorlichting. Teneinde dit geopperde bezwaar weg te nemen, bepaal ik hierbij, dat de tweede alinea van mijn brief van 19 Augustus vervalt en vervangen wordt door de onderstaande:

Daarom bepaal ik bij deze, dat de politieke meening der N.S.B. in het college van secretarissen-generaal verkondigd wordt:

ten aanzien van volksvoorlichting en kunsten door
kameraad Goedewaagen,
ten aanzien van financiën en economische zaken door
kameraad Rost van Tonningen,
ten aanzien van juridische en justitieële zaken door
kameraad Schrieke

en eventueele tegengestelde meeningen door andere kameraden aldaar niet kunnen worden verkondigd.

Ten aanzien van politieke vraagstukken, de N.S.B. betreffende, van anderen aard of algemeenen aard, wordt geen meening verkondigd, dan nadat ik daaromtrent zal zijn geraadpleegd en een beslissing zal hebben genomen[1].

Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/82946. Oorspronkelijk

239 - (1) Zolang Musserts aanwijzing van 19 aug. 1941 (nr. 232) van kracht was, nam Rost geen deel aan de vergaderingen van het college van secretarissen-generaal; in feite miste hij alleen die van 26 aug. Op 29 aug. had hij een bespreking met Mussert over de aanhangige grieven (zie nr. 230, noot a). Rosts eis, geformuleerd in nr. 237, maar stellig ook mondeling bij die gelegenheid voorgedragen, als plaatsvervangend leider en sinds jaren verdienstelijk lid van de NSB, de officiële woordvoerder voor de beweging te zijn en niet te worden achtergesteld bij de 'Meikever' Goedewaagen, werd door Mussert dus niet aanvaard. De hier gedane concessie was minimaal. Aangezien Rost zijn taak als secretaris-generaal van Financiën en BEZ zeer ruim opvatte, bood dit compromis hem toch wel enkele mogelijkheden.

240. W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

6 Sept. 1941

Kameraad,

Enige dagen geleden overhandigde Kam. de Haas van Dorsser [1] je een doorslag van mijn brief [2] aan Dr. Körner [3], inzake de papierbeperking [4]. De bespreking, welke Dr. Körner naar aanleiding hiervan met Comm.-Generaal Schmidt heeft gehad, leverde het volgende resultaat op:

1. C. G. -Schmidt was de A.P. zeer welgezind [5] en zou haar gaarne enige voorkeur verlenen; hij verkeerde daartoe echter in de onmogelijkheid, daar de voorschriften voor de papierbeperking berustten op een rechtstreekse Anordnung uit Berlijn. (Ons standpunt daarentegen is, dat bij een billijker papierverdeling, welke op zichzelf de Rüstungsinspektion vermoedelijk onverschillig zal laten, het totaal voor Nederland benodigde kwantum niet verhoogd behoeft te worden).

2. C. G. -Schmidt deelde mede, dat de huidige straffe beperking slechts een inleiding vormt voor verdergaande rantsoeneringen. Hij zegde toe, dat de A.P. bij deze verdere rantsoenering niet gekort zou worden. (Ten aanzien daarvan merk ik op:

a. dat wij deze belofte reeds ontvingen bij de tweede papierbeperking in Mei, welke belofte nu dus niet vervuld is;

b. dat intussen Maandag 8 September [6] weer een verdergaande beperking is ingevoerd, waarbij evenmin met deze belofte, twee dagen geleden gedaan, rekening is gehouden.)

3. C. G. -Schmidt zegde toe een andere regeling voor het toekennen van meer pagina's in verband met het aantal advertenties, in overweging te zullen nemen. (De nieuwe regeling van Maandag 8 Sept. stelt nu inderdaad alle bladen op gelijke voet, maar werkt, daar wij over minder pagina's beschikken, toch relatief onvoordeliger voor ons).

Naar aanleiding van dit resultaat stelde ik een brief op aan Dr. Hellwig, waarvan afschrift hierbij gaat. Deze brief is met Woudenberg besproken, die er eveneens een afschrift van ontving.

Over enkele dagen stel ik mij voor Dr. Hellwig op te bellen om hem naar het resultaat te vragen; ik neem aan, dat dit volkomen afwijzend zal zijn en stel mij dan weer verder met je in verbinding. Van deze tweede brief aan Dr. Hellwig stelde ik Dr. Körner, die een week met vacantie gaat, op de hoogte; uit het daarover gevoerde telefoongesprek bleek, dat hij het nut van een verdere actie in het geheel niet inzag, daar wij nu immers de belofte van C. G. -Schmidt hebben en deze verklaarde de A.P. een goed hart toe te dragen.

240 – (1) Zie nr. 133, noot 5.

(2) Deze brief is nergens aangetroffen. Wel zijn er nog brieven bekend van Goedhuys aan Rost van 3 sep. en 6 sep. over dit onderwerp, waarbij hij o.a. voorstelde, 'de geheele papierrantsoeneering als afzonderlijk vraagstuk dat van buitengemeen belang is voor de geheele propaganda, onder te brengen bij het Departement voor Bijzondere Economische Aangelegenheden' (RvT II Goedhuys).

(3) Zie nr. 204, noot 1.

(4) Zie nr. 240 I, noot 2.

(5) Uiteraard trok Goedhuys dit sterk in twijfel, gezien de ervaringen van het afgelopen jaar. Schmidts gezindheid t.o.v. de Arbeiderspers was echter vermoedelijk wel verbeterd, sinds Rost zich uit deze sector had teruggetrokken.

(6) Bedoeld wordt: met ingang van 8 sep. 1941 aanstaande.

Ik houd je van verdere stappen en gebeurtenissen op de hoogte [7].
Heil Hitler!

W. GOEDHUYS

RvT II Goedhuys. Oorspronkelijk

240 I. W. GOEDHUYS AAN W. HELLWIG

den 6. September 1941

Sehr geehrter Herr Dr. Hellwig,

Es wird Ihnen bekannt sein, dass Herr Dr. Körner, auf Grund meines Schreiben vom 29. Augustus 1941 [1], sich zu Herrn General-Kommissar Schmidt gewand hat, um zu versuchen der Zurückstellung der Arbeiterpresse hinter den andern grossen Zeitungen ein Ende zu machen.

Da das Resultat seiner Bemühungen für uns wenig befriedigend war, bitten wir Sie – da es sich hier um das Sein oder nicht-Sein der Arbeiterpresse handelt – die Sache noch einmal grundsätzlich durchzuprüfen und dabei in Anbetracht der Bedeutung die eine lebendige Arbeiterpresse für die Propaganda der Arbeitsfront und für die allgemeine Propaganda überhaupt hat, aufs kräftigste unsrer Bitte befürworten zu wollen. Ich möchte dazu nochmal Ihre Aufmerksamkeit auf die folgenden Pünkte hinlenken:

1e. Wir verlangen keine bevorzugte Stellung, sondern *Gleichstellung* mit den andern grossen Zeitungen, unabhängig davon ob eine Zeitung ein oder zweimal am Tage erscheint. Es ist für unsre Aufgabe – auf sozial-politischem Gebiet und in allgemeinen nazional-sozialistischem Sinne, erzieherisch zu wirken – *unbedingt notwendig* dass wir den Arbeitern eine Zeitung bieten können, die ihnen auch *aus andern Gründen* lesenswert erscheint, wenigstens ebenso lesenswert wie die andern in Frage kommenden Zeitungen, die niemals in positiven Sinne mitarbeiten und deshalb immer mehr unsere Leser zu sich ziehen.

Die am 1. September in Kraft gesetzte Papierzuteilung [2] und noch mehr die schon Montag 8 September eingehenden verschärften Bestimmungen machen es unbedingt notwendig, dass uns eine sofortige Gleichstellung erteilt wird, da wir sonst entweder unsere politische Aufgabe im Zusammenhang mit dem Arbeitsfront nicht weiter vollbringen können, oder aber in kürzer Zeit viele Abonnenten verlieren werden und damit unsere Propaganda-Möglichkeiten im Interesse des N.V.V. und im Interesse der Allgemeinen Sache überhaupt, stark einbüssen werden. Besonders stark tritt das hervor, wenn man z.B.

(7) Hoe de actie verder werd gevoerd en of Rost daarin nog een actief aandeel had, is niet bekend. Maar in de loop van okt. werd de positie van de Arbeiderspers inderdaad verbeterd. Het gemiddeld aantal pagina's per week steeg van 36 tot 56, terwijl de tweemaal daags verschijnende bladen ca. 78 pagina's telden.
240 I – (1) Zie nr. 240, noot 2.
(2) Kolenschaarste en gebrek aan geïmporteerd papier maakten in de loop van de zomer van 1941 de papiersituatie steeds nijpender. In sep. begon de Duitse *Presseabteilung* in overleg met het departement van Volksvoorlichting en Kunsten met de zgn. 'persreorganisatie', d.w.z. het opheffen en samenvoegen van een groot aantal bladen, waarbij politieke overwegingen geen geringe rol speelden. Daarnaast werd de papiertoewijzing ook voor de niet door reorganisatie getroffen bladen met 25–30% beperkt.

die neueste Nummer der 'Unie' betrachtet. Diese Nummer enthält eine – an sich besonders gefährliche – Auseinandersetzung über das 'Unie'-Programm [3], zu dem wir unbedingt Stellung nehmen müssen. Die 'Unie' jedoch verfügt für die Ausarbeitung ihres Programms über wenigstens 10 Seiten pro Woche, während wir nur einige Spalten wochentlich daran widmen können.

Bei Gleichstellung würde die Arbeiterpresse jede Woche 15 Tonnen Papier mehr in Anspruch nehmen. Dies ist weniger als den wochentlichen Verbrauch des 'Unie'-blattes!

Die neuen Bestimmungen lauten wie unten:

Einmal pro Tag erscheinenden Zeitungen	28 Seiten;
Zweimal pro Tag erscheinenden Zeitungen	54 Seiten;
mehr als 2 Seiten Anzeigen	2 Seiten extra;
mehr als 4 Seiten Anzeigen	4 Seiten extra, u.s.w.

2e. Die Entwicklung im letzten Jahr einmal übersehend, muss ich leider feststellen:

a. Vor einem halben Jahr noch war es mir gelungen 'Het Volk' zu einer der führenden, wenn nicht *die führende* Zeitung auszubauen;

b. die schwierige finanzielle Lage – die Arbeiterpresse sollte sich ja in freier Konkurrenz den andren negativen Zeitungen gegenüber behaupten – machte eine Verringerung der Ausgaben und Abbau des Apparates notwendig. Neben andern Erwägungen, mit Namen diese, dass für die Arbeiterschaft eine zweimal täglich erscheinende Zeitung wenig Bedeutung hat, war dieser notwendige Abbau mit dafür verantwortlich, dass wir vor ein halbes Jahr für Amsterdam, Den Haag, Haarlem, u.s.w. die damals zweimal täglich erscheinenden Zeitungen umbauten zu einmal täglich erscheinenden Blättern [4]. Die sehr grosse Freiheit, welche der übrigen Presse noch gelassen wurde, erschwerte diese Konkurrenz ausserordentlich;

c. mein Bericht über die Lage der Arbeiterpresse vom 5. Januar 1941 an den Herrn Reichskommissar [5] war Anlass zu einer Besprechung beim Reichskommissar [6]; im Laufe dieser Besprechung stellte der Reichskommissar fest, dass die Arbeiterpresse, nebst 'Deutsche Zeitung' und 'Nationale Dagblad' zu den drei *bevorzugten* und *politisch am Besten unterrichteten* Zeitungen gehören sollten. Die heutige Entwicklung zeigt nicht in dieser Richtung;

d. die Streichung als Mitglied der N.S.B. am 23. April 1941 [7] war weniger gegen meiner Person als gegen dem Hauptschriftleiter der Arbeiterpresse gerichtet;

e. meine Bitte, zur Gelegenheit der Zusammenfassung aller Presse-organen des N.V.V. (Anfang Juni 1941) besser über die politische Linie informiert zu werden – was für den Hauptschriftleiter der N.V.V.-Zeitungen als unbedingt notwendig betrachtet werden muss – wurde als gerechtfertigt anerkennt, niemals aber zur Erfüllung gebracht [8];

f. die neue Papierzuteilung ist wohl imstande der Arbeiterpresse noch weiter zurückzudrängen zu der Lage einer kleinen, wenig gelesenen Zeitung, wodurch die propagandistische Wirkung der Arbeitsfront in den Niederlanden stark gelähmt wird. Würde dieses gelingen, dann würde damit eine politische Zielsetzung zum Erfolg gelangt sein, die vom

(3) *De Unie* werd na dit nummer definitief verboden.

(4) In het kader van zijn bezuinigingen over de hele linie had Kerkmeester de ochtendeditie van *Het Volk* opgeheven. (5) Vgl. nr. 158, noot 6. (6) Op 10 feb. 1941, zie nr. 189, noot 2. (7) Vgl. nr. 206.

(8) Schmidt placht zijn plannen voor zich te houden, zeker tegenover een door hem gevaarlijk geacht persoon als Goedhuys.

Juli 1940 an, der Arbeit und der Politik der Arbeiterpresse und des N.V.V. entgegen gerichtet war.

3e. Das von General-Kommissar Schmidt genannte Argument: 'von Berlin sei jede Erhöhung der niederländischen Papierbedarf von vornherein verurteilt' trifft unsres Erachtens nicht zu, da es sich hier nicht um eine Erhöhung des gesamten Quotums zu handeln braucht.

Wenn dem Chaos der Papierzuteilung ein Ende gemacht wird und diese endlich mal in *eine* Hand gelegt würde, wäre es sehr gut möglich eine bessere Verteilung zu erreichen im Rahmen der jetzt schon zugestandenen Quantität. Dem würde auch die Rüstungsinspektion meines Erachtens keine Beschwerden entgegen setzen.

Das Versprechen nach 1½ Monaten die Lage aufs Neue zu beurteilen und die Arbeiterpresse bei einer eventuellen weiteren Rückgang einen Vorzug zu erteilen, kann uns wenig helfen; in 1½ Monaten wird der Schaden schon sehr erheblich sein. Überdies erreichte uns dasselbe Versprechen schon voriges Mal, als wir von 46 auf 36 Seiten gestellt wurden.

Da inzwischen der weitere sehr wesentliche Rückgang schon nächste Woche eintreten wird, wäre jetzt wohl der Zeitpunkt gekommen, die Sache entgültich zu regeln. Eine Gleichstellung mit den andern grossen Zeitungen wäre also aus politischen Gründen (Unterstützung der Arbeit des N.V.V. und Unterstützung der Neuordnung überhaupt) aus historischen Gründen (die Tatsache dass vor Kurzem ein Teil der Zeitungen zweimal täglich erschien), und aus Redaktions-technischen Gründen (die Anwesentheit eines grossen Redaktionsstabes, in diesen Tagen noch vergrössert in Hinsicht auf spezielle Zielsetzungen, worunter eine aktive Unterstützung der Sleichhandelbekämpfung), in kürzester Zeit herbeizuführen.

Man sollte sich dabei überlegen, dass auch ein sehr grosses deutsches Interesse dabei besteht gerade die holländische Arbeiterschaft eine gute, richtig geführte, Zeitung zu lassen.

Wenn durch eine Schwächung der Arbeitsfront und der Arbeiterpresse der Einfluss auf die Arbeiterschaft nachgeben würde und die Gesinnung da im gleichen Masse als in den höchsten und bürgerlichen Kreisen verschlechtern sollte würde dies die deutsche Kriegsproduktion, soweit diese in Holland liegt sehr schaden. Man sei davon überzeugt dass bestimmte Kreisen in Holland und die englische Propaganda jede Möglichkeit einen grösseren Einfluss auf die Arbeiter zu bekommen und dadurch die Leistungen der Arbeitern zu verringern, völlig ausnützen werden.

Es gibt nur einen Weg in Holland um die immer schlimmer werdende Stimmung in dieser Kriegszeit einigermassen entgegen zu treten und dieser Weg führt über die Arbeiterschaft, ja genauer über das N.V.V. und die Arbeiterpresse.

Zum Schluss möchte ich noch darauf hinweisen, dass die Sache kein Aufschub erleiden kann, da jede Woche die Abonnentenzahl [9] zurücklaufen wird und wir bei einer längeren Aufschub nicht die Verantwortung für eine richtige Führung der Zeitungen werden tragen können.

Wir hoffen deshalb, dass es Ihnen gelingen wird eine Besserung der Lage durchzusetzen[10].

Heil Hitler!

W. G[OEDHUYS]

RvT II Goedhuys. Doorslagkopie

(9) Zie nr. 204, noot 5. (10) Zie nr. 240, noot 7.

241. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

8. September 1941

Hochverehrter Herr Minister,

Anlässlich unsrer Unterredung über die Ernennung von Herrn D. F. Brands als Leiter der Abteilung Technik in dem Ministerium von besondern wirtschaftlichen Angelegenheiten [1] teile ich Ihnen folgendes mit:

Mit der Einsetzung von Herrn Brands sind Herr Fiebig und Herr Herweyer einverstanden [2]. Die Schwierigkeit ist jedoch, dass die 'Bataafsche Petroleum Maatschappij' Herrn Brands, der dort tätig ist als Referent für Südost Europa, schwer entbehren kann.

Mit Rücksicht hierauf empfiehlt es sich vielleicht, dass Herr Brands die Hälfte seiner Arbeitszeit zur Verfügung der B.P.M. und die andere Hälfte in Dienste meines Minsteriums stellt. Ich würde es sehr begrüssen, wenn Sie sich die Mühe geben würden die Angelegenheit mit dem Verwalter der B.P.M., Herrn von Klass, zu besprechen. Ich hoffe, dass es möglich sein wird Herrn von Klass zu bewegen mit einer derartigen Regelung einig zu gehen, da ich die Mitarbeit von Herrn Brands sehr schätzen würde [3].

Mit nationalsozialistischem Gruss Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 80/80041. Doorslagkopie

242. H. BÖHMCKER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, den 11.9.41

Sehr geehrter Mr. Rost van Tonningen! [1]

Die Angelegenheit 'Industrieele Club' [2] ist nach den übereinstimmenden Erklärungen von Posthuma und Goedkoop wie folgt gelaufen:

241 – (1) Onderhoud van 26 aug. 1941, aansluitend bij de plannen, eind juli gemaakt met Fiebigs plaatsvervanger (zie nr. 219, noot 6 en Inleiding, p. 250-251).

(2) Uiteraard werd Fiebig hierin de bevoegde Duitse instantie, maar onder supervisie van Fischböck, terwijl ing. Herweijer als leider van het Technisch Gilde zijn medewerking moest verlenen en de vruchten zou plukken.

(3) Het plan liep door verschillende omstandigheden mis; zie Inleiding, p. 251. F. D. Brands bleef voorlopig geheel in dienst van de BPM en rapporteerde herhaaldelijk over dat bedrijf aan Rost, tot ook op dat punt hun samenwerking in teleurstelling doodliep (zie nr. 269 en Inleiding, deel II).

242 – (1) In aug. en sep. 1941 onderhield de *Beauftragte* voor Amsterdam een levendig contact met Rost, in hoofdzaak in de vorm van uitnodigingen voor kunstmanifestaties en van toezending van propagandamateriaal (RvT Pres. bij de B); misschien ook over de benoeming van De Kock van Leeuwen tot voorzitter van de Amsterdamse kamer van koophandel.

(2) Op 11 juni 1941 had de *Sicherheitspolizei* om ons niet bekende redenen beslag gelegd op het gebouw van de Industrieele Club en was de vereniging ontbonden verklaard (vgl. nr. 217 bij *n.* 12). Door te bemiddelen trachtte Rost deze te veroveren voor de nieuwe tijd en in één moeite door aan 'Nederland en Europa' een eigen *pied à terre* in Amsterdam te bezorgen waarmee men bij de buitenlandse sprekers voor den dag kon

Der bisherige Vorstand des Industrieele Club ist bereit, bis auf Braat und Damme, Mitglied von 'Nederland en Europa' zu werden. Braat und Damme werden künftig nicht mehr Mitglieder des Industrieele Club sein. Es hat sich auch das frühere Vorstandsmitglied Key bereit erklärt, Mitglied von 'Nederland en Europa' zu werden. Ich mache Sie darauf aufmerksam, dass Key Freimaurer im 32. Grade gewesen ist. Es ist mir unbekannt, ob Sie derart hochgradige Freimaurer in die Gesellschaft 'Nederland en Europa' aufnehmen. Sollte dies grundsätzlich nicht geschehen, müsste Key ebenfalls als Vorstandsmitglied des Industrieele Club in Zukunft ausscheiden. Wegen der Ergänzung der ausscheidenden Vorstandsmitglieder bitte ich Sie freundlichst geeignete Vorschläge Herrn Goedkoop und Posthuma zuzuleiten, damit von vornherein Ihnen genehme Personen ergänzend in den Vorstand des Industrieele Club eintreten.

Im übrigen herrscht Einigkeit über folgende Punkte: Jüdische Firmen und Personen werden in Zukunft zum Industrieele Club nicht zugelassen. Sollten sich deutsche Firmen oder Personen zwecks Mitgliedschaft beim Klub anmelden, werden diese aufgenommen.

Die Entscheidung über die Zulassung neuer Mitglieder ruht künftig ausschliesslich beim Vorstand. Die Satzung des Industrieele Club wird demnächst entsprechend geändert [3].

Heil Hitler! Ihr ergebener

BÖHMCKER

RvT 93/80781. Oorspronkelijk

243. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

17. September 1941 [1]

Hochverehrter Herr Minister,

Gemäss § 1 Abschnitt 2 der zweiten Durchführungsverordnung des Generalsekretärs im Ministerium von Handel, Gewerbe und Schiffahrt über den Aufbau einer Selbstverwaltungsorganisation zur Förderung der gewerblichen Wirtschaft, wird die Energiewirtschaft in

komen. Het rompbestuur was reeds tot aanzienlijke concessies bereid, wanneer het voortbestaan van de vereniging slechts gegarandeerd was. Leden van de Club waren gast bij de lezing voor het Genootschap op 30 aug. 1941, waar *Gesandter* Werner Daitz sprak.

(3) Het duurde nog tot na half nov. voordat de zaak geregeld was. Robertson die de besprekingen met de voorzitter voerde, ontwierp nog een andere constructie: aangezien het gelijkgeschakelde bestuur van de Industrieele Club zonder aan ballotagevoorschriften gebonden te zijn, bestuursleden van 'Nederland en Europa' als lid zou kunnen opnemen, was het met behulp van de bestaande ruime introductiefaciliteiten stellig mogelijk, de helft van de leden van 'Nederland en Europa' toegang tot de sociëteit te bezorgen (Robertson aan Rambonnet, 4 nov. 1941, RvT II Robertson). 12 nov. zond Böhmcker aan Rost een beschikking van de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* toe, dat het beslag was opgeheven en dat de vereniging dank zij de bestuurswisseling en de wijziging der statuten kon voortbestaan (RvT Pres.). De uitnodiging van de nieuwe voorzitter, D. Goedkoop, aan 'Nederland en Europa' om lid te worden, is van 19 nov. 1941. Half december werden toegangsbewijzen gevraagd voor prof. Van Loon, prof. Snijder en Rambonnet, op speciale aandrang van Rost bovendien voor Feldmeijer, Meijer Schwencke en K. W. Boekholt (RvT 97/81777-81).

243 - (1) De positie van de NSB t.a.v. de Organisatiecommissie scheen Rost juist enigszins verbeterd (zie Inleiding, p. 223 bij *n.* 4-7 en noten bij nr. 250). Vgl. voor de gehele brief, Inleiding, p. 249-250.

einer Wirtschaftsgruppe in dem Zentralverband 'Industrie' zusammengefasst[2]. Es hat sich jedoch herausgestellt, dass der Ausschuss der Generalsekretäre im Einklang mit den an den Energiewirtschaft beteiligten Betrieben der Meinung ist, dass die Organisation der Energiewirtschaft in der 'Industrie' nicht zu empfehlen ist[3]. Die Energiewirtschaft unterscheidet sich durch mehrere besondere Kennzeichen von der freien Wirtschaft. Besonders muss hingewiesen werden auf:

a. die soziale Aufgabe;
b. die Monopol-Position in einem bestimmten Rayon;
c. die Lieferungspflicht;
d. das Eigentumsrecht und die oberste Leitung, die in den meisten Fällen bei der Obrigkeit liegen[4].

Wenn man die Energiewirtschaft als Wirtschaftsgruppe in der Industrie organisieren würde, ist zu befürchten, dass die besonderen Interessen dieser Wirtschaftsgruppe schwer zur Geltung kommen können und gefährdet werden. In Zentralverband werden an erster Stelle Fragen wie Preisbildung, Kartelgesetzgebung u.s.w. behandelt werden, die für die Energiewirtschaft jedoch weniger bedeutsam sein dürften.

Der Kontakt zwischen Obrigkeit und Energiewirtschaft würde über das Zentralverband Industrie erfolgen. Da die Leitung dieses Zentralverbandes sich jedoch in der Hauptsache auf die private Wirtschaft orientieren dürfte, erscheint dies nicht erwünscht.

Mit Rücksicht auf das Vorerwähnte und nach eingehender Prüfung des Tatbestandes, ist der Standpunkt des Ausschusses der Generalsekretäre, dass eine Zusammenfassung der Energiewirtschaft in einem gesonderten Zentralverband (Reichsgruppe Energiewirtschaft), wie es auch in Deutschland der Fall ist, der in der zweiten Durchführungsverordnung angegebenen Regelung vorzuziehen wäre.

Ich bitte Sie mir Ihre Stellungnahme bekanntzugeben[5].

Mit nationalsozialistischem Gruss Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 80/80042. Doorslagkopie

(2) Dit punt was in de commissie-Woltersom herhaaldelijk ter sprake gekomen, o.a. 24 dec. 1940, 18 en 25 mrt., 2 mei en 25 juni 1941 (BEZ 3). In de Raad voor Volkshuishouding besprak men het op 3 en 10 juli, terwijl 'Nederland en Europa' er een aparte sectie onder prof. Van Loon aan wijdde. Het was echter al vastgelegd in het genoemde Tweede Uitvoeringsbeslit bij VO 206/40 van 12 nov. 1940 (*Stcrt* nr. 221). Ook het standpunt van de *Dienststelle* Ulm was: opnemen in de hoofdgroep Industrie.

(3) In het college van secretarissen-generaal waar Rost de kwestie 12 aug. aan de orde stelde, wilde men in aansluiting aan het oordeel van een hiervoor ingestelde interdepartementale commissie de openbare nutsbedrijven geformeerd zien tot een afzonderlijke hoofdgroep (notulen van 12 aug. en 8 sep. 1941, CNO SG 80/II, punt 6 en 82/II, punt 5). Rost zegde toe, dit standpunt bij mr. Woltersom te verdedigen. In de Raad voor Volkshuishouding beloofde hij, een beroep op Fischböck te doen (notulen van 11 sep. 1941, Van Maasdijk 44a).

(4) Volgens mr. Woltersom c.s. onderscheidden de energiebedrijven zich in deze opzichten niet van andere overheids- en semi-overheidsbedrijven zoals de staatsmijnen, spoorwegen, havenbedrijven, zodat een afwijkende behandeling niet gewettigd leek (zie Gips aan Van Maasdijk en L. P. Krantz d.d. 2 mei 1941 en aan Rost d.d. 25 juni 1941 in Van Maasdijk 44 en BEZ 4).

(5) Rost had in deze zowel Fischböck als de Organisatiecommissie tegen zich. Bovendien bleek, dat het aan de secretarissen-generaal uitgebrachte ambtelijke preadvies van onjuiste premissen uitging; het contact met de overheid zou rechtstreeks en niet via de hoofdgroep plaatsvinden. Fischböck besliste tenslotte, dat er een *bedrijfsgroep* Openbare Nutsbedrijven zou komen (notulen Organisatiecommissie d.d. 30 sep. 1941, BEZ 3, CNO SG 92/II, punt 7; zie de beschikking van 7 okt., *Stcrt* 197 van 9 okt. 1941).

244. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 18 September 1941

Kameraad,

Ten vervolge op mijn brief van 25 Augustus jl., inzake den Raad voor Volkshuishouding en het Economisch Front [1], bericht ik U het volgende:

De bovengenoemde brief heeft U aanleiding gegeven mij te verzoeken een nader onderhoud met U daarover te hebben. Dit onderhoud heeft plaats gevonden [2] en U bracht daarin den wensch tot uiting, dat ik kameraad Van der Vegte zou vervangen, hetzij door kameraad Gips, hetzij door U.

Ik heb U niet verheeld, dat de strubbelingen eerst met kameraad Koster, daarna met kameraad Von Brucken Fock en nu met kameraad Van der Vegte, mij onaangenaam zijn, omdat ik deze in strijd acht met het belang der Beweging.

Een daarna plaats gehad hebbend onderhoud met kmd. v. d. Vegte, heeft mij de overtuiging gegeven, dat ik het beste handel aan Uw wensch alsnog en wel geheel te voldoen, zoodanig, dat zoo wel de verdere opbouw van den Raad voor Volkshuishouding als de verdere opbouw van het Economisch Front, ten volle voor Uw verantwoordelijkheid komt. Kameraad v. d. Vegte heeft zich dientengevolge bereid verklaard om aan het einde van deze maand af te treden als leider van het Economisch Front.

Te Uwer informatie deel ik U hierbij mede, dat de werkkracht en het organisatie-vermogen van kmd. v. d. Vegte voor de Beweging niet verloren zullen gaan, daar ik met ingang van 1 October a.s. een nieuwe afdeeling van het Hoofdkwartier opricht, nl. afdeeling XIII, Technische Zaken, omvattende Waterstaat, Verkeer, Bouwwezen en Techniek, aan welks hoofd kmd. Ir. v. d. Vegte geplaatst zal worden [3].

Voor zijn aftreden zal hij rapport uitbrengen over den huidigen stand van het Economisch Front, dat hij als leider verlaat [4].

Voor den Raad voor Volkshuishouding, het Economisch Front en onze bemoeiïngen met de z.g. Commissie Wolterson, zijt Gij, kameraad Rost van Tonningen, met Uwe medewerkers: Gips, Krantz en Van Maasdijk, dus ten volle verantwoordelijk na 1 October 1941. Nu hoop ik ten zeerste, dat daaruit veel goeds voor den verderen opbouw der Beweging geboren zal worden.

Gaarne heb ik binnenkort met U en kmd. Gips een onderhoud over de vraag, welke U

244 - (1) Nr. 236.
(2) Het reeds meermalen genoemde gesprek op 29 aug. 1941 (zie nr. 230, noot a).
(3) Bekendmaking in *Volk en Vaderland* van 26 sep. 1941. Hieruit bleek dat Mussert zich met hand en tand zou verzetten tegen een Nederlandse *Organisation Todt* (OT) in Rosts invloedssfeer. Sinds mrt. 1941 beschouwde trouwens von Brucken Fock zich als deskundige voor de NSB t.a.v. het door hem gewenste Bouwschap. Dat terrein wilden hij en Van der Vegte onder geen beding prijsgeven; Mussert was het daarmee volstrekt eens. – Geen wonder dat Rost naast deze passage noteerde: 'met Leider bespreken'.
(4) Rapport over de periode 1 jan. tot 29 sep. 1941 in NSB 171/912 B. Van der Vegtes besluit tot aftreden was zeker mede bepaald door het geringe succes van het Economisch Front bij de bezetting van bestuursplaatsen in de bedrijfsorganisatie: 15 kameraden op de tot dusver 345 benoemden, d.w.z. ruim 4%! Hoofdkwartier en Economisch Frontleden murmureerden dan ook steeds luider, zie bijv. Hoofdkwartiersraad van 18 aug. 1941 (NSB 38c); vgl. Van der Vegte aan een kameraad, 19 sep. 1941 (RvT II Kerkmeester).

opwierp, of het beter zou zijn dat kmd. Gips leider werd van het Economisch Front, dan wel U zelf [5].

Met nationaal-socialistischen groet Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/83945. Oorspronkelijk

245. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 3 October 1941

Leider,

Ik zeg U dank voor Uw schrijven van 18 September. Door uitstedigheid ontving ik Uw schrijven met aanzienlijke vertraging [1]. Het daaropvolgend overleg met Kameraad Gips en anderen, kostte wederom eenige dagen, zoodat ik helaas niet eerder in de gelegenheid was, U te antwoorden. Bovendien wilde ik U niet alleen zakelijk op den brief antwoord geven, doch U een uiteenzetting geven over de wijze waarop Kameraad Gips en ik onze politiek dachten te voeren, opdat U geheel op de hoogte zijt, welke lijn wij zouden willen trekken.

Laat ik U in de eerste plaats dank zeggen voor de vervulling van mijn wenschen [2]. Zooals ik U zeide, zal ik gaarne persoonlijk de leiding van den Raad voor Volkshuishouding en het Economisch Front op mij nemen, daar alleen door deze personeele Unie de éénheid van leiding gewaarborgd is. Als Plaatsvervangend Leider, zoowel voor den Raad voor Volkshuishouding, als voor het Economisch Front, zou ik Kameraad Gips willen hebben, waarmee ik zeer goed kan samenwerken. Ook hier acht ik een personeele Unie gewenscht. Gips en ik vullen elkaar aan, daar hij de practicus is op zakelijk gebied en ik meer de ambtelijke zijde der werkzaamheden zal waarnemen.

Beide organisaties, Raad voor Volkshuishouding en Economisch Front, zullen hun werkzaamheden moeten uitstrekken over de geheele organisatie van het bedrijfsleven, zooals deze in de toekomst zal worden geconcentreerd in de Nederlandsche Economische Kamer (Wirtschaftskammer), een orgaan, dat aan het Departement van Economische Zaken ondergeschikt wordt [3].

(5) Uiteraard nam Rost het leiderschap voor zichzelf, maar hij liet Gips benoemen tot plaatsvervangend leider, zie nr. 246. Blijkens Van der Vegtes eigen kennisgeving aan Rost van zijn ontslag d.d. 29 sep. 1941 (BEZ 113, nr. 11) zou Mussert het liever andersom hebben gezien.

245 – (1) Musserts brief (nr. 244) draagt geen ontvangststempel. 18 en 19 sep. was Rost te zeer bezet door het bezoek aan Nederland van Kurt Lange, vice-president van de *Deutsche Reichsbank* en een diner bij Fischböck (zie nr. 247, noot 2). 19 sep. 's avonds vertrok hij met de Van Maasdijks en de Guépins naar Wenen als officiële gasten op de *Herbstmesse* (RvT 91/80710–33; dagboek RvO 714). 24 sep. was hij vermoedelijk in Berlijn, waar hij o.a. met Kranefuss een afspraak had (RvT 91/80730), in elk geval was hij pas op 25 sep. weer in Den Haag terug (zie BEZ 4, brief van Gips van 23–24 sep. 1941).

(2) Zie nr. 244 na noot 4.

(3) De discussies over een eventueel toporgaan van de bedrijfsorganisatie, of, zoals de NSB'ers wensten, een Economische Raad, waren nog verre van gesloten. Bij de oprichting van de commissie–Woltersom was door de Duitsers een *Wirtschaftskammer* voor Nederland als einddoel besproken (BEZ 3). Dit zou echter pas zin hebben, als eerst de lagere organen, met name de hoofdgroepen, gevormd zouden zijn. Daardoor

De omstandigheid, dat de Heer Hirschfeld dus de bevoegde autoriteit op dit gebied is, stelt ons voor zeer groote moeilijkheden, waarover ik eigenlijk liever mondeling, en dan alleen onder vier oogen met U zou spreken [4]. Die moeilijkheden vervullen mij met zeer groote zorg voor de naaste toekomst. De maatregelen, van organisatie en reorganisatie, die ik hier voorstel, zijn door deze bezorgdheid gedicteerd.

Waarom is nu de toestand ernstig? De beantwoording van deze vraag brengt mij direct in de kern van de discussie, die met den arbeid van de Commissie Woltersom en onze houding daartegenover samenhangt.

Van Duitsche zijde bestaat op alle linies de wensch, dat niet alleen de leden van onze Beweging, doch ook zoo veel mogelijk alle krachten, die beschikbaar zijn, en die voor de goede functioneering van het Bedrijfsleven van belang zijn, meewerken aan de gemeenschappelijke taak van ons Volk. Ik wil hier niet ingaan op beschouwingen over de juistheid van dat standpunt, doch slechts het feit vaststellen.

Waar nu het percentage van onze leden op economisch gebied gering is, zullen wij dus ook in de organisatie van het bedrijfsleven tegenover een overweldigende meerderheid van bekwame leiders, die tevens felle tegenstanders zijn, staan. Brengt ons dit reeds in een zeer moeilijke positie, tegenover onze eigen Beweging en t.o.v. de arbeid, die wij ter verovering van onze Idee hebben te verrichten, zoo ben ik in den laatsten tijd getuige geweest van eenige treffende staaltjes, hoe onze tegenstanders juist omdat zij volkomen beginselloos zijn, en omdat juist op dit gebied van het bedrijfsleven, de grootkapitalistische invloeden zich het sterkst doen gelden, onze tegenstanders hun oppositie o.a. zoo voeren, dat zij hun Duitsche zakenrelaties verkeerd voorlichten. Ik zal U mondeling hierover eenige voorbeelden mededeelen [5].

Deze houding van onze tegenstanders, die daarbij de belangen van het Nederlandsche Volk in Groot-Germaansch verband beschouwd, volkomen negeeren, en slechts aan hun eigen zakenbelangen denken, dreigt tot een systeem te worden, en moet als wij niet zeer nauw contact met de Duitsche instanties en zakenlieden houden, hier en daar tot verwijdering leiden tusschen Duitsche leidende kringen en ons zelf.

Ook hiervan zou ik U enkele voorbeelden kunnen noemen. Een dergelijke verwijdering is niet in het belang van de Idee, die wij zooveel jaren hebben voorgestaan. Het zal een kwestie van zeer groot beleid zijn, om deze verschillende klippen te omzeilen.

De toestand wordt nog bemoeilijkt, door het feit, dat nu eenmaal in een tijd van oorlogsvoering één belang alle andere primeert, n.l. de oorlog te winnen. Ik weet, dat U van meening is, dat later de gemaakte fouten kunnen worden hersteld. Ik zou U aan de hand van verschillende voorbeelden, die ik liever voor een mondeling gesprek bewaar, kunnen toelichten dat deze opvatting, in dit geval althans, onjuist is, en dat gemaakte verzuimen voor de toekomst onherstelbaar zijn [6].

bleef de kwestie lange tijd rusten. In sep.–nov. 1941 werd zij echter druk besproken nadat Rost haar op 18 sep. 1941 bij Fischböck had aangeroerd (zie nr. 250, noot 11). Eerst op 30 apr. 1942 werd de Raad voor het Bedrijfsleven geconstitueerd. Zie ook Inleiding, p. 225.

(4) Het is niet erg duidelijk waarop dit slaat. Misschien op de in de zomer van 1941 genomen beslissing van de bezetter, dr. Hirschfeld voorlopig niet door Rost te vervangen (Doc. I H. M. Hirschfeld).

(5) Rost doelt o.a. op de affaire-Schots (nr. 250 bij *n.* 15); wellicht ook op de gang van zaken bij de omzetting van het staatsbedrijf Nederlandsche Artillerie Inrichtingen in een n.v. (zie bij nr. 229), waarover ir. E. van Dieren hem zo juist 'onthullende mededeelingen' had gedaan (brief van 22 sep., RvT II Van Dieren).

(6) Vgl. nrs. 267, 278, 283.

Zoodra nu een uit oogpunt van nationaalsocialistischen opbouw volkomen gerechtvaardigde wensch onzerzijds het productieapparaat slechts eenigermate in gevaar dreigt te brengen, of zoo men van Duitsche zijde vreest, dat zulks geschiedt, voelt men de bezorgdheid der Duitsche zijde en met het oorlogsdoel voor oogen de volkomen begrijpelijke neiging, in dat geval onze wenschen slechts tot die mate te vervullen, waarin naar hun meening een bedreiging van het productieapparaat vermeden kan worden [7].

Tot zoover de algemeene moeilijkheden.

Wat nu betreft het direct tot gelding komen van onze Kameraden in het bedrijfsleven het volgende.

Zoodra de verschillende bedrijfsgroepen zijn gevormd, moet de organisatie van het Economisch Front en van den Raad voor Volkshuishouding zoodanig zijn, dat bliksemsnel kan worden ingegrepen, zoodra ergens voor de belangen onzer Beweging gevaar dreigt.

Wij moeten derhalve een organisatie hebben in den Raad voor Volkshuishouding en het Economisch Front, die wenschen van leden, of klachten van leden, snel opvangt.

Deze klachten der organen der Beweging (Raad voor Volkshuishouding en Economisch Front) moeten door nauw contact met het bureau van Gips en mijn bureau, en ik spreek hier dus over mijn Departementale Functie [8], worden opgevangen.

Gips en ik moeten een voortdurend contact houden, waarbij Gips via zijn persoonlijke werkzaamheid in de Commissie Woltersom, of in de daarop volgende Wirtschaftsrat [9] en ik langs ambtelijke weg, alle steun aan de Kameraden kan geven, die wij kunnen mobiliseeren.

Alleen dan, en dan nog slechts alleen met volledige steun van de Partij, is het mogelijk om langzaam maar zeker stap voor stap het terrein te veroveren, waarop de reactie tegen het Nationaal Socialisme het sterkste is.

Ik heb op het oogenblik over de financien van het Economisch Front geen overzicht, doch zal zoodra ik het gesprek met U heb gehad, hierover nog nader overleg plegen.

Ik zou willen inschakelen een eerste klas organisator in het Economisch Front, als hoedanig ik op het oog heb Kameraad Feenstra uit Bussum [10]. Ik heb hem eens gepolst of hij genegen zou zijn dat werk op zich te nemen en hij heeft mij in principe zijn toezegging gedaan, wil echter niet minder verdienen, dan hij op het oogenblik verdient, d.w.z. een kleine *f* 9.000,—.

Een goede kracht zal altijd zwaar betaald moeten worden.

Ik zou een oplossing willen vinden, dat dit bedrag slechts gedeeltelijk ten laste van het Economisch Front komt, maar over deze oplossing zal ik U mondeling de voorstellen doen [11].

(7) De gang van zaken met de openbare nutsbedrijven, waar eind sep. 1941 de beslissing ten nadele van de NSB-wensen viel (zie nr. 243, noot 5) en vooral met het ontwerp voor het nieuwe statuut voor de Nederlandsche Bank (zie Inleiding, p. 202 en nr. 229, noot 2) zullen Rost sterk getroffen hebben.

(8) Rost bedoelt: als secretaris-generaal voor BEZ.

(9) Toporgaan van het bedrijfsleven, zie noot 3.

(10) Kerkmeester bracht op Rosts verzoek deze relatie tot stand (brief van 1 sep. 1941 in RvT Pres. 87145). Sinds het vertrek van ir. Kalis zocht men een goede organisator. Intussen werd niet W. S. Feenstra in die functie aangesteld, maar moest men volstaan met de medewerker K. M. de Raaf. Een eerste klas organisator was dat stellig niet, zie het in nr. 244, *n.* 4 genoemde rapport van Van der Vegte; Gips' terugblik van 12 aug. 1942 (in deel II); Kerkmeesters klachten in Doc. I H. J. Kerkmeester en Doc. I K. M. de Raaf.

(11) Rost heeft hem wellicht ook als leider van de ariseringsafdeling van BEZ willen inschakelen. Ook dat ging niet door, zeer tot verdriet van Kerkmeester, die zich weldra een van de meest actieve sectieleiders van het Economisch Front toonde. Zie briefwisseling in Doc. I H. J. Kerkmeester.

Op de schouders van dezen Kameraad komt een zeer groote verantwoordelijkheid te liggen, daar aan zijn organisatievermogen eischen zullen worden gesteld, eischen, aan welke het Economisch Front thans niet voldoet.

Kameraad Gips en ik hebben reeds herhaalde gesprekken gehad over de wijze waarop wij het Economisch Front het beste kunnen organiseeren[12], doch ik zou hierover in dezen brief liefst niet te veel willen zeggen, daar dit ook een zaak is, die besproken moet worden met den toekomstigen organisator van het Economisch Front.

Naast het Economisch Front heeft men nu verschillende andere fronten, die gedeeltelijk organisch in den nieuwen Staatsbouw passen, gedeeltelijk onderdeelen zijn van organische Fronten.

Onder organische fronten versta ik het Economisch Front correspondeerende met het Departement van Economische Zaken; het Agrarisch Front met het toekomstige Ministerie van Landbouw; het Arbeidsfront (N.V.V.) met het Ministerie van Sociale Zaken en het Technisch Gilde, correspondeerende met de toekomstige Organisatie Todt.

Deze vier organische fronten zijn allen in den Raad voor Volkshuishouding vertegenwoordigd[13].

De Organisatie Todt neemt in den Raad dus vooral haar economische belangen waar[14].

Haar technische werkzaamheid ligt buiten de bemoeienis van den Raad, die slechts een overkapping is der organische fronten (hierboven genoemd), die vooral op de grensgebieden van werkzaamheid dier fronten de practische aanwijzingen geeft.

Daarnaast zijn er onorganische fronten, d.w.z. fronten, die hun spiegelbeeld *niet* vinden in de departementale indeeling van het komende staatsbestuur, die evenwel gegroeid zijn uit den strijd der Beweging, b.v. het Front van Nering en Ambacht, het Zeevaartsfront, het Vervoersfront enz. De twee laatsten zijn niet anders te beschouwen dan als onderdeelen van het Economisch Front. Het Front van Nering en Ambacht beweegt zich ook vrijwel uitsluitend op het terrein van het Economisch Front[15].

Waar nu het Economisch Front eigenlijk organisatorisch zoo moet zijn opgebouwd, dat het het spiegelbeeld vormt van de Organisatie van het Bedrijfsleven, is de min of meer historische groei van den Raad voor Volkshuishouding zoodanig, dat gelukkig de bekwaamste kameraden uit het Economisch Front ook in den Raad voor Volkshuishouding vertegenwoordigd zijn, terwijl ook de organische fronten daarin telkens door twee vertegenwoordigers zitting hebben[13].

(12) Een brief van Gips hierover d.d. 8 okt. 1941 in BEZ 4.

(13) Econ. Front was door Rost en Gips, het Agrarisch Front door Roskam en Reydon, het Arbeidsfront door Woudenberg en het Technisch Gilde door Herweyer en Figee vertegenwoordigd in de Raad.

(14) Zie Inleiding, p. 251 en nr. 195 bij *n.* 3.

(15) Een zeer netelige kwestie. Noch het Vervoersfront, noch het Zeevaartfront van Brands en Kröller waren van zins, hun organisatie te laten opgaan in Rosts Economisch Front. Zie ook brief van Rost aan Kröller van 30 mrt. 1942: het Vervoersfront autonoom maar ressorterend onder de leider van het Economisch Front (BEZ Alg. 1/87539). Het Zeevaartfront was voornamelijk een zeeliedenorganisatie en geraakte daardoor een jaar later in een hevig gevecht met het Arbeidsfront. De onderhandelingen over de inschakeling van het Front van Nering en Ambacht begonnen in jan. 1942 (De Raaf aan Gips, 12 feb. 1942 in BEZ 4), maar stuitten op verwoed verweer van J. H. Scholte, de leider van dit front, die steun vond in het feit dat in de bedrijfsorganisatie het ambacht ook een aparte hoofdgroep ging vormen (Scholte aan Kerkmeester, 19 mrt. 1942). Eind mrt. 1942 leek het of Rost en Gips tot een bevredigende regeling met hem waren gekomen (BEZ Alg. 1/87552 A–B), maar hij hield er zich niet aan, zoals Kerkmeester in maart, mei en juni 1942 klaagde. Tenslotte koos hij inschakeling in het Arbeidsfront (met ingang van 6 juni

Aan de samenstelling van den Raad behoeft dus weinig veranderd te worden [16].

Ik wil mij hiertoe beperken en U later een volledig organisatieschema voorleggen en U thans verzoeken om een onderhoud met U persoonlijk en wellicht daarbij aansluitend met Kameraad Gips.

Hou Zee,

M. ROST VAN TONNINGEN

RvT 113/82939-43. Doorslagkopie [a]

246. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 9 October 1941

Kameraad,

In antwoord op Uw brief van 3 dezer bericht ik U het volgende:

Zooals ik U reeds heb geschreven ben ik bereid U ten volle verantwoordelijk te stellen, zulks zoowel voor den Raad voor Volkshuishouding als voor het Economisch Front [1].

Ik hoop van harte, dat de samenwerking met kmd. Gips tot een goed resultaat zal leiden.

Wat betreft Uw indeeling in fronten en de daarmede correspondeerende departementen, ben ik het in hoofdzaak eens, met dit verschil, dat U een belangrijk departement hebt vergeten, nl. het Departement van Waterstaat en Verkeer, wat speciaal in ons land een groote taak heeft te vervullen. Daarmede correspondeert afd. 13 van het Hoofdkwartier, afdeeling Technische Zaken en daaronder zal toch ook ressorteeren een organisatie, die overeenkomt met de organisatie Todt in Duitschland [2].

Ten aanzien van de onderwerpen die U mondeling wilt bespreken [3], hebt U reeds van mijn secretaresse bericht ontvangen, dat ik U gaarne Dinsdagochtend, 14 October, omstreeks 11 uur daartoe zal ontvangen.

Hierbij doe ik U toekomen Uwe benoeming tot leider van het Economisch Front, benevens de benoeming voor kmd. Gips, als Plaatsvervangend leider van dit Front [4].

Met nationaal-socialistischen groet Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/82937. Oorspronkelijk

1942), maar trachtte ook daar zijn schapen zoveel mogelijk bijeen te houden; zie de brief van De Raaf aan Kerkmeester van 11 aug. 1942 (alles in Doc. I H. J. Kerkmeester). Zie ook NSB 173/929 en 174/937.

(16) De laatste benoemingen voor de Raad, per 20 nov. 1941, geschiedden natuurlijk slechts ter versterking van Rosts eigen aanhang. Zie nr. 198, *n.* 2.

(a) Het origineel is Mussert XII 92999-93003.

246 - (1) Zie nr. 244.

(2) Zie nr. 224 bij noot 7 en nr. 244, noot 3.

(3) Niet genoemd maar aangeduid in nr. 245 bij noot 4-7.

(4) De benoeming van Rost in dossier-Rost van Tonningen op de Nederlandsche Bank. Afschrift van Gips' benoeming ingaande 1 okt. 1941 in RvT 113/82938.

247. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

den 10. Oktober 1941

Hochverehrter Herr Minister [1],

Wie ich Ihnen schon mündlich sagte[2], findet die Organisierung und Aufschliessung des Ostraumes vorläufig bei den Niederländern eine ziemlich geringe Anteilnahme und zwar deshalb, weil den Niederländern die Möglichkeiten und die Interessen, welche für unser Volk im russischen Raum bestehen, ungenügend bekannt sind.

Ich nehme an, dass deutscherseits auf der Mitarbeit der besten Niederländer bei dem Aufbau der russischen Wirtschaft Wert gelegt wird und dass daher eine regere Anteilnahme unseres Volkes an der gewaltigen Aufgabe im Ostraum willkommen ist [3].

Die Hemmungen welche seitens der niederländischen Bevölkerung bestehen, können folgendermassen zusammengefasst werden:

1. Auch diejenigen Niederländer, welche an einem Sieg Deutschlands glauben, sind der Meinung, dass für die Dauer dieses Krieges eine wirklich erspriessliche Tätigkeit, welche unsrem Volk nützen könnte, kaum möglich sein wird. Sie verstehen zwar, dass für Deutschland die Eroberung des russischen Raumes gewaltige Vorteile hat, aber sie glauben eben, dass diese Vorteile ausschliesslich für Deutschland reserviert bleiben, insbesondere während der Kriegszeit.

2. Sie sind der Meinung, dass sie bei einer Betätigung im russischen Raume von der eigenen Heimat isoliert werden, da keine organisierte Verbindung mit unserer Heimat besteht.

3. Sie glauben, dass sie derart verstreut über den russischen Raum arbeiten werden, dass auch die Verbindung mit ihren eigenen Landsleuten, welche ebenfalls drüben arbeiten sollten, nur ausnahmsweise zustande kommen wird.

Um diese Mentalität zu verstehen, muss man in die Geschichte des niederländischen Volkes zurückgehen. Es hat schon in den vergangenen Jahrhunderten nicht nur in fast allen überseeischen Gebieten aber auch im russischen Raume eine ziemlich starke kolonisierende Tätigkeit der Niederländer stattgefunden.

Diese kolonisierende Tätigkeit geschah aber meistens in geschlossenen Gruppen, sodass die Niederländer, die hinaus wanderten, das Gefühl hatten, in einem ihnen vertrauten Kreis ihre Tätigkeit im Neuland anzufangen. So hatte man z.B. während der Regierung des Czar Peters des Grossen in der Nähe von Moskau ein holländisches Dorf und auch ein deutsches Dorf[4]. Bei der überseeischen Kolonisation wurde in den Niederlanden schon bald

247 – (1) Door zijn hoop, *Generalkommissar-Charkow*, d.w.z. regionaal bestuurder in bezet Rusland te worden (zie Inleiding, p. 207, *n.* 3), raakte Fischböck geïnteresseerd in een eventuele inschakeling van Nederland bij de exploitatie van Rusland. Het was zaak voor Rost, van deze situatie te profiteren voor zijn plannen inzake Oost-Europa. Voor deze brief maakte Rost gebruik van zijn notitie van twee maanden eerder (nr. 228), zoals hier herhaaldelijk zal blijken.

(2) Had dit onderhoud plaats ter gelegenheid van het diner dat Fischböck arrangeerde voor Kurt Lange, vice-president van de *Reichsbank*, waar ook Rost, Gips, Van Maasdijk en Krantz op 18 sep. 1941 te gast waren? Vgl. RvT 80/80045 en RvT Pres.

(3) Zie voor het standpunt van het in deze beslissende *Vierjahresplan*, bijlage H van 3 jan. 1942.

(4) Rost putte behalve uit zijn schoolkennis, uit een opstel van dr. J. Theunisz, *Nederlanders in Oost-Europa*. (*Volksche Wacht* van aug. 1941) alsmede uit een hem toegezonden lezing van dezelfde: *Oostkolonisatie*. (RvT Pres. 87213–23). Diens boek van die naam verscheen eerst later.

Monopolgesellschaften gebildet wie die Ostindische und die Westindische Kompanie. Eine andere Form einer Betätigung ausserhalb der Heimat war die 'Hanse'.

Ich glaube, dass man bei der Propaganda für die niederländische Betätigung im Ostraume bei diesen den Niederländern bekannten historischen Formen anknüpfen soll[5] und daher die Organisierung der Arbeit im Ostraum einer neu zu gründenden niederländischen Monopolgesellschaft anvertrauen soll[0]. Diese Monopolgesellschaft hätte als erste Aufgabe, die Organisierung einer gross angelegten Propaganda- und Werbearbeit, welche das ganze Land umfassen soll [6]. Bei dieser Arbeit soll den Niederländern sofort klar werden, dass sie bei ihrer Betätigung im russischen Raum eine dauerhafte Unterstützung nicht nur in materieller Hinsicht aber auch was ihren sonstigen Bedürfnissen anbelangt, seitens dieser Gesellschaft bekommen würden.

Die zu gründende niederländische Monopolgesellschaft sollte über genügende Mittel verfügen um ihrer Aufgabe gerecht zu werden. Das Kapital sollte vom Staat und von einigen Grossgesellschaften, z.B. der niederländischen Bank eingezahlt werden. Der Staat sollte selbstverständlich am Anfang den allergrössten Teil dieses Kapitals verschaffen. Weitere Mittel sollen durch die Herausgabe von Schuldverschreibungen, welche vom Staate garantiert sind, nach Bedarf sichergestellt werden [0]. Die Verluste der Gesellschaft würden in den ersten fünf Jahren vom Staate getragen werden, denn es ist notwendig durch eine grosszügige Regelung im Anfang, soviel möglich Privatgesellschaften (Banken, Industriegesellschaften, Schiffahrtgesellschaften, Handelsunternehmungen, Landwirtschaftliche Genossenschaften usw.) heranzuziehen, damit die Aktion eine möglichst breite Basis hat.

Es wird daher auch notwendig sein, nicht nur die völkische Pflicht der Niederländer im Rahmen einer grossgermanischen Betätigung klarzumachen, aber auch auf dem wirtschaftlichen Nutzen vom Anfang an hinzuweisen, welche diejenigen Gesellschaften, welche sich sofort an der Aktion beteiligen würden in der Zukunft erhalten würden [0]. Diese Nutzen sollen durch eine Priorität der Lieferungen nach Russland für diejenigen Gesellschaften, welche sich sofort an der Aktion beteiligen, sichergestellt werden. Andererseits soll auch den Unternehmungen eine Priorität eingeräumt werden bei dem Ankauf der Rohstoffen im russischen Raum, wenn in der Zukunft die ersten Schwierigkeiten überwunden sein werden. Es soll aber zu gleicher Zeit den sich beteiligenden Gesellschaften und Unternehmungen zur Pflicht gemacht werden, aus ihrem Stabe und aus ihren Arbeitern und Angestellten Kontingente für die Arbeit im russischen Raum zur Verfügung zu stellen, da nur durch eine aktive Teilnahme die Prioritätsrechte in Kraft treten würden [0].

Die Monopolgesellschaft soll irgendwie in der Arbeit der deutschen Monopolgesellschaften eingegliedert werden, was auch den hiesigen Geschäftskreisen das Empfinden einer von der gesamten deutschen Wirtschaft unterstützten Aktion geben würde[0]. Andererseits hätten die Berliner Stellen dadurch die Möglichkeit die Tätigkeit der niederländischen Monopolgesellschaften laufend im Rahmen ihrer Gesamttätigkeit zu lenken [6].

Wenn diese Gedanken sich verwirklichen liessen und daher eine Betätigung der gesamten niederländischen Wirtschaft sicherzustellen wäre, sollte das Verhältnis zu der N.S.B. auch geklärt werden, denn sonst würden diejenigen Parteigenossen der N.S.B., die sich schon während der Arbeiten der Kommission Woltersom an der Organisation der gewerblichen

(5) Vgl. nr. 228. Bij passages die het in nr. 228 genoemde herhalen, wordt hier een [0] geplaatst.
(6) Dit element is nieuw vergeleken bij nr. 228. Waarschijnlijk werd hem dit in Berlijn op het hart gebonden.

Wirtschaft beteiligt haben und welche also schon zu den sonstigen Wirtschaftlern Beziehungen haben, abermals gestört werden.

Die Gesamtpropaganda für die Aktion sollte daher von einer Stelle gemacht werden, welche nicht offiziell als Parteiorgan auftreten würde, aber doch bestimmend von der Partei beeinflusst wird und zwar von dem wirtschaftlichen Sektor der Partei. Für diese Arbeit käme nach meiner Meinung die unter den Auspizien des Reichskommissars und unter Ihrer aktiven Unterstützung gegründete Gesellschaft 'Niederland und Europa' in Betracht[0]. Sie wissen, dass diese Gesellschaft auch dank Ihrer Unterstützung schon die industrielle Klub in Amsterdam, welche die wichtigsten Gesellschaften im Lande umfasst, bei sich angegliedert hat und dass diese Angliederung ohne besondere Schwierigkeiten stattgefunden hat [7] obwohl ungefähr die Hälfte der Mitglieder von 'Niederland und Europa' aus Parteigenossen der N.S.B. besteht. Es fragt sich nun, ob die Gesellschaft 'Niederland und Europa' und ob die zu gründenden niederländische Monopolgesellschaft ihre Tätigkeit auf dem gesamten Gebiet der Ostkolonisation erstrecken sollen, d.h. also nicht nur in Handel und Industrie aber auch auf dem landwirtschaftlichen Sektor und in der Niederländischen Arbeiterschaft.

Ich habe über die Zusammenarbeit von Handel und Industrie mit der zu gründenden Monopolgesellschaft schon meine Bemerkungen gemacht.

Auf dem landwirtschaftlichen Sektor sollte die Monopolgesellschaft ihre Tätigkeit durch die Förderung der Siedlung niederländischer Bauern im Ostraum aufnehmen. Zu diesem Zwecke wären von einer getrennten Abteilung eventuell billige Kredite zur Verfügung zu stellen, welche Kredite übrigens auch kleineren niederländischen Geschäftsleuten, die sich in Russland ansiedeln würden, gewährt werden könnten. Die zu gründenden Monopolgesellschaft und 'Niederland und Europa' sollten für die Werbearbeit daher gleichfalls mit dem in allernächsten Zeit zu gründenden niederländischen Nährstand[8], mit der niederländischen Arbeitsfront und mit der niederländischen Organisation Todt in engster Fühlung bleiben.

Sie würde daher die Betreuung auf sämtlichen Gebiete übernehmen in soweit als diese Betreuung einen wirtschaftlichen Charakter hätte.

Ich möchte mich vorläufig auf diesen allgemeinen Gedanken beschränken und eine nähere Ausarbeitung der Pläne erst vornehmen, wenn Sie, Hochverehrter Herr Minister, mir Ihre Meinung bekanntgegeben haben[9].

Ich zeichne, mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 80/80051–4. Doorslagkopie

(7) Rost was wat voorbarig met deze conclusie, want de regeling was nog niet tot een goed einde gebracht (zie nr. 242, noot 3).

(8) De Nederlandsche Landstand werd op 23 okt. 1941 door omzetting van het Agrarisch Front opgericht (VO 196/41).

(9) Voorlopig is aan deze plannen geen verdere uitwerking gegeven; in RvT II Robertson bevindt zich echter een notitie van Robertson van omstreeks 15 okt. 1941, terwijl ook in Rosts rede voor de Raad voor Volkshuishouding op 24 nov. 1941 (zie nr. 267, noot 11) enkele aanduidingen voorkomen. De volgende stappen werden in 1942 gezet (zie nr. 284 en Inleiding, deel II).

248. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 22 October 1941 [a]

Leider,

Bij schrijven van 18 September 1941 werd mij door het Bureau 'Strijd en Offer' een formulier ter invulling toegezonden. Op 18 October gewerd mij een tweede schrijven, gedateerd 17 October, waarbij mij verzocht werd, vóór het einde van deze week het formulier ingevuld terug te zenden.

De bedoeling is klaarblijkelijk, dat de leden, die drager zijn van het vijfjareninsigne een onderscheiding krijgen, voor zoover zij door hun strijd en hun offers zich een dergelijke onderscheiding hebben waardig getoond [1].

Het moge ter beoordeeling der oude partij-kameraden noodig zijn, dergelijke formulieren toe te zenden. U zult mij echter ten goede houden, dat ik ter verkrijging van de bedoelde onderscheiding niet tot opsomming mijner offers ten overstaan van het bureau overga, daar ik deze als genoegzaam bekend mag veronderstellen.

Doch U als Leider der Beweging moge ik eenige overwegingen voorleggen:

Moet ik er aan herinneren [2], dat ik ontijdig, zulks in het belang van de door U dringend geachte stichting van het Nationale Dagblad, mijn post te Weenen verliet (hoewel mijn intrede in de Beweging in overeenstemming met U eerst maanden later zou plaatsvinden)? [3] Moet ik U uiteenzetten, dat ik met mijne oude moeder tezamen haar en mijn laatste spaarduiten verbruikte, daar ik wederom in nauwe overeenstemming met haar den steun van de zijde der Beweging tot het uiterste beperkte? Wilt U van mij hooren, dat ik genoeg zakenkennis had, om het waagstuk, de onderneming van het Nationale Dagblad, te onderkennen, gesticht als het was met onvoldoende middelen; onder leiding van een kennelijk niet tegen zijn taak opgewassen directeur (die door U binnen het jaar moest worden ontslagen op de rand van een bankroet); een dagblad, gespeend van behoorlijke journalistieke en administratieve krachten. Ik zette toen het kostbaarste bezit in, wat ik heb, mijn goede naam.

Die goede naam werd ingezet in de meest bewogen politieke actie, die de Beweging sinds mijn intrede voerde, 'de zaak Oss'. Voor het beginsel, dat de ongereptheid onzer kinderen voor homosexueele priesters onaantastbaar moest zijn [4], vocht ik alléén tegen een oppositie

248 – (a) Deze brief is reeds afgedrukt in *Nederland in Oorlogstijd* (1947), p. 151–153. Vgl. nrs. 235 en 237 en nr. 235, noot a. Ook van deze brief, die met een andere aanleiding op hetzelfde thema werd geschreven, bestaan nog twee versies. Waar het concept (RvT 113/82927–36) afwijkt van de definitieve tekst, worden de aanvankelijke formuleringen in letternoten opgegeven. RvT 113/82917–26 bevat de Duitse vertaling; de originele brief kwam blijkens het ontvangststempel 29 okt. 1941 op het bureau van Mussert binnen. Van deze brief geldt het door Mussert opgemerkte op p. 8, *n.* 2 van de Inleiding. De door Mussert in de kantlijn aangestreepte passages zijn hier tussen * – – – * geplaatst.

(1) 15 aug. 1941 kondigde Mussert de oprichting van de dienst 'Strijd en Offer' aan die ten doel had, van de ca. 20.000 leden, die het vijfjaren-insigne bezaten, een 2000-tal bijzonder verdienstelijken te onderscheiden door een speciaal draagteken dat bij de tiende verjaardag van de NSB zou worden uitgereikt (*Volk en Vaderland* 16 aug. 1941; vgl. *Volk en Vaderland* van 12 dec. 1941, herdenkingsnummer p. 16 en het nummer van 19 dec. 1941). Vgl. Mussert hierover in nr. 253.

(2) Vgl. nr. 237. (3) Zie nr. 23, noot 2 en 5.

(4) Het aspect van de zaak-Oss dat in *Het Nationale Dagblad* en in Rosts redevoeringen in de Tweede Kamer uit den treure werd herhaald. Vgl. nrs. 46a, 46b, 46c, alinea 2 en Inleiding, p. 47–50.

in de Beweging (katholieke intellectueelen), tegen de georganiseerde laster, tegen alle politieke partijen, lokte acht vervolgingen, berecht in alle instanties uit [5], werd in vier parlementaire interpellaties het woord ontnomen, twee maal uit het Parlement gegooid [6], reisde onverpoosd in vergaderingen het land af, om het volk te bewegen en bracht tenslotte den Minister van Justitie Goseling ten val, dezen knecht van een misdadig priesterdom. Het was deze Goseling, die als reserve-officier van de Generale Staf wraak nam door mijn arrestatie als eerste der Beweging te bewerkstelligen [7], een arrestatie, waarbij ik machteloos werd tegen aanvallen mijner tegenstanders en tijdens welke ik in de rug werd aangevallen door kameraden, die ook thans nog een hooge positie in de beweging innemen [8].

Herinnert U zich mijn werk in de Kamer? Heeft U de vele aanvallen nog in het geheugen, welke in het politieke bureau ook daartegen zijn gericht, welke aanvallen in de zitting der 'economen' onder leiding van kameraad von Brucken Fock in Uw aanwezigheid zoo jammerlijk mislukten, hetgeen U tot de erkenning der ongegrondheid dezer aanvallen bracht. In dien arbeid liggen nachten arbeid [9].

Moet ik U nogmaals, waarschijnlijk vergeefs, verhalen hoe moeizaam ik na den nederlaag bij de verkiezingen van 1937 getracht heb, in Duitschland de waardeering voor de Beweging instand te houden; hoe ik in Berlijn de levering van goedkoop papier aan het Dagblad na de resultaatlooze *reis van Chevalier en van Houten* zoo krachtig doorzette, dat de Heer Wickel later aan d'Ansembourg zeide, mij de deur uit te hebben laten gooien, als het van hem had afgehangen. Deze werkzaamheid als 'Handelsreiziger' werd vervolgens herhaald ter verkrijging van Duitsche advertenties en Duitsche abonné's [2]. In een tijd, waarin elke Duitsche vriendelijkheid aan het adres van de N.S.B. door de regeering van Den Haag werd aangemerkt als een vijandige daad, *werd Minister von Ribbentrop op mijn herhaaldelijk verzoek door den SS-Reichsführer bewogen, U te ontvangen. Met den Reichsführer zelf bracht ik U in contact [2]. Ik vroeg en verkreeg,* na sterke oppositie overwonnen te hebben, plaatsing van Uw plan voor een Joodsch Tehuis in de Duitsche pers [10].

Dit alles is thans muffe geschiedenis, evenals de eindelooze wekelijksche colportages in Rotterdam in den zomer en herfst van 1939, toen de schare bij het stijgen der spanningen langzamerhand tot een klein groepje dunde, die de gevaren bleef trotseeren. Onder de enkelen waren ook eenige dappere vrouwen, onder hen de dapperste van allen de toenmalige *vrouwenleidster Kameraadske Keers* [11].

Het heeft geen zin, het verleden op te halen, vooral niet als de waardeering ontbreekt en de laster in de Beweging als middel werd gehanteerd, om een richting, die ik onwrikbaar heb gehandhaafd, te treffen. Ik wil liever in dezen brief een poging tot opbouw van den toekomst doen. Daarmede geloof ik de Beweging nogmaals het beste te dienen.

(5) Vgl. nr. 237, noot 2. (6) Vgl. nr. 47, noot 4.

(7) Zo werd althans in de NSB aangenomen. Onder die leuze begon Van Geelkerken op 7 mei 1940 een bevrijdingscampagne met het Amsterdamse Arbeidsfront. Vgl. Inleiding, p. 74, *n.* 5.

(8) Aangevallen door d'Ansembourg en Harloff (zie hier verderop na noot 20). Ook door F. E. Farwerck en mr. A. J. van Vessem, die echter in okt. 1941 geen functie meer bekleedden.

(9) Waarschijnlijk bedoelt hij: vooroorlogse aanvallen door von Brucken Fock, die met de functie van adviseur van de NSB-Kamerfracties de dagelijkse leiding van de Raad voor Volkshuishouding verbond, tegen Rosts werk in de Kamer, o.a. zijn welvaartsplan, zie Inleiding, p. 50 bij *n.* 3. Deze punten werden in de Raad voor Volkshuishouding ter discussie gesteld. Met het 'politieke bureau' bedoelt hij de Politieke Raad (zie nr. 41, noot 1).

(10) Vgl. nr. 47, noot 6 en Inleiding, p. 55 over Musserts Guyanaplan en de uitvoeriger mededelingen in Rosts autobiografie van mei 1945 (deel II). (11) Zie nr. 237, noot 18.

Het Nederlandsche Volk en ook onze Beweging is door den verloren oorlog tegen het Duitsche volk in een ernstige zielscrisis geraakt. Onze nederlaag heeft bij velen een minderwaardigheidscomplex te voorschijn geroepen; de steun, die onze Beweging kreeg van de Duitsche overheid, heeft elke ontplooiing van kracht in de oogen van het volk tot een misbruik van macht gemaakt. De Beweging zelf is innerlijk verscheurd. Zij startte op een Dietsch programma, dat jarenlang de volksche inzet op het Vlaamsche Zuiden richtte. Zij wordt thans met een ruk voor de verhouding tot de N.S.D.A.P. en haar Führer Adolf Hitler geplaatst. Zij zag enkele weken na den 10en Mei de eerste mannen dienst nemen bij de Waffen SS en begreep dit veelal niet. Een verzet rees op en een neiging om een ieder, die de frontidee en dienstname in de SS propageerde, als een landverrader te bestempelen [12]. Een zekere de Haas, een individu, die wegens malversaties uit het N.V.V. werd verwijderd, kon Woudenberg en mij ongestraft beleedigen. Deze beleediging werd noch door den toenmaligen leider van de C.I.D., thans leider van 'Strijd en Offer' [13], noch door Kameraad van Geelkerken, die maandenlang de bescheiden bij zich hield, gesignaleerd, laat staan bestraft. Uw instructies, zulks te doen, zijn niet uitgevoerd. Dit is voor mij niet maar geschiedenis. Hoe wordt mijn positie in de beweging als deze toestand blijft voortbestaan! [b] U zelf heeft den Führer als Uw Leider, als den Führer aller Germanen erkend. U zelf heeft thans den eed van trouw van de W.A.-mannen op den Führer afgenomen [14], iets wat ook een jaar geleden nog veelal tot ernstige meeningsbotsingen aanleiding zou hebben gegeven.

Het is verheugend, deze ontwikkeling in Groot-Germaanschen zin. Zij is ook een eisch van menschelijke waarachtigheid in het aangezicht der doode kameraden, die aan het front vielen na den onvoorwaardelijken eed van trouw aan den Führer te hebben afgelegd. Deze mannen vielen voor de Gemeenschap der Germaansche Volken en hun Führer [c]. Zij waren bezield door hun geloof aan de eeuwigheid van hun volk en de heiligheid van de wetten van het bloed. Deze mannen, die hun leven aan het front inzetten, dwingen den eerbied af van onze tegenstanders [d].

Ik kan mij begrijpen, dat U nu door 'Strijd en Offer' de oude kameraden bijeenhaalt, die ook voor den 10en Mei pal stonden en thans te oud of te invalide zijn, hun inzet aan het front te hernieuwen.

Doch wat ik niet kan begrijpen is, dat U de richting, die deze ontwikkeling met ontembare stoerheid heeft voorgestaan, onder Uw oogen laat beleedigen, belasteren. Dat de

(12) Zie hiervoor en voor het volgende, nr. 80, noot 17, nr. 178, noot 2, nr. 219 bij noot 10–12, nr. 224 bij noot 10 en nr. 275.

(13) P. G. de Jager Meezenbroek, geboren 19 juli 1900 te Utrecht, boekhouder; een der vroegste leden van de NSB; 1940 hoofd van de CID, in 1941 van het ATL.

(b) 'Het is één kenschetsend voorbeeld! Er zijn er zooveel meer. – Gelukkig is de Beweging naar de Führer toegegroeid.'

(14) De beëdiging van een WA-bataljon door Mussert op het Binnenhof in Den Haag op 10 okt. 1941 voor hun vertrek naar het opleidingskamp van het Vrijwilligerslegioen in Oost-Pruisen. Zie *Dienstneming bij de vijand* en *Mussert en de eed van trouw aan Hitler*.

(c) 'Zij verdiepten zich niet in de staatkundige vormen dier gemeenschap, die niet meer zijn dan internationale juristerij.'

(d) 'Dit lijkt niet op misbruik van macht, of van krachtpatserij in het binnenland door lieden die voor den 10den Mei de straat nog nooit geroken hadden, de Beweging meden en thans onder de bescherming der Duitsche macht op straat opereeren, waarbij oude waarlijk dappere kameraden den dood vonden.'

personen, die door hun onwankelbare wereldbeschouwing op den weg naar den Führer, de uiterste voorhoede hebben gevormd, veelal als jachtwild worden vervolgd [15].

Hiermede ben ik aangeland op de tweede vraag van het formulier, die mij opviel, nl. 'Staat gij volkomen trouw achter den Leider?'.

Het zou onmannelijk en eerloos zijn, U hierop een onoprecht antwoord te geven. De feiten, waartoe ik thans kom, spreken voor zichzelf.

In den strijd, die ik boven heb geschetst, heb ik mede in het brandpunt gestaan, niet omdat ik dit nu speciaal gewenscht heb, doch omdat mijn overtuiging mij daartoe noopte. Waar de bedoeling van dit schrijven is, tot klaarheid te komen, verzoek ik U het volgende relaas in dit licht te beschouwen.

Ik ben Nationaalsocialist geworden door de aanschouwing van den heldhaftigen titanischen strijd der Oostenrijkers en door de lezing van 'Mein Kampf' in één enkele nacht[16]. Ik vond in Hitler's werk al hetgeen, waarop ik mijn gansche leven gehoopt had. Wat ik moeizaam[e] als diepe geloofsovertuiging had verworven, was hierin neergelegd. Sindsdien vulde mijn nationaalsocialistische wereldbeschouwing mijn leven, zij is mijn onwankelbaar Godsgeloof.

Mijn intrede in de N.S.B. en het daarmede verbonden aanvaarden van Uwe leiding was een weloverwogen daad van diepen ernst. Ik meende als Nederlander de plicht te hebben, dit volk in een Nederlandsche Beweging te dienen, *doch was er mij van bewust, dat ik in wereldbeschouwing ver van de N.S.B. afstond.*

Ik [f] heb bij de intrede in de Beweging mijn gelofte afgelegd en heb er steeds, temidden der grootste moeilijkheden naar gestreefd mijn woord gestand te doen [17]. Mijn gelofte staat nog steeds en mijn houding in de toekomst zal dezelfde zijn als zij steeds was. Mocht ooit, naar mijn diepste overtuiging een conflict ontstaan met den wereldbeschouwing van den Führer, dan zal ik evenals in het verleden mij ruiterlijk tot U wenden. Vanzelfsprekend heeft U als Leider te beslissen. U begrijpt, dat zulke conflicten met Hitler's wereldbeschouwing mij in het verleden vaak voor een zwaren strijd hebben gesteld en het is dan ook mijn hoop, dat de N.S.B., hoe groot ook de innerlijke strijd in de Beweging heeft mogen zijn, tenslotte tot de klaarheid van Hitler's wereldbeschouwing moge komen. Dit zou voor mij innerlijk een groote verlichting zijn [g].

Ook hier wil ik geen historie ophalen. U weet, welke botsingen ik gehad heb bij de verdediging der beginselen. Kameraden als Roskam, Woudenberg en anderen hebben er trouwens evenzeer voor gestreden. U weet, dat vooral de Jodenkwestie tot ernstige botsingen in den politieken Raad, vooral met Kameraad van Geelkerken aanleiding gaf, totdat de eerste schrede werd gezet: 'de sluiting der Beweging voor de Joden' in Uw Decemberrede 1938, een daad, die met onbeschrijflijke vreugde werd ontvangen [18].

De bezetting van ons land verraste de Beweging in haar langzame ontwikkeling naar de

(15) Rost bedoelt 'de volkse richting'. Vgl. zijn klacht in nr. 148.
(16) Zie nr. 16, noot 31; voorts Inleiding, p. 25.
(e) '– – – na weigering der christelijke belijdenis'.
(f) In plaats van deze alinea heeft het concept: 'Doch tevens meende ik, dat de NSB, hoe groot ook de innerlijke strijd in de Beweging mocht worden, tenslotte tot de klaarheid van Hitlers wereldbeschouwing moest komen.'
(17) Zie nr. 28 bij noot 4 en deel II, brief van Rost aan Mussert d.d. 19 juni 1942.
(g) In het concept ontbreekt deze zin; zie echter *n.* f.
(18) Zie nr. 47, noot 8. Het was de rede van 22 okt. 1938.

wereldbeschouwing van den Führer toe. De nog aanwezige Joden en vrijmetselaars (voor zoover bekend) werden thans plotseling uit de Beweging verwijderd of kaltgestellt[19]. Dit heeft mijn innerlijken strijd vergemakkelijkt[g].

Tijdens mijn gevangenschap is, om redenen, die ik hoogstens kan bevroeden, doch nauwelijks kan bewijzen, een tegenactie ingezet. Deze viel samen met de uitnoodiging, welke in de knechtenpers der toenmalige Regeering aan de Beweging werd gericht, om zich van mij te distancieeren[20], een streek, die men van Goseling en zijn trawanten kon verwachten.

Den dag daarop begaf zich Kameraad Harloff tot U, vertoonde U op een vodje papier een mededeeling, dat ik U in Duitschland ondermijnd had, een mededeeling, die hem notabene was verschaft door een ambtenaar der recherche derzelfde regeering, die van de Beweging eischte, dat zij mij zou verraden. De eisch van Woudenberg om door een forsche actie in de Kamer de onvoorwaardelijke solidariteit der Beweging met haar gevangen kameraden (Feldmeyer, Kröller, van der Oordt en mijzelve) te documenteeren, strandde o.a. op de laaghartige opmerking, dat men niet wist, of ik misschien toch landverraad had gepleegd. Aan het Nationale Dagblad werd verboden, over mij te schrijven en toen ik tenslotte ziek uit de gevangenschap terugkeerde, vernam Feldmeyer dat hij afgezet was als leider van de Mussertgarde en ik moest hooren, dat de Marchant et d'Ansembourg mijn werk als gevolmachtigde voor de betrekkingen met Duitschland had overgenomen. Eenigen tijd later moest ik door een toeval ervaren, dat U de meening in een schriftelijk rapport[20a] aan een Duitsche instantie had weergegeven, dat ik U in Duitschland ondermijnd had.

Den avond van mijn terugkomst, was mij dit alles nog onbekend. Ik werd bij verrassing per auto afgehaald, om bij den Reichsführer en den Rijkscommissaris te verschijnen, verklaarde daar in den loop van het gesprek, geen oordeel af te kunnen geven over den toestand, alvorens U te hebben gesproken, wat op den volgenden dag geschiedde. U heeft mijzelf toentertijde over dit bewijs van loyaliteit gesproken[g].

In het belang der Beweging verscheen ik als eerste met een geuniformeerde troep op straat, overtrad alle nog bestaande verboden (uniformverbod, colportageverbod, marschverbod) en bewerkstelligde de afschaffing dezer verboden na hevige straatgevechten[21].

Wat de nieuwe gevolgmachtigde voor Duitschland de Marchant et d'Ansembourg niet bereiken kon, heb ik toen voor U geregeld 'de vervoergelegenheid voor den partijdag in Lunteren'.

Het resultaat was, dat men mij, op het drijven van den overste de Jong[h], de W.A.[22] met wien ik bovenvermelde resultaten had bereikt, ontnam[i].

Tenslotte begon een wel-georganiseerde campagne tegen mijn stamboom, waarbij de lasteraars er zorgvuldig voor zorgden hun anonimiteit te behouden.

Het is ieders recht, zich ervan te overtuigen, of de leidende personen in een nationaalsocialistische Beweging van zuiveren bloede zijn. Ik had dit destijd in 1936 reeds begrepen,

(19) Zie nr. 80, noot 4 en bij noten 8, 15 en 23. Voorts bijlage E, noot 16 en Inleiding, p. 140.
(20) Zie hierover en over het hier volgende, nr. 237 bij noot 8–11 ter aanvulling; voorts Inleiding, p. 73–74.
(20a) Een dergelijk rapport werd in de verzameling-Mussert of in de FOSD-stukken niet aangetroffen.
(21) Zie nr. 54, noten en Inleiding, p. 85–87.
(h) In het concept staat: 'oud-vrijmetselaar de Jong'.
(22) Zie Inleiding, p. 87,
(i) 'Men ging er vervolgens toe over, om één der stoerste strijdsters der Beweging, Kameraadske Op ten Noort, te belasteren en wel van een verhouding met mij te beschuldigen, waarmede men de eer van een vrouw besmeurde en de twee personen trof die het nauwste met den Reichsführer der SS verbonden zijn.' Zie noot r.

had ook begrepen, dat hierin klaarheid moest bestaan. Aanvankelijk met geringe middelen, doch later vooral na mijn benoeming tot President der Nederlandsche Bank (Daartoe in staat gesteld door mijn ruim inkomen) heb ik alles op alles gezet, om ongeacht de kosten, klaarheid in mijn stamboom te brengen. Dat is ook gelukt, in een mate, waarop weinig functionarissen der Beweging kunnen bogen. Daar ik weiger, mijn stamboom als eenling te laten onderzoeken, vroeg ik U [j], de stamboomen aller hooge functionarissen der Beweging, inbegrepen de mijne, te laten onderzoeken. Dit kan op korten termijn geschieden door het Sibbeamt [23], die het apparaat daartoe heeft.

Gebeurt dit niet, dan moet ik vaststellen, dat de vraag in het formulier aan de leden gesteld, of zij arisch zijn, zinledig is en dat de fluistercampagne tegen mij het uitvloeisel is van een laffe haatcampagne [24], die [k] de aandacht van eigen bloedmenging af wil leiden. Men tast met deze campagne de nagedachtenis van mijn vader aan en beleedigt mijne moeder, die als een oude vrouw de beweging dapper diende.

Doch laat ik van het persoonlijke op het zakelijke overgaan. Ik kan rustig afwachten hoe dilettanten en lasteraars aan mijn stamboom liefhebberen, doch reeds heeft men in het hoofdkwartier zelf functionarissen met Joodsche bloedmenging ontdekt [25]. De voortwoekerende twijfel, over en de aanwijzingen van enkele functionarissen van het Hoofdkwartier als Joodsch gemengdbloedigen tast echter de Beweging in haar wortels aan en maakt elke actie tegen de Joden onzerzijds tot een aanfluiting onzer beginselen. Het gerucht verspreidt zich; de Beweging wordt er kwetsbaar door [l].

Hiermede kom ik tot de toekomst en de taak onzer Beweging.

Het politieke beeld van Nederland is op het oogenblik als volgt:

Als draagsters der nationaalsocialistische Gedachte treden in Nederland op het oogenblik op, de N.S.B., de N.S.D.A.P. [m]

De N.S.D.A.P. (Arbeitsbereich der Niederlande) maakt deel uit van een partijorganisatie, die later over het heele gebied van den Germaanschen Statenbond zal heengrijpen en waarschijnlijk door de V.D.A. (Volks Deutschen Ausland) officieel vertegenwoordigd zal zijn bij de Duitsche Gezantschappen in alle Staten van Europa. Het partijinsigne der N.S.D.A.P. zal de deuren openen in ons geheele vasteland. Door het begrip Volks Deutsche zullen weldra meer dan 40.000 kinderen en hun ouders [n] in Nederland in de gemeenschap opgenomen worden, die door de N.S.D.A.P. (Arbeitsbereich) worden betreut. De organisaties der N.S.D.A.P. als H.J.; N.S.F. enz. breiden zich snel uit en beschikken over een groeiend aantal leden en 'Heime'. Achter partij en nevenorganisaties staat de kracht, de ervaring van de N.S.D.A.P. in Duitschland. De Partij is doordrongen van de wereldbeschouwing van den Führer.

(j) In het concept stond hierachter: 'en vraag ik U thans weer'.
(23) Vgl. nrs. 132, 178–180, 182. Het SS-Ras- en Sibbeamt der Nederlandsche SS stond onder L. ten Cate.
(24) Met name op het hoofdkwartier der NSB. In deze tijd was ook Feldmeijer al begonnen, materiaal over Rosts stamboom te verzamelen en ging op diens staf een foto rond, die donker gekleurde familieleden van Rost vertoonde (Perszuivering Meijer Schwencke III m).
(k) In het concept stond hierachter: 'wellicht'.
(25) In RvT 94/81221–32 bewaarde Rost de hem 16 juli 1941 uit het SS-Ras- en Sibbeamt der Nederlandsche SS toegezonden dubieuze kwartierstaten van een aantal NSB-functionarissen.
(l) Het concept heeft: 'en zal onmogelijk de draagster van het nationaalsocialistische ideaal van het Nederlandsche volk kunnen worden'.
(m) Het concept heeft: 'en de SS als een door alle organisaties heengrijpende rassische elite'.
(n) Deze drie woorden ontbreken in het concept.

Het[o] is mij en met mij waarschijnlijk tal van anderen niet geheel duidelijk hoe de verhouding zal zijn tusschen N.S.B. en N.S.D.A.P [26].

De contacten [27] breiden zich op alle terreinen uit. Ik zal U niet vervelen met beschouwingen over de samenwerking tusschen Nationale Jeugdstorm en H.J.; N.S.V.O. en N.S.V. enz.

U is daar zelf dagelijks mee bezig. Laat ik komen op mijn eigen terrein, nl. het economische gebied.

Hier ontwikkelt zich de zaak aldus, dat wij economisch meer en meer met het Rijk een geheel worden en in dit grootere kader datgene willen verwezenlijken, wat ik tegenover U 'de gelding van den Nederlandsche mensch in de Germaansche ruimte' heb genoemd.

Een toenemend aantal bedrijven in Holland raakt door de ariseering, door Feindvermögen of anderszins onder het beheer van een Verwalter en tenslotte in het bezit van Duitsche ondernemingen. Ik bevind mij in een uiterst moeilijke positie, daar ik bestormd word door Kameraden, die zelf in aanmerking hadden willen komen voor de leiding van een dergelijk bedrijf, of overname daarvan [28].

Daar velen niet kapitaalkrachtig zijn, ben ik op het oogenblik bezig een regeling te ontwerpen om door middel van het Middenstandscrediet deze Kameraden tegemoet te kunnen komen [29].

Er zijn op economisch gebied dus twee, of eigenlijk drie elementen, die onze aandacht verdienen. In de eerste plaats kapitaalkracht. In de tweede plaats de kundigheid, en in de derde plaats de samenwerking met de Duitsche bezettingsautoriteiten, bij de overname van te ariseeren bedrijven door Nederlanders. De machtsverhoudingen liggen veelal op het oogenblik zoo, dat onze Partij vanzelf teleurstelling moet wekken en de N.S.D.A.P. hier den voorrang krijgt. Ik hoop op korten termijn in deze gezamenlijk met Kameraad Gips enkele voorstellen te doen en misschien zal het goed zijn om de zaak eens met den Reichs-

(o) De hier beginnende negen alinea's doorlopend tot 'Ik kom nu tot de NSB', ontbreken in het concept; de volgende alinea begint daar aldus: 'De NSB is onze beweging'.

(26) Dit was geen loos dreigement. Schmidt immers trachtte zijn *Arbeitsbereich* met alle middelen uit te breiden, ook ten koste van de NSB en er kan moeilijk aan worden getwijfeld dat volgens Schmidts toekomstdromen de NSB geheel in het *Arbeitsbereich* zou opgaan, zoals Rost hier min of meer suggereert (vgl. Doc. I C. Fiek). – Er was in sep. 1941 overleg van Schmidt met E. H. van Rappard gaande om de NSNAP na opheffing in het *Arbeitsbereich* op te nemen; evenzo met de aanhangers van majoor Kruyt in Duitsland. Zie *Gestapo*-Düsseldorf, *Sonderakt* NSNAP-Kruyt en de brief van Rauter aan Himmler van 16 sep. 1941, verhalend hoe dit een tijdlang de verhouding Mussert-Schmidt bedierf (BDC H 146). Rost gebruikte Musserts angst voor deze ontwikkeling als chantagemiddel. Zie ook *Mussert en de eed van trouw aan Hitler* en VO 147/41.

(27) Het eerste gemeenschappelijk optreden had plaats bij de viering van Hitlers verjaardag, 20 apr. 1941 (zie nrs. 200 en 203); vervolgens bij het samen herdenken van de internering in de meidagen en de gezamenlijke betogingen tegen de Sovjetunie uit eind juni en begin juli 1941. Op 19 en 20 juni 1941 waren er voor het eerst gecombineerde wedstrijden van Nationale Jeugdstorm en de *H.J.*, d.w.z. *Hitlerjugend* (RvT 91/80840, uitnodiging voor Rost).

(28) Sinds mei 1941 was deze kwestie incidenteel in behandeling op de werkvergaderingen van de Raad voor Volkshuishouding, waarbij ook reeds het verstrekken van overheidskredieten aan de orde gesteld werd (notulen van 8 mei, 26 juni en 3 juli in Van Maasdijk 44a). Vgl. nrs. 259 en 267.

(29) Sinds juli 1941 waren er op het departement van Financiën besprekingen met Robertson en Van Maasdijk hierover. Zie hierbij de nota's van Robertson van 22 nov. 1941 (RvT II Robertson) over de besprekingen van een departementale commissie die een rapport over het middenstandskrediet zou uitbrengen. In dec. 1941 ontstond het plan, voor deze ariseringskredieten de Nederlandsche Middenstandsbank, die daartoe gereorganiseerd zou moeten worden, te gebruiken (zie verder nr. 267, noot 10).

kommissar, met Generalkommissar Schmidt en Generalkommissar Wimmer te bespreken, nu Minister Fischböck vertrekt [30].

Ik heb hier even uitgewijd op een terrein, dat ik zelf overzien kan en waarvan ik de moeilijkheden kan schetsen, die er zouden kunnen ontstaan en de verhoudingen tusschen N.S.D.A.P. en N.S.B. zouden kunnen vertroebelen.

Zoo is het overal. Ik kan U makkelijk tal van andere voorbeelden noemen. Een ding is ontegenzeggelijk waar, dat men de ervaring en het organisatievermogen en de financieele kracht der N.S.D.A.P. overal duidelijk kan waarnemen.

Ik kom nu tot de N.S.B. Zij is onze Beweging, U is haar Leider. Zooals U zelf zegt, beschouwt U Hitler als den Führer aller Germanen, die als het ware de top vormt, van het geheel. Hoe zal in de eerstvolgende jaren de verhouding van het Nederlandsche volk t.o.v. onze Beweging en de N.S.D.A.P. zijn? Zooals ik U reeds mondeling eenmaal zeide, is ons volk door het doodzwijgen onzer beweging en door het ontbreken van een zoo tastbaar martelaarschap voor 10 Mei als in de Duitschen en Oostenrijkschen terreur is aanschouwd veelal onbekend met den strijd, dien wij tot 10 Mei tegen de overmacht onzer vijanden streden.

De Nederlanders, die om welke redenen ook (en helaas zullen er ook tal van opportunisten zijn) mettertijd tot inkeer gekomen, lid willen worden van een nationaalsocialistische organisatie zullen, als zij in hun stamboom eenige Duitsche voorouders hebben (dat zijn er zeer vele) de keuze hebben tusschen de N.S.D.A.P. en de N.S.B. respectievelijk als Volksdeutsche of als Nederlander. Treedt een Volksdeutsche in de N.S.D.A.P. (Arbeitsbereich) dan deelt hij in alle voorrechten, welke een Duitsch lid op het Europeesche vasteland zal genieten en behoudt bovendien zijn Nederlanderschap. Adolf Hitler is zijn Führer.

Het zou een misvatting zijn dergelijke personen uit hoofde van deze gedragslijn zonder meer als Duitschers te bestempelen. Want kozen zij de N.S.B., dan is, waar U zelf Hitler als den Führer aller Germanen heeft bestempeld, tenslotte Hitler evenzeer hun Führer als bij hun intrede in de N.S.D.A.P.

Het is in het belang van de gemeenschappelijke zaak van het Nationaalsocialisme, dat het Nederlandsche volk niet den indruk krijgt van een concurrentie tusschen N.S.D.A.P. en N.S.B. en het voor het Nationaalsocialisme gewonnen wordt. Hoe zuiverder dit ideaal wordt gesteld, deste eerder zal ons doel zijn bereikt [p]. Hoezeer het probleem alle strijders bezighoudt, moge uit het volgende blijken:

Een der oudste en beste strijders onzer Beweging, die U zeer zeker trouw is toegedaan zeide mij nog dezer dagen: *Als het niet lukt om de Nederlanders als volwaardige mannen hun taak in Nederland te doen vervullen, doch zij door het mislukken onzer Beweging als niet gelijkgerechtigde burgers in den Germaanschen Statenbond zouden moeten leven, ware de Anschluss beter geweest, want dan ware de gelijkgerechtigdheid vanzelf gekomen.*

Ik wil niet verder uitwijden, doch U om een onderhoud verzoeken [q].

(30) Rost dacht aan Fischböcks te verwachten vertrek naar zijn *Generalkommissariat* in Charkow (zie nr. 247, noot 1 en Inleiding, p. 207, *n.* 3).

(p) In plaats van deze alinea heeft het concept: 'Zeer zeker echter zal de waarachtige nationaalsocialist in de NSB in innerlijken tweestrijd komen, als met betrekking tot het grondbeginsel van het nationaalsocialisme – het rassenbeginsel – geen klaarheid heerscht. Het is Uw en ons aller meening, dat het Nederlandsche volk het snelst voor het Nationaalsocialisme gewonnen zou kunnen worden, indien een Nederlandsche Beweging het ideaal uitdroeg. Hoe zuiverder dit ideaal is, des te eerder zal ons doel zijn bereikt.'

(q) 'Waar moet ik echter staan? Ik weet het nu niet, toont U mij den uitweg uit deze stand van zaken.'

Als ik tot de innerlijke geslotenheid der Beweging kan bijdragen, zal ik met vreugde mijn taak vervullen [r].

In de hoop, dat U mijn schrijven als een oprechte poging tot positieve medewerking wilt waardeeren, teeken ik, Hou Zee,

M. Rost van Tonningen

Mussert XII 92987–97. Oorspronkelijk

249. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

28. Oktober 1941

Hochverehrter Herr Minister,

Hierdurch erlaube ich mir Sie mit folgender Angelegenheit zu befassen [1].

Sie werden sich erinnern, dass ich vor einigen Wochen mit Ihnen die Möglichkeit besprochen habe den Inhalt des wirtschaftlichen kulturellen Wochenblatts 'De Waag' durch Zufügung einer Rubrik 'Economische statistische Berichten' zu ergänzen. In diesem Zusammenhang erwähnte ich die Möglichkeit einer Uebernahme seitens der 'Waag' der Zeitschrift 'Economische statistische Berichten', herausgegeben von 'Ned. Econ. Instituut Rotterdam'. Angesichts der beabsichtigten Einschränkung der Papierzuweisungen für Zeitschriften auf finanziellem und wirtschaftlichem Gebiete, dürfte sich das Zustandekommen einer derartigen Fusion nunmehr besonders empfehlen [2].

Mit Rücksicht hierauf bitte ich Sie zu befürworten, dass die beabsichtigte Ergänzung des Wochenblatts 'De Waag' mit einer Rubrik 'Economische statistische Berichten' von dem Herrn Generalkommissar zur besonderen Verwendung F. Schmidt genehmigt wird [3].

(r) 'Het is echter niet wel te verwachten, dat ik zonder verweer een campagne van laster van mijzelve en door mij geschatte personen zou aanvaarden. Vooral daar deze campagne komt van een zijde die klaarblijkelijk bezwaar heeft tegen het verblijven van diegenen in de beweging, die van oudsher hun wereldbeschouwing op die van den Führer hebben gegrondvest. De mateloze onridderlijkheid waarmede bv. tegen kameraadske Op ten Noort gehetst wordt, terwijl haar de huidige organisatie der NSVO in hoofdzaak te danken is, is een schande voor de Beweging. Ik zou U erkentelijk zijn als U hieraan een einde kon maken. U zoudt een groote kracht voor de beweging weer activeeren.' RvT 111 bevat een rapport van een SAR-lid d.d. 10 okt. 1940, waarin de *Hetze* tegen jkvr. J. A. Op ten Noort (zie ook noot i) werd gesignaleerd. Intussen kreeg zij op 8 nov. 1941 met hulp van Rauter en Wimmer een benoeming door prof. Van Dam als leidster van de op te richten *Reichsschule* voor meisjes (VeJu 67007 en Doc. I J. A. Op ten Noort). Dat maakte Mussert niet soepeler ten aanzien van haar!

249 – (1) In verband met de ongunstige financiële positie van het weekblad *De Waag* werd na lang zoeken eind juni 1941 een oplossing gevonden, waarbij de uitgave overgenomen zou worden door de Arbeiderspers met W. Goedhuys als hoofdredacteur. Rost was van de aanvang hierbij betrokken, op dezelfde wijze als bij 'Nederland en Europa' (zie Inleiding, p. 182 e.v.).

(2) In zijn dubbele functie van directeur van de Arbeiderspers en van lid van de Commissie voor persreorganisatie had Kerkmeester deze mogelijkheid reeds eind juli 1941 zowel met Rost als met Fischböck besproken (brief aan Rost van 25 juli 1941, BEZ 94). Bij een van zijn ontmoetingen in september kwam Rost er bij Fischböck blijkbaar op terug.

(3) Fischböck ging slechts in op de eerste helft van Rosts wens: na een bespreking met Schmidt noteerde een vertegenwoordiger van de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* op 6 nov. 1941: 'Die Zeitung 'De Waag' wird voraussichtlich zusätzlich einen ökonomischen Teil erhalten, für den Rost van Tonningen verantwort-

Ich bitte Sie mir von Ihrer Stellungnahme in Kenntnis zu setzen.
Mit nationalsozialistischem Gruss Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 80/80055. Doorslagkopie

250. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

den 29. Oktober 1941

Hochverehrter Herr Minister [a],

Jetzt wo wir uns den entgültigen Entscheidungen bezüglich der Organisation der gewerblichen Wirtschaft nähern [1], möchte ich abschliessend die Erfahrungen zusammenfassen, welche wir während der Arbeit unserer Parteigenossen in der Kommission Woltersom gesammelt haben.

Im Grossen und Ganzen hat Ihr Experiment mit dieser Kommission zu Resultaten geführt, die die Möglichkeit einer Zusammenarbeit zwischen der N.S.B. und den gegnerischen Kreisen ermöglicht obwohl besonders in allerletzter Zeit Entscheidungen gefallen sind, die zu ganz grossen Bedenken unsererseits Anlass gegeben haben. Es wäre kleinlich diese Bedenken all zu stark in den Vordergrund zu rücken. Ich werde nur diejenigen hier erwähnen, welche die Vorschläge, die ich Ihnen machen möchte und die Wünsche, welche ich mir erlaube nochmals zu äussern, begründen können.

Die Einstellung derjenigen Männer und Wirtschaftsführer, welche wir auf Grund ihrer Fähigkeit schätzen, bleibt leider so stark mit den Deutschfeindlichen Kreisen unseres Volkes verbunden, dass wir ohne eine kluge Lenkung eine Zusammenarbeit schwerlich verantworten könnten. Dieser Eindruck hat sich während Ihrer Abwesenheit[2] noch ver-

lich zeichnet.' (HSSPF II 54a, 39/41, punt 4). – Gelijk bekend bleven de *Economisch–Statistische Berichten* gedurende de hele oorlog verschijnen; weer een voorbeeld van de omzichtigheid van het Duitse optreden op economisch gebied, die Rost zoveel ergernis gaf. Andere sectoren van het perswezen werden veelal zomaar *gleichgeschaltet*. Voor *De Waag*, zie verder nr. 274 en Inleiding, p. 188–189.

250 – (a) Het concept voor deze brief (RvT 80/80056–9) bevat een aantal toevoegingen in Rosts handschrift, die in de afgedrukte tekst tussen +-tekens zijn opgenomen. In geval van latere wijziging is de oorspronkelijke tekst vermeld in noten b–f. – Een andere doorslagkopie van de definitieve tekst bevindt zich in BEZ 134, mapje 4.

(1) De organisatie van de hoofdgroep Industrie zelf en van haar bedrijfs- en vakgroepen naderde haar voltooiing. De organisatiebeschikkingen voor de hoofdgroepen Verzekeringswezen en Banken werden resp. 16 okt. en 5 nov. 1941 getekend. Fischböck, die kennelijk niet uit Nederland wilde weggaan (vgl. nr. 247, noot 1), aleer hij ook op het terrein van de bedrijfsorganisatie successen aan Berlijn had kunnen melden, drong in aug.–sep. meermalen aan op spoed. Hij was daarvoor zelfs bereid tot aanzienlijke concessies en accepteerde tenslotte een hele reeks kandidaten voor functies in de groep Industrie, die aanvankelijk door het *Referat* Ulm *untragbar* waren verklaard (zie Inleiding, p. 223–224). Een toezegging van de rijkscommissaris, dat meer aandacht besteed zou worden aan NSB-kandidaten (notulen Raad voor Volkshuishouding d.d. 4 en 11 sep. 1941, Van Maasdijk 44a) kreeg daardoor vrijwel geen praktische betekenis.

(2) Op 15 okt. 1941 hield Fischböck een spreekbeurt voor de kamer van koophandel te Berlijn en op 16 okt. in Köningsberg; hij was in elk geval reeds 14 okt. vertrokken (zie notulen van de commissie-Woltersom van

stärkt, daran hat auch eine Aussprache mit Woltersom welche übrigens in den nettesten Formen verlief[3], wenig geändert. In dem Bestreben die Organisation gemäss Ihren Wünschen[4] so schnell wie möglich vorwärts zu treiben, hatte ich in diesem Gespräch sehr starke Bedenken gegen Persönlichkeiten, welche Herr Woltersom in die Organisation der gewerblichen Wirtschaft einbauen wollte, zurückgestellt. Es handelt sich insbesondere um den von Herrn Woltersom vorgeschlagenen Leiter der Hauptgruppe Industrie, Herrn Stikker[5]. Ich habe nur die Bedingung gemacht, dass Sie und den Reichskommissar Ihre Bedenken gegen die Person Stikker aufgeben würden und dass Woltersom mir die Versicherung geben würde, dass Stikker loyal mit unserer Gruppe zusammenarbeiten will.

+ Seitdem hatte ich aber Gelegenheit über die Leitung der Hauptgruppe Industrie mit dem Herrn Viebig Fühlung zu nehmen[6]. Seine Einwände worauf ich bei der Besprechung der Hauptgruppe Industrie noch zurückkomme erscheinen mir durchwegs begründet. +

In der Hauptgruppe Banken und Börsen habe ich mich ebenfalls schweren Herzens entschlossen Herrn Overhof als Leiter der Börsen zu akzeptieren[7]. Bezüglich Herrn Overhof steht die Genehmigung deutscherseits noch aus.

Wenn ich in der Personenfrage sehr entgegengekommen bin, so geschah dies in der Erwartung, dass die allgemeinen sachlichen Voraussetzungen, welche wir öfters besprochen haben und worüber wir uns letzthin auf der Terrasse Ihrer Wohnung mit den Kameraden Gips und van Maasdijk unterhalten haben[8], auch tatsächlich geschaffen werden. Ich möchte diese sachlichen Voraussetzungen kurz angeben.

Von den sechs Hauptgruppen, welche laut + der zweiten Durchführungs + verordnung geschaffen werden[9], wird voraussichtlich nur die Gruppe Handel von einem N.S.B.er, in diesem Falle vom Kameraden Gips geführt werden[10]. Auch die Sekretariaten der Haupt-

die dag, BEZ 3; *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* van 20 okt. 1941). Zijn reis stond ook in verband met zijn benoeming voor Charkow.

(3) Medio oktober; de gang van dit gesprek is uit Rosts verzameling verder niet bekend.

(4) Uitspraak van Fischböck op 16 sep. 1941. Ook begin okt. 1941 sprak hij opnieuw in die geest tegen mr. Woltersom (notulen commissie-Woltersom van 7 okt.). Aanvankelijk had men gehoopt dat de organisatie van de industrie reeds 1 juli gereed zou zijn (zie brief van Gips aan Van der Vegte van 13 mei 1941, Van Maasdijk 44).

(5) De drie NSB'ers voelden aanvankelijk meer voor T. J. Twijnstra (Inleiding, p. 218, *n.* 4), zie Gips aan Van der Vegte, 13 mei 1941, Van Maasdijk 44), die ze in juni ook boven ir. W. H. van Leeuwen prefereerden. Zie echter brief van Van Maasdijk aan Woltersom d.d. 5 feb. 1942 (Van Maasdijk 13 I). Zie verder nr. 251 bij noot 2.

(6) Dat overleg ging in hoofdzaak over de organisatie van ingenieurs (zie nr. 219, noot 6 en nr. 241) en over de ontwerp-verordening betreffende technisch-wetenschappelijke verenigingen, zie Inleiding, p. 250–251.

(7) Rost voelde meer voor een benoeming van mr. A. J. d'Ailly als voorzitter van de bedrijfsgroep Beurs (notulen Raad voor Volkshuishouding van 26 juni en 13 juli 1941). Deze kwam echter na een gesprek met Rost op zijn oorspronkelijke toezegging terug (notulen commissie-Woltersom van 23 sep. 1941), waarna Rost de drie NSB-leden op het hart bond, d'Ailly alsnog te doen overhalen, daar C. F. Overhoff 'volstrekt onaanvaardbaar' was (notulen Raad voor Volkshuishouding, 2 okt. 1941). Deze mening berustte toen echter op een misverstand en nadat dit bij een persoonlijk onderhoud gebleken was, had Rost voorlopig vertrouwen in hem; vgl. Doc. I C. F. Overhoff, II A, p. 121, III, 1 en brief van Overhoff met zijn conceptcirculaire aan de leden d.d. 1 nov. 1941 (RvT Pres. 87149–52).

(8) Dat zal op de avond van 18 sep. geweest zijn (zie nr. 247, noot 2).

(9) Het Eerste en Tweede Uitvoeringsbesluit bij de VO 206/40, gepubliceerd in de *Stcrt* van 12 nov. 1940. Het tweede hield de geprojecteerde indeling in.

(10) Zelfs die benoeming scheen bedreigd wegens Gips' optreden in de zaak-Schots (zie noot 15), waar-

gruppen und der verschiedenen Wirtschaftsgruppen sind + fast ausschliesslich vom andern Lager [b] + besetzt. Dies ist nur dann erträglich [c] und Konflikte können in der Zukunft nur vermieden werden, wenn eine Dachorganisation [11] zugleicherzeit mit der Fertigstellung der ersten Hauptgruppe 'Industrie' geschaffen würde, in welcher Dachorganisation die Partei stark vertreten sein soll. Sie waren damals selbst der Meinung, dass hier eigentlich ein N.S.B.er die Führung haben sollte und der Name Gips ist dann gefallen. Ich persönlich glaube, dass es von Woltersom kaum zu erwarten ist, dass er nachdem er alle Vorarbeiten geleitet hat, sich jetzt der Führung eines Andern unterstellt ohne dass man ihm aktenmässig nachweisen kann, dass er zu diesem Misstrauensvotum einen konkreten Anlass gegeben hat. Wenn wir + ungeachtet der grossen Bedenken welche in unsrer Bewegung gegen ihn bestehen + aus reinen Zweckmässigkeitsgründen Herrn Woltersom doch die Führung der Dachorganisation überlassen, wären [d] die anderen Voraussetzungen welche wir seinerzeit besprochen haben, umso notwendiger einzuhalten.

Hiermit komme ich zu der Zusammenstellung der Dachorganisation. In dieser sollten unsere Parteigenossen paritätisch mit den Herren vom anderen Lager vertreten sein wobei ich ganz besondern Wert darauf legen muss, dass unter unseren Vertretern auf jedem Fall die Kameraden Gips, van Maasdijk, Krantz und van Dieren enthalten sind[12]. Was unseren sonstigen Vertretern anbelangt, möchte ich lieber + diese Angelegenheit + mündlich mit Ihnen besprechen.

Des Weitern wäre das Sekretariat der Dachorganisation unter der Führung eines N.S.B.ers zu organisieren und zwar möchte ich als Leiter dieses Sekretariats Kamerad Kruyder vorschlagen und als seinen Stellvertreter den Sekretär von Kamerad van Maasdijk, Kamerad Behrens [13]. Kamerad Kruyder, der in der 'Z.A.St' fast ein Jahr tätig war und ein sehr ruhiger und vernünftiger Mensch ist erfreut sich auch eines guten Ansehens bei den vier Kameraden

over mr. Woltersom zeer ontstemd was (notulen Raad voor Volkshuishouding, 2 okt. 1941, Van Maasdijk 44a).

(b) Hier stond oorspronkelijk: 'von Gegnern'.

(c) Oorspronkelijk: 'dies ist unerträglich'.

(11) Zie nr. 245, noot 3. – Fischböck had na zijn bespreking met Rost c.s. op 18 sep. 1941 dit punt begin okt. met mr. Woltersom aangeroerd. Deze verzocht daarop zijn commmissieleden er hun gedachten over te laten gaan, opdat het na Fischböcks terugkeer in discussie kon worden gesteld (notulen commissie-Woltersom van 14 okt. 1941). De hier gedrukte brief was een volgende schakel. Terzelfder tijd pleegden von Brucken Fock en mr. Behrens (zie noot 13) overleg, waarop Van Maasdijk t.a.v. de uiteenlopende NSB-wensen een middenstandpunt formuleerde en dat in november met een concept-uitvoeringsbesluit in de commissie liet circuleren (zie correspondentie in BEZ 6 en 112 en Van Maasdijk 51). Pas gaandeweg werd het duidelijk dat de door de NSB'ers nagestreefde Economische Raad met zeer uitgebreide bevoegdheden, door mr. Woltersom en dr. Hirschfeld niet werd geaccepteerd en dat ook Van Maasdijk niet zo ver wenste te gaan.

(d) Oorspronkelijk: '– – – sollten – – – eingehalten werden.'

(12) Deze minimum-eis werd inderdaad vervuld.

(13) Het contact met ing. E. Kruyder dateerde van juni 1941 (RvT II Kruyder). Rost liep een tijdlang hoog met hem weg. Deze benoeming ging echter niet door. In 1942 werd hij met hulp van Rambonnet directeur van het Rijks-inkoopbureau (vgl. Inleiding, p. 245, *n*. 2). Zijn ambities bleven echter in deze richting gaan, zie dl. II, brief van Rost aan dr. H. M. Hirschfeld d.d. 26 april 1944. – Mr. J. W. H. Behrens was door zijn functie bij Van Maasdijk in alle theoretische en praktische problemen van de commissie-Woltersom ingewijd en werd meer en meer de theoreticus op wie Rost c.s. vertrouwden; zie zijn beschouwingen over de Raad voor het Bedrijfsleven in Van Maasdijk 51 en zijn publikatie: *De organisatie van het Bedrijfsleven*, 1941. Hij werd inderdaad tot secretaris van de Raad benoemd.

van Maasdijk, Gips, Krantz + und van Dieren, die in der Dachorganisation eingebaut werden sollen. + Das Sekretariat würde also der Führung der Dachorganisation unterstehen in welcher ich neben Herrn Woltersom Kamerad Gips und Kamerad van Maasdijk als stellvertretende Vorsitzende vorschlagen möchte [e].

Ich möchte nun zu der Erörterung der verschiedenen Hauptgruppen übergehen.

In der Hauptgruppe Industrie haben die Sachen sich nicht unbedingt erfreulich entwickelt.

In einigen Wirtschaftsgruppen der Industrie, wo an sich geeignete Kameraden zur Verfügung standen, sind diese entweder nicht berücksichtigt oder auf eine nicht entsprechende Stellung gestellt worden [14]. Ich möchte insbesondere die Tabakindustrie erwähnen, worüber ich Herrn Woltersom auch persönlich gesprochen habe und wo ich dringend um die Einsetzung meines Kameraden Schots als 3e. Untervorsitzenden der obersten Leitung bitten muss. + Die Hetze, die man gegen diesen Kameraden betrieben hat und die ich durch eine Buchprüfung entkräftet habe [15], karakterisiert die Methoden welche wir auch in der Zukunft zu erwarten haben. + Die anderen Fälle werde ich hier lieber nicht erwähnen. Da nun auch die Sekretariate in der Hauptsache von der gegnerischen Gruppe besetzt sind, wären in der Hauptführung der Industrie [16] unsere Männer stärker zu berücksichtigen. Ich habe Ihnen im Anfang dieses Schreibens kurz angedeutet dass hinsichtlich dieser obersten Führung der Industrie, sowohl deutscherseits [16a] als auch unsererseits noch gar keine Einigkeit besteht. Ausser den Bedenken welche man gegen die Person des Herrn Stikkers, der von Herrn Woltersom als Führer der Hauptgruppe Industrie vorgeschlagen wird, hat, ist es sonderbar dem Direktor einer Braugesellschaft die Führung der Industrie anzuvertrauen. Die niederländische Industrie stützt sich auf der Metallindustrie, auf der Elektrotechnik, auf der Schiffsbau, auf der Textil + und auf der Bauindustrie.+ Ich habe hierüber so eben eine telefonische Unterredung mit Herrn Woltersom gehabt und ihm mitgeteilt, dass meines Erachtens die Führung + der Hauptgruppe Industrie + am zweckmässigsten paritätisch aus zwei Personen aus den beiden Lagern zusammengestellt werden sollte, wobei ich unsererseits Kamerad van Dieren als Vertreter der Schiffsbau und Kamerad Krantz als Vertreter der Textil vorschlage. Die Annahme dieses Vorschlages würde es erleichtern aus

(e) Het concept heeft: 'Gips als vize-vorsitzender und Kamerad van Maasdijk als Sekretär vorschlagen will'.

(14) Terwijl Rost zoveel mogelijk hoogste functies voor kameraden nastreefde, stonden Gips c.s. op het standpunt dat het beter was, de doorgaans minder ervaren NSB'ers niet te hoog en met te veel verantwoording te plaatsen. Bij de herbenoeming van de besturen na twee jaar zou het wat anders zijn: 'dan zijn we verder' (Gips aan Krantz en Van Maasdijk, 2 mei 1941, in Van Maasdijk 44). Zie ook nr. 211 en hier bij noot 28.

(15) Van deze benoeming, waarover sinds mei 1941 veel te doen was, werd aan beide zijden een prestigekwestie gemaakt. Een gunstig rapport over Schots van de accountant Van Ferney, uitgebracht in de Raad voor Volkshuishouding op 4 sep. 1941, deed Rost c.s, besluiten, zijn benoeming tot plaatsvervangend voorzitter door te zetten. Op de zitting van 16 sep. sloot Gips zich echter bij de meerderheid in de Organisatiecommissie aan en stemde tegen. Hierover moet hij door Rost zo onder handen genomen zijn, dat daaraan zijn verklaring in de commissie op 23 sep. te danken was, waarin hij dringend de heren verzocht Rost, die zich persoonlijk zeer voor deze zaak interesseerde, tevreden te stellen en Schots als derde plaatsvervangend voorzitter alsnog toe te voegen. Toen dit als een onmogelijk *novum* van de hand werd gewezen, verliet Gips demonstratief de zitting, mededelend dat hij niet verder aan het werk der Organisatiecommissie kon deelnemen zolang dit punt niet met Rost was opgehelderd. Op de zitting van 30 sep. was hij intussen weer aanwezig. Men schikte zich in Van Maasdijks compromis, dat deze kandidatuur opnieuw zou worden bezien wanneer de organisatie-Industrie eenmaal was afgesloten. Kwam men dan nog niet tot overeenstemming, dan moest Fischböck beslissen. – Hij kwam in de raad van bijstand.

(16) Hij bedoelt de functies in de hoofdgroep.

(16a) Waarschijnlijk Fiebig, zie bij *n.* 6.

dem andern Lager z.B. zwei Männer wie Keus aus der Elektrotechnik und Ingenhousz aus der Metallindustrie zu akzeptieren obwohl gegen Herrn Keus ganz grosse Bedenken unsererseits bestehen[17]. In diesem Falle wäre ich auch bereit meiner Partei gegenüber zu vertreten dass das Sekretariat von dem uns nicht genehmen Herrn Blaisse geführt würde[18]. Ich möchte Ihnen ganz eindringlich nahelegen die Erfahrungen, welche Sie mit den Industriellen nach dem bischöflichen Hirtenbrief gemacht haben[19], bei der Auswahl der Führer der Industrie zu berücksichtigen. Der Kampf ist noch gar nicht ausgetragen.

Was die Hauptgruppe Handel anbelangt, nehme ich an, dass Kamerad Gips hier bedingungslos zum Vorsitzenden bestellt wird [20]. Er ist ein kluger konstruktiver Kopf und er wird der Einzige sein, welche aus unserer Partei stammt und zur Leitung einer Hauptgruppe berufen wird. Ich glaube dass wir in diesem Falle das sonstige Herrn Gips ruhig überlassen können.

Mehr Sorge macht mir die Hauptgruppe Banken und Börse, wo wir als Vertreter unserer Bewegung van Maasdijk, + (Hauptführung) + und van Essen + (Börse) + eingebaut haben [21].

Ich erinnere daran, dass ich mir seinerzeit erlaubt habe Ihnen als Garantie gegen eventuelle Schwierigkeiten die Verlautbarung einer Kreditverordnung seitens des Reichskommissars anzuregen. Dieses Gesetz ist nachdem Direktor Bühler sich direkt mit dem Preiskommissar geeinigt hat, schon beim Reichskommissar eingereicht[22]. + Ich möchte um die baldige Verlautbarung ersuchen. + Mit der künftigen Leitung der Gruppe Börsenhändler, Herrn Overhof, habe ich inzwischen die Verhandlungen aufgenommen mit dem Zwecke einvernehmlich ein vernünftiges neues Statut beziehungsweise geeignete Börsenvorschrifte des Finanzministeriums auszuarbeiten[23]. Es stellt sich sodann noch die Frage wie wir die deutschen Banken in diese Gruppe einbauen wollen wobei die Person Flesche's plötzlich im Vordergrund steht[f]. Die Sache wird zwischen Herrn Ulm und Herrn Flesche erörtert und bildet als Thema von Besprechungen zwischen Direktor Bühler, Flesche, Dr. Robertson und meine Person.

(17) Bezwaren tegen ir. H. I. Keus, directeur van de Heemaf, waren van NSB-zijde reeds van den beginne geopperd, zie notulen commissie-Woltersom van 13 mei (BEZ 3); idem in de Raad voor Volkshuishouding van 19 juni en 11 sep. (Van Maasdijk 44a), brieven van Gips aan Rost en collega's uit juli en aug. (BEZ 4).
(18) In de vergadering van de Raad voor Volkshuishouding van 9 okt. wees men de kandidatuur van mr. P. A. Blaisse geheel van de hand. Van Maasdijk achtte het echter mogelijk hem te accepteren, om dan in ruil des te meer eisen vervuld te krijgen: Krantz in de hoofdgroep Industrie, hij zelf tweede voorzitter van de hoofdgroep Banken en Gips voorzitter van de hoofdgroep Handel. - Zie ook nr. 305.
(19) Rost doelt op de houding van de samenwerkende werkgeversverbonden. Hun Raad van bestuur in Arbeidszaken weigerde langer met Woudenberg te onderhandelen, toen deze ook commissaris voor de confessionele vakcentrales was geworden en deze, CNV en RKWV, leeg liepen.
(20) Zie noot 10. Mr. Woltersoms verzet werd overwonnen; misschien bij het onderhoud met Rost omstreeks 5 dec. 1941?
(21) Zie ook noot 7.
(22) Het werd VO 225/41. Een conflict met de *Abteilung Preisbildung* en dus met de Gemachtigde voor de prijzen, die medezeggenschap eiste in verband met prijsregelingen voor rente, premies, provisie enz., werd door Bühler en Trabold in overleg geregeld (RvT Pres. 87140-2 en FiWi Preisb. T 1a, 2720). Op 21 okt. 1941 ging het ontwerp naar de *Abteilung Rechtsetzung*, 28 okt. naar de rijkscommissaris. Er waren echter toch nog haken en ogen, zodat de verordening pas half december verscheen. Zie Inleiding, p. 230-232.
(23) Zie Doc. I C. F. Overhoff, II B, § 12. De nieuwe statuten voor de Beurs leverden nog eindeloze moeilijkheden die tot zomer 1943 duurden (zie deel II). Zie ook nr. 254, *n*. 3.
(f) In concept was hier bijgeschreven en doorgestreept: 'und zwar durch die Intervention des Herrn Ulm. Mit Herrn Flesche habe ich mich über diese Angelegenheit unterhalten und ihm gebeten sich an Direktor Bühler zu wenden.' Over deze kwestie is verder niets bekend. Rost en Robertson spraken Flesche de dag te voren i.v.m. een op te richten kamer van koophandel voor Oost-Europa (corresp. Robertson, Ndl. Bank).

Die Hauptgruppe Versicherung läuft ziemlich ordentlich an. Ich möchte hier die Arbeit Maasdijks loben und habe eigentlich für diese Gruppe kein Besorgnis. Die Fühlungnahme meines Departements mit dieser Gruppe ist schon im Gange [24].

Die Hauptgruppe Verkehr wird seitens unserer Bewegung betreut von einem unserer fähigsten Köpfen, die aber nicht in die Organisation eingebaut ist [25]. Obwohl die gesamte Führung aus dem anderen Lager stammt hatte ich auch hier keine Bedenken, vorausgesetzt dass die Kombination, welche sich in allerletzter Zeit angebahnt hat, verwirklicht würde. Es bewirbt sich nämlich Herr Hanrath, welcher jetzt die Verkehrssektion im Wasserstaatsministerium führt, um den Posten des Geschäftsführers der Gruppe. Wir hätten nichts dagegen unter der Bedingung, dass unser Kamerad Brands an der Stelle Herrn Hanraths ins Wasserstaatsministerium eingebaut würde. Die diesbezüglichen Verhandlungen müssen noch eingeleitet werden. + Mit Herrn Bolle habe ich über diese Frage schon Fühlung genommen. + Ich werde diese Verhandlungen soweit ich zuständig bin so viel als möglich beschleunigen und bitte Sie um Ihre Unterstützung [26].

Die sechste und letzte Gruppe Handwerk ist noch im Anfangsstadium und braucht hier wohl nicht zu erörtert zu werden.

Zum Schluss möchte ich noch auf folgendes hinweisen. Die Kompetenz bezüglich allen Fragen der gewerblichen Wirtschaft fällt Herrn Hirschfeld zu. Sie haben mir damals zugesagt [27], dass in irgendwelcher Form bei den Massnahmen welche in dieser Materie genommen werden, mein Einfluss gesichert sein würde, sodass auch in dieser Art und Weise ein gewisses Gleichgewicht gesichert wäre. *Ausserdem ist entscheidend für unsere Bewegung, dass die zu erfolgenden Ernennungen beschränkt werden bis Ende 1942* [28]. Wir können dann auf Grund der Erfahrungen im nächsten Jahr eventuelle Aenderungen vornehmen.

Diese Massnahmen würden eine grosse Beruhigung innerhalb unserer Bewegung auslösen und würden + andererseits + eventuelle Neigungen die Arbeit in unzweckmässiger Weise zu durchkreuzen genügend dämpfen.

+ Mit einem gewissen Besorgnis muss ich seit einiger Zeit feststellen dass Herr Woltersom bei ganz sachlichen Besprechungen über die personelle Besetzung immer häufiger die Portefeuillefrage zu stellen droht. Ich habe mich bis jetzt meinerseits zurückgehalten, möchte Sie aber bitten zu berücksichtigen dass ich nach der neuesten Entwickelung der Lage

(24) Zie noot 1. – Aan Van Maasdijks vasthoudendheid waren de prominente plaats voor J. H. L. de Bruin als tweede voorzitter hoofdgroep Verzekeringswezen alsmede enkele andere, lagere posten te danken (zie Van Maasdijk 40 en 40 B). BEZ kreeg een afdelingshoofd voor Verzekeringswezen in C. A. Piek, die een van de meest toegewijde en een van de weinige conscientieuze ambtenaren van het departement werd. Zie Inleiding, p. 233, *n.* 5 en p. 238–239.

(25) Zie voor F. D. Brands, nr. 241 en Inleiding, p. 250, *n.* 2. De NSB'ers koesterden al sinds aug. het plan, hem secretaris van de hoofdgroep Verkeer te maken (Gips aan Rost, 30 juli en 18 aug. 1941, BEZ 4).

(26) In jan. 1942 werd Brands als secretaris voorgesteld en 13 feb. 1942 inderdaad benoemd. Hij was daarna voortdurend in conflict met zijn voorzitter, W. H. de Monchy. Zie stukken in BEZ 24 en RvT II Brands.

(27) Waarschijnlijk bij de afspraken voor Rosts benoeming tot secretaris-generaal voor BEZ, apr. 1941.

(28) Van de aanvang af was de zittingsduur der eerstbenoemde functionarissen een punt van gewicht. De secretaris-generaal van Handel, Nijverheid en Scheepvaart had hierover te beslissen (VO 206/40). In juni 1941 had Rost vergeefs gepoogd, hiertussen te komen. In de vergadering van de Raad voor Volkshuishouding van 11 sep. 1941 kon hij niet anders berichten dan dat hij dit nog met Fischböck, Von Boeckh en dr. Hirschfeld wilde opnemen. Er is dan ook een brief aan Fischböck hierover van 4 okt. 1941 (RvT 80/80043), die echter evenmin beantwoord werd als bovenstaande passage (vgl. nr. 251). De regeling kwam eerst in het begin van 1942 tot stand; zie Inleiding, p. 240.

Mussert gegenüber die bislang eingehaltene Linie noch gerade vertreten könnte, eine weitere Schwächung unsrer Bewegung in der Organisation der gewerblichen Wirtschaft ist aber kaum tragbar. +

Ich halte mich für eine mündliche Unterredung verfügbar und zeichne mit nationalsozialistischem Gruss [29], Heil Hitler,

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 80/80066–71. Doorslagkopie

251. O. ULM AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, 4. November 1941

Sehr verehrter Herr Dr. Rost van Tonningen! [1]

Haben Sie herzlichen Dank für Ihr Schreiben vom 31. Oktober 1941 mit der Anlage vom 29. Oktober 1941. Der Herr Minister hat gestern dieses Schreiben mit mir durchgesprochen und mir dabei mitgeteilt, dass Herr [a] Dr. Woltersom die Auflage gemacht habe, ihm einen einstimmigen Vorschlag zu unterbreiten. Andernfalls werde er bis auf weiteres auf die Bildung des Zentralverbandes[2] verzichten. Es ist dann noch wegen der Weiterbehandlung im Sinne der von Ihnen angeregten Frage gesprochen worden[3]. Ich habe Herrn Dr. Brandt gebeten, der ja meine Arbeiten übernimmt, mit Ihnen deswegen in Fühlung zu bleiben. Ich selbst werde nur noch den organisatorischen Teil der Industrie und den Verkehr bearbeiten. Wegen des Verkehrs werde ich meinerseits mit Ihnen in Fühlung treten, sobald positive Vorschläge seitens der OK.[4] vorliegen. Ich glaube, man kann diese Vorschläge abwarten, ehe man sich auch dort mit der Bildung des Zentralverbandes eingehender befasst. Die Personalprobleme sind mir aus Besprechungen mit Herrn Oberbaurat Dr. Bolle[5] und Herrn Dr. Woltersom bekannt.

Mit Heil Hitler und freundlichem Gruss bin ich Ihr ergebenster

O. ULM

BEZ 134. Oorspronkelijk

(29) Niet Fischböck zelf, maar Dr. Ulm kwam met het weinig bemoedigend antwoord (zie nr. 251), waarin het merendeel der kwesties onaangeroerd bleef.

251 – (1) Dr. O. Ulm, zie Inleiding, p. 219 bovenaan. De brief is een antwoord op nr. 250.

(a) Bedoeld zal zijn: 'dass er Herrn – – – –'.

(2) Met *Zentralverband* wordt hier bedoeld: de hoofdgroep Industrie. Door dit dreigement werd druk uitgeoefend op beide partijen in de commissie-Woltersom. Door de vele moeilijkheden over de bezetting van de hoofdgroep Industrie kwam men tenslotte tot de noodoplossing, de sub-commissie voor Industrie van de Organisatiecommissie in haar geheel tot bestuur te benoemen (notulen Organisatiecommissie d.d. 18 nov., 2 en 9 dec. 1941, BEZ 3). Ook Rost ging na een laatste bespreking met mr. Woltersom omstreeks 5 dec. daarmee akkoord. Op 11 dec. 1941 had eindelijk de installatie van de hoofdgroep plaats.

(3) Het is niet duidelijk, op welke van Rosts eisen hier gedoeld wordt. Behalve het secretariaat van mr. Blaisse bleven de cardinale vragen: zittingsduur der functionarissen en samenstelling van het toporgaan, onbeantwoord. Zie verder Rosts brief aan Fischböck d.d. 18 dec. 1942 in deel II.

(4) OK of OC: Organisatiecommissie.

(5) Dr. Bolle, *Wasserstrassenbevollmächtigter* in het rijkscommissariaat, werkte zeer behoorlijk samen met

252. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

8. November 1941

Hochverehrter Herr Minister,

Es macht sich in den Reihen unserer Bewegung eine wachsende Unzufriedenheit bemerkbar über die Art und Weise in welcher auf manchem Gebiete jüdische Betriebe in den Niederlanden arisiert werden[1]. Ich habe daher die Wirtschaftsfront der N.S.B. gebeten sich an die einzelnen Fachgruppenführer zu wenden um diese Führer um konkrete Angaben eventueller Beschwerden zu ersuchen[2].

Ich werde laufende Angaben prüfen und mich dann an die Wirtschaftsprüfstelle wenden und wäre Ihnen dankbar, wenn Sie die Wirtschaftsprüfstelle ersuchen wollten in der Zukunft zeitig die notwendigen Angaben der zu arisierenden Betriebe zu machen, damit wir in der Wirtschaftsfront auch zeitgemäss prüfen können welche Kameraden unserer Bewegung für derartige Betrieben in Betracht kämen[3].

Indem ich Ihnen im Voraus danke, zeichne ich Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 80/80072. Doorslagkopie

253. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 8 November 1941

Kameraad,

In antwoord op Uw niet minder dan 11 bldz. omvattend schrijven van 22 Oct. jl.[1] bericht ik U het volgende:

De tijd ontbreekt mij om op Uw uitvoerigen brief even uitvoerig te antwoorden. Ik heb echter van den inhoud kennis genomen en bericht U hierover het volgende:

Hanrath en had weinig op met de NSB'ers Kröller en Brands, met wie hij over het Vervoersfront der NSB in aanraking kwam. Zie voor de verdere ontwikkeling nr. 250, noot 26. Na de benoeming van Van der Vegte aan het departement van Waterstaat in aug. 1943 werd Brands directeur-generaal van het Verkeer. Zie verder deel II over de op den duur slechte verhouding van Rost tot Brands.

252 – (1) Over Rost, de NSB en de arisering van het bedrijfsleven, zie nr. 259 en Inleiding, p. 210 en 211. – Van de talloze klachten van NSB-gegadigden zijn in het archief van BEZ slechts enkele bewaard gebleven. Het Economisch Front had tot dusver op dit punt weinig activiteit ontplooid, die trouwens van Duitse zijde geenszins was aangemoedigd. Een groot aantal belangrijke objecten was reeds door Duitse gegadigden overgenomen of onder Duitse *Treuhänder* geplaatst, terwijl slechts een gering aantal kandidaten van het Economisch Front een kans had gekregen. De Duitsers gebruikten de arisering welbewust als een middel tot economische penetratie, conform Görings richtlijnen tot *Kapitalverflechtung* van de Duitse met de Nederlandse economie (*Erlass* d.d. 2 aug. 1940, EC 137).

(2) Circulaire van het Economisch Front aan zijn sectieleiders van 10 nov. 1941 (zie nr. 267, *n.* 6).

(3) Als gevolg van deze brief had op 17 nov. 1941 een bespreking plaats tussen P. Hoekstra en Dr. H. Bauer. Zie ook nr. 267 bij *n.* 4. H. Bauer was de toenmalige leider van de *Wirtschäftsprüfstelle* (zie nr. 259).

253 – (1) Zie nr. 248.

Ten aanzien van het Bureau 'Strijd en Offer' ligt de zaak als volgt.

Daar er vele kameraden zijn, die in de afgeloopen jaren veel geofferd en geleden hebben voor de Beweging en daarin geenerlei vergoeding konden vinden door het verkrijgen van ambten of waardigheden, ben ik van meening, dat het 10-jarig bestaan der Beweging de gelegenheid is om een uitgelezen schare onzer oudere leden, die het meest geleden en geofferd hebben, een bijzondere onderscheiding te verleenen. Deze moeilijke en verantwoordelijke taak heb ik opgedragen aan het Bureau 'Strijd en Offer', dat daarin wordt bijgestaan door een aantal Eereraden en een Centrale Eereraad[2]. Dit bureau is begonnen, met aan allen, die een vijfjaren-insigne hebben, een formulier ter invulling toe te zenden. Niemand is daarvan vrijgesteld. Aangezien ook Gij drager van een vijfjaren-insigne zijt, is dit formulier ook aan U toegezonden. Ik zie geen reden voor U om daarover gekwetst te zijn.

Een zeer groot gedeelte van Uw brief is gewijd aan de uiteenzetting van Uw meening dat U in de Beweging niet zoo zoudt worden gewaardeerd, als in overeenstemming is met Uw verdiensten en dat de leiding der Beweging in het algemeen in onjuiste handen is. Ik heb hiervan kennis genomen, maar kan deze meening geenszins deelen.

Wat het laatste gedeelte van Uw brief betreft in zake het toenemende aantal Nederlandsche bedrijven, dat op de een of andere wijze in handen gebracht wordt van Duitsche ondernemers, die bezwaren Uwerzijds erken ik ten volle. Ik ben overtuigd dat dit in strijd is met het principe van de Germaansche lotsverbondenheid en dat deze aangelegenheid t.z.t. onder de aandacht zal dienen te worden gebracht van den Führer en/of den Rijksmaarschalk. Ik heb daaromtrent reeds een onderhoud met U gehad, waaruit een volkomen overeenstemming van inzicht tusschen U en mij te dien aanzien bleek.

Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/82902. Oorspronkelijk

254. A. J. BÜHLER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, den 13. November 1941

Unter Bezugnahme auf die mit Ihnen geführten Besprechungen teile ich Ihnen mit, dass ich im Zuge der Neuordnung der niederländischen Wirtschaft auch eine Reorganisation des niederländischen Wertpapierhandels für erforderlich halte. Eine Verbesserung der Börseneinrichtungen ist bereits seit einer Reihe von Jahren von fachkundiger Seite gefordert worden. Alle Reformwünsche sind jedoch wirkungslos verhallt.

Da es mir nunmehr an der Zeit erscheint, die Börseneinrichtungen mit den Grundzügen der staatlich gelenkten Wirtschaft in Einklang zu bringen, bitte ich Sie, die Ausarbeitung einer Börsenreform unter besonderer Berücksichtigung folgender Gesichtspunkte zu veranlassen:[1]

(2) Deze ereraden waren 25 okt. geïnstalleerd (*Volk en Vaderland*, 31 okt. 1941). De leden van de centrale ereraad waren allen min of meer geprononceerde tegenstanders van Rost.

254 – (1) Direct na Rosts benoeming tot president van de Nederlandsche Bank had *Beauftragter* Böhmcker in de *Deutsche Zeitung* van eind mrt. 1941 al gejuicht: 'Und nun die Börse!' – Het program dat Bühler hier

I. Börsenvereinigungen.

1) Verstärkung der staatlichen Aufsicht über die Börsenvereine; Bestätigung der Ernennung des Börsenvorstandes durch den Finanzminister bezw. Generalsekretär im Finanzministerium [2].

2) Neuregelung der Bestimmungen über den Erwerb der Mitgliedschaft einer Börsenvereinigung in dem Sinne, dass nicht nur Niederländer, sondern auch Reichsdeutsche und deutsche Bankniederlassungen in den Niederlanden Börsenmitglieder werden können [3].

II. Börsentechnische Aenderungen.

1) Scharfe Trennung der Betätigung im Wertpapiergeschäft von
a) Banken, Bankiers und Bankkommissionsfirmen,
b) Kursmakler,
c) freie Makler,
d) Administrationskantoore.

Zur Begründung dieser Trennung bemerke ich folgendes:

Der heutige Zustand gestattet theoretisch den vorgenannten Gruppen die Ausübung aller Funktionen gleichzeitig. In der Praxis werden diese auch von vielen Personen und Firmen tatsächlich ausgeübt. Die Ueberschneidung hat viele Nachteile, welche die geringen Vorteile des einzelnen nicht aufwiegen. Die Trennung der Funktionen bezweckt die Festlegung einer klaren Linie, bei der auf der einen Seite die Firmen stehen, die mit dem Publikum in Berührung kommen, während sich auf der anderen Seite nur die Firmen befinden, welche dem Börsenhandel der Börsenmitglieder untereinander dienen. Der Verkehr mit dem Publikum ist ausschliesslich Sache der Bankiers und Bankkommissionsfirmen, die sich zur Durchführung der Börsengeschäfte der unter b) und c) genannten Makler bedienen. Zweckmässig ist es, die Kursmakler zu vereidigen und ihnen bestimmte Wertpapiergattungen zuzuweisen, in denen sie die Vermittlung ausüben. Den Kursmaklern ist eine Maklertätigkeit in nicht angewiesenen Wertpapieren zu verbieten. Im Interesse der Schaffung eines gesunden Maklerstandes ist die Zahl der Kursmakler und der feien Makler auf das notwendigste Mass zu beschränken. Ferner sind für die Ausübung der Maklertätigkeit nur Personen zu benennen, die vertrauenswürdig sind und sich nicht deutschfeindlich

ontvouwt, behelst in grote trekken een gelijkschakeling van de Amsterdamse met de Berlijnse effectenbeurs. De vroeger in Amsterdam wel eens gehoorde reorganisatiewensen gingen uiteraard niet in dezelfde richting, al waren er enkele punten van overeenkomst. Vermoedelijk is Bühlers brief mede onder invloed van Berlijnse kringen tot stand gekomen; in Amsterdam was vooral O. Rebholz zijn vertrouwde raadgever (vgl. Doc. I O. Rebholz, Doc. I A. J. Bühler en Rebholz' rapport in HSSPF 8c, 66a van 18 feb. 1941). Er is een van 21 nov. 1941 daterende ontwerp-verordening voor *Börsenaufsicht* (Vertaalbureau Financiën).

(2) Bühlers brief viel samen met de inschakeling van de Vereeniging voor den Effectenhandel in de organisatie-Woltersom; zie nr. 250 bij noot 1, 7 en 23. Bij beschikking van de Organisatiecommissie d.d. 13 nov. 1941 (*Stcrt* van 14/15 nov. 1941, nr. 223) werd de Vereeniging aangewezen als bedrijfsgroep Effectenhandel. – Ingevolge de bepalingen van het Eerste Uitvoeringsbesluit betr. de opbouw van een zelfstandige organisatie ter ontwikkeling van het bedrijfsleven (*Stcrt* d.d. 12 nov. 1940, nr. 221) diende de benoeming van het bestuur dus te geschieden met instemming van de secretaris-generaal van Handel, Nijverheid en Scheepvaart. Voor de wijziging van deze verhouding, zie Inleiding, p. 240-241.

(3) Op dit punt moest de Vereeniging tenslotte toegeven. Nadat de zaak ruim een jaar had getraineerd, werden in mei 1943 nieuwe statuten ingevoerd die het lidmaatschap van in Amsterdam gevestigde buitenlandse instellingen mogelijk maakten (Doc. I C. F. Overhoff II, p. 168; BEZ G en C 7).

betätigen. Mitglieder der NSB. sind bei der Besetzung der Maklerposten in erster Linie zu berücksichtigen.

Die unter d) genannten Administrationskantoore haben sich mit dem Börsenhandel nicht zu befassen. Sie üben vielmehr auf Grund ihrer Statuten nur eine Treuhandfunktion aus [4].

2) Ueberprüfung des Notierungssystems.

Meines Erachtens ist der Handel zum Mittelkurs abzuschaffen. Diese Notierungsart unterliegt starker Kritik, da es möglich ist, den Mittelkurs durch Scheingeschäfte der Makler untereinander zum Nachteil des Publikums zu beeinflussen [5].

3) Einführung einer Kontrolle bei der Neuzulassung von Wertpapieren zur amtlichen Notiz.

Im Laufe der letzten Jahre sind die von den Börsenvereinen erlassenen Zulassungsbestimmungen bedeutend verschärft worden. Sie können in sachlicher Hinsicht als ausreichend angesehen werden. Es fehlt lediglich eine Instanz, welcher die Beurteilung in allgemein wirtschaftlicher Hinsicht obliegt. Eine solche Instanz einzuschalten, erscheint zweckmässig. Sie ist einem Organ des Staates anzuvertrauen [6].

4) Leitung aller Wertpapiergeschäfte über die Börse.

Die Entwicklung der Kurse an den Aktienmärkten hat in Deutschland zu der Anordnung geführt, sämtliche Geschäfte in Aktien der Banken, Bankiers und Bankkommissionsfirmen über die Börse zu leiten. Lange Zeit, bevor diese Anordnung für die deutschen Börsen bekannt wurde, ist mir aus hiesigen Fachkreisen eine solche Anregung für die niederländischen Börsen zugegangen. Ich bitte daher, auch dieser Frage Ihre besondere Aufmerksamkeit zu schenken [7].

5) Verbesserung der Abwicklungstechnik der Börsengeschäfte.

Es ist zu überlegen, ob dem Börsenhandel nicht durch Schaffung eines Stückeclearings eine Erleichterung geboten werden könnte. Die Lieferung der gehandelten Wertpapiere erfolgt zur Zeit in effektiven Stücken von Kontrahent zu Kontrahent, oft durch Vermittlung der beiden Kassiersinstitute, der Kas-Vereeniging und der Associatie-Cassa. In Deutschland sind mit dem Stückeclearing die besten Erfahrungen gemacht worden. Bei den in Deutschland bestehenden Kassenvereinen unterhalten die Banken grössere Depots an Stücken, die sie mittels Schecks untereinander übertragen können [8].

Soweit ich übersehen kann, dürfte es zwecks Durchführung der erwähnten Anregungen genügen, die Statuten der Vereeniging voor den Effectenhandel zu ändern. Hierzu bedarf es lediglich der Zustimmung des Reichskommissars. Sollte die Vereeniging voor den Effectenhandel die erforderliche Stimmenmehrheit zur Aenderung der Statuten nicht herbeiführen

(4) Van dit hele eerste beurs-technische punt is niets gekomen.

(5) Evenals het eerste punt een poging tot gelijkschakeling met Berlijn, waarvan niets is gekomen.

(6) Ook dit punt is niet verwezenlijkt.

(7) Ook de door de Vereeniging ingestelde Adviescommissie voor de organisatie van het Effectenbedrijf stond de verwezenlijking van de 'totale beurs' voor. Door de besluiten van de secretarissen-generaal van Financiën en Justitie van 30 sep. en 15 okt. 1942 (*Stcrt* d.d. 30 sep. 1942, nr. 190, resp. 15 okt. 1942, nr. 201) – die overigens voornamelijk tegen de zwarte handel in effecten waren bedoeld – kwam een gedeeltelijke totalisering tot stand. De interne compensatie van koop- en verkooporders voor een bepaald fonds bleef mogelijk. Ook na de oorlog is de totale beurs een strijdvraag gebleven, waarbij de belangentegenstelling tussen banken en commissionairs-makelaars de oplossing nog steeds bemoeilijkt (vgl. Doc. I C. F. Overhoff II, p. 174d, 261, 282, 290a, 305).

(8) Ook dit is een suggestie gebleven.

können, so müssten die Statuten durch den Reichskommissar ausser Kraft gesetzt und der Vorstand mit der Ausarbeitung einer neuen Satzung beauftragt werden [9].

Soweit Sie meine Vorschläge noch zu ergänzen wünschen, bitte ich um Mitteilung.

Ich wäre Ihnen dankbar, wenn Sie mich über die von Ihnen veranlassten Massnahmen auf dem Laufenden halten würden [10].

BÜHLER

RvT Pres. 87157–60. Oorspronkelijk (fotokopie RvO)

255. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. A. RAUTER

's-Gravenhage, 21. November 1941 [a]

Für Nachfolgendes bitte ich Sie um Ihre besondere Aufmerksamkeit.

Der Freiwilligen Legion Niederlande [1] habe ich, obwohl sie noch nicht amtlich durch eine Verordnung gegründet worden war, um ihrem Wirken nichts in den Weg zu legen, + auf Wunsch des Reichskommissars + bald nach ihrer Aufstellung einen Betrag aus der Staatskasse zur Verfügung gestellt, + u.z. am 20. August d.J. hfl 50 000.— und am 4. Oktober d.J. hfl 200 000.—. + Dies geschah naturgemäss als vorläufige Massnahme, um es der Legion zu ermöglichen, in dem Zeitraum, in dem der Haushaltsplan für diese Körperschaft aufgestellt und eine ordnungsmässige Finanzverwaltung eingerichtet werden musste, ihre Ausgaben zu finanzieren [2].

Inzwischen habe ich mich mit der Finanzierung dieses Instituts näher befasst und mich über seine Finanzgebarung möglichst vollständig unterrichten lassen [3].

(9) Vgl. noot 3.

(10) In opdracht van Rost gaf dr. J. Ridder (vgl. nr. 208) Bühlers brief begin dec. 1941 door aan de Vereeniging voor den Effectenhandel. Deze verzette zich hevig en in vele gevallen met goed resultaat tegen de meeste van Bühlers wensen, gelijk in de voorafgaande noten reeds tot uiting is gekomen.

255 - (a) Deze kopie is aangetroffen in het archief van het vertaalbureau van het departement van Financiën. Een ontwerp-exemplaar van 20 nov., uit diezelfde collectie bekend, werd aangevuld met de twee zinsneden tussen plustekens. Zie ook nr. 258, *n.* a.

(1) Over Rost en het Vrijwilligerslegioen Nederland, zie nr. 217 en Inleiding, p. 194–195.

(2) De op 2 juli 1941 uit de kas van de rijkscommissaris verstrekte *f* 10.000,— (Seyffardts rapport, p. 29) waren direct op. De hier genoemde bedragen waren begrepen in de staatsuitgaven voor het Legioen over 1941, te weten *f* 537.000,—; die voor 1942 bedroegen *f* 1.151.000,— (*De Rijksfinanciën gedurende de oorlogsjaren 1940–1944 in vergelijking met de toestand dier financiën in vorige jaren*, 1946). Het legioen werd niet bij verordening opgericht; de VO 133–136/41 betrèffen Legioen en *Waffen-SS* en werden 28 juli gepubliceerd, na 25 juli getekend te zijn. VO 136/41 regelde wachtgelden en kostwinnersvergoeding voor vrijwilligers, met inschakeling van Seyffardts hoofdkwartier en het departement van Financiën.

(3) 17 okt. 1941 belastte Rost een accountant van de Nederlandsche Bank, de NSB'er J. F. D. C. van Ferney (zie nr. 250, *n.* 15), met de financiële controle inzake het Vrijwilligerslegioen. Aanleiding hiertoe waren de door Seyffardts adjudant Bouscholte geuite beschuldigingen over dubieuze boekingen. Van Ferney bracht 25 okt. 1941 schriftelijk rapport uit (RvT II Vrijwilligerslegioen); daarin werd op tal van misstanden gewezen, welke in hoofdzaak te wijten waren aan Seyffardt jr., die als chef-staf optrad en aan de door deze gepousseerde eerste commandant van de Propagandacompagnie, W. Hulsteijn, tevoren 'persoonlijk persadviseur' van Goedewaagen en chef-redacteur van Meijer Schwenckes Vereenigde Persbureaux; vgl. nr. 206 bij noot 3. In een overigens verloren gegane brief van 12 nov. 1941 had Rost hiervan reeds kennisgegeven aan

Der Kommandant der Legion, General Seyffardt, hat mir einen Haushaltplan für den Zeitraum von 12 Monaten, vom 1. September 1941 bis zum 31. August 1942, zugehen lassen. Dieser Haushaltsplan weist einen Gesamtbetrag von hfl 1 020 500.— auf. Hierzu ist zu bemerken, dass in diesen Haushaltsplan nicht die Vergütungen an Arbeitgeber für die Weiterzahlung der Löhne an die eingesetzten Angehörigen der Legion aufgenommen worden sind, welche Vergütungen auf hfl 1 000 000.— jährlich geschätzt werden können[4]. In den bezeichneten Haushaltsplan waren einige wichtige Posten ohne nähere Spezifizierung aufgenommen worden. Ich nenne: Propaganda und Publizität hfl 150 000.—; Lazarett, einschliesslich der Praxisentschädigung für Aerzte hfl 375 000.—[5]; Betreuung hfl 125 000.—; Erholungsheim hfl 100 000.—.

Eine weitere in meinem Auftrag angestellte Untersuchung[6] hat ergeben, dass einige Posten zu niedrig, andere zu hoch angesetzt worden sind und dass mit einem Gesamtbetrag an Ausgaben von hfl 1 600 000.— zu rechnen ist, demgegenüber sich einige Einnahmeposten stellen, von denen der wegen Privatbeiträge für Lazarett und Betreuung zu hfl 155 000.— der wichtigste ist.

Gleichzeitig habe ich aber festgestellt, dass ich an Hand dieses Haushaltsplans keine ordnungsmässige finanzielle Kontrolle ausüben kann. Ein Posten wie für Propaganda und Publizität der auf hfl 150 000.— angesetzt worden ist, zerfällt in: Journalistik hfl 4 800.—; Flugschriften hfl 12 000.—; Anschlagzettel hfl 60 000.—; Legionszeitung hfl 60 000.—, u.dgl. Über diese wichtigen einzelnen Teile kann ich erst urteilen, wenn sie mir mit einer eingehenden Begründung unterbreitet werden. Ferner ist mir, um einen anderen Punkt herauszugreifen, das Verfahren in bezug auf die Gehälter des Personals nicht klar. Ich finde Gehälter, welche die für Staatsbeamte gültigen Normen nicht unwesentlich übersteigen[7]. Auch ist mir eine Entschädigung von hfl 20 000.— an einem Arzt wegen Einbüssung seiner Praxis besonders aufgefallen. Wegen Kosten des Lazaretts, die für Rechnung des Niederländischen Staates gehen sollten, werden die Anschaffungskosten von 43 Kraftwagen zu ungefähr hfl 3 500.— genannt.

Ich glaube Ihre besondere Aufmerksamkeit für dies alles beanspruchen zu müssen und zwar, weil ich es nicht mit meiner Verantwortlichkeit für die Finanzen des Niederländischen Staates vereinbaren kann, Gelder für Ausgaben zu bewilligen, die sich meiner Beurteilung entziehen. Nach meiner Meinung ist hier ein erstes Erfordernis, dass die Führung unter eine Kontrolle gestellt wird, die mir für meine Mitwirkung, ohne dass ich mich selbst mit allen Einzelheiten abgebe, ausreichende Sicherheiten verschafft.

Im Hinblick hierauf halte ich es für notwendig, dass, wie dies auch in den Ministerien

Rauter (zie brievenboke Financiën). Hulsteijn was toen al gearresteerd, echter voor een andere zaak, nl. het ten onrechte dragen van de onderscheidingstekenen van *SS-Hauptsturmführer*, naast andere beschuldigingen van Feldmeijer. Het tegen hem begonnen onderzoek door een *SS*-rechter in Den Haag op 11 en 12 dec. 1941 liep op niets uit (zie Doc. I W. B. D. Hulsteijn; HSSPF 54a, 39/41, punt 6 d.d. 6 nov. 1941 en Doc. I H. A. Seyffardt, Rapport Seyffardt, p. 27–9). Hij verdween echter uit het hoofdkwartier van het Legioen en uit de Propagandacompagnie.

(4) Zie VO 136/41, § 1. Evenmin waren de opleidings- en uitrustingskosten voor het Legioen in Duitsland hierin begrepen. Deze zouden door de *Wehrmacht* voorgeschoten en vervolgens met het departement van Financiën verrekend worden (zie echter nr. 282, noot 3).

(5) Zie voor de Nederlandsche Ambulance voor het Oostfront onder leiding van dr. J. S. Galjart o.a. BDC H 639.

(6) Een dergelijk tweede rapport van Van Ferney is niet over.

(7) Vgl. nr. 261 bij noot 1.

und mehreren anderen niederländischen Dienststellen geschehen ist, für das Hauptquartier der Legion ein deutscher Referent bestellt wird, der die Führung auch in finanzieller Hinsicht überwacht. Ich messe dieser Angelegenheit eine so grosse Bedeutung bei, dass ich auf eine Besprechung darüber mit dem Herrn Reichskommissar und mit Ihnen besonderen Wert lege [8].

[M. ROST VAN TONNINGEN]

Vertaalbureau Financiën. Doorslagkopie

256. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN R. JUNGCLAUS

den 24. November 1941

Lieber Oberführer [1],

Ich gestatte mir abermals die Frage meiner Beteiligung an der Schulungskurse in Avegoor [2] in aller Form an Sie als den verantwortlichen Leiter der niederländischen S.S. aufzuwerfen.

Ich hatte zweimal Gelegenheit Ihnen mündlich darauf aufmerksam zu machen, dass jetzt die Spitzen der niederländischen S.S. in Avegoor versammelt sind und sich offenbar dasjenige wiederholt, was seinerzeit sich bei der Kurse ereignete, wo gleichfalls die Spitzen der niederländischen S.S. versammelt waren. Auch damals wurden Sprecher der N.S.B. eingeladen, wovon zumindest einer sich in die Vergangenheit durch seine Aktion gegen der S.S. stark bemerkbar gemacht hat, während ich übergangen wurde.

In allerletztem Moment versuchte man dies damals zu korrigieren. Eine Dienstreise nach Berlin verhinderte mich dieser verspäteten Einladung folge zu leisten. Ich habe damals auf einer Frage des Gruppenführers, warum ich nicht erschienen sei geantwortet, dass meine Tätigkeit es mir nicht gestattete von einem Tag auf dem anderen mein Arbeitsprogramm umzuwerfen und mich freizumachen. Es wurde mir sodann zugesichert dass ich in der Zukunft zeitlich verständigt werden würde. Dies ist dann 3 mal geschehen, nachdem aber auch eine zweite Schulungskurse schon vorbei war [3]. Das vierte Mal hatte ich zugesagt, wurde aber abgesagt.

(8) Een brief van de rijkscommissaris aan Financiën 'betr. Vrijw. Legioen' d.d. 25 nov. 1941 (zie notitie brievenboek Financiën) is niet over; de inhoud ervan is onbekend (zie verder nrs. 258 en 271).

256 – (1) Over de verhouding van Rost tot de Nederlandsche SS, zie Inleiding, p. 162 e.v.; ook nr. 175, *n.* 1. Deze brief is in zo'n haast en drift geschreven, dat de zinnen niet altijd kloppen en zelfs niet duidelijk zijn. De stemming van Rost jegens Feldmeijer en wederzijds was in deze tijd bijzonder slecht. Zie F. S. Rost van Tonningen-Heubel aan W. J. Heubel d.d. 1 okt. 1941 (Doc. I F. S. Heubel).

(2) Voor het kader van de Nederlandsche SS werden van mei 1941 af geregeld tweeweekse scholingscursussen gehouden op het tot SS-school-Avegoor omgevormde Troelstrahuis bij Ellekom. De leiding berustte bij Dr. Alois Brendel.

(3) Reeds in okt. 1940 had zich iets dergelijks voorgedaan, vgl. nr. 134, noot 4. Het hier vermelde geval moet echter half mei 1941 hebben plaats gevonden, toen Rost verhinderd was door een dienstreis naar Berlijn met Bühler (Inleiding, p. 202 bij *n.* 4). Jungclaus had hem toen op het nippertje, maar vergeefs, trachten te bereiken (brief van Jungclaus van 30 mei 1941, RvT 91/80856), waarin hij Rost uitnodigde voor de derde cursus in de eerste helft van juni 1941, 'um auch nach aussen hin die Verbindung zur Niederländischen SS zu dokumentieren'.

Jetzt muss ich annehmen dass das Programm schon eingeteilt ist, und dass daher die von Ihnen zugesagte Einladung entfallen wäre, wenn ich nicht diese neue Intervention machen würde.

Inzwischen bin ich auch *jetzt* mit Arbeiten überhauft, muss in der nächsten Woch nach Berlin fahren für eine Angelegenheit wo die S.S. gleichfalls interessiert ist, sodass auch meine verfügbare Zeit knapp geworden ist.

Nachdem es den Totfeinden der S.S. in der Bewegung fast gelungen wäre mich von meiner Mannschaft zu trennen, durch niederträchtige Intrigen[4], gerade weil ich den S.S.-Gedanken seit langen Jahren vertreten habe, muss ich jetzt feststellen dass es in der S.S. offenbar ein oder mehrere Personen gibt, die gelinde gesagt dasselbe Resultat erreichen und mir von meinen S.S.-Männer fernhalten. Ich sage ausdrücklich meine S.S.-Männer, denn ich nehme für mich in Anspruch durch den Jahrenlangen Kampf für die völkische Idee und der Gross-Germanischen Gedanken die Grundlagen für die niederländische S.S. in meiner Heimat gelegt zu haben. Ich bin nun nicht bereit in der Zukunft jedesmal und zwar in auffallender Wiederholung das Recht für mich [zu] beanspruchen mit der niederländischen S.S. in Verbindung zu bleiben.

Ich bitte Sie daher eine Untersuchung einleiten zu wollen wer für dieses Verhalten verantwortlich ist. Ich muss fast zu meinem Erstaunen annehmen, dass es der Hauptsturmführer Brendel ist, weil er der verantwortliche Leiter der Schulungskurse ist. Mit ihm habe ich immer das beste Einvernehmen gehabt.

Wenn es nicht möglich ist mir zu versichern dass in Zukunft eine Wiederholung der obenerwähnten Ereignissen vermieden wird, so bitte ich mir solches mitteilen zu wollen[5]. Indem ich Ihnen für Ihre kameradschaftliche Intervention herzlichst danke, zeichne ich mit nationalsozialistischem Gruss Heil Hitler,

[M. Rost van Tonningen]

RvT 93/80858–9. Doorslagkopie

257. H. VON BOECKH AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, 24. November 1941

Sehr geehrter Herr Dr. Rost van Tonningen! [1]

Im Anschluss an die Rücksprache, die am 8. d.M. zwischen Ihnen und Herrn Ady stattfand, darf ich die wichtigsten Aufgaben, die ich auf dem Gebiete des Versicherungswesens sehe, im folgenden zusammenstellen:

(4) Slaat dit op het opereren met geruchten omtrent Rosts stamboom (zie nrs. 132, 140, 237 en 248)?

(5) Voortaan werd er zorgvuldig voor gezorgd, Rost uit te nodigen. Hij kreeg bericht van de SS-filmavond van SS-Standaard 3 in Amsterdam op 1 feb. 1942; hij sprak 14 feb. 1942 op Avegoor (RvT 91/808468–7). Evenzo in 1943. Hij schreef in de rubriek Het Rijk in de *SS-Vormingsbladen* van juni 1942 (tekst in RvT 13 Artikelen nr. 9, archief van de Nederlandsche Bank).

257 – (1) Het verzekeringswezen stond op het punt krachtens VO 218/41 onder het toezicht van de secretaris-generaal voor BEZ te komen (getekend 14 nov., gepubliceerd 5 dec. 1941). De besprekingen waren in hoofdzaak gevoerd met Dr. Ady, de betrokken *Referent*, die onder von Boeckh ressorteerde en vermoedelijk ook

Der Ausbau der Versicherungsaufsicht, die bisher nur die Lebensversicherungsunternehmungen erfasste[2], muss schrittweise vorgenommen werden. Die Ausdehnung der Aufsicht auf die gesamte Versicherungswirtschaft würde eine Arbeitslast zur Folge haben, zu deren Bewältigung zurzeit bei der Versicherungskammer noch nicht genügend Kräfte zur Verfügung stehen. Daher sollten zunächst diejenigen Versicherungszweige unter Aufsicht gestellt werden, bei denen ein dringendes Bedürfnis nach Aufsicht vorliegt. Hierfür kommen in erster Linie die gegenseitigen Feuerversicherungsunternehmungen sowie die Krankenversicherungen und Pensionskassen in Frage.

Bei den gegenseitigen Feuerversicherungsunternehmungen[3], deren Zahl zwischen 200 und 400 liegen dürfte, herrschen – abgesehen von den verhältnismässig wenigen grossen Unternehmungen – gewisse Misstände, z.B. sind die Tarife vielfach technisch nicht durchgearbeitet, und es fehlt oft an einer sachverständigen Kontrolle über die Aufstellung der Reserven; die starke räumliche Zusammenballung der versicherten Objekte hat bereits in einigen Fällen zu einer so hohen Belastung von Mitgliedern mit Nachschüssen geführt, dass die wirtschaftliche Grundlage der Mitglieder und damit der Unternehmungen selbst ernstlich erschüttert wurde. Hier ist also eine Reorganisation erforderlich, die den Mitgliedern einen möglichst sicheren, billigen und umfassenden Versicherungsschutz gewährt. Die notwendigen Massnahmen würden im Wege einer Durchführungsverordnung zu der demnächst erscheinenden Rahmenverordnung zu treffen sein. Ueber den Inhalt der Reformen liegen bereits Vorarbeiten des Herrn Dr. Guèpin, Amsterdam, und des mir von ihm als sachverständiger Berater genannten Direktors A. A. Böcker, Den Haag[4], vor, die bei der Ausarbeitung der Massnahmen Beachtung verdienen.

Das Gebiet der Krankenversicherung ist durch die sozialen Reformen, die durch die Krankenkassenverordnung (Nr. 160/41) eingeleitet worden sind, in Fluss gekommen. Das Bedürfnis nach einem privaten Krankenversicherungsschutz dürfte erfahrungsgemäss durch die sozialen Massnahmen angeregt werden, sodass mit einer Zunahme des privaten Versicherungsgeschäfts gerechnet werden kann. Den Versicherungsnehmern, die ihre Beiträge den privaten Versicherungsunternehmungen anvertrauen, muss ebenfalls ein billiger und wirksamer, von einer Aufsichtsbehörde überwachter Versicherungsschutz geboten werden. Die Versicherungsunternehmungen, welche das Krankenversicherungsgeschäft betreiben, würden die Einführung der Aufsicht durchaus begrüssen. Zu diesem Zwecke müsste eine weitere Durchführungsverordnung über die Einführung der Aufsicht über die privaten Krankenversicherungen sowie die Trennung der privaten Krankenversicherungsunter-

de steller is van deze brief; deze draagt immers de aanduiding 'Vers.'. Vgl. Inleiding, p. 233, *n.* 7. – Zie voor de gehele brief, Inleiding p. 233–244. In Rosts antwoord van 18 dec. 1941 (RvT 93/80701) werd de volgorde der meest urgente kwesties juist omgekeerd (zie echter *n.* 7). Hij had toen al een nader onderhoud gehad met Dr. Ady (zie nr. 263, van slot noot 2).

(2) Slechts het levensverzekeringsbedrijf was sinds 1922 bij de wet geregeld en geplaatst onder toezicht van de Verzekeringskamer, die onder de minister van Justitie ressorteerde.

(3) Von Boeckh baseerde zich op de in het vervolg van deze alinea genoemde rapporten. Eerst dank zij het Tweede Uitvoeringsbesluit bij VO 218/41 van 28 okt. 1942 (*Stcrt* d.d. 30 okt. 1942, nr. 212) kreeg de Verzekeringskamer gegevens ter beschikking over de werkelijke toestand bij de onderlingen. O.a. bleek toen dat er ruim driehonderd dergelijke onderlingen in Nederland bestonden, inclusief de 97 niet zuiver locale. Zie Rost aan Posthuma en G. J. Ruiter, 1 juni 1943 (BEZ V B 9, 1) en *Jaarverslag Verzekeringskamer 1943*, p. 64 e.v.

(4) Mr. F. B. Guèpin, zie Inleiding, p. 236, *n.* 1. A. A. B. Böcker, geen NSB'er, was lid van de directie van de O.O.M., Onderlinge Oorlogs-Molestverzekering.

nehmungen von den Unternehmungen der sozialen Krankenversicherung vorbereitet werden [5].

Die Versicherungskammer arbeitet nach dem Lebensversicherungsgesetz vom 22.12.22., das auf die Beaufsichtigung der Lebensversicherungsunternehmungen zugeschnitten ist. Für die Beaufsichtigung weiterer Versicherungszweige ist daher ein neues Versicherungsaufsichtsrecht erforderlich. Der Entwurf eines neuen Aufsichtsrechts wird naturgemäss wegen der schwierigen und vielseitigen gesetzgeberischen Probleme, die damit verbunden sind, eine gewisse Zeit in Anspruch nehmen und sollte daher möglichst frühzeitig in Angriff genommen werden [6].

Schliesslich bedarf die Tätigkeit der ausländischen Versicherungsunternehmungen noch einer näheren Prüfung [7].

Mit den vorstehenden Zeilen ist kein erschöpfendes Programm für die gesetzgeberische Arbeit auf dem Gebiete des Versicherungswesens aufgestellt worden. Vielmehr bin ich mir bewusst, dass weitere sehr wichtige Aufgaben teils schon vorhanden sind, teils sich in Zukunft zeigen werden. Ich darf der Hoffnung Ausdruck geben, dass es den beiden Referenten, die Sie zu Ihrer Unterstützung in Versicherungsangelegenheiten hinzugezogen haben, Herrn Piek und dem Sekretär der Versicherungskammer Dr. Caljé, bald gelingen möchte, Ihnen brauchbare Vorarbeiten zu liefern. Es bedarf keiner Erwähnung, dass ich mich neben Herrn Ady zur Beratung und Unterstützung Ihrer Mitarbeiter gerne zur Verfügung stelle.

Mit den verbindlichsten Empfehlungen Heil Hitler! Ihr sehr ergebener

Boeckh

RvT BEZ V1. Oorspronkelijk

258. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. A. RAUTER

den 29. November 1941 [a]

Lieber Gruppenführer,

Laut Par. 162 des Strafgesetzbuches bin ich, falls bei einem meiner Departements oder subventionierter Abteilungen ein Betrug entdeckt wird, verpflichtet, hiervon polizeiliche Anzeige zu erstatten.

(5) Zie Inleiding, p. 241 bij *n.* 9 en p. 242.
(6) Een aantal ontwerpen hiervoor werd opgesteld en gedurig herzien en aangevuld door mr. Caljé, secretaris van de Verzekeringskamer en Dr. Ady; zie J. van Bruggen, *Gedenkboek Verzekeringskamer* II, p. 156; vgl. Piek/Rambonnet aan von Boeckh, 15 juni 1943 (BEZ V B 9, 1 en 3).
(7) Een ontwerp-regeling voor dit terrein die mr. Caljé en Piek op verzoek van Ady hadden gemaakt en die o.a. een concessie- en cautiestelsel inhield, werd jan. 1942 ingetrokken: 'volgens de Duitschers niet meer urgent'; zie Financiën aan BEZ, 23 jan. 1942 (BEZ V B 9, 3). Vgl. Inleiding, p. 239.
258 – (a) Rosts dossier 'Freiwilligenlegion Niederland', waarin blijkens een notitie in het brievenboek van Financiën zowel nr. 255 als deze doorslag als het concept van 27 nov. 1941 moeten zijn opgeborgen geweest, evenals wellicht het eerste rapport Van Ferney, ontbreekt in de verzameling. Beide zijn aangetroffen als bijlage in het dossier contra Seyss-Inquart van de Nederlandse delegatie bij het openbaar ministerie van het internationale gerechtshof te Neurenberg (Del. doss. III E 10 VIII, F 884).

Ich erachte es für untenstehend erwähnten Fall wichtig, nicht die holländische Instanz, sondern Sie hiervon in Kenntnis zu setzen.

Der Freiwilligenlegion Niederlande, Koninginnegracht 22, Den Haag, wurden laut von Obersturmführer Adj. Bouscholte erhaltener Auskunft, von dem Distributionsamt in Den Haag für Ankauf von Trainingsanzügen, Hemden, Fussballhosen und Socken insgesamt 3850 Textilpunkte zur Verfügung gestellt.

Diese Textilpunkte wurden bei der Legion von Herrn H. A. Seyffardt Jr. verwaltet.

Für den Ankauf der obengenannten Güter brauchte man 970 Textilpunkte.

Am 29. Oktober d.J. wurden 1583 übergebliebene Textilpunkte von Herrn H. A. Seyffardt Jr. dem Kassierer-Hauptbuchführer der Legion in Verwahrung gegeben, während einige Tage später noch 100 Textilpunkte deponiert wurden.

Hieraus geht hervor, dass 3850 – 970 – 1683 = 1197 Textilpunkte fehlten [1].

Herr H. A. Seyffardt Jr. hat mitgeteilt, dass er die fehlende Anzahl Textilpunkte an Freunden und Bekannten verschenkt hat [2].

Inzwischen zeichne ich, mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

N Del. doss. III E 10 – VIII (F 884). Doorslagkopie

259. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. BAUER

5. Dezember 1941

Ich nehme Bezug auf die Unterredung vom 17. d.M. [1], während welcher die Unzufriedenheit, die in N.S.B. Kreisen angesichts der bislang erfolgten Arisierungen niederländischer Unternehmungen herrscht, zwischen Ihnen und meinen Mitarbeiter Ministerialrat Hoekstra erörtert wurde. Es hat mich sehr gefreut, dass Sie bei dieser Gelegenheit zusagten mit den Wünschen der N.S.B. weiterhin weitgehend Rechnung tragen zu wollen, indem Sie versprachen die noch zu erfolgenden Planungen unter Berücksichtigung der von mir, anlässlich in dem Ministerium für besondere wirtschaftlichen Angelegenheiten stattzufindenden Sitzungen [2], geäusserten Wünsche [a]. Sie teilten u.A. mit, dass demnächst nachfolgende Gruppen für Besprechung in Anmerkung kommen würden: [3]

(1) Zie nr. 255, speciaal noot 3. Ook over dit schandaal was Rost reeds enigszins ingelicht door het rapport van Van Ferney, dat echter niet verder gaat dan 25 okt. Blijkbaar zette Rost nadien het onderzoek voort, hetgeen wellicht het terugbezorgen van een aantal textielpunten tot gevolg had. Nadat hij half nov. met generaal Seyffardt nog een briefwisseling had 'betr. rapporten van Ferney betr. Vrijw. Legioen' en een onderhoud 'betr. bewuste aangelegenheid' (notities in brievenboek Financiën), diende de hier afgedrukte brief wellicht ter onderstreping van de op 21 nov. gestelde eisen (zie nr. 255).

(2) Ook Seyffardt jr. verloor zijn prominente plaats bij het Legioen. In 1942 volgde een zekere rehabilitatie; Van Ferney en Bouscholte moesten het op hun beurt ontgelden voor hun 'valse' beschuldigingen; vgl. Rosts kantlijnnotities op Van Ferney's rapport. In feb. 1942 en zelfs nog in april van dat jaar kwam de generaal met weerleggingen van Van Ferneys rapporten (notities in brievenboek Financiën).

259 – (1) Vgl. nr. 252, noot 3. (2) Zie bij noot 7.

(a) Deze zin loopt niet af; bedoeld is: ..., durchzuführen.

(3) Een groot aantal belangrijke groepen (bijv. confectie-industrie, metaalindustrie, handel in textiel en

Industrie:

Gruppe I 13 Eisen-, Stahl- und Blechwarenindustrie;
Gruppe I 14 Metallwaren und verwandte Industrie;
Gruppe I 26 Textilindustrie.

Handel:

Hg 15 Polsterer und Sattlerbedarf;
Hg 106 Geflügel, Fisch, Fleisch;
Hg 403 Optik und Foto;
Hg 405 Bijouterie.

Einzelhandel:

He 301 Kunsthandlung;
He 303 Elektrische Artikel;
He 305 Musikinstrumenten;
He 400 Haushaltwaren;
He 403 Juwelen und Antiquitäten;
He 1000 Briefmarken;
He 1002 Buchhandlungen.

Ambulantes Gewerbe:

Ha Markthandel.

Unsererseits wurde Ihnen mitgeteilt, dass mögliche Finanzierungsfragen im Wege eines geplanten Kreditverfahrens behoben werden könnten. Leider habe ich heute feststellen müssen, dass die Gruppen I 13 und I 14 inzwischen schon ohne die beabsichtigte vorherige Rücksprache fertiggestellt wurden.

Des Weiteren hat es sich herausgestellt, dass Ihre Annahme, dass sämtliche bis jetzt abgeschlossene Planungslisten [4] dem 'Economische Front' übermittelt wurden, leider nicht beigestimmt werden kann. Wie ich in Erfahrung brachte, erhielt die Economische Front bislang nur die Listen Hg 101, 104, 106, 401, 700, 706, He 101/103, 304, 403 und Hd 3. Aus den Gruppen Banken, Industrie, Versicherung, Handelsvermittler und Handwerk liegen gar keine Listen vor. Besprechungen über diese Gruppen fanden mit der Economischen Front dann auch nicht statt. Es stellt sich daher heraus, dass im Grossen und Ganzen die N.S.B. und die Möglichkeit, die niederländische Wirtschaft einzuschalten kaum beachtet wurde. Eine Ausnahme macht die Gruppe I 27 Bekleidungsindustrie, sowie die Gruppe Hg 704 Grosshandel Bekleidungsstoffe und He 2 Bekleidung Einzelhandel. Bei diesen Gruppen war es möglich verschiedene unserer Wünsche, von Kamerad Fikkert nach vorne gebracht, in Erfüllung zu bringen.

In Anbetracht der vorerwähnten Umstände ist es fast unmöglich einen richtigen Ueberblick der heutigen Sachlage bei der Arisierung zu bekommen. Zwecks Ermöglichung

levensmiddelen) was reeds afgehandeld op de veertien *Planungssitzungen* die sinds apr. 1941 bij de *Wirtschaftsprüfstelle* plaats hadden gevonden.

(4) Het *Planungsreferat* van de *Wirtschaftsprüfstelle* maakte bedrijfstaksgewijs lijsten op van joodse bedrijven met de t.a.v. deze voorgestelde maatregelen. Deze *Planungslisten* kwamen vervolgens in behandeling op een *Planungssitzung* bij de *Wirtschaftsprüfstelle*, waaraan vertegenwoordigers deelnamen van de *Abteilung Gewerbliche Wirtschaft*, de *Sicherheitsdienst*, de NSDAP, de betrokken Duitse *Fachgruppe* enz. Na goedkeuring in deze *Sitzung* en na bekrachtiging door Fischböck konden de voorgestelde maatregelen worden uitgevoerd. De *Planungssitzungen* waren meestal slechts van formeel belang, aangezien over belangrijke kwesties vrijwel steeds tevoren tussen de betrokken Duitse diensten was onderhandeld.

systematischer Arbeit möchte ich Sie daher bitten mir folgende Unterlagen zu unterbreiten:

a. Welche Gruppen wurden fertiggestellt?

b. In welchen Betrieben wurden Treuhänder eingesetzt. (Veräusserungsverwaltungs- [b] und Liquidations Treuhänder mit Angabe ihrer Staatsangehörigkeit). Aus den Veröffentlichungen der Zeitschrift 'Die Niederlande' [5] lässt sich dies nicht genau feststellen.

Weiterhin ist es von grösster Bedeutung:

1. laufend Aufgabe zu erhalten von nachgekommenen Anmeldungen;

2. Auch bei der Ueberprüfung von Vorarisierung [6] gehört zu werden;

3. Sämtliche Bewerbungen (auch die holländischen) nur nach Rücksprache mit uns zu berücksichtigen;

4. Eine Abschrift zu erhalten von sämtlichen Treuhänder-Bestallungsurkunden.

Ich komme nunmehr zurück auf die erste Planungssitzung, die in meinem Ministerium am 2. dieses abgehalten wurde [7]. Wie es Ihnen bekannt sein dürfte, sollte die Gruppe I 26 Textilindustrie behandelt werden. Zugegen waren Dr. Bargesi, Herr Stoel, Ministerialrat Hoekstra, Dr. van As und Herr Fikkert [8].

Anlässlich dieser Sitzung wurde von Herrn Dr. Bargesi eine Liste mit insgesamt 14 Unternehmungen, die für Einsetzung von N.S.B. Kandidate in Frage kämen, überhändigt. Bei Nachfrage am 3. dieses stellte es sich heraus, dass es sich um Unternehmen kleineren Umfanges handelte und dass wiederum drei Unternehmungen nicht mehr für holländische Kandidate im Frage kommen könnten, sodass nur 11 verblieben [9].

Herr Hoekstra meinte, dass auf der ihn überlassenen Liste nur ein kleiner Rest der zu arisierenden holländischen Textilunternehmungen figurierte und brachte zum Ausdruck, dass es ihm nicht möglich sein würde sich gegenüber mir zu verantworten, wenn ihm nicht die Gelegenheit geboten würde Kenntnis zu nehmen von der vollständigen Planungsliste der Textilindustrie. Hiergegen schienen Bedenkungen zu bestehen.

Mit Rücksicht hierauf teile ich Ihnen folgendes mit: Es ist notwendig, dass zur Behebung der herrschenden Unzufriedenheit angesichts der Arisierung holländischer Betriebe, eine

(b) Bedoeld wordt: Veräusserungs-, Verwaltungs- etc.

(5) Bedoeld is *Niederlande*, een uitgave van de *Deutsche Handelskammer für die Niederlande*, die regelmatig de benoemingen van *Treuhänder* publiceerde, zonder echter de bedrijfstak of de nationaliteit van de benoemde te vermelden.

(6) Ariseringen die vóór het in werking treden van VO 48/1941 op vrijwillige basis hadden plaats gevonden – vaak waren dit slechts schijntransacties – behoefden de goedkeuring der *Wirtschaftsprüfstelle*.

(7) Rost gebruikt hier *Planungssitzung* in een ongebruikelijke zin, nl. voor de op 17 nov. overeengekomen bijeenkomsten van enkele *Referenten* van de *Wirtschaftsprüfstelle* met ambtenaren van BEZ en Econ. Front (zie bij noot 2).

(8) Dr. E. Bargesi en W. H. Steul waren *Referenten* van de *Wirtschaftsprüfstelle* (zie hun personeelsblad PA Prä 41). P. Hoekstra, zie Inleiding, p. 206. Mr. J. F. van As, geb. 2 juni 1908 te Bergen op Zoom, vooraanstaand lid van Verdinaso maar bij de fusie met de NSB lid van de beweging geworden, was de vertegenwoordiger van het Economisch Front bij deze bespreking; zie ook nr. 288, *n*. 6. A. H. Fikkert, zie Inleiding, p. 209.

(9) Zo was de politiek die de *Wirtschaftsprüfstelle* sinds het begin van de ariseringswerkzaamheden t.o.v. de NSB volgde. Op grond van een instructie van de rijkscommissaris, de NSB bij de arisering te betrekken, had sinds mei 1941 voorafgaand aan de eigenlijke *Planungssitzungen* bij de *Wirtschaftsprüfstelle* enkele malen een bespreking met het Economisch Front plaats gevonden, waarbij de Duitsers enkele bedrijven voor Nederlandse kandidaten aanboden. Dit waren dan bedrijven waarvoor, zoals von Boeckh op de *Planungssitzung* van 12 mei mededeelde, van Duitse zijde geen belangstelling bestond (FiWi WiPr III-a; vgl. ook notulen Raad voor Volkshuishouding van 8 mei 1941, Van Maasdijk 44a).

Ausgleichung der bisher bestehenden Verhältnisse zwischen der holländischen und deutschen Beteiligungsmöglichkeit an dieser Arisierung stattfindet.

Zwar verstehe ich, dass im Rahmen der Kriegswirtschaft die Wünsche von mehreren deutschen Dienststellen beachtet werden müssen. Dies dürfte jedoch meines Erachtens nicht ohne weiteres dazu führen, dass bei der Arisierung der wichtigsten Betriebe fast keine Niederländer eingeschaltet werden. Von nun ab sollten unsere Wünsche insbesondere berücksichtigt werden.

Ich muss darauf bestehen, dass mir weiterhin keine Restbestände vorgelegt werden, sondern dass mir demnächst eine Gruppenweise Uebersicht von sämtlichen Unternehmungen, die im Rahmen der VO 48/41 für Arisierung in Frage kommen, übermittelt werden, damit Mittel und Wege gefunden werden können auch die holländische Wirtschaft in grösserem Masse als früher an der Arisierung zu beteiligen.

Ich bitte Sie mir hierzu Ihre Stellungnahme bekannt zu geben [10].

Mit nationalsozialistischem Gruss Heil Hitler!

[M. Rost van Tonningen]

Mussert XII 92937–9. Doorslagkopie [c]

260. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 9 December 1941

Leider,

Het spijt mij, dat ik U temidden van de ontzaglijke gebeurtenissen om Indië heen, die het lot van ons Volk en Vaderland voor de toekomst in zoo belangrijke mate zullen bepalen, moet lastig vallen.

Ik begrijp dat deze gebeurtenissen en daarenboven de ontzaglijke drukte, die verbonden is met de viering van het Tienjarig bestaan der N.S.B. U deze dagen geheel bezig houden [1].

Ik zou dit schrijven dan ook niet op dit oogenblik aan U zenden, zoo het bezoek, dat Uw Adjudant Kameraad van den Arend, mij gisteren bracht, mij daartoe geen aanleiding gaf, waar ik vrees, dat mondelinge boodschappen misverstanden kunnen doen ontstaan [2].

Ik heb U in een lang schrijven van 22 October [3] de redenen ontwikkeld waarom het mij

(10) Zie verder nrs. 265 en 273. Vgl. Inleiding, p. 210.–211.
(c) Deze kopie is door Rost aan Mussert toegezonden.
260 – (1) Op 8 dec. 1941 had de Japanse aanval op Pearl Harbor plaats en begon de oorlog in de Stille Oceaan. 10 dec. was Mussert bij Hitler (zie noot 7 en nr. 262). Op 14 dec. viel de viering in grote stijl van het tienjarig bestaan der NSB. De juxtapositie was kwaadaardig bedoeld.
(2) Bij deze brief bewaarde Mussert een notitie van Van den Arend over dat vergeefse bezoek (Mussert XII 92982). Rosts weigering leek definitief. De uitreiking der 'Strijd en Offer'-insignes had plaats op 13 en 14 dec. Rosts naam komt inderdaad op de lijst der gedecoreerden niet voor. Mussert had dat door de zending van zijn adjudant willen voorkomen. Dat Rosts oorkonde (dossier president Rost van Tonningen, archief Ned. Bank) wèl de datum 14 dec. 1941 draagt, is een kwestie van ante-datering door Mussert in feb. 1942; zie nr, 275.
(3) Zie, ook voor het vervolg, nr. 248. Voor het geval J. de Haas, zie nr. 219; voor Musserts toezegging van maatregelen, zie nr. 224.

niet mogelijk was het formulier 'Strijd en Offer' in te vullen [2], gericht als het zou zijn, tot het Bureau dat onder leiding staat van Kameraad de Jager Meezenbroek.

Het is deze Kameraad, die eerst als Leider van de C.I.D., en nadien als Leider van 'Algemeen Toezicht Leden' verzuimd heeft maatregelen te nemen tegen het Lid de Haas, die mij na de Vormingsvergadering in Utrecht, in Februari l.l., in nabijheid van getuigen als 'Landverrader' bestempelde. U heeft mij Uwerzijds maatregelen tegen de Haas toegezegd, waarbij het in deze niet gaat om een lid als elk ander, maar om iemand, die blijkens de mededeelingen van Kameraad Woudenberg, wegens malversaties uit het N.V.V. werd verwijderd. Uw instructies om hier maatregelen te nemen, werden tot nu toe niet uitgevoerd, evenmin als de belofte van Kameraad van Geelkerken, dat hier zou worden ingegrepen.

Driekwart jaar duurt de toestand reeds voort, dat een lid van de Beweging mij als plaatsvervangend Leider ongestraft voor 'Landverrader' kan uitmaken, op grond van een vormingsbijeenkomst, waarvan den inhoud krachtens een schrijven Uwerzijds geen bezwaar ontmoette [4].

Ik heb U in mijn schrijven d.d. 22 October nog op iets anders gewezen, nl. op het feit, dat de nagedachtenis van mijn Vader en de eer van mijn Moeder gelijkelijk met de mijne wordt besmeurd door de aantasting van mijn stamboom door leeken in de Beweging en zelfs in Uw naaste omgeving, en U verzocht de eenige afdoende weerlegging hiertegen, die mogelijk is te doen geschieden, door een algemeen onderzoek van de stamboomen der leidende functionarissen der N.S.B., met inbegrip van de mijne, door het thans reeds bestaande en volkomen geoutilleerde Sibbe-bureau [5].

U kunt van mij niet verwachten, dat ik gezien deze feiten, waaraan ik gaarne nog andere zal toevoegen, juist aan die personen, die met het toezicht over de leden belast zijn, verdiensten zou gaan opsommen en verklaringen over mijn arische afstamming zou afleggen, die straffeloos het onderwerp zijn van onverantwoordelijke commentaren. Mijn eventueele verklaringen worden dan zinledig. Ik had U op grond van deze en de andere feiten in mijn brief van 22 October om een onderhoud verzocht, in de hoop vóór het Tienjarigbestaan der Beweging alle misverstanden uit het verleden uit de wereld te kunnen helpen. U heeft mij dat niet toegestaan. In Uw antwoord van 8 November rept U met geen woord over dit verzoek of over de hieraangehaalde feiten [6].

Zooals gezegd, had ik gaarne de feestvreugde van de Beweging ten volle gedeeld, nadat door de zielscrisis, waarin de Beweging in de laatste anderhalf jaar heeft verkeerd, en waarover ik in mijn bovenbedoeld schrijven van 22 October U zoo openhartig mijn bezorgdheid heb medegedeeld, zooveel moeilijkheden waren ontstaan. Dan verheugt mij dat deze zielscrisis thans is overwonnen, en de Beweging zoo eensgezind het tienjarig bestaan begaat.

Ik moge U voor de toekomst der Beweging mijn allerbeste wenschen uitspreken en eindigen met de hoop uit te spreken, dat temidden van de wereldhistorische gebeurtenissen onze Beweging onder Uw leiding haar breedst mogelijk volksche beteekenis spoedig zal krijgen [7].

In de hoop, U na de feestdagen spoedig te mogen spreken [8], teeken ik met een krachtig Hou Zee,

M. ROST VAN TONNINGEN

Mussert XII 92983–5. Oorspronkelijk

(4) Zie nr. 176. (5) Zie nr. 248, noot 23. (6) Zie nr. 253.
(7) Wordt hier gezinspeeld op Musserts eed aan Hitler op 10 dec. 1941 en politieke consequenties? Vgl. nr. 262.
(8) Het onderhoud had eerst op 18 dec. plaats, zie nr. 267. Wat toen nog niet werd uitgepraat, kwam op hun gezamenlijke reis naar het Legioen en Berlijn op Oud- en Nieuwjaar aan de orde. Zie verder nr. 275.

261. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 12 December 1941

Leider, [1]

Van den Heer van Dam ontving ik een briefje, betreffende de salarieering van Kameraad Terpstra, ingeval zijn eventueele aanstelling op het Departement van Onderwijs [2].

De Heer van Dam heeft principieele bezwaren tegen een salaris van *f* 10.000,—, omdat dit buiten alle verhoudingen zou staan tot het salaris van de andere afdeelingschefs. De Heer van Dam heeft daarentegen het maximumsalaris van een administrateur aangeboden, dat *f* 6300,— is. Dit is geen hoog salaris, maar geldt voor de geheele staatsadministratie.

Wordt een hoofdinspecteur-generaal van het Lager Onderwijs benoemd met een salaris van *f* 10.000,—, dan zou een hoofd-inspecteur-generaal van het Middelbaar onderwijs hetzelfde salaris moeten hebben. Dit zou een algeheele salarisherziening beteekenen, van de hoogere ambtenaren en daarmede ook van de lagere ambtenaren.

Ik wil in deze geen beslissing nemen, alvorens Uw meening te hebben vernomen [3].

Hou Zee,

M. ROST VAN TONNINGEN

Mussert XII 92981. Oorspronkelijk

262. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

den Haag, 13 December 1941

Leider [1],

Het historische oogenblik, waarop U in Berlijn den eed van trouw aan den Führer aflegde [2] valt samen met het tienjarig bestaan der door U gestichte beweging en met één der meest critieke perioden in de historie van ons volk en vaderland.

261 – (1) Deze brief, op papier van het departement geschreven, toont Rost als 'de man van Financiën', al ontbreekt natuurlijk het partijpolitieke element niet. Ook later zou hij nog te strijden hebben tegen te hoge salariëring van ambtenaren van de nieuwe orde; aldus bij de Nederlandsche Omroep, bij de PTT (Van der Vegte) en Goedewaagens departement.

(2) De brief van 3 dec. 1941 is niet bekend maar wordt in brievenboek Financiën vermeld. De betrekkingen tussen prof. dr. J. van Dam, de secretaris-generaal van het departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming, en Mussert waren vooral in de aanvang zeer gespannen. In hun streven, eigen creaturen in het apparaat van dit departement in te schakelen, kwamen zij in deze periode echter tot een compromis. Zo zou de aanstelling van W. Terpstra, Musserts zwager en door deze gepousseerd als onderwijsdeskundige, bij de afdeling Lager Onderwijs van het departement, gepaard gaan met de benoeming van dr. D. G. Noordijk, die het vertrouwen van Van Dam had, in een overeenkomstige positie bij de afdeling Middelbaar Onderwijs. Terpstra werd chef der afdeling L.O.; Noordijk kreeg de voor hem gecreëerde functie van 'Inspecteur van het Onderwijs in algemeenen dienst'. (3) Zie verder nr. 266.

262 – (1) De brief werd met de hand geschreven, waarschijnlijk opdat geen onbevoegden inzage van een doorslag zouden krijgen: Mussert hield nl. voor de gewone leden der NSB de eedsaflegging voorlopig geheim. Hoe Rost van de eedsaflegging hoorde, is niet bekend.

(2) Zie over de op 10 dec. 1941 in de *Reichskanzlei* afgelegde eed, *Mussert en de eed van trouw aan Hitler*.

12

Ik moge U het allerbeste toewenschen in de zware taak van opbouw van ons land, des te zwaarder, nu ons koloniaal Rijk definitief van ons afgescheurd dreigt te worden. Moge het U gegeven zijn, in de groote gemeenschap der Germaansche volken, ons volk weldra in onderlinge verbondenheid in onze beweging te vereenigen [3].

Het feit, dat door U in zoo plechtige ure de band tusschen onze beweging en den Führer aller Germanen is gelegd, vervult mij met groote vreugde waar, zooals ik U schreef[4], ik in mijn eigen ontwikkeling tot nationaalsocialist dezen zelfden weg innerlijk heb afgelegd.

Ik hoop, dat allen in en buiten de beweging U op dezen weg in volle eensgezindheid zullen volgen en dat wij U in de zware taak naar onze beste overtuiging en met alle kracht zullen mogen steunen.

Hou Zee

M. ROST VAN TONNINGEN

Mussert XII 92980. Oorspronkelijk in handschrift

263. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN C. VON BARDOLFF

18 Dezember 1941

Hochverehrter General,

Seit meiner Rückkehr aus Wien, wo ich die Ehre hatte Sie zu sehen, hätte ich gerne sofort Ihnen gedankt für das schöne Buch, das Sie mir geschenckt haben und das ich mit grossem Interesse gelesen habe [1].

Ich danke Ihnen auch für die Widmung.

Leider wusste ich Ihre Adresse nicht und das ist die Ursache, dass mein Brief verspätet kommt.

Ueber dies bin ich in letzter Zeit erkrankt[2] gewesen, was wohl die Folge ist des wechselnden Klimas.

(3) De NSNAP was zojuist ontbonden en Van Rappard onderhandelde over de overgang van zijn leden naar de NSB. Op 14 dec. 1941 verklaarde Seyss-Inquart ter gelegenheid van de herdenkingsbijeenkomst bij haar tienjarig bestaan, voortaan de Nederlandse politieke wilsvorming slechts via de NSB en Mussert toe te laten (*Deutsche Zeitung in den Niederlanden*, 15 dec. 1941).
(4) Zie nr. 248 na *n.* 16.
263 – (1) Rost ontmoette de generaal von Bardolff, die hij in zijn Weense jaren had gekend als Groot-Duitse stafchef van het Oostenrijkse leger, in sep. 1941 toen hij de Weense *Herbstmesse* bijwoonde (zie nr. 245, noot 1). De titel van het boek is: *Soldat im alten Oesterreich.* Zie RvT 93/80779-80.
(2) Met deze ziekte was het zo gesteld: 9 dec. 1941 was Rost in het Amstelhotel gastheer van hoog bezoek: E. Puhl, *Vizepräsident* van de *Deutsche Reichsbank*, was met een vijftiental heren, onder wie Fischböck, Bühler, Böhmcker, Voûte en De Kock van Leeuwen, zijn gast. Op 10 dec. berichtte hij Hirschfeld echter, wegens ziekte de invitatie voor de installatie-bijeenkomst van de hoofdgroep Industrie op de 11de niet te kunnen bijwonen (zie notitie in brievenboek Financiën). Ook de vergadering van secretarissen-generaal van die dag verzuimde hij. Desondanks trad hij 's avonds op als spreker in een druk bezochte openbare bijeenkomst van de NSB in Bellevue te Amsterdam. *De Tijd* van 12 dec. 1941 noemde het zijn 'eerste openbare spreekbeurt sinds de benoeming tot president van de Nederlandsche Bank', zie echter Inleiding, p. 211 en 212; notities voor die rede in RvT 122/25. Op 13 dec. had hij een bespreking met Ady over verzekeringskwesties (zie nr. 257 en RvT 93/80701) en de 14de was hij bij de viering van het tienjarig bestaan der NSB.

Es ist leider so das man heutzutage im Winter ein Sommerklima, und im Sommer ein Winterklima hat.

Die Ereignisse in der Welt[3] werden auch Ihr höchstes Interesse erregen. Von Holland aus schauen wir [4] zu wie unser Kolonialreich durch das Verbrechen unserer Emigrantenregierung in Londen zusammenbricht. Man muss zugeben, dass die Japaner unerhört schneidige Angriffe gemacht haben und sie haben jedenfalls einen Vorsprung in Zeit bekommen, welche sie offenbar reichlich ausnützen.

Ich bin neugierig ob und wie es sie gelingen wird Singapore zu erobern. Die gestern erfolgte Landung auf Nord-Borneo ist schon ein Einbruch in unser Kolonialgebiet, denn obwohl Nord-Borneo zu Grossbritannien gehört ist der grösste Teil der Insel in unsrem Besitz.

Borneo ist für den Japanern eine unentbehrliche Oelquelle und es volzieht sich hier ein Schicksal wofür wir Jahrelang gewarnt haben.

In der Hoffnung Sie bald wieder zu sehen zeichne ich mit herzlichen Grüssen, Heil Hitler,

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 93/80777. Doorslagkopie

264. W. TH. DE LESTRIEUX HENDRICHS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, 23 December 1941

Kameraad

Zooals ik met U mocht afspreken, zend ik U 'voor de feestdagen' een aanteekening toe over het nationale inkomen[1], waarin ik op mijn – U bekende – stokpaardje van de Arbeidsplanning uitkom.

De typografische verzorging van de tekst laat te wenschen over, doch U zei mij meer te hechten aan spoed dan aan vorm, zoodat ik het tijdverlies van overtikken niet aanvaardde.

Hoewel ik getracht heb mijn beschouwingswijze van het nationaal-inkomen zoo kort

(3) Bedoeld is de oorlogsverklaring aan Japan op 8 dec. 1941 na de aanval op Pearl Harbor.

(4) 'Wir', d.w.z. de NSB. Deze brief is, afgezien van Rosts redevoeringen en artikelen uit de winter 1941–1942, zijn enige schriftelijke uiting over de oorlog in de Stille Oceaan.

264 – (1) De volledige titel luidde: *De verdeeling van het Nationaal Inkomen* (zie bij nr. 268). Het stuk was voor Rost van belang in verband met zijn actie voor verhoging van minimum-lonen en -salarissen (zie nrs. 276 en 276 I en Inleiding dl. II). De briefschrijver, reeds voor de oorlog ambtenaar op de afdeling Nijverheidsonderzoek van het departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en geheim lid van de NSB, was Rosts nieuwste economische deskundige. Rost liet hem, tezamen met de Gemachtigde voor de prijzen, mr. H. C. Schokker en met J. Robertson benoemen in de Raad voor Volkshuishouding (20 nov. 1941, RvT 113/83006–8), zodat hij ook aan de besprekingen ter vergadering van 24 nov. 1941 deelnam (zie nr. 267 bij noot 11). Verschillende opstellen van hem, o.a. over Nederlands kolenpositie en arbeidsplanning, zie BEZ 122. Rost wilde *hem* de economische rubriek van *De Waag* toevertrouwen (zie nr. 274); hij schreef in 1942/44 de wekelijkse 'Drie-oog'-artikelen in dit blad en werd ook een belangrijke kracht voor de Oostcompagnie (zie dl. II).

mogelijk te beschrijven, is het verhaal toch beduidend lang geworden; ik hoop dat U het daarom vergeeft, dat niet tevens alle cijfers der bijlagen werden toegelicht; dan zou U een boekdeel hebben ontvangen, dat U zeker niet meer zou doorlezen. Ik hoop dat het bij de huidige lengte dit sombere lot nog niet behoeft te ondergaan.

De ontwikkelde gedachtengang is nogal 'nieuw', doch ik kan te Uwer geruststelling melden, dat het systeem – zij het zeer summier – met het apparaat van Dr Tinbergen [2] werd doorgesproken; men drong toen erg op publicatie aan, doch daar ben ik niet toe overgegaan. In verband met dit min of meer eigenaardig karakter van de aanteekening, zal ik het zeer op prijs stellen indien U haar als een concept zult willen beschouwen; ik zal nl. gaarne op Uw advies herzieningen aanbrengen [3].

In de hoop U hiermede niet te veel van Uw rust te rooven, teeken ik met de beste wenschen voor Kerstfeest en Nieuwjaar met nationaal-socialistischen groet Houzee

de Lestrieux Hendrichs

RvT BEZ 122. Oorspronkelijk in handschrift

265. P. HOEKSTRA AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

23 December 1941

Kameraad,

Bijgaand zend ik U een brief aan den Leider [1] met verslag over Uwe bemoeiingen inzake de arisatie. Het is moeilijk tot een objectief oordeel over de Duitsche gedachtengang bij dit probleem te komen. Mijns inziens stelt men[2] zich te veel op het standpunt van 'bezettende macht', terwijl het eigenlijk voor de hand zou liggen, zie ook de rede van den Leider dd 14 dezer[3], dat in deze aangelegenheid het hier een Nederlandsch belang zou betreffen. Een tusschentrap zou zijn, dat zoowel Nederlandsche als Duitsche belangen op het spel staan. De praktijk wijst echter uit, dat het Duitsche belang primair is.

In het kader van den opbouw van het nieuwe Europa is tegen vervlechting van het Duitsche met het Nederlandsche bedrijfsleven niets te zeggen, integendeel. Men kan hier echter nauwelijks van vervlechting spreken, daar een vervlechting nimmer eenzijdig kan zijn. De situatie wordt nog bemoeilijkt door de in Duitschland bestaande groote behoefte voor geschikte beleggingen en de in Holland ontbrekende belangstelling voor investeeringen in Duitschland.

Ook met het oog op latere investeeringsmogelijkheden in het te ontsluiten Oostgebied,

(2) Prof. dr. J. Tinbergen, hoofd van de afdeling Conjunctuuronderzoek en Wiskundige Statistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

(3) De tekst van het concept is tot het einde toe voorzien van talrijke, deels kritische, deels vragende kanttekeningen van Rosts hand, die hij in zijn uitvoerige antwoord van 29 dec. (nr. 268) verwerkte.

265 – (1) Rost werkte dat concept om tot de brief van 28 dec. (zie nr. 267, noot a).

(2) Nl. de Duitsers.

(3) Rede van Mussert ter gelegenheid van het tienjarig bestaan der NSB (kranten van 16 dec. 1941). Vgl. Musserts uitspraak in de Raad voor Volkshuishouding, door Rost geciteerd in nr. 267 bij noot 16; zie ook Inleiding, p. 210–211.

lijkt het mij bedenkelijk, dat de investeeringsmogelijkheid voor Duitsch kapitaal in te ariseeren Nederlandsche bedrijven, reeds bij voorbaat als onderhandelings-object te niet wordt gedaan.

Misschien is het mogelijk voor problemen als de arisatie en dergelijke onderwerpen een Duitsch-Nederlandsch lichaam[4] in het leven te roepen, welke zich in het bijzonder ten doel stelt in aangelegenheden de vervlechting betreffend, regelend op te treden.

Heil!

[P. HOEKSTRA]

RvT BEZ 106. Doorslagkopie

266. A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Utrecht, 24 December 1941

Kameraad,

In antwoord op Uw brief van 12 dezer[1], bericht ik U, dat kmd. Terpstra door Prof. van Dam is aangezocht voor een betrekking als administrateur op het Departement van Onderwijs. Het begrip administrateur dekt zich echter niet met de taak, die door hem zou moeten worden vervuld. Deze taak zou zijn zoo iets als Hoofdinspecteur in Algemeenen Dienst.

Het tractement is in dit geval niet van overwegende beteekenis. Hij meende, dat hem *f* 10.000,— zou toekomen, in verband met het feit, dat zeer eenvoudig geschoolde administratieve ambtenaren plotseling wonderlijk hooge functies hebben gekregen in den Staat en dien overeenkomstig ook bezoldigd worden[2]. Het is mijne bedoeling daarop orde te stellen zoodra ik iets in den Staat te zeggen zou hebben.

Zooals ik reeds zeide, het tractement is bijzaak. Wanneer zulk een te benoemen Hoofdinspecteur in Algemeenen Dienst *f* 7 à *f* 8000,— zou moeten krijgen, zou daar van de zijde van kmd. Terpstra niet het minste bezwaar tegen bestaan.

Van beteekenis echter is, dat ik leden der Beweging die een belangrijke functie daarin vervullen, niet kan aanraden zich te doen benoemen in Staatsfuncties zonder zekerheid te hebben, dat zij dan niet gedwongen zouden worden opposities te voeren, die tegen de Beweging ingaan, daar dit desorganiseerend en ondermijnend zou werken[3].

Met nationaal-socialistischen groet Hou Zee!

MUSSERT

RvT 113/82888. Oorspronkelijk

(4) Vermoedelijk dacht Hoekstra aan een contactorgaan en niet aan reorganisatie van de *Wirtschaftsprüfstelle*, want hij kan nauwelijks hebben verwacht dat de Duitsers hun ariseringspolitiek zo radicaal zouden wijzigen, dat zij ook bij de uitvoering een Nederlands orgaan zouden inschakelen.
266 – (1) Zie nr. 261.
(2) Dit was bij talrijke nieuwe instellingen het geval. Misschien was het ook bedoeld als aanval op Rosts personeels- en salarisbeleid bij zijn eigen departement.
(3) Terpstra zou dus in zijn nieuwe functie volstrekt Musserts lijn moeten volgen. De discipline van kameraden in staatsfuncties was een punt van Musserts voortdurende zorg en Van Dams beleid op onderwijsgebied viel toen geenszins in Musserts smaak (zie nr. 261, *n.* 2).

267. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 28 December 1941

Leider [a],

Met betrekking tot ons onderhoud dd. 18 December 1941 [1] + en de besprekingen, die ik vervolgens met U mocht hebben, veroorloof ik mij, U thans het door U gevraagde + overzicht toe te zenden van mijne bemoeiingen inzake de ariseering van Nederlandsche bedrijven sedert mijne benoeming tot Leider van het Economisch Front op 1 October 1941.

Reeds dadelijk bleek mij, dat de bemoeiingen van het Economisch Front zich tot dien beperkt hadden tot het aanbevelen van candidaten voor verschillende te ariseeren bedrijven aan de Wirtschaftsprüfstelle [2]. Een en ander leidde niet tot het gewenschte resultaat. + Het ware wellicht beter geweest, indien formeel een zoodanige werkmethode met de Duitsche instanties ware overeengekomen, dat het Nederlandsche belang bij de ariseering meer tot uiting ware gekomen. +

Naar aanleiding van de vele klachten, niet het minst uit kringen onzer Beweging, heb ik mij in de eerste plaats tot Minister Dr. H. Fischböck gewend [3]. + Het kwam mij niet wenschelijk voor, de ontevredenheid in de Beweging ondergronds te laten voortwoekeren. Integendeel meende ik deze aangelegenheid op gepaste wijze bij de Duitsche autoriteiten aanhangig te moeten maken. + Hieruit vloeide een bespreking tusschen mijn Departement voor Bijzondere Economische Aangelegenheden en de Wirtschaftsprüfstelle voort [4]. Bij dit onderhoud bleek, dat ingevolge de verordening 189/40 betreffende het aangeven van Joodsche ondernemingen in totaal ca. 21.000 bedrijven bij de Wirtschaftsprüfstelle aangemeld werden. Bij 10.000 hiervan, met zeer geringen joodschen invloed welke echter reeds was uitgeschakeld, waren geen arisatie-maatregelen noodig. 8.000 Bedrijven, welke voor het bedrijfsleven niet onontbeerlijk waren, zouden worden geliquideerd. 2.000 Bedrijven waren reeds + op eigen initiatief + geariseerd, doch behoefden voor de genomen ariseeringsmaatregelen nog de toestemming van de Wirtschaftsprüfstelle. 1.000 Bedrijven kwamen voor ariseering in aanmerking. Op dat moment waren ca. 400 Treuhänder benoemd, waarvan ca. 120 Nederlanders [5].

Om aan de wenschen van de N.S.B. inzake de nog te ariseeren bedrijven en de benoeming van Treuhänder tegemoet te komen, werd door de Wirtschaftsprüfstelle toegezegd,

267 – (a) Het concept voor dit schrijven is van Hoekstra (zie nr. 265 bij noot 1; het is RvT 113/82881–7). De aanvullingen of wijzigingen door Rost aangebracht zijn hier tussen plustekens geplaatst, o.a. alles betreffende de Bijenkorf, zie noot 9 e.v.

(1) De brief is gesteld met het oog op hun beider reis via Arys naar Berlijn (zie nr. 268, noot 2) waar zij ook de arisering ter sprake wilden brengen. Bij dat onderhoud van 18 dec. werden meer belangrijke punten geregeld, vgl. nr. 260, noot 8 en nr. 275.

(2) Vgl. nr. 259, noot 9. Toen dit contact een aanvang nam, had het Economisch Front bij vertrouwelijke circulaire van half apr. 1941 de leden opgeroepen, zich als beheerder voor een geariseerd bedrijf op te geven. Gezien de houding van de *Wirtschäftsprüfstelle* had het Front echter niet veel meer gedaan dan schiften van gegadigden – tot eind september waren dat er zevenhonderd – en doorgeven van geschikte kandidaten (Rapport Van der Vegte; vgl. BEZ II arisering, brief van 24 juli 1942).

(3) Brief van 8 nov. 1941, hier nr. 252.

(4) Zie nr. 252, noot 3. Vgl. voor het volgende nr. 283 na *n*. 3.

(5) D.w.z. omstreeks half nov. 1941. Daarbij was dus slechts een gering aantal door de NSB gestelde kandidaten (vgl. nr. 259 na noot 4 en rapport van Van der Vegte).

dat in de toekomst de Planungslisten der nog te behandelen bedrijfsgroepen in mijn Departement zouden worden besproken om zooveel mogelijk rekening te houden met de voorstellen der Beweging.

Om in deze een vruchtbaar initiatief van het Economisch Front te bewerkstelligen, heb ik het tot dusverre vrijwel rustende sectieleiders-apparaat van het Economisch Front zooveel mogelijk gemobiliseerd. Aan de verschillende sectieleiders, ongeveer 40 in getal, heb ik een rondschrijven gericht [6], waarin de volgende vragen gesteld werden:

1. Welke joodsche of onder joodschen invloed staande bedrijven zijn tot nu toe geariseerd?

2. In welke bedrijven zijn kameraden ingezet?

a. Hetzij omdat zij het bedrijf hebben overgenomen,

b. Hetzij, dat zij als Verwalter het betreffende bedrijf beheeren met het uitzicht het eventueel in de toekomst geheel te kunnen overnemen.

3. Welke joodsche of onder joodschen invloed staande bedrijven zijn in eigendom of in beheer overgenomen door Nederlanders, niet-kameraden?

4. Welke joodsche of onder joodschen invloed staande bedrijven zijn overgenomen door Duitsche kameraden?

5. Welke joodsche of onder joodschen invloed staande bedrijven zijn nog niet geariseerd?

6. Welke kameraden zouden naar Uw meening voor deze bedrijven in aanmerking komen?

Tot dusverre kwamen ca. 20 antwoorden binnen [6a], voor het meerendeel vrij onbevredigend, in verband met de uitgebreidheid der betreffende secties en de moeilijkheid + ook voor de sectieleiders om zich het noodige materiaal te verschaffen. + Wij kunnen namelijk niet beschikken over de gegevens, die de Wirtschaftsprüfstelle uit hoofde van de verordening 189/40 ontvangt. Onze gegevens moeten geput worden uit vrij onvolledige publicaties in de dagbladen, waarin medegedeeld wordt, in welke bedrijven Treuhänder zijn aangesteld, echter zonder vermelding hunner nationaliteit [7]. Over de uiteindelijke ariseeringen, dus door wien en door welke belangengroep het joodsche aandeel in een onderneming overgenomen wordt, vinden geen mededeelingen plaats.

Daar de eerste bespreking, welke in mijn Departement ingevolge de afspraak met de Wirtschaftsprüfstelle plaats vond, en waarbij de textielindustrie behandeld zou worden, niet aan mijn verwachtingen beantwoordde, richtte ik bijgaand schrijven dd. 5 December 1941 aan de Wirtschaftsprüfstelle [8]. Op dit schrijven werd tot op heden geen antwoord ontvangen.

+ Naar aanleiding van dit schrijven had ik wederom een onderhoud met Minister Fischböck.

De kwestie der ariseeringen was intusschen in een nieuw stadium gekomen, omdat Minister Fischböck ter tegemoetkoming aan de Beweging mij de gelegenheid had geopend om de Bijenkorf ten bate der Beweging te ariseeren [9]. Ook voor de Bijenkorf waren kapitaalkrachtige Duitsche gegadigden.

(6) Circulaire van het Economisch Front d.d. 10 nov. 1941. Uit de correspondentie van Kerkmeester, die zich als sectieleider Grafische Industrie zeer actief toonde, met Rost en het Economisch Front, is over deze enquête iets bekend. Hij zond aan zijn sectiegenoten tweemaal deze circulaire uit (13 en 20 nov. 1941), omdat hij eerst vrijwel geen reactie kreeg, 'daar 70% der kameraden volstrekt gedesillusioneerd was' (RvT II Kerkmeester
(6a) Vgl. BEZ 44.
(7) Vgl. nr. 259, noot 5.
(8) Nr. 259.
(9) 'Onverwacht aanbod' van ca. 23 nov. 1941. Op 26 nov. werden uit naam van Fischböck nadere gegevens

Hiermede kom ik op het zwakke punt onzer beweging.

Onze kameraden zijn over het algemeen niet kapitaalkrachtig. Als in deze leemte niet voorzien wordt, beteekent dit, dat wij voor elke ariseering waarvoor kapitaal vereischt is, dus voor de ariseering van alle werkelijk eerste klasse bedrijven uitgeschakeld zouden zijn.

Ik heb dus een credietregeling laten uitwerken, die eerste klasse Nederlanders, welke niet over voldoende kapitaal beschikken, doch te goeder naam en faam bekend staan en hun sporen op zakengebied hebben verdiend, een goedkoop crediet verschaffen. De regeling zou, waar zij van staatswege zou geschieden, zoowel voor leden der Beweging als voor nietleden gelden. De bedoeling is uiteraard, de regeling vooral aan de leden der Beweging ten goede te laten komen [10].

De regeling is nog niet door de Duitsche autoriteiten goedgekeurd, doch dit zou op korten termijn kunnen geschieden.

Hierop kon echter ons antwoord op het voorstel van Minister Fischböck om voor onze Beweging de Bijenkorf te ariseeren, niet wachten.

Ik besprak deze aangelegenheid op de zitting van den Raad voor Volkshuishouding in Uw aanwezigheid [11], ontwierp met de kameraden de Kock van Leeuwen, Gips, van Maasdijk en Krantz een plan. De Bijenkorf werd door van Maasdijk's accountant en door den accountant der Nederlandsche Bank bekeken [12]. In korten tijd kon ik aan Minister Fischböck mededeelen, dat de *f* 100.000,—, welke hij als minimum gesteld had om de contrôle over het bedrijf te krijgen, bijeen waren [13].

Ondertusschen was ook een regeling ontworpen om een ongewenschte concurrentie tusschen de door ons over te nemen Bijenkorf en onze kameraden Middenstanders te vermijden. Een Centrale Middenstandsinkoopcentrale voor Middenstanders der Beweging was ontworpen [14].

Tezelfdertijd was met kameraad Woudenberg en daarna met Minister Fischböck de

overgelegd. In de werkcommissie van de Raad voor Volkshuishouding was reeds op 3 juli 1941 de eventuele aankoop van de Bijenkorf, welker arisering al in jan. 1941 op het Duitse programma stond, overwogen (notulen in Van Maasdijk 44a). Op 15 dec. 1941 kwam de zaak ook in de commissie-Woltersom ter sprake (zie RvT II de Kock van Leeuwen). Zie verder *n.* 12, 13 en 14.

(10) Vgl. nr. 248, noot 29. Het rapport van de departementale commissie voor het Middenstandskrediet kwam in feb. 1942 gereed (RvT Fin 9/3). Gedacht werd aan de Nederlandsche Middenstandsbank, die daartoe gereorganiseerd en van een nieuwe leiding voorzien zou moeten worden. Het duurde nog tot aug. 1942 voor dit plan zijn beslag had gekregen. Robertson werd voorzitter, Rambonnet en H. J. J. Keip leden van de raad van toezicht en van commissarissen krachtens besluit van de buitengewone aandeelhoudersvergadering van 1 sep. 1942. In sep. 1942 benoemde Rost een commissie ter beoordeling van de verlening van overnamekredieten, waarin o.a. Rambonnet, Hoekstra en Sillmann zitting hadden (beschikkingen van 14 en 22 sep. 1942, *Stcrt* van 28 sep. 1942, nr. 188); vergadering over richtlijnen hiervoor op 14 okt. 1942 (RvT II Fin).

(11) Voor het eerst sinds de representatieve bijeenkomst op 24 april met Fischböck (zie nr. 195) was op advies van Gips de Raad voor Volkshuishouding tegen 24 nov. 1941 door Rost weer bijeengeroepen. De tekst van zijn daar gehouden rede benevens zeer lapidaire aantekeningen van zijn hand over de gevoerde discussie in RvT 122.

(12) Rapport van Van Maasdijks accountant op grond van de gepubliceerde jaarverslagen van 4 dec. 1941. Op een exemplaar daarvan staan notities in Rosts handschrift (BEZ 136), die echter waarschijnlijk uit mrt. 1942 dateren. Het rapport van Van Ferney is niet aanwezig.

(13) Deze som vertegenwoordigde de nominale waarde van de prioriteitsaandelen. Van Maasdijk rekende echter toen al met de noodzaak, een *pool* te vormen die *f* 1.000.000,— zou kunnen opbrengen (nota van 4 dec. 1941). Voor het vervolg zie nr. 273, noot 18.

(14) In BEZ 4 is een concept van Rost aan het Front voor Nering en Ambacht, het voormalig Midden-

regeling van het vraagstuk der arbeiders-coöperaties besproken[15]. Warenhuizen, middenstanders en coöperaties zouden door de Beweging tegelijkertijd in handen genomen worden.

Eenmaal op dit punt aangeland, moest ik tot mijn verbazing van Minister Fischböck vernemen, dat hij in een bespreking met Generalkommissar Schmidt van dezen had vernomen, dat U nog nimmer deze aangelegenheid met hem had besproken. De indruk was gevestigd, dat U niet bepaald zeer geïnteresseerd waart.

Hiertegenover plaatste ik het zeer principieele standpunt, door U op de laatste vergadering van den Raad voor Volkshuishouding ingenomen[11], te weten, dat *alle* joodsche bedrijven in beginsel als aan het Nederlandsche volk door de Joden ontnomen bezit aan *Nederlanders* moesten worden ter beschikking gesteld[16].

Ik heb U hierover verslag uitgebracht en U vroeg mij lijsten van bedrijven, waarin Duitsche Treuhänder benoemd zijn. +

Bijgaand zend ik U eenige dezer lijsten van bedrijven. Deze opstelling is verre van volledig, doch geeft eenigszins een beeld van de omstandigheden[17]. Hoewel het niet gezegd is, dat deze ondernemingen alle voor Hollandsche deelname verloren zijn, lijkt het voor de hand te liggen, dat de meeste dezer bedrijven door Duitsche groepen zullen worden overgenomen. Ik meen dan ook, dat in deze naar een oplossing gestreefd moet worden, waarbij onze Nederlandsche kameraden als gelijkgerechtigde partners betrokken worden[18].

Gaarne houd ik mij voor nadere besprekingen te Uwer beschikking.

Hou Zee!

M. ROST VAN TONNINGEN

Mussert XII 92970–4. Oorspronkelijk

standsfront, waarin hij voorstelde, enerzijds een aantal Hema-filialen op te heffen, anderzijds de frontleden te laten profiteren van het inkoopapparaat van de Bijenkorf.

(15) Gegevens hierover ontbreken.

(16) Zie Inleiding, p. 210-211.

(17) Te vinden in Mussert XII 92940–5. O.a. komen hierop ook Bijenkorf, Hema en Amstelhotel voor.

(18) Zie verder bij nrs. 273 en 283.

268. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. TH. DE LESTRIEUX HENDRICHS

29 December 1941

Kameraad,

Met buitengewoon groote belangstelling las ik Uw gedegen arbeid door over 'De Verdeeling van het nationaal inkomen' [1].

Daar ik morgen met den Leider voor ongeveer een week afreis [2] en ik hier niet beschik over een typiste, schrijf ik U met de hand en zal dezen brief in Den Haag laten overtikken [a], waardoor U dus het schrijven spoedshalve ongecorrigeerd en ongeteekend wordt toegezonden [3] ter besparing van tijd [b].

Nationaal inkomen.

U gaat (en dat is het aantrekkelijke van Uw methode) bij de beschouwingen over het nationaal inkomen uit van de productie, veredeling en verhandeling van goederen, waarbij U de 'normale' staatsverzorging, die in deze drie elementen der goederenproductie onafscheidbaar ligt opgesloten, willekeurig op 20 à 25% der waarde van het totale Nederlandsche verbruik van alle groothandelsprijzen (horizontale kolom C. der bijlagen) stelt. U erkent, dat een grooter deel der staatsverzorging element der prijsvorming kan zijn. Doch terecht zegt U o.a. op pg. 3, dat de financiering der overheidszorg boven een zekere grens als intering van het nationaal vermogen moet worden beschouwd. Als zoodanig karakteriseert U b.v. de bezettingskosten.

268 – (1) Zie nr. 264. In deze uitvoerige nota deed ir. De Lestrieux Hendrichs een op zichzelf wel interessante poging, het nationaal inkomen te herleiden tot de waarde van de verwerkte en verbruikte grondstoffen en van de 'arbeidsinzet'. Met deze laatste term was niet – zoals tijdens de bezetting algemeen gebruikelijk – de verplaatsing van arbeiders naar Duitsland bedoeld, maar de aan de veredeling van het nationaal produkt bestede arbeid. Om van deze beide produktiefactoren tot het nationaal inkomen te komen, paste hij een tweetal opslagen op de waarde toe, nl. een van 35% voor handel, distributie, verkeer enz. en een van 20–25% voor de 'normale staatsverzorging'. Zijn conclusie – ook langs minder ingewikkelde weg te bereiken – was, dat de economische situatie van Nederland alleen kon verbeteren door de 'arbeidsinzet' te verhogen, d.w.z. door een beter gebruik te maken van de aanwezige arbeidskracht. Dat dit in de oorlogssituatie, waarin de bezetter alle grondstoffen en arbeidskrachten voor zijn bewapening opeiste, onuitvoerbaar was, ontging hem blijkbaar grotendeels. Zijn praktische suggesties waren dan ook zonder betekenis.

(2) Onder de hoede van Rauter vertrok Mussert 30 dec. 1941 naar Arys in Oost-Pruisen, teneinde het Legioen, dat daar in opleiding was, te bezoeken voor Oud- en Nieuwjaar. Rost, Van Geelkerken, De Blocq van Scheltinga en Blokzijl vergezelden hem, Zondervan was er al een week tevoren aangekomen; beschrijving van het bezoek in het dagboek van een legionair (Dagboek RvO nr. 579). Na Arys en een bezoek aan Himmlers *Feldquartier* vertrok men naar Berlijn, waar Mussert o.a. Goebbels, Rosenberg en Hierl opzocht en de Berlijnse NSB'ers toesprak. Rost sprak in hoofdzaak met economische relaties. Zie nr. 267, noot 1 en nr. 269. Vgl. de brief van Rauter van 6 jan. 1942 over resultaten van deze reis, BDC H 94: 464–9.

(a) Het concept in handschrift (BEZ 122) met de notitie 'Aan de Lestrieux Hendrichs, Hilversum 28 December 1941', toont sporen van zeer grote haast en spanning.

(3) Deze correspondentie behoort tot de voorstudies voor Rosts economische programma van feb. en mrt. 1942; zie Inleiding, p. 212–213 en nrs. 278 en 288.

(b) Het concept heeft nog: 'Laat ik alvorens nader in te gaan op Uw gedachte de Arbeitseinsatz te verhoogen eerst eenige opmerkingen en vragen plaatsen over den theoretischen opbouw van Uw betoog.'

Ik zou hierbij willen aanteekenen, dat deze vaststelling niet kan en mag beduiden, dat wij ons aan de bezettingskosten, die ik als Nederland's bijdrage in de oorlogvoering voor de Grootgermaansche gemeenschap beschouw [4], willen onttrekken.

Verbruiksgoed en kapitaalgoed.

Ik kom nu op een noodzakelijke verdeeling van de nationale uitgaven in normale en kapitaalinterende uitgaven en verdeel ook de productie waarin Uw beschouwingen over het nationaal inkomen wortelen in productie van verbruiksgoederen en in die van kapitaalgoederen [5].

Bij een volkshuishouding, die in evenwicht is, blijft de productie (verbruik) van verbruiksgoederen dezelfde en is die van kapitaalgoederen gelijk aan de slijtage. Bij een opstrevende volkshuishouding is de productie van kapitaalgoederen grooter dan de slijtage. Bij een inzinkende volkshuishouding daalt de productie van kapitaalgoederen beneden de slijtage.

Bij Uw beschouwing laat Gij na, tusschen verbruiksgoed en kapitaalgoed te onderscheiden. Dit treft b.v. in het bijzonder bij Uw voorbeelden ter verhooging van den Arbeitseinsatz op pg. 11 (waar vooral het korte lijstje van arbeids-intensieve werkobjecten de productie van kapitaalgoederen betreft.)

Het acute probleem.

Wat is nu het acute probleem?

Hierop vestigde ik in het College van Secretarissen-Generaal en in de laatste zitting van den Raad voor Volkshuishouding de aandacht [6]. U wijst op het acute *practische* probleem in Uw nota: 'Verhooging van den Arbeitseinsatz'.

Nemen wij aan, dat wij deze verhooging van den Arbeitseinsatz geheel richten op de voortbrenging van kapitaalgoederen, zoo zou het resultaat dit zijn: 'De door den oorlog geweldig gestegen uitgaven en de daarmede gepaard gaande intering van het nationaal vermogen worden beter opgevangen door de vermelde kapitaalvorming'

De nood van ons volk en vooral van de ongeschoolde arbeiders of 'gesteunden' (pg. 13 van Uw nota) kan ook zonder dit gelenigd worden door een looncorrectie, doch een onmiddellijke verhooging van het verbruik is slechts mogelijk als de voortbrenging van de noodzakelijkste verbruiksgoederen wordt verhoogd.

Eenige der door U gestelde eischen zijn inmiddels reeds verwezenlijkt b.v. landbouw (productieslag; scheuren van grasland, pg. 10 van Uw nota). O.a. werden ook nog 10 Millioen uitgetrokken voor versnelde ruilverkaveling en verder premies voor de omzetting van bloemenkassen in groentenkassen.

Een van de meest dringende en meest productieve werken nl. het in ontginning brengen van de N.O.polder [7] stuit af op het gebrek aan tractoren, olie en gereedschappen.

(4) Vgl. Inleiding, p. 254 e.v. en nrs. 272 en volgende.

(5) Rost legt hier de vinger op een belangrijke fout van De Lestrieux Hendrichs' nota. Deze had het vraagstuk der investeringen geheel buiten beschouwing gelaten, hetgeen ook afgezien van de tijdsomstandigheden zijn praktische conclusies vrijwel waardeloos maakte. Op details wordt hier daarom niet dieper ingegaan.

(6) Vergadering van het college van secretarissen-generaal d.d. 21 nov.; Raad voor Volkshuishouding d.d. 24 nov. 1941, zie nr. 267 bij noot 11; zie verder nrs. 276 en 276 I.

(7) Bij het uitbrengen van staatslening 1941 II, medio okt. 1941, had Rost de verdere werkzaamheden aan de Noordoost- en de Zuidoostpolder ten dienste van de voedselvoorziening juist als voornaamste

De Arbeitsplanung:

Ik ben gaarne bereid, bij terugkomst van mijn reis met U Uw nota in onderdeelen door te bespreken en te komen tot de uitwerking van een nationaal arbeidsplan. Wij zouden ons ontwerp aan de eerstvolgende zitting van den Raad voor Volkshuishouding kunnen voorleggen.

Daarbij mag de Arbeitseinsatz niet tot de urgentie van verbruiksgoederenproductie worden beperkt.

Enkele van Uw voorstellen b.v. de seriebouw van visschersschepen bevinden zich reeds in studie [8].

De 'Umschulung'

Blz. 4 van Uw nota en de daarop weergegeven verhoudingspercentages schijnen te pleiten voor de noodzaak van een herscholing van een deel diergenen, die niet direct in de goederenproductie betrokken zijn.

En toch moet ik hier waarschuwen voor een te radicale orienteering van de Nederlandsche volkshuishouding op den huidigen toestand.

Zelfs als wij aannemen, dat onze koloniën verloren zouden gaan, zoo blijft de specialisatie van een belangrijk deel van het Nederlandsche volk op de verhandeling (transport, enz.) voor de Grootgermaansche gemeenschap van onschatbare waarde. Wie met mij gelooft, dat wij de uitvals- en invalspoort bij uitnemendheid zullen vormen van een groot deel van het Europeesche vasteland; wie met mij gelooft, dat Amsterdam, Rotterdam en Den Haag aaneen zullen groeien tot een haven- en handelscomplex, grooter dan Londen, zal inzien dat de specialisatie van den Nederlandschen mensch op den handel voor de Germaansche gemeenschap een der levensvoorwaarden vormt.

Uw conclusies.

Hoewel ik mij met Uw conclusies in hoofdzaak kan vereenigen, zoo wil ik juist in verband met Nederland's taak binnen de Grootgermaansche gemeenschap erop wijzen, dat men onze nationale of liever gezegd volksche taak in oorlogstijd niet kan en mag zien in een te klein Nederlandsch bestek. Wij zullen dus Uw conclusies nog uit dit gezichtspunt hebben te toetsen.

Ik ben 6 Januari weer in Den Haag. Wilt U door middel van Kameraad Hoekstra een afspraak met mij maken voor een spoedige samenkomst.

Hou Zee!

[M. Rost van Tonningen]

BEZ 122. Doorslagkopie

bestedingen genoemd. De werkzaamheden werden inmiddels wel voortgezet, zij het in langzamer tempo (vgl. de rapporten in FiWi Bau 2a en 2f).

(8) Zie nr. 273 bij noot 15.

269. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN E. R. FISCHER

den 8. Januar 1942 [a]

Sehr verehrter Herr Fischer [1],

Wie ich Ihnen während meines letzten Aufenthaltes in Berlin mitteilte, besteht unter meinen Kameraden, welche in der 'Bataafsche Petroleummij.' im Haag arbeiten, eine wachsende Unzufriedenheit über die Art und Weise wie die dortige Personalpolitik geführt wird [2]. Ich hätte mich loyalerweise zur Prüfung dieser Beschwerden gerne mit Herrn von Klass in Verbindung gesetzt. Dies war aber nicht möglich, da er bei meiner Rückkehr abgereist war und seitdem unerreichbar ist [3]. Ich werde aber baldmöglichst die Gelegenheit ergreifen mit ihm auch diese Angelegenheit zu besprechen.

Der Zweck dieses Briefes soll auch nicht sein um nur Beschwerden vorzubringen, aber wird deshalb geschrieben, um ein Apparat, das über eine so hohe technische Erfahrung verfügt als die 'Bataafsche Petroleummij.' für die gemeinsame Sache zu erhalten.

Sie haben in Deutschland durch die gewaltige Ausdehnung des besetzten Gebietes und durch den Krieg solche grosse Aufgaben, dass Ihnen überall die Menschen fehlen um die Arbeiten durchzuführen. Mit einem gewissen Bekümmernis beobachten wir nun wie die zuverlässigen Nationalsozialisten unter dem Personal der 'Bataafsche Petroleummij.' allmählich abwandern [4] und der Apparat immer unzuverlässiger und daher untauchlicher wird, um z.B. in Russland eingesetzt zu werden.

Sie wissen dass mein Bruder die Verhältnisse dort gut kennt [5]. Dasselbe kann ich sagen von den Kameraden Brands und Schippers [6]. Die drei Kameraden sind sich einig in der Meinung, dass man bei einer Säuberung, die gar nicht einschneidend zu sein brauchte,

269 – (a) Een doorslagkopie van deze brief en van de in noot 7 en 8 genoemde bijlage werd aan Mussert ter hand gesteld (Mussert XII 92959–67). Rost gaf het origineel mee met zijn broer naar Berlijn.

(1) *Wehrwirtschaftsführer Lr.* E. R. Fischer, eerst *Abteilungsleiter*, sinds 1941 *Beauftragter für Mineralöl* van het *Wirtschaftsministerium*, lid van de directie van de *Continentale Oel AG* en commissaris van talloze verwante ondernemingen, leider van de *Wirtschaftsgruppe Kraftstoff*. – Rost sprak hem in de Berlijnse dagen van zijn reis naar Duitsland (zie nr. 268, noot 2). Het contact kan hem bezorgd zijn door zijn broer Wim (zie noot 5) of door Kranefuss, misschien reeds in juni 1940 (zie Doc. I J. H. W. Rost van Tonningen).

(2) Rost had reeds in okt 1941 van F. D. Brands een rapport van die strekking ontvangen. In nov. pleegden ze nader overleg. In zijn rede voor de Raad voor Volkshuishouding op 24 nov. 1941 (zie nr. 267, noot 11) sprak hij zijn bezorgdheid over de ontwikkeling bij de BPM uit.

(3) E. von Klass, sinds 25 nov. 1940 *Verwalter* van de BPM en andere bedrijven van de Royal-Shellgroep. Hij voelde weinig voor de wensen van de NSB'ers (vgl. nr. 286, noten 4 en 5, en Inleiding, p. 253–254).

(4) Reeds in 1940 had een aantal NSB'ers, zo Oosterbaan, Lindeman en Nije, de BPM verlaten met de bedoeling, in de NSB carrière te maken. In zijn rapporten van 27 mrt. en 25 juni 1942 voor Rost (RvT II Brands) gaat Brands hier nog eens uitvoerig op in en geeft meer voorbeelden.

(5) Ir. J. H. W. Rost van Tonningen, in apr. 1940 wegens zijn politieke gezindheid door de directie ontslagen, maar na Rosts terugkeer uit Calais door de *Verwalter* Lochner op aandrang van Rost, Fischböck en Fischer weer in dienst genomen, sinds okt. 1940 directeur van de onder Duitse invloed gekomen dochteronderneming Astra Romana in Ploesti, Roemenië. Als zodanig had hij, via de *Continentale Oel AG* contact met *Dr.* Fischer.

(6) Ing. E. H. Schippers, leider van de technologische afdeling van de BPM, sectieleider van het Economisch Front en NSB-kandidaat voor het voorzitterschap van de bedrijfsgroep Aardolieproducten, waar hij het echter niet verder bracht dan tot lid van de raad van bijstand (notulen Raad voor Volkshuishouding 4, 11 sep. en 2 okt. 1941 in Van Maasdijk 44a). Brands, zie Inleiding, p. 250, *n.* 2.

diejenigen des Personals, die geneigt sind sich für die gemeinsame Sache zur Verfügung zu stellen, ermutigt, während sie jetzt von ihren Vorgesetzten wahrscheinlich davon abgebracht werden.

Mein Bruder nimmt einen konkreten technischen Vorschlag mit, wie er sich den Einsatz der 'Bataafsche Petroleummij.' denkt, wenn man in Russland die Oelfelder zur Verfügung bekommen würde [7].

Ich weiss, dass wahrscheinlich die Anregung dass man der 'Bataafsche' gewisse Konzessionen, welche die Gesellschaft früher in Russland gehabt hat, zurückgeben sollte in Deutschland auf grosse Bedenken stossen wird, aber Sie werden über solche reiche Felder verfügen, dass Sie in dieser Hinsicht durch ein Entgegenkommen den Hauptbestandteil des Personals im positiven Sinne einen Grund zur Mitarbeit verschaffen werden.

Was mich als Nationalsozialist interessiert, ist dass wir jeden Tropfen Oel den wir durch unsere holländische Mitarbeiter mehr gewinnen können der Kriegswirtschaft so bald als möglich zur Verfügung stellen. Daher sollen Sie auch die jetzige Anregung als eine Diskussionsgrundlage betrachten.

Unsere Kameraden würden sich riesig freuen, wenn ihnen durch eine kluge konstruktive Politik die Möglichkeit gegeben würde, ihre nicht-nationalsozialistischen Mitarbeiter systematisch zu bearbeiten und allmählich so umzubiegen, dass sie für die gemeinsame Sache im Sommer zur Verfügung stehen können [8].

Minister Fischböck hat mich ermächtigt mich direkt an Sie zu wenden und kommt Morgen von seinem Urlaub zurück. Dann werde ich ihm sofort Abschrift dieses Schreibens übermitteln, sodass auch er vollkommen im Bilde sein wird [9].

Ich zeichne mit herzlichen Grüssen und Heil Hitler,

[M. Rost van Tonningen]

RvT 91/80430–1. Doorslagkopie

(7) Die nota van eind dec. 1941, in Duitse vertaling meegegeven met deze brief, was evenals de laatste stellig opgesteld door Brands tezamen met Rosts broer die voor Kerstverlof in Nederland was (RvT II Brands). Hierin wordt een sollicitatie voor de BPM verdedigd met gegevens over vroegere prestaties onder Sir Henry Deterding in Rusland en door te wijzen op de bij de Astra Romana getroffen voorbereidingen voor inschakeling in grootscheepse opvoering der verwerking en het vervoer der Russische olie. Duidelijker aangeduid in nr. 278 bij noot 13; zie Doc. I J. H. W. Rost van Tonningen; H. Neubacher, *a.w.*, p. 46–47.

(8) In het tweede deel van de nota worden voorstellen gedaan voor een gewijzigde personeelspolitiek, waardoor de tegenwerking van de Engelsgezinde leiding uit- en de actieve 'Progruppe' in te schakelen ware, met bovenstaand gevolg. Hiermee zou het z.i. grote gevaar bezworen worden 'dass eine Fülle von Sachkenntnis und Erfahrung auf Oelgebiet in dieser Zeit verloren geht'.

(9) Van een reactie van Dr. Fischer is niets bekend. Zie nr. 288 bij noot 12 en bijlage H bij *n*, 9.

270. J. VAN DAM AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

's-Gravenhage, 12 Januari 1942

In vervolg op het telefonisch gepleegd overleg deel ik U mede, dat ik den brief van 6 dezer aan den Rijkscommissaris [1] ter voorkoming van verdere vertraging onderteekend aan U heb teruggezonden, hoewel ik het met verschillende van de door U aangebrachte wijzigingen niet geheel eens kan zijn. In dit verband wijs ik op de volgende punten.

Blz. 6-a. Ik acht het gevaarlijk, dat hier de gedachte naar voren wordt gebracht van een 'grootscheepsche wijziging van de centrale bouw van de gemeente 's-Gravenhage', in verband waarmede U schijnt te denken aan de mogelijkheid, dat het paleis aan het Noordeinde zou dienen te verdwijnen. Uit een oogpunt van stedenbouw en monumentenzorg moet ik hiertegen ernstig bezwaar maken. Met de vele wijzigingen, welke in de laatste jaren in het stadsbeeld van Rome zijn aangebracht, waardoor dit een goed deel van zijn charme verloren heeft, is voldoende leergeld betaald, dat men thans weet hoe zeer in dezen de uiterste voorzichtigheid moet worden betracht. Tegen het verdwijnen van het in den huidigen vorm nog goeddeels uit 1640 dateerende paleis uit een stad als Den Haag, die toch reeds betrekkelijk arm aan monumenten van geschiedenis en kunst is, zou ik zeer ernstig bezwaar moeten maken.

Blz. 7. De door U ingevoegde zin is mij niet geheel duidelijk. Ik vrees, dat hij ons betoog, dat het middenstuk van het paleis Het Loo in elk geval slotmuseum moet blijven, zal verzwakken [2].

Blz. 8. Hoewel ook ik er hoogen prijs op stel, dat het Pagehuis [3] niet uit het beeld van het Voorhout verdwijnt, kan ik niet onderschrijven, dat het ongerept behoud van dit

270 – (1) Deze brief betreft een gezamelijk schrijven van de secretarissen-generaal van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming en van Financiën met voorstellen tot aankoop voor de Nederlandse staat van de koninklijke paleizen; hieraan was de bekendmaking van Rauter van 13 sep. 1941 (*Deutsche Zeitung in den Niederlanden* 16 sep. 1941) betreffende inbeslagneming van het gehele vermogen van het Huis van Oranje-Nassau voorafgegaan. – In principe hadden de Duitsers hiertoe reeds besloten na de radiorede van koningin Wilhelmina op 24 juni 1941, waarin zij Rusland als bondgenoot in de strijd verwelkomde; hierop volgde een tweede soortgelijke rede op 31 aug. 1941. Rost was te voren door Fischböck ingelicht en als waarnemend secretaris-generaal van het departement van Financiën bij de tenuitvoerlegging ingeschakeld. Dr. Bockamp werd benoemd tot *Bevollmächtigter für die Verwertung des niederländischen Kronvermögens*. – De beroering onder de bevolking was groot (zie bijv. *Het Parool* nr. 24 van okt. 1941), zoals ook in het college van secretarissen-generaal tot uiting kwam. Rapporten van de directeuren van het Rijksmuseum, het Museum Boymans en van Monumentenzorg (de commissie-Hannema) vormden de grondslag voor het voorstel van Rost en Van Dam van 6 jan. 1942. Kopie van die brief – wegens zijn buitengewone lengte hier niet afgedrukt – in de verzameling van het Vertaalbureau van Financiën. Zie ook Inleiding, p. 215–216.

(2) De plannen der Duitsers met het Loo wisselden nog gedurig: een sanatorium voor de *Wehrmacht*, evacuatieadres voor Westduitse ziekenhuizen en lazaretten in verband met geallieerde bombardementen enz. (zie stukken uit 1943 in VeJu 57095–8).

(3) Het voormalige paleis van koningin Emma. Op 4 nov. 1941 had Rost zijn collega's meegedeeld dat dit wel bestemd zou worden tot museum of voor een of andere overheidsdienst (CNO SG 90/II). 23 dec. 1941 berichtte hij aan Mussert te hebben voorgesteld, het pagehuis van staatswege te kopen. 'Ik meende U dit te moeten mededeelen, omdat het U zou interesseeren' (Mussert XII 91979). Mussert bracht inderdaad herhaaldelijk deze zaak bij Schmidt ter sprake, zie notities van 22 okt. 1941 en 14 jan. 1942 (Mussert 15d). Ook bij Seyss-Inquart en zo mogelijk bij Hitler kwam hij er mee aan (*Proces Mussert*, p. 48–51 en Mussert 20b, 91790–3).

monument 'een cultureel belang van de allereerste orde' geacht moet worden. Ten slotte is bij de herstelling in 1912 slechts zeer weinig ouds aan dit gebouw gebleven. Het is toen goeddeels vernieuwd. Wij maken ons derhalve aan een overdrijving schuldig door het behoud van dit gebouw te qualificeeren op een wijze als door U is geschied.

Blz. 15-a. Ik betreur het, dat U de gedachte geopperd heeft, dat de linkervleugel van het Paleis Soestdijk op moderne wijze zou kunnen worden ingericht. De bijzondere charme, welke de inrichting van dien vleugel als voortreffelijk staal van een woninginrichting van den eersten rang uit het begin der 19de eeuw heeft, zou daardoor voor goed verdwijnen. In dit verband merk ik nog op, dat, naar mij is medegedeeld, de General-Intendant te Berlijn zoodanig onder den indruk van dit geheel was, dat hij heeft medegedeeld, dat de Weermacht er geen prijs op stelt dezen vleugel te betrekken. Ook voor het aesthetisch en historisch zoo belangrijke middengedeelte zou ik een gebruik, hetzij door de Weermacht, hetzij als Erholungsheim, fnuikend moeten achten [4]. Ik veroorloof mij eenige foto's hierbij in te sluiten, die ik te zijner tijd gaarne zal terug ontvangen, welke een beeld geven van de groote beteekenis van deze ruimten.

Tenslotte betreur ik het, dat U aan het slot niet heeft overgenomen de door mij voorgestelde passage, luidend:

'Tevens zouden wij gaarne zien, dat geen goederen uit de paleizen verwijderd worden zonder dat de reeds herhaaldelijk genoemde Commissie van deskundigen [5] in de gelegenheid is gesteld over de historische en artistieke beteekenis daarvan haar oordeel uit te spreken' [6].

J. van Dam

RvT II Financiën. Oorspronkelijk

271. H. A. RAUTER AAN H. A. SEYFFARDT

Den Haag, den 14. Januar 1942

Sehr geehrter Herr General! [a]

Nach ausführlicher Rücksprache mit dem Generalsekretär im Finanzministerium, Herrn Rost v. Tonningen, und im Einvernehmen mit dem Herrn Reichskommissar und dem

(4) Eerst betwijfelden Rost en Van Dam of het paleis Soestdijk wel kon worden teruggekocht: het was nooit staatseigendom, steeds particulier bezit van het Huis van Oranje-Nassau geweest. Waarschijnlijk zou het nu een *Erholungsheim* voor Duitse militairen worden. Vgl. het aanbod van Seyss-Inquart aan Himmler van 16 mrt. 1942, het terrein ter beschikking te stellen voor een Nederlandse *Reichsschule* (BDC H 164; vgl. VeJu Erz 13623-41).

(5) De commissie-Hannema-Röell-Van der Haagen, zie noot 1.

(6) Door het verloop van de oorlog kregen de gebouwen tenslotte geen van alle een definitieve bestemming. Van de inventaris werd het grootste deel geroofd, de kunstwerken bleven echter grotendeels in Nederland. – Ook het paleis op de Dam werd niet als raadhuis aan de gemeente Amsterdam overgedragen, zoals een tijdlang Rosts plan geweest is (zie CNO SG 12/III, punt 4 van 16 apr., notitie in brievenboek Financiën d.d. 23 juni en aantekening van Mussert voor onderhoud met Schmidt op 15 sep. 1942 in Mussert 15d).

271 – (a) Een kopie van deze brief zond Seyffardt aan Rost (brievenboek Financiën). Zelf nam hij hem op als bijlage bij zijn rapport over het Vrijwilligerslegioen (Doc. I H. A. Seyffardt).

Leider der N.S.B., Herrn Mussert [1], sind wir dahin übereingekommen, einen Verwaltungsführer der Waffen-SS, aus Berlin, der gleichzeitig auch Verbindungsoffizier zur Waffen-SS (SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Waffen-SS Jüttner) sein soll, zu beauftragen, bei Ihnen im Werbestab die Funktion auszuüben, die notwendig ist, um in Zukunft ein gedeihliches Zusammenarbeiten zwischen Werbestab der Legion und der Legion selbst im Rahmen der Waffen-SS zu ermöglichen. Ich bitte Sie daher, Herr General, in Zukunft alle Angelegenheiten, die die Waffen-SS [2] betreffen, insbesondere auch finanzielle Zuwendungen für die Legion im Rahmen der Waffen-SS mit SS-Hauptsturmführer *Hennicke* zu besprechen, der seinerseits die Beziehungen zu Gruppenführer Jüttner herstellen wird. Ich erachte diese Lösung für einzig mögliche und zweckdienliche und freue mich sehr, dass ich Ihnen diesen Führer für diese Aufgabe zur Verfügung stellen kann [3].

Auch hat Rost v. Tonningen mich gebeten, ob es nicht möglich wäre, dass dieser Führer gleichzeitig auch sich etwas um Ihre Verwaltung annimmt; damit diese nach den Grundsätzen eingerichtet wird, die bei den deutschen Wehrmacht- bezw. Waffen-SS-Stellen vorhanden sind, da Rost v. Tonningen seinerseits die Erfordernisse der Legion im Rahmen der Waffen-SS auch nicht sachlich begutachten kann [4] - - - [b]

Mit den besten Grüssen und Heil Hitler! Ihr

RAUTER

Doc. II Vrijwilligerslegioen Nederland. Afschrift van afschrift

(1) Zie het slot van nr. 255. – Het overleg met Mussert handelde niet over de Rost regarderende financiële controle op het Legioenshoofdkwartier, maar over het plan van de generaal en Mussert, de *Fürsorge* en de werving voor Legioen en *Waffen-SS* aan zich te trekken; zie *Dienstneming bij de vijand.*

(2) Seyffardts hoofdkwartier was voor de Duitsers nooit meer geweest dan een *Werbestab* en zelfs die functie werd bedreigd. Het Legioen heette bij hen officieel *Die Legion im Rahmen der Waffen-SS.* Door die naam werd de werkelijke machtsverhouding duidelijker uitgedrukt dan in de tekst van VO 136/41.

(3) Op 15 feb. 1942 ving Hennicke zijn taak bij het Legioen aan. Mussert had sinds zijn gemeenschappelijke bezoek met Seyffardt aan het *SS-Führungshauptamt* in begin sep. 1941 (BDC H 147) meer vetrouwen in de oprechte bedoelingen van Jüttner dan in Berger, de chef van het *SS-Hauptamt.* Een geregeld contact met Jüttners vertegenwoordiger was hem niet onwelkom.

(4) Reeds 14 jan. 1942 gaf het departement van Financiën aan Seyffardt bericht, dat Hennicke bij het Legioen de taak zou krijgen, 'die Zweckmässigkeit der Ausgaben zu beurteilen' (rapport Seyffardt, p. 30 en brievenboek Financiën). Dat ging dus heel wat verder dan een accountantscontrole. – 30 jan. 1942 volgde de officiële kennisgeving, dat Van Ferney als controle-instantie verviel daar hij door de benoeming van Hennicke overbodig geworden was (t.a.p.). Dit ontslag hangt waarschijnlijk ook samen met de 'negatieve uitslag' van het *SS*-strafonderzoek tegen Hulsteijn, zie nr. 255, noot 3.

(b) De tweede helft van deze brief, die alleen als schakel in de – uiteindelijk verloren – strijd om de *Fürsorge* van belang is (zie noot 1), is hier niet opgenomen.

272. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

den 26. Januari 1942 [a]

Lieber Minister,

In aller Eile schreibe ich Ihnen diese Zeilen.

Wie ich Ihnen mündlich sagte [b], habe ich den Leiter der Bewegung Ing. Mussert informiert dass im Balde eine neue [1] Pauschalabhebung eines Teiles unserer Markenguthaben zu Gunsten des deutschen Reiches stattfinden würde und dass ich mit Ihnen die Möglichkeit erörtert hatte eine derartige Leistung als Beitrag der Niederlande für die gemeinsame Kriegsführung zu bezeichnen.

Der Leiter wird sich wahrscheinlich noch in dieser Angelegenheit aussprechen.

Meinerseits möchte ich Ihnen auf einige Umstände aufmerksam machen, welche für das taktische Vorgehen in dieser Frage von Wichtigkeit sind [2].

Wie Sie wissen läuft momentan ein Konflikt mit einem der Aufsichtsräte der niederländischen Bank, Herrn Suermondt, der in der letzten gemeinsamen Sitzung [c] die Forderung aufgestellt hatte, dass die niederländische Bank die Kreditgewährung an den Staat beschränken soll auf den Teil der Ausgaben der Wehrmacht, welcher gemäss dem Völkerrecht des Herrn Suermondt beansprucht werden kann [3].

Ich bin nun dabei dem Herrn Suermondt vom Aufsichtsrat desavouieren zu lassen [4], und glaube, dass dies mir auch gelingen kann [d].

Es wäre für Herrn Suermondt und für meinen Mitdirektoren, de Beaufort und de Jong ein Glücksfall, wenn man momentan mit der Forderung der Zahlung eines Betrages von ungefähr 500 Millionen an den deutschen Staat [5] hervortreten würde [e].

272 – (a) Er bestaan van deze tekst twee versies die onderling enigszins verschillen; de hier afgedrukte ging uit van het denkbeeld, dat Rost Fischböck nog voor diens vertrek naar Berlijn zou spreken. Toen dit bleek te mislukken zond hij de tweede versie na per telex (vgl. nr. 273 bij noot 9; de kopie is RvT 80/80073–4). De afwijkingen zijn, indien van belang, aangeduid in de noten b–g.

(b) De passage van de aanhef tot hier werd vervangen door: '*Für Minister Fischböck.* Durch Verspätung Züge habe ich Sie gestern nicht mehr erreicht. Wie ich Ihnen telephonisch mitteilte – – – '.

(1) Dit slaat op de heffing van RM 500 miljoen 'äussere Besatzungskosten' bij de opheffing van de deviezengrens in mrt. 1941. Zoals Fischböck duidelijk liet blijken tijdens een bespreking op het *Reichsfinanzministerium* over deze *Pauschalabhebung* (N 86/2, verslag d.d. 9 feb. 1942) en kennelijk ook tegen Rost had gezegd, lagen aan deze betalingen geen concrete kosten ten grondslag maar hadden zij alleen ten doel, het Nederlandse markensaldo, dat door de uitverkoop aan Duitsland steeds bleef stijgen, te verminderen. Zie Trip, *a.w.*, p. 17.

(2) Zie Inleiding, p. 254–257. Het is onzeker, wanneer de eis voor het eerst gesteld werd. Op 6 feb. 1942 zei Fischböck in Berlijn, het 'seit längerem' met Rost overwogen te hebben. Rost wenste Fischböck *coûte que coûte* nog te bereiken, voordat deze er in Berlijn over zou beginnen. Het heeft niet mogen baten: het voorstel werd die week door Fischböck aan het *Reichsfinanzministerium* gedaan en vormde al op 3 feb. 1942 onderwerp van een voorbespreking aldaar (FD 45412–4).

(c) Hier volgt in het telexbericht: 'mit unserer Direktion'.

(3) Inleiding, p. 254, *n.* 5; vgl. nr. 282 en 286. Voor de in totaal door Nederland betaalde bezettingskosten, onderscheiden naar categorieën, zie Trip, *a.w.*, p. 16–19. (4) Zie bij nr. 282.

(d) Dit werd: 'gelingen wird'.

(5) Zo luidde blijkbaar Fischböcks oorspronkelijke voorstel. Tegenover Mussert bleef Rost nog in het vage over de omvang van de Duitse eisen (zie nr. 273 bij noot 1; vgl. echter de 5de alinea aldaar en bij *n.* 8, alsmede nr. 288 bij noot 17).

(e) Deze passage werd aangevuld met: 'Dies würde zu einem Konflikt mit dem gesamten Aufsichtsrat führen.'

Wenn im Gegenteil die Entfernung des Herrn Suermondts erfolgt ist, bleibt die Forderung die jetzt deutscherseits aufgeworfen wird eine Frage welche vorläufig nur den Staatsfinanzen betrifft. Die niederländische Bank müsste nur gegen Ankauf vom niederländischen Staat Marken abgeben [6]. Der Staat würde die Zahlung in Schatzscheine leisten, welche nach der jetzigen Lage der Geldmarkt sicher zum Teil in der offenen Markt placiert werden können. Wir könnten dadurch ein Gesamtrücktritt des Aufsichtsrates wahrscheinlich vermeiden, obwohl diese natürlich möglich bleibt.

Ich nehme an, dass eine allgemeine Krise in den Wirtschaftskreisen welche jetzt noch in der Organisation Woltersom mitarbeiten, Ihnen nicht willkommen ist. Dazu aber ist ein Gesamtrücktritt des Aufsichtsrates der niederländischen Bank in diesem Zusammenhang vielleicht der Anlass.

Daher wäre zusammenfassend die Angelegenheit wo möglich ein Paar Wochen zu verschieben, es wäre jedenfalls die Form einer freiwilligen Leistung niederländischerseits einer zwangsweisen Auferlegung vorzuziehen.

Im letzteren Falle käme auch ich persönlich in einer sehr schweren Situation dem Aufsichtsrat gegenüber [f].

Bei Ihrer Rückkehr am Ende dieser Woche [7] möchte ich Sie gerne in dieser Angelegenheit sprechen und zeichne vorläufig mit freundlichen Grüssen und ein Wunsch für eine gute Reise nach Berlin [g].

Heil Hitler,

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 80/80075-6. Doorslagkopie

(6) De uiteindelijke betalingsregeling was tenslotte nog ongunstiger, zie nrs. 286 en 303.

(f) De laatste drie alinea's (van 'Ich nehme an' af) ontbreken in het telexbericht geheel. Het is niet duidelijk waarom dit belangrijke argument werd weggelaten.

(7) Fischböck was i.v.m. zijn benoeming tot *Reichskommissar für die Preisbildung* voortaan een groot deel van de week in Berlijn.

(g) De passage 'und zeichne - - - Berlin' is weggelaten.

273. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 29 Januari 1942

Leider,

In aansluiting op het gesprek, dat ik gisteren telefonisch met U mocht voeren over de aanstaande betaling van een bedrag, dat nog niet definitief is vastgelegd[1], door den Nederlandschen Staat aan het Duitsche Rijk, zou ik het volgende willen opmerken:

Na de afschaffing van de Clearing tusschen Nederland en Duitschland en na de opheffing van de deviezengrens en de douanengrens [2] tusschen beide landen verschijnen de betalingen, die door Duitsche afnemers van Nederlandsche goederen naar Nederland worden verricht, als even zoovele Markentegoeden van de Nederlandsche Bank. Zoo heeft de Nederlandsche Bank op het oogenblik in Duitschland een Markentegoed, dat het Milliard reeds overschrijdt.

Daar de geheele Duitsche industrie voor de oorlogvoering werkt en ook levensmiddelen of grondstoffen voor Duitsch gebruik benoodigd zijn, vormt ons Markentegoed een koopkracht in Duitschland, die voorloopig braak blijft liggen. Voor zoover de Mark Europeesch betaalmiddel is (devies) zou het denkbaar zijn, dat wij ons Markentegoed voor aankoopen in andere landen gebruiken. Dit gebeurt reeds in bescheiden mate [3].

Zijn volle waarde zou ons Markentegoed na het sluiten van den vrede krijgen, als leveringen van goederen uit Duitschland of uit het overige vasteland (Rusland) weer mogelijk worden.

Ik veronderstel, dat het bij de onderhavige betaling aan Duitschland om een bedrag van 500.000.000 Mark gaat, dus een betaling, die gelijk staat aan die, welke in het voorjaar van verleden jaar werd geëffectueerd.

Toevallig was ik op 25 Januari de gast van den Duitschen vertegenwoordiger van de Reichsbank bij de Nederlandsche Bank, Direktor Bühler, waarbij tevens aanzat de Staatssecretaris bij het Vierjahresplan Neumann[4]. Ik had gelegenheid, hem uiteen te zetten, hoe ook U zich bezwaard gevoeldet over een aan Nederland opgelegde betaling. De Heer Neumann antwoordde mij, dat de betalingen het karakter dragen van een bijdrage van Nederland voor de ontsluiting van Oost-Europa, dus in het bijzonder van de Russische ruimte [5].

Ik maak U in het bijzonder hierop opmerkzaam, omdat hier voor U wellicht een mogelijkheid ligt, om ons land in den economischen opbouw van Rusland actief in te schakelen en uit ons aandeel daarin later de vruchten te doen plukken [6].

273 - (1) Vgl. nr. 272 bij noot 5.

(2) De deviezengrens met Duitsland werd opgeheven op 1 apr. 1941 (VO 65/1941), de douanegrens – beter gezegd de tarieven bij in- en uitvoer – op 16 dec. 1940 vereenvoudigd (VO 241/40).

(3) De maat was wel uiterst bescheiden; vrijwel alle landen weigerden *Reichsmarken* te accepteren, sommige probeerden zelfs van de opheffing van de deviezengrens van Nederland met Duitsland te profiteren door hun schulden aan Nederland in RM af te doen. Het zou echter nog bijna twee jaar duren aleer Rost tot het inzicht kwam dat de grote markensaldi hun nadelen hadden. Vgl. zijn reeds in de bezettingstijd clandestien circulerende brief aan Seyss-Inquart van 18 dec. 1943 (Trip, *a.w.*, p. 44–57). Zie deel II.

(4) *Staatssekretär* Neumann en Dr. Gramsch waren sinds 24 jan. 1942 in Nederland, waar zij o.a. Görings eisen t.a.v. sluiting van bedrijven, verhoogde arbeidsinzet en opheffing van de douanegrens met andere landen kwamen onderstrepen.

(5) Zie bijlage H voor het toenmalige standpunt van het *Vierjahresplan* over deelneming van niet-Duitsers aan 'oostinzet'. Zie voorts Inleiding op deel II.

(6) Mussert had bij zijn recent bezoek aan Berlijn (zie nr. 268, noot 2) aan Rosenberg verzocht om vestigings-

Gaarne sta ik tot Uw beschikking om deze gedachte nog wat uit te werken. Ik heb Staatssecretaris Neumann verzocht, ons eenige weken respijt te verschaffen teneinde U de gelegenheid te geven met den Reichskommissar en Minister Fischböck dit vraagstuk door te spreken [7].

Technisch-financieel zou zich de betaling als volgt voltrekken: De Nederlandsche Staat zou van de Nederlandsche Bank een bedrag van 500.000.000 Marken [8] moeten koopen en dit bedrag in Marken vervolgens aan den Duitschen Staat overmaken. Daar de Nederlandsche schatkist niet over voldoende fondsen beschikt om een dergelijke betaling te verrichten, zou zij zich deze middelen moeten verschaffen door de uitgifte van ongeveer 375.000.000 Gulden schatkistbiljetten.

Deze zouden althans voor een deel bij de Nederlandsche Bank terecht komen, daar de geldmarkt het totale bedrag niet kan absorbeeren.

Nu is op het oogenblik een conflict hangende tusschen een der commissarissen der Nederlandsche Bank eenerzijds en de Directie van de Bank en het Ministerie van Financiën anderzijds betreffende de geldverstrekking van de Bank aan den Staat. Ik heb nu zooeven een Fernschreiben naar Minister Fischböck verzonden [9] en hem verzocht ook met het oog op dit conflict uitstel van betaling aan Duitschland te willen bewerkstelligen. Gebeurt dit niet, dan zal de Raad van Commissarissen van de Nederlandsche Bank wellicht aanleiding vinden, demonstratief af te treden, om aldus tegenover het Nederlandsche Volk met de 'eer' te strijken, voor haar belangen te zijn opgekomen.

De zaak zou dus zorgvuldig ook politiek moeten worden voorbereid en ook hierover zou ik U gaarne nader willen spreken.

Ook over de ariseering heb ik met Staatssecretaris Neumann [10] gesproken en hem van Uw standpunt op de hoogte gebracht. Ik heb een beroep op hem gedaan om ook in deze onze houding te begrijpen en hem onze zorgen verteld over de wijze waarop door sommige Duitsche belanghebbenden de binnendringing van Nederland op economisch gebied wordt doorgevoerd [11]. Ik vond bij hem hierover alle begrip en vertelde hem toen, dat U aan den Reichskommissar de wensch te kennen had gegeven [12] om met mij samen een onderhoud te hebben met den Reichsmarschall. Staatssecretaris Neumann heeft hiervan acte genomen.

gebied voor Nederlandse kolonisten in Oost-Europa. Zijn verzoek was echter als prematuur afgewezen; vgl. notitie van Rosenberg over dit onderhoud (CDI RMfdbO, 140328; N 74: 30151-3), voorts Schmidt op de *Referentenbesprechung* van 6 jan. 1942 (HSSPF 54b) en Rauter aan Himmler, 6 jan. 1942 (BDC H 94: 469).

(7) Vgl. nrs. 278, 284, 284 I en RvT 78 en 79. (8) Zie nr. 272, noot 5.

(9) De telex werd 26 jan. of uiterlijk 27 jan. 1942 verzonden; zie nr. 272, noot a-g.

(10) Men houde in het oog dat Neumann kort te voren aan de zgn. *Wannseekonferenz* had deelgenomen waar men tot 'Endlösung der Judenfrage' had besloten (FOSD 1512).

(11) Vgl. nr. 267 bij noot 16 en Inleiding, p. 210-211. Rost had inmiddels ook steun gezocht bij Himmler: het ging hier immers om een zaak van 'gelijke rechten voor de beide Germaansche stammen'. Vermoedelijk had hij er Himmler een – ons onbekende – brief over geschreven; hij bracht het onderwerp ter sprake tijdens een maaltijd in Himmlers speciale trein onderweg op reis met Mussert naar Arys (zie nr. 268, noot 2). Hij had enig succes: Himmler sprak met Bormann over de zaak en deze op zijn beurt vroeg Schmidt om inlichtingen. In een uitvoerige brief aan Bormann (d.d. 27 jan. 1942, N 90/1) gaf daarop Seyss-Inquart zelf een uiteenzetting, soms zelfs verdediging, van de ariseringspolitiek in Nederland. Hij deelde daarbij mede, dat Göring niet lang tevoren had goedgevonden dat ca. een derde van de te ariseren ondernemingen in handen van Nederlanders zou komen; van de rest moest gebruik gemaakt worden om de economische *Verflechtung* (vgl. nr. 252, noot 1) met Duitsland te intensiveren.

(12) Uit Seyss-Inquarts verslag aan Bormann (zie vorige noot) krijgt men niet de indruk, dat Mussert dit inderdaad gevraagd heeft. Volgens dit verslag had Mussert in een gesprek met Seyss-Inquart laten blijken

Ik wees erop, dat het wenschelijk zou zijn, zich in deze met den Rijkscommissaris te verstaan. Ondertusschen zou het natuurlijk aangenaam zijn, als het onderhoud met den Rijksmaarschalk ook een breeder karakter zou dragen dan de ariseering alleen. Ik geloof, dat dit ook Uw bedoeling is[13].

In dit verband zou ik willen wijzen op de taak van de Nederlandsche leiders der verschillende takken van het bedrijf in de groote Europeesche ruimte van de toekomst. Mondeling sprak ik U reeds over onze reederijen, die op het oogenblik in een zeer moeilijken toestand verkeeren, aangezien zij slechts uitgaven, doch geen ontvangsten hebben. Zooals ik U medegedeelde, heb ik hierover reeds een algemeene enquête laten houden en hoop spoedig concrete voorstellen voor een oplossing van deskundigen te mogen ontvangen[14]. Ik herinner U aan het herstel van onzen visschersvloot, waaraan de Commissie van den Raad voor Volkshuishouding van Dieren hard werkt[15]. Ook hierover zijn binnen niet te lange termijn voorstellen te verwachten. Ik wijs op de werkzaamheid van de Koninklijke bij de wederopbouw van verwoeste Russische petroleumvelden. Nog een vierde zeer belangrijke kwestie is in onderzoek. Deze draagt een zoo vertrouwelijk karakter, dat ik U hierover liever mondeling spreek[16].

Over het plan, de Koninklijke Petroleum in te schakelen, heb ik uitvoeriger met Staatssecretaris Neumann en zijn medewerkers van gedachten gewisseld. Hij was in dit plan zeer geinteresseerd en bepaald verbaasd over de mogelijkheid, om binnen een maand na de bezetting de bronnen weer te laten vloeien. Staatssecretaris Neumann vertrekt spoedig naar Roemenië. Hij kent ook mijn broer goed en zal zich door hem ook nader laten inlichten[17]. Ik verklaarde Staatssecretaris Neumann, dat het projecteeren van den Nederlandschen gezichtskring naar het Oosten alleen dan snel genoeg in zijn werk zou gaan, als de Nederlandsche bedrijfsleiders het gevoel zouden krijgen, dat zij hun leiderschap snel genoeg kunnen ontwikkelen. Het is inderdaad ook mijn vaste overtuiging, dat de Nederlandsche soldaten aan het front slechts dan snel in aantal zullen groeien, indien, zooals U het uitdrukt, op alle gebieden tegenover ons volk de vriendschaps-politiek wordt gevolgd, welke overeenkomstig des Führer's wil is.

Ik geloof, dat ik voorlopig hiermede kan volstaan, doch ik gevoel mij verplicht, U mede te deelen, dat ik in de ariseering nog weinig vorderingen maak.

De Heer Fischböck heeft nu ruim 1½ week geleden aan den leider van het ariseeringsbureau hier te lande, den Heer Bauer, opdracht gegeven, zich met mij in verbinding te stellen. Twee maal heeft hij zich aangemeld en twee maal afgezegd. Een maal, omdat hij ongesteld was en een ander maal, omdat hij naar Berlijn moest vertrekken.

De ariseering van de Bijenkorf hokt eveneens, mede omdat de Heer Bauer tot nu toe

dat hij de zaak niet al te belangrijk vond en dat hij geenszins de joodse ondernemingen uitsluitend door Nederlanders wilde laten overnemen. Hij meende deze zaken echter goed te kunnen gebruiken om partijgenoten onder te brengen die hij in de politiek niet meer op de voorgrond wenste te zien. Het samenspel van Rost met Mussert inzake de arisering dat in Berlijn zo goed liep (BDC H 94: 464–9), was weer verstoord doordat Schmidt Mussert had ingefluisterd, dat Rost deze zaak alleen had opgezet om Schmidt van Mussert te vervreemden. Zoals zo menigmaal had Schmidt met deze intrige weer succes. Mussert liet Rost bij zijn pogingen in de steek

(13) Van zulk een gesprek waarvoor zeker mede Rosts economische programma's (zie nrs. 278, 288) waren bedoeld, kwam in dit stadium niets.

(14) Vgl. nr. 288 I bij *n.* 7.

(15) Nadere gegevens bij nrs. 283 en 288 over de Visserijcommissie–Van Dieren.

(16) Zie nr. 278, noot 15.

(17) Zie nrs. 269, 278 bij noot 13 en slot van nr. 286.

nog geen inlichtingen heeft kunnen geven over den financieel-economischen toestand van dit concern, waarom onze vertrouwensmannen gevraagd hebben.

Onze plannen liggen vrijwel gereed. Ik zal mij nu met den Heer Fischböck opnieuw in verbinding stellen [18].

Ik blijf mijn pogingen voortzetten, doch acht nog altijd een gesprek met den Rijkscommissaris in aanwezigheid der Generalkommissaren Fischböck en Schmidt van doorslaand belang.

In de hoop, U spoedig te mogen spreken, teeken ik met een krachtig Hou Zee!

Mussert XII 92955-8. Oorspronkelijk — M. ROST VAN TONNINGEN

274. F. L. RAMBONNET AAN E. GRUFFKE

's-Gravenhage, 2 Februar 1942

Lieber Kamerad Gruffke [1],

Es ist tatsächlich der Wunsch des Herrn Rost van Tonningen 'De Waag' als sein Sprachrohr zu verwenden.

Es ist ihm bekannt, dass zur Zeit ein hohes monatliches Defizit besteht. Ob es den Betrag von *f* 2500.— erreicht, wie Sie angeben, ist allerdings abhängig von den Voraussetzungen worunter die Zeitung weitergeführt wird [2]. Herr Rost van Tonningen wird sich gerne mit Generalkommissar Schmidt über die Pläne, welche er mit 'De Waag' hat, unterhalten.

Es ist mir bekannt, dass Herr Rost van Tonningen über diese Angelegenheit auch Herrn Minister Fischböck informiert hat [3]. - - - [a]

RvT 100/81862. Doorslagkopie — F. L. RAMBONNET

(18) Vgl. nr. 267 bij noten 12 en 13. – Op 9 mrt. 1942 kwam het officiële taxatierapport van de NAGU, de *Veräusserungstreuhänderin* van De Bijenkorf. Er werd *f* 3.350.000,— gevraagd. Van Maasdijk berichtte terstond dat dit bedrag te hoog was. Eind okt. 1942 werd het bedrijf opnieuw aangeboden, maar de koop sprong weer af wegens de te hoge vraagsom (BEZ 4, 6 en 136). Rambonnets poging, de eis door rechtstreeks contact van Rost met Seyss-Inquart omlaag te krijgen (20 nov. 1942, BEZ Alg. 1/87945), faalde eveneens.

274 – (1) Zie Inleiding, p. 182–189 en nr. 249. Deze brief werd geschreven uit naam van Rost na afloop van diens bespreking met Hoekstra en De Lestrieux Hendrichs, de kandidaat voor de economische rubriek van *De Waag*, die 29 jan. zijn plannen al op schrift had gesteld (BEZ 94). Intussen deed Schmidt, die reeds op 12 jan. op de *Referentenbesprechung* had meegedeeld, geen bezwaar te hebben wanneer het blad in handen van Rost van Tonningen overging (HSSPF II 54b, 2/42), op 29 jan. 1942 Rost verzoeken, voorstellen in te dienen voor de reorganisatie van *De Waag*. Voor het geval dat Rost er van afzag, zou Schmidt zelf moeten zorgen voor ondersteuning van het blad (RvT 100/81861).

(2) Uit eind 1941 dateren enkele kostenberekeningen van de uitgever Holle & Co., aan wie het blad door de Arbeiderspers was uitbesteed. Het tekort werd bij tweeduizend abonné's geraamd op *f* 36.000,— per jaar. Goedhuys oordeelde dan ook uitgave door de Arbeiderspers zelf de enig juiste oplossing; ook dan was nog een jaarlijks deficit van *f* 29.000,— te verwachten (RvT 97/81774–6). Sir Henry Deterding had voor de oorlog jaarlijks de tekorten bijgepast. Nu werd gedacht aan een subsidie van Bijzondere Economische Zaken.

(3) Deze mededeling diende om te voorkomen dat Schmidt zou terugkrabbelen. Het resultaat van het onderhoud op 12 feb. 1942 (zie noot a en 1) moet dan ook gunstig geweest zijn: op 28 feb. 1942 zette Rost de nieuwe koers zelf in met een hoofdartikel over *Nederland in de groote Europeesche ruimte*. Op 4 mrt. bespraken Goedhuys en De Lestrieux Hendrichs de plannen voor de nieuwe economische rubriek met de toekomstige medewerkers (verslag in BEZ 94). Het blad werd officieus tevens het orgaan van het Genootschap 'Nederland en Europa' (brief van Rost van 1 apr. 1942 aan Ferd. Fried, RvT 91/80433; zie ook nr. 300, noot 7). Reeds vanaf 1 feb. 1942 werd *De Waag* bij de Arbeiderspers zelf gedrukt. Voor het verdere lot van het blad, zie deel II.

(a) In de weggelaten passage werd een afspraak voor nadere mondelinge toelichting voorgesteld.

275. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 5 Februari 1942

Leider,

Het is mij een behoefte U dank te zeggen voor de vervulling der wenschen, die ik uitte tijdens het onderhoud, dat ik voor Kerstmis na Uw terugkomst uit Berlijn mocht hebben[1].

Kameraad de Haas heeft per brief[2] zijn verontschuldigingen aangeboden voor de door hem destijds geuite beleediging. Daarmede is de zaak voor mij uit de wereld.

Tevens ontving ik het eereteeken 'Strijd en Offer' uit handen van den districtsleider Kameraad van Iersel.

Ik zal dit teeken dragen in de herinnering aan de jaren van strijd, die voor U ook het zwaarste waren en waarin de beweging zooveel had te verduren.

Ik druk U in gedachten erkentelijk de hand en groet U als Leider der Beweging met een krachtig Hou Zee

M. ROST VAN TONNINGEN

Mussert XII 92978. Oorspronkelijk in handschrift

276. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 12 Februari 1942 [a]

Leider,

Sinds eenige maanden houd ik mij met het noodvraagstuk der ondervoeding van ons volk bezig[1]. Deze ondervoeding is gedeeltelijk niet te verhelpen, daar de voedselschaarschte een gevolg is van de blokkade[2]. Doch de beschikbare hoeveelheid voedsel zou rechtvaardig voor het volk verdeeld moeten worden. Aan den wantoestand eener ongelijkmatige verdeeling en begunstiging der beter gesitueerden moet een einde worden gemaakt, als onze propaganda voor het nationaal-socialisme in de breede massa van het volk begrepen zal worden.

De menschen in dit land genieten een zoo gering loon of ontvangen zulk een geringen steun, dat zij het levensmiddelenpakket of het distributie-goederenpakket, waarop de kaarten

Blijkens een notitie op de brief ontmoetten Rost en Schmidt elkaar op 6 feb. 1942 toevallig, waarbij de gespreksdatum werd afgesproken, nl. 12 feb. Die afspraak werd 10 feb. 1942 schriftelijk bevestigd (RvT 100/81863).

275 - (1) Zie hierbij nrs. 248 en 260. Het onderhoud had plaats op 18 dec. 1941, vgl. nr. 260, noot 8.

(2) De brief - in hoofdzaak een reeks uitvluchten - dateert van 16 jan. 1942 (RvT 94/81155) en is dus blijkbaar een onmiddellijk gevolg van de tijdelijke verbetering in de betrekkingen tussen Rost en Mussert van eind dec. 1941. Zie daarover Rauter aan Himmler d.d. 6 jan. 1942 (BDC H 94: 464-9).

276 - (a) Op de brief staat genoteerd: 'niet verzonden, mondeling besproken 13/2'42'. Toen werden ook de nrs. 278 en 279 besproken; zie Inleiding, p. 212.

(1) Zie Inleiding, p. 197 e.v.

(2) Het element: export naar Duitsland verwaarloost Rost bewust. Die export was, afgezien van groente en fruit, op dit tijdstip niet van overwegende betekenis. Wel waren in 1940 grote voorraden spijsvetten naar Duitsland gegaan.

hun recht geven, niet kunnen koopen. Ik ben door klachten van werklooze kameraden[3], doch ook door die van de laagst bezoldigde klassen van werkende arbeiders herhaaldelijk voor dit vraagstuk geplaatst.

Daar het Departement van den heer Hirschfeld in deze aangelegenheid over goede gegevens beschikt, heb ik herhaaldelijk aangedrongen de noodige inlichtingen te mogen verkrijgen. De heer Louwes, met wien ik gedurende onze strijdjaren niet verwacht had, nog eens te moeten 'samenwerken', heeft mij herhaalde malen beloofd, mij het noodige materiaal te verschaffen. In het College van Secretarissen-Generaal drong ik telkens en telkens weer op het verschaffen van deze inlichtingen aan[4]. Ik besprak de zaak zoowel met Minister Fischböck als met den Rijkscommissaris [5] en benoemde enkele weken geleden een studiecommissie uit den Raad voor Volkshuishouding, bestaande uit Krantz als voorzitter, de Lestrieux Hendrichs en Mr. Behrens als leden en Drs. Kooystra als vertegenwoordiger van het Arbeidsfront. Deze Commissie, waaraan later de Prijzencommissaris, kameraad Schokker, en een vertegenwoordiger van den Landstand zal moeten worden toegevoegd, heeft voor enkele dagen een beknopt voorloopig rapport ingediend[6], terwijl de heer Louwes in het College van Secretarissen-Generaal met een mager document voor den dag gekomen is, dat ons door den heer Hirschfeld gedurende de zitting werd overhandigd [7].

Het voortbestaan van het euvel, waarop ik in het begin van dit schrijven de aandacht vestigde, doodt niet alleen onze propaganda in de breede massa, doch dwingt deze massa om kaarten te verkoopen ten einde aldus van den opbrengst een deel der goederen aan te koopen, die hun door hun te lage loon of inkomen anders zouden ontgaan. Wij brengen de menschen tot immoraliteit en bevorderen den zwarten handel.

Het vraagstuk zou theoretisch op te lossen zijn door invoering van een minimum loon voor werkenden en van een minimum inkomen voor werkloozen, aangevuld door een stelsel van kinderbijslagen.

Belangrijk is nu, dat de Duitsche autoriteiten aan de werkloosheid, zoowel als aan den korten arbeid, binnen het Europeesche gebied een einde willen maken. Korte arbeid zal worden afgeschaft en in langen arbeid worden omgezet. Het is de bedoeling de vrijkomende krachten en de werkloozen uit Nederland in het Rijk tewerk te stellen [8].

U zult denken, dat ik aan het afdwalen ben, doch dit is geenszins het geval. U gaat waarschijnlijk zelf accoord met het beginsel, dat de arbeidskracht van het vereenigde

(3) Zie bijv. Rosts mededeling aan secretarissen-generaal op 14 okt. 1941 (CNO SG 87/II, punt 2); zie ook RvT II J. Vogels, brief uit Amsterdam van nov. 1941.

(4) Vermoedelijk iets overdreven voorgesteld, zie CNO SG 73/II, punt 6; 92/II, punt 2 en 3/III, punt 2 van resp. 15 juli, 21 nov. 1941 en 29 jan. 1942.

(5) Rost moet blijkens de notulen van secretarissen-generaal dit onderwerp herhaaldelijk met Fischböck en ook Seyss-Inquart hebben besproken; de verzameling-Rost van Tonningen bevat daaromtrent geen stukken. Zowel het overleg met Fischböck over een verhoging van salarissen van ambtenaren en overheidspersoneel in juni en nov. 1941 (zie Inleiding deel II), als over Hoekstra's eventuele benoeming in de organisatie-Louwes in juli 1941, over de bezettingskosten in sep. 1941, over de besteding van staatslening 1941 II in okt. 1941, als tenslotte over de eerste NOC-projecten, kan deze wending genomen hebben.

(6) De verzameling Rost van Tonningen bevat evenmin dit voorlopige als het definitieve rapport van de commissie-Krantz, dat in begin maart gereed kwam (zie nr. 291, noot 1). Bewaard zijn slechts Rosts tussentijdse instructies van 12 feb. 1942 (nr. 276 I) en de mededelingen in nr. 291 I bij noot 3.

(7) In de vergadering van 5 feb. 1942 legde Hirschfeld drie nota's over, zie Inleiding, p. 199.

(8) Dat was het nieuwe programma voor versterkte *Arbeitseinsatz* dat Göring juist had afgekondigd. Zie nrs. 273 en 277.

Europa daar moet worden ingezet, waar zij voor het winnen van den oorlog het belangrijkst is, doch men ziet hier ons eigen land over het hoofd. Het verminderen van de werkloosheid is een dwingende noodzaak en zou het vraagstuk voornamelijk tot de werkende arbeiders beperken. Doch de inzet van de arbeidsreserve, die men nu nog heeft, kan aan het vraagstuk der ondervoeding in ons land dienstbaar worden gemaakt door een grootere landbouwproductie te forceeren. Bij het gebrek aan tractoren en benzine zal bijv. de ontginning van den Noordoostpolder hoofdzakelijk met handenarbeid moeten geschieden [9].

Wij betreden hierbij het gebied van den productieslag. Het zal noodig zijn om over deze materie binnen niet al te langen tijd een vergadering van den Raad voor Volkshuishouding te houden als de Commissie overeenkomstig de door mij gegeven leiddraad waarvan een afschrift hierbij gaat, haar eindrapport zal hebben uitgebracht [10].

Hou Zee!

M. ROST VAN TONNINGEN

RvT 113/82864–5. Oorspronkelijk

276 I. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN DE COMMISSIE MINIMUM-VOEDSELVOORZIENING

12 Februari 1942

Kameraden,

Kameraad Krantz, de leider Uwer Commissie, stelde mij het ontwerp schrijven ter hand, houdende de voorloopige slotsom waartoe Gij waart gekomen [1].

In antwoord daarop diene het volgende:

a. Uit de verstrekte gegevens blijkt, dat de ongeschoolde arbeiders en de werkloozen een inkomen hebben, dat beneden het minimum loon ligt, dat vereischt is om het distributiegoederenpakket te koopen.

b. De onmiddellijke oplossing van het vraagstuk zou dus voeren tot een verhooging der loonen van ongeschoolde (c.q. van korten-tijd-arbeiders) en der inkomens van werkloozen tot het peil der geschoolde arbeiders.

c. Daar deze oplossing niet doorvoerbaar is [2], moet eerst radicaal een einde worden gemaakt aan korten arbeid en werkloosheid.

d. Desbetreffende eischen zijn ook door de Duitsche Overheid gesteld geworden [3]. Er zullen dus weldra nog overblijven vollen-tijd-werkers en voor den arbeid ongeschikte werk-

(9) Zie Rosts mededelingen per radio en in *Europakabel* over staatslening 1941 II (Inleiding, p. 195); vgl. nr. 278 bij *n.* 7. – Zie voor Rosts belangstelling voor de Noordoostpolder enkele verspreide brieven, o.a. van 10 nov. en 3 dec. 1941 en van 21 mei 1942 (Vertaalbureau Financiën), voorts zijn brief aan de NSB-districtsleiding in Friesland d.d. 14 jan. 1942 (BEZ Alg. 1/87291–2).

(10) Zie verder nrs. 276 I, 291 en 291 I.

276 I – (1) Zie Inleiding, p. 198–199. Eveneens op 12 feb. liet Rost het rapport van Louwes (nr. 276 bij *n.* 7) naar de leden van de commissie-Krantz toezenden (BEZ Alg. 1/87370).

(2) Niet uitvoerbaar omdat de bezetter geen algemene loonsverhoging wenste, alleen correcties voor de slechtst betaalde groepen ter aanpassing aan het Duitse loonpeil. Bovendien ware een dergelijke gelijkstelling sociaal onmogelijk.

(3) Zie nr. 276 bij *n.* 8 en nrs. 277 en 280.

loozen. De laatste categorie zal door Armenzorg inderdaad op de basis der minst betaalde vollen-tijd-arbeiders moeten worden gesteund.

e. Wij zouden dus de studie inderdaad hoofdzakelijk kunnen beperken tot de vollen-tijd-arbeiders. De statistieken bewijzen dan, dat een lichte verhooging der loonen der geoefende arbeiders en een grootere verhooging der loonen der ongeschoolde arbeiders zal moeten plaats vinden. De afstand tusschen de loonen van geschoolde, geoefende en ongeschoolde arbeiders zou dus verminderen.

f. Ten einde deze nivelleering zoo gering mogelijk te maken, zou overwogen kunnen worden de loonen te berekenen voor een gezin van vier personen en de meer kinderrijke gezinnen door kinderbijslagen van overheidswege voor den duur van den oorlog te helpen. Op dit punt ware kameraad van Hoeven [4] in te schakelen.

g. Met kameraad van Hoeven ware een schema op te stellen voor de minimum loonen in de verschillende deelen van ons land.

h. De Prijzencommissaris kameraad Schokker ware hierover te hooren.

i. Daarop ware de arbeid der Commissie te splitsen in

1. een onderzoek naar de herziening der salarieering van het overheidspersoneel,
2. een onderzoek naar de herziening der loonschalen in het bedrijfsleven.

j. Wat het onderzoek naar de salarieering van het overheidspersoneel betreft, zal ik voor een schatting der kosten kunnen zorgen, als ik het onder letter g. gestelde schema zal hebben ontvangen.

k. Overeenkomstig het voorstel van Uwe Commissie ware het onder letter g. gestelde schema aan het College van Rijksbemiddelaars te overhandigen als een grondslag waarvoor toestemming niet vereischt is [5].

l. Aan het N.V.V. ware het schema te overhandigen met het verzoek het aan hare organisatie door te geven als een te stellen doel met verzoek om voorstellen voor een practische oplossing.

m. Aan de reeds voltooide organisatie van het bedrijfsleven ware het schema eveneens te overhandigen met verzoek om advies.

n. Het eindrapport der Commissie zal dienen te worden besproken in den vollen Raad voor Volkshuishouding met het doel: inleiding eener grootscheepsche propaganda-actie der Beweging [6].

Inmiddels Hou Zee!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 113/82866–7. Doorslagkopie [a]

(4) G. W. F. van Hoeven, ambtenaar van het departement van Sociale Zaken, bekend als verdachte uit een spionagezaak in 1940.

(5) Dit was dus Rosts plan: er zou een aantal minimumloonschalen worden opgesteld voor verschillende gemeenteklassen en vervolgens zouden de werkgevers een algemene machtiging krijgen, zonder speciale toestemming van Rijksbemiddelaars de lonen tot deze minima op te trekken (vgl. nr. 291 I na noot 3).

(6) Zie verder bij nrs. 291 en 291 I.

(a) Dit is de voor Mussert bestemde doorslagkopie. Andere exemplaren zijn niet bekend.

277. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

13. Februar 1942

Hochverehrter Herr Minister,

Besonders heute, wo die Frage des Arbeitseinsatzes auch in den Niederlanden eine baldige Lösung fordert[1], beehre ich mich Ihnen nachfolgende Erwägungen bekanntzugeben, die auch anlässlich einer Besprechung meines Mitarbeiters Hoekstra mit Herrn Oberregierungsrat Dr. Heinemann und Herrn Rittmeister Schöller bezüglich Schliessung von Betrieben im Rahmen der Kohlenversorgung erörtert wurden[2].

Die augenblicklichen Verhältnisse zwischen Rohstoffversorgung, Brennstoffversorgung und Arbeitseinsatz lassen die Möglichkeit einer Betriebskonzentration offen, welche tatsächlich die Freimachung von etwa 150.000 Arbeitern in den Niederlanden ermöglichen würde[3].

Selbstverständlich ist man im Kreise der N.S.B. bereit den notwendigen erhöhten Arbeitseinsatz in kriegswirtschaftlich wichtigen Betrieben, einer vollen Arbeiterbesatzung von niederländischen Betrieben, die nicht vollbeschäftigt sind, vorzuziehen.

Andererseits darf nicht unerwähnt bleiben, dass mit dieser Angelegenheit derartig grosse niederländische Interessen auf dem Spiel stehen, dass es erwünscht wäre auch eine niederländische Dienststelle einzuschalten, die im Stande ist, die bevorstehenden Probleme objektiv zu beurteilen und rasch zu bewältigen.

Es ist mir bekannt, dass das Büro Wirtschaftsprüfung im Ministerium von Handel und Wirtschaft über die Unterlagen verfügt, welche für eine zielbewusste Planung der erwähnten Betriebskonzentration erforderlich sind. Dieses Büro steht unter Leitung von Herrn Ir. W. Th. de Lestrieux Hendrichs[4].

Es würde besonders zu begrüssen sein wenn nunmehr baldigst möglich ein Dienst gegründet werden könnte, der in Zusammenarbeit mit der Rüstungsinspektion, dem Ministerium von Handel und Wirtschaft, dem Ministerium für Besondere Wirtschaftliche Angelegenheiten, der Organisation für die gewerbliche Wirtschaft und anderen Dienststellen wie Landwirtschaft, Waterstaat, und Soziale Angelegenheiten, die Unterlagen des vorgenannten Büros verwendet, mit Rücksicht auf die geplanten Massnahmen. Angesichts seiner grossen Kenntnisse auf dem fraglichen Gebiete käme meines Erachtens als Leiter der neu zu gründenden Dienststelle Herr Ir. W. Th. de Lestrieux Hendrichs in Frage[5].

277 - (1) Vgl. nr. 273, noot 4; nr. 276, noot 8. De stukken over de vier verordeningen die de basis vormden van de nieuwe maatregelen, in VeJu VO 14, 15, 30 en 33/42.

(2) Dr. F. Heinemann was leider van de *Abteilung Gewerbliche Wirtschaft*; L. Schöller zijn plaatsvervanger. Zij werkten op dat ogenblik nieuwe plannen uit voor sluiting van bedrijven, waarvoor een nieuw *Referat Rationalisierung* aan de *Abteilung Gewerbliche Wirtschaft* zou worden toegevoegd (zie archiefstukken van dit *Referat*, FiWi GeWi 18). Over Hoekstra's activiteit in deze is verder niets bekend dan zijn notitie van 1 apr. 1942 (nr. 299).

(3) In de vergadering van secretarissen-generaal van 12 mrt. 1942 zei Rost daarentegen: 'Nederland verkeert in de bevoorrechte positie, dat verwacht mag worden, dat hier weldra aan werkloosheid een einde zal zijn gemaakt. O.a. door de actie van Duitsche zijde tot tewerkstelling van 150.000 werkkrachten [in Duitschland]' (CNO SG notulen, 8/III, punt 1). In feite waren er op dat ogenblik nog ca. 200.000 werklozen, waarvan een groot deel om verschillende redenen niet voor uitzending naar Duitsland in aanmerking kwam.

(4) Zie twee beknopte nota's van De Lestrieux Hendrichs, opgesteld op basis van zijn materiaal van het Bureau Nijverheidsonderzoek en zijn opstel over *Arbeitsplanung* (BEZ 122).

(5) Zie voor het vervolg, nr. 299.

Ich bitte Sie mir Gelegenheit zu geben diese Angelegenheit anlässlich einer Unterredung mit Ihnen näher zu erläutern und verbleibe inzwischen mit nationalsozialistischem Gruss Heil Hitler!

[M. Rost van Tonningen]

RvT 80/80078–9. Doorslagkopie

278. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, den 13en Februari 1942

Duitsch-Nederlandsche Grossraumwirtschaft [1].

De politiek, die Nederland en in het bijzonder onze Beweging op economisch gebied zal hebben te volgen, zal twee doelen in het oog moeten houden.

a. Het in standhouden van de Nederlandsche economische apparatuur en zijn leiderschap, zooals deze zich hebben ontwikkeld in de drie eeuwen van onze imperiale ontplooiing;

b. De dienstbaarmaking van de Nederlandsche Volkshuishouding aan de Kriegswirtschaft gedurende den oorlog [2].

Het eerste vraagstuk stelt ons voor b.v. de volgende moeilijke beslissingen: Moeten de Nederlandsche Scheepvaartmaatschappijen en hun apparaat instand worden gehouden, ook al zou de oorlog nog jaren duren en ook al zouden zij bij gedwongen werkeloosheid tientallen Millioenen kosten vereischen? Zullen de Indische Maatschappijen en hun apparatuur moeten worden instand gehouden, ook al kost dit wederom tientallen Millioenen en al zou de oorlog jaren duren? [3]

De politiek van de Duitsch-Nederlandsche Grossraumwirtschaft moet voor den toekomst, dwz. voor het tijdperk dat volgt op het sluiten van den vrede, zoodanig worden gevoerd, dat elk Germaansch volk de schatten van ervaring waarover het beschikt, zal kunnen gebruiken ten bate van den Germaanschen Statenbond.

Noodig hiervoor is in elk geval het behoud van het zelfstandige Nederlandsche leiderschap op economisch gebied. De Verflechtung van Nederlandsche bedrijven in de Grossraumwirtschaft mag de Nederlandsche bedrijfsleiders dus niet neerdrukken tot het peil van procuratiehouders [4].

De taak, waar wij onmiddellijk voor staan, is het boven aangegeven punt b. nl. de Grossraumwirtschaft gedurende den oorlog.

Wij zijn thans gekomen tot de totale oorlogsvoering. De Duitsche bezettingsautoriteiten staan op het punt, om alle Nederlandsche bedrijven, die niet Kriegswichtig zijn, te sluiten,

278 – (1) Voor de bedoeling en achtergrond van deze notitie evenals voor nr. 279, zie Inleiding, p. 212–213.
(2) Ongeveer evenzo herhaald in artikel in *De Waag* van 28 feb. 1942.
(3) Duidelijk een retorische vraag, blijkens Rosts desbetreffende passage in genoemd *Waag*artikel: behouden door inschakeling in de *Kriegswirtschaft*. Zie ook Inleiding, p. 189 en hier bij noot 14.
(4) Dat was het punt waaraan Rost als president van de Nederlandsche Oostcompagnie bij alle teleurstellingen bleef vasthouden. Zie deel II, Inleiding.

om verder aan elke korte arbeid een einde te maken en dus alleen zooveel bedrijven open te laten, als noodig zijn om met vollen-tijd-arbeiders de kriegswichtige goederen te produceeren. De Duitsche bezettingsoverheden staan verder op het punt, om alle nog werkelooze Nederlandsche arbeiders en alle arbeiders, die vrij komen door de sluiting van de bedrijven, naar Duitschland te transporteeren en daar in te zetten in de kriegswichtige Produktion[5].

Deze nieuwste politiek van het Vierjahresplan beteekent dus, dat men een einde wil maken aan de toenemende opdrachten aan Nederlandsche bedrijven (Auftragsverlagerung nach den Niederlanden), daar Duitschland aldus steeds grootere bedragen aan Nederland zou schuldig worden.

Het onmiddellijke gevaar, dat wij hierbij loopen, is dat men kriegswichtige productie in ons eigen land over het hoofd ziet, omdat het Vierjahresplan niet beschikt over een deskundige voorlichting van Nederlandsche zijde. Het Vierjahresplan ziet m.i. daardoor de zaak te centralistisch en loopt gevaar aldus de kriegswichtige productie te verminderen instede van te vermeerderen[6].

Ik wil als voorbeeld noemen de in productie brenging van den Noord-Oostpolder. Hier liggen 48.000 Hectare van den allervruchtbaarsten bodem gereed, om in korten tijd in productie te kunnen worden gebracht, als wij tractoren en olie konden krijgen. Men gaat nu Nederlandsche landbouwers zooveel mogelijk naar Rusland brengen, om daar de landbouwproductie te verhoogen[7], terwijl hier te lande de materialen voor de in productie brenging van eigen bodem ontbreken.

Fouten als deze kunnen voor den Duitschen oorlogsvoering noodlottig worden, daar het winnen van dezen oorlog voor Europa afhangt van de oplossing van het verkeersprobleem.

Derhalve moet elk goed daar geproduceerd worden, waar het van productie tot verbruik den geringsten afstand aflegt.

Alvorens nu tot practische voorstellen te komen, moet hier zeer nadrukkelijk gewezen worden op de positie der N.S.B. in de Europeesche grootruimte.

Een der gevaarlijkste belemmeringen van een doelmatige Kriegswirtschaft is de stille sabotage der economische kringen in de bezette germaansche gebieden en derhalve ook de onbereidwilligheid om zich beschikbaar te stellen voor deskundigen arbeid[2]. Bij het geringe aantal krachten, dat de Beweging vooral op economisch gebied heeft, zal de politiek zoodanig moeten worden gevoerd, dat een maximum aantal tegenstanders wordt meegenomen, doordat men hen hun belang daarbij voor oogen stelt en doordat onzerzijds een verzoenende politiek wordt gevoerd, verbonden met het onverbiddelijk neerslaan van elke sabotage, die wij op het spoor komen. De Beweging zal haar taak in de Europeesche grootruimte niet kunnen vervullen, als zij in het eigen land ('machtpolitisch') niet zoo zeer in het bedrijfsleven verankerd is, dat daardoor onze tegenstanders de overtuiging krijgen, dat zij zonder onze hulp in het Nederlandsche zakenleven op den duur niet meer kunnen bloeien.

In dit verband wordt nu de politiek inzake de ariseering, welke met zooveel taaiheid is gevoerd geworden, duidelijk[8]. Nederland en vooral de Partij zou reeds nu niet alleen in de

(5) Vgl. nr. 277.

(6) Rost ging hierbij af op gegevens en mening van De Lestrieux Hendrichs, zie nr. 277, noot 4. Een jaar later liep het interne Duitse conflict tussen Speer–Fiebig en Sauckel–Apitz eigenlijk over dezelfde vraag: *Arbeitseinsatz* of *Auftragsverlagerung*?

(7) Een tweede groep Culano-boeren (zie nr. 228, noot 2) zou binnenkort naar Oost-Europa vertrekken. - Als president van de NOC verdedigde Rost geen half jaar later het tegenovergestelde; zie deel II.

(8) Zie nrs. 267 en 273.

geariseerde bedrijven, maar ook bij het Feindvermögen een beslissend woord moeten hebben mee te spreken. De vijanden van Duitschland zijn onze vijanden en het is voor een doelmatig gebruik van bedrijven, die als Feindvermögen worden beschouwd, noodig, dat de Partij hierin haar leiderschap tot uiting kan brengen [9].

Tenslotte is het beslist noodzakelijk, dat de toporganisatie van het bedrijfsleven, waarover zooveel te doen is geweest, onder leiding komt van een onzer kameraden en niet van een tegenstander als den Heer Woltersom. Ik acht het noodzakelijk, dat de toporganisatie van het bedrijfsleven wordt geleid door Kameraad Gips [10].

Tenslotte zal onze Beweging voor de financiering der ariseering of der binnendringing van het Nederlandsche bedrijfsleven door deskundige kameraden moeten beschikken over een instituut, dat zijn filialennet over het geheele Nederlandsche territorium bezit en dat dus in staat is het gebruik van het crediet door onze kameraden in Nederlandsche bedrijven, nauwkeurig te controleeren [11]. Het zal tevens noodig zijn, dat wij de volle leiding van staatswege hebben, dwz. dat in een Nederlandsche Regeering, waarvan onze leider Minister-president is, een partijgenoot het Departement van Economische Zaken beheert.

Hiermede zijn de voorwaarden geschapen voor de maximum ontplooiing der nationaal-socialistische economische oorlogsvoering der Nederlanden.

Wij gaan nu over tot de Grossraumwirtschaft.

Uitgaande van de basispositie, die wij ons door de binnenlandsche verankering van de Partij hebben geschapen, moeten wij tegenover het Vierjahresplan een bureau maken, dat de Nederlandsche tegenspeler van het Vierjahresplan vormt in de Grossraumwirtschaft [12].

Dit lichaam zal er zich voor moeten hoeden, met theoretische plannen te komen aandragen. Het zal practische vraagstukken, die voor den oorlogvoering van het hoogste belang zijn, moeten aanpakken.

Ik wil twee voorbeelden noemen:

1. de mobilisatie van de Koninklijke Petroleum Mij. voor de Russische olievelden, waarover aan den Leider een plan van de hand van mijn broer werd overhandigd [13]. Zou het ons gelukken, het deskundige personeel van de Koninklijke ook maar voor een deel voor de opbouwarbeid in Rusland te veroveren, dan zou bij behoorlijke technische voorbereiding, maximaal binnen drie maanden een productie van 1½ Millioen ton per jaar in geraffineerde toestand ter beschikking staan van de Duitsche troepen in den Kaukasus.

2. Het voorbeeld, wat ik thans ga noemen, moet nog worden uitgewerkt. Zooals algemeen bekend is, bouwt de Duitsche scheepsindustrie ondoelmatig en te langzaam. Wij beschikken hier over een van de geniaalste Nederlanders in den persoon van Ir. van Dieren. Wij moeten, uitgaande van den bouw op de Nederlandsche scheepswerven, in het belang

(9) Hierbij dacht Rost wel in de eerste plaats aan de Koninklijke Petroleum Maatschappij (zie slot van nr. 286) en tevens aan Philips, die beide onder een Duitse *Feindvermögensverwalter* waren geplaatst, evenals aan de Indische ondernemingen.

(10) Een eis die, gezien de opvattingen van Seyss-Inquart en Fischböck, even onvervulbaar was als dat Rost Hirschfeld opvolgde. Zie ook nr. 250 na *n.* 11.

(11) Dit doelt op de voorbereiding van de reorganisatie van de Nederlandsche Middenstandsbank (zie nr. 267, noot 10 en nr. 283).

(12) Rost knoopte hier opnieuw aan bij suggesties van De Lestrieux Hendrichs (BEZ 122), die hij echter verder trachtte uit te werken.

(13) Zie nr. 269 bij noot 7.

van den gemeenschappelijken oorlogvoering, ten spoedigste een capaciteit als van Dieren voor de versnelling der scheepsbouw ter beschikking stellen [14].

3. Naar mededeelingen, die mij bereikten, zoekt de Führer deskundige krachten voor het beheer en de verdere ontwikkeling van plantages in Zuid-Rusland van een gewas, dat rubber vervangt. Ik heb dit vraagstuk met Kameraad de Kock van Leeuwen besproken, die thans bezig is, een plan uit te werken voor de inschakeling van Indische deskundige krachten op plantagegebied voor Rusland [15]. Kameraad van Leeuwen Boomkamp zal hierbij worden ingeschakeld [a].

Het Nederlandsche verbindingsbureau met het Vierjahresplan zou telkens bij het opkomen van een practisch plan als de drie bovengenoemden, een sectie met een uiterst kleine staf moeten openen, die in samenwerking met de toporganisatie van het bedrijfsleven de deskundige personen verzamelt. Daarbij arbeidt het verbindingsbureau met hetVierjahresplan in nauwste samenwerking met het Departement van Economische zaken.

Wij komen nu tot de financiering van de Nederlandsche deelname in de Europeesche Grossraumwirtschaft. Wij moeten ons beslist onthouden van het willekeurig opkoopen van bedrijven, die niet in nauw verband staan met de bedrijfssecties van het Nederlandsche verbindingsbureau met het Vierjahresplan. De financiering zou hier moeten geschieden door een 'Maatschappij van Verre' [16]. Ik heb destijds deze historische naam gekozen, toen in het Genootschap Nederland en Europa de Commissie Robertson werd gesticht, welke zich bezig moest houden met het uitwerken van een dergelijk plan eener handel- en financieringsmaatschappij ter bevordering van Nederlandsche deelname in de Grossraumwirtschaft [17]. De Commissie heeft tot nu toe slechts geringe vorderingen gemaakt, hetgeen te wijten is aan het feit, dat Rusland nog niet veroverd is. Ik heb deze aangelegenheid herhaaldelijk met Minister Fischböck behandeld, die echter ook de tijd nog niet rijp achtte [18]. Kameraad Gips stelt voor, de Nederlandsche Handelmaatschappij voor dit doel om te vormen [19]. Dit zou slechts doenlijk zijn, als de leiding van de Nederlandsche Handelmaatschappij werd gewijzigd en een onzer kameraden daarin een toon zou aangeven.

Ik kom nu tenslotte tot de verbindingspersonen in Berlijn zelf. Zooals ik herhaaldelijk vernomen heb en zooals mij gisteren werd bevestigd door Generalkommissar Schmidt [20], poogt onze Kameraad Borggreve met behulp van den thans bij het Amt Rosenberg ingeschakelde Regierungspräsident van Westfalen Meier de Nederlandsche vertegenwoordiging voor den Russischen arbeid te verkrijgen [21]. Ik maak hierop opmerkzaam.

(14) De eerste poging van Rost, ir. Van Dieren ingeschakeld te krijgen (zie nr. 226) was mislukt. Hij werd echter wel toegevoegd aan de commissie voor de Benas-credieten, zie nr. 288 I bij noot 7. Van Dierens benoeming in de Raad voor het bedrijfsleven leverde in dit opzicht niets op. Later overwogen Rost en Gips, hem in het verband van de Nederlandsche Oostreederij een ruimere kans te bieden (zie deel II).

(15) Dit derde punt moet Rost pas de dag tevoren vernomen hebben, waarschijnlijk van De Kock van Leeuwen met wie hij vaak donderdags lunchte. Vandaar de toevoeging hier, terwijl hij aanvankelijk slechts *twee* voorbeelden zou geven. De Kock van Leeuwen zond in feb. 1942 Robertson en Rost een rapport over de aanplant van kok-saghys en andere latex-houdende gewassen die voor de Europese rubberindustrie van belang zouden kunnen zijn (BEZ 5 en RvT Fin. 14/12). Voor andere bemoeingen van De Kock van Leeuwen op dit gebied, zie nr. 287; over hem en Van Leeuwen Boomkamp binnen het verband van de Nederlandsche Oostcompagnie, zie deel II.

(a) Deze zin is in handschrift toegevoegd.

(16) Vgl. nr. 284.

(17) Vgl. nr. 228 en Robertsons Ordner 'Subcommissie Nederland en Europa' in het archief van de Nederlandsche Bank.

(18) Vgl. nr. 247, noot 9.

(19) Zie nr. 279.

(20) Ter gelegenheid van hun onderhoud over *De Waag* (zie nr. 274, noot a).

(21) Alfred Meyer, als *Gauleiter* van Westfalen-Nord eertijds Schmidts superieur, was Rosenbergs plaats-

Ongetwijfeld zal het noodig zijn, een vertegenwoordiger in Berlijn te hebben. Ook dit moet een man zijn, die werkelijk in alle opzichten aan de hoogste eischen voldoet [b].

Zooals misschien bekend, berust de leiding voor de Grossraumwirtschaft in Rusland bij een Commissie [22], waarin vertegenwoordigd zijn de volgende lichamen:

a. de Oberste Heeresleitung;
b. het Vierjahresplan;
c. het Amt Rosenberg;
d. het Wirtschaftsministerium;
e. het Finanzministerium;
f. de Sicherheitsdienst

en eenige andere organen.

De Nederlandsche tegenspeler van dit orgaan zou m.i. moeten zijn: de Leider zelf met enkele van zijn medewerkers.

Wij komen tenslotte tot de financieele middelen, die beschikbaar zijn om de Nederlandsche deelname in de Europeesche Grossraum door te voeren.

Deze middelen worden gevormd door de Markensaldi, die de Nederlandsche Bank maandelijks ten bedrage van tenminste honderdmillioen Mark ontvangt [23]. Hiervan in aftrek komt het bedrag van den Beitrag für den Osten ter hoogte van 50 Millioen per maand, die aan Duitschland zal worden afgedragen ter financiering van de oorlogslasten. Jaarlijks zou dus een bedrag van ruim een ½ Milliard Mark ter beschikking staan ter doorvoering van Nederland's deelname in de Grossraumwirtschaft. Dit lijkt veel, doch in werkelijkheid is het weinig, want deze ruim 500 Millioen Reichsmark per jaar, zullen zoodra het verkeer in Europa weer wat beter gaat functioneeren, kunnen worden aangewend voor den aankoop van goederen in alle Europeesche landen, waar de Mark tegenwoordig betaalkracht heeft. Dit zal echter nog wel even duren en voorloopig is dus een behoorlijk bedrag voor de Grossraumwirtschaft beschikbaar [24].

M. ROST VAN TONNINGEN

Mussert XII 92951-4. Oorspronkelijk

vervanger aan het *Ostministerium* geworden. Borggrevens contact met hem dateerde van voor de oorlog, in verband met de eierexport van het plan-Deterding. – Over Borggrevens C.O.O. (Centrale ter behartiging van Ondernemingen in het Oosten) en de concurrentie die hij in den aanvang de Oostcampagnie aandeed, zie deel II.

(b) Op de kopie in de verzameling-Rost op de Nederlandsche Bank 13, nr. 5, staat hier in de kantlijn bijgeschreven: 'Nederlandsche Kamer van Koophandel Berlijn', 'Van Eek, die bij Rosauer in Düsseldorf zit'; 'Heerema'. Zie Inleiding van deel II.

(22) Vgl. de in bijlage H bij noot 3 genoemde instanties.

(23) Zie Inleiding, p. 254 en nrs. 272, 273 etc.

(24) Over de financiering van de taken van de NOC, zie deel II, Inleiding.

279. NOTITIE VAN F. B. J. GIPS VOOR A. A. MUSSERT

Beschouwingen [a] met betrekking tot de ontwikkeling van de Duitsch-Nederlandsche economische en financieele verhouding [1]

Uitgaande van de gedachte, dat het een Nederlandsch belang geacht moet worden, dat Duitschland in den oorlog tegen Rusland een volledige overwinning zal behalen, dient nader het oog te worden gehouden zoowel op de toekomstige handelspositie van Nederland in de Europeesche 'Grossraumwirtschaft' als ten aanzien van de maatregelen van financieelen aard, voortvloeiende uit de kosten van dezen oorlogstoestand en de middelerwijl plaatsgevonden hebbende maatregelen van economischen aard door de Duitsche Overheid als bezettingsmacht hier te lande.

Verwacht mag worden, dat de groote, financieele offers, die van beide landen gevergd worden, in de toekomst resultaten zullen afwerpen door een betere exploitatie zoowel van de Oost-Europeesche gebieden als door een verhooging van het productiepeil in alle Europeesche landen.

Daarnaast dient evenzeer als norm te worden aangenomen, dat ieder land overeenkomstig eigen aard en volkskracht zich zal moeten inzetten en daarvoor de gelegenheid geboden moet worden.

In het bijzonder dient dit te worden beschouwd in het kader van een samenwerking op economisch terrein der verschillende Volkshuishoudingen. Zouden uit hoofde van grondstoffenpositie of ervaring bepaalde bedrijfstakken van de Duitsche industrie, zooals bijv. de Metaalindustrie, o.a. hier te lande een belangrijken invloed verkrijgen [2], dan dient daartegenover het Hollandsche belang op het gebied van Handel en Scheepvaart op reciprociteitsbasis in Duitschland aanvaard te worden. Elke Verflechtung of interesse van Duitsche zijde dient dan ook uit dit oogpunt bezien te worden, waarbij vanzelfsprekend vooropstaat, dat onder de oorlogsomstandigheden verwacht mag worden, dat het geheele bedrijfsleven hier te lande in dienst van de oorlogsproductie hetzij direct of door Verlagerung van opdrachten werkzaam is.

Ten aanzien van de industrieele productie, waarbij zich aansluit het Scheepvaart- en Handelsbedrijf dient derhalve elke interesse van Duitsche zijde onder het licht van wederkeerigheid beschouwd te worden.

Dit geldt temeer, daar het ook financieele consequenties met zich brengt, welke los staan van de oorlogsfinanciering.

Ten opzichte van 2 bepaalde punten dient een regeling te worden getroffen en wel na kennisname van het Duitsche standpunt hieromtrent met betrekking tot de ariseering, waarbij volgens de gemaakte afspraak aan Hollandsche zijde volledige inzage zal worden

279 - (a) Een doorslag zond Gips aan Rost (RvT II Gips).

(1) Zie nr. 278, noot 1. Gips was op dit ogenblik plaatsvervangend leider van de Raad voor Volkshuishouding en het Economisch Front en aanstaand voorzitter van de hoofdgroep Handel. Daarbij speelde ook de gedachte door zijn hoofd, voorzitter van de Raad voor het Bedrijfsleven te worden (zie nr. 278 bij noot 10). Het stuk is evenals nr. 278 op 13 feb. 1942 met Rost en Mussert besproken. Vgl. nr. 276, noot a.

(2) Sinds mei 1940 hadden de Duitsers o.a. aandelenpakketten verkregen in de Hoogovens, Werkspoor, andere belangrijke bedrijven stonden onder Duits beheer.

verstrekt van de gegevens, en beslissingen gemeenschappelijk zullen worden genomen[3], terwijl het 'Feindvermögen', dat door Duitschland in beslag wordt genomen[b], weliswaar financieel – volgens dezen gedachtengang – Duitschland uiteindelijk[c] zou toebehooren, doch waaraan toch een economische kant vastzit, welke nader dient te worden beschouwd, opdat het beginsel van het volledig onafhankelijk zijn van het Nederlandsche bedrijfsleven, voor zoover in 'Grossraumschaft' vallende verplichtingen dit noodzakelijk maken, gehandhaafd blijft[4].

1. Ten aanzien van de ariseering dient derhalve een principieele overeenkomst te worden gemaakt en een regeling ten opzichte van de praktijk.

2. Met betrekking tot het 'Feindvermögen' dient een praktische regeling te worden getroffen ten aanzien van betaling en bedrijf.

3. Verflechtung zal in verband met de economische en financieele consequenties wederzijds beschouwd worden, op basis van wederkeerigheid.

4. Vrije aankopen van Duitschland in Holland en v.v.[d] dienen in verband met het wegvallen van het clearingverkeer getoetst te worden aan de financieele mogelijkheden[5].

5. De bijdrage van Holland in de bezettings- resp. oorlogsfinanciering dient een bepaalden grondslag te hebben, los van het overige betalingsverkeer en waarbij in het bijzonder de zich accumuleerende loonbedragen voor de 'verlagernde' opdrachten speciale aandacht verdienen[6].

6. Het volledig inzetten van het Hollandsche productie-apparaat voor de oorlogsomstandigheden dient ten aanzien van bepaalde onderdeelen economisch en financieel te worden beschouwd.

In het algemeen zal streng uit elkaar moeten worden gehouden hetgeen geschiedt in verband met de oorlogsomstandigheden en wat in het kader van de 'Grossraumwirtschaft' zal plaatsvinden, waarbij dus vermeden moet worden, dat bepaalde handelstransacties of opdrachten zouden leiden tot een zich interesseeren van Duitsche zijde in Hollandsche bedrijven zonder dat dit in het gemeenschappelijk plan is vastgelegd[7].

Als punten, die aan de orde zijn – naast de bovengenoemde – komen derhalve:

a. een regeling ten aanzien van het clearing-saldo[e] in Duitschland en welk bedrag hiervan beschikbaar zal zijn hetzij in Duitschland of in andere Europeesche gebieden voor den aankoop van grondstoffen voor de Nederlandsche Volkshuishouding;

b. regeling van de verdere financieele verhouding bij splitsing van de diverse rekeningen van de oorlogsfinanciering alsmede van de normale economische financieele verhouding;

(3) Deze passage is weinig helder geformuleerd, terwijl het ook als interpretatie van Rosts afspraken met de Duitsers veel te gunstig is.

(b) De tussenzin na 'Feindvermögen' werd bij herlezing geschrapt.

(c) Dit woord werd bij herlezing toegevoegd.

(4) Zo mogelijk nog onduidelijker. Moet de laatste bijzin niet juist het tegenovergestelde uitdrukken nl. 'voorzover in 'Grossraum*wirt*schaft' vallende verplichtingen niet het tegendeel noodzakelijk maken'?

(d) Dit is: 'vice versa'. Hiernaast staat genoteerd: 'gemeenschappelijk overleg'.

(5) Dus tegengaan van de 'uitverkoop' en het dientengevolge onmatig aangroeien van het Nederlandse markentegoed. Dit punt wordt weer opgenomen onder Gips' punt b.

(6) Afwijkend van de denkbeelden van Rost en Fischböck en meer het standpunt van Trip en Hirschfeld naderend; zie Trip, *Financiëele ontwikkeling*, p. 17 e.v.

(7) Ook hier is Gips gereserveerder dan Rost.

(e) Hierbij werd genoteerd: 'Ned. Bank'.

c. de verhouding van den im- en export van Holland ten opzichte van andere landen dan Duitschland of onder Duitsche leiding staande gebieden;

d. de praktische uitvoering van de wijze, waarop de Nederlandsche Volkshuishouding zich zal inzetten [8].

Dit laatste punt heeft velerlei facetten. Het heeft zoowel betrekking op het intermediair, dat de Nederlandsche Handel zou kunnen verleenen, de Scheepvaart in den Hollandschen traditioneelen stijl, zijnde van ouds de vrachtvaarders van Europa, als op gespecificeerd gebied, zooals bijv. de Bataafsche Petroleum Mij., enkele andere groote industrieele of handelsbedrijven, waterbouwkundige en andere technische werken, enz.

Veelal zullen daarbij uitvoerige verhandelingen [f] moeten plaatsvinden teneinde deze belangen tot hun recht te doen komen.

Wanneer men eenmaal binnen het kader der principieel vast te stellen lijnen gekomen is, hetgeen dient te geschieden door een Hollandschen economischen staf in overleg met de leiding van het 'Vierjahresplan', zou de praktische uitvoering bij voorkeur aan een Centrale Instelling moeten worden opgedragen. Bij een dergelijke instelling, waarbij de geheele Nederlandsche gemeenschap onmiddellijk geïnteresseerd is, doordat dit dus in den vorm van den Nederlandschen Staat geschiedt, zullen ook groote onderdeelen van de Nederlandsche gemeenschap, in het bijzonder de Haven van Rotterdam, een direct belang hebben.

In wezen betreft het dus een samenbundeling van alle economische krachten in Nederland, hetgeen mogelijk gemaakt wordt eenerzijds door de organisatie van het bedrijfsleven, anderzijds doordat op traditioneele gedachten kan worden voortgebouwd, zooals bij de Oost-Indische Compagnie en later bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij het geval geweest is.

Een dergelijk instituut dient dan ook van Staatswege hetzij te worden opgericht, hetzij te worden overgenomen, waarbij dan specifieke belangen, zooals van Rotterdam, zouden kunnen worden ingeschakeld.

De leiding ervan dient onder toezicht van den Staat en het georganiseerde bedrijfsleven aan een onafhankelijken Directie te worden opgedragen.

Dit instituut zou in Holland de steun moeten hebben van de departementen en het georganiseerde bedrijfsapparaat, in het buitenland o.a. zoowel over de zakelijke verbindingen moeten kunnen beschikken als over de daar aanwezige saldi, opdat door onderhandelingen en beoordeeling van de praktische zijden, het meest nuttig economisch effect bereikt wordt.

Ook ten aanzien van de bevordering van bepaalde inheemsche industrieën, welke door particulier initiatief niet worden uitgevoerd, kan op die wijze een stimulans worden gegeven. Nadrukkelijk dient echter te worden bedacht, dat deze instelling *niet* in de plaats dient te komen van het bedrijfsleven, maar in de komende jaren een noodzakelijke overbrugging dient te zijn tusschen de economische Staatsleiding en den particulieren ondernemer.

Immer zal toch de nadruk moeten vallen op het particuliere ondernemersinititatief, ook al zal de Staatsleiding op economisch terrein uiterst krachtig moeten zijn.

(8) Het volgende geeft Gips' denkbeelden weer over de Nederlandse oostinzet, die hij later als voorzitter van de Raad van Advies der Nederlandsche Oostcompagnie en als commissaris van de Oostreederij trachtte te verdedigen, meer en meer in tegenstelling tot Rost; zie deel II.

(f) Bedoeld wordt: 'onderhandelingen'.

De herhaalde klanken uit Duitschland hieromtrent houden dan ook steeds in de waarschuwing, dat het beginsel van 'Der Staat fuehrt die Wirtschaft, aber wirtschaftet nicht selber', immer voor oogen moet worden gehouden, opdat [g] anders Staats-socialisme de overheerschende tendenz zou worden ter detrimente van het noodzakelijke ondernemers-initiatief, dat zich ten volle over de geheele lijn zal moeten ontplooien om zoowel de huidige productiemogelijkheden volledig in stand te houden als nieuwe bronnen van welvaart voor de zich uitbreidende bevolking en de door de oorlogsomstandigheden veroorzaakte armoede op te vangen.

Tenslotte rijst nog de vraag, in hoeverre in de 'Grossraumwirtschaftsgedanke' de samenwerkende idee zich niet alleen tot Duitschland en de Oostelijk georiënteerde gebieden moet uitstrekken, doch ook op economisch terrein tot België [9], waar de grondstoffenpositie veelal een welkome aanvulling is van de Hollandsche positie daaromtrent, al is het verschil in prijspeil momenteel dienaangaande nog een bezwarende omstandigheid.

Uiteindelijk resulteert dan nog de vraag in welken vorm dit financieel instituut dient te worden opgericht, hoe de leiding daarvan dient te zijn en of een bekende instelling (De Nederlandsche Handel Maatschappij) daarvoor in aanmerking komt [10].

[F. B. GIPS]

Mussert XII 92946–50. Doorslagkopie

280. H. FISCHBÖCK AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

23. Februari 1942

Aus Ihren Schreiben vom 18. d.M.[1] habe ich gerne zur Kenntnis genommen, dass Sie die Durchführung der notwendigen Arbeitseinsatzmassnahmen in den Niederlanden unterstützen wollen. Ich habe meinerseits kein Bedenken dagegen, dass Sie an Herrn Dr. Hirschfeld entsprechend Ihrem Entwurf schreiben [2].

FISCHBÖCK

RvT 80/80080. Oorspronkelijk

(g) Bedoeld zal zijn: 'omdat'.
(9) Ook dit standpunt bleef Gips voortdurend verdedigen tegenover de te eenzijdig op Duitsland gerichte gestie van Rost. Het was een variatie op het Dietse thema van de NSB bovendien en dus in Musserts geest.
(10) Ook Mussert voelde daar blijkbaar meer voor dan voor een nieuwe maatschappij, zie nr. 284, punt 10.
280 – (1) Brief van *13* feb. 1942, hier nr. 277.
(2) Een wel wat ontnuchterende reactie op Rosts verstrekkende plannen. Er kwam weinig schot in de zaak, zie nr. 299.

281. E. VOORHOEVE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

's-Gravenhage, 27 Februari 1942

Kameraad,

Het spijt mij, dat mijn artikel [1] over de nieuwe munten U dermate geergerd heeft. Ik acht het dringend noodzakelijk, dat in onzen kring kritiek uitgeoefend wordt, ook hoorbaar voor de buitenwereld. Deze moet vooral niet den indruk krijgen, dat wij alles van elkander mooi en prachtig vinden [2].

Ik acht het inderdaad noodzakelijk, dat overheidsinstanties in aesthetische aangelegenheden minstens het *advies* vragen van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten en/of van den Kultuurraad. Dat zijn nu eenmaal de instanties, die de Rijkscommissaris daarvoor heeft ingesteld.

Bij het schrijven van mijn artikel heb ik met opzet het noemen van Uw naam vermeden, omdat ik niet wilde, dat hier een persoonlijke strijd zou ontstaan. Ik vond en vind de munten helaas zeer slecht geslaagd [3]. Niet alleen de ontwerpen zijn armoedig, maar ook de uitvoering is slecht, dit laatste waarschijnlijk doordat men, naar ik hoor, het vervaardigen der modellen aan een leerling in plaats van aan een meester heeft opgedragen. Dat is te verkeerder, daar juist het vervaardigen van deze modellen ook een uiterst fijne *technische* arbeid is, die groote kennis en vaardigheid vereischt.

Tegen de gebruikte symbolen heb ik geen enkel bezwaar, *integendeel*. Bezwaar heb ik tegen de wijze, waarop zij werden verbeeld en gebruikt.

Mijn kritiek was overigens uit het hart van ons volk in het algemeen en van de kunstenaars in het bijzonder gegrepen, hetgeen blijkt uit tallooze instemmende reacties. Ik heb dan ook afgezien van een antwoord op Uwe reactie in 'Volk en Vaderland' [4].

Kameraad Lindeman zeide mij, dat U hem zoudt hebben medegedeeld, dat de Leider [5] mij naar aanleiding van mijn artikel ernstig zou hebben terechtgewezen [6]. Ik moet U mededeelen, dat dit in het geheel niet in overeenstemming met de feiten is.

Het spijt mij, dat wij elkander na die eene mislukte poging van voor vele maanden [7] nooit

281 – (1) In *Volk en Vaderland* van 13 feb. 1942 verscheen van de hand van Voorhoeve, hoofd van de afdeling Propaganda van het hoofdkwartier der NSB, een zure kritiek op de nieuwe zinken pasmunt. Een knipsel daarvan werd Rost toegezonden, die er woedende en sarcastische bijschriften bij maakte (zie RvT Artikelen nr. 4, Ndl. Bank). Rosts repliek verscheen in *Volk en Vaderland* van 20 feb. 1942.

(2) Op dit punt verschilden zij: ook Rost wilde kritiek, maar alleen binnenshuis. Zie o.a. nr. 172.

(3) De zinken pasmunt werd ingevoerd omdat de Duitsers het zilver, brons en nikkel van de in omloop zijnde munten voor andere doeleinden wilden gebruiken (zie Trip, *a.w.*). De ontwerpen voor 2½, 5 en 10 cent waren van Nico de Haas, met wie Rost in nov. en dec. 1941 over de toepassing van de Germaanse symboliek een drukke correspondentie voerde; ook werden zinken centen en kwartjes, eveneens van Germaanse symbolen voorzien, uitgegeven. De rijkscommissaris was even geïnteresseerd en had vrij wat wijzigingen voorgesteld; zie briefjes van Rost hierover in 'Munten RK', RvT Fin 8/16. Zie ook notities in brievenboek Financiën en de toelichtingen in *Storm SS* van 19 dec. 1941 en 16 jan. 1942.

(4) Onder Rosts aanhang dacht men juist het tegenovergestelde; zo T. van Hoorn: 'Die Voorhoeve is toch een brutale kerel. Het is goed dat Rost hem zijn vet gegeven heeft' (Doc. I S. Bontkes).

(5) Musserts opvatting is niet nader bekend.

(6) Het is niet bekend bij welke gelegenheid dit was. Voorhoeve behoorde zeer uitgesproken tot de anti-Rostgroep, maar was bij Mussert toen zeer gezien. Zie ook Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen.

(7) Op 17 dec. 1940, zie nr. 168, *n.* 1.

meer hebben gesproken. Ik zou het op prijs stellen eens met U over de munten-kwestie mondeling van gedachten te wisselen.

Hou Zee!

ERNST VOORHOEVE

RvT 115 bij de V. Oorspronkelijk

282. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. BÜHLER

Den Haag, den 3. März 1942

Gestern hatte ich die Gelegenheit, Ihnen den Inhalt des Schreibens mitzuteilen, welches das Mitglied des Aufsichtsrates der Niederländischen Bank, Herr Suermondt, am 26. Februar an die Direktion der Niederländischen Bank gerichtet hat [1]. In diesem Schreiben entschuldigt sich Herr Suermondt über die beleidigenden Aeusserungen, welche er in der Aufsichtsratsitzung vom 12. Januar d.J. gemacht hat in Zusammenhang mit seiner Forderung an die Niederländische Bank, sich bei ihrer Kreditgewährung an dem Niederländischen Staat zu beschränken auf demjenigen Betrag, der gerade notwendig ist um die Bedürfnisse der deutschen Wehrmacht in den Niederlanden zu decken und darüber hinausgehende Beträge zu verweigern [2].

Herr Suermondt versucht in dem Schreiben vom 26. Februar sich aus der Affäre hinauszuziehen indem er diese von ihm schriftlich niedergelegte Forderung nun uminterpretiert und damit teilweise zurückzieht. Das Schreiben, das ich in Abschrift hierbeifüge und dessen Uebersetzung Ihnen inzwischen ausgehändigt wurde, zeigt den Zweck dieser Uminterpretierung.

Dieser Vorgang soll nämlich Herrn Suermondt und dem Aufsichtsrat die Gelegenheit geben, die Debatte auf der Frage hinüberzulenken, wo eine Diskussion den Herren angenehm ist und zwar auf der Frage der immer wachsenden Markenguthaben der Niederländischen Bank in Deutschland.

Ich muss dringend davon abraten, auf diese Diskussion einzugehen, denn in dieser Frage sind sich die Herren alle einig.

Ansich bedeutet dieser Ausdruck des Besorgnisses über die Markenguthaben ein Misstrauensvotum gegen die Kreditwürdigkeit des deutschen Staates aber auch ein Misstrauensvotum gegen den Wert der Garantie welche der Niederländische Staat für diese Guthaben gewährt hat.

Herr Suermondt bestätigt in dem Schreiben vom 26. Februar, dass er die Situation der Staatsfinanzen als ungünstig betrachtet. Es ist nun zu erwarten, dass Herr Suermondt in

282 – (1) Zie nr. 272 na *n.* 2. Thans was de aanval uitsluitend gericht tegen Rost als president en niet langer tegen de Duitse *Wehrmacht* of het Nederlandse staatsbestuur. De op deze wijze geïsoleerde kritiek was bovendien minder houdbaar, aangezien de kredieten aan de staat juist in najaar 1941 grotendeels waren afgelost.
(2) 'Het is zeer gemakkelijk voor den beheerder van het departement van Financiën om briefjes te teekenen. waarbij de Nederlandsche Staat zijn garantie van Duitsch papier verhoogt tot 1½ miljard en om dat cijfer na een aantal maanden te brengen op 2 miljard' had Suermondt gezegd; zie noot 6.

künftigen Versammlungen des Aufsichtsrates und auch bei anderen Gelegenheiten seine Propaganda gegen den Staatskredit des Reiches und der Niederlande fortsetzt. Ich betrachte daher aus diesen Gründen und angesichts der Leistungen welche der Niederländische Staat ab 1. Juli 1942 [3] unter dem Titel des Beitrages für den Osten zu machen hat, das Verbleiben des Herrn Suermondt in dem Aufsichtsrat der Niederländischen Bank als eine Gefahr und bitte Sie im Sinne der Unterredungen, welche Sie und ich mit dem Reichskommissar und Herrn Minister Fischböck gehabt haben [4], um die Enthebung des Herrn Suermondt aus seinem Amte eines Aufsichtsrates [5].

Wir sind umsomehr dazu berechtigt, als der gesamte Aufsichtsrat sich von den diesbezüglichen Aeusserungen des Herrn Suermondt in seinem Schreiben an der Niederländischen Bank vom 28. Februar deutlich distanziert. Er [5a] stellt in diesem Schreiben ausdrücklich fest, dass er sich nicht für berechtigt hält, die Frage zu diskutieren, ob der Staat ein guter oder schlechter Bürge ist, m.a.W. der Aufsichtsrat entfernt sich in dieser Frage von Herrn Suermondt [6].

Ich wäre Ihnen dankbar, wenn Sie dem Reichskommissar die Dringlichkeit einer Entscheidung vortragen wollen und mit Dr. Wimmer die formelle Erledigung dieser Angelegenheit so weit vorbereiten wollen, dass der Reichskommissar in der Gelegenheit wäre, seine Entscheidung schnell durchzuführen.

Es wird nämlich allmählich notwendig sein, die Leistungen des Niederländischen Staates an das Deutsche Reich unter dem Titel des Beitrages für den Osten formell durchzuführen [7]. Ich erwarte bei dieser Gelegenheit eine grundsetzliche Auseinandersetzung in der erstkommenden Aufsichtsratsitzung und es wäre gut, wenn diese Auseinandersetzung in einer sachlichen Atmosphere vor sich gehen könnte. Die Abtretung des restlichen Goldbestandes der Niederländischen Bank an das Reich [8] ist eine Operation, die mit dem Notwendigen Nachdruck vertreten werden muss und der Reichskommissar und Sie würden mir meine Aufgabe beträchtlich erleichtern wenn vorher die Säuberung des Aufsichtsrates durchgeführt wäre.

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT Fin 9/2. Doorslagkopie

(3) Bedoeld wordt 1 juli 1941. Daardoor hield men vast aan de pretentie, dat de bijdrage verband hield met 'Duitschlands strijd voor Europa tegen het Bolsjewisme' (vgl. nr. 295 I bij noot 9). – Vandaar ook, dat Seyss-Inquart bij zijn officiële aanbod tot betaling van 9 feb. 1942 conditioneerde, dat in dit bedrag de onkosten begrepen zouden zijn die de *Wehrmacht* voor het Vrijwilligerslegioen maakte (BBT 6071 B).
(4) Die bespreking moet tussen 6 en 13 feb. 1942 voorgevallen zijn, aangezien Rost hier uitging van het maandelijkse bedrag van 50 miljoen en niet meer van 500 miljoen voor één jaar, zoals in nr. 273. Vgl. nr. 288 bij *n.* 17. (5) Zie nr. 286, noot 2. (5a) D.w.z. *der Aufsichtsrat.*
(6) 26 jan. 1942 verzocht de directie van de Nederlandsche Bank aan commissarissen, stelling te nemen tegen mr. Suermondts requisitoor van 12 januari (zie Inleiding, p. 254). Een kopie van het officiële antwoord d.d. 28 feb. 1942 van mr. R. J. H. Patijn als voorzitter bevindt zich in RvT Pres. 87028–32 en in gestencilde vorm in RvT Fin 9/2. – Steller maakte zich daarin los van Suermondts pretentie, over het financiële beleid van de overheid te oordelen; hij wilde met name de waarde van de staatsgarantie van april 1941 niet aantasten.
(7) Zulks in verband met de concretere vormen, die Rosts plannen voor een Oostcompagnie gingen aannemen, zie nr. 284, maar vooral met Fischböcks aandrang.
(8) In Fischböcks in Berlijn op 6 feb. 1942 ingediend voorstel was reeds sprake van betaling van een vijfde van de nieuwe bijdrage in goud, 'eine Erleichterung unserer Gold- und Devisennöte, die der Reichsmarschall besonders dankbar begrüsst hat', heette het later; zie *Vierjahresplan* aan Seyss-Inquart, 20 apr. 1942, BBT 6072.

283. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 4 Maart 1942 [a]

Leider [1],

Naar aanleiding van de bespreking ten huize van Kam. Gips op 13 Februari j.l.[2] zijn de volgende maatregelen genomen om aan de op dien avond genomen besluiten uitvoering te geven:

1. *De ariseering van joodsche bedrijven.*

Met Dr. Bauer, de leider van de Wirtschaftsprüfstelle, is overeengekomen dat wij bij de Planungssitzungen zouden worden ingeschakeld [3].

Bij de Wirtschaftsprüfstelle werden in totaal ca. 21.000 joodsche bedrijven aangemeld. Deze zijn verdeeld in de volgende categorieën:

a. te liquideeren bedrijven, in totaal 10.000

b. bedrijven met geringe joodsche invloed, welke reeds vervangen is, in totaal . 8.000

c. bedrijven met belangrijke joodsche invloed, welke uit eigener beweging werden geariseerd 'Vor-arisierungen', in totaal 2.000

d. bedrijven, welke gedwongen worden geariseerd 'Zwangs-arisierungen', in totaal. 1.000

Wij zijn niet geïnteresseerd bij de categorieën *a.* en *b.* Daarentegen wèl bij de categorieën *c.* en *d.*

Met betrekking tot deze 3.000 bedrijven zullen ons door de Wirtschaftsprüfstelle worden ter hand gesteld:

1) de namen en bijzonderheden der bedrijven die in Nederlandsche handen overgingen [4];

2) de namen en bijzonderheden der bedrijven die in Duitsche handen overgingen;

3) de namen en bijzonderheden der bedrijven die onder Nederlandsche beheerders werden gesteld;

4) de namen en bijzonderheden der bedrijven die onder een Duitschen beheerder zijn gesteld.

Voorts [b] zal de Wirtschaftsprüfstelle alle Nederlandsche personen, die in aanmerking

283 – (a) Op de brief staat genoteerd: 'brief gaat niet uit!'. Op het concept van Rosts hand, gedateerd 3 maart staat: 'vernietigen' (RvT 113/82852–4). Concept en definitieve brief verschillen slechts stilistisch; al te lapidaire aanduidingen zijn verduidelijkt. De meest belangrijke verschillen zijn hier aangegeven bij de noten b en c.

(1) De reden voor niet-verzending van de brief was dat Rost de avond van die dag een bespreking met Gips en Mussert had, waar de punten waarschijnlijk mondeling behandeld zijn (zie Gips aan L. P. Krantz d.d. 4 mrt. 1942 in Van Maasdijk 44). (2) De bespreking waarvoor de nrs. 278 en 279 waren opgesteld.

(3) Hoekstra en Den Dulk woonden op 12 mrt. 1942 voor het eerst een *Planungssitzung* bij. Na dit succes begon men een nieuwe campagne om Nederlandse kandidaten voor te ariseren bedrijven te vinden. Voor het aprilnummer van *De Nederlandsche Volkshuishouding*, het eerste dat onder Rosts leiding verscheen (vgl. nr. 233, noot 7), schreef Van Maasdijk een artikel, waarin hij de leden van het Economisch Front en zelfs ook buitenstaanders opwekte, hun bezwaren te laten varen, omdat er nu nog kansen waren, deze bedrijven in Nederlandse handen te houden, die na de oorlog anders voorgoed verloren zouden zijn. Dit artikel werd op zijn verzoek eveneens in *De Waag* van 17 apr. 1942 geplaatst; voor reacties zie Van Maasdijk 66.

(4) 26 feb. 1942 zond Bauer aan Rambonnet een lijst van aan Nederlanders overgedragen bedrijven (vgl. BEZ Alg. 1/87435).

(b) Hier stond oorspronkelijk: 'Verder zullen wij worden ingelicht over de namen der personen die in aanmerking komen voor de nog niet geariseerde bedrijven.'

wenschen te komen voor de nog niet geariseerde bedrijven, naar mijn Departement voor Bijzondere Economische Aangelegenheden verwijzen, zoodat door ons hierop invloed kan worden uitgeoefend.

E.e.a. zal op overzichtelijke wijze in kaartsysteemen worden vastgelegd [5].

2. *De crediet-regeling voor voormalige joodsche bedrijven, welke door niet-kapitaalkrachtige kameraden worden overgenomen.*

Het stijgend aantal kameraden met goede zakenreputatie, die aanvragen indienen ter verkrijging van credieten voor de overname van joodsche bedrijven, maakt een spoedige regeling in deze dringend gewenscht.

Een ontwerp-verordening voor de gewenschte crediet-regeling bevindt zich in vergevorderde staat van voorbereiding [6].

Als het meest geschikte instituut ter uitvoering dezer crediet-regeling, is, na overleg met de Nederlandsche Bank, en de kameraden Gips, Krantz en van Maasdijk de Nederlandsche Middenstandsbank uitgekozen.

De Nederlandsche Bank heeft de zeer uitgebreide enquête over het middenstandscrediet na maandenlange arbeid beëindigd [7]. Binnenkort is een saneering der Middenstandsbank in het kader van de reorganisatie van het middenstandscrediet te verwachten.

3. *Sluiting van bedrijven, welke niet 'kriegswichtig' zijn.*

Er werden onderhandelingen geopend met de 'Rüstungsinspektion' en het Departement voor Handel, Nijverheid en Scheepvaart, om mijn Departement voor Bijzondere Economische Aangelegenheden bij het regelen dezer uitermate belangrijke materie in te schakelen [8]. Op deze wijze kunnen de belangen onzer kameraden met betrekking tot dit onderwerp behartigd worden.

4. *Crediet- en steunregeling voor stilgelegde bedrijven* [c].

Hierover [9] loopen onderhandelingen met het Departement voor Handel, Nijverheid en Scheepvaart en het Departement van Landbouw en Visscherij, ter inschakeling van het Departement van Bijzondere Economische Aangelegenheden, ter bescherming der belangen onzer kameraden via het Economisch Front.

5. *De Indische bedrijven.*

Met de Nederlandsch-Indische ondernemersraad zijn de eerste besprekingen geopend, welke daarheen geleid zullen moeten worden, dat de bedrijfsleidingen en deskundigen hier te lande van Indische ondernemingen in de Europeesche (Russische) ruimte worden ingeschakeld.

Tijdens een bezoek van den Economischen Gemachtigde van Minister Rosenberg voor het buitenland, W. Malletke, aan De Nederlandsche Bank, werden de desbetreffende mogelijkheden besproken [10]. Het stichten van plantages in centraal Rusland, dus in het gebied tusschen Don en Wolga, en in de Kaukasus, werd aangeroerd.

(5) Gips had 21 nov. 1941 reeds in antwoord op klachten van Kerkmeester bericht, dat hij wel voor centralisatie van gegevens voelde, maar de actie grotendeels aan de sectieleiders wilde overlaten (RvT II Kerkmeester). Zie ook nr. 267, *n.* 6.

(6) Het werd sep. 1942, zie slot van *n.* 10 van nr. 267.

(7) Zie nr. 267, noot 10. De reorganisatie van het middenstandskrediet duurde voort; 22 jan. 1943 was een verordening daartoe 'in voorbereiding' (BEZ Alg. 2/87945). Ze kwam nooit af.

(8) Vgl. nrs. 277 en 299.

(c) In plaats van 3. en 4. had het concept: 'III. Credietregeling voor stilgelegde bedrijven in gevolge de sluiting van niet kriegswichtige bedrijven', met een commentaar dat overeenstemt met het hier onder 4. genoemde.

(9) Vgl. A. J. van der Leeuw, *Huiden en Leder 1939–1945*, p. 127–8. Zie verder in deel II.

(10) Walter Malletke, zie nr. 287, noot 2. Vgl. nr. 278 bij *n*, 3.

6. *De scheepvaartmaatschappijen* [11].

Het desbetreffend rapport, dat ik door een Commissie van reeders liet uitwerken, zal mij binnen eenige dagen worden overhandigd.

Met Kröller is overleg gepleegd. Hij zal met Ir. v. Dieren en v. Hoey Smith een commissie uit den Raad van Volkshuishouding vormen, welke met de reeders op de basis van het uitgebrachte rapport, zal onderhandelen over de volgende punten:

a) de financieele steun voor de maatschappijen ter in stand houding van hun apparaat;

b) de inschakeling der maatschappijen bij werkzaamheden tijdens de oorlog;

c) de oorlogswerkzaamheden der maatschappijen zal hen recht geven op een plaats binnen de Europeesche scheepvaart na de oorlog;

d) de voor de uitvoering dezer plannen noodige scheepsbouw.

Naar aanleiding van deze onderhandelingen zullen aan U voorstellen overgelegd worden ter bespreking met den Rijkscommissaris.

7. *De Visscherij-Commissie van Dieren.*

Deze is bezig een voorlopig rapport te voltooien, hetwelk U zal worden voorgelegd ter bespreking met den Rijkscommissaris [12].

Hou Zee!

M. ROST VAN TONNINGEN

RvT 113/82849-51. Oorspronkelijk

284. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

4 Maart 1942

Maatschappij van Verre [1]

De besprekingen, welke betreffende deze Maatschappij tusschen de kameraden Gips, Robertson en mijzelve hebben plaatsgehad [2], leidden tot de volgende voorloopige conclusies:

1. De stand der vijandelijkheden in Rusland maakt het voorshands nog niet mogelijk om aan de uitvoering van ernstige projecten in de eerstvolgende maanden te denken. Voorloopig kan dus slechts voorbereidend werk worden gedaan, waartoe de bestaande instanties voldoende zijn.

(11) Vgl. nr. 278 bij *n.* 3 en 14. Dit gehele punt keert in nr. 288 I in iets uitgewerkter vorm terug. Daar schrapte Rost echter punt c. als van andere aard en verving dit door d (zie aldaar).

(12) Toen Van Dieren in 1940 zijn eerste Visserij-rapport aan von Brucken Fock zond, was daarop geen enkele reactie gekomen. Reden waarom hij zeer genegen was in een studiecommissie van 'Nederland en Europa' zitting te nemen (zie nrs. 220, 223 en een brief aan Van der Vegte van 18 sep. 1941 in BEZ 113). - Zie nr. 288 I bij noot 5 en 6.

284 - (1) Het stuk is waarschijnlijk opgesteld met het oog op de bespreking met Gips en Mussert op diezelfde 4 mrt. 1942 's avonds (zie nr. 283, *n.* 1). Vgl. nrs. 228, 247, 278 en 279, alsmede Inleiding van deel II.

(2) Zie nr. 284 I, noot 1.

2. Het is derhalve te vroeg om reeds op dit tijdstip over te gaan tot stichting van een Maatschappij van Verre.

3. Het moet echter mogelijk zijn reeds thans de in voorbereiding zijnde projecten door een aantal deskundigen te laten bewerken, die de latere kernstaf zullen vormen van de Mij. v. Verre. Teneinde deze zaken zoo onopvallend mogelijk te regelen, zou De Nederlandsche Bank belast kunnen worden met het voorloopig beheer over deze zaken [3].

4. Zoodra het aantal zaken en de omvang der werkzaamheden het wenschelijk maken, wordt overgegaan tot de oprichting van de Mij. v. Verre, onder voorwaarde echter dat inmiddels de zekerheid is verkregen van de medewerking van alle Duitsche autoriteiten, die hiervoor in aanmerking komen [4].

5. De verhouding tot deze Duitsche autoriteiten is tweeledig, e.w. in de eerste plaats voor wat betreft de werkzaamheid van de Mij. v. Verre in het Duitsche en door Duitschland beheerschte gebied van het oude Europa [5] en in de tweede plaats voor de werkzaamheid in Rusland.

6. Voorzoover betreft de werkzaamheden in het door Duitschland beheerschte gebied van het oude Europa (zonder Rusland), zal de Mij. v. Verre zich moeten onthouden van het noodeloos concurreeren tegen bestaande ondernemingen op het gebied van handel, industrie of bankwezen. Zij zal echter gereed moeten staan om ook in deze gebieden werkzaamheden van openbaar nut op zich te nemen, die buiten het arbeidsveld van de bestaande ondernemingen als bovengenoemd liggen.

7. Wat betreft de werkzaamheden in Rusland, zal de Mij. v. Verre zich moeten voegen in het kader dat door de Duitsche organisatie voor de opbouw van deze gebieden is getrokken. Hier wordt erop gewezen dat de economische werkzaamheden door het Derde Rijk in de Russische gebieden is opgedragen aan een aantal Monopolie-maatschappijen. Uitdrukkelijk is bij de opzet van deze maatschappijen door het Vierjahresplan bepaald dat het de bedoeling is op den duur uit de starre vorm van een monopolie-maatschappij wederom tot de vrijere vorm van een aan normale beperkingen gebonden bedrijfsleven over te gaan.

8. Het zal dus waarschijnlijk noodzakelijk zijn ook de Mij. v. Verre als een monopoliemaatschappij op te zetten, zulks na overleg met het Vierjahresplan. De Mij. v. Verre zal, evenals het Instituut van de Nederlandsche Middenstandsbank [6], zich bezighouden, eenerzijds met zaken die zij voor eigen rekening voeren, daar zij geen abnormaal risico dragen, en zaken die het karakter hebben van algemeen nut, waarvoor de garantie wordt overgenomen door de Nederlandsche Staat. Vanzelfsprekend zal de laatste categorie van zaken, zoodra zij een normaal karakter hebben aangenomen, wederom verhuizen naar de afdeeling 'zaken voor eigen risico' van de Mij. v. Verre, en zal de garantie van de Staat op dat tijdstip vervallen [7].

(3) Zo waren immers de eerste plannen ook ondergedoken bij Robertson, nl. in de door hem te leiden werkcommissie van 'Nederland en Europa' (zie nr. 228, noot 1).

(4) In nr. 278 na noot 22 somde Rost ze alle op.

(5) Voor werk in België en Noord-Frankrijk was dan ook ruimte. In verband met plannen voor een *SS*-kolonie in Lublin moest men het *Generalgouvernement* in gedachten houden, terwijl de bouwplannen van ir. R. A. Th. Brusse die later uitliepen op het werk van de Oostbouw, voorlopig ook in Duitsland en Polen waren gedacht. Bij de oprichting van de NOC liet men Duitsland als arbeidsveld vallen. Alleen in het laatste halfjaar van de oorlog, toen er geen bezet Rusland meer over was, zocht de NOC opnieuw in Duitsland naar werkzaamheden van openbaar nut, zie dl. II.

(6) Zie nrs. 283 en 288.

(7) Zo werd dit punt evenals het volgende inderdaad begin juni bij de oprichting geregeld; zie dl. II.

9. De opzet van de Mij. v. Verre zal, als zij op het gunstige tijdstip, d.w.z. na volledige overeenstemming met de Duitsche autoriteiten, geschiedt, desnoods groot kunnen plaatsvinden. De Nederlandsche Staat, de Nederlandsche Bank en de steden Amsterdam en Rotterdam, zullen voorop dienen te gaan en ieder een aandeel in het kapitaal moeten nemen. Het monopolie-karakter zal er in het begin toe moeten bijdragen ook andere banken tot deelname te bewegen. Mocht dit onverhoopt niet het geval zijn, dan kan rustig afgewacht worden tot zijzelf om deelname komen vragen.

10. Het is natuurlijk mogelijk dat de zaken een zeer snelle uitbreiding nemen. In dit geval zal de Mij. v. Verre met zijn kernstaf moeten geplant worden in een bestaand apparaat, liefst een bank-apparaat. Bij de bespreking met den Leider op 13 Februari j.l., is hiervoor gedacht aan de Nederlandsche Handel Mij., die de traditie als het ware hiervoor zou aanwijzen[8]. Het bezwaar is dat de Nederlandsche Handel Mij, ondanks het verlies van het Indische bedrijf, zoo stevig in Nederland verankerd is, dat zij behoort tot de allergrootste Nederlandsche banken. Wat ons ter beschikking moet staan, is een apparaat, dat op het oogenblik praktisch werkloos is. Alszoodanig komt de Nederlandsch-Indische Handelsbank met haar dochtermaatschappijen in aanmerking. Het voordeel hiervan is, dat Kam. Robertson deze organisatie bijzonder goed kent. Er moet dus aan gedacht worden om zich in het apparaat en in het gebouw van de Nederlandsch-Indische Handelsbank te gaan nestelen [9].

11. Gedacht moet worden aan inschakeling van de Amsterdamsche Goederenbank bij de Mij. v. Verre. De Amsterdamsche Goederenbank is, zooals haar naam reeds aanduidt, in het bijzonder gespecialiseerd op de credietverleening op goederen en is daardoor nog ruimer gespecialiseerd op warenkennis dan de Nederlandsch-Indische Handelsbank. Als de Mij. v. Verre werkelijk aan het doel zou beantwoorden, zou zich een levendige goederenhandel op den duur met Rusland moeten gaan ontwikkelen. De vorm van inschakeling van de Amsterdamsche Goederenbank zou in de praktijk moeten worden gevonden.

12. De procedure en de tactiek van voorbereiding der Mij. v. Verre is in de toelichting op deze puntsgewijze samenvatting nader uitgewerkt [10].

[M. M. Rost van Tonningen]

RvT 113/82814-5. Doorslagkopie [a]

(8) Gips had aan deze gedachte meteen zijn hart verpand (vgl. nr. 279 bij noot 10) en ook Mussert ervoor gewonnen.
(9) Reeds op 16 feb. 1942 had een eerste oriënterende bespreking met de Nederlandsch-Indische Handelsbank, de Nederlandsch-Indische Escomptomaatschappij en de Nederlandsche Handelmaatschappij plaats gehad (Robertson II). Het kwam er niet van. Dat BEZ zich in het gebouw van de Javasche Bank nestelde, toen dit departement naar Amsterdam evacueerde (zie dl. II), was een heel andere zaak.
(10) Zie de bijlage 284 I.
(a) In de verzameling-Rost van Tonningen bevindt zich een map 'Maatschappij van Verre' (RvT 79), waarin echter niet anders dan een aantal doorslagen van deze notitie en de bijlage is aangetroffen.

284 I. NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Toelichting op het ontwerp 'Maatschappij van Verre' [1]

Bij de besprekingen die over de stichting van de Mij. v. Verre met de Duitsche autoriteiten moeten worden gevoerd, zal men ervan moeten uitgaan dat de financieele credietgeving door een Nederlandsche maatschappij de Duitsche autoriteiten in het geheel niet interesseert [2]. Duitschland is zelf kapitaalkrachtig genoeg om de ontsluiting van de Russische ruimte te financieren.

Wat Duitschland echter interesseert is de verkrijging van een maximum-aantal vakmenschen, technici en anderen, die onder leiding van kundige bedrijfsleiders bereid zijn in Rusland aan de opbouw-taak deel te nemen. Er zal ongetwijfeld een zekere neiging bestaan om uit de talrijke thans werklooze maatschappijen, zooals b.v. de Indische cultuur-maatschappijen, de K.P.M. en andere, de beste krachten weg te trekken en in Rusland in te zetten [3]. Deze methode zal echter niet leiden tot een maximum-aanbod van de kant van bekwame Nederlanders. Men zal in aanmerking moeten nemen dat het overgroote gedeelte van de vakmenschen en bedrijfsleiders in ons land nog zeer anti-Duitsch georiënteerd zijn. Het zal noodig zijn hen een belang te geven om in Rusland mede te werken en zij zullen dit belang des te sterker begrijpen naarmate zij in het organisch verband van hun maatschappij, waarin zij jarenlang hebben gewerkt en hun ervaring hebben opgedaan, kunnen worden ingezet. Echter zal ook nog met andere bezwaren moeten worden gerekend, welke bezwaren juist door de Mij. v. Verre kunnen worden ondervangen.

Ook die Nederlanders, die aan een overwinning van Duitschland gelooven, meenen dat Duitschland geen afstand zal kunnen doen van de voordeelen van de Russische ruimte en dat dus werkzaamheden hunnerzijds uitsluitend in loondienst zullen kunnen geschieden. Zij vreezen dat zij bij werkzaamheid in de Russische ruimte volkomen van het moederland en van hun vrienden geïsoleerd zijn, en dat zij ook in Rusland zelf zoodanig over het groote Russische gebied verstrooid zullen worden, dat zij daar met hun landslieden weinig verbindingen zullen kunnen onderhouden [4].

De ervaren Nederlandsche koloniseering in het verleden heeft met deze mentaliteit van ons Volk en van elk Germaansch Volk rekening gehouden, en heeft zooveel mogelijk gepoogd de kolonisatie organisch te doen plaatsvinden. Zoo gingen veelal gesloten gemeenschappen naar onze koloniën in West-Indië, Zuid-Afrika en Noord-Amerika over. Om hen nu het gevoel van een ruggesteun te geven, zijn toen de groote monopolie-maatschappijen ont-

284 I – (1) Het stuk is ongetekend en ongedateerd, maar het is waarschijnlijk van iets eerder datum dan de eindredactie van nr. 284. Op de meeste punten sluit het aan bij de gedachtengang in de brief aan Fischböck van 10 okt. 1941 (nr. 247), die blijkens een notitie en briefje in brievenboek-Nederlandsche Bank en een gelei-briefje aan Robertson van 26 feb. 1942 (in RvT 79) inderdaad bij de besprekingen van eind feb.–begin mrt. 1942 als grondslag gediend heeft.

(2) Dit was Rost bij zijn overleg met Fischböck over de bijdrage voor het oosten duidelijk gemaakt. Vandaar dat Fischböck aan die betalingen geen toezegging voor compensatie in Oost-Europa wilde verbinden, zie Inleiding, p. 256.

(3) Vergeleken bij nr. 247 is dit een nieuw punt, gerezen als gevolg van het verlies van Indië, dat door Rost als definitief diep werd betreurd.

(4) Vgl. ook voor de volgende alinea's nr. 247.

staan, n.l. de Oost- en West-Indische Compagnie. De kolonisten krijgen daardoor het vertrouwen dat zij voortdurend door een organisatie met het moederland waren verbonden. Bij deze historische vormen en herinneringen moet men nu aanknoopen, als de propaganda, waarover zoo straks zal worden gesproken, voor deze idee, ter hand zal worden genomen.

Men kan ook voor de kolonisatie langs de Oostzee een beroep doen op de Hanse, die nog in onze handelssteden zeer sterk voortleeft, en tenslotte kan men bij de oproep wijzen op het feit dat reeds ten tijde van Csaar Peter de Groote, nog vóór zijn reis naar Nederland en zijn sterk overdreven werkzaamheid in Zaandam, in de buurt van Moskou reeds een Hollandsch en een Duitsch dorp lag.

Om nu aan de Duitsche wensch, om zooveel mogelijk vaklieden aan te trekken, te voldoen, zal men de betreffende maatschappijen en organisaties nu eenmaal moeten kunnen aantoonen dat uit hun werkzaamheid niet alleen persoonlijk voordeel voortvloeit, doch ook hun eigen volk is gediend.

Deze voordeelen zie ik vooral daarin dat voor leveringen naar Rusland of voor afname van grondstoffen van Rusland die maatschappijen een prioriteitsrecht genieten, die door de inzet van hun technici aan ontsluiting actief hebben deelgenomen.

Aan de andere zijde moet een actie van ons, Nederlanders, in Rusland in groot verband worden gezien. Wij moeten derhalve in onze actie volkomen openstaan voor samenwerking en deelname onder firma of anderszins met Duitsche en andere Germaansche volksgroepen, en bedrijven. Zijn wij hiertoe niet bereid, dan spreekt het vanzelf dat Duitschland de arbeid liever op eigen krachten volvoert en wij zullen in elk geval de Duitsche monopolie-maatschappijen noodig hebben, die, speciaal voor de eerstvolgende jaren, belast zullen worden met ontsluiting der Russische gebieden. Deze monopolie-maatschappijen staan onder overwegende invloed van het Vierjahresplan. De Mij. v. Verre zal dus a.h.w. bij deze monopolie-maatschappijen moeten 'inhaken', zoodat zij op één of andere wijze door of met deze monopolie-maatschappijen, haar taak moet uitoefenen, e.e.a. in een vorm, die door de monopolie-maatschappijen of het Vierjahresplan zal moeten worden gevonden [5].

Wij komen nu op de propaganda in het Nederlandsche Volk en op de uiterlijke verschijningsvormen van de Mij. v. Verre en de daarmede samenwerkende organisaties. Het zou verkeerd zijn als men van de Mij. v. Verre een naar buiten duidelijk optredend partij-apparaat maakte. Vanzelfsprekend moet de partij de beslissende invloed erin hebben, maar, willen wij onder de tegenwoordige omstandigheden een maximum-aantal Nederlanders innerlijk, uit vrije overtuiging, tot samenwerking brengen, dan zullen zij het gevoel moeten hebben als gelijkgerechtigd met de partijgenooten, aan de tafel te mogen plaatsnemen. Als het propaganda-orgaan voor deze geheele actie zou ik kunnen voorstellen 'Nederland en Europa'. 'Nederland en Europa' zal, vooral in de nieuwe samenstelling en in zijn nieuwe organisatie een lichaam zijn, dat geheel door de partij wordt beheerscht, doch naar buiten toe niet als partij-organisatie zal optreden [6]. De naam 'Nederland en Europa' leent zich ook bijzonder goed voor de propaganda door dit instituut.

Vanzelfsprekend moet de partij daarnaast haar eigen propaganda voeren en a.h.w. de stuwkracht geven aan de propaganda van 'Nederland en Europa', zooals op elk gebied de partij steeds de stuwing brengt aan onze idee [7].

(5) Wat deze afhankelijkheid betreft, maakt Rost zich minder illusies dan Gips; dit blijkt uit nr. 278 bij noot 4 en nr. 288 bij noot 10. (6) Vgl. Inleiding, p. 182.
(7) Deze geruststelling moest Rost geven om niet weer Musserts achterdocht tegen het genootschap te wekken.

Deze propaganda moet ook door de verschillende organisaties der partij, door het Arbeidsfront, door de Landstand, door het Economisch Front enz., krachtig ter hand worden genomen.
De bedoeling is dat op het moment dat de tijd daarvoor rijp is, dus wanneer met de Duitsche autoriteiten overeenstemming is bereikt, van alle zijden plotseling het gespreksthema: deelname aan de arbeid in Rusland, geheel op de voorgrond komt te staan.
De voorbereidingen moeten echter in alle stilte geschieden. De eerste projecten die zullen worden uitgevoerd, zullen dus moeten dienen om ervaring op te doen of het apparaat werkelijk goed loopt en of de verschillende Duitsche instanties ingespeeld zijn. Dan zal vanzelf het juiste moment kunnen worden gekozen, waarbij telkens voor een bepaald gebied de propaganda met volle kracht wordt ingezet [8].

RvT 113/82816–9. Doorslagkopie [M. M. ROST VAN TONNINGEN]

285. G. J. RUITER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

's-Gravenhage, 4 Maart 1942

Kameraad,

Naar ik [a] verneem bestaan er plannen om de onderlinge verzekeringsmaatschappijen te reorganiseeren tot één nationale centrale [1].

Indien dit het geval zou zijn, moet ik daartegen bezwaar maken. Deze vereenigingen zijn veelal dorpsorganisaties onder leiding van boeren, die het werk 'ehrenamtlich' doen. Deze vereenigingen voorzien in een behoefte en laten daarbij de leiding op het dorp. Het dorp behoudt daardoor een centrum, dat het noode kan missen, wil men de dorpsgemeenschap niet nog meer uithollen.

Naar ik meen kan centrale leiding haar nut hebben. Men late dan echter deze onderlinge vereenigingen in stand en controleere hen en geve hen de noodige aanwijzingen. Waar deze vereenigingen – voor zoover mij bekend – over het algemeen redelijk goed werken [2], zou men aldus met behoud van dit dorpscentrum door contrôle en centrale richtlijnen het gestelde doel evengoed kunnen bereiken.

Ik meende U met mijn opvatting in kennis te moeten stellen, opdat bij de beslissing rekening kan worden gehouden met de dorpsbelangen in deze, die voor een gezonden volksopbouw van beteekenis zijn.

Met nationaal-socialistischen groet,

G. J. RUITER

BEZ V B 9. Oorspronkelijk

(8) Het vervolg van deze geschiedenis valt binnen het bestek van deel II.

285 – (a) Blijkens de ondertekening schreef Ruiter deze brief als directeur-generaal van de Landbouw, als hoedanig hij ir. Roebroek, die 27 juni 1941 ontslag nam, opgevolgd was.

(1) Dit plan was in eerste aanleg reeds in jan. 1941 aan de orde gesteld en bevond zich een jaar later op last van von Boeckh in staat van bewerking bij BEZ (zie nr. 257, noot 3 en Inleiding, p. 236 bij *n*. 5) in de vorm van een tweede en derde uitvoeringsbesluit bij VO 218/41. Zie voor deze aangelegenheid Inleiding van deel II en de daar vermelde brieven. De meeste hiermee verband houdende stukken zijn te vinden in BEZ V B 9.

(2) Slechts negen van de 308 Onderlingen werden door de Verzekeringskamer ongunstig beoordeeld, zoals Rost 1 juni 1943 aan Ruiter berichtte.

286. TELEXBERICHT VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

's-Gravenhage, den 5. März 1942

Betr. Opposition gegen die steigende Markenguthaben der Niederländischen Bank seitens des Aufsichtsratsmitgliedes Suermondt [1].

Wie mündlich Ihnen berichtet wurde, hat Suermondt in Sitzung Aufsichsrates 12. Jänner gefordert, Kredite der Niederländischen Bank an den Staat zu beschränken auf Ausgaben eigentliche Besatzung Wehrmacht.

Weiters Misstrauensvotum gegen staatfinanzielle Lage und scharfe Kritik auf Haltung deutsche Besatzungsbehörden.

Weiters Grobheiten gegen Finanzministerium.

Auf meiner Forderung zur Stellungnahme gesamten Aufsichtsrates hat Suermondt beleidigende Aeusserungen zurückgenommen und Forderung hinsichtlich Wehrmachtsausgabe uminterpretiert.

Suermondt beharrt auf seiner Opposition gegen wachsende Markenguthaben und auf seinem Misstrauensvotum gegen die Staatsfinanzen.

Aufsichtsrat hat sich in letzterem Punkt von Suermondt distanziert.

Sowohl Aufsichtsrat als Suermondt versuchen Diskussion abzulenken auf Markenguthaben.

Im Einvernehmen mit Bühler schlage ich vor Suermondt auf Grund seiner ungünstigen Aeusserungen über den Staatskredit von Bruins als Vertreter des Finanzministeriums zum Rücktritt aufzufordern.

Im Falle der Weigerung bitte ich dringend beim Reichskommissar zu befürworten, sofort Suermondt abzusetzen [2].

Gleich nach Entfernung Suermondts muss ich Monatszahlungen von 50 Millionen Mark an Deutschland vorbereiten [3].

Werde versuchen Aufsichtsrat Zahlung begreiflich zu machen, was besser gelingen wird, wenn Suermondt nicht mehr anwesend.

[M.] ROST [VAN TONNINGEN]

Betr. Niederländischer Verwalter bei der königlichen Petroleum Gesellschaft [4].
Habe nach wochenlangem Drängen mich mit Mussert geeinigt Ihnen Gips als Verwalter

286 - (1) Vgl. Inleiding, p. 254.
(2) Rost zal, in aansluiting bij zijn brief van 3 mrt. 1942 (nr. 282), de procedure besproken hebben met Bühler. Prof. G. W. J. Bruins was sinds 1926 de door de minister van Financiën benoemde koninklijke (thans regerings-) commissaris bij de Nederlandsche Bank. - Op 11 mrt. 1942 zond Althaus aan Bühler het door Wimmer getekende ontslagbesluit, gebaseerd op VO 108/40. Bühler retourneerde het stuk op 24 maart met het bericht, dat Suermondt ontslag had genomen (VeJu Stab 94c). Op 21 maart liet Rost aan mr. Patijn en prof. Bruins de correspondentie met Suermondt toezenden (Correspondentie-Robertson III bij P).
(3) Hiertoe behoorde ook de voorbereiding van de novelle van 26 mrt. 1942 betreffende de dekkingsvoorschriften voor de bankbiljetten-circulatie (*Stcrt* van 30 mrt. 1942, nr. 62).
(4) De aanstelling van een Nederlander naast de Duitse *Verwalter* von Klass achtte Rost niet alleen op

vorzuschlagen. Gips ist gerne bereit, die Aufgabe zu übernehmen, unter Bedingungen, die ich mit Ihnen besprechen möchte.

Eine Bedingung wäre, dass Verwaltung sich erstrecken würde auf Besitzungen anderer Petroleumgesellschaften, wie Petrofina usw.

Möchte Sache mündlich mit Ihnen besprechen [5].

[M.] ROST [VAN TONNINGEN]

RvT Fin 5/2. Minuut

287. F. W. A. DE KOCK VAN LEEUWEN AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Amsterdam, 6 Maart 1942

Kameraad,

Gisteren vervoegde zich bij mij een commissaris (Vorstandsmitglied) van één der grootste Duitsche koloniale concerns [1]. Hij kwam tot mij met de vraag of ik hem met een eerste klas theeplanter in verbinding kon brengen en tevens ter bespreking van een eventueele deelneming van Nederlandsche zijde aan cultures (in dit geval de theecultuur) in Zuid Rusland (Kaukasusgebied).

Ik deelde hem mede, hem in contact te zullen brengen met één der knapste en vakkundigste theeplanters, die in Nederlandsch Indië werkzaam waren geweest en naderhand bij mijn firma te Amsterdam een werkkring had gevonden (met geregelde bezoeken aan Java).

Wat het 2' betreft, deelde ik mijn bezoeker mede, dat de bereidheid van Nederlandschen (t.w. Nederlandsch-Indischen) kant in het algemeen nog zeer te wenschen overliet. Hetzelfde had de Heer Malettke [2] kunnen constateeren wien mijn bezoeker kende en die over het onderhavige punt in algemeenen zin gesproken had.

principiële gronden noodzakelijk. Het leek nu bijzonder gewenst in verband met de plannen, de BPM te doen deelnemen in de exploitatie van Russische olievelden, zie nr. 269, 278 bij noot 13, nr. 288 bij noot 12 en Rost aan Mussert d.d. 10 nov. 1942 (zie deel II).

(5) Er kwam niets van. Von Klass verzette zich na aanvankelijke instemming tenslotte uiteraard krachtig. 18 apr. 1942 berichtte Bene aan het *Auswärtige Amt*, dat hij met het oog op de Duits-Japanse verhouding niets voelde voor 'het plan van de leidende NSB'ers', maar dat Fischböck Rost scheen aan te moedigen (FOSD 5404/362477–9). In Berlijn had Fischböck nog bij zijn besprekingen van februari over de vrijwillige bijdrage gezegd, dat men op de NSB-wensen t.a.v. een 'oostinzet' van de BPM niet behoefde in te gaan; zie Inleiding, p. 256. In aug. 1942 was er opnieuw sprake van Gips' en Rosts plannen ten deze en nog in november 1942 liepen binnen de BPM zelf geruchten van dien aard, zoals aan von Klass werd overgebriefd (BEZ 24).

287 – (1) Als voorzitter van de kamer van koophandel voor Noord-Holland, lid van de directie van enkele cultuurondernemingen, secretaris van de vereniging van thee-importeurs en geïnteresseerde in Oostlandkwesties (zie BEZ 5) kwam De Kock van Leeuwen voor dit contact in aanmerking. Het was waarschijnlijk E. Lindner van de *Shantung Handelsgesellschaft*, met wie hij in mrt. en apr. 1942 over deze zaak correspondeerde. Het was in de dagen van de val van Java.

(2) Walter Malletke was sinds 1940 in Nederland. Hij stond aan het hoofd van het *Büro Malletke* dat door het rijkscommissariaat belast was met het beheer van *Feindbanken*. In 1942 was hij door Rosenberg benoemd in diens *Ostministerium*, aanvankelijk als *Leiter der Abteilung Wirtschaftspolitische Koordination* (PS-1024) en weldra belast met het stimuleren van belangstelling in de Germaanse landen voor de oost-

Ik was echter met eenige kapitaalkrachtige vrienden (Nederlandsch-Indische ondernemers) in beginsel wel bereid om mij voor het beoogde doel te interesseeren [3].

Ik vermoedde – en dit vermoeden bleek ook juist te zijn – dat aan Duitschen kant op het speciale gebied der theecultuur niet veel krachten met praktijk-ervaring beschikbaar zouden zijn. M.i. zou dus met de beschikbaarstelling van zulke krachten van Nederlandsche zijde, gepaard moeten gaan de mogelijkheid om zich van die zijde ook financieel voor theeplantages in Z. Rusland te interesseeren. Mij werd daarop geantwoord, dat het voor deze cultuur vermoedelijk beschikbare, resp. nog ter beschikking te komen areaal niet groot was t.w. rond 150 000 H.A., dat deze oppervlakte, welke voorloopig niet in eigendom, doch in pacht uit te geven ware, over een groote groep van Duitsche ondernemingen zou worden verdeeld en dus achtte mijn bezoeker het zeer wel mogelijk dat aan een deelneming van Nederlandschen kant in dien vorm geen gevolg zou kunnen worden gegeven, ook al was hij zelf bereid om daartoe pogingen aan te wenden. Mocht dit inderdaad het geval blijken te zijn, dan zou overwogen kunnen worden of van het aandeel wat aan zijn Maatschappij zou worden toegewezen een onder-aandeel aan een Nederlandsche groep zou kunnen worden aangeboden.

Mij werd verzocht de namen mijner relaties, die daartoe bereid zouden zijn te willen opgeven.

Ik acht het echter gewenscht om hiermee even te wachten en U van e.e.a. in kennis te stellen met het oog op den principieelen kant die aan deze zaak zit, alvorens de aangelegenheid met mijn relaties op te nemen.

De zaak is n.l. deze, dat wij van Nederlandschen kant m.i. al te zwak zouden komen te staan, wanneer wij in laatstbedoelden vorm (onder-aandeel) zouden meedoen aan een project, wat in zijn geheel aan een georganiseerde groote Duitsche groep zou worden toegewezen.

De vraag is natuurlijk of men onze technische en vakkennis die hier in ruimere mate dan in Duitschland aanwezig is (reden waarom hij mij verzocht ook naar bruikbaar personeel om te zien) zóó zeer van noode heeft, dat daaraan de eisch zou kunnen worden verbonden van zelfstandige toewijzing aan de Nederlandsche groep van een gedeelte van het ter beschikking komende areaal.

Gaarne zal ik dit punt in mijn e.v. Donderdagsche bezoek aan den Haag met U bespreken, opdat een ongeorganiseerd optreden van Nederlandschen kant worde voorkomen [4].

Hou Zee!

F. W. A. de Kock van Leeuwen

BEZ 5. Oorspronkelijk

inzet. Hij kwam kort na deze (vgl. nr. 283 bij noot 10) opnieuw uit Berlijn over voor besprekingen met het rijkscommissariaat, nl. op 24 mrt. 1942. Over hem en de NOC zie deel II, Inleiding.

(3) Meer dan De Kocks brief hierover vermeldt, is niet bekend.

(4) Voorlopig gebeurde er nog niets, maar Rost hield De Kock van Leeuwen in gedachten voor het moment dat zijn Maatschappij van Verre (nr. 284) werkelijkheid zou worden. Over zijn rol daarin, zie deel II.

288. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 18 Maart 1942

Leider,

U heeft mij verzocht, een zoo kort mogelijk economisch program op te stellen[1]. Ik heb dat in de bijlage gedaan en mij uitsluitend beperkt tot het aanstippen van de allerbelangrijkste vraagstukken, die op het oogenblik binnen mijn gezichtskring vallen.

De moeilijkheid bij het opstellen van een economisch Staatsprogramma is, dat wij ons aan de zijde van Duitschland in oorlog bevinden met de Angelsaksische mogendheden, dat wij van onze historische werkzaamheid op de wereldzeeën zijn afgesneden, dat onze overzeesche Gewesten zijn bezet en over hun toekomstig lot weinig bekend is en dat ook de positie van Nederland binnen een Germaanschen Statenbond en ruimer gedacht, in een Europeesche volkshuishouding nog weinig omlijnd is. Het is volstrekt noodzakelijk, dat Nederland voor den duur van den oorlog zijn volkshuishouding geheel dienstbaar maakt aan de voor den oorlog benoodigde productie, zelfs als daardoor zeer voor de hand liggende economische projecten practisch uitgeschakeld worden, b.v. de zoo dringend noodzakelijke in-productie-brenging van den Noord-Oostpolder, welke door gebrek aan materialen slechts langzaam voortgang vindt[2].

De behoefte aan snelle beslissingen, voor welke de Duitsche oorlogvoering zich nu eenmaal gesteld ziet, leidt er toe, dat Duitscherzijds nauwelijks overleg kan worden gepleegd met de Nederlandsche instanties, die hiervoor in aanmerking komen en zoo overleg geschiedt, dat dit zich aan onze waarneming min of meer onttrekt, doordat wij in het Departement van den Heer Hirschfeld niet voldoende zijn ingeschakeld. En toch is het volgen op de voet der gebeurtenissen daarom zoo noodzakelijk, omdat reeds thans in vollen oorlogstijd een Germaansche en zelfs Europeesche volkshuishouding reeds aan het groeien is, zonder dat onze Beweging en dus in de eerste plaats ook U de ontwikkeling voldoende kunt beïnvloeden.

Zelfs op die gebieden, waarin Duitscherzijds overleg plaatsvindt, blijft onze gezichtskring beperkt tot de Nederlandsch-Duitsche verhoudingen. Aan onze waarneming onttrekken zich nagenoeg geheel en al de gelijksoortige verhoudingen, die zich met ongelijke snelheden met de andere Germaansche volken aan het vormen zijn en die binnen het kader van den Germaanschen Statenbond later ook onze positie ten aanzien van de andere niet-Duitsche leden van den Germaanschen Statenbond zullen bepalen.

Het economisch contact met de andere Germaansche en niet-Germaansche landen van Europa gaat zich steeds meer via Berlijn voltrekken. Bij de Verflechtung van Nederlandsch-Duitsche bedrijven is het ons onbekend, althans ten deele onbekend, hoe elders deze Verflechtung tot stand komt, hoewel zulks voor de beoordeeling der toekomstige positie onzer Nederlandsche bedrijven buitengewoon belangrijk is. In enkele mij bekende gevallen zijn door Verflechtung Duitsche concerns thans reeds over het geheele bezette gebied in Europa verankerd[3].

288 – (1) Omtrent de omstandigheden waaronder dit verzoek werd gedaan is verder niets bekend. Vgl. echter Inleiding, p. 212. (2) Vgl. nr. 276 bij noot 9.
(3) Vgl. de na de oorlog gevoerde processen tegen *Krupp-* en *I. G. Farben*-functionarissen; er waren echter nog veel meer concerns, die zich zo uitbreidden, zoals *Telefunken*, *Rheinmetall-Borsig*, de *Volksfürsorge* van het DAF (nr. 149, *n.* 4), etc.

De verarming van Nederland zal na de bezetting onzer koloniën zoo snel voortschrijden, dat een Verflechtung noodgedwongen steeds meer het eenzijdig karakter van een Duitsche deelneming in onze bedrijven zal krijgen. Hiertegen is ook weinig te doen, gesteld al, dat men zulks zou willen beproeven.

Sinds de opheffing van de deviezengrens en het instellen van het vrije kapitaalverkeer op respectievelijk 1 April en 1 September van het vorig jaar [a] kan immers het Duitsche kapitaal op de Nederlandsche beurs de aandeelen van maatschappijen opkoopen en aldus de contrôle over ons bedrijfsleven krijgen, tenzij oligarchische clausules in de statuten van ondernemingen deze onder de contrôle van een beperkt aantal Nederlandsche aandeelhouders stellen. Ook deze oligarchische clausules schijnt men Duitscherzijds te willen afschaffen [4]. Gebeurt dit, dan zal de deelname in Nederlandsche bedrijven via de beurs eerst recht op groote schaal kunnen geschieden.

Kameraad Gips heeft het denkbeeld geopperd om een controleerende instantie tusschen Nederland en Duitschland te scheppen, aan wier goedkeuring het vrije aankoopen van effecten en vermogensbestanddeelen zou zijn onderworpen. Afgezien van de aanzienlijke storing van de Beurshandel, die hiervan het gevolg zou zijn, is het de vraag, of een dergelijke regeling in de praktijk door te voeren is. Practisch zou de toepassing ervan de wederinvoering van de Nederlandsch-Duitsche deviezengrens noodzakelijk maken. Dit zou echter een schrede achterwaarts beduiden.

Ik wil hier nog slechts even aanstippen, dat in het U bekende vraagstuk der ariseering van joodsche bedrijven [5], de belangrijkste bedrijven reeds aan Duitsche ondernemingen zijn toebedeeld en dat dit geschiedde op grond van een speciale instructie, die in Duitschland aan de bedrijven schijnt te zijn uitgegeven.

Erkend moet worden, dat onzerzijds veel te laat belangstelling is getoond voor de ariseering, waarbij ik niet kan nalaten, vast te stellen, dat ik deze zaak onmiddellijk na mijn benoeming tot leider van het Economisch Front heb aangevat [6].

Ook over het Feindvermögen zal te gelegener tijd een regeling moeten worden getroffen [7]. Principieel kan men zich echter Duitscherzijds op het standpunt stellen, dat het Feindvermögen een aangelegenheid is, die ons niet aangaat.

Op het gebied der Arbeitsverflechtung neemt men een overeenkomstige ontwikkeling waar. Een toenemend aantal Nederlandsche arbeiders vindt in Duitschland, Frankrijk of andere gebieden onderdak. Naarmate bedrijven hier te lande als gevolg van den oorlog worden gesloten, worden de arbeiders ingezet in bedrijven, die kriegswichtig zijn. Het aantal arbeiders, dat in Duitschland en Frankrijk werkt, begint op het oogenblik reeds de

(a) Deze zin is in het oorspronkelijk door Mussert onderstreept.

(4) Aan De Kock van Leeuwen had Rost een nota gevraagd, een pleidooi voor het behoud van de oligarchische clausule. Opgesteld door de Amsterdamse kamer van koophandel, gewerd dit stuk Rost op 29 jan. 1942 (begeleidend schrijven, BEZ 5). Van een maatregel in genoemde zin is echter nooit iets gekomen.

(5) Vgl. nrs. 252, 259, 267 en 273.

(6) Deze zelfde 18 mrt. 1942 had Rambonnet een nieuw onderhoud met Dr. Bauer, waarna hij 30 maart aan het hoofdkwartier der NSB, aan het Economisch Front en het Front voor Nering en Ambacht kon melden, dat voortaan aan Nederlandse zijde alles betreffende de arisering van joodse bedrijven door BEZ geregeld zou worden (BEZ Alg. 1/87541 B–D). De medewerker van Economisch Front (zie nr. 259, n. 8) ging niet mee over naar BEZ, daar het een taak was 'die ik niet beheersch en die mij niet ligt' (zie zijn sollicitatie bij het NVV d.d. 26 feb. 1942 in Doc. I J. F. van As).

(7) Dat was ook de wens van Gips (nr. 279, punt 2).

200.000 te naderen en zal als de nieuwe plannen tot uitvoering geraken, misschien binnen niet al te langen tijd verdubbeld worden [8].

Hoe staat het nu met onze economische politiek binnen de Europeesche ruimte?

Hoewel wij formeel ook na het wegvallen van de douanegrens [9], ten opzichte van derde landen nog een eigen handelspolitiek en eigen handelsverdragen hebben, worden praktisch de onderhandelingen grootendeels door de Duitsche instanties gevoerd.

Het betalingsverkeer met derde landen heeft ook steeds meer de neiging, zich over Berlijn te voltrekken.

De inzet in de Russische ruimte zal worden behartigd door de Deutsche Monopolgesellschaften für den Osten.

Dit is de toestand op het oogenblik in oorlogstijd. Hij geeft duidelijk aan, dat voor Nederland als kleine mogendheid en als bezet gebied de zeggenschap in de Europeesche ruimte uiterst gering is [10]. Hoeveel te meer zal dit gelden als de oorlog overeenkomstig onze wenschen verloopt. In dat geval zullen Afrika en Klein-Azië op den duur bij Europa gehecht worden, dat ook Groot-Brittannië en Ierland zal omvatten (na de ineenstorting van het Britsche Rijk). Na den vrede zullen wij ons in een wereldruimte hebben te bewegen, die waarschijnlijk nog slechts twee andere continentale groepeeringen kent, nl. de beide Amerika's en de Groot-Aziatische ruimte onder leiding van Japan.

De ook voor ons land meest gewenschte ontwikkeling op economisch gebied veronderstelt de geheele of gedeeltelijke verdwijning van de douane- en deviezengrenzen niet alleen binnen den Germaanschen Statenbond, doch vooral ook binnen de geheele Europeesch-Afrikaansche levensruimte. Er zal derhalve na de door ons gewenschte Duitsche overwinning in het wereldbeeld sprake zijn van de regeling der economische betrekkingen tusschen de drie continentale groepen en in het bijzonder tusschen de drie groote centra der wereld, Berlijn, Washington en Tokio.

Als wij deze ontwikkeling aldus voor ons zien, moeten wij ons afvragen, wat een doelbewuste Nederlandsche politiek moet doen, die het Nederlandsche leiderschap in het bijzonder gegrondvest op de gebieden, waarop ons volk bij uitstek deskundig is, tot uitdrukking wil brengen binnen den Germaanschen Statenbond, binnen de Europeesche ruimte en in de intercontinentale verhouding van den toekomst.

Het antwoord is duidelijk.

De Nederlandsche politiek zal zoodanig moeten worden gevoerd, dat zij zoo spoedig mogelijk de allerdeskundigste Nederlanders in de centra van leiding te Berlijn weet te plaatsen. Eerst als ons dit gelukt, zal onze stem bij het nemen der beslissingen worden vernomen en zullen wij de belangen van ons volk binnen de geweldige gemeenschappen, die zich aan het vormen zijn op doelmatige wijze kunnen vertegenwoordigen [11].

Als wij nu van deze gedachte uitgaan, dan moeten wij dus naar gelegenheden zoeken om telkens op een gebied, waarop wij ons deskundig achten, met concrete voorstellen te komen. Ik heb dit in samenwerking met Kameraad Gips in de afgeloopen weken reeds beproefd, doch tot nu toe is b.v. op het voorstel van de Koninklijke Petroleum Mij. nog geen echo ontvangen [12].

(8) Dit slaat op de plannen tot intensivering van de *Arbeitseinsatz* naar Duitsland. Vgl. nr. 277 bij noot 3.
(9) De douanegrens, nl. met Duitsland (nr. 273, *n*. 2). Zie deel II voor de opheffing der douanegrenzen met derde landen.
(10) Nergens erkent Rost dit zo openhartig als hier.
(11) Vgl. nr. 278. Deze opvatting is een van de sleutels tot begrip van Rosts politiek met de NOC; zie deel II, Inleiding.
(12) Vgl. nrs. 269 en 286 bij noot 4 en 5.

Zoojuist bereikt mij het bericht, dat Kameraad de Kock van Leeuwen van Duitsche zijde is benaderd geworden, om een contact te leggen met Nederlandsch-Indische cultuurmaatschappijen voor de eventueele werkzaamheid in de plantages van Zuid-Rusland [13].

Van Kameraad Brusse vernam ik, dat Nederlandsche aannemersmaatschappijen zullen worden betrokken in het werk van den wegen- en huizenbouw in Rusland [14].

Ik heb U destijds voorgesteld om deze verspreide acties organisch samen te vatten in een Maatschappij van Verre. Het ontwerpplan voor deze Maatschappij van Verre ligt gereed [15].

Op andere gebieden voltrekt zich reeds een organische vergroeiing van ons bedrijfsleven met de Germaansche volkshuishouding. Ik denk hierbij aan de contacten, die zullen worden gelegd tusschen de verschillende bedrijfsgroepen, die door de Commissie Woltersom zijn opgezet met de overeenkomstige bedrijfsgroepen in Duitschland.

Voor zoover leden van onze Beweging in deze Bedrijfsgroepen zijn vertegenwoordigd, zullen wij hier onze stem kunnen laten hooren.

Voor zoover dit niet het geval is, zouden wij door een tijdige bezetting van het Ministerie van Economische Zaken in Nederland contacten van overheidswege kunnen leggen [16].

Ik wil tenslotte nog komen op de kwestie van het Markentegoed der Nederlandsche Bank in Duitschland. Dit bedraagt thans rond 1625 Millioen Mark. Hiervan is in mindering te brengen de 'Beitrag für den Osten' van 450 Millioen Mark, een bedrag, dat met terugwerkende kracht tot 1 Juli 1941 op den grondslag van een betaling van 50 Millioen Mark per maand op den 1en April a.s. zal moeten worden afgedragen [17].

Er resteert dan nog een bedrag van 1175 Millioen Mark, waarbij wij naar schatting maandelijks (na aftrek van de 50 Millioen Mark Beitrag für den Osten) nog ongeveer 50 Millioen Mark zouden kunnen voegen.

Deze bedragen vertegenwoordigen voor een belangrijk gedeelte de tegenwaarde van de uitverkochte grondstoffenvoorraden van ons land en slechts voor een klein gedeelte de deelname van Duitsche ondernemingen in onze bedrijven. Er zal dus, indien men ook over deze bedragen zou kunnen beschikken, b.v. ten bate van de werkzaamheid van de Maatschappij van Verre een regeling getroffen moeten worden, die althans een gedeelte van dit bedrag in reserve houdt voor den aankoop van grondstoffen na den oorlog, of voor aankoopen gedurende den oorlog als het verkeer in Europa op gang komt.

Zooals ik U reeds meermalen heb voorgesteld, zou, afgezien van de eventueele contacten, die wij in het organisch verband van de Beweging of van de Maatschappij van Verre, dan wel departementaal ten opzichte van overeenkomstige Duitsche instanties zouden moeten zoeken, een algemeene regeling slechts kunnen worden ontworpen na een onderhoud met den Rijksmaarschalk [18].

Daar de te treffen economische regeling tusschen Duitschland en Nederland noodzakelijkerwijze moet treden op het terrein van de politieke verhouding tusschen Duitschland en de andere Germaansche landen, leden van den toekomstigen Germaanschen Statenbond, is inderdaad alleen een beslissing door de hoogste instantie van het Rijk mogelijk.

In afwachting daarvan, heb ik gemeend goed te doen, door aan deze algemeene beschou-

(13) Zie nr. 287.

(14) Vgl. Doc. II Furnier Beton, NOC en Oostbouw.

(15) Zie nrs. 284 en 284 I. Een ontwerp voor de maatschappij is niet over vóór het exemplaar van eind mei 1942 (RvT 78). Zie deel II.

(16) Zie nr. 278 na noot 11.

(17) Zie Inleiding, p. 255 en nr. 303,

(18) Zie nr. 273 bij noot 13.

wingen als bijlage een onmiddellijk program van actie toe te voegen [19], welke ons in staat stelt, de gemeenschappelijke Duitsch-Nederlandsche zaak en de nationale belangen van ons volk zoo goed mogelijk te dienen.

Met nationaal-socialistischen Groet Hou Zee!

M. Rost van Tonningen

RvT 113/82824-8. Doorslagkopie [b]

288 I. NOTA VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR A. A. MUSSERT

Den Haag, 18 Maart 1942

Nederlandsche en Europeesche Volkshuishouding [1]

Algemeene opmerkingen:

Uitgegaan wordt van de volgende grondbeginselen:

1. Voor de instandhouding van elk volk is noodig een krachtige boerenstand.

2. Voor ons land is echter het schip de bodem van het tweede krachtige volksdeel nl. van het zeevolk. Voor ons land is ook de instandhouding van dit volksdeel een vraagstuk van de allereerste orde.

3. Door zijn ligging en zijn historische traditie zal ons land in het Nieuwe Europa nog meer dan in het verleden handels- en verkeersland worden.

4. Ook industrie en mijnbouw zullen in ons vaderland een groote toekomst hebben.

5. Onze bevolking en in het bijzonder de beschikbare arbeidskracht zal na den vrede ontoereikend zijn, om de taken te vervullen. Ook in ons land zal een sterke stijging van het geboortecijfer noodig zijn om onze nationale, Europeesche en overzeesche taak te vervullen.

6. Alhoewel onze koloniën niet als verloren worden beschouwd, zal haar belang voor de Nederlandsche volkshuishouding, gezien onze inschakeling in de continentale Europeesche ontwikkeling naar verhouding een minder groote zijn dan voor den oorlog.

Deze punten zullen achtereenvolgens worden toegelicht.

Het is dringend noodzakelijk voor het ontwerpen eener Nederlandsche volkshuishoudelijke politiek de beschikking te krijgen over een goede bedrijfsstatistiek. Daartoe is een nieuwe volkstelling wenschelijk, al zou men kunnen volstaan met de spoedige invoering van het arbeidsboekje, waarover een verordening bij de Duitsche autoriteiten ligt[2]*. De laatste bedrijfsstatistiek is die van de volkstelling 1930.*

(19) Nr. 288 I.

(b) Het oorspronkelijk ligt in de map Economische Zaken, Mussert 22h.

288 I - (1) Dit is, in samenhang met nr. 278, het meest uitgewerkte plan waartoe Rost als leider van de Raad voor Volkshuishouding is gekomen, Vergelijking met Rosts 'welvaartsplan' van najaar 1939 (RvT 122 a, p. 13-20; zie Inleiding, p. 50) en met nr. 74 is curieus; de verschillen liggen niet alleen aan het verschoven uitgangspunt; ook de ervaring is toegenomen.

(2) Van de plannen tot invoering van een arbeidsboekje die aanvankelijk, ook door de secretaris-generaal van het departement van Sociale Zaken, ir. Verwey, ijverig werden voorgestaan en die in 1941 dicht bij de verwezenlijking schenen te zijn, kwam tenslotte niets.

Punt 1. Boerenstand en Bodem.

De nationaal-socialistische volkshuishouding vormt in zeker opzicht een nog grooter gevaar van landvlucht dan de liberaal-kapitalistische en wel om de volgende redenen:

In de nationaal-socialistische volkshuishouding heeft men te kampen met een voortdurend tekort aan arbeidskrachten en een teveel aan werk, waardoor een zuiging naar de stedelijke centra ontstaat.

Door de geweldige vlucht van het verkeer (aanleg van wegen, kanalen en vliegvelden) zal veel boerenland gedoemd zijn, te verdwijnen.

Als het achterland door het ontsluiten der Russische gebieden geweldig wordt vergroot, zal een zeer sterke versteedsching van Europa's Westkust tusschen Jutland en Bretagne plaatsvinden. Vooral voor Nederland, aan welks kusten dicht opeengedrongen drie groote havens nl. Amsterdam, Rotterdam en Antwerpen liggen, zal het gevaar van een versteedsching naar de trant van Londen zeer groot zijn.

Een goede economische politiek zal dus een zoo snel mogelijke ontginning van nog aanwezige woeste gronden noodzakelijk maken, waarbij met het oog op onze groeiende bevolking het vraagstuk der natuurreservaten niet uit het oog mag worden verloren.

De thans nagenoeg ten volle uit onze tegenstanders samengestelde Commissie voor het Nationale Plan zal op doelmatige wijze moeten worden omgevormd[3]. *Er zal ten spoedigste contact moeten worden gezocht met de Duitsche en Europeesche Raumplanung.*

Onze bodem is op het oogenblik als volgt samengesteld:

Bouwland	929.894 H.A.
Blijvend grasland	1.336.459 H.A.
Tuin- en ooftbouwgrond	94.045 H.A.
Bosch	258.482 H.A.
Totaal gecultiveerde gronden	2.618.880 H.A.
Woeste gronden	269.820 H.A.
Riet- en biezenland, kwelders, moeras, strand, water	123.618 H.A.
Veld- en Spoorwegen	68.084 H.A.
Onbelastbare eigendommen en erven voor gebouwen en voor lustplaatsen	218.227 H.A.
Totaal ongecultiveerde gronden	679.749 H.A.

Hierin zijn de drie groote Zuiderzeepolders nog niet begrepen.

Noodig is dus een opdracht aan den Landstand binnen het kader der Nationale en Europeesche ruimtepolitiek, grondwinning en grondontginning voor te bereiden, waarbij aan het plan Westhof moet worden gedacht[4]. Tevens zal de bestudeering van vraagstukken, zooals b.v. de mogelijke en wenschelijke verhooging van arbeids-intensieve land- of tuinbouw binnen Europeesch verband ter hand moeten worden genomen. (Oost-Europa en Rusland arbeids-extensieve, West-Europa arbeids-intensieve landbouw.)

(3) In deze vaste commissie werden in dec. 1941 benoemd prof. mr. J. van Loon, P. Hoekstra en F. L. Rambonnet, blijkbaar nadat Rost daarop bij mr. Frederiks had aangedrongen. Zie inleiding, p. 217.

(4) In de waardering hiervoor is Rost zichzelf trouw gebleven; zie nr. 74 bij noot 2.

Punt 2. Zeescheepvaart en Binnenvaart, Zee- en Zoetwatervisscherij.

Visscherij.

Uit het visschersvolk wordt het zeevolk van de Zeescheepvaart in het algemeen gerecruteerd. Derhalve is de bloei van de visscherij een eisch van de allereerste orde, indien wij als zeevarende natie willen blijven bestaan. Binnen het kader van den Raad voor Volkshuishouding werd de Commissie van Dieren in het leven geroepen [5], waarin het vraagstuk van de zee- en zoetwatervisscherij en dat van het herstel van onze visschersvloot wordt bestudeerd. De Commissie zal binnenkort haar eerste rapport kunnen overleggen [6].

Zeescheepvaart [6a].

Eenige maanden geleden werd door mij van de Nederlandsche reeders een rapport verlangd, dat de volgende punten moet behandelen:

a. de financieele steun voor de Nederlandsche reederijen ter instandhouding van hun apparaat;

b. de inschakeling dezer Nederlandsche reederijen bij werkzaamheden tijdens den oorlog;

c. het ontwerpen van plannen voor de scheepsbouw, welke benoodigd is om de taak der reederijen na den oorlog te hervatten.

Dezer dagen zal een interim rapport mij bereiken. Dit rapport is door de reeders in samenwerking met de Commissarissen van de B.E.N.A.S., (de z.g. Scheepvaartbank) samengesteld, onder welke Commissarissen zich ook Ir. van Dieren bevindt [7].

Met de Kameraden Kröller, van Hoey Smith en van Dieren, zoowel als met Kameraad Brands in zijn functie van Secretaris van de Hoofdgroep Verkeer, is reeds contact gezocht voor de aanstaande besprekingen met de reeders.

Binnenscheepvaart.

De Nederlandsche binnenscheepvaart heeft, gezien de ontwikkeling van het Midden-Europeesch kanalennet, een geweldige toekomst voor zich. Kameraad Brands staat hier voor onmiddellijke brandende problemen, welke door hem met het Vervoersfront en met de organisatie van het bedrijfsleven zullen worden behandeld [8].

Punt 3. Handel en Verkeer.

Handel.

Er dient onderscheiden te worden tusschen den eigenlijken handel en de van Staatswege te voeren handelspolitiek.

(5) Vgl. nr. 283, noot 12. Tot deze oplossing kwamen Rost en Van Dieren toen de werkcommissie van 'Nederland en Europa' (zie nrs. 220 en 223) niet tot stand kwam. Op BEZ werd weldra een afdeling Visserij gevormd, door J. C. den Dulk gecombineerd met het secretariaat van de commissie–Van Dieren. Zie verder deel II.

(6) 23 apr. 1942 zond Den Dulk het rapport 'Zeevisscherij' aan Gips. Het weekend van 24 en 25 april besteedden hij en Van Dieren verder geheel aan het rapport 'Opbouw Nederlandsche visscherijvloot voor den Algemeen Leider' (Den Dulk aan de WA, 29 apr. 1942 in BEZ Alg. 1/87643).

(6a) Zie nr. 283, punt 6.

(7) Dit was het resultaat van Rosts streven in aug. 1941, Van Dieren tot gemachtigde voor de scheepsbouw te doen benoemen (zie nr. 226). - Op 30 mrt. 1942 zond Kröller aan Rost een rapport over de BENAS toe (notitie in brievenboek Financiën). Deze bemoeingen kregen hun verdere voortzetting in de Oostreederij; zie deel II.

(8) Op 14 mrt. 1942 sprak Rost over dit onderwerp in een vergadering van het Vervoersfront (*Deutsche Zeitung in den Niederlanden* van 16 mrt. 1942). Brands schreef er artikelen over in *Het Nationale Dagblad.*

Wat de laatste betreft, zijn door het wegvallen van de douane- en de deviezengrens ten aanzien van Duitschland Nederland en het Derde Rijk aan het vergroeien tot één economisch gebied. Desalniettemin blijven ten aanzien van derde landen Nederland en Duitschland ieder eigen handels- en clearingverdragen bezitten. Dit neemt niet weg, dat althans gedurende den oorlog Berlijn ook feitelijk de onderhandelingen voor Nederland met derde landen leidt.

Het lijkt wenschelijk, niet alleen wat Nederland betreft, doch ook wat betreft de andere Germaansche landen, die na den oorlog deel zullen uitmaken van den Germaanschen Statenbond, een stelsel van gemeenschappelijke onderhandelingen te ontwerpen. In elk geval zullen bij onderhandelingen, die Nederland mede betreffen, Nederlandsche onderhandelaars samen met de Duitsche met derden moeten kunnen onderhandelen [9]. Voor zoover het plaatselijke Nederlandsche belangen betreft, zal de Nederlandsche invloed overwegend moeten zijn. Bij de ontwikkeling eener Europeesche volkshuishouding, waarin douanegrenzen geheel of grootendeels zullen ontbreken, verdwijnt vanzelfsprekend zeer sterk het landelijk karakter der handelsbelangen, welke bij onderhandelingen moeten worden behartigd. Bovendien zal bij de Europeesche samengroeiing op economisch gebied de Nederlandsche handel overwegend het karakter krijgen van een transito- en omslaghandel. Deze zal eenige jaren na den vrede zoo zeer overwegen, dat er voor gewaakt zal moeten worden, dat de voorziening van de behoeften van het eigen volk, d.w.z. de locale handel niet te zeer in het gedrang komt. Op handelsgebied zal de Germaansche Verflechtung van Nederlandsche en andere Germaansche handelshuizen waarschijnlijk een zeer groote vlucht nemen. In nog grootere ruimten gedacht, zal de intercontinentale handel een Europeesche vertegenwoordiging tegenover de andere continenten noodig maken. De technische organisatie van een dergelijke vertegenwoordiging zal slechts geleidelijk uit de feitelijke ontwikkeling na den oorlog kunnen groeien.

Wij hebben het geluk, op dit gebied de beschikking te hebben over Kameraad Gips, die benoemd zal worden tot leider van de Hoofdgroep Handel en die derhalve de ontwikkeling op de voet zal kunnen volgen.

Geldhandel.

Ook wat de geldhandel betreft, beleven wij een waarlijk revolutionaire verandering van de verhoudingen op het Europeesche vasteland. Zooals bekend is, werd op 1 April 1941 de deviezengrens tusschen Nederland en Duitschland afgeschaft en kan men vooral na het opheffen van de geblokkeerde Markenbelasting [10] op 1 September l.l. spreken van een volkomen vrij geld- en kapitaalverkeer tusschen beide landen. Het internationale betalingsverkeer ontwikkelt zich zoodanig, dat de Mark het Europeesche betaalmiddel bij uitnemendheid wordt en zonder gouddekking op het Europeesche vasteland in den toekomst dezelfde functie gaat uitoefenen, die het Pond voor den oorlog vervulde ten opzichte van Europa, van het Britsche Imperium en een deel der overige wereld. Berlijn wordt m.a.w. het financieele centrum van Europa, het hart van het Europeesche betalingsverkeer, waarin

(9) Dat was tijdens de bezetting niet het geval; daardoor kwamen de Nederlandse belangen vaak in de verdrukking.

(10) De geblokkeerde markenbelasting maakte verkoop van Nederlandse beleggingen in Duitsland dermate onaantrekkelijk, dat practisch geen transacties plaats hadden, zoals ook juist Trips bedoeling was geweest.

ook Groot Brittannië en Ierland na de overwinning zullen worden betrokken. De mate, waarin de Nederlandsche zelfstandige handelspositie ten aanzien van derde landen wordt gehandhaafd, schijnt ook mede bepalend te zullen zijn voor de zelfstandige positie van de Gulden als betaalmiddel in het internationale verkeer.

Ik zeg 'schijnt', omdat het van de handelsaccoorden kan afhangen en van de doelmatigheid, die ook in het betalingsverkeer moet overwegen, in hoeverre een eigen Nederlandsche Clearing met de Europeesche landen nog noodzakelijk zal zijn. Reeds thans heeft het Nederlandsche betalingsverkeer met derde landen de tendens, zich meer en meer over Berlijn te voltrekken. Het zoojuist verschenen rapport van de Duitsche Rijksbank bevat hierover belangwekkende mededeelingen [11].

Voordat onze koloniën door de Japanners bezet waren, is van Duitsche zijde groote waarde gehecht aan de handhaving van de Gulden als zelfstandig internationaal betaalmiddel, vooral ten behoeve der ontwikkeling eener goede acceptmarkt ten behoeve van den reusachtigen goederenhandel, die zich over Nederland na den vrede zal bewegen. Desgewenscht belast de Nederlandsche Bank zich gaarne met de taak, om in samenwerking met de andere Banken een rapport op te stellen betreffende de mogelijkheden van een Nederlandsch acceptbedrijf in de toekomstige Europeesche economie [12].

De verhouding tusschen de Nederlandsche en de Duitsche Banken is juist op het oogenblik van een bijzondere actualiteit. Er bestaat bij de Duitsche banken een sterke neiging, in Nederland door dochter-instituten in de belangrijke steden filialen te stichten. Dit is tot nu toe voorkomen, doch hier stelt zich het vraagstuk der Verflechtung in wel zeer sterke mate [13].

Kapitaalverkeer.

Zooals reeds onder den Geldhandel is gezegd, is het kapitaalverkeer tusschen Nederland en Duitschland thans vrij. Dit kapitaalverkeer kan ook slechts Grootgermaansch worden gezien. De ontstellende verarming van Nederland, de andere Germaansche en Europeesche landen als gevolg van dezen oorlog zal het noodig maken, om bij het herstel van den vrede en bij de dan te verwachten reusachtige vraag naar kapitaal de toebedeeling vanuit een centraal punt te bezien. Het zal noodig zijn, een dergelijke centrale regeling zoodanig te doen geschieden, dat de Nederlandsche belangen daarbij niet te zeer in het gedrang komen. Het bedenkelijke hierbij is, dat de verarming van Nederland zich in een veel sneller tempo voltrekt, dan in Duitschland. Mochten de koloniën definitief voor ons verloren gaan, dan zal Nederland, vooral bij een langen duur van den oorlog, van kapitaal-exporteerend land zijn gedegradeerd tot kapitaal-importeerend gebied en zouden wij dus van Duitschland hulp moeten ontvangen. Dit maakt de Nederlandsche positie niet sterker.

(11) Dit rapport is ons niet bekend.
(12) Ook hierover is niets verder bekend. Vgl. nr. 228, *n.* 3.
(13) Rost vond in deze aangelegenheid steun bij Dr. Bühler, die zich eveneens verzette tegen de pogingen van Duitse bankfilialen, Nederlandse bankinstellingen te verdringen als banken van onder beheer gestelde Nederlandse ondernemingen (mrt.-apr. 1942, RvT II Robertson) en voorts ook het streven van de *Dresdner Bank* (najaar 1941), de *Bary*, de *Commerzbank* en de *Bank der Deutschen Arbeit*, nieuwe filialen buiten Amsterdam te stichten tegenwerkte (jan.-feb. 1942, RvT II Robertson; Robertson Corresp.1941-2 bij de B).

Verkeer.

Het verkeer is een terrein, waarop U, Leider, zoo zeer bij uitstek deskundig zijt, dat ik hier kan volstaan met opmerkzaam te maken op enkele punten, die nu reeds Uw onmiddellijke aandacht vereischen.

Ik heb bij de behandeling van punt 2 reeds melding gemaakt van mijn bemoeienissen ten aanzien van onze Zeescheepvaart. Deze zoowel als de Nederlandsche luchtvaart is onmiddellijk bedreigd met algeheele liquidatie. Zooals gezegd, kan ik U, wat de zeescheepvaart betreft, op korten termijn een interim rapport van onze reederijen voorleggen. U heeft daarbij de beschikking over de reeds genoemde uiterst deskundige kameraden van Dieren, Kröller en van Hoey Smith.

Ik zou er U verder opmerkzaam op willen maken, dat Kameraad van Hoey Smith in het bijzonder deskundig is, wat betreft de reorganisatie van het havenverkeer van Rotterdam, met welks reorganisatie hij op zijn verzoek door Kameraad Müller werd belast[14]. Het zou zaak zijn, deze aangelegenheid in samenwerking met Amsterdam te behandelen.

Wat het luchtverkeer betreft, is vooral na de bezetting onzer koloniën door de Japanners en de Amerikanen de K.L.M. in zijn bestaan bedreigd. Wij zouden hier de gelegenheid hebben, in breede kringen sympathieën te winnen, indien wij erin mochten slagen, de toekomst van de K.L.M. binnen het Europeesch verband veilig te stellen. Het Departement van Financiën betaalt jaarlijks een zeer aanzienlijk bedrag voor de instandhouding van het apparaat der K.L.M.

De aanleg van verkeerswegen of het toekomstige verkeer per rail is een aangelegenheid, die door een Nederlandsche afdeeling van de organisatie Todt onmiddellijk zou moeten worden aangepakt. De besprekingen betreffende de stichting van een dergelijke Nederlandsche Organisatie Todt tusschen de Kameraden van der Vegte, Herweyer en mijzelve en den Duitschen ingenieur Fiebig waren in ver gevorderden staat, doch de vorming eener technische Commissie werd op het laatste moment uitgesteld op verzoek van den Rijkscommissaris[15]. Het zou op Uw weg liggen, deze kwestie eens met den Rijkscommissaris te bespreken.

Het verkeer langs de binnenwateren en groote rivieren zal wel reeds Uw volle aandacht hebben gehad.

Punt 4. Industrie en Mijnbouw.

Ik zou, wat de industrie betreft, in het algemeen willen opmerken, dat de vorming van synthetische grondstofindustrieën hier te lande mogelijk en zelfs wenschelijk is. Naar mijn meening echter zal bij de beperkte werkkracht, die ons waarschijnlijk na den oorlog ter beschikking zal staan, de industrialisatie van ons land moeten worden achtergesteld bij de landbouw, scheepvaart en visscherij en zelfs bij den handel.

(14) Müller steunde ook zijn kandidatuur voor de kamer van koophandel van Zuid-Holland, zie nr. 289, *n.* 1. Van Hoey Smith te doen opnemen op een belangrijke plaats van de bedrijfsgroep Koopvaardij van de hoofdgroep Verkeer door de commissie-Woltersom stuitte najaar 1941 af op Rotterdamse oppositie. Hij werd derde plaatsvervangende voorzitter van de bedrijfsgroep en evenzo van twee vakgroepen (BEZ 24).

(15) Zie Inleiding, p. 250–252. Begin feb. stelde Rost nog een kandidaat voor de Technische Commissie voor; half feb. 1942 moet het echter zijn misgelopen, want Rost gaf die kandidaat toen haastig door aan de Artillerie Inrichtingen (notities brievenboek Financiën).

Toch zou ik hier op enkele vraagstukken willen opmerkzaam maken, die dringend een oplossing in het nationaal Europeesch verband behoeven: De samenwerking van onze energie-bedrijven en van onze utiliteitsondernemingen laat in het algemeen zeer veel te wenschen over. België is ons op dit gebied tientallen jaren voor, om van Duitschland nog in het geheel niet te spreken. Het zou gewenscht zijn, dat door U, Leider, ten spoedigste orde in deze aangelegenheid werd gebracht, tevens met het doel om een oplossing binnen Europeesch verband te bekijken. Ook dit ware een taak, die door een Nederlandsche Commissie Todt zou moeten worden aangevat. Eenige maanden voor zijn overlijden had de Führer Ir. Todt belast met dit vraagstuk.

De ondergeschikte rol, die onze kracht- en utiliteitsbedrijven hier te lande vervullen, is o.a. tot uiting gekomen in de bedrijfsorganisatie, waar men in lijnrechte tegenstelling met Duitschland de utiliteitsbedrijven niet tot een zelfstandige groep heeft gemaakt, doch deze als een bedrijfsgroep in de Hoofdgroep Industrie heeft ondergebracht [16].

Punt 5. Bevolking en Arbeidskrachten.

Wij hooren veelal beweren, dat ons land overbevolkt is, dat wij dus m.a.w. een groot deel onzer arbeidskrachten zouden kunnen missen voor de tewerkstelling elders in de Europeesche ruimte.

Tegen deze opvatting kan niet ernstig genoeg worden gewaarschuwd. In een onderhoud, dat ik voor ongeveer een jaar met Minister Fischböck had en waarbij wij over de werkeloosheid in Nederland spraken, wees deze mij op de Oostenrijksche ervaringen, waarbij men eerst [17] met alle krachten ernaar gestreefd had, de werkelooze arbeidskrachten naar Duitschland over te brengen en vervolgens moest vaststellen, dat door de geweldige opleving deze arbeiders later in Oostenrijk kwamen te ontbreken.

Inderdaad zijn de Germaansche volken naar mijn meening niet in staat om de werkkrachten te leveren, die voor het vervullen van de taak in de Europeesche ruimte benoodigd zijn.

Hier ligt voor U, Leider, een onmiddellijk probleem, nl. het streven naar een instantie van overleg binnen den wordenden Germaanschen Statenbond, opdat men het eens zal worden over den inzet van de beschikbare arbeidskrachten binnen de Germaansche en Europeesche ruimte. Het lijkt mij, dat het Arbeidsfront deze instantie zou kunnen vormen [18].

Te Uwer informatie diene, dat omstreeks midden Februari 154.000 Nederlandsche arbeiders in Duitschland en 29.000 in Frankrijk werkten. De zoo juist ingeleide actie zal deze getallen nog zeer belangrijk doen stijgen [19].

De veel belangrijkere taak, die op U rust, is de levenswil van het Nederlandsche volk voortdurend meer te wekken en door een behoorlijke wereldbeschouwelijke vorming de vrouwen van ons volk erop opmerkzaam te maken, dat alle arbeid der Nederlandsche en Germaansche mannen vergeefsch is, tenzij door een toenemende kinderrijkdom de werkzaamheid van ons volk zich steeds meer zal kunnen ontplooien.

(a) Aldus in het oorspronkelijk.
(16) Zie nr. 243 en Inleiding, p. 249–250. (17) D.w.z. terstond na de *Anschluss*.
(18) Het NVV, later NAF heeft zich nooit beijverd voor arbeidsinzet in Duitsland, aangezien het zijn eigen kansen en invloed bij de Nederlandse arbeiders erdoor beperkt voelde. Het was machteloos. Het kon niet meer doen dan trachten, enig vat te krijgen op de reeds in Duitsland tewerkgestelden, door zich eind jan. 1942 in plaats van enkele ambtenaren van het departement van Sociale Zaken te doen inschakelen bij de *Betreuung* (Doc. I H. J. Woudenberg, passim).
(19) Zie nr. 288 bij *n.* 8.

Schattingen, die ik U destijds in mijn studie over de Nederlandsche werkeloosheid heb voorgelegd [20], toonen aan, dat gedurende de eerstvolgende tien jaren het beschikbare arbeidsvolume in Nederland door de hoogere geboortecijfers van vroegere jaren, jaarlijks met rond 50.000 mannelijke en vrouwelijke werkkrachten zal toenemen. Het zal zaak zijn, in de Arbeitsplanung ook voor andere gebieden dergelijke berekeningen op te stellen en aan de hand van een goede bedrijfsstatistiek dan tot de werkelijke Bedrijfsplanung in Germaansch en Europeesch verband over te gaan.

Punt 6. Onze Koloniën.

Een zeer ernstig vraagstuk vormen de koloniale plantage- en andere ondernemingen, die hier te lande hun zetel hebben. De ontplooiing hunner werkzaamheid in de plantagegebieden van Rusland heb ik met U mondeling reeds besproken [21]. Ik hoef hier dus niet verder over uit te wijden. In elk geval zal zich voor deze Indische ondernemingen in toenemende mate de vraag stellen, of zij geliquideerd dienen te worden, dan wel met Staat's kosten op de beenen moeten worden gehouden.

Hierover ben ik in bespreking met den Heer Jongejan, den Voorzitter van de Nederlandsch-Indische Ondernemersraad [22].

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 113/82834-41. Doorslagkopie [b]

289. J. VAN HOEY SMITH AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Rotterdam, 18 Maart 1942

Kameraad,

Ik had hedenavond om 10 uur een lang gesprek met Gips. Deze deelde mij mede de moeilijkheden, die met van der Mandele rijzen [1]. Ik acht het ten zeerste ongewenscht, dat van der Mandele als voorzitter van de Kamer van Koophandel verdwijnt. Dit in de eerste plaats, omdat hij is 'the right man on the right place' en in de tweede plaats, omdat hij niet vervangbaar is, zoodat wij in hopelooze moeilijkheden zouden komen. Vergeet ook niet, dat uit een soort idealisme hij zijn functie bij de Robaver [2] neerlegde om dit baantje, dat niet

(20) Zie de tekst van zijn rede op 28 okt. 1939, RvT 122 a, p. 13.
(21) Waarschijnlijk op 13 feb. 1942 bij Gips en misschien op 4 mrt.; zie ook nr. 287.
(22) Zie nr. 283, punt 5 en verder deel II.
(b) Het oorspronkelijk ligt in map Economische Zaken, Mussert 22h.
289 – (1) Over Rost en de reorganisatie van de kamers van koophandel, zie Inleiding, p. 225 e.v. Voor de kandidatuur van Van Hoey Smith als plaatsvervangend voorzitter van de Zuidhollandse kamer – bedoeld als compensatie voor zijn achterstelling bij de benoemingen voor de bedrijfsgroep Koopvaardij –, zie aldaar, p. 227 en nr. 288 I, *n.* 14. Ook Müller als burgemeester van Rotterdam bepleitte dat op 9 mrt. 1942 nog eens bij Van der Mandele. Dat deze zich hierop als voorzitter dreigde terug te trekken, was zowel voor Woltersom c.s. als voor de Duitsers onaanvaardbaar. Een nieuwe *deadlock* als in het najaar 1941 over de hoofdgroep Industrie en in jan. 1942 over de hoofdgroep Verkeer (zie bij nrs. 250 en 251) viel te vrezen.
(2) De Rotterdamsche Bankvereeniging. Mr. K. P. van der Mandele was voorzitter van de oude Rotter-

betaalt, waar te nemen. Indien het dan ook dusdanig zou gaan, dat het mij voorstellen het heengaan van van der Mandele zou beteekenen, zou ik ook ernstig moeten overwegen, zelf niet in aanmerking te willen komen voor de bewuste functie. Gips sprak voorts over een paar plaatsen openlaten tot over 6 maanden en dan verder zien. Accepteer deze tusschenformule. Gij doet hieraan verstandig en gooit de zaak dan niet door de war.

Hou Zee!

[J. van] H[oey] S[mith]

P.S. Ben morgenochtend voor 4 à 5 dagen naar Duitschland.

RvT BEZ 49. Oorspronkelijk

290. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. VAN HOEY SMITH

19 Maart 1942

Kameraad[1],

Zooeven ontving ik Uw schrijven van 18 Maart. Het spijt mij eensdeels, dat ge afgereisd zijt naar Duitschland. Anderdeels is het maar goed, dat ge weg zijt. Ik heb me over Uw schrijven zeer geergerd en wel om de volgende redenen:

Er zijn er verschillenden geweest in de Beweging en dat zijn niet de eersten de besten, die destijds van U verwacht hadden, dat ge niet onder druk uit de Beweging zoudt zijn getreden. Ik deel deze meening niet.

Gij zijt thans echter weer lid van de Beweging[2] en ik meen, dat ieder thans van U kan verwachten, dat ge de vraagstukken niet uit den weg gaat, maar deze manmoedig tegemoettreedt. Verwacht kan toch wel van U worden, dat ge voor de Beweging pal staat.

Wat ik U als goede vrind bepaald kwalijk zou nemen, is, dat ge door beleedigingen te slikken niet alleen Uzelf in het gezicht slaat, doch ook de Beweging laat aantasten.

De Rotterdamsche Burgerij heeft U beiden uit haar kring gestooten, omdat ge tot de N.S.B. behoort[3]. Zij willen dit nog extra demonstreeren, door U thans te weigeren als lid van de Kamer van Koophandel, hoewel niet alleen Uw kameraden, maar ook de Heer Woltersom U daartoe bekwaam achtten. Daarmede wordt in Uw persoon de Beweging getroffen.

Uw oordeel over van der Mandele wordt dezerzijds al evenmin gedeeld, als het oordeel, dat gij destijds over de zich zeer inferieur gedragende de Monchy had[4]. Ook hierin speelt Uw goedigheid U parten.

damse kamer, van de aanvang af lid van de commissie-Woltersom, waar hij deel uitmaakte van de subcommissie Handel, en adviseur voor de reorganisatie van de kamers van koophandel.

290 – (1) Deze brief is een typisch voorbeeld van Rosts heetgebakerd reageren.

(2) Rost had het zich een eer gerekend, hem opnieuw als lid op te geven (brief aan Van Geelkerken d.d. 11 nov. 1940, RvT II Van Hoey Smith).

(3) Dat hij Rost vergezelde naar de *Reichsparteitag* in Neurenberg in 1938 tijdens de Tsjechische crisis, was hem zeer kwalijk genomen. – Mevrouw Van Hoey Smith was de eerste leidster van de in 1938 opgerichte NSVO geweest. Ook zij trok zich terug en werd vervangen door mevr. E. Keers-Laseur (zie nr. 237, noot 18; zie ook Inleiding, p. 133).

(4) Dit doelt op moeilijkheden in aug. 1941 en winter 1941–1942 met W. H. de Monchy, directeur van de

Deze mijn zienswijze wordt ook door anderen gedeeld.

Ik heb, na U te hebben geraadpleegd, U voor de Kamer van Koophandel voorgedragen [5] en verwacht, dat ge nu in deze voet bij stuk zult houden. Wij moeten tenslotte op elkaar kunnen rekenen.

Met nationaal-socialistischen Groet Hou Zee!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT BEZ 49. Doorslagkopie

291. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

'S-Gravenhage, 24 Maart 1942

Leider,

Zooals ik U bij ons laatste gesprek toezegde, veroorloof ik mij, U hierbij een ontwerp-schrijven aan den Heer Rijkscommissaris in te sluiten, dat voor zichzelf spreekt. U zult daarin de opsomming vinden van de stappen, die door mij werden genomen om het vraagstuk van de minimum loonen tot een oplossing te brengen [1]. Deze aangelegenheid is thans in een zoo ver gevorderd stadium, dat bij een principieele instemming der Duitsche autoriteiten op korten termijn een regeling zou zijn te treffen, die dit schreeuwende onrecht van georganiseerde ondervoeding van honderdduizenden families in ons volk uit de wereld zou kunnen helpen.

Ik zou gaarne tusschen 1 en 13 April in Hilversum ten huize van mijn schoonouders wat willen uitrusten van den ingespannen arbeid en U gaarne voordien gesproken hebben.

Zoo eenigszins mogelijk zou ik U willen verzoeken, Uw eventueel schrijven aan den Rijkscommissaris voor Goeden Vrijdag [2] (Karfreitag) te verzenden. Minister Fischböck, aan wien de Rijkscommissaris zonder eenigen twijfel deze aangelegenheid zal willen voorleggen, komt nl. tusschen Goede Vrijdag en Paschen voor eenige dagen naar Nederland. Ik zou hem, om een oplossing te bespoedigen bv. een afschrift van Uw schrijven aan den Rijkscommissaris kunnen toezenden, met het verzoek, bij den Rijkscommissaris op een spoedige stellingname aan te dringen.

Hou Zee! M. ROST VAN TONNINGEN

Holland-Amerikalijn en adviseur van de commissie-Woltersom voor de organisatie van verkeer en vervoer. Deze was voor de oorlog tot eind 1940 geheim lid der NSB (vgl. Rost aan De Monchy, RvT A III 2/86684, d.d. 14 okt. 1940), maar distancieerde zich meer en meer van de beweging en kwam niet op voor 'kameraden'; hij weerde zich met hand en tand tegen benoeming van Brands en Kröller en Van Hoey Smith (vgl. nrs. 250 en 251). – In aug. 1941 klaagde Rost reeds, dat Van Hoey Smiths vechtkracht ten gevolge van de jarenlang ondervonden tegenwerking was afgenomen (notulen Raad voor Volkshuishouding van 21 aug. 1941, Van Maasdijk 44a).

(5) Zie nr. 289, noot 1. – Voor het verdere verloop, zie nrs. 293, 294 en 296.

291 – (1) Zie hiervoor nrs. 276 en 276 I van 12 feb. 1942. Sindsdien was de commissie-Krantz gereed gekomen met haar eindrapport. Rost had dit in het college van secretarissen-generaal op 12 mrt. 1942 besproken; bedoeld onderhoud met Mussert was waarschijnlijk dat van 4 mrt. (zie resp. nr. 291 I, *n.* 4 en nr. 283, *n.* 1).

(2) Goede Vrijdag viel op 3 apr. 1942.

P.S.

Ik heb den brief aan den Rijkscommissaris in het Duitsch opgesteld om tijd te besparen, daar Minister Fischböck bij zijn komst in Holland, gezien den korten tijd die hij alhier zal verblijven, een voor hem begrijpelijke Duitsche tekst voor oogen zal moeten hebben[3].

RvT 113/82820–2. Afschrift[a]

291 I. M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR A. A. MUSSERT AAN A. SEYSS-INQUART

Ontwerp-schrijven van den
Leider aan den Rijkscommissaris

Utrecht, . . . März 1942

Die zunehmende Knappheit der Lebensmittelversorgung meines Volkes hat die Notlage hunderttausender Arbeiter, Beamten und Mittelständler mitsamt ihrer Familien deshalb besonders erschwert, weil die Lohnsumme dieser Bevölkerungsteile schon vor dem Kriege unzureichend war, ihre Bedürfnisse zu decken.

Die Preissteigerung hat seitdem die Lebenshaltung um mindestens 25% gesteigert[1], ohne dass die Löhne der genannten Bevölkerungsteile eine entsprechende Erhöhung erfuhren. Die Folge ist, dass ein beträchtlicher Teil unseres Volkes nicht imstande ist, sich die minimum Ernährung, welche die Lebensmittelkarten gewähren sollten, zu sichern. Gegen dieser Feststellung wird vielfach der Einwand gehoben, dass auch vor dem Kriege das Volk vielfach Lebensmittel wie Fleisch usw. nicht ankaufen konnte wegen mangelnder Kaufkraft.

Ich muss aber darauf hinweisen, dass in Friedenszeit gerade diejenigen Nahrungsmittel, die für die Volksernährung in den Niederlanden entscheidend sind, wie z.B. Brot und Fett in unbeschränkten Quantitäten und zu billigen Preisen zur Verfügung standen und dass daher die Knappheit dieser Lebensmittel zum Ankauf anderer durch die Karten zuerkannten Lebensmittel zwingt.

Der Hunger und der Anblick der mangelnden Versorgung ihrer Familien treibt die unglücklichen Menschen zu der Praxis, einen Teil der Lebensmittelkarten zu verkaufen um wenigstens den verbleibenden Teil der Karten im Interesse ihrer Familien verwenden zu können.

(3) Mussert zelf gebruikte voor zijn brieven aan de bezettingsautoriteiten steeds het Nederlands als authentieke tekst, waarbij dan een Duitse vertaling werd gevoegd.
(a) Het originele exemplaar, ook van de bijlage, ligt in de map Economische Zaken, Mussert 22h.
291 I – (1) De ramingen liepen uiteen. In sep. 1941 nam Verwey een stijging van ruim 20%, Schokker daarentegen van ruim 30% aan (CNO SG 83/II, punt 4). Nadien was de stijging veel geringer.

So werden diese Bevölkerungskreisen gezwungen, gegen den Bestimmungen der Ernährungswirtschaft zu verstossen, was wieder dazu führen kann, dass sie gesetzlich bestraft werden.

Ich halte den Weiterbestand dieser Situation für untragbar. Mein Kamerad Rost van Tonningen meldete mir, dass in einem Gespräch, welches er mit dem Herrn Generalsekretär Hirschfeld und dem Herrn Ernährungsdirektor Louwes führte, nachdrücklichst auf der Beschaffung von Eisen und Holz gedrängt wurde um neue Barakken zu bauen worin die vielen Personen untergebracht werden können, welche durch Verstösse gegen den Bestimmungen betreffend der Ernährungswirtschaft bestraft werden sollen[2].

Ich halte die Verbesserung des Lohnaufkommens der betreffenden Bevölkerungsteile für die bessere Lösung.

Ich möchte mit diesem Schreiben die Lösung dieser Frage, welche ich als besonders dringlich betrachte, einleiten.

Es ist Ihre und meine Hoffnung, das niederländische Volk, welches durch die jahrenlange systematische Propaganda der anglo-freundlichen Plutokratie und ihre jüdischen Drahtzieher irregeführt ist, dem nationalsozialistischen Gedanken zuzuführen. Einer der grössten Hindernisse in dieser Erziehung zur national-sozialistischen Weltanschauung liegt gerade in der furchtbaren Ungerechtigkeit der wachsenden Notlage unserer ärmsten Bevölkerungsteile und die Ausnutzung dieser Situation durch die wohlhabendere Bevölkerungsteile. Gerade weil der Nationalsozialismus die soziale Gerechtigkeit und die Volksgemeinschaft zur Grundlage ihrer Weltanschauung macht, ist der zunehmende Gegensatz zwischen den obenerwähnten Bevölkerungsteilen für die Förderung der Idee verhängnisvoll.

Sowohl für den Einsatz unserer Niederländer an der Front als auch für den Arbeitseinsatz in der kriegswichtigen Industrie oder im Verkehr und dergleichen wird es aber besonders im Falle eines längeren Dauers dieses Krieges entscheidend sein, dass unser Volk immer mehr von der nationalsozialistischen Idee erfasst wird und sich im Kampfe mit dem deutschen Volke einig fühlt.

Der Volkswirtschaftsrat meiner Bewegung hat in einem kleinen Arbeitsausschuss[3] die Frage geprüft und ist zu der Schlussfolgerung gekommen, dass es möglich und zweckmässig sei, ein System von minimum Löhnen in 8 Lohnklassen über das ganze Land zu errechnen und durch entsprechende Kinderzulagen für kinderreiche Familien eine Lösung herbeizuführen. Dabei wurde nicht an einem Zwangsystem gedacht, es würde nur eine Generalermächtigung zu erlassen sein, wodurch Lohnerhöhungen bis zu der festgestellten Minimumgrenze keiner vorherigen Genehmigung der 'Rijksbemiddelaars' bedürfen, aber den 'Rijksbemiddelaars' nur anzumelden sind.

Die Frage wurde ebenfalls im Kollegium der Generalsekretäre wiederholte Male erörtert und stiess dort auf keine Wiederstände[4]. Es wurde insbesondere die Frage aufgeworfen, in welcher Weise die Entlohnung im Staatdienste die obenerwähnten Vorschläge der Kommission meines Wirtschaftsrates anzugleichen wären.

(2) In de vergadering van secretarissen-generaal van 26 mrt. klaagde Louwes over de vele distributiedelicten en het tekort aan beschikbare gevangenisruimte (CNO SG 10/III, punt 1). Naast enkele andere noodgebouwen werd toen het beruchte kamp Erica te Ommen hiervoor bestemd.

(3) De commissie-Krantz; zie nr. 276.

(4) Niet helemaal juist: in de vergadering van 12 maart (CNO SG 8/III, punt 1) hadden dr. Hirschfeld e.a. zich wel 'met het principieele deel van zijn betoog accoord verklaard', maar over de procedure was nog niets afgesproken. Zie Inleiding, p. 199–200, ook voor het vervolg.

Als ein praktischer Vorschlag zur schnellen Lösung wurde laut dem mir von meinem Kamerad Rost van Tonningen gemachten Mitteilungen, die Feststellung von minimum Löhnen auch für die Staatsbeambten nach den obenerwähnten Kategorien im ganzen Land erfolgen, ohne dass eine Aenderung des Besoldungssytems vorläufig vorzunehmen wäre.

Das Finanzministerium und das Innenministerium sollen mit der Ausarbeitung eines Vorschlages schon befasst sein [5].

Ich ergreife diese Gelegenheit, um darauf hinzuweisen, dass die jetzige Zusammenstellung der 'Rijksbemiddelaars' eine soziale Lösung der Lohnfragen m.E. nicht gewährleistet und möchte Ihnen vorschlagen, einen Vertreter unserer Bewegung in dem Kollegium einzubauen. Es wäre dies zwar nur ein Notbehelf, aber weitere Massnahmen könnten vielleicht im Laufe der Erörterung von sozialen Fragen vorgenommen werden [6].

Ich bin mir selbstverständlich darüber klar, dass meine obenerwähnten Vorschläge die Gefahr einer Inflation beträchtlich erhöhen würden, wenn die Wiederherstellung der zum Ankauf der notwendigen Lebensmittel erforderlichen Kaufkraft der betroffenen Bevölkerungsteile nicht durch eine entsprechende Abschöpfung der Kaufkraft anderer Bevölkerungsteile kompensiert würde [7].

Das Kollegium der 'Rijksbemiddelaars' stellt nach meinen Informationen jetzt einen Kostenvoreinschlag auf, welche die Erhöhung der Löhne auf Grundlage dieser Richtlinien umfasst [8]. Diese Kosten müssten zur Vermeidung einer inflatorischen Wirkung daher durch Steuererhöhungen von den höheren Einkommen kompensiert werden.

Ich habe meine Gedanken so kurz möglich zusammengefasst und möchte Sie jetzt um eine prinzipielle Stellungnahme bitten, bevor ich zu einer Ausarbeitung dieser Vorschläge übergehen möchte [9].

Mussert 22 h. Concept

(5) Hiertoe was een commissie gevormd bestaande uit G. P. Hoekman (Binnenlandse Zaken) en A. Vogel (Financiën). Zie verder dl. II, Inleiding en de daar genoemde stukken.
(6) Inderdaad maakte ruim een half jaar later VO 114/42 een einde aan het bestaan van het College van Rijksbemiddelaars, welks taak nu aan een Gemachtigde van de Arbeid werd opgedragen. In deze functie werd, na een korte waarneming door ir. Verwey, de NSB'er C. J. van Rijst benoemd. Er is geen reden om aan te nemen dat Rost bij de voorbereiding van deze maatregelen een actieve rol heeft gespeeld. Zij kwamen vermoedelijk geheel van de kant van het *DAF* en het op 1 mei 1942 opgerichte NAF.
(7) M.n. in 1943 kwam Rost in verband met de voorgenomen salarisverhogingen voor ambtenaren en overheidspersoneel telkens op dit denkbeeld terug, zie deel II, Inleiding en stukken.
(8) Integendeel, het was een geheel ander stuk hunnerzijds dat 27 mrt. door secretarissen-generaal behandeld werd (CNO SG 10/III, punt 1).
(9) Mussert verzond deze brief nooit. Zie over de verdere ontwikkeling, Inleiding, p. 200.

292. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 24 Maart 1942 [a]

Leider,

Tot mijn leedwezen zie ik mij genoodzaakt de Kameraden *A. A. W. Bijlsma* en zijn broer *A. W. Bijlsma* [1] voor te dragen tot royement der Beweging. Beiden zijn reeds door mij als leden van het Economisch Front afgevoerd. In het bijzonder A. A. W. Bijlsma heeft de Beweging zeer veel schade berokkend.

Na de bezetting in 1940 heeft hij, zonder daartoe gerechtigd te zijn, zich toegang verschaft tot een vergadering van assuradeuren te Amsterdam met behulp van een ondergeschikte Duitsche instantie en heeft hij daar den indruk gegeven als zou hij namens de bezettingsautoriteiten gemachtigd zijn de leiding in handen te nemen [2].

Hoewel deze verkeerde indruk door een uiteenzetting van bevoegde Duitsche instanties sindsdien ongedaan gemaakt werd, heeft niettemin zijn optreden als lid der Beweging een dusdanig slechten indruk in assurantiekringen gemaakt, dat het voor in deze kringen aanwezige leden onzer Beweging aanleiding geweest is te bedanken [3].

Daarna is komen vast te staan, dat de persoon van A. A. W. Bijlsma gelieerd was met de bankoplichters Wiegerinck-Muschter te Amsterdam en het den politie-autoriteiten gebleken is, dat de Bijlsma's moeten hebben geweten met welke ongure elementen zij in dezen hebben samen gewerkt. Hierover gelieve U in bijlage een politierapport aan te treffen [4].

Tenslotte heeft zich in het Economisch Front een incident voorgedaan, dat tot bovenvermelde afvoering aanleiding gaf, bij welke gelegenheid zij zeer indisciplinair zijn opgetreden [5].

Hoe ongaarne ik ook tot dit voorstel ben overgegaan, het lijkt mij onvermijdelijk, Uwe meening kennende dat aan het moreel van de leden der N.S.B. hooge eischen gesteld worden [6].

Inmiddels, Hou Zee!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 113/82823. Oorspronkelijk

292 – (a) Notitie op de brief: 'niet verzonden'. Zie noot 6.

(1) Vgl. de klacht van Rost en Robertson tegen de Bijlsma's van aug. 1941: nrs. 221, 231 en 238.

(2) In 1939 uit de vereniging van assurantiemakelaars te Amsterdam geroyeerd, maakte A. A. W. Bijlsma er eind juli 1940 op zeer onelegante wijze zijn rentree met een verklaring, dat de NSB de beslissende factor geworden was en, desnoods met dwang, de organisatie en sanering van het verzekeringswezen ter hand zou nemen. Reeds binnen een week kon een Duits lid (B. A. E. de Laporte) meedelen, dat deze beweringen alle grond misten en dat Wohlthat integendeel samenwerkte met de zgn. commissie-Heering, zoals mr. P. Heering zelf op een volgende vergadering kwam bevestigen. Zie Doc. I A. A. W. Bijlsma, Van Maasdijk 40 en 40 B en notulen van de commissie-Heering (Doc. II Verzekeringswezen).

(3) Bovendien waren de pogingen van J. H. L. de Bruin en mr. F. P. Guépin om in sep. 1940 een eenheidsorganisatie te vormen, gefrustreerd door dit slechte begin van NSB-zijde. – De Bruin ging in zijn hele verdere behandeling van de zaak-Bijlsma (zie noot 6) er echter van uit, dat deze althans als NSB'er bijzondere verdiensten had. Hij was bij de boycot vóór 1940 De Bruin te hulp gekomen.

(4) Op 18 mrt. 1942 ontving Rost een politierapport betreffende A. A. W. Bijlsma van de hoofdcommissaris van politie Tulp (RvT 94/81192–201).

(5) In feb. 1942 waren de Bijlsma's, Ed. Wessing en nog een collega uit Economisch Front geroyeerd in verband met hun actie, de lopende verzekeringen van onder beheer gestelde geariseerde of vijandelijke bedrijven te doen 'oversluiten' via hun eigen makelaarsfirma's (zie BEZ Alg. 1, brief van 24 feb. 1942, BEZ K 1 en V 4).

(6) Waarom deze brief niet werd verzonden, is onduidelijk. Werd het gestelde besproken en drong Mussert

293. TELEXBERICHT VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

25/3 '42

Wie ich Ihnen mündlich mitteilte, hat *van der Mandele* die Frage der Ernennung van Hoey Smith's in dem Vorstand der Handelskammer von Rotterdam zu einer Prestigefrage gemacht und will zurücktreten[1].

Damit ist die Ernennung van Hoey Smith's aber auch zu einer Prestigefrage der Bewegung geworden, weil sachlich auch nach der Meinung Woltersom's gegen der Person von van Hoey Smith nichts einzuwenden ist.

Meines Erachtens vertritt v. d. Mandele in dieser Angelegenheit die feindlich eingestellten Kreisen Rotterdams.

Für das Verhalten van der Mandele's ist bezeichnend, dass er unbegreiflicherweise so wohl den Bürgermeister von Rotterdam, Kamerad Müller, als auch den Vorsitzende der Handelskammer von Amsterdam, Kamerad de Kock van Leeuwen ebenfalls bruskiert hat[2].

Im Namen meiner Kameraden bitte ich Sie im Sinne unserer letzten Unterredung [1] für unsere Bewegung einzutreten.

[M.] ROST [VAN TONNINGEN]

RvT 80/80085. Doorslagkopie [a]

aan op overleg met De Bruin? Kwam Bijlsma klagen en om eerherstel verzoeken? – In overleg met De Bruin werd de zaak-Bijlsma aan een ereraad voorgelegd. Deze was niet ingesteld vanwege de NSB maar, in opdracht van Rost (VO 218/41!) door de hoofdgroep Verzekeringswezen, ter beantwoording van de vaktechnische vraag of Bijlsma voor een leidende functie in de bedrijfsorganisatie in aanmerking kon komen. De zaak traineerde eindeloos. In aug. 1942 werd men het eens over de samenstelling van de ereraad; uit aug. 1943 dateert de concept-uitspraak. Dec. 1943 trachtte De Bruin het negatieve oordeel aan een tijdslimiet te binden. Rost wees dat verzoek van de hand: de uitspraak was reeds clement genoeg. De definitieve uitspraak dateert van jan. 1944 (zie corresp. in BEZ V 4 en 25).

293 – (1) Rost sprak Fischböck waarschijnlijk zaterdag 21 maart op een bijeenkomst van het Genootschap 'Nederland en Europa' (BEZ Alg. 1/87471–94; vergelijk Inleiding, p. 181, *n.* 9). Met de nieuwe week vertrok Fischböck weer naar Berlijn. Vandaar de telexberichten 293, 294 en 296. – Gips had intussen op 23 mrt. tegen mr. Van der Mandele persoonlijk en op 24 mrt. in de commissie-Woltersom de kandidatuur van Van Hoey Smith verdedigd (BEZ 138 en 1). Mr. Van der Mandele sprak beide malen zijn *non possumus* uit, zoals hij 25 mrt. nog eens schriftelijk aan Gips bevestigde. Deze verzocht daarop diezelfde dag aan Müller, met spoed een tegenkandidaat op te geven voor het nadere overleg van Rost, Gips en Van Hoey Smith op de 26e (BEZ 138).

(2) Drie boze brieven van De Kock van Leeuwen aan Van der Mandele hierover van 25 en 30 mrt. en 2 apr. 1942 in BEZ 138 en 60. De laatste had contact opgenomen met de door hem gewenste plaatsvervangende voorzitters en secretaris, zonder De Kock, die president zou worden en over zijn medewerkers meende te mogen worden gehoord, erin te kennen. Tegen de secretaris, mr. G. M. Greup, had de NSB bezwaren. Bovendien wenste De Kock van Leeuwen een NSB'er als plaatsvervangend voorzitter te zien opgenomen (vgl. zijn brief aan Fischböck d.d. 27 mrt. 1942 in BEZ 60).

(a) Een enigszins afwijkend kladconcept hiervoor in RvT Pres. 87101.

294. TELEXBERICHT VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

26 Maart 1942

Im Einvernehmen mit meinen Kameraden Gips, Krantz, de Kock van Leeuwen, dem Oberbürgermeister von Rotterdam, Kamerad Müller, und dem Vertreter von van Maasdijk, Behrends[1], schlage ich Ihnen folgende Lösung für die Rotterdamer Handelskammer vor.

Es werden sämtliche vorgeschlagene Kandidaten für die Handelskammer ernannt[2].

Die Stelle für van der Mandele wird wegen seiner Weigerung für ihn oder einen anderen Kandidaten freigehalten bis eine spätere Einigung erfolgt ist.

Diese vorläufige Lösung wäre ungefähr dieselbe, welche seinerzeit für die Hauptgruppe Industrie gewählt wurde[3].

[M.] ROST [VAN TONNINGEN]

RvT 80/80086. Doorslagkopie

295. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT

's-Gravenhage, 30 Maart 1942

Leider,

In vouwe dezes veroorloof ik mij, U een ontwerp-artikel voor te leggen, dat in de Nederlandsche dagbladen zou moeten verschijnen om aan het Nederlandsche volk de bijdrage voor het Oosten duidelijk te maken[1].

Zooals ik U telefonisch zooeven zeide, kan men zich verschillende oplossingen voorstellen en wel:

1. Wij publiceeren geheel niets. In dat geval heeft de tegenpropaganda makkelijk spel, in het bijzonder op economisch gebied, waar wij, zooals ik U telefonisch mededeelde, op het oogenblik op de geheele linie slaags zijn[2]. Wij moeten onze tegenstanders zoo min mogelijk aangrijpingspunten geven.

294 - (1) Mr. J. W. H. Behrens. - Bij dit overleg wonnen Rost en Gips op 26 maart ook de weifelende kandidaat voor deze oplossing (BEZ 138).
(2) Nl. Rosts voorstel van 30 jan. 1942, zie Inleiding, p. 228. (3) Vgl. nr. 251, noot 2.
295 - (1) Vgl. Inleiding, p. 254 e.v..
(2) Conflict met mr. Woltersom c.s. en mr. Van der Mandele over de kamers van koophandel (zie nrs. 289, 290, 293, 294 en 296), de Raad voor het bedrijfsleven en hoofdgroep Handel; conflicten met dr. Hirschfeld en mr. Woltersom over de bevoegdheden van BEZ t.a.v. het bank- en verzekeringswezen (briefwisseling met Hirschfeld, Inl. p. 241); met de directeuren van de Nederlandsche Bank over een eventuele benoeming van mr. P. H. A. Bijleveld en over de vrijwillige bijdrage; met ir. Verwey en ir. Louwes over het loon- en salarisbeleid en de minimumkosten levensonderhoud (nrs. 276, 276 I, 291 en 291 I); met de effectenbeurs over de speculatie in Indische fondsen (zie dl. II) en de geruchten over de aanstaande devaluatie van de gulden; met Fischböck over allerlei; met Van Loon over 'Nederland en Europa'; met Bühler over de novelle op de bankwet van 26 mrt. 1942 (zie Inleiding, p. 257 bij *n.* 2), om slechts het voor de hand liggende te noemen. Geen wonder dat Rost met ingang van 1 apr. vakantie nam (zie nrs. 291 en 299).

2. Er komt een publicatie in de couranten, voorafgegaan of gevolgd door een artikel van U in 'Volk en Vaderland'.

3. U beperkt zich Uwerzijds tot een artikel van Uw hand in 'Volk en Vaderland'.

Ik begrijp de gevoelens, die U op het oogenblik vervullen[3], doch ik hoop na Paschen een uitvoerig gesprek met U te hebben, om eens met U van gedachten te kunnen wisselen.

Ik heb over de vraagstukken, die Uzelf thans bezighouden, in den laatsten tijd nog eens ernstig nagedacht en als U mij op een wandeling eens een lang onderhoud toestaat, dan geloof ik, dat U den toestand misschien iets anders, zij het ook niet minder critisch beoordeelt.

Zooals afgesproken, stuur ik het hierbij gaande ontwerp ook aan Generalkommissar Schmidt toe en verzoek ik hem, zich ten spoedigste met U in verbinding te stellen[4].

U aangename Paaschdagen toewenschend, eindig ik, met de verzekering van mijne respecten aan Mevrouw Mussert, met een krachtig Hou Zee!

M. ROST VAN TONNINGEN

RvT 113/82811 Doorslagkopie [a]

295 I. NOTA VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Niederlande's Beitrag für den Osten

Als im Sommer 1940 die ersten niederländischen Nationalsozialisten sich für die Waffen-SS. meldeten[1], wurde damit ein entscheidender Schritt gemacht auf dem Wege zur aktiven Beteiligung des niederländischen Volkes an dem gemeinsamen germanischen Freiheitskampf gegen den jüdischen Kriegshetzern.

Im Frühjahr 1941 erfolgte darauf der Appell des Leiters der N.S.B. an seinen Parteigenossen in der W.A., der niederländischen SS. und der P.O. zum Eintritt in die Waffen-SS[2].

Am 27. Juni 1941 forderte der Reichskommissar in seiner Amsterdamer Rede das niederländische Volk auf, sich an dem Kampf gegen dem Bolschewismus zu beteiligen[3]. Die niederländische Legion wurde formiert. Sie kämpft seit einigen Monaten tapfer an der

(3) Java was in Japanse handen en Nederlands-Indië verloren; nadat Rauter begin maart op ondubbelzinnige wijze aan Mussert had kenbaar gemaakt, dat er geen sprake zou zijn van een regering onder zijn leiding (brief van 7 en 9 mrt. 1942, BDC H 94:527–38), was Mussert zojuist ter ore gekomen, dat Feldmeijer een dagorder uitgegeven had over de aanstaande beëdiging van de Nederlandsche SS op Hitler, zonder hem hierin te kennen. Hoe hoog hem dit zat, zie *Mussert en de eed van trouw aan Hitler*. Rost zelf had ook een konflict met Feldmeijer lopen, zie Inleiding, p. 166 en nr. 297.

(4) Ook naar Seyss-Inquart en Fischböck ging een exemplaar. De laatste verbood Rost op 7 apr. elke vorm van publikatie over de bijdrage voor het oosten, terwijl zelfs de mededelingen aan de Nederlandsche Bank tot het minimum moesten worden beperkt. Rost gaf de secretarissen-generaal enige opening van zaken in hun vergadering van 16 apr., echter onder de verplichting tot zwijgen (Inleiding, p. 256).

(a) Het oorspronkelijk ligt in de map Economische Zaken, Mussert 22h.

295 I - (1) Vgl. nrs 57 en 73, 85 en 86.

(2) Musserts oproep tot de formaties van 14 feb. 1941, zie bij nrs. 177 en 180.

(3) Bij de betoging op het IJsclubterrein, nadat op 22 juni 1941 de Duitse aanval op de Sovjetunie was ingezet.

Front[4], genau so wie die niederländischen Männer der Waffen-SS. sich seit dem Sommer vorigen Jahres heldenmütig an der Seite ihrer deutschen, flämischen, dänischen und norwegischen Kameraden im germanischen Einsatz gegen dem Bolschewismus ausgezeichnet haben [5].

Es ist erfreulich, feststellen zu können, dass die Zahl dieser niederländischen Soldaten an der Front ständig wächst, doch auch hinter der Front und in der Heimat melden sich immer mehr Niederländer für die Beteiligung an dem schweren Ringen der europäischen Völker für ihr gemeinsames Schicksal.

Es war und ist das Verbrechen der Emigrantenregierung in London, dass das niederländische Volk durch eine jahrenlange Propaganda jüdischer Prägung so irregeführt wurde, dass es die tödliche Gefahr, welche ihm drohte, nicht früher erkannt hat. Demgegenüber hat der Leiter der N.S.B. mit seinen Kameraden unermüdlich gewarnt gegen den Gefahren, welche die Niederlanden von der blinden Unterstützung der jüdischen Machtsgelüste in London und New York drohte.

Jahrelang hat die N.S.B. auf die blutmässige geschichtliche und wirtschaftliche Verbundenheit mit dem deutschen Volke aufmerksam gemacht. Jahrelang haben die niederländischen Nationalsozialisten daraufhin gewiesen, dass die einseitige, systematisch betriebene Orientierung der niederländischen Wirtschaft nach den überseeischen Kolonien und Handelsvertragsländern nicht einem niederländischen Interesse entspreche, sondern nur dem verbrecherischen jüdischen Boycott gegen dem erwachenden deutschen Volke diene.

Die Folge dieser Politik war, dass nacheinander die niederländischen Kolonien besetzt wurden. Durch die britische Blokkade sind die Niederlanden vorläufig noch von den überseeischen Handelsvertragspartnern abgeschnitten. Unter diesen Umständen wäre die Arbeitslosigkeit, welche infolge des Wirtschaftskrieges der früheren niederländischen Regierung gegen dem deutschen Reich schon sehr ansehnlich war, ins Masslose gewachsen, wenn nicht sofort nach dem Einmarsch der deutschen Armee das Steuer gedreht wurde. Durch die Auftragsverlagerung [6] wurde die Beschäftigung der niederländischen Industrien so gesteigert, dass eine anwachsende Arbeitslosigkeit nicht nur vermieden werden konnte, sondern durch die gleichzeitige Beschäftigung niederländischer Arbeiter im europäischen Grossraum die Arbeitslosen auf einer verschwindend geringen Zahl reduziert wurden.

Diese vorläufigen Massnahmen konnten aber keine definitive Lösung bilden und zwar aus verschiedenen Gründen:

Einerseits wurden durch die Auftragsverlagerung nach den Niederlanden deutscherseits grosse Zahlungen erforderlich, welche Zahlungen nur in Barmittel erfolgen konnten, weil Güterlieferungen angesichts der Vollbeschäftigung der deutschen Industrie für die gemeinsame Kriegsführung nicht in Frage kamen.

(4) Het Vrijwilligerslegioen Nederland was begin feb. 1942 in het verband van de tweede *SS*-divisie ingezet aan het front bij Leningrad, waar het bijzonder zware verliezen leed. Zie *Dienstneming bij de vijand.*

(5) De *Standarte Westland* maakte sinds voorjaar 1941 deel uit van de divisie *Wiking*, die sinds de aanval op de Sovjetunie was ingezet. De commandant, *SS-Gruppenführer* Steiner, had grote waardering voor zijn Nederlandse soldaten.

(6) Onder *Verlagerung* verstond men in de eerste plaats het onderbrengen van orders door Duitse fabrieken bij Nederlandse bedrijven als onder-opdrachtnemers. Later werd de betekenis in het spraakgebruik veelal uitgebreid tot alle Duitse orders aan Nederlandse bedrijven. De omzet was zeer groot, de opdrachten beliepen in het eerste jaar reeds meer dan een miljard gulden.

Andererseits kann die Sicherung und die Erschliessung des europäischen Grossraumes nur durch die gemeinsame Anstrengung aller Völker vor sich gehen. Das Schicksal hat die deutsche Armee berufen, den Hauptanteil am Kampfe gegen dem angelsaksischen Judentum und dem Bolschewismus zu tragen. Bis jetzt hat auch die deutsche Wirtschaft den überwiegenden Anteil geliefert für das für diesen Freiheitskampf erforderliche Kriegsmaterial.

Da jedoch seitens der europäischen Völker der Wunsch geäussert worden ist, wirtschaftlich in der Erschliessung der russischen Räume beteiligt zu werden[7], unter Bereiterklärung ihren Anteil an die gemeinsamen Kosten zu leisten, ist eine Neuaufteilung dieser Kosten ins Auge gefasst worden. Niederländischerseits war die Beteiligung an diesen gemeinsamen Kosten umso leichter, als die aus der Auftragsverlagerung herstammenden Markenguthaben sich inzwischen auf die Gesamtsumme von 1.551 Milliarden Mark gesteigert hatten[8]. Die Höhe des Beitrages der Niederlanden für den Osten wurde schliesslich nach sorgfältiger Erwägung auf 50 Millionen Mark pro Monat festgesetzt, welche Beträge angesichts der Anstrengungen der deutschen Wirtschaft in der Vergangenheit rückwirkend ab 30. Juni v. J. geleistet werden[9].

Ueberdies ist niederländischerseits die Bereitschaft erklärt worden, für den gemeinsamen Ankauf von Rohstoffen ebenfalls ab 30. Juni v.J. monatlich 10 Millionen Mark in Gold zur Verfügung zu stellen, welche Beiträge in den Monatsraten von 50 Millionen Mark enthalten sind[10].

Damit ist nach den Leistungen der niederländischen Soldaten und der wachsenden Zahl niederländischer Männer und Frauen, die hinter der Front gemeinsam mit den anderen europäischen Völkern für eine bessere Zukunft kämpfen, auch ein neuer Schritt gesetzt worden auf dem Wege zur wirtschaftlichen Anstrengung im Interesse der gemeinsamen Sache.

Das Endziel ist und bleibt die Niederwerfung der jüdischen Weltansprüche und des verbrecherischen Bolschewismus. Für dieses Ziel ist auch dem niederländischen Volke kein Opfer zu gross und es ist erfreulich, dass Niederlande's Beitrag für den Osten den Feinden Europa's neuerlich den festen Willen bekundet, dass das niederländische Volk brüderlich mit den anderen europäischen Völkern zusammensteht[11].

RvT 113/82812-3. Doorslagkopie van concept[a]

(7) Dit doelt op de poging van Deense en Belgische zijde en van Rost zelf om betrokken te worden bij de Oostinzet. Vgl. deel II, Inleiding.
(8) De andere oorzaken van de stijging van het markentegoed (zie Inleiding, p. 254) noemt Rost hier niet, waarschijnlijk omdat de meeste propagandistisch niet te gebruiken waren.
(9) Vgl. nr. 282, noot 3.
(10) *Gemeinsam* werd de besteding niet! Vgl. nr. 282, noot 8. Blijkens het daar genoemde document BBT 6072 hadden de goudbetalingen intussen op 20 apr. 1942 nog niet plaats gevonden. Zie verder bij nr. 303.
(11) Publikatie van deze tekst noch van enig andere had niet plaats, zie nr. 295, *n.* 4.
(a) Het oorspronkelijke concept in map Economische Zaken, Mussert 22h.

296. TELEXBERICHT VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

den 31. März 1942

In der Angelegenheit der Handelskammer wird Woltersom bei Ihnen vorsprechen. Ich bitte Sie auch um eine Unterredung[1]. Der Schwerpunkt der ganzen Frage bleibt die Handelskammer Rotterdam und die Person van der Mandele's. Durch die Hetze van der Mandele's gegen van Hoey Smith und die Bruskierungen von de Kock van Leeuwen und Müller [2] ist eine Zusammenarbeit mit ihm unmöglich geworden. Nach Ansicht Ihrer eigenen deutschen Beambten soll der Sekretär der Rotterdamer Handelskammer noch schlimmer sein[3]. Ganz unakzeptabel ist aber, dass van der Mandele auch noch die Führung der gesamten Handelskammer in den Niederlanden beansprucht[4]. Da Woltersom die gewerbliche Wirtschaft führt, möchten wir angesichts der Fähigkeit unserer Kameraden in den Handelskammern die Führung beanspruchen [5].

[M.] ROST [VAN TONNINGEN]

RvT 80/80087. Doorslagkopie

296 – (1) Die dag waren in de commissie-Woltersom de benoemingen bij de kamers van koophandel in behandeling geweest. Woltersom meende, dat de vertraging hierbij te wijten was aan de late inschakeling van de *Beauftragten*. Van Maasdijk bestreed dit; had de commissie zelf tot een eenstemmig oordeel kunnen komen, dan hadden de Duitse instanties zich er niet in gemengd! (overigens onjuist, de inmenging van de *Beauftragten* etc. was principieel, zie Inleiding, p. 227–228). Hij en Krantz drongen er bij Woltersom op aan, zo spoedig mogelijk met Fischböck of Seyss-Inquart een uitweg uit de impasse te vinden (BEZ 3, notulen van 31 mrt. 1942).

(2) Vgl. nr. 293, noot 2 en 3.

(3) Mr. W. F. Lichtenauer; deze was tevens secretaris van de subcommissie voor de kamers van koophandel der commissie-Woltersom (Inl., p. 226, *n.* 2).

(4) Mr. Van der Mandele had een bijeenkomst op 26 mrt. te Utrecht van alle presidenten en secretarissen der Kamers georganiseerd en zich daar in die geest uitgesproken (zie Van der Mandele aan De Kock van Leeuwen d.d. 31 mrt. 1942 in BEZ 60). Behalve de NSB zag ieder in hem de aangewezen persoon voor deze functie.

(5) Mr. Behrens deed derhalve het voorstel, het secretariaat van de vereniging der Kamers te combineren met zijn eigen aanstaande functie bij de Raad voor het bedrijfsleven. Voorts beval hij aan, het voorzitterschap voor de landelijke vereniging op te eisen voor De Kock van Leeuwen, waardoor deze tevens in de Raad voor het bedrijfsleven 'een krachtig tegenspeler' van mr. Woltersom kon worden (brief van Hoekstra aan Rost, 2 apr. 1942, BEZ 106). – Ook dit punt is vermoedelijk geregeld bij het onderhoud met Fischböck op 7 apr. 1942 (vgl. nr. 295, noot 4); voorts bij het gesprek van Woltersom met Schwebel, waarna de eerste op 14 apr. 1942 in de commissie met een compromisvoorstel kwam: Gips en Van Hoey Smith in het bestuur van de Zuidhollandse kamer naast Van der Mandele en drie 'anti's'; Van der Mandele en De Kock van Leeuwen beide q.q. in de Raad en Gips als voorzitter van de groep Handel eveneens in de Raad voor het bedrijfsleven (BEZ 3, notulen van 14 apr. 1942). Van der Mandele en nièt De Kock van Leeuwen kwam voor de Kamers in de Raad voor het bedrijfsleven (instellingsbeschikking van 14 apr., *Stcrt* van 15 apr. 1942). – In 1943 deed Van Hoey Smith een poging, zijn functie neer te leggen, daar hij er machteloos was; 'wij moeten ergens aan de kop staan, of geen zitting nemen' (1 juni 1943, RvT II Van Hoey Smith). Hij kreeg geen toestemming van Rost.

297. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. H. FELDMEIJER

31 Maart 1942

Beste Henk [1],

Tevergeefs probeerde ik je heden telefonisch te bereiken. Ik stel mij nu schriftelijk met je in verbinding omtrent het volgende:

Bij de onderzoekingen bij kameraad Meyer Schwencke [2] zijn wij gestuit op bedragen, die je ter beschikking zijn gesteld ten behoeve van de weduwen en weezen van gevallen SS-mannen en voor andere sociale doeleinden. In verband met dit onderzoek moet ik je vragen hierover melding te doen aan SS. Gruppenführer Rauter.

Mocht je voor dien tijd met mij nader hieromtrent willen spreken, dan ben ik telefonisch bereikbaar in Hilversum, Bussumergrintweg 5. Wij kunnen dan een afspraak maken.

Heil!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 94/81088. Doorslagkopie

298. F. B. J. GIPS AAN J. VAN LOON EN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, 31 Maart 1942

Amici [a],

Overeenkomstig Uw beider wensch[1], geuit op de bespreking van Vrijdag 27 Maart 1942, veroorloof ik mij U hierbij te doen toekomen het protocol van hetgeen aldaar besproken werd ten aanzien van de verhouding tusschen den Stichter van het Genootschap 'Nederland en Europa', Mr. M. M. Rost van Tonningen, en Prof. Mr. J. van Loon als Voorzitter van het Genootschap[2].

297 - (1) Over Rosts relatie tot Feldmeijer, zie Inleiding, p. 165–166. 30 mrt. 1942 kondigde Feldmeijer aan, dat weldra de plechtige beëdiging van de Nederlandsche SS op de *Führer* zou plaats hebben (zie nr. 295, noot 3). Het kwam er nu voor Rost op aan, voordien in de SS te worden opgenomen. Met dat doel voor ogen had hij in de voorafgaande maanden alles in het werk gesteld om zijn stamboomonderzoek te voleindigen met inschakeling van de deskundige Goudswaard. Met de onprettige affaire die hij in deze brief uit de doeken deed, meende Rost over een uitstekend pressiemiddel op Feldmeijer te beschikken.
(2) Het departement van Volksvoorlichting en Kunsten had de verzorging van een groot aantal propaganda-uitgaven e.d. opgedragen aan de verschillende ondernemingen van A. Meijer Schwencke. Aangezien vermoed werd dat er te veel aan de strijkstok bleef hangen, kreeg Van Ferney opdracht een onderzoek in te stellen. Daarbij kwam aan het licht, dat Meijer Schwencke bedragen aan Feldmeijer had gegeven zogenaamd voor bovenvermeld doel, in werkelijkheid voor Feldmeijer zelf. Zie hierbij Rauter aan Himmler d.d. 30 apr. 1942, BDC H 221: 1817–24 en Perszuivering Meijer Schwencke III–m.
298 - (a) Met de hand bijgeschreven.
(1) Zie voor de ontwikkeling t.a.v. 'Nederland en Europa' sedert de zomer van 1941, Inleiding, p. 180–181.
(2) Op 28 mrt. 1942 vroeg Gips de instemming van Rost met een concept voor dit memorandum. Deze werd 31 maart verleend (RvT 61). Het hier niet afgedrukte memorandum was in feite een ongetekende

Uitgangspunt hierbij was, dat de bestaande Stichtingsacte ongewijzigd zou blijven en dat het verder noodzakelijk was, dat Mr. Rost van Tonningen, – gezien de aanzienlijke bezwaren, die van de zijde der N.S.B. bestonden tegen het Genootschap 'Nederland en Europa' en waarin een soort concurrentie-actie ten opzichte van het Economisch Front gezien werd[3] – nu hij erin geslaagd is om dit wantrouwen terzijde te doen stellen, de volledige verantwoordelijkheid voor het Genootschap t.a.v. de N.S.B. draagt[4]. Dit standpunt van Mr. Rost van Tonningen komt mij alleszins juist voor.

Ik meen, dat het Uw beider bedoeling is, dat deze betrokken afspraak een zuiver interne aangelegenheid tusschen U beiden blijft[5]. Wel zal het absoluut noodzakelijk zijn, dat een goed statuut of huishoudelijk reglement voor de leden gemaakt wordt, daar Prof. van Loon als Voorzitter van het Genootschap ook als leider daarvan dient op te treden. Uiteraard zullen zoowel van de leden als van de mede Bestuursleden, Provinciale Comité's [6] en eventueel op te richten Raad van Bijstand vragen komen, niet alleen over de doelstelling van het Genootschap, maar ook over den formeelen grondslag. Het komt mij dan ook juist voor, dat het statuut resp. het huishoudelijk reglement zoodanig is samengesteld, dat volledige inlichtingen aan de leden van het Genootschap kunnen worden verstrekt, waarbij ten aanzien van alle beslissingen, die aan den Voorzitter competeeren, ook de persoonlijke afspraak tusschen den Voorzitter en den Stichter van het Genootschap aansluit.

Ik merk U nog op, dat ten opzichte van het secretariaat van het Genootschap ik dit dan verder aan de praktijk meen te kunnen overlaten, hoe Prof. van Loon dit zal regelen met het Bureau van Mr. Rost van Tonningen.

Misschien dat het gewenscht is den tijdsduur van 14 dagen [7] te verkorten. Ik zal het eveneens gaarne aan U overlaten, in hoeverre de praktijk dit gewenscht doet zijn.

Ik vertrouw hiermede aan Uw verzoek te hebben voldaan.

Met vriendelijke groeten [b]

F. B. J. GIPS

RvT 61. Oorspronkelijk

overeenkomst (zie noot 5). Een conceptovereenkomst, door Van Loon op 3 maart opgesteld, was tevoren verworpen (RvT 61); zie Inleiding, p. 181 bij *n.* 3.

(3) Zie nrs. 220, 223 en de uitvoerige discussie met Van der Vegte over ir. E. van Dieren in BEZ 113.

(4) Aldus waarschijnlijk overeengekomen in de besprekingen van Rost en Mussert bij Gips op 13 feb. en hun gesprek van 4 mrt. 1942 (zie nr. 276, noot a en nr. 284).

(5) Blijkens het memorandum reserveerde de stichter voor zich: goedkeuring van statuten, reglement en begroting; raadpleging vooraf t.a.v. nieuwe leden, bestuursleden en secretaris; aanwijzing van een raad van advies. Zijn voorkennis en instemming waren vereist voor vrijwel elke activiteit: publikaties, voordrachten, tentoonstellingen.

(6) Voor de taak der provinciale en plaatselijke comité's zie nr. 300 bij noot 4 en Inleiding, p. 182 bij *n.* 1.

(7) De termijn tussen het indienen van voorstellen door de voorzitter en het verlenen van toestemming door de stichter.

(b) Met de hand bijgeschreven.

299. NOTITIE VAN P. HOEKSTRA VOOR M. M. ROST VAN TONNINGEN [a]

Situatie t.o.v. Economische Opbouwplannen te bespreken met Dr. Fischböck [1].

Een poging tot doelbewuste samenwerking van Duitsche en Nederlandsche instanties werd ondernomen op het gebied van energiebesparing, bedrijfsconcentratie en richtinggevend werk bij het vrijkomen van arbeid voor Duitschland [2].

1. In overeenstemming met Dr. Fischböck werd d.d. 26.2. door mij tot Dr. Hirschfeld het verzoek gericht Kam. Ir. de Lestrieux Hendrichs van diens Departement aan te wijzen als verbindingsman tusschen de Departementen van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en Bijzondere Economische Aangelegenheden, teneinde aldus de gegevens en inzichten, waarover van Nederlandsche zijde wordt beschikt, ten dienste te stellen van eene samenwerking met de Duitsche instanties op het bovenomschreven gebied

Op 2 Maart j.l. stelde de Heer Hirschfeld mij een bespreking over deze aangelegenheid in uitzicht, zoodra door hem de kwestie zou zijn bestudeerd. De bespreking heeft tot dusver niet plaats gevonden [3].

2. Kam. Ir. de Lestrieux Hendrichs, die specialist is op het gebied van concrete planmatige economische werkzaamheden, stelde zijnerzijds – als ambtenaar van het Dep. van Handel, Nijverheid en Scheepvaart – een actieve politiek van samenwerking op het terrein der bedrijfsconcentratie bij Dr. Hirschfeld aan de orde. Op de desbetreffende aanteekening werd door Dr. Hirschfeld gereageerd met de opmerking, 'dat het kolenvraagstuk door hemzelf met het Rijkskolenbureau, de mijnen, Ing. Bruch en last not least Dr. Fischböck wordt behandeld - - - - ; dat bij de Auftragsverlagerung (als tegenhanger van het vrijmaken van arbeid) Duitsch initiatief onvermijdelijk is, omdat *Berlijn* (en niet de Rüstungsinspektion, die slechts een onderdeel overziet) *alleen* de gegevens heeft over de juiste verdeeling van energie, arbeidskracht en orders; en dat het Nederlandsche standpunt moet zijn, zoo hoog mogelijke opvoering van steenkolenproductie en behoud van arbeidskracht in Nederland, waarbij wij (Nederland) ons beschikbaar stellen voor zooveel mogelijk Duitsche opdrachten.'

3. Door deze, aldus gedemonstreerde passieve houding wordt den Duitschen instanties niet het profijt geboden van de Nederlandsche documentatie op dit gebied en blijven de opvattingen der N.S.B. uitgeschakeld [4] bij de behandeling van een der thans meest vitale economische en sociale aangelegenheden.

299 – (a) Op 1 april zond P. Hoekstra volgens afspraak een aantekening betreffende 'Arbeitseinsatz' ter bespreking met Fischböck naar Rosts vakantieadres te Hilversum (zie nr. 291). Daaraan worden de naam van de steller en de datering van deze notitie ontleend (brief in BEZ Alg. 1/87562). – Met 'ik', 'mij' wordt Rost bedoeld.

(1) Waarschijnlijk was dit bedoeld voor het onderhoud van 7 apr. 1942 (zie nr. 295, noot 4) en was het resultaat negatief.

(2) Zie nrs. 277 en 280.

(3) Het voorstel aan dr. Hirschfeld ging dus, teneinde te gereder zijn instemming te krijgen, aanmerkelijk minder ver dan dat aan Fischböck (nr. 277). Dr. Hirschfeld paste kennelijk een vertragingspolitiek toe, aangezien noch een nauwe samenwerking met Rost, noch actieve bevordering van arbeidsinzet en bedrijfsconcentratie in zijn beleid pasten.

(4) De uitschakeling was de voornaamste grief.

Onder erkenning van het feit, dat Berlijn de groote richtlijnen aangeeft, ligt toch in het kader daarvan een groote planmatige taak in Nederland te vervullen. Het is voor het Nationaal-Socialisme in Nederland fnuikend, indien het thans werkloos toeziet bij het te verwachten overhevelen van arbeid naar Duitschland en niet de gelegenheid krijgt door en tijdens zijn medewerking de Nederlandsche werkgevers en werknemers deze overheveling te doen zien als een schrede op het pad naar eene toekomstige economische constructie, waarbij het zich tegenover de vertrekkenden en het Nederlandsche bedrijfsleven garant stelt voor den opzet en de uitwerking van plannen, welke vereischt zijn om straks een zoo groot mogelijk aantal volksgenooten aan scheppenden arbeid in Nederland te helpen en tevens een volledige bezetting van de economisch belangrijke bedrijven gewaarborgd blijft [5].

[P. HOEKSTRA]

RvT BEZ 106. Oorspronkelijk

300. F. B. J. GIPS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, 13 April 1942

Kameraad! [1]

Ik heb nog even mijne gedachten laten gaan over het protocol, dat ik U over de verhouding Stichter/Voorzitter heb toegezonden. Zooals ik in het begeleidend schrijven aan Prof. van Loon en U reeds berichtte, is er m.i. één Schönheitsfehler in, n.l. het ontbreken van de mogelijkheid aan de leden van het Genootschap voldoende inlichtingen te kunnen verstrekken. Er is daarvoor een statuut of huishoudelijk reglement noodig, doch dit dient formeel m.i. wel in aansluiting te zijn met de Stichtingsacte, hetgeen in den huidigen vorm toch moeilijk voor publiciteit geschikt is [2].

Ik had mij nu het volgende gedacht.

Wanneer inplaats van den Stichter U persoonlijk als Secretaris-Generaal van het Departement van Bijzondere Economische Zaken zoudt worden genoemd en U op grond daarvan U het recht van contrôle, veto, initiatief, enz. voorbehoudt, dan is dit een uitgangspunt, waarbij het statuut kan aansluiten en waartegen geen enkel bezwaar bestaat dit aan de leden van het Genootschap volledig bekend te geven. Ook voor Prof. van Loon, de andere Bestuursleden, enz. is op die wijze een oplossing gevonden, dat Uw persoon weliswaar als Stichter alle rechten heeft, doch dat dit tegelijkertijd insluit een officieele functie als Secretaris-Generaal van het Departement [3].

Mocht U met deze oplossing accoord gaan, dan zou ik feitelijk in overweging willen geven de Stichtingsacte volkomen in den door U gewenschten vorm te redigeeren, terwijl – indien U dit noodig mocht achten – U dan een voorziening kunt treffen, als U de functie van

(5) Zie nr. 288, 288 I en Inleiding, p. 212-213.

300 – (1) Rost was van 1-13 april met vakantie. De bespreking met Van Loon over 'Nederland en Europa' zou plaats hebben op 21 april, nadat daaraan een afzonderlijk onderhoud tussen Rost en Gips was voorafgegaan (BEZ Alg. 1/87617).

(2) Dat Rost 'Stichter' was, moest immers niet publiek worden.

(3) Zie Inleiding, p. 181 bij *n.* 6.

Secretaris-Generaal van het Departement van Bijzondere Economische Zaken niet meer kunt bekleeden. Het lijkt mij, dat dit feitelijk achterwege kan blijven en dat kan worden volstaan, dat U als Stichter in Uw kwaliteit van Secretaris-Generaal alle rechten, zooals in het protocol zijn neergelegd, uitoefent. Het ware dan zeer gewenscht om daarbij aan te sluiten het statuut resp. huishoudelijk reglement.

In verband met het feit, dat de Kamers van Koophandel in de naaste toekomst gereed zullen zijn en het reeds mogelijk zal zijn om in de verschillende provincies, zooals Noord-Holland, Zeeland, Limburg, Gelderland, Overijssel, Utrecht, de provinciale actie van het Economisch Front en van het Genootschap met elkaar in overeenstemming te brengen en aan te vangen, lijkt mij spoed uiterst gewenscht [4].

Bovendien zou ik in overweging willen geven om – behalve vergaderingen in Den Haag en Amsterdam – ook enkele vergaderingen in de provincies te doen houden. Ik vermoed, dat een voordracht van Uzelf in enkele provincies groote belangstelling zal trekken. Daarnaast zoudt U dan voordracht door anderen kunnen doen geschieden, opdat de nu bestaande belangstelling levend wordt gehouden [5]. Ook voor de organisatorische verhoudingen in het Genootschap vraag ik Uw speciale aandacht.

Ik vermoed, dat – indien het bovenstaande Uwe instemming wegdraagt en U als Secretaris-Generaal alle bevoegdheden heeft – feitelijk een secretariaat in den huidigen vorm komt te vervallen. Aan Prof. van Loon en Kam. Poolman [6] kan het voorbereidende werk in de provincies e.d. worden overgelaten en de voorstellen hieromtrent bij Uw Departement ingediend.

Over de publicaties van het Genootschap bericht ik U nog separaat [7].

Een en ander beveel ik in Uwe belangstelling aan.

Hou Zee!

F. B. J. Gips

RvT 61. Oorspronkelijk

(4) Over de samenstelling van de nieuwe kamers van koophandel voor de genoemde provincies was half april tussen de commissie-Woltersom en Rost overeenstemming bereikt (vgl. nr. 296, noot 5). Zie verder Inleiding, p. 229, *n.* 4. Vgl. p. 182 bij *n.* 1.

(5) W. Pohl hield op 21 maart een lezing, Ferdinand Fried op 23 april, Dr. K. Rasche op 12 mei; 6 juli kwam *Gesandter* Werner Daitz opnieuw (nr. 242, *n.* 2 en Inl., p. 180) en 15 juli sprak Fischböck in zijn nieuwe functie als *Reichskommissar für die Preisbildung*.

(6) Sectieleider van het Economisch Front, voor economische voorlichting en reclame, kandidaat voor het secretariaat van het genootschap, nu de SS-man Boekholt (zie nr. 242, *n.* 3) daarvoor niet meer in aanmerking kwam. Hij werd echter niet benoemd.

(7) Brief aan Gips d.d. 17 april 1942: 'ik ben het met den Heer Van Loon weer eens oneens': een afzonderlijk maandblad voor 'Nederland en Europa' waarnaar deze streefde, was geen noodzaak, aangezien zowel *De Waag* als *De Nederlandsche Volkshuishouding* ter beschikking stonden (RvT II Gips). Vgl. p. 182.

301. J. A. H. VAN DER DOES EN J. VAN DEN BOSCH AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

's-Gravenhage, 24 April 1942

Naar aanleiding van het rondschrijven van de Bedrijfsgroep Levensverzekering, betreffende de richtsnoeren door U, Hoogedelgestrenge, vastgesteld voor de belegging van gelden van levensverzekering- en spaarkasondernemingen[1], brengen wij [a] beleefd het volgende onder Uw aandacht.

'De Centrale Arbeiders Levensverzekering Maatschappij' heeft steeds een zeer groote effectenportefeuille gehad en na de wijziging in het beheer heeft zij haar buitenlandsch effectenbezit afgestooten en een en ander hoofdzakelijk belegd in Nederlandsche Staatsfondsen [2].

Op heden zijn in het bezit van 'De Centrale' bijna 6 millioen gulden aan Nederlandsche Staatsfondsen, benevens 15 millioen gulden totaal geleend aan Gemeenten en Provinciën, waarvan 8 millioen op onderhandsche schuldbekentenis.

De meeste vrijkomende gelden worden in overheidsleeningen belegd.

In een onderhoud, hetwelk eerste ondergeteekende met den heer Dipl.Ing. W. Münster (Bevollmächtigter für das Wohn- und Siedlungswesen beim Reichskommissar) [3] had, heeft de Maatschappij toegezegd, dat zij bevorderend op zou treden bij den verkoop van het Joodsch bezit, door het op soepele wijze verstrekken van hypotheken. Evenzoo zijn bij besprekingen met beheerders van geliquideerde stichtingen [4] enz. steeds toezeggingen gedaan, om, indien mogelijk en economisch verantwoord de liquidatie te bevorderen door het verstrekken of eventueel overnemen van hypothecaire leeningen.

In de practijk is gebleken, dat juist door het optreden van 'de Centrale' de mogelijkheid om hypotheken te verkrijgen is vergroot, doordat andere instellingen zich gedwongen zagen zich ook in deze richting te gaan bewegen [5].

Het verzoek, om zooveel als mogelijk is, te beleggen op een wijze als aangegeven in art. 5 lid 1 onder a en b van de Beleggingswet [1], zou het ons onmogelijk maken met deze aktie door te gaan en wij gelooven, dat hiermede ook andere belangen geschaad worden.

Het is daarom, dat wij ons tot U wenden, met het beleefd verzoek ons te vergunnen in bescheiden mate door te gaan met het beleggen van gelden in hypotheken op voormalig Joodsch bezit of bij gedwongen liquidatie van Stichtingen.

Wij onthouden ons vanzelfsprekend van nieuwe of bijzondere maatregelen, welke gericht

301 – (1) Op 16 apr. 1942 deelde de bedrijfsgroep Levensverzekering aan haar leden mede, dat ingevolge van de secretaris-generaal van het departement voor Bijzondere Economische Zaken ontvangen richtlijnen, belegging in staatsfondsen voortaan steeds de voorrang moest hebben boven andere beleggingen. Voor hypotheken werd een onaantrekkelijke minimumrente van 4% voorgeschreven, terwijl nieuwe hypotheken slechts bij uitzondering zouden mogen worden verstrekt (BEZ L 1; zie Inl., p 240).

(a) De stellers schreven als directie van De Centrale aan Rost als secretaris-generaal van BEZ.

(2) Vgl. nr. 212 bij noot 5.

(3) Münster was lid van de financiële commissie van De Centrale geworden in verband met de oorspronkelijke woningbouwplannen; zie nr. 179, *n.* 29 en Inleiding, p. 245–247.

(4) Stichtingen geliquideerd ingevolge VO 41/41 (niet-commerciële verenigingen) of in verband met de arisering.

(5) Aanvankelijk bestond er wel een zekere huiverigheid, op deze wijze mee te werken aan de anti-joodse maatregelen van de bezetter.

zijn, op het, meer dan tot nu toe gebruikelijk was, tot ons trekken van hypotheken, terwijl op dezelfde voet als voorheen geschiedde, de belegging in Staatsfondsen wordt uitgebreid.

Onze hypotheekportefeuille bedroeg Ult. December 1941 slechts 5,41 % van het totaal van onze beleggingen.

Gaarne vernemen wij het oordeel van U Hoogedelgestrenge en verblijven inmiddels, Hoogachtend [6],

VAN DER DOES
J. VAN DEN BOSCH

RvT BEZ V L1. Oorspronkelijk

302. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART

Den Haag, den 30. April 1942

Hochverehrter Reichskommissar! [1]

Mit Schreiben vom 25.11.1941 habe ich Ihnen über die damalige Besprechung der finanziellen Kommission der Winterhilfe Niederlande berichtet [2]. Wir haben dann kurz den Inhalt dieses Schreibens in einer späteren mündlichen Unterredung gestreift und Sie haben sich dann Ihre Stellungnahme noch vorbehalten.

Die Frage unserer Haltung der finanziellen Kommission gegenüber deren Mitglieder meistens aus gegnerischen Kreisen ernannt wurden mag wieder akkut werden durch die Frage der Deckung der finanziellen Bedürfnisse des niederländischen Volksdienstes [3].

Als ich vor kurzem Generalkommissar Schmidt sprach, erzählte er mir, dass die deutsche NSV sich bereit erklärt hatte, für den niederländischen Volksdienst Beträge zur Verfügung zu stellen. Ich habe daraufhin den Leiter des niederländischen Volksdienstes Herrn *Piek*, um Auskunft gebeten und er hat mir das grosszügige Entgegenkommen der NSV bestätigt [4].

(6) Op 7 mei 1942 berichtte Rambonnet dat aan De Centrale bij uitzondering was toegestaan 'in bescheiden mate' voort te gaan met zijn speciale hypothecaire beleggingen (BEZ V L1). Pas met ingang van 1 jan. 1944 werd deze vergunning ingetrokken, nadat Van Maasdijk inmiddels de Landelijke Hypotheekbank had opgericht (zie deel II). Toen hielpen Van der Does' protesten niet meer (BEZ V 27).

302 – (1) Op 27 april had C. Piek, die twee dagen tevoren door Schmidt van zijn leidende functie bij de Winterhulp en de Nederlandsche Volksdienst (WHN en NVD) ontheven was, zich tot Rost gewend om steun. Zie ook brief aan Rost d.d. 28 april 1942 in RvT II C. Piek. Over de verdere voorgeschiedenis en samenhang van deze brief, zie Inleiding, p. 155–156.

(2) Deze brief is niet bekend. – Het betrof de vergadering van 7 nov. 1941, door Rost als secretaris-generaal van het departement van Financiën voorgezeten. Ook over het nog te noemen onderhoud van Rost met Seyss-Inquart is niets bekend.

(3) De Nederlandsche Volksdienst, opgericht 1 aug. 1941 (*Stcrt* van 28 juli 1941, nr. 144), ontving zijn inkomsten, behalve uit contributies en giften, uit overschotten van de Winterhulp. Deze had zelf echter met grote tekorten te kampen. De schenking van de rijkscommissaris ter gelegenheid van de oprichting van de NVD ad *f* 500.000,— was reeds lang verbruikt.

(4) Zie Piek aan Rost d.d. 17 apr. 1942 (WHN 1c), waarin hij bevestigde dat de *NSV* een voorschot van *f* 4.000.000,— ter beschikking wilde stellen ten einde de NVD de zo gewenste uitbreiding te geven. De *NSV* had ook reeds *f* 1.000.000,— aan Winterhulp voorgeschoten (zie Piek aan Möller, d.d. 7 apr. 1942 in Doc. I C. Piek).

Es ist nun aber zu erwarten, dass im nächsten Bericht des Rechnungsprüfers an die Finanzkommission [5] diese Zuwendungen der NSV auch offiziell den gegnerischen Mitgliedern der Kommission bekannt werden.

Ueberdies wird wohl Herr Piek in seinem Rechenschaftsbericht über den niederländischen Volksdienst die Hilfe der NSV erwähnen müssen [6]. Dadurch wird das auch offiziell den Herren Frederiks und Verwey in ihrer Eigenschaft als Generalsekretäre für Inneres und für Soziale Angelegenheiten bekannt.

Es ist möglich, dass insbesondere die Herren der finanziellen Kommission daraus Folgerungen ziehen werden und es wäre nun zu überlegen, in welcher Art eine möglicherweise tendenziöse Vorstellung dieser Hilfe aus Deutschland pariert werden kann.

Die dankenswerte Hilfe der NSV wird, wie Herr Piek mir mitteilt aus dem Erlös der aufzulösenden Wohltätigkeitsvereine und Stiftungen zurückgezahlt werden, eventuell ergänzt durch die staatlichen Subventionen, welche die liquidierten Vereine und Stiftungen früher jährlich aus öffentlichen Geldern erhalten haben.

Die Abrechnung dieser Liquidierung erfolgt zwischen dem Arbeitsbereich und dem Kommissar für nicht-kommerzielle Vereine und Stiftungen, Kamerad Müller Lehning.

Für meine Instruktion an den Rechnungshof ist es notwendig, dass ich Ihrerseits Anweisungen bekomme, wie weit die Kontrolle des Rechnungshofes sich in dieser Materie erstrecken soll und zwar ob es genügt, dass der Rechnungshof einfach die vom Arbeitsbereich überwiesene Beträge an den niederländischen Volksdienst registriert [7].

Ich möchte Sie jetzt bitten, mich über diese Frage zusammen mit Herrn Generalkommissar Schmidt mit Ihnen beraten zu dürfen, wobei es vielleicht zweckmässig wäre, dass auch der Leiter des niederländischen Volksdienstes [8] miteingezogen wird.

Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT II C. Piek. Afschrift (afschrift RvO)

(5) Tweemaal per jaar bracht de accountant J. C. Spangenberg (zie o.a. nr. 71) in samenwerking met ambtenaren van de Algemeene Rekenkamer een rapport uit aan de Financiële Commissie van WHN.
(6) Het breed opgezette jaarverslag 1940–1941 van WHN, alsmede ontwerp-verslagen over WHN en NVD 1941–1942 bleven bewaard (WHN 8d, 9a). Ze bevatten niets van deze aard, doch vrijwel uitsluitend cijfermateriaal. Het officiële verslag 1941–1942 over beide instellingen is van nov. 1942 en dus al van het regime-Van Vloten afkomstig (t.a.p.).
(7) Volgens een naoorlogse verklaring van Piek (Doc. I C. Piek) was hij bevreesd dat de *NSV* een veel te groot deel zou opstrijken; daarom zouden Rost en hij toezicht van de Rekenkamer op Müller Lehnings liquidatie van deze verenigingen geëist hebben.
(8) C. Piek, het hem reeds verleende ontslag ten spijt.

303. A. SEYSS-INQUART AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

Den Haag, 2. Mai 1942

Ich habe mit dem Herrn Reichsminister der Finanzen eine Vereinbarung getroffen, auf Grund deren die Niederlande eine weitere Kriegszahlung von monatlich 50 Millionen RM, hiervon 10 Mil. RM in Gold, rückwirkend von 1. Juli 1941, zur Verfügung zu stellen haben. Ich bitte Sie, die Zahlungen an die Reichshauptkasse in Berlin zu leisten [1].

[SEYSS-INQUART]

RvT II Nederlandsche Bank. Afschrift[a] (fotokopie RvO)

304. A. SEYSS-INQUART AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN

's-Gravenhage, den 4. Mai 1942

Sehr geehrter Herr Generalsekretär!

In Erwiderung Ihres Schreibens vom 30. April [1] in der Angelegenheit des niederländischen Volksdienstes liegt die Sache so, dass die NSV dem niederländischen Volksdienst zu Hilfe kommt, um den Betrieb dieses Volksdienstes entsprechend anlaufen zu lassen [2]. Vorerst ist das ein Darlehen der NSV an den NVD. Zur Sicherheit dieses Darlehens wird die Hälfte des Erlöses sofort dem NVD für seine Verwendung zur Verfügung gestellt werden. Ueberdies soll der NVD jene staatlichen Subventionen bekommen, die bisher aus öffentlichen Geldern den liquidierten Vereinen zugewiesen wurden [3]. Der Arbeitsbereich selbst scheidet aus dieser Verrechnung vollkommen aus, da ich den Plan, dass die Hälfte des Erlöses der liquidierten Vereine dem Arbeitsbereich zukommt, über Vorschlag des Generalkommissars Schmidt nicht gebilligt habe [4]. Der Rechnungshof selbst hat bei diesem Sachverhalt meines Erachtens nur zu prüfen, dass die für die genannten Wohltätigkeitszwecke im Oeffentlichen Haushalt ausgewiesenen Beträge nunmehr anstelle den einzelnen Wohltätigkeitsvereinen tatsächlich dem NVD übergeben sind, d.h. also, dass die ordentlichen Quittungen vorhanden sind.

303 – (1) Er is ook een anders geformuleerde opdracht van de rijkscommissaris aan Rost bekend, nl. van 27 april, die overeenstemt met een concept van Bühler, opgesteld na overleg met Rost en Robertson (afschrift daarvan met doorslag van concept en begeleidend schrijven van 25 apr. 1942 in archief Bühler 49). Daar is sprake van de 'bereits mündlich erteilte' opdracht, de betaling te doen geschieden 'als Beitrag zur Kriegsführung gegen den Bolschewismus'. Seyss-Inquart accepteerde deze door Rost gewenste formulering niet. – Een beloning bleef niet geheel uit: 11 mei berichtte Fischböck aan Gips, dat de tijd voor de Oostcompagnie was aangebroken (Mussert XII 92911). Zie daarover deel II, Inleiding.

(a) Een ander afschrift werd door dr. H. M. Hirschfeld overgelegd als bijlage XIV bij zijn rapport over Seyss-Inquart voor het *International Military Tribunal* te Neurenberg. Waar het origineel zich bevindt, is niet bekend.

304 – (1) Nr. 302; zie aldaar en Inleiding, p. 155–156.

(2) De NVD had grote bedragen nodig voor de aankoop en exploitatie van vakantie-, kinder- en moedertehuizen. Sinds de oprichting, zomer 1941, was er ten gevolge van geldtekort nog weinig van de grootse plannen gekomen.

(3) Zie Inleiding, p. 156 bij *n.* 5.

(4) Het voorstel kwam van Möller.

Weiter hat der Rechnungshof in diese Dinge nicht einzugreifen. Ich glaube, dass nun diese Angelegenheit vorläufig eine Klarstellung erhalten hat, bin aber natürlich gerne bereit, über diese Frage auch noch eine Aussprache einzuleiten [5].

Ich begrüsse Sie bestens mit Heil Hitler!

[SEYSS-INQUART]

RvT II C. Piek. Afschrift (afschrift RvO)

305. M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK

den 11. Mai 1942 [a]

Hochverehrter Herr Minister,

Hierdurch erlaube ich mir, Sie auf eine Angelegenheit aufmerksam zu machen, die mich und meine Kameraden insbesondere befasst.

Nachdem Kamerad van Maasdijk schon vor Monaten anlässlich der Gründung der Hauptgruppe Industrie vor der Person des Herrn Mr. P. A. Blaisse gewarnt hatte und ernste Bedenken gegen seine Einsetzung als Geschäftsführer dieser Hauptgruppe äusserte [1], haben wir mit steigendem Misstrauen das Auftreten dieses Herrn beobachtet.

Obwohl sich bislang keine wesentlichen sachlichen Pflichtsverletzungen bei der Geschäftsführung feststellen liessen, gelangten wir zu der Ueberzeugung, dass die allgemeinpolitische Einstellung, die Herr Blaisse wiederholt zu erkennen gab, keine Gewähr dafür bietet, dass er den Grundsätzen einer für das richtige Funktionieren der Industrie erforderlichen Geschäftsführung unter allen Umständen Rechnung trägt.

Es hat sich wiederholt herausgestellt, dass Herr Blaisse sich in stark ablehnender Weise äussert über die N.S.B. und den Einsatz unserer Kameraden im Kampf gegen den Bolschewismus [b].

(5) Een dergelijk onderhoud vond niet plaats. Over de afloop voor Piek en de aan hem voor zijn beleid door het departement van Financiën en de Rekenkamer te verlenen decharge, zie in deel II de correspondentie uit juli 1942 en feb. 1943.

305 – (a) In RvT 80/80088–9 bevindt zich een concept van deze brief dat met een begeleidend schrijven van 7 mei door Gips aan Fischböck werd voorgelegd, 'da ich, bevor ich Ihnen den Brief in entgültiger Form zukommen lasse, Sie bitten möchte, mir Ihre Stellungnahme über den Inhalt dieses Schreibens bekannt zu geben.' 11 mei werd een nieuw concept gemaakt dat afwijkt door een weglating (zie noot b) en een inlas (noot c). Die brief werd tenslotte verzonden.

(1) Het waren integendeel L. P. Krantz en Gips, die zich het felst tegen deze benoeming geweerd hadden (Gips aan Rost, 30 juli 1941 in BEZ 4; notulen Raad voor Volkshuishouding van 9 okt. 1941 in Van Maasdijk 44a). De bezwaren dateerden al van het begin van Blaisse's werkzaamheid; zie nr. 211, noot 9. Een brief van Van Maasdijk met klachten over hem aan mr. Woltersom van 5 feb. 1942 was daarentegen aan Rost niet bekend (Van Maasdijk 13 I/7).

(b) Het concept heeft een enigszins afwijkende redactie, waarbij als eerste klacht werd genoemd dat het gebleken was 'dass Herr Blaisse von der Möglichkeit eines für Deutschland ungünstigen Ablaufs des Krieges und in diesem Zusammenhang vom Ende des Nationalsozialismus und der Einstellung (d.w.z. Einsetzung) einer Militärdiktatur spricht. Die Tendenz der Äusserung ist, dass Herr Blaisse sich offen zu einer Auffassung bekennt, die sich gegen den Führer der NSDAP richtet.'

Ausserdem hat er einen gewissen Herrn Kuneman, den früheren Bürochef der 'Nederlandsche Unie', sowie eine Anzahl ehemalige Angestellten der 'Unie' für Anstellung in seinem Sekretariat vorgetragen, wenigstens müssen wir das annehmen, obwohl auf eine Anfrage von Kamerad Krantz, Herr Twijnstra [2] die Verantwortung auf sich nahm. Wir können jedoch bei der Regsamkeit des Herrn Blaisse wohl annehmen, dass diese Anstellung nicht ohne Anregung von Herrn Blaisse erfolgt ist.

Herr Blaisse zeigt somit, dass er die Verhältnisse verkennt und sich der ihm obliegenden Verantwortung nicht bewusst ist [c].

Uebereinstimmend sind meine Kameraden Gips, Krantz, van Maasdijk und ich der Meinung, dass die Abberufung des Herrn Blaisse unbedingt erforderlich ist [3].

Ich sah mich also zu meinem Bedauern gezwungen, Ihnen diese Tatsache zur Kenntnis zu bringen und meine Kameraden und ich stehen Ihnen selbstverständlich zu näheren Auskünften zur Verfügung [4].

Mit nationalsozialistischem Gruss, Heil Hitler!

[M. ROST VAN TONNINGEN]

RvT 80/80094–5. Doorslagkopie

(2) Nl. in zijn kwaliteit van voorzitter van de hoofdgroep Industrie.
(c) Deze alinea is in handschrift op het concept van 7 mei bijgeschreven.
(3) Er was geen sprake van, dat Woltersom of Fischböck mr. Blaisse zouden laten vallen; Van Maasdijk besefte dit zeer goed; zie nr. 250, *n.* 18. Het is dus mogelijk dat Rost daarom de voor de Duitsers het zwaarst wegende grief (zie noot b) in zijn definitief schrijven liet vallen. Het kan ook zijn dat Rost deze brief op aandrang van Mussert of het hoofdkwartier schreef en zelf besefte, nog over te weinig feitenmateriaal te beschikken. Eveneens is mogelijk, dat Rost in verband met de vroegere moeilijkheden met de commissie-Woltersom op verzoek van Gips op dit moment zo voorzichtig mogelijk handelde.
(4) In aug. 1942 werd de aanval met tastbaarder beschuldigingen hervat; zie deel II.

BIJLAGEN

A. NOTITIE VAN J. J. VORRINK

Beknopt verslag [a] van het onderhoud van den heer Rost van Tonningen en den gewezen voorzitter der S.D.A.P. op 23 Juli 1940 [1].

Nadat de heer Rost van Tonningen reeds op Zaterdag 20 Juli een bezoek bracht aan het partijsecretariaat, had hij op Zondag 21 Juli een langdurig onderhoud met den partijsecretaris. Daarbij gaf hij de wens te kennen in de eerstvolgende dagen eveneens een onderhoud te hebben met die leden van het Partijbestuur, die hem persoonlijk niet bekend waren, n.l. met de partijgenoten Ribbius Peletier, In 't Veld, De Zeeuw en Vorrink.

Op Dinsdag 23 Juli 1940 had op verzoek van den heer R.v.T. in het partij-secretariaat Tesselschadestr. 31, Amsterdam, een onderhoud met den partijvoorzitter plaats. Het duurde van ongeveer kwart over elf tot ongeveer half een. Het werd in correcte toon, inzonderheid van de zijde van den heer R.v.T. gevoerd, die meerdere malen zijn voldoening erover uitsprak en zijn erkentelijkheid betuigde, dat de partijvoorzitter bereid was geweest zich voor dit gesprek beschikbaar te stellen.

Alhoewel voor den partijvoorzitter, zomin trouwens als voor den partijsecretaris, die het gesprek in zijn geheel bijwoonde, de bedoelingen van den heer R.v.T. geheel duidelijk zijn geworden, moet worden aangenomen, dat het den heer R.v.T. er om begonnen was te onderzoeken, in hoeverre er onder de leden van het P.B. personen waren, bereid en naar zijn oordeel geschikt, om in de leiding van de Partij, ook in de naaste toekomst een taak te blijven vervullen.

'Moet ik de organisatie en haar instellingen liquideren of is er met uw medewerking een vorm te vinden, waarin het stuk volksleven, dat zich daarin georganiseerd heeft, behouden kan blijven. Velen hebben mij gezegd: hef het maar op, doch daar voelde ik in beginsel niets voor. Wat is daaromtrent uw mening?' aldus ongeveer de heer R.v.T. Nadat de partijsecretaris nog eens opnieuw zijn mening omtrent de onmogelijkheid voor hem persoonlijk om als sociaal-*democraat* tot een voortzetting onder leiding van den heer R.v.T. te geraken, had uiteengezet, richtte de heer R.v.T. zijn vraag meer direct tot den partijvoorzitter.

Deze begon – mede naar aanleiding van inlichtingen hem verstrekt door den partijsecretaris – met het uitspreken van de veronderstelling, dat de heer R.v.T. van een onderhoud als dit wellicht daarom enig positief resultaat verwachtte, omdat hij meende in het socialisme van de nationaal-socialisten en van de S.D.A.P. een gemeenschappelijk element aanwezig te zien.

A – (a) Het oorspronkelijke verslag, waarvan ook Rost een exemplaar ontving en waarvan hij erkende dat het een waarheidsgetrouwe weergave van het gesprek was (zie nr. 94), werd begin augustus door Vorrink met een kort briefje aan vertrouwde adressen toegezonden. Er bestaan talloze, licht variërende afschriften van, vervaardigd door partijgenoten zo goed als door buitenstaanders. Latere exemplaren voegden onder de tekst een slotzin toe: 'Vermenigvuldig dit verslag zooveel mogelijk en geeft het door aan Uw vrienden en kennissen. U geeft daardoor weer moed en vertrouwen en versterkt onze geestelijke weerbaarheid'. Het stuk is reeds gedrukt als bijlage III in de *Beschrijvingsbrief SDAP*, 1946. Het wordt hier echter opnieuw opgenomen wegens zijn onmisbaarheid in de discussie van 1940 en het gehele complex van Rosts commissariaat voor de marxistische partijen.

(1) Het stuk maakte veel indruk in, ook buiten de kring der partij; zie Inleiding, p. 110, K.

[A]

Dat bleek inderdaad bij den heer R.v.T. het geval te zijn.

Daarop heeft de partijvoorzitter hem verklaard, dat de democratie een zo wezenlijk element van de beginselen der S.D.A.P. uitmaakt, dat alleen reeds om die redenen een onoverbrugbare kloof gaapt tussen de opvattingen van het nationaal-socialisme en die van het democratisch socialisme. Hij heeft er daarbij op gewezen, dat juist de ontwikkeling in de S.D.A.P. de laatste jaren het inzicht in de betekenis der democratie heeft verdiept en hij heeft zich veroorloofd op te merken, dat hij persoonlijk aan die ontwikkeling een levendig aandeel heeft gehad [2] en de heer R.v.T. zeker niet van hem zou verwachten, dit inzicht te verloochenen, nu *tijdelijk* onder de druk van het wapengeweld de democratische idee voor de autoritaire moet wijken. De strijd voor het recht der menselijke persoonlijkheid, de roeping van de mens tot vrijheid stellende als de zin der Westerse en Christelijke beschaving, heeft hij als hoogste verdienste der arbeidersbeweging aangewezen, dat zij de arbeiders de weg heeft gewezen naar eigen denken en eigen oordelen, hen aldus opvoedende tot zelfbewustzijn en eigen verantwoording. Tussen deze opvatting en het leidersprincipe van het nationaal-socialisme is geen samenwerking mogelijk. Daarbij heeft hij als zijn stellige overtuiging uitgesproken, dat de nederlaag der vrijheidsidee in Europa slechts van tijdelijke aard is, want dat het wezen van de Europese mens geen duurzame onderdrukking verdraagt. Daarbij heeft hij opgemerkt, dat het in de worsteling onzer dagen niet gaat om bepaalde vormen, waarin de democratische idee belichaamd is, maar dat het gaat om haar geestelijke inhoud en haar zedelijke waarde. Ook voor de sociaal-democraten staat het vast, gelijk zij vele jaren met klem betoogden en in practische maatregelen belichaamden, dat verouderde vormen dringend vernieuwing behoeven.

De heer R.v.T. stelde hier tegenover, dat naar zijn opvatting juist in het nat. socialisme de voorwaarden voor de ontplooiing der menselijke persoonlijkheid werden geschapen. Vooral interesseerde hem evenwel of de partijvoorzitter meende het recht te hebben bij de noodzakelijke opbouw van ons volksleven aan de kant te blijven staan. De partijvoorzitter verklaarde daarop, dat hij bereid was op zijn post te blijven, indien de heer R.v.T. zou bewerkstelligen, dat morgen weer de vrijheid van vereniging en vergadering, de vrijheid van drukpers en de vrijheid van geweten werden hersteld.

Een schouderophalen van den heer R.v.T. was het duidelijk bescheid. Daarop stelde de partijvoorzitter vast, dat dus in de gegeven omstandigheden voor een politieke partij generlei reden van bestaan meer aanwezig is. Dit uitwerkende zei hij, dat op dit punt uiteraard een groot verschil bestaat met de positie van de vakbeweging, die ook onder de geheel andere omstandigheden van het ogenblik een taak kan hebben in de bescherming van de stoffelijke belangen van de arbeidersmassa's. De S.D.A.P. heeft vóór alles de taak te strijden voor geestelijke waarden. Zij zou in de bres moeten staan voor de geestelijke vrijheid, die vernietigd is door de Duitse overwinning en door het feit, dat men aan de N.S.B. het beheer over de socialistische organisaties en hun instellingen heeft toevertrouwd. De slag is verloren en daaruit moeten voor het ogenblik de consequenties worden aanvaard. Daarbij komt, aldus de partijvoorzitter, dat een leiding van N.S.B.-ers door ons als een smaad wordt gevoeld. 'Gij zit hier onder de bescherming van de Duitse tanks en vliegtuigen. Nadat gij 8% der kiezers achter uw beweging had verzameld, zijt gij tot 4% teruggelopen. Wij hadden een toezicht in de vakbeweging van Duitse zijde, wij hadden een gedwongen

(2) Vorrink had een belangrijk aandeel gehad in de totstandkoming van het nieuwe program van de SDAP van 1937.

arbeidsfront onder Nederlandse leiding als consequenties van onze nederlaag kunnen aanvaarden. Wat men ons thans heeft aangedaan is een smaad, die aan ons knaagt en die wij nooit zullen vergeten. Zomin als wij de puinhopen van het verwoeste Rotterdam zullen vergeten'.

Zeer belangstellend was de heer R.v.T. er naar te weten, of de partijvoorzitter zijn houding liet bepalen door het feit, dat *hij* was aangewezen door de Duitse autoriteiten als bewindvoerder. Hij wees nadrukkelijk van de hand, dat hij als N.S.B.-er zijn functie uitoefende.

Opmerkende, dat noch door hemzelf noch door een van zijn partijgenoten deze voorstelling kan worden aanvaard, verklaarde de partijvoorzitter, dat zijn beoordeling van de mogelijkheid ener activering der S.D.A.P. los staat van de benoeming van den heer R.v.T., want dat hij vanaf de dag der capitulatie op het standpunt heeft gestaan: het is uit, we hebben de slag verloren.

De heer R.v.T. betuigde zijn dank voor deze duidelijke en oprechte uiteenzetting, die hij bereid was als vertrouwelijk op te vatten.

De partijvoorzitter repliceerde, dat hij zich van te voren rekenschap had gegeven van de mogelijke gevolgen ener openhartige meeningsuiting, maar dat hij bereid was alle consequenties te aanvaarden en geen prijs stelde op een vertrouwelijk cachet aan deze besprekingen. Illusies, na hetgeen zijn allernaaste vrienden in Duitsland hadden ondervonden, koesterde hij op dit punt in geen enkel opzicht.

De heer R.v.T. vroeg of het gevolg van deze houding niet moest zijn, het verloren gaan van het culturele werk der arbeidersbeweging, dat toch juist door een tegemoetkomende houding zijn opvoedende functie zou kunnen blijven uitoefenen.

De partijvoorzitter wees erop, dat voorzover de Partij dit werk beïnvloedde, het van dezelfde geest doortrokken was, die hij gepoogd had te schetsen en er naar zijn mening daarom weinig kans bestond het in stand te houden, maar dat anderzijds een deel van dit werk eveneens onder de hoede van de vakbeweging plaats vond en men kon pogen het vandaar uit te behouden [3].

De heer R.v.T. verklaarde vervolgens, dat dit onderhoud hem tot zijn spijt dreef tot de conclusie, dat hij zou moeten overgaan tot het liquideren van de socialistische organisaties[4]. Er bleef dan niets anders over, dan het vinden van een geeigende beheersvorm voor de instellingen der beweging met een kleine groep, die hij geloofde tot medewerking bereid te vinden.

Hij betreurde zulks om velerlei redenen, maar vooral ook, omdat daardoor bij de komende vredesonderhandelingen het zou ontbreken aan een socialistisch georiënteerde volksbeweging, die Adolf Hitler het nodige vertrouwen zou inboezemen om Nederland zijn zelfstandigheid te schenken. De bezetting zou nu bijna onvermijdelijk een permanente moeten worden. Daarbij verwierp hij nadrukkelijk de gedachte van een concentratie [5], zoals deze was nagestreefd met burgerlijke groepen, vanwege hun onverbeterlijk reactionnair karakter.

Met het wederzijds uitspreken van de hoop, elkaar nog eens elders te zullen ontmoeten, eindigde het onderhoud.

[KOOS VORRINK]

Doc. I J. J. Vorrink. Gestencild afschrift

(3) Op dit punt herzag Vorrink weldra zijn standpunt. Toen hij daarna met woord en daad zijn eigen vroegere suggestie bestreed, heeft menig 'voortwerker' zich op het aanvankelijke standpunt van de partij-voorzitter beroepen. VARA, Arbeiderspers, Instituut voor Arbeidersontwikkeling en Sportbond waren immers alle evenzeer NVV- als SDAP-organisaties.

(4) Vgl. wat Rost in nr. 94 over 'liquideren' zei.

(5) Rost doelt hier op de Nederlandsche Unie.

B. VERKLARING VAN W. H. VLIEGEN

Aug. 1940[a]

Ik[1] acht mij verplicht de raadgevingen, die ik aan een vrij groot aantal S.D.A.P.-ers die mij er om vroegen, gaf[2], neergelegd in de volgende stellingen, ter kennis te brengen van enige partijgenoten, die tot de leidende kringen der partij behoorden. Om elken schijn van achterbaksheid te vermijden, geef ik gaarne aan ieder de vrijheid den inhoud er van aan anderen mede te delen.

1. De S.D.A.P. moet worden beschouwd als niet meer te bestaan. Een partij met een program, dat niet meer gepropageerd kan worden en die onder het bestuur van een tegenstander is geplaatst, is een onding. Dat die tegenstander verklaart *een deel* van de partijdoeleinden te aanvaarden, betekent niets. Zelfs al aanvaardde hij het gehele program, dan nog zou onder een leiding, die de partij niet zelf heeft gekozen, doch die haar door vreemden is opgedrongen, haar voortbestaan onmogelijk zijn.

Dus: de S.D.A.P. bestaat niet meer. Er voor bedanken is overbodig.

2. Anders evenwel staat het met sommige instellingen, die als haar nevenorganisaties worden beschouwd en welker verdwijning wederoprichting en vernieuwde werkzaamheid ten zeerste zou belemmeren. Het lot van Nederland staat nog helemaal niet vast, zolang de oorlog niet uit is. In afwachting moeten de instellingen of ondernemingen, die zonder met onze beginselen in conflict te komen, behouden kunnen blijven, blijven voortbestaan. Daarbij moet vaststaan, dat zij geen propaganda behoeven te maken voor dingen of ideeën, die met de beginselen der S.D.A.P. in strijd zijn. Wel zullen zij de propaganda voor een deel van die beginselen moeten weglaten, maar zij mogen er niets van tegenovergestelde aard voor in de plaats stellen. Het deel, dat zij, door overmacht gedwongen, moeten weglaten, is de democratie, wat zij kunnen behouden is het socialisme.

3. De instellingen of ondernemingen, die ik bedoel, zijn (behalve de vakbeweging, die haar gedragslijn zelf heeft bepaald): De Arbeiderspers[3], het Instituut voor Arbeiders-ontwikkeling en de Vara. Al deze instellingen hadden, naast de propaganda voor de Sociaaldemocratie, nog ander werk en dàt kan worden voortgezet, waardoor de instellingen zelf kunnen worden behouden. Hierbij geldt de overweging, dat, als bijv. de Arbeiderspers of de Vara eenmaal zouden zijn verdwenen, de wederoprichting zeker gedurende vele jaren zeer moeilijk, zo niet onmogelijk zou zijn, ook al werd de Nederlandse onafhankelijkheid hersteld. Als eenmaal de Arbeiderspers zou hebben opgehouden te verschijnen, de gebouwen en installaties verkocht, het personeel verspreid, dan zou de wederoprichting schier on-

B – (a) De Arbeiderspers gaf ca. eind okt. een typografisch zeer verzorgde herdruk van het aanvankelijk op augustus gedateerde afschrift van de veelbesproken brief van W. H. Vliegen. Daarbij werd de oorspronkelijke datering, die het stuk in zijn strekking zou kunnen verzwakken, weggelaten.

(1) Zie Inleiding, p. 106 bij noot 1.

(2) Behalve aan partijgenoten uit zijn directe omgeving, o.a. aan enkele hoofden van dienst van de Arbeiderspers, van de VARA en aan raads- en statenleden.

(3) Toen Vliegen na het aftreden van Van Overbeek, 'de laatste door de partij benoemde hoofdredacteur', in een gesprek met een van de hoofden van dienst van de Arbeiderspers zijn stellingen nog eens bevestigde, gaf hij de waarschuwing dat men dit punt niet afzonderlijk mocht propageren, maar dat het slechts in verband met de overige punten mocht worden gezien (Perszuivering Arbeiderspers, A 30 en E 7).

mogelijk zijn. Hetzelfde geldt in misschien nog sterkere mate voor de Vara. Als haar studio met inhoud zou zijn vervreemd, haar zendtijd door anderen overgenomen, zal het vrijwel onmogelijk zijn, ze weer terug te krijgen.

4. Ik erken volledig, dat de inhoud van de krant, meer dan nodig is afwijkt van wat ze geven moest. Begrip van eigenwaarde, waardering voor wat de beweging wrocht, ontbreekt, de serviliteit tegenover de nieuwe machten, stuit tegen de borst. Ook de Vara argumenteert op een wijze, die moeilijk te verteren is. Maar dat alles is in een minimum van tijd te herstellen, als de toestand verandert.

Verandert de toestand niet, d.w.z. wordt de onafhankelijkheid van het land niet hersteld, ja, dan zal zeker het ogenblik komen, waarop de sociaal-democraat niet anders kan doen dan alles los laten, tenzij de persoonlijke levensnoodzaak hem tot een andere houding dwingt.

Maar zover is het thans nog niet.

5. In het Instituut voor Arbeidersontwikkeling zie ik een middel om nog een band te houden met de kern der vroegere partijgenoten. Meer niet, maar het is van belang.

6. Mijn conclusie is dus: *niet* bedanken voor de krant[3], ook al ergert de inhoud, *niet* uittreden uit de Vara, *niet* bedanken, eer toetreden tot het Instituut voor Arbeiders-ontwikkeling.

7. Het zogenaamd 'weer aan het werk gaan' van partij-afdelingen[4], met of zonder een zelf opgesteld program van eisen, kan tot niets leiden, wijl elk middel om enige invloed uit te oefenen, ontbreekt. Een Nederlandse instantie, waaraan zulke eisen gesteld zouden moeten worden, is er niet eens en het zal wel geen betoog behoeven, dat ze niet aan de bezettende macht mogen worden gesteld. Dit geldt ook voor de NSWG[b].

VLIEGEN

RvT II SDAP. Afschrift

(4) Het reeds van eind-juli daterende punt 7 – dat politieke activiteit voor het socialisme onder de bezetting niet mogelijk was – dat Vliegen half okt. nog uitdrukkelijk uitbreidde tot activiteit van de NSWG (zie bij noot b), drong niet zo sterk door als de positieve helft van het advies. Niet ieder die zich erop beriep, had het zelf zorgvuldig gelezen. – Eind november protesteerde Vliegen dan ook vruchteloos bij Tj. van der Zee, dat deze voor de NSWG wierf onder het motto *dat Vliegen het voor 80% met hem eens was.* Even vergeefs was Vliegens verzoek van 3 februari 1941 aan Kerkmeester, niet meer voor abonneewerving van zijn stellingen gebruik te maken. Zie Vliegen op de SDAP-conferentie van 5 en 6 sep. 1945 en C. Woudenberg als woordvoerder aldaar voor het non-coöperatie-standpunt (*Beschrijvingsbrief SDAP*, 1946, p. 21–22 en 33). W. Drees geeft in *Mislukte poging* II, p. 19–20 en *Van Mei tot Mei*, p. 64–65 een gematigde veroordeling van Vliegens advies. Vgl. bijlage D.

(b) De slotzin werd half okt. 1940 toegevoegd.

C. A. PLEYSIER AAN W. DREES

Hilversum, 23 Augustus 1940

Waarde Drees,

Wij zouden Vos [1] (en anderen) niet bezocht hebben om critiek op het P.B. te distribueren, want daarvoor gevoelen we geen enkele neiging. Slechts waren we zeer tot onze spijt genoodzaakt ons te verdedigen tegen de actie van Koos Vorrink, die niet schroomt om de mensen, die hun werk in de beweging (behalve de vakbeweging)[2] nog voortzetten, als 'verraders' af te schilderen. Tegen die activiteit voerden we aan, dat er tussen 14 Mei en de komst van R.v.T. al zeer weinig leiding van den partijvoorzitter is uitgegaan[3]. Bovendien is ook aan de culturele organisaties, die lang [4] na de befaamde Zaterdag bezoek kregen, geen enkel advies gegeven. Eerst achteraf is tegen haar bestuursleden een hetze ontketend, als ze hun werk voortzetten.

Met de houding van het P.B. op 20 Juli [5] zijn we het volkomen eens, maar voor de VARA b.v. staat de zaak anders. De leiding is op haar plaats gebleven en ondervindt niet meer beperkingen dan reeds direct na 14 Mei werden opgelegd [6]. Als wij onze zendtijd op de markt smijten, stort het Nederlandse omroepstelsel in elkaar en *alle* omroepen hebben er belang bij, dat het zo lang mogelijk wordt gehandhaafd. Wij willen dus blijven, zolang we niet verplicht worden iets te doen, wat tegen onze consciëntie strijdt. En dan willen we niet van 'verraad' worden beschuldigd, noch in het land worden tegengewerkt met adviezen aan de leden om onze organisatie te verlaten. Als blijven geen zin meer heeft, zullen we niet aan onze zetels plakken: zo benijdenswaard zijn waarlijk onze posten niet.

Tenslotte: er is geen geestdrift bij ons over de bezetting. Ook wij willen werken voor een herstel van Nederlands onafhankelijkheid. Maar . . . naast de Nationale Unie [7] en Colijn-Slotemaker hebben ook wij een mening over een vrij Nederland. Als zij spreken en wij zwijgen, dan wordt alleen gepleit voor geestelijke vrijheid (waar we natuurlijk óók voor zijn), maar niet voor sociale gebondenheid. Dat willen we doen, zolang een duidelijke demarcatielijn te trekken valt. Is dit niet meer mogelijk, dan zullen ook wij gaan. Met dit standpunt waren Vliegen, In 't Veld, Jan van Zutphen en anderen het volkomen eens [8]. En daarover is ook met Vos gesproken, maar zeker niet om critiek te oefenen op het P.B. Zelfs bij

C – (1) Ir. H. Vos, lid van het partijbestuur, had 11 aug. 1940 zijn ontslag genomen als commissaris van De Centrale (zie nr. 84, noot 4 en nr. 179). Pleysier raadpleegde hem 9 aug. 1940.

(2) Zie bijlage A, noot 3.

(3) Ook op de partijraad van 14 juli 1940 was geen duidelijk parool gegeven; een discussie over eventueel illegaal voortwerken was afgesneden (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

(4) Op 21, 23 en 25 juli 1940, zie bijlage II en nr. 76. Op 19, 20 en 21 aug. had een nieuw contact van Rost met de culturele organisaties plaats gehad, nu ook met de Arbeidersmuziek-, Toneel- en Zangverenigingen.

(5) Bedoeld wordt 23 juli, het standpunt van J. J. Vorrink, C. Woudenberg en mej. E. Ribbius Peletier.

(6) Zowel van de *Rundfunkbetreuungsstelle* op 16 mei als van Rost op 21 juli had de leiding de toezegging gekregen dat geen eisen gesteld zouden worden t.a.v. de personeelsbezetting of voor het maken van nationaalsocialistische propaganda. Deze toezeggingen mochten echter geen van beide worden gepubliceerd (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen; vgl. *Van Mei tot Mei*, p. 63). Ze werden wel aangeduid in de vertrouwelijk verspreide brochure van het dagelijks bestuur van de VARA, *Wij werken door*. (Perszuivering Arbeiderspers).

(7) Bedoeld is de Nederlandsche Unie.

(8) W. H. Vliegen, zie bijlagen B en D; mr. J. in 't Veld, lid van het partijbestuur (vgl. nr. 60 bij noot 3)

verschillend handelen willen we in de geest één blijven en niets doen om de beweging te verscheuren, waarvan de eenheid ons zeer ter harte gaat.

Met vriendelijke groet,

ARIE PLEYSIER

Doc. II SDAP. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

D. W. H. VLIEGEN AAN W. DREES

's-Gravenhage, 30 Aug. 1940

Waarde Drees,

Ons verschil beheerschte reeds het gesprek dat wij onlangs hadden en waarop, tot mijn spijt, geen tweede gevolgd is. Ik ken je vasthoudendheid aan eenmaal ingenomen standpunt en zal niet pogen er verandering in aan te brengen. Maar ik wil het toch even omschrijven, zooals ik het verschil zie. Wie gelijk heeft, of liever wie het grootste deel van het gelijk heeft, kan slechts later blijken.

Ik zie het zóó: ik geloof niet dat het 'geleidelijk overbrengen' van ook maar een iets beteekenend deel van onze menschen naar het Nationaal-socialisme zal slagen in den tijd dat de oorlog kan duren. Jij bent daar erg bang voor, ik niet. Hieruit spruit het verschil voort. Voor mijn opvatting heb ik twee steunpunten:

Ten eerste deugt het Nederlandsche volkskarakter niet voor het leven onder een dictatuur. Ik behoef dat voor jou niet uiteen te zetten. De Duitschers zorgen er elken dag verder voor om die ondeugdelijkheid te vergrooten. Ten tweede: zelfs al zou het Nat. Soc. de materieele welvaart kunnen vergrooten, wat ausgeschlossen is, dan is de anti-D. gezindheid van zeker 90 prct. der bevolking toch te sterk om daarvoor hun regime te aanvaarden. Mijn meening over de krant en over de uitingen van De Vries [1] dekt zich met de jouwe, maar ik vrees niet voor het beklijven van wat zij zeggen of schrijven.

Wie zal zich laten vinden voor het nieuwe P.B.[2] van R.v.T. Ik beklaag hen voor het geval we weer vrij worden! Dat de krant en de Vries niet meer *ons* woord spreken, behoeft niemand onzen menschen te vertellen, dat weten ze ook daarzonder.

Geloof mij, mijn vertrouwen is volkomen gewettigd. Jij bent mij te ongeloovig, en daar zit de kern van ons verschil.

Besten groet, ook aan je ega,

VLIEGEN

Doc. II SDAP. Oorspronkelijk (afschrift RvO)

en commissaris van de Arbeiderspers; Jan van Zutphen, de veteraan van de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkersbond en propagandist van het socialistische sanatorium Zonnestraal te Hilversum. Ook M. A. Reinalda (zie nr. 93, noot 2); C. van der Lende, secretaris van het voormalig hoofdbestuur van het NVV en lid van het groot-DB van de VARA; dr. W. Banning, hoofdredacteur van *Tijd en Taak* en leider van het scholingshuis Bentveld en dr. H. Brugmans (zie nr. 76, noten 25 en 27) waren door Pleysier geraadpleegd (Doc. I M. M. Rost van Tonningen, verslagen).

D - (1) A. de Vries, de voorzitter van de VARA, wiens uitlatingen zoveel opzien baarden (zie nr. 71, noot 6 en nr. 78, noten 8 en 12 en Inleiding, p. 110 bovenaan).

(2) Partijbestuur. Bedoeld is natuurlijk de NSWG, die echter nog geen vaste vorm had verkregen.

E. VERSLAG VAN DE OPRICHTINGSCONFERENTIE DER NEDERLANDSCHE SOCIALISTISCHE WERKGEMEENSCHAP

Aanwezig 37 personen, die opgeroepen zijn teneinde te trachten een nieuwe Socialistische Beweging te stichten [1].

Behalve deze zijn aanwezig de Heer Rost van Tonningen, diens secretaris Rambonnet en Goedhuys voor de Arb. pers.

Voorzitter Tjerk van der Zee opent ongeveer 11.15 uur de vergadering en heet allen welkom. Na een korte inleiding [2] geeft hij het woord aan de aanwezigen, teneinde hun gelegenheid te geven hun mening te uiten over het manifest, dat als grondslag moet dienen voor een nieuw samen te stellen beginselprogram.

Abeele, vindt dit manifest in vele opzichten vaag. Wij hebben in 1918 een toestand gekend, waarin door het einde van de wereldoorlog een nieuw tijdperk voor de arbeidersklasse aanbrak. Zover zijn we thans nog niet en veel zal afhangen van de vraag hoe thans de gebeurtenissen zich zullen ontwikkelen. Het manifest roert deze zaak niet aan.

Bekking, (gemeenteraadslid SDAP. Rotterdam) wenst nadruk te leggen op het beginsel, terwijl het manifest teveel spreekt van hervormingen. Hij wil een opbouw 'in socialistische zin' en medewerken aan het stichten van een socialistische gemeenschap, althans aan een ernstig streven daartoe.

Van Dok, acht het manifest een gezonde grondslag om op voort te bouwen.

Overhof (Apeldoorn) spreekt over z.i. nodige hervorming van het Bank- en credietwezen en bepleit een belasting op de hoge inkomens.

Heer (Breda) stelt de vraag of wij ons niet laten gebruiken als trekwagen voor de NSB [3].

Te Nuyll zegt, dat uit het manifest niet blijkt, wat wij zijn. Zijn wij socialisten of zijn we het niet? Men wil het kapitalisme beknotten maar schijnbaar niet opheffen.

De Boer vraagt wat er moet worden gedaan teneinde het wantrouwen dat allerwege heerst onder de arbeiders, weg te nemen. Wat verstaat men onder 'Lichamelijke opvoeding'? Er is een richting, die bv. arbeidersdienst ook 'lichamelijke opvoeding' noemt. Een duidelijker uitspraak ware gewenst.

Stempher (Apeldoorn) treft de uitdrukking 'Economische bedeling' in het manifest aan. Wat is dat precies? Hij wenst onder alle omstandigheden de aard en het karakter der Nederl. bevolking te zien gehandhaafd en dit in de propaganda naar voren te brengen.

Veenstra (Emmen) wenst eveneens het laatste, door Stempher gesteld te onderschrijven. Toelichting van dit manifest in gedegen brochurevorm lijkt hem noodzakelijk. Men zegt

E – (1) Vgl. nrs. 96, 99 en 102 en Inleiding, p. 122 bij *n.* 5. Dit verslag is van SDAP-zijde. Het officiële verslag verscheen in het ochtendblad van *Het Volk* 16 sep. 1940, onder de indrukwekkende kop: *Het Nederlandsche Socialisme hervat den strijd.* In *Het Nationale Dagblad* van 17 sep. staat eveneens een uitvoerig verslag, waarin Rosts toezeggingen: 'eigen verantwoordelijkheid van de arbeiders' en 'eigen politieke wilsuiting' gecursiveerd waren.

(2) Ten deele afgedrukt in *Het Volk* van 16 sep. 1940; zie de volledige tekst, RvT SDAP 89607–9.

(3) Van de aanvang af dus reeds enigszins gereserveerd, trok R. Heer zich 15 okt. 1940 definitief uit de NSWG terug, op grond van Rosts aanval op de oude SDAP-leiding in zijn radiorede van 21 sep., zijn gelijktijdige antisemitische propaganda in *Het Nationale Dagblad* en *De Misthoorn* (vgl. nr. 90) en Van der Zee's lamhartige vergoelijking daarvan (zie de illegaal door J. H. Scheps verspreide correspondentie van Heer en Van der Zee, RvT II SDAP).

nl. wel wat men wil, maar verzuimt aan te tonen hoe men het wil bereiken. Is men soms bezig de leden der SDAP. te spannen voor het wagentje der NSB? Hij blijft een fel bestrijder van het Nationaal-Socialisme [4].

Rost van Tonningen (curator) vindt het allerbelangrijkste dat de arbeiders in een eigen politieke gemeenschap worden ondergebracht. Het wantrouwen is inderdaad het moeilijkste wat hij moet overbruggen. Hij wenst met alle kracht die in hem is het bevorderen van het zelfbeschikkingsrecht der arbeiders uit de SDAP. Het contact daartoe gezocht met de Duitse autoriteiten heeft tot gevolg gehad, dat men daar heeft gezegd: 'Laat hun hun gang gaan' [5]. Hij zal zich nimmer laten vinden in zijn functie voor propaganda ten bate van de NSB. Op grond van het laatste standpunt verklaart hij de artikelen die tegen hem in Vova zijn geschreven, artikelen, waartegen hij ook in eigen beweging met kracht stelling neemt. Spr. vindt het niet nodig om nu te spreken over samenwerking met andere socialistische partijen. 'Gaat toch Uw eigen weg', roept spreker uit. 'Samenwerking ligt aan U en NIET aan de NSB'. Het zou misbruik maken zijn van geweld indien de NSB. zulks zou eisen. Na deze bijeenkomst zal de Nederl. Unie worden aangevallen in woord en geschrift dus ook de vroegere figuren uit de SDAP. die daar lid van zijn geworden.

Palland acht het manifest een belediging voor vele leden der SDAP. Dit manifest veroordeelt dingen, (zie bv. bldz. 2, de alinea's, die handelen over het samengaan van de SDAP. met de burgerlijke partijen), die door de sprekers van thans voorheen in de SDAP. zijn aanvaard. Trouwens openbare congressen hebben dit standpunt altijd met grote meerderheid aangenomen.

Van der Zee, zegt dat vanzelfsprekend het manifest een grondslag kon zijn waarop moest worden voortgebouwd. Als zodanig is het vaag en zal het nader in een serie brochuren en artikelen in de A.P. worden toegelicht.

(ingelast dient te worden dat *Rademakers* uit Arnhem bezwaren had tegen de nieuwe naam. Hij voelt veel voor de naam van 'Nederl. Beweging van Troelstra-socialisten') [6].

Van der Zee is van mening dat over een naam veel kan worden geredeneerd maar voelt voor de naam, die Rademakers aangeeft, niets. De moeilijkste te organiseren mensen zitten in het noorden des lands. Na de laatste Kiès-affaire zijn het vooral de Friezen, die van nieuwe bewegingen niets meer moeten hebben en de naam 'Troelstra' in dit verband gebruikt zal werken als een rode lap op een stier [7]. De beweging moet zijn een Nederlandse beweging, een socialistische beweging en een werkgemeenschap. Het gaat niet om de naam maar om het werk dat geleverd zal moeten worden en of het lukken zal de arbeiders achter de vanen der nieuwe beweging te krijgen. Het manifest moest kort zijn, krachtig en toch duidelijk. Tegelijkertijd tactisch. Wantrouwen zal moeten worden weggenomen. Daarom moeten we doorgaan op eigen wijze, al kan dit niet op de basis van het democratisch-socialisme. De weken die achter ons liggen waren de moeilijkste uit sprekers leven. Hij

(4) Vgl. nrs. 102 en 113, noot 1.

(5) Het vervolg komt wel met Rosts wensen overeen, is echter, gezien de houding van Schmidt en het standpunt van andere Duitsers omstreeks half sep. niet reëel (vgl. nr. 129 bij noot 11).

(6) Over Th. Rademakers, directeur van het Arnhemse filiaal der Arbeiderspers, zie Perszuivering Arbeiderspers. Zie ook nr. 102, noot 1.

(7) De Nederlandsche Troelstra Beweging (Inl., p. 71 bij *n.* 3) was na 10 mei door haar leider Paul Kiès onmiddellijk naar het nationaal-socialisme en nauwe samenwerking met de Duitsers omgebogen. Hij wierf onder zijn naieve leden met succes voor de *SS*-opleiding in München (zie Doc. I P. C. J. Kiès).

werd vaak van verraad beschuldigd. Sinds 1937 was de SDAP. in een impasse geraakt[8]. De Meifeesten zijn sindsdien teruggelopen tot op de helft van het eens bereikte aantal. Vergaderingen werden bijna niet meer bezocht. Bij al ons werk moeten wij er ons echter rekening van geven, dat we 'bezet gebied' zijn. De partijgenoten in de Nederl. Unie zullen ons nu ook wel gaan bestrijden, maar we zullen pas leven als we die strijd kunnen gaan voeren. Daarna stelt spreker voor het manifest als grondslag te aanvaarden.

Veenstra wil echter Palland steunen en uit dit manifest de aangehaalde alinea verwijderd zien. Hij wenst geen blaam te werpen op het werk dat vroeger SDAP.-ers met volle overtuiging hebben verricht [4].

Bekking wil echter nog een veel scherpere redactie. Door de oude fouten der SDAP. hebben duizenden arbeiders bedankt. Onder geen voorwaarde samenwerking met burgerlijke partijen. Dan bespreekt Bekking het falen van de Rotterdamse Fractie. Het was zo erg, dat hij gedwongen werd te stemmen op iets waar hij tegen was en omgekeerd. Op congressen der SDAP. verschenen afgevaardigden met vrij mandaat. Doordat de vergaderingen zo slecht werden bezocht, stemden deze afgevaardigden vaak lijnrecht tegen het verlangen van de vele aangesloten arbeiders in. De vergaderingen der laatste jaren waren bedroevend. Afdelingen van 1200 leden zagen op een huishoudelijke vergadering opgeluisterd door een bekende spreker twintig tot dertig mensen verschijnen. Spreker is het niet in alles eens met de NSB. maar we moeten uitkijken naar wat ons verenigt. Waarom zullen wij haat propageren tegen de NSB.? 'Ik loop', aldus spreker, 'nu al een vijftiental jaren mee maar weet dat er onder die arbeiders heus niet die haat heerst die men ons wil suggereren. Spr. gaat liever met de NSB. naar het socialisme dan met de burgerlijke partijen tegen het socialisme [9].

Veenstra zegt een tijdje langer mee te lopen dan 15 jaar, maar wenst de partijgenoten, die voor de [her]orientering waren in 1937 geen trap na te geven. Dit is zinloos en doelloos. We stonden trouwens al voor 1940 (?) voor moeilijkheden en spreker kan dat natrappen in Drente niet hebben.

Van Dok is het gedeeltelijk met Veenstra eens en raadt de redactie over te laten aan het nieuwe, straks te benoemen bestuur.

Daarna wordt het manifest aangenomen [10].

Rost van Tonningen (curator) deelt mede dat er deze winter een grote sociale actie op touw zal worden gezet, die geheel onpolitiek zal zijn en waarvan aller medewerking in Nederland zal worden gevraagd. Reeds thans kan men zich opgeven voor werkzaamheden, die men denkt te kunnen verrichten en spreker verzoekt adressen toe te zenden van mensen die hiervoor te vinden zijn [11].

Dan gaat men eten.

Daarna is de bestuursverkiezing aan de orde van een voorlopig bestuur. Van der Zee stelt de volgende bestuurders voor: Veenstra, Emmen – Rorye, Vlissingen – Van Dok, Beverwijk – (allen wethouders), Overhof, Apeldoorn – Geels, Hilversum – en Van Heusden, Nijmegen. De vergadering voegt daar aan toe: v. d. Zee, Amsterdam en Bekking, Rotterdam.

(8) In verband met het nieuwe beginselprogramma 1937, op het partijcongres aanvaard, waarin het eenzijdig marxistische standpunt was verlaten.

(9) W. D. Bekking, SDAP-raadslid in Rotterdam, werd zeer naar voren gebracht in *Het Volk* en met portret in het eerste nr. van het NSWG-blad. Hij ging al spoedig over tot de NSB.

(10) Gewijzigd, zie nr. 96, noot 1.

(11) Natuurlijk: Winterhulp. Vgl. nr. 99 bij noot 4.

Veenstra en Rorye weigeren, met het oog op drukke werkzaamheden een functie te aanvaarden. Ze zullen echter al het werk voor de nieuwe beweging doen dat hun mogelijk is.

Rost van Tonningen zou het zeer wenselijk vinden, indien in het nieuwe bestuur mannen voorkwamen, wier namen enig gezag in het land hadden, alsook bij de Duitse autoriteiten.

Veenstra wil niet. *Rorye* ook niet.

Van der Zee tracht ook zijn invloed op de beide heren uit te oefenen, doch Veenstra en Rorye blijven op hun standpunt staan.

Als daarna Overhof, Apeldoorn, zich terug trekt ten gunste van Stempher, Apeldoorn, wordt het voorlopig bestuur gekozen: Heer[2], Breda – Bekking, Rotterdam – Stempher, Apeldoorn – v. d. Zee, Amsterdam – van Dok, Beverwijk – Geels, Hilversum – en van Heusden, Nijmegen, zijn de leden die onderling de functies zullen verdelen.

Daarna komt de propaganda in bespreking.

Van der Zee als inleider deelt mede, dat op steun van de arbeiderspers kan worden gerekend. Vergaderingen zullen moeten worden belegd, doch teneinde onnodig debatteren te voorkomen, moeten op de vergaderingen uitsluitend mensen worden toegelaten, die staan op het standpunt van het manifest. Alle raadsleden en vroegere functionarissen der SDAP. en vakbeweging krijgen het manifest thuis gestuurd met verzoek hun oordeel daarover te geven. Het gaat niet om het aantal personen, dat de vergadering bezoekt, maar wel om welke personen dit doen.

Bekking zegt dat enkele leden der Rott. Raad zullen medegaan en misschien een wethouder. De grote meerderheid moet er echter niets van hebben. Hij stelt de vraag wat moet worden gedaan met de mandaten der gemeenteraadsleden die tot de nieuwe beweging toetreden [12].

Rost van Tonningen (curator) zegt, dat we voor vele moeilijke en ook juridische kwesties komen te staan. Indien een afdeling meegaat of een gewest nemen we de bezittingen over[13]. Op een interruptie of ook de schulden worden overgenomen, antwoordt de Heer R.v.T. onmiddellijk bevestigend. Hij deelt mede dat de Duitse autoriteiten nauwlettend toezien op hen die zich thans in de naastbijliggende tijd zullen aansluiten. Wanneer na een Duitse overwinning talrijken zullen toestromen staat deze instantie zeer huiverachtig tegenover dezen.

Winkel (Amsterdam) vraagt aan v. d. Zee hoe die het in grote plaatsen klaar wil spelen op openbare vergaderingen uitsluitend mensen te krijgen die op het standpunt van het manifest staan. Dit is echter voor spr. bijzaak. Zich tot R.v.T. wendende zegt hij volkomen te begrijpen welk een wantrouwen heerst tegen diens persoon. Spreker heeft dit aan 'eigen gemoed' ondervonden. Na de rede van R.v.T.[14] heeft spr. gezegd: 'Dit is of een kerel, of een rasploert'. Spr., die voorzitter is van de Amsterd. Werkl. B. weet dat talrijke arbeiders overhellen naar de beoordeling die in het laatste woord is weggelegd. Dit wantrouwen weg te nemen kan alleen indien eerlijk met open vizier wordt gestreden. Spreker zegt dit met opzet. Want als hij hoort van het handhaven van het Nederl. volkskarakter dan wil hij toch wel weten hoe het met de Joden gaat. Spr. is geen anti-semiet en heeft met v. d. Zee over

(12) De mandaten van SDAP-leden die naar de NSWG overgingen, werden in vele gevallen door de overige fractieleden evenzeer als door die van de burgerlijke partijen betwist (bijv.: Nijmegen, Rotterdam, Staten van Limburg en van Noord-Holland). Rost en Van der Zee gingen van het tegenovergestelde standpunt uit: h.i. moesten de mandaten der SDAP-ers vervallen, hetzij door een verordening, zoals met CPN en RSAP werd overwogen, hetzij ingevolge de liquidatie van de partij. Deze kwestie werd begin okt. 1940 door hen geëntameerd (vgl. nr. 113 bij noot 6, Inleiding, p. 123 e.v.).

(13) Vgl. nr. 94, noot 13.

(14) Vermoedelijk wel de radiorede van 20 juli.

deze aangelegenheid gesproken. V. d. Zee deelde toen mede, dat hij het verstandiger achtte, dat Joden voorlopig geen bestuursfuncties aanvaarden zouden, maar dat deze wel zouden worden toegelaten [15]. Nu gaat het spr. niet om een debat over het anti-semietisme te voeren, maar hij wil toch weten waar de nieuwe beweging aan toe is. Er zijn maar twee mogelijkheden, de eerste is: de Joden eruit. In dit geval dient men dit openlijk den volke mede te delen. De tweede is: de Joden toelaten. In dat geval is er slechts een konsekwentie. Dan dient vanaf heden de Arb.pers zich in naam van het socialisme fel te keren tegen het anti-semietisme. Spr. eist in dit geval dat de nieuwe beweging zich daartegen dan ook met felheid zal verzetten.

Van der Zee wil deze, 'inderdaad zeer actuele aangelegenheid' in het nieuw benoemde bestuur doen bespreken.

Rost van Tonningen (curator) zegt dat hij anti-semiet is. Hij zoekt naar een menselijke oplossing van het joden-vraagstuk. Toen destijds de joden toegelaten werden tot de NSB. heeft spr. zich daartegen verzet. Hij verzet zich thans echter er ook tegen om die joden, die destijds alles riskerende toetraden, er zonder meer uit te gooien[16]. Spr. noemt dit onbehoorlijk. Spr. is het met Winkel eens, dat in dit geval open en eerlijk moet worden gehandeld. Hij geeft het bestuur het advies geen joden toe te laten.

Van der Zee zegt toe deze aangelegenheid nog diezelfde dag in het bestuur te zullen behandelen.

Rost van Tonningen zegt tenslotte dat wij in ons volk de wil tot samenwerking moeten wekken. Spr. is absolute tegenstander van een z.g. 'gewelds bewind', omdat het toch dan altijd in de bevolking zal blijven rommelen. Spr. noemt deze denkwijze en dit streven van personen uit eigen gelederen in deze omstandigheden laf, omdat ze persoonlijk niets riskeren. Socialisme kan niet zijn als men de arbeiders niet achter zich heeft daarom zullen de arbeiders zelve hun weg moeten vinden. Daaraan voelt spreker zich verwant. Ik geloof, aldus spr., dat indien wij op voet van gelijkheid aan de ronde rafel zouden kunnen gaan zitten er veel is dat ons samenbindt. Hij wil, met behoud van het Nederlandse volkskarakter, strijden voor het socialisme. Indien de tijd van een zg. geweldsbewind zou aanbreken, is hem de strijd voor het socialisme niets meer waard. Bij de Duitse autoriteiten zal zijn pleidooi op die grondslag zijn gebaseerd. Tenslotte vraagt spr. adressen van mensen uit de oude beweging, die voor de Duitse autoriteiten bereid zouden zijn, bepaalde posten en/of functies te bezetten. De Rijkscommissaris had er nl. zijn verwondering over uitge-

(15) Vgl. noot 3.

(16) Zoals deze uitspraak hier geformuleerd wordt, is zij niet geheel juist. Reeds sinds de oprichting van de NSB waren er enkele joodse leden, lang dus voordat Rost toetrad. Vgl. echter zijn brief aan Mussert en zijn aandrang dat Mussert het standpunt van de NSDAP in deze zou aannemen, van 14 sep. 1936 (nr. 36). Mede op Rosts drijven werd op 22 okt. 1938 de beweging voor joden verder gesloten verklaard (vgl. nr. 47). Rosts ijveren voor het Guyanaplan was zijn bijdrage tot 'een menschelijke oplossing van het jodenvraagstuk'. Vgl. de autobiografie van mei 1945 in deel II met zijn eigen terugblik op zijn anti-joodse politiek in de NSB. – Onder pressie van het rijkscommissariaat moesten zomer 1940 de joodse leden en ook de vrijmetselaars uit de NSB worden gestoten. Mussert en enkele anderen uit het hoofdkwartier stribbelden tegen, maar vergeefs (vgl. notulen van hoofdkwartiersraad d.d. 23 sep. 1940 in NSB 38b). Nadat op 27 sep. de zgn. ariërverklaring verplicht was gesteld, volgde op 11 okt. een 'Aanwijzing van de Leider', dat 'vol joodsche of met vol-joden gehuwde leden' moesten uittreden (NSB 47b). De wijze waarop dit bevel werd doorgevoerd was echter de Duitsers nog lang niet rigoureus genoeg. Vgl. brief van Rauter d.d. 2 april 1942 (BDC H 222: 1918) en *Der Stürmer* van 21 nov. 1940, waarin een brief van Mussert aan een joods lid aan de kaak gesteld werd (vgl. Doc. I W. H. J. M. Wap, brochure 2).

sproken, dat wanneer hij zich daartoe tot personen wendde, hij bij NSBers of bij burgerlijke lieden terecht kwam. Uit de oude SDAP. bleek tot nu toe niemand iets voor dergelijke posten te voelen [17].

Daarna sluit *v. d. Zee* de vergadering, die hij een historisch moment noemt in de geschiedenis der Nederlandse arbeidersbeweging.

Doc. II NSWG. Oorspronkelijk Stencil

F. NOTITIE VAN G.A.S. SNIJDER

[28 mei 1941]

Gesprek met Mr Rost van Tonningen 28.5.41 12.30 Ndl. Bank [a].

R. deelde mij mede, dat hij met Mussert gesproken had, dat deze gaarne bereid was, mij te ontvangen en dat er geen bedoelingen bij waren, wanneer dit gesprek tot nu toe niet tot standgekomen was. Ik zou van M. hooren – mocht dit in een dag of 10 niet het geval geweest zijn – dan verzocht R. mij, hem dit mede te deelen.

Wat Nederland en Europa [1] betreft, zag R. drie mogelijkheden.

1e de algeheele leiding op economisch gebied eischt R. voor zich op, zulks in overeenstemming met Fischböck en Rauter, met wien hij deze zaak ook na ons eerste onderhoud [2] nog eens besproken heeft. N & E zou dus voor hem slechts aanvaardbaar zijn, wanneer hij ook daarin geheel de leiding zou hebben. Daar hij niet officieel naar voren wil komen, als ambtenaar, zou dit mogelijk zijn in den vorm van een 'gentleman-agreement' tusschen hem en mij [3].

2e Ik zou mij geheel terug moeten trekken en mij blijven beperken tot het kultureele gebied, waar R. mijn aanspraak op leiding wil erkennen.

3e N & E zou een geheel particuliere vereeniging worden, zonder steun of aanleuning aan SS of NSB.

Tegen 1. bestaat het bezwaar, dat R. in de Econ. Kring – v. Loon reeds een soortgelijke organisatie heeft. Bij 3. merkt R. op, dat hij het onwenschelijk acht op econ. terrein te treden, zonder de bovengenoemde steun.

Mijn voorstel – eventueel Kring en N & E te vereenigen. R. staat daartegenover niet

(17) Zo deelt H. J. Woudenberg in zijn memoires (I, p. 66) mede, dat hij zijn broer C. Woudenberg polste voor een burgemeestersfunctie, hetgeen deze verontwaardigd afwees. Klaarblijkelijk streefde de rijkscommissaris er in deze periode inderdaad naar, ook niet-burgerlijke figuren te benoemen. Vgl. de eventuele benoeming van G. P. J. van Overbeek (nrs. 91 en 117).

F – (a) Deze notitie is door Snijder voor zichzelf en misschien ook voor de leiding van de Nederlandsche SS opgesteld en was niet bestemd voor Rost. De gebezigde afkortingen spreken voor zichzelf.

(1) Zie Inleiding, p. 178–179.

(2) Over datum en inhoud van het eerste gesprek is niets bekend, dan dat Snijder per brief van 13 mei 1941 om een onderhoud gevraagd had (BEZ 121); Rost had daaruit de conclusie getrokken dat zijn monopolie t.a.v. de economische topleiding binnen de NSB bedreigd werd en dat deze concurrentie uitging van de SS. Over zijn beroep op Fischböck en Rauter zijn er ook geen gegevens, evenmin bestaat er een verslag van Rosts kant over het gesprek van 28 mei 1941. Intussen had op 25 mei een nieuwe samenkomst van de werkcommissie van de Raad voor Volkshuishouding plaats gehad, waar de zaak stellig werd besproken (er zijn daarvan bij uitzondering geen notulen in Van Maasdijk 44a).

(3) Vgl. Inleiding, p. 180 bij *n.* 6.

afwijzend mits van Loon – zij het ook slechts formeel – de leiding kan blijven houden. Hij stelt zich voor, dat v. L. dan voorzit, terwijl R. en ik de zakelijke questies zouden kunnen regelen. R. stelde zich daarbij geheel op SS-standpunt.

Hij wilde echter uitdrukkelijk niet, dat deze mogelijkheid reeds met Mussert besproken wordt. Tegenover hem zou slechts het algem. plan van N & E te ontvouwen zijn en daarvoor toestemming te krijgen. Wanneer M. daartoe toestemming geeft, zijn wij vrij verder te doen wat wij willen [4]. Hij verzocht mij nog uitdrukkelijk er voor te zorgen, dat ik geen ruzie kreeg met M.

G. S[NIJDER]

Kultuurraad 4 II 16. Oorspronkelijk in handschrift (afschrift RvO)

G. PERSBERICHT VAN 23 OKTOBER 1941

De NSWG ontbonden

Het bestuur van de NSWG verklaart namens de leden van genoemde organisatie, dat de opzet er van niet anders is geweest, dan de socialistische waarden, in een veeljarige strijd door de Nederlandse arbeiders verworven, zover zulks mogelijk was, te behouden en te beschermen [1].

Het behouden en het beschermen van deze waarden was ten gevolge van de aanvankelijk vrijwillige ontbinding der SDAP [2] door deze organisatie niet meer mogelijk.

Derhalve was het geoorloofd, een nieuwe socialistische organisatie tot stand te brengen, die binnen het raam der door de Duitse bezetting gelaten mogelijkheden en langs legale weg kon trachten practische politiek te voeren.

Met oprechte en eerlijke bedoelingen om het beginsel te dienen, hetwelk hun lief en heilig is, zijn aanvankelijk enige duizenden socialisten tot de NSWG toegetreden, die geenszins de bedoeling hadden de SDAP te vervangen, maar slechts beoogden het werk legaal, voor zover binnen de ontstane verhoudingen mogelijk was, voort te zetten. De ondermijnende geruchten, welke opzettelijk over de leiding en leden zijn verspreid, de grievende bejegeningen, welke leiding en leden dagelijks bij hun arbeid voor de NSWG moesten ondervinden, ondanks dat er geen enkele reden bestond om hun goede trouw in twijfel te trekken, zijn de oorzaak geweest dat de in het belang der Nederlandse arbeiders gewenste groei uitbleef om het gestelde doel, nl. het voeren van practische politiek, te bereiken.

(4) De verwijten van Van der Vegte en Mussert uit begin aug. 1941 (zie nr. 220 e.v.) waren dus niet geheel ongemotiveerd; zie ook nr. 227 bij noot 8 en 9.

G – (1) In de resolutie, aangenomen in de vergadering van 20 juli 1941 (vgl. nr. 213, noot 4) had men o.m. nog verklaard: '– – – dat zij [de NSWG] in deze wereldomvormende tijden geroepen is een samenbundeling te zijn van en leiding te geven aan alle arbeiders, die in het verleden hebben gestreden voor het socialisme; – – – dat niet alleen moet worden gestreden voor het behoud van de in dien strijd reeds verkregen waarden – – –, maar dat gezocht moet worden naar nieuwe wegen om het socialistisch ideaal te bereiken, – – – nu de burgerlijke democratie de arbeiders in een doodlopend slop heeft gevoerd.'

(2) Vgl. o.a. bij nrs. 93 en 94.

Hoewel deze ontwikkeling betreurende, zijn leiding en leden van de NSWG van oordeel, dat zij gehandeld hebben tegenover het socialistisch beginsel, zoals naar hun inzicht en overtuiging hun plicht gebood.

Zij vinden het allerminst onterend, te moeten erkennen, dat de NSWG tegenover de verspreide laster en de op grote schaal ondervonden ondermijnende tegenwerking, geen middelen ter beschikking staan om, met zichtbare resultaten, praktische politiek op socialistische grondslag te voeren.

Het is op deze gronden, dat leiding en leden besloten hebben alle toegetredenen hun vrijheid te hergeven en met ingang van 19 October 1941 tot ontbinding der NSWG zijn overgegaan.

Tenslotte besloten leiding en leden het nog aanwezige kassaldo ter beschikking te stellen van 'Winterhulp Nederland'.

TJ. V. D. ZEE, voorzitter
G. STEMPHER, secretaris
W. D. BEKKING, penningmeester
A. V. D. HAZEL
J. M. OVERBEEKE[3]

Het Volk [4] van 23 okt. 1941. Oorspronkelijk

H. NOTITIE VAN HET VIERJAHRESPLAN

Vermerk [a] *über die Beteiligung des Auslandes an der wirtschaftlichen Erschliessung des Ostraumes* [1]

Aus verschiedenen europäischen Ländern – so aus Dänemark, Schweden, Holland, Belgien, Ungarn und aus der Schweiz – ist in der letzten Zeit an deutsche Dienststellen der Wunsch auf Beteiligung an der wirtschaftlichen Erschliessung der von Deutschland besetzten, ehemals sowjetischen Gebiete herangetragen worden. Teils geht das Bestreben dahin, gegen Lieferung von Industrieerzeugnissen Rohstoffe aus den Ostgebieten zu erhalten, teils besteht aber auch ein Interesse an unmittelbarer aktiver Mitarbeit, etwa durch Einsatz von landwirtschaftlichen und gewerblichen Fachkräften, durch Beteiligung ausländischer

(3) Het Centraal bestuur dat 15 sep. 1940 gekozen werd (zie bijlage E tussen *n.* 11 en 12) was dus in aantal geslonken en met nog kleinere figuren aangevuld.

(4) *Het Volk* plaatste dit bericht, evenals de in noot 1 geciteerde resolutie van 20 juli 1941 zonder enig commentaar. Het blad had zich reeds lang van de NSWG gedistancieerd en streefde ernaar, getuige vrijwel ieder nummer van de krant, het blad van het NVV te zijn. Ook Rost had zijn handen van het groepje verdwaalden afgetrokken.

H – (a) Afkomstig uit een ordner uit het archief van het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete* met correspondentie van de *Beauftragte für Sonderfragen*, Walter Malletke (zie nr. 287, noot 2), betreffende oostinzet uit Nederland en de NOC. Het stuk werd bij een brief van 3 jan. 1942 – de dag van Musserts bezoek aan Rosenberg – door Göring aan Rosenberg toegezonden. Die brief is niet bekend. Voor het antwoord zie noot 10.

(1) Chronologisch thuishorend bij dit eerste deel, past het stuk ook als achtergrond voor de in deel II afgedrukte documenten. Zie dus deel II, Inleiding.

Firmen an Strassenbauten, Uebernahme von Betrieben, Erwerb von Konzessionen und schliesslich auch durch Siedlung[2].

Die Frage ist in einer Ende November abgehaltenen Ressortbesprechung von Vertretern des Auswärtigen Amts, des Ostministeriums[3], des Wirtschaftsministeriums, des Ernährungsministeriums, des Oberkommandos der Wehrmacht und des Beauftragten für den Vierjahresplan mit folgendem Ergebnis eingehend erörtert worden:

1. Nicht nur an der Front – durch die fremden Legionen – sondern auch bei der Lösung der wirtschaftlichen Aufgaben im Osten wird die praktische Mitarbeit des europäischen Auslandes grundsätzlich für wünschenswert gehalten. Dieser Wunsch wird in erster Linie durch folgende Ueberlegungen bestimmt:

a) Der Menschenbedarf für die wirtschaftliche Erschliessung der besetzten Ostgebiete wird von Deutschland allein in absehbarer Zeit noch nicht gedeckt werden können.

b) Die vorhandenen Einheimischen sind für einen Einsatz in gehobene wirtschaftliche Positionen teils nicht geeignet, teils nicht erwünscht.

c) Die Investitionsaufgaben in Russland sind, selbst für die begrenzten Ziele, die wir uns gesteckt haben, so gross, dass Deutschland allein, vor allem während des Krieges, sie nicht erfüllen kann. Das uns nahestehende Europa muss mithelfen.

d) Wenn wir das Ausland an der wirtschaftlichen Erschliessung interessieren, werden in den in Betracht kommenden Ländern viele industrielle zum Einsatz im Osten geeignete und erwünschte Güter produziert und freigemacht werden, an die wir sonst nicht herankommen.

e) Die Beteiligung des Auslandes bedeutet ein aussenpolitisches Aktivum mit kriegswirtschaftlich erwünschten Folgen: Wenn nämlich die aus den besetzten Ostgebieten mit Hilfe des Einsatzes ausländischer Kräfte und Materialien herausgewirtschafteten höheren Rohstofferträge zu einem Teil den beteiligten Ländern zugutekommen, wird das nicht nur aussenpolitisch wertvoll sein, sondern auch zu einer im Interesse der deutschen Kriegswirtschaft liegenden Steigerung der Leistungsfähigkeit dieser Länder beitragen.

2. Die Mitarbeit des Auslandes muss organisiert werden.

a) Am einfachsten wird sie sich in der Weise verwirklichen lassen, dass einzelne Ausländer[4] für den Einsatz in Landwirtschaft und Industrie herangezogen werden. Hier entstehen nur einfache sicherheitspolizeiliche und abwehrpolitische Aufgaben.

b) Wesentlich schwieriger, aber mehr Erfolg versprechend ist der Weg, ausländischen Gruppen und Firmen die Möglichkeit zu geben, auf bestimmten sachlich oder territorial begrenzten Aufgabengebieten Konzessionen zu erwerben, die sie im Rahmen der von der deutschen Führung zu gebenden Richtlinien ausüben können[5]. Für das Frühjahr 1942, in

(2) Hier wordt niet gedacht aan Musserts verzoek aan Rosenberg (zie noot 7), maar eerder aan de deels rechtstreeks, deels misschien via Fischböck en Kranefuss overgebrachte wensen van Rost en Robertson (zie nrs. 228 en 247).

(3) Uit een *Vermerk* van 18 nov. 1941 van Dr. Bräutigam, leider van de politieke afdeling van het *Ostministerium* (NO 1808, p. 1–2), krijgt men de indruk dat een bij dit *Vermerk* gevoegde notitie d.d. 22 okt. 1941, *Beteiligung von Ausländern an der wirtschaftlichen Erschliessung des neuen Ostens* (vermoedelijk eveneens op het *Ostministerium* opgesteld; NO 1808, p. 3–5), een eerste versie is van het hier afgedrukte stuk, dat n.a.v. de vermelde bespreking van eind nov. 1941 zijn definitieve vorm kreeg. Voor de deelneming van Nederlanders bevat deze overigens sterk afwijkende eerste versie niets van belang.

(4) Dit is dus in volstrekte tegenstelling tot de wensen van Rost, vgl. nrs. 228 en 247.

(5) Dit is het punt, waarop voor een inzet van de BPM, van een Maatschappij van Verre, van de firma De Kock van Leeuwen (zie nr. 287) en van Salchers combinatie van onder beheer gestelde Indische ondernemingen (zie deel II, Inleiding), ruimte gelaten werd.

dem die Befriedung und Organisation weitergedeihen wird, sollte diese Form solidarischer Gesamtheranziehung der fremden Volkswirtschaften beschritten werden. Warum sollen z.B. die Belgier nicht die Möglichkeit haben, ihr Nahrungsdefizit selbst im russischen Raum zu decken – soweit das ohne Gefährdung der unmittelbaren Interessen der deutschen Ernährungswirtschaft möglich ist – statt sich von deutschen Bauern oder deutscher Verwaltung ernähren zu lassen? (Dass man die Ergebnisse nicht vom Dnjepr zur Mass [b] in natura transportieren, sondern im Reich austauschen wird, ist eine Frage der Ausgestaltung des Verfahrens).

c) Siedlung wird, wenn überhaupt, so erst in späterer Zeit in Frage kommen [6].

3. Für die Mitarbeit kommen drei Gruppen von Ländern in Betracht:

a) selbst besetzende Länder:
Finnland, Rumänien;

b) von Deutschland besetzte Länder, die sich in einer besonderen wirtschaftlichen Notlage befinden, aber geeignete Kräfte stellen können:
Norwegen, Holland, Belgien;

c) zur Uebernahme wirtschaftlicher Aufgaben in den Ostgebieten geeignete Länder:
Dänemark, Schweden, Schweiz, Ungarn.

Es ist eine ausschliesslich nach politischen Gesichtspunkten zu entscheidende Frage, welche von diesen Ländergruppen und Ländern für die Mitarbeit im Osten herangezogen werden können. Dabei ist davon auszugehen, dass zur Mitarbeit nur Völker geeignet sind, die ihrer Natur nach in der Lage sind, mit der einheimischen Bevölkerung so umzugehen, wie wir es wünschen und dass die Länder ausscheiden müssen, deren Angehörige uns eines Tages als Feinde im Osten gegenübertreten könnten. Mit Rücksicht darauf, dass die zu *b*) und *c*) genannten Länder sich schon früher in Russland betätigt haben, werden gegen keines von ihnen grundsätzliche Bedenken zu erheben sein. Auch italienische Wünsche würden nicht abgelehnt werden können.

4. Für die Betätigung des Auslandes sind folgende Grenzen gezogen [7]:

a) Die wirtschaftspolitische Führung im Ostraum bleibt Deutschland in jedem Fall vorbehalten.

b) Für eine 'Aufbau'politik, wie sie für Westeuropa gilt, ist kein Raum.

c) Privateigentum an Grund und Boden oder an Betrieben kann Ausländern oder ausländischen Gesellschaften solange nicht übertragen oder in Aussicht gestellt werden, als die Entscheidung in dieser Frage noch nicht allgemein gefallen ist [8].

d) Es kann auch grundsätzlich nicht zugelassen werden, dass unter Berufung auf ein früheres Besitzverhältnis eine Einweisung in bestimmte Industriezweige oder Betriebe beansprucht wird [9].

(b) Bedoeld wordt: de Maas.
(6) Rosenberg wees op 3 jan. 1942 een dergelijk verzoek van Mussert als prematuur van de hand (zie nr. 273, noot 6).
(7) De hier genoemde voorwaarden waren even zovele struikelblokken voor een werkelijke *Gleichberechtigung* in het oosten, waarvan Rost en Gips uitgingen en die hun ook werd toegezegd.
(8) Bräutigam had in zijn in noot 3 genoemde notitie gewaarschuwd, niet vooruit te lopen op de *Reprivatisierung*, al stond men bij het *Ostministerium* in principe dat denkbeeld wel voor (vgl. notitie van Malletke van 4 feb. en het verslag van de discussie op 10 feb. 1942, CDI Washington 14.0229–14.0240); andere Duitse bureaux waren daar volstrekt tegen. Er kwam voorlopig niets van (zie verder deel II).
(9) Dit was met name tegen Scandinavische aanspraken op de leisteen-oliewinning in de Baltische landen

e) Konzessionen dürfen nur auf Gebieten gewährt werden, auf denen eine Beeinträchtigung deutscher Interessen nicht zu befürchten ist.

f) Ausländische Personen und Firmen dürfen finanz- und steuertechnisch nicht besser gestellt werden, als die deutschen.

5. Andererseits wird gewisse Rücksicht auf die wirtschaftliche Denkweise des Auslandes genommen werden müssen. Die einzelnen Gruppen werden nur investieren, wenn sie auch Gewinnchancen haben, und die fremden Regierungen werden nur mit arbeiten, wenn die Ergebnisse der Arbeit der eigenen Volkswirtschaft zugute kommen. Natürlich kommt eine Versorgung des europäischen Auslandes aus den besetzten Ostgebieten auf Kosten des Reiches nicht in Frage. Vielmehr ist davon auszugehen, dass Deutschland die sowjetischen Gebiete erobert hat und daher auch von den mit Hilfe anderer europäischer Länder herausgewirtschafteten Ernährungsgütern und industriellen Rohstoffen einen bestimmten Anteil für sich beanspruchen muss (Schutzabgabe u.a.).

6. Die materiellen Richtlinien und Weisungen für die Mitarbeit des Auslandes an der wirtschaftlichen Erschliessung der besetzten Ostgebiete sind vom Beauftragten für den Vierjahresplan und dem Ostminister im Benehmen mit den beteiligten Fachministern zu geben.

7. Die Verhandlungen mit den für die Mitarbeit in den besetzten Ostgebieten in Frage kommenden nichtbesetzten Ländern sind vom Auswärtigen Amt im Benehmen mit dem Beauftragten für den Vierjahresplan und dem Ostminister zu führen.

8. Wegen der besonderen politischen und wirtschaftlichen Bedeutung der Angelegenheit ist vor Aufnahme etwaiger Verhandlungen mit den in Betracht kommenden Ländern eine grundsätzliche Entscheidung des Führers herbeizuführen[10].

N 74: 20150–3. Afschrift (fotokopie RvO)

gericht. Hiermee werd meteen een eventuele zelfstandige inzet van de BPM van Duitse zijde onmogelijk verklaard.

(10) 21 jan. 1942 schreef Rosenberg aan Göring dat Hitler hem in principe toestemming had gegeven tot 'Heranziehung des Auslandes an der Wirtschaftserschliessung im Ostraum', terwijl hij ook met instemming van de komst der Culanoboeren kennis had genomen. Ook stipte Rosenberg zijn overleg met Seyss-Inquart en met Mussert (zie noot 6) aan. Zie verder deel II, Inleiding.

BIJLAGE I

Beknopte levensloop van mr. M. M. Rost van Tonningen

19 feb. 1894	Geboren te Soerabaja Meinoud Marinus Rost van Tonningen.
1909	Voorgoed terug uit Indië. Op de HBS in Den Haag.
sep. 1912	Voor ingenieursstudie naar Delft. Begin 1914 de studie opgegeven.
1 aug. 1914	Gemobiliseerd.
1915	Tweede luitenant der artillerie; standplaats Leiden, woonplaats Noordwijk. Voorbereiding voor het staatsexamen.
1 mrt. 1919	Gedemobiliseerd als reserve eerste luitenant der artillerie.
10 dec. 1921	Doctoraal examen in de rechten te Leiden.
20 juli 1922	Secretaris voor de arbitrage-commissie ter beslechting van scheepvaartgeschillen van Noorwegen contra de Verenigde Staten.
21 sep. 1922	Volontair op de juridische afdeling van het Internationaal Arbeidsbureau te Genève.
13 mrt. 1923	Benoemd tot lid van de staf van mr. A. R. Zimmerman, commissaris-generaal van de Volkenbond te Wenen. Ambtsaanvaarding 22 mrt.
17 jan. 1924	Gehuwd met M. S. Hasselbach (twee dochters).
30 juni 1926	Na vertrek van Zimmerman vertegenwoordiger te Wenen van het Financial Committee van de Volkenbondsraad en van de Trustees van de Volkenbondslening–1923.
30 juni 1928	Beëindiging van de functie te Wenen. Hoofd van de researchafdeling van Hope & Co. te Amsterdam; woonplaats Baarn.
29 sep. 1931	Vertegenwoordiger van het Financial Committee te Wenen bij de herinvoering van Volkenbondscontrole in Oostenrijk.
15 juli 1932	Na het protocol van Lausanne, vertegenwoordiger van de Volkenbond te Wenen.
5 feb. 1936	Gescheiden van zijn eerste vrouw.
10 aug. 1936	Aangenomen als lid der NSB in Den Haag.
20 aug. 1936	Bezoek aan Hitler te Berchtesgaden. Uitgenodigd voor de *Parteitag der NSDAP.*
sep. 1936	Als hoge gast op *Parteitag der NSDAP* te Neurenberg.
1 okt. 1936	Ontslag als vertegenwoordiger van de Volkenbond te Wenen.
1 nov. 1936	Hoofdopsteller van *Het Nationale Dagblad.* Ontslagen 30 okt. 1940.
apr. 1937	Persoonlijke kennismaking met Himmler in Berlijn.
1937	Lid voor de NSB van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.
sep. 1937,'38	Als gast van Himmler op de *Parteitag der NSDAP* te Neurenberg.
3–30 mei '40	Geïnterneerd in opdracht van de Nederlandse regering als één van de Een-en-twintig in Ooltgensplaat; na evacuatie via Vlaanderen naar Frankrijk; in Calais door Duitse troepen bevrijd.
2 juni 1940	Terugkeer in Den Haag als held van Calais.
20 juli 1940	Door Seyss-Inquart benoemd tot *Kommissar f. d. Marxistischen Parteien.* Bij VO 120/41, 5 juli 1941 loopt de functie af.

23 sep. 1940	Met Mussert en Van Geelkerken door Hitler ontvangen in de *Reichskanzlei* te Berlijn.
10 okt. 1940	Door Mussert benoemd tot tweede plaatsvervangend leider der NSB en hoofd van de afd. Vorming der NSB.
21 dec. 1940	Tweede huwelijk met F. S. Heubel (drie zoons).
8 feb. 1941	Geruchtmakende vormingsrede in Utrecht over de Germaanse Statenbond.
25 mrt. 1941	Door Mussert benoemd tot Leider van de Raad voor Volkshuishouding na ontslag uit andere NSB-functies, behalve het plaatsvervangend leiderschap.
26 mrt. 1941	Door Seyss-Inquart benoemd tot president van de Nederlandsche Bank.
22 apr. 1941	Waarnemend secretaris-generaal van het departement van Financiën en secretaris-generaal voor Bijzondere Economische Zaken.
1 okt. 1941	Leider van het Economisch Front der NSB.
1 mei 1942	Voorzitter van de Financiële Commissie van het Nederlandsch Arbeidsfront.
1 juli 1942	President van de Nederlandsche Oostcompagnie.
7 dec. 1942	Door Seyss-Inquart belast met de Nederlandse zijde van de evacuatie van het regeringsapparaat (BARA).
jan. 1943	Het departement van Financiën geëvacueerd naar Deventer; Bijzondere Economische Zaken naar Amsterdam.
22 juni 1944	Officiersopleiding bij de *Waffen-SS* in 's-Hertogenbosch, tot 8 aug.; 4 aug. bevorderd tot *Untersturmführer der Reserve*.
30 dec. 1944	Door Mussert ontslagen als plaatsvervangend leider der NSB.
14 mrt. 1945	In de rang van *Obersturmführer* bij de Landstorm naar het front. Op 11 mei gearresteerd bij Elst; krijgsgevangene van de Canadezen in Utrecht.
6 juni 1945	Zelfmoord als politiek delinquent in de strafgevangenis te Scheveningen.
1 okt. 1945	Bij KB van die dag ontzet uit zijn functie van President van de Nederlandsche Bank met ingang van 7 mei 1945.

1 nov. '41	~~Egbert~~ Meinoud Grimbert
24 aug '43	Ebbe (2e zoon) (Egbert)
20 apr. '45	Herre

Synchronistische tabel van werkzaamheden van mr. M. M. Rost van Tonningen als Kommissar für die Marxistischen Partein 1 juli-4 september 1940

Verantwoording en gebruiksaanwijzing

Het hier volgende overzicht van de voorgeschiedenis van Rosts benoeming tot *Kommissar für die Marxistischen Parteien*, van zijn eerste optreden als zodanig en van de reacties in SDAP-kringen, aangevuld met enkele gegevens over het bezettingsbestuur en zijn relatie met Mussert en de NSB, is uiteraard niet compleet. Het legt echter vast wat dienaangaande bij dit onderzoek aan het licht kwam en ermee in enig verband stond of er reliëf aan gaf.

De samenstelling van een dergelijke tabel scheen gewenst wegens de onzekerheid die nog altijd over de dateringen in die zeer bewogen dagen bestaat. Onzekerheid als gevolg van de normale onnauwkeurigheid van het menselijk herinneringsvermogen, van vergissingen, tegenstrijdige uitspraken, maar ook van bewuste of half-bewuste verdraaiing. Anderzijds voortkomend uit het gemis aan gegevens in die tijd over ieder ander dan zichzelf of de eigen groep. *Post hoc* wil niet zeggen *propter hoc,* maar een gedetailleerde vaststelling van de volgorde in de tijd van de zo omstreden gebeurtenissen werkt verhelderend.

Daarbij bevat het overzicht voldoende gegevens om het geheugen van nog levende tijdgenoten te prikkelen. Het zal gemakkelijk aangevuld kunnen worden met betrouwbare nieuwe gegevens en aldus een hulpmiddel zijn, in geval de thans verkregen voorstelling van zaken zou moeten worden aangevuld of herzien.

Als begindatum werd 1 juli genomen, toen Rost en Woudenberg met het vooroorlogse Arbeidsfront opnieuw in de openbaarheid kwamen; het eindigt met 4 september, de dag waarop Mussert bij de rijkscommissaris de verklaring aflegde dat hij Hitler als *Führer aller Germanen* erkende, een daad waarmee hij de basis legde voor de wijziging van de bezettingspolitiek ten gunste van de NSB en ten nadele van Rost van Tonningen.

Terwille van de overzichtelijkheid worden hier geen bronnen vermeld. Maar elk gegeven is gegrond op al de in dit boek en bij het onderzoek daarvoor gebezigde gegevens. Het manuscript met de bronvermeldingen bevindt zich bij de collectie-Rost van Tonningen op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

De gegevens over Rosts activiteiten zijn het talrijkste; vandaar dat de breedste plaats in deze tabel is toegemeten aan hem, samen met zijn naaste medewerkers en met diegenen weldra van de SDAP, die willens of onwillig tot collaboratie kwamen.

Inmenging of instigatie van de Duitse autoriteiten was uiteraard beslissend. Hun komt de eerste kolom toe, al zijn de gegevens vaak weinig expliciet. Is de inhoud van een gevoerd gesprek bekend uit een notitie van Mussert, dan wordt dat tussen aanhalingstekens afgedrukt; zo het uit Rosts correspondentie valt af te leiden, wordt het gewoon aangegeven. Maar ook in de gevallen - de meerderheid - waarin van de inhoud niets bekend is, is het feit alleen van de afspraken reeds van voldoende belang om ze te vermelden. De gegevens betreffende Nederlandse autoriteiten, of over Mussert en de NSB worden in dezelfde afdeling vermeld, aangezien een te ver gaande splitsing in rubrieken de technische moeilijkheden zou vergroten.

De SDAP, als Rosts tegenspeler, krijgt tenslotte weer een eigen kolom, waarin de vermeldingen, na de voorperiode en na de eerste dagen sinds 20 juli, alleen hen betreffen die zelfstandig bleven en/of afwijzend.

Dag/uur	Bezettingsbestuur en/of NSB	Rost van Tonningen	SDAP
1 juli Ma.	Seyss-Inquart krijgt een standje van Hitler i.v.m. gebeurtenissen op Anjerdag. Schmidt naar *Führerhauptquartier* met foto's van NSB; later naar München.	Rosts verzoekt De Rijke een rapport betreffende de zaak-Giesekam;	VARA verloor tussen 15 mei en 30 juni ca. 55.000 van de 148.000 leden; oplaag van *Luistergids* daalde van 141.000 tot 85.000. Abonnementen Arbeiderspers tussen 9 mei en 30 juni gedaald van ca. 212.000 tot ca. 120.000.
avond		Rost spreekbeurt voor Arbeidsfront A'dam: toelichting op urgentieprogramma. Een Rost-revolte door de Frontbrigade heeft niet plaats.	
2 juli Di.	Ontslag van burgemeester van Den Haag. Generaal Winkelman naar Duitsland overgebracht. 66 Hollanders afgereisd naar München voor *Standarte Westland.* *Reichsjugendführung* ontvangt broer en zuster Heubel.		
3 juli Wo.	Schmidt teruggekeerd uit München	Rost spreekt, met Janke, Goedewaagen en A. van der Poel, op perslunch van Raad van Voorlichting Ndl. pers. Ontmoet Van Overbeek. Gesprek met Egon von Bönninghausen.	Van Overbeek spreekt Rost.
avond	Schmidt ontvangt Mussert. 'zeer prettig. — 3. WA 4. Den Haag en Hilversum krijgen NSB-burgemeester. — 6. Arbeidsfront 7. Cultureele afdeeling 8. Kinderuitzending'.		
4 juli Do.	Schmidt ontvangt Egon v. Bönninghausen op introductie van Rost. Fischböck bespreekt met Hirschfeld en Trip *Verflechtung* van	Rost ontvangt brief van De Rijke over Giesekam. Hij stemt in met het door Van Maasdijk gepleegde overleg met twee SDAP-leden (zie 3e kolom). Woudenberg bij Mussert in Utrecht; benoeming bij het NVV?	Protest van Drees bij Van Overbeek over toon van de krant. Bespreking van Drees en In 't Veld op verzoek met Van Maasdijk en Wigersma (*Waag*), over mogelijk-

	Duitse met Nederlandse ondernemingen; protest van Trip (16 juli schriftelijk herhaald). Overleg Schmidt, Wickel, Wehofsich bij Seyss-Inquart.		heid van Nederl. concentratie ter vervanging van NSB. Drees ziet er geen heil in.
avond		Rost spreekt te Hilversum over Arbeidsfront. Woudenberg over beide zenders eveneens, met medewerking van *Rundfunkbetreuungsstelle*.	VARA weigerde gebruik van haar zender aan Woudenberg, Arbeidsfront.
5 juli Vr.	*Beauftragter* Noord-Holland tot burgemeesters: NSB met anderen gelijkgesteld, níet bevoorrecht. Schmidt en Klemm (*VeJu*) bij Mussert in Utrecht; over WA; foto's van Landdag te Lunteren; een VO van Klemm voor de WA? een Duitse *Berater* voor WA op komst. Benoeming van Woudenberg bij het NVV. Deze wordt binnengeroepen; krijgt 2 maanden verlof bij Arbeidsfront; Ten Hoorn neemt waar.	Woudenberg bij Mussert en Schmidt in Utrecht	
15.30	Schmidt ontvangt Rost (zie 2e kolom).	Rost bij Schmidt over de Arbeiderspers. Kopen of in beslag nemen? Hij verneemt de aanstaande benoeming van Woudenberg bij het NVV.	
16.30–17.00	Schmidt, Hellwig en Eftger bij Seyss-Inquart (benoeming Woudenberg?).		
6 juli Za.	Waarschuwing van de *Wehrmachtbefehlshaber* aan Nederlandse militairen. Nationale collecte onder auspiciën van Frederiks en commissarissen van de Koningin. Schmidt afwezig tot 10 juli. *Meldungen aus den Niederlanden* bericht over spanningen tussen de 'volkse' en de burgerlijk-christelijke richtingen in de NSB.	Rambonnet op bezoek bij Rost; afspraak voor samenwerking. Van der Does bij Rost; plannen Arbeidsfront; de belangen van de marechaussee; een burgemeesterschap voor Van der Does? E. J. Voûte bij Rost; aangezocht voor (?).	Vergadering van het Partijbestuur. Overwogen, Ankersmit als waarnemend hoofdredacteur voor *Het Volk* te vragen, daar men Van Overbeeks leiding afkeurt.

Dag/uur	Bezettingsbestuur en/of NSB	Rost van Tonningen	SDAP
	Rosts redevoeringen vinden meer weerklank dan die van Mussert. NSB-omroep zal voorlopig trachten samen te werken met de 'marxistische'. Feldmeijer niet langer achtergesteld bij de WA.		
7 juli Zo.	Schmidt afwezig. Verhouding Seyss-Inquart tot Hitler weer normaal.	Brief van Rambonnet aan Rost (nr. 59); brief van Voûte voor Rost: 'ben voor functie niet geschikt; wel voor burgemeester'. Bijgevoegd lijst met bruikbare marine-officieren (o.a. H. C. van 't Hof). Brief van Van der Does n.a.v. gesprek vorige dag; bijgevoegd een lijst van 'voor het nieuwe voelende' officieren .'Vergeet de Dietsche idealen niet.' Bespreking Rost met Kerkmeester over Arbeiderspers. 's Middags de plannen op wens van Schmidt aan Van Maasdijk voorgelegd.	
8 juli Ma.	Schmidt afwezig. Vergadering van secretarissen-generaal: de wet op de weerkorpsen is nog niet opgeheven; men wenst geen mars van de WA op 11 juli.	Schriftelijk voorstel van Rost aan Schmidt over de Arbeiderspers; het Arbeidsfront (nr. 60). Brieven van Rambonnet, van der Does en Voûte ontvangen. Brief van von Bönninghausen. Bezocht Heubel Rost? (diens verslag over het verraad op 10 mei.).	
9 juli Di.		A. v. d. Poel (Raad van Voorlichting) wil een onderhoud van Rost met journalisten uit het Zuiden (brief).	Van Overbeek antwoordt afwijzend op Drees' berisping over de krant.
10 juli Wo.	*Transfer*overeenkomst van *Reichsbank* met Nederl. Bank; *f* 100.— = 132,70 RM.	Tweede uitgebreider voorstel van Rost aan Schmidt over Arbeiderspers; een gelijktijdige benoeming van Woudenberg en van hemzelf aan het hoofd van een groot Arbeidsfront s.v.p. (nr. 62).	

	Schmidt teruggekeerd in Den Haag		
avond		Rost spreekt in Zaandam over het Arbeidsfront.	
11 juli Do.	Rauter verbood WA-mars van Houtrust naar Dierentuin, bij herdenking Guldensporenslag door NSB.	Brief van Rost aan De Rijke, plan voor aanval op SDAP-wethouder Den Haag, i.v.m. Giesekam.	
13.00	Schmidt ontvangt Borggreven.		
15.30	Schmidt ontvangt Rost.	Rost bij Schmidt op Oud-Wassenaar, over Arbeiderspers.	
16.30	Schmidt ontvangt Mussert op Oud-Wassenaar.	Geen SAR-revolte ten gunste van Rost, ter gelegenheid van WA-appèl in Dierentuin, Den Haag.	
12 juli Vr.	Seyss-Inquart tekent de benoemingsoorkonde voor Woudenberg als *Kommissar* bij het NVV. v. Schwerin Krosigk bezoekt Den Haag.	Spreekbeurt van Rost in Enschede voor het Arbeidsfront.	
13 juli Za.		Rost, evenals Goedewaagen en Van der Does uitgenodigd voor Ndl.-Vlaamse herdenking van Guldensporenslag in Kijkduin; hij gaat niet.	Circulaire van het Partijbestuur-SDAP voor de afdelingen opgesteld: de partij bestaat nog. Nederl. Arbeiders Sportbond overweegt fusie met AJC, ter verkrijging van subsidie van De Centrale.
16.00	Schmidt ontvangt Rost, met Eftger en Volkmar voor bespreking (betr. spreken in Rotterdam?)		
avond		Rost en Woudenberg spreken voor puinruimers in openluchtvergadering in Rotterdam. Oproep voor het Arbeidsfront. Jaag burgemeester Oud weg!	
14 juli Zo.			Partijraad van SDAP. Drees, Vorrink en C. Woudenberg spreken. Vliegen vraagt: Is er wel een Partijbestuur? – Veel kritiek op de krant. Debat Toornstra – Vorrink over wat nu te doen staat, onder een Duitse bezetting.

Dag/uur	Bezettingsbestuur en/of NSB	Rost van Tonningen	SDAP
15 juli Ma.	Schmidt kondigt, geheim, Woudenbergs benoeming aan in de eerste *Referentenbesprechung*. Janke verbiedt publicatie van communiqué over Partijraad-SDAP.		Van der Veen en Van Overbeek telefonisch voor 16 juli bij Janke besteld naar Den Haag. Circulaire Partijbestuur aan afdelingen verzonden. Perscommuniqué over Partijraad geweigerd.
11.40	Schmidt en Hellwig bij Seyss-Inquart (laatste regelingen voor Woudenbergs *Antritt*).		
16.00	Mussert bij Schmidt, o.a. over de WA.		
20.30	Schmidt ontvangt Rost.	Rost bij Schmidt.	
16 juli Di.	Janke ontvangt Van der Veen en Van Overbeek; kennisgeving van Woudenbergs benoeming. Met Janke naar Schmidt; ultimatum; dan politieke en financiële garanties voor het bedrijf.	10.00 Woudenberg door Hellwig geïntroduceerd bij NVV-bestuurders, Parkhotel. Dan naar NVV-gebouw op de Amstel; Kupers en De la Bella afgezet.	Zwertbroek en Van Heutz bij Drees met voorstel samenwerking SDAP en Nationaal Front. Drees afwijzend; volgende dag beslissing na overleg met Partijbestuur. Een NVV-bestuurder meldt aan Arbeiders Sportbond: wij werken door, ondanks de benoeming van Woudenberg. *Het Volk* bagatelliseert de betekenis van de benoeming van Woudenberg bij het NVV.
18.15	Rost bij Schmidt; deze wil 'Schluss machen mit dem Marxismus' .	Rost bij Schmidt.	
17 juli Wo.	Schmidt deelt Mussert Rosts aanstaande benoeming bij SDAP mee; taak 'Schluss machen mit dem Marxismus'. Weet Mussert een goede directeur voor de Arbeiderspers?	Schriftlijke voorwaarden van Rost voor Schmidt (nr. 65).	Partijbestuur opnieuw bijeen; consequenties van benoeming van Woudenberg bij NVV. Voorstel van Nationaal Front besproken. Zwertbroek en Van Heutz bij Drees, Vorrink, In 't Veld en Kupers; volstrekte afwijzing van samenwerking met Nationaal Front.
12.00	Klemm en Eftger bij Schmidt.		
avond	Van Geelkerken spreekt in Amsterdam over 'nieuwe orde; komende segregatie van de joodse		Van Overbeek weer bij Schmidt: 'Van der Veen is niet te handhaven'.

	gemeenschap. Geen wraak tegen kleine joden'.		
21.00	Rost bij Schmidt. Van Overbeek opnieuw bij Schmidt.	Rost bij Schmidt (met ontwerp radiorede? met notitie?)	
18 juli Do.	Schmidt naar Berlijn voor speciale zitting van de *Reichstag*; voor Mussert onbereikbaar. Arrestatie van Indische gijzelaars. Arrestatie van Henri Polak.	Overleg van Rost met Kerkmeester in Leiden. Gaat hij mee naar de Arbeiderspers? Ja. Rost en Kerkmeester bij Mussert thuis, 'stormachtig onderhoud'.	Arbeiderspers deelt mee: geen wijzigingen voor de krant na Woudenbergs benoeming.
19 juli Vr.	Schmidt afwezig, naar *Reichstag*. Mussert bij Volkmar over a.s. benoeming van Rost; protest is vergeefs. Bij Klemm ziet hij Rosts benoemingsoorkonde. Seyss-Inquarts *Erster Bericht* met passages over SDAP en Arbeiderspers komt gereed en wordt verzonden.		Vergadering van het voormalig hoofdbestuur van het NVV. Oppositie van Limburgse en Twentse bestuurders tegen de door hoofdbestuur gekozen lijn. Communiqué over de Partijraad in krant gepubliceerd.
middag	Ispert telefoneert aan Mussert: Kerkmeester moet mee naar Arbeiderspers. Woede van Mussert over gebrek aan discipline van Rost, Feldmeijer en Juul Op ten Noort.		
20 juli Za.	Knolle, *(Sipo* en *SD)*, zorgt voor afzetting van gebouw Arbeiderspers. Hij ontvangt Rost en begeleidt hem. Schmidt nog afwezig tot 's avonds. Mededelingen van Janke op persconferentie over Rosts benoeming.	11.00 Rost met Goedhuys, Kerkmeester, N. de Haas, Rambonnet en De Rijke met aanstellingspapieren naar *Sipo-Aussenstelle* Amsterdam. 12.00 Met Rengelink als geleide, Rost met gevolg naar Arbeiderspers. Eerste onderhoud met Van der Veen; achterlating van Kerkmeester en Goedhuys als gemachtigden. Onderhoud onder vier ogen met Van Overbeek; afspraak voor ontmoeting met redactie op zondag; voorwaarden voor Van Overbeeks blijven.	J. W. Rengelink naar *Sipo-Aussenstelle* besteld, om Rost als adjudant te vergezellen. Drees komt op het partijsecretariaat en vindt het leeg.

Dag/uur	Bezettingsbestuur en/of NSB	Rost van Tonningen	SDAP
middag		14.00 Rost, Rambonnet, Rengelink naar SDAP-secretariaat; niemand aanwezig. Rengelink krijgt opdracht contact te maken met Vorrink, C. Woudenberg, Ribbius Peletier, Sportbond, Instituut en VARA, zo mogelijk alle op zondag 21 juli.	Van Overbeeks bespreking met A'damse redactie en met Van der Veen; stelt gerust en adviseert: 'kat uit de boom kijken'. Rengelink maakt telefonische afspraak met VARA-DB voor komst van Rost op zondag.
avond	Medewerking van *Rundfunkbetreuungsstelle* aan Rosts radiorede.	20.00 Rosts radiorede over beide zenders. Rede wijkt af van Jankes mededelingen op de persconferentie.	Rengelink spreekt C. Woudenberg in de stad; doet verslag. Laat 's avonds zelfmoord van Van der Veen.
21 juli Zo. ochtend	Schmidt ontstemd over Goedhuys' doodsbericht voor Van der Veen. In opdracht van Wimmer worden vertegenwoordigers van CPN en RSAP in vertegenwoordigende colleges geschorst.	9.30 Rosts onderhoud met de redactie op de Arbeiderspers; Kerkmeester en Goedhuys aanwezig. Uitvoerig doodsbericht van Goedhuys voor Van der Veen. De Rijke en Rengelink op partijsecretariaat; onderhoud met C. Woudenberg en accountant. De Rijke verneemt over organisatorische opbouw van SDAP en nevenorganisaties, als grondslag voor zijn brief van 22 juli (nr. 71). 11.30 voegen Rost en H. J. Woudenberg zich bij de anderen op Tesselschadestraat.	Ochtendvergadering van klein- en daarna groot-DB van de VARA; daarna zeer incomplete verenigingsraad; onenigheid over aan te nemen houding. Advies van K. de Jonge, op basis van zijn NVV-ervaring: voortwerken. Advies van Drees op Instituutsbijeenkomst Den Haag, partij te laten leeglopen en te bedanken. Besluit van 6 redactieleden van *Het Volk* tot ontslagaanvraag.
middag	Mussert met klachtenbrief voor Hitler naar Borggreven. Janke adviseert Van Overbeek, niet overhaast af te treden; hij stemt niet in met Rosts overname van de Arbeiderspers. Schmidt geeft toestemming voor een door VARA uit te geven verklaring.	± 3 uur, Rost, Rambonnet, Woudenberg, Nico de Haas en secretaresse naar VARA, Hilversum, bespreking met DB: A. de Vries, A. Pleysier, E. Bomli, J. B. Broeksz. Toezeggingen van Rost en H. J. Woudenberg: geen personeelswijzigingen, geen actieve propaganda voor nationaalsocialisme. Na telefoon met Schmidt, toestemming een verklaring op te stellen, die in Den Haag gecensureerd moet worden. Uitbarsting van Rost tegen Broeksz: 'hoe durft U aan mijn woorden twijfelen?!' J. A. H. van der Does schrijft Rost en maakt hem opmerkzaam op De Centrale.	Weifelingen van Broeksz; De Vries adviseert: één lijn trekken. Pleysier zal verklaring opstellen uit aller naam; basis: sociaal programma van het NVV; NVV los van SDAP. Van Overbeek naar Janke met protest over de bezetting van de Arbeiderspers door Rost 'in strijd met tevoren gemaakte afspraken' (zie eerste kolom).

22 juli Ma.		Rost tekent machtiging voor Kerkmeester (nr. 68). Brief van De Rijke/Rost aan alle aangesloten organisaties over Rosts benoeming en de voorlopige consequenties. Poging van Rost, te spreken met voorzitters van Arbeiders Sportbond (Muller) en Instituut (Brugmans) mislukt.	Pleysiers ontwerp-verklaring met DB besproken; men stemt in. Twijfels bij Broeksz. Verklaring ter goedkeuring naar Schmidt. Partijsecretariaat de hele dag onder elkaar bijeen (Vorrink, C. Woudenberg, Rengelink, Ribbius Peletier, Van der Zee); overleg over de aan te nemen houding.
avond	19.00 Hellwig bij Schmidt 19.30 overleg Hellwig, Schmidt en Seyss-Inquart.		H. Brugmans niet te vinden voor afspraak met Rost.
23 juli Di.		9.30 Rost met NSVO-dames (Keers en Op ten Noort) onderhoud met mej. Ribbius Peletier over samenwerking Vrouwenbond met NSVO; voortwerken geweigerd.	C. Woudenberg en Vorrink hele dag op Tesselschadestraat bereikbaar. DB van AJC bespreekt situatie met Rengelink (W. van Halm, W. Thomassen, J. Peters); weigeren samenwerking met Rost.
	Schmidt keurt ontwerp-verklaring van het VARA-DB goed.	11.15-12.30 Rost en H. J. Woudenberg onderhoud met C. Woudenberg en Vorrink. Volstrekte weigering van medewerking (A). C. Woudenberg zal blijven afwikkelen; Spangenberg naar Tesselschadestraat. Rost verneemt van Rengelink de weigering van AJC om mee te werken.	Vergeefse poging van Rengelink, Brugmans te bereiken. Advies van Twentse NVV-bestuurders: Liquideer de organisaties. Sportbond bericht De Rijke: Wij zijn geen nevenorganisatie van SDAP.
	17.00 Driemanschap van de Unie bij Schmidt.		
avond	19.00 Janke bij Schmidt.	20.00 Rost spreekt voor de NSB te Goes; o.a.: 'Weldra zullen ook alle confessionelen in het NVV worden opgenomen: dat wordt dan het Arbeidsfront.'	De Centrale bericht aan De Rijke: 'Wij vallen niet onder Rosts commissariaat.' Van Overbeek maakt via Oosterbaan afspraak met Mussert.
24 juli Wo.	10.50 Schmidt ontvangt Rost, Woudenberg en Hellwig. 11.00 Schmidt en Woudenberg in bespreking met Seyss-Inquart. Schmidt is bang voor demon-	Rost met W. J. C. Thomass bij Hellwig? Rost en Woudenberg met Hellwig bij Schmidt. Overleg van Rost met Hartung, accountant van *Abt. Vereinswesen.* Van der Does bij Rost, Rambonnet en De Rijke	Vorrink en C. Woudenberg weer grootste deel van de dag op partijsecretariaat bereikbaar. Crematie van Van der Veen op Westerveld; eerste ontmoeting van

Dag/uur	Bezettingsbestuur en/of NSB	Rost van Tonningen	SDAP
	straties bij de crematie van Van der Veen. De Nederlandsche Unie gestart.	in Den Haag over beheer van De Centrale; uitbreiding van Rosts volmacht is vereist (of dit op 25 juli).	partij- en krant-mensen na 20 juli. Vorrinks woorden: 'Deze krant is onze krant niet meer'. Toornstra en Van Kuilenburg ingelicht over al het gebeurde door de mensen van de Arbeiderspers. Arbeiderszangverenigingen berichten Rost en De Rijke geen organisatie van de SDAP te zijn.
avond		Verklaring van A. de Vries voor de VARA: Voortwerken; nieuwe kansen voor het socialisme; eigen sociaal programma.	Bespreking van AP-directeuren bij Van der Vegt over door bedrijfs- en rayondirecteuren te volgen gedragslijn. Geen overeenstemming bereikt. Verklaring VARA verbijstert partijgenoten.
25 juli Do.		Aan een groep bezorgers van *Het Volk* per 9 aug. ontslag aangezegd. Bespreking van Rost met Van Overbeek over beleid bij Arbeiderspers: plannen; Duitse steun voor grote propaganda-actie. Van Overbeek adviseert een SDAP-congres bijeen te roepen. Contact met G. J. Ruiter en Van der Wielen gewenst (nr. 70). Onderhoud van Rost en H. J. Woudenberg met DB van Sportbond; drie bestuursleden tot samenwerking bereid, mits ze financiële steun ontvangen. Van der Zee biedt zich bij Rost aan voor medewerking. De Rijke en Spangenberg bij mej. Ribbius Peletier voor opname gegevens over Vrouwenclubs, De Born en Tiele-Wibautfonds.	Rengelink zet pogingen, Brugmans te bereiken, voort. Van der Vegt en Von Eugen (AP) proberen vergeefs Drees in Den Haag te bereiken. Sieverts (AP) naar schoonvader Vliegen om advies over aan te nemen houding. Verklaring van Vliegen: Voortgaan met culturele organisaties, krant en VARA. DB-vergadering van VARA; Vorrink weigert met hen te spreken; wil wel Pleysier persoonlijk spreken. Bestuursleden Sportbond en Van der Zee tot 'voortwerken' bereid.
avond	20.00 Schmidt ontvangt Rost. Rede *Reichsminister* Funk over Ned.-D. betalingsunie.	Rost bij Schmidt (over Centrale? over resultaten tot dusver?)	

26 juli Vr.	Vuil artikel van Meuldijk in *Volk en Vaderland* tegen Rosts commissariaat, met Musserts instemming.	Vergadering van Rost en Kerkmeester met bedrijfs- en rayondirecteuren op Arbeiderspers. Spangenberg gaat de stand opnemen bij de VARA.	Bedrijfs- en rayondirecteuren van de AP komen in onderhoud met Rost en Kerkmeester niet tot een gezamenlijk strakke houding, de pogingen van Toornstra en Van Kuilenburg ten spijt.
avond	Seyss-Inquart spreekt in Dierentuin voor *NSDAP-Landesgruppe*.	Rost probeert bij J. B. Broeksz thuis, hem tot medewerking om te praten.	J. B. Broeksz besluit bij VARA ontslag te nemen.
27 juli Za.	Janke deelt op persconferentie mee: de benoemingen van Rost en Woudenberg nièt wegens hun NSB-lidmaatschap maar wegens persoonlijke verdiensten. Schmidt ontvangt Van Geelkerken. Schmidt ontvangt d'Ansembourg.	Rosts volmacht uitgebreid tot De Centrale (72). Spangenberg gaat opnemen bij De Centrale. Brief van De Rijke over de stand van zaken bij SDAP en nevenorganisaties (nr. 71). Sportbond verklaart in *Het Volk* 'krachtig voortwerken'. Rost prijst in hoofdartikel van *Het Nationale Dagblad* Funks rede; ook uitvoerig over Seyss-Inquarts rede in Dierentuin.	Schriftelijk verzoek om ontslag bij AP-Friesland, medio augustus, door Toornstra.
middag		Rost met 300 man van A'dams Arbeidsfront naar Zaandam. In aansluiting bezoek aan J. Saal te Korhorn.	
28 juli Zo.	Schmidt tot 2 aug. naar München.	Rost en Woudenberg naar Natuurvriendenhuis in Egmond aan Zee. 's Middags Rost met Van der Zee naar Rotterdam; vinden Bekking en Van Zeeventer tot medewerking bereid (federatie R'dam).	Verenigingsraad van de VARA: goedkeuring van het besluit van DB om 'voort te werken'. De Vries' rede op 24 juli echter afgekeurd. Drees feliciteert Leo Stork met zijn 'moedig besluit' tot ontslag uit redactie AP. Ontmoeting van Van der Vegt en Drees in A'dam 'op het water'. Motief voor Van der Vegts blijven op AP, voorlopig, is opbouw van illegale organisatie met adressenmateriaal van AP.

Dag/uur	Bezettingsbestuur en/of NSB	Rost van Tonningen	SDAP
29 juli Ma. avond.	Schmidt afwezig.	Onderhoud van Rost met H. Brugmans; diens condities voor 'blijven op 't Instituut' Spreekbeurt voor NSB in Breda. Gesprek met Joh. D. de Ruyter over Arbeidsdienst. Contact met SDAP-Breda gemaakt, met R. Heer?	Gesprek van Vorrink met A. Pleysier ten huize van Piet Tiggers; Vorrink wijst houding van de VARA af. Voortwerken van vooraanstaande SDAP'ers niet mogelijk, kunnen niet anders dan de woestijn in. Resultaat van gesprek: volstrekte breuk, voortaan felle actie van Vorrink tegen de VARA.
30 juli Di.	Schmidt nog afwezig. Himmler in Den Haag; aanvaardt Feldmeijer als leider Nederl. SS èn leider Volksche Werkgemeenschap. Himmler spreekt Mussert over een Nederl. SS.	Rost ingeschreven in Handelsregister als bestuurder van de drie SDAP-beleggingsmaatschappijen. Interview van A. de Vries in *Het Volk* over de VARA: 'op 15 mei werd besloten het aanbod der Duitse autoriteiten tot samenwerking te aanvaarden. Dat geldt nog'.	Brugmans zoekt contact met Vorrink; hij wordt door diens standpunt niet overtuigd. Besluit van Partijbestuur-SDAP, dat de Partij niet meer kan worden opgeheven, – Duitse represailles! – maar moet leeglopen. Men verdeelt het werk der bekendmaking van dit besluit: Drees in Zuid Holland; Ribbius Peletier in de Vrouwenclubs; v. d. Goes van Naters in Nijmegen; Vorrink, wàar hij de komende weken komt.
31 juli Wo.	Schmidt nog afwezig.	Spangenberg komt gereed op partijsecretariaat; C. Woudenberg vertrekt; Van der Zee trekt binnen. Concept opgesteld door Van der Zee voor een rondschrijven aan SDAP-afdelingen, met oproep om voort te werken (niet verzonden). AP-directie aanvaardt Toornstra's ontslag.	Toornstra zendt een circulaire aan personeel, collega's en agenten van zijn rayon, over zijn ontslagneming met 15 aug.
1 aug. Do.	Rost door Seyss-Inquart ontvangen; bespreking van *plan de campagne* voor zijn tournee door het land langs SDAP-afdelingen.	H. J. Woudenberg betuigt spijt jegens broer Kees, dat deze niet tot voortwerken bereid is. Rost bij Seyss-Inquart ontvangen. Woudenberg eveneens.	Rondzending van Vorrinks 'gesprek'. Hadden Brugmans en 't Hart een onderhoud met Rost over voortwerken van het Instituut?

		Sprak Rost Brugmans en 't Hart over het Instituut? Sprak Rost G. Monsees over V. d. Wielens plan voor een Nederl. jeugdorganisatie?	
avond		Rost en Mussert als sprekers in Apollohal A'dam voor ca. 5000 toehoorders. Rost: 'ik ben niet als NSB'er bij de marxisten benoemd!' Hij maakt meer indruk op gehoor dan Mussert. Avondbetoging van A'dams Arbeidsfront in 't Oosterpark; rumoer van Thomass en Hartogh.	
2 aug. Vr.	Schmidt terug uit het *Reich*.	Rost en Van der Zee beginnen hun tournee langs de SDAP-afdelingen.	Brugmans zoekt contact met Pleysier en De Vries. Ze overtuigen hem nòg minder van hun gelijk dan Vorrink; 'voortwerken zal wel niet meer kunnen'.
3 aug. Za.		Rost en Van der Zee in Twente; contact met C. A. de Roo.	Gecombineerde bestuursvergadering van VARA, Instituut, Sportbond en de SDAP-muziekverenigingen. Vorrink niet aanwezig, maar de meesten kenden toen zijn standpunt. Gedelegeerden keuren echter de besluiten der besturen goed.
4 aug. Zo.		Rost en Woudenberg bezoeken Troelstra-oord te Beekbergen. Bezoek van Rost aan Van der Does te Arnhem. Overleg over zijn benoeming bij de Centrale, met ingang van 8 aug., samen met J. van den Bosch.	Besluit van Ndl. Bond van Fabrieksarbeiders, om onder Woudenberg voort te werken. H. Brugmans neemt ontslag als voorzitter van het Instituut v. Arbeiders Ontwikkeling.
5 aug. Ma.	Mussert bij Seyss-Inquart en bij Schmidt n.a.v. een Nederlandse SS.	Rost spreekt de secretaris van Noord-Holland-Noord; er schijnen perspectieven voor voortwerken. Uitsluitsel op 7 aug. Van der Zee spreekt met SDAP-bestuurders in Assen. Einde van Rosts tournee door het land langs SDAP-afdelingen.	Voorzitter en secretaris van Noord-Holland-Noord overwegen in welke vorm activiteit van socialisten in de toekomst mogelijk zal zijn. Nader beraad bij SDAP-Drente; in Zutfen.

Dag/uur	Bezettingsbestuur en/of NSB	Rost van Tonningen	SDAP
6 aug. Di.	11.40–12.00, Rost rapporteert bij Seyss-Inquart en Schmidt. Hij krijgt toezegging, Arbeiderspers en VARA in te schakelen als propaganda-apparaat voor zijn *Sozialistische Arbeitsgemeinschaft*.	Rost rapporteert bij Seyss-Inquart en Schmidt. Zijn terugtreden als *Kommissar* overwogen, zodra een programma en een bestuur gereed zijn. Kerkmeester in Handelsregister ingeschreven voor Arbeiderspers.	Werkt afdeling Zutphen van de SDAP voort?
7 aug. Wo.	Schmidt-Volkmar stelt Rambonnet *f* 10.000.— ter beschikking voor inrichting van Bureau-Rost.	Rost formuleert zijn programma voor *Sozialistische Arbeitsgemeinschaft* (nr. 74). Rost bestelt Van Overbeek voor 's avonds laat op Arbeiderspers. De Rijke naar de Arbeiders Zangverenigingen. 17.00 krijgt Rost afzegger van Noord-Holland-Noord. Surséance van betaling bij de Arbeiderspers.	SDAP-overleg in Nijmegen. Noord-Holland-Noord weigert voort te werken onder Rost. W. van Dok maakt met Van der Zee afspraak voor onderhoud op 8 aug. Pleysier spreekt Vliegen en krijgt van hem een schriftelijke verklaring van instemming met voortwerken van de VARA. Pleysier spreekt Reinalda; deze zal trachten Vorrinks actie te matigen.
avond		Het 'nachtelijk onderhoud' van Rost met Van Overbeek op AP heeft weinig om 't lijf. 'De tijd is nog niet rijp voor opzienbarende mededelingen'.	
8 aug. Do.		Bureau-Rost voortaan op Laan van Meerdervoort. *Het Volk* heeft voortaan als ondertitel: 'Socialistisch dagblad.' Van der Does en Van den Bosch aangesteld als directie voor De Centrale. Onderhoud van Van der Zee met Van Dok en K. Jägers over voortzetting van het werk. Van der Zee ensceneert een tournee van Rost in het Zuiden.	Rondzending van de 'Verklaring van Vliegen' (B). S. Veenstra bericht uit Emmen: 'voortwerken is in nader beraad.' Arbeiders Zangverenigingen berichten De Rijke, dat ze met SDAP noch NVV iets hebben te maken.
avond		Rost spreekt te Leiden voor 2000 toehoorders over het Arbeidsfront.	
9 aug. Vr.		Van der Zee prepareert tournee in Brabant en Zeeland. Probeert zonder succes, Van Lienden (Eindhoven) tot meewerken te bewegen.	Van Lienden (Eindhoven) wenst geen contact met Rost of Van der Zee.

		Van der Zee bericht aan Rost over stand van zaken (nr. 75). Rost werkt aan *Bericht über die kommissarische Verwaltung der SDP* (nr. 76). Avondspreekbeurt in Veendam.	Pleysier spreekt ir. H. Vos en J. in 't Veld over Vorrinks actie tegen de VARA. Hij beroept zich later op hen.
10 aug. Za.		Rost werkt verder aan zijn *Bericht*. Avondspreekbeurt NSB te Drachten.	
11 aug. Zo.		Rost werkt verder aan zijn *Bericht*.	H. Vos bedankt als commissaris van De Centrale; mr. Stoop idem. SDAP-Hengelo, -Enschede, -Almelo en gewest Overijssel verwerpen het voorstel van S. A. de Roo; ze doen niet mee.
12 aug. Ma.	11.00–12.30 Schmidt ontvangt Rost (o.a. over een *Winterhilfswerk* onder Rosts leiding).	Rost op kantoor in Den Haag; verzending v. verscheiden brieven. Te laat terug voor een eventueel onderhoud met Mansholt. Rost naar Schmidt. Verder werk aan Rosts *Bericht*. Rost laat de Arb. Zangverenigingen en andere culturele organisaties aanschrijven voor een bespreking op 19 aug. Hij zal zich niet in hun werkzaamheden mengen. Manifest van het Instituut (zònder Brugmans) dat het werk wordt voortgezet. (D. v. d. Zee en 't Hart).	Kwam het tot een poging van Mansholt, om Rost te spreken? (nr. 75)
13 aug. Di.		Rost spreekt W. van Dok, die tot medewerking bereid is. Voorts met K. Jägers; beide gesprekken in Amsterdam. *Het Volk*, avondblad, 'De moderne Arbeidersbeweging blaast verzamelen; partij, Vakbeweging, pers, radio en Sportbond in één gelid'. Nieuwe uitzending van de VARA: 'Wij voelen niets voor de tocht in de woestijn'.	Nijmegen beslist, nièt met Rost voort te werken (na bezoek van V. d. Goes van Naters?)
avond		Avondspreekbeurt van Rost voor de NSB in Lommerrijk, Hillegersberg.	

Dag/uur	Bezettingsbestuur en/of NSB	Rost van Tonningen	SDAP
14 aug. Wo.		Rost en Van der Zee op tournee in het Zuiden (onaangekondigd, om Vorrink geen gelegenheid te geven, hun voor te zijn), bij de ex-secretaris van het gewest; Rost laat doorschemeren, dat hij zal terugtreden indien een eigen bestuur en programma goedkeuring van de rijkscommissaris verkrijgt. Misschien zal hij ook bij de Arbeiderspers terugtreden.	Bespreking van NVV-bestuurders in Utrecht; aanblijven? Ondanks dreigementen ontslag nemen? Aanwezig o.a. Hilgenga, v. d. Born, Joustra, v. d. Lende.
15 aug. Do.		Rost en v. d. Zee in Zeeland o.a. bij Rorye; Zeeuwse SDAP zal zich nader beraden. Was Rost in Alphen bij J. C. den Uyl? Sportbond maant Rost schriftelijk, de hun toegezegde subsidie van de Centrale uit te keren. 110 personen bij de Arbeiderspers ontslagen. Rost niet aanwezig op de ontvangst van de Raad van Voorlichting op Oud-Wassenaar.	Van Kampen en Dr. Voss (*Dienststelle Hellwig*) op bezoek bij Hilgenga. Deze blijft zijn werk voortzetten.
16 aug. Vr.	Brief van *Rundfunkbetreuungsstelle* aan Rost over VARA-stoutigheden.		De tè onafhankelijke speech van Pleysier voor de VARA wordt door Duitsers verboden.
middag	13.45 Eftger bij Schmidt. 14.30 Rost bij Schmidt in Wassenaar. 16.30 Seyss-Inquart en Schmidt onderhoud met Mussert op Clingendaal; Musserts Raad van State-plan afgewezen. 17.30 Hellwig bij Seyss-Inquart.	Rost bij Schmidt en Eftger op Oud-Wassenaar: 'Herumschwenkung' van SDAP naar NSB geëist.	Pleysier zoekt nog uitspraken over de VARA, o.a. bij Jan van Zutphen, e.a. (C).
avond	Stemming Seyss-Inquart en Schmidt t.o.v. Mussert verbeterd.	Rost heeft een avondspreekbeurt in Oss; critiek op beleid van bisschop en overige geestelijkheid; aftreden van Speyart van Woerden geëist; in de pauze, gesprek met wachtmeester De Gier (Oss) en met Thomaes. *Het Volk* brengt een interview met Van Dok. Afd. Vlissingen der SDAP wil voortwerken. Artikel tegen De Unie.	

17 aug. Za. avond		Besluit van NVC om met het NVV te fuseren. Afdeling Apeldoorn (SDAP) zet werk voort. Bespreking van Rost met Van der Zee over de stand van zaken; afspraak voor een bespreking met De Centrale op 19 aug. *Het Volk* brengt Van Overbeeks hoofdartikel: Weg uit twijfel en onzekerheid, voor Socialisme nu! gevolgd door programma in negen punten. L. Veenstra (AP) voor de radio: Gij en Uw krant. Avondspreekbeurt van Rost voor Arbeidsfront in Amersfoort: Arbeidsfront is geen NSB-organisatie; 3 milioen leden is het doel. Opdracht aan J. Zuidam (?)	*Tijd en Taak* heeft artikel van ds. Ruitenberg tegen 'voortwerken': *De geliquideerde paardentram.*
18 aug. Zo.		Rost in het Vormingskamp te Lunteren; Koster spreekt over Karel de Saksendoder (Karel de Grote). Muller, voorzitter Sportbond over de radio: het werk wordt voortgezet.	
19 aug. Ma.	11.00–11.15 Rost bij Schmidt. 12.00 Mussert bij Schmidt. Mr. Hamer, Westerman en Hushahn bij Schmidt (Sociale werkgemeenschap; over Winterhulp?)	Rost naar Schmidt, 11.00–11.15. Bespreking Rost, Rambonnet, v. d. Does en V. d. Bosch over De Centrale; installatie van nieuwe directie; Simonsz ook aanwezig. Middagbespreking van Rost-Rambonnet met Arbeiders Toneel-, Zang- en Muziekverenigingen en met Sportbond. Bureau-Rost zendt vragenlijsten rond over schulden, vorderingen, bezittingen van SDAP-afdelingen en organisaties. Rost introduceert Wolbert als zijn contactman bij de VARA.	
20 aug. Di.		Rost en Wolbert ontvangen bij Taubert, *Rundfunkbetreuungsstelle* over de VARA.	

Dag/uur	Bezettingsbestuur en/of NSB	Rost van Tonningen	SDAP
21 aug. Wo.	F. S. Heubel bij Seyss-Inquart, verslag over Potsdam en jeugdkampen in Duitsland. 13.00 Seyss-Inquart en Schmidt ontvangen Mussert; over WA, Ndl. SS, Feldmeijer; opdracht, een nota op te stellen over verhouding Ndl. : Duitsland. Stadler bij Schmidt over jeugdorganisatie.	Van der Does op zoek naar neutrale adviseurs voor De Centrale. Hij kan Rost niet bereiken. Rost en Rambonnet naar vergadering van het Instituut voor Arbeiders Ontwikkeling.	Van Lienden schrijft Drees over stand v. zaken bij SDAP in Brabant en vraagt advies. Verklaring van Arb. Zangverenigingen aan Rost: 60 van de 156 afdelingen werken weer sinds 18 mei. Ze willen geen medewerking verlenen aan NSB-bijeenkomsten. Geen organisatorische band met de SDAP of NSB. 'Niets aanvaardbaar wat tegen geweten gaat'.
avond	Ontvangst voor Robert Ley bij Seyss-Inquart.		
22 aug. Do.	Steun van Schmidt voor een gereorganiseerde *Misthoorn*. Robert Ley in A'dam; Woudenberg zit op diner naast hem.	'Commissarissenvergadering' van De Centrale, Rost, Van der Does, Simonsz, Melchers. Protest van Melchers over Rosts bevoegdheden. Pleysier/VARA wijst Vorrinks kritiek af.	Brief van Pleysier aan Vorrink: deze heeft geen recht van spreken en Pleysier is niet geïmponeerd door verzet zoals uit brochure-Eykman spreekt. Het geluid van socialisten kan niet gemist worden. Protest tegen betichting van 'verraad' (C). Ds. Melchers' brief aan Rost; diens rechten op De Centrale betwist.
avond	Avondontvangst voor Ley; diens rede voor de *Landesgruppe* in A'dam.	Rost en Woudenberg naar ontvangst van Ley in A'dam. Rost sprak Seyss-Inquart (over De Centrale? de krant? Ndl. SS?).	
23 aug. Vr.	Met instemming van de Duitsers verschijnt het 1e nr. van *De Unie*. Met instemming van Mussert, een aanval van Meuldijk in *Volk en Vaderland* op Rosts *Kommissariat* bij SDAP.	Brief met bezwaren van Van Dok aan Rost (nr. 78). Rost werkt aan grote brief voor Seyss-Inquart (nr. 80); greep naar de macht. Meuldijks aanval in *Vo Va* op Rosts *Kommissariat*. Bezoekers op Rosts kantoor Den Haag.	Pleysier verdedigt zich tegen Drees; Vorrinks kritiek accepteert hij niet. Onrust in SDAP-afdelingen over de ontslagen van NVV-bestuurders.
24 aug. Za.	13.00 Stadler en Wilke bij Schmidt (jeugdorganisatie). Rost bij Seyss-Inquart met klacht en voorstel? Defilé van WA te Zandvoort toegestaan aan Mussert.	Rost stelt zijn grote brief aan Seyss-Inquart verder op; biedt zich aan met 'volkse' leidersploeg i.pl.v. Mussert en het Hoofdkwartier. Bezocht hij deze dag Seyss-Inquart (met een klacht over Meuldijk, en met brief?)	

		Rost met Juul Op ten Noort naar Slikkerveer, bezoek aan W. G. Groeninx van Zoelen.	
25 aug.		Rost nog in Slikkerveer. 's Middags onderhoud met Van Wijnbergen, de Van Rechterens, De Vos van Steenwijk.	
26 aug. Ma. avond	 Schmidt ontvangt Rost, met klachten o.a. Meuldijk.	Publicatie in *Het Volk* over voortwerkende Sportbond. Rost 's avonds bij Schmidt met protest.	Illegale brief van 'Karel' aan 'beste vriend', met advies om voor de krant te bedanken. Ook het zgn. 'voortwerken' staken, heeft niets om 't lijf.
27 aug. Di.	8.30 Rost bij Schmidt (protest?) 12.30–13.30 Mussert bij Schmidt. 16.30 Wilke en Stadler bij Schmidt. 17.15 Hushahn bij Schmidt. Hushahn waarschuwt Meuldijk i.v.m. *VoVa*-artikel.	Rost 's ochtends vroeg bij Schmidt. Rost naar NSVO-conferentie; spreekbeurt.	Brief van Drees aan Vliegen, waarin hij diens standpunt t.a.v. de krant verwerpt.
28 aug. Wo.	Seyss-Inquart en Schmidt ontvangen Musserts concept-nota voor Hitler 'Bond van Germaansche Volken'.	Rost stelt Van Dok gerust; hij zal verdere ontslagen bij NVV tegengaan. Onderhoud Rost-Woudenberg over het NAS; liquidatie door Woudenberg. Bureau-Rost maant De Centrale te betalen; bezwaren van ds Melchers weerlegd (nrs. 83, 84). SDAP-Zeeland werkt voort, na bespreking v. 15 aug. met Rorye. Rost nièt met Wolbert naar DB van de VARA. Rost nièt als NSB-spreker naar Purmerend.	
29 aug. Do.	Geen notities in agenda-Schmidt; is hij naar München? Royement van een aanhangster van Rost uit de Jeugdstorm.	Rost op kantoor; ontvangst van verschillende bezoekers. Rost spreekt op bijeenkomst van de Raad van Voorlichting. Een Rost-aanhangster uit Jeugdstorm geroyeerd.	

Dag/uur	Bezettingsbestuur en/of NSB	Rost van Tonningen	SDAP
30 aug. Vr.	Schmidt? Nieuw artikel van Meuldijk in *Volk en Vaderland:* Het jodenwerk der SDAP.	Schriftelijk protest van Rost bij Schmidt over Meuldijks artikelen. Rost staat Goedhuys toe, in *Het Volk* Meuldijk van repliek te dienen: Het socialisme van de NSB. Van der Does' brief aan Rost: besteding van de subsidies van De Centrale. De stand daar.	Vliegens antwoord aan Drees, zijn standpunt handhavend. Vertrouwen in de beginselvastheid der arbeiders (D).
avond		Rost spreekt in Leeuwarden.	
31 aug. Za.	Seyss-Inquart geeft Rost aanwijzing (zie 2e kolom) Brief van Mussert aan Seyss-Inquart over Feldmeijer en Ndl. SS.	Rost krijgt aanwijzing van Seyss-Inquart: direct beginnen (jeugd? Winterhulp? NSWG?) Bureau-Rost stort *f* 10.000 op Sportbond, de subsidie van De Centrale.	
avond		Spreekbeurt in Groningen; gesprek met T. E. Bontkes.	
1 sep. Zo.	Staat Seyss-Inquart zwak in Berlijn, zoals Meijer Schwencke beweert? (nr. 88)	Onderhoud van Rost met F. S. Heubel n.a.v. 'direct beginnen'. Circulaire van Van der Does aan agenten van De Centrale: het wordt een neutrale Mij; reorganisatie in overleg met Verzekeringskamer, die het onderzoek in 1940 zal doen.	Oprichting van Van der Kieft-fonds. Opnieuw nemen 5 redactieleden ontslag bij Arbeiderspers. Aantal abonnementen *Het Volk* gedaald tot 112.000. VARA-leden gedaald tot 64870.
2 sep. Ma.		Goedhuys vergadert met de gedunde redactie van *Het Volk*. Het vaste personeel van AJC ontslagen. H. J. Woudenberg biedt broer C. Woudenberg een burgemeestersplaats aan, hetgeen deze weigert. Afspraak van Van der Zee met Noord-Holland-Zuid voor 6 sep. en met Zuid-Holland op 7 sep.	C. Woudenberg weigert burgemeesterspost. Afspraken van voormalige besturen van SDAP voor 6 en 7 sep. met Rost en Van der Zee.

3 sep. Di.	Fink en Hilleken ontvangen Goedewaagen over het Persgilde. Schmidt is afwezig. Overleg van Schmidt-Mussert over de nota van Mussert voor Hitler; opstelling van Verklaring en telegram.	Bespreking van Rost met DB van de VARA, over salariskortingen; concentratieplannen voor de radio; Pleysier ingelicht: concentratie onder Dubois. Voûte bij Rost over burgemeestersplaats in Amsterdam of Den Haag.	
4 sep. 9.00 Wo.	Bij Seyss-Inquart, Wimmer, Rauter en Schmidt legt Mussert in tegenwoordigheid van Van Geelkerken èn Rost verklaring af, Hitler als *Führer* te erkennen. Seyss-Inquart vliegt naar *Führer-hauptquartier* met Musserts nota en verklaring, om afspraak te maken voor ontvangst bij Hitler.	Rost aanwezig bij Musserts 'erkenning van de *Führer*'. VARA verzet zich tegen plan tot radio-unificatie onder prof. Oranje: wil slechts samengaan onder ir. Dubois. Stichting Ndl. Omroep mislukt. Septembernummer van VARA-kaderblad, Pleysier: *Wij werken door!* *Het Volk* citeert uit *Het Vaderland* tegen Meuldijks artikel in *Volk en Vaderland.*	Pleysier bevreesd dat VARA in geval van radio-concentratie onder prof. Oranje voorgoed verdwijnen zal. Hij weigert samenwerking op de in Utrecht gehouden bespreking van radioverenigingen.

REGESTEN

Regesten

1.	11 dec. 1921	G. W. van der Does aan M. M. Rost van Tonningen Vriendenbrief bij het afscheid van de Leidse studietijd.
2	7 okt. 1922	M. M. Rost van Tonningen aan W. J. M. van Eysinga De kansen op een vaste benoeming aan het Internationale Arbeidsbureau wisselen met de dag. Een eventuele sollicitatie voor het Volkenbondswerk te Wenen.
3.	13 mrt. 1923 (Wenen)	A. R. Zimmerman aan M. M. Rost van Tonningen Voorwaarden voor Rosts indiensttreding bij het commissariaat-generaal van de Volkenbond te Wenen.
4.	30 nov. 1924 (Wenen)	M. M. Rost van Tonningen aan A. Pelt Onvrede met zijn werk bij de financiële controle in Oostenrijk; hij verlangt bij de hoofdproblemen van de Volkenbond te worden ingeschakeld.
5.	10 apr. 1925 (Genève)	J. van Walré de Bordes aan M. M. Rost van Tonningen Advies, niet naar een betrekking in Nederland bij Philips te solliciteren. Nieuwe kansen voor Rost in Wenen.
6.	24 okt. 1926 (Wenen)	M. M. Rost van Tonningen aan J. A. H. van der Does Zijn kansen op een benoeming als financieel expert van de Volkenbond in Danzig. Visie op de Volkenbond.
7.	13 sep. 1927 (Genève)	J. van Walré de Bordes aan M. M. Rost van Tonningen Kritiek en goede raad. Advies, de laatste maanden in Wenen te gebruiken voor serieus werk, bijv. een boek te schrijven.
8.	25 sep. 1927 (Wenen)	M. M. Rost van Tonningen aan A. Salter Motivering van zijn sollicitatie bij De Nederlandsche Bank.
9.	29 mrt. 1928	M. M. Rost van Tonningen aan L. Dubois
10.	16 apr. 1928 (Wenen)	M. M. Rost van Tonningen aan A. Salter Afscheid van het Volkenbondswerk en aanvaarding van een positie bij Hope & Co. te Amsterdam, nu de kansen bij De Nederlandsche Bank en voor een financieel adviseurschap in Portugal of Bulgarije verkeken zijn.
11.	13 juni 1928 (Genève)	J. Avenol aan M. M. Rost van Tonningen Toezending van de notulen van de zitting van de Volkenbondsraad op 8 juni, met dank voor Rosts werk als vertegenwoordiger der *trustees* van de Volkenbondslening.
12.	najaar 1929 (?) (Amsterdam)	M. M. Rost van Tonningen aan J. A. H. van der Does Brieffragment over zijn positie en kansen bij Hope & Co.

13.	29 sep. 1931 (Genève)	A. LOVEDAY AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Verzoek van het *Financial Committee* van de Volkenbond aan Rost, als vertegenwoordiger daarvan naar Wenen te gaan.
14.	19 juli 1932 (Genève)	E. DRUMMOND AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Rosts benoeming tot vertegenwoordiger van de Volkenbond in Wenen.
15.	21 sep. 1933 (Wenen)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. SELBY Verzoek om reële steun van Engeland voor de nieuw gevormde regering-Dollfuss ter versteviging van haar positie tegenover de nationaal-socialisten. Handelsovereenkomsten zijn hiertoe het beste middel.
16.	10–17 feb. 1934 21 feb. 1934 7–17 mrt. 1934 (Wenen–Baarn)	DAGBOEKFRAGMENTEN VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Dollfuss en de strijd tegen de Weense socialisten. Besprekingen in Wenen, Bern, Genève en Den Haag over eventuele conversie van de volkenbondslening voor Oostenrijk.
17.	16 mei 1934 (Wenen)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. A. H. VAN DER DOES Terugblik op een winter vol activiteit voor Oostenrijks binnen- en buitenlandse positie, financieel en politiek. Verzoek een ontmoeting met Mussert voor hem te arrangeren. De NSB-brochures.
18.	26–31 juli 1934 (Wenen)	DAGBOEKFRAGMENTEN VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN De situatie in Wenen na de dood van Dollfuss; ontmoetingen en gesprekken. Terugblik op zijn verhouding tot Dollfuss.
19.	4–9 sep. 1934 28 sep. 1934 (Genève)	DAGBOEKFRAGMENTEN VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Besprekingen in Genève betreffende de conversie van de Oostenrijkse volkenbondslening; de eis van nieuwe politieke garanties voorkomen.
20.	6 feb. 1935 (Wenen)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. RAPPARD Hij neemt de uitnodiging aan, in januari 1936 een cursus te geven voor het Geneefse *Institut Universitaire* over de financiële relatie van Wenen en de Volkenbond.
21.	27 nov. 1935 (Wenen)	J. JACOBY AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Uitbundige dank voor Rosts lezing voor de *Kulturbund* in Wenen, die enorm succes oogstte.
22.	5 feb. 1936 (Wenen)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. FISCHER WILLIAMS Voorstellen voor onderwerpen die hij voor het *Royal Institute of International Affairs* zou kunnen behandelen.
23.	22 juli 1936 (Wenen)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT Aanvraag voor een tweede onderhoud in Nederland. Het plan, zijn functie in Oostenrijk neer te leggen.
24.	3 aug. 1936 (Noordwijk)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. AVENOL Verzoek om ontslag als vertegenwoordiger van de Volkenbond in Wenen.
25.	3 aug. 1936 (Noordwijk)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN K. VON SCHUSCHNIGG Motivering van zijn ontslagneming uit zijn functie te Wenen.

26. 7 aug. 1936 (Noordwijk)
M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert
Officieel verzoek om opname in de NSB, in aansluiting aan het door hen gevoerde gesprek.

27. 10 aug. 1936 (Utrecht)
A. A. Mussert aan M. M. Rost van Tonningen
Officiële kennisgeving van zijn opneming in de NSB.

28. 10 aug. 1936 (Utrecht)
A. A. Mussert aan M. M. Rost van Tonningen
Nadere regeling van Rosts toetreding tot de NSB.

29. 20 aug. 1936 (Reichenhall)
M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert
Geheim verslag van zijn bezoek aan Hitler in Berchtesgaden. Ingenomenheid met de hem door Mussert opgedragen taak bij het nieuwe dagblad der NSB. Hij is uitgenodigd voor de *Reichsparteitag* in Neurenberg.

30. 27 aug. 1936 (Wenen)
M. M. Rost van Tonningen aan A. Loveday
Motivering van zijn overhaaste ontslagneming. Alle vertrouwen in de Volkenbond heeft hij verloren sinds de toetreding van de Sovjetunie.

31. 27 aug. 1936 (Wenen)
M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert
Reactie in Genève op zijn vervroegde ontslagneming bij de Volkenbond. Plannen voor buitenlandse contacten voor de nieuwe krant en de NSB.

32. 30 aug. 1936 (Zilven)
A. A. Mussert aan M. M. Rost van Tonningen
De afgevaardiging van de NSB naar de *Reichsparteitag* in Neurenberg. Musserts aanstaande bezoek aan Hitler. Instemming met Rosts plannen voor de krant.

33. 4 sep. 1936
34. 5 sep. 1936 (Rome)
M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert
Twee brieven over zijn activiteiten in Rome voor *Het Nationale Dagblad.* Musserts komend bezoek aan Hitler. De uit Duitsland uitgewezen Nederlanders.

35. 13 sep. 1936 (Neurenberg)
M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert
Reacties in Wenen op zijn aanstaand vertrek en zijn toetreding tot de NSB. Belevenissen op de *Reichsparteitag.*

36. 14 sep. 1936 (Neurenberg)
M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert
Aanwijzingen voor Musserts aanstaand bezoek bij Hitler. Contact met von Ribbentrop lijkt minder essentieel dan met de *Partei.*

37. 18 sep. 1936 (Genève)
M. M. Rost van Tonningen aan M. Morize
Motivering van zijn vertrek uit Oostenrijk en zijn afscheid van de Volkenbond. Zijn toekomstige taken in de NSB.

38. 18 sep. 1936 (Genève)
M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert
De Volkenbondscontrole op Oostenrijk wordt opgeheven ten gevolge van Rosts handelwijze. Verdere ontmoetingen in Neurenberg.

39. 18 sep. 1936 (Genève)
M. M. Rost van Tonningen aan G. von Nostiz
Het aanknopen van relaties in Berlijn en Rome voor zijn nieuwe werk.

40.	25 sep. 1936 (Den Haag)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN G. VON NOSTIZ De onmiddellijk ontbrande strijd over de nieuwe krant. Relaties met Italiaanse en Duitse legaties zijn aangeknoopt of te verwachten.
41.	3 dec. 1937 (Leiden)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT Dank voor zijn benoeming in de Politieke Raad der NSB.
42.	16 dec. 1937 (Den Haag)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. A. H. VAN DER DOES Terugblik op de zowel persoonlijk als zakelijk zo moeilijke eerste tijd in Nederland. De bereikte resultaten.
43. 44.	29 jan. 1938 (Leiden) 7 feb. 1938 (boven St. Anton)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT Hun conflict over *Het Nationale Dagblad* en Rosts beleid in de Tweede Kamer. De ene brief vlak na de uitbarsting, de tweede met de tijdens een ski-vacantie herwonnen distantie geschreven.
45.	16 feb. 1938 (Leiden)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT Zijn beleid bij *Het Nationale Dagblad.* Aanval op de gangbare propaganda van de NSB en op de kwaliteit van Musserts naaste medewerkers.
46a	4 jan. 1939	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. J. LEEUWENBERG
46b.	6 jan. 1939	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT Twee brieven over de zaak-Oss, eensdeels de oprechtheid van zijn strijd verdedigend tegenover een verontrust rooms-katholiek partijgenoot, anderzijds Mussert aansporend, Oss en het 'erfpachtschandaal' te Amsterdam aan te grijpen voor de verkiezingscampagne van de NSB tegen de 'roomsch-roode coalitie'.
46c.	26 feb. 1939 (Den Haag)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN EEN GRONINGSE JEUGDSTORMLEIDSTER Overpeinzingen over zijn politieke strijd.
47.	23 juli 1939 (Leiden)	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT Verdediging van eigen agressieve tactiek tegen de 'philisters en criticasters' in de NSB, die ook Musserts beste initiatieven smoren. Felle aanval op Van Geelkerken. Voorstellen ter verbetering van de krant. Heroriëntering van de beweging is voor haar behoud volstrekte noodzaak.
48.	1 juni 1940	W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Advies bij Rosts terugkeer uit de internering, niet overhaast te handelen. De verhoudingen zijn sterk gewijzigd.
49.	5 juni 1940 (Tubbergen)	E. L. M. TH. J. VON BÖNNINGHAUSEN AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Gelukwens met de terugkeer in Nederland. Als voorvechter van het nationaal-socialisme tegen 'politiek katholicisme en de joden' kan Rost niet gemist worden.
50.	14 juni 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. HUSHAHN Verzoek hem opnieuw te helpen ten bate van *Het Nationale Dagblad.*
51.	14 juni 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. HUSHAHN Verslag van zijn laatste onderhoud met *Gesandter* G. Aschmann kort voor Rosts internering, waarbij deze zich defaitistisch uitte.

52. 14 juni 1940 — W. J. HEUBEL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Als de NSB thans haar laatste kans niet grijpt, gaat de historische ontwikkeling aan haar voorbij.

53. 24 juni 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Vrijheid van beweging gevraagd voor de dissidente Haagse groep van de door Van Geelkerken zelf te gronde gerichte Jeugdstorm.

54. 25 juni 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN JOH. D. DE RUITER
De resultaten van Rosts activiteit sinds zijn terugkeer uit de internering.

55. 25 juni 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN E. J. VOÛTE
Hij zal Voûte graag eens spreken. Hij heeft geen sympathie voor de politieke opportunisten dier dagen (fragment).

56. 28 juni 1940 — NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR F. SCHMIDT
De situatie bij de N.V. De Arbeiderspers vereist dringend ingrijpen, omdat men bezig is de outillage te verkopen.

57. 3 juli 1940 (Berlijn) — W. J. HEUBEL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Toekomstplannen en programma van actie voor hemself, Rost en Feldmeijer, voor de Nederlandsche SS en het jeugdwerk.

58. 4 juli 1940 — W. DE RIJKE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Stand van de zaak-Giesekam.

59. 7 juli 1940 (Driebergen) — F. L. RAMBONNET AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Zijn kijk op de stemming van lijdelijk verzet in Nederland; plannen ter bestrijding daarvan, met name door een vliegend korps der marechaussee.

60. 8 juli 1940 — NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR F. SCHMIDT
De besprekingen over de aankoop, resp. inbeslagneming van de Arbeiderspers gevoerd. Consequenties voor NSB-pers en Arbeidsfront.

61. 8 juli 1940 (Tubbergen) — E. L. M. TH. J. VON BÖNNINGHAUSEN AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Situatie en stemming t.a.v. het nationaal-socialisme in Twente, waar men Rost als de aangewezen leider beschouwt.

62. 10 juli 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT
Nadere voorstellen voor het t.a.v. het NVV, de VARA en de Arbeiderspers, alsmede het in deze tegenover Mussert, te voeren beleid.

63. 16 juli 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT
Waarschuwing dat de concentratie onder de boeren in het noorden onder verkeerde leiding plaats heeft.

64. 16 juli 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT
Bij de selectie van kandidaten voor de Cultuurraad wordt te veel gelet op de voorstellen van het hoofdkwartier der NSB.

65.	17 juli 1940	NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR F. SCHMIDT Voorwaarden die bij de overname van de N.V. De Arbeiderspers noodzakelijk vervuld moeten worden.
66. 66. I, II	20 juli 1940 20 juli 1940	A. SEYSS-INQUART AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Aanstelling van Rost tot commissaris voor de marxistische partijen. Volmacht en specificatie als bijlagen.
67.	21 juli 1940	J. A. H. VAN DER DOES AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Aanbod te adviseren over De Centrale Arbeiders Levensverzekerings- en Depositobank en over personen, in verband met Rosts nieuwe functie. Zijn eigen activiteiten, o.a. bij *De Waag*.
68.	22 juli 1940	VOLMACHT VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR H. J. KERKMEESTER T.A.V. DE ARBEIDERSPERS
69.	[ca. 23 juli 1940]	DUITSE NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Zijn politiek t.a.v. het Arbeidsfront voor de oorlog en thans. Kritiek op de benoeming van H. J. Woudenberg bij het NVV in dèze vorm.
70.	25 juli 1940 (Amsterdam)	NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Onderhoud met Van Overbeek over het verdere redactionele beleid bij de bladen van de Arbeiderspers.
71.	27 juli 1940	W. DE RIJKE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Eerste resultaten van het met de sociaal-democratische verenigingen en instellingen opgenomen contact, met name met De Centrale, de VARA, de Born. Adviezen.
72.	27 juli 1940	F. SCHMIDT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Uitbreiding van Rosts volmachten tot De Centrale.
73.	29 juli 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. J. HEUBEL Terechtwijzing: er bestaat geen tegenstelling tussen hem en Feldmeijer. Heubel is door Rost met instemming van Rauter als toekomstig leider van de jeugdorganisaties uitgekozen. De opleiding bij de *Waffen-SS* in München.
74.	[ca. 6 aug. 1940]	DUITSE NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Concept van een sociaal-economisch programma voor een *Sozialistische Arbeitsgemeinschaft*.
75.	9 aug. 1940	TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Resultaten van de pogingen, vroegere SDAP-bestuurders te winnen voor de nieuwe marsroute.
76.	half aug. 1940	DUITS RAPPORT VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Eerste verslag van de uitvoering van de hem t.a.v. de SDAP en de aangesloten organisaties verleende opdracht.
77.	19 aug. 1940	W. DE RIJKE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Rapport over de zaak-Giesekam; deze moet thans met hulp van de Duitse politie tegen het Haagse gemeentebestuur in tot een oplossing gebracht worden.

78. 23 aug. 1940 (Beverwijk) — W. van Dok aan M. M. Rost van Tonningen
Verzoek, invloed ten goede uit te oefenen op de nieuwe leiding van het NVV, die de kansen op medewerking in SDAP-kring dreigt te bederven.

79. 23 aug. 1940 (Groningen) — P. Dijkema aan M. M. Rost van Tonningen
Dringend beroep, in te grijpen en zich aan het hoofd te stellen van de Nederlandse nationaal-socialisten.

80. 24 aug. 1940 — M. M. Rost van Tonningen aan A. Seyss-Inquart
De politieke constellatie in Nederland maakt een wijziging in de leiding der NSB noodzakelijk. Hij biedt zich zelf aan met een 'volkse' leiderskern voor de vier pijlers der beweging: arbeiders, boeren, vrouwen en jeugd.

81. 26 aug. 1940 — F. Schmidt/B. Volkmar aan M. M. Rost van Tonningen
Verzoek om verantwoording van de door het rijkscommissariaat voorgeschoten f 10.000.— ter inrichting van een bureau-Rost.

82. 28 aug. 1940 — M. M. Rost van Tonningen aan W. van Dok
Geruststelling voor het voormalige SDAP-kader dat thans tot medewerking bereid is. Het in de NSB-pers ingenomen standpunt wijst Rost af.

83. 28 aug. 1940 — M. M. Rost van Tonningen aan De Centrale
Verzoek de f 67.000.—, volgens de statuten bestemd voor culturele doeleinden, aan zijn bureau over te maken.

84. 28 aug. 1940 — M. M. Rost van Tonningen aan W. G. Melchers
Zijn volmacht t.a.v. De Centrale valt niet te betwisten.

85. 29 aug. 1940 — W. J. Heubel aan M. M. Rost van Tonningen

86. 29 aug. 1940 (München) — W. A. Schwing aan M. M. Rost van Tonningen
Twee berichten van deelnemers aan de *SS*-opleiding in München over het gehalte en de stemming van de Nederlanders daar. Een bezoek van Rost zou zeer gewenst zijn.

87. 30 aug. 1940 — M. M. Rost van Tonningen aan F. Schmidt
Protest tegen de uitingen in *Volk en Vaderland* en in de NSB tegen zijn beleid als commissaris voor de SDAP.

88. 2 sep. 1940 — W. Goedhuys aan M. M. Rost van Tonningen
Vermoedens over de achtergrond van de aanval in de NSB-pers op Rost en de Arbeiderspers.

89. 2 sep. 1940 — N. de Haas aan M. M. Rost van Tonningen
Na overleg gepleegd te hebben met Fink en E. Otto neemt hij Rosts aanbod, de propaganda-afdeling van het *Winterhilfswerk* te verzorgen, graag aan.

90. 2 sep. 1940 — A. van der Oord aan M. M. Rost van Tonningen
Rosts medewerking aan de gereorganiseerde *Misthoorn* gevraagd.

91. 3 sep. 1940 — E. Althaus aan M. M. Rost van Tonningen
Verzoek om kandidaten uit arbeiderskringen voor een burgemeesterschap in kleinere gemeenten.

92. 7 sep. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN EEN NSB-ER TE HENGELO
Het persduel tussen *Volk en Vaderland* en de bladen van de Arbeiderspers is geëindigd.

93. na 6 sep. 1940 — VERSLAG VAN J. VAN BOCKHOVEN
De op 6 september 1940 gehouden bespreking van M. M. Rost van Tonningen en Tj. van der Zee met het voormalige dagelijks bestuur van het gewest Noord-Holland-Zuid der SDAP.

94. na 7 sep. 1940 — VERSLAG VAN A. D. VAN DIJK
De op 7 september 1940 gehouden bespreking van M. M. Rost van Tonningen en Tj. van der Zee met het bestuur van gewest Zuid-Holland der SDAP.

95. 8 sep. 1940 — E. J. VOÛTE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Hij prefereert een burgemeesterschap van Amsterdam boven een benoeming in Den Haag.

96. 9 sep. 1940 — OPRICHTINGSMANIFEST VAN DE NEDERLANSDCHE SOCIALISTISCHE WERKGEMEENSCHAP (NSWG)

97. [ca. 12 sep. 1940] — NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR H. FISCHBÖCK
Hoe de boeren en het bedrijfsleven in te schakelen bij de *Winterhilfe*. De *Winterhilfe* als stimulans voor de gewenste eenheidsorganisaties.

98. [ca. 12 sep. 1940] — NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR P. FINK
Over zijn succesvol onderhoud met vertegenwoordigers van de rooms-katholieke pers in Breda op 9 september.

99. [ca. 12 sep. 1940] — NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR F. SCHMIDT EN P. FINK
Aankondiging van de oprichtingsvergadering der NSWG, 15 sep.

100. [ca. 13 sep. 1940] — NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR F. SCHMIDT EN P. FINK
Voorstel voor een algemene artsenorganisatie.

101. [half sep. 1940] — NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR H. FISCHBÖCK
Over een onder zijn voorzitterschap te vormen economische studiekring.

102. 15 sep. 1940 — NOTITIES VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
De discussie bij de oprichtingsvergadering van de NSWG.

103. 18 sep. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART
Uitgebreid voorstel voor een algemene nationaal-socialistische jeugdorganisatie, niet uitgaande van de Nationale Jeugdstorm maar van de padvinderij, de AJC en de agrarische jeugd. Een SD-onderzoek tegen Van Geelkerken e.a. gevraagd.

104. 18 sep. 1940 — A. SCHEFFER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Weigering een politiek programma voor de NSWG op te stellen, daar de minimum-voorwaarden voor ontplooiing z.i. niet zijn gegeven.

105.	20 sep. 1940	E. A. SCHWEBEL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Weigering zich achter Giesekam te stellen tegenover het Haagse gemeentebestuur.
106.	20 sep. 1940	H. J. WOUDENBERG AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Het al of niet voortgaan met propaganda voor de Arbeiderspers, VARA, Sportbond en Instituut voor Arbeidersontwikkeling in de vakbladen van het NVV.
107.	21 sep. 1940	G. J. P. VAN OVERBEEK AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Verzoek om ontslag als hoofdredacteur van de bladen van de Arbeiderspers.
108.	22 sep. 1940 Emmercompascuum	C. G. ESSER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Kritische opmerkingen over Rosts toezeggingen jegens de NSWG, o.a. de belofte van vrije ontplooiing.
109.	25 sep. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. J. WOUDENBERG Ongewenst, leden van het NVV vrij te laten in de keuze van hun krant.
110.	30 sep. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SCHEFFER Erkenning van diepgaand verschil tussen hun beider wereldbeschouwing; dit behoeft echter zakelijke samenwerking niet uit te sluiten.
111.	2 okt. 1940 (München)	W. J. HEUBEL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Zelfverdediging tegen de beschuldiging van 'half werk' wegens zijn plan, nu reeds de *SS*-opleiding in München te beëindigen ten gunste van het jeugdwerk. Dringende uitnodiging voor Rost, voor de *Standarte Westland* te komen spreken. Met bijlage:
111. I	29 sep. 1940 (München)	W. J. HEUBEL AAN A. SEYSS-INQUART Situatie en mentaliteit van de Nederlandse vrijwilligers in de *SS*-opleiding te München. Zijn plannen voor het ernstig bedreigde jeugdwerk. Verzoek om een onderhoud.
112.	3 okt. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN P. FINK Aanbeveling van enkele medewekers, E. Otto en J. Meijer, en van enkele projecten voor het *Winterhilfswerk*.
113.	4 okt. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN TJ. VAN DER ZEE Verschillen tussen NSB en NSWG. Ontbinding van de SDAP is gewenst. Het gevaar dat de Nederlandsche Unie oplevert.
114.	7 okt. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. J. WOUDENBERG Gaarne overleg over de toekomst van de Arbeiders Sportbond.
115.	7 okt. 1940	H. J. KERKMEESTER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Protest dat *De Misthoorn* aan abonné's van de bladen der Arbeiderspers wordt toegezonden.
116.	7 okt. 1940 (München)	F. VAN DER VALK AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Begeleidend schrijven bij een verzoek van vrijwilligers in de *Standarte Westland* aan Rost, in München voor hen te komen spreken, bijv. als Sinterklaasviering.

116. I 29 sep. 1940 (München) — J. B. VAN KLAVEREN AAN F. VAN DER VALK
Bovenstaand verzoek van een vrijwilliger.

117. 14 okt. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN G. J. P. VAN OVERBEEK
Een eventueel burgemeesterschap voor Van Overbeek in Apeldoorn.

118. 14 okt. 1940 — TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
De eventuele ontbinding van de SDAP ten bate van de NSWG en de gevolgen daarvan voor de afgevaardigden in de openbare colleges. Ongewenste circulaire van het gewest Zuid-Holland der SDAP.

118. I 7 okt. 1940 — CIRCULAIRE VAN GEWEST ZUID-HOLLAND VAN DE SDAP

119. 15 okt. 1940 — H. J. KERKMEESTER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Advies het Leeuwarder bedrijf der Arbeiderspers op te heffen. Ongunstig verloop der abonnementen in Friesland in verband met de NSWG.

120. 16 okt. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. J. HEUBEL
Terechtwijzing dat hij, Rauter passerend, trachtte zijn *SS*-opleiding in München te onderbreken terwille van een taak bij de jeugdorganisatie in Nederland.

121. 16 okt. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. A. RAUTER
Verzoek met hem en Van Geelkerken de politiek van de Duitse bezetter t.a.v. de WA te bespreken.

122. 17 okt. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT
Herhaling van zijn verzoek, in te grijpen in de affaire van *De Misthoorn* met de Arbeiderspers.

123. 19 okt. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. A. RAUTER
N.a.v. Musserts hoofdartikel in *Volk en Vaderland* wenst Rost een bespreking over de vraag: Germaanse Statenbond of Bond van Germaanse volken en wat Hitler daaronder heeft verstaan bij het onderhoud van 23 september 1940.

124. 21 okt. 1940 — TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Een eigen colportage-orgaan voor de NSWG is een onmisbare voorwaarde.

125. 24 okt. 1940 — A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Rost eervol als hoofdredacteur van *Het Nationale Dagblad* ontslagen, nu de werkzaamheden bij de SDAP hem daartoe niet voldoende tijd meer laten.

126. 24 okt. 1940 — INSTRUCTIE VAN A. A. MUSSERT VOOR M. M. ROST VAN TONNINGEN EN C. VAN GEELKERKEN ALS PLAATSVERVANGENDE LEIDERS DER NSB

127. 24 okt. 1940 — F. PLUTZAR AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Samenwerking van alle op het gebied van het volksontwikkelingswerk bestaande organisaties te verkiezen boven het uitsluitend op arbeiders ingestelde 'Vreugde en Arbeid'.

128. 26 okt. 1940 — TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Klacht dat de NSWG een enorm prestigeverlies lijdt als gevolg van de oprichting van Winterhulp en 'Vreugde en Arbeid' buiten haar om, evenals door het ontbreken van een eigen blad.

129. 28 okt. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Verslag over zijn werk als gemachtigde voor Zuid-Holland en als vormingsleider. Zijn politiek bij de SDAP. Practische inschakeling op de economische sector geëist.

130. 29 okt. 1940 — TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Voorstellen in verband met de op handen zijnde liquidatie van de SDAP.

131. 8 nov. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. SIMON
Het voorstel, De Centrale aan het *Deutsche Arbeitsfront* te verkopen, afgeslagen daar de koopsom veel te laag is. Zijn tot dusverre bij De Centrale genomen maatregelen.

132. 12 nov. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Zijn werk voor de vorming wordt van NSB-zijde belemmerd. Zijn stamboomonderzoek in Berlijn. Verzoek om een onderhoud.

133. 14 nov. 1940 — PROTOCOL VAN W. GOEDHUYS VOOR M. M. ROST VAN TONNINGEN
De opsporing, in opdracht van Rost en de *SD*, van de vervaardigers van illegale pamfletten op de Arbeiderspers,

134. 15 nov. 1940 — A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Rosts verklaring over de vorming en over zijn stamboomonderzoek accepteert hij niet.

135. 15 nov. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Bespreking bij de *Beauftragte* Schwebel over NSB- en WA-belangen in Zuid-Holland: o.a. Winterhulp, NVV, uitzending voor werk in Duitsland. De opheffing van de SDAP en vervanging van de SDAP-afgevaardigden.

136. 16 nov. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN TJ. VAN DER ZEE
De ontbinding van de SDAP is aanstaande. Een lijst van NSWG-kandidaten voor de openbare colleges gevraagd.

137. 18 nov. 1940 — E. J. VOÛTE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Verdediging van zijn vasthoudendheid inzake het burgemeesterschap van Amsterdam.

138. 20 nov. 1940 — E. A. SCHWEBEL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Toezending van de richtlijnen van de *Geschäftsgruppe Soziale Verwaltung* betreffende uitzending van NSB- en WA-leden voor werk in Duitsland d.d. 1 okt.

138.I 1 okt. 1940 — CIRCULAIRE VAN R. JAKOB BETR. UITZENDING NAAR DUITSLAND

139. 21 nov. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN TWEE NSB-ONDERWIJZERS
Een aparte NSB-school lijkt hem ongewenst. Kinderen van NSB-ers als pioniers op de openbare school. Geen vlucht uit ons volk.

140. 22 nov. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Verweer tegen de laster in NSB-kring over zijn stamboom.

141. 22 nov. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Verslag over zijn werk bij de vorming sinds zijn benoeming.

142. 23 nov. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. KRANEFUSS
Aanval op d'Ansembourg, vooral zijn standpunt t.a.v. het antisemitisme, voor de oorlog en thans, in theorie en praktijk.

143. 28 nov. 1940 — A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Uiteenzetting van eigen denkbeelden over de elementaire vorming van de nieuwe leden en over de vorming van het kader.

144. 2 dec. 1940 — RAPPORT VAN H. J. KERKMEESTER VOOR M. M. ROST VAN TONNINGEN
Blijkens een aan Van Lonkhuyzen ontfutseld stuk aast de NSB op de Arbeiderspers en bedreigt het bedrijf met de ondergang.

145. 2 dec. 1940 — A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Verzoek, Rosts vormingsrede over de Germaanse Statenbond uit te stellen daar hijzelf op 7 december 1940 verhinderd zal zijn.

146.–148. 2–3 dec. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN EN A. SEYSS-INQUART AAN ELKAAR
Drie brieven heen en weer over het Vrijcorps-Rost, welks leden *en bloc* tot de NSNAP zouden zijn overgegaan. Rost weerlegt deze beschuldiging, niet zeer overtuigend.

149. 4 dec. 1940 (Berlijn) — H. STRAUCH AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Het ter vergadering op 25 november 1940 overeengekomene betreffende De Centrale: reorganisatie en koppeling aan de *Volksfürsorge* van het *Deutsche Arbeitsfront* te Hamburg.

150. 5 dec. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Schets van zijn komende vormingsrede voor nieuwe leden over de plaats van het Nederlandse volk tussen de Germaanse stammen.

151. 5 dec. 1940 — H. J. WOUDENBERG AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
De Arbeiderspers is een onmisbaar bezit voor het toekomstige Arbeidsfront, mits geen verdere verliezen geleden worden. Gaarne inlichtingen dienaangaande.

152. 6 dec. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART
Klacht over de tegenwerking die de NSWG van de zijde van F. Schmidt ondervindt. Zijn beleid bij de SDAP sinds de benoeming op 20 juli 1940.

153. 6 dec. 1940 — J. ROBERTSON AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Hij zal graag voldoen aan het voorstel voor een bespreking op 12 december over financiële kwesties.

154. 9 dec. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. G. GROENINX VAN ZOELEN
Zijn aanstaande huwelijk. Zijn opvattingen over het huis van Oranje.

155. 17 dec. 1940 W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Waarschuwing inzake de plannen van F. Schmidt en de NSB t.a.v. de Arbeiderspers. Ongunstig oordeel over Schmidts politiek tegenover Nederland.

156. 156.I 18 dec. 1940 W. GOEDHUYS AAN F. L. RAMBONNET EN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Het geval van H. J. J. Marinus, ontslagen redactielid van de Arbeiderspers, lid der NSNAP, tegen wie hij de hulp van Rambonnet inroept. Kopie voor Rost.

157. 19 dec. 1940 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART
Het op 17 december overeengekomene betreffende de ontbinding van de SDAP en de vervanging van SDAP-afgevaardigden in de openbare colleges. Steun gevraagd voor de Arbeiderspers.

158. 19 dec. 1940 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. J. WOUDENBERG
Weergave van zijn, Goedhuys' en Kerkmeesters beleid bij de Arbeiderspers, waardoor het bedrijf 'voor de arbeiders werd gered'.

159. 20 dec. 1940 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN S. SOMMER
Verheugenis over de toekomstige samenwerking van de NSB-vorming met de NSDAP-*Schulung*. Verzoek hem Duits materiaal te zenden.

160. 20 dec. 1940 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. STRAUCH
Weerlegging van Strauchs brief betreffende De Centrale (nr. 149) en van Schmidts zeggingschap in deze zaak.

161. 20 dec. 1940 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT
Hij beklaagt zich over de buiten hem om gevallen besluiten in zake De Centrale.

162. 28 dec. 1940 W. GOEDHUYS AAN F. SCHMIDT
Kopie voor Rost van een brief met voorbeelden in welke mate de Arbeiderspers zich reeds richt naar de wensen van Schmidt, door Rost aan hem overgebracht.

163. 7 jan. 1941 J. A. H. VAN DER DOES AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Rustig overleg met de *Dienststelle* Hellwig over De Centrale zal ook Rosts achterdocht in zake de Duitse bedoelingen wegnemen.

164. [ca. 16 jan. 1940] NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR F. SCHMIDT
Opheldering gevraagd betreffende de door Schmidt tegenover de NSWG gevolgde gedragslijn, die van aanmoediging in tegenwerking is overgegaan (concept in het Nederlands).

165. 17 jan. 1941 TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Verder voortgaan met de NSWG acht hij vruchteloos, omdat de Duitsers nog steeds de SDAP begunstigen.

166. [ca. 18 jan. 1940] FRAGMENTEN VAN EEN RAPPORT VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Aanvulling op het rapport van midden augustus 1940 (nr. 76) over de tegenwerking van Schmidt bij Rosts politiek t.a.v. de SDAP.

167.	18 jan. 1940	W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Zijn artikel in *Het Volk* over de collectieve boetes en VO 7/41.
168.	25 jan. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT Denkbeelden over de verhouding tussen de vorming (Rost), de propaganda (E. Voorhoeve) en de sprekersdienst der NSB (E. Smith).
169.	29 jan. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. J. KERKMEESTER Liquiditeit van het bedrijf gaat boven aflossing van schulden; deze maxime n.a.v. aflossing van obligaties van de Arbeiderspers.
170.	12 feb. 1941	H. J. KERKMEESTER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Opgaaf van een aantal prominente figuren uit SDAP en Arbeiderspers, die voortgaan met ondergronds te ageren tegen de nieuwe situatie en die nog steeds op vrije voeten zijn.
171. 171.I	13 feb. 1941 4 feb. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT Verslag van een bespreking met NSB-districtsleiders van Zuid-Holland bij Schwebel; bijlage: de punten van Schwebels agenda.
172.	14 feb. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT Verdediging van zijn vormingsrede over de Germaanse statenbond tegen de aanvallen van NSB-zijde.
173	19 feb. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. HIMMLER Aanmelding voor de *Waffen-SS*, zoals hij reeds sinds 1938 wenste.
174.	19 feb. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT Bericht van zijn aanmelding voor de *Waffen-SS*, *Standarte Westland*, ingevolge Himmlers oproep.
175.	20 feb. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN R. JUNGCLAUS Gevoelens over leven en dood, bloed en sibbe, in een condoleancebrief.
176.	20 feb. 1941	A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Zijn voornemen, op een nieuwe bijeenkomst alle misverstanden, gerezen bij Rosts vormingsrede, zelf recht te zetten.
177.	20 feb. 1941	A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Rosts aanmelding voor opleiding bij de *Waffen-SS* in München volstrekt verboden.
178.	23 feb. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT Pathetische repliek vol verwijten op Musserts weigering.
179.	24 feb. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART Uitvoerig rapport over De Centrale. Het plan, de N.V.-vorm te wijzigen in die van een onderlinge, welke nauw aan het NVV en aan de *Volksfürsorge* is verbonden.
180.	25 feb. 1941	A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Weerlegging van Rosts tegenbeschuldigingen (nr. 178). Overgang van Rost naar de economische sector valt nader te bespreken.

181. 27 feb. 1941 — H. J. KERKMEESTER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Verdediging van zijn beleid inzake het joodse personeel bij de Arbeiderspers.

182. 28 feb. 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Poging, alle resten misverstand uit de weg te ruimen, die ook nog na het onderhoud van 24 februari bleven bestaan. Voortaan geschillen beter mondeling afwikkelen.

183. 3 mrt. 1941 — W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Toenemende invloed van de Arbeiderspers op overheidsmaatregelen, bijv. bij de te voeren prijspolitiek.

184. 3 mrt. 1941 — H. J. KERKMEESTER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Nogmaals zijn beleid bij de Arbeiderspers en de daar tijdens de Februaristaking gerezen moeilijkheden.

185. 8 mrt. 1941 — H. J. KERKMEESTER/J. C. VAN GERWEN AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Klacht over het anti-Duits gezinde administratief personeel van de VARA. Er werken daar nog joden.

186. 21 mrt. 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART
Verslag van zijn bespreking in Berlijn met minister Funk over de modaliteiten van zijn benoeming tot president van De Nederlandsche Bank. Wijziging van het statuut van de bank is noodzakelijk. Vastlegging van de met Seyss-Inquart, Fischböck en Mussert gemaakte afspraak, dat de benoeming gevolgd zal worden door de oprichting van een eigen departement in afwachting van de overname van de beide economische departementen.

187. 22 mrt. 1941 — H. BÖHMCKER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
De benoeming van Voûte in het burgemeesterschap van Amsterdam.

188. 25 mrt. 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART
Voorstel, mede namens A. Bühler, tot regeling van de benoeming van J. Robertson als zijn medewerker en plaatsvervanger op De Nederlandsche Bank.

189. 25 mrt. 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART
Aanbeveling van de NSWG en van Tj. van der Zee, wiens benoeming bij de Winterhulp, waartoe begin februari gezamelijk besloten werd, nog steeds niet is afgekomen.

190. 25 mrt. 1941 — BENOEMINGSBESLUIT VAN A. A. MUSSERT VOOR M. M. ROST VAN TONNINGEN
Rost wordt leider van de Raad voor Volkshuishouding der NSB.

191. 26 mrt. 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. JAEGER-KOERBL
Bijzonderheden over zijn internering in mei 1940.

192. 26 mrt. 1941 — H. J. KERKMEESTER AAN HET PERSONEEL VAN DE ARBEIDERSPERS
Het aandelenbezit van de SDAP in de Arbeiderspers is overgegaan aan het NVV, dat thans enige eigenaar van het bedrijf is.

193. [ca. 27 mrt. 1941] TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Particuliere felicitatie met Rosts benoeming tot president van De Nederlandsche Bank.

194. 3 apr. 1941 W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Advies betreffende een eventuele nieuwe positie voor Van der Zee en voor de verbetering van de positie van de Arbeiderspers in Amsterdam.

195. 15 apr. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Kennisgeving van de aanstaande ontvangst van de Raad voor Volkshuishouding in zijn nieuwe samenstelling door Fischböck.

196. 21 apr. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. WIMMER
Rapport over de stand van zijn bemoeiingen met de SDAP, De Centrale, de AJC en de Arbeiderspers. Hij stelt voor, Woudenberg als liquidateur van de SDAP en haar organisaties aan te wijzen.

197. 21 apr. 1941 J. VAN LOON AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Rapport over het departement van Economische Zaken, de commissie-Woltersom en de Sociaal-Economische Kring.

198. 22 apr. 1941 A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Bezwaren tegen Rosts opvatting van de onderlinge verhouding tussen de Raad voor Volkshuishouding en de NSB-fronten. De leden van de Raad zal hij op voordracht van Rost graag blijven benoemen.

199. 23 apr. 1941 (Berlijn) L. SCHWERIN VON KROSIGK AAN H. FISCHBÖCK
Nadere uitwerking van Fischböcks denkbeeld, de Nederlandse houders van Dawes- en Young-obligaties tegemoet te komen, teneinde de positie van Rost te verstevigen.

200. 24 apr. 1941 A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Berisping dat Rost in strijd met de instructies op de gecombineerde vergadering van NSDAP en NSB op Hitlers verjaardag zijn rede in het Duits heeft gehouden.

201. 25 apr. 1941 NOTA VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR H. FISCHBÖCK
Mogelijkheden tot belegging van het groeiende Nederlandse markentegoed in Duitsland via de Tredefina; de wijze waarop dit in Nederland gefinancierd kan worden.

202. 25 apr. 1941 E. A. SCHWEBEL AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Felicitatie met Rosts benoeming tot secretaris-generaal, die hij ziet als beloning voor prestaties. Advies gevraagd over een kandidaat voor een vacature.

203. 28 apr. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Verklaring voor zijn gedrag bij de viering van Hitlers verjaardag.

204. 28 apr. 1941 H. J. KERKMEESTER AAN A. KÖRNER
Gegevens over het verloop van abonnementen van de Arbeiderspers sinds mei 1940.

205. 1 mei 1941 — NOTA VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN VOOR H. FISCHBÖCK
Verder betoog over de moeilijkheden bij het financieren van het sterk groeiende Nederlandse markentegoed in Duitsland.

206. 7 mei 1941 — RAPPORT VAN W. GOEDHUYS VOOR M. M. ROST VAN TONNINGEN
De bezwaren van het hoofdkwartier der NSB tegen hem als exponent van Rosts politiek bij de SDAP en de Arbeiderspers geven de verklaring voor het royement van Goedhuys uit de beweging

207. 7 mei 1941 — A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Rosts verklaring voor zijn onopzettelijk breken van de discipline op Hitlers verjaardag geaccepteerd.

208. 23 mei 1941 — NOTA VAN J. RIDDER VOOR M. M. ROST VAN TONNINGEN
Bestrijding van Rosts plan, ter financiering van de steeds stijgende vlottende schuld het systeem van *Solawechsel* in te voeren; dit werd door Schacht in Duitsland ontworpen in een geheel andere situatie. De vlottende schuld blijve sluitpost.

209. 9 juni 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK
Protest over von Brucken Focks aanval in de NSB-pers op Rosts financieel en sociaal beleid.

210. 13 juni 1941 — H. J. KERKMEESTER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Bij het overleggen van zijn briefwisseling met Mussert in verband met zijn positie bij de Arbeiderspers (met twee bijlagen).

211. 17 juni 1941 — H. C. VAN MAASDIJK, F. B. J. GIPS EN L. P. KRANTZ AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Over de positie en tactiek van de drie NSB-leden in de commissie-Woltersom.

212. 20 juni 1941 — J. A. H. VAN DER DOES AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Mogelijkheid dat levensverzekeringsmaatschappijen meer staatspapier nemen als belegging.

213. 30 juni 1941 — TJ. VAN DER ZEE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Voorstel voor een nieuwe regeling van de verhouding van de NSWG tot de SDAP.

214. 3 juli 1941 — F. L. RAMBONNET AAN B. VOLKMAR
De ontbinding der SDAP en de beëindiging van Rosts commissariaat bij deze partij moeten gelijktijdig plaats hebben.

215. 10 juli 1941 (Wuppertal) — W. H. J. M. WAP AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Beroep op Rost, tot zuivering van de NSB in Duitsland over te gaan. Hiertoe bleek Mussert na het verraad in de meidagen 1940 niet in staat.

216. 17 juli 1941 — H. J. WOUDENBERG AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Verzoek om afdracht van de SDAP-gelden en van de verleende voorschotten, zoals tussen hen in februari-maart 1941 werd overeengekomen, bij de overdracht der Arbeiderspers-aandelen (nr. 192).

217. 21 juli 1941 D. F. PONT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Verzoek aan Rost, bij de rijkscommissaris te interveniëren inzake het Vrijwilligerslegioen, dat zich ongunstig ontwikkelt.

218. 24 juli 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. J. WOUDENBERG
Financiële afwikkeling van de SDAP met het NVV. Regeling voor de AJC.

219. 1 aug. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Voorbeelden waaruit de z.i. systematische tegenwerking van NSB-zijde tegen zijn persoon en zijn politiek blijken zou.

220. 1 aug. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. L. Z. VAN DER VEGTE
Protest dat Van der Vegte als leider van het Economisch Front aan ir. E. van Dieren verbood, mee te werken in een commissie van 'Nederland en Europa'.

221. 4 aug. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN EN J. ROBERTSON AAN A. A. MUSSERT
Weigering, De Nederlansche Bank als een NSB-instelling te doen handelen, in verband met het optreden van de NSB-er A. W. Bijlsma en de Centrale Inlichtingen Dienst (CID) der NSB.

222. 6 aug. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN F. SCHMIDT
Dank voor de benoeming van Rambonnet tot liquidateur van de marxistische organisaties.

223. 6 aug. 1941 W. L. Z. VAN DER VEGTE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
De verhouding van de Raad voor Volkshuishouding en van 'Nederland en Europa' tot het Economisch Front.

224. 7 aug. 1941 A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Geprikkelde weerlegging van Rosts klachtenbrief; zijn eigen bezwaren.

225. 9 aug. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN W. L. Z. VAN DER VEGTE
Uiteenzetting van zijn standpunt over de verhouding van de Raad, het Economisch Front en 'Nederland en Europa'. Verwijten.

226. 12 aug. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK
Voorstel, ir. E. van Dieren tot gemachtigde voor de scheepsbouw te benoemen, voorlopig ressorterend onder Rambonnet.

227. 13 aug. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Tegenaanval op Musserts brief. Rost eist de leiding van het Economisch Front voor zich op.

228. [ca. 14 aug. 1941] NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Eerste schets van de voorwaarden waaronder een *gesamtvölkische* Nederlandse deelneming aan de ontsluiting van de *Ostraum* mogelijk zal zijn.

229. 14 aug. 1941 NOTITIE VAN A. J. BÜHLER
Notitie over zijn en Rosts besprekingen in Berlijn met *Reichsminister* Funk ter verdediging van Nederlands belangen bij *Kapitalverflechtung*, Dawes- en Youngleningen en Tredefinakrediet.

230. 19 aug. 1941 — A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Grote ergernis over Rosts onafgezegd ontbreken als spreker in Lunteren, waarop hij eerst zo sterk had aangedrongen.

231. 19 aug. 1941 — A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN EN J. ROBERTSON
Het protest inzake A. W. Bijlsma afgewezen, behalve wat diens procedure betreft. Nadere gegevens gevraagd over het optreden van de CID op De Nederlandsche Bank.

232. 19 aug. 1941 — A. A. MUSSERT AAN T. GOEDEWAAGEN, M. M. ROST VAN TONNINGEN EN J. SCHRIEKE
Goedewaagen aangewezen als enige woordvoerder voor de politieke mening van de NSB in het college van secretarissen-generaal.

233. 21 aug. 1941 — H. J. VON BRUCKEN FOCK AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Nadere motivering van zijn bij Mussert ingediend ontslag als chef de bureau van de Raad voor Volkshuishouding.

234. 21 aug. 1941 — H. L. WOLTERSOM AAN H. FISCHBÖCK
Uiteenzetting van zijn bezwaren tegen het ontwerp voor de verordening voor het bank- en kredietwezen (VO 225/41).

235. 22 aug. 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Woedend antwoord op Musserts instructie (nr. 232). Opsomming van de hem reeds vroeger door Mussert aangedane beledigingen en van zijn eigen prestaties voor het Nederlandse nationaal-socialisme. (niet verzonden)

236. 25 aug. 1941 — A. A. MUSSERT AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
De Raad voor Volkshuishouding staat voortaan geheel tot Rosts beschikking. Zijn eis, ook de leiding van het Economisch Front te hebben, geweigerd.

237. 26 aug. 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Vierde versie van zijn apologie en requisitoir (vgl. nrs. 235 en 248). (niet verzonden)

238. 26 aug. 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN EN J. ROBERTSON AAN A. A. MUSSERT
Nadere toelichting op hun bezwaren inzake A. W. Bijlsma. Gegevens over het gewraakte optreden van de CID op De Nederlandsche Bank.

239. 30 aug. 1941 — A. A. MUSSERT AAN T. GOEDEWAAGEN, M. M. ROST VAN TONNINGEN EN J. SCHRIEKE
Wijziging van de eerder gegeven instructie (nr. 232). Aan alle drie wordt een eigen ressort toegewezen, waarover ze namens de NSB mogen spreken in het college van secretarissen-generaal.

240. 6 sep. 1941 — W. GOEDHUYS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
240.I 6 sep. 1941 — W. GOEDHUYS AAN W. HELLWIG
Zijn verslag aan Hellwig over zijn onderhandelingen met Schmidt over papiertoewijzing voor de bladen van de Arbeiderspers. Begeleidend schrijven bij het afschrift voor Rost.

241. 8 sep. 1941 — M. M. Rost van Tonningen aan H. Fischböck
Rost wenst de medewerking van Fischböck aan de benoeming van F. D. Brands tot leider van een nieuwe afdeling Techniek op het departement voor Bijzondere Economische Aangelegenheden.

242. 11 sep. 1941 — H. Böhmcker aan M. M. Rost van Tonningen
Arisering van de Industriële Club, welks bestuur tot 'Nederland en Europa' zal toetreden.

243. 17 sep. 1941 — M. M. Rost van Tonningen aan H. Fischböck
De openbare nutsbedrijven moeten een afzonderlijke hoofdgroep in de bedrijfsorganisatie vormen.

244. 18 sep. 1941 — A. A. Mussert aan M. M. Rost van Tonningen
De leiding van het Economisch Front toch aan Rost opgedragen.

245. 3 okt. 1941 — M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert
Zijn visie op de taakverdeling tussen de Raad voor Volkshuishouding en de NSB-fronten. Zijn en Gips' positie daarin.

246. 9 okt. 1941 — A. A. Mussert aan M. M. Rost van Tonningen
Instemming met Rosts standpunt. Alleen zal de Nederlandse *Organisation Todt* onder de afdeling Technische Zaken van het hoofdkwartier (Van der Vegte) ressorteren.

247. 10 okt. 1941 — M. M. Rost van Tonningen aan H. Fischböck
Voorlopig project voor een niet-politiek gebonden Nederlandse monopoliemaatschappij voor de oostinzet.

248. 22 okt. 1941 — M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert
Definitieve versie van zijn apologie voor eigen werk en requisitoir tegen de hem tegenwerkende krachten in Musserts omgeving. Zijn huidige taak; belemmerende factoren.

249. 28 okt. 1941 — M. M. Rost van Tonningen aan H. Fischböck
Verzoek, de *Economisch-Statistische Berichten* op te heffen ten bate van een uitbreiding van *De Waag* met een economische rubriek.

250. 29 okt. 1941 — M. M. Rost van Tonningen aan H. Fischböck
De z.i. ongunstige ontwikkeling bij de commissie-Woltersom. Zijn eis, hierbij naast dr. H. M. Hirschfeld te worden ingeschakeld als bevoegde instantie. De samenstelling van de besturen van de hoofdgroep Industrie, van andere hoofdgroepen en van de Raad voor het Bedrijfsleven.

251. 4 nov. 1941 — O. Ulm aan M. M. Rost van Tonningen
Zolang er geen eenstemmigheid bestaat in de commissie-Woltersom, komt er geen hoofdgroep Industrie.

252. 8 nov. 1941 — M. M. Rost van Tonningen aan H. Fischböck
Verzoek om steun voor de belangen van NSB-ers bij de arisering.

253. 8 nov. 1941 — A. A. Mussert aan M. M. Rost van Tonningen
Korte afwijzing van de hoofdzaak van Rosts klachten (zie nr. 248). Inzake de arisering zijn zij het eens.

254. 13 nov. 1941 A. J. BÜHLER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Voorstellen tot reorganisatie van de effectenhandel en effectenbeurs.

255. 21 nov. 1941 M.M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. A. RAUTER
Een onderhoud van hen beiden met Seyss-Inquart inzake de onverantwoordelijk hoge begrotingscijfers van het Vrijwilligerslegioen zeer gewenst.

256. 24 nov. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN R. JUNGCLAUS
Klacht dat hij opnieuw gepasseerd wordt als spreker op Avegoor en gescheiden wordt van 'zijn SS'.

257. 24 nov. 1941 H. VON BOECKH AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Aanwijzingen wat de eerste problemen zullen zijn die Rost in zijn nieuwe verantwoordelijkheid t.a.v. het verzekeringswezen moet behandelen.

258. 29 nov. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. A. RAUTER
Hij verzoekt een Duits onderzoek te doen instellen naar malversaties bij het Vrijwilligerslegioen, die hij op het spoor kwam.

259. 5 dec. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. BAUER
Dank voor de toezegging dat voortaan bij de arisering van bedrijven ook met de wensen van de NSB rekening gehouden zal worden. Verzoek, dit ook in praktijk te brengen en de NSB-ers een billijk deel te gunnen.

260. 9 dec. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Hernieuwde motivering van zijn weigering, het formulier voor het Strijd-en-Offer insigne in te vullen. Kritiek op de leidende figuren van de NSB.

261. 12 dec. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Rost wijst de salariseisen van de NSB-er Terpstra bij een benoeming aan het departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming af in verband met zijn algemene salarispolitiek.

262. 13 dec. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Pathetische gelukwens met het afleggen van de eed van trouw aan Hitler.

263. 18 dec. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN C. VON BARDOLFF
Visie op de oorlog in de Pacific; de schuld van de Nederlandse regering te Londen aan een eventueel verlies van Nederlands-Indië.

264. 23 dec. 1941 W. TH. DE LESTRIEUX HENDRICHS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Bij de toezending van een notitie over de verdeling van het nationaal inkomen en de problemen van *Arbeitsplanung*.

265. 23 dec. 1941 P. HOEKSTRA AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Begeleidend schrijven bij een concept-verslag van Rosts bemoeiingen met de arisering, opgesteld voor Mussert (zie nr. 267).

266. 24 dec. 1941 A. A. Mussert aan M. M. Rost van Tonningen
Niet het salaris is voor kameraad Terpstra de hoofdzaak, maar de onafhankelijkheid van zijn positie. Mussert zal met de onevenredige salarissen afrekenen, wanneer hij aan de macht komt.

267. 28 dec. 1941 M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert
Overzicht van zijn bemoeiingen met de te ariseren bedrijven. Kans voor de NSB, de Bijenkorf te kunnen overnemen.

268. 29 dec. 1941 M. M. Rost van Tonningen aan W. Th. de Lestrieux Hendrichs
Waardering voor, kritiek op en aantekening bij de Lestrieux' notitie (nr. 264).

269. 8 jan. 1942 M. M. Rost van Tonningen aan E. R. Fischer
Inzet van de Bataafse Petroleum Maatschappij in bezet Rusland zou mogelijk zijn bij een kleine ingreep in de leiding van het concern.

270. 12 jan. 1942 J. van Dam aan M. M. Rost van Tonningen
Kritiek op Rosts wijzigingen in hun gezamelijke brief aan Seyss-Inquart over de paleizen van het huis van Oranje-Nassau.

271. 14 jan. 1942 H. A. Rauter aan H. A. Seyffardt
In overleg met Rost, Mussert en de rijkscommissaris wordt een officier van de *Waffen-SS* aan het legioenshoofdkwartier toegevoegd, voor financiële controle. Ook de afspraken over de *Fürsorge* lopen via hem. (kopie voor Rost)

272. 26 jan. 1942 M. M. Rost van Tonningen aan H. Fischböck
Verzoek, nog niets te publiceren over de nieuwe Nederlandse bijdrage voor de oorlog in het oosten, opdat het conflict bij De Nederlandsche Bank zich niet uitbreide.

273. 29 jan. 1942 M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert
Geen verhoging van bezettingskosten maar een vrijwillige bijdrage voor de ontsluiting van Oost-Europa. Ariseringsproblemen.

274. 2 feb. 1942 F. L. Rambonnet aan E. Gruffke
Rost wenst inderdaad *De Waag* als zijn spreekbuis te hebben.

275. 5 feb. 1942 M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert
Dank voor de genoegdoening die hij kreeg voor zijn klachten inzake J. de Haas (nr. 248) en Strijd en Offer (nr. 260).

276. 12 feb. 1942 M. M. Rost van Tonningen aan A. A. Mussert

276. I 12 feb. 1942 M. M. Rost van Tonningen aan de commissie-Krantz
Commentaar voor Mussert bij toezending van zijn instructies aan de commissie-Krantz bij haar voorlopig rapport over loonsverhogingen wegens de minimumkosten van levensonderhoud, in verband met de nationaal-socialistische propaganda.

277. 13 feb. 1942 M. M. Rost van Tonningen aan H. Fischböck
Verzoek, BEZ te doen inschakelen bij een commissie voor de rationalisatie en concentratie van bedrijven.

278. 13 feb. 1942
279. 13 feb. 1942

NOTA'S VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN EN F. B. J. GIPS VOOR A. A. MUSSERT
Enigszins uiteenlopende denkbeelden over Nederlands plaats in de Europese *Grossraumwirtschaft*. Een centraal instituut voor oostinzet gewenst. (Gips denkt daarvoor aan de Nederlandsche Handelmaatschappij).

280. 23 feb. 1942
H. FISCHBÖCK AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Dank voor Rosts bereidwilligheid mee te werken aan een verhoogde arbeidsinzet in Duitsland.

281. 27 feb. 1942
E. VOORHOEVE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Hun twist over de nieuwe zinken munten, die Voorhoeve in *Volk en Vaderland* aanviel.

282. 3 mrt. 1942
M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. J. BÜHLER
Het conflict bij De Nederlandsche Bank over Rosts beleid. Spoedig ontslag van mr. Suermondt als commissaris is gewenst.

283. 4 mrt. 1942
M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Maatregelen op economisch gebied getroffen of voorbereid sinds de bespreking met Mussert bij Gips op 13 februari 1942. (niet verzonden)

284. 4 mrt. 1942
NOTITIE VAN M. M. ROST VAN TONNINGEN OVER DE MAATSCHAPPIJ VAN VERRE
Weergave van het overleg met Gips en Robertson over een Maatschappij van Verre voor de oostinzet. Voorlopig de voorbereidingen op De Nederlandsche Bank voortzetten.

284. I [ca. 4 mrt. 1942]
TOELICHTING OP HET ONTWERP MAATSCHAPPIJ VAN VERRE
Niet zozeer de financiële deelneming van Nederland maar het beschikbaar stellen van specialisten, arbeidskrachten en machines is voor de Duitsers hoofdzaak. De basis zij zo breed mogelijk, de NSB slechts gangmaker.

285. 4 mrt. 1942
G. J. RUITER AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Hij wenst gekend te worden in de reorganisatieplannen voor de onderlinge brandwaarborgmaatschappijen.

286. 5 mrt. 1942
M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK
Spoedig onstlag van mr. Suermondt gewenst in verband met de nieuwe Nederlandse bijdrage voor het Oosten. Verzoek, Gips te te benoemen tot tweede beheerder van de Koninklijke Petroleum Maatschappij.

287. 6 mrt. 1942
F. W. A. DE KOCK VAN LEEUWEN AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Rosts standpunt gevraagd over de wijze van inschakeling van Nederlandse ondernemers bij de exploitatie van bezet Rusland, o.a. voor cultuurondernemingen.

288. 18 mrt. 1942
288. I 18 mrt. 1942

M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Opsomming van problemen die rijzen bij zijn ontwerp voor een economisch programma en de eerste vereisten voor de uitvoering daarvan. Het programma zelf in zes hoofdstukken als bijlage.

289. 18 mrt. 1942
290. 19 mrt. 1942
J. VAN HOEY SMITH AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. VAN HOEY SMITH
Briefwisseling over Van Hoey Smith's kandidatuur voor de kamer van koophandel voor Zuid-Holland en het daarover gerezen conflict met mr. K. P. van der Mandele.

291. 24 mrt. 1942
291. I — mrt. 1942
M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Toezending van een concept-brief voor Mussert aan Seyss-Inquart (als bijlage bijgevoegd) over een sociaal-verantwoorde loon- en prijspolitiek.

292. 24 mrt. 1942
M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
Voorstel tot royement van de gebroeders Bijlsma uit de NSB. (niet verzonden)

293. 25 mrt. 1942
294. 26 mrt. 1942
M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK
Twee telexberichten over de stand van het conflict met Van der Mandele over de kamer van koophandel voor Zuid-Holland en de voorstellen tot oplossing daarvan van hemzelf, F. E. Müller en de drie NSB-ers van de commissie-Woltersom.

295. 30 mrt. 1942
295. I
M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. A. MUSSERT
De nieuwe Nederlandse bijdrage voor het oosten. Verschillende mogelijkheden voor de publikatie ervan. Concept-persbericht als bijlage bijgevoegd.

296. 31 mrt. 1942
M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK
Telexbericht naar Berlijn om te voorkomen dat Woltersoms oplossing voor het conflict over de kamer van koophandel voor Zuid-Holland het wint van de zijne.

297. 31 mrt. 1942
M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN J. H. FELDMEIJER
Feldmeijer zal zich bij Rauter moeten verantwoorden voor de bedragen die hij ontving voor weduwen en wezen van gesneuvelde SS-mannen.

298. 31 mrt. 1942
F. B. J. GIPS AAN J. VAN LOON EN M. M. ROST VAN TONNINGEN
De organisatorische verhoudingen in het Sociaal Economisch Genootschap 'Nederland en Europa' in verband met wat naar buiten bekend gemaakt kan worden.

299. 1 apr. 1942
NOTITIE VAN P. HOEKSTRA VOOR M. M. ROST VAN TONNINGEN
De van dr. Hirschfeld ondervonden tegenwerking bij de pogingen, de NSB in te schakelen bij de maatregelen voor arbeidsinzet en bedrijfsconcentratie.

300. 13 apr. 1942
F. B. J. GIPS AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Verdere voorstellen voor het te reorganiseren Sociaal Economisch Genootschap 'Nederland en Europa'.

301. 24 apr. 1942
DIRECTIE VAN DE CENTRALE AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN
Verzoek De Centrale uit te zonderen van het verbod van hypothecaire beleggingen voor levensverzekeringsmaatschappijen.

302.	30 apr. 1942	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN A. SEYSS-INQUART De financiën van de Nederlandsche Volksdienst en de financiële controle daarvan.
303.	2 mei 1942	A. SEYSS-INQUART AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN Opdracht tot betaling van verdere oorlogslasten ten bedrage van 50 miljoen RM per maand met ingang van 1 juli 1941.
304.	4 mei 1942	A. SEYSS-INQUART AAN M. M. ROST VAN TONNINGEN De financiële controle van Winterhulp en Nederlandsche Volksdienst en hun ontvangsten uit geliquideerde verenigingen geschiedt door de Algemene Rekenkamer. Rosts bedenkingen weerlegd.
305.	11 mei 1942	M. M. ROST VAN TONNINGEN AAN H. FISCHBÖCK Verzoek om mr. P. A. Blaisse als secretaris van de hoofdgroep Industrie te doen vervangen.

LIJST VAN BIJLAGEN

a. contemporaine bescheiden

A.	23 juli 1940	Notitie van J. J. Vorrink over zijn onderhoud met M. M. Rost van Tonningen op 23 juli 1940.
B.	— aug. 1940	Verklaring van W. H. Vliegen
C.	23 aug. 1940	A. Pleysier aan W. Drees over de houding van de VARA.
D.	30 aug. 1940	W. H. Vliegen aan W. Drees: nadere motivering van zijn Verklaring.
E.	15 sep. 1940	Illegaal verspreid verslag van de oprichtingsvergadering van de Nederlandsche Socialistische Werkgemeenschap (NSWG).
F.	28 mei 1941	Notitie van G. A. S. Snijder over zijn onderhoud met M. M. Rost van Tonningen betreffende het genootschap Nederland en Europa.
G.	23 okt. 1941	Persbericht: de NSWG ontbonden.
H.	3 jan. 1942	Notitie van het *Vierjahresplan* over de mogelijkheid voor niet-Duitsers om deel te nemen aan de inzet in het oosten.

b. overzichten van later datum

I.		Beknopte levensloop van Mr. M. M. Rost van Tonningen.
II.		Synchronistische tabel van werkzaamheden van Mr. M. M. Rost van Tonningen als Kommissar für die Marxistischen Parteien 1 juli – 4 september 1940.

SUMMARY

Introduction

This publication contains a selection from the correspondence of Meinoud Marinus Rost van Tonningen, one of the most prominent Dutch national-socialists, who, during the German occupation of the Netherlands, played a leading part in the Dutch Nazi Party: the National-Socialist Movement (*NSB*), and in the government of the country. The publication (in two volumes) will comprise a good six hundred documents, chiefly those of the years 1940–1945 which give a picture of the various posts which Rost van Tonningen occupied both in party and state. The text of the documents is preceded by a detailed introduction, which after accounting for the publication, gives an analytical survey of the activities of Rost van Tonningen (hereafter simply referred to as 'Rost').

The first chapter, *The Source*, gives the criteria employed in selection and publication, and contains a survey of Rost's various record groups. The fate of these, which had been widely scattered over many places until their reunion in the State Institute for War Documentation is a story by itself. For instance the archives of the Netherlands East Company (*NOC*), one of the institutions set up by Rost, ended up in the Swedish Consulate at Lübeck.

Rost's correspondence with Himmler, Mussert, and the chief functionaries of the Occupation government is almost completely included. A generous choice has been made of documents which throw light on situations and trends inside the NSB; and also of those about Rost's relations with that both quantitively and qualitively important section of the population, the Dutch Labour Movement. More material has been included about institutions created by Rost, such as the Department for Special Economic Affairs and the Netherlands East Company, than from other permanent institutions, temporarily placed under his aegis which were able to continue, more or less, a life of their own, such as the Netherlands Bank and the Department of Finance. Rost's articles in newspapers and periodicals or his published speeches are not given here.

The documents are chronologically arranged. This is preferable to a systematic publication because on the one hand different subjects are often dealt with in one and the same document, and on the other hand the true connection of heterogenous letters of a given time would be destroyed by a systematic arrangement. The reader will be helped by the many cross-references.

This first volume takes us to the middle of 1942; in the second volume Rost's activities in connection with German-occupied Eastern Europe and the Netherlands East Company will be dealt with together with his attempts to carry out a national-socialist financial and economic policy and their failure. His autobiography written in 1945 shortly before his death by suicide in prison will end the second volume.

Chapter II, *Apprenticeship*, deals with Rost's career up to his joining the NSB in the summer of 1936.

Meinoud Marinus Rost van Tonningen, born in 1894 in Surabaja, the third son of a field officer, later Army Commander in the Dutch East Indies, remained in Java till his fifteenth year. Three years later he began his engineering studies at Delft. He decided that this was the wrong choice and, after four years service as a volunteer in the Dutch Army which was mobilized during the first World War, he took up the study of Law which he completed in December 1921 at Leyden Uni-

versity. After a number of unsuccesful applications for posts he obtained one as a volunteer in the International Labour Office in Geneva in September 1922. Next Spring he was in Vienna at the office of the League of Nations' Commissioner, the Dutchman Dr. A. R. Zimmerman, sent there in connection with the disastrous state of Austrian finance. During five years Rost worked here to the satisfaction of his superiors in Geneva, but in continual fear that the League of Nations' control in Austria would end and that he would lose his position. After this he acquired experience in banking at a well-known bank in Amsterdam: already he nursed an ambition for a manager's post at the Netherlands Bank.

After the crash of the Vienna *Creditanstalt* the Austrian Government again requested support from Geneva, and in October 1931 Rost returned to Vienna as the representative of the League of Nations. In this function he enjoyed the confidence of Dollfuss, Chancellor since 1932, for whom he undertook several political missions to Rome and to Berlin, which by their nature lay completely outside his competence as an official of the League of Nations. Notwithstanding the shock of the death of Dollfuss Rost shortly afterwards went over to the political camp of the Chancellor's murderers. In this he was influenced by his manifold contacts with Austrian Nazis, by the anti-Jewish milieu of Vienna, and by national-socialist writings. He later boasted of having read *Mein Kampf* in a single night. He maintained contact with the German Ambassador in Vienna, von Papen, and played an obscure part in the years preceding the *Anschluss*. This produced for him an introduction to the *Führer* – he visited Hitler in August 1936, three months earlier than Mussert – and a personal invitation to the Congress of the Nazi Party in Nuremberg in September 1936.

To forward the *Anschluss* he had pleaded for a quick ending of the League of Nations' control in Austria. The outbreak of the Spanish Civil War he regarded as the beginning of a world conflict with Communism. He decided to seek his future rôle in a national awakening in Holland. In a not too tactful way he therefore resigned from his League of Nations' post and in consultation with the NSB leader Mussert, he returned to Holland to take up a post in his movement. Notwithstanding his objections to Mussert, whom he regarded as being too *bourgeois*, he thought him to be the only possible Dutch partner in his fight against democracy and Communism: moreover he also hoped to succeed in ousting Mussert from his place as leader.

The part played by Rost in the pre-war NSB is set out under the heading *A strange duck in the pond*. Three factors determined the special place which Rost was to occupy in the NSB. He was a disciple of Hitler and only of necessity a fellow-traveller of Mussert. He had been converted under the influence of Austrian Nazism; it was only two years later that he became a member of the NSB. In his radical anti-semitic and anti-clerical attitude he went much further than the average member of Mussert's Movement. Lastly Rost had very good relations with Himmler and the SS thanks to the agency of a kindred spirit, *Jonkvrouw* Julia Op ten Noort. In 1938 Rost in his turn brought about a meeting between Mussert and Himmler; at which Mussert, as the leader of Dutch Nazism, fell far below Himmler's standard. Rost was repeatedly able to turn this opinion to his own advantage after the German invasion of Holland.

Up to May 1940 he visited Himmler about twice a year and repeatedly offered his services to the SS. In the first months of 1940 Rost went to Berlin to plead against a German invasion of Holland because this would cause inestimable damage to the NSB. He also expressed objections to the German recruiting of spies from the ranks of the NSB. In the crises which repeatedly arose in the years that followed Rost always proceeded from the idea that he would be backed up by the SS. This was, by and large, indeed the case until in the winter of 1944–1945 Himmler dropped him.

In the beginning Mussert valued Rost as a man with important international and financial contacts. He found him a suitable candidate for election to the Second Chamber of the Dutch Parliament in 1937 and offered him the leadership of a national-socialist newspaper which was to be set up. But the Leader soon began to have a certain fear of Rost and was aware that he himself was his social inferior, feelings that were constantly fanned by Rost's enemies within the NSB.

The initial years of *Het Nationale Dagblad* ('National Daily'), which first appeared in November 1936 with Rost as Editor-in-Chief, were very troubled. There was a monthly loss of *f* 5000,—; in 1938 the number of copies sold had shrunk to 11.000 and much criticism was expressed within the Movement. The more aggressive character which Rost wished to give to the paper amounted to sensation journalism accompanied by much abuse.

With three companions, fellow-members of the NSB, Rost took his seat in the Second Chamber in May 1937, where he adopted a determinedly aggressive attitude. Several times the Chair ordered him to stop speaking. In March 1939 he was suspended for a few days after a fight in the Chamber. Rost kept up a private guerilla against the Roman Catholic Minister of Justice, mr. Goseling – who was also criticized by members of other parties for the way in which he seemed to obstruct the prosecution of some members of the Roman Catholic clergy in the small town of Oss – both in Parliament and also in the columns of the *Nationale Dagblad*, for which several libel actions were brought against Rost.

Another field for Rost's activities were the foreign relations of the NSB. Up till now little more is known of the relations of the NSB with Fascist groups in other countries, than that Mussert visited Sir Oswald Mosley in November 1934, and in December took part in an international gathering at Montreux; followed in 1935 by a similar meeting in Amsterdam where Fascist leaders from Norway, Denmark, Ireland, France and Italy were present. Mussert was assisted in this international policy by the Count De Marchant et d'Ansembourg to whom he allotted Germany as his field of action and who in 1936 for the first time represented the NSB at the Nazi Party Congress in Nuremberg. With the arrival of Rost in the Movement, Mussert meant to use him in the same manner as regards Italy. But Rost, exceeding the limits of his own field of work – which was typical of his whole career and which brought him into conflict with party members, both in Parliament and in the Movement – concentrated immediately on Germany and superseded the Count in 1937. It was Rost who every year visited the Nuremberg Congress, sometimes as a special guest of Himmler's. As Editor-in-Chief of his newspaper he repeatedly went to see officials of the Bureau Ribbentrop and the *Auswärtige Amt* (Foreign Office) in Berlin and the German Embassy in The Hague. Rost was also in Berlin shortly after the outbreak of the Second World War. He wanted to give the impression that he and not Mussert was to be regarded as the most important NSB leader; except with Himmler he did not succeed in this.

Within the NSB Rost was the promotor of a sharply anti-semitic line. In October 1938, in a speech at Amsterdam Mussert limited himself to declaring the NSB party to be closed to Jews (a limited number of Jews had joined the NSB in the initial period).

Under the influence of the pogroms in Germany in November 1938, Mussert developed his so-called Guyana Plan: the Dutch, French, and English governments were invited to make their American colonies of that name available for a 'National Home for the Jews'. Rost's endeavour to take advantage of this plan in Berlin for propaganda purposes failed. Also in the Dutch Parliament he had no success: the suggestion, recognized as a deportation plan, was immediately shelved. After this interval of co-operation the views of Rost and Mussert diverged once more. Rost gave indirect support to the violently anti-semitic weekly paper *De Misthoorn*, a Dutch equivalent of Julius Streicher's *Stürmer*; Mussert continued on his middle course as long as possible, knowing that otherwise he cut off every chance of expanding the NSB in Holland.

Within the party Rost met with strong opposition from a number of party prominents, all of them older members. C. van Geelkerken – of Calvinist origin, fellow-founder of the party, deputy leader and head of the youth section, the *Nationale Jeugdstorm* – saw in Rost a dangerous rival because of his great popularity and his many German connections and endeavoured to oust him in 1937, but in vain. A. J. W. Harloff, former official in the administration of the Dutch East Indies, intended by Mussert to become Minister for the Colonies if a national-socialist government should ever come into power, cherished a great dislike for Rost's radicalism and drew Mussert's attention to some blots on Rost's escutcheon. After Rost had been interned by the Dutch Government shortly

before the German invasion, Harloff attempted to make him definitely impossible in the party, suggesting that Rost was guilty of treason. This had just as little success as later intrigues against him with the Germans. Count De Marchant et d'Ansembourg belonged to the Limburg Catholic nobility but disputed the policy of the official Catholic party. In Rost he saw a competitor for the foreign affairs of the Movement; directly after Rost's arrest, he tried to secure his place with the Germans.

After his opponents within the NSB, the fellow-fighters with whom Rost was narrowly connected are discussed. Chief of these was H. J. Woudenberg, who, originating from the Amsterdam proletariat, became the manager of a local fish-factory in IJmuiden and who since 1933 was a leader of the local party division. Together with Rost he strove to gain the working population for national-socialism, at first via the numerically weak National Workers Association; during the Occupation via the Labour Front. Ideologically closely related to Rost was the young Nazi-enthusiast H. J. Feldmeijer, who shortly before the war was at the head of the 'Mussert Guard', which he and Rost intended to be an elite corps like the German SS. Feldmeijer had been strongly attracted by the SS which he came to know in Germany and later he became more and more opposed to the NSB-leadership, which held less extreme racial convictions.

Apart from the co-workers Rost had a group of devoted followers, chiefly to be found amongst poverty-stricken farm-labourers, dissident Roman Catholics from the south of the country, anti-centralist northerners, unemployed, and all those for whom Mussert and his entourage were not radical enough.

As in the autumn of 1937 various prominent members had left the NSB, Rost's relative importance had increased so that on the eve of the German invasion he found himself in the position of Mussert's chief rival. With this the hope which he had cherished on joining the party appeared about to be fulfilled.

Chapter IV, *In search of a platform*, deals with Rost's political activity during the first months of the German occupation. A week before the German invasion of May 10th, 1940, Rost, together with twenty other extremists, amongst them kindred spirits, spies, and four Communists, was interned by the Dutch Military Authorities for fear of possible fifth-column activities. After the Germans had occupied the Netherlands Himmler had enquiries made as to Rost's whereabouts. Also Hitler, when giving his mandate to Seyss-Inquart as *Reichskommissar*, had mentioned by name Rost van Tonningen as one of the friends in Holland to be supported. Meanwhile the internees, after a series of wanderings during the military operations, ended up in Calais, via Belgium, where they were liberated by German troops on the 26th of May. On June 2nd, on his return to The Hague, Rost was welcomed home by his personal following with great rejoicings.

The same evening a meeting was arranged for him with *Reichskommissar* Seyss-Inquart in the presence of Himmler, who interrupted a tour of inspection along the Western front for this purpose. During this first interview with Seyss-Inquart the setting-up of the *Standarte Westland*, a division of the *Waffen-SS* for the Dutch and Belgians, came up as well as a general SS formation. Rost hoped to obtain for himself a high rank in the SS as Himmler's 'oldest man of confidence in the Netherlands'. – By then Mussert had not yet been able to force his way through to the new rulers.– Discussions with the *Generalkommissare* appointed under the *Reichskommissar* followed: with Rauter, the head of the German Police; with Fritz Schmidt (Political Affairs); with Dr. Wimmer (Justice and Administration) and with Dr. Fischböck (Economic Affairs).

Thus at first it seemed that the Germans regarded Rost as the chief exponent of national-socialism in the Netherlands and wanted to give him a free hand in the realization of his political plans. From later developments it became apparent that he had greatly over-estimated German support. To Seyss-Inquart he was only one of the trump cards which should be played in order to carry out his own commission. Should Mussert and his following turn out to be more useful, then he would undoubtedly prefer them.

What was the political plan for which Rost was initially offered such a wide scope by the Germans? His 'grand design' of 1940 was aimed at winning the Dutch people of every possible class, for 'the new order' and 'the people's socialism', which Mussert would never be able to achieve. Instead of the much hated NSB of barely 30,000 members he wanted to create a national-socialist mass movement. He intended to achieve this without Mussert and the existing NSB organization. To this end he wanted to influence four large groups: the workers, the youth of the nation, the farmers, and the women. Should these groups be won over then he could afford to neglect the opposition of 'reactionaries and intellectuals'. For each of the groups to be captured he wished to take for his starting point not the small special NSB organization but to bend the largest existing Dutch group in the desired direction, to switch it over to National-Socialism and to absorb the smaller ones. He wanted to avoid being regarded as the exponent of Mussert's NSB; but he underestimated the strength of the position which Mussert had managed to achieve in the party after the 1937 crisis. And he did not realise that the big majority of the nation, living in the expectation of the day when national freedom would be restored, hated and distrusted him as they did every and any other common NSB member.

After a tumultuous meeting with Mussert in NSB-headquarter son the day after his return, on which occasion he overwhelmed the Leader and his entourage with reproaches for their attitude during his internment, Rost started off, grim and unsystematically. The first goal which he had set himself to achieve was to conquer the street and to get the prohibitions, laid down by the pre-war government, rescinded as agreed in his interview of June 2 with Himmler and Seyss-Inquart. These were: the prohibition of civil servants (and soldiers) becoming members of the NSB, the prohibition of street-demonstrations and uniforms and of the hawking of the party papers. He took a personal part in marches in the uniform of the still-prohibited Defence section of the party, the WA, in Rotterdam and Delft and made use of street terrorism by irregular bands of bullies – partly drawn from the clandestine WA forces – who were disgusted with the lukewarmness of the NSB headquarters, who wanted to bring Rost to power and who indulged in anti-semitic acts of violence. Convinced that Rost was using the WA for his own ends Mussert appointed his former adjutant A. J. Zondervan as WA-commander for the whole country and forbade Rost to have any contact with The Hague WA. – Eventually the Occupation government did rescind the prohibitive regulations during the summer.

Besides fostering or taking part in these acts of rebellion, Rost attempted to extend his influence amongst opponents by the channels indicated for this purpose – above all the Press – making use of his membership of a Council of Information for the Netherlands Press, a nazi-inspired organization established for the streamlining of the Press.

Close co-operation was achieved with F. L. Rambonnet, a character with a far from blameless past, who in July 1940 became adjutant to Rost and who in a number of varying positions made himself into a powerful force behind the scenes.

From the beginning Rost was on not too friendly terms with Fritz Schmidt, *Generalkommissar* for Political Affairs. Their relationship soon deteriorated. In Schmidt's eyes Rost was too dangerous for a puppet because of his relations with Himmler, Rauter and Fischböck. Schmidt much preferred co-operation with Mussert whose most important protector he became. This was all the more important because Schmidt's own position in the Occupation government became stronger since he, the representative of the Party Chancellory, also became leader of the German Nazi-Party organization in the Netherlands, his influence with Seyss-Inquart waxing accordingly.

There is little documentation for the first period of the relationship between Rost and Rauter, who on the one hand as *Generalkommissar für das Sicherheitswesen* was an important member of Seyss-Inquart's Administration and on the other hand represented Himmler as Higher SS and Police leader. Rauter, it is true, had a high opinion of Rost as Himmler's favourite and repeatedly supported him, but in the long run only in as far as that tallied with his own task. Under Rauter's protection Feldmeijer developed into a dangerous competitor in spreading the SS ideas. In Rauter's

view Feldmeijer as the younger man was the leader *par excellence* for the Dutch SS. He also came to play a part in the 'cultural' field in the newly created *Volkse Werkgemeenschap*, loosely affiliated to the *SS-Ahnenerbe*, which was set up without Rost.

The fifth chapter is devoted to the first important office which Rost received from the hands of the Occupying Power, i.e. that of *Kommissar für die Marxistischen Parteien* (Commissioner for the Marxist Parties).

The idea propagated by Rost and Woudenberg for a Labour Front to capture a following amongst the working class, conformed to the German preference for the nazification of existing trade unions rather than the building up of new Nazi organizations from scratch. Besides an official position in the coming new Labour Front Rost wanted to dominate the important publicity media, the socialist press and the Labour broadcasting company (*Vara*). He considered them both as being indispensible to his 'grand design' described above.

Meanwhile the Social-Democrat Labour Party (*SDAP*), the largest socialist party in Holland, was undergoing a serious crisis after the capitalution of the Dutch Army. There was general fear and anxiety about what was hanging over the heads of the inner circle of the party and possibly also of the rank and file (before the war it had always expressed itself sharply against Hitler's Germany). Not knowing what was to be the upshot of the deliberations of the central party committee – people were asking: 'Was there still a central committee?' – many of the common members and also of the lower grades of the party hierarchy felt deserted. The party newspaper *Het Volk* was only too ready to bow before the new powers.

Then the largest trade union organization, the Netherlands League of Trade Unions (*NVV*) which had close ties with the Labour party, had H. J. Woudenberg appointed to them as Commissioner on July 16th. On July 20th Rost was appointed by Seyss-Inquart as *Kommissar für die Marxistischen Parteien* which he was to purge of 'Marxism' and switch over to national-socialism.

Although the Socialist Press was not mentioned in his commission, Rost, accompanied by the highest official of the German *Sicherheitsdienst*, came on the morning of the 20th unexpectedly to the offices of the *Arbeiderspers* in Amsterdam where the newspaper *Het Volk* was being edited to take over and left behind two of his closest colleagues on the *Nationale Dagblad*, H. J. Kerkmeester and W. Goedhuys, as manager and editor-in-chief respectively. Next day, when Rost and Woudenberg met the directors of the *Vara* in Hilversum, they proved to be prepared, excepting one member, to continue under Rost's direction and they astonished their listeners presently with the declaration that 'exactly now the chances for true socialism' were 'great'.

An invitation to co-operate which Rost addressed to the Labour Party's central committee was resolutely rejected in a discussion with the party chairman, J. J. Vorrink. W. Drees too, the party's leader in Parliament (and after the war Prime Minister for many years), was the advocate of instant abolition of the party or the disappearance of it by individual abstention, and then devoted himself, up to his imprisonment as a hostage in Buchenwald, to carrying out this decision. On the other hand a respected veteran of the Labour movement, W. H. Vliegen, gave reasons for continuing as long as possible at least the cultural activities of the party under the new Nazi leadership.

A separate paragraph is devoted to an analysis of the confusion in the party ranks and amongst the petty officials after Rost's appointment. For the main body of the members this did not last longer than a few weeks. Rost was unable to profit from this confusion while it lasted. His efforts to get a grip on the lower echelons with the help of an official from the party secretariat, Tjerk van der Zee, had practically no result. The *Nederlandsche Socialistische Werkgemeenschap* (NSWG) which was founded in September as a transitional organization and which Rost had intended to be the nucleus of an all-embracing new socialist (*national*-socialist) movement, remained a miniature group which died a natural death when, some months after the German invasion of Russia, all political parties in Holland excepting the NSB were banned. With the dissolution of the SDAP by order of Seyss-Inquart and the liquidation of its possessions, Rost's Commission also came to an end.

The only part of the socialist booty with which Rost had some measure of success was the prosperous Central Employees Life Insurance and Deposit Bank, known by the abbrevation of *De Centrale*, which used annually to place large sums at the disposal of social and scientific institutions of the Left. Rost appointed a professional, a friend of his youth J. A. H. van der Does, as manager-administrator. Together they prevented this bank from falling into German hands for a song or from being swallowed up by the NSB. The bank was able to continue to lead a more or less independent existence after the share capital had been doubled and divided between Woudenberg's NVV and an insurance business of the *Deutsche Arbeitsfront* (1941). Similarly the shares of the *Arbeiderspers* were transferred to the NVV after the newspaper, retaining half of its original subscribers, had developed into a mouthpiece for the Labour Front. – Of Rost's real plan for the worker's world, however, nothing had materialized.

The *failure* of the other parts *of his 'grand design'* described in Chapter VI was the cause but also the effect of the German's definite choice, made in September 1940, of Mussert and his NSB for the execution of their policies in the Netherlands. To that end pressure was put on Mussert to embody his plans for the Dutch-German relationship in a memorandum for Hitler and in the presence of Seyss-Inquart to sign a declaration in which he recognized Hitler as the 'Leader of all Germanic peoples'. Rost, whose results with the Labour party did not appear to have given satisfaction, was compelled once more to subordinate himself to Mussert. Seyss-Inquart, who of course could not drop Himmler's 'oldest man of confidence', did indeed promise him a central position in the NSB in order to prevent a threatened split in the movement. An attempt to force Mussert to accept Rost as deputy-leader instead of Van Geelkerken was thwarted by Schmidt and Mussert by a clever compromise: there should be two deputies, i.e. Rost *and* Van Geelkerken. Under German pressure Mussert as well as Rost finally had to accept Feldmeijer as Leader of the Netherlands SS.

Thus, after weeks of intriguing, Mussert accompanied by Van Geelkerken, Rost, Seyss-Inquart and Schmidt, visited Hitler in the *Reichskanzlei* on September 23, 1940. There he was told to prove his leadership and to win over the Dutch nation; the ultimate political position of the Netherlands would be decided after the war. Rost was to be entrusted with the political schooling of the party; Van Geelkerken retained the youth leadership. Thus in a few months' time Rost's position was reduced from that of the first man in occupied Holland to that of third man in the NSB! The time when he could follow independent policies was past.

In these circumstances his other ambitious plans also ended in a fiasco. On none of the important groups of the population – workers, farmers, women, youth – did he get any hold. An Agrarian Front did indeed come about, which was to embrace all farmers, but it did not include a single follower of Rost, who was totally kept out of it himself. Eventually the existing great agrarian organizations refused to allow themselves to be nazified.

As for the women Rost had hoped to expand the National Socialist Women's Organization (*NSVO*) – directed by Julia Op ten Noort – by persuading the Social Democrat Women's Clubs, which fell under his Commission, to work together with the *NSVO*. But they blocked him with a determined refusal. Before long Mussert was able to oppose the further development of the *NSVO* in its strongly German-inspired trend; he dismissed Julia Op ten Noort and bound the women's section more closely to his own headquarters.

After his return from internment Rost had gained Rauter's support when he presented a small group of a former local branch (The Hague) of the *Nationale Jeugdstorm* – which had been abolished before May 1940 – as a radical German-orientated National-Socialist Youth group. With the help of the tried method of co-ordination and nazification via a Commissioner for the existing important youth organizations – Boy Scouts, agrarian and socialist youth (*AJC*) – Rost had hoped to get the whole of the youth of the Netherlands into one body. In consultation with Rauter the leadership was to be given to W. J. Heubel and his sister who were partly of German origin and who had important contacts in the Nazi party. But the choice of Mussert by the Germans in September 1940

torpedoed Rost's plans in this respect also. Van Geelkerken managed to get the Heubel group again under his command and to maintain the resurrected *Nationale Jeugdstorm* as the only youth organization permitted.

The autumn of 1940, this time under Rauter's influence, saw the end of the Free Corps Rost, the most important of his radical terrorist gangs. The members were dispersed, mostly either as informers with the German police or as volunteers in the German army or other organizations. A definite end now also came to Rost's continued interference with the WA. After it had been recognized by Seyss-Inquart, in mid-October 1940, it was put under Van Geelkerken.

Finally this chapter deals with the setting up of *Winterhulp Nederland* by order of the *Reichskommissar* who charged C. Piek with the management. This imitation of the German *Winterhilfe* was received by the Dutch population with great suspicion, notwithstanding a committee of recommendation composed of a large number of Dutch authorities. Attempts by Rost to draw this project also to himself, to take advantage of *Winterhulp* for propaganda purposes and to use it as a catalyst in the nazification of the Dutch people, all came to nothing.

Chapter VII is devoted to the '*Return of Rost to an important position in the NSB*', as Seyss-Inquart had insisted he should when the Germans went on a new tack with Mussert. Therefore the post of *Vormingsleider* (chief of the NSB political schooling) was entrusted to him. This was important for the schooling of the considerable number of new party members and for bending the opinions of the old core of the NSB towards the SS ideology. Rost began his new task with great enthusiasm, proceding from his racial theories and his Greater-German convictions which soon brought him into conflict with Mussert and other party officials. As he did wherever he appeared, Rost endeavoured to extend his influence outside his own field and to take over the political education in all party formations which met with considerable resistance. He aroused serious opposition with a fundamental speech on a Federation of Germanic States, which he delivered in Mussert's absence – the Leader being ill – in February 1941 and in which he, amongst a confusing number of historical details, put forward such Nazi concepts as 'the awakening to the responsibilities of good Aryan blood, the priestly caste of the SS, and the genius of Hitler'.

A great hindrance to Rost's intended career in the SS was the fact of some uncertainty in his own pedigree. That in former generations of his family there had been some non-whites has never been proved but was an accepted fact in wide circles of the NSB and the SS. This *Webfehler* (blot on the escutcheon), which his enemies gratefully employed in their intrigues against him, was to make him impossible in the eyes of the Germans, particularly the SS, with their racial theories, and to cut off the way to his promotion to the higher regions of the SS. Notwithstanding an extensive search of archives and visits to the *Racial Office* of the SS in Berlin for the production of his quarterings, Rost could not prevent that Feldmeijer's star continued to rise in the Dutch SS where Rost himself was not permitted to enter. The double dealing, the bad faith even, with which Rost's German contacts, the NSB, and the Dutch SS, handled this question of Rost's antecedents is dealt with in great detail. For Rost the only perceptible result was defeat.

The many reverses which he had to suffer in the summer and autumn of 1940 caused Rost to strengthen his connections with banking and business friends, which he wanted to use after procuring a position in the financial-economic sector. Mussert, after having disavowed him because of his speech in February and having dimissed him as *Vormingsleider*, was willing to get rid of him in that direction. The position of President of the *Nederlandsche Bank* was one of the things Rost was aiming at when it was expected that the then President, L. J. A. Trip, was likely to retire because of the German demand for instant payment of the sum of 500 million RM as so-called 'external occupation costs' and the abolition of the Dutch-German currency exchange frontier. In order not to lose his political influence – for the Netherlands Bank would, owing to this latter regulation, become a branch of the German *Reichsbank* – and in order to get ahead of Mussert on his own ground Rost also aspired to the leadership of the Department of Economics. With Rauter's help

he decided, notwithstanding a formal prohibition from Mussert, to volunteer for the *Waffen-SS* in order to obtain a strong object of barter. This time it turned out that Himmler, despite the *Webfehler*, was not going to drop Rost but would continue to use him along with Feldmeijer. Himmler's intervention with Seyss-Inquart and Mussert obtained for Rost his position in the financial-economic sphere in party and state and released him from *Waffen-SS* duties.

After several complications Rost's appointment as President of the Nederlandsche Bank was published on March 26, 1941, and at the beginning of April the Dutch-German currency frontier was done away with. The 500 million RM were actually paid, whereby the large Dutch clearing balance disappeared 'so that Rost could begin with a clean slate'. A month later his appointment as acting Permanent Secretary of Finance and as Permanent Secretary for Special Economic Affairs followed. Although this latter was not a regular department Rost regarded it as a take-off should the Permanent Secretary of the Economic Departments retire. This functionary, Dr. H. M. Hirschfeld, notwithstanding his delicate position as the son of a Jewish father, never for one moment considered retiring so as to make room for Rost. When the possibility of Hirschfeld's retirement finally proved to be lost in the autumn of 1941, Rost endeavoured to make his position in the Department of Finance as strong as possible.

From the foregoing it has repeatedly become plain that Rost was not satisfied with influence confined only to the NSB but endeavoured to win other large groups of the Dutch people over to his side. This trend of his we see – but now on a smaller scale – continued by his efforts to gain the support of the 'most reasonable amongst his opponents', more especially through the society '*Sociaal-Economisch Genootschap Nederland en Europa*' and also via the circles of the fascist weekly paper *De Waag*, to which the chapter VIII is devoted. The society stemmed from an initiative taken in the summer of 1940 when a number of Dutch businessmen of not too pronounced political views appeared to be ready to discuss the new economic policy directed by Germany. Attempts to have them co-operate with some other groups failed. Contact with the Amsterdam University Professor G. A. S. Snijder, one of the foremost figures of the Dutch SS, met with more success. After some preliminary troubles the Social-Economic Society *Nederland and Europa* was founded in July 1941. Of the perhaps hundred persons present, half belonged to the NSB. Rost, who had remained in the background, was reproached by Mussert for not having informed NSB headquarters of the newly formed society or of its position vis à vis the NSB *Economisch Front*, an organization of NSB-employers. The participation of SS members was even more alarming for Mussert. Therefore Professor Snijder was gradually dispensed with and Professor Dr. J. van Loon, a participant from the beginning, soon to be appointed by the Germans as president of the Supreme Court, was to all outward appearances entrusted with the direction. The society never flourished. Apart from a few meetings where German speakers usually held forth on economic questions, it developed little activity and never led to what Rost had expected of it: the break-through to anti-German business circles.

De Waag was started in 1937 with Sir Henry Deterding's financial support as a weekly paper with an authoritarian colouring which was conducted by a group of intellectuals who had left the NSB. Originally orientated to Italian Fascism, but after 1939 more to German national-socialism, the paper met with approval in anti-democratic Dutch milieus. After the German Invasion *De Waag* openly declared itself in a positive nazi spirit (dissenting contributors having left the paper), but retained a certain independence with regard to the NSB. This changed when Rost, making use of the internal dissensions within the management and particularly of the precarious financial position, took *De Waag* for his mouthpiece in the spring of 1942, having put his partisans Goedhuys and Kerkmeester in charge since the summer of 1941. Any success, however, with the 'benevolent opponents' at whom the paper was directed, remained absent.

The title of the last, ninth chapter: *Tussen* (Between) *Oude Turfmarkt en Kneuterdijk* indicates the two places where Rost's chief activities took place in the financial-economic sector, i.e. the seat of the Netherlands Bank in Amsterdam and the Department of Finance in The Hague respectively. In this very long chapter technical questions are discussed which Rost had to deal with in his new capacities: the fixing of the rate of interest, the wages policy to be followed, the drafting of a new statute for the Netherlands Bank which was to be completely German-inspired and based on the *Führerprinzip*, and the hoped-for interference in every department of state and the public services by means of a very stringent budget policy. The last two projects did not succeed until 1943.

The positions of authority dealt out to Rost had not weakened his ambition to play a decisive rôle inside the NSB in the economic field. Himmler, too, attached value to this with the result of Rost's being appointed by Mussert as leader to the *Raad voor Volkshuishouding*, the economic braintrust of the Movement, Here he experienced for a considerable time opposition from a couple of men devoted to Mussert. Dr. von Brucken Fock and Van der Vegte who, as leader of the Economic Front, occupied a position of power. In October 1941, however, Rost managed to have them both retired, after which Mussert appointed F. B. J. Gips as Deputy, and Rost as Leader of the *Economisch Front*.

At the same time, however, the decision was taken by the German authorities to continue Dr. Hirschfeld at the head of Economic Affairs. Afterwards Rost repeatedly attempted to oust him from this post, but always in vain, as will appear from the second volume of this publication. In the summer of 1942 he did indeed have the satisfaction, after much effort, of having the office of Special Economic Affairs recognized by Seyss-Inquart as a regular department.

This office had already taken upon it the activities on the Dutch side with the aryanization of Dutch business life i.e. the banning of Jewish capital and management from Dutch industrial and commercial life, closing down the smaller firms and putting in Nazi trustees in the firms that had been aryanised. Rost's office wanted to share in the booty while the Economic Front would supply sufficient interested persons for the job of trustee. Rost was here impelled by the wish to give the NSB a firmer footing in business life so as to be able to help to determine its further economic development; he also managed temporarily to persuade Mussert to see things in this light. They had, however to work against the competition of their fellow-robber, *Generalkommissar* Schmidt, who strove after the same end for his German party members. Eventually the most important Jewish concerns fell into German hands.

How weak the position of the NSB was in the business world came to light when the Germans in the autumn of 1940 commenced, as in their own country, the organization of Dutch employers into six groups: Industry, Commerce, Banking, Insurance, Transport, and Trade. For this purpose Fischböck instructed a committee led by the banker Woltersom to make the necessary preparations. Three of the nine members of which the committee consisted, were NSB members. They were under heavy pressure by a number of 'Fronts' established by the NSB – the Economic Front, the Agrarian Front, and the Front of Guilds and Crafts – which intended to take over the task of the anti-German members of the Woltersom-Committee. Neither Fischböck nor the *Reichskommissar* saw any future in this Nazi effort; all Rost could do, together with the three NSB members, was to push acceptable candidates for a few leading functions into the new organizations. Despite unremitting attempts at penetration scarcely 4 per cent of the appointees came from NSB circles. It was only on the General Board that Rost succeeded in obtaining near-parity for the NSB, with the result that in practice this Board came to be of very small importance. In the case of filling board posts for the reorganized Chambers of Commerce he succeeded, although only after endless intriguing, in establishing one NSB member in each of the eleven new provincial Chambers, a sham success, since normally this man was outvoted by his fellow members.

In the spring of 1942 Mussert was greatly expecting to be able to form a government, as Quisling had succeeded in doing in Norway. On Mussert's instruction Rost drew up an official economic

programme which he elaborated in a 'greater German' spirit. For the time being nothing came of this NSB government.

Within the highest Dutch board of government during the Occupation, viz. the board of Permanent Secretaries, Rost, after the German invasion of Russia, was a keen supporter of the struggle against Bolshevism. The ensuing debate on this occasioned the dismissal of the chairman, A. M. Snouck Hurgronje, Permanent Secretary of the department of Foreign Affairs. An attempt to step into his place failed: K. J. Frederiks, Permanent Secretary of the Department of the Interior, became chairman, Rost vice-chairman.

In a separate paragraph Rost's activities with regard to supervision of the banking and insurance business are dealt with in detail.

Insatiable as he was in his mania for extending his influence in every public sphere, Rost initiated the establishment of a counterpart of the German *Organisation Todt* (*OT*), which was to be co-ordinated with his Department for Special Economic Affairs: centralization of the building industry, ressurrection of the merchant and fishing fleet, concentration of energy supply, a national socialist guild organization of engineers, these were the aspects which he had in view for the Dutch *OT*. Mussert, who was an experienced Delft civil engineer, observed how Rost was reaching out towards the technological sector, the field in which he considered himself the expert *par excellence*. He did not hesitate, therefore, to add a division of technical affairs to this headquarters. This and the lack of support from *Generalkommissar* Fischböck, as well as opposition on the part of the Dutch departments, caused Rost's plan to fail. As regards reconstruction, the organization led by J. A. Ringers – a strongly anti-German and very able organizer – remained unassailable. Nor did the Permanent Secretary of Public Works allow part of the activities under his autority to be taken over by the NSB. Equally did the attempt to nazify the Royal Institute of Engineers fail, as did the plan to make use of the Royal Dutch Petroleum Company for the extraction of oil in the Russian areas occupied by the Germans.

The final paragraph deals with the increase of occupation costs accepted by Rost. In the beginning of 1942 the Dutch balance of RM increased every month by 100 million, owing to unbounded German buying, the orders placed with Dutch industry for the German war effort, and the wages earned by Dutch labour – made to work in Germany – and transferred to Holland. At the same time Fischböck made a demand for a further 500 million RM. He tried to render this plausible with the contention that thus the abnormally large Dutch RM balance would be curtailed. In this connection Rost expressed his objection to the term 'war tribute' which he considered improper; for, in his party's view, as far as Holland was concerned the war with Germany was over; and part of the Dutch people – some 10.000 SS volunteers – was fighting side by side with the Germans in Russia. The new imposition, for these reasons called 'Voluntary contribution to the war in the East', amounted to 50 million RM per month with retroactive force from July lst, 1941, 10 million of which having to be paid in gold, while the rest, like the sum already owing in 1942, was simply deducted from the Dutch RM balance. Rost's wish to prepare general opinion for this heavy new imposition, was not granted. His request to reserve for Holland part of the exploitation both of land and products in German-occupied Russia, in order to offset the voluntary contribution, was ignored. So all propaganda in that direction failed; officially the imposition was called 'contribution towards the carrying on of the war'.

Rost was not permitted to inform his fellow Permanent Secretaries of the new levy. After they had concluded from the weekly statement of the Netherlands Bank that important payments had been made, Rost offered a lame excuse.

The conclusion of the general public at the time was: 'As Mussert and Rost are still rivals, both try to outdo the other in pleasing the Germans. Mussert gives blood (SS-volunteers), Rost gives gold, but neither makes a personal sacrifice.'

Translated by Mrs. C.M. Breuning-Williamson

Digests of Documents

1.	11 Dec. 1921	G. W. van der Does to M. M. Rost van Tonningen A friend's letter on saying farewell to their years at Leyden University.
2.	7 Oct. 1922 (Geneva)	M. M. Rost van Tonningen to W. J. M. van Eysinga The chances of a regular appointment at the International Labour Office fluctuate daily. A possible application for work with the League of Nations in Vienna.
3.	13 March 1923 (Vienna)	A. R. Zimmerman to M. M. Rost van Tonningen Conditions of Rost's appointment to the Commissariat General of the League of Nations in Vienna.
4.	30 Nov. 1924 (Vienna)	M. M. Rost van Tonningen to A. Pelt His dissatisfaction with the work for the financial reconstruction of Austria; his desire to be engaged in the main problems of the League of Nations.
5.	10 April 1925 (Geneva)	J. van Walré de Bordes to M. M. Rost van Tonningen Advice not to apply for a post in Holland with Philips. New opportunities for Rost in Vienna.
6.	24 Oct. 1926 (Vienna)	M. M. Rost van Tonningen to J. A. H. van der Does The chances of an appointment as financial expert of the League of Nations at Danzig. His views on the League.
7.	13 Sept. 1927 (Geneva)	J. van Walré de Bordes to M. M. Rost van Tonningen Criticism and good advice. Recommendation to use the last months in Vienna for serious work, for example in writing a book on Austrian Finance.
8.	25 Sept. 1927 (Vienna)	M. M. Rost van Tonningen to Sir Arthur Salter His reasons for applying for a post with the 'Nederlandsche Bank'. (English)
9.	29 March 1928	M. M. Rost van Tonningen to Léopold Dubois
10.	16 April 1928 (Vienna)	M. M. Rost van Tonningen to Sir Arthur Salter Two letters taking leave of his work with the League of Nations. Since his chances of a post with the 'Nederlandsche Bank' or as financial adviser in Portugal or Bulgaria are lost, he accepts the position with Hope & Co., Amsterdam. (French, English)

11.	13 June 1928 (Geneva)	JOSEPH AVENOL TO M. M. ROST VAN TONNINGEN He encloses the minutes of the meeting of the Council of the League of Nations on June 8 and expresses his thanks for Rost's work as representative of the trustees of the League of Nations loan to Austria. (French)
12.	[autumn 1929] (Amsterdam)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO J. A. H. VAN DER DOES Fragment of a letter about his position and chances with Hope & Co.
13.	29 Sept. 1931 (Geneva)	A. LOVEDAY TO M. M. ROST VAN TONNINGEN The Financial Committee of the League of Nations invites Rost to go to Vienna as its representative. (English)
14.	19 July 1932 (Geneva)	SIR ERIC DRUMMOND TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Rost is appointed representative of the League of Nations in Vienna. (French)
15.	21 Sept. 1933 (Vienna)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO SIR WALFORD SELBY A request for real support from England for the newly formed Dollfuss government to strengthen its position against the National Socialists. Trade agreements are the best means to this end. (English)
16.	10–17 Feb. 1934 21 Febr. 1934 7–17 March 1934 (Vienna-Baarn)	DIARY FRAGMENTS BY M. M. ROST VAN TONNINGEN Dollfuss and the struggle against the Viennese Socialists. Discussions in Vienna, Bern, Geneva and The Hague about a possible conversion of the League of Nations loan to Austria.
17.	16 May 1934 (Vienna)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO J. A. H. VAN DER DOES Retrospective view of his winter's activities on behalf of Austria at home and abroad, both in politics and finance. He requests Van der Does to arrange an interview for him with Mussert. The NSB pamphlets.
18.	26–31 July 1934 (Vienna)	DIARY FRAGMENTS BY M. M. ROST VAN TONNINGEN The situation in Vienna after Dollfuss' death; Rost's encounters and talks. Retrospective view of his relation to Dollfuss.
19.	4–9 Sept. 1934 28 Sept. 1934 (Geneva)	DIARY FRAGMENTS BY M. M. ROST VAN TONNINGEN The discussions in Geneva concerning the conversion of the Austrian League of Nations loan; forestalling the demand for new political guarantees.
20.	6 Feb. 1935 (Vienna)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO W. RAPPARD He accepts an invitation to give a course of lectures in Jan. 1936 for the Geneva 'Institut Universitaire' on the financial relations between Vienna and the League of Nations. (French)
21.	27 Nov. 1935 (Vienna)	J. JACOBY TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Effusive thanks for Rost's lecture for the 'Kulturbund' in Vienna which proved an immense success.
22.	5 Feb. 1936 (Vienna)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO SIR JOHN FISHER WILLIAMS Suggestions for subjects which he could discuss with Staff members of the Royal Institute for International Affairs. (English)

23.	22 July 1936 (Vienna)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Request for a second interview in Holland. His intention of resigning his post in Austria.
24.	3 Aug. 1936 (Noordwijk)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO JOSEPH AVENOL Application for permission to resign from the post of representative of the League of Nations. (French)
25.	3 Aug. 1936 (Noordwijk)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO KURT VON SCHUSCHNIGG His reasons for resigning his post in Vienna.
26.	7 Aug. 1936 (Noordwijk)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Official request for admission to the ranks of the NSB as a result of their conversation.
27.	10 Aug. 1936 (Utrecht)	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Official announcement of Rost's admission to the NSB.
28.	10 Aug. 1936 (Utrecht)	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Further arrangements for Rost's entry into the NSB.
29.	20 Aug. 1936 (Reichenhall)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Secret report of his visit to Hitler in Berchtesgaden. He is invited to the 'Reichsparteitag' in Nuremberg. He expresses his gratification at the duties with *Het Nationale Dagblad* assigned to him by Mussert.
30.	27 Aug. 1936 (Vienna)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO ALEXANDER LOVEDAY The reasons for his hasty resignation. He has lost all confidence in the League of Nations since the entry of the Soviet Union. (English)
31.	27 Aug. 1936 (Vienna)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Reactions in Geneva to his hastened resignation from the League of Nations. Plans for foreign contacts for the new daily paper and the NSB.
32.	30 Aug. 1936 (Zilven)	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN The NSB deputation to the 'Reichsparteitag' in Nuremberg. Mussert's forthcoming visit to Hitler. Approval of Rost's plans for the paper.
33. 34.	4 Sept. 1936 5 Sept. 1936 (Rome)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Two letters about his activities for *Het Nationale Dagblad.* Mussert's eventual visit to Hitler. The expulsion of four Dutchmen from Germany and its consequences.
35.	13 Sept. 1936 (Nuremberg)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Unfavourable reactions in Vienna to his approaching departure and his joining the NSB. His experiences at the 'Reichsparteitag'.
36.	14 Sept. 1936 (Nuremberg)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Suggestions for Mussert's approaching visit to Hitler. Rost thinks it less essential for him to meet von Ribbentrop than Rudolf Hess and the party secretariate.

37.	18 Sept. 1936 (Geneva)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO M. MORIZE Reasons for his departure from Austria and resignation from the League of Nations. (French)
38	18 Sept. 1936 (Geneva)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT The League of Nation's control in Austria is to be abolished as a result of Rost's behaviour. Further encounters of Rost in Nuremberg.
39.	18 Sept. 1936 (Geneva)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO G. VON NOSTIZ The formation of new connections in Berlin and Rome for his future work.
40.	25 Sept. 1936 (The Hague)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO G. VON NOSTIZ The immediate controversies about the new daily. Relations with the Italian and German legations have been or are about to be established.
41.	3 Dec. 1937 (Leyden)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Gratitude for his appointment to the Political Council of the NSB.
42.	16 Dec. 1937 (The Hague)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO J. A. H. VAN DER DOES The initial difficulties in both personal and business affairs following his return to Holland. The results so far attained.
43. 44.	29 Jan. 1938 (Leyden) 7 Feb. 1938 (Tyrol)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Their conflict over 'Het Nationale Dagblad' and Rost's policy in the Lower House. Two letters, one written immediately after the outburst, and another written in the more detached state of mind reached during a holiday.
45.	18 Febr. 1938 (Leyden)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT His policy with regard to *Het Nationale Dagblad.* He attacks current propaganda of the NSB and the low quality of NSB headquarter's officials.
46a 46b	4 Jan. 1939 6 Jan. 1939 (Leyden)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. J. LEEUWENBERG M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT In both letters Rost explains, in characteristically different ways, the real aim and meaning of his notorious propaganda campaign against corruption in the small town of Oss.
46c.	26 Febr. 1939 (The Hague)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A YOUNG WOMAN OF THE NATIONALE JEUGDSTORM Ups and downs in his strife for National Socialism. The coming conflict and the call for heroism.
47.	23 July 1939 (Leyden)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT He defends his own aggressive tactics against the 'Philistines and criticasters' in the NSB, who are also obstructing Mussert's own ingenious enterprises. He fiercely attacks Van Geelkerken. Suggestions for *'Het Nationale Dagblad'*. Reorientation of the movement is absolutely essential for its survival.
48.	1 June 1940	W. GOEDHUYS TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Advice to Rost on his return from his internment during May 1940, not to act too hastily. Conditions now are fundamentally different.

49.	5 June 1940 (Tubbergen)	E. L. M. TH. J. VON BÖNNINGHAUSEN TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Congratulations on his return to Holland. As a champion of National-Socialism against political Catholicism and the Jews he is indispensable.
50.	14 June 1940 (Leyden)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. HUSHAHN Request to help him once again for the good of *Het Nationale Dagblad*.
51.	14 June 1940 (Leyden)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. HUSHAHN Report of his last interview with the German Minister Gottfried Aschmann shortly before his own internment; the latter expressed himself in defeatist terms.
52.	14 June 1940 (Hilversum)	W. J. HEUBEL TO M. M. ROST VAN TONNINGEN He asks for an interview to discuss the best way of using the new situation under German occupation. If the NSB does not rise to the occasion at last, history will pass her by.
53.	24 June 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT He asks for freedom for the activities of the dissident Hague group of the *Nationale Jeugdstorm*, whose main organisation has been ruined by its own leader.
54.	25 June 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO JOH. D. DE RUIJTER The results of Rost's activities since his return from his internment.
55.	25 June 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO E. J. VOÛTE He would like to see Voûte. He has no sympathy for the political opportunists of those days. (fragment)
56.	28 June 1940	NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN TO FRITZ SCHMIDT List of the equipment of the 'N.V. De Arbeiderspers'.
57.	3 July 1940 (Berlin)	W. J. HEUBEL TO M. M. ROST VAN TONNINGEN The future plans and program of action for himself, Rost and Feldmeijer concerning the Dutch SS and youth organisations.
58.	4 July 1940	See nr. 77.
59.	7 July 1940 (Driebergen)	F. L. RAMBONNET TO M. M. ROST VAN TONNINGEN His views on the spirit of passive resistance in Holland; his plans for combating it, especially by means of flying squads of the constabulary.
60.	8 July 1940	NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN TO F. SCHMIDT The talks held on the purchase or the seizure of the 'Arbeiderspers'. Consequences for the NSB press and the 'Arbeidsfront'.
61.	8 July 1940 (Tubbergen)	E. L. M. TH. J. VON BÖNNINGHAUSEN TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Situation and feeling regarding National-Socialism in Twente (the east of Holland), where Rost is looked upon as the real party leader.

62.	10 July 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO F. SCHMIDT Further suggestions for the policy to be followed regarding the NVV, the VARA and the 'Arbeiderspers', and with respect to Mussert.
63.	16 July 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO F. SCHMIDT A warning that the concentration among farmers in the North of Holland is being carried out under the wrong leaders.
64.	16 July 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO F. SCHMIDT Critical comment on the formation of the new cultural committee suggested to the Germans by other party leaders.
65.	17 July 1940	NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN FOR F. SCHMIDT Conditions on which he is prepared to take over the 'Arbeiderspers'.
66.	20 July 1940	A. SEYSS-INQUART TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Rost's appointment as commissioner of the 'Marxist Parties'.
67.	21 July 1940 (Arnhem)	J. A. H. VAN DER DOES TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Offer to give advice on 'De Centrale Arbeiders Levensverzekerings- en Depositobank' and on persons connected with Rost's new function. His own activities in these days.
68.	22 July 1940 (Amsterdam)	DECLARATION OF PROXY BY M. M. ROST VAN TONNINGEN ON BEHALF OF H. J. KERKMEESTER FOR THE 'ARBEIDERSPERS'.
69.	[c. 23 July 1940]	NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN His policy regarding the 'Arbeidsfront' before the war and now. Criticism of the manner of Woudenberg's appointment as commissioner of the NVV.
70.	25 July 1940 (Amsterdam)	NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN His interview with Van Overbeek about the future editorial policy for the papers of the 'Arbeiderspers'.
71.	27 July 1940 (Haarlem)	W. DE RIJKE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN First results of the contact established with the social democratic associations and institutions: 'De Centrale', 'VARA', 'de Born'. Recommendations and advice.
72.	27 July 1940	F. SCHMIDT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Rost's powers are extended to 'De Centrale'.
73.	28 July 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO W. J. HEUBEL He corrects Heubel: there is no disagreement between himself and Feldmeijer. Heubel has been chosen as the future youth leader by Rost with Rauter's approval. The *SS* training in Munich.
74.	[c. 6 Aug. 1940]	NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN Draft for a social economic programme for an eventual 'Sozialistische Arbeitsgemeinschaft' in Holland.
75.	9 Aug. 1940	TJ. VAN DER ZEE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Results of the attempts to win over former SDAP leaders to the new policy.

89. 2 Sept. 1940 — N. DE HAAS TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
After having consulted a German authority, Fink, and a future colleague, he gladly accepts Rost's offer to put him in charge of the propaganda section of the Winterhilfswerk.

90. 2 Sept. 1940 — E. VAN DER OORD TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
Rost's collaboration is requested for the reorganized antisemitic paper 'De Misthoorn'.

91. 3 Sept. 1940 — A. ALTHAUS TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
Request for candidates from working class circles for burgomasterships in small municipalities.

92. 7 Sept. 1940 — M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A NSB MEMBER IN EAST HOLLAND
The press duel between 'Volk en Vaderland' and the papers of the 'Arbeiderspers' has come to an end.

93. after 6 Sept. 1940 (Haarlem) — REPORT BY J. VAN BOCKHOVEN
The discussion of M. M. Rost van Tonningen and Tj. van der Zee with the former executive committee of the SDAP in the province of North Holland, which took place on 6 Sept. 1940.

94. after 7 Sept. 1940 (Rotterdam) — REPORT BY A. D. VAN DIJK
The discussion of M. M. Rost van Tonningen and Tj. van der Zee with the executive committee of the SDAP in the province of South Holland, which took place on 7 Sept. 1940

95. 8 Sept. 1940 — E. J. VOÛTE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
He prefers a burgomastership in Amsterdam to an appointment in The Hague.

96. 9 Sept. 1940 — FIRST MANIFESTO OF THE 'NEDERLANDSCHE SOCIALISTISCHE WERKGEMEENSCHAP' (NSWG)

97. [c. 12 Sept. 1940] — NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK
Suggestion to set up overall organisations for farmers and for trade and industry by means of the *Winterhilfswerk*.

98. [c. 12 Sept. 1940] — NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN TO P. FINK
His successful interview with representatives of the Roman Catholic press at Breda on September 9.

99. [c. 12 Sept. 1940] — NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN TO F. SCHMIDT AND P. FINK
Announcement of the inaugural meeting of the NSWG, on Sept. 15.

100. [c. 13 Sept. 1940] — NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN TO F. SCHMIDT AND P. FINK
Proposal for a general organization for doctors.

101. [c. 14 Sept. 1940] — NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK
The possibility of setting up a circle under his chairmanship to discuss economic questions.

102. 15 Sept. 1940 — NOTES BY M. M. ROST VAN TONNINGEN
The discussions at the inaugural meeting of the NSWG (compare with appendix E).

103.	18 Sept. 1940	M. M. Rost van Tonningen to A. Seyss-Inquart Comprehensive plans for a general National-Socialist Youth Organization, not beginning with the 'Nationale Jeugdstorm' but with the Boy Scouts, the AJC and the Young Farmers Association. An *SD* investigation of Van Geelkerken and others is requested.
104.	18 Sept. 1940 (Rotterdam)	A. Scheffer to M. M. Rost van Tonningen Refusal to draft a political programme for the NSWG, since in his view not even the minimum conditions for its expansion exist.
105.	20 Sept. 1940	E. A. Schwebel to M. M. Rost van Tonningen Refusal to back Giesekam against the Hague municipal authorities.
106.	20 Sept. 1940	H. J. Woudenberg to M. M. Rost van Tonningen Arguments for and against continuing the propaganda for the 'Arbeiderspers', VARA, 'Sportbond' and the 'Instituut voor Arbeidersontwikkeling' in the weeklies of the NVV.
107.	21 Sept. 1940	G. P. J. van Overbeek to M. M. Rost van Tonningen Request to be relieved of his post as general editor of the papers of the 'Arbeiderspers'.
108.	22 Sept. 1940	C. G. Esser to M. M. Rost van Tonningen Critical remarks of a former member of the SDAP in a rural district, on Rost's promises to the NSWG, especially those on free development.
109.	25 Sept. 1940	M. M. Rost van Tonningen to H. J. Woudenberg It is undesirable to grant the members of the NVV a free choice of their daily papers.
110.	30 Sept. 1940	M. M. Rost van Tonningen to A. Scheffer Recognition of the profound difference between their views of life. This need not preclude co-operation in practical matters.
111.	2 Oct. 1940 (Munich)	W. J. Heubel to M. M. Rost van Tonningen He defends himself against the charge of inconsistency in that he wishes to discontinue his *SS* training in Munich in order to take up youth work in Holland. He presses Rost to come and give a talk to the *SS Standarte Westland* and encloses the following letter.
111. I.	29 Sept. 1940 (Munich)	W. J. Heubel to A. Seyss-Inquart A description of the situation and temper of the Dutch volunteers undergoing the *SS* training in Munich. He requests an interview to discuss his plans for youth work in Holland.
112.	3 Oct. 1940	M. M. Rost van Tonningen to P. Fink He recommends two fellow workers and submits a few proposals for the *Winterhilfswerk*.
113.	4 Oct. 1940	M. M. Rost van Tonningen to Tj. van der Zee Differences between NSWG and NSB. It would be desirable to disband the SDAP. The dangers arising from the 'Nederlandsche Unie'.

114.	7 Oct. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. J. WOUDENBERG He would like to discuss the future of the 'Arbeiders Sportbond'.
115.	7 Oct. 1940	H. J. KERKMEESTER TO M. M. ROST VAN TONNINGEN A protest against the sending of the 'Misthoorn' to subscribers to the papers of the 'Arbeiderspers'.
116.	7 Oct. 1940 (Munich)	F. VAN DER VALK TO M. M. ROST VAN TONNINGEN He encloses a request to Rost from the Dutch volunteers in the *Standarte Westland* to come and give them a talk in Munich, possibly for St. Nicholas' day on Dec. 6.
117.	14 Oct. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO G. P. J. VAN OVERBEEK A possible burgomastership for Van Overbeek at Apeldoorn.
118.	14 Oct. 1940	TJ. VAN DER ZEE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN The possibility of disbanding the SDAP in favour of the NSWG. The consequences of this for its representatives on public bodies. The enclosed circular letter of the provincial committee of the SDAP in the province of South Holland is unsuitable.
119.	15 Oct. 1940	H. J. KERKMEESTER TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Advice to discontinue the Leeuwarden branch of the 'Arbeiderspers'. The decline in the number of subscribers in Friesland is related to all references to the NSWG.
120.	16 Oct. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO W. J. HEUBEL He rebukes Heubel for trying to break off his *SS* training in favour of a task in the youth organization in Holland without consulting Rauter, his *SS* superior.
121.	16 Oct. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. A. RAUTER He requests a discussion with him and Van Geelkerken of the policy of the German occupation regarding the WA.
122.	17 Oct. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO F. SCHMIDT He reiterates his petition to take active measures in the affair of 'De Misthoorn' with regard to the 'Arbeiderspers'.
123.	20 Oct. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. A. RAUTER With reference to Mussert's leader in 'Volk en Vaderland' Rost wishes to discuss the question of a Germanic Federation of States or a Federation of Germanic Peoples, and what Hitler meant by this in their interview on September 23, 1940.
124.	21 Oct. 1940	TJ. VAN DER ZEE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN The NSWG should have a propaganda paper of its own.
125.	24 Oct. 1940	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Rost is honourably relieved of his office as editor of 'Het Nationale Dagblad' now that his activities in the SDAP no longer leave him sufficient time.
126.	24 Oct. 1940	INSTRUCTION BY A. A. MUSSERT FOR M. M. ROST VAN TONNINGEN AND C. VAN GEELKERKEN IN THEIR QUALITIES OF DEPUTY LEADERS OF THE NSB.

127. 24 Oct. 1940 F. PLUTZAR TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
Co-operation of all organizations in the field of popular educational work is preferable to the setting up of 'Vreugde en Arbeid' which is exclusively directed to the workers.

128. 26 Oct. 1940 TJ. VAN DER ZEE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
A complaint that the NSWG is suffering a serious loss of prestige owing to the setting up of the 'Winterhulp' and 'Vreugde en Arbeid', about which the writer should have been consulted. The lack of a weekly of its own is also doing much harm.

129. 28 Oct. 1940 M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT
Report on his work as Mussert's deputy in the province of South Holland and as head of the political education within the party. His policy regarding the SDAP. He desires to be active in the economic field.

130. 29 Oct. 1940 TJ. VAN DER ZEE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
Suggestions in connection with the forthcoming disbanding of the SDAP.

131. 8 Nov. 1940 M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. SIMON, OFFICIAL OF THE DAF
He rejects the suggestion to sell 'De Centrale' to the 'Deutsche Arbeitsfront (DAF)', on the ground that the price offered is much too low. The measures he has so far taken in 'De Centrale'.

132. 12 Nov. 1940 M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT
His educational work within the party is hampered by the NSB. Investigation regarding his ancestry in Berlin. Request for an interview.

133. 14 Nov. 1940 W. GOEDHUYS TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
The tracing of the producers of illegal pamphlets on the premises of the 'Arbeiderspers', on instruction of Rost and the *Sicherheitsdienst*.

134. 15 Nov. 1940 A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
He does not accept Rost's statement of November 12th. (see no. 132)

135. 16 Nov. 1940 M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT
Discussion at Schwebel's about NSB and WA interests in the province of South Holland, among other things the 'Winterhulp', the NVV, and the sending of men to work in Germany. The abolition of the SDAP and the substitution of SDAP respresentatives.

136. 16 Nov. 1940 M. M. ROST VAN TONNINGEN TO TJ. VAN DER ZEE
The dissolution of the SDAP is imminent. Request for a list of NSWG candidates for the representative bodies.

137. 18 Nov. 1940 E. L. VOÛTE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
Vindication of his attitude regarding the burgomastership of Amsterdam.

138.	20 Nov. 1940	E. A. SCHWEBEL TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Enclosing a statement of the policy of the 'Geschäftsgruppe Soziale Verwaltung' relative to the sending of members of the NSB and the WA to work in Germany of Oct. 1 st.
139.	21 Nov. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO TWO NSB TEACHERS A separate NSB school seems undesirable to him. The children of NSB members should be pioneers in public elementary and secondary schools. Party members should not be isolated from the rest of the nation.
140.	22 Nov. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Defence against the slander in NSB circles about his ancestry.
141.	22 Nov. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Report on his educational work within the party since his appointment.
142.	23 Nov. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO F. KRANEFUSS Criticism addressed to a member of Himmler's Personal Staff in Holland on d'Ansembourg's attitude both theoretical and practical to antisemitism before the war and at the present time.
143.	28 Nov. 1940	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN He sets forth his own ideas about the elementary training for party members.
144.	2 Dec. 1940	REPORT BY H. J. KERKMEESTER TO M. M. ROST VAN TONNINGEN As appears from a financial report of Van Lonkhuyzen the NSB covets the 'Arbeiderspers' and threatens the concern with ruin.
145.	2 Dec. 1940	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Request to postpone Rost's educational speech on the Germanic Federation of States since he, Mussert, will be prevented from attending the meeting on December 7th.
146. 147. 148.	2 Dec. 1940 2 Dec. 1940 3 Dec. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN AND A. SEYSS-INQUART TO EACH OTHER Three letters to and fro about the 'Vrijcorps Rost' all of whose members are said to have joined the NSNAP. Rost refutes the accusation.
149.	4 Dec. 1940 (Berlin)	H. STRAUCH TO M. M. ROST VAN TONNINGEN The terms of the agreement about 'De Centrale' reached at the meeting on November 25, 1940: its reorganisation and amalgamation with the 'Volksfürsorge' of the 'Deutsche Arbeitsfront' at Hamburg.
150.	5 Dec. 1940	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Outline of his forthcoming speech to new party members on the position of the Dutch among the Germanic peoples.
151.	5 Dec. 1940	H. J. WOUDENBERG TO M. M. ROST VAN TONNINGEN The 'Arbeiderspers' is an indispensable possession for the future 'Arbeidsfront' provided that it suffers no further losses. He will be pleased to receive information on the latter point.

152.	6 Dec. 1940	M. M. Rost van Tonningen to A. Seyss-Inquart Complaints of F. Schmidt's opposition to the NSWG. His own conduct of affairs in the SDAP since his appointment on July 20, 1940.
153.	6 Dec. 1940	J. Robertson to M. M. Rost van Tonningen He will gladly comply with the proposal for a discussion about financial matters on December 12.
154.	9 Dec. 1940	M. M. Rost van Tonningen to W. G. Groeninx van Zoelen His approaching marriage. His views on the House of Orange.
155.	17 Dec. 1940	W. Goedhuys to M. M. Rost van Tonningen A warning in connection with F. Schmidt's plans and those of the NSB respecting the 'Arbeiderspers'. Unfavourable judgment on Schmidt's policy with regard to Holland.
156.	18 Dec. 1940	W. Goedhuys to F. L. Rambonnet and M. M. Rost van Tonningen The case of H. J. J. Marinus, discharged member of the editorial staff of the 'Arbeiderspers', against whom he calls in the aid of Rambonnet.
157.	19 Dec. 1940	M. M. Rost van Tonningen to A. Seyss-Inquart The agreement they reached on December 17 as to the abolition of the SDAP and the replacement of SDAP representatives on public bodies. He requests support for the 'Arbeiderspers,.'
158.	19 Dec. 1940	M. M. Rost van Tonningen to H. J. Woudenberg Explanation of the policy followed by himself, Goedhuys and Kerkmeester with regard to the 'Arbeiderspers', which proved its salvation.
159.	20 Dec. 1940	M. M. Rost van Tonningen to S. Sommer He rejoices at the proposed co-operation between the NSB department of political education and the NSDAP *Schulung*. A request for German material and pamphlets.
160.	20 Dec. 1940	M. M. Rost van Tonningen to H. Strauch Refutation of Strauch's letter concerning 'De Centrale' (nr. 149). In particular the exercise of any control by Schmidt would be undesirable.
161.	20 Dec. 1940	M. M. Rost van Tonningen to F. Schmidt He complains about the decisions reached regarding 'De Centrale' without his knowledge. Enclosing no. 160.
162.	28 Dec. 1940	W. Goedhuys to F. Schmidt Examples passed on to Rost showing how far the 'Arbeiderspers' is already complying with Schmidt's wishes.
163.	7 Jan. 1941	J. A. H. van der Does to M. M. Rost van Tonningen A quiet consultation with the *Dienststelle Hellwig* about 'De Centrale' will remove Rost's suspicion about German intentions.

164. [c. 16 Jan. 1941] NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN TO F. SCHMIDT
He asks for an explanation of Schmidt's conduct respecting the NSWG, which from being encouraging has changed into one of opposition. (Draft in Dutch)

165. 17 Jan. 1941 TJ. VAN DER ZEE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
He considers it a fruitless task to go on with the NSWG, since the Germans continue to favour SDAP members.

166. [c. 18 Jan. 1941] FRAGMENTS OF A MEMORANDUM BY M. M. ROST VAN TONNINGEN
Additions to the report of the middle of August 1940 (no. 76), on Schmidt's opposition to Rost's policy respecting the SDAP.

167. 18 Jan. 1941 W. GOEDHUYS TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
His article in 'Het Volk' about the new collective fines, consequence of 'Verordnung' 7/41.

168. 25 Jan. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT
His ideas about the relation between the departments of political education (Rost), propaganda (E. Voorhoeve) and the Speakers' list (E. Smith) in the NSB.

169. 29 Jan. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. J. KERKMEESTER
In business it is more important to have ready money available than to repay debts before they are due.

170. 12 Feb. 1941 H. J. KERKMEESTER TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
He mentions a number of prominent figures in the SDAP and 'Arbeiderspers' who continue to agitate underground against the new situation, and who are still at large.

171. 13 Feb. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT
Report of a consultation with the NSB district leaders of the province of South Holland at Schwebel's.

172. 14 Feb. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT
He defends his speech on the Germanic Federation of States against attacks from NSB quarters.

173. 19 Feb. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN TO HIMMLER
He offers himself for the *Waffen-SS* as he wished to do ever since 1938.

174. 19 Feb. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT
He announces his application to the *Waffen-SS, Standarte Westland* in response to Himmler's appeal.

175. 20 Feb. 1941 M. M. ROST VAN TONNINGEN TO R. JUNGCLAUS
His sentiments on life and death, kinship and race, in a letter of condolence.

176. 20 Feb. 1941 A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
He intends to correct in person at a further meeting all the misunderstandings which have arisen from Rost's speech on the Germanic Federation of States.

177.	20 Feb. 1941	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN He absolutely forbids Rost to apply for training with the *Waffen-SS* at Munich.
178.	23 Feb. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Emotional reply full of recrimination at Mussert's refusal.
179.	24 Feb. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. SEYSS-INQUART Memorandum on 'De Centrale'. Plan to convert the limited liability company into a new one on a mutual insurance basis, closely connected with the NVV and the 'Volksfürsorge'.
180.	25 Feb. 1941	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Refutation of Rost's counter-charges (no. 178). Rost's transfer to the economic field is to be discussed in due time.
181.	27 Feb. 1941	H. J. KERKMEESTER TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Defence of his policy towards the Jewish personnel at the 'Arbeiderspers'.
182.	28 Feb. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT He attempts to remove every vestige of the remaining misunderstanding which still prevails after interview on February 24. In future, disputes are to be settled by word of mouth.
183.	3 March 1941	W. GOEDHUYS TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Increasing influence of the 'Arbeiderspers' on government measures; for instance on the proposed control of the stabilisation of prices.
184.	3 March 1941	H. J. KERKMEESTER TO M. M. ROST VAN TONNINGEN He re-emphasises his policy regarding the 'Arbeiderspers' and states the difficulties that have arisen there during the general strike in Amsterdam with regard to the Jewish personnel.
185.	8 March 1941	J. C. VAN GERWEN TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Complaint on behalf of Kerkmeester about the anti-German administrative staff of the VARA. The former socialist broadcasting company still employs Jews.
186.	21 March 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. SEYSS-INQUART Report on his interview in Berlin with *Reichsminister* W. Funk about Rost's proposed appointment as President of the 'Nederlandsche Bank'. Alteration of the Bank's statute is imperative. He reminds Seyss-Inquart of his agreement with Fischböck and Mussert, that the appointment shall be followed by the establishment of a new department pending the transfer of the two economic departments from Dr. Hirschfeld to Rost.
187.	22 March 1941	H. BÖHMCKER TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Voûte's candidature for the burgomastership of Amsterdam was accepted.
188.	25 March 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. SEYSS-INQUART With the support of Dr. Bühler, German *Beauftragte,* Rost proposes that J. Robertson be appointed his deputy at the 'Nederlandsche Bank'.

189.	25 March 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. SEYSS-INQUART A recommendation in support of the NSWG and of its leader, Tj. van der Zee. The latter's post with the 'Winterhulp', which they had provisionally promised to him at the beginning of February, is still not forthcoming.
190.	25 March 1941	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN He appoints Rost as head of the Economic Council of the NSB.
191.	26 March 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO MRS A. JAEGER-KOERBL Particulars about his internment in May 1940.
192.	26 March 1941	INTERNAL REPORT OF THE DIRECTION OF THE ARBEIDERSPERS The shares of the SDAP in the 'Arbeiderspers' have been transferred to the NVV, which is now the sole owner of the former socialist concern.
193.	[c. 27 March 1941]	TJ. VAN DER ZEE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Personal congratulations on Rost's appointment as President of the 'Nederlandsche Bank'.
194.	3 April 1941	W. GOEDHUYS TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Advice regarding a possible new post for Van der Zee, and for the improvement of the position of the 'Arbeiderspers' in Amsterdam.
195.	15 April 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT He informs Mussert of the forthcoming reception by Fischböck of the reconstituted 'Raad voor Volkshuishouding' ,the Economic Council of the NSB.
196.	21 April 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO F. WIMMER Report on his progress with regard to the SDAP, 'De Centrale', the AJC, and the 'Arbeiderspers'. He proposes that Woudenberg be put in charge of the liquidation of the SDAP and its organizations.
197.	21 April 1941	J. VAN LOON TO M. M. ROST VAN TONNINGEN He encloses his unfavourable report for Mussert on Dr. Hirschfeld's Economic departments, on the 'Organisatie Commissie Woltersom' and on the 'Sociaal-Economische Kring'.
198.	22 April 1941	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Objections to Rost's views on the mutual relations of the 'Raad voor Volkshuishouding' and the NSB 'Fronts'. He will be pleased to continue appointing the members of the 'Raad' at Rost's suggestion.
199.	23 April 1941 (Berlin)	L. VON SCHWERIN KROSIGK TO H. FISCHBÖCK Further elaboration of Fischböck's suggestion of a concession to the Dutch holders of Dawes and Young bonds in order to strengthen Rost's position as President of the 'Nederlandsche Bank'. (Enclosed by Fischböck to Rost).

200.	24 April 1941	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN He rebukes Rost because, contrary to the instructions for the combined meeting of the NSDAP and the NSB on Hitler's birthday, Rost gave his address in German.
201.	25 April 1941	NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK He questions the desirability of investing the growing amount of Marks standing to the credit of the Dutch in Germany through Tredefina. Remarks on various ways in which this might be financed in Holland.
202.	25 April 1941	E. A. SCHWEBEL TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Congratulations on Rost's appointment as Secretary of State for Finance, which he considers to be the reward for the services he has rendered. He requests advice about a candidate for a vacant post.
203.	28 April 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Explanation of his behaviour on the occasion of Hitler's birthday.
204.	28 April 1941	H. J. KERKMEESTER TO A. KÖRNER He encloses for Rost his data about the decline in the number of subscriptions to the 'Arbeiderspers' since May 1940.
205.	1 May 1941	NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK Further argument about the difficulties in financing the rapidly growing Dutch balance of Marks in Germany.
206.	7 May 1941	W. GOEDHUYS TO M. M. ROST VAN TONNINGEN His being considered an exponent of Rost's policy in the SDAP and the 'Arbeiderspers' accounts for the objections raised against Goedhuys by the leaders of the NSB. That is also the reason for his expulsion from the party.
207.	7 May 1941	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Rost's explanation of his involuntary breach of discipline is accepted.
208.	23 May 1941	NOTE BY J. RIDDER TO M. M. ROST VAN TONNINGEN As head of a department of the Dutch Ministry of Finance he criticizes Rost's plan to finance the ever increasing floating debts by introducing the system of *Solawechsel*, a device of Schacht for Germany in quite a different situation.
209.	9 June 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK He protests against von Brucken Fock's attack in the NSB press on Rost's financial and social policy.
210.	13 June 1941	H. J. KERKMEESTER TO M. M. ROST VAN TONNINGEN He submits his correspondence with Mussert relating to his position with the 'Arbeiderspers'.
211.	17 June 1941	H. C. VAN MAASDIJK, F. B. J. GIPS AND L. P. KRANTZ TO M. M. ROST VAN TONNINGEN The three members for the NSB discuss their position as members of Woltersom's committee for the organization of Dutch Industry and Commerce.

212. 20 June 1941 — J. A. H. VAN DER DOES TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
His satisfaction about Rost's presidential report on the 'Nederlandsche Bank'. He advises that insurance companies be instructed to invest in government securities.

213. 30 June 1941 — TJ. VAN DER ZEE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
He suggests a readjustment of relations between the NSWG and SDAP.

214. 3 July 1941 — F. L. RAMBONNET TO B. VOLKMAR
The abolition of the SDAP and the termination of Rost's commissionership there must take place simultaneously.

215. 10 July 1941 (Wuppertal) — W. R. J. M. WAP TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
He calls upon Rost to start purging the NSB in Germany. Mussert has proved unable to do so after the treachery in May 1940.

216. 17 July 1941 — H. J. WOUDENBERG TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
He requests that, as agreed in February and March 1941, Rost will now pay over the SDAP funds and the loans previously granted to him by the NVV.

217. 21 July 1941 — D. F. PONT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
He requests Rost to intervene with Seyss-Inquart in the matter of the *Vrijwilligerslegioen* which is taking a turn unfavourable to the Dutch volunteers for Hitler's war on the eastern front.

218. 24 July 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. J. WOUDENBERG
On a proposed financial settlement of the SDAP and its organizations with the NVV.

219. 1 Aug. 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT
Examples by which, in his opinion, the systematic opposition of the NSB to his person and his policy can be proved.

220. 1 Aug. 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN TO W. L. Z. VAN DER VEGTE
He protests against the decision of Van der Vegte, leader of the 'Economisch Front', to prohibit Van Dieren from serving on a committee of 'Nederland and Europa' under Rost's command.

221. 4 Aug. 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN AND J. ROBERTSON TO A. A. MUSSERT
In connection with the activities of a NSB member A. W. Bijlsma and of the CID (the party's secret service), Rost refuses to allow the 'Nederlandsche Bank' to be treated as an instrument of the party.

222. 6 Aug. 1941 — M. M. ROST VAN TONNINGEN TO F. SCHMIDT
His gratification that Rambonnet be appointed to liquidate the Marxist organisations.

223. 6 Aug. 1941 — W. L. Z. VAN DER VEGTE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
On the mutual relation between the 'Raad voor Volkshuishouding', 'Nederland en Europa' and the 'Economisch Front'.

224. 7 Aug. 1941 — A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
An irritated refutation of Rost's complaints (no. 219).

225.	9 Aug. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO W. L. Z. VAN DER VEGTE His own opinion on the relations of the 'Raad', the 'Economisch Front' and 'Nederland en Europa'. Reproaches.
226.	12 Aug. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK A proposal to appoint E. van Dieren as controller of the shipbuilding industry, temporarily falling under Rambonnet's department.
227.	13 Aug. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Counter-attack on Mussert's letter. Rost claims for himself the leadership of the 'Economisch Front'.
228.	[middle of Aug. 1941]	NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN First rough outline of the conditions under which a *Gesamtvölkische* Dutch participation in the opening-up of Eastern Europe will be possible.
229.	[c. 17 Aug. 1941] (Berlin)	NOTE BY DR. A. BÜHLER A copy for Rost of a note on their recent talks in Berlin with *Reichsminister* Funk and the Vice-President of the *Reichsbank* on the Dawes and Young loans, on German capital interests in Dutch industry and on Tredefina.
230.	19 Aug. 1941	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Greatly annoyed at Rost's absence as speaker at Lunteren, of which he had not even troubled to give notice, though originally he had so strongly urged the necessity of his making a speech there.
231.	19 Aug. 1941	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN AND J. ROBERTSON He defends A. W. Bijlsma's point of view though not his conduct. He asks to be informed more explicitly on the action taken by the CID at the 'Nederlandsche Bank'.
232.	19 Aug. 1941	A. A. MUSSERT TO T. GOEDEWAAGEN, M. M. ROST VAN TONNINGEN AND J. SCHRIEKE Goedewaagen is appointed as sole spokesman on the Board of permanent Secretaries for the political opinions of the NSB.
233.	21 Aug. 1941	H. J. VON BRUCKEN FOCK TO M. M. ROST VAN TONNINGEN The reasons for resigning his post as Secretary of the 'Raad voor Volkshuishouding' as handed in to Mussert.
234.	21 Aug. 1941	H. L. WOLTERSOM TO H. FISCHBÖCK His objections to the draft decree on banking (VO 225/41).
235.	22 Aug. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Draft of a furious reply to Mussert's instruction (no. 232); he balances his own achievements for Dutch National-Socialism against the insults Mussert has thought fit to address to him since 1936. (not dispatched)
236.	25 Aug. 1941	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Rost's claims to the management of the 'Economisch Front' are still repudiated in favour of Van der Vegte's.

237.	26 Aug. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Fourth draft of his apology and accusations. (not dispatched)
238.	26 Aug. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN AND J. ROBERTSON TO A. A. MUSSERT Their reasons for objecting to A. W. Bijlsma's conduct and to any activity of the CID at the 'Nederlandsche Bank'.
239.	30 Aug. 1941	A. A. MUSSERT TO T. GOEDEWAAGEN, M. M. ROST VAN TONNINGEN AND J. SCHRIEKE Altering his previous instruction (no. 232) Mussert appoints each of the three as spokesman on a particular subject on behalf of the NSB.
240.	6 Sept. 1941	W. GOEDHUYS TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Covering letter and enclosed note in German to Hellwig on Goedhuys' dealings with F. Schmidt about the 'Arbeiderspers'. He requests Hellwig's backing in order to obtain a sufficient supply of raw material for the papers of the 'Arbeiderspers'.
241.	8 Sept. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK The latter's support is requested for the appointment of F. D. Brands as head of a new Technics' Department in Rost's Ministry for 'Bijzondere Economische Aangelegenheden'.
242.	11 Sept. 1941	H. BÖHMCKER TO M. M. ROST VAN TONNINGEN After the expulsion of its Jewish members the new Board of the 'Industriële Club' at Amsterdam wants to join the Society 'Nederland and Europa'.
243.	17 Sept. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK He wants the Public Utility Services to form a main group ('hoofdgroep') in the new organisation of Dutch Industry and Commerce.
244.	18 Sept. 1941	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Rost is finally entrusted with the management of the 'Economisch Front'.
245.	3 Oct. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT His views on the relations between the 'Raad voor Volkshuishouding' and the NSB 'Fronts'. The future position of himself and Gips in the economic field.
246.	9 Oct. 1941	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN On the whole he agrees with Rost's views. A Dutch 'Organisation Todt' will fall under the Technic department of NSB headquarters, under management of W. L. Z. van der Vegte.
247.	10 Oct. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK Project for a non-political monopoly company as sole Dutch agency in Eastern Europe.

248. 22 Oct. 1941 M. M. Rost van Tonningen to A. A. Mussert
Final version of his letter on the antagonism he meets with from Mussert's entourage, balanced against his own merits for Dutch National-Socialism, since 1936. Instances of the way in which he is again hampered in his present task.

249. 28 Oct. 1941 M. M. Rost van Tonningen to H. Fischböck
He asks for the suppression of the liberal *Economisch Statistische Berichten* in favour of his own weekly *De Waag* and its future economic section.

250. 29 Oct. 1941 M. M. Rost van Tonningen to H. Fischböck
He criticises the policy of the Woltersom Committee; he considers most candidates for the principal posts in the new organization of Dutch Industry as undesirable and demands to be put in a position of responsibility beside Dr. H. M. Hirschfeld.

251. 4 Nov. 1941 Otto Ulm to M. M. Rost van Tonningen
As long as there is no unanimity in the Woltersom Committee, there will be no Board of Industry.

252. 8 Nov. 1941 M. M. Rost van Tonningen to H. Fischböck
When ousting the Jews from Dutch industry and commerce, Fischböck is to back the claims of NSB members.

253. 8 Nov. 1941 A. A. Mussert to M. M. Rost van Tonningen
The main points of Rost's complaint (no 248) are summarily rejected. Mussert agrees with the views of Rost on the policy of 'aryanising' Dutch industry and commerce.

254. 13 Nov. 1941 A. Bühler to M. M. Rost van Tonningen
Proposals for a reorganization of the stocks and shares market and the Stock Exchange.

255. 21 Nov. 1941 M. M. Rost van Tonningen to H. A. Rauter
A joint interview with Seyss-Inquart on the *Vrijwilligerslegioen* and its irresponsible financial management is urgent.

256. 24 Nov. 1941 M. M. Rost van Tonningen to R. Jungclaus
Complaint of having once again been passed over as speaker at the *SS* Schooling Avegoor. Why is he kept separated from *SS*?

257. 24 Nov. 1941 H. von Boeckh to M. M. Rost van Tonningen
He specifies a program for Rost in his new official position regarding the Dutch insurance business.

258. 29 Nov. 1941 M. M. Rost van Tonningen to H. A. Rauter
He has discovered traces of embezzlement by officials of the *Vrijwilligerslegioen*. The necessity of an inquiry by the German authorities is urgent.

259. 5 Dec. 1941 M. M. Rost van Tonningen to A. Bauer
He hopes that the promise recently given will in fact be implemented; not only Germans but also Dutch National-Socialists will profit by the 'aryanising' of industry and commerce in Holland. They deserve fair dealings in this respect.

260.	9 Dec. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT His reasons for not filling in the form for the 'Strijd en Offer' party badge. Criticism of leading characters of the NSB.
261.	12 Dec. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT In accordance with his general financial policy Rost refuses the salary claims of the NSB member Terpstra on his appointment at the Ministry of Education.
262.	13 Dec. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Emotional congratulations on Mussert's taking the oath of allegiance to Hitler.
263.	18 Dec. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO C. VON BARDOLFF, VIENNA His views on the war in the Pacific. The Dutch goverment in London will have to be blamed for the eventual loss of the Dutch East Indies to Japan.
264.	23 Dec. 1941	W. TH. DE LESTRIEUX HENDRICHS TO M. M. ROST VAN TONNINGEN Covering letter for his draft note on the division of Dutch national income and on the problem of the directing of labour, *Arbeitsplanung*.
265.	24 Dec. 1941	A. A. MUSSERT TO M. M. ROST VAN TONNINGEN For Terpstra not a high salary is essential but an independent position in the Ministry of Education. When he comes to power Mussert will deal with the disproportion of salaries.
266.	28 Dec. 1941	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT A survey of the action taken on behalf of NSB members in the matter of the 'aryanising' of Dutch economy. The Bijenkorf stores may be granted to the NSB.
267.	29 Dec. 1941 (Hilversum)	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO W. TH. DE LESTRIEUX HENDRICHS A few critical remarks on De Lestrieux' note which he in general much appreciates.
268.	8 Jan. 1942	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO E. R. FISCHER, BERLIN A minor change in the management of the Bataafsche Petroleum Maatschappij may lead to its participation in exploiting oil fields in occupied Russia.
270.	12 Jan. 1942	J. VAN DAM TO M. M. ROST VAN TONNINGEN His criticism of Rost's alterations in their joint letter to Seyss-Inquart about the confiscated palaces of the royal family.
271.	14 Jan. 1942	H. A. RAUTER TO M. M. ROST VAN TONNINGEN In concert with Seyss-Inquart, Mussert and Rost he is organising financial supervision for the *Vrijwilligerslegioen's* Staff.

272. 26 Jan. 1942 — M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK
As he forsees growing resistance on the part of the Board of Directors of the 'Nederlandsche Bank' he requests that nothing shall yet be published about the eventual new contribution for the German war against Soviet Russia.

273. 29 Jan. 1942 — M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT
The new Dutch payments ought to be considered as a free contribution towards the opening up of Eastern Europe rather than as a compulsory charge to meet the costs of the occupation. Problems arising from the 'aryanising' of the Dutch economy.

274. 2 Feb. 1942 — F. L. RAMBONNET TO E. GRUFFKE
The weekly *De Waag* is to back Rost's financial and economic policy.

275. 5 Feb. 1942 — M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT
He is grateful for J. de Haas' letter of apology and for Mussert's according him the special 'Strijd en Offer' party badge.

276. 12 Feb. 1942 — M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT
Covering letter and enclosed instructions of Rost's to the Krantz Committee after its interim report on wages and minimum costs of subsistance. The problem is essential for National Socialist propaganda.

277. 13 Feb. 1942 — M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK
Proposal to set up a committee to study rationalization and concentration of industries under chairmanship of De Lestrieux Hendrichs. Rost's own Ministry ought to be represented on it.

278.
279. 13 Feb. 1942 — NOTES BY M. M. ROST VAN TONNINGEN AND F. B. J. GIPS TO A. A. MUSSERT
Their somewhat divergent ideas and suggestions about Holland's part in the European *Grossraumwirtschaft*. The necessity of a central Dutch agency for the exploitation of Eastern Europe.

280. 23 Feb. 1942 — H. FISCHBÖCK TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
Thanking Rost for his willingness to co-operate in sending more Dutch workers to Germany.

281. 27 Feb. 1942 — E. VOORHOEVE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN
He minimizes his attack in the NSB weekly *Volk en Vaderland* on the 'germanic' designs for the new zinc coins.

281. 3 March 1942 — M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. BÜHLER
The conflict with the Board of Directors of the 'Nederlandsche Bank' about Rost's management of affairs. The speedy dismissal from the Board of Dr. Suermondt is desirable.

283. 4 March 1942 — M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT
A survey of the measures taken or in preparation since his last interview with Mussert and Gips on February 13th, 1942 on economic affairs. (not dispatched)

284.	4 March 1942	NOTE BY M. M. ROST VAN TONNINGEN ON THE MAATSCHAPPIJ VAN VERRE According to his discussion with Gips and Robertson the setting up of a Maatschappij van Verre for the exploitation of Eastern Europe would be premature. Preparations are to be continued at the 'Nederlandsche Bank'.
284. I	4 March 1942	EXPLANATORY NOTES ON THE SCHEME FOR A MAATSCHAPPIJ VAN VERRE No financial contributions required but experts, labour and machines are essential for the Germans in Eastern Europe. Partnership on as large a scale as possible and not to be restricted to the NSB.
285.	4 March 1942	G. J. RUITER TO M. M. ROST VAN TONNINGEN The mutual fire insurance companies are not to be reorganized without his knowledge and advice.
286.	5 March 1942	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK Dr. Suermondt's prompt dismissal from the Board of Directors is required in view of the new Dutch contribution for the German war against Soviet Russia. He wants Gips to be appointed trustee of the Royal Dutch Shell Company.
287.	6 March 1942	F. W. A. DE KOCK VAN LEEUWEN TO M. M. ROST VAN TONNINGEN He asks Rost's opinion on the manner in which the Dutch are to take part in exploiting occupied Russia, e.g. in tropical agriculture in the Crimea.
288. 288. I	18 March 1942 18 March 1942	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Covering letter and enclosed note on the problems arising in connection with his economic program and on the chief requirements for carrying it out.
289. 290.	18 March 1942 19 March 1942	J. VAN HOEY SMITH TO M. M. ROST VAN TONNINGEN M. M. ROST VAN TONNINGEN TO J. VAN HOEY SMITH Two letters on Van Hoey Smith's nomination in the provincial Chamber of Commerce for South Holland (Rotterdam), notwithstanding K. P. van der Mandele's opposition.
291.	24 March 1942	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT Covering letter and enclosed draft letter (in German) for Mussert to Seyss-Inquart about a socially justified wage and price policy.
292.	24 March 1942	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT He urges that the two Bijlsma brothers be expelled from the NSB. (not dispatched)
293. 294.	25 March 1942 26 March 1942	TWO TELEX NOTES BY M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK Two notes on the conflict with Van der Mandele about the nominations for the Chamber of Commerce for South Holland. His proposal for its solution is backed by the NSB mayor of Rotterdam and the three members of the NSB in the Woltersom Committee.

295.	30 March 1942	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. A. MUSSERT He discusses various forms for the publication of the new Dutch contribution for the German war against Soviet Russia and encloses a draft press report in German.
296.	31 March 1942	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. J. FELDMEIJER He urges Feldmeijer to confess in the presence of Rauter his embezzlement of money grants to the Dutch SS.
297.	31 March 1942	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK He tries to forestall Woltersom in solving the conflict about the Chambers of Commerce.
298.	31 March 1942	F. B. GIPS TO J. VAN LOON AND M. M. ROST VAN TONNINGEN He reviews the conclusions reached at their interview on a reorganization of the Social Economic Society *Nederland en Europa*
299.	1 April 1942	NOTE TO M. M. ROST VAN TONNINGEN FROM AN OFFICIAL OF THE MINISTRY FOR 'BIJZONDERE ECONOMISCHE ZAKEN' Dr. Hirschfeld's opposition to Rost's attempts to have a part in the sending of more Dutch workers to Germany and the closing down of concerns and industries.
300.	13 April 1942	F. B. J. GIPS TO M. M. ROST VAN TONNINGEN More proposals for the reorganization of the Social Economic Society 'Nederland en Europa'.
301.	24 April 1942	BOARD OF DIRECTORS OF 'DE CENTRALE' TO M. M. ROST VAN TONNINGEN A request to except *De Centrale* from the prohibition of mortgage investments for life insurance companies.
302.	30 April 1942	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO A. SEYSS-INQUART The present financial situation of the *Nederlandsche Volksdienst* and its future supervision.
303.	2 May 1942	A. SEYSS-INQUART TO M. M. ROST VAN TONNINGEN An order to pay monthly 50 million Reichmark, a fifth in gold, retrospectively from July 1 1941 as the new Dutch War contribution.
304.	4 May 1942	A. SEYSS-INQUART TO M. M. ROST VAN TONNINGEN The Audit Office is charged with the supervision of *Winterhulp* and *Nederlandsche Volksdienst.*
305.	11 May 1942	M. M. ROST VAN TONNINGEN TO H. FISCHBÖCK A request to have Dr. P. A. Blaisse relieved of his post as secretary of the Board of Industry (Hoofdgroep).

APPENDICES

a. contemporary documents

A.	23 July 1940	Note by J. J. Vorrink, former president of the central committee of the SDAP on his talk with Rost van Tonningen. In Vorrink's opinion it is impossible for the Dutch socialists to continue their political activities, as freedom and democracy are to be banned during Rost's tenure of office.
B.	— Aug. 1940	Circular letter of W. H. Vliegen, veteran member of the central committee of the SDAP, pleading the necessity of continuing all cultural activities of the socialists in the new circumstances, especially its party press.
C.	23 Aug. 1940	A. Pleysier, secretary of the VARA (socialists' broadcasting company) to W. Drees. He defends the continuance of VARA-broadcasting in the new circumstances and defies Vorrink's rejection of this policy.
D.	30 Aug. 1940	W. H. Vliegen in a letter to W. Drees gives his reasons for the above mentioned advice to continue cultural activities.
E.	15 Sept. 1940	A secretly distributed critical survey of the discussions at the inaugural meeting of the NSWG, Rost van Tonningen's new Netherland's Socialist Community.
F.	28 May 1941	Professor G. A. S. Snijder's note on his interview with Rost van Tonningen concerning the *Nederland en Europa* Society.
G.	23 Oct. 1941	Press note on the dissolution of the NSWG.
H.	3 Jan. 1942	Note of Goering's Four Years Plan committee on the possibility of non Germans taking part in the development of former Soviet territory under German occupation.

b. papers of later date

I.		Chronology of Rost van Tonningen's life and career.
II.		Chronological survey of the activities of Rost van Tonningen, the German occupation authorities, the Dutch civil authorities and the Dutch Socialist organizations during July and August 1940.

REGISTER

Register

Gewone cijfers verwijzen naar de bladzijde van de tekst; cursivering duidt aan dat het zwaartepunt bij de verwijzing in de voetnoten ligt of dat de verwijzing daartoe is beperkt; vetgedrukt zijn de paginanummers, waar onderwerp of persoon in het bijzonder aan de orde komen, of waar de voetnoot in belangrijke mate verduidelijkt dan wel personalia geeft. Vierkante haken geven aan dat de betrokkene niet bij name genoemd wordt. Een dubbele punt duidt wederkerige relatie aan; verwante of samenhangende begrippen staan met een / verbonden.

Errata

De verbetering is *cursief* gedrukt.

p. 5, laatste regel van noot 1, --- p. *205* e.v.
p. 29, slot van noot 1 na Financial Committee, *noot* 4.
p. 45, noot 2, --- van *F. B. J. Gips,* C. Piek ---
p. 98, tweede regel van noot 4, --- *Th. J.* ter Schiphorst ---
p. 100, noot 6 is afgedrukt als eerste noot op p. 101.
p. 103, noot 4, --- noot 8 van p. *102.*
p. 115, noot 1, --- nr. 206, noot *5 en* 6.
p. 121, noot 5, --- *J. Vogels* ---
p. 136, tweede regel van tweede alinea, --- *Volksbund für das Deutschtum im Ausland.*
p. 144, noot 4, --- *W. S.* van Dam.
p. 149, noot 8, --- *nr. 98, noot 3 en* nr. 164 bij noot 3.
p. 165, twaalfde regel van onderen, tekst, --- nr. 248, noot *m.*
p. 205, negende regel van tweede alinea, tekst, --- Centrale [5].
p. 206, noot 4, --- nrs. 267 en *288*, en hier ---
p. 209, laatste regel van noot 10, --- J. *H.* van Lonkhuyzen.
p. 217, tweede regel van boven, --- *VO 91/41.*
p. 232, tweede regel van noot 3, --- nr. *111*, noot 3 en 8.
p. 250, achtste regel van onderen, tekst, --- *Sipo.*
p. 286, noot 1, --- volgde *juli* 1933 ---
p. 369, achtste regel van boven, --- gevoerd [1a].
p. 383, noot 64/3, --- mr. J. F. van *Royen.*
p. 437, *Ernst* Althaus.
p. 457, noot 3, verwijzing achter --- Alphen, moet vervallen.
p. 568, noot 10a, --- mr. *H. M.* Fruin.
p. 631, verwijzing in noot 2 van nr. 203 achter --- Axmann (nr. 57 bij n. *1*a).
p. 635, verwijzing in *n.* 7 beperken tot *nr. 181.*
p. 641, aanvulling van noot a van nr. 208, *Dr. Ridder, zie Inl., p. 230.*
p. 647, halverwege noot 3, --- BEZ *3.*
p. 655, noot 4 geheel vervangen: *Volksbund für das Deutschtum im Ausland: zie* L. de Jong, *Vijfde Colonne,* p. 382.
p. 677, zesde regel van noot 1, --- niet *alleen,* zoals ---; Slot van die noot: A III *4*/88529.
p. 679, eerste regel van noot 2, *W.* Puhl.
p. 684, laatste regel van noot 2, --- nr. 211, noot 6 *en* 7). ---
p. 709, noot 14, --- nr. *198* bij *n.* 3.
p. 715, slot van noot 9, --- bedoelt hij, *het reeds genoemde bureau van von Brucken Fock.*
p. 746, tweede regel van noot 1, *W.* Puhl, ---
p. 848, eerste regel van noot 2, --- (zie noot *6*), ---